

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ
चतुर्थभागान्तर्गतानुशासनपञ्चरत्नम् ... १	१	१	पञ्चगादीनां समीपे कान्तस्थगमने भोभोक्तिः ३	३	२६
भोवडविधाकारउक्तइत्यादि युधिष्ठिर	१	१	अनुननामानं लुब्धकं प्रति कासस्थ वाक्यं ३	३	२७
प्रश्न १	१	१	लुब्धकं प्रति गौतमीवाक्यं ४	४	५
शराचित्तरीरं भीम दृष्ट्वा युधिष्ठिरविज्ञा	१	४	गौतमीवाक्यं श्रुत्वा मृत्युप्रभतीनां स्मृत्या न	४	७
पादि १	१	४	गमनादौ भोभोक्तिः ४	४	७
किन्निमाद्यथा मुच्येन तथा मां शाधीति	१	४	जनमेजय प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... ४	४	१०
युधिष्ठिरप्रश्नः १	१	१५	मृद्वेन केन कर्षणा मृत्युर्निर्जितइत्यादि	१५	१२
युधिष्ठिरं प्रति भीमल्लोपदेशवाक्यं ... १	१	१६	युधिष्ठिरप्रश्नः ४	४	१२
तत्र मृत्युगौतमीकाललुब्धकपञ्चगानां संवाद	१	१७	इत्याकुवंशविलारकयनादौ भोभोक्तिः ४	४	१५
रूपेतिहासकथनं १	१	१७	सुदर्शनजन्मादिदृष्टान्तकथने भोभोक्तिः ४	४	१८
गौतमीपुत्रनामकं सर्पप्राप्तेन वध्वा गौतमी	१	२०	सुदर्शनार्थं राज्ञः समीपे ब्राह्मणरूपस्याग्नेः	२०	२
प्रति लुब्धकस्य वाक्यं १	१	२०	प्रार्थनादि ५	५	२
गौतमीलुब्धकयोः संवादः २	२	१	यज्ञे हव्यवाहने प्रनष्टे ब्राह्मणान् प्रति राज्ञो	१	५
गौतम्याः सर्पनाशाभिप्रायाभावादौ	२	२०	वाक्यं ५	५	८
भोभोक्तिः २	२	२०	शरणागतान् द्विजान् प्रत्यग्वाक्यं .. ५	५	८
सर्पलुब्धकयोः संवादः २	२	२२	अग्नेर्निन्दमानिध्वरूपशुक्लं गृहीत्वा तस्मै	२२	१२
गौतमीलुब्धकपञ्चगानां समीपे मृत्योराग	२	२२	सुदर्शनप्रदानादि ५	५	१२
मनादौ भोभोक्तिः ३	३	६	आग्नेयस्य सुदर्शनेन जवादिकयने ... ५	५	१८
पञ्चग प्रति मृत्योर्वाक्यं ३	३	७	सुदर्शनस्य गृहस्थवृत्तिकयनादि ... ५	५	२२
मृत्युं प्रति सर्पवाक्ये भोभोक्तिः ... ३	३	१५	आघवतीं चमिथां प्रति सुदर्शनस्य वाक्यं ५	५	२४
लुब्धकं प्रति सर्पवाक्ये भोभोक्तिः ... ३	३	१८	सुदर्शनं प्रत्योघवर्तवाक्यं ५	५	२८
मृत्युसर्पौ प्रति लुब्धकवाक्यं ३	३	१८	अतिथिरूपेणागतस्य धर्मस्योघवर्तो प्रति	१८	१
मृत्युलुब्धकयोर्हृत्प्रत्युक्तीं ३	३	२२	वाक्यं ६	६	१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ती	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ती
प्रोपवतीधर्मयोगिनिप्रत्युकी	६	४	आनुशंस्य धर्मस्य गुणान् श्रोतुमिच्छामीति		
इन्धनानि यद्वोवा सुदर्शनस्यागमनादि	६	६	युधिष्ठिरप्रश्नः	१०	१४
सुदर्शनं प्रत्यतिथिरूपस्य धर्मस्य वाक्यं	६	१५	युधिष्ठिरापदेशार्थं वामनशुक्रवंशवत्कवेति		
अतिथिं प्रति त्यक्तमन्योः सुदर्शनस्य वाक्यं	६	२०	हासकयमेभीषवाक्यं	१०	१५
सुदर्शनं प्रति धर्मस्वात्मपरिचयदानादि	६	२०	वृक्षेण सह शोधभागते शुक्रं दृष्ट्वा शक्रस्य		
सुदर्शनसमीपं शक्रस्यागमनादौ भीष्माक्तिः	७	११	चिन्तादि	१०	२२
अतिथिभस्कारप्रशंसाकथनेन भीष्मापदेशः	७	१४	शुक्रं प्रति ब्राह्मणवेशधारिणः शक्रस्य		
ब्राह्मण्यं विनिर्णयैद्विदुष्याप्यं तदत्र विद्या			वाक्यं	१०	२६
मित्रेण कथं प्राप्तमित्यादिप्रश्नः	७	२०	शक्रं प्रति शुक्रवाक्ये भीष्माक्तिः	११	३
विद्यामित्रस्य कार्यविशेषज्ञानार्थं युधिष्ठिर			शक्रं प्रति शुक्रोपदेशवाक्यं	११	४
प्रश्नः	७	२३	शक्रवरेण वृक्षस्य पुनः श्रीमत्ताकथनादि	११	१३
ध्रुवचरितज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	८	४	दैवे पुरुषकारे च किं श्रेष्ठतरमिति युधिष्ठिर		
विद्यामित्रेपाष्यानकयनार्थं भीष्मवाक्यं	८	१०	प्रश्नः	११	१७
विद्यामित्रस्य पूर्ववंशहृत्तान्तकथनं	८	११	पुरुषकारस्य श्रेष्ठत्वकथनार्थं वशिष्ठब्रह्मणेः		
गाधिं प्रति श्वचीकस्य वाक्यं	८	२०	वंशदरूपेतिहासकथने भीष्मवाक्यं	११	१८
श्वचीकं प्रति गाधिवाक्यं	८	२१	वशिष्ठं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	११	२१
वरुणं प्रति श्वचीकस्य वाक्ये भीष्माक्तिः	८	२२	पुष्पापकर्मयोगतिकथनार्थं ययातिप्रश्नः		
गाधिकन्यया सत्यवत्यासहश्वचीकस्य विवा			तीनां परिचक्रयनं	१२	१६
हादि	८	२८	कर्मयतिरेकेण धर्मभोगाभावकथनं	१२	१
सत्यवतीं प्रति तन्माहवाक्यं	८	१	शुभानां कर्मणे फलानि कैयपेति युधिष्ठिर		
सत्यवतीमातुः धन्तानार्थं श्वचीकस्य वरदा			प्रश्नः	१२	१०
नादि	८	४	शुभाशुभयोः फलकथनेन भीष्मापदेश		
सत्यवतीं प्रति तन्माहवाक्यं	८	८	वाक्यं	१२	११
गर्भस्यात्यासं ज्ञात्वा सत्यवतीं प्रति श्वचीक			आशात्यागार्थं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मापदेश		
वाक्यं	८	१५	वाक्यं	१२	१
श्वचीकवाक्यं श्रुत्वा सत्यवतीविश्वापादि	८	२१	जननेशयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	१४	७
जमदग्निविद्यामित्रयेज्जन्मादिकथनं	८	२५	के पूज्यादित्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	१४	१२
गोचकारकाणां विद्यामित्रात्मज्ञानादृष्टीणां			ब्राह्मणानां पूज्यवकथनेन भीष्मापदेशवाक्यं	१४	१४
नामकथनं	८	२८	प्रतिश्रुत्य येन प्रयच्छन्ति तेषां कामति		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
रित्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः १५	१२		ब्राह्मणस्य देहस्य पवित्रतार्थं दानादौ		
प्रतिश्रुतस्यादातुर्गतिकथनेन भीष्मापदेश			भीष्मोक्तिः १८	१४	
वाक्यं १५	१४		अधमं प्रत्युपदेशनिवारणार्थं भीष्मवाक्यं	१८	२०
प्राक्तनकर्षाभोगापदेशार्थं शृङ्गालवानरसंवाद			कीदृशे पुरुषे श्रीवर्मतोत्यादियुधिष्ठिरप्रश्नः	१८	२८
रूपेतिहासकथनं १५	१६		लचीस्थितिलक्षणकथनार्थं भीष्मोपापदेश		
शृङ्गालं प्रति वानरस्य जिज्ञासा ... १५	२२		वाक्यं १८	२६	
वानरं प्रति शृङ्गालस्य प्रत्युत्तरवाक्यं ... १५	२४		श्रीकृष्णाद्वृत्तां श्रियं दृष्ट्वा रुक्मिणीवाक्यं	१८	३०
वानरं प्रति शृङ्गालस्य जिज्ञासायां			रुक्मिणीं प्रति श्रियाशांतास्थितिकारण		
भीष्मोक्तिः १५	२६		कथनं १८	३	
शृङ्गालं प्रति वानरस्य पूर्ववृत्तकर्षकथनं	१५	२७	स्त्रीपुंसयोः संयोगे स्त्रियः कस्याधिकइति		
युधिष्ठिरं प्रति भीष्मवाक्यं १५	२८		युधिष्ठिरप्रश्नः १८	२१	
न हर्षं विप्रधनमित्यादि भीष्मापदेश			भङ्गाखनेन शकस्य संवादरूपेतिहासकथने		
वाक्यं १६	१		भीष्मोक्तिः १८	२२	
हीनजातिं प्रत्युपदेशकस्य दोषो भवति न			शकस्यायुर्मध्यस्य भङ्गाखनस्य स्त्रोत्र		
वेति युधिष्ठिरप्रश्नः १६	१२		प्राच्यादि १८	२७	
हीनजातिंप्रत्युपदेशकस्य दोषकथनार्थं			स्त्रोत्रं प्राप्तवतो भङ्गाखनस्य चिन्तादि ... २०	२	
भीष्मोक्तिरितिहासकथनं १६	१५		पै रान् प्रति भङ्गाखनस्य स्त्रीलप्राप्तिवृत्तान्त		
हिमवतः पारस्यस्याश्रमस्य वर्णनं १६	१८		कथनं २०	८	
कुलपतिं प्रति शृङ्गस्य वाक्यं १६	२६		पुत्रे राज्यं न्यस्य भङ्गाखनस्य वनगमनादि	२०	१२
शृङ्गं प्रति कुलपतेः प्रत्याख्यानवाक्यं	१६	२८	राज्यं भुञ्जानान् भङ्गाखनपुत्रान् दृष्ट्वा		
शृङ्गस्य न्यायान्तरे स्वायम्निसौपाणदौ			शकस्य चिन्तादि २०	१६	
भीष्मोक्तिः १६	२०		शक्ये भङ्गाखनपुत्राणां परस्परमति		
कस्यचिद्वेषः शृङ्गपैरोहित्यकर्माकरणादि	१७	११	भेदकरणं २०	१८	
शृङ्गस्य तपःप्रभावेण राजकुले जन्मादि	१७	१७	ब्राह्मणरूपेण शकस्य तापस्यं प्रति प्रश्नः	२०	२५
तस्यैकतपुर्गेहितकुले जन्मादि ... १७	१८		ब्राह्मणरूपिणं शकं प्रति तापस्याः पूर्ववृत्ता		
पुरोहितस्य राजप्रेक्षिकप्रत्युक्ती	१७	२७	नृकथनं २०	२४	
पुण्याश्वाचनादौ भो वीर्य किं हंसवीत्या			तापस्यं प्रति शकस्य वाक्ये २१	२८	
दि पुरोहितस्य जिज्ञासा ... १८	१		स्त्रीभृतस्य हि ये जाता स्त्रेहोभ्योऽधिकः		
पुरोहितं प्रति राज्ञः पूर्ववृत्तान्तकथनं	१८	४	कथनं प्रति शकप्रश्नः २१	६	

प्रकरणं	एछे	पंक्तौ	प्रकरणं	एछे	पंक्तौ
शक्रं प्रति तापसीवाक्यं	२१	७	उपमन्युं प्रति महादेवस्वरूपोपदेशे जननी		
तापसी प्रति शक्रस्य प्रसन्नतादौ भोषोक्तिः	२१	८	वाक्यं	२६	१३
स्त्रीत्वमेव दृष्टे शक्रइत्यादि तापसीवाक्यं	२१	१०	महादेवस्वरूपनिरूपणे जननीवाक्यं ..	२६	२०
लोकयावाहितार्थिना पुरुषेण किं कर्तव्यं			महादेवतोपायमुपमन्योन्मापयय्याकथनं	२७	१८
निति युधिष्ठिरप्रश्नः	२१	१६	उपमन्युं प्रति शक्ररूपेण महादेवस्य वाक्यं	२७	२६
कायवाङ्मानसमंयमनेन भोषलोपदेशः	२१	१७	शक्ररूपं दृष्ट्वा उपमन्योर्वाक्यं	२७	२८
महादेवस्य नामानि कथयेति युधिष्ठिर			उपमन्युं प्रति शक्ररूपस्य शिवस्य वाक्यं ...	२८	१४
प्रश्नः	२१	२२	शक्रं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं	२८	१५
महादेवस्य गुणकथने भोषस्य स्वासमर्थता			शक्रं प्रति महादेवप्रशंसाकृत्युपमन्युवाक्यं	२८	४
कथनादि	२१	२५	उपमन्योर्महादेवदर्शनादि	३०	४
जननेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	२२	१०	महादेवस्य रूपवर्णनादि	३०	८
श्रीकृष्णं प्रति भोषस्य वाक्यं	२२	११	महादेवस्यास्तादिवर्णनं	३०	२२
भोष प्रति वासुदेववाक्यं	२२	१५	महादेवस्य पार्श्वदर्शनादि	३१	१२
वासुदेवस्य महादेवगुणकथने वैशम्पायन			उपमन्युशतमहादेवस्तव.	३१	२३
वाक्यं	२२	१८	विभूतिधोगकथनादिनामहादेवस्य स्मृति		
शिवस्य महात्म्यकथने वासुदेववाक्यं	२२	१८	कथनं	३२	२३
पुत्रार्थे श्रीकृष्णं प्रति जाम्बवतीवाक्यं	२२	२२	उपमन्युं दृष्ट्वा देवान् प्रति महादेवस्य		
उपमन्योराश्रमवर्णनादि	२३	१०	वाक्यं	३३	१०
आश्रमगतं श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं	२४	४	उपमन्युं प्रति महादेवस्य वाक्यं	३३	१५
महादेवप्रभावकथने उपमन्योर्वाक्यं ..	२४	८	महादेवं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं	३३	१८
शतमुखस्य तपःकथनादावुपमन्युवाक्यं ...	२४	२३	महादेवस्त्रीपि उपमन्योर्वैरप्रार्थना ...	३३	२८
महादेवाद्दृष्टीणां वरलाभादावुपमन्यु			वरदानार्थमुपमन्युं प्रति महादेववाक्यं ...	३४	२
वाक्यं	२५	५	श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्युवाक्यं	३४	१०
शक्रादीनां महादेवाराधनकथनोपदेशे			उपमन्यु प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	३४	१४
उपमन्युवाक्यं	२५	१३	श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्युवाक्यं	३४	१७
मातरं प्रत्युपमन्योर्वाक्यं	२५	२८	महादेवस्य प्रसादार्थे श्रीकृष्णस्य तपः		
उपमन्युं प्रति तन्मातृवाक्यं	२५	३०	कथनादि	३४	२४
क्रोयमस्य महादेवइत्यादि जननीं प्रत्युपमन्या			महादेवस्य रूपवर्णनादि	३५	४
वाक्यं	२६	८	महादेवपार्श्वदर्शनां नामकथनादि ...	३५	४

॥ श्रीमद्वाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतानुशासनपर्वसूचीपत्रं ॥

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीकृष्णं प्रति महादेवस्य वाक्यं	७५	२३	श्रक्तस्य प्रापात् विमोर्धस्योऽनग्रदित्यादि		
श्रीकृष्णकृतमहादेवस्तवः	७५	२६	वैशम्पायनवाक्यं	४६	१४
श्रीकृष्णं प्रति महादेववाक्यं	१०६	१७	महादेवोक्तकथने श्रीकृष्णं प्रति वाक्यं	४६	२८
महादेवसमोपे श्रीकृष्णस्य पुत्रप्राप्तिवर			महादेवप्रमंसायां जैगीपथवाक्यं	४७	४
प्रार्थना	३६	२१	महादेवमाहात्म्यकथने गर्गवाक्यं	४७	५
श्रीकृष्णं प्रत्युमायावाक्यं	३६	२३	महादेवमाहात्म्यकथने पराशरवाक्यं	४७	७
श्रीकृष्णं प्रत्युमायावरप्रदानादि	३६	२७	महादेवमाहात्म्यकथने माण्डव्यवाक्यं	४७	१४
महादेवोमयोरन्तर्धाने श्रीकृष्णजक्यं	३७	१	महादेवमाहात्म्यकथने गालववाक्यं	४७	२०
महादेवप्रमंसारूपमुपमन्युवाक्यं	३७	४	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४७	२४
तण्डिकृतमहादेवस्तवापास्थाने उपमन्यु			युधिष्ठिरं प्रति वासुदेवस्य महादेवमाहात्म्य		
वाक्यं	३७	६	कथनं	४७	२८
तण्डिकृतमहादेवस्तववर्णनं	३७	१८	युधिष्ठिरोपदेशार्थं श्रीकृष्णवाक्यं	४८	८
तण्डिकृतस्तवेन महादेवप्रमंसादावुपमन्यु			यदिदं सद्यस्मैत्यादिभीष्मं प्रति युधिष्ठिर		
वाक्यं	३८	१३	प्रश्नः	४८	३०
तण्डिं प्रति महादेवस्य वाक्यं	३८	१५	दिश्या महाष्टावकस्य शंवाद्रूपेतिहास		
महादेवस्तान्निर्धानादावुपमन्युवाक्यं	३८	१८	कथने श्रीभीष्मवाक्यं	४८	८
युधिष्ठिरं प्रति वासुदेववाक्यं	३८	२४	वदान्यर्थिं प्रत्यष्टावकस्य वाक्यं	४८	१४
श्रीकृष्णं प्रत्युपमन्योरुपदेशवाक्यं	३८	२५	अष्टावकं प्रतिवदान्यस्य वाक्यं	४८	१५
शिवयोऽन्तरसहस्रनामश्रवणादिफानकथनं	४०	६	वदान्यं प्रति अष्टावकस्य वाक्यं	४८	२५
महादेवस्त्याष्टान्तरसहस्रनामावतारप्रकार			अष्टावकस्य हिमालयादिगमने भीष्माक्तिः	४८	२६
कथनं	४०	१६	अष्टावकं प्रति कुबेरस्य वाक्यं	५०	७
महादेवस्त्याष्टान्तरसहस्रनामकथनं	४०	२४	अष्टावकस्य तोषार्थमश्वरोमणानां नृत्यादि	५०	१३
महादेवस्य दुर्जयताकथनादावुपमन्युवाक्यं	४४	२८	अष्टावकं प्रति कुबेरस्य वाक्यं	५०	१७
शिवभक्तेः कारणकथनादि	४५	३	कुबेरं प्रत्यष्टावकस्यभीष्मादादि	५०	२०
तण्डिकृतस्तवप्रमंसाकथनादि	४५	१३	अष्टावकस्य कैरातपर्वतगमनादि	५०	२३
प्रज्ञादिभ्यः परम्परया स्तवस्य प्राप्ति			वगमयेष्टावकस्य काञ्चनगृहदर्शनादि	५०	२०
यथादि	४५	१८	कन्याभिः सहाष्टावकस्य काञ्चनगृहप्रवे		
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्य तपःकथनं	४५	२७	ग्रादि	५१	८
महादेवप्रमंसादिकथनं	४६	१०	कन्याः प्रत्यष्टावकस्य वाक्यं	५१	१३

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
अष्टावकं प्रति दृष्टायावाक्यं	५१	२०	ब्राह्मणैः सुरर्षिर्विधानश्रवणार्थं युधिष्ठिर		
परदारानहं भद्रे न गच्छेयमित्याद्यष्टावकं			प्रश्नः	५५	१७
वाक्यं	५१	२८	दैवादिकर्मकाश्चनिरूपणदौर्भोगाति	५५	१८
अष्टावकं प्रति स्त्रियेवाक्यं	५२	१	काशवत्ययेन कृत्यु दैवादिकर्मसुरक्षसां		
स्त्रियाद्यष्टावकस्योक्तिप्रत्युक्तौ भोगवाक्यं	५२	५	भागकयनं	५५	१८
अग्यार्दिनां स्त्रियं दृष्ट्वाष्टावकस्य चिन्तादि	५२	८	ब्राह्मणयोग्यब्राह्मणनिर्देशादि	५५	१८
स्त्रीकृताष्टावकमेवादौ भोगाति	५२	१५	ब्राह्मणयोग्यब्राह्मणनिर्देशादि	५६	१०
अष्टावकेण सद्यः स्त्रियः संवादः	५२	२६	ब्राह्मणादिवर्णानां जातकर्मदिविधि		
न विभेति कथं सा स्त्रीत्यादि युधिष्ठिर			विशेषकयनं	५६	२४
प्रश्नः	५३	१२	दैवं पित्र्यं वा द्रव्यं केपु दत्तं महाफलं		
जरायाः कारणज्ञानार्थमष्टावकप्रश्ने			स्यादित्युधिष्ठिरप्रश्नः	५७	५
भोगातिः	५३	१४	दानस्य योग्यपात्रनिर्देशे भोगवाक्यं	५७	६
अष्टावकसमीपे स्त्रियः परिचयदानादि	५३	१५	येन कर्मणा निरयं गच्छन्ति तदुपदेशेन		
अष्टावकस्य प्रत्यागमनादौ भोगवाक्यं	५३	२४	भोगवाक्यं	५७	१७
वदान्यार्थं प्रत्याष्टावकस्य सर्ववृत्तान्तकथनं	५३	२६	सर्गलोकभागिनां कर्मनिरूपणेन भोगोप		
अष्टावकं प्रति परितुष्टस्य वदान्यस्य वाक्यं	५३	२८	देशः	५८	११
कन्यां परितुष्टाष्टावकस्य दृष्ट्वादौ भोगाति	५३	३०	हिंसां वर्जयित्वा केन कर्मणा ब्रह्मघातोति		
ब्राह्मणा पात्रं किमाहुरित्यादि युधिष्ठिर			युधिष्ठिरप्रश्नः	५८	४
प्रश्नः	५४	२	ब्रह्मघातिजननिरूपणे भोगवाक्यं	५८	५
पात्रस्वरूपनिरूपणे भोगवाक्यं	५४	४	इयं यानि तोषेति तानि येतुमिच्छा		
युधिष्ठिरभोगोऽप्येतान्तराणि	५४	५	मोतिः युधिष्ठिरप्रश्नः	५८	१७
इयं योदीनां सर्वदुरुपनिहासकयने			तीर्थानां विशेषकयनोपदेशार्थं गौतमाति		
भोगातिः	५४	११	रसो संवादकयनं	५८	१८
इयं योकास्य पात्रिमाकं छेपानां कस्यो			तीर्थविशेषस्थानादिफलकयने गौतमं		
वाक्यं	५४	१२	प्रत्यङ्गुरोवाक्यं	५८	२२
युधिष्ठिरभोगोऽप्येतान्तराणि	५४	१८	अङ्गिरः कथिततीर्थश्रवणफलकयनादि	६१	२५
कोदृशाः साधवोविप्रादित्यादि युधिष्ठिर			जननेश्वरं प्रति वैश्यायनवाक्यं	६१	२८
प्रश्नः	५५	६	शराचितशरीरस्य भोगस्य समीपे अत्रि		
साधूनां सवणकयनादौ भोगातिः	५५	७	वर्मिष्ठाद्वेनामागमनकथनं	६२	६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
युधिष्ठिरादिशतमुनिप्रणामादि	... ६२	१०	वाक्यं	६६	१८
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	... ६२	१५	प्राज्ञास्य कामयनोदमित्यादि मतङ्ग		
के देशा के जनपदादित्यादियुधिष्ठिर			वाक्यं	६६	२१
प्रश्न	६२	१६	मतङ्गं प्रति शक्यस्य प्रत्याख्यानवाक्ये		
शिलोच्छ्वत्सिमिहूयोः संवादरूपेतिहास			भीष्माक्ति	६६	२२
कथने भीष्मावाक्यं	६२	१७	मतङ्गस्य कठोरतपः कथने भीष्मावाक्यं	६६	२७
सिद्धं प्रति के देशाः के जनपदादित्यादिशिल			तपश्चरन्तं मतङ्गं प्रति शक्यस्य वाक्यं	६६	२८
वृत्ते, प्रश्न	६२	२२	ब्राह्मणप्राप्तिदुर्लभताप्रकारकथनं	६७	२
शिलवृत्तिं प्रति सिद्धस्य देशाद्युद्देशः	... ६२	२४	मतङ्गस्य ब्राह्मणप्राप्त्यर्थं तप कथने भीष्म		
गङ्गातीर्थमाश्रयकथने सिद्धस्य वाक्यं	... ६२	२६	वाक्यं	६७	१५
युधिष्ठिरं प्रति सिद्धोपदेशेन भीष्मवाक्यं	६५	१८	चण्डालयोनौ जातेन नावायं वै कथयन्नेति		
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	... ६५	२९	शक्यस्य वाक्यं	६७	१६
भीष्मप्रशंसारूपं युधिष्ठिरवाक्यं	... ६५	२५	मतङ्गं प्रति शक्यस्य वाक्यं	६७	२०
धेनु ब्राह्मण प्राप्नुयान्तत्कथयेति युधिष्ठिर			शक्यं प्रति त्रिमां तुदसि दु खार्त्तमित्यादि		
प्रश्न	६५	२८	मतङ्गस्य वाक्यं	६७	२८
युधिष्ठिर प्रति भीष्मस्य ब्राह्मणप्रापककार्योप			शक्यमभीपे मतङ्गस्य वरप्रार्थनायां वैशम्पाय		
देश	६५	२०	गोक्ति	६८	६
मतङ्गगर्हभीसंवादरूपेतिहासकथने भीष्म			मतङ्गं प्रति शक्यस्य वरप्रदानं	६८	८
वाक्यं	६६	३	श्रुतं ते महदाख्यानमित्यादि युधिष्ठिर		
मतङ्गं वचनं स्वपुत्रं प्रति मतङ्गमिन्दारूपं			वाक्यं	६८	१६
गर्हभीवाक्यं	६६	६	वीतहथ्येन कथं ब्राह्मणं प्राप्तमित्यादि		
कथं मां वेत्सि चण्डालमित्यादि गर्हभी प्रति			युधिष्ठिरप्रश्न	६८	१५
मतङ्गप्रश्न	६६	१०	वीतहथ्यस्य ब्राह्मणप्राप्तिवृत्तान्तस्य कथने		
मतङ्गं प्रति गर्हभीवाक्यं	६६	१२	भीष्माक्ति	६८	१७
गर्हभीवाक्यं श्रुत्वा मतङ्गस्य गृहेप्रत्यागम			मनुवंशे श्रुत्यातिप्रसूतीनां जन्मादिकथनं	६८	१८
नादि	६६	१३	दिवोदासस्य राज्याभिषेकादि	६८	२७
पितरं प्रति मतङ्गस्य गर्हभ्युक्तसूत्रवृत्तान्त			पराजितस्य दिवोदासस्य मरदाजयस्य पलाय		
कथने	६६	१६	नादि	६८	२
ब्राह्मणार्थं तपश्चरन्तं मतङ्गं प्रति शक्य			दिवोदासं प्रति भरदाजस्य वाक्यं	६८	६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
भरद्वाजं प्रति दिवोदास्य वाक्यं	६८	८	राज्ञोवाक्यं	७२	३
दिवोदासं प्रति भरद्वाजवाक्यं	६८	१०	उपदर्शयं प्रति श्वेनस्य वाक्यं	७२	८
दिवोदासपुत्रस्य प्रतर्दनस्य जन्मादिकथनं	६८	१३	श्वेनवाक्येन राज्ञोविषये भोग्गवाक्यं	७२	१५
वैतह्यैः सह युद्धार्थं प्रतर्दनस्य गमनादि	६८	१८	श्वेनं प्रति उपदर्शय राज्ञोवाक्यं	७२	१६
वैतह्यैः सह प्रतर्दनस्य युद्धवर्णनं	६८	२२	राज्ञानं प्रति तुलया धृतं स्वमांसं प्रयच्छेति		
पराजितस्य वीतह्यस्य भृगोराश्रमे गमनादि	६८	२६	श्वेनवाक्यं	७२	१८
भृगोराश्रमे वीतह्यवधायप्रतर्दनस्य गमनं	६८	२८	राज्ञः स्वमांसप्रदानादिकथनं	७२	२१
भृगुं प्रतीतोवोतह्योविषयैरामित्यादि			शरणगतस्वकस्य उपदर्शय स्वगमनादि	७२	२८
प्रतर्दनस्य वाक्यं	७०	२	तदतिदेशेन युधिष्ठिरं प्रति भोग्गस्यापदेशः	७३	२
नेहासि चक्षिष्य कश्चिदित्यादि प्रतर्दनं			राज्ञः कार्याणां किं गरीयस्यत्यादि युधि		
प्रति भृगुवाक्यं	७०	५	ष्ठिरप्रश्नः	७३	८
भृगुं प्रति हृष्टस्य प्रतर्दनस्य वाक्यं	७०	६	ब्राह्मणानामनुष्ठानं राज्ञः कृत्यतममित्यादि		
भृगुवाक्येन वीतह्यस्य ब्राह्मणप्रशंसादि	७०	८	भोग्गस्यापदेशः	७३	११
ब्राह्मण्यं प्राप्तवन्तो वीतह्यस्य वंशकथनं	७०	१२	ब्राह्मणमाहात्म्यकथने भोग्गवाक्यं	७३	१६
के पूज्या वै चिलोकेऽस्मिन्नित्यादि युधिष्ठिर			ब्राह्मणप्रशंसाकथनेन युधिष्ठिरापदेशे भोग्ग		
प्रश्नः	७०	२२	वाक्यं	७४	८
नारदवासुदेवबंधवादरूपेतिहासकथने भोग्ग			ब्राह्मणप्रशंसार्थं वासुदेवप्रयिवोर्बन्धवादरूपेति		
वाक्यं	७०	२३	हासकथने भोग्गवाक्यं	७४	२७
भगवन् कान् मनस्यसीति नारदं प्रति			रहो केन कर्षणा पाकं व्यपाहतीति वासुदेव		
श्रीकृष्णप्रश्नः	७०	२५	प्रश्नः	७४	२८
श्रीकृष्णं प्रति नमस्त्यक्तितिरूपणे नारद			वासुदेवं प्रति ब्राह्मणानेव धेकेत्यादि शशिवो		
वाक्यं	७०	२६	वाक्यं	७४	२८
वासुदेवं प्रति ब्राह्मणपूजार्थं नारदस्योपदेशः	७१	१७	युधिष्ठिरं प्रति भोग्गवाक्यं	७५	८
दुर्गातितरणप्रकारोपदेशे नारदवाक्यं	७१	१८	ब्राह्मणप्रशंसारूपं भोग्गवाक्यं	७५	११
शरणगतस्वकस्य धर्मविवेकश्रवणार्थं युधि			ब्राह्मणप्रशंसार्थं पूर्वगीतगाथाकथने	७५	१४
ष्ठिरप्रश्नः	७१	२८	ब्राह्मणवचकयनोपदेशेन भोग्गवाक्यं	७५	२३
शरणगतस्वकस्वफलकथनार्थं भोग्गस्थिति			शमस्वरसंवादरूपेतिहासकथने भोग्गवाक्यं	७६	५
हासकथनं	७२	१	शम्वरं प्रति केन मन्त्रं वृत्तेन खजात्यावधि		
श्वेनभयात् शरणगतं कपोतं प्रति उपदर्शय			तिष्ठतीतिप्रकरणः	७६	७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
नास्त्यामि यदा विप्रानित्यादि शस्त्र			वाक्यं	७८	१८
वाक्यं	७६	८	भात्यारिचार्थं शिष्यं विपुलं प्रति देवशर्मणा		
शस्त्रस्य पितरं प्रति ब्राह्मणप्रशंसारूपं सोम			वाक्यं	७८	२६
वाक्यं	७६	१७	विपुलस्य गुरुवाक्यस्त्रीकारेभ्यो भोक्तिः	७८	२८
शस्त्रोपदेशेन शक्यत ब्राह्मणसम्पत्ति			गुरुं प्रति कानि रूपाणि शक्येत्यादि		
भो भोक्तिः	७६	२३	विपुलस्य वाक्यं	७८	३०
किं पाचं स्थात् पितामहेत्यादि युधिष्ठिर			शक्यं वज्ररूपकयने देवशर्मणा वाक्यं	८०	२
प्रश्नः	७६	२५	गुरुवाक्यं श्रुत्वा विपुलस्य चिन्तादि	८०	१५
युधिष्ठिरं प्रति भो ब्रह्मणेपदेशवाक्यं	७६	२७	विपुलकृतगुरुस्त्रीरक्षाप्रकारकथनादि	८०	२८
अपीडया च भूतानामित्यादि युधिष्ठिर			देवशर्मणश्चाश्रमे शक्यतागमनादौ भो भोक्तिः	८१	५
प्रश्नः	७६	३०	रुचिं प्रति शक्यं वाक्यं	८१	११
स्त्रिणादयः सर्वे पूज्या इत्यादि भो भोप			विपुलस्य योगवलेन वद्व्यायाख्या उक्त्यानाम		
देशः	७७	१	मर्थतादि	८१	१४
स्त्रीणां स्वभावं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिर			शक्यं दिव्यवज्रता रुचिशीरे विपुलस्य रूप		
प्रश्नः	७७	१५	दर्शनादि	८१	२१
स्त्रीस्वभावकथनार्थं नारदपञ्चचूडासंवाद			शापभयाद्भीतं शर्मं प्रति विपुलस्य वाक्यं	८१	२५
रूपेतिहासकयने भो भववाक्यं	७७	१७	शापभयान् शक्यन्तान्धातौ भो भववाक्यं	८२	२
स्त्रीस्वभावज्ञानार्थं पञ्चचूडां प्रति नारद			स्त्राश्रमागताय गुरवे विपुलकृतभार्या		
प्रश्नः	७७	२१	समर्पणादि	८२	४
स्त्री सती स्त्रियोनिन्दितुं न शक्यामीत्यादि			विपुलं प्रति देवशर्मणोत्तरप्रदानादि	८२	७
पञ्चचूडावाक्यं	७७	२२	विपुलस्य तीव्रतपःकरणदौ भो भववाक्यं	८२	१३
नारदं प्रति स्त्रीणां स्वभावकयने पञ्चचूडा			स्वर्गपुण्यानयनार्थं विपुलं प्रति गुरोर्वाक्यं	८२	२४
वाक्यं	७७	२६	गुरुवाक्यं श्रुत्वा विपुलस्य पुण्यानयनार्थं		
स्त्रीणां मिन्दारूपं युधिष्ठिरवाक्यं	७८	१८	चेष्टादि	८२	२५
स्त्रीणां रचणे क समर्थः स्त्रादित्यादि युधि			विपुलस्य वनेकलङ्कुर्वन्तीमिथुनस्य दर्शनादि	८२	२८
ष्ठिरप्रश्नः	७८	३०	मिथुनस्याभिशापं श्रुत्वा विपुलस्य चिन्तादि	८३	२
स्त्रीणां स्वभावादिकथनार्थं भो भववाक्यं	७८	४	यथा पुरुषाणां तावद्भववाक्यं श्रुत्वा विपुलस्य		
स्त्रीणां स्मृतिप्रकारकयने भो भववाक्यं	७८	८	सन्तापादि	८३	८
विपुलकृतगुरुस्त्रीरक्षापाख्यानकयने भो भ			विपुलं प्रति देवशर्मणा वाक्ये भो भोक्तिः	८३	१७

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
विपुलं प्रति गुरोर्वाक्यं ८३	१८		प्रश्न. ८६	२२	
ब्रह्मर्षे मियुनं किन्दित्यादि विपुलस्य .			कन्यायादायाधिकारिताकथने भोगवाक्यं ८६	२३	
जिज्ञासा ८३	१८		पुत्रादिविकेतुर्गौतकयनार्थं यमोद्गीतगाया		
विपुलं प्रति देवदर्शनेवाक्यं ८३	२०		कथनं ८६	२८	
तस्मात्स्त्रियो रक्ष्याः सदैवहीत्यादि भोगो			कन्यादानप्रकारकथने भोगोक्तिः ... ८७	७	
पदेशः ८४	५		भोगस्य स्त्रीप्रशंसाकथनादि ८७	१०	
यन्मूलं सर्वधर्माणां तद्गुहीति युधिष्ठिर			धर्ममार्गानुवर्तिना नरेण किं कर्तव्यमित्या		
प्रश्न. ८४	१५		दि युधिष्ठिरप्रश्न. ८७	२३	
शीलवृत्ते कन्या दयेत्यादि भोगलोपदेशः ८४	१७		चतुर्णां वर्णानां धर्मकथने भोगवाक्यं ... ८७	२८	
ब्राह्मादि विवाहकथने भोगवाक्यं ... ८४	१८		तत्र भोगस्य ब्राह्मणात् शूद्रायां जातस्य दश		
ब्राह्मणादिद्विपाणां विवाहवर्ण्यादि निरूपणे			भोगमार्गानुवर्तिना नरेण किं कर्तव्यमित्या		
भोगोपदेशः ८४	२४		भर्तृकथने स्त्रियाश्चकारप्रकारकथनादि ८८	१५	
शुक्लमन्येन दत्तं स्याद्दामोत्याह चापर.			ब्राह्मणात् शूद्रायां जाताय कथं दशमो		
इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न. ८५	३		दीयतइत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न. ... ८८	२०	
यत्किञ्चित् कर्म मानुष्यमित्यादि भोगोप			ब्राह्मणाः श्रेष्ठकथनादौ भोगोक्तिः ... ८८	२३	
देश ८५	५		चत्विर्वादीनां नियमप्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः ८८	१०	
युधिष्ठिरस्य कन्यायां प्राप्तशुक्लायामित्यादि			चत्विरस्य विभागादिधर्मविशेषकथनादौ		
विवाहविषयकप्रश्न. ८५	१२		भोगोक्तिः ८८	११	
विवाहप्रकाराद्युपदेशे भोगवाक्यं ... ८५	१५		वैश्यस्य विभागादिधर्मकथने भोगवाक्यं ... ८८	१७	
अहं विधिवदोर्थस्य दे कन्ये समुदावहमि			शूद्रस्य नियमधर्मकथनादौ भोगवाक्यं ८८	२०	
त्यादि भोगवाक्यं ८५	२२		वर्णभङ्गराणां का धर्मइत्यादि युधिष्ठिर		
सत्यवन्तं प्रति कन्याशुक्लविषये जनानां प्रश्ने			प्रश्न. ८८	२७	
भोगोक्तिः ८६	३		वर्णभङ्गरधर्मनिरूपणादौ भोगोक्तिः ... ८८	२८	
जनान् प्रति सत्यवत् उपदेशवाक्यं ... ८६	५		जन्मव्यत्ययेन जालानां वर्णभङ्गराणां नामादि		
कन्याया. पतिवैयस्य स्यात्तदा का प्रतिपत्ति			कथनं ८९	७	
रिति युधिष्ठिरप्रश्नः ८६	१३		कलुषधोनिर्जनं नरं कथं विद्मरिति युधिष्ठिर		
पुत्रकस्य सा प्रतिपाल्येत्यादि भोगोपदेशः			प्रश्न. ८९	८	
वाक्यं ८६	१४		कर्मभिर्योनिशुद्धता विज्ञेयेत्यादि भोगलो		
कन्यायादायाधिकारिताज्ञानार्थं युधिष्ठिर			पदेशवाक्यं ८९	१	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
कीदृशो कीदृशः पुत्रा इत्यादि बुधधिर			नक्षत्रस्य समीपे गविजातस्य मुनेरागमनादि	८४	४
प्रश्नः ८१			गविजातं मुनिं प्रति नक्षत्रस्य वाक्यं ... ८४		७
आत्मा पुत्रस्तु विशेषइत्यादि भीष्मवाक्यं	८१	२५	नक्षत्रं प्रति गविजातस्य मुनेर्वाक्ये भीष्मोक्तिः	८४	१०
वक्षुध्वंशजाः के क्षीरित्यादि बुधधिर			अयनं प्रति गवाक्षीतेषोति नक्षत्रवाक्यं	८४	१४
प्रश्नः ८१			गोप्रशंसाकथनादौ अयनस्य वाक्यं ... ८४		१५
वक्षुध्वंशजसप्तकथने भीष्मवाक्यं ... ८१			निपादअयनयोदकिप्रत्युक्ती ८४		२४
अपमदपुत्राणां लक्षणकथनादि ... ८२			१ अयनप्रभावेन निपादानां मत्स्यानाश्च स्वर्ग		
सेचजादिपुत्रविषये बुधधिरभीष्मयोः			मनादौ भीष्मोक्तिः ८४		२८
प्रश्नोत्तराणि ८२			४ परशुरामावतारादिदृष्टान्तश्रवणार्थं बुधि		
कीदृशः सतकः पुत्रइत्यादि बुधधिरप्रश्नः ८२		११	धिरप्रश्नः ८५		८
सतकपुत्रस्य लक्षणकथनादौ भीष्मवाक्यं	८२	१२	विद्यामित्रस्य जन्मादिदृष्टान्तश्रवणार्थं		
सतकस्य संस्कारः कथं प्रयोक्तव्यइति बुधि			बुधधिरप्रश्नः ८५		१२
धिरप्रश्नः ८२			१४ अयनोपाख्यानकथनार्थं कुम्भिकअयनसंवादक		
सतकस्य संस्कारप्रकारकथने भीष्मवाक्यं	८२	१५	पेतिहासकथने भीष्मवाक्यं ... ८५		१५
दंष्ट्रैरे कीदृशः खेहः संवासे चेत्यादि बुधि			अयनं प्रति कुम्भिकस्य वाक्यं ८५		१८
धिरप्रश्नः ८२			२२ कुम्भिकस्य अयनपरिषत्थीकथने भीष्मवाक्यं	८५	२१
नक्षत्रअयनसंवादरूपेतिहासकथने भीष्म			अयनं प्रति कुम्भिकस्य वाक्यं ८५		२४
वाक्यं ८२			२३ दम्पती प्रति अयनस्य वाक्यं ८५		२८
अयनस्य दादमर्षोदवाममतकथनादि	८२	२४	दम्पतिकृतअयनपरिषत्थीकथनादि ... ८६		१
मत्स्यैः मत्स्रं जाले पतितस्य अयनमर्षकथं			मत्स्रिवाकर्त्तव्ये राजा किमकरोदित्यादि		
यादि ८२			१० बुधधिरप्रश्नः ८६		१८
अयनं प्रति मत्स्यगीर्वाणा निपादान् वाक्यं	८२	१५	कुम्भिकस्य अयनपरिषत्थीकथनादौ भीष्म		
निपादान् प्रति अयनस्य वाक्यं ... ८२		१७	वाक्यं ८६		२०
अयनस्यार्थे मुना निपादानां नक्षत्रस्य समी			अयनस्य भवयोग्यद्रव्यकथनादि ... ८७		५
पामनादि ८२			१८ कुम्भिकसमीपे अयनस्यामिष्टाचारकथनं	८७	८
अयनसमीपे नक्षत्रस्यागमनादौ भीष्मोक्तिः	८२	२०	समाधौ मां रथेनाशु वदेत्यादि कुम्भिकं		
नक्षत्रअयनयोः संवादः ८२		२६	प्रति अयनस्य वाक्यं ८७		१५
अयनस्य वाक्यं मुना नक्षत्रस्य विनादौ			रथं युवज्योः इत्यअयनं प्रति कुम्भिकस्य वाक्यं	८७	१८
भीष्मोक्तिः ८४		३	कुम्भिकं प्रति अयनस्य वाक्यं ८७		२८

प्रकरणं	पृष्ठे	महो	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
पौरवर्गाणां राज्ञः प्रशंसाकरणं	८८	३	भीष्मपदेनेन युधिष्ठिरस्याश्रमवासमिप्राया	१	१
अवनस्य प्रसादादौ भीष्मोक्तिः	८८	४	भावे वैशम्पायनोक्तिः	१०३	२६
दम्पती प्रति अवनस्य वाक्यं	८८	१०	शारामादीनां यत् फलं तत् श्रोतुमिच्छा	१०३	२७
कुशिकचवनयोरुक्तिप्रत्युक्ती	८८	१२	मोति युधिष्ठिरप्रश्नः	१०३	२८
सभायांस्त्र्यंशं कुशिकस्यान्तःपुरागमनादि	८८	२३	तडागादीनां गुणविशेषकथनार्थं भीष्म	१०४	१
तदने कुशिकस्य प्रसादादिदर्शने भीष्मवाक्यं	८८	१	प्रतिज्ञा	१०४	१
तत् सर्वं दृष्ट्वा कुशिकस्य विस्मयादि	८८	१६	तडागस्य गुणकथनेन तत्कारिणो लोकप्राप्ति	१०४	२
अवनस्य योगप्रभावदर्शनादि	८८	१८	कथनं	१०४	३
योगबलं दृष्ट्वा षष्ठस्य कुशिकस्य भाव्या प्रति	८८	२५	वसिष्ठदृष्टमातीनामरिपणे फलकथनं	१०४	२२
वाक्यं	८८	५	दानानां किं श्रेष्ठमिच्छादि युधिष्ठिरप्रश्नः	१०५	१४
कुशिकं प्रति अवनस्य वाक्यं	१००	५	श्रेष्ठदानकथने भीष्मवाक्यं	१०५	६
अवनं प्रति कुशिकस्य वाक्यं	१००	८	शरणागतस्वकस्य पुरुषश्रेष्ठकथनादि	१०५	१३
वरस्य शृङ्गातां मत्तइत्यादि अवनस्य वाक्यं	१००	१४	ब्राह्मणभेदादानस्य प्रशंसाकथनादि	१०५	१८
मद्गृहे वासस्य कारणं श्रोतुमिच्छामीत्यादि	१००	१५	ब्राह्मणानां पुण्यलकथने भीष्मवाक्यं	१०५	२६
कुशिकस्य प्रश्नः	१००	१५	शूद्रादीनां ब्राह्मणसंवाचारीतिकथनादि	१०६	५
शृङ्गसम्यग्भेषेणेत्यादि अवनस्य वाक्यं	१००	२३	खलुतत्राब्राह्मणस्यानकथने भीष्मवाक्यं	१०६	१०
कुशिकं प्रति अवनस्य वरप्रदानं	१०१	१२	पाचकायाश्चक्योर्मध्ये कस्यै दत्तं श्रेष्ठमिति	१०६	१६
कथमेत्यति विप्रस्य कुल मेदइत्यादिअवनं	१०१	१८	युधिष्ठिरप्रश्नः	१०६	१६
प्रति कुशिकस्य प्रश्नः	१०१	२२	अथापने दानं श्रेष्ठमित्यादि भीष्मलोपदेश	१०६	१८
कुशिकवर्गे विद्यामिवस्य ब्राह्मणत्वप्राप्त्यादि	१०१	२२	वाक्यं	१०६	१८
दृष्टान्तकथनार्थं अवनवाक्यं	१०१	२२	वेधा दाराः प्रतीकन्तेइत्यादि दानधर्मं	१०७	१
अवनवाक्यं श्रुत्वा कुशिकस्य हर्षादौ	१०२	३	कथनं	१०७	१
भीष्मोक्तिः	१०२	३	दानयज्ञादीनां किं परलोकं महाफलमित्या	१०७	८
भीष्मं प्रति युधिष्ठिरस्यानुतापवाक्यं	१०२	१५	दि युधिष्ठिरप्रश्नः	१०७	८
युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोपदेशं वैशम्पायनोक्तिः	१०२	२०	दानधर्मकथनेन भीष्मोपदेशवाक्यं	१०७	११
येन कर्मणा या परलोकगतिस्तदुपदेशेन	१०२	२१	समृद्ध-संप्रयच्छ त्वं ब्राह्मणभ्यइत्यादि युधि	१०७	१८
भीष्मवाक्यं	१०२	२१	ष्ठिरं प्रति भीष्मवाक्यं	१०८	१
गो प्रदातुः परलोकगतिकथनं	१०२	११	राज्ञो कर्त्तव्योपदेशे भीष्मवाक्यं	१०८	१
अन्यादानादिना परलोकगतिकथनं	१०२	१६	किं खिहानं श्रेष्ठमिति युधिष्ठिरप्रश्नः	१०८	१८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
प्रथिवीदानस्य श्रेष्ठत्वकथनादिना भीष्मा			नारदात् शुभा कुशभा देवका उपदेशे भीष्म		
पदेशवाक्यं १०८	१८		वाक्यं ११४	२५	
भूमिदानस्य प्रशंसाकथनादि १०८	१८		सुवर्णादिदानविशेषस्य फलकथने भीष्म		
भूमिगीतगाथाकथनेन भीष्मस्यापदेशवाक्यं १०८	२१		वाक्यं ११४	२७	
दानविषये दृष्टस्यतिशयसंवादरूपेतिहास			उपानक्षे दानस्य फलज्ञानार्थं पुधिष्ठिर		
कथनं ११०	८		प्रश्नः ११५	१८	
केन दामेन खर्गतः सुखमेतद्व्यादि दृष्टस्य			उपानक्षानस्य फलकथने भीष्मवाक्यं ... ११५	१८	
तिं प्रति शक्य प्रश्नः ११०	१०		तिसादिदामजन्यफलज्ञानार्थं पुधिष्ठिरप्रश्न ११५	२९	
दानधर्मकथनेन शक्तं प्रति दृष्टस्यतेषपदेशः ११०	१२		तत्र तिस्रदानफलकथने भीष्मवाक्यं ... ११५	२३	
तत्र भूमिदानस्य श्रेष्ठत्वकथने दृष्टस्यति			भूमिभागे यज्ञकरणार्थं ब्रह्माणं प्रति देवानां		
वाक्यं ११०	१३		प्रार्थना ११६	६	
भूमिहरणादिना नरकगतिकथनादौ दृष्टस्य			यज्ञकरणार्थं देवेश्या ब्रह्मणो भूमिदानं ... ११६	८	
तिवाक्यं १११	१		ब्रह्माणं प्रति देवानां वाक्यं ११६	१०	
सद्यविशिष्टभूमिदानफलकथने दृष्टस्यति			देवानां यज्ञकरणादौ भीष्मोक्तिः ... ११६	११	
वाक्यं १११	८		निश्चितस्य हदानफलकथने भीष्मवाक्यं ... ११६	१५	
गुणाधिकेभ्यः कानि दानानि दद्यादित्यादि			गोदानफलकथने भीष्मवाक्यं ११६	२५	
पुधिष्ठिरप्रश्नः १११	२६		अन्नदानस्य फलकथने भीष्मवाक्यं ... ११७	१३	
भीष्मनारदयोः संवादकथने भीष्मवाक्यं ... १११	२८		विश्वरेणाद्यादिदानस्य श्रवणार्थं पुधिष्ठिर		
अन्नदानस्य प्रशंसाकथने नारदवाक्यं ... १११	३०		प्रश्नः ११७	२५	
अन्नदानोपदेशार्थं पुधिष्ठिरं प्रति भीष्म			विश्वरेणाद्यादिदानफलकथने भीष्मवाक्यं ११७	२७	
वाक्यं ११३	८		देवादीनां अन्नस्य कथनादि ११८	८	
अन्नदानेन प्राप्ताणां लोकानां कथने भीष्म			तिसादीनां दानफलश्रवणार्थं पुधिष्ठिर		
वाक्यं ११३	१०		प्रश्नः ११८	१६	
गन्धयोगक्षेदानी दानकल्पं ब्रह्मोक्त्यादि			तिसादीनां दानफलकथनार्थं ब्राह्मणयमथो		
पुधिष्ठिरप्रश्नः ११३	१८		संवादरूपेतिहासकथने भीष्मवाक्यं ... ११८	१७	
अथ देवकीनारदसंवादरूपेतिहासकथने			कश्चिद्भूतं प्रति यमस्य वाक्यं ११८	२०	
भीष्मवाक्यं ११३	२०		प्रतिपिष्टमानीतं शृष्ट्वा यमस्य वाक्यं ... ११८	२६	
गन्धविशेषे द्रव्याविशेषस्य दानफलकथने			ब्राह्मणं प्रति यमस्य वाक्यं ११८	२८	
देवकीं प्रति नारदस्य वाक्यं ११३	२३		यमं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं ११८	३०	

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
ब्राह्मणं प्रति तिलदानस्य प्राधान्यकथने			आदि १२२		
यमस्य वाक्यं ११८	१		चोरस्य नद्यः कस्य भोग्यादिति यमं प्रति	१२२	१५
यमस्य समीपे शर्मिणश्चानयनादौ भोग्यवाक्यं ११८	८		नाचिकेतस्य प्रश्न १२२	२२	२२
दानविधिं भूय कथयन्नेति युधिष्ठिर			नाचिकेतं प्रति यमस्य वाक्यं १२२	२३	२३
प्रश्न ११८	२२		उद्दालकं प्रति नाचिकेतस्य वाक्यं ... १२३	११	११
गोष्ठ्योपरस्ततोमा निष्ठयां दाने फलस्य			नाचिकेतं प्रति यमस्योपदेशे नाचिकेत		
तुल्यताकथनादौ भोग्यशक्यं ... ११८	२५		वाक्यं १२३	१२	१२
देवा किं लघणागावत्यादि युधिष्ठिर			दानधर्मप्रसंगायां नाचिकेतस्य वाक्यं ... १२३	१३	१३
प्रश्न १२०	५		गोदानानां फलविशेषकथनादि ... १२३	२६	२६
गवां दानपाचस्य निरूपणे भोग्योक्तिः .. १२०	६		उक्तं ते गोप्रदानं वै इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं १२४	१	१
ब्राह्मणस्वापहारनिषेधार्थं नृगोपाख्यानकथने			गोप्रदादृषां लोकप्राप्तिज्ञानार्थं युधिष्ठिर		
भोग्यवाक्यं १२०	१०		प्रश्न १२४	८	८
लकलासरूपस्य नृगस्य कूपदुद्धाराद्यैश्च			गोदानेन लोकप्राप्तिकथने ब्रह्माग्रकथंवाद्		
वानां चेष्टादि १२०	२०		रूपेतिहासकथने भोग्यवाक्यं ... १२४	१०	१०
कूपदुद्धृतं नृगं प्रति श्रीकृष्णप्रश्नः ... १२०	२४		गोदादृषां लोकश्रवणार्थं ब्रह्माणं प्रति शकस्य		
श्रीकृष्णं प्रति नृगस्यात्मवृत्तान्तकथनं .. १२०	२८		वाक्यं १२४	११	११
गवार्थे ब्राह्मणयोर्विवादे नृगवाक्यं .. १२०	३०		प्रश्नाभिनन्दनरूपं ब्रह्मणोवाक्यं ... १२४	१८	१८
नृगं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं .. १२१	६		गोलोकवर्षसुखकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... १२४	२१	२१
यमलोकगतं नृगं प्रति यमस्य वाक्यं ... १२१	८		गोप्रदादृषां फलकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... १२५	६	६
श्रीकृष्णं प्रति नृगस्य वाक्यं ... १२१	१५		गोदानपाचनिरूपणे ब्रह्मणोवाक्यं .. १२५	१०	१०
ब्राह्मणस्य न वृत्तन्त्यमित्यादि यादवान् प्रति			अनदुद्दानफलकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... १२६	८	८
श्रीकृष्णोपदेशः १२१	१८		जानन् गोमासपश्चेदित्यादि शकप्रश्नः १२६	१०	१०
गोदानफलश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः ... १२१	२२		गवामपहरणादौ दोषकथने पितामहस्य		
उद्दालकनाचिकेतयो र्वादादरूपेतिहास			वाक्यं १२६	१८	१८
कथने भोग्यवाक्यं १२१	२४		गोप्रदाने सुवर्णदनिष्ठा देयेति कथनं ... १२६	२२	२२
नाचिकेतं प्रत्युद्दालकस्याभिप्रायः ... १२१	२८		युधिष्ठिरं प्रति भोग्यवाक्यं ... १२६	२३	२३
पुत्रपतिं दृष्ट्वाद्दालकस्यानुतापः .. १२२	१		नवनियमस्याध्यायानां किं फलमित्यादि		
उद्दालकं प्रत्यागतस्य नाचिकेतस्य वाक्यं १२२	३		युधिष्ठिरप्रश्न १२७	४	४
यमघटने नाचिकेतस्य पुण्यवृत्ता लोकदर्श			मत्तदीनां फलकथने भोग्यशक्यं ... १२७	११	११

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
सत्यस्य फलकथने भोगवाक्यं १२८	३	३	श्रेष्ठलप्राप्त्यर्थं गवां तपश्चर्याकथनादौ वशिष्ठ		
प्रज्ञाचर्यफलकथने भोगवाक्यं १२८	८	८	वाक्यं १२२	४	४
पितृमातृसेवायाः फलकथने भोगवाक्यं १२८	१४	१४	कपिलादिगोदानफलकथने वशिष्ठवाक्यं १२९	१२	१२
पुनर्गोदानविधियवर्णार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः १२८	१८	१८	गोप्रदानिकेऽसौदासं प्रति वशिष्ठस्य वाक्यं १२९	३	३
॥ गोदामातृ परं किञ्चिदित्यादि भोग			सौदासस्य गोदानफलप्रवर्णने भोगवाक्यं ... १३३	२१	२१
वाक्यं १२८	१८	१८	पवित्राणां पवित्रं यत्कथयेति युधिष्ठिर		
गोदानविधिकथने भोगवाक्यं १२८	२२	२२	प्रश्नः १३३	२४	२४
गोदातृ फलकथनादौ भोगोक्तिः ... १२८	७	७	गवां परमपवित्रताकथने भोगवाक्यं ... १३३	२५	२५
गोप्रदानेनोऽश्वेनगोदातृ स्वर्गकथनादि १२८	१६	१६	गोप्रदानिके व्यासशुक्रसंवादरूपेतिहास		
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... १२८	२१	२१	कथने भोगवाक्यं १३३	२०	२०
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य गोदानविधिप्रश्ने			व्यासं प्रति कौ धञ्ज सर्वयज्ञानां वरिष्ठ		
वैशम्पायनोक्तिः १२८	२६	२६	इत्यादि शुक्रस्य प्रश्नः १३४	१	१
गोप्रदानगुणान् पुनर्ब्रूहोति युधिष्ठिरप्रश्नः १२८	२७	२७	गवां पवित्रताकथनादौ व्यासवाक्यं ... १३४	६	६
गोदानविधिना फलकथने भोगवाक्यं ... १२८	२८	२८	गवां लोकस्य कथने व्यासवाक्यं ... १३४	१२	१२
कपिलाप्रदानस्य विशेषफलप्रवर्णार्थं युधि			गवां पुरोयस्य पवित्रताप्रवर्णार्थं युधिष्ठिर		
ष्ठिरप्रश्नः १३०	५	५	प्रश्नः १३५	१४	१४
कपिलाविषये पूर्वोक्तिश्चासकथने भोग			गोभिः श्रियाः संवादरूपेतिहासकथने भोग		
वाक्यं १३०	७	७	वाक्यं १३५	१५	१५
कपिलायस्यमुखनिर्गतकेसस्य भद्रादेवशिरसि			काशि देवोत्थादि श्रियं प्रति गवां प्रश्नः १३५	१७	१७
पतनादि १३०	१७	१७	गवां समीपे श्रियाश्चात्मपरिचयदानादि १३५	१८	१८
केसपतनेन क्रुद्धं महादेवं प्रति प्रजापते			गवां श्रियाद्योक्तिप्रत्युक्तौ १३५	२४	२४
वाक्यं १३०	२१	२१	गोशङ्खन्यै श्रियावासायै गवां वाक्यं ... १३६	७	७
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... १३१	४	४	गवां समीपे श्रियाः सङ्घर्षवाक्यं ... १३६	८	८
वशिष्ठसौदाससंवादाकथने भोगवाक्यं .. १३१	२८	२८	गोप्रदाहणां फलकथनादौ भोगवाक्यं १३६	१३	१३
सौदास्य किं पञ्चिक्लममिति वशिष्ठं प्रति			गवां परमपवित्रत्वे पिनामहमकथंवादरूपेति		
सौदासस्य प्रश्नः १३१	१०	१०	हासकथनं १३६	१८	१८
सौदासं प्रति वशिष्ठस्य गवां परमपवित्रत्वं			देवानामुपरिष्ठाद्गवां लोकः कथमियादि		
कथने भोगवाक्यं १३१	११	११	शुक्रप्रश्नः १३६	२५	२५
वशिष्ठस्य गोदानफलकथने भोगोक्तिः ... १३१	१७	१७	गवां माहात्म्यकथने शुकं प्रति ब्रह्मणेवाक्यं १३६	२७	२७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
दत्तदुहितुः सुरभ्यास्तपःकथनादि ...	१३७	१०	तारकासुरवधोपायकथने ब्रह्मणोवाक्यं	१४१	८
किमर्थं तथैव देवोत्यादि सुरभिं प्रति			ब्रह्मणोवाक्येन देवानामग्रेसरस्यैवणादि ...	१४१	१८
ब्रह्मणोवाक्यं ...	१३७	१४	देवान् प्रति मण्डूकस्य वाक्यं ...	१४१	२३
ब्रह्मणं प्रति सुरभोवाक्यं ...	१३७	१६	मण्डूकं प्रत्यग्रेसरमिशापादि ...	१४१	२८
सुरभौ प्रति ब्रह्मणोवरदानादि ...	१३७	१७	मण्डूकान् प्रति देवानां वरदानादि ...	१४२	१
शक्रकृतगोसम्मानादौ भीमवाक्यं ...	१३७	२८	अथत्यस्रोऽग्निरित्यादि देवान् प्रति द्विरदस्य		
छत्रं पितामहेनेदमित्यादि भीमं प्रति			वाक्यं ...	१४२	५
युधिष्ठिरवाक्यं ...	१३८	६	द्विरदान् प्रति वज्रैरभिग्रहप्रदानं ...	१४२	६
सुवर्णस्य पवित्रताश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	१३८	१२	द्विरदान् प्रति देवानां वरदानादि ...	१४२	८
सुवर्णस्य पवित्रताकथनार्थं भीमवाक्यं ...	१३८	१५	देवानां शनौगर्भे वज्रेर्दग्धनादि ...	१४२	१४
सख्यं पवित्रतार्थसूचीन् प्रति जामदग्न्यस्य			भूत यज्ञवतां कार्यमित्यादि देवान् प्रत्यग्रे		
वाक्यं ...	१३८	१०	वाक्यं ...	१४२	२१
जामदग्न्यं प्रति मुनीनां वाक्यं ...	१३८	१२	अग्निं प्रति देवानां ज्ञामिमायकथनं ...	१४२	२२
पवित्रद्रव्यकथने जामदग्न्यं प्रति मुनीनां			गङ्गागर्भे वज्रे सन्तानोत्पादनादि ...	१४२	२६
वाक्यं ...	१३८	१७	अग्निं प्रति तैशेविमूढायागङ्गायावाक्यं ...	१४३	२
सुवर्णस्य जन्मादिहस्तान्तकथने जामदग्न्यं			गन्धधारणार्थं गङ्गां प्रति वज्रेर्वाक्यं ...	१४३	७
प्रति वशिष्ठवाक्यं ...	१३८	२०	सुमेरुपर्वते गङ्गायागर्भोत्सर्जनादि ...	१४३	८
सुवर्णस्य माहात्म्यकथनार्थं वशिष्ठस्य प्राची			गङ्गां प्रति वज्रेर्वाक्यं ...	१४३	१२
नेतिहासकथनं ...	१४०	५	अग्निं प्रति गङ्गायागर्भे हस्तान्तकथनं ...	१४३	१४
पार्ष्णीरुद्रविवाहे रुद्रं प्रति देवानां			शरवणे कार्तिकेयस्य वृद्धादि ...	१४३	२३
वाक्यं ...	१४०	८	जामदग्न्यं प्रति वशिष्ठस्य वाक्यं ...	१४३	२०
प्रजोच्छेदं प्रति देवान् प्रति पार्ष्ण्याश्रमि			रुद्रस्यैवार्थदर्शनार्थं देवदोनामागमनादि ...	१४४	२
श्रापः ...	१४०	२०	तैजस्रस्योत्पत्तिप्रकारकथनादि ...	१४४	११
तारकासुरसन्तापितानां देवानां ब्रह्मणं प्रति			स्रगुप्रस्थानां जयाप्रकारकथनादि ...	१४४	१७
वाक्यं ...	१४१	१	ब्रह्मणं प्रत्यग्रेर्वाक्यं ...	१४५	१
समेष्टं सर्वभूतानामिति त्यदि देवान् प्रति			अग्निं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	१४५	२
ब्रह्मणोवाक्यं ...	१४१	३	ब्रह्मणं प्रति देवानां वाक्यं ...	१४५	४
वरदानाङ्गवतो दैतेयाद्वलगन्धितइत्यादि			स्रगुवंशहस्तान्तकथनादि ...	१४५	११
देवानां वाक्यं ...	१४१	५	शंत्रिरोवंशहस्तान्तकथनादि ...	१४५	१२

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ती	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ती
ब्रह्माणं प्रति मध्वर्षिणां वाक्यं ...	१४५	२५	पङ्क्तिपावनानां स्वर्णकयने भोमोक्ति.	१५०	१५
सुवर्णमाहात्म्यकयनादि ...	१४६	३	परोक्षितमुद्गणेभ्यो दामस्य फलकयनादि	१५१	१९
कार्तिकेयस्य देवसेनापतित्वादिकयनं ...	१४६	१६	केन सहस्रान्वितं आहूतमित्यदि युधिष्ठिर		
वृत्तिवृत्तिकांश्च भामदम्यस्य सुवर्णदानादौ			प्रश्न. ...	१५१	१८
१ भोमवाक्यं ...	१४६	१८	आहूतस्य प्रवृत्तिवृत्तान्तकयने भोमवाक्यं	१५१	२१
तारकासुरस्य वधप्रकारश्रवणार्थं युधिष्ठिर			आहूतप्रवृत्तिकां निर्मितं प्रत्यविवाक्यं ...	१५२	८
२ प्रश्नः ...	१४६	२२	आहूतविधिकयने निर्मितं प्रत्यविवाक्यं ...	१५२	१०
कार्तिकेयस्य पालनार्थं क्षत्तिकामां प्रेरणादौ			आहूतभागाद्यां देवानां नामकयनादि	१५२	१७
३ भोमवाक्यं ...	१४६	२७	अथाहूतयथाव्यादिद्रव्यकयने निर्मितं प्रत्यवि		
कार्तिकेयस्य दग्धार्थं वज्रादीनां गमनं	१४७	७	वाक्यं ...	१५२	२६
कार्तिकेयस्य कीडार्थं देवानां द्रव्यदानादि	१४७	१२	मुनीनां निमित्तप्रत्ययआहूतविधिकरणादौ		
सैन्यपथं प्राप्य कार्तिकेयेन तारककथादि	१४७	२०	भोमवाक्यं ...	१५३	६
आहूतविधिश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः ...	१४७	२८	पितृगणसोमयोरुक्तिप्रत्युक्ती ...	१५३	८
भोमोक्त्याहूतविधौ वैश्रवण्यभोमोक्तिः ...	१४७	३०	निवापाप्तेन मौडितानां पितृणां ब्रह्माणं प्रति		
आहूतस्य विधेयविधिकयने भोमवाक्यं ...	१४८	१	वाक्यं ...	१५३	१२
प्रतिपदादिमुक्तस्य आहूतस्य फलकयनादि	१४८	७	पितृन् प्रत्यग्वैवाक्यं ...	१५३	१५
पिशभः किं दत्तमवयं भवतीति युधिष्ठिर			आहूतस्य विधिविशेषकयने भोमवाक्यं ...	१५३	१८
प्रश्न ...	१४८	१८	आहूतविधये युधिष्ठिरभोमोक्त्युक्तिप्रत्युक्ती	१५४	१
द्रव्यविशेषेण पितृणां दत्तिविशेषकयनादौ			कथं यदापवासीत्यादित्यादि युधिष्ठिर		
भोमवाक्यं ...	१४८	२०	१ प्रश्न ...	१५४	८
पितृगीतगाथाकथने भोमवाक्यं ...	१४८	३०	निधिमितभोजनादीनामुपवामादिस्मृत		
नक्षत्रविशेषे यमोक्त्याहूतविशेषकयनादौ			कयने भोमवाक्यं ...	१५४	१०
भोमवाक्यं ...	१४८	५	दाहप्रतिपद्योऽहो काविशेषदत्तिपुधिष्ठिर		
कीदृशेभ्यः प्राद्व्येभ्यः आहूतं प्रदातव्यमिति			प्रश्न ...	१५४	१८
युधिष्ठिरप्रश्नः ...	१४८	२१	दानप्रतिपद्योऽहोविशेषकयने भोमवाक्यं	१५४	१८
आहूतविधौ प्राद्व्येभ्यो परोक्षणादौ भोम			अथ द्वादशो मध्वर्षिणां सप्तमस्य रूपेति नाम		
वाक्यं ...	१४८	२२	कयने ...	१५४	२०
यथाहूतयथाविधिपत्ते भोमवाक्यं ...	१४८	२६	एषोऽन् प्रति द्वादशोऽहो	१५४	२०
पङ्क्तिपुष्पणां अथकयने भोमवाक्यं ...	१४९	८	द्वादश प्रति एषोऽहो वाक्यं ...	१५५	१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हैमगर्भोद्भूतं दृष्ट्वा मुनीन् प्रत्यचिवाक्यं	१५५	१३	अमदप्रियातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१२
मन्त्रिणः प्रति वशिष्ठस्य वाक्यं	१५५	१६	अद्वयतोयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१४
मन्त्रिणः प्रति कश्यपस्य वाक्यं	१५५	१७	गण्डयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१६
मन्त्रिणः प्रति भरद्वाजस्य वाक्यं	१५५	१८	परशुसखयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१८
मन्त्रिणः प्रति गौतमस्य वाक्यं	१५५	१९	शुनःसखयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	२०
मन्त्रिणः प्रति विश्वामित्रस्य वाक्यं	१५५	२०	शुनःसखनाथोमुनेरभिभाषेन कृत्यायाना		
मन्त्रिणः प्रति जमदग्न्यद्वयतोयागण्डानां			शदि	१५७	२२
कर्मभोवाक्यं	१५५	२१	मृणालार्थं अचिविशिष्टकश्यपानां क्रमशः		
मन्त्रिणः प्रति परशुसखस्य अयोध्यास्य वाक्यं	१५५	२४	अपयकरणं	१५८	१
हैमगर्भाणि पलाणि हिला अयोध्यां गमने			मृणालार्थं भरद्वाजजमदप्रियगौतमानां क्रमशः		
भोसोक्तिः	१५५	२६	अपयकरणं	१५८	३
द्वयादर्शं राजानं प्रति मन्त्रिणस्य वाक्यं	१५५	२७	मृणालार्थं विश्वामित्राद्वयतोयाः अपयकरणं	१५८	१२
सोमाज्जातां कृत्यां प्रति सप्तर्षीणां वधाथं			मृणालार्थं गण्डपरशुसखशुनःसखानां क्रमशः		
द्वयादर्शवाक्यं	१५६	२	अपयकरणं	१५८	१७
अभिप्रभृतीनां शुनः सहागतस्य परिमार्ज			शुनःसखं प्रति विषक्षेन्यं त्वया कृतं मिति		
कस्य दर्शनादौ भोसोक्तिः	१५६	५	सप्तर्षीणां वाक्यं	१५८	२२
परिमार्जकं दृष्ट्वा वशिष्ठादीनां सप्तर्षीणां क्रम			सप्तर्षीन् प्रति शुनःसखस्य कृत्यादुक्तान्त		
शोवाक्यं	१५६	८	कथनादि	१५८	२३
परिमार्जकस्य सप्तर्षीण्युपगमनादौ			श्लोकेन सह सप्तर्षीणां स्वर्गमनादौ भोसोक्तिः	१५८	२८
भोसोक्तिः	१५६	१५	राजर्षिभिः सह दिशर्षीणां सेवादह्वेतिहास		
पश्चिमीं रविर्वा कृत्यां प्रति मृणालमवलणार्थं			कथने भोशवाक्यं	१५८	६
गतानां सप्तर्षीणां प्रश्नः	१५६	२२	शुक्रप्रभृतीनामृषीणां हिसोपादीनां राज्ञाश्च		
कृत्याया यातुधान्या सह सप्तर्षीणां वाक्यं	१५६	२५	नीर्ययाचाकथनं	१५८	८
अचियातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५६	२८	शुक्रादीनृषीन् प्रति पद्मसैन्यमाशङ्कागस्त्यस्य		
वशिष्ठयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१	वाक्यं	१५८	१६
कश्यपयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	२	अगस्त्यं प्रति अयोध्यां वाक्यं	१५८	२३
भरद्वाजयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	५	अगस्त्यस्य पुष्करार्थं अगुर्विशिष्टकश्यपानां		
गौतमयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	७	क्रमशः अपयकरणं	१५८	२५
विश्वामित्रयातुधान्योदक्तिप्रत्युक्ती	१५७	१०	गौतमादिरेधुन्माराणां क्रमशः अपयकरणं	१५८	२८

प्रकरण	पृष्ठ	संज्ञा	प्रकरण	पृष्ठ	संज्ञा
दिलीपपुत्रव शुकजमदग्निनां क्रमः प्रपथ			युधिष्ठिरप्रश्न.	१६२	६
करणं १६०	१		कुट्टं जमदग्निं प्रति सूर्यस्य वाक्यं ... १६२		८
त्रिविधयातिनृपान्मरीयाणां क्रमः प्रपथ			जमदग्निस्त्वय्योवत्प्रत्युक्ती ... १६२		१०
करणं १६०	२		सूर्ये प्रति प्रसन्नस्य जमदग्नेर्वाक्ये भीमोक्ति १६२		१२
भारद्वानाभागविविश्रामिवाणां क्रमः प्रपथ			जमदग्ने सूर्यस्य कृतोपापहृदाने		
करणं १६०	८		भीमोक्ति १६२		१८
पञ्चतभरद्वाजाष्टावक्रगालवानां क्रमः प्रपथ			कृष्णं दत्त्वा जमदग्निं प्रति सूर्यस्य वाक्यं .. १६२		१८
करणं १६०	१२		कृतोपापहृदानार्थं युधिष्ठिरं प्रति भीम		
अबन्धव्या वालिखिलानाञ्च क्रमः प्रपथ			वाक्यं १६२		२१
करणं १६०	१७		गार्हस्थ्यं धर्मं प्रमूढोत्थादि भीमं प्रति युधि		
शुभ, धृष्टस्य सुरमेघ क्रमः प्रपथकरणं १६०	१८		ष्ठिरप्रश्न १६२		२८
प्रपथान् युतवत शक्यं धर्मं भीमोक्ति १६०	२१		इयिषोवासुदेवसंवादरूपेतिहासकथने भीम		
शक्यलोन्वाद्गुणप्रपथकरणं १६०	२४		वाक्यं १६२		३०
शकं प्रत्यगस्यस्य पुण्यकार्यं मार्यमा ... १६०	२७		गार्हस्थ्यधर्मोन्वाधं इयिषो प्रति वासुदेव		
अगस्त्यस्य प्रसादार्थं तं प्रति शक्यस्य वाक्य १६०	२८		वाक्यं १६२		२
आह्वादिषु कृतोपापहृदानस्य प्रवृत्तिवृत्तान्त			वासुदेवं प्रति गार्हस्थ्यधर्मोपादेशे इयिषो		
अवधार्य युधिष्ठिरप्रश्न १६१	७		वाक्य १६२		३
कृतोपापहृत्पतिवृत्तान्तकथनार्थं जमदग्नि			युधिष्ठिरं प्रति इयिषुक्तागार्हस्थ्योपादेशे		
सूर्यसंवादरूपेतिहासकथने भीमवाक्यं १६१	१०		भीमवाक्य १६२		२३
विश्वरानयनार्थं रेणुकां प्रति जमदग्नि			श्रीलोकदानस्य प्रवृत्तिवृत्तान्तप्रवणार्थं		
वाक्यं १६१	१६		युधिष्ठिरप्रश्न १६३		२६
रेणुकाया शरानयने सूर्यसन्तापादिकथनं १६१	१७		अत्र मनुप्रश्नापत्तिस्वसंयो. संवादरूपेतिहास		
रेणुका प्रति क्रुद्धस्य जमदग्नेर्वाक्यं ... १६१	२१		कथने भीमवाक्यं १६३		२७
जमदग्निं प्रति सूर्यसन्तापखिलायारेणुकाया			पुण्येद्वैतार्थं कथमुत्पन्नमितिमनुं प्रति		
वाक्यं १६१	२२		सुवर्णसंघर्षार्थं १६४		२
सूर्यमहाराथं जमदग्ने. शरपहणादौ भीम			अत्र शुकवलिधंवादरूपेतिहासकथने मनु		
वाक्य १६१	२५		वाक्य १६४		५
जमदग्निं प्रति प्राज्ञपुरुषेण सूर्यस्य वाक्यं १६१	२६		सुमनोऽधूपदोषानां प्रदानं किं फलमिति		
सूर्ये प्रपातति जमदग्निं किं कृतशान्ति			शुकं प्रति वलिप्रश्न १६४		१०

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
सुमनसां जन्मादिष्टान्तकथने शुक्रस्य वाक्यं	१६४	११	प्रश्न.	१६८	१५
आसुरदेवतप्रभृतिमास्थानां स्वर्णकथने	१६४	१२	अथ स्ववन्धुचाण्डालसंवादरूपेतिहासकथने	१६८	१६
शुक्रस्य वाक्यं	१६४	१३	भीष्मवाक्यं	१६८	१७
धूपानां विविधप्रकारकथने शुक्रस्य वाक्यं	१६५	१४	चाण्डालं प्रति राजन्यस्य वाक्यं	१६८	१८
दीपदानस्य फलादिकथने शुक्रस्य वाक्यं	१६५	१५	ब्राह्मणस्वहारिणां गतिकथनादौ राजन्यं प्रति	१६८	१९
वनिवर्णनां गुणकथने वसिष्ठं प्रति शुक्रस्य	१६५	१६	चाण्डालस्य वाक्यं	१६८	२०
वाक्यं	१६५	१७	चाण्डालं प्रति राजन्यस्योपदेशवाक्यं	१६८	२१
पुनः पुण्यादिदानस्य फलश्रवणार्थं युधिष्ठिर	१६५	१८	राजन्योपदेशेन चाण्डालस्य भरोरत्यागादौ	१६८	२२
प्रश्न	१६५	१९	भीष्मवाक्यं	१६८	२३
अथ नक्षत्रागस्त्यसंवादरूपेतिहासकथने	१६५	२०	सुमतिनां लोकान् एके भिक्षावेति युधिष्ठिर	१६८	२४
भीष्मवाक्यं	१६५	२१	प्रश्न.	१६८	२५
सर्वलोके नक्षत्रस्य क्रियाकथनादि	१६५	२२	सर्वोभिल्लोकाणां नात्सत्यकथने भीष्मवाक्यं	१६८	२६
अथ ह्याराधनप्रसङ्गस्य सर्वक्रियाभेदादिकथनं	१६५	२३	अथ गौतमवाचस्वववादरूपेतिहासकथने	१६८	२७
अगस्त्यं प्रति शक्रवाचकानामृषीणां वाक्यं	१६५	२४	भीष्मवाक्यं	१६८	२८
अथ यो नक्षत्रस्य भेदाद्यभेदगुणवाक्यं	१६५	२५	धृतराष्ट्ररूपेण शक्रस्य गौतमपालितहस्तिहर	१६८	२९
नक्षत्रभेदाद्यैः अगस्त्यं प्रति भृगुवाक्यं	१६५	२६	णादि	१६८	३०
नक्षत्रः कथं विशदयत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	१६५	२७	धृतराष्ट्ररूपिणं शक्रं प्रति गौतमस्य वाक्यं	१६८	३१
युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोपदेशवाक्यं	१६५	२८	गौतमं प्रति धृतराष्ट्ररूपिणः शक्रस्य वाक्यं	१६८	३२
ब्राह्मणाय नक्षत्रपन्नागस्त्यसंज्ञाणादि	१६५	२९	धृतराष्ट्रं प्रति गौतमस्य वाक्यं	१६८	३३
नक्षत्रस्य पातनार्थमगस्त्यविरमिभ्यो	१६५	३०	धृतराष्ट्रगौतमयोः संवादः	१६८	३४
वैमादि	१६५	३१	शक्रकृतगौतमयोः क्रियाश्रुत्या	१६८	३५
धौजयस्य मां धिप्रमितादि नक्षत्रं प्रत्यगस्त्य	१६५	३२	गौतमस्य ब्रह्मलोकगमने भीष्मोक्तिः	१६८	३६
वाक्यादि	१६५	३३	तपसो यत्परं तत् कथयेति युधिष्ठिरप्रश्न	१६८	३७
भृगोरभिप्रायेण सर्वभूतस्य नक्षत्रस्य घटनादि	१६५	३४	परमनपः कथनादौ भीष्मवाक्यं	१६८	३८
नक्षत्रं प्रति श्रियोः प्रसादवाक्यं	१६५	३५	अथ भगीरथप्रप्लावोः संवादरूपेतिहास	१६८	३९
नक्षत्रं पातयित्वा ब्रह्मणः समोऽयं श्रियोऽगम	१६५	३६	कथनं	१६८	४०
मादि	१६५	३७	ब्रह्मणे कथनं भगीरथं प्रति ब्रह्मणोऽवकथं	१६८	४१
दीपदानस्य दायककथने भीष्मवाक्यं	१६५	३८	ब्रह्मण्यं प्रति भगीरथस्य वाक्यं	१६८	४२
ब्राह्मणस्वहारिणां का गतिर्गिति युधिष्ठिर	१६५	३९	ब्रह्मकृतभगीरथस्य नामादौ भीष्मवाक्यं	१६८	४३

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
आयुष्मान् अत्यायुर्वा केन भवतीत्यादि			भीष्मस्योपदेशवाक्यं	१७८	२७
युधिष्ठिरप्रश्न	१७४	१६	अविवाहकृत्यायां लक्षणकथनादि	१७८	२८
अन्यायुषादीर्घायुष्य कारणकथने भीष्म			युधिष्ठिरं प्रत्याचारविधिक्यनेन भीष्मस्योप		
वाक्यं	१७४	१८	देशः	१७८	४
आचारलक्षणकथनेन भीष्मस्योपदेशवाक्यं	१७५	१	अतृकालाभिगमननियमादिकथनं	१७८	१७
परदारगमनेनायुचयकथनादि	१७५	५	यया ज्येष्ठ कनिष्ठेषु वर्त्तते तत् कथयेत्यादि		
प्रमाधनञ्च केशानामित्याद्याचारलक्षणकथनं	१७५	८	युधिष्ठिरप्रश्न	१७८	२६
मार्हन्तुदद्यान् नृशंषवादीत्यादि भीष्मोप			ज्येष्ठवृत्तात् वर्त्ततेत्यादि भीष्मोपदेशवाक्यं	१७८	२७
देशवाक्यं	१७५	१७	ज्येष्ठ कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुन		
आचारधर्मकृत्यमोपदेशे भीष्मवाक्यं	१७६	१	रित्यादि भीष्मोपदेशवाक्यं	१८०	१
तत्र भोजनस्य नियमकथनेन युधिष्ठिरप्रत्युप			आहूतां दायाधिकारिताकथनादि	१८०	६
देश	१७६	११	आचार्योदीनां क्रमश्च ज्येष्ठकथनादि	१८०	८
अच्छिष्टे गवादीन् न ह्युशेदित्याद्याचार			क्षेत्राणामपि कथमुपवासो मतिर्भवतीत्यादि		
धर्मोपदेश	१७६	१८	युधिष्ठिरस्योपदेश	१८०	१७
आयुर् चयादी यमोद्गीतगाथाकथने भीष्म			उपवासोदीनां फलज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्न	१८०	१८
वाक्य	१७६	२८	युधिष्ठिर प्रति भीष्मवाक्ये वैशम्पायनोक्ति	१८०	२४
ब्राह्मणादीनामश्च निवेधादिना भीष्मोप			उपवासस्य फलकथनार्थमितिहासकथने		
देश	१७७	४	भीष्मवाक्य	१८०	२४
अनुमान्य प्रमाद्यश्च गृह्रित्याद्याचारस्थिम			उपवासस्य लवणदिकथने अङ्गिरोवाक्य	१८०	२७
कथनं	१७७	७	भार्गवोदीनां दिव्यैकभक्तस्य फलकथनादि	१८१	४
प्रतिषिद्धपिप्पलादिभक्षणनिर्यधादिकथन	१७७	१८	तित्यादिपुत्रवासफलकथनादि	१८१	१७
आचमनस्य नियमकथनादि	१७७	२०	सामान्यतश्चाहारनियमेन फलकथनादि	१८१	२५
परापवादं न ब्रूयात्ताप्रियञ्चेत्यादि भीष्मोप			पशान्तराहारिणः फलकथनादि	१८२	३
देशवाक्य	१७८	२	अनग्रमग्रतमाहात्म्यकथने भीष्मवाक्य	१८२	८
ब्राह्मणस्य औचात्यप्रचारलक्षणकथनादिनोप			उपवासमाहात्म्यकथनादि	१८२	२१
देश	१७८	७	अङ्गिरप्रवर्त्तितोपवासविधिप्रवणफलकथ		
नक्तं न कुर्व्यात् पित्राणोक्त्यादिभीष्मोपदेश			नादि	१८२	२७
वाक्यं	१७८	१७	दरिद्रेष्वपि कृत्वा यथाविधिं कथयेति		
परिवादं न च ब्रूयात्परिधानात्मनस्तथेत्यादि			युधिष्ठिरप्रश्न	१८३	१

प्रकरणं	पृष्ठे	मङ्को	प्रकरणं	पृष्ठे	मङ्को
यज्ञफलस्यविधिकयने भोगवाक्यं ...	१८२	५	नादि	१८६	१२
भोजननियमेन द्रविद्राणां यज्ञफलस्य			पश्चाद्विंशत्यादिदिने एकाहारिणः फलकय		
कयनं	१८२	८	नादि	१८६	१५
विपवणच्छायिनः गोमिधयज्ञस्य फलप्राप्ति			अष्टाविंशदिदिने एकाहारिणः फलकय		
कयनादि	१८३	२०	नादि	१८६	२०
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः मन्त्रलोकप्राप्ति			मासे गते एकाहारिणः फलकयनादि ...	१८७	०
कयनादि	१८४	२	सर्वतोऽर्थानां यद्गत् तद्गृहीत्यादि पुधिष्ठिर		
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः पौष्टिकयज्ञस्य			मन्त्रः	१८७	२६
फलसामादिकयनं	१८४	६	नौर्यार्थां गुणविशेषकयने भोगवाक्यं ..	१८७	२७
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८४	८	गोचप्रकारकयने भोगवाक्यं ..	१८८	१
यज्ञमदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८४	१३	सर्वेषामुपवासानां यत् सुमहत् फलं तत् कय		
एकादशदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८४	२८	येति पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	१८
द्वादशदिने घृतमाषभोजिनः फलकयनादि	१८४	२५	उपवासविशेषस्य फलकयने भोगवाक्यं ...	१८८	१८
त्रयोदशदिने घृतमाषभोजिनः फलकय			क्षेत्रवादिद्वादशनामकयनं	१८८	२०
नादि	१८४	२०	भीष्मं प्रति पुधिष्ठिरमन्त्रे वैश्वनाथनोक्तिः	१८८	६
चतुर्दशदिने घृतमाषभोजिनः फलकय			अश्वानां रूपविभाग्यं कयं भवेदित्यादि		
नादि	१८५	५	पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	७
पञ्चदशदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	८	अष्टविधिकयने भोगवाक्यं	१८८	८
षोडशदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	१४	मर्त्यानां भगवन्निधिं श्राद्धमिच्छामोत्यादि		
षण्णदशदिवसे एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	१८	पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	१७
अष्टादशदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	२२	वृहत्सतिरयमायात्येनं वृहत्स्थादि भोग		
एकोनविंशतिदिने एकाहारिणः फलकय			वाक्यं	१८८	२०
नादि	१८५	२७	भोगवमोपे वृहत्सतेरागमने वैश्वनाथनोक्तिः	१८८	२२
त्रिंशतिदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८५	३०	मर्त्याय सहायः कः कोवा मृत्यं मर्त्यमनु		
एकविंशतिदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८६	२	गच्छेति पुधिष्ठिरमन्त्रः	१८८	२५
द्वाविंशतिदिने एकाहारिणः फलकयनादि	१८६	६	मर्त्यव्यासहायकयने वृहत्सतिवाक्यं ...	१८८	२८
चत्विंशतिदिने एकाहारिणः फलकय			धर्मरकोमुगच्छेतीत्यादि वृहत्सतिवाक्यं	१८०	१
नादि	१८६	८	द्वितीयेति श्राद्धमिच्छामोत्यादि पुधिष्ठिर		
पञ्चविंशतिदिने एकाहारिणः फलकय			मन्त्रः	१८०	६

प्रकरणं	पृष्ठे	श्लो	प्रकरणं	पृष्ठे	पन्ने
शरीरनिचयादिकथने वृहस्पतिवाक्यं	१८०	८	भूषणं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः	१८५	१८
कथं रेत प्रवर्तते इति युधिष्ठिरप्रश्नः	१८०	१४	कर्मणा शिंषां कुर्वन् कथं दुःखान्मुच्यत इति		
रेतोऽजम्प्रकारकथने वृहस्पतिवाक्यं	१८०	१५	युधिष्ठिरप्रश्नः	१८५	१८
जातस्तु पुरुषो यथा प्रपद्यते तदुच्यतामिति			अहिंसाधर्म्यकथने भोषवाक्यं	१८५	२१
युधिष्ठिरप्रश्नः	१८०	१८	मांसभक्षणनिषेधे भोषवाक्यं	१८५	२५
जीव क्षमिन् स्थितः सुखदुःखे समस्तुत इति			आहूये पितृन् आमिषकाङ्क्षिणो भवानाह		
युधिष्ठिरप्रश्नः	१८०	२२	अहंता च भानं कुत इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	१८६	८
जीवस्य सुखदुःखभागित्वकथने वृहस्पतिवाक्यं	१८०	२३	मांसभक्षकाणां दोषज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	१८६	१०
कर्मणा जीवस्य गतिविशेषकथने भोषवाक्यं	१८१	२	मांसभक्षणत्यागेन धर्म्यविशेषकथने भोष		
पतितात् प्रतिपद्ये जीवस्य गर्हभादिरूपः			वाक्यं	१८६	१४
जन्मकथनं	१८१	४	मांसभक्षणनिषेधे ह्यपोषां संवादकथनं	१८६	१६
गुरुभाष्यातिक्रमेण शिष्यस्य नरकगति			मांसभक्षणत्यागिन फलवश्यानादि	१८६	२३
कथनं	१८१	११	अहिंसापरमोधर्म्यद्वयादि भोषोपदेशवाक्यं	१८७	२
जातापिभारोपेण पुत्रस्य नरकगतिकथनं	१८१	१७	मांसभक्षकस्य वधजन्यपापभागित्वकथनादि	१८७	१६
न्यायापहारिणां नरकगतिकथनादि	१८१	२३	प्रेषितादिमांसभक्षणात्पापस्थान्यलकथनादि	१८७	२२
परदारभिमर्षेण नरकस्य प्रकारकथनादि	१८२	२	मांसभक्षणनिषेधे प्रमाणान्तरकथने भोष		
छतप्रस्य नरकगतिकथनादि	१८२	१८	वाक्यं	१८७	७२
दध्यादिचौर्येण नरकविशेषकथनादि	१८२	२६	मांसव्याभक्षणे फलविशेषकथनादि	१८८	८
धान्यादिचौर्येण नरकविशेषकथनादि	१८३	१८	मांसव्यागिनां राज्ञां नामकथनादि	१८८	१५
धर्मस्य गर्ति श्रातुमिच्छामोति युधिष्ठिर			अमांसभक्षणविधिवशं फलकथनादि	१८८	२५
प्रश्नः	१८४	२	मांसभक्षणभक्षणे ये गुणान्नक्षणे ये हेमाश्च तान्		
पापानि कृत्वा येन श्रद्धा गतिं याति तत्क			श्रातुमिच्छामोति युधिष्ठिरप्रश्नः	१८८	५
थने वृहस्पतिवाक्यं	१८४	३	मांसस्य गुणकथने भोषवाक्यं	१८८	११
अनादिदानेन पापानि मुक्ता श्रद्धागति			मांसभक्षकस्य दोषकथनादि	१८८	१५
प्राप्तादि	१८४	११	वस्त्रियाणां मांसविषयकविधिकथनादि	१८८	१८
अहिंसादीनां मध्ये पुरुषं प्रति किं श्रेय इति			संन्युप दयावत प्रश्नवाक्यनादि	१८८	२४
युधिष्ठिरप्रश्नः	१८५	६	मांसभक्षणरहितस्य स्वर्गादिफलकथनं	२००	७
संन्येष्टेनाधिभय्याणीत्यादि वृहस्पतिवाक्यं	१८५	७	अहिंसापरमोधर्म्यद्वयादि भोषोपदेशवाक्यं	२००	१२
वृहस्पतेः स्वर्गमने वैशम्पायनवाक्यं	१८५	१६	युद्धेष्टतानां गतिज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	२००	१८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
अस्मिन् सधारे प्राणिनोयेन भवेन निरता	१	०	कथने भोगवाक्यं	२०१	५
‘स्तक्तययामोति भोगवाक्यं	२००	२२	व्यासं प्रति भवेद्यद्यजिज्ञासा	२०१	८
अथ दैपायनकोटयोः संवादरूपेतिहासकथने			भवेद्यं प्रति लघुदैपायनसोपदेशवाक्यं	२०२	१३
१ भोगवाक्य	२००	२४	‘व्यासं प्रति भवेद्यप्रश्ने भोगोक्तिः	२०४	२३
कीटं प्रति व्यासस्य जिज्ञासा	२००	२७	अनुज्ञाप्राप्त्यनायां भवेद्यवाक्यं	२०४	४
व्यासं प्रति कीटस्य वाक्यः	२००	२८	भवेद्यं प्रति व्यासस्यवाक्यं	२०४	५
क्षुत कीटं मुखं तवेत्यादि कीटं प्रति व्यास			व्यासं प्रति भवेद्यसोपदेशवाक्यं	२०४	६
‘वाक्ये भोगवाक्य	२०१	११	भवेद्यप्रसंगवादेः व्यासवाक्ये भोगोक्तिः	२०४	२१
व्यासं प्रति सर्वत्र निरतोऽप्येवत्यादि कीटस्य			‘व्यासं दानं प्रसंगमोत्यादि व्यासवाक्यं	२०४	२५
‘वाक्यं	२०१	५	सत्त्वोणां समुदाचारं सौतुमिच्छामीत्यादि		
कीटस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनं	२०१	७	पुष्टिधिरमग्न	२०५	१२
कीटं प्रति व्याससोपदेशवाक्यं	२०१	१८	सोखमावकथनार्थं कैकेयोऽपि शिष्योऽसंग		
व्यासप्रसादेन कीटस्य वृत्तिप्रवर्गे जन्मादि	२०१	२६	‘रूपेतिहासकथने भोगवाक्यं	२०५	१३
व्यासं प्रति राजपुत्रता प्राप्तवन्, कीटस्य			शाण्डिलीं प्रति कैकेया मग्नः	२०५	१४
‘वाक्य	२०१	१९	कैकेयीं समर्थां प्रति श्लोकां समाचारकथने		
कीटं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२०१	२८	शाण्डिलीवाक्यं	२०५	१८
राजपुत्रतां प्राप्तस्य कीटस्य तप कथने भोग			वाशिष्ठापि प्रदाने च व्यासः किमिति पुष्टि		
‘वाक्यं	२०१	१६	धिरमग्न	२०६	५
कीटं प्रति व्यासस्य वाक्य	२०१	१८	वाचिमुषकथनार्थं भोगोक्तिहासकथनं	२०६	६
कीटस्य ब्राह्मणत्वप्राप्ते भोगवाक्यं	२०१	२१	ब्राह्मण प्रति रावणस्य मग्नः	२०६	११
ब्राह्मणत्वं प्राप्तवन्त कीटं प्रति व्याससोपदेश			रावणं प्रति हरिषष्ठ्यकाश्याने ब्राह्मणस्य		
‘वाक्यं	२०१	२४	‘वाक्य	२०६	१२
व्यासं प्रति सुखान् सुपुत्रं प्राप्तमित्यादि			श्लेषार्थिना दरिद्रेण यत् कर्त्तव्यं तत् कथ		
कीटस्य वाक्य	२०१	२८	येत्यादि पुष्टिधिरमग्न	२०७	१५
व्यासप्रसादेन कीटस्य ब्रह्मलोकप्राप्ते भोग			पुष्टिधिरं प्रति भोगवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	२०७	१७
‘वाक्यं	२०१	२८	भृशुम्बावृत्तिनोरात्रित्यादि भोगवाक्य	२०७	१८
विद्यातपोदानाणां किं विद्विष्यत इति पुष्टि			वाक्यं प्रति ब्रह्मदूतस्य वाक्ये भोगोक्तिः	२०८	२
धिरमग्न	२०१	३	देवान् प्रति पितृणां वाक्यं	२०८	७
‘व्य भवेद्यलघुदैपायनयोः संवादरूपेतिहास			पितॄन् प्रति देवदूतमग्नः	२०८	१२

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
देवदूतं प्रति पितृणां वाक्यं	२०८	१८	देवादीन् प्रति मनुष्यधर्मोपदेशे वायुवाक्यं	२१२	२६
देवदूतं प्रति शक्रस्य वाक्यं	२०८	१९	लोमशस्य ऋषयधर्मोपदेशवाक्यं	२१२	२७
शक्रं प्रति विद्युत्प्रभवाद्यो देवदूतस्य वाक्यं	२०८	२०	अरुन्धती प्रति श्वयादीनां प्रश्ने भोगवाक्यं	२१३	२८
वृहस्पतिं प्रति शक्रस्य प्रश्नः	२०८	२१	श्वयादीन् प्रत्यरुन्धतीवाक्यं	२१३	२९
शक्रं प्रति वृहस्पतेरुपदेशवाक्यं	२०८	२२	अरुन्धतीं प्रति ब्रह्मणो वरदानं	२१४	३०
पितरं केन तृष्यन्तीत्यादि देवादीनां प्रश्नः	२०८	२३	विद्युत्प्रसूतं ऋषयधर्मोपदेशकथने यमस्य		
देवादीन् प्रति पितृणां वाक्यं	२०८	२४	वाक्यं	२१४	३१
पितृन् प्रति वृद्धगार्ग्यस्य प्रश्नः	२१०	२	प्रमथान् प्रति देवादीनां वाक्यं भीमोक्तिः	२१५	३२
वृद्धगार्ग्यं प्रति आर्द्धधर्मकथने पितृणां			देवादीन् प्रति प्रमथानां ऋषयधर्मोपदेश		
वाक्यं	२१०	३	कथनं	२१५	३३
केन ते प्रतिभवेतीति विष्णुं प्रति शक्रप्रश्ने			देवादीन् प्रति ब्रह्मणो वाक्यं भीमोक्तिः	२१५	३४
भीमोक्तिः	२१०	४	दिग्गमान् प्रति रेणुकस्य वाक्यं	२१५	३५
शक्रं प्रत्यात्मोपकारणकथने विष्णुवाक्यं	२१०	५	दिग्गमानां ऋषयधर्मोपदेशवाक्यं	२१५	३६
शक्रादिकं किमयं प्रश्नघटोति शक्रप्रश्नः	२१०	६	देवादीन् प्रति महादेवस्य धर्मरहस्यकथनं	२१६	३७
शक्रं प्रति विष्णुवाक्ये भीमोक्तिः	२१०	७	देवादीन् प्रति स्कन्दस्य धर्मरहस्यकथनं	२१६	३८
देवान् प्रति महादेवस्योपदेशवाक्यं	२१०	८	धर्मरहस्यप्रवणार्थिफलकथने विष्णुवाक्यं	२१६	३९
आत्मतोपकारणकथने देवानां वाक्यं	२११	९	युधिष्ठिरं प्रति भीमवाक्यं	२१७	४०
देवान् प्रति धर्मोपदेशवाक्यं	२११	१०	के भोग्यान्नास्त्रयस्येत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	२१७	४१
पादेन गवादिसंज्ञं दायकथनेऽग्निवाक्यं	२११	११	शूद्रव्यतिरेकेण वसुधायदयो ब्राह्मणस्य भोग्याः		
देवादीन् प्रति विद्यामित्रस्योपदेशवाक्यं	२११	१२	इत्यादि भीमवाक्यं	२१७	४२
देवादीन् प्रति गवां वाक्यं	२११	१३	शूद्रव्यत्यभ्युपगच्छेदोपकथनाद् भीमवाक्यं	२१७	४३
ब्राह्मणं प्रति सप्तर्षीणां प्रश्ने भीमोक्तिः	२११	१४	व्यक्त्ययं प्रतिपद्ये अभोग्यमभ्युपगच्छेत्		
सप्तर्षीन् प्रति ब्रह्मणो वाक्यं	२११	१५	यवणाय युधिष्ठिरप्रश्नः	२१७	४४
देवरहस्ये विभावर्गोवाक्यं	२१२	१	घृतादिप्रतिपद्यन्महोपस्य प्रायश्चित्तकथने		
देवरहस्ये त्रियेऽयं वाक्यं	२१२	२	भीमवाक्यं	२१८	४५
देवरहस्येऽङ्गिरसोवाक्यं	२१२	३	मृतस्य ततोऽयदिने तद्वत्प्रवचणादीनां प्राय		
देवरहस्ये गार्ग्यस्य वाक्यं	२१२	४	श्चित्तकथनादि	२१८	४६
देवरहस्ये पोथ्यस्योपदेशवाक्यं	२१२	५	दानादिना ब्रह्मलोकादिप्राप्तिवियये युधि		
देवादीन् प्रति जमदग्निवाक्यं	२१२	६	ष्ठिरप्रश्नः	२१८	४७

प्रकरणं	छठे	पंक्तौ	प्रकरणं	छठे	पंक्तौ
दानफलेनावेयादीनां लोकप्राप्तिकथने भोज			मित्यादि पार्वतीवाक्यं	२२१	१७
वाक्यं ११८	२६		उमां प्रति महेश्वरवाक्ये भोजोक्तिः	२२२	२१
दानं कतिविधं तत् श्रातुमिच्छामीत्यादि			पञ्चवक्त्रोत्पत्तिप्रकारकथने पार्वती प्रति		
युधिष्ठिरप्रश्नः ११८	२८		शिवस्य वाक्यं २२३	२४	
दाननिषिक्तकथने युधिष्ठिरं प्रति भोजवाक्यं	२२०	१	श्रीमत्सु वाहनेषु यत्सु लघुभः कथं वाहनं		
भोजप्रश्नवाक्यं युधिष्ठिरवाक्यं ... २२०	१०		इत्युमायाः प्रश्नः २२४	२	
युधिष्ठिरं प्रति भोजवाक्ये वैशम्पाय			लघुमस्य वाहनत्वे कारणकथने महेश्वरवाक्यं	२२४	३
भोजोक्तिः २२०	१६		निवासान् संयत्य कथं श्मशाने रमसेदत्यादि		
भोजस्य श्रीकृष्णकथाकथनप्रतिष्ठा ... २२०	१७		पार्वतीवाक्यं २२४	६	
श्रीकृष्णस्य वादप्रवार्तिकप्रतकरणादौ			श्मशानजितिकारणकथने महेश्वरवाक्यं ... २२४	८	
भोजवाक्यं २२०	१८		शिवं प्रति धर्मं किं स्वव्यदित्यादि पार्वती		
मित्रस्यान्विताम् मुनीन् प्रति नारायणस्य			प्रश्नः २२४	१२	
वाक्यं २२१	२		मुनिगणकृतपार्वतीपूजायां नारदवाक्यं ... २२४	१७	
श्रीकृष्णं प्रति श्रयोषां वाक्यं २२१	५		धर्मस्य रूपकथनादौ महेश्वरवाक्यं ... २२४	१८	
श्रयोन् प्रति वासुदेवस्य वाक्यं २२१	८		चातुर्वर्ण्यस्य योऽधर्मांश्च श्रातुमिच्छामीत्यु		
यद्यदाश्चैव मुनिरुदृष्ट वा तत्कथयन्तीत्यादि			मायाः प्रश्नः २२४	२१	
वासुदेवप्रश्नः २२१	१८		ब्राह्मणादीनां धर्मकथने महेश्वरवाक्यं	२२४	२३
इतिहासकथनायै नारदं प्रति मुनीनां वाक्यं २२१	२७		चातुर्वर्ण्यस्य धर्मो विश्वरूप प्रकीर्तयेत्यु		
नारदस्य शिवपार्वतीसंवादकथनेतिहासकथने			मायाः प्रश्नः २२४	२७	
भोजवाक्यं २२२	१		ब्राह्मणेन चातुर्वर्ण्यधर्मकथने महेश्वरवाक्यं	२२४	२८
वासुदेवं प्रति शिवस्यतपस्यार्था कथने नारद			स्वर्वाधात्पुत्रधर्मस्य अवगार्यमुमायाः प्रश्नः २२५	२४	
वाक्यं २२२	२		ब्राह्मणानां धर्मकथने महेश्वरवाक्यं ... २२५	२५	
रुद्रादेवतापदभेदायै देवतामुनिगणस्यै			शिवगणधर्मकथने महेश्वरवाक्यं २२६	८	
किमरादीनां तच्च स्थितिः ... २२२	१३		मोक्षधर्मकथने महेश्वरवाक्यं २२६	१२	
शिवसमीपे पार्वत्यागमनवर्णनादि ... २२२	२२		अविधिर्भगवत्पार्थ महेश्वरं प्रत्युमायाः प्रश्नः २२६	२४	
शिवस्य तृतीययन्मोत्पत्तिप्रकारकथनादि २२२	२७		उमां प्रति मुनिधर्मकथने महेश्वरवाक्यं	२२६	२८
महादेवं प्रत्युमायाः प्रश्नः २२२	११		महादिदेवेषु वपतां मुनीनां विधिं श्रातु		
उमां प्रति महेश्वरस्य वाक्यं २२२	१४		मिच्छामीत्युमायाः प्रश्नः २२७	२१	
शिवं प्रति किम् ते वक्तां चत्वरिण्यदर्थम्			वागप्रत्ययधर्मकथने महेश्वरवाक्यं ... २२७	२४	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
सिद्धिवादेषु मुनीनां धर्मस्य श्रवणार्थमुपायाः		
प्रश्नः २२८	१०	
स्वच्छाचारिणां तापसानां धर्मकथने महादेव		
वाक्यं २२८	१२	
आत्मैवप्रशंसायां महादेववाक्यं ... २२८	१८	
आत्ममाभिरतादयः केन कर्मणा महाफलं		
प्राप्नुवन्तीत्याद्युपायाः प्रश्नः ... २२८	२४	
आत्ममरतादीनां धर्मकथने महादेवस्य वाक्यं २२८	२८	
अन्यनादिप्रतानां फलकथने महादेवस्य		
वाक्यं २२८	३६	
केन कर्मणा वैश्यागच्छतिशूद्रतामित्यादि		
पार्वतीप्रश्नः २२८	२१	
मातृणादीनां प्रतिलोमजननः कारणकथने		
महादेववाक्यं २२८	२६	
शूद्रादयश्च दायकथने महादेवस्य वाक्यं २२९	३०	
शूद्रकर्तव्यानां कर्मणां निरूपणे महादेव		
वाक्यं २२९	१७	
वृत्तिप्रकर्तव्यानां कर्मणां निरूपणे महादेव		
वाक्यं २२९	२६	
प्राज्ञाणस्य कर्मणां कथने महादेवस्य वाक्यं २२९	१२	
मृणां धर्मधर्मभेदादीनां धर्ममुपायाः प्रश्नः २२९	२२	
पार्वतीं प्रति महादेवस्य धर्मापदेशवाक्यं २२९	२५	
यैः रूपेण वाचा वध्यते मृष्यते च तत्प्राप्तुम्		
मिच्छामोति पार्वतीप्रश्नः ... २२२	८	
सत्यवाक्येन स्वर्गप्राप्तिकथने महादेववाक्यं २२२	१०	
केन कर्मणा मनसा वध्यते तत्प्राप्तुमिच्छा		
मोति पार्वतीप्रश्नः २२२	१८	
मानवधर्मादिना स्वर्गादिकथने महादेवस्य		
वाक्यं २२२	२०	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
केन कर्मणा दोषमायुर्लभते केन वा लोणायु		
सर्वतोऽप्यदिपार्वतीप्रश्नः २३३	२	
मर्यादां कर्मफलभोगार्थं जन्मादिकथने		
महादेववाक्यं २३३	८	
किंसीलः स्वर्गं प्राप्नोतीत्यादि पार्वतीप्रश्नः २३३	२२	
स्वर्गजनकप्रोक्तानां लक्षणकथने महादेवस्य		
वाक्यं २३३	२३	
नरकप्रापकप्रोक्तानां लक्षणकथनादौ महा		
देवस्य वाक्यं २३४	१	
केन कर्मणा पुरुषः प्रज्ञावान् भवतीति पार्वती		
प्रश्नः २३५	४	
सर्वसर्गादिना प्रज्ञावान् भवतीत्यादि महा		
देववाक्यं २३५	८	
वाच्यं निरवैद्यस्य कर्म किमित्यादि पार्वती		
प्रश्नः २३५	१५	
पार्वतीं प्रति महादेवस्योपदेशवाक्यं ... २३५	१६	
केन कर्मणा स्वल्पविज्ञानादयो भवन्तीत्यादि		
पार्वतीप्रश्नः २३५	१८	
पार्वतीं प्रति तदुत्तरकथने महादेवस्य वाक्यं २३५	२२	
पार्वतीं प्रति महादेववाक्ये नारदवाक्यं २३५	२७	
स्त्रीधर्मज्ञानार्थं पार्वतीं प्रति महादेवस्य		
प्रश्नः २३५	२८	
गङ्गादीनामामनकथने महादेवं प्रति		
पार्वतीवाक्यं २३६	८	
स्त्रीधर्मकथनार्थं गङ्गां प्रत्युपायावाक्यं २३६	१८	
उमां प्रति गङ्गायावाक्यं २३६	२२	
महादेवस्योपदेशमाया, स्त्रीधर्मकथने		
भोगोक्तिः २३६	२८	
महादेवस्य तल्लोकविषयनादौ भोगोक्तिः २३७	२५	

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वासुदेवस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामोति			भीष्मवाक्यं २४७		८
महादेवं प्रति मुनीनां वाक्यं ... २३७	२८		सवित्रीमन्त्रकथनार्थं व्यासकृतपराशर		
वासुदेवमाहात्म्यकथने महादेवस्य वाक्यं २२७	२८		प्रणामादि २४७	१४	
तत्र श्रीकृष्णस्य पूर्ववैश्वक्रमवर्णनादि ... २३८	२०		अज्ञेयपादहिर्मध्वद्वत्यायेकादशद्वयकथनं २४७	१६	
वासुदेवात् श्रीकृष्णस्य जन्मादि उत्तान			द्वादशादित्यकथने भीष्मवाक्यं २४७	१८	
कथनं २३८	१		कर्णवाशिष्ठां मृत्युप्रभृतीनां नामकथनादि २४७	२२	
श्रीकृष्णात् धनत्कुमारदीनामुत्पत्तिकथ			सविषयानामां यवकीतादीनां नामकथनादि २४८	३	
नादि २३८	२२		गोच्यादिदिगाश्रितानामष्टवीणां नामकथ		
वासुदेवमाहात्म्यकथने महादेववाक्यं .. २३८	१७		नादि २४८	७	
उमामहेश्वरसंवादेऽपसंहारे नारदवाक्यं २४०	४		धर्मप्रभृतीनामष्टवीणां नामोच्चारणस्य फल		
श्रीकृष्णं प्रति तपोवनिवासिनां मुनीनां			कथनं २४८	१५	
वाक्यं २४०	१३		कीर्त्तनीयशृंगप्रभृतीनां राश्यां नामकथनादि २४८	२१	
श्रीकृष्णं प्रणम्य मुनीनां गमनादौ युधिष्ठिरं			सवित्रीमन्त्रोच्चारणस्य फलश्रुतिकथनादि २४८	१	
प्रति भीष्मवाक्यं २४०	२१		सवित्रीमन्त्रमाहात्म्यकथनादि ... २४८	१८	
श्रीकृष्णमाहात्म्यकथने युधिष्ठिरं प्रति भीष्म			के पूज्याः के नमस्कार्यादित्यादि युधिष्ठिर		
वाक्यं २४०	२६		प्रश्न. २५०	१	
युधिष्ठिर प्रति भीष्मस्योपदेशवाक्यं ... २४१	१		प्रथमतो ब्राह्मणानां पूज्यत्वकथनादौ भीष्म		
भीष्मवाक्येन धृतराष्ट्रदीनां विषये वैशम्पाय			वाक्यं २५०	२	
नोक्ति. २४१	५		तयो चेष्टां धर्मं नित्यमित्यादि ब्राह्मणसम्भव		
भीष्मं प्रति पुनर्युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्ति. २४१	११		कथनं २५०	६	
किमेकं दैवतं लोके इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न. २४१	१२		ब्राह्मणपूज्याः किं फलं इष्ट्वा क्षौद्योति		
श्रीकृष्णस्य परमदैवतत्वकथनादौ भीष्म			युधिष्ठिरप्रश्न २५०	२५	
वाक्यं २४१	१४		ब्राह्मणपूजाफलकथने पवनार्जुनयोः संवाद		
विष्णुमहत्त्वनामकथने भीष्मवाक्यं ... २४१	२४		रूपेतिहासकथने भीष्मवाक्यं ... २५०	२६	
विष्णुमहत्त्वनामग्रवषादिफलकथने भीष्म			कार्तवीर्यार्जुनस्य दत्तात्रेयोपासनाकथ		
वाक्यं २४६	१२		नादि २५०	१	
वासुदेवमाहात्म्यकथने भीष्मवाक्यं ... २४६	२५		दत्तात्रेयं प्रति कार्तवीर्यार्जुनस्य वर		
किं जयं तद्वक्तुमर्हसीत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न २४७	५		प्रार्थना २५१	१	
आषष्टोक्तसवित्रीमन्त्रस्य माहात्म्यकथने			सदर्थमर्जुनं प्रत्याकामवाची २५१	७	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
आकाशवाणीं श्रुत्वाऽर्जुनस्य वाक्यं	२५१	८	अरदवाक्येन देवानां ब्राह्मणप्रशंसाकथनं	२५६	१२
कार्तवीर्याऽर्जुनं प्रति वायोर्वाक्यं	२५१	१०	जीवात्म्यं ब्राह्मणार्थमित्याद्यर्जुनवाक्यं	२५६	१५
वायुं प्रति कार्तवीर्याऽर्जुनस्य वाक्यं	२५१	२१	अर्जुनं प्रति ब्राह्मणान् पांसुयस्त्रेत्यादि वायु		
अर्जुनं प्रति ब्राह्मणानां गुणकथने वायुवाक्यं	२५१	२४	वाक्यं	२५६	१८
ब्राह्मणानां पूज्यत्वकथने वायुवाक्यं	२५२	१४	ब्राह्मणानां राज्ञिण्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	२५६	२०
सत्यस्य तेजस्विताकथने वायुवाक्यं	२५२	२२	स्य ते केशवः सर्वं समाख्यास्यतीत्यादि		
वरुणद्वतां भार्य्या श्रुत्वा नारदं प्रत्युत्थ			भीमवाक्यं	२५६	२२
वाक्यं	२५२	२६	भगवन्माहात्म्यकथने भीमवाक्यं	२५६	२६
नारदं प्रति वरुणस्य वाक्यं	२५२	४	ब्राह्मणपूजायाः फलं कथयेत्यादि श्रीकृष्णं		
वरुणवाक्यं श्रुत्वा तस्य प्रति नारदवाक्यं	२५२	५	प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः	२५८	२१
क्रुद्धस्रोतस्यस्त्राभिशापप्रदानादि	२५२	८	ब्राह्मणगुणकथने युधिष्ठिरं प्रति श्रीकृष्ण		
अगस्त्यसमाहात्म्यकथने वायुवाक्यं भीमोक्तिः	२५२	१८	वाक्यं	२५८	२२
तत्रागस्त्यं प्रति देवानां वाक्यं	२५२	२२	ब्राह्मणपूजायां किं फलमित्यादि श्रीकृष्णं		
अगस्त्यतेजसा दानवानां नामादि कथनं	२५२	२५	प्रति प्रद्युम्नप्रश्नः	२५८	२४
वशिष्ठस्य माहात्म्यकथनार्थं वायुवाक्यं			ब्राह्मणपूजाफलकथने प्रद्युम्नं प्रति श्रीकृष्ण		
भीमोक्तिः	२५४	२	व क्यं	२५८	२७
अविनाश्यात्म्यकथनार्थं वायुवाक्यं भीमोक्तिः	२५४	१५	आत्मरुनदुर्वासःपरिचर्याकथने श्रीकृष्ण		
अविं प्रति दानवपीडितानां सुराणां वाक्यं	२५४	१८	स्त्राग्देववाक्यं	२५८	४
देवान् प्रत्यचिवाक्यं	२५४	२१	श्रीकृष्णं प्रति प्रसन्नस्य दुर्वाससवीवाक्यं	२५८	२७
इन्द्रश्च्यवनयोः संवादकथनं	२५५	१	होषिणीं प्रति प्रसन्नस्य दुर्वाससवीवाक्यं	२६०	५
कार्तवीर्याऽर्जुनं प्रति च्यवनस्य माहात्म्यकथने			दुर्वाससः प्रसादेन श्रीकृष्णस्यैवैलाभ		
वायुवाक्यं	२५५	७	कथनादि	२६०	१२
ब्राह्मणानां माहात्म्यकथनार्थं वायुवाक्यं			दुर्वाससः प्रसादेन यदिज्ञानं प्राप्तं तत्केकय		
भीमोक्तिः	२५५	२१	येत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	२६०	२०
ब्राह्मणं प्रति देविनां वाक्यं	२५५	२४	शतद्रोहस्यत्वकथनादौ श्रीकृष्णवाक्यं	२६०	२२
देवान् प्रति ब्राह्मणेवाक्यं	२५५	२५	महादेवस्य माहात्म्यकथने वासुदेववाक्यं	२६१	२८
देवताब्राह्मणानामुक्तिप्रत्युत्तौ	२५५	२६	महादेवस्य रूपनामोर्व्विषयकथने वासुदेव		
वयं कपान् विज्यामहत्यादि ब्राह्मणानां			वाक्यं	२६२	५
वाक्यं	२५६	६	प्रथमोक्षोप देवनामित्यादि महादेवमाहात्म्यकथ		

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
मादि २६२	२८	१	पुष्पजनकपञ्चतानां नामकथने भोगवाक्यं	२६७	१३
भोगं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः २६३	२९	६	देववंशादिकोत्तनस्य फलफयनादि ... २६७	१८	१८
युधिष्ठिरं प्रति भोगस्थोपदेशवाक्यं ... २६३	३०	८	पूर्वदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां	२६७	२०
प्रत्यक्षलोकात्, सिद्धिरित्यादि युधिष्ठिर			नामकथनादि २६७	२०	२०
प्रश्न २६३	३१	१६	दक्षिणदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां	२६७	२२
युधिष्ठिरं प्रति भोगस्थोपदेशवाक्यं ... २६३	३२	१७	नामकथनादि २६७	२२	२२
पुनरेव हि मे बुद्धिः संशये परिमुञ्चते इत्यादि			पश्चिमदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां नाम	२६७	२४
युधिष्ठिरप्रश्न २६३	३३	२३	कथनादि २६७	२४	२४
युधिष्ठिरोपदेशार्थं भोगवाक्यं ... २६३	३४	२४	उत्तरदिक्स्थितानां कोत्तनीयमनुनां नाम	२६७	२६
धर्मनिन्दकधर्मोपवेकयोगतिष्ठानार्थं युधि			कथनादि २६७	२६	२६
ष्ठिरप्रश्नः २६४	३५	३	कोत्तनीयानां राश्यां नामकथनादि ... २६८	२८	२८
अधार्मिकधार्मिकयोगं त्रिकथने भोगवाक्यं २६४	३६	४	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयवाक्यं ... २६८	३०	३०
सन्तोषस्तस्य कौटुम्बास्तकथयेति युधिष्ठिर			भोगं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ... २६८	३०	३०
प्रश्नः २६४	३७	८	युधिष्ठिरं प्रति भोगस्थानुशासनाक्यं ... २६८	३४	३४
अमतां सतां च सवयकथने भोगवाक्यं ... २६४	३८	१०	सपरिवारस्य युधिष्ठिरस्य हस्तिनापुरगम	२६८	३६
तत्र मिष्टाचारप्रकारकथने भोगवाक्यं ... २६४	३९	११	मादि २६८	३८	३८
नाभागधेयः प्र प्रीति धनं सुखलवानपीत्यादि			अनुशासनपञ्चान्तर्गतलगां रौप्य इपञ्चरत्न २६८	४०	४०
युधिष्ठिरमिश्राणां २६५	४०	१२	युधिष्ठिरकृतनारोपान्मुनादेः वैशम्पाय	२६८	४२
इहमात्रं समारम्भं न यदि मासादयेद्धनं			नोक्तिः २६८	४४	४४
मित्यादि भोगोपदेशवाक्यं ... २६५	४१	२२	भोगसंस्कारार्थं युधिष्ठिरस्य निर्वाणदि २६८	४६	४६
युधिष्ठिरं प्रति भोगोपदेशवाक्यं ... २६५	४२	२८	अतन्मगत् भोगं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ... २६८	४८	४८
भोगं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः २६६	४३	१४	भोगस्य भारतादिदशमे वैशम्पायनोक्तिः २७०	५०	५०
किं येन पुत्रपुत्रेभ्योऽपि युधिष्ठिरप्रश्ने २६६	४४	१५	युधिष्ठिरं प्रति भोगस्य वाक्यं ... २७०	५४	५४
युधिष्ठिरं प्रति भोगस्य देववंशकथनमाश्रय			धनराजं प्रति भोगोपदेशवाक्यं ... २७०	५८	५८
कथनं २६६	४५	१७	श्रीकृष्णं प्रति भोगस्य वैशम्पायनोक्तिः २७०	६४	६४
देववंशकथने भोगवाक्यं ... २६६	४६	२१	वासुदेवं प्रति भोगस्य वाक्यं ... २७०	६५	६५
अतद्रूपमनुनां मदीनां नामकथने भोग			भोगं प्रति वसुनोकप्राप्त्यर्थं वासुदेववाक्यं २७०	६५	६५
वाक्यं २६७	४७	२	पाण्डवादीन् प्रति भोगवाक्ये वैशम्पाय	२७०	६७
प्रयागादिनोर्थकथने भोगवाक्यं ... २६७	४८	६	नोक्तिः २७०	७०	७०

प्रकरण	उच्छे	पंक्ती	प्रकरण	उच्छे	पंक्ती
योगेन भोग्यस्य प्राणधारणादौ वैश्वस्याय			कार्त्तममराजोपाख्यानकथने व्यासवाक्य	२७५	१४
नोक्ति. २७१	२		महत्तस्य कथां कथयेति युधिष्ठिरप्रश्नः ... २७५	२६	१६
भोग्यस्य स्वगरीहणादि २७१	८		महत्तोपाख्यानकथनार्थं भन्वादिष्वंशप्रपञ्चरा		
भोग्यस्योदकक्रियाकरणार्थं युधिष्ठिरादीनां			कथनं २७५	१७	
गमनादि २७१	२३		कार्त्तमस्य राज्ञो वृत्तान्तकथनादि ... २७५	२८	
कौरवान् प्रति शोकविज्ञप्ताय गङ्गायावाक्यं २७१	२४		तत्पुत्रस्य महत्तस्योपाख्यानकथनादि ... २७६	२९	
शोचन्ती गङ्गा प्रति शोकपत्राक्यं ... २७२	२		महत्तस्य विमेषवर्णनार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः २७६	१५	
शोकपत्रावेषेन गङ्गायाः शोकाभाषादौ			महत्तस्य विमेषवर्णने व्यासवाक्यं ... २७६	२७	
वैश्वस्याय नोक्ति. २७२	८		महत्तस्य कथं दृष्ट्वा दृष्टस्यति प्रति प्रकृत्य		
अनुशासनपर्वसमाप्तिः २७२	१०		वैषवाक्यं २७७	१	
श्रममेधिकपर्वारम्भः २७३			प्रकृतं प्रति तत्प्रशंसाकृत्यं दृष्टस्यतिवाक्यं ... २७७	६	
धृतराष्ट्रादीनां शोककथने वैश्वस्यायनवाक्यं २७३	२		दृष्टस्यतिवाक्यं श्रुत्वा प्रकृत्यं द्वयं वैश्वस्याय		
शोचन्तं युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य परिताप			नोक्तिः २७७	१२	
वाक्यं २७३	७		दृष्टस्यतिमहत्तयोः संवादरूपेतिहासकथने		
विदुरोक्तकथनेन धृतराष्ट्रस्य परितापवाक्यं २७३	१२		व्यासवाक्यं २७७	१४	
युधिष्ठिरं प्रति शोकपत्रावेषे वैश्वस्याय			दृष्टस्यतिमहत्तयोदक्तिप्रत्युक्ती ... २७७	१८	
नोक्ति. २७३	२२		अभत्यै याजयित्वा कथं मत्यै याजयिष्येदित्यादि		
शोचन्तं युधिष्ठिरं प्रति शोकपत्रावेषे			दृष्टस्यतिवाक्यं २७७	२६	
वाक्यं २७४	१		प्रत्याख्यातं महत्तं प्रति नारदवाक्यं ... २७७	२३	
श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरस्य सन्तापवाक्यं २७४	८		नारदं प्रति महत्तस्य वाक्यं ... २७७	२८	
शोचन्तं युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्यं ... २७४	१३		महत्तं प्रति नारदवाक्ये व्यासोक्तिः ... २७७	३०	
युधिष्ठिरं तत्र प्रश्नः ॥ मत्स्यं दृष्ट्यादिव्यास			नारदमहत्तयोदक्तिप्रत्युक्ती ... २७८	१	
वाक्यं २७४	२२		सम्बन्तानयनार्थं महत्तस्य वाराणस्यां गमनादौ		
पापमोक्षकर्षकपुत्रेण व्यासस्योपदेशवाक्यं २७४	२५		व्यासवाक्यं २७८	१६	
व्यासं प्रति युधिष्ठिरस्याभिप्रायकथनं ... २७५	२		कथमस्ति तथा ज्ञातइत्यादि सम्बन्तवाक्यं २७८	१८	
हिमालयस्थितद्रविषानयनार्थं व्यासोपदेश			सम्बन्तं प्रति महत्तस्य वाक्यं ... २७८	२१	
वाक्यं २७५	११		सम्बन्तमहत्तयोरुक्तिप्रत्युक्ती ... २७८	२२	
कथं यज्ञे महत्तस्येत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः २७५	१३		महत्तवाक्यं श्रुत्वा सम्बन्तं हर्षादौ		
			व्यासोक्तिः २७८	२४	

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
सम्यक्तं प्रतिमहत्तस्य वाक्यं १७८	१	८	महत्तस्यमन्त्रयोः संवादकथनं १८३	१८३	८
महत्तं प्रति सम्यक्तस्य वाक्यं १७८	७	२५	महत्तयश्च शक्रस्यागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः १८३	१८३	२५
यावत्तपित् सहस्रांशुरित्यादि महत्तस्य वाक्यं १७८	१०	२८	महत्तं प्रति संवत्सस्य वाक्यं १८३	१८३	२८
महत्तं प्रति सम्यक्तस्य वाक्यं १७८	१२	३०	शिवेन मां पश्येत्यादि महत्तवाक्यं १८३	१८३	३०
महादेवस्य तपस्ययाकथनादौ सम्यक्तवाक्यं १७८	१७	३	आनामि ते गुह्यमेनमित्यादि महत्तं प्रति शक्रवाक्यं १८४	१८४	३
महादेवस्यकथनादौ सम्यक्तवाक्यं १७८	१८	३	यज्ञाधिष्ठानार्थं शक्रं प्रति महत्तस्य वाक्यं १८४	१८४	३
कश्चित् सुखं क्षपिषीत्यादि दृष्टस्यांतं प्रति शक्रस्य वाक्यं १८०	१७	५	देवान् प्रति वषाकरणाथं शक्रवाक्ये व्यासोक्तिः १८४	१८४	५
शक्रं प्रति दृष्टस्यतिवाक्यं १८०	१८	१०	महत्तं प्रति प्रीतस्य शक्रस्य वाक्यं १८४	१८४	१०
शक्रदृष्टस्ययोः संवादकथनं १८१	१	१३	महत्तस्य यज्ञविधिकथनादि १८४	१८४	१३
इन्द्रं प्रशंसित्वाक्यं १८१	१२	१२	व्यासवाक्येन युधिष्ठिरस्य स्पर्धादौ वैशम्पायनोक्तिः १८४	१८४	१२
ततः प्रायाहुर्मकतुरित्यादि व्यासवाक्यं १८१	१४	१२	नाक्तिः १८४	१८४	१२
अग्निं स्तुविषं दृष्ट्वा व्यासं प्रति महत्तस्य वाक्यं १८१	१६	१४	युधिष्ठिरं प्रति वासुदेववाक्ये वैशम्पायनोक्तिः १८४	१८४	१४
अग्निमहत्तयोर्हस्तिप्रत्युक्ती १८१	१७	१७	युधिष्ठिरोपदेशार्थं वासुदेववाक्यं १८४	१८४	१७
अग्निं प्रति सम्यक्तस्य वाक्यं १८१	१८	१८	इन्द्रश्चयोः संवादरूपेतिहासकथने वासुदेववाक्यं १८४	१८४	१८
न ते वाचोराचयते महत्तदत्ताद्यग्निं प्रति शक्रवाक्यं १८२	२	१	शक्रदृष्टयोर्गुह्यवर्णनं १८५	१८५	१
अग्निं प्रति पुनर्गमनाथं शक्रवाक्यं १८२	५	१६	दिविधो जायते व्याधिरित्यादि वासुदेवस्योपदेशवाक्यं १८५	१८५	१६
गन्धर्व्यराट् पालयमित्याद्यग्निवाक्यं १८२	७	१६	युधिष्ठिरोपात्मनश्च वासुदेववाक्यं १८५	१८५	१६
अग्निदत्तयोर्हस्तिप्रत्युक्ती १८२	१०	१६	न वाचं द्रव्यमसुखं विद्धिभवेतीति वासुदेवस्योपदेशवाक्यं १८६	१८६	१६
इन्द्रोऽप्रत्यक्षेवपदेशवाक्यं १८२	१७	१६	वासुदेवश्चयुधिष्ठिरसमायासे वैशम्पायनवाक्यं १८६	१८६	१६
स्वमेतद्गृह्यवर्णनं गरीयस्यत्यादि शक्रवाक्यं १८२	१६	२	युधिष्ठिरस्य शोकादिपरित्यागादौ वैशम्पायनवाक्यं १८७	१८७	२
महत्तं प्रति शक्रप्रहितस्य धृतराष्ट्रनाम्नो गन्धर्व्यस्य वाक्यं १८२	१७	२	युधिष्ठिरस्य शोकादिपरित्यागादौ वैशम्पायनवाक्यं १८७	१८७	२
महत्तगन्धर्व्ययोर्हस्तिप्रत्युक्ती १८३	२	८	युधिष्ठिरकुपदित्यनारदादीनामन्तर्धानं अ. म. शौर्द्धदेहिकाथं युधिष्ठिरस्य दानादि	१८७	८
सम्यक्तं प्रति महत्तस्य कार्यनिवेदने व्यासवाक्यं १८३	७	८			

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
कथनं २८७	१२		प्रश्नः २८०	१६	
पाण्डवे विजिते वासुदेवधनञ्जयौ किंचकतु			वासुदेवं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं ... २८०	१८	
रिति जनमेजयप्रश्नः २८७	१८		आयुःकोत्तिकराणोद्देत्यादि काश्यपे		
पाण्डवे विजिते वासुदेवाञ्जुनयोः कार्यकथने			मतिं विद्वस्योपदेशः २८०	२०	
वैशम्पायनोक्तिः २८७	१८		जीवस्य गर्भवासादितृप्तान्तकथने विद्वस्य		
अञ्जुनं प्रति वासुदेववाक्यं २८७	२८		वाक्यं २८०	२३	
दारुवतो गमनार्थमञ्जुनं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं २८८	८		शुभाशुभकर्माभोगादिकथने ब्राह्मणस्य		
आन्धमेधिकपर्वान्तर्गतान्धमेधपर्वसमाप्तिः २८८	२३		वाक्यं २८१	२८	
			दानं त्रयं ब्रह्मचर्यमित्यादि ब्राह्मणस्योपदेश		
आन्धमेधिकपर्वान्तर्गतानुगीतपर्वारम्भः २८८	२३		वाक्यं २८२	१३	
सभायां केशवाञ्जुनयोः का कथा समभवदि			आत्मदर्शनेन सांसारिकदुःखनिवृत्तिकथ		
त्यादिजनमेजयप्रश्नः २८८	२६		नादि २८२	२८	
कृष्णाञ्जुनयोः समादर्शनादौ वैशम्पायनोक्तिः २८८	२७		संसारोत्तरयोपायकथने ब्राह्मणस्य वाक्यं २८३	५	
श्रीकृष्णं प्रत्यञ्जुनवाक्यं २८८	१		योगशास्त्रोपदेशं ब्राह्मणस्य वाक्यं ... २८३	१८	
वासुदेवकृताञ्जुनाक्षिप्त्वा नादौ वैशम्पाय			योगाचारप्रकारकथने ब्राह्मणस्य वाक्यं २८४	७	
नोक्तिः २८८	४		भुक्तं भुक्मिदं कौटिल्यकथनं विपश्यते इत्यादि		
आवितस्त्रं मया गुह्यमित्यादि वासुदेव			ब्राह्मणं प्रति प्रश्नः २८४	२३	
वाक्यं २८८	५		श्रीकृष्णं प्रति ब्राह्मणस्योत्तरवाक्यकथनादि २८४	२०	
ब्रह्मलोकात् कक्षचिद्ब्राह्मणस्यागमनादि			अञ्जुनं प्रति वासुदेवस्य ब्राह्मणोक्तमोक्षधर्मं		
कथनं २८८	११		कथनादि २८४	२८	
श्रीकृष्णं प्रति ब्राह्मणस्य मोक्षधर्मकथनं २८८	१२		हृत्पत्न्याः संवादरूपेतिहासकथने वासुदेव		
काश्यपकृतविद्वसेवादिकथने ब्राह्मणस्य			वाक्यं २८५	१३	
वाक्यं २८८	२१		ब्राह्मणं प्रति मोक्षार्थिन्या ब्राह्मण्यावाक्यं २८५	१४	
काश्यपं प्रति विद्वस्य वाक्यं २८८	२६		ब्राह्मणीं प्रति ब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं ... २८५	१७	
मोक्षोक्तिं ते मया श्रुत्वा इत्यादि काश्यपं प्रति			शारीरतलोपदेशं ब्राह्मणीं प्रति ब्राह्मणस्य		
विद्वस्य वाक्यं २८०	१०		वाक्यं २८६	१	
काश्यपकृतविद्वत्पादपक्षणादौ वासुदेव			दशहोदथां विधानरूपेतिहासकथने ब्राह्मणस्य		
वाक्यं २८०	१५		वाक्यं २८६	१३	
विद्वं प्रति कथं शरीरं च्यवते इत्यादि काश्यप			कक्षात् वागभवत् पूर्वमित्यादि ब्राह्मणी		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता
प्रश्न. २८६	२३		प्राणं प्रत्यपानस्य वाक्यं २८८	२५	
मानवादीनां गतिकयने ब्राह्मणस्य वाक्यं २८६	२४		अपानं प्रति व्यानादानयोर्वाक्ये ब्राह्मणोक्तिः २८८	२७	
स्वावरजङ्गमश्चैत्यादिब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं २८६	२८		व्यानं प्रति प्राणादीनां वाक्ये ब्राह्मणोक्तिः २८८	३०	
अनृतपत्रेषु वाक्येषु सरस्वती किं व्याजहारिति			विवदमानान् प्राणादीन् प्रति ब्रह्मणोवाक्ये		
ब्राह्मणोपमः २८७	७		ब्राह्मणोक्तिः २८८	८	
प्राणेन या सम्भवते इत्यादि ब्राह्मणस्योपदेश			नारददेवमतयोः संवादरूपेतिहासकयने		
वाक्यं २८७	८		ब्राह्मणोक्तिः २८८	१३	
'प्राणदिशस्योद्गता विधानकयने ब्राह्मणस्य'			प्राणादीनां कः पूर्वं प्रवर्त्तते इति देवमत		
वाक्यं २८७	१२		प्रश्नः २८८	१४	
सूक्ष्मवक्राग्रे सप्तस्य कथं नान्योन्यदर्शिन			येनायं सृज्यते जन्तुरित्यादि नारदवाक्यं २८८	१५	
इत्यादि ब्राह्मणोपमः २८७	१५		केनायं सृज्यते जन्तुरित्यादि देवमतस्य		
गुणज्ञानमविज्ञानमित्यादि ब्राह्मणस्योप			प्रश्नः २८८	१६	
देशवाक्यं २८७	१६		सहस्रपात्रायते चर्षदित्यादि नारदस्योपदेश		
इन्द्रियाणां मनसस्य संवादरूपेतिहासकयने			वाक्यं २८८	१७	
ब्राह्मणस्य वाक्यं २८७	१४		करणादीनां चतुर्णां होतृणां विधानकयने		
तत्रेन्द्रियान् प्रति मनसोवाक्यं २८७	२५		ब्राह्मणस्य वाक्यं ३००	१	
मानसं प्रतीन्द्रियाणां वाक्यं २८७	२८		एकः प्राज्ञा न द्वितीयोऽसीत्यादि ब्राह्मण		
प्राणादीनां पञ्चहोतृणां विधानकयने			स्योपदेशवाक्यं ३००	२०	
ब्राह्मणस्य वाक्यं २८८	१२		पञ्चगदेवर्षिप्रभृतीनां संवादरूपेतिहासकयने		
पञ्चहोतृणां परमात्मज्ञानार्थे ब्राह्मणी			ब्राह्मणवाक्यं ३००	२६	
प्रश्नः २८८	१७		ब्राह्मणो प्रति ब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं ३०१	१०	
प्राणेन मन्त्रतोवापुरित्यादि ब्राह्मणस्योप			क तदनमित्यादि ब्राह्मणोपमः ३०१	१२	
देशवाक्यं २८८	१९		नैतदस्ति इत्युत्तरावदित्यादि ब्राह्मणस्योप		
यो मो व्येष्टमाचक्षेति ब्राह्मणं प्रति प्राणा			देशवाक्यं ३०१	१३	
दीनां वाक्यं २८८	१७		गन्धान्नजिघामोत्यादि ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०२	६	
प्राणान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं २८८	१८		अध्वर्युर्यतिर्वादेरूपेतिहासकयने ब्राह्मणस्य		
मयि प्रसीने प्रसव्यं प्रजन्तोत्यादि प्राणस्य			वाक्यं ३०२	१४	
वाक्यं २८८	२०		नायं कामो विनश्यतीत्यादि यतिं प्रत्यध्वर्यो		
प्रापं प्रति समानोदानयोर्वाक्ये ब्राह्मणोक्तिः २८८	२२		वाक्यं ३०२	१६	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
प्राणैर्विभागं क्षागस्त्यादि श्वध्वं प्रति यते			श्वलक्षं प्रति जिज्ञायावाक्यं ...	३०४	१५
ध्वं ३०२	१८		श्वलक्षं गिन्द्रिययोक्तप्रत्युक्ती ...	३०४	१७
भूमेर्गन्धगुणान् भुल्ले इत्याद्यध्वंवाक्यं	३०२	२७	श्वलक्षं भोचन्द्रिययोक्तप्रत्युक्ती ...	३०४	२०
श्वरश्च शरश्चैव दैधीभावोयमात्मनदति			श्वलक्षं चक्षुरिन्द्रिययोक्तप्रत्युक्ती ...	३०४	२३
यत्तन्वाक्यं ३०२	३०		श्वलक्षं नुद्धीन्द्रिययोक्तप्रत्युक्ती ...	३०४	२६
सङ्घरेवेह संवाचः कार्यं इत्याद्यध्वंवाक्यं	३०३	३	इन्द्रियजयार्थमलक्षं तपःकरणदौ		
यत्तत्पदश्रेणोऽध्वंमोहनामे ब्राह्मणवाक्यं	३०३	६	ब्राह्मणोक्तिः ३०४	२८	
कार्तवीर्यसमुद्रयोः संवादरूपेतिहासकथने			चयो वै रिपवोलोके नवधामुणतः स्मृताः		
ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०३	८		इत्यादि ब्राह्मणस्योपदेशवाक्यं ...	३०५	८
कार्तवीर्योऽर्जुनं प्रति भीतस्य समुद्रस्य			ब्राह्मणजनकयोः संवादरूपेतिहासकथने		
वाक्यं ३०३	१२		ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०५	२५	
मत्स्यो यदि कस्यदस्ति तत्कथयेति समुद्रं			विवधे मे न वक्ष्यमिति ब्राह्मणं प्रति जनकस्य		
प्रति कार्तवीर्योऽर्जुनस्य वाक्यं ... ३०३	१४		वाक्यं ३०५	२६	
जामदग्न्यज्ञवातित्यं कर्तुमर्हतीति समुद्र			आचक्ष्व विषयं राज्ञित्यादि जनकं प्रति		
वाक्यं ३०३	१५		ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०५	२७	
समुद्रवाक्येन क्रुद्धोऽर्जुनस्य रामाग्रम			ब्राह्मणं प्रति जनकराजस्य वाक्यं ...	३०६	३
गमनादि ३०३	१६		ब्रूहि को गतिनास्थास्य समर्चं वर्जितं तपेति		
रामहतकार्तवीर्योऽर्जुनयाजच्छेदनादि	३०३	१८	जनकं प्रति ब्राह्मणस्य प्रश्नः ... ३०६	८	
राममयात्वास्त्रियाणां वृषलताप्राप्त्यादि	३०३	२२	ब्राह्मणं प्रति जनकस्योपदेशवाक्यं ...	३०६	१०
पुद्गात्रिष्टपथं परशुरामं प्रत्याकाशवाणी	३०३	२७	नाहं तथा भूयः शरामीत्यादि ब्राह्मणीं प्रति		
पुद्गात्रिष्टपथं रामं प्रति पिष्ट्वा वाक्यं	३०४	१	ब्राह्मणस्य वाक्यं ३०६	२३	
रामं प्रति पुरातनेतिहासकथने पिष्ट्वा			येनात्माविषयकमतिर्भवति तदुपायं कथये		
वाक्यं ३०४	२		इत्यादि ब्राह्मणोवाक्यं ३०७	५	
मनसो मे सत् ज्ञातमित्यलक्षं चिन्ता			ज्ञानाग्रेः साधनकल्पने ब्राह्मणस्य वाक्यं ...	३०७	७
कथनं ३०४	७		ब्राह्मणो ब्राह्मणयोरामात्मतत्त्वविषये उक्ति		
अलक्षं प्रति मनसो वाक्यं ३०४	८		प्रत्युक्ती ३०७	८	
घातं प्रति शरान् मोक्षामीत्यलक्षं चिन्ता	३०४	११	तथा ब्राह्मणा गतिः चेन्नग्रे प्रवर्तत इत्य		
अलक्षं प्रति घातस्य वाक्यं ३०४	१२		र्जुनं प्रति श्रीलक्ष्मणवाक्यं ३०७	१४	
जिह्वां प्रति शरान् मोक्षामीत्यलक्षं वाक्यं	३०४	१४	कुशस्य ब्राह्मणोवाक्यं चर्जुनप्रश्नः ३०७	१५	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
मनो मे ब्राह्मणं विहीत्यादि श्रौतण्यवाक्यं	१०७	१६	व्याति.पु विगुणानां स्थितिकथनादि ...	११९	८
ब्रह्म यत् परमं श्रेयं तद्वास्यातुमर्हथेत्याद्य			स्यावरादावपि चिगुणानां स्थितिकथनादि	११२	१३
अज्ञप्रश्न	१०७	१८	चपोन् प्रति ब्रह्म श्चात्मतत्त्वोपदेशवाक्यं	११९	२४
गुरुश्रियंवादरूपेतिहासकथने श्रौतण्य			यउत्पन्नोमहात्मान् पूर्वमहद्धारः स उच्यते		
वाक्यं	१०७	१८	इति ब्रह्मणोवाक्यं	११३	८
कुतश्चाहं कुतश्च स्वमित्यादि श्रियस्य प्रश्नः	१०७	२४	अहद्धारारम्भमाभूतानां श्रियिवादीनां दृष्टि		
श्रियं प्रति गुरोस्तत्त्ववाक्ये वासुदेवोक्तिः	१०७	३०	कथनादि	११३	१५
श्रियं प्रति गुरोरात्मतत्त्वोपदेशवाक्यं	१०८	३	शब्दस्य भादीनां दृष्टिप्रकाररूप्यनादि ...	११३	२०
प्रजापतिभरद्वाजादीनां ब्रह्मणः समीप			आकाशं प्रथमं भूतमित्यादि ब्रह्मण उपदेश		
गमनादौ गुरुवाक्यं	१०८	१४	वाक्यं	११४	२
कर्तृ कर्म क्रियायाः बाधु इत्यादि ब्राह्मणं			तथाधिभूतानां तदधिष्ठातृणां देवानाञ्च		
प्रति मुनीनां प्रश्नः	१०८	१८	नामादिकथनं	११४	५
शय्याकूतानि जातानीत्यादि ब्रह्मणोवाक्यं	१०८	२१	भूतानां स्थानजन्मादिकथनं	११४	१६
तदव्यक्तमनुश्रितमित्यादि ब्रह्मणश्चात्मतत्त्वोपदेश			आकाशादिभूतकथने ब्रह्मणोवाक्यं	११४	२५
देशः	१०८	१९	मनुष्यादीनां स्वामिनो निरूपणादौ ब्रह्मणो		
तत्र गुणानां सत्त्वादीनां परस्परशय्यकथ			वाक्यं	११५	२४
नादि	१०८	१५	नियतधर्मस्य स्ववर्णकथने ब्रह्मणोवाक्यं	११५	१३
तमोगुणकार्यसंभेदादिकथनं	१०८	२३	श्रियिवादीनां गुणस्य तद्व्यावृत्तस्य च निरूप		
तामसदृष्टपरिवादकथादिकथनं ...	१०८	२७	पणे ब्रह्मणउक्तिः	११६	२२
नामसमस्तुक्तकथने ब्रह्मणोवाक्यं	११०	२१	यदादिमध्यपर्वानां नामलक्षणसंयुक्तस्य धर्म		
पापकर्मिणां धार्मिककथने ब्रह्मणोवाक्यं	११०	४	वक्ष्यामि ति ब्रह्मणउक्तिः	११७	७
रजोगुणस्य विशेषकथने ब्रह्मणोवाक्यं	११०	२०	ब्राह्मणान् प्रति ब्रह्मणउपदेशवाक्यं ...	११७	३०
तत्र रजोगुणकार्याणां संघातरूपाया			ब्राह्मणान् प्रति धर्मोपदेश ब्रह्मणो वाक्यं	११८	२६
सादीनां कथनं	११०	२१	तत्र ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणं	११८	१७
सत्त्वगुणस्य विशेषकथने ब्रह्मणोवाक्यं	१११	१३	वानप्रस्थधर्मकथनादौ ब्रह्मणोवाक्यं	११८	८
तत्र सत्त्वगुणकार्याणामानन्दश्रीत्युद्रेकादीनां			मोक्षार्थिनामुत्तमवृत्तिकथनादि ...	११८	१४
कथनं	१११	११	संन्यासं तपइत्याहुरित्यादि ब्रह्मणउपदेश		
नैव प्रक्या गुणान् वक्तुमित्यादि ब्रह्मणो			वाक्यं	१२०	२५
वाक्यं	१११	२७	केचित् ब्रह्मसंघं वृत्तमित्यादि ब्रह्मणो ब्रह्म		

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
निरूपणवाक्यं ३२१	१४		प्रत्यर्ज्यनवाक्यं ३२६	१६	
ब्रह्माणं प्रति ब्राह्मणानां पुनः प्रश्ने गुरु			अर्ज्यनमृदे श्रीरुण्यस्य वासादि ... ३२७	१५	
वाक्यं ३२१	२७		रुण्यार्ज्यौ प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ... ३२७	२१	
ब्रह्माणं प्रति श्वघोषां प्रश्न ३२१	२८		दारकागमनार्थं युधिष्ठिरं प्रत्यर्ज्यन वाक्यं ३२७	२३	
श्वघोन् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ३२२	१८		श्रीरुण्यं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ... ३२७	२५	
श्वमेवायसंयुक्त, पुत्रपुत्रादित्यादि ब्रह्मण			श्रीरुण्यस्य दारकागमनादिकथनं ... ३२८	८	
उपदेशवाक्यं ३२३	१		तथा प्रयान्तं वार्ष्णेयमित्यादि वैशम्पायन		
प्रकृत्यादीनां गुणकार्यकथने ब्रह्मणोवाक्यं ३२३	२०		वाक्यं ३२८	१६	
गन्धस्य गुणविशेषकथने ब्रह्मणो वाक्यं ३२३	२०		पथि श्रीरुण्यस्योत्तममुनिदेशनादि ... ३२८	२२	
पञ्चिधरसकथनादि ३२४	३		श्रीरुण्यं प्रत्युत्तमस्य जिज्ञासा ... ३२८	२५	
रूपस्य प्रकृतादिप्रकारकथने ब्रह्मणो वाक्यं ३२४	५		उत्तमस्य श्रीमया पृथ्व्यमित्याद्युत्तमं प्रति श्रीरुण्य		
वायोर्गुणविशेषकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... ३२४	७		वाक्यं ३२८	२०	
आकाशगुणस्य शब्दस्य गुणकथनादि ... ३२४	१०		श्रीरुण्यं प्रति सकोपस्योत्तमस्य वाक्यं ... ३२८	६	
मनस्य कार्यकथने ब्रह्मणोवाक्यं ... ३२४	१०		उत्तमं प्रति वासुदेववाक्यं ... ३२८	८	
श्वं धौ वेत्ति विद्वान् वै द्रव्यादि ब्रह्मणउप			ब्रूहि केशव तत्त्वेनेत्याद्युत्तमस्य प्रश्न ... ३२८	१४	
देशवाक्यं ३२४	२२		उत्तमं प्रति श्रीरुण्यस्य तत्त्वोपदेशः ... ३२८	१५	
तपः प्रशंसाकथनादिना ब्रह्मणउपदेशवाक्यं ३२५	१		जानामि जगतः कर्तारं त्वमित्याद्युत्तम		
तत्र चित्तं चित्तादुपागम्येत्यादि ब्रह्मणो			प्रश्नः ३३०	८	
वाक्यं ३२५	१४		उत्तमस्य विश्वरूपदर्शने वैशम्पायनोक्ति ३३०	११	
श्रित्यं प्रति मुरोर्वाक्यं ३२५	२८		विश्वरूपं दृष्ट्वा भोतन्त्योत्तमस्य वाक्यं ... ३३०	१५	
अर्ज्युनं प्रति वासुदेववाक्यं ३२६	१		श्रीरुण्योत्तमस्योत्तमप्रत्युत्तमो वैशम्पायनवाक्यं ३३०	१८	
कौडिना ब्रह्मणः कथं शिवादित्याद्यर्ज्युनप्रश्न ३२६	३		श्रीरुण्यं प्रत्युत्तमस्य वरप्रार्थना ... ३३०	२१	
अर्चं गुरुर्वासावाद्येत्यादि वासुदेवस्योप			तोयकांक्षिणउत्तमस्य भगवन्निन्तादि ... ३३०	२३	
देशवाक्यं ३२६	४		भगवन्तं प्रत्युत्तमस्य वाक्यं ३३१	२	
इतिनापुरगमनादि श्रीरुण्यं प्रत्यर्ज्यनवाक्यं			उत्तमं प्रति श्रीभगवद्वाक्यं ३३१	४	
वैशम्पायनोक्तिः ३२६	८		वैशम्पायनं प्रति जनमश्वप्रश्नः ३३१	१८	
इतिनापुरगमनोद्योगकथने वैशम्पायन			उत्तमस्य तपःकृपादी वैशम्पायनोक्ति ३३१	१८	
वाक्यं ३२६	१२		उत्तमं प्रति गौतमस्य वाक्यं ३३२	१	
तत्प्रपादाश्रय्य प्राप्तयेत्यादि रथार्थं श्रीरुण्यं			भद्रकृतेन मनसा गच्छेत् नावमुद्धेत्यादि गौतमं		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
प्रत्युतद्वस्य वाक्यं २३२	२	१	ब्राह्मणरूपेणोक्तं प्रति श्रक्तवाक्यं वैशम्पाय		
यद्वगमनार्थमुतङ्कं प्रति गौतमस्योभयमुश्रा २३२	६	६	नोक्तिः २३४	२६	२६
गुर्व्ययं कं प्रयच्छामीत्याद्युतद्ववाक्यं * ... २३२	८	८	ब्राह्मणं प्रत्युतद्वस्य वाक्यं २३४	२८	२८
उतद्वस्य गौतमस्य कन्याप्रदानादि ... २३२	८	८	उतद्वस्य नागलोकगमनादौ वैशम्पायनवाक्यं २३४	२८	२८
गुर्व्ययं कं प्रयच्छामीत्यादि गुरुपत्नी प्रत्युतद्वस्य			नागलोकगमनमुतङ्कं प्रति गुरुमस्य वाक्यं २३५	६	६
वाक्यं २३२	१३	१३	कथं भवन्तं जानीयामित्याद्युतद्वस्य वाक्यं २३५	८	८
उतद्वं प्रत्याहत्यायावाक्यं २३२	१५	१५	गुरोर्गुरुं मां जानीषीत्याद्यस्य वाक्यं ... २३५	१०	१०
गुर्व्ययं दानार्थं गुरुपत्नी प्रति पुनरुतद्ववाक्ये			नागलोकात् कुण्डलप्राप्तिप्रकारकयनादि २३५	१३	१३
वैशम्पायनोक्तिः २३२	१६	१६	उतद्वं प्रति नागलोकानां प्रणामादि ... २३५	१८	१८
सौदासपत्नीविधत्ते मणिकुण्डले समानयेति			उतद्वस्य गुरुपत्न्यै कुण्डलप्रदानादि ... २३५	२४	२४
गुरुपत्नीवाक्यं २३२	१७	१७	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्न. ... २३५	२७	२७
उतद्वं गते गौतमाहव्ययोरुक्तिप्रत्युक्तौ ... २३२	२०	२०	श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्ति २३५	२८	२८
उतद्वस्य सौदासदर्शनादौ वैशम्पायनोक्तिः २३२	२५	२५	रैवतपत्न्यस्य वर्णनादि २३६	१	१
उतद्वं प्रति सौदासस्य वाक्यं २३२	२७	२७	श्रीकृष्णं प्रति युद्धतत्तान्तज्ञानार्थं वासु		
उतद्वस्य सौदासयोरुक्तिप्रत्युक्तौ २३२	२८	२८	देवप्रश्न. २३६	२०	२०
सौदासोतद्वयोः संवादः २३३	३	३	श्रीकृष्णस्य कुरुपाण्डवयुद्धतत्तान्त कथने		
उतद्वं प्रति सौदासमदयन्तीवाक्यं ... २३३	१५	१५	वैशम्पायनोक्ति. २३६	२४	२४
मणिकुण्डलयोगार्णकथने मदयन्तीवाक्यं २३३	१७	१७	वाक्येन युद्धतत्तान्तकथने वासुदेववाक्यं २३६	२५	२५
मदयन्ती प्रति सौदासस्य वाक्यं ... २३३	२६	२६	युद्धं श्रुतवर्गा यादवानां दुःखादौ वैशम्पाय		
उतद्वस्यमदयन्त्या. कुण्डलप्रदानादि ... २३३	२८	२८	नोक्तिः २३७	२५	२५
उतद्वं प्रति सौदासस्य वाक्यं २३३	२८	२८	अभिमन्युबधं श्रुता दुःखितस्य वसुदेवस्य		
सौदासं प्रत्युतद्ववाक्यं २३४	३	३	श्रीकृष्णं प्रति वाक्यं * २३८	२	२
ब्रूहि विप्र यथाकाममित्यादि सौदासस्य			वसुदेवं प्रत्यभिमन्युयुद्धकथने श्रीकृष्णवाक्यं २३८	१२	१२
वाक्यं २३४	५	५	पुत्रशोककथिता सुभद्रां प्रति कुन्तीवाक्यं		
उतद्वस्य सौदासयोरुक्तिप्रत्युक्तौ २३४	६	६	वासुदेवोक्ति. २३८	२८	२८
कुण्डले यद्विबोतद्वस्याहत्यासमीपगमनादौ			उत्तरां प्रति कुन्तीवाक्ये वासुदेवोक्तिः ... २३८	५	५
वैशम्पायनवाक्यं २३४	११	११	वसुदेवस्य आह्वयकरणेन वैशम्पायनोक्तिः २३८	८	८
पथि नागेन कुण्डले हने उतद्वस्य भूमिखन			वासुदेवादिकृताभिमन्युश्राद्धादि ... २३८	१४	१४
नादि २३४	१८	१८	कुन्ती उत्तरास्य प्रति व्यासवाक्ये वासुदे		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वेक्तिः ३३८	१८		यूतूनां समीपे पाण्डवानामागमनादि ... ३४६	३	
युधिष्ठिराश्वमेधयज्ञान्तर्गतानां च नमोजयं			पाण्डवान प्रति श्रीकृष्णस्य गमनादौ वैशम्पाय		
प्रश्नः ३४०	१		नाक्तिः ३४६	१३	
आहूतं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३४०	२		व्यासे प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ३४६	१५	
युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य वाक्यं ३४०	११		अश्वमेधयज्ञकरणार्थं युधिष्ठिरं प्रति व्यास		
पाण्डवानां द्विविजयार्थं गमनादि ... ३४०	१८		वाक्यं ३४६	१८	
द्विविजयप्रकारकयने वैशम्पायनोक्तिः ... ३४०	२६		युधिष्ठिराश्वमेधायोगे वैशम्पायनोक्तिः ३४६	३०	
युधिष्ठिरं प्रति ब्राह्मणानां वाक्यं ... ३४१	२		श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ३४७	२	
युधिष्ठिरं प्रति महादेवोपचारार्थं ब्राह्मणानां			युधिष्ठिरं प्रति वासुदेवस्य वाक्यं ... ३४७	६	
वाक्यं ३४१	१५		यज्ञदीवार्थं युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३४७	१९	
युधिष्ठिरतैपचारकल्पनादि ... ३४१	१७		युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्यं ३४७	१४	
युधिष्ठिरस्य धनलाभादि ३४१	२८		युधिष्ठिरस्य यज्ञोपद्रव्याकरणे वैशम्पाय		
अश्वमेधदर्शनार्थं श्रीकृष्णादीनां हस्तिनापुरा			नोक्तिः ३४७	१८	
गमनादि ३४१	८		अश्वत्यागार्थं व्यासं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः ... ३४७	२४	
परिचिन्त्यकष्टान्तकथनादौ वैशम्पाय			युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३४७	२६	
नोक्तिः ३४१	१६		अश्वरथार्थमश्वेने प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ... ३४८	४	
श्रीकृष्णं प्रति कुन्तीवाक्यं ३४१	२२		पुररथार्थं भीमादीनां नियोगे वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रति सुभद्रायाः समयवाक्ये वैशम्पाय			नोक्तिः ३४८	७	
नोक्तिः ३४१	८		युधिष्ठिरस्य दीवादैः वैशम्पायनोक्तिः ... ३४८	१०	
श्रीकृष्णस्य सुभद्रावाक्यस्वीकारे वैशम्पाय			अश्वस्य पयोद्गमिनमश्वेनं दृष्ट्वा भीरावां		
नोक्तिः ३४१	२८		वाक्यं ३४८	२१	
श्रीकृष्णस्योत्तराग्नमिवेश्वरीकारादि ... ३४४	१		अथायं विगतैः सहस्रं नृपस्य युद्धवर्णनादौ		
समीपगतं श्रीकृष्णं प्रत्युत्तरायावाक्यं ... ३४४	८		वैशम्पायनोक्तिः ३४८	१९	
उत्तरादीनां विलापकयने वैशम्पायनोक्तिः ३४४	२५		सूर्यवर्णाश्विनयोर्युद्धवर्णनं [... .. ३४८	२२	
अद्वे पुनर्माराये उत्तरायाविलापः ... ३४४	२८		हतवर्णाश्विनयोर्युद्धवर्णनं ३४८	२७	
उत्तरासमीपे परिचिद्वचनार्थं श्रीकृष्ण			अथस्य प्राग्ज्ञातिनपुरगमनादौ वैशम्पाय		
प्रतिज्ञा ३४५	१०		नोक्तिः ३५०	१७	
श्रीकृष्णहतप्राच्याधरं प्रति वैशम्पायनोक्तिः ३४५	२०		भगदत्तसुतवज्रहनेन सहस्रं नृपस्य युद्धवर्णनं ३५०	२१	
परिचिन्त्यकष्टान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ३४६	१		अश्वेने प्रति वज्रहन्तस्य वाक्ये वैशम्पाय		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
भोक्तिः २५१	८		पुत्रवाणपोषितस्त्राज्युनस्य मोहादि ... २५६	१	
भगदत्तनाम्ना वस्त्रिमाज्युनस्य युद्धवर्णनं २५६	१५		अज्युनवाणेन पुत्रस्य वभुवाहनस्य मोहादि २५६	४	
अज्युनवाणेन भगदत्तनामस्य पतनादि ... २५१	२५		कन्यामुत्तूषी प्रति देवोवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः २५६	८	
सामे पतिते वज्रदत्तं प्रत्यज्युनवाक्यं ... २५१	२७		अज्युने पतितं दृष्ट्वा शिवाङ्गदायाविद्यापः २५६	१५	
सैन्यैः सहाज्युनस्य युद्धवर्णने वैशम्पाय			उत्तूषी प्रति शिवाङ्गदाया वाक्यं ... २५६	१८	
भोक्तिः २५२	५		शिवाङ्गदामोहादौ वैशम्पायनोक्तिः ... २५६	२६	
अज्युने मुग्धे देवर्षिप्रभृतीनां पार्यत्रयप्रार्थनं			मातरं पतितं दृष्ट्वा शंखा लम्बवतो वभुवाहन		
भादि २५२	२५		स्य विद्यापः २५६	२७	
देववर्द्धिततेजसोऽज्युनस्य पुनर्युद्धकरणादि २५२	२८		म्राष्ट्राणां प्रति दुःखितस्य वभुवाहनस्य		
अज्युनयुद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ... २५२	८		वाक्यं २५७	३	
सैन्यवान् प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५२	१०		उत्तूषी प्रति दुःखितस्य वभुवाहनस्य वाक्यं २५७	८	
युधिष्ठिरवाक्यं स्रुताज्युनस्य चिन्तादि २५२	१४		सर्वान् प्रति दुःखितस्य वभुवाहनस्य वाक्यं २५७	१२	
सैन्यवान् प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५२	१८		वभुवाहनस्य प्रायोपवेशादौ वैशम्पायनोक्तिः २५७	१८	
अज्युनवाक्येन क्रुद्धानां सैन्यवानां युद्धकरणं २५२	२०		वभुवाहनं प्रत्युत्तूषीवाक्यं २५७	२१	
सैन्यवानां रक्षार्थं धृतराष्ट्रमाया दुःशलायाः			मणिसर्पानां ज्युनस्य मोहनाभादि ... २५७	२८	
आगमवादि २५२	२०		अज्युने उत्पिते देवानां पुण्यदृष्ट्यादिकरणं २५८	१	
दुःशलां दृष्ट्वा तां प्रति धनक्षयस्य वाक्यं २५४	२		वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य जिज्ञासा ... २५८	५	
अज्युनं प्रति दुःखिताया दुःशलाया वाक्यं २५४	६		उत्तूषी वृद्धतामियज्युने प्रति वभुवाहनस्य		
युद्धनिवारणार्थं धनक्षयं प्रति दुःशलाया			वाक्यं २५८	८	
वाक्यं २५४	१४		किमागमनद्वयं ते दद्याद्युत्तूषी प्रत्यज्युनस्य		
दुःशलां प्रति दुःखितस्त्राज्युनस्य वाक्यं ... २५४	१८		प्रश्नः २५८	१०	
सैन्यवान् जिलाज्युनस्य आशुगमनं ... २५४	२२		अज्युनं प्रत्युत्तूषीवाक्यं २५८	१४	
मणिपुरदेवेऽज्युनमागतं दृष्ट्वा तत्पुत्रस्य वभु			भोक्षवधजन्मप्राप्त्यर्थमेव कृतमित्याद्युत्तूषी		
वाहनस्य गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ... २५४	२८		वाक्यं २५८	१८	
स्वपुत्रं वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य साचेपवाक्यं २५४	३०		उत्तूषी प्रति प्रसन्नस्त्राज्युनस्य वाक्यं ... २५८	२	
युद्धकरणाथ वभुवाहनं प्रत्युत्तूषीवाक्यं ... २५५	७		वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५८	३	
विवाज्युनेन वधं दृष्ट्वा वभुवाहनस्य गर्भनं २५५	११		पितरमज्युनं प्रति वभुवाहनस्य वाक्यं ... २५८	५	
वभुवाहनाज्युनयोर्युद्धवर्णनं २५५	१४		वभुवाहनं प्रत्यज्युनस्य वाक्यं २५८	८	
वभुवाहनं प्रति सन्तुष्टस्त्राज्युनस्य वाक्यं २५५	२२		वधदेवात्माग्रमेघवन्धिधनञ्जययोर्युद्धकथने		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वैशम्पायनोक्तिः	२५८	१४	भृमागतान्तराज्ञो दृष्ट्वा भीमं प्रति युधि		
शङ्कुं प्रति मेघसन्निवेशं	२५८	१६	ष्ठिरस्य वाक्यं	२६३	१८
मेघमन्त्रिं प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२५८	२१	युधिष्ठिरयज्ञदर्शनार्थं श्रीशृङ्गसागमनादि	२६३	२१
मेघसन्निधमज्ञयचोदुद्धवर्णनं	२५८	२२	युधिष्ठिरमभीपेङ्मुनं प्रति श्रीशृङ्गवाक्यं	२६३	२४
पराजितं मेघमन्त्रिं प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२६०	६	श्रीशृङ्गं प्रत्यङ्मुनप्रशंसाकृतं युधिष्ठिर		
अङ्गुलिं प्रति पराजितोऽस्मिन्त्यादि मेघमन्त्रि			वाक्यं	२६३	२८
वाक्यं	२६०	१०	युधिष्ठिरं प्रति श्रीशृङ्गवाक्यं	२६४	१
अङ्गुलिं दक्षिणदिग्गमने वैशम्पायन			श्रीशृङ्गं प्रति युधिष्ठिरस्य जिज्ञासा	२६४	१०
वाक्यं	२६०	१६	युधिष्ठिरं प्रति श्रीशृङ्गस्य वाक्यं	२६४	१०
दशार्धदेशे विषाद्वदेन सहाङ्गुलिं दृष्ट्वा			द्वैपद्यादिभिः श्रीशृङ्गस्य साक्षात्करणानि	२६४	२०
कथनादि	२६०	२०	यज्ञस्य दितीयदिवसोऽयमस्मत्सर्ववर्णनादि	२६४	२६
निपादैः सहाङ्गुलिं दृष्ट्वा वरुणं	२६१	२२	अङ्गुलिनादिप्रशंसाकृतं सर्वैकं वाक्यं	२६४	२८
द्विविधादिदेशोद्भवैरङ्गुलिं दृष्ट्वा वरुणं	२६०	२६	श्रीशृङ्गादीनां धृतराष्ट्रस्य हगमनादि	२६५	१
अस्मानुगत्याङ्गुलिं पश्चिमदिग्गमनादि	२६१	३	श्रीशृङ्गादीनां कुन्तोऽहमवेष्टादि	२६५	६
शङ्कुनिपुत्तेषाङ्गुलिं दृष्ट्वा कथने वैशम्पाय			द्वैपद्यादिभिरुत्तविषाद्वदावस्थानादौ वैशम्पाय		
नोक्तिः	२६१	७	नोक्तिः	२६५	१०
तत्र शङ्कुनिपुत्ते प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२६१	१०	अभुवाहनस्य अङ्गुलिपुत्तस्य धृतराष्ट्रादिषमीप		
अङ्गुलिं कथनासमाप्तस्य शङ्कुनिपुत्तस्य दृष्ट्वा			गमनादि	२६५	१४
कारणं	२६१	१५	युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२६५	२१
पराजितस्य शङ्कुनिपुत्तस्य पलायनादि	२६१	२०	अश्वमेधयज्ञे युधिष्ठिरस्य दोषादि	२६५	२७
पराजितं शङ्कुनिपुत्ते प्रत्यङ्मुनस्य वाक्यं	२६२	२८	यथाविधि यज्ञादिकल्पनादि	२६६	६
दक्षिणापुरं दृष्ट्वा गतिनिवृत्त्यादौ वैशम्पाय			यज्ञोत्सवार्चनादि	२६६	१५
नोक्तिः	२६२	३	यज्ञोत्सवात्मनोऽदौ वैशम्पायनोक्तिः	२६६	२२
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं	२६२	८	युधिष्ठिरस्य व्यासस्य प्रथितोदानादि	२६६	२८
भीमस्य यज्ञसान्निध्याणादिकथनं	२६२	१२	प्रथितो लब्ध्वा युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२६६	२०
युधिष्ठिरराजस्य पदमंनार्थं राज्ञागमनाम			विप्रान् प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं	२६७	२
नादि	२६२	२१	युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य वाक्यं	२६७	७
यज्ञप्रवर्तनादौ वैशम्पायनोक्तिः	२६२	३०	युधिष्ठिरं प्रति श्रीशृङ्गस्य वाक्यं	२६७	१०
यज्ञप्रवर्तनार्थादौ वैशम्पायनोक्तिः	२६३	२	ब्राह्मेभ्यो युधिष्ठिरस्य धनदानादि	२६७	१२

प्रकरणं	एके	यंती	प्रकरणं	एके	यंती
राजभ्या युधिष्ठिरस्य धनदानादि ... २६७	२६७	२६७	स्वर्गमनार्थे ब्राह्मणं प्रति धर्मरूपस्यातिथे		
पितामहस्य यज्ञे यदाश्चर्यमभूत्तदनुमतेषीति .			व्याक्यं २७१	२७१	२७१
जनमेजयप्रश्नः २६८	२६८	२६८	नाह्मणादीनां स्वर्गमनादौ नकुलस्य वाक्यं २७१	२७१	२७१
दृष्टोयाश्चर्यकथने वैशम्पायनवाक्यं ... २६८	२६८	२६८	कथमेवविधं स्याद्देवत्यादि सभ्यान् प्रति		
विलम्बस्य नकुलस्य राजपभायां वाक्यं २६८	२६८	२६८	नकुलस्य वाक्यं २७२	२७२	२७२
नकुलवाक्यं श्रुत्वा सर्वेयः सविस्मयवाक्यं २६८	२६८	२६८	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... २७२	२७२	२७२
ब्राह्मणैरुक्तस्य नकुलस्य सभ्यान् प्रति वाक्यं २६८	२६८	२६८	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ... २७२	२७२	२७२
दानस्य फलकथनार्थमुच्छ्वस्तब्राह्मणस्योपा			यज्ञस्य सविधिफलकथने वैशम्पायनोक्तिः २७२	२७२	२७२
ध्यानकथने नकुलवाक्यं २६८	२६८	२६८	पश्चात्तत्कालमयमेव पश्यन् दृष्ट्वा सदयानाम्		
यवप्रसूयणी विभक्ततां ब्राह्मणादीनां समी			पीशां शकं प्रति वाक्यं २७२	२७२	२७२
पेडतिथेरारामनादि २६८	२६८	२६८	विवादभञ्जनाय वसुं राजानं प्रति मुनीनां		
अतिथिं प्रति ब्राह्मणादीनां वाक्यं ... २६८	२६८	२६८	प्रश्नः २७२	२७२	२७२
भार्या प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं २६८	२६८	२६८	मुनीन् प्रति सधेःव्यादि २७२	२७२	२७२
ब्राह्मणं प्रति भार्यायावाक्यं २६८	२६८	२६८	तस्मात् वाच्यं छेदनेत्यादि वैशम्पायनोक्तिः २७२	२७२	२७२
अतिथेरारारार्थं चिन्तितं पितरं दृष्ट्वा			धर्मागतेन स्यात्तेन स्वर्गमस्ति चेदित्यादि		
पुत्रस्य वाक्यं २७०	२७०	२७०	जनमेजयप्रश्नः २७३	२७३	२७३
पुत्रं प्रति सन्नुष्टस्य विदुर्व्याक्यं ... २७०	२७०	२७०	अथ पुरातनेतिहासकथने वैशम्पायनोक्तिः २७३	२७३	२७३
पितरं प्रति पुत्रस्य कीर्तिवाक्यं ... २७०	२७०	२७०	अनादृष्टिं दृष्ट्वा अगस्त्यस्येति तानां		
पुत्रात्सन्नुष्टादापातियमे प्रदानादि ... २७०	२७०	२७०	मुनीनां चिन्ता २७३	२७३	२७३
असन्नुष्टमतिथिं दृष्ट्वा चिन्तितं शम्भुरं प्रति			अश्विनं प्रत्यगम्यस्य वाक्यं २७४	२७४	२७४
वधूवाक्यं २७०	२७०	२७०	अश्वस्य प्रति दृष्टानामश्वयोर्वा वाक्यं ... २७४	२७४	२७४
वधूं प्रति शम्भुरस्य वाक्यं २७०	२७०	२७०	कोऽथौ नकुलरूपेणेत्यादि जनमेजयप्रश्नः २७४	२७४	२७४
शम्भुरं प्रति सुश्रयावाक्यं २७०	२७०	२७०	नकुलस्य पूर्ववृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः २७४	२७४	२७४
अनेन नित्यं साधोर्लभित्यादि स्त्रियां प्रति			क्रोधस्यरूपेण धनं स्य पितरमथप्रदेशादि २७४	२७४	२७४
शम्भुरस्य वाक्यं २७०	२७०	२७०	जमदग्निं प्रति क्रोधरूपस्य धर्मस्य वाक्यं ... २७५	२७५	२७५
उच्छ्वस्तं ब्राह्मणं प्रति सन्नुष्टस्यातिथे			क्रोधं प्रति जमदग्निवाक्यं २७५	२७५	२७५
व्याक्यं २७०	२७०	२७०	जमदग्निपादाद्वर्षस्य नकुलस्यप्राप्त्यादि ... २७५	२७५	२७५
दानफलकथनार्थं ब्राह्मणं प्रति धर्मस्यातिथे			आयमेधिकपर्वान्तर्गतानुगीतपञ्चसमाप्तिः २७५	२७५	२७५
व्याक्यं २७१	२७१	२७१	आयमेधिकपर्वसमाप्तिश्च २७५	२७५	२७५

प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्तौ
आश्रमवासिकपर्वारम्भः	३७६	१	युधिष्ठिररुतधृतराष्ट्रमुखमार्जनादौ		
आश्रमवासिकपर्वान्तर्गताश्रमवासपर्वारम्भः	३७६	१	वैशम्पायनोक्तिः	३८०	१८
राज्यं प्राप्य पाण्डवाः कथमायचित्वादि			युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ...	३८०	२१
जनमेजयसम्राट्	३७६	२	युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रगान्धर्वसर्पनादौ		
पाण्डवानां प्रथिवीपालनादिकथने वैशम्पाय			नोक्तिः	३८०	२६
नोक्तिः	३७६	५	अनुजानीहि मां राजचित्वादि युधिष्ठिरं		
धृतराष्ट्राय युधिष्ठिरस्य राजभोग्यद्रव्यदानादौ			प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ..	३८१	१
वैशम्पायनोक्तिः	३७६	१८	धृतराष्ट्रं प्रति दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य वाक्यं	३८१	५
कुन्त्यादीनां गान्धारीपत्युपासने वैशम्पाय			धृतराष्ट्रस्य वनगमनार्थं युधिष्ठिरं प्रति व्यासस्य		
नोक्तिः	३७७	३	वाक्यं	३८१	११
एवं सम्पूजितो राजेत्यादि वैशम्पायनवाक्यं	३७७	१०	व्यासं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	३८१	१६
युधिष्ठिरादीनां धृतराष्ट्रपत्युपासनादि			युधिष्ठिरं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	३८१	१८
कथनं	३७७	१६	धृतराष्ट्रवनगमने युधिष्ठिराभ्यनुज्ञार्थां वैशम्पाय		
युधिष्ठिरादीनां व्यवहारकथने वैशम्पाय			नोक्तिः	३८१	२८
नोक्तिः	३७७	२४	धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ...	३८१	३०
युधिष्ठिरधृतराष्ट्रयोस्पासभावकथने			धृतराष्ट्रादीनां स्वयङ्गमननादौ वैशम्पाय		
वैशम्पायनोक्तिः	३७८	१२	नोक्तिः	३८२	४
सभायां धृतराष्ट्रं प्रति भीमस्याचेपवाक्यं	३७८	१६	युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्योपदेशवाक्यं ...	३८२	१०
भीमवाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्य निर्मेदादि	३७८	२२	गण्डलानि च मुद्गेया इत्यादि धृतराष्ट्रस्य राज		
स्वजनान् प्रति दुःखितस्य धृतराष्ट्रस्य वाक्यं	३७८	२८	धर्षोपदेशवाक्यं	३८३	१८
गान्धार्वा सप्त वनगमनार्थं युधिष्ठिरं प्रति			सन्निविष्टमथनं पश्येयाराजधत्तमेत्यादि		
धृतराष्ट्रस्य वाक्यं	३७८	११	राजधर्षोपदेशवाक्यं	३८४	११
धृतराष्ट्रं प्रति दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य वाक्यं	३७८	२३	एकमेतत् कारयामि यथास्य प्रथिवीपते		
तापक्षे मे मनस्सात् वर्तते कुरुनन्दनेत्यादि			इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं	३८५	५
धृतराष्ट्रवाक्यं	३८०	८	वनगमनार्थं धृतराष्ट्रस्य वाक्यं	३८५	१२
सञ्जयादीन् प्रति धृतराष्ट्रानुमयवाक्ये			वनगमनदर्शनार्थं ब्राह्मणादीनामाह्वाने		
वैशम्पायनोक्तिः	३८०	१०	वैशम्पायनोक्तिः	३८५	१५
धृतराष्ट्रं विधेयं दृष्ट्वा दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य			ब्राह्मणादीन् प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ...	३८५	१८
वाक्यं ..	३८०	१५	धृतराष्ट्रवाक्येन भन्तपान् ब्राह्मणादीन् प्रति		

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
धृतराष्ट्रवाक्यं ३८६	१		कुन्तो प्रति भीमस्य वाक्यं ३८२	१७	
धृतराष्ट्रवाक्येन ब्राह्मणादीनां मोक्षदौ वैशम्पाय			युधिष्ठिरादौ न प्रति कुन्तोवाक्यं ... ३८२	२६	
नोक्तिः ३८६	२१		कुन्तोवाक्येन पाण्डवानां खण्डादौ वैशम्पाय		
धृतराष्ट्रवाक्ये श्रुतवतां सर्वेषां विषादे			नोक्तिः ३८३	१८	
वैशम्पायनोक्तिः ३८६	२६		गान्धारी प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ... ३८३	२९	
धृतराष्ट्रं प्रति शान्ताख्यस्य ब्राह्मणस्य वाक्यं ३८७	१		कुन्तोवनगमनादिकथनं ३८३	२८	
धृतराष्ट्रं प्रति ब्राह्मणस्य वाक्यं ३८७	१८		धृतराष्ट्रादीनां भागीरथीतूरे निवासदि		
ब्राह्मणवाक्यस्य समाप्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ३८८	११		कथनं ३८४	३	
युधिष्ठिरसमीपे विदुरस्य प्रेषणादौ वैशम्पाय			धृतराष्ट्रादीनां कुक्षेचगमनादौ वैशम्पाय		
नोक्तिः ३८८	१६		नोक्तिः ३८४	२१	
युधिष्ठिरं प्रति विदुरस्य वाक्यं ३८८	२८		शतयूपाङ्कुराष्ट्राख्यविधिमिश्रणादि ३८४	२५	
विदुरवाक्ये श्रुता भीमं प्रत्यर्जुनस्य वाक्यं ३८८	२४		शतयूपाश्रमे कुन्त्यादीनां तपःकथनादि ३८४	२८	
अर्जुनं प्रति सकोधस्य भीमस्य वाक्यं ... ३८८	१		धृतराष्ट्रसमीपे नारदादीनामागमनादौ		
भीम ज्येष्ठगुरुर्मे तमित्रियाद्यर्जुनवाक्यं ... ३८८	१३		वैशम्पायनोक्तिः ३८५	३	
विदुरं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ३८८	१५		केकयाधिपतिप्रश्रुतीनां वनवासेन स्वर्गम		
विदुरं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ३८८	१८		नादौ नारदोक्तिः ३८५	८	
धृतराष्ट्रं प्रति विदुरस्य युधिष्ठिरात्कथयने			धृतराष्ट्रसन्तोषजनकं नारदवाक्यं ... ३८५	१७	
वैशम्पायनोक्तिः ३८८	२८		नारदवाक्येन धृतराष्ट्रादीनां हर्षे वैशम्पाय		
भीमादीनां स्वर्गप्राप्तये युधिष्ठिरस्य दानादौ			नोक्तिः ३८५	२३	
वैशम्पायनोक्तिः ३८९	१५		नारदं प्रति शतयूपराजपर्वेषां कथं ... ३८५	२७	
गान्धार्या सञ्च धृतराष्ट्रस्य वनप्रयाणादौ			शतयूपं प्रति नारदस्य वाक्यं ३८६	३	
वैशम्पायनोक्तिः ३८९	४		नारदवाक्येन सर्वेषां हर्षादौ वैशम्पाय		
धृतराष्ट्रे गते युधिष्ठिरादीनां शोकादि ... ३८९	८		नोक्तिः ३८६	१०	
अन्येषां धृतराष्ट्रानुयायिनां निवृत्त्यादौ			धृतराष्ट्रादौ वनं गते पाण्डवानां शोकादौ		
वैशम्पायनोक्तिः ३८९	२२		वैशम्पायनोक्तिः ३८६	१२	
मातरं कुन्ती प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यादि ३८९	२८		कथं नु राजा वृद्धः स वने वसतीत्यादि		
युधिष्ठिरं प्रति कुन्तोवाक्यं ३८९	१		युधिष्ठिरं प्रति ब्राह्मणानां भ्रष्टं ... ३८६	१५	
युधिष्ठिरादीनां विषादे वैशम्पायनोक्तिः ३८९	८		कुन्ती सख्या दुःखितानां पाण्डवानां शोकादौ		
कुन्ती प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ३८९	११		वैशम्पायनोक्तिः ३८६	२०	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
धृतराष्ट्रादीन् दिदृक्षुं युधिष्ठिरं प्रति सद्य			आश्रमवासिकेपर्वान्तर्गताश्रमवासपर्व		
देवस्य वाक्यं ३८७	८		समाप्तिः ४०३	३	
युधिष्ठिरं प्रति द्रौपदीवाक्यं ३८७	१३		आश्रमवासिकेपर्वान्तर्गतेपुनर्दर्शनपर्वारम्भः ४०३	५	
धृतराष्ट्रसमीपगमनार्थं सेनापतीन् प्रति			वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ... ४०३	६	
युधिष्ठिरवाक्यं ३८७	१७		जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... ४०३	११	
धृतराष्ट्रदर्शनार्थं युधिष्ठिरादीनां निर्याये			धृतराष्ट्रं प्रति व्यासस्य वाक्यं ४०३	२०	
वैशम्पायनोक्तिः ३८७	२७		व्यासागमनेन सन्तुष्टस्य धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ४०३	२८	
युधिष्ठिरादीनां धृतराष्ट्राश्रमगमनादौ			तच्छ्रुत्वा विविधं तस्य राजर्षेः परिदेवित		
वैशम्पायनोक्तिः ३८८	१६		मित्यादि वैशम्पायनोक्तिः ... ४०४	११	
सद्यदेवस्य कुन्तीपादस्पर्शनादि ... ३८८	२४		व्यासं प्रति शोकसन्तप्तयागान्धार्वावाक्यं ४०४	१३	
युधिष्ठिरादिभिर्धृतराष्ट्रादीनामाश्रमसंवासे			पत्ने मनसि वर्त्तते तद्गृहीत्यादि कुन्ती प्रति		
वैशम्पायनोक्तिः ३८८	७		व्यासवाक्यं ४०४	२८	
तापसान् प्रति युधिष्ठिरादीनां परिचयदाने			व्यासं प्रति कुन्तीवाक्यं ४०५	१	
सञ्ज्ञयोक्तिः ३८८	११		कुन्ती प्रति व्यासवाक्यं ४०५	२०	
द्रौपद्यादीनां परिचयदाने सञ्ज्ञयोक्तिः ३८८	१६		मृतपुत्रान् भ्रातृन् द्रव्यामीत्यादि गान्धारी		
तापसानां कुशलप्रश्ने वैशम्पायनोक्तिः ... ३८८	२७		प्रति व्यासवाक्यं ४०५	२६	
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य कुशलप्रश्नादि ४००	१		कुरुपाण्डवानां परिचयदाने व्यासोक्तिः ४०५	३०	
धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पाय			व्यासवाक्येन सञ्ज्ञया गङ्गातीरगमने वैशम्पाय		
नोक्तिः ४००	११		नोक्तिः ४०६	१५	
धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरस्य कुशलप्रश्नादि ४००	१२		धृतराष्ट्रादीनां व्याससमीपगमने वैशम्पाय		
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य प्रत्युत्तरे वैशम्पाय			नोक्तिः ४०६	२२	
नोक्तिः ४००	१७		मृतानां योधाणां पुनर्दर्शनार्थं व्यासकृता		
विदुरस्य योगकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः ४००	२६		कानादि ४०६	२५	
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ... ४०१	७		व्यासाकृतेन सलिलाङ्गोभादीनामुत्था		
पाण्डवानां विचित्रकथाश्रवणादौ वैशम्पाय			नादि ४०६	२८	
नोक्तिः ४०१	१२		धृतराष्ट्रगान्धार्याद्रीनां पुत्रादिदर्शनं ... ४०७	८	
तापसेभ्यो युधिष्ठिरस्य घनदानादि ... ४०१	२२		भीमादीनां सौहार्देन परस्परसमागमे		
धृतराष्ट्राश्रमे व्यासस्य गमनादि ... ४०२	३		वैशम्पायनोक्तिः ४०७	१४	
धृतराष्ट्रं प्रति व्यासवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ४०२	८		मृतानां पतिपुत्रादीनां पुनर्दर्शनेन नारोनां		

प्रकरणं	पृष्ठे	यंज्ञो	प्रकरणं	पृष्ठे	यंज्ञो
श्रोकत्यागादि ४०७	२१		आश्रमवासिकपर्वान्तर्गतनारदागमनपर्वः		
योधानां वारुणादिलोकगमनादिः ... ४०७	२८		रमाः ४११	२२	
पतिव्रतानां भङ्गाजलप्रवेशादि ... ४०८	३		युधिष्ठिरसमीपे नारदागमनादौ वैशम्पायन		
ऋतच्छ्रुत्वा नृपोविद्वानित्यादि सौतिवाक्यं ४०८	१६		वाक्यं ४११	२३	
श्वविप्रणाशः सर्वेषामित्यादि वैशम्पायन			युधिष्ठिरं प्रति नारदवाक्यं ४११	२८	
वाक्यं ४०८	१८		धृतराष्ट्रादीनां वृत्तज्ञानार्थं नारदं प्रति		
विदुरादीनां सिद्धिप्राप्तौ वैशम्पायनवाक्यं ४०८	३		युधिष्ठिरवाक्यं ४११	२८	
ममापि वरदेव्याषोढश्रुत्येत् पितरं यदौ			खिरीभूय मंहाराज शृणु वृत्तमित्यादि नारद		
त्यादिजनमेजयप्रश्नः ४०८	८		वाक्यं ४१२	२	
परीक्षिताद्यानयने सौतिवाक्यं ... ४०८	११		दावाग्रिं दृष्ट्वा सञ्जयं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यं ४१२	१६	
आस्योक्तं प्रति जनमेजयवाक्यं ... ४०८	१५		धृतराष्ट्रं प्रति सञ्जयवाक्यं ४१२	१८	
जनमेजयं प्रत्यास्योक्तवाक्यं ४०८	१७		नैव शृणुरनिष्टेनः इत्यादि सञ्जयं प्रति		
आस्योक्तं प्रति जनमेजयवाक्यं सौतिवाक्यं ४०८	२२		धृतराष्ट्रवाक्यं ४१२	२०	
ऋतपुत्रादीन् पुनर्दृष्ट्वा धृतराष्ट्रः किमकरो			धृतराष्ट्रादीनां दावाग्रिना शरीरदाद्यादि		
दीति जनमेजयप्रश्नः ४०८	२५		कथनं ४१२	२२	
पुत्रदर्शनेन शोकापनोदनादौ वैशम्पाय			धृतराष्ट्रनिर्धारणं श्रुत्वा युधिष्ठिरादीनां		
नोक्तिः ४०८	२७		शोकादौ वैशम्पायनवाक्यं ४१३	३	
धृतराष्ट्रं प्रति श्यामसूत्रवाक्यं ... ४१०	१		नारदं प्रति परिदेवनरूपं युधिष्ठिरस्य		
युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य वाक्यं ... ४१०	८		वाक्यं ४१३	११	
धृतराष्ट्रं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं वैशम्पाय			युधिष्ठिरं प्रति नारदवाक्यं ४१४	४	
नोक्तिः ४१०	१८		धृतराष्ट्रादीनामुदककरणार्थं युधिष्ठिरादीनां		
युधिष्ठिरं प्रति गान्धारीवाक्यं ... ४१०	२०		भङ्गातीरगमनादि ४१४	१३	
कुन्ती प्रति युधिष्ठिरवाक्यं वैशम्पायनोक्तिः ४१०	२२		आश्रमवासिकपर्वान्तर्गतनारदागमनपर्वः		
युधिष्ठिरं प्रति सहदेवस्य वाक्यं ... ४११	२		समाप्तिः ४१५	२	
सहदेवं प्रति कुन्तीवाक्यं ४११	४		आश्रमवासिकपर्वसमाप्तिश्च ४१५	२	
राज्यं प्रति गन्धामादित्यादि युधिष्ठिरवाक्यं ४११	१०				
युधिष्ठिरादीनां प्रत्यागमनादिकथनं ... ४११	१५		भौसल्यपव्यारम्भः ४१६	१	
आश्रमवासिकपर्वान्तर्गतपुत्रदर्शनपर्वः			युधिष्ठिरस्य विपरीतनिमित्तदर्शनादौ वैशम्पाय		
समाप्तिः ४११	१८		नोक्तिः ४१६	२	

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
कथं विनष्टा भगवन्नन्धकादृष्टिभिः सहे			दारुकाकां शुभा दुःखितस्त्राज्जुनस्य दारका		
त्यादि जनमेजयप्रश्न	४१६	१२	गमनादौ वैशम्पायनोक्ति	४२१	५
यदुवंशनाशोपायकथने वैशम्पायनोक्ति	४१६	१४	अर्जुनदारकागमनादौ वैशम्पायनवाक्य	४२१	७
किंनानुश्रवास्तौ वीरदत्तादि वैशम्पायनं प्रति			अर्जुनं दृष्ट्वा श्रीकृष्णपत्नीनां रोदनादि	४२१	८
जनमेजयप्रश्न	४१६	१५	दारकादर्शनेनार्जुनस्य विषादः	४२१	१२
यदुवंशस्य शार्पकयनादौ जनमेजय प्रति			भार्तृव्याज्जुनस्य वसुदेवपादग्रहणादौ		
वैशम्पायनोक्ति	४१६	१६	वैशम्पायनवाक्यं	४२१	२१
श्वयीन् प्रति यदुकुमारानां मुपहासवाक्य	४१६	१८	अर्जुनं प्रति वसुदेवस्य विलापवाक्य	४२१	२६
यदुकुमारान् साम्बादीन् प्रति मुनीनां			अर्जुनं प्रति वसुदेवस्य श्रीकृष्णात्मककथनं	४२२	८
शापप्रदानादि	४१९	१८	दुःखित वसुदेवं प्रत्यर्जुनवाक्ये वैशम्पायन		
मुसलोत्पत्तिकथनादि	४१७	५	वाक्यं	४२२	२१
दृष्ट्वा नां परस्परमाश्रयकथनादौ वैशम्पाय			भमात्यान् द्रुपदिष्णानीत्यादि दारका		
नोक्ति	४१७	१४	प्रत्यर्जुनवाक्यं	४२२	२६
दारकापाममङ्गलसूचनव्यापारकथने			वसुदेवस्यैव श्रुतिना विलापादि	४२२	६
वैशम्पायनोक्ति	४१८	८	सकीकृत्य वसुदेवस्याग्निप्रवेशादि	४२२	८
श्रीः षोडशेन पादवानां प्रभासतोयं			दृष्ट्विस्त्रीभिः सहाज्जुनस्य हस्तिनापुर		
धाकाकथनादि	४१८	१६	गमनं	४२२	२९
कृतवर्षादीन् प्रति मदिरामत्तानां युयुधा			धमुद्रजलेन दारकास्त्रावनादि	४२४	१
नादीनां वाक्यं	४१८	२६	दृष्ट्विस्त्रियो दृष्ट्वा द्रुपन्नां गोपानां हरणार्थं		
कुड्यस्य सत्यैकं प्रतिज्ञाकथनादि	४१८	४	मन्त्रणादि	४२४	६
पादवानां परस्परयुद्धकथनादि	४१८	८	गोपान् प्रत्यर्जुनवाक्यं	४२४	११
यदुप्रभृतीनां वनरामदर्शनादौ वैशम्पाय-			अर्जुनास्त्रसुखस्यभावादि	४२४	१४
नोक्ति	४१८	२८	द्रुपिभिर्गोपैरर्जुनसमवे दृष्ट्विस्त्रोगण		
यदुवंशस्य नाभं दृष्ट्वाज्जुनमथनार्थं दारकस्य			हरणादि	४२४	१७
गमनादि	४२०	२	रत्नपायसमयैवाज्जुनस्य दुःखादिवर्णनं	४२४	२६
स्त्रीणां रवार्थं दारकां प्रविश्य पितरं प्रति			कृष्णाद्यादीनामग्निप्रवेशादि	४२५	२
श्रीकृष्णवाक्यं	४२०	८	अर्जुनस्य व्यासाश्रमगमनादौ वैशम्पायन		
योगयुक्तस्य वलदेवस्य स्वधामगमनादि	४२०	१४	वाक्यं	४२५	८
सकमणकालं मत्वा श्रीकृष्णस्य चिन्तादि	४२०	२४	अर्जुनं दुःखितं दृष्ट्वा व्यासस्य वाक्यं	४२५	१२

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीहृण्यरामयोः स्वधामगमनादिकथने			भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य सद्यदेवपतनकारण		
अर्जुनवाक्यं ४२५	१६		कथनादि ४२८	७	
अर्जुनस्वात्मपराभवकथनादि ४२५	२५		नकुलं पतितं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य		
अर्जुनं प्रति व्यासस्य वाक्यं ४२६	४		वाक्यं ४२८	१०	
श्यामानुश्रया पार्थस्य हस्तिनापुरगमनादौ			भीमं प्रति नकुलस्य पतनकारणकथने		
वैशम्पायनस्य वाक्यं ४२६	१६		युधिष्ठिरवाक्यं ४२८	१२	
भीमस्य पर्व्वणमाप्तिः ४२६	२०		अर्जुनं पतिते युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य पतन		
—			कारणजिज्ञासा ४२८	१५	
महाप्रस्थानिकधर्मार्थं ४२७	१		अर्जुनपतनकारणकथने भीमं प्रति युधिष्ठिर		
छत्रं स्वधामगते पाण्डवाः किमकुर्वन्तोत्यादि			वाक्यं ४२८	१८	
जनमेजयप्रश्नं ४२७	२		युधिष्ठिरं प्रति पतितस्य भीमस्य वाक्ये		
अर्जुनं प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायन			वैशम्पायनोक्तिः ४२८	२०	
वाक्यं ४२७	३		भीमपतनस्य कारणकथने युधिष्ठिरवाक्यं	४२८	२२
क्षत्राज्यपरिचितोऽभिवैकाग्र्यं सुभद्रां प्रति			युधिष्ठिरार्थे ब्रह्मस्य रथानयनादौ वैशम्पाय		
युधिष्ठिरवाक्यं ४२७	८		नोक्तिः ४२८	२२	
युधिष्ठिरस्वात्मीयशत्राद्धादिकरणं ४२७	१२		भ्रातृपतनं दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य शोकं		
हस्तिनापुरे परिचितोऽराव्याभिवैकादि	४२७	१६	प्रति वाक्यं ४२८	२७	
युधिष्ठिरादीनां महाप्रस्थानगमनादि ४२७	२१		भ्रातृन् द्रुपदं चिन्त्ये नमित्यादि युधिष्ठिरं		
द्रुपदा सद्यः वसनां युधिष्ठिरादीनां महा			प्रति ब्रह्मस्य वाक्यं ४२८	२८	
प्रस्थानगमनं ४२८	४		युधिष्ठिरब्रह्मयोः संवादः ४२९	१	
पाण्डवान् प्रति वसन्ति वैवाक्यं ४२८	१६		द्रुपदस्याग्राधे युधिष्ठिरं प्रति ब्रह्मस्य वाक्यं	४२९	११
युधिष्ठिरादीनां हिमालयदर्शने वैशम्पाय			द्रुपदस्याग्रेऽवसथस्य युधिष्ठिरस्य ब्रह्मं प्रति		
नोक्तिः ४२८	२८		वाक्यं ४२९	१६	
हिमालये पतितोऽप्रापदीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं			युधिष्ठिरं प्रति धर्मस्वरूपस्य द्रुपदोवाक्यं	४२९	२०
प्रति भीमस्य वाक्यं ४२८	१		युधिष्ठिरानयनार्थं धर्मोदीनामामगमने		
पञ्चपातोमहान्सादित्यादि भीमं प्रति			वैशम्पायनोक्तिः ४२९	२३	
युधिष्ठिरवाक्यं ४२८	२		स्वर्गतं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा तत्प्रशंसाकथं		
सद्यदेवं पतितं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य			नारदवाक्यं ४२९	२८	
वाक्यं ४२८	५		नारदं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ४२९	१	

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
स्वान्तेऽस्मिन् वयं राजेन्द्रतयादि युधिष्ठिरं			देवदूतं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ४३४		२८
प्रति ब्रह्मवाक्यं ४३१			४ युधिष्ठिरसन्तोषं ब्रह्मादीनामागमने वैशम्पाय		
भ्रातृभविना वत्सं नोत्सहेतयादि ब्रह्मं प्रति			नोक्तिं. ४३५		३
युधिष्ठिरवाक्यं ४३१			७ युधिष्ठिरं प्रति ब्रह्मवाक्यं ४३५		११
महाप्रस्थानिकपर्वसमाप्तिं ४३१			८ युधिष्ठिरं प्रति विप्रहृष्टतोषार्थं वाक्यं		४३६
			४३६		२
			सर्गोद्गावगाहेन युधिष्ठिरस्य मानुषप्ररोह		
सर्गोद्गावगाहेन युधिष्ठिरस्य ४३२			१ त्यागादि ४३६		१२
सर्गे प्राप्य पाण्डवाः कानि क्षामानि भोजिते			युधिष्ठिरस्य शीतष्पाज्जुनादीनां दर्शनादेः		
तयादिजनमेजयप्रश्नः ४३२			२ वैशम्पायनवाक्यं ४३६		१८
सर्गे प्राप्य युधिष्ठिरादधो यदकुर्वन्त तत्			सर्गस्यानां धृतराष्ट्रादीनां दर्शनादि ४३७		२
शृष्टितयादि वैशम्पायनवाक्यं ४३२			४ वैशम्पायनं प्रति जनमेजयस्य प्रश्नः ४३७		१२
सर्गेन दुःश्रीधम दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य वाक्यं			७ जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्य वाक्यं ४३७		१८
युधिष्ठिरं प्रति नारदस्य वाक्यं ४३२			१२ भीष्मादीनां वसुधैः कृदिमौक्तिकयनं ४३७		२२
नारदवाक्यं श्रुत्वाभ्रातृन् प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ४३२			२० अर्जुनं प्रति भीमतिवाक्यं ४३८		१९
कथेन यश्चामीत्यादि देवान् प्रति युधि			महाभारतवचसादिफलकयनं ४३८		१७
ष्ठिरवाक्यं ४३२			८ महाभारतस्य श्लोकार्थस्वादिकथनं ४३८		१
भीमादीन् द्रष्टुमिच्छामीत्यादि युधिष्ठिर			केन विधिना भारते शीतव्यमित्यादि जनमे		
वाक्यं ४३२			जयप्रश्नः ४३८		१८
युधिष्ठिरं प्रति देवानां वाक्यं ४३२			२० भारतवर्षविविधिकयने वैशम्पायनवाक्यं		४३८
सृष्टदां दर्शनार्थं देवदूतं सद्य युधिष्ठिरस्य			महाभारतवाचकस्य स्वर्णपादिकयनं ४३७		५
गमने वैशम्पायनवाक्यं ४३२			२१ महाभारतमेतत् फलकयनादि ४३७		१०
युधिष्ठिरस्य पापिष्ठाणस्य दर्शनादि ४३२			२३ वाचकाय, देवानां ब्रह्मणां नामकयनादि		४३९
पापिना घातनां दृष्ट्वा देवदूतं प्रति युधिष्ठिर			यस्मिन् पर्वणि धैर्यैर्भीष्माणाभोज्यास्तत्कय		
वाक्यं ४३४			९ नादि ४३९		१२
युधिष्ठिरं प्रति देवदूतस्य वाक्यं ४३४			५ वाचकाय सुवर्णयुक्तपुस्तकदानकथनं ४४१		२०
युधिष्ठिरं प्रति नारदकिंवा वाक्यं ४३४			८ महाभारतपाठसमापनविविधिकयनं ४४२		२
नरकगतानां कर्णादीनां परिचयदानं ४३४			१७ महाभारतमाहात्म्यकथनादि ४४२		१६
कर्णादीनां नरकगतिं दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य			सर्गोद्गावगाहेन युधिष्ठिरस्य ४४२		१
चिन्ता ४३४					

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
खिलहरिवंशपर्वारम्भ	४४५	१	वाक्यं	४४८	४
भारतवर्षवर्णनादौ कथनं	४४५	१	देवादीनामुत्पत्तिं कीर्तयति जनमेजयप्रश्नः	४४८	८
व्यासप्रणीतसुषुप्तसूत्राचारणं	४४५	४	ब्रह्मण्यश्वास्त्या दत्तस्य प्रजापतेः स्मृतिप्रकारकथनं		
हरिवंशदानफलकथनादि	४४५	७	वैशम्पायनवाक्यं	४४८	१०
सृष्ट्यन्वकार्णां वंशं वक्तुमर्हतीति शैतिं प्रति शैलकप्रश्नः	४४५	१५	नारदस्य जन्मसृष्टान्तकथनादि	४४८	०१८
शैलकं प्रति शैतिवाक्यं	४४५	२०	कथं प्रजापते पुत्रा नारदेन विनाशिता		
वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः	४४६	१	इत्यादि जनमेजयप्रश्नः	४४८	२४
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं शैतिव कं	४४६	८	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४४८	२५
हरिवंशकथनार्थं जनमेजयं प्रति वैशम्पायन वाक्यं	४४६	८	दत्तपुत्रान् प्रति नारदस्योपदेशवाक्यं	४४८	२६
प्रथमतः स्मृतिप्रकारकथने वैशम्पायनवाक्यं	४४६	१७	नारदं प्रति दत्तस्य शापादि	४५०	४
हरिण्यग्नौ स मरीचादिभक्षमानसंपुत्रः कथनं	४४६	२३	दत्तस्य षष्टिकन्यासख्यादि	४५०	६
ब्रह्मणोद्भूतसृष्टिकथनं	४४६	२५	दत्तकन्याणां नामकथनादि	४५०	८
अ त्मनोदिधाविभागेन पुण्यनारीसृष्टि कथनादि	४४७	२	वसूनां नामनिर्देशपुण्यवृक्षशपरम्पराकथनं	४५०	१६
आपवप्रजापते स्मृतिकथने वैशम्पायनवाक्यं	४४७	७	सृष्टयतिभगिन्यां विषयकथने जन्मादि	४५०	२४
मनुवंशे मिथमतवशपरम्पराकथनं	४४७	११	एकादशरूपाणां नामकथनादि	४५०	२८
दृष्टाज्जन्मादिप्रकारकथनं	४४८	१	अदित्याग्रजादीनां जन्मकथने वैशम्पायन		
दृष्टवंशपरम्पराकथनं	४४८	३	वाक्यं	४५१	८
प्राचीनवर्धिराजस्य वंशपरम्पराकथनं	४४८	७	दित्यादिरिष्यकृषिपुत्रसृष्टीनां जन्मादि कथनं	४५१	१८
प्राचीनवर्धिरुप्राणां कोपेन सृष्टवयादि	४४८	१५	हिमरूपादीनां दत्तोः पुत्राणां नामकथनादि	४५१	२०
सृष्टव्यं दृष्टा प्रजापतीन् प्राचीनवर्धिरुपुत्रान् प्रति सोमस्य वाक्यं	४४८	१७	वैशानरकन्यायाः पुत्रोत्पत्त्या वंशपरम्परा कथनं	४५२	११
दत्तप्रजापतेर्जन्मसृष्टान्तकथनं	४४८	२२	विप्रचित्तिपुत्राणां संहितेयानां जन्म कथनादि	४५२	१८
ब्रह्मणोद्भूतसृष्ट्यान्तस्य दत्तस्य प्राचेतसत्वं कथयितुमजनमेजयप्रश्नः	४४८	२८	तासायाः काकादिवंशपरम्पराणां कथनं	४५२	२५
दत्तस्य प्राचेतसत्कारणकथने वैशम्पायन			नागानां वंशपरम्पराणां कथनं	४५२	२९
			सुरभिवंशपरम्पराकथनं	४५२	३०
			वैवस्वतमन्वन्तरे स्मृतिप्रकारस्य कथनादि	४५२	३०
			कृत्स्नपथमीषे दिनेः शक्रजन्तृवरप्रार्थना	४५२	३२

प्रकरण	एते	पक्षौ	प्रकरण	एते	पक्षौ
दितिं प्रति कश्यपस्य वाक्यं ... ४५३	१६		शुभोः प्रभावादिकथनं ... ४५८	२६	
शक्रतदितिगर्वादेवोत्पत्तिप्रकारे ... ४५२	२१		मन्वन्तराणि सर्वाणि कीर्त्तयेत्यादि जनमे		
शुभप्रभृतीनां राज्याभिषेकादौ वैशम्पायन			अथप्रश्न	४५८	६
वाक्यं ... ४५४	२		जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ... ४५८	८	
शङ्खपदादौर्गो दक्षिणादिदिगाधिपत्यस्य			नैखतप्रभृतीनां भूगुणं नामकथनं ... ४५८	८	
कथनादि ... ४५४	२०		खायभुवमन्वन्तरे सप्तर्षिदेवादीनां नाम		
शुभोर्ज्ज्वा विस्तरेण कीर्त्तयेत्यादि जनमेजय			कथनं ... ४५८	१२	
प्रश्न ... ४५४	२८		साराविषममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
शुभपरितोषाख्यानप्रशंसायां वैशम्पायन			कथनं ... ४५८	१७	
वाक्यं ... ४५५	५		तृतीयमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
शुभपाख्यानकथने वैशम्पायनवाक्यं ... ४५५	१०		कथनादि ... ४५८	२२	
वेनसाधर्माक्षरणकथनादि ... ४५५	१३		चतुर्थमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
अधर्म्मरतं वेन प्रति मरीच्यादिमुनीनां			नादि ... ४५८	२६	
वाक्यं ... ४५५	१७		पञ्चममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
मरीच्यादीनुपपन्नं तान् प्रति वेनस्य वाक्यं	४५५	२१	कथनादि ... ४५८	२०	
वेनोत्तमयनादिना निषादादीनां जन्मादि	४५५	२५	षष्ठमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
वेनस्य दक्षिणबाह्वमथनेन शुभोर्ज्ज्वादि	४५५	३०	नादि ... ४६०	५	
शुभोराज्याभिषेकसम्भारस्य कथनादि ... ४५६	५		सप्तममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
अषीन् प्रति सूतमागधयोर्वाक्यं ... ४५६	१५		नादि ... ४६०	१८	
सूतमागधस्तशुभकवादि ... ४५६	१८		अनागतसप्तममन्वन्तरकथने वैशम्पायनवाक्य	४६०	१८
धनुर्दक्षीणा शुभोः श्रुत्या, पञ्चाङ्गाव			भविष्यदष्टममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
नादि ... ४५६	२५		कथनादि ... ४६०	२२	
शुभं प्रति भोतायाः श्रुत्यावाक्यं ... ४५६	२८		भविष्यत्तृप्तममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
वसुन्धरां प्रति शुभोर्ज्ज्वाक्यं ... ४५७	८		कथनादि ... ४६१	७	
शुभं प्रति वसुन्धरायावाक्यं ... ४५७	१५		दशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
शुभततशुभोदोहने वैशम्पायनवाक्यं ... ४५७	१८		कथनादि ... ४६१	११	
श्रुतिविदोहने योमादीनां वत्सलादि	४५७	२८	एकादशमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पुनर्दोहनादौ शक्रादीनां वत्सलादि	४५८	११	कथनादि ... ४६१	१६	
मेदिनीतिनाशं क्षारणकथनादि ... ४५८	२३		द्वादशमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथनादि	४६१	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	यत्तो	प्रकरणं	पृष्ठे	यत्तो
ब्रह्मदेशमन्त्रे सर्वादिप्रभृतीनां नाम	१	१	यमं प्रति विवस्वतोवाक्यं	४६४	२६
कथनादि	४६३	१८	संज्ञाच्छायां प्रति विवस्वतोवाक्यं	४६४	२८
ब्रह्मदेशमन्त्रे सर्वादिप्रभृतीनां नाम	१	१	विवस्वतं प्रति संज्ञाच्छायाया ययावृत्तकथं		
कथनादि	४६३	१९	नादि	४६५	२
मनुनां नामस्त्रीचर्चनस्य फलकथनादि	४६३	२	रुद्रस्य विवस्वतस्तुष्टु समीपगमनं	४६५	१५
मन्त्ररस्य संख्यां मनुमन्त्रेभ्योत्यादि जनने			विवस्वतं प्रति स्तुतिवाक्यं	४६५	५
कथनादि	४६३	१०	तद्वा विवस्वतो रूपान्तरकरणं	४६५	१६
मन्त्ररसंख्याकथनाद्यं दिनादीनां परिमाण			हृदयादिस्वप्नव्यवकथनादि	४६५	१५
कथने वैशम्पायनवाक्यं	४६३	११	सदेष्टृणां दित्यानां दित्यानां दित्यानां दित्यानां	४६५	१७
युगसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं	४६३	१२	गच्छ देव मित्रा भार्यामित्यादि विवस्वतं		
मन्त्ररसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं	४६३	१३	प्रति स्तुतिवाक्यं	४६५	१८
मन्त्रोपादिनस्य परिमाणकथनादि	४६३	१	अग्निगोक्षमारयोक्त्यादिदृष्टान्तकथनं	४६५	२५
कल्पान्तप्रलयकथनादि	४६३	८	मनोमैवपुत्राणां नामकथनादौ वैशम्पायन		
प्रलयकालसंख्याकथनादि	४६३	१२	वाक्य	४६६	६
दाक्षायथां कथ्यमादिव चेतोमन्त्रादौ			मनोराउतिप्रदानेनेवा नामकथनायाजनादि	४६६	१०
वैशम्पायनोक्ति	४६३	२३	मनुं प्रतीलायावाक्यं	४६६	१३
संज्ञाया विवस्वतोयमाद्यप्येत्याप्तिकथ			मित्रावरुणयो समीपे हलायावाक्य	४६६	१६
नादि	४६३	२	हला प्रति मित्रावरुणयोर्वाक्यं	४६६	१८
संज्ञाया क्षमाया हलाद्यष्टि	४६३	५	हलायां पुत्रोत्पत्तिकथनादि	४६६	२२
मन्त्रा प्रति हलाया वाक्यं	४६३	१०	अनुपुत्राणामित्राकूना इष्टिबीविभागादि	४६६	२६
हला प्रति संज्ञायावाक्यं	४६३	८	अम्बरीषादीनां जन्मदृष्टान्तकथनादि	४६७	२४
संज्ञा प्रति हलायावाक्य	४६३	१०	अजयुगे गते धरा देवस्य कथनं प्राप्ति		
संज्ञाया पितु समीपगमनादौ वैशम्पाय			जनमेजयप्रश्न	४६७	१४
नादि	४६३	११	न जरातुत्पिपासा वेत्यादि वैशम्पायनवाक्य	४६७	१६
संज्ञाच्छायाया विवस्वतं मुञ्जोत्पादनादि	४६३	१४	हलाको जन्तुपुत्राणां दृष्टान्तकथनादि	४६७	२५
संज्ञाच्छाया प्रति यमस्य पदाघात	४६३	१८	धुम्बोर्बन्धोत्पत्तिमिच्छामीत्यादि जनमेजय		
यम प्रति चरण पतनामिति संज्ञाया			प्रश्न	४६८	७
अग्निप्रश्नप्रदान	४६३	१८	सुवलात्रपुत्राणां दृष्टान्तकथनादौ वैशम्पायन		
प्रापनिदृष्ट्यर्थेपितरं प्रति यमस्य वाक्यं	४६३	२०	वाक्य	४६८	७

प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्ति	प्रकरण	पृष्ठे	पङ्क्ति
दिशि प्रति कश्यपस्य वाक्यं ...	४५३	१६	पृथो, प्रभावादिकथनं ...	४५८	२६
शक्रकृतदिनिगर्धदेवोत्पत्तिप्रकारे ...	४५३	२१	मन्वन्तराणि भव्तीति कीर्त्तयेत्यादि जनमे		
पृथुप्रभृतीनां राव्याभिवेकादौ वैशम्पायन			कथनम्	४५८	६
वाक्यं ...	४५४	३	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४५८	८
शङ्खपदादीनां दक्षिणादिदिगाधिपत्यस्य			वैवस्वतप्रभृतीनां भनूनां नामकथनं	४५८	८
कथनादि ...	४५४	२०	स्वायम्भुवमन्वन्तरे सप्तर्षिदेवादीनां नाम		
पृथोऽन्तर्गन्धर्वेण कीर्त्तयेत्यादि जनमेजय			कथनं	४५८	१९
प्रश्न ...	४५४	२८	स्वारीचिपमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुचरितोपाख्यानप्रसंगायां वैशम्पायन			कथनं	४५८	१७
वाक्यं ...	४५५	५	द्वितीयमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुपाख्यानकथने वैशम्पायनवाक्यं	४५५	१०	कथनादि	४५८	२५
वेनस्वाधर्माचरणकथनादि ...	४५५	१३	चतुर्थमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
नधर्भरतं वेन प्रति मरीच्यादिमुनीनां			नादि	४५८	२६
वाक्यं ...	४५५	१७	पञ्चममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
मरीच्यादीनुपहस्य तान् प्रति वेनस्य वाक्यं	४५५	१९	कथनादि	४५८	३०
वेनोन्मथनादिना निषादादीनां जन्मादि	४५५	२५	षष्ठमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
वेनस्य दक्षिणबाहुमथनेन पृथोर्जन्मादि	४५५	३०	नादि	४६०	५
पृथोराज्याभिवेकशक्रस्य कथनादि ...	४५६	५	सप्तममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
श्ववीन् प्रति सूतमागधयोर्वाक्यं	४५६	१५	नादि	४६०	८
सूतमागधकृतपृथुस्यवादि	४५६	१८	अनागतसप्तममन्वन्तरकथने वैशम्पायनवाक्य	४६०	१८
धनुर्गर्दीक्षा पृथो पृथिव्या पञ्चाङ्गाव			भविष्यदष्टममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
नादि	४५६	२५	कथनादि	४६०	२३
पृथुं प्रति भीतायाः पृथिव्यावाक्यं	४५६	२८	भविष्यदष्टममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
वसुन्धरां प्रति पृथोर्वाक्यं	४५७	८	कथनादि	४६१	७
पृथुं प्रति वसुन्धरायावाक्यं	४५७	१५	दशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुकृतपृथिवीदोहने वैशम्पायनवाक्यं	४५७	१८	कथनादि	४६१	१९
पृथिवीदोहने सोमादीनां वत्सनादि	४५७	२८	एकादशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
धुनर्दोहनादौ शक्रादीनां वत्सनादि	४५८	१	कथनादि	४६१	२६
मेदिनीतिनाश कारणकथनादि	४५८	२३	द्वादशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथनादि	४६१	२८

प्रकरणं	ऽ	पृष्ठे	प्रतीति	प्रकरणं	पृष्ठे	प्रतीति
अथोद्गमनन्तरे समर्पिप्रभृतीनां नाम				यमं प्रति विवस्वतोवाक्यं . . .	४६४	२६
कथनादि . . .	४६१	२८		संज्ञाच्छायां प्रति विवस्वतोवाक्यं . . .	४६४	२८
चतुर्द्दशममन्तरे समर्पिप्रभृतीनां नाम				विवस्वतं प्रति संज्ञाच्छायाया यथावृत्तकय		
कथनादि . . .	४६१	२९		नादि . . .	४६५	२
मन्त्रां नामकौत्तमस्य फलककथनादि . . .	४६२	३		रुद्रस्य विवस्वतस्तुष्टु समीपगमनं . . .	४६५	३
मन्त्रान्तरस्य संख्यां त्रुमुमर्षोत्यादि जनमे				विवस्वतं प्रति त्रुष्टुवाक्यं . . .	४६५	५
जयप्रशः . . .	४६२	१०		तद्वा विवस्वतोऽरूपान्तरकरणं . . .	४६५	११
मन्त्रान्तरसंख्याकथनार्थं दिनादीनां परिमाणं				दादशदिवसस्यवक्त्रकथनादि . . .	४६५	१५
कथने वैश्वाम्यनवाक्यं . . .	४६२	११		खदेशजानादित्यान् दृष्ट्वा विवस्वतोऽर्ष्यादि	४६५	१७
धुगसंख्याकथने वैश्वाम्यनवाक्यं . . .	४६२	२२		गच्छ देव निशां भार्यामित्यादि विवस्वतं		
मन्त्रान्तरसंख्याकथने वैश्वाम्यनवाक्यं . . .	४६२	२७		प्रति त्रुष्टुवाक्यं . . .	४६५	१८
मैत्रेयणोदिनस्य परिमाणकथनादि . . .	४६२	१		अग्निगोत्रमारयोर्जामादितृप्तान्नकथनं	४६५	२२
कल्याणप्रसन्नकथनादि . . .	४६२	८		मनोनिवृत्ताणां नामकथनादौ वैश्वाम्यन		
प्रसन्नकालसंख्याकथनादि . . .	४६२	१२		वाक्यं . . .	४६६	६
दाक्षायण्यां कश्यपादिष्वेतेजमन्त्रादौ				भग्नोराजतिप्रदानेनेजानामकन्यायाजमन्त्रादि	४६६	१०
वैश्वाम्यनोक्तिः . . .	४६२	२७		मनुं प्रतीलापावाक्यं . . .	४६६	१५
संज्ञायां विवस्वतोयमाद्यपत्योत्पत्तिकथ				मिनावरणयो समीपे इत्यायावाक्यं . . .	४६६	१६
नादि . . .	४६४	२		इलां प्रति मिनावरणयोर्वाक्यं . . .	४६६	१८
संज्ञाया. क्षमायथा ह्यायास्तुष्टि . . .	४६४	५		इलायां पुत्रोत्पत्तिकथनादि . . .	४६६	२२
संज्ञां प्रति ह्यायाया वाक्यं . . .	४६४	१७		मनुपुत्राणामिवाकूतां शशिवीविभागादि	४६६	२६
ह्यायां प्रति संज्ञायावाक्यं . . .	४६४	८		अम्लैषादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि . . .	४६७	३४
ईशां प्रति ह्यायायावाक्यं . . .	४६४	१०		मन्त्रयुगे गते जरा रेवत्ये कथं न प्राप्तेति		
संज्ञाया पितु समीपगमनादौ वैश्वाम्य				जनमेजयप्रश्न . . .	४६७	१४
नोक्तिः . . .	४६४	११		न जराकुपियासा मेत्यादि वैश्वाम्यनवाक्य	४६७	१६
संज्ञाच्छायायां विवस्वत. पुत्रोत्पन्नादनादि	४६४	१४		इलाकोऽशतपुत्राणां वृत्तान्तकथनादि	४६७	२५
संज्ञाच्छायां प्रति यमस्य पदाधानं . . .	४६४	१८		धुमोर्षेयं योतुमिच्छामीत्यादि जनमेजय		
यमं प्रति चरण पतनान्ति संज्ञाया . . .				प्रश्नः . . .	४६८	७
अभिशापप्रदानं . . .	४६४	१८		कुवलाश्रपुत्राणां वृत्तान्तकथनादौ वैश्वाम्यन		
आपनिवृत्त्यर्थे पितरं प्रति धमस्य वाक्यं	४६४	२०		वाक्यं . . .	४६८	८

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वसूचीपत्र ॥

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पंक्ति
वृहदथ प्रति धुन्वुवृत्तान्तकथनार्थमुत्तक			इत्याद्यान्वेवणार्थं सगरपुत्राणां प्रथिवोत्पन्न	
मुनेर्वाक्यं ४६८	११		नादि ४७२	४
उत्तक प्रति वृहदथवाक्यं ४६८	२४		कपिलतेजसा सगरपुत्राणां दाहादि ... ४७२	६
धुन्वानांशार्थं कुवलायमाज्ञाय वृहदथस्य			श्रवमिष्टान् वृत्तुर सगरपुत्रान् प्रति कपिलस्य	
वनगमन ४६८	२५		वरदानं ४७२	७
धुन्वुवृत्तार्थं कुवलायस्य पाषादिवर्णनं	४६८	२६	सगरस्य पट्टिषादस्य पुत्रा कथमित्यादि	
कुवलायस्य धुन्वुराचसमारणादि ... ४६८	५		जनमेजयप्रश्न ४७२	१४
धुन्वुमारणाद्योतकस्य वरदानादि ... ४६८	८		प्रष्टिषादस्यपुत्रोत्पत्तिकारणकथने वैशम्पाय	
धुन्वुमारस्य राजोवशकथने वैशम्पायन			नोक्ति ४७२	१५
वाक्यं ४६८	२१		सगरभार्य्यवोरैर्त्वांहरत्नाभादि ... ४७२	१७
सत्यव्रतस्योपाख्यानकथनादि ... ४६८	२२		पट्टिषादस्यपुत्रोत्पत्तिकारणकथनादि	४७२ २०
गात्रवमुनेरुत्पत्तिप्रकारकथनादि ... ४७०	१		पञ्चजननास्य सगरपुत्रस्य वंशकथनादि	४७२ २५
सत्यव्रतस्य विश्वामित्रकक्षचरचाया			श्रीरामस्य वंशपरम्पराकथनादि ... ४७३	१०
वैशम्पायनवाक्य ४७०	६		आदित्यस्य कथ्य आर्द्धदेवत्वमित्यादि जनमे	
वशिष्ठ प्रति सत्यव्रतस्य रौप्यकारणकथने			जयप्रश्न ४७३	२४
वैशम्पायनवाक्य ४७०	१०		पितृणां स्वर्गकथनार्थं युधिष्ठिरभीमयो	
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुदहनादि ४७०	१८		ववादकथने वैशम्पायनोक्ति ... ४७३	२८
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुमापभोजनादि ... ४७०	२१		भीम प्रति युधिष्ठिरप्रश्न ४७४	३
सत्यव्रतं प्रति मुहस्य वशिष्ठस्य वाक्यं ... ४७०	२३		आर्द्धे भीमोति हि पितृनित्यादि युधिष्ठिरं	
सत्यव्रतस्य चित्रकुलानामप्राप्तिकारणकथने			प्रति भीमवाक्यं ४७४	४
वैशम्पायनवाक्य ४७०	२५		वर्तन्ते पितर स्वर्गे इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४७४ ६
चित्रकुल प्रति विश्वामित्र वरदानं ... ४७०	२६		अत्र ते वर्तन्तेयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दमेत्यादि	
चित्रकुलराजस्य हरिश्चन्द्रादीनां जन्मादि			भीमवाक्य ४७४	१२
कथन ४७१	१		भीम प्रति तपितृव्याक्य ४७४	१७
कथं स सगरो जातइत्यादि जनमेजयप्रश्न	४७१	१२	न ते प्रमविता भृत्युर्वावज्जीवितुमिच्छस्यो	
सगरोत्पत्तिकथनार्थं वैशम्पायनवाक्यं ... ४७१	१४		त्यादि भीम प्रति वरदानं ... ४७४	२२
सगरस्यास्य शिष्याकथनादि ४७१	२०		आर्द्धं कथं पितृन् प्रोषातोत्यादि पितर प्रति	
सगरेण शक्यवनादिपरजय ४७१	२३		भीमस्य प्रश्न ७४४	३०
सगरस्याश्वमेधयज्ञकथनादि ४७२	२		सवेपथवे ते वक्ष्ये इत्यादि शान्तमुवाक्य	४७५ ५

प्रकरणं	उल्लेख	पङ्क्ति	प्रकरणं	उल्लेख	पङ्क्ति
मार्कण्डेयस्तम्भ सभ्य वल्लतीत्युक्ता शान्तो			पितृश्राद्धकर्तुं फलकथनादि ...	४७८	१५
रत्नधानं ...	४७५	११	भीष्मं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं ...	४७८	२५
मार्कण्डेयं प्रति भीष्मस्य प्रश्ने भीष्मवचनं	४७५	१४	भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्यापदेशवाक्यं ...	४८०	१
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ...	४७५	१५	योगधर्मप्रश्नवाक्यनादि ...	४८०	१३
मार्कण्डेयस्य सनत्कुमारदर्शनादि ...	४७५	१८	तस्मिन्नन्तर्हितं देवे इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८०	२०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्यात्मपरिचय			युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्य वाक्यं ...	४८०	२४
दानादि ...	४७५	२५	अणुहं कस्य वै पुत्र इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४८०	२५
सनत्कुमारं प्रति मार्कण्डेयस्य प्रश्नादि ...	४७६	२	ब्रह्मदत्तश्चरितकथने भीष्मवाक्यं ...	४८०	३०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्यापदेशवाक्यं	४७६	५	ब्रह्मदत्तस्य पुण्यवृत्तकथने भीष्मवाक्यं ...	४८१	५
देवान् प्रति ब्रह्मणोऽभिषापदानादौ सनत्कु			ब्रह्मदत्तस्य पुत्रादिवंशकथने ...	४८१	२०
मारव कं ...	४७६	७	उपायुध कस्य सुत इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४८१	२७
देवान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	४७६	१४	उपायुधस्य पुण्यपुरुषकथनादौ भीष्म		
ब्रह्मण पुत्रान् प्रति देवानां वाक्यं	४७६	१७	वाक्यं ...	४८१	२८
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्य वाक्यं ...	४७६	२८	भीष्म प्रत्युपायुधदूतस्य वाक्यं ...	४८२	१०
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ...	४७६	३०	दूतवाक्यं श्रुत्वा भीष्मस्य युद्धे योगादि	४८२	१६
पितृगणकथनादौ मार्कण्डेयं प्रति सनत्कु			भीष्मं प्रति मन्त्रिणां वाक्यं ...	४८२	२१
मारस्य वाक्यं ...	४७७	३	उपायुधभीष्मयोर्धुक्कथने भीष्मवाक्यं ...	४८३	१
मेनाया कन्यावंशपत्न्याकथनादि ...	४७७	१२	ब्रह्मदत्तस्य पुत्रं पूजनीया कथमन्वञ्चकारे		
उन्नेतिनाम्न कारणकथनादि ...	४७७	१७	त्यादि युधिष्ठिरप्रश्न ...	४८३	१०
सोमपदादिपितृगणानां प्रकारकथनादि	४७७	२४	पूजनीयादृष्टान्तकथने युधिष्ठिरं प्रति		
आच्छेदानामकन्यायाश्चमूर्त्तिपितृगणदर्श			भीष्मवाक्यं ...	४८३	१३
नादि ...	४७७	२५	पूजनीयाया ब्रह्मदत्तसमन्विताया	४८३	१८
कन्या आच्छेदां प्रति पितृणां वाक्यं ...	४७८	४	ब्रह्मदत्तपुत्रे पूजनीयाया. खेहकथनादि	४८३	२५
वर्हिषदां देवानां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	१५	ब्रह्मदत्तपुत्रेण पूजनीयापुत्रनामादि ...	४८४	१
वर्हिषदां पौवरोनामकन्याया वृत्तान्त			फलमादायामच्छन्त्या पूजनीयायामृतपुत्र		
कथनादि ...	४७८	१८	दर्शनादि ...	४८४	४
सुकालनामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	२६	पूजनीयाया विलापवाक्यं ...	४८४	७
सुखधानामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	४	ब्रह्मदत्तं प्रति सकोधाया. पूजनीयाया		
श्राद्धोपराजतादिवाक्यकथनादि ...	४७८	१२	वाक्यं ...	४८४	१२

प्रकरणं .	छे	यत्तो	प्रकरण	छे	यत्तो
वृहदस्य प्रति धुन्वुत्तान्तकथनार्थमुत्तक			इताश्चान्वेषणार्थं सगरपुत्राणां प्रविशोक्त		
मुनेर्वाक्यं ४६८	११		नादि ४७२	४	
उत्तक प्रति वृहदस्यवाक्यं ४६८	२४		कपिलतेजसा सगरपुत्राणां दाहादि ... ४७२	६	
धुन्वोर्नामाद्यं कुवसायमाध्याय वृहदस्य			अवशिष्टान् चतुर सगरपुत्रान् प्रति कपिलस्य		
वसगमन ४६८	२५		वरदानं ४७२	७	
धुन्वुवधार्थं कुवसायस्य पाचादिवर्णनं	४६८	२६	सगरस्य पट्टिषादस्य पुत्राः कथमित्यादि		
कुवसायस्य धुन्वुराचसमारणादि ... ४६८	५		जनमेजयप्रश्न ४७२	१४	
धुन्वुमारणायोत्तकस्य वरदानादि ... ४६८	८		पट्टिषादस्यपुत्रोत्पत्तिकारणकथने वैशम्पाद्य		
धुन्वुमारस्य राज्ञोवशंकथने वैशम्पाद्य			नोक्तिः ४७२	१५	
वाक्यं ४६८	११		सगरभार्य्ययोरौत्थाद्वरसाभादि ... ४७२	१७	
सत्यव्रतस्योपाख्यानकथनादि ... ४६८	२२		पट्टिषदस्यपुत्रोत्पत्तिकारणकथनादि	४७२	२०
गात्रवमुनेरुत्पत्तिप्रकारकथनादि ... ४७०	१		पञ्चजनगात्रं सगरपुत्रस्य वंशकथनादि	४७२	२५
सत्यव्रतस्य विश्वामित्रकलशरक्षायां			शौरामस्य वंशपरम्पराकथनादि ... ४७३	१०	
वैशम्पाद्यनवाक्यं ४७०	६		आदित्यस्य कथं आहूदेवलमित्यादि जनमे		
वशिष्ठ प्रति सत्यव्रतस्य रौप्यकारणकथने			जयप्रश्न ४७३	२४	
वैशम्पाद्यनवाक्यं ४७०	१०		पितृणां स्वर्गकथनार्थं युधिष्ठिरभीषयो		
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुदशैनादि ४७०	१८		संवादकथने वैशम्पाद्यनोक्तिः ... ४७३	२८	
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुमांषभोजिनादि ... ४७०	२१		भीष्मं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः ४७४	३	
सत्यव्रतं प्रति क्रुद्धस्य वशिष्ठस्य वाक्यं ... ४७०	२३		आहूतेः प्रीणाति हि पितृनित्यादि युधिष्ठिरं		
सत्यव्रतस्य विश्वकुनामप्राप्तिकारणकथने			प्रति भीष्मवाक्यं ४७४	४	
वैशम्पाद्यनवाक्यं ४७०	२५		वर्त्मने पितरं स्वर्गं इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्न	४७४	६
विश्वकुं प्रति विद्यामित्र वरदानं ... ४७०	२६		अनु ते कुर्त्तयिष्यामि यथाशुतमरिन्दमेत्यादि		
विश्वकु राजवंशे हरिश्चन्द्रादीनां जन्मादि			भीष्मवाक्यं ४७४	१२	
कथनं ४७१	१		भीष्मं प्रति तपितृन्वाक्यं ४७४	१७	
कथं स सरो जातइत्यादि जनमेजयप्रश्न	४७१	१२	न ते प्रभविता मृत्युर्यावज्जोवितुमिच्छे		
सरोत्पत्तिकथनार्थं वैशम्पाद्यनवाक्यं ... ४७१	१४		त्यादि भीष्म प्रति वरदानं ... ४७४	२३	
सगरस्यास्य शिवाकथनादि ४७१	२०		आहूते कथं पितृन् प्रीणातीत्यादि पितरं प्रति		
सगरेण शक्यवनादिपराजय ४७१	२३		भीष्मस्य प्रश्न ४७४	२०	
सगरस्याश्वमेधयज्ञकथनादि ४७२	२५		संवेपथवेने वक्ष्ये इत्यादि शान्तनुवाक्यं	४७५	५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
मार्कण्डेयस्तुभ्यं सर्वं वक्ष्यतीत्युक्त्वा शान्तनो			पितृयाद्वक्तुं, फलकयनादि ...	४७८	१५
रन्तधानं ४७५	११		भीष्मं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं ...	४७८	२५
मार्कण्डेयं प्रति भीष्मस्य प्रश्ने भीष्मवाक्यं ४७५	१४		भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्योपदेशवाक्यं ...	४८०	१
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ४७५	१५		योगधर्मग्रंथाकथनादि ...	४८०	१३
मार्कण्डेयस्य सनत्कुमारदर्शनादि ... ४७५	१८		तस्मिन्वन्तर्हिते देवे इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८०	२०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्यात्मपरिचय			युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्य वाक्यं ...	४८०	२४
दानादि ४७५	२५		अपुह, कस्य वै पुत्र इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्ने	४८०	२५
सनत्कुमारं प्रति मार्कण्डेयस्य प्रश्नादि ... ४७६	२		ब्रह्मदत्तचरितकथने भीष्मवाक्यं ...	४८०	३०
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्योपदेशवाक्यं ४७६	५		ब्रह्मदत्तस्य पूर्ववृत्तकथने भीष्मवाक्यं ...	४८१	५
देवान् प्रति ब्रह्मणेऽभिप्रायदानादौ सनत्कु			ब्रह्मदत्तस्य पुत्रादिवंशकथनं ...	४८१	२०
मारव कौ ४७६	७		उषायुधं कस्य सुत इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्ने	४८१	२७
देवान् प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ४७६	१४		उषायुधस्य पूर्ववृत्तकथनादौ भीष्म		
ब्रह्मणः पुत्रान् प्रति देवानां वाक्यं ... ४७६	१७		वाक्यं	४८१	२८
मार्कण्डेयं प्रति सनत्कुमारस्य वाक्यं ... ४७६	२८		भीष्मं प्रत्युषायुधदूतस्य वाक्यं ...	४८२	१०
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ४७६	३०		दूतवाक्यं मुलाभीष्मस्य युद्धाद्योगादि	४८२	१६
पितृगणकथनादौ मार्कण्डेयं प्रति सनत्कु			भीष्मं प्रति मन्त्रिणां वाक्यं ...	४८२	२१
मारस्य वाक्यं ४७७	३		उषायुधमोक्षयोर्धृष्टकथने भीष्मवाक्यं ...	४८३	१
मेनाया कन्यावंशपरमाकथनादि ... ४७७	१२		ब्रह्मदत्तस्य पुत्रं पूजनीया कथयन्ब्रह्मकारे		
उत्प्रेतिनाम्न कारणकथनादि ४७७	१७		त्यादि युधिष्ठिरप्रश्ने,	४८३	१०
सोमपदादिपितृगणानां प्रकारकथनादि ४७७	२४		पूजनीयावृत्तान्तकथने युधिष्ठिरं प्रति		
आच्छादानामकन्यायाश्चमुनिपितृगणदर्श			भीष्मवाक्यं	४८३	१३
नादि ४७७	२५		पूजनीयाया ब्रह्मदत्तसमीपवास	४८३	१८
कन्या आच्छादां प्रति पितृणां वाक्यं ... ४७८	४		ब्रह्मदत्तपुत्रे पूजनीयाया, खेहकथनादि	४८३	२५
वर्धिवदां देवानां वृत्तान्तकथनादि ... ४७८	१५		ब्रह्मदत्तपुत्रेण पूजनीयापुत्रनामादि ...	४८४	१
वर्धिवदां दीवरीनामकन्याया वृत्तान्त			फलमादायान्कन्याः पूजनीयायामृतपुत्र		
कथनादि ४७८	१८		दर्शनादि	४८४	४
सुकालनामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ... ४७८	२६		पूजनीयायाविलापवाक्यं ..	४८४	७
सुखधानामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ... ४७८	४		ब्रह्मदत्तं प्रति यमोधाया, पूजनीयाया		
आह्वीयराजनादिपात्रकथनादि ४७८	१३		वाक्यं	४८४	१२

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
पूजनीयया राजपुत्रचतुर्वेद्याटनादि	४८४	१६	मृद्धाणवाक्येन ब्रह्मदत्तस्य वनवासादि	४८८	१५
पूजनीयां प्रति ब्रह्मदत्तस्य वाक्यं	४८४	१८	वने वसन्तं ब्रह्मदत्तं प्रति तत्पत्न्यावाक्यं	४८८	१७
ब्रह्मदत्तं प्रति पूजनीयायागाथाकथनं	४८४	२१	योगेन ब्रह्मदत्तस्य परममतिप्राप्तादि	४८८	१८
ब्रह्मदत्तं प्रति नीतिमुक्ता पूजनीयायाः			जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं	४८८	२६
प्रस्थानं	४८५	१२	अग्निमाहात्म्यकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४८८	२८
आहूय प्रशंसाकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८५	१८	सोमस्योत्पत्तिप्रकारकथनादि	४८९	४
आहूयप्रशंसार्थं मार्कण्डेयस्येतिहासकथनं	४८५	२२	सोमस्य राजसूययज्ञकथनादि	४८९	२१
गोर्हिंसायां रतान् दिजान् प्रति श्लेषः			सोमस्य दृष्टस्यतिभार्यायास्तारायाहरणादि	४८९	२८
वाक्यं	४८५	२८	देवासुरपुद्गुवर्णनं	४८९	३
शार्ङ्गेन हता धेनुरित्यादि गुरुं प्रति			मृष्टानां देवानां ब्रह्मणः समीपगमनं	४८९	४
दिजानां वाक्यं	४८६	२	तारां प्रति दृष्टस्यतिवाक्यं	४८९	६
गोघातिनां सप्तानां व्याधकुले जन्मादि	४८६	५	सत्यं ब्रूहि सुतः कस्येत्यादि तारां प्रति देवानां		
सप्तानां पुण्यस्यत्या श्वधर्मपदवादि	४८६	७	मृष्टाणां	४८९	८
कालञ्जरे चक्रवाकरूपेण सप्तानां तपस्वर			यदच तथ्यं तद्ब्रूहीत्यादि तारां प्रति ब्रह्मणो		
णादि	४८६	१८	वाक्यं	४८९	११
तस्मिन् वने विभ्राजनाक्षेराश्च प्रवेष्टादि	४८६	२६	सोमस्य सुतइति ब्रह्मणं प्रति तारावाक्यं	४८९	१२
राजानं दृष्ट्वा सप्तानां मध्ये कस्यचिद्वाप्याभि			बुधस्य पुत्रोत्पत्तिकथनादि	४८९	१४
चापः	४८६	२७	पुरूरवसोऽष्टान्तकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४८९	२२
पितृकथने भीष्मं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं	४८७	१	पुरूरवसः पुत्राणां सप्तानां नामकथनादि	४८९	१
ते योगधर्मनिरताः सप्तमानसचरिणः			सर्वश्रीमानुषं कथं सम्प्राप्स्यति जनमेजय		
इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८७	१२	अत्र	४८९	२
अणुदृष्टं वंशपरम्पराकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८८	६	उर्वशीशोषादिदृष्टान्तकथने वैशम्पायन		
ब्रह्मदत्तोपाख्यानकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८८	२०	वाक्यं	४८९	४
समायैष्य ब्रह्मदत्तस्य वने पिपीलिकाहृत			उर्वशीशानयनार्थं गन्धर्व्याणां चिन्ता	४८९	१०
श्रवणादि	४८८	२२	गन्धर्वान् प्रति विश्वासोर्व्याक्यं	४८९	११
ब्रह्मदत्तं प्रति मानवत्यास्तपत्यावाक्यं	४८८	२६	गन्धर्वैर्नैवे हते पुरूरवसं प्रत्युर्वशीवाक्यं	४८९	१४
ब्रह्मदत्तस्य भगवदुपासनादि	४८८	३०	नमस्य पुरूरवसोऽपेक्षान्वेषणार्थं धावनादि	४८९	१८
सप्तयाधादशार्णवित्यादि ब्रह्मदत्तं प्रति ब्राह्म			भद्रं पुरूरवसं दृष्ट्वा उर्वशीशान्वन्तर्धानादि	४८९	२०
णस्य वाक्यं	४८८	३८	दृष्टमागत्योर्वशीशोमदृष्टवतो राज्ञो		

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
विद्यापादि ४८२	२३		असुरान् प्रति रजे, प्रश्न ४८५	२८	
सत्तीर्थे पुष्करवधं दृष्ट्वा सखीः प्रत्युर्व्यशो			रजिं प्रति दैत्यानां प्रगल्भशक्तं ... ४८६	१	
वाक्य ४८२	२५		जितदैत्यं रजिं प्रति शकस्य वाक्यं ... ४८६	५	
पुष्करवधं प्रत्युर्व्यशोवाक्यं ४८२	२८		रजिपुत्रघ्नतराव्यस्य शकस्य दृढस्यतिं प्रति		
वरदानार्थं पुष्करवध प्रत्युर्व्यशोवाक्यं ... ४८३	१		वाक्यं ४८६	११	
पुष्करवधोगन्धर्वलोकप्राप्तादि ४८३	७		शकं प्रति दृढस्यतिशक्तं ४८६	१३	
पुष्करवधोवंशपरम्पराकथने वैशम्पायन			दृढस्यतिरुक्तशास्त्राध्ययनेन रजिपुत्रार्था		
वाक्यं ४८३	१३		मोहादि ४८६	१६	
अमावसो पुत्रस्य सुहोवस्य चरित्रकथ			अनेनसो राज्ञो वंशकथने वैशम्पायनवाक्यं ४८६	२५	
नादि ४८३	१५		कथं धन्वन्तरिर्देवो मानुषेयिह गश्चिवा		
शकानां गङ्गां प्रति सुहोवस्य वाक्यं ... ४८३	१८		निति जनमेजयप्रश्न ४८७	५	
सुहोवपुत्रस्य जज्ञोश्चरित्रकथनादि ... ४८३	२३		धन्वन्तरिस्मभ्रवकथने वैशम्पायनवाक्यं ... ४८७	६	
गाधिकन्या सत्यवती प्रति अचोकेस्य			विष्णुं प्रत्यजस्य वाक्यं ४८७	८	
वाक्यं ४८४	२		अज्ञ प्रति विष्णुवाक्यं ४८७	८	
चतुर्दशव्यत्यासेन कुटुम्ब अचोकेस्य पत्नी सत्य			पुत्रार्थं तपस्यन्तं धन्वं प्रति अज्ञस्य वाक्यं ४८७	१८	
वतीं प्रति वाक्यं ४८४	१०		अज्ञं प्रति धन्वस्य नृपस्य वाक्यं ... ४८७	१८	
पुत्रोमे नेदृशोभवेदिति सत्यवतीवाक्यं ४८४	१४		निवृत्तो वाराणशी कथं भ्रष्टवानिति जनमेजय		
सत्यवती प्रति अचोकेस्य वाक्यं ... ४८४	१५		प्रश्न ४८७	२८	
अचोके प्रति सत्यवतीवाक्यं ४८४	२६		काश्या श्रापकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं ... ४८७	३०	
सत्यवतीं प्रति अचोकेस्य वाक्यं ४८४	१८		पार्वतीं प्रति तत्पार्वदानां सखीनां वाक्यं ४८८	२	
अचोकेस्य वंशपरम्पराकथनादि ४८४	२१		महादेवं प्रति पार्वतीवाक्यं ४८८	६	
गाधेवैश्वरम्पराकथनादि ४८४	२७		वाराणशीपुरोनिष्ठाणां दिकथनं ... ४८८	८	
पुष्करवध पुत्रंस्थायेर्वंशपरम्पराकथनादौ			वाराणशीं प्रति राज्ञोऽभिप्रायादि ... ४८८	२२	
वैशम्पायनवाक्यं ४८५	१६		पार्वती प्रति महादेवस्य वाक्यं ... ४८८	३०	
देवासुरयोर्ब्रह्माणं प्रति वाक्यं ... ४८५	२०		दिबोदासस्य वंशकथनादि ४८८	८	
देवासुरान् प्रति प्रह्लाषोवाक्यं ४८५	२१		नडपस्य वंशपरम्पराकथने वैशम्पायनवाक्यं ४८८	२२	
रजिं प्रति देवासुरयो साक्षाद्यायै प्रार्थना ४८५	२३		ययातिचरित्रकथनादि ५००	८	
शकं प्रति रजोर्ध्वं ४८५	२७		जराखीकारार्थं यदुं प्रति ययातिवाक्यं ५००	१६	
रजिं प्रति देवानां वाक्यं ४८५	२८		ययातिं प्रति यदेवाक्यं ५००	१८	

प्रकरणं	एके	पंतौ	प्रकरणं	एके	पंतौ
यदुं प्रति ययातेरभिशापः ...	५००	२२	जङ्गेवैश्वकथनादि ...	५०५	६
पुत्रान् प्रति ययातेरभिशापप्रदानं ...	५००	२५	गाधिराजस्य वंशकथनादि ...	५०५	८
पूहं प्रति ययातिवाक्यं ...	५००	२७	क्षत्रिकस्य वंशकथनादि ...	५०५	११
पूरोः पित्रजरापघणादि ...	५००	२८	विश्वामित्रपुत्राणां नामकथनादि ...	५०५	१२
ययातिगीतगाथाकथनादि ...	५०१	१	आजमीढवंशकथनादि ...	५०५	२१
सदारस्य ययातिर्वनगमनादि ...	५०१	८	मुद्रलस्य वंशकथनादि ...	५०५	२५
यदुवंशप्रकारकथनादि ...	५०१	१२	छपस्य जन्मवृत्तान्तकथनादि ...	५०५	२८
पूरोर्वैश्वं आहुमिच्छामीत्यादि जनमेजय			दिवोदायस्य वंशकथनादि ...	५०६	३
प्रश्नः ...	५०१	१५	अज्ञमोठपत्न्या धूमिन्याः पुत्रार्थं तप कर		
पूरुवंशकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०१	१७	णादि ...	५०६	८
रुद्राप्रभृतीनां स्त्रीणां नामकथनादि ...	५०१	२५	कुरोखलु पुत्राणां नामकथनादि ...	५०६	१५
कवेयोः पुत्रपौत्रादिवंशकथनादि ...	५०२	२	दृष्टद्वयस्य वंशकथनादि ...	५०६	२१
उशीरस्य वंशकथनादि ...	५०२	८	जरासभवृत्तान्तकथनादि ...	५०६	२४
तितिबोराज्ञो वंशकथनादि ...	५०२	१५	जनमेजयस्य वंशकथनादि ...	५०६	२८
वर्षां प्रति मद्रदत्तस्य कथनादि ...	५०२	२०	हाट्टवौ तव वंशेस्मिन् द्रविष च परिचिता		
पुत्रानभिपिच्य बलेक्षप करणादि ...	५०२	२४	वित्यादि वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	१
अश्वस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०२	२७	द्वितीयक्षत्रस्य वंशकथनादि ...	५०७	२
हयैकस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०२	५	शान्तोवैश्वकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	७
कर्णस्य पूर्वपुत्रकथनादि ...	५०३	१२	कृष्णदेवायनात् धृतराष्ट्रादीनां जन्मकथनं	५०७	१०
अनाथस्य राज्ञो वंशकथनादौ वैशम्पायन			तुल्यवैश्वकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	१४
वाक्यं ...	५०३	१८	द्रुपदोवैश्वकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	२१
दुःशान्तस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०३	२६	अनोवैश्वकथनादि ...	५०७	२४
दुःशान्तं प्रति नाताया आकाशवाण्याः कथ			यदुवंशकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	२८
नादि ...	५०३	२८	यदुवंशोद्भवस्य कार्तवीर्यार्जुनस्य प्रभाव		
भरदाजस्य धर्मसंकमणेपाख्यानकथनादि	५०४	२	कथनं ...	५०८	६
वेमकस्य वाराणसीवाषादिकथनं ...	५०४	११	कार्तवीर्यार्जुनप्रशंसाकथने नारदस्य गाथा		
अलकस्य राज्ञो वंशकथनादि ...	५०४	२०	कथनं ...	५०८	१७
सहोवस्य वंशकथनादि ...	५०४	२८	कार्तवीर्यस्य पराक्रमकथनादि ...	५०८	२२
गङ्गां प्रति क्रुद्धस्य जङ्गेवैश्वनादि ...	५०५	३	कार्तवीर्यार्जुनं प्रति आपवस्य मुनेरभिशाप		

प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठ	पंक्तौ
दानं ५०८	१५	भजमानस्य राज्ञोर्वंशकथनादौ वैशम्पायन			
कार्त्तवीर्यार्जुनस्य वंशकथनादौ वैशम्पायन			वाक्यं ५१४	१४	
वाक्यं ५०८	१४	सामन्तोपाख्यानकथनादि ५१४	२४		
दृष्ट्यादिवंशविभेदकारणकथनं ... ५०८	२९	विवस्वन्तं प्रति सचाजितोवाक्यं ... ५१४	२८		
धृष्टातिवंशानुकीर्त्तनादिकथनं ... ५०८	२६	सचाजिते सूर्यस्य सामन्तकप्रदानादि ... ५१५	१		
क्रौडुराजवंशकथने वैशम्पायनवाक्यं ... ५१०	३	प्रवेगजिते भ्राते सचाजितः सामन्तकप्रदा			
माद्रीगर्भेदृष्ट्यन्वकथोर्जनादिकथनं ... ५१०	५	नादि ५१५	६		
गान्दिनीजन्मप्रकारकथनादि ... ५१०	८	प्रवेगं हत्वा विंदस्य सामन्तकपक्ष्यं .. ५१५	८		
गर्भास्यां गान्दिनीं प्रति तत्पितृभ्यां ... ५१०	११	विंदं हत्वा ऋषराजस्य सामन्तकपक्ष्यं ... ५१५	१०		
अपल्लवंशकथनादि ५१०	१२	सामन्तकार्यं श्रीरुप्यं सर्वेषामाशङ्का ... ५१५	११		
भूरारुद्रदेवादिजन्मकथनादि .. ५१०	१८	सामन्तकस्यान्वेषणार्थं श्रीरुप्यस्य वनगमनादि ५१५	१२		
वसुदेवजन्मसूक्तकथनादि ५१०	२०	विंशः प्रवेगमवधीदित्यादि क्षुमारं प्रति			
युधिष्ठिरादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि ५११	१	धात्रीवाक्यं ५१५	१८		
उद्धवादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि ... ५११	३	विलं प्रविश्य श्रीरुप्यस्य जाम्बवता सह			
वसुदेवस्य चतुर्हस्तपत्नीनां नामकथनादौ			सुहृत्करणं ५१५	२२	
वैशम्पायनवाक्यं ५११	१६	जाम्बवतीमुदास्य सामन्तकं गृहीत्वा श्रीरुप्यस्य			
रोहिणीपुत्राणां दशानां नामकथनादि ५११	२०	द्वारकागमनं ५१५	२४		
अपल्लोपु जातानां वसुदेवपुत्राणां नाम			श्रीरुप्यस्य सचाजिते मणिप्रदानादि ... ५१५	२७	
कथनं ५११	२५	सचाजितोर्वंशकथनादि ५१५	२८		
क्रौष्टेरेवामवत् पुत्रीष्टजिनीवानित्यादि			अपल्लपुत्राणामकूरादीनां नामकथनादि ५१६	५	
वैशम्पायनवाक्यं ५१२	८	शतधन्वना सामन्तकार्यं सचाजितोवधादौ			
महत्तराजवंशकथनादि ५१२	१६	वैशम्पायनवाक्यं ५१६	१४		
ज्यामघस्य भार्यया सह संवादः ... ५१२	२१	पितरि हते शत्रुमामायाः श्रीरुप्यसमीपगम			
यदुवंशान्तर्गतदशार्हवंशकथनादि ... ५१२	१	नादि ५१६	१८		
यदुवंशान्तर्गतधात्यवंशकथनादौ वैशम्पायन			द्वारकागमस्य श्रीरुप्यस्य वल्लदेवं प्रति		
वाक्यं ५१२	१०	वाक्यं ५१६	२२		
देवाष्टधवंशकथनादि ५१२	२१	भोजजनाह्नयार्थं युद्धादि ५१६	२५		
आङ्गकं प्रति कथितगमायाः कथनादि ५१२	२८	शतधन्वनि पलायनपरे बलरामं प्रति			
आङ्गकवंशकथनादि ५१४	५	श्रीरुप्यवाक्यं ५१६	२७		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
श्रीकृष्णकृतप्रतपधन्वधः ५१७	२		भगवदवतारकारणकथनं ५२०	२०	
मणिमदृष्टा दृष्टस्य बलदेवस्य श्रीकृष्णं प्रति वाक्यं ५१७	४		भगवन्मूर्तिं कथने वैशम्पायनवाक्यं ५२०	२१	
अक्रूरदञ्जकयनादि ५१७	७		भगवतो वराहावतारस्य उक्तानुक्रमकथनं ५२१	१	
मियिलां गत्वा दुर्योधनस्य बलदेवाद्भद्राद्युद्धमिच्छा ५१७	११		यज्ञात्मकस्य वराहरूपस्य कथनादि ५२१	२	
स्थान्तकं दृष्ट्वा क्रूरस्य पलायनादि ५१७	१३		वराहावतारस्य कार्यकथनं ५२१	८	
अक्रूरं आगते पुनश्चर्यणादि ५१७	१६		नृसिंहावतारस्य प्रयोजनकथनं ५२१	१३	
सभास्थमक्रूरं प्रति स्थान्तकायं श्रीकृष्णस्य वाक्यं ५१७	१८		हिरण्यकशिपुलोत्पत्तिः कथनं ५२१	१४	
श्रीकृष्णस्य हस्ते अक्रूरस्य मण्डपदानादि ५१७	२१		आदित्यादिभिः सह हिरण्यकशिपोः मनोपेक्षणायागमनं ५२१	१६	
वराहावतारस्य उक्तान्तश्रवणार्थं जनमेजय प्रश्नः ५१७	२५		हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणेवावाक्यं ५२१	२१	
श्रीकृष्णस्य कर्माणि विलोकेन श्रोतुमिच्छा मोति जनमेजयप्रश्नः ५१७	२९		हिरण्यकशिपुर्वरप्राप्त्यर्था ५२१	२३	
विष्णुर्गोपत्वं कथमगमदित्यादि जनमेजय प्रश्नः ५१८	३५		हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणेस्वरदानं ५२१	२८	
श्रीकृष्णसाहाय्यमुक्त्वा तत्कामादिसंशये जनमेजयप्रश्नः ५१८	३७		हिरण्यकशिपुर्वरं श्रुत्वा मोतार्ता देवतां ब्रह्मण्यं प्रति वाक्यं ५२२	३	
भगवन्नाह त्वत्कथने जनमेजयवाक्यं ५१८	३९		देवान् प्रति ब्रह्मणेवावाक्यं ५२२	६	
भुतष्टिप्रकारकथने जलमेजयवक्यं ५१८	४२		ब्रह्मणेवावाक्यं श्रुत्वा देवतां स्वधामगमनं ५२२	७	
भौतिकष्टिप्रकारकथने जनमेजयवाक्यं ५१८	४३		वरदर्पितस्य हिरण्यकशिपुर्देवतास्य कथनं ५२२	८	
विष्णुर्दृष्ट्वोनाह अन्नादि श्रोतुमिच्छामीति जनमेजयप्रश्नः ५१८	४७		हिरण्यकशिपोर्भयान्नोतातां देवानां विष्णुं प्रति वाक्यं ५२२	१५	
महान् प्रश्नस्त्वभोक्तव्यः यथाशक्ति वक्ष्यामीत्यादि वैशम्पायनवाक्यं ५२१	४९		देवान् प्रति भगवतोवाक्यं ५२२	१८	
श्रीकृष्णस्य माह त्वत्कथने वैशम्पायनवाक्यं ५२१	५१		नृसिंहरूपं धृत्वा भगवतो हिरण्यकशिपोः समीपगमनोद्देशे वैशम्पायनवाक्यं ५२२	२०	
यदर्थं विष्णुर्वरदेवकुलऽभवत् तत्प्रवक्ष्यामीति वैशम्पायनवाक्यं ५२२	५३		वामनावतारगृहान्तकथनादि ५२२	२४	
			विप्रचित्तिप्रभृतीनां देवतानां न मन्त्रकथनं ५२२	२६	
			चित्रिकमस्य रूपकथनादि ५२२	२५	
			दत्तात्रेयावतारस्य उक्तान्तकथनादि ५२२	२७	
			कार्तवीर्यार्जुनं प्रति दत्तात्रेयस्य वरदानादि ५२२	२४	
			परशुरामावतारगृहान्तकथनादि ५२२	२८	

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
रामकृतकार्तवीर्याञ्जुनपराजयकथनं ...	५२६	२७	विरोचनादीनां युद्धोद्योगकथनादि ...	५२७	२८
परशुरामस्याश्वमेधयज्ञे दानादिकथनं ...	५२७	२	युद्धोद्योगतानां दानवानां वाहनादिकथनं	५२८	८
श्रीरामावतारवृत्तान्तकथनं, ...	५२८	८	देवानां युद्धोद्योगादिकथने वैशम्पायन		
श्रीरामस्य विश्वामित्रादस्त्रप्राप्त्यादि ...	५२८	१२	वाक्यं ...	५२८	१८
श्रीरामकृतधनुर्भङ्गादि ...	५२८	१५	शक्यस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनं ...	५२८	२१
श्रीरामकृतरावणवधोपादि ...	५२८	२२	यमादीनां युद्धोद्योगादि ...	५२८	२८
श्रीरामराव्यस्य प्रयागकथनादि ...	५२८	३०	देवानां व्यूहचरणाप्रकारकथनं	५२८	८
श्रीरामस्य राज्यकरणकालनिरूपणादि	५२९	८	योमादीनां वाहनादिकथनं ...	५२८	१३
श्रीकृष्णावतारवृत्तान्तकथने वैशम्पायन			युद्धोद्युक्तस्य भगवतोऽप्यादिवर्णनं	५२८	२४
वाक्यं ...	५२९	१४	भगवदाहकस्य गह्वरस्य रूपदिवर्णनं	५२८	३०
श्रीकृष्णावतारकार्यकथनं ...	५२९	१५	भगवद्वनस्य युद्धाय निर्गमनादि ...	५२९	७
व्यासावतारकार्यकथनादि ...	५२९	१८	देवासुरयुद्धवर्णने वैशम्पायनोक्तिः	५२९	१४
भविष्यद्वावतारस्य कार्यकथनं	५२९	२९	असुरादिनां देवानां विषयनादि	५२९	२१
भगवद्वतारकीर्त्तनफलकथनादि	५२९	२८	असुरैर्येषप्रविष्टस्य शक्यस्य युद्धवर्णनं	५२९	२५
विश्वस्य दृष्टुं मे विष्णोर्हरितस्येत्यादि			मयस्य तेजसा दर्शनां देवानां व्रतप्रशंसादि	५२९	१
वैशम्पायनवाक्यं ...	५२९	५	देवानां वननापदशनेन दुःखिणस्य वरणस्योर्ध्वं		
भगवत्सूक्ष्मकथनादि ...	५२९	७	वृत्तान्तकथनं ...	५२९	६
संक्षेपेण ब्रह्मणः सृष्टिप्रकारकथनं	५२९	११	तत्त्वार्थस्य प्रति हिरण्यकशिपोर्वाक्यं	५२९	७
देवासुरसंधानवृत्तान्तकथनादि	५२९	१४	ऊर्ध्वं प्रति च शोभां वाक्यं ...	५२९	८
देवासुरसंधाने जाते दुर्निमित्तकथनं	५२९	१७	अवीनं प्रत्यूर्ध्वस्य वाक्यं ...	५२९	१४
श्रीकृष्णस्य रूपवर्णनं	५२९	२४	ऊर्ध्वस्य ब्रह्मण्यर्थादिधर्मकथनादि	५२९	१६
आकाशे भगवद्रूपं वृष्टुं देवानां जय			ऊर्ध्वस्योदमयनेनोर्ध्वलोत्पत्तिकथनादि	५२९	१
शब्दादिकथनं ...	५२९	१	उत्पन्नमात्रस्योर्ध्वस्य पितरं प्रति वाक्यं	५२९	४
देवानां प्रति खलस्य विष्णोर्वाक्यं	५२९	५	शौर्ध्वदर्शनाय ब्रह्मणश्चागमनादि	५२९	६
आकाशस्य भगवति सुनिमित्तकथनादि	५२९	८	ऊर्ध्वं प्रति शौर्ध्वस्य खानदानार्थं ब्रह्मणे		
दानवानां युद्धोद्योगकथनादौ वैशम्पायन			वाक्यं ...	५२९	८
वाक्यं ...	५२९	१६	ब्रह्माणं प्रत्यूर्ध्वस्य वाक्यं ...	५२९	११
तत्र मयस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनादि	५२९	१७	वडवामुखेऽस्य वधतिरित्यादि ब्रह्मणोवाक्यं	५२९	१४
तारस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनादि ...	५२९	२४	ऊर्ध्वं प्रति हिरण्यकशिपोर्वाक्यं ...	५२९	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हिरण्यकशिपुं प्रत्युन्मेष्य वरदानार्थे वाक्यं	५३२	२४	भगवत्कूरोरे दानवकृतास्त्रवेपादि	५३८	६
ऊर्ध्ववाक्येन सन्नुष्टस्य हिरण्यकशिपोः	"	"	भगवता सह कालनेमिप्रभृतीनां दामवानां		
स्वयद्वहगमनादि	५३२	२७	युद्धकरणादि	५३८	१०
युद्धार्थं शक्रस्यादेशे वैशम्पायनवाक्यं	५३३	२	गण्ड व्यथितं दृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चक्रग्रह		
गच्छ सोम सहायत्वं कुर्वित्यादि शक्रवाक्यं	५३३	४	णादि	५३८	१२
युद्धलोकार्थं शक्रं प्रति सोमस्य वाक्यं	५३३	१३	सुदर्शनचक्रस्य प्रभावकथनं	५३८	१७
चन्द्रकृतशिशिरवर्षकथने वैशम्पायन			श्रीकृष्णकृतकालनेमिवधादि	५३८	२३
वाक्यं	५३३	१५	दानसह सह श्रीकृष्णस्य युद्धवर्णनादि	५३८	२८
मथकृतमायासृष्टिकथनं	५३३	२४	श्रीकृष्णसमीपे ब्रह्मार्पणप्रवृत्तिभिः सह ब्रह्मणे		
भगवदादेशेन पावकमावृतयोयुद्धकर			आगमनं	५३८	३१
णादि	५३४	४	कृतं देव मत्स्यवर्षदत्त्यादि श्रीकृष्णं प्रति		
देवानां जयादिकथनं	५३४	११	ब्रह्मणेवाक्यं	५३८	३५
कालनेमिनाथश्वसुरस्य रूपवर्णनादि	५३४	२१	देवान् प्रति श्रेयिण्याम्वाक्यं	५३८	३४
कालनेमि दृष्ट्वा देवानां विजयादि	५३४	२०	विष्णोर्मेघालोकागमनादौ वैशम्पायनवाक्यं	५३८	३०
कालनेमि दृष्ट्वा सधर्वाणां दामवानां युद्धे			ब्रह्मलोकं गतोविष्णुं किञ्चकारेत्यादि जनमे		
द्यौमादौ वैशम्पायनवाक्यं	५३५	६	जयमग्नं	५४०	३
मयादीनां दानवानां नामकथनं	५३५	११	दृष्ट्वा नारायणस्य प्रवृत्तिमित्यादि वैशम्पायन		
श्वसुरानामस्त्रसमूहकथनं	५३५	१४	वाक्यं	५४०	८
देवचन्दां वर्णनादि	५३५	२१	भगवन्नाहात्म्यकथनादि	५४०	११
देवदामवयोः सञ्जुलयुद्धकथनं	५३६	१	नारायण प्रति देवादीनां वाक्य	५४०	२०
कालनेमित्ततयुद्धकथनं	५३६	१२	नारायणं प्रति स्वागतं ते सुश्रेष्ठेयः पृथोरा		
नारायणस्य समीपे दानवेश्वरस्य कालनेमिर्गम			वाक्यं	५४०	२७
मादौ वैशम्पायनोक्तिः	५३७	७	विष्णोर्नारायणाश्रमप्रवेशादौ वैशम्पायन		
भगवन्तं दृष्ट्वा मोघं रिपुरस्माकमित्यादि			वाक्यं	५४१	३
कालनेमिर्वाक्यं	५३७	१२	शयानस्य भगवतः सर्वदेवत्रयोपासनादि	५४१	१२
भगवन्तं प्रति कालनेमित्ततावेषादि	५३७	२८	भगवतोनाभिदेशात्पृथोरापत्यादि	५४१	१४
कालनेमिं प्रति नारायणस्य वाक्यं	५३८	१	नारायणमाहात्म्यकथनादि	५४१	२०
नारायणवाक्यं श्रुत्वा कालनेमिर्हास्यादौ			निद्राया स्वरूपकथनादि	५४१	२८
वैशम्पायनवाक्यं	५३८	५	भगवतोनिद्राभङ्गार्थं कृष्णोपा वाक्य	५४२	११

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
शयनात् श्रीनारायणसोऽत्यानादौ वैशम्पायन	५४२	१६	वाक्यं	५४५	१६
वाक्यं	५४२	१६	एवं दत्तास्त्रि मनवे इत्यादि भगवन्तं प्रति		
शब्दादीन् प्रति भगवतोवाक्यं	५४२	१८	प्रतिषेधवाक्यं	५४५	२०
भगवन्तं प्रति ब्रह्मणोवाक्यादौ वैशम्पायन	५४२	२३	देवानां प्रियवोवाक्यस्यवादा वैशम्पाय		
वाक्यं	५४२	२३	भोजिः	५४५	२८
नास्ति किञ्चिदप्ये विष्णो इत्यादि ब्रह्मणो			ब्रह्माणं प्रति देवानां वाक्यं	५४५	२८
वाक्यं	५४२	२४	देवान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	५४६	३८
नैवोमविदिनं पितृपुत्रिपु लोकेषु विद्यते			प्रियया अन्नवृत्तान्तकथनादौ ब्रह्मणो		
इत्यादि ब्रह्मणोवाक्यं	५४२	३१	वाक्यं	५४६	११
कर्मभूमिरिच्छानामित्यादि ब्रह्मणो			समुद्रं प्रति ब्रह्मणोऽभिप्रायादि	५४६	१८
वाक्यं	५४२	१६	ब्रह्माणं प्रति समुद्रस्य वाक्यं	५४६	२५
नारायणस्य ब्रह्मवाक्यस्वीकारे वैशम्पायन			समुद्रं प्रति प्रापमेव नारय ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	३
शक्य	५४२	२६	तदेव शान्तोवैशः प्रियया रोषितोमयेत्यादि		
भगवता सह देवानां सभाप्रवेशादि	५४४	१	ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	१४
तथा धार्वाकाश्च देवइत्यादि भगवन्तं			हापरस्य युगलान्ते मया खलं पुरातनेइत्यादि		
प्रति धरस्यावाक्यं	५४४	८	ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	२३
मधुकैटभागे अस्यादिबृत्तान्तकथने धरणी			सुरपाण्डययुद्धस्य वीरकथनादौ ब्रह्मणो		
वाक्यं	५४४	१६	वाक्यं	५४७	२८
ब्रह्मणा प्रेषितेन भगवता सह मधुकैट			देवानोद्यद्ब्रह्मा विपदायै सुरदिया		
मधोकैटं	५४४	२४	मित्यादि वैशम्पायनवाक्यं	५४८	४
विष्णु प्रति प्रीतो लखव युद्धेमेत्यादि मधु			भारतवर्षे देवानामप्राप्ततरणादौ वैशम्पायन		
कैटमयोवाक्यं	५४४	२८	वाक्यं	५४८	१८
मधुकैटभगादौ प्रियवोवाक्यं	५४५	२	नारायणाय नारादस्य जप्त्यादिकथनं	५४८	२३
वाक्कपिणा भगवतः प्रियवो उद्धरणदौ			देवसभायां विष्णु प्रति नारादस्य वाक्यं	५४८	२९
प्रियवोवाक्यं	५४५	६	विष्णुहतामा देवानां गतिकथने नारादस्य		
जमदग्न्युत्तनि वीरकथनादौ प्रियवो			वाक्यं	५४८	७
वाक्यं	५४५	११	मधुवने लज्जालय स्थितिकथनादि	५४८	११
इतिर्वा प्रति कथ्यस्य वाक्यं	५४५	१४	योगमं प्रति मन्त्रमेवितदूतस्य वाक्यं	५४८	१५
प्रणवो मेहनइत्यादि कथ्यस्य प्रति प्रियवो			सख्यदूतं प्रति योगमस्य वाक्यं	५४८	२९

प्रकरण	छठे	यत्ती	प्रकरण	छठे	यत्ती
शत्रुघ्ननवरयोर्द्विवर्णनादि ५५०	५	५	श्रेष्ठान् प्रति कंसस्थानुज्ञायां वैशम्पायनवाक्यं	५५४	१५
नवर्णं हत्वा शत्रुघ्नस्य मयुरापुरोन्निर्माणदि ५५०	१३	१३	कंसमन्त्रणाय युवा भगवत्पुत्रादेौ वैशम्पायन		
मधुपुत्र्या कंसस्य वामादिकयने नाग्दवाक्यं ५५०	२१	२१	वाक्यं ' ५५४	२३	२३
मधुपुत्र्या श्वघोषादीनां जग्यादिकयने ५५०	२७	२७	पञ्चार्थानामकदानवानां तपस्काकरणादि ५५४	२६	२६
एते दैत्या विनिहता इत्यादि विष्णु प्रति			पञ्चार्थदानवान् प्रति प्रह्लादावाक्यं .. ५५४	३०	३०
नाग्दस्य वाक्यं ५५१	५	५	प्रह्लादं प्रति पञ्चार्थानामकदैत्यानां वर		
भगवतो नारदवाक्यं श्वघोषादौ वैशम्पायन			प्रार्थना ५५५	१	१
वाक्यं ५५१	१६	१६	पञ्चार्थदानवान् प्रति प्रह्लादीवरदानं ... ५५५	४	४
विदिता देहिना जाता मयैते इत्यादि			पञ्चार्थान् प्रति हृष्टस्य हरिण्यकृतिषोर्भाक्यं ५५५	५	५
विष्णुवाक्यं ५५१	१८	१८	विष्णोः यातास्तगमनादौ वैशम्पायनवाक्यं ५५५	८	८
विष्णु प्रति प्रह्लादोवाक्यं ५५२	४	४	पञ्चार्थानयनार्थं निद्रां प्रति विष्णोर्भाक्यं ५५५	१२	१२
प्रह्लादं प्रति वनपथ्य वाक्यं ५५२	८	८	गर्भमर्द्वयार्थं निद्रां प्रति विष्णोर्भाक्यं ५५५	१६	१६
कश्यपं प्रति प्रह्लादोवाक्यं ५५२	१८	१८	यमोदागर्भे जन्मार्थं निद्रां प्रति विष्णोः		
प्रह्लादप्रार्थने कश्यपादौ ना वसुदेवादि			वाक्यादि ५५५	१८	१८
हृष्टस्य जग्यादि ५५२	२१	२१	अथैश्वर्यकृत्येन वैशम्पायनवाक्यं ... ५५६	१२	१२
वसुदेववदन्ते अर्थाय विष्णु प्रति प्रह्लादो			अथैश्वर्यवपाठफलकृत्यादि ५५७	११	११
वाक्यं ५५२	२४	२४	देवकीपञ्चार्थानां वैशम्पायनवाक्यं ... ५५७	१८	१८
देवानादिष्व विष्णोर्गमने वैशम्पायनोक्तिः ५५३	६	६	रोहिणीं प्रति निद्रायावाक्यं ५५७	२३	२३
हरिवंशपर्वान्तर्गतहरिवंशपर्वमन्त्राग्निः ५५३	८	८	श्रीकृष्णभगवत्योर्जग्यादिकयनं ... ५५७	३०	३०
			श्रीकृष्णजग्यादिकयनं ५५८	७	७
हरिवंशपर्वान्तर्गतविष्णुपर्वपरिशिष्टं ... ५५३	१०	१०	रूपमंहरणार्थं श्रीकृष्णं प्रति वसुदेववाक्यं ५५८	१०	१०
नाग्दस्य मयुरागमनादौ वैशम्पायनवाक्यं ५५४	११	११	वसुदेववाक्येन श्रीकृष्णस्य रूपमंहरणादौ		
कंसं प्रति नारदस्य वाक्यं ५५४	१७	१७	वैशम्पायनवाक्यं ५५८	१२	१२
कंसमभीषे नारदतमगवद्वतारप्रकाश			यमोदागर्भे हृष्टस्य निविश्य कन्यामादाय वसु		
नादि ५५४	२४	२४	देवस्थानमगादि ५५८	१५	१५
नारदवाक्यं युतयत, कंसस्य दास्यादौ			कंसं प्रति दोषायादेवका वाक्यं ... ५५८	२०	२०
वैशम्पायनोक्तिः ५५४	२	२	सिलायां कंसजनकन्यानिवेशादि ... ५५८	२४	२४
शत्रुघ्नं प्रति देवकीगर्भनाशार्थं कंसस्य			कंसं प्रति भगवतोवाक्यं .. ५५८	१	१
वाक्यं ५५४	३	३	देवकीं प्रति मोहितस्य कंसस्य वाक्यं ... ५५८	८	८

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
वधं प्रति देवकीवाक्यं ...	५५८	१८	वल्लभराममोपे श्रीकृष्णकृतवृन्दावनवर्ण		
पुत्रद्वयवर्चस्य नन्दं प्रति वसुदेववाक्यं			नादि ...	५६४	७
वैशम्पायनोक्तिः ...	५५८	२७	गोपानां भयदर्शनार्थं श्रीकृष्णमरोरादृकाणा		
वसुदेवानुज्ञया नन्दयशोदयोर्मोक्षजगम			मुत्पत्तिः ...	५६४	१४
नादि ...	५६०	१०	कृकभयात् स्थानत्यागार्थं गोपानां मन्त्रणादौ		
मोक्षजवर्णनादि ...	५६०	१२	वैशम्पायनोक्तिः ...	५६४	२४
कृष्णवल्लभरामयोर्मोक्षकरणादौ वैशम्पायन			वृन्दावनवासार्थं नन्दगोपसंज्ञा ...	५६५	२
वाक्यं ...	५६०	२०	वृन्दावनवासार्थं सर्वेषां यात्रा ...	५६५	७
शकटभञ्जनवृत्तान्तकथनं ...	५६१	३	कृष्णवल्लभरामयोर्वृन्दावनकीडायां वैशम्पाय		
पूतनाबधवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	५६१	२१	नोक्तिः ...	५६५	३०
तत्र शकुनीवेशेन पूतनायाः कृष्णवसोपा			वधावर्णनादि ...	५६६	२
गमनं ...	५६१	२२	पश्य कृष्णं घनान् कृष्णानित्यादि श्रीकृष्णं		
क्षिन्नसर्गं पूतनां दृष्ट्वा गोपानां विस्मयादि	५६१	२५	प्रति वल्लभरामवाक्यं ...	५६६	२१
समभ्रमस्य नन्दस्य यशोदा प्रति वाक्यं	५६१	३०	एकदा वल्लभरामं विना श्रीकृष्णस्य वनगमनादौ		
श्रीकृष्णवल्लभरामयोः कृष्णवर्णनादौ वैशम्पायन			वैशम्पायनवाक्यं ...	५६७	१५
वाक्यं ...	५६२	५	श्रीकृष्णस्य रूपवर्णनादि ...	५६७	१६
धमलाञ्जुनभञ्जनवृत्तान्तकथनं ...	५६२	१४	श्रीकृष्णस्य भाण्डोरवटदर्शनार्थं ...	५६८	२
तथालुखसे यशोदाकृतयोः कृष्णवन्धनं ...	५६२	१७	भाण्डोरवटोपे श्रीकृष्णस्य लीलावर्णनं ...	५६८	८
तिर्यग्गोलुखलाकर्षणेन धमलाञ्जुनयोः			श्रीकृष्णस्य घमनमदीदर्शनं ...	५६८	१०
पतनादि ...	५६२	२०	धमनायावर्णनं ...	५६८	१४
धमलाञ्जुनमध्यगतं क्षणं दृष्ट्वा क्रन्दन्तीनां			श्रीकृष्णकृतकालियदमनवृत्तान्तकथनं	५६८	२५
गोपीनां यशोदा प्रति वाक्यं ...	५६२	२४	तत्रकालियदृष्टस्य वर्णनं ...	५६८	२६
धमलाञ्जुनभञ्जदर्थं सर्वेषां गमनं ...	५६२	२८	कालियदृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चिन्ता ...	५६८	२
केनैव पतितौ वृत्ताविद्यादि गोपानां			कालियदमनार्थं श्रीकृष्णस्य कन्दारोक्षणादौ		
जल्पना ...	५६३	२	वैशम्पायनवाक्यं ...	५६८	१६
श्रीकृष्णवल्लभरामयोः पैगण्डलीशवर्णनादौ			पतनप्रभृद्वर्णने कृष्टस्य कानियस्य रूप		
वैशम्पायनोक्तिः ...	५६३	१५	वर्णनं ...	५६८	२०
वल्लभरामं प्रति वनान्तरगमनार्थं श्रीकृष्ण			सर्पसमूहकृतश्रीकृष्णमरोरदर्शनार्थं ...	५६८	२८
वाक्यं ...	५६३	२२	सर्पाकोपे श्रीकृष्णं दृष्ट्वा भीतानां गोपासानां		

प्रकरणं	छन्दः	पंक्तौ	प्रकरणं	छन्दः	पंक्तौ
अग्रे गमनादि ५८६	१०	१	शेषवलरामयोऽन्देवनकीडायां वैशम्पायन		
मन्दं प्रति गोपानां वाक्यं ५९०	१	१	वाक्यं ५९४	४	
नन्दादीनां कालियहृदसमोपगमनं ... ५९०	४	१	कोऽयं शक्रमहोनामस्त्यादि गोपान् प्रति		
नन्दादीनां विलापवर्णनं ५९०	६	१	श्रीकृष्णस्य जिज्ञासा ५९४	६	
श्रीकृष्णं प्रति वलरामस्य वाक्यं ... ५९०	१५	१	श्रीकृष्णं प्रति गोपद्वन्द्वस्य वाक्यं ... ५९४	८	
कालियस्य मिरसिञ्चाद्वृत्त श्रीकृष्णस्य			गोपं प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पायनवाक्यं	५९४	२५
१ नृत्यादि ५९०	१८	१	गोप प्रति वयं वनचरा गोपाद्व्यादि श्रीकृष्ण		
श्रीकृष्णं प्रति रोषप्रहृत्य कालियस्य			वाक्यं ५९४	२६	
वाक्यं ५९०	२१	१	श्रीकृष्णकृतप्रस्ताववर्णनं ५९५	८	
कालियं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ५९०	२४	१	गोवर्द्धनस्य पूजार्थं श्रीकृष्णवाक्यं ... ५९६	६	
भीरुप्राप्तं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा मन्दं प्रति गोपानां			श्रीकृष्णवाक्यं श्रुतवतां गोपानां हर्षं वैशम्पा		
वाक्यं ५९०	३०	१	यनवाक्यं ५९६	१३	
धेनुकषयदृष्टान्तकथने वैशम्पायनवाक्यं	५९१	३	श्रीकृष्णं प्रति दृष्टानां गोपानां वाक्यं ... ५९६	१४	
तत्तत्कालफलाहरणार्थं वलरामं प्रति श्रीकृष्ण			गिरिविश्रमहोस्रार्थमुद्योगकथनं ... ५९६	२४	
वाक्यं ५९१	१३	१	गिरिवरसिंहं धृतरूपान्तरं श्रीकृष्णं प्रति		
वलरामस्य तालफलपातनादि ... ५९१	१६	१	गोपानां वाक्यं ५९७	८	
मुहुर्य धेनुकस्य वलराममोपागमनादि	५९१	२०	गोपान् प्रति गिरिविस्तृत्य श्रीकृष्णस्य वाक्यं	५९७	१८
वलरामकृतधेनुकासुरमथादि ... ५९१	२४	१	गोवर्द्धनयज्ञदर्शनेन गोपादीनां हर्षादि	५९७	१४
कृष्णवलरामयोर्भाण्डोरवगमनादौ वैशम्पायन			शक्रयज्ञे हते शक्रस्य कीडादौ वैशम्पाय		
वाक्यं ५९२	४	१	मोक्तिः ५९७	२३	
गोपालीवनेन श्रीकृष्णपत्नीपे प्रलम्बस्यागम			मेघानां मृगचक्रगण प्रति शक्रस्य वाक्यं	५९७	२४
मादि ५९२	१६	१	व्रजनाशार्थं शक्राजया मेघानां गर्भेन ... ५९७	३०	
दक्षीनय श्रीकृष्णादीनां क्रीडनादि ... ५९२	२१	१	व्रजनाशार्थं शक्रकृतदुर्हिंनवर्णनं .. ५९८	३	
वलरामं स्तुत्य धृता प्रलम्बस्य पलायनादि	५९२	२६	प्रशम्यानां स्तम्भं दृष्ट्वा शक्रोद्यत श्रीकृष्णस्य		
प्रलम्बस्य स्वल्पधारणादि ५९२	२८	१	चिन्ता ५९८	१८	
प्रलम्बस्त्वामृदस्य वलरामस्य श्रीकृष्णं			श्रीकृष्णस्य व्रजराश्यां गोवर्द्धनधारणादि	५९८	२३
प्रति वाक्यं ५९२	५	१	दम्भकृतवर्षणेन पराङ्मुखिणां दुःखकथनं	५९८	३
वलरामं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ... ५९२	३०	१	गोपान् प्रति गोवर्द्धनधारिण्येवाश्व ... ५९८	१३	
वलरामकृतप्रलम्बमथादौ वैशम्पायनवाक्यं	५९२	२४	प्रशम्यानां स्तम्भेन गोवर्द्धनाधोवासमादि	५९८	२४

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
समरावान्ते गोवर्हणस्यापनादि ...	५७८	२७	उपसेनादीन् प्रति श्रीकृष्णाङ्गीतस्य कंसस्य		
शक्रस्य श्रीकृष्णदर्शनेच्छायां वैदम्याय			वाक्यं	५८५	३०
नोक्तिः	५८०	१	कंसस्य श्रीकृष्णकृतपूतनावधादिकथनं ...	५८६	१४
दृष्ट्वावनम्रागस्य शक्रस्य श्रीकृष्णदर्शनादि	५८०	३	श्रीकृष्णस्य वामनरूपादि खलना मोतस्य		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं	५८०	१२	कंसस्य वाक्यं	५८६	२४
शक्रकृतश्रीकृष्णस्य वक्रयनादि	५८०	१८	यस्त्वयानुष्ठितोऽप्यज्ञ इत्यादि शारदोक्तकथने		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य ब्रह्मोक्तवाक्यकथनं	५८१	१	कंसवाक्यं	५८७	६
सौकीयस्मिन् कृष्णमिखिले इत्यादि शक्रवाक्यं	५८१	१०	अथ मे शारदः प्राह सुमहत्त्वाव्यकारण		
श्रीकृष्णमभिषेककथनादि	५८२	२	मित्यादि कंसवाक्यं	५८७	१८
अभिषिक्तं श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं ..	५८२	१२	न कृतव्रज्य सौकीयोऽस्ति बान्धवस्य विमेषत		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य भविष्यद्भारतयुद्धकथने	५८२	१६	इत्यादि वसुदेवं प्रति कंसवाक्यं ...	५८७	२३
भ्रीतोऽस्मि दर्शनादेवेत्यादि शक्रं प्रति श्रीकृष्ण			न मे दृष्टवधः कश्चिदित्यादि कंसवाक्यं	५८८	६
वाक्यं	५८३	४	श्रीकृष्णसमीं अकूरप्रेषणार्थं कंसस्य परा		
शक्ते गते श्रीकृष्णस्य व्रजे गमनादौ वैशम्पायन			मर्षः	५८८	१३
वाक्यं	५८३	१६	अकूरं गच्छ शीघ्रं तं तावानय ममाज्ञपेत्यादि		
श्रीकृष्णं प्रति दृष्टुमोषाणां वाक्यं ...	५८३	१७	अकूरं प्रति कंसवाक्यं	५८८	२२
मोषान् प्रति श्रीकृष्णस्य इत्युक्ते वैशम्पायन			वसुदेवभर्तृत्वं श्रुत्वा पादवार्णां कर्णनिषोड		
वाक्यं	५८३	२५	नादौ वैशम्पायनवाक्यं	५८८	४
मोषदृष्टान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	५८३	२७	अज्ञाधो वदतः पुनः तवायं वाक्स्वरिभ्यम्		
धौवनावस्थायां श्रीकृष्णः क्रीडाकथनादि	५८४	१	इत्यादि कंसं प्रति अश्वकृष्ण वाक्यं ...	५८८	६
श्रीकृष्णक्रीडासमये दृष्टमासुररक्षागमनादि			अकर्तव्यं यदि कृतमित्युदि कंसं प्रति		
वैशम्पायनवाक्यं	५८४	२३	अश्वकृष्णविषवाक्यं	५८८	२२
दृष्टमासुरस्य दण्डवर्णनं	५८४	२४	अश्वकृष्ण कंसस्य दृष्टुं चकानिमित्तकथ		
सक्रीडायां दृष्टमासुरस्य श्रीकृष्णसमीपागम			नादि	५८८	२६
नादि	५८५	६	अश्वकृष्णवाक्यं श्रुत्वा कंसस्य क्रोधादौ वैशम्पायन		
श्रीकृष्णकृतदृष्टमासुरपथः	५८५	८	वाक्यं	५८९	१५
श्रीकृष्णविक्रमं श्रुत्वा कंसस्य अथादौ			श्रीकृष्णवसुदेवयोरागमयार्थमकूरस्य दृष्ट्वा		
वैशम्पायनवाक्यं	५८५	१८	वनमगमादि	५८९	१७
कंसदृष्टोपसेनादाशानं	५८५	२५	कश्चिद्वदन्नामकथनादि	५८९	१८

प्रकरण	ष्टके	यज्ञो	प्रकरण	ष्टके	यज्ञो
दृन्दावनगतस्य केशिनादौरात्र्यकथनादि	५८०	२१	वैशम्पायनवाक्यं	५८७	६
केशिपत्नीपतनं श्रीकृष्ण प्रति भीतानां			रजकसमीपे श्रीकृष्णवलरामयोर्वत्सप्रार्थना	५८७	७
गोपाणां वाक्यं	५८१	४	श्रीकृष्णवलरामौ प्रति रजकस्य भर्त्सना		
केशिना सह श्रीकृष्णस्य युद्धवर्णनं	५८१	८	वाक्यं	५८७	८
केशिवधप्रकारकथनं	५८१	२१	श्रीकृष्णस्य करार्येण रजकस्यवधादि	५८७	१२
केशिवधं दृष्ट्वा सहर्षाणां गोपाणां वाक्यं	५८२	८	मात्सर्यं गुणकनाम्नो भालाकारस्य गृहे		
श्रीकृष्णं प्रति नारदवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	५८२	१४	गमनादि	५८७	१५
अक्रूरस्य दृन्दावमागमनसमयस्य वर्णने			गुणकनाम्नोभालाकारस्य मात्सर्यप्रदानादि	५८७	१८
वैशम्पायनवाक्यं	५८२	४	सुप्रोक्तस्य श्रीकृष्णस्य भालाकाराद्य वरदानादि	५८७	१८
अक्रूरस्य मन्दगृहप्रवेशादि	५८३	१७	कुक्षां प्रत्यगुक्षेपनार्थं श्रीकृष्णवाक्यं	५८७	२३
अक्रूरस्तथैकशृङ्गप्रस्था	५८३	२१	श्रीकृष्णं प्रति कुक्षायावाक्यं	५८७	२५
मन्दादीन् प्रत्यक्रूरस्य वाक्ये वैशम्पायन			कुक्षां प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	५८७	२७
वाक्यं	५८४	१४	कुक्षायाजसहस्ररुपाष्टादि	५८८	१
मथुरागमनार्थं श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८४	१५	धनुर्द्वेष्टगमनार्थं कंसदूतान् प्रति श्रीकृष्ण		
अक्रूरं प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	५८४	१०	वाक्यं	५८८	८
मथुरागमनार्थं गोपानामुद्योगादि	५८५	१२	श्रीकृष्णस्य कंसयज्ञघनघोभङ्गादि	५८८	१२
श्रीकृष्णादीनां मथुरागमनं	५८५	२३	कंसं प्रति शरासनरत्नकस्य वाक्यं	५८८	१६
श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८५	२४	धनुर्मङ्गं युत्वा भीतस्य कंसस्य चिन्तायां		
यमुनाहरे मञ्जतोऽक्रूरस्यानन्तरूपदर्श			वैशम्पायनवाक्यं	५८८	१
नादि	५८६	२	कंसप्रेषागारस्य वर्णनं	५८८	५
विक्रितमक्रूरं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	५८६	२०	रक्तभूषाद्यर्थं कंसस्थाशा	५८८	१०
श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरस्य वाक्यं	५८६	२२	कंसस्य चानूरमुष्टिकाङ्गानादि	५८८	१७
श्रीकृष्णवलरामाभ्यां सहाक्रूरस्य मथुरागमने			चानूरमुष्टिको प्रति युद्धार्थं कंसस्य वाक्यं	५८८	२०
वैशम्पायनोक्तिः	५८६	२८	कंसं प्रति चानूरमुष्टिकयोर्वाक्यं	५८८	२७
वसुदेवगृहे जिगमिपन्नौ कृष्णवलरामौ			महामात्रं हस्तिपकं प्रति कंसस्य वाक्यं	५८८	३०
प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८७	१	कंसं प्रति महामात्रकृष्णवाक्यं	६००	८
अक्रूरं प्रति मथुरापुरीदर्शनार्थं श्रीकृष्ण			महामात्रं प्रति कंसस्य नारदेककथनं	६००	१२
वाक्यं	५८७	७	मममात्रा क्रुमिनस्य कथं संवाद इति नारदं		
श्रीकृष्णवलरामयोर्मथुरापुरीदर्शनादौ			प्रति कंसप्रश्नं	६००	२५

प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठे	पंक्तौ
कंसमाया द्रुमिलस्य संवादकथने नारद			मुष्टिकवलरामयोर्युद्धवर्णनं	६०६	४
वाक्यं	६००	२७	वलरामकृतमुष्टिकवधादि	६०६	१०
कंसमातरं दृष्ट्वा स्तनं प्रति द्रुमिलस्य वाक्यं	६०१	१७	प्रेवकाणां गोपादीनां श्रोत्रण्यरूपदर्शनादि	६०६	१२
उपसेनस्य रूपं दृष्ट्वा द्रुमिलस्य कंसमातुः			श्रोत्रण्यवलरामयोः सभायानिक्रमणार्थं		
समीपगमनं	६०२	२	मत्तान् प्रति कंसयाज्ञा	६०६	२१
उपसेनस्य रूपं धृतवर्णं द्रुमिलं प्रति कंसमा			कंसमागार्थं श्रोत्रण्यस्ययजः	६०६	२७
तुर्वाक्यं	६०२	५	कंसदेहाकर्षणं परिखाकरणादि	६०७	८
कंसमातरं प्रति द्रुमिलस्य वाक्यं	६०२	१४	कंसं हत्वा श्रोत्रण्यस्य वसुदेवदेवकीः पाद		
द्रुमिलं प्रति शरीरायाः कंसमातुर्वाक्यं	६०२	१६	बन्दनादि	६०७	१५
द्रुमिलस्य खलानगमनादि	६०२	२०	वलरामकृतकंसभ्रातृवधः	६०७	१८
शृणुष्वेदं महामात्रेत्यादि महामात्रं प्रति			भक्तारं पतितं दृष्ट्वा तत्पत्नीनां रोदनादौ		
कंसवाक्यं	६०२	२४	वैशम्पायनवाक्यं	६०७	२१
रङ्गस्थानवर्णनादौ वैशम्पायनवाक्यं	६०२	१	कंसपत्नीनां विलापवर्णनं	६०७	२४
कंसस्य रङ्गसभाप्रवेशादि	६०२	१७	कंसमातुर्विलापवर्णनं	६०८	२८
श्रोत्रण्यवलरामयोरङ्गद्वारि स्थितिः	६०२	२१	उपसेनं प्रति तत्पत्न्याविलापवाक्यं	६०८	८
कुवलयपोडनं हस्तिना श्रोत्रण्यस्य युद्ध			उपसेनस्य श्रोत्रण्यसमीपगमने वैशम्पाय		
कथनं	६०२	२४	नोक्तिः	६०८	२२
श्रोत्रण्यकृतकुवलयपोडनधादि	६०४	७	उपसेनं प्रति श्रोत्रण्यवाक्यं	६०८	२५
श्रोत्रण्यवलरामयोरङ्गमध्यप्रवेशः	६०४	८	पुंतेनैर्यातितहत्यादि श्रोत्रण्यं प्रत्युपसेन		
रङ्गं प्रविशतः श्रोत्रण्यस्य रूपवर्णनं वैशम्पायन			वाक्यं	६१०	८
वाक्यं	६०४	१६	कालद्युक्मिदं प्रतिभाषितमित्याद्युपसेनं प्रति		
शरीरं श्रोत्रण्यं दृष्ट्वा कंसस्य युद्धोद्योगादि	६०४	१८	श्रोत्रण्यवाक्यं	६१०	२२
श्रोत्रण्यसमीपे चानूरस्य युद्धार्थं गमनं	६०४	२५	नहि राज्येन मे कार्यमित्यादि श्रोत्रण्य		
चानूरश्रोत्रण्ययोर्युद्धोद्योगं दृष्ट्वा दुःखितानां			वाक्यं	६११	८
यादवानां वाक्यं	६०४	२६	उपसेनाभिषेककंसदाहादौ वैशम्पायनवाक्यं	६११	१६
चानूरं प्रति श्रोत्रण्यस्य वाक्यं	६०५	४	श्रोत्रण्यवलरामयोर्भयुरावांशदौ वैशम्पायन		
श्रोत्रण्यचानूरयोर्युद्धवर्णनं	६०५	१६	वाक्यं	६११	२७
नभोगतानां देवानां श्रोत्रण्यजयागंधा	६०५	२५	विद्याभ्यागार्थं सान्दीपनिसमीपे श्रोत्रण्यवल		
श्रोत्रण्यकृतचानूरवधादि	६०६	१	रामयोगमनादि	६११	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
ज्ञातविद्यस्य श्रीकृष्णस्य गुरुदक्षिणादानार्थं			जरासन्धस्य युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनवाक्यं	११४	२२
सान्दीपनं प्रति वाक्यं ...	११२	६	बृहन्नरचनार्थं बोधान् प्रति जरासन्धस्य		
श्रीकृष्णमयोपे सान्दीपनेर्मुत्तमपुत्रप्रार्थना	११२	७	वाक्यं ...	११५	१२
मृतपुत्रानयनार्थं श्रीकृष्णस्य समुद्रमध्य			श्रीकृष्णवलरामयोर्युद्धार्थं निर्गमनादि	११६	४
गमनादि ...	११२	८	सवैत्यजरासन्धेन सार्द्धं कृष्णवलरामयो		
श्रीकृष्णं प्रति समुद्रस्य वाक्यं ...	११२	११	युद्धवर्णनादि ...	११६	७
समुद्रबाष्पेन श्रीकृष्णलतपञ्चजनदैत्यबधः			युद्धादिमुखं बलं प्रति जरासन्धस्य वाक्यं	११६	२३
पाञ्चजन्याङ्गुलामस्य ...	११२	१२	श्रीकृष्णजरासन्धयोर्युद्धवर्णनं ...	११७	२
वैवस्वतसमीपगतं श्रीकृष्णं प्रति यमस्य			चित्रसेनेन बलदेवस्य युद्धवर्णनादि ...	११७	८
वाक्यं ...	११२	१४	सकुलसुहृद्वर्णनं ...	११७	१६
वैवस्वतं निर्जित्य श्रीकृष्णस्य गुरुपुत्रानय			सवैत्यजरासन्धेन यादवानां युद्धकथने		
नादि ...	११२	१६	वैशम्पायनवाक्यं ...	११८	४
सान्दीपने, पुत्रलाभादि ...	११२	२४	जरासन्धवलरामयोर्युद्धवर्णनादि ...	११८	१४
लतास्त्रयोः श्रीकृष्णवलरामयोर्भयुरागम			जरासन्धनामार्थं लताभिप्राये रामं प्रति		
नादि ...	११२	२५	आकाशवाणीकथनं ...	११८	२
श्रीकृष्णे मथुरायां त्यिने चर्चार्थं सुखकथ			यादवै, सह जरासन्धस्य युद्धनिवृत्तिः ...	११८	६
नादि ...	११२	२	विमनसोजरासन्धस्य स्वपुरनगनादि ...	११८	१०
श्रीकृष्णवलरामयोर्भयुरावासादौ वैशम्पायन			सन्नदशवारान् जरासन्धस्य पराजयकथने		
वाक्यं ...	११३	१५	वैशम्पायनोक्तिः ...	११८	१७
कंसमृत्युं श्रुत्वा सवैत्यस्य जरासन्धस्य मथुरा			अष्टादशमं सर्गानं कर्तुं जरासन्धलोद्यो		
गमनादि ...	११३	१७	नादि ...	११८	२२
जरासन्धस्य माहायकारिणां राज्ञां नाम			जरासन्धाह्नोतस्य विकट्रेः श्रीकृष्णं प्रति		
कथनादि ...	११३	२८	वाक्यं ...	११८	२५
कृष्णीनां जरासन्धस्यदर्शनं वैशम्पायन			तत्र व्यासोक्तयदुर्वंशप्रभववादि कथनं ...	११८	२८
वाक्यं ...	११४	८	भावा राज्यादिनिष्ठान् हर्ष्यन् प्रति तापयो		
जरासन्धस्य युद्धोद्योगं दृष्ट्वा सन्तुष्टस्य			वाक्यं ...	१२०	५
श्रीकृष्णस्य रामं प्रति वाक्यं ...	११४	१०	यस्या सह हर्ष्ययस्य मध्येः समीपगमनादि	१२०	१३
जरासन्धमेवं दृष्ट्वा वृष्टस्य श्रीकृष्णस्य			हर्ष्ययाय मथोराज्यादानादि ...	१२०	१५
चिन्तनं ...	११४	१६	हर्ष्ययाय राज्यं दत्त्वा मथोक्तपक्षार्थं गम		

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
नादि	६२०	२५	रामेण चार्द्धे गोमन्तपर्वतगमनादि	६२६	८
धर्म्याद्यदोस्त्यक्तिकथनादि	६२१	२	गोमन्तपर्वतस्य वर्णनादि	६२७	१२
यदोजलक्रीडावर्णनादि	६२१	८	श्रीकृष्णादीनां गोमन्तपर्वतारोहणादि	६२८	६
जलमथे यदो' पद्मगेन्द्रपुरोदर्शनादि ...	६२१	१३	श्रीकृष्णे प्रति परशुरामस्य वाक्यं ...	६२८	८
यदुं प्रति दिगिज्ञपतिर्वाक्यं	६२१	१६	परशुरामस्य स्वाश्रमगमनादौ वैशम्पायन		
यदवे वासुके पञ्चकन्याप्रदानादि ...	६२१	२४	वाक्यं	६२८	२८
पञ्चनागकन्यासु मुचुकुन्दादीनामुत्पत्ति			गोमन्तपर्वते वल्लदेवस्य मदिरापानादि	६२८	२
कथनादौ कद्रुवाक्यं	६२२	४	वाहणे प्रभृतीनां चिदग्रहारोणां वलदेव		
यदुं प्रति मुचुकुन्दादीनां वाक्यं	६२२	८	समीपागमनं	६२८	१०
मुचुकुन्दादीन् प्रति यदोर्वाक्यं	६२२	१०	कादम्बरोमन्तं वलरामं प्रति वाहण्यावाक्यं	६२८	१४
विन्ध्यमध्ये मुचुकुन्दस्य वामकथनादि	६२२	१७	कादम्बरोमन्तं वलदेवं प्रति कान्तोर्वाक्यं	६२८	२१
पद्मवर्धस्य बह्मशृङ्गे वासादिकथनं ...	६२२	२८	वलरामं प्रति श्रियावाक्यं	६२८	२६
यदुपुत्रस्य माधवस्य राज्यकरणदि ...	६२२	१०	चिच्छ. स्त्रिय. प्रतिगृह्य वलदेवस्य श्रीकृष्ण		
लवणं हत्वा शत्रुघ्नस्य मधुपुरीनिष्काणादि	६२२	१४	समीपागमनादि	६२०	१
अन्धकवैद्यकथने विकट्रिर्वाक्यं	६२३	१८	वैरोचनहर्षं भगवत्किरीटमाह्वय मण्डलस्य		
अतो मया पुराहण्यद्देवायनादित्यादि			भगवन्महाकेशे प्रदानादि	६३०	५
विकट्रुवाक्यं	६२३	२७	मुकुटं दृष्ट्वा चट्टस्य श्रीकृष्णस्य वलरामं प्रति		
विकट्रुवाक्यं अत्रा वसुदेवस्य वाक्ये वैशम्पायन			वाक्यं	६३०	१३
वाक्यं	६२४	१२	गरासन्धवलं दृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चिन्तनादि	६३०	२५
विकट्रुमध्वीन् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	६२४	१६	मुहूर्तार्थं गरामन्धस्य श्रीकृष्णसमीपागमनादौ		
श्रीकृष्णस्य भवियद्दत्तान्तकथनादि ...	६२४	३९	वैशम्पायनवाक्यं	६३१	१
श्रीकृष्णवलरामयोराध्वमणनादि ...	६२४	२७	योधान् प्रति गरामन्धस्य वाक्यं ...	६३१	२०
श्रीकृष्णवलरामयोः परशुरामदर्शनं ...	६२५	१	गरामन्धस्य विभागेन भैरव्यापनादि ...	६३१	२७
परशुरामं प्रति श्रीकृष्णवलरामयोर्वाक्यं	६२५	८	गोमन्तपर्वतदाहनार्थं योधान् प्रति जरा		
परशुरामस्य समीपे श्रीकृष्णवलरामयोः			मन्धस्य वाक्यं	६३२	२०
परिचयदानादि	६२५	१७	पर्वते दहमाने मति श्रीकृष्णे प्रति चट्टस्य		
श्रीकृष्णे प्रति परशुरामस्य वाक्यं ...	६२५	२६	वलरामस्य वाक्यं	६३३	११
श्रीकृष्णे प्रति परशुरामस्योपदेशवाक्यं	६२६	६	गोमन्तपर्वताद्वनरामस्य पतनादि ...	६३३	१८
क्षेमधेयः पथः पीत्वा श्रीकृष्णवलदेवयो			गोमन्तपर्वतान् श्रीकृष्णस्य पननादि ...	६३३	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
आमृतो श्रीकृष्णवन्दरामौ दृष्ट्वा योधानां			शृङ्गालराजस्य योधान् प्रति श्रीकृष्णस्य अभय		
भयादौ वैशम्पायनोक्तिः ६३३	२८		दानादि ६३८	१४	
श्रीकृष्णवल्लदेवयोर्दुष्टायेमस्तत्ताभादि ६३४	२		शृङ्गालपत्नीनां विलापकथनादि ... ६३८	१८	
सधैर्यशरामभ्येन सह श्रीकृष्णवन्दरामयो			पुत्रं गृहीत्वा पद्मावत्याः शृङ्गालपत्न्या वासु		
दुष्टकथनं ६३४	१६		देवं प्रति वार्त्तां ६३८	२७	
रामभयात् पलायमानान् योधान् प्रति जरा			पद्मावतीं प्रति श्रीकृष्णस्य वार्त्तां ... ६३८	३	
सन्धस्य वार्त्तां ६३४	२०		श्रीकृष्णस्य शृङ्गालपुत्राभिप्रेककरणादि ६३८	८	
श्रीकृष्णकृतदुष्टस्य वर्णनं ६३५	२		कन्योदपुरे वासं कृत्वा श्रीकृष्णस्य मथुरा		
योद्धुमसमर्थान् नृपान् प्रति श्रीकृष्णवार्त्तां ६३५	२०		गमनादौ वैशम्पायनवार्त्तां ६३८	१७	
रामं प्रति दरदस्य राज्ञो वार्त्तां ... ६३५	२४		श्रीकृष्णसमामनेन मथुरावाग्निना सुखादि		
सलदेवकृतदरदराजवधः ६३५	२६		कथनं ६३८	२४	
जरामन्धवन्दरामयोर्दुष्टवर्णनं ६३५	२८		श्रीकृष्णवन्दरामयोर्वसुदेवभूरीप्रवेशादि ६४०	१	
न स्यात् राम मथियमित्याद्याकाशवाणी			श्रीकृष्णानुमते बलरामस्य तुन्दावनगमनादौ		
प्रवर्णं ६३६	१०		वैशम्पायनवार्त्तां ६४०	७	
पराजितस्य जरामन्धस्य पलायनादि ... ६३६	१२		बलरामं प्रति तुष्टगोपानां वार्त्तां ... ६४०	१२	
श्रीकृष्णं प्रति चेदिपतेवार्त्तां ६३६	१८		तुष्टगोपान् प्रति बलरामस्य वार्त्तां ... ६४०	२३	
चेदिपतेवार्त्तां श्रुत्वा श्रीकृष्णस्य प्रत्युत्तरे			तुन्दावने बलरामस्य गोपैः सह क्रोडाग्र्यं		
वैशम्पायनोक्तिः ६३६	२७		नादि ६४०	२७	
चेदिपतेरुपदेशेन श्रीकृष्णवन्दरामयोः करवीर			धमुनां प्रति बलरामस्य वार्त्तां ... ६४१	६	
पुरगमनादि ६३७	५		रुष्टस्य बलरामस्य हस्त्राद्येन धमुनाकर्षणादि ६४१	८	
श्रीकृष्णाद्यागमनं श्रुत्वा शृङ्गालस्य राज्ञो			स्त्रास्त्रिणा धमुनाया रामं प्रति वार्त्तां ६४१	२०	
दुष्टायोगादौ वैशम्पायनोक्तिः ... ६३७	८		धमुनां प्रति बलदेवस्य वार्त्तां ६४१	२६	
तत्र शृङ्गालराजस्य वार्त्तादि ... ६३७	१०		बलरामस्य मथुरागमनादि ६४२	१	
शृङ्गालराजेन श्रीकृष्णस्य दुष्टवर्णनं ... ६३७	२०		बलरामं प्रति श्रीकृष्णस्य प्रश्नः ६४२	४	
श्रीकृष्णं प्रति शृङ्गालराजस्य वार्त्तां ... ६३७	२४		श्रीकृष्णं प्रति बलरामस्य प्रत्युत्तरवार्त्तां ६४२	६	
श्रीकृष्णं प्रति शृङ्गालस्य ज्ञानाविधास्त्रवेपादि ६३८	२		प्राष्टत्तिकप्रनामा सभागमनादौ वैशम्पाय		
श्रीकृष्णस्य वक्त्रेण शृङ्गालराज्यवादि ... ६३८	६		नोक्तिः ६४२	८	
शृङ्गालराजधैर्यानां श्रीकृष्णमयात् पलाय			श्रीकृष्णं प्रति प्राष्टत्तिकनाराणां वदित्वो		
नादि ६३८	१०		सदमग्नकथनं ६४२	१२	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
यदुभिः सह श्रीकृष्णस्य रुक्मिणीस्वयम्बर			देवी चैवाभिमानो च कुतो जीवति मेसतः		
दर्शनार्थं गमनादि ६४२	२१		इत्यादि भोगकस्य चिन्ता ६४७	८	
उपसेनं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६४२	२५		भोगकस्य श्रीकृष्णपराक्रमचिन्ता ६४७	११	
श्रीकृष्णं प्रत्युपसेनस्य वाक्ये वैशम्पायनवाक्यं ६४२	२८		श्रीकृष्णप्रसादार्थं भोगकस्य गमनेच्छादौ		
श्रीकृष्णस्य भोगकसभागमनादौ वैशम्पाय			वैशम्पायनोक्तिः ६४७	२५	
नोक्तिः ६४३	५		कन्यायैमागतः कृष्ण कथं चान्तवानित्यादि		
गङ्गा श्रीकृष्णसमीपगमनादि ६४३	८		जयमेजयप्रश्नः ६४८	५	
गङ्गं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६४३	१८		श्रीकृष्णे विदर्भराजगरी प्राप्ते कैशिकस्य राज्ञो		
श्रीकृष्णादीनां कैशिकपुरीगमनादि ६४३	२१		चिन्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ६४८	८	
कैशिकस्य श्रीकृष्णपूजाकरणादौ वैशम्पायन			श्रीकृष्णं प्रति विदर्भराजराधिपयोः क्रयकैशिक		
वाक्यं ६४३	२४		योर्वाक्यं ६४८	१४	
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा स्वयम्बरार्थमागतानां राज्ञां			विदर्भराजसभायां कैशिकस्य देवदूत		
चिन्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ६४३	२७		प्रेरणादि ७४८	२०	
सर्वान् राज्ञः प्रति जरासन्धस्य मन्त्रणा			सभ्यान् प्रति देवदूतस्य वाक्यं ६४८	२३	
वाक्यं ६४४	५		सभ्यान् प्रति कैशिकस्य वाक्यं ६४८	२०	
श्रीकृष्णस्य पराक्रमप्रकाशे जरासन्धस्य वाक्यं ६४४	१२		राज्ञां पुनर्वाक्यवर्षे वैशम्पायनवाक्यं ६४८	२७	
तत्र श्रीकृष्णस्य वरादादिरूपधारणकथ			चैलोक्याधिपतिः शकशास्त्रापयतोत्यादि राज्ञः		
नादि ६४४	१३		प्रति चित्राङ्गदस्य वाक्यं ६४८	२८	
प्रसन्नादिवधमनुद्य श्रीकृष्णस्य पराक्रम			देववाक्यं श्रुत्वा सर्वे यो राज्ञां गमनेच्छादौ		
कथनं ६४४	२७		वैशम्पायनवाक्यं ६५०	४	
तं मन्ये केनैवं विष्णुमित्यादि जरासन्धस्य			श्रीकृष्णसमीपे देवसभादीनां वर्षणादि २५०	८	
वाक्यं ६४५	११		श्रीकृष्णस्य स्वयम्बरसभागमनादि ६५०	१८	
जरासन्धं प्रति सुनोयवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ६४५	८		श्रीकृष्णं प्रति कैशिकस्य राज्ञोवाक्यं ६५१	१	
सन्धगाह महावाङ्मर्गधाधिपतिरित्यादि			कैशिकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६५१	२	
सुनोयवाक्यं ६४५	१०		भोगकस्य श्रीकृष्णपूजादौ वैशम्पायनवाक्यं ६५१	६	
सर्वान् राज्ञः प्रति दन्तवक्रस्य वाक्यं ६४५	२५		श्रीकृष्णं प्रति भोगकस्य वाक्यं ६५१	८	
रुम्बान् नृपान् प्रति शाल्वस्य वाक्यं ६४६	२०		भोगकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६५१	१२	
पुत्रभयाङ्गीभूतस्य वचनाभावादौ वैशम्पाय			प्रवीर देवदेवेत्यादि श्रीकृष्णं प्रति भोग		
नोक्तिः ६४७	४		कस्य वाक्यं ६५१	२८	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
भीष्मकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६५२	४	अर्षदानोद्यतं कालयवनं प्रति शाल्वस्य वाक्यं *	६५६	३
श्रीकृष्णस्य सभाया निर्गमननादै वैशम्पाय			शाल्वं प्रति कालयवनस्य वाक्यं	६५६	५
नोक्तिः	६५२	२८	कालयवनशाल्वयोश्चैव वैशम्पायनवाक्यं	६५६	८
भीष्मकस्तत्रश्रीकृष्णस्यैवः	६५२	५	जरासन्धप्रशंसाकथने कालयवनस्य वाक्यं	६५६	१०
भीष्मकस्य श्रीकृष्णपूजादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	१०	कालयवनं प्रति जरासन्धोक्तकथने शाल्व वाक्यं	६५६	१३
भीष्मकस्य श्रीकृष्णप्रणामादि	६५३	१९	जातोयं जगदावाधी कृष्णः परमदुर्जय इत्यादि जरासन्धवाक्यं	६५६	१४
मधुरागमनोद्यतस्य श्रीकृष्णस्य राज्ञामनुगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	१३	कालयवनं प्रति शाल्वस्य वाक्यं	६५७	१५
श्रीकृष्णं गते राज्ञा पुनः स्वधम्मरसभागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	२२	शाल्वं प्रति कालयवनस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	६५७	१८
राज्ञा सभायापणदौ वैशम्पायनोक्तिः	६५३	२६	धन्योऽस्यगुण्यहीनोऽस्मीत्यादि कालयवनस्य वाक्यं	६५७	१८
राज्ञः प्रति भीष्मकस्य वाक्यं	६५४	४	कालयवनस्तत्रशाल्वस्यैववापणदौ वैशम्पायनोक्तिः	६५७	२४
पुनस्तुद्दिश्य स्वधम्मरसभायां भीष्मकस्य वाक्यं	६५४	७	श्रीकृष्णेन युद्धार्थं कालयवनस्य गमनादि विदर्शनगरे किमर्थं गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
भीष्मकं प्रति शाल्ववाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	६५४	११	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
अलं खेदेन राजेन्द्रित्यादि शाल्ववाक्यं	६५४	१२	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
शङ्करवरेण कालयवनस्य साधुरावध्वजकथनादौ शाल्ववाक्यं	६५४	१८	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
सभास्थानां राज्ञा शाल्ववाक्यश्रवणादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५४	२५	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
राज्ञः प्रति जरासन्धस्य सखेदवाक्यं	६५४	२७	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
शाल्वं प्रत्युक्ता जरासन्धस्य स्वस्थानगमने वैशम्पायनोक्तिः	६५५	७	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
शाल्वस्य स्वरुपगमनादि	६५५	१०	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
श्रीकृष्णेन विवाहार्थं सखीनां मध्ये रुक्मिण्या वाक्यं	६५५	१४	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
कालयवनस्य राजनीतिकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६५५	१७	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
कालयवनस्यमपि शाल्वस्य गमनादि	६५५	२४	गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८
			गच्छेन्नोतइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	६५७	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
उपशेनं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	६५८	४१	यने क्रिः	६६२	२०
मथुरायां मधोत्सवाद् वैशम्पायनोक्तिः	६५८	२३	तत्र वृष्णीनां गुरोर्गर्ग्यस्य पुत्रार्थं तपःकर		
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा मथुरावासिनीनां वाक्यं ...	५५८	२८	णादि	६६२	२२
श्रीकृष्णं प्रति स्तुतमागधगणानां वाक्यं	६६०	४	महादेववरं श्रुत्वा यवनाधिपतेर्गर्ग्यस्थानय		
उपशेनं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६०	१४	नादि	६६३	२५
नचाहं मथुराकाङ्क्षोत्थाद्युपशेनं प्रति श्रीकृष्ण			गर्ग्योत्कासयवनस्योत्पत्तिकथनादि ...	६६३	२८
वाक्यं	६६०	२०	कालयवनभयाद्यादावान् प्रति वसुदेवस्य		
मातापित्रोः समीपे श्रीकृष्णस्य लरामयोर्वाक्यं	६६०	२३	वाक्यं	६६४	८
पितृगृहे स्थितयोः कृष्णस्य लरामयोस्तथा			भयदर्शनार्थं कालयवनं प्रति श्रीकृष्णस्य		
दर्शनं	६६०	२८	कृष्णस्य प्रवेष्टव्यं	६६४	१५
समागतं गह्वरं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६६१	४	पिपीलिकाभिः कुम्भं पूरयित्वा कृष्णस्य स्य		
भोजान्तःपुरगमनार्थं श्रीकृष्णवाक्यं ...	६६१	६	श्रीकृष्णसमीपे पुनः प्रवेष्टादि ...	६६४	१८
भोजान्तःपुरं प्रविश्य श्रीकृष्णादीनां मन्त्रशब्दै			कालयवनभयाद् वसुदेवस्य द्वारकागमनादि	६६४	२१
वैशम्पायनोक्तिः	६६१	७	द्वारकायां यादवानायास्य श्रीकृष्णस्य पुन		
कुशस्थलोगमनार्थं श्रीकृष्णं प्रति गह्वरस्य			भंयुरागमनादि	६६४	२३
वाक्यं	६६१	११	कालयवनभयात् श्रीकृष्णस्य पलायनवर्ण		
गह्वरस्य शम्भानाद् वैशम्पायनोक्तिः ...	६६१	२७	नादि	६६४	२५
श्रीकृष्णं प्रत्युपमेनस्य वाक्यं	६६२	१	श्रीकृष्णस्य मुचुकुन्दगुहायां प्रवेशादि ...	६६५	२
ममायां यादवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पाय			श्रीकृष्णं मत्वा मुचुकुन्दं प्रति कालयवनस्य		
नोक्तिः	६६२	७	पादप्रहारं	६६५	५
अस्य वाचार्थं यादवानां श्रीकृष्णं प्रति			मुचुकुन्दस्य मेचञ्जवक्रिणा कालयवनस्य		
वाक्यं	६६२	१५	माशादि	६६५	६
मभैत्यस्य कालयवनस्य मथुरारोधादि ...	६६२	१८	मुचुकुन्दं प्रति कृतकार्यस्य श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६५	८
श्रीकृष्णानुश्रया यादवानां मथुरायातिर्ग			का भवान् किमिहागत इत्यादि श्रीकृष्णं		
मनादि	६६२	२१	प्रति मुचुकुन्दस्य वाक्यं	६६५	१२
यादवानां द्वारवतीशपादिकथनं	६६२	२०	मुचुकुन्दं प्रति श्रीकृष्णस्यात्मपरिचय		
मथुरां त्यज्यतः श्रीकृष्णस्य किमर्थं द्वार			दानादि	६६५	१३
कायां वाय इत्यादि जनभेजयप्रश्नः	६६२	१४	मुचुकुन्दगुहायागिर्गमनाद् वैशम्पाय		
कालयवनोत्पत्तिदृष्टान्तकथनाद् वैशम्पा			नोक्तिः	६६५	१७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हिमालयपर्वते तपः कुर्वन्तो मुचुकुन्दस्य			अयमग्रः	६६८	१
स्वर्गारोहणादि	६६५	२०	रुक्मिणीजन्मएतान्नकयनार्थं विद्वान्वंशक		
दारकायां श्रीकृष्णस्य दुर्गस्थानदर्शनादौ			यने वैशम्पायनोक्तिः	६६८	२
वैशम्पायनोक्तिः	६६५	२६	विवाहार्थं शिशुपालादीनां विदर्भनगरा		
यादवान् प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६५	३०	गमनादि	६६८	१५
श्रीकृष्णानुज्ञया यादवानां दारकायां गृह			श्रीकृष्णादीनां पुनर्विदर्भनगरगमनादि	६६८	१६
निष्काणादि	६६६	६	रुक्मिण्यारूपवर्णनादि	६६८	२७
विविक्ते समाधीनं श्रीकृष्णं प्रति विद्यकर्मणो			देवगृहस्थिगच्छन्तो रुक्मिणी गृहोत्तरा		
वाक्यं	६६६	१८	श्रीकृष्णस्य दारकागमनादि	६७०	६
विद्यकर्मणं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६६	२३	बलदेवादिभिः सह अरामन्वादीनां युद्ध		
म्यानाधिक्यार्थं श्रीकृष्णं प्रति विद्यकर्मणो			करणं	६७०	१४
वाक्यं	६६६	२७	रुक्मिणी ज्ञतां श्रुत्वा रुक्मिण प्रतिज्ञादौ		
दादश योजनम्यानार्थं समुद्रं प्रति श्रीकृष्णस्य			वैशम्पायनोक्तिः	६७१	१६
वाक्यं	६६७	१	प्रियया सह गच्छता श्रीकृष्णेन सह युद्धार्थं		
समुद्रस्य द्वादशयोजनस्थानत्यागादि	६६७	४	रुक्मिलोगमनादि	६७१	२१
पुरीं निष्काय श्रीकृष्णं प्रति विद्यकर्मणो			श्रीकृष्णेन सह रुक्मिणस्तोनां युद्धवर्णनं	६७१	२४
वाक्यं	६६७	६	आतर्क्ययितं दृष्ट्वा रुक्मिण्याः श्रीकृष्णपाद		
दारवतीपुरीवर्णना	६६७	१०	ग्रहणादि	६७२	१३
दारकावाणिनां धनार्थं श्रीकृष्णस्य शङ्ख			रुक्मिणे अभयं दत्त्वा श्रीकृष्णादीनां दारवतो		
नाम्नोमुद्यकस्याज्ञानं	६६७	२३	गमनादि	६७२	१४
श्रीकृष्णं प्रति शङ्खनाम्नोमुद्यकस्य वाक्यं	६६७	२७	विवाहविधिना रुक्मिण्याः पाणिग्रहणादि	६७२	२१
श्रीकृष्णाश्रया दारवत्यां निधिक्षाप्तनादौ			रुक्मिण्यां प्रादेष्ट्यादीनां जलकयनादि	६७२	२४
वैशम्पायनोक्तिः	६६८	१	श्रीकृष्णेन कालिन्दोपमृत्तोनां षोडशसहस्र		
दारकायां देवसमानिष्काणार्थं ग्राहते प्रा			कन्यानां विवाहकरणं	६७२	२८
श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६८	६	रुक्मिदुहितु स्वयम्बरकयनादौ वैशम्पाय		
दारकायां श्रीकृष्णस्य वसतिरीतिकथनं	६६८	१४	नोक्तिः	६७३	५
रुक्मिणीविवाहदर्शनार्थं अरासन् य सैन्या			प्रद्युम्नेन सह रुक्मिदुहितुविवाहादि	६७३	८
योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	६६८	२३	प्रद्युम्नेणानिरुद्धेन रुक्मिणः नौव्याः		
रुक्मो नृपः कस्मिन् देशे गच्छेदित्यादि जनने			विवाहादि	६७३	१५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
विवाहोत्सवार्थं श्रीकृष्णादीनां विद्वन्मनगर			श्रीकृष्णकृतनिमुन्ददैत्यवधादि ...	६७८	५
गमनादि	६७३	१८	हयग्रीवादीनां दैत्यानां श्रीकृष्णेन सह युद्ध		
बलदेवेन सह द्यूतकोडाये राक्षसं परामर्शं.	६७३	२३	करणं	६७८	८
पणपूर्वकं बलदेवेन सह रुक्मिणी द्यूतः			अन्यान् दानवान् जित्वा श्रीकृष्णस्य नरका ।		
क्रोडादि	६७४	१	सुरसमीपगमनादि	६७८	२७
बलदेवं प्रति रुक्मिण्युपहासवाक्यादि ...	६७४	४	नरकासुररथस्य वर्णनं	६७८	३०
दौर्घ्यं संनिधाय रुक्मिणं प्रति बलदेवस्य			समैत्येन नरकासुरेण सह श्रीकृष्णस्य युद्ध		
वाक्यं	६७४	१०	कथनं	६७८	११
मत्स्यमाह बल, श्रीमान्तिद्याद्याकाशवायो	६७४.	१७	श्रीकृष्णकृतनरकासुरवधादि.	६७८	३०
क्रुद्धेन बलदेवेन रुक्मिण्यभ्युत्थो नाशादि	६७४	२०	पुत्रं पतितं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रति श्रियवो		
बलदेवस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामो यादि			वाक्यं	६८०	३
जगन्नेजयप्रश्नं	६७५	५	श्रीकृष्णस्य नरकासुरवधश्रवणादौ वैशम्पाय		
बलदेवस्य माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः.	६७५	८	नोक्तिः	६८०	७
सामकृतदुर्धनकन्याहरणादि	६७५	१९	श्रीकृष्णस्य नरकासुरधनानां ग्रहणादि	६८०	८
गङ्गायां हस्तिनापुरमवेधार्थं बलरामस्य			श्रीकृष्णं प्रति दैत्यानां वाक्यं	६८०	१७
चेष्टादि	६७५	१५	रत्नानिपरिच्छेद्यं श्रीकृष्णस्य दारकागमनादौ		
दारकामेत्य विष्णुं किं ज्ञतवानिति जगन्ने			वैशम्पायनोक्तिः.	६८०	२५
जयप्रश्नं	६७५	२७	नरकासुरबह्मनां मारीचां श्रीकृष्णदर्श		
दारकायां श्रीकृष्णकृतदैत्यनाशदौ वैशम्पाय			नादि	६८१	१
नोक्तिः	६७५	२८	श्रीकृष्णं प्रति बह्मनां स्त्रीणां वाक्यं	६८१	८
नरकासुरस्य वृत्तान्तकथनादि	६७६	१	नरकासुरबह्मनां स्त्रीणामानन्दनादि	६८१	१४
दारकायां शक्राद्यगमनादि	६७६	२२	श्रीकृष्णस्य द्यूतस्य पर्वतगुह्यस्य वर्णनं ...	६८१	१६
श्रीकृष्णं प्रोक्तुं शक्राक्षे वैशम्पायनोक्तिः	६७६	२०	सक्तोक्तस्य श्रीकृष्णस्य शक्रसमीपगमनादि	६८१	२७
नरकासुरवधार्थं मत्स्यभानया सह श्रीकृष्णस्य			श्रीकृष्णशक्रघोरदितिषमोपगमनादि	६८२	१
गमनादि	६७७	६	श्रीकृष्णप्रत्यदिनिवाक्यं	६८२	७
रुद्धमस्य श्रीकृष्णस्य शोभाकथने वैशम्पाय			पारिजातं प्रयत्नं श्रीकृष्णस्य दारकागम		
नोक्तिः	६७७	१५	नादि	६८२	१३
नरकासुरश्रीकृष्णयोर्द्यूतकथनं	६७७	१८	दारकासोलायवधार्थं जनमेजयप्रश्नः. ...	६८२	२२
निमुन्ददैत्यश्रीकृष्णयोर्द्यूतकथनं	६७७	२७	जगन्नेजयं प्रति श्रीकृष्णस्य दारकासोलायकथने		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वैशम्पायनोक्ति.	६८२	२४	पारिजातवृक्षानयनार्थं नारदं प्रति श्रीकृष्ण	६८२	२४
श्रीकृष्णाय नारदस्य पारिजातपुष्पदानं	६८३	३	वाक्यं वैशम्पायनोक्ति.	६८८	२७
श्रीकृष्णस्य रुक्मिणी पारिजातपुष्पदानादि	६८३	६	श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८८	८
पारिजातप्रवेशार्थां रुक्मिणीं प्रति नारदस्य			शैलकन्यायै महादेवव्रतपारिजातकानन		
वाक्यं	६८३	८	सृष्टिकथनादि	६८८	१४
रुक्मिणीप्रवेशार्थां नारदस्य वाक्यं	६८४	२	नारदं प्रति वासुदेवस्य वाक्यं	६८८	२७
श्रीकृष्णान्त पुरे नारदोक्तरुक्मिणीगुणस्य			नारदस्य शक्रसमीपगमनादौ वैशम्पायनोक्ति. ६८०	१२	
प्रकाशादि	६८४	५	तत्र स्वर्गमहास्यवर्णनादि	६८०	१३
रुक्मिणीगुणोदयमसहमानायाः सत्यभामा			दूतोद्यममरश्रेष्ठद्वयादि शक्रं प्रति नारदस्य		
याश्चभिमानादि	६८४	१०	वाक्यं	६८९	१
श्रीकृष्णस्य सत्यभामावृत्तगमनादौ वैशम्पाय			किमाह पुरुषश्रेष्ठद्वयादि नारदं प्रति शक्रस्य		
नोक्ति	६८४	१८	वाक्यं	६८९	४
सत्यभामाभिमानस्य प्रकारकथनादि	६८४	२३	पारिजातायै शक्रं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८९	६
यजमं गृहीत्वा श्रीकृष्णस्य सत्यभामासमीपे			शक्रकृतनारदसखानादौ वैशम्पायनोक्ति ६८९	१८	
स्थित्यादि	६८५	१	पारिजातदानावसानस्य शक्रस्य नारदं प्रति		
क्रन्दन्ती सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८५	१३	वाक्यं	६८९	२३
सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य विनयवाक्ये			स्त्रीवशता च्छायाभाना कृष्णस्य हि महात्मन		
वैशम्पायनोक्ति	६८६	१५	इत्यादि शक्रवाक्यं	६८९	६
सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य विनयवाक्यं	६८६	१६	नारदस्य शक्रवाक्यश्रवणादौ वैशम्पायनोक्ति. ६८९	२८	
श्रीकृष्णं प्रति सत्यभामायावाक्यं	६८६	१८	शक्रं प्रति नारदस्य हितवाक्यं	६८९	२८
मानवतीं सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८७	११	शक्रं प्रति नारदस्य श्रीकृष्णात्सरोयवाक्यस्य		
यदि पारिजातवृक्षदद्यामीतं शक्रयज्ञार्थं मन्यु			कथनं	६८९	५
प्रच्छेद्यमवेदिति सत्यभामायावाक्यं	६८७	१७	नारदं प्रति सरोयस्य शक्रस्य वाक्यं	६८९	११
श्रीकृष्णस्य पारिजातवृक्षानयनस्यो कारादि	६८७	१८	श्रीकृष्णं प्रति कथनार्थं नारदं प्रति शक्रस्य		
सत्यभामासमीपे नारदस्यागमनादि	६८७	२३	समीपवाक्यं	६८४	१०
सत्यभामां प्रति नारदस्य वाक्यं	६८७	२८	देवराजं प्रति नारदस्य हितवाक्यं वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८८	४	नोक्ति.	६८४	२२
पारिजातप्रवेशार्थकथने श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य			श्रीकृष्णस्य गुणकथने शक्रं प्रति नारदवाक्यं ६८५	४	
वाक्यं	६८८	११	श्रीकृष्णश्मन. कारणकथने नारदवाक्यं ६८५	११	

प्रकरण	एके	पक्षौ	प्रकरण	एके	पक्षौ
श्रीकृष्णकृतहिरण्यवधादिकथनं	६८५	२३	प्रवरवात्यस्योयुद्धवर्णनं	७०१	६
नारदं प्रति शक्रस्य सकोपवाक्यं	६८६	७	ऐरावतगहडयोयुद्धवर्णनं	७०१	२८
नारदस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	६८६	१८	गहडस्य नखाघातेन ऐरावतस्य पतनादि	७०२	५
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य पारिजातविषयक			ऐरावते समायत्ते पुनरिन्द्रेपेन्द्रयोयुद्धं	७०२	८
प्रश्न	६८६	२२	गहडं प्रति शक्रस्य वज्रात्यागादि	७०२	१०
श्रीकृष्णो प्रति नारदस्य शकौतवाक्य कथ			वज्रास्य सन्धानार्थं गहडस्य पृथैकस्य परि		
नादि	६८६	२३	त्यागादि	७०२	१२
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्य	६८६	२५	द्वारकाचार्याद्यान्वयमार्थं प्रद्युम्नं प्रति		
श्रीकृष्णस्य वाक्येन नारदस्य स्वर्गगमनादि	६८६	२८	श्रीकृष्णस्य वाक्य	७०२	१६
शक्रं प्रति दृष्टस्यतेरुपदेशवाक्यं	६८६	३०	श्रीकृष्णस्य रथारोहणादौ वैशम्पायनोक्ति	७०२	२२
शक्रं प्रति युद्धकरणार्थं दृष्टस्यतिवाक्यं	६८७	५	राधो युद्धनिवृत्त्यर्थं शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य		
दृष्टस्यति प्रति कुहस्य कश्यपस्य वाक्य	६८७	८	वाक्यं	७०२	२८
कश्यपपठनमहादेवसोपवाक्य कथनं	६८७	१६	श्रीकृष्णबभौपे ब्रह्मादीनामागमनादि	७०३	२
कश्यपं प्रति महादेवस्य वाक्यं	६८८	२८	पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वरदानादि	७०३	५
श्रीकृष्णस्य रैवतकपर्वतगमनादौ वैशम्पाय			श्रीकृष्णबभौपे महादेवस्यागमनादि	७०३	११
नोक्ति	६८८	५	श्रीकृष्णकुम्भहृदेवस्तस्य वर्णन	७०३	१३
दाहकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८८	७	श्रीकृष्णं प्रति महादेवस्य वाक्यं	७०४	१
पारिजातहरणार्थं प्रद्युम्नसहायस्य श्रीकृष्णस्य			पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्य	७०४	१४
नन्दमवनगमनं	६८८	७	तवाग्रभिः प्रतिमां कारयित्वा ये पूजयिष्यन्ति		
श्रीकृष्णस्य पारिजातहरणादि	६८८	१३	ते मङ्गलाभवन्तीति श्रीकृष्णवाक्य	७०४	१८
युद्धार्थं शक्रस्य निर्गमनादि	६८८	१८	श्रीकृष्णस्य युद्धार्थं भैरवहृदनादौ वैशम्पाय		
शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८८	२०	नोक्तिं	७०४	२३
श्रीकृष्णं प्रति युद्धार्थं शक्रस्य वाक्यं	६८८	२१	पारिजातहरणार्थं इन्द्रेपेन्द्रयोः पुनयुद्ध		
इन्द्रेपेन्द्रयोयुद्धवृत्तान्तकथनं	६८८	२३	वर्णनं	७०४	२६
प्रद्युम्नयन्तयोयुद्धवर्णनं	६८८	२८	युद्धनिवारणार्थं कश्यपं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	७०५	१२
प्रवरवात्यस्योयुद्धवर्णनं	७००	८	कश्यपं दृष्ट्वा शक्रोपेन्द्रयोवरनरणादि	७०५	१४
अपन्त्यास्तत्रेशा प्रद्युम्नस्य दाहादि	७००	२१	इन्द्रेपेन्द्रौ प्रति युद्धनिवारणार्थमिति		
जयन्तं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं	७००	२५	वाक्यं	७०५	१६
जयन्तप्रद्युम्नयोयुद्धवर्णनं	७००	३०	श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्य	७०५	२०

॥ श्रीमद्भागवतचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वद्वितीयोऽध्यायः ॥

७८

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्तौ
युद्धं निवृत्ते सर्वेषां स्वर्गस्नानगमनादि	७०५	२४	पुण्यकविधिक्यनार्थं पार्श्वतोवाक्यं	७०८	२७
स्वर्गस्य श्रीकृष्णं प्रति द्वारकागमनार्थमदि			विधिक्यनेतेन छत्रेण स्त्री सदाभर्तृदेवतेत्यादि		
तिवाक्यं	७०५	२८	पार्श्वतोवाक्यं	७१०	२७
श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनादि	७०६	३	पुण्यकव्रतानां सम्प्रकथने पार्श्वतोवाक्यं	७१०	२५
बाह्यकिं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	७०६	८	स्वात्माय वासपीदद्यादित्यादि पुण्यकव्रत		
पारिजातं हृष्टं द्वारकावासिनां महोत्सव			विधिक्यने उमायावाक्यं	७११	२२
वादि	७०६	१६	पुण्यकव्रतस्य द्वितीय प्रकारविधिक्यने		
सत्यभामाया पुण्यकव्रतोद्योगादि	७०६	१८	उमायावाक्यं	७१२	४
नारदस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्ति	७०७	४	निर्विषयं शरीरं वै व्रतकै पुण्यकैरपीत्यादि		
व्रतस्य दक्षिणार्थं नारदाय श्रीकृष्णप्रदा			भगवतोवाक्यं	७१३	७
नादि	७०७	८	व्रतविधिक्यने उमायावाक्यं	७१५	१
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	७०७	१९	रुक्मिणीं प्रति भाविनीव्रतादिकथने नारदस्य		
नारदं प्रति वरं वरय धर्मज्ञादित्यादि श्रीकृष्ण			वाक्यं	७१५	१८
वाक्यं	७०७	१७	रुक्मिण्याव्रतकरणादौ वैशम्पायनोक्ति	७१६	११
नित्यमेवाद्यु मे प्रीतोभवानित्यादि नारदस्य			पटपुत्रवासिनामसुराणां वधं कीर्तयेत्यादि		
प्रार्थना	७०७	१८	जनमेजयप्रश्न	७१६	१८
मत्स्यभामाया पुण्यकव्रतमहोत्सवकथनादि	७०७	२२	विपुत्रासुरे हते असुराणां तप कथनादौ		
प्रणत श्रीकृष्णं प्रत्यदितिवाक्यं	७०८	१	वैशम्पायनोक्ति	७१६	२०
देवराजं प्रति वसुदेवस्य वाक्यं	७०८	२	असुरान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	७१६	२८
पुण्यकानामुत्पत्तिं कथयेत्यादि जनमेजय			सर्वदेवानामवस्थां क्षामहेत्यादि दैत्यानां		
प्रश्न	७०८	११	प्रार्थना	७१७	४
पुण्यकव्रतोत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्ति	७०८	१२	असुरान् प्रति पितामहस्य वरदानादि	७१७	७
श्रीकृष्णसमीपे नारदं प्रति पुण्यकोत्पत्तिं			असुरान् प्रति महादेवस्य वाक्यं	७१७	१२
ज्ञानार्थं रुक्मिणीवाक्यं	७०८	१८	ब्रह्मदत्तस्य वृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्ति	७१७	२५
रुक्मिणीं प्रति नारदस्य पुण्यकोत्पत्तिप्रकार			ब्रह्मदत्तं प्रति पटपुत्रवासिनामसुराणां वाक्यं	७१८	२
कथनादि	७०८	२०	असुरान् प्रति ब्रह्मदत्तस्य वाक्यं	७१८	८
सोमपत्नीं प्रति पुण्यकव्रतकथनार्थमुमाया			असुरैः कन्या जाता ज्ञात्वा प्रद्युम्नं प्रति		
वाक्यं	७०८	१०	श्रीकृष्णवाक्यं	७१८	१२
पार्श्वतोवाक्यप्रतिव्रतार्थकथनादि	७०८	१६	पटपुत्रं प्रविश्य निकुञ्जं प्रति नारदस्य वाक्यं	७१८	२५

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तिः
राजभिः महापुराणां स्मिकरणादि ...	७१६	८	धृतमालं नारदं प्रत्यन्धकस्य जिज्ञासा	७२६	८
चित्रं प्रति निकुम्भामुरस्य वाक्यं ...	७१८	१२	अन्धकं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	७२६	१४
पटपुरे अमराणां वधायै श्रीरुष्णादीनां			अन्धकस्य मन्दारपर्वतगमनादौ वैशम्पाय		
गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७१८	२२	नोक्तिः ...	७२६	२८
पटपुरादानवानां युद्धायै निर्गमनादि ...	७२०	४	रूपिणं मन्दरं प्रत्यन्धकस्य वाक्यं ...	७२७	७
चेदिपतिप्रहृष्टीनाममुरसाहाय्यकरणादि	७२०	१०	मन्दरं प्रति महादेवस्यानुपहादिकथनं ...	७२७	१५
अमुरैः सह यादवानां युद्धवर्णनं ...	७२०	१८	अन्धकवाक्येण महादेवस्य क्रोधादि ...	७२७	२२
युद्धभेदं दृष्ट्वा श्रीरुष्णादीनां क्रोधादि	७२०	२४	रुद्रशूलैरान्धकस्य वधादि ...	७२८	१
कणोदिभिः सह प्रद्युम्नस्य युद्धवर्णनं ...	७२१	८	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ...	७२८	१०
शिरोपालादीनां प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७२१	१२	श्रीरुष्णस्य दारकास्त्रीलाकथने वैशम्पाय		
शिरोपालप्रद्युम्नयोर्युद्धवर्णनादि ...	७२१	१७	नोक्तिः ...	७२८	१२
प्रद्युम्नं प्रति विनिन्दकेसरस्य वाक्यं ...	७२१	२०	रैवतपर्यन्तं बलदेवस्य स्त्रीलावण्येनादौ वैशम्पाय		
ब्रह्मदत्तं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७२१	२८	नोक्तिः ...	७२९	४
भूमिपालानां प्रद्युम्नकृतवन्धनादौ वैशम्पाय			जलक्रीडायै वाक्यं किं प्रति श्रीरुष्णवाक्यं	७२९	६
नोक्तिः ...	७२९	४	समुद्रं प्रति जलक्रीडायै श्रीरुष्णस्याज्ञा	७२९	८
पलायमानानां योधानां प्रति निकुम्भवाक्यं	७२९	५	श्रीरुष्णबलदेवादौनां जलक्रीडावर्णनादि	७२९	१५
प्रत्यागतेराजभिर्घट्टनां युद्धवर्णनं ..	७२९	१०	श्रीरुष्णादीनां जलक्रीडानन्तरमनुत्तेजन		
श्रीरुष्णादिभिर्निकुम्भस्य युद्धवर्णनं ...	७२९	१८	घट्टणादि ...	७३३	१
अश्विनं प्रति श्रीरुष्णस्य निकुम्भकृतान्त			नारदस्य वीणावादनादि ...	७३३	१६
कथनं ...	७२९	८	भाग्यमतीहरणकृतान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	७३४	८
पटपुरं प्रविष्टस्य श्रीरुष्णस्य युद्धकथनं ...	७२९	११	निकुम्भेन भाग्यमती हरणां दृष्ट्वा श्रीरुष्णा दी		
मुदघ्ननेन श्रीरुष्णस्य निबुध्यवधादि ...	७२९	१६	वामुन्यानादि ...	७३४	१७
ब्रह्मदत्ताय श्रीरुष्णस्य पटपुरप्रदानादि ..	७२९	१९	निकुम्भेन प्रद्युम्नादीनां युद्धवर्णनं ...	७३४	२०
अन्धकस्य वधवर्णनायै जनमेजयप्रश्नः ...	७२९	२६	प्रद्युम्नेन भाग्यमतीघट्टणादि ..	७३५	९
कश्यपस्य सभोपादिकथने वैशम्पायनोक्तिः	७२९	२८	पटपुरं प्रविष्टेन निकुम्भेन श्रीरुष्णादीनां		
कश्यपं प्रति दिव्यवाक्यं ...	७२९	१	युद्धकथनं ...	७३५	८
दिनिं प्रति कश्यपस्य वरदानं ...	७२९	२	श्रीरुष्णस्य अक्रेष निकुम्भवधादि ...	७३६	८
कश्यपवशेनान्धकस्य जन्मादिकथनं ...	७२९	६	भाग्यं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	७३६	१६
अन्धकवधायै देशानां प्रति रुद्रस्मृतिवाक्यं	७२९	२७	बलदेवेन भाग्यमतीविवाहादि ...	७३६	२५

प्रकरणं	दृष्टे	पंक्तौ	प्रकरणं	दृष्टे	पंक्तौ
वज्रनाभवधश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	७२६	२८	वज्रनाभपुरे प्रद्युम्नादीनां युद्धवर्णनं ...	७४७	२९
वज्रनाभवधवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	७२७	२	गदसाम्यौ प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७४८	३
शक्रं प्रति वज्रनाभस्य वाक्यं ...	७३७	१२	वज्रनाभपुरे श्रीकृष्णस्य गमनादौ वैशम्पाय		
मुनीन् प्रति नटस्य वाक्यं ...	७३७	२७	नोक्तिः ...	७४८	२०
हंसान् प्रति शक्रस्य वाक्यं ...	७३८	४	प्रद्युम्नवज्रनाभयोर्युद्धवर्णनं ...	७४८	२६
वज्रनाभपुरे, हंसानां गमनादौ वैशम्पाय			प्रद्युम्नेन वज्रनाभवधादि ...	७४८	६
नोक्तिः ...	७३८	२४	प्रभावतोपुच्छादिभ्यः वज्रनभरान्यस्य		
प्रभावती प्रति हृषीकाकं ...	७३८	६	दाकादि ...	७४८	१४
प्रभावतीसमीपे प्रद्युम्नस्य गुणकथनादि ...	७३८	१२	दारकायां पुनर्यहनिर्घोषार्थं विद्यकृष्णां		
हंसां प्रति प्रभावतीवाक्यं ...	७३८	२२	प्रति शक्रवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	७५०	६
प्रभावतीं प्रति सुचिमुखीवाक्यं ...	७४०	२	दारकापुर्याः शोभावर्णनादि ...	७५०	१६
हंशवज्रनाभयोः संवादः ...	७४०	७	श्रीकृष्णस्य नटहंशोभादर्शनादौ वैशम्पाय		
वज्रनाभपुरे नटस्य प्रवेशादौ वैशम्पायनोक्तिः	७४०	३०	नोक्तिः ...	७५१	२३
नटवेशेन यादवानां वज्रनाभपुरे प्रवेशादि	७४१	१३	श्रीकृष्णस्य वसुदेवादीनां दर्शनादौ वैशम्पाय		
हंशीप्रभावत्योरुक्तिप्रत्युक्तिः ...	७४२	५	नोक्तिः ...	७५३	२३
हंशी प्रति कामसन्तप्तायाप्रभावत्यावाक्यं	७४२	२०	यादवान् प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७५४	१२
हंशीं प्रति भ्रमररूपिणः प्रद्युम्नस्य वाक्यं			यादवभयायां नारदस्यागमनादि ...	७५५	३
वैशम्पायनोक्तिः ...	७४३	१	यादवभयायां श्रीकृष्णस्य पराक्रमकथने नारद		
प्रभावत्या सह प्रद्युम्नस्य गात्रध्वनिविवाहादि	७४३	१२	वाक्यं ...	७५५	६
चञ्चवतीगुणवतीभ्यां प्रभावत्याः कथोप			श्रष्टमहिषीणामपत्यानि कथयेत्यादि जनमे		
कथनं ...	७४४	१४	जयप्रश्नः ...	७५८	१३
चञ्चवतीगुणवतीभ्यां गदसाम्ययोगान्धर्व्य			रुक्मिण्याद्यष्टमहिषीणां सन्तिकथने वैशम्पाय		
विवाहादि ...	७४४	१८	नोक्तिः ...	७५८	१४
प्रभावतीं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७४४	२६	शम्बरवधवृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्न	७५८	१५
वज्रनाभं प्रति कश्यपस्य वाक्ये वैशम्पाय			शम्बरजनप्रद्युम्नहरणादौ वैशम्पायनोक्तिः	७५८	१६
नोक्तिः ...	७४६	८	मायावतीं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७६०	२
प्रभावत्यादीनां पुत्रप्रसवार्थं युवतो वज्रनाभस्य			प्रद्युम्न प्रति मायावतीवाक्यं ...	७६०	८
सकोपवाक्यं ...	७४६	१७	प्रद्युम्नस्य शम्बराज्ञानादि ...	७६०	२०
प्रद्युम्नप्रभावत्योरुक्तिप्रत्युक्तिः ...	७४७	८	शम्बरपुत्रैः सह प्रद्युम्नस्य युद्धवर्णनं ...	७६०	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ति
शक्रस्य प्रद्युम्नपराक्रमकथनं ७६२	१०		वाक्यं ७७६	६	
शक्रपुरातनैः प्रद्युम्नस्य युद्धकथने वैशम्पाय			वासुदेवमाहात्म्यकथनेऽर्जुनवाक्यं ... ७७६	२०	
नोक्तिः ७६१	२२		अर्जुनकृष्णयोः संवादः ७७८	३	
शम्बरमात्मप्रद्युम्नयोर्दुर्वर्णनं ७६२	२०		युधिष्ठिरादीनां वासुदेवमाहात्म्यश्रवणादौ		
शम्बरप्रद्युम्नयोर्मुञ्च वैशम्पायनोक्ति ... ७६४	१८		वैशम्पायनोक्तिः ७७८	३०	
प्रद्युम्नं प्रति शक्रप्रेषितस्य नारदस्य वाक्यं ७६६	१		श्रीकृष्णस्य कर्माणि श्रोतुमिच्छामीत्यादि		
शम्बरस्य मुद्गरप्रवेष्टादौ वैशम्पायनोक्तिः ७६६	१८		जनमेजयपत्र. ७७८	३	
प्रद्युम्नकृतकात्यायनीलाभ ७६६	२४		श्रीकृष्णकृतनरकासुरादि बधकथने वैशम्पाय		
प्रद्युम्नं प्रति दिव्यावरदानं ७६७	२		नोक्तिः ७७८	६	
प्रद्युम्नकृतशम्बरवधादि ७६७	१२		बाणयुद्धश्रवणाद्यं जनमेजयपत्र. ७७८	२८	
मायावत्या सह प्रद्युम्नस्य द्वारकागमनादौ			ऊषाहरणवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ७८०	५	
वैशम्पायनोक्तिः ७६७	२२		महादेवं प्रति युद्धप्रार्थनायां बाणस्य वाक्यं ७८०	२२	
प्रद्युम्नं दृष्ट्वा हस्तिनीवाक्यं ७६८	१		बाणं प्रति महादेवस्य वाक्यं ७८०	२८	
हस्तिनीं प्रति श्रीकृष्णस्य प्रद्युम्नवृत्तान्त			सहर्षस्य बाणस्य दृढममनादौ वैशम्पाय		
कथनं ७६८	१४		नोक्तिः ७८१	४	
हस्तिण्याः सहर्षवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ... ७६८	२२		कुस्राण्डं प्रति बाणस्य वाक्यं ७८१	२२	
महादेवकथितमङ्गनाटशतनामस्तोत्रकथने			दृढध्वजभङ्गादि दृष्ट्वा बाणस्य हर्षादि ७८२	१	
वैशम्पायनोक्तिः ७६८	१		महादेवस्य विहारकथनादौ वैशम्पायनोक्ति ७८२	४	
शाल्मज्जमादौ वैशम्पायनोक्तिः ७७२	१६		ऊषायाभ्येत्यारुक्तिप्रत्युक्ती ७८३	१५	
द्वारकाशोभादर्शनार्थं राज्ञामागमनादि ७७२	२२		चित्रसेखोद्ययोः संवादः ७८४	६	
द्वारकावभाषां नारदः स्वागमनादि ... ७७३	३		द्वारकायां चित्रसेखायापारदर्शनमादौ		
मभास्यान् प्रति धन्यायाख्याने नारदस्य वाक्यं ७७३	१०		वैशम्पायनोक्तिः ७८७	१२	
भूयः कृष्णस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामीत्यादि			नारदं प्रति चित्रसेखायावाक्यं ... ७८७	१७	
जनमेजयपत्रः ७७५	१०		चित्रसेखां प्रति नारदस्य वाक्यं ... ७८७	२८	
केशवस्य माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ७७५	१८		अनिरुद्धं प्रति चित्रसेखायावाक्यं .. ७८८	१७	
तत्र शरतस्वगतं भीष्मं प्रत्यर्जुनवाक्यं ... ७७५	२२		अनिरुद्धचित्रसेखयोः संवादः ७८८	१	
ब्राह्मणश्रीकृष्णयोर्हक्तिप्रत्युक्ती ... ७७५	२५		ऊषयावज्जन्तमनिरुद्धं ज्ञाना योधान् प्रति		
भीष्मं प्रत्यर्जुनवाक्यं ७७५	२८		बाणस्य वाक्यं ७८८	२८	
श्रीकृष्णमाहात्म्यकथने भीष्मं प्रत्यर्जुन			भीतान्मूषां प्रत्यनिरुद्धवाक्यं .. ७८०	८	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
युधन्तमनिरुद्ध प्रति नारदस्य वाक्यं ...	७८०	१५	नादि ...	८०१	८
वाणसैन्यैरनिरुद्धस्य युद्धवर्णनं ...	७८०	२०	बलरामकृष्णयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८०१	१८
वाणेन सन्नानिरुद्धस्य युद्धवर्णनं ...	७८१	२५	गुरुकृतताम्रशिमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८०१	२५
वाणकुम्भाण्डयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	७८३	८	अग्निभिः श्रोत्रणादीनां युद्धकथनं ...	८०२	८
अनिरुद्धं बद्धं दृष्ट्वा नारदस्य द्वारकागमनादि ...	७८३	१८	श्रोत्राणां प्रति नारदवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८०२	१९
अनिरुद्धस्योपकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	७८४	७	युद्धार्थं बलरामकृष्णयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८०३	१२
अनिरुद्धकृतभगवतीस्तवः ...	७८४	१२	वाणयुद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८०३	१७
अनिरुद्धस्य बन्धनमाचमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८५	११	ज्वरं प्रति भगवतोवाक्यं ...	८०४	१०
पुनरनिरुद्धकृतभगवतीस्तवः ...	७८५	२३	वैष्णवश्चरष्टिकथनादि ...	८०४	२४
द्वारकायां घोरितां रोदनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८६	३	चरश्रोत्राणां संवादः ...	८०५	३
श्रीकृष्णं प्रति विप्रयोर्वाक्यं ...	७८६	११	पुनर्युद्धवर्णनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८०५	२८
विप्रं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८६	२८	तत्र रुद्रकृष्णयोः सुमुखयुद्धवर्णनादि ...	८०६	१६
अनिरुद्धान्पेपार्यं दूतप्रेषणादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८७	१०	ब्रह्मणां प्रति धृष्टिर्वाक्यं ...	८०८	१९
यादवं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८७	२४	युद्धनिवारणार्थं रुद्रं प्रति ब्रह्मणोवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८०८	१५
श्रीकृष्णं प्रत्यक्षकृतवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	७८८	१	हरिहरतत्त्वज्ञानार्थं मार्काण्डेयं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	८०८	२५
अनिरुद्धमदृष्ट्वा चराणामगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७८८	८	वाक्यं ...	८०८	२५
नारदस्य श्रोत्राणां भागमनादि ...	७८८	२०	हरिहरयोस्तत्त्वकथने मार्काण्डेयवाक्यं ...	८०८	२८
नारदं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८८	२६	श्रोत्राणादिभिर्गुरुस्य युद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८१०	८
श्रीकृष्णं प्रत्यनिरुद्धतन्त्रान्तकथने नारदवाक्यं ...	७८८	२८	कोटुर्वा प्रति भगवतोवाक्यं ...	८११	४
गुरुस्य सारार्थं श्रीकृष्णं प्रति नारदवाक्यं ...	७८८	१०	वाणवायुदेवयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८११	१६
श्रीकृष्णं प्रति गुरुस्य वाक्यं ...	७८८	१६	वायुदेववाणयोः युद्धवर्णनं ...	८११	२८
गुरुं प्रत्यनिरुद्धानयनार्थं श्रीकृष्णवाक्यं ...	७८८	२१	श्रोत्राणादेवोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८१४	२
गुरुश्रोत्राणां कृतिप्रत्युक्तौ ...	८००	४	श्रोत्राणां कृतवाणवायुश्चेदनादि ...	८१४	१४
शोणितपुरगमनार्थं श्रोत्राणादीनां निर्गमनादि ...			वाणस्य रवाथं श्रोत्राणां प्रति भवैश्वर्यवाक्यं ...	८१४	२६
			वाणं ति नन्दिवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८१५	२
			वाणहरयोः संवादः ...	८१५	१२
			श्रोत्राणां नारदयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८१६	१

प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
अनिरुद्धश्रीकृष्णयोरुक्तिप्रत्युक्ती	८१६	११०	सागरे खपतः पद्मनाभस्य माहात्म्यश्रवणार्थं		
कुम्भाण्डाय श्रीकृष्णस्य राज्यदानादि	८१६	२५	जनमेजयप्रश्नः	८३०	८
उपयानिरुद्धविवाहादिकथने वैशम्पाय			भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः	८३०	१८
नोक्तिः	८१७	४	सत्यादियुगानां परिमाणादिकथने वैशम्पाय		
वाणगोधनानयनार्थं श्रीकृष्णगरुडयोरुक्ति			नोक्तिः	८३१	६
प्रत्युक्ती	८१७	२१	भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः	८३२	३
वारुणसैन्यैः श्रीकृष्णस्य युद्धकथने	८१७	२८	जनमेजयवैशम्पायनयोरुक्तिप्रत्युक्ती	८३२	२४
वरुणश्रीकृष्णयोः संवादः	८१८	१७	भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः	८३२	३०
श्रीकृष्णादौर्ध्वं इन्द्रकायमनादि	८१८	१७	सर्कारेभ्यः भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पाय	८३४	५
आडकादीन् प्रति वासवस्य वाक्यं	८२०	२९	मार्कण्डेयस्य भगवत्कुचिप्रवेशदौ वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रत्याडकवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८२१	८	नोक्तिः	८३५	७
वाणयुद्धकथनेपश्चारे वैशम्पायनोक्तिः	८२१	२७	महापद्मोत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्तिः	८३५	१६
हरिवंशान्तर्गतवष्णुपर्वसमाप्तिः	८२२	१७	पाद्मकृत्योयष्टिकथने वैशम्पायनोक्तिः	८३६	१
हरिवंशान्तर्गतभविष्यपर्वारम्भः	८२२	२०	मधुकैटभवधृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	८३६	२०
जनमेजयस्य वैश्वकथने सौमित्रवाक्यं	८२२	२२	पाद्मकृत्येसम्बुधोत्पत्तिप्रकारकथने वैशम्पाय		
भारताख्यानं श्रुत्वा जनमेजयः किमकरो			यनोक्तिः	८३७	२३
दितिशौनकप्रश्नः	८२३	११	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः	८४०	५
जनमेजयायमेधदृत्तान्तकथने शौमित्राक्यं	८२३	१५	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्योत्तरवाक्यं	८४०	१८
व्याधं प्रति जनमेजयस्य जिज्ञासा	८२३	२१	उपसर्गादीन् श्रोतुमिच्छामीत्यादि जनमे		
व्यासजनमेजययोः संवादः	८२४	५	जयप्रश्नः	८४४	१८
शौनकासौमित्रोरुक्तिप्रत्युक्ती	८२४	३०	शृणु विस्तरतः सर्वमित्यादि वैशम्पाय		
जनमेजयं प्रति भविष्यदृत्तान्तकथने व्यास			नोक्तिः	८४४	२०
वाक्यं	८२५	२	जनमेजय वैशम्पायनयोः संवादः	८४५	२७
भविष्यदृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः	८२६	१२	ब्राह्मणधर्मकथने वैशम्पायनोक्तिः	८५२	४
प्रज्ञानां भविष्यदृत्तान्तकथने व्यासवाक्यं	८२६	१४	मधोर्देवस्य वधादिदृत्तान्तकथने वैशम्पाय		
शौनकं प्रति शौमित्रवाक्यं	८२८	७	नोक्तिः	८५३	७
यद्यपि मे यज्ञफलमित्यादि जनमेजयप्रश्नः	८२८	२२	मधोर्निपतनं श्रुत्वा सर्वेषां हर्षं वैशम्पाय		
जनमेजयं प्रति विश्वासोर्वाक्यं	८२८	१	नोक्तिः	८५५	३
			पौष्करे भगवत्स्तुतः कथनादौ वैशम्पायन		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वाक्यं ८५६	२३		जामिंश्चतुस्तान्तकयनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८७६	५
देवास्तपसा किं कुर्वन्तइत्यादि वैशम्पायन			हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ... ८७६	१४	
वाक्यं ८५८	२८		ब्रह्मणः समीपे हिरण्यकशिपोर्वरप्रार्थना	८७६	१६
सर्वेषां दीक्षापहणादौ वैशम्पायनोक्तिः	८५८	२८	वरदानेन भीतानां देवानां ब्रह्माणं प्रति		
निश्चर्यादे लोके प्रजाः कथमावृत्तिं जनमे			वाक्यं ८७६	२७	
जयप्रश्नः ८६०	२०		देवान् प्रति ब्रह्मणेवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८७६	२८
दृष्टोराज्याभिषेकादौ वैशम्पायनोक्तिः ... ८६०	२१		श्रीकृष्णं प्रति भीतानां देवानां वाक्यं ... ८७७	८	
पौष्करजमेजयवैशम्पायनयोस्तुक्तिप्रत्युक्तौ	८६१	२४	देवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ८७७	१२	
देवमालुपयोः सद्यसादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६२	१५	हिरण्यकशिपोर्व्यवार्थं श्रीकृष्णस्य तत्त्वभा		
वराहवृत्तान्तमथवप्राथं जनमेजयप्रश्नः ... ८६४	२२		गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८७७	१४	
महावराहस्य चरितकथनादि ८६४	२६		हिरण्यकशिपोः सभावर्णनादि ८७७	२०	
वाराहवृत्तान्तोदृष्टिव्याः पाताललग्नमादौ			हिरण्यकशिपुप्रभृतोनां नारसिंहवपुषो		
वैशम्पायनोक्तिः ८६६	१२		इक्ष्वाकुनादि ८७८	१६	
दृष्टिवीं प्रति भगवतोवाक्यं ८६६	२८		नृसिंहरूपं दृष्ट्वा हिरण्यकशिपुं प्रति प्रश्नादस्य		
श्रीकृष्णं प्रति दृष्टिवोवाक्यं ८६६	२८		वाक्यं ८७८	२२	
वराहकूपेण दृष्टिव्युद्गारादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६७	८	नृसिंहरूपं नाशार्थं हिरण्यकशिपोर्व्यवस्थादौ		
भगवतः दृष्टिवीमंस्थापनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६८	३	वैशम्पायनोक्तिः ८८०	३	
हिरण्यगर्भाद्युत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्तिः	८६८	२५	नृसिंहररीरे दैत्यानां बाणवर्षादि ... ८८१	३	
लोकानामधिपतिस्थापनादौ वैशम्पाय			दैत्यमायासु हतासु हिरण्यकशिपोः क्रोधादौ		
नोक्तिः ८७१	२८		वैशम्पायनोक्तिः ८८२	६	
हिरण्यवादीनां युद्धोद्योगादिकथनं ... ८७२	५		दैत्यसभायां महात्पातकथनादि ... ८८२	११	
देवानां युद्धोद्योगादि ८७२	१३		हिरण्यकशिपुं प्रति शुक्रस्य वाक्यं ... ८८२	३	
देवदामवयोर्पुंस्तुवर्णनं ८७३	२५		शुक्राचार्यवाक्यं श्रुत्वा हिरण्यकशिपोः		
वराहकृपिणा भग ता हिरण्यवस्य युद्धकथने			क्रोधादि ८८३	१०	
वैशम्पायनोक्तिः ८७४	१२		नृसिंहं प्रति देवानां वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८८४	२४
वराहस्य हिरण्यवधवादि ८७५	१		नृसिंहेन हिरण्यकशिपोर्वधवादि ... ८८४	२८	
प्रकादीनां मोचनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८७५	७	नृसिंहं प्रति देवानां वाक्यं ८८५	११	
श्रीकृष्णं प्रति देवानां वाक्यं ८७५	८		पितामहस्तनूतिं हस्तुतिः ८८५	१५	
देवान् प्रति वराहकृपिणा भगवतोवाक्यं	८७५	१२	नारसिंहवृत्तान्तानोपसंहारे वैशम्पायनोक्तिः	८८६	६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता
वामनवृत्तान्तज्ञानार्थे जनमेजयप्रश्नः ...	८८६	८	विप्रचित्तिवर्णयोर्मुद्रकयनादौ वैशम्पाय		
वामनवृत्तान्तकथनार्थं वैशम्पायनोक्तिः	८८६	१५	नोक्तिः	८१८	२३
वलिं प्रति दैत्यानां वाक्यं ...	८८७	१	दाननैः सहाग्रिणां युद्धकथनादौ वैशम्पाय		
चैलाक्यविजयार्थं वलेरुद्योगादि ...	८८७	७	नोक्तिः	८२१	८
दैत्यसैन्यानां प्रभावकथने वैशम्पायनोक्तिः	८८८	२८	अग्निभयाद्दानवानां पलायनादि ...	८२१	२७
देवसैन्यानां विस्तारकथनादि ...	८८९	१०	वृहस्पतिस्तृतामित्रस्तवः	८२२	७
देवासुरसंग्रामकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८८५	१८	वलिं प्रति प्रह्लादस्य वाक्यं	८२२	२३
तत्र यज्ञरूपेण युद्धस्य वर्णनादौ वैशम्पाय			दृष्टव्यमपि युद्धार्थं वलेर्ममनादि ...	८२३	१
नोक्तिः	८८७	४	वलिना सह देवानां युद्धे वैशम्पायनोक्तिः	८२३	१२
सकुलमुद्रवर्णनं	८८८	१५	शक्रं प्रति देवानां वाक्यं	८२३	१४
मनुचिना धरस्य युद्धकथनादौ वैशम्पाय			दानवेन्ददेवेन्द्रयोर्मुद्रवर्णनादि ...	८२३	२८
नोक्तिः	८८८	२६	वलिं न जेषीत्यादि शक्रसाक्षात्प्रवाणौ		
सहस्र सह मयस्य युद्धकथनं	८८९	२०	श्रवणं	८२४	३
पुलोस्ता सह वार्योर्मुद्रकथनादि ...	८९१	२०	देवासुरसंग्रामे शक्रस्य पराजयकथनं ...	८२४	११
पुण्या सह हयपीवस्य युद्धकथनादि ...	८९२	२४	दैत्यस्य राज्यकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८२४	१७
भगवान्नरयोर्मुद्रवर्णनं	८९३	१८	वलिं प्रति श्रियावाक्यं	८२४	२६
अग्निना सह शम्बरस्य युद्धकथनं ...	८९४	२३	पराजितादेवोः किमकुर्वन्तीत्यादिजनमेजय		
सकुलमुद्रकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८९५	१८	प्रश्नः	८२५	७
विश्वकसेनविरोधनयोर्मुद्रवर्णनं ...	८९६	१	शक्रादीन् प्रत्यदितिवाक्यं	८२५	१०
पुनःसकुलमुद्रवर्णनं	८९६	२०	कश्यपस्य माहात्म्यकथनं	८२५	१३
शकचक्रदैत्येन राणाञ्जिमुद्रकथनादौ वैशम्पाय			शक्रादिभिः सह कश्यपस्य ब्रह्मणः समीप		
नोक्तिः	८९७	८	गन्नादि	८२५	२३
राजहृद्रयोर्मुद्रवर्णनादि	८९९	१	ब्रह्मवदनस्य वर्णनादि	८२६	१
वृषपञ्चनिधुस्ययोर्मुद्रवर्णनादौ वैशम्पाय			कश्यपादीन् प्रति ब्रह्मणे वाक्यं ...	८२६	२६
नोक्तिः	८९९	२१	कश्यपादीनां तपःकथनादि ...	८२७	१७
दैत्यान् प्रति प्रह्लादस्य वाक्यं	८९५	१९	कश्यपस्तनभहापुत्रस्तवः	८२७	२५
दाननैः सह कांसस्य युद्धकथनादि ...	८९६	७	श्रीविष्णुकश्यपयोश्चक्रिप्रत्युक्ती ...	८२८	२४
अमृतादसुरेभ्योर्मुद्रवर्णनादौ वैशम्पाय			श्रीविष्णुं प्रतिश्रद्धित्यादीनां वाक्ये		
नोक्तिः	८९७	७	वैशम्पायनोक्तिः	८२८	२८

प्रकरणं	श्लो	पंक्तौ	प्रकरणं	श्लो	पंक्तौ
अदिग्धादीन् प्रति विष्णोर्वंगदागादि ...	८९८	२	श्रीकृष्णं प्रपुङ्गववाक्यं ...	८४०	२४
वरं श्रुतव्रतां देवानां ह्यर्षांश्च वैशम्पायनोक्तिः ८९८		८	श्रीकृष्णस्य कैलासयात्रादि ...	८४१	२१
वामनरूपेण विष्णोर्मन्त्रादिकथनं ...	८९८	१७	श्रीकृष्णसमोपे मुनीनामगमनादौ वैशम्पाय		
विष्णुं प्रति प्रपुङ्गवावाक्यं ...	८९०	१७	नोक्तिः ...	८४१	१८
विष्णुं प्रति देवानां वाक्यं ..	८९१	२	श्रीकृष्णस्य तपःकरणादि ...	८४३	१९
देवान् प्रति वामनस्य वाक्यं ...	८९१	१३	श्रीकृष्णसमोपे पिशाचघोरागमनादि ...	१४४	७
वभेर्घोश्च वामनस्य गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८९१		१५	पिशाचान्धैः श्रीकृष्णस्य संवादः ...	८४५	८
वनिवामनयोः संवादः ...	८९१	२८	श्रीकृष्णस्य पिशाचपुष्पचितादि वैशम्पाय		
वलिमुक्तयोः संवादः ...	८९२	१५	नोक्तिः ...	८४८	१३
चिदाद्भूमिदामार्थं वलिः श्लोकारादि ...	८९२	२५	षष्ठाक्षरं ततविष्णुसत्त्वं वैशम्पायनोक्तिः ८४८		६
प्रज्ञादेवैरोपलस्यतयोः संवादः ...	८९३	१	सामंश्चानिघर्तं पिशाचं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ८५१		५
वनिं प्रति वामनस्य वाक्यं ...	८९३	१६	श्रीकृष्णं प्रति षष्ठाक्षरं वाक्यं ...	८५१	२३
वामनस्य चिबिक्तमरूपधारणादि ...	८९३	१७	तपःकरणाद्यै विष्णोः कैलासगमनादौ वैशम्पाय		
दानवार्णां नामादिकथने वैशम्पायनोक्तिः ८९३		३	नोक्तिः ...	८५२	१
वनिं प्रति विष्णोवाक्यं ...	८९५	८	हन्तादीनां भगवत्सत्त्वोपगमनादौ वैशम्पायन		
विष्णुं प्रति वभेर्घोवाक्यं ...	८९५	१८	वाक्यं ...	८५३	१
वनिं प्रति चिबिक्तमस्य वाक्यं ...	८९५	२२	महादेवस्य श्रीकृष्णसमोपागमनादि ...	८५३	१०
वसे, घालानप्रवेशादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८९५	२६	श्रीकृष्णस्य महादेववचनः ...	८५५	१
वह्नुं वनिं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	८९६	६	श्रीकृष्णं प्रति महादेववाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ८५५		२८
वनिस्तनया विष्णुमुक्तः ..	८९६	११	मवेष्टरुतस्य श्रीकृष्णस्यतः ...	८५६	१५
वर्धं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	८९७	६	मुनीनां प्रति द्वित्रय श्रीकृष्णमाहात्म्यकथनं ८५८		५
वामनस्योपलस्यतयने वैशम्पायनोक्तिः ...	८९७	१३	महादेवं प्रति मुनीनां वाक्यं ...	८५८	२१
विष्णुः विमये कैलाशं गतवति जनमेजयस्य ८९७		२५	मवेष्टरुतश्रीकृष्णस्यतः ...	८५८	२८
विष्णोः कैलासगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८९८	४	श्रीकृष्णस्य वदविक्रामगमनादि ...	८६०	४
श्रीकृष्णसमोपे विष्णुः प्रपुङ्गवावादि ...	८९८	१५	पौरुषकथं कृष्णस्यकथने वैशम्पायने जि. ८६०		८
वर्धोर्ध्वं प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ८९८		२१	नारदं प्रति पौरुषकथं वाक्यं ...	८६१	१
पारद्वयं प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ८९८		१२	पौरुषकं प्रति नारदवाक्यं ...	८६१	१४
वर्धं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८९०	११	नारदं प्रति कुरुषु पौरुषकथं वाक्यं ...	८६१	२९
श्रीकृष्णं प्रति वाक्यद्विवाक्यं ...	८९०	१५	मुहूर्ते पौरुषकथं नारदवाक्यमदि ...	८६१	४७

प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति	प्रकरण	पृष्ठ	पंक्ति
रात्रौ यादवानां युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६२	१८	हंसडिम्बकयोः क्रोधादौ वैशम्पायनोक्तिः	८८०	२३
योधानप्रतिपौण्ड्रकस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८६३	२८	श्रीकृष्णस्य युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	८८८	१०
समहावृद्धिः पौण्ड्रकस्यादि सात्यकिवाक्यं	८६४	१८	युद्धार्थं हंसडिम्बकयोर्गमनादि ...	८८८	८
पौण्ड्रकं प्रति सात्यकेः संकोधवाक्यं ...	८६५	६	पुष्करे उभयसेनयोर्द्वन्द्वे वैशम्पायनोक्तिः	८८०	८
सात्यकिपौण्ड्रकयोर्युद्धवर्णनं ...	८६६	१५	सर्वेषां दन्दयुद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८८१	८
एकसत्यवल्लभरामयोर्द्वन्द्वकथनादि ...	८६७	१२	हंसवलदेवयोर्द्वन्द्ववर्णनं ...	८८१	३०
श्रीकृष्णस्य बदरिकाश्रमाद्वारकागमनादि	८६८	२६	डिम्बकसात्यकयोर्द्वन्द्ववर्णनं ...	८८२	२६
श्रीकृष्णं प्रति पौण्ड्रकस्य वाक्यं ...	८६८	२१	रात्रयेः सह वसुदेवोपशेषेनयोर्द्वन्द्वं	८८३	२५
पौण्ड्रकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	८६८	३०	वसुदेवं प्रति हिडिम्बस्य वाक्यं ...	८८४	१६
वासुदेवपौण्ड्रकयोर्द्वन्द्वे वैशम्पायनवाक्यं ...	८७०	११	हिडिम्बवलदेवयोर्द्वन्द्ववर्णनं ...	८८४	२५
पौण्ड्रकस्य वधादि ...	८७१	१३	गोवर्द्धने हंसडिम्बकाभ्यां श्रीकृष्णादीनां युद्धं	८८५	१३
निपादेशरामयोर्द्वन्द्वे वैशम्पायनवाक्यं ...	८७१	८	श्रीकृष्णं प्रति हंसस्य वाक्यं ...	८८६	८
समाधां यादवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८७१	१०	श्रीकृष्णकृतहंसवधे वैशम्पायनोक्तिः	८८७	१
श्रीकृष्णचरितं आहुतिमिच्छामीतिप्रश्नः	८७२	४	डिम्बकस्य विलापे वैशम्पायनोक्तिः ...	८८७	१४
हंसडिम्बकयोस्तप कथनादि ...	८७३	७	कृष्णादर्शनाथं यशोदादीनां गोवर्द्धनगमनं	८८७	३०
मुनीन् प्रति हंसस्य वाक्यं ...	८७४	१८	नन्दादीन् प्रति वासुदेवस्य वाक्यं ...	८८८	४
हंसडिम्बकौ प्रति मुनीनां वाक्यं ...	८७५	५	श्रीकृष्णं प्रति नन्दस्य वाक्यं ...	८८८	११
मुनीन् प्रति हंसडिम्बकयोर्वाक्यं ...	८७५	२०	यशोदां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	८८८	१४
तौ प्रति दुर्वासामेवावाक्यं ...	८७६	१०	पुष्करे श्रीकृष्णं प्रति मुनीनां वाक्यं ...	८८८	२२
हंसडिम्बकयोर्द्वन्द्वे सात्यककथनादि ...	८७७	८	भारतस्य अथर्वविद्यादिज्ञानार्थं प्रश्नः	८८८	५
श्रीकृष्णस्य समीपवैश्रवनादि ...	८७७	२६	भारतअथर्वविद्यादि कथने वैशम्पायनोक्तिः	८८८	७
दुर्वासाम्प्रत्युत्तौ प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८७८	३८	सर्वपञ्चानुकोत्तनादि ...	१०००	२
श्रीकृष्णं प्रति क्रुद्धस्य दुर्भ्यः संमोवाक्यं ...	८७८	२५	चिपुरासुरवधकृतान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	१००२	१०
दुर्वासामं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८८०	८	शिवस्य चिपुरवधादि ...	१००५	१
हंसतत्त्वविधाः संवादः ...	८८१	६	हरिवंशान्तर्गतकृतान्ते वैशम्पायनवाक्यं ...	१००५	१३
जनादेनस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८८२	५	हरिवंशे श्रुते किंकजमिथ्यादि जगमेजयप्रश्नः	१००६	१०
श्रीकृष्णप्रनाहंनम्राष्ट्रापयोः संवादः	८८४	४	हरिवंशअथर्वफलकथनादि ...	१००६	१८
प्रह्लादस्यसमीपे सात्यकेः प्रेषणादि	८८५	१४	हरिवंशपर्यन्तमात्रिः ...	१००७	२
जनाहंनम्राष्ट्रापयोरुपयोः संवादः	८८६	१			

THE MAHABHĀRATA, AN EPIC POEM,

WRITTEN BY

THE CELEBRATED VEDA VYĀSA RISHI.

VOL. IV.

CONTAINING

- PART XIII.—ANUSHASANA PARVA
XIV.—ASHUAMEDHIKA PARVA
XV.—ASHRAMABASIKA PARVA,
XVI.—MAUSALA PARVA,
XVII.—MAHAPRASTHANIKA PARVA
XVIII.—SUARGĀROHANIKA PARVA
XIX.—KHILA HARIBANSHA PARVA

EDITED AND CAREFULLY COLLATED WITH THE BEST MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE
SANSKRITA COLLEGE OF CALCUTTA BY NIMACHANDRA SIROMANI PANDIT OF THE
COLLEGE AND RAMAGOVINDA, PANDIT TO THE ASIATIC SOCIETY

AND

RAMAHARI NYAYA PANCHANAN

AND

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD

1839

श्रीमहाभारतं

श्रीमन्महर्षिर्वेदव्यासविरचिता

श्रीमन्महाभारतसंक्षेपे

अनुशासनाख्यमेधिकाश्रमवासिकमौसलमहाप्रस्थानिक
स्वर्गारोहणिकखिलहरिवंशपर्वघटितः

चतुर्थः

साधारणविद्याष्टाङ्गार्थकमितिधनव्ययेन मुञ्चितुमारब्धस्तत्परित्यक्तत्वात्
गौडदेशीयाया अर्थातिकाख्यभाषाया अनुवृत्त्या

कलिकातास्तुतुषाया तन्मोक्षसाधने

मुद्रितः

संस्कृतपाठशाखापद्धतिना श्रीनिवासाख्यश्रीरामविना अर्थातिकाख्यभाषापद्धतिना
श्रीरामगोविन्दतर्कालेन श्रीरामहरिन्यायप्रधाननेनापि
संप्रोक्षितम्

शकाब्दाः १७६१

• ख० १८१८

श्रीमहाभारतं

॥ अनुशासनपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमः । देवं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शमो यज्ञविधाकारः सूक्त उक्तः पितामह । न च मे हृदये शान्तिरस्ति श्रुतिदमीदृश्या

अस्मिन्नर्थे यज्ञविधा शान्तिरुक्ता पितामह । स्वकृते का नु शान्तिः स्वाच्छमाद्वयविधादपि ।

शराक्षितग्रोरे हि तीक्ष्णमृगमुदीक्ष्य च । शर्मा नोपलभे वीर दुष्कृतान्येव चिन्तयन् ।

रुधिरपावसिकाङ्गं प्रस्नवन्तं यथाचलं । तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्र सोदैर्बर्हास्त्रिवामुजं ।

अतः कथन्तरं किन्नु मल्लते यत्पितामहः । इमामवस्थां गमिताः प्रत्याग्निरैरणजिरै ।

तथा चाभ्ये नृपतपः सहपुत्राः समान्धवाः । मल्लते निधनं प्राप्ताः किन्नु कथन्तरं ततः ।

वयं हि धार्तराष्ट्राय कालमन्युवशं गताः । कृत्वेदं निन्दितं कथं प्राप्स्यामः कां गतिं मृप ।

इदन्नु धार्तराष्ट्रश्च श्रेया मन्ये जनाधिप । इमामवस्थां सम्प्राप्तं यदेषो मां नृ पश्यति ।

सोऽहं तवं ह्यन्तकरः मुहुरहंकरस्तथा । न शान्तिमधिगच्छामि पश्यंस्तं दुःखितं चित्तै ।

दुःखोन्धनो हि समरे सहनैव्यः सहाभुजः । निहतः च धर्मैर्दृष्टिन् दुरात्मा कुलपापनः ।

न नृ पश्यति दुष्टात्मा लामय पतितं चित्तै । अतः श्रेयो मृतं मन्ये नैह जीवितमात्मनः ।

अथ हि समरे वीर गमिताः शत्रुभिः क्षयं । अभविष्यं यदि पुरां सहभाद्यभिरच्युत ।

न लामेवं सुदुःखार्त्तमर्द्रार्त्तं सायकाहितं । नूनं हि पापकर्माणि धात्रा सृष्टाः सहे नृप ।

अन्यस्मिन्नपि लोकैश्चै यथा मुच्येयं क्लिप्तिष्यात् । तथा प्रशाधि मां राजानम चेदिच्छसि प्रियं ।

॥ श्रीश्च उवाच ॥ परतन्त्रं कथं हेतुमात्मानमनुपश्यसि । कर्षणं हि महाभाग सूक्ष्मं शतदंतीन्द्रियं ।

अवापुदाचरन्तोममितिहासं पुरातनं । संवादं मृत्युगौतम्यैः काललम्बकपन्नगैः ।

गौतमी नाम कौन्तेय खविरा श्रममंयुता । सर्पेण दष्टं खं पुच्छमपश्यद्व्रतचतनः ।

अथ तं स्नायुपाशेन बन्धा सर्पममर्षितः । लुब्धकोऽर्जुनको नाम गौतम्याः समुपाशयत् ।

स चाप्रवोदयं ते स पुच्छहा पन्नगाधमः । ब्रूहि विप्र महाभागे वध्यतां केन हेतुना ।

श्रेयो प्रविष्टाभ्ये विद्यतां यण्डयोऽपि वा । नक्षत्रं बालहा पापधिरं जीवितमर्हति ।

॥ गीतगुवाच ॥ विमर्जनमवद्विस्लमवध्याऽज्जनक लया । को ह्यात्मानं गुरुं कुर्यात्प्राप्तयमविचिन्तयेत् ।

प्रवर्त्ते धर्मलघवो लोकोऽम्बुषि यथाश्रवाः । मज्जन्ति पापगुरवः शस्त्रं स्तब्धमिवोदके ।

हत्वा चैनं नामृतः स्यादयं मे जीवत्यस्मिन्कोऽत्ययः स्यादयं मे । अतोऽस्मिन् प्राणयुक्तस्य जन्तोर्मृत्योर्लोकं को नु गच्छेन्नरनृ ।

॥ लुब्धक उवाच ॥ जानाम्यहं देवि गुणगुणज्ञे सर्वान्तियुक्ताः । गुरवो भवन्ति । स्वस्यैव त्वपदेशो भवति तस्मात् त्वदं मयै मेनं हिनये ।

शमायिनः कालगतिं वदन्ति मयः । शूचं त्वयै विदस्यजन्ति । अयः धर्मं शोचति नित्यमोक्षान्ताम्ना शूचं मुञ्च हतं भुजङ्ग । ११

॥ गीतगुवाच ॥ आत्तिर्नैव विद्यतेऽस्मदिधानां धर्मात्मानः सर्वदा संजना हि । नित्यायसां यान्कोऽप्यसि तस्मादीये भावं पन्नगस्य प्रमाये ।

न ब्राह्मणानां कोपाऽसि कुतः कोपाय यातना । साहेवात् प्लव्यतां साधो मुच्यतामेष पन्नगः ।

॥ लुब्धक उवाच ॥ हत्वा लाभः श्रेयस्वाव्ययः स्वाहभ्या लाभः स्वाहलिभ्यः प्रशस्तः । कालाभाभो धम्नु सद्यो भवेत् श्रेयो लाभः कुक्षितेऽस्मिन् न ते स्वात् ।

॥ गीतगुवाच ॥ काय प्रीतिर्दृष्ट्वा तु निहत्य का कामाप्तिः प्राप्य शूचं न भुजा । कस्मात्सौम्याऽहं न चमे नो भुजङ्ग सोचार्यं वा कस्य हेतोनं कुत्सा ।

॥ लुब्धक उवाच ॥ अस्मादेकाहृद्वी रक्षितव्या नैको वज्रभ्यो गीतमि रक्षितव्यः । कृतागर्षे धर्मविदस्यजन्ति सरीसृपं पापमिमं जहिलं ।

॥ गीतगुवाच ॥ नास्ति हतं पन्नगे पुनर्को मे सम्प्रास्यते लुब्धक जीवितं वै । गुणं चान्यं नास्ति यथे प्रपश्ये तस्मात्सर्वं लुब्धक मुञ्च जीवं ।

॥ लुब्धक उवाच ॥ एव हत्वा देवराट् श्रेष्ठभाभि यशं हत्वा भागमेवाप चैव । शूखी देवो देवदत्तं परं चित्रं सर्वं जहि माभूत् विग्रहः ।

॥ भीम उवाच ॥ अवहन्मिच्छमानापि गीतमो भुजङ्ग प्रति । लुब्धकेन महाभागा पापे नैव करीर्यति ।

इष्टदुःखसमानस्तु कच्छास्तेस्तभ्य पन्नगः । उत्तमजं गिरं मन्दा मानुषीं पापपोदितः ।

॥ सर्प उवाच ॥ को नृज्जनकं देवोऽत्र विद्यते राम बालिभ । अस्त्रतन्त्रं हि मां प्लव्युर्ध्विवां यदचूचदत् ।

तस्मात् वचनादहो न कोपिनं न काम्यथा । तस्य तत्किल्बिषं लुब्धं विद्यते यदि किल्बिषं ।

॥ लुब्धक उवाच ॥ यदन्यवशमेनं दत्तं ते पन्नगाशुभं । कारणं वै त्वमथैव तस्मात्त्वमपि किल्बिषी ।

मृत्पात्रस्य क्रियायां हि दण्डचक्रादयो यथा । कारणत्वे प्रकल्पन्ते तथा त्वमपि पन्नग ।

किल्बिषी चापि मे यथः किल्बिषी चापि पन्नग । आत्मानं कारणं ह्यत्र त्वमाख्यासि भुजङ्गम ।

॥ सर्प उवाच ॥ सर्वं एतं कालवशा दण्डचक्रादयो यथा । तथाहमपि तस्मान्मे नैव देवो मेतस्मात् ।

अथ वा मतमेतत् तेऽप्यन्योन्यप्रयोजकाः । कार्यकारणसन्देहो भवत्यन्योन्यचोदनात् ।

एवं सति न देवो मे नास्ति च यो न किल्बिषो । किल्बिषं समवाये स्थान्नन्यथे यदि किल्बिषं ।

॥ लुब्धक उवाच ॥ कारणं यदि न स्यादै न कर्त्ता स्यात्स्वमप्युत । विनाशकारणं त्वं तस्मादथोऽसि मे मयः ।

‘असत्यपि हते कार्ये मेह पञ्च लिप्यते । तस्मान्नाथैव हेतुः स्यादथ किं बद्धमन्ये ।

॥ सर्प उवाच ॥ कार्याभावे क्रिया न स्यात्सत्यं सत्येऽपि कारणे । तस्मात्समस्मिन् हेतोः मे वाच्यो हेतुर्विशेषतः ।

यद्यहं कारणेन मतोऽसत्यं तत्तत् । अन्य प्रयोगेऽस्यादस्य किंस्वपी जन्तुनाम्ने ।

॥ मुन्यक उवाच ॥ वध्यस्तं सम दुर्वृद्धं ज्ञानपाती नृपसकृत् । नोपमे किं बद्धपुनर्वध्यं सन् पद्मनाभम् ।

॥ सर्प उवाच ॥ यथा ह्येवोपि जुह्वाणा मेवे वै मुन्यकर्विज । न फलं प्राप्नुवन्त्यन फलयोगे तथास्यहं ।

॥ भीम उवाच ॥ तथा भवति तस्मिंस्तु पक्ष्मे मृत्युचोदिते । आजगाम ततो मृत्युः पञ्चगं चेदमब्रवीत् ।

॥ मृत्यु उवाच ॥ प्रचोदितोऽहं कालेन पञ्चगं त्वामचूचुदं । विनाशहेतुर्नास्ति स्वमहं न प्राणिनः शिरो ।

यथा वायुश्चलधरान विकर्षति ततस्तत् । तदञ्चलद्वयस्य कालस्याहं वशानुगः ।

सालिका राजसाथैव तामसा ये च केचन । भावा कालात्मका सर्वे प्रवर्तन्ते ह जन्तुषु ।

गङ्गामा भ्यावराद्यैव दिवि वा यदि वा भुवि । सर्वे कालात्मका सर्पे कालात्मकमिदं जगत् ।

प्रवृत्तयश्च लोकेऽस्मिन्त्येव च निवृत्तयः । तासां विवृतयो यावत् सर्वे कालात्मकं सन्तः ।

आदित्यर्क्षमा वायुगमो विष्णुः प्रतकृत् । अग्निं खं श्यवी मित्च पर्येत्यो वसुधो दितिः ।

सरितः सागराश्चैव भावाभावौ च पञ्चगः । सर्वे कालेन संज्यन्ते द्वियन्ते च पुनः पुनः ।

एवं ज्ञात्वा कथं मा त्वं वदधिं सर्प मन्यसे । अथ चैवं गते दीपे ज्येति त्वमपि दीपवान् ।

॥ सर्प उवाच ॥ निर्दोष दीपवन्तं वा न त्वां मृत्योः प्रवीम्यहं । तस्याहं चोदित इति प्रवीयतावदेव तु ।

यदि काले तु दीपोऽस्ति यदि तत्रापि नेत्यति । दीपो नैव परीत्या मे न ह्यधाधिनता वयं ।

निर्दोषस्त्वस्य दीपस्य मया कथं यथा तथा । मृत्योरपि न दीपः स्यादिति मेऽहं प्रयोजनं ।

॥ भीम उवाच ॥ सर्वोऽद्याजुनः प्रोक्तं श्रुतं ते मृत्युभाषिते । नानागमं मां प्राप्तेन मन्तापयितुमर्हसि ।

॥ मुन्यक उवाच ॥ मृत्योः श्रुते मे वचनं तव चैव भुजङ्गम् । नैव तावद्दीपस्य भवति त्वयि पञ्चगः ।

मृत्युस्त्वैव हेतुर्हि यत्तन्मृत्यो विनाशने । उभयं कारणं मन्ये न कारणमकारणं ।

धिष्ण्युद्युध दुग्मात्मानं कूरु दुःखरु मतां । त्वक्षेराहं यथिव्यामि पापं पापस्य कारणं ।

॥ मृत्यु उवाच ॥ विवशो कालवशावावा निर्दिष्टकारिणौ । नावां दोषेण मन्तव्यौ यदि सम्यक् प्रपश्यसि ।

॥ मुन्यक उवाच ॥ युवाभूमे कालवशौ यदि मे मृत्युपञ्चगौ । हर्षकथे यथास्यातामेतदिच्छामि वेदितुं ।

॥ मृत्यु उवाच ॥ या काचिदेव चेष्टा स्यात्सर्वा कालप्रचोदिता । पूर्वमेवैतदुक्तं हि मया मुन्यक कालम् ।

तस्मादुभौ कालवशावावा निर्दिष्टकारिणौ । नावां दोषेण मन्तव्यौ तयोऽमुन्यक कर्हिचित् ।

॥ भीम उवाच ॥ अथोपगम्य काष्ठं तु तस्मिन्पार्थिवं वस्ये । अत्रवीत्यत्रगं मृत्युं मुन्यं चाजुनं क तथा ।

॥ काल उवाच ॥ न ह्यहं नाप्यहं मृत्युर्नायं मुन्यक पञ्चगः । किन्तिवो जन्तुमरणं न वयं हि प्रयोजकाः ।

‘अकरोऽप्यहं कर्म तत्रोऽजुनकं चोदकं । विनाशहेतुर्नामोऽस्य वयन्तेऽयं स्वकर्माणः ।

यदनेन हन्ते कथं तेनायं विधनं गतः । विनाशहेतुः कश्चास्य मर्त्ये कश्चास्य वयः ।

कथंदायद्वामेकः कश्चास्य मन्तव्यः । कश्चास्य चोदयन्तीह यथान्योऽयं तथा वयः ।

यथा मृत्पिण्डत कर्त्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमृत्सकृत कर्म मानव प्रतिपद्यते ।

यथा च्छायातपो नित्य सुप्रसङ्गे निरन्तर । यथा कर्म च कर्त्ता च सम्बद्धावात्मकर्मभिः ।

एव नाह न वै मृत्युर्न मर्षो नन्तथा भव न । न चेद्वाङ्मणी दृष्टा मित्ररेवात्र कारण ।

सस्त्रिस्तथा नृपाणे तु ब्राह्मणी गौतमी नृप । स्वकर्मप्रत्ययालोकात्मन्वाभुनक्तमप्रवोत् ।

॥ गौतम्युवाच ॥ नवे कालो न भुजगो न मृत्युरिह कारण । स्वकर्मभिरथ बाल कालेन निधन गत ।

मया च तत्कृत कर्म घेनाय मे भूत सुत । चातु कालस्तथा मृत्युमुच्चार्युनक्त पन्नग ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततो ययागत जम्भुमृत्यु कालोऽय पन्नग । अभूदिभोकोऽनृनको विभोका चैव गौतमी ।

एतच्छ्रुत्वा शम गच्छामाभू शोकरो नृप । स्वकर्मप्रत्ययालोकात्मन्वे गच्छन्ति वै नृप ।

नैतत्त्वया कृत कर्म नापि दुःखाधनेन वै । कालेन तत्कृत विद्धि निहता येन पार्थिव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येतदचन युवा बभूव विगतचरः । युधिष्ठिरो महातेजा पप्रच्छेदश्च धर्मवित ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुग सनिके पर्वणि गौतमीमुत्तरकृत्वालमृत्युकालभवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितृनाह महाभाह्य सध्वंशालविहारद । अत मे महादण्ड्य नमिद मन्मिताम्यम् ।

भूयं नु येतुमिच्छामि धर्मार्यैरहित नृप । कथ्यमान स्वया किञ्चित्सौ व्याख्यातुमर्हमि ।

केन मृत्युर्दृष्ट्येन धर्माभाग्रिय निर्जित । इत्येतत्सर्वमाचक्ष तत्सेनापि च पार्थिव ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अचापुदाहरनीमस्त्रिहासपुरातन । यथा मृत्युर्दृष्ट्येन धर्माभाग्रिय निर्जित ।

मनो प्रजापते राज्ञिच्छातुरभवत्कुत । तस्य पुत्रघ्नतं जज्ञे नृपते स्वर्थवर्धन ।

दशसन्नात्र पुत्रस्त दशशो नाम भारत । माहिषत्याम्भूद्राजा धर्मात्मा सत्यविक्रम ।

दशायस्य सुतस्तापोद्राजा परमधर्मिक । सत्ये तपमिदमेव च यम्ययि रत मय ।

मदिराय इति ख्यात श्रियया श्रियवोपति । धनुर्बद्ध च धेदे च निरतो योऽभवत्सदा ।

मदिरायस्य पुत्रोऽभूत्तुतिमान्नाम पार्थिव । महाभागे महातेजा महासत्त्वा महायु ।

पुत्रोऽनुमत्स्वामीद्राजा परमधार्मिक । मन्त्रलोकेषु विख्यात सुवीरो नाम नामत ।

धर्मात्मा कोपवादापि देवराज इवापर । सुवीरस्य तु पुत्रोऽभूत्सर्वधामनुज्ज्वल ।

मुदुञ्च इति स्य त मन्त्रैश्च भूतामरः । दुर्नयैश्च वपुः पुत्रोऽयिप्रदुश्चुति ।

दुर्थाधनो नाम महान् राणा राजर्षिभक्तम् । तत्प्रेम्नमसोर्थस्य मयासेधनिवर्त्तनम् ।

विषये वामनस्य सन्धेगव प्रवर्त्तति । रत्नैर्धनैश्च पशून्मि शयैद्यापि श्रयिष्ये ।

नगरैर्बिन्दयत्यस्य प्रतिपूर्णलदाभवत् । न तस्य विषये चाभूत्कृपणे नापि दुर्गतम् ।

याधितो वा शत्रो वापि तस्मिन्नाभूत् कचित् । मुदविणो मधुरवागमस्युर्जितेन्द्रिय ।

धर्मात्मा चानृशमश्च विकान्तोऽयविकत्यन । यथा च दान्तो मेधावो प्रज्ञान सत्यमद्वरः ।

न बान्मना दान्ता च वेदवेदाङ्गपारगः । च नर्षदा देवनदो पुण्या शीतजम्बा शिवा ।

चक्रमे पुरुषाद्यैश्च भवेन भारत । तस्या जज्ञे तदा नथा कथा राजीवनेत्रना

नाम्ना सुदर्शना राजन् रूपेण च सुदर्शना । तादृश्या न नारीषु भूतपूर्व्या युधिष्ठिर ।
 दुर्थाधनमुता यादृगभवदरवर्णिनी । तामग्रियरुने सावाप्तानकन्या सुदर्शना ।
 भूत्वा च ब्राह्मण्यो राजन् वरयामास तं नृप । दरिद्रस्यास्यैवैष्य ममोयमिति भायिर्न ।
 न दित्सति सुतां तस्मै तां विप्राय सुदर्शना । ततोऽस्य वितते यज्ञे नष्टोऽभूद्व्यावहनः ।
 ततः सुदु खितो राजा वाक्यमाह द्विजांस्तदा । दुष्कृतं मम किन्तु स्याद्भवंता वा द्विजर्षभाः ।
 येन नाग्रे जगामाग्निं कृतं क्षुपुयेष्विव । न क्षान्पं दुष्कृतं नोऽस्ति येनाग्निनाशमागतः ।
 भवतां चायं वा महेन्द्र सत्येनैतदिमृश्यातां । तत्र राज्ञो वचः श्रुत्वा विप्रास्तै भरतर्षभ ।
 नियता वाग्यताद्यैवः प्रवक्तुं शरणं ययुः । तान्दर्शयामास तदा भगवान् हव्यवाहनः ।
 खं रूपं दीप्तिमत्कलाः शरदकं वमद्युति । ततो महात्मा तानाह दहना ब्राह्मण्यभान् ।
 वरयामास्तेनाऽथाय दुर्थाधनमुतामिति । ततस्तै कष्टमुत्पाद्य तस्मै राज्ञे न्यवेदयन् ।
 ब्राह्मणा विस्मिता सर्वे यदुक्तं चित्रभानुना । ततः स राजा तच्छ्रुत्वा वचनं ब्रह्मवादिनां ।
 श्रवाय परमं हर्षं तथेति प्राह पुष्टिमान् । प्रयाचत च तं शुश्रूक्ष भगवान् विभवंशुम् ।
 नित्यं वाविध्यमिह ते चित्रभाजो भवेदिति । तमाह भगवान्मित्रैर्वमंस्त्विति पार्थिव ।
 ततः माविध्यमद्यापि माहिष्मत्यां विभावयोः । इष्टं हि सहदेवेनै दिशं विजयता तदा ।
 ततस्त्वं समस्तद्वयं कन्यामाहृतवासवं । ददौ दुर्थाधनो राजा पावकाय महात्मने ।
 प्रतिजयाह चाग्निस्तु राजकन्या सुदर्शना । विधिना वेददृष्टेन वयोर्हाराविवाध्वरे ।
 तस्या रूपेण श्रीलेखे कुलेन वपुषा श्रिया । श्रमवत् प्रीतिमानग्निर्गर्भं पोष्या मनो दधे ।
 तस्यां वमभवत्पुत्री नामाग्रियः सुदर्शनः । सुदर्शनस्तु रूपेण पूर्णैन्दुमदृशोपम ।
 शिशुरेवाथगासर्वं पंगं ब्रह्म जनातनं । अधौघवास्त्रम नृपो नृगस्यासौत्पितामहः ।
 मल्लायौघवती कन्या पुत्रदौघरघोऽभवत् । तामौघशान् ददौ तस्मै स्वयमौघवतीं सुतां ।
 सुदर्शनाय विदुषे भार्यायै देवकृषिणी । स गृहस्थाश्रमरतस्तथा सह सुदर्शनः ।
 कुर्वन्नेवममद्राजश्रेष्ठायैव समन्वित । गृहस्थयावज्ज्यामि श्रुत्युमित्येव स प्रभो ।
 प्रतिज्ञामकरोऽहोमान् दीप्तमेजा विज्ञाप्यते । तामौघवतीं राजन् स पावकसुतोऽप्रवीत् ।
 श्रुतिधेः प्रतिकूलं ते न कर्तव्यं कथञ्चन । येन येन च तुल्येन नित्यमेव ह्ययातिधियः ।
 श्रयात्मनः प्रदानेन न ते कार्या विचारणा । एतद्भूतं मम सदा यदि गंपरिवर्तते ।
 गृहस्थाभासु सुत्रोणि भातिर्येत्स्यते परं । प्रमाणं यदि वामोह वचस्तै मम शोभने ।
 ददं वचनमयथा यदि त्वं धारयेत् । निकांते मयि कन्याणि तया मविहितेऽनघे ।
 नातिविधौऽवमन्तयः प्रमाणं यद्यहं तव । तमप्रयोदौघवतीं तथा मूर्ध्नि हताश्रयिनिः ।
 न मे गृहस्थान्तिद्विदृष्टं कथञ्चन । जितौऽमाप्सु गृहे तदा गृह्यु सुदर्शनं ।
 ददतोऽन्धमद्राजन् श्रमाश्रयो तदा यदा । दद्यादन्तु गते तत्किमपिपुत्रे मुदधने ।

अतिविब्राह्मण श्रीमात्मानाश्चैषवती तदा । अतिथ कृतमिच्छामि त्वया वरवर्णिनि ।
 प्रमाण यदि धर्मोत्तमं गृहस्थाश्रमसमत । इत्युक्त्वा तेन विप्रेण राजपुत्री यशस्विनी ।
 विधिना प्रतिजयाच्च वेदोक्तेन विशास्यते । आसनञ्चैव पादञ्च तस्मै दत्त्वा द्दिशतये । ११५
 प्रोवाचैषवती विप्र केनार्यं किं ददामि ते । तामब्रवीत्ततो विप्रो राजपुत्री सुदर्शनो ।
 त्वया ममार्थं कल्याणि निर्व्यग्रद्वैतदाचर । यदि प्रमाणं धर्मोत्तमं गृहस्थाश्रमसमत ।
 प्रदानेमात्मनो राज्ञि कर्तुमर्हसि मे प्रियं । स तया कृन्वमानोऽन्यैरोष्मिन्तैर्नृपकन्याया ।
 नान्यमात्मप्रदानात्स तस्या वने वरं दिज । सा तु राजपुता सत्त्वा भर्तृवचनमादित ।
 तथेति लज्जमाना सा तमुवाच द्विजर्षभ । ततो विहस्य विप्रार्थं सा चैवोपविशे ह । ११६
 संसृत्य भर्तृवचनं गृहस्थाश्रमकाङ्क्षिण । अयं प्राणरुपादाय स पावकिल्बषगमन ।
 गृह्युना रौद्रभवेन नित्यं बन्धुनिवासित । ततस्त्रायममगम्य खं पावकसुतसदा ।
 ता व्याजहारैषवती कासि धातेति पाषण्डत । तस्मै प्रतिवच सा तु भर्षे स प्रददौ तदा ।
 कराभ्यां तेन विप्रेण स्फुट्य भट्टप्रता सतो । उच्छिष्टास्मीति मन्वाना लज्जिता भर्तृवै च ।
 त्वत्पीडिताऽभक्त्यास्त्री न चैवावाचऽयं किञ्चन । अयं तां पुनरेवेदं प्रोवाच स सुदर्शन । ११७
 क्व सा साक्षी कुतो धाता गरीय किमतौ मम । पतिप्रता सत्यशीला नित्यं चैवाग्नेर्वरता ।
 कथं न प्रत्युदेत्यथ स्मयमाना यया पुरा । उदज्ज्वल्यस्तु तं विप्रं प्रत्युवाच सुदर्शन ।
 अतिथिं विद्धि सप्राप्तं ब्राह्मणं पावके च मा । अनया कृन्तमानोऽहं भार्यया तव सत्तम ।
 तैक्षैरतिथिपत्कारैर्भद्रज्ञेया वृता मया । अनेन विधिना सेयं मामर्चयिष्ये शुभानना ।
 अमरुपं यद्वचन्यतस्तद्भवान् कर्तुमर्हति । कृतमुद्रहस्तस्तु सत्युक्तं वै समन्वगान् । ११८
 धीनुप्रतिज्ञमचैव बधियामोति चिन्तयन् । सुदर्शनस्तु मनसा कर्मणा चक्षुषा मिरा ।
 त्वर्कैर्बन्धुमन्युषं धम्यमानोऽप्रसीदित । कुरुतं तेऽस्तु विप्राग्र्यं प्रीतिर्हि परमा मम ।
 गृहस्थस्य ॥ धर्मोऽग्न्यः सम्प्राप्नोतिपूजनं । अतिथिं पूजितो यस्तु गृहस्थस्य हि गच्छति ।
 नान्यलक्षात्परो धर्म इति प्राज्ञर्षगोपिण । प्राणा हि मम दाराय यथाव्यदिधेन वसु ।
 अतिथिभ्यां मया देयमिति मे व्रतमादित । नि मन्दिग्ध मया वाक्यमेतत्प्रो समुदाहृत । ११९
 तेनाह विप्र सद्येन स्वयमात्मानमात्मने । श्रियवो वायुराकाशमापो ज्योतिर्यं पञ्चम ।
 सुहिरात्मा मनः कालो दिग्गैव गणा दश । नित्यमेते हि परस्मिन् देहिनां देहयथिता ।
 मृतं दुष्कृतं चापि कर्म धर्मभृताम्बर । यथैषा नानृता वाणी मयाच समुदीरिता ।
 तेन सद्येन मा देवा पामयन्तु दहन्तु वा । तेता नादं समभवद्दिशु सन्ध्यां भारत ।
 असृत् सत्यमिथेवं नैतन्मिथ्येति सन्धत । उदगात्तु ततस्त्रायायिकाम स वै दिज ।
 वपुषा चास्य भूमिस्तथाप्य वायुरिवोद्यत । खरेण विप्रं भैक्ष्येण चोक्तोक्ताननुनादयन् ।
 उवाच येन धर्मोऽयं पूज्यमात्मन्यु नामत । धर्मोऽहमसि भद्रो ज्ञायासायै तवागध ।

प्राप्तः सत्यश्च ते ज्ञात्वा प्रीतिर्मे परमा लघि । विजितश्च लया मृत्युर्योऽयं लाभनुगच्छति ।
 रन्मन्विधौ तव सदा लया धृत्या वशीकृतः । न चास्ति शक्तिर्येलेऽप्ये कश्चित्पुरुषोत्तमः ।
 पतिव्रतामिमं साध्वी तवोदोचितमुत्तम । रचिता लघुणैर्येषा पतिव्रतगुणैस्तया । १६४
 अधृष्ट्या यदियं मूयात्तथा तत्रान्यथा भवेत् । रया हि तपसा स्नेन संयुक्ता ब्रह्मवादिनी ।
 पावनार्थं च लोकस्य धरिच्छ्रेष्ठा भविष्यति । अनेन चैव देहेन लोकौस्तमिह पत्स्ये ।
 अर्द्धेनाधवती नाम स्वामर्द्धेनानुयास्यति । शरीरेण महाभागा योगो ह्यस्या वशे स्थितः ।
 अनया स च लोकौच गन्तासि तपसाजितान् । यत्र नाष्टस्तिमभ्येति श्रान्तं तस्मान् सनातनान् ।
 अनेन चैव देहेन लोकौस्तमभिपत्स्यसे । निर्जितस्य लया मृत्युरैश्वर्यं च तवोत्तमः । १६५
 पञ्चभूतान्यतिशान्तः संवोर्था च मनोजवः । गृहस्थोऽर्थेणानेन कामक्रोधौ च ते जितौ ।
 क्षेप्तो रागस्य तन्द्रो च मोक्षोऽत्रैक्य केवलः । तव शुभ्रपथा राजन् राजपुत्र्या विनिर्जिताः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ शुक्रानान्तु सहस्रेण वाजिनो रथमुत्तमं । युक्तं प्रयत्नं भगवान् वासवोऽयोजगाम तं ।
 मृत्युरात्मा च लोकौच जिता भूतानि पञ्च च । युद्धिः कालो मना चैव कामक्रोधौ तथैव च ।
 तस्माद्वाथयमस्यस्य नान्यदेवतमस्ति वै । एते ऽतिथिं नैरव्याच मनसैर्दिवाचरय । १६६
 अतिथिं पूजितो यद्धि ध्यायते मनसा शुभं । न तत्कतुश्चेतेनापि तुल्यं मां प्रार्थनोपिणः ।
 पात्रं त्वतियमासाद्य शीताख्यं यो न पूजयेत् । एष दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ।
 सततं कथितं पुत्र मयाख्यानमनुत्तमं । यथाहि विजितो मृत्युष्टे हस्तेन पुराभवत् ।
 धन्यं यश्चरामयायुमिदमाख्यानमुत्तमं । सुभूयताभिमन्तव्यं सर्वदुश्चरितापहं ।
 इदं यः कथयेद्दिदानहन्त्यहनि भारत । सुदर्शनस्य चरितं पुण्यालोकानवाप्नुयात् । १६७
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपूर्वणि अनुशासननिके पूर्वणि सुदर्शनोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणं यदि दुष्प्राप्यं चिभिर्धर्मैर्नैराधिप । कथं प्राप्तं महाराज चमिषेण महात्मान् ।
 विद्यामिषेण धर्मोत्तमं ब्राह्मणत्वं नरर्षभ । योतुमिच्छामि तत्त्वेन तस्मै ब्रूहि पितामह ।
 तेन ह्यस्तिवोर्था वशिष्ठस्य महात्मान् । हतं पुत्रशतं सद्यस्तपसापि पितामह ।
 पातुधामाय बहुषो राक्षसानिष्कतेजसः । मन्दुनाविष्टदेहेन सृष्टाः कालान्तकोपमा ।
 महान् कुम्भिकवंशश्च मन्त्रार्थिभक्तसङ्घः । स्थापितो नरलोकोऽस्मिन्विद्वान् ब्राह्मणमन्तव्यः । १६८
 अथोक्तस्मात्प्रसन्नोऽयं मुनिर्ब्रूयात् महातपाः । विनोचितो महासचात्पशुनामनुपागतः ।
 हरियश्मः कनौ देवालोपयितास्तेजसा । पुस्ततामनुमस्यतां विद्यामित्रव्य धीमतः ।
 नाभिवादयते धैः देवराते नराधिप । पुत्राः पञ्चाशदेवापि शत्राः रूपचता गताः ।
 विमृश्यन्मृगं भुङ्क्तुं देव्याकुं प्रीतिपूर्वकं । अवाक् शिरा दिवं नीतो दक्षिणामाश्रितो दिमे ।
 विद्यामित्रस्य विपुला नदी देवर्षिचरिता । कौशिकी च शिवा पुण्या ब्रह्मर्षिसुरचरिता । १६९
 ततो विप्रकरी चैव पञ्चचूडा गुह्यमता । रंभा नामाश्रयाः ब्राह्मणस्य जैनस्यभ्यगा ।

तथैवायं भयादध्वा वग्निश्च सलिले पुरा । आत्मानंभस्मज्यन् श्रीमान् विषाग्नं पुनरुत्थितः ।
तदाप्रभृतिं पुण्या हि विषाग्नोभस्महानदी । विख्याता कर्मणा तेन वग्निश्च महात्मनः ।
वाग्निश्च भगवान् येन देवर्षेणायगं प्रभुः । सुत प्रीतमनाद्यामीच्छाप्रापेनममुञ्चत ।
भुवस्तोत्तानपादस्य ब्रह्मर्षिणां तथैव च । मध्ये ज्वलति यो नित्यमुदीचोमाश्रितो दिशं ।
तस्मैतानि च कर्माणि तथान्यानि च कौरव । चक्षियस्तात्मनो ज्ञातमिदं कौटुम्बनं मनः ।
किमेतदिति तत्त्वेन प्रवृद्धिं भरतर्षभ । देहान्तरमनासाद्य कथं न ब्राह्मणेऽभवत् ।
एतत्तथेन मे तात सर्वमाख्यातुमर्हसि । मतङ्गस्य यथा तत्त्वं तथैवेतददस्मै मे ।
स्थाने मतङ्गो ब्राह्मणं नास्मभङ्गरतर्षभ । चण्डालयोगैः जातो हि कथं ब्राह्मणमाप्नुवानः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विद्यामित्रोपाख्याने द्वतीयेऽध्याये ॥ ३ ॥
॥ भीम उवाच ॥ श्रुयतां पार्थ तत्त्वेन विद्यामित्रो यथा पुरा । ब्राह्मणत्वं गतत्वात् प्रह्लाद्विलं तथैव च ।
भग्नस्थान्ये पैवाजमोढो नाम पार्थिव । चभूव भरतश्रेष्ठ यन्वा धर्मद्वेताम्बरः ।
तस्य पुत्रो महानासोऽक्लृप्तमौ नरेन्दर । दुहित्वमनुप्राप्ता गङ्गा यत्स महात्मनः ।
तस्यात्मजमुत्सृज्य, सिन्धुदीपो महायशः । सिन्धुदीपाश्च राजर्षिर्ब्रह्माकाशो महाबलः ।
वल्ग्वनस्तस्य तनयः साक्षाद्भूष इवापरः । कुम्भिकलास्य तनयः सहस्रावसमद्युतिः ।
कुम्भिकलात्मजः श्रीमान् गाधिर्नाम जनेश्वर । अपुत्र प्रवैरैर्या बन्वाममुदावसत् ।
कन्या, जने सुता तस्य वने निवसतः सतः । गाधो सत्यवतो नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
तां वदं भार्गव श्रीमंस्त्वयनस्यात्मजम्भव । अचोकरति विख्यातो विपुर्न तपमि स्थितः ।
स तां न प्रददौ तस्मै अचोकाय महात्मने । दरिद्र इति मत्वा वै गाधिं शत्रुनिर्वहणः ।
प्रत्याख्याय पुनर्यान्तमब्रवीद्राजसत्तमः । शृण्वं प्रदीयतां मय्यं ततो वेश्मसि मे सुताः ।
॥ अचोको उवाच ॥ किं प्रयच्छामि राजेन्द्र तुभ्य शृण्वमर्हं नृप । दुहितुर्नृणां वंशकेऽस्माभूतव विचारणाः ।
॥ गाधिरुवाच ॥ चन्द्रश्चिप्रकाशानो हयानो वातरहसो । एकतः श्यामकर्णानां सहस्रं देहि भार्गव ।
॥ भीम उवाच ॥ ततः स शृंगुशाङ्गुलज्ज्वलं स्यात्तजः प्रभुः । अश्वरीदृशं देवमादित्यं पतिमधवा ।
एकतः श्यामकर्णानां हयानां चन्द्रवर्षसाः । सहस्रं वातवेगानां भिल्ले त्वां देवसत्तमः ।
तथेति वरुणे देव आदित्योऽस्युत्तमं । उवाच यच्च ते छन्दस्त्रयोत्यास्त्यन्तं वाजिनः ।
भ्यातमात्रे अचोकेन हयानां चन्द्रवर्षसाः । गङ्गाजलात्समुत्सृज्यो सहस्रं विपुनौजयः ।
अदूरं कान्यकुब्जस्य गङ्गायास्तीरमुत्तमं । अयतीर्धं तदद्यापि मानवैः परिचक्ष्यते ।
ततो वै गाधये तात सहस्रं वाजिनां शृणु । अचोको प्रददौ प्रीतः शृण्वार्थं तपसांस्वरः ।
ततः स विष्मिती राजा गाधिः, शापमयेन वै । ददौ तां समलद्वय कन्यां शृंगुसुताय वै ।
जयाह विधिवत्पाणि तस्या ब्रह्मर्षिषत्तमः । सा च तं पतिमासाद्य परं हर्षमाप ह ।
सन्तुतोप च ब्रह्मर्षिस्तथा वृत्तेन भारत । अन्द्यामास चैवेनां वरं वरवर्षिणो ।

११३

११४

११५

११६

११७

११८

मात्रे तत्त्वर्थाचख्यौ सा कन्या राजसत्तम । अथ तामनूवीयाता सुतां किञ्चिदवाङ्मुखी ।
ममापि पुत्रि भर्ता ते प्रसादं कर्तुमर्हसि । अपत्यस्य प्रदानेन समर्थस्य महातपाः ।
ततः सा स्मरिते गता तत्त्वर्था प्रत्यवेदयत् । मातुस्त्रिकीर्णितं राजनृचौकक्षामथप्रवीत् ।
गुणवन्ममपत्यं सा अचिराज्जनयिष्यति । मम प्रसादात्कन्याणि माभूते प्रणयोऽन्यथा ।
तव चैव गुणह्याधौ पुत्र उत्पत्स्यते महान् । अस्मदंशकरः श्रीमान् सत्यमेतद्ववीमि ते ।
स्तुत्याता च सात्यतं तस्य हृत्तमुदुम्बरं । परिखजेयाः कन्याणि तत एवमवाप्स्यथ ।
चरदयमिदं चैव मन्त्रपूते शुचिस्मृति । तस्य सा चापभुञ्जीतं ततः पुत्राववाप्स्यथ ।
ततः सत्यवती हृष्टा मातरं प्रत्यभापयत् । यदृषीकेन कथितं तच्चाचख्यौ चरदयं ।
तामुवाच ततो माता सुतां सत्यवतीं तदा । पुत्रि पूर्वापपन्नायाः कुरुष्व वचनं मम ।
भर्ता य एव दत्तसौ चरकान्नपुरस्कृतः । एनं महां प्रयच्छ त्वं मदीयं त्वं गृह्णाथ च ।
थात्यासं वृषयोऽस्यैव करवाव शुचिस्मृति । यदि प्रमाणं वचनं मम मातुरनिन्दिते ।
स्वमपत्यं विशिष्टं हि सर्वं दृष्टव्यमाविज्ञं । व्यक्तं भगवता चात्र हतमेवं भविष्यति ।
ततो मे लक्षरौ भावः पादये च सुमध्यमे । कथं विप्रिष्टो भ्राता मे भवेदित्येव चिन्तय ।
तथा च हतवयौ ते माता सत्यवती च सा । अथ गर्भावनेप्राप्ते उभेभ्यो वैधुषिष्ठिर ।
'दृष्ट्वा गर्भमनुप्राप्ता भार्या स च महानृषिः । उवाच तां सत्यवतीं दुर्क्षणा मृगुमत्तम ।
व्याख्यानेनाप्युक्तसौ चरक्यक्तं भविष्यति । व्यासः पादये चापि सुवर्णं ते हतः शुभे ।
मया हि विप्रं यत् ब्रह्म लक्षरौ संनिवेशितं । पत्नवीर्यस्य सकलं चैरा तस्या निवेशितं ।
वैलोक्यविख्यातगुणं त्वं विप्रं जनयिष्यसि । सा च सत्तं विप्रिष्टे वै तत एतत्कृतं मया ।
व्यायासस्तु हतो यस्मात्तया माता च ते शुभे । तस्मात् सा ब्राह्मणं श्रेष्ठं माता ते जनयिष्यति ।
हृदि धनुष्पकप्राणं त्वं भद्रे जनयिष्यसि । हि ते तत्कृतं साधुं मादखेहेन भाविनि ।
सा श्रुत्वा शोकमन्त्रा पपात वरवर्णिनी । भूमौ सत्यवती राजन्किञ्चैव रुचिरा सता ।
प्रतिष्ठय च सा संज्ञां शिरसा शशिपत्या च । उवाच भार्या भर्तृर्ज्ञं गाधेयो भार्गवर्धने ।
प्रसादयन्त्यां भार्यायां मयि ब्रह्मविदत्वैव । प्रसादं कुरु विप्रं न मे स्वास्तुस्थिः सुतः ।
कामं ममोपकर्णो वै पैत्रो भवितुमर्हति । न तु मे स्वात्मनो ब्रह्मज्ञेय मे दीयतां वरः ।
एवमस्मितिं शैवाच स्वा भार्या सुमहातपाः । ततः सा जनयामास जमदग्निं सुतं शुभं ।
विश्वामित्रस्यानपद्राधिभार्या यशस्विनी । खवेः प्रसादात्त्रिजेत्र ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मादिनं ।
ततो ब्राह्मणतां यातो विश्वामित्रो महातपाः । क्षत्रियः सोऽन्यथ तथा ब्रह्मवंशस्य कारकः ।
तस्य पुत्रा महात्मानो ब्रह्मवंशविवर्द्धनाः । तपस्विनो ब्रह्मविदो गोवर्कतार एव च ।
मधुच्छन्दस्य भगवान्देवरातस्य वीर्यवान् । अचीण्यश्चक्रुन्तस्य वभुः काशपथसया ।
याज्ञवल्क्यस्य विख्यातसया स्यूषो महाप्रतः । उलूकीऽथ मुद्रुनस्य तथर्षिः सैन्धवायनः ।

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

वल्गुजङ्घय भगवान् मानवस्य महानृपिः । रुचिर्वैजृक्षया ख्यातः सालङ्कायन एव च ।
 लोलाक्षो नारदश्चैव तया कूर्धामुखः स्मृतः । वाङ्मलिर्मुपनयैव वचोयोग्यस्यैव च ।
 आद्विकोनैकदृक् चैव शिलायूपः श्रितः शुचिः । चक्रको माहृतनयो वातज्ञोऽप्यायसायनः ।
 श्यामायनोऽय गार्ग्यश्च जाबालिः सुश्रुतस्तथा । कारीरिश्चसंश्रुतः परपौरवतन्त्रव ।
 महानृपिश्च कपिलस्तथर्षिलाडकायनः । तथैव चोपगहनस्तथर्षिद्यामुरायणिः ।
 भार्गमर्षिर्हिरण्यो जटारिर्बोभ्रवायणिः । सृतिर्बिभूतिः सुतश्च सूरश्च त्तु तथैव हि ।
 अराणिर्नाचिकश्चैव चाम्येयोऽप्ययनौ तथा । नवतनुर्बकनकः सयनो यतिरैव च ।
 अश्विर्हृद्यामत्याश्री शिरीषो चाय गङ्गमिः । उर्जयोर्निहदपिचो नारदो च महानृषी ।
 विद्यामिचात्मजाः सर्वे मुनयो ब्रह्मवादिनः । तथैव चक्षिणो राजन् विद्यामिचो महातपाः ।
 अचोकेनाहितं ब्रह्म परमेतद्युधिष्ठिर । एतत्ते सर्वमाख्यातं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
 विद्यामिचश्च वै जम्भ सोमस्तथाग्नितेजसः । यच यच च सन्देहो भूयसे राजवत्तम ।
 तत्र तत्र च मां ब्रूहि क्षेत्राणि तव संश्यान् ।

११४

११५

११६

११७

११८

११९

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विद्यामिचोपाख्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आनृषसंख्यं धर्मस्य गुणान् भक्तजनस्य च । श्रोतुमिच्छामि धर्मज्ञ तस्मै ब्रूहि पितमह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अचाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । शशवत्स्य च संवादं शुक्रस्य च महात्मनः ।
 विषये काशिराजस्य रामाश्रिक्तस्य लुब्धकः । सविषं काण्डमादाय मृगयामास वै मृगं ।
 तत्र चामिषलुब्धेन लुब्धकेन महायने । अविदूरे मृगान् दृष्ट्वा बाणः प्रतिस्माहितः ।
 तेन दुर्बोर्निताक्षेण निमित्तचपलेषुणा । महान् वनतल्लव विद्धो मृगजिघांसया ।
 स तोल्यन्विषदिग्धेन शरैश्चातिबलात्कृतः । उलूक्य फलपत्राणि पादपः श्रेयमागतः ।
 तस्मिन् दृष्टे तयाभूते कोटरेषु चिरौषितः । न जहामि शुक्रो वाचं तस्य भक्त्या वनस्तेनः ।
 निष्प्रचारो निराहारो ग्लानः शिथिलवागपि । कृतज्ञः सह दृष्टेय धर्मोत्तमा सोऽयमश्रुत्वा ।
 तमुदारं महासत्त्वमतिमानुष्यचेष्टितं । समदुःखसुखं दृष्ट्वा विस्मितः पाकशासुनः ।
 तत्तद्विन्तामुपगतः शकः केयमयं हिजः । तिर्यग्गोत्रावावसभाव्यमानुषैश्चमवस्थितः ।
 अथ वा नात्र चिन्त्यं हि श्रमवद्वासवस्य तु । प्राणिनामपि सर्वेषां सर्वैः सर्वैश्च दृश्यते ।
 ततो ब्राह्मणवेशेन मानुषं रूपमास्थितः । श्रवतोऽर्थं मघो शक्रस्तं पचिणमुवाच ह ।
 शुक्र भोः पवित्रां श्रेष्ठ दाचेयी सुप्रज्ञस्तथा । शृण्वे त्वां शुक्रमेन त्वं कस्माच्च त्वयपि द्रुमः ।
 अथ शृष्टः शुक्रः प्राह मूर्खः सममिवाद्य तं । स्वागतं देवराज त्वं विज्ञातस्तपसा मया ।
 ततो दशशताच्चेष्ट साधु साध्विति भाषिते । अथो विज्ञानमित्येवं मनसा पूजितं ततः ।
 तमेवं शुभकर्षांशं शुक्रं परमधाश्रितं । विज्ञानवपि तां श्रोतिं पप्रच्छ वलसुदनः ।
 निप्यवमफलं शुष्कमश्रवणं पतत्रिणां । किमर्थं श्रेष्ठे दृष्टं यदा महदिदं वनं ।

अन्येऽपि बहवो वृत्ताः पचसञ्चक्रकोटराः । शुभाः पथ्यान्तमधारा विद्यन्तेऽस्मिन् महावने ।
 गतायुपममार्थं वीणसारं हतयिष्यं । विमृश्य प्रजया धीर जहोमं स्वविरं द्रुमं ।
 ॥ भीम उवाच ॥ तदुपयुक्तं धर्मात्मा शुक्रः शक्रेण भाषितं । सुदीर्घमतिनि, यस्य दीनो वाक्यमुवाच ह ।
 अनतिक्रमणीयानि दैवतानि शचीपते । यवाभवत्तव प्रअष्टविभेध सुरोत्तम ।
 अश्विनचक्रं द्रुमे जात, माधुभिश्च गुणैर्युत । वासुभावेन सङ्गुप्तं अङ्गुभिश्च न धर्षितः ।
 किमबुकोश्य वैकन्यमुत्पादयसि मेऽनघ । आनृशंखामियुक्तस्य भक्तस्थानन्यगस्य च ।
 अनुज्ञोऽहो हि साधूनां महद्भयं सख्यं । अर्भकोऽस्य साधूनां सदा प्रीतिं प्रयच्छति ।
 तमेव दैवतैः सर्वैः पृच्छसे धर्षसंश्रयान् । अतस्त्वं देवदेवानामाधिपत्ये प्रतिष्ठितः ।
 नाहंते मां सहस्राक्ष द्रुमं त्याजयितुं चिरात् । समयंमुपज्जेत्येवं त्यजेयं कथमघ वै ।
 तस्य वाक्येन सायेन हर्षित, पाकशासनः । शुक्रं प्रोवाच धर्मात्मा आनृशंखेन तोषितः ।
 वरं वृणोष्वेति तदा स च वने वरं शुक्र । आनृशंखरौ नित्यं तस्य वृत्तस्य सम्भवं ।
 विदित्वा च दृढां भक्तिं तां शुक्रे शीलसम्पदं । प्रीत, चिप्रमयो वृत्तममृतेनावशिकवान् ।
 तत, फलानि पचणि शाखाद्यापि मनोहराः । शुक्रस्य दृढभक्तित्वात् श्रीमन्तां प्राप स द्रुम ।
 शुक्रश्च कर्मणा तेन आनृशंखेन तेन वै । आयुधोऽन्ते महाराज प्राप शक्रसन्तोक्ततां ।
 एवमेव मनुष्येभ्य भक्तिमतां समाश्रित, । सर्वार्थमिच्छिं सभते शुक्रं प्राप्य यथा द्रुम ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शुक्रवाचसंवादं पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वप्राज्ञभूताम्बर । देवं पुद्गकारे च किंलिङ्गेष्टतरं भवेत् ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । बलिष्ठस्य च संवादं ब्रह्मणश्च युधिष्ठिर ।
 देवमानुषयो किंलिङ्गर्षणाः श्रेष्ठ उच्यते । पुरा वसिष्ठो भगवान् पितामहमपृच्छत् ।
 तत पद्मोद्भवो राजन् देवदेव, पितामहः । उवाच मधुरं वाक्यमयं ब्रूते भूपतिं ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नावीजं जायते किञ्चिन्न वीजेन विना फलं । वीजादोजं प्रभवति वीजादेव फलं स्मृतं ।
 घाटुषं वपते वीजं क्षेत्रमासाद्य कर्षकः । सुकृते दुष्कृते वापि तादृशं दृश्यते फलं ।
 यथा ह्योजं विना क्षेत्रमुत्तं भवति निःफलं । तथा पुद्गकारेण विना देवं न सिध्यति ।
 क्षेत्रं पुद्गकारस्तु देवं वीजमुदाहृतं । क्षेत्रवीजसमायोगात्तत, सर्वं ममूयते ।
 कर्षण, फलनिर्दिष्टं स्वयमश्र त्रि कारकः । प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतसांपन्नतस्य च ।
 शुभेन कर्षणा बोध्यं दुःखं पापेन कर्षणा । कृतं फलति सर्वत्र नाकृतं भुज्यते कचित् ।
 छनौ सर्वत्र सभते प्रतिष्ठा भाग्यसंयुता । अकृतौ सभते भ्रष्टः क्षते चारावशेचनं ।
 तपसा स्वभौभाग्यं रक्षानि विविधानि च । प्राप्यते कर्षणा सर्वत्र न देवादृतात्मना ।
 तथ । ह्येव भोगाद्ग निष्ठा या च मनोपिता । सर्वं पुद्गकारेण कृतेनेहोपलभ्यते ।
 चेदानीं विदिश नागा यथायुद्धार्कमाहता, । सर्वं पुद्गकारेण मानुष्यादेवतां गता, ।

१८

१८

१८

१८

१८

१८

अर्थो वा मित्रवर्गो वा येनैक्यं वा कुलान्वित । औषाधिं दुर्लभं भा भोक्तुं तथैवाकृतकर्मभोगैः ।
 शौचेन लभते त्रैषः क्षत्रियो विक्रमेण तु वैश्याः पुरुषकारेण शूद्रः शूद्रपूया श्रियं ।
 नारादारं भञ्जत्ययो न ह्येवं नातिनिष्क्रियं । नाकर्म्मशौलं नशूद्रं तथा नैवतपस्त्रिनं ।
 येन लोकास्तपः स्रष्टा दैव्याः सर्वान् च देवताः । स एव भगवान् विष्णुः सुमुद्रे तप्यते तपः ।
 स्वं चोत्कर्षतेन न स्यात्स्वमेवनाफनं भवेत् । लोको दैवं समालोच्य उदारयोगो भवेन्ननु ।
 ब्रह्मन् मानुवं कर्म यो देवमनुवर्तते । इया आत्यन्ति यस्मात्पं पति कोविभिरङ्गना ।
 न तथा भानुये लोके भयमस्ति शूभभाशूभे । यथा चिदृशलोकेषु भयमन्येन आर्यते ।
 इतः पुरुषकारस्य देवमेवानुवर्तते । न दैवमतेन क्षिप्रिक्काचिद्दुःखमर्हति ।
 यथा स्यानात्यन्तिशान्तिं दृश्यन्ते देवैरन्यपि । कथं कर्मं विना दैवं स्यात्यन्ति स्यापियत्यन्ति ।
 न दैवतानि लोकोक्तिं स्यात्पारं यानि कथयन्ति । व्याघ्रं ज्ञानयन्मत्प्रमादमभिभवशङ्कया ।
 स्ववीणां देवतानाञ्च सदा भवति विषयः । कथं वाचा ह्यदैव स्याद्यतो दैवं प्रवर्तते ।
 कथं तस्य धनुर्धरित्वेन दैवं प्रवर्तते । एवं चिदृशलोकेषु प्राप्यते यद्वैवा गुणः ।
 आत्मैव आत्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः । आत्मैव आत्मनः सत्त्वो कृतस्वाप्यकृतस्य च ।
 कृतं स्वाप्यकृतं क्षिप्रिक्कृतं कर्मणि स्थिति । सुकृतं दुष्कृतं कर्मं न यथार्थं प्रपद्यते ।
 देवानां शरणं पुण्यं सर्वं पुण्यरसाप्यते । पुण्यमो नरं प्राप्य किं दैवं प्रकरियति ।
 पुरा यथातिथिं नष्टव्याप्तिः पतितः क्षिणः । पुनरतोर्पितः स्वर्गं दैविकेन पुण्यकर्मभिः ।
 पुरस्तादाय राजर्षिर्दशैरभिहितः पुरा । ऐतं द्रव्यमभिव्याताः स्वर्गं प्राप्नो नशोपतिः ।
 अयमेवादिभिर्धर्मैः कलुषः कामलाधिपः । वैदग्ध्यं प्राप्यलौकादसः पुरुषादन्तमानस ।
 अयत्स्यान्ना च रामस्य मुनिपुत्रो धनुर्हरो । न गन्तः स्वर्गलोके स्वकृतैरेव कर्मणा ।
 वसुधैव कुटुम्बकम् इति पृथु क्रितोप रवः प्रायव । मिथ्याभिधानैर्गुणैर्न रवातलगतसङ्गतः ।
 धर्मिर्वैतन्निन्द्यो धर्मपराभोज देवतैः । विष्णोः पुरुषकारेण पातालवर्द्धनः कृतः ।
 शक्राशोकस्य वरुणं प्रथितो जनमेजयः । तिष्ठलोकां नष्टं दृष्ट्वा किं देवेन नवार्पितः ।
 अज्ञानाद्वाप्राणं दत्त्वा सृष्टिं वास्तवधेन च । देशस्यायनविप्रर्षिः किं देवेन भवार्पितः ।
 नोपद्रवेन मिथ्या च प्राप्नोतेभो महाभञ्ज । पुरा भगवाय राजर्षिः कृत्वा लभस्वनागत ।
 धुञ्जुमानस्य राजर्षिः न भवेत्तु अराग्नतः । शीतितपं परिलम्ब्य सुखाय च निरिद्रमने ।
 पाण्डवानां दत्तं राज्यं धार्तराष्ट्रैश्च दाप्यते । पुनः प्रत्यारुतेहो न देवाभुजभक्षयात् ।
 तथोनियमं युरा मुनयः संक्षिप्तव्रततः । किमेन देवनाञ्छापमुभुजमेन न कर्मणा ।
 पापमुभुजते भोक्ते कर्म प्राप्य सुदुर्भयं । भोगभोगसमापार्थं न दैवं ज्ञायते नरं ।
 यथाग्निः पारणैतं स्याज्ज्वालि मुमक्षान् भवेत् । तथा कर्मप्रमादार्थं दैवं वायुं विवर्द्धते ।
 यथा तेजस्यपादेषः प्रादुर्भासुषाञ्जति । तथा कर्मप्रपादेषं प्रादुर्बभूवुषाञ्जति ।

विपुलमपि धैराघं प्राप्य भोगान् स्त्रियो वा पुरुष इह न शक्त कर्महीनो हि भोक्तुं । सुनिहितमपि चार्थं देवतैरव्यमांशं
पुरुष इह मदात्मा प्राप्नुते नित्ययुक्त ।

व्ययगुणमपि साधुं कर्मणा संश्रयन्ते भवति मनुजलोकाद्देवलोको विशिष्ट । वज्रतरुमुन्मृष्ट्या मानुषाणां गृहाणि पितृवन
भवनाभं दृश्यते चामराणां ।

न च फलति विकर्मा जीवलोको न दैवं व्यपनयति विमार्गं नास्ति दैवे प्रभुर्ल । गुरुमिव हतमग्नं कर्म संयाति दैवं नयति
पुरुषकारः सञ्चितस्तत्र तत्र ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं मया वै मुनिसत्तम । फलं पुरुषकारस्य सदा सन्दृश्य तत्ततः ।

अभ्युत्थानेन देवस्य समारम्भेन कर्मणा । विधिना कर्मणा चैव स्वर्गमार्गमवाप्नुयात् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वेऽणि आनुशासनिके पर्वेऽणि दैवपुरुषकारे षष्ठाऽध्यायः ॥ ६ ॥ -

॥ बुधिष्ठिर उवाच ॥ कर्मणाञ्च समस्तानां शुभानां भरतर्षभ । फलानि भरतश्चेष्ट प्रभूहि परिपृच्छत ।

॥ भीम उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि यन्मां पृच्छसि भारत । रहस्यं यद्वर्षाणान्तु तच्छृणुष्व बुधिष्ठिर ।

या गतिं प्राप्नुते येन प्रेत्यभावे चिरैक्षिता । येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म करोति य ।

तेन तेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाप्नुते । यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभं ।

तस्यां तस्यामवस्थायां भुङ्क्ते जन्मानि जन्मानि । न जयति हतं कर्म युदा पञ्चद्विधैरिह ।

ते श्रेष्ठ्यं साक्षिणो नित्यं पठ आत्मा तथैव च । चतुर्दशानामेव दद्यादाचं दद्याच्च सुनुतां ।

अनुज्जेदुपासीत यद्यश्च पञ्चदक्षिण* । यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्त्रमन्त्रि वर्यते ।

आन्तायादृष्टपूर्व्या यत्स पुण्यफलं महत् । स्त्रिण्डिलेषु शयानानां गृहाणि शयनानि च ।

*दीर्घस्तलसवीते वासंभ्याभरणानि च । बाह्यानि च दानानि योगात्मनि तपोधने ।

अग्नीमुपशयानस्य राज्ञ पौरुषमेव च । रक्षानां प्रतिवहारे शौभाग्यमनुगच्छति ।

*अग्निप्रतिवहारे पशून् पुत्राञ्च विन्दति । अवाकश्चिरात् यो लब्धेदुदावस्य यो वसेत् ।

यततश्चेकयाप्यो यः स लभेतैक्षितां गतिं । पाद्यमासनमेवाद्य दीपमन्त्रं प्रतिस्थितं ।

दद्यादतिथिपूजार्थं यद्यश्च पञ्चदक्षिण* । वीराशनं वीरश्रेयां वीरखानमुपागत ।

*अथवासास्य वै लोका सर्वकामगमास्तथा । धनं लभेत दानेन सौमेनाशां विशास्यते ।

उपभोगाद्य तपसा ब्रह्मचर्येण जीवितं । रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमनुते ।

फलमूलाग्निना राज्यं स्वर्गं पण्यं शिनां भवेत् । प्रायोपवेशिने राजन्मन्त्रैश्च सुखमनुते ।

गवाक्ष्यं शाकदीचायां स्वर्गकामी दृष्टाशन । स्त्रियस्त्रियपवर्णं स्त्रात्वा वायुं पीत्वा कर्तुं लभेत् ।

स्वर्गं यथेन लभते दीक्षया कुलमुत्तमं । सलिनाशो भवेद्यत्सु सदाश्चि सङ्कतो द्विज ।

मनुं साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाग्रके । उपवासश्च दीचायां अभिवेकश्च पार्थिव ।

हत्वा दादशवर्षाणि वीरस्यानादिश्रियते । अधीत्य सर्ववेदान् मया दुःखादिमुच्यते ।

मानमं हि चरन् धर्मं स्वर्गलोकमुपाप्नुते । या दुस्वशा दुर्मतिभिर्ध्यां न जीर्यति जीर्यतः ।

योऽसौ प्राणान्तिको रोगंश्चां दृष्ट्वा त्यजत सुखं । यया धेनुषहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरं । १९५
 एवं पूर्व्वकृतं कर्म कर्त्तारमनुगच्छति । श्रौचदमानानि यया पुण्याणि च फलानि च ।
 स्वकालं नातिवर्त्तन्ते तथा कर्म पुरा कृतं । जीर्त्यन्ति जीर्यत केशा दन्ता जीर्त्यन्ति जीर्यत ।
 चक्षुःश्रेष्ठे च जीर्यन्ते दृष्ट्वैका न तु जीर्यन्ते । येन प्रीणति पितरं तेन प्रीत प्रजापति ।
 प्रीणति मातरं येन श्रुतिर्वा तेन पूजिता । येन प्रीणात्युपाध्यायं तेन स्थातुं ब्रह्म पूजितं ।
 सर्व्वे तस्यादृता धर्मा यस्मै च य आदृता । अनादृतास्तु यस्मै सर्व्वास्तथाफला क्रिया । १९६
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भीष्मस्यैतद्वचः श्रुत्वा विस्मिता कुरुपुङ्गवा । आसन् प्रहृष्टमनस प्रीतिमन्तोऽभवंलडाः ।

यन्मते भवति दृष्टोपयुज्यमाने यस्मै ते भवति दृष्टाभिपूयमाणे । यच्चामो भवति दृष्टाभिद्वयमाने तत्सर्व्व भवति दृष्टा
 भिधीयमाने ।

दृष्ट्वैतद्विपिणा भोक्तुमुक्तवानसि यदिभो । शूभाशुभफलप्राप्तौ किमत आतुमिच्छसि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि फलिकोपाख्याने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के पुत्रा के नमस्तार्था काञ्चनस्यि भारत । एतस्मै सर्व्वमाचक्ष्य येभ्य स्तुहयसे नृप ।
 उक्तमापन्नतस्यापि यच्च ते वन्दन्ते मन । मनुष्यलोके सर्व्वेऽस्मिन् यदमुनेष चाप्युत । १९७
 ॥ भीष्म उवाच ॥ स्पृहयामि दिशानिभ्यो येषां ब्रह्म परं धन । येषां स्वप्रत्यय स्वर्गलप स्वाध्यायसाधनं ।
 येषां बालाश्च दृष्ट्वाश्च पित्रपैतामहो धुरं । उदहन्ति न सोदन्ति तेभ्यो वै स्तुहयाम्यहं ।
 विद्यास्वभावनिधाना दान्ताना मृदुभाषिणो । श्रुतवृत्तापपन्नानां सदाचरविदां सतां ।
 भवंसु वदतां तात शंखानामिव शंखज । मङ्गलारूपा रुचिरा दिव्यशोभूतनिस्सना ।
 सम्यगुच्चारिता वाच श्रूयन्ते हि युधिष्ठिर । शूश्रूयमाणे नृपतौ प्रेत्य चेह मुखावहा । १९८
 ये चापि तेषां आताड सदा मदमि ममता । विज्ञानगुणमन्त्रास्तेभ्यश्च स्तुहयाम्यहं ।
 सुमस्तुतानि प्रयत शूचीनि गुणवन्ति च । ददत्तयानि त्वय्यै ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ।
 ये चापि मतमं राजस्तेभ्यश्च स्तुहयाम्यहं । शक्यं होवाह्वये चोदुं न दातुमनस्ययितं ।
 शूरा वीराश्च शतश सन्ति लोके युधिष्ठिर । तेषां मद्दायमानानां दानशूरो विशिष्यते ।
 धन्य स्या यद्यहं भूय भाम्य ब्राह्मणकोऽपि वा । कुले जातो धर्मगतिसंपोविद्यापरायण । १९९
 न मे स्वत्त प्रियतरा भोकेऽस्मिन् पाण्डुनन्दन । स्वत्तयापि प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ ।
 यथा मम प्रियतमास्ततो विद्यां कुर्व्वतम । तेन मत्वेन गच्छेय लोकान् यच्च स ज्ञानान् ।
 न मे पिता प्रियतरा ब्राह्मणेभ्यस्तयाभवत् । न मे पितुः पिता वापि ये चान्येऽपि मुदञ्जना ।
 न हि मे एजितं किञ्चिदित्ये ब्राह्मणेभ्यः । अणुवा यदिवा स्तूयं विद्यते साधुकथंभु ।
 कथंवा मनसा वापि वाचा वापि परन्तप । यन्मै कृतं ब्राह्मणेभ्यस्तेनाद्य न तयाम्यहं । २००
 ब्रह्मण इति सामाञ्जस्यया वाचाग्निं गोपित । एतदेव पवित्रेभ्य सर्व्वेभ्य परमं श्रुतं ।
 परममि लोकानममान् शूचीन् ब्राह्मणयाजिन । तेषु मे तात गन्तव्यमश्राय च चिराय च ।

यया भर्ताश्रयो धर्मो स्तोत्रो लोके युधिष्ठिर । स देवः सा गतिर्नान्या चक्षियस्य तथा दिजाः ।

चक्षियः शतवर्षं च दशवर्षं द्विजोत्तमः । तपोतपोस्तौ च विज्ञेयो नृयोहि ब्राह्मणो गुरुः ।

भारी तु पत्यभावे वै देवरं कुरुते पतिं । पृथिवी ब्राह्मणालाभे चक्षिर्यं कुरुते पतिं ।

पुत्रवच्च ततो रक्ष्या उपोष्यां गुरुवच्च ते । अश्विवचोपचर्या वै ब्राह्मणाः कुरुषन्तम ।

अजून्यतः सत्यश्रीलान्सम्भूताहिते रतान् । आशोविपानिव कुहून् द्विजान् परिचरन्मदा ।

तेजसस्तपस्यैव नित्यं विभे युधिष्ठिर । उभे धैते परित्यज्य तेजसैव तपस्तया ।

व्यवसायस्तयोः शीघ्रमुभयोरिव विद्यते । हन्युः कुहून् महाराज ब्राह्मण ये तपस्विनः ।

भूयः खादुभयं दन्तं ब्राह्मणाद्यदकापनात् । कुर्व्यादुभयतः श्रेयं दन्तश्रेयं न श्रेययेत् ।

दक्षप्राणियेयथा गोषु पालो नित्यं हि रक्षयेत् । ब्राह्मणान् ब्रह्म च तदा चक्षियः परिपालयेत् ।

पितेव पुत्रान् रक्षेया ब्राह्मणान् धर्मचेतसः । मृहे चैषामिवेयैः किञ्चिदस्तीति जीवनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भीमनिययेऽष्टमेऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणानानु ये लोकाः प्रतिश्रुत्य पितामहः । न प्रयच्छन्ति मोक्षान्ते के भवन्ति महाद्युते ।

एतन्मे तत्त्वतो ब्रूहि धर्मं धर्ममृताम्बर । प्रतिश्रुत्य दुरात्मानो न प्रयच्छन्ति ये नराः ।

॥ भीम उवाच ॥ यो न दद्यात्प्रतिश्रुत्य स्वल्पं वा यदि वा बड् । आशास्तस्य कृताः सर्व्याः क्षीवस्तेव प्रमाकलं ।

यो रात्रिं जायते जीवो यो रात्रिञ्च विनश्यति । एतस्मिन्नन्तरे यद्यत्कृतं तस्य भारत ।

यच्च तस्य कृतं किञ्चिदन्तं वा भरतवर्मन । तपस्तप्तमद्यो वापि सर्वं तस्योपहन्यते ।

अथैतदचनं प्राज्ञधर्मशास्त्रविदो जनाः । निग्रम्य भरतश्रेष्ठ ब्रूयां परममुक्तया ।

अपिचोदाहरन्तीमं धर्मशास्त्रविदो जनाः । अद्यानां श्लामकणानां सहस्रेण समुच्यते ।

अथैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । शृणुष्व तस्य च संवादं वानरस्य च भारत ।

तौ सखायौ पुरां छासौ मानुषले परन्तप । अन्यौ योनिः समापन्नो शार्गलो वानरी तथा ।

तथा परास्त्रन् खादन्तं शृणुष्व वानरोऽब्रवीत् । शशानमध्ये संप्रेक्ष्य पूर्णशक्तिमनुस्मरन् ।

किं त्वया पापकं पूर्णं कृतं कुरु सुदारुणे । त्वस्यं शशान् स्मृतकान् पूतिकान्मि कुम्भितान् ।

यवनुकः प्रत्युवाच शृणुष्व वानरं तदा । शशानमध्ये संप्रेक्ष्य पूर्णशक्तिमनुस्मरन् ।

ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य न मया तदुपाहृतं । तत्कृते पापकीं योनिमापन्नोऽस्मि श्वङ्गम ।

तस्मादेवंविधं मध्ये भवयामि सुभूषितः ।

॥ भीम उवाच ॥ शृणुष्व वानरं प्राह पुनरेव नरोत्तम । किं त्वया पापकं कुरु कृतं येनासि वानरः ।

॥ वानर उवाच ॥ सदा चाहं फलाहारो ब्राह्मणानां विहङ्गम । तस्मात् ब्राह्मणस्त्वनु रक्ष्ये विदुषां सदा ।

समं विग्राहो मोक्षयोः दातव्यश्च प्रतिश्रुतः ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्येतद्ब्रुवतो राजन् ब्राह्मणस्य मया श्रुतं । कथां कथयतः पुण्यां धर्मशस्यं पुरातनी ।

श्रुतयापि मया भूयः कृष्णस्यापि विश्रव्यते । कथां कथयतः पूर्णं शास्त्रं प्रति पापहृन् ।

न हर्त्तव्यं विप्रधनं चन्तव्यं तेषु नित्यम् । बालासु नावमन्तव्या दरिद्राः क्षपणाश्रयः ।

एवमेव च मां नित्यं ब्राह्मणा भन्दिष्यन्ति वै । प्रतिश्रुत्य भवेद्देयं नाश्रा कार्या दिजेत्तमे ।

ब्राह्मणोद्गात्राया पूर्वं कृतया वृत्तिवर्ते । सुषमिद्धे यथा दीप्तं पावकखद्विधं स्रुतम् ।

यं निरीक्ष्येत सकृद्ध आश्रया पूज्यजातया । प्रदहेत् हितं राजन् कवमेवममुषया ।

स एव हि यदा तुष्टो वचसा प्रतिनन्दति । भवत्यगदशङ्काशो विरये तस्य भारत

पुत्रान् पौत्रान् पशून्सैव बान्धवान् सचिवांस्तथा । पुरश्चनपदंश्चैव शान्तिरिष्टेन पीयवेत् ।

एतद्धि परमन्तेजो ब्राह्मणस्यैव दुःश्रुते । स हसकिरणस्यैव सविहङ्गराशितले ।

तस्माद्वातभवेह प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिर । यदीच्छेच्छेमनां जातिं प्राप्तुं भरतमत्तमम् ।

ब्राह्मणस्य हि दत्तेन ध्रुव खर्गा ह्यनुत्तमः । शक्यं प्राप्तुं विशेषेण दानं हि महतो क्रिया ।

इतो दत्तेन जीवन्ति देवताः । पितरस्तथा । तस्माद्दानानि देयानि ब्राह्मणैस्तथा विज्ञानता ।

महद्धि भरतश्रेष्ठ ब्राह्मणस्योत्थंमुच्यते । बेलायां न तु कस्याश्चिद्भक्षेदिमो ह्यपूजितः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शृङ्गालवानरसंवादे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मित्रसौहार्दयोगेन उपदेशं करोति यः । जात्याधमस्य राजर्षेः दीवस्तस्य भवैश्वरा ।

एतदिच्छामि तत्त्वेन व्याख्यातं वै प्रियमह । सुखा गतिर्हि धर्मस्य यत्र मुह्यन्ति मानवाः ।

॥ भीम उवाच ॥ अत्र ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन् यथाकम् । शरीराणां यदन्ता पूर्वं युतमासीद्यथा पुरा ।

उपदेशो न कर्मण्या जातिहीनस्य वै कश्चित् । उपदेशो महान् दीप उपधायास्य भाष्यते ।

निदर्शनमिदं राजन् शृणु मे भरतर्षभ । दुःकृतवचनो राजन्यथा पूर्वं युधिष्ठिर ।

ब्राह्मण्यमपदे कृतं पार्थै हिमवतः शुभे । तत्राश्रमपदं पुण्यं नानावृत्तगणायुतं ।

नानागुल्मलताकीर्णं मृगदिग्जनिपेवितम् । बिह्वारण्यसंयुक्तं रम्यं पुष्पितकाशम् ।

अग्निभिर्वज्रमग्निं कीर्णं तापवैदपसेवितम् । ब्राह्मणैश्च महाभागे सुख्यज्जननं वृद्धिभै ।

नियमप्रतप्तमस्यै ममाकीर्णं तपस्त्रिभिः । दीक्षितैर्भग्नश्रेष्ठ यथाहारैः स्तनात्मभिः ।

ततोऽध्ययनघोषैश्च नादितं भरतर्षभ । शान्तिश्चैव वज्रमिष्यतिमिष्य विवर्जितम् ।

तत्र कश्चिन्ममार्थं कृत्वा शूद्रे दद्यान्वितम् । आगतो ह्याश्रमपदं पूजितश्च तपस्त्रिभिः ।

तांस्तु दृष्ट्वा मुनिगणान् देवकम्पान् मरौजसः । विविधाः वरुणो दीवाः सन्त्यह्यत भारत ।

अथास्य मुहुरिभवत्तपस्यो भरतर्षभ । ततोऽप्रवीतं कुलपतिं पादौ सस्य भारत ।

भद्रप्रसादादिच्छामि धर्मं वक्तुं दिग्दर्षभ । तस्मात् त्वं भगवन् वक्तुं प्रजाजयितुमर्हसि ।

वर्णावरौहं भगवच्छूद्रे आत्यासि सत्तम । उश्रूपां कर्तुमिच्छामि प्रपन्नाय प्रवीद मे ।

॥ कुलपतिरवाच ॥ ॥ शक्यमिह शूद्रेण निह्नमाश्रित्य वर्त्तितुं । आस्यतां यदि ते दुहिः, शूश्रूपा निरतो वृष ।

शूश्रूपा परान् स्नोकाववाप्यसि न शंखय ।

॥ भीम उवाच ॥ एवमुक्त्वन्मुनिना स शूद्रेऽर्चित्तपयय । कयनच मया कार्यं शूद्रे धर्मं परा च मे ।

विज्ञातमेवं भवतु करिष्ये प्रियमात्मन । गलाश्रमपदादूरमुट्यं कृतं वासु स ।
 तत्र वेदींश्च भूमिंश्च देवतायतनानि च । निवेश्य भरतेश्च नियमस्योऽभवन्नुनि ।
 अभियेकोऽयं नियमान् देवतायतेषु च । वलिंश्च कृत्वा कृत्वा च देवताभ्यामपूजयत् ।
 सङ्कल्पनियमोपेत फलाहारो जितेन्द्रिय । नित्यं सविहितामिसु श्रौयधीभि फलैस्तया ।
 अतिथीन् पूजयामास यथावत्समुपागतान् । एवं हि सुमहान् कालो व्यत्यक्रामत तस्य वै ।
 अयास्य मुनिरागच्छत्सङ्गत्वा वै तमाश्रमं । समूह्य स्वागतेनार्थं विधिवत्समोपयत् ।
 अमुकूला कया कृत्वा ययागतमपृच्छत । अपि परमतेजसी धर्मात्मा सशितव्रतः ।
 एवं सुवज्रस्तस्य शूद्रस्त्य भरतर्धभ । योग्यकृदाश्रममृषि शूद्रश्चन्द्रं चरयैम ।
 अथ त तापसं शूद्रं सोऽब्रवीद्भरतर्धभ । पित्रकार्यं करिष्यामिन्न च मेऽनुग्रहं कुतः ।
 वाढमिष्येव त विप्र उवाच भरतर्धभ । शूचिभूला स शूद्रस्तु तत्सर्वं पाद्यमानयत् ।
 अथ दर्भाद्य वन्याद्य श्रौयधीर्भरतर्धभ । यवित्रमासनैश्च हृषींश्च समुपानयत् ।
 अथ दक्षिणमाहृत्य हृषींश्चरमगैषिकी । कृतामन्यायतो दृष्ट्वा त शूद्रमूर्धिरब्रवीत् ।
 कुतश्चैतां पूर्वशीघ्रा भवांसोदद्युखः शूचि । स च तल्लतवान् शूद्रः सर्वं व्यदृषिरब्रवीत् ।
 यथोपदिष्टं मेधावी दर्भाध्यादि यथातथ । हव्यकव्यविधिं कृत्स्नमुक्तं तेन तपस्विना ।
 अयोणां पित्रकार्यं च स च धर्मपथे स्थित । पित्रकार्यं कृतं चापि विस्मृतः स जगाम ह ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य स तथ्यन् शूद्रतोपस । वने पञ्चत्वमगमत्सुकृतेन च तेन वै ।
 अजायत महाराजवंशे स च महाद्युति । तथैव स अपिस्नात कालधर्ममवाप ह ।
 पुरोहितकुले विप्रः सज्जातो भरतर्धभ । एवन्तो तत्र सभूतानुभौ शूद्रमुनी तदा ।
 क्रमेण धर्द्धितैः चापि विद्यासु कुशलानुभौ । अयन्वेवेदे वेदे च समूहं सुनिष्ठित ।
 कल्पमयोगे चोत्पत्ते ज्योतिषे च परङ्गतः । साह्ये चैव पुरा प्रीतिस्तस्य चैव व्यवर्द्धत ।
 पितृभ्युपरते चापि कृतशौचस्तु पार्ययं । अभियुक्तं प्रकृतिभोराजपुत्रं स पार्ययं ।
 अभियुक्तेन स अपिरभियुक्तं पुरोहितः । तं पुरोम्याथ सुखमवसद्भरतर्धभ ।
 राज्यं शशास धर्मेण प्रजास्य परिपालयन् । पुण्याहवाचने नित्यं धर्माकार्येषु चासकृत् ।
 उत्सयन् प्राहसचापि दृष्ट्वा राजा पुरोहितः । एवं स वज्रमो राजन् पुरोधसमुपाहसत् ।
 सचयिस्मा पुरोधास्तु वज्रशंसं नगाधिप । उत्सयन्तश्च सततं दृष्ट्वाऽभौ मनुमाविशत् ।
 अथ शून्यं पुरोधास्तु सह राजा समागत । कयाभिरनुकूलाभोराजानघाभ्यराजयत ।
 ततोऽब्रवीन्नरेन्द्रं स पुरोधः भरतर्धभ । वरमिच्छाम्यहं लेकं तथा दत्तं महाद्युते ।
 ॥ राजोवाच ॥ वराणां ते शतं दद्यां किमुतैकं दिजोत्तम । चेद्वाह वज्रमानास मास्वदेयं हि मे तव ।
 ॥ पुरोहित उवाच ॥ एवं नै वरमिच्छामि यदि तुष्टोऽसि पार्ययं । प्रतिजानीहि तावत्स मन्त्य तद्वद नामृतम् ।
 ॥ भीम उवाच ॥ वाढमिष्येव त राजा प्रत्युवाच युधिष्ठिर । यदि प्रास्थानि वन्यामि अजानप्रतु संवेद ।

॥ पुरोहित उवाच ॥ पुण्याहवाचने नित्यधर्मकृत्येषु चासकृत् । शान्तिहोमेषु च सदा किं त्वहमपि वोक्ष्य मा ।
सग्रीव वै भवति हि मनो मे हसता त्वया । कामाय प्रापितो राज्ञान्यथा वक्तुमर्हसि ॥

मुन्यत्र कारणं ह्यन ते चास्त्रमकारण । कौतूहलं मे भृशं तत्तेन कथयस्व वै ।

॥ राजावाच ॥ एवमुक्ते त्वया विप्र यदवाच्य भवेदपि । श्वशुरमेव वक्तव्यं शृणुष्वैकमना दिज ।

पूर्वदेहे यथावृत्त तन्निबोध दिज्ञात्तम । जातिं स्मराम्यहं ब्रह्मव्रजधानेन मे शृणु ।

शूद्रेऽहमभव पूर्व तपसा भृशसंयुत । अपि ह्यनपश्यस्व तदाऽभूदिजसत्तम ।

प्रीयता हि तदा ब्रह्मन्मानुषमुद्दिना । पित्रकार्ये त्वया पूर्वमुपदेशं कृतोऽनघ ।

वृथान्दभेषु ह्येषु कथे च मुनिसत्तम । एतेन कर्मदेवेषु पुरोधास्त्रमजायया ।

अथ राजा च विप्रेन्द्र पश्य कालस्य पर्यय । मर्त्यमुखोपदेशश्च त्वयावाप्तमिदं फल ।

एतस्मात्कारणात् ब्रह्मन् प्रहस्येत्वा दिज्ञात्तम । न त्वा परिभवन ब्रह्मन् प्रहसामि शुभं भवान् ।

विपथीयेण मे मन्यसेन सन्त्यजे मन । जाति स्मराम्यहं तुभ्यमतस्त्वा प्रहसामि वै ।

एव तवार्थं हि तप उपदेशेन नाश्रित । पुरोहितत्वमुमुष्य यतस्व त्व पुनर्भवे ।

इतस्त्वमधमामन्यो मा योनि प्रीक्ष्यसे दिज । गृह्यता इविष विप्र पूतात्मा भव सत्तम ।

॥ भीम उवाच ॥ ततो विष्टेष्टा राज्ञा तु विप्रो दानामन्यनेकम् । ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं भूमिं यामास्य सर्वशः ।

छद्वाणि चोर्वा च ततो यद्योक्तानि दिज्ञात्तमै । तीर्थानि चापि गत्वा वै दानानि विविधानि च ।

इत्था गाथैव विप्रेभ्यो पूतात्मा भवदात्मवान् । तमेव चाश्रमं गत्वा चर्चार् विपुलं तप ।

ततः सिद्धिं परा प्राप्नो ब्राह्मणो राजसत्तम । सत्यतया भवत्तयामास्यसे तन्निवासिना ।

एव प्राप्नो महत्कष्टमपि च नृपसत्तम । ब्राह्मणेन न वक्तव्यं तस्मादहं वरे जने ।

ब्राह्मणा चरित्या वैश्यास्तथो वर्णा दिजातय । एतेषु कथयन् राजन् ब्राह्मणो न प्रदुष्यति ।

तस्मात्सङ्गिनं वक्तव्यं कथंचित्किंचिदयत । स्वस्या इति हि धर्मस्य दुर्दशां श्रुत्वा ममिह ।

तस्मात्तमिह मुनयो दीक्षां कुर्वन्ति चादृताः । दुष्टकस्य भयाद्वाङ्मयाभायन्ते च किञ्चन ।

धार्मिका गुणरस्यसा मत्याज्जवसमन्विता । दुष्टकभेषाभिहिते प्राप्नुवन्ति सुदुष्यता ।

उपदेशेन कर्तव्यं कदाचिदपि कथंचित् । उपदेशाद्भिन्नतयाप ब्राह्मणं भयमाप्नुयात् ।

विश्रम्य तस्मात्प्राशनं कर्तव्यं धर्मनिष्कृता । मत्यानुतेन हि कृत उपदेशो हिनस्ति हि ।

वक्तव्यमिह शृतेन विनिश्चित्य विनियय । स चापदेशं कर्त्तव्या येन धर्ममवाप्नुयात् ।

एतत्तं सर्वमाख्यातमुपदेशो कृतो मया । महानं क्रोधो हि भवति तस्माद्योपदिशेदिह ।

इति श्रीमद्वाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि शूद्रमुनिववादे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ पुष्टिर्वा उवाच ॥ कीदृशे पुरुषे तात स्त्रीषु वा भगवतपम । श्रो यथा व्रजते मिथं तमे मूढि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ अत्र मे वर्त्तयिष्य सि यथावृत्तं यथाश्रुत । ऋषिणे देवकोपप्राप्तविधौ पथ्येष्टव्यत ।

नारायणस्य दृगता चमनो दृष्ट्वा श्रियं यथाश्रमं नवर्षा । कौतूहलादिक्रितचामनेना पश्यन् माता मकरव्रजम् ।

कानोह भूतानुपमेमत्वं मन्निष्ठमे कानि न सेवमे त्वं । तानि त्रिलोकियभूतकानि तत्त्वेन मे प्रूहि महर्षिकथ्ये । १०
एवं तदा श्रीरभिभाष्यमाणः देव्या समत्वं गृहध्वजस्य । उवाच वाक्यं मधुगभिधानं मनोहरं चन्द्रमुखी प्रमत्ता ।
॥ श्रीरवाच ॥ वमामि नित्यं सुमने प्रगल्भे दत्ते नरे, वर्धमाने । अक्रोधनं देवपरे कृतज्ञे जितेन्द्रिये नित्यं

मुदोर्णसे ।

नाकर्म्मशोले पुरुषे वमामि न नाजिक्ते माद्वरिक कृतज्ञे । नभिन्नहृत्ते न नृमयवर्णे न चापि चारे न गुरुव्यसृये ।
ये चात्यन्तेजावनमस्वसत्ताः, क्रियन्ति क्षुष्यन्ति च यत्र तत्र । न चैव तिष्ठमि तथाविधेषु नरेषु मनुजमनोरेयेषु ।
यद्यात्मनि प्रायेयते न किञ्चिद्यत्र स्वभाविपह्णतान्तरात्मा । तेव्यवसन्तोपरतेषु नित्यं नरेषु माहं निवमामि धन्यम् । ११
स्वधर्मशोलेषु च धर्मवित्सु दृष्टोपमेवानिरतेषु दान्ते । कृतात्मनि चान्तिपरे समर्थे चान्तासु दान्तासु तथावलापु ।
मत्यस्वभावाजनेमद्युतासु वमामि देवद्विजपूजिकासु । प्रकीर्णभाण्डासनपंचकारिणीं मुदा च भर्तुं, प्रतिकूलवादिनी ।
परस्य वेष्ठाभिरतामलज्जामेखिधां स्त्री परिवर्ज्यामि । वमामि नारीषु पतिव्रतासु कंथालश्रीलासु विभूवितासु ।
मत्यासु नित्यं प्रियदर्शनासु भौभागेयुक्तासु गुणान्वितासु । पापाप्तचोत्तमवलेहिनींश्च व्यपेतप्रैथ्या कलहप्रियाश्च ।
निद्राभिभूतां मततं शयानामेवंविधां तां परिवर्ज्यामि । धानेषु कन्यासु विभूषणेषु यक्षेपु, मेधेषु च दृष्टिमसु । १२
वमामि फुल्लामु च पद्मिनीषु नखचवीवीषु च शारदीषु । ग्नेषु गोष्ठेषु तथाभनेषु सरंगेषु फलोत्पलपद्मिनेषु ।

नदीषु हंसस्वननादितासु कौष्ठावपुष्टासु मुष्णोमितासु । प्रकीर्णकूलैरुमराजितासु तपस्विहृदिजमेवितासु ।
वम मि नित्यं मुयद्गदकासु मिहैगैद्याकुलितोदकासु । मत्ते गे गोलुपमे मेनेरुं सिंहासने मत्पुत्रेषु नित्यं ।
पुष्पिन् जनी हयभुजं कुक्षोति गोत्राङ्गणं चार्चति देवताय । काले च पुथ्यैर्लव्य क्रियन्ते तस्मिन् रूढे नित्यमुपैमि वामं ।
स्वाध्यायनियेषु सदा द्विजेषु ध्याये च धर्माभिरते नदैव । वैश्वे च कथ्यानिरते वमामि शूद्रे च शूद्रपूषणनित्ययुक्ते । १३
नाराधणे तेकमना वमामि हर्षेण भवेन शरीरभूता । तस्मिन् हि धर्म, मुनहाविविष्टो ब्रह्मण्यता चाच तया प्रियसं ।
माहं शरीरेण वमामि देवि नैवं मया श्रवमिहाभिधातुं । भविन थस्मिन्निवमामि पुंसि म वरुते धर्मयशोऽयकामै ।

इति श्रीमहाभाते अनुशासनपर्वणि शानुशासनिके पर्वणि हस्मिन्नीशोभवादे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ दुधिष्ठि उवाच ॥ श्रीधर्मयोगे श्रम्यते, कस्याधिको भवेत् । एतस्मिन् भक्ष्ये राजन् यथावद्वक्तुमर्हमि ।

॥ भीम उवाच ॥ शचायुद्वहन्तीममितिहासे पुरातनं भद्राभ्येन प्रकृत्य यथा वैरमभ्युपग ।

पुरा भद्राभ्येनो नाम राजर्षिरितिधाधिक । अपुत्र पुत्रपयाध पुत्रार्थे यज्ञमाह्वय । १४

अग्निपुत्रे म राजर्षिरिन्द्रदिष्टे महाबल । प्रायश्चित्तेषु मर्त्यानां पुत्रकामेषु चेत्यते ।

दत्तो ज्ञाता तु तं यज्ञं महाभाग भुञ्जेत् । अनन्तरं तस्य राजर्षिरिन्द्रिचिन्विद्यतात्मान ।

मपेवास्मात्तं राजन् म ददं मरात्मन । कर्त्तव्यस्य कालस्य गृहयाज्ञमवाहय ।

ददमन्तरमियेव शक्रो नृपसमोहयत् । एकेऽप्येन च राजर्षिभोजन इष्टेन मोहित ।

भदिनो ऽस्मिन् नृप क्षुत्पिपासादितस्तदा । दमयेतय वै धावन् श्रमग्न्याश्रिता नृप । १५

मरोऽपगन्तुं मुनिर्वि पूने परमवारिणा । मोऽगताश्च मरुतात पाययामास वाजिन ।

अप्य पीते दधं मेऽप्ये एते बद्धा मुपेक्षाम । अदगाग्रमेत यः तदनव शोममव ज्ञात् ।

इन्द्रं दृष्ट्वा तु राजर्षिं धादयो मित्रमा गतः । प्रसीद विदशश्चेत् पुत्रकामेण ममृतुः ।
 इष्टस्त्रिदशार्द्धम् तत्र वो चन्तुमर्हसि । अर्णिपातिन तस्येन्द्र परितुष्टो वरं ददौ ।
 पुत्रान्ने कतमे राजन् जीवन्त्येतावच्छ मे । स्त्रीभूतस्य हि ये जाता पुरुषत्वेऽथ येऽभवन् ।
 तापमी तु तत शक्रमुवाच प्रयताश्च निः । स्त्रीभूतस्य हि ये पुत्रास्ते मे जीवन्तु वामव ।
 इन्द्रस्तु विस्मृतो दृष्ट्वा स्त्रियं पप्रच्छ तां पुन । पुरुषोत्पादिता ये ते कथं देव्या सुताम्ब ।
 स्त्रीभूतस्य हि मे जाता केहेमेभ्योऽधिकः कथं । कारणं श्रोतुमिच्छामि तस्मै वक्ष्यामि हार्दमि ।
 ॥ स्यो उवाच ॥ स्त्रियास्तुभ्यधिकं स्नेहा न तथा पुरुषस्य वै । तस्मात्ते शक्र जीवन्तु ये जातास्त्रीकृतस्य वै ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तस्तस्मिन् । प्रीतो वाक्यमुवाच ह । सर्वं एवेह जीवन्तु पुत्रान्ने मत्पदादिनि ।
 वरं दृष्ट्वा राजेन्द्र यत्तमिच्छसि सुमत । पुरुषसमस्य स्त्रीलभतो यदभिकाक्षमे ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ स्त्रीलभेव दृष्टे शक्र पुंस्त्वं नेच्छामि वामव । एवमुक्तस्तु देवेन्द्रस्तु स्त्रियं प्रत्युवाच ह ।
 पुरुषल कथं न्यक्ता स्त्रीलक्ष्येऽद्यमे विभो । एवमुक्त प्रत्युवाच स्त्रीभूतो राजर्षीतम ।
 स्त्रिया पुरुषभंगेऽपि प्रीतिरभ्यधिका मदा । एतस्मात्कारणाच्छक्र स्त्रीलभेव दृष्टोऽस्म्यहं ।
 रमे चाभ्यधिकं स्त्रीले मत्स्य वै देवमन्तम । स्त्रीभावेन हि तुष्टासि ममता मिदशर्षिप ।
 एवमस्तिनि चोक्ता ताम्राष्ट्रस्य त्रिदिव गत । एवं स्त्रिया महापुत्र अभिका प्रीतिरुच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भद्रास्त्रनेपाख्ये नि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं कर्त्तव्यं मन्युषेण भोक्तृवाचार्हतायैना । कथं वै भोक्तृवाचान् किंनोमथ ममाचरेत् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कायेन पित्र्यं कर्म वाचा वापि चेत्तु विधिं । मनसा विविधश्चैव दश कर्मपथान्वयेत ।
 प्राणानिपात भौत्यश्च परदारमयापि वा । शोणि पापानि कायेन मन्वेत परिवर्जयेत् ।
 अरुणलापं पाह्य पैशुन्यमनुत्तमा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न अन्यवानुचिन्तयेत् ।
 अनभिधा परस्वेषु सर्वमपि भैरद । वरुणा कननस्योति विविधं मनसा चरेत् ।
 तस्मादाद्यायमनमा चार्चयेद्भुभं नरः । श्रुताश्रुतान्वाचगन् हि तस्य तस्याश्रुते पथ ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि लोकवाचार्हते त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तदापमेध नामाग्नि श्रुतानीह जगत्पते । पिनामहेगाय विभो नामान्वाचश क्रमवै ।
 वधये विदशपाय ममाभायश्च तत्पत । सुरासुरगुरौ देवे शूद्रेऽप्यक्रयोनये ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रोऽहं गुणान्मनु महादेवस्य धीमत । यो हि मन्वेतो देवो न च मन्वेत्त दृश्यते ।
 भद्राविष्णुर्गन्नामा श्याम च मभुग्नेव च । भद्रादय पिनापान्ना ये हि देवा तृपामते ।
 प्ररोगीनां परमेन पुण्यस्य च य परः । विन्दते यो योगविद्धि संप्रिमितन्यदग्निभिः ।
 अपर परम मद्र अक्षय मद्रमथ यः । प्रहृष्टं पुष्टं चैव ये भयित्वा खनेश्वराः ।
 मद्राणमद्युगान्महेवहं प्रजयति । के हि शूरे गुणान्मनु महादेवस्य धीमत ।
 मन्वेत्तदापुनो मर्त्या मय्युपसन्ति । के हि मने भवन्तां मद्रि परमेवहं ।

१००

१०५

१०६

१०७

१०८

१०९

आत्मानं स्वीकृतं दृष्ट्वा प्रीडितो नृपसत्तमः । चिन्तानुगतस्योत्पन्ना व्यकुलेन्द्रियचेतनः ।
 आरोह्यैः कथं तथं कथं यास्यामि वै पुरं । दृष्टेनाग्निहृता चापि पुत्राणां श्रुतमौरसं ।
 ज्ञातं महाबलानां मे तान् प्रवक्ष्यामि किन्त्यहं । दारेषु चात्मानाथेषु पौरजानपदेषु च ।
 मृदुत्वञ्च तनुत्वञ्च विरुत्वञ्च तथैव च । स्त्रीगुणा अपिभिः प्रोक्ता धर्मतत्त्वार्थदर्शिभिः ।
 यायामे कर्तुं शक्त्वञ्च वीर्यञ्च पुरुषे गुणाः । पौरुषं विप्रनष्टं वै स्त्रीलं केनापि मेऽभवत् ।
 स्त्रीभावात्पुनरर्थं तं कथयामारोदुमुसिहं । महता तथ यत्वेन आह्वयार्थं नराधिपः ।
 पुनरायात्पुनरं तात स्वीकृतो नृपसत्तमः । पुत्रा दाराश्च मृत्याश्च पौरजानपदाश्च ते ।
 किमिदं निति विज्ञास्य विज्ञाय परमं गताः । अयोवाच स राजर्षिः स्त्रीभूतो वदतुत्तरम् ।
 भृगुयामसि निर्धायो ब्रूते परिरुहता दृढं । उद्भ्रान्तः प्राविशं घोराम्भट्वां देवघोदितः ।
 अट्टम्याञ्च सुघोरायः क्षणान्ता नष्टचेतनः । सरः सुहविरप्रस्थमपश्यं पविमिहृतं ।
 तत्रावगाढः स्त्रीभूतो देवेनाहं कृतः पुरा । नामगोत्राणि चाभास्य दाराणां मन्त्रिणान्तया ।
 आह पुत्रास्ताया सोऽयं स्त्रीभूतः पायिवान्तमः । सम्प्राप्त्या भुज्यतां राज्यं वनं यास्यामि पुत्रकाः ।
 दयमुक्ता पुत्रश्रुतं वनेमेव जगाम ह । गत्वा चैवायमं सा तु तापसं प्रत्यपद्यत ।
 तापसेनाञ्च पुत्राणामाश्रमेऽभवच्छतम् । अयं सादाय तान् सन्तानं पुष्पं पुत्रानभाषत ।
 पुरुषले सुता यथं स्त्रीले यमे श्रुतं सुताः । एकत्र भुज्यतां राज्यं भाद्रभाविन पुत्रकाः ।
 वक्षिता भ्रातरसोऽयं राज्यं नुभुजिरे तथा । तान् दृष्ट्वा भ्रातृभावेन भुञ्जानान् राज्यमुत्तमं ।
 चिन्तयामास देवेन्द्र मनुनाथं परिश्रुतः । उपकारोऽस्य राजर्षेः कृतो नापकृतं मया ।
 ततो ब्राह्मणरूपेण देवराजः श्रुतकतुः । भेदयामास तान् गत्वा नगरं वै नृपात्मजान् ।
 भ्रातृणां शास्त्रिभोभावे येष्येकस्य पितुः सुताः । राज्यवेतो देवदितः कश्यपस्य सुरासुराः ।
 शूर्य भङ्गाक्षनापत्याक्षायसखेतरं सुताः । कश्यपस्य सुराथिव अशुराश्च सुतास्तथा ।
 युष्माकं पैतृकं राज्यं भुज्यते तापसात्मजैः । इच्छेण मेदितस्मिन् तु युद्धेऽन्योन्यमपातयन् ।
 तच्छ्रुत्वा तापसी चापि मन्त्रज्ञा प्रहरोदन् । ब्राह्मणरूपानां मेत्ये तामिन्द्रोऽयं नृपकृत ।
 केन दुःखेन सन्तप्ता रोदिषि लै वरानने । ब्राह्मणश्च ततो दृष्ट्वा सा स्त्री कलहमेव शोत् ।
 पुत्राणां हं श्रुते ब्रह्मन् कालेन विनिपातिते । अहं राजाभवं विप्रं तच्च पुत्रश्रुते मम ।
 समुत्पन्नं खरूपाणां पुत्राणां ब्राह्मणेत्तमं । कदाचिन्मृगयां यात उद्भ्रान्तो गहने वने ।
 अगवाढश्च सरथि स्त्रीभूतो ब्राह्मणेत्तमः । पुत्रान् राज्यं प्रतिष्ठाप्य वनमसि ततो गतः ।
 खियाश्च मे पुत्रश्रुतान्तापसेन महात्मना । आश्रमे गतितं ब्रह्मजीतं तत्तगरं मया ।
 तेषाञ्च वैरमुत्पन्नं कालयोगेन वै दिज्ज । एतं भ्रातृभावं ब्रह्मन् देवेन समभिमुता ।
 इन्द्रस्ता दुःखिता दृष्ट्वा अश्वीत्यरूपं वचः । पुरा सुदुःखं मद्रं मम दुःखं त्वया कृतं ।
 इन्द्रदिष्टेन यजता मामगवाढ्य धिष्ठितं । इन्द्रोऽहमसि दुर्भुद्धे वरं ते यातितं मया ।

दृष्ट्वा तु राजर्षिः पादयोः शिरसा गतः । प्रसीद चिदश्वेष्ट पुत्रकामेण स क्रतुः ।
 दृष्ट्वादिदृश्यादृन् तत्र मे चनुमर्हसि । प्रणिपातेन तस्मिन्ः परितुष्टा वरं ददौ ।
 पुत्रास्ते कतमे राजन् जीवन्त्येतत्प्रसूय मे । स्त्रीभूतस्य हि ये जाता पुरुषस्यैव ये भवन् ।
 तापमी तु ततः शक्रमुवाच प्रयताञ्जलिः । स्त्रीभूतस्य हि ये पुत्रास्ते मे जीवन्तु वासव ।
 इन्द्रस्य विष्मिता दृष्ट्वा स्त्रियं पप्रच्छ तां पुनः । पुरुषोत्पादिता ये ते कथं देव्याः सुतास्तव ।
 स्त्रीभूतस्य हि ये जाताः खेहलेभ्योऽधिकः कथं । कारणं श्रोतुमिच्छामि तन्न वक्तुमिहार्हम् ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ स्त्रियास्त्वभ्यधिकः खेहा न तथा पुरुषस्य वै । तस्मान्ने शक्र जीवन्तु ये जातास्त्रीकृतस्य वै ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तस्ततस्त्रिन्द्रः प्रीते वाक्यमुवाच ह । सर्वं एवैह जीवन्तु पुत्रास्ते सत्यादिनि ।
 वरं वृणीष्व राजेन्द्र यन्ममिच्छसि सुमतः । पुरुषत्वमयं स्त्रीलभस्यैव यदभिकाङ्क्षसे ।
 ॥ स्त्री उवाच ॥ स्त्रीलमेव वृणे एकं पुंस्त्वं नेच्छामि वासव । एवमुक्त्वा देवैन्द्रस्तं स्त्रियं प्रत्युवाच ह ।
 पुरुषत्वं कथं त्यक्त्वा स्त्रीस्योदयमे विभो । एवमुक्त्वा प्रत्युवाच स्त्रीभूतः राजवत्सलः ।
 स्त्रियाः पुरुषप्रायेणे प्रीतिरभ्यधिका मदा । एतस्मात्कारणाच्छक्र स्त्रीलमेव वृणेत्यहं ।
 रमे शब्धधिकं स्त्रौले मयं वै देवसत्तम । स्त्रीभावेन हि तुष्टास्मि गम्यतां मिदंशोधपि ।
 एवमस्त्विति चाज्ञा तामावृष्ट्य त्रिदिवे गतः । एवं स्त्रिया महापुत्रा अधिकं प्रीतिरच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि श्रीमद्भागवतपर्वणि भद्रास्त्रिनापाख्ये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
 धिष्ठिर उवाच ॥ किं कर्तव्यं मनुष्येण भोक्तयावाहितायैना । कथं वै भोक्तयावान् किणो न च ममाचरेत् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कायेन चिविधं कर्मे वाचा वापि चतुर्विधं । मनसा चिविधश्चैव दश कर्मपथास्त्वमेत ।
 प्राणातिपातः सैन्यञ्च परदारमयापि वा । जीलि पापानि कायेन मन्थतः परिवर्जयेत् ।
 अक्षत्रलापं पादस्थं पैशुन्यमनृमत्तया । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न ज्ञेयानुचिन्तयेत् ।
 अनभिथा परस्मिन् भव्यमस्मिन् भौतदं । कर्मैषा फलमस्तीति चिविधं मनसा चरेत् ।
 तस्मादाकायमनसा नाचरेद्दशभं नरः । गुह्यागुह्यान्वाचरेत् हि तस्य तस्माद्भूते फले ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि श्रीमद्भागवतपर्वणि सौक्याचारकथने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 ॥ धिष्ठिर उवाच ॥ तथाप्येव नामानि श्रुत्वाभीह जगत्पतेः । पितामहेष्टाय विभो नामान्याचक्ष भव्ये ।
 भव्ये विद्यन्त्याय महाभागश्च तत्पतेः । सुरासुरगुरो देवे शदरेव्यकथेयतये ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अशक्ताऽहं गुणान्वाकं महादेवस्य धीमतः । यो हि भव्यगता देवो न च भव्येव दृश्यते ।
 ब्रह्मविष्णुमुरेशानां खट्वा च प्रभुरेव च । ब्रह्मादयः पित्राचान्ता यं हि देवा ज्ञापयते ।
 प्रकृतीनां परमेन पुरुषस्य च यः परः । चिन्त्यते धी योगविद्भिर्धर्मिभिरनन्दमिभिः ।
 उपरं परमं ब्रह्म अमच मद्मच यः । प्रकृतिं पुरुषश्चैव सोमधिला खनेजसा ।
 ब्रह्माणमप्युक्तमादित्यदेवः प्रजापतिः । के हि शक्ता गुणान्वाकं देवदेवस्य धीमतः ।
 गर्भोऽप्यग्राधुको मर्त्यो ग्राधुसन्वितः । के हि शक्ता भव्यं श्रोतुं मदधिः परमेयरे ।

१३

१४

१५

१६

१७

१८

एते नारायणात्पुत्रं ब्रह्मचरुगदाधरात् । एष विद्वान् गुणश्रेष्ठो विष्णुः परमदुर्जयः ।

दिव्यचतुर्भुजातो वा वीर्यते योगवचुरा । रुद्रभक्त्या तु कृष्णेन जगद्गतां महात्मना ।

॥ प्रसाद्य तदा देवं वदय्या किमभारत । अयं निरयन्तरनक्ष मन्त्रेनोक्तु ये तदा ।

प्राप्तवानेव राजेन्द्र सुवर्णाचात्महेयरात् । पूर्वं वर्षमहसन्तु मृगवानेव माधवः ।

प्रसाद्य वरदं देवं चराचरगुरुं शिवं । युगे युगे तु कृष्णेन तोषितो वै महेयरा ।

भात्या पुरमया चैव भीतयैव महात्मनः । ऐश्वर्यं यादृशं तस्य जगद्योनेमहात्मनः ।

तदयं वृक्षान् साक्षात्पुष्पाद्यै हरिरिष्यत । तस्मात्परस्परदेव आन्यं पश्यामि भाग्य ।

ध्याय्यातुं देवदेवस्य शक्तौ सामान्यग्रेयत । एष शक्तो महाबाह्वर्चसो भगवतो गुहान् ।

विभूर्तिष्ठैव कार्त्तव्यं सद्यो गृहेदरो नृप ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एषमुक्त्वा तदा भीमो वासुदेवं महापथा । भवमासात्स्वर्गं युगमिदमाह पितामहः ।

॥ भीम उवाच ॥ सुरासुरगुरो देव विष्णोः त्वं वक्तुमर्हसि । शिवाय विद्यरूपाय यन्मां वृक्षपुंषिष्ठिरः ।

नामो बह्वर्चं देवस्य तण्डिना ब्रह्मयुगेनिना । निवेदितं ब्रह्मलोके ब्रह्मणे यत्पुराभवत् ।

दैपायनप्रभृतयस्तथा चेर्मे तपोधना । चययः सुमताः क्षान्ताः शृण्वन् गदतमव ।

ध्रुवाय नन्दिने शेचे गोक्षेत्रे विद्युद्यजे ऽप्यथे । महाभाग्यं विभो भूति सुविद्वेऽय कपुर्हिने ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ न गतिः कर्मणां शक्त्या वेत्तुमोग्रया तत्सतः । हिरण्यगर्भप्रमुखा देवाः सेन्द्रा महर्षयः ।

न विदुर्ध्वं भवनमादित्याः सूक्ष्मदर्शिनः । स कथं नरमात्रेण शक्तौ जातुं सतां गति ।

तस्याहमसुरस्य काङ्क्षिग्वते गुणान् । भवतां कीर्तयिष्यामि व्रतेष्वप्य ययातयं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एषमुक्त्वा तु भगवान् गुणोत्तमं महात्मन । उपसंगृह्य श्रुतिभेदा कथयामास भीमतः ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणुष्व पूर्वं ब्राह्मणेन्द्रास्तस्य तात युधिष्ठिर । ब्रह्मापनेय आमानि शृणुष्वेह कपुर्हिने ।

यद्वशात् मया पूर्वं ज्ञाप्यते । सुदुष्करं । यथावद्भगवान् ब्रूयात् मया पूर्वं समाधिना ।

शम्भो निष्ठते पूर्वं रौक्मणेयेन भीमता । श्रुतीते दादृशे वर्षे जाम्बव्यप्रवीक्षि मां ।

प्रमुखावहृष्टेष्वादीन् रुक्मिण्या गोक्ष पुत्रकान् । पुत्तार्थिनी भ्रमपेक्ष वाक्यमाह युधिष्ठिर ।

सूरं बलवतां श्रेष्ठं कान्तरूपमकलम् । आत्मातुष्यं मम मुतं प्रयच्छास्यत मां शिरः ।

नहि ते प्राप्यमकीष्ट विप्रु धाकेषु किञ्चन । लोकान् सृजेस्त्वमपरान्निजन् यदुक्लेशदह ।

तथा दादृशे वर्षाणि प्रतीभूतेषु शृण्वता । आराध्य पशुभक्तारं रुक्मिण्या क्षुण्तिताः सुताः ।

चारुदेष्ण सुचारुस्य चारुवेभो यशोवरः । चारुयथाक्षारुयथा प्रचुम्बः शम्भुरेव च ।

यथा ते जनिताः पुत्राः रौक्मिण्या चारुकिमाः । तथा ममापि तनय प्रयच्छ मधुसूदन ।

दत्तयं चेदितो देव्या ताम्रवोचं सुमध्वमा । अनुजानीहि मां राक्षसि करिष्ये वचनं तव ।

सा च मामब्रवीद्ब्रह्म शिवाय विजयाय च । ब्रह्मा शिव काश्यपस्य नद्यो देवा मनोऽनुगाः ।

चैत्रोपथा यज्ञवाहाः च्छन्दोऽष्टविगणं घराः । समुद्रा दक्षिणलोभा स्ववाणि पितरो गहाः ।

देवपत्न्या देवकन्या देवमातरं एव च । मन्वेनोराणि गावश्च चन्द्रमा सविता हरिः ।

मातृची ब्रह्मविद्या च अतरो दत्तराक्षसा । ज्ञेया त्वामूह्यतां निमेषा युगपथ्वया ।

रक्तं सर्ववर्गं तं यादत्र सुखाय च । अरिष्टं गच्छ पन्थानमग्रमत्ता भवानघ ।

एवं शतसंख्ययनलपाहं ततोऽभ्यनुज्ञाय कपोन्द्रपुत्री । पितुः समीपं नरवत्तमस्य मातुश्च राज्ञश्च तयाङ्कस्य ।

गत्वा समविद्य यदब्रवीन्मां विद्याधरेन्द्रस्य सुता भृशार्ता । तानभ्यनुज्ञाय तदातिदुःखात् गदं तथैवातिवल्गुं राम ।

अथोचतुः प्रीतियुता तदानीं तपःसम्पद्धिर्भवतोऽस्त्वविभ्रं ।

प्राप्यानुज्ञां गुरुजनादहं तार्क्ष्यमचिन्तये । शोऽब्रह्मिभवं मां प्राप्य चैनं व्यसर्जये ।

तदाहं मुहुना भावानपश्यं गिरिसत्तमे । चेवञ्च तपसा अष्टं पर्याम्य हुतमुत्तमं ।

दिव्यं वैद्याप्रवादस्य उपमन्योर्महात्मनः । पूजितं देवगन्धर्वैर्वाह्या संतुष्टा संभारुतं ।

ध्वजकुम्भकदम्बनारिकेलैः कुरवककेतकेजम्बुपाटलाभिः । षट्पञ्चकवल्गुनामविलैः सरलकपित्थपियालप्रास तालैः ।

वद्रीजुदपुतागैरशोकासातिमुक्तकैः । मधुकैः कोविदारैश्च चम्पकैः पनसैश्च ।

वनैर्बहुविधैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदयुतं । पुष्पमुक्कलताकीर्णं कदलीपण्डुरशोभितं ।

नानागन्धनिर्गन्धैः फलेष्टैश्चेरुतद्वृतं । ययाम्यान्निनिषिर्भूषितं भग्नरात्रिभिः ।

रुहानरग्राह्यलसिंहदीपिममाकुलं । कुरङ्गवर्हणकीर्णं भास्वरभृगुगहृतं ।

सूयेय भृगुजातीनां महिषैर्वनिषितं ।

मृष्टप्रभिर्नैद्य गजैर्विभूषितं प्रपट्टनानाविधपविषेवितं । सुपुष्पितैरम्बुधरप्रकाशैश्चौरुहाणाञ्च वनैर्बिचिचैः ।

नानापुष्परजोमिश्रगजदानाधिगमितः । दिव्यस्तोतीतवडला मां हतोऽभिमुखो बभौ ।

धारानिनादैर्बिहगणपदैः शृम्भैश्चायं दृष्टितैः कुञ्जराणां । गोतैश्च किञ्चराणामुदारैः शृम्भैः स्तनैः धामगानाञ्च वीर ।

अचिरं मनमाश्रित्यैः शरीभिः समलङ्कृतं विद्यालैद्याग्निग्रणेभूषितं कुम्भमादृतः ।

विभूषितं पुष्पपवित्रतोपया सदावगृष्टं नृप उक्कुकन्या । विभूषितं धर्मभूताम्बरिष्टैश्चोदात्तभिर्बहुभिर्ममानकन्यैः ।

शम्भाहारिण्युभयनिष्ठैः सम्प्रचालैर्योगिमिथाननिष्ठैः । धूमप्रशस्त्रस्यैः चौरपैश्च मञ्जुष्टं मादृशैः समनान्तं ।

गोशारिणोऽयाम्बकुडा दम्बान्धुमनिकालया । मरीचिपाः फेनपाय तथैव शृम्भधारिणः ।

अयत्तफलमहाय तया हृदकशायिनः । चौरचक्रांस्त्रधरास्तया वल्कलधारिणः ।

शुद्धाश्रित्यभांशोभाश्रितः सुतपोधनान् । परयन् यतीन् वञ्चविधानं प्रवेष्टुमपचक्रमे ।

सुपूजितं देवगणैर्महात्मभिः विद्यादिभिर्भारत पुत्रैश्च । राज्ञश्चाग्रमण्डलं सदा दिवोऽराजम् प्रमिश्रयं यदा ।

शोऽब्रिभूषणं दुस्तं शृगैश्चापाय निवृत्तं । प्रभावादीमनपथां यत्किञ्चान्नास्मान्मा ।

तवाग्रमपदे श्रेष्ठे सर्वभूतमनोरमम् । सेविते दिजशाहूँस्तेवेदेवदाङ्गपारमौ ।

नानानियमविख्यातैः स्वपिभिः सुमहात्मभिः । प्रविशन्नेव चापस्त्रं जटाचौरधरं प्रभुम् ।

तेजसा तपसा चैव दीप्यमानं यथानलं । शिथिरंगुगतं शान्तं युवानं ब्राह्मणं यमम् ।

शिरसा वन्दमानं मामुपमन्युरभाषत । स्वागतं पुण्डरीकाक्षं सफलानि तपसि नः ।

यः पूज्य पूजयसि माद्वय्यो द्रष्टुमिच्छसि । तमहं प्राञ्जलिभूत्वा मृगपक्षिण्यामिषु ।

धर्मं च शिष्यवर्गे च समपूज्यमनामयम् । ततो मां भगवानाह यावा परमवत्पुना ।

लक्ष्मणे तनयं कृण्वन् आत्मतुल्यमश्रयम् । तपः समहदाव्याय तपयेज्जानमोयम् ।

इह देव सपत्नीकं समाकीडत्यधोचक्ष । इहैनन्दैवतश्रेष्ठ देवाः सधिगणाः पुरा ।

तपसा ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च । तैर्वियिता शुभान् कामान् प्राप्तवन्तो जनाह्वयम् ।

तेजसां तपसाश्चैव निधिः स भगवानिह । शुभाशुभान्वितान् भावान् विच्छेदन् संतिष्ठन्नपि ।

आस्ते देव्या सहाधिभ्योऽर्थं प्रार्थयसि शत्रुहन् । हिरण्यकशिपुर्व्योऽभूद्भानवो मेहेकल्पवः ।

तेन सर्वान्मरेश्वर्यं श्रुत्वात् प्राप्तं समाबुद्धं । तस्यैव पुत्रप्रवरो मन्दरो नाम विद्युतः ।

महादेववराञ्चकं वर्धाम्युदमेकाधयत् । विष्णोश्चकक्ष तद्गौरं वज्रमाखण्डलस्य च ।

शीर्णं पुराभक्ततात ग्रहस्थाङ्गेषु केशव । यत्तद्भगवता पूर्व्यं दत्तं चक्रे तवानघ ।

जलान्तरारण्यं हला दैत्यश्च वलगन्विता । उत्पादितं वृषाङ्घ्रिण दीप्तं ज्वलनमग्निम् ।

दत्तं भगवता तुभ्यं दुर्लभं तेजसाङ्गुतम् । न शक्यं द्रष्टुमन्येन यज्ञयित्वा पिनाकिनम् ।

मुदग्रं न भवत्येवं भवेनाङ्कं तदा तु तत् । मुदग्रं तदा तस्य लोके नाम प्रतिष्ठितम् ।

तस्मिन्नेवमभवतात ग्रहस्थाङ्गेषु केशव । ग्रहस्थानिवलस्याङ्गे वरदत्तस्य धीमत ।

न शक्याणि वदन्त्यङ्गे चक्रे वज्रं शतान्यपि । श्रद्धमानाय विबुधा ग्रहेण सुबलीयसा ।

शिवदत्तवरान् जम्बरसुगन्धान् सुरा मृगम् । तुष्टो विद्युत्प्रभस्यापि त्रिलोकेश्वरतां ददौ ।

शतं वर्षघट्टाणां सर्वलोकेश्वरोऽभवत् । महेवानुचरो नित्यं भवितापोति चात्रवोत् ।

तथा पुत्रसङ्ख्याणामयुतश्च ददौ प्रभुम् । कुशदोषश्च स ददौ राज्येन भगवानजम् ।

तथा शतमुखो नाम धावा खट्वो महासुरः । येन वर्षशतं शायमात्ममांथेऽङ्कतोऽनलः ।

तं प्राह भगवांस्तुष्टु किं करोमीति शङ्करः । तं वै शतमुखं प्राह योगो भवतु मेऽद्भुतम् ।

बलस्य देवतश्रेष्ठ शश्वतं सम्यक् च मे । तथेति भगवानाह तस्य तदर्थं न प्रभुम् ।

स्वायम्भुव क्रतुश्चापि पुनार्थमभवत्पुरा । आविश्य योगेनात्मानं त्रीणि वर्षशतान्यपि ।

तस्य च प्रददौ पुत्रान् सहस्रं क्रतुषमत्तान् । योगेश्वरं देवगीतं वेत्य कृण्वन् न संशयः ।

याज्ञवल्क्य इति ख्यातः स्वपि परमधार्मिकः । श्रारथ्य स मंहदेवे प्राप्तवानतुलं यशः ।

वेदव्यासश्च योगात्मा पराशरमुनौ मुनि । सोऽपि शङ्करमाराध्य प्राप्तवानतुलं यशम् ।

ब्राह्मखिलामघवता ह्यवज्ञाता पुरां किम् । तैः क्रुद्धैर्भगवान् रुरुक्षपसां तैर्वितो ह्यभूत् ।

तांशपि देवतयेष्टः प्राह मीतो जगत्पतिः । मुषर्षे योमहन्तारं तपनोत्पादयिष्ये ।
महादेवस्य रोषाच्च आयो नष्टाः पुराभयन् । तास्य सन्नकपालेन देवेनाभ्याः प्रगर्हिताः ।
ततः पानोदममेवंप्रमये ध्वान्के भुवि । अचेर्भाय्याऽपि भर्त्सारं मन्थय्य प्रज्ज्वादिनी ।
माहं तस्य मुनेभूयं ब्रह्मणां कथयन् । इत्युक्त्वा सा महादेवमगच्छत् शरणं किम् ।
निराश्वारा भयादनेखीशि वर्षातान्यपि । अग्रेत मुषलेष्वेव प्रसादार्थं भयसा सा ।
तामप्रवीक्ष्यन् देवो भविता वै भुगम्भव । विना भर्त्सा च हृद्रेण भविष्यति न संशयः ।
वर्षे तैव नाशः तु त्याति पाप्मनि चेष्टिताः । विरुषेद्य महादेवं तथा मरुमुखाग्रं ।
प्रसाद्य भगवान् सिद्धिं प्राप्ताग्रधुसूदन । माफज्यः संश्रितात्मा वै नव वर्षातान्यपि ।
आराधयामास भवं मनोयमेन केव । तस्माच्च भगवान्मुष्टो दन्वकारो भविष्यति ।
ब्रह्मण्या च मे करिषिष्येकोको च भविष्यति । अथयन्तु कुर्वन्तेऽन्तमर्शमिरमदन्तं ।
भविष्यति दिजग्रेष्ठः सुककर्मा सुतनय । मावर्निद्यापि विख्यातः स्रजिगमोत्कृते युगे ।
इह तेन तपस्तप्तं यष्टिं वर्षातान्यय । तमाह भगवान् हृद्रः साचाक्षुष्टोऽस्मि तेऽनघ ।
दन्वक्रोकोविष्यति भविताम्यजराभरः । अग्रेण तु पुरा देवो वाराणस्यां ज्वाहंनं ।
आराधितोऽभूद्भूकेन दिग्गमा भग्नगुण्डितः । आगच्छ ममहादेवं देवराज्यमशत्रुशान् ।
नारदेन तु भग्नोऽभौ भव आराधितः पुरा । तस्य तुष्टो महादेवो जगौ देवगुरुर्गुहः ।
तेजसा तपसा कोप्यो नक्षतो न भविष्यति । गौतेन वादितयेन नियं मामनुयास्यसि ।
मयापि च यथा दृष्टो देवदेवः पुरा विभो । साक्षात्पश्यवतिनात तवापि शृणु माधव ।
दर्श्यस्य मया देगः प्रद्योतन तया विभो । प्रवेधितो महातेजास्तथापि शृणु विभारं ।
यदवाप्तस्य मे पुण्यं देवदेवाग्रजेश्वरान् । तमन्वै निमिषेनाद्य कथयिष्यामि तेऽनघ ।

१८१

१८२

१८३

००

कुतः चौरादनं वत्स मुनीनां भावितात्मना । वने निवसतां नित्यं कन्दमूलफलाग्निना ।

आस्थितानां नदीं दिव्यां वासुखिलौनैर्विवितां । कुतः चौर वमस्यानां मुनीनां गिरिवासिनां ।

पावनानां वनाशानां वनाश्रमनिवासिनां । ग्राम्याहारनिवृत्तानामरक्षफलभोगिनां ।

नास्ति पुत्रपयोऽरण्ये सुरभोगोचवर्जिते । नदीगङ्गरशैलेषु तोर्येषु विविधेषु च ।

तपसा जयनित्यानां शिवो नः परमा गतिः । अग्रसाध विरूपाक्षं वरदं स्थाणुमथयं ।

कुतः चौरादनं वत्स मुखानि वपनानि च । तं प्रपद्य सदा वत्स सर्वभावेन प्रह्वरं ।

तपसादास कामेभ्यः फलं प्राप्स्यसि पुत्रक । अज्यास्तद्वचः श्रुत्वा तदाप्रभृति प्रबुद्ध ।

प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा हृदसम्यामेवाद्यं । कोऽयममम महादेवः स कथं प्रसीदति ।

कुचत्वा वसते देवो द्रष्टव्यो वा कथञ्चन । तुल्यतेषां कथं सर्वो रूपं वा तस्य कीदृशं ।

कथं श्रेयः प्रसन्नो वा दर्शयेज्जननी मम । एवमुक्त्वा तदा कृष्ण माता मे सुतकसला ।

मूर्धन्यान्नाथ गोविन्द सवास्यकुललोचना । प्रमार्जतोव गात्राणि मम वै मधुसूदन ।

दैव्यमालम्ब्य जननी रदमाह सुरोत्तम ।

॥ अन्वावाच ॥ दुर्विशेषो महादेवो दुराधारा दुरन्तकः । दुरावाधस्य दुर्गन्धा दुर्दृशो दृष्टतात्मभिः ।

यस्य रूपान्येकानि प्रवदन्ति मनोपिण्डाः स्वानानि च विचित्राणि प्रसादाद्यायनेकदाः ।

को हि तत्त्वेन तदेव दृश्यं चरितं शुभं । कृतवान्यानि रूपाणि देवदेवः पुरा किञ्च ।

श्रीकृते च यथा शब्दः प्रसीदति यथा च वै । इदित्यः सर्वभूतानां विश्वरूपो महेन्दरः ।

भक्तानामनूक्यार्थं दर्शनस्य यथायुतं । मुनीनां ब्रुवतां दिव्यमोशनश्चरितं शुभं ।

कृतवान् धामि रूपाणि कायतानि दिवौकसैः । अनुपहार्यं विप्राणां द्रष्टुं वत्स समागतः ।

तानि मे कीर्तयिष्यामि यन्मा नः परिपृच्छसि ।

॥ अन्वावाच ॥ ब्रह्मविष्णुसुरेन्द्राणां चन्द्रादित्याग्निनामपि । विधेयामपि देवानां वपुर्हरयते भवः ।

नराणान्देवनारोणां तथा प्रेतपिशाचयोः । किरातप्रवराणाञ्च जलजापानमेकैः ।

करोति भगवान् रूपमटव्यां श्वराणां च । कृषीं मत्स्यसत्यां शङ्खः प्रसालाकुरभूषणः ।

यचराससर्पाणां दैत्यदानवयोःरपि । वपुर्हरयते देवो भूयस्य बिलवासिनां ।

धातुसिंहद्वयाणाञ्च तरुखड्गपुनर्विषां । उलूकस्यष्टगालानां रूपाणि कुरुतेऽपि च ।

हंसकाकमयराणां लकलासकशरसां । रूपाणि च बलाकानां गृध्रचक्राङ्गघोरपि ।

करोति चास्ररूपाणि धारयत्यपि पर्वतान् । गोरूपस्य महादेवो हस्तयोश्चक्रराक्षसिः ।

ह्नाग्राद्गुरुरूपस्य अनेकमगुरुपधुक । अण्डजानाञ्च दिव्यानां वपुर्हरयते भवः ।

दण्डी प्लव्ही च कुण्डी च दिशाणां धारणलयां । येषुसुखा वै बभूवुस्तत्त्रिभुवनं चन्द्रशेखरैः ।

अनेककटिपादस्य अनेकोदरवक्त्रधुक । अनेकरूपाणिपार्थस्य अनेकगणपदतः ।

चर्मिणश्चैव रूपस्य सिद्धचारणरूपधुक । भस्मपाण्डुरेगाञ्च चन्द्राकृतमणयः ।

अनेकरावमदुष्टयानिकस्तुतिमस्तुतः । सर्वभूतान्तकः सर्वः सर्वलोकप्रतिष्ठितः ।

सर्वलोकान्तरात्मा वै सर्वगः सर्ववाचपि । सर्वैव भगवान् ज्ञेयो हृदिस्थः सर्वदेहिना ।

यो हि यं कातयेत्कामं यस्मिन्नेयं यथैते पुनः । तत्कर्म वेत्ति देवेभ्यस्तं प्रपद्य यदीच्छसि ।

नन्दते क्षुपते चापि तयाङ्गद्वारयत्यपि । चक्री शूली गदापाणिभुजली च्छपट्टिणी ।

भूधरो नागमोक्षी च नागकुण्डलकुण्डली । नागयज्ञोपवीती च नागपञ्चोत्तरच्छदः ।

हृषते गाघते चैव नृत्यते च मनोहरं । वादेयत्यपि त्राद्यानि विविचाणि गणैर्युतः ।

बलान्ते जम्बते चैव हृदते रोदधत्यपि । लज्जान्तमस्तरूपस्य भावते चापि सुखरः ।

अतीव हृषते रोदध्नास्यपयैर्जने । जागर्ति चैव स्वपिति जम्बते च यथासुखं ।

जपते जयते चैव तपते तप्यते पुनः । ददाति प्रतिपट्टहानि पुञ्जते ध्यायतेऽपि च ।

वेदीमध्ये तथा घूपे गोष्ठमध्ये ऊताग्रने । दृश्यतेऽदृश्यते चापि बालो दृष्टो युवा तथा ।

क्रोरते चपिकन्यामिच्छेयिष्योभिरेव च । अङ्गुलैश्चो महाभेफो नम्रो विहृतलोचनः ।

गौरः श्यामकृपा कृष्णः पाण्डुरो भूषलोहितः । विहृताक्षो विशालाक्षो दिग्बासः सर्ववासकः ।

अरूपप्राचरूपस्य अतिरूपाचरूपिणः । अनाद्यन्तमगत्यान्ते वेत्यन्ते कोऽस्य सत्ततः ।

हृदि प्राणो मनो जीवो योगात्मा योगवञ्जितः । ध्यानान्तरमात्मैव भावयाद्या महाधरः ।

वादको गायमदैव सहस्रशतलोचनः । एकवक्त्रो दिवत्पथ चित्रोऽनेकवक्त्रकः ।

तद्गुणस्तद्गोति मित्यं तन्निष्ठसत्परायणः । भजं पुन महादैवं ततः प्राप्स्यसि चरितं ।

जनन्यास्तद्वचः श्रुत्वा तदाप्रभृति श्रुदहन् । मम भक्तिर्नैवैव नैष्ठिकी समपद्यत ।

ततोऽहं तप आश्रय तोषयामास मद्वरं । एकं वर्षवहस्रन्तु वामाङ्गुष्ठोपविहितः ।

एकं वर्षमतश्चैव फलाहारस्ततोऽभव । द्वितीयं शीर्षपणौशो द्वितीयस्त्रासुभोजनः ।

शतानि मस चैवाहं कायभक्षस्तदामवं । एकं वर्षवहस्रन्तु दिव्यमाराधिता मया ।

ततस्तुष्टो महादैवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः । एकभक्त इति ज्ञात्वा जिज्ञासो कुरुते तदा ।

मकरूपं स कृत्वा तु सर्वदेवगणैर्दृतः । सधृत्वास्तदा भत्वा वज्रपाणिर्मुद्रायुगाः ।

सुधावदानं रक्षाचं क्षमकणं मधोत्वष्टे । आवेष्टितकरं धारं चतुर्दंष्ट्रं महागजं ।

समास्थितः स भगवान् दीप्यमाणः स्वतेजसा । आजगाम किरीटो तु हारकेयूरभूषितः ।

पाण्डुरेणातपत्रेण धियमाणेन मूर्द्धनि । श्रेयमानोऽपरोमियः दिव्यगन्धर्वैर्नादितः ।

ततो मामाह देवेन्द्रस्तुष्टोऽहं जिज्ञासुम । वरं कृणोत्य भक्तस्तं यत्ते मनसि वक्तंते ।

मकरूपं तु वचः श्रुत्वा माहं प्रीतिमनाभवं । अमुवक्ष्य तदा लक्ष्णं देवराजमिदं वचः ।

माहं तपो वरं कोऽहं सान्यग्रादपि देवतात् । महादेवादृते सोम्य धायमेतद्भवोमि ते ।

अयं मयं हि नः एक वाक्यमेतन्मुनिर्दितं । न यग्राधेश्वरं त्यक्त्वा कयान्या मम रोषते ।

उपतिवचनाद्भवामि मयः क्षमिष्य वा तत्पर्यन्तकृपायः । अपरपतिविरप्रवादानो मे त्रिभुवनराज्यविभूतिरप्यदिष्टा ।

जन्म शपाकमध्येऽपि मेऽशु हरपरणवन्दनरतस्य । मा चानीयरभक्तो भवानि भवनेऽपि शक्यः ।

वाय्वन्मृगोऽपि घृता नरस्य दुःखलघः कुतस्तस्य । भवति सुरापुरगुरो यस्य न विशेयरे भक्तिः ।

अलमन्याभिक्षोऽपि कथाभिरप्यन्यधर्मायुक्ताभिः । येनान्न लणमपि रुचिता हरचरणक्षरणविन्दैः ।

हरचरणनिरतमतिना भवितुमनामिव युगे प्राप्य । संसारभयं न भवति हरभक्तिरसायनं पीत्वा ।

दिवसे दिवसाह्ने वा मुहूर्ते वा चणं खवं । नद्यालम्प्रसादस्य भक्तिर्भवति शङ्करे ।

अपि कीटः पतङ्गो वा भवेत्यं शङ्कराश्रया । न तु शक्यता दत्तं चैलाक्यमपि कामये ।

अपि महेश्वरवचनाद्भवामि स हि नः परःकामः । त्रिदशगणराज्यमपि खलु मेऽस्मान्मम देवराजंति ।

न नाकपृष्ठं न च देवराज्यं न ब्रह्मलोकं न च निष्कलम् । न भव्यकामानखिलान् वृणोमि हरस्य दामनमहं वृणोमि ।

एवञ्च शङ्करध्वलामलयद्भूमौलिङ्गं प्रीयते परऽपतिभगवन्महेश्वरः । तावच्चरामरणश्रमप्रतापिघातैर्दुःखानि देहनिहितानि

समुद्भूयामि ।

दिवसकरप्रसादवर्तिं दीप्तं चिम्बनसारमपारमाद्यमेकं । अजरममरमप्रसाद्य शङ्कं जगति पुनानिह को लोभत शान्तिं ।

यदि नाम जन्म भूयो भवति मन्दोपैः पुनर्होपैः । तस्मिन्लक्षणं जगन्मि भवे भवेन्मदस्य भक्तिः ।

॥ शक्य उवाच ॥ कः पुनर्भवनेहेतुरोमे क्षारणकारणं । येन शब्दादुत्तेज्यसाक्षसादं नाभिकाङ्क्षसि ।

॥ उपमन्युहवाच ॥ सदसद्भक्तमयस्य यमाङ्गमद्भवादिनः । नित्यमेकमनेकस्य वरं तस्मादुष्णीमहे ।

अनादिमध्यपर्यन्तं ज्ञानैश्वर्यमचिन्तितं । आत्मानं परमं यस्माद्वरं तस्मादुष्णीमहे ।

शैश्वर्यं सकलं यस्मादनुत्पादितमयर्थं । अवीजादीजसम्भूतं वरत्तस्मादुष्णीमहे ।

तमसः परमं ज्योतिस्तपसादुत्तिना परं । यं ज्ञात्वा नानुशोचन्ति वरं तस्मादुष्णीमहे ।

भूतभावनभावश्च सर्वभूतादिभावनं । सर्व्वेण सर्व्वदेवं पुज्यामि पुरन्दर ।

हेतुवादेभिर्निर्भुक्तं साक्षायोगार्थदे परं । यमपाषन्ति तत्त्वज्ञा वरं तस्मादुष्णीमहे ।

मधवत्सपयात्मानं यं वदन्ति सुरेश्वरं । सर्व्वभूतगुरुं देवं वरं तस्मादुष्णीमहे ।

यः पूर्व्वमद्यजैव मृष्टाण्यं लोकभावनं । अण्डमाकाशमापूर्य्य वरं तस्मादुष्णीमहे ।

अग्निरापोऽनिलः पृथ्वी ॥ बुद्धिश्च मनो महान् । स्रष्टा चैवा भवेद्योऽन्यो ब्रूहि कः परमेश्वरात् ।

मनो मतिरहङ्कारस्तमात्राणीन्द्रियाणि च । ब्रूहि चैवा भवेद्योऽन्योऽस्ति परमः शिवात् ।

स्रष्टारं भुवनस्यैव वदन्तोह पितामहं । आराध्य स तु देवशमभुते महर्ता यियं ।

भगवत्युत्तमैश्वर्यं ब्रह्मविष्णुरीरगम् । विद्यते वै महादेवाद्विह कः परमेश्वरात् ।

दैत्यदानवमख्यानमाधिपत्यारिमहानात् । कोऽन्यः शक्नोति देवमादितेः यस्यादितं सुतान् ।

दिकालसूर्यतेजसि यहवाय्वन्तारकाः । विद्धि त्वेते महादेवाद्विह कः परमेश्वरात् ।

अयोप्यन्ता विनाशे वा यज्ञस्य विपरस्य च । दैत्यदानवमख्यानमाधिपत्यारिमहानः ।

किञ्चाच नञ्जिभिः स्मृतेहेतुवादेः पुरन्दर । सहस्रनयनं दृष्ट्वा तामेव सुरसन्तम् ।

पूजितं मिद्वगन्धर्वैर्देवैश्च ययिमिक्षया । देवदेवप्रसादेन तत्सर्वं कुम्भिकोत्तम ।
 अयत्नमुक्तकेयाय सर्वगणैर्दमात्मकं । चेतनाचेतनाद्येषु शकं विद्धि महेश्वरात् ।
 भुवाद्येषु महान्तेषु लोकासोक्तान्तरेषु च । दीपस्थानेषु मेरोरस्य विभवेध्वनतरेषु च ।
 भगवन्मध्वनदेवं वदन्ते तत्त्वदर्शिनः । यदि देवासुरा शकं पश्यन्त्यस्या भवार्कतः ।
 किं न गच्छन्ति शरणं महिताद्यासुरैः सुरा । अग्निघातेषु देवानां ध्वयक्षीरगंजरसमां ।
 परस्परविनाशेषु स्वस्थानैर्यथैव भव । अन्धकस्याथ शुक्रस्य दुन्दुभेर्भक्षिपस्य च ।
 यज्ञेन्द्रबलरच मु निवातकवचेषु च । वरदानावघाताय ब्रूहि कोऽन्यो महेश्वरात् ।
 सुरासुरगुरोर्बलैः कस्य रेतः पुनः ३८ । कस्य वाग्यस्य रेतस्येन हेमो गिरिः क्षतः ।
 दिव्यासा कथ्यते कोऽन्यो लोके कथोद्धरेतसः । कस्य चाङ्गैः स्थिता कान्ता अनङ्ग केन निर्मिता ।
 मूहीन्द्र परमं स्थानं कस्य देवैः प्रशस्यते । शश्वाने कस्य क्रीडार्थं नृत्या वा कोऽभिभाष्यते ।
 कस्यैयं समानस्त भूतैः को वापि क्रीडते । कस्य तुल्यबला देवगणैर्यथैव दर्शिता ।
 पुशते ह्यसंख्यं स्थानं कस्य चैलोक्तपूजितं । वर्षते तपते कोऽन्यो ज्वलते तेजसा च क ।
 कस्याधोऽपि धमन्ति को वा धारयते वसु । प्रकामं क्रीडते को वा चैलोक्तं सचराचरे ।
 ज्ञानमिद्विज्रियायोगैः श्रेयमानस्य योगिमि । अविगन्धर्वैर्मिद्वैश्चैव विद्धि तं कारणं हरे ।
 कर्मयज्ञक्रियायोगैः श्रेयमान सुरासुरैः । नित्यं कर्मफलैर्धर्मे तमह कारण वदे ।
 स्रुप्तं स्रुज्जमैनापत्यमयाद्य गुणगोचरं । गृणहीनं गुणाध्यक्षं पर माहेश्वरं पद ।
 स्त्रियुत्पत्तिः कारणं लोकासोक्तान्तकारणं । भूत भव्य भविष्यद्य जनकं सर्वकारणं ।
 अक्षररामभक्तं विद्याविद्ये क्षताक्षते । धर्माधर्मौ यतः शकं तमह कारण वदे ।
 प्रत्यक्षमिदं देवेन्द्र पश्य लिङ्गं भंगाद्धितं । देवदेवेन हरेण सृष्टिसृष्टारहेतुना ।
 मात्रा पूर्व्वं ममाख्यानं कारणं लोककारणं । नास्ति देवान्तरं शकं तं प्रपद्य यदीच्छमि ।
 प्रत्यक्षं ननु ते सुरैश्च विदितं भयोगलिङ्गाद्भवं चैलोक्तं सविकारनिर्गुणगुणं ब्रह्मादि रेतोद्भवं ।
 यद्गोप्तामहेन्द्रविष्णुमहत्तमं देवाय दैत्यैश्चरा नाम्बुक्ताममहत्कल्पितमधिय शसन्ति ईशान्तर ।
 तं देवं सचराचरस्य जगता व्याख्यातवेद्योत्तमं कामार्थी वरयाभि सद्यतमना मोचाय मद्य, मित्रं ।
 हेतुमिर्वा किमन्यैक्षरीय कारणकारणं । न शृणुम यदन्यस्य लिङ्गमभ्युच्यते सुरैः ।
 कस्यान्यस्य सुरैः कर्त्तव्यं मुक्ता महेश्वरं । अर्च्यतेऽर्चितपूर्व्वं वा ब्रूहि यद्यस्ति ते युति ।
 यस्य ब्रह्मा च विष्णुश्च तस्मापि सद्य देवतैः । अर्चयेया मदा लिङ्गं तस्माद्धेतुतमो हि म ।
 न पद्माद्या न चक्राद्या न ब्रह्माद्या यतः प्रजा । लिङ्गाद्या च भगाद्या च तन्माग्राहेश्वरी प्रजा ।
 देव्यः कारणरूपमावजित्वा सर्वा भगाद्या स्त्रियो लिङ्गानां चरस्य सर्वपुरुषा प्रत्यक्षचिन्तीकृता ।
 योऽन्यस्कारणमोदराप्रवदते देव्या ष यत्राहिनं चैलोक्तं सचराचरे स तु पुमान्त्राक्षो भवेदुच्यते ।
 पुंलिङ्गं सर्वभोगाम स्त्रीलिङ्गं विद्धि पादुमा । दाम्बा तनुभ्यां यत्र हि चराचरमिदं जगत् ।

अस्मादरमर्षकाङ्क्षे निधनश्चापि कौशिकः । गच्छ व तिष्ठ वा शक्र यथेष्टं वनसुदन ।
 काममेव वरो मेऽस्तु शपो वाथ महेश्वरात् । न चान्यां देवतां काङ्क्षे भर्षकामफलामपि ।
 श्वमुक्ता तु देवेन्द्र दुःखाद्राकुलितोऽस्मि । न प्रसोदति मे देव किमेतदिति चिन्तयन् ।
 अयापयं चणेनेव तमैवैरावतं पुनः । हंसकुन्देन्दुषट्शं शृणालरजतप्रभं ।
 दृषरूपधरं साचात् धीरीदमिव सागरं । छप्पपुच्छं महाकायं मधुपिङ्गललोचनं ।
 वज्रसारमयैः प्रद्वेजैर्निष्टप्रकनकप्रभैः । तोच्छैश्च शृङ्गेरुकायैश्चत्विपलमिवावनिं ।
 जाम्बूनदेन दाक्ष्य च सर्व्वत समलङ्कृतं । सुवज्रधुरनागस्य सुकर्णं सुकटोटतटं ।
 मुपायै विपुलस्कन्धं मुरूपं चारुदर्शनं । ककद तस्य चाभाति स्कन्धमापूर्य्यं धिष्ठितं ।
 तुपारगिरिकृटाभं शिताभ्रशिखरोपमं । तमांस्थितस्य भगवान् देवदेव सहोभया ।
 अशोभत महादेव पौर्णमास्यामिवोदुराट् । तस्य तेजोभयो वक्रिः समीपस्तनयिन्नुमान् ।
 सहस्रमिव सूर्याणां सर्व्वमापूर्य्यं धिष्ठित । ईश्वर मुमहातेजा सर्व्वर्त्तक इवानल ।
 युगान्ते सर्व्वभूतानां दिक्षुरिव चोद्यत । तेजसा तु मदा व्याप्तं दुर्निरीक्षं समन्ततः ।
 पुनरुद्दिग्मनसः किमेतदिति चिन्तयन् । मुहूर्त्तमिव तत्तेजो व्याप्तं सर्व्वं दिशो दग्ध ।
 प्रशान्तं दिक्षु सर्व्वसु देवदेवस्य मायया । अयापयं स्थितं स्थापुं भगवन्तं महेश्वरं ।
 वैरभेयगतं धौम्यं विधूममिव पावकं । सहितं चारुसर्वाङ्गा पार्ष्वत्या परमेश्वरं ।
 गोलकण्डं महात्मानमयत्तं तेजसा निधिं । अष्टादशभुजं स्थापुं सर्व्वभरणभूयितं ।
 प्रकृमात्सरधरं देवं शुक्रमाद्यानुनेपनं । शुक्रध्वजसमाधृत्यं शुक्रयज्ञोपवीतिनं ।
 गायत्रिर्नृत्यमानैश्च वन्द्यस्त्रिभुजं सर्व्वत । उतं पार्ष्वरैर्दिव्यैरात्मतुल्यपराक्रमैः ।
 सालेन्दुमुकुटं पाण्डु शरध्वंश्चमिवोदित । विभिर्नवे कृतोद्योत विभिः सूर्यैरिवोदितैः ।
 अशोभत च देवस्य माला गात्रे क्षितप्रभे । जातरूपमयै पद्मैर्पथिता रत्नभूयिता ।
 मूर्त्तिमन्ति तयास्त्राणि सर्व्वतेजोमयानि च । मया दृष्टानि गोविन्द भवस्यामिततेजस ।
 इन्द्राद्युधववर्षाभं धनुस्तस्य महात्मन । पिनाकमिति विख्यातमभवत् पद्मगो भर्हान् ।
 सप्तशोर्षो महाकायसौच्छ्रदंश्च विषोत्पल । ज्योतिष्ठितमहायोगीव स्थित पुण्यविग्रह ।
 शरस्य सूर्य्यसङ्काशं कामानलसममुत्ति । यत्तदस्त्रं महाधोरं दिव्यं पाण्डुपुत्रं महत् ।
 अदितीयमनिर्देश्यं सर्व्वभूतमयावह । सस्फुल्लिङ्गं महाकायं विद्यजन्मनिवानल ।
 एकपादं महादंष्ट्रं सहस्रशिरशोदरं । सहस्रभुजजिह्वाचमूद्गिरन्तमिवानलं ।
 प्राङ्मात्सरारयणचैत्रादग्नेयादपि वारणात् । यदिशिष्टं महाबाहो सर्व्वशस्त्रविघातनं ।
 येन तत्त्रिपुरं दग्ध्वा चण्डाक्षीकृतं पुरा । शरैरेकेन गोविन्द महादेवेन लीलया ।
 निर्दहेत च यत्कलत्रं वैलोकां सचराचरं । महेश्वरभुजावृष्टं निमेषाङ्गुलं शंख्य ।
 नावप्यो यस्य लोकाः स्थानं जह्मन्विष्णुसुरेवपि । तदहं दृष्ट्वांस्तान् आश्रयार्थाङ्गुतमुत्तनं ।

गुह्यमखं परं यच्च तुल्यमभ्यधिकं हि वा । यत्तच्छूलमिति ख्यातं सर्वलोकेषु शूलविन ।
 दारयेद्यां मदीं कृत्वा गोपयेदां महेदधि । सहरेदां जगत्कालं सिद्धं शूलपाणिना ।
 यौवनायो हतो येन मान्धाता सबलः पुरा । चक्रवर्त्ता महातिजास्त्रिलोकविजयो नृप ।
 महाबलो महावीर्यः शकतुल्यपराक्रमः । करेणैव गोविन्दः खणखण्डे रघुषु ।
 तच्छूलमतितीक्ष्णं सुभोमं लोमहर्षण । विशिखं भूकुटीं कृत्वा तज्जमानमिव स्थितं ।
 विधुमं सार्धं कृष्णं कालसूर्यमिवोदित । सर्पहस्तमनिर्देशं पाशहस्तमिवोन्मत्तं ।
 दृष्टवानस्मि गोविन्दः तदस्त्रं रुद्रसन्निधौ । परशुसौक्ष्णधारश्च दत्तो रामश्च यः पुरा ।
 महादेवेन तुष्टेन वल्लियाणां चयङ्करः । कार्त्तवीर्यो हतो येन चक्रवर्त्ता महागुह्ये ।
 विः सप्तशूलः प्रियवीर्येन निः वल्लिया कृता । जामदग्न्येन गोविन्दः रामेणास्त्रिकर्मणा ।
 दीप्तधारः, सुरैर्द्राश्च सर्पकण्ठापधिशित । अमवच्छूलिनोऽथावे दीप्तवक्त्रिप्रतेपम ।
 असह्योद्यानि चास्त्राणि तस्य दिव्यानि धीमतः । प्राधान्यतो मयैतानि कीर्त्तितानि तवानघ ।
 सद्यदेशे तु देवस्य ब्रह्मा लोकपितामहः । दिव्य विमानमाश्राय संयुक्तं मनोजवं ।
 वामपाशैर्गतस्त्रापितया नारायणः स्थितः । वैनतेयं समाह्वयः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 स्कन्दो मयूरमाश्राय स्थितो देव्या समीपतः । शक्तिघण्डे समादाय द्वितीय इव पावकः ।
 पुरस्तादैव देवस्य नन्दिः परमाश्रयस्थितः । शूलं विष्टभ्य तिष्ठन्त द्वितीयमिव शङ्करः ।
 स्त्रायभुवाद्या मनवो भृग्वाद्या च वयसथाः । ब्रह्माद्या देवताश्चैव सर्वे एव समभ्यस्युः ।
 सर्वभूतगणश्चैव मातरौ विविधास्तथा । तेऽभिवाद्य महात्मानं परिवार्य समन्ततः ।
 अश्रुवन् विविधैः स्तोत्रैर्महादेवं सुरासदाः । ब्रह्मा भवं तदास्तौघोद्भूयन्तरमुदीरयन् ।
 व्यष्टसाध्ना च देवेश जगौ नारायणस्तदा । गृह्णन् ब्रह्मा परं ब्रह्म शतहस्त्रियमुत्तमं ।
 ब्रह्मा नारायणश्चैव देवगुजस्य कौशिकः । अशोभन् महात्मानस्त्रयस्त्रय इवाग्रयः ।
 तेषां मथगतो देवो रराज भगवाञ्जिव । शरदभविनिर्मुक्तः परिधिषु द्वांशुमान् ।
 अयुताग्निं च चन्द्राकौनपश्च दिवि केशवः । ततोऽहमस्तुवन्द्यं विश्वस्य जगतः पतिः ।
 ॥ उपमन्युस्वाच ॥ नमो देवाधिदेवाय महादेवाय नै नमः । शक्रस्त्राय शक्राय शक्रवेशधराय च ।
 नमस्ते वज्रहस्ताय पिङ्गलायारुणाय च । पिनाकपाणये नित्यं शङ्खशूलधराय च ।
 नमस्ते कृष्णवासाय कृष्णकुञ्चितमूर्ध्नि । कृष्णाजिनोत्तरोयाय कृष्णास्त्रभिरताय च ।
 शुक्रवर्षाय शुक्राय शुक्राम्बरधराय च । शुक्रमस्त्रावल्लिनाय शुक्रकर्मरताय च ।
 नमोऽस्तु रक्तवर्षाय रक्ताम्बरधराय च । रक्तध्वजपताकाय रक्तस्रगनुलेपिने ।
 नमोऽस्तु पीतवर्षाय पीताम्बरधराय च । नमोऽस्तु पीतवस्त्राय किरीटवरधारिणे ।
 अर्द्धहाराङ्गकेयूरार्द्धकुण्डलकर्णिने । नमः पवनवेगाय नमो देवाय वे नमः ।
 सुरेन्द्राय मुनीन्द्राय महेन्द्राय नमोऽस्तु ते । नमः पद्माङ्गमाश्राय उत्पलेर्धियिताय च ।

अर्द्धचन्द्रनलिताय अर्द्धस्रगनुलेपिने । नम आदित्यवैष्णाय आदित्यनयनाय च ।
 नम आदित्यवर्णाय आदित्यप्रतिभाय च । नम सोमाय वै स्याय सौम्यवक्त्राधराय च ।
 सौम्यरूपाय मुखाय सौम्यदण्डाविभूषिणे । नम श्यामाय गौराय अर्द्धपीतार्द्धपाण्डवे ।
 नारीन रश्मीराय स्त्रीपुंसाय नमोऽस्तु ते । नमो लघुमवाहाय गजेन्द्रगमनाय च ।
 दुर्गमाय नमस्तुभ्यमगम्यगमनाय च । नमोऽस्तु गणगीताय गणवृन्दरताय च ।
 गणानुयातमार्गाय गणनित्यव्रताय च । नम येताभ्यवर्णाय सन्ध्यारागप्रभाय च ।
 अनुदिष्टाभिधानाय स्वरूपाय नमोऽस्तु ते । नमो रक्तायवासाय रत्नसूचधराय च ।
 रत्नमालाविचित्राय रत्नाम्बरधराय च । मणिभूषितमूर्द्धाय नमश्चन्द्रार्द्धभूषिणे ।
 विचित्रमणिमूर्द्धाय कुसुमाष्टधराय च । नमोऽग्निमुखनेत्राय सहस्रशशिलोचने ।
 अग्निरूपाय कान्ताय नमोऽस्तु महनाय च । खचराय नमस्तुभ्य गोचराभिरताय च ।
 भूचराय भुवनाय अचराय चराय च । नमो दिग्वासवे नित्यमधिवाससुवासवे ।
 नमो जगत्त्रिवासाय प्रतिपत्तिमुखाय च । नित्यमुद्गमुकुटे महाकैयूरधारिणे ।
 संपंकटोपहाराय विचित्राभरणाय च । नमस्तिमनेत्रेणाय सहस्रशतलोचने ।
 स्त्रीपुंसाय नपुंसाय नम साक्षाय योगिने । प्रयार्भिक्षाभ्याय अयश्याय नमो नमः ।
 नम सर्वोक्तिगणाय नम शोकहराय च । नमो मेघनिनादाय वज्रमायाधराय च ।
 बीजवैष्णविभिलायाय स्रष्टाराय नमोनम । नम सर्वेश्वरेणाय विशेषाय नमोनम ।
 नम पवनवेगाय नम पवनरूपिणे । नम काञ्चनमालाय गिरिमालाय चैव नम ।
 नम सुरारिमालाय चण्डवेगाय चैव नम । वज्रशिरोपहृताय महिषप्राय चैव नम ।
 नमस्तिरूपधाराय सर्वरूपधराय च । नमस्तिरुपहृताय यशविध्वनाय च ।
 नम कामाङ्गनाथाय कालदण्डधराय च । नम स्कन्धविशालाय वज्रदण्डाय चैव नम ।
 नमो भवाय शर्माय विश्वरूपाय चैव नम । ईशानाय भवप्राय नमोऽस्तुभ्यकपातिने ।
 नमो विश्वाय मायाय चिन्त्याचिन्त्याय चैव नम । त्वं नो गतिं श्रेष्ठं त्वमेव हृदयन्त्या ।
 त्वं वज्रा सर्वदेवानां रुद्राणां नोलोहित । आत्मा च सर्वभूतानां साक्षो पुरुष उच्यते ।
 ह्यपस्त पवित्राणां योगिनां निष्कल शिव । गृह्यस्वमाश्रमिणामेव यारणां मदेयरा ।
 कुवेर सर्वपचाश ऋतुना विष्णुहृत्ते । पर्वतानां भवान्मोर्धनवज्राणां चन्द्रमा ।
 वशिष्ठस्त्वष्टीणां च यथाधा सूर्य उच्यते । आरण्यानां परूनाश्च सिंहास्त परमेथर ।
 याम्याणां गेहपदाभि भवान्मोकप्रपूजित । आदित्यानां भवान्निष्कलमात्रेव भावक ।
 पक्षिणां धनतेयस्त्वमनन्तो भुजगेषु च । मामवेदय वेदाभ यशुना शतक्रिय ।
 मनस्कुमारी योगिनां साक्षानां कपिलो ह्यग्निः । शर्कोऽग्निमहता देव पिहता ह्ययवाहयि ।
 वज्रलोकाय लोकानां गतीनां मोच उच्यते । चोरोद मागराय च भैरवाय हिमवान्गिरि ।

वर्णानां ब्राह्मणयासि विप्राणां दीक्षितो दिजः । आदिस्त्वमसि लोकानां संहर्ता काल एव च ।

यद्यान्यदपि लोके वै भव्यं तेजोऽधिकं कृतं । तत्सर्वं भगवानेव इति मे निश्चिता मतिः ।

नमस्ते भगवन् देव नमस्तु भक्तवत्सल । योगेश्वर नमस्तुऽस्तु नमस्तु विप्रसम्भव ।

प्रसीद मम भक्तस्य दीनस्य क्षणस्य च । अन्यैर्यथैव सकस्य गतिर्भव सनातन ।

यथापराधं कृतवानज्ञात्वा परमेश्वर । मद्भक्त इति देवेश तत्सर्वं चक्षुर्महसि ।

मोहितश्चास्मि देवेश त्वया रूपविपर्ययात् । नार्थं नो न मया दत्तं पादपद्मापि महेश्वर ।

एवं श्रुत्वाहमीशानं पादमध्यस्थ भक्तिः । कृताञ्जलिपटो भूत्वा सर्वं तेषां व्यवदधे ।

ततः शीतानुबन्धुका दिव्यगन्धममन्विता । पुष्पवृष्टिः शुभा तात पपात मन मूर्धनि ।

दुन्दुभिय तदा दिव्यताडितो देवकिङ्करः । ववौ च मारुतः पुण्यः शुचिगन्धः सुखावहः ।

ततः प्रीतो महादेवः सपत्नीको हृष्यध्वजः । अग्ररोचिदंशस्तत्र हर्षयन्निव मां तदा ।

पश्यध्वं विदग्धाः सर्वे उपमन्योर्भङ्गात्मनः । मयि भक्तिं परां नित्यमेकभावादवस्थिता ।

एवमुक्तान्तदा क्षण्य सुराक्षो प्रहलपाणिना । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे नमस्तुत्वा हृष्यध्वज ।

भगवन् देवदेवेश लोकनाथ जगत्पते । सभर्ता सर्वकामेश्वरः फलं ततो हि मोक्षमः ।

एवमुक्तस्ततः शर्वः सुरैर्महादिभिस्तथा । आह मां भगवानोशः प्रहमन्निव प्रह्वरः ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वक्ष्याममन्यो हृष्टोऽस्मि पश्य मां मुनिपुङ्गव । दृढभक्तोऽसि विमर्ष मया जिज्ञासितो ह्यसि ।

अनया चैव भक्त्या ते अत्यर्थं प्रीतिमानहं । तस्मात्सन्धानं ददाम्यहं कामांस्तव यथेष्टितान् ।

एवमुक्त्य चैवाय महादेवेन धीमता । इषादयूष्यवत्तन्म रोमहर्षस्त्वजायत ।

अमृतस्य तदा देवं हर्षगद्गदया गिरा । जानुभ्यामवनीं गत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः ।

अथ जातो ह्यहं देव सफलं जन्मवाचा मे । सुरासुरगर्हदेवा यत्तिष्ठति समापतः ।

यत्र पश्यन्ति चवर्धा देवा ह्यभितविकर्म । समहं दृष्टवान् देवं कोऽन्यो धन्यतरो मया ।

एवं ध्यायन्ति विदग्धाः परं तन्म सनातनं । तदिदमेवमिति ख्याते यदहं ज्ञानमचर ।

स एव भगवान् देवः सर्वसत्त्वादिख्यः । सर्वतत्त्वविधानज्ञः प्रधानपुरुषः परः ।

घोऽहज्जहृषिणादङ्गान् ब्रह्माणं लोकप्रभव । वसुपार्याप्तया विष्णुलोकवार्त्तामोयः ।

युगान्ते चैव सम्प्राप्ते रुद्रमोघोऽष्टज्जगत्प्रभः । स रुद्रः सहरन् कृतं जगत्स्यारजम्भे ।

कानि भूत्वा महातेशाः सर्वतर्क इवाग्रजः । युगान्ते सर्वभूतानि यशस्विं व्यवस्थितः ।

एव देवो महादेवो जगत्पट्टा चराचर । कन्यान्ते चैव सर्वेषां स्मृतिमाचिय तिष्ठति ।

मर्षगः सर्वभूतात्मा सर्वभूतभवोद्भवः । आते सर्वगतो मित्यमदृश्यः सर्वदेवतेः ।

एदि देवो वरो मह्यं यदि हृष्टोऽसि मे प्रेम्भो । भक्तिर्भवतु मे नित्यं नयि देव श्रेयश्वर ।

ज्योतामागतश्चैव वर्षमानस्य यद्विभो । जानीयामिति मे मुहिः प्रसादात्सुरसत्तम ।

धीरोदनस्य भुञ्जीयामस्य सह भान्यनः । आश्रमे च सदात्माकं शालिधं परममु ते ।

एवमुक्तं स मां प्राह भगवान् लोकपूजितः । महेश्वरो महातेजाऽराचमगुरुः शिवः ।
 ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अत्ररात्रामरथैव भव त्वं दुःखजित् । यशस्वी तेजसा युक्तो दिव्यज्ञानसमन्वितः ।
 अशोणमभिगम्यस्य सत्परादाङ्गविविधसि । शीलवान् गुणसम्पन्नः सर्वज्ञ प्रियदर्शनः ।
 अत्रयं यौवनं तेऽस्तु तेजयैवानलोपमं । चौरौदः सामरथैव यत्र यत्रेच्छसि प्रियं ।
 तत्र ते भविता कामं सन्निधौ पयसोनिधौ । चौरौदनश्च मुहुः सममूतेन समन्वितं ।
 यन्मूर्ध्नि संहित कण्ठं ततो मामुपयास्यसि । अत्रया बान्धवाश्चैव कुलं गोत्रञ्च ते सदा ।
 भविष्यति दिग्यष्ट मयि भक्तियु शायतो । सन्निधौऽत्र मे नित्यं करिष्यामि दिङ्मात्मनः ।
 तिष्ठ वत्स यथाकामं नोत्कण्ठाञ्च करिष्यसि । स्मृतस्त्वयः पुनर्ज्वरं करिष्यामि च दर्शनं ।
 एवमुक्त्वा स भगवान् सूर्यकोटिसमप्रभः । ईशानः स वरान् दत्त्वा तत्रैवान्तरर्धयत् ।
 एवं दृष्टो मया कृष्ण देवदेव समाधिना । तदवाप्तञ्च मे सर्वं यदुक्तं तेन धीमता ।
 प्रत्यक्षैव ते कृष्ण पश्य सिद्धान् व्यवस्थितान् । अशोन् विद्याधरान् यशान् गन्धर्वापूरुषसन्तान् ।
 पश्य वृचलतागुल्मान् सर्व्वपुष्पफलप्रदान् । सर्व्वभुक्तुसमैर्धृतान् सुखपत्रान् सुगन्धिनः ।
 सर्व्वमेतन्महापादो दिव्यभास्वरमन्वितं । प्रसादाद्देवदेवस्य ईश्वरस्य महात्मनः ।
 ॥ व सुदैव उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वत्सलस्य प्रत्यक्षमिदं दर्शनं । विस्मयं परमं गत्वा अश्रुवन्तं महामुनिं ।
 धन्यस्त्वमसि विप्रेन्द्र कलदय्योऽङ्गि पुण्यकृत । यस्य देवाधिदेवस्यै सन्निधौ कुरुते श्रमे ।
 अपि तावन्ममाथेवं दद्यात्स भगवाञ्छिव । दर्शनं मुनिगार्हूनं प्रसादाद्यपि शङ्करः ।
 ॥ उपमन्यु उवाच ॥ इच्छामि पुण्डरीकाक्ष महादेवं न शंकर्यः । अचिरं पेष कालेन यथादृष्टो मया नयः ।
 यद्युपा चैव दिव्येन पर्याप्तमिति विक्रान्तं । पष्टे मासि महादेवं द्रष्टुमे पुष्टोत्तमः ।
 योऽहमाष्टौ वरायापि प्राप्स्यामि त्वं महेश्वरान् । सप्तश्रीकाचदुष्टेन मया देवद्वयोनि तैः ।
 अतोऽनागतश्चैव वर्त्तमानश्च नित्यम् । निदिनं मे महापादो प्रसादात्तस्य धीमतः ।
 एतान् महत्प्रदानान् समनुधातवान् हरः । कर्मात्मसादं भगवाण् कुर्व्यात्तव माधव ।
 सादृशेन हि देवानां साधनोयः समागतः । ब्रह्मणेन नृपंसेन श्रद्धाधनेन चाप्युत ।
 जयन्तु ते प्रदास्यामि तेन द्रष्टुमि शङ्करं ।
 ॥ श्रीविष्णु उवाच ॥ अश्रुप्रकर्षेण ब्रह्मस्त्वमसादात्महामुने । द्रष्टुं दिनिशंघातां महर्हेन चिद्वेश्वरं ।
 एवं कथयतं तस्य महादेवायित्वा कथां । दिनान्यष्टौ ततो जप्सुर्मुर्त्तंतिव भारत ।
 दिनेऽष्टमे तु त्रिप्रेत दीर्घिणि ऽथ यथाविधि । दण्डो मुण्डो कुम्भो चीरो घृताक्तो मेघज्वलितः ।
 मासमेकं कालाहारो दितीयं सन्निवाशनः । ततोदस्य चतुर्थस्य पञ्चमस्य जनाशनः ।
 एकपादेन तिष्ठंश्च ऊर्ध्वबाह्वरतश्चितः । तमे सूर्य्यमहस्यस्य अग्रये दिवि भारत ।
 तस्य सन्ध्यागतस्यापि तेजसः पाण्डुरनन्दनः । रज्ज्वायुधपिण्डाङ्गं विष्णुस्त्वामागवापकं ।
 शीलमेतच्च परमं यन्माकाभूषितेपनं । तत्र स्थितश्च भगवान् देवो महः महाघुतिः ।

तपसा तेजसा कान्त्या दीप्तया च ह्यर्थया । रराज भगवांस्त्रय देव्या सह महेश्वरं ।

सोमेन सहितं सूर्यो यथा मेघम्वितस्तथा । बह्वष्टरोमा कौन्तेय विस्मयोत्पन्नोचन ।

अपश्यदेवसंघानां गम्भीरजिह्वं चरं ।

किरीटिने गदिनं शूलपाणिं व्याघ्राजिनं अटिलं दण्डपाणिं । पिनाकिनं वज्रिणं तीक्ष्णदंष्ट्रं शुभाङ्गं व्यास्रयज्ञे पवीतं ।

दिश्या मालामुरसानेकवर्णा समुदहनं गुल्मदेयावल्लभा । चन्द्रं यथा परिविष्टं समग्रं वर्षात्यये तद्वत्पश्यतेन ।

प्रमयानां गौरीवै समन्तात्परिवारितं । शरदीयं सुदुष्प्रेक्ष्यं परिविष्टं दिवाकरं ।

एकादशशतान्येव दृष्ट्वाणां दृष्टवाहनं । अस्तुन्नयितात्मानं कर्मभिः शुभकर्मिणं ।

आदित्या वसव साध्या विश्वेदेवास्तयायिनैः । विद्याभिः सुतिभिर्देवं विश्वेदेवं समस्तान् ।

शतक्रतुश्च भगवान्विष्णुश्चादितिनन्दनौ । ब्रह्मा रयन्तरे साम ईरयन्ति भगान्तिके ।

योगीश्वरा सुवह्वो योगदं पितरं गुहं । ब्रह्मरयश्च सप्तमास्तया देवर्षयश्च वै ।

श्रियिनी चाग्नरीशश्च नववारिणं पद्मास्तया । भावार्द्धमासां स्वतरो रात्रिः समस्तरः चराः ।

मुहूर्त्तस्य निमेषाश्च तथैव युगपर्ययाः । रिश्या राजस्रमम्वन्ति विद्या सत्यविदस्तया ।

मनस्कुमारो देवाश्च इतिहासान्तये । च । भगोचिरश्चिराश्चि पुलस्त्य पुलहं क्रतुः ।

मृगव सप्त सोमश्च अयव्यो च दृष्टसति । भृगुर्देव काश्यपश्च वसिष्ठः काश्यपश्च च ।

हन्दांसि पद्मा दीर्घाश्च दक्षिणाः । पञ्चको हविः । यज्ञोपगानि द्रव्याणि मूर्तिमन्ति शुभिष्ठिर ।

भगानां पालकाः सर्वे हरिणः पञ्चमा नगाः । देवानां मातरः सर्वे देवपत्न्यः सकृन्मया ।

सहस्राणि मुनीनाञ्च अयुताव्यर्जुनाणि च । नमम्वन्ति प्रभुं शान्तं पर्वताः सागरा दिग्म ।

गन्धर्वैः सरमश्चैव गीतवादित्रकौविदाः । दिव्यतालेषु गायन्ता स्तुवन्ति भवममृतं ।

विद्याधरा दानवाश्च गुह्यका राक्षसास्तथा । सर्वैश्चैव भूतानि स्वावराणि चराणि च ।

नमस्यन्ति महाराज शाश्वत कर्मभिर्बिम्बुं । पुरस्ताद्विहितः शर्वो ममासीन्नदिग्रेश्वर ।

पुरस्ताद्विहितं दृष्ट्वा ममेगानश्च भारत । सप्रजापतिशक्तानं जगन्नामभ्युदेवत ।

देवैश्चित्तुश्च महादेवं न मे शक्तिरभूत्तदा । ततो ममब्रवोदेवं पश्य कृष्ण वदस्व च ।

तथा धाराधितश्चर्द्धं शतशोऽय सहस्रम् । नमस्ते नास्ति मे कश्चिद्विदुः कोऽपि वै द्विय ।

मिरसा वन्दिते देवे देवो श्रोता क्षमाभवत् । ततोऽहमब्रुव स्थापुं स्तुतं ब्रह्मादिभिः सुरैः ।

॥ विष्णुपवाच । न मेऽस्तु ते शत्रात्पुण्ययेने ब्रह्माधिप लास्यशयो वदन्ति । तपश्च सत्त्वश्च रजस्तमश्च त्वामेव सत्यश्च वदन्ति मृत ।

तं वै ब्रह्मा च रुद्रश्च वरुणोऽग्निश्चनुर्भव । धाता त्वष्टा विधाता च तं प्रभु सर्वतोमुख ।

त्वतो जातानि भूतानि स्थावरानि चराणि च । तया सृष्टमिदं कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरं ।

धानोऽश्रियाणोऽह मनश्च कृत्स्नं ये वायव सप्त तथैव चाग्रय । ये देवसंस्तुताश्च देवताश्च तस्मात्परं तन्मूयधो वदन्ति ।

वेदाश्च यज्ञा सोमश्च दक्षिणा पावकोऽहनि । यज्ञोपगश्च यत्किञ्चिद्भगवत्सदंशयम् ।

दृष्ट दत्तमधीतञ्च व्रतानि नियमाश्च ये । ह्यो कीर्त्तिं श्रोष्टंतिमुष्टि सिद्धिश्चैव तदर्पणो ।

काम कीधो भय लोभो मद लोभाऽथ मत्सर । आधयो व्याधयश्चैव भगवत्तनयास्तव ।

कृतिर्विकार प्रलय प्रधान वीजमन्वय । मनस परमा चोनि प्रभावश्चापि ज्ञान्यत ।

अव्यय पावनोऽचिन्त्य सहस्राङ्गहिरण्य । आदिर्गणाना सर्वेषा भवान् वै बोविताश्रय । १०१

महानात्मा मतिर्ब्रह्मा विद्य शम्भु स्वयम्भुव । बुद्धि प्रज्ञापलम्बिश्च शक्ति ख्यातिर्हृति सति ।

पर्यायवाचकै शब्दैर्महानात्मा विभाव्यते । ता बुद्धा ब्राह्मणो विद्वान् प्रमोह विनियच्छति ।

हृदय सर्वभूताना चैव शस्त्रमृदुपिपुत । सर्वत पाणिपादान्त सर्वतोऽचिशिरोमुख ।

सर्वत श्रुतिमाज्ञाके सर्वमादृत्य तिष्ठसि । कलं त्वमसि तिम्रामोर्निमेषादिषु कर्णषु ।

॥ वै प्रभार्चिं पुरुष सर्वेषा हृदि श्रित । अणिमा लघिमा प्राप्तिरीशानो ज्योतिरन्वय । १०२

त्वयि बुद्धिर्मनिलोका प्रपन्ना श्रिताश्च ये । ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यमत्वा जितेन्द्रिया ।

यस्मा भुव वेदयते गुहाशय प्रभु पुराण पुरुषश्च विग्रह । हिरण्यश्च बुद्धिमता परा गतिं च बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ।

विदिता सप्त सूक्ष्माणि पङ्क्तु त्पञ्च भूर्जित । प्रधानविधियोगस्य स्वस्वमेव विशते बुध ।

एवमुक्ते मया पार्थ भवे चार्त्तिविनाशने । परापर जगत्सर्वं सिद्धान्तं तदाकरोत् ।

त विप्रश्चाञ्च सुरासुराश्च नागा पिशाचा पितरो वयासि । रक्षोणशा भूतगणाश्च सर्वे महर्षयश्चैव तदा प्रणमुः । १०३

मम मूर्ध्नि च दिव्याना कुसुमाना मुगन्धिना । राशयो निपतन्मि सा वयुश्च सुमुखी ववौ ।

निरीक्ष्य भगवान् देवीं ह्रुमा भाञ्च जगद्धित । इतकतुष्टाभिर्वीक्ष्य स्वयमाह स शङ्करः ।

विश्वं कृष्ण परा भक्तिमस्मात् तव श्रुत्वन । त्रियतामात्मन श्रेय प्रीतिर्हि त्वयि मे परा ।

दृष्टोऽन्वाष्टौ वरान कृष्ण दातास्मि तव सत्तम । ब्रूहि यादवशाद्दूल यानि शूद्रसि मुकुर्लभान् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि मेघशङ्खनोपाख्याने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मूर्ध्ना निपात्य नियतलोभं शशिचये तत । परम हर्षमागत्य भगवन्तमयामुर्व । १०४

धर्मे दृढत एधि प्रवृत्ता यश्चैतद्योग्यं परम बलञ्च । योग प्रियतन्त्रव सन्निकर्षं दृष्टे मुतानाञ्च शत शतानि ।

एवमस्त्विति तद्वाक्यं मया क प्राञ्च शङ्कर । ततो भा जगतो भाता धारिणो सर्वपावनी ।

उवाचोमा प्रणिहिता शब्दाणो तपसोऽनिधि । दत्तो भगवता पुत्र शन्वि नाम तवात्मन ।

मत्तोऽप्यष्टौ वरानिष्टान् गृह्णाण मे ददामि ते । प्रणम्य विरसा सा च मया क पाण्डुनन्दन ।

दिग्भ्यस्कोप पिप्लव प्रसाद शत सुताना परमश्च भोग । कुम्भे प्रीति भातृतश्च प्रसाद शमप्राप्तिमादृष्टे चापि दास्य । १०५

॥ उवाचाच ॥ एव मवियत्यरमप्रभाव नाह मृषा जातु वदे कदाचित । भार्यासहस्राणि च पौड्रमैव तामु प्रियतञ्च तथा शपञ्च ।

प्रीतिश्चाग्रा मान्धवाना सकाशाद्दामि तेऽह वपुषः काम्यताञ्च । भोक्ष्यन्ते वै सप्तति वै शतानि गृहे तुभ्यमनियोनाध नित्य ।

॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ एवं दत्त्वा वरान्देवि मम देवो च भाग्य । अन्तर्हितः सखि तस्मिन् सगुणो भीमपुत्र्यज ।

एतदत्यङ्गत्वं पूर्वं ब्रह्मज्ञानायतिष्ठते । उपमन्यो मया कृतं व्याख्यानं पार्थिवोत्तम ।

नमस्कृत्वा तु मग्राह देवदेवय सुव्रत ।

॥ उपमन्युर्वाच ॥ नास्ति सर्व्वसमो देवो नास्ति सर्व्वसमा गतिः । नास्ति सर्व्वसमा दानं नास्ति सर्व्वसमो रणे ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि मेघवाहनापाख्यानं पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ उपमन्युर्वाच ॥ अपिरासीकृते तात तण्डिरित्येव विभ्रतः । दशवधसहस्राणि तेन देवः समाधिना ।

आराधितोऽभूज्जने तस्योदके निशामय । स दृष्टवान्महादेवमक्षौपीच स्तैर्विभम् ।

इति तण्डिस्तपोयोगात्परमात्मानमवश्यं । चिन्तयित्वा महात्मानमिदमाह मुविक्षितः ।

यस्यतन्ति मदा साङ्गायितयन्ति च योगिनः । परं प्रधानं पुहयमधिष्ठितारमोचर ।

उत्पत्तौ च विनाशे च कारणं यं विदुष्वधाः । देवानुरमुनीनाञ्च परं यस्माच्च विद्यते ।

अजन्तमहमोशानमवादिनिधनं प्रभु । अत्यन्तमुखिनन्दवमनघं शरणं प्रजे ।

एवं भुवनेव तदा ददर्थं तपसां निधिं । तमव्ययमनैः पश्य मचिन्त्यं शायतं भुवं ।

निष्कलं सकलं ब्रह्म निर्गुणं गुणोत्तरं । योगिना परमानन्दमवरं साचमंक्षितं ।

मनोरिश्नाग्निमस्तां विनश्य ब्रह्मणे गति । अथाक्षमचलं गृहं बुद्धिपाक्षं मनोमयं ।

दुर्विज्ञेयमसङ्गं दुःश्रापमकृतात्मभिः । योगिं विनश्य जगत्समसः परतः परं ।

यः प्राणवन्मात्मानं ज्योतिर्भवेत्यर्थं मनः । तन्देवन्दर्थनाकोष्ठो बह्वन्वयगणामुपि ।

तपसुपि स्त्रिता भूत्वा दृष्ट्वा तुष्टाव चेश्वर ।

॥ तण्डिर्वाच ॥ पवित्रागो पवित्रस्त्व गतिर्भूतिमताम्वर । अत्यय तेजसा तेजस्तपसा परमन्तपः ।

विद्यावसुहिरण्याक्षपुण्ड्रतनमस्कृत । भूरिकक्षाणद विभो परं सत्यं नमोऽस्तु ते ।

जातोमरणमीहणा यतोणा यततां विभो । निष्वाणदं सहस्रोशो नमस्तोस्तु सुखाश्रय ।

ब्रह्मा शतकतुर्विष्णुर्ब्रह्मदेवा महर्षयः । न विदुस्तान्ता तत्त्वेन कृता वेत्स्यामहे वध ।

तन्तः प्रवर्तते एवं त्वयि कृष्यं प्रतिष्ठितं । कालाख्यः पुण्ड्राख्यः ब्रह्माख्यश्च तमेव हि ।

तनवस्ते स्मनास्तिसः पुराणज्ञैः सुरर्षिभिः । अधिष्ठोत्पमथात्ममधिभूताधिदेवत ।

अधिलोकाधिविज्ञानमधिदृशस्त्वमेव हि । त्वं विदितात्मदेहस्य दुर्निदं देवतैरपि ।

विदासा यान्ति निर्भुक्ताः परं भावमनामयं । अनिच्छतस्तव विभो जन्मत्युरनेकजः ।

दारं त्वं स्वर्गमोषाणामालिना त्वं ददामि च । त्वं वै स्वर्गय मोचय कामः क्राधस्त्वमेव च ।

सर्वं रजस्तमयैव अधर्माद्धं तमेव हि । ब्रह्मा भवस्य विष्णुश्च स्कन्दश्चैव सविता यमः ।

वर्णेन्दु मनुर्हता विधाता त्वं धनेश्वर । मूर्ध्नायुः सलिलोऽग्रय खं वाग्बुद्धिः स्थितिर्भूतिः ।

कथं मर्त्यामृतं भोमि तमेवास्ति च नास्ति च । इन्द्रियाशोन्द्रियाश्रयाय प्रकृतिव्यः परं भुवं ।

विद्यावियपरो भावयित्वाचिन्त्यस्त्वमेव हि । यच्चैतत्परमं ब्रह्म यच्चैतत्परमं पदं ।

या गतिः साह्ययोगानां स भवाद्याच धर्मयः । नूनयाद्य कृतार्थाः सा सूनं प्राप्ताः सतां गतिः ।

धा गतिं प्रायंपत्नीह ज्ञाननिर्णयवृद्धयः । अहो मूढाः सा सुचिरमिह कालमचेतयः ।

यत्र विप्रः परं देवं प्रापते तं विदुर्बुधाः । सेयमानादिता भावात्सुहृत्किञ्चनभिर्यया ।

भक्तानुग्रहकृद्देवो ये ज्ञात्वा मृतमश्नुते । देवांसुरमुनीनानु यच्च गुह्यं सनातनम् ।

गुहायां निहितं ब्रह्म दुर्बिज्ञेयं सुरैरपि । स एष भगवन्देवः सर्वज्ञस्त्वेतामुषः ।

सर्वात्मा सर्वदर्शी च सर्वगः सर्ववेदिता । देहकृद्देहभृद्देहो देहभृद्देहिना गतिः ।

प्राणहृत्प्राणभृत्प्राणो प्राणदः प्राणिनां गतिः । अथात्मगतिरिष्टानां ध्यानिनामात्मवेदिना ।

अपुनर्भवकामाणां या गतिः सोऽयमोयवः । अयञ्च सर्वभूतानां शुभाशुभगतिमृदः ।

अयञ्च जन्मरूपे विद्वत्सात्वैजन्तुषु । अयं सं सिद्धिः कामानाहुरोऽं सिद्धिदः प्रभुः ।

भूराद्यान् सर्वभुवनानुत्पाद्य स द्विवैकवः । दधति देवसंनिरुष्टमिभ्यो विभर्त्ति च ।

अतः प्रवर्त्तते सर्वमस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितं । अस्मिन् प्रलयं याति अयमेकः सनातनः ।

अयं स सत्यकामानां सत्पुलोकः परं सतां । अपवर्गय युक्तानां केवल्यं चात्मवेदिना ।

अयं ब्रह्मादिभिः सिद्धैर्गुहायां गोपितः प्रभुः । देवामुरमनुष्याणामप्रकाशो भवेदिति ।

तं त्वा देवामुरनरास्तस्मिन् न विदुर्भवं । मोहिताः खल्वनेनैव हृदि स्थिता प्रकाशिना ।

ये चैनं प्रतिपद्यन्ते भक्तियोगेन भाविताः । तेषामेवात्मनात्मानं दर्शयत्येष हृदयः ।

ये ज्ञात्वा न पुनर्जन्म मरणस्यापि विद्यते । यं त्रिदिव्यं परं वेद्यं वेदितव्यं न विद्यते ।

यं सन्ध्या परमं साधं नाधिकं मन्यते मुधः । यो सुखां परमां प्राप्तिं गच्छत्ययमवरे ।

यं साक्षां गुणतत्त्वज्ञाः साक्षां तत्त्वविशारदाः । सुखज्ञानरताः सुखं ज्ञात्वा मुच्यन्ति बन्धनैः ।

यञ्च वेदविदो वेद्यं वेदान्तो च प्रतिष्ठितं । प्राणायामपरा निर्यो यं विगच्छति अपन्ति च ।

आहारारयमाहृत्य ते विगच्छन्ति महेश्वरं । अयं स देवयानानां मोहिता दारमुच्यते ।

अयञ्च पित्रयानानां चन्द्रमा दारमुच्यते । एष काष्ठा दिग्द्वैव संवत्सरमुपादि च ।

दिव्यादिव्यः परो लाभो अयमे देविशेत्तरि । दृष्टं प्रजापतिः पूर्वमारोक्ष्य बद्धभिः सत्रैः ।

प्रजार्थं वरयाभाष्य श्रीलोकहितजीज्ञतं । अस्मिन्मनुशास्त्रेण तेने कर्षणे यद्वृत्तः ।

यजुर्बर्षं विधा वेद्यं जुह्वत्यर्थवैवाध्वरे । साममित्यर्थं गायन्ति सामगाः शुद्धवृद्धयः ।

अतं सत्यं परं ब्रह्म सत्यं यत्वेना दिग्भाः । यज्ञस्य परमा योनिः पतिश्चायं परः सत्यः ।

राव्यहः आत्रमयनः पचमांसमिरोभजः । सत्तुवोर्यस्योषधैर्यथाष्टमृहोत्पादवान् ।

मृत्युर्यमो ऊताश्वस्य कालः । स हारवेगवान् । कालस्य परमा योनिः कालस्यायं सनातनः ।

चन्द्रादित्यौ सनस्रौ यहाय स ह वायुना । ध्रुवः सप्त रश्मयैव भुवनाः सप्त एव च ।

प्रधानं सद्यदात्म विप्रोपांनो यवैकतं । ब्रह्मादिसत्त्वपथेना भूतादिः सद्यश्च यत ।

अथैव प्रकृतयश्चैव प्रकृतिभ्यश्च यः परः । अथ देवेस्य यज्ञाणि कर्त्तुं संपरिवर्त्तते ।

एतत्परममानन्दं यत्तच्छाश्वतमेव च । एषा गतिर्विदुक्तानामेव भव परं सतां ॥

एतत्परमनुद्विग्नमेतद्ब्रह्म सनातनं । शास्त्रवेदाद्ब्रविदुषामेतद्भयानं पुदं पर ।

इयं सा परमा काठा इयं सा परमा कथा । इयं सा परमा सिद्धिरियं सा परमा गति ।

इयं सा परमा शान्तिरियं सा निवृत्तिः परा । इयं तुष्टिरियं सिद्धिरियं श्रुतिरियं सति ।

यं प्राप्य कृतकृत्याः सा इत्यमन्यन्त योगिनः । अथात्मगत्यतिरिक्तानां विदुषां प्राप्तिरव्यया ।

यजतां कामयानां न सैर्विपुलदक्षिणैः । या गतिर्यज्ञश्रीलाभां सा गतिस्त्वन्न संशयः ।

सम्योगेयज्ञयै शान्तिनियमैर्देहतापैर्न । तथतां या गतिर्देव परमा सा गतिर्भवान् ।

कर्मेत्याश्रयतां नाश्च विरक्तानां ततस्ततः । या गतिर्ब्रह्मपदेन सा गतिस्त्वं सनातन ।

अपुनर्भारकामानां वैराग्ये वर्त्ततां च या । प्रज्ञतीनां लयानाश्च सा गतिस्त्व सनातन ।

ज्ञानविज्ञानयुक्तानां निरुपाध्या निरञ्जना । कैवल्या या गतिर्देव परमा सा गतिर्भवान् ।

वेदशास्त्रपुराणोक्तां पश्यैता गतयः सृताः । लक्षणसादाद्भि सन्त्यन्ते न सन्त्यन्तेऽन्याया विभो ।

इति तण्डिलपौराणिसुष्टावैज्ञानमात्मना । जगौ च परमं ब्रह्म यत्पुरा लोकजगज्जगौ ।

॥ उपमन्युवाच ॥ एवं सृती महादेवस्तुष्टिमा ब्रह्मवादिना । उवाच भगवन् देव उमया सहित प्रभु ।

ब्रह्मा शतक्रतुर्विष्णुर्विश्वेदेवा महर्षयः । न विदुस्त्वामिति ततस्तुष्टः प्रोवाच तं शिव ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अथयस्याययस्यैव भविता दु खवर्जित । यशस्तो तेजसा लुके दिव्यज्ञानसमन्वितः ।

अधीणामभिगम्य स्वयकर्ता सुतस्तवं । मत्प्रसादाद्भिज्जग्रेष्ठ भविष्यति न संशयः ।

कं वा कामं ददाम्यद्य द्रुषि यदस्य कं ज्ञवे । प्राञ्जलि स उवाचेदं त्वयि भक्तिर्दुष्टात् मे ।

॥ उपमन्युवाच ॥ एतान्देवा वरान्देवो वन्द्यमान सुरर्षिभिः । स्तूयमानस्य विबुधैस्तु वैवान्तरधीयत ।

अस्मर्त्तते भगवति शानुगे यादयेधरः । अघिराश्रममागम्य ममैतत्प्रोक्तवानि च ।

यानि च प्रथितान्यादौ तण्डिराख्यातवान्मम । नामानि मानवश्रेष्ठ तानि त्वं शृणु सिद्धये ।

दश नाम स हस्त्राणि देवैस्त्वाह पितामह । सर्वैस्तु शस्त्रेभ्यु तया दश नाम शताणि वै ।

गुह्यानीमार्गानि नामानि तण्डिर्भगवतोऽच्युत । देवप्रसादाद्देवैश्च पुरा प्राह महात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वस्य आनुशासनिके पर्वस्यैव मेघवाहनोपाख्याने षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सिद्धेव उवाच ॥ ततः स प्रपतो भूत्वा मम तात युधिष्ठिर । प्राञ्जलि प्राह विप्रर्षिर्नैमसब्रह्मादितः ।

॥ उपमन्युवाच ॥ ब्रह्मप्राक्तैर्हृषिप्रोक्तैर्वेदवेदाङ्गसम्भवे । सर्वलोकेषु विख्यातं श्रुत्य स्तोत्राणि नामानि ।

महद्भिर्विहितैः सद्यैः सिद्धैः सव्यार्थेषाधकैः । अघिणां तण्डिना भक्त्या कृतैर्वेदकृतात्मना ।

यथोक्तैः साधुभिः स्थातैर्कुनिभिस्तत्तदर्शभिः । प्रवरं प्रथमं स्तुभ्यै सर्वभूतहितं प्रभुम् ।

श्रुते सर्वेषु जगति ब्रह्मलोकवतारिते । सत्यैस्तत्परम ब्रह्म ब्रह्मप्राक्तैः सनातनम् ।

यस्यै यदुक्तुश्रेष्ठं शृणुष्यावचितो मम । वरयैन सर्वं देवं भक्तस्त्वं परमेधरः ।

तेन ते श्रावयिष्यामि यत्तद्ब्रह्म सनातनम् । न श्रद्धां विनारात्स्वस्वं वक्तुं शक्यं केनचित् ।

१०५

११०

११५

११६

११७

युक्तेनापि विभूतीनामपि वर्षशतैरपि । यस्यादिं मध्यमं तच्च सुरैरपि न गम्यते ।
 कस्तस्य शक्रयादक्तं गुणान् कार्त्तव्येन साधय । किन्तु देवस्य महतः सङ्क्षिप्तार्थपदावर ।
 शक्तिमंश्रितं वदये प्रसादात्तस्य धीमतः । अशेषं तु ततोऽनुज्ञां न शक्यः सौतुमीश्वरः ।
 यदा तेनाभ्यनुज्ञातः स्तुतो वै स तदा स्यात् । अनादिनिधनस्याहं जगद्योनिर्वाहकतनः ।
 नांदां किञ्चित्समुद्देशं वक्ष्याम्यथ कथोनिनः । वरदस्य वरेण्यस्य विश्वरूपस्य धीमतः ।
 शृणु नाश्चाश्चयं छण्य यदुक्तं पद्मयोनिसा । दश नाम सहस्राणि यान्योह प्रपितामहः ।
 तानि निर्भय्य मनसा दध्ने घृतमिवोद्धृतं । गिरिः सारं यया हेम पुष्पसारं तथा मधु ।
 घृतात्कारं यया मण्डलैयतसारमुद्धृतं । सर्वपापापहमिदं चतुर्वैदसमन्वितं ।
 प्रयत्नेनाधिगम्यन् धार्थ्यञ्च प्रयत्नात्तमा । माङ्गल्यं पौष्टिकञ्चैव रेषां पानं महत् ।
 इदं भक्ताय दातव्यं अद्धानास्तिकाय च । नाशद्धानरूपाय शालिकायाजितात्मने ।
 यद्याभ्यस्यतीति देवं कारणात्मानमीश्वरः । स छण्य नरकं याति संह पूर्वैः सहात्मनः ।
 इदं ध्यानमिदं योगमिदं ध्येयमनुत्तमं । इदं जप्यमिदं ज्ञानं रक्षसमिद्रमुत्तमं ।
 र्थं ज्ञात्वा अन्तर्कालेऽपि गच्छेत् परमं गतिं । पवित्रं मङ्गलं मेधं कञ्चाणमिद्रमुत्तमं ।
 इदं ब्रह्मा पुरा कृत्वा सर्वलोकपितामहः । सर्वलवानो राजन्ने दिव्यानां समकल्पयत् ।
 तदामभति चैवायमीश्वरस्य महात्मनः । स्वराज इति ख्यातिं जगत्प्रमुरपूजितः ।
 ब्रह्मलोकदायं स्वर्गं स्वराजोऽवतारितः । यतस्तस्मिन् पुरा प्राप तेषां तपिष्ठकतोऽभवत् ।
 स्वर्गाश्चैवात्र भूलोकं तपिष्ठकाऽवतारितः । सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनं ।
 निगदित्ये महाबाहो स्ववानामुत्तमं स्वर्गं । ब्रह्माणामपि यद्ब्रह्म पराणामपि यत्परं ।
 तेजसामपि यत्तेजस्तपसामपि यत्तपः । ज्ञानानामपि यत् ज्ञानं युतीनामपि यत् युतिः ।
 दान्तानामपि यो दानो धीमतामपि यां च धीः । देवानामपि यो देव चरीणामपि यस्तुविः ।
 यज्ञानामपि यो यज्ञः शिवानामपि यः शिवः । रुद्राणामपि यो रुद्रः प्रभा प्रभवतामपि ।
 योगिनामपि यो योगी कारणान्नाहं कारणं । यतो लोकाः स भवन्ति न भवन्ति यतः पुनः ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य हरस्यामिन्तेजसः । अष्टोत्तरेयद्वयम् नमोऽर्च्यं सर्वस्य मे शृणु ।
 यच्छ्रुत्वा समुज्ज्यात्र सर्वान् कामानवाप्स्यसि । सैः स्थिरः स्थाणुः प्रभुर्ममः प्रवरो वरदो वरः ।
 सर्वतां सर्वविष्ठातः सर्वः सर्वकरो भवः । जटोः चर्मो शिखण्डो च सर्वोक्तः सर्वभावनः ।
 हरय हरिणाश्च सर्वभूतहरः प्रभुः । प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च नियतः प्रायतो भुवः ।
 शशानवाभो भगवान् खचरो गांचरोऽर्हन् । अमिवाद्यो महाकर्मा तपस्वी भूतभावनः ।
 उन्नात्तवैश्वर्यः सर्वलोकप्रजापतिः । महारूपो महाकायो वृषह्यो महायशः ।
 महात्मा सर्वभूतात्मा विश्वरूपो महाहनुः । लोकपालोऽन्तर्धितात्मा प्रसादो ह्यगम्यमिः ।
 पवित्रश्च सदाशिव नियमो नियमायितः । सर्वकर्मो स्वयम्भूत आदिरादिकरो निधिः ।

महसाक्षो विशालश्च भोमो नववसाधक । चन्द्रसूर्यश्चानि केतुर्पक्षो महपतिर्भर ।
 अचिरव्यानमस्कृता मृगवाणापणोऽगध । महातपा घोरतपा अद्रीनो दोनसाधक ।
 सवसरकोर मन्त्र प्रमाण परमन्त्रप । योगी योऽग्रे महावीर्यो महारतो महाबल ।
 सुवर्णरतो सर्वज्ञ सुवीरो वीजवाहन । दशबाहुस्तन्मित्रो नीलकण्ठ उमापति ।
 विग्रहपुत्र स्वयंभो बलवीरो बलो गण । गणकर्ता गणपतिर्दिग्वासा काम एव च ।
 मन्त्रवित्परमो मन्त्र सर्वभावकरो हर । कमण्डलुधरो धर्मो वाणेश्वर कपालवान् ।
 अग्रतो व्रतघ्नी खड्गीर्पट्टिभो पायुधो महान् । सुवहस सुहृदय तेजस्वीश्वरो निधि ।
 उष्योयी च सुवहस उदयो विनतलया । दीर्घय हरिकेश्य सुतीर्थं कृष्ण एव च ।
 शृङ्गालरूप विद्वान्गो मुण्डः सर्वशुभहृत् । अजय यङ्गहृदय गन्धधारी कपर्दीपि ।
 ऊर्ध्वरतो ऊर्ध्वलिङ्ग ऊर्ध्वशायी मभःस्थल । चिञ्चत्पौरवासाय चन्द्र सेनापतिर्विभु ।
 अहसरो नक्षत्ररक्षिणमन्यु सुवर्धस । गजहा दैत्यहा कालो लोकधाता गुणाकर ।
 विश्वाकर्तृकहृदय आर्द्रचर्मभरानृत । कान्त्यागो महानाद सर्वकामयुतुष्यथ ।
 निधाचारः प्रेतचारी भूतचारी महेष्टर । बड्भूतो बड्भर स्वर्भानुरमिते गति ।
 नृत्यप्रियो नित्यनर्ता नर्तक सर्वलालस । घोरो महातपा पात्रो निधो गिरिदशोऽगध ।
 सहस्रहस्तो विग्रहो व्यवसायो ह्यतन्त्रित । अधर्षणो धर्षणात्मा यज्ञहा कामनायक ।
 दक्षयागपहारी च सुवहो मध्यमस्तया । तेजोऽपहारी बलहा मुदितोऽर्थो जितोऽपर ।
 गम्भीरधोपो गम्भीरो गम्भीरबलवाहन । न्योधहृदो न्योधो हृवकश्चैस्त्रिभिर्भु ।
 सुनीलपद्मनक्षत्र महाकायो महानन । विजयभेजे हरिर्यथ सयुगापी उवाहन ।
 तीक्ष्णतापश्च हर्षय्य महाय 'कर्णक'लवित् । विष्णुप्रसादितो यज्ञ समुद्रो बलवमुख ।
 ऊताग्रनवहायय प्रशान्तात्मा ऊताग्रन । उग्रतेजा महतेजा जन्तो विजयकलवित् ।
 णो त्रियामघन मिद्धि सर्वविग्रह एव च । शिखो मुखो जटो ज्वालो मूर्त्तिजा मूर्द्धंगा बली ।
 वैष्णवी पणवी तालो खलो कालकटहट । नवविग्रहमतिशुशुद्धिर्लघोऽगम ।
 प्रजापतिर्विद्यवाङ्मविभाग सर्वगोऽमुख । विमोचन सुसरणो हिरण्यकवचोऽर्द्ध ।
 मैत्रेया बलचारी च महीचारी नृतक्षया । सर्वतुल्यनिनादो च सर्वतोऽपपरिग्रह ।
 व्यालक्ष्मो गुहावागो गुहो माखी तरङ्गवित् । विदशस्तिकालष्टक कर्ष सर्ववन्धविमोचन ।
 पञ्चनस्तपुरेन्द्राण्युधि शत्रुविनाशन । साह्याप्रसादो दुर्व्यासा सर्वबाधुनिर्भेवित ।
 प्रस्कन्दनो विभागज्ञो अतुल्यो यज्ञभागवित् । सर्ववास सर्वचारी दुर्व्यासा वायवोऽमर ।
 हैमो हिमकरो यज्ञ सर्वधारी धरोत्तम । लोहितो महाबल्य विजयचो विशारद ।
 शयणो नियम कर्ता सर्वचोरनिवासन । मुखोऽमुख्यश्च देहश्च काहल सर्वक मर ।
 सर्वकालप्रसादश्च सुबलो बलरूपपृक् । सर्वकामवरश्चैव सर्वद सर्वतोऽमुख ।

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

११२१

आकाशनिर्विकल्पं निपातो ह्यवशः खगः । रीदृशोऽऽरादित्यो वन्दरग्निः सुवर्चसो ।
 वसुधैव कुटुम्बकम् । मनेवैवो निग्राह्यः । सर्ववासो श्रियावासो उरदेशकरोऽकरः ।
 मुनिरात्मनिरानोक्तः सम्प्रत्य सहस्रदः । पत्तो च पत्न्यस्य अतिदोतो विद्यामतिः ।
 उग्रादो मदनः कामो ह्ययत्योऽर्धकरो यमः । वामदेवं वामय प्राग्दक्षिणं वामनः ।
 सिद्धयोगो महर्षिः सिद्धार्थः सिद्धसाधकः । भिद्युः भिद्युरूपं विषयो मृदुरव्ययः । ११८
 महासेनो विद्यास्य पृथिवागो गवःपतिः । वज्रहस्तं विष्कम्भी चमूकधनं ख च
 वृत्तावृत्तकरसाक्षो मधुर्भुक्लोचनः । वाचस्पत्यो बाजधनो नित्यमाश्रमपूजितः ।
 ब्रह्मचारी लोकपारो सर्वपारो विचारवित् । ईशान ईश्वरः काशो निग्राहारी पिनाकधृक् ।
 निमित्तयोः निमित्तस्य नन्दिर्नन्दिकरो हरिः । नन्दोद्यत् नन्दी च नन्दो नन्दिवर्द्धनः ।
 भगहारी निहन्ता च काशो मह्यो पितामहः । चतुर्भुजो महानिहन्ता हस्तद्वयैव च । ११९
 लिङ्गाध्यक्षः सुराध्यक्षो योगाध्यक्षो युगाध्वजः । बीजाध्यक्षो बीजकर्त्ता अथात्मानुगतो बलः ।
 इतिहामः सकल्पय गौतमोऽयं निग्राहकः । दम्भो हृदम्भो वेदम्भो वयो वेत्रकरः कलिः ।
 लोककर्त्ता पशुपतिर्भद्रकर्त्ता ह्यनौपधः । अकरं परमं ब्रह्म बलवच्छत एव च ।
 नीतिर्धर्मोनिः शुद्धात्मा शुद्धो मन्योऽभातागतः । यज्ञप्रवादः सुखप्रो दर्पणोऽयं तमिषजित् ।
 वेदकारी मन्त्रकारी विद्वान्धर्ममर्द्धनः । महाभेषगिवायो च महाघोरो वशोकरः । १२०
 अग्निशालो महाज्वालो अतिधूको ह्यो हविः । वृषणः शूरो नित्यं वधस्त्री धूमकेतवः ।
 नीलदायाङ्गमुख्यं शोभनो निरवयवः । स्तुतिदः स्तुतिभावय भागो भागकरो लघुः ।
 उग्रस्य महास्य महागर्भपरायणः । कृष्णवर्णः सुवर्णः हस्तिर्न मर्त्यदेहिना ।
 महापादो महाहलो महाकायो महापद्माः । महामूर्ध्नो महामणिः महोर्ध्वो निग्राह्यः ।
 महानोक्तो महाकर्णो महोष्ठ्य महादनुः । महानभो महाकम्बुर्बाहयोः शशानुभाक् । १२१
 महावशो महोरक्तो क्षमताश्रमा गृहगमयः । सम्यगेऽन्वितोऽयं महाभायः पथोनिधिः ।
 महादंभो महादंष्ट्रो महाशक्तिः महामुखः । महानसो महारिमा महाकेयो महाजडः ।
 प्रचक्ष्य प्रमादय प्रत्ययो गिरिपाधनः । पृथ्वीऽन्वितोऽयं अजितय महामुनिः ।
 वृषाकर्त्ता वृषकेतुर्गन्धो वायुपादनः । गण्डवी मेहधामा च देवाधिपतिरेव च ।
 अयमर्धोऽयं पामाण्य अक्षयवशमितिषः । यज्ञपादभुजो गुणः प्रकाशो ज्ञानमया । १२२
 अमोघार्थः प्रमादय अमिग्नः सुरभङ्गः । उपकारः प्रियः मर्षः कनकः काञ्चन एव हि ।
 गामिर्भन्दिकरो भागः पुष्करस्यपतिः प्लवः । दादशखामनयापो यशो यशममाहितः ।
 मर्कं कनिष्ठं काम्यं मकरः काम्यजितः । मर्मो गण्डकार्य भूतवाहनधारयः ।
 भग्नोऽयं भग्नोऽयं भग्नभूतजयनः । भोक्तव्यमवशो भोक्तो महात्मा मर्त्यपूजितः ।
 शुद्धिर्भूतः कल्पः शुद्धिर्भूतनिर्दिष्टः । आद्यमनः क्रियायन्त्रो विद्वदर्थमतिवैद्यः । १२३

विशालशाखलाद्योऽष्टौ क्षाम्बुजालः सुनिधनं । कपिलः वेपिथः शुक्ल आयुश्चैव परोऽपरः ।
 गन्धर्वो ह्यदिनिष्ठाः सुविज्ञेयः सुशरदः । परशर्घायुधो देवः अनुकारी सुबान्धवः ।
 तुम्बीषो महाक्रोध ऊर्ध्वरो जलेश्वरः । उषा वंशकरो वंशो वंशनादो ह्यनिन्दितः ।
 सर्वाङ्गरूपो मायावी सुहृदो ह्यनिलाऽनलः । बन्धनो बन्धकर्ता च सुबन्धनविमाचनः ।
 सद्यशरिः सकामारिर्महादंष्ट्रो महायुधे । यज्ञधानिन्दितः शर्वः शङ्करः शङ्करोऽध्वनः । १११
 अमरेशो महादेवो विश्वदेवः सुरारिहः । अर्द्धवृध्नोऽनिलाभश्च चेकितानो हरिस्तयोः ।
 अजैकपाशः कापालो चित्रदुरजितः शिवः । धन्वन्तरिर्धूमकेतुः स्कन्दो वैश्ववृक्षया ।
 धाता शक्रश्च विष्णुश्च मित्रस्तथा भुवो धरः । प्रभावः सर्वगो वायुरर्थमा सविता रविः ।
 उपद्रुश्च विधाता च आन्धाता भूतभावनः । विभुर्वर्णविभावो च सर्वकामगुणविहः ।
 पद्मनाभो महागर्भश्चन्द्रवक्त्रोऽनिलाऽनलः । वलशेखोपशान्तश्च पुराणः पुण्यचक्षुरीः । ११२
 कुरुकर्त्ता कुरुवासी कुरुभूतो गुणायधः । सर्वशयो गर्भचारी सर्वेषां प्राणिनां पतिः ।
 देवदेवः मुखाशक्तः सदसत्सर्वरत्नवित् । कैलासगिरिवासी च हिमवद्गिरिरक्षयः ।
 कूलहारी कूलकर्त्ता यज्ञविधो यज्ञप्रदः । वणिजो यज्ञको दृढो बलुलश्चन्दनवृद्धः ।
 शारपीवो महाजवरलोचश्च महाशयः । सिद्धार्थकारो सिद्धार्थः स्कन्दो व्याकरणोत्तरः ।
 सिंहनादः सिंहदंष्ट्रः सिंहगः सिंहबाह्वनः । प्रभावात्मो जगत्कालः कालो लोकहितस्तदा । ११३
 शारङ्गो नवचक्राङ्गः केतुमालो सभावनः । भूतालवो भूतपतिरक्षराचमनिन्दितः ।
 वाहिता सर्वभूतानां निनयश्च विमर्भवः । अनेघः श्वेतो ह्यथो भोजनः प्राणधारणः ।
 धृतिमान्धृतिमान् दक्षः सत्कृतश्च युगाधिपः । गोपालिर्गोपतिर्धामो गोचर्यवपनो हरिः ।
 चिरस्थवाङ्मयश्च तथा गुहापालः प्रविशिनाः । प्रष्टारिर्महाहर्षो जितकामो जितेन्द्रियः ।
 गान्धारश्च सुवामश्च तपःशक्तो रतिर्नरः । महागीतो महानृत्यो ह्यसुरोगणसेवितः । ११४
 महाकेतुर्महाधातुर्नैकमानुचरयलः । आवेदनीयः आवेशः सर्वगन्धमुखवहः ।
 तौरणस्तारणो वातः पश्चिधोपतिखेचरः । श्वेतिगो वृद्धो दृष्टो अतिदृष्टो गुणधिरः ।
 नित्यश्रात्मा महायश्च देवामुरपतिः पतिः । युक्श्च युक्वाङ्गश्च देवो दिवि सुपुष्पेशः ।
 आपाटश्च मुपाटश्च भुवोऽय हरिणो हयः । वपुरावर्त्तमानेशो वसुधेशः महापथः ।
 शिरोहारी विमर्षश्च सर्वनवपन्नचितः । अक्षयः रययोगो च सर्वयोगो महावनः । ११५
 समापायोऽभमाश्रयस्त्र्यंशदेवो महारथः । निजिनिः जीवनी मन्त्रः शुभालो यज्ञकर्मणः ।
 रत्नप्रभूतो रत्नाङ्गो महाशर्णवनिपानवित् । मूले विशालो ह्यमृतो यथायकतपोनिधिः ।
 आरोहणोऽधिरोहश्च शीलधारी महायशः । मेनाकन्यो महाकन्यो योमो योगकरो हरिः ।
 युगरूपो महारूपो महानागहना वधः । न्यायनिर्वपणः पादः पवित्रो ह्यक्षयः पमः ।
 यज्ञमालो महामालः शमी हरसुभोचनः । विस्तारो जलणः कृपस्त्रियुगः संकभोदयः । ११६

विनेनश्च विपलाङ्गो मणिबिद्धो जटाधरः । विष्णुर्विषगः सुमुखः शरः सर्वायुधैः सहः ।
 निवेदनः सुखाजातः सुगन्धारो महाधनुः । गन्धपाली च मगवानुत्यानः सर्वैर्कर्मणोः ।
 मन्थानो वज्रलो वायु सकलः सर्वलोचनः । तलघालकरखाली ऊर्ध्वसंहननो महान् ।
 कृचं सुकृचैः विख्यातो लोकः सर्वाययः क्रमः । मुण्डो विरूपो विकृतो दण्डो कुण्डो विकुर्वणः ।
 हर्षयश्च ककुभो वज्री शतजिह्वः सहस्रपात् । सहस्रमूर्द्धा देवेन्द्रः सर्वदेवमयो गुरुः । १९१
 सहस्रबाहुः सर्वार्थः शरणः सर्वलोककृत् । पवित्रं चिकुसन्तः कनिष्ठः कृष्णपिङ्गलः ।
 ब्रह्मदण्डनिर्माता शतशोपाशशक्तिमान् । पद्मगर्भो महगर्भो ब्रह्मगर्भो जलोद्भवः ।
 गमस्त्रिंशद्भक्तं ब्रह्मा ब्रह्मवित् ब्रह्मणो गतिः । अगन्तरूपो नैकात्मा तिग्मनेत्राः स्वयम्भुवः ।
 ऊर्ध्वाङ्गात्मा पद्मपतिर्व्यातरहा मनोजवः । चन्द्रमौ पद्मनाभः सुरभुस्त्रयो नरः ।
 कर्णिकारमहास्त्रयो ग्रीष्ममौलिः पिनाकहृत् । उमापतिरुमाकान्तो जाग्रदोद्युगमाधवः । १९२
 वरो वराहो वरदो वरेण्यः सुमहास्त्रजः । महाप्रसादो दमनः श्रुवा श्वेतपिङ्गलः ।
 पीतात्मा परमात्मा च प्रयतात्मा प्रधानहृत् । सर्वपार्थमुखस्त्ययो धर्मसाधारणो नरः ।
 चराचरात्मा सूक्ष्मात्मा अमृती गौहृदयदरः । साध्यविन्वसुरादित्यो विवस्वान् सविता भूतः ।
 व्यासः सर्गः सुसङ्क्षेपो विसारः पर्थयो नरः । श्वतः श्वत्सरो मावः पशुः सङ्घासमापनः ।
 कलाः काष्ठा स्रवा माना मूढताह्वः क्षपाः क्षणाः । विश्वेवेषं प्रजावीरं लिङ्गमाद्यस्तुतिर्गमः । १९३
 सदशङ्कामथ्यक्तं पिता माता पितामहः । स्वर्गदारं प्रजादारं मेघदारं चित्रिहृत् ।
 निर्वाणं ह्लादनक्षेत्रं ब्रह्मलोकः परा गतिः । देवासुरविनिर्माता देवासुरपरायणः ।
 देवासुरगुरुर्देवो देवासुरनमस्कृतः । देवासुरमहामात्रो देवासुरगणाग्रयः ।
 देवासुरगणाग्र्यो देवासुरगणाग्रणी । देवानिदेवा देवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ।
 देवासुरेश्वरो विश्वो देवासुरमहेश्वरः । सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो देवतात्मात्मसम्भवाः । १९४
 उद्भिन्निविक्रमो वैद्यो विरजो नीरजोऽमरः । ईशो हृत्पीथरो व्याघ्रो देवविहो नरपथः ।
 विनुधोऽपवरः सूक्ष्मः सर्वदेवलोपमयः । सुयुक्तः शोभनो वज्रो प्रासानां प्रभवोऽग्रयः ।
 गुहः कान्तो मित्रः सर्गः पवित्रं सर्वपावनः । शृङ्गी शृङ्गप्रियो बभूराजराज्ञो निरामयः ।
 अमिरामः सुरगणो विरामः सर्वपावनः । सत्ताटाज्ञो विश्वदेवो हरिणो ब्रह्मवर्धनः ।
 स्याद्वाराणं पतिश्च नियमश्चियवर्द्धनः । सिद्धार्थः सिद्धभूतार्थोऽचिन्त्य सत्यव्रतः शुचिः । १९५
 प्रतोधिपः परं ब्रह्म भक्तानां परमा गतिः । विमुक्तो मुक्तेराद्य श्रीमान् श्रीवर्द्धनो जगत् ।
 यथा प्रधानं भगवानिति मत्तया स्तुतो मया । येन ब्रह्मादयो देवा विदुस्तन्नेन नर्धय ।
 स्तोतव्यमर्थं वन्द्यं च कलौष्यति अगत्यति । भक्तो नैवं पुरस्कृत्य मया यद्यपतिन्विभुः ।
 ततोऽभ्यनुशां रुम्प्राप्य स्तुतो मतिमताम्बरः । शिवमेभि सुवन्देवं नामभि पुष्टिवर्द्धने ।
 नित्ययुक्तः शुचिर्भूतः प्राप्नोत्यात्मानमात्माना । एतद्धि परमं ब्रह्म परं ब्रह्माधिगच्छति । १९६

क्षययैव देवाय स्तुवन्त्येतेन तत्पुनः । स्वयमानो महादेव स्तुयते नियतात्मभिः ।

भक्तानुकम्पी भगवानात्मसखाकरो विभु । तथैव च मनुष्येषु च मनुष्या प्रधानतः ।

आसिका, अर्द्धानास्य वज्रभिर्जन्मभिः स्तुवन् । भक्त्या ह्यनन्यभोगान् पर देवं सनातनम् ।

कर्मणा मनसा वाचा भावेनामिततेजसः । श्रयाना जायमाणस्य व्रजन्नुपविशंस्तथा ।

उन्निपन्निमिपथैव चिन्तयन्त पुन पुनः । शृण्वन्त आदयन्तस्य कथयन्तस्य ते भवं ।

स्तुवन्त स्वयमानास्य तुष्यन्ति च रमन्ति च । जन्मकोटिषु हस्तेषु नानासंसारयोगिषु ।

जलोत्थिङ्गतापास्य भवे भक्तिः प्रजार्थते । छत्पन्ना च भवे भक्तिरनन्या सर्वमावृत्तः ।

भाविन कारणे चास्य सर्वयुक्तस्य सर्वथा । एतद्देवेषु दुष्प्रापं मनुष्येषु न सम्भते ।

निर्विघ्ना निर्वला रुद्रे भक्तिरव्यभिचारिणी । तस्यैव च प्रसादेन भक्तिरुत्पद्यते नृणां ।

येन यान्ति परां सिद्धिं तद्भावगतचेतसः । ये सर्वभावाभुगताः प्रपद्यन्ते महेश्वर ।

प्रपन्नवत्सलो देव संसारात्तान् समुद्धरेत् । स्वमन्ये विबुधैर्न देवाः संसारमोचनम् ।

मनुष्याणां ह्येते देवं न न्याः शक्तिसप्तदीपकम् । इति तेनेन्द्रकन्येन भगवान् सदसत्पतिः ।

कृत्तिवासा स्तुत कृष्णशृङ्गिणा गुरुभुवुद्धिना । स्वमेतं भगवतो ब्रह्मा स्ववमधारयत् ।

गीयते च स बुध्यते ब्रह्मा ब्रह्मरसविधौ । इदं पुण्यं पवित्रञ्च सर्वदेव पापनाशनम् ।

योगद मोक्षदश्चैव खण्ड तोषदन्त्या । स्वमेतत्पठन्ते य एकभक्त्या नु ब्रह्मे ।

या गतिः साक्षाद्योगागैः व्रजन्ते ता गतिं तदा । स्वमेतं प्रयत्नेन सदा ब्रह्म सन्निधौ ।

अश्वमेकं चरद्भक्तः प्राप्नुयादीक्षितं फलम् । एतद्ब्रह्म परम ब्रह्मणो यदि संश्रितम् ।

ब्रह्मा ग्रीवाच प्रकाशः शक्रः ग्रीवाच सत्यवे । सृष्टुः ग्रीवाच रुद्रेभ्यो रुद्रेभ्यश्चिदमागमत् ।

महता तपसा प्राप्तमश्विना ब्रह्मसन्निधौ । तपिष्ठ ग्रीवाच प्रकाश गीतमाय च भार्गवः ।

वैवस्वताय मनवे गीतम् प्राह माधवः । नारायणाय साध्याय मनुरीष्टाय धीमते ।

यमाय प्राह भगवान् सार्थी नारायणोऽच्युतः । नाचिकेताय भगवानाह वैवस्वतो यमः ।

मार्कण्डेयाय वार्ष्णेय नाचिकेनोऽभ्यभाषतः । मार्कण्डेयान्नाम प्राप्ते नियमैर्न जगद्भवे ।

तवायहममित्रं स्तुत दधां ह्यविश्रुतम् । स्वर्गमारोग्यमायुः च धन्येवेदेन संमितम् ।

नाथ विघ्नं विबुधैर्न दानवा यक्षराक्षसाः । पित्राचा यातुधाना वा मुहूर्ता भुजगा अपि ।

य पठेत् शुचिः पात्रं ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । अभ्रमयोगो वर्षेषु सोऽयमेधफलं न्यभेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिक पर्वणि महादेवसहस्रनामस्तोत्रे ब्रह्मदेशोऽथ ॥ १७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महायोगो ततः प्राह कृष्णदेवाय नो मुनिः । पठस्व पुत्र मरुन्ते प्रीयता ते महेश्वर ।

पुरा पुत्र मया मेरौ तथ्यता परम तपः । पुच्छेदेनार्थहाराजः सव रथोऽनुकोर्तितः ।

स्तुतवान्निधितान् कामानहं य एतुनन्दन । तथा समपि सर्वार्हं नर्त्तनं कामानवाप्तयि ।

कपिन्य तथा प्राह साक्षाद्देवसम्मतः । मया जन्मान्यनेकानि भव्या चाराधितो भव ।

प्रीतश्च भगवान् ज्ञानं ददौ मम भवान्तकं । चारुश्रीर्भारतः प्राह शक्रस्य दयित सखा । ११०
 आलम्बान् दत्तेष्वे विद्युत कृष्णात्मकः । मया गोकर्णमाद्य तपस्रश्च शत समाः ।
 अधोनिजानां दान्तानां धर्मज्ञानां सुवर्चसां । अजराणामदु खानां शतवर्षसहस्रिणां ।
 सभ्यं पुत्रशतं सभ्यं पुरा पाण्डुनृपात्मज । वास्वोकिश्याह भगवान् युधिष्ठिरमिदं वच ।
 विवादे साग्रिमुनिभिर्ब्रह्मज्ञैश्चै भवानिति । उक्त चणेन चाविष्टो नाधर्मिण्य भारत ।
 होऽहमीशानमनघममेघं शरणं गत । मुक्त्यास्मि तत पापैस्ततो दुःखविनाशन । १११
 आह मां विप्रज्ञो वै यज्ञस्तोऽयं भविष्यति । नामदन्यस्य कौन्तेयमिदं धर्मभूताम्बर ।
 क्षयिमध्ये स्थितः प्राह ज्वलन्निव दिवाकरः । पितृविप्रवधेनाहमात्मा वै पाण्डवायज ।
 शुचिभूत्वा महादेवं गतोऽस्मि शरणं नृप । नामभिद्यास्तु देवं ततस्तुष्टोऽभवद्भव ।
 परमुद्य ददौ देवो दिव्यान्वस्त्राणि चैव मे । पापक्षते न भविता अग्रेयश्च भविष्यति ।
 न ते प्रभविता मृत्युरजरेण्यं भविष्यति । आह मां भगवानेवं शिखण्डो शिवविग्रह । ११२
 तदवाप्तश्च मे सर्वं प्रसादात्तस्य धीमतः । विद्यामित्रस्तदोवाच चरित्रोऽहं तदाभव ।
 ब्राह्मणोऽहं भवामीति यथा चाराधितो ह्यर । तत्प्रसादान्मया प्राप्तं ब्रह्मण्यं दुर्लभं महत् ।
 अस्मिन्तो देवलक्ष्यैः प्राह पाण्डुसुतं नृप । शापाच्छक्रस्य कौन्तेय विभो धर्मोऽनशत्तदा ।
 तन्ने धर्मं यथास्यग्रमायुर्धैवीददत्तभु । क्षयिर्गत्समं देो नाम शक्रस्य दयित सखा । ११३
 प्राज्ञाजनीढं भगवान् वृहत्सतिसमद्युति । वन्दिता नाम भगवांस्तानुयस्य मनोः सुत ।
 शतक्रतोरचिन्यस्य सने वर्षसहस्रके । वर्त्तमानेऽप्रवीढाक्यं साधि क्षुचरिते मया ।
 रथन्तरे द्विजश्रेष्ठ न सम्यगिति वर्त्तते । समीपस्य पुनर्मुखा पापं त्यक्ता द्विजोत्तम ।
 अघञ्चवादिनं पापमकार्षीत्स्वं सुदुर्भते । एवमुक्ता महाक्रोध प्राह शक्रः पुनर्वच ।
 प्रज्ञया रहितो दुःखी नित्यभीतो वनेचरः । दशवर्षसहस्राणि दशाष्टौ च शतानि च ।
 नष्टपात्रीयपवने मृगैरन्यैश्च वर्जिते । अयद्योयद्गुमे देशे हरसिंहनिषेविते । ११४
 भविता त्वं मृग कूरो महादुःखममन्वित । तस्य वाक्यस्य निधनी पार्थ जातो ह्यहं मृग ।
 ततो मां शरणं प्राप्तं प्राह योगो महेश्वर । अजरसामरक्षैव भविता दुःखवर्जित ।
 सान्यं समस्तं ते शैल्य सुवयोर्ब्रह्मं तां क्रतु । अनूयहनिवमेष करोति भगवान् प्रभु ।
 परं धाता विधाता च सुखदुःखे च सर्वदा । अचिन्त्य स्य भगवान् कर्मणा मनसा गिरा ।
 न मे तात युधिष्ठेय विद्याया पण्डित सम । वासुदेवस्तदावाच पुनर्भक्तिमताम्बर । ११५
 सुवर्णाक्षो महादेवस्तपसा तोषितो मया । ततोऽयं भगवानाह प्रीतो मां वै युधिष्ठिर ।
 अर्थोऽप्यितरं लुण्ठनमप्रसादाद्भवियसि । अपराजितस्य युद्धेषु तेजयैवानुलोपम ।
 स्यं सहस्रयथात्मा महादेवो वरं ददौ । मणिमन्वेऽयं शैले वै पुरा संपूजितो मया ।
 वर्धायुतसहस्राणि सहस्रशतमेव च । ततो मां भगवान् प्रीत इदं वचनमब्रवीत् ।

३३३०

†

電電電電

1.2

4. 4. 4.

2.14

244

14

理策

1

सर्वथा वत्तमानोऽपि यो भक्तः परमेश्वरे । सद्गुणोऽरुणस्वासानां मुनीनां भावितात्मनां । ११०
 ब्रह्मत्वं केशवत्वं वा शक्रत्वं वा सुरैः सह । वैश्वोक्त्वास्याधिपत्यं वा तुष्टो रुद्रः प्रयच्छति । ११
 मनसाऽपि शिवं तात ये प्रपद्यन्ति मानवा । विदूय सर्वपापानि देवैः सह वसन्ति ते ।
 भित्त्वा भित्त्वा च कूलानि हत्वा सर्वमिदं जगत् । यजेद्देवं विरूपाच न स पापेन लिप्यते ।
 सर्वलक्षणहीनोऽपि युक्तो वा सर्वपातके । सर्वं नुदति तत्पाप भावयज्जिवमात्मना ।
 कीटपक्षिपतङ्गानां तिरश्चामपि केशव । महादेवप्रपन्नानां न भयं विद्यते कश्चित् । ११२
 श्चमेव महादेव भक्ता ये मानवा भुवि । न ते संसारवशगा इति मे निश्चिता मतिः ।
 ततः कृष्णोऽब्रवीदाक्ष धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं । ११३

॥ विष्णुहवाच ॥ आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलस्य सौभूमिरापो वषटोऽयं विद्ये । धाताऽर्थमां शुक्रवृहस्पती च रुद्रा सप्ताथा
 वरुणोऽयं गोप । ११४
 ब्रह्मा शक्रो भारती ब्रह्म सद्यं वेदा यज्ञा दक्षिणा वेदेवाहाः । सोमो यष्टा यष हव्य हविश्च रचा दीक्षा सयमा ये च
 केचित् । ११५
 स्वाहा वैषवः ब्राह्मणा सौरभेयी धर्मं चाग्र्यं कालचक्रं वलक्ष । यज्ञो दमेो बुद्धिमता स्थितिश्च शुभाशुभं ये मुनयश्च
 सप्त । ११६
 अग्न्या बुद्धिर्मानवा दर्शनेन स्वर्गश्चाग्र्यं कर्मणा या च सिद्धिः । गणा देवानामुग्रपा सोमपाय लोका सुयामास्तृपिता
 ब्रह्मकाया । ११७
 आभासुरा गन्धपा दृष्टिपाय वाचा विरुद्धाश्च मनोविरुद्धा । शुद्धाश्च निर्माणरताश्च देवा स्वर्गाग्रना दर्शपा आञ्च
 पाय । ११८
 चिन्तयन्ता ये च देवेषु मुख्या ये चाप्यन्ये देवतास्तुजमीढ । सुपर्णगन्धर्वपिशाचदानवा यवामन्या चारणपक्षगाश्च ।
 स्यूसं सुसूक्ष्मं मृदु चाप्यसूक्ष्मं दुःखं सुखं दुःखमनन्तश्च । साह्यं योगं क्षमपराणां परश्च सर्वोऽप्यतं विद्धि यत्की
 र्तिं ते मे । ११९

तत्संभूता भूतहृतो मरिष्ठाः सर्वे देवा भुवनस्यास्य गोपा । आग्निमेमां धरणी येऽभ्यर्चन् पुरातनी तस्य देवस्य हृष्टिः । १२०
 विश्वमननपसा ताम्यवीय किञ्चित्तत्त्वं प्राणहेतोर्मतेऽस्मि । ददातु देवं स वरानिदं विद्यान्मिष्टुतो न प्रभुरय्यप सदा ।
 इमं स्तव मन्त्रियतेन्द्रियस्य भूत्वा शुचिर्थां पुरुष पठेत् । श्रमग्रथोगो नियतो मामनेकं मम्याप्नुयादयमेधे फलं यत् ।
 वेदान् कृत्स्नान्वाध्याय प्राप्नुयात्तु जयेन्वृष पार्यं महीञ्च कृत्वा । वैश्वो स्वाभं प्राप्नुयादभिरुणञ्च ब्रूद्रो गतिं प्रेत्य तथा
 सुखस्य । १२१

स्ववराजमिमं हत्वा रुद्राय दधिर्मे मनः । सर्वदोषापहं पुण्यं पवित्रञ्च यशस्विनः ।
 यावन्मय्य शरीरे तु रोमकृपाणि भारता । तावन्मन्दसहस्राणि स्वर्गे वपति मानवः । १२२
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासननिके प्रवर्त्ते भेषवाहनीपाद्याने अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं महधर्मोति प्रोच्यते भरतर्षभ । पाण्डिपक्षकृत्ये तु स्तोषः भेतत्कथं स्यात् ।

आर्षस्य भवेद्धर्मः प्राजापत्योऽयवामुर । यदेतत्सहधर्मोऽसि पूर्वमुक्तं महर्षिभिः ।

सन्देहः समहानिष विरुद्ध इति मे मतिः । इह यः सहधर्मो वै प्रेत्यायं विहितः कः नु ।

स्वर्गो मृतानां भवति सहधर्मः पितामहः । पूर्वमेकसु धियते कः चैकस्मिन्नेतद्वदः ।

नानाधर्मकलोप्ता नानाकर्षणनिवाहिताः । नानानिग्ननिष्ठान्ता मानुषा वक्ष्ये यदा ।

११७

अनृताः स्त्रिय इत्येव सूचकारो व्यवस्यति । यदाऽनृताः स्त्रियस्तान सहधर्मः कुत स्यतः ।

अनृताः स्त्रिय इत्येव वेदेऽपि हि पश्यते । धर्मोऽयं पूर्विका संज्ञा उपचारः क्रियाविधिः ।

गङ्गा प्रतिभात्येतन्मम चिन्तयतोऽनिशं । नि सन्देहमिदं सर्वं पितामहः यथाश्रुतिः ।

यदेतद्यादृशैतद्यथा चैतत्प्रवृत्तिः । निखिलेन महाप्राज्ञः भवनेतद्भवौतु मे ।

॥ भीम उवाच ॥ अथायुदाहरन्तीममितिहसं पुरातनं । अष्टावक्रस्य संवादं दिश्या सह भारतः ।

११८

निवेद्युकामसुपुरा अष्टावक्रो महातपाः । अपरेय वदान्यस्य वग्रे कन्या महात्मनः ।

सुप्रभां नाम वै माता रूपेणाप्रतिभां भुवि । गुणप्रभावशोलेन चारिरेण च शोभनीं ।

सा तस्य दृष्टेव मनो जहार शुभलोचना । वनराजो यथा चित्ता वसन्ते क्षुमाचिता ।

अपिस्माददद्या मे सुता तुभ्यं हि तद्गुणः । गच्छ तावद्दिशं पुष्पोमुत्तरां द्रक्ष्यसे ततः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ किं द्रष्टव्यं मया तत्र वक्तुमर्हति मे भवान् । तथेदानीं भव्या कार्यं यथा वक्ष्यति मां भवान् ।

११९

॥ वदान्य उवाच ॥ यनदं समतिक्रम्य हिमवन्तस्य पर्वतं । रुद्रस्यायतनं दृष्ट्वा सिद्धचारणसेवितः ।

सद्यै पाथैर्दंष्ट्रं नृत्यङ्गिर्निविधानेन । दिव्याङ्गरागैः पैशाचेरन्त्येनानाविधैः प्रभोः ।

पाणितालैः सुतालैश्च श्रव्यातालैः समैः । सम्प्रद्यै प्रनृत्यङ्गिः सर्वस्वार्थं निवेद्यते ।

इष्टं किञ्च गिरौ स्थानं तद्विद्यमति शुश्रुमः । नित्यं सन्निहितो देवस्तथा ते पाथैर्दः स्यताः ।

तत्र देव्या तपस्तप्तं शङ्करार्थं सुदुर्गम् । अनसृष्टिदं देवस्य तयोभावा इति श्रुतिः ।

१२०

पूर्वं तत्र महापार्थ देवलोत्तमतस्तथा । अतः कालरात्रिश्च ये दिव्या ये च मानुषाः ।

देवज्ञेयापासते सर्वे रूपिणः किञ्च तत्र ह । तदतिक्रम्य भवनं त्वया यातव्यमेव हि ।

ततो नीशं वनोद्देशं द्रक्ष्यसे सुषमयिभं । रमणीयं मनोराहिततत्र वै द्रक्ष्यसे स्त्रियः ।

मण्डिनी महाभागा दृष्ट्वान्दोलामनुष्ठिता । द्रष्टव्या सा त्वया तत्र समुज्या चैव यत्नतः ।

तो दृष्ट्वा विनिवृत्तस्त तत्र पाणिं ग्रहीष्यसि । यद्येव समयः सर्वं साधतां तत्र गम्यतां ।

१२१

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ तथाऽस्तु साधयिष्ये मि तत्र यास्याम्यसंशयं । यत्र त्वं वदसे साधो भवान् भवतु सत्यवाकः ।

॥ भीम उवाच ॥ ततोऽगच्छस्व भगवानुत्तरामुत्तमां दिशं । हिमवन्तं गिरिश्रेष्ठं सिद्धचारणसेवितं ।

स गत्व द्विजगर्भेन हिमवन्तं महागिरिं । अभ्यगच्छती पुण्यं वाङ्मदा धर्मशालिनीं ।

अभोकविनोते तीर्थे स्तुत्वा वै तथैव देवता । तत्र वामाद्य शयने कै भे सुतुमुवम ह ।

ततो रथ्याः शयनीतार्याः प्रातस्त्यायस्य दिशं । स्थालः प्रादुशकांगशिः स्तुत्वा चैव प्रधानतः ।

१२२

रुद्राणो रुद्रसामाद्य इदं तत्र समायस्यतु । विश्रान्तस्य समुत्थाय कैलासमभिनिः ययौ ।

सोऽप्यश्लक्ष्मिणं दारं दीपमानमिव श्रिया । मन्त्राकिनीञ्च नलिनी धनदस्य महात्मन ।

अथ ते राक्षसाः सर्वे येऽभिरक्षन्ति पद्मिनी । प्रत्युत्थिता भगवन्तं माण्डिभद्रपुरोगमा ।

स तान् प्रत्यक्षयामास राक्षसान् भीमविक्रमान् । निवेदयत्तं मां सिमं धनदायेति चाब्रवीत् ।

ते राक्षसास्तथा राजन् भगवन्तमयानुवन् । अथै वैश्रवणो राजा खयमायाति तेऽनिकं ।

विदितो भगवानस्य कार्यमागमनस्य यत् । पश्यैनं तं महाभागं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

ततो वैश्रवणोऽभ्येत्य अष्टावक्रमनिन्दितं । विधिवत्कुशलं पृष्ट्वा ततो ब्रह्मर्षिमब्रवीत् ।

सुखं प्राप्तो भवान् कश्चित्किं वा मत्तश्चिकीर्षति । शूहि सर्वं करिष्यामि यन्मां वदसि वै दिज ।

भवनं प्रविश त्वं मे ययाकामन्दिजोत्तम । सत्कृतं कृतकार्यस्य भवान् यास्यस्यविप्रत ।

प्राविशद्भवनं त्वं वै गृहोत्तमं तं दिजोत्तमं । आरुणं त्वं ददौ चैव पादमर्घ्यं तथैव च ।

अथोपविष्टयोस्तत्र माण्डिभद्रपुरोगमा । निपेदुस्तत्र कौबिरा यद्यगन्धर्वकिन्नरा ।

तत्तत्क्षेत्रं निपशानां धनदो वाक्यमब्रवीत् । भवच्छन्दं समाश्नाय नृत्यरत्नपुरोगमा ।

आतिथ्यं परमं कार्यं शूश्रूषा भवतस्तथा । स्वर्ततामित्युवाच मुनिर्धर्मपुरया गिरा ।

अथोर्ध्वरा मियकेमो रक्षा वैधोर्ध्वरो तथा । अलम्बुषा धृताचो च मित्रा चित्राङ्गदा रुचि ।

मनोहरा सुकौरी च सुमुखी हसिनीभमा । विद्युता प्रगमी दान्ता विद्योता रतिरेव च ।

इताद्यान्याश्च वै सस्य प्रनृत्तास्तृणश्च शूभः । अवाहयंश्च गन्धर्वान् वाद्यानि विविधानि च ।

अथ प्रवृत्ते गान्धर्वैर् दिव्ये अष्टिर्वापिशत् । दिव्यं संवत्सरं तत्वारमतेषु महातपा ।

ततो वैश्रवणो राजा भगवन्तमुवाच ह । सायं संवत्सरो जातो विप्रेह तव पश्यत ।

हार्थ्याऽयं विषयो प्रद्वन्द्वं गान्धर्व्यां नाम नामत । कुन्दतो वर्ततां विप्र यथा वदति वा भवान् ।

अतिथिः पूजनीयस्त्वमिदञ्च भवतो गृह । सर्वमाश्नायतामाशु परवन्तो यथैतं च ।

अथ वैश्रवण प्रीतो भगवान् प्रत्यभाषत । अर्चिताऽस्मि ययान्यायं गमिष्यामि धनेश्वर ।

प्रीतोऽस्मि सदृशश्चैव तव सर्वं धनाधिप । तव प्रसादाद्भगवत्पादपङ्क्तौ महात्मन ।

नियोगादप्यस्यामि शृङ्खिमाशृङ्खिमान् भव । अथ निष्कस्य भगवान् प्रययात्तत्तरामुख ।

कैलाभ मन्दिरं धैम सर्वाननुचचार ह । तानतोऽप्य महाशैलान् कैरातं स्थानमुत्तम ।

प्रदक्षिणं तथा चक्रे प्रयत्नं शिङ्गसा नत । धरणीमवतीर्थाय पूतात्मा भोऽभवत्तदा ।

स त प्रदक्षिणं कृत्वा त्रिं शैलं चोत्तरामुख । ममेन भूमिभागेन ययौ प्रीतिपुरस्कृत ।

ततोऽपरं वनेदिशं रमणीयमपश्यत् । सर्वतुर्भूमिफलैर् पल्लिमिश्रं समन्वितं ।

रमणीयेभ्योनेद्वैश्वर्यं तव विभूतिं । तत्रायमपदं दिव्यं ददर्श भगवानप्य ।

शैलाय विविधाकारान् काञ्चनान् रत्नमूर्षितान् । जग्मून्भूमौ निविष्टांश्च पुष्करिण्यास्तथैव च ।

अन्यान्यपि मुरस्थाणि पश्यत् सुवह्न्यय । गृध्रं तस्य मतो रेमे महर्षेर्भवितात्मन ।

स तत्र काञ्चनं दिव्यं सर्वरत्नमयं गृहं । ददर्शात्तुतपद्माय धनदस्य गृहादरे ।

महानो यव विविधा मणिकाञ्चनपर्वता । विमानाणि च रम्याणि रत्नानि विविधानि च ।

मन्दारपुष्पैः संकीर्णं तथा मन्दाकिनी नदी । स्वयंप्रभास्य मणयो वज्रैर्भूमिश्च भूषिता ।

नानाविधैश्च भवनैर्विचित्रमणितोरणैः । मुक्ताजालविनि चित्तरश्मिणिरत्नविभूषितैः ।

मनोदृष्टिहरैरस्यैः सर्वैः संवृतं शुभैः । अविभिन्नादृतं तत्र आश्रमं तं मनोहरं ।

ततस्तस्मात्प्रवृत्तिना कुच वासो भवेदिति । अथ द्वारं समभितो गत्वा स्निग्धा ततोऽन्यतोत् ।

अतिथिं समनुप्राप्तमभिज्ञानन्तु येऽत्र वै । अथ कन्या परिहृता गृहहस्तस्माद्विनिर्गता ।

नानाहृषा सप्त विमोः कन्या सर्वा मनोहरा । यां यामपश्यत्कन्या वे सा सा तस्य मनोऽहरत् ।

न च शक्ते वारयितुं मनोऽस्यावावबोदति । ततो हति समुपस्था तस्य विप्रस्य धीमत ।

अयं तं प्रमदा प्राङ्मगवान् प्रविशत्विति । स च तासां सुहृद्वारणां तस्यैव भवनस्य हि ।

कौटिल्यसमाविष्ट प्रविशेत् गृहं द्विजः । तत्रापराध्वरायुक्तामरजोऽम्बरधारिणी ।

वृद्धा पर्यङ्कमासीत् सर्वाभरणभूषिता । स्वप्नोति तेन चैवोक्ता सा स्त्री प्रत्यवदत्तदा ।

प्रत्युत्थाय च तं विप्रमास्ततामित्युवाच ह ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ सर्वान् स्थानालयान् याम्नु एका मामुपतिष्ठतु । अज्ञाता या प्रयान्ता या शेषा गच्छन्तु कन्दत ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य कन्यास्तासामपि तदा । नियुक्तमुद्वेष्टांस्तस्मात्सौ वृद्धाथ व्यतिष्ठत् ।

अथ तौ सविशन् प्राह अयमे भास्वरं तदा । तयाऽपि सुपता भङ्गे रजनीं ह्यतिवर्त्तते ।

सलापात्तेन विप्रेण तथा सा तत्र भाषिता । क्षितौ च अयमे दिव्ये संविवेश महाप्रभे ।

अथ सा वेपमानाङ्गे निमित्तं प्रीतज तदा । व्यपदिश्य महर्षेर्वै अयनं व्यवरोहत ।

स्नानेनेनगतं तान्तु भगवानभ्यभाषत । सोपागूह्यहुजाभ्यान्तु चपि प्रीत्या नरवर्धन ।

निर्विकारहृदिपद्मापि काष्ठकुबोपमे तदा । दुःखिता प्रेक्ष्य सख्यन्यमकार्षीद्विषां सह ।

ब्रह्मन् कामतोऽन्याऽसि स्त्रीणां पुरुषतो धृति । कामेन मोहिता चाहं लो भजन्ती भजस्व मां ।

प्रहृष्टो भव विप्रर्षेः समागच्छ मया सह । उपगूह्य च मां विप्र कामान्ताऽहं भृशं लपि ।

एतद्वि तव धर्मात्मनस्य, पूज्यते फलं । प्रार्थितं दर्शनदेव भजमानां भजस्व मा ।

मम चेदं धनं सर्वं यच्चान्यदपि पश्यसि । प्रभुस्त्वं भवं सर्वं च मयि चैवं न संशय ।

सर्वान् कामान् विधास्यामि रमस्व सहितो मया । रमणीये वने विप्र सर्वकामफलप्रदे ।

त्वदग्राहं भविष्यामि रम्यसे च मया सह । सर्वान् कामानुपात्रामो ये दिव्या ये च मानुषा ।

नातः परं हि नारीणां विद्यते च कदाचन । यथा पुरुषभयं परमेतद्वि न फलं ।

आत्मच्छन्देन वर्त्तन्ते नार्यो मन्वाथचोदिता । न च दहन्ति गच्छन्त्य सुतप्तैरपि पाण्डुभिः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ परदारान् भङ्गे न गच्छेयं कदाचन । दूषितं धर्मशास्त्रं परदारभिमर्ष्यं ।

भङ्गे निवेद्युक्तं मां विद्धि सत्येन वै शपे । विपयेष्वनभिज्ञोऽहं धर्मार्थं किल सन्ति ते ।

एवं लोकांन् गमिष्यामि पुनैरिति न संशय । भङ्गे धर्मं विज्ञानी हि ज्ञात्वा चोपरमस्व च ।

सोऽपश्यत्काञ्चनं दारं दीप्यमानमिव श्रिया । मन्त्राकिनीञ्च नलिनी धनदस्त्रं महात्मन ।
 अय ते राक्षसाः सर्वे येऽभिरचन्ति पशुनीं । प्रत्युत्थिता भगवन्तं माणिभद्रपुरोगमाः ।
 स तान् प्रत्यंचयामास राक्षसान् भीमविक्रमान् । निवेदयत मां विप्रं धनदायेति चाब्रवीत् ।
 ते राक्षसास्तथा राजन् भगवन्तमथाब्रुवन् । असौ वैश्रवणो राजा खयमायाति तेऽनिकं ।
 विदिती भगवानस्य कार्यमागमनस्य यत । पश्यैवं महाभागं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
 ततो वैश्रवणोऽभ्येत्य अष्टावक्रमनिन्दितं । विधिवत्कुशलं प्रष्टुं ततो ब्रह्मर्षिमब्रवीत् ।
 सुखं प्राप्तो भवान् कश्चित्किं वा मत्तस्यिष्येति । ब्रूहि सर्वं करिष्यामि यन्मां वदस्यसि वै द्विज ।
 भवनं प्रविश त्वं मे यथाकामदिशोऽन्तम । सत्कृतः कृतकार्यश्च भवान् यास्यस्यविप्रत ।
 प्राविशद्भवनं त्वं वै गृह्णीता तं दिशोऽन्तम । चार्णवं त्वं ददौ चैव पादमर्घ्यं तथैव च ।
 अयोपविष्टयोश्च माणिभद्रपुरोगमाः । निवेदुस्तत्र कैविरा यत्तन्मन्त्रं किञ्चनराः ।
 ततस्तोत्रं निपशान्तां धनदे वाक्प्रमब्रवीत् । भवच्छन्दं समाज्ज्ञाय नृधिरवस्त्ररोगणाः ।
 आतिथ्यं परमं कार्यं शूश्रूषा भवतस्तथा । संवर्त्ततामित्युवाच मुनिर्बभ्रुरथा गिरा ।
 अयोर्वरा मिश्रकेशी रक्षा चैधोर्वशी तथा । अलम्बुषा घृताक्षी च मित्रा चित्राङ्गदा हृदि ।
 मनोहरा सुकेशी च सुमुखी ह्यसिनीधमा । विद्युता प्रशनी दान्ता विद्योता रतिरेव च ।
 एताद्यान्याश्च वै बभूवुः प्रभृत्तामस्रसः शूभाः । अवाट्यंश्च गन्धर्व्या वायानि विविधानि च ।
 अय प्रवृत्ते गान्धर्व्ये दिव्ये षड्पिरुषाविशत् । दिव्यं संवत्सरं तच्चारमत्तैव महातपा ।
 ततो वैश्रवणो राजा भगवन्तमुवाच ह । सायं संवत्सरो जातो विप्र ह तव पश्यत ।
 हार्योऽर्थं विपयो ब्रह्मन् गान्धर्व्यो नाम नामत । कुन्दतो वत्ततो विप्र यथा वदति वा भवान् ।
 अतिथिः पूजनीयस्तमिदं भवतो गृहं । सर्वमाज्ञाप्यतामाशु परवन्तोऽव्ययं तस्यि ।
 अय वैश्रवणं प्रीतो भगवान् प्रत्यभाषत । अर्चितोऽस्मि यथाव्यायं गमिष्यामि धनेश्वर ।
 प्रीतोऽस्मि मद्गृहस्यैव तव सर्वं धनाधिप । तव प्रसादाद्भगवन्महर्षेय महात्मनः ।
 नियोगादथ चाप्यामि दृष्टिमातृदृष्टिमान् भव । अय निष्कन्त भगवान् प्रययात्तुत्तरामुख ।
 कैलाशं मन्दरं चैवं सर्वाननुचचार ह । तानतोऽय महाशैलान् कौरान् त्वानमुत्तमं ।
 प्रदत्तं तया चक्रे प्रयतः शिष्या नतः । धरणीभवतीर्थाय पूतात्मा भोऽभवत्तदा ।
 स तं प्रदत्तं कृत्वा वि शैलं चोत्तरामुख । भवेन् भूमिभागेन ययौ प्रीतिपुरस्कृत ।
 ततोऽप्यं वनेद्द्वयं रमणीयमपश्यत । सर्वार्थं भूमौ लफले पवित्रिय समन्वितैः ।
 रमणीयैर्बभूवुर्ह्यैतत्तत्र तव विभूषितं । तत्राश्रमपदं दिव्यं ददर्श भगवानय ।
 शैलाय विविधाकारान् काष्ठानान् रजभूषितान् । मणिभूमौ निविष्टान् पुष्करिण्यास्तथैव च ।
 अग्न्यान्पि सुरमणि पश्यतः सुबहून्यय । गृहं तस्य मन्तो रेमे मद्दर्शं भवितात्मान ।
 स तत्र काष्ठं दिव्यं सर्वैरजमयं गृहं । ददर्श ह्युत्तमं द्वापं धनदस्य गृहादरं ।

१७१

१७२

१७३

१७४

१७५

१७६

महान्तो यत्र विविधा मणिकाञ्चनपर्वता । विमानानि च रम्याणि रत्नानि विविधानि च ।

मन्दारपुष्पैः सकोणा तथा मन्दाकिनो नदी । स्वयंप्रभास मणयो ज्ञैर्भूमिषु भूयिता ।

नानाविधैश्च भवनैर्विचित्रमणितोरणैः । मुक्तामालाविनि चित्रैर्वाणिर्दारवभूयिता ।

मनोदृष्टिरैरस्यै सर्वतः संवृतं शुभैः । अपिमिसाद्यतं तत्र आश्रमं तं मनोहरं ।

ततस्तस्याभवचिन्ता कुच बाधो भवेदिति । अथ दारं सममिनो गत्वा स्निग्धा ततोऽब्रवीत् ।

अतिथिं सममुप्राप्तमभिजानन्तु येऽत्र वै । अथ कन्या परिहृता गृहस्तस्यादिनिर्गता ।

लानारूपा सप्त विभो कन्या सर्वा मनोहरा । यां धामपश्यत्कन्या वै सा सा तस्य मनोऽहरत् ।

न च शक्नो दारयितुं मनोऽस्याथावबोधति । ततो धृति समुत्पन्ना तस्य विप्रस्य धीमत ।

अथ त प्रमदा प्राङ्मार्गवान् प्रविशति । य च तासां सुकृपाणां तस्यैव भवमस्य हि ।

कौटुहलसमाविष्ट प्रविवेक गृहं दिज । तत्रापयज्जरायुक्तामरणोऽन्तरधारिणी ।

दृष्ट्वा पथैह मासीनः सर्वाभरणभूयिता । स्वस्तीति तेन चैवोक्ता सा स्त्री प्रत्यवदत्तदा ।

प्रत्युत्थाय च त विप्रमासतामित्युवाच ह ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ सर्वाः स्वानालयान् यान्तु एका मामुपतिष्ठतु । अज्ञाता या प्रयान्ता या श्रेष्ठा गच्छन्तु हन्त ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य कन्यास्तान्महर्षिं तदा । निश्चकमुर्देहात्तस्मात्स्त्री दृष्ट्वा यतिष्ठत ।

अथ तां सविद्यन् प्राह शयने भास्वरं तदा । तयाऽपि सुयतां भद्रे रजनो ह्यतिवर्त्तते ।

सत्तापात्तिन विप्रैः तथा सा तत्र भाषिता । द्वितीये शयने दिव्ये सविवेकं सहास्रमे ।

अथ सा वेपमानाङ्गो निमिषं शीतज तदा । व्यपदिश्य महर्षेर्वै शयनं व्यवरोहत ।

स्वागतेनोत्तमा तान्तु भगवानभ्यभाषत । सीपामृद्गुजाभ्यान्तु अपि प्रोत्था नरर्षभ ।

निर्विकारमपिञ्चापि काष्ठकुक्षोपम तदा । दुःखिता प्रेत्य सञ्जन्मकार्थेऽदृष्टिषा सह ।

ब्रह्मज्ञ कामतोऽन्याऽपि स्त्रीणां पुष्टपतो धृति । कानेन मोहिता चार्हन्ता भजन्ती भजस्य मां ।

प्रहृष्टो भव विप्रयै समागच्छ मया सह । उपगूह्य च मा विप्र कामार्त्ताऽहं भूय त्वयि ।

एतद्वि तव धर्मात्मसपसं पूज्यते फलं । प्रार्थितं दर्शनादेव भजमानां भजस्य मा ।

मम चेदं धनं सर्वं यद्यान्यदपि पश्यसि । प्रभुस्त्वं भव सर्वत्र मयि चैव न संशय ।

सर्वान् कामान् विधास्यामि रमस्य सहितो मया । रमणोये वने विप्र सर्वकामफलप्रदे ।

त्वद्ग्राह्यं भविष्यामि रम्ये च मया सह । सर्वान् कामानुपाश्रमां ये दिव्या ये च मानुषा ।

नात परं हि नारीणां विद्यते च कदाचन । यथा पुष्टपसर्गं परमेतद्वि न फलं ।

आत्मच्छन्देन वर्त्तन्ते नार्यो मन्मथबोदिता । न च दहन्ति गच्छन्त्यसुतैरपि पांशुभिः ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ परदारान् भद्रे न गच्छेयं कदाचन । दूषितधर्मशास्त्रेऽहं परदारभिमर्षसं ।

भद्रे निवेष्टुमर्हं मा विद्वि सत्येन वै शपे । विषयेष्वनभिज्ञोऽहं धर्मार्थं किल सन्तति ।

स्व लोकात् गमिष्यामि पुनैरिति न भय । भद्रे धर्मं विजानीति ज्ञात्वा चोपरमस्य च ।

॥ स्त्री उवाच ॥ नानिलोऽग्निं वक्ष्ये न शन्ये विदशा दिङ् । प्रियाः स्त्रीणां यथा कामो रतिशीला हि योषितः ।
मह्ये किल नारीणां प्राप्यतैका कदाचन । तथा शतमहस्त्रेषु यदि काचित्पतिव्रता ।
नैता जानन्ति पितरं न कुलं न च मातरं । न भ्रातृश्च न भर्ता न च पुत्रान् देवगन् ।
लीलायन्तः कुले प्रन्ति कूलानीव सृग्द्वराः । दोषान् सर्वान् मन्वागु प्रजापतिरभापत ।
॥ भीष्म उवाच ॥ तत् स चरित्रैकापलां स्त्रियं प्रथभापत । श्राम्यतां रुचितश्चन्द्रः किञ्च कार्यं ब्रवीहि मे ।
सा स्त्री प्रोवाच भगवद्भक्ष्ये देशकालतः । वन तावन्महाभाग कृतज्ञयो भविष्यि ।
ब्रह्मर्विस्लामयोवाच स तथेति युधिष्ठिर । वत्सेऽहं यावदुत्साहे भवत्या नात्र संग्रहः ।
अथपरिभ्रमस्येच्छ स्त्रियं तां जरयाऽर्द्धिता । चिन्तां परमिक्तां भजे मन्तत इव शामवन् ।
यद्यदङ्गं हि सोऽपगृह्यतां विप्रपंभलदा । नावर्तत च तत्पात्रं दृष्टोरूपविरागिता ।
देवतेयं गृहस्थास्य प्रापात्किञ्च विरूपिता । श्रम्याय कारणं वेत्तुं न युक्तं महसा मया ।
इति चिन्तापिविह्वल तमयं ज्ञातुमिच्छतः । यथाश्चरत्तदहर्जप मनसा व्याकुलेन तु ।
अथ सा स्त्री तयोवाच भगवन् पश्य वै रवेः । रूपं सन्ध्याभ्रधरकं किमुपस्थाप्यतां तव ।
स उवाच ततस्तस्मा स्त्रीं ह्यगोदकमिहानय । उपान्वित्य ततः सन्ध्या वागयतो निपतेन्द्रियः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि श्रष्टावकदिकम्बुशदे ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ अथ सा स्त्री तमुवाच वाढमेवं भवतिनि । दिव्यं तैलमुपादाय खानमाटीमुपापयत् ।
शुभ्रजाता च मुनिना सा स्त्री तैलमहात्मना । अयास्त तैलमात्राणि सर्वान्प्रेषामभ्यस्ततः ।
अभ्येषात्सादितसा च खानमाटीमुपागमन् । भद्रासने तत्स्थितमृषिरन्वगमयत् ।
अथोपविष्टस्य पदा गन्धान् भद्रासने तदा । प्रापयामास ऊनकैसाम्पि मृगहस्तवत् ।
द्विष्यच्च विधिवच्चक्रे मोषचारं मुनेलदा । स तैलं शुभ्रयोष्येन तया हलामुलेन च ।
यतोतां वजनीं छत्रां नाजानास्य महामत । तत उत्थाय स मुनिस्तदा परमविक्रितः ।
पूर्वभां दिशि सन्ध्याय सोऽपगृह्यदुदिने दिवि । तस्य बुद्धिर्नित्यं किन्तु मोक्षसाधनमिदं भवेत् ।
अथोपास्य भस्मागु किं करामीत्युवाच तां । सा चागृहतरुप्रत्यहरेरुत्थमुपहरत् ।
तस्य स्वादुतयाऽप्यस्य स प्रभूतपुकार मः । व्यामहादह क्रियं तत स ध्यागमयन् ।
अथ सा स्त्री भगवन्तं मुपत मित्युपादयत् । तत्र वै इयमे दिव्ये तस्य तस्याय कर्मिणे ।
इत्येतां तया मुने सा स्त्री स च मुनिस्तदा । तयाऽर्द्धराशे सा स्त्री तु द्वयनं तदुपागमत् ।
श्रष्टावक उवाच ॥ स भद्रं परदारेषु मनो मे सम्पन्नमिति । उत्तिष्ठ भद्रं भद्रं सन्ध्यायै विरामय च ।
॥ भीष्म उवाच ॥ सा तदा तेन विप्रेन तया तेन निशचिता । स्वतन्त्राऽस्त्रीत्युवाचपि न धर्मं व्यञ्जयति ते ।
श्रष्टावक उवाच । आस्मि गृहस्थाः स्त्रीणां सम्बन्धना हि योषितः । प्रजापतिगतेऽप्येतस्य स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
॥ स्त्री उवाच ॥ साधने भैरुन विप्र मम भक्तिश्च पश्य मे । अर्धं प्राप्येभ्य विप्र यन्मोः तं न भिमिन्दमि ।
॥ श्रष्टावक उवाच ॥ इति हि दोषश्च तानि मम ज्ञानं धेनुदत्तं । प्रनक्तमि मदा धृष्टा भद्रं दास्यमे प्रज ।

॥ स्त्री उवाच ॥ शिरसा ग्रहणे विप्र प्रसादं कर्तुमर्हसि । भूमौ निपतमानाया, ग्ररणं भव मेनेष ।

यदि वा दोषजातत्वं परदारेषु पश्यसि । आत्मानं स्वर्ग्याम्यद्य पाणि, यद्वैष्य मे दिज्ज ।

न दोषो भविता चैव सत्येनैतद्भवोम्यहं । खतन्ता मां विजानोहि यो धर्मः सोऽस्तु वै मयि ।

तथावेक्षितचित्ता च खतन्ताऽपि भजस्व मां ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ खतन्ता ॥ कथं भद्रे ब्रूहि कारणमत्र वै । नास्ति त्रिलोके स्त्री काचिद्या वै खातव्यमर्हति ।

पिता रचति कौमारं भर्ता रचति धावने । पुत्राय स्वाविरं काले नास्ति स्त्रीणां खतव्यता ।

॥ स्त्री उवाच ॥ कौमारं ब्रह्मचर्यं मे कथ्येवास्मि न संशय । पत्नी कुह्य मां विप्र अष्टा विजहि मा मम ।

॥ अष्टावक्र उवाच ॥ यथा भम तथा तुभ्यं यथा तुभ्यं तथा भम । जिज्ञासेयमप्येतस्य विप्र सत्यं न किं भवेत् ।

आद्यर्थ परमं हीदं किन्तु श्रेयो हि मे भवेत् । दिव्याभरणवस्त्रा हि क्रय्यं मामुपलब्धता ।

किन्त्वस्याः परमं रूपं जीर्णमासीत्कथं पुनः । कन्या रूपमिहाद्यैवं किमिवाचोत्तरं भवेत् ।

यथाऽपरं शक्तिधृतेनं व्युत्पास्ये कथञ्चन । न रोचते हि व्युत्पान सत्येनासादयान्वहं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अष्टावक्रदिकृषवादे द्विष्टोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न विभेति कथं सा स्त्री प्रापांश्च परमद्युते । कथं निदृष्टो भगवांस्तद्वान् प्रभवो तु मे ।

॥ भीम उवाच ॥ अष्टावक्रोऽप्यष्टां रूपं विकुरुषे कथं । न चानृते ते वक्तव्यं ब्रूहि ब्राह्मणकाम्यया ।

॥ स्त्री उवाच ॥ सावाश्चर्ययोर्यथैवा कान्या ब्राह्मणसत्तम । दृष्टव्यावर्हितः सर्वं यदिदं सत्यविक्रमः ।

जिज्ञासेयं प्रयुक्ता मे स्त्रिरोक्तं तु तवानघ । अयुत्यानेन ते लोका जिता सत्यपराक्रमः ।

उत्तरा मां दिशं विद्धि दृष्टं स्त्रीचापलस्य ते । स्त्रिराणामपि स्त्रीणां वाधते मेधुनञ्जरः ।

तुष्टः पितामहलोऽद्य तथा देवा सवाधवाः । सत्य येन च क्रार्येण सम्प्राप्ते भगवाशिह ।

प्रेयितस्तेन विप्रेण कन्या पित्रा दिजर्षभ । तवोपदेशं कर्तुं वै तच्च सर्वं मया कृतं ।

सैर्गैरित्यपि यदहं अमद्य न भविष्यति । कन्या प्राप्स्यसि तां विप्र पुत्रिणी च भविष्यति ।

कान्यया पृथुवांसं मां ततो व्याहृतमुत्तमं । अनतिक्रमणीयैवा कृत्रैर्लोकैस्त्रिभिः सदा ।

गच्छस्व सुकृतं कृत्वा किञ्चाभ्यर्च्छेऽतुमिच्छसि । यावद्भवीमि विप्रैश्च अष्टावक्र यथातय ।

अविषा प्रसादिता चास्मि तव हेतोर्दिजर्षभ । तस्य संमाननार्थं मे त्वयि वाक्यं प्रभाषित ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं तस्या स विप्रः प्राञ्जलिं स्तित । अनुज्ञातस्तथा चापि स्मर्यते पुनराव्रजत् ।

यद्विमागत्य विश्रान्ता स्त्रजं परिपृच्छ च । अभ्यगच्छत विप्र न्यायत कुहनन्दन ।

ष्टय तेन विप्रेण दृष्टं नेतन्निदर्शनं । प्राह विप्रं तदा विप्र सुप्रोतेनान्तरात्मना ।

भवता समनुज्ञात प्रम्यितो गन्धमादनं । तस्य चोत्तरतो देशे दृष्टं मे देवत महत् ।

तथा चाहमनुज्ञातो भवायपि प्रकीर्तित । आवितथापि तदाक्य यद्विज्ञाभ्यागत प्रभोः ।

तमुवाच तदा विप्र सुतां प्रतिगृह्णाण मे । नवत्रविधियोगेन पोत्रं हि परमं भवान् ।

॥ भीम उवाच ॥ अष्टावक्रस्तथैव्युक्ता प्रतिगृह्य च तां विभो । कन्यां परमधर्मात्मा प्रीतिमाद्याभवत्तदा ।

कन्या तां प्रतिगृह्येव भार्या परमेशाभनौ । उवाच मुदितस्त्रय स्वाश्रमे विगतज्वरः ।

११८

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अष्टावक्रदिकम्बोदिके एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमाहुर्भरतश्रेष्ठ पांच विप्राः सनातनाः । ब्राह्मणं लिङ्गिनश्चैव ब्राह्मणं चाथलिङ्गिनं ।

॥ भीम उवाच ॥ स्वयन्तिमभिपन्नाय लिङ्गिने चैतराय च । देयमाहुर्महाराज उभावितौ तपस्विनौ ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहया परयां पतो यः प्रयच्छेद्दिजातये । हव्यं कथं तथा दानं को दायः स्थापितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ अह्यपतो नरसातं दुर्दानोऽपि न संशयः । पूतो भवति संवत् किमुत न महाद्युते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न ब्राह्मणं परीक्षेत देवेषु सततं नरः । कथ्यप्रदाने तु बुधाः परीक्ष्य ब्राह्मणं विदुः ।

११९

॥ भीम उवाच ॥ न ब्राह्मणः साधयते हव्यं देवाग्रसिध्यति । देवप्रसादादित्यस्यैव यजमानैर्न संशयः ।

ब्राह्मणान् भरतश्रेष्ठ सततं ब्रह्मादिनः । मार्कण्डेयः पुरा ग्राह इह लोकेषु बुद्धिमान् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्वोऽप्ययं वा विद्वान् समन्वी वा यया भवेत् । तपस्वी यशसिलो वा कथं पात्रं भवेत्तु सं ।

॥ भीम उवाच ॥ कुलीनः कर्षसद्वयस्यैवाप्यनुग्रहयान् । प्रीमानुग्रहः सत्यवादी पात्रं पूर्वं च ये जयः ।

तज्जनें गृह्ण मे पाथे चतुर्णां तेजसा मतं । इयित्वा काश्यपस्याग्निमार्कण्डेयस्य चैव हि ।

१२०

॥ इयिष्युवाच ॥ यथा महार्षे विश्वः चित्रं नष्टं नश्यति । तथा दुश्चरितं सर्वं विद्वत्स्याच्च निमज्जति ।

॥ काश्यप उवाच ॥ सर्वं च वेदाः सह पश्चिद्विद्वः माह्वं पुराणस्य कुले च जन्म । नैतानि सर्वाणि गतिर्भवन्ति शीलव्यपेतस्य नृपं विजया ।

॥ अग्निदवाच ॥ अधोयानः पण्डितं मन्यमानो यो विद्यया हन्ति यमः परेषां । प्रभक्ष्यतेऽपि चरते न सदां लोकास्तस्य कान्तवन्ता भवन्ति ।

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ अयमेधसहस्रं वयस्य तुलया धृतं । नाभिजन्तानि यद्यस्य चयस्याहं भवानुपात् ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्त्वा ते कम्पराग्रं चतारोऽमिततजस्रः । श्रियिषी काश्यपाग्निश्च प्रहृष्टायुधं भागवः ।

१२१

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं ब्राह्मणां लोके प्रतिज्ञा भुञ्जते हविः । दत्तं ब्राह्मणकामाय कथं तत्सुकृतं भवेत् ।

॥ भीम उवाच ॥ आदिष्टिनी ये राजेन्द्र ब्राह्मणा वेदपारगाः । भुञ्जते ब्रह्मकामाय व्रतकुसा भवन्ति ते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनेकान्तं बहुद्वारं धर्ममाहुर्धर्मो विपः । किं निर्दिष्टं भवेदत्र तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ अहिंसा सत्यमक्रोध आनृणां दमस्तथा । आर्जवञ्चैव राजेन्द्र नियन्ति धर्मलक्षणं ।

ये तु धर्मं प्रशंसन्त्यरन्ति पूजिवीरिभिः । अनाचरन्त्यसहर्षं सहरोऽभिरताः प्रभो ।

१२२

तेभ्यो हिरण्यं रत्नं वा गोमयं वा ददाति यः । दशवर्षाणि विष्टा न भुङ्क्ते निरयमास्थितः ।

मेदानां पुष्कानस्य तेष्वान्नेऽवसायिनां । छतं कर्माहतं वाऽपि रागमोहेन जन्वता ।

नैश्वदेयस्य ये मूढा विप्राश्च ब्रह्मचारिणः । ददन्तेऽहं राजेन्द्र ते लोकान् भुञ्जतेऽग्रमान् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं परं ब्रह्मचर्यस्य किं परं धर्मलक्षणं । किञ्च श्रेष्ठतमं श्रौचं तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ ब्रह्मचर्यात्परं तात मधुभासस्य वर्जितं । मर्यादायां स्थितौ धर्मः शमश्चैवास्तु लक्षणं ।

१२३

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कश्मिन्कासे चरेद्दुर्धर्मं कश्मिन्कासेऽधमाचरेत् । कश्मिन्कासे सुखी च स्वात्तमे ब्रूहि पितामह ।

- ॥ भीम उवाच ॥ कल्यमर्थं निषेवेत ततो धर्ममनन्तरं । पश्चात्कामं निषेवेत न च मच्छेत्प्रसङ्गिता ।
 ब्राह्मणश्चैव मन्यते गुह्यस्याभ्यभिपूजयेत् । सर्वभूतामुल्लोमस्य मृदुश्लेष् । प्रियवदः ।
 श्रद्धिकारे यदनुतं यच्च राजसुपैश्वर्यं । गुरोस्वालीकरणं तुल्यं तद्वद्वाहयथा ।
 प्रहरेन्नरं श्रेष्ठं न हन्याद्वा मयेव च । भूणहत्यासमश्चैव उभयं यो निषेवेत ।
 नामि परिच्येज्यात न च वेदान् परित्यजेत् । न च ब्राह्मणमात्रोपेक्ष्यं तद्वद्वाहयथा ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महाफलं । कीदृशानाञ्च भोक्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ शक्रो धना धर्मपराः सत्यनिन्दा दमे रताः । तादृशाः साधवो विप्रास्तेभ्यो दत्तं महाफलं ।
 अमानिनः सर्ववशा इदार्था विजितेन्द्रियाः । सर्वभूतहिता मेवास्तेभ्यो दत्तं महाफलं ।
 अलुब्धा शृङ्गधो वैद्या होमनाः सत्यवादिनः । स्वकर्षे निरता ये च तेभ्यो दत्तं महाफलं ।
 साङ्गान्श्च चतुरो वेदानधीते यो द्विजर्षभ । पश्य प्रवृत्तः कर्मभर्ता पाचमृषयो विदुः ।
 ॥ त्वेव गुणजातीयास्तेभ्यो दत्तं महाफलं । बहुलगुणमाप्नोति गुणादींश्च प्रदायकः ।
 प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन भीमेन च समन्वित । तारयेत् कुलं सर्वमेकोऽपीह द्विजर्षभ ।
 गामस्य वित्तमक्षं वा तद्धिमे प्रतिपादयेत् । द्रव्याणि चान्यानि तया प्रेत्यभवे न शोचति ।
 तारयेत्तत्कुलं सर्वमेकोऽपीह द्विजात्तम । किमन्न पुनरेवेत तस्मात्पात्रं समाचरेत् ।
 निग्रम्य च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुमन्तं । दूरादामोच भक्त्यै संवत्तयाभिपूजयेत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि षष्ठप्राश्निके द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आट्काले च देवे च पितृभ्यः च पितामहः । दृष्ट्वाभ्यं तयाख्यातं विहितं यत्पुरधिभिः ।
 ॥ भीम उवाच ॥ देवं पूर्वोक्तं कुर्यादपरास्ते तु पैश्वर्यं । मङ्गलाचारमप्यत्र । क्षतशौचः प्रथमवान् ।
 मनुष्याणां च मध्यं क्रे प्रदद्यादुपपत्तिभिः । कालहीनान् तु यद्दानं तं भागं रचयति विदुः ।
 लोहितं चावनीडञ्च कनिषून् च यत्कृतं । रजस्वलाभिदुष्टञ्च तं भागं रचयति विदुः ।
 श्वघुष्टञ्च दम्भकमन्नमेनं च भारत । परामृष्टं शूना चैव तं भागं रचयति विदुः ।
 केकिकोटावपत्तिं हृतं च मिरवेषितं । वदितस्त्रावधूतञ्च तन्भागं रचयति विदुः ।
 शिरोधारोऽयं दम्भकमन्नमेनं च भारत । दुग्धालना च यद्दत्तं तं भागं रचयति विदुः ।
 परोक्षिदृष्टं यद्दत्तं परिभुक्तञ्च यद्दत्तं । देवे पितृभ्यः च यत्तत् तं भागं रचयति विदुः ।
 मन्तरीनं कृपाहोमं पक्काहुं परिविशये । त्रिभिर्वर्णैर्नरेयुषः तं भागं रचयति विदुः ।
 आग्राह्यं विना चैव यत्किञ्चित्परिविशये । दुग्धचारेयं यद्दत्तं तं भागं रचयति विदुः ।
 ये भागं रचयन् प्राप्तास्त उक्ता भरतर्षभ । अत ऊर्ध्वं त्रिमर्ष्य परोक्षा ब्राह्मणेऽष्टगु ।
 पावन् पतिता विप्रा गण्डोष्मन्तास्तदेव च । देवे वाऽप्यथ वा पितृभ्यः राजघातं किं न ।
 पित्रोः शौचं कुशो च तथा दस्त्राहतस्य च । अपमानो च यदाज्या राजघातं किं न ।
 चिकित्सा देवमका हयानियमधारिणः । भोमविमर्षिणश्चैव राजप्रापंति केतयः ।

१४०

१४१

१४२

१४३

१४४

१४५

गायना नर्तकाश्चैव श्रवका वादकास्तथा । कथका योधकाश्चैव राजनार्हन्ति केतनं ।

होतारो ह्यपलांश्च ह्यपलाचापकास्तथा । तथा ह्यपनगिश्चास राजनार्हन्ति केतनं ।

अनुयोक्ता तु यो विप्रो अनुयुक्तस्य भारत । नार्हतस्त्वपि आहुं ब्रह्मविक्रयिषो हि ते ।

अपणीर्यः कृतः पूषं वणोवरपरिपथः । ब्राह्मणः सर्वविधोऽपि राजनार्हन्ति केतनं ।

अनग्रयस्य ये विप्रा मृतनिव्यातकाश्च ये । सोनास्यपतिताश्चैव राजनार्हन्ति केतनं ।

अपरिज्ञातपूष्यास्य गणपूष्यास्य भारत । पत्निकापूष्यपुत्रास्य आहुं नार्हन्ति केतनं ।

अणकृता च यो राजन् यश्च वारुणिको नरः । प्राणिविक्रयहन्ति च राजनार्हन्ति केतनं ।

स्त्रीपूष्याः काण्डपृष्ठाश्च यावन्तो भरतर्षभ । अजपा ब्राह्मणाश्चैव आहुं नार्हन्ति केतनं ।

आहुं देवे च निर्दिष्टो ब्राह्मणो भरतर्षभ । दातुं प्रतिपद्योतुश्च शृण्वानुग्रहं पुनः ।

वीर्यवृत्ता गुणैर्युक्ता भवेद्युयुपि कथकाः । सावित्रीशः क्रियावन्तस्ते राजन् केतनवमाः ।

चाक्षुर्धामायमयाजो केतयेत्कृत्स्नजिह्वं । न त्वेव वणिज्जनात् आहुं च परिकल्पयेत् ।

अग्निहोत्रो च यो विप्रो यामवायो च यो भवेत् । अस्मिन्मयातिथिश्च स राजन् केतनवमः ।

सावित्री जपते यस्तु त्रिकालं भरतर्षभ । भिवाहृत्तिः क्रियावांश्च स राजन् केतनवमः ।

उदितास्तमिता यश्च तथैवास्तमितादिह । अहिंसयास्वदोषश्च स राजन् केतनवमः ।

अकलाको ह्यतर्कश्च ब्राह्मणो भरतर्षभ । समो भेद्यहृत्तिश्च स राजन् केतनवमः ।

अमृतो कितवः सोमः प्राणिविक्रयको वणिक् । पश्याच्च पीतवान् सोमं स राजन् केतनवमः ।

अजयित्वा धनं पूषं दाहणैरपि कर्षभिः । भवेत्सन्मयातिथिः पश्यात्स राजन् केतनवमः ।

ब्रह्मविक्रयनिर्दिष्टं स्त्रिया यच्चाजितं धनं । अदेयं पिहविप्रैश्चैव यच्च क्लेयादुपाजितं ।

क्रियमाणेषुपर्वे च यो हिजो भरतर्षभ । न याहरति यश्च कृतं तस्याधर्मो मृगानृतः ।

आहुंश्च ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा । सोमकयस्य मांसञ्च यदारण्यं युधिष्ठिर ।

आहुंश्चपर्वे विप्रस्य स्वाधा वै मुदिता भवेत् । अस्त्रियस्यापि यो मृयात्सोमयन्तो पितरस्त्विति ।

अपर्वे तु वैश्यस्य आहुंश्चकर्षणि भारत । अचण्यमभिधातव्यं स्वस्ति शूद्रस्य भारत ।

पुण्याहवाचनं देवं ब्राह्मणस्य विधीयते । एतदेव गिरीहारं रुत्तियस्य विधीयते ।

वैश्यस्य देवं वक्तव्यं मीयन्ता देवता इति । कर्षणमागनुपूष्येण विधिपूर्वं कृतं शृणु ।

जातकर्मदािकाः सर्वस्त्रियु वेष्यु भारत । ब्रह्मवर्चे हि मन्त्रोक्ता वैश्यस्य च युधिष्ठिर ।

विप्रस्य रसना मौञ्जी मौर्वी राजन्यगामिनी । वासजोत्थेव वैश्यस्य धर्म एव युधिष्ठिर ।

दातुः प्रतिपद्योतुश्च धर्माधर्माविमो शृणु । ब्राह्मणस्यानृते धर्मः प्रोक्तः पातकसंज्ञितः ।

चतुर्गुणः रुत्तियस्य वैश्यस्याष्टगुणः स्मृतः । नान्यत्र ब्राह्मणोऽश्रीयात्पूष्यं विप्रेण केतितः ।

यवीयान् पशुहिंसायां तुल्यधर्मो भवेत्स हि । तथा राजन्यवैश्याभ्यां यदश्रीयात्सु केतितः ।

यवीयान् पशुहिंसायां भागाहुं समवाप्नुयात् । देवं वाऽप्यथ वा पित्र्यं योऽश्रीयात् ब्राह्मणादिषु ।

अज्ञातो ब्राह्मणो राजलस्याधर्मा गवान्त । अज्ञोचो ब्राह्मणो राजन योऽश्रोयाद्ब्राह्मणदिपु ।

ज्ञानपूर्वमयो लोमान्तस्याधर्मा गवान्त । अयनान्येन यो सिषेत्कथायैव भारत ।

आमन्त्रयति राजेन्द्र तस्याधर्माऽनन्त स्रत । अवदन्तचारिवास्त्रिभिर्वैर्युधिष्ठिर ।

मन्त्रवत् परिविश्यन्ते तस्याधर्मा गवान्त ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितृव्यं वाऽप्ययं वा देवं दीयते यत्प्रितामह । एतद्विष्णुर्वाहं शतं दत्तं केषु महाफलं । ११९

॥ भीम उवाच ॥ यथा दाराः प्रतीचन्ते सुदृष्टिमिव कर्षकाः । उच्छ्वपरिशेषं हितान् भोजय युधिष्ठिर ।

चारित्र्यनिरता राजन ये कृपाः कृपित्तयः । आयनक्षोपगच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।

तद्गतास्तद्गृहा रामस्तद्गृहास्तदपाश्रयाः । अयिनस्य भवन्त्येव तेषु दत्तं महाफलं ।

तत्करेभ्यः परेभ्यो वा ये भयात्ता युधिष्ठिर । अयिनो भ्रातृमिच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं ।

अकल्मषस्य विमेष रोक्षात्करकृतात्मनः । वटवो यस्य भिचरन्ति तेषु दत्तं महाफलं । १२०

पतस्त्रा इतदारास्य ये विप्रा देवसंज्ञवे । अयान्येभ्यो भिगच्छन्ति तेषां दत्तं महाफलं ।

अतिना नियमस्यास्य ये विप्राः श्रुतवक्त्रताः । तत्समाश्रयमिच्छन्ति तेषां दत्तं महाफलं ।

अयुक्तान्तास्य धर्मेषु पापपञ्चसमयेषु च । कृपाणां कृपाधनालोभ्या दत्तं महाफलं ।

कृतसम्पत्संहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभिः । सुहृद्वानि च भुक्ताश्च तेषु दत्तं महाफलं ।

तपस्त्रिभक्तपोनिष्ठास्तेषां भैक्षचरास्य ये । अयिनः किञ्चिद्विच्छन्ति तेषु दत्तं महाफलं । १२१

महाफलविधिर्हन्ति श्रुतस्य भरतवर्म । निरथं ये न गच्छन्ति खगक्षेत्रं हि तच्छुणु ।

गुह्यं वा भयार्थं वा वर्ज्यमित्य युधिष्ठिर । येऽनन्तं कथयन्ति सा ते वै निरयगामिनः ।

परदारोभिदत्तारः परदाराभिर्मायिणः । परदारप्रयोगात्तस्ते वै निरयगामिनः ।

ये पुरस्त्रापहत्तारः परस्त्रानाञ्च नाशकाः । सुचकास्य परेषाञ्च ते वै निरयगामिनः ।

प्रपाणाञ्च भगानाञ्च संक्रमाणाञ्च भारत । अगाराणाञ्च भेत्तारो नरा निरयगामिनः । १२२

अनायां प्रमदां पालां दृष्ट्वा भीता तपस्त्रिणो । वञ्चयन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिनः ।

एतच्छ्रेष्ठं गृहच्छ्रेष्ठं क्षात्रच्छ्रेष्ठं भारत । मित्रच्छ्रेष्ठं तथाश्रायास्ते वै निरयगामिनः ।

सुचकाः भूतभेत्तारः परदत्तपुत्रजीवकाः । श्रुतश्रास्य मित्राणां ते वै निरयगामिनः ।

पापपटा दूषकाश्चैव भगयानाञ्च दूषकाः । ये प्रत्यवमिताश्च ते वै निरयगामिनः ।

निपमयवहारास्य विषमाश्चैव दृष्टियु । क्षामिषु विषमाश्च ते वै निरयगामिनः । १२३

घृतसंयवहारास्य निम्परीवाय मानवाः । प्राणिहिंसाप्रवृत्तास्य ते वै निरयगामिनः ।

एनामं कृतनिर्दोशं कृतभक्तं कृतयमं । भेदेभ्यः यवकृषन्ति ते वै निरयगामिनः ।

पश्वन्नानि च ये दारानमिधत्वातिदीप्तया । उक्तत्रपितदेवज्ञास्ते वै निरयगामिनः ।

वेदविक्रयिणश्चैव वेदानाञ्चैव दूषकाः । वेदानां खेजकाश्च ते वै निरयगामिनः ।

चातुराश्रम्यवाह्याश्च श्रुतिवाह्याश्च ये नराः । विकर्ष्यभिर्य जीवन्ति ते वै निरयगामिनः । ११५
 केशविक्रयका राजन् विक्रयिकाश्च ये । चीरविक्रयकाश्च ते वै निरयगामिनः । ११६
 ब्राह्मणानां गवाक्षैव कन्यानाञ्च युधिष्ठिर । येऽन्तरं यान्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः । ११७
 शस्त्रविक्रयकाश्च कर्तारश्च युधिष्ठिर । शस्त्रान् धनुषाश्च ते वै निरयगामिनः । ११८
 शिलाभिः शङ्खुभिर्व्यापि शस्त्रैर्वा भरतर्षभ । ये मार्गमनुवृन्ति ते वै निरयगामिनः । ११९
 उपाध्यायाश्च भृत्याश्च भक्त्याश्च भरतर्षभ । ये त्यजन्त्यविकारांस्त्रीस्तै वै निरयगामिनः । १२०
 श्रमात्तदमकाश्चैव मासानां वेधकाश्च ये । बन्धकाश्च पशूना ये ते वै निरयगामिनः । १२१
 अगोष्ठारश्च राजागो बलिषड्भागतस्करा । समर्यान्त्याप्यदातारस्तै वै निरयगामिन् । १२२
 चान्तान् दान्तांस्तथा प्राशान्दोर्ध्वकालं वधोचितान् । त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः । १२३
 बालानामथ वृद्धानां दासानाञ्च ये नराः । अदृष्ट्वा भवयन्त्यपि ते वै निरयगामिनः । १२४
 एते पूर्वं विनिर्दिष्टाः प्रोक्ता निरयगामिनः । भागिनः खर्गलोकस्य वृत्त्याभि भरतर्षभ । १२५
 सर्वेष्वेव तु कार्येषु देवपूर्वेषु भारत । हन्ति पुच्छान् पशून् कृत्स्नान् माह्वणातिक्रमं धृत । १२६
 दानेन तपसा चैव कथ्येन च युधिष्ठिर । ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नरा खर्गगामिनः । १२७
 शूद्रयूवाभिलषोभिश्च विद्यामादाय भारत । ये प्रतिपहन्ति खेदास्ते नरा खर्गगामिनः । १२८
 भयाप्यापात्तया बाधाद्वारिष्याद्वाधिधर्षणात् । यत्कृते प्रतिमुच्यन्ते ते नरा खर्गगामिनः । १२९
 समावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः । मङ्गलाचारसम्पन्नाः पुष्टा खर्गगामिनः । १३०
 निवृत्ता मधुमासिथ परदारिभ्य एव च । मिष्टं चाश्चैव मद्येभ्यस्तै नरा खर्गगामिनः । १३१
 आश्रमाणाञ्च कर्तारः कुलानाश्चैव भारत । देशानां नगराणाञ्च ते नरा खर्गगामिनः । १३२
 बल्लभरणदातारो भक्त्यामाज्जदास्तथा । कुटुम्बानाञ्च दातारः पुष्टा खर्गगामिनः । १३३
 सर्वहिसानिवृत्ताश्च नरा सर्वसहाय ये । सर्वस्थाश्च भूताश्च ते नरा खर्गगामिनः । १३४
 मातरः पितरश्चैव शूद्रयूयानि जितेन्द्रियाः । भ्रातृणाश्चैव सखेहास्ते नरा खर्गगामिनः । १३५
 आत्माश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च भारत । ये वै जिनेन्द्रिया धीरास्ते नरा खर्गगामिनः । १३६
 अपराङ्मुषे सखेहा मृद्वो मृदुवत्सलाः । आराधनमुखाद्यापि पुष्टा खर्गगामिनः । १३७
 सहस्रपरिवेष्टारस्तैव च सहस्रदाः । चातारश्च सहस्राणां ते नरा खर्गगामिनः । १३८
 भुवर्षश्च दातारो गवाश्च भरतर्षभ । यानानां वाहनानाञ्च ते नरा खर्गगामिनः । १३९
 वैवाहिकानां द्रव्याणां प्रेयणाश्च युधिष्ठिर । दातारो वायसाश्चैव पुष्टा खर्गगामिनः । १४०
 विद्यारावस्योपादानकृपारामयभाप्रया । यमाणाश्चैव कर्तारस्तै नरा खर्गगामिनः । १४१
 निवेशनानां क्षेत्राणां वसतीनाञ्च भारत । दातारः प्रार्थितानाश्च ते नरा खर्गगामिनः । १४२
 रसानाञ्चाय वीजना धान्यानाञ्च युधिष्ठिर । स्वयमुत्पाद्य दातारः पुष्टा खर्गगामिनः । १४३

यस्मिंस्तस्मिन् कुले जाता वज्रपुत्राः शत्रोयुवः । सानुक्रोशा जितक्रोधाः पुण्याः स्वर्गगामिनः ।

एतदुक्तममुष्यार्थं देवं पितृञ्च भारत । दानधर्मश्च दानश्च यत्पूर्व्वष्टपिभिः कृतं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि अनुशासनिके पर्व्वणि दानकथने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इदं मे तत्त्वतो राजन् वक्तुमर्हसि भारत । अहिंसयित्वाऽपि कथं ब्रह्महत्या विधीयते ।

॥ भीम उवाच ॥ व्यासमामन्त्र राजेन्द्र पुरा यत्पृष्टवान्हं । ततोऽहं सम्यक्त्वामि । तदिहैकमनाः शृणु ।

चतुर्थत्वं वशिष्ठस्य तत्त्वमाख्याहि मे मुने । अहिंसयित्वा केनेह ब्रह्महत्या विधीयते ।

इति ब्रूयौ मया राजन् पराशरशरीरजे । अश्वीनिपुणे धर्मो निःसंशयमनुत्तमं ।

ब्राह्मणं स्वयमाह्वय भिक्षार्थं गुणवृत्तिनं । ब्रूयाच्चात्मीयः यः पद्यात्तं विद्यात् ब्रह्मघातिनं ।

मथस्तत्प्रेष विप्रस्य श्रोतृन्ब्रह्मणस्य भागत । वृत्तिं हरति दुष्पुद्गिर्वा विद्यां ब्रह्मघातिनं ।

गोकुलस्य द्वपात्तस्य जलायै वसुधाधिप । ज्ञप्यादयति यो विप्रं नं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

यः प्रवृत्तां श्रुतिं सत्यक श्राव्यं वा मुनिभिः कृतं । दूषयत्येनभिश्चायं ते विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

आत्मज्ञां ह्यसंपर्षा महतीं सर्व्वेभ्यः । न प्रयच्छति यः कन्यां तं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

अधर्मनिरतो मूढो मियां चोन्मै दिजानिपु । दद्यान्मर्यादातिं श्रोक्तं नं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

चक्षुषा विप्रदीप्तस्य पङ्क्तुसंयजइत्य च । हरेत् यो वै सर्व्वत्वं तं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

आश्रमे वा वने वाऽपि शोभे वा यदि वा पुरे । अग्निं समुत्तुजेन्महाहासं विद्याद्ब्रह्मघातिनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि अनुशासनिके पर्व्वणि ब्रह्मप्रकरणे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तीर्थानां दर्शनं केयः श्रानश्च भरतर्षभ । श्रवणश्च महाप्राज्ञ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

इतिथ्या यागि तीर्थानि पुण्यानि भरतर्षभ । वक्तुमर्हसि मे तानि श्रोताऽस्मि नियतं प्रभो ।

॥ भीम उवाच ॥ इदमद्भिरसां प्रोक्तं तीर्थवर्षं महाद्युते । श्रोतुमर्हसि भर्त्रे न प्राप्यसे धर्ममुत्तमं ।

तपोवनगतं विश्रमभिगच्छ महामुनि । पप्रच्छाद्भिरसं धीरं गौतमः संश्रितव्रतः ।

अनि मे भगवन् वशिष्ठोऽर्थेभ्यो धर्मवैश्वर्यः । तत्सर्व्वं श्रोतुमिच्छामि तमेव श्रमं महामुने ।

उपसृग्य पत्वं किं श्रोत्तेषु तीर्थेषु वै मुने । प्रेत्यभावे महाप्राज्ञ तद्यथाऽस्मि तथा वद ।

॥ अद्विरा उवाच ॥ मन्नाहं चन्द्रभागा वै वितस्तामूर्ध्वमासिनी । विगाद्या वै निराहाणे निर्मलो मुनिवद्वेत् ।

कामोदरमण्डले गेयो याः पतन्ति महानदं । ता नदीः पितृमासाद्य श्रोत्रान् स्वर्गमाप्नुयात् ।

पुष्करस्य प्रभासस्य नैमिषे मागरोदकं । देविकामिन्द्रमार्गस्य स्वर्णविन्दुं विगाद्या च ।

विधाप्यते विमानस्य गोऽष्टरोभिरभिद्युतः । हिरण्यविन्दुं विधोभ्य प्रयतयामिवाच च ।

कुम्भपद्म देवं धूयते तस्य किलिबं । इन्द्रतोयां समामाद्य गन्धमादनमपिधौ ।

करतोयां कुरङ्गे च शिराचोपेयधितो नरः । अक्षनेधमवाप्नोति विगाद्या प्रयतः शशि ।

गङ्गादारे कुमावर्त्ते विष्णुके नीलपद्मे । तथा कनकमे शाला धूतनाभा दिवं व्रजेत् ।

अयं इदं उपपद्य वाजिमेषकमे समेत् । ब्रह्मचानो जितक्रोधाः मत्पश्यन्स्वर्गदिगम् ।

यत्र भागीरथी गङ्गा पतते दिशमुत्तरा । महेश्वरस्य चिह्नानि यो नरस्त्वभिषिच्यते ।

एकमासं निराहारः स पश्यति हि देवताः । सप्तगङ्गे विगङ्गे च इन्द्रमार्गे च तर्पयन् ।

सर्धा ॥ लभते भाग्यं यो नरो जायते पुनः । महाश्रम उपसृष्ट्य योऽग्निहोत्रपरः शुचिः ।

एकमासं निराहारः सिद्धिं मायसं स प्रजेत ॥ महाह्रद उपसृष्ट्य भृगुतुङ्गे त्रिलालुपः ।

चिराचापोपिता भूत्वा मर्याते ब्रह्महत्या । कन्याकूप उपसृष्ट्य बलाकायां हतोदकः ।

देवेषु लभते कीर्त्तिं यशसां च विराजते । देविकायामुपसृष्ट्य तथा सुन्दरिकाह्रदे ।

अशिन्या रूपवस्त्रे प्रत्य वै लभते नरः । महागङ्गामुपसृष्ट्य कनिकाङ्गारके तथा ।

पक्षमेकं निराहारः स्वर्गमाप्नोति निर्धनः । वैमानिक उपसृष्ट्य क्रिद्धिणोकाश्रमे तथा ।

निवासोऽसुरसो दिव्ये कामचारो महोदधे । कालिकाश्रममासाद्य विषाद्यां हतोदकः ।

ब्रह्मचारी जितकौशखिरासं मुच्यते भवात् । आश्रमे कनिकानानु खाला यत्नपवेत्तिहृत् ।

तीर्थयित्वा महादेवं निर्धनः स्वर्गमाप्नुयात् । महापुर उपसृष्ट्य चिराचापोपितः शुचिः ।

ब्रह्मर्षी स्थावराणाञ्च हिपदागो भयं त्यजेत् । देवदाहवने खाला धृतपाप्मा हतोदकः ।

देवलोकमवाप्नोति सप्तराचोवितः शुचिः । शरस्वाम्ने कुशस्वाम्ने द्वाणश्रमपदे तथा ।

अप्रां प्रपतनावेवो वेद्यते सोऽसुरो गणैः । चित्रकूटे जनस्थाने तथा मन्दाकिनीजले ।

विगाह्य वै निराहारी राजलक्ष्म्या निषेयते । श्यामायास्त्याश्रमं गत्वा उषित्वा चाभिषिच्यते ।

एकपक्षं निराहारस्त्वन्धानफलं लभेत् । कौशिकीनृ समासाद्य वायुभक्तलोलुपः ।

एकविंशतिरात्रेण स्वर्गमाप्नोति नरः । मतङ्गवायां यः स्थायादेकरात्रेण सिद्ध्यति ।

विगाहति क्षालालम्बमन्थकं वै समानन । नैमिषे स्वर्गतीर्थे च उपसृष्ट्य जितेन्द्रियः ।

फलं पृथ्वमेधस्य लभेन्मासं हतोदकः । गङ्गाह्रद उपसृष्ट्य तथा वेदोत्पलावने ।

अश्वमेधमवाप्नोति तत्र मासं हतोदकः । गङ्गायमुत्तवालोच्य तथा कालञ्चरे गिरौ ।

दशश्वमेधानाप्नोति तत्र मासं हतोदकः । यष्टिह्रद उपसृष्ट्य चाबदानादिमिच्यते ।

दशतीर्थशंखहाणि तिष्ठः कौत्ससुया पराः । समगच्छन्ति मांश्चानु प्रयागे भरतर्षभ ।

मासमात्रे प्रयागन्तु नियतः संश्रितव्रतः । खाला तु भरतश्रेष्ठ निर्धनः स्वर्गमाप्नुयात् ।

महर्षेण उपसृष्ट्य पितृणामाश्रमे शुचिः । वैकुण्ठस्य तीर्थे च तीर्थभूतो भवेन्नरः ।

तथा ब्रह्मरूपी गत्वा भागीरथीं हतोदकः । एकमासं निराहारः सेमलोकमसंप्रयात् ।

उत्पातके नरः खाला अष्टावकं हतोदकः । दादशाष्टं निराहारी ह्यमेधफलं लभेत् ।

श्रमश्रेष्ठं गद्यायाञ्च निरविन्दं च पन्थते । हतोयां कौत्सपथाञ्च ब्रह्महत्यां विशृण्यते ।

कस्यविद्धं उपसृष्ट्य विद्यां च यज्ञशो जलं । अग्नेः पूरं नरः खाला अग्निकन्यापुरे वसेत् ।

करवीरपुरे खाला विशालायां हतोदकः । देवह्रद उपसृष्ट्य ब्रह्मभूतो विराजते ।

पुनर्वर्त्तनन्दाञ्च महानन्दाञ्च भयं वै । नन्दने सेयते दानस्त्वपरोभिरिहसकः ।

उर्व्वमो छत्तिकार्योगे गत्वा चैव समाहितः । सौहित्ये विविधवस्त्राणां पुण्डरीकफलं लभेत् ।
 रामद्वद उपसृग्य विप्राशायं क्षतादकः । दादशार्धं निराहारः कस्यत्वाद्विप्रमुच्यते ।
 महाद्वद उपसृग्य गृह्णेन मनसा नरः । एकमासं निराहारो जमदग्निगतिं लभेत् ।
 विन्ध्यं सन्नाथ चात्मानं सत्यमन्त्रस्त्रिदिकः । विनयात्तप आस्वाद्य मासेनैकेन विध्यति । १०१४
 नर्मदायामुपसृग्य तया स्र्पारकोदके । एकपत्रं निराहारो राजपुत्रो विधीयते ।
 जन्ममार्गे चिर्मर्माथैः संयतः सुषमाहितः । अक्षराचेष चैकेन सिद्धिं समधिगच्छति ।
 कौकामुखे विगाह्याय गत्वा चाष्टाजिकाश्रमे । शक्रभवक्षीरवासाः क्षुमारोर्विन्देत् दश ।
 वैवस्वतस्य सदनं न च गच्छेत् कदाचन । यस्य कन्याद्वदे वाये देवलोके च गच्छति ।
 प्रभासे तिकराचेष अमावास्यां समाहितः । विध्यते तु गृहावाहो यो नरो जायतेऽमरः । १०१५
 उज्जानक उपसृग्य आर्द्रिसेनस्य चाश्रमे । पिङ्गायाश्चाश्रमे स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 कुल्यायां समुपसृग्य जप्त्वा चैवाधमपर्यणं । अथमेधमवाप्नोति चिराजोपोषितो नरः ।
 पिण्डारक उपसृग्य शकराचोषितो नरः । अग्निष्टोममवाप्नोति प्रभातां शर्व्वीं गृह्णी ।
 तया ब्रह्मपरो गत्वा धर्म्मार्च्छोपमोर्भितं । पुण्डरीकमवाप्नोति उपसृग्य नरः गृह्णी ।
 मेनाके पर्व्वते स्नात्वा तया सन्ध्यामुपास्य च । कामं जित्वा च वै भर्म्मं सर्व्वमेधफलं लभेत् । १०१६
 कालोदकं नन्दिकुण्डं तया चोत्तरमानसं । अभ्येत्य योजनयताङ्गुलं वा विप्रमुच्यते ।
 नन्दीश्वरस्य मूर्त्तिं नु दृष्ट्वा मुच्येत किमपि । स्वर्गमार्गे नरः स्नात्वा ब्रह्मलोके च गच्छति ।
 विष्यातो हिमवान्पुष्पः शङ्करश्चन्द्रो गिरिः । आकरः शर्व्वरत्नां पिङ्गचारणपेषितः ।
 शरीरमुज्जैत च विधिपूर्व्वमनाग्रके । अर्ध्वं जीवितं ज्ञात्वा यो वै वेदान्तो हिजः ।
 अभ्यर्च्य देवतासु च नमस्कृत्य मुनींस्तथा । ततः सिद्धो दिवं गच्छेद्ब्रह्मलोके वनातनं । १०१७
 कामं क्रोधश्च लोभश्च यो जित्वा तीर्थमावसेत् । न तेन किञ्चिन्न प्राप्तं तीर्थमिगमनाद्भवेत् ।
 धान्यगम्यानि तीर्थानि दुर्गाणि विषमणि च । मनसा तानि गम्यानि सर्व्वतोर्वयमोक्षया ।
 इदं श्रेयसिदं पुण्यसिदं सुखं समुत्तमं । इदं इहलोकं वेदासाक्षात्पुण्यं प्रवृत्तेः तस्य ।
 इदं दद्याद्दिजातीनां साधिरात्महितस्य च । सुहृदाश्च जपत्कर्व्वे श्रेयस्थानुगतस्य च ।
 दत्तवाम् गौतमस्यैतदङ्गिरा वै महातपाः । अङ्गिराः समनुशातः काश्यपेन च धीमता । १०१८
 महर्षिणामिदं जपं पावनानां तयोत्तमं । जपं द्याभ्युत्थितः शश्विर्भूतः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 इदं यस्यापि मृष्टपुत्रादृश्यं सङ्गिरोमतं । उत्तमे च कुले जन्म लभेज्जातिश्च भूषरेत् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि अङ्गिरसस्तोत्र्याचार्या पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बृहस्पतिममं बुद्ध्या समया ब्रह्मणः समं । पराक्रमे शक्रमममादित्यममतेजसं ।
 गाङ्गेपद्मं जुनेनाशैः निहतं भूरितेजसं । आतपिः संहितोऽन्यैश्च पर्य्यङ्कं बुधिधिरः ।
 मयानं वीरमयने कः साक्षाद्विष्णुमच्युतं । आश्रयुर्भरतभेष्ठं द्रष्टुकामा महर्षयः । १०१९

अत्रिर्विशिष्टोऽयं भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । शंखिरा गौतमोऽगस्त्यः सुमतिः सुयतात्मवान् ।

विश्वामित्रः स्थूलभिराः संवर्तः प्रमतिर्दमः । वृहस्पत्युग्रनोत्यासास्त्रवनः काश्यपो ध्रुवः ।

दुर्वासा जामदग्न्यि मार्कण्डेयोऽयं गालवः । भरदाजोऽयं रैभ्यः यवकोतस्त्रितस्तथा ।

स्थूलाचः श्वलाचश्च कलो मेघातिथिः क्रयः । नारदः पर्वतस्यैव सुधन्वाऽयैकतो द्विजः ।

नितम्बभुव्नो धौम्यः शतानन्दोऽहृतप्रणः । जामदग्न्यस्तथा रामः कचस्येवमादयः ।

१०१

समागता महात्मानो भीष्मं द्रुष्टुं महर्षयः । तेषां महात्मनां पूजामागतानां युधिष्ठिरः

भ्रात्रभिः सहितश्चक्रे घद्यावदनुपूर्व्यशः । ते पूजिताः सुखासीनाः कथास्यकुर्षेर्हयः ।

भीष्माश्रिताः सुमधुराः सर्वेन्द्रियमनोहराः । भीष्मलोषां कथाः श्रुत्वा षड्योषां भावितात्मनां ।

मैत्रे दिविष्ठमात्मानं तुभ्यः परमया युतः । ततस्ते भीष्मनामस्य पाण्डवांस महर्षयः ।

अन्तर्धानगताः सर्वे सर्वेषामेव पश्यतां । तानृषीन् सुमहाभागानन्तर्धानगतानपि ।

१००

पाण्डवास्तुभ्यः सर्वे प्रणेमुखं मुञ्चकुण्ड । प्रसन्नमनसः सर्वे गाङ्गेयं कुरुचक्ष्मन् ।

उपतस्थुर्यथाद्यन्तमार्दित्यं मन्त्रकोविदाः । प्रभावात्तपसलोवाग्देषीणां वीर्यं पाण्डवाः ।

प्रकाशतो द्विजः सर्वं विभक्त्यं परमं दधुः । महाभाग्यं परं तेषामृषीणामनुचिन्त्य ते ।

पाण्डवाः सद्य भीक्षेण कथायुक्तुस्तदाश्रयाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथान्ते शिरसा यादौ स्पृष्ट्वा भीष्मस्य पाण्डवः । धर्म्यं धर्म्यं सुतः प्रश्नं पश्यंश्चक्रे युधिष्ठिरः । १०२

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के देशाः के जनपदाः आश्रमाः के च पर्वताः । प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यः पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । शिलोऽहृतमेः संवादे सिद्धस्य च युधिष्ठिर ।

इमां कश्चित्परिक्रम्य पृथिवीं शैलभूषणं । अस्यैवैवंपदां श्रेष्ठं श्रेष्ठस्य गृहमेधिनः ।

शिलहन्तेर्गृहं प्राप्तं स तेन विधिनाऽर्चितः । उवाच रजनी तत्र सुमुखं सुखमाश्रयिः ।

शिलहन्तिस्तु पत्न्याथं प्रातस्तस्मैतवाञ्छुचिः । कृतकृत्यमुपातिष्ठत्सिद्धन्तमतिथिन्तदा ।

१०३

तौ धर्मस्य महात्मनोऽसुखासीनौ कथाः श्रुत्वाः । चक्रतुर्वैदर्ष्यद्वारास्त्रेवकृतलक्षणाः ।

शिलहन्तिः कथान्ते तु सिद्धमामृतं यजतः । प्रश्नं प्रपञ्च मेधावी यन्नां त्वं परिपृच्छसि ।

॥ शिलहन्तिरुवाच ॥ के देशाः के जनपदाः के श्रमाः के च पर्वताः । प्रकृष्टाः पुण्यतः काश्च ज्ञेया नद्यस्तुभ्यतां ।

॥ सिद्ध उवाच ॥ ते देशास्ते जनपदास्ते श्रमास्ते च पर्वताः । येषां भागीरथी गङ्गा मञ्जेनेति सतिहरा ।

१०४

तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्त्यागेन वा पुनः । गतिं न लभते अनुसृङ्गां संशये स्यां लभेत ।

स्पृष्टानि येषां गाङ्गेयैस्तैर्गावाणि देहिनां । न्यस्तानि न पुनस्तेषां त्यागः स्वर्गाद्विधीयते ।

सर्वार्णं येषां गाङ्गेयैस्तैर्वा कार्याणि देहिनां । गान्धक्या मानवा विप्र दिवि तिष्ठन्ति ते जनाः ।

पूर्वे वपश्चि कर्षाणि हला पापानि ये नराः । यथाङ्गं निवेन्ते तेऽपि यान्युत्तमां गतिं ।

स्नातानां शुचिर्मिष्टोयैर्गाङ्गेयैः प्रयतात्मनां । व्यष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुव्रतैरपि ।

यावदस्ति मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति । तावदर्षवद्वचाणि स्वर्गलोके महीयते ।

१०५

अपहृत्य तमस्त्रिं यथा मायुदये रविः । तथाऽपहृत्य पापान् भाति गङ्गाजलोत्थितः ।
 विक्षोभा इव शर्व्वेया विपुष्याक्षरवो यथा । तदद्देशा दिशस्यैव होना गङ्गाजलैः शिवैः ।
 वर्षाश्रमा यथा सर्व्वे धर्मज्ञानविरक्षिताः । क्रतवस्तु यथा सोमास्तथा गङ्गां विना जगत् ।
 यथा होनं नभोऽर्केण भूः ब्रह्मैः खल्व वायुना । तथा देशा दिशस्यैव गङ्गाहोना न संशयः ।
 त्रिषु लोकेषु ये केचिद्व्यापिनः सर्व्वे एव ते । तर्पमाणाः परां हस्तिं यान्ति गङ्गाजलैः शुभैः ।
 यस्तु सूर्येण निष्ठतं गङ्गायं पिवते जलं । गवां निर्हारनिर्मुक्ताद्यावकास्तद्विश्रियते ।
 इन्द्रुमतमहसन्तु यदरेत्कायशोधनं । पिवेद्यस्यापि गङ्गाश्वः समौ स्थातां न वा समौ ।
 तिष्ठद्युगसहस्रन्तु पादिकेन यः पुमान् । मासमेकन्तु गङ्गायां समौ स्थातां न वा समौ ।
 क्षन्तेतावाक्क्षिरा यस्तु युगानामयुतं पुमान् । तिष्ठेद्येष्टं यद्यापि गङ्गायां न विश्रियते ।
 श्रद्धां प्राप्तं प्रभूयते तथा लूचं हिजोत्तम । तथा गङ्गाबगादस्य सर्व्वपापं प्रभूयते ।
 भूतानामिह सर्व्वेषां दुःखोपहतचेतसां । गतिमन्वेयमाण्यानां न गङ्गासङ्गो गतिः ।
 भवन्ति निर्मिषाः शर्पा यथा ताल्यस्य दर्शनात् । गङ्गाया दर्शनात्तदस्य सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अप्रतिष्ठाद्य ये केचिदधर्मशरणाद्य ये । तेषां प्रतिष्ठा गङ्गे ह शरणं श्रमं कर्म च ।
 प्रहृष्टैरगुह्यैर्भक्तानेकैः पुरुषाधमान् । पततो नरके गङ्गा संश्रिताकृपेत्य तारयेत् ।
 ते संविभक्ता मुनिभिर्नृणं देवैः सवासवैः । येऽभिगच्छन्ति सततं गङ्गां मतिमताम्बर ।
 विनयाचारहीनाश्च श्रमिवाश्च नराधमाः । ते भवन्ति शिवा विप्र ये वै गङ्गामुपाश्रिताः ।
 यथा सुराणामहर्तं पिष्टाश्च यथा स्त्रियाः । सुधा यथा च नागानां तथा गङ्गाजनं नृणां ।
 उपासन्ते यथा यासां मातरं लुधयाऽर्दिताः । येऽस्त्वामास्तथा गङ्गामुपासन्तो ह देहिनः ।
 स्त्रायभूवं यथा स्यान् सर्व्वेषां श्रेष्ठमुच्यते । स्त्रातानां सरितां श्रेष्ठा गङ्गा तददिशोच्यते ।
 यथोपजीविनां धेनुर्द्वादीनां धरा स्वता । तथोपजीविनां गङ्गा सर्व्वप्राणश्रतामिह ।
 देशाः सोमार्कसंस्थानि यथा सनादिर्मर्ष्विः । अमृतानुपजीवन्ति तथा गङ्गाजनं नराः ।
 जात्रां गीतुनितात्याभिः पिकृताभिः समुचितं । आत्मानं मन्यते लोको दिविऽनित्यं शोभितं ।
 जात्रां गीतरसभूतां मृदं मूर्ध्ना विभर्ति यः । विभर्ति रूपं सोऽर्कस्य ततोनाश्रयाय निक्षेपं ।
 गङ्गां विभर्ति यो दिग्धः पुरुषं पवनो यदा । स्पृशते सोऽस्य पापान् सर्व्वमेवापकर्तते ।
 व्यसनैरभितप्तस्य नरस्य विमिश्रितः । गङ्गादर्शनमा श्रुतिर्यमनान्यपकर्तते ।
 हेमारावैः कोकरवैरवैरन्यैश्च पविषां । पश्यते गङ्गा गन्धर्व्वान् पुलिनैश्च शिलावधान् ।
 श्वादिभिः सुपञ्जभिर्विविधैः पशुभिर्हता । गङ्गां गोकुलममाधां दृष्ट्वा स्वर्गोऽपि विसृतः ।
 न सा श्रुतिर्दिविष्टस्य सर्व्वकामानुपाश्रयः । शम्भवेद्या परा श्रुतिर्गङ्गायाः पुलिने नृणां ।
 वाङ्मनःकर्मभेदकः पापैरपि पुमानिह । वोत्स्य गङ्गां भवेत्पूताः श्व मे नास्ति संशयः ।
 सप्तापराम् सप्त पराम् पितृंशेभ्यः च परे । पुनस्तारयते गङ्गां वोत्स्य स्वपुत्राऽवगाद्य च ।

१०६६

१०००

१०००

१०००

१०००

१०००

श्रुताऽभिलषिता पीता स्मृष्टा दृष्टाऽवगाहिता । गङ्गा तारयते नृणामुभौ वंशौ विधेयतः ।
 दर्शनात्सर्गनात्यानात्तथा गङ्गेति कीर्त्तनात् । पुनात्यपुष्पान्पुष्पाश्चतुष्टोऽथ स्रक्ष्यः ।
 य इच्छेत्फलं जन्म जीवितं श्रुतमेव च । स पित्रेक्षर्षयेद्गङ्गामभिगम्य सुरास्तथा ।
 न सुतेन च वित्तेन कर्माणा न च तत्फलं । प्राप्नुयात्पुण्योऽत्यन्तं गङ्गां प्राप्य यदाभुयात् ।
 जात्यन्धैरिह तुल्यास्ते मृतैः पङ्कजिरेव च । समया ये न पश्यन्ति गङ्गं पुण्यजलां शिवां ।
 भूतभयभविष्यैर्बहर्षिर्मिहपस्विता । देवैः सैत्रैश्च को गङ्गां नोपधेवे मानवः ।
 वानप्रस्थैर्गृहस्थैश्च यतिभिर्मर्द्धान्चारिभिः । विद्यार्वाङ्गैः श्रितां गङ्गां पुमान् को नाम भाषयेत् ।
 जन्तामङ्गिश्च यः प्राणैः प्रयतः शिष्टसंमतः । चिन्तयेन्नृणां गङ्गां च गर्तं परमां लभेत् ।
 न भयेभ्यो भयं तस्य न पापेभ्यो न राजतः । चाद्दिहपतनाद्गङ्गामुपासी यः पुमानिह ।
 महापुण्याश्च गगनात्पतन्ती वैमहेयतः । दधार शिरसा गङ्गां तामेव दिवि सेवते ।
 अलङ्कृतास्त्रयो लोकाः पथिभिर्बिमलैस्त्रिभिः । पञ्च तस्या जलं सेवेत्तत्तस्यः पुमान् भवेत् ।
 दिवि ज्योतिर्यथादित्यः पित्राणाञ्चैव चन्द्रमाः । देवेभ्यश्च यथा नृणां गङ्गा च श्रितां तथा ।
 माया पित्रा सुतेर्दरैर्निमुक्तश्च धनेन वा । न भवेद्धि तथा दुःखं यथा गङ्गावियोगम् ।
 नारथैर्नेष्टवियथैर्न सुतेर्न धनागमैः । तथा प्रसादो भवति गङ्गां वीक्ष्य यथा भवेत् ।
 पूर्णमिन्दुं यथा दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रसीदति । तथा विषयमां दृष्ट्वा नृणां दृष्टिः प्रसीदति ।
 तद्भावस्तद्गतमनास्त्रिदशस्तत्परायणः । गङ्गां योऽनुगतो भूत्वा स तस्याः प्रियतां जनेत् ।
 भूम्यः स्वर्गाद्दिविष्ये भूतैश्चावधैरपि । गङ्गा विगाह्या सततमेतत्कार्यतमं सतां ।
 विधिलोकेषु पुण्याद्गङ्गायाः प्रद्यतं यत्रः । यत्पुष्पान् समरसेतो भस्माख्यानपद्भिः ।

१८१

१८२

१८३

१८४

वाय्वीरिताभिः सुमनोहराभिर्भुताभिरत्यर्थमुत्पिताभिः । गङ्गेर्ध्वभिर्भोगुमतोभिरिद्धाः सहस्ररश्मिप्रतिमा भवन्ति ।
 पथस्त्रिणीं घृतिनीमत्युदारां सट्ठिनीं वेगिनीं दुर्बिगाह्यां । गङ्गां गता येः शरीरं विहृष्टं गता धीरास्ते विबुधैः
 समन् ।

अन्धान् जडान् द्रव्यहीनांश्च गङ्गा यथस्त्रिणीं दृष्ट्वा विवक्षया । देवैः सैत्रैर्धुनिभिर्बौगवेद्य निधेयिता सर्वकामैर्धुनक्ति ।
 चर्क्षावतीं महापुण्यां मधुमतीं शिवतीं । त्रिलोकगोप्त्रीं ये गङ्गां संयितास्ते दिवं गताः ।
 यो वसति द्रष्टाति वाऽपि मर्त्यलये प्रयच्छन्ति सुखानि देवाः । तद्भावितः स्वर्गनन्दनेन दृष्टो गर्तं तस्य सुरा दिशन्ति ।
 दक्षां श्रुतिं दृष्ट्वा विमर्ष्टां शिवायुद्धं भागिनीं सुप्रमथां । विभावरीं सर्वभूतप्रतिष्ठां गङ्गां गता ये चिदिवं गतास्ते ।
 श्यातिर्यथाः सं दिवं गात्रं नित्यं पुरादिषो विदिश्यावतस्ये । तस्या जलं मेघं हरिद्वराया मर्त्याः सर्वे हतकस्या
 भवन्ति ।

१८५

इयं गङ्गेति नियतं प्रतिष्ठा गुह्यं द्रष्टव्यं च गर्भोपा । प्रातस्त्रिध्यां घृतवद्वा विषाभा गङ्गाऽवतोषां विधेता विद्यतेया ।
 सुताऽवतोषश्च हरस्य भार्या दिवो भुवयापि हतानुरूपा । भव्या श्रुतिं भागिनीं चापि राजन् गङ्गां शोकाः पुनरा वै
 वयापां ।

मधुसूदा धृतधारा धृताचिर्ब्रह्माभिः शोभिता ब्राह्मणैश्च । दिग्भ्रष्टता शिरसात्ता शिवेन गङ्गाऽवनीभातिदिवस्य माता ।
योनिर्धरिष्ठा विरजा वितन्वी श्रया चिरादारिवहा यशोदा । विद्यावती चाकृतिरिष्टषिड्वा गङ्गाचितानां भुवनस्य पत्न्याः ।
दान्या मद्धा गोपने धारणे च दीप्या कृशानोक्षपनस्य चैव । तुल्या गङ्गा सस्रता ब्राह्मणानां गुह्यस्य ब्रह्मण्यतया
च नित्यं ।

१८०

षड्यष्टुतां विष्णुपदी पुराणां सुपुण्यतोयां मनसाऽपि लोके । सर्वोत्तमा जाक्रीवी ये प्रपन्नास्ते ब्रह्मणः सदनं धम्प
याताः ।

लोकानवेक्ष्य जननीव पुत्रान् सर्वोत्तमा सर्वगुणोपपन्नान् । तत्स्थानकं ब्राह्ममभोषमाणैर्गङ्गा सदेवात्मवशैरपास्या ।
उत्सां पुष्टां निपती विद्यभोज्यामिरावती रेवती भूधराणां । शिष्टाश्रयामसृतां ब्रह्मकान्तां गङ्गां अघेदात्मवान् सिद्धि
कामः ।

प्रसाद्य देवान् च विभून् समस्तान् भगीरथस्तपशोपेण गङ्गा । गङ्गामनयत्तामभिगम्य श्रयामुषां भयं नेह वामुच विद्यात् ।
उदाहृतः सर्वेया ते गुणानां भयैकदेशः प्रथमोऽस्य बुद्ध्या । शक्तिर्न मे काचिदिहास्ति वक्तुं गुणान् सर्वान् परिमातुं
तथैव ।

१८१

मेरोः समुद्रस्य च सर्वैरक्षैः सह्योपलानामुदकस्य वापि । शक्यं वक्तुं नेह गङ्गाजलानां गुणोत्थानं परिमातुं तथैव ।
तस्मादेतान् परया अद्भुथोक्तान् गुणान् सर्वान् जाक्रीवीयान् सदैव । भवेद्भ्राज्जा मनसा कर्षणैव मत्स्या युक्तः अद्भुथा अद्भुधानः ।
लोकानिमांस्तेन धरया वितत्य सिद्धिं प्राप्य महतीं तां दुरापां । गङ्गाकृतानचिरैव लोकान् यथेष्टमिष्टं विहरिष्यसि ह ।
तव मम च गुणैर्भजानुभावा जुषतु मतिं सततं स्वधर्मयुक्ते । अभिमनजनवत्सला हि गङ्गा जगति युनक्ति सुखेय
भक्तिमन्तं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इति परममतिगुणानशेषांश्चलितरये निपथगानुयोगरूपान् । वक्रविधमनुशास्य तत्परूपान् गगनतलं
द्युतिमान् विवेक विदाम् ।

१८२

शिलतृप्तिस्तु सिद्धस्य वाक्यैः समोदितस्तदा । गङ्गामुपास्य विधिवत् विद्धिं प्राप सुदुर्लभां ।
तथा त्वमपि कौन्तेय भीष्मा परमया द्युतः । गङ्गामभ्येहि सततं प्रास्यसे सिद्धिसुप्तमां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुतेतिहासे भीष्मेकं गङ्गायास्तत्त्वयुतं । युधिष्ठिरः परां प्रीतिमगमद्वाटभिः सह ।
इतिहासमिमं पुण्यं शृणुयाच्च पठेत् वा । गङ्गायास्तत्त्वयुतं स मुच्यते सर्वैकचित्तैः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि गङ्गामाहास्यकथने षड्विंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रज्ञाश्रुतार्था कृतेन श्रीलेन च यथा भवान् । गुणैश्च विविधैः सर्वैरपसा च समन्वितः । १६१
भवान् विप्रिष्टो बुद्ध्या च प्रज्ञया तपसा तथा । तस्माद्भवन्तं पृच्छामि धर्मधर्मभूतान्तरं ।
नान्यस्त्वं देवो लोकेषु प्रष्टव्योऽस्ति नराधिप । चक्षियो यदि वा वैश्यः शूद्रे वा राजपुत्रतम ।
ब्राह्मण्यं प्रापुयाद्येन तयो व्याख्यातुमर्हसि । तपसा वा भुमहता कर्मणा वा श्रुतेन वा ।
ब्राह्मण्यमयं चेदिच्छेत्तस्मै ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मण्यं तात दुष्पापं वर्णं क्षत्रादिभिरभिः । परं हि सर्वभूतानां स्नानमेतद्युधिष्ठिर । १६२

वक्त्रोन्त संसरन् योनीर्वायमानः पुनः पुनः । पथ्यंश्च तात कश्चिच्चिद्वाङ्मणो नाम जायते ।

अथाप्युदाहरन्तीमिति धासं पुरातनं । मतङ्गस्य च संवादं गद्गद्भास्य युधिष्ठिर ।

दिजातिः कस्यचित्तात तुल्यवर्णः सुतस्त्वभूत् । मतङ्गो नाम नाचा वै सर्वैः समुदितो गुणैः ।

स यश्चकारः कान्तेषु पित्रोस्मृष्टः परन्तप । प्राचाद्गद्गद्भास्युक्तेन रथेनाप्याशुमामिना ।

स बासं गद्गदं राजन् वृहन्मातुरन्तिके । निरविध्यप्रतोदेन नासिकार्याः पुनः पुनः । १८४

तत्र तीव्रप्रणं दृष्ट्वा गद्गद्भी पुनश्चन्द्रिनी । उवाच सा शूचः पुनश्चण्डालस्त्वधितिष्ठति ।

ब्राह्मणे दारुणं नास्ति भैवो ब्राह्मण उच्यते । आचार्यः सर्वभूतानां शास्त्रा किं प्रहरिष्यति ।

अथन्तु पापप्रलतिर्बलेन न कुर्वते दयां । खयोगिं मानयत्येष भावो भावं नियच्छति ।

एतच्छ्रुत्वा मतङ्गस्त दारुणं रासभीवचः । अतोऽर्थं रयाक्षूषं रासभीं प्रत्यभाषत ।

ब्रूहि रासभि कल्याणि माता मे येन दूषिता । कथं मां वेत्सि चण्डालं क्षिप्रं रासभि शंस मे । १८५

कथं मां वेत्सि चण्डालं ब्राह्मणं येन गच्छते । तत्त्वैतन्महाप्राज्ञे ब्रूहि सर्वमश्रयत ।

॥ गद्गद्भास्य ॥ ब्राह्मण्यं दृष्ट्वेतेन त्वं मत्तार्थां नापितेन ह । आतस्त्वमसि चण्डालो ब्राह्मण्यं तेन तेऽजगत् ।

एवमुक्त्वा मतङ्गस्त प्रत्युपायाद्ब्रूहि प्रति । तमागतमभिप्रेक्ष्य पिता वाक्यमथाब्रवीत् ।

मया त्वं येश्वरसिद्धेः नियुक्तो गुरुकर्मणि । कस्मात् प्रतिनिवृत्तोऽसि कश्चिन्न कुत्रलं तव ।

॥ मतङ्ग उवाच ॥ अन्यथो निरपौगिर्ना कथं स कुत्रलो भवेत् । कुत्रलन्तु कुतस्तस्य यत्सर्वं जननी पितः । १८६

ब्राह्मण्यं दृष्ट्वाप्यातं पितृर्बन्धयतोव मां । अमानुषी गद्गद्भास्यं तस्मात्तस्ये तपो महत् ।

एवमुक्त्वा स पितरं प्रतल्लो कृतमिच्छयः । ततो गत्वा महारथमतयत् सुमहत्तपः ।

ततः सन्नापयामास विषुधांस्तपसाऽन्वितः । मतङ्गः सुखं प्रेषुः स्नानं सुचरितादिति ।

तं तथा तपसा युक्तमुवाच हरिवाहनः । मतङ्ग तस्यसे किं त्वं भोगानुत्सृज्य भानुयान् ।

वरं ददामि ते हन्ता दृष्टोऽस्य त्वं यदिच्छसि । दृष्ट्वाप्यवाप्यं हृदि ते सर्वं तद्ब्रूहि माचिरं । १८७

॥ मतङ्ग उवाच ॥ ब्राह्मण्यं कामयानोऽहमिदमारब्धवांस्तपः । गच्छेयं तदवाप्येह धैर्यं यत्ततो मया ।

॥ भीम उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वेषन् तमुवाच पुरन्दरः । मतङ्ग दुर्लभमिदं विश्वं प्राप्यते तथा ।

ब्राह्मण्यं प्रार्थयानस्त्वमप्राप्य सकृत्तात्तमभिः । विनश्यिष्यसि दुष्पुंङ्गे तदुपारम माचिरं ।

श्रेष्ठतां सर्वभूतेषु तपोऽर्थं नातिवर्त्तते । तदग्रे प्रार्थयानस्त्वमचिराद्दिनश्रियसि ।

देवताऽमुरमर्त्येषु यत्प्रविष्टं परं स्मृतं । चण्डालस्येनो जातेन न तत् प्रार्थं कथञ्चन । १८८

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ भीम उवाच ॥ एवमुक्त्वा मतङ्गस्त संवितात्मा यतव्रतः । अतिष्ठद्वेकपादेन वर्याणां शतमच्युतः ।

तमुवाच ततः शक्रः पुनरेव महायथा । ब्राह्मण्यं दुर्लभं तात प्रार्थयानो न सस्यसे ।

मतङ्ग परमं स्नानं प्रार्थयन् विनश्यिष्यसि । मा ह्ययाः साहसं पुनर्नेव धर्मपयस्य ।

न हि प्रथं तथा प्राप्नुं ब्राह्मणमिह दुर्धमे । अप्रार्थं प्रार्थयानो हि न चिराद्दिनश्रियसि ।

मतङ्ग परमं स्थानं वार्यमाणोऽसृष्टमया । चिकीर्षेत्सर्वं तपसा सर्वथा न भविष्यति ।
 तिर्यग्गोत्रिगतः सर्वो मानुष्यं यदि गच्छति । स जायते पुङ्गवो वा चण्डालो वाऽप्यसंशयः ।
 पुङ्गवः पापयोनिर्वा यः कश्चिदिह लक्ष्यते । स तस्मिन्नेव सुचिरं मृत्युं परिवर्त्तते ।
 ततो दशशते काले लभते शूद्रतामिति । शूद्रयोनावपि ततो वज्रः परिवर्त्तते ।
 ततस्त्रिंशद्विंशे काले लभते वैश्यतामपि । वैश्यतायां चिरं कालं तैव परिवर्त्तते ।
 ततः पष्टिगुणे काले राजन्यो नाम जायते । ततः पष्टिगुणे काले लभते ब्रह्मवन्तुता ।
 ब्रह्मवन्सुचिरं कालं तैव परिवर्त्तते । ततस्तु द्विशते काले लभते काण्डपृष्ठता ।
 काण्डपृष्ठचिरं कालं तैव परिवर्त्तते । ततस्तु त्रिशते काले लभते जपतामपि ।
 तच्च प्राप्य चिरं कालं तैव परिवर्त्तते । ततश्चतु शते काले शोचिया नाम जायते ।
 शोचियले चिरं कालं तैव परिवर्त्तते । तदेवं शोकहर्षौ तु कामदेवौ च पुनरुक्तौ ।
 अग्निमानातिवादैः च प्रविशते द्विजाधमं । तेष्वप्ययति शत्रून् च तदा प्राप्नोति शत्रुतिं ।
 अयं ते वै जयन्त्येनं तालायादिव पात्यते । मतङ्ग सम्प्रधानैर्बन्धुदं लामचूचुर्दं ।
 वृषीन् काममन्यं त्वं ब्राह्मण्यं हि सुदुर्लभं ।

१८०

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ श्रीम उवाच ॥ एवमुक्त्वा मतङ्गस्तु संश्रितात्मा धृतव्रतः । सहस्रमेकपादेन ततो ध्याने व्यतिष्ठत ।
 तं सहस्रावरे काले शक्रो द्रुमुपागमत् । तदेव च पुनर्वाक्यमुवाच बलवृचसा ।
 ॥ मतङ्ग उवाच ॥ इदं वर्षसहस्रं वै ब्रह्मचारी समाहितः । अतिष्ठमेकपादेन ब्राह्मण्यं नाश्रुयं कथं ।
 ॥ शक्र उवाच ॥ चण्डालयोनिं जातेन भावायैव कथञ्चन । अन्यं कामं वृषीन् त्वं मा वृथा तैः स्तुवं श्रमः ।
 एवमुक्त्वा मतङ्गस्तु शृङ्गं शोकपरायणः । अथतिष्ठद्वयां गत्वा सोऽब्रुवन् शतं समाः ।
 सुदुर्लभं वदन् धीमं ह्यग्रे धमनिवन्तः । त्वगस्त्रिभूतो धर्मात्मा स पपातेति नः श्रुतं ।
 तं पतन्तमभिद्रुत्य परिजपाद् वाचवः । वराणामोशरो दाता सर्वभूतहिते रतः ।
 ॥ शक्र उवाच ॥ मतङ्ग ब्राह्मणत्वं ते विदह्मिह दृश्यते । ब्राह्मण्यं दुर्लभं वरं संवृतं परिपन्थिभिः ।
 पूजयन् सुप्रमाप्नोति दुःखमाप्नोत्यपूजयन् । ब्राह्मणः सर्वभूतानां योगसेवमपरिपात ।
 ब्राह्मणेभ्योऽब्रुवन् पितरो देवतास्तथा । ब्राह्मणः सर्वभूतानां मतङ्ग पुर उच्यते ।
 ब्राह्मणः कुरुते यद्वि धया यदाय वाञ्छति । वक्रोस्तु संविशन् योगीन्द्रायमानः पुनः पुनः ।
 पथाये गात कर्षिं यद्ब्रह्मणमिह विन्दति । तदुत्कृष्येद्दुष्प्रापं ब्राह्मणमकृतात्मभिः ।
 अन्यं वरं वृषीन् त्वं दुर्लभोऽयं हि ते वरः ।
 ॥ मतङ्ग उवाच ॥ किं मां तुदमि दुःखार्थं शृणु मारयथे च मां । मां न शोचामि यो सन्धा ब्राह्मण्यं न शुभयथे ।
 ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापं चिन्मिथैः व्रतकृते । सुदुर्लभं यदाऽजाय नानुतिष्ठति मानवाः ।
 यः पापेभ्यः पापतमस्तेषामधम एव सः । ब्राह्मण्यं यो न जानोति यन्नं सन्नेह्य दुर्लभं ।

दुष्प्रापं खलु विप्रलं प्राप्ते दुरनुपालने । दुःखापहमिवाथैतन्वानुतिष्ठन्ति मानवाः ।

एकारामोद्यहं शक निर्दन्दो निष्परिपहः । अहिंसादममाहाय कथं नाहंमि विप्रतां ।

११९

दैवन्तु कथमेतदै यदहं माहदोषत । एतामवस्थां संप्राप्ता धर्मज्ञः सन् पुरन्दर ।

नूनं देवं न शक्यं हि पौरुषेणातिवर्त्तितुं । यदर्थं यद्वानेवं न लभे विप्रतां विभो ।

एवं गते तु धर्मज्ञ दातुमर्हसि मे वरं । यदि तेऽहमनुयाह्यं किञ्चिदा सुकृतं मम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणोष्वेति तदा प्राह तत्तत्तं वसुधैव कुटुम्बकम् । चोदितस्तु महेन्द्रेण मतङ्गः प्राब्रवीददिदं ।

यथाकामविहारी स्थां कामरूपो विहङ्गमः । ब्रह्मचर्याविरोधेन पूजाञ्च प्राप्नुयामहं ।

१२०

अथा ममाचया कीर्त्तिर्भवेद्यापि पुरन्दर । कर्त्तुमर्हसि तदेव शिरसा त्वां प्रवाधये ।

॥ शक उवाच ॥ हन्दादेव इति ख्यातः स्त्रीणां पूज्या भविष्यसि । कीर्त्तिञ्च तदुत्तमां वत्स त्रिषु लोकेषु यास्यति ।

सर्वं तस्मै वरं दत्त्वा वासवोऽन्तरधीयत । प्रास्थांस्तथा मतङ्गोऽपि संप्राप्तः स्थानमुत्तमं ।

यवमेतत् परं स्थानं ब्राह्मण्यं नाम भारत । तच्च दुष्प्रापमिह वै महेन्द्रवचनं यथा ।

इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि इन्द्रमतङ्गसंवादे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं ते मे हृदाऽप्यानमेतत् कुशकुलोदह । सुदुष्प्रापं यद्वदोषि ब्राह्मण्यं वदताम्वर ।

१२१

विश्वामित्रेण च पुरा ब्राह्मण्यं प्राप्तमित्युत । श्रूयते वदथ तच्च दुष्प्रापमिति सत्तम ।

वीतहृदय्य नृपति श्रुतो मे विप्रतां गतः । तदेव तावद्वाङ्मेय श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो ।

अ केन कर्मणा प्राप्नो ब्राह्मण्यं राजसत्तम । वरेण तपसा वाऽपि तन्मो व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीम उवाच ॥ शृणु राजन् यथा राजा वीतहृदयो महायशः । राजविदुर्लभं प्राप्नो ब्राह्मण्यं लोकसङ्गतं ।

मनोर्कहात्मनसात प्रजा धर्मेण प्रावतः । बभूव पुत्रो धर्मोत्सा श्रय्यातिनिग्नि विद्युतः ।

१२२

तस्यान्ववाये दैः राजन् राजानैः सम्भूवतुः । देहयस्तालजङ्घश्च वत्सश्च जयताम्वरः ।

देहयश्च तु राजेन्द्र दमस्तुतोयुं भारत । शतं बभूव पुत्राणां शूराणामनिवर्त्तिनां ।

तुल्यरूपप्रभावानां बलिनां युद्धशालिनां । धनुर्बदे च वेदे च सर्वत्रैव कृतश्रमाः ।

काश्मिन्वपि नृपो राजन् दिवोदांमपितामहः । हर्षयश्च इति विख्यातो बभूव जयताम्वरः ।

स वीतहृदयायदिरागत्य पश्यथंभ । गङ्गायमुनयोर्ध्वे संधामे विनियतितः ।

१२३

तन्नु हत्वा शरपतिं देहयासो महारथाः । प्रतिजग्मुः पुरीं रम्यां वत्सनामकुतोभयाः ।

हर्षयश्च च दायादः काश्मिराजो अविध्यत । सुदेवो देवशङ्गाः साचाहर्ष्यं हवापरः ।

स पासयामास महो धर्मोत्सा काश्मिन्न्दनः । तेर्वीतहृद्वैरागत्य युधि सर्वैर्विनिर्मितः ।

तमयाजो विनिर्जिह्य प्रतिजग्मुयथागतं । भौदेवस्तय काश्मिरो दिवोदाभोऽभ्यविध्यत ।

दिवोदाश्च विश्वाय वीर्यं तेषां महात्मनां । वाराणशीं महातेजा निर्धमे शकशासनत् ।

१२४

विप्रचपियसमाधो बैद्यशूद्रसमाकुला । भैरव्योऽप्यत्रतो यद्वद्विषणपणां ।

गङ्गाया उत्तरे कुले वपानो राजसत्तम । गोमत्या दक्षिणे कृमे शक्येवामरावर्तो ।

तत्र त्र राजाभादूल निवर्षन्म महीपति । आगत्य हेहया भूय पथ्यधावन्त भारत ।

स निष्क्रम्य ददौ युद्ध तेषां राजा महाधल । देवासुरसम घोर दिवोदासो महावृत्ति ।

स तु युद्धे महाराज दिनार्ता दशतीर्ह्य । हतशस्त्रमयिष्ठस्रोतं दैन्यमुपागमत् ।

१८१

हतयोधसतो राजन वीष्णोपास्य भूमिर्प । दिवोदास पुरी त्यक्त्वा पलायनपरोऽभवत् ।

गत्वाश्रमपद रम्य भरद्वाजस्य धीमत । जगाम शरण राजा कृताञ्जलिरिन्दम ।

तमुवाच भरद्वाजो ज्येष्ठ पुत्रो वृद्धस्थते । पुरोधा शीलमन्त्रो दिवोदासं महीपति ।

किमागमनकृत्य ते सर्वं प्रब्रूहि मे नृप । यत्तं प्रियं तत् करिष्ये न मेऽवाप्ति विचारणा ।

॥ राजोवाच ॥ भगवन् वैतहव्येभ्य युद्धे वशं प्रणाशित । अहमेक परिधूना भवन्त शरणं गत ।

१८२

शिर्येच्छेह न भगवन् स्व मा र वितुमर्हसि । एकश्रेष्ठ कृता वशो मम तै पापकर्त्राभि ।

तमुवाच महाभागो भरद्वाज प्रतापवान् । न मेतव्य न भेतव्य सौदेव क्षीत ते भय ।

अहमिष्टि करिष्यामि पुनरार्थं ते विश्राम्यते । वीतहव्यसहस्राणि येन त्वं प्रहरिष्यसि ।

तत दष्टिञ्चकारिन्त्यस्यैव पुत्रकामिनी । अयास्य तनयो जज्ञे प्रतर्हन् इति स्मृतं ।

स जातमात्रो वृद्धे समा मद्यक्षयोदश । वेदेष्वपि जगौ कृत्स्नं धनुर्वेदं च भारत ।

१८३

योगिनं च समाविष्टो भरद्वाजेन धीमता । तं गौ लोक्षं स सगृह्य तस्मिन्नेव समाविष्टः ।

तत स वक्त्रो धन्वो खड्गमान सुरर्षिभि । वन्दिभिर्यन्वमानस्य बभौ सूर्य्य देवोदित ।

स रयो बहूनिस्त्रिशो बभौ दोष दवान्न । प्रययौ स धनुर्धन्वन् खड्गो चर्षी शरासनो ।

त दृष्ट्वा परम हर्षं सुदेवतनयो ययौ । जेने च मनसा दग्धान् वैतहव्योन् स पार्ष्णि ।

ततोऽसौ धौवरान्ये च व्यापयित्वा प्रतर्हन् । कृतकृत्य तदात्मानं स राजा अभ्युनन्दत ।

१८४

ततस्तु वैतहव्याना वधाय स महीपति । पुल प्रस्थापयामास प्रतर्हन्मैरिन्दम ।

शरथ स तु मन्त्रोऽर्थं गङ्गामाशु पराक्रमी । प्रययौ वीतहव्याना पुरी परपुराञ्चय ।

वैतहव्यासु कञ्चुल रथेषां समुद्धत । निर्ययुर्नगराकारैरथै पररथाश्च ।

निष्क्रम्य ते नरयात्रा दक्षिणदिग्बोधिन । प्रतर्हन् समाजम् शरवैर्बह्वादयुधै ।

शस्त्रैश्च विविधाकारैरथैश्चैव शुधिष्ठिर । श्रवणवर्णन् राजान हिमवन्तमिवास्मदा ।

१८५

अक्षैरस्त्राणि श्वार्थं तेषां राजा प्रतर्हन् । जघान तान महतेजो वज्रानलसमे शरै ।

कृत्वात्तमाङ्गुलि राजन भलै शतसहस्रम् । अपतन्वुधिराङ्गाङ्गा निहृता इव किङ्किदा ।

हतेषु तेषु सर्वेषु वीतहव्य भुतेष्वथ । प्राद्रवन्नगरं हिला भृगोराश्रममनुत ।

ययौ भृगुञ्च शरण वीतहव्यो नराधिप । अमयञ्च ददौ तस्मै राजो राजन भृगुक्षूदा ।

अयापुषदमेवाशु तत्रागच्छप्रतर्हन् । स प्राप्य चाश्रमपदं दिवोदासात्मजोऽभवत् ।

१८६

भो भो केऽत्राय मे सन्ति भृगा शिष्या महात्मन । द्रष्टुमिच्छे मुनिमह तस्याचरन्त मामिति ।

स न विदित्वा तु भृगुर्निष्ठवामाश्रमात्तदा । पूजयामास च ततो विधिना नृपत्तम ।

उवाच ॥ राजेन्द्र किं कार्यं ब्रूहि पाण्डव ॥ स चावाच नृपसखे यदाभग्नकारणं ।
 ॥ राजावाच ॥ अयं ब्रह्मक्षितो राजा वीतहव्यो विस्मृतः । तस्य पुत्रैर्हि मे छत्रो ब्रह्मन् वंशः प्रेषाशितः ।
 उत्थादितश्च विषयः काशीनां रत्नसञ्चयः । एतस्य वीर्यदुप्रसक्तं हतं पुत्रव्रतं मया ।
 अस्तेदानीं बन्धादयं भविष्यात्सन्धुषः पितुः । तमुवाच कृपाविष्टो भृगुर्धर्मभूताम्बरः ।
 नैहासि वलियः कथितं सर्वं होमे दिज्ञातयः । एतत्तु वचनं श्रुत्वा भृगोः सख्यं प्रतर्दनः ।
 पादावुपस्थस्य शनैः प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् । एवमप्यसि भगवन् छतकृत्यो न संशयः ।
 स एव राजा वीर्येण खजातिं त्याजितो मया । अनजानीहि मां ब्रह्मन् ध्यायस्व च शिवेन मां ।
 त्याजितो हि मया जातिसेष राजा भृगुदह । तत्सैन्येन ज्ञातां ययां राजां प्रतर्दनः ।
 यथागतं महाराजं मुक्ता विप्रमित्रराजः । भृगोर्न च नृमात्रेण स च ब्रह्मक्षितो गतः ।
 वीतहव्यो महाराज ब्रह्मसादिवमेव च । तस्य गृहसमदः पुत्रो हृषिकेश इवापरः ।
 प्रकृत्वमिति यो देवैर्निर्गृहीतः किंलाभेवत् । खवेदे वर्तते चाग्यां श्रुतिषु महात्मनः ।
 यच्च गृहसमदो ब्रह्मन् ब्राह्मणैः स महीयते । स ब्रह्मचारी विप्रविः श्रीमान् गृहसमदोऽभवत् ।
 पुत्रो गृहसमदस्यापि सुचेता श्रीमद्विज्जः । वंशो मुतेजसः पुत्रो विह्वलस्य चात्मजः ।
 विह्वलस्य तु पुत्रस्तु वितत्यस्य चात्मजः । वितत्यस्य सुतः सत्यः सन्तः सत्यस्य चात्मजः ।
 अवासास्य सुतश्चरिः श्रवसश्चाभवत्तमः । तमसश्च प्रकाशोऽभूत्तनयो दिवसतमः ।
 प्रकाशश्च वागिन्द्रो बभूव जपताम्बरः । तस्यात्मजश्च प्रमत्तिर्वेदवेदाङ्गपारगः ।
 घृताच्या तस्य पुत्रस्तु हरनीबादपद्यत । प्रमदरायान्तु हरिः पुत्रः समुदपद्यत ।
 शून्को नाम विप्रविष्यस्य पुत्रोऽयं शौनकः । एवं विप्रसंभगमेदोतहव्यो नराधिपः ।
 भृगोः प्रसादाद्भोजिन् वलियः वलियवर्धनः । तथैव कथितो वंशो मया गार्हसमदस्य च ।
 विस्तरेण महाराज किमन्यदनुपूज्यसि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि वीतहव्योपाख्याने श्लोकाध्यायः ॥ ३० ॥
 ॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ के पूज्या वै श्लोकैस्त्रिभिर्मानवा भरतर्षभ । विस्तरेण तदापश्य न हि तृणानि कथ्यतः ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अचाणुदोहरन्तीममिति शब्दं पुरातनं । नारदस्य च संवादं वासुदेवस्य चोभयोः ।
 नारदं प्राञ्जलिः दृष्ट्वा पूजयान् दिग्दर्शमानः । केचन परंपरेष्क भगवन् काव्यमस्यसि ।
 वज्रमानपरक्षेपु भगवन् काव्यमस्यसि । प्रकाशेच्छातुमिच्छामि ब्रूतेतद्भक्तवित्तम ।
 ॥ नारद उवाच ॥ गृणु गोविन्द योनितान् पूजयाम्यरिमर्दनं । त्वनोऽन्यः कः पुमानोक्तो आर्तमेतदिदं हि ।
 वरुण वायुमादित्यं पञ्चमे जातवेदसं । स्याणु स्कान्दं तथा लक्ष्मीं विष्णुं ब्राह्मणमेव च ।
 वायस्यतिष्ठन्नभसम्पः श्रुत्वा सरस्वतीं । सततं यं नमस्यन्ति तानमस्यास्य विभो ।
 तपोधनान् वेदविदो नित्यं वेदपरायणान् । महाशान् एष्टिणाहूय मदां संपूजयाम्यहं ।
 अभुजा देवकायाणि कुर्वन्ते ये विकृतयनाः । सन्तुष्टाय समायुक्तास्तानमस्यास्य विभो ।

सम्यग्जन्ति ये चेटोः क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः । सर्वं धर्मं जिता गाय तान्नमस्यामि यादव ॥ १९ ॥
 ये वै तपसि वर्तन्ति वने मूलफलाश्रयाः । श्रमश्चयाः क्रियावन्तस्तान्नमस्यामि यादव ॥ २० ॥
 ये भृत्यभरणे शक्ताः सततञ्जातिचिन्मताः । भुञ्जते देवशेषाणि तान्नमस्यामि यादव ॥ २१ ॥
 ये वेदं प्राप्य दुर्द्धर्षा वाग्मिनो ब्रह्मचारिणः । याजनास्थापने युक्ता नित्यं तान् पूजयाम्यहं ॥ २२ ॥
 प्रसन्नहृदयश्चैव सर्वसत्त्वेषु नित्यशः । श्राष्टतापात्स्वाध्याये युक्तास्मान् पूजयाम्यहं ॥ २३ ॥
 गुरुप्रसादे स्वाध्याये यतन्ते ये खिरव्रताः । श्रुश्रुषवाऽनसूयन्तस्तान् नमस्यामि यादव ॥ २४ ॥
 सुमता नृनयो ये च ब्राह्मणाः सत्यव्रजराः । वेदोरो ह्यथकल्याणां तान्नमस्यामि यादव ॥ २५ ॥
 भिक्षुचर्यामनिरताः कृत्वा गुरुकुलाश्रयाः । निःसुखा निर्धना ये तु तान्नमस्यामि यादव ॥ २६ ॥
 निर्भमा निष्प्रतिदन्दा निष्क्रिा निष्प्रयोजनाः । ये वेदं प्राप्य दुर्द्धर्षा वाग्मिनो ब्रह्मवादिनः ॥ २७ ॥
 अहिंसानिरता ये च ये च सत्यव्रता नराः । दान्ताः श्रमपराश्चैव तान्नमस्यामि यादव ॥ २८ ॥
 देवतातिथिपूजायां युक्ता ये स ह्येधेधिनः । कपोतवृत्तयो नित्यं तान्नमस्यामि यादव ॥ २९ ॥
 धेयां चिर्वर्गकृत्येषु वर्तन्ते नोपहीयते । शिष्टाचारप्रवृत्ताय तान्नमस्याम्यहं सदा ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणाः श्रुतमसम्भ्रा, ये विर्वर्गमनुष्ठिताः । श्रुलालुपाः पुण्यशीलास्तान्नमस्यामि केषव ॥ ३१ ॥
 शंभ्रवा वायुभवाश्च सुधामवाश्च ये सदा । प्रतेय विविधयुक्तास्तान्नमस्यामि माधव ॥ ३२ ॥
 अयोनीनसिधेयोनीश्च ब्रह्मयोनीश्च ये च । सर्वभूतात्मयोनीय तान्नमस्याम्यहं सदा ॥ ३३ ॥
 नित्यमेतान्नमस्यामि कृष्ण लोककराणुगेषु । लोकश्रेष्ठान् कुलश्रेष्ठान् समोद्धान् लोकवत्तमान् ॥ ३४ ॥
 तस्मात्समपि वाप्येय इजान् पूजय नित्यदा । पूजिताः पूजनाहं हि सुखं दास्यन्ति ते तद्य ॥ ३५ ॥
 अस्मिन्लोके सदा श्रेते परच च मुखप्रदाः । सरन्ते मान्यमाना वै प्रदास्यन्ति सुखं तव ॥ ३६ ॥
 ये सर्वान्तिथयो नित्यं गोषु च ब्राह्मणेषु च । नित्यं सत्ये चाभिरता दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ३७ ॥
 नित्यं श्रमपरा ये च तया ये चान्नसूयकाः । नित्यस्वाध्यायिनो ये च दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ३८ ॥
 सर्वान्देवाश्च नमस्यन्ति ये चैकं वेदमाश्रिताः । अहधानाश्च दान्ताश्च दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ३९ ॥
 तथैव विप्रप्रयराश्च नमस्कृत्य यतव्रताः । भवन्ति ये दानरता दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४० ॥
 तपस्विनश्च ये नित्यं कौमारव्रतधारिणः । तपसाऽभविताम्बानो दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४१ ॥
 देवतातिथिभृत्यानां पित्राणाञ्चार्चने रताः । शिष्टान्नभाजिनो ये च दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४२ ॥
 अग्निमाधाय विधिवत् प्रणता धारयन्ति ये । आग्नाः सोमाऊतश्चैव दुर्गोष्णतितरन्ति ते ॥ ४३ ॥
 मातापिनिर्गुणेषु च सम्यग्वर्त्तन्ति ये सदा । यथा त्वं वृष्णिशार्दूलैर्युक्तेन विरराम सः ॥ ४४ ॥
 तस्मात्समपि कौन्तेय पित्रदेवदिजातिषु । सम्यक् पूजयसे नित्यं गतिमिष्टामवाप्स्यसि ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कृष्णनारदवन्द्ये एकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 ॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वश्रेष्ठविशारद । तन्नाहं श्रोतुमिच्छामि धर्मं भरतवत्तम ॥
 शरणागतं ये रक्षन् भूतपापमश्नुतन्विधं । किन्तस्य भरतश्रेष्ठ कृष्णं भवति तत्ततः ॥ ४६ ॥

हेमप्रासादमन्त्राधमणिकाद्यनतोरणं । स वैदूर्यमणित्थं विमानं समधिष्ठितः ।

म राजर्षिर्गतेः स्वर्गं कर्मणा तेन श्राव्यते । शरणागतेषु चैवं लं कुरु सर्वं युधिष्ठिर ।

भक्तानामनुरक्तानामश्रितामाश्च रचिता । दयावान् सर्वमूतेषु परं सुखमेधते ।

साधुष्टो हि यो राजा सद्गुणमनुतिष्ठति । किञ्च प्राप्तं भवेत्तेन स्वयामिनेह कर्मणा ।

म राजर्षिर्निर्गुह्यात्मा धीरः सत्यपराक्रमः । काशीनामोदरः स्वातन्त्र्येषु लोकेषु कर्मणा ।

योऽप्यन्यः कारयेदर्थं शरणागतैश्च । सोऽपि गच्छेत् तस्मिन् गतिं भरतपुत्रम ।

इदं वृत्तं हि राजर्षिर्दृढदर्शस्य कीर्तयन् । पूतात्मा वै भवेत्तस्यैव शृणुयाद्यद्य नित्यं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि स्थितकौशाख्ये निबन्धेऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्वात्-पितामहः । कुर्वन् किं कर्म नृपतिरसौ लोकी

ममद्वुते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतद्राज्ञः कृत्यतममभिपिक्ख भारत । प्राज्ञावानामनुष्ठानमत्यन्तं सुखमिच्छता ।

कलत्रं पाथिवेष्टेण तदिद्धि भरतपुत्र । योचित्यान् प्राज्ञाणाम् वृद्धान् नित्यमश्रमिपूजयेत् ।

पौरजानपदाद्यापि प्राज्ञाणां च यज्ञभुजान् । सन्तेन भगिदनेन नमस्तपरेणैव ।

इतत् कृत्यतमं राज्ञो नित्यभेदोपलक्षयेत् । यथात्मानं यथा पुत्रैस्तथा नृपतिपालयेत् ।

॥ चायेषां पूज्यतमालान् वृद्धं प्रतिपूजयेत् । तेषु शान्तेषु तद्गार्ह मन्त्रैश्च शिराजैः ।

ते पञ्चाले नमस्तुत्या मात्यासि पितरो यथा । नैवेद्यं यथा लोकानां भूतानामिव वाचैः ।

अभिषारैरुपायैश्च दक्षेयुरपि तेजसा । निजैश्च कुपिताः कुर्युः स्याः सत्यपराक्रमाः ।

नान्तेनैव प्रपश्यामि न दिश्यायंपातताः । कुपिताः समुदोचन्ते दारैश्चक्षिप्रैश्चैव ।

विभक्त्येषां माह्निका गुणक्षेपामतीव हि । कृपां चैव ह्यनृणां विग्रहो धीरिवापरे ।

प्रसह्यकारिणः कैश्चित् कार्यासंभूद्वोऽपरे । सन्ति चैवामतिशयात्तथा नैव तपस्विनः ।

हविर्गारुधमयैर्कैश्चैव नैवेद्येषु निष्ठिताः । शिराद्यान्येऽनृताद्यान्ये तथाऽन्ये गहनर्तकाः ।

सर्वकर्ममहाद्यान्ये पाथिवेऽस्मिन्नु च । विविधाकारयुक्ताश्च प्राज्ञाणां भरतपुत्र ।

शान्ताकर्मसु रक्ताग्ने यज्ञकर्मोपशोभिना । धर्मशान्ते सतां तेषां नित्यमेवानुकीर्तयेत् ।

पितॄणां देवतानां च भुव्योरगरचरा । पुराऽप्येते महाभागा प्राज्ञाणां देवजन्धिप ।

नैते देवैर्न पितॄर्भिर्न गन्धर्वैर्न रावभैः । नामरैर्न पिशाचैश्च शक्रा जेतुं दिशतियः ।

अद्वैदेवतं कुर्युर्देवतश्चायदेवतं । यमिच्छेयुः स राजा स्याद्यो भटः स पद्मभजन् ।

परिवादश्च ये कुर्युर्प्राज्ञाणामनृचैनवः । सत्यं ब्रवीमि ते राजन् निज्येषुर्न भयः ।

निन्दाप्रसङ्गकुशलाः कीर्त्यकीर्त्तिपराध्वजाः । परिकुर्यान्ति ते राजन् मतनं दिपतां दिजाः ।

प्रतिप्राणा यं प्रार्थन्ति पुरुषः ॥ प्रवर्द्धते । प्राज्ञायेयः पराकृतः पराभूयान् च गच्छेत् ।

इका एव न कर्मिणां शान्ताः सन्निपद्यन्तयः । हृदयत्वं परिगतां प्राज्ञाणामनृचैनान् ।

॥ श्रीम उवाच ॥ इदं दृष्टुं महाप्राज्ञं धर्मपुत्रं महायशः । दतिहासं पुरावृत्तं श्रवणार्थं महाफलं ।
 प्रपात्यमानः श्येनेन कपोतः प्रियदर्शनः । त्वदर्शनं महाभागं नरेन्द्रं श्रवणं गतः ।
 स तं दृष्ट्वा विस्मृत्वा त्वासादक्षमुपागतं । आशंखायसिंहोत्पादनं तेऽस्ति भयमष्टजम् ।

भयं ते मुमहत् क्षमात् कुचः किं वा छतं त्वया । येन त्वमिह संप्राप्तिं विधेयां आनयेत न ।
 नवनीलोत्पलापीडकाहवर्णः सुदर्शनः । दाडिमाशोकपुष्पाद्यं मां चमसाभयं तव ।
 मत्सकायमनुप्राप्तं न त्वां कश्चित् समुत्सहेत् । भगवांश्च द्रव्यं कर्तुं रक्षांश्च परस्कुन ।
 काशिराज्यं तदर्थे तदर्थं जीवितं तथा । त्वमेवं भवं विश्वस्यः करोत न भयं तव ।

॥ श्येन उवाच ॥ ममैतद्विहितं भव्यं न राज्ञास्तुमर्हसि । अतिक्रान्तं प्राप्य प्रयत्नाद्युपापादितं ।
 मांसं हृदि रक्षस्व मन्त्रादिदत्तं मे दत्तं । परितोषकरं शेषं समसापयो भवं ।
 दृष्ट्वा मे बाधतेऽप्युपा सुधा निहं हतोऽहं मे । मुह्ये न हि ब्रह्माग्निं राजन् मन्दयितुं सुधां ।
 मया ह्यनुसृतं श्येन मत्पचनं विवृतः । किञ्चिदुद्धृत्य निःश्वस्य न राजन् मोक्षमर्हसि ।
 यदि स्वविषये राजन् प्रभुस्त्वं रक्षसे नृणां । खेचरस्य वृषाक्षस्य न त्वं प्रभुरथोत्तमः ।
 यदि वैरिषु भूयेषु संजनय्य वृक्षरयोः । विषयेष्विन्द्रियाणां आकाशे मां पराकृतम् ।
 प्रभुर्हं हि पराकृत्य सत्यं पचं हरेषु ते । यदि त्वमिह धर्मार्थं मामपि द्रष्टुमर्हसि ।

॥ श्रीम उवाच ॥ श्रुत्वा श्येनस्य तदाकथं राजर्षिर्विस्मयव्रतः । संभाव्य चैवं तदाकथं तदर्थं प्रत्यभाषतः ।

॥ राजावाच ॥ गोदृषो वा वराहो वा मृगो वा महिषोऽपि वा । त्वदर्शनं च कियतां सुधाप्रमननाय ते ।
 श्रवणं गतं न त्यजेयमिति मे प्रतमादितं । न मुञ्चति ममाद्भुतं दिशोऽयं पश्यते हि जितम् ।

॥ श्येन उवाच ॥ न वराहं न गोदृषं न चान्यान् विविधान् दिजान् । भवयामि महाराज किमवाद्येन तेन मे
 यस्तु मे विहितो भक्ष्यः स्वयं देवैः समागतः । श्येनः कपोतान् खादति क्विति ज्ञातवान् ।
 उमीनरं कपोतं तु यदि दृष्टव्यमस्मिन् । तत्स्वं मे प्रयच्छाव स्वर्गं मे तु यत्नम् ।

॥ राजावाच ॥ भगवाननुग्रहं मेऽद्य यस्त्वमद्य मिहात्युमां । वाढमेव धीमतेऽसौ भूयः ।
 उत्कृष्टात्कृत्य मां मामि तुल्यं धर्मतोषयत् । अन्तःपुरं तत्तस्मात् किं या रजविभूषिताः ।

शहाभूता विनिष्क्रान्ताः सुभा परमदुःखिताः । तांश्च हृदि तत्र स्थेन ममैव भूयः ।
 यमभूतं समहायादो भेषगमोरनिखनः । निहन्तं गगनं सर्वं व्यथं मेघैः समस्ततः ।

महो मण्डिता पाणोत्तम सत्येन कथं या । स राजा पार्श्वतश्चैव बाह्व्यामभूत्तथ यत् ।
 तानि भोक्तुं रुद्धिं च तुलां पूरयतेऽग्नेः । तयापि न समलोच कपोतेन बभूव ह ।

अस्थिभूता यदा राशः निर्भयो रक्षिरस्त्रवाः । तुलां ततः समाकृत् स्वमांसवयमुपभूज ।
 ततः भेदास्तयो भोक्तुं नरेन्द्रमुपविताः । भेषयाकाशेऽसौ वादिता देवदन्तुभिः ।

अश्वतीतारसिकव हृषीको नरेन्द्राः । दिव्यं यं मुसविधात्यैरभितृष्टः पुनः पुनः ।
 देवगन्धर्वा महातीक्ष्णरश्मिश्च सन्तः । भूतैश्चैव अपीतं यं पितामह इव प्रभुः ।

हेमप्रासादमन्त्राधमणिकाश्चनतोरण । स वैदूर्यमणिलम्भं विमान समधिष्ठित ।

म राजर्षिर्गतं स्वर्गं कथं तत्र तेन ज्ञायते । शरणागतेषु चैव त्वं कुरु सर्वं युधिष्ठिर ।

भक्तानामनुरक्तानामाश्रितानाञ्च रक्षिताः । दयावान् सर्वभूतेषु परत्र सुखमेधते ।

साधुत्तो हि यो राजा सद्गुणमनुतिष्ठति । किञ्च प्राप्त भवेत्तेन स्वव्याजिनेह कर्मणा ।

म राजर्षिर्बिम्बुद्वात्मा धीर सत्यपराक्रम । काशीनामोत्तर ख्यातस्त्रियुल्लेकेषु कर्मणः ।

योऽप्यन्य कारयेदेवं शरणागतश्च । सोऽपि गच्छेत् तमेव गतिं भरतप्रत्तम । ॥

इदं वृत्तं हि राजर्षेर्वृषदभस्य कोत्सयन् । पूतात्मा वै भवभोके गृह्णयाद्यथ निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते अन्वशासनपर्वणि आनशासनिके पर्वणि स्येनकपोताख्याने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किं राक्षसं सर्वकृत्यानां गरीयं, स्यात् पितामह । कुर्वन् किं कथं नृपतिरुभौ लोकी
समश्नते ।

॥ भोम उवाच ॥ एतद्वाङ्मयं कथ्यतममभिप्रेक्ष्य भारत । माद्वेषामामनुष्ठानमत्यन्तं सुखमिच्छता ।

कर्त्तव्यं पार्यवेष्टेण तदिद्धि भरतर्षभ । श्रोत्रियान् ब्राह्मणान् वृद्धान् नित्यमेवाभिपूजयेत् ।

पौरजानपदाद्यापि ब्राह्मणस्य यष्टश्रुतान् । सन्त्यन भोगदानेन नमस्तुरीयेभ्यः ।

एतत्कृत्यतमं राज्ञो निश्चयेनोपलब्धयेत् । यथात्मानं यथा पुनर्नयैतान् प्रतिपालयेत् ।

ये चाप्येषां पूज्यतमालान् दृढं प्रतिपूजयेत् । तेन शान्तेषु तद्वाहं मर्षमेव विराजते ।

ते पूज्यान्ते नमस्कृत्या मान्यास्ते पितरो यदा । तत्रैव याचते लोकानां भूतानामिव वासवे ।

अभिषागैरुपायैश्च दहेयुगपि तेजसा । निःशेषं कुपिता, कुर्युर्दया सत्यपंगमा ।

नान्तमेषा प्रपश्यामि न दिश्याण्यपाहता । क्षुपिता. समुदीचन्ते दावेष्वग्निगित्वा ॥

विभक्त्यर्थं माहमिका गुणान्नामतीव हि । कृपा इव दण्ड्यन्ता विगृह्णा धैर्यापरैः ।

प्रमलकारिण केचित् कार्यामृशोऽपरे । सन्ति वैशमतिगठान्धैवान्ये तपस्विनः ॥

हृदिनेन समये के भैरवनेऽप्यनुष्ठिता । धाराद्यान्येऽमृताद्यान्ये तथाऽन्ये भटनर्तकाः ।

सम्बन्धमहाद्यान्ये पार्थिवेष्टितये च । दिविधाकारयुक्ताय प्राज्ञाया भरतयेम ।

मानाकर्षणमु रक्ताना यङ्कर्षणोपशोविना । धर्मज्ञान मता तेषां निश्चयेवासुको रत्येतु ।

पितृणां देवतानांश्च मनुष्यैरुत्तरमा । पुराण्येते महाभागा ब्राह्मणा वै जनधिप ।

नैते देवैर्न पितृभिर्न गन्धर्वैर्न रावधै । नामुरैर्न पियाचैश्च भक्ष्या भेतुं दिश्यातय ।

अदेव देवत सूर्यदेवतचाण्यदेवत । यमिच्छेयु म राजा म्याचो नेष्ट म परामभेत् ।

पञ्चादस्य ये कुर्युर्भाक्षणात्तन्मतेन । मय्यत्रोनि ते रागन्निगम्येयुर्भ भगव ।

मन्दाप्रथमाकुपला कोशकीतिपगयणा । परिकुर्यन्ते ते राजन् मन्ता दिपतां दिजा ।

माध्विना ये प्रशस्तान्ति पुण्यं स प्रवृत्तः । प्राज्ञस्य पराशय पराभूयान् चण्डि म ।

इका दशमकायाज्ञास्ता शेषयज्ञतय । दृश्यन्तं परिगता ब्राह्मणानामदर्शनात् ।

द्राविडाश्च कलिन्दाश्च पुलिन्दाश्चायुष्मिनरा । कौलिर्षणा माहिषकास्त्राह्वा चक्षियजातयः ।
 वृषलक्षं परिगताः ब्राह्मणानामदर्शनात् । श्रेयान् परार्जयक्षेत्रिणा न जयो जयताम्बरः । ११५
 यस्तु सर्वमिदं हन्याद्ब्राह्मणञ्च न तत् सर्वम् । ब्रह्मवत्था महादेव इत्याहुः परमर्वयः ।
 परिवादो दिजातीनां न श्रोतव्यः कथञ्चन । आसीताधोमुखस्त्रुष्णो समुत्थाय ब्रजेच्च वा ।
 न स जातो जनित्यदा पृथिव्यामिह कथञ्चन । यो ब्राह्मणविरोधेन सुखं जीवितमुपसृते ।
 दुर्याधो मुष्टिना वायुर्दं स्वशः पाणिना शशो । दुर्हंरा पृथिवी राजन् दुर्जया ब्रह्मणा भुवि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसायां चयक्षिर्गोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ११६
 ॥ श्रीम उवाच ॥ ब्राह्मणमेव सततं भूयं सर्वमपूजयेत् । एते हि सोमराजान् दंष्टराः सुखदुःखयोः । ११७
 एते भोगैरलङ्कारैरन्यैश्च किमिच्छन्ते । सदा पूज्या नमस्तारैरव्यायं पितृवत्पुत्रैः ।
 ततो राक्षस्य शान्तिर्हि भूतानामिव वासभात् । जायतां ब्रह्मवत्सलो रात्रे वै ब्राह्मणः पृथिवि ।
 महारथश्च राजन्यं दृष्ट्यः श्रुतापन । ब्राह्मणं जातिमप्यर्थं धर्मज्ञं शंसितव्रतं ।
 वासधेतु गृहे राजन् तस्मान् परमसि वै । ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्तं प्रतिगृह्णन्ति देवताः ।
 पितरः सर्वभूतानां नैतेभ्यो विद्वन्तः प्रेरे । आदित्यश्चन्द्रमा वायुरापो भूरम्बरं दिशः । ११८
 सर्वे ब्राह्मणमावेक्ष्य सदाक्षमुपभुञ्जते । इति श्रुत्वा शान्तिं पितरो यक्ष विप्रा न भुञ्जते ।
 देवाद्यायस्य नाश्रन्ति पापस्य ब्राह्मणद्विषः । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रीयन्ते पितरः सदा ।
 तथैव देवता राजानाश्च कार्या विचारणा । तथैव तेऽपि प्रीयन्ते येषां भवति तद्वि ।
 न च प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति च परां गतिं । येन येनैव हर्षिणा ब्राह्मणांस्तुषेक्षरः ।
 तेन तेनैव प्रीयन्ते पितरो देवतास्तथा । ब्राह्मणादेव तद्भूतं प्रभवन्ति यत् प्रजाः । ११९
 यतश्चायं प्रभवति प्रेत्य यच्च च गच्छति । वेदैष मार्गं स्वर्गस्य तथैव नरकस्य च ।
 श्रामतानागते चोभे ब्राह्मणो द्विपदाम्बरः । ब्राह्मणो भरतश्रेष्ठ स्वधर्मश्चैव वेद यः ।
 ये धेनमनुवर्षन्ते ते न यान्ति पराभवं । न ते प्रेत्य विनश्यन्ति गच्छन्ति न पराभवं ।
 यद्ब्राह्मणमुखात् प्राप्तं प्रतिगृह्णन्ति वै वचः । भूतात्मनो महात्मनो न यान्ति पराभवं ।
 चक्षियाणां प्रतपन्तः तेजसा च खेलेन च । ब्राह्मणेष्वेव श्राम्यन्ति तेऽग्निं च बलानि च । १२०
 भृगवसासजङ्गाश्च नीपानाङ्गिरजोऽजयन् । भरद्वाजैः वैतहव्यैर्निनाश्रु भरतधर्म ।
 चित्रायुधांश्याप्यजयन्ते रुष्णाजिनध्वजाः । प्रक्षिप्याश्च कुम्भाश्च पारगामिनमारभेत् ।
 यत्किञ्चित् कथ्यते शोके श्रूयते पथतेऽपि वा । सर्वं तद्ब्राह्मणेष्वेव गूढोऽग्निरिव दारुपु ।
 अवायुदाहरन्तीममिति हामं पुरातनं । शंवादं वासुदेवस्य श्रुत्वा भरतधर्म ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मानरं सर्वभूतानां वृक्षे स्नां शंश्रयं वृद्धम् । केनस्त्रि कर्षणा पापं व्यपोहति नरो गृहो । १२१
 ॥ श्रियो उवाच ॥ ब्राह्मणमेव सर्वे पवित्रं श्रोतुत्तमं । ब्राह्मणं सर्वमानस्य रजः सर्वं प्रणयति ।
 अतो भूतिरतो कीर्तिरतो मुद्दिः प्रजायते । महारथश्च राजन्यं दृष्ट्यः श्रुतापन ।

इति मां नारदः प्राह सततं सर्वभूतये । ब्राह्मणं जातिभगवं धर्मज्ञं शंसितं शूचिं ।

अपरेयां परेषाञ्च परेभ्यश्चैव ये ऽपरे । ब्राह्मणा यं प्रशंसन्ति स मन्यते प्रवर्द्धते ।

अथ यो ब्राह्मणान् कुष्ट परामवति सोऽचिरात् । यथा महाश्वे जिज्ञा सोतासिष्टुर्विनश्यति ।

तथा दुरितं मूयै पराभावाच्च कल्पते । पश्य चन्द्रलतं नृजं समुद्रो लवणोदक ।

तथा भगवद्वेषेण महेश्च परिचिह्नितः । तेषामेव प्रभावेन महमनयनो ह्यथैव ।

शतक्रतुं समभवत् पश्य माधव यादृशं । इच्छन् कीर्तिञ्च भूतिञ्च लोकाञ्च मधुसूदन ।

ब्राह्मणानुमते तिष्ठेत् पुरुषः शूचिरात्मवान् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा मेदिन्या मधुसूदन । साधु याचिति कैरव्य मेदिनी प्रत्यपूजयत् ।

एतां श्रुत्वापमां पार्य प्रयती ब्राह्मणपंभान् । सततं पूजयेद्यास्व तप्त श्रेयोऽभिपश्यन् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नाम जायते । नमस्य सर्वभूतानामतिप्रियप्रदातापुङ्गव ।

सर्वायाः सुहृदस्तात ब्राह्मणाः सुमनोमुखाः । गोभिर्गोशूलयुक्ताभिरनुधापन्तु पूजिताः ।

सर्वात्रो द्रियतस्तात ब्राह्मणा जातमन्यव । गोभिर्होराण्युक्ताभिरभिधायसुरपूजिताः ।

अथ गाथा पुरा गीता कीर्तयन्ति पुराविदः । सृष्ट्वा दिजातीन् धाता हि यथा पूर्वं समादधत् ।

न चान्यदिह कर्त्तव्यं किञ्चिद्दुर्लभं प्रयाविधि । गुप्तो गोपायते ब्रह्म श्रेयो यत्नेन गोभनं ।

स्वमेव कुर्वता कर्म श्रीर्बो ब्राह्मो भवियति । प्रमाणं सर्वभूतानां प्रवक्ष्यामि भवियस्य ।

न शौद्रं कर्म कर्त्तव्यं ब्राह्मणेन निषिद्धम् । शौद्रं हि कुर्वन् कर्म धर्मः समुपहस्यते ।

श्रीश्च बुद्धिश्च तेजश्च विभूतिश्च प्रतापिनो । स्वाध्याये चैव माहात्म्ये विपुलं प्रतिपश्यते ।

ऊत्वा चाक्षयनीयस्य महाभाग्ये प्रतिष्ठिताः । अग्रमेव्या प्रसूतीनां श्रिया ब्राह्म्याऽनुकल्पिताः ।

अद्वया परया युक्ता ह्यनभिद्विहाहलक्षया । दमस्ताधायनिरता सर्वान् कामानवास्थय ।

यच्चैव मानुषे लोके यच्च देवेषु किञ्चन । सर्वन्तु तपसा ग्राह्यं ज्ञानेन नियमेन च ।

इत्येवं ब्रह्मगीतास्तं समाख्याता मयाऽनघ । विप्राणामनुकम्पार्थं तेन प्रोक्तं हि धीमता ।

नृपसेनायै वलं मन्ये यया राज्ञस्तपस्विन । दुरासदाश्च चण्डाश्च रभसा विप्रकारिणः ।

सन्नेषां निहन्तस्वाश्च व्याघ्रसत्त्वास्तथाऽपरे । वराहसृगसत्त्वाश्च कलसत्त्वास्तथाऽपरे ।

सर्पसंश्रमसा केचित्तयाऽन्ये मकरसृग । विभाषा घातिनः केचित्तया चतुर्होऽपरे ।

सन्ति चाशोविपयसा सन्ति मन्दास्ताथाऽपरे । विविधानीह हतानि ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ।

मेकसा इविडा लाटा पैह्वा केन्वगिरास्तथा । गैष्टोका दरदा दर्वाशैरा श्वरवर्च्वरा ।

किराता यवनाश्चैव तस्माः कलिधजातय । सृपनलमनुप्राप्ता ब्राह्मणानाममर्षणात् ।

ब्राह्मणानां परिभवादसुरा सन्निभे ब्रथा । ब्राह्मणानां प्रमादाच्च देवा स्वर्गनिवासिनः ।

अशक्यं सृष्टुमाकाशमचाल्यो हिमवान् गिरिः । अधार्यो हेतुना गङ्गा दुर्जया ब्राह्मणा भुवि ।

न ब्राह्मणविरोधेन शक्यां शाश्वतं वसुध्वरा । ब्राह्मणं हि महात्मानो देवानामपि देवता
तान् पूजयस्व सततं दानेन परिचर्यथा । यदीच्छसि मही भोक्तुमिमांसागरमेखलां ।

प्रतिपद्ये तेषां हि विप्राणां श्राम्यतेऽलम् । प्रतियहं ये नैच्छेयुस्तेभ्यो रक्ष्यं त्वया नृप ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसायाः पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ भोम उवाच ॥ अचाप्युदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । शक्रश्मरसंवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ।

शक्रो ब्रह्मातरूपेण जटो भूत्वा रजोऽरुणः । विरूपं रयमास्त्राय प्रभ्रं पप्रच्छ शम्वरं ।

॥ शक्र उवाच ॥ केन शम्वर उच्येन स्वजात्यानघितिष्ठसि । श्रेष्ठं त्वं केन मन्यन्ते तदैव प्रब्रूहि तत्त्वतः ।

॥ शम्वर उवाच ॥ नास्त्वयामि यदा विप्रान् ब्राह्मणैश्च मे मत्तं । शास्त्राणि वदतो विप्रान् संमन्यामि यथासुखं ।

श्रुत्वा च नावजानामि नापराध्यामि कश्चिदपि । अभ्यर्च्योभयनुष्ठानानि पादौ गृह्णामि धीमतां ।

ते विशन्वा प्रभापन्ते संश्रुन्ते च मां सदा । प्रनैतेष्वप्रमत्तोऽसि सदा सुप्रेषु जायमि ।

ते मां शास्त्रपथे युक्तं ब्रह्मस्मन्सूत्रकं । समाविशन्ति शास्त्रारं चोद्गमन्ति सत्तिकां ।

यस्य भापन्ति मनुष्टास्त्राणि गृह्णामि मेधया । समाधिमात्मनो नित्यमनुलोममचिन्तयं ।

सोऽहं बाणमिष्टानां रसीनामनुबलेहकः । स्वजात्यानघितिष्ठामि न सवाणीव चन्द्रमा ।

एतत् प्रयत्नममृतमेतच्चतुरमुत्तमं । यद्वाद्वाहमुखाश्चास्त्रमिह युवा प्रवर्तते ।

एतत् कारणमाश्रय इष्ट्वा देवासुरं पुराणं युद्धं पिता मे ब्रह्मात्मा विक्रितुः समपद्यत ।

इष्ट्वा च ब्राह्मणानानु महिमानं महात्मानं । पर्यष्टुं कथममो सिद्धा इति निश्चाकरं ।

॥ सोम उवाच ॥ ब्राह्मणाक्षपसा सर्वे विद्वान्ते वाग्वला सदा । भुजयोर्थाश्च राजानो वागक्ताश्च विजातयः ।

प्रणवज्ञायधीयीत माह्नो दुर्व्यसतीर्व्यसन् । निर्धन्युरपि निर्वाणो यति स्यात् समदर्शनः ।

अपि च ज्ञानसम्पन्नः सर्वान् वेदान् पितृगृहे । स्थाप्यमान इवाधीयाद्भूय इत्येव तं विदुः ।

भूमिरेतौ निगिरति सर्पो बिलशयानिव । राजानश्चाययौद्धारं ब्राह्मणश्चाप्रवासिनः ।

अभिमानं श्रियं हन्ति पुरुषस्याल्पमेधसः । गर्भेण दुष्यते कन्या गृह्णासेन च द्विजः ।

इत्येतन्मे पिता श्रुत्वा सोमादद्भुतदर्शनात् । ब्राह्मणान् पूजयामास तथैवाह महाव्रतान् ।

॥ भोम उवाच ॥ श्रुतैरदृक्शं शक्रो दानवेन्द्रमुखाद्युतः । द्विजान् संपूजयामास गृहेऽश्वत्थमवाप च ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि द्रुपदश्मरसंवादे पट्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्वञ्च भवेत् पाचमथ वाऽपि चिरोषित । दूरादभ्यागतश्चापि किं पाचं स्यात्

पितामहः ।

॥ भोम उवाच ॥ क्रिया भवति केषांचिदुपाश्रुतमुत्तमं । यो यो याचेत यत्किञ्चित् सर्वं दद्यात् इत्यपि ।

अपीडयन् श्रुत्यवर्गमित्येवमनुश्रुश्रुमः । पीडयन् श्रुत्यवर्गं हि आत्मानमपकर्षति ।

अपूर्वं भावयेत् पाचं यथापि स्याच्चिरोषित । दूरादभ्यागतश्चापि तत् पाचञ्च विदुर्विधा ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपीडया च भूतानां अर्थस्त्राहिसया तथा । पाचं विद्यान्तु तत्त्वेन यक्षैर्दत्तं न सक्तपितृ ।

॥ भीष्म उवाच ॥ चत्निकपुरोहिताचार्याः शिष्यसम्निबन्धनं । सर्वे पूज्याश्च मान्याश्च श्रुतवन्तोऽनष्टयकाः ।

११८

अतोऽन्यथा वर्त्तमानाः सर्वे नोर्हन्ति सत्क्रियां । तस्मान्नित्यं परोवेत पुष्टपात्रं प्रणिधाय वै ।

अक्रोधं सत्यवचनमहिमा दम आर्जवं । अद्वेष्टिनाऽनभिमानश्च ह्योस्तिनिवा दमं शमः ।

यस्मिन्नेतानि दृग्गन्धेन चाकार्याणि भारत । सुभावतो निविष्टानि तत् पात्रं मानमर्हति ।

तथा चिरोपितञ्चापि सम्पत्त्यागतमेव च । अपूर्वञ्चैव पूर्वञ्च तत् पात्रं मानमर्हति ।

अग्रामीण्यश्च वेदानां ज्ञास्त्राणां सौमिल्लभनं । अव्यवस्थां च सर्व्वञ्च एतन्नाशनमात्मनः ।

भवेत् पण्डितमानी यो ब्राह्मणे वेदनिन्दकः । आन्विचिकी तर्कविद्यामनुरक्ती निरर्थिका ।

हेतुवादान् भुवन् सत्यं विज्ञेता हेतुवादिक । आक्रोष्टा पातिवका च ब्राह्मणानां सदैव हि ।

सर्व्वामिहशक्ती मूढश्च शालं कटुकवागपि । बोद्धव्यस्तद्गुह्यज्ञातं नरं शर्मं हि तं विदुः ।

यथा या भपितुञ्चैव हन्तुञ्चैवावधमन्ते । एवं सम्भाषणार्थाय सर्व्वं शास्त्रमधाय च ।

लोकयात्रा च द्रष्टव्या धर्म्ययात्महितानि च । एवं नरो वर्त्तमानः शायतोऽर्हति समाः ।

अणुमुमुक्षु देवानामृषीणाञ्च तथैव च । पित्राणामयं विप्राणांमतिर्योनाश्च पञ्चमः ।

पर्यायेण विप्रोऽहमे मुनिनीतेन कर्मणा । एवं गृहस्थः कर्माणि कुर्व्वन् धर्मान् होयते ।

इति श्रीमद्भारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पाचपरोवाथां सुप्रभिशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ दुर्धिर उवाच ॥ श्रीोऽसौ सुभावमिच्छामि श्रोतुं भरतवत्तमः । स्त्रियो हि मूलं दोषाणां लघुचित्ता हि ताः स्त्रियाः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रापुदाहरन्तीमितिहानं पुरातनं । नारदश्च भवांदं पुंयस्या पञ्चचूडया ।

लोकाननुचरन् ममान् देवर्षिर्नारदः पुरा । ददर्शोपरमं ब्रह्मो पञ्चचूडामनिन्दितौ ।

तां दृष्ट्वा चारुमनोर्गोपमच्छास्यमं मुनिः । संशयो हृदि कथिमे ब्रूहि तन्मै सुमध्यमे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्त्वाऽयं सा विप्रं प्रत्युवाचाय नारदं । विषये सति वक्ष्यामि ममर्थां मन्यन्ते च मां ।

॥ नारद उवाच ॥ न त्वामविषये भद्रे नियोज्यामि कथञ्चन । स्त्रीणां स्वभावमिच्छामि त्वज्ज श्रोतुं बरानने ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एतच्छुत्वा व्रजसास्य देवर्षेः पुरोत्तमा । प्रत्युवाच न वक्ष्यामि स्त्रीं सती निन्दितुं क्षिपः ।

विदित्वास्ते स्त्रियो पापं यादृशाश्च सुभावतः । न मानमर्हसि देवर्षे नियोज्जुं कार्यं ईदृशं ।

तामुवाच स देवर्षिं सत्यमेव सुमध्यमे । शृणुवादे भवेद्दोषः, सत्ये दोषो न विद्यते ।

इत्युक्त्वा सा शतमतिगम्भवधारुहामिनी । स्त्रीदोषाज्ज्ञायतान् मत्तान् भाषितुं मप्रचरन् ।

॥ पञ्चचूडवाच ॥ कुलीना रूपवत्यश्च नायवत्यश्च योषितः । मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः स्त्रीषु नारद ।

न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यदे पापीयस्तरमस्ति वै । स्त्रियो मूलञ्च दोषाणां तथैव तमपि वेत्य च ।

ममाज्ञातानुद्धितमं प्रतिश्रुत्वा नृपे श्रितान् । पतीनन्तरमासाच नान् नर्योः प्रतीचतुः ।

अप्रदुर्लभं स्त्रीणामस्माकं भवति प्रभो । पापीयसा नरान् यदै लज्जा त्यक्त्वा मज्जामहे ।

स्त्रियं हि यः प्रार्थयते सविधर्पश्च गच्छति । दंपत्यं कुरुते सेवा तमवैच्छन्ति योषितः ।

न ब्राह्मणविरोधेन शक्रां शान्तं वसुन्धरा । ब्राह्मणा हि महात्मानो देवानामर्ग-
तान् पूजयस्व सततदानेन परिचर्यथा । यदीच्छसि मही भोक्तुमिमां सागर-
प्रतिपदेण तेजो हि विप्राणां शान्त्यतेऽनघ । प्रतिपद्यं ये नोऽप्युक्तेभ्यो रक्ष्यं तद्य-
दति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ब्राह्मणप्रशंसा ।
॥ भीष्म उवाच ॥ अचायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । शक्रश्चरमंवादं
शक्रो ब्रह्मतरूपेण जटी भूत्वा रजोऽरुण । विरूपं रयमाख्याय प्रश्रं प्रम-
॥ शक्र उवाच ॥ केन शम्बर दत्तेन खजात्यानघितिष्ठसि । श्रेष्ठं मां केन म-

॥ शम्बर उवाच ॥ नास्त्वयामि यदा विप्रान् ब्राह्मणैव च मे मतं । शास्त्राणि वदते
श्रुत्वा च नावजानामि नापराधामि कश्चित् । ब्रह्मर्ष्याभ्यनुष्ठामि
ते विश्रब्धा प्रभाषन्ते संष्टुक्ते च मां सदा । प्रमत्तैश्च प्रमत्तोऽपि न
ते मां शास्त्रपथे युक्तं ब्रह्मार्थमनुसूयकं । समाविशन्ति ब्रह्मरः सौष्ठ-
यश्च भाषन्ति मनुष्टास्त्रश्च दृष्ट्वा मिथया । समाधिमात्मनो नित्य-
सोऽर्थं वागयमिष्टानां रसीनामवल्लङ्घक । खजात्यानघितिष्ठामि न
रतत् प्रथित्याममृतमेतच्चरुनुत्तमं । पृथ्वाह्मरमुखाश्चास्त्रमिह
रतत् कारणमाशङ्क्य दृष्ट्वा देवासुरं पुराणं युद्धं पिता मे दृष्ट्वा
दृष्ट्वा च ब्राह्मणानानु महिमानं महात्मानं । पर्यष्टुच्छत् कथं

॥ सेम उवाच ॥ ब्राह्मणस्तपसा सर्वे विद्वान्ते वागवताः सदा । भुजवो
प्रणवश्चाप्यधीधीत ब्राह्मो दुर्व्वसतोर्व्वसन् । निर्धन्युरपि निः-
अपि च ज्ञानसम्पन्नं सर्वान् वेदान् पितुर्गृहे । श्लाघ्यमान इ-
भूमिरेतौ निगिरति सर्पो विलशयानिव । राजानश्चाप्ययोद्ध-
अभिमानं त्रियं हन्ति पुरुषस्याल्पमेधम । गर्भेण दुष्यते कन्य-
द्व्येतस्मे पिता युत्वा सेमादद्भुतदर्शनात् । ब्राह्मणान् पूजयाम-
॥ भीष्म उवाच ॥ श्रुत्वा तद्वचनं शक्रो दामवेन्द्रमुखाक्षुत । द्विज-
दति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपूर्व्वं भवेत् पाचमय वाऽपि
पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ क्रिया भवति केषाञ्चिदुपांशुव्रतमुत्तमं । यो
अपीडयन् शत्रुवर्गमित्येवमनुश्रुत्वा । पीडयन् शत्रुवर्गं हि
अपूर्व्वं भावयेत् पाचं यथापि स्वाधिरेवपितं । ४१५

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अपीडया च भूतानां धर्मस्थाहिंसया तथा ।

तथा ब्रूहि महाभाग कुरुषा वशवर्द्धन । यदि शक्या कुरुष्वेष्ट रवा तांसां कदाचन ।
 कर्तुं वा कृतपूर्व वा तन्मे व्याख्यातमर्हति ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि श्रीसुखमावकयने जनपत्नारिणोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमेव महाबाहो नात्र मित्यास्ति किञ्चन । यथा ब्रवीषि कौरव्य नारी मति जनाधिप ।
 अत्र ते वर्त्तयिष्यामि इति हास्यपुरातनं । यथा रवा कृता पूर्व्य विपुलेन महात्मना ।
 प्रमदाच्च यथा सृष्टा ब्रह्मण भरतर्षभ । यदर्थं तच्च ते तात प्रवक्ष्यामि नराधिप ।
 न हि स्त्रीभ्यः परं पुत्र पापीयः किञ्चिदस्ति वै । अग्निर्हि प्रमदा दीतो भायाच्च मयज्ञा विभो ।
 कुरधारा विष सर्वो वक्षिरित्युक्तः स्त्रियः । प्रजा इमा महाबाहो धार्मिका इति नः श्रुतं ।
 स्वयं गच्छन्ति देवं ततो देवानियाह्वयं । अयाभ्यगच्छन् देवास्ते पितामहमरिन्दम ।
 निवेद्य मानसं चापि दृष्ट्वा मोक्षमधोमुखः । तेषामन्तर्गतं ज्ञात्वा देवानां स पितामहः ।
 मानवानां प्रमोहाद्यं कृत्या भार्याऽसृजत प्रभुः । पूर्व्यसर्गं तु केनित्य साध्व्यो जायते इवामवन् ।
 अवाध्यस्तु समुत्पन्नाः कृत्या सर्गात् प्रजापतेः । ताभ्यः कामान् यथाकामं प्रादाद्भिः स पितामहः ।
 ताः कामलुब्धाः प्रमदाः प्रावाधन् नरान् सदा । कांश्च कामस्य देवैः सहायस्यासृजत प्रभुः ।
 अचञ्चलः प्रजाः सत्त्वाः कामक्रोधवशव्रताः । न च स्त्रीणां किरा काचिदिति धर्मा व्यवसितः ।
 निरिन्द्रियाः क्रमास्ताश्च स्त्रियोऽनृतमिति श्रुतिः । श्रय्यासनमलङ्कारमसपागमनायुता ।
 दुर्व्यामव रतिश्चैव ददौ स्त्रीभ्यः प्रजापतिः । न तासां रचणं कर्तुं शक्यं पुनः कथञ्चन ।
 अपि विव्रता तात कुतश्च पुनश्चैरिह । वाचा च बधवन्मैत्र्यो ह्येभ्यो विविधैस्तथा ।
 न शक्या रचितं नृन्यैसा हि नित्यमसंपत्ताः । इदञ्च पुनश्चात्र पुरस्तात् श्रुतवानहं ।
 यथा रवा कृता पूर्व्य विपुलेन नृरक्षियः । क्षपिरासीन्महाभागो देवशर्मेति विद्युतः ।
 तस्य भार्या रुचिर्नाम रूपेणासदृशी भुवि । तस्य रूपेण संमत्ता देवगन्धर्व्यदानवाः ।
 विशेषेण तु राजेन्द्र स्रवहा पाकशासनः । नारीणां क्षरितज्ञश्च देवशर्मा महामुनिः ।
 यथाशक्ति यथात्साह भार्यान्तामभ्यरचत । पुरन्दरश्च जानीते परस्त्रीकामवारिणं ।
 तस्माद्वलेन भार्यायां रचणं स शकार । स कदापिदृष्टिस्तात यज्ञं कर्तुमनाक्षदा ।
 भार्याशरचणं कार्यं कथं स्यादित्यचिन्तयत् । रवाविधानं मनसा स सन्निव्य महातपाः ।
 आह्वय दयितं शिष्यं विपुलं प्राह भार्गवः ।
 ॥ देवशर्मावाच ॥ यज्ञकारो गमिष्यामि रुचिश्चेमां सुरेश्वरः । यतः प्रार्थयते नित्यं तां रचस्तं यथावत् ।
 अग्रमन्त्रेण ते भार्यं सदा प्रति पुरन्दरः । स हि रूपाणि कुर्वते विविधानि श्रमगूतम ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वा विपुलत्वेन तपस्वी नियतेन्द्रियः । सदैवोत्तमां राजेवंम्यैकपदमुत्तिः ।
 धर्मज्ञः सत्यवादी च तथेति प्रत्यभाषत । मुनयेदं महाराज यमञ्च प्रसिद्धं मुने ।
 ॥ विपुल उवाच ॥ कानि रूपाणि शक्यं भवन्त्यागच्छन्तो मुने । वपुलेजय कीदृमै तन्मे व्याख्यातमर्हति ।

अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात् परिजनस्य च । मय्यौदायाममर्यादाः स्त्रियस्त्रिभन्ति भर्तुषु ।
 मामां कश्चिदग्न्यास्ति नाभां वयसि निरय्य । विह्वलं रूपवन्तं वा पुमाननियेव भुञ्जते ।।
 न भयान्नायनुक्रोशाद्वाप्यर्थहेतोः कथञ्चन । न ज्ञातिकुलसम्भवात् स्त्रियस्त्रिभन्ति भर्तुषु ।
 यौवने वर्तमानानां मृष्टाभरणवाससां । नारोषां स्त्रैरदृष्टोनां सृष्टयन्ति कुलस्त्रिये । १११
 यास्य शयद्वज्रमता रत्नेन दयिता स्त्रिय । अपि ताः सम्प्रसज्यन्ते कुलार्थजडवामनैः । ११२
 पदुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुस्त्रिता नराः । स्त्रीणामग्न्या लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ।
 यदि पुष्टा गतिर्नैहान्कयस्त्रिभोपपद्यते । अथन्यान् प्रवर्त्तन्ते न हि तिष्ठन्ति भर्तुषु । ११३
 अस्त्राभात् पुष्टपाशां हि भयात् परिजनस्य हि । वधवन्भयाच्चापि स्वयं गुप्ता भवन्ति ताः । ११४
 चलस्रभावा दुर्ध्वेया दुर्ध्याद्या भावतस्तथा । भ्रातृस्य पुष्टयस्त्रेह यथा वाचस्तथा स्त्रिय । ११५
 नामिस्तृष्यति काष्ठानां नापगानां महेदधि । नानाकं सर्वभूतानां न पुंसां वमलोचना ।
 इदमन्यथ देवर्षे रक्षसं सर्वयोषिता । दृष्ट्वैव पुष्टं दृष्टं योनिं प्रक्षिप्यते स्त्रिया । ११६
 कामानामपि दातारं कर्तारं मनसां प्रिये । रवितारं न मृष्यन्ति स्वभर्तारमलं स्त्रिय । ११७
 न कामभोगान् विपुलास्त्रास्त्राङ्गारान् संश्रयात् । तथैव वज्र मन्यन्ते यथा रत्यामनुपह ।
 अन्तकं पवनो न्येत्य पातालां वडवांमुखं । सुरधारा विषं सर्वो बहिरित्येकत स्त्रिय । ११८
 यतस्य भूतानि महानि पशुः यतस्य लोका विहिता विधायाः । यतः पुमांसः प्रमदाद्य निर्मितास्तदैव दोषाः प्रमदात्
 नारद ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पञ्चषूडानारदसंवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ पुष्टिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै मानवा लोके स्त्रीषु मज्जन्यभीक्ष्ण्य । मोहेन परमाविष्टा देवदृष्टेन पार्थिव ।

स्त्रियस्य पुष्टयेव प्रत्यथ लोकास्त्राचिकं । यत्र मे संश्रयस्त्रीषो यदि धैर्यवर्त्तते ।

कयमांसा नराः सङ्गं कुर्वन्ते कुहनन्दन । स्त्रियो वा केषु रज्यन्ते विरज्यन्ते च ताः पुन ।

इति ताः पुष्टयस्यात्र कथं शक्यान् रचितु । प्रमदाः पुष्टयेषु तत्रो व्याख्यातुमर्हसि ।

एता हि रममाणान् वदयन्तीह मानवान् । न चात्रां मृष्यते कश्चित्पुष्टयो हस्तमागत ।

मावो नवदणानीव मृष्टयेतां नरे नरे । शम्बरस्य च या माया या माया नमुचेत्पि ।

ममे कुशीनमपेयैव सभ्याक्षा योषिता विदुः । हसन्तं प्रहसन्तेषां इदन्तं प्रददन्ति च ।

अप्रिय प्रियवाञ्छेय मृष्टते कामयोगत । उग्रना वेद यच्छास्त्र यत्र वेद दृष्टस्यति ।

स्त्रीवृद्धा न विजिग्येते तास्तु रत्याः कथं नरेः । अमृतं सत्यमिच्छास्तु सत्यघापि तया नृतं ।

इति पाप्माः कथं वीर भरत्याः पुष्टैरिह । स्त्रीणां वृद्धार्थनिष्कर्षार्थं शास्त्राणि श्रुवन् ।

एहस्पतिप्रभृतिभिर्न्येयैः सद्भिः कृतानि वै । भेषूष्णमाणाः पुष्टैर्निर्बुद्धानि मनो मृदु ।

अपासाय तया रात्रिं विपुर्भक्तिमनः स्त्रिय । इमाः प्रजा महाबाहो धार्मिका इति न श्रुतं ।

सत्कृतमल्लतादापि विभुर्भक्तिमनः यदा । कसाः कृता रक्षिते स्त्रादिनि मे संश्रयो महान् ।

अविचेष्टवतिष्ठद्वायेवान्निर्दिता मुनिः । ततो विष्टभ्य विपुलो गुरुपत्न्याः कलेवरं ।

उवाच रक्षणे युक्तो न च सा तमवश्यम् । यं कालं नागता राजन् गुरुसख महात्मनः ।

कतु ममाप्य ख्यते हं कालं सोऽभ्यरक्षत ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्यानि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः कदाचिदेवेशा दिव्यरूपवर्धुरः । इदमन्तरमित्येवमभ्यागतमयाश्रमं ।

रूपमप्रतिमं कृत्वा सोमनीयं जनाधिपः । दर्शनीयतमो भूत्वा प्रविशेत्तमाश्रमं ।

स इदं तमासीमं विपुलस्य कलेवरं । निश्चयं स्वभजनयनं यथा लेख्यगतं तथा ।

रुचिश्च रुचिरापाङ्गो योनयोष्णिपयोधरो । पद्मरचविशालाक्षो बभूवैन्दुनिभामनां ।

सा तमालोक्य महमा प्रत्युत्थातुमियेष ह । रूपेण विस्मितां कोऽपीत्ययं वक्रमिव हृत्तो ।

उत्थातुकामा तु सती विष्टभा विपुलेन सा । निगृहीता-मनुष्यं न श्रमाकं विचेष्टितुं ।

तामाबभाषे देवैः सा सा परमवन्द्युना । स्वर्ग्यमागतं विद्धि देवैर्मां गृह्णिष्यते ।

क्रियमानमनन्तं लक्षं रूपमेवैव ह । तत्सम्प्राप्तं हि मां सुभु पुरा, काशोऽतिवर्जितं ।

तमेववादिनं ब्रह्म गृह्णाव विपुलो मुनिः । गुरुपत्न्याः शरीरस्था इदं चिद्विशधिपः ।

न श्याकं च सा राजन् प्रत्युत्थातुमनिन्दिता । वक्रस्य नाशकद्राजन् विष्टभा विपुलेन सा ।

आकारं गुरुपत्न्यास्तु स विशाय भृङ्गदहः । निमग्नोऽमहात्मना यमिन बलवा प्रभो ।

बन्धस्य योगबन्धैश्च तथाः सर्वैर्द्रियाणि यः । तां निजिकारां दृष्ट्वा तु पुनरेव प्रयोपतिः ।

उवाच मोहितो राजेशो योगबलमोहितः । एषोहीति ततः सा तु प्रतिवक्तुमियेष तं ।

स तां वाचं गुरोः पत्न्या विपुलाः पर्व्वरत्नयन् । मेः किमागमने कृत्यमिति तस्मात्तु निःसृतां ।

वक्राच्छास्त्राद्वदंशादाणीं संस्कारभूषणं । मोहितां सा तु तदाकामुक्ता परवशात्तदा ।

पुरन्दरस्य तपस्या बभूव विमना शृंगं । स तद्देहकृतमालस्य देवराजो विश्रामते ।

अचनं सहस्राक्षसादं दिव्येन चक्षुषा । स इदं मुनिं तस्याः शरीरान्तरगोचरं ।

प्रतिविम्बमिवादर्शं गुरुपत्न्याः शरीरम् । स तं चोरिणं तपसा युक्तं दृष्ट्वा पुरन्दरः ।

प्रोवेपत सुभक्तः प्रापभीतस्तदा विभो । विमुच्य गुरुपत्नीन् विपुलः समहातपाः ।

स्वकलेवरमाविश्य शकं भीतमयात्रवोत् ।

॥ विपुल उवाच ॥ अजितेन्द्रिय दुष्कुल पापात्मक पुरन्दर । न चिरं पूजयिष्यन्ति देवास्त्वा मानुषास्तथा ।

किन्तु तदिष्टमं ब्रह्म न तन्मनसि मे स्थितं । गौतमेनासि यस्मिन्तो भगवान्परिचिह्नितः ।

जाने त्वां बालिशप्रतिभक्ततात्मानमोचरं । मयेयं रक्ष्यते भूढं गच्छ पापं यथागतं ।

नाशं धानाग्र मूढात्मन् इदं हि स्वतन्त्रता । कृपायमानस्तु न ते दग्धुमिच्छामि वाचक ।

स च घोरतरौ धीमान् गुरुक्षां पापयेतम् । दृष्ट्वा त्वां निहृदस्य क्रोधदोमेन वसुधा ।

नेवन्तु शकं कर्त्तव्यं पुनरन्याथ ते दिजाः । आगमः स्वपुनामोत्थाऽव्ययं ब्रह्मणं नाहितः ।

॥ भोग उवाच ॥ ततः स भगवांस्तस्मै विपुलाय महात्मने । आचरन्ने यथातत्त्वं मायां शक्य भारत ॥
 ॥ देवशर्मावाच ॥ वज्रनाथ स विप्रैर्भगवान् पाकशासन । तांस्तान् विवृणोते भावाम् बह्वनय मुहुर्मुहुः ॥ ११०॥
 किरीटी वज्रध्वजो मुकुटो वज्रकुण्डल । भवत्यथ मुहुर्नैन चण्डालसमदर्शन ।
 शिखी जटी धीरवासा पुनर्भवति पुन्रक्त । वृहच्छरीरश्च पुनर्धोरावासा पुनः कृत् ॥
 गौर श्यामश्च वृष्णश्च वपुः विवृणोते पुनः । विरूपो रूपवाञ्चैव युवा वृद्धश्चैव च ॥
 ब्राह्मण चक्षियश्चैव वैश्य ब्रह्मस्त्रश्चैव च । प्रतिलोमोऽनुलोमश्च भवत्यथ शतकतु ।
 शुक्लवायसरूपी च हंसकोकिलरूपवान् । सिंहायान्नगजानाञ्च रूपं धारयते पुनः ॥ १११॥
 दैवं दैत्यमथो राज्ञा वपुर्धारयते पुनः । अक्रोशो वायुभुग्राहः शकुनिर्विलतस्तथा ।
 शतप्याङ्गकूपश्च पुनर्भवति बालिश्च । मलिकार्जुनश्चाहीनां वपुर्धारयतेऽपि च ।
 न शक्यमस्य दृष्टुं कर्तुं विपुल केनचित् । अपि विवृणोते तात येन सृष्टमिदं जगत् ॥
 पुनरन्तर्हितं शक्रो दृश्यते शान्चलुवा । वायुभूतश्च स पुनर्देवराजो भवत्युत ।
 एवं रूपाणि सततं कुरुते पाकशासन । तस्माद्विपुल यत्नेन रत्नेनां तनुमथ्यता ॥ ११२॥
 यथा रुचिं नावलिह्ये देवेन्द्रो भृगुवत्सम । कृतावुपहितं न्यसं हवि श्रेय दुरात्मवान् ।
 एवमाख्याय स मुनिर्धृष्टकारोऽगमस्तदा । देवशर्मा महाभागस्ततो भरतवत्सम ।
 विपुलसु वचः श्रुत्वा गुणेश्वरानुपेयिवान् । रक्षाञ्च परमाञ्चक्रे देवराजान्महाबलात् ॥
 किञ्च शक्यं मया कर्तुं गुहर्दाराभिरचणे । मायावी हि सुरेन्द्रोऽसौ दुर्दैवैरपि वीर्यवान् ॥
 नापिधायाम्यम शक्यो रचितु पाकशासन । उदजवा तथा ह्यस्य नानाविधवस्त्रवता ॥ ११३॥
 वायुरूपेण वा शक्रो गुरुपत्नी प्रधर्षयेत् । तस्मादिमा संप्रविश्य रुचिं न्यासेऽहमंश वै ।
 अथवा पौरुषेणेय न शक्या रचितु मया । बंक्रूपो हि भगवान् न्यूयते पाकशासन ॥
 गात्रेण गात्रैरस्याहं समवेष्ट्ये हि रचितुं । यद्युक्किष्टमिमां पत्नीमथ पर्याति मे गुह ।
 शक्यत्वं प्रपन्नं कैपाद्विद्यमानो महातपा । न चैव रचितुं शक्या यथाऽन्या प्रमत्ता नृभिः ॥
 मायावी हि सुरेन्द्रोऽनावहो प्रतिऽऽसि मंत्रय । अवयवकरणीयं हि गुरोरिह हि शयनं ॥ ११४॥
 यदिनेतदहं कुर्यामाद्यम्यं स्यात् कृतं मया । योगेनाय प्रवेशो हि गुरुपत्न्या कनेवरे ।
 अशक्त पद्मपत्न्यो जलविन्दुव्यया चम । निर्धुक्तश्च रजोऽरूपाक्षापराधो भवेत्सम ।
 यथा हि शून्या पथिक सभासार्थादयेत् पथि । तथाऽधावाप्यपि यथासि गुरुपत्न्याः कलेवरं ।
 एवमेव शरीरेऽस्या निवस्यामि समाहित । इत्येवं धर्ममालोक्य वेदवेदांश्च सर्वथा ॥
 तपस्य विपुल दृष्ट्वा गुणैरात्मन एव च । इति निश्चित्य मनसा च्छां प्रति स भागव ॥ ११५॥
 अन्तर्गतं परं यज यथा तच्छृणु पार्थिव । गुरुपत्नीं समाधोमो विपुलं स महातपा ॥
 उपाधीनाममिच्छां यथायं समनोभयत् । भूताभ्यां नृवयोरेखा रश्मि संयोज्य रश्मिभिः ।
 विवेश विपुल कायमाकाशं पयोधो यथा । लक्षणं लवणेनैव वदन् वदनेन च ॥

अविच्छेन्ननिष्ठदेहायेवान्निहितो मुनिः । ततो विष्टभ्य विपुलो गुह्यपत्न्याः कलेवरं ।

उवाच रचणे युक्तो न च सा तमनुवधे । यं कालं नागतो राजन् गुह्यस्य महात्मनः ।

कतु समाप्य स्वयं हं ते कालं सोऽभ्यर्चत ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्यानं चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ भीम उवाच ॥ ततः कदाचिद्देवेशो दिव्यरूपवपुधरः । ददमन्नरमित्यवमभयान्तमयाश्रमं ।

रूपमप्रतिमं कृत्वा लोभनीयं जनाधिपः । दर्शनोद्यतमो भूत्वा प्रविशेत्तमाश्रमं ।

स ददर्श तमासीनं विपुलस्य कलेवरं । निरुष्टं क्षुब्धमयनं यथा सख्यगतं तथा ।

इच्छिन्नं स्वरिपराङ्गो योगश्रेणिपयोधरः । पद्मत्रयिणालाजो समूर्णन्दुनिभामनः ।

सा तमालोक्य सद्गता प्रत्युत्पातुमिषेयं ह । रूपेण विस्मिता कोऽसीत्ययं बहुमिवैकतो ।

उत्पातुकामा तु सती विष्टया विपुलेन सा । निरुद्धोत्तामनुवधे न शक्यो विवेष्टितः ।

तामाबभाषे देवेशः क्षासा परमवस्तुना । तदर्थमागतं विद्धि देवेशं मां प्रवृत्तिते ।

क्रियमाणमननं न तत्सङ्गत्यभवेन ह । तत्सम्प्राप्तं हि मां सुभु पुरा काश्चाऽतिवर्तते ।

तमेवैवादिनं शक्तं प्रुत्वा विपुलो मुनिः । गुह्यपत्न्याः शरीरस्थो ददर्श चिद्गोपाधिपः ।

न शक्यो च सा राजन् प्रत्युत्पातुमनिन्दिता । बहुसंशयकङ्कशङ्कान्निष्टया विपुलेन सा ।

आकारं गुह्यपत्न्यास्तु स विज्ञाय भूगृहहः । निज्यापि महातेजा योगिनं बलवत् प्रभो ।

बबन्ध योगसन्धेय तस्याः सर्वैर्भ्रियाणि सः । तां निर्विकारो दृष्ट्वा तु पुनरेव शचीपतिः ।

उवाच प्रोडिता राज्ञोऽप्योगबलमोदिता । रक्षोहति ततः सा तु प्रतिवक्तुमिषेयं त ।

स तां वाचं गुरोः पत्न्या विपुलः पर्यवर्तयत् । भोः किमागमने कृत्यमिति तस्यास्तु निःश्रुता ।

वक्ताच्छास्त्रसद्गुणादाणी संस्कारभूषण । प्रोडिता सा तु तदाक्यमुक्त्वा परवशान्तदा ।

पुरन्दरस्य तपस्वी बभूव विमनो भृशं । स तदैकतमास्तस्य देवराजो विश्रायते ।

अनन्तं सहस्राक्षसदा दिव्येन चतुरा । स ददर्श मुनिं तस्याः शरीरान्तरगोचरं ।

प्रतिविम्बमिवादर्यं गुह्यपत्न्याः शरीरगतं । स तं घोरं तपसा युक्तं दृष्ट्वा पुरन्दरः ।

प्रविपत सुभक्तः श्रापभीतस्तदा विभो । निमुच्य गुह्यपत्नीन् विपुलः सुमहातपाः ।

स्वकलेवरमाविश्य शक्तं भीतमयाव्रवीत् ।

॥ विपुल उवाच ॥ अजितेन्द्रिय दुर्बुद्धे पापात्माक पुरन्दर । न चिरं पूजयिष्यन्ति देवास्त्वं मानुषाक्षया ।

किन्तु तदिक्षुतं शक्तं न तन्मनसि ते स्थितं । गौतमेनापि यन्मुक्तो भगवद्भरिचिह्नितः ।

ज्ञानं त्वं वासिष्ठमतिमहतात्मानमोचरं । मयेयं रक्ष्यते मूढ गच्छ पापं यथागतं ।

नाचे तान्धव मूढात्मनः दहयं हि स्वतजया । छपायमानस्तु न ते दग्धुमिच्छामि वायव ।

स च घोरतरो धीमान् गुह्यस्य पापपतयः । दृष्ट्वा त्वां निदोदधं क्रोधदीप्तं चतुरा ।

नेवन्तु शक्यं कर्तव्यं पुनर्यान्वाच ते दिजाः । आगमः खपुतामात्याऽव्ययं ब्रह्म नोदितः ।

अमरांश्चोति यदुद्धि समाख्या प्रवर्त्तये । माडवमस्या न तपसामसाध्यं नाम किञ्चन ।

॥ भीम उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वच शक्रो विपुलस्य महात्मन । अकिञ्चिदुक्ता मोडान्तस्तत्रैवान्तरधीयत ।

मुहूर्त्तयाति तस्मिन् देवशर्मा महातपा । कृत्वा यज्ञ यथाकाममाजगाम स्वमाश्रम ।

आगतेऽयं गुरौ राजन विपुल प्रियकर्षणत । रचिता गुरवे भार्या न्यवेद्यदनिन्दिता ।

अभिवाद्य च शान्तात्मा स गुरुं गुरुवत्सल । विपुल पथ्युपातिष्ठद्याया पूर्वमग्रक्षित ।

विश्रान्ताय ततस्तस्मै सहस्रीनाय भार्यया । निवेद्यामास तदा विपुल शक्रकर्म तत् ।

तच्छ्रुत्वा स मुनिश्रेष्ठो विपुलस्य प्रतापवान् । नभुव शीलवृत्ताभ्या तपसा नियमैश्च ।

विपुलस्य गुरौ वृत्तिं भक्तिमात्मनि तत्प्रभु । धर्मं च स्थिरतां दृष्ट्वा साधु साध्वित्यभाषत ।

प्रतिपद्य च धर्मात्मा श्रिय धर्मपरायणं । वरेण च्छन्दयामास देवशर्मा महामति ।

स्थितिश्च धर्मो जगद् स तस्माद्गुरुवत्सल । अनुज्ञातस्य गुरुणा चचारानुपमन्तप ।

तथैव देवशर्माऽपि स भार्यया स महातपा । निर्भये बलवृत्तसाधार विजने वने ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि श्रानुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्याने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ भीम उवाच ॥ विपुलस्वकरोत्तीर्त्तं तप कृत्वा गुरोर्वच । तपोयुक्तमयात्मानममन्यत स वीर्यवान् ।

स तेन कर्षणा स्पर्द्धेन प्रथिवीं प्रथिवोपगे । चचार गतभो प्रीतो लब्धकौत्तिं बरो नृप ।

उभौ लोकौ जितौ चापि तथैवामन्यत प्रभु । कर्षणा तेन कैारव्य तपसा विपुलेन च ।

अथ काले व्यतिक्रान्ते कस्मिंश्चित् कुहलन्दन । हृत्वा भगिन्या आदान प्रभूतधनधान्यवत् ।

एतस्मिन्नेव काले तु दिव्या काचिद्वराङ्गना । विभक्ती परमं रूपं जगत्माद्य विहायशा ।

तस्या शरीरात् पुष्पाणि पतितानि महीतले । तस्याश्रमस्याविकूरे दिव्यगन्धानि भारत ।

तान्यष्टहात्ततो राजन् हचिर्ललितलोचना । तदा निमन्त्रकस्तस्या अङ्ग्रेभ्य चिप्रमागमत् ।

तस्या हि भगिनी तात ज्येष्ठा नास्ति प्रभावती । भार्या चिचरयस्याय सभूवाङ्गेश्वरस्य च ॥

पिनङ्गा तानि पुष्पाणि कैशेषु वरवर्णिनी । आमन्त्रिता ततोऽगच्छच्चिररूपतेर्यहं ।

पुष्पाणि तानि दृष्ट्वा तु तदाङ्गेश्वरराङ्गना । भगिनीसोदयामास पुष्पाण्यै चारुलोचना ।

सा भर्षे सर्वमाचष्ट हचि सुहचिरानगा । भगिन्या भाषित सर्वानुपिस्तौ बाध्यनन्दत ।

ततो विपुलमानाय देवशर्मा महातपा । पुष्पाण्यै सोदयामास गच्छ मच्छेति भारत ।

विपुलस्य गुरोर्भाक्चमविचार्य महातपा । स तथैवमवीजराजस्य देहं जगाम ह ।

अस्मिन्देशे तु तान्यासन पतितानि ममस्तलात् । अस्त्रानान्यपि तत्रासन सुसुमान्यपराण्यपि ।

स ततस्तानि जपाद्य दिव्यानि चचिराणि च । प्राप्तानि स्वेन तपसा दिव्यगन्धानि भारत ।

सम्प्राप्य तानि प्रीतात्मा गुरोर्वचनकारक । तदा जगाम तद्वंश्च चपाञ्चयकमासिनी ।

स वने निर्जने तात ददर्श सिधुनं नृणां । चक्रवत् परितत्तन्तं गृह्येता पाणिना कर ।

तत्रैकस्त्रधर्मगमत् तत्पदे च विवर्त्तयन् । एकस्य न तदा राजस्यकतु कलहं तत ।

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

१११६

त्वं श्रोत्रं गच्छसौमित्रोऽब्रवीत्तेति तथाऽपरः । नेति नेति च तौ राजन् परस्परमयोचतुः ।
 तयोर्विष्यद्भूतेरेवं शपथोऽयमभूत्तदा । सद्यो हि स्थ विपुलं ततो वाक्यमयोचतुः ।
 आचयोरनृतं प्राह यस्तस्याभूद्दृक्स्थयै । विपुलस्य परे लोके या गतिः सा भवेदिति ।
 एतच्छ्रुत्वा च विपुलो विषयवदनेऽभवत् । एवं तीव्रतपायाहं कष्टसायं परित्यजम् ।
 मिथुनस्यास्य किं मे स्थातुं कृतं पापं यथार्गति । अनिष्टा सम्भूतानां क्षोर्त्तितानि मेऽद्य वै ।
 एवं सन्निवृत्तये विपुलो राजवत्तम । अवाङ्मुखो दीनमना दत्तो दुष्कृतमात्मनः ।
 ततः पठन्वान् पुनरानयैः काञ्चनराजतैः । अपश्यद्विद्यमानान् वै लोभहर्षाचिन्तास्तथा ।
 कुर्वन् शपथं तेन यः कृतो मिथुनेन तु । विपुलं वै समुद्दिश्य तेषां वाक्यमयाव्रजत् ।
 लोभमास्याय योऽस्माकं विषयं कर्तुमुशंसते । विपुलस्य परे लोके या गतिसामवाभुयात् ।
 एतच्छ्रुत्वा तु विपुलो नापश्यद्वर्कवद्भरः । जन्मममृतिं कौरव्यं कृतपूर्वमयात्मनः ।
 स प्रदधौ तथा राजन्नगावगिरिवाहितः । दह्यमानेन मनसा शपथं श्रुत्वा तथविधः ।
 तस्य चिन्तयतस्तावत् क्षणं दिननिशा ययुः । इदमासीन्नमन् विषयं रक्षणकारितं ।
 लक्षणं लक्षणमेव वदन् वदनेन च । विधाय न मया शोकं सत्यमेतद्गुरोराय ।
 एतदात्मनि कौरव्यं दुष्कृते विपुलसादा । अमन्यत महाभाग तथामन्य न संशयः ।
 स चर्मा नगरीमेत्य पुण्याणि गुरवे ददौ । पूजयामास च गुरो विधिवत् च गुरमपि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्याने द्वांचलारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य श्रियं वाक्यमयाव्रजत् । देवशर्मा महातेजा यत्तच्छृणु जनाधिप ।
 ॥ देवशर्मा उवाच ॥ किमे विपुल दुष्टं वै तस्मिन् श्रियं महावने । ते सां जानन्ति विपुल आत्मा च रुचिरेव च ।
 ॥ विपुल उवाच ॥ ब्रह्मर्षे मिथुनं किन्तु के च ते पुरुषा विभौ । ये सां जानन्ति तत्त्वेन धर्मो लं परिहृष्वपि ।
 ॥ देवशर्मा उवाच ॥ यदै तस्मिन्नुपे ब्रह्मरक्षोराचं हि विद्धि तत् । चकवत् परिवर्त्तत तत्ते जानाति दुष्कृतं ।
 ये च ते पुरुषा विप्र श्रवैर्देव्यानि हृष्टवत् । श्रद्धालानभिजानोहि ते ते जानन्ति दुष्कृतं ।
 न सां कश्चिद्विजानीत इति कृत्वा ॥ विप्रयेत् । नरो रक्षसि पापात्मा पापकं कर्म वै दिज ।
 सुवर्णं हि नरं कर्म पापं रक्षसि सर्वदा । पश्यन्ति श्वतत्रस्यपि तयो दिननिशेऽप्यनु ।
 तथैव हि भवेयुषो लोकाः पापकृता यथा । कृत्वा नाचवत् कर्म मम तच्च प्रयाजन् ।
 ते सां हर्षयित्वा दृष्ट्वा गुरोः कर्मो निवेदकं । स्मरयन्तस्मया प्राञ्जले यथा श्रुतवान् भवान् ।
 अधिरात्र विजानाति श्वतवद्यपि नित्यम् । पुरुषे पापकं कर्म शूभं वाऽशूभकर्षणम् ।
 तत् सया मम यत् कर्म व्यभिचाराद्गयात्मकम् । नाख्यातमिति जानन्नेन लामाञ्जलाया दिज ।
 तेनैव हि भवेयुषो लोकाः पापकृतो यथा । कृत्वा नाचवत् कर्म मम यच्च सया कृतं ।
 सयाऽप्यथा च दुष्ट्या रक्षितुं प्रमदा दिज । न च त्वं कृतवान् किञ्चिदेन मोतोऽस्मि तेन ते ।
 यदि त्वहं सां दुष्कृतमद्राह दिज प्रमत्तम् । शपथं त्वामहं कोपाद्य मेऽवाति विचारणम् ।

११४

११५

११६

११७

११८

११९

मज्जन्ति पुत्र्ये नार्यः पुंशो सोऽर्थश्च पुष्कल । अन्यथा रत्नं ज्ञापिऽभिविभे मतिञ्च मे ।
 रक्षिता च लया तात मम चापि निवेदिता । अहं ते प्रीतिमान् पुत्र स्वस्य स्वर्गं गमिष्यमि ।
 द्रव्युक्ता विपुल प्रीतिं देवश्रद्धा महानृषि । मुमोद स्वर्गमाख्याय सहभार्य्य सशयक ।
 इदमाख्यातवाचापि ममाख्यानं महामुनि । मार्कण्डेय पुरा राजन् गङ्गाकूले कथान्तरे ।
 तस्माद्भूयोमि पार्थिवं स्त्रियो रक्ष्या सदैव हि । उभयं दृष्ट्वेते तं सु सततं साध्वसाधु वा । ११५
 स्त्रिय साध्व्या महामागा समन्तांश्च कर्मातर । धारयन्ति महीं राजनिर्ममं सवनकामनां ।
 अथाध्वद्यापि दुष्टता कुलज्ञं पापनिक्षया । विज्ञेया लक्ष्यैर्दुष्टैः स्त्रियाश्च हर्षजैर्नृप ।
 सर्वमता सुरक्ष्या वै श्रद्धा कर्तुं महत्तममि । अथया राजशार्दूल न श्रद्धा रक्षितुं स्त्रिय ।
 यता हि मनुजव्याघ्र तोत्स्यः कोत्स्यपराक्रमा । नाहमस्मि प्रियो नाम मेयुने सङ्गमंति य ।
 यता ह्युत्थाय कार्याश्च कृताश्च भरतवम । न चैर्कस्मिन् रमन्त्येताः पुहवे पाण्डुनन्दन । ११६
 नासा खेदे नरैः कार्यलघैरेभ्यो जनेभ्यः । खेदमाख्याय भुञ्जीत धर्ममाख्याय चैव ह ।
 निहन्त्यादन्यथाकुर्वन्नेव कैरवकन्दन । सर्वया राजशार्दूल युक्तिं सर्वत्र पूजते ।
 तेनैकेन तु रवा वै विपुलेन कृता स्त्रिया । नाम्न शक्तस्त्रिनेकेऽस्त्रिचतुर्भ्यो नृप योषितं ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विपुलोपाख्यानं चित्रनारिर्धोऽध्याय ॥ ४१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यन्मूलं सर्वधर्माणां सृजनस्य गृहस्थ च । पित्रदेवातिथोनाश्च तस्मै ब्रूहि पितामह ।
 अयं हि सर्वधर्माणां धर्मस्त्रिणयतमो मतः । कोदृशस्य प्रदेया स्यात् कञ्चेति वसुधाधिप । ११७
 ॥ भीष्म उवाच ॥ श्रौतवृत्ते समाश्रय विद्यां योनिञ्च कर्म च । सद्गिरैर्वै प्रदातव्या कन्या गुणयुते वरे ।
 ब्राह्मणानां वतमिष ब्राह्मो धर्मो युधिष्ठिर । अवाह्यमावहदेवै देवा दद्यादनुकूलत । ०
 शिष्टानां वलिपाण्डस्य धर्म एव समातन । आत्माभिप्रेतमुत्तम्य कन्याभिप्रेत एव य ।
 अभिप्रेता यथा यस्त तस्मै देया युधिष्ठिर । गान्धर्व्वमिति तं धर्मं प्राङ्मन्दविदो जना ।
 धर्मेन वज्रधा श्रीला सम्प्रलोभ्य च मानवान् । असुराणां नृपते वै धर्ममाज्जर्जरोविण । ११८
 हता जित्वा च श्रीर्गणि रुदती रुदती गृह्णात् । प्रसह्य हरणे तां राक्षसो विधिहृष्यते ।
 पञ्चामान्त्रं ययो धर्म्या दावधर्म्यौ युधिष्ठिर । पैशाचस्यासुरस्यैव न कर्त्तव्या कथञ्चन ।
 ब्राह्मं चाक्षेऽप्य गान्धर्व्वं एते धर्म्या नरपंथ । शय्या यदि वा मित्रा कर्त्तव्या नाच मय्य ।
 तिर्यो भार्या ब्राह्मणस्य द्वे भार्य्ये चत्त्रियस्य तु । वैश्यं स्त्रजात्या विन्देत् तास्त्रपत्यं सर्वं भवेत् ।
 मन्त्राणो ॥ भवेऽप्येता चत्त्रिया चत्त्रियस्य तु । रत्यर्थमपि शूद्रा स्त्रात्रेत्याड्यरपणे जना । ११९
 अपत्यजनं शूद्राया न प्रशस्यन्ति साधवः । शूद्रार्थां जनयन् विप्रं प्रापयित्तो विधीयते ।
 चित्रद्वेषं दशवर्षं भाग्यैः विन्देत् मन्त्रिणां । एकविंशतिवर्षं वा सप्तवर्षमावाप्नुयान् ।
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता पिता वा भरतवर्म । गोपयन्नेतं तां जातु पुत्त्रिकाधर्मिणो हि सा ।
 षोणि वषाण्मुदीवेन कन्या चतुसती सती । पतुर्वै त्वय मंगलं न्यय मन्तारमर्जयेत् ।

प्रजा न दीयते तस्या रतिश्च भरतर्षभ । श्रुताऽन्यथा वर्तमानां भवेदाद्याः प्रजापतेः ।
 अवपिण्डा च या मातुरधमात्रा च या पितुः । इत्येतामनुगच्छेत् ते धर्मा मनुजैर्वृतः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शुक्लमन्येन दत्तं दद्यादमीत्याह आपरः । बलादन्यः प्रभावेन धनमन्यः प्रदर्शयितुः ।
 पाणिपद्मोऽपि चान्यः स्वात्कस्य भार्या पितामहः । तत्तं जिज्ञासमानानां चतुर्भवति नो भवान् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ यत्किञ्चित्कर्म मानुष्यं संस्थानाय प्रदृश्यते । मन्त्रवन्मन्त्रितं तस्य मृषावादस्तु पातकः ।
 भार्यापत्यवर्तिगाचार्याः श्रियोपाध्यायः एव च । मृषाके दण्डमर्हन्ति नेत्याह्वरपरं कथाः ।
 न ह्यकामेन संवाचि मनुर्वे प्रशंसति । अयश्च सधर्मस्य च मृषा धर्मकोपनः ।
 नैकालो दोष एकस्मिन्नादो कनोपपद्यते । धर्मोऽपि ध्यायः कोषनि भारत ।
 बन्धुभिः समनुश्रुति मन्त्रहर्षेण । प्रयोज्यते । तयोर्विद्युनि ते मन्त्रा नादस्तायाः कथञ्चन ।
 यस्तत्र मन्त्रमन्यो भार्यापत्योर्विद्युः कृतः । तमेवाह्वरिणीयं पश्येतां श्रुतिभिः कृतः ।
 देवदत्तां पतिर्भार्या वेत्ति धर्मस्य शासनात् । स र्ध्वं मानुषीं वाचमनृतां पर्युदक्षति ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कन्यायां प्राप्तमुक्तायां व्याघादेदाग्रजेश्वरः । धर्मकामार्थसम्पन्नो वाच्यमवाप्तुं न वा ।
 तस्मिन्नुभयतो दोषे कुर्वन् श्रेयः समाचरेत् । अयं नः सर्वधर्माणां धर्मश्चिन्त्यतमो मतः ।
 तत्तं जिज्ञासमानानां चतुर्भवतु नो भवान् । तदेतत्तत्तमं चाचक्षुः न हि तृषामि कथ्यतां ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ नैव निष्ठाकरं शुक्लं ज्ञात्वाषोकेन नाकृतं । न हि शुक्लपराः सन्तः कन्यां ददन्ति कश्चिदपि ।
 अन्यैर्गुणैरुपेतान् शुक्लं पाचन्ति वाच्यवाः । अलङ्घ्या बह्वेति यो दद्यादनुकूलः ।
 यश्च तादृ ददत्येवं न शुक्लं विक्रयो न सः । प्रतिगृह्य भवेदेवमेव धर्मः सनातनः ।
 दास्यामि भवते कन्यामिति पूर्वं न भाषितं । ये चाङ्गैश्च वाङ्मयैश्च वाच्यं भवन्त्युत ।
 तस्मादायहणात् पाण्डेय्याचयन्ति परस्परं । कन्यावरः पुरा दत्तो मत्स्मिरिति नः श्रुतः ।
 नानिष्टाय प्रदातव्या कन्या इत्यविषादिनः । तन्मूलं काममूलस्य प्रजनयेति मे मतिः ।
 समीप्य च बहून् दोषान् भवावादिहि पाणयोः । यथा निष्ठाकरं शुक्लं न ज्ञात्वाषोक्त्या शृणु ।
 अहं विषिचवीर्यस्य दे कन्ये समुदावहं । शिवा च मागधान् सर्वान् कामोत्तमश्च कोप्रलान् ।
 शृणोतपाणिरैककीन् प्राप्तशुक्ला पराऽभवत् । कन्या शृणोता तत्रैव विदग्धा इति मे पिता ।
 अत्रोदितरां कन्यामावहेति मे कौरवः । अयन्यामनुपपन्नं ब्रह्ममार्गः पितृर्ध्वजः ।
 श्रुतीव श्रुत्य धर्मश्चाऽपि पितृर्ध्वजः भवेत् । ततोऽहमब्रुवं राजश्राचरिषुरिदं वचः ।
 आचारं तत्ततोऽस्तु निष्कामि च पुनः पुनः । ततो मयैवमुक्ते तु वाक्ये धर्मभूताम्बरः ।
 पिता सम महाराज बाहोको वाक्यमब्रवीत् । यदि वः शुक्लतो निष्ठा न पाणिपद्मणात्तया ।
 माशान्तरमुपायोत प्राप्तशुक्लमिति स्मृतं । न हि धर्मविदः प्राज्ञः प्रमाणं वाच्यतः स्मृतं ।
 येषां वेऽशुक्लतो निष्ठा न पाणिपद्मणात्तया । प्रसिद्धं भाषितं दाने मेघां प्रत्यायने पुनः ।
 ये मन्त्रोऽपि जप्ये शुक्लं न ते धर्मविदो हरतः । न पितेभ्यः प्रदातव्या न वेदव्या तथाविधा ।

सप्तावरे महाघोरे निरये कालसाङ्ख्ये । खेदं मूवं पुरीषार्धं तस्मिन्मूढः समग्रुने ।
 आर्ये गेमियुनं शुक्लं केचिदाङ्गुलैर्वैतत् । श्रयो वा वज्र वा राजन् विक्रयसोदेवसः ।
 यद्यप्याचरितः कैश्चिन्नै धर्मैः सनातनः । अन्येषामपि दृश्यते लोकातः सम्प्रवृत्तयः ।
 वशं कुमारीं बलतो ये तां समुपमुञ्चते । एते पापस्य कर्तारस्त्वमस्मि च भरेते ।
 अन्याऽप्यत्र न विक्रये मनुष्ये किं पुनः प्रजाः । अधर्ममूलैर्हि धनैस्तेन धर्मोऽय कथनः ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विवाहधर्मकथने पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ प्राचेतसस्य वचनं कीर्तयन्ति पुराविदः । यथा किञ्चिदादत्ते ज्ञातयो न च विक्रयः ।
 अर्हणं तत् कुमारीणामानुश्रुतमस्य तत् । सर्वज्ञ प्रतिदेयं स्यात् कन्यायै तदभेदतः ।
 पित्रभिर्भाह्मिभ्यापि शरद्वरेण देवैः । पूज्या भूयवितयास्य वज्रकन्याणमेषुभिः ।
 यदि वै स्त्री न रोचेत पुंभावे न प्रमोदयेत् । अप्रमोदान् पुंसः पुंसः प्रजने न प्रवर्द्धते ।
 पूज्या लालयितव्यास्त्वस्त्रियो नित्यं जनाधिप । स्त्रियो यत्र च पूज्यते रमन्ते तत्र देवताः ।
 अप्रजिताश्च यत्रैताः सर्वस्वोपाकृताः क्रियाः । तदा पैतृ कुलं नास्ति यत्र शोचन्ति धामयः ।
 यामीप्रभृति गेहानि निष्ठानां विदुष्यथा । नैव भान्ति न वर्द्धन्ते श्रिया स्त्रीनामि पार्थिव ।
 स्त्रियः पुंभो परिदद मनुर्जगन्निर्गुदिवं । अवलाः स्वल्पकौपीनाः सुददः सत्यजिष्णवः ।
 ईर्ष्या मानकामाश्च चण्डाश्च सुहृदो बुधा । स्त्रियस्तु मानमर्हन्ति ता मानयत मानवाः ।
 स्त्रीप्रत्ययो हि वै धर्मो रतिभोगाश्च केवलाः । परिचर्या नमस्काराश्चदायत्ता भवन्तु वः ।
 उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परियासनं । प्री यथै लोकयात्रयाः पश्यतस्त्रीनिबन्धनं ।
 संमन्यमानाश्चेता हि सर्वकार्येष्वप्यस्यथ । विदेहराजदुहिता चात्र लोकागमायत ।
 नास्ति यत्र क्रिया कचिच्च आङ्गोपावसकं । धर्मैः स्वभर्तृशुभेषु सया स्वर्गं जयन्त्युत ।
 पिता रक्षति कैमारं भर्ता रक्षति यौवने । पुत्राय स्वाविरं भवे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
 श्रिय एताः स्त्रियो नाम सत्कारार्था भूतिमिच्छताः । पालिता निवृत्तीताश्च श्रीः स्त्री भवति भारते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि स्त्रीप्रदेशायां पट्षचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ पुष्टिर्धर उवाच ॥ सर्वशोकाविधानं राजधर्मभूतान्तरं । अतीव संशयश्चेत्ता भवान् धर्मप्रति विना ।
 कश्चिन् संशयो मेऽस्ति तस्मै ब्रूहि पितामह । जातेऽस्मिन् संशये राजन् नाथं शब्देन कथनं ।
 यथा भरणे कर्तव्यं धर्ममार्गानुवर्तिना । एतत्सर्वं महाबाहो भवान् व्याख्यातुमर्हति ।
 पतये विहितं भार्यां ब्राह्मणस्य पितृमह । ब्राह्मणो वसिया वैद्या ब्रूद्रा च रतिमिच्छतः ।
 तत्र जातेषु पुत्रेषु सर्वार्थां कुर्वन्तम । आनुपूर्व्येण कर्तव्यां पितृं दाययाचनर्हति ।
 केन वा किं ततो हार्थं पितृपित्तान् पितृमह । एतदिन्द्रामि कथिनं विभोगक्षेपुच स्यात् ।
 भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणः सस्त्रियो वैश्यश्चैवो वर्णादिजातयः । एतेषु धर्मो विहितो ब्राह्मणस्य पुष्टिर्धर ।
 वैश्यस्य च जात्यात् कामादाऽपि परन्तप । ब्राह्मणस्य भवेत् ब्रूद्रा न तु दृष्टान्ततः पतः ।

न ह्येव भार्या क्रेतव्या न विक्रया कथञ्चन । ये चैकीकृन्ति दासीश्च विक्रीणन्ति तथैव च । १११
 भवेत्तेषां तथा निष्ठा सुभ्यानां पापचेतसां । अस्मिन्नर्थे सत्यवन्तं पर्यपृच्छन्त वै जनाः ।
 कन्यायाः प्राप्तशुक्लायाः शुक्लाद् प्रथमं गतं । पाणिग्रहीता चान्ये स्याद्वर्गो धर्मसंशयः ।
 तद्यन्त्रिन्वि मद्याप्राज्ञां हि वैश्वे प्राज्ञसमतः । तत्तज्जिज्ञासमानानां चतुर्भवतु नो भवान् ।
 तानेवं ब्रुवत सर्वान् सत्यवान् वाक्यमब्रवीत् । यवेष्टं तत्र देया स्याच्चैव कोऽप्येव विचारणो ।
 * कुर्वन्ते जीवतोऽप्येष्टं द्यौर्नैवास्ति संशयः । ईश्वरं प्रतिज्ञेत् कन्या तुयेदापि तप पुनः । ११२
 । तमेवानुव्रता भूत्वा पाणिपादस्य कान्येयाः । सिद्धन्त्येदम् केशिदपरिषां ग्रमैरपि ।
 इति ये सत्यदन्त्यवत इव निश्चयं विदुः । तत्प्राणिपदपात् पूर्वमन्तरं यच्च यन्ति ।
 सर्वमज्ञानमन्त्रा नृन्यायादस्य पातकं । पाणिग्रहात् सत्वाणां निष्ठा स्यात् सप्रति पदे ।
 पाणिपादस्य भार्या स्यादस्य चाङ्गिः प्रदीयते । इति दत्तवदन्यत्र त एनं निश्चयं विदुः ।
 अनुकूलामनुवंशो आका दत्तामुपासिका । परिकल्पयेन्न्यायं भार्या विन्देत् विजोत्तमः ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विवाहकथने चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कन्यायाः प्राप्तशुक्लायाः पतिवैरागि केचन । तेषां का प्रतिपत्तिः स्यात्कस्मै ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ या पुत्रकस्य चङ्गस्य प्रतिपाद्या तदा भवेत् । अथ चैवाहरेत् शुक्लं क्रीता शुक्लपदस्य वा ।
 तस्यायैः पत्युमीक्षितं येन न्यायेन ब्रूयात् । न तस्मात्सत्यवत काऽपि कथितं कुर्वन्ति किञ्चन ।
 स्वयं हृत्तेन चाविची पित्रा वै प्रत्यपद्यतः । तत्तस्य मे प्रभवन्ति धर्मोऽप्येतरे जनाः ।
 एतन्मु नापरे चक्रुर्परेशात् साधवः । साधूनां पुनराचारी गुरोयाम् अर्चयन् ।
 अस्मिन्नेव प्रकरणे सुकृतुर्भाष्यमब्रवीत् । नत्वा विदेहराजस्य जेनकस्य महात्मनः ।
 अथदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनं । अथ प्रश्नः सद्यो वा वतामेवमप्राप्तमेव ।
 अथेदं हि धर्मस्य प्रदानं धर्मो आसुरः । नानुश्रुयुम जालितामिमां पूर्वेषु कथं तु ।
 भार्यापत्तिर्हि समन्त्रं ह्योपुमे स्वस्य एव तु । इति साधारणी धर्मो इति चाह च पार्थिव ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथ केन प्रमाणेन पुत्रमादीयते धर्मः । पुत्रवद्भिः पितृकस्य कन्याः भवितुमर्हति ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ पथैवात्मा तया पुत्रं पुष्टेन दुहिता यमा । तस्यामात्मनि तिष्ठन्त्यो कथमन्ये धर्मं हरिः ।
 मातुः पितृकस्य यस्यात् कुमारो माग एव स । दैहिक एव तद्रिकथमपुत्रस्य पितुर्हरिः ।
 ददाति हि स पित्रात्मा च पितृभोतामहस्य च । पुत्रदैहिकयोरेव विभेदो नास्ति धर्मतः ।
 अन्यथा जामयाः सार्द्धं प्रजायां पुत्र ईदृशेन । दुहिताऽन्यथा जतेन पुष्टेणापि विविधिते ।
 दैहिकेन धर्मेण वाच पर्यायानि कारणं । धिक्रीतासु हि ये पुत्रा भवन्ति पितुरेव ते ।
 अस्य स्वस्थधर्मिणा परम्वादायिन यथा । आसुरादधिसम्भूता धर्मादियमहस्यतः ।
 अथ गायः यमाङ्गीता कोऽन्यानि पुराविदः । धर्मज्ञा धर्मज्ञानेषु निबद्धा धर्ममेतुपु ।
 यो मनुष्यः स्वकं पुत्रं विक्रीय धनमिच्छति । कन्यं वा जीवितार्थाय यः शुक्लेन प्रपच्छति ।

भगवते महाधारे निरये कालेसाहये । खेदं मूचं पुरीषं तस्मिन्मूढः समश्नुते ।
 आर्ये गोमियुग्मं शुक्लं केचिदाज्यैवेवैतत् । अथो वा यज्ज वा राजन् विक्रयस्त्रादेवस । ११०
 यद्यथाचरितः कैश्चिन्नैष धर्मो भवतु नः । अन्येषामपि दृश्यते लोकतः सम्पुटतयः ।
 वशं कुमारीं वलते ये तां समपमुञ्चते । एते यापस्य कर्त्तारस्तमस्तथैव च मरेते ।
 अन्योऽप्यय न विक्रयो मनुष्यः किं पुनः प्रजाः । अधर्ममूर्खैर्हि धर्मैर्न धर्मोऽय कथन ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विवाहधर्मकथने पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ प्रचेतसस्य वचनं कीर्त्तयन्ति पुराविदः । यथा किञ्चिदादत्ते ज्ञातयो न स विक्रयः ।
 अर्हं तत् कुमारीणामानुग्रहस्तमश्च तत् । सर्वश्च प्रतिदेयं स्यात् कन्यायै तदभ्येतः । १११
 पित्रभिर्भ्रातृभिश्चापि शत्रुरेतेषु देवैरै । पूज्या भूषयितव्याश्च यज्जकन्याणोमुत्तमः ।
 यदि वै स्त्री न रोचेत पुंसां न प्रमोदयेत् । अप्रमोदात् पुनः पुंसः प्रजने न प्रवर्द्धते ।
 पूज्या लालयितव्याश्च स्त्रियो नित्यं जनाधिप । स्त्रियो यच्च य पूज्यते रमन्ते तच्च देवताः ।
 अपूजिताश्च यथैताः सर्वस्वाश्चाफलाः क्रियाः । तदा पैतृ कुलं नास्ति यद्वा शोचन्ति यामयः ।
 यामोक्षन्ति गैहानि निरुक्तानोव कृत्या । नैव भान्ति न वर्द्धन्ते श्रिया स्त्रेणानि पार्थिव । ११२
 क्षियाः पुंसां परिददे मनुर्जीगमिशुद्धिं । श्रवलाः स्वल्पकौपीनाः मूढाः सत्यजिण्णवः ।
 ईर्ष्या मातृकामाद्य चष्टा ह्यसहरे बुधाः । स्त्रियस्तु मानमर्हन्ति ता मानयत मानवाः ।
 स्त्रीप्रत्ययो हि वै धर्मो रतिनोगाद्य केशलाः । परिचर्या नमस्तारास्तदायत्ता भवन्तु वः ।
 उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनं । प्री यथै लोकयानाया, पश्यतस्त्रीनिबन्धनं ।
 संमन्यमानाथैता हि सर्वकार्येणवास्त्यय । विदेहराजदुहिता चात्र लोकमगायत । ११३
 नास्ति यद्रत्रिया क दिक्ष याङ्गोपावासकं । धर्मं स्वभर्तृशुश्रूषा तया स्वर्गं जयन्तुत ।
 पिता रक्षति कुमारं भर्ता रक्षति पौत्रवे । पुत्राय स्वाविरे भवे न स्त्री स्नातन्यमर्हति ।
 श्रिय एता, क्षियो माम सत्कार्यं भूतिमिच्छता । पालिता भिद्यहीता च श्री, स्त्री भवति भारत ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि स्त्रीप्रशंसायां पट्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ पुंदिष्ठिर उवाच ॥ भव्येष्वास्त्रविधानं राजधर्मोभूतामर । श्रुतौ भर्तव्यं चेत्ता भवान् यथे प्रजितः विद्वे ।
 कश्चिन् संशयो मेऽस्ति तस्मै हृदि पितामह । ज्ञातेऽस्मान् संशये राजन् नान्यं प्रजेम कथन । ११४
 यदा नरणे कर्त्तव्यं धर्ममार्गानुवर्त्तिना । एतस्मै महाबाहो भवान् व्याख्येयं तुमर्हति ।
 चतस्रो विहिता भार्याः ब्राह्मणस्य पितृमहं । ब्राह्मणो चम्रिया वैश्या गृह्णा च रतिमिच्छतः ।
 तच्च ज्ञतेषु पुत्रेषु सर्वथा कुदमसम । आमुपव्येयं कलेषां पितृयं दयायामर्हति ।
 केन वा किं ततो हार्थं पित्रपितृनां पितामह । एतदिन्द्रामि कथितं विभागसेषु य एतः ।
 भीष्म उवाच ॥ ब्राह्मणः सत्त्वियो वैश्वदेवो वर्णा दिशतयः । एतेषु धर्मो विहितो ब्राह्मणस्य पुंदिष्ठिर ।
 वैश्यादथ वा सोभान् कर्मादाऽपि परन्तप । ब्राह्मणस्य भयेत् गृह्णा न तु दद्यान्त, शनः । ११५

शूद्राः शयनमारोय ब्राह्मणे वात्यभोगत । प्रायश्चित्तोपये चापि विचिदृष्टेन कर्मणा ।

तत्र अतिव्यपत्येषु दिगुणं स्वाद्युधिष्ठिर । आपद्यमानमृक्थन्तु संप्रवक्ष्यामि भारत ।

लक्षणे गृह्ये धानं यत् प्रधानतमं भवेत् । ब्राह्मणास्तद्वरेत्पुत्र एकाग्रं वै पितृर्धनात् ।

श्रेयन्तु दशधा कार्यं ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर । तत्र तेनैव हर्त्तव्याश्चलारेऽग्रा पितृर्धनात् ।

११९

चत्त्रियास्तस्य पुत्रो ब्राह्मण सोऽप्यसंशय । स तु मातृविशेषेण चीनंशान् हर्त्तुमर्हति ।

वर्षे हृतीये आतस्तु वैश्यायां ब्राह्मणादपि । दिरंशलेन हर्त्तव्या ब्राह्मणस्वाद्युधिष्ठिर ।

शूद्राया ब्राह्मणाज्जातो नित्यादेयधनं स्मृत । अल्पज्ञापि प्रदातव्यं शूद्रापुत्राय भारत ।

दशधा प्रविभक्तस्य धनस्यैव भवेत् क्लम । सर्वेषास्तु ज्ञातानां समानं भागान् प्रकुर्येत् ।

अब्राह्मणन्तु मृत्योने शूद्रापुत्रमनैपुणान् । विपुलैरेषु ज्ञातो हि ब्राह्मणाद्ब्राह्मणैर्भवेत् ।

१२०

स्वताश्च वर्षास्त्रवार पञ्चमे नाधिमन्यते । हरेत् दशमं भागं शूद्रापुत्रः पितृर्धनात् ।

तन्तु दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्त्तुमर्हति । अवश्यं हि धनं देयं शूद्रापुत्राय भारत ।

आनुर्धनं परो धर्म इति तस्मै प्रदीयते । यत्र तत्र समुत्पन्नं गुणवैभवापयते ।

यद्यप्येव वपुश्च स्वादपुत्रो यदि वा भवेत् । नाधिकं दशमादृष्टा शूद्रापुत्राय भारत ।

वैवाधिकं यदा भक्तादधिकं स्वाद्भिगृह्यतु । यजेत तेन द्रव्येण न हृद्या साधयेद्भुज ।

१२१

त्रिषहस्रपरो दायस्त्रियो देवो धनस्य वै । भर्त्ता तत्र धनं दत्तं यथाहंभोक्तुमर्हति ।

स्त्रीणान्तु पतिदायाद्यमुपभोगफलं स्मृतं । नापहारं स्त्रियः कुर्यात् पतिवित्तत् कथञ्चन ।

स्त्रियान्तु यद्वेदिनं पित्रा दत्तं युधिष्ठिर । ब्राह्मणास्तद्वरेत् कन्या यथा पुत्रस्यथा हि सा ।

सा हि पुत्रसमा राजन् विहिता कुहनन्दन । एवमेव समुद्दिष्टो धर्मो वै भरतवर्ष ।

यत् धर्ममनुकृत्य न हृद्या साधयेद्भुज ।

१२२

युधिष्ठिर उवाच ॥ शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातो यद्यदेयधनं स्मृतं । केन प्रतिविशेषेण दशमेऽप्यस्य दीयते ।

ब्राह्मणा ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मणः स्वाद्य संशय । चत्त्रियायां तथैव स्वादैश्यायामपि वैव हि ।

क्षत्र्यान् विषमं भागं भजेरघृपसक्तम । यदा मर्त्ये ययो वर्षास्त्रयोक्ता ब्राह्मणा इति ।

॥ भीम उवाच ॥ दाता इत्युच्यते लोके नास्तीकेन परन्तप । प्रोक्तो वैव नास्मायं विशेषं सुमहान् भवेत् ।

निरुह्य पुरा भार्या पद्यादिन्दते ब्राह्मणैः । सा ज्येष्ठा सा च पूज्या स्वास्ता च भार्या गरीययो ।

१२३

स्नानं प्रसाधनं भर्तुर्दानं धावनमध्वनं । हव्यं कथञ्च यथान्यद्वक्तव्यं नृप गृहे भवेत् ।

न तद्वत् । जातु तिरगयामन्या तत्कर्तुमर्हति । ब्राह्मण्येनैव कुर्यादा ब्राह्मण्यं युधिष्ठिर ।

अत्र पानञ्च मांसञ्च वाधाव्याभरणानि च । ब्राह्मणे तानि देयानि भर्तुः सा हि गरीययो ।

१२४

मनुनाऽभिहितं प्राक्तं यथापि कुहनन्दन । तथाप्येव महाराज दृष्टो धर्मो मनातन ।

अयं चेदन्या कुयोद्यदि कामाद्युधिष्ठिर । यथा ब्राह्मणवाण्डान् पूर्वं दृष्टव्यैव च ।

१२५

प्राह्मणाः शूद्राय पुत्रं चत्त्रियायाश्च वै भवेत् । राजन् विशेषो यस्त्वयं वर्षयोऽहमयोऽपि ।

न तु जात्या समा लोके ब्राह्मण्या, चक्षिया भवेत् । ब्राह्मण्या, प्रथम, पुत्रो भूयान् स्याद्राजसत्तम ।
 भूयो भूयोऽपि संहार्यः पित्रेवित्तानुधिष्ठिर । यया न सदृशी जातु ब्राह्मण्या चक्षिया भवेत् ।
 चक्षियायास्तया वैश्या न जातु सदृशी भवेत् । श्रेष्ठ राज्यस्य कोपस्य चक्षियाणां सुधिष्ठिर ।
 विहितं दृश्यते राजन् सागरान्ता च मेदिनी । चक्षियो हि स्वधर्मेण श्रियं प्राप्नोति भूयसी ।
 राजदण्डधरो राजन् रचा नान्यत्र चक्षियात् । ब्राह्मण्या हि महाभागा देवानामपि देवताः ।
 तेषु राजन् प्रवर्त्तते पूजया विधिपूर्वकं । प्रणीतमृषिभिर्ज्ञात्वा धर्मं श्रायतमन्ययं ।
 लुप्यमानं स्वधर्मेण चक्षियो क्षेप रचति । दस्युभिर्हिंस्यमाणस्य धनं दारांस्य सर्वशः ।
 सर्वेषामेव वर्णानां ज्ञाता भवति पार्थिव । भूयान् स्यात् चक्षियापुत्रो वैश्यापुत्रात्तत्र संशय ।
 भूयसीनापि हर्त्तव्यं पित्रेवित्तानुधिष्ठिर ।

११४

११५

॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं ते विधिवद्वाजन् ब्राह्मणस्य पितामहः । दैतरेयान् वर्णानां कथं वै नियमो भवेत् ।

॥ भोज उवाच ॥ चक्षियस्यापि भार्ये द्वे विहिते कुलनन्दन । द्वितीया च भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ।

एव एव क्रमो हि स्यात् चक्षियाणां सुधिष्ठिर । अष्टधा तु भवेत् कार्यं चक्षियसं जनाधिप ।

चक्षियाया हरेत् पुत्रस्य हरेत् शत्रून् पितुर्हृन्नात् । युद्धावहारिकं यच्च पितुः स्यात् स हरेत्तु तत् ।

वैश्यापुत्रस्य भागस्त्रीन् शूद्रपुत्रस्य शत्रून् । शोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्त्तुमर्हति ।

यस्यैव हि भवेत् भार्या वैश्यस्य कुलनन्दन । द्वितीया तु भवेच्छूद्रा न तु दृष्टान्ततः स्मृता ।

वैश्यस्य वर्त्तमानस्य वैश्यायां भरतर्षभ । शूद्रायाश्चापि कौन्तेय तयोर्भिन्नियमः स्मृतः ।

पञ्चधा तु भवेत् कार्यं वैश्यसं भरतर्षभ । तयोरेतद्वै वक्ष्यामि विभागस्य जनाधिप ।

वैश्यापुत्रेण हर्त्तव्याश्चत्वारिंशः पितुर्हृन्नात् । पञ्चमस्तु स्मृतो भागः शूद्रापुत्रस्य भारत ।

शोऽपि दत्तं हरेत् पित्रा नादत्तं हर्त्तुमर्हति । विभिर्बन्धैः सदा जातः शूद्रा देयधनो भवेत् ।

शूद्रस्य स्यात् सर्वेषां भार्या नान्या कयञ्चन । समभागाश्च पुत्राः सुखेति पुत्रव्रतं भवेत् ।

जातानां समवर्षायां पुत्राणामविशेषतः । सर्वेषामेव वर्णानां समभागी धनात् स्मृतः ।

ज्येष्ठस्य भोगो ज्येष्ठ स्त्रियोऽपि यः प्रधानतः । एष दायविधिः पार्थ पूर्वमुक्तः स्वयमुवाच ॥

समवर्षासु जातानां विशेषोऽस्त्वपरो नृप । विवाहवैश्वस्यकृतं पूर्वपूर्व्यां विशिष्यते ।

हरेत् ज्येष्ठः प्रधानं प्रमेकतुल्यासु तेऽपि । मध्यमे मध्यमश्चैव कनीयासु कनीयसः ।

एवं जातिषु सर्वेषां सर्वेषां श्रेष्ठता गत । महर्षिरेपि चैतदे मारीचः कश्चिदप्युवाच ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि रिक्तविभागकथने मन्त्रपत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

सुधिष्ठिर उवाच ॥ अर्थायुद्धादौ कामदा वर्णानां ज्ञापनिर्ययात् । अज्ञानादाऽपि वर्णानां जायते वर्णशङ्करः ।

तेषामेतेन विधिना जातानां वर्णशङ्करः । को धर्मः कानि कर्माणि तस्य शूद्रे पितामह ।

॥ भोज उवाच ॥ चातुर्वर्ण्यं कर्माणि चातुर्वर्ण्यं केवलं । अष्टवर्त्तं स हि यज्ञश्च पूर्वमेव प्रजापतिः ।

भार्यासुतस्य विप्रस्य दयोरपि प्रजापते । आनुपूर्व्याद्वायोर्होना मातृजातौ प्रसूयतः ।

११६

परमवाद्वाङ्मनसैव पुत्र शुद्धपुत्र पारश्व तमाहुः । शुश्रूषक स्वस्य कुलस्य स स्यात् स्वधारिव्य मिदमथो न
जज्ञात् । १

मर्नानुपायानय सम्यधाय समुद्धरेत् स्वस्य कुलस्य तन्त्र । ज्येष्ठा यवीयानय यो दिजस्य शुश्रूषया दानपरायण
स्यात् ।

तिस्रश्चतस्रिधमन्वन्धात् दधोरात्राऽस्य जायते । हीनवणासृतीयाया शुद्धा उया इति स्मृतिः ।

दे चापि भार्यै वैश्यस्य दधोरात्राऽस्य जायते । शुद्धा शुद्धस्य चाथेका शुद्धमेव प्रजायते ।

अतोऽविग्रिष्टस्वधमे गुरुदारप्रधर्षक । वाह्य वर्षे जनयति चातुर्वर्ष्यविगर्हितः ।

विप्रायाश्चतस्रो वाह्यं स्रुतं क्षौमक्रियापरः । वैश्यो वेदेहकश्चापि नैऋत्यमपवर्जितं ।

शुद्धश्चाण्डालमत्युषं वध्यः । वाह्यवाचिनः । ब्राह्मणा सप्रजायन्त इत्यन्ते कुलपानर्ना ।

एते मतिमता श्रेष्ठवर्षे सङ्करजा प्रभोः । वन्दो तु जायते वैश्यान्मागधी वाक्यजीवन ।

शुद्धात्रिपादो मस्यश्च चतस्र्याया व्यतिक्रमात् । शुद्धादायोगवशापि वैश्याधा याम्यधर्षिणः ।

ब्राह्मणैरप्रियाङ्गुलका स्वधनजीवन । एतेऽपि सदृशान् वर्षान् जनयन्ति स्वयोनियुः ।

मादृजात्या प्रसूयन्ते श्वैरा हीनयोनियुः । यथा चतसृ वर्षेषु दधोरात्राऽस्य जायते ।

यानन्त्यन्तं प्रजायते तथा वाह्या प्रधूयन्त । ते चापि सदृशं वर्षं जनयन्ति स्वयोनियुः ।

परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् । यथा शुद्धेऽपि ब्राह्मणा जन्तु वाह्यं प्रसूयते ।

एव वाह्यतरादाद्यातुर्वर्षेणात् प्रजायते । प्रतिलोमन्तु वर्हन्ते वाह्यात् वाह्यतरात् पुनः ।

होमाद्दोमा प्रसूयन्ते वर्णा पञ्चदशैव तु । अगम्यागमनाच्चैव जायते वर्णमङ्कुरः ।

वाह्यानामनुजायन्ते भैरवध्या मागधेषु च । प्रमाधनोपचारमन्त्राश्च दासजीवन ।

अतदायोगव स्रुते वागुरामन्धजीवन । भैरवकश्च वेदेह सप्रसूतेऽप्य माधुकः ।

मिशाद्दो महुर स्रुते दास भावोपजीवन । मृतपक्षापि चाण्डाल यथाकमिति विश्रुतः ।

एतुगे मागधी स्रुते क्रूरान् मायोपजीविनः । मांभ स्वादुकरं चोद्ग भोगन्भमिति विश्रुतः ।

वेदेहकाश्च पापिह क्रूर मायोपजीविनः । निपादाभद्रनाभश्च खुरयानप्रयाधिणः ।

चाण्डालात् पुङ्गवश्चापि खुरायमजभोजिनः । मृतचैलप्रतिच्छेद्य भिन्नभाजनभोजिनः ।

आयोगवोऽपि जायन्ते हीनवर्णास्तु ते च । शुद्धे वेदेहकादन्धो वस्त्रिधामप्रतिग्रहः ।

काराशरो निपादान् धर्मकान् प्रसूयते । चाण्डालात् पाण्डुरभैरवकस्वकारय्यवहारवान् ।

आदिष्टो निपादेन वेदेष्टा भप्रसूयते । चाण्डालेन तु भौपाके चण्डालकमदृतिमान् ।

निपादो चापि चाण्डालात् पुङ्गवमन्वययिणः । अशानमोक्षं स्रुते वाह्येऽपि बहिष्कृतः ।

इत्येते मन्त्रे जताः पितृमाव्ययनिवृत्ताः । मन्त्रेऽपि वा प्रकाशा वा वेदितया स्वयंभविः ।

चतुर्धामे वषं भा धर्मो मान्द्र विद्यते । वर्णा धर्महीनिषु पट्या नात्ताह कल्पितः ।

पट्टं योपगम्यैव प्रमापूरयिष्यते । वाद्यावाधेषु जायन्ते यथाहन्ति यथाग्रयः ।

चतुष्पथमशानानि शैलान्यान् वनस्पतीन् । कार्पासमलङ्कारं परिमृश्यात् नित्यशः ।
वनेयुरेते विज्ञाता वर्तयन्तः स्वकर्मभिः । युञ्जन्तो वाऽप्यलङ्कारांस्तथोपकरणानि च ।
गोत्राङ्गणाय साहाय्यं कुर्वन्ना न संशयः । आनृशंस्यमनुक्रोशः सत्यवाक्यं तथा चमा ।
स्वशरीरेरेपि चाणं वाङ्मनां सिद्धिकारणं । भवन्ति मनुजयाश्च तत्र मे नास्ति संशयः ।

यद्यप्येवं परिकीर्तितास्तु नरः प्रजायेत त्रिचार्यः बुद्धिमान् । निधीनघोनिर्हि सुतोऽत्रादयेत्तितीर्षमाणं हि यद्यपि
सा शले । १६५०

अविदांसमलं लोके विदांसमपि वा पुनः । नयन्ति ह्यपयं मार्गः कामक्रोधवशानुगं ।
स्वभावश्चैव नारीणां नराणामिह दूषणं । अर्थयै न प्रसक्तो न प्रमदासु विपश्चित् । १६५१

॥ बुधिर उवाच ॥ वर्णधितमविज्ञाय नरं कलुषयोजनं । आर्यरूपमिवानार्यं कथं विद्यामहे वर्य ।
॥ भीम उवाच ॥ योनिश्चक्षुषे जातं नानाभविमन्त्रितं । कर्मभिः मज्जनाचोर्षे विंशेया धोनिर्दूता ।

अनार्यैर्ममचारः कूरलं निष्क्रियात्मातो । पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोजनं ।
पिब्यं वा भजते शीलं मादजं वा तथोभयं । न कथञ्चन सद्गोणं प्रदतिं खां निवञ्चति ।

यथैव सद्गो रूपे मातापिबार्हि जायते । व्याघ्रस्त्रिनेत्राया योनिं पुरुषः सां निवञ्चति ।
कुले स्नातमि सञ्ज्ञे यस्स स्वाद्योनिर्दरः । संशयत्येव तच्छैलं शरीरमयं वा वज्र । १६५२

आर्यरूपममाचारं चरन्तं कृतके पथि । सुवर्णमन्यवर्षं वा स्वशरीरं शास्ति नित्ये ।
नानादृशेषु भूतेषु नानाकर्मगतेषु च । जगद्यत्तसमं लोके सुसिद्धं न विरज्यते ।

शरीरमिह सत्त्वं न तस्य परिरुध्यते । ज्येष्ठमध्यावरं सत्त्वं तुल्यमलं प्रमोदते ।
आद्यांसमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि शुद्धश्च धर्माश्च सद्गुणमपि पूजयेत् । १६५३

आत्मानमाख्यातिं हि कर्मभिर्नरः सुशीलचारित्रकुलैः शुभाशुभैः । प्रणष्टमप्यागु कुलं तथा नरः पुनः प्रकाशं कुहते
स्वकर्मतः । १६५४

योनिञ्जितासु सर्वान्सु सद्गोर्णस्त्रितरांसु च । यथात्मानं न जनयेदुधसां परिवर्जयेत् ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ बुधिर उवाच ॥ इति तातं कुरुश्रेष्ठ वर्णानां लं पुण्यं पुण्यं । कीदृश्यां कीदृशां चापि पुत्राः कथं च कीं च ते ।
विप्रवादा सुषड्वः शूयने पुत्रकारिता । अत्र नो मुहूर्ता राजन् संशयं केतुमहर्षि । १६५५

॥ भीम उवाच ॥ आत्मा पुत्रस्तु विज्ञेयस्तत्त्वान्तरजस्य च । निरुक्तस्य विज्ञेयं सुतं प्रयत्नजनया ।
पत्नित्यं तु भार्यायां मत्रां सुसमवेतया । तया दत्तकतौ पुत्रावथोदस्य तं योऽपरः । १६५६

पद्मपद्मगयापि कानीनापमदास्तया । इत्येते वै समाख्यातास्तान् विचानीहि भारत ।
॥ बुधिर उवाच ॥ पद्मपद्मव्रजाः के सुः के वाऽप्यपमदास्तया । एतस्मै नृयातलं व्याख्याते मे त्वमहर्षि ।
॥ भीम उवाच ॥ विपुत्रेषु ये पुत्रा ब्राह्मणस्य बुधिर । वर्णयैव देवोः श्रुतां यो रामवत्सु भागते ।

एको विद्वन् एवायं तथाऽवैवोपमन्वितः । पद्मपद्मव्रजास्ते हि तथैतापसदाञ्जुनः । १६५७

चाण्डालो प्रात्यवेधा च ब्राह्मण्यो चक्षियासु च । धन्यायाश्चैव शुद्रस्य लक्ष्यतेऽपसदास्तथः ।
 मातृधा वामकश्चैव दौ वैश्वस्योपलक्षिता । ब्राह्मण्यो चक्षियायाश्च चक्षियस्तेक एव तु ।
 ब्राह्मण्यो लक्ष्यते सुत इत्येतेऽपसदाः स्मृताः । पुत्रा ह्येते न शक्यन्ते मित्याकर्तुं नराधिप ।
 ॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ चेन्नजं केचिदेवाहुः सुतं केचित्तु शुक्लजं । तुल्यवित्तो सुतो कस्य तन्मो ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ रेतजो वा भवेत् पुत्रस्त्यक्तो वा चेन्नजा भवेत् । अथोदः समयं भित्तिर्येन देव निबोध मे ।
 ॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ रेतजं विद्म वै पुत्रं चेन्नजागमः कथं । अथोदं विद्म वै पुत्रं भित्ता तु समयं कथं ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मजं पुत्रमुत्पाद्य यस्त्यजेत् कारकान्तरे । न तत्र कारणं रेतः सत्त्वेन स्मामिना भवेत् ।
 पुत्रकामो हि पुत्रार्थं धां दृणीते विशास्यते । चेन्नजसु प्रमाणं स्यान्न वै तच्चात्मजः सुतः ।
 अन्यत्र चेन्नजः पुत्रो लक्ष्यते भरतर्षभ । न ह्यात्मन शक्यते हन्तुं दृष्टान्तापगतो ह्येष ।
 कचिच्च कृतकः पुत्रः सङ्गहादेव लक्ष्यते । न तत्रैव रेतः चेन्न वा यत्र लक्ष्यते भारत ।
 ॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशः कृतकः पुत्रः सङ्गहादेव लक्ष्यते । शुक्रं चेन्न प्रमाणं वा यत्र लक्ष्यं न भारत ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ मातापित्रोश्चा यस्त्यक्तः पयि यस्तं प्रकल्पयेत् । न चास्य मातापितरौ ज्ञायितौ स हि कृत्रिमः ।
 अस्त्रामिकस्य स्त्रामितं यैकिनु सम्प्रति लक्षयेत् । या वर्षेः पौर्ययत्तस्त तदण्यस्य जायते ।
 ॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य वा कथं । देया कन्या कथं चेति तन्मो ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मवत्तस्य कुर्वन्ति संस्कारं स्त्रामिवत्तया । त्वक्तो मातापित्रोश्चा यः स्वर्णं प्रतिपद्यते ।
 तद्गोचरबन्धुनं तस्य कुर्व्यात् संस्कारमच्युत । अथ देया तु कन्या स्यात्तदण्यस्य सुधिष्ठिर ।
 संस्कर्तुं प्रयोगोच्च मातृवर्षाविनिश्चये । कानोनाभ्युदयो वापि विज्ञेया पुत्रकल्पितौ ।
 तावपि स्त्राविव सुतो संस्कारोऽयमिति निश्चयः । चेन्नजा वाऽप्यपसदा येऽध्याहासोपु चाप्यथ ।
 आत्मवदे प्रमुञ्जीरन् संस्कारान् ब्राह्मणादयः । धर्मशास्त्रेषु वर्णानां निश्चयोऽयं प्रदृश्यते ।
 स्तुतं सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पुत्रप्रतिनिधिकथने उत्तपञ्चमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥
 ॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ दर्शने कीदृशः स्वर्णः श्रवणे च पितामह । महाभाग्यं गवाक्षेव तन्मो व्याख्यातुमर्हसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्तं मे कथयिष्यामि पुरावृत्तं महासुते । नद्वयस्य च श्रवादे महर्षेऽव्यवनस्य च ।
 पुरा महर्षिर्द्युतनो भार्गवो भरतर्षभ । उदवासमस्तारम्भो बभूव स महाप्रतः ।
 निहत्य मानं कापय प्रहृष्टं शोभेत्तथा । वर्षाणि दादग मुनिर्जलवासे धृतप्रतः ।
 आदधत् सर्वभूतेषु त्रियम् परमं शुभं । जनेष्वरुषु सर्वेषु श्रोतारिणिरिव प्रभः ।
 स्नाप्यभूतः शुचिर्भूत्वा देवताभ्यः प्रणम्य च । गङ्गायमनयोर्मथ्य जलं धर्षयित्वेव ह ।
 गङ्गायमनयोर्मथ्य सुमीमं भीमनिस्तन । प्रतिश्रयाह शिरसा वातेवेगसमं ततः ।
 गङ्गा च यमुना चैव चरितस्य शिरानि च । प्रदक्षिणवृत्तिपुष्पकं च न पथ्येषोऽव्यन ।
 अन्तर्जनेषु मुखाप काष्ठेभ्यो महामुनिः । ततश्चाङ्गित्वा धीमानभवद्भरतर्षभ ।

जलौकसां च सत्त्वानां बभूव मियदर्शनः । उपोजिघत्सा च तदा तस्यैष हृष्टमानमाः ।

तत्र तस्यासतः कालः समतीतोऽभवत्प्रहान् । ततः कदाचित् समये कस्मिंश्चिन्नो जनिः ।

तं देशं सम्पाज्यमुज्जलहस्ता महायुते । निपादा बहवस्तत्र मत्स्याङ्गरणनिययाः ।

व्यायता वलिनः शूराः सलिलेऽनिवर्तिनः । अभ्याययुयु तं देशं नियता जालकर्मणि ।

जालं ते योजयामासुर्निःश्रेणै जनाधिप । मत्स्यादकं समाधाय तदा भरतधत्तम् ।

ततस्तु बभ्रुमिथ्यागैः कैवर्त्ता मत्स्यकाङ्क्षिणः । गङ्गायमुनयोन्वारि जलैरभ्यकिरलतः ।

जालं सुविततं तेषां नवस्तवकृतं तथा । विस्मारायामस्य च यत्तत्र सलिलेऽलपन् ।

ततस्तु सुमहच्चैव बलवच्च सुवर्त्तितं । अवतीर्य ततः सर्वे जालसङ्कषिरे तदा ।

अभीतकृपाः संघृष्टा अन्योन्यशत्रुर्त्तेनः । बबभ्रुस्तत्र मत्स्याय तथाऽन्यान् जलचारिणः ।

तथा मत्स्यैः परिहृतं च्यवनं भृगुनन्दन । आकलयन्महाराज जलिनश्च यदृच्छया ।

नदीर्घैवालदिग्धाङ्गं हरिश्चमुज्जटाधरं । समैः शङ्खनखैर्गच्छैः क्रौडैश्चैरिवार्पितं ।

तं जालेनाकृतं दृष्ट्वा ते तदा वेदपारग । सर्वे प्राञ्जलयो दाषाः शिरोभिः प्राप्तुन भुवि ।

परिखेदपरिचासां जालस्याकर्षणेन च । मत्स्या बभूव्यापसाः स्खलधस्यार्त्तेन च ।

च मुनिस्तदा दृष्ट्वा मत्स्यानां कदनं कृतं । बभ्रुव रूपयाविष्टो निश्चिन्तय पुनः पुनः ।

॥ निपादा जपुः ॥ अज्ञानाद्यन् कृतं पापं प्रसादं तत्र नः कुरु । करवाम प्रियं किमेतं तस्यै ब्रूहि महामुने ।

इत्युक्त्वा मत्स्यमध्यस्थवृत्तौ वाक्यमब्रवीत् । यो मेऽद्य परमः कामस्तं शृणुष्व समाहिताः ।

प्राणोत्सर्गं विभर्त्तं वा मत्स्यैर्यास्यामहे सह । संवासान्मोक्षहे त्यक्तुं सलिलेऽप्युत्थितामह ।

इत्युक्त्वास्ते निपादास्तु सृष्टं भयकम्पिताः । सर्वे विवर्णवदना नङ्गपाय न्यवेदयन् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि च्यवनोपाख्याने पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ नङ्गपस्तु ततः श्रुता च्यवनं तं तथागतं । वरितः प्रयथो तत्र सहामात्यपुरोहितः ।

शेषं कृत्वा यथान्याये प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः । आत्मानमाचरन् च च्यवनाय महात्मने ।

अच्यवामास तन्नापि तस्य राज्ञः पुरोहितः । सत्यव्रतं महात्मानं देवकस्य विशास्यते ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ करवाणि श्रियं किमेतं तस्यै ब्रूहि हि जेष्ठम । सर्वं कर्त्ताऽस्मि भगवन् यद्यपि स्यात् सुदुष्करं ।

॥ च्यवन उवाच ॥ अनेण महता युक्ताः कैवर्त्ता मत्स्यजीविनः । मम मूलं प्रयच्छेन्मो मत्स्यानां विक्रयेः सह ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ सहस्रं दीयतां मूल्यं निपादेभ्यः पुरोहित । निष्कारार्थं भगवतो ययाह भृगुनन्दनः ।

॥ च्यवन उवाच ॥ सहस्रं नाहमशोमि किं वा त्वं मन्यसे नृप । सदृशं दीयतां मूल्यं खलु ह्या निययं कुरु ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ सहस्राणां शतं विप्र निपादेभ्यः प्रदीयतां । स्वादिदं भगवन्मूल्यं किं वाऽन्यन्मन्यसे भवान् ।

॥ च्यवन उवाच ॥ नाहं शतमहस्येण निमेयः पार्थिववर्म । दीयतां सदृशं मूल्यममार्थैः सह चिन्तय ।

॥ नङ्गप उवाच ॥ कोटिः प्रदीयतां मूल्यं निपादेभ्यः पुरोहित । यदेतदपि नो मूल्यमतो भगः प्रदीयतां ।

॥ च्यवन उवाच ॥ राजप्राधान्यं कोटिं श्रुयो ज्ञापि महायुते । सदृशं दीयतां मूल्यं प्राञ्जयेः सह चिन्तय ।

चाण्डालो ब्राह्मणवैद्यौ च ब्राह्मण्यो वक्ष्यायसु च । पश्चादाश्रये शुद्धस्य लक्ष्येनोपपदास्तथा ।
मगधो वामकश्चैव द्वौ वैश्यलोपलब्धौ । ब्राह्मण्यो वक्ष्यायाश्च वक्ष्यायैक एव तु ।
ब्राह्मण्यो लक्ष्येन स्तुत इत्येतोऽपमदाः स्मृताः । पुत्रा ह्येत न शक्यन्ते मिथ्याकृतं नराधिप ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ चेन्नैवं केचिदेवाहः स्तुतं केचित्तु शुलकम् । तुल्यवित्तौ, सुतौ कस्य तन्मो ब्रूहि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ रेतजो वा भवेत् पुत्रस्त्यक्तो वा चेन्नो भवेत् । अथाहः समर्थं भित्तेयितदेव निबोध मे । १९४
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ रेतजं विप्र वै पुत्रं चेन्नसागमः कथं । अथाहं विप्र वै पुत्रं भित्ता तु समर्थं कथं ।
॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मजं पुत्रमन्यथाय यत्संजतं कारणात्तरं । न तत्र कारणं रेतः सुखेऽस्वामिनो भवेत् ।
पुत्रकामो हि पुत्रार्थे यां वृणीते विनाशते । चेन्नजन्तु प्रमाणं स्नातृ वै तत्रात्मजः सुतः ।
अन्यत्र चेन्नजः पुत्रो लक्ष्यते भरतर्षभ । न स्नातृ शक्यते हन्तुं दृष्टान्नोपगतौ ह्येष ।
कचिच्च कृतकः पुत्रः सङ्ग्राहादेव लक्ष्यते । न तत्र रेतः केचं वा यत्र लक्ष्यते भारत । १९५
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशः कृतकः पुत्रः संयहादेव लक्ष्यते । शुक्रं चेन्न प्रमाणं वा यत्र लक्ष्यं न भारत ।
॥ भीष्म उवाच ॥ मातापितृभ्या यत्संजतः पयि यत्तं प्रकल्पयेत् । न चास्य मातापितरौ ज्ञायितौ स हि कृत्रिमः ।
अस्माकिकस्य स्वामित्वं यैस्मिन् सम्यगितलक्षयेत् । या वर्षः पोषयेत्तस्य तदणस्तस्य जायते ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमस्य प्रयोक्तव्यः संस्कारः कस्य वा कथं । देवा कन्या कथं स्तुति तन्मो ब्रूहि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ आत्मवत्तस्य कुर्वन्त संस्कारं स्वामिवत्तया । त्यक्तो मातापितृभ्या यः स्वर्णं प्रतिपद्यते । १९६
तद्वाचवन्मुने तस्य कुर्वन्त संस्कारमन्युत । अथ देवा तु कन्या स्यात्तदणस्तस्य युधिष्ठिर ।
संस्तुतुं वर्णगोचस्य मातृवर्णाविनिर्मुये । कानोनाष्टद्वजौ चापि विधेयौ पुत्रकित्वेभ्यः ।
तावपि स्नातृव सुतौ संस्कार्यौविति निश्चयः । चेन्नो वाऽप्यपमदा येऽप्यादास्तु चोपायः ।
आत्मवदे प्रयुञ्जोरन् संस्कारान् ब्राह्मणादयः । धर्मशास्त्रेषु वर्णानां नियुक्तोऽयं प्रहृत्यते ।
एतत्तत्तं सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि । १९७
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पुत्रप्रतिनिधिकथने जनपदाध्यायाः ॥ ४८ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दर्शने कीदृशः स्नेहः श्वसे च पितामह । महाभाग्ये गवाश्च तस्मै व्याख्यातमहं हि ।
॥ भीष्म उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पुरावृत्तं महायुते । नृकपस्य च श्वदे महर्षस्यश्रमस्य च ।
पुरा सध्विष्टावर्णो भार्गवो भरतर्षभ । उदवापठतारसो वभूव स महाप्रतः ।
निहत्य मानं क्रोधस्य प्रहर्षं शोकमेव च । वर्षाणि डादश मुनिजलवाचं धृतप्रतः ।
आदधत् सर्वभूतेषु विग्रहं परमं शुभम् । जलेष्वपि सर्वेषु शीतारक्षिरिव प्रभः । १९८
स्नातुभूतः शुचिर्भूत्वा देवताभ्यः प्रणम्य च । गङ्गायमनयोर्मध्ये जलं शरीरेऽवधत् च ।
गङ्गायमनयोर्मध्ये सुभीमं भीमनिखनं । प्रतिजपाहं शिरसा वातवमसमं जन ।
गङ्गा यं चमुना चैव शरितस्य शिरसि च । प्रदक्षिणवृत्तिं कुरु ननं पृथ्वीपदयन् ।
अन्तर्जलपु मुत्वाप काष्ठभेता महाभुजिः । ततयाञ्जलिता धीमानभन्नद्वरतर्षभ ।

जनैः कमां च मत्स्यानां बभूव प्रियदर्शनः । उपाजिघ्रन् च तदा तथैष्टं हृष्टमाननाः ।
 तत्र तस्यासतः कालः समतीतोऽभवंत्तदा । ततः कदाचित् समये कर्मविश्वीनजोविनः ।
 तं देशं समुपागम्युभौ महेष्ठा महायुते । निपादा बहवस्तत्र मस्योद्धरणनिधयाः ।
 व्यायता वन्निनः गुरुराः कनिलेखनिवर्त्तिनः । अध्यायद्युय त देशं निधिता जालकर्मणि ।
 जालं ते योजयामासुर्निःशेषेण जनाधिप । मयोदकं समासाद्य तदा भरतसत्तन ।
 ततश्चे यज्ञभिर्योगैः कैवर्त्तौ मत्स्यकालिणः । गङ्गायमुनयोन्वारि जलेरभ्यकिरन्ततः ।
 जालं सुवितर्तं तेषां मत्स्यवृत्तं तया । विस्तारायामकर्मणं यत्तत्र सत्सिन्धुवत् ।
 ततश्चे सुमहच्चैव पञ्चवच सुवर्त्तिनः । अवतीर्य ततः सर्वं जालस्रक्षपिरे तदा ।
 अभीतकृपाः संहृष्टा अन्योन्यमवर्त्तिनः । यथन्मुक्तव मत्स्याद्य तयाऽन्यान् जलचारिणः ।
 तया मत्स्यैः परिहृतं व्यवनं भृगुमन्दनं । आकर्षयन्त हाराज जामेनाद्य यदृच्छया ।
 नदीशैवान् दिग्धातुं हरिस्तमुजटाधरं । समैः प्रह्लादसैर्गावैः कौशेयिभिरिवार्पितं ।
 तं जामेनैर्हृत्तं दृष्ट्वा तं तदा वेदपारंगं । सर्वं प्राञ्जलयो दासाः शिरोभिः प्राप्तुमभुवि ।
 परितोदपरिवासा जालस्याकर्षणेन च । मत्स्या बभूवुर्वापयाः स्वसम्पन्नमेव च ।
 च मुनिस्तदा दृष्ट्वा मत्स्यानां कदनं हतं । बभूव रूपयाविष्टो जित्स्त्रिंशं पुनः पुनः ।
 ॥ निपादा ऊचुः ॥ अग्राणाद्यन् हतं पार्थ प्रमादं तत्र न कुतः । करवाम प्रियं किन्ते तयो हृदि महामुने ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ अहं राज्यं समग्रं वा निपादेयं प्रदीयतां । एतन्मूल्यमहं मन्ये किं वाऽन्यन्नन्यमे दिज्ज ।

॥ अथन उवाच ॥ अहं राज्यं समग्रं वा मूल्यं नार्हामि पार्थिव । सद्गुणं दीयतां मूल्यमविविधं सद्यः चिन्तयता । १८०

॥ भीम उवाच ॥ महर्षेर्व्यचनं श्रुत्वा नञ्जरो दुःखकथितः । स चिन्तयामास तदा सहामात्यपुरोहितः ।

तत्र त्वन्या वनचरः कश्चिन्मूलफलप्राप्तः । नञ्जस्य समोपस्थो गवि जातोऽभवन्मुनिः ।

स तमाभास्य राजानमश्वीद्विजघत्तम् । तोपयित्वाभ्यर्हं चित्रं यथा तृष्टो भविष्यति ।

नार्हं मित्यावचो मूयां खैरेत्यपि श्रुतोऽन्यथा । भवतो यदहं मूयां तत् कार्यमविशङ्कया ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ श्रवोतु भगवन्मूल्यं महर्षेः सद्गुणं शृणोः । परिचायस्व मामस्मद्विषयस्य कुलस्य मे । १८१

हन्त्याह्नि भगवान्मृजुल्लैलोक्यमपि केवलं । किं पुनर्भां तपोदीर्घं याज्ञवीर्यपरायणं ।

अगाधेऽश्वसि मत्प्रस्य सामात्यस्य सहस्रिजः । उवाच भव महर्षेः तं कुतः मूल्यविनिययं ।

॥ भीम उवाच ॥ नञ्जस्य वचः श्रुत्वा गवि जातः प्रसापवान् । उवाच हर्षयन् सर्वानमात्यान् पार्थिवस्य तं ।

अनर्थेया महाराज दिजा वर्षेषु चोत्तमाः । गावस्य पुरुषस्याद्य गौर्भूयं परिकल्पयतां ।

नञ्जस्य ततः श्रुत्वा महर्षेर्व्यचनं शृणु । हर्षेण महता युक्तः सहामात्यपुरोहितः । १८२

अभिगम्य शृणो पुनं अवनं शंसितप्रतं । हृदं प्रोवाच नृपते वाचा सन्तर्पयन्निव ।

॥ नञ्ज उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विमर्षोऽगवा क्रोतोऽसि भार्गव । एतन्मूल्यमहं मन्ये तव धर्मभूतान्नरः ।

॥ अथन उवाच ॥ उत्तिष्ठाम्येष राजेन्द्र सम्यक् क्रोतोऽसि तेऽजघ । गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाश्रुतः ।

कीर्तनं श्रवणं दानं दर्शनमपि पार्थिव । गवां प्रशस्यते वीरः सर्वपापहरं शिवं ।

गावो लक्ष्म्या सदा मुलं गोषु पात्रा न विद्यते । अश्वमेध सदा गावो देवानां परमं त्वि । १८३

स्नाह्वाकारवदकारो गोषु नित्य प्रतिष्ठितो । गावो यज्ञस्य नेत्र्या वै तथा यज्ञस्य सा मुखः ।

अमृतं द्रव्यं दिव्यं चरन्ति च वहन्ति च । अमृतायतनक्षैताः सर्वलोकनमस्कृताः ।

तेजसाः स्रवणा चैव गावो वक्रिचमा भुवि । गावो हि समहतेजः प्राणिनाश्च सुखप्रदाः ।

निविष्टं गोकुलं यच्च खासं मुञ्चति निर्भयं । विराजयति तं देशं पापघ्नास्त्रापकर्षिणि ।

गावः स्वर्गस्य होपानं गावः स्वर्गेऽपि पूजिताः । गावः कामदुहोदेष्टो नान्यत् किञ्चित् परं स्मृतं । १८४

इत्येतिहाय मे प्रोक्तं माहात्म्यं भरतर्षभ । गुप्तैकदेशवचनं शक्यं पारायणं न तु ।

॥ निपादा ऊचुः ॥ दर्शनं कथनं चैव सहास्रामि कृतं मुने । यतो यज्ञपदं भिन्नं प्रसादं न कुतः प्रभो ।

हर्षेण सर्वपाणि यया क्षुपमुहुरे कृताग्रतः । एवं त्वमपि धर्मात्मा पुरुषाग्निं प्रतापवान् ।

प्रसादयामहे विदन् भवन् प्रणता वयं । अनुग्रहायं मस्माकमियं गौः प्रतिदत्तानां ।

॥ अथन उवाच ॥ हृषणस्य च यच्चतुर्भुनेराश्रीविषयं च । नरं समूलं दहति कजमग्निरिव ज्वलन् । १८५

प्रतिगृह्णामि वो धेनुं केवर्त्ता मुक्तकिल्बिषाः । दिवं गच्छत वै चित्रं मत्स्यैः सह जलोद्भवैः ।

॥ भीम उवाच ॥ ततस्तस्य प्रभावात् महर्षेर्भाविनाद्यं च । निषादास्तेन वाकेन सह मत्स्यैर्दिवं ययुः ।

ततः स राजा नञ्जरो विस्मितः प्रेक्ष्य धीवरान् । आरोहमाणोऽस्तिदिवं मत्स्याश्च भरतर्षभ ।

ततो राजा गविजस्यैव अयनस्य मृगद्वयः । वराभ्यामनुष्ठाभ्यां कन्दयामासतुर्गुणं ।
 ततो राजा महावीर्यो नञ्जः पूषिवीर्यतः । परमित्यजवीत् प्रीतस्तदा भरतवत्तम ।
 ततो जगद् धर्मं स स्मितमिन्द्रनिभो नृपः । तथेति चोदितः प्रीतस्तद्वीर्यं प्रत्यपूजयत् ।
 समाप्तदीवस्यवनसतोऽगच्छत् स्वमाश्रमं । गविजस्य महातिशः स्वमाश्रमपदं ययौ ।
 निपादाद्य दिवं जग्मुस्ते च मत्स्याजनाधिप । नञ्जोऽपि वरं लब्ध्वा प्रविशे स्वकं पुरं ।
 एतत्तं कथितं तात पयोः तं परिपृच्छसि । दर्शने यादृशः सुखः संवासे वा युधिष्ठिर ।
 महाभारतं गवाक्षेव तथा धर्षयिष्यस्यं । किंभूयः कथंतां वीर किन्ने वदि व्यसिद्धिं ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अवनोपाख्यानं एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वंशयो मे महाप्राज्ञ सुमहान् सागरूपमः । तं मे ऋणं महाबाहोऽनुत्था व्याख्यातुमर्हसि ।
 कौतूहलं मे सुमहज्जामदग्न्यं प्रति प्रभो । रामं धर्मभूतां श्रेष्ठं तमे व्याख्यातुमर्हसि ।
 कथमेव समुत्पन्ने रामः सत्यपराक्रमः । कथं ब्रह्मपिंशोऽप्यस्य धर्मो व्यजायत ।
 तदस्य सभ्यं राजसिखिलेनानुजीर्णय । कैशिकाश्च कथं वंशान् च प्राप्तं ब्राह्मणोऽभवत् ।
 अशो प्रभावः सुमहाभावोऽस्य सुमहात्मनः । रामस्य च नरस्यात्र विश्यामि वत्स्यैव हि ।
 कथं पुत्रानतिक्रम्य तेषां नम्रस्यैव भावतु । एष दीयः सत्तान् हितवान् तत्त्वं व्याख्यातुमर्हसि ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अथायुदाहरन्मीमंतिहासं पुरातनं । अवनस्य च धर्माद् कुशिकस्य च भारत ।
 एतं दीपं पुनः पुष्ट्वा भगवन्त्यवनसदा । आगाभिने महाबुद्धिः स्वर्गे मुनिवत्तमः ।
 निश्चित्य मनसा सर्वं गुणदीपं वनावतं । दग्धुकामः कुलं सर्वं कुशिकानां तपोधनः ।
 अवनः समनुप्राप्य कुशिकं वाक्यमब्रवीत् । वत्समिच्छा समुत्पन्ना तया सह ममानघ ।
 ॥ कुशिक उवाच ॥ भगवन् सह धर्मोऽप्यं पण्डितैरिह धार्यते । प्रदानकाले कन्यानामुच्यते च सदा बुधैः ।
 यत् तावदतिक्रान्तं धर्मद्वारं तपोधनं । तत् कार्यं प्रकरिष्यामि तद्वंशानुमर्हसि ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अथावनमुपादाय अवनस्य महाबुद्धिः । कुशिको मायैर्यो ब्रह्मैवाज्ञायाम यतो मुनिः ।
 प्रसूया राजा गृह्णारं पादमभ्युष्येदं यत् कारयामास सर्वज्ञः । क्रियासुखं महात्मान् ।
 ततः च राजा अवनं मधुपर्कं यथाविधि । दाहयामास चाययो महात्मान् नियतव्रतः ।
 सत्यतः तं तथा विप्रमिदं पुनरयाजवीत् । मगवन् परवन्तो स्त्रे ब्रह्म किं करवावहे ।
 यदि राज्ये यदि धनं यदि गाः भञ्जितवन् । यज्ञदानानि च तथा ब्रह्म सर्वं ददामि ते ।
 इदं यद्विदं राज्यमिदं धर्मोऽयं नृप । राजा समपि बाधुर्धर्मो योऽपि स परवोऽस्ति यि ।
 एवमुक्ते ततो वाक्ये अवनो भागवत्सदा । कुशिकं प्रत्युवाचेदं मुदा परमया पुनः ।
 ॥ राज्यं कामये राज्यं धनं न च योषितः । न च गा न च पै देशस्य यमं दूयतामिदं ।
 निपमं किञ्चिदारस्य पुत्रार्थं यदि रोषते । परिहर्तुं तं यत्ताभ्यां पुत्राभ्यामविबुधया ।
 एवमुक्ते तदा गेल दन्तो तौ जहर्षतुः । प्रायश्चित्ताच्च तद्दधमेव न स्थिति भारत ।

अथ तं कुशिका दृष्टः प्रविश्यदगन्तम । गृहादेशं ततस्तस्य दशनीयमदशयत् ।
इयं शय्या भगवतो यथाकाममिहोष्यता । प्रयतिष्यावहं प्रीतिमाहूतं ते तपोधन ।
अथ सूर्योऽतिचक्राम तेषां खंदतो तथा । अथाप्यष्टादयामास पानमजं तथैव च ।
तमपृच्छन्तो राजा कुशिकः प्रणतसदा । किमचजातमिष्टमं किमुपस्थापयाम्यहं ।
ततः स परया प्रीत्या प्रत्युवाच नराधिप । श्रौपपत्तिक्रमाहारं प्रयच्छेति भारत ।
तद्वचः पूजयित्वा तु तथेत्याह स पाथिवः । यथोपपन्नमाहारं तस्मै प्रादाज्जनाधिप ।
ततः स भुक्त्वा भगवान् दस्यतो प्राह धर्मवित् । सन्तुमिच्छाम्यहं निद्रां बाधते मामिति प्रभा ।
ततः शय्यागृहं प्राप्य भगवानुपिषत्तमः । संविवेश नरेभ्यस्तु सपत्नीकस्थितोऽभवत् ।
न प्रबोध्योऽसि संसृज्य इत्युवाचाय भार्गवः । संवाहितयौ मे पादौ जागृतयश्च तं निद्रम् ।
अविशङ्कतु कुशिकस्तथेत्यवाह धर्मवित् । न प्रबोधयतामो न च तं तथा रजनीचय ।
यथा तथा सहर्षस्तु शय्यापरमौ तदा । सभुवतुसं हाराज प्रयतावय दस्यतो ।
ततः स भगवान् विप्रः समादिष्टा नराधिप । सुखायैकेन पार्थेन दिवसानेकविंशति ।
स तु राजा निराहारः समार्थस्तुष्टमन्दन । पथ्युपासत तं दृष्टव्यवनाराधने रतः ।
भार्गवस्तु समुत्तस्यौ स्त्रयमेव तपोधन । क्वकिञ्चिद्वा तु गृहाचियक्राम महातपाः ।
तमन्वगच्छतां तौ तु कुपितौ श्रमकपितौ । भार्यापतो मुनिश्रेष्ठसावेतौ नावलोकयन् ।
तयोस्तु प्रेक्षतेव भागवतौ कुलोद्वहः । अन्तर्हिताभूद्राजेन ततो राजाऽपतत् चितौ ।
स मुह्यन्तं समाश्रय सह देव्या महाद्युतिः । पुनरन्वेषणे यत्नमकरोत् परमं तदा ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अथवोपाख्याने द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ दुषिष्टिर् उवाच ॥ तस्मिन्नन्तर्हिते विप्रे राजा किमकरोत्तदा । भार्यां शास्त्रमहत्भागां तस्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीम उवाच ॥ अदृष्ट्वा स महापाप्मस्तस्यैव सह भार्याया । परिश्रान्तो निवहते मोक्षितो नष्टचेतनः ।
सं प्रविशत्यु पुरीं दीप्ता गाभ्यभापत क्लिप्तः । तदेव चित्तयामास अथवन्त्य विवेक्षितः ।
अथ गृह्येन मनसा प्रविशत्य खगडहं नृपः । इदं श्रयते तस्मिन्पुत्रान् शृणुमन्दन ।
विप्रमितां तादृशिवृष्टां तदाश्रय्य विषन्त्य च । दशनास्तस्य तु तदा विप्रान्तो सम्भवतुः ।
धर्माग्रासगुणौ विप्रौ भूयसां संवाहतुः । अथापरेण पार्थेन सुधाप स महासुनिः ।
तमेव न स कानिन् प्रत्युपयत् स बोध्यवान् । न च तौ शक्रतुः किञ्चिदिकारं भयशङ्कितौ ।
प्रतिपृच्छ्य स मुनिर्भा प्रोवाच विशाम्यते । मेजाभ्यङ्गे दीयतां मेखाव्येऽहमिति भारत ।
तौ तथैव प्रतिश्रुत्य कुपितौ श्रमकपितौ । व्रतपात्रेण तेभ्यः महादण्डोपतस्ततुः ।
ततः शय्यापीनमुपि ताप्यतां भवतांशतुः । न च यथाप्रमित्याह भार्गवः सुमहातपाः ।
तदा तौ निर्विकारी तौ अवधामास भार्गवः । तत उवाच महापापांश्चान्द्राणां विवेष ह ।
कुम्भस्य तु मृगशीर्षांश्चामोघं पाथिवारिणाम् । अपत्क्रुय च तत् सर्वं तेष्वान्तरधीयत ।

स मुनिः पुनरेवाद्य नृपतेः पश्यंतंस्तदा । नास्त्वयाद्यकृतौ च दम्पती भरतर्षभ ।
 अथ स्वातः स भगवान् सिंहासनगतः प्रभुः । दर्शयामास कुशिकं सभायै कुरुनन्दन ।
 स दृष्टवदना राजा सभायै, कुशिको मुनिः । सिद्धमन्त्रमिति प्राप्नो निर्विकारो न्यवेदयत् ।
 आनीयतामिति मुनिस्तद्वाच नराधिप । स राजा समुपाज्जे तदन्तं सह भार्यया ।
 भोसप्रकारान् विविधाङ्काकानि विविधानि च । रयासापूपकांश्चित्रान्मोदकानय खाण्डवन् ।
 रसान् नानाप्रकारांश्च वन्यश्च मुनिभोजनं । फलानि च विचित्राणि राजभोग्यानि भूरिशः ।
 वदरेज्जुदकाग्रमर्थभक्षताकफलानि च । गृहस्थाणाञ्च यद्भोग्यं यथापि वनवासिनां ।
 सर्वमाहारयामास राजा शपभयात्ततः । अथ सर्वमुपन्यस्तमपतस्त्यज्जनस्य तत् ।
 ततः सर्वे समानीय तथ शय्यासनं मुनिः । वसैः शुभैरुपस्थाप्य भोजनोपस्करैः सह ।
 सर्वमादीपयामास चयनो भूगुनन्दनः । न च तौ चक्रतुः क्रोधं हृष्यती सुमहामती ।
 तयाः सम्प्रेषतीरेव पुनरन्तर्हितीऽभवत् । तथैव च स राजर्विषेष्टौ तां रजनीं तदा ।
 सभायै वाग्यतः श्रीमात्र क्रोधं स समाविशत् । नित्यं संस्कृतमन्नान् विविधं राजवेक्षणि ।
 शयनानि च मुख्यानि परिवेकाश्च पुष्कलाः । वस्त्रञ्च विविधाकारमभवत् समुपाज्जितं ।
 न शशाक ततो द्रुमनारं च्यवनस्तदा । पुनरेव च विप्रर्वि, शोवाच कुशिकं नृप ।
 सभायै मां रयेनाशु वद यच्च ब्रवीत्यहं । तथेति च ग्राह नृपो निर्विशङ्कस्योपधनं ।
 क्रीडारथोऽस्य भगवन्नुत सांपातिको रथः । इत्युक्त, स मुनोराज्ञा तेन दृष्टेन तद्वचः ।
 च्यवन, प्रत्युवाचेदं दृष्टः परपुरञ्जयं । सज्जीकृतं रथं चित्रं यस्ते सांपातिको रथः ।
 सायुधु सपताकश्च शक्तोऽकणकयष्टिमान् । किङ्किणीस्त्रनिर्घोषो युक्तस्तोरणकल्पनैः ।
 आम्बूनदनैश्चैव परमेपुत्रतान्त्रितः । ततः स तत्तयैत्युक्ता कल्पयित्वा महारथं ।
 भार्यां वामे धुरि तदा चात्मानं दक्षिणे तदा । निदण्डं वज्रसूत्रं प्रतोदं तच्च चादधत् ।
 सर्वमेतत्ततो दत्त्वा नृपो वाक्यमयाम्रवीत् । भगवन् क रयो पातु ब्रवीतु भूगुनन्दन ।
 यंच वक्ष्यसि विप्रं तच्च यास्यति ते रथः । एवमुक्तु भगवान् प्रत्युवाचायं तं नृपं ।
 दतः प्रभूतिं यातव्यं पदकं पदकं शनैः । अमो मंस यथा न स्वात्तया मे च्छन्दचारिणौ ।
 सुसंज्ञैव बोद्धव्यो जनः सर्वस्य परमन् । गोताय्याः पयिकाः केचित्तेभ्यो दास्ये वसु द्वाहं ।
 ब्राह्मणेभ्यश्च ये कामानययिष्यन्ति मां पयि । सर्वान्दास्याम्यमेव धनं त्वानि चैव हि ।
 कियतां निखिलैतन्मा विचारय पार्थिव । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा राजा भूत्यानयाब्रवीत् ।
 यद्यद्रूपान्मुनिसत्तत् सर्वं देयमशङ्कितैः । ततो रत्नान्यनेकानि स्थित्यो युग्ममश्विकं ।
 हातास्तत्तत् कनकं गजद्वाराचलोपमाः । अन्वगच्छन्त तमूर्ध्वं राजामात्मायं सर्वशः ।
 हाहाभूतस्य तत् सर्वमासी जगदभार्त्तवत् । तौ तौ ह्यणोरथ सहस्र प्रतोदेन प्रतोदितौ ।
 शष्ठे विष्टौ कटे चैव निर्विकारौ तमूहतुः । वेपमानौ निराहरी पद्माग्रद्राचिकयितौ ।

कथञ्चिद्दुःसुखं रक्षते तौ रघोत्तम । वज्रघ्नो रैश्वरिहो तौ सुवन्तौ च सतोद्भव ।
 ददृशाते महाराज पुण्यताविव किंरुको । तौ दृष्ट्वा पौरवर्गस्तुभ्यं शोकसमाकुलः ।
 अभिशापमयच्छेता न च किञ्चिदुवाच च । दन्दशशाश्रुवन् सर्वे पश्यन्तं तपसा बलं ।
 क्रुद्धा अपि मुनिश्रेष्ठ वीचितुं नेह शक्नुमः । अहो भगवतो वीर्यं महर्षेर्भावितात्मनः ।
 राज्ञश्चापि सभार्यस्य धैर्यं पश्यत यादृशं । आन्तावपि हि लक्ष्मण रथमेतं समूहतुः ।
 न चेतयोर्विचारं वै ददर्श भृगुनन्दनः ।

१००

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः स निर्विकारौ तु दृष्ट्वा भृगुकुलोदहः । वज्रं विश्राणयामास यथा वैश्रवणस्य ।
 तवापि राजा प्रोतात्मा द्रुपदिष्टमयाकरोत् । तेताऽप्य भगवान् प्रीतो बभूव मुनिवत्तमः ।
 अवतीर्य रथश्रेष्ठाह्वयतो तौ मुनेश्च च । विमोच्य चैतौ विधिवत्ततो वाक्यमुवाच च ।

१०१

शिखिधगम्भीरया वाचा भार्गवः सुप्रसन्नया । ददामि वां वरं श्रेष्ठं तं ब्रूतामिति भारत ।
 मुकुमारो च तौ विद्वौ कराम्भ्या मुनिवत्तमः । पस्त्राभ्यामृतकण्ठाभ्यां खेपाङ्गरतंसतम ।
 अद्यावद्वीरुषो वाक्यं श्रोतुं नास्त्यावयोरिह । विश्रान्तौ च प्रमोदात्तौ जघत्तौ च भार्गवं ।

अथ तौ भगवान् प्राह प्रहृष्टस्त्रेणसादा । न हृष्याद्व्यहंतं पूर्वं यन्मया तद्विविच्यति ।
 रमणीयः समुद्रेशो गङ्गातीरमिदं शुभं । किञ्चित्कालं व्रतपरो निक्वसामोह पाथिव ।
 गन्तव्यं स्त्रपुरं पुत्र विश्रान्तः पुनरेष्येति । इह सं मे सभार्यस्त्वं द्रष्टव्यं यो नराधिप ।

१०२

न च मनुस्त्वया कार्यः श्रेयसे समुपसितं । यत् काङ्क्षितं हृदि सं तत्तत् सर्वं हि भविष्यति ।
 इत्येवमुक्तः कुशिकः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । प्रोवाच मुनिशार्दूलमिदं वचनमथैव ।
 न मे मनुर्ब्रह्मभाग पुनो ह्यो भगवंस्त्वया । संहृता धौवनस्यो ह्यो वपुष्मनो बलाश्रितौ ।

प्रतोदेन त्रया ये मे सभार्यस्तस्मिन् कलाः । ताश्च पश्यामि गात्रेषु स्वस्वोऽग्निं सह भार्यया ।

१०३

हमाद्य देवीं पश्यामि वपुषाऽप्युरोपोमना । श्रिया परमया युक्तौ यथा दृष्टा पुरी मया ।

तत्र प्रवाहचंचलमिदं श्रमं महामुने । गैतश्चिचक्षु भगवंस्त्वयि सत्यपराक्रम ।

इत्युक्तः प्रत्युवाचैनं कुशिकं च्यवनसादा । आगच्छेथाः सभार्यस्य त्वमिहेति नराधिप ।

इत्युक्तः समनुशान्तो राजर्षिरभिवाच तं । प्रययौ वपुषा युक्तो भगवो देवराजवत् ।

ततः समनुपाजम्भराम्भ्याः संपुरोहिताः । बलस्यार्थं गणिकायुक्ताः सर्वाः प्रकृतयस्तथा ।

१०४

तैर्यतः कुशिको राजा श्रिया परमया ज्वलन् । प्रविवेश पुरं दृष्टः पूज्यमानोऽयं वन्दिभिः ।

ततः प्रविश्य नगरं कलां पूर्वाङ्घ्रिकीः किंयाः । भुक्ता सभार्यो रजनीमुवास स महापुतिः ।

ततस्तौ नवमभिवीक्ष्य धौवनं परस्परं विगतह्वाविवाभरो । ननन्दतुः श्रयनगतौ वपुर्धरो श्रिया युतौ दिजवरदत्तया
 तदा ।

अद्याप्यभिर्गुगुलकीर्त्तिर्बह्वनस्तपोधनो वनमभिरामस्य ह्रिमत् । मनीषया वज्रविधरश्चर्मपतं सपथं यत् पुरि शतकतोरपि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कुशिकोपाख्याने विपश्चादोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ सोम उवाच ॥ ततः स राजा राज्येन प्रतिबुद्धो महामनाः । छतपूर्वाक्षिकः प्रायात् समार्थसदनं प्रति ।
ततो ददर्श नृपतिः प्रासादं सर्वकाञ्चनं । अणितम्बसहस्राक्षं गन्धर्वनगरोपमं ।
तत्र दिव्यान्भिप्रायान् ददर्श कुशिकसदा । पर्वतान् शृङ्गयसान्श्च नलिनीश्च सपङ्कजाः ।
तत्र शाखाश्च विविधास्तरणानि च भारत । श्रादलोपचिता भूमिं यथा काञ्चनकुहिमां ।
सहकारान् प्रमुखांश्च केतकोद्दालकान् धवान् । श्रयोक्तान् सह कुन्दान्श्च फुल्लसैवातिमुक्तकान् ।
चम्पकाक्षिलकान् मथान् पनसान् वज्रुलानपि । पुष्पितान् कर्षिकारान्श्च तत्र तत्र ददर्श ह ।
श्यामान् वारणपुष्पांश्च तथाऽष्टपादिकास्तथाः । तत्र तत्र परिकृप्ता ददर्श स महोपतिः ।
शृङ्गान् पद्मोत्पलधरान् चर्मकुमुदमास्तया । विमानप्रतिमांश्चापि प्रासादाञ्जलवन्निभान् ।
शीतलानि च तोयानि कचिदुष्णानि भारत । आसनानि विचित्राणि शयनप्रवरणि च ।
पर्यङ्कान् रत्नसौवर्णान् पराङ्गास्तरणान्वृतान् । भक्ष्यभोग्यमननंश्च तत्र तत्रोपकल्पितं ।
बाणोवादाञ्जलसैव सारिकान् शृङ्गराजकान् । कोकिलाञ्जलतपत्रांश्च सकोयष्टिककुक्कुमान् ।
मयूरान् कुक्कुटांश्चापि दात्यहान्जीवजीवकान् । चकोरान् वानरान् हंसान् शारदांश्चकुराङ्गयान् ।
समन्ततः प्रमुदितान् ददर्श सुमनोहरान् । कचिदम्बरान् संचान् गन्धर्वान्श्च पायिर्व ।
कान्ताभिरपरान्श्च परिव्रजान् ददर्श ह । न ददर्श च तान् भूयो ददर्श च पुनर्नृपः ।
गीतध्वनिं सुमधुरं तथैवाध्यापनध्वनिं । हंसान् सुमधुरान्श्चापि तत्र शृङ्गान् पायिर्व ।
तं दृष्ट्वाऽप्युत्सृतं राजा मनसाऽचिन्तयन्तदा । क्षत्रेऽयं चित्तविभ्रम उताहो सत्यमेव तु ।
अहो सह शरीरेषु मात्तोऽस्मि परमाङ्गतिं । उत्तरान् वा कुक्कुन् पुन्यानयथाऽप्यमरावतीं ।
किञ्चेदं महदाश्चर्यं संप्रशामीत्यचिन्तयत् । एवं सञ्चिन्तयन्नेव ददर्श मुनिपुङ्गव ।
तस्मिन् विमाने शैवर्णे अणितम्बप्रमाखुले । महर्हि शयने दिव्यं शयानं भृगुनन्दनं ।
तमभ्यधातुं प्रहर्षेण नरैः सह भार्यया । अन्नादितस्ततो भयस्यवनः शयनञ्च तत् ।
ततोऽन्यस्मिन् वनोद्देशे पुनरेव ददर्श तं । कैश्यां दृष्ट्वा समाश्रितं जपमानं महाम्रतं ।
एवं योगबलदिप्तो मोहयामास पायिर्व । ज्ञेयं तद्वल्लक्ष्यं ते वै चास्तरसं गणाः ।
गन्धर्वाः पादपादैश्च सर्वमन्तरधीयत । निःशब्दमभवत्तपि गङ्गाजलं पुनर्नृप ।
कुशवल्मीकश्रवणं बभूव च यथा पुरा । ततः स राजा कुशिकः समार्थस्तेन कर्षणा ।
विस्मयं परमं प्राप्य तदृष्ट्वा महद्दहतं । ततः प्रोवाच कुशिको माथ्या हर्षमैकचित्तः ।
पश्य भद्रे यथा भावार्थिवा दृष्टाः सुदुर्लभाः । प्रसादाद्भृगुमुख्यस्य किमन्यत्र तपोवलात् ।
तपसा तदवार्थं हि यत्पुत्रकान् मनोरथैः । त्रैलोक्यराज्यादपि हि तप एव विप्रियते ।
तपसा हि सुतमेनं श्रेया मोचस्तपोवलात् । अहो प्रभावो ब्रह्मर्षेस्त्वयस्य महत्तमनः ।
दृष्ट्वेयं तपोवीर्यादन्यान् लोकान् यजेदपि । ब्राह्मणा एव ज्ञायेरन् पुण्यवान् द्विकर्षणः ।
उत्सर्गदिह लोके कोऽन्यो वै च्यवनादृते । ब्राह्मणं दुर्लभं लोके राज्यं हि सुखमं नरैः ।

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

ब्राह्मणस्य प्रभावाद्धि रये युक्तौ स्वधुर्थवत् । इत्येव चिन्तयानः स विदितश्चतस्रस्य वै ।
 सम्प्रेत्येवाच नृपतिं चिप्रमागम्यतामिति । इत्युक्तः सहभाष्यस्तु भोऽभ्यगच्छन्महामुनिं ।
 शिरसा वन्दनीयमनमवन्दत च पार्थिव । तस्मात्प्रियः प्रयज्याथ स मुनिर्लं नराधिप ।
 निषीदेत्यब्रवीद्धोमान् सान्वयन् पुरुषर्षभ । ततः प्रकृतिमापन्नो भार्गवो नृपतेर्नृप ।
 उवाच सत्पत्न्या वाचा तर्पयन्निव भारत । राजन् सम्यज्जितानीह पञ्च पञ्चस्रयं त्वया ।
 मनःपद्मानीन्द्रियाणि रुक्मानुकोऽसि तेन वै । सम्यगाराधितः पुत्र त्वया प्रवदतामर ।
 न हि ते दृजिनं किञ्चित् सुसूक्ष्ममपि विद्यते । अनुजानीहि मां राजन् गमिष्यामि यथागतं ।
 प्रीतोऽसि तव राजेन्द्रवरस्य प्रतिगृह्यातां ।

॥ कुशिक उवाच ॥ अग्रिमध्यगतेनेव भगवन् सन्निधौ मया । वर्त्तितं भृगुशार्दूल यत्न दग्धोऽसि तदङ्ग ।
 एष एव वरो मुख्यः प्राप्तो मे भृगुनन्दन । यत्प्रीतोऽसि मया ब्रह्मन् कुलं ज्ञातश्च मेऽनूय ।
 एष मेऽनुपदेशो विप्र जीविते च प्रयोजनं । एतद्राज्यकुलञ्चैव तपस्य फलं मम ।
 यदि ॥ प्रीतिमान् विप्रं मयि वै भृगुनन्दन । अस्मिं मे संशयः कश्चित्तनो व्याख्यातुमर्हसि ।
 इति श्रीमद्भागवते अष्टाश्विनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कुशिकश्चतुर्वर्षादे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
 ॥ अथन उवाच ॥ वरश्च गृह्णातां मत्तो यद्य ते संशयो हृदि । तं प्रहूहि नरमेव सर्वं मया दयामि ते ।
 ॥ कुशिक उवाच ॥ यदि प्रीतोऽसि भगवन्सतो मे वद भार्गव । कारणं श्रोतुमिच्छामि मद्गृहे वासकारितं ।
 श्रयनसैकपार्श्वेन द्विवसानेकविंशतिं । अकिञ्चिदुक्ता गमनं वक्ष्यन्भुनिपुद्गव ।
 अन्तर्द्धानमकसाच पुनरेव च दर्शनं । पुनश्च श्रयनं विप्र दिवसानेकविंशतिं ।
 तैश्चाभ्यक्तस्य गमनं भोजनञ्च गृहे मम । समुपानीय विविधं यद्गन्धं ज्ञातवेदया ।
 निर्धाप्यश्च रथेनार्य सहसा यत् कृतं त्वया । धनागाश्च विभर्गश्च वनस्यापि च दर्शनं ।
 प्रासादानां मङ्गनाश्च काञ्चनानां महामुने । मणिविद्रुमपादानां पथ्यहाणाश्च दर्शनं ।
 पुनयादर्शनं तस्य श्रोतुमिच्छामि कारणं । अतोऽहं द्याव मुञ्चामि चिन्तयामो भृगूदह ।
 न वैवाधाधिगच्छामि सर्वथास्त्रा विनिर्घयं । एतदिच्छामि कार्त्तव्येन सत्यं श्रोतुं तपोधन ।
 ॥ अथन उवाच ॥ गृणु मर्ममन्त्रेण यदिदं येन हेतुना । न हि शक्यमनायासां तुमेव पृष्टेन पार्थिव ।
 पितामहस्य वदतः पुरा दैवप्रमाणम् । श्रुतवामसि यद्भ्रातृश्री निगदतः गृणु ।
 ब्रह्मचर्यविरोधेन भविता कुम्भारूढः । पोष्यते भविता राज्ञेर्जिहोवैर्यममस्वितः ।
 ततस्ते कुलनाशार्थमहं मां समुपागतः । पिकीर्षन् कुशिकोऽप्येदं मन्दिधुः कुमन्तव ।
 ततोऽहमागम्य परे त्वामबोधं महोपते । नियमं कश्चिदागच्छे गृह्युपा क्रियतामिति ।
 म च ते दुष्कृतं किञ्चिदहमाभादयं गृहे । तेन जीवसि राजर्षे न भवेयात्स्वमन्यया ।
 एवं दुहिं प्रमाणाप्य दिवसानेकविंशतिं । श्रोतोऽसि यदि मां कश्चिद्विधायेदिति पार्थिव ।
 यदा त्वया सभाष्येण सत्ततो ॥ प्रेषाधितः । अहमदेव ते प्रीतोऽमवा राजसत्तम ।

उत्थाय चास्मि निष्कान्तो यदि मां त्वं महोपते । पूर्य कथाव्यग्रोऽपि श्रेयं त्वामिति प्रभो ।
 अन्तर्हितः पुनर्वास्मि पुनरेव च ते रटहे । योगमायाय संभूतो दिव्याने कविर्गतिः ।
 क्षुधितो ममसुखेयाः दमदेति नराधिप । एवं बुद्धिं समायाय कर्षितो वा क्षुभाभया ।
 न च तेऽभूत् सुसुप्तेऽपि मयुर्धनमि पार्थिव । समार्थस्य नरश्रेष्ठ तेन ते प्रीतिमन्त्रं ।
 भोजनञ्च समानाथ यत्तदा दीपितं मया । क्रुध्येया यदि मासुथोदिनि तन्मर्षितञ्च मे ।
 ततोऽहं रथमारुह्य त्वामवाचं नराधिप । सभायां मां वहस्विति तच्च त्वं छतवांशया ।
 अविश्रब्धो नरपते प्रीतोऽहञ्चापि तेन ह । धनोत्सर्गोऽपि च क्षणे न त्वां क्रोधा प्रधर्येत् ।
 ततः प्रीतेन ते राजन् पुनरेतत् कथं तव । समार्थस्य वनं भूयसादिद्धि मनजाधिप ।
 प्रीत्यर्थं तव चैतन्मे स्वर्गमन्दर्गं कृतं । यत्ते वनेऽस्मिन्नृते दृष्टं दिव्यं निदर्शनं ।
 स्वर्गोद्देशस्तथा राजन् मन्त्रयोगेण पार्थिव । मुहूर्तमनुभूतोऽभौ समार्थस्य नृपोत्तम ।
 निदर्शनार्थं ततो धर्मस्य च नराधिप । तच्च दामोत् स्पृष्ट्वा राजंश्चक्षुषि विदितं मया ।
 ब्राह्मण्यं काङ्क्षमे हित्वं तपस्य पृथिवीपते । श्वमस्य नरेन्द्रत्वं देवेन्द्रत्वं नराधिर ।
 श्वमेतद्यथाय त्वं ब्राह्मणं तात दुर्बलं । ब्राह्मणे सति चरित्वं चरित्वं च तपस्विता ।
 भविष्यत्येव ते कामं कौशिकात् कौशिको द्विज । ततोऽयं पुरुषं तुभ्यं ब्राह्मण्यं गमिष्यति ।
 वंशो पार्थिवश्रेष्ठ भृगुणामिव तेजसा । पौलस्त्यो भविता विप्रत्वग्नौ पावककुनि ।
 यः सदैवमनुयाणं भयमुत्पादयिष्यति । चक्षुषामिव लोकानां मयमेतद्भुविमि ते ।
 वरं रटहाण राजर्षे यस्मै मममि वर्तते । तोषायाचां गमियासि पुरा कामोऽभिवर्त्तते ।
 ॥ कुशिक उवाच ॥ एष एव वरो मेऽयं यस्त्वं प्रीतो महामुने । भवत्वेनत् ययाय त्वं भवेत् पौलोत्तमानघ ।
 ब्राह्मण्यं मे कुलस्थानु भगवत्प्रेष मे वरः । पुनर्वाख्यातुमिच्छामि भगवन् बिलारेण वै ।
 अयमेवति विप्रत्वं कुलं मे भृगुनन्दम । कदाचैव भविता वन्मुभं कदापि सद्यत ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अथवनकुशिकधर्वादे पञ्चपद्याध्यायः ॥ ५५ ॥
 ॥ अथवन उवाच ॥ अवश्यं कथनीयं मे तस्मैत्वरपुङ्गव । यदर्थं त्वत्समुत्कृष्टं संप्राप्तौ मनजाधिप ।
 भृगुणो चक्षुषा याव्या मित्यमेतज्जनाधिप । ते च भेदं गमिष्यन्ति देवयुक्तेन हेतुना ।
 चक्षुष्याय भृगून् सर्वान् यथिष्यन्ति नराधिप । आगर्भादनुकृतान्तो देवदण्डनिरोडिताः ।
 तत उत्पत्यतेऽस्माकं कुलगोचरिवह्निः । ऊर्ध्वा माम् महतिजा अवनः कंसमथुति ।
 मन्त्रैलोक्यविनाशाय कोपाग्निं जनयिष्यति । मही संपर्यतवर्णां च कश्चिन्मि भस्मभान् ।
 कश्चित् कालन्तु वज्रिघ्नः स एव शंसिष्यति । समुद्रे वडवावत्ते प्रचिप्य मुनिवत्तम ।
 पुत्र तस्य महाराज चक्षुषीं भृगुनन्दनं । साक्षात् छतत्रो धनुर्वेदं समुपस्थास्यतेऽनघ ।
 चक्षुष्याणामभावाय देवयुक्तेन हेतुना । स तुभ्यं प्रतिशब्देनैव पुत्रं संकामयिष्यति ।
 समद्वै महामागे तपसा भावितात्मनि । स ज्ञापि ब्रह्मशार्दूलस्य वेदं धारयिष्यति ।

कुलात्तु तव धर्मात्मानं कन्या सोऽधिगमिष्यति । उद्भावनायै भवेत्तु वशस्य भरतर्षभ ।

गाधेदुहितरं प्राप्य पौत्रो तव महातप । ब्राह्मणं च त्रधर्माणं पुत्रमुत्पादयिष्यति ।

चक्षिष्य विप्रकर्षाणं दृष्टव्यं तिमिबोजसा । विद्यामित्रं तव कुले गाधे पुत्रं सुधाश्लिङ्गम् । ११५

तपसा महता युक्तं प्रदास्यति महायुगे । स्त्रियौ तु कारणं तव परिवर्त्ते भविष्यत ।

पितामहनिधोगादैर् नान्यथैतद्भवति । इतो ये पुह्ये तुभ्यं ब्राह्मणत्वमुपैष्यति ।

भविता त्वच्च सम्बन्धी भृगूणां भवितात्मना ।

॥ भीम उवाच ॥ कुशिकस्तु मुनेर्बोध्यं च्यवनस्य महात्मन । श्रुत्वा हृष्टोऽभवद्भ्राजा वाक्यं ह्येदमुवाच ह ।

एवमस्त्विति धर्मात्मा तदा । भरतं वत्तम । च्यवनस्तु महतिजा पुनरेव नराधिप । ११६

वरार्थं ह्येदया मास तमुवाच स पार्ययं । वाढमेव करिष्यामि कामं तत्ता महासुनि ।

अद्भुतं कुलं मेऽस्तु धर्मं चास्य ममे । भवेत् । एवमुक्तस्तथेत्येव प्रत्युक्ता च्यवनो मुनिः ।

अभ्यनुशाय नृपतिं तोर्ययाच । यद्यौ तदा । एतत्ते कथितं सर्वमग्नेवेण मया नृप ।

भृगूणां कुशिकानाञ्च अभिषमन्धकारण । यथोक्तमृषिणा चापि तदा तदभवन्मूर ।

जन्म रामस्य च मुनेर्विष्णोर्मिच्छा चैव हि ।

इति श्रीमद्वाभारते अनुशासनपर्वणि श्रुतश्रामनिके पर्वणि कुशिकच्यवनवशादे पदपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ पुष्टिद्विर उवाच । मुक्षन्तीति निश्चयाच्च चिन्तयान पुन पुन । होना प रियंवधतै श्रीमद्भि शयिबीमिना ।

प्राप्य राज्यानि प्रतप्तो महौ जिला च भारत । कैटिष्ठं पुह्वानं हला परितये वितामह ।

का नु तासां वरस्त्रोणां समवस्था भविष्यति । या होना पतिभि पुत्रेनोतुलैर्भोहभिस्यता ।

यथ हि तान् कुक्षुन् हला ज्ञातींश्च सुहृदोऽपि वा । अवाक्शोर्षा पतिश्यामे नरके नात्र समय ।

शरीरं योक्तुमिच्छामि तपशोऽपि भारत । उपदिष्टमिहैच्छामि तत्त्वतोऽहं विज्ञास्यते । ११७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुष्टिद्विरस्य तदाक्य श्रुत्वा भीमो महामना । परीक्ष्य निपुणं युद्धा पुष्टिद्विरमभाषत ।

दहस्यमहुतचैव दृष्टुं वक्ष्यामि यत्प्राप्य । या मति प्राप्यते येन प्रेक्षाभावे विज्ञास्यते ।

तपसा प्राप्यते स्वर्गस्तपसा प्राप्यते यथा । आयुःप्रकर्षो भोगाश्च सन्ध्या तपसा विभे ।

ज्ञानविज्ञानमाराग्य रूपं सत्यतथैव च । सौभाग्यं चैव तपसा प्राप्यते भरतर्षभ ।

धनं प्राप्नोति तपसा मौनेनाज्ञा प्रयच्छति । उपभोगस्तु दानेन वज्रवर्षेण जीवित । ११८

अहिमाया फलं ह्यदोवाया जैव वै कुले । फलमूलाग्निना राज्यं स्वर्गं पर्याग्निना भवेत् ।

पयोभक्षो दिव याति दानेन द्रविणाधिक । गुरुयुयूययाऽपि चा नित्यश्राद्धेन सन्तति ।

गवाक्ष्यं शाकदीपाभि स्वर्गमाहुस्तृणाग्निना । स्त्रियस्त्रियवयं स्त्राला वायु पीला कतु नभेत ।

नित्यस्रग्धी भवेदहं सत्ये तु दे जपन् दिव । मय साधयतो राज्यं नाकशृगमनाशके ।

श्रय्यामनानि दानानि योगयुक्ते नपेधने । अग्निं यजे नित्यं ब्रह्मलोके महीयते । ११९

स्यष्टिने प्रथमनाभा शृष्टाणि ग्रथनानि च । योगवत्कस्योपार्थिर्वासाभरणानि च ।

रसानां प्रतिषेधारात् सौभाग्यमिह विन्दति । अमिषप्रतिषेधारात् प्रजास्थायिभ्यो भवेत् ।
उदवासं वसेद्यस्तु स नाकाधिपतिर्भवेत् । सत्यवादी नरश्रेष्ठ देवतैः सह मोदते ।

२) कीर्तिर्भवति दानेन तयारोग्यमहिंसया । द्विजशुश्रूषया राज्यं दिजलद्यापि पुष्कलं ।
पानीयस्य प्रदानेन कीर्तिर्भवति श्रायते । अजस्रं तु प्रदानेन वृक्ष्यते कामभोगतः ।
शान्तदः सर्वभूतानां सर्वशोकैर्निमुच्यते । देवशुश्रूषया राज्यं दिव्यं रूपं नियच्छति ।
दीर्घलोकप्रदानेन चक्षुषान् भवते नरः । प्रेक्षणीयप्रदानेन सति मेधाश्च विन्दति ।
गन्धमास्थप्रदानेन कीर्तिर्भवति पुष्कला । केशग्रन्थु धारयतामग्रा भवति सन्ततिः ।
उपवासश्च दीक्षाश्च अभिकेसश्च पायिब । कला द्वादशवर्षाणि वीरस्थानादिमिथ्यते ।
दावीदासलङ्कारान् चैवाणि च गृहाणि च । ब्रह्मदेयान् पुनां दत्त्वा प्राप्नोति मनुगर्भम् ॥ १५०

कर्तुमिष्टोपवासैश्च त्रिदिवं याति भारत । सप्ततैश्च शिवं ज्ञानं फलपुष्पप्रदी नरः ।
सुवर्णैश्चैव विराजितानां गवां सहस्रस्य नरः प्रदानात् । प्राप्नोति पुण्यं दिवि देवलोकमित्येवमाहर्दिवि देवधेयाः ।
प्रयच्छते यः कपिलां सवत्सां कंक्षोपदेहां कलकापट्टश्री । तैस्तेर्गुणैः कामदुह इत्य भूत्वा नरं प्रदातारमुपैति सा गौः ।
धावन्ति रोमाणि भवन्ति धेन्वासावित् कानं प्राप्य स गोप्रदानात् । पुत्राश्च पौत्राश्च कुलस्य सर्वमासप्तमं तारयते परच ।
सदविषां काश्चनचाष्टश्री कांक्षोपदेहां द्रविणेन्तरोर्यः । चेदुःखितो ददति द्विजस्य लोका वसुधा मुनता भवति ॥ १५१

स्ववर्त्मभिर्मानवैर्बन्धितैर्दत्तो नाश्वकारे नरके पतन् । महाहर्षे नौरिव वायुयुक्ता दानं गवां तारयते परच ।
यो ब्रह्मदेयान् ददाति कन्यां भूमिप्रदानैश्च कुरीति विप्रे । ददाति चाश्वं विधिवच्च यय स लोकमाप्नोति पुनरदस्य ।
नैवेदिकं सर्वगुणोपपन्नं ददाति वै यस्तु नरो द्विजस्य । स्वाध्यायचरित्रगुणान्विताय तस्यापि लोका लुह्युत्तरपु ।
धूर्ध्रप्रदानेन गवां तथा वै लोकानवाप्नोति नरो वसुधा । स्वर्गाय चाजस्रं चिरस्यदानं ततो विमिश्रितं कनकप्रदानं ।
कृचप्रदानेन गृहं वरिष्ठं धानं तयोपानहर्षप्रदानं । वस्त्रप्रदानेन फले सुखं गन्धप्रदानात् मुरभिर्नरः स्यात् ॥ १५२

पुष्पापगं वाऽय फलोपगं वा । यः पादपं स्याद्वयते द्विजस्य । स स्त्रीसमृद्धिं वज्ररत्नपूर्णं सभक्त्यपन्नोपगतं गृहस्य ।
भक्ष्यान्नपानीयवस्त्रप्रदाता सन्धानं समाप्नोति रसान् प्रकाशं । प्रतिश्रयश्चादानवशेप्रदाता प्राप्नोति तान्येव न संशयोऽत्र ।
जगभूषणान्यनुलेपनानि घनानि सास्त्रानि च मानवा यः । दद्याद्द्विजैः स भवेदरेगलयाभिरुपय नरेन्द्र लोके ।
वीजैश्च शून्त्यं शयनेतपेत् दद्याद्गृहं यः पुण्ड्रभिरामं वज्ररत्नपूर्णं सभक्त्यपिठानवरं स राजन् ।
सुगन्धचित्रास्त्रोपधानं दद्यात्तरो यः शयनं द्विजस्य । रूपाश्वितो पचवती मनोज्ञां भाव्यामयज्ञोपगतां सभेत् सः ॥ १५३

पित महस्थानवरो वीरशायो भवेन्नरः । नाधिकं विद्यते यस्मादित्याहुः परमर्षयः ।
॥ वैश्रयायन उवाच ॥ तस्य तदचनं श्रुत्वा श्रोतात्मा कुहनन्दनः । नाश्वनेऽरोचयदाशं वीरमार्गमिकाङ्गया ।
ततो युधिष्ठिरः प्राह पाण्डवान् पृष्ट्वर्षभ । पितामहस्य यदाक्यं तदो गेचलितं प्रभुः ।
ततस्तु पाण्डवाः सर्वे द्रौपदी च ययस्त्रिनो । युधिष्ठिरस्य तदाक्यं वाढमियभ्युपजयन् ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपूर्वर्षि अनुशासनिके पर्वणि दानधर्माधिक्येन सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आरामाणां तडागानां यत् फलं कुहपुत्रवत् तदहं श्रोतुमिच्छामि ततोऽयं भरतर्षभ ॥ १५४

॥ भीम उवाच ॥ मुमदंशं बलवती विधा धातुविभूषिता । उपेता सर्वभूतैश्च श्रेष्ठ भूमिरिहोच्यते ।

तस्याः चेष्टविशेषाश्च तडागानाञ्च यन्मनः । आदृक्कानि च सर्वानि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वञ्च ।

तडागानाञ्च वक्ष्यामि कृतानाञ्चापि ये गुणाः । विषु लोकेषु सर्वत्र पूजनीयस्तडागवान् ।

अथवा भिवमदनं सैव मिथविदर्शनं । कीर्त्तिषश्च मनं श्रेष्ठं तडागानां निवेशनम् ।

धर्मस्थायस्य कामस्य फलमाहर्षमनोपिणः । तडागं मुहूर्तं देहे चेत्येकं न इत्यर्थः ।

१८०४

चतुर्विधाणां भूतानां तडागमुपलक्षयेत् । तडागानि च सर्वानि दिग्गानि शिशुमुत्तमम् ।

देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरोरगराक्षसाः । श्वावराणि च भूतानि ममयन्ति जलाशयम् ।

तस्मात्तानि प्रवक्ष्यामि तडागे ये गुणाः कृताः । या च तत्र फलावाप्तिर्धर्मिभिः समुदाहृताः ।

वर्षाकाले तडागे तु मलिनं यद्य तिष्ठति । अग्निदोषफलं तस्य फलमाहर्षमनोपिणः ।

शरत्काले तु मलिनं तडागे यद्य तिष्ठति । गोसहस्रस्य सम्प्रेत्य सभते फलमुत्तमम् ।

१८०५

हेमन्तकाले मलिनं तडागे यद्य तिष्ठति । स वै बहुमूर्धन्यस्य च मलं सभते फलम् ।

यस्य वै शिशिरे काले तडागे मलिनं भवेत् । तस्याग्निदोषस्य फलमाहर्षमनोपिणः ।

तडागं मुहूर्तं यद्य वर्षसौ तु महाशयम् । अतिराजस्य यज्ञस्य फलं स समुपायुते ।

निदाघकाले पानीयं तडागे यद्य तिष्ठति । वाग्निमेव फलं तस्य फलं वै मुनयो विदुः ।

स कुलं तारयेत् सर्वं यद्य खाते जलाशये । गावः पितृनि मलिनं साधुश्च मराः सदा ।

१८०६

तडागे यद्य गावस्तु पिबन्ति हविता जलम् । नृगपक्षिमनुष्याश्च सौम्यैर्धर्मफलं सभते ।

यत् पिबन्ति फलं तत्र स्वायम्भो विश्वमस्ति च । तडागदस्य तत् सर्वं प्रेयान्तर्यामि कल्पते ।

दुर्लभं मलितं तात विवेकेण परच वै । पानीयस्य प्रदानेन प्रीतिर्भवति मायते ।

तिलान् ददत पानीय दीपान् ददत जायत । आतिथिः सद्य मोदध्वमेतत् प्रेत्य पुदुर्लभम् ।

सर्वदा नैर्गुणतरं सर्वदा नैर्भिर्गुण्यते । पानीये नरशार्दूलतस्माद्वातयमेव हि ।

१८०७

एवमेतत्तडागस्य कीर्त्तिमं फलमुत्तमम् । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृत्ताशामवरोपणम् ।

श्वावराणाञ्च भूतानां जातयः पदं प्रकीर्त्तिताः । हस्तगुल्मलतावल्गुल्लङ्घारालुपजातयः ।

यता जात्यस्तु दृष्टाणो तेषां रोपे गुणास्त्रिभे । कीर्त्तिश्च मानुषे लोके श्रेष्ठः सैव फलं शुभम् ।

सभते नाम लोके च पिबन्मिथ महीयते । देवलोके गतस्यापि ज्ञातः तस्य न मरति ।

अतीतानागने चोमे पितृवन्ने च भारत । तारयेद्दुर्लभो च तस्माद्वाञ्छ रोपयेत् ।

१८०८

तस्य पुत्रा भवन्त्येते पादपा नात्र संशयः । परलोकगतः स्वर्गलोकश्चाग्नेति शोऽप्ययानः ।

पुत्रैः सुरगणान् दृष्ट्वा फलैश्चापि तथा पिबन् । कायया चातिदिवे सातः पूजयन्ति महीरुहाः ।

किन्नरोरगराक्षसि देवगन्धर्वमानवाः । तथा च पिण्डाश्चैव संश्रयन्ति महीरुहान् ।

पुष्पिताः फलवन्तश्च तपैर्यन्तीश्च मानवान् । दृष्ट्वा पुत्रवद्वृत्तासारयन्ति परच तु ।

तस्मात्तडागे तद्वत् रोषाः श्रेयोर्यिना सदा । पुत्रवत् परिपाख्याय पुत्राश्चैव धर्मात् सदा ।

१८०९

तडागद्वारपी दृष्टयश्च यो दिवः । एते स्म महीयन्ते ये चान्ये सूर्यवादिनः ।
तस्मात्तडागं कुर्वन् आरामंश्चैव रोपयेत् । यत्रैव विविधैर्भैः सत्यं सततं वदेत् ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यानोमानि वदित्वैवां दानानि परिचरते । तेषां विप्रिष्टे किं दानं मतन्ते कुहपुङ्गव ।
कौतूहलं हि परमं तव मे विद्यते प्रभो । दातारं दत्तमन्वेति यद्दानं तत् प्रचक्ष मे ।
॥ भीष्म उवाच ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो व्यसने चाप्यनुग्रहः । यथाभिलषितं दद्यात्पितायाभियाचते ।
दत्तं मन्येत यद्वा, तद्दानं श्रेष्ठमुच्यते । दत्तं दातारमन्वेति यद्दानं भरतर्षभ ।
हिरण्यदानं गोदानं धृष्टिगोदानमेव च । एतानि वै पवित्राणि तारयन्त्यपि दुष्कृतं ।
एतानि पुरुषव्याघ्र साधुभ्यो देहि नित्यदा । दानानि हि भर-पापाभ्योऽप्यपि न संशयः ।
यद्यद्विष्टतमं लोके यथास्य ददितं गृहे । तत्तद्गुणवत् देयं तदेवाच्यमिच्छता ।
प्रियाणि क्लृप्ते नित्यं प्रियदः प्रियकृतया । प्रियो भवति भूतानामिह चैव परं च ।
याचमानमभीमानादनामकमकिञ्चनं । यो नाश्नति यथाशक्ति स गृहलो युधिष्ठिर ।
अमित्रमपि चेद्दोषं शरणैषिणमागतं । व्यसने योऽनुमृष्ट इति स वै पुरुषसक्तः ।
हृष्याय कृतविद्याय वृत्तिशोणाय कीदृते । अपह्न्यात्तु यु-यसु न त्रेण पुनर्यः समः ।
क्रियानिधमागन् साधून् पुनर्ददौ च कर्षितान् । अयाचमानान् कौन्तेय सर्वेषां यैर्निर्मल्ययेत् ।
आश्रितं ये न देवे पुन च मर्त्येषु कुर्वते । अहन्ते नित्यसन्तुष्टास्तथा स्त्रेष्वापञ्चोत्तिनः ।
आशीविषसमेभ्यश्च तेषां रक्षस्व भारत । तान्मुक्तपणिनाश्च तथर्लिश्वरेऽन्तमान् ।
कृतैरावस्यैर्नित्यं श्रेष्ठैः सपरिच्छदैः । निमग्नयेयाः कौरव्य सर्वकामसुखावहैः ।
इति ते प्रतिगच्छीयुः । अह्नापूतं युधिष्ठिर । कार्यमित्येव मनानां धार्मिकताः पुण्यकर्मिणः ।
विद्याज्ञाता व्रतज्ञाता ये व्यपामित्यजोविनः । गूढस्त्राध्यायतपसा ब्राह्मणा संश्रितव्रताः ।
तेषु शूद्रेषु दानेषु खदारपरितोविषु । यत् करिष्यसि कञ्चाणं तस्मै लोके सुवाक्यते ।
धर्माभिर्धैर्यं सुजितं मायंप्रातुर्दिजातिना । तथा दत्तं दिजातिभ्यो भवत्ययं घनात्मसु ।
इय ते वितते । यज्ञं अह्नापूतं सदविषः । विप्रिष्टः सर्वयज्ञेभ्यो ददतस्मात् वृत्ततां ।
निवापादानसलिनस्तान् श्रेष्ठेषु युधिष्ठिर । श्वसन् पूजयंश्चैव तेभ्योऽनृष्यं शिर्यच्छति ।
य एव नैव कुपन्ते न-सुमर्त्या ह्येष्वपि । त एव नः पूज्यतमा ये चापि प्रियवादिनः ।
एतेन वज्रमन्यन्ते न प्रवर्त्तन्ति चापरे । पुनरवत् परिपाल्यासि नमस्तेभ्यस्तयोर्भयैः ।
श्विकुपुरोहिताचार्या मृदुव्रजधरा हि ते । क्षात्रेणापि हि संसृष्टं तेजः प्राप्यन्ति वै दिजे ।
अस्ति मे बलवानस्मि राजाऽस्मिन् युधिष्ठिर । ब्राह्मणान् मां सः पर्यश्रोत्रांशोभिरग्रेणेन च ।
यथैर्भाष्यं यथायथं वित्तमस्ति तवानघ । तेन ते ब्राह्मणाः पूज्याः स्वधर्ममनुतिष्ठताः ।
नमस्कार्यास्तथाविधा वृत्तमाना ययातयं । यथासुखं यथासुः नलं नु त्वयि पुनरवत् ।

को ह्यवयवप्रसादानां सुहृदामन्यतोषिणो । वृत्तिमर्हत्यवचेतु तदन्यं कुर्वसत्तम । ११
 यथा पत्याश्रयो धर्म्यं स्त्रीणां लोके सनातन । सदैव सा गतिर्मान्या तस्याऽस्माकं दिजातय ।
 यदि नो ब्राह्मणास्नात सन्त्यजेयुरर्पूजिता । पश्यन्तो दाहणं कर्मां यतत चक्षिये स्थित । १२
 श्रवदानामयज्ञानामलोकानामवृत्तिना । कस्त्रेवां जीवितेनार्थसं विना ब्राह्मणाश्रयं ।
 अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाधर्म्यं सनातन । राजन्यो ब्राह्मणान् राजन् पुरा परिचचार ह । १३
 वैश्या राजन्यमित्येव शूद्रो वैश्यमिति युति । दूराच्छूद्रेणोपचर्यो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् । १४
 ससृश्य परिचर्येतु वैश्येन चक्षियेण च । मृदुभावात् सत्यग्रीवान् सत्यधर्मानुपालनान् ।
 आशीविधानिव कुड्मालानुपाचरत द्विजान् । अपरेषां परेषाञ्च परेऽवस्थापि ये परे । १५
 चक्षियाणां प्रतपतां तेजसा च बलेन च । ब्राह्मणैरेव शान्त्यन्ति तैर्जासि च तपसि च ।
 न मे पिता प्रियतरो न त्वं तात तया प्रिय । न मे पितुः पिता राजश्च चात्मा न च जीवितं ।
 त्वत्सखे मे प्रियतर इष्टिया नार्हति कश्चन । त्वत्तोऽपि मे प्रियतरा ब्राह्मणा भरतर्षभ । १६
 त्रयोमि सत्यमेतच्च धृष्ट्याऽहं पाण्डुनन्दन । तेनैवत्येन तच्छ्रेय लोकान् यत्र च शान्तम् ।
 पश्येयश्च ततां लोकान् शूचीन् ब्रह्मपुरस्कृतान् । तत्र मे तात गन्तव्यमज्ञाय च चिराय च ।
 सोऽहमेतादृशास्त्रेकान् दृष्ट्वा भरतसख्यम् । यन्मे कृतं ब्राह्मणेषु न तथ्ये तेन पार्थिव ।
 इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पञ्चविंशति दानधर्मकथने जनपट्टोऽध्याय ॥ ५६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यौ च स्नाता चरन्तेनापपन्नौ यौ विद्यया सद्गुणैर्भर्तृना च । ताम्भ्यां दानं कतमस्मै विशिष्टमयाच
 मानाय च याचते च ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रेयो मे याचतं पार्थ दानमाङ्गरयाचते । अर्हन्तमे वै धृतिमान् कृपणादधृतात्मनः । १
 चक्षियो रक्षधृतिश्रीश्चाष्टोऽभयर्षणाधृति । ब्राह्मणो हृतिमान् विद्वान् देवान् प्रीणति तुष्टिमान् ।
 याच्यमाङ्गरोमस्य अभिहासञ्च भारत । उद्वेजयन्ति याचन्ति यदा भूतानि दम्बवत् ।
 क्षियन्ते याचमानो वै न जातु क्षियन्ते ददतु । ददतु मञ्जीवयत्येनमात्मानञ्च युधिष्ठिर ।
 आनृण्य परो धर्मो याचते यतः प्रदीयते । अयाचत सोऽदमानान् सर्वोपार्थमिममन्तयेत् ।
 यः वै तादृशां राक्षान् व्यभयुक्ते दिजोत्तमा । भस्मच्छान्निवाद्योत्थानं कुड्योयास्त प्रयत्नत । २
 तस्या दीपमानासो दह्येयुः प्रियविमपि । अपूज्यमाना कौरव्य पूजार्हास्त तथाविधा ।
 पूज्या हि ज्ञानविज्ञानतपोयोगमन्विता । तेभ्य पूजा प्रयुज्यीया ब्राह्मणेभ्य परन्तप ।
 ददद्भविधान् दायानुपागच्छन्त्याचता । यद्विद्वानि सुकृते शायप्रातर्भवेत् फल ।
 विधावेदमतवति तद्दानफलमुच्यते । विधावेदमतस्तान्तरथपाश्र्वजोविन ।
 गूढस्वाध्यायतपसा ब्राह्मणान् यज्ञितव्रतान् । कृतैरावधैर्हृदैः सप्रेमैः सपरिच्छदैः । ३
 निमन्दयेद्या कौन्तेय कामैशान्यैर्दिजोत्तमान् । अपि ते प्रतिगृह्येयुः शृङ्गेरौप्य युधिष्ठिर ।
 कर्त्तव्यमित्येव मन्वाना धर्मज्ञा स्वस्वदर्शिन । अपि ते ब्राह्मणा मुक्ता गता सोऽङ्गराण्यङ्गहान् ।

येषां दाराः प्रतीवन्ते पञ्चन्यसि कर्षकाः । अजानि प्रातः सवनं नियतो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्राह्मणास्मात् भुञ्जानास्त्रितामिं शीषयन्मुत । मथ्यन्दिने ते सवनं ददत्स्मात् वर्त्ततां ।
 गोहिरण्यानि वासंसि तेनेद्भूः शीयता तव । ततोयं सवनं ते वै वैश्वदेवं युधिष्ठिर ।
 संहवेभ्यः पितृभ्यश्च विप्रभ्यश्च प्रयच्छति । अहिमाः स्रज्जन्मतेभ्यः संविभागाश्च भागशः ।
 दमस्यागो धृतिः सत्यं भवत्यवभयायते । एष ते विततो यज्ञः अह्नोपूतः स्रदक्षिणः ।
 विष्टिष्टः सन्वेयज्ञानो नित्यं तात प्रवर्त्ततां ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पठिते मोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानं यज्ञकर्मो चेह किंस्ति प्रेत्य महाफलं । कस्य व्यापः फलं प्रोक्तं कोदृग्भ्यः कार्यं कदा ।
 एतदिच्छामि विज्ञातुं यथातथ्येन भारत । विदन् जिज्ञोसमानाय दानधर्मज्ञं प्रच्छ मे ।
 अन्तर्ब्रह्मस्य यद्दत्तं अह्नया चानृशंस्यतः । किंस्त्रिष्वैश्वर्यं तात तस्य ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ रौद्रं कर्षं लक्ष्यस्य सततं तात वर्त्तते । तस्य वैतानिकं कर्षं दानं वैश्वदेवपावेन ।
 न ते पापकृता राजा प्रतिगृह्णन्ति बाधकः । एतस्मात् कारणाद्यैर्जज्ञां प्राप्नोति वै ।
 अथचेत् प्रतिगृह्णीयुर्दद्याद्दरद्वयम् । अह्नामास्याय परमा पावनं क्षीतदुक्तमेव ।
 ब्राह्मणास्त्रिषण् द्रव्यैस्तो यज्ञे यतप्रतः । मैवान् साधून् वेदविदः शीनदत्ततपोजितान् ।
 यत्ते तेन करिष्यन्ति क्षां तेन भविष्यति । यज्ञान् बाधय साधुभ्यः स्वादयान् दक्षिणावतः ।
 ददुं दत्तं स न्यया आत्मानं दानकक्षेण । पूजयेत् साधयजूंस्तत्रैषो भवेद्यथा ।
 प्रजावती भरेद्याश्च ब्राह्मणान् स्वर्गकारिणः । प्रजावंक्षिन भवति यथा जनयिता तथा ।
 यावतः साधुधर्मान् वै सक्तः सन्निर्हयन्मुत । सर्वस्वैस्त्रिषु भर्त्तयां नरा ये यज्ञकारिणः ।
 समृद्धः सम्प्रयच्छ ॥ ब्राह्मणैर्यो युधिष्ठिर । धेनूरनडुहोऽश्वानि च्च वंशोऽयुषानहौ ।
 श्वानि यजमानेभ्यस्तथाऽश्वानि च भारत । अथश्वानि च यानानि वेगशानि शयनानि च ।
 एते देवा युष्टिमनो लघूपायाश्च भारत । अजगुर्षाश्च विद्राव्यः ब्राह्मणान् हन्ति कथितान् ।
 लपच्छस्त्रं प्रकाशं वा दृष्ट्वा तावन् प्रतिपालयेत् । राजसूयाय मेधाया श्रेयस्तत् च क्षियान् प्रति ।
 एवं पापैर्बिन्निर्मुक्तस्त्वं पूतः स्वर्गमासेषि । संचायिष्या पुनः केषं यद्भ्रातृ पालयिष्यसि ।
 तेन त्वं ब्रह्मभूयलमवाप्सिषि धर्मानि च । आत्मानश्च परियाश्च हन्ति संरक्ष भारत ।
 पुनर्वचोपि भूत्यान् खान् प्रजाश्च परिपालय । योगः समस्त ते नित्यं ब्राह्मणैश्च भारत ।
 तदर्थं जीविते तेऽन्म मा तेभ्योऽप्रतिपालने । अनयो ब्राह्मणैश्च यद्विद्वन्निश्चया महान् ।
 श्रिया क्षमिच्छे संवोषा दपेयसंभवाचयेत् । ब्राह्मणेषु प्रमुट्टेषु धर्मो विप्रणुज्ज्वल ।
 धर्मप्रणामे भूतानामभावाः स्वात् संशयः । योरविभ्यः संप्रदाय राजा रौद्रं विलुप्यति ।
 यज्ञे राष्ट्राहून् तेषां दानयध्वमिति ब्रुवन् । यथादाय तदाज्जप्तं भूते दत्तं सुदारणं ।
 यजेद्राजा न तं यज्ञं प्रदत्तयेत्सा साधवः । यपोदिताः सुसृष्टाः सि ददत्यनूजितः ।

तादृशनाभुपायेन यद्व्यं नोद्यमाहते । यदा परिनिवेते निहितो वै यथाविधि ।

तदा राजा महायज्ञेयमेतं वृद्धदक्षिणः । वृद्धबालधने रक्ष्यमन्त्रस्य रूपस्य च ।

न खातपूर्वं कुर्वीत न वदन्ती धनं हरेत् । छतं छपणदृत्तं हि राष्ट्रं सन्ति नृपत्रियं ।

दद्याच्च महतो भोगान् क्षुद्रयं प्रणुदक्षताः । येषां स्वादूनि भोज्यानि सन्नेवेष्टानि बालकाः ।

माश्रन्ति विधिवन्तानि किन्तु पापतरं ततः । यदि ते तादृशे राष्ट्रं विद्वान् भीदेत्सुधा दिग् ।

भूषयत्याह गच्छयाः कृत्वा पापनिवोत्तमः । धिक् तस्य जीवितं राज्ञो राष्ट्रं यस्यावभोदति ।

दिजेऽन्यो वा मनुष्योऽपि शिविराह वशे यया । यस्य स्य विषये राज्ञः स्वातन्त्र्यं योदति सुधा ।

अट्टद्विमेति तद्राष्ट्रं विन्दते सहराजकं । कोमन्या यस्य न राष्ट्रद्विपत्ये तरसा क्षियः ।

कोमरा पतिपुत्राणां मृतोऽसौ न च जीवति । अर्द्धजनारं हतारं विशागारमनावकं ।

ते वै राजकुलं हन्यः प्रजाः सञ्ज्ञा निर्घणं । अर्द्धे वा रक्षित्युक्ता यो न रक्षति भूमिपः ।

स महत्य निहन्तव्यः श्वेव शोभाद आतुरः । पापं कुर्वन्ति यत् किञ्चित्प्रा राज्ञां सारविनाः ।

चतुर्थं तस्य पापस्य राजा विन्दति भारत । अयाजः सर्वमेवेति भूयोऽर्द्धमिति निरुपयः ।

चतुर्थं मतमस्माकं मनोऽशुबलप्राप्तये । प्रभो वा यस्य कुर्वन्ति प्रजा राज्ञां सुरविताः ।

चतुर्थं तस्य पुण्यस्य राजा वाप्नोति भारत । जीवन्तं तानुजीवन्तु प्रजाः सन्ता सुधिद्विर ।

पञ्चममिव भूतानि महादूतमिमांशजः । कुवेरमिव रक्षांसि प्रतक्रतमिवामराः ।

शातयस्व नृजीवन्तु सुहृदस्य परमप ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अ नृशासनिक पर्वणि दानपर्वकथने एकपटोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ पु. धर्षि उवाच ॥ इदं द्यमदं देयमितीयं श्रुतिरादरात् । वृद्धदेयाश्च राजानः किञ्चिदानमनन्तम् ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रुतिदानानि मन्त्राणि पृथिवीदानमश्नते । अचला हवया भूमिर्दोष्मी कामानिवोत्तमान् ।

दोष्मी वाचां वि राजानि पश्यन्ती हि यवांसाया । भूमिदः सर्वमतेषु प्रायतोरधते समा ।

यावद्भूमेरापुरिह तावद्भूमिदः सधते । न भूमिदानादलोह परं किञ्चिदधिद्विर ।

अथर्व्यं प्रददुः सर्वं पृथिव्या इति नः श्रुतं । भूमिमेव ददुः सर्वं भूमिन्ते भञ्जते वनाः ।

स्वर्गलोकोऽप्यीयन्ति नरा इह परं च । भूमिमेवैव हादेवो दातारं कुरुते प्रिय ।

य एतां दक्षिणं दद्यादक्षरं राजमत्तम । पुनरेतं सम्प्राप्य मेवेत् स श्रियवोपतिः ।

यथा दानं तया भोग इति मे धर्मानिश्चयः । सयाम् वा तनुं महाद्विद्याश्च पृथिवीमिता ।

इत्येतन् चतुर्वन्तः वदन्ति परमां प्रिय । पुनति दत्ता पृथिवी दातारमिति शश्रम ।

अपि पापसमाचारं ब्रह्मप्रमपि जानते । श्वेव पापं ज्ञावयति श्वेव पापात् प्रमोचयन् ।

अपि पापकृता राज्ञा मतिरुहन्ति साधवः । पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनी जननी यया ।

नामास्थाः प्रियदत्तेति गच्छं दद्याः सनातनं । दानं वाऽप्यथ वादानं नामास्थाः प्रथमे प्रिय ।

य एतां विदुषे दद्यान् पृथिवीं पृथिवीपतिः । पृथिव्यामितिदिह स राजा राज्यमितां प्रजत ।

पुनश्चापि जनं प्राय राजवत्स्थानं श्रमयः । तस्मात् प्राप्यैव पृथिवीं दद्यात् विप्राय पार्थिवः ।

नाभूमिपतिना भूमिरधिष्ठेया कथञ्चन । न चापात्रेण वा याद्या दत्तदानेन वाचरेत् ।

ये चान्ये भूमिमिच्छन्त्यः कथंरेव न श्रमयः । यः साधोभूमिमादत्ते न भूमिं विन्दते तु सः ।

भूमिं दत्त्वा तु साधुभ्यो विन्दते भूमिमुत्तमां । प्रेत्य चेह च धर्मात्मा सम्प्राप्नोति महद्ययः ।

यस्य विप्रास्तु ग्रंथन्ति साधोभूमिं सदैव हि । न तस्य शत्रवो राजन् प्रशसन्ति वसुधरा ।

यत् किञ्चित् पश्यः पापं कुरुते वृत्तिकर्षितः । अपि गोचरमात्रेण भूमिदानेन मूयते ।

येऽपि सद्दीर्घकैश्वर्या राजानो रौद्रकक्षिणः । तेभ्यः पवित्रमाख्येय भूमिदानममुत्तमं ।

अथान्तरनिर्दिष्टं श्रम्यत् पुराणं मेनिरे जनाः । यो यजताम्यमेधेन दद्याद्वा साधवे महो ।

अपि चेत् सुहृत्तं हत्वा शस्त्रैश्चापि पण्डिताः । अशक्यमेकमेवैतद्भूमिदानममुत्तमं ।

सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिमुक्ता वसुनि च । सज्जमेतन्महाराज्ञो ददाति वसुधां ददत् ।

तपो यज्ञः श्रुतः शीलमलोभः सत्यसन्धता । शुद्धदेवतपूजा च एता वृत्तान्ति भूमिदः ।

भक्त्युत्तमैश्चैव युक्तास्त्यागानां रणे हताः । महालोकगताः सिद्धा नातिक्रामन्ति भूमिदः ।

यथा स्वपुत्रं जननो क्षीरेण भरते सदा । अनुगृह्णाति दातारं तथा सर्वैरवेषही ।

ननुनै किङ्करो दण्डशोभा वडिः सुदारुणः । पाराशु दारुणः पाशा गोपसपन्ति भूमिदः ।

पितृभ्यः पितृलोकस्थान् देवलोकस्थ देवताः । सन्तर्पयन्ति ज्ञानात्मा यो ददाति वसुधरा ।

हृष्याय श्रियमाणाय वृत्तिग्लानाय सोदते । भूमिं वृत्तिकरो दत्त्वा सवी भवति मानवः ।

यथा धावति गोन्मत्तं खवन्तो वस्त्रलापयः । एवमेव महाभाग भूमिभवति भूमिदः ।

फालकटो महो दत्त्वा सवीजा सफलामपि । उदीर्घं वापि शरणं तथा भवति कामदः ।

ब्राह्मणं वृत्तस्यत्रमाहिताग्निं श्रुचिभ्रतः नरः । प्रतिपाद्य महो न याति परमायदः ।

यथा चक्रमसो वृद्धिरहन्त्यहनि जायते । तथा भूमिदूनं दानं शक्यं शक्यं विवर्द्धते ।

अथ गाया भूमिगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः । याः श्रुत्वा जामदग्न्येन दत्त्वा भूः काश्यपाय वै ।

मानिवादत्तं मा दत्तं मां दत्त्वा मामवाप्स्यथ । अस्मिन्नास्मिन् परं चैव तदत्तं जायते पुनः ।

य इमां व्याहृतिं वेदं ब्राह्मणा वेदधीयताः । आदृत्य क्रियमाणस्य ब्रह्मभूय स गच्छति ।

कृत्यानामधिग्लानामरिष्टशमनं महत् । प्रायश्चित्तं महो दत्त्वा पुनर्नृत्यमयो दमः ।

पुनाति य इदं वेदं वेदवादं तथैव च । प्रकृतिः सज्जमेतानां भूमिभ्यश्चानुरो मता ।

अभिपिच्यैव नृपतिं श्रावयेद्दिनमागमं । यथा श्रुत्वा महो दद्यान्नादद्यात् साधुतय तो ।

योऽयं कृत्वा ब्राह्मणैश्च राजाधेयाण्यश्रमयः । राजा हि धर्मकुशलः प्रथमं भूतिलचयः ।

अथ येषामधर्मो राजा भवति नास्तिकः । न ते सुखं प्रवृत्तन्ति न सुखं प्राप्नुवन्ति च ।

सदा भवन्ति चादिप्राकृत्य दुःखस्तिर्नराः । योगवेत्ता हि सत्त्वो राष्टं नास्त्यविगन्ति तत् ।

अथ येषां पुनः प्रोक्षो राजा भवति धार्मिकः । सुखं ते प्रतिवृत्तन्ते सुमुखं प्रवृत्तन्ति च ।

तस्य राज्ञः शुभैरायै कर्मभिर्निर्दिता नरा । योगक्षेमेण वृक्षा च विवर्द्धन्ते स्वकर्मभिः ।
 स कुलीनः स वन्धुः स पुरुषः स च पुण्यवृत्तः । स दाता स च विक्रान्तो यो ददाति वसुध्वरं ।
 आदित्या इव दीप्यन्ते तिमिरा भुवि मानवाः । ददन्ति वसुधां स्त्रीता ये वेदविदुषि हिजे ।
 यथा शस्त्राणि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले । तथा कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानममार्जिताः ।
 आदित्या वरुणे विष्णुर्ब्रह्मा सोमो ऊताग्रजः । शूलपाणिश्च भगवान् प्रतिनन्दन्ति भूमिदं । ११०
 भूमौ जायन्ति पुरुषा भूमौ निष्ठा भ्रजन्ति च । चतुर्विधा हि लोकोऽयं योऽयं भूमिगुणात्मकः ।
 स्या माता पिता चैव जगतः पृथिवीपते । नानया सदृशं भूतं किञ्चिदस्ति जगदिष्यते ।
 अथाप्युद्गर्हन्तीमितिहासे पुरातनं । वृहस्पतेश्च संवादमिच्छश्च च युधिष्ठिर ।
 इष्ट्वा कृतश्रतेनाथ महता दक्षिणावता । मघवा वाग्विदां श्रेष्ठ पद्मच्छन्दं वृहस्पतिं ।
 ॥ मघवा उवाच ॥ भगवन् केनोदानेन स्वर्गलं सुखमेधते । यदस्यं महापंथं तद्वृद्धि वदताम्वर । १११
 ॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्तं स सुरेन्द्रेण ततो देवपुरोहितः । वृहस्पतिर्वृहत्तमा प्रत्युवाच शतक्रतुं ।
 ॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानञ्च उच्यते । दददेतास्महाप्राज्ञः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 न भूमिदानाद्देवेभ्यः परं किञ्चिदिति श्रेष्ठो । त्रिभिष्टमिनि मन्यामि यया प्राङ्मर्त्यनोविष ।
 ये शूरा निहता युद्धे स्वर्ग्यता रणमृच्छिनः । सर्वे ते विषुधश्रेष्ठ नातिकामन्ति भूमिदं । ११२
 भर्तुर्नि श्रेयसे युक्तास्त्याक्तात्मनो रणे हताः । प्रह्वलोकगता युक्ता नात्युक्तामन्ति भूमिदं ।
 पञ्चपूर्वा हि पुरुषा पञ्चैव वसुधाङ्गताः । एकादश ददद्भूमिं परिचातोह मानव ।
 रत्नोपकीर्णा वसुधा यो ददाति पुरेन्दर । समुक्तं सर्वकनुषे स्वर्गलोके महीयते ।
 मर्धं स्त्रीतां ददद्वाजन् सर्वकामगुणान्वितां । राजधिराजो भरति तद्धि दानमनुत्तमं ।
 सर्वकामममायुक्तं काश्रप्यो यं प्रयच्छति । सर्वभूतानि मन्यन्ते सा ददातीति वामव ।
 सर्वकामदुर्धा धेनु सर्वकामगुणान्वितां । ददाति यः सहस्राक्षं स्वर्गं याति समानव । ११३
 मधुमर्धं प्रवाशिष्य पथादधिवक्षाक्षया । सरितस्तपयन्तीह सुरेन्द्र वसुधाप्रदः ।
 भूमिं दानाश्रुपतिमुच्यते सर्वकिल्बिषात् । न हि भूमिप्रदानेन दानमन्यद्विशिष्यते ।
 ददाति यः समुद्राणां शयिवो शस्तमिच्छितं । तं जनाः कथयन्तीह यावद्भवति गौरियं ।
 पुण्यामृद्धिरसा भूमिं यो ददाति पुरेन्दर । न तस्य लोकाः चोद्यन्ते भूमिदानगुणान्विता ।
 सर्वदा पार्थिवेभ्यः मतत भूमिमिच्छता । भूद्वया विधिवत्कृत्वा पात्रे सुसमभ्योषुना । ११४
 अपि हता मर पापं भूमिं दत्त्वा दिजातये । समुत्पुजति तत् पापं कौशा लक्ष्मिचोरण ।
 सागरान् सरितः शैलान् कामनानि च सर्वशः । सर्वमेतन्नरः शक्र ददाति वसुधा ददन् ।
 तडागान्मुद्रपानानि शोतांसि च सरांसि च । खेहान् सर्व्वरगाद्यैव ददाति वसुधां ददन् ।
 आपधोर्ध्वं च समगा गगान् पुण्यफलान्विताम् । कामनोपसर्ग्येभ्यो ददाति वसुधा ददन् ।
 अदिष्टोमप्रदतिभिर्निष्ट्वा च स्वाश्रयदक्षिणे । न तत् फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदनुते । ११५

दाता दशानुग्रहाति दश चति तदा विपन् । पूर्वदत्ता हरन् भूमिं नरकायोपगच्छति ।
न ददाति प्रतिकृत्य दत्तापि च हरेत्तु यः । स बद्धो दारुणैः पापैश्चलते मृत्युमासनात् ।
आदितोमि सदा यश्च कृण्वति प्रियातिथिं । ये भजन्ति द्विप्रैष्ठे नैत्यसर्वन्ति ते यमं ।
ब्राह्मणैश्चनृणीभूतः पार्ष्णिः स्यात् पुरन्दर । इतरेषान्तु वर्णानां तारयेत् कृण्वन्लान् ।
नाच्छिन्नात्स्थितिं भूमिं पूरेण त्रिदशाधिप । ब्राह्मणस्य सुरश्रेष्ठ शमदत्तः कदाह्वनः ।
यथाशु पतितः तेषां दीनानामय सोदता । ब्राह्मणानां हने चेत्तु हन्यात्तिपुरुषं कुलं ।
भूमिपालं च्युते राष्ट्रायस्तु संस्थापयेत्तु यः । तस्य वाचः सखेसां नाकष्टे महीयते ।
इक्षुभिः सहिता भूमिं यवगोधूमशालिनी । गोश्ववाहनपूर्णा वा बाह्वीर्यादुपाजिता ।
निधिगता ददद्भूमिं सर्व्वरत्नपरिच्छदा । अचयान् लभते लोकान् भूमिसर्व्वं हि तस्य तत् ।
विधूय कलुषं सर्व्वं विरजाः सप्ततः सतां । लोके महीयते सङ्गिष्यो ददाति वपुस्वरां ।
यथाऽसु पतितः शक्र तैलविन्दुविधपति । तथा भूमिमतं दानं शस्ये शस्ये विवर्द्धते ।
ये रणायि महीपालाः शूराः समितिशोभनाः । बन्धुक्तेऽभिमुखाः शक्र प्रह्लासां ब्रजन्ति ते ।
मृत्युगीतपरा नार्य्यैः दिव्यमाख्यविभूषिताः । उपतिष्ठन्ति देवेभ्यः तथा भूमिप्रदं दिवि ।
मोदते च सर्व्वं स्वर्गं देवगन्धर्व्वपूजितः । यो ददाति महीं सख्यधिनेह दिगातये ।
शतमश्वरसयैव दिव्यमाख्यविभूषिताः । उपतिष्ठन्ति देवेभ्यः ब्रह्मलोकं धरामदं ।
उपतिष्ठन्ति पुष्यापि यदा भूमिप्रदं नरं । ब्रह्मभद्रास्यं कर्त्तुं वरायावरादानं ।
भूमिप्रदानान् पुष्यापि हिरण्यनिचयास्तथा । अद्या सदाऽप्रतिहता जयशब्दाः वसुनि च ।
भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर । हिरण्यपुष्यायैव यथः कुशकासनप्रादसाः ।
अमृतमस्रंवा भूमिं प्राप्तेति पुरुषो ददत् । नास्ति भूमिधर्मं दानं नास्ति मादधर्मो गुरुः ।
नास्ति सत्यधर्मो धर्मो नास्ति दानधर्मो निधिः । एतदाहिरस्यन्तु यत्वा वासवो वसुधासिमि ।
वसुवज्रसमाकीर्णं ददावहिरसं तदा । य इदं आवयेत्तु शङ्के भूमिदानस्य सधर्म् ।
न तस्य रक्षसा भोगा नामराणां भवत्युत । अतपश्च भवेद्दत्तं गिद्विभलस्य संशयः ।
तस्माच्छङ्केष्विदं विद्वान् भुञ्जतः आवयेद्विक्रान् । इत्येतत् सर्व्वदानानां श्रेष्ठमुक्तं तशानय ।
मया भरतशार्ङ्ग किं भूयः श्रेष्ठमिच्छस्य ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि दानधर्माध्याये भूमिदानशतान्यां दिपष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ दुर्धिर उवाच ॥ कानि दानानि लोकेऽस्मिन् दत्तकामो महीयति । गुणाधिकेभ्यो विप्रैश्च दद्याद्भरतसत्तम ।

केन तुष्यन्ति ते मयः किं तुष्टाः प्रदिशन्ति च । श्रेष्ठ मे तन्महाबाहो फलं पुण्ड्रते ममत् ।

दत्तं किं फलवद्वाग्विह लोके प्रचरं च । भवतः श्रेष्ठमिच्छामि तस्मै विसारतो वद ।

॥ भीम उवाच ॥ इममर्थं पुरा पृष्टो नारदो देवदर्शनः । यद्रुक्तामैव वाक्यं तस्मै निगदतः शृणु ।

॥ नारद उवाच ॥ अक्रमेव मूर्खमिति देवा अपि गणपत्या । लोकतन्त्रं हि संश्राय मन्मथेव प्रतिष्ठितं ।

अनेन सद्गुणे दानं न भूतं न भविष्यति । तस्मादत्र विशेषेण दातुमिच्छन्ति मानवाः ।

११५

अन्नमूर्धस्करं लोके प्राणायामे प्रतिष्ठितम् । अनेन धार्यते सर्वं विषयं जगदिदं प्रभो ।

अनादृष्ट्या लोकेऽस्मिन् भिन्नवस्त्रापसास्रया । अन्नाद्भवन्ति वै प्राणाः प्रत्यक्षं नात्र सञ्चयः ।

कुटुम्बं पीडयित्वा तु ब्राह्मणाय महात्मने । दातव्यं भिक्षुं चात्रमात्मनो भूतिमिच्छताम् ।

ब्राह्मणायामिच्छया यो दद्यादन्नमार्थेन । विदधाति निधिं श्रेष्ठं पारलौकिकमात्मनः ।

आन्तमन्त्रेण वर्त्तन्ते वृद्धमहं पृथिवी । अर्चयेद्भूतिमन्त्रिणं गृहस्थो गृहमागतः ।

११६

क्रोधमुत्पन्नित इत्या सुशोभो वीतमत्सरः । अन्नं प्राप्नुते राजन् दिवि चेह च यत् सुखं ।

भावमन्येदभित्तं न प्रणुद्यात् कथञ्चन । अपि श्यामेऽग्नौ वा न दानं विप्रणश्यति ।

यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमन्त्रेण वर्त्तते । आन्तायादृष्टपूर्व्याय स महद्दुर्गमाप्नुयात् ।

पितृन् देवान्पुत्रान् विप्रानतिथीन् जनाधिप । यो नरः प्रीणयत्यन्नैलक्ष पुण्यफलं महत् ।

कृत्वाऽतिपातकं कर्षे यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन मुच्यते ।

११७

ब्राह्मणेष्वन्यथा दानमन्नं गृह्णे महाफलम् । अन्नदानं हि गृह्णे च ब्राह्मणस्य विशिष्यते ।

न पृच्छेद्देवैश्चरणैश्चाध्यायं देशमेव च । भित्तितो ब्राह्मणेनेह दद्यादन्नं प्रयाचितम् ।

अन्नदत्त्यान्नदत्ताश्च सर्वकामफलप्रदाः । भवन्ति चेह चामुच्यन्ते नैव सञ्चयः ।

आशसते हि पितरः सृष्टिर्दिव्यं कर्षकाः । अस्माकमपि पुत्रो वा पौत्रो वाचं प्रदास्यति ।

ब्राह्मणो हि महद्भूतं स्वयं देहीति याचति । अकामो वा सकामो वा देत्वा पुण्यमवाप्नुयात् ।

११८

ब्राह्मणं सर्वभूतानामतिथिं प्रसूतायभुक् । विप्राद्यमधिगच्छन्ति भिक्षमाणा गृहं सदा ।

सत्कृताश्च निवर्त्तन्ते तदतीतं प्रवर्द्धते । महाभोगे कुले प्रेत्य जन्म चाप्नोति भारतम् ।

दत्त्वा तन्न मरौ लोके यथास्मानमनुत्तमम् । निर्ये मित्राद्यदायो तु स्वर्गे वर्तति सत्कृतः ।

अन्नं प्राणा नराणां हि सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितम् । अन्नं पश्यमानं पुत्री धनवान् भोगवानपि ।

प्राणदाद्यापि भवति रूपवायं तथा मृतम् । अन्नं प्राणदेः लोके सर्वदेः प्रीत्यर्थे तु सः ।

११९

अन्नं हि दत्त्वाऽतिथये ब्राह्मणाय यथाविधि । प्रदाता सुखमाप्नोति देवैर्यथापि पुण्येन ।

ब्राह्मणो हि महद्भूतः स्वैरभूतं युधिष्ठिरः । उष्यते यच्च तद्दीप्तं तद्दे पुण्यफलं महत् ।

प्रत्यक्षं प्रीतिजननं भागुर्दातुर्भवत्युत । सर्वोष्णान्यानि दानानि परीक्षफलश्च्युतः ।

अन्नाद्भिः प्रसवः यान्ति रतिरन्नाद्भिः भारतम् । धर्मार्थोवन्नतो विद्धि रोगनाशं तथाऽज्जितम् ।

अन्नं दद्यात्तमित्याह पुरा कथं प्रजापतिः । अन्नं सुखं दिव्यं स्वस्व सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितम् ।

१२०

अन्नप्रणाशे भिक्षुने शरीरे यच्च धातवः । सल सलन्तोऽपीह प्रणश्यत्यन्नचानितः ।

आवाहाय विवाहाय यश्चाद्यान्नमृते तथा । निवर्त्तन्ते नरयेष्टं ब्रह्मा चात्र प्रलीयते ।

अन्नं तन्मन्त्रेण यत्किञ्चित् व्याणुजङ्गमम् । विपु लोकेषु धर्मार्थमन्नं देयमतो बुधैः ।

अन्नं दत्त्वा मनुष्येषु वनमोजो यश्चापि च । कोत्तिंश्च यद्भूते अन्नमपि पुनर्लोक्ये पायिष्वे ।

मेघपूजं सन्निधत्ते प्राणानां पवनं पतिः । तच्च मेघगतं वारिं शक्रो वर्धति भारत ।

१११५

आदत्ते च रसान् भोगानादित्यं स्वर्गमस्तिभिः । वायुरादित्यतस्तान् रसान् देवः प्रवर्धति ।

तद्यदा मेघतो वारिं पतितं भवति क्षितौ । तदा वसुमती देवो क्षिप्रं भवति भारत ।

ततः शस्यानि रोहन्ति येन वर्त्तयते जगत् । मांसमेदेऽस्त्रिंशुकाणां प्रादुर्भावस्ततः पुनः ।

संभवन्ति ततः शूक्रात् प्राणिनः पृथिवीपते । श्रोत्रोपौमौ हि तच्छुक्रं सृजेत पृथक् च ।

एवमन्नाद्वि सृज्यते एवमं शूक्रमेव च । एक एव स्रोतो राशिरस्रो भूतानि जञ्जिरे ।

१११६

प्राणाद् ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ । संहमभ्यागतायाश्च यो दद्याद् दध्ममर्थिने ।

॥ भीष्म उवाच ॥ नारदे नैव मुक्तोऽहमदामर्षं सदा नृप । अगच्छस्व स्वमप्यर्षं तस्माद्देहि गतञ्जरः ।

दत्त्वाऽर्षं विधिबद्धाज्जं विप्रैश्च स्वमिति प्रभो । यथावदनुकुर्यात् स्वमन्त्रं वाप्यसि ।

अन्नदानाद्वि ये लोकास्तान् शृणु जनाधिप । भवन्ति प्रकाशन्ते दिवि तेषां महात्मनां ।

तारामस्थानरूपाणि नानासम्भान्वितानि च । चन्द्रमण्डलशूभाणि किङ्किणीजालवन्ति च ।

१११७

तद्व्याप्तित्वं येषां तेषां चराणि च । अनेकव्रतभोगानि सन्तान्मूलचराणि च ।

वैदूर्यार्कप्रकाशानि शैत्यरूक्ममयानि च । सर्वकामफलदायापि तेषां भवनसंस्थिताः ।

वायुो वीर्यं सभा कृपा दीर्घिकाश्चैव सर्वशः । धीपवन्ति च यानि युक्तान्यथ सहस्रशः ।

भक्ष्यभोज्यमया शैला वांशोष्माभरणानि च । शीरं खर्वानि शरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ।

प्रासादा पाण्डुराभ्राः शय्याश्च कनकाञ्जवलाः । तोन्यवदाः प्रपद्यन्ते तस्मादन्नप्रदो भव ।

१११८

एते लोकाः पुण्ड्रकतमन्त्रदानां महात्मनां । तस्मादन्ने प्रयजेन दातव्यं मानवैर्भुवि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने त्रिपटोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अमुं मे भवतो वाक्यमन्त्रदानस्य यो विधिः । तच्च योगक्षेदानो दानकल्पः प्रवोक्षि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । देवकाद्यैः संवादं महर्षेण नारदस्य च ।

क्षारकामनुसंप्राप्तं नारदं देवदर्शनं । पप्रच्छेदं वचः प्रश्नं देवकी धर्मदर्शनं ।

तस्यां संश्रुत्मानायां देवर्षिर्नारदस्ततः । आचष्ट विधिवत्सर्वं तच्छृणुष्व विग्राम्यते ।

१११९

॥ नारद उवाच ॥ छत्तिकासु महाभागे पाशवेन ससर्पिषा । सन्तर्प्य द्वाह्मण्यं साधून् लोकानामोत्तमान् ।

रोहिण्यां प्रसूतैर्मातृगैर्मन्त्रैश्चैव सर्पिषा । पर्वोत्सवाणं दातव्यमनुष्यायै दिजातये ।

दोग्री दत्त्वा श्वत्साश्च नवत्रे सोमदैवते । गच्छन्ति मानुषास्तान् स्वर्गलोकमनुत्तमं ।

आर्द्रायां क्षरं दत्त्वा तिलमिश्रमुपोषितं । नरक्षरति दुर्गाणि बुधधारांश्च पर्वतान् ।

पूयान् पुनर्वशी दत्त्वा तथैवान्नानि शोभने । यशस्तो रूपसम्पन्नो वज्रैश्च जायते कुले ।

११२०

पुण्येषु कनकं दत्त्वा हस्ते बाह्वतमेव च । अनालिकेपु लोकेषु सोमवत् च विराजते ।

अथेपायान् यो ह्यसृष्ट्यर्थं वा प्रयच्छति । स सर्वभयनिर्मुक्तः सम्प्रदानधितिर्दति ।

मघामु तिलपूयानि यज्ञैश्च नानि मानवः । प्रदात्य पक्षपशूमानिह प्रेत्य च मोदते ।

पल्लुणीपूर्वसमये ब्राह्मणानामुपोषित । भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्त्वा सौभाग्यमर्हति ।

घृतवीरसमायुक्तं विधिवत् पष्टिकौदन । उत्तेराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ १८

यद्यत् प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः । महाफलमनन्तान्नद्वयतीति विनिश्चय ।

हस्ते हस्तिरय दत्त्वा चतुर्थकुमुपोषित । प्राप्नोति परमासौक्यं पुण्यकाममन्वितान् ।

चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुण्यगन्धोश्च भारत । चरन्त्यस्तरां लोके रमन्ते नन्दने तथा ।

स्वात्थामय धने दत्त्वा यदिष्टतममात्मन । प्राप्नोति लोकान् स प्रभुमानिह चैव महद्यय ।

विशाखायामनङ्गाहं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदा । सप्रासङ्गश्च शकटं सधाम्यं वल्लसंयुत ।

पितृन् देवांश्च प्रीणति प्रेत्य चानन्यमश्रुते । न च दुर्गाण्यप्राप्ति स्वर्गलोकश्च गच्छति ।

दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टां स विन्दति । नरकादोद्य संक्षेपाप्राप्नोतीति विनिश्चय ।

अनुराधासु प्रावारं वस्त्राभं समुपोषित । दत्त्वा युगगतस्यापि नर स्वर्गे महीयते ।

कालशाकान् विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यं समूलक । ज्येष्ठायाश्च द्विमिष्टां वै गतिमिष्टां स गच्छति ।

मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहित । पितृन् प्रीणयते चापि गतिमिष्टाश्च गच्छति ।

अथ पूर्वोक्तापाठासु दधिपाचाण्युपोषित । कालवृत्तोपसम्पत्ते ब्राह्मणे वेदपारगे ।

पुरुषो जायते प्रेत्य कुले सुपुङ्गवीधने । उदमन्यं सपरिष्कं प्रभूतमधिकाणित ।

दत्त्वा उत्तरास्त्रापाठासु सर्वान् कामानवाप्नुयात् । दुग्धम्वमिश्रिते योगे दत्त्वा मधुघृतयुतं ।

धर्मनित्यो मणोविभ्यः स्वर्गलोके महीयते । अथैव कर्मलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव वा ।

अथेन याति यानेन सर्वलोकान् भवतान् । गोप्रयुक्तं धनिष्ठान् यानं दत्त्वा समाहित ।

वस्त्रराशिनं सद्यः प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते । गन्धाच्छतभिषायोगे दत्त्वा सागुरचन्दनान् ।

प्राप्नोत्यस्तरा गन्धान् प्रेत्य गन्धोश्च शायतान् । पूर्वभाद्रपदा योगे राजमासान् प्रदाय तु ।

सर्वभक्षकलोपितं स वै प्रेत्य सुखो भवेत् । शैरभ्रमुत्तरायोगे सद्यः भोगं प्रयच्छति ।

स पितृन् प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्यमश्रुते । काशीपदीहना धेनुं रेवत्यां च प्रयच्छति ।

सा प्रेत्य कामानादाय दातारमुपतिष्ठति । रयमथसमायुक्तं दत्त्वा शिष्यां शरोत्तम ।

हस्त्यस्तरपद्मजे सर्वस्वो जायते कुले । भरणीषु दिजातिभक्तिलभेधेन प्रदाय वै ।

मा सुप्रभूता प्राप्नोति नर प्रेत्य यश्चलया ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्येव सप्तर्षाद्देशं प्रोक्त्वा नक्षत्रयोगतः । देवक्या नारदेनेह सा श्रुयागोऽब्रवीदिदं ।

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सप्त पटोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ भीम उवाच ॥ सर्वान् कामान् प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काश्चन । इत्येव भगवानभि पितामहपुत्रोऽब्रवीत् ।

पवित्रमयं चायुष्यं पितृणामनुग्रहं तत् । सुवर्षं मनुजैश्च हरिश्च श्रेण कीर्तितं ।

पानीयं परमं दानं दानानां मनुरब्रवीत् । तस्मात् कृपाय वापीय तडागानि च धामयेत् ।

अर्द्धं पापश्च हरति पुरुषस्तेह कर्षण । कूपं प्रवृत्तपानीयं सुप्रवृत्तयः श्रित्यय ।

सर्वं तारयते वंशं यस्य खाति जलाशये । गावः पिवन्ति विभ्राश्र साधवश्च नरा सदा ।
निदाघकाले प नोयं यस्य तिष्ठत्यवारित । स दुर्गं विषमं हस्तं न कदाचिदवाप्नुते ।
दृढस्थतेर्भगवतः पूष्णश्चैव भगवश्च । अग्निनेष्टैव वज्रेण प्रीतिर्भवति सर्पिषा ।
परमं भेषजं क्षौद्रघञ्जानामेतदुत्तम । रसानामुत्तमञ्चैतत् फलानाञ्चैतदुत्तम ।

११४

फलकामो यश्चक्राम पुष्टिकामश्च नित्यदा । घृतं दद्यात् दिजातिभ्यः पुष्ट्यैः शुचिरात्मवान् ।
घृतं मासे आशुयुजि विप्रेभ्यः यः प्रयच्छति । तस्मै प्रयच्छतो रूपं प्रीतौ देवाविहासिनौ ।
पायसं सर्पिषा मित्रं दिजेभ्यो यः प्रयच्छति । गृहं तस्य न रक्षंसि धर्मयन्ति कदाचन ।
पिपासया न क्षियते सोऽप्यच्छन्दश्च जायते । न पापुयाच्च क्षयनं करकांश्च यः प्रयच्छति ।
प्रयतो ब्राह्मणस्त्रिभ्यः अर्द्धया परया युतः । उपसर्गं न पञ्चान्नं लभते पुरुषः सदा ।

११५

यः साधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । प्रतापनार्थं राजेन्द्रं वृत्तवद्भ्यः सदा नरः ।
सिद्धन्त्यै सदा तस्य कार्याणि विविधानि च । उपर्युपरि शत्रूणां वपुषा दीयते च स ।
भगवांश्चापि सम्प्रीतो वज्रिर्भवेति नित्यम् । न तं त्यजन्ति पञ्च भेषाग्ने च जयत्यपि ।
पुत्तान् न्यिष्यन्नं लभते यच्छत्रं सम्प्रयच्छति । न चतुर्व्याधिं लभते यज्ञभागमयान्नुते ।
निदाघकाले वर्षं वा यच्छत्रं सम्प्रयच्छति । नास्य कश्चिन्नोदाहूः कदाचिदपि जायते ।
कृच्छ्रात् सविषमाश्चैव विप्र मोक्षमवाप्नुते । प्रदानं सर्वदानानां शकटस्य विमान्यते ।

११६

एवमाह महाभागः ब्राह्मिण्या भगवानृषि ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चपटोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दक्षमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहैः । यत् फलं तस्य भवति तस्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीष्म उवाच ॥ उपानहैः प्रयच्छेद्यः ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । मर्दते कष्टकालं सर्वान् विषमाश्रितारत्यपि । ११७
अः शत्रूणामुपरि च कृतिष्ठति युधिष्ठिर । धानञ्चाश्वतरोद्युक्तं तस्य शूभं विशास्यते ।
उपतिष्ठति कौन्तेय रौप्यकाञ्चनभूषितं । शकटं दम्भसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यत् फलं तिलदाने च भूमिदाने च कीर्तितं । गोदाने चाश्वदाने च भूयसाद्ब्रूहि कैरव ।
॥ भीष्म उवाच ॥ शृणुष्व भम कौन्तेय तिलदानस्य यत् फलं । निश्चयं च यथान्यायं प्रयच्छ कुन्तनन्दन ।
पितृणां परमं भोज्यं तिलां दृष्ट्वा स्वयम्भुवा । तिलदानेन वै तस्मात् पितृपथः प्रेमादिते । ११८
साधमासे तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वसत्त्वसमं कौण्डिनरकं स न पश्यति ।
सर्वसर्वैश्च यजते यस्मिन्नेत्यजते पितृन् । न चाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कदाचन ।
महर्षे कथ्येते गात्रेभ्यः प्रकृतास्तिलाः । ततो दिव्यं गताभावः प्रदानेषु तिलाः प्रभो ।
पैष्टिका रूपदाश्चैव तथा पापविनाशना । तस्मात् सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानं विप्रिष्यते ।
आपशाम्य मेधावी ब्रह्म यः लिखितस्तथा । महर्षिर्गौतमस्यापि तिलदानैर्दिवं गता । ११९
तिलहोमरता विप्राः सर्वे शयतभैद्युता । समा गव्येन हविषा प्रदत्तिषु च सख्यता ।

प्लगुणोपस्थमये ब्राह्मणानामुपोषितः । मंथ्यान् फाणितमयकाम् दत्त्वा मौभाग्यमश्नति ।
घृतघोरसमायुक्तं विधिवत् पट्टिकादनं । उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ।
यद्यत् प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः । मद्वाफलमनन्तान्नद्वयतीति विनिश्चयः ।
हस्ते हस्तिरये दत्त्वा चतुर्थ्यमुपोषितः । प्राप्नोति परमाप्नोक्तान् पुण्यकामसमन्वितान् ।
चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुण्यगन्धाय भारत । चरन्त्यसुरसौ लोके रमन्ते नन्दन्ते तथा ।
स्वात्थ्यामय धनं दत्त्वा यदिष्टतममात्मनः । प्राप्नोति लोकान् स शुभानिह चैव महद्ययः ।
विशाखायामनद्वाधं धनं दत्त्वा च दुग्धदा । ममामङ्गुष्ठं शकटं सधान्यं वस्त्रमयुतं ।
पितृन् देवांश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्यमश्नुते । न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गेनाकश्च गच्छति ।
दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टां स विन्दति । नरकादौ च शक्तं शान्नाप्नोति विनिश्चयः ।
अनुराधासु प्रावारं वस्त्रान्नं समुपोषितः । दत्त्वा युगग्रतश्चापि नरः स्वर्गे महीयते ।
कालप्राक्कन्तु विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यैः समूलकं । ज्येष्ठायाश्च द्विमिष्टां वै गतिमिष्टां ये गच्छति ।
मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । पितृन् प्रीणयते चापि गतिमिष्टाश्च गच्छति ।
अथ पूर्वोक्तायाहासु दधिपाचोष्णुपोषितः । कालवृत्तोपमसन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ।
पुष्ट्यो जायते प्रेत्य कुले सुवज्रगोधने । उदमन्यं ससर्पिर्कं प्रभूतमधिफाणितं ।
दत्त्वात्तराखापाठासु सर्वान् कामानवाप्नुयात् । दुग्धन्तमिति यो गे दत्त्वा मधुघृतभुजं ।
धर्मनियो मणोविभ्यः स्वर्गलोके महीयते । श्रवणे कमलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव वा ।
श्वेतेन याति धानेन धर्मलोकामंभृताम् । गोप्रयुक्तं धनिष्ठामु दानं दत्त्वा समाहितः ।
पक्षरात्रिधनं सद्यः प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते । गन्धाञ्कृतमियायोगे दत्त्वा सामुद्रचन्दनान् ।
प्राप्नोत्यसुरसौ गन्धान् प्रेत्य गन्धाय श्रायतान् । पूर्वभाद्रपदे यामे रज्जमाशान् प्रदाय तु ।
सर्वमवफलोपितः स वै प्रेत्य सुखो भवेत् । शैरभमुत्तरावागे यस्तु भावं प्रयच्छति ।
स पितृन् प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्यमश्नुते । काश्यपदोहनां धनं रिवत्याः यः प्रयच्छति ।
सा प्रेत्य कामानोदाय दातारमुपतिष्ठति । रयमश्वसमायुक्तं दत्त्वा यिन्या नरोत्तमः ।
हस्त्यश्वरयसन्ने वस्त्रे लो जायते कुले । भरणीषु दिजातिभ्यो लिलधेनुं प्रदाय वै ।
शः सुप्रभतः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यमस्तथा ।
॥ भीम उवाच ॥ इत्येष लवणदीप्तः प्रोक्ता नेत्रवयोगतः । देवता नारदेनेह सा श्रुत्याभ्योऽब्रवीदिदं ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षट्पट्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
॥ भीम उवाच ॥ सर्वान् कामान् प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काश्चन । इत्येव भगवाननिः पितामहधुतोऽब्रवीत् ।
पवित्रमयं चायुधं पितृणामवयवञ्च तत् । सुवर्षं मनुजैरेण हरिश्चन्द्रेण कीर्तितं ।
यानीयं परमं दानं दानानां मनुरब्रवीत् । तस्मात् कृपांश्च वापीय तडङ्गानि च खानयेत् ।
अङ्गं पापस्य हरति पुण्यस्यैव कर्मणः । कृपः प्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तस्य नित्यशः ।

सर्वं तारयते वेशं यस्य खाति जलाशये । गावः पिवन्ति विप्राश्च साधवश्च नराः सदा ।
निदाघकाले पानोद्यं यस्य तिष्ठत्यविरति । स दुर्गं विपमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुते ।
वृहस्पतेर्भगवतः पूषणश्चैव भगवश्च । अग्निनेत्रश्च वज्रेश्च प्रीतिर्भवति सर्पिषा ।
परमं भोज्यं क्षैतद्यज्ञानामेतदुत्तमं । रसानामुत्तमञ्चेतत् फलानाञ्चेतदुत्तमं ।
फलकामो यश्चक्षुः पुष्टिकामश्च नित्यदा । घृतं दद्यात् द्विजातिभ्यः पुष्टयः शुचिरात्मवान् ।
घृतं मांसं आशुयुजि विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति । तस्मै प्रयच्छतो रूपं प्रीतो देवाविहायिनी ।
पायसं सर्पिषा मित्रं दिजेभ्यो यः प्रयच्छति । गृहं तस्य न रक्ष्यति धर्मयन्ति कदाचन ।
विपासया न धियते सोपञ्चन्दसं जायते । न पापुयाच्च व्यसनं करकान् यः प्रयच्छति ।
प्रयतो ब्राह्मणनेत्रेभ्यः सङ्ख्यां परया युतः । उपस्यन्नपुष्कलं लभते पुरुषः सदा ।
यः साधनार्थं कष्टानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । प्रतापनार्थं राजेन्द्र दत्तवद्वाः सदा नरः ।
विद्वन्मन्योः सदा तस्य कार्याणि विविधानि च । उपभुङ्ग्यपरि शत्रूणां वपुषा दीयते च सः ।
भगवाद्यापि सम्प्रीतो वज्रिर्भवति नित्यशः । न तं त्यजन्ति पशवः श्वमे च जयत्यपि ।
पुत्रान् श्रियञ्च लभते यच्छन् सम्प्रयच्छति । न चतुर्थांश्च लभते यज्ञभागमवाप्नुते ।
निदाघकाले वर्षं वा यच्छन् सम्ययच्छति । नास्य कश्चिन्मनादाहः कदाचिदपि जायते ।
कृष्णात् सविपमाश्चैव चित्रं मोचमवाप्नुते । प्रदानं सर्वदानानां शकटंश्च विशास्यते ।
श्वमाह महाभागः शण्डिको भगवानुवि ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चपट्टाध्यायः ॥ ६५ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दक्षमानाय विप्राश्च यः प्रयच्छत्युपायतः । यत् फलं तस्य भवति तस्मै ब्रूहि पितामह ।
॥ भीम उवाच ॥ उपानहो प्रयच्छेद्यो ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । सदैवं कष्टकान् सर्वान् विपमाक्षिरत्यपि ।
स शत्रूणामुपरि च कतिष्ठति युधिष्ठिर । यान्छान्यतरौ युक्तं तस्य शुभं विशास्यते ।
उपतिष्ठति कौन्तेय रौप्यकाञ्चनभूषितं । शकटं दम्यश्वयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यत् फलं तिलदाने च भूमिदाने च कौन्तिन । गोदाने चाश्वदाने च भूयस्तुह्यै कौरव ।
॥ भीम उवाच ॥ शुद्धं समं कौन्तेय तिलदानस्य यत् फलं । निश्चयं च यथास्थायं प्रयच्छ कुरुनन्दन ।
पितृणां परमं भाज्यं तिलाः संहृष्टाः स्वयधुवा । तिलदानेन वै तस्मात् पितृपुत्रः प्रसादते ।
माघमासि तिलान् यंश्च ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति । सर्वसत्त्वसमाकोषं नरकं स न पश्यति ।
सर्वेष्वेवैव यजते यस्मिन्नेवैव जते पितृन् । च पाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कदाचन ।
महर्षेः कश्यपेनैव गान्धर्वैः प्रकृतास्तिलाः । तेनो दिव्यं गता भावं प्रदानेषु तिलाः प्रभो ।
पैष्टिका रूपदाश्चैव तथा पापविनाशनाः । तस्मात् सर्वप्रदनिर्भलिलदानं विप्रिष्यते ।
आपस्तम्बः मेधावी शङ्खः खलितस्तथा । महर्षिर्गौतमश्चापि तिलदानैर्दिवं गताः ।
तिलहो मरुता विप्राः सर्वे संयतभयनाः । समा गयेन हविषा महन्तिपु च संस्थिताः ।

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

११८६

सर्वेषामतिदानानां तिलदानं विशिष्यते । अथ सर्वदानानां तिलदानमिहोच्यते ।
 उच्छिन्ने तु पुरा ह्ये कृत्रिकर्षिः परन्तपः । तिलैरग्निचयं कृत्वा प्राप्तवान् गतिमुत्तमा ।
 इति प्रोक्ते कुरुश्रेष्ठ तिलदानमद्वत्तमं । विधानं येन विधिना तिलानामिह शक्यते ।
 अत ऊर्ध्वं निवेधेदं देवानां यदुमिच्छत । समागमे महाराज ब्राह्मण वै खयमुवा । १११
 देवाः समेत्य ब्रह्माणं भूमिभागे यियत्तवः । शुभे देशमयाचन्त यजेम इति पार्थिव ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ भगवत्स्वं प्रभुर्भूमेः सर्वस्य चिदशस्य च । यजेमहि महाभाग यज्ञं भवदनुश्रया
 नाननुज्ञातभूमिर्हि यज्ञस्य फलमश्नुते । तं हि सर्वस्य जगतः स्थावरस्य चरस्य च ।
 प्रभुर्भवसि तस्मात्त्वं समनुज्ञातुमर्हसि ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ददानि मेदिनीभागे भवद्वाङ्महं सुरर्षभाः । यस्मिन्देव करिष्यन् यज्ञान् काश्यपनन्दनाः । ११२
 ॥ देवा ऊचुः ॥ भगवन् कृतकाव्योः स्म यत्तदे स्नातदचिषैः । रमन्तु देशं मुनयः पर्युपासन्ति सर्वदा ।
 ततोऽगस्त्यश्च कण्डश्च भृगुरचिष्टपाकपिः । अक्षितो देवस्तदैव देवयज्ञमुपागमन् ।
 ततो देवा महात्मान ईजिरं यज्ञमच्यत । तथा समापयामासुर्ययाकालं सुरर्षभाः ।
 त इत्युज्जालिदग्ना हिमवत्यचलोत्तमे । षष्ठमं कृतोत्तस्य भूमिदानं प्रचक्रिरे ।
 प्रादेशमात्रं भूमेस्तु यो दद्यादनुपस्कृतं । नृषीदति स हस्तेषु न च दुर्गाण्यवाप्नुते । ११३
 श्रीतवातातपस्र्वां गृहभूमिं सुखंस्तुतां । प्रदाय मुरलोकस्यः पुण्यान्तेऽपि न चाच्यते ।
 रुहितो वसति प्राज्ञः शक्रेण सह पार्थिव । प्रतिश्रयप्रदानाच्च योऽपि स्वर्गे महीयते ।
 अथापककुलो जातः श्रोत्रियो नियतेन्द्रियः । गृहे यस्य वर्षेऽष्टः प्रधानं लोकमश्नुते ।
 तथा गवार्थं शरणं शीतवर्षेऽहं दृढं । आश्रमं तारयति कुलं भरतपत्तम ।
 चित्रभूमिं ददौकेतुः शुभा म्रियमवागुयात् । तत्रभूमिं प्रदद्यात् कुलवर्गे प्रवर्द्धयेत् । ११४
 नक्षोपरां न निहंमो महीं दद्यात् कदाचन । न शृङ्गानपरीताश्च न च पापनिवेदिताः ।
 पारस्ये भूमिदेशे तु पिहणेन निर्वपेत्तु यः । तद्भूमिं वापि पिहंभिः श्राद्धकथं विहस्यते ।
 तस्मात् कृत्वा महीं दद्यात् खल्यामपि विचक्षणः । पिण्डः पिह्येता दत्तो वै तस्यो भवति श्राव्यतः ।
 अष्टवो पर्वेताश्चैव नक्षोपरीथानि यानि च । सर्वोण्यस्त्रात्मिकाभ्याङ्गेन हि तत्र परिणहः ।
 इत्येतद्भूमिदानस्य फलमुक्तं विश्राव्यते । अतः परन्तु गोदानं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ । ११५
 गोवोऽधिकास्तपस्विभ्यो यस्मात् सर्वभूय एव च । तस्मात्साहचर्यो देवस्तपस्त्राभिः सहास्थितः ।
 ब्रह्मलोकं वसन्त्येताः सोमं स च भारत । यान्तां ब्रह्मर्षयः सिद्धाः प्रार्थयन्ति परं गतिं ।
 पयसा हविषा दध्ना मृक्षता चाथ चक्षणा । अस्त्रिमिश्रोपकुर्वन्ति गृह्णन्वालेषु भारतः ।
 नाशं श्रीतातपेऽस्मात् सदताः कथं कुर्वन्ति । न वर्षे विषयं वापि दुःखमाशा भवत्युत ।
 ब्राह्मणैः सहिता यान्ति तस्मात् पारमक पदं । एकं गोमाद्यैश्च तस्मात् प्रवदन्ति मनोविषः । ११६
 रत्निदेवस्य यज्ञे ताः पशुलेनोपकल्पिताः । अतयर्षस्ततो राजन् गोचक्षुर्भ्यः प्रवर्त्तिता ।

परत्वाच्च विनिमृताः प्रदानायापकल्पिताः । ता इमा विप्रमख्येभ्यो यो ददाति महोपते ।

निस्तरदापदं कृच्छ्रा विप्रमख्येऽपि पार्थिवः । गवां सहस्रदः प्रेत्य नरकं न प्रपद्यते ।

सर्वत्र विजयश्चापि लभते मनुजाधिप । अमृतं वै गवां क्षीरमित्याह चिदश्वधिपः ।

तस्माद्ददाति यो धेनुममृतं स प्रयच्छति । अग्रोनामख्यं क्षौतद्वैभवं वेदविदे । विदुः ।

१११५

तस्माद्ददाति यो धेनुं स ह्येव सम्प्रयच्छति । स्वर्गो वा भूतिमानेप हृषभं यो गवां पति ।

विप्रे गुणयते दद्यात् स वै स्वर्गः महोयते । प्राणानि प्राणिनामते प्रोच्यन्ते भरतर्षभ ।

तस्माद्ददाति यो धेनुं प्राणानेप प्रयच्छति । गावः शरणा भूतानामिति वेदविदे । विदुः ।

तस्माद्ददाति यो धेनुं शरणं स प्रयच्छति । न वधार्थं प्रदातव्या न कीनाश्च न नास्तिके ।

गोजीविने न दातव्या तथा गोभिरजर्षभ । ददन् स तादृशांशो वै नरो गो पापकर्मणः ।

१११६

अथैव नरकं पातोत्येवमाज्जमेनोपिणः । न कृशां शोपवत्सां वा बन्ध्या रोगान्विता तथा ।

न ब्याहः न परिव्रान्ता दद्याद्वा ब्राह्मणाय च । दशगोवहस्रदे हि शक्येण सह मादत ।

अथयान लभते लोकान्तरः शतसहस्रदः । इत्येतद्गोप्रदानञ्च तिलदानञ्च कीर्त्तित ।

तथा भूमिप्रदानञ्च प्रष्टुं शक्यं च भारत । अन्नदानं प्रदानं हि कौमेय परिवर्धते ।

अथस्य हि प्रदानेन रत्निदेवो दिवङ्मतः । आन्त्याय सुधितायाञ्च सप्रयच्छति भूमिपः ।

१११७

स्वायम्भुवं मन्दास्त्रान् स गच्छति नराधिप । न हिरण्येन वशोभिर्नान्यदानेन भारत ।

प्राप्नुवन्ति नराः येनो दद्याद्वाञ्छप्रदाः प्रभो । अर्घं वै प्रथमं द्रव्यमन्व शीघ्रं परा मता ।

अन्नात् प्राणः प्रभवति तेनो वीर्यं बलं तथा । सद्यो ददाति यद्याहं सद्वाक्यमना नरः ।

न स दुर्गोपवाग्नातोत्येवमाह पराशरः । अर्घयिता ययान्यायं देवेभ्योऽन्नं निवेदयेत् ।

यदन्ना हि नरा राज्ञाद्वास्तस्य देवताः । कौमुदे शक्यपते तु योऽन्नदानं करोत्युत ।

१११८

स वन्नरति दुर्गाणि प्रेत्य चानन्यमश्रुते । अभुक्ताऽतिथये चान्नं प्रयच्छेच्च वमाहितः ।

स वै ब्रह्मविदो लोकान् प्राप्नुयाद्भरतर्षभ । स कृच्छ्रामापदं प्राप्तश्चानन्दः पुरुषसरेन ।

पापं तरति वै चेह सुश्रतश्चाऽकथति । इत्येतदन्नदानञ्च तिलदानञ्च चैव ह ।

भूमिदानञ्च च फलं गोदानञ्च च कीर्त्तित ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अन्नं दानफलं तात यस्याऽपरिकीर्त्तितं । अन्नदानं विप्रवेण प्राप्तमिह भारत ।

१११९

पानीयदानमेवैतत् कथञ्चेह महाफलं । इत्येतच्छातुमिह कामिं विस्तरेण पितमह ।

॥ भीम उवाच ॥ हन्ता ते कथयिष्यामि यथावद्भरतर्षभ । गदं तस्म्यमाद्येह षट्पञ्च सत्यपराक्रम ।

पानीयदानान् प्रश्रुतिं सर्वं वक्ष्यामि ते नृप । यदन्नं यच्च पानीयं समुदं यथाश्रुतं नरः ।

न तस्मात् परमं दानं किञ्चिदस्तीति हि भूतः । अन्नात् प्राणभूतं स्नातं प्रवृत्तं हि सर्वथा ।

तस्मादन्नं परं लोकं सर्वलोकेषु कथ्यते । अन्नात् बलस्य तेजस्य प्राणिनां वरुते सदा ।

११२०

अन्नदानमस्तस्माच्छ्रद्धमाह प्रजापतिः । सावित्र्याः स्त्रियं कान्त्यै अतः ते वचनं शुभम् ।
 यतश्च यद्यथा चैव देवस्यैव महामते । अत्रे दत्ते जरणह प्राणा दत्ता भवन्त्युत ।
 प्राणदानाद्भि परमं न दानमिह विद्यते । अतः हि ते महाबाहो लोमशस्यापि तद्वचः ।
 प्राणान्दत्त्वा कपोताय यत् प्राप्तं त्रिविना पुरा । तां गतिं लभते दत्ता दिजस्त्रान् विशास्यते ।
 तस्मादिगिष्टा गच्छन्ति प्राणदा इति नः अतः । अन्नश्चापि भवति पानीयात् कुरुष्वन्तम् ।
 नीरजातेन हि विना न किञ्चित् सम्भवति । नीरजातश्च भगवान् सोमो महगणेश्वरः ।
 अमृतश्च सुधा चैव स्वधा चैवामृतं तथा । अन्नोवधो महाराज वीरुधश्च जलोद्भवः ।
 यतः प्राणभूतो प्राणाः सम्भवन्ति विशास्यते । देवानाममृतं ह्यन्नं नागानाञ्च सुधा तथा ।
 पितृणाञ्च स्वधा प्रोक्ता पशूनाञ्चापि वीरुधः । अन्नमेव मनुष्याणां प्राणानाङ्गस्योपि ।
 तच्च सर्वं नरव्याघ्रं पानीयात् सम्भवति । तस्मात् पानीयदानाद्देवः न परं विद्यते कश्चित् ।
 तच्च दद्यान्नरो नित्यं यदीच्छतिमात्मनः । धन्यं यश्चक्षमायुष्यं जलदानमिहाचरेत् ।
 शत्रून्वायधि कौन्तेय वदा तिष्ठति तायदः । सर्वकामानवाप्नोति कीर्तिं चैव हि प्रायती ।
 प्रेत्य चानन्त्यमश्रान्तिं पापेभ्यश्च प्रमुच्यते । तोयदा मनुजव्याघ्र स्वर्गं गत्वा महायुत ।
 अथयान् समवाप्नोति लोकानित्यमवोकनः ।

११८

११९

१२०

१२१

१२२

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तिलानां कीदृशं दानमयं दीपस्य चैव हि । अन्नानां वावसाञ्चैव भूय एव प्रवीहि मे ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अथायुदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । ब्राह्मणस्य च संशयं यमस्य च युधिष्ठिर ।
 मध्यदेशे महान् धामो ब्राह्मणानां बभूव ह । गङ्गायमनयोऽथैवैषांमनस्य गिरिरथः ।
 पथेऽश्वलेति विख्यातो रमणीयो नराधिप । विदोषस्त्वयं भूयिष्ठो ब्राह्मणस्त्वावसंलय ।
 अथ प्राह धर्मः कश्चिन् पुरुषं कृष्णतारुणं । रक्तचर्मरुद्ररामाद्यं कान्तं ह्यविनासिकं ।
 गच्छेत् त्वं ब्राह्मण धामं ततो गत्वा तमानय । अगस्त्यं गोवतस्यापि नामतस्यापि शक्तिम् ।
 शनैः निविष्टं विदोषमन्त्यापक्रमनाहृतं । न चान्यमानयेद्योऽस्त्वस्य गोत्रं तस्य पादौ ।
 स हि तादृगुत्सेनं तुल्योऽध्ययनजयना । अपत्येषु तस्या दत्ते समस्तैरेव धीमता ।
 तमानय यथादित्यं पूजां कार्या हि तस्य वै । स गत्वा प्रतिबुद्धं तच्चकार यमशासनं ।
 तमकिमनयामास प्रतिपिष्टः समेन यः । तस्यै यमः समन्त्याय पूजां कृत्वा च बोध्यवान् ।
 प्रावाच नीयतामपि भोऽन्य आनीयतामिति । एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन स दिवः ।
 उवाच धर्मराजानं निर्विषोऽध्ययनेन वै । यो मे कालो भवेत्तस्यैव वषट्मिहाच्यत ।
 ॥ यम उवाच ॥ नाहं कानस्य विहितं प्राप्नोमिह कथञ्चन । यो हि धर्मेश्वरति यं तन्तु जानामि क्वचित् ।
 गच्छ विप्र तमधैव श्रापस्य स्वः महायुत । ब्रूहि सर्वं यथा खरं करवाणि किमन्युत ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यत्तव कृत्वा समस्तपुण्यं श्रान्तद्वयोहि मे । सर्वस्य हि प्रमाणं त्वं ब्रह्माकस्यापि मत्तम ।

॥ यम उवाच ॥ इष्टं तन्न विप्रं प्रधानविधुत्तमं । तिला-परमकं दानं पुण्यस्यैव श्रूयते ।

तिलाश्च सम्प्रदाय्या यथाशक्ति दिवर्षभः । नित्यदानात् सर्वकामांस्तिला निर्वर्त्यन्त्यतः ।

तिलान् आदौ प्रशंसन्ति दानमेतद्दानुत्तमं । तान् प्रयच्छस्व विप्रश्च विधिदृष्टेन कर्मणा ।

वैशाखां पौर्णमास्यान् तिलान्दद्याद्विजातिभ्यः । तिला भक्षयित्वाश्च सदा लालम्भनञ्च तः ।

कार्ये सततमिच्छद्भिः त्रैयः सत्त्वात्मना गृह्ये । तथापि सर्वदा देयाः पण्यस्यैव न श्रयः ।

पुष्करिण्यलङ्गानि कृपास्येवान् खानयेत् । एतत् सुदुर्लभतरमिह लोके दिजात्तम ।

आपो नित्यं प्रदेयन्ते पुण्यं छेतदनन्तमं । प्रपाद्य कार्या दानार्थं नित्यं ते दिजशत्तम ।

भुक्तेऽप्यथ प्रदेयन्तु पानीयं वै विप्रवतः ।

॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्ते स तदा तेन धमदूतेन वै गृह्यतः । गौतमश्च कार्यामास सर्वं तद्यमप्राप्तये ।

गौतम तं धमदूतोऽपि गृह्यत्वा शर्षपे तदा । यथा स धर्मराजाय न्यवेदयत् चापि तं ।

तं धर्मराजो धर्मज्ञं पूजयित्वा प्रतापवान् । कुलाच्च संविदः तेन विसमञ्जं ययागतं ।

तथापि च धमः सर्वमुपदेयश्चकार च । प्रेत्यैव च ततः सर्वं चकारात्तं यमेन तत् ।

तथा प्रशंसते दीपान् धमः पितृक्षिण्डिया । तस्माद्दीपप्रदो नित्यं सन्तारयति वै पितृन् ।

दातव्याः सततं दीपास्तस्माद्भरतशत्तम । देवतानां पितृणाञ्च चतुष्टयात्मनो विभो ।

रत्नदानञ्च सुमहत् पुण्यमुक्तं जनाधिप । यस्मान् विक्रीय यजते ब्राह्मणो दामयद्वरः ।

यद् ददाति विप्रश्चोऽपि ब्राह्मणः प्रतिगृह्य वै । उभयोः स्यात्तद्वचनं दातुरादातुरेव च ।

यो ददाति स्त्रियः स्त्रियाः तादृशाय प्रतिगृह्य । उभयोरस्यैव धर्मो तं मनुः ग्राह्यमर्थवित् ।

वासुधा सम्प्रदानेन खदारगिरता नरः । सुवर्णञ्च सुवैश्वञ्च भवतोत्पन्नशुभम् ।

गावः सुवर्णञ्च तथा तिलाश्चैवानुवर्णिताः । यज्ञश्च पुण्यश्चात्र वेदप्रामाण्यदर्शनात् ।

विवाहश्चैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेत् च । पुत्रलाभो हि कार्त्तिक्य सर्वलाभादिशिक्षते ।

इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भूय एव कुरुष्वेष्ट दानानां विधुत्तमं । कथयस्व महाप्राज्ञ भूमिदानं विप्रवतः ।

श्रियं चित्तियो दद्यात् प्राज्ञाण्येष्टिकस्यैव । विधिवत् प्रतिगृह्योद्यान्नस्यो दातुमर्हति ।

सर्ववैश्वं पुण्यञ्च प्रदातुं फलकाङ्क्षिभिः । वेदे वा यत् समाख्यातं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीम उवाच ॥ तुल्यनामानि देयानि त्रीणि तुल्यफलानि च । सर्वकामफलानीह गावः पृथो सरस्वती ।

यो ब्रूयाच्चापि श्रित्याय धर्म्या ब्राह्मणं सरस्वतीं । श्रियवीगोप्रदानाभ्यां तुल्यं यत्फलमद्भुतं ।

तथैव गाः प्रशंसन्ति न तु देयं ततः परं । सत्तिष्ठष्टफलाला हि लज्जार्थं युधिष्ठिर ।

मातरः सर्वभूतानां गावः सर्वसुखप्रदाः । गृह्णिमाकाङ्क्षता नित्यं गावः कर्त्तव्यं प्रदक्षिणाः ।

मन्ताद्या न तु पादैनः गवां मध्ये न च प्रजैः । मन्त्रलायतनं देवतास्यैव पुण्याः सदैव हि ।

प्रचादनं देवतं गवां कर्त्तव्यं वत्ततः । पूर्वमेवावरक्षान्यदभिधेयं ततः परं ।

तावुभौ समनुप्राप्तौ विवदन्तौ शृङ्गं अरौ । भवान् दाता भवान् हर्तव्यय तौ मामत्रोचतां ।
 शनेन शतसंख्येन गवां विनिमयेन वै । याचे प्रतिपद्येतारं स तु मामत्रोदिह ।
 देशकालोपमग्न्या दोभौ चान्ताऽतिवत्सला । खादुचोरप्रदा धन्या मम निव्यं निवेशने ।
 क्षयश्च भरते सा गौर्धर्मं पुत्रमपेक्षन् । न सा शक्वा मया दातुमित्युक्ता स जगाम ह ।
 ततस्त्वमपरं विप्रं याचे विनिमयेन वै । गवां शतसहस्रं हि तत्कृते गृह्यतामिति ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ न राजां प्रतिगृह्णामि शक्नोऽहं स्वस्य मार्गणे । यैव गौर्द्विपत्तां शीघ्रं ममेति मधुसूदन ।
 ह्यन्नमयांस्य ददेतां राजन् स्यन्दांस्तथा । न जग्राह धयौ चापि तदा स ब्राह्मणैर्यम ।
 एतस्मिन्नेव काले तु चेदितः कालधर्मैषा । पिबलोकमहं प्राप्य धर्मराजमुपागमं ।
 यमस्तु पूजयिता मां ततो वचनमब्रवीत् । नान्त संख्यायते राजन्नुव पुण्यस्य कर्मणः ।
 अत्रैवैव कृतं पापमज्ञानात्तदपि लया । अस्मिन् पापं पश्चाद्वा पूर्वं वा लं यथेच्छसि ।
 रचिताऽस्मीति चोक्तान्ते प्रतिष्ठा चानृता तव । ब्राह्मणस्वस्य चादानं द्विविधसौ व्यतिक्रमः ।
 पूर्वं कृच्छ्ररित्येह पद्याऽकुभमिति प्रभो । धर्मराजं भुवनेव पतितोऽस्मि महोत्तले ।
 अथैवं पत्तिस्त्राहं यमलोचि प्रभापतः । वासुदेव समुद्भूता भविता ते जनार्दन ।
 पूर्णे वर्षमहस्मान्ते चोणे कर्मणि दुष्कृते । प्राप्यसे श्रावतान् लोकान् जितान् खेनैव कर्मणा ।
 कृपेत्तानिमेष शोयमपेक्षं पतितश्च ह । तिर्य्यग्यानिमनुश्रानं न च मामजहात् स्मृतिः ।
 तया तु तारितोऽस्यैव किमन्यत्र तपोबलात् । अतुजानीहि मां कृण्व गच्छेयं दिवमद्य वै ।
 अनुशात स कृण्वेन नमस्कृत्य जनार्दनं । विमानं दिव्यमास्त्राय ययौ दिवमरिन्दम ।
 ततस्तस्मिन्दिवं याते नृगे भरतधत्तम । वासुदेव इमे शोकं जगाद कुहनन्दन ।
 ब्राह्मणस्य ॥ धर्मैवं पुरुषेण विज्ञानता । ब्राह्मणस्यैव ज्ञतं हन्ति नृगं ब्राह्मण्यैवैव ।
 कर्ता समागम सङ्घर्षफल पार्यं विद्यते । विमुक्तं नरकात् पश्य नृगं बाधुमभागमात् ।
 प्रदातं फलवत्तव द्वादशतव तयाऽफलः । अपचारं गवां तस्मादज्ज्ञेयत युधिष्ठिर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने नृगोपाख्याने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दत्तानां फलधर्माग्निं गवां प्रदूहि मेऽनघ । विश्वरेण महाबाहो न हि त्वयि कथ्यते ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अवापुदाहरन्तीममितिहासे पुरातनं । अत्रेहान्ते केनैकं नाधिकेतस्योभयो ।
 अपिब्रह्मन्किर्मानुपगम्य तत सुतं । त्वेमासुपचरस्तेति नाधिकेतमभोपत ।
 समाप्ते नियमे तस्मिन् महर्षि पुत्रमब्रवीत् । उपसर्गनधक्तस्य स्वाध्यायान्तरस्य च ।
 रघुर्दभो कृमनस कलत्रद्यातिभोजनं । विस्मये मे तदादाय नदीतीरादिहामत्र ।
 गत्वाऽनवाप्य तत् मर्षं नदीवेगसमायुतं । न पयामि तदित्येव पितरं वेऽब्रवीन्मुनिः ।
 दुग्धिषामायामविष्टं अपिब्रह्मालकिसिंदो । यमं पश्येति मं पुत्रमप्रत्यक्ष महातपा ।
 तथा च पिबाऽग्निहिमो बाम्बजेष कृताश्रमिः । प्रदीदेति भुवनेव गतघत्तोऽपगृह्णुवि ।

प्रेषारे वा निपाते वा बुधो नो देजयेत गा । दपिता क्षमिबीचयेषा नरे हन्तु मवान्ध्रं ।

पितृवदानि मतं देवतायतनानि च । पूयन्ते श्रुता धामा पूतं किमधिकं तत ।

घासमुष्टिं परमेव दद्यात् संवसरन्तु य । श्रुता स्वयमाहारं प्रतत्त मांलकामिकं ।

म हि पुत्तान यतोऽयंश्च श्रियत्रायाधिगच्छति । नाश्रयत्यश्रमश्चैव दुःखप्रक्षालिनीहति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देया किंनलणा गाव कात्यापि परिर्वर्जयेत । कीदृशाय प्रदातव्या न देया कीदृशाय च ।

॥ भीम उवाच ॥ अमृताय पापाय लुब्धायानृतवादिने । हयस्वयपेताय न देया गौ कयञ्चन ।

भिन्ने बहुपुत्राय योषियायाहिताग्रये । दात्ता दशगवां दाता लोकानाम्रोत्यनुत्तमान् ।

यद्यैव धर्मं कुरुते तस्य धर्मफलञ्च यत् । मर्त्यस्यैवाशमाग्दाता तन्निमित्तं प्रवृत्तय ।

यद्यैनमुपादधते यद्यैनं चाधते भयात् । यद्यास्यं कुरुते वृत्तिं सर्वं ते पितरस्तय ।

कलत्रं गुरुद्वयं हन्ति मनो महदश्र । अपुत्रतां च य पुत्ता अहन्ति दश धेनव ।

वेदान्तिष्ठस्य बहुयुतस्य भक्षान्नस्य जितेन्द्रियस्य । ग्रिहस्य दान्तास्य यतस्य चैव भूतेषु नित्यं मिथवादिनश्च ।

य दुह्मपादै न विकर्मं कुर्यान्मुदय भान्तो ह्यतिथिमिथश्च । वृत्तिं दिवायातिष्ठेत तस्यै वस्तुस्यगीलञ्च सपुत्र दार ।

शुभे पञ्च ये गुणा गोप्रदाने प्रावान् दोषोऽन्नाप्यन्नापहारः । (सर्व्ववशं ब्राह्मणस्त्वापहारी दाराश्चैवा दूरतो व र्जनीयाः ।

इति श्रीमद्भागवते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मैक्यने जनवसतोऽध्याय ॥ ६६ ॥

॥ भीम उवाच ॥ तत्रैव कोत्सते बर्हिर्गोह्यस्य भिमर्षणे । नृगेण सुमहत् कञ्च यदवाप्तं सुकृदह ।

निर्विशिक्त्या पुरा पार्थ दारवत्यामिति श्रुति । अदृश्यते महाकूपसूयरीरस्यमाहत ।

प्रयत्न तत्र कुर्वाणास्त्राणात् कुं पाप्मनार्थिनः । अमेण सहता युक्तास्तस्मिन्नेव सुषहते ।

ददृशुस्ते महाकार्यं कलकाममवर्णितं । तस्य चोद्वारेण यत्नमकुर्वन्ते सहस्रशः ।

प्रपद्येयमपेक्ष्य तं बद्धः पर्वतोऽपमं । नाश्रयन्तु यममुद्वृत्तुं ततो जयमर्जनादेनं ।

खमावृत्तोऽपानस्य शक्योऽसि स्थितो महान् । तस्य नास्ति समुद्वृत्तयेत्यतः कृण्वे न्यवेदयन् ।

म वाग्देवेन समुद्वृतञ्च वृष्ट्य कार्यं निजगीद राजा । नृगदादात्मानमयो न्यवेदयत् पुरातनं यद्वसहस्रयामिनं ।

तथा ब्रुवाणन्तु तमाह साधवः शुभं तया कथं हतं न पापकं । कथं भवान् दुर्गेतिमोदृशं गतो नरेन्द्र तद्वृद्धिं किमेतदी दृशं ।

शतं सच्छाणि गवां शतं पुन पुन शतान्यष्टशतायुतानि । तया पुरा दत्तमितीह शुश्रूषम नृप द्विजेभ्य कनु तद्वत तव ।

नृगस्यतोऽवगीत कृण्वे ब्राह्मणस्याभिधायिण । प्रेषितस्य परिभ्रष्टा गौरका भम गोधने ।

गवां सच्छे मद्दाता तदा सा पश्यैर्मम । सा ब्राह्मणाय मे दत्ता प्रेत्यार्थमभिकाङ्क्षता ।

श्रवणाय परिमार्ग्य तां गां परस्वहे द्विज । ममेवमिति चेत्वाच ब्राह्मणो यत्नसाऽभवत् ।

तावुमौ समनुप्राप्तौ विवदन्तौ शृष्टं ज्वरौ । भवान् दाता भवान् हन्तव्यतौ मामवोदता ।

शतेन शतसंख्येन गवां विनिमयेन वै । याचे प्रतिपक्षीतारं स तु मामवोदिद ।

२५६

देशकालोपमन्त्रा देगंधो चान्ताऽतिवस्त्रा । स्वादुघोरप्रदा धन्या मम नित्यं निवेद्येन ।

क्षयश्च भरेते सा गौर्यं म पुत्रमपक्षनं । न सा शक्या मया दातुमित्युक्ता स जगाम वै ।

ततस्त्वमपरं विप्रं याचे विनिमयेन वै । गवां शतसंख्यं हि तत्कृते गृह्णतामिति ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ न राजां प्रतिगृह्णामि शक्रोऽहं स्वस्य मार्गणे । सैव गौर्हयितां प्रोच ममेति मधुसूदन ।

स्वस्त्रमयांश्च ददंतौ राजनं सन्दिग्धान्साया । न जघाह ययौ चापि तदा स ब्राह्मणवर्धन ।

२५७

एतस्मिन्नेव काले तु चोदित कालधर्मिणा । पिबलोकमहं प्राप्य धर्मराजमुपागमं ।

यमन्त पूजयित्वा मां ततो बचनमब्रवीत् । नान्त संख्यायते राजंश्च पुण्यस्य कर्मण ।

अस्ति चैव कृतं पापमज्ञानात्तदपि त्वया । चरस्व पापं यथादा पूर्वं वा त्व ययेष्स्व हि ।

रचितोऽस्मिन्ति चोक्ताने प्रतिज्ञा चानृता तव । ब्राह्मणस्त्वय चादानं दिविधत्ते यतिक्रम ।

पूर्वं ह्यक्षुच्चरिष्येऽहं पथाञ्जुमिति प्रभो । धर्मराजं नृवज्रेवं पतितोऽस्मि महीतले ।

२५८

अत्रैयं पतितश्चाहं यमलोके प्रभाषत । वासुदेव समुद्धृता भविता ते जनार्दन ।

पूर्णे वर्षे वृक्षान्ते कोणे कर्मणि दुष्कृते । प्राश्यसे शय्यतान् लोकान् जितान् खेनैव कर्मणा ।

कृपेक्षानमध शौर्यमपय्य पतितश्च ह । तिर्य्यगान्निमनुप्राप्तं न च मामजहात् सृष्टि ।

त्वा तु तारितोऽस्यद्य किमन्यत्र तपोवलात् । अटुजानोहि मां हृष्य गच्छेयं दिवमद्य वै ।

अनुज्ञातं स हृष्टो नमस्कृत्य जनार्दन । विमानं दिव्यमात्वाय ययौ दिवमरिन्दम ।

२५९

ततस्त्वस्मिन्दिवं याते नृगे भरतसत्तम । वासुदेव इमं लोकं जगाद कुहनन्दन ।

अ ब्राह्मणस्व ॥ चर्तयं पुरुषेण विचानता । ब्राह्मणस्व ज्ञतं हन्ति नृगं ब्राह्मणैरिव ।

सतां समागमं सङ्गिर्नाफलं पार्थ विद्यते । विमुक्तं नरकात् पश्य नृगं चाधुममागमात् ।

प्रदानं फलवत्तत्र द्रष्टव्यं तथाऽफल । अपचारं गवां तस्मादज्जयेत युधिष्ठिर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने नृगोपाख्याने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दत्तानां फलधर्माग्निं गवां प्रब्रूहि मेऽनघ । विमारेण मत्सदाहो न हि हृष्यामि कथं न ।

२६०

॥ भीष्म उवाच ॥ अवापुदाहरन्तीमितिहासे पुरातन । अत्रेह दालकर्मोक्तं नापिकेतस्य चोभयो ।

अपिरुदासकिर्दोमानुपगम्य ततः सुमं । त्वं मामुपचरस्विति नापिकेतमभौपत ।

समाप्ते नियमे तस्मिन् महर्षि पुत्रमब्रवीत् । उपसर्गैर्नृपकस्य स्वाध्यायाभिरतस्य च ।

इभा दर्भां रुमनसं कलशशान्तिभोजनं । विसृतं मे तदादाय नदीतीरादिहास्रज ।

गवाऽनवाप्य ततः सर्म नदीवेगसमायुतः । न पश्यामि तदिष्टेयं पितरं सोऽप्रवोक्षुणि ।

पुन्यपायायमावृष्टं च पिरुदासकिलंदा । यमं पश्येति स पुत्रमपश्य च महातपा ।

तथा च पिबाऽभिदिनो बन्धुलोच एतांश्च नि । प्रभो देति नृवज्रेव गतकलौऽपमृदुनि ।

नाचिकेतं पिता दृष्ट्वा पतितं दुःखमूर्च्छितः । किं मया कृतमित्युक्ता निपपात महीतले ।

तस्य दुःखपरीतस्य स्वं पुत्रमनुगोचत । व्यतीतं तदहं शेषं सा चेया तच्च श्रवणी ।

पित्र्येष्टुमपातो नाचिकेतः कुरुदह । प्रासन्दच्छयने कौशे दृष्ट्वा शस्त्रमिव भुत ।

स पर्यवृच्छन् पुत्रं चीरे पर्यागतं पुनः । दिव्यैर्गन्धैः समदिग्धं चीरेण प्रमितोत्थितं ।

अपि पुत्रं जिता लोकाः बहुभासे स्वेन कर्षणा । दिष्ट्वा चासि पुनः प्राप्तो न हि ते मानुषं वपुः ।

गत्यदर्शं सर्वस्य पित्रा पृष्टो महात्मना । स तां वाक्ता पितृर्षथे महर्षिणा न्यवेदयत् ।

कुक्षेन् भवच्छासनमागु पाता क्षाहं विशाखां वचिरप्रभावां । वैवस्वती प्राथ सभामपश्यं सहस्रशो योजनहेमभास ।

दृष्ट्वैव मामभिमुखमापतन्तं देहीति स क्षासनमादिदेश । वैवस्वतोऽर्घ्यादिभिर्हर्षणैश्च भवत्कृते पूजयामास मां स ।

ततस्त्वहं तं शनकैरवौषं दृष्टं सदक्षैरभिपूज्यमानः । प्राप्तोऽस्मि ते विषयं धर्मराज लोकानन्दं यानहं तान् विधत्स्व ।

यमोऽब्रवीन्मां न ह्यतोऽसि धौम्य यमं पश्येत्याह स तान्तपस्वी । पिता प्रदीप्ताग्निममानतेजान् तच्छक्यमनृतं विप्र
कौतु ।

दृष्ट्वोऽहं प्रतिगच्छस्व तात् प्रोचत्येष तव देहस्य कर्मा । ददानि किञ्चापि सन्न प्रणीतं प्रियातिथेस्तव कामान्
दृष्टोऽहम् ।

तेनैवमुक्तसमहं प्रत्यवोचं प्राप्तोऽस्मि ते विषयं दुर्निवार्यं । इच्छान्यहं पुण्यकृतान् सन्दहामोक्तान् द्रष्टुं यदि तेऽहं वराहः ।
यानं हमारोप्य तु मां स देवो वाहेयुक्तं सुप्रभं भानुमत्तत् । सन्दर्शयामास तदात्मलोकान् सर्वैस्तया पुण्यकृता
दिज्ञेः ।

अपश्यं तच्च वेष्मनि तैजसि महात्मना । नागांसंस्थानरूपाणि सर्वैरक्षमयाणि च ।

चन्द्रमण्डलगुग्मूपाणि किङ्किणीशालवन्ति च । अनेकशतभैरमानि शान्तैश्चक्षुराणि च ।

वैदुर्ध्वाकंप्रकाशानि रूपैरक्षमयाणि च । मरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि चराणि च ।

भक्ष्यभोज्यमयान्धैरान् वाषांसि शयनानि च । सर्वकामफलदायैव दृष्टान् भवनवसिष्ठान् ।

करो वोय्य सना वायो दीर्घिकायैव सर्वशः । धोषवन्ति च यानानि युक्तान्यय सहस्रशः ।

वीरसूत्रा वै वरिती गिरीय सर्पिंसया विमलश्चापिताथ । वैवस्वतस्थानुमतांश्च देवान् दृष्ट्वर्ध्वांस्व मुवह्नपश्यं ।
सर्धान् दृष्ट्वाः तदहं धर्मराजमेवोचं वै प्रभविष्णुं पुराणं । वीरस्येताः सर्पिण्यैव नथ श्रयत्स्मिता कस्य भोज्याः
प्रदिष्टाः

यमोऽब्रवीद्विद्धि भोज्यास्तमेता ये दानार्तः साधवो गौरवमां । अथे लोकाः शायनैर्वैतमोके समानीणां गोप्रदाने
रतानां ।

न वेतांसां दानमात्रं प्रशंस्य पात्रं कालो गोविशेषो विधियः । शाला देवं विप्रगावान्तरं हि दुःखं शातं पावका
दित्यभूतं ।

स्वाध्यायवान् योऽतिमात्रं तपस्वी दैननस्यो ब्राह्मणं पात्रमाशं । दृष्ट्वाऽमृष्टाः धोषणाभ्यागताश्च दारैरतेनोविशेयाः
प्रमत्ताः ।

तिस्रो राज्यस्तद्विरुपायः सुभो तत्रा गावस्तिसृभ्यः प्रदेयाः । वस्त्रैः प्रोताः सुप्रज्ञाः सापचारारुहः दत्ता गौरभैश्च
सितव्यं ।

दत्त्वा धेनुं सुमतां काश्विदाहं कक्षाण्वत्सामपलायिनोश्च । यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्यादावदपाण्यमुते स्वर्गं
लोकं ।

तथाऽनङ्गाहं प्राङ्मण्यैः प्रदाय दानं धूय वसवन्तं युवानं । कुलानुजोयं वीर्यवन्तं वृद्धनो मुहुः लोकान् सन्निभान्
धेनुदस्य ।

गोपु चान्तं गोशरणं कृतञ्च वृत्तिस्त्वामि तादृशं पावमाङ्गः । वृद्धे स्त्वानि सधुर्मे वा महार्थे ह्यर्थं वा धीम्यद्वितीः
प्रसूत्या ।

गुह्यं वा वासपुष्पाभिपङ्का गो ये दातु देशकालो विधिष्टः । अनर्थ्यताः शक्यज्ञानलभ्याः प्राणकीता निश्चिता येत
काय ॥

॥ नाचिकेत उवाच ॥ युवा वेवस्वतवचस्तमहं पुनरग्रं । अभावे गोप्रदादृष्टां कथं लोकान् हि गच्छति ।

ततोऽग्निरोदयो धीमान् गोप्रदानपराङ्मतिं गोप्रदानानुकल्पन्तु गाव्यते सन्ति गोप्रदाः ।

अस्मिन् ये गवां दद्याद्भुतधेनुं यतप्रतः । तस्मात्ता घृतशक्तिन्यः चरन्ते वत्ससा इव ।

घृतास्मिन् तु यो दद्यात् निलधेनुं यतप्रतः । सदुर्गात्तारितो धेनोः चोरनया प्रमोदते ।

तिलास्मिन् तु यो दद्यात्कलधेनुं यतप्रतः । सकामप्रवहं प्रोता नंदोमेतामुपाश्रुते ।

स्वमेतानि मे तत्र धर्माज्ञो न्यदर्शयत् । दृष्ट्वा च परमं स्वमवापमहमश्रुत् ।

निवेदये चाहमिमं प्रियते क्रतुर्ब्रह्मज्ञानपथप्रचारः । प्राप्तिं मया मात स मत्प्रसूताः प्रपश्यन्ते वेदविधिप्रसूतः ।

आपो ह्यर्थं भवतोऽनुग्रहाय प्राप्तिं मया एवं दृष्टो देवो वै । दानियुष्टिं तत्र दृष्ट्वा महात्मसिः सन्दिग्धान् दानधर्माद्य
रित्ये ।

ददश्च मामग्रीहृर्गौराजः पुनः पुनः सम्प्रहृष्टो महर्षे । दानिन यः प्रयतो भूस्वदेव विप्रयतो गोप्रदानश्च कुर्वति ।

गृह्णा ह्यर्थं नावमन्यस्व धर्मान् पापं देयं देशकालोपपन्ने । तस्माद्दोषलो नित्यमेव प्रदेया मां भूपते संशयः कश्चिद्भ ।

एताः पुरा दददश्रियमेव शान्तात्मानो दानपथे निविष्टाः । तेषां शुश्रूषप्रतिश्रद्धास्माकस्ते वै दानं प्रददुर्द्वयं श्रद्धां ।

कास्ते च श्रद्धां मत्सरं वर्जयिष्याः श्रद्धात्मानः आहिनः पुष्कलीलाः । दत्त्वा गा वै शोकमनुं प्रपन्नाः देदीपन्ते पुण्यमी
मानु नाके ।

एतद्दानं न्यायमन्यं द्विजैः पापं दत्तं प्रापण्येयं परोक्ष । काम्याहंभ्यां वर्तितव्यं दंष्ट्रां रथैर्गवां यद्वता प्रपयेथा ।

देवप्रतो न्यादुपमप्रदाने वेदावाप्तिर्गोपुगव्य प्रदाने । तीर्थवाप्तिर्गोपुगव्यप्रदाने पापोत्तमः कपिलापाः प्रदाने ।

गामयैका कपिभी सम्युदाय न्यायिपिता कनुपादिप्रमुष्येत । गंया रमात् परमं नास्ति किञ्चित् गंया दानं मुमहत्तद
दत्ति ।

गवो भोर्गोमारयन्ति चरन्तो गावद्यान् वंजनयन्ति लोके । शूलज्जानश्च गवां शार्ङ्गमिति य वै गन्ता निरथं पापवेताः ।

पैतृहर्षं गोमहं यन्तं वा दमाहं वा दम वा साधुवत्सं । अयेका वै साधवे प्राज्ञाण्य माध्यामुग्निं पुण्ययीर्यो नदी दे ।

प्राप्ता पुष्टा लोकसंरक्षणेन गावस्तुत्या । सूर्यपादैः श्रित्यां । शब्दैश्च सन्तियोपभोगास्त्राद्वादः सूर्य इवावभाति ।
गुरुं श्रियो वरयेद्गोप्रदाने स वै गन्ता नियतं स्वर्गमेव । विधिधानां सुमहान् धर्म एष विधिं ज्ञाद्यं विधेयः संविशन्ति ।
इदं दानं न्यायसत्त्वं हिजेभ्य पात्रे दत्त्वा प्रापयेथा परीक्ष्य । तस्याश्वत्थमरा मानवाश्च वयश्चापि प्रष्टते पुण्यमीले । ॥ ७० ॥

इत्युक्ताऽहं धर्मराजं दिव्यं धर्मात्मानं शिरसाऽभिप्रणम्य । अनुज्ञातसेन वैवस्वतेन प्रत्यागमं भगवत्पादमूलं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने एकमस्रतोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं ते गोप्रदानं वै नाचिकेतम्यं प्रति । मासाव्यमपि चैवोक्तमुद्देशेन गवां प्रभो ।

नृगेण च महद्दुःखमनुभूतं महात्मना । एकापराधादज्ञानात् पितामह मर्षामते ।

दारवत्या यथा चासौ निविशन्तो समुद्रतः । मोहहेतुरभूत् क्षणसदव्यवृत्त मया ।

किन्त्वसि मम सन्देहा गवां लोकं प्रति प्रभो । तत्तत् श्रोतुमिच्छामि गोदा यत्र वदन्त्यते । ॥ ७२ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ अवायुदाहरन्तीमितिहासं पुनातनं । यथाऽष्टवृक्षत् पद्मयोगिनेतदेव शतक्रतुः ।

॥ शक्र उवाच ॥ खलौकवासिनां सखीमभिभूय स्वयाऽर्क्षिया । गोलौकवासिन पश्ये व्रजतः संशयोऽय मे ।

कोदृश भगवत्सौका गवां तद्गृहि मेऽनघ । यानावसन्ति दातार एतदिच्छामि वेदितुं ।

कोदृश किंफला किंलित् परमलव को गुण । कथंश्च पुष्टपालव गच्छन्ति विगतज्वराः ।

क्रियत्कालं प्रदानस्य दाता च फलमश्रुते । कथं वज्रविधं दानं स्यादल्पमपि वा कथं । ॥ ७३ ॥

वज्रोनां कोदृशं दानमन्यानां वापि कोदृश । अदत्त्वा गोप्रदा, सन्ति केन वा तच्च शंस मे ।

कथं वा वज्रदाता स्यादल्पदाचा सम प्रभो । अल्पप्रदाचा वज्रद कथंस्वस्यादिचेयरः ।

कोदृशी दक्षिणः चैव गोप्रदाने निविशते । एतत्तथेन भगवन् मम शंसितुमर्हसि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने शक्रप्रति दिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ पितामह उवाच ॥ योऽय प्रशस्त्रया दृष्टो गोप्रदानादिकारितः । नास्ति प्रष्टाऽसि लोकैऽस्मिन् तन्नाऽन्यो हि शतक्रतो ।

सक्ति मानाविधा लोका योऽस्मि शक्रं न पश्यसि । पश्यामि दानं हि लोकानेकपव्यय या स्त्रिय । ॥ ७४ ॥

कर्षमिच्छाभिमुख्यमे सुव्रता श्वषयसया । सशरीरा हि तान् शान्तिं प्राप्नुयात् शुभमवुदय ।

शरीरन्यासमन्त्रेण मनसा निर्भलेन च । सुप्रभूतांश्च तान् लोकान् पश्यन्तीहपि सुव्रताः ।

ते तु लोका सहस्राश्च दृष्टुं वादृग्गुणान्विताः । न तत्र क्रमते कास्त्रो न वज्रं न प्रपन्नकः ।

तथा नास्त्र्यम्भं किञ्चित् न याधिलव न क्रमः । यद्वच गावो मनसा तस्मिन् वाञ्छन्ति वासव ।

तत् सर्वं प्राप्नुवन्ति स मम प्रत्यक्षदर्शनात् । कामगा, कामचारिण कामात् कामाद् मुञ्जते । ॥ ७५ ॥

वायु शरांसि सरितो विविधानि वनानि च । गृह्णाणि पर्वताश्चैव पावद्व्यञ्ज किञ्चन ।

मनोर्जं सर्वभूतेभ्य सर्वं त्वं प्रदृश्यते । इदृशादिपुलानोकावांसि लोकस्ययविधः ।

तच्च सर्वमसा, चान्ता वसुला गुरुवर्तिनः । अदृक्कारैर्विरहिता यानि शक्रजोत्तमा ।

य, सर्वमसा नि न भक्ष्यीत पुमान् सदा भावितो धर्मयुक्तः । मातापिचारिणां सत्ययुक्तः शुश्रूषिता ब्राह्मणानां च

निन्द्य ।

अक्रोधनो गोपु तथा दिजेषु धर्मै रतो गुरुशुश्रूषकश्च । यावज्जीवं सत्यवृत्ते रतश्च दाने रतो यः समी चापराधि । ११९
मृदुर्दानो देवपरायणश्च सर्वातिथिश्चापि तथा दयावान् । दैदृग्गुणो मानवश्च प्रयाति लोकं गवां शान्तमव्ययश्च ।
न पारदारो पश्यति लोकमेतं न वै गुरुश्च न मृषाप्रलापो । सदा प्रवादी ब्राह्मणेष्वात्तवैरो दैधिरैर्यैश्च युक्तो दुरात्मा ।
न मित्रभुङ्क्तेऽतिकः कृतघ्नः ऋतोऽनुशुद्धैर्विदेषकश्च । न ब्रह्महा मनसाऽपि प्रपश्येद्गवां लोकं पुण्यकृतो निवासं । १२०

एतत्ते सर्वमाख्याते निपुणेन सुरेश्वर । गोप्रदानरतामानु फलं शृणु श्रतकतो । १२१
दायाद्यलक्षैर्यथै गाः क्रीला सम्प्रयच्छति । धर्माश्रितधनैः क्रीताः स लोकानामुत्तमोऽवयान् । १२२
यो वै श्रुते धनं जिला गाः क्रीला सम्प्रयच्छति । स दिव्यमयुतं शक्यं वर्षाणां फलमश्नुते ।
दद्याद्याः स च वै गावो न्यायपूर्वैरुपाश्रिताः । प्रदद्यात्ताः प्रदाहृणां सम्भवन्त्यवया भुवाः ।
प्रतिशृणु तु यो दद्याद्गाः संशृङ्गेन चेतसा । तस्यापोहायान् लोकान् भुवान् विद्धि शचीपते । १२३
जन्मप्रभृति सत्यश्च यो ब्रूया श्रियतेन्द्रिय । गुरुदिजसहं चान्तस्तस्य गोभिः समा गतिः ।
न यातु ब्राह्मणो वाच्यो यदवाच्यं शचीपते । मनुष्यो गोपु न शृङ्गेन्द्रोऽतिर्गानुकल्पकः । १२४
सत्ये धर्मै च निरतस्तस्य शक्यं फलं शृणु । गोसहस्रेण समिता तस्य धेनुर्भवत्युत ।
चक्षियस्य गुणैरैतैरपि तुल्यफलं शृणु । तुल्यपि दिजतुल्या गौर्भवतीति विनिश्चयः ।
वैश्यस्यैति यदि गुणास्तस्य पञ्चमते भवेत् । शृङ्गस्यापि विनोतस्य पुतुर्भगफलं सतम् । १२५

एतैरेव योऽनुतिष्ठेत् युक्तः सत्ये रतो गुरुशुश्रूषया च । दक्षः चान्तो देवशायी प्रशान्तः । शृङ्गिर्भुङ्क्ते धर्मग्रीलोऽनर्हवाक् ।
सहस्रान्नं प्राप्यते स दिजाय दत्ता दोग्री विधिनाऽग्निं धेनुं । नित्यं दद्यादेकमरुः सदा च सत्यः स्थितो गुरुशुश्रूष
यिता च । १२६

वेदाध्यायी गोपु गोभक्तिमाश्च नित्यं दृष्ट्वा योऽग्निनन्देत् गाश्च । आजातितो यश्च गवां नमेत् इदं फलं शक्यं निबोध तस्य ।
यास्यादिष्टा राजसूये फलान्तु यस्यादिष्टा वज्रना काञ्चनेन । एतत्तुल्यं फलमयाज्ञरं सर्वे सन्तुष्टयः यो च सिद्धाः ।
योऽपि भक्तं किञ्चिदप्राश्य दद्याद्गोभ्यो नित्यं गोश्रतो सत्यवादी । शान्तोऽनुभो गोसहस्रस्य पुण्यं संवत्सरेणाभुयात्
सत्यग्रीलः । १२७

यदेकमममश्रीयादद्यादिकं गवाश्च यत् । दशवर्षाश्चनन्तानि गोश्रतो गोऽनुकम्पकः । १२८
एकेनैव च भक्तेन यः क्रीला गां प्रयच्छति । यावन्तितस्या रोमाणि स्रजवन्ति श्रतकतो । १२९
तावत्प्रदानात् स गवां फलमाप्नोति श्रयतं । ब्राह्मणस्य फलं होदं चक्षियस्य तु वै शृणु । १३०
पञ्चापिकमेवन्तु चक्षियस्य फलं शृणु । तदङ्गेन तु वैश्वस्य शृङ्गे वैश्वार्द्धतः श्रुतः । १३१
यथात्मविक्रयं शला गाः क्रीला सम्प्रयच्छति । यावत् सन्दर्पेद्यो वै स तावत् फलमश्नुते । १३२
रोम्णि रोम्णि महाभाग लोकाद्याल्लभया स्रताः । संयामेयर्जयिला तु यो वै गा सम्प्रयच्छति । १३३
आत्मविक्रयतुल्यास्ता शायता विद्धि कौशिके । अभावे यो गवां दद्यात्तिलधेनुं यतम्रतः । १३४
दुर्गात् स तारितो धेन्वा चीरनया प्रमोदते । १३५

न त्रेधासां दानमात्रं प्रमत्तं पात्रं कालो गोविप्रयो विधिः । कालञ्चलं विप्रगवान्तं हि दुःखं शतं पावकादित्यभूतं ।

स्वाध्यायाद्यं शुद्धयेति प्रवृत्तं वैतानस्य पापमोहं यद्विद्धं । गोपु चान्नं नतितीक्ष्णं वरुणं वृत्तिस्त्वानं तादृशं
पावमाजं ।

वृत्तिस्त्वानि सीदति चातिमात्रकथ्यं वा होम्येहेतो प्रसूते । मुख्यं वा बालसंदृष्ट्यं वा धेनु दद्याद्देवहासे विप्रिष्टे ।
अन्तर्जाता शक्र याज्ञानलब्धा प्राणैः कीतास्तेजसा येतकाश्च । छच्छासृष्टा, पोषणाभ्यागताश्च द्वारेरेतैर्गोविशेषाः
प्रशस्ता ।

वधान्विता शीलनेलापपन्ना सर्वाः प्रशंसन्ति सुगन्धवत्या । यया हि गङ्गा सरिता वरिष्ठा तथाऋणीनां कपिलावरिष्ठा ।
निस्त्रा रात्रीस्त्रिहोषोय भूमा तृप्ता गावस्तपितेभ्य प्रदेया । वसै पुष्टे धोरपे सुप्रचारास्तुहं दत्त्वा गौरमेवार्जुनतय ।
दत्त्वा धेनु सुमतां माधुदोहां कथाणवत्सामपलायिनोश्च । थावन्ति रोमाणि भवन्ति चास्त्रास्तावन्ति वर्षाणि भवन्त्यनुव ।
तथाऽनन्त्याद्वा द्राघाणाय प्रदाय धुर्य्यं युवानं बलिनं विनीतं । हस्तस्य वोढारमनन्तवीर्यं प्राप्नोति लोकान् दशधेनुदस्य ।

कान्तारे ब्राह्मणान् गावश्च यः परिचाति कौशिक । सेमेष विप्रमुच्येरस्तस्य पुण्यफलं व्रणु ।

अथनेधकतोस्तस्य फलं भवति श्रायत । मृत्युकाले सहसा च या वृत्तिमनुकाङ्क्षते ।
लोकान् बलविधान् दिव्यान् चक्ष्वाक्ष इति वर्त्तते । तत सर्वं समवाप्नोति कर्मणाऽनेन मानवः ।

गोमित्रं समनुज्ञात सर्वैश्च च महीयते । यस्तेनैव कल्येन गा वनेष्वनुगच्छति ।
द्वयगोमयपोषाणे निस्तुहो निधत शुद्धि । अक्राम तेन वस्तुयं मुदितेन व्रतकतो ।
मम लोके सूरैः सार्द्धं लोकैः यत्रापि चेच्छति ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चित्रप्रतीकध्याय ॥ ७३ ॥

॥ इह उवाच ॥ जानन् यो गामपहरेद्विक्रियाचार्यकारणतः । एतद्विज्ञातुमिच्छामि क्व नु तस्य गतिर्भवेत् ।

॥ पितामह उवाच ॥ भचार्य विक्रयाय वा येऽपहारं हि क्षुब्धते । दानार्थं ब्राह्मणार्थाय तपेद्भूयतां फल ।

विक्रयार्थं हि यो हिंसाद्वेषधेदा निरकुश । घातयानं हि पुण्यं ये तु भयेयुरर्थिनः ।

घातक खादको वापि तथा यथानुमन्यते । थावन्ति तस्मा रोमाणि तावद्वर्धाणि मज्जति ।

ये दोषा यादृशश्चैव द्विजयज्ञोपपातके । विक्रये चापहारे च ते दोषा वेऽस्तता प्रभो ।

अपहृत्य तु यो गा वै ब्राह्मणाय प्रयच्छति । यावद्दानफलं तस्मास्तावन्निरयच्छति ।

सुवर्णं दक्षिणामाङ्गोप्रदाने महाद्युते । सुवर्णं परमितुक्तं दक्षिणार्धसंश्रयं ।

गोप्रदानात्तारयेत सप्त पूर्वास्तथाऽवरान् । सुवर्णं दक्षिणां कृत्वा तावद्द्विगुणमुच्यते ।

सुवर्णं परमं दानं सुवर्णं दक्षिणापरा । सुवर्णं पावनं शक्र पावनानां परं स्मृतं ।

कुलानां पावनं प्राङ्मूर्ध्वानक्षयं व्रतकतो । एषा मे दक्षिणा प्रोक्ता समाधेन महाद्युते ।

॥ भीम उवाच ॥ एतत् पितामहेनोक्तमिन्द्राय भरतर्षभ । इन्द्रो दशरथायाह रामायाह पिता तथा ।

राघवेऽपि प्रियथाचे सखाणाय यश्चिन्ति । अविश्या सखाणेनोक्तमरणे वधता प्रभो ।

पारस्वर्थागतघेदमृषयः शसितव्रता । दुर्द्धर धारयामासुराजानस्यैव धार्मिकाः ।

उपाध्यायेन गदितं मम चेद्दुःखिष्ठिगं । य इह ब्राह्मणे निधं वेदब्राह्मणसंघदि ।

यज्ञेषु गोप्रदानेषु दयोरपि समागमे । तस्य लोका किलाचथा देवतै सह नित्यदा ।

११९

इति ब्रह्मा स भगवानुवाच परमेश्वर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चतुं सप्तमेऽध्याय ॥ ७४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विश्रम्भिताऽहं भवता धर्मान् प्रवदता प्रभो । प्रवक्ष्यामि तु सन्देहे तमे ब्रूहि पितामह ।

प्रताना किं फलं प्रोक्तं कीदृशं वा महायुते । नियमानां फलञ्चैव स्वधीतस्य च किं फलं ।

दत्तस्येह फलं किञ्च वेदानां धारणे च किं । अध्यापने फलं किञ्च सर्वमिच्छामि वेदितु ।

अप्रतिपाद्यके किञ्च फलं लोके पितामह । तस्य किञ्च फलं दृष्टं श्रुतं यस्तु प्रपच्छति ।

११९

स्वकर्षनिरतानाश्च शूराणाञ्चापि किं फलं । शौचे च किं फलं प्रोक्तं ब्रह्मवर्धस्य किं फलं ।

पितृशुश्रूषणे किञ्च मातृशुश्रूषणे तथा । आचार्यगुरुशुश्रूषास्त्रुक्तोऽनुकल्पने ।

रतत् सर्वमग्नेधेयं पितामह यथातथं । वेनुमिच्छामि धर्मज्ञ परं कैादृष्टं हि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ यो व्रत वै यथोद्दिष्टं तथा सम्प्रतिपद्यते । अखण्डं सत्यगारभ्य तस्य लोका सनातनाः ।

नियमानां फलं राजन् प्रत्यचमिह दृश्यते । नियमानां कर्तृणाञ्च त्वयाऽवागमिदं फलं ।

१२०

स्वधीतस्यापि च फलं दृश्यतेऽमुञ्च चेह च । दृष्टलोके च वा नित्यं ब्रह्मलोकं च भेदते ।

दमस्य तु फलं राजन् शृणु त्वं विशद्रेण मे । दानात् सर्वञ्च सुखिना दानात् सर्वञ्च निर्दता ।

यचेच्छागामिनो दानात् सर्वञ्च पुनिसुदना । प्रार्थयन्ति च यद्दानात् सभक्तो तस्य चन्द्रय ।

दुज्यमे सर्वकामैर्हि दानात् सर्वञ्च पाण्डु । स्वर्गे यथा प्रभेदने तपसा विक्रमेण च ।

दानैर्द्वैषश्च विविधैस्तथा दानात् समान्विता । दानाद्दमे विशिष्टो हि दानं किञ्चिद्दिनातये ।

१२१

दाता क्षुपति मे दानंस्तस्माद्दानात् परं दम । यस्तु दद्यादकुप्यन् हि तस्य लोका सनातना ।

क्रोधा सन्ति हि यद्दानं तस्माद्दानात् परं दम । चदुश्यामि महाराज स्थानाम्ययुतमो दिवि ।

अयोर्णां सर्वलोकेषु यानि ते यानि देवता । दमेन यानि नृपते गच्छन्ति परमर्षय ।

कामयाना मच्च स्थानं तस्माद्दानात् परं दम । अध्यापकं परिक्रोधादचय फलमश्रुते ।

विधिवत पावकं ज्ञवा ब्रह्मलोकं नराधिप । अधीत्यापि हि सो वेदान् न्यायविद्वा प्रपच्छति ।

१२२

गुरुकर्मप्रप्रेषो तु सोऽपि स्वर्गे महीयते । शक्तियोऽध्ययने युक्तो यज्जने दानकर्षणि ।

दुष्टे यश्च परित्राता सोऽपि स्वर्गे महीयते । वैश्वं स्वकर्षनिरतं प्रदानाक्षमते मच्च ।

शूद्रः स्वकर्षनिरतः स्वर्गं शूश्रूषया चर्कति । शूरा बह्विधा प्रोक्तानि धर्मार्थान् मे यदृणु ।

शूरास्त्वयानां निर्दिष्टं फलं शूरस्य चैव हि । यज्ञशूरा दमे शूरा सत्यशूरास्तथाऽपरे ।

युद्धशूरास्तथैवेत्ता दानशूरास्तमानवा । साह्यशूरास्तथैवा येमशूरास्तथाऽपरे ।

१२३

अरक्षे गृहवधे च त्यागे शूरास्तथाऽपरे । दृष्टिशूरास्तथैवान्ये क्षमाशूरास्तथाऽपरे ।

अर्क्षवे च तथा शूरा सभे वर्तन्ति मानवा । तैस्तैश्च नियमे शूरा बह्वं सन्ति चापरे ।

वेदाध्ययनशूराश्च शूरायाध्ययने रता । गुरुशूश्रूषया शूरा पितृशूश्रूषयाऽपरे ।

मातृशुभ्रयथा शूरा भक्ष्यशूरास्तथाऽपरे । अरथे मृदवासे च शूरास्तथितियुजने ।
सर्वे यान्ति परान् लोकान् स्वकर्णफलनिर्जितान् । धारणे सर्ववेदानां सर्वतोर्थावगाहनं ।

११५

सत्यं ब्रुवतो नित्यं सभं वा स्वात्त वा सभं । अश्वमेधसहस्रं सत्यं तु सत्यं धृतं ।

अश्वमेधसहस्राद्धिं सत्यमेव विप्रिष्यते । सत्येन सूर्यस्तपति सत्येनाग्निः प्रदीप्यते ।

सत्येन महतो वान्ति सर्वं सत्यं प्रतिष्ठितं । सत्येन देवा प्रीयन्ते पितरो ब्राह्मणास्तथा ।

सत्यमाहुः परो धर्मस्तस्मात् सत्यं न लङ्घयेत् । मुनयः सत्यनिरता मुनयः सत्यविक्रमाः ।

मुनयः सत्यप्रयासस्तान् सत्यं विप्रिष्यते । सत्यवन्तः स्वर्गलोके मोदन्ते भरतर्षभ ।

११६

दमः सत्यपलायान्तिक्ता सर्वोत्तमा मया । असंशयं विनीतात्मा स वै स्वर्गं महोपयते ।

ब्रह्मचर्यं च गुणं शूरो त्वं वसुधाधिप । आजन्मभरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेद्विदः ।

न तस्य किञ्चिदमायमिति विद्धि नराधिप । बभूव कौत्सस्तृतीयोऽपि ब्रह्मलोकं वसुधयुत ।

सत्ये रतानां सततं दानान्नाममुद्धरेतथा । ब्रह्मचर्यं दक्षेद्राजन् सर्वपापाभ्यापसितं ।

ब्राह्मणेन विशेषेण ब्राह्मणे ह्यग्निरुच्यते । प्रत्यक्षं हि तथा क्षीतद्राघ्न्येषु तपस्विषु ।

११७

विमेति हि यथा शक्रो ब्रह्मचारिप्रधानं । तद्ब्रह्मचर्यं फलश्रयोऽपि हि वृक्षस्येन ।

मातापित्रेः पूजने यो धर्मस्तपि मे शूरो । शूभ्रयते च पितरं नावस्येत् कदाचन ।

मातरं भ्रातरं वाऽपि गुरुत्वाचार्यमेव च । तस्य राजन् फलं विद्धि स्वर्गलोके स्थानमर्चितं ।

न च पश्येत् नरकं गुरुशूभ्रयथात्मवान् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ पुत्रिष्ठिर उवाच ॥ विधिं गवा परं श्रातुमिच्छामि नृप तत्तत । येन तान् श्रायतान् लोकानर्थिनः प्राप्नुयाद्विदः ।

११८

॥ भीम उवाच ॥ न गोदानात्परं किञ्चिद्विद्यते वसुधाधिप । गौर्हि न्याघागता दत्ता सचसारवन्ते कुल ।

वृतामर्थं सम्यगुत्पादितो यः स वै कृत्स्नः सम्यग्वाभ्यः प्रजाभ्यः । तस्मान्पूर्वं ह्यादिकालमवृत्तं गोदानार्थं शूरो राजन्

विधिं मे ।

पुत्रा गोपुत्रीतासु गोषु सन्दिग्धदर्शिना । मान्वाणां प्रकृतं प्रथं दृष्टव्यं तस्मात् ।

दिनातिमतिमस्तस्य च कालमभिवेद्य च । गोदानार्थं प्रयुञ्जीत रोहिर्णो नियतव्रतः ।

आङ्गमद्यः प्रयुञ्जीत समग्रे वक्रलेति च । प्रविश्य च गवां मध्यमिमां श्रुतिमुदाहरते ।

११९

गौर्मै माता ह्यमः पिता मे दिवं शर्षं जगतो मे प्रतिष्ठा । प्रपद्येवं शर्वरोमुख्य गोषु पुनर्माणीभूतग्रेहोऽप्रदाने ।

यः तामैकं निम्रो गोमिः समसह्यः समव्रतः । ऐकाग्र्यगमनात् गवां क्लृप्तादिप्रमुच्यते ।

उत्पुष्टपवसा हि प्रदेया सूर्यदर्शने । चिदिवं प्रतिपत्तयमर्थवादाग्नियुक्ता ।

ऊर्ध्वं विन्य ऊर्ध्वमेधाय यत्र गौर्मां श्रुतस्य जगतोऽस्य प्रतिष्ठा । चित्तरोहः प्रवहः शशदेवः प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थशदा ।

गवो मतेन मण्डन्तु सौर्यास्तथा जैन्वाः स्वर्गपाताय सन्तु । चात्मानं मे मातृवशाद्यस्तु तयाऽनुक्ताः सन्तु सर्वार्थि

यो मे ।

१२०

श्रेयोत्सर्गं कर्मभिर्हमेवे सरस्वत्य येयस्य संप्रवृत्ताः । यूयं नित्यं सर्वपुण्योपवाद्या दिग्धन्मे गतिमिष्टा प्रयत्ना ।
 या वै यूयं सोऽहमद्यैतभावा युष्मान्दत्त्वा चाहमात्मप्रदाता । मनश्च्युता मन एवोपपत्ता 'सन्धुवध्व मौम्यरूपोप्रकृपा ।
 एवं तस्यायि पूर्वमर्द्धं वेदेत गवां दाता विधिवत् पूर्ववृष्टं । प्रतिभूयाच्छेषमर्द्धं दिनानि प्रतिगृह्यन् वै गोप्रदानेविधिञ्च ।
 गोप्रदानोति वक्तव्यमर्धवत्सवसुप्रद । ऊर्द्धांसा भवितव्या च वैष्णवीति च चोदयेत् ।
 नाम सद्योत्तयेत्तस्या यथासंख्योत्तर सपै । फलं पट्विंशदष्टौ च सदस्यणि च विगति । ११८
 एवमेतान् गुणान विधाद्गवादीना यथाक्रमं । गोप्रदाता समाप्नोति समस्तानष्टमे क्रमे ।

गोद श्रीलीनिर्भयस्वाधदाता न स्याद्दु खी वसुदाता च काम । उपसोढा भारते यद्य विद्वान विख्यातान्ते वैष्णवाश्चलोका ।
 गां वै दत्त्वा गोप्रती स्थापिरात्रं निष्ठाश्चैकाध्ववन्तेह तामि । काम्याष्टम्या वर्तितव्य चिरात्र रत्नैर्वा गोप्रकृता प्रभुवैर्वा ।
 देवप्रती स्थाद्वपभप्रदाने वेदासात्तिर्नैयुगल प्रदाने । तथा गवा विधिमासाद्य यस्या लोकानग्नान् विन्दते नाविधिञ्च ।
 कामान् सर्वान् पार्थिवानेकसत्त्वान् यो वै दद्यात् कामदुषाश्च धेनु । सत्यं ता सुर्ध्वकथौषवत्ससाधुमुष्णा व्याधयः
 सम्प्रदान । ११९

न चाश्वियायात्रतायोपतुर्थ्यान्नाश्वदधानाय न वक्रपुङ्खये । गुह्यो ह्यय सर्वलोककृष् धर्मो नेम धर्मो यच्च तच्च प्रजन्तेत् ।
 सन्ति लोकी अद्भुधाना ममुष्या सन्ति दुष्टा राक्षसा मानुषेषु । एषामेतद्दोयमान क्षान्तिं ये नानिक्यश्चात्रयन्तेऽन्यपुण्या ।
 वार्धसत्यं वाक्यमेतच्चिदस्य ये राजानो गोप्रदानानि दत्त्वा । लोकान् प्रप्ता पुण्यशोला प्रवृत्तास्तान्मे राजन् कीर्तयमाना
 त्रिविध ।

उग्रनीरो विद्यगया नृगश्च भगीरथो विश्विना धीवनाथ । मान्धाता वै मचकुन्दश्च राजा भूरिघुषो नैवर्धं क्षेमकृत् ।
 मुरुरवा भरतश्चक्रवर्त्तो यस्याम्बवाये भारता सन् एव । तथा वीरो दाशरथिश्च रामो ये चायन्ये विभुता कीर्ति
 मन्त । १२०

तथा राजा पुण्यकर्मा । दिलीपो दिवं प्राप्ता गोप्रदानेर्विधिञ्च । यक्षैर्हानैलपसा राजधर्मैर्मान्धाताभूद्रोप्रदानेय युक्त ।
 तस्मान् पार्थ त्वमपीमां मयोक्ता वार्धसत्यं भारती धारयस्व । दिजाग्नेभ्य सप्रयज्जस्व पीतो गा पुण्या वैप्राय राज्यकुण्डला ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा सर्वं कृतवान् धर्मराजो भीष्मेणेति विधिवद्गोप्रदाने । स मान्धातुर्देवदोपदिष्ट सम्यक् धर्म
 धारयामास राजा । १२१

इति नृप सतत गवा प्रदाने यवशकलान सह गोमयै पिवान । वितितलशयन शिखी यतात्मा वृष इव राजदृष्टरा बभूव ।
 नरपतिरभवत् स देवताभ्य प्रयतमनास्त्वभिषंसुवद्य ता स्म । नृपतिघुरि न गामयुक्तभूपमुरगवैरगमय यच्च तच्च । १२२
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथनं षट्सप्ततोऽध्याय ॥ ७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरा राजा भूय ज्ञान्तव नृप । गोदानविस्तर धीमानपप्रच्छ त्विदवाचित ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गोप्रदानगुणान् सम्यक् पुनर्थं ब्रूहि भारत । न हि तृप्याम्यहं वीर शृण्वानोऽस्मत्तमोऽहम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता धर्मराजेन तदा ज्ञान्तव नृप । सम्यगाह गुणास्तु गोप्रदानस्य केरलान् ।
 ॥ भीम उवाच ॥ वत्सला गुणरुक्मः तदृशी वत्ससमुता । दत्तेद्रुशी गा विप्राय सर्वपापै प्रमुच्यते ।

अर्द्धां नाम ते लोकागां दत्त्वा ताव गच्छति । पीतोदका जपथथा नष्टवीर्य निरिष्टिधां । १२३

जरारोगोपसम्पन्ना जोषा वापीमिवाजला । दत्त्वा तम प्रविशति दिवं क्षेत्रेन योजयेत् ।
 दृष्टा दृष्टा कथिता दुर्म्बला वा गो दातव्या याश्च भूयैरदत्तैः । क्षेत्रेन्विप्र योऽफलैः सयुनक्ति तस्या वीर्याद्याफला
 यैव लोका ।

वसान्तिता शीलवधोपपन्ना सर्वे प्रप्रेषन्ति सुगन्धवत्या । यथा हि गङ्गा सरिताम्बरिष्ठा तथाऽर्जुनोनां कपिला बरिष्ठा ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मात् समाने वज्रना प्रदाने सद्भिः प्रप्रेक्ष्य कपिलाप्रदानं । विशेषमिच्छामि महाप्रभावं श्रुतं
 समर्थोऽस्मि भवान् प्रवक्तुं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ दृष्ट्वानां ब्रुवतां तात श्रुतं मे यत् पुरातनं । वक्ष्यामि तदशेषेण रोहिषिणा निर्मिता यथा । १३४

प्रजा सृजेति चादिष्टं पूर्वं दत्तं स्वयम्भुवा । असृजदुत्तिमेवाये प्रजानां हितकाम्यया ।
 यथा ह्यमृतमाश्रित्य वर्त्तयन्ति दिवौकसः । तथा दत्ति समाश्रित्य वर्त्तयन्ति प्रजा विभो ।

अचरैर्भ्यश्च भूतेभ्यश्चरैश्चैषा सदा नरा । ब्राह्मणाश्च ततः श्रेष्ठास्तु यज्ञा प्रतिष्ठिता ।
 यज्ञैरवाप्यते सोम स च गोपु प्रतिष्ठित । ततो देवा प्रमोदन्ते पूर्वं दत्तिसत्त प्रजा ।

प्रजान्तेव भूतानि प्रकोचन्त दत्तिकाञ्चया । दत्तिदद्याच्चपयन्त तृविता पितृमातृवत ।
 इतोद् मनसा गत्वा प्रजासर्गार्थमात्मन । प्रजापतिस्तु भगवांसमृतं प्रापिवत्सदा ।

स गतस्तस्य तृप्तिस्तु गन्धं सुरभिमुद्गरम् । ददर्शे द्वारमवृत्ता सुरभी मुखजा मुतां ।
 साऽसृजत सौरभेयीस्तु सुरभिर्लोकमातृका । सुवर्णवर्षा कपिला प्रजामा दत्तिधेनव ।

॥ तामामृतवर्षाणां चरन्तीनां समन्तात् । बभूवामृतज फेन खवन्तीनामिषोऽसिञ्ज ।

॥ सवस्तमुखविभट्टो भवस्य तु वितिष्ठत । शिरस्त्रवापतत् कुट्टं स तदैवते च प्रभु ।
 संघाटप्रभवेणाक्ष्ण रोहिषी मदहनिव । तत्तेजस्तु ततो रौद्र कपिलासा विश्राप्यते ।

नामावर्णत्वममयन्मेषाग्निव दिवःकर । चान्तु तस्मादपाकस्य सोमभवाभिसञ्जिता ।
 यद्योत्पन्ना स्ववर्षस्याक्षा नीता नान्यवर्णता । अथ कुट्टं महादेव प्रजापतिरभापत ।

अमृतेनावमिकृत्वा गोर्माषष्ट विद्यते गवा । यथा ह्यमृतमादाय सोमो विसृन्दते पुन ।
 तथा क्षीर चरन्तेऽपि रोहिषिणाऽमृतसम्भव । न दुष्यन्ति लोका नाग्निर्गुणैर्न श्वेदधि ।

नामृतेनामृतं पीतं वत्सपीता न वत्सना । इमान् लोकान् भरिष्यन्ति हविषा प्रसवेण च ।
 आसामैश्वर्यमिच्छन्ति सर्वेऽमृतमय इभः । दृषमश्च ददौ तस्मै सह गोभिः प्रजापति ।

प्रसादयामास मनसो न रुद्रस्य भारत । मीतयापि महादेवश्चकार दृषभ तदा ।
 ध्वमश्च वाहनश्चैव तस्मात् स दृषभध्वज । ततो देवैश्च दैवमदा पश्यन्ति हत ।

दैश्वर्यं स गत्वा मध्ये दृषभाङ्गं प्रकीर्तित । एवमयध्वर्णना कपि नाना भोजनया ।
 प्रदानं प्रयत्नं कथं सर्वसामेव कीर्तित ।

विष्टा मोकटन्ति प्रवृत्ताः स्त्रोपिता सोमविसृन्दभूता । सोम्या मुखा कामशो माणदाश्च गा वै दत्त्वा सर्वका
 मप्रदं स्यात् ।

इमं गवा प्रभवविधानमुत्तमं पठन् सदा श्रुचिरपि मङ्गलप्रिय । त्रिमुख्ये कलिकलुषेणमानत्र श्रियं मुतान् धन
पशुमाप्नुयात्सदा ।

हव्यं कव्यं तर्पणं शान्तिकर्म यान् वामो दृष्ट्यालस्य तुष्टिः । एतान् मर्त्यान् गोप्रदाने गुणान् वै दाता राजत्राप्रयद्दि मदेव ।
॥ वैश्यायन उवाच ॥ पितामहस्याथ निश्चयं वाक्यं राजा सह भ्रातृभिराजमीड । सुवर्णवर्णान्दुहस्तया गा पायीं ददौ
ब्राह्मणसत्तमेभ्यः ।

तथैव तेभ्योऽपि ददौ दिजेभ्यो गवा महस्त्राणि शतानि चैव । यज्ञान् समुद्दिश्य च दद्विचार्ये नोकान् विजेतु परमाच्च कीर्त्ति ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ एतस्मिन्नेव कास्ते तु वशिष्ठमृषिसत्तम । इत्याकुर्वन्ने राजा सैदामो वदताम्बर ।
मर्त्यलोकादपरं सिद्धं ब्रह्मकोशे सनातन । पुरोहितमभिप्रद्युमिवाध्यापयत्तमे ।

॥ भै दाम उवाच ॥ पैलाको भगवन् किस्मिन् पवित्र कथ्येऽनघ । यत कीर्त्तयन् सदा मर्थं प्राप्नुयान् पुण्यमुत्तमं ।
॥ भीष्म उवाच ॥ तस्मै प्रैवाच वचनं प्रणताय हितं तदा । गवामुपनिषदिदानीं नमस्कृत्य गवा श्रुचि ।

गावः सुरभिगन्धिव्यस्तथा गुग्गुलुगन्धयः । गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्वधनं महतः ।
गावो भूतस्य भयश्च गावः पुष्टिः सनातनी । गावो सप्तश्लासधामून् गोपु दत्तं न नश्यति ।
अत्र हि परमं गावो देवानां परमं हविः । स्वाहाकारवपटकारैः नित्यं गोपु प्रतिष्ठितौ ।
गावो यज्ञस्य हि फलं गोपु यज्ञा प्रतिष्ठिता । गावो भवित्यं भूतस्य गोपु यज्ञा प्रतिष्ठिता ।
माघस्यात्ययं भगतः होमकाले महाधुते । गावो ददति वै होम्यमृषिभ्यः पुष्ट्यर्थम् ।
धानि कानि च दुर्गाणि दुष्कृतानि छतानि च । तरन्ति चैव पाषाणं धेनु ये ददति प्रभोः ।
एकाक्षं दशगुह्याक्षं दद्याच्च गोशरी । अतः सहस्रगुह्यात् सर्वं तुल्यफलं हि ते ।
अनृष्टितामि शतगुरुरप्य च गृहस्यगु । समूहो यस्य कोनाशो माधर्महन्ति ते वयः ।
कर्पणा ये प्रयच्छन्ति सक्ता कास्तेदोहना । सुभ्रतां वत्सवतोनामुभौ लोकौ जयन्ति ते ।
युवानमिन्द्रियापेतं शतेन शतयूथपः । गवेर्द्धं ब्राह्मणेन्द्राय भूगिष्टमलङ्कृतं ।
दृपमये प्रयच्छन्ति श्रेष्ठियं य परन्तप । ऐश्वर्येनोऽधिगच्छन्ति जायमाना पुन पुनः ।
नाकीर्त्तयन्ता गा मुधात्ता नासस्तथा चोत्पततः । माधेप्रातर्नमस्ते गास्तं पुष्टिमाप्नुयान् ।
गवा मून्पुरीषस्य मे दिजेत कथञ्चन । ॥ चामां माधमश्रोयाद्वा पुष्टिं तयाप्नुयान् ।
गाश्च भद्रोर्त्तयेन्नित्यं नावमन्यत तान्मया । अनिष्टं संप्रमल्लस्य गा नरो मय्युकोर्त्तयेत् ।
गोमयेन सदा खाद्यात् करोये चापि अविश्रुतः । श्वेत्तमूवपुनोवाणि प्रतिपद्यतश्च वर्मयेत् ।
मोः शर्षणि भुञ्जीत निरीवेदाक्षी दिशं । वायनं कर्पिणं भूनां गवा पुष्टिं सदाऽभुते ।
पूनेन भुज्यादपि घृतेन स्वस्ति वाचयेत् । घृतं दद्याद्दूतं प्राग्भद्रं पुष्टिं सदाऽभुते ।
गोमत्या विधया धेनुं तिनानामभिमन्यथा । सर्वरक्षमर्षी दद्याच्च भे चेत छताहने ।
गावो न मुरातदन्तु हेमशृङ्गा पयोमुच । सुरभ्य शौरभ्यश्च मन्ति भागुर्यथा ।

गा वै पश्याम्यहं, हित्ये गावः पश्यन्तु मां मदा । गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयः ।
 एवं रात्रौ दिवा चापि समेषु विषमेषु च । महाभयेषु च नरः कौत्सश्चक्रयते भयात् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टपत्रतेऽध्यायः ॥ ७८ ॥
 ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ व्रतं वर्षमहस्त्राणां तपसां मुमुक्षुरः । गोभिः पूर्वं विष्टष्टाभिर्गन्धैश्च त्रैष्टुतामिति ।
 लोकैः क्षिप्तं दक्षिणानाद्य स्रव्यामां वयमुत्तमाः । भवेम न च निषेधं देयिष्येति परन्तर ।
 अक्षयुरोपशान्तिं जनः पुष्यत सर्वदा । प्रकृता च पवित्रार्थं कुर्वीरम् देमानुगाः ।
 तथा सर्वानि भूतानि स्यावाराणि चराणि च । प्रदातारस्य लोकान्नैः गन्धैर्युरिति मानवः ।
 ताभ्यो वरं ददौ ब्रह्मा तपसोऽन्ते स्वयं प्रभुः । एवं भवन्ति प्रभुलोकान्सारयतेति च ।
 उत्तम्युः सिद्धकामाणां भूतभक्षस्य मातरः । प्रातर्ममस्यासां गावस्ततः पुष्टिमवाप्नुयात् ।
 तपसोऽन्ते महाराज गावो लोकपरायणाः । तस्माद्गावो महाभागाः पश्चिं परमुच्यते ।
 तथैव सर्वभूतानां समतिष्ठन्त मूर्ध्नि । समानवत्सां कपिला धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां ब्रह्मलोके महीयते । लोहितो तुष्यवत्साश्च धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां सूर्यलोके महीयते । समानवत्सां श्वलो धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां सोमलोके महीयते । समानवत्सां क्षेताम् धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां मित्रलोके महीयते । समानवत्सां क्षण्णान् धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां प्रमिलोके महीयते । समानवत्सां धृष्टाश्च धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां याम्यलोके महीयते । अर्षा जेनसवर्षान्तु श्वत्सां कांस्यदेहना ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां वारुणं लोकमश्नुते । वातरेणुमवर्षान्तु श्वत्सां कांस्यदेहना ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां वायुलोके महीयते । हिरण्यवर्षां पिङ्गाक्षीं श्वत्सां कांस्यदेहना ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां कौबेरं लोकमश्नुते । पलाशधूसवर्षान्तु श्वत्सां कांस्यदेहना ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां पिष्टलोके महीयते । श्वत्सां पोवर्गं दत्त्वा दृतिकण्डामलद्वयम् ।
 वैश्वदेवमस्मात् स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते । समानवत्सां गौरोन्तु धेनुं दत्त्वा पश्यन्ति ।
 सुमतां वत्ससंवीतां वसुनां लोकमाप्नुयात् । पाण्डुकुलसवर्षाणां श्वत्सां कांस्यदेहना ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां साध्यानां लोकमाप्नुयात् । वैराटपृष्ठसवर्षाणं सर्वैरजैरलद्वयम् ।
 प्रदाय वत्ससंवीतां लोकान् स राजान प्रतिपद्यते । वयोपपन्नं लीलाङ्गं सर्वैरजसमन्विनं ।
 गन्धर्वैश्चरैश्च लोकान् दत्त्वा प्राप्नोति मानवः । दृतिकण्डमग्नद्वयं सर्वैरजैरलद्वयम् ।
 दत्त्वा प्रजापतेर्लोकान् विशोकः प्रतिपद्यते । गोप्रदानरतो याति भिक्षां जलदधश्चक्रवान् ।
 विमानेनाकवर्षेण दिवि राजन् विराजते । तस्मात्सर्वेणाः सुयोणः सहस्रं सुरयोजितः ।
 रमेयन्ति नरश्रेष्ठ गोप्रदानरतं नरः । वीणाणां वत्सकीनाञ्च नूपराणाञ्च शिञ्जितः ।
 हास्यैव हरिणाक्षीणां सुतः च प्रतिपद्यते ।

यावन्ति रोमाणि भवन्ति धन्वास्तावन्ति वर्षाणि महीयते सः । खर्गच्युतयापि ततो नृलोके प्रसूयते वै विपले गृहे सः ।
इति श्रीमहाभारते श्रानुशासनपर्वणि श्रानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोप्रदानिके एकानांशोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ घृतघोरप्रदा गावो घृतयान्यो घृताङ्गनाः । घृतनद्या घृतावर्त्तास्ता मे सन्त मदा गृहे । १८८

घृत मे हृदये नित्यं घृतं नाम्ना प्रतिष्ठितं । घृतं धन्वेषु गावेषु घृतं मे मनसि स्थितं ।

गावो ममापतो नित्यं गावः पृथक् एव च । गावो मे सर्वतश्चैव गावो मयि वसाम्यहम् ।

इत्याचम्य जपेत् सायम्प्रातश्च पुरुषः सदा । चरकं कुरुते पापं स तस्मात् परिमुच्यते ।

प्रासादा यत्र पौवर्णा वर्षाघोरा च यत्र सा । गन्धर्वासुरसो यत्र तत्र यान्ति सहस्रशः ।

नृनोत्पङ्काः क्षीरोदा दधिबलसङ्गलाः । वहन्ति यत्र वै नद्यस्तत्र यान्ति सहस्रशः । १८९

गवां शतसङ्खलु यः प्रयच्छेद्यविधिः । परां रुद्धिमवाप्स्यथ खर्गलोके महीयते ।

दश पौभयतः पुत्रा मातापित्रोः पितामहान् । दधाति सुकृतान् लोकान् पुनान्ति च कुलं नरः ।

धन्वाः प्रमाणेन घनप्रमाणाः धेनुं निलानामपि च प्रदाय । जानीयदाता च यमस्तल्लोके न यातमो काश्चिदप्येति तत्र ।

पवित्रमग्नं जगतः प्रतिष्ठा दिवो केशः । मातराऽयाम्रमयाः । अन्तर्लभेद्विषयो ब्रजेश दद्याच्च पात्रे प्रमोदयेत् कालं ।

धेनुं स्वस्ती कपिला भूरिशृङ्गा कौश्यापदेहा ववर्णोत्तरीया । प्रदाय तां गार्हति दुर्लभायां यान्त्या सर्वा वीतभया
मनुष्याः । १९०

सुरूपा बड्ढूपाश्च विषरूपाश्च मातरः । गावो मामुपतिष्ठन्तामिति नित्यं प्रकीर्तयेत् ।

ज्ञातः परतरं दानं ज्ञातः परतरं फलं । ज्ञातो वशिष्ठे लोकेषु भूतं भवितुमर्हति ।

तत्रास्त्राणाञ्च गृह्णन्त्यां बालैः क्षीरेण भेदसा । यत्र वहति सन्धूय किमस्त्यभधिकं ततः ।

यदा सर्वमिदं द्यातं जगत् स्थावरजद्रूपं । तां धेनुं शिरसा वन्दे भूतभयस्य मातरं ।

गुणवचनसमुच्चैकदेशो नृवर मधेयः गवां प्रकीर्त्तितो । न च परमिह दानमस्ति गोपेया भवति न चापि परायणं
तथाऽन्यत् । १९१

॥ भीम उवाच ॥ वरमिदमिति भूमिदेऽविचिन्त्य प्रवरस्यैवैक्येन ततो महात्मा । व्यसृजत नियतात्मवान् दिग्भ्यः सुवज्र
च गोपधनमात्रं वा लोकात् ।

इति श्रीमहाभारते श्रानुशासनपर्वणि श्रानुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोप्रदानिके अष्टोत्तितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पवित्राणां पवित्रं यन्निष्ठं लोके च यद्भवेत् । पावनं परमं चैव तस्ये प्रदि पितामह ।

॥ भीम उवाच ॥ गावो महाद्याः पुण्याश्च तारयन्ति च मानवान् । धारयन्ति प्रजाद्यमा इविषा पयसा तथा ।

न हि पुण्यमनं किञ्चिद्गोपेया भरतसत्तम । स्तोताः पुण्याः पवित्राश्च त्रिषु लोकेषु भूतनाः ।

देवानामुपरिष्ठाश्च गावः प्रतिवसन्ति वै । देवाः चैतास्तारयन्ते यान्ति स्वर्गं मनोविषः । १९२

मान्वास्ता पौवर्णाश्च ययामिन्द्रपक्षया । गावो ददन्तः सततं सहस्रव्रतमभिताः ।

गताः परमं स्थानं देवैरपि सुदुर्लभं । अपि चात्र पुरा गीतं कथयिष्यामि तेऽनघ ।

एतेषामुत्तमं धीमान् स्रष्टुर्देवायनं शुक्रः । अभिवाचाक्रियताः शुचिः प्रयतमानवः ।

पितरं परिपश्यद्दृष्टलोकपरोवर । कौं यज्ञं सर्व्वधर्माणां वरिष्ठो ह्युपलब्धमे ।
 किञ्च कदा परं स्थानं प्राप्नुवन्ति मनोविण् । केन देवा पवित्रेण स्वर्गमयन्ति वा विमो ।
 किञ्च यज्ञस्य यज्ञस्य क्व च यज्ञं प्रतिष्ठितं । देवानामुत्तमं किञ्च किञ्च स्वमितं परं ।
 पवित्राणां पवित्रश्च यत्तद्ब्रूहि पितॄन्मम । एतत्तु त्रुत्तं तु वर्चनं व्यास परमधर्मवित् ।
 पुत्रायाकथयत सर्व्वं तत्त्वेन भरतर्षभ ।
 ॥ व्य० उवाच ॥ गावः प्रतिष्ठा भूतानां तथा गावः परायणं । गावः पुष्ट्या पवित्राश्च गोधनं पावनं तथा ।
 पूर्व्वमावन्नगृह्णा वै गाव इत्यनुशुश्रुम । गृह्णार्थं समुपासन् तां किल प्रभुमययं ।
 ततो ब्रह्मणुर्गात्रायमुपविष्टः समीक्ष्य ह । दक्षिणं प्रददौ ताभ्यो गोभ्यः प्रत्येकं प्रभुः ।
 तासां गृह्णाप्यन्यत्तन् यथा चादृक्षुर्नोगतं । नानावर्णां गृह्णवत्येताव्यरोक्षन्तं पुष्पकः ।
 भद्राणां वरदत्तास्तां ह्यव्यक्त्यप्रदां शुभे । पुष्ट्या पवित्रां शुभगां दिव्यवस्त्रानलक्षणाः ।
 गावस्तोमो महद्दिव्यं गर्वा दानं प्रवक्ष्यते । ये नैतां संप्रयच्छन्ति साधवो वीतमत्सराः ।
 ते वै सुगतिं प्राप्ताः सर्व्वदानप्रदाश्च ते । नवां लोकं तथा पुण्यामाप्नुवन्ति च तेऽनघ ।
 घञ्च वृक्षा मधुफलं दिव्यपुष्पफलौघमा । पुष्पाणि च सुगन्धोनि दिव्यानि दिग्जन्तवः ।
 सर्व्वे मणिमयी भूमिः सर्व्वकाञ्चनवालुकः । सर्व्वसुखसंस्पर्शा नित्यं ह्यनीरजा शुभा ।
 रत्नोत्पलवने चैव मणिखण्डैर्हरण्यैश्च । तरुणादित्यवद्भूषणैर्भक्तिं तेषां जलाश्रयाः ।
 महार्धमणिपद्मैश्च काञ्चनप्रभकेशरैः । नीलोत्पलविमिश्रैश्च सरोभिर्बलेन्द्रपद्मैः ।
 करवीरवने फुलैश्च हस्तावर्णसंयुतैः । चम्पानकवने फुलैश्चैव संमल्लताः ।
 निर्मलाभिश्च मुक्तामिर्मणिभिश्च महामयैः । उद्भूतमुनिमालाव जातरूपैश्च निचराः ।
 सर्व्वरत्नमयैश्चैवैरवगाढोऽङ्गोत्तमैः । जातरूपमयैश्चान्निर्गताश्चननमप्रभैः ।
 भौवर्णगिरयस्तत्र मणिरत्नश्लोकाभ्यां । सर्व्वरत्नमयैर्भोगैर्निर्गृह्यैश्चैव निरुद्धैः ।
 नित्यपुष्पफलालव्भगा पत्रैरथानुनां । दिव्यगन्धैश्च पुष्पैश्च फलैश्च भरतर्षभ ।
 रमन्ते पुष्पकर्माणस्तत्र नित्यं युधिष्ठिर । सर्व्वकामसदृशाश्च निःशङ्का गतमनराः ।
 विमं नेपु विचित्रेषु रमणीयेषु भारते । मोदन्ते पुष्पकर्माणां विहरन्तो यशस्विनः ।
 उन्मीढन्ति तन्वाग्रजं शुभाद्याश्चरसाद्भवा । एतान् लोकानवाप्नोति गान्दन्ता वै युधिष्ठिर ।
 येवामधिपति पूषा मातरौ भवतान्ममलो । ऐर्य्यं वरुणो राजा नामस्रजं युगम्भरा ।
 मरुपावः वज्ररूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः । प्राजापत्यमिति ब्रह्मणश्चैवित्ययं तत्रतः ।
 गायः शुश्रूषते यस्य समन्वेति च सर्व्वं । तस्मै तुष्टा प्रयच्छन्ति वरानपि सुदुर्लभान् ।
 द्रुक्ष्वेष्ट मनसा वासिष्ठा गोपु नित्यं मुखप्रदः । अर्धयेत सदा चैव नमस्तोरेभ्यः पूजयेत् ।
 दान्तां प्रीतमना नित्यं गवा युष्टिं तथाऽश्विनैः । व्यवहृष्य व्यवहृष्य व्यवहृष्य विनैतं पयः ।
 गवः मुखं पयः पीत्वा व्यवहृष्य घृतं पिबेत् । व्यवहृष्य घृतं पीत्वा वायुभोजो भवेत्तुर्ध्वः ।

येन देवाः पवित्रेण भुञ्जते लोकमुत्तमं । यत् पवित्रं पवित्राणां । तद्वृत्तं शिरसा बहेत् ।
 धृतेन जुष्टयादग्निं धृतेन स्मृतिं वाचधेन । धृतेऽग्निद्वन्द्वं दद्याद्भुवि पुष्टिं तथाऽश्रुते ।
 निक्षतेऽय वैर्गोभिर्ममं प्राशितयावकः । मन्नाहत्यासमं पापं सर्वमेतेन शुद्धते ।
 पराभवाद्य दैत्यानां देवैः शौचमिदं कृतं । ते देवतमपि प्राप्ताः संसिद्धास्तु महावताः ।
 गावः पवित्राः पुण्यास्तु पावनं परमं सहत् । तस्यादत्त्वा द्विजातिभ्यो नराः स्वर्गमुवाप्नुते ।
 गवां मध्ये शुचिर्भूत्वा गोमयी मगवां करोत् । पूताभिरक्षिराचम्य शुचिर्भवति निर्मलः ।
 अग्निमध्ये गवां मध्ये ब्राह्मणमाद्य संपदि । विद्यवेदमतच्छाता ब्राह्मणाः पुण्यकर्त्रिणः ।
 अथायथेरेत् शिथ्यान् देवैर्गोमयीं यज्ञमन्त्रिणां । चिराचोपोष्यते भूत्वा गोमयीं सभते वरं ।
 पुत्रकामस्तु सभते पुत्रं धनमयापि वा । पतिकामाश्च भर्तारं सर्वकामाश्च भागवः ।
 गावमुष्टाः प्रयच्छन्ति सेविता वै न संशयः । स्वमेता महाभागा यजिन्याः सर्वकामदाः ।
 रोहिष्य इति जानीहि मैताभ्यो विद्यते परः । इत्युक्तं च महादेशाः शुक्लं पित्रा महात्मना ।

॥ पूजयामास गां नित्यं तज्ज्ञानमपि पूजय ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने गोपदानिके एकाशीतिसंख्यायः ॥ ८१ ॥
 ॥ मुष्टिर्धिर उवाच ॥ मया गवां पुनर्यद्वै त्रिधा जुष्टमिति, यतः । दत्तं दिन्द्रात्यै च शतं संगवोऽथ पितामहः ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अथाप्युदाहरणीमिति दातुं पुरातनं । गोभिर्नृपैश्च संशदं शिवा भरणसममः ।
 श्रीः श्वेतैश्च कृपु कान्तं गोमयेषु विरेक्तं च । गावोऽथ त्रिप्रिताम्या इष्टा रूपेण सपदं ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ काऽपि देवि कुतो वा त्वं रूपेण प्रमिता भुवि । विप्रिताः स्म महाभागे तत्र रूपेण सपदा ।
 इष्टाम् नो वयं ज्ञातुं का त्वं क्व च गमिष्यसि । तत्त्वेन वरवर्णो मे सर्वमेतद्ब्रवीहि न ।
 ॥ श्रीश्वाच ॥ लोककामाऽग्निं भद्रं च श्रीगोवाऽहं परिश्रुता । मया दैत्याः परित्यक्ता विनष्टाः शान्तोऽसमाः ।
 मयाऽमिषया देवाश्च मोदन्ते शान्तोऽसमाः । इन्द्रा विवस्वान् सोमश्च विष्णुरापोऽग्निरेव च ।
 मयाऽमिषयाः सिध्यन्ति रूपेण देवतामया । दायाविशान्त्यै गावो विनश्यन्ति सर्वेभ्यः ।
 धर्मदार्ढ्यं कामस्य मया जुष्टाः सुप्रान्विताः । स्वप्रभावां मां गावो विजानीत सुप्रमदाः ।
 इत्यस्मिन्नापि सुप्राम्नां धर्मं धर्मास्तु नित्यदा । आगत्य प्रार्थये युष्मन् ओमुष्टा भवताय वै ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ अनुशा चमया च मे सामान्या बह्वभिः सह । न त्वमिच्छाम भद्रमेतन्मया यच्च रंष्यसे ।
 यपुत्राया वयं सर्वेः किमस्माकं नयाद्य वै । यच्छेष्टं गम्यतां तत्र कृतकार्यं वयं सदा ।
 ॥ श्रीश्वाच ॥ दिमेतहः स्म गावो यस्मां नैवाभिनन्दय । न मां संप्रतिशङ्कोषं कदादे दुष्प्रभां वर्ति ।
 सपद्य मेकवादेऽयं लोके चरति सुप्रता । स्वयं प्राप्ते परिभो भवतीति विनिययः ।
 महदुपं तप इष्टां मां निवेज्जि मातयाः । देवदत्तमन्त्राणां पिशाचोऽरुणाधवाः ।
 प्रमाव रप यो गावः प्रतिशङ्कोत मासिह । गावमन्यं ह्यहं धीमताः सचरन्तरे ।
 ॥ गाव ऊचुः ॥ गावमन्यं सर्वं देवि न मां परिभजामहे । अनुशा चरुदिनाऽपि ततस्तत्र वर्जयामहे ।

वज्रनाड्य किमुक्तेन गम्यतां यच्च वाञ्छसि । वयश्चास्मि वयं सर्वेः किमुक्ताकं तयाऽनघे ।

॥ श्रीहवाच ॥ श्रवज्ञाता भविष्यामि सर्वलोकस्य मानदाः । प्रत्याख्यानित युष्माकं प्रसादः कियतां मम ।

महाभागा भवत्या वे शरण्याः शरण्यागता । परिचायन्त मां नित्यं मज्जमानामानन्दिताः ।

माननामहमिच्छामि भवत्यः स्तुतं शुभाः । अथेकाङ्क्षेयधो वस्तुमिच्छामि च सुकुलिते ।

न वोऽस्ति कुलितं किञ्चिद्दङ्क्ष्यं लेख्यतेऽनघाः । पुण्याः पवित्राः शुभगाः भगवदेष प्रयच्छत ।

वसेधं यच्च वो देहे तस्मै व्याख्यातुमर्हस्य । एवमक्तास्तु ता गावः शुभाः कर्षणवत्सलाः ।

सम्पन्न्य महिताः सर्वेः प्रियमूचनराधिप । अथान्मानना कार्या तवास्माभिर्यशस्विनि ।

शृङ्गमूत्रे निवस तं पश्यमेतद्वि नः शुभे ।

॥ श्रीहवाच ॥ दिव्याः प्रसादा युष्माभिः कृता जेऽनुग्रहात्मकाः । एवं भवतु भद्रं वः पुनिताऽस्मि सुखप्रदाः ।

एवं कृता तु समर्थं श्रीगोभिः सह भारत । पश्यन्तोऽना ततस्तासां तच्चैवान्तरधीयत ।

एवं गोशृङ्गतः पुत्र माहात्म्यं तेऽनुवर्णितं । माहात्म्यं च गवां भूयः श्रूयतां गदतो मम ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आरशासनिके पर्वणि द्वाविंशधिकपटने गोप्रदानिके द्वयोर्नाड्याध्यायः ॥ २२ ॥

॥ भोज उवाच ॥ ये च मां सम्पुष्कन्ति कृतशिष्टाग्निव च ये । तेषां सचण्डि यश्चास्य नित्यमेव युधिष्ठिर ।

क्षते दधिघतेनेह न यश्चः सम्प्रवर्तते । तेन यश्च यश्चलनतो मूलश्च कथ्यते ।

दानानामपि सर्वेषां गवां दानं प्रशस्यते । गावः श्रेष्ठाः पवित्राश्च पावनं क्षेतदन्तम ।

पुष्कर्यमेताः सेवेत शान्त्यर्थमपि यैव ह । प्रयोदयिष्वनुष्ठासां सर्वपापप्रमाचर्ण ।

गावसेजः परं भोक्तृमिह लोकं परत्र च । न गोधः परमं किञ्चित् पवित्रं भरतवर्मन ।

अचाप्युदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । पितामहस्य संवादमिच्छस्य च युधिष्ठिर ।

पराभूतेषु देवेषु प्रकृतिभूतेष्वन्यैः । प्रजाः समदिताः सर्वैः सत्यधर्मपरायणाः ।

अयमर्थः सगन्धर्वा किञ्चिद्विरगारायणाः । देवासुरसुपर्णाश्च प्रजाणां एतयस्तथा ।

पर्युपासन्तं कौरव्य कः शिदि पितामहं । नारदः पर्वतश्चैव विशावसुहृदाङ्गहः ।

दिश्यतामिषु गायन्तः पर्युपासन्तं ते प्रभुः । तत्र दिव्यानि पद्म्याणि प्रावहत पवनलदाः ।

आजिर्ध्वतवद्यापि सुगन्धोनि शृण्वकं शृण्वकं तस्मिन् देवसमावाये सर्वभूतसमागमे ।

दिव्यवादित्रसंघट्टे दिव्यस्त्रीचारुणहृते । दन्तः पद्मकदम्बमभिवासु प्रणम्य च ।

देवानां भगवन् कस्मान्नोक्तिज्ञानोऽपितामह । उपरिष्टाद्गवां लोक एतदिच्छामि वेदितुं ।

किं तपो ब्रह्मचर्यं वा गोभिः कृतमिदं यत् । देवानामपरिष्टाच्च वसन्त्युजसः सुखं ।

ततः प्रोवाच ब्रह्मा तं शकं बलनिखट्वनं । श्रवज्ञातास्तथा नित्यं गावो बलनिखट्वन ।

तेन तस्मान्मां माहात्म्यं न वेत्ति शृणु यत् प्रभा । गवां प्रभावं परमं माहात्म्यं च मरुतम ।

यश्चाङ्गं कियता गावो यश्च एव च वासव । एतामिष्य विना यश्च न वर्तते कथञ्चन ।

धार्म्येन प्रजादेव पयसा हविषा तया । एतासां तनवाद्यापि कृत्रियोगमुपासते ।

जनयन्ति च धान्यानि वीजानि विविधानि च । ततो यन्ना प्रवर्तन्ति हव्य कव्यञ्च सर्वज्ञः ।
 पयोदधिघृतस्रैव पुण्याश्चैता सुराधिपः । वहन्ति विविधान् भारान् सुतृष्णापरिपोषिताः ।
 मुनीन् च धारयन्तीह प्रजायैवाभिकर्षणा । वासवाकृट्वाहिन्य कर्मणा सुकृतेन च ।
 उपरिष्ठात्ततोऽस्माकं वसन्त्येता सदैव हि । एतत्ते कारणं शकं निवासकृतमद्य वै ।
 गवा देवोपरिष्ठाद्धि समाख्यातं शतक्रतो । एता हि वरदन्ताश्च वरदोद्यापि वासव ।
 मुरग्य पुष्पकर्मिण्य पावना शुभलक्षणा । यदेयं गाङ्गतास्रैव मुरग्य सुरसत्तम ।
 तच्च मे शृणु कार्त्तव्येन वदतो बलसूदन । पुरा देवयुगे तात देवेन्द्रेषु महात्मसु ।
 श्रीन् लोकाननुशासन्तु विष्णो गभस्तमागते । अदित्यास्तथ्यमानायास्तपो घोर मुदुदर ।
 पुत्रार्थममरयेष्ट पादैनैकेन नित्यदा । तान्मु दृष्ट्वा महादेवी तथ्यमाना महत्तप ।
 दक्षस्य दुहित्वा देवी सुरभी नाम नामत । अतथ्यत तपो घोर इष्टा धर्मपरायणा ।
 कैलासमिहरे रम्ये देवगन्धर्व्वधेविति । व्यतिष्ठदेकपादेन परम योगमाश्रिता ।
 दशवर्षहस्तस्यै दशवर्षाणानि च । सन्तप्तास्तपसा तस्या देवा सर्पिमहोरगा ।
 तेन गत्वा मया सार्द्धं पर्युपासन्ता ता शुभम् । अयाहमब्रुव तच्च देवी ता तपसाऽश्रिता ।
 किमयं तथ्यते देवि तपो घोरमनिन्दिते । प्रीतसोऽहं महाभगे तपसाऽनेन शोभने ।
 वरयस्व वर देवि दाताऽस्मोति पुरन्दर ।

१८०

१८१

१८२

॥ सुरभ्यावाच ॥ वरेण भगवन् ब्रह्म कृत लोकपितामह । एष एव वरो मेऽद्य यत् प्रीतोऽसि ममामघ ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तामेव मुपतीं देवीं सुरभी चिदशेष्वर । प्रत्यब्रुव सहैवेन्द्र तन्निबोध श्रवोपते ।
 अलोककायया देवि तपसा च शुभानने । प्रपञ्चोऽहं वरं तस्मादमरस्य ददामि ते ।
 चपाणामपि लोकानामुपरिष्ठाञ्चिद्व्यसि । मन्त्रसादाश्च विख्याता गोलोक श्र भविव्यति ।
 मानुषेषु च कुर्वाणा प्रजा कर्म शुभनाथा । निवस्यन्ति महाभगे सर्व्वा दुहितरथ ते ।
 मनसा चिन्तिता भोगास्तया वै दिव्यमानुषा । यद्य स्तर्गे मुखे देवि तत्तत् सत्यव्यति शुभे ।
 तस्मा लोकाः महत्माश्च सर्व्वकाममश्रिताः । न तच्च क्रमेण स्यत्युर्न जर न च यावत् ।
 गदैव वाशुभं किञ्चिद्व्यति तच्च वासव । यच्च दिव्यान्वरस्थानि दिव्यान्वाभरणानि च ।
 विमानानि सुपुष्पाणि कामगानि च वासव । ब्रह्मचर्येण तपसा सत्येन च दमेन च ।
 दामैव विविधे पुण्येक्षया तीर्थानुमेवनात् । तपसा महता चैव शुक्रमेन च कर्मणा ।
 श्रवणं समासादयितुं गोलोकं मुष्करेण । एतत्ते सर्व्वमाख्यातं मया शक्रानुश्रव्यते ।
 न ते परमव कायै गवामसुरसूदन ।

१८३

१८४

१८५

॥ भीष्म उवाच ॥ एव श्रुत्वा सहस्राश्च पूजयामास नित्यदा । गादके बह्ममाणस्य ताम् नित्यं प्रुधिष्ठिर ।
 एत ते सर्व्वमाख्यातं पावनस्य महाद्युने । प्रुविच परमद्यापि गत्र माहाव्यमुत्तम ।
 कीर्त्तिम पुष्टययाश्च सर्व्वपापप्रमोदन । च दद कथयेद्विद्यं ब्राह्मणेभ्यः समाहित ।

ह्यकथेषु यज्ञेषु पित्रकथेषु चैव हि । सर्व्वकामिक्रमवत्यं पितृसखोपतिष्ठते ।
गोषु भक्त्यु लभते यदादिच्छति मानवः । स्त्रियोऽपि भक्ता या गोषु तांश्च काममवाप्नुयुः ।
पुत्रार्थं लभते पुत्रं कन्यार्थं तामवाप्नुयात् । धनार्थं लभते वित्तं धर्मार्थं धर्ममाप्नुयात् ।
विद्यार्थं चाप्नुयादित्या सुखार्थं प्राप्नुयात् सुखं । न किञ्चिदुल्लभं चैव गवां भक्त्या भारत ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि दानधर्मकथने त्र्यंशोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
॥ शुचिष्ठिर उवाच ॥ उक्तं पितामहेन्द्रे गवां दानमनुत्तमं । विशेषेण नरेन्द्राणामिह धर्ममेवतमं ।
राज्यं हि सततं दुःखं दुर्द्धरञ्चासतात्मभिः । भूयिष्ठश्च नरेन्द्राणां विद्यते नरोऽप्रा गतिः ।
पृथगे तत्र नियतं प्रयच्छन्तो वसुध्वरा । सर्व्वं च कयिता धर्मास्तथा मे कुलन्दन ।
एवमेव गवामुक्तं प्रदानं ते नृगेण ह । अष्टपिणा नाधिकेनेन एवमेव निदधति ।
वेदोपनिषदा चैव सर्व्वकर्मसु दक्षिणः । सर्व्वकृतसु चाहिष्टं भूमिर्गोविन्द्य काञ्चन ।
तत्र श्रुतिस्तु परमा सुवर्णं दक्षिणेति वै । एतदिच्छांश्चैव आतुं पितामहं यथागत्य ।
किं सुवर्णं कयं जातं कस्मिन् काले किमात्मकं । किदेवं किं तत्रैव कस्माच्च परमुच्यते ।
कस्माद्दानं सुवर्णं पूजयन्ति मनीषिणः । कस्माच्च दक्षिणार्थं तद्व्यक्तार्थं न प्रयते ।
कस्माच्च पावनं श्रेष्ठं भूमिर्गोविन्द्य काञ्चन । परमं दक्षिणार्थं च तद्वृद्धोऽपि पितामह ।
॥ भीम उवाच ॥ गृष्टुषु राज्ञश्चक्षिता वज्रकारणविसरं । जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतश्च यन्मयो ।
पिता मम महातृणाः शान्तगुर्निधनस्ततः । तस्य दिक्षुरहं शार्ङ्गं गङ्गां दारमुपायम् ।
तत्रागत्य पितुः पुत्रं शार्ङ्गकर्म समारभे । आतो मे जातृशो वाचं साहाय्यमकरोत्तदा ।
ततोऽप्यतस्तपःषिद्धानुपवेश्य वज्रनृपीन् । तीयप्रदानात् प्रभृतिकार्याण्यहमवारभे ।
तत् समाप्य यद्योदितं पूज्यकर्म समाहितः । दातुं निर्व्विषयं सम्यग्यथावदहमारभे ।
ततस्तं दर्भविन्याषं भिक्षां सुचरितोद्भूतः । प्रलम्भाभरणेण बाहुवदतिष्ठद्विज्ञान्यते ।
समुत्थितमर्धं दृष्ट्वा परं विक्षयमागमं । प्रतिगृहीता वाचाश्चो पितेति भरतवर्धन ।
ततो मे पुनरेवाधीतं संज्ञां यस्मिन्वा श्राव्यतः । नायं वेदेषु विहिता विधिरेत इति प्रभो ।
पिण्डो देवो नरेण्येव ततो भितरभून्मम । याचान्नेह मनुष्यस्य पिण्डं हि पितरः कश्चित् ।
गृह्णन्ति । विहितं त्रैत्यं पिण्डो देहः कुर्व्विति । ततोऽहं तदनादृत्य पितृहर्षनिदर्शनं ।
श्राद्धप्रामाण्यसंकेतं विधिं पिण्डस्य संस्मरन् । ततो दर्भेषु तत् सर्व्वमर्द्धं भरतवर्धन ।
श्राद्धमार्गानुसारं नदिद्वि मनुजवर्धन । ततः सोऽज्जहितां वाज्रः पितृभ्यं नराधिप ।
ततो मे दर्शयामासुः स्वप्नानि पितरस्तथा । प्रोयमाणस्तु मामूचुः शीताः सा भरतवर्धन ।
विज्ञानेन तवानेन यन्न मुञ्चसि धर्मतः । तया हि कुर्व्वता श्राद्धं प्रमाणमिह वाचि ।
आत्मा धर्मः श्रुतं वेदाः पितरश्चपिभिः सह । सात्वतं पितामहो ब्रह्मा भुवः इत्यं प्रजोपतिः ।
प्रमाणमुपनीता वै स्मृतिश्च न विचालिता । तदिदं संव्यगारब्धं तयाऽप्य भरतवर्धन ।

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

किन्तु भूमिगवाञ्चार्थं सुवर्णं दीयतामिति । एवं वयस्य धर्षाञ्च सर्वे चास्मत्पितामहा ।
पाविना वै भविष्यन्ति पावनं परमं हि तत् । दश पूर्व्वान्देववान्यामन्या यन्मारयन्ति वै ।
सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति एवं मत्पितरोऽनुवन् । ततोऽहं विस्मिता राजन् प्रतिबुद्धो विग्राम्यते ।
सुवर्णदानेऽकस्मिन् मतिश्च भरतर्षभ । इतिहासमिमञ्चापि शृणु राजन् पुरातनं ।

१८९

जामदग्न्यं प्रति विभो धन्यमायुष्यमेव च । जामदग्न्येन रामेण तीम्रोपाचितेन वै ।
वि सप्तह्रत्वं पृथिवी कृता वि बधिया पुरा । ततो जित्वा मष्टिं छत्वां रामे राजोवलोचन ।
आमहार कृतं वीरो ब्रह्मवर्षेण पूजितं । वाजिमेष महाराज सूर्यकामप्रमन्वितं ।
पावनं सर्व्वभूतानां तेजोयुतिविवर्द्धनं । विपाशं च तेजस्वो तेन कृतफलैश्च न ।
नैवात्मनोऽयं लघुतां जामदग्न्याऽयाञ्जत । स तु क्रतुवरैर्षु महात्मा दविश्ववता ।
पप्रच्छागमस्यन्नानृषीन् देवाय भार्गव । पावनं यत् पृष्टं नृषामुपै कर्षणि वन्ततां ।
तदुच्यतां महाभागा इति जारघृणोऽब्रवीत् । इत्युक्त्वा वेदशास्त्रज्ञासामूच्ये महर्षयः ।
राम विप्रं सन्निवृत्ता वेदप्रामाण्यदर्शनात् । भूयश्च विप्रर्षिगणा प्रष्टव्यां पावनं प्रति ।
ते यद्वृत्तमहाप्राज्ञास्तथैव समुदाचर । ततो वसिष्ठं देवर्षिमगम्यमय काश्यपं ।
तमेवाप्य महातेजा पप्रच्छ शृगुनन्दन । जाता मतिर्मे विप्रेन्द्रं वयं पृथेयमित्युत ।
केन वा कर्षणेगेन प्रदानेनेह केन वा । यदि वोऽनुपपद्यता बुद्धिर्मा प्रति सत्तमा ।
श्रूयत पावनं किं मे भवेदिति तपोर्षणा ।

१९०

१९०

॥ अथप्य ऊचुः ॥ ग.य भूमिश्च विपश्च दत्तेह शृगुनन्दन । पापहृत् पूयते मर्त्य इति भार्गव शृणुम ।
अन्यद्दानम् विप्रर्षे व्युपता पावनं महत् । दिव्यनद्यद्भुताकारमथ्ये जातवेदम् ।
दग्ध्वा लोकान् पुरा वीर्यात् सन्नूतमिह शृणुम । सुवर्णमिति विख्यातं तद्दत्तं बिद्धिमेवमि ।
ततोऽब्रवीदग्निष्ठं भगवान् उच्चितव्रत । शृणु राम यथोक्त्यनं सुवर्णमनलप्रभ ।
फलं दास्यति ते यत्तु दाने पृथमिहोच्यते । सुवर्णं यच्च यस्माच्च यथा च गुणवत्तरं ।
तस्यैवापि महाबाहो सर्व्वं निगदतो मम । अग्नीषोमस्तारुमिदं सुवर्णं बिद्धि नियम ।
अग्नेऽग्निर्मरुणे मेघ सख्योऽय इति दर्मितं । कुञ्जराय सखता नागा मदिपायामुरा इति ।
कुक्षुटाय वराहाय राक्षसा शृगुनन्दन । दडा गावः पय सोमो भूमिर्गृध्रे च सति ।
जगत् सन्धेः निमेष्य तेजोराशिं समुत्थित । सुवर्णमेवा विप्रर्षे रत्नं परममुतमं ।
इतस्मात्कारणदेवा गम्यन्ते रगराक्षसा । मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत् ।
मुकुटेरद्भुतैरसङ्कारे प्रथमिधे । सुवर्णं विप्रैस्तत्र विराजन्ते शृगुनम ।
तस्मात् सन्धेर्विचित्रं पवित्रं परमं यत् । भूमिर्गन्धोऽय रत्नेभ्यस्तद्विदं मनुजर्षभ ।
इषिणि गाय दत्तेह यथान्वदपि किञ्चन । मिश्रित्यने सुवर्णं दानं परमं विभो ।
अथपि पावनमेव सुवर्णमनुरयुते । प्रयच्छद्भिस्तु योऽयं पावनं दत्तमुत्तम ।

१९१

१९२

१९३

सुवर्णमेव सर्वान्पु दक्षिणसु विधीयते । सुवर्णे ये प्रयच्छन्ति सर्वदास्ते भवन्सुत ।
देवतास्ते प्रयच्छन्ति ये सुवर्णं ददत्यय । अग्निर्हि देवता सर्वा सुवर्णञ्च तदात्मकम् ।
तस्मात् सुवर्णं ददता दत्ता सर्वा सा देवता । भवन्ति पुरुषव्याघ्र न ज्ञेता परमं विदुः ।

भूय एव तु महात्म्यं सुवर्णस्य निबोध मे । गदतो मम विप्रर्षे सर्वशस्त्रस्तताम्बर ।
मया श्रुतमिदं पूर्वं पुराणे भृगुनन्दन । प्रजापते कथयतो यथाभ्यायन्तु तस्य वै ।
ऋक्षपाणेभगवतो रुद्रस्य च महात्मन । गिरो हिमवति श्रेष्ठे तदा भृगुकुलोद्भव ।

१८०

देव्या विवाहे निर्द्वेष्टे रुद्राणां भृगुनन्दन । समागमे भगवतो देव्या सह महात्मन ।

तत सर्वे समुद्दिष्टा देवा रुद्रमुपागमन् । ते महादेवमाशेन देवीश्च वरदामुर्मा ।
प्रसाद्य शिरसा सर्वे रुद्रमुचुर्भृगूदह । अयं समागमो देव देव्या सह तवानघ ।
तपस्विनस्तपस्विन्या तेजस्विन्याऽतितेजस । अमोघतेजास्ते देव देवी चेद्यमुमा तथा ।

१८१

अपत्य युवयोर्द्वेष्ट बलवद्भविता विभो । तन्नूनं त्रिषु लोकेषु न किञ्चिच्छेषयिष्यति ।
तदेभ्य प्रणतेभ्यस्तं देवेभ्यु पृथुलोचन । वर प्रयच्छ लोकैश्च त्रैलोक्याहितकाम्यया ।
अपत्याय निगृहीत्स्व तेज परमक विभो । त्रैलोक्यवारी हि युवां शोफ सन्तापयिष्यथ ।
तदपत्य हि युवयोर्द्वेष्टानभिभवेद्भुवं । न हि ते पृथिवी देवी न च धौम दिवं विभो ।
नेदं धारयितुं शक्ता समस्ता इति नो मति । तेज प्रभावनिर्द्वेष्टं तस्मात् सर्वमिदं जगत् ।

४००

तस्मात् प्रसाद भगवन् कर्तुमर्हसि न प्रभो । न देव्या सम्भवेत्युक्ता भवता सुरसत्तम ।
धैर्यो देव निगृहीत्स्व तेजो ज्वलितमुत्तम । इति तेषां कथयतां भगवान मोहपध्वज ।
एवमस्त्विति देवास्तान् विप्रर्षे प्रथमावत । इत्युक्त्वा चोद्धमनयद्वेष्टो रुद्रमवाचन ।
ऊर्ध्वरेता समभवत्तत मध्वति चापि स । रुद्राणो तु तत क्रुद्धा प्रजोच्छेदे तथा स्तेन ।

देवानयाग्रवीक्ष्य स्त्रीभावात् परुषं वच । यस्मादपत्यकामो वै भर्ता मे विनिवर्तित ।
तस्मात् सर्वे सुरा धूमनपत्या भविष्यथ । प्रजोच्छेदो मम स्ततो यस्माद्युष्माभिरक्ष्य वै ।
तस्मात् प्रजा व खगमा सर्वेषां भविष्यति । पावकस्तु न तत्रावीच्छापकाले रुगूदह ।
देवा देव्यास्तया शापादनपत्यास्तयाऽभवन् । रुद्रस्तु तेजोऽप्रतिभ धारयामास वै तदा ।

प्रस्तवन्तु ततस्तस्मात् किञ्चित्त्रापतहुवि । उत्पपात तदा वक्रैः वल्ले चान्तोपम ।
तेजोतेजसि धयुक्मात्मयोनित्वमागत । एतस्मिन्नेव काले तु देवा शक्रपुरोगमा ।

१८२

असुरस्वारको माम तेन सन्तापिता मय । आदित्या वमो रुद्रा महतोऽप्याधिनावपि ।
साध्याश्च सर्वे मन्त्रस्ता दैतेत्यस्य पराजमात् । स्थानानि देवतानां हि विमानानि पुनर्गति च ।
अपीणाद्यायमायैव समन्तुरमुदैता । ते दीनमनस सर्वे देवता क्षययथ ये ।

प्रजम्पु उरण देवं मद्भाषमजन् विभु ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्णोत्पत्तौ चतुरश्रोऽध्याय ॥ ८४ ॥

॥ देवा ऊचुः ॥ असुरस्तारको नाम त्वया इत्तवरः प्रभो । सुरानवीक्ष्य क्रिन्नाति वधस्तस्य विधीयता ।
तस्माद्भयं समुत्पन्नमस्माकं वे पितामह । परिचायस्व नो देव न ज्ञान्या गतिरस्ति नः ।
॥ ब्रह्मावाच ॥ समोऽहं सव्यभूतानामधर्मं नेह रोचते । इत्यतो तारकः चित्रं सुरविंशगवाधिता ।
वेदा धर्माश्च नाच्छेदं गच्छेयुः सुरसत्तमाः । विहितं पूर्वमवाच मया वै वेतु वो ज्वरः ।
॥ देवा ऊचुः ॥ वरदानाद्भगवतो देतयो बलगन्विताः । देवेन शक्यते हन्ते स कथं प्रथमं व्रजेत् ।
स हि भव स्य देवानां नामुराणां न रक्षसां । तथः स्वामिति जगद् वरं त्वत्तः पितामह ।
देवाश्च यन्ना दद्राणां प्रजोच्छेदं परा कृते । न भविष्यति वोऽपत्यमिति सर्वं जगत्पते ।
॥ ब्रह्मावाच ॥ ऊताशनो न तत्राभोच्छापकाले सुरोत्तमाः । स उत्पादयिताऽपत्यं यथायं जिदशदिषा ।
तदै सव्यं न तिरस्य देवदानवराक्षसान् । मन्यमान्य गन्धर्वासागान्य च पत्निवः ।
अस्त्रिणामिषपातेन शत्रुया तं घातयिष्यति । यतो वो भयमुत्पन्नं ये चान्ये सुरशृङ्गवः ।
सनातनो हि संकल्पः काम इत्यभिधीयते । दद्रुश्च रतः प्रकृन्नमग्नौ निपतितश्च यत ।
तत्तेजोऽग्निश्च द्रुतं द्वितीयमिव पावकः । यथार्थं देवशृङ्गां गङ्गायां जनयिष्यति ।
स तु नावाप तं श्रापं नष्टः स ऊतभूक तदा । तस्मादो भयद्देवाः समुत्पश्यति पावकिः ।
अनिव्यतां वै ज्वलनस्तया चाच नियज्यतां । तारकस्य यथोपायः कुरियतो वै मयाऽनुधाः ।
न हि तेजस्विनां श्रापस्तोत्रैः प्रभवन्ति वै । बलान्यतिबले प्राप्य दुर्ध्वलानि भवन्ति वै ।
हृन्वाद्बलान् वरदानपि चैव तपस्विनः । स दुर्ध्वानि रूचिः कामः सनातनतमोऽभवत् ।
जगत्पतिरिहैश्वर्यः सर्वेश्वरः सर्वभावनः । सृष्ट्वः सव्यभूतानां ज्येष्ठा दद्रादपि प्रभुः ।
अनिव्यतां स तु चित्रं तेजोरात्रिऊताशनः । स वो मनोगते कामं देवः सप्तादयिष्यति ।
एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ततो देवा महात्मनः । जग्नः संसिद्धमहृन्पाः पथ्यैश्चनो विभावम् ।
ततस्त्वैलोच्यमुपयो व्यचिन्वन् सुरैः सह । काङ्क्षन्तां दर्शनं वक्त्रैः सर्वैः तद्गतमानसाः ।
परेण तपसा युक्ताः श्रीमन्नो लोकविभ्रताः । लोकाननुचरन् सिद्धाः सर्वेऽव भृगुत्तम ।
मृतात्मनि रंजितं नाधिगमुर्ऊताशनः । ततः सञ्जातसन्नासानग्रेर्दृशनं च लसवान् ।
जलेचरं ज्ञानमनालिङ्गसाग्नौः प्रदोषितः । उवाच देवान् प्रह्लादो रसातलतलोत्थितः ।
रसातलतले देवा वक्ष्यमिरिति प्रभो । सन्नापादिह सम्प्राप्तः पावकप्रभवादहं ।
स संसृजो जले देवा भगवान् हव्यवाहनः । श्रापः संसृज्य तेजोमिक्षेन सन्नापिता वयं ।
तस्य दर्शनमिष्टं वो यदि देवा विभावशोः । तच्चैनमधिगच्छन् कार्यं वो यदि वक्रिना ।
गदतां बाधयिष्यामि वयं ह्यग्निभयात् सुराः । एतावदुक्ता मण्डूकस्वरितो जलमविशत ।
ऊताशनस्तु वसुधे मण्डूकस्य त्रिपुङ्गवः । श्राप स तमासाद्य न रक्षान् वल्यसीति वै ।
तं वै संसृज्य शपिन मण्डूकं लरितो यथो । अन्यच्च वासाय विमुने चात्मानमदृश्यत ।
देवास्तनुपदह्यकुम्भकानां भृगुत्तम । धन्तकृणु महाबाहो गदतो मम सर्वशः ।

अग्निशापादजिह्वापि रसज्ञानवर्धकताः । सरस्वतीं वडविधां द्युमन्धारयिष्यथ ।
 विलसायतांश्चैव निराधारानचेतसः । गतास्तनपि संशुष्कान् भूमिः सन्धारयिष्यति ।
 तमोघनायामपि वै निशार्थां विचरिष्यथ । दत्युक्ता तांस्ततो देवाः पुनरेव महोमिमां ।
 परीदुष्यन्जनस्यार्थं न चाविन्दन् ऊताग्रं । अथ तान् दिग्दः कश्चित् सुरैर्दिरदापमः ।
 अथत्यस्रोऽग्निरित्यस्माद् देवान् भृगुदह । शशाप ज्वलनः सन्वान् दिग्दानं कौधमूर्च्छितः ।
 प्रतोषा भवतां जिह्वा भविषीति भृगुदह । दत्युक्ता निःशतोऽप्यत्यादग्निधारणसुषितः ।
 प्रविदेश शमीगर्भमथ वक्रिः सुपुष्पाया । अनपहन्तु नागानां यक्षकः शृणु ॥ प्रभो ।
 देवा भृगुकुलश्रेष्ठ प्रोक्ष्य सत्यपराक्रमाः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ प्रतोषया जिह्वाऽपि सन्धारं करिष्यथ । वाचश्चाचारयिष्यथ पुनरेव्यजिताह्वरा ।
 दत्युक्ता पुनरेवाग्निमनुवसुर्दिवौकमः । अथत्याजिह्वतश्चाग्निः शमीगर्भमुपाविशत् ।
 शुक्रेण ख्यापितो विप्र तं देवाः समुपाद्रवन् । शशाप शुकमग्निस्तु वाग्निहीनो भविष्यति ।
 जिह्वाभावस्तथा मांसं तथापि ऊतभृक् तथा । दृष्ट्वा तु ज्वलन् देवाः शुकमुपुद्ध्यन्विताः ।
 भविता न तमत्यन्तं शुकं नष्टवागिति । आरुतजिह्वस्य सतो वाक्प्यं कान्तं भविष्यति ।
 वासुशेव प्रहृष्टस्य कलमयकमहुतं । दत्युक्ता तं शमीगर्भे वक्रिमालत्स्य देवताः ।
 तदेवायतनञ्चक्रुः पुण्यं सन्धियास्तपि । ततः प्रथति चाप्यग्निः शमीगर्भेभ्यु दृश्यते ।
 उत्पादने तथोपायमधिगम्य मानवाः । आपो रसातली यास्तु संस्पृष्टादियचभानुना ।
 ताः पर्वतप्रसवणैश्चामुञ्चन्ति भार्गव । पावकेनाधिप्रयता सन्ताप्तास्तस्य तेजसा ।
 अथाग्निदेवता दृष्ट्वा बभूव व्यथितस्तदा । किमागमनमित्येवं तानवृच्छत पावकः ।
 तमुपुद्ध्यन्विधाः सन्ते ते चैव परमर्षयः । तां नियोज्यामहे कार्यं तद्भवान् कस्यमहेति ।
 हतं च तस्मिन् भविता तंवापि सुमहान् गणः ।

॥ अग्निदेवाश्च ॥ ब्रूत यद्भवतां कार्यं कर्त्ताऽस्मि तदहं सुराः । भवतास्तु नियोज्याऽस्मि मा वेऽवास्ति विचारणा ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ अमरस्यारक्षो नाम ब्रह्मणी वरदेर्पितः । अस्मान् प्रबाधते वोय्याद्वधस्तस्य विधोयतां ।
 इमान् देवगणांस्तान् प्रजापतिगणांस्तथा । अर्षींश्चापि महाभाग परिचायस्व पावक ।
 अपत्यं तेजसा युक्तं प्रवीरं जनय प्रभो । यद्भव नोऽमरात्तस्मादाशयेद्व्यवाहनः ।
 शशाप नो महादेवो नान्यदस्ति परायणं । अन्यत्र भवतो वोय्यात्तस्मात्तायस्व नः प्रभो ।
 दत्युक्तः स तप्युक्ता भगवान् द्रव्यवाहनः । जगमाथ दुराधर्षां गङ्गां सागोरेयीं प्रति ।
 तथा चाथभवन्निशा गर्भस्थास्यादधे तदा । वरुध स तदा गर्भः कवेऽव्यण्णतियथा ।
 तेजसा तस्य देवस्य गङ्गा विह्वलचेतना । सन्तापमगमन्तीव सा सोढुं न शक्नोति ।
 अर्चितं ज्वलनेनाथ गर्भं तेजःसमन्वितं । गङ्गायाममरः कश्चिद्वरं नादभानदत् ।
 अमुद्धिपतितेनाथ नादेन विपुलेन सा । विचक्षोऽज्ञानमयमा गङ्गा विह्वलचेतना ।

विमंशा नाशकद्रुमं बोद्धुमात्मानमेव च । सा तु तेजःपरीताज्ञी, कल्पयन्तीव जाह्नवी ।
 उवाच ज्वलनं विप्रः तदा गर्भवन्नोद्धृता । न ते शक्ताऽस्मि भगवत्क्षेत्रज्ञोऽस्य विचारणे ।
 विमूढाऽस्मि कृताऽनेन न मे स्वास्थ्यं यथा पुरा । विकला चास्मि भगवन्नेतो नष्टश्च मेनयः ।
 धारणे नास्य शक्ताऽहं गर्भस्य तपताम्बर । उल्लस्येहमिमं दुःखान् तु वामात् कथयन् ।
 न तेजोऽस्ति मय्यर्था मम देव विभावसा । अपदये हि ममन्त्य मुक्तोऽपि महाद्युते ।
 यद्वच गुणधन्यमिदं तदा ज्ञातम् । तथैव तदहं मन्ये धर्माधर्मौ च केवलौ ।
 तामुवाच ततो वरिधिर्यतो धार्यतानिति । गर्भो मत्तेजसा युक्तो महागुणफलोदयः ।
 शक्ता ह्यमि मही हस्तेऽहं धारयितुं तथा । च हि ते किञ्चिदप्राप्यमन्यतो धारपादते ।
 सा धरिना वार्यमाणा देवैरपि भरिहरा । समुत्सर्ज्य तं गर्भं मेरा गिरिवरे तदा ।
 समर्थं धारणे चापि रुद्रतेजःप्रधानता । नाशकत्वं तदा गर्भं मधारयितुमोजया ।
 सा समुत्सृज्य तं दुःखाद्भोक्तव्या नरप्रभ । दर्शयामास चाग्निना तदा गङ्गां भृगूदह ।
 पप्रच्छ भरिता श्रेष्ठं कश्चिद्रुमं सुखोदय । कोदुम्बर्णोऽपि वा देवि कोदुम्बूपस इत्यने ।
 तेजसा केन वा युक्तं सर्वमेतद्भवीहि मे ।

॥ गङ्गावाच ॥ ज्ञातव्यं, स गर्भो वै तेजसा तन्मिवावयत् । मुत्सर्ज्य विमलो दीप्तः पर्यन्तश्चावभासयत् ।
 पद्मोत्पलविमिश्राणां हृदयानामिव प्रोतम् । गन्धोऽस्य स्रग्दम्बानां तुल्यो वै तपताम्बर ।
 तेजसा तस्य गर्भस्य आस्करत्येव रश्मिभिः । यद्रूपं परिभ्रष्टं प्रयिया पर्यन्तेषु च ।
 तत् सर्वं काञ्चनोभूतं समन्तात् प्रत्यदृश्यत । पर्यधावत प्रेक्षांश्च नदी प्रस्रवणानि च ।
 व्यादोपयक्षेत्रजा च नैकीर्णं मकराचरं । सर्वक्यं स भगवन् पुष्ये हयवाहन ।
 सत्यवैशानरमम काक्या सोम हवापरः । स्वमुक्ता तु सा देवी तत्रैवान्तर्गधीयत ।
 पावकस्यापि तेजस्वी हला कार्यं दिवैकधा । जगामेष्टं ततो देशं तदा भगवन् नन्द ।
 स ते कर्षणैर्लोकं जगामेष्टं पङ्गिगोयते । हिरण्यरेता इति वै श्वविभिर्बिम्बुधैस्तथा ।
 प्रयिवो च तदा देवी ख्याता वसुमतोति वै । स तु गर्भो महतिजा गात्रेय पावकोद्भव ।
 दिव्यं श्रवणं प्राप्य वरुधेऽहृतदर्शन । ददृशुः कर्त्तिकाक्षन्तु वासाकर्मदृशदुति ।
 पुनश्चेताय तं वार्यं पुपुषुस्तन्विष्वै । ततः स कर्त्तिकेयस्त्वमवाप परमद्युति ।
 स्कन्धान् स्कन्दताश्चापि गुह्यवासाद्बुद्धेऽभवत् । स्व सुवर्णमुत्पन्नमपयोजनैवेदय ।
 तत्र जाम्बूनदं श्रेष्ठं देशानामपि भूषणं । ततः प्रभृति चाख्येत् ज्ञातरूपमुदाहृतं ।
 रत्नानामुत्तमं रत्नं भूषणानां तथोत्तम । पवित्रं पवित्राणां मद्रूनामाद्य मद्रूनां ।
 यत् सुवर्णं स भगवानग्निरीश प्रश्रपति । पवित्राणां प्रवित्रं हि कनकं दिव्यपत्तम् ।
 अग्नीषोमात्मकश्चैव ज्ञातरूपमुदाहृतं ।

॥ वरिध उवाच ॥ अपि चेद् पुनः तमं श्रुतं मे प्रह्लाददर्शनं । पितामहस्य यदुक्तं ब्रह्मणः परमात्मनः ।

देवस्य महतसात् वारुणो विभ्रतस्तनूः । ऐयव्ये वारुणि राम इन्द्रस्यैव वै प्रभोः ।
 आजमुर्मनयः सर्वे देवाश्चाग्निपुरीगमाः । यज्ञाङ्गानि च सर्वाणि वधटकारस्य मूर्तिमान् ।
 मूर्तिर्मनि च सामानि यज्ञेषु च सहस्रम् । अग्निदेवागमत्तत्र पदक्रमविभूषितः ।
 लक्षणानि मुरालोमा निरुक्तं मुरपङ्क्तयः । शोकार्हावावधवेच नियमप्रयुक्ता तथा ।
 वेदाश्च शोपनिषदे विद्यासावित्र्यापि च । भूतं भव्यं भविष्यञ्च दधार भगवान् शिवः ।
 संश्रुत्वा तन्मात्मानं स्वयमेव तदा प्रभो । यज्ञश्च शोभयामास बहुरूपं पिनाकधृक् ।
 द्यौर्नभः पृथिवी खड्ग तथा चैवैव भूपतिः । सर्वविघ्नहरः श्रीमानेव चापि विभावसुः ।
 सप्त ब्रह्मा शिवो वद्रे वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । कौत्स्यते भगवान् देवः सर्वभूतपतिः शिवः ।
 तस्य यज्ञः पश्यपतेक्षपः कतव्य एव च । दीक्षा दीप्तिप्रता देवी दिग्मश्च सदिग्यहरः ।
 देवपत्न्यश्च कन्याश्च देवानाञ्चैव मानसः । आजस्युः संहितास्तत्र तदा श्वमुकुलोदह ।
 यज्ञं पश्यपतेः प्रीता वरुणश्च महात्मनः । स्वयम्भुवस्तु ता दृष्ट्वा रेतः प्रमपतद्वनि ।
 तस्य शुक्रस्य विश्वन्दात् पांशून् संयच्छ भूमितः । प्राकृतं पूषा कराभ्यां वै तस्मिन्नेव ज्ञताग्ने ।
 ततस्तस्मिन् संप्रवृत्ते सञ्च ज्वलितपावके । ब्रह्मणो जगत्तस्य प्रादुर्भावो बभूव च ।
 स्तत्रमाचक्ष तच्छुक्तं अवेण परिष्टकं सः । आज्यवन्मन्त्रतद्यापि योऽनुवेदितुगुणमन्दनः ।
 ततस्तु जनयामास भूतधामञ्च कीर्त्यवान् । तस्य तत्तज्जपसत्प्राज्यञ्च लोकेषु तेजसं ।
 तमसत्प्राप्तमा भावा व्यापि सन्तं तद्योमयं । स गुणस्तेजसो नित्यस्यस्य चाज्ञानमेव च ।
 सर्वभूतेषु च तथा सन्ते तेजस्तयोर्नमः । शुक्लं ऊतीऽग्नौ तस्मिन् प्रादुरावस्थस्यः प्रभो ।
 पृथया वपुषा धुक्ताः स्त्रैः स्त्रैः प्रभवभैरुणः । भगित्येव श्वगुः पूर्वमङ्गारिभ्योऽङ्गिरोऽभवत् ।
 अङ्गारसंयथाचैव कविरित्यपरोऽभवत् । बह ज्वालाभिरुपश्रा भृगुसत्प्राङ्मुमुः स्मृतः ।
 मरीचिभ्यः मरीचिस्तु भारीचः कस्यपो ज्ञाभूत् । अङ्गारिभ्योऽङ्गिरास्तात् बालिखिन्नाः कुशोद्यता ।
 अश्वेषाचैति च विभो जातमर्चं वदन्त्यपि । तथा भस्मयथो हेभ्यो ब्रह्मविण्णस्यसताः ।
 वैश्वानराः समुत्पन्नास्तपःश्रुतगुणैस्त्वयः । अयतोऽस्य समुत्पन्नावस्थिनौ रूपस्यसताः ।
 द्वेयाः प्रजापता पतयः श्रुतिगुणस्तस्य जङ्गिरः । अथथा रोमकूपभः स्वेदाऽह्ना बलात्मनः ।
 सतस्मात् कारणादाङ्गिरसं श्रुतान् देवताः । अथथा श्रुतसम्पदा वेदप्रामाण्यदर्शनात् ।
 यानि दारुणि ते मासा निर्यावाः पचयन्तिताः । अक्षराणां मुहूर्त्तस्य पितृ व्यातिय वारुणं ।
 रौद्रं सोहितमित्याहुर्लौहितात् कमलं स्मृतं । तन्मैवमिति विज्ञेयं धूमाच्च वधवः स्मृताः ।
 अर्चयेथा यास्य ते वद्राक्षयादिह्यं मद्याप्रभाः । चदिष्टास्ते तथाऽङ्गारा ये धिष्येषु दिवि स्थिताः ।
 आदिकर्ता च लोकस्य तत्परं ब्रह्म तदुव । सर्वकामदमित्याहुस्तद्रहस्यमुवाच स ।
 ततोऽप्रवीणहादेवो वरुणः पयनात्मकः । मम सवमिदं दिव्यमहं सद्यपि तस्मिन् ।
 श्रेणि पूर्वाण्यपयानि मम तानि च संशयः । इति जानीत सगमा मम यज्ञफलं हि तत् ।

॥ अग्निश्वाच ॥ मदङ्गैश्चः प्रसूतानि मदाश्रयकृतानि च । समैव तान्यपत्यानि वरुणे द्यावात्मकः ।
 अयामवोक्षोकगुरुभ्रष्टा लोकपितामह । समैव तान्यपत्यानि मम शुक्रं उतं हि तत् ।
 अहं कर्ता हि सचस्य होता शुक्रस्य चैव ह । यस्य वोर्जं फलं तस्य शुक्रस्यैव कारणं मतं ।
 ततोऽनुवन् देवगणाः पितामहमुपेत्य वै । कृताञ्जलिपुटाः सर्वे विरोभिर्भिवन्त्य च ।
 वयस्य भगवन् सर्वे अग्रे सचराचरं । तवैव प्रसवाः सर्वे तस्मादग्निर्विभावसु ।
 वरुणदेवरो देवो लभतां काममोक्षितं । निसर्गाद्ब्रह्माण्डापि वरुणे यादमाव्यतिः ।
 जपाह वै भृगु पूर्वमपत्यं सुख्यवर्चसं । ईश्वरोऽङ्गिरसश्चाग्नेरपत्यार्थमकल्पयत् ।
 पितामहस्त्वपत्यं वै कविं जपाह तत्तवित् । तदा स वारुणः ख्यातो भृगुः प्रथमकर्षणत् ।
 आग्नेयस्वङ्गिराः श्रीमान् कविर्भ्राह्मो महायशः । भार्गवाङ्गिरसो लोकलोकसन्तानलक्षणी ।
 एते हि प्रसवाः सर्वे प्रजानां पतयस्सयः । सर्वे सन्तानमेतेषामिदमित्युपधारय ।
 भृगोन् पुत्राः सप्तासन् सर्वे तुन्या भृगोर्मुखैः । अवनो वज्रग्रीवंस्य मुचिरौर्लस्ययैव च ।
 शुक्रो वरेण्यस्य विभुः सवनयेति वसन्ते । भार्गवा वारुणाः सर्वे येषां वंशो भवानपि ।
 अष्टौ चाङ्गिरसः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहताः । लहस्पतिस्तथ्यस्य पयस्यः शान्तिरेव च ।
 घोरौ विष्णुः समन्तं सुधन्वा चाष्टमः सप्त । एतेऽष्टौ वज्रिणा सर्वे ज्ञाननिष्ठा निरामयाः ।
 ब्रह्माण्डं केवः पुत्रा वारुणास्तेऽप्युदाहताः । अष्टौ प्रसवैर्धुंका गुणैर्ब्रह्मविदः शुभाः ।
 कविः काव्यस्य धृष्टस्य मुक्षिमानुश्रमास्तथा । भृगुश्च विरजाश्चैव कामो पिताश्च धर्मवित् ।
 अष्टौ कविमुता ह्येते सर्वमेभिर्जगन्तः । प्रजापतय एते हि प्रजाता धैरिश्च प्रजाः ।
 एवमङ्गिरसश्चैव कथेय प्रसवाभ्यैः । भृगोश्च भृगुशार्ङ्गल वंशजैः सततं जगत् ।
 वरुणस्यादिनो विप्र जपाह प्रभुरीश्वरः । कविस्मात् भृगुश्चापि तस्मात्तौ वारुणौ स्मृतौ ।
 जपाहऽङ्गिरसं देवः मिथी तस्माद्भुताग्रजः । तस्मादाङ्गिरसा श्रेयाः सर्वे एव तदन्वयाः ।
 ब्रह्मा पितामहः पूर्व देवताभिः प्रजादितः । इमे न सन्तरिष्यन्ति प्रजाभिर्जगतीधराः ।
 सर्वे प्रजानां पतयः सर्वे चापि तपस्विनः । लज्जादादिमं लोकां तारयिष्यन्ति साम्प्रतः ।
 तथैव वंशकर्तारण्य तैजोविन्दुना । भवेद्युर्नन्दविदुषः सर्वे च कृतिनकथा ।
 देवपत्न्यवराः सौम्याः प्राजापत्या महर्षयः । माप्नुवन्ति तपस्यैव ब्रह्मचर्यं परमताया ।
 सर्वे हि वयमेते च तवैव प्रसव प्रभो । देवानां ब्राह्मण्यानाञ्च त्वं हि कर्ता पितामह ।
 मरौचिर्गादितः कृता सर्वे चैवाद्य भार्गवाः । अपत्यानीति सम्प्रदक्ष्य क्षमयाम पितामह ।
 ते त्वमेते रूपेण प्रजनिष्यन्ति वै प्रजाः । स्वापयिष्यन्ति चात्मानं युगादिदिग्धने तथा ।
 इत्युक्त्वा स तदा मेष्ठ ब्रह्मा लोकपितामह । तपेयैवाप्रवोत् प्रीतलोऽपि अमूर्धयागन्तं ।
 एवमेतत् पुराणं तस्मा यज्ञे महात्मनः । देवैरेष्टस्य लोकादे वारुणो विधत्तमनुं ।
 अग्निर्ब्रह्मा पश्यपतिः सर्वो ह्यङ्गः प्रजापतिः । अग्नेरपत्यमेतदे मुवर्षेनिति धारणा ।

- अन्यभावे च कुरुते वज्रिस्त्राणिपु काक्षनं । जामदग्न्यः प्रमाणेनो वेदश्रुतिनिदर्शनात् । २१९
- सुशक्तं जुहोत्यग्निं सुवर्णं तत्र चास्ति । वल्मीकस्य वषायाश्च कर्णे चाजस्रं दक्षिणे । २२०
- शकटोऽप्येवा परस्वापु ब्राह्मणस्य करेऽपि वा । ऊते प्रीतिकरोऽद्विभगवान्मन्त्रमन्यते । २२१
- तस्मादग्निपराः सर्वे देवता इति शुश्रुमे । ब्रह्मणो हि प्रसूतोऽग्निरग्नेरपि च काक्षनं । २२२
- तस्मात् ये वै प्रयच्छन्ति सुवर्णं धर्मोदधिभिः । देवतासो प्रयच्छन्ति समस्ता इति नः श्रुतं । २२३
- तस्य पातमयो लोकान् गच्छतः परमाव्रति । खलौकं राजराज्ये न मोऽभिभिच्छेत्त भार्गव । २२४
- आदित्योदयसम्प्राते विधिमन्त्रपुरस्कृतं । ददाति काक्षनं यो वै दुःखघ्नं प्रतिहन्ति मः । २२५
- इदानीं दितमभि यल्लेख पाप्मः विधूयते । मध्याह्ने ददेतां स्वर्णं हस्तिं पपिमनागतं । २२६
- ददाति पक्षिमां सन्ध्यां यः सुवर्णं यत्नतः । ब्रह्मवाच्यं प्रियोमानं सोमोऽप्युपयति मः । २२७
- सिन्ध्रेषु चैव लोकेषु प्रतिष्ठां विन्दते शुभं । इह लोके यतः प्राप्य शान्तपात्रा च मेदिते । २२८
- एतः सत्यघतेऽन्येषु लोकेष्वप्रतिष्ठः सदा । अनाद्यसंगतिश्चैव कामचारोऽभ्यस्तुत । २२९
- न च चरति तेभ्यश्च यशस्यैशुते महत् । सुवर्णमवर्षं दत्त्वा लोकांश्चाप्नोति पुष्कलान् । २३०
- यत्तु संजनयित्वाऽग्निमादित्योदयनं प्रति । दद्यादैव त्रतमुद्दिश्य सर्वकामान् समश्रुते । २३१
- अग्निमित्येव तत् प्राज्ञः प्रदानं मे सुखावहं । यथेष्टगुणमंष्टं प्रवर्तकमिति स्मृतं । २३२
- इया सुवर्णोत्थापत्तिः कथिता ते मयाऽर्जव । कर्त्तिकेयस्य च विभो तद्विद्धि भृगुमन्दन । २३३
- कर्त्तिकेयस्य संहृद्ः कालेन महता तदा । देवैः भेनापतितेन हतः मेऽर्धगूढह । २३४
- जघान तारकह्वापि दैत्यमन्योलायाऽमुरान् । त्रिदशेन्द्राग्रया ब्रह्मन् लोकानां हितकाम्यया । २३५
- सुवर्णदामे च मया कथितास्ते गुणा विभो । तस्मात् सुवर्णं विप्रैः प्रयच्छ देवतान्तर । २३६
- ॥ भीष्म उवाच ॥ आत्युक्तं च वमिष्ठेन जामदग्न्यः प्रतापवान् । ददौ सुवर्णं विप्रैर्भ्योऽथमुच्यत च किल्बिषात् । २३७
- एतत्ते सर्वमाख्यातं सुवर्णस्य महोपते । प्रदानस्य फलञ्चैव जन्मे चास्य युधिष्ठिर । २३८
- तस्मात्तमपि विप्रैः प्रयच्छ कर्मकं वज्र । ददन् सुवर्णं कृत्ये किल्बिषादिप्रमेच्छसि । २३९
- इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्णोत्थापत्युपाख्याने पञ्चाशीतेश्चाद्ये ॥ ८५ ॥
- ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उक्ताः पितामहेनेह सुवर्णस्य विधानतः । विसारेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिस्तथाः । २४०
- यत्तु कारणमुत्पत्तेः सुवर्णस्य प्रकोर्त्तितं । स कथं तारक प्राप्तां निधनं तद्विबोहि मे । २४१
- उक्तं स देवतानां हि श्रवणं इति पार्थिव । कथं तस्मात्तन्मृत्युर्निश्चारेण प्रकोर्त्तय । २४२
- एतद्विष्णुस्यैव श्रुतं तत्तं कुरुकुलोदह । कात्वेन तारकवधं परं कौतूहलं हि मे । २४३
- ॥ भीष्म उवाच ॥ विप्रैश्चैव राजेन्द्र देवता च यत्प्रसादा । कर्त्तिकेयोदयमापुरपत्यभरणाय वै । २४४
- न देवतानां कश्चिद्धि समर्था जातेवदस्य । एता हि शक्तासो गर्मं सन्भारयितुर्भोजय । २४५
- पथा तासां ततः प्रीतः पावको गर्भधारयान् । स्निग्धं तेजोविभूषणं वीर्येण परंभेण च । २४६
- तामु पट् कर्त्तिकां गर्भं पुपुषुजातवदस्य । पटसु वर्तमानं तेजोऽग्नेः शकलं निहितं प्रभा । २४७

ततस्तु बद्धमानस्य कुमारस्य महात्मन । तेजसाऽभिपरीताज्ञो न कश्चित्कर्त्तुं लेभिरे ।
ततस्तेजः परीताज्ञः सर्वं कालं उपस्थिते । समं गर्भं सुपुत्रिरे कृत्तिकास्तं नर्ययम् ।
ततस्तं पदधिष्ठानं गर्भमिक्तं समागतं । स्थितो प्रतिजग्राह कार्त्तिकारसमीपतः ।
स गर्भो दिव्यसंस्थानो दीप्तिमान् पावकप्रभः । दिव्यं शरवणं प्राप्य वष्टुधेः प्रियदर्शनः ।
ददृशुः कृत्तिकास्तं बालमकंसमधुतिं । आतलेहास्यं सीतादात् पुपुषुस्तन्यविधौ ।
अभवत् कार्तिकेयः स त्रैलोक्ये वचराचरे । स्कन्धलात् स्कन्दतां प्राप्नो गुहावासाद्देहोऽभवत् ।
ततो देवास्त्यस्तंगद्विश्वं सद्विगीयराः । रुद्रेऽ धाता च विष्णुश्च यमः पूषाऽर्यमा भगः ।
श्रीगो मित्रश्च साध्यश्च वामदेवो वषट्कार्यनो । आपो वायुर्नभश्च रुद्रो नवगुणि यथा रविः ।
पृथग्भूतानि चान्यानि यानि देवापणानि वै । आजगमुस्तैर्भूतं ब्रह्मं कुमारं ज्वलनात्मजं ।
अवसत्सुपुत्रश्चैव गन्धर्वाश्च जगुस्तथा । पदाननं कुमारान् दिवडचं द्विजप्रिय ।
पीमांसं दादृशुर्गन्धं पावकादित्यवर्षसं । श्रयामं शरगुल्मस्य दृष्ट्वा देशः सहर्विभिः ।
लेभिरे परमं हर्षं मेनिरे वासुरं हतं । ततो देवाः प्रियाण्यस्य सर्वं एव समाहरन् ।
क्रीडतः क्रीडनीयानि ददुः पक्षिगणश्च ह । सुपर्णस्य ददौ पुच्छं मयूरश्चिन्नवह्निं ।
रावणश्च ददुस्तमैः वराहमहिषावुभौ । लङ्कटश्चाग्निवद्वाग्निं प्रददावहणं स्वयं ।
चन्द्रमाः प्रददौ मेघमारित्यो वृष्टिरां प्रभा । गवां माता च गा देवी ददौ शतवहस्य ।
क्षाममग्निर्गोपेतमिलापुष्यफलं वज्र । मुधन्वा शकटश्चैव रथश्चाभितक्रुवरं ।
वह्णो वारुणान् दिव्यान् सज्जान् प्रददौ शुभान् । विहानं सुरेन्द्रे व्याघ्रं च दिपानन्याय पक्षि ।
आपदाय यज्ञं घोरान् कृचाणि विविधानि च । रावणामुरमंघाय चनुशमुत्तमोत्तरं ।
बद्धमानान् तं दृष्ट्वा प्रार्थयामास तारकः । उपायैर्ब्रह्मभिर्हेतुनाशकचापि तं विभुं ।
सेनापत्येन तं देवाः पूजयित्वा गुह्यतम्यं । भ्रमं भुवि प्रकारं तं तस्मै तारककारितं ।
स पितृद्वे महावीर्यो देवसेनापतिः प्रभुः । जयानामोघया शस्त्रा दानं तारकं मुहः ।
तेन तस्मिन् कुमारिण क्रीडता निहतेऽसुरे । सुरेन्द्रः स्यापितो राज्ये देवानां पुनरोत्तरः ।
स भैरवनिरेकाय समैः स्कन्दः प्रतापवान् । दंष्ट्रो गोप्ता च देवानां मित्रस्तुष्टरस्य च ।
हिरण्यमूर्त्तिर्भगवतिप एव च पावकः । मदा कुमारो देवानां सेनापत्यभवात्प्रवान् ।
तस्मात् सुवर्णं मङ्गलं रत्नमवययमुत्तमं । सहजं कार्तिकेयस्य वस्त्रेण परं मतः ।
एवं रामाय कौरव्य वशिष्ठेऽकययत् पुरा । तस्मात् सुवर्णदानाय प्रयतन्व नराधिप ।
रामः सुवर्णं दत्त्वा हि विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः । त्रिविष्टपे सहत् स्थानमवापामुत्तमं नरे ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासननिके पर्वणि दानधर्मकथने तारकवधोपाख्याने पञ्चमीतोऽध्यायः ॥ २६ ॥
॥ पुष्टिर्ऽत्र उवाच ॥ अतुल्यं धर्मं धर्मात्मन धर्माः श्रोता यथा स्यात् तथैव ते आहृविधिं कृत्वा प्रवृत्तिं पार्यय ।
॥ वैश्वामय उवाच ॥ पुष्टिर्विरेचैवमुक्तो भीष्मः शान्तनवसूता । इमं आहृविधिं कृत्वा वक्तुं प्रवृत्तः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ शृणुष्यावह्निता राजन् आहुकर्मविधिं शुभम् । धन्यं यत्र सर्वं पत्न्योऽपि पितृयज्ञं परन्तप ।
 देवासुरमनुयाणा गन्धर्वैरगरवसा । पिशाचकिन्नराणाञ्च पञ्चा वै पितरः सदा ।
 पितॄन् पञ्चादितः पञ्चादेवतासप्तयन्त्रि वै । तस्मात्तान् सर्वयज्ञेन पूज्यः पूजयेत् सदा ।
 अन्नं हार्यं महाराज पितॄणा आहुमन्थते । तस्मादिदं विधिना विधिः प्रथमकल्पितः ।
 सर्वयज्ञस्तु प्रीयन्ते ह्यते आहुः पितामहाः । प्रवक्ष्यामि तु ते सर्वसंस्थित्यतिशयगुणान् ।
 सैव हस्तु ह्यतेः आहुः यत् फलं प्राप्यते नृप । तत् सर्वं कौर्त्तयिष्यामि यथातत्त्वं निबोध मे ।
 पितॄन् च प्रतिपदि प्राप्नुयान् स्वयं ह स्त्रियः । अभिरूपप्रजापित्यो दशमीया वज्रप्रजाः ।
 स्त्रियो द्वितीया जायन्ते तृतीयायान् वाजिनः । चतुर्थी धृष्टपश्यो भवन्ति बह्वो गृहे ।
 पञ्चम्या बहवः पुत्रा जायन्ते कुर्वन्ता नृप । कुर्वाणस्तु नराः सखा भवन्ति युतिभागिनः ।
 छपिभागी भवेच्छाहुः कुर्वाणः सप्तमी नृप । अष्टम्यान् प्रकुन्वाणो वाणिज्यं लाभमाप्नुयात् ।
 नवम्या कुर्वन्तः आहुः भवत्येकवर्षं वज्र । विवर्द्धन्ते तु दशमी गावः आहुनि कुर्वन्तः ।
 कुप्यभागी भवेन्मृत्युः कुन्वन्त्रेकादशे नृप । महावर्षस्त्रिणः पुत्रा जायन्ते तस्य वंशजिनः ।
 द्वादश्यामीहमानस्तु नित्यमेव प्रदृश्यते । रजतं वज्रवित्तञ्च सुवर्णञ्च मनोरमम् ।
 त्रयोदश्या भवेच्छ्रेष्ठः कुर्वन् आहुः चतुर्दशी । अवश्यन्तु पुत्रास्तैः प्रसीयन्ते नरा गृहे ।
 पृथुभागी भवेन्मृत्युः कुर्वन् आहुः पञ्चदशी । अमावास्यान् निर्मेषात् सर्वकामानवप्नुयात् ।
 छण्णपक्षे दशम्यादौ दर्शयित्वा पञ्चदशी । आहुकर्मणि तिस्रस्तु प्रश्ला न तियेतराः ।
 यथा देवापरः पक्षः पूज्यपक्षाद्विश्रियते । तथा आहुस्तु पूज्याह्वादपराहो विद्वियते ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि आहुकथने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किञ्चिदन्नं पितॄभ्यो वै भक्ष्यस्यमोय । किं हविषिराचाय किमानन्याय कल्पते ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ हवीषि आहुकृत्य तु यानि आहुदिदे विदुः । तानि मे शृणु काम्यानि फलज्ञैव युधिष्ठिर ।
 तिलैर्गन्धिवर्गैर्वैरङ्गैर्मूलफलैश्च । दत्तेन मांसं प्रीयन्ते आहुः पितरो नृप ।
 बर्द्धमानतिलआहुमवयं मनुरभवान् । सर्व्येव तु भोज्येषु तिष्ठाः प्राधान्यतः स्वताः ।
 दौ मांसो तु भवेत्सुखिन्मेषः पितृमण्डलं च । चीन्नाधानाविकेनाऽप्युत्तमं मांसं प्रभञ्ज ।
 अज्जेन मांसान् प्रीयन्ते पक्षेव पितरो नृप । वराहणस्तु एष्टासान् यस्तं नृप आकुनेन तु ।
 माषान् ह्यौ पायतेन रारिषेण नव प्रभो । गवयस्तु मांसिन हस्तिः साहस्रमाशिको ।
 भांसैर्गन्धर्वो प्रीतिः पितॄणा माह्विषेण तु । गव्येन दत्ते आहुः तु भवत्यसिंहाश्रिते ।
 यथा गन्धं तथा युक्तं पायसं सर्पिषा सह । वापीणसस्तु भांसिन हस्तिनादश्वाशिको ।
 आनन्यायं भवेद्दत्तं स्रुतं मांसं पितृवचः । कालश्राकश्च दोहसायानन्तं क्षाम उच्यते ।
 गायत्र्याप्यत्र गायत्रिं पितृगोता युधिष्ठिर । सर्गकमारो भगवान् पुरा मथ्यमापत ।
 अपि नः मनुजैः आपादो नो दद्यात्तयोदशे । मधाम् रुचिः सधुः प्रायश्च दविशायने ।

अजेन वापि सौहेन मघास्तेव यतप्रतः । हस्तिष्कायास विधिवत् कर्षव्यजनवोजितं ।

सृष्ट्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गयः ब्रजेत । यत्रासौ प्रथितो लोकेश्वरव्यकरणे वटः ।

आपो मूलं फलं मांसमन्नञ्चापि प्लिवये । यत्किञ्चिन्नाधुमंभियं तदानन्याय कल्पते ।

इति श्रीमहाभारते अन्नशासनपर्वणि अन्नशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहूकल्पे अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ भोग्य उवाच ॥ यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशविन्दव । तानि मे प्रष्टुं काम्यानि नवनेनु प्रयक् प्रयक् ।

आहुं यः कृत्तिकाधारे कुर्वीत सततं नरः। अग्नौनाथाय सापत्न्या यजेत विगतज्वरः।

अपत्यकामो रोहिणो मेजस्कामो मृगोत्तमे । कुरकश्चा ददच्छाडुमाद्रायां मानवो भवेत् ।

कविभागे भवेन्मार्थः कुर्वन् आहं पुनर्व्वरौ । पुष्टिकानोऽय पृथेण आहमोहित मानवः ।

अग्निनाथां ददृच्छाहं धीमान् यत्नान् प्रजायते । शतानिान्त भवेच्छ्रेष्ठो मयासु आहूमावपम् ।

फलानामपि दृढकाष्ठं मृगः आहूतो भवेत् । अतएव भागं तत्रामुं हस्तेन फलभागश्चेत् ।

चित्रायाम् दृढच्छादं समेष्टुपवतः सतः॥ स्वातोयोगे पितृमर्त्यं वाणिज्यमपजोवति।

यज्ञपक्षो विद्याखासु पक्षमीदम् भवेन्नरः । अनराधासु कुर्वाणो राजचक्रं प्रवर्त्तयेत् ।

आधिपत्यं मज्जेमत्तया ज्येष्ठायामपवर्जयम् । नरः सुहृत्सुलभश्च यदाक्रमपरः सरः ।

मले त्वारोग्यमर्हति यथाऽपाढाम् वीक्ष्यते । उत्तरास त्वपाढाम् वीक्ष्योक्त्युत्तरम् ॥

ग्राहं त्वभिजिता कुर्वन् विद्यां श्रेष्ठामशप्नुयात् । श्रवणे तु ददृक्काहं प्रेत्य गच्छेत् समृद्धिम् ।

राज्यभागी धनिष्ठाया भवेत् निबतं नरः । नश्ये वारुणे कुर्वन् भिषक् पिद्धिसत्राप्रयातः ।

पूर्वप्रोष्ठपदाः कुर्वन् बह्वन् विन्दत्यजाविकान् । उत्तराम् प्रकुर्व्याणो विन्दते गाः सहस्रम् ।

बङ्गमुपकृतं विभं विन्दते रेवती यितः । अग्निनीम्यमानं विन्दते भरणीव्यायुत्तमं ।

इमं ब्राह्मविधिं कृत्वा शशविन्दुसायाऽकरोत् । अक्लेत्रेनाजयच्चापि महो मोक्षप्रदाय च

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहुकल्पे जननवत्तेश्वायः ॥ ८५ ॥

॥ यधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेच्छातुं पितामह । दिजेभ्यः कुरुगार्हलं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि

॥ भीम उवाच ॥ ब्राह्मणान् परोक्षे चक्षिये । दानधर्मवित् । देवे कर्मणि पिब्ये तु न्याय्यमाहुः परोक्षम् ॥

देवताः पूजयन्तीह देवैर्नैवेद तेजसा । उपेत्य तस्माद्देवैश्च सर्वभ्या दापयेन्नरः ।

ग्राह्ये त्वय महराज परीक्षेद्वान्नपानं बधः । कुलश्रीलवयोरुर्विधयाऽभिजननं च ।

तेषामन्ये पङ्क्तिदूषास्तथान्ये पङ्क्तिपावनाः । अपाङ्क्त्यास्तु ये राजन् कीर्तयिष्यामि तान् इष्टुम्

कितवो भूषणा यक्षो पशुपालो निराकृतिः । ग्रामप्रेया वाहुपिको गायनः सर्वविक्रयी ।

अगारदाहो गरदः कुण्डाशी सामविरुथो । सामद्रिको राजभतपैलिकः कूटकारकः ।

पित्रा विवदमानस्य यस्य चापपतिर्युद्धे । अभिशप्तस्तथा स्तनः प्रियं यथापजीवति ।

पर्यकारस्य सूचो च मित्रमुक्तपारदारिकः । अत्रतानामपाध्यायः काण्डपृष्ठतथैव च ।

श्रीभक्त्यः परिक्रमैः शुद्धा दष्ट एवं च । परिर्वित्तय यत्तु सादृश्यं गुरुतत्त्वमः ।

कुशोत्तमो देवस्यको न च वैर्यं जीवति । दंष्ट्रैर्ब्राह्मणैर्भुक्तमयाङ्गैर्धुंधिष्ठिर ।

१५०

रक्षामि गच्छते ह्यमिताङ्गमैहवादिन । आङ्ग भुक्ता लघोयीतं दृष्यलीतपगय य ।

पुरीषे तस्य तं माम् पितरन्मस्य श्ररते । सोमविक्रयिषे विष्टा भिषजे पूयशोणित ।

मष्ट देवमके दत्तमप्रतिष्ठश्च बाहुंषे । यत्तु बाणिकके दत्तं नेह नामुच तद्भवत ।

भक्षन्नेव हत द्रव्यं तथा पौनर्भवे हिजे । ये तु धर्मस्य भेदेषु चारित्रापणेतेषु च ।

ह्ययं कथं प्रयच्छन्ति तेषां तत् प्रेत्य नश्यति । ज्ञानपूर्वन्तु ये तेभ्यः प्रयच्छन्त्यन्पवुह्य ।

१५१

पुरीष भुञ्जते तस्य पितरं प्रेत्य निश्चय । एतानिमान् विज्ञानोयादपाङ्क्तियान् हिाधमान्

शूद्राणामुपदेशश्च ये कुर्वन्त्यन्पचेतस । पष्टिह्वाणं भ्रत पण्डं शिवो यावत् प्रपयति ।

पंथां समुपविष्टायाः तावद्वयते नृप । यदेष्टितमिरा भुङ्क्ते यद्भुङ्क्ते दक्षिणामुख ।

सोपानत्कथं यद्भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुर । अस्त्रयता च यद्भुक्ष यच्च अद्भुर्विवर्जित ।

सर्वं तदमुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् । शान्त्युपनिद्रूपाय नविवरन्कथञ्चन ।

१५२

तस्मात् परिहृते दद्यात्तिलाद्यान्ववकोरयेत् । तिलैर्ध्विरक्षित आङ्गं कृतं क्रोधवशेन च ।

यातुधाना पित्राचार्यं विप्रानुम्यन्ति तद्भुवि । अपाङ्क्तो यावत् पत्न्या भुञ्जानामनुपश्यति ।

तावत् फलाङ्गुशयति दातारं तस्य पाणिना । इमे तु भरतयेष्ट विभेयाः पङ्क्तिरावना ।

ये सतनाम् प्रवक्ष्यामि परीक्षन्निह तान् हिजाम । विद्यावेदप्रतन्त्राता ब्राह्मणा सर्वं एव हि ।

सदाचारपरायैव विभेयाः सर्वपावना । पाङ्क्त्यान् प्रवक्ष्यामि श्रेयासे पङ्क्तिरावना ।

१५३

शिणाचिकेतं पञ्चाश्रिष्टिषु पर्णं धडङ्गवित् । ब्रह्मदेयानुसन्तान्छन्दोगो ज्येष्ठशामग ।

मातापित्रैर्यैश्च वयं यात्रियो दक्षपूरुष । अतृकानाभिगामी च धर्मपशोयु सदा ।

वेदविद्याप्रतन्त्रातो विप्रः पङ्क्तिं पुमात्युत । अयम्विद्विरभेऽभेता ब्रह्मचारो यतव्रत ।

मत्तवादी धर्मगोलं स्वकर्मनिरतश्च य । ये च पुण्येषु तीर्थेषु अभिवेककृतयमा ।

मतेषु च समन्वेषु भवन्त्यत्र भुवमुता । अक्षोधानाश्चपला सान्ता दान्ता जितेन्द्रिया ।

१५४

सर्वभूतहिता ये च आर्द्धज्ञेनास्मिन्मयेन । एतेषु दत्तमस्यमेतेषु पङ्क्तिपावना ।

इमे परे महाभागा विभेयाः पङ्क्तिपावना । यतयो मोक्षधर्मज्ञा योगं सुपरितमता ।

ये रितिहाम प्रयताः श्रामयन्ति दिशोत्तमान् । ये च आभ्यविद केचिद्ये च व्याकरणे रता ।

अधीयते पुण्यं ये धर्मशास्त्राण्यपि च । अधीय च ययान्याथ विधिउत्तम्य कारिण

उपपद्ये गुह्यकुले क्षत्रवादी सद्यमस्य । अग्रा सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ।

१५५

पात्रं ते प्रपञ्चन्ति पतयान्तावत् पुनश्च्युत । ततो हि पावनात् पतया पङ्क्तिरावना चक्ष्यते ।

क्रोधादहंयोग्यं च पावयेदक एव हि । ब्रह्मदेयं नुमन्तान इति ब्रह्मविदो विदुः ।

अनुमिन्नुपाधाय स चेदपायनं प्रजेत् । अनिमिग्नममुशतं धारां शान्तिं द्यूत ।

अथ चेददित्युर्गन्धं पशुदेवैर्भित्तियं । न च यत् पतितो राजन् पङ्क्तिरावना एव च ।

तस्मान् मर्वप्रयत्नेन परीक्ष्यामन्त्येहिजान् । स्वकर्षणिरतानन्यान् कुले जातान् वज्रश्रुतान् ।

६१०

यस्य मिवप्रधानानि आहूनि च हवीषि च । न प्रीणति पितृन् देवान् स्वर्गं च न स गच्छति ।

६११

यस्य आहूनेन कुरुते सङ्गतानि न देवयानेन पया स याति । स वै मुक्तः पिप्लव बन्धनाद्वा स्वर्गमोक्षाव्यवते
अहमि च ।

तस्मान्मित्रं आहूतृत्वाद्रियेत दद्यान्मित्रेभ्यः संयहार्थं धनानि । यन्मन्यते नेत्रं शत्रुं न मित्रं तं मध्यस्थं भोजयेद्वयकथे ।

यद्योपरि वीजमुत्तं न रोहेष्ट्र वा दप्ता प्राप्नुयाद्वीजभारं । एवं आहूतं भुक्तमनर्हमाणेन चेह नामुत्र फलं ददाति ।

ब्राह्मणे ह्यनधीयानमृणाग्निं चि प्राप्स्यति । तस्मै आहूतं न दातव्यं न हि भक्षानि ह्ययते ।

६१२

सन्भोजनीं नाम पिशाचदक्षिणा आ नैव देवाश्च पितृनुपैति । इहैव सा भ्राह्म्यति क्षीनपुण्या ग्रामान्तरं गौरिव नष्टवत्सा ।

यथाऽग्नौ ज्ञाने घृतमाजुहोति तथैव देवाश्च पितृनुपैति । यथा देवं न चर्त्तते गायने च याश्चानूते दक्षिणामादधेति ।

उभौ हि नस्ति न भुज्जति चैव या चानूते दक्षिणा दीयते त्रे । चाघातिभौ गृह्णतेऽप्यतो तेवा प्रेतान पातयेद्देवयानात् ।

अयोणां समये नित्यं ये चरन्ति युधिष्ठिर । निश्चिता सर्वधर्मज्ञानान् देवा ब्राह्मणान् विदुः ।

स्वाध्यायनिष्ठा अयथो ज्ञाननिष्ठास्तथैव च । तपोनिष्ठाश्च बोद्धव्या कर्षणैश्च भारत ।

६१५

कथानि ज्ञाननिष्ठेभ्य प्रतिष्ठाप्यानि भाग्य । तत्र ये ब्राह्मणान् केचिन् निन्दन्ति हि ते मरा ।

ये तु निन्दन्ति जल्पेभ्य न तान् आहूतु भोजयेत् । ब्राह्मणं निन्दन्ता राजन् हन्त्युत्तमपुत्रं कुल ।

वैश्वानरानां वचनस्त्वयीणां श्रूयते नृप । दूरादेव परोक्षेन ब्राह्मणान् वेदपारगान् ।

प्रियो वा यदि वा दैत्येतिपातु आहूमावयेत् । यः सहस्र सहस्राणां भोजयेदनुताम्वर ।

एकस्मान्मन्त्रवित् प्रीत सर्वानर्हति भारत ।

६१६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने आहूतकल्पे नवतितमोऽध्याय ८० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ केन सङ्कल्पित आहूतं कस्मिन्काले किमात्मकं । श्रमश्चिरवके काले मुनिना कतरं वा ।

कानि आहूतानि वर्षे नि कानि मूलफलानि च । धान्यशाल्यश्च का वर्षालब्धौ ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ यथा आहूतं सम्पृष्टत्तं कस्मिन्काले यदात्मकं । येन सङ्कल्पितश्चैव तस्मै शृणु जनाधिप ।

स्वादभुविर्वाचि कैरस्य परमर्षिं प्रतापवान् । तस्य वंशे महाराज दत्तमेव इति स्थन ।

दत्तात्रेयस्य पुत्रोऽभूज्जिनिर्मास तपोधन । निमेषायभवत् पुत्र आमाश्राम श्रिया वृत ।

६१७

पूर्णे वर्षमहस्तान् स शता दुष्करं तपः । कालधर्मपरीतात्मा निधनं सम्पागत ।

निमित्तं शता शौचानि विधिदृष्टेन कर्त्तव्यं । सन्तापममत्तोत्तरे पुत्रश्रेष्ठकपरायण ।

अथ श्लोपहार्याणि चतुर्दश्या महामतिः । तमेव गणयञ्ज्वाकं विराचे प्रत्यनुधत्त ।

तस्मात्प्रीतिमुद्वृक्ष्य शोचि न व्यथितात्मन । मन सहस्र विषये बुद्धिर्बिम्बारग बिनो ।

६१८

तत रुक्षितयामास आहूतकल्पं समाहित । यानि तथैव भोज्यानि मूलानि च फलानि च ।

उक्तानि य नि चात्रानि यानि चेष्टानि तत्सह । तानि सर्वानि मनसा विनिश्चित्य तपोधन ।

अमावान्या महामाश्रो विप्रानानांय पूजितान् । दक्षिणार्वाकाः सर्वा दृष्टो सप्तमयकरोत् ।

सप्त विंशस्ततोऽभ्येत्य युगपत् समुपानयत् । चर्त्ते च नवर्षं भोज्यं श्यामाकान्नं ददौ प्रभुः ।

दक्षिणायास्ततो दर्भा विष्टरेषु निवेशिताः । पादयोश्चैव विप्राणां ये तन्नमुपभुञ्जते ।

हृत्वा च दक्षिणायान् वै दर्भान् स प्रयतः । शुचिः । प्रददौ श्रीमतः पिण्डान् नामगोत्रमुदाहरन् ।

तत् कृत्वा स मुनियेष्टो धर्म्मसङ्करमात्मनः । पश्चात्तापेन मूढता तस्यमनिऽभ्यचिन्तयत् । १

^१ इत्यत्र तं मुनिभिः पूर्वं किं भयेदमनुष्ठितं । कथं नु प्रापेन न मां दहेयुर्ब्रह्मणा इति ।

ततः स विन्तयामास वंशकर्तारमात्मनः । ध्यातमावस्यथा चात्रिराजगाम तपोधनः ।

अथापि स तया दृष्ट्वा पत्नं शोकेन कर्षितं । भृशमाश्रययामास वाग्विरिष्टाभिरव्ययः ।

निमो बहुलितस्तोऽयं पित्र्यश्रुतपोधन । मातृ भृङ्गो, पूर्ववृष्टो धर्मोऽयं ब्रह्मणः स्वयं ।

साऽयं स्वयम्भविहितो धर्मः सङ्कल्पितस्त्वया । शृते स्वयम्भुव, केऽन्यः आक्षेप्यं विप्रिनाहरेत् ।

अथाख्यास्यामि ते एतत् श्राद्धेयं विधिमततमं । स्वयम्भुविहितं पुत्र तत् कुरुष्व निबोध मे ।

हत्वाऽग्नौकरणं पूर्वं मन्त्रपर्यन्तं तपोधनः । ततोऽग्नये च सोमाय वरुणाय च नित्यम् ।

विद्ये देवास्तु ये नित्यं पिबन्तिः सह गोचराः । तेभ्यः सद्गन्पिता भागाः स्वयमेव स्वयम्भूताः ।

स्तौतव्या चेह प्रथिवी निवापस्तेह धारिणी । देव्यो काश्यपो चेति तथैवावयेति च ।

उदकानयने चैव स्नाने च वरुणो विभू । ततोऽग्निश्चैव सोमश्च, आयाय्याविह तेऽनघ ।

देवास्तु पितरो नाम निर्भिन्ता ये स्वयम्भवा । उष्ण्या ये महाभागस्तेषां भागः प्रकल्पितः ।

ते आद्वैतार्थमात्रा वै विमुच्यन्ते हि कल्पिपात् । सप्तक पितृवशस्तु ब्रह्मदृष्टः स्वयम्भुवा ।

विद्ये चाग्निमुखा देवाः सद्भ्याताः पूर्वमेव ते । तेषां नामानि वक्ष्यामि भागार्थाय महात्मनां ।

बलं प्रतिष्ठापयामा च पुण्यकृतं पावनस्तथा । पाप्मिन्नेमासमूहस्य दिव्यसानुसृष्टेयं च ।

विश्वान् षोडशान् क्षोमां कोर्लिमान् हत एव च । जितात्मा मुनिवोर्यश्च दीपरीमा भयङ्करः ।

अमुकम्ना प्रतीतय प्रदाताऽद्याम्भुमास्तथा । शैनाभ. परमक्रोधी धीरोष्णीभूपतिसाया ।

॥ अजो वज्रो यरो चैव विधेदेवाः सनातनाः । शिषुर्दधाः सोमवर्धाः सुख्योयेति नामतः ।

मौमप. सूर्यसावित्री दत्तात्मा पुण्डरीयकः । उष्णोनाभो नभोदश बिन्द्यायुर्दक्षिणेव च ।

चमूहरः सुरेशय व्योमारिः शङ्करो भवः । ईशः कर्ता स्रतिहंघो भुवनो दिव्यरुभेष्ठः ।

गणितः पञ्चवीर्यस्य आदित्यो रश्मिवालायाः । सप्ततृत् सोमउर्ध्वस्य विद्यतृत् कविरेव च ।

अनुगोप्ता मुगोप्ता च मन्त्रा चेश्वर एव च । कीर्त्तितामे महाभागा, कालस्यागतिगोचराः ।

अथाह्वयानि धान्यानि काद्रवाः पुनकाश्या । चिद्द्रव्येषु प्राक्तेषु पलायन्तं नश्यन्तं तथा ।

आभाञ्जनः कावदारस्तथा मञ्जनकादयः । शुभाण्डजात्यनावुञ्च कृपं स्ववर्णमेव च ।

पान्चवाराहमिहस्य यज्ञश्रावणत भवत् । छण्डोग्यो गिडयेन शीतपाको तथैव च ।

श्रुतुराधास्तया वज्या ६६ गृह्णतकानि च । वज्रयस्तत्र मन्त्र तथा जम्बुकानि च ।

अनुनासिकान्ततया आह्वयव्ययत् । निवाप ह्य्यक्य वा गोहितस्य मुदङ्ग ।

पितरश्च हि देवाश्च नाभिनन्दन्ति तद्विधिः । चण्डालश्चैषो वर्ज्यो निवापे समुपस्थिते ।
कापायवर्माः कुटो वा पतितो ब्रह्महाऽपि वा । सङ्कीर्णयोनिर्विप्रश्च समन्धो पतितस्तथा ।

वर्जनीयो बुधैरेते निवापे समुपस्थिते । इत्येवमुक्त्वा भगवान् स्ववशं तद्विधिं पुरा ।

पितामहसभो दिव्यो जंगमाविस्तपोधनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि आह्वयकथने एकवक्त्रोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ श्रीम उवाच ॥ तयो नमो प्रहृते तु सर्वे एव महर्षयः । पितृयज्ञन्तु कुर्वन्ति विधिदृष्टेन कर्मणा ।

स्वयया धर्मनित्यात् कुला निवपेनानृत । तपणश्चाप्येकमेव तौर्याभोभिर्यतः ।

निवापैर्दीयमानैश्च सातुर्व्यस्येन भारते । तपिताः पितरौ देवास्तत्रात्र जरयन्ति वै ।

अजीर्णैर्मिह्यन्ते ते देवाः पित्रभिः सह । सोमवेवाभ्यपथेन दाह्यन्नाभिप्रपीडिताः ।

तेऽमुषन् सोममासाद्य पितरोऽजीर्णपीडिताः । निवापान्नेन पोद्यामः श्रेवा नोऽत्र विधीयतां ।

तान् सोमः प्रत्युवाचाय श्रेयसेदोऽस्ते मुराः । स्वयम्भूषदनं यात स वः श्रेयोऽभिधास्यति ।

ते सोमवचनाद्देवाः पित्रभिः सह भारत । मेहशृङ्गे समासीनं पितामहमुपागमन् ।

॥ पितर ऊचुः ॥ निवापान्नेन भगवन् श्रेयं पोद्यामहे वयं । प्रसादं कुह नो देव श्रेयोऽनः संविधीयतां ।

इति तेषां वचः सुता स्वयम्भूरिदममवीत् । एव मे पार्थिता बह्विभ्रंशेन विधास्यति ।

॥ अग्रिउवाच ॥ संहितास्ताम भोक्त्यामो निवापे समुपस्थिते । जरयिष्यथ चाप्येन मया सोऽहं न संशयः ।

एतच्छुत्वा तु पितरस्ततो विञ्जरऽभवन् । एतस्मात् कारणाच्चासौ प्राक् तावदीयते नृप ।

निवृत्ते चाग्निपूर्वम् न निवापे पुरुषर्षभ । न ब्रह्मराजसालो वै निवापं धर्मयन्त्यत ।

रथांसि चापवर्तन्ते स्थिते देवे ऊताग्रने । पूर्वम् पित्रे पितुर्दद्यान्ततो दद्यात् पितामहे ।

प्रपितामहाय च तत एव आह्वयिष्यति स्ततः । भ्रूयाच्छाह्ने च सावित्रीं पित्रे पित्रे समाहितः ।

सोमायेति च वक्तव्यं तथा पितृमतेति च । रजस्तज्ञा च यो नारी व्यङ्गिता कर्षेयास्तथा ।

निवापे नोपतिष्ठेत् संघात्ता गान्धर्वज्जा । जलं प्रतरमाणश्च कोत्तयेत् पितामहान् ।

मदीमासाद्य कुर्वन्ति पितृणां पिण्डतर्पणं । पूर्वम् स्वैश्वर्यानान्तु कलाऽग्निसर्पणं पुनः ।

सहस्रमन्त्रिवर्णैः ततो दद्याज्जलाश्चलि । कलापगोपुगेनाथ संकेतं तर्तता जलं ।

पितरोऽभिलपन्ते वै नावश्चाप्यधरोहिताः । सदा नावि जलं तज्जज्ञाः प्रयच्छन्ति समाहिताः ।

मासाह्ने कृष्णपक्षे कुर्व्यान्निर्वपणानि वै । पृष्टिरायुस्तथा वीर्यं शीघ्रं पितृप्रकृतिः ।

पितामहः पुंसस्तथा वशिष्ठः पुलहस्तथा । अङ्गिराश्च क्रतुश्चैव कश्यपश्च महावृषिः ।

एते कुलकुलश्रेष्ठ महायोगेश्वराः सताः । एते च पितरो राजश्रेष्ठ आह्वयिष्यति परः ।

प्रेताश्च पिण्डधमन्नामुच्यन्ते तेन कर्मणा । द्रव्येषां पश्यश्रेष्ठ आहोवाचिर्नयामगम् ।

व्याख्याता पूर्वनिर्दिष्टा दानं वक्ष्याम्यतः परः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानपथकथने आह्वयकथने ततोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दिजातयो व्रतोपेता हविस्ते यदि भुञ्जते । अथ ब्राह्मणकामाय कथमेतत् पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ श्रवेदोक्तव्रताद्यैव भुञ्जाना कामकारणे । वेदेतिषु तु भुञ्जाना व्रतलुप्ता युधिष्ठिर ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदिदं तप इत्याहुस्त्वपार्थ प्रथमम् । तपं खादेत्तदेवेदं तपोऽन्यदापि किं भवेत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ मासार्द्धमाशेषवासान् यत्तपो मयाते जग । आत्मतन्त्रोपघातो यो न तपस्वी न धर्मवित् ।

त्यागस्य चापि स्यन्ति श्रियते तप उत्तमं । शदोपवासो च भवेद्ब्रह्मचारी तथैव च ।

मुनिश्च स्यात्सदा विप्रो वेदांश्चैव सदा जपेत् । कुटुम्बिको धर्मकाम सदाऽस्य प्रसन्न मानव ।

अमांशाग्नौ सदा च स्यात्पवित्रश्च सदा पठेत् । अतवादी सदा च स्यान्नियतश्च सदा भवेत् ।

विषयाग्नौ सदा च स्यात्सदा चैवातिश्रियमिष । अष्टताग्नौ सदा च स्यात्पवित्रो च सदा भवेत् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं शदोपवासो स्याद्ब्रह्मचारी च पार्थिव । विषयाग्नौ कथञ्च स्यात्कथञ्चैवातिश्रियमिष ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अन्तरा सायमाश्व प्रातराश्व यो नर । शदोपवासो भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुन ।

भार्या गच्छन् ब्रह्मचारी अतो भवति चैव च । अतवादी सदा च स्याद्दानवीलस्य मानव ।

अभयघ्नं दद्यामासममाशाग्नौ भवत्युत । दानं ददत् पवित्रो स्यादस्य प्रसन्न दिवाऽस्य पुन ।

भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुङ्क्त्वस्य नर सदा । अमृतं केवलं भुङ्क्ते इति विद्धि युधिष्ठिर ।

अभुङ्क्त्वस्य नाम्नाति ब्राह्मणेषु तु यो नर । अभोजनेन तेनास्य जितं स्वर्गो भवत्युत ।

देवेभ्यश्च पित्रेभ्यश्च शंशतेभ्यश्चैव च । श्रवणैरिति यो भुङ्क्ते तमाहुर्लब्धिसागिनं ।

तेषां भोक्ता ह्यपथ्यन्ता सन्ने न ह्येष सृता । उपस्थिता ह्यसुरयो रन्ध्रैश्चैव जनाधिप ।

देवतातिथिभि साङ्गे पित्रभिर्द्यौपभुञ्जते । रमको पुत्रपौत्रेण तेषाङ्गेतिरनुत्तमा ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणैश्च मयच्छन्ति दानानि विविधानि च । दाहप्रतिगृहीतैर्वाग्ने को विशेषः पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ साधैर्धं प्रतिगृहीतान्धैवासाधुतो द्विज । गुणवत्यान्पदेव स्यान्निर्गुणो तु निमज्जति ।

अवायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । वृषादभैश्च सवाद् सप्तर्षीणाञ्च भारत ।

कश्यपोऽपिर्ब्रह्मिष्ठस्य भर्तृदाज्ञोऽथ गौतम । विश्वामित्रो जमदग्नि साध्वी चैवाप्यरन्ध्रती ।

सर्वेषामस्य तेषान् पुण्ड्राभूतं कर्मकारिका । शूद्रः पशुसखश्चैव भर्ता चास्याऽभूव ह ।

ति च सर्वे तपस्वन्तः पुरा चैरन्ध्रौहीमसा । समाधिर्नोपश्रितो ब्रह्मलोकं सनातनम् ।

अथामवदनाष्टैर्ब्रह्महतीं कुरुनन्दन । हृच्छ्राणोऽभवद्यच्च लोकोऽयं वै बुधाऽस्मिन्त ।

कसिश्चिच्च पुरा यस्मै शैलेन शिविस्तनुना । दक्षिणायैऽथ अलिगम्यो दत्तं पुत्रं पुत्रं किञ्च ।

अस्मिन् काले तु सोऽन्यायुर्द्विष्टान्तमगमत् प्रभु । नेतं बुधाऽभिसन्तप्ता परिवार्यापतश्चिरे ।

याज्यात्मजमयो दृष्टा गतासृष्टविषत्तमा । अपचन्त तदा स्यान्ता बुधाऽन्ता किञ्च भारत ।

निरन्त्रे मर्यलोकैः क्षिप्रयात्मानन्ते परीक्ष्य । कृच्छ्रमापेदेरेऽन्तिममवहेतोस्तपस्विन ।

अदमानेऽथ ताम्भार्गं पचमानान्ब्रह्मोपति । राजा श्रौयो वृषादग्निं क्रियमानान् ददेद्भै ह ।

॥ वृषादग्निं उवाच ॥ प्रतिग्रहस्वारयति पुष्टिर्न प्रतिगृह्णाता । मर्यां यदिदंते वित्तं नः सृष्टुं तथेधना ।

प्रियो हि ब्राह्मणोऽप्यर्चमानो दद्यामहे ब्राह्मणोऽसौ ह वै । एकैकशः सट्पगाः संस्पृशताः सर्वे वा वै शीघ्रगाः श्वेतरोमाः ।
कुलभारानननुद्धः शान्तः शतान् धन्यान् शतान् सर्वेषां ह ददामि । प्रष्टोहीनां पीवरपाण्डु तावदग्रा गृह्या धेनुवः
सप्ततान् ।

वरान् यामान् ब्रीहिरसं यवाश्च रत्नञ्चान्यन् दुर्लभं किं ददानि । नास्मिन्नमर्त्ये भावमेवं कुर्यात्-पुण्यं वः किं प्रय
च्छाम्यहं वै ।

॥ अथ जघुः ॥ राजन् प्रतिग्रहा राज्ञा मन्त्रस्त्रादो विषोपमः । तज्ज्ञानमानः कक्षात्सं कुर्यात् नः प्रलोभनं ।

चेवं हि देवतमिदं ब्राह्मणान् समुपाश्रितं । अमलो ह्येतत्परा ग्रीतः प्रोषाति देवताः ।

अज्ञाऽपोह तपो जातु ब्राह्मणस्योपजायते । तदा इदं हि दद्यान् प्राप्नो राजप्रतिग्रहः ।

सुगलं सह दानेन राजपत्न्यु सदा तव । अर्थिन्यो दीयतां सर्वमित्युक्ताऽन्येन ते धन्यः ।

अपक्रमेव तन्नामसमभूतयो महात्मना । अथ हित्वा ययुः सर्वे वनमाहारकाङ्क्षितः ।

ततः प्रवेदिता राज्ञा वनं गत्वाऽस्य मन्त्रिणः । प्रवेद्योदुम्बराणि सा दातुं तेषां प्रवक्रिरे ।

उदुम्बराण्ययान्यानि हेमगर्भाण्युपाहरन् । भूत्यासाया ततस्तानि प्रयाहितमुपाद्रवन् ।

गुरुणीति विदित्वाऽप्य न घ्राणाण्यभिरमवीत् । न सा हेमन्दविज्ञाना न सा हेमन्दबुद्धयः ।

हेमानोमानि जानीमः प्रतिगृह्णाः सा जगृह । इह क्षेतदुपादयं प्रत्य स्थात् कटुकोदयं ।

अप्रतिग्राह्यमेवैतत् प्रत्येह च सुखेषुना ।

॥ विशिष उवाच ॥ मतेन निष्कं गलितं सहस्रेण च सक्तिं । तथा बह्वं प्रतो ज्ञन् वै पारिषेो पतति गतिं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ यत्तु धृतिर्याः श्रोहिषं हिन्त्येष पश्यतः स्त्रियः । सर्वं तज्जालमेकस्य तस्माद्दिद्विज्ज्ञेन क्षीरेत् ।

॥ भरद्वाज उवाच ॥ उत्पद्यस्व वरोऽष्टं वेहमानस्य वहुते । प्रायेना पुरुषेभ्यस्तस्य सात्वा न विद्यते ।

॥ गौतम उवाच ॥ तज्जाले द्रव्यमस्ति, तज्जाले प्रतिपूरयेत् । समुद्रकणः पृथो ॥ कदाचन पूर्यते ।

॥ विश्वामित्र उवाच ॥ कामं कामयमानस्य यदो कामः संस्पृशते । अथैनमपः कामस्योपा विधिति बाणवत् ।

॥ जमदग्नि उवाच ॥ प्रतिग्रहे संयमेन वै तपो धारयते धुः । तद्धनं ब्राह्मणस्यैह सुख्यमानस्य विक्षेते ।

॥ अश्वत्थ उवाच ॥ धर्मार्थं सद्यथा नो वै द्रव्याणां पलमस्ति । तपः सद्यस्य एवेह विशिष्टो द्रव्यसङ्घातः ।

॥ गण्डावाच ॥ उपादितो भयाद्यस्मादिभ्यतो मे ममेधरा । बलीयांसो दुर्बलवदिभ्यश्चमतः परं ।

॥ पश्यस्य उवाच ॥ यदै धर्मं परं नास्ति ब्राह्मणास्तद्धनं विदुः । विनयार्थं सुविदोऽसमुपायेन यथातथे ।

॥ अथ जघुः ॥ कुजलं सह दानेन तस्मै यस्य इमाः प्रजाः । फलान्युपविद्युक्तां नि य एवं न प्रयच्छति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वा हेमगर्भाणि हित्वा तानि फलानि वै । अयुषो ज्यैष्ठ्यमन्य सर्वं एवं धृतश्रतः ।

॥ मन्त्रिण जघुः ॥ उपाधिं प्रसमाश्रित्य हित्वा तानि फलानि वै । ततोऽन्येनैव गच्छन्ति विदितं तेऽमु पार्थिव ।

इत्युक्तः स तु सौम्योऽष्टपादभिर्युक्तो ह । तेषां वै प्रतिकर्तुं सर्वं वागमगमदृष्टं ।

स गत्वा स्वनीयेऽग्रे तोम्रे नियममाश्रितः । जुहाव संकृतेभ्यस्तेरेकैकामाहुतिं नृपः ।

तस्मादग्रेः समुत्सृज्य कृत्वा लोकभयदूरी । तस्मा नाम उपादर्मिन्थातुघोनीत्यथोक्तोत् ।

सा कृत्या कालराजो वृताञ्जलिहस्तिता । दृषादर्भि नरपतिं किङ्करोमोति साऽनवीत् ।

॥ दृषादर्भिहवाच ॥ अघोष्णं गच्छ सतानामहन्त्यत्यासुर्यैव च । दासोभर्तुर्नृणां दास्यात्स मनसा नाम धारय । १५६

ज्ञात्वा नामानि चैवैषो सर्वानेतान् विनाशय । विनष्टेषु तया स्त्रैरं गच्छ यत्रैषितं तव ।

सा तयेति प्रतिश्रुत्य यातुधानोस्त्रहपिणो । जगाम तदनेन यत्र विचरेहस्ते महर्षय ।

॥ भीम उवाच ॥ अथ त्रिप्रमुखा । राजन् वने तस्मिन्महर्षय । व्यचरन् भवत्येता वै मूलानि च फलानि च ।

अथापश्यन् सुपीनोसपाणिपादमुखोदरं । परित्रजन्तं स्त्रुसाङ्गं परित्रजन्तं शुना सह ।

अहन्त्यतो तु तं दृष्ट्वा सर्वान्गोपचितं शुभं । भवितारे भवन्तो वै नैर्मित्यत्रोदृपीन । १५७

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकमग्निश्रीकृतिनिर्जतं । सायम्प्रातस्तु होतायं तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ अत्रिहवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं बुधा वीर्यं समाहृतं । कृच्छ्राधीनं प्रगृह्यं तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ विश्वामित्र उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं शयःकालं जरद्भय । अथ सुपरो मूर्खस्तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ जमदग्निहवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं भक्तमन्त्रमनेव च । सन्निधौ वार्षिकं किञ्चित्तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ काश्यप उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं चलारश्च सहोदरा । देहि देहीति भिक्वन्ति तेन पीवाञ्जुना सह । १५८

॥ भरद्वाज उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं ब्रह्मवन्सारथेयस्य । शोको भार्यापवादिन तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ गौतम उवाच ॥ नैतस्त्रेह यथाऽस्माकं त्रिकौशेयश्च राज्ञः । एनैक वै विवर्षयं तेन पीवाञ्जुना सह ।

॥ भीम उवाच ॥ अथ दृष्ट्वा परित्राट्य स तान् महर्षिन् शुना सह । अभिगम्य यथाव्यायं पाणिस्त्रयमथाचरत् ।

परिचर्या वने तान् तु त्र्यतोघातकारिकां । अन्येभ्यो निवेद्याथ प्रतिष्ठन्त सहैव ते ।

एकनिष्ठकाथ्याश्च व्यचरन्त वनानि च । आददान समुद्रुत्य मूलानि च फलानि च । १५९

कदाचिद्विश्वरम्भो हृष्टैरविरलैर्हतां । शुचिवाग्निप्रसन्नोदा ददृशुः पद्मिनी शुभा ।

बालादित्यवपुः प्रख्यं पुष्करैरुपशोभिताम् । वैदूर्यवर्णसदृशैः पद्मपत्रैरुपट्टिताम् ।

नानाविधैश्च विहगैर्गलप्रकरवैविभि । एकदारामनादेयां सुपतोर्धामद्भुताम् ।

दृषादर्भिप्रमुखा तु कृत्या विकृतदर्शना । यातुधानोति विख्याता पद्मिनी तामरचत । १६०

यशुसखसहायान् विचार्य ते महर्षय । पद्मिनीमभिजगृहे सर्वे कृत्याभिरन्तिताम् । १६१

ततस्तु यातुधानो ता दृष्ट्वा विकृतदर्शना । स्थिता कमलिनीतीरे कृत्यामूचुर्बहर्षय ।

एका तिष्ठसि का च त्वं कथार्ये किं प्रयोजनं । पद्मिनीतीरमात्रिण्य ब्रूहि त्वं किञ्चिकीर्षयि ।

॥ यातुधानुवाच ॥ याऽग्निः स ऽस्यनुयोगो ज्ञेयः कर्त्तव्यः कथञ्चन । आरक्षणी मे पद्मिनी वित्तं सर्वं तपोधना ।

॥ अथ य उचुः ॥ सर्वं एव बुधानां सन् चान्यत् किञ्चिदन्ति न । भवत्या संमते सर्वं शृङ्गोयाम विद्यान्युत ।

॥ यातुधानुवाच ॥ समयेन विसागोता शृङ्गोष्कं कामकारत । एकैको नाम मे प्रोक्ता ततो शृङ्गोत्तमा चिर । १६२

॥ भीम उवाच ॥ विश्वाय यातुधानो तां कृत्यामृपिनैपिणि । अत्रि, बुधापरीतात्मा ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अत्रिहवाच ॥ अराधिरत्रि सा रात्रिर्या नाधोनेऽगिच्छ ने । अरात्रिरत्रिरित्येव नाम मे विद्धि शोभने ।

॥ यातुधानुवाच ॥ ययोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महाद्युते । दुर्ह्यर्थमेतन्नयना गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ वसिष्ठ उवाच ॥ वसिष्ठोऽस्मि वरिष्ठोऽस्मि वसे वासवहेत्यपि । वसिष्ठत्वाच्च वासाच्च वसिष्ठ इति विद्धि मां ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

१५८

॥ कश्यप उवाच ॥ कुलं कुलञ्च कुवमः कुवमः कश्यपो दिजः । काश्यः काशनिक्काशलादेतन्मे नाम धारय ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महाद्युते । दुर्ह्यस्मिन्मेतन्मया गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ भरद्वाज उवाच ॥ भरेऽसुतान् भरेऽग्निमान् भरे देवान् भरे दिजान् । भरे भार्यामनव्याजो भरद्वाजोऽस्मि शोभने ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ गौतम उवाच ॥ गौतमोऽहमेतोधूमेऽदमले बमदर्शनान् । गोभिक्षमो मम ध्वस्तं जातमाचक्ष्य देहतः ।

१५९

विद्धि मां गौतमं कृत्य यातुधानि निबोध मां ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ ब्रियामित्र उवाच ॥ विन्देदेवाश्च मे मित्रं मित्रमस्मि गवान्तथा । ब्रियामित्रमिति ख्यातं यातुधानि निबोध मां ।

॥ धातुधान्युवाच ॥ नामनैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ जमदग्निश्वाच ॥ जाममघजजानेऽहं जिजाहोह जिजायिपि । जमदग्निरिति ख्यातमेतां मां विद्धि शोभने ।

१६०

॥ यातुधान्युवाच ॥ यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ ऋन्ध्रयुग्माच ॥ धरान् धरिरे वसुधां भर्तुं सिद्धास्यमन्तरं । मन्तोऽनृन्ध्रमन्तो भर्तुं रिति मां विद्वद्ऋन्ध्रम् ।

॥ धातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ गण्डोवाच ॥ वक्रैरुदये गण्डेति धातुमेतुं प्रचक्षते । तेनोचनेन गण्डेति विद्धि मां नलमश्वरे ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

१६१

॥ पश्यव उवाच ॥ पश्यन् दृष्ट्यामि दृष्ट्वाऽहं पश्यन्मास सखा सदा । यौषे पश्यस्येत्येवं विद्धि मामग्निसन्धवे ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु दुःखव्याभाषिताचरं । नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनी ।

॥ शुनःसख उवाच ॥ रभिरुर्ध्वं यथा नाम माहं वक्तुमिहोत्सहे । शुनःसखसखायं मां यातुधान्युपधारय ।

॥ यातुधान्युवाच ॥ नाम नैरुक्तमेतत्तु वाक्यं सन्दिग्धया गिरा । तस्मात् सकृदिदानीं त्वं ब्रूहि तन्नाम ते दिज ।

॥ शुनःसख उवाच ॥ सकृदुक्तं मया नाम म गृह्यते त्वया यदि । तस्मात्सिद्धेऽपि भिक्षा गच्छ भक्षेति मां चरे ।

१६२

या ब्रह्मदण्डकल्पेन तेन मूर्द्धिं हता तदा । कृत्या पपात मेदिन्यां सखावाच जगाम ह ।

शुनःसखा च हत्वा तां यातुधानीं महाबलां । भुवि चिदण्डं विष्टभ्य ब्रह्मन्मे समुपाविशत् ।

ततस्तं मुनयः सर्वे पुष्कराणि विधानि च । यथाकाममुपादाय समुत्तम्युन्मुदाऽश्विताः ।

यमेव महता कृत्वा ते विधानि कनापशः । तोरे निविश पद्मिन्यान्मार्थसकुरक्षमा ।

अथेत्याद्य जनात्तस्मात् सर्वे ते समुपागमन् । नापश्यंश्चापि ते तानि विधानि पुरुषर्षभाः ।

१६३

॥ अथ ऊचुः ॥ केन पुधापरीतानामध्याक्षं पापकर्मणा । नृक्षमेवापनीतानि विमान्याहारकाङ्क्षिणं ।

ते ब्रह्ममाहात्म्येन्येव पश्यन्ति जसत्तमाः । न ऊचुः समर्थं सर्वं कुर्वन् दत्यारक्षण ।

ते उक्ता वाडमियेवं सर्वं एव तदा समं । लुधात्ताः सुपरिग्रान्ताः श्रपयापोपचक्रुः ।

- ॥ अत्रिहवाच ॥ स मे स्पृशतु पादेन सूर्यश्च प्रतिमहेतु । अनथायिष्वधोद्योत विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ अनथायपरो लोके शुनः स परिकर्षतु । परित्राट कामदृत्तसु विषसैन्यं करोति यः । ॥१॥
- शरणागतं हन्तु स खसुतासोपजीवतु । अयान् काङ्क्षतु कीनाश्रादिसैन्यं करोति यः ।
- ॥ कश्यप उवाच ॥ सर्वत्र सर्वं क्षपतु न्यासलोपं करोतु च । कूटसाक्षितमन्त्रेण विषसैन्यं करोति यः ।
- दृष्ट्या मांसाशनश्चासु दृष्ट्यादानं करोतु च । यातु स्त्रियं दिवा चैव विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ भरद्वाज उवाच ॥ नृगमस्यक्तधर्माऽस्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च । ब्राह्मणस्यापि जयतां विषसैन्यं करोति यः ।
- उपाध्यायमधः कृत्वा ह्यधोऽधेतु धनूयपि । जुहोतु च स कवाशौ विषसैन्यं करोति यः । ॥२॥
- ॥ जमदग्निहवाच ॥ पुरोषमुत्तुजत्वसु हन्तु गाक्षेव दृष्टासु । अदृतौ भैरुनं यातु विषसैन्यं करोति यः ।
- द्वेष्ट्या भार्ग्यपजीवी स्यात् दूरवन्धुश्च वैरवान् । न्योन्यस्यातिघिसासु विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ गौतम उवाच ॥ अधोऽधो वेदास्यजतु चीनशीनपविध्यतु । विक्रीणातु तथा शेमं विषसैन्यं करोति यः ।
- उदपानप्रवेग्रासे ब्राह्मणो वृषक्षीपतिः । सस्य साक्षोक्चतां यातु विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ विश्वामित्र उवाच ॥ जीवती वै गुह्यन् भृत्यान् भरन्वत्य परे जनाः । अगतिर्बन्धुपुत्रः स्यादिसैन्यं करोति यः । ॥३॥
- अश्वचित्रं ब्रह्मकुटोऽस्तु ह्यष्टा वैवायवहन्तः । कर्षको मत्सरो चासु विषसैन्यं करोति यः ।
- वर्षाचरोऽस्तु भृत्यो राक्षसासु पुरोहितः । अयाज्यस्य भवन्त्विक विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ अश्वत्थाम उवाच ॥ नित्यं परिभवेच्छत्रं भर्तुं भवतु दुर्धनाः । एका खादु समन्त्रातु विषसैन्यं करोति यः ।
- ज्ञातीनां गृहमन्यच्छा शक्नुवन्तु दिवाचये । अभोग्या वीरस्वरसु विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ गण्डावाच ॥ समृतं भाषतु सदा बन्धुभिश्च निरुध्यतु । ददातु कन्यां मुक्तेन विषसैन्यं करोति यः । ॥४॥
- षाधयित्वा स्वयं प्राप्नोत दास्ये जीर्यतु चैव ह । विकर्षणा प्रमोद्येत विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ पशुपति उवाच ॥ दास एव प्रजायेत समस्तनिरकिञ्चन । देवतेष्वनमस्कारो विषसैन्यं करोति यः ।
- ॥ शुन उवाच ॥ अधर्षये दूहितरं वा ददातु हृन्देती वा चरितप्रह्वचर्ये । आचर्य्येषं वेदमधीत्य विप्रः स्याद्योत वा यो हरते विषानि ।
- ॥ श्वश्रव ऊचुः ॥ दृष्टमेतद्विजानीनां योऽयं ते श्रपयः कृतः । त्वया कृतं विषसैन्यं सर्वेषां न शुनः सख ।
- ॥ शुनः सख उवाच ॥ न्यस्तमर्द्यं न पश्यद्भिर्द्युक्तं कृतकर्षमि । सद्यमेतस्य मियोर्गद्विहलेन कृतं मया । ॥५॥
- मया क्षान्तिर्हितानोऽपि विषानोमानि पश्यतः । परीक्षार्थं भगवतां कृतमेवं मयाऽनघाः ।
- रचणार्थं सर्वेषां भवतामहमागतः । यातुधानी क्षान्तिकूरा कृत्येपावो भवैविषो ।
- दृष्ट्वादर्भमप्युक्ता निहता मे तपोधनाः । दुष्टा हिंसादियं पापा युष्मान् प्रत्यग्निसम्प्रा ।
- तस्मादस्ययागतो विषा वाक्च मां निबोधत । अलोभादक्षया लोकाः प्राप्ता वै सार्वकामिकाः ।
- उत्तिष्ठध्वमित चित्रं तानवाभुत वै दिजाः ।
- ॥ भीम उवाच ॥ ततो महर्षयः प्रीतास्तथेत्युक्ता पुरन्दरं । सर्वैव चिदधेऽत्रेण सर्वेऽप्यमुस्तिविष्टपं ।
- एवमेते महात्मानो भोगैर्बन्धविधैरपि । दुष्टा परमया युक्ताः कृन्तमाना महात्मभिः ।

नैव सोमं तदा चक्रुस्ततः स्वर्गमवाप्नुवन् । तस्मात् सर्वस्ववशात् नरो सोमं विवर्जयेत् ।
एष धर्मो यो राजेस्तस्मात्सोमं विवर्जयेत् । इदं नरः सचरितं समवायेषु कीर्त्तयन् ।
अर्थभागी च भवति न च दुर्गान्यवाप्नुते । प्रीयन्ते पितरस्यास्य स्वपयो देवतास्तथा ।
यशोधर्मार्थभागी च भवति प्रेत्य मानवः ।

४१३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने विषयतोपाख्याने विनवतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

॥ भीम उवाच ॥ अथैवादाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । यदुक्तं तोर्ययात्रायां श्रपयं प्रति तच्छृणु ।

पुष्करार्थं कृतं सैन्यं पुरा भरतपत्तम । राजर्षिभिर्महाराज तथैव च द्विर्गर्षिभिः ।

अथ यः क्षमेताः पदिमे वै प्रभाषे समानता मन्त्रममन्त्रयन् । चराम सर्वैः श्रयिषो पुण्यतीर्थं ततः कामं हन्त गच्छाम सर्वैः ।
शुक्रोऽङ्गिराश्चैव कविश्च विद्वांसश्चागस्त्यो नारदपर्वतो च । मृगुर्व्यग्रिष्ठः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो जमदग्निश्च
राजन् ।

४१४

अपिस्तथा गालवोऽयाष्टकश्चभारद्वाजोऽप्यन्वती बालखिल्याः । शिविर्हिलीपो नञ्जयोऽम्बरीषो राजा ध्यातिधुन्धुमारो
ऽय पूरः ।

जम्भः पुरस्तात् सदानुभावं शतक्रतुं वृषहर्षे नरेन्द्राः । तीर्थानि सर्वान्पि परिभ्रमन्तो मात्स्या ययुः कौशिकीं पुण्यतीर्थं ।
सर्वेषु तीर्थेष्ववधूतयाया जम्भ ततो ब्रह्मसरः सुपुण्ड्रः । देवस्य तोर्वै जलमग्निकृत्वा विगाद्या ते भुक्तविश्रमताः ।
केचिद्विमान्यस्वर्गस्तत्र राजस्यैव सृजलान्यस्वर्गस्तत्र विप्राः । अयापयन् पुष्करं ते द्वियत्नं हृदादगस्त्येन समुद्धतं तत् ।
तानाह सर्वैः नृपिमुख्यानगस्त्यः केनादत्तं पुष्करं मे मुजातं । मुजान् गच्छे पुष्करं दीयतां मे न वै भवन्तो हर्षमर्हन्ति
पथं ।

४१५

श्रुत्वा मि काशो धिक्वते धर्मवीर्यं सोऽयं प्राप्नो वक्तंते धर्मपीडा । पुराऽधर्मो वर्धते नेह यावत्तावद्ब्रह्मस्यः सुरलोकं चिराय ।
पुरा वेदान् ब्राह्मणा धाममध्ये घुष्टस्वरा उपलान् श्रावयन्ति । पुरा राजाऽप्यवहारेण धर्मान् पृथग्यहं परलोकं व्रजामि ।
पुराऽवरान् प्रत्यवरान् गरीयसो यावन्नरां नावमंशन्ति सर्वैः । तमोत्तरं यावदिह न वर्धते तावद्ब्रजामि परलोकं चिराय ।
पुरा प्रपद्यन्मि परेण मर्त्यान् बलीयसान् दुर्व्यजान् भुज्यमानान् । तस्माच्छास्त्रमि परलोकं चिराय नक्षुस्वहे ब्रह्ममिह
जीवलोकं ।

तमाङ्गराणां स्वपयो महर्षि न ते वयं पुष्करं शेरयामः । मिथ्यामिषज्ञो भवता न कार्यः श्रपाम तोऽह्यै, श्रपयैर्महर्षे ।
मि निश्चितास्तत्र महर्षयस्तु सम्यग्गन्तो धर्ममेतं नरेन्द्राः । ततोऽग्नपन्न श्रपयान् पथ्ययेण सदैव ते पार्ययैवपुत्रपौत्रैः ।

॥ मृगुवाच ॥ प्रयाकोऽपिद्विष्णुमुत्ताडितः प्रतिताडयेत् । खादेष्ट इष्टमाशानि यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ ब्रह्म उवाच ॥ अस्त्राध्यायपरो लोको न्यागश्च परिकषतुं । पुरे च भिर्भुवंतु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ सर्वैश्च सर्वैः पणतु न्यासलोपं करोतु च । कूटसावित्रमभ्येतु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ गौतम उवाच ॥ जीवलहर्षतो मुञ्जा विषमेण समेन सः । कर्षको मसरो चासु यस्ते हरति पुष्करं ।

४१६

॥ अङ्गिरा उवाच ॥ अश्विर्भृङ्गकूटोऽसु न्यागश्च परिकषतुं । ब्रह्महा निष्कृतिद्यान्तु यस्ते हरति पुष्करं ।

॥ धुन्धुमार उवाच ॥ अहतशस्त मिषाणो इन्द्रायान् प्रजायतु । एकः सप्तशमन्नातु यस्ते हरति पुष्करं ।

- ॥ दिलीप उवाच ॥ उदपानस्रवे ग्रामे ब्राह्मणे वृषलोपतिः । तस्य लोकान् स व्रजतु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ पूरुष उवाच ॥ चिकित्सायां प्रचरतु भार्यया चैव पुण्यतु । यश्शूरान्तस्य वृत्तिः स्याद्यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ शुक उवाच ॥ वृक्षामांसं समग्रातु दिवा गच्छतु मैथुनं । प्रेत्यो भवतु राज्ञश्च यस्ते हरति पुष्करं । ४१०
- ॥ अमदग्निस्वाच ॥ अनथायैवधीयोतमिवं याद्वे च भोजयेत् । याद्वे शूद्रस्य चात्रोपायस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ शिविस्वाच ॥ अनाहिताग्निविधेयतां यज्ञे विघ्नं करोतु च । तपस्त्रिभिर्बन्धैश्च यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ ययातिस्वाच ॥ अमृतो व्रतो जटो चैव भार्यायां स प्रजायतु । निराकरोतु वेदांश्च यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ नङ्ग उवाच ॥ अतिथिर्गृहमेष्टोऽस्तु कामवृत्तस्तु दोषितः । विद्यां प्रयच्छतु भूतो यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अमरीष उवाच ॥ मृगं सस्यकथमास्तु स्त्रीपुत्रातिपु गोपु च । निहन्तु ब्राह्मणश्चापि यस्ते हरति पुष्करं । ४१५
- ॥ नारद उवाच ॥ गृहेज्ञानी वह्निःशस्त्रं पठते विस्तरं पदे । गरीयसोऽवजानास्तु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ नाभाग उवाच ॥ अमृतं भाषतु सदा सङ्गिष्वैव विवर्धतु । शुक्लेन तु ददत्कन्यां यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ कविस्वाच ॥ पद्मां च गान्धाद्ययु सूर्यश्च प्रतिमेहतु । शरणागतं सन्ध्याश्रितु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ विद्यामित्र उवाच ॥ करोतु गृहकोऽवधौ राक्षसास्तु पुरोहितः । अस्त्रिगस्तु क्षयाज्यस्य यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ पर्वत उवाच ॥ ग्रामे चाधिकृतः सोऽस्तु खरयानेन गच्छतु । शूद्रः कर्षतु वृत्त्यर्थं यस्ते हरति पुष्करं । ४२०
- ॥ भरद्वाज उवाच ॥ सर्वपापसमादानं मृगं चानृते च यत् । तप्तसास्तु सदा पापं यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अष्टक उवाच ॥ स राजाऽस्तु कृतप्रज्ञः कामवृत्तश्च पापकृत् । अधर्मेणाभिशास्त्रार्थी यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ गालव उवाच ॥ पापिष्ठेभ्यो ह्यनर्घाईः स नरोऽस्तु स्वपापकृत् । दत्त्वा दानं कीर्तयतु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अरन्धतु उवाच ॥ शृङ्गापवादं वदतु भर्तुर्मवतु दुर्मनाः । एका खादु समग्रातु या ते हरति पुष्करं ।
- ॥ बालखिल्या ऊचुः ॥ एकपादेन वृत्त्यर्थं ग्रामदारे स तिष्ठतु । धर्मशस्यकथमास्तु यस्ते हरति पुष्करं । ४२५
- ॥ शुनःसख उवाच ॥ अग्निहोत्रमनादृत्य स सुखं स्वपतु दिजः । परित्राटु कामवृत्तोऽस्तु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ सुरभिस्वाच ॥ बालजेन निदानेन कांश्च भवतु दोहनं । दुहोत परवलेन यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ भीम उवाच ॥ ततस्तु तैः प्रपद्यैः शयमानैर्नानाविधैर्मन्त्रभिः कौरवेन्द्र । सहस्राक्षो देवराटु सम्प्रदृष्टः समीक्ष्य तं कौप
नं विप्रमुख्यं ।
- अथाऽब्रवीन्मघवा प्रत्ययं स्वं समाभाष्य तस्मापि जातेराधं । ब्रह्मविदेर्विष्विन्पर्विषमथो यत्तन्निषेधेह ममाद्य राजन् ।
- ॥ शक्र उवाच ॥ अध्वर्यवे दुहितरं ददातु अन्धेने वा चरितब्रह्मचर्ये । अध्वर्यवेन वेदमधीत्य विप्रः स्थायीत यः पुष्कर
माददाति । ४३०
- सर्वान् वेदानधीयोत पुण्याशोऽस्तु धार्मिकः । ब्रह्मणः सदनं यातु यस्ते हरति पुष्करं ।
- ॥ अगस्त्य उवाच ॥ आग्नीर्वाद्दस्त्वया प्रोक्तः प्रपद्यो बलसूदन । दीयतां पुष्करं मङ्गमेध धर्मः घनातनः ।
- ॥ इन्द्र उवाच ॥ न मया भगवन् लोभाद्धतं पुष्करमद्य वै । धर्मोऽस्तु श्रोतुकामेन हतं न कोऽहमर्हसि ।
- धर्मश्रुतिममुत्कर्षो धर्मधेतुरनामयः । आर्षो वै शासतो नित्यमव्ययोऽयं मया श्रुतः ।
- तदिदं गृह्णातां विदन् पुष्करं दिजसत्तम । अतिक्रमं मे भगवन् चनुमर्हसिनिन्दित । ४३५

१११

इत्युक्तं स महेन्द्रेण तपस्वी कोपनो ॥ अथाह पुष्कर धीमान् प्रयत्नयाम्भवन्मुनि ।
 प्रययुक्षे ततो भूयस्तीर्थानि वनगोचरा । पुष्केषु तीर्थेषु तथा गात्राण्युपश्रवयन्त ते ।
 आत्मानं यदद युक्तं पठेत् पर्वणि पर्वणि । न मूर्ख जनयेत् पुत्रं न भवेच्च निराकृतिः ।
 न तमापत् स्यूयेत् काचिद्विज्वरो न जरावह । विरजा श्रेयसा युक्तं प्रेत्य स्वर्गमवाप्नुयात् ।
 यश्च शास्त्रमधीयते ऋषिभिः परिपालितः । स गच्छेद्ब्रह्मणो लोकमव्ययश्च नरोत्तमः ।
 इति ओमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने चतुर्नवतीऽध्याय ॥ ६४ ॥
 ॥ सुधीर उवाच ॥ यदिदं आह्वयतेषु दीयते भरतर्षभ । हव्यहोपानहौ चैव कैनेतत् सप्रवर्त्तितम् ।
 कथञ्चैतत् समुत्पन्नं किमर्थञ्चैव दीयते । न केवलं आह्वयते पुण्यकैवपि दीयते ।
 यज्ञवपि निमित्तेषु पुण्यमाश्रित्य दीयते । एतद्विस्तारतो ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्तन ।
 ॥ भीम उवाच ॥ शृणु रौजस्रवदितञ्चैवोपानहविसरः । पयैतत् प्रयत्नं चेति यथा चेतत् प्रवर्त्तितम् ।
 यथा चाव्ययतां प्राप्तं पुण्यताञ्च यथा गतं । सर्वमेतद्वक्ष्येण प्रवक्ष्यामि नराधिप ।
 जनदम्प्रेषु सव द सुख्यस्य च महात्मनः । पुरा स भगवान् साचाह्वयुनाऽकीडत प्रभो ।
 सन्धाय सन्धाय शस्त्रिणैश्च किल भार्गव । तान् सर्वान् रेणुका विज्ञासन्त्येव न दीप्तेनेषः ।
 आभीय सा तदा तस्मै प्रादादसहृदयुतः । अथ तेन स शस्त्रेण व्यापयैव शरस्य च ।
 प्रहृष्टं सम्प्रचित्वेप सा च प्रत्यागच्छन्त तान् । ततो मथाह्वयमाह्वये विद्यामूलं दिवाकरः ।
 स स एकान् दिवो मुञ्चा रेणुकामिर्दमप्रवीतः । गच्छानय विशालासि शरानेतान् धनुष्पाशान् ।
 स वदेतान् पुनः सुभु विपामोति जनाधिप । सा गच्छन्त्यन्तरा च्छाया हवम श्रित्य भाविनी ।
 तस्यै तस्य हि सन्तानं मिर पादौ तथैव च । न्यिता सा तु मुहूर्त्तं वै भर्तुं शपभयाच्छुभा ।
 यथावानधितुं भूय सायकानभिनेव सा । प्रत्यागमाम च शरान्त्तान्दाय यशस्विनी ।
 सा वै खिन्ना सुचार्वङ्गी पद्मा दुःखं नियच्छती । उपगमाम भर्तारं भयाद्भर्तुं प्रवेपती ।
 स तान्मिषदा भुङ्क्ते वाक्यमाह शुभानना । रेणुके किं विरेण लभामतेति पुनः पुनः ।
 ॥ रेणुकोवाच ॥ मिरस्तावत् प्रदीप्तं मे पादौ चैव तपोधन । सुख्यतेजोनिहङ्गाऽहं वृषच्छाया समश्रिता ।
 एतस्मात् कारणाद्ब्रह्मस्त्रिपथैर्न कृतं मया । एतच्छ्रुत्वा मम विभो मा कुपस्व तपोधन ।
 ॥ जमदग्निहव्यः ॥ अथैनं दीप्तकिरणं रेणुके तव दुःखदः । ब्रह्मैर्निपातयिष्यामि सुख्यमस्त्राप्रतिनेषमा ।
 ॥ भीम उवाच ॥ स विस्मयार्थं धनुर्द्वयं गृह्णीत्वा च शरान् बह्वनः । अतिष्ठत् सुख्यमभितो यतो याति ततो मुखः ।
 अथ तं प्रेत्य सद्गच्छ सुख्योऽभ्येत्य तथाऽप्रवीतः । दिग्वर्त्येण कैनेत्य किल्ले सुख्योऽपरार्थ्यते ।
 आदत्ते रश्मिभिः सुख्यो दिवि तिष्ठस्तत्ततः । रथ स तं वै वर्षासु प्रवर्धति दिवाकरः ।
 ततोऽज्ज जायते विप्र मनुष्याणां सुबावह । अत्र प्राणा इति यथा वेदेषु परिपद्यते ।
 ययऽभेषु निगूढश्च रश्मिभिः परिवारितः । सप्तदोषानिमानं ब्रह्मन् वैष्णवं प्रवर्धति ।
 ततश्च दोषधीनाश्च बोध्या पुण्यपत्रम् । सर्वं वर्षाभिर्निर्हन्तमन्नं सञ्चरति प्रभो ।

५१०

५११

५१२

५१३

५१४

जातकर्माणि सर्वानि प्रतोपमयनानि च । गोदानानि विवाहाश्च तथा यज्ञमयद्भयम् । ११२

शस्त्राणि दानानि तथा सयोगा वित्तसञ्चया । अन्नतः संप्रवर्तन्ते यथा त्वं वेत्य भार्गव । ११३

रमणीयाणि यावानि यावदारम्भिकाणि च । सर्वमन्नात प्रभवति विदितं कीर्त्तयामि ते । ११४

सर्वं हि वेत्य विप्र त्वं यदेतत् कीर्त्तितं मया । प्रमादये त्वां विप्रं किन्ते सूर्यं निपात्य वै । ११५

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने कृत्रोपापनहोत्पत्तौ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवं प्रयाचति तदा भास्करे मुनिसत्तम । जमदग्निर्महातेजाः किं कार्यं प्रत्ययचत । ११६

॥ भीष्म उवाच ॥ स तथा याचमानस्य मुनिरग्निसमप्रभ । जमदग्निं जमं नेव जगाम क्षुब्धनन्दन । ११७

ततः सूर्यो मधुरया वाचा तमिदमब्रवीत् । कृतपूर्वाभिलिखितरूपो प्रणयैवं विशास्यते । ११८

चक्षुःश्रोत्रं विप्रं सदा सूर्यं ल गच्छत । कथञ्चक्षुः श्रोत्रं सदा यान्ति दिवाकरं । ११९

॥ जमदग्निरुवाच ॥ स्त्रिरद्यापि चलद्यापि जाने त्वां ज्ञानचक्षुषा । अवश्यं विनयाधानं कार्यं भद्रं मया तव । १२०

मध्यं ज्ञेयं निमेषार्द्धं तिष्ठसि त्वं दिवाकर । तच्च वेत्स्यामि सूर्यं त्वां न मेऽत्रासि विचारणा । १२१

॥ सूर्य उवाच ॥ अशंस्यं त्वां विप्रं वेत्स्यसे धन्विनां वर । अपकारिणं त्वां विद्धि भगवन् शरणागतं । १२२

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः प्रहस्य भगवान् जमदग्निरुवाच तं । न भी सूर्यं लया कार्यां प्रणिपातयतां ह्यसि । १२३

ब्राह्मणैर्वाजैव यच्च क्षैत्र्यं धरणीतले । शैव्यताश्चैव सोमस्य गाम्भीर्यं वरुणस्य च । १२४

दीप्तिमग्ने प्रभां मेरोः प्रतापं तपनस्य च । एतान्यतिक्रमेद्यो वै स हन्याच्छरणागतं । १२५

भवेत् स गृहस्थो च ब्रह्मज्ञा च स वै भवेत् । सुगोपान स कुर्याच्च यो हन्याच्छरणागतं । १२६

एतस्य तपनीयस्य समाधिनात चिन्तय । यथासुखं पन्थां भवेत्तदग्निभा वर । १२७

॥ भीष्म उवाच ॥ एतावदुक्ता स तदा हृष्यीमासीद्भृगूत्तम । अथ सूर्योऽददत्तमेच्छत्रोपापनहमाशु वै । १२८

॥ सूर्य उवाच ॥ महर्षे शिरसस्त्राणं ह्यहं मद्रश्मिवारणं । प्रतियक्षीव त्वं ब्रह्माद्य चाण्डालं चर्षपादुके । १२९

अथममृति चैवैह लोके सम्प्रचरिष्यति । पुण्ड्रकेषु च सर्वेषु परमवयमेव च । १३०

॥ भीष्म उवाच ॥ कृत्रोपापनहनेतु सूर्येणैतत् प्रवर्तितं । पुण्ड्रनेतदभिख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत । १३१

तस्मात् प्रयच्छ विप्रे कृत्रोपापनहमुत्तम । धर्मक्षेत्रेषु महान् भावो न मेऽत्रासि विचारणा । १३२

क्षत्रं हि भरतश्रेष्ठ यं प्रदद्याद्भिजातये । शुभं शतशलाकं वै स प्रेत्य सुखमेति । १३३

स शक्यलोके वसति पूज्यमानो दिजातिभि । अक्षरोभिश्च सततं देवैश्च भरतर्षभ । १३४

दक्षस्य नाप्य विप्राय यं प्रयच्छत्युपापनहो । स्वातकाय महाबाहो संशिताय दिजातये । १३५

शोऽपि लोकानवजग्रेति देवैर्गपि पूजितान् । गोलोके स मुदा युक्तो वसति प्रेत्य भारत । १३६

एतत्ते भरतश्रेष्ठ मया काश्चिन्न कीर्त्तितं । कृत्रोपापनहदानस्य फलं भरतसत्तम । १३७

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने कृत्रोपापनहदानप्रसंगार्थां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गार्हस्थ्यं धर्ममखिलं प्रमूहि भरतर्षभ । अह्निमात्रेति किं कृत्वा मनुष्य इह पार्थिव । १३८

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुराहृतं जनाधिप । वासुदेवस्य संवादं प्रयित्वाश्चैव भारत । १३९

ततस्तौ सत्यमद्वयौ मेरौ काञ्चनपर्वते । रमणीये शिलाशृङ्गे सहितौ संन्यसीदत ।

तत्र तौ कथयन्तौ स्ता कथा नानाविधाश्रया । ब्रह्मर्षिदेवदेव्यानां पुराणानां महात्मना ।

सुवर्णस्वमवोदाक्यं मनुं स्वायम्भुव प्रति । हितार्थं सर्वभूतानां प्रश्न मे बहुमहर्षि ।

सुमनोभिर्यद्विद्यन्ते देवतानि प्रजेश्वर । किमेतत् कथमुत्पन्नं फलोदागम्यं त्रय मे ।

॥ मनुस्वाच ॥ अवाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातन । शुक्रस्य च बलेनैव संवादं वै मयात्मने ।

भर्मेभ्यरोचनस्यैव त्रैलोक्यमनुशासत । समीपमाजगामाशु शक्ती भृगुकुलोदव ।

तमर्थोदभिरभ्यर्च्य भार्गव मोऽसुरगधिप । निशदासने पद्यादिधिवद्भूरिदक्षिण ।

कथेयमभवत्तत्र तया या परिकीर्त्तिता । सुमनोऽधूपदीपानां सम्प्रदाने फलं प्रति ।

ततः परमच्छदैत्येन्द्र कवोन्द्रं प्रश्नमुत्तम ।

॥ बलिस्वाच ॥ सुमनोऽधूपदीपानां किं फलं ब्रह्मवित्तम । प्रदानस्य दिजश्रेष्ठ तद्भवान् बहुमहर्षि ।

॥ शुक्र उवाच ॥ तपःपूर्वं समुत्पन्नं धर्मसत्पादनम् । एतस्मिन्नन्तरे चैव वीरधौपत्य एव च ।

धौमत्यात्मा च वज्रपा शम्भूत इष्टिवीतले । अमृतस्य विषदैव ये चान्ये तु व्यजातय ।

अमृतमनसं प्रीतिं पद्यस्तुष्टिं ददाति च । मनोऽग्लपयते नो विषं गन्धेऽर्चयेत् ।

अमृतं मङ्गलं विद्धि महर्षिब्रह्ममङ्गलं । आपथ्ये क्षामुत सर्व्यां विरन्तेऽपि प्रियम्भर ।

मनो हृदयते यस्माच्छ्रियश्चापि ददाति च । तस्मात् सुमनसं प्रोक्ता नरैः सुतकर्मभिः ।

देवताभ्यः सुमनो यो ददाति नर शुचि । तस्य तु व्यन्ति वै देवास्तुष्टौ पुष्टिं ददत्यपि ।

यं यमुदियं दीपेरन् देव सुमनसं प्रभो । मङ्गलार्थं च तेनाप्यप्रीतो भवति दैत्यप ।

धेयास्तृपाय धौम्याय तेजस्त्रियय ता शृणु । आपथ्ये वज्रवीर्या हि वज्ररूपास्तथैव च ।

पश्चिमागच्छ एवाणामयशोयात्रिषेध मे । आसुराणि च मान्यानि देवतेभ्यो हितानि च ।

रक्षामुर्गणाश्च पलाणश्च तथा प्रिया । मनुष्याणां भित्तिश्च कान्तायास्तनुपूर्वशः ।

वन्या धाम्नायैव तथा दृष्टोष्ठा पूर्वतश्चया । अरुण्टका कण्टकिनी गन्धरूपमान्विता ।

द्विविधे हि स्मृतौ गन्ध दृष्टोऽस्मिष्टय पुष्पशः । दृष्टगन्धानि देवानां पुष्पाणीति विभावय ।

अरुण्टकाया दृष्टाया श्वेतमायाय वर्णतः । तेषां पुष्पाणि देवानामिष्टानि स्मृतं प्रभो ।

कनकानि च मान्यानि पद्मादीनि च यानि च । गन्धैर्नागयज्ञेभ्यमानि दद्याद्विचय ।

आपथ्ये रक्तपुष्पाय कटुका कण्टकाव्विता । वज्रशूलमभिचारायमयैर्भुजैर्निर्दिता ।

तीक्ष्णवीर्यान् भूतानां दुरात्मनां अरुण्टका । रक्तभूयिष्ठवर्णा कृष्णादंबोपहारयन्त ।

मनोहृदयगन्धिनो मिहंमधुराश्च या । चादृक्ता सुमनसो मनुजं वा स्वता विभो ।

न तु मन्त्रमनकृता देवतायामेवमा । मयिपत् पुष्टियुक्तं विचारेषु वरं मु च ।

गिरिमुदरा धौम्यं देवनामुपपादयेत् । प्रोषिताऽभुषिता भौम्या ययायोग्यं ययाम्भति ।

गन्धैर्देवान्भन्ति रक्षणाद्यवगासना । नाना भद्रपभोगिन विभिरितेषु मामुषा ।

सद्यः प्रीणाति देवान् वै ते प्रीता भावयन्त्यतः । सङ्कल्पसिद्धा मत्मानामोषितेभ्यः भनारमः ।

प्रीताः प्रीणन्ति सन्तते मानिता मानयन्ति च । अवज्ञाताऽवधूतास्तु निहन्त्यधमाञ्जरान् ।

अर्तजङ्घं प्रवक्ष्यामि धूपदानविधयः फल । धूपस्य विविधान् साधूनसाधूसु निबोध मे ।

नित्यासाः सारिणश्चैव कृत्रिमाश्चैव ते त्रयः । दद्यान्निष्टा भवेद्गन्धस्त्वमे विस्तरतः शृणु ।

नित्यासाः सङ्करीयन्ता देवानां दयितास्तु ते । गुग्गुलुः प्रवरस्त्वेषां सर्वेषामिति निश्चयः ।

अगुरुः सारिणां श्रेष्ठा यक्षराजसभोगिना । दैत्यानां सङ्करीयस्य काङ्क्षिता यस्य तद्विधः ।

अथ सङ्करसादीनां मन्त्रैः पाशिवं दारवैः । फालिता रससंयुक्तेष्वनुष्णाणां विधीयते ।

देवदानवभूतानां सद्यस्तुष्टिकरः स्मृतः । येन्ये वै चारिकास्तच्च मानुषाणामिति स्मृताः ।

य एषोक्ताः सुमनसां प्रदाने गुणहेतवः । धूपेष्वपि परिशेषास्तु यव प्रीतिवद्भूताः ।

दीपदानं प्रवक्ष्यामि फलयोगमनुत्तमं । यथा येन यदा चैव प्रदद्यात् यादृग्माद्य ते ।

ज्योतिस्तज्जः प्रकाश वाऽप्युज्ज्वलापि वक्ष्यते । प्रदानं तज्जसा तस्मान्निष्ठा वद्ध्यते नृणां ।

अश्वन्तमस्तमितस्तच्च दक्षिणाधनमेव च । उत्तरायणभेतस्माज्ज्योतिर्दानं प्रशस्यते ।

यस्मादुज्ज्वलमेतच्च तमसश्चैव भेषजं । तस्मादुज्ज्वलमेतद्भूता भवेदधिति निश्चयः ।

देवसिंहस्त्रिणो यस्मात् प्रभावनाः प्रकाशकाः । तामसा राक्षसाश्चैव तस्मादोषः प्रदीयते ।

आलोकदानाश्चक्षुषान् प्रभायुक्ता भवेन्नरः । तान् दत्त्वा नोपहस्यन्त न हस्त्रिणोपनश्यन्त ।

दीपवत्ता भवेदन्धसामाग्निरसुप्रभः । दीपप्रदः स्वर्गलोके दीपमालव राजते ।

धविषा प्रथमः कथ्यो द्वितीयश्चापधीरथैः । वसामेदोऽस्त्रिनिर्थास्यैर्न कार्थ्यः पुष्टिमिच्छता ।

गिरिप्रपति गहने चैत्यस्थाने चतुष्पथे । दीपदाता भवेन्नित्यं य इच्छतिमात्मानम् ।

कुलोद्योता विप्रदृष्टास्मा प्रकाशस्तच्च गच्छति । ज्योतिर्वाचैव सलोको दीपदाता नरः सदा ।

सलिकर्म्मसु वक्ष्यामि गुणान् कथं कलोदयान् । देवयक्षरत्नगणं भूतानामप्य रक्षसां ।

यैषां नागभुजा विशा देवतातिथिवालकाः । राक्षसानेव तान् विद्धि निर्बिम्बद्वान्मङ्गलान् ।

तस्मादप्यं प्रयच्छेत् देवेभ्यः प्रतिपूजित । शिरसा प्रयतयापि हरद्वलितमन्त्रितः ।

शृण्वन्ति देवता नित्यमाश्रयन्ति सदा शृण्वन् । वाङ्मायागन्तव्ये येन्ये यक्षराक्षसपञ्चगाः ।

इतो दत्तन जीवन्ति देवताः पितरस्तथा । ते प्रीताः प्रीणयन्त्यनमायुषा यक्षसाधनेः ।

वल्लयः सद्यः पुण्यसु देवानामुपहारयेत् । दधिदुग्धमथाः पुण्याः सुगन्धाः म्रियदश्चनाः ।

कार्थ्या रुधिरमंसाश्चा वल्लयो यक्षरक्षसाः । सुरासवपरस्का रा लज्जोत्साहिकमपिताः ।

नामानां दयिता नित्यं पश्यं त्यलविनिश्चिताः । तिलान् गुडसंस्पृश्यान् भूतानामुपहारयेत् ।

अयदाताऽप्यभोगो ह्याद्वलवीर्यसमन्वितः । तस्मादप्यं प्रयच्छेत् देवेभ्यः प्रतिपूजित ।

ज्वलन्त्यधरो वेष्म याथास्त्य शृङ्खलाः । ताः पुण्या भूतकामेभ्यः प्रदद्यात्प्रयदयिना ।

इत्येतदसुरेश्वर्य काव्यः प्रोवाच भार्गवः । सुवर्णाय मनः प्राह सर्वेण नारदाय च ।

भारदोऽपि मयि प्राह गुणमेतान् मह्यसूते । तमप्येतद्विदित्वेह सर्वमाचर पुत्रक ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने सुवर्णमनुसवादि अष्टमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अन्ते मे भरतश्रेष्ठ पुष्पधूपप्रदायिनां । फलं बलिविधाने च तद्भूयो वक्तुमर्हसि ।

॥ धूपप्रदानस्य फलं प्रदोषस्य तथैव च । बलयस्य किमर्थं वै विष्यन्ते गृहमेधिमि ।

॥ भोग उवाच ॥ अथायुदाहरन्मीमर्षित्वाष्टं पुरातनं । नक्षत्रस्य च संवादमगस्त्यस्य भृगोस्तथा ।

नक्षत्रे हि महाराज रात्रिणि सुमहातपा । देवराज्यमनुप्राप्तं मुक्ततेनेह कर्मणा ।

तथापि प्रयतो राजन्नक्षत्रास्तिदिशे वसन् । मानुषीश्चैव दिव्याश्च कुर्वाणो विविधा क्रिया ।

मानुष्यस्तत्र सर्वा स्म क्रियास्तस्य महात्मन । प्रवृत्तास्त्रिदिवे राजन् दिव्याश्चैव महात्मन ।

अग्निकार्याणि ममिधं कुशा, सुमनसस्तथा । बलयस्यान्नलाजामिधूपनं दीपकस्य च ।

सर्वे तस्य गृहे राज्ञा प्रावर्त्तन्त महात्मन । जपयज्ञान्नोपशान्तिदिवेऽपि चकार स ।

देवानभ्यर्चयन्नापि विधिवत् स सुरेश्वर । सर्वानेव यथान्यायं यथापूर्वमरिन्दम ।

अथेन्द्रोऽहमिति ज्ञात्वा अहङ्कारं समाविशत् । सर्व्याश्चैव क्रियास्तस्य पर्यवेदीयन्त भूपते ।

स च्छवीन् वाहयामास वरदानमदान्वितः । परिहीनक्रियंश्चैव दुर्बलत्वमुपेयिवान् ।

तस्य वाहयत काशो मुनिमुखास्तपोधमान् । अहङ्काराभिभूतस्य सुमहान्त्यवर्त्तन्त ।

अथ पर्यायम्, सर्वान् वाहनायोपचक्रमे । पर्यायस्याप्यगस्त्यस्य समपद्यत भारत ।

अथागत्य महातेजा अगुर्गच्छाविदाम्बर । अगस्त्यमाश्रमस्य वै समुपत्येदममवीत् ।

एव यथमस्तकारं देवेन्द्रस्यास्य दुर्मेते । नक्षत्रस्य किमर्थं नै मर्षयाम महामुने ।

॥ अगस्त्य उवाच ॥ कथमेव मया प्रकथं ब्रूमं यस्य महामुने । वरदेन वरो दत्तो भवतो विदितस्य च ।

यो मे वृष्टिपथ गच्छेत् स मे यशो भवेदिति । इत्यनेन वरं देवा वाचिन्तो गच्छन्ता दिवं ।

एव न दग्धं स मया भवता च न संशय । अन्तेनाप्युषिमुख्येन न दग्धो नै च पातितः ।

अमृतश्चैव पानाय दत्तमग्नौ पुन विभो । महात्मना तदर्थं ब्रूनास्मिन्निपात्यते ।

प्रायश्चित्तं वरं देव प्रजापते दुःखकारकं । दिग्बन्धधर्मयुक्तानि च करोति नराधम ।

तत्र यत प्राप्तकालं नराहृदि वदताम्बर । भवांस्तपि यथा ब्रूयान्त कर्त्ताऽग्निं न संशय ।

॥ शृगुवाच ॥ पितामहनिधौगेन भवन्ते सोऽहमागतः । प्रतिकर्तुं बलवति नक्षत्रे देवमोहिते ।

अथ हि त्वा सुदुर्बुद्धीयं योऽस्मिन् देवगट् । अयैनमहमुदुक्तं करिष्येऽग्निन्मोजवा ।

अथेन्द्र स्थापयिष्यामि पश्यतस्तैः शतकतुं । सञ्चाल्य पापकर्माण्यमैन्द्रात् स्वानात् सुदुर्भर्तं ।

अथ चासौ कुदेवेन्द्रस्य यदा धर्पयिष्यति । दैवोपहतचित्तलादात्मनाशाय मन्दधी ।

शुक्लान्तधर्मं तमह धर्पणामर्षितोऽग्रं । अहिर्भवस्तेति कृपा शस्ये पापं दिग्द्रुह ।

एत एन सुदुर्बुद्धिं धिक्शब्दाभिहेतुर्निधं । धरण्या पातयिष्यामि पश्यतस्तौ महामुने ।

नक्षत्रं पापकर्माण्येयं बलमोहितं । यथा च रोचते तुभ्यं तथा कर्त्ताऽस्य हं मुने ।

॥ एवमुक्तस्तु भृगुणा भैरववर्णितव्यः । अगस्त्य परमप्रोतो बभूव विगतज्वरः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अगस्त्यभृगुसंवादे नवनवतीऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं वै स विपन्नश्च कथं वै पातितो भुवि । कथञ्चानिन्दतां प्राप्तस्तद्वान् वक्तुमर्हति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ एवं तयोः सवदन्तो क्रियास्तस्य महात्मनः । सर्वा एव प्रवर्तन्ते या दिव्या याश्च मानुषी ।

तथैव दीपदानानि सर्वोपकरणानि वै । बलिकर्मा च यचान्यदुत्सवाश्च प्रयमिधा ।

सर्वे तस्य समुत्पन्ना देवेन्द्रस्य महात्मनः । देवलोके नृलोके च सदाचार्य बुधा स्मृताः ।

ते चैवन्ति राजेन्द्र स्वधने गृहमेधिनः । धूपप्रदानैर्दोषैश्च नमस्कारैस्तथैव च ।

यथा सिद्धस्य चान्स्य यथायाचं प्रदीयते । बलपक्ष गृहोद्देशे चतः प्रीयन्ति देवताः ।

यथा च गृहिणोऽप्यो भवेदै बलिकर्मणि । तथा व्रतगुण प्रीतिर्देवतानां प्रजायते ।

एवं धूपप्रदानश्च दीपदानश्च साधवः । प्रयच्छन्ति नमस्कारैर्युक्तमात्मगुणावहः ।

स्नानेनाङ्गिश्च यत् कर्म क्रियते वै विपश्चिता । नमस्कारप्रयुक्तेन तेन प्रीयन्ति देवताः ।

पितरस्य महाभागा स्वधन्य तपोधना । गृह्याश्च देवताः सर्वा प्रीयन्ते विधिनाऽर्चिताः ।

इत्येता बुद्धिमात्याश्च नञ्च स गुरुर्यः । सुरेन्द्रस्य सप्त प्राण कृतवानेतद्वृतः ।

कथंचित्तय कालस्य भाग्यवत्य उपस्थिते । सर्वमेतदवज्ञाय हतवानिदमोदृशः ।

ततः स परिहीनो भूत सुरेन्द्रे बलिकर्मतः । धूपदीपोदकाविधिं यथावत् चकार ह ।

ततोऽस्य यज्ञविधयो रक्षोभिः पर्यवस्यत । अयागस्त्यस्यपिभेदै बाह्यायाजुहाव ह ।

द्रुतं सरस्वतीकृष्णात् स्मयञ्चिव महाबलः । ततो भृगुर्महतेजा भैरववर्णितमवीत् ।

निमीलयस्य तयने जटां यावद्विधामि ते । स्नाणुभूतस्य तस्याश्च जटा प्राविशदच्युतः ।

भृगुः स सुमहतींश्च पातनाय नृपस्य च । ततः स देवराट् प्राप्तस्तस्यैव बाह्याय वै ।

ततोऽगस्त्यः सुरपतिं वाक्यमाह विश्राम्यते । योजयस्विति मा चित्रं कश्च देशं वक्षामि ते ।

यच्च वक्ष्येति तच्च त्वां नयिष्यामि सुराधिप । इत्युक्तो नञ्जपस्तेन योजयामास तं मुनिः ।

भृगुस्तस्य जटान् स्त्रो बभूव हपितो भृशः । न चापि दर्शनं तस्य चकार स भृगुसदा ।

वरदानप्रभावज्ञो नञ्जपस्य महात्मनः । न चुकोप तदाऽगस्त्यो चुकोऽपि नञ्जपेण वै ।

तन्तु राजा प्रतोदेन चोदयामास भारतः । न चुकोप स धर्मोत्तमा ततः पादेन देवराट् ।

अगस्त्यस्य तदा क्रुद्धो वामेनाभ्यहनच्छिरः । तस्मिञ्छिरस्यमिहते स जटान्तर्गतो भृगुः ।

ग्रन्थाय बलवत् क्रुद्धो नञ्जपः पापचेतसः । यस्मात् पदाऽहं क्रोधाच्छिरसोम महाभुवि ।

तस्मादाशु मदी गच्छ सर्वो भूत्वा सुदुर्मते । इत्युक्तः स तदा तेन सर्वो भूत्वा पपात ह ।

अदृष्टेनाय भृगुणा भूत्से भरतर्धभः । भृगुं हि यदि सोऽद्रच्छलवज्रपः पृथिवीपते ।

न च शक्तोऽभिविष्ये पातने तस्य तेजसा । स तु तैश्च प्रदानैश्च तपोभिर्निधमैस्तथा ।

पतितोऽपि महराज भूत्से स्थितिमानभूतः । प्रसादयामास भृगुः प्रापानो मे भवेदिति ।

ततोऽगस्त्य कृपाविष्टः प्रासादयत तं भृगुं । शापान्तार्थं महाराज स च प्रादात कृपाञ्जितम् । १६०

॥ भृगुत्वाच ॥ राजा युधिष्ठिरो नाम भविष्यति कुलोद्दहः । स तं मेाचयिता प्रापादित्युक्ताऽन्तरधीयत । १६१

अगस्त्योऽपि महतेनैत्रा एवा कार्यं शतक्रतो । स्वमाश्रमपदं प्रायात् पूजमानो दिशतिभिः ।

मङ्गयोऽपि तया राज्ञस्तस्मात्कृपात् समुद्धृत । जगाम ब्रह्मभवनं पश्यतन्तेजनाधिप ।

स तदा पातयित्वा तं मङ्गवं भूतसं भृगु । जगाम ब्रह्मभवनं ब्रह्मणे च न्यवेदयत् ।

ततः शक्तं समानाद्य देवानाह पितामह । वरदानान्नम सुरा मङ्गयो राज्ञमाश्रवान् । १६२

स चागस्त्यम कुट्टेन भंशितो भूतलङ्घन । न च शक्यं विना राज्ञा सुरा वर्त्तयितुं क्वचित् ।

तस्मादयं पुनः शक्तो देवराज्येऽभिविष्यता । एव सम्भाषमाणस्तु देवाः पार्थ पितामहः ।

श्वमस्तिनि मद्यष्टा प्रत्युचुस्तं नराधिप । सोऽभिपक्रो भगवता देवराज्यं च वामव ।

ब्रह्मणा राजयादूलं यथा पूर्वं यदुच्यत । श्वमेतत् पुराहृत् नङ्गव्य व्यतिक्रमात् ।

स च तैरेव संसिद्धो नङ्गप कर्मभिः पुनः । तस्माद्दीपा प्रदातया शाय वै गृहमेधिभिः । १६३

दित्यक्षुरवाप्नोति प्रेत्य दीपस्य दायक । पूर्णवज्रप्रतीकाश दीपदाश्च भवन्त्युत ।

यावद्विनिमेषाणि क्षलन्ते तावतो समा । रूपवान् वस्त्रवाद्यापि नरो भवति दीपदः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने मङ्गयोपाख्याने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्राह्मणस्मान्नि ये मन्दा हरन्ति पुरुषर्षभ । नृशंखकारिणो मूढा क ते गच्छन्ति मानवाः ।

॥ भीम उवाच ॥ अक्रायुदाहरन्तोममितिहासं पुरातन । चाण्डालस्य च शर्वादं सत्तपस्योश्च भारत ।

॥ राजन्य उवाच ॥ दृष्ट्व्युक्ताऽसि चाण्डाल बालवच विचिष्टमे । श्वहराणां रजःसर्वो कस्मादुद्दिग्धे गर्हः । १६४

साधुभिर्गर्हितं कर्म चाण्डालस्य विधीयते । कस्माद्भोग्यसा ध्वस्तमयां कुण्डे निषिद्धसि ।

॥ चाण्डाल उवाच ॥ ब्राह्मणस्य गवा राजन् क्रियतीनां रजः पुरा । सोममुद्रमयामास तं शेर्मं येऽपि वन् दिशाः ।

दीर्घतप्य च राजाऽपि चिभं नरकमाविशत् । सह तैर्यज्ञैः सर्वैर्ब्रह्मन्मुपजीव्य तत् ।

येऽपि तत्रापि वन् क्षीरं घृतं दधि च मानवा । ब्राह्मणा सह राजान्यो सर्वे नरकमाविशन् ।

अमुष्ठा पयसा पुष्पास्तया पौलान् विधुमती । पशून्नेवैवमाणस्य साधुदत्तेन दंष्ट्यते । १६५

अहं तत्रावशं राजन् ब्रह्मचारी जितेन्द्रिय । ताया मे गजसा ध्वस्त भैक्ष्यमासोन्नराधिप ।

चाण्डालोऽहं ततो राजन् भुक्ता तदभवं नृप । ब्रह्मसुहृदानी च कृपः सोऽप्रतिष्ठां गतिं यथा ।

तस्माद्दूरेण विपक्षं कदाचिदपि किञ्चन । ब्रह्मसं रजसा ध्वस्त भुक्ता सो पश्य यादृशः ।

तस्मात् सोमोऽप्यविक्रिये पुरुषेण विपक्षिता । विक्रयन्तिह सोमस्य गर्हयन्ति मनोविणः ।

ये चेन क्रोशते तात ये च विक्रोशते जनाः । ते तु वैक्लृप्तं प्राप्य रौरव यान्ति सर्वत्र । १६६

सोमन्तु गजसा ध्वस्तं विक्रोशन् च भूपूर्वकः । अचिरो वाङ्मोक्षला न विः न विनश्यति ।

नरकं विशतं प्राप्य स विष्णुमुपजीवति । उचर्यामभिमानञ्च सखिदारे च विप्रवः ।

तुलया धारयन् धर्ममभिमन्यति विप्रते । यानं वै पापिनं पश्य विप्रश्च हरिपं क्षमं ।

अभिमानेन भूतानामिमां गतिमुपागतं । अहं वै विपुले जात कुले धनसमन्विते ।
 अन्यस्मिन् जन्मनि विभो ज्ञानविज्ञानपारग । अभवन्त ज्ञानानो ह्येतान् दोषान् मदात्तदा ।
 संरब्ध एव भूतानां पृष्ठभाषमभेषय । सोऽहं तेन च दृत्तेन भोजनेन च तेन वै ।
 इमामतश्चा सम्प्राप्त पश्य कालस्य पर्ययं । आदोषमिव चैलान्तं भ्रमवैरिव चादितं ।
 धावमानं सुभरब्धं पश्य मा रजसाऽन्वितं । खाद्याधैस्तु महत् पाप तर्गन्ति गृहमेधिन ।
 दाने प्रयत्निष्वपि यथा प्राङ्मर्शनोपिण । तथा पापकृतं विप्रमात्रमस्य महीपते ।
 सर्वभद्रविनिर्मुक्तं चन्द्रास्तुत्तारयन्त्युत । अहं हि पापयोन्यां वै प्रसूतं क्षत्रियर्षभ ।
 निश्चयं नाधिगच्छामि कथं मुच्येयमित्युत । जातिस्मरत्तच्च मम केनचित् पूर्वकर्मणा ।
 ब्रह्मेन येन मोक्षं वै प्राप्तुमिच्छाम्यहं नृप । त्वमिमं सम्प्रपञ्चाय संशयं ब्रूहि पृच्छते ।
 चाण्डालत्वात् कथमहं मुच्येयमिति सत्तम ।

४६०

४६१

॥ राजन्य उवाच ॥ चाण्डालप्रतिजानोहि येन मोक्षमवाप्स्यसि । ब्राह्मणार्थं त्यजन् प्राणान् गतिमिष्टामवाप्स्यसि ।
 दत्त्वा शरीरं कथाज्ञाया रणायौ दिजहेतुकं । हत्वा प्राणान् प्रमोक्षसी नान्यथा मोक्षमर्हसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तं स तदा तेन ब्रह्मसार्थं परन्तप । ऊत्वा रणमुखे प्राणान् गतिमिष्टामवाप ह ।
 तस्माद्रक्ष्य त्वया पुत्र ब्रह्मलं भरतर्षभ । यदिच्छसि महाबाहो ब्रह्मती गतिमात्मन ।

४६२

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि राजन्यचाण्डालसंवादो एकाधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ पुण्ड्रिठिर उवाच ॥ एकलोका सुकृतिन शब्दे त्वाहो पितामह । उत तथापि भिक्षाश्ले तस्मै ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कर्मभिः पार्य नानात्वं लोकानां यान्ति मानवाः । पुत्रान्पुत्रागता यान्ति पापान् पापकृतो जनाः ।

४६३

अथाप्युदाहरन्तोममितिहास पुरातन । गौतमस्य मुनेस्तात संवादं वासवस्य च ।
 ब्राह्मणे गौतमः कश्चिन्मरुद्गोत्रो जितेन्द्रिय । महाबले हस्तिविशेऽपि परियुनममाहकं ।
 तं दृष्ट्वा जीवयामास सायकेशो धृतम्रत । स तु दीर्घेण कालेन यभूवातिबलो महान् ।
 तं प्रभियं महानागं प्रसृतं पर्वतोपमं । धृतराष्ट्रस्य रूपेण शक्रो जयाह हस्मिन् ।
 क्षियमाणस्तु तं दृष्ट्वा गौतमः शंसितम्रत । अभभाषत राजानं धृतराष्ट्रं महातपा ।

मा मे शर्षो हस्तिनं पुष्पमेव दु खान् पुष्टं धृतराष्ट्राकृतज्ञ । नैव सतां सात्रपदं वदन्ति मित्रद्वेषि नैव राजन् स्पृशेत् त्वा ।
 इमोदकप्रदातारं शून्यपात्रं ममाग्रमे । विनोतमाचार्यकुले सुपुत्रं गुरुकर्मणि ।

शिष्टं दानं हतशस्त्रं प्रियञ्च सततं मम । न मे विक्रान्तो राजन् हर्तुमर्हसि कुत्रर ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गवं, महंञ्च भवते ददामि दापीयतं निष्कगतानि पश्य । अन्यच्च वित्तं विविधं महर्षे किं ब्राह्मणस्योह
 मजेन हृत्यं ।

॥ गौतम उवाच ॥ तत्रैव गावो हि भवन्तु राजन् दास्यं सनिष्कः । विविधञ्च रजः । अन्यच्च वित्तं विविधं नरेन्द्र किं ब्राह्मणस्य
 च धनेन हृत्यं ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ब्राह्मणा हस्तिभिर्नोस्ति कृत्य राजन्याना नागकुलानि विप्र । त्वं वाहन मयतो नास्त्यधर्मोनागश्रेष्ठ
गौतमास्माच्चिर्वर्त्त ।

४८४

॥ गौतम उवाच ॥ यत्र प्रेतो नन्दति पुंस्त्वय्यो यत्र प्रेतं शोचते पापकर्मणः । वैवस्वतस्य सद्नेन महात्मनश्च त्वाऽहं हस्तिन
यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये निष्क्रिया नास्तिकाश्चरुधाना पापात्मान दद्मियार्थं निविष्टा । यमस्य ते यातना प्राप्नुवन्ति पर
गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ वैवस्वतो भयमनी जनाभा यवानृत नोप्यते यत्र सत्य । यथावस्ता वस्तिन यातयन्ति तत्र त्वाऽहं हस्तिन
यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ज्येष्ठा स्वसार पितर मातरश्च यथाश्रुतं मदमत्ताश्चरन्ति । तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ मन्दाकिनी वैश्रवणस्य राज्ञो महाभागा भोगिजनप्रवेष्टा । गन्धर्व्यैश्चैरसुरोभिश्च जुष्टा तत्र त्वाऽहं
हस्तिनं यातयिष्ये ।

४८५

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अतिथिप्रता सुप्रता ये जना वै प्रतिश्रयं ददन्ति ब्राह्मणेभ्य । शिष्टाग्निं सन्निभ्याऽग्निताश्च मन्दा
किनीं तेऽपि विभूयन्ति ।

॥ गौतम उवाच ॥ मेरोरपे यद्वन भाति रम्यं सुपुष्पितं किन्नरोगोतजुष्ट । सुदर्शना यत्र जम्बूविंशता तत्र त्वाऽहं हस्ति
यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये ब्राह्मणा मृदव सत्यवीला मङ्गयुता सर्वभूताभिरामा । येऽधीयन्ते सेतिहास पुरीषं सन्धाज्जया
जुङ्गति वै द्विजेभ्य ।

तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र । यदिद्यते विदितं स्थानमस्ति तद्ब्रूहि त्वं त्वरितो क्षिप धामि ।

॥ गौतम उवाच ॥ सुपुष्पितं किन्नरराजजुष्टं प्रियं वनमन्दनं नारदस्य । गन्धर्व्याणामसुरसाक्षं शयनं तत्र त्वाऽहं हस्तिनं
यातयिष्ये ।

४८६

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये नृत्यगोतकुञ्जला जना वदा ज्ञायाचमाना सञ्चिताश्चरन्ति । तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ यत्रोत्तरा सुरवो भान्ति रम्या देवैः सार्द्धं मोदमाना नरेभ्यः । यथाग्रियोनाश्च वसन्ति लोकाः श्रवणो
मय पर्वतयानयय ।

यत्र शक्रो वर्धति सर्वकामान यत्र स्त्रिय कामचारा भवन्ति । यत्र चेत्या नास्ति नारीनराणां तत्र त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये सर्वमतेषु निवृत्तकामा श्रमाबादा न्यस्यदण्डाश्चरन्ति । न ह्यस्तिनं स्थावरजङ्गमश्च भूतानां ये सर्व
भूतात्मभूता ।

गिराग्निरो निष्कामो वीतरागा लामास्त्राभे तु स्वनिन्दाप्रशसा । तयाविधानामेव लोको महर्षे पर गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र । ४८७

४८७

॥ गौतम उवाच ॥ ततोऽपरे भान्ति लोकाः सनातनाः सुपुण्यगन्धा विरजा वीतशोकाः । सोमस्य राज्ञः सद्मे महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये दानशीलान् प्रतिगृह्णन्ते सदा न चाप्यर्थाद्याददन्ते परेभ्यः । चेपामदेयमर्हन्ते नास्ति किञ्चित् सर्व्या
तिथ्या सुप्रसादा जनाय ।

ये सन्तारो भामिज्यन्ति चान्यान् भवोभूताः सततं पुण्यशोकाः । तथाविधानामेष लोको महर्षे परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ तथाऽपरे भान्ति लोकाः सनातनाः विरजसो वितमस्काः विशोकाः । आदित्यदेवस्य पदे महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ स्वाध्यायशोला गुरुश्रुत्पथे रत्नास्तपस्विनः सुप्रताः सत्यसन्धाः । आचार्याणामप्रतिकूलभाषिणो नि
द्योत्यिता गुरुकर्मसंप्रदायाः ।

तथाविधानामेष लोको महर्षे विप्रः श्रुतां भावितो वाग्यतामं । सत्यं स्थितामं वेदविद् महात्मनां परं गन्ता धृतराष्ट्रो
न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ ततोऽपरे भान्ति लोकाः सनातनाः सुपुण्यगन्धा विरजा विशोकाः । वरुणस्य राज्ञः सद्मे महात्मनस्तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ चातुर्भाष्यैः यजन्ते जनाः सदा तथेष्टीनां द्वायतं प्राप्नुवन्ति । ये चाग्निहोत्रं जुहुति श्रद्धाधाना यथा
चायं त्रीणि वर्षाणि विप्राः ।

सुधारिणां धर्मधुरे महात्मनां यथोदिते वाग्निं सुसितानां । धर्मात्मनामुद्धृता गतिना परं गन्ता धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ इन्द्रस्य लोका विरजा विशोका दुरत्यया काङ्क्षिता मानवानां । तस्याहन्ते भवन् भूरितेजसो राज्ञिर्म
हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ शतवर्षजीवो यद्यः प्रहरोऽमनुष्यो वेदाध्यायी यद्यः यथा प्रमत्तः । एते सर्वे शकनोक्तं यजन्ति परं गन्ता
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ माजापत्याः सन्ति लोकाः महान्तो नाकक्ष इवे पुष्कला वीतशोकाः । मनोविताः सर्वलोकोद्भवानां तत्र
त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ये राजानो राजसूयाभिविक्रा धर्मात्मानो रचितारः प्रजानाः । ये चापमेधावभूये मुताङ्गास्तेषां लोका
धृतराष्ट्रो न तत्र ।

॥ गौतम उवाच ॥ ततः परं भान्ति लोकाः सनातनाः सुपुण्यगन्धा विरजा वीतशोकाः । तस्मिन्नुदं दुर्भे चायधूये गवां
मेकं हस्तिनं यातयिष्ये ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यो गोमहन्तीशतदः सन्ता मर्माग्वा शतोदश्च दद्याच्च श्रद्धा । नया द्रव्येण यद्य दद्यादिदं पद्मभ्यो
वा दानशीलमयैकाः ।

ये ज्योतिर्गन्तव्यं विप्रः माक्षी वाचं परिचलति चैव । मनस्विनस्त्रीर्यथावायव्यपासे तत्र भेदन्ति रात्रौ निवासे ।
प्रभाष मानसं तोयं पुष्कराणि महत्तराः । पुण्यं नैमिषं तोयं याश्रद्धां करोति यिर्न ।

गङ्गां गम्यंश्चिरैव विप्राणां स्मृतवाल्मीकि । कृष्णां गङ्गां पञ्चनदं महाप्रदमयापि वा ।

गोमती कौशिकीं पद्मां महात्मानो धृतव्रता । मरुतोदृशदत्तौ यमुना ये प्रयान्ति च ।

तत्र ते दिव्यंस्थाना दिव्यमाख्यपुरा शिवा । प्रयान्ति पुण्यगन्धाद्वा धृतराष्ट्रो न तत्र वै ।

॥ गौतम उवाच ॥ यत्र श्रोतभयं नानि न शोण्यभयमपि । न क्षुत्पिपासे न स्वाग्निर्न दुःखं न सुखं तथा ।

न देहो न प्रिय कश्चिन् वन्दुर्न रिपुनया । न जरामरणं तत्र न पुण्यं न च पातकं ।

तस्मिन् विरजसि स्मृते प्रज्ञासत्त्वव्यवस्थिते । स्वयम्भुवने पुण्ये हस्तिनं मे प्रदास्यति ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ निर्मुक्ता सर्वभूतैः कृतात्मना यतव्रता । अथात्मयोगसंस्थाभि युक्ताः स्वर्गगतिं गता ।

तैर्महाभुवनं पुण्यं प्राप्नुवन्स्विष्टं सान्त्विकाः । न तत्र धृतराष्ट्रेण श्रेया द्रष्टुं महामुने ।

॥ गौतम उवाच ॥ रथन्तरं यत्र वृहच्च गोयते यत्र वेदी पुण्डरीकैस्तृणैः । यत्रोपयान्ति हरिभिः सोमवीथी तत्र त्वाऽहं हस्तिनं यातयिष्ये ।

युष्मानि त्वा वृत्रहणं शतक्रतुं व्यतिक्रमन्तं भुवनानि विद्या । कश्चिन्न वाचा दृजिन कदाचिदकार्थने मनसोऽभिव्रज्जात ।

॥ शतक्रतु उवाच ॥ मधवाऽहं लोकपथं प्रज्ञानाम्बागमं परिवादे गजस्य । तस्माद्भवान् प्रणतं माऽनुशान्तं ब्रवीय दत्तत् क र्वाणि सर्वम् ।

॥ गौतम उवाच ॥ श्वेत करेण मम पुत्रनागं यं मेऽहापीदृशं वर्धं । णि बाल । यो मे वने वसतोऽमूढ्विहीयस्तमेव मे देहि सुरेन्द्र नागं ।

॥ शतक्रतु उवाच ॥ अर्थं सुतको द्विजमुख्य नाग आगच्छति त्वामभिवोचमाणः । पादौ च ते नासिकधोपजिघ्रते श्रेयो ममा ध्याहि नमस्तु तेऽनु ।

॥ गौतम उवाच ॥ शिव सदैवेह सुरेन्द्र तुभ्य ध्यायामि पूजाञ्च सदा प्रयुजे । ममापि ॥ शक्रं शिवं ददस्व त्वया दत्तं प्रतिदत्तं कानि नाग ।

॥ शतक्रतु उवाच ॥ चेष्टां वेदा निहता वै गुहाया मनीषिणा सत्यवता महात्मना । तेषां त्वयैकेन महात्मनाऽङ्गि वृद्धस्तस्मान् मीतिर्मासोऽहमद्य ।

चनैहि ब्राह्मण चित्रं सह पुत्रेण हस्तिना । त्वं हि प्राप्तुं शुभान् लोकान्नाञ्चाय च विराय च ।

स गौतम पुरस्कृत्य सह पुत्रेण हस्तिना । दिवमाचक्रमे बद्धौ सर्पिः सह दुरासदं ।

इमं यः शृणुयान्निधं य पठेदा जितेन्द्रिय । स याति ब्राह्मणे लोकं ब्राह्मणे गौतमे यया ।

इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि, हस्तिनूटे ब्राह्मिकगतेऽध्याय ॥ १०२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानं वृजविधाकारं शान्तिं सर्वमर्हति । सदारतृष्टिशोकां ते फलं दानस्य च यत् ।

पितामहस्य विदितं किमन्यत्तपसो बलात् । तपसो यत् परं तेऽद्य त्वयो व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीष्म उवाच ॥ तपः प्रचवते यावत्तावत्शोको युधिष्ठिर । मत्तं ममात्र कै नैत्य तपो नागव्रतात् परं ।

अत्रापुदाहरन्मीमंतिहासं पुरातनं । भूगौरयस्य संवादं ब्रह्मण्यं महात्मनः ।

अतीत्य सुरलोकञ्च गन्तुं लोकञ्च भारतम् । अतिलोकञ्च भोग्यं भूगौरय इति श्रुतं ।

तन्नु दृष्ट्वा वचः प्राह ब्रह्मा राजन् भगीरथ । कथं भगीरथागास्त्रमिमं लोकं दुरासद ।
 न हि देवा न गन्धर्वा न मनुष्या भगीरथ । आद्यान्यतप्तपसः कथं वै तमिहागतः ।
 ॥ भगीरथ उवाच ॥ निष्कार्णां वै हृदं ब्राह्मण्यः शतं सहस्राणि स देव दान । आह्वयते नित्यमास्त्राय विद्वज्जैवाहं
 तस्य फलोद्दिहाम ।
 दशैकरावान् दशपञ्चरावान्कादशैकादशकान् कृतय । ज्योतिष्मानाश्च शतं यदिष्टं फलेन तेषां न चागताऽह ।
 यथावस जाह्नवीतीरनित्यः शतं समाश्रयमानस्तपोऽह । अदाश्च तत्रायतरोषहस्व नारीपुरे न च तेनाहमागतः ।
 दद्यायुतानि चायानां प्रयुतानि च विगति । पुष्करेषु दिजातिभ्यः प्रादां शतसहस्रम् ।
 सुवर्णश्रेष्ठान्तमघारिणीनां कन्योत्तमानामदद सहस्र । पठि सहस्राणि विभूषितानां जाम्बूनदीराभरणेन तेन ।
 दद्यान्दीनान्यद् गोशवेत्याल्लेककेशा दश गां लोकनाथ । समानवत्साः पयसा समन्विताः सुवर्णकलापदुहा न तेन ।
 आशिर्धामेषु नियतमेकैकस्मिन् दशादद । गृष्टीणां चौरदावीणां रोहिणीनां व्रतानि च ।
 दोग्ध्रीणां वै गवाक्षपि प्रयुतानि दशे व ह । प्रादां दशगुणं ब्रह्मन् तेनाहमुपागतः ।
 वाजिनां बाह्विजानामयुतान्यदद दश । कर्कोणां हेममालीनां न च तेनाहमागतः ।
 कोटीश्च काञ्चनस्यष्टौ प्रादां बभूवुः दशान्वहं । एकैकस्मिन् क्रतोः तेन फलेनाहं न चागतः ।
 वाजिनां श्यामकर्णानां हरितानां पितामह । प्रादां हेमसूत्रां बभूवुः कोटीद्वयं च वस्त्रं च ।
 दशादन्तामशकायान् काञ्चनसन्निभूषितान् । पद्मिनां वै सहस्राणि प्रादां दश च वस्त्रं च ।
 अलङ्कृतानां देवेश दिव्यैः कनकभूषणैः । रथानां काञ्चनाङ्गानां सहस्राण्यदद दश ।
 सप्त चान्यानि युतानि वाजिभिः समलङ्कृतैः । दक्षिणावयवाः केचिद्वैदेय्यं सम्पूज्योत्तिताः ।
 वाजिपथेषु दशसु प्रादान्तान्यपि चाग्रहं । शक्रतुल्यप्रभावाणामिज्यायां विक्रमेण च ।
 सहस्रं निष्ककण्डानामदद दक्षिणामहं । विजित्य भूपतीन् सन्ध्यायैरिष्टां पितामह ।
 अष्टम्यां राजसूयेभ्यो न च तेनाहमागतः । सोमस्य यावद्ब्रह्मायान्ध्रजमापीज्जगत्यते ।
 दक्षिणभिः भृष्टाभिर्मम नागाश्च तत्कृतैः । वाजिनाम्न सहस्रं देवसूत्रगतभूषितैः ।
 वरं धामप्रज्ञाहमेकैकश्च निधाददद । तपस्वीनियताहारः श्रममास्त्राय वागयतः ।
 दीर्घकालं क्षिप्तवति गङ्गायाश्च दुग्धहृदा । मूढा धारो मन्ददेवः शिरसा यामधारयत ।
 न तेनाग्रहमागच्छं फलेनेह पितामह ।
 शन्यावैपरपञ्चं येष देवान् सद्यस्तानामयुतैश्चापि यत्तत । त्रयोदश द्वादशाद्वयं देव सपौण्ड्रोक्तान् च तेषां फलेन ।
 अष्टौ सहस्राणि ककुक्षिनामहं प्रकृत्यमाणांमदद दिग्भ्यः । एकैकं च काञ्चनं गृष्टमैभ्यः पयोधिरामदद निष्ककण्डोः ।
 शिरश्चरन्निचयानदद रत्नपञ्चतान् । धनधान्यैः ससृष्टाश्च यामायुज्यै सहस्रम् ।
 शतं व्रतानां गृष्टीनामदद सायनश्रितः । दद्यान्नेकैर्महायज्ञैश्च ब्राह्मण्येन तेन त्व च ।
 एकोदशधैरयजं सदचित्पिर्दिर्ददशाधैरसमेषु देव । आकायणेः पौड्रमथै बभूवुः फलेनेह न चागताऽस्मि ।
 निष्ककण्डमदद योजनपथे तद्विषीं काञ्चनपादपानां । वनं वृतानां रत्नविभूषितानां न च तेषामागताऽह फलेन ।

तुरायणं हि व्रतमप्यथ्यमेकाधनोऽकरवं विशतोऽब्दान् । शतं गवामष्टशतानि चैव दिने दिने द्यादेर् ब्राह्मणेभ्यः ।
पयस्विनीनामय रोहिणो न तथैवान्यननुद्धा लोकवाय । प्रादात्तित्वा ब्राह्मणेभ्यः सुरैश्च नैहागतं क्षीनं फलेन चाह ।

विशदं मोक्षं ब्रह्मचर्यं यच्च नित्यदा । अष्टाभिः सर्वमेधैश्च नरमेधैश्च सप्तभिः ।

दशभिर्विंशजिह्विभ्यः शतैरष्टादशोत्तरैः । न चैव तेषां देवेभ्यः फलेनाहमिहागमं ।

सर्वेषां वाज्रादायाश्च गज्जायामय नैमिषे । शतं शतानामपुतमददं च न तेन ह ।

इन्द्रेण गुप्तं निहितं वै गुहाया यद्वागवक्ष्यसहस्रविन्दत । आश्वत्थामानमश्वनलो जग्मेह तत् माधयामासमहं वरेण्य ।

ततो मे ब्राह्मणान्मृष्टास्त्राणि कर्मणि साधिते । सहस्रमृषयश्चावन् ये वै तच्च समागताः ।

एकसौरस्त्रि गच्छन्तं ब्रह्मलोकमिति प्रभो । प्रीतेनामः सहस्रेण ब्राह्मणानामहं प्रभो ।

इमे लोकमनुप्राप्ता मा भून्तेऽत्र विचारया ।

कामं यथावद्विहितं विधाया दृष्टेन वाच्यन्तु मया यथावत् । तपो हि नान्येषामश्वनान्मते मे समेऽस्तु ते देवैरप्रदीद ।

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्त्वन्तं ब्रह्मा तु स राजानं भगीरथं । पूजयामास पूजार्हं विधिदृष्टेन कर्मणा ।

तस्मादनश्नैर्धुक्ता विमानं पूजय नित्यदा । विप्राणां वचनान् सर्वं परं वै ह च निष्पत्ति ।

वासोभिरक्षैर्गोभिर्यशुभैर्नैर्गशैरपि । शुभैः सुरगणैश्चापि तेषां एव दिशास्तथा ।

एतदेव परं शुद्धमलोभेन समाचर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि तपःकथने ब्रह्मभगीरथप्रवादं व्यधिकथनोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ शतायुक्तः पुरुषः शतवीर्यश्च जायते । कक्षाऽन्त्यश्चने पुरुषा बाला अपि पितामह ।

आयुश्चान्तेन भवति अत्यायुषोऽपि मानवः । केन वा लभते कीर्तिं केन वा लभते श्रियं ।

तपसा ब्रह्मचर्येण जपेनैकाद्यैर्धुषः । कक्षेणा मनसा वाचा तस्मै ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र तेऽहं प्रवक्ष्यामि यन्मां लभन्नुच्छिषि । अत्यायुर्मेन भवति दीर्घायुषोऽपि मानवः ।

येन वा लभते कीर्तिं येन वा लभते श्रियं । यथा वर्त्तयन् पुरुषः श्रेयसा सम्पुज्यते ।

आचारो लभते चायुराचारो लभते श्रियं । आचारो लभते कीर्तिं पुरुषः प्रेत्य वै ह च ।

दुराचारा हि पुरुषो नैहायुर्विन्दते महत । यस्मात्प्रवृत्ति भूतानि तयो यन्निवृत्ति च ।

तस्मात् कुर्व्यादिकारं इदं चैव भूतिमात्मनः । अपि आपश्चरित्वा आचारां हन्यत्तवण ।

आचारलवणा धर्मः सन्तश्चारिचलवणाः । साधुनाञ्च यथा वृत्तमतेदाचारलवणं ।

अप्यदृष्टं संवादं पुरुष धर्मचारिणः । भूतिकर्माणि कुर्वन्नाश्ते जनाः कुर्वन्ते म्रियं ।

ये नाशक्ता निष्क्रियाश्च गुह्यशक्त्यामिलजिनः । अधर्मेणा दुराचारास्तैश्चरन्ति शतायुवः ।

विप्रोक्ता मिथमर्थोदा नित्यं सद्गोप्यैर्मधुनाः । अत्यायुषो भवन्तीह नरा निरयमाग्निनः ।

सर्वलवणहीनोऽपि समदाचारवान्नरः । यदधानोऽस्मत्पुत्रश्च शतं वर्षाणि जीवति ।

अक्रोधतः सत्यवादी भूतानामभिहितकः । अश्वत्थगजिन्द्रश्च शतं वर्षाणि जीवति ।

लोष्टमर्दा वृषज्जदी नखषादी च यो नरः । नित्याच्छुष्टः शङ्खुशुक्ला नैहायुर्विन्दते महत ।

मोक्षो महेतुं वध्यः सध्यायाऽनुचितयेत् । उत्थायाचम्य तिष्ठेत् पूर्व्या सन्ध्यां कृताञ्जलिः ।

एवमेवापरा सन्ध्या समुपासोत् वाग्यतः । नैवेतादित्यमद्यन्तं नालं यान्तं कदाचन ।

नोपसृष्टं न वारिष्ठं न मध्यं न भस्मा गते । अथवा नित्यसन्ध्यावादीधेमायुराश्रयन् ।

तस्मात्तिष्ठेत्सदा पूर्व्या पश्चिमाश्चैव वाग्यतः । ये न पूर्व्यामपासते दिवाः सन्ध्या न पश्चिमा ।

सञ्जालान् धार्मिका राजा शूद्रकथाणि कारयेत् । परदारो न गन्तव्यः सर्वश्रेष्ठं कश्चित् ।

नदीदृग्मनसायथं लोके किञ्चन विद्यते । यादृशं पश्येत्तेह परदारोपसेवन् ।

धावन्तो रामकृपाः स्त्र्यः स्त्रीणां गात्रेषु निक्षिप्ताः । तावदपेक्षहृत्पाणि नरकं पश्यंवासेत् ।

प्रसाधनञ्च केशानामञ्जनं दन्तधावनं । पूर्व्याह एव कार्याणि देवतानाञ्च पूजन् ।

पुरीषमूषे नोदीचेन्नाधितिष्ठेत् कदाचन । नातिकृच्छं नातिबाधं न च मध्यन्दिने स्थितं ।

नाज्ञातीः सह गच्छेत् नैका न वृषलैः सह । पत्न्या देया ब्राह्मणाय गोभ्यां राज्ञश्च एव च ।

वृद्धाय भारतप्राय गृभिर्नैव दुष्कृत्वाय च । प्रदक्षिणं प्रकुर्वीत परिज्ञातान् वनस्पतीन् ।

चतुष्पथ्याम् प्रकुर्वीत सन्धानेव प्रदक्षिणान् । मध्यन्दिने निशाकाले शूद्ररात्रौ च सर्वदा ।

चतुष्पथं न सेवेत् उभे सन्ध्या तथैव च । उपानये च वस्त्रञ्च धृतमन्येनधारयेत् ।

ब्रह्मचारी च नित्यं स्नातुं पादं पादेन नाक्रमेत् । अमावास्यां पूर्णिमास्यां चतुर्दश्याञ्च सर्वदा ।

अष्टम्यां सर्वपूजया ब्रह्मचारी यदा भवेत् । दद्यात्तथासिः न खादेत् दृष्टमांसं तथैव च ।

आक्रान्तं परिवादश्च पैशान्यञ्च विवर्जयेत् ।

नाहनुदः स्यान्न नृपसवादी न क्षीणतः परमभाददीत । यथास्त्रं वाचा पर उद्भिजेत् न तां वददपतीं पापसोकां ।

वाक्मायका वदनाक्षिप्यतन्ति शिराहतः शोचन्ति रात्र्यहामि । परस्त्रं नामस्यैव निष्यत्तन्ति तान् पण्डिता नो वदन्ति परेषु ।

शिराहन्ति प्रायकैर्भिर्द्वे वनं परशुना हन्ति । वाचा दुस्तक्या विद्धं न शिराहन्ति वाक्वतः ।

कणिनालीकनारात्राभिर्हरन्ति शरीरतः । वाक्शस्त्रस्य न निर्दिष्टं बन्धो बहिषयो हि सः ।

क्षीणाङ्गान्तिरक्ताङ्गान् विद्याहीनान् विगर्हितान् । रूपद्विविधोनायः कसहीनायः नाक्षिपेत् ।

नास्तिक्यं वेदनिन्दाञ्च देवतानाञ्च कुत्सनं । देवताभ्याभिमानञ्च तैत्थ्यञ्च परिवर्जयेत् ।

परस्त्रं दण्डे नोद्येत् कुट्टो नैनं निपातयेत् । अन्यत्र पुत्राच्छ्रित्याश्च मित्राश्च ताडनं सती ।

न ब्राह्मणान् परिवदेत् न वृत्ताणि न निर्दिशेत् । निधिं प्रचक्ष्य न ब्रूयान्नयाऽस्यायुर्न रिच्यते ।

क्षला मूत्रीभे तु रथ्यामाकव्यं वा पुनः । पादप्रक्षालनं कुर्यात् स्नात्वायुः भोजने तथा ।

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् । अष्टमङ्गिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रमथते ।

संघावः क्षयरं भुञ्ज्यन्तु लोभायमनन्ता । आत्मारथं न प्रकृत्यं देवायन्तं प्रकल्पयेत् ।

नित्यमग्निं परिचरेद्भिर्वा दद्याच्च नित्यदा । वाग्यतो दत्ताकाष्ठञ्च नित्यमेव समाचरेत् ।

न चाभ्युदितशायो स्नात प्रायश्चित्ती तथा भवेत् । मृतापितरमुन्याश्च पूर्वमेवाभिवादयेत् ।

आचार्यमथ वाग्यं तथायन्विन्दते महत् । वज्रयेद्वनकाष्ठानि वज्रनीपानि नित्यम् ।

भवेत्प्राप्तवृत्तिनिर्वाहोऽपि विवर्जयेत् । उदङ्मुख्यं सन्तं शोचं कुर्वीत समः सितः ।
अथला देवपुत्रश्च नाचरेदन्तधावनः । अथला देवपुत्रश्च नाभिगच्छेत् कदाचन ।
सैन्यं तु गुरुं दृष्ट्वा धार्मिकं वा विचक्षणं । अवलोक्ष्य न चादर्शं मलिनो मुहुर्मनसैः ।
न चाज्ञातं स्त्रियं गच्छेद्भूमिर्वा वा कदाचन । उदङ्मुखं न सवेत तथा प्रत्यङ्मुखं न च ।
प्राक्किराण्यं घपेदिदमथवा दविष्णाशिराः । न भग्नेनावर्ज्येण च शयने प्रसवेद्योत च ।
शान्तं हृदि न संयुक्ते न च निर्व्यक्तदाचनः । न चापि गच्छेत् कथं समदादपि नास्ति ।
आश्रमं पश्यान् न प्रयज्येत्तया नरः । न नमः कर्हिचित् प्रायाजं निश्रया कदाचन ।
स्त्रातो च नावसृज्येत् गात्राणि सुविचक्षणः । न चानुसिन्धेदस्त्रात्वा स्त्राता वाभो न निहुमेत् ।
न पैवाद्राणि वामं विनित्यं सेवेने मानवः । सत्रय भावजयेत न वदिह्वारयोत न्व ।
उदङ्मुख्यं च संभाषां न कुर्वीत कदाचन । नाख्यं पुरीषश्च येन यामस्य चान्तिके ।
उभे मूचपुरीषे तु नास्य कुर्वीत कदाचन । अत्र संभ्रममाणस्य सिंखेन सुगदयः ।
भुक्ता चाश्वं तथैव चिद्भिः पुनः परिमाणयेत् । प्राज्ञो न नित्यं नम्रो याद्व्यतिः श्रमकुल्यम् ।
प्रहृष्टं येन मनसा भुक्ता चाग्निमनस्यते । आशुधं प्राशुद्धां भुङ्क्ते यश्च दक्षिणमुखः ।
धन्यं प्रशङ्खो भुङ्क्ते चमं भुङ्क्ते उदङ्मुखः । अग्निमालम्भं तथैव सर्वान् प्राणानुपसृज्यते ।
गात्राणि चैव सर्वान्नाभिं पाणितले तथा । नाधितिष्ठेत्तुं जातं केशभस्माकपाशिकाः ।
अस्य चाप्यवसातं दूरतः परिवर्जयेत् । शान्तिहोमांश्च कुर्वीत पाणिषाणि च धारयेत् ।
निपणय्यापि खादेत् न तु गच्छेत् कदाचन । मूचं नेतिष्ठता कार्यं न भक्षति न गोमये ।
आर्द्रपादस्य भक्षीत नाद्रपादस्य सेविषेत् । आर्द्रपादस्य भुङ्क्तो वप्राणां जीवते भ्रतं ।
जीलि तेजोति नैः किष्टं आलभेत कदाचन । आग्निं गोप्राणयश्चैव तथा स्थायुर्न हीरते ।
जीलि तेजोति नैः किष्टं उदीरते कदाचन । सुख्यं चन्द्रमसो चैव न चवाणि च सर्वत्र ।
जडं प्राणां कुत्सामनि युग्मः खविर आसति । अभ्रत्यानाभिर्गदाम्भो पुनस्तान् प्रतिपश्येत् ।
चमिवाश्चयेत् दृष्ट्वा दद्यात्संभवनं स्वयं । क्षतांश्चालिहपायोत गच्छन्तं प्रहृतोऽन्विषात् ।
न चाशोतामने भिक्षे भिक्षकांश्च वञ्चयेत् । नैकस्त्रेण भोक्तव्यं न नयः खलुसहति ।
स्त्रयश्च नैव नम्रेण न चोच्छिष्टोऽपि संविभेत् । उच्छिष्टो न सुगच्छेत् सर्वे प्राणसद्विषयाः ।
केशयश्च प्रहारांश्च शिरस्तेतान् शिवज्ययेत् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्ठयेतामनः शिरः ।
न चाभोक्ष्यं शिरः स्थापयन्नाशुयुर्न स्थिते । शिरःस्थित्यं तेनैव नाहं किञ्चिदपि सृष्टम् ।
तिलस्यं न चाश्रोपांतथाऽशुयुर्न स्थिते । नाशुयुर्न योच्छिष्टो नाधो गते कदाचन ।
वाते च प्रतिगम्ये च मनसाऽपि न चिन्तयेत् । अत्र प्राया यमोद्गीताः कोत्सयन्ति पुराविदः ।
आयुरस्य निशन्तामि प्रजासृष्टादे तथा । य उच्छिष्टः प्रवदति स्थापयन्नाशुयुर्न स्थिते ।
यदा नश्चापकाऽपि मोहादव्यसति दिजः । तस्य वेदः प्रणश्यति आयुश्च परिहोयते ।

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

तस्माद्युक्ते ह्यनथायि नाधीयीत कदाचन । प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिवाद्य प्रतिदिजान् ।
 ये मेहन्ति च पन्थानं ते भवन्ति गतायुषः । उभे भूतपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदञ्चुवः ।
 दक्षिणाभिमुखो रात्रौ तथा ध्यायुर्निर्यति । चीनृक्षगान्नावशानी यादोर्धमायुर्जिजीविषुः ।
 ब्राह्मणं चक्षियं सपैसर्मे ह्याशौविषास्तयः । दहत्याशौविषः कुड्डो यावत् पश्यति चतुषा ।
 चक्षियाऽपि दधेत कुड्डो यावत् पश्यन्ति तेजसा । ब्राह्मणस्त कुलं हन्याद्भानेनावेचितेन च ।
 तस्मादेतत्तयं यदादुपमेवेत पण्डितः । गुरुणा चैव निर्व्वेत्ता न कर्त्तव्यः कदाचन ।
 अनुमान्यः प्रसाद्यश्च गुरुः कुड्डो युधिष्ठिर । सम्यक्त्रिय्याप्रष्टुतेऽपि वर्त्तितयं गुराविह ।
 गुरुमिन्दा दहत्यायुर्भूनुयाणां न संशयः । दूरादावसयान् भूतं दूरात् पादावशेचनं ।
 उच्छिष्टोत्सर्जनं चैव दूरे कार्यं हितैषिणा । रक्तमाख्यं न धार्यं स्नातुं शूक्तं धार्यन्तु पण्डितैः ।
 वर्ज्यंयित्वा तु कर्मलं तथा कुत्रलयं प्रभो । रक्तं शिरसि धार्यन्तु तथा धानेयमित्यायि ।
 काश्चनीयाऽपि माला या न सा दुष्यति कर्हिचित् । स्नातस्य वर्षकं नित्यमाद्रं दद्याद्विद्याभ्यते ।
 विपर्य्ययं न कुर्वीत वाससो बुद्धिमांसरः । तथा नान्यष्टतं धार्यं न चापदभ्रमेव च ।
 अन्यदेव भवेदासः जयनीधे नरोत्तम । अन्यद्रव्यासु देवानामर्षायामन्यदेव हि ।
 म्रियतु ह्यन्दनाभाश्च विभिन तगरेषु च । दृष्टनेशानुलिम्येत केष्टरेषु च बुद्धिमान् ।
 उपवासश्च कुर्वीत स्नातः शूचिरलङ्कृतः । पर्व्वकात्रेयु सम्येपु ब्रह्मचारी सदा भवेत् ।
 समानमेकपात्रे तु भुञ्जेन्नान्यं जनेश्वर । आसीद्व्या परिहृतं भक्षयीत कदाचन ।
 तथा नोद्धृतसाराणि प्रेषते नामदाय च । न वञ्चिष्ये मेधावी नाऽऽर्चयेत् स सक्तु च ।
 प्रतिपिह्याय धर्मेपु भक्ष्यान् भुञ्जीत शृणुतः । पिप्पलश्च वटश्चैव शण्णशकं तथैव च ।
 उडुमरं न खदिष्ये भवार्थी पुरुषोत्तमः । शार्जं गम्यं तथा मांसं मायूरश्चैव वर्ज्येयत् ।
 'वर्ज्येयं' च्छुक्कमांसश्च तथा पर्य्यपितश्च यत् । न पाणौ सवर्णं विद्वान् प्राशोयाय च रात्रिपु ।
 दधिगन्धूश्च भुञ्जीत एयामांसश्च वर्ज्येयत् । खाद्यं प्रातश्च भुञ्जीत नान्तराले समाहितः ।
 यान्नेन तु न भुञ्जीत परयाद्रं तथैव च । वाग्यतो नैकवल्ग्यं नार्थविष्टः कदाचन ।
 भूमे सदैव नाश्रोयाश्चानाशोने न शम्भ्वत् । तोयपूर्णं प्रदायाश्रमतिथिभ्या विभेयतः ।
 पयःकुञ्जीत मेधावी न चाप्यन्यमनः नरः । समानमेकं गन्धान् भोज्यमर्चं नरेव ।
 विपं हान्माहलं भुङ्क्ते योऽप्रदाय मुहञ्जने । पानोयं पायसं शक्नून् दधि सर्पिर्षधूनयि ।
 निरम्य शेषमेतेषां न प्रदेयन्तु कक्षपित् । भुञ्जानो मनुजंयाय नैव शङ्कं समाचरेत् ।
 दधि चाप्यनुपानं वै कर्त्तव्यश्च भवार्थिना । आचम्य चैकहस्तेन परिस्त्रायं तयोदकं ।
 अङ्गुष्ठं चरकम्याय दक्षिणस्याश्वेदयत् । पार्थिवं मूर्द्ध्नि समाधाय खुद्या चाग्निं समाहितः ।
 शान्तिश्रेयमवाप्नोति प्रयोगकुशलो नरः । अङ्गिः प्राणान् समामभ्य नाभिं पण्डितमे तया ।
 शृण्वेयं प्रतिष्ठेत् न चाप्याङ्गेण पाणिना । अङ्गुष्ठस्यान्तराले च ब्राह्मं तोयमुदाहृतं ।

कनिष्ठिकायाः पद्यात्तु देवतीर्यमिहोच्यते । अङ्गुष्ठस्य च यन्मध्यं प्रदेशिन्यास्य भारत ।
 तेन पिब्याणि कुर्वीत स्पृष्टाणि न्यायतस्तथा । परापवादं न ब्रूयाद्वाग्मियस्य कदाचन ।
 न मन्युः कस्यिदुत्पाद्यः पुरुषेण भवार्थिना । पतितैस्तु कथां न च्छेद्दर्शनस्य विवर्जयेत् ।
 संसर्गं न च गच्छेत् तथापुर्व्विन्दते महत् । न दिवा नैद्युनं गच्छेत् कथां न च बन्धकीं ।
 न चास्त्रांतां स्त्रियं गच्छेत्तथापुर्व्विन्दते महत् । स्त्रे स्त्रे तीर्थे समाचम्य कार्यं समुपकल्पिते ।
 विः पीलापि हिः प्रवृत्त्युत्तमौचो भवेन्नरः । इन्द्रियाणि सकृत् स्पृष्ट्य चिरभ्युक्ष्य च मानवः ।
 कुर्वीत प्रियं देवस्य वेददृष्टेन कर्मणा । ब्राह्मणार्थं च यच्छास्य तच्च मे शृणु कैरव ।
 पवित्रस्य हितस्यैव भोजनाद्यन्तयोस्तथा । सर्वशौचेषु ब्राह्मणे तीर्थेन समुपस्पृशेत् ।
 निष्ठीव्य तु तथा सुला स्पृश्यापो हि शूचिर्भवेत् । बृद्धो ज्ञातिस्तथा मित्रं दग्धिं चो भवेदपि ।
 गृहे वासयितव्यं धन्यमायुश्चमेव च । गृहे पारावता धन्याः शूकाश्च सहस्रारिकाः ।
 गृहेभ्येते न पापाय तथा वै तैलपायिकाः । उद्दीपकाश्च गृहाय कपेता भ्रमरास्तथा ।
 निविशेयुष्यंदा तच्च ज्ञानिमेव तदाचरेत् । अमङ्गल्यानि चैतानि तथोत्क्रोशा मघात्मना ।
 महात्मनाऽतिगुह्यानि न वक्तव्यानि कश्चित् । अगम्याश्च न गच्छेत् राशः पत्नीं सखीं तथा ।
 वैद्यानां बालवृद्धाणां भृत्यानाञ्च युधिष्ठिर । बन्धूनां ब्राह्मणानाञ्च तथा शार्ङ्गिकस्य च ।
 सन्निभनाञ्च राज्ञश्च तथापुर्व्विन्दते महत् । ब्राह्मणस्वपतिभ्याश्च निश्चितं यन्निवेशनं ।
 तदावेत् सदा प्राज्ञो भवार्थी मनुजेश्वर । सन्ध्यायां न स्वपेद्राजन् विधां न च समाचरेत् ।
 न भुञ्जीत च मेधावो तथापुर्व्विन्दते महत् । नक्तं न कुर्व्यात्पिब्याणि भुक्ता चैव प्रसाधनं ।
 पानीयस्य क्रिया नक्तं न कार्या भूतिमिच्छता । वर्जनीयाश्च वै निम्बं शकृवो निम्बि भारत ।
 श्रेयाणि चावदातानि पानीयस्यापि भोजने । वैदित्यं न च कर्त्तव्यं रात्रौ न च समाचरेत् ।
 दिग्ज्येष्ठं न कुर्वीत भुक्ता न च समाचरेत् । महाकुले प्रसूताश्च प्रशस्तांस्तत्त्वैस्तथा ।
 वयस्याश्च महाप्राज्ञाः कन्यामात्रादुमर्हति । अपत्यमुत्पाद्य ततः प्रतिष्ठाप्य कुलं ततः ।
 पुत्राः प्रदेशां प्राप्तेषु कुलधर्मेषु भारत । कन्या चोत्पाद्य दातव्या कुलपुत्राय धीमते ।
 पुत्रा निवेश्याश्च कुलादृष्ट्या सम्वाद्य भारत । शिरःस्त्रातोऽयं कुर्वीत देवं पिब्यमयापि वा ।
 नचने न च कुर्वीत पक्षिण् जातो भवेन्नरः । न ग्राह्यपदयोः कार्यं तथाग्रेये च भारत ।
 दास्येषु च सर्वेषु प्रत्यरिञ्च विवर्जयेत् । ज्योतिषे यानि चाक्रानि तानि सर्वार्ण भारत ।
 प्रकुञ्जः श्मश्रुकर्माणि कारयेत् सुसमाहितः । उदङ्मुखो वा राजेन्द्र तथापुर्व्विन्दते महत् ।
 परिव्राटं न च ब्रूयात्परिषामात्मनस्तथा । परिव्राटो ह्यधर्षाय प्रोच्यते भरतवर्ष ।
 वर्ज्येष्टाङ्गिनीं नारीं तथा कन्यां नरोत्तम । समाधीं व्यङ्गिताञ्चैव मातुः सकुलजां तथा ।
 दृष्ट्वां प्रमज्जिताञ्चैव तथैव च पतिव्रतां । श्रेयानिश्च विद्योनिश्च न च गच्छेद्विचक्षणः ।
 पिङ्गलां कुण्डिनीं नारीं न लम्बावोदुमर्हसि । अपस्मारिकुले जातां निहोनाञ्चैव वर्जयेत् ।

१८९

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

त्रिविधाश्च कसे जातां चयिणां मनुजेश्वर । लक्षणेरेन्विता या च प्रगता या च लक्षणे ।
मनोज्ञा दर्शनीया च तां भवान् बोद्धुमर्हसि । महाकुले निवेष्ट्यं सदृशे वा युधिष्ठिर ।
अपरा पतिता चैव न शास्त्रा भूतिमिच्छता । अग्रोनुत्पाद्य यत्नेन क्रियाः सुविहिताश्च याः ।
वेदे च ब्राह्मणे भोक्तास्त्रास्य सन्वाः समाचरेत् । न चेत्थो खोषु कर्त्तव्या रक्ष्या दाराश्च सर्वेशः ।
अनायुष्या भवेदीर्था तस्मादीर्था विवर्जयेत् । अनायुवं दिवा स्वप्न तथाऽभ्युदितशायिता ।
भ्रमे निशामाशु तथा ये चोच्छिष्टाः स्वपन्ति वै । पारदार्यमनायुष्यं नापि तोऽश्नुता तथा ।
यत्नतो नैव कर्त्तव्यमभ्यासैश्च भारत । सन्ध्यायां न च भुञ्जीत न खायेन्न पठेत्तथा ।
प्रयतय भवेत्तस्यां न च किञ्चित् समाचरेत् । ब्राह्मणान् पूजयेथापि तथा खात्वा नराधिप ।
देवांश्च प्रणमेत् स्त्रातो गुह्यं वाप्यभिवादयेत् । अनिमग्नितो न गच्छेत् यज्ञं गच्छेत् दशैक ।
अमर्चिते क्ष्मायुष्यं गमनं तव भारत । न चैकेन परिब्रज्यं न गमन्त्यं तथा निशि ।
अनागतार्थां सन्ध्यायामागत्य च गृहे वसेत् । मातुः पितुर्गुरुणाश्च कार्यभेदानुशासनं ।
हितं वाऽप्यहितं वाऽपि न विचार्य कयद्यन । धनुर्भेदे च वेदे च यज्ञे, कार्यो नराधिप ।
क्षुत्पिष्टेऽप्युष्टे च रथचर्यासु चैव ह । यज्ञवान् भव राजेन्द्र यज्ञवान् सुखमेवते ।
अप्रभुष्यश्च भूषणां भूयानां स्तजनश्च च । प्रजापालनयुक्श्च न वर्ति लभते कश्चित् ।
शुक्तिशास्त्रश्च ते ज्ञेयं शब्दशास्त्रश्च भारत । गान्धर्वशास्त्रश्च कला, परिशेषा नराधिप ।
पुराणमतिज्ञानाश्च तथाख्यानाणि ग्रन्थानि च । महात्मनाश्च चरितं श्रोतव्यं नित्यमेव च ।
पत्नी रजस्वला या च नाभिगच्छेन्न चाङ्गयेत् । स्त्रातास्तुत्यं दिवसे रात्रौ गच्छेद्विचक्षण ।
पद्मे दिवसे नारी पठेऽहनि पुमान् भवेत् । एतेन त्रिभिनाः पत्नीमुपागच्छेत् पण्डित ।
ज्ञानिर्बन्धुभिर्नापि पूजनीयानि सर्वेश । यष्टयश्च यथाशक्ति यश्चेन्निर्वेदहविषै ।
अत ऊर्ध्वमरण्याश्च सेवितव्य नराधिप । सपते लज्जोद्देश आयुष्याणां प्रकीर्त्तितः ।
शेषस्यैविचष्टद्वेभ्यः प्रत्याहार्यो युधिष्ठिर । आचारा भूतिजनन आचारः कर्त्तव्यवर्द्धन ।
आचारार्द्धते क्षापुराचरौ हन्वन्तवशः । आगमानां हि सर्वेषामाचारः श्रेष्ठ उच्यते ।
आचारप्रभवे धर्मा धर्मादायुर्विवर्द्धते । एतद्यशस्वमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्थयनं महत् ।
अनुकम्य सर्ववर्णान् ब्रह्मणा समुदाहृतं ।

१०८

१०९

११०

१११

११२

११३

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि आयुष्याख्ये चतुरधिकशतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यया ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्त्तते मरतर्षभ । कनिष्ठाश्च यया ज्येष्ठेऽर्त्तस्तेऽर्त्तस्तेऽर्त्तस्ते मे ।
॥ भीष्म उवाच ॥ ज्येष्ठवृत्तात वर्त्तन्त्येष्टोऽपि सततं भवान् । गुरोर्गतेयस्यो ह्युत्तिर्या च म्रियन्ते भारत ।
न गुरावहतप्रभे शक्यं मिथ्येण वर्त्तितुं । गुरोर्हि दीर्घदन्तिन्य यन्तिऽप्यस्य भारत ।
अन्धः स्यादन्धवेषायां गडः स्यादपि वा मुष्टः । परिहारेण तद्दूयाचक्षेपां स्याद्भ्रुतिक्रमः ।
प्रत्यक्षं भिद्यद्दया भेदेऽपि हतं मरः । श्रियाऽभितस्ताः कौन्तेय भेदकामास्तयाऽरथः ।

ज्येष्ठः कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुनः । हन्ति सर्वमपि ज्येष्ठः कुलं यत्र च जायते ।
 अथ सो विनिरुद्धीत ज्येष्ठा भ्राता यवीयसः । अज्येष्ठः स्वादभगस्य नियमो राजभिय सः ।
 निरुतो हि नरो सोऽकान् पापान् गच्छत्यर्थशयं । विदुलस्येव तत् पुण्यं मोघं जनयितुः स्मृतं । १११
 सर्वानर्यः कुले यत्र जायते पापप्ररूपः । अकीर्त्तिं जनयत्येव कीर्त्तिमन्तर्द्धानि च ।
 सर्वे चापि विकर्मन्त्या भागं भार्दन्ति सोऽदराः । नाप्रदाय कनिष्ठभ्या ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकं ।
 अनुपपन्नं पितुर्दाये अह्नाश्रमफलोऽध्वगः । स्वयमोहितसम्भन्तु नाकामो दातुमर्हति ।
 भ्रातृणामविभक्तानामुत्थानमपि चेत्तु सः । अपुत्रभागं विषमे पिता दद्यात् कदाचन ।
 न ज्येष्ठो नावमस्येत दुष्कृतः प्राकृतोऽपि वा । यदि स्त्री यद्यवराजः श्रेयसेत्तप्तदाचरेत् । ११२
 धर्मं हि श्रेय इत्याहुतिरिति धर्मो विदो जनाः । दद्यात्तानुपाध्याय उपध्यायान् पिता ददा ।
 ददा चैव पितृभ्राता सर्वो वा वृथिवोऽसपि । गौरवेणाभिभवति नास्ति मादयमो गुहः ।
 माता गरीयसी यत्र तेनैता मन्यते जनः । ज्येष्ठो भ्राता पित्रसमी मृते पितरि भारत ।
 स ह्येषां वृत्तिदाता स्यात् न चैतान् प्रतिपालयेत् । कनिष्ठासं ममखेरन् सर्वे इन्द्रादुवर्त्तिनः ।
 तमेव चोपजीवेरन् यद्यैव पितरं तया । शरीरमेतौ सृजनं पिता माता च भारत । ११३
 आचार्यशास्ता या जातिः सा स्यात् साऽगुराऽनरा । ज्येष्ठा मादयसा चापि भगिनी भरतर्षभ ।
 भ्रातृभार्याः च तद्वत्स्यात् यस्या भान्ते सने पितेत् ।

इति श्रीमद्भारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ज्येष्ठकनिष्ठधर्मकथने पञ्चाधिकप्रतीक्यायः ॥ १०५ ॥

॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ सर्वेषामेव वर्णानां ज्येष्ठानाञ्च पितामहः । उपवासे मतिरियं कारणञ्च न विद्महे ।

ब्रह्मचर्येण नियमाद्यनैव्या इति नः श्रुतं । उपवासे कथं तेषां कृत्यमस्ति पितामहः ।

नियमोऽपवासाञ्च सर्वेषां ब्रूहि पार्थिव । आश्रितं का गतिं तात उपवासपराधनः । ११४

उपवासः परं पुण्यमुपवासः पराधनं । उपेत्यिह नरज्येष्ठ किं फलं प्रतिपद्यते ।

अधर्मोऽमुच्यते केन धर्ममाश्रिति वा कथं । स्त्रीं पुण्यञ्च लभते कथं भरतसत्तम ।

उपोष्य चापि किं तेन प्रदत्तं स्वाधराधिप । धर्मेषु च सुखानयान् लभेद्येन वदोहि तं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भुवायं कैस्तेषां धर्मैश्च धर्मतत्त्ववित् । धर्मपुस्तमिदं वाक्यं श्रीशः शान्तनवोऽब्रवीत् ।

॥ श्रीश उवाच ॥ इदं खलु मया राजन् श्रुतमाद्यौ पुरातनं । उपवासविधौ ज्येष्ठा गुणा ये भरतर्षभ । ११५

अपिमिहिरसं पूर्वं शृष्टवानस्मि भारत । यया मां त्वं तथैवाहं शृष्टवान् तपोधनं ।

प्रशमेतस्याय शृष्टो भगवानस्मिन्भवः । उपवासविधिं पुण्यमाचष्ट भरतर्षभ ।

॥ अश्वि रा उवाच ॥ ब्रह्मचर्ये विराजश्च विहितं कुरुनन्दन । दिविराचमयैकाहं निर्दिष्टं पुण्यधमं ।

वैश्याः शूद्राश्च यस्मैऽहदुपवासं प्रचक्रिरे । विराचं वा दिराचं वा तथोऽयुष्टिनं विद्यते ।

चतुर्थमक्तवर्षं वैश्वे शूद्रे विधीयते । विराचं न तु धर्मज्ञैर्विहितं धर्मोदभिभिः । ११६

पञ्चम्यां वाऽपि षष्ठाञ्च पौर्णमास्याञ्च भारत । उपोष्य एकमहो नित्यतात्मा जितेन्द्रियः ।

• अष्टमेन तु भक्तेन जीवेत् संवत्सरं नृप । श्वामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।

हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति । पञ्चाशन्तु सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ।

पचे पचे गते राजन् योऽश्रीयादर्धमेव तु । यस्मात्प्राप्तं तस्य भगवानङ्गिराऽब्रवीत् ।

षष्टिं वर्षं सहस्राणि दिवमावसते स च । वीर्यानां बलकीनाञ्च वेश्मनाञ्च विश्राम्यते ।

५१०

सुधोषैर्मधुरैः शब्दैः सुप्तः सम्प्रतिबोध्यते । संवत्सरमिहैकन्तु मासि मासि विवेदयः ।

फलं विवर्जितस्नानं प्राप्नोति स नरो नृप । सिंहाद्याद्यप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।

शततिष्ठ सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते । मासादूर्ध्वं नरस्यात्र नोपवासो विधीयते ।

विधिं त्वनश्नस्याङ्गं पार्थ धर्म्मविदो जनाः । अनातो व्याधिरहितो गच्छेदनश्नन्तु यः ।

पदे पदे यज्ञफलं समाप्नोति न संशयः । दिवं हंसप्रयुक्तेन विमानेन स गच्छति ।

५११

शतं वर्षं सहस्राणां मोदते स दिवि प्रभुः । शतस्याश्वरथः कन्या वेद्यमप्यपि तं नरं ।

आतो वा व्याधितो वाऽपि गच्छेदनश्नन्तु यः । शतं वर्षं सहस्राणां मोदते स दिवि प्रभो ।

कौञ्चीनूपुरशब्देन सुरैर्भूय प्रबोध्यते । सहस्रहंसयुक्तेन विमानेन तु गच्छति ।

स गत्वा स्त्रीशताकीर्णं रमते भरतर्षभ । स्त्रीणस्याप्यायनं दृष्टं चतस्रः चतरोदर्यं ।

व्याधितस्योपधीयामः कुहूश्च न प्रसादन् । दुःस्मितस्त्रार्थमाणाभ्यां दुःखानां प्रतिषेधनं ।

५१२

न चैतः स्वर्गकामस्य रोचते सुखमेधयः । अतः स कामसंयुक्तो विमाने हेमवर्षिणे ।

रमते स्त्रीशताकीर्णं पुरुषोऽलङ्घ्यतः ऋचिः । सखाः सफलसङ्कल्पः सुखी विगतकल्मषः ।

अनश्नन् देहमुत्सृज्य फलं प्राप्नोति मानवः । बालसूर्य्यप्रतीकाभे विमाने हेमवर्षिणि ।

वैदूर्य्यमुक्ताखचितं वीर्यामुरजनादिते । पताकादीपिकाकीर्णं दिश्यषट्पद्मिनादिते ।

स्त्रीसहस्रानुचरिते स नरः सुखमेधते । धावन्ति रोमकूपानि तस्य गानेषु पाण्डव ।

५१३

तावन्त्येव सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते । नास्ति वेदान् परं ब्राह्मं नास्ति माह्वसमो गुरुः ।

न धर्म्मात् परमो लाभस्यो नानश्ननात् परं । ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च ।

उपवासस्तथा तुल्यं तपः कर्म न विद्यते । उपोष्य विधिर्बह्वेवास्ति दिवं प्रतिषेदितुं ।

अथयथ परं सिद्धिमुपवाधेरवाप्नुवन् । दिव्यं वर्षं सहस्राणि विश्राम्येव धीमता ।

दान्तर्मकेन भक्तेन तेन विप्रत्यमागतः । अथवा जमदग्निश्च वज्रिष्ठो गौतमो भृगुः ।

५१४

सर्वं यव दिवं प्राप्ताः उभावन्तो महर्षयः । इदमङ्गिरसा पूर्व्वै महर्षिभ्यः प्रदर्शितं ।

यः प्रदर्शयते नित्यं न स दुःखमवाप्नुयात् ।

इदन्तु कौन्तेय यथाकर्म विधिं प्रवर्तितं छद्मिरसा महर्षिणा । पठेच्च यो वै षट्पञ्चाच नित्यदा न विद्यते तस्य नरस्य किंलिपं ।

विमुच्यते चापि स सर्वसङ्करैर्नृणां देवैरभिमूयते मनः । विधेऽभिजानाञ्च विजानते कृतं भूवाञ्च कीर्त्तिं लभते नरोत्तमः ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्म्मकथने उपवासविधौ षडधिकशतोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामहेन विधिवच्चक्षाः प्रोक्ता महात्मना । गुणार्थैर्वा ययातथ्यं प्रेत्य चेह च सर्वशः । ११५

न ते शक्या दरिद्रेण यक्षाः प्राप्तुं पितामह । बह्वपकरणं यज्ञा नानासम्भारवित्तराः ।

पार्थिवैराजपुत्रैर्वा शक्याः प्राप्तुं पितामह । आर्यहीनैरवगुणैरेकात्मभिरसंहतैः ।

यो दरिद्रेरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं सदा भवेत् । तुल्यो यज्ञफलैरेतेषुमे ब्रूहि पितामह ।

॥ भोग उवाच ॥ इदमङ्गिरसा प्रोक्तमुपवासफलमात्मकं । विधिं यज्ञफलैस्तुल्यं तन्निबोध युधिष्ठिर ।

यस्तु कथं तया सायं भुञ्जानो गान्तरा पिवेत् । अहिंसानिरतो नित्यं जुह्वा नो जातवेदश्च । ११६

यद्विरेव स वैश्वस्तु मिथ्यते नाच संशयः । तप्तकाष्ठमवर्णञ्च विमानं लभते नरः ।

देवस्त्रीणामधेवाश्च नृत्यगीतनिर्नादिते । प्राजापत्यं वसेत् पशुं वर्धामाश्विषश्चिमे ।

चीणि वर्षाणि यः प्राप्नोत् कृततत्त्वैकभोजनं । धर्मपत्नीरतो नित्यं अग्निष्टोमफलं लभेत् ।

यज्ञं बह्वसुवर्षं वा वासवप्रियमाचरेत् । सत्यवाग्दानशीलश्च ब्रह्मण्यज्ञानसूयकः ।

ज्ञानो दानो जितक्रोधः स गच्छति पराङ्गतिं । पाण्डुराश्वप्रतीकारो विमानं हंसलवणं । ११७

इह समाप्तिं ततः पश्ये सोऽप्सरोभिर्वसेत् सह । द्वितीये दिवसे यस्तु प्रात्रीयादेकभोजनं ।

सदा द्वादशमासान् जुह्वा नो जातवेदश्च । अग्निचार्यपरो नित्यं नित्यं कल्पप्रबोधन ।

अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । हंसवारसयुक्तञ्च विमानं लभते नरः ।

इन्द्रसौके च वसते वरस्त्रीभिः समावृतः । तृतीये दिवसे यस्तु प्रात्रीयादेकभोजनं ।

सदा द्वादश मासास्तु जुह्वा नो जातवेदश्च । अग्निकार्यपरो नित्यं नित्यं कल्पप्रबोधनः । ११८

अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । मयूरहंसवयुक्तं विमानं लभते नरः ।

सप्तर्षीणां सदा लोके सोऽप्सरोभिर्वसेत् सह । निवर्त्तनञ्च तथास्य चोषि पद्मानि वै विदुः ।

दिवसे यस्तु पठेत्तु प्रात्रीयादेकभोजनं । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वा नो जातवेदश्च ।

वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । इन्द्रकन्याधिष्ठञ्च विमानं लभते नरः ।

सागरस्य च पथ्यन्ते वासवं लोकमावसेत् । देवराजस्य च श्रीर्वा नित्यकालमेवेत्ते । ११९

दिवसे पञ्चमे यस्तु प्रात्रीयादेकभोजनं । सदा द्वादशमासान् जुह्वा नो जातवेदश्च ।

असुभ्यः सत्यवादी च ब्रह्मण्ययाविर्हंसकः । अनसूयुरपापलो वाजपेयफलं लभेत् ।

जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं हंसलवणं । सूर्यमालासमाभासमरिहेतुं पाण्डुरं गृहं ।

आवर्त्तनानि चत्वारि तथा पद्मानि द्वादश । शराग्निपरिमाणञ्च तथाऽथैव वसते सुखं ।

दिवसे यस्तु षष्ठे वै मुनिः प्राप्नोते भोजनं । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वा नो जातवेदश्च । १२०

सदा त्रिवर्णस्त्रायो ब्रह्मचार्यनसूयकः । शवां मेघस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं ।

अग्निज्वालासमाभासं हंसवर्हंसवितं । शतकुक्ष्यसमायुक्तं साधयेदानमुत्तमं ।

तथैवाश्वरामाङ्गे प्रतिशुभः प्रबोध्यते । नूपुराणां निनादेन मेखलानाञ्च निखलैः ।

कोटीसहस्रं वर्षाणां चीणि कोटिशतानि च । पद्मान्वष्टादश तथा पताके द्वे तथैव च ।

अयुतानि च पञ्चाशद्वत्तशतस्य च । सोमां प्रमाणेन समं ब्रह्मलोके महीयते । १११
 दिवसे समे यस्तु प्राश्रीयदेकभोजनं । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 सरस्वती गोपयामो ब्रह्मचर्यं समाचरेत् । सुमनोवर्णकक्षैव मधुमांसस्य वर्जयेत् ।
 पुष्टो मरुतां लोकमिन्द्रलोकं स गच्छति । तत्र तत्र च विद्वार्यो देवकन्याभिरर्च्यते ।
 फलं धञ्जमुवर्णस्य यज्ञस्य सभते नरः । सङ्ग्रामतिगुणं वाऽपि तेषु लोकेषु मोदते ।
 यस्तु संवत्सरं चान्नो भुङ्क्तेऽह्न्यष्टमे नरः । देवकार्यपरो नित्यं जुह्वानो जातवेदसं । ११२
 यौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । पद्मवर्णनिभश्चैव विमानमधिरोहति ।
 कृष्णः कमकवर्णाश्च नार्यः श्यामास्तथाऽपराः । वयोरूपविलासिन्यो सभते नात्र संशयः ।
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते नवमे नवमेऽहनि । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । पुण्डरीकप्रकाशश्च विमानं सभते नरः ।
 दीप्तसूर्याग्नितेजोभिर्दिव्यमासाभिरिव च । नोयते रुद्रकन्याभिः सोऽन्तरीक्षं सनातनं । ११३
 अष्टादशसहस्राणि वर्षाणां कल्पमेव च । कोटीशतसहस्रं तेषु लोकेषु मोदते ।
 यस्तु संवत्सरं भुङ्क्ते द्वादशे वै गते गते । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 ब्रह्मकन्यानिवासे च सर्वभूतमनोहरे । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं ।
 रूपवत्यस्य तं कन्या रमयन्ति सदा नरः । नीलोत्पलनिभैर्वर्णैरुत्पलनिभैस्तथा ।
 विमानं मण्डलावर्तमावर्त्तगङ्गनाकुलं । सागरीर्षिप्रतीकाश्च स लभेद्याबुमुत्तमं । ११४
 विचित्रमणिमासाभिर्नादितं गङ्गानिलगैः । स्फाटिकैर्वज्रसारैश्च सौमैः सुलतवेदितं ।
 आरोहति महद्यानं हंससारथमादितं । कोटीशतसहस्रं स देवलोकं प्रमोदते ।
 एकादशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राप्ते हविः । सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं ।
 परस्मिन् नाभिलषेद्वाचाऽय मनवाऽपि वा । अनृतस्य न भायेत मातापितोः कृतेऽपि च ।
 अभिगच्छेन्नृवादेवं विमानसं महाबलं । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । ११५
 स्नायन्मुवक्ष्य पश्येत् विमानं समुपस्थितं । सुमार्त्यः काङ्क्षताभासा रूपवत्यो जयन्ति तं ।
 रुद्राणां तमधीवासं दिवि दिव्यं मनोहरं । वर्षाण्यपरिमेषानि युगान्ताग्रिसमप्रभं ।
 कोटीशतसहस्रं द्रुमकोटिशतानि च । रुद्रं नित्यं प्रणमते देवदानवसम्मतः ।
 स तस्यै दर्शनं प्राप्नोति दिवसे दिवसे भवेत् । दिवसे द्वादशे यस्तु प्राप्ते वै प्राप्ते हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै सश्वमेधफलं सभेत् । आदित्यद्वादशे तस्य विमानं संविधोयते । ११६
 मणिमुक्तामयाश्च महार्हैरुपशोभितं । हंसमासापरिषिद्धं नागवोयीरमाकुलं ।
 मयूरैर्यकवाकैश्च कूर्मैश्च उपशोभितं । अहैर्ध्वजैः संपुङ्गं ब्रह्मलोके प्रतिष्ठितं ।
 मिथ्यामावस्यं राजधरनारीरमाकुलं । अपिरेव महाभागस्तद्विराट् प्राह धर्मवित् ।
 यद्येदं तु दिवसे प्राप्ते यः प्राप्ते हविः । सदा द्वादशमासान् वै देवसहफलं सभेत् ।

रक्तपद्मोदयं नाम विमानं साधयेन्नरः । जातरूपप्रयुक्तान् रत्नसङ्घयभूषितं ।
 देवकन्याभिराक्रोर्णे दिव्याभरणभूषितं । पुष्पगन्धोदयं दिव्यं वायव्यैरुपगोमितं ।
 तच्च शङ्खपताकं दे युगान्तं कल्पमेव च । अयुतायुतं तया पद्मं समुद्रश्च तया घमेत् ।
 गीतगन्धर्व्यघोषैश्च भेरोपणवनिस्त्रनैः । सदा प्रह्लादितस्त्राभिर्देवकन्याभिरिज्यते ।
 चतुर्द्वेभ्यो तु दिवसे यः पूर्णं प्राप्नोते हविः । सदा द्वादशमासान् महामेघफलं लभेत् ।
 अनिर्हृयवयोरूपा देवकन्याः स्वनद्धाः । शृष्टतप्तान् दधरा विमानैरुपयान्ति तं ।
 कनहंसविनिर्घोषैर्नूपुराणाञ्च निस्त्रनैः । काञ्चीनाञ्च समुत्कर्षेणैव तच्च विबोध्यते ।
 देवकन्यानिवासं च तस्मिन् वषणि मानवः । आक्रोशालुकाक्रोर्णे पूर्णं संश्वरं नरः ।
 घन्तु पते गते भुङ्क्ते एकभक्षणं जितेन्द्रियः । सदा द्वादशमासान् जुह्वति जातवेदसं ।
 राजसूयसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमं । यानमारोहते दिव्यं हंसवर्षेणैविवितं ।
 मणिमण्डलकैश्चिन् जातरूपसमाहृतं । दिव्याभरणगोभाभिर्व्यरत्नोभिरलङ्घितं ।
 एकलम्बस्तुर्धरं सप्तभौमं सुमङ्गलं । वैश्वयन्तोपहृषेय गोमितं गीतनिस्त्रनैः ।
 दिव्यं दिव्यगुणोपेतं विमानमधिरोहति । मणिमुक्ताप्रवालैश्च भूषितं वैद्युतप्रभं ।
 चषेद्युगमहस्रश्च खड्गकुञ्जवाहनः । षोडशे दिवसे प्राप्ते यः कृत्येन्द्रेणैव जने ।
 सदा द्वादशमासान् वै योमयश्च फलं लभेत् । योमकन्यानिवासेषु षोडश्यावसति निराश्रयः ।
 धैर्मन्यगन्धानुलिप्तस्य कामचारगतिर्भवेत् । सुदर्भनाभिर्नारोभिर्मन्त्रराभिस्तथैव च ।
 अर्ह्यते वै विमानस्य, कामभोगैश्च भोग्यते । फलं पद्मग्रतः प्रख्यं महाकल्पं दशाधिकं ।
 आदर्भानामि चत्वारि साधयेच्चाप्यशौ नरः । दिवसे सप्तदशमे यः प्राप्ते प्राप्नोते हविः ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वति जातवेदसं । त्वानं वारुणभैरुश्च रुद्रश्चाप्यधिगच्छति ।
 साहसोद्यमश्चैव ब्रह्मलोकं स गच्छति । तच्च देवतकन्याभिरामनेनोपचर्यते ।
 भूर्भुवयापि देवर्षि विश्वरूपमवेक्षते । तच्च देवाधिदेवस्य कुमार्था रमयन्ति तं ।
 द्वाविंशद्रूपधारिणो मधुगः समलङ्घितः । चक्रादित्याबुधौ यावद्भगणे चरतः प्रभोः ।
 तावच्चरत्यथौ वीरः सुधासूतस्त्रमाशनः । अष्टादशे यो दिवसे प्राप्नोत्यादेकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्त लोकान् स पश्यति । रथैः समन्दिद्योषैश्च शृष्टतः सोऽनुगम्यते ।
 देवकन्याभिर्हृदिभ्यो भ्राजमानैः खलङ्घितैः । व्याधधिकप्रयुक्तश्च मेघखननिनादितं ।
 विमानमुत्तमं दिव्यं सुमुखो ह्यधिरोहति । तच्च कल्पसहस्रं स कन्याभिः सह मोदते ।
 सुधारसश्च भुञ्जोत अष्टतोपममुत्तमं । एकानविंशतिदिने यो भुङ्क्ते एकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै सप्त लोकान् स पश्यति । उत्तमं लभते स्थानमष्टोरागणैर्वितं ।
 गन्धर्व्यैरुपगीतश्च विमानं सुखैर्वर्चयं । तत्रामरवरस्तोभिर्भोदते विगतज्वरः ।
 दिव्याम्बरधरः श्रीमानयुतांगा शतं शतं । पूर्णैश्च विभे दिवसे यो भुङ्क्ते त्रिकभोजनं ।

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

१८७

सदा द्वादशमासांस्तु सत्यवादी दृढव्रतः । श्रमंवाशी ब्रह्मचारी सर्वभूतहिते रतः । १८४
 स लोकान् विपुलाचम्यानादित्यानामुपाश्रुते । गन्धर्वैरप्युरोभिश्च दिव्यमाख्यानलेपने ।
 विमानैः काञ्चनैर्दिव्यैः पृष्ठतस्तानुगम्यते । एकविंशे तु दिवसे यो भुङ्क्ते लोकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं । लोकभोग्यनसं दिव्यं शकलोकस्य गच्छति ।
 अग्निनैर्भरताश्चैव सुखेव्यभिरतः सदा । अनभिज्ञश्च दुःखानां विमानवरमास्थितः ।
 धेयमानो वरस्त्रोभिः क्रीडत्यमरवत् प्रभुः । द्वाविंशे दिवसे प्राप्ते यो भुङ्क्ते लोकभोजनं । १८५
 सदा द्वादशमासान् वै जुह्वानो जातवेदसं । अहिंसानिरतो धोमान् सत्यवागनस्यकः ।
 लोकान् वसूनामाप्नोति दिवाकरसमप्रभः । कामचारी सुधाहारो विमानवरमास्थितः ।
 रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः । त्रयोविंशे तु दिवसे यः प्राग्देवभोजनं ॥
 सदा द्वादशमासांस्तु मिताहारो जितेन्द्रियः । बोधारुशनसश्चैव सृष्टलोकस्य गच्छति ।
 कामचारी कामगमः पुण्यप्राप्तोऽप्युरोगणैः । अनेकगुणपथ्यनां विमानवरमास्थितः । १८६
 रमते देवकन्याभिर्दिव्याभरणभूषितः । चतुर्विंशे तु दिवसे यः प्राप्ते प्राप्नोते हविः ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसं । आदित्यानामधीवासे मोदमानो वषेर्धरः ।
 दिव्यमाख्यानमरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः । विमाने काञ्चनैर्दिव्यैश्चन्द्रयुक्ते मनोरमैः ।
 रमते देवकन्यानां सहस्रैरयुतेक्षया । पञ्चविंशे तु दिवसे यः प्राग्देवभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु पुष्कलं यानमाचरेत् । सिंहस्थाश्चन्द्रयुक्तेषु मेघनिखननादितैः । १८७
 स रघौर्नन्दिघाषैश्च पृष्ठतो ह्यनुगम्यते । देवकन्यासमाकूटैः काञ्चनैर्विमलैः शुभैः ।
 विमानमुत्तमं दिव्यमाख्याय सुमनोहरं । तत्र कन्यसहस्रं वै वसते स्त्रीव्रतादृते ।
 सुधारसंक्षोपजीवन्नम्रतोऽयममुत्तमं । षष्ठिंशे दिवसे यस्तु प्राप्नोति लोकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु नियतो नियताग्रजः । जितेन्द्रियो वीतरागो जुह्वानो जातवेदसं ।
 सम्प्राप्नोति महाभागः पुण्यमानोऽप्युरोगणैः । सप्तमां महतां लोकान् वसूनाञ्चैपि वेत्ति ॥ १८८
 विमानैः स्फाटिकैर्दिव्यैः सर्वरत्नैरलङ्कृतैः । गन्धर्वैरप्युरोभिश्च पुण्यमानः प्रमेदते ।
 द्वे युगानां सहस्रे तु दिव्ये दिव्येण तेजसा । सप्तविंशे तु दिवसे यः प्राग्देवभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जुह्वानो जातवेदसं । फलं प्राप्नोति विपुलं देवलोकं च पूज्यते ।
 श्रमताम्री वसन्तत्र य विदुषः प्रमेदते । देवर्षिचरितं राजन् राजर्षिभिरनुष्ठितं ।
 अथावसति दिव्यात्मा विमानवरमास्थितः । स्त्रीभिर्भक्त्योभिरामाभोरममाणो मदेत्कूटः । १८९
 युगकल्पसहस्राणि त्रीणावसति वै सुखं । योऽष्टाविंशे तु दिवसे प्राप्नोति लोकभोजनं ।
 सदा द्वादशमासांस्तु जितात्मा विजितेन्द्रियः । फलं देवर्षिचरितं विपुलं समुपाश्रुते ।
 भोगवंक्षिजया भाति सहस्रांशुः रिवामलः । सुकुमार्यय नः शंसते रममाणः सुवर्धनः ।
 धीनवानोऽरुणो दिव्याभरणभूषिताः । रमयन्ति मनःकान्ते विमाने सुखसन्निभे ।

सर्वकामगमे दिव्ये कल्पायुतशतं समाः । एकोनविंशे दिवसे यः प्राग्देकेभोजनं ।

११११

सदा द्वादशमासान् वै सत्यव्रतपरायणः । तस्य लोकाः शुभा दिव्या देवराजर्षिपूजिताः ।

विमानं सूर्यचन्द्राभे दिव्यं समधिगच्छति । जातकृमयं युक्तं सर्वरत्नभिभूषितं ।

असुरागणधूपं गन्धर्वैरभिनादितं । तत्र चैनं शुभा नार्थो दिव्याभरणभूषिताः ।

मनोभिरामा मधुरा रमयन्ति मदेत्कटाः । भोगवांस्तेजसा युक्ता वैद्यानरसमग्रमः ।

दिव्यो दिव्येन वपुषा भ्राजमान इवामरः । वस्त्राणां महताश्चैव साधनानामपि नोत्तमाः ।

१११२

सद्गुणाश्च तथा लोकं ब्रह्मलोकञ्च गच्छति । यस्तु भावे गते भुङ्क्ते एकभक्तं समात्मकः ।

सदा द्वादशमासान् वै ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् । सुधारयत्ताहारः शोभान् सर्वमनोहरः ।

तेजसा वपुषा लक्ष्म्या भ्राजते रश्मिवानिव । दिव्यमाख्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ।

सुखेऽभिरतो योगी दुःखानामविशानकः । स्वयं प्रभाभिर्नारोभिर्विमानेत्यो विराजते ।

सद्देवर्षिकन्याभिः सततञ्चाभिपूज्यते । नानारमण्यरूपाभिर्नानारामाभिरिव च ।

१११३

नामानमधुरभाषाभिर्नानारतिभिरिव च । विमाने गगणाङ्गरे सूर्यवैदूर्यवन्निभे ।

पृष्ठतः सोमशङ्खायै उदके चाभ्रसन्निभे । दक्षिणाधानु रक्ताभे अधस्तात्तोलमखले ।

ऊर्ध्वं विचित्रसङ्काशे नैको वसति पूजितः । यावदर्थवहसं वै जन्मुद्योपे प्रवर्षति ।

तावत् संवत्सरा भोक्ता ब्रह्मलोकोऽन्यधीमतः । विपुश्चैव यावन्त्यो निपतन्ति नभस्तलात् ।

वर्षासु वर्षतस्तान्वसिन्नसत्यमग्रमभः । माघोपवासी वर्षेऽसु दशभिः स्वर्गमुत्तमं ।

१११४

महर्षिर्लमयाद्याश्च सगरीरगतिर्भवेत् । मुनिर्ह्यर्नो जितक्रोधा जिह्वश्रोदरः सदा ।

कुलदम्प्रीश्च नियतः सन्ध्यापासनमेविता । सज्जभिर्नियमेरिवं शुचिरद्राति घो नरः ।

अभ्रावकाग्रशोस्य तस्य भागोऽरिव लिखः । दिवं गत्वा शरीरेण स्नेन राजन् यथाऽमरः ।

स्वर्गं पुण्यं यथाकाममुपभुङ्क्ते तथाविधः । एष ते भरतश्रेष्ठ यश्चानां विधिदत्तमः ।

आख्यातो ज्ञानपूज्येषु क्षुब्धवासफलात्मकः । दरिद्रैर्धन्यैः पार्थे प्राज्ञं यश्चकले तथा ।

१११५

उपवासानिमान् कृत्वा गच्छेच्च परमां गतिं । देवद्विजातिपूषायां रतौ भरतसत्तम ।

उपवासविधिल्लेखं विस्तरेण प्रकीर्तितः । नियतेषु प्रमत्तेषु शौचवस्तु महात्मसु ।

दम्भद्रोहनिवृत्तेषु कृतवृद्धिषु भारत । अचलेऽप्यमत्तेषु मा ते भूद्वय संशयः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उपवासविधौ सप्ताधिकशतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यद्वरं सर्वतोर्थानां तन्मे ब्रूहि पितामह । यत्र चैव परं शौचं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

॥ भीम उवाच ॥ सर्वानि खलु तोर्थानि गुणवन्ति मनोविषयः । यन्तु तोर्थेऽथ शौचञ्च तन्मे शृणु समार्हितः । १११६

अगाधे विमले शुद्धि सत्यतोये धृतिहृदे । स्वातथ्यं मानसे तोर्थे सत्यमालम्ब्य शायते ।

तोर्थेऽशौचमनपेक्षमार्क्यं सत्यमार्हवं । अहिंसा सर्वभूतानामानृश्यं दमः शमः ।

निर्भसा निरद्वहारा निर्दन्दा निष्परिग्रहाः । शुचयस्तीर्थभूतास्तु ये भैक्ष्यमुपभुञ्जते ।

तत्त्ववित्तनहंमुद्विस्तोऽर्थप्रवरमुच्यते । शौचलक्षणमेतत्ते सर्व्ववैशान्ववेक्षणं ।

रजस्तमः सत्यमेवा येषां निरुद्धैर्निमात्मनः । शौचाशौचसमायुक्ताः स्वकार्य्यपरिमार्गिणः ।

१११

सर्व्वत्यागेऽप्यभिरताः सर्व्वज्ञाः सर्व्वदर्शिनः । शौचेन वृत्तशौचाद्यास्ते तीर्थाः शुचयश्च ते ।

नोदकक्रिन्नावचसु स्नात इत्यभिधीयते । स स्नातो योदमस्नातः स वाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।

अतीतेत्यनपेक्षा ये प्राप्तेऽप्यर्थेषु निर्धर्माः । शौचमेव परं तेषां येषां नात्यद्योते स्पृहा ।

प्रज्ञानं शौचमेवेह शरीरस्य विज्ञेयतः । तथा निष्किञ्चनत्वञ्च मनस्य प्रसन्नता ।

वृत्तशौचं मनःशौचं तीर्थशौचमतः परं । ज्ञानात्यव्ययं यच्छौचं तच्छौचं परमं मतं ।

११२

मनसा च प्रदीप्तेन ब्रह्मज्ञानजलेन च । स्नाति यो मानसे तीर्थे तत् स्नानं तत्त्वदर्शिनं ।

समारोपितशौचसु नित्यं भावसमाहितः । केवलं गुणसमयः शुचिरेव नरः सदा ।

शरीरस्थानि तीर्थानि प्रोक्ताभ्येतानि भारत । इयिथां यानि तीर्थानि पुण्यानि शृणु तान्यपि ।

शरीरस्य यथोद्देशः, शुचयः, परिकीर्त्तिताः । तथा इयिथा भागाश्च पुण्यानि सलिलानि च ।

कीर्त्तनाच्चैव तीर्थस्य स्नानाच्च पिबतर्पणात् । धुनन्ति पापं तीर्थेषु ते प्रयान्ति सुखं दिवं ।

११३

परिपहास साधूनां इयिथाश्चैव तेजसा । अतीव पुण्याभावात् सलिलस्य च तेजसा ।

मनस्य इयिथाश्च पुण्यास्तीर्थास्तथाऽपरे । उभयोरेव चः ज्ञायात् स सिद्धिं शीघ्रमाप्नुयात् ।

यथा बलं क्रियाधीनं क्रियाया बलवर्जिता । नैह साध्यते कार्य्यं समायुक्ता तु सिद्ध्यति ।

एवं शरीरशौचेन तीर्थशौचेन चान्वितः । शुचिः सिद्धिमवाप्नोति द्विविधं शौचमुत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि शौचकथने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ मुष्टिष्ठिर उवाच ॥ सर्व्वे प्राप्नुमपवासानां यच्छ्रेयः सुमहत् फलं । यथाप्यसंशयं लोके तस्मै त्वं वक्तुमर्हसि ।

११०

॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु राजन् यथा गीतं स्वयमेव स्वयम्भुवा । यत् कृत्वा निरुद्धो भूयात् पुरो नात्र संशयः ।

द्वादश्यां मार्गशीर्षे तु अक्षरात्रेण केशवं । अर्च्य्याश्वमेधं प्राप्नोति दुष्कृतच्छास्त्रं गच्छति ।

तथैव पौषमासे तु पूज्यो नारायणेति च । वाजपेयमवाप्नोति विद्विज्ज परमां व्रजेत् ।

अक्षरात्रेण द्वादश्यां माघमासे तु माधवं । राजसूयमवाप्नोति कुलधैव यमुद्वरेत् ।

तथैव फाल्गुने मासे गोविन्देति च पूजयेत् । अनिरात्रमवाप्नोति सोमलोकञ्च गच्छति ।

११०

अक्षरात्रेण द्वादश्यां चैव विष्णुरिति स्मरन् । पौण्डरीकमवाप्नोति देवलोकञ्च गच्छति ।

वैशाखमासे द्वादश्यां पूजयेन्मधुसूदनं । अग्निष्टोममवाप्नोति सोमलोकञ्च गच्छति ।

अक्षरात्रेण द्वादश्यां ज्येष्ठे मासि त्रिविक्रमं । गवां मेघमवाप्नोति अश्वरोमिञ्च भेदते ।

आषाढे मासि द्वादश्यां वामनेति च पूजयन् । नरमेघमवाप्नोति अश्वरोमिञ्च भेदते ।

अक्षरात्रेण द्वादश्यां आवणे मासि श्रीधरं । पञ्चयज्ञानवाप्नोति निमानस्यः स भेदते ।

तथा भाद्रपदे मासि ह्येकोकेनेति पूजयन् । औषामिणमवाप्नोति पूतात्मा भवतेऽपि च ।

द्वादश्यामाग्निने मासि पद्मनाभेति चार्धयेत् । गोसहस्रफलं पुण्यं प्राप्नुयाच्चात्र संशयः ।

११५

दादशा कान्तिके मासि पुन्य दामोदरेति च । सर्वेष्वक्षफलं पुण्यं प्राप्नुयाच्चात्र सुश्रय ।

अर्चयेत् पुण्डरीकाक्षमेव सर्वसत्त्वतः यः । ज्ञानिष्ठाग्न्यमाप्नोति विद्याद्वन्द्वसुवर्णकं ।

अद्वयज्ञानि तद्वाचमुपेक्ष्य योऽधिगच्छति । समाप्ते भोजयेदिमानय वा दापयेद्धनं ।

अतः परं नोपवासो भवतीति विनियोगः । उवाच भगवान् विष्णुः स्वयमेव पुरातन ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि विष्णोर्दशनामकयने नवाधिकप्रतीक्याय ॥ १०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शरत्कृतं भोजनं भोजनं कुरु कुरुपितामह । उपगम्य महाप्राज्ञं पश्येच्छुधिष्ठिर ।

॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ अशानो रूपसौभाग्य प्रियवक्ष्य कथं भवेत् । धर्मार्थकामसंयुक्तं सुखमागो कथं भवेत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ मार्गशीर्षस्य मासस्य चन्द्रे मूलेन सयुते । पादौ मूलेन राज्ञेज्जगत्यामाय रोहिणी ।

अथिन्वा शक्तियो चैव ऊर्ध्वं चापान्दयोस्तथा । गुह्यं फाल्गुनी विन्धात् क्षत्तिका कटिकास्तथा ।

नाभिमात्रपदे विन्धाद्रेव्यामविमण्डल । श्रमेव धनिष्ठासु अनुराधोदरस्तथा ।

वाङ्मनान् विशाखासु हस्तौ हस्तौ निर्दिशेत् । पुनर्वसुस्तुलो राजन्नेवाशु मन्त्रास्तथा ।

योवा ज्येष्ठा च राज्ञेज्जगत्यामस्तथा । मूला पुन्ये राज्ञेज्जगत्यामस्तथा ।

हस्तं शतभिषाक्षैव मघाक्षैवाय नामिका । मेघं मृगशिरा विन्धात्क्षत्तिका चित्रमेव तु ।

भरण्यान् शिरा विन्धात् केनाग्राहो नराधिप । समाप्ते तु घृतं दद्याद्वाष्पवे वेदपारणे ।

सुभगा दर्शनीयस्य ज्ञानभाणस्य जायते । जायते परिपूर्णाश्चैवैषामास्त्रिचन्द्रमा ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि अष्टविंशो दशाधिकप्रतीक्याय ॥ ११० ॥

॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ प्रितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । ज्ञातुमिच्छामि मत्पुत्राणां समाख्यं विधिमुत्तम ।

केन दृष्टेन राज्ञेज्जगत्यामस्तथा भुवि । प्राप्नुवन्मुत्तमं स्वर्गं कथञ्च नमः कुरु ।

स्तुत शरीरमुत्तमं काष्ठेन्द्रियमजना । गच्छन्मनुष्यलोके वै कश्चनमुपपद्यते ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अयमायति भगवान् दृढस्थितिर्द्वारधी । श्रद्धैर्लभ्यमानो महाभागमेतद्गुणमनात्तन ।

मैतद्व्येन श्रद्धा हि बकु केनचिदप्य वै । वक्ता दृढस्थितिर्ममो न ह्यन्यो विद्यते कश्चित् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथैव सर्वदेवैरेव पार्यगद्भ्योस्तथा । आश्रयमा विदुर्द्वारमा नाकष्टादृहस्थिति ।

ततो राजा समुत्थाय धृतराष्ट्रपुरीगम । पूजामनुपमाञ्चके सर्वे ते च समापद ।

शतो धर्ममुतो राजा भगवन् दृढस्थितिः । उपगम्य यथायथाय प्रश्नं प्रपच्छ तत्त्वतः ।

॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । मर्यादा क मत्पुत्राणां वै पितामाता सुतो गुरुः ।

ज्ञानिमन्त्रिबन्धे मित्रबन्धस्यैव च । स्तुत शरीरमुत्तमं काष्ठेन्द्रियमजना ।

गच्छन्मनुष्यलोके वै कश्चनमुपपद्यते ।

॥ दृढस्थितिर्वाच ॥ एकं प्रसूयते राजस्यैव स्व विनश्यति । एकस्तरिति दुर्गाणि गच्छत्येकस्तु दुर्गति ।

‘समाय’ पिता माता तथा भ्राता सुतो गुरुः । ज्ञानिमन्त्रिबन्धे मित्रबन्धस्यैव च ।

स्तुत शरीरमुत्तमं काष्ठेन्द्रियमजना । मुहूर्तमिव रोदिता शतो यानि पराश्रया ।

नैतच्छरीरमुत्सृष्टं धर्मं एकोऽनुगच्छति । तस्माद्धर्मं सहायस्य सेवितव्यं संज्ञा नृभिः ।

प्राणी धर्मममायुक्तो गच्छेत् स्वर्गं गतिं परां । तथैवाधर्ममयुक्तो नरकश्चापपद्यते ।

तस्मान्नायागतेरर्थे धर्मं सेवते पण्डित । धर्मं एकोऽमनुशाणा सहाय पारलौकिक ।

लोभाभ्याहादनुक्रोशाद्भयादाप्यवज्जनुत । नर करोत्येकाग्र्येण परार्थे लोभमोहित ।

धर्मव्याधेयं कामस्य चित्तये जीविते फले । एतन्नयमवाप्तयमधर्मपरिवर्जितः ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ अत भगवतो वाक्य धर्मयुक्त परं हित । शरीरनिचयं ज्ञातं बुद्धिस्तु मम जायते ।

मृतं शरीरं हि नृणां सूक्ष्ममयकतां गत । अचतुर्विधं वयं प्राप्तं कथं धर्मोऽनुगच्छति ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ इष्टिनी वायुराकाशमपि ज्योतिर्मनाऽन्तग । बुद्धिरात्मा च संहिता धर्मं पश्यन्ति नित्यदा ।

प्राणिनामिह सर्वेषां चाविभूता निशानि । एतैश्च सह धर्मोऽपि तं जीवमनुगच्छति ।

सगच्छिमानं शुक्लं शोणितं च महामते । शरीरं वर्जयन्त्येते जीविनो विवर्जितः ।

ततो धर्मममायुक्तं प्राप्नुते जीव एव हि । ततोऽस्य कर्मा पश्यन्ति शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

देवता पञ्चभूतस्या किंभूय श्रोतुमिच्छति । ततो धर्मममायुक्तं स जीवो मुखमेवेति ।

इहलोके परे चैव किंभूय कथयामि ते ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ तद्वर्जितं भगवता यथा धर्मोऽनुगच्छति । एतत्तु ज्ञातुमिच्छामि कैय रे तं प्रवर्तते ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ अन्नमन्नं च देवाः शरीरं स्था नरेभ्यः । इष्टिनी वायुराकाशमपि ज्योतिर्मनाऽन्तया ।

तत्तत्तुमुपाजोऽन्तं निष्ठु भूतेषु पञ्चसु । मम पश्येत् शुद्धात्मा रेतं सन्धयते महत् ।

ततो गर्भं समभवति सेवात् स्त्रीपुंष्योर्नृणः । एतत्तु धर्ममाख्यातं भूय किं श्रोतुमिच्छति ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ आख्यातं मे भगवता गर्भं सजायते यथा । यथा जातस्तु पुरुषं प्रपद्यति तदुच्यते ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ आसन्नमात्रं पुरुषलैर्भूतैरभिभूयते । विप्रयुक्तश्च तेभूते पुनर्यात्यपरा गतिः ।

धर्मभूतममायुक्तं प्राप्नुते जीव एव हि । ततोऽस्य कर्मा पश्यन्ति शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

देवता पञ्चभूतस्या किंभूय श्रोतुमिच्छति ।

॥ पुष्टिधिर उवाच ॥ सगन्धमासमुत्सृज्य तैश्च भूतेर्विवर्जितः । जीवः स भगवन् कस्य सुखदुःखे समश्नुते ।

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ जीवः कर्षणमायुक्तं श्रीर्षं रेतस्समागतः । स्त्रीणां पुंष्यं समाधाद्य ह्यते कलेन भारत ।

यमस्य पुण्यं क्षीयं यमस्य पुण्येर्ध्वं । दुःखं कवारवन् नरः क्रोशस्य विन्दति ।

इह लोके च स प्राणी अनामस्यति पार्यये । मृततः कर्मा वै भुङ्क्ते धर्मस्य पममायित ।

एदि धर्मं यदाशक्ति जयाप्रस्थिति भवते । मत्त मे पुण्यो भूत्वा भवते नित्यदा सुखं ।

अयानाग तु धर्ममप्यधर्ममुपशेवते । सुखन्यानन्तरं दुःखं स जीवोऽप्यधिगच्छति ।

अधर्मेण सनायुक्तो यमस्य विरयं गतः । महद्दुःखं समाधाद्य तिर्य्यगोनां प्रजायते ।

कर्माणां येन येनेह पश्यः योनौ प्रजायते । जीवो मोक्षममायुक्तस्ते निगदतः शृणु ।

यदेतदुच्यते प्राप्तिं वेतिहासं च वन्दसि । इह न्यानां पुण्यानि देवतुष्ट्यानि भूयते ।

तिथ्यग्न्योतिरिक्तानि गतिमर्त्ति च सर्वत्र । यमस्य सदनं दिव्ये ब्रह्मलोकसमे गृहे ।
 कर्मभिर्निधत्तेर्ध्वं ह्यनुदुःखानुपाश्रुते । येन येन तु भविन कर्षणा पुरुषो गतिं ।
 प्रयाति पुरुषा घोरा तत्ते वल्लाम्बत परं । अधीत्य चतुरो वेदान् दिव्यो मोक्षमन्वितः ।
 पतितस्त प्रतप्तश्चाथ खरयोना प्रजायते । खरो जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 खरो मृतो वलीवर्द्ध सप्तवर्षाणि जीवति । वलीवर्द्धो मृतश्चापि जायते ब्रह्मरावण ।
 ब्रह्मरक्षस्य मासास्तीक्ष्णतो जायति ब्राह्मणः । पतित याजधिया तु क्षमियोनौ प्रजायते ।
 तत्र जीवति वर्षे णि दश पञ्च च भारत । क्षमिभवाद्भिमुक्तस्ततो जायति गर्हभ ।
 गर्हभः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि शूकर । कुक्कुटः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि जम्बुक ।
 या वर्षमेकं भवति ततो जायति मानव । उपाध्यायस्य य पाप शिष्य कृष्यादबुद्धिमान् ।
 यजीव हह सवारोस्त्रीनाम्नाति न संशय । प्राक् या भवति राजेन्द्र तत क्रत्यास्त खरः ।
 तत प्रेत परिरिक्तः पञ्चाब्जायति ब्राह्मण । मनवाऽपि गुरोर्भाया य शिष्यो ध्याति पापहतः ।
 स उपाध्यायः प्रेति संसारमधर्मेणैव चेतसा । ययोनौ तु य सभूतलोणि वर्षाणि जीवति ।
 तत्रापि निधनं प्राप्ति क्षमियोनौ प्रजायते । क्षमिभावमनुप्राप्नो वर्षमेकस्तु जीवति ।
 ततस्तु निधनं प्राप्ति ब्रह्मियोनौ प्रजायते । यदि पुत्रसमं शिष्यं गृहर्हत्यादकारणे ।
 आत्मन कामकारेण सोऽपि हिंस्र प्रजायते । पितर मातरश्चैव पशु पुंसोऽवमन्यते ।
 सोऽपि राजन् मृतो जन्तु पूर्वं जायते गर्हभ । गर्हभस्तु सम्प्राप्य दशवर्षाणि जीवति ।
 भवत्परन्तु कुलीनस्तो जयेति मानव । पुत्रस्य मातापितरौ यत्नं कृत्वाभवापि ।
 शून्वपथान्त सोऽपि मृतो जायति गर्हभ । खरो जीवति मांसास्तु दश या च चतुर्दश ।
 विडालः सप्तमासास्तु ततो जायते मानव । मातापितरावाकुश सारिक सम्प्रजायते ।
 ताडयित्वा तु तद्वैव जायते कच्छपो नृप । कच्छपो दश वर्षाणि वीणि वर्षाणि शूकर ।
 ब्यालो भूला च वर्षासासक्तो जायते मानव । भर्तृपिण्डमुपाश्रन् या राजदिष्टानि चेतते ।
 सोऽपि जाह्नवमापेक्ष्य मृतो जायते वानरः । वानरो दश वर्षाणि पञ्च वर्षाणि मूषिक ।
 याऽय भूलाऽय यस्यासासक्तो जायते मानव । आषाढवर्त्तं तु नरो यमस्य विषयं गत ।
 सधाराणां शतं गत्वा क्षमियोनौ प्रजायते । तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 दुष्कृतस्य चर्यं कृत्वा ततो जायते मानव । असुरको नरश्चापि मृतो जायति शार्ङ्गक ।
 विशासहर्त्ता च नरो मीनो जायति दुर्मति । भूला मीनोऽष्टवर्षाणि मृतो जायते भारत ।
 मृगस्तु चतुरो मासं क्षान्तकालं प्रजायते । क्षामस्तु निधनं प्राप्य पूर्णं धनसरे तत ।
 कीटः प्रजायते जन्तुस्ततो जायते मानव । धान्यान् यवांसिलान् माषांस्तु कुलत्थान् सर्वपाथणान् ।
 कसायानय मुद्गरं गोधूमान्तपोऽद्या । शस्त्राण्यन्त्रा हर्त्ता च मोक्षान्न तुरयेतन ।
 य जायते महाराज मूषिको निरपवध । ततः प्रेत्य महाराज मृतो जायते शूकर ।

शूकरो जातमाचक्षु रोगेण चियते नृप । आ ततो जायते मूढः कर्षणा तेन पायिव ।
 भूला आ पञ्च वर्षाणि ततो जायते मानवः । परदारभिमर्षन् कृत्वा जायते वै वृकः ।
 आ शृगालक्षतो गृध्रो व्यालः कङ्का बकलया । आतुभाय्यान् पापात्मा यो ध्वंयति मोहितः ।
 पुष्कोकिलममाप्नोति योऽपि खर्वरं नृप । खलिभाय्या गुरोर्भाय्या राजभोय्यान्त्येव च ।
 प्रधर्षयित्वा कामाद्य मृतो जायति शूकरः । शूकरः पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि वै वृकः ।
 विटालः पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि कुकुटः । पिपीलिकस्तु मासांस्तान् कीटः स्थानासमेव तु ।
 दत्तात्रेयाद्य संसारान् कृमियोनौ प्रजायते । तत्र जीवति मासांस्तु कृमियोनौ चतुर्दश ।
 ततोऽधर्भचयं कृत्वा पुनर्जायति मानवः । उपस्थिते विवाहे तु यश्च दानेऽप्यवा विभो ।
 मोहात्करोति यो विभो स मृतो जायते कृमिः । कृमिर्जीवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 अधर्मस्य चयं कृत्वा ततो जायति मानवः । पूर्व्वं दत्त्वा तु यः कन्यां दितोये दातुमिच्छति ।
 योऽपि राजन् मृतो जन्तुः कृमियोनौ प्रजायते । तत्र जीवति वर्षाणि चयोदश युधिष्ठिर ।
 अधर्मसङ्घे युक्तस्तो जायति मानवः । देवकार्यमकृत्वा तु पितृकार्यमद्यापि वा ।
 अजिज्ञाय समन्त्रं वै मृतो जायति वायसः । वायसः त्रतवर्षाणि ततो जायति कुकुटः ।
 जायते व्यालकयापि मासं तस्मान् मानवः । ज्येष्ठं पितृसमंश्चापि आतारं योऽवमन्यते ।
 योऽपि मृत्युमुपागत्य क्रौञ्चयोनौ प्रजायते । क्रौञ्चो जीवति मासांस्तु दश द्वा सप्त पञ्च च ।
 ततो निधनमापन्ना मानुषसमुपाप्नोते । दृषलो ब्राह्मणो गत्वा कृमियोनौ प्रजायते ।
 ततः सम्प्राप्य निधनं जायते शूकरः पुनः । शूकरो जातमाचक्षु रोगेण चियते नृप ।
 आ ततो जायते मूढः कर्षणा तेन पायिव । आ भूला जतकसांश्च जायते मानुषस्ततः ।
 तत्रापयं समुपाय मृतो जायति मूयिकः । कृतघ्नस्तु मृतो राजन् यमस्य विषये गतः ।
 यमस्य पुनर्यः कुहून्मर्धं प्राप्नोति दारुणं । दण्डं समुद्रं शूलमग्निं कुम्भं च दारुणं ।
 अचिपवचनं घोरं बालुकां कूटशाल्वलीं । रताद्याभ्यास बहोः स यमस्य विषये गतः ।
 घातनाः प्राप्य तत्रैषाक्षतो बध्ति भारत । ततो हतः कृतघ्नः स तत्रैषोभरभयम् ।
 संसारचक्रमासाद्य कृमियोनौ प्रजायते । कृमिर्भवति वर्षाणि दश पञ्च च भारत ।
 ततो गर्भं समासाद्य तत्रैव चियते त्रिंशद् । ततो गर्भयते जन्तुर्ब्रह्मिः सम्प्रपद्यते ।
 संसारस्य बहन् गत्वा ततस्त्रिंशद् प्रजायते । ततो दुःखमनुप्राप्य बध्दर्थं तेषां निह ।
 अपुनर्भवसंयुक्तस्ततः कृत्वा प्रजायते । दधिं हत्वा बकलापि त्रयो मन्थानबद्धस्तान् ।
 चोरयित्वा तु दुर्म्बुद्धिर्भूय दशः प्रजायते । फलं वा मूलकं हत्वा भूयस् वा पिपीलिकाः ।
 चोरयित्वा तु निष्पावं जायते हलगोलकः । पायसं चोरयित्वा तु तिस्रिंशत्संजायते ।
 हत्वा पिटृमयं पूर्णं कुक्षोलकः प्रजायते । शय्यं हत्वा तु दुर्म्बुद्धिर्नायको जायते नरः ।
 श्राव्यं हत्वा तु दुर्म्बुद्धिर्हारीतो जायते नरः । राजतं भाज्यं हत्वा कपोतः सप्त जायते ।

मयाऽपि तच्च कार्त्तव्यं यथावदनुवर्षितं । एतच्छ्रुत्वा महाराज धर्मं कुरु भनः सदा ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मंभारचक्रकथने एकादशाधिकप्रोताऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अधर्मस्य गतिर्वैद्वान् कथिता मे त्वयाऽनघ । धर्मस्य तु गतिं श्रोतुमिच्छामि वदताम्वर ।
 कृत्वा पापानि कर्माणि कथं यान्ति शुभां गतिं । कर्मणां च कृतेनेह केन यान्ति शुभां गतिं ।
 ॥ दृष्टव्यतिस्वाच ॥ कृत्वा पापानि कर्माणि अधर्मवशमागतः । मनसा विपरीतेन निरधं प्रतिपद्यते ।
 मोहादधर्मं यः कृत्वा पुनः समनुतथते । मनःसमाधिर्युक्ता न स भवेत् दुष्कृतः ।
 यथा यथा मनसास्य दुष्कृतं कर्म गच्छति । तथा तथा शरीरेषु तेनाधर्म्येण मुच्यते ।
 यदि व्याहरते राजन् विमर्शा धर्मवादिना । ततोऽधर्मकृतात् विप्रमपवादात् प्रमुच्यते ।
 यथा यथा नरः मत्स्यगंधर्षमनुभाषते । समाहितेन मनसा विमुच्यति तथा तथा ।
 भुङ्क्ते ह वै निमीकान् पूर्वमुक्ताञ्जराश्रितात् । दत्त्वा विप्रस्य दानानि विविधानि समाहितः ।
 मनःसमाधिर्युक्तः क्षमति प्रतिपद्यते । प्रदानानि तु वक्ष्यामि यानि दत्त्वा युधिष्ठिर ।
 नरः कृत्वाऽथकाय्याणि ततो धर्मेण युज्यते । सन्ध्यामेव दानानामग्रं श्रेष्ठमुदाहृतं ।
 पूर्वमग्रं प्रदातव्यमुज्जुना धर्मनिष्कृता । प्राणा ह्यर्घं मनूयाथा तस्माज्जनुश्च ज्ञायेत ।
 अग्ने प्रतिष्ठिता लोकाल्लोकादर्थं प्राणस्य । अजनेऽप्रवर्षन्ति देवर्षिपिहमांवाः ।
 अन्नस्य हि दानेन इतिदेवो दिवं गतः । न्यायसमं प्रदातव्यं दिशतिभ्योऽजमुत्तमं ।
 स्वाध्यायसमुपेतैः प्रष्टव्यमन्तरात्मना । यत्तु श्रममुपात्रन्ति ब्राह्मणानां शतं दश ।
 वष्टेन मनसा दत्तं न स तिर्थागतिर्भवेत् । ब्राह्मणानां सहस्राणि दश भोज्यं नरैर्यम ।
 नरोऽधर्मात् प्रमुच्यते योग्यमिरतः सदा । भैक्षेणाकं समाहृत्य विभो वेदपरस्करः ।
 स्वाध्यायनिरते विभे दत्तेह सुखममते । अदिमन् ब्राह्मणस्त्वानि न्यायेन पुत्रिपात्र्य च ।
 शत्रियस्तरसा प्राप्तसमं धौ वै प्रयच्छति । दिनेभ्यो वेदवृद्धेभ्यः प्रयतः सुप्रमाहितः ।
 तेनापोहति धर्मात्मन् दुष्कृतं कर्म पाण्डव । ब्रह्माणपरिशुद्धस्य हृदयेभ्यमुपाजितं ।
 वैश्या ददद्भिजातिभ्यः पापेभ्यः परिमुच्यते । श्रवाय प्राणस्यैह कार्त्तव्येन समः क्षितं ।
 अन्नं दत्त्वा द्विजातिभ्यः शुद्धः पापात् प्रमुच्यते । शारसेन वृष्टेनाग्नमज्ज्वलिता विद्विषकः ।
 यः प्रयच्छति विप्रैर्भ्या न स दुर्गाणि भवेत् । न्यायेनैवात्तमन्नन्तु नरो हवैरसमन्वितः ।
 दिनेभ्यो वेदवृद्धेभ्यो दत्त्वा पोपात् प्रमुच्यते । सतां पुन्यानमाहृत्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अन्नमूर्जस्करं ज्ञाने दत्त्वा जलो भवेन्नरः । दानवक्षिः कृतः पन्था येन यान्ति मनोपिणः ।
 ते हि प्राणस्य दातोर्लोभेभ्यो धर्मो सनातनः । सर्वैरवष्टेमनुष्येण न्यायेनावमुपाजितं ।
 कार्यं पात्रगतं नित्यमन्नं हि परमा गतिः । अन्नस्य हि प्रदानेन नरो रीदं न भवेत् ।
 तस्मादन्नं प्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितं । यत्ते ब्राह्मणपूर्व्यं हि भोक्तुमर्हं नृह्ये सदा ।
 अन्नमन्थं दिवं कुर्व्यादन्नदानेन मानवः । भोजयित्वा दशभतं नरो वेदविदा नृप ।

न्यायविद्वद्भिरनुपामितिहासविदां तथा । न याति नरकघोरं साराय न सेवते ।

सर्वकामसमायुक्तं प्रेत्य साधयन्ते सुख । एवं खलु समायुक्तो रमते विगतचर ।

रूपवान् कीर्त्तिमोक्षेय धनवासोपपद्यते । एतन्ने सर्वमाख्यातं ज्ञानदानकलं महत् ।

मूलमेतत्तु धर्माणां प्रदानानाञ्च भारत ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अन्नदानकथने द्वादशाधिकप्रतीत्याय ॥ ११२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहिंसा वैदिकं कर्म्म ध्यानमिन्द्रियसंयमः । तपोऽयं गुह्यं श्रूय क्विं येषु पुरुष प्रतिः ।

॥ ब्रह्मस तद्वाच ॥ सर्वोद्येताणि धर्मोद्येति प्रथमद्वाराणि सर्वम् । शृणु संकीर्त्यमानानि पदेऽ भगवत्पुत्रम् ।

हन्ति नि श्रेयसं शैतेरहं ब्रह्मस्यनुत्तमम् । अहिंसापात्राय धर्मं यः साधयति वै नर ।

कीन् दोषान् सर्वभूतेषु निधाय पुरुष सदा । कामकोपौ च संयम्य ततः सिद्धिमवाप्नोति ।

अहिंसकानि भूतानि दण्डेन विनिहन्ति यः । आत्मनः सुखमिच्छन् स प्रेत्य नैव सुखो भवेत् ।

आत्मोदात्मसु भूतेषु योऽर्थं भवति पूष्य । न्यस्तदण्डो जितक्रोधः स प्रेत्य सुखमेधते ।

सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतानि परममृतं । देवाऽपि मार्गे मुञ्चन्ति अपदस्य पेदेयिणः ।

न तत्परस्य धंदध्यात् प्रतिफलं यदात्मनः । एव सचेपतो धर्मो कामादन्य प्रवर्त्तते ।

प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये । आत्मोपाख्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ।

यथापरः प्रकल्पते परेषु तथाऽपरः प्रकल्पते परस्मिन् । तथैव तदुपमा जीरोक्तोक्तं यथा चर्म्मो निगुणेनोपदिष्टः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्तक्या तं कुलगृहधर्मराजं युधिष्ठिरं । दिवसांशकमे धीमान् पश्यतामिह नखर्द्धा ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने त्रयोदशाधिकप्रतीत्याय ॥ ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा शरतस्य पितामहं । पुनरेव महावेशा परमं ब्रह्मात्मरः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अयेयो ब्राह्मणा देवाः प्रव्रजन्ति महाभूते । अहिंसासंयमं धर्मं वेदप्रामाण्यदर्शनात् ।

कर्म्मणा मनुजं कुर्वन् हिंसा पारिव्रजततः । वांसा न मनसा चैव कथं दुःखात् प्रमुच्यते ।

॥ भीम उवाच ॥ चतुर्धर्षय निर्दिष्टा अहिंसा ब्रह्मादिभिः । एकैकनोऽपि विभ्रष्टा न भवत्यरिखंदनः ।

यथा सर्वस्रुष्ट्यादे विभिः पादेन तिष्ठति । तथैवैवं महीपालः कारुण्ये शोच्यते विभिः ।

यथा नागपदेऽस्यानि पदनि पदगामिना । सर्वोद्येन पिधोयते पदेजातानि कौश्वरे ।

एवं सोऽकेन्द्रिहा तु निर्दिष्टा धर्म्मतः पुरा कर्म्मणा विप्रते अनुभवाच्च न मनसाऽपि च ।

पूर्वन्तु मनसा व्यक्ता तथा वाचाऽयं कर्म्मणा । न भवत्यति यो मांसं विविधं स विमुच्यते ।

चिकारुणं मुनिर्दिष्टं श्रूयते ब्रह्मादिभिः । मनोवाचितया खादे दोषा क्षीयु प्रतिष्ठिताः ।

न भवत्यन्यतो मास तपोयुक्ता मनोविषा । दोषास्तु भंचये राज्ञासखेष्ट निबोधमे ।

पुत्रमोशोपमं राजन खादेते यो विचक्षणः । मांसं मोहसमाविष्टं पुरुष सोऽयमं सदा ।

पितृमाहसमायोगे पुत्रल जायते तथा । हिंसां कृत्वाऽत्रापि पापो भूविषं जायते तथा ।

रसश्च प्रतिजिह्वायां ज्ञानं प्रज्ञायते यथा । तथा शास्त्रेषु नियतं रागो ह्यास्त्रादिताद्ववेत् ।

संस्तुतासंस्तुता पक्वा स्रवणालवणास्तथा । प्रजायन्ते यथा भावास्तथा चित्रं निरुध्यते ।
 भेरीमृदङ्गशब्दाश्च तन्त्रोद्गन्दाश्च पुष्कलान् । निधेविशन्ति वै मन्दा मासमन्दाः कथं नराः ।
 अचिन्तितमनिर्दिष्टमशङ्कितमेव च । रसं गृह्णामिभूता ये प्रशंसन्ति फलायिनः ।
 प्रशंसा श्रेव मांसस्य दोषकर्मफलान्विता । जीवितं हि परित्यज्य बह्वं सांभवी जनानां ।
 स्वमांसे परमांसानि परिपाज्य दिवं गता । स्वमेवा महाराजं चतुर्भिः कारुण्येष्टता ।
 अहिंसा तव निर्दिष्टा सर्वधर्मानुसंहिता ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मांसवर्जनकथने चतुर्द्वाधिकाश्रितोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

॥ बुधिष्ठिर उवाच ॥ अहिंसा परमा धर्म इत्युक्तं ब्रह्मसूत्रेण । आह्वयं च भवानाह पितृनामिषकाङ्क्षिणं ।
 मांसेष्वेव विधेः श्रोतृस्त्वया आह्वयविधिं पुरा । अहनां च हृतो मांसमेवमेतद्विद्यते ।
 जातो न संशयो धर्मो मांसस्य परिवर्जने । देवो भवत्यतः कस्यात् कस्याभयपतो गुणः ।
 हन्ता भवत्यतो वापि परेषापि हतस्य वा । हन्याद्वा यः परस्वार्थं श्रोता वा भवत्यह्नरः ।
 एतद्विष्कामि तत्तेन कथ्यमानं न्यायादप्य । निश्चयेन चिकीर्षामि धर्ममेतदंगनातनं ।
 कथमार्युरात्रोति कथं भवति स्वत्ववान् । कथमव्यक्ततामेति लक्षणेन जायते कथं ।
 ॥ भौम उवाच ॥ मांसस्याभयप्राज्ञान् धो धर्मं कुरुनन्दन । तस्मै गृह्णु यथातत्त्वं यथाऽस्य विधिरुक्तम् ।
 ह्यमय्यज्ञातामायुष्मेद्धिं मत्तं मत्तं स्मृतिः । प्राप्नुकामि नैरहिंसा व्रजिता वै महीतामि ।
 वैवीणामन्व वेदादो ब्रह्म कुरुनन्दन । बभूव तेषाम् मत्तं यत्तच्छूण बुधिष्ठिरः ।
 यो पजेतायमेधेन मामि मांसि यतप्रतः । वर्जयेत्कधुमात्रं सममेतद्बुधिष्ठिरः ।
 अन्नपेयो बालुखिद्या तथैव च कुरीचिषा । अमांसभक्षणं राजन् प्रशंसन्ति मनोपिण ।
 न भवत्यति यो मांसं न च हन्यान् छातयेत् । तस्मिन् सर्वभूतानां मनुःस्त्रायन्मुषोऽप्रवेत् ।
 अध्व्य सर्वभूतानां विश्वाय सर्वजन्तुषु । साधूनां वृमतां नित्यं भवेत्कर्म विवर्जयन् ।
 स्वमांसं परमोधेन यो बर्हयितुमिच्छति । नारदः प्राह धर्मात्मा नियतं सोऽप्रवेदति ।
 ददाति यजते चापि तपस्वी च भवत्यपि । मधुमांसनिवृत्त्यति प्राह चैव दृढस्मृतिः ।
 मामि मांसयमेधेन यो पजेत ब्रतं समा । न खादति च यो मांसं समेतस्मत्तं समा ।
 यदा यजति सचेण यदा दानं प्रयच्छति । यदा तपस्वी भवति मधुमांसविवर्जनात् ।
 सर्वं वेदां न तत् कुर्वन् सर्वं यश्चाय भारत । यो भवतिन्मांसां पथादपि निवर्तते ।
 दुष्करं हि रसज्ञाने मांसस्य परिवर्जनं । चतुर्भ्रतमिदं पुण्यं सर्वप्राणमयप्रदं ।
 सर्वभूतेषु धो विदीनं ददात्यमयदविष्णं । दाता भवति लोकं म प्राणानां नात्र संशयः ।
 एतं वै परमं धर्मं प्रशंसन्ति मनोपिण । प्राणा यथात्मनोऽमीष्टा भूतानामपि वै तथा ।
 आत्मोपेधेन मन्त्रव्य बुद्धिमद्धि कृतात्मि । मृद्यतो भयमस्तीति विदुषां भूतिमिच्छतां ।
 किं पुनर्हन्त्यानां तरसा जीवितार्थिनां । शरीराणामपापानां परिमृशोपजीविमि ।

विधिहीनं नरः पूर्वं भावं राज्ञस्तु सचयेत् । अशोभिनं वृथामांसे विधिहीनं न भजयेत् ।
 य इच्छेत् पुरोधोऽयत्नमात्मानं निर्दोषत्वं । स वर्जयेत् मासाणि प्राणिनामिह सर्वशः ।
 शूयते हि पुरा कल्पे नृणां मोहिमयः पशुः । येनावजन्त यज्जान पुण्ड्रलोक्तपरायणः ।
 अविमि संशये श्रेष्ठे वसुधेदिपति पुरा । अभच्छमिति मांसं य प्राप्तुमच्छमिति प्रभा ।
 आकाशादवनि प्राप्तस्तु स पृथिवीपति । एतदेव पुनश्चात्मा विवेक धरणीतुलं ।
 प्रजानां हितकामेन लगत्स्तेन महात्माना । आरण्या सर्वदेव्या प्रोवितास्तस्या मृगी ।
 क्रिया क्वावं न हीयन्ते पिहदेवतश्रिता । प्रीयन्ते पितरश्चैव न्यायतो भासतर्पिता ।
 इदं तु शृणु राजेन्द्र कीर्त्यमानं मयाऽनघ । अभक्ष्ये सर्वसुखं मांसस्य मनुजाधिप ।
 यत्नं वर्षशतं पूर्वं तपस्तपोत् सुदारणं । प्रत्येकं वर्जयेन्मांसं सममेतन्मते मम ।
 कौमुदं तु विप्रेषेण शृङ्गपत्रे नराधिप । वर्जयेन्मांसमुमांशानि धर्मींश्च विधीयते ।
 शतरो वापिकान् मासान् घो मांसं परिवर्जयेत् । चत्वारि भद्राण्यग्रेति कीर्त्तिमायुर्व्यो बलं ।
 अथवा भासमेकं वै सर्वमाकान्यभक्ष्यम् । अतोऽस्य सर्वं दुःखानि सुख जीवेद्विरामय ।
 वर्जयेन्न हि मांसानि मांसस्य पशवोऽपि वा । तेषां हिसानिष्टत्वात् ब्रह्मनेके स्थियते ।
 मांसम् कौमुदं पत्रं वर्जितं पापं राजभि । सर्वभूतात्मभूतसौर्वेदितायंपरायते ।
 नाभागिनामरोपेण मयेन च महात्मना । आपुनायानरक्षेन दिवीपरपुत्रभि ।
 कातौवीर्यानुदहाभ्यां नृजनेन ययातिना । नृगेन वियक्ष्यमेव तथैव शशविन्दुना ।
 युवनायेन च तथां त्रिविक्रीर्षीरिण च । मुचुकुन्देन भात्याचा हरिश्चन्द्रेण वा विभे ।
 सत्यं वदत मांसस्य सत्यं धर्मं समीतन । हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि सद्येन चन्द्रवत् ।
 शेनचित्रेण राजेन्द्र शेमकेन द्रुकेण च । दैवतेन रन्दिदेवेन वसुना सुश्रयेण च ।
 एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र क्षेपेण भरतेन च । कृष्णेन कर्कशेण रामालकेन वैश्राया ।
 विरूपाक्षेन निमिना जमकेन च धीमता । ऐलेन प्रयुना चैव वीरसेनेन चैव च ।
 इक्ष्वाकुपुत्रा शक्रानां च येन सगरेण च । अजेन धुम्बुना चैव तथैव च सुबाहवः ।
 हव्येन च राजेन्द्र क्षेपेण भरतेन च । एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्र पुरा मास न भविते ।
 शारदं कौमुदं मांसं ततल्लो खर्गनामुवन् । ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति ज्वरमाना शिर्यावृता ।
 उपासमाना गन्धर्वं क्षीयहस्तमन्विता । तदेतदुत्तमं धर्ममहिंसाधर्मलक्षणं ।
 ये चरन्ति महात्मानो नाकश्रेष्ठ वपन्ति ते । मधु मांसस्य ये नित्यं वर्जयेन्तीह धार्मिका ।
 जगत्प्रसूतिं मुदास्य सर्वे ते मुनेयः सता । दैवं धर्मममासादं सुखरेक्यवधोत वा ।
 अपिचेत् सुदुराचरो न यातु निरर्थं प्रजेत् । पठेद्वा य इदं राजन् शृणुयाद्वाऽप्यभोत्सुगम् ।
 अनांसभक्षणविधिं पविच्छद्विपूजितं । विमुक्तं सर्वपापेभ्यः सर्वकामैर्न हिोयते ।
 विमिष्टां क्षान्तिषु च समते नाच श्रयः । आपचक्षापदो मुच्येद्ददो मुच्येत बन्धनात् ।

मुच्यन्तातुरो रोगाद्दुःखाच्चैनं दुःखितः । तिर्यग्योनिं नृगच्छेच्च रूपवांश्च भवेन्नरः ।

अद्धिमान् वै कुर्व्येष्ट प्राप्नुयाच्च महद्यज्ञः । एतत्ते कथितं राजन्नांस्तस्य परिवर्ज्यते ।

प्रष्टुतौ च निष्टुतौ च विधानमपि निश्चितं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मांसमचर्णनिषेधे पञ्चदशधिकप्रतोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै मानवाः लोके नृणां मांसमर्हन्ति । विद्वज्य विविधान् मत्स्यान् महारसिगणां दत्त । ११५

अपूपान् विविधाकारान् शकानि विविधानि च । खाण्डवाश्चस्योगाश्च तयेच्छन्ति यथामियं ।

तत्र मे बहिरचैत्र विमर्षं परिमुह्यते । न मर्त्यैरस्यः किञ्चिन्नासतोऽस्तीति किञ्चन ।

तदिच्छानि गुणान् वेत्तुं मांसस्योभचये प्रभो । भचये चैव ये दोषास्त्राद्यैश्च भरतवर्मन ।

सर्वं तत्त्वेन धर्मज्ञ यथावदिह धर्मतः । किंवा मध्यममध्यं वा सर्वमेतद्वदस्व मे ।

येयत्तथादृशश्चैव गुणा ये चास्य वर्ज्येन । दोषा मलयतो येऽपि तस्मै ब्रूहि पितामह । ११६

॥ श्रीस उवाच ॥ एवमेतस्माद्वाचो यथा वदस्वि भारत । न मांसात् परमं किञ्चिद्भक्षतो विद्यते भुवि ।

छग्रचीपाभितप्तानां पायवर्धनरात्मनां । अध्वना कर्षितानाञ्च न मांसादिभ्यो परं ।

सद्यो वर्द्धयति प्राणान् पुष्टिमग्न्या दधति च । न मत्स्योऽभ्यधिकः कश्चिन्नासादसि परनाप ।

विचर्ज्यते तु वरुणो गुणाः कौरवजन्दन । ये भवन्ति मनुष्याणां तैस्ते निगदतः शृणु ।

स्नानां परमांशेन यो वर्द्धयितुमिच्छति । नास्ति शुद्रतरसात्मा स्तुनां सतरो नरः । ११७

न हि प्राणात् प्रियतरं लोके किञ्चन विद्यते । तस्माद्वा नरः कुर्व्याद्यथात्मनि तथा परे ।

शुक्राच्च तात सम्भूतिर्मांसस्यैव न संशयः । भचये तु महान् दोषो निर्दोषो पुण्यमुच्यते ।

विधिना वेददृष्टेन तदुक्तं न दुष्यति । यज्ञायै पशवः स्त्रीणां इत्यपि श्रूयते श्रुतिः ।

अतोऽन्यथा प्रवृत्तानां राक्षसो विधिरुच्यते । क्षत्रियाणाञ्च यो दृष्टो विधिस्तमपि मे शृणु ।

वीर्योपापार्जितं मांसं यथा भुञ्जन् दुष्यति । आरण्याः सर्वदेवतया सर्वेश्वर भोक्षिता मृगाः । ११८

अगस्त्येन पुरा राजानं मृगया येन पूज्यते । नात्माननपेरित्यस्य मृगया नाम विद्यते ।

यमतामुषड्वयभूतं हन्यति हन्ति वा । अतो राजपथः सर्वे मृगयां यान्ति भारत ।

न हि क्षिप्यन्ति पापेन न चैतत् पातकं विदुः । न ह्यतः सृष्टं किञ्चिदिह लोके परव च ।

यत् सर्वैर्विदं भूतेषु दया कौरवजन्दन । न भयं विद्यते जातु नरस्येह दयावतः ।

दयावतामिमं लोकान् परे चापि तपस्विनां । अहिंसावशे धर्म्यं दत्ति धर्मविदो विदुः । ११९

यदहिंसात्मकं कर्म तत् कुर्व्यादात्मवान्नरः । पिबदेवतयज्ञेषु भोजितं हविरुच्यते ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो यो ददाति दयापरः । अभयं सर्वभूतानि ददतीत्यनुश्रुयम् ।

यतश्च स्वचित्तैश्च पतितं क्षिप्रमाहृतं । सर्वभूतानि रचन्ति समेषु विममेषु च ।

मैत्रं व्यासमृगा प्रन्ति न पित्राचा न रात्रुषाः । मुच्यते भयकालेषु भोक्ष्येथो भये परान् ।

प्राणदानात् परदानं न भूतं न मविव्यति । न ह्यात्मनः प्रियतरं किञ्चिद्वहोहं निश्चितं । १२०

अनिष्टं सर्वभूतानां मरणं नाम भारत । मृत्युकाले हि भूतानां सर्वे जायेत वेपथुः ।

जातिजन्ममरणदुःखैर्निर्णयं संसारसागरे । जन्तवः परिवर्त्तन्ते मरणादुद्दिग्जनि च ।

गर्भवासेषु पथ्यन्ते चाराचरुदकैरथैः । मूत्रक्षेपपुरीषाणां पदपैर्भृशदारुणैः ।

जाताश्चाथरसाक्षत्रं ह्रिद्यमानाः पुनः पुनः । पाच्यमानाश्च पथ्यन्ते विवशा मांसवृद्धिनः ।

क्षुभीपाकेषु पथ्यन्ते तां तां योनिमुपागताः । आकल्य मार्थमाणाश्च भ्राम्यन्ते वै पुनः पुनः ।

नात्मनोऽस्ति प्रियतमः श्रियिवीमनुवृत्त्य ह । तस्मात् प्राणिषु सर्वेषु दयावानात्मवान् भवेत् ।

सर्वमांसानि यो राजन् यावज्जीवे न भक्षयेत् । स्वर्गे स त्रिपुलं स्थानं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ।

ये भक्षयन्ति मांसानि भूतानां जीवितोपणं । भक्ष्यन्ते तेऽपि भूतैर्कैरिति मे नात्र संशयः ।

मां स भक्षयते यस्माद्भवति ये तमप्यहं । एतस्मांसस्य मांसत्वमनुवृत्त्यं भारत ।

घातको भक्षते नित्यं ततो भक्षति भक्षिता । आक्रोष्टा कुर्वन्ते राजन् द्विषन् देशत्वमाप्नुयात् ।

येन येन शरीरेण यत्काल्यै करेति यः । तेन तेन शरीरेण तत्तत् फलमुपायुते ।

अहिंसा परमो धर्मस्तथाहिंसा परो दमः । अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं तपः ।

अहिंसा परमो यज्ञस्तथाहिंसा परमं बलं । अहिंसा परमं मित्रमहिंसा परमं सुखं ।

अहिंसा परमं सत्यमहिंसा परमं श्रुतं । सर्वयज्ञेषु वा दानं सर्वतोर्वैषु चायुतं ।

सर्वदानफलस्यापि नैतत्सुखमहिंसेया । अहिंसस्य तपोऽप्ययमहिंसेया यजते यदा ।

अहिंसः सर्वभूतानां यथा माता यथा पिता । एतत्फलमहिंसेया भूयस्व सुहृदुज्ज्व ।

न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्धनैरपि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अहिंसाफलकथने षोडशाधिकशतेऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अकामाद्य सकामाद्य ये ज्ञाताः क्षमन्महर्षि । कर्माणि प्रतिपद्यन्ते तस्मै ब्रूहि पितामह ।

दुःखं प्राणपरित्यागः मुखाणां महासूय । जानामि सं महाभागा प्राणत्यागं मुदुक्करं ।

सह्ये वाऽसह्ये वा शूमे वा यदि वाऽशूमे । कार्त्तरे तत्र मे ब्रूहि सर्वशो ह्यपि मे मतः ।

॥ भीम उवाच ॥ सह्ये वाऽसह्ये वा शूमे वा यदि वाऽशूमे । संवारेऽग्निर्धर्मायाताः प्राणिनः श्रियिवीपते ।

निरता येन भवेन तत्र मे शृणु कारणं । सत्यं चायमनुश्रव्यतेऽपि तस्मै युधिष्ठिर ।

अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुराणसमिदं नृप । दैपायनस्य संवादं कीदृशं च युधिष्ठिर ।

मद्भूतदरम् विमः क्षणदैपायनः पुरा । ददर्भं कीदृं धावन्तं शोभं शकटवर्त्मनि ।

गतिज्ञः सर्वभूतानां भाषाशब्दं शरीरिणां । सर्वशः स तदा दृष्ट्वा कीदृं वचनमब्रवीत् ।

॥ व्यास उवाच ॥ कीदृं संक्षेपतोऽस्ति तस्मिन्नेव सत्त्वमे । का धावति तदाश्वं कुतसो भयमागतं ।

॥ कीदृं उवाच ॥ शकटस्थास्य महतो घोषं श्रुत्वा भयं मम । आगतं वै महापुङ्खं स्वनं स हि दारुणः ।

श्रुपते न च मां हन्यादिति ह्यस्मादपक्रमे । यथाश्वं शृणोम्येव गोपुत्राणां प्रतोयतां ।

यद्गतां मुमहाभारं सधिरक्षमम्यभे । नृकाश्च संवाहयतां श्रूयन्ते विविधः स्वनः ।

श्रोतुमस्मादिधेमेवं न शक्यं कीटयोनिना । तस्मादतिक्राम्येव भयादस्मात् सुदारुणात् ।

१०९१

दु खं हि मृत्युभूतानां जीवितञ्च सुदुर्लभं । अतो भीतं पलायामि गच्छेय नासुखं सुखात् ।

॥ भीत उवाच ॥ इत्युक्तं स तु तं ग्राहं कुत कीटं सुखं तव । मरणं ते सुखं मन्ये तिर्यग्योनौ तु वर्तते ।

शब्द स्वयं सं गन्ध भोगांशोच्चावचान् महान् । नाभिजानासि कीट त्वं श्रेयो मरणमेव ते ।

॥ कीट उवाच ॥ सर्वत्र निरतो जीव इतश्चापि सुखं मम । चिन्तयामि मह्यप्राज्ञं तस्मादिच्छामि जीवितं ।

इहापि विषय सर्वो यथादेह प्रवर्तितः । मानुषास्तैर्यजुश्चैव पृथग्भोगा विभेदतः ।

१०९२

अहमास मनुष्यो वै शूद्रेऽवज्जन प्रभो । अन्नद्वयस्य नृशंसस्य कदर्यो दृढिजीवकः ।

वाकतीक्ष्णो निष्ठतिप्रभो देष्टा सर्वेषां सर्वत्र । मियं कृतोपविधिना परस्वहरणे रतः ।

भृत्यातिथिजनयापि गृहे पर्यश्रितो मया । मात्सर्थात् स्वादुक्रामेन नृशवेन वुभुक्ष्वा ।

देवार्थं पिबयश्चार्धमन्नं यद्वाकृतं मया । न दत्तमर्थकामेन देयमन्नं पुरा किञ्च ।

गुप्तं शरणमाश्रित्य भयेषु शरणगतः । अकलापे मया त्यक्ता ते चाता अभयैषिण ।

१०९३

धनं धान्यं मिथान् दारान् पानं वासस्तथाऽहुतं । त्रियं दृष्ट्वा मनुशालामस्तयामि निरर्थकः ।

ईषुं परस्वस्य दृष्ट्वा अन्यस्य न वुभूषकः । चित्रगैहन्ता चान्येऽमात्मकामानुवर्तकः ।

नृशंसगुह्यार्थं पुरा कर्षं कृतं मया । खला तदनुत्तयेऽहं हिलुं प्रियमिवात्मजः ।

शूभानां नाभिजानामि कृतानां कर्षणां फलः । माता च पूजिता दृष्ट्वा ब्राह्मणयार्चितो मया ।

सहजानिगुणेपि सन्नत्या गृहमागतः । अतिथिं पूजितो ब्रह्मलेन मा नाजहात् स्मृतिः ।

१०९४

कर्षणा पुनरेवाहं सुखमागामि लक्ष्ये । तच्छ्रोतुमहमिच्छामि तप्तं श्रेयसपोधन ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्याने सप्तदशाधिकप्रतेऽध्यायः ॥ ११७ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ शूभेन कर्षणा यदै तिर्यग्योनौ न मुञ्चते । मनैव कीटं तत्कर्षं येन त्वं न प्रमुञ्चते ।

अहं हि दर्शनदेव तारयामि तपोवलात् । तपोवलाद्वि सत्त्वदलमन्यस्य विद्यते ।

जानासि पापे खल्लैर्मैतं त्वां कीट कीटतां । अवाप्स्यसि पुनर्दुर्लभं धर्मं नृप यदि मन्यसे ।

कर्षणमिहानं देवा भुञ्जते तिर्यगाश्च ये । धर्मोऽपि हि मनुष्येषु कामार्थाय तथा गुणाः ।

१०९५

वागुद्धिपाणिपादैश्च व्यपेतस्य विपश्चितः । किं ज्ञास्यति मनुश्चल मन्दस्यापि हि जीवतः ।

जीवन् हि कुरुते पूजा विप्रान् शशिसूर्ययोः । भुवन्पि कया पुण्या तत्र कीटत्वेनैव हि ।

गुणभूतानि भूतानि तत्र त्वमुपभाक्ष्यसे । तत्र तेऽहं विनेश्यामि ब्रह्मालं यत्र वैश्वसि ।

स तद्येति प्रतिश्रुत्य कीटो वर्तमानतिष्ठतः । शकटो ब्रजश्च सुमहानागतश्च यदृच्छया ।

चक्राक्रमेण भिन्नय कीटं प्राणान्भूमाच ह । सभूतं चक्षिणकुले प्रसादादमितौजसः ।

१०९६

समृपिं द्रुमुमगमत् सर्व्वाखन्यासु योनिषु । श्वाविह्वोधावराक्षाणां तथैव मृगपचिंशः ।

अपाकगृह्णैव्यानां चित्रियाणाञ्च योनिषु । स कीट एवमाभास्य चपिणा सत्यवादिना ।

प्रतिस्वत्याऽयं कथाश्च पादैः मूर्ध्नि कृतान्त्रलिः ।

॥ कीट उवाच ॥ इदं तदनुष्ठानं खानमोक्षितं दशभिर्गुणैः । यदहं प्राप्य कीटत्वमागतो राजपुत्रतां ।
 वहन्ति सामन्तिवत्साः कुञ्जरा हेममालिनः । खन्दनेषु च काम्बोजा युक्ताः परमवाजिनः । १०१
 उद्ग्रायतरयुक्ताणि यानानि च वहन्ति मां । खानम्बवः सहामात्यश्चाग्रामि पिप्रितादनं ।
 गृहेषु मुनिवर्तनेषु मुखेषु शयनेषु च । वराहैषु महाभाग स्वपामि च सुपूजितः ।
 सर्वेष्वपररात्रेषु क्षतमागधवन्दिनः । स्ववर्ति मां यथा देवा महेन्द्रं प्रियवादिनः ।
 प्रसादात् सत्यमन्त्रस्य भवतोऽमिततेजसः । यदहं कीटतां प्राप्य सम्प्राप्तो राजपुत्रतां ।
 नमतेऽहं महाप्राज्ञ किं करोमि प्रसाधि मां । त्वत्पौत्रवर्तिर्हिदमिदं श्राधिगतं मया । १०२
 ॥ व्यास उवाच ॥ अर्चितोऽहं तथा राजन् वाम्भिरस्य यदृच्छ्या । अद्य ते कीटतां प्राप्य स्वनिर्जाता जुगुप्सिता ।
 न तु नाभोऽस्ति पापस्य यत्स्वयोपचितः पुरा । शूद्रेष्वर्धप्रधानेन नृशर्वेनाततादिना ।
 मम ते दर्शनं प्राप्तं तैत्थैव सुकृतं तया । तिर्यग्गैर्नास्ति ज्ञातेन मम चाम्बवेनातया ।
 इतस्त्वं राजपुत्रत्वाद्वाङ्मण्यं समशस्यसि । गोत्राङ्गणकृते प्राणान् हत्वा प्राणं रणजिरे ।
 राजपुत्रं सुखं प्राप्य ऋतुर्यैवाप्तदविणान् । अथ नोदिव्यसे स्वर्गे ब्रह्मभूतोऽव्ययः सुखी । १०३
 तिर्यग्गैर्नास्ति शूद्रतामभ्युपैति शूद्रेऽप्येवं कश्चिपत्यस्य नैयः । वृत्तज्ञाघी कश्चिपयो ब्राह्मणत्वं स्वर्गं पुण्यं ब्राह्मणः
 साधुवृत्तः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्याने अष्टादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ त्वत्तर्धमनुप्राप्तं शरत्वेन च वीर्यवान् । त्वया स कीटतां राक्षसचारं विपुलं तपः ।
 तस्य धर्मार्थविदुषो हृष्टा तद्विपुलं तपः । आजगाम द्विजश्रेष्ठ क्षणद्वैपायनसदा ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ चाक्षं देवव्रतं कीट भूतानां परिपालनं । चाक्षं देवव्रतं ध्यायंतीति विप्रलभेयसि ।
 पाहि स्वर्थाः प्रजा सत्यक् शूमाशुभविदात्मवान् । शूमे. संविभजन् कामैरशुभानाद्य पारये. १०४
 आत्मवान् भव सुप्रीतः स्वधर्मशरत्वे रतः । चाक्षीं तभुं समुत्सृज्य ततो विप्रलभेयसि ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ कोऽप्यरक्ष्यमनुप्राप्य पुनरेव पुधिष्ठिर । महर्षेर्वचनं श्रुत्वा प्रजा धर्मेण पात्य च ।
 अचिरं येव कलिन कीटः पार्यैवेषतम । प्रजापालनधर्मेण प्रेत्य विप्रलभेयसि ।
 ततस्तं ब्राह्मणं हृष्टा पुनरेव महायथाः । आजगाम महाप्राज्ञ क्षणद्वैपायनसदा ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ भो भो ब्रह्मर्षभ श्रीमन् ना व्यतिष्ठाः कथञ्चन । शूभशुभयोर्भोषु पापकृत् पापयो
 निपु ।
 उपपद्यति धर्मज्ञ यथापापकरोपमं । तस्मात् मृत्युमयात् कीट मा व्यतिष्ठाः कथञ्चन ।
 धर्मलोपभयं ते स्यात् तस्माद्दुर्धरोत्तमं ।
 ॥ कीट उवाच ॥ सुखात् सुखतरं प्राप्ते भगवंस्त्वक्तुमेवाहं । धर्ममूलाः त्रिषु प्राप्य पापा नष्ट इहाद्य मे ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ भगवदवचनात् कीटो ब्राह्मण्यं प्राप्य दुर्लभं । अकरोत् श्रुत्वा राजन् यद्यप्यपमताङ्गितं ।
 त्वं मासोक्त्यमगमन् ब्रह्मणे ब्रह्मवित्तम । अवाप च पदं कीटः पार्यं ब्रह्म सनातनं । १०८

स्वकफलनिर्द्वेष्टं व्यासस्य वचनान्नदा । तेषु यस्मान् प्रभावेण हताः क्षत्रियपुङ्गवाः ।

सम्प्राप्तास्ते गतिं पुण्यां तस्मात्मा शोच पुनः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि कीटोपाख्याने ऊनविश्वव्यधिकृतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ बुधधिर उवाच ॥ विद्यातपोऽर्था दानाश्च क्रमेतेषां विविधते । पृच्छामि त्वां सतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ।

॥ भोज उवाच ॥ अत्रायुर्दहरन्तोममितिहासं पुरातनं । मैत्रेयस्य च संवादं कृष्णदैपायनस्य च ।

कृष्णदैपायनो राजवज्रातचरितं शरत् । वाराणस्यामुपातिष्ठन् मैत्रेयं खैरिणोक्तुले ।

तमुपस्थितमासीनं ज्ञात्वा च मुनिव्रतम् । अर्चिता भोजयामास मैत्रेयाऽन्नमुत्तमं ।

तदन्नमुत्तमं भुङ्क्ता गुणवत् सार्वकामिकं । प्रतिष्ठमानोऽस्त्रायत प्रीतः कृष्णो महासेनाः ।

तमुत्सयन्तं सन्त्येष्ट्य मैत्रेयं कृष्णमब्रवीत् । कारणं ब्रूहि धर्मोत्तमं व्यस्यपिपाः क्षतस्थितं ।

तपस्विना धृतिमत प्रभादः समुपागतः । एतपृच्छामि ते विद्वन्निवाद्य प्रपण्य च ।

आत्मनश्च तपोभार्यं महामार्यं तवेह च । इयगाचरतस्मात् । इयगात्समुखात्मनोः ।

अप्यन्तरमहं मन्ये विप्रिष्टमपि चाप्ययात् ।

॥ व्यास उवाच ॥ अतिच्छन्दातिवादाभ्यां क्षयोऽयं समुपागतः । अमलं वेदवचनं कस्माद्देहोऽमृतं वदेत् ।

वीर्येण तु पादयाजः पुष्टयस्त्रोक्तमं त्रयं । न द्रुष्टेयैव दद्याच्च वयुश्चैव परं वदेत् ।

इति वेदोक्तमृषिभिः पुरस्तात्परिकल्पितं । इदानीञ्चैव न कृत्यं पुरस्ताच्च परिरुतं ।

अन्यो हि तादृशो दायो भवत्युत्तमहाफलः । ह्यतिताश्च ते दत्तं हर्षयन्तान्क्षयता ।

ह्यतिस्तपिताय तं दत्तैतदग्रमं मम । अजिषीर्यहतो लोकान्महायशोरेव प्रभो ।

ततो दानपविषेण प्रीतोऽस्मि तपश्चैव च । पुण्यैश्च हि ते सत्त्वं पुण्यैश्च च दर्शनं ।

पुण्यैश्चवाभिगत्यस्यो मन्ये कर्षविधानजं । अधिकं मार्जनात्तात तया पेत्रामुलेपनात् ।

शुभं सर्वपविषेया दानमेव परं हि । बोधेत् सर्वपविषेया दानमेव परं भवेत् ।

यानोमान्युत्तमानीह वेदोक्तानि प्रशंसि । तेषां श्रेष्ठतरं दानमिति मे नाव संशयः ।

दानवर्द्धि क्षतः पन्था येन पान्ति मनोविषः । ते हि प्राणस्य दातारस्तेषु धर्मं प्रतिष्ठिनः ।

यथा वेदाः स्वधीताय यथा चेन्द्रियक्षयमः । सर्वेयागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमं ।

तं हि तात सुखादेव मुखमेयमि शोभनं । सुखात् सुखतरमस्तिमात्रुणं मतिमाध्वरः ।

तवः प्रत्यक्षमेवेदमुपलभ्यमशंसयं । श्रीमन्ममात्रुण्यया दानयश्चास्माया मुखं ।

सुखादेव परं दुःखं दुःखादप्यपरं सुखं । इत्यहो हि महाप्राज्ञ नियतं वै स्वभावतः ।

चिविधानीह हस्तानि नरण्यास्तर्भेनीविण । पुण्यमन्यं पापमन्यं पुण्यं तव च पातकं ।

न हृत्तं मन्यते तस्य मन्यते शास्त्र पातकं । तया स्वरूपं निर्द्वेष्टं न पुण्यं न च पातकं ।

यद्दानतपोदीक्षा नरा वै पुण्यकर्षिणः । येषमिदं दानं भूतानि ते वै पापकृतो जनाः ।

ऋत्याश्च ददते चैव दुःखं यान्ति पतन्ति च । अतोऽन्यत्कर्षं यन् किञ्चिद्वै पुण्यं न च पातकं ।

रमस्तेधस्य मोदस्य देहि चैव यजस्य च । न त्वामभिभविष्यन्ति वेद्या न च तपस्विनः । १२० ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मैत्रेयमित्रायां विंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२० ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तं प्रत्युवाच मैत्रेय कर्षपूजकः । अत्यन्तश्रीमति कुले जान प्राशो नृपुत्र । ॥
 ॥ मैत्रेय उवाच ॥ अर्धशयं महाप्राज्ञ यथैवात्ये मयैव तत् । अनुज्ञातस्य भवता किञ्चिदूधामर्हं विभो । ॥
 ॥ व्यास उवाच ॥ यद्यदिच्छसि मैत्रेय यावद्यावद्या यथा । ब्रूहि तत्त्वं महाप्राज्ञ शृणुष्वैव वचनमात्र । ॥
 ॥ मैत्रेय उवाच ॥ निर्दोष निष्कलैश्चैव वचनं दानमर्हत् । विद्यातपोभ्यां हि भवान् भावितात्मा न संशय । ॥
 भवतो भावितात्मात्माभिर्यं सुमहात्मनः । भूयो मुह्यानुपश्यामि स्वमिद्वतया इव । ॥ १२१ ॥
 अपि नो दर्शनादेव भवतोऽभ्युदयो भवेत् । मन्त्रे भवत्प्रसादोऽयं तद्धि कर्षं स्वभावात् । ॥
 तपः श्रुतस्य योनिशयेतद्वाह्यकारणं । चिमर्गैः समुदितस्ततो भवति वै द्विज । ॥
 अस्मिन्सूते च दृश्यन्ते पितरो देवतानि च । न हि श्रुतवत् किञ्चिदधिक ब्राह्मणादृते । ॥
 अन्वं स्यात्तम एवेदं न प्रशयित किञ्चन । चातुर्वर्त्यं न वर्तेत धर्मार्धमार्हतानृते । ॥
 यथा हि मुह्यते चेत्ते फलं विन्दति मानव । एवं दत्त्वा श्रुतवत् फलं दाता समश्रुते । ॥
 ब्राह्मण्येन विद्येत श्रुतवृत्तोपपन्नं । प्रतिपद्यीता दानस्य मोक्षं स्याद्भुविना धनं । ॥
 अदत्तविद्वान् हन्यर्थमर्चमानस्य हन्ति नृः । तच्चार्यं पतिं यथात्र त्वं सन्ता हन्यतेऽनुध । ॥
 प्रमुह्यन्नमदन् विद्वान् पुनर्जन्मयतीश्वरः । स चाज्ञाज्जायते तस्मात् स्वस्य एतद्भुतिकमः । ॥
 यदेव ददत पुण्यं तदेव प्रतिपद्यत । न श्लोककं वर्तेत दत्तो वमुशयो विदुः । ॥
 यथैव ब्राह्मणा भूमि श्रुतवृत्तोपपदिता । तथ दानफलं पुण्यमिह चामुत्र चानृते । ॥
 ये योनिशुद्धाः सततं तपस्यभिरता भूयः । दानाध्ययनधन्यशस्त्रैः वै पूज्यतेमां सदा । ॥
 तैर्हि सद्धिं कृतं पन्थाशेन पातो न मुह्यति । ते हि स्वर्गस्य नेतारो यशसाश्च सगातमाः । ॥
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने एकविंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥
 ॥ भीष्म उवाच ॥ एवमुक्तं स भगवान् मैत्रेय प्रत्यभाषत । दिव्यैश्च विज्ञानवि दिक्ष्याते बुद्धिरीदृशी । ॥
 लोको ह्यार्थगुणनिव भूयिष्ठन्तु प्रशंसति । रूपमानवचोमानयोमानाश्चाप्यर्धशयं । ॥
 दिक्षा नाभिभवन्ति त्वां देवस्यैधमनुग्रहः । यत्ते भृशतरं दानादत्तं यिय्यामि तच्छृणु । ॥
 धानोद्भागमशास्त्राणि यास्य काश्चित् प्रहृत्तयः । तानि वेदं पुरस्त्राय प्रहृत्तानि यथाक्रमः । ॥
 अहं दानं प्रशंसामि भवानपि तपःश्रुते । तथ यवित्तेवेदस्य तपः स्वर्गस्य साधनं । ॥
 तपसा महाप्राप्तिं विधया चेति न श्रुतं । तपसैव आपनुदेयस्यान्यदपि दुष्कृतं । ॥
 यत् यद्धि किञ्चित् सन्नाय पुरुषस्यथे तपः । सर्वमेतदवाप्नोति विधया चेति न श्रुतं । ॥
 दुरन्ध्रं दुष्प्रधर्मं दुराणं दुरतिक्रमं । सर्वं वै तपसाऽभ्येति तपो हि वसवस्तरे । ॥
 मुरापोऽस्यतादायी भूषहा गुरुतत्पमः । तपसा तरते सर्वमेतदस्य प्रमुच्यते । ॥
 सर्वविधस्य चतुर्भानपि यादृशतादृशं । तपस्विनं तथैवाज्ञात्वाभ्यः कार्यं सदानमः । ॥

सर्वे पूज्या श्रुतधनास्तथैव च तपस्विनः । दानप्रदाः सुखं प्रेत्य प्राप्नुवन्तीह च श्रियं ।
 दमश्च ब्रह्मलोकश्च लोकश्च बलवत्तरं । अन्नदानैः सुकृतिनः प्रतिपद्यन्ति लौकिकाः ।
 पूजिताः पूजयन्तेते मामिता मामयस्मि च । स दाता यत्र यधैति सर्वतः सम्यक्सूयते ।
 अकर्ता चैव कर्ता च लभते यस्तु यादृशं । यदि चोद्धेयद्यधो वा सांक्षोकागमियास्तुति ।
 प्राप्स्यसे त्वधपानानि धानि वाञ्छन्ति कानिचित् । मेधाव्यधि कुले जातः श्रुतवाननृशंसवान् ।
 कैमारचारी व्रतवान् मैत्रेयनिरतो भव । एतद्गृहाण प्रथमं स्वधर्मं गृहमेधिनां ।
 यो भर्ता वासिता तुष्टो भर्तुस्तुष्टा च वासिता । यस्मिन्नेवं कुले सर्वं कल्याणमन्तवर्तते ।
 अङ्गिर्गावाश्मलमिव तमोऽग्निप्रभया यथा । दानेन तपसा चैव सर्वं पापमपोहति ।
 स्वस्ति प्राप्नुहि मैत्रेय गृहं यद्वापुः साधु प्रजान्यहं । एतस्मिन्निधि कर्तव्यं श्रेय एवमविव्यति ।
 तं प्रणम्याय मैत्रेयः कृपां चाभिप्रदर्शित्वं । स्वस्ति प्राप्नोतु भगवन्नित्युवाच कृताञ्जलिः ।

१२५

१२६

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि मैत्रेयविभाषायां द्वाविंशत्यधिरुपगताऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ सत्स्वीणां समुदाचारं सर्वधर्मविदाम्बर । औतुमिच्छाम्यहं तत्तत्तत्सर्वं ब्रूहि पितामह ।

॥ भीष्म उवाच ॥ सर्वज्ञां सर्वतत्त्वज्ञां देवलोकं मनस्विनी । कैकेयो सुमना नाम शाण्डिली पत्यैश्च्छत ।
 केन वृत्तेन कल्याणि समाचारेण केन वा । विधूय सर्वपापानि देवलोकं त्वमागता ।
 ज्ञाताश्चनश्चिखेव त्वं ज्वलमाना स्वतैजसा । सुता ताराधिपखेव प्रभया दिव्यमागता ।
 अजरांसि च वल्गाणि धारयन्ती गृतकृमा । विमानस्थाः शुभे भावि सहस्रगुणमोजसा ।
 न त्वमल्पेन तपसा दानेन नियमेन च । इमं लोकमनुप्राप्ता त्वं हि तत्त्वं वदस्व मे ।
 इति वृष्टा सुमनया मधुरं चारुवाचिनी । शाण्डिली निश्चतं वाक्यं सुमनामिदमब्रवीत् ।
 नाहं कदाप्यवसना नापि स्वस्वलाधारिणी । न च मुष्णा च जटिला भूला देवत्वमागता ।
 अहितानि च वाक्यानि सर्वाणि पर्वपाणि च । अप्रमत्ता च भर्तारं कदाचिन्नाहमब्रुवं ।
 देवतानां पित्राणश्च ब्राह्मणाणाञ्च पूजने । अप्रमत्ता सदा युक्ता ययूयश्चरवर्त्तिनी ।
 पैशुन्येन प्रवर्त्तामि न मभैतन्नमोर्गतं । प्रदारी न च तिष्ठामि चिरं न कथयामि च ।
 अन्नं च शक्तिं किञ्चिदहं वाऽपि कर्षणा । रहस्यमरहस्यं वा न प्रवर्त्तामि सर्वदा ।
 कार्यार्थं निर्गतश्चापि भर्तारं गृहमागतं । आशनेनोपसंयोग्यं पूजयामि यथाहिता ।
 यदहं नाभिजानामि यद्विज्ञेयं नाभिनन्दति । भक्ष्यं वा यदि वा लेह्यं तत् सर्वं वर्जयाम्यहं ।
 कुटुम्बार्थं समानीतं यत् किञ्चित् कार्यमेव तु । प्रातस्त्याय तत् सर्वं कारयामि करोमि च ।
 प्रवासं यदि मे घाति भर्ता कार्येण केनचित् । मङ्गलैर्बल्लभधुक्ता भवामि नियता तदा ।
 अन्नं रोचनाश्चैव स्नानं भान्यानुलेपनं । प्रसाधनञ्च निष्क्रान्ते नाभिनन्दामि भर्तारि ।
 नोत्थाय यामि भर्तारं सुखसुप्तमहं सदा । अन्तरिक्ष्यपि कार्येषु तेन कृत्यति मे मनः ।
 नायासयामि भर्तारं कुटुम्बार्थेऽपि सर्वदा । गुणगुह्या सदा चास्मि सुसंष्टमिवेवशा ।

१२७

१२८

इमं धर्मपथं नारी पालयन्ती समाहिता । अहन्तीव नारीणां स्वर्गलोकं महीयते ।

॥ भीम उवाच ॥ एतदाख्याय सा देवो सुमनायै तपस्विनी । पतिधर्मं महाभागा जगामादर्शनं तदा ।

यद्येदं पाण्डवाख्यानं पठेत पर्वणि पर्वणि । स देवलोकं सम्प्राप्य मन्दने स सुखो वसेत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सुमनासंवादे चयोर्विंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सास्त्रि चापि प्रदाने च व्यायः किं भवतो मतं । प्रब्रूहि भरतश्रेष्ठ यदत्र व्यतिरिच्यते ।

॥ भीम उवाच ॥ सास्त्रा प्रसाद्यते कश्चिद्दानेन च तयाऽपरः । पुरुषः प्रकृतिं गत्वा तयोरेकतरं भजेत् ।

शुणंस्तु दृष्ट्वा मे राजन् सान्त्वलय भरतर्षभ । दादृषान्यपि भूतानि सान्त्वेनाराधयेत् धया ।

अवायुदाहरणीममितिहासं पुरातनं । शृणुतां रचसा मुक्तो द्विजातिः कानने यथा ।

कश्चिदावबुद्धिसम्पन्नो ब्राह्मणो विजने वने । शृणुतां रचसा मुक्तो द्विजातिः कानने यथा ।

स बुद्धिश्रुतिसम्पन्नस्तं दृष्ट्वाऽनोव भीषणं । सामै वास्मिन् प्रयुयुजे न मुनोह न विद्यथे ।

रचस्तु वाचा सम्युज्य प्रश्नं पप्रच्छ तं द्विजं । मोक्षमे घृष्टि मे प्रश्नं केनास्मि हरिणः क्षमः ।

मुष्टर्तमय सन्निव्य ब्राह्मणस्तस्य रचसः । आभिगयाथाभिरव्ययः प्रश्नं प्रतिजगाद ह ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ विदेशेऽपि विलोकित्वा विना नूनं सुखमनैः । विपद्यानतस्तान् भुङ्क्ते ते गांसि हरिणः क्षमः ।

नूनं मिचापि ते रक्ष साधूपचरितान्यपि । खदोषादपरव्यन्ते तेनासि हरिणः क्षमः ।

गुणवाणिगुणान्नान्यन् नूनं पश्यसि कलुषान् । प्राप्तेऽप्राप्तान् विनीतात्मा तेनासि हरिणः क्षमः ।

धनेयव्यादिकास्तान्वास्तुभ्यः परमा वराः । अवजानन्ति नूनं त्वं तेनासि हरिणः क्षमः ।

अष्टाया क्षिप्रमानेऽपि ह्यनुपाधान् निगर्हयन् । माहात्म्याश्च यथे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।

सम्योक्त्यात्मानमार्यत्वात्तथा कश्चिदुपलभः । जितं त्वं मन्यते साधो तेनासि हरिणः क्षमः ।

क्षिप्रमानान् विमार्गेषु कामकोधाष्टतात्मनः । भवे त्वं ध्यायसि जगत्सोनासि हरिणः क्षमः ।

प्रज्ञासम्भावितो नूनमप्रज्ञैरुपहंसित । क्षीयमानोऽपि दुष्टं नैलोनासि हरिणः क्षमः ।

नूनं निवृत्तं भूत्वा कश्चिदार्थं विदापरन् । वक्ष्यतिः गतस्त्वयै तेनासि हरिणः क्षमः ।

प्रकाशाद्यर्गतिर्नूनं रहस्यकुशलं कृतो । तज्ज्ञेन पूज्यसे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।

अस्त्वपि निविष्टेषु भुवतो मुक्तसंश्रयान् । गुणास्तेन विराजन्ते तेनासि हरिणः क्षमः ।

धनमुद्ध्रियतेर्धनः केवलं तेजसाऽम्बित । महत् प्रार्थयसे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।

तपः प्रणिहितात्मानं मन्ये त्वाऽरण्यकालिङ्गं । सान्धवा नाभिमन्दन्ति तेनासि हरिणः क्षमः ।

दृष्टमार्यस्य ते नूनं प्रतिविम्बो महाधन । युवा सुसलिनः कामी तेनासि हरिणः क्षमः ।

मनमार्थवतां मध्ये तव वाक्यमनुत्तमं । न माति कास्तेऽभिहितं तेनासि हरिणः क्षमः ।

दृष्टपूम्भं नूनं मूर्खं कुपितं हृदयप्रियं । अनुनेतुं न शक्नोषि तेनासि हरिणः क्षमः ।

मनमाश्रयिता सा त्वं कृते कश्चिदिदीक्षिते । कश्चिदर्थयते नित्यं तेनासि हरिणः क्षमः ।

नूनं त्वं सुगुणैर्गुणं पूजयानं सुहृन् भुवं । समर्थ इति जानोते तेनासि हरिणः क्षमः ।

अनंगतमभिप्रायं नूनं नेच्छसि संज्ञया । विवेकं प्राप्तिमैथिल्यात् तेनासि हरिणः क्षमः ।
 नानाबुद्धिरुचो लोकेमनुयाधूनमिच्छसि । यदीदं स्तुगुणैः सर्वलोनासि हरिणः क्षमः ।
 अविदाम् भीरुरव्यार्थं विद्याविक्रमदानजं । यत्र मार्थयसे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।
 चिराभिलषितं किञ्चित् फलमप्राप्तमेव ते । क्षतमथैरपेक्षतं तेनासि हरिणः क्षमः ।
 मृगमात्स्यार्थं दोषमपश्यन् किञ्चिदात्मनः । अकारणेति शरीरं तेनासि हरिणः क्षमः ।
 सुहृदां दुःखमार्त्तानां न प्रमोह्यसि चार्त्तिजं । अलमर्थगुणैर्धनं तेनासि हरिणः क्षमः ।
 साधून् गृहस्थान् वृद्धां च तथाऽसाधून् वनेचरान् । मुक्ताद्यावयसे वक्तांसेनासि हरिणः क्षमः ।
 धर्माधर्मज्ञं कामस्य काले चाभिवर्तते वयः । न प्रतोयन्ति ते नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।
 दत्तामकुलैरयान् मनोवो वञ्जोविपुः । प्राय वत्तयसे नूनं तेनासि हरिणः क्षमः ।
 पापान् प्रवर्तते दृष्ट्वा कञ्चाणानवयोदतः । भुवं गर्हयसे नित्यं तेनासि हरिणः क्षमः ।
 परस्परविद्वद्भ्यां मित्रं नूनं चिकीर्षसि । सुहृदामुपरोधेन तेनासि हरिणः क्षमः ।
 कोचिधांश्च विकर्मस्थान् प्राज्ञांश्चाप्यजितेन्द्रियान् । मन्येऽनुयायसि जनांसेनासि हरिणः क्षमः ।
 एवं बन्धुजितं रक्षो विप्रं तं प्रत्यपूजयत् । सखायमकरोचैनं संशोभ्यार्थैर्ममाच ह ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वे षष्ठेऽध्याये हरिणक्षमकथाख्याने चतुर्विंशत्यधिकशतकेऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ जगन्मानुषमावाक्य कर्मवेधं सुदुर्लभं । श्रेयोऽर्पिणा दरिद्रेण यत्कृतं यं पितामह ।
 दानानामुत्तमं यच्च देवं यच्च यया यया । मान्यान् पूज्यांश्च गात्रेण रहसं वक्तुमर्हसि ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एवं हृष्टो नरेन्द्रिय पाण्डवेन यत्रस्त्रिणा । धर्माणां परमं गुह्यं भीष्म प्रीत्याच पार्यिवं ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ इदमुवाचहितो राजन् धर्मगुह्यानि भारत । यथा मे भगवान् व्याचः पुरा कथितवांस्तथा ।
 देवगुह्यानिदं राजन् धमेनाकृष्टकर्मणा । नियमस्तेन युक्तेन तपसो महतः फलं ।
 येन यः प्रीयते देवः प्रीयते पितरस्तथा । अथ यः प्रमथाः श्रेयश्चिपुग्नो दिशं गजाः ।
 अपिधर्मः क्षतो यत्र सरहसो महाफलः । महादानफलश्चैव सर्वयज्ञफलं तथा ।
 यद्यैतदेवं जानीयात् श्रान्ता वा कुहतेऽनघः । सदाप्यो दीववासेह तैर्गुणैः यद् युज्यते ।
 दृष्टवान्ममं चर्कं दृष्टव्यमसौ भवति । दृष्टव्यमसौ वैश्या दृष्टव्यमसौ मृगः ।
 अद्वैताति सर्वार्थान्मृपतिः कथ्येतिऽधिकः । चिवर्गसहितं शास्त्रं पवित्रं पुण्यलवणं ।
 धर्मव्याकरणं पुण्यं रहस्यश्रवणं महत् । श्रुतव्यं धर्मसंयुक्तं विहितं विदग्धैः स्वयं ।
 पितृणां यत्र गुह्यानि प्रोच्यन्ते श्राद्धकर्मणि । देवतानाञ्च सर्वेषां रहसं कथ्येतिऽखिलं ।
 अपिधर्मः क्षतो यत्र सरहसो महाफलः । महायज्ञफलश्चैव सर्वदानफलं तथा ।
 ये पठन्ति सदा मर्त्या येपाश्चैवोपतिष्ठति । श्रुत्वा च स्वयमाचष्टे स्वयं नारायणः प्रभुः ।
 गवां फलं तीर्थफलं यज्ञानाञ्च यत् फलं । एतत् फलमवाप्नोति यो नरोऽतिथिपूजकः ।
 श्रोतारः श्रद्धाधानाय येषां श्रद्धाश्च माधवं । तेषां धर्मां जिता लोकाः श्रद्धाधनेन साधुना ।

मुच्यते किल्बिषाच्चैव न स पापेन लिख्यते । धर्मज्ञः स्वभते नित्यं प्रेत्य लोकगतो नरः । १८१
 कस्यचित्तयः कालस्य देवदूतो यदृच्छया । स्थितो ह्यन्तर्हितो भूत्वा श्रमभाषत वाचवं ।
 यौ तौ कामगुणपितावस्थितौ भिषजो वरौ । आज्ञयाऽहं तयोः प्राप्तः स नरान् पितृदैवतान् ।
 कस्माद्धि मैथुनं आह्वे कर्तुर्भोक्तुश्च वर्जितं । किमर्थञ्च वयः पिष्टा विभक्ताश्च प्रयक् प्रयक् ।
 प्रथमः कस्य दातव्यो मध्यमः कः च गच्छति । उत्तरश्च स्रतः कस्य एतद्विष्कामि वेदितुं ।
 यद्धानेन दूतेन भाषितं धर्मवर्धितं । पूर्वस्यास्त्रिदशः सर्वे पितरः पूज्य खेचरं । १८२
 ॥ पितर जघुः ॥ स्नातनोऽस्तु भद्रन्ते श्रूयतां खेचरोत्तम । गूढार्थः परमः प्रश्नो भवता समुदीरितः ।
 आह्वं दत्त्वा च भुक्ता च पुरुषो यः क्षियं व्रजेत् । पितरस्तस्य तं मार्वं तस्मिन् रेतमि व्ररेत् ।
 प्रविभागस्तु पिण्डानां प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्यं । पिष्टो ह्यधस्ताद्गच्छेत् अप्रश्नोऽपि श्रूयते ।
 पिष्टान्तु मध्यमं तत्र पत्नी त्वेका समश्रुते । पिष्टस्मृतौ यो पक्षेवं तं दद्याज्ज्ञानवेदसि ।
 स्य आह्वविधिः प्रोक्तो यथा धर्मो न लुप्यते । पितरस्तस्य तुव्यन्ति प्रहृष्टमनसः सदा । १८३
 प्रजा विवर्द्धते चास्य श्रवणोपनिष्ठति ।
 ॥ देवदूतवाच ॥ आनुपूर्व्येण पिण्डानां प्रविभागः प्रयक् प्रयक् । पितृणां त्रिषु सर्वेषां निरुक्तं कथितं त्वया ।
 एकः समुद्धृतः पिष्टो ह्यधस्तात् कस्य गच्छति । कं वा प्रीणयते देवं कार्यं तारयते पितृन् ।
 मध्यमस्तु तदा पत्नी मुहूर्तेऽनुशातमेव हि । किमर्थं पितरस्तस्य कथमेव हि भुञ्जते ।
 अत्र यस्तन्तिमः पिष्टो गच्छते जातवेदसं । भवते का गतिस्तस्य कं वा समनुगच्छति । १८४
 एतद्विष्काम्यहं श्रोतुं पिष्टेषु त्रिषु या गतिः । फलं हस्तिश्च मार्गश्च यथैवं प्रतिपद्यते ।
 ॥ पितर जघुः ॥ सुमहानेव प्रश्नो वै पश्यतां समुदीरितः । रहस्यमद्वुतश्चापि तुष्टाः स्य गगणेश्वर ।
 एतदेव प्रश्नं हन्ति देवाश्च मुनयस्तथा । तेऽप्येवं नाभिजानन्ति पिष्टकार्यविनिश्चयं ।
 वर्ज्ययित्वा महात्मानं चिरजीविनश्चुत्तमं । पिष्टभक्तुं यो विप्रो बरलक्ष्यो महायशः ।
 यथाकामपि पिष्टानां श्रुत्वा भगवतो गतिं । देवदूतेन यत् पृष्टः आह्वस्य विधिनिश्चयः । १८५
 गतिं यथायां पिष्टानां शृणुष्वार्वाहिनो मम । अपो गच्छति यो ह्यत्र व्रजिनं क्षेपं प्रोणयेत् ।
 शशो प्रीणयते देवान् पितृद्यैव महामते । मुहूर्ते तु पत्नी पक्षेयामनुशाता तु मध्यमं ।
 पुत्रका माय पुत्रस्तु प्रयच्छन्ति पितामहाः । इत्यत्राहं तु यः पिष्टो दीयते तद्विषोद्य मे ।
 पितरस्तेन ऽव्यन्ति प्रीताः कामान् दिशन्ति च । एतत्ते कथितं सर्वं त्रिषु पिष्टेषु या गतिः ।
 अतिग्रेयो यजमानस्य पितृत्वमनुगच्छति । तस्मिन्वहनि मन्यन्ते परिहार्यं हि मैथुनं । १८६
 शृचिना तु मदा आह्वं भाग्यं खेचरोत्तम । ये मया कथिता दीपास्तौ तया स्मृतं चान्यथा ।
 तस्मात् स्नातः शृचिः क्षान्त आह्वं भुञ्जीत वै दिजः । प्रजा विवर्द्धते चास्य पक्षेवं सम्प्रयच्छति ।
 ततो विदुर्ममो नाम अचिराच्च महातपाः । आदित्यतेजसा तस्य तुल्यं रूपं प्रकाशते ।
 स च धर्मरहस्यानि श्रुत्वा शक्रमयामवीत् । तिर्यग्योनिगतान् सर्वान् मर्त्यांश्चिन्तति मोहितः ।

कीटान् पिपीलिकान् सर्पान् मेघान् समुत्पत्तिषः । किञ्चिन् सुवद्भ्राताः किञ्चिदेवां प्रतिक्रिया ।

ततो देवगणाः सर्वे स्वययश्च तपोधनाः । पितरश्च महाभागाः पूजयन्ति स्म तं मुनिं ।

॥ शक्र उवाच ॥ कुरुचंच गवां गङ्गां प्रभाषं पुष्कराणि च । यतानि मनसा ध्यात्वा श्रवगाहेततो जलं ।

तथा मुच्यते पापेन राज्ञा चन्द्रमा यथा । व्यहं स्नातः स भवति निराहारश्च वसन्ति ।

सृष्टते यो गवां दृष्टं बालधिष्ठं नमस्यति । ततो विद्युत्प्रभो वाक्प्रमथभाषत वाषव ।

अयं सूक्ष्मतरा धर्मस्तन्निबोध श्रुतकृतो । पृष्टो वटकपायेन अनुलिप्तः प्रियङ्गना ।

धीरेण पृष्टिकान् भुक्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । श्रूयताञ्चापरं गुणं रहस्यस्थितिर्नितं ।

श्रुतं मे भाषमाणस्य स्थाणोः स्थाने रहस्यते । इदं च देवेश तन्निबोधं श्रवीयते ।

पर्यन्तरोहणं कृत्वा एकपादे विभावसु । निरोधेन निराहार ऊर्ध्वगच्छः क्षताञ्जलिः ।

तपसा महता युक्त उपवासफलं लभेत् । रश्मिभिरासितोऽङ्गैश्च सर्वपापमपोहति ।

॥ दीप्तकौले तथा श्रोति एवं पापमपोहति । ततः पापात् प्रमुक्तश्च युतिर्भवति श्रायतो ।

तेजसा सूर्यवद्भ्राता भ्राजते सोमवपुनः । मध्ये त्रिदशवर्गस्य देवराजः शतकतुः ।

उवाच संपुरं वाक्यं हृषस्यतिमनुत्तमं । धर्मगुणान् भगवन् मनुष्याणां सुखावहं ।

सरहस्यं चान् दोषांस्तान् यथावदुदीरय ।

॥ हृषस्यतिस्वाच ॥ अतिमेहन्ति ये सूर्यमनिलं दिपते च ये । हयवाहं प्रदीप्तञ्च समिधं ये न जुहुति ।

बालवसाश्च ये धेनुं दुहन्ति शीरकंरणात् । तेषां दोषान् प्रवक्ष्यामि तान्निबोधः श्रवीयते ।

भानुमाननिलस्यैव हयवाहश्च वाषव । लोकानां मातरस्यैव गावः सृष्टाः स्वयन्मुवा ।

लोकांस्तारयितुं शक्र मर्त्यैस्तेषु देवताः । सर्वे भवन्तः दृष्टेऽन्तु एकैकं धर्ममिययं ।

वर्णाणि यज्ज्योतिस्तु दुर्जुत्ताः कुलपावनाः । स्त्रियः सूर्याश्च दुर्जुत्ताः प्रतिमेहन्ति यो रवि ।

अनिलदेपिणः शक्रः स्यन्ते गर्भतः प्रजाः । हयवाहस्य प्रदीप्तस्य समिधं ये न जुहुति ।

अग्निकार्येषु वै तेषां हयं नाश्रान्तिपावकः । शीरन्तु बालवसांस्तान् ये पिबन्तीह मनिवाः ।

न तेषां शीरपाः केषिण्यग्नेः कुलवर्द्धनाः । प्रजास्येषु युज्यन्ते कुलवर्धयेषु च ।

एवमेतत्पुरा दृष्टं कुलवर्द्धैर्देजातिभिः । तस्मादज्याभिः वर्ज्यानि कार्यं कार्यश्च नित्यगः ।

भूतिकामेन मर्त्येन सत्यमेतद्भवीमि ते । ततः सर्वे महाभागा देवताः समरुद्रणाः ।

स्वययश्च महाभागाः पृच्छन्ति स्म पितृसतः । पितरः केन तु ज्यन्ति मर्त्यानामित्यपेतवा ।

अदयश्च कार्यं दानं भवेत्सर्वैर्देविकं । आनृषां वा कार्यं मर्त्या गच्छेयुः केन कर्मणा ।

एतदिच्छामहे योतुं परं काष्ठहस्तं हि नः ।

॥ पितरं ऊचुः ॥ न्येयेता वै महाभागाः संश्रयः समुदाहृतः । श्रूयतां येन तु ध्याना मर्यानां साधुकर्मणा ।

मीलपण्डप्रमोलेण श्रमावासां तिलोदकैः । वर्षासु दीपकैश्चैव पितृश्रामनुषा भवेत् ।

अवयं निर्व्यलोकश्च दानमेतस्मदोपलं । श्रुतां परितोषये अवयः परिकीर्त्यते ।

अर्धधामाद्य ये मर्त्या आहरियन्ति यन्तति । दुर्गापे तारयिष्यन्ति नरंकात् प्रपितामहान् । १२८१

पितृणां भाषितं श्रुत्वा हृष्टो रामो तपोधनः । उद्दुर्गागमौ महातेजास्तमेवं वोक्तमब्रवीत् । १२८२

के गुणा नीलपण्डस्य प्रमुक्तस्य तपोधनाः । वर्षास दीपदानेन तदैव च तिलोदकैः । १२८३

॥ पितरं जघ्नुः ॥ नीलपण्डस्य लाङ्गूलं तोषमभ्युद्धरेद्यदि । वष्टिं वर्षेष्वहस्त्राणि पितरस्तेन तर्पिताः । १२८४

यत् प्रद्वङ्गतं पदं कूलाद्दुहृत्य तिष्ठति । पितरस्तेन गच्छन्ति सोमलोकात्मसंश्रयं । १२८५

वर्षास दीपदानेन शशिवक्षोभते नरः । तमोऋषं न तस्मात्सि दीपकं च प्रयच्छति । १२८६

अमावास्यान्तु ये मर्त्याः प्रयच्छन्ति तिलोदकं । पाचमोदुम्बरं यद्वै मधुमिश्रं तपोधन । १२८७

कृतं भवति तै आङ्गं चरचस्य येयाद्यवत् । चतुष्टमभालेषां प्रजा भवति नित्यदा । १२८८

कुलसंशय दृष्ट्विह पिण्डदस्य पक्षमवेत् । अर्धधामान् च कुर्यात् पितृणामृषो भवेत् । १२८९

एषमेव संमुद्दिष्टः आङ्गकालक्रमसाधः । विधिः पापं फलक्षेपं यथावदनुकीर्तितं । १२९०

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि आङ्गधर्मकथने पञ्चविंशत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ भोजं उवाच ॥ केन ते भवेति प्रीतिः कथं तुष्टिश्च गच्छति । इति प्रष्टुः सुरेन्द्रेण प्रोवाच चरितीश्वरः । १२९१

॥ विष्णु उवाच ॥ ब्राह्मणानां परीक्षायां मम विदेपणं महत् । ब्राह्मणे, पूजितैरित्यं पूजितोऽहं संश्रयः । १२९२

नित्याभिव्याधा विप्रेन्द्रा भुक्ता पादौ तपस्तपः । तेषां तुयामि मर्त्यानां यद्य चके वशिं हरेत् । १२९३

वामनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा वाराहश्च जलोज्ज्वलितः । उद्धृतां धरणीं चैव मूर्द्धां धारयते तु यः । १२९४

न तेषामेन्द्रं किञ्चित् कलशं नोपपद्यते । अथर्वं रोचनीं गात्रं पूजयेद्यो भरः वदा । १२९५

पूजितश्च जगतेन स देवास्तुरमाणुषं । स्नेमं रूपेण तेषाञ्च पूजां शक्यामि तत्पतः । १२९६

पूजा ममैवा नाम्यस्य धावसेकाः प्रतिष्ठिताः । अन्यथा हि हया मर्त्याः पूजयन्त्यनुद्वयः । १२९७

माहं तत् प्रतिष्ठयामि न सो तुष्टिकरी मम । १२९८

॥ इन्द्र उवाच ॥ यत्तं पादौ वराहश्च ब्राह्मणस्यापि वामनं । उद्धृतां धरणीं चैव किमर्थं त्वं प्रभवसि । १२९९

भवान् सृजति भूतानि भवान् संहरति प्रजाः । प्रकृतिः सर्वभूतानां मर्त्यानाञ्च यनात्मनो । १३००

॥ भोजं उवाच ॥ सम्यक् स ततो विष्णुरिदं वचनमब्रवीत् । चक्रेण निहता दैत्याः पद्भ्यां कान्ता वसुधराः । १३०१

वाराहं रूपमास्याय हिरण्यावो निपातितः । वामनं रूपमास्याय जितो राजा मया वसिः । १३०२

परितुष्टोऽवस्थितं मानुषाणां महात्मना । तस्मां ये पूजयिष्यन्ति वासि तेषां पराभवः । १३०३

अपिवा ब्राह्मणं दृष्ट्वा ब्रह्मणोरिणमागतं । ब्राह्मणापाङ्गतिं दत्त्वा अमृतं तस्य भोजनं । १३०४

रेन्द्रोऽवस्थामुपासित्वा आदित्याभिमुखः स्तितः । सर्वतीर्थेषु च स्नाता मुच्यते सर्वेकित्वे । १३०५

एतद् कथितं गुह्यं अखिलेन तपोधना । संश्रयं दृष्ट्वा मानां किं भूयः कथयाम्यहं । १३०६

॥ वसुदेव उवाच ॥ श्रूयतां परमं गुह्यं मानुषाणां सुखार्थं । अज्ञानेनो यदबुधाः क्लियन्ते भूतप्रीडिताः । १३०७

कल्यमुत्याय यो मर्त्यः सृष्ट्वा वै धूतं दधि । वर्षेपेक्षं प्रियङ्गुञ्च कल्यमात् प्रतिमुच्यते । १३०८

भूतानि चैव सर्वाणि श्रपतः पूष्टतापि वा । उच्छिष्टेष्वपि शूद्रेषु वर्जयन्ति तपोधनाः । १३०९

॥ देवा ऊचुः ॥ प्रयत्नोद्धमरं पात्रं तोषपूर्णमुदङ्मुखः । उपवासन्तु गृहीयात् यदा सहृदयैः प्रतः ।

देवतास्तस्य तुयन्ति कामिकश्चापि सिध्यति । अन्यथा हि दृष्टा मर्त्याः कुर्वन्ति स्तब्धबुद्धयः ।

११९

उपवासे बलौ चापि तासपात्रे विविक्ष्यते । बलिं भिषां तथाल्पैश्च पितृणाञ्च तिलोदकं ।
तासपात्रेण दातव्यमन्ययाऽन्यफलं भवेत् । गुह्यमेतत् समुद्दिष्टं यथा तुयन्ति देवताः ।

॥ धर्म उवाच ॥ राजशौक्यिके विप्रे चाष्टिके परिचारिके । गौरवके वाणिके तथा काहकुशले ।

निचद्रुह्यनधीयाने यस्य स्यादुपलोपति । एतेषु देवं पैत्र्यं वा न देयं स्नात् कथञ्चन ।

पितृदास्तस्य क्षीयन्ते न च प्रोषाति वै पितृन् । अतिविर्यस्य भद्राभो गृहान् प्रतिनिवर्तते ।

१२०

पितरस्तस्य देवाश्च अग्रयस्य तृयैव हि । निराशाः प्रतिगच्छन्ति कनियेरप्रतिपद्यात् ।

स्त्रीभैरोगैश्च दूतभैश्च ब्रह्मभैरुभैश्च । तुभ्यदोषो भवत्येभिर्विषातिरिपिरनर्चितः ।

॥ अग्निरवाच ॥ पादमुधाय सो मर्त्य सृष्टेद्राक्ष सुदर्शति । आह्वयं वा महाभागं दीयमानं तयाऽनलं ।

तस्य दोषान् प्रपद्यामि तच्छुद्धं समाहिताः । दिवं सृष्टेत्यबन्धाऽस्य चक्षुषि पितरस्य वै ।

वैमनस्यश्च देवानां कृतं भवति पुष्कलं । पावकश्च महातेजा इत्य न प्रसिध्यति ।

१२१

आजम्भान् शतैश्च नरके पच्यते तु यः । निष्कृतिय न तस्यास्ति क्षुममयन्ति कश्चिद्विदुः ।

तस्माद्भोवा न पादस्य सृष्टव्या वै कदाचन । आह्वयश्च तयातेजा दीयमानस्तथाऽनलः ।

अदधोभेन मर्त्येन आक्रमोहितमिच्छता । एते दोषा मया प्रोक्तास्त्विषु यः पादमुत्तिजेत् ।

॥ विद्यानिच उवाच ॥ रूपंता प्रभवं गुह्यं रहस्यं धर्मवहित । परमाग्नेन यो दद्यात्पितृणामपहारिकं ।

गजच्छायायां पूर्वस्थां क्षुत्पि दक्षिणामुखं । यदा भाद्रपदे मासि भवते वज्रने मया ।

१२२

श्रूयतां तस्य दानस्य यादृशो गुणविशारः । कृतं तेन महत् आह्वं वर्षाणीह त्रयोदश ।

॥ गाव ऊचुः ॥ वज्रले समग्रे द्वाकुताभये च चने च सखीवहि भूयवीच । यथा पुरा ब्रह्मपुरे स्वत्वा मृतकतीर्त्यश्च

धरस्य यज्ञे ।

भूयस्य या विष्णुपदे स्त्रिताया विभावसाक्षापि पयै स्त्रिताया । देवाश्च सर्वे सह नारदेन प्रकुर्वन्ते धर्मवहेति नाम ।

अग्नेयैतेनाभिवन्द्येत यो वै विमुच्यते पापदत्तेन कर्मणा । लोकानभिमतिं पुरन्दरस्य गवां फलं चद्रमेषो द्युतिश्च ।

एतं हि मन्त्रं विदशाभिगुणं पठन् यः पर्वसु गोष्ठमध्ये । न तस्य पापे न मयं न शोकः सहस्रनेत्रस्य च पाति लोकं ।

१२३

॥ भीम उवाच ॥ अथ भग्न महाभाग श्रवयो लोकविभूता । वशिष्ठप्रमुखाः सर्वे ब्रह्माणं पद्मप्रभव ।

प्रदविण्मन्त्रिणश्च सर्वे प्राञ्जलयः स्त्रिताः । उवाच वचनं तेन वशिष्ठो ब्रह्मवित्तमः ।

सर्वप्रविहितं मन्त्रं ब्रह्मचर्ये विज्ञेयतः । इत्यहीना कथं मर्त्या दरिद्राः साधुवृत्तयः ।

प्राशुवन्तीह यज्ञस्य फलं केन च कर्मणा । एतच्छ्रुत्वा वचसोऽं ब्रह्मा वचनमनवोत् ।

॥ ब्रह्म उवाच ॥ अक्षो मन्त्रो महाभाग गूढार्थः परमः । सूक्ष्मः श्रेयाश्च मर्त्यानां भद्रिः समुदाहृतः ।

१२४

श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये निखिलेन तपोधना । यथा यज्ञफलं मर्त्याः स्वभते मा च श्रवयः ।

योऽस्मास्यश्च श्रुते वै यदा श्रुजेत रोहिणी । तेन नवचयोगेन आकाशप्रपन्ना भवेत् ।

एकवक्त्रः शुचिः स्नातः शूद्राधानः समाहितः । सोमस्य रश्मयः पीत्वा महायज्ञफलं लभेत् ॥ १२६ ॥

एतदः परमं गुह्यं कथितं दिजयत्तमा । यथा भवन्तः पृच्छन्ति सूक्ष्मतत्त्वार्यदर्शनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने षड्विंशत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १२६ ॥

॥ विभावसुस्वाच ॥ बलिहस्त्याञ्जलिं पूषेभ्यताय धृतोत्तरा । सोमस्योत्तिष्ठमानस्य तज्जलञ्चाचतांश्च तान् ॥ १२७ ॥

स्थितो ह्यभिमुखो मर्त्यः पूषेमांसां बलिं चरेत् । अग्निकाथ्यं कृतं तेन उतासास्याग्रयस्त्वयः ।

वनस्थतिन्तु यो हन्यात् अमावास्यामवुद्धिमान् । अपि ह्येकेन पत्रेण लिप्यते मङ्गलव्यया ।

इत्तकाष्ठम् यः खादेदमावास्यामवुद्धिमान् । हिंसितयज्ञमास्तेन पितर्योर्दिशन्ति च ।

इत्थं न तस्य देवाय प्रतिगृह्णन्ति पर्वसु । कुप्यन्ति पितरस्तस्य कुलवंशेऽप्युदयेत् ।

॥ श्रीस्वाच ॥ प्रकीर्णभाजनं यच्च दानभाण्डमयाचनं । योपितस्त्रैव हन्यते कर्मलोपहते मृते । १२८

देवताः पितर्यैव उत्सवे पर्वण्येषु वा । गिराब्राह्मण्य गच्छन्ति कर्मलोपहताङ्गहता ।

॥ अत्रिस्वाच ॥ यस्तु संवत्सरं पूषे दद्याद्दोषं करञ्जके । सुवर्चसामूलहस्त प्रजास्य विवर्द्धते ।

॥ गार्ग्यस्वाच ॥ आतिथ्यं सततं कुर्याद्दोषं दद्यात् प्रतिश्रये । वर्ज्ययानो दिवा स्नाप्य न च मोक्षानि भक्षयेत् ।

गोब्राह्मणं न हिंसाच्च पुष्कराणि च कीर्त्तयेत् । एष श्रेष्ठतरो धर्मः सरस्वत्या महाफलः ।

अपि कृतघ्नैरिष्टा सुयं गच्छति तद्भवि । न तु क्षीयन्ति ते धर्माः शूद्राधामैः प्रयोजिताः । १२९

इदञ्च परमं गुह्यं सरस्वत्यं निबोधत । आहुकस्यै च देवे च तीर्थिके पर्वणीषु च ।

रजस्तला च या भारी चिचिकाऽपुत्तिका च या । एताभिर्यजुषा बृष्टं हविर्गान्ध्रिनि देवताः ।

पितरस्य न तुप्यन्ति वर्णाण्यस्य च योदक्ष । शूद्रावावा, शूचिभूला ब्राह्मणान् कलि वाचयेत् ।

कीर्त्तयेद्भारतश्चैव तथा व्यादक्षयं हवि ।

॥ धाम्यस्वाच ॥ भिन्नभाण्डस्य खट्वाद्य कुकुटं शुनिनं तथा । अप्रशस्तानि सर्वाणि यद्युद्वेः मृदेह ॥ १३०

भिन्नभाण्डं कलिं प्राज्ञः खट्वापाद्य धनस्य । कुकुटे शुनिना चैव हविर्गान्ध्रिनि देवताः ।

हृत्तमूले भुवं चर्यं तस्माद्बुधं न रोपयेत् ।

॥ जमदग्निस्वाच ॥ धेः दनेदस्यमधेन वाजरेयवतेन च । अशोकगिरावनमेत सश्वे वा स्कीर्त्तमाहरेत् ।

न चास्य हृदयं शुद्धं नरकं स भुवं व्रजेत् । तुल्यं यश्च यथायुश्च हृदयस्य च शूद्रता ।

शूद्धेन मनसा दत्त्वा शत्रुमर्त्यं दिजातये । ब्रह्मलोकमनुप्राप्तं पथ्यते तस्मिन्निर्गतेन । १३१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दैवराह्ये षट्त्रिंशत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वायुस्वाच ॥ किंचिद्गुह्यं भवद्वाग्निं मनुव्याणां मुखावहं । सरस्वत्याय ये दोषास्तान् शृणुध्वं समाहिताः ।

चतुरो वापिकान् मामान् यो ददाति तिलोदकं । भोजनस्य यथाश्रयत्वा ब्राह्मणे वेदपारये ।

अग्निकाथ्यं कथ्यं परमायेन भोजने । दीपिकयापि कर्त्तव्यं पित्र्यं कथिषोदकं ।

एतेन विधिना मर्त्यः शूद्राधानः समाहितः । पशुवन्धनस्यैव फलं प्राप्नोति पुच्छनं ।

इदमेव परं गुह्यमग्र्यं निबोधत । अग्र्यम् हृत्तमैव भेदा हविर्मुक्ताय योपितः । १३२

मन्यते धर्म एवेति च चाधर्मेण लिप्यते । अग्रयणस्य कुप्यन्ति गृह्ण्येति च गच्छति ।

पितरस्य न तुष्यन्ति सह देवैर्विभवेत । प्रायश्चित्तानु यत्तत्र भुवतस्तन्निषेध मे ।

यत् कृत्वा तु नरः सत्यम् सुखो भवति विज्जरः । गवां मूत्रपुरीषेण पीयसा च धृतेन च ।

अपिकायं व्यदं कुर्यान्निराहारः समाहित । तत्र संवत्सरे पूर्णं प्रतिष्ठेदन्ति देवता ।

हव्यन्ति पितरस्यास्ते आहुकाश्च उग्रसिने । एव चाधर्मो धर्मो वरहस्य प्रकीर्तितः ।

मर्त्यानां स्वर्गकामानां प्रेत्य स्वर्गसुखावह ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकथने अष्टाविंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

॥ सोमस्य उवाच ॥ परदारेषु ये सक्ता भ्रजन्ता दारसंपदं । निराशा पितृस्तेषां आहुकाले भवन्ति ते ।

परदाररतिर्यस्य यद्य बन्ध्यामुपसते । ब्रह्मक्ष हरते यद्य समोषा भवन्ति ते ।

असम्भ्राया भवन्त्येते पितृणां नाच संशयः । देवता पितर्येषां नाभिनन्दन्ति तद्वि ।

तस्मात् परस्य वै दारान् त्यजेद्व्याघ्रं योगितं । ब्रह्मक्षं हि न हर्तव्यता शनो हिमनिभः ।

शूयताश्चापरं शुद्धं रहस्यं धर्मसंहितं । अर्द्धधामेन कर्त्तव्यं गुरुणा वचनं सदा ।

दादश्यां पोष्यमाशाश्च मामि मामि घृताक्षते । ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छेत् तस्य पुण्यं निबोधत ।

सोमस्य बद्धते तेन समुद्रस्य महोदधिः । अश्वमेधपशुभोगफलं यैजति वासवे ।

दानेनैतेन तेजस्वी वीर्यं वाञ्छ भवेन्नरः । प्रीतस्य भगवान् सोम इष्टान् कामान् प्रयच्छति ।

शूयताश्चापरो धर्मो वरहस्यो महाफलः । इमं कल्पियुगं प्राप्य मानुषाणां सुखावह ।

कल्पमुत्पाद्य यो मर्त्यं खातः प्रकीर्तय वासवा । तिलपात्रे प्रयच्छेत् ब्राह्मणेभ्यः समाहित ।

तिलोदकानु यो दद्यात् पितॄणां मधुना सहः दीपकं कश्चरं चैव शूयतां तस्य यत् फलं ।

तिलपात्रे फलं ग्राह्यं भगवन् याकज्ञासनः । गोप्रदानस्य च कुर्याद्भूमिदानस्य चाश्वं ।

अग्निष्टोमस्य यो यज्ञं यजेत यद्भद्रविणं । तिलपात्रे सहेतेन वमं मन्यन्ति देवता ।

तिलोदकं सदा आहुं मन्यन्ति पितरोऽस्य । दीपे च कश्चरे चैव दीपयेत्तस्य पितामहाः ।

स्वर्गं च पितृलोकं च पितृदेवाभिपूजितं । एवमेतस्म्योद्दिष्टविद्वष्टं पुरातनं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि सोमवरहस्ये ऊनविंशत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ भीम उवाच ॥ तत्तत्सुविगणाः सर्वे पितरस्य सदेव ॥ । अर्द्धधर्मो तपोऽह्निमस्यैव समाहिताः ।

॥ अर्द्धधर्मो वाच ॥ तपोऽह्निर्मया प्राप्ता भवता चारणेन वै । भवताश्च प्रयदिन धर्मो न व्यस्य मि श्रायताम् ।

समुद्धान् वरहस्यां तान् गृणुध्वमवेत । अर्द्धधामे प्रयोग्या यस्य गृह्णं तया मनः ।

अर्द्धधर्मो मानो च ब्रह्महा गुरुत्तमः । असम्भ्राया हि सत्परा नैता धर्म प्रकाशयेत् ।

अर्द्धधर्मि यो दद्यात् कपिषां दादश्यां समा । मामि मामि च सप्रेम यो यजेत सदा नरः ।

गवां प्रतमहस्य यो दद्याज्येष्ठपुष्करे । न तत्सुफलं तुन्यमनिर्विधेस्य तुष्यति ।

शूयताश्चापरो धर्मो भुव्याणां सुखावहः । अर्द्धधामेन कर्त्तव्यं वरहस्यो महाफलः ।

कथमुत्थाय गोमध्ये गच्छ दर्शनं सहोदकान् । तत्रिषिच्छेद्वान् मध्ये मलकेन च तज्जलं । १
 प्रतोच्छेत् निराहारस्य धर्मफलं गृणु । श्रूयन्ते वानि तीर्थानि विषु लोकेषु कर्हिचित् । २
 सिद्धचारण्युष्टानि वेवितानि मनोविमि । अभियेक समलोपांगानां गृह्णीदकस्य च । ३
 बाधु बाधिति चोद्दिष्टं देवते पिबमिषया । भूतैश्च सुषन्तुष्टैः पूजिता चाप्यहन्ती । ४
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथ धर्मो महाभागे सरस्व उदाहृत । वरं ददामि ते धन्ये तपस्व धर्तृतां वद । ५
 ॥ यम उवाच ॥ रमणीया कथा दिव्या युष्मतां या मया श्रुता । श्रूयतां चित्रगुप्तस्य भावित मन च प्रियं । ६
 रक्षसं धर्मसंयुक्तं शक्यं श्रोतुं महर्षिभिः । अहधनिन मर्त्येन चात्मनो हितमिच्छता । ७
 न हि पुण्यं तथा पापं कृतं किञ्चिद्विद्यति । पूर्वकाले च यत् किञ्चिदादित्यश्चाधितिष्ठति । ८
 प्रेतलोकं गते मर्त्ये तत्तत् सर्वं विभावसु । प्रतिजानाति पुण्यात्मा तस्य तपोपयुज्यते । ९
 किञ्चिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि चित्रगुप्तमते गुरुभ्यः । पाषोपक्षैव दीपस्य दातव्यं वत तथा । १०
 उपानहौ च च्चक्षुः कपिलाश्च यथातथं । पुष्करे कपिला देवा ब्राह्मणे वेदपारणे । ११
 अग्निहोत्रं च यत्नेन सर्वथा प्रतिपाद्यते । अथ देवापरो धर्मश्चित्रगुप्तेन भावित । १२
 फलमस्य वृथक्तेन श्रोतुमर्हन्ति वनमा । प्रलयं सर्वभूतेषु गन्तव्यं कालपर्ययात् । १३
 तत्र दुर्गमनुप्राप्तां कुतूष्णापरिपीडितां । दृष्टमाना विपश्यन्ते न तत्रास्ति पलायन । १४
 अहङ्कारं तथा घोरं प्रविशन्त्यस्युद्धृत्य । तत्र धर्मं प्रवक्ष्यामि येन दुर्गाणि वनन्तेत् । १५
 अत्ययश्च महार्थश्च प्रेत्य चैव सुखोदयः । पानीयस्य गुणो दिव्या प्रेत्यलोके विशेषतः । १६
 तत्र पुण्योदका नाम नदी तेषां विधीयते । अथर्वं वलिलं तत्र श्रोतव्यं श्रमूतोपमं । १७
 य तत्र तीर्थं पिवति पाणीयं च प्रयच्छति । प्रदीपस्य प्रदानेन श्रूयतां गुणविस्तरः । १८
 तस्मादभ्यर्च्य निघ्नं दीपदो न प्रयच्छति । प्रभाह्वाश्च प्रयच्छन्ति योऽभ्यर्च्य पावकाः । १९
 देवतायानुमन्यन्ते विमला सर्वतो दिग् । योतते च यथादित्यः प्रेतलोकगतो नरः । २०
 तस्मादीदं प्रदातव्यं पानीयस्य विशेषतः । कपिलं ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणे वेदपारणे । २१
 पुष्करे च विशेषेण श्रूयतां तस्य यत् फलं । गोव्रतं बहव्यं तेन दत्तं भवति ब्राह्मते । २२
 पापं कर्म च यत् किञ्चित् ब्राह्मण्यासमं भवेत् । शोधयेत् कपिला योकां प्रदत्तं गोव्रते यथा । २३
 तस्मान्मु कपिला देवा कौमुद्यां ज्येष्ठपुष्करे । न तेषां विषमं किञ्चित् दुःखं न च कष्टकाः । २४
 उपानहौ च यो दद्यात् पात्रभूते द्विजोत्तमे । कृचदाने सुखां ह्यर्थां समते परलोकगः । २५
 न हि दत्तस्य दानस्य भागोऽप्योऽहं कदाचन । चित्रगुप्तमते श्रुत्वा गृह्णीता विभावसु । २६
 उवाच देवता सर्वा पिबेयं महाश्रुति । श्रुतस्य चित्रगुप्तस्य धर्मगुणं महात्मनः । २७
 अहधानाय ये मर्त्या ब्राह्मणेषु महात्मसु । दानमेतत् प्रयच्छन्ति न तेषां विद्यते मयं । २८
 कर्मदेयास्त्वमे पश्य येषां ग्राहोऽहं निष्कृति । असम्भ्रायात्मनापारा धर्मनोया नराधमा । २९
 ब्रह्मश्चैव गोपस्य परदाररतस्य च । अहधानस्य नरः क्षियं यथोपजीवति । ३०

प्रेतलोकगता श्रेते नरके पापकर्त्तव्ये । पश्यन्ते वै यथा सीमा पूयशोभितभोगजाः ।

अप्रमत्तायाः पित्राणां देवानाञ्च पश्यन्ते । शान्तकान्ताश्च विप्राः येषां चान्ति तपोधनाः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि चित्रगुह्येऽख्ये चित्रदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ततः कथं महाभाग देवाश्च पितरश्च । अथ यथा महाभाग प्रमथान् वाक्शममुवन् ।

भवन्ती वै महाभागा अपरोक्षनिवाचराः । उच्छिद्यन्तश्चोन्मुह्यन्तश्च कथं हिंसय मां मानवान् ।

के च सृताः प्रतीघाता येन मर्त्येऽपि हिंसय । रघोऽपि न च कानि कुर्वन्महेषु प्रशस्यते ।

श्रीहृमिः कानि युष्माकं कथमेतन्निवाचराः । ततः प्रतीघातानि मेऽपि कथं हिंसय ।

॥ प्रमथा ऊचुः ॥ मैत्रुनेन वदोच्छिद्य कृते येषां भरोक्षरे । मोहाकांक्षानि खादेत कृत्स्नमूले च व, क्षयेत् ।

आनिर्वं शीघ्रं यथा पादती । यथा संविद्येत् । एतदुच्छिद्य कृते येषां भरोक्षरे ।

उदके चापमेथानि श्लेषाणश्च प्रमुह्यति । एते भव्याश्च यथाय मातुषा नाच संशय ।

एव भीलममाचारान् धर्षयामो हि मानवान् । मृततां प्रतीघाता येन प्रकुम हिंसितुः ।

गौरीचमामालम्भे वाचावसत्यो ये भवेत् । घृताचतस्रो यो दद्यात्सत्ये तत्परायण ।

ये च मांसं न खादन्ति तान् प्रकुम हिंसितुः । यथा चाग्निर्देहं नित्यं दिवा रात्रौ च दीयते ।

तरयोऽर्घ्यदंष्ट्राश्च तथैव गिरिकम्पकाः । अशो धूमो विशालश्च काग्रेऽपि विह्वलः ।

येषामेतेषां तिष्ठन्ति गृहेषु गृहमेधिनाः । तान् गृहस्थास्मारादि विप्रितामि सुदारय ।

लोकान्तरदिधा ये च विचरन्ति धेयासुखे । तस्मादेतानि गृहेषु रघोऽपि निवासे ।

एतद् कथितं सर्वं यथा न संशयो महान् । ततः प्रतीघातानि मेऽपि कथं हिंसय ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि प्रमथरख्ये एकविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ततः पश्य प्रतीकाङ्क्षः पश्योक्तः पितामहः । उवाच वचनं देवान् वाचयन् श्रुत्वा ।

अथ महाबलो नागो रघातलचरो बली । तेजसो रणको नाम महाबलपराक्रमः ।

अति तेजस्विनः सर्वं महावीर्यो महागजा । धारयन्ति सर्वोऽपि कर्त्ता शैलवनकान्नाम ।

अर्द्धं समनुगता रणकुलान्नामगजान् । धर्मगुह्यानि सर्वानि गत्वा हृष्यन्तु तत्र वै ।

पितामहवचः श्रुत्वा ते देवा रणकुलं तदा । प्रेषयामासुरेणो यथा न धरणीधरा ।

॥ रणुक उवाच ॥ अनुशातोऽस्मि देवैश्च पितृभिश्च महाबलाः । धर्मगुह्यानि युष्माकं श्रोतुमिच्छामि तत्ततः ।

कथय पथं महाभाग यदस्मात् मनोवित । ततः प्रतीघातानि मेऽपि कथं हिंसय ।

॥ दिग्गजा ऊचुः ॥ कर्त्तिके मासि चात्रेया बल्लवाहमी त्रिवा । तेन भववशेनेन यो ददाति गुह्येदं ।

दमं मन्त्रं जपन् स्यात् यथाहारी शक्योपमः । बलदेवप्रसूतयो ये नागा बलवन्तरा ।

अमला सप्तधा मिथ भोगिनः समहाबलाः । तेषां कुलोद्भवा ये च महाभूता सुप्रभवाः ।

ते मे बलिं प्रपञ्चन्तु बलतेजोभिः सह । यदा नारायणः श्रीमान् नृपः पश्येत् ।

तद्वन्तं तथैव देव्य धरामुद्धरतस्तथा । एवमुक्त्वा बलित्वं बलीके तु निवेदयेत् ।

गजेन्द्रकुसुमाकीर्णं नीलवस्त्रानुलेपनं । निर्व्यपेक्षन्तु बल्लोके अर्षं याते दिवाकरे ।

एवं तृष्टास्ततः सर्वे अधस्ताद्भारषोडिताः । त्रये तं नावबुध्यामो धारयन्तो वसुध्वरा ।

एव मन्यामहे सर्वे भारता निरपेक्षिण । ब्राह्मणा चक्षिया वेश्या शूद्रा वा यद्युपेक्षिताः ।

एव सर्वतरङ्गत्वा दानं बहुफलं भवेत् । बल्लोके बलिमादाय तत्रो बहुफलं मतः ।

ये च नागा महावीर्यास्त्रियु लोकेषु रुक्मजः । कृतान्तिस्था भवेयुस्तु शतं वर्षाणि तन्वतः ।

दिग्गजानाञ्च तच्छ्रुत्वा देवता पितरस्तथा । अपयञ्च महाभाग पूजयन्ति सा रेणुकं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दिग्गजरहस्ये द्वाविंशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ महेश्वर उवाच ॥ सारमुद्भूय युष्माभिः साधुधर्मोऽदाहृतः । धर्मगुह्यमिदं मत्तः शृणुष्व सर्वं एव ह

येषां धर्माश्रिता बुद्धिः अद्धानाञ्च ये नराः । तेषां ह्यादुषदेष्टव्यं सरहस्यो महाफलः ।

निरुद्देशस्तु यो दद्यान्नासमेकं गवाजिकं । एकमहं तथाऽश्रीयान् श्रूयता तस्य यत्फलं ।

इमा गावो महाभागा पवित्र परम सदा । योनौ लोकांश्च धारयन्ति सा सदेवासुरमानुषान् ।

तास्तु चैव महापुण्या शूद्रपुत्रा च महाफलः । अहन्यद्वि धर्मैश्च युज्यते वै गवाजिके ।

मया ह्येता ह्यनुज्ञाता धर्ममाश्रुते युगं । ततोऽहमनुनीता वै ब्रह्मणा पद्मपतिना ।

तस्माद्ब्रह्मणागतसिद्धयुपरि मे ह्येव । रमेऽहं सह गोभिश्च तस्मात्पूज्या सदैव ताः ।

महामप्रभा वरदा वरान् दद्युष्यपसिताः । ता गावोऽस्यानुमन्यन्ते सर्वैर्कर्णैश्च यत्फलं ।

तस्य तत्र चतुर्भांगो यो दद्याति गवाजिकः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि महादेवरहस्ये त्रविंशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ स्कन्द उवाच ॥ ममाप्यनुमतो धर्मोऽहं शृणुष्व समाहिताः । नीलपण्ड्य शूद्राभ्यां शूद्रोत्तमः श्रुत्वा कान्मुप ।

अभिषेकं व्यञ्ज्य कुर्यात्तस्य धर्मं निबोधत । मोक्षयेदशुभं सर्वमाधिपत्यं परत्र च ।

पावच जायते मर्त्यस्यावत् शूरो भविष्यति । इदं दद्यात्परं गुह्यं सरहस्यं निबोधत ।

मन्त्रद्वौ दुर्भरं पात्रं पक्वायं मधुना सह । योमस्योक्तिस्तस्मान्मस्य पार्थमास्त्राः बलिं हरेत् ।

तस्य धर्मफलं नित्यं अद्धानां निबोधत । साध्या वद्रासायादित्या विधेदेवासायाऽपि नैः ।

मरुतो वषट्कारैश्च प्रतिगृह्यन्ति तं बलिं । योमस्य ब्रूते तेन समुद्रस्य महादधि ।

एष धर्मो मया हि द्रष्टुं सरहस्यं सुखावहः ।

॥ विष्णु उवाच ॥ धर्मगुह्यानि सर्वान्पि देवतानां महात्मनां । अपोणश्चैव गुह्यानि च पठेदाजिकं मदा ।

शृणुष्याद्वाङ्मनस्यय अद्धानां सम हितः । नासा विप्रः प्रभवति भयद्याश्च न विपते ।

मि च धर्माः शूद्रा पुण्या सरहस्यं उदाहृतः । तेषां धर्मफलं तस्य च पठेदिति तैजस्यः ।

मास्य पापं प्रभवति न च पापेन लिप्यते । पठेद्वा श्रावयित्वाऽपि युगा च न भते फलं ।

भुञ्जते पितरो देवा रथं कथमयाचयं । आवधयापि विभेद्भान् पर्वण्यं प्रयतो नरः ।

अप्येषां देवतानाञ्च दित्येष द्वे निधदा । भवत्यभिमत श्रीमान् धर्मैश्च प्रयत सदा ।

हताऽपि पापकं कर्म मद्यापातकवर्जितं । रहस्यधर्मं जुनेनं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

११८

॥ भीम उवाच ॥ एतद्गुणैरहस्यं वै देवतानां नराधिप । व्यासोद्दिष्टं मया श्रोतुं सर्वदेवमस्मृतं ।

श्रियो रत्नसूत्राणां ज्ञानसंदमनुत्तमं । इदमेव ततः श्रावयामि मन्त्रेण धर्मवित् ।

आश्रद्धाभावात् न शक्तिकाय न नष्टधर्मात् न निर्वृणाय । न चेत्तदुदाय गुह्यं हे च आनात्मभूताय निवेद्यमेतत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि देवरहस्ये चतुस्त्रिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ पुष्टिर् उवाच ॥ के भोज्या ब्राह्मणख्ये के भोज्याः क्षत्रियस्य ह । तथा वैश्यस्य के भोज्याः के च शूद्रस्य भारत ।

॥ भीम उवाच ॥ ब्राह्मणा ब्राह्मणख्ये भोज्या ये चैव क्षत्रियाः । वैश्याश्चापि तथा भोज्या शूद्राश्च परिवर्जिताः ।

११९

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या भोज्या मे क्षत्रियस्य ह । वर्जनीयास्तु वै शूद्राः सर्वभक्ष्या विकर्षितः ।

वैश्यास्तु भोज्या विमर्षा क्षत्रियाणामन्येव च । नित्याग्रयो विकर्षाश्चातुर्भ्यस्वरताश्च ये ।

शूद्राणामप्ये भुङ्क्ते च भुङ्क्ते श्रियोमलं । मलं नृणां च पिबति मलं भुङ्क्ते जनस्य च ।

शूद्राणां पक्षया भुङ्क्ते च भुङ्क्ते श्रियोमलं । पृथिवोमलमन्ननि ये दिजाः शूद्रभोजिनः ।

शूद्रस्य कर्मनिष्ठायां विकर्मलो हि पच्यते । ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्या विकर्मव्यस्य पच्यते ।

१२०

स्वाध्यायनिरता विमर्षाया स्तुत्यमे नृणां । रचये क्षत्रियं प्राज्ञैर्यथै पुंस्यर्थमेव च ।

करोति कर्म यदेत्यस्तददाद्युपजीवति । कृपिगोरस्यवापि जमकुलस्य वैश्यकर्मणि ।

शूद्रकर्म तु यः कुत्यादवहाय स्वकर्म च । स विज्ञेयो यथा शूद्रो न च भोज्यः कयश्चन ।

क्षिकित्सकः काण्डपूठः पुराथव पुरोहितः । शंखस्त्रो दयाथाधी सर्वे ते शूद्रमस्मिताः ।

शूद्रकर्मस्यैतेतु ये भुङ्क्ते निरपचयः । अभोज्यभोजनं भुक्ता भवं प्राप्नोति दाहणं ।

१२१

कुलं वीर्यं तेजस्य नित्ययोगानिवमेव च । स प्रयाति यथा या वै निक्षिप्यो धर्मवर्जितः ।

भुङ्क्ते क्षिकित्सकस्यानं तदस्य पुरीषवत् । पुंस्यस्य मूत्रं स्नात्वा कारकावस्य भोजितं ।

विद्योपजीविनोऽन्नस्य ये भुङ्क्ते साधुसमताः । तदस्य यथा शौद्रं तत् साधु परिवर्जयेत् ।

वपनीयस्य ये भुङ्क्ते तमङ्गः शीलितं ह्रदं । पिशुनं भोजनं भुङ्क्ते ब्रह्महत्यामनं विदुः ।

अशक्ततमवशातं न भोक्तव्यं कदाचन । व्याधिं कुलवपश्चैव धिमे प्राप्नोति ब्राह्मणः ।

१२२

नगरीरक्षिणो भुङ्क्ते श्वपचप्रवणो भवेत् । गोप्ति ब्रह्महमे चैव सुरापे मुहृतव्यमे ।

भुक्ताऽर्थं जायते विमो रथणं कुलवर्द्धन । न्यासापहारिणो भुक्ताऽन्नमे शोचवर्जिते नि ।

जायते शशरावाधे मथ्यदेशवद्विष्कृते । अभोज्याद्यैव भोज्याश्च मया शोका यथाविधि ।

विमयदश कौन्तेय मन्त्रस्तं श्रोतुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि भोज्याभोज्यावकथने पञ्चविंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

॥ पुष्टिर् उवाच ॥ उक्तास्तु भवता भोज्यास्तथाभोज्यास्तु सर्वशः । अथ मे प्रत्यन्देष्टस्यैव वद विनाम ह ।

१२३

मः क्षत्र्यानां विवेकेन द्रव्यकथप्रतिपदे । आनाविधेषु भोज्येषु प्रायदिक्षानि श्रेय मे ।

॥ भीम उवाच ॥ हन्त वक्ष्यामि ते राजन् ब्राह्मणानां महात्मनां । प्रतिपद्येभ्यो भोज्यं च मुच्यते येन प्राप्तो ।

घृतप्रतिपद्ये चैव सावित्रीसमिदाञ्जलि । तिलप्रतिपद्ये चैव समनेतयुधिष्ठिर ।

मांसप्रतिपद्ये चैव मधुनी लवणस्य च । आदित्योदयनं खिला पूतो भवति वै दिग्ज ।

काञ्चनं प्रतिपद्येऽप्यजपमानो मुह्यति । कृष्णायसश्च विहृतं धारयन्मुच्यते दिग्ज ।

एवं प्रतिपद्येऽप्यध्वने वस्त्रे तथा स्त्रियां । एवमेव नरश्रेष्ठ सुवर्णस्य प्रतिपद्ये ।

अन्नप्रतिपद्ये चैव पायसे सुरभे तथा । इत्युतैर्बपरिचार्यं त्रिसन्ध्येषु निश्चरन् ।

श्रीशौ पुष्ये फले चैव कले पिष्टमये तथा । यावत्कं दधिदुग्धं च सावित्रीं शतशोऽस्मितां ।

उपानहौ च वस्त्रस्य प्रतिपद्येऽहोर्द्धं देहिकं । जपेच्छतं समा युक्तलेन मुच्येन पाप्मना ।

चैत्रप्रतिपद्ये चैव पक्षस्तकयोः क्षया । योषि राक्षस्युपेक्षिते तेन पापादिमुच्यते ।

कृष्णपक्षे तु य आर्द्धं पिष्टलाममुते दिग्ज । अन्नमेतदहोरात्रात् पूतो भवति ब्राह्मण ।

न च सन्ध्यामुपासीत न च कार्यं प्रवर्त्तयेत् । न चंकिरेत्तदन्नस्य तन पूयत ब्राह्मण ।

इत्यर्थमपराद्धं तु पिष्टलां आहुमुच्यते । यद्योक्तानां यदश्रीयुर्ब्राह्मणा पूर्व्वकृतिता ।

मृतकस्य तृतीयाहं ब्राह्मणे योऽज्जममुते । स विवेकं समुन्मज्ज द्वादशाहेन शृङ्गते ।

द्वादशाहे व्यतीते तु कृतशीशो विवेकत । ब्राह्मणेभ्यो हविर्दत्त्वं मुच्यते तेन पाप्मना ।

मृतस्य दशरात्रेण प्रायश्चित्तानि दापयेत् । सावित्रीं रैवतीमिति कुष्माण्डमघमर्षणे ।

मृतकस्य त्रिरात्रे च समुद्दिष्टे समनुये । सप्तत्रिरात्रं खाला पूतो भवति ब्राह्मण ।

मिद्धिमाप्ति विपुनामापदश्चैव नाभुयात् । यत्तु शूरे सप्तशोयाद्वाह्योऽयैकभोजने ।

अशौचं विधिवत्तस्य शौचमार्थं विधीयते । पक्ष वैद्य सहाश्रीयाद्वाह्योऽयैकभोजने ।

आमुत सह वासीमितेन मुच्येन पाप्मना । शृङ्गस्य तु कुलं हन्ति वैद्यस्य पञ्चदशवसान् ।

चक्षियस्य स्त्रियं हन्ति ब्राह्मणस्य सुवर्णं । प्रायश्चित्तस्य शान्तिस्य कुष्ठपक्षितेन मुच्यते ।

सावित्री रैवतीमिति कुष्माण्डमघमर्षणे । तथोच्छिष्टमयान्यान् सम्प्रतिष्ठाप्य श्रेष्ठ ।

रोचनाविरजारात्रिमङ्गलास्तथामानि च ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिके पर्व्वणि प्रायश्चित्तकण्ठे षट्त्रिंशधिकप्रनेऽध्यायः ॥ १३६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दानेन वर्त्ततेत्याह तपसा चैव भारत । तदेतस्य मनोदुःखं व्यपोह त्वं पितामह ।

किञ्चित्पुण्यामेतन्मभवान् शंसितुमर्हति ।

॥ भीम उवाच ॥ शृणु यैर्हर्षनिरतेक्षसा भावितात्मभिः । लोका द्वांसंश्रयं प्राप्ता दानपुण्यरतेनृपे ।

सत्कृतय तथाचेय श्रियेभ्यो ब्रह्म निर्गुणं । उपदिश्य ततो राजन् गतो लोकाननुत्तमान् ।

शिविरोमीनर प्राणान् प्रियस्य तनयस्य च । ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकृष्टमिदो गत ।

प्रतद्भ्यः काश्रिपतिः प्रदाय तनयं स्वकं । ब्राह्मणायास्तुलां कीर्त्तिर्निहिह चाभुक् चान्द्रुते ।

रन्निदेवस्य साङ्कृत्या वशिष्ठाय महात्माने । अर्थं प्रदाय विधिवन्मे लोकाननुत्तमान् ।

दिव्य शतव्रताकश्च यथायथा कश्चन भवेत् । तत्र देवानुषो दत्त्वा ब्राह्मणायाऽभितो दिव ।

भगवानन्मरीचक ब्राह्मणायाऽभितो जने । प्रदायश्चक्रे रात्रिं सुरलोकमवाप्तवान् ।

भावित्र कुण्डल दिव्य यानश्च जन्ममेवम् । ब्राह्मणाय च मा दत्त्वा गतो लोकाननुत्तमान् ।

यथादर्भश्च राजर्षीर्यानि विविधानि च । रम्याश्चयस्यान्दत्त्वा दिग्भ्या दिवमागत ।

निमीराद्वश्च वैदर्भि कथा दत्त्वा महात्मने । अगस्त्याय गत स्वर्गं सपुत्रपुत्राभ्याम्ब ।

१११

नामद्वय विप्राय भूमिं दत्त्वा महायज्ञा । रम्योऽवर्षाक्षया लोकान जगाम मनसोऽधिकान् ।

अवर्षति च पत्न्ये कर्म्मभूतानि देवराट् । वशिष्ठो जीवद्यान्नाथ येन यतोऽवर्षा गति ।

रात्रिं दामरयिद्यैव ज्ञात्वा यज्ञेषु वै वसु । न गतो ह्यवद्यान् लोकान् यद्य लोकं महद्यज्ञ ।

कक्षमेव राजर्षिर्द्विजाय महात्मने । न्याय यथावत् संन्याजगाम मुमहायज्ञा ।

करन्ममय पैक्षन्त मर्षिता विविध सुत । कथामन्त्रिरपि दत्त्वा दिवमागु जगाम स ।

११२

ब्रह्माक्षय पाप्माण्यो राजर्षर्भूतान्तर । निधिं ब्रह्ममनुज्ञाय जगाम परमा गति ।

राजा मित्रवहयेव वशिष्ठाय महात्मने । अदधन्तो मित्रा भार्या दत्त्वा च विदिवं गत ।

मनो पुत्रय मुद्युतो लिखिताय महात्मने । दण्डमुदृत्य धर्मैव गतो लोकाननुत्तमान् ।

सदृशचित्ति राजर्षिं ब्राह्मणिष्ठान् महायज्ञा । ब्राह्मणार्थे परिश्रज्य गतो लोकाननुत्तमान् ।

सर्वकामेषु बन्धुं दत्त्वा वेङ्गं विरण्यव । भौक्ष्याय गत स्वर्गं शतपुत्रो महीपति ।

११३

अद्यभोष्यश्च च हतान् रात्रय, धर्मतोपमान् । ब्राह्मिण्याय पुरां दत्त्वा भूमन्नुदिवमाश्रित ।

नाया च युतिनाग्राम ब्रालराजो महापुति । दत्त्वा राज्यसुखीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ।

मद्रिराष्ट्रय राजर्षिर्दत्त्वा कर्म्म सुमथमा । विरण्यहत्याय गतो लोकान् देवैरधिष्ठितान् ।

भोमपादय राजर्षिं ब्रालां दत्त्वा सुतां प्रभु । अद्यारुद्राय विपुत्रे सर्वैर्कामैर्युक्थन ।

कौशाय दत्त्वा कथ्यान् रुर्षी नाम यज्ञविर्षी । गतोऽवद्यानगतो लोकान् राजर्षिं भगीरथ ।

११४

दत्त्वा शतमहसन्नु गवा राजा भगीरथ । सवत्याना कोहलाय गतो लोकाननुत्तमान् ।

एते पान्ये च बहवो दामेन तपसा च च । युधिष्ठिर गता स्वर्गं निरर्षीणो पुन पुन ।

तेवा प्रतिष्ठिता कीर्त्तिर्धातव स्यात्सि मेदिनी । अहमैर्दामतपसा धर्मैका वै विनिर्जिता ।

मिष्टानां चरितं द्रोतन् कीर्त्तिं मे युधिष्ठिर । दानयज्ञप्रज्ञां च मेरेते वि दिवमाश्रिता ।

दत्त्वा तु मत्त तेषु कौशल्या धुरन्तर । दानयज्ञाक्रियायुक्ता बुद्धिर्दुर्धोष चिन्तो ।

११५

यश्च ते नृपमार्तं सन्देहो वै सविष्मिन् । य प्रमाने विवद्यामि सन्ध्या विधमुपस्थिता ।

इति श्रीमहाभारते अन्तुशासनपत्राणि चानुशासनिके पत्रेणि दानकल्पकथने अन्तुशासनपत्रेणि ॥ १२७ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सुत मे भवतपान् सत्यप्रणयगहम । दानधर्मैश्च महता ये प्राप्तास्त्रिदिवे नृपा ।

दमांशु योऽनुमिष्य सि धर्मोऽधर्मभृता वर । दान कतिविधं ह्येवं विनाश च पत्नं जमेत् ।

कर्म्म केभ्यश्च धर्मैश्च दानं दानयमियते । के कथमे कतिविधं योऽनुमिष्यति तपश्च ।

॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु तत्त्वेन कौन्तेय दानं प्रति र्मानव । यथा दानं प्रदानं सर्वत्रैषु भारत । ॥ १२८ ॥

॥ धर्मादयान्नात्मानं कामात् कारुण्यादिति भारत । दानं पञ्चविधं ज्ञेयं कारुण्यैर्विनिर्बोधत । ॥ १२९ ॥

॥ दत्तं कीर्तिर्वाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखं । इति दानं प्रदानं ब्राह्मणेभ्योऽनुरूपतः । ॥ १३० ॥

॥ ददाति वा दास्यति वा मन्त्रा दत्तमनेन वा । इत्यर्थेभ्यो निश्चयैः सर्वं दानव्यमर्थिनः । ॥ १३१ ॥

॥ नास्ति न मदीयोऽपि पापं कृत्वादिमानित । इति दद्याद्वादेव दृढं मूढाश्च पण्डितः । ॥ १३२ ॥

॥ प्रियो मेऽपि प्रियोऽस्याहमिति सम्प्लेक्ष्य बुद्धिमान् । वयस्यायैवमक्षिप्तं दानं दद्यादतन्द्रितः । ॥ १३३ ॥

॥ दीनश्च याचते चायमन्वेनार्थं हि हृत्यति । इति दद्याद्दृष्ट्वाय कारुण्यादिति सर्वथा । ॥ १३४ ॥

॥ इति पञ्चविधं दानं पण्यकोर्त्तिर्विवर्द्धनम् । यथाशक्त्वा प्रदानं सर्वमेवाह प्रजापतिः । ॥ १३५ ॥

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मकवने अष्टविंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ दुग्धिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाप्राज्ञ सर्वप्राज्ञविभारद । आगमैर्ब्रह्मिण्युक्तेषु भवान् प्रवरेऽसुते । ॥ १३६ ॥

॥ ततो धर्मार्यधनुस्तथाप्यष्टा बुधोदयं । आर्यधर्मं लोकस्य नोतुमिच्छाम्यरिन्दम् । ॥ १३७ ॥

॥ अथ कालं सम्प्राप्ते दुर्धर्मा शातितवान्ये । शास्त्राच्च न हि मे कश्चित्कालोऽप्युपवर्धतः । ॥ १३८ ॥

॥ यदि तेऽहमनुपाद्यो भ्रातृभिः सन्ततोऽनघ । वक्तुमर्हसि न प्रज्ज्वालां पञ्चानि पार्थिव । ॥ १३९ ॥

॥ अयं नारायण श्रीमान् सर्वपार्थिववैभवात् । भवन्तं वक्तुमानेन प्रकोदेन च श्रुते । ॥ १४० ॥

॥ अथ चैव समस्तं तं पार्थिवानाञ्च सर्वम् । भ्रातृणाञ्च मितार्थं मे खेदाद्वापितुमर्हसि । ॥ १४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य महर्षेः सुता खेदादागतवक्त्रम् । भीष्मो भागीरथीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् । ॥ १४२ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ अहं ते कथयिष्यामि कथामतिमनोहरां । अथ विष्णोः पुरा राजन् प्रभातो धीमयाश्रुतः । ॥ १४३ ॥

॥ पश्य गोतृवभाङ्गस्य प्रभावस्तस्य मे शृणु । वृद्धायाः संशयो यस्य दम्यतोस्तस्य मे शृणु । ॥ १४४ ॥

॥ ततः चचार धर्मात्मा कृष्यो दादश्वार्थिकः । दीक्षितश्चागतोऽद्रुमुभो नारदपत्न्येता । ॥ १४५ ॥

॥ क्षणैवायनश्चैव धैर्यश्च जगताम्बरः । देवस्य काशस्य चैव हस्तिकाशस्य च । ॥ १४६ ॥

॥ अपरे चर्षयः सप्तो दीक्षादमवमन्विता । विष्टैरनुगताः विष्टैर्देवकान्तैरुपोधनैः । ॥ १४७ ॥

॥ तेषामतिथिस्तत्कारमर्चनीयं कुलोचितं । देवकीतमस्य प्रीतो देवतुल्यमकल्पयत् । ॥ १४८ ॥

॥ चरितेषु सर्वेषु चर्चिस्तेषु नवेषु च । उपोषविशिष्टः प्रीतो विष्टेषु महर्षयः । ॥ १४९ ॥

॥ कथायकुस्तस्य तु मधुरा धर्मवहिता । राजर्षोणा बुराणाश्च ये त्रयस्त्रिंशोऽप्युपमा । ॥ १५० ॥

॥ ततो नारायण ततो मन्त्रार्थ्यन्तेनोत्थितः । वक्त्राणि स्युः क्षणस्य चक्रिरहुतकर्षणम् । ॥ १५१ ॥

॥ सोऽग्निर्हृदाश्च तं श्रेष्ठं सद्रुमं सलतासुषं । सपञ्चिष्टगण्डात् सपञ्चपदसरोरुषं । ॥ १५२ ॥

॥ मृगैश्च विविधाकारैश्चाभूतमचेतनं । विस्तरं तस्य त्रैलोक्यं मयितं दीनदर्शनम् । ॥ १५३ ॥

॥ स तु वज्रिर्भक्षस्तो दग्धः सर्वमन्वेत । विष्णोः समोपमामस्य पादोऽग्रिर्वदस्युग्रम् । ॥ १५४ ॥

॥ ततो विष्णुगिरिं दृष्ट्वा निर्दग्धमिव कर्षणम् । भीमदृष्टिगिरिपातैश्च पुनः प्रकृतिमानयत् । ॥ १५५ ॥

॥ तथैव स गिरिर्भूः सुपुष्पितस्तद्रुमः । सपञ्चिष्टगण्डात् सपञ्चपदसरोरुषः । ॥ १५६ ॥

- तमहुतमचिन्त्यं ब्रह्मा मुनिगणसदं । विक्षिता बहुरामा च वसुधाविलेखः ।
ततो मारोयणो ब्रह्मा तान्वीर्यं विस्त्रयोचितान् । प्रसृतं मधुरं क्षिप्रं पप्रक्ष ब्रह्मात्मरः । ११०
- किमयम्विपुलस्य त्यक्तमज्ञस्य नित्यं । निष्कमस्यागमवतो विस्त्रयः समुपागतः ।
एतन्ने श्रद्धां सर्वं धारयितव्यमनिन्दिताः । श्वयोः वक्तुमर्हन्ति निश्चितार्थं तपोधनाः । १११
- ॥ अथ ऊचुः ॥ भवान् विस्त्रजे लोकान् भवान् बहरेते पुनः । भवान् श्रोतं भवानुष्णं भवानेश च वर्धत ।
ब्रह्मिण्या यानि भूतानि स्त्रावराणि चराणि च । तेषां पिता त्वं माता च प्रभुः प्रभव एव च । ११२
- एवमेव विस्त्रयकरं श्रद्धां मधुसूदेन । तमेवाहं विं कल्याणं वक्तुं वक्ष्ये निगमं । ११३
- ततो विगतचलाया वयमपरिक्रिये । यच्छ्रुतं यच्च ब्रह्मं तस्मात् प्रवक्ष्यामहे हरे । ११४
- ॥ वामुदेव उवाच ॥ एतदेवैषां तत्रो मम वक्तादिनिःसृतं । कृष्णवक्त्रां धुमानाम्ना येनार्थं मथिता गिरिः ।
श्वयपक्षान्तमापञ्चा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः । भवन्तो व्यथितास्त्रावन् देवकस्यास्त्रोपधनाः । ११५
- जतचर्यापरीतस्य तपस्त्रिजनेष्वेव । मम वक्त्रिः समुद्भूतो न वै व्यथितमहं । ११६
- मत्तं चतुर्भिर्हायातस्त्वं हं गिरिभिर्मम शुभं । पुत्रस्त्रात्मासमं बोध्यं तपसा लभ्यमागतः । ११७
- ततो संमात्मा धी देहे सोऽग्निर्भूत्वा विनिःसृतः । गतश्च वरदं ब्रह्मं सर्वलोकपितामहं । ११८
- तेन चात्माऽगुश्रितो मे पुत्रमे मुनिवत्तमाः । तेजोऽर्द्धं पुत्रलोभवितेति हृदयंजः । ११९
- सोऽयं वक्त्रिः पगम्य पादमूले संभाषितः । श्रितवत् परिचर्यायं ज्ञानः प्रकृतिमागतः । १२०
- एतदेव रहस्यं व. पद्मनाभस्य धीमतः । मया प्रोक्तं समावेन न भो. कार्यं तपोधनाः । १२१
- सर्वं च गतिरव्यया भवतां दीर्घदर्शिनः । तपस्त्रिजतसंदीप्तो ज्ञानविज्ञानोभिताः । १२२
- यच्छ्रुतं यच्च वो ब्रह्मं दिवि वा यदि वा भुवि । आख्यं परमं किञ्चित् तद्भवन्तो ज्ञवन्तु मे । १२३
- तस्मानुतनिकाशश्च वाक्प्रबोरासि मे स्पृहा । भवद्भिः कथितं त्वं तपोवननिवासिभिः । १२४
- यद्यप्यहमब्रह्मं वी दिव्यमहुतदर्शनं । दिवि वा भुवि वा किञ्चित् पश्याम्यमरदर्शनाः । १२५
- प्रकृतिः सा मम परा न कश्चित् परिहृत्यते । न चात्मगतमैश्वर्यमाश्रयं प्रतिभाति मे । १२६
- अद्वेयः कथितो धैर्यं शब्दमग्नवर्णं गतः । चिरं तिष्ठति मे दिव्यां शैले सेव्यनिवासिने । १२७
- तदहं शब्दममुखादि. सतं तत्समागमे । कथयिष्याम्यहमेहो मुद्दिदीपकरं नृणां । १२८
- ततो मुनिगणाः सर्वे विक्षिताः कृष्णपक्षिभ्यो । जैत्रे पद्मदलपत्न्योरपश्यन्त अनर्हन् । १२९
- ब्रह्मयनास्यैवायं पूजयन्तस्त्राऽपरं । वास्मिन्नेभूविताद्याभिः स्तवना मधुसूदेनं । १३०
- ततो मुनिगणाः सर्वे आरदं देवदर्शनं । तदा नियोजयामासुर्वचने वाक्यकोविदं । १३१
- ॥ मुनय ऊचुः ॥ पदाश्रयं मचिन्त्यं गिरौ हिमवति प्रभो । अनुभूतं मुनिगणैर्लोके यथाचापरेक्षितं ।
तद्गङ्गापिप्लवश्च हितार्थं सर्वमादितः । यथा ब्रह्मं हृषीकेशे सर्वमाख्यातुमर्हसि । १३२
- एवमुक्ताः स मुनिभिर्भारदेव भगवान्मुनिः । कथयामास देवैर्वि. पूर्वैश्चत्तामिसां कथां । १३३
- इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि अत्रिवासुदेववचने कनकचत्वारिंशदधिकप्रतीत्यायः ॥ १३८

॥ भीम उवाच ॥ ततो नारायणमुहञ्जारदो भगवानूषिः । शङ्करसोमया साहं स्वाहं प्रत्यभाषत ।
 ॥ नारद उवाच ॥ तपस्वचार धर्मात्मा हृषभाङ्गः सुरेश्वरः । पुण्यं गिरौ हिमवति विद्वत्पारण्यवेधिते ।
 नानौपधियुते रमे नानापुण्यसमाकुले । अस्त्रागणसङ्कीर्णं भूतसङ्घं निषेधिते ।
 तत्र देवो मुदा युक्ता भूतसङ्घं गते दृष्टः । नानारूपैर्विह्वल्य दिव्यरत्नदङ्गनः ।
 सिंहाद्याध्वजप्रश्रयैः सर्वजातिषमन्वितः । क्रौञ्चकदीपिवदनैर्हृदयैर्मममुखैस्तथा ।
 उलूकवदनैर्ममैर्युक्तैश्चतुर्मुखैस्तथा । नानावर्णैर्दृग्गम्यैः सर्वजातिषमन्वितैः ।
 किन्नरैश्च गन्धर्वैश्चोभूतगणैस्तथा । दिव्यपुष्पसमाकीर्णं दिव्यज्वालासमाकुलं ।
 दिव्यचन्दनसंयुक्तं दिव्यधूपैर्न धूमितं । तस्य देवो हृषभाङ्गस्य दिव्यवादिचक्रादिनः ।
 मृदङ्गपणवो हृष्टं सर्वभूतेरनिनादितं । नृत्यङ्गिभूतपट्टे च वसिष्ठे च समन्वितं ।
 प्रमुक्तास्तरुं दिव्यं देवविंशत्यवेधितं । दृष्टिकान्तमनिर्दोषं दिव्यमहत्तु दङ्गनं ।
 सगिरिस्तपसा तस्य गिरौ ब्रह्म च्यरोचत । स्वाध्यायस्मरनेभिर्मन्त्रैश्चोपनिनादितः ।
 पटपदैरुपगतेषु माधवाप्रतिमो गिरिः । तस्मात्सुखप्रदं भाग्यं भीमरूपधरं ततः ।
 दृष्ट्वा मुनिगणस्थाधीनं परां प्रीतिं नानादिव । मुनयश्च महामनाः सिद्धाश्चैवाद्भुततपः ।
 मत्तो वसवः साध्याः विद्यदेवाः सञ्जयकाः । यवां भागाः पिशाचाश्च लोकशालाः कृताग्रजाः ।
 वाताः सर्वे महद्गुणैश्चोपनिनादितः । चतस्रः सर्वपुण्यैश्च व्यकिरन्तं महाहूतैः ।
 आपश्चो ज्वलमानाश्च घ्रातयन्ति स्य तदने । विहगाश्च महाभागाः प्राणयन्त्यं चानन्दं ह ।
 गिरिहृष्टे पुनश्चैव व्याहरन्तो जनमियाः । तत्र देवो गिरितटे दिव्यवातविभूषिते ।
 पथ्यङ्ग इव विभ्राजन्नुपविष्टो महामनाः । व्याघ्रस्योत्तरधरः सिंहस्योत्तरधरः ।
 व्यालस्योत्तरधरः च सारिङ्गाङ्गदभूषणः । हरिश्चक्रज्योती भीमो भयकर्ता चरदिवः ।
 अभयः सर्वभूताणां भक्तानां हृषभध्वजः । दृष्ट्वा महर्षयः सर्वे शिरोभिरवतीं गताः ।
 विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः शान्ता विगतकल्मषाः । तस्य भूतपतेः स्वार्थं भीमरूपधरं वने ।
 अग्रदृष्ट्यन्तरैश्च महारङ्गसमाकुलं । चण्डैर्वाभिवक्ष्यन्महत्तु मधुसूदन ।
 तस्य देवो हृषभाङ्गस्य भीमरूपधरं वने । तमभ्यासकैलसता भूतसौगण्यमहता ।
 हरतुष्यान्तरधरा समानमतधारिणी । विध्वन्ती कलशं रौक्मं सर्वतीर्थमलौकिकं ।
 गिरिस्तपामिः सस्यामिः प्रकृतेऽनुगताः शुभा । पुण्यदृष्ट्याऽभिवर्जन्ती गन्धर्वैश्चरिषैस्तथा ।
 सेवन्ती हिमवतपार्थं हरपार्थमुपागमत् । ततः सायन्ती पाण्डिण्यां मन्थार्थं चाहदङ्गना ।
 हरमेव शुभं देवी सहसा सा समावृणोत् । संहृताभ्यान्तु मेघाभ्यां ततोभूतमपेतनं ।
 निर्हंसि निर्धनपट्टकारं जगदै सहसा उभयत् । जनय विमनाः सर्वे भयपावसमन्वितः ।
 निमोलिते भूतपतीं महसूयं दृष्ट्वाभवत् । ततो विनिमिरौ लोकः चण्डैश्च समपद्यत ।
 ज्वाला च महती दीप्ता ललाटात्तस्य निःसृता । हतोपद्रवाश्च चक्षुतं मेघमादित्यपक्षिभं ।

युगान्तसदृशं दीप्तं येनासौ मयितो गिरिः । ततो गिरिमुत्ता दृष्ट्वा दीप्ताग्निषट्प्रेवणं ।

धरन् प्रपद्ये शिरसा ददशाद्यतलोचनाः । दृष्टमाने वने तस्मिन् तमालसरलद्रुमे ।

सचन्दनवने रम्ये दिव्यौषधिविहीनपते । स्मृगयूयैर्दुर्गमैर्निहरणार्थमुपागतैः ।

शरणाप्यविन्दस्मिन् सदाः सकुलं यमौ । ततो नभस्यश्रवालो विदुलोलोऽग्निः ।

दादशादित्यसदृशो युगान्ताग्निरिवारः । वणेन तेन निर्देयो हिमवानभवन्नगः ।

सधातुशिराभोगो गोप्रदग्धवनौषधिः । तं दृष्ट्वा मयिन् शूलं गैरराजसुता ततः ।

भगवन्तं प्रपत्ता वै वाञ्छालिप्रयत्ना खिता । उमोऽर्च्यसदा दृष्ट्वा स्त्रीभावगतमाहवा ।

पितुर्द्वैत्यमनिष्कन्तो प्रोत्थापयन्तदा गिरिः । वणेन हिमवान् धनैः प्रकृतिस्यः सुराग्रजः ।

प्रहृष्टविहगस्यैव सुपुष्पितवनद्रुमः । प्रकृतिस्य गिरिं दृष्ट्वा प्रोता देवं महेदरः ।

उवाच सर्वलोकानां पतिं पतिमनिन्दिता ।

॥ उमोवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश्च पुल्लपाणे महामत । संशयो मे महान् जातस्तस्मै व्याख्यातमहं वि ।

किमर्थं ते ललाटे वै द्रव्यं नेत्रमुत्थितं । किमर्थं च गिरिर्दृग्धः सपविणकाननः ।

किमर्थं च पुनर्देवं प्रकृतिस्त्वया कृतः । तथैव दुर्मण्डलः कृतोऽयं ते पितर मम ।

॥ महेदर उवाच ॥ ज्ञेये मे संवृते देवि तया वाक्यादग्निन्दिते । गृष्टालोकतया लोकः वणेन समपद्यत ।

गृष्टादित्ये तया लोके तमोभूते नगात्मजे । ततोयं लोचनं दीप्तं सृष्टं मे रजता प्रजाः ।

तस्य चाक्षेण महत्तेजो येनायं मयितो गिरिः । तस्मिन्नायं च मे देवि प्रकृतिस्यः पुनः कृतः ।

॥ उमोवाच ॥ भगवन् केन ते वल्लं चन्द्रवत् प्रियदर्शनं । पूर्वं तथैव श्रीकान्तमुत्तरं पश्चिमं तया ।

दक्षिणं च मुखं रौरवं केनाहं कपिला अटाः । केन कण्डूयं ते नीलोऽर्चिर्वहनिभः कृतः ।

इसो देव पिनाकने सततं केन तिष्ठति । जटिलो ब्रह्मचारी च किमर्थमवि दित्यदा ।

एतन्मे शंस्यं सर्वं ब्रह्महंसि वै प्रभो । सधर्कचारिणो चाहं भक्ता चेति हृदयधनः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ स्वमुक्तः स भगवाञ्जैलपुण्या पिनाकधृक् । तस्या धृत्या च मुद्रया च प्रीतिमानभवत् प्रभुः ।

ततस्तान्मन्त्रवीदेवः सुभगे श्रूयतामिति । हेतुभिर्यथैतानि रूपानि रुचिरानि ।

॥ इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उगामहेदरवैवादे स्वर्गविन्दविजयतोऽध्यायः ॥ १४० ॥

॥ श्रीमहाभारते ॥ तिलोत्तमा नाम पुरा ब्रह्मणेऽप्यिदुक्तम् । तिले तिले समुद्रतः स्वानां निर्मिता उग्रमा ।

साऽभ्यगच्छत मां देवि रूपेणाप्रतिमा मुवि । प्रदक्षिणं लोभयन्ती मां शुभे रुचिरात्मना ।

यतो यतः सा मुदतो मामुपाधावदन्तिके । ततस्तो मुखेऽद्याह मम देवि विनिर्गतं ।

तं दिव्यरूपं योगासतुर्भूतिलभागतः । चतुर्मुखं संवृता दशैयन् योगमुत्तमं ।

पूर्वेषु वदनेनाहमिन्द्रसंभनुशासि च । उत्तरेण तया साहं रमान्महमनिन्दिते ।

पश्चिमे मे मुखं शैल्यं सर्वप्राणिसुखाहं । दक्षिणं श्रीमहाभारं रौरवं महेदरति प्रजाः ।

जटिलो ब्रह्मचारी च लोकानां हितकाम्यया । देवकायांश्चमिद्रूपं पिनाकं मे करो स्थितं ।

दृष्टेण च पुरा वज्रं विभं श्रीकाक्षिणा मम । दग्ध्वा कण्ठमु तघातं तेन श्रीकण्ठता मम ।

॥ उभोवाच ॥ बाहनेध्वज सर्वेषु श्रीमत्सन्धेषु सप्तम । कथञ्च दृष्टयो देव बाहननमुपागत ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ सुरभीमद्युज्जङ्घा देवधेनुं पयोमुचं । सा सृष्टा वज्रधा जाता चरभाणा पयोऽमृतं ।

तस्या वक्षमुखादुष्ट फेनो मद्भाषमागत । ततो दग्धा मया गोवा नागवर्णत्वमागता ।

ततोऽहं लोकगुणैः श्रमं नोतोऽयं वेदिना । दृष्ट्वैनं ध्वजार्थं मे ददौ बाहनमेव च ।

॥ उभोवाच ॥ निवासा वज्ररूपासो दिवि सर्वगुणान्विता । तांश्च सन्धय्य भगवन् श्रद्धाने रमसे कथं ।

केशाक्षिकलिले भीमे कपालघटसंकुले । शृङ्गगोमायुवज्रले पिताग्रिगतसंकुले ।

अट्टपैः मासकलिले वयोभोजितकटुभे । विकीर्णान्तास्त्रिनिर्यये शिवाणादनिनादिते ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ मेधास्त्रियो महीं कृत्वा विचरान्वनिशं सदा । न च मेधतरं किञ्चित् श्रद्धानादिह लक्ष्यते ।

तेन मे सर्ववासार्तां श्रद्धाने रमते मन । न्यपोधशास्त्रासंक्लेशे निर्भुगसन्निभूयते ।

तत्र चैव रमन्तीमे भूतचङ्गा शुचिस्त्रिते । न च भूतगणैर्हवि विनाऽहं वक्षमुत्सहे ।

एष वासो हि मे मेधः स्वर्गियस मत शुभे । पुण्य परमकथैव मेधकाभैरुपास्यते ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश सर्वधर्मभूतान्वर । पिनाकपाणे वरद संशयो मे महानयं ।

अयं मुनिगणः सर्वैस्तपसेषु हति प्रभो । तपोऽन्वेषकरो लोके श्रमते विविधाकृति ।

अस्त्रैश्चैर्विद्वद्भ्यः सम च प्रियकान्तया । रतमग्रेह सन्देहं वक्तुमर्हस्यरिन्दम ।

धर्मं किल लघु प्रोक्तं कथं वा चरितुं नरैः । शक्यो धर्ममविन्दिर्द्वैधैश्चैव वद मे प्रभो ।

॥ नारद उवाच ॥ ततो मुनिगणः सर्वैस्तपो देवीं प्रत्यपूजयत् । वाग्मिर्धर्मपूजिताभिश्च स्ववैद्यार्थविशारदैः ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ अग्निं वा सत्यवचनं सर्वभूतानुक्कपन । शर्मो दानं यथाशक्ति गार्हस्थो धर्म उक्तम ।

परदारिद्र्यसंसर्गो न्यासस्त्रीपरिरक्षणं । अदत्तादानविरभा मधुमोसल्य वर्ज्यं न ।

एष पञ्चविधो धर्मो ब्रह्मशास्त्रं सुखोदय । देहिभिर्द्वैधैरपरमैश्चर्तव्यो देहसम्भव ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् श्रवणं स्पृष्टस्तप्ते सप्रितुमर्हसि । चातुर्वर्ण्यस्य यो धर्मः से से धर्मं सुखावह ।

ब्राह्मणे कीदृशो धर्मः क्षत्रिये कीदृशो भवेत् । वैश्ये किल लघो धर्मः शूद्रे किल लघो भवेत् ।

॥ भगवानुवाच ॥ न्यायतले महाभागे सर्वत्र समुदीरित । भूमिदेवा महाभागा सदा लोके दिशतय ।

उपवास सदा धर्मो ब्राह्मणस्य न शंशय । स हि धर्मार्थसम्पन्नो ब्रह्ममूयाय कल्पते ।

तस्य धर्मक्रिया देवि ब्रह्मचर्या च न्यायत । अतोऽनयने चैव दिव्यो जेनापपद्यते ।

गुरुदैवतपूजार्थं स्वाध्यायाभ्यसनात्मक । देहिभिर्द्वैधैरपरमैश्चर्तव्यो धर्मसम्भव ।

॥ उभोवाच ॥ भगवन् संशयो मेऽस्ति तस्मै व्याख्यातुमर्हसि । चातुर्वर्ण्यस्य धर्मो वै नैपुण्येन प्रकीर्तय ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ रहस्यश्रवणं धर्मो वेदमतनिधेय । अग्रिकाथं तथा धर्मो गुरुकार्यप्रवाधन ।

मैत्रचर्या परो धर्मो नित्ययज्ञोपवोतिना । नित्यस्वाध्यायिनो धर्मो ब्रह्मचर्याभ्यसला ।

गुरुणा चाभ्यनुष्ठानः समावेतैतं वै दिश । विन्देतामनारं भार्यामनुकूपा यथाविधि ।

गृहान्नवर्जनं धर्मलया सत्यधर्मेन । धर्मा नित्योपदामितं ब्रह्मचर्यं तस्यैव च । ७ ।

आहिताग्निरधीयानो जुह्वानः संयतेन्द्रियः । विषमाग्नी यताक्षरो मृदम्यः सत्यवाक् शुचिः ।

अतिथिभ्रतता धर्मे धर्मस्वेताग्निधारणे । दृष्टोऽपेक्षवन्धांसु विधिपन्थानं समाचरेत् । ४१ ।

यज्ञस्य परमो धर्मस्तथाऽहिंसास्य देहिषु । अपर्यन्तभोजनं धर्मा विद्यसाशिलमेव च ।

भक्षे परिजने पश्चात् भोजनं धर्म उच्यते । ब्राह्मणस्य गृहस्थस्य श्रीचरितस्य विशेषतः ।

दस्योः समशीलत्वं धर्माः स्यादहमेधिनः । ईश्याणाञ्चैव देवानां नित्यपश्यन्तिक्रिया ।

नित्योपलब्धं धर्मसाया नित्योपलब्धम् । समसंयोगेऽपि च साक्षात्सो भवेदहम् । १०० ॥ १०० ॥

ग्राह्य विभागसे भाग्य भाग्ययोगी योग्यभाषणः । विभागयोगी भाग्य विभाग भाग्यभाषणः ।

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वा. ज. प. ल. सु. त. य. म. अ. ग. य. ल. न. म. अ. द. न. । नि. ह. ह. क. ल. म. न. म. । इ. र. ग. य. म. ल. न. म. अ. द. न. ।

प्रजाः पालयन्त या हि धर्मा मनुजाधिपः । न स धर्माज्जिता लोकाः प्रजापालनयाजिताः ॥

मन्त्रोक्तः पराधमादिभ्यः स्थाय्याय एव च । अत्रिद्वयपरिहृतिना दानाद्यनमव च । ॥ ३ ॥ ॥ ॥

यथापवातधरेण यथा धर्माक्यास्तथा । मृत्यानां मरणं धर्मः क्षान्तिं कर्मक्षमाधत्ते ।

सन्निदं स्थितिहृत्मा धर्मा वदकृताक्रिया । शिवहारः स्थितिहृत्मा सत्यवाक्यारतस्तथा ।

श्रीशिवस्वप्रदः राजा प्रत्येकं वर्षं महायतः। गात्राद्वालाय विक्रान्तः सर्वान् निधनं गतः।

अथमधागतभाकानाप्रगत विद्वालयः । वयस्य सतत ध्याः पादुपात्र आयस्यो ।।

आग्निहोत्रपारस्यन्दा दानार्थं यन्मवच । वाणिज्यं मत्पथस्थानमातिथ्यं प्रथमा इमः ।

विप्राणां स्वागते त्यागाः अग्र्यधन्याः समातिनः । तिलान् गन्धान् रसायनं विज्ञानं यान्त्रिकम् ॥ ५ ॥

बाणकूपयन्मुपासनां धर्यः भक्त्यमाश्रितः । संन्यातय्य निवर्गस्य यथाशक्तं यथादत्तः ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥

शूद्रधनः परा नित्यं मुखाय च दिशतिषु । स शूद्रः साग्रततपाः सत्यवादि जितान्द्रयः ।

गुह्यपुराणाय, प्रतिपत्तः सद्युक्तं मेवत् । नित्यं सौख्यं गुह्याचारः दधतां दिव्यपूजकः ।

शूद्रा धर्मफलारण्यं सम्प्राप्यन्त वाद्विमान् । एतत्तं सर्वमाख्यातं पातुर्विषयं प्रभिनः । १०००११

एककालह शुभम किमन्यत् आहुमिच्छामि । १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥

॥ उमावाच ॥ उक्तस्त्वयाऽथ गणध्यातुर्वर्णितः शुभः । सर्वव्यापी तु यो ध्याता भगवत्पुत्रो हि न ॥

अथ उवाच ॥ ब्राह्मण लोकमारुण सृष्टा धाना गुणार्थिना । लोकास्तारयितुं कृत्वाऽन्त्यधु विवदवताः ।

तथामपि प्रवक्ष्यामि धर्मकर्मफलद्वयम् । ब्राह्मणेषु हि या धर्माः स धर्माः परमा मतेः ।

इमं स लोकोद्भास्य त्रयः सप्तः स्वयमुवा । प्रीत्या सज्जन नित्यं सृष्टास्तानपि म गृह्णु । । १०४ ।।

बेदाङ्गः परमा धर्मः स्मृतिशास्त्रगताऽपरः। निष्ठाचीनाऽपरः प्राक्तनयो धर्मयोः मनातमाः॥१॥ १८॥ १९॥

॥ अविद्या प्राद्वृणा विद्वान् न चाध्ययनजीवकः ॥ त्रिकथा विपरक्रान्ता भव स्य स्मृता दिवः ॥ १०॥

यजनं याजनञ्चैव तथा दानप्रतिपत्तौ । अथापमद्याभ्ययनं षट्कर्मा धर्मभाग्दिजः ।

नित्यस्वाध्यायिता धर्मो धर्मो यज्ञः सनातनः । दानं प्रशस्तं चास्य यथाशक्ति यथाविधि ।

शमस्तु परमो धर्मः प्रवृत्तः ससु नित्यशः । गृहस्थानां विमुद्धानां धर्मस्य निचयो महान् ।

पञ्चयज्ञविमुद्गात्मा सत्यवागनस्रयकः । दाता ब्राह्मणसत्कर्त्ता सुमंष्टृनिवेशनः ।

अमानो च सदाऽनिघ्नः स्निग्धवाणोप्रदस्तथा । अतिव्याभ्यागतरेति शेषान्नक्षतभोजनः ।

पादमध्ये यथान्यायमासनं शयनतया । दीपं प्रतिशयञ्चैव यो ददाति स धार्मिकः ।

प्रातस्त्यागं चाचम्य भोजनेनोपमन्यु च । सत्कृत्यानुव्रजेद्यश्च तस्य धर्मः सनातनः ।

सर्वान्तिथे चैवर्गस्य यथाशक्ति निशानिम्नं । गृहधर्मं समाख्यातस्त्रिवर्गपरिचारकः ।

प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो गृहस्थस्य विधीयते । तमहं वर्त्तयिष्यामि सर्वभूतहितं मुमं ।

दातव्यमवकृच्छत्या यष्टव्यमवकृत्तथा । पुष्टिकर्मविधानञ्च कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ।

धर्मोणार्थं समाहाय्यो धर्मलब्धे विधा धनं । कर्त्तव्यं धर्मपरम मानवेन प्रयत्नतः ।

एकेनाग्नेन धर्मार्थो कर्त्तव्यो भूतिमिच्छता । एकेनाग्नेन कामार्थं एकमहं विवर्जयेत् ।

निवृत्तिलक्षणस्यैव धर्मो मोक्षाय तिष्ठति । तस्य कृत्तिं प्रवक्ष्यामि शृणु मे देवि तत्त्वतः ।

सर्वभूतदयाधर्मो न चैकग्रामवासिता । आश्रमोपाश्रमविमोक्षश्च शस्यते मोक्षकाङ्क्षिणां ।

न कुर्वीत मोक्षोक्ते वृत्ते न वाचसि न चासनं । न चिदष्टे न शयने नाशौ न शरणास्तये ।

अथात्मगतविचिन्ता यत्कामनास्तत्परायणः । युक्तो योगं प्रति सदा प्रतिपद्यमानमेव च ।

हृद्यमूलपरो नित्यं श्रुत्यागारनिवेशनः । नदीपुलिनशायी च नदीतीररतिश्च यः ।

विमुक्तः सर्वभक्तेषु चैवत्यन्त्रेषु च दिजः । आत्ममेवात्मनो भावं समावज्जेत वै दिजः ॥

स्नानभूतो निराहारो मोक्षदृष्टेन कर्मका । परिव्रजति यो युक्तस्तस्य धर्मः सनातनः ।

न चैकत्र निरासक्तो न चैकग्रामगोचरः । मुक्तो ह्यटति निर्मुक्तो न चैकपुलिनं शयः ।

यस्य मोक्षविदां धर्मो वेदीकः सत्यश्च सतां । यो मार्गमनुयातामं पदं तस्य न विद्यते ।

चतुर्विधा भिचरसो कुटीषकमद्भुतकौ । हंसः परमहंसश्च यो च पश्चात् ॥ उत्तमः ॥

अतः परतरं नास्ति नाचरन्तिरेगमतः । श्रुतुः खमसुखं वैष्णवमजराभरमवयम् ।

॥ उमावाच ॥ गार्हस्थ्यो मोक्षधर्मश्च सव्यनाचरितस्तथा । भाषितो जीवलोकाश्च मार्गः श्रेयस्करो महान् ।

अविधर्मस्य धर्मस्य श्रोतुमिच्छाम्यतः परं । सृष्टा भवति मे नित्यं तपोवनजिवाक्षिपुः ।

आज्यधूमो भवेद्भक्ष्यो वण्ड्योऽपि तपोवनं । तं दृष्ट्वा मे मनः प्रीतं महेद्यरश्चदा भवेत् ।

एतन्मे संशयं देव मुनिधर्मकृतः विभो । सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञः देवदेव वदस्व मे ।

निखिलेन मया शृष्टं महादेव यथातथं ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्ता तेऽहं प्रवक्ष्यामि मुनिधर्ममनुत्तमं । यं कृत्वा मुनयो यान्ति सिद्धिं सुतपसा मुने ।

येनपानाश्रयीणां यो धर्मो धर्मविदां सतां । तस्यैव शृणु महाभागे धर्मो धर्ममादितः ।

उज्ज्वलं धततं ये ते ब्राह्मणेनोत्करं शुभं । अमृतं ब्रह्मणापीतमध्वरप्रदत्तं दधि ।

एष तेषां विग्रहानां फलपानां तपोधने । धर्मवर्थाकृतो मार्गो बालिखिलमणे शृणु ।

बालिखिलस्तपःसिद्धा मुनयः सूर्यमण्डले । उज्ज्वले तिष्ठन्ति धर्मज्ञाः प्राकुनी वृत्तिमाश्रिताः ।

मृगनिर्माववधनाक्षीरवस्तुलवायसः । निर्देन्दा, सत्यं प्राप्ता बालिखिलस्तपोधनाः ।

अङ्गुष्ठपर्वमात्रा ये भूत्वा स्ते स्ते व्यवस्थिताः । तपस्वरणभोवन्ति तेषां धर्मकलं महत् ।

ते सूर्यः समतां पार्श्वं सुरकोट्यार्धसिद्धये । घातयन्ति दिशः सर्वोत्पत्तयः दग्धकिर्त्तिनाः ।

ये तस्ये इन्द्रमन्त्रे दद्याधर्मपरायणाः । सन्तस्रकचराः पुण्याः सोमलोकचराश्च ये ।

पितृलोकमपोपस्थात् उज्ज्वलं यथाविधि । संप्रसादात्सु उद्गाद्य दत्तोऽलूवतिकाश्च ये ।

सोमपानाच्च देवानामुपपाशां तथैव च । उज्ज्वलं ये समीपयाः सदरा निशेन्द्रियाः ।

ते शमप्रिपरिखन्द, पितृणाञ्च भोजनस्तथ । यज्ञान्धैव पञ्चानां यज्ञं धर्मं उच्यते ।

एष चक्रचरैर्देवि देवलोकचरैर्देवैः । अविधर्मैः घटा चीर्णो योऽन्यत्तमपि मे शृणु ।

सर्वेऽप्येव धर्मेषु ज्ञेयोऽस्मा भयतेन्द्रियैः । कामक्रोधैः ततः पञ्चाज्जितयाविति मे मतिः ।

अग्निहोत्रपरिखन्दो धर्मवक्तुं सनातनं । सोमयज्ञाभ्यनुज्ञानं पञ्चमो यज्ञ इतिहा ।

नित्यं यज्ञक्रिया धर्मः पितृदेवार्चने रतिः । सर्वोऽतिव्यङ्ग्यं कर्तव्यमजनेऽप्युज्ज्वलं वै ।

निवृत्तिरुपमेतेषु गौरवानां शमे रतिः । स्तुतिस्तुतिश्च यत्ने योगः शोकपर्षणैर्वेद्यं ।

फलमूलान्नं वायुरापः शैबलमद्यं । अश्विनी नियमाः क्षीरे धैर्येण यज्ञितां गतिं ।

विधूमे सन्नमुपले व्यङ्ग्यैर्भुक्तवज्रैः । अतीतपात्रसञ्चारे काले विगतभैकुले ।

अतिथिः कङ्कमणिः वै ज्ञेयाव्रतभोजनः । सत्यधर्मरतः शान्तो मुनिर्हृदयैश्च पुज्यते ।

न कालो न च मनो ह्यान्नाप्रसक्तो न विस्मितः । मित्रामित्रसन्तो मेधो यः सं धर्मवित्तुतमः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उमाभदेवैरध्वदेव एकचत्वारिंशदधिकशतैः अध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ उमावाच ॥ देमेषु रमणेषु गदोनां निर्गरेषु च । खवलीनां निजुक्षेपु पर्वतेषु वेनेषु च ।

देमेषु च पवित्रेषु फलवत्सु समाहिताः । मूलवत्सु च मेधेषु वननि नियतवराः ।

तेषामपि विधिं पुण्यं औदृमिष्कामि ब्रह्मर । वानप्रस्थे तु देवेश स्वमरीरोपजीविषु ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ वानप्रस्थेषु यो धर्मस्तस्मै शृणु समाहिता । भुक्ता भोक्तृणां देवि धर्ममुद्दिपरा भवे ।

शंखिन्दैर्नयमे, सङ्घिर्वनवासमुपागते । वानप्रस्थैरिदं कथं कर्तव्यं शृणु यादृशं ।

विकालमभिदेकश्च पितृदेवार्चनं तथा । अग्निहोत्रपरिखन्द इति होमविधिस्तथा ।

नीवारपक्ष्णश्चैव फलमूलनिवेद्यं । इन्द्रदेवैरुदितानां स्नेहार्थश्च निवेद्यं ।

योगवर्थास्ततः शिष्टे, कामक्रोधविवर्जिते । वीरग्रथ्यामुपासद्भिर्वीरसन्निपादवैभिः ।

युक्तैर्योगविधे, सङ्घिर्वाने पञ्चतपैस्तथा । मण्डूकयोगनियतेष्वन्यानां च निवेदिभिः ।

वीरासनगतेर्नित्यं स्तुतिस्तुतिश्च यत्ने । शान्तोपाययोगैश्च वक्तव्यो धर्ममुद्दिभिः ।

अन्मर्त्यैर्वायुभवेद्य श्रवणोत्तरभाजनैः । अग्निकुट्टेक्षया दान्तैः संप्रचक्षिप्तयाऽपरे ।

चौरयत्कलसंवेतैर्मृगचर्मनिवासिभिः । काव्या याचा यथाकालं यथाधर्मं यथाविधि ।

वननिवेदनं वनचरैर्वनस्थैर्वनगोचरैः । वनं गुरुमिरासाद्य वस्तुयं वनवासिभिः ।

तेषां क्षेमक्रिया धर्मः पञ्चयज्ञनिषेवणं । भागस्य पञ्चयज्ञस्य वेदात्कृत्यनुपालनं ।

अष्टमी यज्ञपरता चातुर्थास्थनिषेवणं । पौर्णमासादयो यज्ञा नित्ययज्ञस्यैव च ।

विमुक्तदारसंधोगैर्विमुक्ताः सर्वैश्चरैः । विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः परन्ति मुनयो वने ।

क्षुष्माण्डपरमा नित्यं चित्ताग्निशरणाः सदा । सनाः सत्पथनित्या ये ते यान्ति परमां गतिं ।

ब्रह्मशौक्तं महापुण्यं क्षेमलोकाच्च प्राप्यते । गच्छन्ति मुनयः सिद्धाः सत्याधर्मयथाग्रयाः ।

एष धर्मो मया देवि वानप्रस्थाश्रितः श्रुते । विस्तरेणाय सर्वज्ञो यथासूलमुदाहृतः ।

॥ उमीवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश सर्वभूतममल्लत । वो धर्मो मुनिष्यस्य सिद्धिर्वादेपु तं वद ।

सिद्धिर्वादेपु संसिद्धांस्तथा वननिवासिनः । स्त्रैरिषो दारभयकालोवा धर्मः कथं एततः ।

॥ महादेव उवाच ॥ स्त्रैरिषस्तापसा देवि सर्वे दारविहारिणः । तेषां माण्डव्य कथायस्य वाच रात्रिच्य कारणं ।

त्रिकालमभियेकस्य होत्रं चरित्तं महत् । समाधिः सत्ययस्यां यथोद्दिष्ट निषेवणं ।

ये च ते पूर्वकथिता धर्मोऽस्ते वनवासिनो । यदि सेवन्ति धर्मोऽस्मात्प्राप्नुवन्ति तपःफलं ।

ये च ह्यसतिधर्माणः स्वदारनिघनेक्रियाः । चरन्ति विधिदृष्टान्तदुत्तुकास्त्राभिगामिनः ।

तेषां न विहृता धर्मो धर्मिणामुपपद्यते । न कामकारात् कामोऽस्य संवेद्यो धर्मोऽर्थभिः ।

सर्वभूतेषु यः सत्यकृद्दात्यभयदक्षिणं । धिमादोपविमुक्तात्मा स वै धर्म्यैश्च युज्यते ।

सर्वभूतानुकम्पी यः सर्वभूतार्थवध्नतः । सर्वभूतात्मभूतस्य स वै धर्म्यैश्च युज्यते ।

सर्ववेदेषु वा ज्ञानं सर्वभूतेषु चार्जव । उभे एते समे स्थातामाज्ज्वे वा विशिष्यते ।

आर्जवं धर्ममित्याज्जरधर्मो जिह्म उच्यते । आर्जवेनेह संयुक्तो नरो धर्म्यैश्च युज्यते ।

आर्जवं ॥ एतो नित्यं वसत्यमरणनिधौ । तस्मादार्जवयुक्तः साद्य इच्छेद्दुर्धर्मात्मनः ।

लान्तो दान्तो जितकीर्षो धर्मभूतो विद्वन्मनः । धर्मो रतमना नित्यं नरो धर्म्यैश्च युज्यते ।

अपेततन्त्रिधर्मात्मा ब्रह्मा सत्पथमाश्रितः । चारित्र्यपरमो बुद्धो ब्रह्मभाषाय कथ्यते ।

॥ उमीवाच ॥ आश्रमाभिरता देव तापसा ये तपोधनाः । दीक्षिमन्त्रः प्रियायैव चर्ययाऽय भवन्ति ते ।

राजानो राजपुत्राश्च निर्द्वन्ना ये महाधनाः । कर्मणा केन भगवन् प्राप्नुवन्ति महाफलं ।

नित्यं स्थानमुपागम्य दिव्यचन्दनभूषिताः । केन वा कर्मणा देव भवन्ति वनगोचराः ।

एतयो संशयं देव तेषु श्रुत्याश्रितं श्रुतं । शंस सर्वमब्रूषेण त्व्यलं विप्रराश्रनं ।

॥ देव उवाच ॥ उपवासव्रतैर्दान्तो अहिंसाः सत्यवादिनः । संसिद्धाः प्रत्ये गन्धर्वैः सह मोदन्यनामयाः ।

भण्डकुर्यात्पश्यन्तो यथान्यायं यथाविधि । दीर्घा चरन्ति धर्मोऽस्मा स नागैः सह मोदते ।

शंसं मृगगणोत्सृष्टं यो मृगैः सह सेवते । दीक्षिते वे समायुक्तः स गच्छत्यमरावतो ।

॥ धैर्यं शीर्षपत्रं वा तद्वत् चेति निवेदने । शीतयोगवहो नित्यं स गच्छेत् परमां गतिं ।
 वायुमहोऽनुभवे वा फलमूलाग्रोऽपि वा । यत्नेनैषार्थमाधाय मोदतेऽप्यरथां गौरः ।
 अग्नियोगवहो धीमे विधिदृष्टेन कर्षण । चीर्त्वा दादशवर्षाणि राजा भवति पार्ययः ।
 आहारमिदमं कृत्वा मुनिर्दादशवर्षिकं । महं संवेद्य यत्नेन राजा भवति पार्ययः ।
 खण्डिते शुद्धमाकाशं परिरुद्ध समन्ततः । प्रविश्य च मुदा युक्तो दीर्घां दादशवर्षिकीं ।
 देहं चानयने त्यक्त्वा स स्वर्गे सुखमेधते । खण्डितस्य फलान्याहुर्व्यानाणि त्रयानि च ।
 ऋषाणि च महार्षाणि चतुर्भूषाणि भामिनि । आत्मानमुपजीवन् धीं नियतो नियताग्रजः ।
 देहं वा शयने त्यक्त्वा स स्वर्गे समुपायुते । आत्मानमुपजीवन्ध्या दीर्घां दादशवर्षिकीं ।
 त्यक्त्वा महाश्वेदे देहं वारुणं लोकमनुते । आत्मानमुपजीवन्ध्या दीर्घां दादशवर्षिकीं ।
 अन्नमा चरणौ भित्त्वा गुह्यकेषु च मोदते । साधयित्वात्मानात्मानं निर्दन्धो निष्परिग्रहः ।
 चीर्त्वा दादशवर्षाणि दीक्षामेतां मनोगतां । स्वर्गलोकमवाप्नोति देवेभ्यः स च मोदते ।
 आत्मानमुपजीवन्ध्या दीर्घां दादशवर्षिकीं । ऊत्थाग्रो देहमुत्सृज्य मल्लोलोके मदीयते ।
 यस्तु देवि यथान्यायं दीक्षितो नियतो द्विजः । आत्मन्यात्मानमाधाय निर्भयो धर्मलालसः ।
 चीर्त्वा दादशवर्षाणि दीक्षामेतां मनोगतां । श्रयोमहितं स्कन्धे यज्ज गच्छत्यनारुतः ।
 वीराध्वानं गतो नित्यं वीरामनगतिस्तथा । वीरन्यायो च सततं स वीरगतिमनुयात् ।
 स प्रकलोकगो नित्यं धर्मकामपुरस्कृतः । दिव्यपुष्पवमाकीर्णो दिव्यचन्दनभूषितः ।
 सुखं वसति धर्मात्मा दिवि देवगणे ॥३॥ वीरलोकगतो वीरो वीरयोगवहः सदा ।
 सत्त्वतः धर्ममुत्सृज्य दीक्षितो नियतः गुपिः । वीराध्वानं प्रपद्येद्यस्तु लोकाः सनातनाः ।
 कामगेन विमानेन स वै चरति हृन्दतः । शकलोकगतः श्रीमान्मोदते च निरामयः ।

११५

११६

११७

११८

११९

एति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उन्नामहेत्यखण्डे द्वादशोऽध्यायः ॥ १४३ ॥
 ॥ उभावाच ॥ भगवन् भगवेत्र पूष्णादन्तविनाशन । दशरुतहर त्व्यस्य संशयो मे महानयं ।
 चातुर्वर्ष्यं भगवता पूर्वं दृष्टं स्वयंभुवा । केन कर्ष्यविपाकेन वैश्या गच्छति शूद्रतां ।
 वैश्यो वा क्षत्रियः केन द्विजो वा क्षत्रियो भवेत् । मतिशोभः कथं देव ब्रह्मा धर्मैः निवर्जितुं ।
 केन वा कर्ष्यया द्विजः शूद्रयोगेन प्रजायते । क्षत्रियः शूद्रतामेति केन वा कर्ष्यया विभो ।
 एतस्मै संशयं देव वद भूतपते जन्य । यथो वर्याः प्रकुर्येह कथं ब्राह्मणमायुयुः ।
 ॥ देव उवाच ॥ ब्राह्मण्यं देवि दुष्प्राप्यं निष्कर्षाद्ब्राह्मणं शुभे । क्षत्रियो वैश्यशूद्रौ वा निर्वर्गादिति मे मतिः ।
 कर्षणेन दुष्कृतेनैव क्षणाद्गच्छति वै द्विजः । ज्येष्ठं वर्षमनुयाय तस्माद्भवेन वै द्विजः ।
 श्रितो ब्राह्मणधर्मैश्च ब्राह्मणमुपजीवति । क्षत्रियो वाय्य वैश्यो वा ब्राह्मण्यं स गच्छति ।
 यस्तु ब्राह्मणमुत्सृज्य चास्य धर्मं निषेवते । ब्राह्मण्यात् स परिरुद्धः क्षत्रियेनो प्रजायते ।
 वैश्यकथं च यो विभो क्षोभमोदयपाकयः । ब्राह्मण्यं दुर्लभं प्राप्य करोत्यस्यमतिः सदा ।

स दिवो वैश्वतमेति वैश्यो वा शूद्रतामियात् । स्वधर्मात् प्रच्युतो विप्रसूतः शूद्रत्वमाप्नुते । ११५
 तत्रैव निरयं प्राप्नोति वर्णभेदेऽवहितः । ब्रह्मलोकात् परिभ्रष्टः शूद्रः समुपजायते । ११६
 चक्षियो वा महाभागो वैश्यो वा धर्मवारिणि । स्वानि कर्माण्यग्राह्यं शूद्रकर्म निवेदते । ११७
 स्वस्वामात् स परिभ्रष्टो, वर्षसद्वरतां गतः । ब्राह्मणः चक्षियो वैश्यः शूद्रत्वं याति तादृशः । ११८
 यत् ब्रह्मः स्वधर्मेण ज्ञानविज्ञानवान् शुचिः । धर्मज्ञो धर्मानिरतः स धर्मफलमाप्नुते । ११९
 ददधैवापरं देवि ब्रह्मण समुदाहृतं । अथात्वं नैष्ठिकं सङ्गिर्हर्म्यकामेनिर्वेद्यते । १२०
 उपार्जं गतिं देवि गणेशे यादृशतर्कं । पुष्टार्जं नैव भोक्तव्यं शूद्रार्जं नैव कर्हिचित् । १२१
 शूद्रार्जं गतिं देवि यदा देवैर्महात्मभिः । पितामहमुखोऽसृष्टं प्रमाणमिति मे मतिः । १२२
 शूद्राज्ञेनावशेषेण जठरे स्थिते दिजः । आहिताग्निस्तथा यज्वां स शूद्रगतिमाप्सवेत् । १२३
 तेन शूद्राक्षभेदेण ब्रह्मस्वामादपाकृतः । ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणा । १२४
 यस्याग्नेनावशेषेण जठरे स्थिते दिजः । तां तां योनिं त्रजेदिभ्यो यस्यान्मपुत्रोवति । १२५
 ब्राह्मणं शुभं प्राप्य दुर्लभं योऽवमन्यते । अभोज्यान्नानि वाऽन्नानि स दिजलात् पतते वै । १२६
 घुरापो ब्रह्महा शूद्रघ्नो ब्रह्मघ्नोऽप्युचिः । स्वाध्यायवर्जितः पापो कुत्रो नैष्ठिकः शठः । १२७
 अमृतो ह्यवलोभनी, कुत्रागो सोमविक्रयी । निहीनसर्वो विप्रो विपतते ब्रह्मयोनित् । १२८
 गुह्यतन्वो गुरुद्वेषी गुरुहृत्कारिणश्च यः । ब्रह्मविचार्य पतति ब्राह्मणे ब्रह्मविजितः । १२९
 यमिह कर्म्मभिर्देवि शुभैराचरितस्तथा । शूद्रो ब्राह्मणतां याति वैद्यः चक्षितो त्रजेत् । १३०
 शूद्रकर्मणि सर्वेषां यथाग्राह्यं यथाविधि । कुश्रुशं परिचर्याहं ज्येष्ठे वर्षे प्रयत्नतः । १३१
 कुश्रादविमनाः शूद्रः सततं सपथे स्तिनः । देवदिजातिधत्कस्तां सर्वान्धियकुनमतः । १३२
 अतृकालाभिगानी च निघतो निघताग्रजः । चोच्योच्यजनाभ्येऽपि शेषशतमेज्जनः । १३३
 दद्यामांश्च न भुञ्जीत शूद्रैः वैश्वर्त्मवर्ति । अतः शतगन्धवादी निदंश्चः शमकोविद् । १३४
 धनते चैव यद्येव स्वाध्यायपरमः शुचिः । दानो ब्राह्मणसत्कर्ता सर्ववर्णबुभूषकः । १३५
 गृहस्थाश्रममातिष्ठन् दिकालकृतमेज्जन । श्रेयाशी निघताहारि निष्कामो निरुच्यदः । १३६
 अग्निहोत्रमुपभञ्ज्य जुहोतीत्युच यथाविधि । सर्वान्धियमुपातिष्ठन् श्रेयाशकृतमेज्जन । १३७
 चेताग्रिमन्त्रविहितो वैद्यो भवति वै दिजः । स वैद्यः चक्षियकुले शूद्रिषं हसि जायते । १३८
 स वैद्यः चक्षियो ज्ञातो जगत्प्रथमि संस्कृतः । उपनीतो व्रतपरो दिवो भवति सस्तुतः । १३९
 ददाति धनं यशैः सगृहैरासदक्षिणैः । अधीत्य स्वर्गमन्त्रिष्वंक्षेताग्निग्रणः सदा । १४०
 आर्त्ताहसप्रदो नित्यं प्रजा धर्मैश्च पालयन् । सत्यः सत्यानि कुरुते नित्यं यः सुखदर्शनः । १४१
 धर्मदण्डेन निर्दोषो धर्मकार्यानुशासकः । यस्मिन्तः कार्यकरयैः यज्ञागस्तनवचः । १४२
 गाम्यधर्माश्च सर्वे तस्माद्वन्द्योऽन्यकोविदः । अतृकाले तु धर्मात्मा पयोमुपभवेत् सदा । १४३
 यदोपवासी निघतः स्वाध्यायनिरतः शुचिः । बहिष्कारितो निधं भयानोऽग्निगृहे सदा । १४४

सर्वातिथे त्रिवर्गस्य कुर्वाणः सुमनाः सदा । शूद्राश्चैव साधकामानां नित्यं सिद्धमिति श्रुत्वा ॥ १४० ॥
अथाह । यदि वा कामाक्ष्यं किञ्चिदुपलभ्येत । पिबेदो तिथिहते साधनं कुरुते च यः । ॥ १४१ ॥
स्वयेगनि यथान्येयमुपांशो भैक्षमेव च । त्रिंशत्सममिदोऽपि भुङ्क्ते नैव यथाविधि । ॥ १४२ ॥
गोब्राह्मणद्वितीयार्य रथे चाभिमुखो हतः । चेताग्निमन्त्रपूतं वा समाविश्य द्विजो भवेत् ॥ १४३ ॥
ज्ञानविज्ञानमयः संस्कृतो वेदपारंगतः । विप्रो भवति धर्मात्मा चक्षुषः स्नेह कर्मशरः ॥ १४४ ॥
एतैः कर्मफलैर्देवि न्यूनजातिस्तुल्यजैः । शूद्रोऽपि पापमयस्यो द्विजो भवति संस्कृतः ॥ १४५ ॥
ब्राह्मणे वाऽप्यमृताः सर्वमहद्विभोजनः । ब्राह्मण्यं समनुसृत्य शूद्रो भवति तादृशः ॥ १४६ ॥
कर्मभिः शुचिर्भिर्देवि शूद्राणां विजितेन्द्रियः । शूद्रोऽपि दिजवत् सर्वं रतिं ब्रह्मनिशासनं ॥ १४७ ॥
स्वभावं कर्म च शूद्रं यत्न शूद्रोऽपि तिष्ठति । विप्रिष्टः स द्विजतैर्न विधेय रतिभे मतिः ॥ १४८ ॥
न योगिर्नापि संस्कारो न श्रुतं न च सन्ततिः । कारणाणि दिग्वलय वृक्षमेव तु कार्ष्णं ॥ १४९ ॥
सर्वोऽप्ये ब्राह्मणे लोके वृत्तान च विधीयते । वृत्ते स्मितं शूद्रोऽपि ब्राह्मणं नित्यं हतिः ॥ १५० ॥
ब्रह्मस्वभावः कर्माणि सम सर्वभूते मतिः । निर्गुणं निर्मानं ब्रह्म यच्च तिष्ठति स द्विजः ॥ १५१ ॥
एते योगिकला देवि स्थानभागनिदर्शकाः । स्वयं च वरदेनाका ब्रह्मणा सृजता प्रजाः ॥ १५२ ॥
ब्राह्मणोऽपि महत् सर्वं लोके चरति पादवत् । यत्नं वीजं यदति वा हविर्भैक्ष्य भाविनि ॥ १५३ ॥
विषयाग्निना सदा भाष्यं सर्वोपायमिना तथा । ब्राह्म्यं मार्गमनुक्रम्य वर्तितव्यं बुभूयता ॥ १५४ ॥
संहिताधादिना भाष्यं गृहे वै गृहमेधिना । नित्यं स्वाध्याययुक्तेन न चाव्ययमजीविनी ॥ १५५ ॥
एवमूनां हि यो विप्रः सततं रतये स्मितः । आदिताग्निरधीयानो ब्रह्मभूयाय कथ्यते ॥ १५६ ॥
ब्राह्मणमेव सम्प्राप्य रचितव्यं यत्नात्मना । योगिप्रतिपदादानैः कर्मभिश्च शुचिस्मितः ॥ १५७ ॥
हततं गुह्यमाख्यातं यथा शूद्रो भवेद्भिजः । ब्राह्मणे वा व्युतो धर्मोपायो शूद्रलेमासुते ॥ १५८ ॥
एति श्रीमह भारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि उमेशमहेश्वरवंशे जातिक्रमे विचलारिषदधिक

प्रतीऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ उमोवाच ॥ भगवन् भूर्भूतेश्वर सुरासुरमन्त्रकृत । धर्माधर्मौ नृणां देव ब्रूहि मे सर्वं विभो । ॥ १४४ ॥
कर्माणां मनसा वाचा चिन्ति हि मरः सदा । मय्यते वन्धने पाशैर्भूयते ऽप्यथ बां युनः । ॥ १४५ ॥
केन शीलेन वै देव कर्मणा कीदृशेन वा । समाचारैर्गुणैर्ना कैः स्वयं यन्तीह मोक्षदाः ॥ १४६ ॥
॥ देवदेव उवाच ॥ देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञो धर्मनित्यो दमे रते । सर्वप्राविहितः प्रश्नः श्रूयतां बुद्धिबह्वनः । ॥ १४७ ॥
सत्यधर्मरताः सन्तः सर्वसिद्धिर्वाञ्छिताः । धर्मन्यायैर्भाकारणैः मरः स्वर्गमाप्तिनः । ॥ १४८ ॥
नाधर्मैर्न न धर्मैश्च बन्धने च्छिद्यंश्च यथा । प्रसयात्पतितत्त्वज्ञाः सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः । ॥ १४९ ॥
घोरतराणां विमुक्त्यने पुरुषाः सर्ववन्धनैः । कर्मणां मनसा वाचा ये न हिंसन्ति किञ्चन । ॥ १५० ॥
ये न मृच्छन्ति कर्मांश्चिते न मय्यन्ति कर्मभिः । प्राकृतिपातादिरताः मोक्षयन्तो दयन्तिताः । ॥ १५१ ॥
तुल्यदेवमिषा दान्ता मुच्यन्ते कर्मवन्धनैः । सर्वभूतदयावन्तो विप्राश्चः सर्वजगत्पु । ॥ १५२ ॥

त्यक्तहिंसा समाचारो नराः स्वर्गगामिनः । परस्त्रे निर्ग्रन्ता नित्यं परदारविवर्जकाः ।
 धर्मोत्थानभोक्तारो नराः स्वर्गगामिनः । मादवस्त्वस्त्वैव नित्यं दुहितृवश्च ये ।
 परदारेषु वर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः । सौम्यान्निवृत्ताः सततं सन्तुष्टाः स्वधनेन च ।
 स्वभाष्यमुपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः । परदारेषु ये नित्यं चारिवावृत्तोत्पन्नाः ।
 धर्तेन्द्रियाः शीलपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः । स्य देवकृतो मार्गः, सेवितव्यः सदा बुधैः ।
 अकपायकृतस्यैव मार्गः, सेव्यः सदा बुधैः । स्वदारनिरता ये च श्रुतक्रान्ताभिर्गामिनः ।
 अघाम्यसुखभोक्तारो नराः स्वर्गगामिनः । दानधर्मतपोयुक्तः शीलशौचेद्यात्मकः ।
 दृष्ट्यर्थं धर्महेतोर्था सेवितव्यः सदा बुधैः । स्वर्गवासमभोष्टुर्द्धनं सेव्यस्वत उत्तरः ।
 ॥ उभोवाच ॥ वाचां तु बध्यते येन मुच्यतेऽप्यथ वा पुनः । तानि कर्माणि मे देव वृद्ध भूतपतेऽनघ ।
 ॥ महेन्द्र उवाच ॥ आत्महेतोः परार्थे वा नर्कहास्यामयात्तया । ये नृपा न खदन्तीह ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 दृष्ट्यर्थं धर्महेतोर्था कामकारिकायैव च । अनृतं ये न भाषन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शस्त्राणां वाणीं निरवाधां मधुरां दोषवर्जितां । स्वाग्तेनाभिभावन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 पदस्यं ये न भाषन्तीं कटुकं निरुदं तथा । अपेक्ष्यन्तेऽपि सन्तुष्टाः स्वर्गगामिनः ।
 पिशुनां ये न भाषन्तीं मित्रभेदकरां गिरः । शतं मेघान् भावन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 ये वर्जयन्ति पदस्यं परद्रोहश्च मानवाः । धर्मभूतसमा दानोऽस्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 अवयवापादिरता विरुद्धपरिवर्जकाः । शौम्यप्रलापिनो ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 न कोपाश्चाहरन्ते ये वाचं हृदयदारिणीं । सान्त्वं वदन्ति कुड्मस्यपि ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 स्य वाणीकृताः द्विविधाः सेव्यः सदा नरैः । शुभः सत्यगुणो नित्यं वर्जनीयश्च बुधैः ।
 ॥ उभोवाच ॥ मनसा बध्यते येन कर्मणा पुद्गलः सदा । तस्य ब्रूहि मन्दाभाग देवदेव पिनाकधृक् ।
 ॥ महेन्द्र उवाच ॥ मानसेनेह धर्मस्य संयुक्ताः पुद्गलाः सदा । स्वर्गं गच्छन्ति कदापि तमे कीर्तयतां शृणु ।
 दुष्प्रणीतेन मनसा दुष्प्रणीतान्तराकृतिः । मनो बध्यति येनेह शृणु वाक्यं शुभानने ।
 अरस्ये विजने न्यस्य परस्त्रं वृश्नते यदा । मनसाऽपि तर्हि वदन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 धामि नृपे वा धृष्टं पारस्यं विजने स्मितं । नाभिगन्धनि ये नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 तथैव परदारान् गे कामलक्षणां रसोगमान् । मनसाऽपि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शत्रुं मित्रश्च नित्यं तुल्येन मनसा नराः । भजन्ति मेधां शत्रुस्य ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 युतवन्तो दयावन्ताः शुचयः सत्यसङ्गराः । सैर्यैः परिषन्तुष्टास्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 श्रवैरा ये सनादासा मेघोचिषमताः सदा । धर्मभूतदयावन्तो नराः स्वर्गगामिनः ।
 अह्मात्मनो दयावन्तोऽप्येवापजगन्प्रिया । धर्मधर्मविदो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 शुभानामशुभानाञ्च कर्मणां फलवद्भवे । विपाकशाय ये देवि ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 न्यायोपेता गुणोपेता देवदिगपरः सदा । समुत्थानमनुगतास्ते नराः स्वर्गगामिनः ।

अपरे मानश देवि प्रदानरूपणा द्विजे । याचिता न प्रयच्छन्ति विचरामिष्यबुद्धयः ।
 दीनान्धरूपान् दृष्ट्वा भिक्षुकान्तियोगिनि । याच्यमाना निर्वर्त्तन्ते जिह्वालोभसमन्विताः ।
 न धनानि न वाधांसि न भोगाश्च च कश्चन । न गवो नाश्वविक्रान्तिं प्रयच्छन्ति कदाचन ।
 अप्रवृत्ताश्च ये सुभ्या नास्तिका दानवर्षिताः । एवम्भूता नरा देवि निरर्थं याच्यबुद्धयः ।
 ते वै मनुयतां यान्ति यदा कासश्च पर्यये । धनरिक्ते कुले जन्म लभन्ते स्वल्पबुद्धयः ।
 क्षुत्पिपासापरीताश्च सर्वलोकवर्षिष्कृताः । निराशा सर्वभोगिभ्या शीवन्धमनोविका ।
 अल्पभोगे क्षुले जाताः स्वल्पभोगरता नराः । जनेन कर्षणा देवि भवन्धमनिना नराः ।
 अपरे स्तम्भिना नित्यं मार्गिना धनतो नराः । आशनाहंश्च ये धीर्ढं न प्रयच्छन्त्यवेतसः ।
 मार्गाहंश्च च ये मार्गे न ददन्त्यस्तेष्वपि । पाशाहंश्च च ये पाशं न ददन्त्यप्सुङ्गराः ।
 कर्षाहंश्च च सत्कारैरर्चयन्ति यथाविधि । अल्पमाचमनोर्ध्वं वा न यच्छन्त्यबुधा नराः ।
 गुह्यमाभिगतं मेघ्या गुह्यञ्च ब्रूयते । अभिमानप्रवृत्तेन सोमेन समवस्थिता ।
 भाव्यांश्चायवमन्यन्ते दृष्ट्वा न परिभवन्ति च । एवंविधा नरा देवि सर्वं निरयगामिनः ।
 ते वै यदि नरास्तस्मात्त्रिरयादुत्तरन्ति वै । सर्वपूजया जन्म लभन्ते कुक्षिते कुले ।
 श्रपाकपुष्पादीनां कुक्षितानामवेतसां । त्रुलेषु तेषु नायन्ते गुह्यदृष्ट्वापचयिनः ।
 न क्षन्ते न च भागे यो देवतादिजपूजकः । लोकपूजो नमस्कृतां प्रप्तिता मधुरं वचः ।
 सर्ववर्षप्रियकर सर्वभूतहित यदा । अदेवि समुखः सत्त्वः खिग्वधापीप्रदः यदा ।
 स्नातेनैव सर्वेषां भूतानामविहिंसकः । यथाहंसिकपापूष्मन्धैयन्नवतिष्ठति ।
 मार्गाहंश्च ददन्मार्गे गुहं गुह्यदर्थं यन् । अतिथिप्रघट्टतस्तथाभ्यागतपूजकः ।
 एवम्भूतो नरो देवि स्वर्गं प्रतिपद्यते । ततो मांनुवतो प्राप्य विशिष्टकुलेशो भवेत् ।
 तत्रावो विपुलेभोगे सर्वैरक्षसमन्वितः । यथाहंदाता यार्हेषु धर्मवर्ष्यापरो भवेत् ।
 सप्त सर्वभूतानां सर्वभूतनमस्कृतः । सत्कर्णकसमाप्तिं त्रयमेव नरः यदा ।
 उदात्तकुलजातीय उदात्ताभिजन यदा । एव धर्मो मेया प्रोक्तो विद्याया स्वयमीरितः ।
 यस्तु रौद्रसमाचारः सर्वधन्वमयद्वरः । हस्तार्था यदि वा पद्मां रज्ज्वा दण्डेन वा पुनः ।
 सोष्टे स्तौभेत्पायैवैवा जन्तून् वाधति शोभने । हिंसायै निष्ठतिप्रज्ञः प्रोद्वेजयति चैव हि ।
 उपकामति जन्तून् उद्वेगजनन यदा । एवंमोलसमाचारो निरर्थं प्रतिपद्यते ।
 स वै मनुयतां गच्छेद्यदि कासश्च पर्ययात् । सङ्गत्वाथपरिक्रिष्टे जायते सोऽधमे कुले ।
 लोकदेशोऽधम पुंशं खयं कर्षयते हतैः । एष देवि मनुष्येषु बोद्धव्यो ज्ञानविभुषु ।
 अपरः सर्वभूतानि दयावाननुपश्यति । भैरवदृष्टिः पितृभ्या निर्धैरो नियतन्द्रियः ।
 मोद्वेजयति भूतानि न विहेलयते तथा । हस्तोपादे स्तुतिवर्त्तयिष्यांश्च सर्वजन्तुषु ।
 न रज्ज्वा न च दण्डेन न सोष्टैर्नायुधेन च । उद्वेजयति भूतानि सङ्गत्कर्मा दयापारः ।

एवंमोलसमाचारः स्वर्गं समुपजायते । तत्राद्यो भवन्ते दिव्ये मुदा वसति देववत् ।

स चेत् कर्मवयामर्थो मनुष्येषूपजायते । अत्ययो जातः सुखमेधेते ।

सुखभागी निरायासो निरुद्वेगः सदा नरः । श्रेय देवि सनां मार्गो वाचा यत्र न विद्यते ।

॥ उमोवाच ॥ इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविभारदाः । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नाः प्रजावन्तोऽर्थकाविदाः ।

दुष्प्रज्ञाश्चापरे देव ज्ञानविज्ञानवर्जिताः । केन कर्मविपाकेन प्रज्ञावान् पुण्यो भवेत् ।

अल्पप्रज्ञा विरूपाक्ष कथं भवति मानवः । एतस्मै संशयं क्षिप्रं सर्वधर्ममात्मनः ।

जात्यन्याश्चापरे देव रोगासौंश्चापरे तथा । निराः क्षीवास्य दृश्यन्ते कारणं ब्रूहि तत्र वै ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ ब्राह्मणान् वेदविदुषो विद्वान् धर्मविदस्तथा । परिष्टञ्च न्यहरत् क्षेपसाः कुशस्तथा ।

पृथ्व्यन्यश्च कर्म भवमानाः शूभं वद । लभन्ते स्वर्गं नित्यमिह लोके तथा सुखं ।

स चेन्मानुष्यो याति मेधावो तत्र जायते । शुभं प्रज्ञानुगच्छात् कल्याणमुपजायते ।

परदारैर्यु ये मूढाश्चतुर्दंष्ट्रं प्रयुज्जते । तेन दुष्टैस्त्वभावेन जात्यन्यास्ते भवन्ति हि ।

मनसा च प्रदुष्टेन गर्भा पाद्यन्ति ये स्त्रिये । रोगासौंसे भवन्तीह नरो दुष्कृतकारिणः ।

ये तु मूढा दुराचारा विद्वेनौ मैथुने रताः । पुष्टेषु च दुष्प्रज्ञाः क्षीवन्तेमुपयान्ति ते ।

पश्यन्त ये पातयन्ति ये चेह गुह्यतन्मगाः । प्रकोर्णमैयुना ये च क्षीवा जायन्ति ते जनाः ।

॥ उमोवाच ॥ सावयं किमु वै कर्म निर्वेद्येनपैथ च । श्रेयः कुर्वन्वशात्प्रेति सन्निवेश देववत्तम ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ श्रेयांसि मार्गमन्विच्छन् सदा यो पृच्छति दिगन् । धर्मात्प्रेतो गुणाकाङ्क्षी च स्वर्गं समुपगच्छते ।

यदि मानुष्यो देवि कदाचित् परिगच्छति । मेधावो धारणायुक्तः प्राक्षसांमिजायते ।

एष देवि सनां धर्मो मन्वयो भूतिकारकः । मृषां हितायैव मया तव वै समुदाहृतः ।

॥ उमोवाच ॥ श्रुत्वा स्वल्पविज्ञाना धर्मविदेषिणो नराः । ब्राह्मणा वेदविदुषो नैच्छन्ति परिस्पष्टं ।

प्रतवन्तो नराः केचित् मूढाधर्मपरायणाः । श्रमता श्रुतनियमास्तथाऽप्ये राक्षसोपमाः ।

यत्प्राणाय तथैवाप्ये निर्हामास तथाऽपरे । केन कर्मविपाकेन भवन्तीह वदस्व मे ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ आगमा लोकधर्माणां मर्यादाः पूर्वनिर्णीताः । प्रामाण्येमानुसंज्ञो दृश्यन्ते च दृढमताः ।

अधर्मधर्ममिदयाञ्छेयं च मोक्षवत्तमताः । अत्रता नष्टमर्यादस्ति ग्रीक्षा ब्रह्मराक्षसाः ।

ते चेत् कालक्षतायोगात् सभावन्तीह मानुषाः । निर्हामा निर्वेषद्वारास्ते भवन्ति नराधमाः ।

एष देवि मया सर्वं संशयच्छेदनाय वै । कुशलाकुशलो नरो व्याख्यातो धर्मसागरः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उमामहेश्वरसंवादे पञ्चत्वारिंशदधिकश्चतुष्टयाध्यायः ॥ १४५ ॥

॥ नारद उवाच ॥ एकमुक्ता महदेवः श्रुतकामः स्वयं प्रभुः । अनुकुलो प्रिया भार्या पार्थिवो यममाश्रत ।

॥ महादेव उवाच ॥ परावरश्चे धर्मो नृपोवगनिजसिनि । सधि सुभु सुकेशान्ते हिमवत्पर्वतात्मजे ।

दशे दमप्रभोपेते निर्धमे धर्मचारिणि । इच्छामि त्वां वरारोहे प्रष्टा वद ममेक्षितं ।

सावित्री ब्रह्मणः साध्वी कौणिकश्च शपोऽथो । मार्कण्डेयश्च धूमार्थो चन्द्रिर्वैश्रवणश्च ।

वहणस्य तथा गौरी सूर्यस्य च सुवर्चसा । रोहिणी शशिनः शङ्खो खाद्या चैव विभावसेः ।
 अदितिः कम्पयस्याय संख्यास्ताः पतिदेवताः । दृष्टासोपासिताश्चैव तांस्तया देवि नित्यशः ।
 तेन तां परिपृच्छामि धर्मज्ञे धर्मवादिनि । स्त्रीधर्मं ब्राह्मिण्यामि लघोदाहृतमादितः ।
 सहधर्मपत्नी मे त्वं समशीला समप्रता । समानसारवोर्या च तपस्वी मे हतस्तु ते ।
 तया ह्युक्तो विशेषेण गुणवान् स भविष्यति । लोकं चैव तया देवि प्रमाणत्वमुपैष्यति ।
 स्त्रियश्चैव विशेषेण स्त्रीधनस्य गतिः परा । गार्था गच्छति सुशोणि लोकैस्त्रेया गतिः सदा ।
 मम चार्द्धं शरीरस्य तव चार्द्धं निश्चितं । सुरक्षार्थं करी च त्वं लोकसन्तानकारिणि ।
 तव सर्वं सुविदितं स्त्रीधर्मः श्रूयतः शुभे । तस्मादज्ञेयं तं ब्रूहि स्वधर्मं विश्लेषे मे ।
 ॥ उभोवाच ॥ भगवन् स्वधर्मज्ञे भूतभयभवाङ्गव । तत्प्राप्तादादित्यं देव वाक् चैव प्रतिभाति मे ।
 इमास्तु नद्यो देवश्च सर्वतोर्थादकैर्युताः । उपसर्जनहेतोस्त्वामुपयान्ति समीपतः ।
 एताभिः सह संमन्य प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वशः । प्रभवन् योऽनहंवादो स वै पुण्य उच्यते ।
 स्त्री च भूतेषु सततं स्त्रियमेवानुधावति । मया सन्मानिताश्चैव भविष्यन्ति शरिद्वराः ।
 श्या सरस्वती पुण्या नदीनामुत्तमा नदी । प्रथमा सर्वशरिता नदी सागरगामिनी ।
 विपाशा च वितस्ता च शङ्खभागा हरारती । शतद्रुदैविकां सिन्धु कौमिकी गोमती तथा ।
 तथा देवनादी चैव सर्वतोर्थाभिसंयुता । गङ्गादा गता देवी गङ्गा सर्वपरिवरा ।
 इत्युक्ता देवदेवस्य पत्नी धर्मव्रता वरा । स्मृतपूर्व्वमयाभाय्य संख्यास्ताः शरितस्तथा ।
 अष्टाहर्द्वमहिनी स्त्रीधर्मं धर्मवत्सला । स्त्रीधर्मं कुशलास्तां चैव गङ्गायाः शरिताम्बराः ।
 ॥ उभोवाच ॥ अयं भगवता श्रेष्ठ मन्त्रः स्त्रीधर्मसंज्ञितः । तन्नु संमन्य युष्माभिरङ्कुमिच्छामि शृद्धम् ।
 न चैकवार्थं पश्यामि विशागं भुवि किञ्चन । दिवि वा सागरगमालेन वा मानयाम्यहम् ।
 एवं सर्व्याः शरिच्छिष्टा, पृष्टाः पुष्पतमाः श्रिवाः । ततो देवनादी गङ्गा निपुक्ता प्रतिपूज्य च ।
 यज्ञोभिर्मुद्दिभ्यः स्त्रीणां स्त्रीधर्मज्ञा शृचिञ्जिता । शैलराजसुता देवी पुण्या पापभयापहा ।
 पुष्टा विनयसम्पन्ना सर्वधर्मविशारदाः । शक्तिरतं श्रेष्ठं पुष्ट्याद्या गङ्गा वचनमब्रवीत् ।
 धन्याऽद्यमुत्तरीताऽस्मि देवि धर्मपरायणे । या त्वं सर्वजगन्माता नदी मानयसेऽनघे ।
 प्रभवन् पृष्टते यो हि सन्मानयन्ति वा पुनः । नूनं मन्ये स धर्मोत्सा पृष्टितायां स गच्छति ।
 शानविशानमप्यपानूहापोहविशारदान् । प्रवक्तुं पृच्छन् योऽन्यान् स वै नापदमृच्छति ।
 अन्यथा यज्ञपुष्टाद्यो वाक्यं वदति संवदि । अन्यथैव ह्यहंवादी दुर्ध्वं वदते वचः ।
 दिव्यज्ञाने दिवि श्रेष्ठे दिव्ये, पुण्ये, सहोत्थिते । तमेवार्हं नो देवि स्त्रीधर्मानुमापिष्टं ।
 ॥ भोष उवाच ॥ ततः साराधिता देवी गङ्गाया यज्ञभिर्गुणैः । प्राह सर्वमज्ञेयं स्त्रीधर्मं सुरसुन्दरी ।
 एतौधर्मो मां प्रतिपद्य प्रतिभाति यथाविधि । तमहं कीर्त्तयिष्यामि तथैव प्रसूतो भव ।
 स्त्रीधर्मः पूर्वं श्यायं विवारे बभूविः हतः । सह धर्मपत्नी भर्तुर्भव्यमिदमपीतः ।

सुखभावा सुवचना सुवृत्ता सुखदर्शना । पुत्रवत्सलमिवाभोक्ष्य भर्तुर्नन्दनमोचती ।
 यां साध्वी नियन्ताचारा सा भवेद्भर्त्सचारिणी । श्रुता दम्पतिर्धर्मं वै सह धर्माकृतं श्रुम् ।
 सा भवेद्भर्त्सपरमा नारी भर्त्सवमव्रता । देववत् सततं साध्वी भर्त्सारमनुपश्यति ।
 श्रुश्रूषां परिचर्याञ्च देवतुल्यं प्रकुर्वन्ती । वयसा भवेन सुमना सुव्रता सुखदर्शना ।
 अनन्यचिन्ता मुमुखी सा नारी धर्माचारिणी । पुरुषार्थाय चोक्ता या दृष्टा कुट्टेन चतुषा ।
 सुप्रसन्नमुखो भर्तुर्नारी सा पतिव्रता । न चन्द्रसूर्यौ न तदं पुत्राद्यौ वा निरीक्षते ।
 भर्तुर्व्यथा वरारोहा सा भवेद्भर्त्सचारिणी । हरिर्द्रं व्याधिर्न दोनमध्वना परिकथितं ।
 पतिं पुत्रस्त्रिवोपासे सा नारी धर्माचारिणी । सा नारी प्रयत्ना दत्ता या नारी पुत्रिणी भवेत् ।
 पतिव्रता पतिप्राणा सा नारी धर्माभागिनी । श्रुश्रूषां परिचर्याञ्च करोत्यविप्रना सदा ।
 सुप्रीता च विनोता च सा नारी धर्माभागिनी । विभर्त्सकप्रदानेन सुदुस्सहैव नित्यदा ।
 न कामेषु न भोगेषु नैश्वर्ये न सुखे तथा । स्तुहा यस्या यया पत्न्या सा नारी धर्माभागिनी ।
 कञ्जात्यानरतिनिर्यं मृदश्शूषणे रता । सुसंमृदवया चैव गोमूत्रं क्लृप्तशेषमा ।
 अग्निकार्यं परा नित्यं सदा पुण्यफलप्रदा । देवतातिथिभृत्यानां विवाय पतिना सह ।
 शेषाक्षमुपभुञ्जाना ययान्यायं धयाविधि । सुदृष्टपुष्टना नित्यं नारी धर्माक्षं युज्यते ।
 अयूषश्चरया पादैर्न तोषयन्ती गुणान्विता । मातापितृपरा नित्यं सा नारी सा तपोधना ।
 ब्राह्मणान्भुञ्जानायान् दोनान्भक्षुषांस्तथा । विभर्त्सन्नेन या नारी सा पतिव्रतभागिनी ।
 व्रत चरति या नित्यं दुष्टं क्लृप्तवया । पतिचिन्ता पतिहिता सा पतिव्रतभागिनी ।
 पुण्यमेतत्तद्वैव स्वर्गं यैव सनातन । या नारी भर्त्सपरमा भवेद्भर्त्सवता धनी ।
 पतिर्हि देवे नारीणां पतिर्वन्तु पतिर्गति । पत्या गतिः समा नास्ति देवते वा यया पतिः ।
 पतिप्रसादात् स्वर्गो वा तुल्यो नार्या न वा भवेत् । अहं स्वर्गं न इच्छेयं तस्यपीते मेहेधरे ।
 यद्यकार्यमधर्मा वा यदि वा प्राणनाशनं । पतिम्र्याहरिर्द्रा वा व्याधिना वा कथञ्चन ।
 आपन्नो रिपुसत्तो वा ब्रह्मशापादितोऽपि वा । आपद्भयानुपेक्ष्य तत्कार्यमविशङ्कया ।
 सद्य देव मया प्रोक्तस्त्रीधर्मा वचनात्तव । या स्वेवं भाविनी नारी सा पतिव्रतभागिनी ।
 ॥ भीम उवाच ॥ इत्युक्तं स तु देवेश प्रतिपूज्य गिरि-सुतां । लोकान् विषर्जयामास सर्वैरनुचरैः सह ।
 ततो ययुर्मतगणा हरितय ययागतं । गन्धर्वाश्चरसद्यैव प्रणम्य शिरसा भवं ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उषामहेस्वरसंवादे षट्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्याय ॥ १४६ ॥
 ॥ अथ य ऊचु ॥ पिनाकिन भगनेचत्र सर्वलोकनमस्कृत । माहात्म्यं वासुदेवस्य श्रोतुमिच्छामि शङ्कर ।
 ॥ महेस्वर उवाच ॥ पितामहादपि वरः श्रायत पुरुषो हरिः । हृष्यो जानूनदाभासो व्यथे स्वर्यं देवोदितः ।
 दशबाहुर्धरातेजः देवतारिनिखदन । श्रीवत्साहो हृषीकेश सर्वदेवतपूजित ।

ब्रह्मा तस्योदरमवसथा चार्हं शिरोभवत् । शिरोरुद्धेभ्यो ज्योतिषि रोमभ्यश्च सुरासुराः ।
 अथयो देहसंभूतास्तथा लोकाश्च शाश्वताः । पितामहमृदं स्यात्तु सर्वदेवमृदश्च सः । (५०)
 सोऽस्या पृथिव्याः छत्रायाः स्रष्टा विभुर्वनेश्वरः । संहन्ता चैव भूतानां स्ववरश्च चरश्च च ।
 स हि देववरः साक्षाद्देवनायः परन्तप । सर्वज्ञः स हि संक्षिप्तः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ।
 परमात्मा हृषीकेशः सर्वव्यापी महेश्वरः । न तस्मात् परमं भूतं विधुं लोकेषु किञ्चन ।
 सनातनो वै मधुहा गोविन्द इति विभुतः । स सर्वान् पार्थिवान् स्रष्टुं घातयिष्यति मानदः ।
 सुरकार्यार्थमुत्पन्नो मानुषं वपुराश्रितः । स हि देवगणाः ब्रह्मास्त्रिक्रिमन्विनास्तताः । (५१)
 भुवने देवकार्याणि कर्तुं नाथकवर्जिताः । नाथकः सर्वभूतानां सर्वदेवनमस्कृतः ।
 इतस्तु देवनाथस्तु देवकार्यरतस्तु च । ब्रह्मभूतस्तु सततं देवविशरणस्तु च ।
 ब्रह्मा सति गभेशः शरीरे मुखसंस्थितः । सर्वः मुखं संश्रितस्तु शरीरे मुखसंस्थितः ।
 सर्वाः मुखं संश्रितास्तु शरीरे तस्य देवताः । स देवः पुण्डरीकाक्षः श्रीगर्भः श्रीसहोमितः । (५२)
 शार्ङ्गचक्रायुधः खड्गो सर्वनागरिपुञ्जः । उत्तमेन च शीलेन शैत्येन च दमेन च ।
 पराक्रमेण वीर्येण वपुषा दशनेन च । शरीरेण प्रमाणेन धैर्येणार्जवमेवदा । (५३)
 आनुश्लेन रूपेण सलेन च समन्वितः । शस्त्रैः समुदितः सर्वैर्दिव्यैरङ्गुतदंशैः ।
 योगमायः सहस्राक्षो निरवधो महामनाः । वीरो मित्रजनघ्नो ज्योतिषभुजगमिवः ।
 समवाद्यानहवादी ब्रह्मणो ब्रह्मनाथक । भयहर्षा भयात्तानां मित्राणां नन्दिर्वह्निः ।
 शरणाः सर्वभूतानां दीनानां पालने रतः । सुतेवानर्थकम्पनः सर्वभूतनमस्कृतः । (५४)
 समाश्रितानां यज्ञच्छ्रवणामपि धर्मवित् । नीतिज्ञो नीतिवन्मते ब्रह्मादी जितेन्द्रियः ।
 भवार्थमिह देवानां मुह्यता परमया पुनः । प्राज्ञपत्यो मुने भर्गो मानवे धर्मसंहिते ।
 समुत्पत्स्यति गोविन्दा मनोर्भश्च महोत्तमः । शङ्खो नाम मनोः पुञ्जश्चन्द्राक्षो ततः परः ।
 अनाद्वैतो हविर्दत्ता प्राज्ञपतिर्निन्दितः । प्राचो नवर्हिर्भविता हविर्द्वयः सुतो महान् ।
 तस्य प्रथेत् प्रमुखाः भविष्यन्ति दशात्मजः । प्रथेत्तवस्तथा दक्षो भवितेह प्रजापतिः । (५५)
 हाहापक्ष्मपादितो अनुवादितस्तथा । मनोश्च वैशज इहा सुमुखश्च भविष्यति ।
 मुधात्पुष्करवाद्यां पि तस्मादायुर्भविष्यति । मज्जदो भविता तस्मादायुर्भविष्यति ।
 पदुषाप्ताश्चापश्च क्रोष्टा तस्माद्भविष्यति । क्रोष्टुश्चैव महान् पुष्टो वृजिनीवान् भविष्यति ।
 वृजिनीवतश्च भविता अथपुरपराजितः । अथद्वैर्भविता पुनस्तोतुश्चिवरश्चस्यो ।
 तस्य सवरजः पुनः शूरो नाम भविष्यति । मेधां विख्यातवीर्याणां चारिचगुणशानिनां ।
 पश्यन्तां मुविग्दहानां वंशे आह्वयमकते । स शूरः सप्तियज्ञेष्टो महावीर्यो महापथाः ।
 स्वयं विरारकरं जनयिष्यति मानदः । तमुदेव इति स्थाने पुनर्मातृकमुद्दिष्टम् ।

तस्य पुत्रदत्तुर्ध्याज्यवासुदेवो भविष्यति । दाता भ्रातृण्यथत्कृत्ता प्रह्वभूतो दिग्गमियः ।
 रात्रौ मागधर्षं दृग्न्मोक्षयिष्यति चादवः । जरासन्धश्च राजानं निर्वृत्य गिरिगङ्गे ।
 सर्वपाप्यिव राज्ञो भविष्यति स वीर्यवान् । पृथिव्यामप्रतिष्ठतो वीर्येण च भविष्यति ।
 विक्रमेण च सम्पन्नः सर्वपाप्यिव धार्मिकः । शूरसेनेषु संवृद्धो हारकायां वसनः प्रभुः ।
 पालयिष्यति गां देवीं विजित्य नववित् सदा । तं भवन्तः समासाद्य वाङ्मात्रैरहणैर्वरैः ।
 अर्चयन्तु यथान्नायं प्रह्लाणभिव आद्यतं । यो हि मां द्रष्टुमिच्छेत् प्रह्लाणश्च पितामहं ।
 द्रष्टव्यस्तेन भगवान् धामुदेवः प्रतापवान् । दृष्टे तस्मिन्नेह दृष्टो न मेऽत्रास्ति विचारणा ।
 पितामहो वा देवश्च इति वित्ततपोधनाः । स यत्नं पुण्डरीकाक्षः प्रीतियुक्तो भविष्यति ।
 तस्य देवगणः प्रीतो ब्रह्मपूज्यो भविष्यति । यत्नं तं ज्ञानवान् लोके संश्रयिष्यति केचन ।
 तस्य कौर्त्तिर्जययैव स्वर्गयैव भविष्यति । धर्मार्थो देविकः सावान् स भविष्यति धर्मभाक् ।
 धर्मविक्रिः सदैवैवो नमस्तोयः सदोद्यतः । धर्म एव परो हि स्यात्तस्मिन्मार्गचिते विभौ ।
 स हि देवो महातेजाः प्रगाहितचक्रिवंधा । धर्मार्थं पुत्रपत्याश्च अपिकोटोः संपन्नः ह ।
 ताः खट्वालेन विधिना पर्वते गन्धमादने । सनत्कुमारप्रमुखालिङ्गितं तपसाऽर्चितः ।
 तस्मात् स वाग्यो धर्मो नमस्तो दिग्गुणैः । दिविश्रेष्ठो हि भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः ।
 बन्दिता हि स चन्द्रेतमानितो मानघोतकः । अर्चितवांश्चैवेन्नित्यं पूजितः प्रतिपूजयेत् ।
 दृष्टः पश्येदहरश्च संशितः प्रतिपूजयेत् । अर्चितवांश्चैवेन्नित्यं स देशे दिग्गवत्तमः ।
 एतन्मत्तानवयस्य विष्णोर्वै परमं मतं । आदिदेवस्य महतः सम्पन्नाचरितं सदा ।
 भुवनेऽभ्यर्चिताः नित्यं देवैरपि वनातनः । अभयेनानुसूयंश्च सुख्यते तमनुव्रताः ।
 कर्मणा मनसा वाचा च नमस्तो दिव्यैः सदा । यत्नवद्भिरपस्याय द्रष्टव्यो देवकीसुतः ।
 एष वोऽभिहितो मार्गो मया वै मुनिवत्तमाः । तं दृष्ट्वा सर्व्यो देवा दृष्टाः स्युः सुरवत्तमाः ।
 महावराहं तं देवं सर्वलोकपितामहं । अहंश्चैव नमस्तानि निशमेव जागृत्यति ।
 तत्र वस्त्रितयं दृष्टं भविष्यति न संशयः । समस्ता हि वयं देवास्तस्य देहे वसामहे ।
 तस्य पेशापेनो भ्राता सितार्द्रनिवयप्रभः । हलो वत्स इति ख्यातो भविष्यति धराधरः ।
 त्रिमिरास्तस्य देवस्य ग्रातकुक्षमयो द्रुमः । अगस्त्येऽग्रे देवस्य भविष्यति रथाश्रितः ।
 शिरो नागैर्महामागैः परिकीर्णं महात्मभिः । भविष्यति महावर्हिः सर्वलोकेश्वरस्य ह ।
 चिन्तितानि समेयन्ति शस्त्राण्यस्त्राणि पैव ह । अनन्तश्च स एवोक्तो भगवान् हरिरव्ययः ।
 समादिष्टय विभुपेदैर्भयं लमिति प्रभो । सुतर्षो यत्नं वीर्येण कश्यपस्यात्मजो बली ।
 अन्तं मेऽशक्यं दृष्टं देवस्य परमात्मनः । अन्तर्बति भोगेन परिरत्य वसुधरां ।
 स च मेधो विचरते परया वै मुदा युतः । स एव विष्णुः सोऽनन्तो भगवान् वसुधाधरः ।
 यो रामः स हरीर्कोऽयं सोऽप्युतः स धराधरः । तावुभौ पुत्रपत्याश्च दिव्यौ दिव्यपराक्रमौ ।

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

दृष्ट्वा माननीयैश्च चक्रलाङ्गलधारिणौ । एव वोऽनुग्रहं प्रोक्तो मया पुण्ड्रस्योधना ।

यद्भवन्तो यदुग्रैः पूजयेयुः प्रयत्नतः ।

इति श्रीमहाभारते आनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि विष्णुमाहात्म्यकथने सप्तचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १७० ॥

॥ नारद उवाच ॥ अथ योषि महान् शब्दः सविद्युत्स्नयितुमान् । मेघैश्च गगनं नीले संदह्ममवहने । ॥ १७० ॥

प्रादुर्भाव च पर्वन्त्या वष्टये निर्धनं पथ । तमस्यैवामवहोरं दिशश्च न चकाशिरः ।

ततो देवगिरो तस्मिन् रम्ये पुण्ये सनातने । न सर्वं भूतस्य वा ददृशुर्धनसदा ।

व्यभञ्ज गगनं सद्यः क्षणेन समपद्यत । तीर्थचार्या ततो विभ्रा जम्बुद्वान् ययागतं ।

तदद्भुतमचिन्त्यं दृष्ट्वा ते विस्मिताभवन् । गह्वरस्योमया साङ्गं संवादं तत्कथयोर्यम् ।

स भवान् पुष्टव्याघ्रं ब्रह्मभूतं सनातनम् । यदर्थमनुग्रष्टां को गिरिपृष्ठे महोत्तमान् । ॥ १७१ ॥

द्वितीयं तद्भुतमिदं त्वनेजः क्षतमद्य वै । दृष्ट्वा हि विस्मिताः कृष्णं वाचनं स्मृतिरगतम् ।

इतस्तौ देवदेवस्य माहात्म्यं कथितं विभो । कपर्दिनो गिरीशस्य महाबाहो जगद्गन ।

इत्युक्तं स तदा कृष्णक्षीकमनिवासिभिः । मानयामास तान् सर्वानुपवीनं देवकिनन्दनम् ।

अथर्षेयः प्रपष्टुः पुनस्तौ कृष्णमब्रुवन् । पुनः पुनर्द्वयं व्याख्यान् सदैव मधुसूदनम् ।

न हि न खा रतिः खेगे वा च त्वहमेने विभो । तद्भुतस्य महाबाहो यदाह भगवान् भव । ॥ १७२ ॥

इतस्तौ सर्वमाख्यातं रक्षसमरिकर्षणम् । तमेव श्रूयंतस्त्रयः प्रष्टुः कृष्णं प्रश्न्ये यदा ।

तदस्माभिरिदं गुह्यं तन्निवार्यमुदाहृतं । न च तेऽविदितं किञ्चित्पुः शोकेषु विद्यते ।

जन्म चैव प्रसूतिस्य यथावन्त्युकारणं विभो । वयन्तु वज्रपापकाद्वक्त्रा गुह्यधारणे ।

ततः स्थिते त्वयि विभो लघुत्वात् प्रलपामहे । न हि किञ्चित्प्रदास्यर्थं यत्र वेति भवानिह ।

दिवि वा भुवि वा देव सर्वं हि विदितं तव । साधयाम वयं कृष्णं मुद्गिं पुष्टिमवाप्नुहि । ॥ १७३ ॥

पुणस्तौ सद्गुह्यं विमृष्टौ वा भविष्यति । महाप्रभावस्युक्तो दीप्तिकीर्त्तिकरः प्रभुः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ततः प्रथम्यं देवेन्द्रं यादवपुरुषपर्यम् । प्रदक्षिणमुपावृत्त्य प्रजम्बुले महर्षेय ।

सोऽयं नारायणः श्रीमान् श्रीश्या परमया युतः । जतं ययाउत्तमोर्ला दारकां पुनरागमन् ।

पूर्वं च दक्षमे मासि पुनोऽस्य परमाद्भुतम् । कृष्णस्य सक्तो जगोऽहो वैशम्पयनः प्रभो ।

स कामः सर्वभूतानां सर्वभागवतो नृप । सुराणामसुराणाञ्च चरत्यनगतं सदा ।

सोऽयं पुरुषमाईशो मधुपर्णस्यतुभ्यम् । अस्मिन् पाण्डवानां प्रेम्णा भवत्स्येनमाश्रिता ।

कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धैर्यं क्षमामर्षश्चैव च । यथैष संस्थितस्तत्र देवो विष्णुस्त्रिविक्रमः ।

मेन्द्रदेवास्तयस्त्रिदशैव नाव विचारणाः । आदिदेवो महादेव सर्वमूतप्रतिश्रयः ।

अनादिनिधमोऽप्येको महात्मा मधुसूदनः । अयं जगो महतिज्ञः सुराणामर्थसिद्धये ।

सुदुस्तारयंतस्त्वयं वक्त्रा कर्ता च मोक्षकः । तव पार्श्वे जयः कृत्स्नस्तव कीर्त्तिस्तथाऽस्तुता । ॥ १७४ ॥

तत्रैव श्रियौ शक्त्या नारायणमथयामात् । अयं मायलवाचिर्न्यो यस्य नारायणो गतिः ।

स भवांस्तमुपाध्वर्यैरणाद्यौ कृतवान्पुनः । कृष्णमुनेषु महता युगान्ताग्निमेतवै ।
 दुर्योधनस्तु गोत्रोऽग्रे सपुत्रश्चाहवान्धवः । कृतवान् योऽपुनः कोपाद्भूरिगाण्डिविविपदं ।
 देतेया दानवेन्द्राय महाकाया महाबलाः । चक्राग्रीं चयमापसा दावाग्रीं शलभा इव ।
 प्रतिपेदुं न शक्नोहि मानुषैरिह संयुगे । विहोनेन पुरुषव्याघ्र सत्त्वशक्तिबलादिभिः । १८०
 जयो योगो युगान्ताग्नि सव्यशरीर शायणः । तेजसा हतवान् सर्वं सुयोधनबलं नृप ।
 यत्तु गोटयभाङ्गेन मुनिभिः समुदाहृतं । पुराणं हिमवत्पठे तन्मे निगदते शृणु ।
 घादवस्य भवेत्तुष्टिलेगावीर्यपराक्रमैः । प्रभावः सवतिथ्यन्तः कृष्णे तत्तिगुण विभो ।
 कः शक्नोत्यन्यथा कर्तुं तद्यदि स्थापसा शृणु । यत्र कृष्णो हि भगवांस्तत्र पुष्टिरनुत्तमा ।
 वयस्तिष्ठत्यन्तमनसः परतन्ताः सुविक्रवाः । ज्ञानपूर्वकं प्रपञ्चाः सोऽन्यथा पन्थानमवययं । १८१
 भवांश्चाप्यार्जवपरः पुष्पैः कला प्रतिश्रयं । राजदृष्टं न क्षमते प्रतिज्ञापालने रतः ।
 तथैवात्मबन्धं लोकैः राजस्त्वं वज्र मन्यसे । न हि प्रतिज्ञा या दत्ता तां प्रहातुमरिन्दम ।
 कालोनाथं जनः सर्वो निहतो रक्षमुद्दंनि । वयश्च कालेन हताः कालो हि परमेश्वरः ।
 न हि कालेन कालश्च क्षुष्टं नोबिभुमर्हति । कालो लोहितरक्ताक्ष कृष्णो दण्डधरो हरिः ।
 तस्मात् कुतोऽनुजगतीलेष मोक्षितुमर्हसि । यथेतन्मनुनिर्णयं त्वं तव कौरवमन्दन । १८२
 माधवस्यास्य माहात्म्यं श्रुतं धत् कथितं मया । तदेव तावत् पश्यीतं वञ्जनस्य निदर्शनं ।
 व्यासस्य वचनं श्रुत्वा नारदस्य च धीमतः । क्षयश्चैव महाराज कृष्णस्यार्हतमस्य वै ।
 प्रभावस्यैषिपूगस्य कथितं पुमहात्मया । महेश्वरस्य संवादं श्लेषपुत्रस्य भारत ।
 धारयिष्यति यद्येनं मेहापुत्रस्यश्रुतं । शृणुष्यात् कथयेद्भ्राजन् स वै श्रेयो लभेत् परं ।
 भवितारस्य तस्यास्य सर्वे कामा यदेक्षिताः । प्रेत्य स्वर्गश्च लभन्ते शरो नामस्य च संश्रय । १८३
 न्याय्यः श्रेयोऽभिकामेन प्रतिपद्युं जनार्दन । यस्य श्वासाद्यो विप्रेः श्रुतो रामन् जनार्दन ।
 महेश्वरमुबोद्धुष्यते च धर्मगुणा सुताः । ते तया मनसा धार्याः कुरुराज दिवानिभे ।
 एवं ते वत्सेमानस्य सम्यग्दण्डधरस्य च । प्रजापालनदक्षस्य स्वर्गलोको भविष्यति ।
 धर्मेषां पि सदा राजानं प्रभो रवितुमर्हसि । यत्तस्य विपुनो दण्डः सम्यगर्थं मकीर्त्यते ।
 य यस्य कथितो रजनः मया वञ्जनसहिषौ । बहुरक्षोमया शङ्कं संवादो धर्मसंश्रितः । १८४
 सुता वा श्रोतुकामो वाऽप्यर्थयेदुपमध्वजः । विरुद्धेनैव भवेन स दक्षेऽनुतिमात्मनः ।
 सप तस्यानवपस्य नारदस्य महात्मनः । सन्देशो देवपूज्यैः तन्नाया कुह पाण्डव ।
 सतदत्युन्नतं एतं पुण्यं हिममति प्रभो । वासुदेवस्य कौन्तेय स्वाखोदैव क्षमावजं ।
 दमश्चैवदक्षस्य सद्यःसमेव श्रायतः । तपस्यशारः विपुलं वषट्पाद्विषधना ।
 विपुनो पुण्डरीकाक्षो वासुदेवधनञ्जयो । विदिनो नारदादेनो मम ग्यामाच पाथिव । १८५
 यास एव महाभाश्रयकार कदमं भवत् । कंसस्य पुण्डरीकाक्षो शान्तिवाक्यकारकः ।

कर्षणामस्य कौन्तेय नानां संख्यातमुत्तरे । श्रायतस्य पुराणस्य पुरुषस्य युधिष्ठिर ।
 भुवं श्रेयः परं तात भविष्यति तवोत्तमं । यत्नं ते पुरुषव्याघ्रः सखा पायं जनाईनः ।
 दुर्योधनस्तु गोपासि मेव्यं लोकैऽपि दुर्धर्षितं । यत्कृते श्रियो सर्वः विनष्टा सहयद्रिषा ।
 दुर्योधनापराधेन कर्षस्य शकुनेस्तथा । दुःशासनचतुर्यानां कुरवो निघनं गताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सम्भाषमाणे तु गात्रेय पुरुषर्षभे । तृष्णीं बभूव कौरव्या मये तेषां महात्मना ।
 तच्छ्रुत्वा विस्मयं जग्मुर्भूतारादायो नृपाः । समुज्य मनसा कृष्णं सर्वं प्राज्ञतयोऽभयम् ।
 अथयथापि ते सर्वे भारदप्रमुखास्तदा । प्रतिगृह्णाभ्यनन्दन्त तदाकथं प्रतिपूज्य च ।
 इत्येतदखिलं सर्वं पाण्डवो आह्वयि सः । अनुवाच सुमहाश्वर्यं पुण्यं भीमानुशासनं ।
 युधिष्ठिरस्तु गात्रेयं विशान्नं भूरिदक्षिणं । पुनरेव महादुहिः पथ्येपृच्छामहोपति ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि उन्मामहेश्वरसंवादे अष्टपत्नारिभद्रधिकशतेऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्तां धर्मोन्नेषेण पावनानि च सर्वशः । युधिष्ठिरः शान्तनवं पुनरेवाभ्यभाषत् ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमेकं देवतं लोके किं वाऽप्येकं परायणं । कं स्वयन्तः कमन्तं प्राप्नुयुर्भानवाः श्रुतम् ।
 को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः । किं जपन्मुच्यते जनुर्जन्मसंसारवन्धनात् ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमं । स्वस्मानमहश्चैव पुरुषः सतोत्पत्तिः ।
 तमेव चार्चयन्ति भक्त्या पुरुषमव्ययं । ध्यायन् स्वस्वमख्यं यजमानहमेव च ।
 अनादिनिघनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरं । लोकाध्यतं स्वमित्यं सर्वदुःखातिगो भवेत् ।
 ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिवर्द्धनं । लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवाङ्गवं ।
 एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः । यद्ब्रह्मा पुण्डरीकाक्षं सवैरर्च्यते ।
 परमं यो महत्तज परमं यो महत्तपः । परमं यो महद्ब्रह्म परमं च परायणं ।
 पवित्राणां पवित्रं यो मज्जलानाञ्च मज्जलं । देवतं देवतानाञ्च भूतानां योऽव्ययः पिता ।
 यतः सर्वानि भूतानि भवन्त्यादिपुनरागमे । यस्मिन् प्रलयं याप्ति पुनरेव युगलये ।
 तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य भूपते । विष्णोर्नामसहस्रं ते शृणु पापभयापहं ।
 यानि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः । अविमि परिणीतानि तानि वर्धयामि भूतये ।
 विष्णोर्नामसहस्रस्य वेदव्याघो महानृविः । हन्तेऽनुमुपया देवो भगवान् देवकीसुतः ।
 विंशं विष्णुपट्कारो भूतमव्ययभवाङ्गम् । भूतकृद्भूतभृद्भानो भूतात्मा भूतभावनः ।
 पूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां परमा गतिः । श्रव्य पुरुषः साक्षी चैवज्ञोऽचर एव च ।
 योगो योगविदो नेता प्रधानपुरुषेश्वरः । नारसिंहवपुः श्रीमान्केशवः पुरुषोत्तमः ।
 सर्वं सर्वं शिवं स्यात्पूतार्दिर्निधिरव्ययः । सर्वतो मावगो मर्ता प्रभुः प्रभुरीश्वरः ।
 स्वयम्भुः प्रभुरादित्यः पुष्करोऽमो महात्मनः । अनादिनिघनो धाता विधाता धातुकत्तमः ।
 अग्रमेयोऽपीकेशः पद्मनाभोऽमरप्रभुः । विश्वकर्मा मनुस्तथा खविष्ट खविरो भुवः ।

अपान्नः शायनः कृष्या लोहितोक्तः प्रतर्दनः । प्रभूतचिकित्सामे पवित्रं मज्जले परं ।
 ईमानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः ज्येष्ठः प्रजापतिः । हिरण्यगर्भो भृगुर्भो माधवो मनुजदत्तः ।
 ईश्वरो विक्रमो धर्मो मेधावी विक्रमः क्रमः । अनुत्तमो दुरोधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मजान् ।
 सुरेशः शरणं शरणं विश्वरेताः प्रजापतिः । अक्षः सर्वलोको ज्योतिः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ।
 अग्नः सर्वेश्वरः विद्वः विद्विः सर्वोदिरच्युतः । हृषीकेशपरमेष्ठात्मा सर्वयोगविनिश्चयः ।
 वसुधैवकुतूहलः सत्यः समात्मा सन्निधः समः । अमोघः पुण्डरीकाक्षो हृषीकेशो हृषीकृतिः ।
 रुद्रो यज्ञमिरा वधुर्धर्मयोगिनिः शुचिस्त्वितः । अमृतः शोभतः स्यात्पुण्डरीकाक्षो महातपाः ।
 सर्वगतः सर्वविज्ञानार्थिस्त्वकक्षेणो जगद्गर्भः । वेदो वेदविद्वद्भ्यो वेदाग्रे वेदवित् कवि ।
 मेधाध्वजः सुराध्वजो धर्मो ज्योतिः कृतोक्तः । चतुरात्मा चतुर्विधस्तद्विद्वत्तुभ्यः ।
 भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सविष्णुर्भेदादिजः । अन्नयो विजयो मेता विश्वयोगिः पुनर्वसुः ।
 उपेन्द्रो वामनः प्रादुरमोघः शुचिस्त्वितः । अतोद्भूतः शंभुः सर्वो धृतात्मा नियमो यमः ।
 वेदो वैद्यः सदा योगी वीरहा माधवो मधुः । अतोद्भूतो महामयो महासाक्षो महाबलः ।
 महाभुङ्क्तिर्भवावोय्यो महाभक्तिर्भवाद्युतिः । अनिर्देयवज्रः श्रीमानभेयात्मा महाद्रिष्टुः ।
 महाध्यायो महाभक्तो श्रीनिवांसः सर्वो व्रतिः । अनिष्टदः सुरागन्धो गोविन्दो गोविद्गो पतिः ।
 मरीचिर्दमनो धैर्यः सुपर्णः भृगुगोप्तमः । हिरण्यनाभः सुतपाः पद्मनाभः प्रजापतिः ।
 अष्टदशः सर्वदृक् सिंहः सज्जाता सन्निभान् स्थिरः । अजो दुर्धर्षकः शास्ता विश्वनात्मा सुरारिः ।
 सुतर्जुनमेधाम सत्यः सत्यपराक्रमः । निमिषोऽनिमिशः सर्वो वाचस्पतिवद्वारधीः ।
 अपणोर्पमयोः श्रीमाध्याधो मेता समोरणः । बहस्रसूरी विधाता महाबाहू बहस्रशतं ।
 चावर्त्तनो निवृत्तात्मा संतुलः संमर्दनः । अक्षः सर्वलोको वज्रिनिर्भो धरणीधरः ।
 सुप्रसादः प्रमत्तात्मा विश्वधुनिश्चयुस्त्रिभुः । सत्कर्ता सत्कृतः सार्धस्र्जुर्नारायणो नारः ।
 अमहोयोऽप्रमेयात्मा विमिष्टः मिष्टस्तुतिः । विद्वार्थः विद्वसंकक्षः विद्विदः विद्विषाधनः ।
 हृषाक्षो हृषभो विष्णुर्हृषपथा हृषोदरः । बहूनी बहूमानस्य विविक्तः कृतिनामरः ।
 सुभुजो दुर्दुराशमो महेन्द्रो सुहो वज्रः । मेकरूपो हृषीकृषः विपिविष्टः प्रकाशमः ।
 भोजभोजो घृतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः । अष्टः सष्टाशरी मन्त्रवर्द्धाऽऽर्धमांस्कुरुतिः ।
 अष्टतोऽष्टदशो भातुः अष्टविन्दुः सुरेश्वरः । शैवधं जगतः शैवो शैवधर्मवराक्रमः ।

१८८

१८९

१९०

१९१

१९२

अशोकसारणसारः शूरः शैरिर्जनिश्वरः । अनुकूलः शतावर्तः पथी पद्मनिभेषणः ।
 पद्मनाभोऽरविन्द्राक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् । महर्द्धिर्धृष्टो दृढात्मा महाक्षी गडडध्वजः ।
 अतुलः शरभो भीमो यमयज्ञो हविर्हरिः । सर्वलक्षणसन्धो सखीवान् समितिष्ठयः ।
 विचरो रोहितो मार्गो चेत्तुहोमोदरः सखः । महोधरो महाभागो वेगवानमिताग्रजः ।
 उद्भवः सोमणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः । कर्णं कारणं कर्त्ता विकर्त्ता गहनो मुष्टः ।
 व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्त्रानदो ध्रुवः । परर्द्धिः परमस्यदृष्टः पुष्टः शुभेषणः ।
 रामो विरामो विरजो मार्गो मेधो नयो नयः । वीरः शक्तिमता मेधो धर्मो धर्मविदुत्तमः ।
 वैकुण्ठः पुष्टपः प्राणः प्राणदः प्रणवः प्रभुः । हिरण्यगर्भः ब्रह्मज्ञो व्याघ्रो वायुरधोपजः ।
 चतुः सुदर्शनः कालः परमेशो परियहः । उग्रः संवत्सरो दक्षो विज्जामो विद्यदक्षिणः ।
 विस्तारः स्थावरः स्थाणुः प्रमाणं योजनम्ययं । अर्योऽनर्यो महाकामो महाभोगो महाधनः ।
 अग्निन्विष्टः स्यविष्ठो भूधर्मयुगो महासखः । नचवर्गैर्मर्गवर्गो वनः वामः समीहनः ।
 यज्ञ इज्या महज्यस्रकतुः सर्वं वतां गतिः । सर्वदर्शो विमुक्तात्मा सर्वेशो ज्ञानमुत्तमः ।
 समतः समुद्यः स्रक्काः स्रधोयः सुखदः सुवन् । मनीश्वरो जितकोधो वीरवाङ्मविदारणः ।
 स्थापनः स्वयमो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् । वत्सरो वत्सलो यक्षी रत्नगर्भो धनेश्वरः ।
 धर्मगुणं धर्मकृद्दर्शो सदवैश्वरमचरं । अविश्राता सहस्रांशुर्विधाता कृतलवणः ।
 गभस्त्रिनिमिः स्रवस्रः धिंशो भूतमेश्वरः । आदिदेवो महादेवो देवेशो देवमहर्षुः ।
 उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगव्यः पुरातनः । शरीरभूतधृष्टोक्ता कंपोद्भूतभूरिदक्षिणः ।
 सोमपीऽमृतपः सोमः पुष्टजितपुष्टसत्तमः । विजयो जयः सत्यबन्धो दशार्धः शालन्तो पतिः ।
 जीवी विनयिता साधो मुकुन्दोऽमितविक्रमः । अशोनिधिरनन्तात्मा महोदधिप्रयोऽनन्तः ।
 अजो महाहर्षः स्वाभाव्यो जितामिन्धः प्रमोदनः । आनन्दो नन्दो नन्दः सत्यधर्मा निविक्रमः ।
 महर्षिः कविशाचार्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः । निपदंस्त्रिदशाथवो महाशूद्रः कृतान्तकृत् ।
 महावरहः गोविन्दः सुषेधः कनकाङ्गदी । गुह्यो गभीरो गहनो गुप्तयक्रगदाधरः ।
 मेधाः स्त्राङ्गी जितः कृष्णो दृढः संकर्षणोऽप्युतः । वरुणो वारुणो वृषः पुष्कराक्षो महामनाः ।
 भगवान् भगवा नन्दो वनमाक्षी हंलायुधः । आदित्यो ज्योतिरादित्यः सक्षिणुर्गतिवत्तमः ।
 सुधन्वा खण्डपरशुर्दण्डो द्रविणप्रदः । दिवसृक् सर्वदृग्व्यासो वाचस्पतिर्योनिजः ।
 विशामा सामगः साम निर्व्याणं मेघजं भिषक् । संन्यासकृत् शमः शान्तो निडा शान्तिः परावर्षः ।
 शुभान्नः शानिदः खट्वा कुमुदः कुवलेत्रयः । गोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः ।
 अनिवर्त्तो निरुत्तात्मा संवेशो धेमठक्विजः । शीवस्यववाः श्रीवाधः श्रीपतिः श्रीमतां श्वरः ।
 श्रीदः श्रीमः श्रीनिवाधः श्रीनिधिः श्रीविभावनः । श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः श्रीमंशोकचयाश्रयः ।
 स्वचः सन्नः प्रतानन्दा नन्दिर्व्योः त्रिगणेश्वरः । विजितात्मा विधेयात्मा सत्कोत्तिन्विष्टसंश्रयः ।

उदीर्णः सर्व्वतश्चरुनोऽशः शायतः स्थिरः । भूशयो भूषणो भूतिर्विशोकः शोकनाशनः ।
 अर्धिमानर्चितः कुम्भो विद्मद्भाक्ता विशेषतः । अनिरुद्धोऽप्रतिरयः प्रद्युषोऽमितविक्रमः ।
 कालनेमिनिहा वीरः शौरिः शूरजनयगः । विलोकात्मा विलोकेभः केवच केजिहा हरिः ।
 कामदेवः कामपालः कामो कान्तः कृतगतमः । अनिरुद्धश्चतुर्विंशतिरुर्वीरः जनैश्च धनञ्जयः ।
 मद्भाषो मद्भाकृद्भा मद्भा मद्भाविबद्धनः । मद्भाविद्भाभाषो मद्भा मद्भाप्रियः ।
 महाकर्मो महावर्मा महातिगा महोरगः । महाकतुर्धायज्ञा महायज्ञो महाहविः ।
 सत्यः सत्वप्रियः सौवर्चस्ति सौता रणप्रियः । पूर्णः पूरयिता पुण्ड्रः पुण्ड्रकोर्त्तिरनामयः ।
 मनोजवलोर्ध्वकरो वपुरेता वसुमदः । वसुप्रदेः वामुदेवो वसुवसुमना हविः ।
 वज्रतिः वज्रतिः वज्रा वज्रूतिः वज्रपरायणः । शूरसेनो यदुमेष्टः वज्रिवासः सुयामुनः ।
 भूतावाधो वासुदेवः सर्व्वामुनिहृद्योऽनलः । दर्पहा दण्डो द्रोतो दुर्द्धरोऽयापराजितः ।
 वियमूर्त्तिर्धामूर्त्तिर्दीप्तमूर्त्तिर्नृत्तिर्मानः । अनेकमूर्त्तिरव्यक्तः ज्ञतमूर्त्तिः ज्ञताननः ।
 शको नैकः शवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमं । लोकवन्धुलोकनायो माधवो भक्तवल्लभः ।
 सवर्णवर्णो हेमाङ्गो वराङ्गचन्दमाङ्गदो । वीरहा विषमः शूरन्यो धृताश्रीरवलसलः ।
 जमानो सानदो मान्यो लोकलामो विलोककृत् । सुमेधा मेधमेधः धन्यः सत्यमेधा धराधरः ।
 तेजो ह्यो घृतिधरः सर्व्वशस्त्रभूताम्बरः । प्रपद्यो निपद्यो ययो नैकशूद्रो गदायनः ।
 चतुर्भूत्तिश्चतुर्धाजसतर्ध्वश्चतुर्गतिः । चतुरात्मा चतुर्भावयत्तुर्भेदचिद्विद्वत् ।
 समावर्त्तो निवृत्तात्मा दुर्लभो दुरतिक्रमः । दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दुरावाधो दुरारिहा ।
 शूभाङ्गो लोकसारङ्गः सुतनुस्तनुवर्द्धनः । इन्द्रकर्मो महाकर्मो कृतकर्मो कृतगतमः ।
 उद्भवः सुन्दरः सुन्दो रत्ननाभः सुलोचनः । शर्को वाजधनः शूद्रो जयन्तः सर्व्वविजयी ।
 सुवर्ध्विन्दुराधः सर्व्ववागीश्वरेश्वरः । महाशूद्रो महागर्त्तो महाभूतो महानिधिः ।
 सुमुदः सुन्दरः सुन्दः पर्जन्यः पवनीनिलः । अस्तताशोऽस्तनवपुः सर्व्वशः सर्व्वतोमुखः ।
 सुलभः सुजतः सिद्धः बहुजित् शत्रुतापनः । न्ययोधोदुम्भरोऽप्यन्यथानूराश्रमिस्तदनः ।
 महाहार्थिः शर्मजिह्वः सौम्याः सप्तवाहनः । अमूर्त्तिरनघोऽचिन्त्यो भयकृद्भवनाशनः ।
 अणुर्हृत् ह्यस्मिन् गुणभृविर्गुणो मदानः । अधृतः स्वधृतः स्वास्थः प्रायश्चो वंशवर्द्धनः ।
 भारभृत् कयितो योगी योगीशः सर्व्वकामदः । आश्रमः श्रमणः चामः सुपर्णो वायुवाहनः ।
 धनुर्द्धरो धनुर्भेदो दण्डो दमयिता दमः । अपराजितः सर्व्वशो नियन्ता नियमो यमः ।
 सत्त्वानः सान्तिकः सत्यः सत्यधर्मपरायणः । अभिप्रायः प्रियाहोऽहं प्रियकृत् प्रीतिवर्द्धनः ।
 विहायभगतिर्भ्यातिः मुहचिह्नैतन्मुनिभुः । रविर्विशोचनः सूर्यः सविता रविर्लोचनः ।
 अननो कृतभुक्ता मुखो नैकशोऽपजः । अनिर्व्विधः सदांमर्षो लोकाधिपानमद्भुतः ।
 यनासनातनमः कपिलः कपिरव्ययः । सखिद सखिठत् सखि सखिभुक् सखिदविषः ।

०१५

०१६

०१७

०१८

०१९

०२०

श्रौतः कुण्डलो चकी विष्णुर्जितशसनः । शब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीकरः ।
 शक्रः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणाभरः । विदत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।
 उत्तारणो दुष्कृतिहा पुष्टो दुःखप्रनाशनः । वीरहा रचणः शान्तो जीवनः पर्यवसितः ।
 अनन्तरूपोऽनन्तश्रीर्जितमनुभवापहः । चतुरस्रो गभीरात्मा त्रिदिशो व्यादिशो दिग्गः ।
 अनादिर्भूमी लक्ष्मीः सुवीरो रुचिराङ्गदः । जननो जननमादिर्भीमा भीमपराक्रमः ।
 आधारनिलयो धातो पुण्यहासः प्रजागरः । ऊर्द्धगः सत्यचाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ।
 प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणमृत्यु प्राणजीवनः । तत्त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ।
 भूर्भुवः स्वस्तस्सारः स पिता प्रपितामहः । यशो यज्ञपतित्यंजना यज्ञज्ञो यज्ञवाहनः ।
 यज्ञभुजशशयश्री यज्ञभुयस्त्रयाधनः । यज्ञान्तरुयज्ञगुणमन्त्रमन्त्राद एव च ।
 आत्मयोनिः स्वयञ्जातो वैखानः सामगायनः । देवकीमन्दनः खट्वा क्लिप्तः पापनाशनः ।
 शङ्खभृजन्दको चकी शार्ङ्गधवा गदाधरः । रथाङ्गपाणिरवोभ्यः सर्व्वशरणायुधः ।
 इतोर्दं कीर्त्तनीयस्य केवलय महात्मनः । नार्यो सहस्रं दिव्यानामश्रेष्ठैः प्रकीर्त्तितं ।
 य इदं शृणुयादित्यं यद्यापि परिकीर्त्तयेत् । नाशुभं प्राप्नुयात् किञ्चित् सोऽमुवेह च मानवः ।
 वेदात्मनो ब्राह्मणः स्नात्वा क्षत्रियो विजयी भवेत् । वैश्या धनसमृद्धः स्नात्वा शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।
 धर्म्मार्थी प्राप्नुयाद्भक्तमनार्थी चार्चमाप्नुयात् । कामानवाप्नुयात् कामी प्रजार्थी चाप्नुयात् प्रजाः ।
 भक्तिमान् यः संदात्याय शूचिस्तद्गतमानवः । सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत् प्रकीर्त्तयेत् ।
 यमः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च । अचलां धियमाप्नोति श्रेयः प्राप्नोत्यनुत्तमं ।
 न भयं कश्चिदाप्नोति वीर्य्यं तेजय विन्दति । भवत्यरोगो धुतिमान् बलरूपगुणाश्रितः ।
 रोगान्तो मुच्यते रोगात् बद्धो मुच्यते बन्धनात् । भयानुच्यत भीतेन मुच्येतापन्न आपदः ।
 दुर्गाण्यतितरत्याशु पुष्टयः पुष्टयोत्तमः । सुखसामसहस्रेण नित्यं भक्तिमन्वितः ।
 वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदेवपरायणः । सर्व्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनं ।
 न वामदेवभक्तानामशुभं विद्यते कश्चित् । जन्ममृत्युजरात्याधिभयं न तेषु पश्यते ।
 इमं स्ववमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । युज्येतात्मसुखवान्तिश्रीधृतिस्त्रुतिकीर्त्तिभिः ।
 न क्रोधो न च मात्सर्य्यं लोभो नाशुभा मतिः । भवन्ति ह्यनुपुष्टानो भक्तानो पुष्टयोत्तमैः ।
 योः सचन्द्रार्कनववा ॥ द्विशो भूयैर्होदधिः । वासुदेवस्य वीर्य्येण विधृतानि महात्मनः ।
 समुरामुरगमर्थं मयचोरगराचसे । जगदग्रे वर्त्ततेदं कृष्णस्य सचराचरं ।
 दक्षिणाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजः बलं धृतिः । वासुदेवात्मकाव्यासः सेवं सेवञ्च एव च ।
 मन्त्रैर्गमामासाचारः प्रथमः परिकल्पितः । आचारप्रभवो धर्म्यो धर्म्यस्य प्रभुर्य्युतः ।
 स्वपयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः । जङ्गमाजङ्गमचैव जगन्नारायणोद्भवः ।
 योगो ज्ञानं तथः साहसं विद्याः शिष्यादिकर्म च । वेदाः शास्त्राणि विशानमेतत् सर्व्वं जनाहंमात् ।

१०० एको विष्णुर्गृहदूतं प्रदध्मन्तान्यनेकशः। चीन् लोकान् ध्याय भूतात्मा मुहूर्ते विश्रमुगन्धयः ।
 दमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यामिन कीर्तितं । पठेत् इच्छेत् पुंस्यः श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ।
 विश्वेश्वरमजे देवं जगतः प्रभवाम्पथं । भजन्ति ये पुष्कराक्षं न ते धानि परामवन् ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकोपनिषि विष्णोर्द्विचक्षुसमनामकव्यने ज्ञानपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥१४८॥

१०१ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामहं महाप्राज्ञं सर्वेश्वरविश्वारद । किं जयं जेपतो नित्यं भवेद्भूमिफलं मेदत् ।
 प्रस्थाने वा प्रवेशे वा प्रवृत्ते वाऽपि कर्मणि । देवे वाऽप्रादुर्काले वा किं जयं कर्मसाधनं ।
 शान्तिकं पौष्टिकं रक्षां च सुश्रुभयनाशनं । जयं यद्भुङ्क्ष्वसमितं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ व्याधयोक्तमिदं मन्त्रं शृणुष्वैकमना नृप । सावित्र्या विहितं दिव्यं सद्यः पापविनाशनं ।
 शृणु मन्त्रविधिं कृत्वा प्रोक्ष्यमानं मयाऽनघ । धीश्रेष्ठः पाण्डवसेठ सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 राचावर्चन धर्मज्ञापनं पापैर्न लिप्यते । तेत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।
 आमुष्मान् भवते चैव धीश्रेष्ठः पार्थिवोऽत्मज । पुरुषं च सुविद्वान् । प्रेत्य चैव च मोदते ।
 समेतं सततं राजन् पुरो राजविषन्तमे । सच धर्मपरिनिष्ठं सत्यव्रतपरायणः ।
 हृदमाक्रान्तव्यथं क्लृप्तेऽस्तिवधैः सदा । नृपैर्भरतशार्ङ्गल प्रोष्यते श्रीरनुत्तमा ।
 नमोवशिष्टाय महाप्रताय पराशरं वेदनिधिः प्रणम्य । नमोऽस्त्वेनन्तोय महारणाय नमोऽस्तु विद्वेभ्य हृदावधेभ्यः ।
 नमस्तुविभ्यः परमं परेषां देवेषु देवं वरदं वराणां । सहस्रशोर्धाय नमः शिवाय सहस्रनामाय जगद्नाथ ।
 अजैकपादचिह्नं पिनाकी चापरोजितः । अतश्च पितृव्यस्य व्यत्मकचमरेश्वरः ।
 हृपाकपिङ्गुः प्रमुखः हवणोऽप्येवरक्षया । रंकादभ्रैर्न प्रयिता वज्रास्त्रिभुवनेश्वरः ।
 शतमेतत् समाप्तां शतैर्हरे महात्मनां । श्रेयो भागेश मित्रश्च वरुणश्च जलेश्वरः ।
 तथा धाताऽर्थमा चैव ज्योती भास्करक्षया । लघा पूषा तथैवेन्द्रो दादशो विष्णुश्चरते ।
 इत्येते दादाश्रदिद्याः काश्यपिषा इति स्मृतिः । धरो भुवश्च सोमश्च सावित्रोऽद्यामिषोऽनघः ।
 प्रद्युपश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः । नाशद्यश्चापि दक्षश्च सखी दावर्धिनोवसि ।
 मातृच्छास्त्रात्मजावैतोऽस्त्राणासाविनिर्गताः । अतः परं प्रवक्ष्यामि लोकानां कर्मसाधिनः ।
 अपि यज्ञश्च वेत्तारो दत्तश्च सुकृतश्च । अद्भुताः सर्वभूतेषु पश्यन्ति विदेशेश्वराः ।
 शृभाश्रुमानि सर्वानि स्रव्यः कालश्च सर्वशः । विश्वेदेवाः पितृगणा मूर्त्तिमन्तस्त्रयोधनाः ।
 सुनयश्चैव सिद्धाश्च तपोमोक्षपरायणाः । श्रुचिचिताः कीर्त्तयतां प्रयच्छन्ति श्रुभै नृणां ।
 प्रजापतिरुतानेताम् लोकान् दिव्येन तेजसा । वधन्ति सर्वलोकेषु प्रयताः सर्वकर्मासु ।
 प्राणानामीश्वरनेताम् कीर्त्तयन् प्रयतो भरः । धर्मार्थकामैर्विपुनैर्युज्यते सह नित्यशः ।
 लोकान् सभते पुष्पान् विश्वेश्वररुतान् शृभान् । इते देवास्तथाल्लेखन् सर्वभूतगणेश्वराः ।
 मन्दीयरो महाकायो धाम्नीहृषभध्वजः । इश्वराः सर्वलोकानां गणेश्वरविनायकाः ।
 शैव्या रौद्रा गृध्राश्च योगभूतगणस्त्रयां । ज्योतीर्विहरिता ध्याम सुपर्णः पञ्चमेश्वरः ।

प्रथिव्या नृपस्य सिद्धा स्थावराश्च चराचरा । हिमवान् गिरयः सर्वे चत्वारश्च महार्णवाः ।
 भवस्थानुचराश्चैव हरतुल्यपराक्रमा । विष्णुर्देवोऽयं जिष्णुश्च स्कन्दश्चान्निकया सह ।
 कीर्त्तयन् प्रयत सर्वान् सर्वेषां प्रमुच्यते । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मानवानृषिसत्तमान् ।
 धवकीतश्च वैद्यश्च अर्वावमुपरावस्य । औषीजश्चैव कवीवान् सलङ्काह्विरेशु सुत ।
 अष्टमिधानि ति पुत्र कलेशो वर्धयदस्तथा । ब्रह्मतेजोमया सर्वे कीर्त्तिता लोकभावा ।
 लभन्ते हि सुखं सर्वे रुद्रानलवमुग्रमा । भुवि कला द्रुमं कर्ष्य मोदन्ते दिवि दैवतैः ।
 महेश्वरश्च सप्त प्राची वै दिशमाश्रिता । प्रयत कीर्त्तयन्नेतान् शक्रलोके मधीयते ।
 उन्मुचुः प्रमुच्येव स्त्रत्याचेयश्च धीर्यवान् । दृढव्यघोर्ह्यबाह्व्यश्च लक्ष्मणो माह्विरास्तथा ।
 मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथाऽङ्गस्तु प्रतापवान् । धर्मराजर्त्तिजं सप्त दक्षिणं दिशमाश्रिता ।
 बृहदुग्रश्च तेनुश्च परिध्याधश्च कीर्त्तिमान् । एकतय दितश्चैव त्रितयादित्यवशिभा ।
 अथ पुत्रश्च धर्मात्मा अष्टि शारस्ततस्तथा । वरुणश्चार्त्तिजं सप्त पश्चिमं दिशमाश्रिता ।
 अष्टिर्बृष्टिश्च भगवान् काश्यपश्च महानृषिः । गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽयं कैमिकः ।
 अक्षीकतनयश्चोपोजमदग्निं प्रतापवान् । धनेश्वरश्च गुरवः सप्तैते उत्तराश्रिता ।
 अपरे दुनयः सप्त दिक्षु सर्वान् धर्षितोः । कीर्त्तिस्तस्मिन् नृणां कीर्त्तिता लोकभावा ।
 धर्मो कामश्च कालश्च वसुधैव कुटुम्बकम् । अगस्त्यश्चैव सप्तैते धरणीधरा ।
 शान्तिस्तस्मिन् नृणां कीर्त्तिता लोकभावा । यस्यां यस्यां दिशि ज्ञेयं तस्युच्यते शरणं ब्रजेत ।
 रामो व्यासस्तथा द्रौणिरथश्यामा च लोमहः । इत्येते मुनयो दिव्या एकैकं सप्त सप्तधा ।
 सप्तारः सर्वभूतानां कीर्त्तिता लोकभावा । संवर्तो मेरुसावर्णो मार्कण्डेयश्च धार्मिकः ।
 साह्ययोगो नारदश्च दुर्वासाश्च महानृषिः । अत्यन्तपथो दामोदरश्च लोकेषु विभुता ।
 अपरे रुद्रसङ्घाता कीर्त्तिता ब्रह्मलौकिका । अपुत्रो लभते पुत्रं दक्षिणे लभते धनं ।
 तथा धर्मार्थकामेषु सिद्धिस्तु लभते नरः । इषु वैश्व नृपवरं श्रुत्वा यस्मादभवत् सुता ।
 प्रजापतिं सर्वभोमं कीर्त्तयेत्तुमुधाधिप । आदित्यवंशप्रभव महेश्वरश्चैव विभुः ।
 पुष्टरवश्चैव लक्ष्मणश्च लोकेषु विभुतः । सुधस्य दयितं पुत्रं कीर्त्तयेत्तुमुधाधिपं ।
 त्रिलोके विभुः वीरं भरतश्च प्रकीर्त्तयेत् । गवामयेन यज्ञेन येष्टुं वै शक्ते युगे ।
 रत्निदेव महादेवं कीर्त्तयेत् परमद्युतिं । विश्वजित्तपसोपेत सचक्षुः लोकमङ्गलं ।
 तथा श्वेतश्च राजर्षिः कीर्त्तयेत् परमद्युतिं । सागरस्यात्मजो येन ज्ञापितास्त्वारितास्तथा ।
 ऊताग्रनमामेतान् महाकाशमदीजसः । उपकायान् महासत्त्वान् कीर्त्तयेत् कीर्त्तिवर्द्धनान् ।
 देवानृषिणाश्चैव नृपाश्च जगतीश्वरान् । साह्य योगश्च परमं ह्ययं कथ्यन्तश्चैव च ।
 कीर्त्तिता परमं ब्रह्म सर्वयुतिपरायणं । मङ्गल्य सर्वभूतानां पवित्रं सर्वकीर्त्तितं ।
 व्याधिप्रमर्शनं श्रेष्ठं पौष्टिकं सर्वकर्षणं । प्रयत कीर्त्तयेत्तान् कर्त्तुं सायञ्च भारत ।

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

१११

११२

११३

११४

११५

११६

११७

रते वै पान्ति वर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च । रते विनायकाः श्रेष्ठा दक्षा वाक्ता जितेन्द्रियाः ।
नराणामशुभं सर्वं व्योहन्ति प्रकीर्त्तिताः । साविभूता महात्मानः पापस्य सुकृतस्य च ।
एतान् वै कथमुत्थाय कीर्त्तयन् शुभमभ्युते । नाग्निचौरभये तस्य न मार्गप्रतिरोधनं ।
एतान् कीर्त्तयतां नित्यं दुःखप्रो नश्यते नृणां । भुञ्जते सर्वपापेभ्यः स्वस्तिमांश्च सृष्टं व्रजेत् ।
दीवाकालेषु सर्वेषु यः पठेन्नियतां द्विजः । न्यायवानात्मनिरतः शान्तो दानोऽनस्यकः ।
रोगार्ता व्याधियुक्ता वा पठन् पापान् प्रमुच्यते । वास्तव्ये तु पठन् कुलस्वस्वयेन भवेत् ।
चेचमथ्ये तु पठतः सर्वश्रेष्ठं प्ररोहति । गच्छतः सैममन्वानं सामान्तरगतः पठन् ।
आत्मनश्च धृतामाश्च दाराणाश्च धेमस्य च । वीशानमिषधीनाश्च रक्षतेतां प्रयोजयते ।
एतान् संपाप्तकाले तु जपतः चक्षियस्य च । गच्छन्ति रिपवो नाशं सैमस्य परिवर्त्तते ।
एतान् दैवे च पिब्ये च पठतः पुरुषस्य हि । भुञ्जते पितरौ इयं कथञ्च विदिवौकसः ।
न व्याधिशपदभयं न द्विपात्रं च तत्करात् । कर्मसं सद्यतां याति पाप्मना च प्रमुच्यते ।
घामपाचे च घामे च प्रवासे राजविश्रमि । परां विद्विन्वाग्नेति सावित्रीं शुचिमां पठन् ।
नाग्निर्दहति काष्ठानि सावित्री यच्च पश्यते । न तच्च बालो क्षियते न च तिष्ठन्ति पञ्चगाः ।
न च राजभयं तेनां न पिशाचाश्च राक्षसाश्च । ज्ञान्यन्पतगाङ्गासाङ्ग्यं तलोपजायते ।
चतुर्णामपि वर्षाणामाश्रमस्य विशेषतः । करोति सततं भान्तिं सावित्रीमुत्तमां पठन् ।
न तेषां विद्यते दुःखं गच्छन्ति परमं गतिं । ये सृष्ट्वन्ति महद्ब्रह्म सावित्रीगुणकीर्त्तनं ।
गवां मध्ये तु पठतो भावोऽस्य बद्धवस्त्रताः । प्रस्थाने वा प्रवासे वा सर्ववैश्यां गतः पठेत् ।
अपतां शुद्धताश्चैव नित्यञ्च भयतात्मनां । अघीणां परमं गर्थं गुह्यमेतद्वराधिप ।
यायातयेन सिद्धस्य दत्तिशब्दं पुरातनं । परावरमतं दिव्यं शक्राय कथितं पुरा ।
तदेतत्ते समाख्यातं तथैव ब्रह्म संजातम् । हृदये सर्वभूतानां श्रुतिरेवा सनातनी ।
श्रीमादित्याव्याः सर्वे राक्षसाः क्षुरवस्तथा । पठन्ति कुचये नित्यं सावित्रीं परमां गतिं ।
अभ्यासे नित्यं देवानां सुप्रदीपां प्रवक्ष्य च । मोक्षं सर्वलक्ष्णाणां मोक्षयत्युभान् सदा ।
यद्वैः काश्यपगोतमप्रभृतिभिर्मन्त्रिरोत्थादिभिः शक्रागस्त्यष्टहसतिप्रभृतिभिर्ब्रह्मर्षिभिः सेवितं ।
भारद्वाजमतं च्छेकीर्त्तनेयैः प्रातः वशिष्ठान् पुनः । सावित्रीमधिगम्य शक्रवर्मभिः कृतवा जिता दानवाः ।
यो गोघ्नतं कनकसृष्टमयं ददाति विप्राय वेदविदुषेऽथ बद्धश्रुताय । दिव्याश्च भारतकथां कथयेद्य नित्यं पुण्यं फलं भव
ति तस्य च तस्य चैव ।
धर्मो विवर्द्धति भृगोः परिकीर्त्तनेन वीर्यं विवर्द्धति वशिष्ठं नमोजतेन । शंभोर्भजिष्यति चैव रघुं नमस्कृत्य स्वादयिनौ च
परिकीर्त्तयतां न रोगः ।
एषा मे कथिता राजन् सावित्रीब्रह्म शाश्वती । विवर्त्तुरसि यथान्यत् तत्ते वक्ष्यामि भारत ।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि सावित्रीव्रतकथने पञ्चाशदधिकशतेऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ के पूज्याः के नमस्तार्थाः कथं वर्त्तेत केपु च । किमाचारः कोदृशेषु पितामह नरिष्यते । ॥

॥ भीम उवाच ॥ ब्राह्मणानां परिभवः सादयेदपि देवताः । ब्राह्मणानां नमस्तस्य युधिष्ठिर नरिष्यते ॥

ते पूज्यस्ते नमस्तार्थाः वर्त्तयस्तेषु पुत्रवत् । ते हि लोकानिमान् सर्वान् धारयन्ति मनोविषाः ॥

ब्राह्मणाः सर्वलोकानां महान्ता धर्मसेतवः । धनयागामिरामाश्च वाक्पयर्मरताश्च ये ॥

रमणीयाश्च भूतानां निधानश्च धृतप्रताः । प्रणेतारश्च लोकानां शास्त्राणाञ्च यशस्विनः ॥

तपो येषां धनं निधं वाक् चैव विपुलं बलं । प्रभवत्येवं धर्माणां धर्मज्ञाः सुखं हर्षिनः ॥

धर्मकामाः न्यिता धर्मैः सुकृते धर्मसेतवः । धान् समान्निध्य जीवन्ति प्रजाः सर्वान्धतुर्विधाः ॥

पश्यामः सर्वनेतारो यशसाहाः सनातनाः । पित्रपैतामर्क्षं मुर्व्यमुदहन्ति धुरं वहा ॥

धुरि ये नावसोदन्ति निषमे सद्गवा हवः । पित्रदेवातिचमुखा हव्यकथ्यायामर्जिनः ॥

भोजनदिह लोकांस्त्रीक्ष्णायन्ते महतो भेयात् । दोष सर्वस्य लोकस्य चतुश्चक्षुषामपि ॥

सर्वशिक्षामुतिधना निपुणा मोक्षदर्शिनः । गतिज्ञाः सर्वलोकानामध्यात्मगतिचिन्तकाः ॥

आदिमन्थावसानानां ज्ञातारश्चिक्वचसंशयाः । परस्परं विवेकज्ञा गन्तारः परमो गतिः ॥

विमुक्ता धूतपात्राणि निदन्दा निष्परेषहाः । भागहो माविता निधं ज्ञानविह्वलं हात्मभि ॥

चन्दने मलपक्वे च भोजनेऽभोजने समः । वाचो येषां दुर्कूलश्च शोकपौमाजिनिच ॥

तिष्ठेयुरयमुञ्जामा बह्वि दिवसान्यपि । शेषेययुश्च गावाणि स्त्राभ्यायैः धन्यतेन्द्रियाः ॥

अदेवं देवतं कुर्वेदेवतं वाऽप्यदेवतं । लोकानिन्यान् संज्ञेयुक्ते लोकपालाश्च कोपितो ॥

अपेय बागरो येवामपि प्रापान्हात्मना । येषां कोपाशिरचापि दण्डकेनोपश्रान्यति ॥

देवानामपि ये देवा कारये कारणस्य च । प्रमाणस्य प्रमाणश्च कलानभिभवेदुधे ॥

येषां दृष्टश्च बलस्य सर्वं सन्ध्यामर्हति । तेन विद्याविशेषोऽनुमानेयन्ति परस्परं ॥

अविद्वान् ब्राह्मणे देव पावे वै पावने महेत् । विद्वान् भूयसतो देव पूषेवागरषजिभः ॥

अविद्वान् विद्वान् ब्राह्मणे देवते महेत् । प्रणीतश्चाप्रणीतश्च ययाऽप्रिद्वेन महेत् ॥

प्रमाणे अपि तेजस्वी पावेको नेव द्युयते । हविर्विशे च विधिवद्भूहः स्वविशेभु ॥

एवं पद्यणिष्टेषु वर्त्तते सर्वकर्मसु । सर्वथा ब्राह्मणे मान्यो देवते विद्वित्ततपरे ॥

इति श्रीमहाभारते श्रुमाश्विनिक पर्वणि श्यामाश्विनिक पर्वणि ब्राह्मणप्रश्नपात्रां एकपञ्चासदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कान्ते ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं दृष्ट्वा मराधिप । के वा कर्मोदयं यदा तन्मर्चयि महामते ॥

॥ भीम उवाच ॥ अवापुदाहरन्तोममितिहासं पुरातनं । पवनस्य च संवादमर्जुनस्य च भारत ॥

सहस्रभुजस्तु श्रीमान् कोक्तवोर्व्याऽभवत् प्रभु । सस्य लोकस्य सर्वस्य माहिरायां महाबलः ॥

य त उदाकारवर्तो वदोपां सामरामिनां । श्रेष्ठार्थपूयिषो सर्वा रैहय सत्यविक्रमः ॥

स्वविन्तं येन दत्तान्मु दत्तापेताप कारणे । चतुर्धर्मे पुरस्तात् विनयं न्युतमेव च ॥

आराधयामास च तं छतवोर्यादजो मुनि । न्यमन्तयेत सन्नुष्टे दिभ्येन वरैस्त्रिभिः ॥

स वैरश्चन्द्रितसेन नृपे वचनममिवात् । सहस्रबाहुभूयां वै सन्मये दृष्टेऽन्यथा ।

मम बाहुसहस्रान्तु पश्यन्तां सैनिकान् रणे । विक्रमेण मर्ह्यं ह्यस्त्रां जयेयं श्रुतिव्रतः । १७७३, १७७४

ताश्च धर्मैष भस्मिन्नाय पालयेन्नमतश्चित् । शतैर्यं तु वरं याचे त्वामहं दिव्यसन्तमम् । १००, ८६, ३३

॥ ममानुपपन्नो दातुमर्हसि निन्दितं । अनुशासक्युभा संनोऽमिथोदत्तं तदार्थं ॥ ३३ ॥

इत्युक्तः स दिजः प्राह तथैवेति नराधिपं । एवं समभवेत्तस्य वराक्षे दोषतेजसः । ॥ १० ॥

ततः स रथमस्थः स ज्वलन्तार्कसमवर्ति । अत्रवीदोर्थसंभोधात् को भवति सद्भो मम । ॥ ११ ॥

द्वयं वीर्यं यमः प्रीत्य विक्रमैशैजसापि वा । तदाक्रान्तिः क्षतरीडि वै वागैवावांशरीरिणी ।

न तं मठं विज्ञानीये ब्राह्मणं क्षत्रियाद्वरं । सहितो, ब्रह्मचरिणश्च क्षत्रियः शालि वै प्रजाः ।

॥ सर्वान् उवाच ॥ कुर्यान् भूतानि हृष्टोऽहं क्रुद्धो नाग्रस्तथा नये । कर्मणो भगवा वाचा न मेतोऽस्ति धरो द्विजः ।

प्रमो ह्योत्तरे । वदो द्वितीयः त्रितीयोत्तरः । त्वयोक्तौ । इत्युक्तौ तौ विश्वस्तु दृश्यते । ७२५

हाश्रवणः संश्रिताः सर्वं न श्रुते आश्रवणाश्रिते । श्रिता श्रोत्रोपेधा विभ्रं : खादन्ति वसिष्ठान्नमवि ।

संश्लेष्य श्रिता धर्मैः मज्जानां परिपालं । जलदन्तिर्गन्धषाणां तैः कथं ब्राह्मणो वरः । १११-३

सर्वभूतप्रधानं ज्ञानं भैरवकीर्तनं सदा । आत्मसंभावितानं विद्यां व्यापद्याम्यात्मनो वधे ।

कर्मिणः कृत्या सार्धं गायत्र्या कृत्या दिवि । विजेत्सामन्त्रां सर्वान् ब्राह्मणान्सर्वथासहः ॥ १४ ॥

अथर्षः श्रावणपेदाश्रमिष्य लोकिय कथम् । विविधं वा सामग्री केचिन्निस्साज्जीवि विजादयं ।

अथ मन्त्रोक्तं लोकोक्तिं कथितं च विप्रोक्तं । अथ हि संयमो कथितोऽप्युक्तोऽप्युक्तः ।

अथैतन्मन्त्रं ब्रूयत् : आत्मा विवश्या भूमिमाचरी । अथैनमन्तरिक्षमासीत वायुरभाषत ।

कामैर्न कल्पं भवं प्राप्तायेभ्यो नमस्कृत्य । यतेषां कर्मतः पापं राक्षसोभो भविष्यति ।

अथ वा सां मन्त्रोपास श्रमयिष्यन्ति वै द्विजाः । निरक्षिष्यन्ति ते राष्ट्रादतोत्साहं महावत्सः ।

मं भावा कल्पमितायाः तत्तत्तं भावः साकृतः । वायुर्देवदत्तोऽस्मि हितं त्वां प्रबोधोच्चरं । ०११०

॥ अर्थः ॥ जवाच ॥ अहो जवाच विषय भक्तिरागः प्रदक्षिणः । पादयं प्रयिवीभतं तादयं वक्ति वै दिजं ।

मयोक्ता मयसं किञ्चित् वेदि ॥ बाह्यो मयः । अयं वै मयसो वक्त्रिः मयस्य नभसिः पितृ वा ।

श्रीमद्भागवते अष्टाध्यायमर्वाणि अष्टाध्यायिनोऽर्वाणि प्रवर्तमानं भावो दापभासदधिकृतोऽथाप ॥ १५५ ॥

॥ वयसत्वात् ॥ निरुण मरु राणासि कांश्चिदाश्वाणां महात्मानां । ये स्वया कोर्तिता रामेदभ्योऽय ब्राह्मणे वरः ।

तुष्का मदीयं मेमिसु सार्दयाः संपन्नम् ॥ नाभं जगाम तं विप्रो ब्रह्मयज्ञतः कथम् ।

अथेता साक्षात्ता राजतः द्विविधैश्च च निरुद्धा । अपिचनेत्या सापः स्वयमेवाविराः परा । ७१५

म ता. पितृव्यं चोदमिव मां दयात महामनाः । अपरं यथा दौर्घ्येन मर्त्यं मर्त्यान्वयायिव ।

रुभिष्यश्च कन्दैः वै जगत्पत्न्या ततो गतः । रूतिभिर्मग्नोऽपि च विरभक्षिणो भयात् । ३

अथ मत्तु भगवान् गौतमेन परन्दरः । अहत्यां कामयांजो वै धर्मायं न हिंसितः ।

पया समन्त्रे नपते पशो मृगश्च वारिणः । ब्राह्मणैरभिग्रस्तः सन् बभूव खवणोदकः । २५५ ॥

सुवर्णवर्णो निर्दुम सङ्गतोऽर्द्धशिल्प कवि । कुट्टेनाङ्गिरसा भग्नो गणैरेते विवर्जितः ।
 महत्तुर्धूर्तान् पश्य चेष्टामन्त महोदधि । सुवर्णधारिणा नित्यमवगन्तान् द्विजातिना ।
 समो न त्वं दिजातिभ्य श्रेयो विद्धि नराधिप । गर्भस्थान् ब्राह्मणान् शश्वत्तमस्थानि किल प्रभु ।
 दण्डकानां महद्भ्राज्यं ब्राह्मणेन विनाश्रितं । तालजङ्गं महावर्त्मभौषेपैकेन नाश्रितं ।
 तथा च विपुलं राज्यं बलं धर्मैः युतं तथा । दत्ताचेयप्रसादेन प्राप्त परमदुर्लभं ।
 अग्निं त्वं यजेसे नित्यं कस्माद्ब्राह्मणमर्जुन । स हि सर्वस्य लोकस्य हव्यवाद् किं न वेति तं ।
 अथवा ब्राह्मणश्रेष्ठमनुभूतानुपालकं । कर्त्तारं जीवलोकस्य कस्माज्ज्ञानन् विमुद्यमे ।
 तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा अथक प्रभुरव्यय । येनेदं मिथिलं विषयं जनितं स्थावरं चरं ।
 अण्डजातान् ब्राह्मणं केचिद्विष्णुपण्डिता । अण्डाङ्गिश्चादभु ब्रैला दिग्गोऽथ श्रियिवी दिवं ।
 द्रष्टव्यं नैतदेवं हि कथं जायेदजो हि स । स्रतमाकाशमण्डलान् तस्माज्ज्ञात पितामह ।
 तिष्ठेत् कथमिति ब्रूहि न किञ्चिद्भि तदा भवेत् । अहङ्कार इति प्रोक्त सर्वज्ञेजोगत, प्रभु ।
 तस्याण्डादुत्थितो ब्रह्मा स राजन् लोकभावन । इत्युक्तं सतदा त्वण्णोर्मभूदायुक्ताऽभवोत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनास्तुनसंवादे विपश्चात्तदधिकशतोऽध्याय ॥ १५२ ॥

॥ वायुत्वाच ॥ इमां भूमिं दिजं तिथेयो दिक्षुर्धं दक्षिणं पुरा । अङ्गो नाम नृपो राजन्तान्निष्ठा मही यथा ।
 धारणी सर्वभूतानामर्थं प्राप्य वरो नृप । कथमिच्छति मां दातुं दिग्भेया ब्रह्मण सुतो ।
 साऽहं त्यक्त्वा गमिष्यामि भूमिलं ब्रह्मण पदं । अथ स राज्ञो नृपतिर्यामुदिति ततोऽगमन् ।
 ततस्तं काश्यपो दृष्ट्वा ब्रजन्तीं श्रियिवी तदहं । प्रविशेत्त मही यथा मुक्तास्थानं समाहित ।
 अहं सा सर्वतोऽङ्गे नृपौषधिसमन्विता । धर्मोत्तरा महभया भूमिरासीत्ततो नृप ।
 एवं वषैषहस्ताणि दिव्यानि सततं नृप । चिन्तितं काश्यपो राजन् भूमिरासीदतद्भिता ।
 अथागम्य महाराज नमस्तुभ्य च कश्यप । पृथिवी काश्यपो जज्ञे सुता तस्य महात्मन ।
 स्य राजन्वीरुश्चैव ब्राह्मण कश्यपोऽभवत् । अन्यं प्रब्रूहि वा त्वज्ज कश्यपात् चत्विधे वरं ।
 त्वण्णो बभूव नृपति पवनस्तत्रवीत् पुन । शृणु राजन्नुतथस्य जातस्याङ्गिरसे कुले ।
 अङ्गो लोमस्त दुक्षिताः स्त्रियैर्परमा मता । यस्यास्तुल्यं पतिं यामे उतथ्य समपश्यत् ।
 सा च तीव्र तपस्तेषु महाभामा यशस्विनी । उतथ्यार्थं तु चार्वाङ्गो परं नियममास्मिता ।
 तत आहूय श्रोतव्यं ददावचिर्यशस्विनी । भार्यार्थं स तु जयाच्च विधिवद्भूरिदक्षिण ।
 तान्त्वकामयत श्रीमान् वरुण पूर्वमेव ह । स चागम्य वनप्रस्थ यमुनायां जहार तां ।
 जलेश्वरश्च हत्वा तामनयत् स्तपुरं प्रति । परमाहूतवद्वाम घटसहस्रशतं ब्रह्मं ।
 न हि रम्यतरं किञ्चित् तस्मादन्यत पुरोत्तमं । प्रासादैरपरोभिषि दित्यै कामैश्च शोभितं ।
 तत्र देवताया साहू रमे राजन जलेश्वर । अथाख्यातमुतथाय तत पत्न्यवमर्दनं ।
 तच्छ्रुत्वा नारदात् सर्वमुतथो नारदं तदा । प्रोवाच गच्छ ब्रूहि त्वं वरुणं पश्यं वच ।

मदाक्यान्मूत्र मे भार्या कक्षात्तं हतवानसि । लोकपालोऽसि लोकानां न लोकस्य विलसकः ।

सोमेन दत्ता मे भार्या त्वया चपहताऽय वै । इत्युक्ता वचनान्तस्य नारदेन जलेनारः ।

मुञ्च भार्यामुतयस्य कक्षात्तं हतवानसि । इति श्रुत्वा वचसस्तस्य ततस्तं वरुणोऽब्रवीत् ।

ममैषा मुप्रिया भीरुर्नैनामुत्पट्टमुत्तरे । इत्युक्ता वरुणेनाथ नारदः प्राप्य वै मुनिं ।

उतय्यमब्रवीदाक्यं नातिदृष्टमना इव । गले गृहीत्वा चित्तोऽसि वरुणेन मद्यामुने ।

न प्रयच्छति ते भार्या यत्ते कार्यं कुरुष्व तत् । नारदस्य वचः श्रुत्वा क्रुद्धः प्राज्वलदङ्गिराः ।

अपिवत्तेजसा वारि विदुभ्य समहानपाः । पीयमाने तु सर्वास्मिन्नापे वै सलिलधरः ।

सुहृद्भिः लोभ्यमाणैश्चैव नैवामुञ्चत तां तदा । ततः क्रुद्धोऽब्रवीद्भूमिमुतयो ब्राह्मणोत्तमः ।

दशैषस्य च्छले भद्रे यदुपहस्यते प्रदं । ततस्तदीरिणं जातं समुद्रस्त्रावसर्पितः ।

तस्माद्देवाश्रदीक्षेव श्रोत्राचलौ द्विजोत्तमः । अदृष्ट्वा गच्छ भीरु त्वं वरस्यति मरुतः प्रति ।

अपुण्य एव भवतु देवस्य कस्यया प्रभुम् । तस्मिन् संशोधिते देशे भद्राभादाय वारिपः ।

अददात् धरणं गत्वा भार्यामाङ्गिरसाय वै । प्रणिगृह्य तु तां भार्यामुतयः सुमनाऽभवत् ।

मुमोच च जगदुःखादरुणश्चैव चैदयः । ततः स सन्धा तां भार्यां वरुणं प्राह धक्षति ।

उतयः सुमहानिजा यत्तत् प्रदणु नराधिप । ममैषा तपसा प्राप्ता क्रोशतस्ते जलाधिप ।

इत्युक्त्वा तामुपादाय स्वमेव भवन् ययौ । एष राज्ञीदृशो वै उतयो ब्राह्मणोत्तमः ।

अवीत्यर्थं ब्रूहि वा त्वमुतय्यात् वक्षिष्यं वर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनारक्षुनसंवादे चतुःपञ्चाशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

॥ भोजनं उवाच ॥ इत्युक्तः स नृपखण्डोमावीदायुक्तोऽब्रवीत् । प्रदणु राजन्नागस्यस्य माहात्म्यं ब्राह्मणस्य च ।

अमुरैर्मिज्जिता देवा निरुद्धाहास्यते कृताः । यज्ञादेषा कृताः सर्वे पितृणाञ्च स्वधा तया ।

कर्मेभ्यो मानवानाञ्च दानैर्वैरुहयर्धभ । अष्टैर्यथोक्तता देवाद्यैः प्रबोमिति श्रुतिः ।

ततः कदाचित्ते राजन् दोषमादित्यवर्षसं । ददृशुस्तेजसा युक्तमगस्त्यं विपुलवर्म ।

अभिवाच तु तं देवाः प्रुष्ट्वा कुशलमेव च । इदमप्युर्ध्वं हात्मानं वाक्च काले जनाधिप ।

दानवैर्युधि भद्राः क्षतयैर्यथा च भेदिताः । तदस्मान्नो भयः सोऽस्मात्ता हितं मुनिपुङ्गव ।

इत्युक्तः स तदा देवैरगस्त्यः कुपितोऽभवत् । प्रजज्वाल च तेजसोऽस्मात्तादिरिव संशये ।

तेन दोषोऽगुजालेन निर्दग्धा दानवास्तदा । अन्तरोचं महाराज विप्रेतस्ते महस्त्रयः ।

दक्षमानासु दैत्यास्ते तदाऽगस्त्यस्य तेजसा । उभौ लोकां परित्यज्य ययुः काष्ठान्नु दक्षिण ।

वलिसु यजते यज्ञमयमेधं सर्वं गतः । येऽन्नेऽधत्तायज्ञोऽस्मात्ता तेन दग्धा महासराः ।

ततो लोकाः पुनः प्राप्ताः सूरैः शान्तमयेनैव । अनेनमनुवन् देवा भूमिष्ठानसुरान् जहि ।

इत्युक्तः प्राह वै देवाश्च शक्तोऽसि महोगतान् । दग्धुं तपो हि चोयैव न शक्यामीति पापिव ।

एवं दग्धा भगवता दानवाः स्तेन तेजसा । अगस्त्येन तदा राजन् तपसा भावितात्मना ।

सुवर्णवर्णो निर्दुमः सद्गोर्द्धाग्रिख कवि । कुट्टेनाद्विरसा शत्रो गौरैर्तेनैर्विजितः ।
 महत्तयूषितान् पश्य येष्टावन्तं महादधि । सुवर्णधारिणा नित्यमवगन्तान् दिजातिना ।
 समो न त्वं दिजातिभ्यः श्रेयो विद्धि नराधिप । गर्भस्थान् ब्राह्मणान् शत्रुत्वमख्यति किल प्रभु ।
 दण्डकानो महाद्राव्यं ब्राह्मणेन विवाशितं । तालजङ्गं महावर्त्तभावेनैकेन नाशितं ।
 त्वया च विपुलं राज्यं बलं धर्मं श्रुतं तथा । दत्तात्रेयप्रसादेन प्राप्तं परमदुर्लभं ।
 अग्निं त्वं यजेथ नित्यं कस्माद्ब्राह्मणमञ्जुन । स हि सर्व्वेभ्यः लोकस्य ह्यववादं किं न वेत्ति तं ।
 अथवा ब्राह्मणश्रेष्ठमनुभूतानुपालकं । कर्त्तारं जीवलोकास्य कस्माज्जानन् विमुह्यते ।
 तथा प्रजापतिर्ब्रह्मा अख्यत् प्रभुरख्यय । येनेदं निखिलं विश्वं जगितं स्थावरं चरं ।
 अष्टजातान् ब्रह्माणं केचिद्विद्वन्त्यपिष्ठता । अष्टाद्विंशदभुं श्रेष्ठा दिवोऽश्मः पृथिवी दिवं ।
 द्रव्यं नैतदेवं हि कथं जायेदजो हि सः । सतमाकाशमण्डन्तु तस्माज्जातं पितामह ।
 तिष्ठेत् कथमिति ब्रूहि न किञ्चिद्धि तदा भवेत् । अहङ्कार इति प्रोक्तं सर्व्वेतेजोगतं प्रभु ।
 तस्याष्टादुत्थितो ब्रह्मा स राजन् लोकभावन । इत्युक्तं सतदा तृण्योमभूदायुक्षतोऽश्वोत् ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे विपश्चादधिकशतोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

॥ वायुहवाच ॥ इमां भूमिं दिजातिभ्यो दितुर्विं दिव्या पुरा । अहो नाम भूयो राजसूतस्थित्ता मही यथा ।

धारणीं सर्व्वभूतानामर्थं प्राप्य वरो नृप । कथमिच्छति मां दातुं दिवेभ्यो ब्रह्मण सुतां ।

साऽहं त्यक्त्वा गमियामि भूमिर्लं ब्रह्मण पदं । अथ स राज्ञो नृपतिर्भूमिदिति ततोऽगमत् ।

ततस्तं कथयेत् इष्ट्वा प्रजनीं पृथिवीं तदा । प्रविशेत्तमही सद्यो मुक्तात्मानं समहितः ।

अह्ना स सर्व्वतो ज्ञो नृपौषधिसमन्विता । धर्मोत्तरा नष्टमथा भूमिरासीदतस्ततो नृप ।

एवं सर्व्वसहस्राणि दिव्यानि सततं नृप । चिंशत् काश्यपो राजन् भूमिरासीदतद्भिता ।

अथानन्तरं वायुः प्रवृत्तः स तदा । पृथिवीं काश्यपो ज्ञो सुता तस्य महात्मान ।

वयं वयं नष्टे वापि शत्रुभिस्तथा हते । नाधिगच्छामः शान्तिश्च भयोऽप्ययस्मात् ।

॥ अविशवाच ॥ कथं वक्ष्यसि भवतस्तोऽर्जुनस्य मा भव । तिमिरज्ञस्य सविता इत्युक्त्वा च नो भव ।

एवमुक्त्वा साऽर्जुनं तमोगुदभवच्छ्रेष्ठ । अपश्यत् स्यात्प्रभाषाच्च भोमवत प्रियदर्शन ।

दृष्ट्वा मातिप्रभं सोमं तथा सुख्यं च पार्थिव । प्रकाशमकरोदविश्वपसा स्वेन सद्यो ।

जगदितिमिरश्चापि प्रकाशमकरोत्तदा । व्यग्रयश्चक्रुर्ब्रह्म देवानां स्वेन तेजसा ।

अविष्ठा दक्षमांशान् दृष्ट्वा देवाग्रहासुरान् । पराक्रमैस्तोऽपि तदा व्यत्यस्रवविरविता ।

उद्गापितस्य सविता देवास्त्राता हतासुरा । अविष्ठा तस्य सामर्थ्यं हतमुत्तमतेजसा ।

दिजेनाग्निदितोयेन जपसा चर्षाशमसा । फलभवेण राजैव पश्य कर्माविष्ठा हतं ।

तप्रापि विहारेणोक्तं कर्माणि समहात्मन । प्रवोम्यहं ब्रूहि वा समन्वितं सन्नियं चरं ।

इत्युक्त्वा तस्य सुख्योमभूदायुक्षतोऽश्वोत् । इदं राजन् महत् कर्षं च्यवनस्य महात्मान ।

अग्निना प्रतिशंशुत्य च्यवनं पाकशावने । प्रोवाच महितो देवे सोमपावयिषो ह्युर ।

मदाक्यामुच्च मे भार्या कक्षात्ता हतवानसि । लोकपालोऽपि लोकानां न लोकस्य विलम्बकः ।

सोमेन दत्ता मे भार्या तया चापहताऽह वै । इत्युक्त्वा वचनात्तस्य नारदेन जलेऽवरः ।

०११०

मुञ्च भार्यामुतयस्य कक्षात् हतवानसि । इति जुषा वचस्तस्य ततस्तं वरुणोऽब्रवीत् ।

ममैषा सुप्रिया भीरुर्मेनामुत्तुष्टमुत्तरे । इत्युक्त्वा वरुणेनाथ नारदः प्राप्य वै मुनिं ।

उतय्यममवोदाक्यं प्रातिहृष्टमना इव । गले गृहीत्वा चित्तोऽस्मि वरुणेन महामुने ।

न प्रपच्छति ते भार्या यत्ते कार्यं कुरुष्व तत् । नारदस्य वचः सुखा क्रुद्धः प्राज्वलदङ्गिराः ।

अपिपत्तजसा वारि विष्टुभ्य स महातपाः । पीयमाने तु सर्वस्मिन्नाथे वै रत्नलेखरः ।

०११५

सुहृद्भिः सोभ्यमाणैष नैवामुञ्चत तां तदा । ततः क्रुद्धोऽमबीज्जुमिमनुष्या प्राह्मणोत्तमः ।

दर्शयस्व खल्वं भद्रे षट्भूहस्त्रयं वृद्धं । ततस्तदीरिणं ज्ञानं समुद्रास्त्रवर्षितं ।

तस्माद्देवान्दीक्षेव प्रोवाचाथै द्विजोत्तमः । अदृष्ट्वा गच्छ भीरुं त्वं सरस्वतिं मरुत् । प्रति ।

अपुण्य एष भवतु देहस्त्यक्तस्तया शुभे । तस्मिन् संशोषिते देशे भद्रामादाय वारिपः ।

अदृष्ट्वा वरणं गत्वा भार्यामाङ्गिरसाथ वै । प्रतियुक्तं तु तां भार्यामुतयः सुमनाऽभवत् ।

०१२०

मुनेषु च जगद्दुःखारुणश्चैव हे हय । ततः स खन्धा तां भार्यां वरुणं प्राह धर्मवित् ।

उतयः सुमहातेजा पत्तां गृह्णन् नराधिप । ममैषा तपसा प्राप्ता क्रान्तस्तं जलाधिप ।

इत्युक्त्वा तानुपादाय खलेव भवनं ययौ । एष राजवीरुणो वै उतयो ब्राह्मणोत्तमः ।

व्रथीत्यहं ब्रूहि वा लसुतय्यात् क्षत्रियं परं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि पवनार्जुनसंवादे षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ इत्युक्तः स मयस्त्रयीमासीदामुत्ततोऽब्रवीत् । शृणु राजन्गमस्तस्य महातपः प्राह्मणस्य ह । ०१२५

अमुरैर्निर्जिता देवा निरुक्ताहायते हताः । यज्ञाश्चिदां यताः सर्वे विष्टणाञ्च स्त्रियां गताः ।

कर्मेभ्यो मानवानः स दानैर्वैर्हृदयैश्च भिक्षुभिः पर्वणि पवनार्जुनसंवादे षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ त्रुण्युमासीदार्जुनस्त पवनेस्त्वब्रवीत् पुनः । शृणु मे ब्राह्मणेस्त्वेव मुखं कर्म जनाधिप ।

मदस्यासमनुप्राप्ता यदा भेद्वा दिवौकसः । तदैव अचनेनेह हता तेषां वसुधराः ।

उभौ लोकौ प्रतौ मत्वा ते देवा दुःखिता स्मरं । शोकान्तांश्च महात्मानो ब्रह्मणं शरणं ययुः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ मदाख्यनिषिक्तानामकोकं लोकपूजित । अचनेन हताभूमिः कर्षेव दिवं प्रभो ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ गच्छध्वं शरणं विप्रानामु भेद्वा दिवौकसः । प्रपाद्य तानुभौ लोकान्वासाय यथा पुरा ।

०१३०

ते ययुः शरणं विप्रानूचते कान् जयामहे । इत्युक्त्वास्ते द्विजान् प्राहृज्यतेह कपानिति ।

भूगतान् हि विजेतारी वयमित्यब्रुवन् द्विजाः । ततः कर्म समारब्धं ब्राह्मणैः कपनाशनं ।

तच्छ्रुत्वा प्रेषितो दूतो ब्राह्मणेभ्यो धनोक्तैः । भूगतान् ब्राह्मणानां धनोक्तवचसां यया ।

भवद्भिः षट्पञ्चाः सर्वे कपाः किमिह वर्त्तते । सर्वे वेदविदः प्राज्ञाः सर्वे च कृतयुजिनः ।

सर्वे सत्यव्रताश्चैव सर्वे तृष्णा मर्षाभिः । ओषेव रमतेतेषु धारयन्ति श्रियश्च ते ।

०१३५

दृष्ट्वा दारान् गच्छन्ति दृष्ट्वा मांश्च न मुञ्चते । दीप्तमग्निं जुह्वते च नुरुणा वचने स्थितः ।
 सर्वे च नियतात्मानो बालानां संविभागिनः । उपेत्य श्वनकैर्यानि न सेवन्ति रजस्तलाः ।
 स्वर्गतिश्चैव गच्छन्ति तथैव शुभकर्षिणः । अभुक्त्वान् नाश्रन्ति गर्भिणोऽट्टकादिषु ।
 पूर्वोद्देषु न दीव्यन्ति दिवा चैव न श्रूयते । एतैश्चान्येषु च क्रमिर्गुणैर्युक्तान् कथं करान् ।
 विज्ञेयश्च निवर्त्तध्वं निवृत्तानां शुभं हि वः ।

॥ ब्राह्मणः क्षत्रुः ॥ कपान् वषे विज्ञेयामो ये देवास्तै वषे स्मृताः । तस्माद्विद्याः कपास्माकं धनित्या हि यथागतं ।
 धनी गत्वा कपानाह न वो विद्याः प्रियङ्कराः । यद्वहीत्वा ज्ञातव्यं विप्रान् कपाः सर्वे समाद्रवन् ।
 समुदयध्वजान् दृष्ट्वा कपान् सर्वे दिजातयः । व्यसृजन् ज्वलितान्मृगान् कपानां प्राणनाशनान् ।
 ब्रह्महत्या हव्यभुजः कपान् हत्वा सनातनाः । नभसोव यथा ज्ञाति व्यराजन्त मराधिप ।
 हत्वा वै दानवान् देवाः सर्वे संभूय संयुगे । तेनाभ्यगानन् हि तदा ब्राह्मणैर्निहतान् कपान् ।
 अथागम्य महातेजा नारदोऽकथयदिभो । यथा हतः महाभागैस्तेजसा ब्राह्मणैः कपाः ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रीताः सर्वे द्विवैक्वसः । प्रशंसुर्दंभाश्चापि ब्राह्मणस्य यमस्त्रिनः ।
 तेषां तेजसाया धीर्यं देवानां बहुधे ततः । अवापुर्वं चामरत्नं त्रिषु लोकेषु पूजितं ।
 द्रव्यवचनं वायुसर्ज्जुनः प्रत्युवाच च । प्रतिपूज्य महाबाहो यत्तच्छृणु मराधिपः ।
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ जौबान्महं ब्राह्मणार्थं सर्वथा सततं प्रभो । ब्रह्मणो ब्राह्मणेभ्यश्च प्रणमामि च नित्यशः ।
 दत्तचित्तप्रसादाच्च मया प्राप्तमिदं बलं । लोकैश्च परमा कीर्तिर्ब्रह्मण्यै चरितो महान् ।
 अहो ब्राह्मणवर्माणि मया माहतं तत्त्वतः । त्वया प्रोक्तानि कार्त्तिक्येन श्रुतानि प्रयतेन च ।
 ॥ वायु उवाच ॥ ब्राह्मणान् क्षातधर्मैश्च पालयस्त्रेन्द्रियाणि च । शृगुभ्यो भयं धीरं तपुः कालाद्भवियति ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि धर्मार्जुनसंवादे सप्तपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥
 ॥ रुधिर उवाच ॥ ब्राह्मणान् सर्वं राजन् सततं धनितव्रतान् । क्षत्रु कर्षोदयं दृष्ट्वा तान् वंशि जनार्धिप ।
 कां वा ब्राह्मणपूजायां दृष्ट्वा श्रुतिं महाव्रत । तावत्वंशि महाबाहो सर्वमेतददद्व मे ।
 ॥ भीम उवाच ॥ एष ते केव सर्वमाख्यास्यति महामति । श्रुतिं ब्राह्मणपूजायां दृष्ट्वा रुधिरं महाव्रतः ।
 बलं येषां वाङ्मनससुषो च ज्ञानं तथा सविद्वद्भ्यः ममाद्य । देहत्यागो भातिचिरायतो मे न चातिदूषं सविता प्रयामि ।
 उक्ता धर्मा ये पुराणे महाभो राजन् विप्राणां वसिष्ठाणां विद्याश्च । तथा शूद्राणां धर्ममुपासते च मेघं क्षण्णादुपनिषव
 पापं ।
 अथं क्षेपं येषां तन्निगच्छं योऽयं हि यथास्तु वनं पुराणं । अमयोत्सा केवः कीरवैश्र भोऽयं धर्मं रक्षति संशयेषु ।
 लघ्वः पृथ्वीमद्यज्ज्खं दिवस लघ्वस्य देहाग्नेदिनो सन्भूय । वराहोऽयं भीमबलः पुराणः सपर्वतान् यद्यग्रे
 दिश्य ।
 अथ चाधोऽयानगोचं दिवस दिवसमयो विदिप्रशयनः । यदृष्टत्तैवेष्टमनुसूता न निशंभे विद्यमिदं पुराणं ।
 अथ मायां पुष्करं संप्रसृतं यथापयः स्रवमेशानिनेजा । येन स्थिदं यत्तमः पापं धीरं यत्तत्तिष्ठत्यणं तन्मोदार्न ।

कृते युगे धर्मं आसीत् समग्रलोकैर्लोकैश्चानुमनुप्रपन्नः । बलशोबोद्धापरे पार्थ कृष्णः कलवधर्मं चित्तिमेवाजगाम ।
 स एव पूर्वं निजघाम दैत्यान् स पूर्वदेवश्च बभूव संघाट । स भूतानां भावना भूतेभ्यः स विश्वस्यास्य जगतश्चोभिगोप्ता ।
 यदा धर्मो म्लानिं वने सुराणां तदा कृष्णो जायते मानुषेषु । धर्मं खिलां स तु वै भावितात्मा परांश्च लोकानपरांश्च
 पाति ।
 त्वय्येत्युक्त्वा चासुराणां वधाय कार्योकार्थं कारणैव पार्थ । कृतं करिष्यन् किमेतं च देवो राजं सीमं विद्धि च प्रक्रमेन ।
 स विश्वकर्मा स हि विश्वरूपः स विश्वभूषितश्च विश्वजिघ । स इल्लस्य शोषितश्चत्करालस्यं कर्मभिर्विदितं वै स्तवन्ति ।
 तं गन्धर्वाणामसुरांश्च निरुन्मथतिष्ठन्ते विबुधानां प्रतानि । तं राक्षसाणां परिष्वदन्ति रायसोऽसः स विजिगीषुरेकः ।
 तमध्वरे शंसितारस्तवन्ति रयन्तरे वामगाय स्तवन्ति । तं ब्राह्मणा ब्रह्ममनैः स्तवन्ति तस्यै च विरध्वर्यवः कथयन्ति ।
 ॥ यो यो यो गीर्भिरिन्द्राः सुवर्णैः स चापोभ्यो भारतैकः पशूनां । स पौराणी ब्रह्मगुणं प्रविष्टो महीश्वरं भारतापे
 ददधै ।
 स चैव गामुज्यशारायकर्मो विबोध्य दैत्यान्सुरांश्च सर्वान् । तस्य भक्ष्यान् विविधान् वेदयन्ति तमेवजी वाहनं वेदयन्ति ।
 तन्महाराचीं प्रयिवी दिवश्च सर्व्वेवमे तिष्ठति श्रायतस्य । स कुम्भरेतः सज्जे सुराणां यचोत्पन्नविमाज्ज्वलिभिः ।
 स मातरिषा विभुरश्वराजी स रश्मिमान् सविता चादिदेवः । तेनासुरा विजिताः सर्व्वे एव तदिकान्तेभिर्जितानोह योषि ।
 स देवानां मानुषाणां पिहणं तमेवाज्ज्वलिभिर्दधा वितानं । स एव कालं विभज्यतेति तस्योत्तरं दधिष्णायमे हे ।
 तस्यैवोद्धतिर्थागधरन्ति गमस्तयो मेदिर्ना भययन्तः । तं ब्राह्मणा वेदविदे ज्ञयन्ति तस्यादित्यो भामुपयुज्य
 भाति ।
 स मासि मासध्वरकश्चित् तमध्वरे वेदविदः पठन्ति । स एवाक्यकर्मिदं विनाभि सत्तापयुक्तं वहते वै जिघाम ।
 मृहतिजाः सर्व्वेभ्यः सर्व्वेभिर्हृष्टा लोकां धारयते यथैकः । एवं तमेवमेव वीरं कृष्णं सदा पार्थ कर्त्तारमेहि ।
 स एकदा कचगता महात्मा हृष्टो विभुः खाण्डवे धूमकेतुः । स रावशानुरगं द्यावजित्य सर्व्वभगः सर्व्वमग्रीं कुहेति ।
 स एव पार्थाय श्वेतमयं प्रायश्चित्तं स एवाद्यानय सर्व्वेष्टकारः । स बन्धुरास्य रथस्त्रिषकस्त्रिद्विचक्रास्त्रिगिरश्चिनाभिः ।
 स विहाय यदधात्पञ्चानाभिः स निर्भेमे गा दिवमन्तरोव । सोऽरण्यानि व्यजजत्पर्व्वतोश्च ह्योकेशोऽमितदीप्ता
 प्रितिजाः ।
 क्लृप्तयद्वै रतिता जिघादन् शर्कं वर्ज्जं प्रहरन्ति निरासः । स महेष्टः श्रयते वै महाध्वरे विप्रैरेको चन्द्रसहस्रैः पुराणैः ।
 दुर्भासा वै तेन नान्येन प्रक्यो दृष्टे राजन् वाशयितुं महौजाः । तमेवाज्ज्वलिमेकं पुराणं च विश्वदिदधात्याम्ना
 भावान् ।
 दिवाश्च यो वेदयतेऽधिदेवो विधीय यस्याश्रयते पुराणान् । कामे वेदे लौकिके यत् फलस्य विश्वकृत्तेनः सर्व्वमेतत्
 प्रतीहि ।
 श्योतींषि शुकानि हि सर्व्वलोके त्रयो लोका लोकपालास्तयश्च । त्रयोऽग्नयो व्याहृतयश्च तिस्रः सर्व्वे देवा देवकीपुत्र एव ।
 श्वेतस्वरः स चतुः शोऽर्द्धमासः साक्षोरानः स कला वै स काढा । भावा मुहूर्त्तौ च खवाः क्षणाय विश्वकृत्तेनः सर्व्वमेतत्
 प्रतीहि ।

तत् कथं वै माद्रियेयमोश्रोऽस्मोति पुत्रक । मा ते मन्युर्धमासाहे भवत्व विजान् प्रति ।
 । प्राज्ञा हि महद्भूतमस्मिन्नेके परं च । मया कुर्याज्जगदिदं कुट्टा प्रत्यघदग्निं ।
 - अन्धानपि खजेदुश्च लोकान् लोकेश्वरास्तथा । कथं ते पुन वंतेरन्मन्यकृत्ताना स्तेजस ।
 श्ववन्मे गृहे तात प्राज्ञो हि हरिपिबुल । शीरवासा विल्लखड्गे दोर्घेभ्यः क्षत्रो महान् ।
 दोर्घेभ्यश्च मनुजैश्च प्रमाणादधिके भुवि । सर्वान्सञ्चरते लोकान् ये दिव्या ये च मानुषा ।
 इमां गाथां गायमानस्तत्तरेषु भभासु च । दुर्वाससं वामयेत् को प्राज्ञश्च सत्कृतं गृहे ।
 रोयण सर्वभूतानां स्वस्वेष्वपकृते कृते । परिभाषाश्च मैथुला को नु दद्यात् प्रतिश्रयं ।
 यो मां कथिदास्योत न स मां कोपयेदिति । यस्माद्राष्ट्रापते कश्चित्ततोऽहं समवामयं ।
 - स ह्य भुङ्क्ते सहस्राणां सहस्रात्मनमेकदा । एकदा ह्यन्यकं भुङ्क्ते न चेवेति पुनर्गृह्णन् ।
 अकस्माच्च प्रहसति तथाऽकस्मान् प्ररोदिति । न चास्य वयसा तुल्यं श्रुतिज्ञानमभवत्तदा ।
 अथ स्वावसथ गत्वा सप्रव्यास्ररणाणि च । कन्यास्त्रास्तद्भ्यां दग्ध्वा ततोऽथपगतं पुन ।
 - अथ मामप्रवीक्ष्य च मुनि र्धर्मितव्रत । हृष्य पायसमिच्छामि भोक्तुमियेव गत्वर ।
 तदेव तु मया चित्तज्ञेन गृहे जन । सन्त्यास्रानि पानानि भक्ष्याद्योषावशात्तया ।
 भवन् सत्तत्तानीह पूर्णमेव प्रचोदित । ततोऽहं ज्वलमानं वै पायसं प्रत्यवेदयं ।
 ते भुङ्क्ते तु स विप्र ततो वचनमप्रवीत् । विप्रमग्न नि लिप्यस्त पायसेनेति स ह्य ह ।
 अविष्टुष्टैव च तत कृतवानस्मि तत्तया । तेनेच्छित्तेन गात्राणि विरदैवाभ्यष्टुष्टयं ।
 स ददर्श तदाभाषे मातङ्गे शुभाननं । तामपि क्षयमानं स पायसेनाभ्येनपयत् ।
 मुनि पायसदिग्धाङ्गीं रये तूर्णमयोजयत् । तमाह्लास्य रयश्चैव निर्यये च गृहाह्वय ।
 अग्निर्गो ज्वलन् धीमान् स दिग्गो रयधूर्व्यवत् । प्रतोदेनातुददासां हस्तिर्गो मम पश्यत ।
 न च मे लोकमथापीदुःखमीथ्याकृत तदा । तया स राजमार्गेण महता निर्यये वाहि ।
 तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं दाशार्हा जातमन्यव । तथाऽजल्पन्मित्र केचित्समाभाष्य परस्परं ।
 प्राज्ञाणा एव जायेरन् भान्या वर्षं कथञ्चन । को ह्येन रयमास्याय जीवेदस्य पुमानिह ।
 आभोविपवित्रं तोच्छे नतकोच्छेत्तरो द्विज । ब्रह्माभोवियदगम्य नास्ति कथिषिक्तितरु ।
 तस्मिन् व्रजति दुर्द्धं प्राशस्तसुहृत्स्त्रियो पयि । तचामर्पयत श्रीमांस्तत्तच्छ्रीमोदायत् ।
 तत परममकुट्टा रयान् प्रस्कन्द्य स द्विज । पदानिहृत्ययेनैव प्राद्वदद्विषाणुम् ।
 तमुत्प्रेदेन धावन्तमन्धवारं दिग्गोक्तम । तमेव पयसा दिग्धं प्रवीद भगवति ।
 ततो विलास्य तेजसो प्राज्ञाणां सामुवाच ह । जित काधस्तथा हृष्य प्रकृतेः महाभुज ।
 मतेऽपराधनिह वै दृष्टवानस्मि मुनि । प्रीतोऽस्मि तव भोविन्द ह्यप कामान् पयैः क्षतान् ।
 प्रमथ्य च मे मात पशुं श्रुति ययाविधि । यादहेऽमनुयासामर्थ भावो भविष्यति ।
 यथेवाथे तथा मेवां सवि भावो भविष्यति यावच्च पुन्यं मे कुरु सवि कोनिर्भविष्यति ।

त्रिषु लोकेषु तावच्च वैशिष्यं प्रतिपत्स्ये। सुप्रियः सर्वलोकस्य भविष्यसि जनार्दन।
यत्ते भिन्नश्च दग्धश्च यच्च किञ्चिदिनाशितं। सर्वं तैवेव द्रष्टासि विप्रिष्टं वा जनार्दन।
यावदेतं प्रसिप्तमे गच्छेयु मधुसूदन। अतो मृत्युभयं नास्ति यावदिच्छामि चाच्युत।
न तु पादतले लिप्ते कक्षात्ते पुच्छकाश्च वै। नैतन्मै प्रियमित्येव सु मा प्रीतोऽभवत्तदा।
इत्युक्तोऽहं शरीरं खं ददंश्च श्रीममायुतं। रुक्मिणीञ्चाब्रवीत् प्रीत, सर्वस्त्रीणां वरं ययः।
कीर्त्तिञ्चानुत्तमं लोके समवाप्स्यसि शोभने। न त्वा जरा वा रोगाश्च वैवर्ण्यञ्चापि भाविनि।
खल्वन्ति पुष्पगन्धा च कृष्णमाराधयिष्यसि। पौत्रशालां सहस्राणां बधूनां केमवस्य ह।
वरिष्ठा च सौकाय्या च केमवस्य भविष्यसि। तव मातरमित्युक्त्वा ततो मां पुनरब्रवीत्।
प्रसूत स महातेजा दुर्बामाऽग्निरिव ज्वलन्। एष वै ते बुद्धिरस्तु ब्राह्मणान् प्रति केमव।
इत्युक्त्वा स तदा विप्रस्तवैवान्तरधीयत। तस्मिन्नन्तर्हिते चाहमुपांशुमतमाचरं।
यत्किञ्चिद्वाङ्मणे भूयात् सर्वं कुर्यामिति प्रभो। इन्द्रतमहं हत्वा मात्वा तेन सह पुच्छक।
ततः परमहृष्टात्मा प्राविशं मृदमेव च। प्रविष्टे खल्वेह सर्वमय पश्यामि तं नव।
यत्किञ्चन यच्च वै दग्धं तेन विभेण पुच्छक। ततोऽहं विषयं प्राप्तः सर्वं दृष्ट्वा नव दृढं।
अपूजयस्व मनसा रौक्मिण्येष सदा दिजान्। इत्यहं रौक्मिण्यस्य प्रच्छन्नो भरतवर्म।
माहात्म्यं दिजमुख्यस्य सर्वमाख्यातवाक्यदा। तथा त्वमपि कौन्तेय ब्राह्मणान् सन्तं प्रभो।
पूजयस्व महाभागान् धर्मेणैभिश्च निरुदा। एवं व्युष्टिमहं प्राप्तिं ब्राह्मणानां प्रसादजां।
यच्च मामाह औन्नत्यं तत् सत्यं भरतवर्म।
इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि दुर्वासोभिषोपाख्याने ऊनपञ्चमिकशतोऽध्याय

॥ १५६ ॥

॥ पुष्टिश्चि उवाच ॥ दुर्वासस प्रसादात्ते यत्तदा मधुसूदन। अवाप्तमिह विद्वानं तस्मै व्याख्यातमहंसि।
महाभाग्यस्य यत्तत्तं जामानि च महात्मन। तन्तो ज्ञातुमिच्छामि सर्वं मतितमो वर।

॥ वासुदेव उवाच ॥ इत्थं ते कीर्त्तयिष्यामि कमलान्ता कपर्दिने। यदवार्त्तं मया राजन् जैर्षो घषाजितं यय।

प्रयत प्रातस्त्याय यदधीये विप्रास्यते। प्राञ्जलिः शतद्वयं तस्मै निमदत् शृणु।

प्रजापतिस्तत् सृजते सपथोऽने महातपा। शङ्करस्तृष्टजन्तां प्रजाः स्यावरज्जमा।

नास्ति किञ्चित् परं भूतं महादेवादिप्राप्तं। इह त्रिव्यपि लोकेषु भूतानां प्रबरो हि स।

न चैवास्य हते स्यात् कयिदये महात्मन। नहि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते।

गन्धेनापि हि शंभो तस्य क्रुद्धस्य शचव। विमंशा हतभूयिष्ठा वेपने च पतन्ति च।

घोरस्य निन्दं तस्य पञ्चान्यनिन्दोपसं। श्रुत्वा विभीक्ष्ण्यद्वयं देवानामपि सयुगे।

धाय घोरं रूपेण पश्येत् क्रुद्धं पिनाकहृक्। न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न पश्यता।

हृपिते मुखमेधन्ते तस्मिन्नापि गुहागताः। प्रजपतेस्तु दशस्य दशजो वितते कृतौ।

विषाध कुपितो यश्च निर्भयस्तभवत् तदा । धनुषा वाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च ।
 तेन शशैः कुतः शान्तिं विषादं सेभिरे सुराः । विद्धे च सहसा यज्ञे कुपिते च महेधरे ।
 तेन व्यातलघोषेण सर्वे लोकाः समाकुलाः । बभूवुरवशाः पार्थ विषेदस्य सुरासुराः ।
 आपद्भुविभिरे चैव चकम्पे च वसुन्धरा । व्यद्रवन् गिरयश्चापि घोः पफाल च सर्वशः ।
 शब्देन तमसा लोकाः प्रादृता न चकारिरे । प्रणष्टा ज्योतिषा मासु सह सूर्येण भारत ।
 शब्दं भोतास्ततः शान्तिं यक्षः सख्ययनानि च । स्वययः सर्वमतानामात्मनश्च हितेविषः ।
 ततः सोऽभ्यद्रवद्देवान् रुद्रो रौद्रपराक्रमः । भगव्य नयने क्रुद्धः प्रहारेण व्याततयत् ।
 पूर्वाण्यष्टाभिद्रुवाव पादेन च स्थापितः । पुरोडाशं भुजयतो दक्षनास्य व्यधातयत् ।
 ततः प्रणमुर्देवास्ते वेपमानास्तु रुद्ररः । पुनश्च सन्धे रुद्रो द्रोतुं मुनिश्रितं भर ।
 रुद्रस्य विक्रमं दृष्ट्वा भोता देवाः सहविभिः । ततः प्रसादयामासुः सर्वे ते विप्रधात्तमाः ।
 जेषुश्च शतद्रोयं देवाः कलाऽञ्जलिं तदा । संक्षयमानस्त्रिदशैः प्रसवादं महेधरः ।
 रुद्रस्य भागं यज्ञे च विप्रिष्टं ते लक्षययन् । भयेन चिदद्या राजन् शरणस्य प्रपेदिरे ।
 तेन चैव हि दुष्टेन स यज्ञः सन्धितोऽभवत् । यद्यथापहतं तत्र तत्तथैव स जीवयत् ।
 अमराणां पुराण्यसंस्तोषि वीर्यवतो दिवि । आपयं राजतश्चैव शौचवर्षमपि चापरं ।
 नाशकत्तानि मघवा भेत्तुं सर्वानुपधेरपि । अयं सर्वे महारुद्र जम्भः शरणमर्हिताः ।
 तत ऊदुर्गहात्मनो देवाः सर्वे ममागताः । रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वे कर्षवु ।
 कश्चिदैत्यान् सह पुरेलोकास्त्रायस्तु मानदः । स तयोक्तस्तथेत्युक्त्वा कला विष्णुं शरोत्तमं ।
 शस्त्रमग्निं तथा कला पुङ्गवै वीर्यवतं यमं । वेदान् कला धनुः सर्वान् क्वाप्तुं सविचरोत्तमम् ।
 ब्रह्माणं धारयि कला विनियुज्य च सर्वशः । विप्रवर्णेन विप्रत्येन काले तानि विभेद सः ।
 शरेण दित्यवर्णेन कालाग्रिसमतेजसा । तेऽसुराः सपराक्ताव दग्धा रुद्रेण भारत ।
 तस्मैवाङ्गगतं दृष्ट्वा बालं पञ्चशिखं पुनः । उमाजिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यश्वरोत्तदा ।
 अस्त्रयतश्च शक्य वक्षेणुं प्रहरित्यतः । स वज्रं लक्षयामास तं बाहुं परिघोषम् ।
 न संवृधिरि चैव देवास्त भुवनेधरे । समजायतयः सर्वे तस्मिन् समहतोदरे ।
 ततो ध्यात्वा तु भगवान् प्रह्ला तममितोजशं । अथ श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा वन्दन् तममुपतिं ।
 ततः प्रसादयामासुर्हमा रुद्रश्च ते सुराः । बभूव स तदा बाहुर्बलहन्तुधया पुरा ।
 स चापि ब्राह्मणे भूत्वा दुष्प्राप्ता नाम वीर्यवान् । हारवत्मा मम पुरे चिरं कालमुपावसत् ।
 विप्रकारान् प्रपुङ्गुं सप्तसहस्रमस वेभ्रानि । तानुदारतया चापं चर्मम चानिदुःसहान् ।
 स वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः सर्वः स सर्वजित् । स वै चेन्द्रस्य वायुस्य सोऽग्निर्गैः स च विष्णुः ।
 स चन्द्रमाः स पेमानः स सूर्यो वरुणस्य सः । स कालः सोऽन्नको मृत्युः स तमो राज्यहानि च ।
 माषाङ्गमासश्चतस्रः सन्त्येकं संवत्सरस्य सः । स धाता स विधाता च विप्रकर्षा स सर्वजित् ।

नच त्रिणि यहाद्यैव दिशोऽप्य विदिशस्तथा । विश्वमूर्तिरमेयात्मा भगवानमरेश्वरिणि ।
 एकधा च दिधा चैव बह्वधा च स एव हि । तथा बह्वधा चैव तथा त्रतसहस्रजः ।
 ईदृश स महादेवो भूम, स भगवानज । न हि शक्या गुणा वक्तुमपि वर्षत्रैरपि ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि ईश्वरप्रशंसायां एकम्व्यधिकततोऽध्यायः ॥ १६० ॥
 ॥ वामदेव उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो महाभाग्यं महात्मन । वदस्व बह्वक्षपाय बह्वान्ने निबोध मे ।
 । वदन्ममि महादेवं तथा स्थापुं मदेवरे । एकाक्षं व्यम्नकश्चैव विश्वरूपं शिवन्तया ।
 । दे तनु तस्य देवस्य वेदशा ब्राह्मणा विदुः । घोरामन्यां शिवमन्या ते तनु बह्वधा पुन ।
 । उपा घोरा तनुयां वा सोऽग्निर्विद्युत् स आस्तर । शिवा सौम्या च चो तस्य धर्मस्तपोऽय बह्वन्मा ।
 । आत्मनोऽर्जुन तस्याग्निं सोमोऽर्जुं पुन हच्यते । ब्रह्मचर्यं चरयेका शिवा याऽस्य नमुस्तया ।
 । याऽस्य घोरतमा मूर्त्तिर्व्यगत् संहरते तदा । ईश्वरत्वात्तद्वच स मदेवर इति स्मृ ।
 । य इहैवति यत्तोऽष्टौ यदुयो यत्तपवान । मोक्षोपहितमन्त्रादो यत्ततो रद्र उच्यते ।
 । देवानां सुमहान् यच्च यथास्य विषयो महान् । यच्च विश्व महत् पाति महादेवस्त स्मृ ।
 । धूम्ररूपं यत्तस्य धूर्जटोत्पत्त उच्यते । स मेवयति यन्नित्यं सर्वं नृ वै सर्वं स्वर्गमि ।
 । अनुव्याप्तिव्यमन्त्रिष्वस्तस्योदेव शिव स्मृ । तदहत्पूर्वं स्मिन्ना सच प्रायान्नुपा शिरस्य यत् ।
 । शिरलिङ्गस्य यन्नित्यं तस्मान् स्थाणुरिति स्मृत । यदस्य बह्वधा रूपं भूतं भयं भवत्तदा ।
 । स्थातरे जेष्ठमर्जुन बह्वक्षरफलत स्मृत । विदेदेवास्य यत्तस्मिन् विश्वरूपस्त स्मृत ।
 । बह्वक्षापोऽयुतापो वा सर्वंते ऽविमयोऽपि च । सद्यः प्रभवत्तेजा गत्स्वतो यस्य चतुर्या ।
 । सर्वया यत् पशून् पाति तैश्च यद्रजते बह । तेवामपिपतिर्यस्य तस्मान् पश्यति स्मृत ।
 । नित्यस्य ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्मित । महद्यन्त्रस्य लोकास्य प्रिधं श्वेतम्नदात्मन ।
 । विषधं पूजयेद्यो वै लिङ्गं वाऽपि महात्मन । लिङ्गपूजयिता नित्यं महतीं श्रियमनुते ।
 । अथयथापि देशस्य गन्धर्वाश्चरस्तथा । लिङ्गभेदाश्चैर्यन्ता स्म यत्तदूर्ध्वं समास्तिने ।
 । पूज्यमाने वदा तजिन् भोदते स मदेवरः । सुखं ददाति प्रोतात्मा भक्तायां भक्त्यस्युत ।
 । एष एव शशानेपु देवो वसति निर्द्वन्द्व । यज्ञो ये जनास्त्वन्मोरस्ताननिर्गेषि ।
 । विपदस्य शरीरेषु स गृह्यु प्राणिनामिह । स च वायु शरीरेषु प्राणि पान शरीरेषु ।
 । तस्य रूपाणि घोराणि दीप्तानि च बह्वनि च । खे के पान्यस्य पूज्यो न्निप्राक्तानि विदुर्बुधा ।
 । नामधेयानि देवेषु बह्वन्यस्य यथायैवत । निरर्थ्यो नो बह्वनाप कर्मभिर्यरितैस्तथा ।
 । धेदे चाप्य विदुर्बिभ्रा शतवद्विष्यमुत्तमं । व्याधेने कस्य यथापि घनस्थाने महात्मन ।
 । प्रदाता सर्वलोकाणां विष्यं वाऽप्युच्यते महत् । ओऽभूत् वदयेने भ द्वायाश्च योऽपरे ।
 । प्रयमो श्रेय देवार्गं मुपादग्निमशोऽमत् । यदैर्ब्रह्मविधे प्रणान् देवहान्मुद्रायपि ।
 । विमुच्यति न पुण्यत्मा शरण्य शरणागतान् । आयुरारोग्यैर्नन्द्यं विभो कामांश्च पुष्टतम ।

स ददाति मन्येभ्यः स ह्यवशिष्टे पुनः । अकारिषु च देवेषु तस्यैवार्थमिच्छेत् ॥ १६१ ॥
 स एव व्याहृतो नित्यं चैकोक्षक इमाग्रमे । ऐश्वर्याच्चैव कामानामोदरः पुनरुच्यते ।
 महेदरस्य लोकानां महतामोदरस्य च । अन्नमिविविधैरूपैर्विषयात्मिदं जगत् ॥ १६२ ॥
 तस्य देवस्य यद्वत्तं समुद्रे वज्रवामुखं ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि अनुशासनिके पर्वणि ईश्वरप्रशंसायां द्विषष्ट्यधिकप्रतिपाद्यायः ॥ १६१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवति वाक्यन्तु श्रेष्ठे देवकिनन्दने । भीमं ज्ञानतनवं भूयः पर्यष्टक्युधिष्ठिरः ।
 निर्यथे वा महाबुद्धे सर्वधर्मविदां वर । प्रत्यक्षमागमो वेति किन्त्योः कारणं भवेत् ॥ १६३ ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ मास्त्वयं शंभयः कश्चिदिदि मे वर्तते मतिः । शृणु वक्ष्यामि ते प्राज्ञ संत्यक्तमनुष्ठेयम् ।
 शंभयः सुगमस्तत्र निर्णयस्तत्र दुर्गम । बुद्धं श्रुतमचित्थं चि यत्र शंभयदर्शनं ॥ १६४ ॥
 प्रत्यक्षं कारणं बुद्धाश्चैतकाः प्राज्ञमानिनः । नास्तीत्येवं व्यञ्जयति सत्यं शंभयमेवं च ।
 तदयुक्तं व्यवहृति बालाः पण्डितमानिनः । अथ चेन्न्यसे चैकं कारणं किं भवेदिति ।
 श्रप्यं दीर्घेण कालेन पुक्तेनातन्निर्णयः । प्राचयाचामनेकसु जयमानेन भारत ।
 तत्परिणैव ज्ञानेन प्रक्यं श्रेयस्य दर्शनं । श्रेष्ठनामन्तामोषां विपुलज्ञानमुत्तमं ।
 ज्ञाति सर्वस्य लोकस्य विपुलं प्रतिपद्यते । न त्वेव गमनं राजन् बुद्ध्यां गमनमथा । ॥ १६५ ॥
 अपाङ्गमनिबद्धस्य वाचा न्यरिवर्ज्यते ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रत्यक्षं लोकान् विद्विर्लोकियागमपूर्वकं । शिष्टाचारो बह्विधस्यैव ब्रूहि पितामह ।
 ॥ भीम उवाच ॥ धर्मस्य द्विषमाणस्य सर्ववेद्विदुरात्मभिः । संक्षेपां च तैरपि कृता कालेन परिभिद्यते ।
 अधर्मोऽधर्मरूपेण दृश्येः कूप इवाहतः । तत्तौर्भिद्यते हृत्तं शृणु चैव युधिष्ठिरः ॥ १६६ ॥
 ॥ अहन्ता ये नु भिन्दन्ति श्रुतिश्रामपरायणाः । धर्मविदिविशे मन्दा इत्युक्तलेपु शंभयः ॥ १६७ ॥
 अद्वयन्तसु साधूनां य एवागमबुद्धयः । परमित्येव सन्नुष्टास्तानुपास्य च शृण्व च ।
 कामार्थो पुठतः कृता लोभमोहानुसारिणो । धर्म इत्येवं सन्नुद्धताः पुपास्य च शृण्व च ।
 न तेषां भिद्यते हृत्तं शृद्धायां यत्कर्त्तव्यं । आचारैः कारणस्यैव धर्मश्चैकस्यैव पुनः ॥ १६८ ॥
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुनरेव हि मे मुद्दिः शंभये परिमुद्धाने । अनारं नार्गमाणस्य परं तोरमपयगतः ।
 वैदः प्रत्यक्षमाचारः प्रमाणमुच्यते यदि । पुण्ड्रं स्रभ्यते चैरां धर्मवैकल्यं कथं ॥ १६९ ॥
 ॥ भीम उवाच ॥ धर्मस्य द्विषमाणस्य सर्ववेद्विदुरात्मभिः । शंभयः सन्त्येव राज्ञिधा धर्मविचारणा ।
 एक एवेति जानीहि विधा धर्मस्य दर्शनं । प्रयत्नेन च मे बुद्धिस्त्वयाणां नपि यै तथा ।
 उक्तो मार्गस्त्वयाणां न तत्तथैव समाचर । जिज्ञासा न तु कर्त्तव्या धर्मस्य धरितकेशात् ।
 सदैव भरतश्रेष्ठ मा ते भूदक्ष शंभय । अन्धो जड इवाग्रहो यद्वदोमि तदाचर ।
 अर्धं वा सत्यमक्रोधो दागमेतत्तदुत्तरं । अजातशत्रो नैव धर्मं एष सनातन ।
 प्राश्नन्तु च एत्तिथ्यां पित्रेतामचोचिता । तामप्येहि महाबाहो धर्मक्षेत्रे हि देशिकाः ॥ १७० ॥

प्रमाणमप्रमाणं वै यः कुर्यादनुधो जनः । न स प्रमाणतामर्हं विषादजनो हि स ।
 ब्राह्मणानेव सेवस्व सक्तस्य सक्तमनस्य च । एतेष्वेव लिप्ते लोकाः कृत्वा इव निबोध तान् ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ये च धर्ममसूयन्ता ये चेनं प्रत्युपासते । ब्रवीतु मे भवानेतत् कते गच्छन्ति तादृशाः ।
 ॥ भीम उवाच ॥ रजसा तमसा चैव समवस्तीर्यतेतथः । नरकं प्रतिपद्यन्ते धर्मविदेविषो जनाः ।
 ये तु धर्मं महाराज सततं पर्युपासते । सत्यार्जवपरा, सन्तस्ते वै स्वर्गभुजो नराः ।
 धर्मं यद्यतिस्तेषामाचार्योपासनाद्भवेत् । देवलोकं प्रपद्यन्ते ये धर्मं पर्युपासते ।
 मनुष्या यदि वा देवा, शरीरमुपताप्य वै । धर्मेण सुखमेधन्ते लोभदेषविवर्जिताः ।
 प्रथमं ब्राह्मण, पुन धर्ममाहुर्मनीषिणः । धर्मेण पर्युपासन्ते फलं पक्वमिव श्रयाः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अमताः कोदुःखं रूपं साधय किञ्च कुर्वन्ते । ब्रवीतु मे भवानेतत् सन्तोषस्तस्य कीदृशाः ।
 ॥ भीम उवाच ॥ दुराचाराश्च दुर्द्वेषो दुर्मुखान्ध्यायसाधवः । साधवः शीलसम्पन्ना शिष्टाचारस्तत्तयः ।
 राजमार्गं गवां मध्ये धान्यमध्ये च धर्मिणः । नोपसेवन्ति राजेभ्यः सगं मूषपुरीययोः ।
 पञ्चानामग्रमं दत्त्वा शेषमश्रान्ति साधवः । न ज्ञान्ति च भुञ्जन्ता न निद्रान्त्याद्रं पाणयः ।
 चित्रभानुमन्द्वाह देवं मोहं चतुष्पथं । ब्राह्मणं धार्मिकं दृष्ट्वा ये कुर्वन्ति प्रदविषं ।
 दृष्ट्वा नो भारतमानां स्त्रीणां चक्रधरस्तथा । ब्राह्मणानां गवां राक्षां पन्थानं ददते च ये ।
 अतिदीनाश्च सर्वेषां प्रेयाणां स्त्रजगत्तथा । तथा शरणाकामानां गोप्ता स्नातु स्नागतप्रदः ।
 सार्धं प्रातर्भनूयामाग्रमं देवनिर्मितं । नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवासविधिर्हि वै ।
 होमकाले यथा वज्रि कालमेव प्रतीचते । अतुकाले तथा नारी अतुमेव प्रतीचते ।
 नान्यदा गच्छते यस्य ब्रह्मचर्यं न तत् स्मरतं । अनृतं ब्राह्मणा गाव रथेत्ययमेकतः ।
 तस्माद्ब्राह्मणं नित्यमर्चयेत् यथाविधि । यनुषा सक्तं मांसमुपभुञ्ज्य दुष्यति ।
 वृष्टमांसं दद्यामांसं पुष्टमांसञ्च तत्समं । स्त्रिदेशे परदेशे वाऽप्यतिथिं नोपवासयेत् ।
 कर्म वै सफलं जना गुरुणा प्रतिपादयेत् । गुरुभ्य आसनं देयमनिवाचाभिपूज्य च ।
 गुरुभ्यश्चैव वरुणो आयुषा वसन्ता श्रिया । दृष्ट्वास्त्रातिवदेज्जातु न च सम्प्रेषयेदिति ।
 जानीन स्यात् स्थितेभ्यस्त्रमायुरस्त्य न रिश्यते । न व्रजामोक्षते नारी न व्रजान् पुष्ट्यानि वि ।
 मैद्युग सततं गुह्यमाहारश्च समाचरेत् । तीर्थानां गुरुवस्तोर्थं चोपाणां ददं प्रदुषि ।
 दृग्गानां परमं शानं सन्नोष परमं सुखं । सार्धं प्रातस्य दृष्ट्वा नोऽप्युयात् पुष्कला मिरः ।
 श्रुतमाप्नोति चि नरः सततं दृष्ट्वेवया । स्वाध्याये भोजने चैव दविषं पाणिमुदरेत् ।
 यच्छेदाङ्गनधी नित्यमिन्द्रियाणि तथैव च । संकृतं पायसश्चैव थावकं क्षमरं हविः ।
 अष्टका पिष्टदैवत्या महाणामभिपूजनं । अशुकर्णं मङ्गलं पुतानामभिनन्दनं ।
 व्याधितानाश्च सर्वेषामायुषामभिनन्दनं । न जातु त्वमिति मूयादापन्नोऽपि महत्तरं ।
 संकारी वा यथा वेति विदस्य न विशिष्यते । श्वराणां समानाणां त्रिधापाश समाचरेत् ।

पापमाचलते नित्य हृदय पापकाङ्क्षिणः । ज्ञानपूर्व्यं विनश्यन्ति गृहमाणा महाजेन ।

ज्ञानपूर्व्यं कृतं कर्म स्फादयन्ते ह्यसाधवः । न भो मनव्याः पश्यन्ति न भो पश्यन्ति देवताः ।

पापेनापिहितः पापः पापमेवाभिजायते । यथा बाहुषिको दृष्टिं देहमेदं प्रतीक्षते ।

धर्मेषु विहितं पापं धर्ममेवाभिवर्द्धयते । यथा लवणमग्नीभिराश्रुतं प्रविलीयते ।

प्रायश्चित्तकृतं पापं तथा सद्यः प्रणश्यति । तस्मात् पापं न गृहेत गृहमानं विवर्द्धते ।

हत्वा तु साधुस्वाख्यं यं तत् प्रश्नयन्त्यतः । आश्रया सञ्चितं द्रव्यं कालेनैवैष भज्यते ।

अन्ये चैतत् प्रपद्यन्ते विद्यामेतत्तु देहि नः । मानसं सर्वभूतानां धर्ममाहुर्मानेपिणः ।

तस्मात् सर्वेषां भूतानि धर्ममेव समासेते । एक एव चोद्दिश्य न धर्मध्वजिको भवेत् ।

धर्मशान्तिजका ह्येते ये धर्ममपभञ्जते । अवेदवानदक्षो न सेवेतामायया गुरुः ।

निधिं निदध्यात् पारव्यं पाशार्थं दानशब्धितः ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि धर्मकथने दिव्यश्रुतिक्रमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ नाभागधेयः प्राप्नोति धर्मं सुखलवानपि । भागधेयान्तिष्ठार्थं क्लृप्ता बालस्य विन्दति ।

नालामकालं लभते प्रयत्नेऽपि कृते सति । लामकालप्रयत्नेन लभते विपुलं धनम् ।

कृतयत्नाफलाद्यैव दृश्यन्ते व्रतज्ञो नराः । अयत्नेनैधमाभासं दृश्यन्ते बहवो जनाः ।

यदि यत्ने भवेन्मार्गः सद्यः फलमवाप्नुयात् । न विद्वान् विद्यया हीनं हृत्पर्यमपश्येत् ।

नालम्बं चापलभ्येत नृणां भरतसत्तम । प्रयत्नं कृतवन्तोऽपि दृश्यन्ते ह्यफला नराः ।

मार्गैर्न्यायश्रुते रथानमार्गैश्चापरः सुखी । अकार्यमश्रुतं कृत्वा दृश्यन्ते ह्यधना नराः ।

धनयुक्ताः स्वकर्मसा दृश्यन्ते चापरेऽधनाः । अधीत्य नीतिशस्त्राणि नीतियुक्तो न दृश्यते ।

अनभिज्ञस्य साचित्थं गमितः केन हेतुना । विद्यायुक्तो ह्यविद्यस्य धनवान् दुर्मेतिस्रया ।

यदि विद्यामुपादित्य नरः सुखमवाप्नुयात् । न विद्वान् विद्यया हीनं हृत्पर्यमपश्येत् ।

यथा पिपासा जयते पुरुषः प्राणैश्च जलं । इष्टार्थं विद्यया ज्ञेयं न विद्या प्रमद्वरः ।

नाप्राप्तकालोऽस्त्रियते विद्वः शरप्रतेरपि । दण्डायेणापि संखटः प्राप्तकालो भोवति ।

॥ भीष्म उवाच ॥ ईदृमानः समारम्भान् यदि नासादयेद्भूतं । उर्यं तपः समारोहेन क्षान्ते प्ररोहति ।

दानेन भोगी भवति मेधावी बृहत्स्रवया । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्षोनीपिणः ।

तस्मादद्यान् यस्मै पूजयेद्दार्मिकानपि । सुभाषो म्रियच्छुद्धः सर्वधत्ताविहिंसकः ।

यदा प्रमाणं प्रसजः स्वमानस्य सुखासुखे । दशकोटिपपीलानां स्थितो भव युधिष्ठिर ।

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि नीतिकथने त्रिपञ्चश्रुतिक्रमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ कार्यते यस्य क्रियते सचास्य कृताकृतं । तत्तत्तत्तत् सत्कृत्वा अग्रकृत्वा न विनयेत् ।

काल एव सर्वकारं विप्रहानुयथा ददतु । बुद्धिमाविश्य भूतानां धर्माधर्मं प्रवर्त्तते ।

यदा लब्धं भवेद्बुद्धिधर्मार्थस्य प्रदर्शनात् । तदायसीत धर्मात्मा दृढनुद्धिर्न विनयेत् ।

एतावन्मात्रमेतद्भि भूतानां प्राश्नलक्षणं । कालयुक्तो ह्यभयविच्छिपं युक्तं समाचरेत् । १६१
यथाऽप्युपस्थितैर्यथाः प्रजायन्ते न राजशाः । एवमेवात्मनात्मानं पूजयन्तो ह धार्मिकाः ।
न ह्यधर्कतया धर्मं दद्यात् कालः कथञ्चन । तस्माद्भिर्दृष्टमात्मानं जानीयाद्दर्शनं चरिणं ।
स्युपमथसमर्थो हि ज्वलन्तमिव पावकं । अधर्मं सन्ततो धर्मं कालेन परिरचितं ।
कार्यावेनो हि धर्मेषु धर्मो हि विजयावहः । त्रयाणामपि लोकानामालोकः कार्ष्णं भवेत् ।
न तु कश्चिन्नयेत् प्राज्ञो यद्दीनेव करे नरं । उच्यमानसु धर्मो सर्वलोकमयस्कले । १६२
द्रुष्टोऽहं नाधिकारो मे चातुराश्रम्येवने । इति विज्ञानमपरे नात्मन्युपदधत्युत ।
विशेषेण च वक्ष्यामि चातुर्वर्ण्यं तत्ततः । पञ्चभूतशरीराणां सर्वेषां सद्गुणात्मनः ।
लोकधर्मं च धर्मं च विशेषकरुणं हतं । यथैकत्वं पुनर्यथैति प्राणिमल्लघु विस्तृतः ।
अभूवो हि कथं लोकः कृतो धर्मः कथं भुवः । यच्च कालो भुवसात् तच्च धर्मः सनातनः ।
सर्वेषां तुल्यदेवानां सर्वेषां सद्गुणात्मनः । कालो धर्मोऽसंयुक्तः शेष एव स्वयं गुरुः । १६३
एवं सति न दोषोऽस्ति भूतानां धर्म्येवने । तिर्यग्यानावपि सतां लोक एवमनो गुरुः ।
इति श्रीमद्भागवते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि धर्मकृत्ये चतुःपञ्चाधिकृत्येऽध्यायः ॥ १६४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शरतन्यगंतं भीमं पाण्डवोऽप्य कुरुक्षेत्रः । पुष्टिद्विरे हि शिष्ये सुरस्रज्ज् कल्पशापहं ।
॥ पुष्टिद्विर उवाच ॥ किं श्रेयः पुष्टपक्षेह किं कुर्वन् सुखमेधते । विप्राश्च तु भवन् केन किं वा कल्पनाग्रमं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र शुश्रूमाणा य नृपः शान्तमवसदा । देवैर्देवैर्यत्यावसायः पृथुपर्वभ ।
॥ भीम उवाच ॥ अथ देवतवेशो वै श्रियं वशमन्वितः । विश्वं पठितः पुत्र कल्पशापहरः परः ।
यदङ्गा कुरुते पापमिन्द्रैः पुरुषसरन् । बुद्धिपूर्वमबुद्धिर्वाः राचौ यथापि सन्ध्ययोः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः कीर्त्तयन् वै शुचिः सदा । नाभ्यो न अधिरः काले कुरुते स्वस्तिमान् सदा ।
तिर्यग्यानि न गच्छेत् नरकं सद्गुराणि च । न च दुःखमयं तस्य मरणं न च मुह्यते ।
देवासुरगुरुर्देव सर्वभूतनमस्कृतः । अश्विन्योऽथाप्यनिर्द्वयः सर्वपापेो ह्यष्टोभिः ।
पितृमहो गणकायः माविचो ब्रह्मणः सती । वेदभूरय कर्त्ता च विष्णुर्नारायणः प्रभुः ।
उमापतिर्विष्णुपावः स्कन्दः मेनापतिस्तथा । विशाखो ज्ञतभुवः सुसुहृदित्यौ प्रभाकरौ ।
शक्र शचीपतिर्देवो यमो धूमोर्णया सह । वरुणः महर्गैर्या न सद्गुणा च धनेश्वरः ।
सोम्या गौः सुरभिर्देवो विश्ववः स महानृपिः । संकल्पः सागरो गङ्गा स्वर्ग्योऽय मरुद्गणः ।
मालाखिन्यास्तत्र शिष्टाः कृष्णदैपायनस्तथा । नारदः पर्वतेश्वर विशावत्सर्षाङ्गः ।
तुम्बुहविश्वमेगय देवदूतय विश्रुतः । देवक्या महाभागा दिव्याद्याश्वरभाङ्गजाः ।
उर्ध्वग्री भेनका रग्ना मित्रकेनो ह्यलम्बुवा । विद्याचो च धृताचो च पद्मचूडा तिलोत्तमा ।
आदित्या वषटो रुद्रा सायिनः पितरोऽपि च । धर्मः युतं सरो दीरा श्वसायः पितामहः ।
शर्वथो दिवसाद्यैव भारोचः कश्यपस्तथा । शुक्रो बृहस्पतिर्भोमो बुधा राज्ञः शनैश्चरः ।

नक्षत्राण्यृतवैद्यं माषाः पक्वाः सवस्त्राः । वैततेयाः समुद्राश्च कद्रुजाः पक्षगास्तथा ।
 शतद्रुय विप्राश्च चन्द्रभागा सरस्वती । सिन्धुश्च देविका चैव प्रभासं पुष्कराणि च ।
 गङ्गा महानदी वेशा कावेरी गर्धदा तथा । कुलपुना विप्रल्या च करतोयाऽम्बुवाहिनी ।
 सरयूर्गण्डकी चैव सोहितेय महानदः । सावराणां वैश्वती पर्याशा गौतमी तु सा ।
 गोदावरी च वेशा च लण्यवेशा तथाऽद्रिजा । द्रुपदती च कावेरी वज्रुबन्दाकिनी तथा ।
 प्रपातश्च प्रभावश्च पुण्यं नैमिवमेव च । तस्य विधेयस्थानं यत्तद्वि विमलं सरः ।
 पुण्यतीर्थेषु कानिसे कुरुष्वेव प्रकीर्तितं । विन्मूत्तमस्तपोदानं जन्ममार्गमयापि च ।
 हिरण्यतो वितस्ता च तथा स्रस्वती नदी । वेदस्मृतिर्जैद्वती मातृकाऽद्यायंस्तपि ।
 भूमिभागास्तथा पुण्या गङ्गादारमयापि च । अतिकुल्यास्तथा मेथा नदी चित्रवहा तथा ।
 चर्मण्वती नदी पुण्या कौशिकी यमुना तथा । नदी भीमरयो चैव बाण्डा च महानदी ।
 माहेन्द्रवापी विदिवा नीलिका च सरस्वती । नन्दा चापरनन्दा च तथा तीर्थमहाप्रदः ।
 गया च फल्गुनीर्धश्च धर्मारण्यं सुरैरुतं । तथा देवर्षी पुण्या सरयुं ब्रह्मनिर्मितं ।
 पुण्यं चिन्ताकविव्याप्तं सर्वपापहरं शिवं । हिमवान् पर्वतयैव दिव्यौषधिमन्वितः ।
 विन्ध्या धातुविचित्राङ्गफोर्धवानौषधान्वितः । मेरुर्बाह्येऽर्धः सत्यः सत्य रजतान्वितः ।
 शृङ्गवान्मन्दरी नीलो निषधो दुरुर्दुन्दल्य । विषकूटीऽभ्रनाभय पर्वतः गन्धमादनः ।
 पुण्याः सोमगिरियैव तथैवान्ध मधोधराः । दिग्धय विदिग्धयैव विनिः सर्वं मधोदराः ।
 विश्वेदेवा जमथश्च गङ्गाश्चि मङ्गलाद्याः । पान्थु नः सततं देवाः कीर्त्तिताकीर्त्तिता मया ।
 कीर्त्तयामो नरो ह्येतान् मुष्यते सर्वकिन्निषे । नृवंश प्रतिनन्दंश्च मुष्यते सर्वतो भयान् ।
 सर्वमहरपापिभ्यो देवतास्तवनन्दकः । देवतानन्तरं विप्रान्तापः सिद्धास्तपोधिकान् ।
 कीर्त्तितान् कीर्त्तयिष्यामि सर्वपापप्रमोचनान् । यवकीर्त्ताऽथ रैभ्यश्च कचोवाभौविजस्तथा ।
 भग्नविप्रान्ताद्या कण्ठो मेधातिथिरथ प्रभुः । वर्षी च गुणसमयः प्राचीं दिग्गमपाश्रितः ।
 भद्रां दिवं महाभागो जम्बुवु प्रमुचस्तथा । मुमुक्षुश्च महाभागः स्वस्त्यायेवश्च वीर्यवान् ।
 मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथाऽप्यस्यः प्रतापवान् । दृढायुशोऽर्द्धबाऊश्च विद्युताहविषस्तमौ ।
 पयिर्मा दिग्गमाश्रित्य य रथने निबोध तान् । उपद्रुः स च गोदर्थः परित्याधय वीर्यवान् ।
 अपिर्दधिर्मतायैव गौतमः काश्यपस्तथा । एकतय द्वितयैव त्रितयैव मदानुविः ।
 अवेः पुत्रश्च धर्मोत्तमा तथा सारस्वतः प्रभुः । उत्तरां दिग्गमाश्रित्य य रथने निबोध तान् ।
 अचिर्विशिष्टः प्रमित्र्य पारामर्थ्यं वीर्यवान् । विश्वामित्रो भरद्वाजो जमदग्निस्तथैव च ।
 अथोक्तपुत्रो वामयश्च अथिरौहास्तकिस्तथा । सतकेतुः काश्यपश्च विष्णो देवस्तथा ।
 देवदर्था च धौम्यश्च वृत्तिकाग्रश्च एव च । सोमश्चो जाविकेनश्च सोमवर्षश्च एव च ।
 अपिर्दधयरादेर्यार्गवश्चानुमत्या । रथवै समस्तापश्च अचिर्विदधमन्वितः ।

१५१

१५२

१५३

१५४

१५५

१५६

आद्यः प्रकीर्त्तितो राजन् सर्वपापप्रमोचनः । नृमो ययातिर्नृजयो यदुः पूर्य वीर्यवान् ।
 मागरो धनुर्मातोऽथ हस्तिपक्ष प्रतापवान् । कृशांशो यौवनायस्य चित्राय सत्यवोस्त्रिया ।
 दुष्मनो भरतश्चैव चक्रवर्त्ती महाभानाः । च्यवनो जनकश्चैव तथा दृष्टरथा नृपः ।
 रघुर्नरवरश्चैव तथा दशरथो नृपः । रामो रत्नसहा वीरः ब्रह्मविन्दुर्भोरथः ।
 हरिश्चन्द्रो महत्तय तथा दृढरथो नृपः । महोदयो ध्रुवकैव ऐलश्चैव नराधिपः ।
 ह्योऽम्बरीषः कुतुरो रेतस्य महायशाः । कुरु, संवरणश्चैव मान्धाता सत्यविक्रमः ।
 मुचुकुन्दश्च राजर्षिर्भृगुर्भृगुविधिमितः । आदिराजः प्रयुर्वन्धो, मिचमानु, प्रियङ्गर ।
 जषदशुक्ला राजा ज्येष्ठो राजर्षिर्भक्तमः । महाभिमपक्ष विष्णोति निमोराजा तथाऽष्टकः ।
 आयु, सुपथ राजर्षिः कजेयुष्य नराधिप । प्रतर्ह्नो दिवोदास, सुदासः कोमलेश्वरः ।
 शैलो नलस्य राजर्षिर्भृगुश्चैव प्रज पतिः । हविप्रस्य प्रवद्वस्य प्रतोप, शान्तनुष्या ।
 अजः प्राचीनवर्षस्य तथेष्टाकुर्व्यहायशाः । अनरथो नरपतिर्जानुजहस्तश्चैव च ।
 कवसेनस्य राजर्षिर् चान्ये नानुकीर्त्तिताः । कथमुत्पाय यो नित्यं सत्ये, देहसमयोदधे ।
 पठेच्छुचिरमातुल्य स धर्मपलभाभ्यन्तः । देवा देवर्षेयश्चैव सता राजर्षेयस्तथा ।
 पुष्टिमायुर्धनः स्वर्गं विधाष्यन्ति समेश्वराः । मा विघ्नं मा च मे पापं मा च मे परिपन्थिनः ।
 भुवो जयो मे नित्यं ह्यात् परचाय प्रभुमा गति ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिके पर्वणि वंशानुक्तं मे पञ्चपञ्चदशितोऽध्यायः ॥ १६५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ शरतप्यगते भीमो कौरवाणां धुरन्धरे । शयाने वीरजयने, पाण्डवे, समुपस्थिते ।
 पुधिष्ठिरो महाप्राज्ञो मम पुण्यपितामहः । धर्मोणात्मानं युचो विदित्वा सर्वसंशयान् ।
 दानानाञ्च विधिं श्रुत्वा चिन्त्यधर्मार्थसंशयः । यदन्यदकरीन्द्रिप्र तन्मे शंसितुमर्हमि ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रेष्ठमुत्तमं चिन्तितं सर्वं तद्वाजमण्डलं । तृष्णीभूते ततस्तस्मिन् पठे चिन्तितवार्थितं ।
 मुञ्चन्तमिव च ध्यात्वा प्यासः सत्यवतीसुतः । नृपं शयानं गाङ्गेयमिदमाह वचसादा ।
 राजन् प्रकृतिमापन्नः कुरुराजो पुधिष्ठिरः । सहितो भ्रातृभिः, सर्वैः, पार्यवैद्यानुर्यायिभिः ।
 उपासी तं नरयात्र सह कृष्णेन धीमता । तमिमं पुरयानाय वसन्तुशातुमर्हसि ।
 श्वमुक्तो भगवता व्यथित इतिवोपति । युधिष्ठिरं सहामात्यमनुजज्ञे नदीसुत ।
 उवाच चैनं मधुरं नृपं शान्तनवो नृपः । प्रविशस्व पुनो राजन् येतु ते मानसो ज्वरः ।
 यजस्व विविधैर्धर्मैर्गङ्गेशीयात्रदचित् । ययातिरिव राजेन्द्र अद्वादमपुर सरः ।
 वसधर्भरतः पार्यं पितृन् देवाय तर्पय । ज्ञेयमा योच्छमे चैव ज्येष्ठ ते मानसो ज्वरः ।
 रश्मयस्व राजा सर्वः, प्रकृतोः परिश्रान्तय । मुहदः फलसंकारैरर्षयस्त ययार्धतः ।
 अनु तं तात जीवन्तु मित्राणि सुहृदस्तथा । शैलप्यनि स्मितं हृद्यं फण्यन्तमिव दिजाः ।
 आगत्यथ भवता समये मम पार्थिव । विनष्टत्ते दिगकरे प्रवृत्ते चोत्तरायणे ।

तयेत्युक्ता तु कौन्तेय कोऽभिवाद्य पितामहं । प्रययौ, सपरीवारो नगरनागसाङ्ग्यं ।

धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीश्च पतिव्रतां । संहितैर्ध्वनिभिः सर्वैर्धातुभिः केशवेन च ।

पौरजानपदैश्चैव मन्त्रिभिश्चैव पार्थिव । प्रविवेकं कुरुश्रेष्ठ पुरं वारणसाङ्ग्यं ।

००१

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि आनुशासनिकं पर्वणि भीमानुज्ञायां षट्षष्ठाधिकशतोऽध्याय ॥ १६६ ॥ समाप्तश्चेद

मानुशासनिकं पर्वं ॥

॥ अथ स्वर्गारोहणिकं पर्वं ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुन्तीसुतो राजा पौरजानपदं जनं । पूजयित्वा यथान्यायमनुजज्ञे गृहं हाम् प्रति ।

शान्तयामास गौरीश्च हतवीरा हतेश्वरा । विपुलैरयं दानैश्च तदा पाण्डुसुतो नृप ।

कोऽभिषिक्तो महामात्र, माय्यं राज्यं युधिष्ठिरः । उपपत्त्याय नयेत्तु सर्वं सप्रहृतीलदा ।

दिग्भ्यो बलमुज्ज्वलेभ्यो नैगमेभ्यश्च सर्व्वम् । मतिमृच्छाभिषेधो मुख्यास्तथा धर्ममृताम्बर ।

उपिला सर्व्वेरो श्रीमान् पद्माग्रजगरोत्तमे । समयं कौरवाग्र्यस्य सस्मर पुरुषर्षभ ।

स निययौ गजपुराद्यानकं परिवारित । दृष्ट्वा निवृत्तमादित्यं प्रवृत्तश्चैव नरायणं ।

पुनं मास्त्र्यश्च गर्भाश्च धौमाणि च युधिष्ठिर । चन्दनागुरुमुख्यानि तथा कालोपकान्यपि ।

प्रस्त्राय पुन्यं कौन्तेयो भीष्मस्करुणाद्य वै । मास्त्र्यानि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ।

धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गान्धारीश्च धर्मस्त्रिणो । मातरश्च प्रथां धीमान् भवतिश्च पुरुषर्षभ ।

जगद्भिनैतानुगता विदुरेण च धीमता । पुण्यकुमा च कौरव्यो युयुधानेन वा विभो ।

महता राजयोग्येन परिवारेण संवृत । स्वयमानो महातेजा भीष्मसाधोनेनैव जन् ।

नियत्कामं पुरातनसाधया देवपत्निर्यथा । आसवादं कुरुवेत्तथा शान्तमिव नृप ।

उपासमानं व्यासेन पारामर्थेण धीमता । आरदेन च राजर्षे देवसेनासितेन च ।

हतशिशैर्भूयैवैर्नाह्लादेशप्रभागतै । रविभिर्य महत्तमानं रक्ष्यमाणं समन्तत ।

प्रपानं वीरप्रपने ददर्श नृपतिस्तथा । ततो रथादवतीर्य भ्रातृभिः सह धर्मराट् ।

अभिवाधाय कौरव्यं पितामहमरिन्दमं । दैपायनादीन् विभ्राश्च तैश्च प्रत्यभिमन्दित ।

अलिगिरिज्ञकल्पेय भ्रातृभिर्य सहाच्युत । आयाद्य व्रततन्पुस्तस्यैव विमि परिवारितं ।

अमवोद्धरतश्चेत्तु धर्मराजो युधिष्ठिर । भ्रातृभिः सह कौरव्यं ग्रथानं लिखगामृतं ।

युधिष्ठिरोऽहं नृपते नमस्तु जाङ्गवोपुन । प्रष्टव्ये चैव महाबाहो ब्रूहि किं करवाणि ते ।

मात्रोऽस्मि समये राजलघीनादाय ते विभो । आचार्यां माहात्म्यैश्च अलिजो भ्रातरश्च मे ।

पुष्टयते महातेजा धृतराष्ट्रो जनेश्वर । उपस्थितं सहामात्यो वामुदेवश्च वीर्यवान् ।

वतमिष्टाय राजानं सर्व्वं च कुरुजाङ्गना । तान् पश्य कुरुगर्भेन समुत्क्रोश च भोषणे ।

यत्नेन किञ्चित् कर्तव्यं तत्सर्वं प्रापितं मया ।^१ यद्योक्ते भवता काले सर्वमेव च तत् छत ।

। वैश्वस्यं यन उवच ॥ एवमुक्तश्च गात्रेण कुन्तीपुत्रेण धीमता । ददर्श भरताम् सर्वान् संस्थितान् परिवार्य तं ।

ततश्च बलवान् भीष्मं प्रष्टुं विपुलं भुजं । उद्यमेघस्त्रो वग्धी काले वचनमब्रवीत् । ॥ ११ ॥

दिष्ट्या प्राप्तेऽपि कौन्तेय सदा मातुषो युधिष्ठिर । परिचृता हि भगवान् बहसं शृङ्खिवाकरः । ७१

अष्टपञ्चाशत् रात्र्यं श्रयानस्य मे गता । श्रेषु निश्चितायेषु यथा वर्षभूत तया ॥ १ ॥

माघोऽय समनुप्राप्नो मास पुण्यो युधिष्ठिर । विभोग्रशेष पक्षोऽयं शुक्लो भवितुमर्हति ।

एवमुक्त्वा तु गान्धेयः धर्मपुत्रं सुधिष्ठिरः । धृतराष्ट्रमयामस्य काले वचनमब्रवीत् ।

॥ भीष्म उवाच ॥ राजन् विदितधर्मोऽसि सुनिर्णीतार्थसंग्रह्य । ब्रह्मकुताहि ते विभ्रा बहव पर्युपासिता ।

वेदशास्त्राणि सूत्राणि धर्मशास्त्रं मनुजैश्चर । वेदाश्च चतुरा सर्वानिखिलेमानुनुस्यते ।

न शोषितव्यं कौरव्यं भवितव्यं हि तन्नया । अतः देवदहस्यन्ते लब्धदेवायैनादपि ।

यथा पाण्डो सुता राज्ञस्तथैव तव धर्मत । तान् पाशव्यं स्थिता धर्मं गुरुशुश्रूषणे रतान्

धर्मराजो हि गृह्णात्मा निदिग्धे स्थास्यते तव । आनृण्यस्य परं ह्येनं जानामि मुत्तवत्सलं ।

तव पुत्रा दुरात्मान कोधलोभपरायणा । ईर्ष्याभिभूता दुष्टतास्ताव गोचिह्नमहंवि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावदुक्ता वचनं धृतराष्ट्रभगीषिणं । वासुदेवं महाबाहुमभ्यभाषत कैरव ।

॥ भीम उवाच ॥ भगवन् देवदेवेश सुरासुरनमस्कृत । विविक्रम नमसोऽस्तु शङ्खाचक्रगदाधर ।

वासुदेवो हिरण्यत्मा पुरुषः सविता विराट् । जीवभूतोऽनुरूपस्त परमात्मा सनातनः ।

लङ्कतस्वद्वतमना सदारुपरिग्रह । आर्यस्य पुण्डरीकाय पुण्योत्तम नित्यम् ।

अनुजानीहि मां कृष्ण वैकुण्ठ पुंस्त्वोत्तम । रक्ष्याय ते पाण्डवेद्य भवान् येषां परायणं ।

उक्तवानस्मि दुर्मुहं मन्दं दुर्याधं पुरा । यत् कृष्णस्ततो धर्मा यतो धर्मस्ततो जय ।

वायुदेवेन तीर्थेन पुनः सन्नाम्य पाण्डवे । सन्धानस्य परः कालस्तर्वात च पुनः पुनः ।

न च म तद्वशा मूढ कृतवान् स तु मन्दधी । घातायत्नह प्रायवा ततः स निधन गतः ।

विष्णु जीमान्निह दत्त पुराणोद्धारसमीपम् । नरणं सहितं दत्तं वदन्त्या मुनिरावित ।

[illegible]

प्राप्तयेव उवाच ॥ श्रुतज्ञानासि भोज्य स्वात्मस्य प्राणस्य पार्श्वे ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतायां अष्टादशोऽध्यायः ॥

विद्यमन्त्रोऽसि राजर्षे मार्कण्डेय इवापरः । येन सत्यत्वं तपो धितोः सत्यं दृश्यते ।

वेदम्यायन उवाच ॥ एवमकुरु गात्रेय पाण्डुशनिदमाश्रितः । धनमाश्रम्य शत्रुं च सैन्यं ॥

प्राणान्कष्टमिच्छामि तवान्नातमहं । मत्पुत्रं यन्नित्यं व भवतु हि परमं भवतु ॥

ज्ञानमस्तुपरैर्भाष्य सदैव नियतात्मभि । ब्रह्मण्यैर्धर्मशीलेभ्य तपोनिष्ठैश्च भारत ।

इत्युक्त्वा मुहद शब्दान् सम्यग्निर्वच्य चैव हि । पुनरेवाग्रवीहीमान यद्विष्टिरमिदं व

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

माध्यायैव ते नित्यं प्राश्नश्चैव विवर्धतः ॥ आचार्या च तत्रैवैव पूजनीया जनाधिपः ॥

इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि सर्गोद्देशिके पर्वणि भीष्मपार्थनायां सप्तम्याधिकप्रतीत्यायः ॥ १६० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता गुह्यं सर्वान् भीष्मः ज्ञाननवसादाः ॥ तृणैः बभूव कौरव्य स मुहुर्त्तमरिन्दमः ॥

धारयामास चात्मानं धारणां च अचात्मनः ॥ तस्योद्धममन् प्राणाः सविहृदा महात्मनः ॥

यद्यमुञ्चति गावाणां स ज्ञाननुमुत्सादाः ॥ तत्तद्विश्वमभवयोगयुक्त्वा वै क्रमातः ॥

इदमाद्यर्थमाचोष मध्ये तेषां अचात्मना ॥ संहितैर्बधिभिः सर्वैस्तथा व्यासादिभिर्नृप ॥

सणेन प्रेक्षतां तेषां विश्रब्धः सोऽभवत्सादा ॥ तद्वद्वा विक्षिताः सर्वे वासुदेवपुरोगमाः ॥

संहितैर्बधिभिः सर्वैस्तथा व्यासादिभिर्नृप ॥ सविहृदस्तत्तत्तत्मा सर्वैश्चाद्यतनेषु च ॥

जगाम भिक्षा मूर्खान् दिवसमुत्थपातः ॥ देवदुस्तुभिरादस्य पुण्यवैः सहाभवत् ॥

विह्वा मद्गर्पयश्चैव सोऽधुवाञ्छितिं हर्षिताः ॥ महोत्सेवः च भीष्मस्य मूर्खैश्चात्मनाधिपः ॥

निःश्रुत्याकाशमविश्यः क्षणेनान्तरेधीयतः ॥ एवं स राजशार्ङ्गस्य नृपः ज्ञाननवसादाः ॥

समयुज्यत कालेन भरतामां कुलोदहः ॥ तत्तत्सादाय दारुणि गन्धाय विविधान् बहून् ॥

पिताशुक्रुर्माहात्मानः पाण्डवा विदुरस्तथा ॥ युयुत्सवापि कौरव्यं प्रेक्षकस्त्वितरेऽभवन् ॥

पुधिष्ठिरश्च गात्रेयं विदुरश्च महामतिः ॥ इन्द्रायामासतुहमे वैभीष्मोत्थैश्च कौरवः ॥

धारयामास तस्याय युयुत्सुश्च समुत्तमः ॥ वामरथ्यजने शस्त्रे भीमयेनार्जुनानुभौ ॥

उष्णीवे पर्यम्बुताः माद्रीपुत्रावुभावपि ॥ पुधिष्ठिरश्च संहिताः धृतराष्ट्रस्य पादतः ॥

स्त्रियः कौरवनायश्च भीष्मं कुलकुलोदहः ॥ ताक्षकनाम्नपादाय पर्यवैशुन्त सर्वतः ॥

ततोऽस्य विधिवश्चक्रुः पितृमेधं महात्मनः ॥ यज्ञं वज्रशस्त्राग्निं जगुः वामानि वामगाः ॥

ततश्चन्दनाडिश्च तथा काशीयकैरपि ॥ कालागुप्तप्रभृतिभिर्गन्धैश्चावावैरपि ॥

समवज्जाद्य गात्रेयं शंभवाश्च उताग्रिनः ॥ अपवस्यमकुर्वन्त धृतराष्ट्रमुवाञ्छिताः ॥

संज्ञाय च कुलयेष्टं गात्रेयं कुलवत्तमाः ॥ जग्मुर्भागीरथीं पुष्पाश्वपिपुष्टां कुलदहाः ॥

अनुगम्यमाना व्यासेन वारदेनास्तिन च ॥ क्षण्येन भरतस्त्रीभिर्वै च पैराः यमागताः ॥

उदकक्षकिरे चैव गात्रेयश्च महात्मनः ॥ विधिवद्भरतयेष्ट स च सर्वो जनसादा ॥

ततो भागीरथी देवी तनयस्यादके कृतौ ॥ उत्थाय सखिलात्तस्माद्भुदती शोकविक्रता ॥

परिदेवयती तत्र कौरवानभ्यभाषत ॥ निबोधत यथा वृत्तमच्यमानं मयाऽनघाः ॥

राजवृत्तेन सपथः प्रश्रयाऽभिजनेन च ॥ सत्कृत्ता कुलदृष्टानां पितृभक्ता महाव्रतः ॥

जामदग्न्येन रामेण यः पुरा न पराजितः ॥ दियैरस्त्रैर्ब्रह्मवैद्यैः स च ततोऽद्य मिथपिडना ॥

अश्वशरमयं नूनं इदं मम पार्थिवाः ॥ अपथ्यन्याः मिथं पुच्छं यन्न दीर्यति मेऽथ वै ॥

स्मेतं पार्थिवं सच्च काशिपुर्थां स्वयंवरे ॥ विशिष्यैकरथेनैव कन्यायायं जहार ह ॥

यस्य नास्ति वल्ले तुष्टाः श्रिययामपि कथनं ॥ इतं मिथपिडना युना न विदीर्यति मे मनः ॥

जामदग्न्यं कुरुत्वे युधि येन महात्मना । पीडितो नातिपत्नेन स हतोऽद्य शिखण्डिना ।
 एवंविधं बद्धं तदा विरूपन्ती महानदी । आश्राययामास तदा साक्षा दमोदरो विभु ।
 समाश्रयिहि भद्रे त्व मा शुच प्रियदर्शने । गत स परमं लोकं तव पुत्रो न शंभय ।
 वसुरेव महातेजा प्रापदोषेण शोभने । मानुषलमनुप्राप्नो नैनं शोचितुमर्हसि ।
 स एव सत्तर्धर्मेण युध्यमानो रणाजिरे । धनञ्जयेन निहतो नैव देवि शिखण्डिना ।
 भीमं हि कुरुशार्दूलमुद्यतेषु महारणे । न शक्तं संयुगे हन्तुं साक्षादपि व्रतकतु ।
 स्वच्छन्दतस्तव मुतो गत स्वर्गं शुभानने । न शक्ता विनिहन्तु वै रणे तं सर्वदेवता ।
 तस्मात्मा देवि गङ्गे ल शोचस्व कुरुनन्दनं । वसुरेव गतो देवि पुत्रस्य विज्वरा भव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता सा तु कृष्णेन व्यासेन च सरिद्वरे । त्यक्ता शीर्षं महाराज प्रकृतिं प्राप जाह्नवी । ॥ १६८ ॥

सत्तात्य ते तां सरितं तदा कृष्णमुखा नृप । अनुज्ञातास्तथा सर्वं न्यवर्त्तन्त जनाधिप ।
 इति श्रीमहाभारते अनुशासनपर्वणि स्वर्गरोहणिके पर्वणि भीमस्वर्गरोहणे अष्टषष्ठ्यधिकशतोऽध्याय ॥ १६८ ॥

॥ समाप्तस्तेदमनुशासनपर्व ॥

॥ अथ व्यासोक्ताध्यायलोकसंख्यान्युनाधिक्यवैतिपिकरप्रमादात्तदोर्थ ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ आश्वमेधिकपर्वः ॥

॥ नारायणं जगत्कृत्य नरक्षेत्रं नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं च ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽक्षन्तु राजानं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरं । पुरस्कृत्य महाबाहुव्रतं ततोऽकुलेन्द्रियः ॥

उत्तोर्यं तु महाबाहुर्वाष्पयानुल्लोचनः । पपात तोरं गङ्गायां व्यधिर्विद्धं दृष्ट्वा हि ॥

तं वीरमानं जयाह भीमं हृत्पथेन चोदितः । जैवमित्यमरीचं हृत्पथः परबलार्दनः ॥

तमानं पतितं भीमांश्च नमस्त पुनः पुनः । ददृशे पांथिवीराजन् धर्मपुंश्च युधिष्ठिरं ॥

तं दृष्ट्वा हीनमनसं गतबलं नरेन्द्रे । भूयः शोकसमाविष्टाः पाण्डवाः समुपविबभूवुः ॥

राजा तु धृतराष्ट्रं पुनश्चाकाभिषीडितः । बाक्यमाह महाबुद्धिः प्रशंसयुयुधिष्ठिरं ॥

सन्निवृत्तं सुदृष्ट्वा हृत्पथं कौन्तेय नरेन्द्रे । शास्त्रेणैव कौन्तेय जितेयमवनिस्तया ॥

तां भुङ्क्षु भ्रातृभिः साहै सुहृद्भिश्च नरेन्द्रे । न शोचितव्यं प्रशान्तिं त्वया धर्मभूतः नर ॥

शोचितव्यं मया चैव गान्धार्वा च महीपते । मयेतः पुत्रव्रतं वरं सप्तलक्षं यथा धमे ॥

अश्रुत्वा हितकामस्य विदुरस्य महात्मनः । बाक्यानि सुमहार्थानि परितपानि दुर्भतिः ॥

उक्तवान् विदुरो यस्मां धर्मात्मा दिव्यदर्शनः । दुर्योधनापरिधनं कुलं ते विवेशिष्यति ॥

क्षत्रिणे चेदिच्छेदय राजान् कुलस्य कुलं मे वचः । त्वज्जनेनैव दृष्ट्वा त्मा मन्दो राजा सुयोधन ॥

क्षेत्रेण शकुनिक्षेत्रेणैव यशान्तिं कार्हेषितुम् । सुतपःशतमयेयं शमप्रवादेन वारय ॥

अभिषेचय राजानं धर्मपुंश्च युधिष्ठिरं । स पालयिष्यति वयो धर्मैश्च श्रियीनिमिमां ॥

अथ नेच्छसि राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । मेधोभूतः स्वयं राज्यं प्रतिगृह्णीष्व पार्थिव ॥

धर्मं यस्मैपु भूतेषु वर्त्तमानं नराधिप । अनुजीवन्तु धर्म्यं त्वां ज्ञातयो अहमिः सह ॥

एवं भुवति कौन्तेय विदुरे दीर्घदर्शिनि । दुर्योधनमहं पापमन्ववन्तं दृष्ट्वा मतिः ॥

अश्रुत्वा तस्य धीरस्य वाक्यानि मधुराण्यहं । फलं प्राप्य महद्दुःखं निमग्नः शोकसागरं ॥

सुदृष्ट्वा ते विपत्तौ पश्य तौ दुःखितौ नृप । न शोचितव्यं भवता प्रशामोह जनाधिप ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अष्टमे अध्याये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्तं राज्ञा स धृतराष्ट्रेण धीमता । दृष्ट्वा बभूव मेधावो तमुवाचथ केयव ॥

अतोव मनसा शोकं क्रियमाणो जनाधिप । सन्तापयति वै तस्य पूर्वप्रेतान् पितामहान् ।
 यज्ञस्य विधिवच्चैर्विधिरेवाग्निदक्षिणैः । देवास्तर्पय सोमेन स्वधया च पितृनपि ।
 अतिथीनन्नपानेन कामैरथैरकिञ्चनान् । विदितं वेदितव्यं ते कर्त्तव्यमपि ते कृतं ।
 सुताय राजधर्मांस्ते भीष्माङ्गागौरयोसृतात् । कृष्णद्वैपायनाच्चैव नारदादिदुरात्मया ।
 मेमामर्हसि सृढानां दत्तिं त्वमनुवर्त्तिहं । पितृपैतामहं दत्तमास्त्राय धुरमुदह ।
 युक्ते च यज्ञवाचं स्वर्गं प्राप्नुमः श्रेष्ठ । न हि कश्चिद्धि शूराणां निहतोऽयं पराश्रुतः ।
 त्वयं शोकं महाराज भवितव्यं हि तप्तया । न श्रेयास्ते पुनर्द्रष्टुं त्वया सेऽस्मिन् रथे सृताः ।
 एतावदुक्ता गोविन्दो धर्मराजेन युधिष्ठिर । विरराम महोत्तिगात्सुवाच युधिष्ठिर ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गोविन्द मयि या प्रीतिकृत्स्व वा विदिता मम । यौवदेन तथा प्रेष्यो वदा मय्यनुकल्पे ।

प्रियं मम स्थातुं सुमहत् कृतञ्चकनदाधर । श्रीमन् प्रीतेन ममया सर्वं यादवगन्दन ।
 यदि मामनुगामीपान्निवान् गन्तुं तपोवनं । न हि शान्तिं प्रपश्यामि पातयित्वा पितामहं ।
 कर्मण्य पुष्टयथां संयामेव्यपलायिनं । कर्मणा येन सुखेयमस्मान् कुराज्यनार्दन ।
 कर्मणा तद्विधत्सेह येन शृङ्गति मे भग्न । तमेवंवादिहं पाथं व्याध । भवाच धर्मवित् ।
 सात्त्वयन् सुमहोत्तमाः शृभं वचनमर्धवत् । अह्ना ते मर्तिस्यात् पुनर्मास्त्रेन मुह्ये ।
 किमाकारा वधं तात प्रस्रपाम मुहुर्भुङ् । विदिताः चमधर्मांस्ते येषां पुद्गेन जीविका ।
 यथा प्रहृष्टो नृपतिर्नाधिवन्नेन युज्यते । मोक्षधर्माश्च निखिला यायातयेन मे सुता ।
 अथहृत्पापं सन्देहान्द्विधास्ते कामजा मया । अग्रहृद्धानो दुर्मेधाः क्षुण्णस्तरिषि भुवं ।
 मेवं भव न ते युक्तमिदमज्ञानमीदृशं । प्रायश्चित्तानि सर्वान्पि विदितानि च तेऽनघ ।
 राजधर्माश्च ते सर्वे दानधर्माश्च ते सुता । स कथं सर्वधर्मश्च सर्वभोगविहारदः ।
 परिमुह्यसि भूयस्वनशानादिव भारत ।

इति श्रीमहाभारते अथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि द्वितीयाध्यायः ॥ १ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर तव प्रज्ञा न स्वयमिति मे मति । न हि कश्चिन् स्वयं मर्त्यं स्वयत्नं कुरुते क्रियां ।
 ईदृशेण नियुक्तोऽयं साध्व्याधु च मानव । करोति पुष्टयं कर्म तत्र का परिदेवता ।
 आत्मानं मन्ये चार्थं पापकर्मोद्यमस्त । शृणु तत्र यथा पापमपहस्यत भारत ।
 तपोमि कृतमियेव दानेन च युधिष्ठिर । तरणि निधं पुष्टया ये सा पापानि क्षुभ्यते ।
 यज्ञेन तपसा चैव दानेन च युधिष्ठिर । पूज्यते नरगार्हून् नरा दुष्कृतकारिणः ।
 अमुराय मुराद्यैव पुण्यदेतोर्ध्वकिंया । मयतनो महात्मानस्तस्माद्यज्ञ परायणं ।
 यमेव महात्मानो बभूवुरधिका सुरा । ततो देवा कियान्नतो दानवान्मध्यधरयन् ।
 रामस्तपस्वमेवो च सर्वमेधश्च भारत । नरमेधश्च नृपते त्वमाहुर युधिष्ठिर ।
 यद्वक्ष्ये वाजमेधेन विधिवद्दक्षिणावता । वृद्धकामाश्रितेन रामो दात्ररविर्धया

यथा च भरतो राजा दैवमग्निः प्रथिवीपतिः । प्राकुन्तलो महावीर्यस्तव पूर्वपितामहः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथैवं वाजिमेधः याचयेत् पृथिवीपतिः । अग्निप्रायस्तु मे कथितं त्वं भ्रातृमिहार्हम् ।

इमे ज्ञातिवधे कृत्वा सुमहान् द्विजात्तम । दानमस्य न ब्रूयामि दातुं वित्तस्य नास्ति मे ।

न च बालानिमान्दीनानुसरे वसुधाचितुं । तथैवाद्रमणान् कृष्णे वर्तमानान्प्राप्तवान् ।

स्वयं विनायक प्रथिवी यथायै द्विजसत्तम । कर्माहारयिष्यामि कथं शोकपरायणः ।

दुर्योधनापराधेन वसुधा वसुधाधिपाः । विनष्टा योजयित्वाऽऽस्मानकीर्त्या मुनिवत्तम ।

दुर्योधनेन प्रथिवी वसिता वित्तकारणात् । कोऽप्यपि विभीषेऽसौ धर्मराजस्य दुर्मतेः ।

प्रथिवी दक्षिणा चाच विधिः प्रथमकल्पितः । विद्वद्भिः परिरूढोऽयं द्विष्टो विधित्विपर्ययः ।

न च प्रतिनिधिं कर्तुं शिकीषामि तपोधन । अथ मे भगवन् सत्यं वाचिष्यं कर्तुमर्हसि ।

एवमुक्तं पाथेन कृष्णद्वैपायनसदा । मुञ्चतमनुसन्निवध धर्मराजागमवतीत् ।

॥ व्यास उवाच ॥ कोऽप्यपि विभीषेऽसौ पिरयूषो भविष्यति । विततेऽद्विषं पार्थ गिरौ हिमवति स्मितः ।

उत्सृष्टं ब्राह्मणैर्यज्ञे महत्तस्य महात्मनः । तदानयस्य कौन्तेय पर्याप्तं तद्विष्यति ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं यद्ये महत्तस्य द्रविषं तत्समाचितं । कथं च काले स नृपे भूय ब्रह्म ब्रह्मात्मर ।

॥ व्यास उवाच ॥ यदि द्रष्टुमेष पार्थ द्रष्टुं कारन्धमं नृप । यस्मिन् काले महावीर्यः स राजावीर्यदाधनः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्समवृत्तौ ब्रह्मविद्यायाः ॥ २ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ द्रष्टुं तस्य धर्मस्य राजर्षेः परिकीर्तनं । द्वैपायन महत्तस्य कथां प्रब्रूहि मेऽनघ ।

॥ व्यास उवाच ॥ आसीत् कृतयुगे मात मनुर्दण्डधरः प्रभुः । तस्य पुत्रो महाबाहुः प्रसन्निरिति विभुतः ।

प्रसन्नैरभवत् पुत्रः सुप्र इत्यभिर्धृतिः । सुप्रस्य पुत्रस्तिष्ठाकुर्वन् दीपास्तोऽभवत् प्रभुः ।

तस्य पुत्रस्य राजस्यस्य परमधार्मिकः । तांस्तु सर्व्याश्रयीपालानिष्ठाकुरकरोत् प्रभुः ।

तेषां व्येष्टस्य विशोऽभूत् प्रतिमानं धनुर्धरा । विशस्य पुत्रः कल्याणो विशिशो नाम भारत ।

विशिशस्य सुता राजन् बभूवुर्दण्ड पञ्च च । सर्वे धनुषि विक्रान्ता नृप्याः सत्यवादिनः ।

दानधर्मरताः शान्ताः स्वतः प्रियवादिनः । तेषां व्येष्टः स्वमीनेकः स तान् सर्वानपौरुषयत् ।

स्वमीनेचस्य विक्रान्तो जित्वा राज्यमकण्टकं । आशकद्रुचिह्नं राज्यं मानुरज्यन् तं प्रजाः ।

तमपास्य च तेद्राज्ये तस्य पुत्रं सुवर्षसं । अभ्यविशन् राजेन्द्र मुदिता ह्रस्ववेष्टदा ।

स पितृविक्रियां दृष्ट्वा राज्याश्रित्यसं तस्य । नियतो वर्त्तयामास प्रजाहितचिकीर्षया ।

ब्रह्मण्याः सत्यवादी च द्रुचिः ब्रह्मदमावितः । प्रजासुखान्तरज्यन् धर्मानित्ये मनोविण् ।

तस्य धर्मप्रवृत्तस्य व्यमीर्यत् कोऽवाहनं । तं चीणकोशं धामन्तात् समन्तात् पर्येषोऽयन् ।

स पौदामानो बह्वभिः चीणकोशाश्ववाहनः । आर्त्तिमार्चकः परं राजा सद्यः पुरेण च ।

न चैनमभिदधन् ते शकुन्ति मसचये । सम्प्रवृत्तो हि राजा स धर्मानित्यो युधिष्ठिर ।

यदा च परामार्त्तिं गतोऽसौ सपुरो नृपः । ततः प्रदधौ स कर्मप्रदुरासीतगो वरं ।

तत्तत्तानजयत् सर्वं न प्रत्यमित्रान्नराधिपान् । एतस्मात् कारणाद्वाजन् विभुतः स करन्धम ।

तस्य कारन्धम पुनश्चेतायुगमुखेऽभवत् । इन्द्रादनपरं श्रीमान् देवैरपि सदुष्यं ।

तस्य सर्वं महोपाला वत्तन्ते स्म वने तदा । स हि सचाङ्गभूतेषां हतेन च बलेन च ।

अविचिन्नाम धर्मात्मा वीर्येणैन्द्रसमोऽभवत् । यज्ञशैलो धर्मरतिर्हृतिमान् सयतेन्द्रियः ।

तेजसादित्यसदृशं समया इयिवीर्यम । दृढस्थानिसमो बुद्ध्या हिमवानिव सुखिर ।

वर्षाणां मनसा वाचा दमेन प्रममेन च । मर्माण्याद्वाद्यामास प्रजानां स महोपति ।

य इज्ये ह्यमेधानां शतेन विधिवत् प्रभुं । योजयोमास च विद्वान् स्वयमेवाङ्गिरा प्रभुः ।

तस्य पुनोऽतिरक्ताम पितरं गुणवत्तया । मरुतो मे म धर्मैश्चक्रकर्त्री महायया ।

नागायुतसमप्राणं साक्षादिष्पुत्रिवापरः । स यच्छ्रमाणो धर्मात्मा शतकुक्षमयान्युत ।

कारयामास इन्द्राणि भाजनानि सहस्रशः । मेरु पर्वतमावाप हिमवतापार्श्वं उन्नरः ।

काञ्चन सुमहान् पादच्छेत् कर्षं चकार स । तत् कुण्डानि पापीय पिठैरप्यासनानि च ।

चक्रुः सुवर्णकर्तारो येषां सख्या न विद्यते । तस्यैव तु समीपे स यज्ञवाटो बभूव ह ।

इज्ये तव स धर्मात्मा विधिवत् इयिवीर्येण । महत् संहिते सर्वं प्रजापालैर्नराधिप ।

इति श्रीमहाभारते आथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि सर्वाङ्गहर्षोऽथ त्रयोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ दुषिष्ठिर उवाच ॥ कथं वीर्यं समभवद्वाजा स वदतां वरः । कथञ्च जितक्षेत्रं समयुज्यत स हिजः ।

का च तत् साम्प्रत इत्थं भगवन्नवतिष्ठते । कथञ्च शक्यमस्माभिस्तद्वर्तु तपोधन ।

॥ व्यास उवाच ॥ असुराद्यैव देवाश्च दक्षसायन् प्रजापते । अपत्यं बल्लं तात संसृज्यैव परस्परं ।

तथैवाङ्गिरस पुत्रौ मततुभ्यौ बभूवतु । दृढस्थानिर्दृढतेजा सेवर्त्तुं तपोधन ।

तावन्तिस्त्रिंशो राजन् प्रथगात्मा परस्परः । दृढस्थानि स सेवर्त्तुं बाधते स्म पुनः पुनः ।

स बन्धमानः सततं भ्रात्रा ज्येष्ठेन भारते । अर्थायुक्त्युज्य दिग्वासा वनवासमरोचयत् ।

शशवोऽप्यसुरान् सन्ध्यानिर्व्रित्य च निपात्य च । ईदृशं प्राप्य लोकेषु ततो वने पुरीक्षितं ।

पुत्रमङ्गिरसं ज्येष्ठं विप्रश्रेष्ठं दृढस्थानि । याम्यस्तङ्गिरसं पुत्रमावीन्द्राजा करन्धम ।

वीर्येण प्रतिमो लोके हतेन च बलेन च । शतकेतुरिवौजसो धर्मात्मा शशितम्रत ।

वाहनं यस्य योधास्य मित्राणि विविधानि च । शयमानि च मुख्यानि महाहर्षणि च सर्व्वे ।

धानादेवामवपाजन्मुखवतिनं सर्व्वशः । स गुणैः पार्थिवान् सर्व्वान् वने चक्रे नराधिप ।

संजीव्य कालमिष्टञ्च सगरारो दिवं गतः । बभूव तस्य पुनोऽपि सयातिरिव धर्मवित ।

अविचिन्नाम मनुजित् स वने छतवाक्मर्षी । विक्रमेण मुण्यैव पितेवावीर्यं पार्थिव ।

तस्य वासवतुष्टोऽभूत्सहस्रो नाम वीर्यवान् । पुत्रक्षामनुराङ्गोऽभूत् इयिवीर्यं सागराम्बरा ।

सृष्टं स स्म सततं देवराजिन नित्यदा । वासवोऽपि महत्तेन सृष्टं पाशुनन्दच ।

इदुचि स गुणवानाधीः सत्तः इयिवीर्येण । शतमानोऽपि वै शक्रो न विजयेयति स्म ह ।

सोऽग्न्युवन् विधेयाय समाह्वय दृहस्यति । उवाचेदं वचो देवैः संहिता हरिवाहन ।
 दृहस्यते मरुत्तस्य माकार्षिस्त्वं कथञ्चन । देवं कर्षाय वा पितृं कर्त्ताऽसि मम चेत् प्रियं ।
 अहं हि त्रिषु लोकेषु घुराणाञ्च दृहस्यते । दृष्ट्वं प्राप्तवानेको मरुत्तस्तु महोपतिं । ११
 कथं क्षेमार्थं प्रह्वंस्त्वं याजयित्वा घुराधिपं । याजयेद्वैत्युभयुक्तं मरुत्तमविशङ्कया ।
 मां वा दृणीष्व भद्रन्ते मरुत्तं वा महोपतिं । परित्यज्य मरुत्तं वा ययाजोपं भजस्व मां ।
 एवमुक्तस्तु कौरव्य देवराज्ञा दृहस्यति । मुहूर्त्तमिव सञ्चिन्त्य देवराज्ञानमब्रवीत् ।
 त्वं भूतानामधिपतिस्त्वयि लोका प्रतिष्ठिता । नमुचेर्विचरूपस्य निहन्ता त्व बलस्य च ।
 त्वमाजर्ह्य दैत्यानामेको वीरस्त्रियं परां । त्वं विभर्षि भुवं धाञ्च सदैव बलस्य दन । १२
 पौरौहित्यं कथं कृत्वा तव द्वेषगणेश्वर । याजयेद्यमह मर्त्यं मरुत्तं पाकशासन ।
 समानमिहि देवेन्द्र नाहं मर्त्यस्य कर्हिचित् । यद्दीप्यामि स्त्रुवं यज्ञे ष्टणु चेदं वचो मम ।
 हिरण्यरेता शीघ्रः क्षान् परिवर्त्तेत मेदिनो । भासन्तु न रवि कुर्यात् तत् सत्यस्य लेनापि ।
 ॥ वैशाखायन उवाच ॥ दृहस्यतिवचः श्रुत्वा शक्रो विगतमत्सरः । प्रशक्येन विवेकाय स्त्रमेव भवन् तदा ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्समरुत्तोये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 ॥ व्यास उवाच ॥ अत्रापुदाहरन्तीममितिह्वयं पुरातनं । दृहस्यति यं संवादं मरुत्तस्य च धीमत । १३
 देवराजस्य समर्थं कृतमाङ्गिरसेन च । श्रुत्वा मरुत्तो नृपतिर्यज्ञमाचारयत् परं ।
 सङ्कल्प्य मनसा यज्ञं करन्ममसुतात्मजः । दृहस्यतिमुपागम्य वासी वचनमब्रवीत् ।
 भगवन् यमपा पूर्वं भगिण्य तपोधन । कृतोऽभिसन्निवृत्तश्च भवतो वचनाङ्कुरो ।
 तमहं यदुमिच्छामि संभाराः संभृताय मे । पाव्योऽस्मि भवतः साधो तत्प्राप्नुहि विधत्स्व च ।
 ॥ दृहस्यतिववाच ॥ य कामये याजयितुं त्वामहं इधिवोपते । कृतोऽस्मि देवराजेन प्रतिज्ञातश्च तस्य मे । १४
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ पितृमसि तव चेवं सङ्गमन्वे च ते भृशं । तवाग्निं याज्यतां प्राप्तो भजमानं भजस्व मां ।
 ॥ दृहस्यतिववाच ॥ अमर्त्यं याजयित्वाऽहं याजयिष्ये कथं नरं । मरुत्त गच्छ वा मां वा निहृत्तोऽस्यय याजनात् ।
 न त्वं याजयित्वाऽस्यये दृष्टुं त्वं यमिहेच्छसि । उपस्थाया महाबाहो यक्षो यज्ञं करिष्यति ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्तस्तु नृपतिर्यद्वीरो श्रीहितोऽभवत् । प्रत्यागच्छन् सुभविषो ददृश पयि नारदं ।
 देवर्षिणा समागम्य नारदेन स पार्थिव । विधिवत् प्राञ्जलिस्तस्यावयनेन नारदोऽब्रवीत् ।
 राजवं नातिहृष्टोऽसि कश्चित् चेमेतवानय । क गतोऽसि कुतयेदमप्रोतस्थानमागतं ।
 श्रोतव्यस्तेमया राजन् ब्रूहि मे पार्थिवर्षभ । व्यपनेयामि ते मन्युं सर्व्वयज्ञैर्नाराधिप ।
 एवमुक्तो मरुत्तस्तु नारदेन महर्षिणा । विप्रलक्ष्ममुपाध्यायान् सर्व्वमेव न्यवेदयत् ।
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ गतोऽस्ययद्विरस्य पुनर् देवाचार्य्यं दृहस्यति । यज्ञार्थं च त्वजिद्रुद्धं न च मां योऽन्यनन्दत ।
 प्रत्याप्यास्यत तेनाहं जीवित्वा नाद्य कामये । परित्यक्त्य गुरुणा दूषितस्यास्मि नारद । १५
 ॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्तस्तु राजा स नारदः प्रत्यभाषत । अतिविंश महाराज वासा संगीदपजिव ।

॥ नारद उवाच ॥ राजन्नद्विरेष पुत्र संवर्त्तो नाम धार्मिक । चक्रमोति दिग्ग स्या दिग्वासा मोहयन्
प्रजा ।

तं गच्छ यदि याज्यं त्वं न वाञ्छति दृढस्थिति । प्रसन्नस्त्वं महातेजा संवर्त्ता याजयिष्यति ।

॥ मरुत उवाच ॥ संजीवितोऽहं भवता वाक्यनानेन नारद । पश्येयं क्व नु सवर्त्तं शंस मे वदतामेर ।
कथञ्च तस्मै वर्त्तये कथं मे न परित्यजेत् । प्रत्याख्यातस्य तेनापि नार्हं जीवितुमुत्तरे ।

॥ नारद उवाच ॥ उन्मत्तवैशं विभ्रस्य चक्रमोति यथामुखं । वाराणस्या महाराज दर्शनेषुर्महेश्वरं ।
तस्या द्वारं समाधाद्य न्यसेथा कुणपं क्वचित् । तं दृष्ट्वा यो निवर्त्तते स संवर्त्ता महीपति ।

तं दृष्टोऽनुगच्छेद्या एव गच्छेत्स बोध्यवान् । तमेकान्ते समाधाद्य प्राञ्चलि शरणं प्रजे ।
दृष्ट्वा यदि कीनाहं तवाख्यात इति स्मरं । त्र्यासं नारदेनेति संवर्त्तं कथितोऽसि मे ।

स चेन्नामनुपुञ्जोत ममानुगमनेच्छया । शंसथा वज्रिमां रुदमामपि लमश्रद्धया ।
॥ व्यास उवाच ॥ स तथेति प्रतिमुक्त्य पूजयित्वा च नारदं । अथनुज्ञाय राजर्षिर्वायौ वाराणसीं पुरीं ।

तत्र गत्वा यथाकं स पूज्या द्वारे महापथा । कुणपं स्थापयामास नारदस्य वेष स्मरन् ।
यौगपद्येन विप्रस्य पुरीद्वारमथाविशत् । ततः स कुणप दृष्ट्वा सहसा संन्यवर्त्तत ।

स तं निहतमालोक्य प्राञ्चलि दृष्टोऽस्मैते । आविर्भूतो महीपाल संवर्त्तमुपश्लिष्ट ।
स च तं विजने दृष्ट्वा पांशुभिर् कर्हमेव च । खेपश्या चापि राजानं जीवैवैव समाकुरुत् ।

स तथा बाध्यमानोऽपि संवर्त्तन महीपति । अन्वगादेव तस्मिन् प्राञ्चलि संप्रसादयन् ।
ततो निशच्य संवर्त्तं परित्याज्य उपाविशत् । जीतलज्जायमानाद्य न्यपेधं वज्रशस्त्रिणं ।

इति श्रीमहाभारते आथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि संवर्त्तमहमोर्धे वषोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ संवर्त्त उवाच ॥ कथमस्मिं लया ज्ञात केन वा कथितोऽस्मिंते । एतदापण्य मे तत्त्वमिच्छसे चेन्मम प्रियं ।

सत्यं ते भुवत खमै संपत्त्यनो मेनारयो । मिथ्या तु मुर्वतो भूदां श्रतेथा ते स्फुटिष्यति ।
॥ मरुत उवाच ॥ नारदेन भवाग्राहमाख्यातो ह्यहं पयि । गुरुपुत्रो मनेति त्वं ततो मे । प्रीतिदत्तमा ।

॥ सवर्त्त उवाच ॥ सत्यमेतद्भवामाह स मां जानाति सचिषे । कथयस्व तदेतस्मै क्व नु संप्रति नारद ।
॥ मरुत उवाच ॥ भवन्त कथयित्वा स मम देवर्षिपुत्रम । ततो मामभ्यनुज्ञाय प्रविष्टो ह्यव्याहनं ।

॥ व्यास उवाच ॥ श्रुत्वा तु पार्यवथैतसंवर्त्तं प्रमुदं गत । एतावद्दृष्टमप्येवं श्रुत्वापि नितोऽप्रवोत् ।
ततो मरुतमुन्मत्तो वाचा निर्भक्षयधिव । कथया प्राज्ञो राजन् पुन पुनरयाप्रवोत् ।

वातप्रधानेन मया स्तुतिस्तवशक्तिना । एवं विहतकृपेण कथं याजितुमिच्छसि ।
भ्राता मम समर्पय वाधेन च सङ्गत । वर्त्तते याजने धैव तेन कथाणि फारय ।

गार्हस्थ्यधैव पाषाण्य सभ्यां यज्ञाय देवता । पूर्वमेतेन समाविष्टं शरीरवर्जितं त्विदं ।
नार्हं तेनामनुज्ञातस्त्वामाविष्टि कर्हिचित् । याजयेयं कथयिदं हि पूज्यतमो मम ।
स त्वं दृढस्थतिं गच्छ तमनुज्ञाय चाग्रज । ततोऽहं याजयिष्ये त्वां यदि यदुमिदं ह्यसि ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ दृष्टव्यं तं गतः धूर्म्ममहं सर्वतः तच्छृणु । न मां कामयते याज्यमसौ वासवकाम्यया । ११९
 अमरं याज्यमासाद्य याज्ययिषे न मानुषं । शक्रेण प्रतिपिद्धोऽहं मरुत्तं मां सा याजय ।
 खंड्येते च मया विप्रश्चरन् वै स तु पार्थिवः । एवमस्त्विति पापुनो भ्रात्रा ते वनदृष्टवा ।
 स मामभिगतं प्रेम्णा चाज्यत्वे न बुभूषति । देवराजं समाश्रित्य तदिदं मुनिपुङ्गव ।
 सोऽहमिच्छामि भवता सर्वस्वेनापि याजितुं । कामये समतिक्रान्तुं वासवं लहन्तैर्गुणैः ।
 न हि मे वसन्ते बुद्धिर्गन्तुं मज्जनं दृष्टव्यंति । मत्याख्यातस्य तेनास्मि तथाऽनपकृते स्मति । १२०
 ॥ संवत्सं उवाच ॥ चिकीर्षसि ययाक्रामं सर्वमेतत्त्वयि भुवं । यदि स्नानमिप्राप्यान् कर्त्ताऽसि मन पार्थिव ।
 याज्यमानं मया हि त्वां दृष्टव्यतिपरन्दरैः । दिवंगां समभिकुड्मवतेर्दकं समर्थये ।
 त्वैर्यमत्र कथं मे स्यात् नु तं निःसंशयं कुह । कुपितस्त्वं न हीदानीं भस्त्रोक्त्या सबाधये ।
 ॥ मरुत्त उवाच ॥ यावत्तपेत् सदृशोऽसिरेखापि पर्वताः । तावत्तत्कोऽयं समर्थं त्वमेवं सङ्गतं यदि ।
 मा चापि शूभमुद्दिनं लभेयमिति कश्चित् । विषयेः सङ्गतं चासु त्वमेवं सङ्गतं यदि । १२१
 ॥ संवत्सं उवाच ॥ आर्विषितं शूभं बुद्धिः श्रूयतां तव कथं स । याजेन हि ममाप्येवं वसन्ते हि पार्थिव ।
 अभिधाक्षे च ते राजसूयस्य द्रव्यमुत्तमं । येन देवान् सगन्धर्भान् शक्रश्चाभिभवत्ययि ।
 न तु मे वसन्ते बुद्धिर्धने वाज्येषु वा युगः । विप्रियन्तु करिष्यामि श्रुतयेन्द्रस्य वीर्यमवाः ।
 गमयिष्यामि शक्रेण समतामपि ते भुवं । त्रियस्य ते करिष्यामि सत्यमेतद्भवोमि ते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि संवत्सं वक्तो ये सन्मतेऽर्थायः ॥ ७ ॥
 ॥ संवत्सं उवाच ॥ गिरिर्हमवतः दृष्टे मुखवाजाम् पर्वतः । तपते यत्र भगवंश्रुते नित्यमुमापतिः । १२२
 वनक्षतीर्गं मूलेषु शृङ्गेषु विषमेषु च । गुहासु शैलराजस्य रमते सा यथासुखं ।
 उमासहायो भगवान् यत्र निर्यं महेश्वरः । आसौ शूली महातीक्ष्णानामभूतगणादृतः ।
 तत्र द्वादश बाध्याश्च विधेऽथ वसंवत्सवा । यमस्तु बहवश्चैव कुबेरस्य सहानुगः ।
 भूतानि च पिप्राचाश्च नास्तथावयिनो तथाः । गन्धर्वाः सुरवयैव यथा देवर्षयस्तथा ।
 आदित्या महतश्चैव पातुधानाश्च सर्वशः । उर्वारिन्ते महात्मानं वज्ररूपमुमापतिं । १२३
 रमते भगवांस्तत्र कुबेरानुचरैः सह । विस्तृतैर्विहताकारैः क्रीडन्ति श्रियवोपते ।
 श्रिया स्वस्त्यं दुष्मते वै पांसादित्यसमस्तुतिः । न रूपं शक्यते तस्य संस्तानं वा कथयन् ।
 तेजस्तपस्य वीर्यं च निर्दुष्टं जयनाम्बर । मोक्षं न शिश्निरं तत्र न वायुनं च भास्करः ।
 न भरा हृत्पिपासं वा न शृत्युर्न भयं नृप । तस्य शैलस्य पार्थेषु सर्वेषु जपतां वर ।
 अतवो जातस्त्वय रश्मयः सवितुर्धरा । रश्मन्ते तु कुबेरस्य सहायैरुघ्रातायुधैः । १२४
 चिकीर्षद्भिः कुबेरस्य त्रिधं राजन्महात्मनः । तेषां भगवते कृत्वा भमः श्रुत्वाय वधेषु ।
 द्वादश श्रितिकण्ठाय स्वरूपाय भुवर्षये । कपर्दिने क्रुरासाय शर्यष्टौ क्रुरादाय च ।
 व्यष्टौ पुष्पोदनाभिदे वामनश्च त्रिवाणश्च । चाप्युघ्रायस्वरूपाय सद्गते शक्रराय च । १२५

क्षेत्र्याय हरिकेशाय स्थाण्वे पुरुषाय च । हरिनेत्राय सुण्डाय कृष्णायोत्तारणाय च ।

भास्कराय सतीशाय देवदेवाय रहसे । उष्णोषिणि सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।

१८१

गिरिनाथ भगन्नाथ पतये चौरवाससे । विम्बदण्डाय सिद्धाय सर्वदण्डधराय च ।

मृगव्याधाय महते धन्विनेऽथ भवाय च । वराय वामननाथ सिद्धमन्ताय चतुर्वे ।

हिरण्यवाहवे राजनुषाय पतये दिशं । लेखिहानाय गोष्ठाय सिद्धमन्ताय दृष्टये ।

पशूनां पतये चैव भूतानां पतये मम । वृषाय मातृभक्ताय सेनायै मध्यमाय च ।

सुवक्ष्माय सतये धन्विने भार्गवाय च । अज्ञाय कृष्णनेत्राय विरूपाक्षाय चैव च ।

१८२

तीक्ष्णदंष्ट्राय तीक्ष्णाय वैद्यभरमुखाय च । महाद्युतयेऽनङ्गाय सर्वाय पतये दिशं ।

विशेषिताय दोष्टाय दोष्टाक्षाय महोजये । कपालमालिने नित्य सुवर्णमुकुटाय च ।

महादेवाय कृष्णाय व्योमकाद्यानकाय च । क्रोधानायनृशंषाय मृदवे बाहुशालिने ।

तथा उषाय पतये पद्मवेकप्रतिवासवे । दृष्टिने तप्तपत्रे तथैवाकूरकर्कणे ।

सहस्रशिरसे चैव सहस्रचरणाय च । नमस्त्रिपुरविघ्नाय सस्ररूपाय दक्षिणे ।

१८३

मधुरे त सुवर्णवर्णनाथ महाद्युते । पिनाकिनं महादेवं महायोगिनमव्ययं ।

त्रिशूलशूलं वरदं व्योमकं भुवनेश्वरं । त्रिपुरग्नं त्रिगयनं त्रिलोकेशं महोजयं ।

प्रभव सर्वभूतानां धारण धरणीधरं । दंष्ट्रां शङ्करं शर्वं शिव त्रिेश्वरं भव ।

उमापतिं पशुपतिं विश्वरूपं महेश्वरं । विरूपाक्षं दशभुजं दिव्यगोचरभञ्जनं ।

उषं स्थाणुं शिवं रौद्रं शर्वं गौरीशमीश्वरं । श्रितिकण्ठमजं गुरुं शृङ्गं शृङ्गेश्वरं वरं ।

१८४

विश्वरूपं विरूपाक्षं स्रृष्टरूपमुमापतिं । प्रणम्य शिरसा देवमनङ्गाङ्गेश्वरं च ।

शरण्यं शरणं याहि महादेवं चतुर्भुजं । सर्वं कृत्वा नमस्तस्मै महादेवाय रहसे ।

महात्मने चित्पते तत्सुवर्णमवास्थसि । सुवर्णमहाहरिश्चन्द्राक्षं गच्छन्तु ते नरा ।

इत्युक्तं स वचनेन चक्रे कारज्यमात्मज । ततोऽतिमानुषं सर्वं चक्रे यशस्य सविधिं ।

सौवर्णैश्च च भाण्डानि सञ्चकुलचं शिष्यिन । दृष्टव्यमिति स्तुता शुभा महत्तस्य महोपते ।

१८५

समृद्धिमतिदेवेभ्यः सन्तापमकराद्भुवं । स तप्यमानो वैवस्वतः शश्वत्तं चागमत् पर ।

भविष्यति हि मे शसुः शर्वतोऽयमुमानिति । तं श्रुत्वा मृगशस्तन देवराजो दृष्टव्यं ।

१८६

अभिगम्यामरुततः श्रोवापेदं वचसदा ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणे ए संवत्समहर्षीये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इन्द्र उवाच ॥ कश्चित् मुख स्रपिषि त दृष्टव्यं कश्चिन्नोष्ट्रा परिचारकास्ते । कश्चिद्देवानां मुखकामोऽपि विप्रः कश्चिद्देवानां परिपालयन्ति ।

दृष्टव्यमिदं वाच ॥ सुखं स्वप्ने शयने देवराज तथा मनोऽज्ञा परिचारका मे । तथा देवानां मुखकामोऽपि नित्यं देवाय मां सुभृशं पालयन्ति ।

१८७

॥ इन्द्र उवाच ॥ कुतो दु खं मानसं देहज वा पाण्डुर्विवर्णस्य कुतस्त्वमद्य । आचख मे ब्राह्मण यावदेतान्निहन्ति सर्वास्तव दुःखकर्तृन् ।

॥ दृष्टव्यतिदवाच ॥ मरुत्तमाज्जम्भयन् वयस्यमाणं मद्रायज्ञेनोन्मदचिणेन । संवर्त्तो याजयतीति मे श्रुतं तदिच्छामि न स मां याजयेत् ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ सर्वान् कामाननुयातोऽसि विप्र यस्त्वं देवानां मन्त्रवित्सुपुरोधा । उभौ च ते जरामृत्युं यतोतौ किं संवर्त्तस्व कर्त्ताऽद्य विप्र ।

॥ दृष्टव्यतिदवाच ॥ देवै सह त्वमसुरान् प्रपुष्ट जिघांससे चाप्युत सानुबन्धान् । यं यं समृद्धं पश्यसि तत्र तत्र दुःखं सपत्नी पु समृद्धिभावः ।

अतोऽसि देवेन्द्र विवर्णरूप सपत्न्यो मे बहूते तं निश्चय । सर्वोपायैर्मयवन् समिधच्छ सवतं वा पार्थिवं वा मरुत्तं । १९१

॥ इन्द्र उवाच ॥ इह गच्छ प्रदिनो जातवेदो दृष्टव्यति परिदातुं मरुत्ते । अथ वै त्वां याजयिता दृष्टव्यतिस्थाऽमरश्चैव करिष्यतीति ।

॥ अग्निदवाच ॥ अद्य गच्छामि भगवन् दूतोऽद्य दृष्टव्यतिं परिदातुं मरुत्ते । वारं सत्यां पुनरुक्तस्य कर्त्तुं दृष्टव्यतेद्यापि चिक्कोषुं ।

॥ व्यास उवाच ॥ तत प्रायाद्भूमकेतुर्महात्मा वगानि सर्वाणि वीरुधथावद्वृत्तान् । कामाङ्क्षिमानो परिवर्त्तमाना काष्ठा तिगो भातरिषेव महेन् ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ आश्वर्थ्यमद्य पश्यामि रूपिणं वक्रिमागतं । आसनं सलिलं पार्श्वं गाक्षोपानय वै मुने ।

॥ अग्निदवाच ॥ आसनं सलिलं पार्श्वं प्रतिगन्धामि तेऽनघ । त्रेण्ये तु समादिष्टं बिहिर्मा वृतमागतं । १९०

॥ मरुत्त उवाच ॥ कश्चिच्छीमान् देवराज मुखो च कश्चिषास्मान् प्रीयते भूतकोतो । कश्चिद्देवा अथ दग्धे यथावत् प्रभूहि तं मम कार्त्तन्येन देव ।

॥ अग्निदवाच ॥ शक्रो मृगं मुमुखो पार्थिवेन्द्र प्रीतिश्चेच्छ्रयजरो वै त्वया स । देवाद्य सर्वे वयमाकाशे राजन् सन्देशं त्वं शृणु मे देवराज ।

यदर्थं मां प्राहिणोत्तत्त्वकां दृष्टव्यतिं परिदातुं मरुत्ते । अयं गुरुर्वाजयता नृप त्वां मर्त्यं सन्तममरं त्वा करोतु ।

॥ मरुत्त उवाच ॥ संवर्त्तोऽयं याजयिता द्विजो मां दृष्टव्यतिरश्चस्त्रिरेष तस्य । न पैवासौ याजयित्वा मरुत्तं मर्त्यं सर्वं याजय अद्य मेमेत ।

॥ अग्निदवाच ॥ ये वै लोका देवलोकं महान्तं सम्प्राप्यसे तान् देवराजप्रसादात् । त्राक्षेदमौ याजयेदे दृष्टव्यतिर्नूनं स्वर्गं ल गये कीर्त्तितुम् । १९१

तथा लोका मामुपा ये च दित्या प्रजापतेद्यापि ये वै महान्त । ते ते जिता देवराज्यं च कृत्वा दृष्टव्यतिर्याजयेधेधरेन्द्र ।

॥ संवर्त्त उवाच ॥ मा श्वेव तं पुनरागम कवचित् दृष्टव्यतिं परिदातुं मरुत्ते । मा त्वां धम्ये चक्षुषा दाहणेन संकुटोऽहं पावक तं निबोध ।

॥ व्यास उवाच ॥ ततो देवानगमद्भूमकेतुर्दाहाङ्गीतो व्यथितोऽत्ययपर्ववत् । तं वै दृष्ट्वा प्राह शक्रो महात्मा दृष्टव्यते सद्य ये दयवाचं ।

यस्त्वं गत प्रद्वितो जातवेदी वृहस्पतिं परिदातुं मरुते । तत् किं प्राह स नृपो यत्प्रमाणं कश्चिदच प्रपिप्लवति तथ ।
॥ अग्निह्वाच ॥ न ते वाचं रोचयते मरुतो वृहस्पतेरञ्चलिं प्राहिणोतु स । संवर्तो मां धाजयितव्युवाच पुन पुन स

मया प्रोच्यमान ।

उवाचेदं मानुषा ये च दिव्या प्रजापतेर्यै च लोकौ महान्त । तांसेक्षभेयं सविदन्तेन कृत्वा तथाऽपि नेच्छेयमिति प्रतीत ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ पुनर्न वा पार्थिवं तं समेत्य वाक्यं मदीयं प्रोपयस्वार्थयुक्तं । पुनर्यद्युक्तो न करिष्यते वचसे ततो वज्रं शम्भ
धत्ताऽस्मि तथै ।

॥ अग्निह्वाच ॥ गन्धर्वराज्यालप्यं तव दूतो विभेभ्यश्च वाचव तव गन्तुं । संरन्धो माममतीक्ष्णीमरोष संवर्तो वाक्यं
चरितमब्रह्मचर्यं ।

यथागच्छे पुनरेवं कथञ्चिदुपस्थितिं परिदातुं मरुते । दहेयं त्वां चतुषा दारुणेन संकुट्ट ददितद्वेदिं प्रज ।

॥ शक्र उवाच ॥ तमेवान्यान्दृष्ट्वे जातवेदी न हि त्वदन्यो विद्यते भक्षकर्त्ता । तत्सत्यं धातुं धर्मलोकौ विभेति यमद्वेयं
वदसे हव्यवाह ।

॥ अग्निह्वाच ॥ दिवं देवेन्द्र प्रथिवीं च सभ्यैः सवेष्टयेस्व स्वबलेनेव शक्र । एवंविधस्तेह सतस्तवाचौ कथं वृषस्त्रिदिवं प्राजहार ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ न गण्डिकाकारयोगेन करेणुं न चारिषामप्रपिवामि वक्त्रे । न दुर्भलेऽपि प्रहरामि वज्रं को मे सुखाय
महरेत मर्त्य ।

प्रजापयेधं कालकेयान् प्रथिव्यामपाकर्षं दानवानन्तरिषात् । दिव प्रह्लादमवसानमानय को मे सुखाय महरेत
मर्त्यव ।

॥ अग्निह्वाच ॥ यच्च सूर्याति अवनोऽप्याजयिष्यत् सहाश्रिभ्यां सोममग्न्यादेक । तत्त्वं क्रुद्ध प्रत्यधेधौ पुरस्तात् सूर्याति
यश्च स्मरत महेन्द्र ।

वज्रं गृहीत्वा च पुरन्दरं त्वं सम्प्रहर्षीष्यवन्तातिघोरं । स ते विप्र सद्य वज्रेण बाहुमपामृक्षान्तपथा जातमस्यु ।

ततो रोषात् सन्वतो घोररूपं सपत्नीं जगयामास भूय । मदं नामानममुरं विधरूपं यं तं दृष्ट्वा चतुर्वी सन्वमील ।

हनुरेका जगतीत्या तथैका दिवं गतो मरुतो दानवश्च । बहव दन्तानां शतयोजनानां सुतीक्ष्णानां घोररूपं बभूव ।

वृत्तां कूलानां राजतस्तन्मवशां दद्राक्षतस्तो वे शते योजनानां । स त्वान्दन्तान् विद्वद्रक्षन्मधवावज्जिघासया शूलमुधम्य घोरं ।

अपश्यस्ते ततदा घोररूपं सर्वे वै तं ददृशुर्हर्षणीय । तस्मात्क्षीणं प्राञ्जलिस्त महेधिमगच्छेय । शरणं दानवभ ।

वासाद्वनाद्भ्रम्रवत्सं गरीयो न भद्रां किञ्चिदन्यद्गरीय । सोऽहं जानन् भक्षतेजो यथावत् संवर्तं जेतुमिच्छामि शक्र ।

इति श्रीमहाभारते आथमेधिके पर्वाणि अथमेधिके पर्वाणि संवर्तमरुतोये नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ इन्द्र उवाच ॥ एवमेतदब्रह्मवत्स गरीयो न माच्छाणात् किञ्चिदन्यद्गरीय । आविचित्तस्तु त्वत्वं न मृष्ये वज्रं चाद्यै प्रह
रिष्यामि घोरं ।

धृतगङ्गा प्रद्वितो गच्छ मरुतं संवर्तं सङ्गतं तं वदस्व । वृहस्पतिं त्वमुपश्लिष्य राजन् वज्र वा ते प्रहरिष्यामि घोरं ।

॥ व्यास उवाच ॥ ततो गत्वा धृतराष्ट्रो नरेन्द्र प्रोवाचेदं वचनं वासवस्य ।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गन्धर्वैर्धृतराष्ट्रं निबोध त्वामागतं वक्तुकामं नरेन्द्र । ऐन्द्रं वाक्यं शृणु मे राजर्षिह यत् प्राह लोकौ

धिपतिर्भद्रात्मा ।

दृष्टव्यं धाजकं त्वं दृष्टोऽस्य वज्रं वा ते अहरिष्यामि धोरं । वचसेदं तत्र करिष्यसे मे प्राहेतदेतावदविम्य कर्मा । १

॥ महत्त उवाच ॥ त्वं चैवैतदेत्यं पुरन्दरस्य विश्वेदेवा वषवस्याग्निनौ च । भिन्नद्वारे निष्कृतिर्नास्ति लोके महत् पापं मद्भा
त्यासमं तत् ।

दृष्टव्यं धाजकं त्वं दृष्टोऽस्य वज्रं वा ते अहरिष्यामि धोरं । वचसेदं तत्र करिष्यसे मे प्राहेतदेतावदविम्य कर्मा । १
॥ गन्धर्व उवाच ॥ धोरो नादं श्रूयतां वाचवत्स्य नमस्तस्मै गन्धर्वो राजसिंह । श्वक वज्रं मोक्षते ते मेहद्रं विमं राजं
स्थित्यतामेव काल ।

॥ व्यास उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा धृतराष्ट्रेण राजा श्रुत्वा नादं महतो वाचवत्स्य । ततोऽनित्यं धर्मविदां वरिष्ठं धर्मं तं ज्ञाप
यामास कार्थ ।

॥ महत्त उवाच ॥ इममात्मनं प्रकुमानमाराध्या दूरं तेन न दृश्यतेऽद्य । प्रपद्येऽहं शर्षा विमंद्र तत्त प्रयच्छ तस्मादभयं
विप्रमुख्य । ११

अदमायाति वै वज्रो दिशो वै शोतयन् दश । अमानुषेण धोरेण सदस्यास्त्रासिता हि न ।
॥ संवत्त उवाच ॥ भयं प्रकाशेत्ते ते राजसिंह प्रणोत्येऽहं मयमेतत् सुधोरं । संकल्पित्या विद्याया विप्रमेव मा भैस्त्वमस्या
मिभवात् प्रतीत ।

अहं संलाभप्रियाणि नभैस्ते शक्तो नृप । सर्वेषामेव देवानां वधितान्यायुधानि मे ।
दिशो वज्रं भजतां वायुरेत्तु वर्षं भूत्वा वर्षतां काननेषु । आप उवन्मन्तरिणे दृष्ट्या च वैदामिनी दृश्यतां मा विभैस्त्वं ।

वज्रिर्दृष्ट्यातु वा भव्यतस्ते कामान् सर्वान् वर्षतु वाचवो वा । वज्रं तथा स्थापयता मधाद्य र्महाधोरं उग्रमार्गजलोचि । १२
॥ महत्त उवाच ॥ धोरयायं श्रूयते वै महास्रजे वज्रस्यैव वधितो मास्तेन । आत्म हि मे प्रययते मुहुर्मुहुर्न मे
स्त्रास्यं जायते विप्र पाद्य ।

॥ संवत्त उवाच ॥ वज्रादुपाशेत्तु भयं तवाद्य वातो भूत्वा हस्मि नरेन्द्र वज्रं । भयं त्यक्त्वा वरमन्यं दृष्टोऽस्य कस्ते कामं मन
वा वाधयामि ।

॥ महत्त उवाच ॥ इन्द्र वाचात् सदस्याऽभ्येत्तु विप्र रविर्यमं प्रतिशृङ्गातु पैव । स्त्रेऽहं धियं पैव गुपन्तु देवा ऊर्गं वीर्यं
प्रतिशृङ्गन्तु पैव ।

॥ संवत्त उवाच ॥ अयमिन्द्रा हरिभिरायाति राजन् देवै र्भैस्त्वरितेऽस्त्रयमान । मन्त्राद्भुतो यश्मिदं ममाद्य पश्यस्तेन
मन्दविस्त्रस्तकार्य ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देवै र्वधितो देवराजो रथे युक्तान् तान् हरीन् वाजिमुख्यान् । आयापयामय राशं पिपाधुरा
विवितस्याप्रमेयस्य शोभं । १३

तमायानं वधितं देवधेः प्रत्युद्यौः उपुरेधा महत्त । पक्षे पूजां देवराजाय चाग्र्यां यथाशास्त्रं विधिवत् प्रीयमाण ।
॥ संवत्त उवाच ॥ स्नातं ते पुरुहतेषां विद्वन् यशोऽप्ययं वधितो लयोन्द्रं । श्राद्धभ्ये वसहवत्स मूयं विवस्त्रेऽनं सुतम
यं तं मया ।

॥ महत्त उवाच ॥ विवेनं पश्यन् मयमेऽस्तु प्राप्नो यशः सकलं ज्योतिर मे । अयं यज्ञं कुरु तेने दुरेन्द्र दृष्टव्यतेरवरजो विप्रमुख्य

॥ इन्द्र उवाच ॥ जानामि ते गुरुमेतं तपोधनं बृहस्पतेरनुजं तीर्णतेशं । यस्याङ्गानां दाम्नीनां इहं नरेन्द्र प्रीतिर्मेव न वि
मन्युः प्रनष्टः ।

॥ संवत्तं उवाच ॥ यदि प्रीतस्त्वमसि यै देवैराज तस्मान् स्वयं प्रापि यज्ञे विधानं । स्वयं भागान् कुरु सर्वान् सुरेन्द्र जाना
स्वयं सर्वलोकस्य देव ।

॥ व्यास उवाच ॥ एवमुक्त्वा स्तुतिरस्येन शक्रः समादिदेश स्वयमेव देवान् । शक्राः क्रियन्तामावसयास मुख्याः सत्त्वशक्ति
भूताः सद्युद्धाः ।

कृताः स्यूनाः क्षुपतारो हणानि गन्धर्वाणामप्यरसाश्चैव शीघ्र । यत्र नृपतिरस्तस्य शरः समस्तोः स्वर्गोपमः क्रियतां यद्वा
वाटः ।

इत्युक्त्वा च क्षुराण्डं प्रतीता दिवौकमः शक्रवाक्यान् नरेन्द्र । ततो वाक्यं प्राह राजानमिन्द्रः प्रीतो राजन् पूज्यमानो महतां ।

एष त्वया इह मिह राजन् समेत्य ये प्राप्यन्ते तव पूर्वं नरेन्द्र । सर्वान् शान्ता देवताः प्रीयमाणा वसिष्ठस्य प्रतिग
आग्नेयं वै लोहितमालम्बन्ता यैश्च देवं बहुरूपं हि राजन् । नीलं चाक्षरं मेथेमयालभन्तां वल

दिजाग्याः ।

ततो यज्ञो वष्टधे तस्य राजन् यत्र देवाः स्वयं भवन्ति अर्जुनः । यस्मिन् शक्रो ब्राह्मणैः पूज्यमानः सदस्योऽभू
राजः ।

ततः संवत्तस्यैव गतो महात्मा यथा वज्रिः प्रज्जलितो दितीयः । सेवीयुश्चैराक्षयन्देवं सेवान्नुवां वामौ मन्त्रवा
ततः पीत्वा बलभित्त्वं सोममम्यं ये प्राप्यन्ते सोमपा देवसंधाः । सर्वान् नुज्ञातोः प्रययुः पाथिवेन यथोपायं तपितां

ततो राजा जातरूपस्य राश्रीन् पदे पदे कारयामास बह्वः । दिशानि र्यो विस्मजन् भूरिवित्तं रराज वित्तशः । यस्यांति

ततो वित्तं विविधं सन्निधाय यथात्साहं कारयित्वा च कोशं । अग्न्यातो गुरुणा सन्नित्यं शक्राव गामं विला गान

राज्ञां ।

एवं गुणः स बभूवैह राजा यस्य कर्तो तत् सुवर्णं प्रभूतं । तस्य समादाय नरेन्द्र वित्तं यजस्व देवासर्पयानो विधानैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राजा पाण्डवो बहुरूपः युना वाक्यं सत्यवत्याः सुतस्य । मनस्यते तेन वित्तेन यद् यत् ततोऽमात्रै

र्वाण्ययामास भूयः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अश्वमेधिके पर्वणि संवत्तमेव सतीये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन् व्यासेनाहुतकर्षणा । वासुदेवो महातेजोऽक्तो वचनमाददे ।

तं नृपं दीनमनसं निहतज्ञातिवाञ्छवं । उपश्रुतमिवादित्यं सधुममिव पावकं ।

निर्विषमनसं पार्थ शाला वृष्णि कुलोद्भवः । आश्वसयन् धर्मसुतं प्रवक्तुमुपचक्रमे ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ सर्वं जिज्ञां श्रुत्य पदमार्ज्ववं प्रह्लाणः पदं । एतावान् ज्ञानविषयः प्रलापः किं करिष्यति ।

नैव ते निष्ठितं कर्म नैव ते श्रवणं जिज्ञाः । कथं शत्रुं शरीरस्वमात्मानो नावबुध्यथे ।

अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाधर्मं यथाश्रुतं । इन्द्रस्य सह वृत्रेण यथा युद्धमवत्तत ।

वृत्रेण प्रथिवी व्याप्ता पुरा किल नराधिप । स इहृष्टा र्हाथवी व्याप्ता गन्धर्व विषये हते ।

धराहरणदुर्गन्धो विषयः समपद्यत । शतक्रतुसुकोपाय गन्धस्य विषये हते ।
 वृषस्य स ततः तुष्टो घोरं वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण सुदृशं भूरितेजसा ।
 विवेश सहसा तोयं जघाह विषयं ततः । अभ्यु वृषगृहीतासुर रषे च विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्रस्तत्र वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मनितेजसा ।
 विवेश सह सा ज्योतिर्जघाह विषयं ततः । ज्योतिर्ज्योतिषि वृषेण रूपेण विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्रस्तत्र वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मनितेजसा ।
 विवेश सहसा वायुं जघाह विषयं ततः । ज्योतिर्वायौ तु वृषेण रूपेण विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्रस्तत्र वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मनितेजसा ।
 आकाशमभिमुद्राव जघाह विषयं ततः । आकाशे वृषभूतेऽयं ब्रह्मे च विषये हते ।
 शतक्रतुरतिकुड्रस्तत्र वज्रमवाहजत् । स बध्यमानो वज्रेण तस्मिन्मनितेजसा ।
 विवेश सहसा अक्रं जघाह विषयं ततः । तत्र वृषगृहीतस्य मोहः समभवत्सहान् ।
 रयन्तरेण तं तात वशिष्ठः प्रत्यबोधयत् । ततो वृचं शरीरस्थं जघान भरतर्षभ ।
 शतक्रतुरवृष्टेन वज्रेणेतीह न युतं । इदं धर्मोऽहं वै शक्योक्तं महर्षिषु ।
 अविमिद्य सम प्रीतिं तन्निबोध नराधिप ।

१०

११

१२

१३

१४

१५

इति श्रीमहाभारते अथमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि कृष्णधर्मवन्दे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ दिविधो जायते व्याधिः शरीरो मानसस्तथा । परस्परं तयोर्ध्वं निर्वन्दं नोपपद्यते ।

शरीरे जायते व्याधिः शरीरः स निगद्यते । मनसो जायते व्याधिर्मानसः स निगद्यते ।
 शीतोष्णौ चैव वायुश्च गुणः राजन् शरीरजाः । तेषां गुणानां साम्यस्य तदाह सख्यस्तत्त्वं ।
 उष्णेन वाय्वेन शीतं शीतेनोष्णस्य वाय्वेन । सत्त्वं रजस्तमयेति त्रय आत्मगुणः स्मृताः ।
 तेषां गुणानां साम्यक्षेप्तदाहः सख्यस्तत्त्वं । तेवामन्यतमोऽस्तेके विधानमुरोदयस्यते ।
 हर्षेण वाय्वेन शोको हर्षः शोकेन वाय्वेन । कसिदुःखे वर्तमानः सुखस्य क्षर्तुमिच्छति ।
 कश्चित् सुखे वर्तमानोऽदुःखस्य क्षर्तुमिच्छति । स त्वं न दुःखो दुःखस्य न सुखो सुमुखस्य च ।
 क्षर्तुमिच्छति कोऽन्ये किमन्यदुःखविध्वमात् । अथवा ते स्वभावोऽयं येन पार्यावश्यकं ।
 इष्टा समागतं क्षणमैकवर्षं रजस्रसं । निवर्तं पाण्डुपुत्राणां न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 प्रमाजगस्य नगरादग्निनेत्र विवाधनं । महारण्यनिवासस्य न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 जटासुरात्परिक्षेत्रादिपथेन चारुव । सैन्यवाच परिक्षेत्रेण न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 पुनरज्ञातचर्यायां कीचकेन पदा बध । याज्ञवल्क्यस्य पार्यं न तस्य क्षर्तुमर्हति ।
 पथे ते द्रोणभीमाग्ना युद्धमाप्नोदिरिन्दम । मनसैन्येन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपपत्त्यं ।
 तस्मादभ्युपगम्य युद्धाय भरतर्षभ । परमयत्नरूपस्य पारं युद्धा स्तुतमभि ।
 यच्च मेव शरीरं कार्यं न श्रेयानं च यदुभिः । आत्मनैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपपत्त्यं ।

तस्मिन्ननिर्जिते पुद्गे कामवर्षा गमिष्यति । एतज्ज्ञात्वा तु कौन्तेय क्षतकृत्यो भविष्यति ।

एतां बुद्धिं विनिरित्य भूतानामागतिं गतिं । पितृपैतामहं हन्तं शोधि राख्यं यथोचितं ।

११'

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि छण्डधर्मसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ न वाङ्मं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति भारत । शरीरं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति वा न वा ।

वाङ्मद्रव्यविमूढस्य शरीरस्य च गच्छत । यो धर्मो यत् सुखं चैव दिपतामस्तु तत्तया ।

श्वचरस्तु भवेत्सृष्ट्युत्पत्तिं वरं ब्रह्म प्राच्यते । ममेति च भवेत्सृष्ट्युर्न ममेति च प्राच्यते ।

ब्रह्मस्य ततो राजस्रात्मन्येव व्यवस्थितौ । अदृश्यमानौ भूतानि योजयेतामसंश्रयं ।

अविनाशोऽस्य सत्त्वस्य नियतो यदि भारत । भित्वा शरीरं भूतानामर्क्षिणं प्रतिपद्यते ।

११८

लब्ध्वाऽपि पृथिवी क्षत्वा स हस्यावरजङ्गमां । भ्रमलं यस्य नैव स्यात् किं तया स करिष्यति ।

अथवा वसतः पार्थ वने धन्येन जीवतः । ममता यस्य द्रव्येषु हृत्परायो च वर्तते ।

वाङ्मान्तराणां शृङ्खलां स्मभारवं पश्य भारत । यो न पश्यति तद्गुणं मुच्यते स महाभयात् ।

कामात्मानं न प्रशंसन्ति लोके नेहाकामा काचिदस्ति प्रवृत्तिः । सर्वे कामा मनवोऽङ्गप्रभूता यान् पण्डितं संहरते विचिन्त्य ।

भूयो भूयो जन्मनोऽभ्यासयोगात् योगो योगे सारमार्गे विचिन्त्य । दानस्य वेदाध्ययने तपस्य काम्यानि कर्माणि च वैदि-

कानि ।

प्रतं यत्र निधमान् ध्यानयोगान् कामेन यो जारमते विदित्वा । यद्यथायं कामयेत स धर्मो नयो धर्मो निधमस्तस्य कूलं ।

अथ गद्या कामगीता कीर्त्तयन्ति पुराविदः । इष्टुं संकीर्त्त्यमानास्तां निखिलेन युधिष्ठिर ।

नाहं शक्योऽनुपायेन हन्तुं भूतेन केनचित् । यो मां प्रयतते हन्तुं ज्ञात्वा प्रहरणे वलं ।

तस्य तस्मिन् प्रहरणे पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं यत्रैव विधदक्षिणै ।

जङ्गमेस्त्विव धर्मात्मा पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं देवैर्विद्वान्तपाधनै ।

११८

स्वावरैस्त्विव धर्मात्मा तस्य प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं धृत्वा सत्यपराक्रम ।

भावा भवामि तस्याहं स च मां नावबुध्यते । यो मां प्रयतते हन्तुं तपसा संशितप्रतः ।

तत्तत्तपसि तस्याहं पुनः प्रादुर्भवाम्यहं । यो मां प्रयतते हन्तुं मोक्षमास्याय पण्डितः ।

तस्य मोक्षरतिस्तस्य श्रुत्यामि च हस्वामि च । अथवा सर्वभूतानामहमेक सनातनः ।

तस्मात्तमपि ॥ कामं यत्रैव विधदक्षिणैः । धर्मैः कुरु महाराज तत्र ते स भविष्यति ।

११९

यजस्र वाजिमेधेन विधिवदक्षिणावता । अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैः समृद्धैराग्नदक्षिणैः ।

मा ते व्याघ्राः निहतान् सन्भून् वीक्ष्य पुनः पुनः । न शक्यासे पुनर्दुष्टं ये हतास्मिन् रणजिरे ।

स तमिष्ट्वा महद्यज्ञैः समृद्धैराग्नदक्षिणैः । लोके कीर्त्तिं परां प्राप्य गतिमग्र्या गमिष्यति ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि कृष्णधर्मसंवादे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सञ्जयविधैर्वैकुण्ठनिमित्तोत्सोपाधनैः । समाश्रयत राजर्षिर्देवतबन्धुयुधिष्ठिरः ।

शोऽनुनीतो भगवता विष्टरस्ववशा स्तथं । दैपायनेन छण्डेन देवस्थानेन वा विभुः ।

११९

नारदेनाथ भीमेन नकुलेन च पार्थिव । छण्डया सहदेवेन विजयेन च धीमता ।
 अन्येषु पुरुषयात्रैर्ब्रह्मणैः शास्त्रदृष्टिभिः । यज्ञहात शोकने दुःखं सन्तापयन् मानवं ।
 अर्चयामास देवांश्च ब्राह्मणान् युधिष्ठिर । छत्वाऽयं प्रेतकार्याणि बन्धूनां स पुनर्नृप ।
 अन्यग्रामश्च धर्मात्मा श्रियोऽगाराम्बरं । प्रश्नान्तरेता कौरव्य खरायं प्राप्य केवलं ।
 व्यासश्च नरदश्चैव तात्यान्यामब्रवीत्पुत्र । आश्वसितोऽहं प्राप्नुद्वैर्भवतिश्रुतिपुत्रवै ।
 न सुखमपि मे किञ्चिद्भूलोकमिह विद्यते । अयंश्च सुमहान् प्राप्नो येन यस्यामि देवता ।
 पुरस्कृत्याय भवतु समानेव्यामहे मर्त्य । हिमवन्तं तथा गुप्ता गमिष्याम पितामह ।
 यज्ञाद्ययौ हि देशः स युयते द्विजव्रजम् । तथा भगवन्तु चित्तं कल्याणं यद्वर्भावितं ।
 देवर्षिणा नारदेन देवस्तानेन चैव हि । नामागधेय पुरुष कथिदेर्विधान् गुरुन् ।
 क्षमते यत्नं प्राप्य सुहृद् साधुमन्त्रतान् । एवमुक्त्वा ते राजा सर्वं एव सहस्रं ।
 अभ्यनुद्याय राजानं तथा तौ छण्डकालुनौ । पश्यतामेव सर्वेषां तवैवादर्शनं ययुः ।
 ततो धर्मसुतो राजा तवैवापाविशत प्रभुः । एवं नातिमहान् कालः स तेऽशमभ्यवर्तन ।
 कुर्वता भौषकाचार्याणि भोगस्य निधेन तदा । महादानानि विप्रेभ्यः ददतामैर्जदेष्टिके ।
 भोगकर्मपुरोगाणः कुरुणः कुरुसक्तम् । सन्निता धृतराष्ट्रेण स ददौ चोर्जदेष्टिके ।
 ततो दत्त्वा यज्ञधनं विप्रेभ्यः पाण्डुसर्वम् । धृतराष्ट्रे परस्कृत्य प्रविवेकं गजाक्षयं ।
 स समाश्राय पितरं प्रज्ञाचक्षुषमोत्तरं । अन्यग्रादैः स धर्मात्मा श्रियोऽभ्यामुभिः सह ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ विजिते पाण्डवेयैश्च प्रशान्ते नृदिनोत्तम । रात्रे किं चरतुर्वर्षीरा वासुदेवधनञ्जयौ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विजिते पाण्डवेयैश्च प्रशान्ते च विद्वाम्पते । रात्रे बभूवुर्दृष्टे वासुदेवधनञ्जयौ ।

विजज्ञाते मुदा युनो दिवि देवयराविव । तौ वनेषु विधिवेषु सरसु गिरिसावुषु ।

तीर्थेषु चैव पुण्ड्रेषु पल्लेषु नदीषु च । चक्रम्याणौ संहृष्टावसिनाविव नन्दने ।

रुद्रमप्ये महात्मनो रैमतु छण्डपाण्डवौ । प्रविष्टा ता भर्मा रम्या विजज्ञातेऽमराविव ।

तच्च पुद्गलकायिका परिक्षोभश्च पार्थिव । कयायोगे कयायोगे कययामासु सदा ।

अपीषा देवतामाश्च वंशास्तावाहतुस्तदा । गोयमाणौ महात्मनौ पुराणरुपियत्तमौ ।

मधुरान्तु कयायियायिचार्यपदनिधया । निर्ययन्तु स पार्थाय कथयामास क्रोश ।

पुत्रमोकाभिषक्तं शान्तीनाञ्च सहस्रम् । कयाभिः शमयामास पार्थ शौरिर्जनादर्न ।

॥ तमाश्राय विधिवदिज्ञानज्ञो महातपा । अपरहत्यात्मनो भार विजगामेव सान्त ।

ततः कयानो गोविन्दो गुडाकेशमुवाच च । सान्त्वयन् सुख्यया वाचा चेतुषुखमिदं वचः ।

॥ वसुदेव उवाच ॥ विजितेय धरा लम्बा वयसापि न परन्तप । तदाऽऽबलमाश्रित्य राजा धर्ममुनेन च ।

अपमयाः महौ भुङ्क्ते धर्मात्मो युधिष्ठिरः । भीमसेनप्रभावेण यमयोश्च नरोत्तम ।

धर्मैः राजा धर्मज्ञ प्राप्तिं राज्यमकण्टकं । धर्मैः निहतः सङ्क्षो य च राजा सुयोधनः । १२

अधर्मैरुचयो सुधाः सदा चाप्रियवादिनः । धार्तराष्ट्रा दुरात्मानः सानुबन्धा निपातिताः ।

प्रशान्तामखिलां पार्थ प्रथिवीं प्रथिवीपतिः । भुङ्क्ते धर्ममुतो राजा त्वया गुप्तः कुहूदह ।

रमे चाहं त्वया सार्द्धमरणेष्वपि पाण्डव । किमु यत्र जनोऽयं वे दृष्ट्या चामिचकषेण ।

यत्र धर्ममुतो राजा यत्र भीमा महाबलः । यत्र माद्रवतीपुत्री रतिस्तत्र परा मम ।

तथैव स्वर्गकन्येषु समोद्देशेषु भारत । रमणीयेषु पुण्येषु सति तस्य त्वयाऽनघ ।

कालो महास्वतीतो मे शूरस्त्रनुमपश्यतः । बलदेवस्य कौरव्य तयाऽन्यान् दृष्ट्वा पुत्रवान् ।

सोऽहं गन्तुमभीक्ष्णामि पुरी दारवती प्रति । रोचनां गमनं मङ्गं तवापि पुहपथम् ।

उक्तो वज्रविधं राजा तत्र तत्र युधिष्ठिरः । सह भीमेषु यद्युक्तमस्माभिः शोककारिते ।

शिष्टो युधिष्ठिरोऽस्माभिः काला सन्नपि पण्डितः । तेन तद्वचनं श्रव्यं गृहीतं सुमहात्मना ।

धन्वपुत्रे हि धर्मज्ञे कृतज्ञे सत्यवादिनि । सत्यां धर्म्यां मतिराग्या स्थितिश्च सततं स्थिरा ।

तत्र गत्वा महात्मानं यदि ते रोचतेऽर्जुन । अस्मद्गमनमर्थयुक्तं वचो ब्रूहि जनाधिप ।

न हि तस्मात्प्रियं कुर्यात् प्राणत्यागेऽप्युपस्थिते । कुतो गन्तुं महावाक् पुरी दारवती प्रति ।

सर्वेतिवदमहं पार्थ त्वमीति हेतुकाम्यया । जवमि सत्यं कौरव्य न मथ्येतत् कथञ्चन ।

प्रयोजनञ्च निवृत्तमिह वशि ममाङ्गुलं । धार्तराष्ट्रा हतो राजा सबलः सपदानुगः ।

प्रथिवी च वधे पार्थ धर्मपुत्रस्य धीमतः । स्थिता समुद्रवत्सया शमैलवनकानना ।

चिता रत्नैर्बहुविधैः कुरुराजस्य पाण्डव । धर्मैः राजा धर्मज्ञः पातु सर्व्वा वसुधरा ।

उपाख्यानो मुनिभिः विद्वैद्यापि महात्मभिः । श्रयमानस्य सततं बन्दिभिर्भैरतथम् ।

तं मया सह गत्वाऽद्य राजानं कुरुवृद्धं । आपृच्छ कुरुसार्द्धं ल गमनं द्वारकां प्रति ।

इदं शरीरं वमु यच्च मे गृहे निवेदितं पार्थ युधिष्ठिरे नृपे । प्रियश्च मान्यश्च हि मे युधिष्ठिरः सदा कुलक्षानधिपो महामतिः ।

प्रयोजनञ्चापि निवासकारणे न विद्यते मे तदूते नृपात्मज । स्थिता हि पृथ्वी तत्र पार्थ भ्रान्ते गुरोः सुदृक्तस्य युधि

ष्ठिरस्य च ।

इतोदमुक्तः स तदा महात्मना जगद्भैरनामितविक्रमोऽर्जुनः । तथेति दुःखादिषु बाष्पमैरयम्जनाहं न संस्पृतिपूज्य पार्थिवः ।

इति श्रीमहाभारते श्रावमेधिके पर्वणि अथमेधिके पर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ समाप्तश्च अथमेधिकं पर्वं ॥ १५ ॥

॥ अथ अनुगीतापर्वः ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ समार्यां वषतोन्मथ निहत्यारोग्यहात्मनोः । केशवार्जुनयोः का नुकया समभवत् दिज ।

॥ वैद्यमायन उवाच ॥ हृष्येन संहितः पार्थ स्वराज्यं प्राप्य केशवं । तस्यां समार्यां दिव्यार्थं विजहार मुदा युतः ।

तत्र कश्चित् समोद्देशं स्वर्गाद्भगवन्मृप । यदृच्छया तौ मुदितौ जगत्तु स्वजनादौ ।

ततः प्रतीतः हृष्येन संहितः पाण्डवोऽर्जुनः । निरीक्ष्य तां यभां रम्यामिदं वचनमब्रवीत् ।

विदितं मे महाबाहो रंघामे समुपस्थिते । माहात्म्यं देवकीमातल्लघ ते रूपमैश्वरं ।
यत्तद्भगवता प्रोक्तं पुरा केनैव योऽहंदात् । तत् सर्वं पुरुषव्याघ्र मष्टं मे भक्षयेतसः ।
मम कौतूहलं खलि तेष्वर्यैषु पुनः पुनः । भवांश्च दारकां गन्ता न चिरादिव माधव ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु तं कृष्णः फाल्गुनं प्रत्यभाषत । परित्यज्य महातिश्रावचरं बद्धाम्बरः ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ आवितस्त्रं मया गुह्यं ज्ञापितञ्च सनातनं । धर्म्यं स्वरूपिणं पार्थ सर्वत्रोक्तांश्च ब्राह्मणान् ।
अदुष्टा मापरीर्यन् तस्मै सुमहदप्रियं । न च साऽद्य पुनर्भूय, स्वतिसौ संमविशति ।
नूनमयद्धानोऽसि दुर्धर्षा ह्यसि पाण्डव । न च शक्यं पुनर्वक्तुमशेषं धनञ्जय ।
स हि धर्म्यं सुपर्याप्तो ब्रह्मणः पदिवेदने । न शक्यं तत्प्राया भूयस्तथा वक्तुमशेषतः ।
परं हि ब्रह्म कथितं योगयुक्तेन तन्मया । इतिहासस्तु वक्ष्यामि तस्मिन्नर्थे पुरातनं ।
यथा तां दुर्हिमास्त्राय गतिमग्या गमिष्यसि । इष्टं धर्मवतां श्रेष्ठ गदितं सर्वमेव मे ।
आगच्छ द्वाद्वाणं कश्चिन्मूर्खलोकादरिन्दम । ब्रह्मलोकाच्च दुर्द्वयः परास्मैः पूजितोऽभवत् ।
अस्माभिः परिहृत्य पदाह भरतर्षभ । दिव्येन विधिना पार्थ तच्छृणुस्वाविचारयन् ।
॥ ब्राह्मण उवाच । मोक्षधर्मं समाप्तिञ्च कृष्ण यन्मामष्टञ्चया । भूतानामनुकम्पार्थं यन्मोहश्चेदं विभो ।
तत्तेऽहं वक्ष्यामि यथावक्तुमुद्यत । शृणुष्वपह्निता भूत्वा बद्धो मम माधव ।
कश्चिद्विमतपोयुक् काश्यप धर्मवित्तम । आसमाद दिवं कश्चिद्भूषाणामागतगमं ।
गतागतेषु बह्वो ज्ञानविज्ञानपादुरं । श्रीकृतत्वार्थकुशले ज्ञानार्थं मुखदुःखयोः ।

प्रियैर्विवाहो वज्रः संवासश्चाप्रियैः सह । धननाशश्च वंशतोऽसम्बा दुःखेन तद्धनं ।

श्रवमानाः सुकष्टाश्च राजतः स्वजनान्तथा । शरीरा मानसाश्चापि वेदना मृगशरारणाः ।

प्राप्ता विमाननाशेणा बधधन्वाश्च दारुणाः । पतन्ति निरयं धैवथातनोश्च यमवधे ।

जरा रोगाश्च सततं व्यथनानि च भूरिशः । लोकोऽस्मिन्ननुभूतानि देहजानि श्रेष्ठं मया ।

ततः कदाचिन्मिदं क्षिराकाराश्रितेन च । लोकतन्त्रं परित्यक्तं दुःखार्त्तैर्न शृङ्गं मया ।

लोकोऽस्मिन्ननुभूयार्हमिदं मार्गमनुष्ठितः । ततः सिद्धिरितं प्राप्ता प्रसादादात्मनो मया ।

नार्हं पुनरिहागता लोकां लोकाक्याम्बहं । आसिद्धेराप्रजासर्गादात्मनोऽपि गतोऽशुभाः ।

उपलब्धा हिज्जैष्ठ तथेयं सिद्धिरुत्तमो । इतः परं गमिष्यामि ततः परतरं पुनः ।

प्रह्लाण पदमव्यक्तं मा त्वं भूयश्च संश्रयः । नार्हं पुनरिहागता मर्त्यलोकां परमप ।

प्रीतोऽस्मि तं महाप्राज्ञं ब्रूहि किं करवाणि ते । यदोऽप्युपपन्नं तस्य कालोऽयमागतः ।

अभिजाने च तदहं यदर्थं माभुपागतः । अचिरात्तु गमिष्यामि तेनार्हं त्वमबुधः ।

भूय प्रीतोऽस्मि भवतश्चारिणे विचक्षणः । परिपृच्छ कल्याणं भाष्यं तत्ते वेषितं ।

वज्र मन्ये च ते बुद्धिं भूय सम्पूजयामि च । येनार्हं भवता बुद्धेर्मेधावी ह्यसि काश्यप ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ ततस्तस्योपसंगच्छ पादौ प्रश्नान् सुदुर्बलान् । पश्यन् तौ च धर्मान् स प्राज्ञं धर्मभूतान्वरः ।

॥ काश्यप उवाच ॥ कथं शरीरं श्रवणे कंयश्चैवोपपद्यते । कथं कष्टाश्च संशारान् संशरन् परिमुच्यते ।

आत्मा च प्रकृतिं मुक्ता तच्छरीरं त्रिमुच्यते । शरीरतश्च निर्मुक्तः कथमन्यत् प्रपद्यते ।

कथं गृह्णाग्रे चार्थं कर्मणी स्वकृते नरः । उपभुङ्क्ते क वा कर्मविदेहस्यावतिष्ठते ।

॥ प्राह्लाण उवाच ॥ एवं चन्द्रेष्ठि विद्वद्भ्रातृणां प्रश्रवणाय । आनुपूर्व्येण वार्षेय तन्मे निगदतः शृणु ।

॥ विद्वद्भ्रातृणां ॥ आयुर्कीर्तिं करोषीह या नि छयानि भवते । शरीरपदेषु यस्मिन्नेषु चीर्णेषु सर्वेषु ।

आयुश्च परीतात्मा विपरीतानि भवते । बुद्धिर्थावर्तते चास्य विनाशे प्रत्युपस्थिते ।

सत्त्व रसज्ञः कालज्ञः विदितः चात्ममत्तया । अतिवेलेमुपान्नाति स्वविद्वद्भ्रातृणां कर्मान् ।

यदाऽयमतिक्रान्तिं सत्त्वाष्टुपनिषेवते । अव्यर्थमपि वा भुङ्क्ते न वा भुङ्क्ते कदाचन ।

दुष्टाग्रामिर्षयानश्च यदव्यर्थविरोधि च । गद चार्थमिदं भुङ्क्ते मातिजीर्णेषु वा पुनः ।

यथायममतिमाचक्ष्य वायव्येऽपि भवते । सततं कर्मलोभाद्वा प्राप्तं वेत्ति विधारयेत् ।

रसामिष्टकर्मणं वा दिवास्वप्नश्च भवते । अग्राह्यायते काले स्वयं दोषान् प्रकाशयेत् ।

सुदोषकोपनाद्रेण स भवेत् मरणान्तिकं । अपि बोद्धव्यमादीनि परीतानि व्यवस्थति ।

तस्य ते, कारुण्येनो, शरीरं श्रवते तदा । जीवितं प्राप्यमानं तदथावदुपधारय ।

ऊष्मा प्रकुपितः काये तोमवायुषमोरितः । शरीरमनुपर्येत्य चर्चान् प्राणान् रक्षति वै ।

आत्यर्थं यत्नवान्नाम शरीरे परिकीर्तितः । भिनन्ति जीवन्मानानि कर्माणि विद्धि तत्ततः ।

ततः सवेदो जीवः सद्यः प्रच्यवते चरात् । शरीरं त्यजते जन्तुश्च मानसं पुं मर्षसु ।
वेदनाभिः परीतात्मा तद्विद्धि द्विजवत्तम । जातो मरणसंविद्राः सततं सर्वजन्तवः ।
दृश्यन्ते सन्ध्याजन्तश्च शरीराणि द्विजवत्तम । गर्भसंकमणं चापि कर्षणमतिरुपणे ।
तादृशमेव सभते वेदनां मानवः पुनः । भिन्नसन्धिरयस्ते दमस्तिः स सभते नरः ।
यथा पद्मसु भूतेषु सम्भूतत्वं नियच्छति । त्रैत्यात् प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमोरितः ।
यः स पद्मसु भूतेषु प्राणायामे व्यवसितः । स गच्छत्यूर्ध्वं वायुः कच्छाकृष्ण शरीरिणः ।
शरीरश्च जहात्येवं निरुच्छासश्च दृश्यते । स निरुच्छा निरुच्छासो निष्क्रियो हतचेतनः ।
प्रक्षणा सम्प्रित्यक्तो मृत इत्युच्यते नरः । सेतोभिर्धैर्विजानाति इन्द्रियाद्यो न शरीरभूतः ।
तेरेव च विजानाति प्राणानाहारसम्भवात् । तत्रैव कुर्वते काये यः स जीवः समातनः ।
तथा घटद्वयेषु कं सन्निपाते कश्चित् कश्चित् । तत्तन्मर्षं विजानीहि शास्त्रदृष्टं हि तत्तथा ।
तेषु मर्षं भिक्षेपु ततः स समुदोरयन् । आविश्य हृदयं ज्योतोः सत्त्वसायुः स्पृष्टि वै ।
ततः सचेतनो जन्तुर्नाभिजानाति किञ्चन । तमसा संवृतज्ञानः संवृतेष्वेव मर्षसु ।
स जीवो निरधिष्ठानस्यास्यते मातरि यथा । ततः स तं महीच्छासं श्वश्रुमुच्छ्रय दाहणं ।
निष्क्रामन् कल्पयत्याहु तच्छरीरमभेतनं । स जीवः प्रच्युतः कस्यात् कर्षाभिः सैः समाहृतः ।
अभितः सैः श्वेभ्यः पुष्टैः पापैर्वाऽप्युपपद्यते । माह्राणा ज्ञानवत्पथा यथावच्छ्रुतमिषयः ।
इतरं हतपुण्यं या तं विजानाति सुखैः । यथाऽन्धकारे खद्योतं सोऽयमज्ञं तत्तत्ततः ।
चक्षुःश्रुतः प्रपश्यन्ति तथा च ज्ञानचक्षुषः । पश्यन्त्येवंविधं विद्वान् जीव इत्येकं चक्षुषा ।
अथान्नं जायमानश्च धेनिश्चानुमवेष्टितं । तस्य स्यान्नाग्निः कृष्टानि विविधानीह शास्त्रतः ।
कर्षं भूमिरिधं भूमिस्थं च तद्विद्वान् जन्तवः । तः श्वभाश्वभं हत्वा सभते सर्वदेहिनः ।
इहैवोषधं वचान् भोगान् प्राप्नुवन्ति स्वकर्षाभिः । इहैवाश्वभकर्षाणः कर्षाभिर्विरयं गताः ।
अर्वाङ्गतिरिधं कष्टा यथा पश्यन्ति मानवाः । तस्मात् सुदुर्लभा मेवा रक्षसात्मा ततो भूयः ।
जडं नु जन्तो गत्वा येपु स्यामेष्वर्षिताः । कीर्त्यमानानि तानोह तत्ततः सन्निवोष मे ।
तच्छ्रुत्वा गेष्ठिकीं बुद्धिं बुधेयाः कर्षं निरययं । ताराहणाणि सर्वाणि यथैतच्चद्रमशूलं ।
यथा विभजते मोक्षे स्वभाषा सूर्यमण्डलं । स्थानान्येतानि जानोहि ज्ञानात् पुष्ट्यर्थं गतं ।
कर्षसपाशं ते सर्वे यज्जने वे पुनः पुनः । तथापि च विमेषोऽस्ति दिवि नीचेऽवमथमः ।
न च तथापि सन्तोषो दृष्ट्वा दीप्ततरां श्रियं । इत्येता गतयः सन्तोः श्रयकृ ते समुदोरिताः ।
उपपत्तिन्तु वक्ष्यामि गर्भस्याहमतः परं । तथा तस्मै निगदतः शृणुन्वावसितो दिज ।
इति श्रीमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ माह्राण उवाच ॥ श्वभाजानां श्वभाषासं नैव नामोऽस्ति कर्षाणां । प्रायः प्राणान् पश्यन्ते चेवं चेवं तथा तथा ।

यथा प्रसूयमानसु कष्टी दद्यात् कर्षं बन्धुः । तथा स्याद्विपुलं पुण्यं शृणुते मनसा हतं ।

पापश्चापि तथैव स्यात् पापेन मनसा कृत । पुरोधाय मनो होह कर्माण्यात्मा प्रवर्त्तते ।

यथाकर्मममाविष्ट काममनुसमाहृत । नरो गर्भं प्रविशति तद्यापि शृष्टुं चोत्तरं ।

शृङ्गं शोणितसंघट्टं स्त्रिया गर्भाशयं गतं । चेवं कर्मममाप्नोति शृङ्गं वा यदि वः शृङ्गं ।

सौत्स्न्यादव्यक्तभावाच्च न च कचन सज्जति । संप्राप्य ब्राह्मणं कामं न साक्षात्तद्ब्रह्म प्राप्यत ।

तदीजं सर्वभूतानां तेन जीवन्ति जन्तवः । स जीव सर्वगावाणि गर्भस्थाविश्व भागशः ।

दधाति चेतसा सद्यः प्राणस्थानेऽवस्थित । ततः स्रन्दयतेऽङ्गाणि स गर्भस्थेन नाऽऽवृत ।

यथा सोऽहस्य निखन्दे निपिको विम्विपहं । उपैति तद्ब्रह्मानो हि गर्भे जीवप्रवेशनं ।

सोऽहपिच्छ यथा बलिं प्रविश्य ह्यतितापयेत् । तथा त्वमपि जानीहि गर्भे जीवोपपादनं ।

यथा च दीपः शरत्के दीप्यमानः प्रकाशते । एवमेव शरीराणि प्रकाशयन्ति चेतसा ।

यद्यश्च कुरते कर्म शृङ्गं वा यदि वाऽशृङ्गं । पूर्व्वदेहकृतं सर्व्वमवश्यमुपभुज्यते ।

ततश्च वीर्यते चैव पुनश्चान्यत् प्रचोदते । यावत्तन्मात्रेणैव धर्मं वे मावबुध्यते ।

तच्च कर्म प्रवक्ष्यामि सुखी भवति येन वै । आवर्त्तमानो जानीषु यद्यास्थिन्यासु जन्तवः ।

दानं व्रतं ब्रह्मचर्य्यं यथोक्तं ब्रह्मधारणं । दमः प्रशान्तता चैव भूतानाञ्चानुकम्पनं ।

सयमद्यानुशंस्य परस्मादानवर्जनं । धर्मीकानामकरणं भूतानां मनसा भुवि ।

मातापितृवोश्च शृश्रूषा देवतानि धिपूजनं । गुरुपूजा पुत्रा शौचे निवृत्तिमद्रिचक्षेयम् ।

प्रवर्त्तनं श्रोमनश्च तत् सतां कृत्तमुच्यते । ततो धर्मं प्रभवति यः प्रजाः पाति प्राप्यते ।

एव सत्यं सदा पश्येत् तत्राप्येषा भुवा स्थितिः । आचारो धर्ममाचष्टे यस्मिन् शान्ता व्यवस्थिता ।

तेषु तत् कर्म निविष्टं यः स धर्मं सनातनं । यस्तौ सममिपद्येत न च दुर्गतिमाप्नुयात् ।

अतो निधम्यते लोके प्रथमं धर्मवर्त्तमानः । यद्य धीमो च मुक्तश्च स इत्येभ्यो विप्रिव्यते ।

वर्त्तमानश्च धर्मैव शृङ्गे यच्च यथा तथा । असारतराण्यस्य कलिनं महता भवेत् ।

एवं पूर्व्वकृतं कर्म निवर्त्तं जगत् प्रवर्त्तते । सर्व्वं तत् कारणं येन विक्रतोऽयमिहागतः ।

शरीरपक्ष्ण पाशं केन पूर्व्वं प्रकल्पितं । इत्येव संशयो लोके तच्च वक्ष्याम्यशेषतः ।

शरीरमात्मनः हन्ता सर्व्वलोकपितामहः । त्रैलोक्यमसृजद्ब्रह्मा कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं ।

ततः प्रधानमसृजत् प्रकृतिं च शरीरिणं । यथा सर्व्वमिदं व्याप्तं धां लोके परमा विदुः ।

इदं तत्त्वमिदं परं नष्टमवधत् । यथायां मिथुनं सर्व्वमेकैकलक्षं पृथक् पृथक् ।

असृजत सर्व्वभूतानि पूर्व्वदेहं प्रजापतिः । स्थावराणि च भूतानि इत्येषा पार्थिवोऽयुतिः ।

तस्य कासपरोमाप्समकरोत् स पितामहः । भूतेषु परिहृत्तिश्च पुनरावृत्तिमेव च ।

यथाऽच कश्चिमेधावो दृष्टात्मा पूर्व्वजमग्निं यत् प्रवक्ष्यामि तत् सर्व्वं यथावदुपपद्यते ।

सुखदुःखे यथा सम्यगनित्यं च प्रपश्यति । कार्यं चाऽमिथ्यसंधातं विनाशं कर्मवहितं ।

यच्च किञ्चित् सुखं तपः दुःखं सर्व्वमिति स्मरन् । संसारसागरं धारं तरिष्यति सुदुर्लभं ।

देवानामपि देवस्य युक्तः कार्यते वशी । प्रष्टुं चाव्ययमाप्नोति हिता देहमाश्रयं ।

विनश्यत्सु च भूतेषु न भयं तस्य जायते । क्षिप्रमानेषु भूतेषु न स क्षिप्र्यति केनेचित् ।
 दुःखशोकभयैर्धौरे । सङ्गच्छेद्दुःखमुद्भवै । न विचार्यति युक्तात्मा निस्पृह शान्तमानस ।
 नैनं श्लाघिष्यन्ते न मृत्युश्लाघ्यं विद्यते । नातः सुखतरं कश्चिदपि कचन दृश्यते ।
 सम्यग्मुक्तः स आत्मानमात्मन्येव प्रतिष्ठते । विनिवृत्तजरादु ख सुखं स्वपिति चापि स ।
 देशान् यथेष्टमभ्येति हिलेभ्यो मानुषी तनु । निर्वदस्तु न कर्त्तव्यो मुञ्चनेन कथञ्चन ।
 सम्यगुक्तो यदात्मानमात्मन्येव प्रपश्यति । तदैव न स्पृहयति साचादर्पं व्रतकरो ।
 योगमेकानाशोलस्तु यथा विन्दति तच्छृणु । दिष्टपूर्व्वं । दिष्टं चिन्त्य यस्मिन् सन्नियतेतुरे ।
 पुरस्तादभ्यन्तरे तस्य मनः स्थाय्य न वाह्यतः । पुरस्तादभ्यन्तरे तिष्ठन् यस्मिन्नावशये वसते ।
 तस्मिन्नावशये धार्यं सवाह्याभ्यन्तरे मनः । प्रचिन्त्यावशये कृत्स्नं यस्मिन् कालं स तिष्ठति ।
 यस्मिन् काले मनसास्य न कथञ्चन वाह्यतः । संनियम्येष्टिचरणं निर्घैरि निर्जने वने ।
 कायमभ्यन्तरे कृत्स्नमेकाग्रं परिचिन्तयेत् । दन्तांशालुलुङ्गं जिह्वाश्च गलं घोषं तथैव च ।
 हृदयं चिन्तयेत्तपि तथा हृदयबन्धनं । इत्युक्तं स मया शिष्या भेदावो मधुसूदन ।
 पप्रच्छ पुनरेवमैतत्तर्था सुदुर्व्वचं । भुक्तं भुक्तिर्दं कोष्ठे कथमर्थं विपश्यति ।
 कार्यं रक्षति व्रजति शोणितं कथं पुनः । कथामासञ्च मेदञ्च स्थाय्यस्योनि च योषिति ।
 कथमेतानि सर्व्वेऽपि शरीराणि शरीरेणि । वर्द्धन्ते वर्द्धमानस्य वर्द्धते च कथं वल ।
 विरोधानां निर्गमनं मलानाञ्च हृद्यक् हृद्यक् । कुतो वाऽयं प्रपद्यति लुब्धचित्पि वा पुनः ।
 कश्च देशमधिष्ठाय तिष्ठत्यात्मानमात्मनि । जीव कार्यं वहति चेष्टमानः क्लेशवरं ।
 किं वर्षं कीदृशश्चैव निवेशयति वै पुनः । याचातथ्येन भगवन् वक्तुमर्हसि मेऽनघ ।
 इति संपरिभ्रष्टोऽयं तेन विप्रेण भाधव । प्रत्यनुवं महाबाहो ययाश्रुतमरिन्दम ।
 यथा स्त्रकोष्ठे प्रविश्य भाण्डं भाण्डमना भवेत् । तथा स्त्रकाये प्रविश्य मनो हारैरनिशुलैः ।
 आत्मानं तत्र मार्गेत प्रमादं परिवर्जयेत् । एव स न तमुचुक्तः प्रीतात्मा न शिरादिब ।
 आसादयति तद्गच्छ यद्गृह्णात् स्वात् प्रधानवित । न तवौ चक्षुषा पाहो न च सर्व्वैरदोक्षिष्वै ।
 मनसैव प्रदीपेन महानात्मा प्रदृश्यते । सर्व्वतः पाणिपादात्मा सर्व्वतोऽविशिरोमुखः ।
 सर्व्वतः शुनिमान् भोक्ते सर्व्वमावृत्य तिष्ठति । जीवो निष्कान्तमात्मानं शरीरान् संप्रपश्यति ।
 स तमुच्यते देहि स्वं धारयन् ब्रह्म केवलम् । आत्मानमालोकायति मनसा प्रहसन्निव ।
 तदेवमाययं एता मोक्षं याति ततो मयि । इदं सर्व्वं रहस्यं ते मया प्रोक्तं द्विजोत्तम ।
 आहृष्ट्यै साधयिष्यामि गच्छ विप्र ययामुखं । इत्युक्तं स तदा कृत्वा मया शिष्या महातपा ।
 अगच्छत यथाकामं ब्राह्मणं संसितव्रतम् ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ इत्युक्ता स तदा पार्थ मा वाक्यं दिगमत्तमम् । मोक्षधर्माश्रितं सम्यक् मयैवान्तर्धीयत ।
 कश्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वैकादशेऽध्याये । तदाऽपि हि रसस्वस्तु त्रुतवानेतेन देव हि ।

नैतत् पार्थ सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणेति मे मतिः । नरेणाकृतसंशये विशुद्धेनान्तरात्माना ।

सुरहस्यमिदं प्रोक्तं देवानां भरतर्षभ । कश्चिन्नेदं श्रुतं पार्थ मनुष्येणैह कर्हिचित् ।

न ह्येतच्छ्रोतुमर्होऽन्यो मनुष्यस्त्वामृतोऽनघ । नैतदथ सुविज्ञेयं व्यामिश्रेणान्तरात्माना ।

क्रियावद्विहिं कौन्तेय देवलोकाः समावृतः । न चतदिष्टं देवानां मर्त्यरूपनिवर्तनं ।

परा हि सा गतिः पार्थ यत्तद्ब्रह्म समातनं । यथावृतत्वं प्राप्नोति त्यक्त्वा देहं सदा सुखी ।

इमं धर्मं समासाद्य येऽपि क्षुः पापयोनयः । स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तोऽपि यान्ति परां गतिं ।

किं पुनर्ब्राह्मणः पार्थ चत्विधा वा बहुश्रुताः । स्वधर्म्भरतयो नित्यं ब्रह्मलोकपरायणाः ।

चेतुमचैतदुद्दिष्टमुपायस्यास्य साधने । विहिं फलस्य मोक्षस्य दुःखस्य च निनिर्णयः ।

जातः परं सुखं त्वन्यत् किञ्चित् शोभनतर्पभ । बुद्धिमान् अहंशानस्य पराक्रान्तस्य पाण्डव ।

यः परित्यज्यते मर्त्या लोकसारमसारवत् । एतेरुपायैः स विप्रं परां गतिमवाप्नुते ।

एतावदेव वक्तव्यं भाते भूयोऽस्ति किञ्चन । वप्राधं नित्ययुक्तस्य योगः पार्थ प्रवर्तते ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि कर्णविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ अत्रायुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । द्रव्यैः पार्थ संवादे योऽभवद्भरतर्षभ ।

ब्राह्मण्यो ब्राह्मणं कश्चिज्ज्ञानविक्रान्तपारगं । दृष्ट्वा विविक्तं आश्विनं भार्या भर्त्तारममवीत् ।

कं नु लोकां गमिष्यामि त्वामहं पतिमाश्रिता । न्यस्तकर्षाण्मयाधीनं कीनाश्रमविषयघं ।

भार्याः पतिव्रतात् लोकानामुपवृत्तीति न श्रुतं । त्वामहं पतिमासाद्य कां गमिष्यामि वै गतिं ।

एवमुक्त स श्रान्तात्मा तामुवाच हवसिध । सुभगे नाभ्यस्त्यामि वाक्यमस्यास्य तवानघे ।

पादौ दृश्यस्य सत्यं वा यदिदं कथं विद्यते । एतदेव व्यवस्थान्ति कर्षाकर्षेति कर्षिणः ।

मोक्षमेव नियच्छन्ति कर्षाणां श्रान्तवर्जिताः । नैष्कर्म्यं न च लोकेऽस्मिन् मूढर्षमपि लभ्यते ।

कर्षणा मनसा वाचा इन्द्रं वा यदि वाऽऽइमं । जन्मादिमूर्तिभेदान्तां कर्षं भूतेषु वर्तते ।

रवोर्भिर्बन्धमनेषु दृश्यदृश्येषु बलानु । आत्मस्थमात्माना तेभ्यो दृष्टमायतनं मया ।

यच्च तद्ब्रह्म निर्द्वन्द्वं यत्र योगः सहाग्रिना । व्यवयं कुरुते नित्यं धीरो भूतानि धारयन् ।

यच्च ब्रह्मादयो युक्तास्तद्वचरमुपासते । विद्वांसः सुव्रता यच्च श्रान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ।

ध्यायेन् न तदाश्रये नाम्नाद्यस्यैव जिज्ञया । सन्ननेन तदस्पृश्यं मनसा भवगम्यते ।

चक्षुषामविमदश्च यत्किञ्चिच्छ्रवणात् परं । अगन्धमरसस्पर्शमरुपाग्र्यलक्षणं ।

यतः प्रवर्तते तन्तं यच्च च प्रतिनिवर्तते । प्राकोऽपानः समानस्य व्यानयोदान एव च ।

तत एव प्रवर्तते तदेव प्रविशन्ति च । समानव्यानयोर्ध्वे प्राणापानौ विचेरतः ।

तस्मिन् स्थीने प्रसीयेत समानो व्यान एव च । अपानप्राणयोर्ध्वे उदानो व्यान तिष्ठति ।

तस्मात्प्राणं पुरुषं प्राणापानैः न मुञ्चत । प्राणानामायतनेन तमुदानं प्रचचने ।

तप्राप्तयो यवस्थन्ति मद्भनं ब्रह्मवादिन । मेवामन्योन्यमवाणां बन्धेनां देहचरिणा ।

अग्निर्वैश्वानरो मध्ये सप्रधा दीव्यतेऽन्तरा । घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च श्रोत्रं च पञ्चमं ।
मनो बुद्धिश्च सप्तैता जिह्वा वैश्वानराश्चिवः । घ्रेयं दृश्यञ्च पेयञ्च स्पर्शं अर्थं तथैव च ।
मन्त्रमथमय बोद्धव्यं ताः सप्त धर्मिणा मम । घ्राता भक्षयिता द्रष्टा स्पर्शता च पञ्चमः ।
मन्ता बोद्धा च सप्तैते भवन्ति परमर्त्विजः । घ्रेये पेये च दृश्ये च स्पर्शे अर्थे तथैव च ।

मन्त्रवैश्वय बोद्धव्ये शुभगे पश्य सर्व्वदा । हवींश्चक्षुषु होतारः सप्तधा सप्त सप्तशु ।
सम्यक् प्रचिद्य विद्वांसो जनयन्ति स्वयोगिषु । इयिवो वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
मनो बुद्धिश्च सप्तैता ज्योतिरित्येव शब्दिताः । हविर्भूतागुणाः सर्व्वे प्रविशन्त्यग्निं गुणं ।
अन्तर्वासमुपिता च जायते स्वासु ज्योतिषु । तत्रैव च निश्च्यते प्रसवे भूतभावने ।
ततः संजायते गन्धस्वातः संजायते रसः । ततः संजायते रूपं ततः स्वर्गोऽभिजायते ।
ततः संजायते शब्दः संजायते जायते । ततः संजायते निष्ठा जन्मैतत्सप्रधा शिदुः ।
अनेनैव प्रकारेण प्रत्यक्षेण पुरातनैः । पूर्णाङ्गतिमिरापूर्णास्त्रिभिः पूर्यन्ति तेजसा ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि ब्राह्मणतोतायां विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अथाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । निबोध द्रष्टृश्रोत्रां विधानमथ पादुर्गं ।

श्रोत्रं श्रोत्रं चक्षुषो जिह्वा नासिका शरणौकरो । उपस्थं पायुरिति वा श्रोत्रेणि द्रष्टृभामिनि ।

शब्दस्पर्शौ रूपरसौ गन्धो वाक्यं क्रिया गतिः । रेतोमूत्रपुरीषाणां त्वरगो द्रष्टृहवीषि च ।

दिशो वायूरविद्युद्द्रष्टृहवीषी विष्णुरेव च । इन्द्रः प्रजापतिर्ब्रह्मण्येव द्रष्टृभामिनि ।

द्रष्टृद्रष्ट्याणि श्रोत्रेणि हवीषि द्रष्टृभामिनि । विद्यया नाम धर्मिणो हवन्ते तु द्रष्टृप्रियु ।

चित्तं सुषुप्तं चित्तं पवित्रं ज्ञानमुत्तमं । सुविभक्तमिदं सर्व्वं जगदासीदिति श्रुतं ।

सर्व्वमेवाव विभेद्यं चित्तं ज्ञानमवेक्षते । रेतःशरीरस्थत्वाद्यै विश्रान्ता तु शरीरस्थत्वा ।

शरीरस्थत्वाप्यपत्यसत्तादन्त्यं प्रणीयते । मगदाहवनीमथ तस्मिन् ब्रह्मण्येव हविः ।

ततो वाचस्पतिर्जन्ते तं मनः पथ्येवते । रूपं भवति वै त्रयं समनुद्भवते मनः ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ कक्षादागभवत्पूर्वं कक्षात् पदात्मनोऽभवत् । मगदा चिन्तितं कर्त्तुं यदा समभिपद्यते ।

केन विश्रान्तेपथं गतिरित्येतं समाश्रिता । समुद्योगा नाभ्यगच्छत्को वै तो प्रतिवाधते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नामपातः पतिर्भूमा तस्मात् प्रेवत्ययानता । तां गतिं मगदः प्राङ्मनसपक्षादयेते ।

प्रश्रान्तु वाङ्मनसोर्वा यस्मात्समनुद्भवति । तस्मात्ते वर्त्तयिष्यामि तथोरेव समाङ्गयं ।

उभे वाङ्मनसो गत्वा भूतात्मानमश्नुता । आचयोः येष्टमाचक्षुर्ब्रह्मिणो धर्मं विभो ।

मम इत्येव भगवान्मदा प्राह मरस्वती । यदं वै कामधुक् तुभ्यमिति तं प्राह वागय ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्यावरं जङ्गमधैव पिङ्गुमे मनसो मम । प्यावरं मगदाभे वै जङ्गमं विपये तव ।

यत्तु तं विपयं गच्छेन्नमो वर्यः क्षरोऽपि वा । तस्मिन् जङ्गमे नाम तस्मादासीद्गरीयसी ।

तस्मादपि समाधिषे स्वयमभ्येत्य शोभने । तस्मादुच्छ्रावमावाप्यं प्रवक्ष्यामि शरस्वती ।

अथवाऽस्मात् सोनेषु तिष्ठत्यु विषयेषु च । यदि सङ्कल्पमानेण भुङ्क्ते भोगान् यथार्थवत् ।

अथ चेन्नान्येन सिद्धिमस्मदर्थेषु नित्यदा । प्राप्तेन रूपमादत्स्व रसानादत्स्व चतुषा ।

१०१

श्रोत्रेण गन्धानादत्स्व स्पर्शानादत्स्व जिह्वया । लघा च शब्दानादत्स्व बुद्ध्या स्वश्रमयापि च ।

सत्त्वतो ह्यनियमा नियमा दुर्ब्बलीयसां । भोगानपूर्व्वानादत्स्व नोऽपिष्टं भोक्तुमर्हसि ।

यथा हि शिष्यः शास्त्रारं श्रुत्यर्थमभिधावति । ततः श्रुतिमुपादाय श्रुत्यर्थमुपतिष्ठति ।

विषयानेवमस्माभिर्दर्शितानभिमत्येव । अनागतानतीतांश्च स्त्रे जागरणे तथा ।

वैमलस्यं गतानाञ्च जन्तूनामन्यपेतसां । अस्मदर्थे कृते कार्ये दृश्यते प्राणधारणं ।

१०२

सङ्गमपि हि सङ्कल्पान् मत्वा स्त्रप्रानुपाश्च च । बुभुक्षया पोष्यमानो विषयानेव धावति ।

आगारमद्धारमिव प्रविश्य संकल्पभोगान् विषये निबद्धान् । प्राणवये शान्तिमुपैति नित्यं दाहचयेऽग्निर्ज्वलितो यथैव ।

कामं तु नः क्षेपु गुणेषु सङ्गः कामञ्च भोक्तव्यगुणोपलब्धिः । अस्मान् विना नास्ति तत्रोपलब्धिस्तावद्वृत्ते त्वं न भजेत् प्रहर्षं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिका पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां दार्विषोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अथायुदाहरन्तीमितिहासं पुरातनं । सुभगे पञ्चस्रोतसां विधानमिह आदुर्गम् ।

प्राणपानाबुदानश्च समानो व्यान एव च । पञ्चस्रोतस्यैतान् वै परं मावं विदुर्बुधाः ।

१०३

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ स्त्रभावात् सप्त स्रोतार इति मे पूर्व्विका मति । यथा वै पञ्च स्रोतारः परो भावस्तदुच्यते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राणेन संभूतो वायुरपाने जायते ततः । अपाने संभूतो वायुस्ततो व्यानः प्रवर्तते ।

व्यानेन संभूतो वायुस्ततोऽपानः प्रवर्तते । उदाने संभूतो वायुः समानो नाम जायते ।

तेऽप्युच्छन्त पुरा वन्तः पूर्व्वजातं पितामहं । यो नो व्येष्टस्तमापश्च स नः श्रेष्ठो भविष्यति ।

॥ ब्रह्मा उवाच ॥ यस्मिन् प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । यस्मिन् प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति स वै श्रेष्ठो

गच्छत यत्र कामः ।

१०४

॥ प्राण उवाच ॥ मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं

पश्यत मां प्रलीनं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राणः प्राचीयत ततः पुनश्च प्रचचार ह । समानयायुदानश्च वृषो ब्रूता पुनः वृद्धमे ।

न त्वं सर्व्वमिदं व्याप्य तिष्ठस्येह यथा वर्चः । न त्वं श्रेष्ठो हि नः प्राण अपानो हि वयो तत्र ।

प्रचचार पुनः प्राणस्तमपानोऽभ्यभाषत ।

॥ अपान उवाच ॥ मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं

पश्यत मां प्रलीनं ।

१०५

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ व्यामस्य तमुदानश्च आपमाशमयोचतुः । अपान न त्वं श्रेष्ठोऽसि प्राणो हि वयमस्तव ।

अपानः प्रचचाराय व्यामस्य पुनरभवोत् । श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्व्वेषां श्रूयतां येन सेतुता ।

मयि प्रलीने प्रलयं व्रजन्ति सर्व्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचीर्णे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीनं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राचीयत ततो व्यानः पुनश्च प्रचचार ह । प्राणपानाबुदानश्च समानश्च तममुवन् ।

न त्वं श्रेष्ठोऽसि नो ध्यान समानस्य वसे तव । प्रचचार पुनर्वानः समानः पुनरवतीत् ।

श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ॥

अथ प्रलीने प्रलथं व्रजन्ति सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचोर्षे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीने ।

समान. प्रचचाराथ उदानस्तमुवाच ह । श्रेष्ठोऽहमस्मि सर्वेषां श्रूयतां येन हेतुना ।

अथ प्रलीने प्रलथं व्रजन्ति सर्वे प्राणाः प्राणभृतां शरीरे । मयि प्रचोर्षे च पुनश्चरन्ति श्रेष्ठो ह्यहं पश्यत मां प्रलीने ।

ततः प्रालीयतोदान. पुनश्च प्रचचार ह । प्राणापानौ समानस्य ध्यानेष्वेव तमब्रुवन् ।

उदान न त्वं श्रेष्ठोऽसि ध्यान एव वसे तव ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मा समवेतान् प्रजापति । सर्वे श्रेष्ठा न वा श्रेष्ठाः सर्वे चान्योन्यधर्म्मिणः ।

सर्वे स्वविषये श्रेष्ठा. सर्वे चान्योन्यधर्म्मिणः । इति तानब्रवीत् सर्वान् समवेतान् प्रजापतिः ।

एक खिरसाखिरस्य विषेयान् पञ्च वायवः । एक एव मन्त्रैवात्मा ब्रह्माऽप्युपचीयते ।

परस्परस्य सुहृदो भावयन्ताः परस्परं । स्वस्ति व्रजत भद्रं वो धारयन् परस्परं ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अत्राधुनाहरणीममितिहासं पुरातनं । नारदस्य च संज्ञादमृषेर्वैवमस्य च ।

॥ देवमत उवाच ॥ जनेाः संजायमानस्य किं नु पूर्वैव प्रवर्त्तते । प्राणोऽपानः समानो वा ध्याना बोधान एव च ।

॥ नारद उवाच ॥ येनार्थं सृज्यते जन्तुसतोऽन्य. पूर्वमेति तं । प्राणदहं हि विज्ञेयं तिर्यग्गुह्यमधस्य यत् ।

॥ देवमत उवाच ॥ केनार्थं सृज्यते जन्तुः कस्यान्यः पूर्वमेति तं । प्राणदहं न मे ब्रूहि तिर्यग्गुह्यमधस्य यत् ।

॥ नारद उवाच ॥ संकल्पान्जायते हर्षः अस्वादपि च जायते । रसात्मंजायते चापि क्वापदपि च जायते ।

इन्द्रास्त्रोऽपितसंस्तृष्टात्पूर्वै प्राणः प्रवर्त्तते । प्राणेन विक्रते इन्द्रो तथाऽपान प्रवर्त्तते ।

इन्द्रास्त्रंजायते चापि रसादपि च जायते । एतद्रूपमुदानस्य हर्षो मियुनमन्तरा ।

कामास्त्रंजायते इन्द्रं कामास्त्रंजायते रजः । समानध्यानजनिते सामान्ये इन्द्रकशोणिने ।

प्राणापानाविद् दहं नवाक्चोर्द्धं गच्छतः । ध्यानः समानधैवीभौ तिर्यग्दहं नमस्यते ।

अग्निर्वै देवताः सर्वे इति देवस्य आशयः । संजायते ब्राह्मणस्य ध्यानं बुद्धिमस्मिन्तः ।

तस्य धूमस्तमो रूपे रजो भस्मसु तेजसः । सर्वं संजायते तस्य यच्च प्रविष्यते हविः ।

सत्तात्समानो ध्यानश्च इति यच्चविदो विदुः । प्राणापानावाक्यभगौ तयोर्ध्ये ऊताग्रन ।

एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः । निर्दहमिति यत्तत्तत्तमे निगदत. इष्टं ।

अहोरात्रमिदं दहं तयोर्ध्ये ऊताग्रन । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

सद्यासद्यैव तत् दहं तयोर्ध्ये ऊताग्रन । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

ऊर्द्धं समानो ध्यानश्च व्यथते कर्म तेन ततः । ततोयन्तु समानेन पुनरेव व्यवस्थते ।

आनयथ ध्यानमेकस्य शान्तिर्ब्रह्म समातनं । एतद्रूपमुदानस्य परमं ब्राह्मणं विदुः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ श्रुत्वापुदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । चातुर्होत्रविधानस्य विधानमथ यादृशं ।
 तस्य सर्वस्य विधिविधानमुपदिश्यते । शृणु मे गदतो भर्तु रदृष्टमिदमद्भुतं ।
 करणं कर्म कर्त्ता मोक्ष इत्येव भाविनि । चत्वार एते होतारो यैरिदं जगदावृतं ।
 हेतुना साधनस्यैव शृणु सर्वमशेषतः । घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च श्रोत्रं च पञ्चमं ।
 मनो बुद्धिश्च सप्तैते विज्ञेया गुणहेतवः । गन्धो रसश्च रूपञ्च शब्दः स्पर्शश्च पञ्चमः ।
 मनयमयं बोद्धव्यं सप्तैते कर्म्महेतवः । घ्राता भक्षयिता द्रष्टा वक्ता श्रोता च पञ्चमः ।
 मन्ता बोद्धा च सप्तैते विज्ञेयाः कर्म्महेतवः । स्वगुणं भक्षयन्त्येते गुणवन्तः शुभाशुभं ।
 अदृष्टं निर्गुणोऽजन्तः सप्तैते मोक्षहेतवः । विदुषां बुद्ध्यामानां खं खं स्थानं यथाविधि ।
 गुणोक्तो देवताभूताः सततं भुञ्जते हविः । अदन् विद्वान् यथाऽद्यानि ममत्वेनोपपद्यते ।
 आत्मास्यै पाचयन्नर्क्षं ममत्वेनोपहन्त्ये । अभिष्यन् चक्षुश्चैव मद्यपानं निवृत्ति तं ।
 स चाश्वं हन्ति तच्छासं स हत्वा हन्यते पुनः । हन्ता ह्यश्वमिदं विद्वान् पुनर्जनयतो युरः ।
 न चाश्वान्नायते तस्मिन् सख्यो नात्र व्यतिक्रमः । मनसा गन्त्यते यच्च यच्च वाचा निगद्यते ।
 श्रोत्रेण श्रूयते यच्च चक्षुषा यच्च दृश्यते । स्पर्शेन स्पर्शयते यच्च घ्राणेन घ्रायते च यत् ।
 मनःपट्टानि संयम्य हवीत्येनानि सर्वशः । गुणवत्पावको भक्षं दीयतेऽन्तःशरीरिणः ।
 योगयज्ञः प्रवृत्तो मे ज्ञानवज्रिप्रदोद्भवः । प्राणलोचोपापानशूलः सर्वस्यागसुदविणः ।
 कर्त्ताऽनुमन्ता ब्रह्मात्मा ततोऽभ्यर्च्युक्तस्तुतिः । श्वेतं प्रभासा तच्छूस्वमपवर्गोऽस्य दक्षिणा ।
 श्वरक्षायच्च श्वमि नारायणविदे जनाः । नारायणाय देवाय यदविन्दन् पश्यन् पुरा ।
 तत्र सामानि गायन्ति तत्र चार्द्धानिर्दधन् । देवं नारायणं भीरु सर्व्वात्मानं निबोध तं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ एकः प्राज्ञा न द्वितीयोऽस्ति ज्ञाता यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनैवमुक्तः प्रवर्णादिवीदकं यथा
 निपुणोऽस्ति तथा वदामि ।
 एको गुरुर्नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनानुब्रिष्टा गुरुणा सदैव लोकादिष्टाः पद्मगाः सर्वे एव ।
 एको बन्धुर्नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनानुब्रिष्टा बन्धुवा बन्धुमनः सप्तपथः पांथ दिवि प्रभान्ति ।
 एकः श्रोता नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तस्मिन् गुरौ गुरुवाचं निदध्य प्रकी गतः सर्वलोकाभारत्वं ।
 एको देष्टा नास्ति ततो द्वितीयो यो ब्रह्मयस्तमहमनुभवोमि । तेनानुब्रिष्टा गुरुणा सदैव लोकादिष्टाः पद्मगाः सर्वे एव ।
 अचापुदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । प्रजापतौ पद्मगानां देवर्षीणाश्च संविदं ।
 देवर्षयश्च मागदायसुराश्च प्रजापतिः । पर्यश्वं चक्षुषापोमाः श्रेयो नः प्रोच्यतामिति ।
 तेषां प्रोवाच भगवान् श्रेयः समनुश्रुतां । श्रोमितीकाचरं मद्वा ते श्रुत्वा प्राद्रवन् दिग्मः ।
 तेषां प्रव्रवमाणानामुपदेशार्थमात्मनः । सर्पाणां दंशने भावः प्रवृत्तः पूर्वमेव तु ।
 असुराणां प्रवृत्तस्तु दम्भभावः स्वभावजः । दानं देवा स्वर्वापता दम्भेव महर्षयः ।

एकं शास्त्रारमासाद्य शब्देनैकेन संकृताः । न नाव्यवसिताः सर्वे सर्पदेवर्षिदानेवाः ।
 इष्टोत्थं प्रोच्यमानं गृह्णाति च यथातथं । इच्छतस्तदतो भूयो गुरुरन्यो न विधेत् ।
 तस्य चानुमते कर्म ततः पथात् प्रवर्तते । गुरुर्वोद्गा च श्रोता च देष्टा च हृदि निःसृतः ।
 पापेन विचरन् लोके पापचारी भवत्ययं । इमेन विचरन् लोके इमचारी भवत्युत ।
 कामचारी तु कामेन य इन्द्रियसुखे रतः । ब्रह्मचारी सदैवैव य इन्द्रियजये रतः ।
 अपेतव्रतकर्मा तु केवलं ब्रह्मणि स्थितः । ब्रह्मभूतस्वरन् लोके ब्रह्मचारी भवत्ययं ।
 ब्रह्मैव समिधस्य ब्रह्माग्निर्ब्रह्मसम्भवः । आपो ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म च ब्रह्मणि समाहितः ।
 रतरेवेदुर्गं सुखं ब्रह्मचर्यं विदुर्बुधाः । विदित्वा चाप्यपचने वेचशेनानुदशिताः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां पश्चिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

२६

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ संकल्पदंशमशकं शोकहर्षहिमांशपं । माहान्धकारतिमिरं लोभभ्याधिसरोद्धपं ।
 विषयैकाग्र्याध्वानं कामक्रोधविरोधकं । तदतोय महादुर्गं प्रविष्टोऽक्षि महदनं ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ क तदनं महाप्राज्ञे के वृषाः सरितश्च काः । गिरयः पर्वताश्चैव कियत्पद्मनि तदनं ।
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नैतदक्षि इदमग्राव किञ्चिदन्यत्ततः सुखं । नैतदस्त्वयमग्रावः किञ्चिदुःखतरं ततः ।
 तस्माद्व्यस्तं नास्ति न ततोऽक्षि महत्तरं । नास्ति तस्मान् सुखतरं नास्त्यन्यत् तत्तमं सुखं ।
 न तत्राविश्य शोचन्ति न प्रहयन्ति च हिजाः । न च विभ्यति केवाक्षित्तैभ्या विभ्यति केचन ।
 तस्मिन् वने सप्त महाऋताश्च फलानि सप्ततिययश्च सप्त । सप्ताश्रमाः सप्तसमाधयश्च दोषाश्च सप्तैतदरण्यरूपं ।
 पञ्चवर्णानि दिव्यानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुवर्णानि द्विवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुरभीणि द्विवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 सुरभीणिकवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । सृजन्तः पादपास्तत्र व्याप्य तिष्ठन्ति तदनं ।
 ब्रह्मन्यत्रवर्णानि पुष्पाणि च फलानि च । विद्वज्जना महाहृषा तदनं व्याप्य तिष्ठतः ।

७६

७७

७८

एको ब्रह्मि, सुमना ब्राह्मणोऽपि पश्चेन्द्रियाणि समिधस्तत्र सन्ति । तेभ्यो मोक्षः सप्त फलानि दोषागुणाः फलान्यतिथयः फलाश्रमाः ।

आतिथ्यं प्रतिगृह्णाति तत्र तत्र महर्षयः । श्रितेषु प्रलीनेषु तेवन्त्यद्रेःचते वनं ।
 प्रशस्तं मोक्षफलं श्रान्तिष्ठायासमन्वितं । शानाश्रयं दृष्टितोयमन्तः जेवन्नमास्तरं ।
 येऽधिगच्छन्ति तं सन्तुषेणं नास्ति भयं पुनः । ऊर्द्धं चाधश्च तिर्यक् च तस्य नानोऽधिगम्यते ।

सप्तस्तिपसाश्च वसन्ति सप्तस्त्ववाङ्मूला आनुमत्या जनिव्यः । ऊर्द्धं रसानाददेते प्रजाभ्यः सर्वान् यथा सत्यमनिथिता वा ।
 तथैव प्रतिगृह्णाति पुमस्तत्रोपपन्ति चे सप्त सप्तैव विद्वद्वाग्निप्रमुखे सह ।
 यमो वैश्व भगवैव विशयः पितृतेजसो । रतमेवानुवर्तन्ते सप्त ज्ये तीर्षि मास्तरं ।
 गिरयः पर्वताश्चैव सन्ति तत्र समासतः । नद्यश्च सरिता वारि चहन्त्या ब्रह्मणमग्रावः ।

नदीनां भङ्गमदैव वेताने समुपडरे । स्वात्मदत्ता यतो यान्ति वाचादेव पितामहं ।

सुप्राशा, सुप्रताशाश्च तपसा दग्धकिल्बिषा । आत्मन्यात्मनमविश्य ब्रह्माणं समुपासते ।

श्रममन्यत्र श्रमन्ति विचारणविदे जना । तदरश्मभिमित्रेय यथाधीरभजायत ।

एतदेवेदं पुण्यमखं ब्राह्मणं विदुः । विदित्वा चानुतिष्ठन्ति श्रेयस्तेनानुदर्शिताः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधधेनु पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां संततिशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ गन्धान्न जिघ्रामि रसाद्य वेदि रूपं न पश्यामि न च स्पृशामि । न चापि शब्दान् विविधान् शृणोमि न चापि सङ्कल्पमुपैमि कश्चित् ।

अर्थानिष्टान् कामयते स्वभावे सर्वान् देवान् प्रदिशते स्वभावः । कामेदवानुद्भवत स्वभावात् प्राणापानौ जनुदेशा निवेक्ष्य ।

तेभ्यस्तान्तेषु नित्याद्य भावान् भूतात्मानं स्वचरेन् शरीरे । तज्जिह्विषन्नास्मि सक्त कथञ्चित् कामकाधाम्भा जरया मृत्युना च ।

अकामयानस्य च सर्वकामानं विदिषाणस्य च सर्वदेवान् । न मे स्वभावेषु भवन्ति लेपासौयस्य विन्दारिष पुष्करेषु ।

नित्यस्य चैतस्य भवन्ति नित्या निरोध्यमाणस्य नष्टस्वभावः । न सज्जते कर्षसु भोगजालं दिवोव सूर्यस्य मशूखजालं

अवायुदाहरन्तोमितिहासं पुरातनं । अर्चय्येयनिधेवादे तन्निधेयं यजमानि ।

मोक्षमार्गं यद्व दृष्ट्वा यज्ञकर्षणायान्वीत् । यतिरध्वर्युसामोनेो हिवेयमिति सुखयन् ।

तमध्वर्युं प्रत्युवाच नायं ह्यगो विनश्यति । ज्ञेयसा योऽस्य ते जनुय्यदिश्रुतिरिधं तथा ।

यो ह्यस्य पार्थिवः भाग इष्टिर्वा य गमिष्यति । यदस्य वारिजं किञ्चिदपलात् सम्प्रवेक्ष्यति ।

सूर्यश्चक्षुर्दिग् योषं प्राणोऽस्य दिवमेव च । आग्ने वत्समानस्य न मे देयिऽसि कथन् ।

॥ पतिरुवाच ॥ प्राणैर्ज्विषेगि आगस्य यदि श्रेयः प्रपश्यसि । ह्यगार्थं वत्संते यज्ञो भवतः किं प्रयेजनं ।

अथ त्वां मन्यन्तां भ्राता पिता माता सखेति च । मन्ययस्तेनमुद्योय परवर्तन्ति विव्रेत ।

एवमेवानुमन्येरन्तान् भवान् द्रष्टुमर्हति । तेषामनुमते श्रुत्वा शक्या कर्तुं विचारणा ।

प्राणा कथस्य आगस्य प्रापितासे खयेनिषु । शरीरं केवलं श्रेष्ठं निश्चेष्टमिति मे मतिः ।

इत्थनस्य तु तुल्येन शरीरेण विचेतसा । हिंसानिर्बन्धुकामानामित्थनं पश्यसंश्रितं ।

अहिंसा सर्वधर्माणामिति दृष्टानुप्राप्तवन् । यदहिंसं भवेत्कथं तत्कार्यमिति विद्महे ।

अहिंसेति प्रतिश्रेयं यदि वक्ष्याम्यतः परं । शक्यं भवति यं कर्तुं भवता कार्यदूषणं ।

अहिंसा सर्वभूतानां नात्यमसासु रोषते । प्रत्यक्षतः साधयामो न शरोरुमुपास्महे ।

॥ अर्चय्येववाच ॥ भूमेगेभ्युपान् भुङ्क्ते विपस्यागेमयान् रसान् । ज्योतिर्वा पश्यते रूपं स्पृशत्यनिलगान् गुणान् ।

शृणोय्याकाशजान् शब्दान् मनसा मन्यते मतिं । सर्वाण्येवमि भूतानि प्राणा इति च मन्यते ।

प्राणादाने निष्टेनाऽसि हिंसायां वत्संते भवान् । नास्ति चेष्टा विना हिंसां किं वा त्वं मन्यसे दिग् ।

॥ पतिरुवाच ॥ अघरस्य घरस्यैव देधोभावेऽयमात्मनः । अघरं तत्र सद्भावः स्वभावः पर उच्यते ।

प्राणा जिज्ञा मनः सत्त्वं सद्भावो रजसा सह । भावेरेतन्निमुक्कस्य निर्दन्दस्य निराधियः । ८९
समस्य सर्वभूतेषु निर्भ्रमस्य जितात्मनः । समन्तात् परिमुक्कस्य न मयं विद्यते कश्चित् । ९०
॥ अध्वर्युः उवाच ॥ यस्मिन्नेवेह संवाचः कार्यो मतिमतां परः । भवतो हि मत्तं शुला प्रतिभाति मतिर्नमः । ९१
भगवन् भगवद्गुह्यं प्रतिपद्यो ब्रवीत्यहं । ९२
॥ अध्वर्युः उवाच ॥ मत्तं मन्त्रज्ञं कर्तुमपराधोऽस्ति मे द्विज । ९३
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ उपपत्त्या यतिकृष्णो वर्त्तमानस्ततः परं । अध्वर्युरपि निर्मोहः प्रवचनं महामखे । ९४
एवमेतादृशं मेघं सुखं ब्राह्मणा विदुः । विदित्वा चानुतिष्ठन्ति धेनुप्रेमार्थदर्शनाम् । ९५
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ ९६ ॥
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अवाप्यदाहरन्तोममितिहानं पुरातनं । कार्त्तवोर्थास्तस्य संवादं समुद्रस्य च भाविनि । ९७
कार्त्तवोर्थास्तुतो नाम राजा यादुसहस्रवान् । येन सागरपर्यन्ता धनुवा निर्वृजिता मही । ९८
स कदाचित् समुद्रान्ते विचरन् पलदपितः । अवाकिरच्छरमैः समुद्रमिति न श्रुत । ९९
तं समुद्रो नमस्तस्य कृताञ्जलिः उवाच ह । आ मुञ्च वीर नारायण् मूढ किं करवाणि मे । १००
मदाययाणि भूतानि सदिच्छैर्भक्षेयुभिः । वध्यन्ते राजमादूच तस्यो देहाभयं विभी । १०१
॥ अर्जुन उवाच ॥ मत्तमे यदि संशये शराद्यधरः कश्चित् । विद्यते तं समापन्न यः समाधीत मां मृधे । १०२
॥ समुद्र उवाच ॥ महर्विर्जन्मदग्निश्चे यदि राजन् परियुतः । तस्य पुनस्तत्वातिथ्यं यथावत्कर्तुमर्हति । १०३
ततः स राजा प्रययौ कोपेन महता दृढः । स तन्मात्रममागत्य रामनेवावपद्यत । १०४
स रामप्रतिज्ज्ञानि चकार सह मनुभिः । आयासं जनयामास रामस्य च महात्मनः । १०५
ततस्तेजः प्रज्ज्वाल रामस्त्रामिततेजसः । प्रदहन् रिपुष्वेभ्यानि तदा कर्मललोचने । १०६
ततः परश्चमादाय स तं बाहुसहस्रिणं । विच्छेद स हरा रामो बह्व्राह्मिव द्रुमं । १०७
तं हतं पतितं दृष्ट्वा समतोः सर्वनाम्नवाः । अहीनादाय शरीर्य भार्गवं पर्यधावयन् । १०८
रामोऽपि धनुरादाय रथमावृण्व सलः । विच्छजन् शरवर्षाणि व्यधमन् पार्थिवं बलं । १०९
ततस्तु क्षत्रियाः कैपिष्ठा मन्दम्यभवाद्दिताः । निविशन्ति रिदुर्गाणि स्त्रगाः शिंहादिता इव । ११०
तेषां स्वविरितं कर्म्म तद्गवात्र नुतिष्ठतां । प्रजा दृष्टतां प्राप्ता ब्राह्मणानामदन्वनाम् । १११
एवं ते ब्रविडाभीराः पुण्ड्रास्य शयैः सह । दृष्टत्वं परिगता व्युत्यानात् चक्षधर्षिण्यः । ११२
ततस्य हतवीरासु क्षत्रियासु पुनः पुनः । दिगैरत्यादितं चरन् जामदग्न्या न्यजन्ततः । ११३
एकविंशतिनिधान्ते रामं वागशरीरिण्यो । दिव्या श्रोवाच मधुरा सर्वलोकपरियुता । ११४
राम राम निवर्त्तस्व कं गुणं तात यशसि । चक्षवन् निमान् प्राणैर्विप्रैश्चैव पुनः पुनः । ११५
तथैव तं महात्मानमृचोक्तप्रमुखासदा । पितामहा महाभोग निवर्त्तस्वैवथानुवन् । ११६
पितृवंधममर्थस्तु रामः श्रोवाच तानृषीन् । नाहन्तीह भवन्तो मां निवारयितुमित्युचि । ११७

॥ पितर ऊचुः ॥ नार्हमे सत्त्वबन्धुत्वं निर्दत्तुं जयता मर । न ह युक्त त्वया हन्तुं ब्राह्मणेन सता नृपति ।
इति शोमहाभारते श्राव्यमेधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि ब्राह्मणगोतायां ऊनविशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ पितर ऊचु ॥ अत्रायुदाहरन्तीममितिहास पुरातनं । शुवा च तत्तया कार्यं भवता दिग्बलम् ।
अल्लो नाम राजर्षिरभवत् समहातपा । धर्माश्च सत्यवादी च महात्मा मुदृष्टवान् ।
स सागरान्ता धनुषा विनिर्जित्य महीमिमं । हलां मुदुस्कर कर्षमग्न सुखी समार्धम् ।
स्थितस्य वृचमलेषु तस्य पिन्ता वभवत् । खलुस्य सुमहत् कर्षो सुखा प्रतिमहामते ।

॥ अलर्क उवाच ॥ मनसो मे वक्षं जातं मनो जिह्वां ध्रुवो जय । अन्ये च वासान् धास्यामि शक्रमि परिवारितं ।
पदिह चापलात कर्णं शर्षाभ्यां व्यिकीर्षति । मनं प्रतिपुनो ह्युपायान् मे ध्यास्यामि सायकान् ॥ ५

॥ मम उवाच ॥ मेमे वाणारिच्यन्ति कामलकं कयञ्चन । तदैव मर्षं भोग्यन्ति मित्रभर्षा नरिच्यन्ति ।
अन्यान् वाणान् वनीकस्य पैस्व मा सुदृढिच्यन्ति । तच्छ्रुत्वा स त्रिचिन्ताया ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अत्रकं उवाच । आधाय मुषङ्गन गन्धास्त्रानेव प्रतिगृह्णति । तस्मान् घ्राणं प्रति शत्रान् प्रतिनोद्व्याम्यध शितान् ।

॥ घ्राण खवाच ॥ नेत्रे वाणास्तुरियन्ति भामलकं कथञ्चन । तत्रैव मर्मा भेदयन्ति भिन्नमर्था मरियसि ।

अन्यान् वाणान् समीक्ष्य धैर्यं नो हृदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा च विचिन्त्य य ततो वचनमब्रवीत् । ।

न सक्तं उवाच ॥ इत्थं स्वादून् रसान् भुक्त्वा तानेकं प्रतिपद्यथिति । तस्माज्जिह्वां प्रति शरान् प्रतिनोप्याम्यहं शितान् । ॥ १० ॥

॥ जिज्ञेवाच ॥ नेमे वाणसरिव्यन्ति मामलर्क कथञ्चन । तत्रैव मर्षं भेत्स्यन्ति भिन्नमन्या मरिच्यसि ।

अन्यान्वाप्यान् समीक्ष्यते स्व मां हृदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्तय्य ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलङ्कार उवाच ॥ स्फुट्टा त्वमिविधाङ्गस्यैव तानिव प्रतिगच्छति । तस्मात्तथं पाटयिष्ये विविधे कल्पविभिनं ।

॥ सगुणश्च ॥ नेने घाणासुग्न्यन्ति मोमलकं कथञ्चन । तत्रैवमर्थं भवत्यन्ति भिन्नमर्थं मरिचिषि ।

अन्यान् वापान् समो वसुधैस्व मा सुदयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा स विचिन्तय्य ततो वचनमब्रवीत् ।

॥ अलर्णे उवाच ॥ शुभा तु विविधान् श्रद्धासानिब्र प्रतिपद्यथि । तस्माच्छ्रेष्ठं प्रति श्रद्धान् प्रतिमुद्धान्यधं प्रितान् ।

॥ आभ उवाच ॥ नमः वासुदेवाय ॥ नमः शिवाय ॥ नमः कृष्णाय ॥ तत्रैव मर्त्यं भवेन्नित्यं ततो ह्यस्य जीवितम् ॥

[illegible]

॥ अथ चतुर्थः ॥ इति श्रीमद्भगवत्प्राज्ञसंनिपाते श्रीकृष्णार्जुनसंवादे शरीरविच्छेदोपनिषत्प्रश्ने षष्ठ्यध्याये ॥

अथान्नं पाषाणं समोदाद्यैव सां सदाश्रियाणि । तत्कालं स निश्चिन्तयति ॥

॥ असकं उवाच ॥ इयं निष्ठा बहुविधा प्रज्ञया ब्रह्मसन्निः । तस्यास्ति चिन्ता-

॥ इति वाच ॥ नमो वाष्पाक्षरिष्यन्ति मामसुखं कथयन् ॥ श्रीः सर्वं मेघानि विमानानि नमस्ति ॥

अन्यान् वापाम् समीक्ष्य पैस्त्र मा सुदयिष्यसि ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ततोऽप्यर्कक्षयो घोरः तन्निवास्याय दशकरः । नाशायत्ययं जगत्तन्निवासाय भवतिष्ठेयः ॥

[illegible]

सुमहासिन्धवेतास्तु स ततोऽचिन्तयत् प्रभुः । स विचिन्त्य चिरं कालमलकौ दिजसत्तमः ।
 माध्यमच्छतरं श्रेयो योगाश्रयतिमर्गा नरः । स शक्यं मनः कृत्वा निश्चयो योगमाश्रितः ।
 इन्द्रियाणि जघानाद्वा वाशनेकेन वीर्यवान् । योगेनात्मानमाविश्य सिद्धिं परमिकां गतः ।
 विस्मृतश्चापि राजधिरिमां गाथां जगाद ह । अहो कष्टं यदस्मानिः शब्दं बाह्यमनुष्ठितं ।
 भोगदृष्ट्यासमायुक्तैः पूर्वं राज्यमुपासितं । इति पश्चात्तया ज्ञातं योगाश्रयि परं सुखं ।
 इति तमनुजामोहि राम मा चक्षियान् जहि । तपो घोरमुपातिष्ठ ततः श्रेयोऽभिपश्यसे ।
 इत्युक्तः स तपो घोरं जामदग्न्यः पितामहैः । आश्रितः सुमहाभागे ययौ सिद्धिश्च दुर्गमां ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां चिन्मोऽध्यायः ॥ २० ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ययौ वै रिपवो लोकं नवधा गुणतः स्वताः । प्रहर्षः प्रीतिरानन्दस्त्वयसे वात्सिका गुणः ।
 दृष्ट्वा क्रीधोऽभिरर्च्यो राजवासे गुणाः स्वताः । अमसाह्वा च मोहश्च चयसे तामसा गुणाः ।
 इति स्रित्तव्य धृतिमान् वायुशंभेरतद्भितः । जेतुं परानुसहने प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ।
 अथ गाथाः श्रीर्जयन्ति पुराकल्पविदो जनाः । अन्वरीयेण या गीता राज्ञा पूर्वं प्रशाम्यता ।
 समुदीर्घेषु दोषेषु बुध्यमानेषु बाधेषु । जगाद तरुणा राज्यमनरीयो महाययाः ।
 स निरुद्धात्मनो दोषान् बाधून् समभिपूज्य च । जगाम महतीं सिद्धिं गाथायैमा जगाद ह ।
 भूपिठं विजिता दोषा निहताः सर्वशत्रवः । एको दोषो हरिष्ठश्च यथः स न हतो मया ।
 यत्प्रलुको जन्तुरयं वेदस्थो जाधिगुष्कति । दृष्ट्वाभं दृष्ट्वा निशानि धावतानो न बुध्यते ।
 अकार्यमपि देनेह प्रयुक्तः सेवते नरः । न सोममर्षिभिक्षोऽर्चनं कृतम निहन्त ।
 सोमाहि जायते दृष्ट्वा ततश्चिन्ता मवर्तते । स निस्पृहो स भवति भूपिठं राजवान् गुणान् ।
 तदपातो तु लभते भूपिठं तामसान् गुणान् ।
 स नैर्गुणैः बहवदेवबन्धनः पुनः पुनर्जायति कथं सेवते । जगत्सर्वे भिषविकोपं देहो मृत्युं पुनर्गच्छति जगन्मय ।
 तस्मादेतं मय्यवेष्ट्य सोमं निरुद्धं धृयात्मनि राज्यमिच्छेत् । एतद्गाथं ज्ञान्यदसौ ह राज्यमाप्तेव राजा विदितो यया
 वत् ।

इति राज्ञाऽन्वरीयेण गाथा गीता यद्वलिना । आधिराज्यं पुरस्तात् सोममेकं निष्ठतना ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
 ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अथापुनरावरन्तीमनिनिहासं पुरातनं । ब्राह्मणश्च च यथादं जनकश्च च भाविनि ।
 ब्राह्मणं जनको राजा शर्म कर्षिंसिदागपि । विषये मे न वक्तव्यमिति श्रियर्थमब्रवीत् ।
 इत्युक्तः प्रत्युवाचाय ब्राह्मणे राजवत्तमं । आचक्ष्य विषयं राजन् यावन्तं वसे श्रितः ।
 मोक्षस्य विषये राज्ञो वदन्मिच्छाम्यहं विभो । वक्ष्ये कर्षुमिच्छामि यथाशार्थं मधोपमे ।
 इत्युक्तश्च तदा राजा ब्राह्मणेन यद्वलिना । मुहुरप्यं विनिपद्य न किञ्चित्प्रापभाषत ।

तमावीनं ध्यायमानं राजानमभिगोचरं । कण्ठनं सहसाऽगच्छद्भानुमनान्वयम् ॥

समायत्य ततो राजा विगतं कण्ठं तदा । ततो मुहुर्त्तादिव तं ब्राह्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥

॥ जनक उवाच ॥ पितृवैतामहे राज्ये वयस्ये जनपदे सति । विप्रय नाधिगच्छामि विचिन्वन् प्रथिवीमहं ।

नाधिगच्छ यथा दृष्ट्या मिथिलाभारिता मया । नाध्यगच्छं तदा तस्यां खेपञ्जामागिता मया ॥

नाध्यगच्छं यदा तस्यां तदा मे कण्ठलोऽभवत् । ततो मे कण्ठवस्थाने मति पुनरुपस्थिता ।

तदा न विरयं मन्ये सर्व्या वा विषयो मम । आत्माऽपि चार्यं न मन्ये सर्व्या वा प्रथिवी ममे ।

यथा मम तथाऽन्येषामिति मन्ये दिज्ञान्तम् । उच्यतां यावद्दुष्टाहो भुज्यता यावदियते ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ पितृवैतामहे राज्ये वयस्ये जनपदे सति । ब्रुहि मां गतिमाख्यां ममल वर्जितं तया ।

कां वै ब्रुहि समाश्रित्य सर्व्या वै विषयस्तत्र । नावैपि विषय येन सर्व्या वा विषयस्त्वैव ।

॥ जनक उवाच ॥ श्रमवन्त्य दद्यावस्थां विदिता सर्वकर्मसु । नाध्यगच्छमहं तस्मात्प्रभेदमिति यद्वेत् ।

कलेदमिति कल्य स्तिति वेदवक्ष्यता । आध्यगच्छामहं बुद्ध्या प्रभेदमिति यद्वेत् ।

एतां ब्रुहिं समाश्रित्य ममलं वर्जितं मया । यदु बुद्धिश्च यं ज्ञात्वा सर्वत्र विषयो मम ॥

नाहमात्मार्यमिच्छामि गन्धान् घ्राणगतानपि । तस्मात्मे निर्जितो भूमिवरे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि रत्नानाद्येऽपि वर्जितः । अपो मे निर्जितोऽस्त्वस्मादने तिष्ठति नित्यदा ।

न हमात्मार्यमिच्छामि रूपं ज्योतिश्च चक्षुः । तस्मात्मे निर्जितो ज्योतिर्वरे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि स्वाश्वांश्च विगताय ये । तस्मात्मे निर्जितो वायुवरे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि शब्दान् श्रोतवतानपि । तस्मात्मे निर्जितो शब्दवरे तिष्ठति नित्यदा ।

नाहमात्मार्यमिच्छामि मनो नित्यं मनोऽन्तरे । मनो मे निर्जितं तस्मादने तिष्ठति नित्यदा ।

देवेभ्यः पितृभ्यश्च भूतेभ्योऽपि यिम्नः सह । इत्ययं सर्वं श्वेति मनारक्षा भवति वै ।

ततः प्रहस्य जनकं ब्राह्मणं पुनरब्रवीत् । तस्मिन्नासायमयेह विहिं मे धर्मनागतम् ।

ममस्य ब्रह्मसामस्य दुर्मारम्भानिर्वर्त्तनम् । सत्त्वमिनिहृदस्य चक्रेकं प्रवर्त्तकम् ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीताया दार्णिशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नाहं तथा भीरु चरामि लोके यथा न मा तस्मैवयं खबुद्धा । विरोऽस्मि मुक्तोऽस्मि यनेवरोऽस्मि यद्व
स्वधर्मा प्रभव सायाऽस्मि ।

नाहमस्मि यथा मा न पश्ये च यदुभायुमे । मया व्याप्तमिदं सर्वं यत्किञ्चिज्जगतीयम् ॥

यं मेपि जगत्तत्र लोके जन्मा व्यावराय ह । मेरां मामास किं दाष्यामि न पावकम् ।

राज्यं शयित्य सर्वेषामयथाऽपि विविष्टये । मया ब्रुहिरियं वेति ब्रुहिरियं धनं मम ।

एकं पत्न्या ब्राह्मणानां येन गच्छन्ति तदिदम् । यद्वेत्तु वनशेषेषु गुह्येषु भिक्षुषु ।

सिन्धुं श्रमयथैरेका ब्रुहिरपाकते । नानाविद्वाचमस्मानां येषां ब्रुहि समाश्रिताः ।

ते भावनेकमायान्ति सरित् सागरं यथा । बुद्ध्याऽयं गम्यते मार्गः शरीरेण न गम्यते । ॥ ३३ ॥

आयन्तवन्ति वर्षाणि शरीरं वर्षवन्धनं । तस्मात्ते सुभगे नास्ति परलोककृतं भयं । ॥ ३४ ॥

तद्भावभाविरता समैवात्मानमेवमि । ॥ ३५ ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ नेदमप्यात्मना ब्रह्म वेदितुं नाकृतात्मना । बह्वचान्यथ सवित्रं विभुतस्य नमं मम । ॥ ३७ ॥

उपायं तं मम ब्रूहि येषाम् लभ्यते मतिः । तन्मये कारणं लब्धौ यत एवा प्रवर्तते । ॥ ३८ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अर्थो ब्राह्मणो विद्धि गृहस्थोत्तरारणिः । तप जुतेऽस्मिन्भीतो ज्ञानाग्निं यायते तत । ॥ ३९ ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ यदिदं ब्रह्मणे लिङ्गं चैव इति संश्रितं । यद्येतुं येन यच्छब्दं लक्षणं तस्य तत् कृणु । ॥ ४० ॥

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ अलिङ्गे निर्गुणैव कारणं वाच्यं लक्ष्यते । उपायमेव वक्ष्यामि येन दृष्टोत वा न वा । ॥ ४१ ॥

सम्यगुपायो दृष्टश्च भ्रमरैरिव लक्ष्यते । कर्भुक्षिप्रबुद्धिस्वाश्रमो लक्ष्यैरिवाश्रितं । ॥ ४२ ॥

इदं कार्यमिदं नेति न भो जेषूपदिश्यते । पश्यतः द्रष्टव्यता बुद्धिरात्मनो धेपु जायते । ॥ ४३ ॥

पावन्त इह शरीरं स्थावतेऽंशान् प्रकल्पयेत् । अथ कान् व्यक्तरूपं स तत्रोऽयं सहस्रतः । ॥ ४४ ॥

सर्व्वं धामार्थयुक्तं सर्व्वान् प्रत्यक्षहेतुकान् । यत परं न विद्येत ततोऽप्यसि भविष्यति । ॥ ४५ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तन्मत्त तस्मा ब्राह्मणा मेति चैव संख्ये । चैव ज्ञानेन परत चैव शब्दं प्रवर्तते । ॥ ४६ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ कृणु सा ब्राह्मणी, कृण्व क चाधौ ब्राह्मणैर्वधम् । याभ्यां बहिरिरेयं प्राप्ता तावुभौ वद मेऽप्युत । ॥ ४७ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ममो मे ब्राह्मण विद्धि बुद्धि मे विद्धि न ह्यर्थो । चैव इति यथोक्तं सोऽहमेव धनञ्जय । ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि ब्राह्मणगीतायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ब्रह्म यत्परमं श्रेयं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि । भवतो हि प्रसादेन सुखं मे रमते मतिः । ॥ ४९ ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ अवापुदाहरन्तोममिति हार्षं पुरातन । संवादं मेऽसंयुक्तं प्रियं स गुण्या सह । ॥ ५० ॥

फट्पद्माङ्गनासीनमाचार्यं संश्रितं त्रयं । शिष्यः द्रष्टव्यं मेधावी किं लिख्य परन्तप । ॥ ५१ ॥

॥ भगवन् प्रपद्योऽहं शिष्योऽस्य परायणः । यापे सा प्रिरसा विप्र यद्व्यासं ब्रूहि तन्मम । ॥ ५२ ॥

तमेवंशदिनं पार्थ शिष्यं गुरुवचनं हि । सर्व्वान् तु ते प्रवक्ष्यामि यथैव श्रवणे हि न । ॥ ५३ ॥

द्रष्टुं स गुरुश्रेष्ठ गुरुणां गुणवत्तमः । प्राश्नति परिपत्रकं यत्तच्छृणु महासते । ॥ ५४ ॥

॥ शिष्य उवाच ॥ कुतयाहं कुतस्य तं तव्यत्वं ब्रूहि यत्परं । कुतो जातानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ॥ ५५ ॥

केन जीवन्ति भूतानि तेषामायाय किं परं । किं सत्यं किं तपो विप्र के गुणा बह्विरीरिताः । ॥ ५६ ॥

के पन्थाना शिवाय स्युः किं सुखं किञ्च दुष्कृतं । एतास्ते भगवन् प्रश्नान् यायातयेन सुव्रत । ॥ ५७ ॥

यन्ममर्हसि विप्रं यथावदिदं तन्न । सदन्य कथं प्रश्नमेतान् कुरुनिहासति । ॥ ५८ ॥

ब्रूहि धर्मविदा श्रेष्ठ परं कैः द्रष्टव्यं मम । मोक्षधर्माद्यं कुशलो भवान् नेकेऽङ्गीयते । ॥ ५९ ॥

सर्व्वं यथयश्नेता सदन्यो न च शिष्यते । संसारभीषणैव मोक्षक्रमापाया वयं । ॥ ६० ॥

॥ वासुदेव उवाच ॥ तसौ सम्प्रतिपद्यायं ध्यायन् परिदृश्यते । शिष्याय गुणयुक्ताय भान्ताय शिष्यवर्तिने । ॥ ६१ ॥

क्षयाभूताय दान्ताय यतये ब्रह्मचरिणे । तान् प्रश्नानब्रवीत् पार्थ मेधावी स धृत्वतः ।

गुरुः कुरुकुलश्रेष्ठ सत्यक संजाननिन्दम् ।

॥ गुरुत्वाच्च ॥ ब्रह्मणेकमिदं सर्वं सद्योऽपि प्रवर्षेति । वेदविद्या समाश्रित्य तत्त्वभूतार्थभावनं ।

ज्ञानत्वेव परं ब्रह्म सन्त्यसे तप उत्तमं । यन्तु वेदं निराबाधं ज्ञानतत्त्वं विनिश्चयात् ।

सर्वभूतस्य मात्मानं स सर्वंगतिरिच्छते । यो विद्वान् स च्छायाश्च विवासश्चैव पश्यति ।

तथैवैकलनानां त्वं दुःखात् परिमुच्यते । यो न कामयते किञ्चिन्न किञ्चिदभिमन्यते ।

इह लोकेऽथैव ब्रह्मभूतायै कल्पते । प्रधानमुपतत्त्वज्ञ सर्वभूतविधानविम् ।

निर्ममो निरहङ्कारो मुच्यते नाच संशयः । अत्यक्तवीजप्रभवे बुद्धिस्तन्मयो महान् ।

महाहङ्कारविटप इन्द्रियादुरकोटरे । महाभूतविशेषश्च विशेषप्रतिज्ञाखवान् ।

सदापूर्णं सदापुण्यं सदाऽऽभयलोदयः । आजीव सर्वभूतार्तां ब्रह्मवीजं सनातनम् ।

एतज्ज्ञात्वा च तत्त्वानि ज्ञानेन परमात्मना । क्षित्वा चामरतां प्राप्य जहाति ऋतुजन्मनी ।

भूतमध्यमविद्यादिधर्मकामार्थे निश्चयः । विद्वच्चरपरिज्ञातं पुराकस्य सनातनम् ।

प्रवक्ष्येऽहं महाप्राज्ञं पदमुत्तममद्य ते । बुद्ध्या परिहृय च विद्वान् भवन्तीह मनोविषं ।

उपगम्यथैव पूर्वं जिज्ञासन्तां परम्परं । प्रजापतिभरद्वाजो गौतमो भार्गवस्तथा ।

वसिष्ठः कश्यपश्चैव विश्वामित्रोऽपि च । मार्गान् सर्वान् परिक्रम्य परित्याज्या स्वकर्मभिः ।

अपि न शिरसं दृष्ट्वा पुरस्तात् तु ते दिवा । दृष्ट्वाऽहं ब्रह्मभवेन ब्रह्मार्थं वीतकल्मषं ।

तं प्रणम्य महात्मानं बुद्ध्यासीनं महर्षयः । पश्यच्छुभिनयोपतामैश्वर्यवसिष्ठं परं ।

कथं कर्म किप्यात् साधु कथं मुच्येत क्लिप्तिवात् । के नो मार्गा विवासश्च किं सत्यं किञ्च दुष्कृतं ।

आपोऽमो कर्मणा मार्गो प्राप्नुयुर्दविषोक्ततैः । प्रत्यक्षापवर्गश्च भूतार्तां प्रभवाप्ययौ ।

इत्युक्तं स मुनिश्चैवैदाहं प्रपितामह । ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि वृद्धो मिथ्ययागमं ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ सत्याद्भूतानि जातानि स्थावराणि चराणि च । तेषां तानि जीवन्ति इति तद्विदं ध्रुवता ।

स्वाद्योनिं समतक्रम्य वर्जनीं स्त्रेण कर्मणा । सत्यं हि गुणसंयुक्तं नियतं पञ्चलवणं ।

ब्रह्म सत्यं तपः सत्यं सत्यश्चैव प्रजापति । सत्याद्भूतानि जातानि सत्यं भूतमिदं जगत् ।

तस्मात् सत्याश्रया विमो निःश्रेयसपरायणा । अतोऽतर्कोऽधस्तात्पाः नियता धर्मोऽप्येतव ।

अन्योन्यनिप्रदानं चैवान् धर्मयुतप्रवक्तव्यान् । तानहं सम्प्रवक्ष्यामि शशयतान् लोकभावमानम् ।

चातुर्विंशं तथा वर्षं चातुराश्रमिकान् प्रथक । धर्ममैकं चतुर्प्यादं गित्याऽऽर्च्यमोविषं ।

पन्थं न व प्रवक्ष्ये मिश्रं चैवमकरं दिवा । नियतं ब्रह्मभावाय गतं पूर्वं मनोविषिम् ।

गदन्तस्तमयाऽधेह पत्न्यान् दुर्मिदं परं । विबोधत महाभागा निश्चिन्तेन परं पदं ।

प्रपञ्चारिकमेशाङ्गराश्रमं प्रथमं यदहं । गार्हपत्यं द्वितीयं श्रादान्तरप्रथमतः परं ।

एतत् परन्तु विशेषमथास्मत् परमं पदं । ध्यातिराकाशमादित्यो वायुरिन्द्रः प्रजापतिः ।

भोषेति यावदध्यात्मं तावदेतान् पश्यति । तस्योपायं प्रवक्ष्यामि पुरस्तात् निबोधत ।
 फलमूलानिलभुजां मुनीनां वधतां वने । वानप्रस्थं द्विजातीनां त्रयाणामुपदिश्यते ।
 सर्वेषामेव वषाणां गार्हस्थ्यं तद्विधीयते । अद्भ्युत्थानवर्णिते धर्मो धीराः प्रवचते ।
 इत्येवं देवयाना वः पन्थानः परिकीर्त्तिताः । सङ्ग्रह्यासिता धीरैः कर्मभिर्धर्मैश्चैवतः ।
 एतेषां शृणुगच्छास्ये यो धर्मो शंसितव्रतः । कालात् पश्यति भूतानां सदैव प्रभवाय्यथै ।
 अतस्तत्त्वानि वक्ष्यामि यथातथ्येन हेतुना । विषयस्य निर्वर्ण्य वृत्तं भूतानि भागवतः ।
 महाभास्मा यथा यत्कमहङ्कारस्तथैव च । इन्द्रियाणि दम्येकज्ञं महाभूतानि पञ्च च ।
 विशेषाः पञ्च भूतानामिति सर्गः सचातनः । चतुर्विंशतिरेका च तत्त्वसंख्या प्रकीर्त्तिता ।
 तत्त्वानामथ यो वेद सर्वेषां प्रभावाय्यथै । स धीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति ।
 तत्त्वानि चो वेदयते यथातथं गुणान् सर्वानखिलाय देवताः । विभूतपद्मा प्रतिमुच्य बन्धनं स सर्वलोकानमलान् समदुते ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिर्यसंवादे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तदव्यक्तमनुद्भूतं सर्वेष्वपि भुवं स्थिरं । नरदारं पुरं विद्यान्निगुणं पञ्चाधुतकं ।
 एकादशपरिवेषं मनो व्याकरणात्मकं । मुद्दिस्वामिकमित्येतत् परमेकादशं भवेत् ।
 बीणि खोतांसि धान्यस्त्रिधायाचने पुनः पुनः । मानाखलिष्यं रवेताः प्रवर्त्तन्ते गुणामिकाः ।
 तमो रजस्तथा सर्वं गुणानेवान् प्रवचते । अन्यान्यमिदुना सर्वं तयान्यान्यान्मजोविनः ।
 अन्यान्यापान्यादापि तयान्यान्यान्मवर्त्तिनः । अन्यान्यतिरक्ताश्च विगुणाः पञ्चधातवः ।
 तमसो मिदुर्न सत्त्वं सत्त्वस्य मिदुर्न रजः । रजवद्यापि सत्त्वं स्यात् सत्त्वस्य मिदुर्न तमः ।
 नियम्यते तमो यच्च रजस्तच्च प्रवर्त्तते । नियम्यते रजो यच्च सत्त्वं तच्च प्रवर्त्तते ।
 नैशात्मकं तमो विद्यान्निगुणं मोहवर्द्धितं । अधर्मेष्टलक्षणैव नियतं पापकर्मसु ।
 प्रकृतात्मकमेवाङ्गरजः पर्यायकारकं । प्रवृत्तं सर्वभूतेषु दुष्ट्यमुत्पत्तिलक्षणं ।
 प्रकायं सर्वभूतेषु लाघवं श्रद्धाधानता । सात्त्विकं रूपमेवन्तु लाघवं साधुवर्त्तिनः ।
 एतेषां गुणतत्त्वानि यत्पश्यन् तत्त्वहेतुभिः । समावय्यासयुक्तानि तत्त्वतत्त्वानिबोधत ।
 संमोहो ज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्देशः । खग्नः क्षयो भयं लोभः शोकः सुकृतदूषणं ।
 असन्निधाविपाकश्च माक्षिष्यं निवृत्तता । निर्विशेषत्वमन्धत्वं जघन्यगुणवृत्तता ।
 अष्टौ कृतमालिखमज्ञाने ज्ञानमानिता । अमैत्री विहताभावो ह्यश्रद्धा मूढभावना ।
 अनाज्ज्वलमपञ्चनं कर्म पापमपेक्षता । गुरुत्वं यथमावलम्वशिलमवाग्नता ।
 सर्वं एते गुणा एतास्त्वामयाः संप्रकीर्त्तिताः । ये चान्ये विहिता भावा लोकेऽस्मिन् भाववर्णिताः ।
 तच्च तच्च नियम्यन्ते सर्वं ते तामया गुणाः । परिवादकया नित्यं नित्यं ब्राह्मणनिन्दकाः ।
 अत्यागदाभिमानश्च मोहो मन्युस्तथा ज्वला । मत्सरश्चैव भूतेषु तामयं वृत्तमित्यते ।
 एषारम्भा हि ये केचिदुयादानानि याचि च । दद्यान्मज्जगमित्येतत्तामयं वृत्तमित्यते ।

अतिवादेऽतिविधा च मातृमर्ममतिमानिता । अश्रद्धधानता चैव तामर्षं दृष्टमिथ्यते ।

एवंविधाय ये केचित्सोकेऽग्रिम पापकर्मिणः । मनुष्या भिन्नमर्थादास्तैः सर्वैः ताममाः स्मृताः ।

तेषां धोनीः प्रवक्ष्यामि नियताः पापकर्मिणः । अत्राङ्गिरसभावाय तिर्यङ्गिरस्यगामिनः ।

स्वावराणि च भूतानि पशवो वाहनानि च । क्रव्यादो दम्भेऽहूकश्च रुमिकोटविहङ्गमाः ।

अण्डश जनावश्चैव सर्वे चापि चतुष्टयाः । उग्रतां बधिरा मूका ये चान्ये पापरोणिणः ।

मद्याक्षमसि दुर्धृताः स्वकर्म्महतसचराः । श्वाकृस्तस इत्येते मद्याक्षमसि ताममाः ।

तेषामुत्कर्षमुद्रैर्कं वक्ष्याम्यहमतः परं । यया ते सुष्ठतान् लोकान् लभन्ते पुण्यकर्मिणः ।

अन्या प्रतिपन्नास्तु विदुहा ये च कर्मिणः । स्वकर्म्मनिरतानाश्च ब्राह्मणार्थाः शुभैर्विधिः ।

संस्कारेणोद्गमायान्ति धनमेनाः सञ्जोक्तं । स्वर्गे गच्छन्ति देवानामित्येषां वैदिकीं युतिः ।

अन्या प्रतिपन्नास्तु विदुहाः स्वेषु कर्मसु । पुनरावृत्तिधर्माणस्तैः भवतो ह मानुषाः ।

पापघोर्नि समापन्नाश्चाष्टाला मूकचूर्चकाः । वर्णान् पर्यायग्रहापि प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरं ।

शूद्रयोनिमतिक्रम्य ये चान्ये ताममा गुणाः । स्रोतोमये संमागम्य वर्त्तन्ते ताममे गुणैः ।

अभिव्यङ्ग्यस्तु कामिपु मंहाभो ह इति स्मृतः । अथप्ये मनुष्यो देवा मुद्यान्यत्र सुखैर्षुः ।

तमेनाभो मंहाभो हस्तमिहः क्रोधवर्धितः । मरणं लब्धतामिहस्तमिहः क्रोध इत्येते ।

वर्धते गुणतश्चैव योनिश्चैव तत्ततः । सर्वमेतन्मना विप्राः कीर्त्तितं बी यथाविधि ।

को नितद्रुध्यते वापु को नितत्साधु पायति । अतस्ते तत्त्वदर्शी यत्तमवज्ञास्त्वचर्ष ।

तमेगुणा बहुविधाः प्रकीर्त्तन्ता यथावदुक्तं तमः परावरं । नरो हि यो वै गुणविमान् वदा स ताममे, सर्वगुणैः

प्रमुच्यते ।

इति श्रीमहाभारते आद्यमधिके पर्वणि अमृतापर्वणि गृहब्रह्मसंवादे पट्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

। अग्रे वाच ॥ राजा हि वः प्रवक्ष्यामि पायातम्येन वत्तमाः । निबोधत महाभागा गुणवन्तश्च राजर्षे ।

संघातौ रूपमायाश्च सुखदुःखे हिमांतपौ । ऐश्वर्यं विग्रहः सन्निर्दुतावो रतिः, क्षमा ।

बलं शौर्यं मदी रोमो व्यापामकलेहावपि । ईर्ष्या पिशुनं शूद्रं ममलं परिपालय ।

बधनव्यपरीक्षोपाः क्रयो क्रिया एव च । निहन्ता क्षिप्ति मित्र्योति परमर्षावकर्त्तनं ।

उषं दाहणमाक्रोशः पराङ्मद्रानुशासनं । लोकचिन्ताऽनुचिन्ता च मत्सरः परिपालनं ।

मृगावाहो मृषादानं विकल्पः परिभाषणं । निन्दा स्तुतिः प्रशंसा च प्रतापः परिधवलं ।

परिचर्याऽनुश्रूया सेवा दृष्ट्या व्यपश्रयः । व्यूहा नयः प्रमादश्च परिवादः परिग्रहः ।

संस्कारा ये च लोकेषु प्रवर्त्तन्ते प्रथक् प्रथक् । नृप नारीषु भूतेषु द्रव्येषु शस्त्रेषु च ।

वन्तापोऽप्रत्ययश्चैव व्रतानि नियमाश्च ये । आशीर्घुक्रान्ति कर्माणि योर्त्तानि विविधानि च ।

स्वाहाकारो नमस्कारः स्वधाकारो वषट्क्रिया । आजनाध्यापने चोमे यजनाध्ययने अपि ।

दानं प्रतिपद्यश्चैव प्रायश्चित्तानि मङ्गलं । इदं मे खादिदं मे स्वात् खेदो गुणधमुद्भवः ।

अभिद्रोहस्तथा माया निवृत्तिर्मान एव च । सैन्यं हिंसा जुगुप्सा च परितापः प्रजागरः ।
 दम्भो दपोऽय रागश्च भक्तिः प्रीतिः प्रभोदनं । घृतं च जनवादश्च सन्मत्याः स्तोत्रताश्च ये ।
 मृत्युवादिचगीतामां, मयश्चा ये च केचन । सर्वे एते गुणा विप्रा राजसाः संप्रकीर्तिताः ।
 भूतभयभविष्याणां भावानां भुवि भावनाः । चिन्ता निरता नित्यं धर्मोऽर्थः काम इत्यपि ।
 कामदृष्टाः प्रभोदने सर्वकामस्यद्विभिः । अन्वाकुलोतस इत्येते मनुष्या रजशादृताः ।
 अस्मिन् लोके प्रभोदने जायमानाः पुनः पुनः । प्रेत्य भाविकमोहने ऐहलौकिकमेव च ।
 ददति प्रतियुक्तिं तर्पणयजुः ।

रजोगुणा बो ब्रह्माऽनुकीर्तिता यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च । नरोऽपि यो वेदगुणानिमान् सदा स राजयैः सर्वगुणैर्विमुच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुदगिर्यर्षवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि त्वदीयं गुणमुत्तमं । सर्वभूतहितं लोके यतो धर्ममनिन्दितं ।
 आनन्दः प्रीतिरद्रेकः प्राकार्यं सुखमेव च । चकार्षणमधरश्च सन्तोषः श्रद्धाधनता ।
 धमा धृतिरहिंसा च संमता सत्यमार्जवम् । अक्रोधस्यानुलूपा च शैथं दारुण्यं पराक्रमः ।
 मुधाज्ञानं मुधादृष्टं मुधाचेष्टां मुधाश्रमः । एवं यो युक्तधर्मैः स्नातु सोऽमुनात्यन्तमुते ।
 निर्दमो निरहङ्गरो निराश्रोः धर्मतः समः । अक्रामभूत इत्येव संतो धर्माः सनातनः ।
 विवस्त्रो व्रीक्षितिषा च त्यागः शौचमंतस्त्रिता । अमृतेष्टमसंभोक्षो दया भुञ्जैरुजम् ।
 संपदं हि विंशत्यय विनयः साधुवृत्तिता । आत्मिकर्म्मणि उद्विष्टे उदभा मुद्धिर्विभोचनं ।
 उपेक्षा ब्रह्मचर्यश्च परित्यागश्च सर्वशः । निर्दमममनाशीस्त्वमपरितपधर्मा ।
 मुधादानं मुधापशो मुधाऽधीतं मुधाश्रमं । मुधाप्रतिपहश्चैव मुधाधर्मो मुधातपः ।
 एवं वृत्ताश्च ये केचित्ते लोक्षिन् मत्तवंधयाः । ब्रह्मणा ब्रह्मयोनिरास्ते धीराः साधुर्द्विजैः ।
 हिता सर्वेऽपि पापानि निःश्रेयाः श्रयं मानवाः । दिवं प्राप्य तु ते धीराः कुर्वन्ते वै ततस्तनूः ।
 इमं लश्च वशितश्च सपुं मनस्य ते । विदुष्यन्ते महात्मानो देवीस्तिदिवगा इव ।
 ऊर्ध्वं येतस इत्येते देवा वैकारिकाः सृष्टाः । विदुष्यन्तः प्रकृत्या वै दिवं प्राप्तास्ततस्ततः ।
 यद्यदिच्छति तत् सर्वं सप्तमे विभजन्ति च । इत्येनं सार्विकं वृत्तं कथितं वो दिवर्जमाः ।
 एतद्विज्ञाय विधिवत्तप्ते यद्यदिच्छति ।

प्रकीर्तिताः सत्तगुणा विमेषो यथावदुक्तं गुणवृत्तमेव च । नरोऽपि यो वेदगुणानिमान् सदा गुणान् स भुङ्क्ते मनुष्यैः स युज्यते ।
 इति श्रीमहाभारते आशुमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुदगिर्यर्षवादे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ मेव ब्रह्मा गुणा सक्तुं इत्युक्तेन सर्वशः । अविज्ञानिन् दुष्टं यो रजः सत्तं ततसा ।
 अथे न्यमय रजसं ह्यन्योन्यस्यार्थजो विनः । अन्यान्मनाश्रयाः सर्वे तथाऽन्यान्गुणवर्जिनः ।
 पावत् सर्वं रजस्तावत् वर्जितं नाथ संशयः । पावत्तमय सत्तस्य रजशावद्विद्यते ।
 धं इत्य कुर्वन्ते पाथां सहिताः संवहारिणः । संपातवृत्तयो ह्येते वर्जने देवदेवभिः ।

उद्रेकव्यतिरिक्तानां तेषामन्योन्यवर्त्तिनां । वक्ष्यते तथया नूनं व्यतिरिक्तञ्च सर्वञ्च ।

व्यतिरिक्तं तमेव यच्च तिर्यग्भावगतं भवेत् । अल्पतत्र रजो ज्ञेयं सत्त्वमन्यतमं तथा ।

उद्विक्तञ्च रजो यच्च मध्यस्थोत्तोगतं भवेत् । अल्प तत्र तमो ज्ञेयं सत्त्व चाल्पतरं तथा । १

उद्विक्तञ्च यदा सत्त्व मूर्द्ध्नि खोत्तोगतं भवेत् । अल्पं तत्र तमो ज्ञेयं रजश्चाल्पतरं तथा । १५१

सत्त्व वैकारिकी योनिरिन्द्रियाणां प्रकाशिका । न हि सत्त्वात् परो धर्मः कश्चिदन्यो विधीयते ।

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसा । लघन्यगुणसंयुक्ता यान्यधस्तामसा जनाः । १

तमः शुद्धे रजः सत्ते माध्यामे सत्त्वमुत्तमं । इत्येव त्रिषु वर्णेषु विवर्त्तन्ते गुणास्तथा । १

दूरादपि हि दृश्यन्ते सत्तिता संघसारिणः । तमः सत्त्वं रजस्यैव पृथक्तेनानुशुभम् ।

दृष्ट्वा त्वादित्यमुद्यन्तं कुक्षराणां भयं भवेत् । अज्जगः परितोष्युदह्यन्ते दुःखभागिनः । १५२

आदित्यः सत्त्वमुद्रिक्तं कुक्षरास्तथा तमः । परितोषोऽज्जगताश्च रजसो गुण उच्यते । १

प्राक्तान्यं सत्त्वमादित्यः क्षन्तापो रजसो गुणः । उपश्रवस्तु विज्ञेयसामवसास्य पम्बसु ।

एवं ज्योतिषु सर्वेषु निवर्त्तन्ते गुणास्तथा । पर्यायेण च वर्त्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा । १

व्यावरणेषु तु भावेषु तिर्यग्भावगतं तमः । राजसान्धं विवर्त्तन्ते क्षेमभावस्तु शास्तिकः ।

अहस्तिता तु विज्ञेयः विधा रात्रिर्बिन्धीयते । मासाह्मासवर्षाणि च तत्र सन्ध्यस्तया । १५३

विधा दानं नि दीयन्ते विधा यज्ञः प्रवर्त्तते । विधा लोकास्त्रिधा देवास्त्रिः । विधास्त्रिधा गतिः ।

भूतं भयं भविव्ययं धर्माऽर्घ्यं काम एव च । प्राणपानावुदानाद्यप्येत एव त्रयो गुणाः ।

पर्यायेण प्रवर्त्तन्ते तत्र तत्र तथा तथा । यत्किञ्चिदिह लोकोऽस्मिन् सर्वमेते त्रयो गुणाः ।

त्रयो गुणाः प्रवर्त्तन्ते ह्यव्यक्ता नित्यमेव तु । सत्त्व रजस्तमस्यैव गुणवर्गं समानतः ।

तमोऽव्यक्तः शिवो धाम रजो योनिः, क्षन्तान । प्रकृतिर्विकारः प्रलयः प्रधानं प्रभवोऽयम् । १५४

अनुद्रिक्तमनूनां वाऽयत्कल्पमपलभुवः । सदस्यैव तत्त्वत्वेमव्यक्तं त्रिगुणं स्मृतं ।

ज्ञेयानि नामधेयानि नरैरध्यात्मचिन्तकैः ।

अव्यक्तनामानि गुणाश्च तत्त्वतोऽपि वेदसर्वानि गतीश्च केवला । विमुक्तदेहः प्रविभागतत्त्ववित् स मुच्यते सर्वगुणैर्निर्नामयः ।

इति श्रीमच्छाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यविधिवशादेऽनञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ ब्रह्मावाच ॥ अत्यक्तात् पुष्पं मुच्यते महानात्मा महामतिः । आदिर्गुणानां सर्वेषां प्रथमं सर्वं उच्यते ।

महानात्मा मतिर्विष्णुर्जिष्णुः शश्वयः वीर्यवान् । बुद्धिः प्रज्ञोपलम्बिश्च तथा ख्यातिर्धृतिः सहतिः । १५५

पर्यायवाचकैः शब्दैर्महानात्मा विभाव्यते । तं जानन्न ब्राह्मणे विद्वान् प्रमोहः नाधिगच्छति ।

सर्वतः पाणिपादश्च सर्वतोऽङ्घ्रिभिरौमुखः । सर्वतः श्रुतिमान् लोके सर्वं व्याप्य स तिष्ठति ।

महाप्रभावः पुण्ड्रः सर्वश्च हृदि निहितः । अक्षिमाः सचिमाः प्राप्तिरोशनिः ज्योतिरव्ययः ।

तत्र बुद्धिर्विदेः लोके सद्भावनिरताश्च ये । ध्यानिनो नित्ययोगाश्च सत्यसम्भा जितेन्द्रियाः ।

ज्ञानवन्ताश्च ये केचिदनुष्ठा जितमन्यवः । प्रयत्नमनसो धीरा निर्धमा निरद्विष्टाः । १५६

विमुक्ताः सर्वे एवैते महत्समुपयान्तुते । आत्मना महती वेद यः पुण्यां गतिमुत्तमां ।

अहङ्कारात् प्रसूतानि महाभूतानि पञ्च वै । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।

तेषु भूतानि युज्यन्ते महाभूतेषु पञ्चसु । ते शब्दस्पर्शरूपेण रसगन्धक्रियासु च ।

महाभूतविनाशान्ते प्रलये प्रत्युपस्थिते । सर्वप्राणभूता धीरा महदुत्पद्यन्ते भव्यं ।

य धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति । विष्णुरेवादिसर्गेषु स्वयम्भू भवति प्रभुः ।

एवं हि धो वेद गुहाशयं प्रभुं परं पुराणं पुरुषं विषेक्ष्य । हिरण्यं बुद्धिमतां परां गतिं स बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य-
तिष्ठति ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुश्रित्येववादे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ य उत्पन्नो महान् पूर्वमहङ्कारः स उच्यते । अहमित्येव संभूतो द्वितीयः सर्ग उच्यते ।

अहङ्कारस्य भूताद्वैकारिक इति स्मृतः । तेजस्येतना धातुः प्रजासर्गः प्रजायते ।

देवानां प्रभवी देवो मनस्य चित्तोक्तस्तु । अहमित्येव तत् सर्वमभिमान्ता स उच्यते ।

अथात्मज्ञानप्राप्तौ मुनेना भावितात्मनो । स्वाध्यायकृत्युद्धामेपि लोकः सनातनः ।

अहङ्कारेणादरतो गुणानिमान् भूतादिवै रजने स भूतकृतः । वैकारिकः सर्वमिदं विषेष्टं स्तुतेजसा रक्षयते जगत्तथा ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुश्रित्येववादे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ अहङ्कारात् प्रसूतानि महाभूतानि पञ्च वै । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।

तेषु भूतानि मुक्नन्ति महाभूतेषु पञ्चसु । शब्दस्पर्शरूपेण रसगन्धक्रियासु च ।

महाभूतविनाशान्ते प्रलये प्रत्युपस्थिते । सर्वप्राणभूता धीरा महदुत्पद्यन्ते भव्यं ।

यद्यक्षाज्यायते भूतं तच्च तन्म विलीयते । स्वीयन्ते प्रतिलोमानि जायन्ते चोत्तरोत्तरं ।

ततः प्रसीने सर्वस्मिन् भूते स्याद्विरजः शुभे । सनिमन्तस्तदा वीरा न स्वीयन्ते कदाचन ।

शब्दः स्पर्शश्चा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः । क्रियाकारणनिध्याः सूरनिध्या मोहमश्निते ।

सोमप्रजनसंभूता निर्बिषेया द्यक्षिणाः । मांसशोणितचङ्काता अन्योऽन्येषोपिजोविनः ।

विप्रास्तेन हत्यन्ते दीमाः क्षणष्टुतयः । प्राणायामवृद्धानस्य समानो ध्यान एव च ।

अमरात्मनि चण्डिते नियतः पञ्च वायवः । बाह्वेनावुद्धिभिः सार्द्धमिदमष्टात्मकं जगत् ।

सग्राणश्रेष्ठचन्द्रपि रमना वाक् स संयता । विद्मद्भ्यः मनो यक्ष बुद्धिदाय्यमिषारिणो ।

अष्टौ पक्षाग्रयो येन न दहन्ते मनः सदा । स तद्गच्छा शुभं याति तस्माद्भूयो न विद्यते ।

एकादश च द्वात्रिंशद्रिद्रियाणि विभेद्यतः । अहङ्कारात् प्रसूतानि तानि वेत्त्यन्यदं दिशः ।

श्रेष्ठं तत्कचसुदी जिह्वा नाशिका चैव पञ्चमी । पादौ पायुरुपस्थं च हस्ता वाक् दंशनी भवेत् ।

रिद्रिपशाम इत्येव मग्न एकादश भवेत् । एते गामं जयेत् पूर्व्यं ततो ब्रह्म प्रकाशते ।

पुद्गेन्द्रिपाणि पञ्चाङ्गः पञ्च कर्षेन्द्रियाणि च । श्रोत्रादीन्यपि पञ्चाङ्गबुद्धियुक्तानि तत्तनः ।

अविशेषाणि चान्यानि कर्षयुक्तानि यानि तु । उभयच मनो श्रेष्ठं बुद्धिं च द्वांदवी भवेत् ।

इत्युक्तानोद्दिष्टायास्तन्मयैकादश यथाक्रमं । मन्यन्ते कृतमित्येवं विदित्वा नानि पण्डिताः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं विविधमिन्द्रियं । आकाशं प्रथमं भूतं शौचमध्यात्ममुच्यते ।

अधिमूतं तथा शब्दा दिशस्तथाधिदैवतं । द्वितीयं माहृतो भूतं लगध्यात्मस्य विश्रुता ।

स्पृष्ट्यमधिभूतस्य विद्युत्तथाधिदैवतं । तृतीयं ज्योतिरित्याहुश्चतुरध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं ततो रूपं सूक्ष्मं तथाधिदैवतं । चतुर्थमापो विज्ञेयं जिज्ञा चाध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं रसश्चापि सोमस्तथाधिदैवतं । पृथिवी पञ्चमं भूतं घ्राणस्याध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं तथा गन्धो वायुस्तथाधिदैवतं । एषु पञ्चसु गूढेषु चिपु यच्च विधिः स्मृतः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वं विविधमिन्द्रियं । पादावध्यात्ममित्याहुर्ग्राह्यास्तत्त्वदर्शिनः ।

अधिभूतन्तु गन्धं विष्णुस्तथाधिदैवतं । श्रवाण्यतिरपानस्य पायुरध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं विषमेष मिश्रस्तथाधिदैवतं । प्रजनेः सर्वभूतानामुपशोऽध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं तथा इन्द्रा देवतस्य प्रजापतिः । हस्तावध्यात्ममित्याहुर्ग्राह्यास्तत्त्वविदो जनाः ।

अधिभूतस्य कर्माणि शक्रस्तथाधिदैवतं । वैद्यदेवो मतः पूर्णा वागध्यात्ममिदोष्यते ।

वक्रयमधिभूतस्य वक्रिस्तथाधिदैवतं । अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतात्मधारकः ।

अधिभूतस्य संकल्पयन्त्रमाद्याधिदैवतं । अहङ्कारस्तथाऽध्यात्मं सर्वसंसारकारकं ।

अभिमानोऽधिभूतस्य रुद्रस्तथाधिदैवतं । अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुः पण्डित्यविचारिणो ।

अधिभूतन्तु मन्त्रं ब्रह्मा तथाधिदैवतं । चीणि स्थानानि भूतानां चतुर्थं गोपपश्यते ।

स्वस्वमापस्तथाकार्यं जन्म आपि चतुर्विधं । अण्डजोद्भिज्जसंस्लेदजरायुजमथापि च ।

चतुर्ह्यं जन्म इत्येकमुतपामस्य सचरं । अपराण्यथ भूतानि खेपराणि तथैवं च ।

अप्युजानि विज्ञानोपात् सर्वार्थैव मरीछपान् । स्लेदजः क्रियः प्रोक्ता जन्तवश्च यथाक्रमं ।

जन्म द्वितीयमित्येतज्जयत्यत्रमुच्यते । भिक्षा तु श्रियर्वा यानि जायन्ते कालपर्यथात् ।

उद्भिज्जानि च तान्याहुर्भूतानि दिग्वत्तमः । दिपादवक्रपादानि निर्योग्यतिस्रोतिनि च ।

जरायुजानि भूतानि मिश्रान्यपि सत्तमाः । द्विविधा खमु विज्ञेया मण्डयोनिः समान्तरौ ।

तपः कर्म च तत् पुण्यमित्येव त्रिदुर्धा नदः । द्विविधं कर्म विज्ञेयमिज्या दानस्य तथाखे ।

ज्ञातस्याध्ययनं पुण्यमिति हृद्भानुशायनं । एतयो वेत्ति विधिवद्युक्तः सो ह्याद्भिर्जवभाः ।

विमुक्तं सर्वपापेभ्य इति चैव निषेधतः । आकाशं प्रथमं भूतं शौचमध्यात्ममुच्यते ।

अधिभूतं तथा शब्दा दिशस्तथाधिदैवतं । द्वितीयं माहृतं भूतं लगध्यात्मस्य विश्रुतं ।

स्पृष्ट्यमधिभूतन्तु विद्युत्तथाधिदैवतं । तृतीयं ज्योतिरित्याहुश्चतुरध्यात्ममित्यते ।

अधिभूतं ततो रूपं सूक्ष्मं तथाधिदैवतं । चतुर्थमापो विज्ञेयं जिज्ञा चाध्यात्ममित्यते ।

एन्द्रोऽधिभूतं विज्ञेयमापस्तथाधिदैवतं । यथावदध्यात्मविधिरेव च कीर्तितं मया ।

ज्ञानमस्य हि धर्मशः प्राज्ञं ज्ञानवतामिह । इन्द्रियाणीन्द्रियाचार्य महाभूतानि पञ्च च ।

सर्वोत्थितानि सन्धाय मनसा संप्रधारयेत् । क्षीणे मनसि सर्वोत्थितं जन्मसुखमिच्छते ।

ज्ञानसम्पन्नसत्त्वानां तत् सुखं विदुषां मतम् । अतः परं प्रवक्ष्यामि सूक्ष्माभावकरी गिरम् ।

निर्दृष्टिं सर्वभूतेषु मृदुना दाक्षणेन च । गुणागुणमनासङ्गमेकचर्यमनन्तरम् ।

एतद्वाङ्मणतो वृत्तमाश्रयकपदं सुखं । विद्वान् कूर्ध्वं दवाङ्गानि कामान् संहृत्य सर्वत्रः ।

विरक्षा सर्वतो मुक्तो यो नरः स सुखी सदा । कामानात्मनि संयत्य क्षीणदृष्टः समाहितः ।

सर्वभूतसुहृन्निवे द्रष्टुभूयाय कल्पते । इन्द्रियाणां निरोधेन सर्वेषां विषयैर्विषां ।

मुनेर्ज्ञानपदस्यागादधात्माग्निः समिधते । यथाग्निरिन्ध्रनैरिद्धो महाज्योतिः प्रकाशते ।

तथेन्द्रियनिरोधेनमहानात्मा प्रकाशते । यदा पश्यति भूतानि प्रसन्नात्मात्मनो हृदि ।

स्वयं ज्योतिस्तदा सूक्ष्मात्सुखं प्राप्नोत्यनुत्तमं । अश्रीरूपं पथः सीता वायुः स्वर्गमेव च ।

मही पद्मधरं घोरमाकाशं श्रवणं तथा । रोगशोकसमाविष्टं पश्येत्सोऽसमाहृतं ।

पञ्चभूतसमायुक्तं नवद्वारं दिदैवतं । रजस्तलमयादृश्यं त्रिगुणश्च त्रिधातुकं ।

संशयाभितले मूढं शरीरमिति धारणा । दुष्टरं सर्वलोकैः क्षिन्त्वा सर्वं प्रतिपमजितं ।

एतदेव हि लोकेऽक्षिन् कालचक्रं प्रवर्तते । एतद्व्यापार्यं घोरमगाधं मोहसंज्ञितम् ।

विचिपेत् संक्षिपेच्च मोधयेत् सामरं जगत् । कामं क्रोधं भयं लोभमभिद्वेष्टेहमयानृतं ।

इन्द्रियाणां निरोधेन सततजति दुष्टजगन् । एतैरे निर्मिता भोके त्रिगुणाः पञ्चधातवः ।

य्योधि तस्य परिस्त्रान्मनान्यमय लभ्यते । पञ्चेन्द्रियमहाकूला मनोवेगमशोदका ।

नदीं मोहप्रदीं तीर्थं कामकाधाकुम्भी जयेत् । स सर्वदोषनिर्मुक्तस्ततः पश्यति तत्परम् ।

मनो मनसि सन्धाय पश्यन्नात्माननात्मानि । सर्ववित् सर्वभूतेषु विन्दत्यात्मानमात्मानि ।

एकधा वज्रधा चैव विकुर्व्याणस्ततस्ततः । भुवं पश्यति रूपाणि दीपादीपगतं यथा ।

स वै विष्णुश्च मित्रश्च वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । स हि धाता विधाता च स प्रभुः सर्वतोमुखः ।

हृदयं सर्वभूतानां महानात्मा प्रकाशते ।

न विप्रसंधाच्च सुरासुराश्च यथा, पिशाचाः पितरो वर्याणि । रक्षोगणा भूतगणाश्च सर्वे महर्षयश्चैव सदा सुखिनि ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुश्रियर्षवादे द्वाचलान्तरेऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ ममूयाणान् राजानः क्षत्रियो मध्यमे गुरुः । कुञ्जरो नाहनानाश्च सिंहशरथवाहिनाः ।

अवि, पशूनां सर्वेषामहिंसु विलवासिना । गवां गोहृषभश्चैव स्त्रीणां पुंश्चैव यव च ।

न्यग्राधो जमुवृक्षश्च पिप्पलः शाल्वलिस्तथा । शिंशपा मेघशृङ्गश्च तथा कीचकवैश्वरः ।

एते द्रुमाणां राजानो लोकेऽस्मिन्नात्र संशयः । हिमवान् पारिपाचश्च सद्यो विन्ध्यस्त्रिकूटवान् ।

येतो नीलश्च भस्वश्च कोष्ठवाश्चैव पर्वतः । गुरुस्कन्धो महोदर्य मान्द्यवान् पर्वतस्तथा ।

एते पर्वतराजानो गणानां महतां तथा । सूर्यो घृष्टाणामधिपो नववर्णाश्च चन्द्रमा ।

यमः पितृणामधिपः शरितामय शमरुः । अश्वधो वरुणो राजा महतामिन्द्र उच्यते ।

अर्को ऽधिपतिरुष्यानां ज्योतिषामिन्दुरुच्यते । अग्निभूतनिर्णयं ब्रह्मसार्वां वृहसति ।
 श्रोत्रधोनां पतिः सोमो विष्णुर्नवनां वरः । लष्टा ऽधिराजो रूपाणां पशूनामोत्तरः शिवः ।
 द्योतितानां तथा यज्ञो देवानामधिपस्यया । दिशामुदीची विमार्शो सोमो राजा प्रतापवान् ।

लुवेरः सर्वरत्नानां देवतानां पुग्न्दरः । एष भूताधिपः सर्गं प्रजानाञ्च प्रजापतिः ।
 सर्वेशमेव भूतानामहं ब्रह्ममयो महान् । भूतं परतरं नतो विष्णोर्व्याप्तिं न विधत्ते ।
 राजाधिगजः सर्वेषां विष्णुर्ब्रह्ममयो महान् । दृश्यत्वं विजानीष्वं कर्त्ताग्मष्टतं हरिः ।
 नरकिञ्चरयक्षाणां गन्धर्वोऽप्यग्नयक्षाणां । देवदानवनागानां सर्वेषांमोत्तरो हि सः ।

भगदेवानुयातानां सर्व्यासां वामलोचना । माहेयग्रे महादेवो प्रोच्यते पार्वती हि मा । ११०

उमा देवी विजानीष्वं नारीषामुत्तमा शुभा । रतीनां वसुमत्पुत्रस्त्रीषामक्षरमनुया । १११

धर्मकामाश्च राजानो ब्राह्मणा धर्मसेतवः । तस्माद्भ्राजा दिशतीनां प्रयतेतस्य रक्षते ।
 राक्षो हि विषये येषामवरोदन्ति साधवः । क्षीमास्तैः सुगुणैः सर्वैः प्रेक्ष्य चोत्सर्गमार्गमिनः ।
 राक्षो हि विषये येषां साधवः परिगणिताः । तेऽग्निं लोके प्रमोदन्ते सुखं प्रेक्ष्य च भुञ्जते ।
 प्राप्नुवन्ति महात्मान इति विजित्तिर्जयमा । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नियतं धर्मलक्षणं ।

अहिंसा परमो धर्मो हिंसा साधर्म्यलक्षणा । प्रकाशलक्षणा देवा मनुष्याः कर्म्मलक्षणा । ११२

इन्द्रलक्षणमाकाशं वायुस्तु सार्वलक्षणाः । ज्योतिषां लक्षणं रूपमापस रथलक्षणाः ।
 धारिणी सर्वभूतानां श्रयिणी गन्धलक्षणा । सूर्यश्चन्द्रनक्षत्राणां भारतीः इन्द्रलक्षणा ।
 मनसो लक्षणं चिन्ता चिन्ताका बुद्धिलक्षणा । मनसा चिन्तितानयान् बुद्ध्या चेह व्यवस्यति ।
 बुद्धिर्हि व्यवसायेन लक्षणेनाथ समग्रः । लक्षणं मनसो ध्यानमयत्वं साधुलक्षणं ।

प्रवृत्तिलक्षणा योगो ज्ञानं संन्यासलक्षणं । तस्माज्ज्ञानं पुण्यस्य संन्यासेदिह, बुद्धिमान् । ११३

संन्यासी ज्ञानवपुः प्राप्नोति परमां गतिं । अतीतो दन्दमभेति तमोऽप्युत्तरातिगः ।

धर्मलक्षणं पुण्यमुक्तं वै विधिवदया । गुणानां ग्रहणं मन्त्रकुत्रत्याम्यहमतः परं ।

पायिर्वैः पशु गन्धैः वै घ्राणेन च हि मृच्छते । घ्राणस्य तया वायुर्गन्धज्ञाने विधीयते ।

अपं धातुरसो नित्यं जिह्वाया च तु मृच्छते । जिह्वास्य तया सोमो रसज्ञाने विधीयते ।

ज्योतिषस्य गुणो रूपं दक्षुषा तच्च मृच्छते । दक्षुषस्य सदादित्या रूपज्ञाने विधीयते । ११४

वायस्य सदा सार्वलक्षणा प्रश्रयते च च । लक्ष्म्यस्यैव सदा वायु सार्वने च विधीयते ।

आकाशस्य गुणो क्षेत्र श्रोत्रेण च च मृच्छते । श्रोत्रस्यास्य दिशः सर्व्या इन्द्रज्ञाने प्रकीर्तिताः ।

मनस्य गुणश्चिन्ता प्रशया सा तु मृच्छते । हृदिस्थयेन नाधातुर्गन्धज्ञाने विधीयते ।

बुद्धिरध्वरायेन ज्ञानेन च महालया । निदित्य ग्रहणं व्यक्तमयं नाव संशयः ।

असिद्धपरतो नित्यं चेशो निर्गुणात्मकः । तस्मादसिद्धं चेशः केवलं ज्ञानलक्षणः । ११५

इन्द्रं देवसिद्धं गुणानां प्रमवाच्यं । सदा पश्यान्महं क्षीनं विजानामि श्योतिषि च ।

पुनरुद्विजानीते तस्मात् चैवञ्च उच्यते । गुणवृत्तं तथा वृत्तं चैवञ्च परिपश्यति ।
आदिमथावधानान्ते सज्जमानमेवेतन् । न गुणा विदुरात्मानं सज्जमानाः पुनः पुनः ।
न च तं विन्दते कश्चित् चैवञ्चस्त्वेव विन्दति । गुणानां गुणभूतानां यत्परं परमं मेतत् ।
तस्माद्गुणस्य सत्यस्य परित्यज्यैव धर्माविति । चोणदोषो गुणतोऽनः चैवञ्च प्रविशत्ययम् ।
निर्दन्दो निर्नमस्कारो निःस्वाहाकार एव च । अचकयानिकेतस्य चैवञ्च स परा विभः ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुद्गश्रित्यस्यवादे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदादिमथपर्वन्ते पक्षोपायमेव च । नामलक्षणस्यैव सत्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ।
अहः पूर्वं ततो रात्रिर्मासाः प्रज्ञादयः स्मृताः । अक्षरादीनि चैवोणि चतस्रः शिबिरादयः ।
भूमिरादिसु गन्धानां रसाणामपि एव च । रूपाणां ज्योतिरादित्यः स्वर्गानां वायुश्च यतः ।
शब्दश्चादिस्रयाकाशमेव भूतततो गुणः । अतः परं प्रवक्ष्यामि भूतानामादिमुत्तमम् ।
आदित्यो ज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिरुच्यते । सावित्री सर्वविद्यया देवतानां प्रजापतिः ।
सोऽह्वारः सर्ववेदानां वषट्वां प्राण एव च । यदस्मिन्विद्यते लोकं सर्वं सावित्रि कथ्यते ।
गायत्री चन्द्रवामादिः प्रजानां सगं उच्यते । गावश्चतुष्पदामादिर्मनुष्याणां दिजातयः ।
श्येनः पतञ्जिषामादित्यज्ञानां ऊतमुत्तमम् । शरीरूपाणां सर्वेषां ज्येष्ठः शरीं द्विजात्तमाः ।
हृतमादिर्गुणानाञ्च सर्वेषां नाञ्च संशयः । हिरण्यं सर्वैरज्ञानमिषधीनां श्ववस्त्रिया ।
सर्वेषां भक्ष्यभोज्यानामन्ते परमेमुच्यते । द्रवाणाञ्चैव सर्वेषां पेयानामपि उच्यते ।
स्थावराणान्तु भूतानां सर्वेषांमविशेषतः । ब्रह्मैवेवं सदाऽपुण्यं शुभः प्रयमतः स्मृतः ।
अहं प्रजापतीनाञ्च सर्वेषां नाञ्च संशयः । मम विष्णुरचिन्मात्मा स्वयम्भूरिति सं स्मृतः ।
पर्वतानां महामिहः सर्वेषामभयः स्मृतः । दिशाञ्च प्रदिशाद्योर्ध्वं दिक् पूर्वा प्रथमा तथा ।
तथा विषयगा गङ्गा नदीनामपजा स्मृता । तथा शरीरदेवानां सर्वेषां शार्ङ्गरोऽपजः ।
देवदानभूतानां पिशाचोरगरक्षणां । नरकिञ्चरवचाणां सर्वेषामनीश्वरः प्रभुः ।
आदिविषयस्य जगते विष्णुर्ब्रह्मभयो महान् । भूतं परतरं यस्मात्सैलोक्ये नैव विद्यते ।
आश्रमाणाञ्च सर्वेषां गांधर्व्यं नाञ्च संशयः । लोकानांमादिरित्यन्तं सर्वेष्वान्तस्त्वदेव च ।
अहान्यस्तमयान्तानि उदयान्तानि च सर्वैरो । सुखस्थानं सदा दुःखं दुःखस्थानं सदा सुखम् ।
सर्वं क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगाच्च विद्योगान्तां मरणान्ताञ्च जिवितम् ।
सर्वं हतं विनाशान्ते जातस्य मरणं ध्रुवं । अश्रयते हि लोकोऽस्मिन् सदा स्थावरजद्रूपम् ।
दृष्टं दत्तं तपोऽधीतं प्रतानि नियमाश्च ये । सर्वमेतद्दिनाश्रान्तं ज्ञानस्थानं न विद्यते ।
तस्माज्जानिन इद्वेन प्रज्ञानात्मा जितश्रियः । निर्धनो निरहङ्कारो भूयते सर्वेषामभिः ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुद्गश्रित्यस्यवादे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ बुद्धिहारं मनस्तथाभिन्निपयामवन्धनम् । महाभूषपरिस्कन्दं निवेशपरिवन्धनम् ।

जराशोकसमाविष्टं व्याधिबन्धनसम्भवं । देशकालविचारोद्भूतमव्यायामनिखनं । १११
 अहोरात्रपरिचेषं शीतेष्णपरिमण्डलं । सुखदुःखान्तेष्वेकैव चुत्पिपासावकीर्णं ।
 च्छायातपविलेखश्च निमेषोन्मेषविक्षलं । धारमोक्षजलाकीर्णं वर्तमानमचेतनं ।
 मासार्द्धमासगणितं विषमं लोकसङ्घरं । तमोनिबन्धनपद्मे रजोविमलवर्तकं ।
 महाहृद्भारदीप्तश्च गुणसञ्ज्ञातवर्त्तनं । अरतिपक्षणादीकं शोकसङ्घातवर्त्तनं ।
 क्रियाकारणसंयुक्तं रागविक्षारमायतं । क्षोभेष्वापरिविचोभं विचिन्ताज्ञानसम्भवं । ११२
 भयमोक्षपरीवारं भूतसंमोक्षकारकं । आनन्दमीतिचारश्च कामकोषपरिग्रहं ।
 रुद्धादिविशेषान्तमशक्तप्रभवार्थयं । मनोजवं मनःकामं कालचक्रं प्रवर्त्तते ।
 एतद्ब्रह्मसमायुक्तं कालचक्रमचेतनं । विद्वज्जितं संक्षिपेच्चपि बोधयेत् सामरंजगत् ।
 कालचक्रमष्टाक्षिप्तं निवृत्तिश्चैव तत्ततः । यस्तु वेदं नरो नित्यं न स भूतेषु मुन्यति ।
 विमुक्तः सर्वसंस्कारैः सर्वैर्दन्दैर्विवर्जितः । विमुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नोति परमां गतिं । ११३
 दृष्टव्यो ब्रह्मचारी च वाणस्पृश्याय भिक्षुकः । चत्वार आत्मनाः प्राप्ताः सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ।
 यः कश्चिदिह लोकेऽस्मिन्नागमः परिकीर्तितः । तस्मान्तमगमं ज्ञेयः कीर्तिरेषा सनातनी ।
 संस्कारैः संवृताः पूर्णं यथावचरितमनः । जाना गुणविशिष्टायां समावर्त्तते तत्त्वविन् ।
 खदारनिरतो नित्यं शिष्टाचारो जितेन्द्रियः । पञ्चभिश्च महायज्ञैः श्रद्धाधानो यजेदिह ।
 देवतातिथिशिष्टाग्रो निरतो वेदकर्षणः । इव्यामदानमुक्तश्च यथाशक्ति ययामुखं । ११४
 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनिः । न च वागङ्गचपल इति द्रिष्टश्च गोचरः ।
 नित्यं यज्ञोपवीतो स्नात् शुद्धाशयः शुचिमतः । नियतो यमदानाभ्यां सदा भित्तिश्च संविद्यते ।
 जितश्रोत्रोदरो मैत्रः शिष्टाचारममनितः । वैष्णवं धारयेद्यष्टिं वेदकश्च कामण्डलुं ॥
 अधोत्थाध्यापनं कुर्यात्तथा यजनयाजने । दानं प्रतिग्रहं वापि वस्तुषां दत्तिमाचरेत् ।
 त्रीणि कर्माणि जानोत ब्राह्मणानाम्नु जीविका । याजनाध्यापने चोभे शुद्धाचारि प्रतिग्रहः । ११५
 अथ शेषाणि चान्यानि त्रीणि कर्माणि यानि तु । दानमभययनं यज्ञो धर्मयुक्तानि तानि तु ।
 तैत्त्वप्रसादं कुर्वीत चिदु कर्षणं धर्मवित् । दानो मैत्रः समायुक्तः सर्वभूतयतो मुनिः ।
 सर्वमेतद्यथाशक्ति विप्रो निर्वर्त्तयन् शुचिः । एवं युक्तो जयेत् स्वर्गं दृष्ट्वा स संवितमनः ।
 इति श्रीमद्भागवते आद्यमधिके पर्वणि अनुगोतापर्वणि गुरुशिष्यवैवादि पञ्चवत्तारिजोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 ॥ ब्रह्मवाच ॥ एवमेतेन मार्गेण पूर्वोक्तेन यथाविधि । अधीतवान् यथाशक्ति तथैव ब्रह्मचर्यवान् ।
 स्वधर्मनित्यो सिद्धान् सर्वैर्न्द्रिययतो मुनिः । गुणैः प्रियदत्तिं युक्तः सत्यधर्मपटः शुचिः । ११६
 गुरुणा समनुज्ञातो भूञ्जीतात्मजुस्तथान् । श्वित्यभैद्यभुक् चापि स्थानासनविहारवान् ।
 दिकालमपि जुह्वान् शुचिर्भूला समाहितः । धारयेत् सदा दृष्टं वेत्तं पान्याग्रहेव वा ।
 चोभं कार्पासिकेष्वाग्निं मृगाजिनमयापि वा । सर्वं कपायरक्तं वा वायो वापि दिव्यश्च ।

मेखना च भवेन्मोक्षी जटी नित्योदकमृता । यज्ञोपवीती स्वाध्यायी अलुब्धो निघृतव्रतः ।
 पुताभिय मयेवाङ्गि सदा देवततर्पणं । आवेन नियतं कुर्वन्ब्रह्मचारी प्रपश्यते ।
 एवं युक्तो जयेत्सौकान् वानप्रस्थो जिनेन्द्रियः । न समरति आतोषु परमं स्थानमाश्रितम् ।
 संवृतं सर्वसंस्कारैश्चैव ब्रह्मचर्यवान् । यामात्रिभक्त्य चारुणे मुनिः प्रव्रजितो वसति ।
 चर्मवस्त्रसंधारो माघं प्रातरुपसृजेत् । अरुणगोचरो नित्यं न धामं प्रविशेत् पुनः ।
 अर्धयज्ञतियोक्तास्ते इष्टाश्चापि प्रतिश्रयं । कलपकावरैर्मूले श्यामाकेन च वर्त्तयेत् ।
 प्रवृत्तमुदके वायुं सर्वं यामेवमाश्रयेत् । प्राज्ञोपोदानुष्मैश्च यथादीक्षमतञ्जितः ।
 न मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदतिथिसागतं । यज्ञैर्ह्यं स्नात्ततो दद्याद्भिषा नित्यमतञ्जितः ।
 देवतान्तिथिपूर्वञ्च सदा प्राज्ञीत वाग्यतः । अस्त्रहस्तमगाद्यैव सत्याग्नीहोतारयः ।
 दान्ता मेघः समायुक्तः केजान् प्रसृज्य च धारयन् । मुञ्चत्स्वाध्यायशौलस्य सत्यधर्मपरायणः ।
 शुद्धिदेव सदा दक्षो वननित्यं समाहितः । एवं युक्तो जयेत्सर्वं वानप्रस्थो जिनेन्द्रियः ।
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽयं वा पुनः । य इच्छेन्नोचमास्तातुमुत्तमं सुक्तिमाश्रयेत् ।
 समयं सर्वभूतभ्यो दत्त्वा भैक्षम्यमाचरेत् । सर्वभूतसुखो मेघ सर्वेन्द्रिययतो मुनिः ।
 अयाचितमनस्कृतमुपपन्नं यदुच्छ्रया । क्षमां प्राप्ते चरैर्ह्येवं विधुते भुक्तवज्जने ।
 युक्ते मरावधमाने मेष्ट्यं लिखितं मोक्षवित् । लाभेन च न च्येन नास्त्राभे विमना भवेत् ।
 याचार्या कान्तमाकाङ्क्षन् चरैर्ह्येवं समाहितः । क्षामं शाधरथं नैच्छेन्न भुञ्जीताभिपूजितः ।

११९

१२०

१२१

यो विद्वान् स ह वाचस्य विवाकश्चैव पश्यति । तथैवैकमनानास्ते स दुःखान् प्रतिमुच्यते ।

यो न कामयते किञ्चित् किञ्चिदवमन्यते । दृष्टोक्तस्यैव ब्रह्मभूयाय कस्यते ।

प्रधानगुणतत्त्वज्ञः सर्वभूतप्रधानवित् । निर्विकारो निरद्वयः स मुच्यते नात्र संशयः ।

११११

निर्द्वन्द्वो निर्द्वन्द्वस्तारो निःस्पृहाकार एव च । निर्गुणं निरद्वयमदं प्रपन्नमेव गच्छति ।

हिता गुणमयं सर्वं कर्षं जगुः । इमा इमा । उभे सत्यान्ते हिता मुच्यते नात्र संशयः ।

अथ कथं निमग्नो भवति बुद्धिस्तन्मयो महान् । महाद्वारविटप दृष्ट्यादुरकोटः ।

महाभूतविशालश्च विमेषयति चास्मिन् । सदापचः सदापुष्पः इमा इमा मल्लोदयः ।

आजीव्यः सर्वभूतानां ब्रह्महृत् सनातनः । एतं हिता च भिन्ना च तत्त्वज्ञानमिना मुधः ।

१११२

हिता सत्त्वमयात् पात्रान् मृत्युजगज्जरोदयान् । निर्विकारो निरद्वयः स मुच्यते नात्र संशयः ।

दाहिनी पवित्रा ज्योतिरा सदायैवाप्यचेतसि । एताभ्यान्तु परो योऽन्यस्तेतनावान् च उच्यते ।

अचेतनः सत्त्वमया विमुक्तः सत्त्वान् परं चेतयतेऽनरात्मा । स चैवित् सर्वभूतानामुद्दिगुणातिगो मुच्यते सर्वपापैः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यप्रवचनोद्देशेऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ ब्रह्मवाच ॥ केचिद्ब्रह्ममयं ह्यं केचिद्ब्रह्ममयं महत् । केचित् ब्रह्म वाच्यं केचित् परमनामयं ।

मन्यते सर्वमप्येतदप्यक्तप्रमवाच्यं । उक्त्यासम्पन्नमपि चेदोऽनकास्ते समो भवेत् ।

१११३

आत्मानमुपपन्नं योऽस्मत्प्राप्य कस्यते । निमेषमात्रमपि चेत्संयस्यात्मानमात्मनि ।

गच्छत्यात्मप्रसादेन विदुषोः प्राप्तिमव्यया । प्राणायामैरेव प्राणान् संयम्य स पुन पुनः ।

दृष्ट्वा दृष्टमिदं अपि चतुर्विंशत्परं ततः । एवं पूर्वं प्रपन्नात्मा सन्ते पद्यदिच्छति ।

अथ क्तात् सत्त्वमुद्रिक्तममृतताय कस्यते । सत्त्वान् परतरं नान्यत् प्रपन्नं नो ह तदिदं ।

अनुमानादिजानीमः पुरुषं सत्त्वसंश्रयं । न ब्रह्ममन्यथा गन्तुं पुरुषं दिव्यवर्तमानः ।

१११४

यमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्जवम् । ज्ञानं त्यागोऽयं संन्यासः सान्त्विकं वृत्तमित्यते ।

एतेनैवानुमानेन मन्यन्ते वै मनोविदः । ब्रह्म पुरुषदेव तत्र नास्ति विचारणा ।

आऊर्यं च विद्वानो यो ज्ञानपरिनिष्ठता । चेत्सत्त्वमप्येवैकमित्येतद्वैपद्यते ।

प्रयत्नं ततः सत्त्वमित्येतद्विचारितं । प्रयत्नाय च विज्ञेयः सहजयापि तत्त्वतः ।

तथैवैकमनानास्ते भिन्नयते विदुषो नयः । मग्नकोदुम्बरे चैवं प्रयत्नामपि दृश्यते ।

१११५

मन्यो ययाऽन्य स्यादप्यु सम्प्रयोगक्षार्थं तयोः । सर्वभूतानामविन्दूनां पूर्वं कोकनदस्य च ।

॥ गुरुवाच ॥ इत्युक्तवन्तो विप्रास्तदा लोकपितामहं । पुनः संश्रयमापन्ना पप्रक्षुर्मुनिवर्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुह्यप्रवचनोद्देशेऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ अथ उचुः ॥ को वा सिद्धिं धर्माणां अनुभवेयतमो मतः । व्याहृतामिव पश्यामि धर्मस्य विविधं गतिं ।

ऊर्ध्वं देहाददन्त्येकं नीतदृष्टीं चापरे । केचित्पुण्यं कथितं सर्वं नि संश्रयमप्यपरे ।

मृदमापस्तयास्त्रानि पचपुष्पफलाणि च । असंवृतानि मृद्वीयान् प्रवृत्तानि च कांथैर्वान् ।
 न शिल्पजीविका जीवेद्विरथं नोत कामयेत् । न देष्टा वापेदेष्टा च भवेत् निरुपेक्षतः ।
 अद्रापूतानि भुञ्जीत निमित्तानि च वर्जयेत् । स्वधावृत्तिरसक्तं सर्वभूतैरसिद्धं ।
 आशीर्षकानि सर्वानि हिंसायुक्तानि यानि च । लोकसंग्रहधर्मैश्चैव कुर्यान्न कारयेत् ।
 सर्वभावादनतिक्रम्य लघुमात्रं परिब्रजेत् । समः सर्वेषु भूतेषु स्वावरेषु चरेत् ।
 परं माद्वेजेयत् कश्चिन्न च कश्चिदुद्विजेत् । विश्वास्त्यः सर्वभूतानामपि मेव विदुष्यते ।
 अनागतं न ध्यायेन्नातीतं ननु चिन्तयेत् । वर्तमानमुपैवत कात्काकाङ्क्षी समाहितः ।
 न च लुपा न सनेष्टा न वाचा । दूषयेत् कश्चित् । न प्रत्याचं परोक्षं वा किञ्चिदुष्टं समाचरेत् ।
 इन्द्रियाण्युपसंयत्य क्रूरैश्चाङ्गानो व सर्वशः । शीघ्रेन्द्रियमनोबुद्धिर्मिरांशः संवृतत्वावतः ।
 निन्देन्ने निमैस्कारो निःस्वाहाकारं यव च । निर्यमो निरहङ्कारो नित्यौगवैम आत्मवान् ।
 निराशीर्गिर्गुणः शान्तो निराग्रेहो निराश्रयः । आत्मवद्गी च तत्त्वज्ञो मुच्यते नात्र संशयः ।
 अपाणिपाददृष्टान्दग्निरस्त्रमनूदरं । प्रहीनगुणकर्षाणं केवलं विमलं स्थिरं ।
 अगन्धमरसस्पर्शरूपगन्धमेव च । अनुगम्यमानावर्तमानमसमपि चैव तत् ।
 निश्चिन्तमन्यथं दिव्यं मृदस्त्रमपि सर्वदा । सर्वभूतस्त्रमात्मानं येष्यति न ते मृताः ।
 न तत्र क्रमते बुद्धिर्नैन्द्रियाणि न देवताः । वेदाः यज्ञाश्च लोकाश्च न तपो न व्रतानि च ।
 यत्र ज्ञानवर्ता प्राप्तिरित्युपपन्ना सता । तस्मादेलिङ्गधर्मज्ञो धर्मेतत्सम्पादरेत् ।
 मृदहर्षाभितो विद्वान् विद्वान् चरितं चरेत् । अमूढो मूढरूपेण चरेद्भूयैर्मदूषयन् ।
 यथैनमवमन्ये न परे सततमेव हि । तथा दृप्तचरेद्भूयैः सता धर्ममकुलयेत् ।
 य एवं दत्तवस्त्रकः स मुनिः श्रेष्ठ उच्यते । इन्द्रियाणीन्द्रियायैश्च महाभूतानि पश्य च ।
 मनो बुद्धिरहङ्कारमन्यक्तं पुनश्च तथा । एतन् सर्वं प्रसंख्याय यथावत्तत्त्वनिश्चयात् ।
 ततः स्वर्गमवाप्नोति विमुक्तः सर्वबन्धनैः । यथावदन्तवेलायां परिसंख्याय तत्त्ववित् ।
 ध्यायेदेकान्तमाश्रय मुच्यतेऽप्य निराश्रयः । निर्मुक्तः सर्वबन्धेभ्यो वायुराकाशगो यथा ।
 शीघ्रकोशो निरातङ्गलयेदं प्राप्नुयात् परं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुहूर्त्तध्यायपादे षट्त्वेत्यार्षेऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ॥ प्रज्ञावाच ॥ संन्यासं तप इत्याहुर्देहा नियतवादिनः । ब्रह्मिणा ब्रह्मोपनिषा ज्ञानं ब्रह्म परं विदुः ।
 अतिदूरात्मकं ब्रह्म वेदविद्याव्यापयं । निर्देन्दं निर्गुणं नित्यमचिन्त्यगुणमुत्तमं ।
 ज्ञानेन तपसा चैव धीराः पश्यन्ति तत्परं । निष्कलममयः पूता व्युत्क्रान्तरजवैभवाः ।
 तपसा चैवमध्वानं गच्छन्ति परमेश्वरं । संन्यासनिर्वाता नित्यं ये च ब्रह्मविदेः जनाः ।
 तपःप्रदोप इत्याहुर्वाचरेः धर्मशायकः । ज्ञानं वै परमं विद्याम संन्यासं तप उच्यते ।
 यद्य वेदमिराधरं ज्ञानं तत्त्वविनिश्चयात् । सर्वभूतस्त्रमात्मानं च सर्वगतिरिष्यते ।

- ॥ एवेनवायस्ययुक्तः पुरुषः स्वाश्वं संश्रयति ॥ इत्युत्तमाश्वमेधूतं संतं पुरुषस्येति निश्चयः ॥
- यथा द्रव्यस्य कर्ता च संयोगोऽप्यनयोऽस्य ॥ यथा प्रदीपमादाय कश्चित्तममि गच्छति ॥ ११८० ॥
- तथा सत्त्वप्रदीपेन गच्छन्ति परमैषिणः ॥ चावद्भव्यगुणास्त्वावत् प्रदीपः संप्रकाशते ॥
- क्षीणे द्रव्ये गुणे ध्येतिरक्तर्हानाव गच्छति ॥ अन्तः सत्त्वगुणस्त्वेवं पुरुषोऽप्येक इत्येति ॥
- एतद्विप्रा विजानीत इह भूयो ब्रह्मिणि वः ॥ संश्रयेणापि दुर्धर्षा न बुद्धिमधिगच्छति ॥
- ॥ चतुर्थेनाप्यश्वेन बुद्धिमान् संश्रमेधते ॥ एवं धर्मस्य विज्ञेयं सेवाधेनमुपायतः ॥
- उपायशो हि मेधावी सुखमत्यन्तमनुते ॥ यथाऽध्वानमेपायेयः प्रयज्ञो मनुजः कश्चित् ॥ ११८१ ॥
- क्षेत्रेन याति सप्तमा निश्वस्येदन्तरादिपि च ॥ तथा कर्मसु विज्ञेयं कर्त्तुं भवति वा न वा ॥
- पुरुषस्यात्मनि स्येयः पुरुषाऽऽभेदिदर्शनं ॥ यथा च दीर्घमध्वानं पश्यामिव प्रपद्यते ॥
- अदृष्टपूर्वं सहसा तत्त्वदर्शनवञ्जितः ॥ तमेव च यथाऽध्वानं रथेनेहाशुगोमिनां ॥
- गच्छत्यथप्रयुक्तेन तथा बुद्धिमता गतिः ॥ ऊर्ध्वं पर्येतमादृशं गत्ववैवत भूतलं ॥ ११८२ ॥
- रथेन रथिने परयत्नं क्रियमानमचेतनं ॥ यावद्दृश्यं पश्येत्सोऽवद्रयेत् ॥ गच्छति ॥ ११८३ ॥
- क्षीणे रथपथे विद्वान् रथमुत्सृज्य गच्छति ॥ एवं गच्छति मेधावी तत्त्वयोगविधानवित् ॥
- परिज्ञाप गुणज्ञश्च ह्यनरादुक्तरोत्तरः ॥ यथाऽर्ध्वं महाघोरमश्ववः चंग्राहते ॥
- बाह्वभ्यामेव संनोत्तादृशं बाह्वत्तयसंयतं ॥ नावा चापि तथा प्राज्ञो विभागश्च स्वरिषया ॥
- अश्वानाः सलिलं गच्छन्तीमेव सन्ति ब्रह्म ॥ तोषीं गच्छन्तं परं पारं नावमुत्सृज्य निर्यतः ॥ ११८४ ॥
- व्याख्यातं पूर्वकल्पेन यथा रथपदातिभिः ॥ क्षेत्रात् संमोहमापन्नो नावि दाज्ञो यथा तथा ॥ ११८५ ॥
- अमलेनाभिभूतः संश्रमेव परिचरते ॥ नावं नं शक्यमादृशं स्वले विपरिवर्तितं ॥
- तथैव रथमादृशं नापुः चर्या विधीयते ॥ एवं कर्मकृतं चित्तं विषयेषु प्रयत्नं प्रयत्नं ॥
- यथा कर्म कृतं लोकं तथैतानुपपद्यते ॥ यथैव गन्धि गो रक्षणं रूपस्थानं चन्द्रवत् ॥
- अन्यन्ते मुनयो बुद्ध्या तत् प्रधानं प्रपद्यते ॥ तच्च प्रधानमन्यत्कर्मन्यत्कस्य गुणो मत्तान् ॥
- महत् प्रधानभूतस्य गुणोऽहङ्कार एव च ॥ अहङ्कारात्तु सभूतो महाभूतलोको गुणैः ॥ ११८६ ॥
- प्रयत्नेन हि भूतानां विषया ये गुणाः स्रजताः ॥ वीजधर्मं तथा व्यक्तं प्रवृत्तात्मकेव च ॥
- वीजधर्मा महाभावाः प्रभवस्येति नः श्रुतं ॥ वीजधर्मास्तदहङ्कारः प्रभवस्य पुनः पुनः ॥
- वीजप्रभवधर्माणं महाभूतानि पश्य वै ॥ वीजधर्माश्च दत्त्वाः प्रभवस्य प्रकुर्वन्ते ॥
- विषयाः पश्यभूतानां तेषां चित्तं विषयेषु ॥ तत्तैकगुणमाकाशं दिगुला वायुवद्व्यते ॥
- चिगुणं ध्योतिरित्याहारापसापि चतुर्गुणैः ॥ पञ्चगुणा ज्ञेया चरत्स्वावरत्नकुलाः ॥ ११८७ ॥
- सर्वभूतकरो देवी शुभाशुभनिदर्शिनी ॥ ब्रह्मः स्वर्गलोको रूपं रथो गन्धस्य पञ्चमः ॥
- एते पञ्च गुणा भूमेर्विज्ञेया दिग्वत्तमाः ॥ पार्थिवव्य कदा गन्धो गन्धश्च वज्रधा स्मृतः ॥
- तथा गन्धश्च वद्यामि विस्तरेण बहून् गुणान् ॥ दृष्ट्यानिष्टगन्धश्च मधुरोऽपि कटुश्च यो ॥

अनित्यं नित्यमित्येके नास्त्वसौत्यपि चापरे । एकस्यैव दिशश्चेके व्यामिश्रमिति चापरे ॥ १॥ १०१ ॥ १०२ ॥

मन्यन्ते ब्राह्मणा एव ब्रह्मज्ञास्त्वबादिनः । एवमेके प्रयक्त्वान्ये बह्वलमपि चापरे ॥ २॥ १०२ ॥ १०३ ॥

देवकालावुभौ केचित् भैतदसौति चापरे । जटाशिनधरोऽन्ये मुष्ठाः केचिद्वसन्ताः ॥ ३॥ १०३ ॥ १०४ ॥

अस्त्रानं केचिदिच्छन्ति स्त्रानमप्यपरे जनाः । मन्यन्ते ब्राह्मणा देवा ब्राह्मज्ञास्त्वबादिनः ॥ ४॥ १०४ ॥ १०५ ॥

आहारं केचिदिच्छन्ति केचिन्मिश्रमेव रताः । कथं केचित् प्रशंसन्ति प्रशान्तिं चापरे जनाः ॥ ५॥ १०५ ॥ १०६ ॥

देवकालावुभौ केचिन्नैतदसौति चापरे । केचिन्मेषां प्रशंसन्ति केचिन्मृगाणां प्रयमिधान् ॥ ६॥ १०६ ॥ १०७ ॥

धनार्ण केचिदिच्छन्ति निर्जुनसम्राटापरे । उपासं साधनमेवैके भैतदसौति चापरे ॥ ७॥ १०७ ॥ १०८ ॥

अश्विनिरताऽन्ये केचिर्हि चापरेऽप्यपराः । पुच्छेन यश्चां चान्ये भैतदसौति चापरे ॥ ८॥ १०८ ॥ १०९ ॥

बह्वावनिरताऽन्ये केचित्संश्रयिणे स्त्रिताः । दुःखादन्ये सुखादन्ये व्यामिश्रित्यपरे जनाः ॥ ९॥ १०९ ॥ ११० ॥

यश्चामित्यपरे विराः प्रदानमिति चापरे । तपस्वस्ये प्रशंसन्ति स्त्रायायमपरे जनाः ॥ १०॥ ११० ॥ १११ ॥

ज्ञानं संन्यासमित्येके स्त्राभावं भूतचित्संकाः । सर्वमेके प्रशंसन्ति न सर्वमिति चापरे ॥ ११॥ १११ ॥ ११२ ॥

एवं व्युत्पापिते धर्मै बह्वधा विप्रबोधिते । निश्चयं नात्रिगच्छामः संमूढाः सुरसत्तम ॥ १२॥ ११२ ॥ ११३ ॥

इदं श्रेय इदं श्रेय इत्येवं व्युत्पत्तिरा जनाः । यो हि योगिन् रतौ धर्मै वतं पूजयेत वदा ॥ १३॥ ११३ ॥ ११४ ॥

तेन नोऽविहिता प्रज्ञा मनस ब्रह्मलोकात् । एतदस्योक्तमिच्छामिः येयः किमिति वसतम ॥ १४॥ ११४ ॥ ११५ ॥

अतः परन्तु यदुक्तं तद्वान् वक्तुमर्हति । सर्ववैश्वदेव्याद्यापि सुमन्त्रः कोन हितुम् ॥ १५॥ ११५ ॥ ११६ ॥

एवमुक्तः स तैर्विभ्रमैर्गवान् लोकाभावनः । तेभ्यः श्रोतव्यं धर्मात्मा योऽयातयेन बुद्धिमान् ॥ १६॥ ११६ ॥ ११७ ॥

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुंवेप्रियदर्शने ऊनपर्वणिऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ११७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ हन्त वः संप्रवक्ष्यामि यन्मां इच्छस्ये वसन्ताः । गुह्यं विप्रयोगाय यदुक्तं तज्जयोधत ॥ ११८ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥

समस्तमिह तत् शुक्ला सत्यंवाचार्थार्थम् । अश्विंश्च सर्वभूतानामेतत् प्रत्ययनं मतं ॥ ११९ ॥ ११९ ॥ १२० ॥

एतत्पदमनुदिष्टं वरिष्ठं धर्मलक्षणं । ज्ञानं विप्रैश्च इत्याड्डष्टैः निश्चितदर्शिनैः ॥ १२० ॥ १२० ॥ १२१ ॥

तस्माज्ज्ञानेन ब्रह्मेण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः । चिदापरांश्च ये केचिदेव वा शिकिरेतस्यो ॥ १२१ ॥ १२१ ॥ १२२ ॥

लोभमोहसमायुक्ताश्चै निरयगामिनः । आशौर्मुक्तानि केषांश्चि कुर्वन्ते ये ततः प्रीतिः ॥ १२२ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥

तेऽस्मिन् लोकि प्रमेदन्ति नायमावाः पुनः पुनः । कुर्वन्ते ये तु कर्षाणि अर्द्धधाना विपश्चिन्ताः ॥ १२३ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥

अनाशी योगसंयुक्ताश्च धीराः धाघुर्दधिनः । अतः परं प्रवक्ष्यामि सत्यवैश्वदेव्यया ॥ १२४ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥

संयोगो विप्रयोगश्च तत्रिषोऽधत सत्तमाः । विषयो विषयिलश्च समन्वोऽप्यमिषोऽधत ॥ १२५ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥

विषयी पुरुषो नित्यं सत्त्वश्च विषयः स्वतः । व्याख्यातं पूर्वैकं यत्नं मन्त्रकोऽनुमरं यथा ॥ १२६ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥

भुज्यमानं न जानीते नित्यं सत्त्वमपेतनं । यत्स्वैवं तं विजानीते यो भुङ्क्ते यद् भुङ्क्ते ॥ १२७ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥

नित्यं ब्रह्मसमायुक्तं सत्त्वमाज्जनीनिषिः । निर्देष्टो निष्कलो नित्यः संचोऽनो निर्गुणात्मकः ॥ १२८ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥

समः संशानुगतैश्च स सर्वत्र व्यवस्थितः । उपभुङ्क्ते वदा सत्त्वमपः पुष्करवर्धन ॥ १२९ ॥ १२९ ॥ १३० ॥

सर्वैरपि गुणैर्विद्वान् व्यतिष्ठता न क्षिप्यते । जलविन्दुर्वैद्याः शालः पथिनीपेक्षसंस्थितः ॥ १३० ॥ १३० ॥ १३१ ॥

एवमेवाप्यसंयुक्तं पुरुषः श्लाघ्यं संजय । द्रव्यमात्रमभूत् सत्त्वं पुरुषस्येति निश्चये ।
यथा द्रव्यस्य कर्त्ता च संयोगोऽयमेवासाधारः । यथा प्रदीपमादाय केचित्तमपि गच्छति । ११००
तथा सत्त्वप्रदीपेन गच्छन्ति परमैषिणः । शिवद्रव्यगुणास्तावत् प्रदीपः संप्रकाशते ।
क्षीणे द्रव्ये गुणे व्यतिरिक्तमूर्त्त्याय गच्छति । व्यक्ते सत्त्वगुणस्त्वेवं पुरुषोऽप्येक इत्येति ।
एतदिमां विज्ञातो हन्ता भूयो ज्ञोमि व । सद्यस्तेषांपि दुर्षोभा न बुद्धिमधिगच्छति ।
अतुर्येणायायांशेन बुद्धिमान् सख्यमेधते । एवं धर्मस्य विज्ञेयं संसाधनमुपायत ।
उपायतो हि मेधावी सुखमत्यक्तमश्नुते । यथाऽध्वानमपार्येण प्रयत्नो मनुज केचित् । ११०१
ज्ञेयेन याति मज्जना विनश्यद्वत्तरोऽपि च । तथा कर्मसु विज्ञेयं फलं भवति वा न वा ।
पुरुषस्यात्मनि श्रेय इदं भाग्यमनिर्दर्शनं । यथा च दीर्घमध्वानं पद्मानमेव प्रपद्यते ।
अदृष्टपूर्वं बहसा तत्त्वदर्शनवर्जितः । तमेव च यथाऽध्वानं रयेनेहागुणामिना ।
गच्छत्ययमपुनरेन तथा बुद्धिमता गतिः । ऊर्ध्वं पथेतमादृशं गन्तव्येवत भूतलं ।
रयेन रयिर्न पश्यन् ह्याश्रमाभमचेतनं । यावद्द्रव्यपर्यस्तोव द्रव्येन स तु गच्छति । ११०२
क्षीणे रयपथे विद्वान् रयमुपैष्य गच्छति । एवं गच्छति मेधावी तत्त्वयोगविधानवित् ।
परिज्ञाय गुणशरा ह्यन्तरादुत्तरोत्तरं । यथोऽर्धं महाघोरमश्ववः प्रग्राहते ।
बाह्यभागेन संभोषादधं बाह्यकथ्यसंग्रहं । नावा चापि तथा प्राज्ञो विभागश्च स्मरिषया ।
अत्रान्तं मलितं गच्छेद्भीतिं चनरुतिं हृदं । तोषो मंजुत्परं पारं नावमुत्प्रेष्य निर्वसनः ।
व्याख्यात पूर्वकल्पेन यथा रयपदादिनो । खेदात् संभोक्षमापन्नो नावि दाशो यथा तथा । ११०३
ममत्वेनाभिभूतः संकल्पैव परिवर्तते । नावं नं प्रक्षमादृशं स्यले विपरिवर्तितुं ।
तथैव रयमादृशं नासु चर्यां विधीयते । एवं कर्षकृतं चित्रं विषयस्य प्रयक इत्यकः ।
यथा कर्षं कृतं लोके तथैतामुपपद्यते । यथैव गन्धि नो रसो न रूपस्यैव शब्दवत् ।
अन्येनैव नुनयो बुद्ध्या तत् प्रधानं प्रपद्यते । तत्र प्रधानमत्यक्तमत्यक्तस्य गुणो महात् ।
महत् प्रधानभूतस्य नुनोऽहंकार एव च । अहंकारान्तु सम्भूतो महाभूतकृतो गुणः । ११०४
इत्येते हि भूतार्थो विषया वै गुणा स्मृताः । बीजधर्मो तथा व्यक्तेः प्रवशात्प्रकल्पेव च ।
बीजधर्मो महानात्मा प्रपद्यते न सुते । बीजधर्मोऽहंकारः प्रसवस्य पुनः पुनः ।
बीजप्रसवधर्माणि महाभूतानि पञ्च वै । बीजधर्मेण इत्याहुः प्रसवस्य प्रकुर्वते ।
विभेदाः पञ्चभूतानां तेषां पित्तं विशेषणं । तत्रैकगुणमाकाशं दिगुणो वायुपच्यते ।
चिमुणं व्योतिरित्याहुः रापच्यपि चतुर्गुणाः । इत्यो पञ्चगुणा श्रेया चरस्तावरसंजुषा । ११०५
सम्भूतकरी देवी शुभाभुमनिर्दिशिनी । शब्दः स्पर्शरसो रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
एते पञ्च गुणा भूमेर्विज्ञेया विज्ञेयतमाः । पार्थिवस्य सदा गन्धो गन्धस्य वस्त्रधो रसः ।
तथा गन्धस्य वक्ष्यामि विसारेण बह्वन् गुणान् । दृष्ट्यानिष्टगन्धस्य मधुरोऽपि कदुर्लया ।

निहारो रंक्षत सिन्धो रवो विप्रद एव च । एवं दशविधो ज्ञेयः पाश्चिधो गन्ध इत्युत । ५९
 शब्दः स्वर्गसाया रूपं द्रवसायां गुणः स्मृतः । रसज्ञानस्य वक्ष्यामि रसस्य वज्रधा स्मृतः । ६०
 मधुरोऽस्य कटुः क्षौद्रः कषायो लवणसाया । एवं पञ्चविंशतिरारो रवो वारिमयः स्मृतः । ६१
 शब्दः स्वर्गसाया रूपं विगुणं ज्योतिष्यते । ज्योतिषस्य गुणो रूपं रूपस्य वज्रधा स्मृतः । ६२
 शुक्रं क्षण्य तथा रक्तं नीलं पोतारुणकया । ब्रह्मं दीर्घं कृष्णं स्रुतं चतुरस्रमुत्तमतः । ६३
 एवं द्वादशविस्तार तेजसो रूपमुच्यते । विशेषे प्राप्नुयेच्छेदं त्रैलोक्ये सत्यवादिभिः । ६४
 शब्दस्वर्गो च विज्ञेयो दिगुणो वायुस्थितः । वायोऽस्यपि गुणः स्वर्गः स्वर्गस्य वज्रधा स्मृतः । ६५
 इह भीतस्यैवेत्येष विग्रेधो विप्रद एव च । कठिनचिक्कणः प्रच्छन्नः पिच्छलो दाहणो ह्यदुः । ६६
 एवं द्वादशविस्तारो वायव्यो गुण एव च । विधिवद्वाङ्मणैः सिद्धैर्लोकैस्तान्दर्शयिषि । ६७
 तत्रैकगुणमाकांशं शब्द इत्येव च स्मृतः । तस्य शब्दस्य वक्ष्यामि विस्तारेण वज्रन् गुणान् । ६८
 वज्रजयं वगान्धारो मध्यमः पञ्चमसाया । अतः परन्तु विज्ञेयो निषादो धैर्यतसाया । ६९
 दृष्टानिष्टशब्दश्च सङ्गतः प्रविभागवान् । एवं दशविधो ज्ञेयः शब्दः आकाशवत्प्रभः । ७०
 आकाशमुत्तमं भूतमहङ्कारस्ततः परः । अहङ्कारात् परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा तथा परः । ७१
 तस्मान्नुपरमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुष परः । परापरञ्चो भूतानां विविधः सर्वकर्मणः । ७२
 सर्वभूतात्मभूतात्मा गच्छत्यात्मानमन्ययं । ७३
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मुनिश्रवणवादे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ मञ्जुवाच ॥ भूतानामयः पञ्चानां पथैरामोऽश्वरो मनः । नियमो च विघ्नो च भूतात्मा मन एव च । ७४
 अधिष्ठाता मनोः नित्यः भूतानां महतां तथा । बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टे क्षेत्रज्ञश्च उच्यते । ७५
 इन्द्रियाणि मनोऽप्युक्ते सद्व्याप्तिकारयि । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः क्षेत्रज्ञे पुण्यते यदा । ७६
 महदव्ययमायुक्तं बुद्धिचक्षुर्मनं रथं । समादृष्ट्य च भूतात्मा समन्तान् परिधावति । ७७
 इन्द्रियपामव्युक्तो मनः सारथिरेव च । बुद्धिर्बन्धमनोः नित्यः महान् ब्रह्ममयो रथः । ७८
 एव यो वेति विद्वान् वै यदा ब्रह्ममय रथः । अधीरः सर्वभूतेषु न मोहमधिगच्छति । ७९
 अथात्मा दिविशेषान् सहस्रावरजङ्गमः । सूर्यश्चन्द्रप्रभास्त्रैर्लोकं पश्यन्पश्यन् पश्यतः । ८०
 नदीपर्वतगालैश्च सर्वतः परिभूषितः । विविधाभिस्तथा चाङ्गि सततं समलङ्कृतः । ८१
 आजीव सर्वभूतानां सर्वप्राणस्तथा गतिः । एतद्ब्रह्म परं नित्यं तस्मिन् रतिः क्षेत्रवित् । ८२
 लोकैः क्षिप्तः पानि सत्त्वानि स्थावराणि चराणि च । तान्येवायं प्रलीयन्ते पञ्चाङ्गतृता गुणाः । ८३
 गुणेषु पञ्चभूतानि एष भूतसमुच्छ्रयः । देवा मनुष्या गन्धर्व्याः पिशाचासुरराक्षसाः । ८४
 सर्वे स्त्रमावतः सृष्टा न क्रियाभ्या न कारणात् । एते विद्यन्ते विप्रा जायन्तीह पुनः पुनः । ८५
 तेभ्यः प्रसृतास्तेभ्यो महाभूतेषु पञ्चसु । प्रलीयन्ते यथाकालमन्ययं सान्नेरे यथा । ८६
 विद्यद्यन्त्यश्च भूतेभ्यो महाभूतसु सर्वथा । भूतेभ्यश्चापि पञ्चमेया मुक्ता गच्छन्ते परां गतिं । ८७

प्रजापतिरिदं सर्वं मनुष्यास्तृणम् । तथैव देवानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ।

तपस्यानुपूर्व्येण फलमूलाग्निस्तथा । तैलोक्तं तपसा विद्धाः पश्यन्तीह समाहिताः ।

श्रापध्वग्यगदादीनि ज्ञानाविद्याय सर्वज्ञः । तपसैव प्रसिध्यन्ति तपो मूलं हि साधनम् ।

यदुरापं दुराग्नायं दुराध्वं दुरन्तयं । तत् सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमं ।

धुरापो मद्गन्धा लेपी भूणहा मरुतल्पगः । तपसैव सततम् मुच्यते क्लिषात्ततः ।

मनुष्याः पितरो देवाः पशवो ऋषयश्च । दानि चान्यानि भूतानि चराणि सारवाणि च ।

तपःपराधना नित्यं सिध्यन्ते तपसा सदा । तथैव तपसो देवा महामाया दिवं गताः ।

आयोर्धूतानि कर्माणि कुर्वन्ते ये ततश्चिताः । अहङ्कारसमाधुक्तास्तैः सकात्रे प्रजापतेः ।

ध्यानयोगेन शूद्रेण निर्धमा निरुद्धताः । आशुभवन्ति महात्मानो महान्तं लोकमुत्तमं ।

ध्यानयोगमुपागम्य प्रथमतस्तपः सदा । मुखोपेचयमथ्यक्तं प्रविशन्त्यात्मवित्तमाः ।

ध्यानयोगादुपागम्य निर्धमा निरुद्धताः । अथ्यक्तं प्रविशन्तीह महतां लोकमुत्तमं ।

अथ्यक्तादेव सभूतः स्वप्नवशां गतः पुनः । तमेवज्जोभ्यां निर्मुक्तः सत्त्वमास्त्राय केवलं ।

विमुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वं सृजति निष्कलं । सेवज्ञ इति तं विद्याधरं वेद स वेदवित् ।

चित्तचित्तादुपागम्य मुनिरासीतं संधत्ते । यचित्तं तर्कनोदयं मुक्षमिन्नं सनातनं ।

अथ्यक्तादिविधेयान्तमविद्यालवणं स्मृतं । निबोधत तथा कीदं गुणैर्लक्षणमित्युत ।

श्रुत्वास्तु भवेत्कृत्यस्त्वं वरं वज्रं ज्ञायतं । ममेति च भवेत्कृत्युर्न ममेति च ज्ञायतं ।

कर्म केचित् प्रशंसन्ति मन्दबुद्धिरतो नराः । ये तु दृष्ट्वा मर्षात्मानो न प्रशंसन्ति कर्म ते ।

कर्मणा जायते जन्मूर्ध्वं तन्माम् पोडशात्मकः । पुरुषं यश्चेति विद्या तद्वाक्ष्यमस्तु ज्ञेया ।

तस्मात् कर्मसु निश्चिदा ये केचित् पारदर्शिनः । विद्यामयोऽयं पुरुषो न तु कर्ममयः स्मृतः ।

य एवममृतं नित्यमप्राञ्जं श्रयद्वरं । वक्ष्यात्मानमसंछिष्टं यो वेद न मृतो भवेत् ।

अपूर्व्यमहान्तं नित्यं य एनेमपराजितं । य एवं विन्देदात्मानमप्राक्ष्यममृताग्रजं ।

अप्राप्ता मृतो भवति स एभिः कारणैर्ध्रुवः । आद्याज्य सर्वधेस्कारान् संयम्यात्मजमात्मनि ।

स तद्गच्छ शूभं वेत्ति यस्माद्भूयो न विद्यते । प्रसादे चैव सत्त्वस्य प्रसादं समवाप्नुयात् ।

सर्वं हि प्रसादस्य यथा स्यात् स्वप्नदर्शनं । गतिरेषा तु मुक्तानां ज्ञानपरिनिष्ठिताः ।

प्रवृत्तयस्य याः सर्व्याः पश्यन्ति परिणामजाः । एषा गतिर्विरक्तानामेव धर्मः सनातनः ।

एषां ज्ञानवतं प्राप्तिरेतद्भूतमनिन्दितं । संमेन सर्वभूतेषु निष्पदेषु निगमिषा ।

अथा गतिरियं गन्तुं सर्व्वं समदर्शना । एतद् सर्व्वमाख्यातं मया विप्रविंशन्तमाः ।

एवमाचरतः क्षिप्रं ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ।

॥ गुरुवच ॥ इत्युक्त्वास्तु तु मुनयो गुरुणा ब्रह्मणा तथा । श्रुत्वन्तो महात्मानस्ततो लोकमवाप्नुवन् ।

समयेतन्महाभाग मयोक्तं ब्रह्मणा वचः । सम्यगाचरं शूद्रात्मैवतः सिद्धिमवाप्स्यथ ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ इत्युक्तं स तदा श्रियो गुरुणा धर्ममुत्तम । चकार सर्वं कौन्तेय ततो मोक्षमवाप्तवान् ।

छतछत्यस्य स तदा श्रियः कुरुकुलोदह । तत् पदं समनुप्राप्नो यत्र गत्वा न मोक्षति ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ को व्यधेऽप्येवमप्युक्तं श्रियो जगद्गते । श्रुतव्यं श्रेष्ठैर्यथैतद् तत्त्वमाचख्य मे विभो ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ अहं गुरुर्माहात्म्ये मनः श्रियस्य विद्धि मे । लभ्योऽस्या गुरुमेतत् कथितं धनञ्जय ।

मयि चेदस्ति ते प्रीतिर्बन्धुं कुरुकुलोदह । अध्यात्ममेतत् श्रुत्वा त्वं सम्यगाचर सुमत ।

तत्तत्त्वं सम्याचीर्षेऽर्थैः शिखरिर्कथं । सर्वपापविनिर्मुक्तो मोक्षं प्राप्स्यमि केवल ।

पूर्वमप्येतद्देशीकं युद्धकाले उपस्थिते । मया तत्र महाबाहो तस्माद्वचनं कुरु ।

मया तु भरतयेष्ट चिरदृष्ट पिता प्रभु । तमहं द्रष्टुमिच्छामि संमते तव फाल्गुन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच धनञ्जय । गच्छावो नगरं कृष्ण गजसाङ्गधमद्य वै ।

शमेत्य तत्र राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । समनुश्रय्य राजानं स्त्रीं पुरीं यातुमर्हसि ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अमृगीतापर्वणि गुरुश्रियोर्षवदे दृकरक्षामोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽथ नौदयत् कृष्णो युज्यमानिनि दारकं । मुहुर्त्तैर्दिव चापद्य मुकुमत्सि दारक ।

तथैव चानुयाचाणि शोदयामास पाण्डव । सञ्जयध्वं प्रयास्याभे नगरं गजसाङ्गधं ।

इत्युक्ता धेनिकाले तु सञ्जीभूना विश्रान्ते । चाचख्य सञ्जिन्येव पार्यायामिततेजवे ।

ततस्तौ रथमास्थाय प्रयातौ कृष्णपाण्डवौ । विजुर्बन्धौ कयाचिवा प्रीयमानौ विश्रान्ते ।

रथयन्तु महातेजा वासुदेवं धनञ्जय । पुनरेवामवीदाकामिदं भरतसत्तम ।

लघ्नवादाज्यं प्राप्नो राज्ञा वृष्णिकुलोदह । निहता श्रववयापि प्राप्नो राज्यमकण्डकं ।

नाचवन्तश्च भवता पाण्डवा मेधुल्लदग । भवन्तं श्रवमावाच तीर्था सा कुरुशगर ।

विश्वकर्षश्चमस्तौस्तु विद्यात्मन् विश्वसत्सर्ग । तथा त्वामभिजानामि यथा शौहे भवाम्भत ।

त्वत्तज्ज सञ्जीवे नित्यं भूनात्मा मधुल्लदग । रति क्रोडामयो तुभ्यं माया ते रोदसी विभो ।

त्वयि सर्वमिदं विश्वं यदिदं स्थाणुजङ्गमं । त्वं हि सर्वं विजुह्वये भूतपामं पतुर्विधं ।

इष्टिर्वीक्षान्तरवीक्ष्य यौत्थैव मधुल्लदग । इवित तेऽमला व्योम्ना चतवर्षेन्द्रियाणि च ।

प्राणो वायुः सततश्च क्रोधो मृत्युः सनातनः । प्रसादे चापि पद्मा श्रीर्नित्यं त्वयि महामते ।

रतिरुच्छिष्टं हि कान्तिर्भूतिर कान्तिश्चापरः । तमेवेह युगान्तेषु निधनं प्रोच्यसेऽनघ ।

सुदीर्घेणापि कालेन न ते शक्ता गुणा मया । आत्मा च परमात्मा च जमले नल्लिनेवण ।

विदितो मे सुदुर्द्धवं नारदादेवलात्तथा । कृष्णदीपायनाश्चैव तया कुरुपितामहात् ।

त्वयि सर्वं समाशक्तं तमेवैको जनेस्वर । यचानुपहस्यं युक्तमेतदुक्तं त्वयाऽनघ ।

एतत् सर्वमहं सर्वमाचरित्ये जगद्गते । इदञ्चाह्वनमत्यन्तं छतमछतप्रियेष्ठया ।

यत पापो निहतः सख्यं कौरव्यो हृतराज । त्वया दग्धं हि तत् सर्वं मया विजितमाहवे ।

भवता तत् छतं कर्षं येनावान्नो जयो मया । दुर्भ्याधनख्यं संशमे तव नृद्धिपरकमे ।

कर्णस्य च वधापायो यथावत् संप्रदर्शितः । सैन्धवस्य च पापस्य भूरिश्रवण एव च ।
 अहश्च प्रीयमाणेन तया देवकिमन्दन । यदुक्तलत्करिष्यामि न हि मेऽत्र विचारणा ।
 राजानश्च समासाद्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरं । सादयिष्यामि धर्मज्ञे भगनायै तवानघ ।
 इच्छितं हि ममेतत्तत्तं दारकांगमनं प्रभो । अचिरादेव द्रष्टा त्वं मातुलं मे जगद्गन ।
 बलदेवश्च दुर्द्धर्षं तथाऽन्यान् दृष्टिपुङ्गवान् । एवं सम्भावमाणो तौ प्राप्नो वाग्व्यवाहयं ।
 तथा विविग्रतुष्टौ संप्रहृष्टेनराकुलं । तौ गेलाः पुराणस्य गृहं ब्रह्मणोऽपि मे ।
 ददृशाते महाराज एताराजं जनेश्वरं । त्रिपुराश्च महाबुद्धिं राजानश्च युधिष्ठिरं ।
 भीमसेनश्च दुर्द्धर्षं माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । एताराजमुपासीनं युयुत्सापराजितं ।
 गान्धारीश्च महाप्रज्ञं पृथा कृष्णश्च भामिनीं । सुभद्रायाश्च ताः सर्व्या भरतानां क्षियत्तथा ।
 ददृशाते क्षियः सर्व्या गान्धारीपरिचारिकाः । ततः समेत्य राजानं एताराजमरिन्दमौ ।
 निवेद्य नामधेये स्त्रे तस्य पादावगृह्णतां । गान्धार्याश्च पृथायाश्च धर्मराजस्य पैव हि ।
 भीमस्य च महात्मानौ तथा पादावगृह्णतां । क्षत्तराद्यापि संयुक्ता पृथा कुशलमवयं ।
 तैः साह्यं नृपतिं दृष्ट्वा ततस्तौ यत्पुत्रावतां । ततो निशि महाराजो एताराजः कुन्दहान् ।
 जगद्गनश्च मेधावी व्यष्टकर्मयत वै, गृह्णान् । तेऽनुज्ञाता नृपतिना ययुः स्त्रं स्त्रं निवेदनं ।
 धनञ्जयगृह्णते ययौ कृष्णश्च जीर्णवान् । तत्राचिन्ते यथान्यायं, सर्वकाभेदपण्डितः ।
 दृष्ट्वाः सुलाप मेधावी धनञ्जयवद्वायवान् । प्रभातायास्तु ब्रह्मर्था कृता पैर्त्वाः क्षिकी किर्या ।
 धर्मराजस्य भवनं जगत् । सरमाचिन्ते । यथास्त्री स वृद्धामात्यो धर्मराजो, महाशयः ।
 तौ प्रविश्य महात्मानौ तदुद्धं परमार्थितं । धर्मराजं ददृशुर्देवराजमिवाधिनौ ।
 समासाद्य तु राजानं, वार्ष्णेयकुलपुङ्गवौ । निषेदतुरनुज्ञातौ प्रीयमाणेन तेन तौ ।
 ततः स राजा, मेधावी विवस्व मेत्स्य तातुभौ । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो वचनं राजवत्तमः ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विवस्व हि युवां अन्ये वीरौ यदुक्कुरुदहौ । मूर्तं कर्त्ताऽस्मि सर्वं वां स चिराम्ना विचार्यतां ।
 इत्युक्तः फाल्गुनक्षेत्रं धर्मराजानमब्रवीत् । विनीतवदुपागम्य वाक्यं वाक्यविशारदः ।
 अयं चिरावितो राजन् वासुदेव । प्रतापवान् । भवन्तं समनुज्ञाय पितरं द्रष्टुमिच्छति ।
 स गच्छेदभ्यनुज्ञातौ भवता यदि मन्यते । आनर्त्तनगरी वीर तदनुज्ञातुमर्हसि ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुण्डरीकाक्ष भद्रन्ते गच्छ त्वं मधुसूदन । पुरीं दारवतीमथ द्रष्टुं शूरघ्नं प्रभो ।
 रोचते मे महाबाहो भगवन् तव केशव । मातुलक्षिरदृष्टो मे लया देवो च देवकी ।
 समेत्य मातुलं गताः बलदेवस्य मानदः । पुत्रयेया महाप्राज्ञ मद्राक्षेन ययार्हतः ।
 स्मरेयाद्यापि मां नित्यं भीमस्य बलिनां वरः । फाल्गुनं सहदेवस्य नकुलश्चैव मनदः ।
 आनर्त्तनवलोक्य त्वं पितरश्च महाभुजः । दृष्ट्वाश्च पुनरागच्छेद्दयमेधं ममागथ ।
 स गच्छ राजान्यादाय विविधानि वस्त्राणि च । यथाप्यन्यमनोज्ञतो तदप्यादत्स्व स, तन ।

रयश्च वसुधा कृत्वा प्रमादात्तय केशव । अस्मानुपागता वीर निहताश्चापि श्रवणः ।

एव मुवति कौरव्ये धर्मराजे युधिष्ठिरे । वासुदेवो वरः पुंषामिदं वचनमब्रवीत् ।
तवैव रत्नानि धनञ्च केवलं धरा ॥ कृत्वा तु महाभुजाऽद्य वै । यदस्ति चान्यद्द्विविधं गृहे मम तन्मेव तस्यैव नित्यमी
श्वरः ।

तथेत्यथोक्तः प्रतिपूजितस्तदा गदाधरो धर्मपुत्रेण वीर्यवान् । पित्रव्यसारे त्वदद्यथाविधि संपूजितश्चायमनु
प्रदत्तं ।

तथा स सम्यक् प्रतिनिन्दितस्तस्माद्यैव सर्वैर्विदुरादिभिराया । विनिर्यथै नागपुराद्गदापन्नो रथेन द्रष्टव्यं चतुर्भुज स्वयं ।
रथे सुभद्रामधिरथे भाविनी युधिष्ठिरस्यानुमते जनाह्वनः । पित्रव्यसुखापि तथा महाभुजो विनिर्यथै । पौरजनानि
संहृत ।

तमन्वयाह्वानवत्यैकेतनः सवात्यकिमोद्भवतोमुतावपि । अगाधवृद्धिर्विदुरश्च माधवं स्वयश्च भीमा मजर्राजविक्रमः ।
विषर्कापिला सुहराद्रह्वर्हनास्ततः स सर्वान् विदुरश्च वीर्यवान् । जनाह्वनो दासकमाश्च सत्वरः प्रभोद्याश्चानिति । वात्यकिं
तथा ।

ततो यथै श्रुण्वणममह्वनं । अग्निप्रवीरानुगतो जनाह्वनः । यथा निहत्यारिमणान् शतकतुर्द्विवं तयानर्तपुरीं प्रताप
वान् ।

इति श्रीमहाभारते आद्यमेधिके पर्वेणि अन्तर्गीतापर्वणि कृष्णप्रपाये द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

॥ वैद्व्यायन उवाच ॥ तथा प्रयागं वार्ष्णेयं दारकां भरतर्षभः । परिव्रज्य न्यवर्त्तन्त सानुयायाः परन्तपाः ।

पुन पुनश्च वार्ष्णेयं पर्यस्त्रजत फाल्गुनं । आर्षस्तुविषयाचैर्न स दद्रे पुन पुन ।

कृष्णैवैव तु तो पाथैः गोविन्दे विनिवेशिता । संजहार ततो दृष्टिं कृष्णसाय्यपराजितः ।

तस्य प्रयागे धान्यावशिष्टानि तानि मेहात्मिनः । बह्वन्यहुतकर्माणि तानि मे गदतः शृणु ।

वायुर्वमेव महता रथस्य पुरतो वधौ । कुर्वन्निष्कर्तुं मार्गे विरजस्कमकषटके ।

ववर्ष वासवश्चैव तौर्यं शृषि मुग्धश्च । दिव्यानि चैव पुष्पाणि पुरतः शार्ङ्गपवनः ।

स प्रयातो महाबाहुः । वसेयु मद्बन्धु । दद्रेऽश्वं मुनिश्रेष्ठमुत इममिति श्रवणं ।

स ते संपूज्य तेजस्वीं मुनिं शृणुल्लोचनः । पूजितोऽयं स तदा पर्यैष्टच्छदनामयं ।

स शृष्टः कुपल्लोने संपूज्य मधुसूदनं । उतङ्को ब्राह्मणश्रेष्ठस्ततः पश्चक् माधवं ।

कश्चित शौरि लया गत्वा कुरुपाण्डवस्य तत् । कृतं योभावमचक्षं तस्यै व्याख्यातुमर्हसि ।

अपि यन्माय तान् वीरानुपाटसोऽपि केशव । सम्बन्धिनः स्वदयितान् शततै र्वृथ्यपुङ्गव ।

कश्चित् पाण्डुमुताः पञ्च धृतराष्ट्रस्य चात्मजाः । लोकेषु विशरिष्यन्ति लया सह परन्तप ।

स्वराष्ट्रेषु च राजानः कश्चित् प्रास्थितः सुखे । कौरवेषु प्रशान्तोऽपि लया नाथेन केशव ।

या मे संभावना तात त्वयि नित्यमवर्त्तत । अपि या शफला तात कृता मे भरतान् प्रति ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कृतो यत्नो मया पूर्वं योशस्त्रैकैरवान् प्रति । नाशक्यन्त यदां शस्त्रे ते क्षापयितुमश्या ।

ततो निधनं प्राप्ताः सर्वे सन्नामन्वाः । न दिष्टमभितिकान् शक्यं बुद्ध्या वनेन वा ।

महर्षे विदितं भूयः सर्वमेतन्मवान्न । तेषां कामकामिं मन्त्रं भोग्यं विदुरस्य च ।

ततो यमस्य अग्न्यः समोषायेतरेतरं । पक्षैश्च पाण्डवाः श्रिता हतामिषा हतात्मजाः ।

धार्तराष्ट्राश्च निहताः सर्वे सन्नामन्वाः । द्रव्यमवचेन कृष्ये श्वं क्रोधममन्वितः ।

उतह द्रव्यवाचनं रोषादक्षुब्धलोचनः ।

॥ उतह उवाच ॥ यस्मात् शक्तेन ते दृष्टं न चाताः कुहपुङ्गवाः । समन्विनः मियास्तस्मात् श्वेऽहं कामधर्मयं ।

न च ते प्रभवे यस्मात् निष्टं निवारिताः । तस्मान्मनुजरीतस्त्वां मर्त्यामि मधुसूदन ।

तथा शक्तेन हि सता मिथ्याचारेण माधव । ते परीताः कुहमेवां न क्षम्यताः स्म श्रुतेष्विति ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ द्रष्टुं मे विमलेऽहं पृथग्ये शृंगनन्दन । दृष्ट्वाणुमयस्यापि तपस्वी क्षमिर्भारव ।

शुभा च मे तद्व्याप्तं मुञ्चेयाः श्रापमद्य वै । न च मां तपसाऽप्येन श्रुतोऽभिभवितुं पुमान् ।

न च ते तपसां नाशमिच्छामि तपसां पर । तपसो सुमहद्वीरं गुरुवद्यापि तोयिताः ।

कौमारं द्रष्टव्यमेतं जानामि दिग्वत्तम । दुःखार्जितस्य तपसकाशेऽर्क्षामि ते व्ययं ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उतहोपाख्याने विषद्यामोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ उतह उवाच ॥ ब्रूहि केचन तत्त्वेन त्वमव्यात्ममनिन्दितं । श्रुत्वा श्रेयोऽभिधास्यामि श्रावं वा ते जनार्दन ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ तमे । राज्यं बलञ्च विद्धि भावाभ्यासाद्यमान् । तथा ब्रह्मन् बभूव वाऽपि विद्धि सप्रभवान् द्विज ।

मयि सर्वेति धूतानि सर्वभूतेषु परमार्थं । श्रित इत्यभिजानोहि मां मे भूतृषु संशयः ।

तथा दैत्यगणान् सर्वान् पक्षगन्धर्वराक्षसान् । नागानसुरमर्देव विद्धि सप्रभवान् द्विज ।

यदवचेन यत् प्राजरथ्यं व्यक्रमेव च । अवरस्य चरस्य सर्वमेतन्महात्मकं ।

ये चाश्वमेषु वै धर्माद्यतुल्यं विदित्वा मुने । वेदिकानि च सर्वेति विद्धि सर्वं मदात्मकं ।

अवस्य यदवचेन यदियं यदमर्षं । मत्तः परतरं नास्ति देवदेवान् सनातनात् ।

योगाहारमनुमानं वेदान् विद्धि मां मे शृगूदह । युवं मेमं सर्वं होमं विदद्याप्यनं मये ।

सोतारमपि ह्ययं विद्धि मां शृगुनन्दन । अध्वर्युः कथकथापि श्विः परमवर्धन ।

उद्राता चापि मां नीतिं गीतयोपैर्ब्रह्मधरे । प्रायचित्तं तु मां ब्रह्मन् शान्तिमनुमवाचकाः ।

सुवन्ति विदककार्णं सततं दिग्वत्तम । मम विद्धि सुतं धर्ममयं द्विजवत्तम ।

मानवं दक्षितं विषं सर्वभूतदयात्मकं । तत्रार्थं सर्वमाभेयं निरुद्धैर्देव मानवैः ।

बह्वीः भवमातो वै योगीर्षसांमि न सतम । धर्मवैरवर्णादाय धर्ममेष्टोपनाय च ।

मैत्र्यैर्देव द्येय विषु कोटिषु भार्गव । सर्वं विष्णुर्धर्मं प्रष्टा श्रुतोऽय प्रमथाययः ।

भूतगणस्य धर्मस्य सृष्टा संहार एव च । अधर्मं ब्रह्मन् नानां सर्वेषामहमभ्युत ।

धर्मस्य नैतु ब्रह्मणि चरिते चरिते युगे । तासां योगीनां प्रविश्यामि प्रजानीं दिनकं स्वयां ।

यदा सर्वं देवयोगी सर्वाणि शृगुनन्दन । तदाऽहं देववत् धर्ममवगमि न चन्दन ।

यदा गन्धर्वयोर्नौ वा वर्त्तमि शृगुमन्दन । तदा गन्धर्ववत सर्वमाचरामि न मन्त्रयः ।
मन्त्रयोर्नौ यदा चैव तदा वर्त्तमि मृगवत् । यस्माच्चैव योन्मोक्त यथावद्विचराम्यहं ।

मानुष्ये वर्त्तमाने तु लपणं चाचितो मया । न च ते जातसंभवां वषोऽप्यहन्ता मोहितौ ।

भयञ्च महदुद्दिश्य चासिताः क्षुरवो मया । कुहेन भूत्वा च पुनर्यथावदमुदग्रिताः ।

तेऽधर्म्येष्ट संयुक्ताः परोत्ताः कालधर्म्येण । धर्म्येण निहता युद्धे गताः स्वर्गं न संशयः ।

लोकेषु पाण्डवाद्यैव गताः स्वातिं दिङ्मत्तम् । एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां न परिशृण्वसि ।

इति श्रीमद्भागवते आद्यमधिके पर्वणि अथगीतापर्वणि उतकोपाख्येन चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ उतङ्क उवाच ॥ अभिजानामि जगतः कर्त्तारं त्वां जगद्गर्हणं । भूम् भवभ्रमादोऽयमिति मे भास्ति संशयः ।

चित्तञ्च सुप्रवर्त्तं मे ब्रह्मावगतमच्युत । विनिवृत्तञ्च मे प्रापारदिवि विद्धि परमेश ।

यदि त्वनुपष्टं किञ्चित्त्वतोऽर्शमि जगद्गर्हणं । द्रष्टुमिच्छामि ते रूमेनवरं त्वं निदर्शय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स तस्मै प्रोक्तात्मा दर्शयामास तदपुनः । ज्ञायते वैष्णवे धीमान् दृष्ट्वा पङ्कजञ्चयः ।

स ददर्श महात्मानं विषयकं महाभुजं । सहस्रसूर्यप्रतिमं दोर्मितपावकोपमं ।

सर्वमाकाशमावृत्य तिष्ठन् सर्वतोमुखं । तं दृष्ट्वा परमं रूपं विष्णोर्विष्णवमहत्तमं ।

विस्मयञ्च घृष्टौ विमलं दृष्ट्वा परमेश्वरं ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ विषयकञ्जमसौ दृष्ट्वा विद्यात्मन् विषयकम् । पद्मा तं शयितो यथासा मिरवा चावृतं नभः ।

धावावृष्टिर्धैर्यशब्धं जठरेण तत्रावृतं । भुजाभ्यामावृताद्यान्नास्त्वमिदं सर्वमिच्छुतः ।

संहरस्व पुनर्द्वैव रूपमव्ययममृतं । पुनस्त्वां स्वेन रूपेण द्रष्टुमिच्छामि ज्ञायते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमुवाच प्रसन्नात्मा गोविन्दो जनमेजय । वरं लब्ध्वीत्येति तदा तमुतकोऽप्रबोद्धिदं ।

पर्याप्त एव ऐवोयं वरस्तत्तो महाद्युतिः । यत्ते रूपमिदं कृष्ण पद्मामि पुष्टोत्तम ।

तमब्रवीत् पुनः कृष्णो मामवम विचारय । अवश्यमेतत् कर्त्तव्यममोघे दर्शने मम ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ श्रवणकर्षणीयस्य यद्येतन्नस्यै विभो । तोयमिच्छामि यंचेष्टं मन्वेति तद्धि कुलमेतं ।

ततः संवृत्त्य तत्तेजः प्रोवाचोतङ्कमीश्वरः । शृण्वे सति चिन्धेऽहमित्युक्त्वा दारको धर्ये ।

ततः कदाचिद्भगवानुतङ्कस्योपकाङ्क्षया । हसित धरिषकाम भरौ सस्मरं चाच्युतः ।

ततो दिम्बासं धीमान्मातङ्गं ममपङ्क्तिनं । अपश्यत् भरौ तस्मिन् चयूयपरिवारिने ।

भीषणं बह्मनिर्लिप्तं वाणकार्मुकधारिणं । तस्याधः सोतसोऽप्युत्थत् दारि भूरि दिङ्मत्तम् ।

स्मरन्नेव च तं प्राह मातङ्गः प्रहसन्निव । एतुनद्धे प्रतीच्छसे मत्तो वारि रेगूद्भह ।

रूपा हि मे सुमन्ततो त्वां दृष्ट्वा हृदयमाश्रितं । इत्युक्त्वोऽहं स मुनिस्तथोक्तं नाभ्यनन्दत ।

चित्ते च स तं धीमान् वाग्विद्याभिरच्युतः । पुनः पुनश्च मातङ्गः पितृव्येति तमब्रवीत् ।

न चापिवत् स सक्रोधः क्षुधितेनान्तरात्मना । स तेया निखयात्तेन प्रत्याख्यातं महात्मानः ।

यमि, सह महाराज तथैवान्तरधीयते । उतङ्कस्तं तथो दृष्ट्वा ततो प्रीडितमानसः ।

मेने प्रत्यभ्यात्मनं शष्पेनामिषेधातिनां । अथ तेनैव मार्गेण ब्रह्मचरकगदाधरः ।

आजगाम महावृद्धिमतद्वयेनमब्रवीत् । म धुक्तं तादृशं दातुं स्यात्पुण्यसत्तम ।

सर्ल्लिप्तं विदुःमुख्येभ्यो मातङ्गस्रोतसा विभो । इत्युक्तवचनेन तन्तु महावृद्धिर्जनार्दनः ।

उतहं द्रष्टव्या वाचा सान्त्वयन्निदमब्रवीत् । यादृमेनेह रूपेण येयं दातुं धृतेन वै ।

तादृशं खलु ते दत्तं न च त्वं नावबुध्यथा । मया त्वदर्थमुक्ता वै वज्रपाणिः पुरन्दर ।

उतद्वायामृतं देहि तोयकृमिति प्रभुः । स मामुवाच देवेष्टे न मर्त्योऽमर्त्येतां भजेत् ।

अन्यमपि वरं देहीत्यसद्वृत्तगुणन्दन । अमृतं देयमित्येव मयैवोक्तः प्रचीपति ।

स मां प्रसाद्य देवेष्टं पुनरेवेदमब्रवीत् । यदि देयमवश्यं वै मां तज्ज्ञो हि महामते ।

भूत्वाऽमृतं प्रदास्यामि भार्गाय संहातान् । यथेवं प्रतिगृह्णाति भार्गवोऽमृतमथ वै ।

प्रदातुमेष गच्छामि भार्गवस्योमृतं विभो । प्रत्याख्यातस्सह तेन दास्यामि न कथञ्चन ।

स तथा समर्थं ज्ञत्वा तेन रूपेण वाक्च । उपस्थितस्त्वया पापि प्रत्याख्यातोऽमृतं ददत् ।

पाण्डुसहृदी भगवान् समुपशान्तिं व्यतिक्रमे । यन्तुं शक्यं मया कर्तुं भूय एव तवैषितं ।

तोदेषां तव दुर्हृदं करिष्ये सफलमहं । येनैह स च ते प्रह्वन् सल्लेखा भविष्यति ।

तदा भैरो भविष्यति जलपूर्णं पयोधरा । रसवत् प्रदास्यन्ति तोयं ते मृगुनन्दन ।

उतद्वेष्टा इत्युक्ताः ख्यातिं चाशंसि पापि ते । इत्युक्तं प्रीतिमान् विप्रः हृष्टेन च बभूव च ।

अद्याधुतद्वेष्टाश्च भैरो वर्णयन्ति भारत ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वेऽपि उतहोपाख्याने पञ्चरक्षाशोऽध्याये ॥ ५५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उतहं केन तपसा संयुक्तो वै महामनाः । यः प्रापदातुकामोऽभूद्विष्णवे प्रसविष्णवे ।

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ उतहो महता युक्तपापसा जनमेजय । गुरुभक्तः स तेजसो नात्यन्तं किञ्चिदपूजयत् ।

सर्वेषामष्टपिपुसाणामेव आसीन्निरारयः । शैतहो गुरुवर्त्ति वै प्राप्नुयामेति भारत ।

गीतमस्य तु श्रियाणां बह्वनां जनमेजय । उतहोऽभ्यधिका प्रीतिः खेदयैवाभवत्तदा ।

स तस्य दस्रौपाचार्यं विकाकेन च कर्मणा । सम्यक् चैवोपचरिष्य गौतमः प्रीतिमानभूत् ।

अथ श्रियसहस्राणि समनुज्ञातवान्पुनः । उतहं परया प्रीत्या नाभ्यनुज्ञातमैच्छत् ।

तं क्रमेण जरा तात प्रतिपदे महामुनिं । न शान्त्वबुध्यत तदा स मुनिर्गुरुवत्सलः ।

ततः कदाचिद्रजिष्य काष्ठान्यानि यत्तुं यथे । उतहं काष्ठमारुह्य महानं समुपानयत् ।

यतश्चाराभिभूताया काष्ठमारुह्यन्दिमः । निव्ययेव वितौ राजन् परित्याज्जो युमुवित ।

तस्य काष्ठे विसर्गाऽभूजटा कृष्णसमप्रभा । ततः काष्ठे सह तदा पपात धरणीतले ।

ततः स भारनिष्पृष्टः पुधाविष्टश्च भारत । दृष्ट्वा तां वयमोऽवस्थां करोदामंस्तरत्तदा ।

ततो गुरुवृता तस्य पद्मपत्रनिभानना । जगद्वाभूणि सुयोधो करेण प्रयुजोषणा ।

पितृभिधेगाद्वृथाश्च विरसाऽवनता तदा । तस्या निपेततुदग्धो करोतैरसुविन्दुभिः ।

न हि तानयुगातोन्मु शक्ता धारयितुं मघोः । गौतमस्त्वब्रवीद्विप्रमुतङ्गं प्रीतमानव ।

कक्षात्तात तवाद्येह शोकोत्तरमिदं मन । स खैरं ब्रूहि विप्रयं श्रोतुमिच्छामि तत्तत ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ भवद्गतेन मनसा भवन्निप्रयचिकीर्षया । भवद्भक्तिमतेनेह भवद्भावानुग्मि च ।

अरेयं नावबुद्धा मे नाभिज्ञातं सुखञ्च मे । शतशोऽपि मां हि न त्वमभ्यनुजानिया ।

भवता त्वभ्यनुज्ञाता जिज्ञाः प्रायवरा मम । उपपन्ना दिग्नेष्टा शतशोऽय सहस्रम् ।

॥ गौतम उवाच ॥ लभोति युक्तेन मया गुरुश्रुश्रूयया तव । व्यतिक्रामकाहान् कालो नावबुद्धो दिग्नेष्टम् ।

किन्त्वद्य यदि ते श्रद्धा गमन प्रति भागव । अनुज्ञा प्रतिगृह्य त्वं स्वग्रहान् गच्छ मा चिरं ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ गुर्व्यर्थं कं प्रयच्छामि ब्रूहि त्वं दिग्वत्तम । तमुपाहृत्य गच्छेयमनुज्ञातस्त्वया विभो ।

॥ गौतम उवाच ॥ दक्षिणा परितोषो वै गुरुणां सङ्गिरच्यते । तत्र द्याचरतो ब्रह्मसृष्टोऽहं वै न सशय ।

इत्यद्य परितुष्टं मां विजानोहि भूगदह । युवा योऽब्रवीर्यो हि यद्यद्य भविता भवान् ।

ददानि पदो कन्याश्च खां ते दुहितरं दिज । एतामृतेऽङ्गना नान्यत्समेजोऽर्हति शेषितुं ।

ततस्मा प्रतिजपाह युवा भूमा चक्रस्त्रिणो । गुरुणा चाभ्यनुज्ञातो गुरुपत्नीमयाप्रवीत् ।

कं भवत्ये प्रयच्छ मि गुर्व्यर्थं विनिपुङ्गु मां । प्रिय हितञ्च काङ्क्षामि प्राणैरपि धनैरपि ।

यदुर्ध्वं हि लोकोऽस्मिन् राजसत्यङ्गुतं महत् । तदानयेय तपसा ॥ हि मेऽवाप्ति संशय ।

॥ अहल्यावाच ॥ परितुष्टाऽस्मि ते विप्र नियं भक्त्याऽनयाऽनघ । पर्याप्तमेतद्भङ्गते गच्छ तात यथेच्छिनं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उतङ्गस्तु महाराज पुनरेवाब्रवीदह । आज्ञापयस्व मां मात कर्त्तव्यं तव त्रियं ।

॥ अहल्यावाच ॥ भौदासपत्नीविधूते दिव्ये ये मणिकुण्डले । ते समानय भङ्गते गुर्व्यर्थं सुगतो भजेत् ।

स तथेति प्रतिश्रुत्य जगाम जनमेजय । गुरुपत्नीप्रियार्थं वै ते समानयितुं मेदा ।

स जगाम तत धीमनुमङ्को ब्राह्मण्यर्थम् । भौदासं पुरुषाद् वै भित्तुं मणिकुण्डले ।

गौतमस्त्वब्रवीत् पत्नीमुतङ्गो न च दृश्यते । इति पृष्टा तमाचष्ट कुण्डलार्थं गतश्च सा ।

तत प्रोवाच पत्नी स न ते सत्यगिदं कृतं । अहं स पार्यितो नूनं ब्राह्मण तं वधिष्यति ।

॥ अहल्यावाच ॥ अजानन्त्या नियुक्तं स भगवन् ब्राह्मणे मया । भवत्प्रसादाद्य भयं किञ्चित्सह भविष्यति ।

इत्युक्तं प्राह ता पत्नीमेवमस्ति गौतम । उतङ्गोऽपि वने ब्रूही राजान त ददर्श ह ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथगीतापर्वणि उतङ्गोपाख्यानं षटपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स त दृष्ट्वा तयाभूत् राजान घोरदर्शनं । दीर्घशत्रुधरं नृणां श्रेष्ठितेन समुत्तिन ।

चकार न व्यथा विमो राजा त्वेनमयावबोत् । प्रत्युत्पाय महातेजा भयकृता यमोपम ।

दिष्ट्वा त्वमसि कक्षाण्यष्टे काले ममान्तिकं । भर्ष्यं मृगयसाण्ड्य सप्रप्राप्नो दिग्वत्तम ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ राजन् गुर्व्यर्थिनं विद्धि चरन्तं मासिहागतं । न च गुर्व्यर्थमुद्युक्तं हिंथमाङ्गनोपिण ।

॥ राजीवाच ॥ षष्ठे काले ममाहारे विहितो दिग्वत्तम । न शक्यस्त्वं समुत्सृष्टं वधिनेन मयाऽद्य वै ।

॥ उतङ्ग उवाच ॥ श्वमस्तु महाराज समयं कियतान्नु मे । गुर्व्यर्थमभिनिर्व्यर्थं पुनरेव्यमि ते वयं ।

न चान्यामपि पश्यामि गतिं गतिमताम्बर । स्वर्गद्वारस्य गमने स्थाने चेह दिशोत्तम ।

न हि राज्ञा विरोपेण विद्वेजेन दिशोतिमि । शक्यं हि लोके स्वातंत्र्यं प्रेत्य वा सुखमेधितुं ।

तदिष्टे ते मया दत्तो एते स्ते मणिकुण्डले । यः क्षतलोऽय समयः सफलं तं कुर्वन् मे ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ राजस्येह कर्त्ताऽस्मि पुनरेष्यामि ते वरं । प्रपन्नं किञ्चित् प्रदुं त्वां निरुत्ताऽस्मि परन्तप ।

॥ शैदास उवाच ॥ भूहि विप्र यथाकामं प्रतिवक्ताऽस्मि ते वच । हेत्ताऽस्मि संशयं तेऽयं न मेऽवाप्ति विचारण ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ माउर्ध्वं कथंयते विप्रं धर्मैरेव पुण्ड्रिण । मित्रेषु यस्य विपममेव हत्येव तं विदुः ।

स भवान्निवृत्तामद्य समाप्ते मम पार्येव । स मे बुद्धिं प्रपद्यन् स मया तं पुरुषार्थम् ।

अवाप्तार्थोऽहमद्यैव भवान् पुरुषादक । भवत्यकाशमागेनूं चमं मम न वेति वै ।

॥ शैदास उवाच ॥ वमक्षेदिर्यं वक्तव्यं तव दिग्बरोत्तम । मत्समीपं दिग्बरेह नागन्तव्यं कथञ्चन ।

एव तव प्रपश्यामि श्रेयो भृगुकुलोद्भूत । आगच्छतो हि ते विप्र भर्तृभूत्युर्गं संशय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं स तदा राज्ञा चमं बुद्धिमतां वितं । अनुश्रव्य स राजानमहर्षी प्रति अग्निवर्जो ।

गृहीत्वा कुण्डले दिव्ये शुद्धपद्मा म्रियद्भर । अनेन महता प्राप्तात् गौतमस्याश्रमं प्रति ।

यथा तयोरवपणस्य मध्यपत्न्याऽभिभाषितं । तथा ते कुण्डले यज्ञा तदा क्षणाजिनेऽनयत् ।

स कश्चिन्विशुधाविष्ट फलभारसमन्वितं । विन्व ददर्श विप्रपरादरेह स तं ततं ।

शाखामिषज्य तथैव क्षणाजिनमरिन्दम । पातयामास विलानि तदा स दिग्पुङ्गव ।

अथ पातयमानस्य विलापहतचक्षुषः । न्यपतक्षानि विलानि तस्मिन्नेवाजिने विभो ।

यस्मिन्ने कुण्डले बद्धे तदा दिग्बरेण वै । विन्वमहारैलस्याय व्यशौक्येऽन्वयं तत ।

सकुण्डलं तदजिनं पपात सहस्रं तरो । विमोर्षयन्ने तस्मिन् गते क्षण्य जिने मही ।

अपश्यद्भुजग कश्चित् तत्र मणिकुण्डले । ऐरावतकुलोद्भूतं श्रीवै भूत्वा तदा हि स ।

विदम्यास्त्रिण यस्मैक विवेकाय स कुण्डले । श्रियमाषे तु दृष्ट्वा स कुण्डले भुजगेव ह ।

पपात दृष्टात् शोदेगे दुःखात् परमकोपेन । स दण्डकाष्ठमादाय बलीकमखनत्तदा ।

अहानि विप्रदम्य पञ्च चान्यानि भारत । कौधामर्षाभिसन्तप्तसदा ब्राह्मणसत्तम ।

तस्य वेगमवहन्तमवहन्ती वसुन्धरा । दण्डकाष्ठमिमुखाङ्गी चचाल भृशमाकुला ।

तत खमत एवाय विप्रैर्वर्धरणीतल । नागलोकस्य पन्थानं कर्त्तुकामस्य निरुपयात् ।

रथेन हरियुक्तेन ॥ देवमुपजग्मिवाङ् । वज्रपाणिर्षोऽहतेभ्रातं ददर्श दिशोत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु तं ब्राह्मणे भूत्वा तस्य दुःखेन दुःखित । उतहमववीर्याशं जैतृष्कं तथेति वै ।

हतो हि नागलोको वै योजनानि सहस्रज । स दण्डकाष्ठवायञ्च मन्ये कार्यमिदं तव ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ नागलोके यदि ब्रह्मजं शक्ये कुण्डले मया । प्राप्तुं प्राणान विमोक्ष्यामि पश्यतस्ते दिशोत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा स नागकत्तस्य निरुपं कर्त्तुमन्यया । वज्रपाणिस्तदा दण्डं वज्राक्षेप्य लुपेज ह ।

ततो वज्रपहारैर्दार्ढ्यमाणा वसुन्धरा । नागलोकस्य पन्थानमकरोज्जनमेव च ।

स तेन मार्गेण तदा नागलोकं विवेश ह । ददर्श नागलोकश्च योजनानि सहस्रशः ।
 प्राकारनिधये दिव्यैर्षणिमुत्तामसङ्घैः । उपपन्नं महाभागं भातकुक्षमयैस्तथा ।
 वापो स्फटिकमोषानां गदीश विमलादकाः । ददर्श वृषांश्च बह्वृक्षानादिजगण्युतान् ।
 तस्य लोकश्च च दारं च ददर्श भृगूदह । पञ्चयोजनविस्तारमायतं प्रतयोजनं ।
 नागलोकमुत्तमं मेव ह्यदीमोऽभवत्तदा । निराश्रयाभवत्तच्च कुण्डलाहरणे पुनः ।
 तच्च प्रोवाच तुरगसं हृष्ययेतवाचधि । तावदास्तेनैव कौरव्य प्रज्जलन्निव तेजसा ।
 धमस्त्रापानमेतस्मै तत्तत्त्वं प्रविलस्यसे । ऐरावतसुतेनेह तवानोते हि कुण्डले ।
 मा जुगुप्सो ह्यथा पुत्र त्वमपार्यै कथञ्चन । तथैतद्धि समाधीर्षी गौतमस्यायमे तदा ।
 ॥ उतह्य उवाच ॥ कथं भवन्तं जानीयामुपाध्यायात्मनं प्रति । यन्मया शीर्षपूर्णं हि श्रोतुमिच्छामि तद्वर्षं ।
 ॥ अथ उवाच ॥ गुरोर्गुरुं मां जानीहि ज्वलन्तं जातवेदसं । त्वया ह्यहं सदा विप्र गुरोरर्थेऽभिपूजितः ।
 विधिवत् सततं विप्र इच्छिना भृगुमन्दन । तस्मात् श्रेयो विधास्यामि तवैव ह्यहं मा चिरं ।
 इत्युत्तमस्तथाऽस्मिन्नुत्तमस्त्रिभुवनानुमा । धृताभिः श्रोतेर्महायुधि प्रज्ज्वाल दिव्यशया ।
 ततोऽस्य रोमजूपेभ्यो धम्यतस्त्रय भारत । घनं प्रादुरभूद्भूमौ नागलोकमवावह ।
 तेन धूमेन महता बहूमानेन भारत । नागलोकं महाराज न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 हाहाहतमभूत्समैरावतनिवेशनं । वासुकिप्रमुखानाञ्च नागानां जनमेजय ।
 न प्राकाशन्त वेष्टानि धूमदहानि भारत । नोद्धारयन्ततावीश वनानि निरयस्तथा ।
 ते धूमरक्तवचना वञ्चितेऽग्नितोऽपिता । राज्ञ्यमुनिदयं शठं भार्गवस्य महात्मन ।
 कृत्वा च निदयं तस्य महर्षेरतिनेजय । संभ्रान्तनयनाः शर्म्य पूजाञ्चकुर्यथाविधि ।
 सर्वे प्राञ्जल्यो जागा वृद्धवालपुरीगमाः । शिरोभिः प्रणिपत्योऽपि प्रबोद भगवन्निति ।
 मया च ब्राह्मणं ते तु पादमर्धं निवेद्य च । प्रायच्छन् कुण्डले दिव्ये पञ्चगा परमार्थिते ।
 ततः च पूजितो नागैश्च देतह्य प्रतापवान् । अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा जगाम गृध्रपक्ष तत् ।
 च गत्वा स्मरितो राजन् गौतमस्य निवेशनं । प्रायच्छन् कुण्डले दिव्ये गृध्रपक्ष्यास्तदा जय ।
 वासुकिप्रमुखानाञ्च नागानां जनमेजय । सर्वे शर्म्य गुरवे यथावद्विजयन्तम् ।
 एवं महात्मना तेन कीन् लोकान् जनमेजय । परिक्रम्याहते दिव्ये ततस्ते न निःकुण्डले ।
 एवंप्रभाव स मुनिस्ततोऽभरत्तर्षभ । परेण तपसा युक्तो यन्मां हं परिदृष्ट्वसि ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि उत्तमोपाख्याने अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ उतह्य ह्यहं वरं दत्त्वा गोविन्देऽदिजयन्तम् । अत ऊर्ध्वं महाबाहू किञ्चकार महाययमाः ।
 ॥ पैश्यायन उवाच ॥ दत्त्वा वरमुत्तमाय प्रायात् स्यात्किमा सह । दारकाभेव गोविन्दः शीघ्रवर्गैर्गोहाद्यै ।
 सरासि स्मरितश्चैव वनानि च गिरिस्तथा । अतिक्रम्यापसादाय रम्यो दारवती पुरी ।
 यत्तमाने महाराज महे वैवतकश्च च । उपायात् पुष्टरीकाश्चो युयुधानागुण्यदा ।

अलङ्कृतं स गिरिर्गोमाक्षेर्विचित्रितं । यभी रत्नमः कोपैः सृष्टं पुद्गलपथम् । १११
 काश्चमग्निरग्राभिः समन्तेभिराधैः च । वावोऽपि मनुजैः कथयन्नेवैव च ।
 दीपहृदयैः धीवर्णैरभोऽष्टमुपगोभितम् । गुह्यनिर्द्धारदंशेषु दिवाभूता बभूव च ।
 पताकाभिर्विचित्राभिः सघण्डाभिः समन्ततः । पुंभिः स्त्रीभिश्च संपृष्टं प्रगोतं देव साभवत् ।
 अतीव प्रेक्षणयोग्योऽभ्युदयः सुनिर्गन्धैः । भक्तानां सृष्टस्वायं स्त्रीणां पुंसां च भारत ।
 गायतां पद्मेतद्भक्ष्यं दिवस्पृमिव निःस्त्रजम् । प्रमत्तमत्तममत्तल्लेडितोत्पुष्टमकुलम् । ११२
 तथा किलकिलाग्रधैर्भूधोऽभून्नमोदरम् । विषणापचवान् रज्योः भक्ष्यभोग्यविहारवान् ।
 घृष्टमाद्योत्करपुतोः वीणावेणुद्वन्द्ववान् । सुराभैरेयमिषेण भक्ष्यभोग्येण चैव च ।
 दीनान्तरपणादिभ्यां दीयमानेन चानिधम् । यभौ परमकल्याणं मनुजस्य मन्त्रागिरे ।
 पुण्यावयवान् वीरपुण्यद्विनिर्धेविम् । विधारेः सृष्ट्यवीराणां गदे रैवतकक्षम् च ।
 स नगो वेगमकोर्णो देवलोका इवावभौ । तदा च कृष्णनाम्निधमामास भूतपथम् । ११३
 शक्रस्य प्रतीकाभो बभूव स च भैरवात् । ततः संपूज्यमानः च विशेषं भवन्तं उभम् ।
 गोविन्दं मातृकिधैः जगाम भवन्तं स्वकम् । विशेषं च प्रसृष्टात्मा चिरकालप्रवासतः ।
 हृष्टा मनुकरं कर्णं दागवेक्षिव वासव । उपपातन्तु वाष्पेयं भोज्यव्यान्धकाश्रया ।
 अभ्यगच्छन्महात्मानं देवा इव व्रतकतुम् । स तानभ्यर्थ्य मेधावी हृष्टा च सुमन्तं तदा ।
 अभ्यवादयद्भीतं पितरं मातरन्तथा । ताभ्यां स कम्परिव्यक्तं मात्स्वितद्युमहाभुजम् । ११४
 उपोषविष्टे कर्णोर्दृष्टिभिः परिवारितः । च विद्यामोः महातेजाः क्षतपादावभेजन् ।
 कथयमास तत्तत्तत्तत् पित्वा महाहर्षम् ।
 इति श्रीमहाभारते, आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि कृष्णस्य द्वारकापर्वणे जनपटोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 ॥ वसुदेव उवाच ॥ सुतवागभिः वाष्पेयं संपादय परमाहुतं । सर्गार्णोऽदत्तां तच्च कथं वा तेषु नित्यम् ।
 तन्तु प्रत्यक्षदर्शि च रूपश्रव्यमहाभुज । तंक्षात् प्रवृत्तं संपादय याचातय्येन मेऽनघ ।
 यथा तदभवदुक्तं पाण्डवानां महात्मना । भोज्यकथं प्रदत्तं प्राणव्यादिभिरनुसृतम् । ११५
 अन्येषां चत्विषाणाञ्च क्षताक्ष्णाणामनेकशः । नागान्देश्चतुर्भिः नागान्देश्चतुर्भिः विवालिना ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं पुण्डरीकाक्षं पित्रा मातुस्तदन्तिके । श्रेयसं कुर्वतोराणां संपादय निधनं यथा ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ श्रत्यहुतानि कर्णाणि चत्विषाणां महात्मनां । वज्रसलाश संख्यातं शक्तान्यद्भ्यस्तैरपि ।
 प्राधान्यतस्तु गदतः समधेनैव मेऽनुपु । कर्णाणि श्रियोग्रानां यथावदमरचुते ।
 भीम सेनापतिरभूदकादशचमूपतिः । कौरव्य कौरवेन्द्राणां देवानामिव वासव । ११६
 शिखण्डी पाण्डुपुत्राणां नेता सप्तचमूपतिः । यमैव रविता धीमान् श्रीमता खयषाचिव ।
 तेषां तदभवदुक्तं दशहानि महात्मनां । कुक्ष्यां पाण्डवानाञ्च सुमहत्सोमहर्षिणम् ।
 ततः शिखण्डी गङ्गेयं युष्मन्तं महाहवे । जघान वज्रभिर्नाथैः सद्यः गाण्डोवधवना ।

अकरोत स ततः कालं शरतस्पर्गते मुनिः । अयनं दक्षिणं हिला मंत्राग्ने चोत्तराधये ।
 ततः सेनापतिरभूद्दोषोऽप्यविदुषां वरः । प्रवीरः कौरवेन्द्रस्य काव्यो दैत्यपतेरिव । १०८
 अजोहिणीभिः शिष्टाभिर्नैवभिर्हिजमत्तमः । संवृतः समरस्त्राघो गुप्त्रः क्षपटपादिभिः ।
 धृष्टद्युम्नस्तभूत्सेता पाण्डवानां महास्रवित् । गुप्ते भीमेन मेधावी मित्रेण वरुणे पयाः ।
 स च सेनापरिवृतो द्रोणप्रेषसुर्गहामनाः । पितृर्निकारान् संस्रज्य रणे कर्माकरोन्महत ।
 तस्मिंस्ते श्रियिवोपासा द्रोणपार्ष्वतघट्टरे । जालादिगागता वीराः प्रायशो निघ्नं गताः ।
 दिनानि पञ्च तद्युद्धमभूत् परमदारुणं । ततो द्रोणः परिभ्रान्तो धृष्टद्युम्नवन्नगतः । १०९
 ततः सेनापतिरभूत् कर्षो दैर्यो धने वसे । अजोहिणीभिः शिष्टाभिर्भृतः पञ्चभिराहवे ।
 तिस्रस्तु पाण्डुपुत्रार्थं जज्ञे भीमसुपालिता । हतप्रवीरभूयिष्ठा बभूवुः समरस्थिताः ।
 ततः पार्थं समाधाद्य पतङ्गं हव पावकं । पञ्चत्वमगमत् सैनिरिदंतीयेऽहनि दारुणः ।
 हते कर्णे तु कौरव्या निहत्याश्च हतौजसः । अजोहिणीभिस्तिस्रभिर्गद्रेषं पर्यवारयन् ।
 हतवाहनभूयिष्ठाः पाण्डवापि युधिष्ठिरं । अजोहिष्ठा निहत्याश्च शिष्टया पर्यवारयन् । ११०
 अवधीमद्राजानं कुरुराजो युधिष्ठिरः । तस्मिंस्त्रयाऽहं दिवसे क्षमा कथं सुदुष्करं ।
 हते शक्ये च शत्रुभिर्बर्हदेवो महामना । आह्वयारं कलेशस्य जघानामितविक्रमः ।
 निहतैश्चतुर्भैः राजा धार्तराष्ट्रं सुदुर्भया । अपाक्रामद्रदापाणिश्चतभूयिष्ठयेनिक ।
 तमन्वधावर्चं कुहो भीमसेन प्रत्यपवान् । इदं दैपायने चापि सलिलमयं ददमं तं ।
 हतमिष्टेन भीमेन समन्तात् परितार्य तं । अयोपविविशः पृष्टे द्रुपदं पञ्च पाण्डवाः । १११
 विगाह्य सलिलं तारावाम्बाणैर्गदविचर । उत्थाय च गदापाणिर्युद्धाय समुपस्थितः ।
 ततः स निहतो राजा धार्तराष्ट्रं महारणे । भीमसेनेन विक्रम्य पश्यतां श्रियवो वितानं ।
 ततस्तत्पाण्डवं धैर्यं प्रवृत्तं शिविरे निमि । निहतं द्रोणपुत्रेण पितृवधममृत्युतः ।
 हतपुत्रा हतवला हतमित्रा मया सह । पुयुधानवहायेन पञ्च शिष्टान्तु पाण्डवाः ।
 सश्वैः क्षपेभोगाभ्यां द्रैणिर्युद्धादमुच्यत । युयुत्सुयापि कौरव्यो मुक्तः पाण्डवसंश्रयात् । ११२
 निहतैः कौरवेभ्यः तु शानुष्ये सुयोधने । विदुरः सञ्जयैव धर्मराजमुपस्थितौ ।
 एवं तदभवद्युद्धमहान्यष्टादश प्रभो । यत्र ते श्रियवोपासा निहताः स्वर्गमावसन् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुतांस्तु महाराज कथां तां सोमहर्षणां । दुःशयोकपरिक्षिप्ता वृष्णीनामभन्तदा ।
 इति भीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्याणि वामुदेशकां पठितेभ्योऽध्यायः ॥ ६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथयस्व मे ॥ तदा वासुदेव प्रतापवान् । महाभारतयुद्धं तत् कथानो पितरपतः ।
 अभिनन्द्येर्धं वीर सोऽत्यकाममहामनि । अग्रिं वसुदेवं माभूदिति महामति । ११३
 मा दौहित्रवधं युवा वसुदेवो महात्ययं । दुःशयोकाभिवन्तो भवेदिति महामति ।
 सुभद्रा तु तमुत्क्रान्तात्मजस्य वधं रणे । आचक्षुः क्षण्य धौर्मद्रथनित्यपतद्गवि ।

तामपश्यन्निपतितां वसिरेव चित्तां नृदा । दृष्ट्वैव च पपानोर्व्यां सोऽपि दुःखेन मूर्च्छितः ।
 ततः स दौहित्रवधदुःखशोकममाहृतः । वधुदेवो महाराम उष्णं वाक्यमयामवोत् ।
 ननु त्वं पुण्डरीकाक्ष सत्यवामुवि विभ्रुतः । बहौहित्रवधं मेऽद्य न ख्यापयसि ब्रह्महन् ।
 सद्भक्तिनियेनियन्तं तत्त्वेनाचक्ष मे प्रभो । सदृशाचक्षव कथं ब्रह्मनिर्निहतो रणे ।
 दुर्मते वत वार्ष्णेय कक्षेऽप्राप्ते नृभिः सह । यत्र मे हृदयं दुःखात् प्रतथा न विदीर्यते ।
 किमब्रवीत्तां संघामे सुमद्भ्रातातरं प्रति । माञ्छापि पुण्डरीकाक्ष चपलाक्षः प्रियो मम ।
 आहर्षं दृष्टतः कृत्वा कश्चिन्न निहतः परैः । कश्चिन्मुखं न गोविन्द तेनाजो विहृतं हतं ।
 स हि कृष्ण महातेजाः द्वाघक्षिव ममापतः । बाहभावेन विनयमात्मनोऽकथयत् प्रभुः ।
 कश्चिन्न निहतो बालो द्रोणकर्णकृपादिभिः । धरण्यां निहतः मेते तन्ममाचक्षुः केवच ।
 स हि द्रोणश्च भीमश्च कर्णश्च बलिर्ना वरः । सार्हते स्म रणे नित्यं दुःखितः पुत्रको मम ।
 एवंविधं वक्तुं तदा विलपन्तं सुदुःखितं । पितरं दुःखिततरो गोविन्दो वाक्यमब्रवीत् ।
 न तेन विहृतं वस्त्रं हतं संघाममूर्च्छेति । न दृष्टतः जनस्यापि संघामखीन दुःखतः ।
 निहत्य प्रथिवीपालान् सहस्रजनसंघं यः । खेदितो द्रोणकर्णाभ्यां दौर्भागविवशं गतः ।
 द्रको ह्येकेन सततं युध्यमानो यदि प्रभो । न स ब्रह्मेतं संघामे निहन्तुमपि वक्षिष्या ।
 समाधत्ते स संघामात् पार्थ संग्रहकैलदा । पर्यवर्ष्यत संकुहैः स द्रोणादिभिराहवै ।
 ततः ब्रह्मवधं कृत्वा सुमहानं रणे पितः । दौहित्रवधं वार्ष्णेयः दौर्भागविवशं गतः ।
 नूनञ्च स गतः खगं जहि शोकं महामते । न हि व्यसनेमावाच वीदन्ति हतबुद्धयः ।
 द्रोणकर्णप्रभृतयो येन प्रतिबभाषिताः । रणे महद्भ्रमतिमः स कथं नामुपयाहिरे ।
 स शोकं जहि दुर्हर्षं मा च मन्यवर्षं गमः । ब्रह्मपूतां हि स गतिं गतः परपुरश्चयः ।
 तस्मिन्नि निहते वीरे सुमद्रेयं क्षया मम । दुःखात्ताड्यो सते प्राप्य कुररीव जनाद व ।
 द्रोणपदो च समाघात पर्यैष्यते दुःखिता । आय्यै क दारकाः खल्वै द्रुमुन्मिच्छन्ति तानहं ।
 मद्यास्तु वचनं श्रुत्वा सर्वोवाः कुह्योपितः । भुजाभ्यां परिर्यङ्मैनां चुक्रुद्दुः परमार्तवत् ।
 उत्तराश्वान्नवीहद्भे भर्ता स क नु ते गत । विश्रमागमनं मह्यं तेषु त्वं वेदयस्व ह ।
 ननु नामाक्ष वैराटिः श्रुत्वा मम गिरं सदा । भवनाजिप्यतत्याऽऽ कक्षाचाभ्येति ते पतिः ।
 अभिमन्यो कुशलिनो मातुलस्यो महारयाः । कुशलस्यानुवन् सर्वे त्वां युयुमुनिहागतं ।
 आचक्ष मेऽद्य संघामं यथापूर्वं मरिन्दम । कक्षादेवं विलपन्तां आयेह प्रतिभाषसे ।
 स्वमादि तु वार्ष्णेयास्तस्मात् परिदेवितां । श्रुत्वा श्रुत्वा सुदुःखार्ता शनैर्वाक्यमयामवोत् ।
 सुमद्रे वासुदेवेन यथा सात्यकिना रणे । पित्रा च साहितो वास स हतः कालसंधर्षाणां ।
 रंदंगो मर्याधस्योऽयं मा द्रुघो यदुनन्दिनि । पुत्रो हि तव दुर्हर्षः सम्प्राप्त परमं गतिं ।
 कुले महति जाताऽपि सन्निधायां महात्मानां । मा द्रुषस्यपलांश्च त्वं पश्यतन्निभेव ।

उत्तरा लमवेत्स गुर्विषो मां शुचः शुभे । पुत्रमेवा हि तस्याशु जनयिष्यति भाविनो ।
 एवमाश्वमेधैर्नानां कुन्तो यदकुलोदह । विहाय शोकं दुर्द्ध्वं आह्वमस्य शक्यवपत् ।
 समनुज्ञाय धर्म्या राजानं भीममेव च । यमौ यमोयमौ चैव ददौ दानान्यनेकम् ।
 ततः प्रदाय बह्वीर्णां ब्राह्मणाय यदूदह । समाह्वय तु वार्ष्णेयो वैराटीमत्रवोदिदं ।
 वैराटि नेष्ट सन्नापस्त्यां कार्यो अग्निन्दिते । मत्तारं प्रति सुश्रेणि गर्भस्थं रच वै शिशुं ।
 एवमुक्त्वा ततः कुन्तो विरराम महायुते । तामनुज्ञाय त्वेमां सुभद्रां संमुपाययं ।
 एवं स निधनं प्रोत्तो दौहित्रसर्वमानद । सन्नापं त्यज दुर्द्ध्वं मा च शोकेभगः कथाः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चनुगीतापर्वणि एकवष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् सुता शु पुत्रस्य च । उरूराजस्य ह । विहाय शोकं धर्मात्मा ददौ आह्वममुत्तमं ।
 तथैव वासुदेवश्च स्वलोपस्य महात्मनः । दधितस्य पितुर्निधमकरोदौर्द्धदेहिकं ।
 पट्टिं शतवह्मणि ब्राह्मणानां महौजसं । विधिवेज्ञेजयोमास भोग्यं सर्वगुणान्वितं ।
 आह्वय च महाबाहून् ब्रह्मणामपानुदत् । ब्राह्मणानां तदा कृण्वत्तद्भूमीमहर्षणं ।
 सुवर्णं चैव गाथैव शयनाच्छादयामि च । दीयमानं तदा विशां बहुतामिति चानुवन् ।
 वासुदेवोऽयं दामार्शो बलदेव, सहायकि । अभिमन्युस्तदा आह्वमकुर्वन् सत्यकृतादा ।
 अतीव दुःखवन्तानां न जन्मं चोपलेभिर । तथैव पाण्डवां वीरा नगरे नागवाह्ये ।
 नोपागच्छन्त वै शान्तिमभिमन्युविनाशताः । सुवह्मणि च रामेन्द्र दिवसानि विराटशं ।
 नाभुङ्क्त पतिदुःखानां तदाऽभूत् करणं महत् । कुबिष्य एवेतस्याय गर्भो वै सम्प्रसीयते ।
 आजगाम ततो व्याधो ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा । समागम्यान्वदीहोमान् इयं शुभल्लोचनी ।
 उत्तराश्च महातेजाः शोकः संत्यज्य तामयं । भविष्यति महातेजाः पुत्रस्तव यशस्विन ।
 प्रभावादासुदेवश्च भग्न व्याहरणादपि । पाण्डवानामयस्यान्तो पालयिष्यति मेदिनी ।
 धनञ्जयस्य वम्सेऽप्य धर्मराजस्य उद्वहः । व्याधो वाक्कुमुदाचेदं हर्षयन्निव भारत ।
 पौत्रस्तव महाभागो जनयिष्यति महात्मनाः । इयं सागरपर्यन्तां पालयिष्यति धर्मतः ।
 तस्माच्छोकं कुर्व्येऽहं न हि लमरिर्कर्मण । विचार्यमव न हि ते वत्पमेनेह विष्यति ।
 यथापि वृष्णिवीरेण कृष्येन कुर्वन्न्दन । पुरोक्तं तत्सथा भावि मा तेऽपास्त विचारणा ।
 विषुधानां गतो लोकानवयानात्मनिर्जितान् । न स श्रोत्र्यस्तथा वीरो न चायैः कुर्मस्तथा ।
 एवं पितामहेनोक्तो धर्मात्मा च धनञ्जयः । त्यक्त्वा शोकं महाराज वृष्टकेऽपि भवत्तदा ।
 पिताऽपि तव धर्मज्ञ गर्भे तस्मिन्महात्मते । अवहूतं यथाकामं शुक्लपत्रे यथा शशी ।
 ततः यद्योदयामास व्याधो धर्मात्मनं नृप । अश्वमेधं प्रति तदा तत् सोऽन्वर्हितोऽभवत् ।
 धर्मराजोऽपि मेधावो सुता व्यासस्य तदपः । विस्मयतयने तात चकार गमेने मतिं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चनुगीतापर्वणि द्विवष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

१५४

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

॥ जनमेजय उवाच ॥ अयैतत् वचनं ब्रह्मन् व्यासेनाक्तं महात्माना । अयमेधं प्रति तदा किं भूय प्रचकार ह ।

रत्नस्य यन्मरुत्तनं निहितं वसुधातले । तदवाप कथञ्चेति तस्मै ब्रूहि दिज्ञोत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा दैवायनवसो धर्मराजो युधिष्ठिर । आहूतं सर्वान् समानाय काले वचनमब्रवीत् ।

अर्जुनं भीमसेनश्चमाद्रौ पुत्रौ यमावपि । श्रुतं वो वचनं वीरा सौहृदाद्यन्महात्माना ।

कुहूणां हितकामेन प्रोक्तं लक्षणेन धीमता । तपोरुद्वेगेन महता सहृदा भूमिभिर्जिता ।

गुरुणा धर्मशिलेन व्यासेनाहुतकर्षणा । भीमेष च महाप्राज्ञ गोविन्देन च धीमता ।

संस्तव्यं तदहं सम्यक् कर्तुमिच्छामि पाण्डवा । आचरत्याह तदाले च सर्वेषां तद्धिनेः हित ।

अनुबन्धे च कल्याणं यदाचो ब्रह्मवादिन । इयं हि वसुधा सर्वं चोपरया कुहूदह ।

तच्चापष्ट तदा व्यासो मरुत्तस्य धर्मं भूषा । यद्येतदो ब्रह्ममतं मयर्थं वा समं यदि ।

तथा यथा ह धर्मेष कथं वा भीम मन्यसे । इत्युक्त्वाको नृपतौ तदा कुहूकुषोदह ।

भीमसेनो नृपश्रेष्ठं प्राश्नसि त्वीक्यमब्रवीत् । रोचते मां महाबाहो यदिदं भाषितं त्वया ।

व्याधाख्यातस्य विस्तस्य समुपायधने प्रति । यदि तत् प्राप्नुयामेह धनमाविचितं प्रभो ।

छतमेव महाराज भवेदिति भवितुम् । ते वयं प्रणिपातेन गिरीयस्य महात्मान ।

तदानयाम भङ्गन्ते समभ्यर्थं कपर्दिन । तद्दिप्तं देवदेवेश तद्योगानुचरांश्च तान् ।

महाचार्यमवस्थामो नूनं वायुद्विकर्मभि । रत्नते चे च तद्वयं किञ्चो रौद्रदर्शन ।

ते च वरदा भविष्यन्ति प्रसन्नं हृदयमध्वजे । अत्रैवं वदतस्तस्य वाक्यं भीमस्य भारत ।

भीतो धर्मोत्तमो राजा बभूवातीव भारत । अर्जुनप्रमुखाद्यापि तथेत्येवामुवन वच ।

छत्वा तु पाण्डवा सर्वे रत्नाहरणनिष्ठय । सेनामाक्षापयामासुर्नववैः हस्ति च भुवि ।

ततो यद्यु पाण्डुसुता ब्राह्मणान् स्वस्तिं प्राप्य च । अर्चयित्वा मुरश्रेष्ठं पूर्वमेव सङ्घर ।

भोदके पाचसेनाय भाषेपूषेस्तथैव च । आप्राप्य च महात्मानं प्रययुर्मुदिता श्वर ।

तेषां प्रयासता तत्र मङ्गलानि शुभान्यय । प्राङ् मङ्गलमनवो दिज्ञाग्या नागराश्च ते ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य शिरोभिः प्रणिपत्य च । ब्राह्मणान्प्रतिवहितान् प्रययु पाण्डुनन्दन ।

समनुज्ञाय राजानं पुत्रशोकसमाहत । हतराष्ट्रं समार्यं वै श्रयाश्च शृणुलोचनां ।

मूलं निरुप्य कैरव्यं युयुत्सुं हतराष्ट्रं । सपूज्यमानां पौरैश्च ब्राह्मणैश्च मनोपिभि ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि चित्रशोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते प्रययुर्दृष्ट्वा मङ्गलनरवाहना । रथयोगेण महता पूरयन्तो वनुन्निरा ।

सह्यमाना स्तानिभिः सुतमागधवन्दिभिः । खेन सैन्येन सवीता यथादित्या स्तराग्निभिः ।

पाण्डरेणातपणेन प्रियमाणेन मूर्द्धनि । बभौ युधिष्ठिरश्च पौर्षमास्त्रामिवोदुराट् ।

जयाशिव मङ्गलान् नराणां पथि पाण्डवा । प्रत्यष्टच्छाद्यथानार्यं यथावत् पुरुषधैम ।

तथैव सैनिका राजान् राजानमनुयान्ति ये । तेषां हलहलाग्रन्देः दिवः सन्नाम्यतिष्ठत ।

वरांसि सरितश्चैव वनान्युपवनाणि च । अत्यकामनाहारजो गिरिश्चाप्यन्वयत । १८०
 तस्मिन् देशे च राजेन्द्र यच्च तद्व्यमुत्तमं । यत्र निवेष्टनं राजा पाण्डवः सह सैनिकैः ।
 शिवे देशे ममे चैव तदा भरतवत्तम । अयतो ब्राह्मणान् कृत्वा तपोविद्यादमन्वितान् ।
 पुरोहितश्च कौरव्य वेदवेदाङ्गपारंगं । आग्निवेशश्च राजानो ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 कृत्वा शान्तिं यथान्यायं सर्व्वैः पर्यवारयन् । कृत्वा तु मध्ये राजानममात्याञ्च यथाविधि ।
 वटपदं नववह्नाग्निं निवेष्टं चक्रिरे दिजाः । सप्तार्णा वानरेन्द्राणां निवेशश्च यथाविधि । १८१
 कारयित्वा च राजेन्द्रा ब्राह्मणानिदमब्रवीत् । अस्मिन् कार्ये दिव्येष्टा मध्वे दिव्ये ऋषे ।
 यथा भवन्तो मन्यन्ते कर्तुमर्हन्ति तत्तथा । न नः कालात्ययो वै ह्यदिहैव परित्यज्यतां ।
 इति निश्चित्य विभेद्भाः क्रियतां यदनन्तरं । श्रुतेतद्वचनं रामो ब्राह्मणाः सपुरोधसः ।
 हृदमुपसृज्यो वट्टा धर्मराजमिधेयवः । १८२

अथैव श्रवणमहच्च पुण्यं यतामहे श्रेष्ठतमक्रियासु । अस्माभिरवेष्टयमानं राजान् खड्गयोगांश्चापि सवह्निरघो । १८३
 श्रुत्वा तु तेषां दिव्यवचनानां कृतोपकाशा रजर्णं नरेन्द्राः । ऊचुः प्रतीताः कुम्भसंस्तरेषु यथाऽध्वरे प्रवृत्तिता कृताभ्याः ।
 ततो निशा सा खगमनाक्षतमर्णा संशुद्धतां विप्रबनोरिता गिरः ततः प्रभाते विमले दिवर्जभाः वयोऽप्रवन् धर्ममूर्तं नराधिपं ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि सुवर्णकायधर्मप्रती । सप्तः पट्टाध्यायः ॥ ६४ ॥
 ॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ क्रियतामुपहारोऽस्य त्वन्मकस्य महात्मनः । दक्षोपहारं नृपते ततः स्थाप्य यतामहे
 श्रुत्वा तु वचनं तेषां ब्राह्मणानां सुधिष्ठिरः । गिरोगच्छ यथाव्यायमुपहारमुपाहरत् ।
 आग्नेयं तर्पयित्वाऽग्निं विधिवत् संस्तुतेन च । मन्मथिहं चरं कृत्वा पुरोधाः च यथा तदा । १८४
 च ऋहीला मुमनयोः सन्मृता जनाधिप । जोदकैः पायवेनाद्यं मांशैस्तोषाचरदर्वि ।
 सुमनोभिश्च चिषाभिर्लज्जितैश्चैरपि । सर्वं ब्रिहत्तमं कृत्वा विधिवदेदपारगः ।
 किङ्कराणां ततः पद्माचकार बलिमुत्तमं । यवेन्द्राय कुवेराय मणिभद्राय चैव चि ।
 तथाऽप्येषाञ्च यथायां भूतानां पतयच्च । छत्रेण च मांशेन निवारैस्तिलसंयुतैः ।
 शोदनं कुम्भैः कृत्वा पुरोधाः समुपाहरत् । ब्राह्मणैश्च सहस्राणि गवां दत्त्वा तु भूमिपः । १८५
 गङ्गाधराणां भूतानां व्यादिदेश सविं तदा । धूपगन्धनिघ्दं तत् समनोभिश्च संहरत् ।
 ऋष्यभे स्नानमयं देवदेवश्च पार्थिव । कृत्वा पूजाञ्च रुद्रश्च गणानाश्चैव सर्व्वगः ।
 यथा वाचं पुरस्तत् नृपो ब्रह्मनिधि प्रति । पूजयित्वा धनाध्यक्षं प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
 सुमनोभिर्विचित्राभिरुपैः छत्रेण च । सङ्गदोष निधीन् सर्व्वान् निधिपालाञ्च सर्व्वगः ।
 अर्पयित्वा दिवाग्नान् च रुक्षिवाप्य च सौर्यवान् । तेषां पुण्याहपेक्षिणं तेजसा समवन्धितः । १८६
 प्रीतिमान् च कुहसंघः स्नानपासाञ्च तद्वर्णैः ततः पादोः सकरका वज्ररूपा ममेरमाः ।
 भद्राराणि कटाहानि कलशान् वह्नमानकान् । वज्रिणं च विचित्राणि भाजनानि सहस्रगः ।
 उद्गारपासाञ्च तदा धर्मराजो सुधिष्ठिरः । तेषां रक्षणमयाधोकाशान् कटपटशः ।

न ह्यद्य भाजनं राजन् तुलाङ्गुलमिवैव च । वाहनं पाण्डुपुत्रस्य तत्रासीन्नु विश्राम्यते ।
 पश्चिद्वृक्षद्वयार्ण्यं शतानि दिग्गुणं हृषीकेशः । वारणाश्च महाराज सहस्रशतसिंहासनाः ।
 शकटानि रथाश्चैव तावदेव करिष्येव । खराणां पुरुषाणाञ्च परिमृष्टानां विधेयम् ।
 एतदिदं तदभवच्चतुर्दशैः सुधिष्ठिरैः । षोडशाष्टौ चतुर्विंशत् सहस्रं भारसचर्षणम् ।
 एतेष्वादाय तद्भूय पुनरभ्यर्ष्य पाण्डवः । महादेवं प्रतिपद्यौ पुरं नामाङ्गयं प्रति ।
 द्वैपायनाभ्यनुज्ञातः पुरस्त्र्यैः पुरोहितैः । गायुते गायुते चैवं न्यवसत् पुरुषवर्मः ।
 सा पुराभिमुखी राजकुलवाहं महतो वभूः । कृष्णाद्भविष्यभारताः हर्षयन्तो कुक्षदहान् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु वासुदेवोऽपि बोधयान् । उपायादृष्टिभिः साङ्गं पुरं वारणवाङ्मयम् ।
 समग्रं वाजिमेधस्य विदित्वा पुरुषवर्मः । यद्योक्तो धर्मपुत्रेण प्रमज्जनं स्वपुत्रीं प्रति ।
 रौक्मिण्येवेन सहितो युयुधानेन चैव हि । वासुदेव्येन शान्तेन गदेन कृतवर्षणा ।
 भारणेन च वीरेण निग्रथेनोन्मुखेन च । मलदेवं पुरस्त्र्यैः सुभद्राप्रहितसदो ।
 द्रौपदीमुत्तराक्षैश्च श्यामाप्यश्लोककैः । समाधासयितुं चापि क्षत्रिया निहतेरवतः ।
 तानागतान् समीक्ष्यैव धृतराष्ट्रो महोपतिः । प्रत्यगृह्णाद्ययमाचार्यं विदुरस्य महात्मनाः ।
 तैश्चैव न्यवसत् कृष्णः खर्षितः पुरुषोत्तमः । विदुरेण महातिहासकथैव च युयुत्सुना ।
 यद्यस्य दृष्टिबोरेषु संचार्य जनेर्मेजय । जज्ञो तत्र पिता राजन् परित्विन्परवोरसा ।
 स तु राजा महाराज प्रह्लादोपावपीडितः । श्रवो बभूव निरुष्टो हर्षभोक्तविवर्द्धनः ।
 वृष्टानां सिंहादेने कर्माभां तत्र निःसृजः । प्रविश्य प्रदिशः सर्व्याः पुनरेव सुपारमत् ।
 ततः सोऽतिस्तरः कृष्णो विविशान्तापुरं तदा । युयुधानदितीयो वै व्यथितिन्द्रियमानवः ।
 ततस्त्वरितमायान्तीं ददंस्त्रं सोऽपि ययवः । क्रौञ्चनीमभिधावेति वासुदेवं पुनः पुनः ।
 वृष्टोऽहो द्रौपदीश्चैव सुभद्राश्च यमक्षिणी । यविक्रीमं सकृदप्येवाश्ववाणां क्षियेयं नृप ।
 ततः कृष्णं समाधाद्यैः क्षुन्तो भोजयता तदा । प्रोवाच राजगार्हस्त्य बाध्यगृह्णत्या गिरा ।
 वासुदेव महाबाहो रुमजा देवको लया । लघो गतिः प्रतिष्ठा च मदायक्तमिदं कुले ।
 यदुग्रवीर योऽयं ते स्त्रियोयथात्मजः प्रभो । चंचत्पाशा हतो जातसमुज्जीव्य केवच ।
 स्याद्येतत् प्रतिशतमेवोके यदनुन्दनं । अहं संजीवयिष्यामि मृतशतमिति प्रभो ।
 योऽयं जातो मृतसात पश्येनं पुरुषवर्म । उत्तराद्य सुभद्राश्च द्रौपदीं मास्य माचव ।
 धर्ममुग्रस्य भीमस्य फाल्गुनं ककुत्सनाथा । सहदेवश्च दुर्द्वैषं समोदयतातुमर्हसि ।
 अस्मिन् प्राणाः समायन्ताः पाण्डवानो ममैव च । पाण्डेय पिण्डो दासार्चं तथैव यश्चरस्य मे ।
 अभिमन्योश्च भद्रोऽपि प्रियस्य सहृदयश्च । प्रियमुपादयाद्यं मे तं प्रेषापि जनाह्वय ।
 उत्तरा हि पुरोक्तं वै कथयत्यस्मिन् । अभिमन्योर्ध्वः कृष्ण प्रियलात्तश्च श्रेष्ठः ।

अब्रवीत् किल दाशार्ह वैराटीमार्जुनिस्त्रिदा । मातुलस्य कुलं भद्रे तव पुत्रो गमिष्यति ।
 गला दृण्णन्धककुलं धनुर्मेदे शरीर्यति । अस्त्राणि च विचित्राणि नीतिशास्त्रञ्च केवलं ।
 दत्तितं प्रणयात्तात सौभद्रः परवीरहा । कथयामास दुर्हर्षक्षया चैतन्न संशयः ।
 तास्ते वयं प्रणयेह याचामो मधुसूदन । कुमन्त्रास्य धृतार्थेनं कुरु कल्याणमुत्तमं ।
 एवमुक्ता तु वार्ष्णेयं प्रया, पृथुललोचना । उक्त्वैव बाहू दुःखात्तां तास्यान्याः प्रापतन्भुवि ।
 अत्रुवंश महाराज सर्वान् शास्त्रानिलेखणः । खलोयो वामदेवस्य मृतो जात इति प्रभो ।
 एवमुक्ते ततः कुन्ती पर्यट्टहाज्जगार्हणः । भूमे निपतितां चैनां शान्तयामास भारत ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि परिविज्जन्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्थितार्थं प्रयायान् सुभद्रा आतर्त तदा । इष्टा चुकोऽपुःखात्तां वचनवेदमब्रवीत् ।

पुण्डरीकाक्ष पश्य त्वं पौत्रं पाथंक्ष धीमतः । परिचीणेषु कुरुषु परिचीषं गतायुधं ।
 द्रुपका द्रोणपुत्रेण भीमनेनार्थमुचता । सौभद्रार्थां निपतिता विजये मयि चैव ह ।
 सेयं विदोषे ददथे मयि तिष्ठति केनच । पञ्च पश्यामि दुर्हर्षं वधपुत्रानु तं प्रभो ।
 किन्तु वक्ष्यति धर्मात्मा धर्मराजो सुधिष्ठिरः । भीमनेनाकुनैः चापि माद्रवत्याः सुतो च तौ ।
 शुलाभिमन्योस्तमथ जातश्च मृतेष्वेव च । सुपिता इव वार्ष्णेय द्रोणपुत्रेण पाण्डवाः ।
 अभिमन्यु म्रियः क्षण्य आहूणा नाच संशयः । ते शुला किन्तु वक्ष्यन्ति द्रोणपुत्रास्तनिमित्ताः ।
 भवतोऽतः परं दुःखं किन्तदन्यज्जगार्हण । अभिमन्योः सुतान् क्षण्य मृतांज्जातादरिन्दम् ।
 बाहू प्रसादये क्षण्य तामघं शिरसानता । पृथेयं द्रौपदी चैव ताः पश्य पुरुषोत्तम ।
 यदा द्रोणमुनी गमौन्पाण्डूनां इति साधवः । तदा किल त्वया द्रौणिः कुहूमेतोऽरिम्हेन ।
 अकान् त्वं करिष्यामि ब्रह्मवन्धो नराधम । अहं वञ्चोवयिष्यामि किरोदितनयात्मजं ।
 इत्येतद्वचनं शुलाजानागाहं वलन्तव । प्रसादये त्वां दुर्हर्षं जीवतामभिमन्युज ।
 यद्येतत्प्रतिश्रुत्य न करीषि वषः शुभं । यफलं दृष्टिगार्हूल मृतान् मामवधारय ।
 अभिमन्योः सुतो वीरः न वञ्चोवति यद्यथं । जीवति त्वयि दुर्हर्षं किं करिष्याम्यहं त्वया ।
 इक्षीरैर्यसं दुर्हर्षं मृतं त्वमभिमन्युजं । इष्टाज्जगृहं शीरे शङ्खं सर्वसिन्धुमुदः ।
 त्वं हि केनच धर्मात्मा शयवान्पथ्य विक्रमः । यतीं वाचमृतां कर्तुमर्हसि त्वमरिन्दम् ।
 दृष्ट्वपि चिं लोकांस्त्रीन् जीवयेथा मृतानिमान् । किं पुनर्दयितं जातं खलोयिस्तात्मजं मृतं ।
 प्रभावशोऽपि ते क्षण्य तस्मात्तां याचयाम्यहं । कुरुष्व पाण्डुपुत्राणांमिमं परमनुपहं ।
 सर्वेति वा महाबाहो इतपुत्रेति वा पुनः । प्रपञ्चां मामियञ्चेति दयां कर्तुमिहार्हसि ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि परिविज्जन्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा राजभेदं केचिद्वा दुःखमुक्कितः । तथेति व्याजहारौ चैव ह्लादयन्निव तं जनं ।
 वाक्येनेतेन हि तदा तं जनं पुरुषधर्मः । ह्लादयामास च विमुर्धन्वीतं रुषिलैरिव ।

ततः स प्राविशन्तुर्न जन्मवेक्ष्य पितृस्त्व । अस्मिन् पुरुषव्याघ्र सितैर्वास्त्रैर्व्याविधि ।
 अर्पा कुम्भैः सुपूर्णैश्च विन्यस्यैः सर्वतो दिश । धृतेन तिन्दुकास्त्रातैः सर्वैश्च महाभुजः ।
 अस्त्रैश्च विमलेन्यस्यैः पावकैश्च समन्ततः । दृष्ट्वा मिश्राभिरामाभिः पराचाराद्यमादृत ।
 दक्षैश्च परितो धीरभिपयिभिः कुशलेखया । ददृश च स तेजस्वी रजोघ्नान्यपि सर्वैशः ।
 द्रव्याणि स्वापितानि स विधिवत् कुशलेव्येन । तया युक्तश्च तद्दृष्ट्वा जन्मवेक्ष्य पितृस्त्व । १६९
 दृष्ट्वाऽभवत् वृणीकेशः साधु साध्विति चामिवीत् । तथा भ्रुवति वाष्पैश्च प्रभृष्टवदने तथा ।
 द्रौपदी ललिता गन्वा वैराटी वाक्यमब्रवीत् । अयमायाति मे भन्द्रे योऽहो मधुसूदनः ।
 पुराणविरचिष्यातां संमोपमपराजितः । सांऽपि वाप्यकलां वाचं निगृह्णाश्रुणि चैव च ।
 सुमन्वीताऽभवद्देवी देववत् कृष्णमीयुवी । सा तया दूयमानेन हृदयेन तपस्विनी ।
 दृष्ट्वा गोविन्दमायान् कृपणं पर्यदेवयत् । पुण्डरीकाक्षं पश्चात्वां बालेन हि निनाकृतैः । १७०
 अभिमन्युश्च माध्वैव हता तुल्य जनाङ्गेन । वाष्पैश्च मधुसूदनं वीर शिरसा त्वां प्रसादये ।
 द्रौपद्युक्तास्त्रनिर्दग्धं जीवयैनं समात्मजं । यदि सा धर्मराज्ञा वा भीमवनेन वा पुनः ।
 तथा वा पुण्डरीकाक्षं वाक्कमुक्तमिदं भवेत् । अज्ञानतोमिषीकेयं जनिष्यं चत्विति प्रभो ।
 अहमेव विनष्टा स्यां मैतदेव गतं भवेत् । गर्भस्थस्यास्य बाणस्य ब्रह्मास्त्रेण निपातनं ।
 कृत्वा नृगंधं दुर्मूर्द्धिर्द्रौणिः किं फलमश्नुते । सा मां प्रसाद्य शिरसा यत्पि ब्रूयिष्वहं च । १७१
 प्राणैश्च दद्यामि गोविन्द जायं संजीवते यदि । अस्मिन् चि वदतः साधो ये समासेन मनोरथाः ।
 ते द्रौपद्युप्तेषु हताः किमु जीवामि केनैव । आशीर्यम मतिः कृष्ण पूर्णसिद्धा जनाङ्गेन ।
 अभिवाद्यथिष्वै त्वां कृष्ण तदिदं वितयीकृत । चपलाचक्षुः दयादे स्तेऽस्मिन् पुरुषध्वं ।
 विकला मे कृताः कृष्ण हृदि सर्वे मंगोरथाः । चपलाक्षः किलातोव मिथ्यो मधुसूदन ।
 सुतं परमं समक्षेन ब्रह्माक्षेण निपातिते । कृतघ्नोऽयं नृगंधोऽयं धयाऽस्य जनकस्य वा । १७२
 यः पाण्डवो श्रियं त्यक्त्वा गतोऽद्य धर्मवादनं । मया चैतत् प्रतिज्ञातं रणमूर्द्धनं केनैव ।
 अभिमन्या हते वीर तमिथ्याम्यधिरादिव । तच्च नाकरवं कृष्ण नृगंधो जीवितमिषा ।
 दृढातीं मां गतां तच्च किमु वक्ष्यति फाल्गुनिः । १७३
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अंगुलीयापर्वणि परिचिन्त्यस्य कथने अष्टपटोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धैर्यं विसृज्य कर्तव्यं सोम्यादेव तपस्विनी । उत्तरा न्यपतद्गुभीं कृपया पुनश्च दृष्ट्वा ।
 तान् दृष्ट्वा निपतितान् हतपुत्रपरिच्छिन्नां । चुकोश्च कुन्ती दुःखात्तां सर्वैश्च भरतस्त्रियः । १७४
 मूहूर्त्तमिव राजेन्द्र पाण्डवानां शिवेशने । अमरणीयमभयदानं स्तरविमोदितं ।
 मूहूर्त्तमिव राजेन्द्र पुत्रशोकाभिपूरिता । कण्ठलाभिहता वीरं वैराटो लेभेवन्ददा ।
 प्रतिपद्य तु सा संश्रामुत्तरा भरतर्षभ । अहमरोष्य तं पुत्रमिदं वेषनमब्रवीत् ।
 धर्मशस्य सुतः स समधर्षं नावबुध्यते । यस्तं दृष्ट्वा प्रवोरस्य कुप्ये नाभिवादनं ।

पुत्र गता मम वधो ब्रूयात्सं पितरन्तिदं । दुर्धर्मां प्राणिनां वीर कालेऽपान्ने कयञ्चन ।
 याऽहं त्वया विनाऽप्येह पत्या पुत्रेण चैव ह । मर्त्ये रनि जीवामि हतस्त्रास्त्रारक्षिणः ।
 अथवा धर्मराज्ञाऽहमनुज्ञाता महाभुज । भवयिष्ये विषं घोरं प्रवेत्ये वा उताग्रनं ।
 अथवा दुर्द्धरं तात यदिदं मे महस्रधा । पतिपुत्रविहीनाया हृदयं न विदीर्यति ।
 उत्तिष्ठ पुत्र पश्येमां दुःखितां प्रपितामही । आर्त्तामुपपुनां दोषां निमग्नां शोकसागरे ।
 आर्याश्च परश पाश्चात्तो बालतोश्च तपस्विनी । मांस पश्य सुदुःखार्त्तां व्याधविह्वलां मृगोमिव ।
 उत्तिष्ठ पश्य वदनं लोकनायक धीमत । पुण्डरीकपलाशाच्च पुत्रेव चपलेवर्ण ।
 एवं विपलपत्नीन्तां दृष्ट्वा निपतितो पुनः । उत्तरां तां स्त्रियः सर्व्याः पुनहत्यापर्यस्तनः ।
 उत्थाय च पुनैर्द्वैत्यामदा मत्स्यपते सुता । प्राञ्जलिः पुण्डरीकाक्षं भूमावेवाभ्यवादयत् ।
 मुतां च तस्य विपुलं विलापं पुत्रपथंभः । उपसृष्ट्य ततः कृष्यो ब्रह्मास्त्रं प्रत्यर्पयत् ।
 प्रतिशत्रे च दामार्हस्य जीवितमन्युत । अश्वतोष विशङ्कात्मा सर्वं विज्रावयन् अगत् ।
 न त्रवीम्युत्तरं मिथ्या मत्स्यमेतद्भविति । स्य संजीवयाम्येनं पश्यतां सर्वदेहिनी ।
 मोक्षपूर्थं मया मिथ्या क्षैरेवपि कदाचन । न च पुङ्गात् परावृत्तस्य संजीवनामर्थ ।
 यथा मे दधितो धर्मो ब्राह्मणाश्च विभेषतः । अभिमन्याः सुतो जातो मृगो जीवत्यर्थं तथा ।
 यथाऽहं नाभिजातामि विजयेन कदाचन । विरोधमेव मयेन मृगो जीवत्यर्थं शिशुः ।
 यथा मत्स्यश्च धर्मस्य मयि निर्यो प्रतिष्ठितो । तथा मृतः शिशुरप्यं जीवतामभिमन्युज ।
 यथा कंसश्च क्रौंश्च धर्मोण जिहता मया । तेन वयेन बालोऽप्य पुन संजीवनामर्थ ।
 हत्युक्तो वामुदेवेन न बालो भरतर्षभ । शनैः शनैर्षहाराज प्रास्यन्दनं सचेतन ।

११

१०१

१०२

१०३

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि परिवर्तिनः कृष्णार्त्तं संजीवने जगन्नृतेऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्माक्षमु मदा राजन् कृष्येन प्रतिषेहते । मदा तद्देशं त्वं पित्रा तत्राऽभिविदोपितं ।
 ततो रक्षामि सन्धिणि नेऽस्यका मृदन्तु तम् । अन्तरिक्षे च वागासोत् बाधु केनैव साध्विति ।
 तद्वत् स्तुतिस्तोषिपितामहमगात्तदा । ततः प्राणान् पुनर्लभे पितो तव नरेश्वर ।
 व्यपेष्टन च बालोऽपि यद्योत्साहं यथाबलं । बभूवर्षुदिता राजसाम्पदा भरतस्त्रिय ।
 ब्राह्मणान् वाचयामासुर्गोविन्दश्चैव शर्मणात् । ततस्ता मुदिताः सर्व्याः प्रपन्नमुर्ध्नाह्वनं ।
 स्त्रियो भरतर्षभाणां गावो शेन्वे व पारगाः । कुन्ती द्रुपदपुत्री च सुमद्रा चोत्तरा तथा ।
 विद्ययान्या नृपिशाणां बभूवर्षुष्टमानया । तव मत्ता मटायैव पत्निकाः भोय्यापयिकाः ।
 सुतमागधर्षयाद्यामृत्वंशं जनाह्वनं । कुरुवंशसत्ताख्याभिगमोर्भर्भरतर्षभ ।
 उत्थाय तु यदाकालमुत्तरा यदुमन्दनं । अभवदयन श्रोता सद्यपुत्रेण आगत ।
 तथा हृष्यो ददौ चष्टो यत्र रत्नं विभेषत । तथाऽप्ये दृष्ट्वा शार्ङ्गं नाम चास्याकरोत्प्रभुः ।
 पितृप्राय महाराज सत्यमन्यो जनाह्वनं । परिशीले कुले यस्मात्प्राप्तोऽयमभिमन्युजः ।

१०४

१०५

परिचिदिति नामास्य भवत्वित्यप्रवीक्षदा । सोऽवर्द्धत यथाकालं पिता तव जनाधिप ।

मन प्रह्लादनशयोक्तं सर्वलोकास्तु भारत । मासजातस्तु ते वीर पिता भवति भारत ।

अथ जग्मुः सवक्त्रलक्ष्मणादाय पाण्डवा । तान् समीपगतान् श्रुत्वा निधैर्युष्टं शिषुपुत्रवा ।

अलक्षकुश मात्स्यैषैः पुरुषा भागवाङ्मयं । पताकाभिर्विचित्राभिर्वैभैश्च विविधैरपि ।

वेष्मनि समलक्षकुः पौराद्यापि जनेश्वरा । देवतायतनानां पूजा मुविविधास्तथा ।

वन्दिदेशाय विदुरः पाण्डुपुत्रप्रियेष्टया । राजमार्गाश्च तर्वांसन् मुनोभिरलक्ष्मणा ।

शुश्रूभे तत् पुरश्चापि समुद्रो घनिभक्तन । नृत्तकैद्यापि नृत्यद्विर्गायकाणाञ्च नि स्त्रनै ।

आसीदैश्वर्यलक्षैव निवासस्तत् पुरस्तदा । वन्दिभिराजन् स्त्रोसहायस्य सर्वम् ।

तत्र तत्र विविक्तेषु समन्तादुपशोभित । पताका, धूपमानाश्च समन्तान्मनस्त्रिणा ।

अदर्भयन्त्रित तदा कुहून् वै दक्षिणोत्तरान् । अक्षीपयस्तदा चर्या पुरुषा राजधूर्गता ।

सर्वराष्ट्रविहारेऽद्य रत्नाभरणलचणैः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अथगीतापर्वणि पाण्डवामने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तान् समीपगतान् श्रुत्वा पाण्डवान् शुकवर्ण । वासुदेवं चक्षमात्यं प्रययौ ससुहृद्वप ।

ते स्ममेत्य यथान्यार्थं प्रत्युच्चाता दिदृशया । ते स्ममेत्य यथान्यार्थं पाण्डवा दृष्टिभिः सह ।

विविधं सहिता राजन् पुरः शरणसाङ्ग्यं । महत्तस्तस्य सैन्यस्य खुरनिमिस्त्रेण च ।

द्यावापृथिव्यौ लक्षैव सर्वभाषीत् समावृतं । ते कोशानयनं क्षमा विदुश्च सुपुरस्तदा ।

पण्डवाः प्रीतमनसः क्षमात्या ससुहृद्वप । ते स्ममेत्य यथान्यार्थं हतराज जनाधिप ।

कीर्त्तयन्त स्त्रगामानि तस्य पादौ ववन्दिर । हतराष्ट्रादङ्गु च ते गान्धारी सुवल्गुत्तमा ।

कुन्तीश्च राजमातृल तदा भरतसक्तन । विदुरं पूजयित्वा च वैष्णवपुत्रं समेय च ।

पूज्यमाना स्म ते वीरा शरीरान्त विश्रान्तनैः । तत्तत्तत्परमाश्चर्यं विचित्रं महद्भुत ।

शुश्रूवुस्ते तदा वीराः पितृसे जन्म भारत । तदुपश्रुत्य तत् कर्त्तुं वासुदेवस्य धीमत ।

पूजार्थं पूज्य मासु हर्ष्यो देवकिगन्धन । तत् कतिपयाहस्य व्यासः सत्यवतीमुत ।

आजगाम महानिजा नगरं नागसाङ्ग्यं । तस्य सर्वं यथान्यार्थं पूजास्तु कुहूदहा ।

सह दृष्ट्वाऽन्धकारैरुपावाद्यकिरे तदा । तत्र भागविधाकारा कथा समभिकीर्त्तयै ।

युधिष्ठिरो धर्मसतेः व्यास वचनमब्रवीत् । भवत्प्रसादाद्भगवन् यदिदं रत्नमाहृतं ।

उपयोगो तदिच्छामि वाजिमेधे महाकृतौ । तमनुज्ञातुमिच्छामि भवता मुनिवत्तम ।

तदधीना वयं सर्वे क्षणाय च महात्मान ।

॥ व्यास उवाच ॥ अनुज्ञामि राजस्त्वं क्रियता यदनन्तरं । यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दशिशवता ।

अश्वमेधेन हि राजेन्द्र पावनं सर्वपापघ्नम् । तेनेष्टा न विपाद्या वै भविता नात्र संशय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं सह धर्मोत्साः कुरुराजो युधिष्ठिर । अश्वमेधस्य कौरव्य चकाराहरणं मति ।

ममनुजाय तत् सर्वं कृष्णदैपादणं नृप । वासुदेवमाश्वेत्य वास्यो वचनमब्रवीत् ।
 देवकी मुमृश देवो त्वया पुण्यवत्तम । यदूया त्वं महाबाहो तत्त्वयास्त्वमिहायुत ।
 सत्प्रभावाश्रितान् भोगानश्रोम यदुमन्दन । पराक्रमेण बुद्ध्या च त्वयेयं निश्चिता मदी ।
 दोषयस्तु त्वमात्मानं त्वं हि नः परमो गुण । त्वयोद्यति दशार्थं विपाश्चा भविता क्षणं ।
 त्वं हि प्रयोऽधरः सर्वस्वं धर्मस्तु प्रजापति । त्वं गति सर्वभूतानामिति मे निश्चिता मतिः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ त्वमेतन्महाबाहो वक्तुमर्हस्यरिन्दम । त्वं गतिः सर्वभूतानामिति मे निश्चिता मतिः ।
 त्वद्वाचं सुरवीराणां धर्म्यं हि विराजये । गुणोभूताः स्म ते राजस्त्वया राजा गुरुभूतः ।
 यजन्व मदनुज्ञातः प्राप्य श्व क्रतुस्त्वया । युजन्तु नो भवान् कार्ये यव बाष्कधि भारत ।
 मत्पुत्रे प्रतिजानामि सर्वं कर्त्ताऽस्मि तेऽनघ । भीमघेनार्जुनो चैव तथा माद्रवतो मुने ।
 दृष्टवन्तो भविष्यन्ति त्वयोद्यति पार्थिव ।

१०१

१००

इति आश्वमेधाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अध्यायगमने एकमप्तोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्त्व कृष्णेन धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । आश्वमामघ्य मेधावो ततो वचनमब्रवीत् ।
 यदा कालं भवान् धेनि हयमेऽप्य तत्त्वतः । दोषयस्तु तदा मां त्वं त्वयावसो हि मे क्रतुः ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ अहं धेनोऽयं कौन्तेय दशवक्त्रस्यैव च । विधानं यद्ययं कालं तत् कर्त्तारो न संशयः ।
 धेनो हि धारणमायान्तु तव दोषा भविष्यति । मन्त्राणाः संभ्रयस्ताश्च यशार्थं पुरुषर्षभ ।
 अथविद्याविद्वद्भ्यः सूता विमाय तद्दिदः । मेधमयं परीक्षन्तां तव यशार्थमिदृशं ।
 तमुत्सृज्य यदाश्वं प्रविशे सागरासरे । न पर्येतु यज्ञो दोषे तव पार्थिव दुर्भयन् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्युक्तः स तथेत्युक्ता पाण्डवः । इयिवोपतिः । चकार सर्वं राजेन्द्र यथोक्तं ब्रह्मवादिना ।

१०२

भीमसेनोऽपि तेजस्वी कौन्तेयोऽमितविक्रमः । समर्थो रक्षितुं राष्ट्रं नकुलस्य विशास्यते ।

सहदेवस्तु कैरव्य समाधास्यति बुद्धिमान् । कुटुम्बतन्त्रं विधिवत् सर्वमेव महायशः ।

तनुं सर्वं यथान्यायमुक्तः कुरुकुलोद्भवः । चकार फाल्गुनस्यापि मन्दिदेशं दद्यान् प्रति

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एष्टाञ्जुनं तया वीर ह्ययोऽयं परिपाल्यतां । समर्थो रक्षितुं क्षेत्रं नान्यः कथं मानवः । १०

ये चापि त्वां महाबाहो प्रत्युद्यान्ति नराधिपाः । तेविषहो यथा न स्यात्तथा कार्यं तयाऽनघ ।

आख्यातय्य भवता यष्टोऽयं मम सर्वशः । पार्थिवेभ्यो महाबाहो समये गम्यतामिति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स धर्मोत्साहाभातरं सत्यवाचिनं । भीमश्च नकुलश्चैव पुरगुप्तो समादधत् ।

कुटुम्बतन्त्रं च तदा सहदेवं युधां पतिं । अनुमान्य सहोपालं धृतराष्ट्रं, युधिष्ठिरः ।

इति श्रीमहाभारते आनन्देर्धिके पर्वणि अमृगीतापर्वणि अष्टरचार्यमञ्जुनिधौ दिवसतोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दीक्षाकाले तु सम्प्राप्ते ततस्ते सुमहर्षिणः । विधिवद्दीक्षयामासुरार्यमेधाय पार्थिवं । ११

कृत्वा स पशुबन्धाय दीक्षितः पाण्डुनन्दनः । धर्मराजो महातेजः सहर्षिर्गिर्यरेषत ।

हयश्च हयमेधार्थं स्वयञ्च ब्रह्मादिना । उत्सृष्टः शास्त्रविधनायावेगमितेजसा ।

स राजा धर्मराट् राजन् दीक्षितो विषभे तदा । हेममालो हस्तकण्ठः प्रदोष इव पावकः ।

लृष्पाजिनो दण्डपार्ष्णिः क्षौमवाकोऽथ धर्मजः । विषभो युतिमान् भूयः प्रजापतिरिवाध्वरे । १२

तथैवास्त्रलिङ्गः सर्वैः तुल्यवेशा विशास्यते । सम्भुराञ्जुनस्यापि प्रदोष इव पावकः ।

श्वेताश्वः क्षुण्णसारं तं सवारार्यं धनेश्वरः । खल्वि तेऽस्तु व्रजाविशं पुनश्चेहोति भारत ।

तथाऽपरे मनुश्रेष्ठं पुरुषा वाक्यमब्रुवन् । नैनं पश्याम सर्वार्हं धनुरेतत् प्रदृश्यते ।

एतस्मिन् भीमनिर्हारे विभुतं गाण्डिवं धनुः । ब्राह्मणोऽथ महापाल बह्वैः वेदपारगः ।

विधिवत् इधिवीपाल धर्मराजश्च शासनान् । विधिवन् गाण्डिवं राजन् बद्धैर्मोधाङ्गैर्लिखवान् ।

तमर्थं इधिवीपाल मुदा युक्तः सवारः च । आकुमारं तदा राजश्राममत्तत्पुनं विभो । १३

द्रुपकामं कुरुश्रेष्ठं प्रयच्छन्तं धनञ्जयं । तेषामन्योन्यसंमहोदुमेव समजायत ।

दिदृच्छूणां हयान् च तच्चैव हयसारिणं । ततः बन्धो महाराज दिशः खं प्रतिपूरयन् ।

बभूव प्रेवतां नृणां कनोपुच्छं धनञ्जयं । एष गच्छति कौन्तेय हरगर्थेव दीप्तिमान् ।

यमन्वति महाबाहुः संस्पृष्टद्वन्द्वसमं । एवं शूराव वदतां गिरो जिष्णुर्द्वारधी ।

खल्वि तेऽस्तु व्रजारिष्ट पुनश्चेहोति भारत । अयापरे मनुश्रेष्ठं पुरुषा वाक्यमब्रुवन् । १४

नैनं पश्याम सर्वार्हं धनुरेतत् प्रदृश्यते । एतस्मिन् भीमनिर्हारे विभुतं गाण्डिवं धनुः ।

खल्वि गच्छत्परिधौ वै पथ्य नमकुतोमघं । निवृत्तमेनं द्रुप्यामः पुनरेत्यति च भुवः ।

इवमाद्या मनुजार्थां स्त्रीणाञ्च भरतर्षभ । शूराव मधुरा वाचः धुनः पुनर्द्वारधीः ।

धाञ्जवस्तस्य शिष्यश्च कुशलो यज्ञकर्षणि । प्रायात् पार्थेन संहितः शस्त्रार्थं वेदपारगः ।

ब्राह्मणोऽथ महोपाल बह्वैः वेदपारगः । अनुजगमर्षेहात्मानं चक्षियास्य विशास्यते । १५

विधिवत् प्रथिवीपाल धर्मराजस्य शासनात् । पाण्डवे प्रथिवीमन्यो निर्जितामस्ततेजसा ।
 चचार स महाराज यथादेशस्तु सत्तम । तत्र युद्धानि वृत्तानि यान्यासन् पाण्डवस्य ह ।
 तानि वक्ष्यामि ते वीर विधिबाणि महानि च । स हयः प्रथिवी राजन् प्रदक्षिणमवर्तत ।
 सधारीतरतः पूर्वं तन्निगोध महीपते । श्वसृङ्गं स राक्षाणि पार्थिवानां हृद्योत्तमः ।
 शनैस्तदा परिययौ येताश्च महारथः । तत्र संगणना नास्ति राज्ञामयुगशस्तदा ।
 येऽयुक्तान् महाराज क्षत्रिया हतवान्धवा । किराता यवना राजन् बहवोऽपि धनुर्धराः ।
 क्षिप्वाश्वमे बह्विधा, पूर्वं ये निहन्ता रणे । आर्यास्य प्रथिवीपाला, मष्टनरबाहना ।
 समीयुः पाण्डुपुत्रेण, बहवो युद्धदुर्धदाः । एवं वृत्तानि युद्धानि तत्र तत्र महीपते ।
 श्रज्जुनस्य महीपालैर्नामाद्रेशसमागते । यानि हूयन्तो राजन् प्रतप्तानि महानि च ।
 तानि युद्धानि वक्ष्यामि कौन्तेयस्य तवानयं ।

११३

११४

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टाध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विगर्तैरभवद्युद्धं कृतवैरेः किरीटिनः । महारथसमाज्ञातैस्तैर्ना पुष्टनमूभिः ।
 ते समाज्ञाय संप्राप्त यन्निर्घं तुरगोत्तमं । विषयान्तं ततो वीरा दंजिताः पर्यवारयन् ।
 रथिनो बह्वद्विषीरा, सदस्यैः समलङ्कृतैः । परिवार्यै हव्यं राजन् पहीतुं संप्रवक्रतुः ।
 ततः किरीटी सन्निधौ तेषां तत्र विकीर्षितं । वारयामास तान् वीरान् शक्यपूष्कर्मरिन्दम ।
 तदनादृत्य ते सर्वे शरैरभ्यर्हन्तस्तदा । तमोरजम्भां संष्क्न्ध्रास्त्रान् किरीटी न्यवारयन् ।
 तान्ब्रवीन्ततो जिष्णुः प्रहसन्निव भारत । निव सध्वंसधर्मज्ञा, श्रेया जीवितमेव च ।
 स हि वीर, प्रयास्यन् वै धर्मराजिन वारितः । हतवान्धवा न ते पार्थ हतया पार्थिव इति ।
 स तदा तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः । तास्त्रिवर्षध्वमिदं न न्यवर्त्तन्त चापि ते ।
 ततस्त्रिगर्भराजानं सूर्यवर्ष्माणमाहवे । त्रिजित्य शरजालेन प्रजहास धनञ्जयः ।
 ततस्ते रथघेषेण रथनेमिखनेन च । पूरयन्ता दिशः सर्वा धनञ्जयमुपाद्रवन् ।
 सूर्यवर्ष्मा ततः पार्थ शराणां मतपल्लवा । शतान्यमुसृद्राजेन्द्र सञ्जलमभिदग्धयन् ।
 तवैश्वमे सहेकाका ये च तस्मानुवायिनः । मुमुक्षुः शरवर्षाणि धनञ्जयवधैविशः ।
 स तान् व्यामुखनिर्मुक्तैर्बभ्रुभिः सुबहून् शरान् । चिच्छेद पाण्डवैः राजले भूमा व्यपतन्तदा ।
 केतुधर्मा तु तेजस्वी तस्यैवावरो यदा । युयुधे आतुरथाय पाण्डवेन सशस्त्रिना ।
 तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य केतुधर्मा महाहवे । अश्वस्रक्षिप्रितैर्वाग्विर्विभक्त्यु परवीरहर ।
 केतुधर्मस्यमहितं धृतवर्ष्मा महारथः । रथेनाग्रे समुत्पत्य शरैर्जिष्णुमवाकिरन् ।
 तस्य तां शीघ्रतामेष्य तुमोपातीव वीर्यवान् । गुडाकेशो महतिज्ञा बाहस्य धृतवर्ष्मणः ।
 न सन्दर्धानं दृष्ट्वा नाददामस्य तत्तदा । किरन्तमेव स शरान् दृष्ट्वा पावकाग्निः ।
 स तु तं पूजयामास धृतवर्ष्मापमाहवे । मनसा समुद्धर्तौ वै रणे सममिदग्धयन् ।

११५

त पक्षगन्धिव कुङ्कुमवोरः स्यञ्जिव । प्रीतिपूर्णमवावाङ्गः प्राणैर्न व्यपरोपयत् । ११०
 स तथा रक्ष्यमाणो वै पाथेनामिततेजसा । धृतवर्षा शरं दीर्घमुमोष चित्रये तदा ।
 स तेन विजयस्पर्धमाधोदिदुः करे भूम्न । मुमोर्ष गाण्डिवं मोहात्तप्यपाताद्यभूतले ।
 धनुषः पततस्तस्य सव्यपार्श्विकरोद्दिभा । बभूव सद्रुमं रूपं शक्रचापस्य भारितम् ।
 तस्मिन्निपतिते दिव्ये महाधनुषि पार्थिव । जहास सखनं हासं धृतवर्षा मोहाद्विवे ।
 ततो रोषादितो जिष्णुः प्रसृज्य हृष्टिर्न कारत् । धनुरादत्ते तद्विधं शरवैर्विवर्ष च । १११
 ततो हलाहलाशब्दे दिवसृगभवत्तदा । जामाविधानां भूतानां तत्कर्मोषि प्रभ्रंसता ।
 ततः संप्रेक्ष्य वक्रुङ्क्षुं काशान्तकयमोपेम । जिष्णु चैगर्तका योधाः परीताः पर्यवोरयन् ।
 अभिमुह्य परीक्षां धृतले धृतवर्षेण । परिवर्तुर्गुडाक्रेत्रं तत्राकुल्यद्वन्द्वयः ।
 ततो योधान् जघानागु तेषां स देशं चोद्ध च । महेन्द्रवज्रप्रतिमैरायधैर्वज्रभिः शरैः ।
 तान् संप्रभ्रान् संप्रेक्ष्य ज्वरमाणो धनञ्जयः । शरैराग्नीविषाकारैश्चान् खगवद्वधुम् ।
 ते भग्नमनवः सर्वे चैगर्तकमहारायाः । दिभोऽभिर्दुद्रुवराजन् धनञ्जयशरार्हिताः ।
 तमूच पुष्टव्याघ्रं संक्रमकं निखदगं । तवासा किङ्कराः सर्वे सर्वे वै वयसासवः ।
 आश्वासयस्व नः पार्थ प्रहान् प्रस्थानवस्त्रितान् । करिष्यामः प्रियं सर्वं तव कौरवनन्दन ।
 यतदाश्वास्य वचनं स्वस्तीस्नानव्रीहत्तदा । जीवितं रक्षत नृपाः श्रापनं प्रतिगृह्णताम् ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वनुशारे चतुःशततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्राग्ज्योतिषमथाभ्येत्य व्यचरत् स हयोत्तम । भगदन्तात्मजस्य निधेयौ रणकर्मणः । ११२
 स ह्यपपाण्डुपुत्रस्य विषयान्मनुपागतं । पुण्ड्रं भरतयेष्ट वज्रदेत्तो महीपति ।
 सोऽभिनिर्धाय नगराङ्गदत्तसुतो नृप । अश्वमायान्तमुत्तम्य नगरोभिमुखो ययौ ।
 तथास्तस्य महाबाहू कुक्षोर्भूषभस्तेदा । गाण्डिवं विचित्रैस्त्र्यं सहस्रं समुपाद्रवन् ।
 ततो गाण्डिवनिर्मुक्तैरनुभिर्भोहितो नृपः । हयमुखेऽब्धे तं वीरसतः आर्यमुपाद्रवन् ।
 पुनः प्रविश्य नगरं दंशित स नृगोत्तम । आह्वय नागप्रवरं निधेयै रणकर्मणः ।
 पाण्डुरेषातपथेण प्रियमायेन मूर्ध्नि । दोधूयता चामरेण येतेन च महारथः ।
 ततः पार्थ समावाद्य पाण्डवानां महारथं । आह्वयामास वीमलं बलिस्त्रोहाद्यैश्च युगे ।
 स वारणं नगप्रख्यं प्रमिन्नकरटामुखं । प्रेषयामास वक्रुङ्क्षुः सेतारथं प्रति पार्थिव ।
 विचरन्ते महामिधं परवारणशरणं । श्राप्यवत्कल्पितं यक्षो विषगं युद्धदुर्ध्वदः ।
 प्रथोद्यमान स गणेशान् राज्ञा महाबल । तदाऽऽकुर्वेन विषभावुपतिथ्यधिवासरं । ११३
 तमापतन्तं यम्प्रेक्ष्य कुङ्क्षे राजन् धनञ्जयः । भूमिष्ठो वारणगतं योधयामास भारत ।
 यज्ञदत्तसतः कुङ्क्षे मुमोषागु धनञ्जये । तोमारान्प्रिषङ्गाशान् श्लेभाग्निव वेगितान् ।
 अर्जुनज्ञानसंप्राप्तान् गाण्डीवप्रभवैः शरैः । द्विधा त्रिधा च चित्रैश्च ख ख खगैस्तेदा ।

स तान्दृष्ट्वा तथा हिंसांस्तोभारान् भगदत्तज । इधूनवक्रांस्तरितः प्राहिणोन् पाण्डवं प्रति । १
 ततोऽर्जुनस्त्वर्तरे ह्यवपुङ्गवजिज्ञानान् । प्रेषयामास संकुट्टे भगदत्तात्मजं प्रति । २
 सैतर्विद्धे महतेजा वज्रदत्तो महामृधे । शृङ्गाहतः पपातोऽप्येन न लेनमजहात् स्मृतिः । ३
 ततः स दुग्दस्रव्य वारणप्रवरं रणे । श्वव्यः प्रेषयामास जयार्थं विजयं प्रति । ४
 तस्मै वाणास्ततो जिष्णुर्निधुक्रात्रीविधोपमान् । प्रेषयामास संकुट्टे ज्वलितज्वलनोपमान् । ५
 स तैर्विद्धे महामागेः विस्ववन् रुधिरं बभौ । गैरिकाकमिवाग्नेः त्रिभ्यंजप्रस्रवधं तदा । ६
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अथानुचारे वज्रदत्तपुट्टे पञ्चव्रततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥
 ॥ वैद्यन्यायन उवाच ॥ एवं विराजमभवत्तद्युद्धं भरतर्षभ । अर्जुनस्य तरेऽपि हृष्येव व्रतक्रतोः । १
 ततस्तुयेवं दिवसे वज्रदत्तो महाबलः । अद्वाव सख्यं द्वाधं वाक्छेददमयावतीत् । २
 अर्जुनार्जुनं तिष्ठन्न मे शोवन् विमोक्ष्यसे । लां निहत्य करिष्यामि पितृलोपं दद्यामिधि । ३
 तथा पुट्टो मम पिता भगदत्तः पितुः सखा । इतो हृष्टोपचायिमान् त्रिभ्यं मामस्य घोषध । ४
 इत्येवमुक्ता संकुट्टे वज्रदत्तो नराधिपः । प्रेषयामास कौरव्य वारणं पाण्डवं प्रति । ५
 संप्रेषयामो भगिन्त्रे वज्रदत्तेन धीमता । उत्पतित्यत्रिवाकाग्रमभिदुद्राव पाण्डवं । ६
 अपहस्तसमुत्तलं वीकरेण स नागराट् । सभैवत शुक्राकेनं त्रैलोक्यमिवांमुदः । ७
 स तेन प्रेषितो राजा मेघवद्विनदक्रुः । सुखान्तं वरवेङ्कदिरभ्यद्रवत फाल्गुनं । ८
 स मृत्युनिव नागेन्द्रे वज्रदत्तप्रचोदितः । आसवाद् द्रुतं राजन् कौरवाणां महारथं । ९
 तमाद्यान्तमयाक्षस्य वज्रदत्तस्य वारणं । गाण्डीवमाश्रित्य बली न व्यकल्पत ब्रुवन् । १०
 चुकोध बलवचापि पाण्डवस्य भूपते । कार्यविघ्नमनुक्षय्य पूष्वैरस्य भारत । ११
 ततस्तं वारणं क्रुः प्रज्जालेन पाण्डवः । निवारयामास तदा वैलेव मकराख्यं । १२
 स नागप्रवरः श्रीमानार्जुनेन निवारितः । तस्मै शरैर्विभिन्नाह् । नाविच्छन्नखितो यथा । १३
 निवारितं गर्भं हृष्ट्वा भगदत्तपुत्रो नृपः । उत्सवर्जं त्रिगान् वाणानर्जुनं क्रोधमूर्च्छितः । १४
 अर्जुनस्य महाबाहूः शरैररिनिघातिभिः । वारयामास तान् वाणांश्चदहन्तमिवाभवत् । १५
 ततः पुनरभिकुट्टे राजा प्राज्यातिपाधिपः । प्रेषयामास भगिन्त्रे बलवन् पर्वतोपमे । १६
 तमापततं संप्रेष्य बलवन् पाकडावनिः । नारायणमद्रिषद्वात्रं प्राहिणोद्वारणं प्रति । १७
 स तेन वारणो राजन् मर्ष्यमभिरुहो दृश्ये । पपात स ह्यथा भूमौ वज्रस्य दवाचलः । १८
 स पतन्नुत्तुमे नागो धनध्वजवराहतः । विव्रजिव महाशैलो मर्षो वज्रप्रयोजितः । १९
 तस्मिन्निपतिते नागे वज्रदत्तस्य पाण्डवः । तस्य भेतयमित्याह ततो भूमिर्गतं नृप । २०
 अमरीद्धि महतेजाः प्रसूतं मां युधिष्ठिरः । राजानस्ते मे हन्त्या धनध्वज कयस्य । २१
 यन्मेतत्परस्याध अवयितावता हतं । योधाद्यापि न हन्त्या धनध्वज रणे मया । २२
 यथाद्यापि राजान् यन्मे सहजुह्वयर्न । युधिष्ठिरस्यायमेधो भवद्भिरनुभूयतां । २३

इति भ्राष्टवच युवा न ध्वनि ता कराधिप । उत्तिष्ठ न भयं तेऽस्ति स्तस्त्रिमान् गच्छ पार्थिव ।

आगच्छेया महाराज परा चैवोमुपस्थिता । यदाऽयमेधो भविता धर्षराजस्य धीमत ।

स्वमुक्त स राजा तु भगदन्तात्मजसदा । तथेयेवात्रवोदाकं पाण्डवेनाभिनिर्व्विन्त । १११

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्व्वणि अनुगीतापर्व्वणि अश्वानुसारे वज्रदत्तपराजये षट्षप्तोऽध्याय ॥ ७६ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ सैन्धवैरभवयुद्धं ततस्तस्य किराटिन । हतमेपैर्ष्व हाराज हतानाञ्च भूतैरपि ।

तेऽधतीर्णमुपकृत्य विषयं श्वेतवाहनं । प्रत्युद्ययुरस्तृशन्तो राजानं पाण्डवर्षभ ।

अश्वस्य तं पराश्वस्य विषयानो विषोपमा । न भयं चक्रिरे पार्थाङ्गो ममेनादनन्तरात् ।

ते विदूराह्णदुष्पाणि यज्जियस्य हयस्य च । वीभत्सु प्रत्यपचक पदानिममवस्थितं ।

ततस्तौ त महावीर्या राजान ययैवारयन् । जिगीवन्तो मरण्याभं पूर्णं विनिकृता युधि । ११२

ते नामान्यपि गोबाण कर्माणि विविधानि च । कौर्त्सयन्तसदा पार्थ शरवैरवाक्रिन् ।

ते किरन् शरज्जातान् वारणप्रतिवारणान् । रणे जयमभीषन्ता कौन्तेय पयैवारयन् ।

ते समीप्य च तं हृण्मयकर्माणमाह्वे । सर्व्वे युयुधिरे वीरा रथस्थान् पदानिभं ।

ते तमाजग्निरै वीर निवातकवचान्क । संव्रतकनिहतारं हन्तारं सैन्धवस्य च ।

ततो रथसहस्रेण हयानामयुतेन च । कौटकीकृत्य वीभत्सु प्रहृष्टमनसोऽभवन् । ११३

तं ह्रन्तो बधं वीरा सिन्धुराजस्य चाह्वे । जयद्रथस्य कैरास्य समरे सयवाचिना ।

तत पर्जन्यवत् सर्व्वे शरवृष्टीरवाहजन् । ते कीर्णं शूद्रभे पायै रविर्भेचान्तेर यथा ।

स भूरे समवच्छजस्यकात्रे पाण्डवर्षभ । पञ्चरान्तरसञ्चारी ब्रह्मन् इव भारत ।

ततो हाहाहत सर्व्वे कौन्तेये शरयोडिते । चैलोक्यमभवद्भ्राजन् रविरायो च निष्प्रभ । ११४

ततो बभौ महाराज माततो लोमहर्षण । राडुरथसदादित्यं सुमयत् शोभमेव च ।

खलास्य जग्निरै स्वार्थं व्यकीर्येन समन्त । वेपथुसामवद्भ्राजन् कैलासस्य महागिरे ।

मुमुषु श्वासमत्युष्णं दु खमौकसमन्विता । सन्नर्धेना जातभयास्तया देवर्षयेऽपि च ।

रत स्वात्तु शिनिभिर्दमण्डलं शशिनाऽपतत । विपरीता दिशस्यदि सर्व्वं धूमकुलास्तदा ।

राहमारुणसङ्काशा धनुन्नन सविद्युत । आहत्य गगणं मेघा मुमुषुर्थास्योषित ।

श्वमासीत्तदा वीरे शरवर्षणं भट्टते । फाल्गुने भरतश्रेष्ठ तदद्भुतमिवाभवत् । ११५

तस्य तेनावकीर्णस्य शरजालेन सर्व्वत । मोहात्पपात गाण्डीवमावापञ्च करादपि ।

तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते शरजालं महत्तदा । सैन्धवा मुमुचुर्खर्षं गतसन्ने महारथे ।

ततो मोहसमापन्नं ज्ञात्वा पार्थ दिवौकस । सर्व्वे विचक्षामनसस्तस्य शान्तिहतोऽभवन् ।

ततो देवर्षय सर्व्वे तथा सन्नर्धेऽपि च । ब्रह्मर्षयश्च विजयं जेषु पार्थस्य धीमत ।

तत प्रदीपिते देवै पार्थतेजसि पार्थिव । तस्मावचलवह्नीमान् संपाप्ते परमा वित्त । ११६

विषकर्षं धनुर्दित्यं तत कौरवनन्दन । यन्तसेवेह शब्देऽभूमसांस्तस्य पुन पुन ।

ततः सरवर्षाणि प्रत्यमिषान् प्रति प्रभु । वर्षं धनुषा पाथौ वर्षाणीव पुरन्दर ।
ततोऽथैश्वरा घोधा मय्येव सराजका । मादृशन्त शरैः कीर्णा जलमैरिव पादपा ।
तस्य शब्देन विवर्षमयात्तांश्च विदुद्रु । मुमुचुषाशु गोकात्तां, मुमुचुषाणि सैश्वरा ।
तांस्तु मय्याधरव्याध सैश्ववान् व्यधरद्वली । अलातचक्रवद्वाजन् शरजालौ समर्पयत् ।
तदिष्टजालप्रतिम बाणजालममिव ह । व्यधजहिषु मय्यासु महेन्द्र इव वज्रधत् ।
मेघजालनिर्गमं येन विदार्य शरद्वह्निभिः । विवभौ कौरवश्रेष्ठ शरदीव दिवाकर ।
इति शोमहाभारते अश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अद्यानुगारे सप्तसप्तोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
वैश्वनायन उवाच ॥ ततो गाण्डोवम्भच्छूरो युद्धाय समुपस्थित । विवभौ युधि दुर्हर्षो हिमवामकुलो यथा ।
ततोऽथैश्वरा घोधा पुनरेव व्यवस्थितान् । व्यमुञ्चन्त सुमर्याः शरवर्षाणि भारत ।
तान् प्रहस्य महाबाहो पुनरेव व्यवस्थितान् । ततः प्रोवाच कौन्तेयो मुमुर्षून् वल्लया गिरा ।
युध्यध्व परया शतया यतध्वञ्च जये मम । कुतश्चैश्वर्यकार्याणि महदो भयमागतं ।
एष धोत्स्यामि मय्यान्तु निवार्य शरवागुरा । तिष्ठध्व युद्धमनसा र्धं शनयिताऽस्मि व ।
एतावदुक्ता कौरवो रोषाद्गाण्डोवम्भजदा । ततोऽय वषणं कृत्वा भ्रातृज्यैश्च भारत ।
न हन्त्या एषे तान् वक्ष्यता विजिगीषव । जेतव्यायेति यत् प्रोक्त धर्मराज्ञा महात्मना ।
चित्तपामास म तदा काल्पुन पुनर्यथैव । इत्युक्तोऽह नरेन्द्रेण न हन्त्या मरा इति ।
कथं तत्र नृपेदं स्यादूर्ध्वराजवक्त्रं मुमुर्षु । न हन्येरथ राजानो राजसूयायां कृता भवेत् ।
इति कश्चिन्त्य म तदा काल्पुन पुनर्यथैव । प्रोवाच वाक्यध्वंश सैश्ववान् युद्धदुर्धराण ।
येषो वदामि युष्माकं न हिमेयमवस्थितान् । यस्य वक्ष्यति मरणे तवाप्नोति पराजित ।
एतच्छ्रुत्वा वचो मया कुतश्च हितमात्मन । ततोऽन्यथा कृच्छ्रगता भविष्य मयाऽर्हता ।
एवमुक्ता तु तान् धीरान् युयुधे कुरुपुङ्गव । अर्जुनोऽतोव संकुह संकुहैर्विशिगीषुभिः ।
शत शतमघ्नाणि शरार्णा नतपर्वणां । मुमुचुः सैश्वरा राजसूया गाण्डोवधन्वि ।
शरमापतन् कूतानामोदिवशिवोपमान् । चिच्छेद निश्चितैर्वैश्वरत्नरा म धनञ्जय ।
क्षित्वा च तानाग्रे चैव कष्टपथान् शिवाश्रितान् । एकैकमेवा मरि विभेद निश्चिते शरे ।
ततः प्राभाय शनोय पुनरेव धनञ्जयं । जयद्रथं हत श्रुत्वा चिचिपु सैश्वरा नृपा ।
तेषां किरौटी महत्पथो मोपशङ्के महाबल । मय्यालानलग्न क्षित्वा तदा चुकोष्ठ पाण्डव ।
तथैवापततां तेषां घोधानां जयद्रुहिना । विराजि पातयामास भवे मथतपर्वभिः ।
तेषां प्रव्रजताद्यापि पुनरेवाभिधावता । निवर्त्ततास्य शब्दोऽभूत् पूर्यन्ते मरौदधे ।
ते वधमागन्तु तदा पाथेभामितेजसा । ययामाणं ययोत्साहं योधयामासुरर्जुनं ।
ततोऽपि कान्तेनाभौ शरैः मथतपर्वभिः । कृता विमशा भूयिष्ठा क्षान्तावाहनभैरिका ।
तान् मय्यान् परित्यागान् विहिता भूमावज्जा । दुःशान्ता बालमदाय नम्रां प्रययौ तदा ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

सुरयश्च सुतं वीरं रघेनाथागमनदा । शान्त्यर्थं सर्वधोधानामभ्यगच्छत पाण्डव । १५ ५५ ५४
 सा धनञ्जयमावाध करोदान्तं स्वरं तदा । धनञ्जयोऽपि तां दृष्ट्वा धनुर्भिसंख्ये प्रभु ।
 दमुत्सृज्य धनुः पार्थो विधिवद्गमिनो तदा । प्राष्ट किं करवाप्सिति सा च त प्रत्युवाच ह ॥ १६ ५६ ५५
 एष ते भरतश्रेष्ठ स्खल्योद्यत्तात्मज । शिशुः । अभिवादयते पार्थ तं पश्य पुरुषधर्म । १७ ५७ ५६
 इत्युक्तस्तस्य पितरं च पप्रच्छार्जुनसदा । काशविनि ततो राजन् दुःश्ला वाक्यमब्रवीत् । १८ ५८ ५७
 पिष्टशोकाभिसन्तप्तो विषादात्तौऽस्य वै प्लिता । पञ्चलमगमदोरो यथा तस्ये निग्रामय । १९ ५९ ५८
 स पूज्यं पितरं सुता हतं युद्धे लयाऽनघ । तामागतञ्च संसृज्य युद्धाय हयचारिण । २० ६० ५९
 पितुश्च मृत्युदुःखार्त्ता जहात् प्राणान् धनञ्जय । प्राप्ता वीमसरिविव नाम सुतेव तेऽनघ । २१ ६१ ६०
 विषादात्तं पपातोऽर्घ्या ममार च ममात्मज । तं दृष्ट्वा पतितं तत्र ततस्तत्तात्मज प्रभो । २२ ६२ ६१
 दृष्ट्वा समनुप्राप्ता त्वामघ शरपैविषी । इत्युक्तान्तं स्वरं सा तु सुमीष धृतराष्ट्रजा । २३ ६३ ६२
 दीना दीनं स्निात पार्थमब्रवीच्छाण्डोमुखं । स्वरं समवेक्ष्य स्खल्योद्यत्तात्मजमेव च । २४ ६४ ६३
 कर्तुमर्हसि धर्मज्ञ दयां कुरुकुलोदह । विख्यातं कुरुराजान तच्च मन्दं जयद्रथं । २५ ६५ ६४
 अभिमन्योर्यथा जात परिशितं परवीरहा । तथाऽयं सुरयाज्जातो मम पौत्रो महाभुज । २६ ६६ ६५
 तमादाय नरत्वाच सम्प्राप्ताऽस्मि तवानिक । श्रमार्थं सर्वधोधानां द्रष्टुं चेदं वचो मम । २७ ६७ ६६
 आगतोऽयं महाबाहो, तच्च मन्दस्य पुत्तक । प्रसादमस्तु बालस्य तस्मान् कर्तुमर्हसि । २८ ६८ ६७
 एष प्रसाद्य शिरसा प्रशमार्थमरिन्दम । याचते त्वां महाबाहो शर्म गच्छ धनञ्जय । २९ ६९ ६८
 बालस्य हतवन्ध्याश्च पार्थ किञ्चिदजान् । प्रसादं कुरु धर्मज्ञ मा मन्युवशमन्वया । ३० ७० ६९
 तमनार्थं गृहसञ्च विस्तृतास्य पितामहं । आगच्छारिणमत्यर्थं प्रसादं कर्तुमर्हसि । ३१ ७१ ७०
 एव ब्रुवन्ता कष्टं दुःश्लायां धनञ्जय । संसृत्य देव गान्धारीं धृतराष्ट्रश्च पार्थिव । ३२ ७२ ७१
 उवाच दुःखशोकान् चक्षुधर्मं व्यगर्हयन् । प्लुते बान्धवा सर्वे मया शीता यमस्य । ३३ ७३ ७२
 इत्युक्ता वज्रशक्त्यादि प्रसादमकरोज्जय । परिवृज्य च ता प्रीतो विभक्त्यं दृष्ट्वान् प्रति । ३४ ७४ ७३
 दुःश्ला चापि तान् धोधान् निवार्य महर्षो रक्षान् । वपूष्य पार्थ प्रययौ दृष्ट्वा नेवैद्भर्मानना । ३५ ७५ ७४
 एव निज्जित्य तान् वीरान् सैन्यवान् च धनञ्जय । अन्धधावत धावन् तं हय कामचारिण । ३६ ७६ ७५
 ततो मृगनिवाकाग्रं यथा देवं पिनाकधृक् । सवारं त तथा वीरो विधिवच्चक्षिय हयं । ३७ ७७ ७६
 स च वाजी ययौष्टेन ताक्षान्देशान् ययाक्रम । विचचार ययाकाम कर्ष्य पार्थस्य बह्वृचन । ३८ ७८ ७७
 क्रमेण स हयस्तेव विचरन् पुरुषधर्म । मणिपूरपतेर्द्विप्रमुपायात् सहपाण्डव । ३९ ७९ ७८
 इति श्रीमद्भागवते आश्वमेधके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अथानुसारे सैन्यवपराजये अष्टमस्तोऽध्याय ॥ ७८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुता तु भूपति प्राप्त पितरं वसुधाहन । निर्वयौ विनयेनाथ ब्राह्मणार्थपुर सरः ।
 मणिपूरेश्वरत्वेवमुपायात् धनञ्जय । भाग्यनन्दस्य मेधावो चक्षुधर्ममनुसरन् ।
 उवाच स च धर्मात्मा समनु फाल्गुनसदा । प्रकियेय न ते युक्ता दक्षिण सप्तधर्मत ।

मरुत्तमाण तुरगं यौधिरमुपागतं । यश्चिंयं विवचाने मां नायोत्थो किमु पुनःक ।
 धिक्त्नामस्य सुदुर्गुहे चतुर्थेवचिच्छते । यो मां युद्धाय वसन्ति यश्चिंयं प्रत्यग्रहया ।
 न तया पुनर्यायि कश्चिद्विदोहो जयता । यस्मै स्त्रीवधया प्राप्तं मां चाया प्रत्यग्रहया ।
 यद्यहं मृतश्च स्त्राभागच्छेयं सुदुर्गते । प्रकिंयेयं भवेद्युक्ता तावत्तव नराधम ।
 तमेवमुक्ते भग्नं तु विदिता पञ्चगात्मा । अस्त्वमांसा भिन्नोर्ध्वमुत्तमो समुपागमत् ।
 सा ददर्श तत् पुत्रं विमलममधोमुखं । समर्थमात्ममयसत्त्वं पित्रा युद्धयिना प्रभो ।
 तत् सा चारुयन्त्रो समुत्थारमात्मा । उल्लूपो प्राह वचनं धर्म्यं धर्मविभारदं ।
 उल्लूपो मां निबोध तं मातरं पञ्चगात्मा । कुर्वन् वचनं पुत्र धर्म्यं भविता पर ।
 युद्धयिने कुर्वेदं पितरं युद्धयिने । एवमेव हि ते प्रीतो भविष्यति न संशय ।
 एवं दुर्मयितो राजा य मां वा वधुवाहन । ननक्षकं महातेजा युद्धाय भरतर्षभ ।
 संनक्ष काक्ष्य वर्यं शिरस्ताण्ड्य मानुजम् । दूषोरशतवन्धाधमारोह रयोत्तम ।
 सर्वोपकरणेपेतं युक्तमर्थमेजायै । मयकोपस्कर श्रीमान् हेममण्डपरिष्कृतं ।
 परमाचितमुज्ज्वलं ध्वजं निहं क्षिरस्मयं । प्रययो पादमुद्दिश्य स राजा वधुवाहन ।
 ततोऽभ्येत्य वयं वीरो यश्चिंयं पार्थरक्षितं । पादयामास पुरुषैर्वयश्चित्राविभारद ।
 दृष्ट्वा तं वाजिनं दृष्ट्वा प्रीतात्मा स धनञ्जय । पुत्रं रघुवंशं भूमिष्ठं न न्यवारयदाहवे ।
 स तत्र राजा तं वीरं शरणागतेकम् । अर्ह्यमास निमित्तेराश्रीविपविशेयमे ।
 तयोः समभवद्युद्धं पितु पुत्रस्य चातुर्ध्वं । देवास्तरणप्रणमभये प्रीयमाणयो ।
 किरोटिनं प्रविश्याध श्रेष्ठानतपर्मणा । मनुदेहे नरव्याघ्रं महसन् वधुवाहन ।
 सोऽभ्यगात् स पुरुक्षेन वर्योक्तमिव पन्नगं । विनिर्भिव च कौन्तेय प्रविशेध महोत्तम ।
 स गाहवेदमे भोमानालम्ब्य धनुर्दण्डम् । दिव्य तेजः समाविष्ट प्रसीत इव सोऽभवत् ।
 स यश्चापुपलभ्याय प्रशस्तं पुत्रवर्धन । पुत्रं वृक्षात्मजो वाक्मिदमाह महापुति ।
 बाधु बाधु महाबाहो वक्ष्यं विभक्तदाताम् । यद्वृक्षं कर्ष्यते दृष्ट्वा प्रीतिमानस्मि पुनःक ।
 विमुक्ष्याम्येव तं बाणान् पुत्र युद्धे क्षिरो भव । इत्येवमुक्त्वा नाराचैरभ्यवर्धदमिषया ।
 तान् स गाह्योवनिर्मुक्तान् वृक्षाग्निधमप्रभाण् । नाराचान्क्लिप्तद्राज्ञा भवे सर्वोऽस्त्रिधा द्विधा ।
 तन्ना पार्थशरैर्द्विधैर्भग्नं हेमपरिष्कृतं । सुवर्णतालप्रतिमं सुवेणापाहरद्रयात् ।
 चपांश्चाय महाकापान् महावेगानरिन्दम । चकार राजस्त्रिंशान् मन्त्रयन्निव पाण्डव ।
 स चपादवनीत्यांयं राजा परमकोपन । पदाति पितरं कुर्वेद्योधयामास पाण्डवं ।
 मम्प्रोपमाय पापीनामृषभं पुत्रविक्रमात् । अत्यर्थं योऽयामास पुत्रं वज्रधरात्मज ।
 स मन्दमतो विमुखं पितरं वधुवाहन । शरैराश्रीविपाकाः पुनरेवार्हयदधी ।
 ततः स बाणान् पितरं विधाध हृदि यजिषा । निमित्तेन सुपुरुक्षेन वलवदधुवाहन ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

विवेग पापद्वं राजन् मर्षं भिक्षातिदु खलुत् । स तेनातिभृशं विद्व. पुत्रेण कुहनन्दने । १११
 मर्षं जगाम मोहार्तक्षता राजन् धनञ्जय । तस्मिन्निपतिते वीरे कौरवाणां धुरन्धरे । ११२
 सोऽपि मोहं जगामाद्य ततश्चित्राङ्गदासुत । व्यायस्य संयुगे राजा दृष्ट्वा च पितरं हतं । ११३
 पूर्वमेव स वापौर्धौर्द्विद्विष्टोऽश्वमेन ह । पपात सोऽपि धरणीमालिङ्ग्य रणमूर्द्धनि । ११४
 भर्तारं निहतं दृष्ट्वा पुत्रश्च पतितं भुवि । चित्राङ्गदा परिचक्षा प्रविवेग रणाजिरे । ११५
 शोकसन्तप्तश्च दद्या ददन्तो वेपथी मृगं । मणिपूरपरेष्वाता ददर्श निहतं पतिं । ११६
 इति श्रीमहाभारते आद्यमधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अध्यायपरांजये जनाङ्गोतीऽध्याय ॥ ७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो बभूवर्भूरि विलस्य कमलोचना । मुनेः दुःखसन्तापपात च महीतले । ११७
 प्रतिपद्य च सा संधां देवी दिव्यपुङ्गवा । उत्सृज्य पद्मगुप्तां दृष्ट्वा वाक्ममवतीत । ११८
 उत्सृज्य पश्य भर्तारं शयान निहतं रणे । तत्कृते मम पुत्रेण वणिने समितिञ्जय । ११९
 ननु त्वमर्थधर्मज्ञा ननु चासि पतिप्रता । धनत्कृतेऽयं पतितः पतितो निहतो रणे । १२०
 किन्तु सर्वोपराधोऽयं यदि तेऽद्य धनञ्जय । धर्मस्य पापमाणा वै जीवयस्व धनञ्जय । १२१
 ननु त्वमर्थ्य धर्मज्ञा नैकोक्तविदितोऽहमे । यद्वातयित्वा पुत्रेण भर्तारं जानुग्रोचसि । १२२
 नाशं शोचामि तनयं हतं पद्मगुप्तां पतिमेव तु शोचामि यस्यातिथिमिदं हतं । १२३
 इत्युक्त्वा सा तदा देवीमुत्सृज्य पद्मगुप्तां । भर्तारमभिमन्येदमित्युवाच पश्यन्निना । १२४
 उत्तिष्ठ कुरुमुख्यक्ष प्रियमुख्योऽसि मे प्रिय । अयमग्नौ महाबाहो मया ते परिमोक्षित । १२५
 ननु त्वया नाम विभो धर्मराजस्य यश्चिप्य । अयमग्नौऽनुवर्त्तय्य स भवे किं महोत्तले । १२६
 त्वयि प्राणा ममायत्ता कुक्ष्यां कुहनन्दने । स कर्मात् प्राणदोऽन्येषा प्राणान् सन्त्यक्तवानसि । १२७
 ॥ चित्राङ्गदेव च ॥ उत्सृज्य साऽपश्येन पतिं निपतितं भुवि । पुत्रश्चेनं समुत्साह्य घातयित्वा न शोचसि । १२८
 कामं रूपितुं बालोऽर्थभूमेः शत्रुवशं गत । लोहितलो गुडाकेशे विग्रय साधुं जीवतु । १२९
 मापराधोऽसि सुमते वराणां बभूवार्थता । प्रमदानां भवत्ययमा ते भूदहिरीदृशो । १३०
 सख्यं हतं तत्तु धावाः शत्रुद्वयमेव ह । सख्यं समभिजानीहि सख्यं सङ्गतमस्तु ते । १३१
 पुत्रेण घातयित्वेनं पतिं यदि न मेऽद्य वै । जीवन्तं दर्शयस्व परित्यक्त्यामि जीवितं । १३२
 स इह दुःखान्तिता देवि पतिपुत्रविनाशता । इहैव प्रायमाशिक्षे प्रेक्षन्वाले न संशय । १३३
 इत्युक्त्वा पद्मगुप्ता सपत्नीश्चैव बहवो । ततः प्रायमुपधीना तुष्णीमालोक्त्वा नाधिप । १३४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो विलस्य विरता भर्तुः पादौ प्रत्यक्ष सा । उपविष्टाऽभवद्दीना सोऽक्षश्च पुत्रमिच्छतो । १३५
 ततः पुनर्लब्ध्वा स राजा वभूववाचन । भर्तारं तामयासोक्त्य रणमुमावयावतीत् । १३६
 इतो दुःखतरं किन्तु यन्मे माता सुखेधिता । भूमौ निपतित वीरमनुजं हतं पतिं । १३७
 निहतार रणेऽरीणां सर्वत्रक्षेत्रं वरं । मया विनिहत सख्यं प्रेक्षते दुर्धर वत । १३८
 अथोऽस्या इदं देव्या दृढं यद्य विदीर्यते । व्यूढारस्व महापात्रं प्रेक्षन्वा निहतं पतिं । १३९

दुर्धरं पुष्टयेह मये ह्यश्वयामते । यत्र नाहं न मे माता विप्रयुज्यत जीवितम् ।
 हा हा धिक् कुरुवीरस्य बभ्राह्मं काञ्चनं भुवि । अथविह्वं हतखेह मया पुत्रेण परितः ।
 मेमं मे परयत मे वीरं पितरं ब्राह्मणा भुवि । प्रधानं वीरवयमे मया पुष्टेण पातितं ।
 ब्राह्मणाः कुरुमुखस्य ये मुक्ता हयधारिणः । कुर्वन्ति शान्तिं कामसे रणे योऽयं मया हतः ।
 व्यादिशन्तु च किं विद्राः प्रायश्चित्तमिक्षोभ मे । आनृवंसस्य पापस्य पितृहन्तूरणाजरे ।
 दुष्टरा द्वादशप्रमा हता पितरमेव वै । ममेह सुनुवंसस्य संवीतस्यास्य धर्मरा ।
 बिरःकपले चाक्रे सुव्रतः पितरस्य मे । प्रायश्चित्तं हि नास्त्वन्यद्द्वाराऽपि पितरं मम ।
 परय नागोत्तमसुते भर्तारं निहतं मया । कृतं प्रियं मया तेऽद्य निहस्य समरेऽर्जुन ।
 योऽहमद्य गमिष्यामि गतिं विष्टनिवेतितां । न शक्नोत्यात्मनात्मानमहं धारयितुं श्वमे ।
 शा त्वं मयि मुने मातामया गाण्डीवधन्वि । भवं प्रीतिमती देवि बलिनात्मानमात्मने ।
 हत्युक्ता स ततो राजा दुःखशोकसमावृतः । उपसृष्ट्य महाराज दुःखादवनमब्रवीत् ।
 शृणुष्वनु सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च । त्वस्य मातयंया स्यात् प्रवीणि भुङ्ग्योत्तमे ।
 यदि नैतिष्ठति जयः पिता मे नरसप्तमः । अस्मिन्नेव रणेऽहमे शोषयिष्ये कलेवरं ।
 न हि मे पितरं हता निष्कृतिर्विद्यो कश्चिद् । नरकं प्रतिपश्यामि भुवं सुखवपाहितः ।
 वीरं हि क्षत्रियं हता गोघ्नतेन प्रमुच्यते । पितरस्य निहत्यैवं दुर्लेभा निष्कृतिर्भवत् ।
 स्य यको महातेजाः पाण्डुपुत्रो धनञ्जयः । पिता च मम धर्मात्मा तथा मे निष्कृतिः कुतः ।
 हत्येवमुक्ता नृपते धनञ्जयपुत्रो नृपः । उपसृष्ट्याभवत्पूर्णां प्रायोपेतो महामतिः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रायोपविष्टे नृपतेः सन्निपूर्यते तदा । पितृशोकसमाविष्टे सह माया परमपि ।
 उलूपी चित्तयामोक्ष तदा सञ्जीवने मणिं । च योपातिष्ठत तदा पञ्चगानां परायणं ।
 तं ब्रवीता तु कौरव्य नागराजपते सुता । मनःप्रज्ञादिर्नी वापे धेनिकानामयाव्रवीत् ।
 उन्निहत मा श्वसः पुत्र मेव जिष्णुस्तया जितः । श्वमेयः पुरंदरेय तथा देवः श्वामवै ।
 मया तु मेघदूतो नाम मायैवा भ्रमद्विज्ञातः । त्रियायैः पुरुषैश्च पितृशोऽपि यमस्त्रिणः ।
 जिश्वामुर्ध्वं पुष्टस्य बलस्य तत्र कौरव । अपामे युध्यते राजयोगतः परवीरहा ।
 तस्मादपि मया पुत्र युद्धाय परिचोदितः । मा पापमात्मनः पुत्र शङ्केया ह्यपि प्रभो ।
 अविरेय महानात्मा पुराणः शाश्वतोऽधरः । मेमं शक्नो हि संघाते जेतुं शक्नोऽपि पुत्रक ।
 अथानु मे निर्दिष्ट्यः संभाषीतो विशम्पते । मुक्ताम् मृतान् पञ्चमेष्टान् यो जीवयति नित्यम् ।
 यत्रमथोरसि तस्य ह्यप्यथस्य पितुः प्रभो । सञ्जीवितं तदा पापं च तं द्रष्टाऽपि पाण्डवं ।
 हत्युक्तः ह्यप्यपामात्रं तेषोरपि मणिं तदा । वार्येष्टाभिततेजाः स विष्टखेहदपापकृत् ।
 तस्मिन्पथे मया वीरं निवृत्तजीवितः प्रभुः । बिरवुः हवीशस्यै मृष्टसोहितसोपमः ।
 रमुत्पितं महात्मानं सत्यवधं मेगक्षिणं । बलीयस्य पितरं स्वर्णं वन्दे वधुवाहनः ।

उत्थिते पुरुषव्याघ्रे पुनर्लक्ष्मीवति श्रेष्ठा । दिव्या सुमनसः पुष्पावष्टपे प्राकट्यासनः ।

अनाहता दन्दुभयो विनेदुर्बोधनिखिलाः । बाधु बाधिति चाकामेवभूव सुमहान् खनः ।

उत्थाय च महाबाहुः पथीयसौ धनञ्जय । बभ्रुवाहनमाचिह्न्य समाजिघ्रत मूर्द्धनि ।

ददर्श चापि दूरेऽस्य मातरं शोककवितं । प्रलूया स्रष्ट तिष्ठन्तीं ततोऽष्टकङ्कनञ्जयः ।

किमिदं लक्ष्यते सर्वं शोकविषयदर्शवत् । रणाजिरममिवन्न यदि जानासि शंस मे ।

जननी च किमर्थं ते रणभूमिमुपागता । नागेन्द्रदुहिता चेयमलूयो किमिहागता ।

जानाम्यहमिदं युद्धं त्वया मदचनान् कृतं । स्त्रोषामागमने हेतुमहमिच्छामि वेदितुं ।

तमुवाच तया शृष्टो मणिपूरपतिलदा । प्रसाद्य शिरसा विद्वानुलूयो वृक्ष्यतामिधं ।

इति श्रीमद्भारते आद्यमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टाध्याये अर्जुनप्रत्युज्जीवने अशोतित्तोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ किमागमनकृत्यतो कौरव्यकुलमन्दिति । मणिपूरपतीर्षातुल्यैश्च रणाजिरे ।

कथितं सुशक्तकामांश्चि राक्षोऽस्य भुजगात्मजे । सम वा अपवापाङ्गि कश्चिन्मममेमिच्छति ।

कश्चित् प्रयुल्लक्षणेति नाभिधं प्रियदर्शने । अकार्षेमहमज्ञानादर्थं वा बभ्रुवाहनः ।

कश्चिन्मम राजपुत्रीं ते वपेक्षी कैश्चवाहनी । चिचोद्गदा वरारोहा नापराधति किञ्चन ।

तमुवाचैरणपतेर्दुहिता प्रहसन्निव । न मे त्वमपराद्धोऽपि न हि मे वभ्रुवाहनः ।

मम जनिचो तयाऽस्त्रियं मम या प्रेक्षेवत् । क्षिता । नूयतां वयया चेदं मया सर्वं विचेष्टितं ।

न मे कोपस्तथा कार्यं शिरसा त्वां प्रसादये ॥ लक्ष्मियार्थं हि कौरव्यकुलमेतन्मया विभो ।

पक्षं च्छुण्म महाबाहो निखिलेन धनञ्जय । महामारतयुद्धे यत् त्वया ज्ञान्तमवो नृप ।

अधर्मेण हतं पार्थ तद्यथा निष्कृतिः क्षता । न हि मोघस्तर्थायोर युध्यमानो हि पातितः ।

मिथश्चिन्ता तु संयुक्तकामाजित्य हतस्तथा । तत्तु ज्ञानितकृत्या त्वमेवाऽप्यदि जीवितं ।

कथंया तेन पापेन । पतेया निरये भुवं । स्या तु विहिता ज्ञानिः पुत्रार्थो प्राप्तवानपि ।

वसुभिर्मैतुधापास गङ्गया च महोमते । पुरा हि ज्ञुतमेततो वसुभिः कथितं मया ।

गङ्गायासीरमाश्रित्य इतो ज्ञान्तमवो नृप । आमुष्यदेवा ब्रह्म, शमेय च महाहर्षी ।

ददमुष्येधा पौरं मागोरथा मते तदा । एव ज्ञान्तमवो भोभो निहत सत्यशर्चना ।

अयुधमानं धंयामि संशतोऽप्येन साविनि । तदनेनानुर्द्ध्वेण वयमद्य धनञ्जय ।

आपेन धेलयामेति तयाऽस्त्विति च खाड्योक्तं । तदर्थं पितरावेध प्रविश्य अविनेन्द्रियाः ।

अमंश्च च तच्छ्रुत्वा विषादमगमत्परः पिता तु मे वल्लभः तदा तदर्थं समथायत् ।

पुनः पुनः प्रसादीतास्त एमिदमनुवत् । पुनश्च महाभाग मणिपूरेयरो युवा ।

य एनं रणमथ्यसाः शरीरं धातयितो भुवि । एवं हतो ममागेन्द्र मुक्तमयो भविष्यति ।

गच्छेति वसुमिदोभो मम चेदं ब्रह्म यः । तच्छ्रुत्वा त्वं मया तस्मान् ज्ञापादसि विभोबित ।

न हि त्वां देवराक्षोऽपि वमरेण पराजयेत् । आमा पुनः क्षतकृष्णोत्तेजोऽसि पराजितः ।

नहि देधो मम मतः कथं वा मन्थे विभो । इत्येवमुक्तो विश्वः प्रसन्नात्माऽब्रवीद्विदः ।

सर्वं मे सुप्रियं देवि यदेतत् कृतवत्सवि । इत्युक्त्वा सोऽब्रवीत् पुत्रं मणिपूरपतिञ्जये ।

चिदाङ्गदायाः शूलत्यागं कौरव्येदुषितस्तदा । युधिष्ठिरस्याश्वमेधं परं पैत्रं भविष्यति ।

मन्वागच्छेऽसहामातो माहर्ष्यं सहितो नृप । इत्येवमुक्तं पाथेन सोऽराजो बभ्रुवाहनः ।

उवाच पितरं धीमानिदमस्माविलेखण । उपयास्यामि चर्मश्रमवत् प्राशनोद्देशं ।

अश्वमेधे महायज्ञे दिजानिपरिवेक्षके । मम तनुपहायीय प्रविशस्व पुरः स्वक ।

आर्याभ्यां वधं धर्मज्ञ मा भूतेऽव विचारणा । उपिचेह निशमेका मुखं स्मभवन् प्रभो ।

पुनरन्यानुगमनं कर्त्ताऽर्चि जयतो वर । इत्युक्तं स तु पुत्रेण तदा ज्ञानरक्षेतनः ।

अयन् प्रोवाच कौन्तेयसेदं चिदाङ्गदायुतं । विदितं ते महाबाहो यथा दीक्षाकरोर्यहं ।

अथ तावत् प्रवेक्ष्यामि पुरं ते वृषुलोचन । यथाकामं प्रजत्येव धिञ्चोऽधो नरवर्म ।

स्वसि तेऽस्तु गमिष्यामि न ज्ञानं विद्येते मम । स तव विधिवत्तेन पूजितः पाकप्रासेन ।

आर्याभ्यामभ्यनुज्ञात प्रायाहृतवत्सम । इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु बाजी समुद्रान्तां पर्याय्य समुधामिमां । निहतोऽभिमुखा राजन् धेनू वारयसाङ्गय ।

अनुगच्छेच्च तुरगं निहतोऽयं किरीटभट् । यदृच्छया वसायेदे पुरं राजस्यहं तदा ।

तमभ्यासगर्तं दृष्ट्वा चरुदेवात्मज प्रभो । सप्तधर्मं स्थितो वीरः समरायाजुहाव ह ।

तत् पुरात् स निष्काम्य रथो धन्यो ब्रह्मो ततो । मेघशब्दः सदातिष्ठे भूतञ्चयमुपाद्रवत् ।

आवाच स महातेजा मेघशब्दमिहूहं जयं । बालमावाग्राहाराज प्रोवाचेदं न कौत्रसात् ।

किमपह्नाय्यं ते बाजी स्वीमस्य हव भारत । हयमेनं हरिष्यामि प्रयतस्व विमोचये ।

अदक्षानुनयो युद्धे यदि तं पिदमिष्येम । करिष्यामि तवातिथ्यं प्रहरप्रहरामि च ।

इत्युक्तं प्रत्युवाचैनं प्रहसन्निव पाण्डव । विप्रकर्त्ता मया वार्य्य इति मे व्रतमाहित ।

भाषा क्येन नृपते तवापि विदितं पुत्रं । प्रहरस्व यथाशक्ति न भव्यविद्येते मम ।

इत्युक्तं प्राहरत् पूर्वं पाण्डवं मगधेश्वरः । किरङ्करसहस्राणि वर्षाणीव स हसद्गृह् ।

ततो गाण्डीवमृच्छूरो गाण्डीवप्रक्षिते ब्रह्म । शकार मोघास्मान्वाणान् सयजान् भरतवर्म ।

स मोघ तस्य वार्य्योयं कृत्वा वानरक्षेतन । ब्रह्मण्यमोघं ज्वलितान् दीप्तास्त्रानिव यमगान् ।

ध्वजे पताकादण्डेषु रथयन्त्रहयेषु च । त्र्यम्बुषु रथाङ्गेषु न ब्रह्मो हव सारथी ।

शरस्यमाणः पाथेन ब्रह्मरोर धर्मवाचिना । मान्यमानं स्ववीर्य्यमस्त्रागधं प्राक्षिपोत् ब्रह्म ।

ततो गण्डीवध्वजा तु मागधेन मृष्टाहतः । भौमो वर्धनसमये प्रलाभं मुष्णितो यथा ।

अमथमानं सोऽप्येतेभ्यो गध पाण्डवर्षेभ्यः । तेन तस्यो मृकौरस्य लोकोरिह दक्षेन ।

सयवाधो तु संकुहो विज्ञेय वलङ्कृतः । हयोवकारं निर्व्विजान् सारथ्येव विरोऽहृतः ।

धनुश्चास्य महच्चित्रं चुरेण प्रचक्रेत् ॥ १ ॥ हस्तापि पताकाश्च ध्वजश्चास्य न्यपेतयत् ॥
 स राजा व्यथितो व्यथा विधनुर्हतसारेणः । गदाभादाय कौन्तेयमभिद्रुष्ट्वा विगबान् ॥
 तस्यापतत एवाशु गदां हेमपरिष्कृतां । शरैश्चक्रेत् वज्रघ्ना वज्रमिष्टप्रवाजिता ॥
 सा गदा शकलीभूता विमोर्षमणिवन्धना । व्योली विमुच्यमानेव पपात धरणेतेले ॥
 विरथे विधनुश्च गदया परितर्जितः । मैक्कंताडयितुं धीमानर्जुनः समरोपेण ॥
 तत एनं विमनसं चक्षधर्मे समाहितं । शान्त्यपूर्वमिदं वाक्यमब्रवीत् कपिकेतवः ॥
 पय्यातः क्षत्रधर्मोऽयं दर्शितः पुनर्गम्यतां । वक्रतत् समरे कर्म तव बालस्य पार्यय ॥
 धुधिष्ठिरस्य वन्द्यो न हनन्त्यां कृपा दति । तेन जीवसि राजस्वमपराद्धोऽपि मे रणे ॥
 दति मत्वा तदात्मानं प्रत्यदिष्टं ह्यभागधः । तस्य नित्यमिगम्येनं प्राञ्जलिः प्रत्यपूजयत् ॥
 पराजितोऽसि भद्रमेवाहं योद्धुमिहोच्छरे । यच्च त्वयं मया तेऽद्य तद्वृद्धिं कृतमेव तु ॥
 तमर्जुनः समान्वासा पुनरेवेदमब्रवीत् । आगम्यसे परां चैवोनयमसि कृपया नः ॥
 इत्युक्तः स तथैतुहा पूजयामास तं हयं । फाल्गुनश्च धुधिष्ठेष्ठं विधिवत् बहदेवजः ॥
 ततो यद्यष्टमगमत् पुनरेव स केरुरी । ततः समुद्रतोरेण वज्रान् पुण्ड्रान् स्फोडयाम् ॥
 तत्र तत्र च भूरीणं क्षेप्यैवैवाग्न्येकवः । विजिघ्रे धनुषा राजन् गाण्डोवेन धनञ्जयः ॥
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिका पर्वणि अगुनीतापर्वणि अश्वानुवारे मागधराजये ह्यभीतोऽध्यायः ॥ २२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मागधेनाभिर्तो राजन् धाण्डः सेतवाहन । दविर्षा दिशमासाद्य पौरयामास तं हयं ॥
 ततः स पुनरावर्त्य हयः कामचरो बली । आमसाह पुरीं रम्यां चेदीनां शुकियाह्वया ॥
 शरभेयाः शितसप्त शिशुपालपुत्रेण सः । युद्धपूर्वमिदं ततः पूजया च महाबलः ॥
 मतोऽर्चितो यथा राजहृदा स हरिर्गोप्तमः । काञ्चीनङ्गान् कोयलांश्च किरातामयं तं ह्यपात ॥
 पूजां तत्र यथान्यायं प्रतिष्ठ्य धनञ्जयः । पुनराहस्य कौन्तेयो दशार्णलग्नमसदा ॥
 तत्र चिवाङ्गदो नाम सप्तशतैरिमर्दनः । तेन युद्धमभूत्तस्य विजयस्यातिनेरव ॥
 तस्यापि वधमानोय किरिटी पुष्टयर्थमः । विपादराशो विषयमेकलव्यस्य कश्मिशान् ॥
 एकलव्यमुत्तमैर्धं युद्धेन गच्छेत्तदा । तत्र चक्रे निषादः स वधार्थं सोमसद्वर्ष ॥
 ततस्तमपि कौन्तेयः समरेत्यपराजितः । जिगाय धुधि दुर्ध्वं यमप्रविशार्थमागतं ॥
 स तं जित्वा महाराज नैषादि पाकशायनिः । अर्चितः प्रयथोभूयो दविर्षं वसिष्ठावर्ष ॥
 तथापि द्रविडैरभैरैवैवाहपकैरपि । तया कोलमिदयेन युद्धमासीत् किरिटिनः ॥
 तोयापि विजयो जित्वा नानितोम्रेष कर्षया । हरिश्चमवनेनाय सुराहानभितो यथौ ॥
 गोवर्षमय चाधाय प्रमासमपि जेयिषाम् । ततो हारवतीं रम्यां छण्विवीराभिपालितां ॥
 आसयाद हयः श्रीमान् कुंडराजस्य यशसि । तमुन्नाय हयमेतं पादवार्णं कुमारकाः ॥
 प्रययुर्होसदा राजपुत्रेणो न्यवारयत् । ततः पुरादिनिष्कस्य पुंलव्यश्चकपिलसदा ॥

सहितो वसुदेवेन मातुलेन । किरीटिनः । तौ स्मेत्य कुरुष्वेष्टं विधिवत् प्रीतिपूर्वकं ।

परया भारतश्रेष्ठं पूजया समवस्थितौ । ततस्तान्धोमनुष्मता ययौ येन हयो गतः ।

ततः स पश्चिमं देशं समुद्रस्य तदो हयः । क्रमेण व्यचरत् स्कीतस्ततः पञ्चनदं ययौ ।

२२ तस्मादपि स कौरव्यं गान्धारविषयं हयः । विचचार घघाकामं कौन्तेयानुगतं संदो ।

ततो गान्धारराजेन युद्धमासीत् किरीटिनः । वीरं शकुनिपुत्रेण पूर्ववैरानुसारिणः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि । अश्वमेधाधिके अध्याये ॥ २३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शकुनेत्यनयो वीरो गान्धारराजा महारथः । प्रत्युद्यौ गुडाकेशे सैन्येन सहता हतः ।

हृत्स्वयरथपुत्रेण पताकाभ्रजमालिनां । अमृत्युमाणासौ योधा नृपस्य शकुनेर्मेधः ।

अथयुः सहिताः पार्थे शरद्वीतशरणिनाः । स तानुवाच धर्मसात्मा वीरभुरपरराजितः ।

पुष्टिधिरस्य वचनं न च ते शरद्वीतं । वार्थमाणापि पार्थेन सन्निधौ न मेममितिताः ।

परिवार्य हयं जम्बूवतयुक्तां पाण्डुजः । ततः शिरांसि दीप्तपेल्वीं चिच्छेद पाण्डवः ।

सुरैर्गण्डोर्वनर्मुक्तैर्नानि यज्ञादिवाजुनः । ते बन्धमाणाः पार्थेन हयमुख्यं संभ्रमात् ।

न्यवर्त्तन् महाराज शरवर्षाद्भिर्ता भृशं । निहन्त्यमानलैश्चापि गान्धारैः पाण्डुनन्दनः ।

२३ आदिश्यादिभ्य तेजसो शिरांस्वीर्वा व्यपातयत् । बन्धमानेषु तेष्वेवैः गान्धारिषु समनशः ।

स राजा शकुनिः पुनः पाण्डवं प्रत्यवारयत् । तं युध्यमानं राजानं सत्तथैवैव्यवर्त्तितं ।

२४ पार्थोऽत्रबोद्ध मे वय्या राजानो राजेष्टमनात् । अहं युद्धेन ते वीर न तेऽस्त्वर्थं पराजयः ।

इत्युक्तस्तदनादृत्य धाक्यमज्ञानमोहितः । स शक्रसमकथार्थं समवाकिरदारुणेः ।

तस्य पार्थः शिरस्त्राणमर्द्धचन्द्रेण पविषा । अवाहरदमेवात्मा जयद्रथगिरी सया ।

तं दृष्ट्वा विसर्धं जम्बूमाध्वराः सर्वे एव ते । ईक्षता तेन न हतो राजेश्वरि च ते विदुः ।

गान्धारराजपुत्रस्य पलायनगतचरणः । सयौ तैरेव सहितस्त्रसोः सुद्रुमगैरिव ।

नेषान्नु तरसा पार्थसौव परिधावता । प्रजहारोत्तमाङ्गानि भूतैः सन्नतपर्वभिः ।

जङ्गलस्य भुजांस् केचिन्नमुष्णस्य शरैस्तान् । शरैर्गण्डोर्वनर्मुक्तैः प्रमुग्धैः शरैश्चेदितैः ।

संभ्रान्तमनरनगाद्यमपतद्भिद्रुतं बलं । हतं विध्युत्समूयिष्ठमोवर्त्तत मुकुण्डः ।

माभ्युदयन्त वीरस्य केचिदप्युग्रकर्षणः । रिपवः पात्यमाना वै ये सचेयुर्धनञ्जय ।

ततो गान्धारराजस्य मन्त्रिपुङ्गवैः शरा । ज्वन्यो नित्यैव भीता पुरेक्ष्यार्थमुत्तम ।

सा न्यवारयदव्ययं तं पुच्छं युद्धदुर्कं । प्रसादयामास च तं जिष्णुमक्षिणकारिणं ।

तां पूजयित्वा वीरभ्यः प्रसादमकरोत् प्रभुः । शकुनेत्यापि तनयं सान्त्वयन्निदमब्रवीत् ।

न मे मिथं महाबाहो यतो मुहुरिष्यं छता । प्रतियोद्धुमस्मिन्नन्न भीतैर्वलं ममानयो ।

गान्धारो मातरं स्यात्वा हताराहतेन च । तेन जीवसि राजस्वं विनितास्त्वनुगोक्षेव ।

मैवंभूः शान्ततां वैरं मा ते भूद्विरीदृशो । गच्छेयास्तं पराक्षेभोमयमेधे नृपस्य नः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधके पर्वणि अनुगोतापर्वणि अयानुमारे चतुर्गोतीऽध्यायः ॥ ५४ ॥ १५
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा मुनेयैः पार्थो हयं कामविहारिणं । न्यवर्तन्त ततो वाजो येन नागाक्षयं पुरं ।
 ॥ निदत्तन्तु शूराव चारणैव युधिष्ठिरः । युवाऽर्जुनं कुञ्जलिनं च च दृष्टमनाभवत् ।
 विजयस्य च तत् कर्म गान्धारविषये तदा । युवा चान्येषु देशेषु च सुप्रोतेऽभवत्तदा ।
 एतस्मिन्नेव काले तु द्वादशे माघपक्षिकी । दृष्टं दृष्टीना नक्तर्धर्माग्निं युधिष्ठिरः ।
 समामीय महातेजाः सर्वान् भ्रातृन्महीपतिः । भीमस्य भक्तुलक्षैव सहदेवस्य कौरव ।
 प्रोवाचेदं वचः काले तदा धर्मश्रुतां वरः । आमस्य वेदतां श्रेष्ठो भीमं प्रहरतां वरं ।
 आयाति भीमसेनाऽथैव सद्यश्चैव तवानुजः । यथा मे पुरुषाः प्राक्षर्यं धनञ्जयमारिणः ।
 उपस्थितस्य कालाऽयमभितो वक्तंते हयः । मांशो च पौर्णमासीयं मांसं श्रेष्ठो दृष्टोदरः ।
 तत् प्रस्थाप्यन्तु विदांशो ब्राह्मणा वेदपारगाः । वाजिमेधार्थं निरुद्धं दैवं प्रयत्नं यंश्चिं ।
 इत्युक्तः स तु तवक्रे भीमो नृपतिगाधनं । दृष्टः सुखा गुडकिष्कमायातं पुरुषवर्म ।
 ततो यथा भीमसेनः प्राग्निः स्थापतिभिः सह । ब्राह्मणानयतः कृत्वा कुञ्जलान् यंश्च कर्मणि ।
 तं स शालचयं श्रीमत् संप्रतीक्षोत्सृजितं । माघपौर्णमास्य कौरव्यैः यज्ञवाटं यथाविधि ।
 प्रासादशतसन्नाधं भणिवरकुड्मिभं । कौरव्यामास्य विधिबद्धमरक्षविभूषितं ।
 क्षत्त्रान् कनकचित्रांश्च तोरणानि दृष्टानि च । यज्ञायतनदेशेषु दत्त्वा शूद्रस्य काश्वरं ।
 अन्तःपुराणां राज्ञांश्च नानादेशसमीयुषां । कारयामास धर्मात्मा तेषां तेषां यथाविधि ।
 ब्राह्मणानाञ्च वैश्यानि नानादेशसमीयुषां । कारयामास कौन्तेयो विधिवत्तान्येकैश्वरं ।
 तथा संप्रेषयामास दूतान् नृपतिशायनात् । भीमसेनो महाबाहो राज्ञोमक्षिदृक्कर्मणः ।
 ते प्रियार्थं कुरुपतेरायमुनृपसन्तमोः । रत्नान्येकान्यादाय स्त्रियाऽद्याप्युधानि च ।
 तेषां निविशतांस्तु शिविरेषु महात्मनां । नंदितः सागरस्त्रेव दिवस्यगमवत् स्त्रेगः ।
 तेषामभ्यागतानाञ्च स राजा कुबर्जुनः । व्यादिदेशंश्चंपानानि शय्याद्यप्यतिमानुषां ।
 वाहनानाञ्च विविधाः शालाः शालोचुगोरथैः । उर्वतो भरतश्चैव व्यादिदेश स धर्मराट् ।
 तथा तस्मिन् महायज्ञे धर्मराजस्य धीमतः । संमाज्यमुनिगणो वसतो ब्रह्मादिनः ।
 ये च द्विजातिप्रवरास्तंवायन् प्रियविपते । समाज्यमुः सश्रियास्तान् प्रतिजयाह कौरवः ।
 सर्वान्श्च ताननुययौ यावदावययान् प्रति । स्वयमेव महातेजा दध्मं त्यक्त्वा युधिष्ठिरः ।
 ततः कृत्वा स्थापयः शिन्धिनाऽन्ये च येतदा । कृतं यज्ञविधिं राज्ञे धर्मराजे न्यवेदयन् ।
 तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु कृतं सर्वमंतर्हितः । दृष्टरूपोऽभवद्वाजा सह गवाधमिरादृतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन् यज्ञे भूदने तु वायिनो हेतुवादिनः । हेतुवादान् बह्वनाजः परस्परजिगीषवः ।

ददृशुस्तं नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमं । देवेश्वर्येव विहितं भीमसेनेन भारत ।
 ददृशुस्तोराणान्यत्र शातकुम्भमयानि ते । ग्रथ्यासनविहारंश्च सबहन् जनमञ्जयान् ।
 घटान् पात्री कटाहानि कलसान् बह्वैभानकान् । न हि किञ्चिदशौचवर्णमपश्यन् वसुधाधिपा ।
 घृपांश्च शास्त्रपठितान्दारवान् हेमभूषितान् । उपकृतान् यथाकामं विधिवद्भूरिवर्धनः ।
 अलज्जालज्जाला ये च पश्यन् केचन प्रभो । सर्वानेव समानीतानपश्यंश्च ते नृपाः ।
 गायैव मन्त्रिपौत्रेण तया वृद्धस्त्रियोऽपि च । आदकानि च सत्त्वानि श्यापदानि वयंऽपि च ।
 जरायुशोणशतानि स्नेहजान्मृद्गाणि च । पर्वतानूपजातानि भूतानि ददृशुश्च ते ।
 एवं प्रमुदितं सर्वं पशुगोधनधान्यतः । यज्ञवाटं नृपा वृष्ट्वा परं विस्रयमागता ।
 ब्राह्मणानां विगाश्चैव बज्रन्मृदावमृद्भिर्मत् । पूर्णं शतसहस्रे तु विप्राणां तत्र भुञ्जतां ।
 दुन्दुभिर्भेषिर्धौपा मुञ्जमुञ्जराद्यतः । विननादासकृत्वापि दिवसे दिवसे गतैः ।
 एवं स वदते यज्ञो धर्मराजस्य धीमतः । अन्नस्य सुवह्नं राजकुलसर्गान् पर्वतोपमान् ।
 दधिक्षुभ्राय ददृशुः सर्विषस्य हृदान् जनाः । जम्बूदोषि हि सकलो नानाजनपदायुतः ।
 राजन्नदृश्यतेकक्षो राजसाल्यमहामखे । तत्र जातोवहस्त्राणि पुष्टपाणा ततस्ततः ।
 गृहीत्वा भाजनान् जम्बुवृद्धानि भरतर्षभ । खविष्यापि ते सर्वं समुष्टमन्त्रिपुण्ड्रना ।
 पर्यवेष्टन् द्विजातोऽज्ञानातोऽप्य सवस्त्रतः । विविधान्यन्नपानानि पुष्ट्या येऽनुयायिनः ।
 ते वै नृपापभोज्यानि ब्राह्मणानां ददुश्च ह ।
 इति भीमसमाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि युधिष्ठिराश्वमेधे पञ्चाशीर्तमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समागतान् वेदविदे राज्ञश्च शयिवीथरान् । वृष्ट्वा युधिष्ठिरः राजा भीमसेनमभाषत ।
 उपायाता नरत्थाश्च य एते शयिवीथराः । एतेषां क्रियतां पूजा पूजा हि नराधिपाः ।
 इत्युक्तं स तया चक्रे नरेश्वरेण यमस्त्रिणा । भीमसेनो महातेजा यमाभ्यां सह पापशिवः ।
 अथाभ्यगच्छन्नेविन्दे दृष्टिभिः सह धर्मजः । बलदेवं पुरस्त्यय सर्वप्राणशतान्बरः ।
 युयुधानेन सहितं प्रसुप्तेन गदिन च । निशठेनाथ शम्भेन तथैव कृतवर्षणा ।
 तेषामपि परां पूजां चक्रे भीमो महारथः । विविशुस्ते च वेष्टमानि वृक्षवन्ति च सर्वशः ।
 युधिष्ठिरमनोपे ॥ कथान्ते मधुसूदन । अश्वमेधं कथयामास बज्रघण्टामकथितं ।
 स तं पप्रच्छ कैनेत्य पुनः पुनरिन्दमं । धर्मजः शक्यः जिष्णुं यमापद्य जगत्पति ।
 आगमद्वारकावासी समाप्तः पुष्ट्या नृप । योऽद्राक्षीत् पाण्डुरज्जैष्ठं बज्रघण्टामकथितं ।
 समीपे च महापाङ्कमापद्य च भमः प्रभो । कुरु कार्याणि कैनेत्य इयमेधार्थमिदृश्ये ।
 इत्युक्तं प्रत्युवाचैवं धर्मराजो युधिष्ठिरः । दिश्या म कुशलो जिष्णुपुत्रपायाति च माधव ।
 यदिदं मन्दिदेशास्मिन् पाण्डवानां वलापणी । तदाश्रातुमिच्छेऽहमि भवता यदुमन्दन ।
 इत्युक्तो धर्मराजेन दृष्ट्यन्वक्तृपतिस्त्वदा । शोचतेदं वेषा वाग्यो धर्मात्मानं युधिष्ठिरः ।

इदमाह महाराज पार्थिवार्कः शरवतः । वायौ युधिष्ठिरः कृष्ण कान्ते वाक्यमिदं मम ।

आगमिष्यन्ति राजानः सर्वे वै कौरवसभ । प्राप्ताभा महतां पूजा कान्तां क्षेमत्तु चमं हि नः ।

रत्येतद्वपमाद्राजा विज्ञायां मम माभद । यथा चात्ययिकं न स्यादधर्षहरणेऽभवत् ।

कर्तुमर्हति तद्राजा भवोऽप्यनुमन्यतां । राजद्वेपाय भव्येयुरिमा राजन्पुनः प्रजाः ।

इदमन्यथ कौन्तेय वचः स पुरुषोऽब्रवीत् । धनञ्जयस्य नृपते तन्मे निगदतः प्रष्टुम् ।

उपयास्यति यद्यं नैः मणिपूरयतिनृप । पुत्रो मम महातेजा दयितो बभूवपुनः ।

तं भवान् मद्वेपार्थं विधिवत्प्रतिपूजयेत् । स तु भक्तोऽनुरक्त्य मम नित्यमिति प्रभो ।

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । अभिनन्द्यास्य तदाक्यमिदं वचनमब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते आद्यमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि युधिष्ठिराद्यमेधे षष्ठोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतं मियमिदं कृष्ण पक्षमर्हं वि भावितुं । तस्मैऽमृतत्वं पुण्यं मनो ह्लादयति प्रभो ।

बहूनि किल पुत्रानि विजयस्य नराधिपैः । पुनरावन् ह्यवोकेन तत्र तत्र च मे मुतं ।

किं निमित्तं स नित्यं हि पार्थः सुखविवर्जितः । अतीव विजयोऽधीमर्गित मे दूयते मम ।

मच्चित्तयामि कौन्तेयं ह्येतो ज्ञिष्युः जनार्दन । अतीव दुःखभागी स वततं पाण्डुनन्दनः ।

किन्तु तस्य शरीरेऽसि नम्रलक्षणाभूति । अमिदं लक्षणं कृष्ण येन दुःखान्मुपायुते ।

अतीवासुखभोगी स वततं कुम्भिनन्दन । न हि पश्यामि वोभ्यानिर्धनं गात्रेषु किञ्चन ।

मेतद्व्यञ्जनमेतद्वै तस्मै व्याख्यातुमर्हसि । इत्युक्तः स ह्यवोकेन ध्यात्वा सुमहदुत्तरं ।

राजाभं भोजराजन्यवर्द्धनो विष्णुरब्रवीत् । न ह्यस्य नृपते किञ्चित् संसिद्धमुपलब्धये ।

अतः पुनरसिद्धस्य पिष्टिकेऽस्याधिके यतः । स तांभ्यां पुरुषयोऽत्रो नित्यमभवत् वृत्तते ।

न चान्यदनुपास्यानि येनासौ दुःखभाजन । इत्युक्तः पुरुषश्रेष्ठसदो कृष्णेन धीमता ।

प्रीत्याच दृष्ट्यामार्गं लभेवमेतदिति प्रभो । कृष्णो तु द्वैपदो कृष्णं तिर्यक् सखिसमैवत ।

प्रतिजपाह तस्यासौ पश्यन्नापि किञ्चिद् । मय्युः संयाः ह्यवोकेनः साचादिय धनञ्जयः ।

तत्र भीमादयस्यो तु कुरवो याजकाश्च ये । रसुः श्रुत्वा विचिन्तानां धनञ्जयकथोऽब्रवीत् ।

तेषां कथयतामिदं पुरुषोऽज्ज्ञानसंकर्य । उपायादवमाद्रुतो विजयस्य महात्मानः ।

सोऽभिमग्नः कुरुश्रेष्ठ नमस्कृत्य च बुद्धिमान् । उपायात् नरव्याधौ फाल्गुनं प्रत्यवदत्ते ।

तच्छ्रुत्वा नृपतिरास्य हर्षनाम्पाकुलेषणः । प्रियाख्याननिमित्तं वै ददौ स हृदयं तदा ।

ततो द्वितीयदिवसे महान् गन्धो व्यवहृत । आगच्छति नरव्याधौ कौरवाणो धुन्धरे ।

ततो रेणुः समुद्रतो विषमो तस्य वाजिनः । अभितो वत्समानस्य ययोनिः श्रवसस्तथा ।

तत्र हर्षकरीर्षासो नराणां शत्रुवोऽज्ज्ञानः । दिव्यांसि पार्थं कुञ्जली धन्यो राजा युधिष्ठिरः ।

कोऽन्यो हि इत्येवं कञ्जो जिला हि मुग्धं पार्थिवान् । चारयित्वा हयश्रेष्ठमुपागच्छेत्तुं श्रुतात् ।

ये यतोऽता महात्मानो राजानः सगरादयः । तेषामपीदं कथं न कदाचन श्रुतम् ।

नैतदन्वे करिष्यन्मि भविषा वसुधाधिपाः । यत्तु कुर्वन्नुत्तमं दुष्करं कृतवानपि ।
 इत्येवं वदतां तेषां पुंषां कर्षणं निरः । इत्युक्तं विवेक धर्मात्मा कालुषा यक्षप्रसारं ।
 ततो राजा ब्रह्मात्मः कृत्स्नं वदुन्मन्त्रः । इतराहं पुरस्त्य तं प्रत्युचयत्तु ह ।
 सोऽभिवाद्य पितुः पादौ धर्मात्मा धीमतः । भीमादीन्वापि संपूज्य पर्यव्रजत केव ।
 तैः समेत्यार्चित्वाद्य प्रत्युच्यते यथाविधि । विप्रभाम महाबाहूलीरं कृत्स्नं च पौरगः ।
 इतस्त्रिवेय काले तु स राजा बभूवः । आह्वयं वदितो भीमान् कुर्वन्नेव अगम ह ।
 तत्र वृष्टान् यथावत् स कुर्वन्मोक्षं पार्यवान् । अभिवाद्य महाबाहूलीरं प्रतिनिन्दितः ।
 प्रविवेकं पितामह्माः कृत्स्ना भवनमुत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते श्रीश्रीमेधिके पर्वणि अनुगीता पर्वणि बभूवः नामागमे सप्ततृतीयाध्यायः ॥ ८० ॥
 ॥ वैशम्पायने उवाच ॥ स विविधं महाबाहूः पाण्डवानां निवेशनं । पितमहोन्मन्त्रवन्द्यं बाणा परमवल्लभा ।
 ततश्चाब्रूह दैवो कौरवस्यात्मजाऽपि च । इयं कृत्वा च वदिते विनयेनाप्यमृतः ।
 सुमह्राह यथाव्यायं वाचाभ्याः कुरुधेनितः । देदौ सुनीसुतसांश्च राजाभिः विविधानि च ।
 शैपदी च सुमह्रा च वाचाभ्याम् अनुस्मिन् । ऊचत्तु तं तं दैवो महाहर्षेयनामने ।
 सुश्रुतिं स्वयं कृत्वा पार्श्वे हितकाम्या । स च राजा महातेजः पूजितो बभूवः ।
 इतराहं महीपाकमुपलब्धे यथाविधि । पुष्पिष्ठिरश्च राजानं भीमादीन्वापि यथावत् ।
 उपगम्य महातेजा विनयेनाभ्यवादनम् । स तैः प्रकृष्टा परित्यक्तः पूजितश्च यथाविधि ।
 धनदासैश्च दधुर्भूरि मीयमाणा महारायाः । तत्रैव च महीपाकाः कृत्स्नं चकण्णदाधरः ।
 प्रद्युम्न इव गोविन्दं विनयेनापतस्त्रिवान् । तत्रैव कृत्वा देदौ राज्ञे महार्हं प्रतिपूजितं ।
 रथं हेमपरिष्कारं दिव्याश्चयुजमुत्तमं । धर्मराजश्च मोक्ष कालुषं यमौ तथा ।
 इयं इयं च ते धैर्यं मानार्थं प्रामोद्यमानम् । ततस्तृतीयदिनं वयस्यत्वात्माजो मुनिः ।
 पुष्पिष्ठिरं वसन्त्येव वाप्सो वचनमब्रवीत् । अयममति कैलिय यज्ञश्च समग्रो हि ते ।
 मुहूर्तो यद्ययं मासोदयनीयं याजकाः । अघोनी नाम राजेन्द्र कर्तुं सौम्यं कवयतां ।
 ब्रह्मनाम् कालुषाख्यस्य स्थातो ब्रह्मवर्षकः । श्वमच महाराज दविषां विमुखां कुद ।
 चिन्मं प्रजतु ते राजन् ब्राह्मण आन कारयं । चीनयमेधानव मे सम्प्राप्य ब्रह्मदक्षिणम् ।
 आतिथ्याकृतं पापं महाख्यति नराधिप । पवित्रं परमशैतत् पावनं ब्रह्मदुत्तमं ।
 यदभ्येपावमुप मास्तेषु कुरुमन्दन । इत्युक्तः स तु तेजो व्यथेनामितवृद्धना ।
 शेषां विवेक धर्मात्मा वाणिमेधाप्रथे ततः । ततो यज्ञं महाबाहूलीरजिनेवं महाकृतं ।
 ब्रह्मदक्षिणं राजा सम्यक्कामगुणान्वितः । तत्र वेदविदो राजेन्द्रः कर्षाणि याजकाः ।
 परिक्रमन्तः धर्मेश विधिवन्वापुष्पितं । न तेषां कर्षितं किञ्चिदावोपाययत्तं तथा ।
 कुममुकश्च पुनश्च चक्रुश्च दिवर्षमाः । उवाच प्रवर्गं धर्माख्यं यथावद्विजयतामाः ।

१६०

१६१

१६२

१६३

१६४

एकस्य विधिवद्राजस्यैवाभिरं द्विजाः । अमिष्य ततो राजन् भोजं सोमपसक्तमाः । १
 सदान्यानुपर्व्यैष चक्रुः शास्त्राभ्युधारिणः । न तत्र क्लृपणं कश्चिद्दरिद्रं बभूव च । २
 युधिष्ठिर उच्यते वाऽपि प्राकृतो वाऽपि मानवः । भोजनं भोजनार्थेभ्यो दापयामास श्रुत्वा । ३
 भीमसेनो महातेजा सततं राजप्राशनात् । संसरे कुशलाद्यापि सर्वकार्याणि याजकाः । ४
 दिवसे दिवसे चकुर्यथाशास्त्रमुद्दर्शनात् । नापठेन्नविदधाद्योत् सदस्यस्य धीमतः । ५
 नाश्रतो नामुपाधायो न च वादेऽविषयवः । ततो धूपोष्णं प्राप्ते वष्ट्वान् भरतर्षभ । ६
 खादिरान् शिल्पनितोत्सावतः सर्ववर्णिनः । देवदारुसमो रौक्षं यूपौ कुक्षपतेश्वरि । ७
 क्षिप्रतप्तमयश्चैकं याजकाः समकल्पयन् । शोभायैद्यापरान् घृणान् काश्चनान् भरतर्षभ । ८
 स भीमः कारयामास धर्मराजस्य ज्ञाननात् । ते ह्यराजन् राजर्षे यथेभिरप्यभिताम् । ९
 महेन्द्रानुगतो देवा यथा भगवतिभिर्दिवि । दृष्टिकाः काष्ठयोयाचं चयनार्थं कृताऽभवन् । १०
 शूद्रभुजे च धनं तत्र दत्तक्षेत्रं प्रजं पतेः । चतुश्चिन्त्यस्य तच्छापीदृष्टादशकरोत्तमकः । ११
 स ह्यक्षयस्यो निचितस्त्रिंशोऽपि गेहजगति । ततो निष्कृताः पशवो पर्यामासं मनोविभिः । १२
 तं ते देवं समुद्दिश्य पविण्य पर्यावर्धितः । स्वभ्राता शास्त्रपठितोऽसौ भवत्पराय पौ । १३
 सव्यैस्तान्मयुक्तांस्तत्राग्निचयकर्माणि । यूपेषु नियताः प्राचीन् पशूनां विभ्रतो तथा । १४
 अश्वज्योत्स्नराः पशोः कौन्तेय महात्मनः । स यथाऽशूद्रभुजे तस्य साधोद्विषयिष्यकुलः । १५
 गन्धर्वगणसङ्घातः प्रभृद्योऽक्षराः गणैः । स किमुदयसंकोर्षः किमरिषोऽप्यभिताम् । १६
 विह्वविप्रनिवासेषु समन्तादभिसंवृतः । तस्मिन् सदसि नित्यासु व्यावशिया दिवर्षभाः । १७
 सर्वैश्चास्त्रप्रणेताः कुशला यज्ञसंस्तरैः । नारदस्य भभूवाश्च तस्मदस्य महाधुतिः । १८
 विद्यावदक्षिचक्रेणैवाप्य गीतकोविदाः । रमयन्ति स्म तान् विमान् यज्ञकर्माक्षरेषु वै । १९
 गन्धर्व्या गीतकुशलो जृत्येषु च विशारदाः । २०
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अमृगीतापर्वणि अष्टासीतोऽध्याये ॥ ८८ ॥
 । न्यायान् उवाच ॥ यपयित्वा पशून् रम्यान् विधिवद्विजवत्समाः । तं तुरङ्गं यथाशास्त्रमालम्ब्यैव दिशतय १
 ततः संशाय तुरगं विधिवद्याजकाश्च । उपसंवेष्टयन् राजसत्तयां द्रुपदात्मजो २
 कलाभित्तिक्षभीराजन् यथाविधि भगवति । उद्धृत्य तु वपान्तस्य यथाशौचं दिशतयः ३
 अपयामासुरव्याय विधिवद्भरतर्षभ । तं वपाधूमगन्धं धर्षाराजः सहानुजैः ४
 सपाजिप्रदयामास सर्वपापपद्मनाद । शिष्टान्यङ्गानि चान्यासंस्तथायस्य नराधिप । ५
 तान्यग्नौ जुहुर्जुह्विरा । समस्ताः सोढमर्लिजः । संस्थाप्यैवं तस्य राशौ यज्ञं प्राकृतेश्वर । ६
 योऽसः सप्रियो भगवान् बह्वयामास तं नृप । ततो युधिष्ठिरः प्रादाद्वाङ्मणेभ्यो यथाविधि । ७
 कोटी सदसं निष्काशां व्यासयत्तु वसुधरा । प्रतिगृह्य धरो राजेन व्यास सत्यवतोऽनुत । ८
 अश्वविद्भरतश्चैव धर्षाराजं युधिष्ठिर । वसुधा भवत्स्त्रेयोऽस्यैवा राजपत्तम । ९

निकृष्य दीयतां मघं ब्राह्मणं हि धनार्थिन । युधिष्ठिरस्तु तान् विमान् प्रत्युवाच महामनाः । १
 भ्रातृभिः सहितो धीमान्मथे राज्ञो महात्मानं । अश्वमेधं महायज्ञं पृथिवीं दक्षिणां स्मृतम् । २
 अर्जुनेन जिता चेयं अलिग्न्यः प्रापिता मया । वनं प्रवेक्ष्य विप्राग्र्या विभज्यं महोमिमं । ३
 चतुर्द्धा पृथिवीं कृत्वा चातुर्होत्रप्रमाणतः । गार्हमादातुमिच्छामि ब्रह्मक्षेत्रं द्विजव्रतमा । ४
 इदं नित्यं मनो विप्रा आह्वयान्नेव मे भद्रम् । इत्युक्त्वति तस्मिंस्तु स्मृतोऽत्रापदी च सा । ५
 श्वमेतदिति प्राज्ञसदाभूषोमहर्षयः । ततोऽन्तरीक्षे वागासीत् बाधु साध्विनि भारत । ६
 तथैव द्विजव्रतानां श्रेयसां विवभो स्वनः । दैपायनस्तथा कृष्णः पुनरेव युधिष्ठिरं । ७
 प्रोवाच मध्ये विप्राचारिण इत्युजयन्मुनि । दत्तैवा भवता मघं तान्ते प्रतिददाम्यहम् । ८
 हिरण्य दीयतामनेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो धरास्तु ते । ततोऽप्रवीक्षासदेवी धर्मराजं युधिष्ठिरं । ९
 यथाह भगवान् व्यासस्तथा लक्षणमुद्वेगि । इत्युक्त्वा च कुन्वेष्ट प्रोतात्मा भ्रातृभिः सह । १०
 कौटिकौटोद्धताः प्रादात् दक्षिणां निगुणां क्रतोः । न करिष्यति तल्लोके कश्चिदन्यो नराधिप । ११
 सत्कृतं सुहराजेन मत्सख्यानुकुर्वता । प्रतिव्यस्य तु तद्रत्नं कृष्णदैपायनो मुनि । १२
 अलिग्न्यः प्रददौ विद्वान्चतुर्द्धा स्वभर्तृभ्यः । धरण्या निकृष्य दत्त्वा तद्विरणं युधिष्ठिरं । १३
 धूतपापी जितखर्गो मुमुदे भ्रातृभिः सह । अलिजलमपत्यन्तं सुवर्षं निषर्य तदा । १४
 धमजन्त दिवातिथ्यो यथोक्ताह यथासुखं । पञ्चवाटे च यत् किञ्चिद्विरणं सविभूषणं । १५
 तारणानि च यूपीय घटावाचीलयेष्टकाः । युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाता स्वभैः तद्गामजन्तुं दिवा । १६
 अन्तरं दिवातिथ्यः क्षत्रिया जह्निरे वसुः । तथा विटशूद्रवह्मस्य तथाऽन्ये खेच्छजतयः । १७
 ततस्तैः ब्राह्मणा स्वभैः मुदिता जम्बूरासयान् । तर्पिता वसुना तेन धर्मराजेन धीमता । १८
 स्वमेधं भगवान् व्यासः कुन्वेष्ट प्रादाद्वि मानतः । प्रददौ तस्य महतो हिरण्यस्य महाद्युतिम् । १९
 शूद्रराजं प्रीतिदायकं प्राण्य च प्रेतमानसा । चकार पुण्यकलेन सुमहन् संवत्स्रं पृथग्वि । २०
 गत्वा लवभूये राजा विप्राणां भ्रातृभिः सह । संभाव्यमानः शूद्रभे महेन्द्रस्त्रिदशैरिव । २१
 पाण्डवाश्च महीपते स्वमेतैरिर्महंठताः । अश्वमेधं महाराज महासारागणैरिव । २२
 राजभ्योऽपि ततः प्रादाद्रत्नानि विविधानि च । गजानश्चानलङ्कारान् स्त्रियो वाधासि काञ्चनम् । २३
 तद्वनौघमपत्यन्तं पार्थं पार्थिवमण्डले । विस्जगन् शूद्रभे राजन् यथा वैश्वं वसुधया । २४
 आनीय च तथा धीर राजानं ससुधाह्वनं । प्रदाय विपुलं वित्तं तद्वाहन् प्रास्थापयत्तदा । २५
 दुःशसायाश्च तं पौत्रं मालकं भरतवैभे । खराज्येऽथ पितृर्धर्मान् स्वसु प्रोत्था न्यवेदयत् । २६
 मृपतीक्षेव तान् सर्वान् सुविभक्तान् सुपूजितान् । प्रास्थापयामास वशो कुहराजो युधिष्ठिरः । २७
 गोविन्दश्च महात्मानं वलदेवं महायशः । तथाऽन्यान् पृथिवीवोरांश्च प्रयुष्माद्यान् सहस्रशः । २८
 पूजयित्वा महाराज यथाविधि महाद्युतिम् । भ्रातृभिः सहितो राजा प्रास्थापयदरिन्दम् । २९
 एवं भूयः यशः च धर्मराजश्च धीमतः । बह्वचधनरदौ च सुराभैरेयशमगं । ३०

वर्षि पद्मा हृदा यत्र बभूवुर्वापर्वताः । रत्नानां कर्हभा नद्यो बभूवुर्मरुतवर्षम् ।
 भर्घ्यं खाण्डवरागाणां क्रियतां भुज्यतां तथा । यशूनां वञ्चताक्षैव ज्ञानं ददृशिरंजनाः ।
 मत्तं प्रमत्तमुदितं सुप्रीतयुवतीजनम् । मृदङ्गमङ्गनादेव भगोरसमभूत्तदा ।
 दीपतां भुज्यताश्चेष्टं दिवाराचमवारितं । मंशासवषट्पात्रं चटपुष्ट्रमक्षयं ।
 कथयन्ति स्म पुरुषा मानादेशनिवासिनः । वपिन्ना धनधारामिः कानैरिरेवैस्तथा ।
 विपाशा भरतश्रेष्ठ कृतार्थं प्राविशत् पुरं ।

१९८

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वमेधसमाप्ते जननरतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पितामहस्य मे यत्ने धर्मराजस्य धीमता । यदाश्चर्यमभूत् किञ्चित्कृत्वान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रूयतां राजाचार्यं महादाख्यं मुत्तमं । अश्वमेधं महायज्ञं निष्ठेति पदमभूत् प्रभो ।

१९९

तपितेषु दिजाग्नेषु श्रान्तिस्त्वन्निबन्धुषु । दीनान्ध्रपथे वाऽपि तदा भरतवत्तम ।

ब्रुवन्माधे महादाने दिक्षु सर्वोत्तमं भारत । यतस्तु पुण्यत्रयेण धर्मराजस्य मूर्ध्नि ।

क्षीनाचक्षुश्च मनुजो बन्धुपार्श्वसदान्वितः । वस्त्राभिरुचिर्वा दाममुचदसुधाधिप ।

सकृदुत्प्लव्य तं गार्दे चासयामो मृगदिमान् । आनुवं त्रचर्गं ग्राह्यं धृष्टो निचर्गयौ महान् ।

वक्तुमर्हन् वे गो माधे यशस्वको नराधिप । उच्छृष्टोत्सर्गदान्यस्य कुक्षे च निवासिनः ।

१९९

तस्य तदचर्गं मुना मनुजस्य विश्राम्यते । विष्मय परमं कम्प्यं सर्वे ते राज्ञश्चर्मभा ।

ततः समेत्य मनुजं पर्यष्ट्यन्त ते दिजा । कुतस्तु समनुप्राप्तो त्यजे च भुवमगमम् ।

किं वक्षं परमं तुभे किं श्रुतं किं परायणं । कथं भवन् विद्याम यो नो यत्ने विगृह्ये ।

अविकुप्यागमं क्षास्ते विविधैर्यज्ञिभ्यै कृतं । यथागमं यथान्याये कर्तव्यञ्च तथा कृत ।

पूजाहो, पूजिताश्च विधिवन् शस्त्रदर्शनान् । मन्त्राहुतिहृतवाग्निर्दत्तं देयममखरं ।

१९९

मुष्टा दिजातपस्वान् दानैर्यज्ञविधेरपि । चक्षिष्याद्य सुमुष्टेन आर्द्धेयानि पितामहा ।

पातमेव विप्रमुष्टा कामैस्तुष्टा भरस्त्रिभ्यः । अनुकोपिस्तथा शूद्रा दानमेवै प्रयजन्नाः ।

श्रान्तिस्त्वन्निबन्धुषु शैवेन च नृपस्य न । देवा हविर्भिः पुष्टेय रक्षयैः शरणागताः ।

यद्वच तस्य तदूहि सत्यं सत्यं दिजातिषु । यथाशुं यथादृष्टं श्रेष्ठो प्राप्नुयाम्यथा ।

अद्वेयवाक्यं प्राश्नस्ते दिव्यं कथं विभर्षिष्य । समागतस्य विप्रेस्तु तद्भवान् वक्तुमर्हति ।

१९९

इति श्रेष्ठो दिग्भेदे यः प्रहृष्टचक्षुकोऽजवीन् । मेवा मुषामया वाचो मेक्षा दर्पेण वा दिजाः ।

यन्मयोक्तमिदं वाक्यं दुष्प्राप्तिद्याप्युपश्रुते । वक्तुमर्हन् वे गो माधे यशस्वको दिग्भेदाः ।

इत्यवय्य मथैतदो वक्तव्यं दिग्भेदसमाः । शृणुतायपमनस्य श्रवतो मे यथातथं ।

अनुभूतश्च दृष्टश्च यन्मयाऽहुतमुत्तमं । उच्छृष्टोत्सर्गदान्यस्य कुक्षे च निवासिनः ।

क्षीमं येन दिजा प्रातः सभायैः ससुतसुव । यथा चार्द्धं शरीरस्य ममेदं काश्चनोक्तं ।

१९९

॥ मनुज उवाच ॥ इत्येवो वर्त्तयिष्यामि दानस्य फलमुत्तमं । न्यापयन्त्यस्य स्रक्सास्य विप्रदत्तस्य तद्विजाः ।

धर्मवेचे कुरुचे धर्मवेचमभिहेते । उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा ।
 यभार्यः सद्यः पुत्रेण सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 पष्ठे काले सदा विप्रो भुङ्क्ते तैः सद्यः सुवनः । पष्ठे काले कदाचित्तु तस्याहारी न विद्यते ।
 भुङ्क्ते ज्येष्ठा न कदाचित्तु पष्ठे काले दिजोत्तमः । कदाचित्तु तस्याहारी न विद्यते ।
 नाविद्यत तदा विप्रः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 काले काले सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा । उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा ।
 उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा । उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा ।
 यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 कुडवं कुडवं सर्वे यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 ते ते इष्टातिथिं प्राप्तिं प्रष्टुमनमो भवन् । ते ते इष्टातिथिं प्राप्तिं प्रष्टुमनमो भवन् ।
 विश्वस्तमनो दान्ताः अह्नादसममन्विताः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 कुटीं प्रवेशयामासु बुधा नमतिथिं तदा । कुटीं प्रवेशयामासु बुधा नमतिथिं तदा ।
 श्रुतः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः । यभार्यः सद्यः सद्यः स्थितः ।
 इत्युक्तः प्रतिगृह्याय सन्तुः कुडवं दिज् । इत्युक्तः प्रतिगृह्याय सन्तुः कुडवं दिज् ।
 स उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा । स उच्छृङ्खलितं कसितं कापोतिरभवत्तदा ।
 तस्य भार्याऽनवीक्ष्य मङ्गला दीयतामिति । तस्य भार्याऽनवीक्ष्य मङ्गला दीयतामिति ।
 इति सुवर्णां तां भार्यां भार्या स दिजवत्तमः । इति सुवर्णां तां भार्यां भार्या स दिजवत्तमः ।
 आत्मानुमानतो विद्वान् स तु विप्रमभक्षदा । आत्मानुमानतो विद्वान् स तु विप्रमभक्षदा ।
 तस्य न्यभूतां वैष्णवीं ततो भार्यामुवाच ह । तस्य न्यभूतां वैष्णवीं ततो भार्यामुवाच ह ।
 स्त्रियो रक्षाय योयाच स त्वं वक्तुमर्हसि । स्त्रियो रक्षाय योयाच स त्वं वक्तुमर्हसि ।
 धर्मकामार्थकार्यणि श्रुत्वा कुलवन्तति । धर्मकामार्थकार्यणि श्रुत्वा कुलवन्तति ।
 न वेति कर्षतो भार्यारक्षणे योऽधमः पुमान् । न वेति कर्षतो भार्यारक्षणे योऽधमः पुमान् ।
 प्रपतेयमो दीप्तान् स च लोकाय चानुयात् । प्रपतेयमो दीप्तान् स च लोकाय चानुयात् ।
 सक्तुमर्हसि तस्य न्यभूतां वैष्णवीं ततो भार्यामुवाच ह । सक्तुमर्हसि तस्य न्यभूतां वैष्णवीं ततो भार्यामुवाच ह ।
 श्रीणां पतिममाधनं काङ्क्षितं दिजवत्तमः । श्रीणां पतिममाधनं काङ्क्षितं दिजवत्तमः ।
 भर्तुं प्रमादपारीणां रतिपुत्रकलं तया । भर्तुं प्रमादपारीणां रतिपुत्रकलं तया ।
 पुत्रपदानादरदसकात् सक्तुमर्हसि तस्य न्यभूतां वैष्णवीं ततो भार्यामुवाच ह । पुत्रपदानादरदसकात् सक्तुमर्हसि तस्य न्यभूतां वैष्णवीं ततो भार्यामुवाच ह ।

२०१४

२०१५

२०१६

२०१७

२०१८

२०१९

उपवासपरिग्रहो यदा नमपि कथितः । इत्युक्तं य तया सकृन् प्रष्टुमर्हं वचोऽभवत् ।

द्विज सकृन्निमान् भूयः प्रतिगृहीत्वा यत्नम् । य तान् प्रष्टुमर्हं भुक्ता च न तुष्टिमगमद्विजः ।

तमुच्छ्रित्वा तत्तत्सर्वं तनयिनापरोऽभवत् ।

॥ पुत्र उवाच ॥ सकृन्निमान् प्रष्टुमर्हं देहि विप्राय यत्नम् । इत्येव सुव्रतं मन्ये तस्मादेतत् करोम्यहं ।

भवान् हि परिपाद्यो मे सर्वदेव प्रथमतः । साधूनां काङ्क्षितं यस्मात् पितुर्दृष्टं पात्रेन ।

पुत्रार्थो विहितो ह्येव बार्हस्पतिपरिपाद्यः । श्रुतिरेवा हि विप्र्ये चिपु लोकेषु श्रूयते ।

प्राणधारणमात्रेण शक्यं कर्तुं तपस्वया । प्राणो हि परमो धर्मः स्त्रियो देहेषु देहिनां ।

॥ पितोवाच ॥ अपि सर्वसहस्रो त्वं बाल एव मनो मम । उपाद्य पुत्रं हि पिता ललङ्घ्यो भवेत्सुतात् ।

बालानां लुप्तलवतो ज्ञानान्येतदहं प्रभो । दृष्ट्वाऽहं धारयिष्यामि त्वं वचो भव पुत्रक ।

जीर्णेन वयसा पुत्र न मां जुद्धाधत्तेऽपि च । दीर्घकाल तपस्त्रयं न मे मरणतो भयं ।

॥ पुत्र उवाच ॥ अपत्यमस्मि ते पुत्रस्त्राणात् पुत्र इति श्रुतिः । आत्मा पुत्रः स्वतन्त्रस्वाक्षात्मात्मानमिहात्मना ।

॥ पितोवाच ॥ रूपेण भद्रं त्वं मे जीलेन च दमेन च । परीक्षितय ब्रह्मा सकृन्नादधि ते सुत ।

इत्युक्त्वादाय तान् सकृन् प्रीतात्मा द्विजवत्तमः । प्रहृष्टश्चि विप्राय स तस्यै प्रददौ तदा ।

भुक्ता तानपि सकृन् स नैव तुष्टो बभूव ह । उच्छ्रित्वा तत्तत् धर्मात्मा प्रीतामनुजगाम ह ।

तं वै बभू । स्थिता साध्वी ब्राह्मणप्रियकाम्यया । सकृन्नादाय संवष्टा शश्वरं वाक्यमब्रवीत् ।

सन्मानात्तव सन्मानं मम विप्र भविष्यति । सकृन्निमान्तियये गृहीत्वा संप्रयच्छ मे ।

तव प्रसादाच्छिष्टं मम लोकाः किलाचयाः । पौत्रेण तानशप्नोति यत्र गत्वा न शोयति ।

धर्मार्थो हि यया चेत्ता वञ्चितोता तथैव च । तथैव पुत्रपौत्राणां स्वर्गलोता किलाचयः ।

पितृन् च ज्ञानाचारयति पुत्र इत्यनुश्रुतम् । पुत्रपौत्रैश्च नियतं साधुलोकानुपायश्रुते ।

॥ शश्वर उवाच ॥ वातातपविशीर्णोऽहो त्वं विवर्षा निरीक्ष्य वै । कथितं सुव्रताचारं बुधाभिज्ञलचेतसो ।

कथं सकृन् पश्यिष्यामि भूत्वा धर्मोपपातकः । कलाण्डसे कन्याणि नैव त्वं शकुमर्हसि ।

घटे कांक्षे त्रतवर्तो भौचशीलतपोऽग्निना । लक्ष्मिं निराहारी द्रक्ष्यामि त्वां कथं शूभे ।

बाला बुधाश्चो नारी च रक्ष्या त्वं सततं भया । उपवासपरिग्रहो त्वं हि साध्वनमिदो ।

॥ सुषोवाच ॥ गुरोर्धर्मं गुह्यं त्वं वै यतो देवतदेवतं । देवानिदेवसंस्मृत्य सकृन्नादत्स्व मे प्रभो ।

देहः प्राणश्च धर्मश्च शश्वरार्थमिदं गुरोः । तव विप्र प्रसादेन लोकान् प्राप्य महे शूभान् ।

श्रवेष्ट्या इति छलाऽहं दृढमकौति वा द्विज । चिन्त्या भमेयमिति वा सकृन्नादातुमर्हसि ।

॥ शश्वर उवाच ॥ अनेन निर्यं साध्वी त्वं शीलवृत्तेन शोभसे । यत्नं धर्मं प्रतोपिता गुह्यं निमवेचसे ।

तस्मात् सकृन् पश्यिष्यामि वधु नार्हसि वक्ष्यामि । गणयित्वा महाभागे त्वं हि धर्मभूतां वरे ।

इत्युक्त्वा तानुपादाय सकृन् प्राद्विज्ञातये । लतच्छेदोऽमवदिप्रसक्त्य साध्वीर्वाक्षात्मनः ।

प्रीतात्मा स तु तं वाक्यमिदमाह द्विजवर्धनं । वाग्मी तदा द्विजश्रेष्ठो धर्मं पुरुषविद्यहः ।

शुद्धेन तव दानेन न्यायोपात्तेन धर्मनः । यथाशक्ति विस्मयेन प्रीतोऽस्मि दिव्यपत्तम ।

अष्टौ दानं धुयन्ति ते स्वर्गं स्वर्गनिवासिभिः । गगनात् पुष्पवर्षश्च पथिदं पतितं भुवि ।

मुरपिदेवगन्धर्वा ये च देवपुरःसराः । सुवन्तो देवदूताश्च स्थिता दानेन विक्षिताः ।

ब्रह्मर्षयो विमानसाः ब्रह्मलोकचराश्च ये । काङ्क्षन्तो दर्शनं तुभ्यं दिवं प्रज दिज्यम् ।

११५१

पितृलोकगताः सर्वे तारिताः पितरस्तथा । अनागताश्च सद्यः सुबह्वग्नि युगान्धु ।

ब्रह्मर्ष्येण दानेन यज्ञेन तपसा तथा । अथ हरेण धर्म्येण तस्माद्ब्रह्म दिवं दिज ।

अह्मया परया यस्त्वं तपस्वरसि सुमत । तस्माद्देवाश्च दानेन प्रीता ब्राह्मणपत्तम ।

सर्वमेतद्दि यस्मात्से दत्तं शुद्धेन चेतसा । कृच्छ्र काले ततः स्वर्गो विजिनः कथं वा तया ।

बुधा निर्मुदति प्रज्ञां धर्मबुद्धिं च जेहति । बुधापरिगतज्ञानो धूर्तिं त्यजति चैव ह ।

११५०

बुभुक्षां जयते यस्तु न स्वर्गं जयते भुवं । यदा दानवचिः स्यादै तदा धर्मो न सोदति ।

अनवेक्ष्य सुतस्त्रेहं कमचक्षुहमेव च । धर्ममेव मुदं ज्ञात्वा हृष्या न गणिता तया ।

द्रव्यागमो मृणां स्रष्टा पात्रे दानं ततः परं । कालः परतरो दानात्तथ ह्मा चैव ततः परा ।

स्वर्गद्वारं मुमुक्षुं हि नरैर्भौह्माश्च दृश्यते । स्वर्गाम्बलं लोभवीर्यं रागगुप्तं दुरासदं ।

तन्नु पश्यन्ति पुनरा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः । ब्राह्मणास्तपसा युक्ता यथाशक्तिप्रदायिनः ।

११५६

सहस्रशक्तिश्च शतं शतशक्तिर्ह्यपि च । दद्यादपय यः श्रद्धया सर्वे तुल्यफलः स्मृतः ।

रत्निर्देवो हि नृपतिरपः प्राज्ञादकिञ्चनः । शुद्धेन मनसा विप्र शक्यते ततो गतः ।

न धर्मः प्रीयते तान दानैर्हृत्तैर्बाह्याफलीः । न्यायस्तथैवैषां स्रष्टा अज्ञापते न तुष्यति ।

गोप्रदानसहस्राणि दिग्भ्यो द्वादशगुणैः नृपः । यस्मां हत्वा न पारक्या मरकं समपद्यत ।

आत्ममोमप्रदानेन शिविरोजोमरो नृपः । प्राण पुष्पकृतान् लोकान् मोदते दिवि सुमतः ।

११५०

विभवो न भूनां पुष्पं स्वयत्तया सर्ज्यते शतं । न यज्ञोऽन्विषेर्विप्र यथा न्यादेन मश्चिते ।

क्रोधादानफलं हन्ति मोभातु स्वर्गं न गच्छति । न्यायदृष्टिर्हि तपसा दानवित् स्वर्गमश्नुते ।

न राजसूयैर्बह्विभिर्ब्रह्मा विपुलदण्डिषु । न चाश्वमेधैर्बह्विभिः फलं सममिदं तव ।

मनुष्येन विजितो ब्रह्मलोकस्त्वयाऽस्तथा । विजितो ब्रह्मसदं गच्छ विप्र यथासुखं ।

सर्वेषां ये दिज्येष्ट दिव्ये यानमुपप्लवतं । आरोहन् यथाकामं धर्म्योऽस्मि दिज्य पश्य मां ।

११५१

तान्तिो हि तया देहे भोक्ते कीर्तिः स्मिता च ते । समार्थः सहपुत्रश्च मधुरश्च दिवं प्रथ ।

इत्युक्तवाक्ये धर्मो नु यानमाप्नुयाम दिजः । सदारः समस्तैव मनुश्च दिवं गत ।

तस्मिन् विप्रे गते स्वर्गे ममुने मधुरे तदा । भार्यासुतये धर्म्ये ततोऽहं निःसृतो विमान् ।

तन्मनु मनुज्येन क्रौं न मज्जिम्य च । दिव्यपुष्पविमदीश्च माधोर्हानमवेष्ट ते ।

विपद्य तपसा तस्य शिवो मे काश्चनोक्तं । तस्य यथाभिपन्नश्च सकृदानेन चैव ह ।

११५०

मरीरार्हं मे विप्राः शानकुशमयं शतं । पश्यतेनं मुविपुच्छं तपसा तस्य धीमतः ।

कथमेवंविधं स्वादे पार्थमन्यदिनि दिजा । तपोवनानि यज्ञाश्च दृष्टो ऽभ्येभि पुन पुन ।

यज्ञं त्वहमिमे श्रुत्वा कुराजस्य धीमत । आश्रया परयाप्राप्तो न चाहं काञ्चनोत्त ।

ततो मयोक्तं तदाकथं प्रहस्य ब्राह्मणैर्भवा । सक्तुप्रखेन यज्ञोऽयं सञ्चितो नेति सर्वथा ।

तक्तुप्रखलवैषैर्हि तदाऽहं काञ्चनोत्तः । न हि यज्ञो महानेप सदृशलोभितो मम ।

१८५

इत्युक्त्वा नक्तुस सर्वान् यज्ञे दिजवरास्तदा । जगामादर्शनं तेषां विप्रास्तो च ययुर्दृष्टान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मै सर्वमाख्यातं भया परपुरञ्चयं । यदाश्रय्यमभूत्तच्च वाजिमेध महाक्रतो ।

न विक्षयस्तो नृपते यज्ञे कार्यं कथञ्चन । अष्टिकाटिमहस्याणि तपोभिर्यै दिवं गता ।

अद्वेष्टाः सर्वभूतेषु सन्तोषः शीलमाज्ज्वलं । तपो दमस्तु सत्यञ्च प्रदानक्षेति शशितं ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि नक्तुलाख्याने नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

। जनमेजय उवाच ॥ यज्ञे सक्ता नृपतयस्तप सक्ता महर्षयः । शान्तिव्यवस्थिता विंशः शनो दम इति श्रमे ।

तस्माद्यज्ञफलैस्तस्य न किञ्चिद्विदुः दृश्यते । इति मे श्रुत्वा मुञ्चिस्तथा चैतदश्रयं ।

यज्ञैरिष्टा तु बहवो राजागो दिजसत्तम । इह कीर्तिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गमवाप्नुयुः ।

देवराज । इच्छाच कर्तुर्भिर्भूरिदिविषैः । देवराज्यं महानेजाः प्राप्तवानखिलं विभु ।

धृष्टा युधिष्ठिरो राजा भीमाज्जुनपुर भरः । सदृशो देवराजेन सद्यज्ञा विक्रमेण च ।

अथ कस्मात् स नक्तुलो गह्वर्यामास तं कर्तुं । अश्रमेधं महायज्ञं राक्षसं महात्मनः ।

१८६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यज्ञस्य विधिमग्नं वै फलञ्चापि नराधिप । गदतः शृणु मे राजन् यथावदिह भारत ।

पुरा शक्रस्य यज्ञतः सर्वं ऊचुर्ब्रह्मणः । अस्मिन् कर्मव्यपेक्षु वितते यज्ञकर्मणि ।

ह्ययमग्ने । या वज्रैः शोचैः गुणममन्विते । देवैश्चाह्वयमानेषु स्मितेषु परमर्षिषु ।

सुप्रतोतैस्तथा विप्रैः स्वागमैः सुखैर्नृप । अश्रानैश्चापि लघुभिरध्वर्युत्पभैस्तथा ।

आलाभयमये तस्मिन् दृष्टीतेषु पश्यस्वय । महर्षयो महाराज बभूवुः क्षपयाऽश्विताः ।

ततो दीनान् पश्यन् दृष्ट्वा अयस्यो मपोधन । ऊचुः शक्रं समान्य नायं यज्ञविधि शुभः ।

अपश्चिन्नानमेतत्त महातं धर्ममिच्छत । न हि यज्ञे पश्यगणा विधिदृष्टा पुरन्दर ।

धर्मोपपातकस्तेव समारम्भाव प्रतोः । नायं धर्म्यतमो यज्ञो न हिंसा धर्म्य उच्यते ।

आगमेनेव ते यज्ञं कुर्यान्नु यदि चेच्छसि । विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मलो सुमहान् भवेत् ।

यज वीजैः सहस्रान् चित्रैर्यपरमोषितैः । यय धर्मो महान् शक महान्गुणफलोदयः ।

प्रतकतुस्तदाश्वमृषिभिलालदृशिभिः । उत्तं न प्रतिजयाह मागाशोद्वयं गत ।

तेषां विवादः सुमहान् शकयज्ञे तपस्विना । जङ्गमेः सावरेभ्योऽपि यद्व्यमिति भारत ।

ते तु शिवा विवादेन अययन्तस्तदर्शिनः । तदा मन्त्राय शक्रेण पश्यन्मूर्धनं वधुं ।

महाभाग कथं यज्ञेभ्यागमो नृपसत्तम । यद्व्यं पशुभिर्भूषैर्यो वीजैर्यैरिति ।

तच्छ्रुत्वा तु वधुमेवामत्रिचार्थं यत्नाचनं । यद्योपनीतेर्यद्व्यमिति श्रोत्राच पार्थिव ।

१८७

एवमुक्त्वा स नृपतिः प्रविशेत् रसातलं । उक्ताऽथ वितथं प्रश्नं चेदोनामोत्तरं प्रभुः ।

तस्मान्न वायं श्रेकेन बद्धश्चेनापि संशये । प्रजापतिमपाहाय स्वयम्भुवमृते प्रभुं ।

तेन दत्तानि दानानि पापेनामुद्धबुद्धिना । तानि सर्वान्धनादृष्य नश्यन्ति विपुलान्यपि

तस्याधर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुरात्मनः । दानेन कीर्तिर्भवति न प्रेत्यैव च दुर्मतेः ।

अन्यायोपगतं द्रव्यमभीष्टं यो ह्यपिच्छतः । धर्माभिग्रहो यजते न स धर्मफलं लभेत् ।

१८१५

धर्मवैतण्डिको यस्तु पापात्मा पुत्रपाधमः । ददाति दानं विप्रेभ्यो लोकविद्यासकारणं ।

पापेन कर्मणा विप्रो धर्मं प्राप्य निरङ्कुशः । रागमोहान्वितः सोऽस्ते कमुषां गतिमश्नुते ।

अपि सच्चयबुद्धिर्हि लोभमोहवशजतः । उद्वेजयति भूतानि पापेनामुद्धबुद्धिना ।

एवं लब्ध्वा धर्मं मोहाद्यो हि दद्याद्यजेत वा । न तस्य स फलं प्रेत्य भुङ्क्ते पापधनागमात् ।

उच्छं मूलं फलं शाकमुद्रपात्रं तपोधनाः । दानं विभक्तौ दत्त्वा नराः स्वयान्ति धार्मिकाः ।

१८१६

एष धर्मो महायोगो दानं भूतदया तथा । ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमनुकरोति इति वमा ।

सनातनस्य धर्मस्य मूलमेतत् सनातनं । श्रूयन्ते हि पुरावृत्ता विद्यामिषादयो नृपाः ।

विद्यामिषोऽधितथैव जनकस्य महीपतिः । कचसेनोऽष्टिसेनौ च विष्नुदोपच पार्थिवः ।

एते चान्ये च बहवः सिद्धिं परमिकां गताः । नृपाः सत्यस्य दानस्य न्यायसत्यैस्तेषां धनाः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये चाश्रितास्तपः । दानधर्माग्निना गृह्णाते स्वर्गं यान्ति भारत ।

१८१७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि एकमवतारोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ धर्मागतेन त्यागेन भगवन् स्वर्गमस्मि चेत् । एतस्मै सर्वमोचञ्च कुशलो ह्यसि भाषितं ।

तस्योच्छेदते तैर्धृत्तं समुदाने फलं महत् । कथितन्नु मम ब्रह्मोत्पत्यमेतदवश्यं ।

कथं हि सर्वयज्ञेषु निश्चयः परमो भवेत् । एतदर्हसि मे वक्तुं निखिलेन दिग्दर्भम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अत्राश्वदाहरतोमितिहासं पुरातनं । अगस्त्यस्य महायज्ञे पुरावृत्तमरिन्दम् ।

पुराऽगस्त्यो मरुतिज्ञा दीर्घा द्वादशवाषिकी । प्रविशेत् महाराज सर्वभूतहिते रतः ।

१८१८

अश्वमिक्कला शोभते अश्वस्य कर्त्रे मशरत्तमः । मूलकर्तरः कलाकर्तरः अश्वकर्तुः महीक्षिपः ।

परिघृष्टिका वैधिकास्तप्रस्थास्तस्यैव च । यतयो भिचवश्चाव बभूवुः पथ्यवस्थिताः ।

सर्वे प्रत्यक्षधर्माणो जितकीधा जितेन्द्रियाः । दमे स्थितास्य सर्वे ते हिंसादस्त्रविवर्जिताः ।

उत्ते गृहे स्थिता नित्यमिन्द्रियैश्चाप्यबाधिताः । उभातिष्ठन्त तं यज्ञं यजन्तस्य महर्षयः ।

ययाग्राह्य भगवता तदन्नं समुपार्जितं । तस्मिन् सवे तु यदूतं यद्योग्यञ्च तदाऽभवत् ।

१८१९

तथा ह्यनेकैर्मुनिभिर्महात्मैः कृतवः कृताः । एवंविधे लगस्त्यस्य वर्त्तमाने तथाऽध्वरे ।

न वर्षे सहस्रासृष्टा भरतसत्तम । ततः कर्षान्तरे राजवगस्त्यस्य महात्मस्य ।

कथेयमभिनिर्दिष्टा मुनीषां आवितात्मनां । अगस्त्यो यजमानोऽसौ ददात्यन्नं विमत्सरः ।

न च वर्षति पर्जन्यः कथमन्नं भविष्यति । सचक्षेद् महदिमा मुनेर्दादशवाषिकं ।

न वर्धयति देवस्य वर्षाण्येतानि द्वादश । एतद्भवन्तः सञ्चिन्त्य महर्षेस्त्रय धीमतः ।

अगस्त्यस्यातितपसः कर्त्तुमर्हन्त्यनुग्रहं । इत्येवमुक्ते वचने ततोऽगस्त्यः प्रतापवान् ।

द्रोवाच वार्षं स तदा प्रसाद्य शिरसा मुनीन् । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्धयति वासवः ।

चिन्तायज्ञं करिष्यामि विधिरेव सनातनः । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्धयति वासवः ।

स्यार्थयज्ञं करिष्यामि विधिरेव सनातनः । यदि द्वादशवर्षाणि न वर्धयति वासवः ।

व्यायामेनाहरिष्यामि यज्ञानन्यानतिव्रतान् । वीजयज्ञो मयाऽयं वै बहुवर्षसमाचिन्तः ।

वीजैर्हि तं करिष्यामि नात्र विघ्नो भविष्यति । नेदं ब्रूयं दृष्ट्वा कर्त्तुं मम सर्वं कथञ्चन ।

वर्धयितीह वा देवो न वा देवो भविष्यति । अथवाऽभ्यर्थेनामिह न करिष्यति कामतः ।

स्वयमिह भविष्यामि जीवधिष्यामि च प्रजाः । यो यदाहारजातस्य स तथैव भविष्यति ।

विशेषतश्चैव कर्त्ताऽस्मि पुनः पुनरतोर्विह । अथैव स्वर्णमभ्युत्थयाम्यदस्य किञ्चन ।

निपु लोकेषु यथास्ति तदिहागम्यतां स्वयं । दिव्यास्त्रास्तरां सङ्गा गन्धर्वाश्च सक्त्रिराः ।

निद्यावसुश्च ये चान्ये तेऽमुपासन्तु मे मखं । उन्तरेभ्यः क्षुरभश्च यत्किञ्चिदस्य विद्यते ।

सर्वं तदिह यज्ञेषु स्वयमेवोपनिष्ठतु । स्वर्गः स्वर्गपदथैव धर्मस्य स्वयमेव तु ।

इत्युक्ते सर्वमेवैतदभवत्तपसा मुनेः । तस्य दौताग्निमग्नस्यस्वस्यस्यातितेजसः ।

ततस्तो मुनेः सृष्टा ददृशुस्तपसा बलं । विस्मिता वचनं प्राञ्जलिदं सर्वं महार्थवत् ।

॥ अथप्य ऊचुः ॥ प्रीताः स्मत्वा वाक्किं न लिच्छाम तपोऽर्थं । तैरेव यज्ञैस्तृष्टाः स्म न्यायेनैच्छामहे वयं ।

यज्ञं दौतां तथा होमान् यथान्यमृगयामहे । न्यायेनोपास्मिताश्चाराः स्म कर्त्तुमिच्छामहे वयं ।

वेदाश्च ब्रह्मचर्येण न्यायतः प्रार्थयामहे । न्यायेनाश्वरकालस्य गृहेभ्यो नि श्रुता वयं ।

धर्मदृष्टिर्धिदारीकपस्तस्यामहे वयं । भवतः सन्निष्टा तु बुद्धिर्हिषाविविज्जिता ।

एतान्निर्वाणं यज्ञेषु ब्रूयास्व सततं प्रभो । प्रीतास्ततो भविष्यामो वयन्तुं दिजयन्तम ।

विस्मृताः समस्तौ च सनादस्माद्भुजामहे । तथा कथयतां तेषां देवराजः पुरन्दरः ।

ववर्षं सुमहातेजा दृष्ट्वा तस्य तपोबलं । आसमाश्रित्य यज्ञस्य तस्यामितपराक्रमः ।

निकामवर्षो पञ्चन्यो बभूव जनमेजयः । प्रभादयामास च तमगस्त्यं चिदश्वरः ।

स्वयमभ्येत्य राजर्षे पुरस्कृत्य दृष्टवन्ति । ततो यज्ञसमाप्तौ तान् विषयस्य महामुनीन् ।

अगस्त्यः परमप्रीतः पूजयित्वा यथाविधि ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कोऽयौ नकुसकूपेण शिरसा काष्ठेनैव वै । प्राह मानववद्वाचमेतत् शृष्टो वदस्व मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतन् पूर्वमेव शृष्टोऽहं न चास्माभिः प्रभाषितं । श्रूयतां नकुलो योऽयौ यथा वाक् तस्य मानुषी ।

आहं स कूप्ययामास जमदग्निः पुरा किल । होमधेनुक्षमागाश्च स्वयमेव दुदोह तां ।

तत्पयः स्नापयामास गवे भाण्डे दृढे शुचौ । तच्च कोधस्वरूपेण पिठैर् धर्मो जायिमतः ।

जिह्वासुप्तमूर्धपिथेर्हं किं कुर्वादिमिथे हते । इति सञ्चिन्त्य धर्मं स धर्मेयामास तत् पयः ।

तमाज्ञाय मुनि क्रोधं नैवाप्य स चुकोप ह । स तु क्रोधस्ततो राजन् ब्राह्मणी मूर्तिमाश्रितः ।

१८०

जिते तस्मिन् भृगुश्रेष्ठमभ्यभाषदमर्थेण । जितोऽस्मीति भृगुश्रेष्ठ भृगवो ह्यतिरोचणा ।

लोके मिथ्याप्रवादेऽप्य यत्नयाऽस्मि विनिश्चितः । यत्र स्थितोऽहं त्वय्यद्य वमावति महात्मनि ।

विभेमि तपसः साधो प्रसादं कुरु मे प्रभो ।

॥ जमदग्निर्वाच ॥ माचाहृष्टोऽसि मे क्रोधं गच्छ त्वं विगतज्वर । न त्वयाऽपहतं मोघं न च मे मन्युरस्ति वै ।

यान् समुद्दिश्य सङ्कल्पं पश्यसिऽस्मि कृतो भया । पितरसो महाभागास्तेभ्यो बुध्यस्व गम्यता ।

१८१

इत्युक्तो जातसन्त्वायस्त्वयैवाक्षरधीयत । पितृणामभिषङ्गाच्च मङ्गलत्वमुपागतः ।

स तान् प्रसादयामास श्रापस्यान्तो भवेदिति । तैस्त्रापुक्तं विपन् धर्मैः श्रापस्यान्तमवाप्स्यसि ।

तैस्त्रोक्तो यज्ञियान् देशान् धर्मोत्तराय मयैव च । जुगुप्समानो धावन् स तं यज्ञं समुपासदत् ।

धर्मपुत्रमयाजिष्य सक्तुप्रख्येन तेन च । मुक्तं श्रापात्तं क्रोधो धर्मो ह्यावीसुधिष्ठिरः ।

एवमेतत्तदा वृत्तं यज्ञे तस्य महात्मनः । पश्यताञ्चापि न सच मङ्गलोऽन्तर्हितस्तदा ।

१८२

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि मङ्गलोपाख्याने दिनवतीऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ समाप्तश्चेदमाश्वमेधिकपर्वः ॥

॥ अथ आश्वमेधाभ्यासलोकसंख्यानान्नाधिक्यश्लेषिकरप्रमादात्तदार्थः ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ आश्वमेधासिकपर्वः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरक्षेत्रं गतोत्तमं । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जलमुदीरयेत् ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्राप्य राज्यं महात्मान पाण्डवा मे पितामहा । कथमामश्नहराग्निं धृतराष्ट्रं महात्मनि ।
स तु राजा हतामात्यो हतपुत्रो निराश्रयः । कथमाधीदृतेष्वर्थ्या गान्धारी च यशस्विनी ।
किपन्तश्चैव क्लान्ते मम पूर्वं पितामहा । खिता राज्ये महात्मानस्यो व्याख्यातुमर्हसि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्राप्य राज्यं महात्मान पाण्डवा हतशत्रवः । धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य इयिषी पर्यपात्रयम् ।
धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरः सञ्जयस्तथा । वैश्यापुत्रस्य मेधावी युयुत्सु कुरुसत्तम ।
पाण्डवा सर्वकार्याणि रक्षन्ति स्म तं नृपं । चक्रुर्सेनाभ्यनुज्ञाता वर्षाणि द्वात्रिंशत् ।
सदा हि गता ते वीराः पर्युपासन्तं नृपं । पादाभिवादनं कृत्वा धर्मराजमते खिता ।
ते मूर्ध्नि समुपागता सर्वकार्याणि चक्रिरे । कुन्तिभोजमुता चैव गान्धारीमन्ववर्षत ।
द्रौपदी च सुभद्रा च पाशान्या पाण्डवस्त्विय । समां हन्तिमवर्षन्तं तयोः शस्त्रैर्धन्वाविधिः ।
शयनानि महार्हाणि वासाद्याभरणानि च । राजार्हाणि च सर्वानि भक्ष्यभोज्यान्वनेकम् ।
युधिष्ठिरो महाराज धृतराष्ट्रेभ्युपाहरत् । तथैव कुन्ती गान्धार्या गुरुहस्तिमवर्षत ।
विदुरः सञ्जयश्चैव युयुत्सुश्चैव कौरव । उपासते स्म तं दृष्ट्वा हतपुत्र जनाधिपं ।
श्यासो द्रोणस्य यथाधीदृषितो ब्राह्मणो महान् । स च तस्मिन् महेश्वास रूपं समभवत्तदा ।
व्यासश्च भगवानित्यमासाक्षके नृपेण च । कथां कुर्वन् पुराणसिद्धैर्वर्षिपितृवर्षा ।
धर्मयुक्तानि कार्याणि व्यवहारान्वितानि च । धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातो विदुरस्तान्यङ्कारयत् ।
सामन्तेभ्यः प्रियाण्यस्य कार्याणि सुवदन्त्यपि । प्राणनोर्ध्वं सल्लघुभिः मुनयाद्विदुरस्य वै ।
अकरोदन्वमेोचस्य वप्यानां मेोचणं तथा । न च घर्षयुतो राजा कर्दोचित् किञ्चिदब्रवीत् ।
विहारयाचासु पुनः कुहराजो युधिष्ठिर । सर्वान् कामान् महातेजा प्रददान्मिकामुते ।
आरालिकां स्रपकारां रागखाण्डविकास्तथा । उपातिष्ठन्त राजान् धृतराष्ट्रं यथा पुरा ।
वाधोऽपि च महार्हाणि मात्स्यानि विविधानि च । उपाजह्रुर्धैधान्याचं धृतराष्ट्रस्य पाण्डवा ।

मेरेयमत्स्यमंथानि पानकाणि मधूनि च । चिवान् भक्ष्यविकाराश्च चक्रुस्तस्य यथा पुरा ।
ये चापि श्रियवोपात्ताः समाजमुत्ततस्ततः । उपातिष्ठन्त ते सर्वे कैरवेन्द्रं यथा पुरा ।
कुन्तो च द्रौपदी चैव सात्त्विकी च यशस्विनी । उलूरो नामकन्या च देवी चित्राङ्गदा तथा ।
धृतराष्ट्रस्य भगिनो जरासन्धमुता तथा । एताद्यान्याश्च सर्वे वै योषितः पुत्रवर्धनम् ।
किङ्कराः पर्युपातिष्ठन् सर्वेऽपि स्वसज्जान्तदा । यथा पुत्रविद्युक्तोऽयं न किञ्चिद्दुःखमाप्नुयात् ।
इति तान्त्वगाङ्गाहन् नित्यमेव युधिष्ठिरः । एवमेव धर्मराजस्य श्रुत्वा वचनमभ्यवत् ।
सविशेषमवर्त्तन् भीममेकं तदा विना । न हि तत्तस्य वीरस्य हृदयादप्यप्यति ।
धृतराष्ट्रस्य दुर्भङ्गा यदुक्तं श्रुतकारितम् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संजुजतो राजा पाण्डुरैरभिकासुतः । विजहार यथा पूर्वमृषिभिः पशुं पातितः ।
मन्त्रदेयापहारांश्च प्रददौ स कुङ्कुमदहः । तच्च कुन्तोमुनी राजा सर्वमेवात्मनश्चतः ।
आमृशंस्यपरी राजा प्रीयमाणो युधिष्ठिरः । उवाच स तदा आह्वयनात्पुत्रस्य महीपतिः ।
मया चैव भग्नस्य मान्य एव गराधिपः । निदेशे धृतराष्ट्रस्य यत्किञ्चित् स मे सुहृत् ।
विपरीतस्य मे शत्रुनिधायस्य भवेन्नरः । पिष्टपक्षेण चाप मुपुषाणां ग्राहकर्मणि ।
सहदास्यैव सर्वेषां यावत्स्य चिकीर्षितम् । ततः सं राजा कैरव्यो धृतराष्ट्रो महामना ।
म्राष्ट्रापेयो ययार्हयो ददौ वित्तान्यनेकमः । धर्मराजस्य भोजस्य वचसाचो यमावपि ।
तत्तुल्यमन्ववर्त्तन् तस्य प्रियचिकीर्षया । कथं नु राजा वृद्धः स पुत्रयौत्तवधाहितः ।
मोक्षमफलान्तं प्राप्य न खियेतेति चिन्त्यते । यावद्भिः कुहवोरस्य जीवत्युत्सवै च सुखं ।
सभूव तदवाप्नोत भोगांयेति व्यर्थासता । ततस्तैः सहिताः पञ्च भ्रातरः पाण्डुनन्दनाः ।
तथाश्रीलाः समात्सुर्धृतराष्ट्रस्य ग्रासने । धृतराष्ट्रस्य तान् सर्वान् विनोवाश्रयमे स्तितान् ।
श्रित्यष्टभिं समापन्नान् गुह्यवत् प्रत्यपचत । गान्धारी चैव पुत्राणां विविधैः आहूकर्मभिः ।
आनुषंग्यमगमत् कामान् विभेद्यः प्रतिपाद्य सा । एवं धर्मश्रुतां श्रेष्ठां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
आह्वयिः सहितो धीमान् पूजयामास तं नृपम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स राजा समशान्तः वृद्धः कुङ्कुलोदहः । न ददर्श तदा किञ्चिदपि पाण्डुनन्दने ।
पत्न्येनैव स वृत्तिं पाण्डवेषु मृदात्मास्य । प्रीतिमानभवद्वासा धृतराष्ट्रोऽभिकासुतः ।
भोग्येयो च गान्धारी पुत्रदोक्तमपाद्य तम् । सदैव प्रीतिमयासोत्तमयेषु निजैश्चिव ।
प्रियाद्यैव तु कैरव्यो नाप्रियाणि कुरुदहः । वैचित्रवीर्ये नृपतौ समाचरन् बोध्यन् च ।
पद्यन्ते च किञ्चित् स धृतराष्ट्रो जनाश्रितः । गुह्यं वा लघु वा कार्यं गान्धारी च तत्सखिनी ।
तं स राजा महाराज पाण्डवानां धुरन्धरः । पूजयित्वा वचसासदकार्यैः परवीरसा ।
तेन तस्याभवत् प्रीतिः वृत्तेन स गराधिपः । श्रवत्येष च संसृज्य पुत्रं तं मन्दचेतसम् ।

मदा च प्रातरुत्थाय कृतगन्धः शुचिर्नृपः । आश्राप्ते पाण्डुपुत्राणां समरेखपराजयः ।
 ब्राह्मणान् स्वस्तिं वाच्याथ ऊत्वा चैव कृताग्रनः । आर्यैः पाण्डुपुत्राणामाग्रमन्त्रं नराधिप ।
 न तं प्रीतिं परामाप पुत्त्रेभ्य स कुहदहः । यां प्रीतिं पाण्डुपुत्रेभ्यः सदाऽवाप तदा नृपः ।
 ब्राह्मणानां यथा वृत्तं, चत्विषाणां यथाविधः । तथा विश्वभूतसंघान् ममभवन् स प्रियन्तदा ।
 यच्च किञ्चित्तदा पापं धृतराष्ट्रस्यै, क्वनं । अथवा यदि तत् पापं तं नृपं वोऽन्ववर्त ।
 यच्च कश्चिन्नरः, किञ्चिदप्रियं चास्मिन्नासुते । कुस्ते देयतामिति स कौन्तेयस्य धोमन ।
 न राज्ञो धृतराष्ट्रस्य न च दुर्योधनस्य वै । उवाच दुष्कुः कश्चिद्युधिष्ठिरमयान्नरः ।
 धृता तुष्टो मरेन्द्रस्य गान्धारी विदुरस्तथा । शौचेन चाजातप्रचेनं तु भीमस्य शत्रुहन् ।
 अश्ववर्त्तं तस्मात्पि निखितो धर्मो नृपः । धृतराष्ट्रस्य संप्रेक्ष्य सदा भवति दुर्मानः ।
 राजानमनुवर्त्तन् धर्मपुत्रमभिचक्ष । अश्ववर्त्तं कौरव्यो हृदयेन पुराजित ।
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वणि पर्वणि आश्वमेधपर्वणि द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरस्य नृपतेर्दुर्योधनपितृकथा । ज्ञान्तरं ददृशूरारोहं पुष्टपाः प्रपद्यं प्रति ।
 पदा तु कौरवो राजा पुत्रं सफारं दुर्धति । तदा भीमं सदा राजश्वपथाति स पार्यिव ।
 तथैव भीमसेनोऽपि धृतराष्ट्रं जनाधिपं । नामधेयतं राजेन्द्र सदैव दुष्टवद्भुदा ।
 अमकामान्यमिषाणि चकारास्य हृकोदरः । आश्रां प्रत्यहरचापि कृतकैः पुष्टैः सदा ।
 स्मरन्दुर्धनितं तस्य वृत्तान्तयस्य कानिषित् । अथ भीमः सुहृन्मथे बाह्वन्मन्त्रं तदाऽकरोत् ।
 संश्रये धृतराष्ट्रस्य गान्धार्योद्यायमर्थः । स्वतां दुर्योधनं शत्रुं कर्षेदुःशासनावपे ।
 मेवाचेर्दं चरन्त्येः भीमः स मर्त्यं ववः । अन्धस्य नृपते पुत्रा मया परिचवाङ्मना ।
 नीता लोकमनु सर्वं गानाशस्य स्वयोधिन् । इमौ तौ परिचप्रस्यौ भुजौ मम दुराचरे ।
 ययोरभारमासाद्य धार्तराष्ट्रां चरे गताः । ताभिमौ चन्दनैनाकौ चन्दनार्हौ च मे भुजौ ।
 दान्धां दुर्योधनो नीतं च संसृतवान्भव । एताद्यान्याश्च विविधाः शस्त्रभूता नराधिप ।
 हृकोदरस्य ता वाच श्रुत्वा निर्वेदमागमत । सा च मुह्यिमती देवो कालपयोधवेदिनौ ।
 गान्धारी सर्वधर्मज्ञा तान्यस्त्रीकानि शुश्रुवे । ततः पक्षदशे वर्षे समतीते नराधिप ।
 राजा निर्वेदमापेदे भीमकाव्याण्युद्धितः । नावनुश्रुतं तद्राज्ञा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 येतान्शो वाऽय कुन्ती वा द्रौपदी वा यशस्विनो । माद्रोपुत्रौ च धर्मज्ञौ चित्तं तस्मान्ववर्त्ततां ।
 राज्ञस्तु चित्तं रचनौ नाचतु किञ्चिदप्रियं । ततः सन्मानधामास हृतराष्ट्रः सुहृन्मनः ।
 वाप्यगन्दिगमत्यर्थमिदमाह च तान् भूजः ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ विदितं भवतामेतद्यथा वृत्तं कुहवयं । ममापराधास्तत् पर्वमनुज्ञां नृपः कौरवैः ।
 योऽहं दुष्टमस्मिन् मन्देऽज्ञातीनां भयवर्द्धनं । दुर्योधने कैरेवाणामाधिपत्येऽश्वमेधे च यं ।
 यथाहं वाधेदेवस्य नाशौघं वाक्यमर्थवन् । वधतां साध्वयं पापं सामात्य इति दुर्धति ।

पुत्रनेहाभिभूतस्तु हितमुक्ता मनोविमिः । विदुरेणाथ भोगेष त्रेणेन च हृषिष च ॥
 पदे पदे भगवता स्थितेन च महात्मना । सञ्चयेनाथ गान्धार्थ्या तदिदं तथैव च ॥
 यथाहं पाण्डुपुत्रेण गुणवत्तु महात्मसु । न दत्तवान् श्रियं दीप्ता पिबधैतामहोमिमां ॥
 विनाशं पश्यमानो हि सर्वराज्ञां गदायजः । एतत्संयुक्तं परमममन्यत जनार्दनः ॥
 सोऽहमेतान्यलीलाणि निवृत्तान्यात्मनस्तदा ॥ हृदये ब्रह्मभूतानि धारयामि सहस्रशः ॥
 विधेपतस्तु पश्यामि वयं पञ्चदशेऽथ वै । अस्म्यपापस्य शुद्ध्यर्थं नियतोऽस्मि सुदुर्मतिः ॥
 हतुर्थं नियते काले कदाचिदपि चाद्ये । हृष्यतिनयनं भुञ्जे गान्धारी वेदं तन्मम ॥
 करोत्याहारमिति मां सर्वैः परिजनः यदा । युधिष्ठिरमयादत्ति भूयं तथ्यति पाण्डवः ॥
 भूमौ शय्ये जयपरो दमैव्यजिनसंयुतः । निधमव्यपदेशेन गान्धारी च यशस्विनी ॥
 हतं व्रतस्तु पुष्पाणां यथेयुं देऽपलायिनां । नानुत्पश्यामि तथाहं व्रतधर्ममिमं विदुः ॥
 इत्युक्त्वा धर्मराजानमभ्यभाषत कैरवः । भद्रं ते यादवीमातव्यं च येदं निबोध मे ॥
 सुखमप्युपितः पुत्रं रूपं सुपरिपालितः । महादानं निदत्तानि आह्वानि च पुनः पुनः ॥
 प्रकृष्टं मया पुत्रं पुण्यं वीर्यं पयावत्तं । गान्धारी हतपुत्रेयं धैर्येणादीवते च मां ॥
 द्रोपद्या ह्यपकर्त्तारस्य वैश्वर्यहारिणः । समतोता नृवंशस्यै स्वधर्मेण हता युधि ॥
 न ते पुं प्रतिकर्त्तव्यं पश्यामि कुहजन्दन । सर्वैश्चललतान् सोक्तान् गतालोऽपि मुञ्चं हताः ॥
 आत्मनस्तु हितं पुण्यं प्रतिकर्त्तव्यमद्य वै । गान्धार्थ्यायैव राजेन्द्र तदनुज्ञातुमर्हसि ॥
 त्वन्तु धर्मभूतां श्रेष्ठः सततं धर्मवत्तमः । राजा गुरुः प्राणभूतां तस्मादितद्भवोच्चैः ॥
 अनुज्ञातस्त्वया वीर संश्रयेयं वगान्यहं । वीरवत्कलभद्राजन् गान्धार्थ्यां वञ्चितोऽनया ॥
 तवाग्रिपः प्रयुञ्जामि भविष्यामि वनेचर । उचितं नः कुले तात एवैषां भरतर्षभ ॥
 पुत्रैश्चैवार्थमाधाप्य वपवाऽनौ वनं नृप । तवाहं वायुभयो वा निराहारीऽपि वा वनम् ॥
 पथ्या वहाणया वीरः चरिष्यामि तपः परं ॥ लज्जापि फलभाक् तात तपसः पार्थिवो ह्यमि ॥
 फलभाजो हि राजानः कञ्चाप्येतरस्य वा ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न मां प्रोक्तवते राज्यं सयैवं दुःखिते नृप । पित्रात्मस्तु युदुर्ध्वद्विं राज्यपदं प्रसादितं ।
 योऽहं भवतां दुःखान्मुपवाचकमं भूयं । जिताहारे वित्तियं न विन्दे आहमिः सह ॥

‘श्रेष्ठोऽस्मि वञ्चितो मूढो भवता मूढवृष्टिः । विषादयिता पूर्वं मां यदिदं दुःखमश्रुयाः ।
 किं मे राज्येन भोगैर्वा किं पथैः किं मुखेन वा । यद्य मे त्वं मदीयान् दुःखान्येतान्यश्रवन् ॥

पीडितश्चापि जनामि राज्यमात्मानमेव च । श्रेण वचसा तुभ्यं दुःखितस्य जनेय ॥

भगवन्पिता भगवन्पिता भगवन् परमो गुरुः । भवता विमहोमा हि क्व नु तिष्ठामिह वयं ॥

वीरभो भवतः पुत्रो युयुत्सुर्नृपमत्तम । अस्तु राजा महाराज यस्म्येव मन्यते भवान् ॥

‘यहं वनं गमिष्यामि भवान् राज्यं प्रशंसतु । न मामपश्या दग्धं भूपत्नं दग्धमर्षि ॥

नां राजा भव सञ्जा भवत परवानहं । कथं गुरुं त्वा धर्मज्ञमनुज्ञातुमिहेत्यहं ।
 न मन्युर्हं दिन कश्चित् सुयोधनकृतोऽनघ । भवितव्यं तथा तद्धि वयश्चान्ये च मोहिता । ११
 वध पुत्रा हि भवतो यथा दुर्व्याधनादय । गान्धारी चैव कुन्ती च निर्विषेया मतिर्ग्राम ।
 समा त्वं यदि राजेन्द्र परित्यज्य गमिष्यसि । पृष्ठतस्तानुयास्यामि सत्यमात्मानमात्मने ।
 इयं हि वसुधपूर्णा महो सागरमेखला । भवता विप्रदीनस्य न मे प्रीतिकरी भवेत् ।
 भवदीयमिदं सर्वं शिरसा त्वां प्रसादये । त्वदधीना सा राजेन्द्र येतु ते मानसो ज्वर । १२
 भवितव्यमनुप्राप्तो मन्ये त्वं वसुधाधिप । दिव्यं ज्ञानमाणस्तस्मा भोविष्ये मनसो ज्वर ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तापस्य मे मनसात वर्त्तते कुरुनन्दन । उचितश्च कुलेऽस्माकमरण्यागमनं प्रभो ।
 चिरमस्युपित पुत्र चिरं ह्यस्युपितस्तथा । दृष्टं मामयमनुज्ञातुमर्हसि त्व गदाधिप ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजान् वेपमानं कृताञ्जलि । उवाच वचनं राजा धृतराष्ट्रोऽन्विकासुत ।
 सञ्जयश्च महात्मानं कृपश्चापि महारथं । अनुनेतुमिदं ज्ञामि मवद्विष्यं सुगधिप ।
 स्थापिते मे मनो वीरं मुखश्च परिशुश्रुति । वयसा त्वप्रकृष्टेन वाग्व्याघासेन चैव ह । १३
 इत्युक्त्वा च तु धर्मात्मा दृष्ट्वा राजा कुरुद्वज । गान्धारीं शिशिये धीमन् ब्रह्मवैव गत सुवत् ।
 तन्नु दृष्ट्वा समासीनं विषेजमित्र कौरवं । चार्त्तिं राजाऽगमतीना कौन्तेय परवोरहा ।
 ॥ सुधितिर् उवाच ॥ यस्य नागवद्वेषेण व्रतधर्मेण वै बलं । सोऽयं वीर्यं व्यपश्रित्य व्रते राजा गतासुवत् ।
 आयसो प्रतिमा येन भोमसेनस्य सा पुरा । चूर्णकृता बलवता सोऽवसामाश्रित स्त्रियं ।
 धिग्लानं मामधर्मज्ञं धिगुद्धं धिक् च मे भुतं । यत्कृते श्रियवीपास व्रतेऽयमनये वित । १४
 अहमयुपवस्थामि यद्येषाव गुरुर्मम । यदि राजान भुङ्क्तेऽयं गान्धारी च यमस्मिनी ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ ततोऽस्य पाणिना राजन् जलप्रीतेन पाण्डव । उरो मुखश्च शनकौ पथ्यमाञ्जित धर्मं वत् ।
 तेन रतौपधिमता मुषेण च सुगन्धिना । पाण्डिस्त्यैव राजा स राजा संश्रामाय ह ।
 ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ह्युग्र मां पाणिना भूय परित्यज्य च पाण्डव । ओवभोवतिपेक्ष्योक्तव राजोबलोचन ।
 मूर्खानश्च तवाज्ञातुमिच्छामि मनुजाधिप । पाणिभ्याश्च परित्यक्तुं प्रीयन् दि महत्तम । १५
 अष्टमो द्यौ कालोऽयमाहारस्य क्षतोऽस्य मे । येनाहं कुरुमार्जुन शक्रोऽनि न विवेष्टुं ।
 व्यायामदायमत्यर्थं कृतस्तममियाचता । ततो म्लानमनासात गष्टशं द्वाभवं ।
 तद्यामृतमप्रप्य हस्ताभ्यामिम प्रभो । सन्ध्या सञ्चीविनोऽस्मीति मन्ये कुरुकुलोदह ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ श्वमुक्कन्त कौन्तेय पिषा ज्येष्ठेन भारत । पश्यं सर्वमेगरेषु भोऽहं स्रजनेसदा ।
 उपसत्य तत प्राणान् धृतराष्ट्रो महोपति । बाह्व्या संपरित्यज्य मूर्ध्ना शिब्रत पाण्डवं । १६
 विदुरादपय ते सर्वं द्रुपदुर्द्विषता श्रेष्ठ । अतिदुःखास्तु राजानं नोक्तुं किं न पाण्डव ।
 गान्धारी मेव धर्मज्ञा मनमोदहतो मृगं । दुःखान्यधारयद्वाजप्रीतिमिवैव श्रावयत् ।
 इतरास्तु स्त्रिय सर्वाम् कुन्दया सह मुदु खिता । नेत्रैरगतविकेदे परिवार्य खिताऽभवत् ।

अथाप्रवीत पुनर्वाक्यं धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं । आनुज्ञापोहि मां राज्ञस्तपसे भरतर्षभ ।

आपते मे मनस्तात भूया भूयाः प्रजल्पतः । न मामतः परं पुनः परिक्रियमिहाश्वि ।

तस्मिन्नु कौरवेष्टे न तया ब्रूते पाण्डवं । सम्बन्धमेव यो ध्यानामार्त्तनादोऽभङ्गादहम् ।

दृष्ट्वा ह्यहं विषण्णं राजानमतीचिनं । उपवासपरिधानं लग्निपरिवारम् ।

धर्मपुत्रः स्वपितरं परित्यज्य महाप्रभुम् । शोकभ्रं बाण्यमुत्सृज्य पुनर्भवन्ममव्रवीत ।

न कामये नरसेठ गोविते श्रुतिर्वी तया । यथा तत्र प्रियं राज्ञि शिरोर्धामि परन्तरम् ।

यदि शङ्कमनुयासो भवतो दयितोऽपि वा । क्रियतां तावदाहारस्ततो वेत्याम्यहं परम् ।

ततोऽप्रवीतमहातेजा धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरं । अनुज्ञातस्त्वया पुनः भुञ्जीयामिति कामये ।

इति ब्रुवति राजेष्ट्रे धृतराष्ट्रे युधिष्ठिरं । अविः सत्यवतोपुत्रो व्याधोऽभ्युद्यन् ब्रूवाऽमव्रवीत ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि तृतीयाऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो यथाह कुरुनन्दन । धृतराष्ट्रो महातेजास्तु कुरुज्यविचारधनम् ।

अयं हि दृष्टो मृत्तिरुतः प्रोक्षितः । नेदं कुरुं विचरितुं सचेदिति नतिर्भवेत् ।

गान्धारी च महाभागो प्राज्ञा कर्णवेदिनौ । पुत्रयोर्कं महाराज धैर्य्येणोदहतं सखे ।

अहमप्येतदेव त्वं प्रवीजि कुरु मे वचः । अनुज्ञां लभतां राजा मां दयेह मरियति ।

राजर्षीणां पुराणानामनुयातुं गतिं भूयः । राजर्षीणां हि सम्बन्धमेव वनमुपगम्यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तदा राजा व्यासेनाहुतकर्मणा । प्रत्युवाच महातेजा धर्मराजो महाकुनिम् ।

भगवन् त्वं मां माया भगवानेव नो गुरुः । भगवानस्य राज्ञ्यश्च कुरुज्यं च परावर्षम् ।

अहं ते पुत्रो भगवान् पितरौ राजा गुरुश्च मे । निदेशवर्ती च पितुः पुत्रो भवति धर्म्यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु मे प्राज्ञं व्यासो वेदविदोत्तरः । युधिष्ठिरं महातेजाः पुनरेव महाकविः ।

इत्येतन्महाबाहो यथा वदति मेरेतम् । राजाऽवे दृष्ट्वा प्राज्ञः प्रजापते परमे स्त्रियः ।

योऽयं मयाऽभ्यनुज्ञातस्त्वया च श्रुतिवीर्यपतिः । करोतु स्वमभिप्रायं मांऽस्मै विप्र इतो भव ।

एष एष परो धर्मो राजर्षीणां युधिष्ठिर । समरे वा भवेन्नृशुर्वेन वा विधिर्धर्म्यः ।

पिपासु तव राजेष्ट्रे पाण्डुना श्रियोऽचिन्तो । विप्रहृतेन राज्ञःऽयं गुरुवत् पथ्युपव्रितः ।

क्षतुभिर्दक्षिणवद्भोरस्य रश्मिभिरभितेः । महद्भिरिह गोभैश्च प्रजाश्च परितः स्त्रिताः ।

पुनस्तस्मै विपुलं राज्यं विप्रैर्दत्तं त्वयि । यथोदन्नं समा युक्तं दत्तं च विविधं वपुः ।

मया चायं नरव्याघ्र गुरुश्रुत्वाऽप्युवाच । आरोधितः सद्योऽनेन गान्धारी च समस्त्रिणो ।

अनुज्ञानो हि पितरं समुपास्य तत्रोविधौ । न मन्यन्मिच्छते चास्य सुखस्योऽपि दुःखिष्ठे ।

व्यास उवाच ॥ एतावदुक्ता वचनमनुमान्य च पार्ष्विणं । तयोऽस्ति च तेनाक्तः केन्तोयेन यथै वनम् ।

गते भगवति व्यासे पाण्डुपुत्रस्य ददा । भोवाच पितरं दृष्ट्वा मन्दं मन्दमिवामयः ।

पश्याद् भगवन् व्यासो यथाऽपि भवती मत् । यथाह च महेश्वारः कृपा विदुर एव च ।

सुसुतः सञ्जयश्चैव तत् कर्त्ताऽस्यममञ्जसा । सर्वं एवं हि मान्या मे कुलस्थास्य हितैषिणः ।
 इदं तु याचि नृपते त्वामहं शिरसा नतः । क्रियतां तावदाहारस्ततो गच्छाश्रमं प्रति ।
 इति श्रीमद्भारते आश्वमेधवासिके पर्वणि आश्वमेधवासपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राज्ञा अभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् । ययौ स्वभवनं राजा गान्धार्थानुगतस्तदा ।
 मन्दम्राणगतिर्हीमान् रुक्मश्चैव समुदहन् । पदानि स मदीपातो ज्योषां गजपतिर्यथा ।
 तमवगच्छद्विदुरो विद्वान् सत्यञ्जयः । स चापि परमेष्वासः कपः । गारदतस्तथा ।
 स प्रविश्य गृहं राजन् छतपूर्वाहिक्रियः । तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठानाहारमकरोत्तदा ।
 गान्धारी चैव धर्मज्ञा कुन्त्या सह मगस्त्रिणो । बहुभिरुपचारेण पूजिताऽभुक्त्वा भारत ।
 क्षताहारं क्षताहाराः सर्वे ते विदुरादयः । पाण्डवाश्च कुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठन्त मं नृप ।
 ततोऽश्वमेधहाराज कुन्तोपुत्रमुपहरे । निषण्णं पाणिना दृष्टे संस्पृशस्मिन्कासुतः ।
 अप्रमादस्त्वया कार्यः सर्वथा कुर्वन्मन्द । अष्टाङ्गं राजगार्हपत्यं राज्यं धर्मपुरस्कृते ।
 यत्तु शब्धं महाराज रक्षितं पाण्डुमन्दन । राज्यं धर्मैव नीतेय विद्वानवि निबोध तत् ।
 विद्यादृष्ट्वान् सर्वं त्वमुपावोया युधिष्ठिर । गृह्णुयास्ते च यद्वयः कथ्येद्यैवाविचारयन् ।
 प्रातस्तथाय तापाजन् पूजयित्वा यथाविधि । कृत्यकाले समुत्पन्ने दृष्ट्व्याः कार्यमोत्तमः ।
 ते तु सञ्जानिता राजस्त्वया कार्यहितायिना । प्रवक्षन्ति हितं तात सर्वथा तव भारते ।
 इन्द्रियाणि च सर्वेणि याजिवन् परिपालयेः । हितायैव भविष्यन्ति रक्षितं त्रिविधं यथा ।
 अमात्यानुपधातीताम् पिबेयतामहीन् शुचीन् । दानान् कर्त्तव्यं पुण्यां पुण्यान् सर्वेषु धेजयेः ।
 चारेष्वेवाय सततं चारैरविदितैः परैः । परीक्षितैर्बन्धुभिः स्वरोद्वेगप्रतिवादिभिः ।
 पुरश्च ते सुगुप्तं स्याद्वदशाकारयोरणं । अष्टाङ्गसकसंवाधं वदपदं सर्वतोदिशे ।
 तथा दाराणि सर्वेणि प्रयोजानि वृहन्ति च । सर्वतः सुविभक्तानि यत्नैरारक्षितानि च ।
 मुखैरसमर्थस्य विदितैः कुलजीलतः । चात्मा च रक्ष्यः सततं भोजनादिषु भारते ।
 विद्वाराहारकालेषु माक्यग्र्यासेनेषु च । प्लियसे च सुगुप्ताः सुवृद्धैरभैरधिहिताः ।
 श्रीलवङ्गिः कुलीनैश्च विद्वद्भिश्च युधिष्ठिर । मन्त्रिणश्चैव कुलीनैः विज्ञानं विद्याविभारदान् ।
 विनीतांश्च कुलीनांश्च धर्मार्यकुशलान् चञ्चून् । तैः सार्द्धं भक्त्येवास्त्वं नात्यर्थं वदस्मिः सह ।
 समक्षैरपि च यत्तुर्वापदेन केनचित् । सुसंहरते मन्त्र्यहं स्वलं चादह्य मन्त्रये ।
 अरणे निश्लाके वा न च राधौ कथञ्चन । वानराः पक्षिणश्चैव ये मनुष्यानुधारिणः ।
 सर्वे मन्त्र्यहं वर्ज्या ये चापि जडपेक्षकाः । मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति इत्यविवेचिताः ।
 न ते प्रजवाः समाधातुं कथा । मे मतिः । दोषांश्च मन्त्रभेदस्य ब्रूयास्त्वं मन्त्रिमण्डले ।
 अग्नेदे राजन् पुनः पुनः । पौरजानपदानारं ।
 यथा च राज्ञस्तथा का । अथ व्यवहारस्य ते न ।
 आश्वमेधविधिः ।

योऽन्यत्तैर्हि नैराश्रमिन् चारैरधिष्ठितः । परिमाणं विदिता च दण्डं दण्डेषु भारत ।

प्रणयेयुर्थ्यान्वायं पुरुषान्ते युधिष्ठिर । आदानवचस्यैव परदारारवमपि ।

उपदण्डप्रधानाय मित्यव्याहारिणस्तथा । अत्रोद्यत्य लुब्धाश्च हन्तारं साहसमिवाः ।

सभाविवारभेत्तारो व्रणानाश्च मद्रूपकाः । हिरण्यदण्डप्रधानाय कर्तव्या देशज्ञानतः ।

प्रातेरेव हि पश्येया ये कुर्युर्व्ययकर्त्तव्ये । अलङ्कारमयो भाग्यमन ऊर्ध्वं सनाचरे ।

पश्येयाश्च ततो यो धान् सदा त्वं प्रतिवर्जयन् । दूतानाश्च धराणाश्च प्रदायस्ते सदा भवेत् ।

सदा चापरराजन्ते भवेत् कार्याय निश्चये । मध्यरात्रे विहारस्ते मध्योक्तं च सदा भवेत् ।

सर्वे मौपिका कालाः कार्याणां भरतर्षभ । तथैवानुभूतं काले तिष्ठेया भूरदधिप ।

चक्रवर्त्तनात् कार्याणां पर्यं यो दृश्यते तदा । कोषस्य निषेधे यत्नं कुर्यात् न्यायतः सदा ।

विविधस्य महाराज विपरीतं विवर्जयेत् । चारैर्भिदिता शत्रून् ये राजानन्तरे विपः ।

तानामि पुनर्पुनराह्वातयेया नराधिप । कथं दृष्ट्वाऽयं भर्तास्त्वं वरेथया कुक्षदहे ।

कारयेयाश्च कर्माणि युक्तायुक्तैरधिष्ठितैः । सेनाप्रथेता च भवेत्तव तात वृद्धतम ।

शूर क्षेत्रसहस्रैव हितो मत्तश्च पूर्य । सर्वे जनपदाश्चैव तव कर्माणि पाण्डव ।

गोवद्गामभवैव कुर्युर्ध्वं व्यवहारिणः । खरग्नं पररन्ध्रं स्त्रेषु चैव परेषु च ।

उपसक्तयितव्यमे निधमेव युधिष्ठिर । देशज्ञाश्चैव पुरुषा विक्रान्ताः स्त्रेषु कर्त्तव्यः ।

पात्राभिरनुकृपाभिरनुपाद्या हितास्तथा । गुणार्थिनां मृगः कार्यो विदुषा वै जनाधिप ।

अविचाक्याश्च ते ते स्मरचलाश्च नित्यम् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पद्यमोऽध्यायः ५५ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ मण्डलानि च पुथेयाः परेषामात्मनस्तथा । उदासीनगणानाश्च मध्यस्थानाश्च भारत ।

चतुर्थो मनुजातामां सर्वेषामाह्वयिनां । निश्चयं निश्चयिश्च योद्धयन्तेऽप्रिकरणं ।

तथाऽमात्या जनपदा दुर्गाणि विविधानि च । वलानि च कुक्षयेव भवन्त्येषां पर्येच्छकं ।

ते च दादय कोन्तेय राधां वै विषयात्मकाः । मन्त्रिप्रधानाश्च गुणाः पट्टिर्दोद्वजश्च प्रभो ।

एतन्मण्डलमित्याह्वराचार्यो नीतिकोविदः । तत्र यादृच्छामयार्थं युधिष्ठिर निरोध तत् ।

वृद्धिस्तथा च विज्ञेया आत्मनश्च कुरुक्षेत्रम् । द्विषत्तया महाबाहो तत् यादृच्छायां मृतः ।

यदा स्त्रेषो वलवान् परपुंसस्तथाऽवलः । विरुद्धं ब्रह्म कोन्तेय जेयः क्षितिपतिस्तदा ।

यदा परे तु बलिम् स्वपुत्रस्य दुष्पुत्रः । सार्द्धं विदालस्तदा शीलः परैः मन्त्रिं सनाययेत् ।

भ्रूयाणां मध्ययदैव कर्त्तव्याः क्षान्नाहास्तथा । यदा सम्यो दानाय न विरेज्येव भागतः ।

तदा सर्वे विधेयं क्षात्रम्यामेन च विचारयेत् । भूमिरल्पकम्वा देवा विपरीतस्य मन्त्रम् ।

रिरिष्ये कुपभूदिष्टं मित्रं क्षीणमयो बलं । विपरीतानि मूर्खोऽयान् स्वयं सर्वविचारदः ।

सन्त्यजे राजपुत्रं वा निषेया भरतर्षभ । विपरीतं न तत्त्रेय पुत्रकल्याणिदापदि ।

पुत्रान् सञ्जयश्चैव नत कर्त्ताऽऽप्युत्तमश्रया । सर्वं एवं हि मान्या मे कुलस्थास्य ह्रीर्हपिणः । ।

इदन्तु याचे नृपते न मह शिरसा नत । क्रियतां तावदाहारस्ततो गच्छाश्रमं प्रति ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैद्यन्यायन उवाच ॥ ततो राजा अभ्युज्जातो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् । ययौ स्वमवर्गं राजा गान्धार्व्याऽनुगतस्तदा । १०

भन्दप्राणगतिर्द्विमान् छच्छादिव समुदहन् । पदानि च महीपालो कौर्षो गजपतिर्यथा । ।

तमन्वाच्छ्रुद्विदुरो विद्वान् सूतश्च सञ्जय । स चापि परमेष्वाणं हृष्य शारदतस्तथा । ११

स प्रविश्य गृहं राजन् कृतपूर्व्याहिकक्रियं । तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठानाहारमकरोत्तदा । ।

गान्धारी चैव धर्मज्ञा कुन्त्या सह मनसिनी । बभूवमरुपचारं पूजिताऽभुक्ता भारत । ।

क्षताहारं क्षताहाराः सर्वे ते विदुरादयः । पाण्डवाश्च कुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठन् तं नृपं । १२

ततोऽब्रवीन्महाराज कुन्तीपुत्रमुपहरे । निपद्य पाणिना वृष्टे सन्तृप्तमन्त्रिकासुतः । ।

अग्रमादक्षया कार्यं सर्वथा कुरुमन्दन । अष्टाङ्गे राजगार्हपत्यं राज्ये धर्मपुरस्कृते । १३

यस्तु धर्मं महाराज रक्षितुं पाण्डुमन्दन । राज्यं धर्म्येण कौन्तेय विद्वानपि निबोध तन् । १४

विद्यावृद्धान् सदैव त्वमुपासीया युधिष्ठिर । गृह्णुयाको च यद्वयं कुर्याद्यैवाविचारयन् । १५

प्रातस्तक्याय तावाजन् पूजयित्वा यथाविधि । कृत्यकाले समुत्प्रेक्ष्य श्रुत्वा कार्यमात्मनः । १६

ते तु सम्मानिता राजस्वया कार्यहितार्थिना । प्रवक्ष्यामि हितं तात सर्वथा तव भारत । १७

इन्द्रियाणि च सर्वेण याजित्वं परिपालये । हितार्थेन भविष्यन्ति रक्षितं इति चे यथा । १८

अमात्यानुपधातीतान् पश्येत्तामहोन् शूचीन । दानान् कर्त्तुं सुखोद्य पुण्यं सर्वेषु योजये । १९

चारुपेषाश्च सततं चारैरविदितं परैः । परीक्षितैस्त्वङ्गिभिः स्त्रावश्रुतिवाग्भिः । २०

पुरश्चते सुगुप्तं स्याद्वृष्टपाकारवोरण । अष्टाङ्गलकसर्वाधं पटपदं सर्वैतेदिशे । २१

तश्च दारानि सर्वाणि पर्याग्राणि वृहन्ति च । सर्वतः सुविभक्तानि यत्नैरारविताणि च । २२

पुद्गैरक्षमयन्तीं विदितं कुलश्रीलत । आत्मा च रक्ष्य सततं भोजनादिषु भारत । २३

विहाराहारकालेषु भास्वप्रव्यासनेषु च । स्त्रियस्त्रे च सुगुप्ताः सुवृद्धैरग्निरधिष्ठिताः । २४

शीलवन्नि कुलोत्तैश्च विभक्तैश्च युधिष्ठिर । मन्त्रिणश्चैव कुर्वीया द्विजान् विद्याविभारदान् । २५

विनीतांश्च कुलीनाश्च धर्मायकुम्भान् सञ्जुन । तौ सार्द्धं भक्तयेथास्ते नात्यर्थं वज्रभिः सह । २६

समस्तैरपि च व्यत्यर्थपदेनैव केवचित् । सुधृष्टं मन्त्रमृष्टं स्त्रलं चारुक्ष मन्त्रये । २७

अरण्ये नि शलाके वा न च रात्रौ कथञ्चन । वानरा पक्षिणश्चैव ये मनुष्यानुषारिणः । २८

सर्वं मन्त्रमृष्टं व्याधये चापि जल्पेद्भव । मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति श्रियोचितानि । २९

न ते शक्या समाधातु कथञ्चिदिति मे मति । दोषांश्च मन्त्रभेदस्य नृथास्ते मन्त्रिमण्डले । ३०

अभेदे च गुणा राजन् पुन पुनररिन्दम । गौरजानेपदानाश्च शौचाग्नौ च युधिष्ठिर । ३१

यथा स्याद्विदितं राज्ञस्तथा कार्यं कुरुदह । व्यवहारश्च ते तात नित्यमाग्नेरधिष्ठितः । ३२

येऽज्यम्पैर्हि नैराजस्त्रियं चारैरधिष्ठितः । परिमाणं विदित्वा च दण्डं दण्डोपुभारत ।

प्रणयेयुर्व्यान्यायं पुरुषास्ते युधिष्ठिर । आदानवचययैव परदारवमणिं ।

उपदण्डप्रधानाश्च मिथ्यावाहारिणस्तथा । अक्रोष्टारश्च सुभ्यासं हन्तारः साहसप्रियाः ।

समाविहारभेत्तारो वर्णानाश्च प्रदूषकाः । शिरषदण्डावध्याय कर्तव्या देशकालतः ।

प्रातरेव हि पर्येया ये कुर्युर्व्ययकर्त्तव्ये । अलङ्कारमयो आज्यमन ऊर्ध्वं समाचरे ।

पर्येयाश्च ततो योधाभूवदा त्वं प्रतिहर्षयन् । दूतानाञ्च चराणाञ्च प्रदेयस्ते वदा भवितु ।

वदा चापरराजने भवेन् कार्याचरिण्ये । मध्याह्ने विहारस्ते मध्याह्ने च वदा भवितु ।

सर्वे त्वोपधिकाः कालाः कार्याणां भरतर्षभ । तयैवालङ्कृतः काले तिष्ठेया भूरदविणः ।

चक्रवत्तात कार्याणां पर्ययो दृश्यते तदा । कोषश्च निषेधे यमं कुर्वीया न्येयतः वदा ।

विविधश्च महाराज विपरीतं विवर्जयेः । चारैर्भिर्दिवा शत्रून् ये राज्ञामन्तर्येणः ।

तानामै, पुनर्पैर्दूराद्वातयेया नराधिप । कथं दृष्ट्वाऽप्य भयं स्तं वरयेथाः कुर्वदह ।

कारयेथाश्च कर्माणि युक्तायुक्तरिधिष्ठितैः । सेनाप्रणेता च भवत्तव तात वृद्धमतः ।

शूरः क्षेममहद्यैव हितो भक्तश्च दूषयः । सर्वे जनपदाद्यैव तव कर्माणि पाण्डव ।

गोवद्वासभवद्यैव कुर्युर्धेयवहारिणः । सारगं पररग्नश्च स्त्रेषु चैव परेषु च ।

उपलक्षयितव्यो नित्यमेव युधिष्ठिर । देशज्ञाद्यैव पुरुषा विक्रान्ताः स्त्रेषु कर्त्तव्यः ।

घातभिरनुकूपाभिरनुपाह्ला हितास्त्वया । गुणार्थिनां गुणः कार्यो विदुषा वै जगधिपः ।

अविचाह्याश्च ते ते स्मरन्त्याश्च नित्यशः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ मण्डलानि च सुधियाः परेयानात्मनस्तथा । उदावीनगणानाश्च मन्थस्त्रानाश्च भारत ।

चतुर्था शत्रुजाताभं सर्वेषामाहृत्याग्निं । निवृत्तं निवृत्तं च वाह्यन्तेऽरिकर्षणं ।

तथा ऽमत्या जनपदा दुर्गाणि विविधानि च । बलानि च कुर्येष्ट भवन्त्येषां धनैश्चक्रे ।

ते च दादम कौन्तेय राज्ञो वै विषयात्मकाः । मन्त्रिप्रधानाश्च गुणाः पट्टिर्दादश्च प्रभो ।

एतन्मण्डलमित्याजराचार्या नौतिकाविदाः । तत्र धातुश्चमायनं युधिष्ठिर जनेध तत् ।

दृष्ट्वैवैव च विशेषो ज्ञानश्च कुतश्चतमः । दिसन्त्या महाबाहो ततः धातुश्च तत् गुणः ।

यदा स्त्रपेया वसवान् परपक्षयाऽवेषः । विमृष्टं शत्रून् कौन्तेय जेयः चित्तिपतिस्तदा ।

यदा परे तु बलिनः स्वपक्षेयैव दुर्वर्त्तकः । सार्द्धं विदाहस्तदा चीरः परैः सन्धिं सनाययेत् ।

द्रव्याणां वक्ष्ययस्यैव कर्त्तव्यः ज्ञानाहास्तथा । यदा समर्थो यानाप न चिरैषैव भाग्यतः ।

तदा सर्वं विधेयं ज्ञानं ज्ञानेन च विचारयेत् । भूमिरन्यफल्पा देया विपरीतश्च मारणः ।

द्विष्ये कुप्यभूयिष्ठं मित्रं चीरमद्यो वलं । विपरीतानि शत्रून् यदा स्वयं बन्धिविहारदः ।

यन्मध्यं राजपुत्रं वा लिप्सेया भरतर्षभ । विपरीतं न तत् श्रेयः पुनः कदापि विदायदि ।

तस्य प्रभोचे यत्नश्च कुर्यात् सोपायं मन्त्रवित् । प्रकृतोऽपि राजेन्द्र राजा दीनान् विभावयेत् ।

प्रमेण युगपत् सर्वं व्यवसायं महाबलः । पोलितं क्षम्यन्क्षेत्रं केऽग्रमङ्गलैव च ।

कार्थं यत्नेन शत्रूणां स्वराज्यं रक्षता स्वयं । न च हिंसाऽभ्युपार्ता । सामन्तो वृद्धिमिच्छता ।

कौन्तेय मं न हिंसेया यो मर्हो विजिगीषते । गणानां भेदने योग्यमीष्टेया । सह मन्त्रिभिः ।

साधुं प्रहणाच्चैव पापनिग्रहणान्तया । दुर्भलाद्यापि सततं नाप्येष्ट्या मनोयसा ।

निष्ठेया राजाऽहं तैतर्षो वृत्तिमाश्रितम् । यद्येनमभिययाच्च बलवान्दुर्भलं नृप ।

सामं हिमिषपायेस्तु क्रमेण विनिर्जयेत् । अशक्तैश्च युद्धाय निष्यते न सह मन्त्रिभिः ।

केषिण पौरैर्दण्डेन ये चास्य मिथकारिणः । अशक्तैश्च तु सर्वथा ययामुख्येन निष्यते

क्रमेणानेन मुक्तिं स्थातुं शरीरमिति केवलम् ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधवासिके पर्वणि आश्वमेधवासपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सन्निविष्टमप्ययं पश्येया राजवत्तम । दिशोऽपि दिविधोपायं यज्जकृत्यं युधिष्ठिर ।

कौरव्यं पश्यंष्यामीहान्त्रिभिर्युधैः । तदुपपृष्ट्वा शत्रुरात्मवानिति च स्मरेत् ।

पश्यंष्यामहास्ते तु विररीन् विधीयते । आसदं कालं राजेन्द्र व्यपश्येत्तत् परम् ।

व्यसने भेदने चैव शत्रूणां करयेत्तत् । कर्तव्यं भोपश्येव युद्धे नैव बलवत् ।

प्रयासमानो नृपिस्त्रिषुधां परिचिन्तयेत् । आत्मनश्चैव शत्रुं च शान्तं विशारदः ।

उत्साहप्रभुशक्तिर्था मन्त्रमहात्मा च भारतम् । उपपश्येत् नृपो यायावद्विरतोऽपि यज्जयेत् ।

आददीत बलं राजा भौलं मित्रबलं तथा । अष्टवीरवं भूतश्चैव तथा व्योचैर्बलं प्रभो ।

तत्र मित्रबलं राजान् मौलश्चैव विप्रयुगे । ज्योतिषं भूतं चैव तु प्र एवेति मे मतिः ।

तथाचारबलश्चैव परस्परबलम् नृप । विप्रैश्च यज्जकास्तेषु राक्षसा काल उर्यस्मिन् ।

आपदयानि कौटुह्या यज्जका नराधिप । भवति राक्षसां कौरव्य यासां प्रयुगाः शत्रुः ।

विकल्पा यज्जका राजकापदः पाण्डुनन्दन । कामादिभिर्दण्डैश्च गणयेत्तासूयं वद ।

याचां गच्छेत्सुधुर्को राजा शक्तिं परमवत् । युक्तश्च कालदेवाभ्यां यत्रैरात्मगुणैस्तथा ।

हृदपृष्ट्वतो गच्छेद्राजा हृदुदये रतः । अश्वमेधायथैः पायाद्वन्तावपि पाण्डव ।

इत्यस्मान् वाजिरथमवाहं ध्वजद्वये सहजकुलरोधकं । पदातिनैर्गन्धर्वैश्च कर्दूनां गदोऽस्त्रं सज्जते नृपति प्रयाजयेत् ।

अयोपपाया शकटं पद्मपद्मस्य भारतम् । उग्रमा वेद यस्मात्सं तनैतद्विहितं विभो ।

चारयित्वा परमं कृत्वा स्वयं दधेनम् । स्वभूमौ पोजयेद्युद्धं परभूमे तथैव च ।

बलं प्रसादयेद्वाजा निविष्टे हस्तिना नरान् । शाला स्वविजं तत्र यस्मादिभिरुक्ता ।

सर्वदेव महाराज शरीरं धारयेद्विह । प्रेयश्चेह च कर्मयमात्मन येनैवं परम् ।

एवमेतन्महाराज राजा सयक्यनाचरन् । प्रेयस्वामवाप्नोति प्रणा धर्मं च पावयन् ।

एवं सया कुरयेत् वृत्तितथं भ्रातृहितम् । उभयोर्लोकयोस्तान् मातृप्रेतं नियमेव हि ।

मीमांसा सर्वमुक्ताऽसि कृष्णेन विदुरेण च । ममाथयश्च वक्तव्यं प्रीत्या ते नृपसत्तम ।
एतत् सर्वं ययान्यायं कुर्वीया भूरिदक्षिण । प्रियस्तथा प्रजानां तं स्वर्गं सुखमवाप्स्यसि ।
अथमेधमहसेण योजयेत् प्रथिव, पति । पालयेदाऽपि धर्मस्य प्रजास्तत्फलं भवेत् ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवमेतत् करिष्यामि ययात्य प्रथिवोपते । भूयस्त्वानुशास्योऽहं भवता पारिवर्षभ ।
भो मे स्वर्गमनुप्राप्ते गते च मधुसूदने । विदुरे सञ्जये चैव कोऽप्येवा मां वक्तुमर्हति ।
यत्तु मामनुशास्यो ह भवानय दिते स्मित । कर्त्ताऽस्मि तन्महीपास मिदृते भव पार्थिव ।
एवमुक्त्वा स राजविधर्भरजिन् धीमता । कौन्तेयं संमनुश्चातुमियेय भरतर्षभ ।
पुत्र संशान्ततां तावन्ममापि बलवान् अम । इत्युक्त्वा प्राविशद्भ्राजा गान्धार्वा भवन् तदा ।
तमासन्नगते देवो गान्धारी धर्मचारिणी । उवाच काले कालश्चा प्रजापतिपत्न्यं पतिं ।
अनुज्ञातं स्वयं तेन व्यासेन त्वं महर्षिणा । युधिष्ठिरस्यानुमते कदाऽरथं गमिष्यसि ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ गान्धार्यहमनुज्ञातं स्वयं पिचा महात्मना । युधिष्ठिरस्यानुमते गन्ताऽस्मि न विराडने ।
अहं हि तावत् सर्वेषां तेषां दुर्घ्नदेविना । पुत्राणां दातुमिच्छामि प्रेतभावानुगं वसु ।
सर्वमकृतिसांन्धिं कारयित्वा स्वदेवसि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजय प्रेषयामास वै तदा । न च तदवसानत् सर्वं समानित्वे महीपते ।
ततः प्रतीनमनसो ब्राह्मणः कुड्जान्नलाः । चमियाश्च वैश्याश्च शूद्राश्चैव समाययुः ।
ततो निष्क्रम्य नृपतिस्तस्मादन्त पुरातदा । ददुर्भे ते जने सर्वं सर्वथा प्रकृतोत्तया ।
समवेतांश्च तान् सर्वान् पौरान् जाननदांस्तथा । अनागतानभिप्रेत्य समस्तश्च सुवृज्जनं ।
ब्राह्मणान् महीपास जगद्देशसमागतान् । उवाच मतिमायाजा धृतराष्ट्रो विशागते ।
भवन्त कुरवश्चैव चिरकालं कथेयितः । परस्परश्च सुहृदः परस्परहर्षिण रता ।
पदिहानीमहं ब्रूयामस्मिन् काल उपस्थिते । तथा भवद्भिः कर्त्तव्यमविचार्यं देवो मम ।
अरक्ष्यगमने दुर्द्धर्गोऽभारोऽक्षितस्त मे । व्यासस्यानुमते राजान्तया क्षुन्तीसुतस्त मे ।
भवन्तोऽप्यनुज्ञातन् मा च वो भूदिवारणा । अस्माकं भवताश्चैव सेवं प्रीतिर्हि प्रायते ।
न च साऽप्येव देशेषु राजामिति मतिर्भवेत् । आन्तोऽस्मि वयसाऽनेन तथा पुत्रविनाशत ।
उपवासस्तथाऽपि गान्धारोऽक्षितोऽनघा । युधिष्ठिरगते राज्ये प्रातयासि स्वयं महत् ।
मन्ये दुर्व्याधनैर्यथोदितमिदमिति सत्तमा । मम चान्धस्य वृद्धश्च हतपुत्रश्च का गति ।
यते वनं महाभागास्तस्मादनुज्ञातुमर्ह्य । तस्य तदचनं श्रुत्वा सर्वे ते कुड्जान्नलाः ।
वाप्यमन्दप्रया वाचा रुददुर्भरतर्षभ । तावन्विजुगत् किञ्चित् सर्वान् शोऽनपरायणान् ।
पुनरेव महतिजा धृतराष्ट्रोऽप्रवोदिदे ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ श्रान्तान् पालयामास यथावदसुधानि मे । तथा विचित्रवीर्यस्य भीमस्य परिपालितम् ।
 पालयामास वलात विदितार्थो न संशयः । यथा च पाण्डुभ्राता मे दयितो भवतामभूत् ।
 स चापि पालयामास यथावत्तच्च वेत्यहम् । मया च भवतां सम्यक् शूश्रूषा या कृताऽनघा ।
 असम्यग्वा महाभागास्ततः सन्त्यज्यमतन्मित्रैः । यथा दुर्व्याधयेनेदं भुङ्क्ते राज्यमकष्टकम् ।
 अपि तत्र न वो मन्देऽदुर्बुद्धिरपराद्धवान् । तस्मापराधादुर्बुद्धिरभिमानीकसो विताम् ।
 विमर्दं सुमहानासीदनयात् स्रज्जतादयः । तन्मया बाधु वाऽपीदं धदि वाऽबाधु नैव कृतम् ।
 तद्वै हदि न कर्त्तव्यं मया बहोऽयमञ्जलिः । बहोऽयं हतपुत्रेऽयं दुःखितोऽयं नराधिप ।
 पूर्व्वराज्ञाञ्च पुत्रोऽयमिति कृत्वा तु जानय । दयस्य कृपया बहो हतपुत्रा तपस्विनो ।
 गान्धारी पुत्रमोक्षार्त्तां पुत्रान् याचति वै मया । हतपुत्राविमो बहो विदित्वा दुःखितो नृपा ।
 अनुजानीत भद्रं वो ब्रजाम्भो शरणस्य व । अयस्य कौरवो राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 सर्व्वभैवहृद्भिर्दृष्ट्यः सन्तेषु विषयेषु च । न जातु विषमस्यैव गमिष्यति कदाचन ।
 अन्तरः सचिवा यद्य भ्रातरो विपुलौजसः । लोकपालसमा स्मृते सर्व्वधर्मोपदेक्षिनः ।
 ब्रह्मेव भगवानेव सर्व्वभूतजगत्यति । युधिष्ठिरो महातेजा भवतः पालयिष्यति ।
 अवश्यमेव वक्तव्यमिति कृत्वा त्रयीमिव । दयस्यो मे मया दत्तं सर्व्वशं वो युधिष्ठिरः ।
 भवन्तोऽस्य च वीरस्य न्यासभूता कृता मया । यदेव नै कृतं किञ्चिद्बलौकिकं सुतैर्बलम् ।
 यदन्तेन मदीयेन तदनुज्ञातुमर्हय । भवद्भिर्न हि मे मन्युः कृतपूर्व्वं कथञ्चन ।
 अत्यन्तगुह्यभक्तानामेवोऽञ्जलिर्ददं नमः । तेषामन्यिरमुद्गीर्वाणं सुभाना कामचारिणम् ।
 कृते याचेऽयं च सर्व्वान् गान्धारीवदितोऽनघा । इत्युक्त्वासे ततः सर्व्वे पौरजानपदा जनाः ।
 नोऽर्चुर्भाष्यकला किञ्चिदोपासकः परस्परम् ।
 इति श्रीमद्भागवते आश्रमवासप्रसङ्गे पर्व्वणि आश्रमवासपर्व्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा ते तेन पौरजानपदा जनाः । बहो राजा कौरव्य नष्टशस्त्रा इवामभवन् ।
 द्रुपदीभूतांस्तत्कालं वाप्यकृष्णान्नदीगतिम् । धृतराष्ट्रो महीपालः पुनरेवाभ्यभाषत ।
 बहो हतपुत्रस्य धर्मोपन्यासवानस्य । विलपन्तं बहो विषं कृपयस्यैव सत्तमा ।
 पित्रा स्वयमनुज्ञातं कृष्णदोषाय न नै । वनशास्यस्य धर्मोऽस्य धर्मोऽस्य नृपेण च ।
 सोऽहं पुनरेव शिरसाऽवर्त्ततोऽनघा । गन्धार्वा गतिं तस्यां सन्नुज्ञातुमर्हय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा कुबेराजस्य वाक्यानि कश्चानि ते । रुद्रं सर्व्वतो राजन् समतोऽकुर्व्वज्जितम् ।
 उत्तरीये करेऽपि संस्थाप्य वदनानि मे । रुद्रं शोकमन्तां मुहूर्त्तं पितृमाहवन् ।
 हृदये शून्यभूतोऽसौ धृतराष्ट्रमवाश्रजे । दुःखं संवारयन्तो हि नष्टशस्त्रा इवामभवन् ।
 ते विनीय तमायां धृतराष्ट्रवियोगजम् । शनैः शनैश्चिदाऽन्योन्यमब्रुवन् खमताम्यतः ।
 ततः सन्त्याय ते सर्व्वे वाक्यान्यथ समाधत् । सकृन्मन्त्राणां राजन् निवेद्योऽपुनरधिप ।

ततः स्वाचरणे विप्रः स्थातोऽर्थविचारदः । श्रमास्थे, वष्टुषो राजन् वक्तुं समुपचक्रमे ।
 अनुमान्य महाराज तत् सद्यः संवत्साय च । विप्रः प्रगल्भो मेधावी स राजानमुवाच ह ।
 राजन् वाक्यं जनस्यास्य मयि सर्वं समर्पितं । वक्ष्यामि तदहं वीर तन्मयस्व नराधिप ।
 यथा वदसि राजेन्द्र सर्वमेतत्तथा विभो । नात्र मिथ्या वचः किञ्चित् सुहृत्त्वं न परस्परं ।
 न जालस्य च वैगस्य रात्रां कश्चित् कदाचन । राजावीर्यः प्रजापालः प्रजानामप्रियोऽभवत् ।
 पित्रवद्ग्राहवचैव भवन्तः पालयन्ति न । न च दुर्योधनः किञ्चिदयुक्तं कृतवानृप ।
 यथा ब्रवीति धर्मात्मा मुनिः सत्त्ववतोऽसृजः । तथा कुरु महाराज स हि नः परमो गुरुः ।
 त्वत्का वयन्तु भवता दुःखशोकपरायणाः । भविष्यामस्मिन् राजन् भवदुष्प्रणतैर्युताः ।
 यथा शान्तनुना मुक्ता राज्ञा पित्राहूदेन च । भीमवीर्योपगूढेन पित्रा तव च पार्थिवः ।
 भवदुद्दीक्षणाश्चैव पाण्डुर्नाम धृतिवीर्यविता । तथा दुर्योधनेनापि राज्ञा सुपरिपालिताः ।
 न कल्पमपि पुच्छति स्थलीकं कृतवानृप । पितरोव सुविश्वस्तोत्रास्त्रिजपि नराधिपे ।
 वयमास्म यथा सम्यग्भवतो विदितं तथा । तथा वर्धयस्वस्व किं कुन्तीपुत्रेण धीमता ।
 पाल्यमाना धृतिमता सुखं विन्दामहे नृप । राजर्षीणां पुराणानां भवतां पुण्यकर्मणां ।
 कुरुष्वमरणादीनां भरतस्य च धीमतः । वृत्तं समनुयात्येव धर्मात्मा भूरिदक्षिणः ।
 नात्र वार्थं महाराज सुखस्यमपि विद्यते । उचिताः आ सुखं नित्यं भवता परिपालिताः ।
 सुखस्यमप्यमीकनो समुपलब्धः न विद्यते । यत्तु ज्ञानिविन्देऽस्मिन्नात्य दुर्योधनं प्रति ।
 भवन् मनुनेत्यामि तत्रापि कुतजन्दन ।
 ॥ प्राञ्जल्य उवाच ॥ न तु दुर्योधनकृतं न तु तद्भवता कृतं । न कथंवीवत्साभ्याश्च कुरवो यत् सद्यः गता ।
 देवतन्तु विजानोमी यन्म शक्यं प्रवाधितुं । देवः पुरुषकोरेण न शक्यमपि वाधितुं ।
 अवीर्यिणो महाराज द्रमाष्टौ व समागताः । अष्टादशादेन हताः कुरुभिर्वीर्यपुङ्गवै ।
 भीमद्विषयकपाथैश्च कर्णेन च मघात्मना । सुमुधानेन वीरेण धृष्टद्युम्नेन चैव ह ।
 चतुर्भिः पाण्डुपुत्रैश्च भीमार्जुनचर्मैस्तथा । न च सद्योऽयं रूपते ष्टे देवबलादभूत् ।
 अत्रयमेव श्रमासे क्षत्रियेषु विद्यते । कर्मणो निष्ठतं कस्मिन् सर्वं कुरुष्वमृता ।
 तैरियं पुरुषव्याघ्रैर्जिघासाज्यचान्वितैः । इयिवी निहता सर्व्या सहया सदयद्रिपा ।
 न स राज्ञा यथेच्छं कारणं ते महात्मना । स भवान् च ते भूया न कर्षो न च मोचकः ।
 यद्विश्रामाः कुरुष्वेष्टा राजानस्य सहस्रशः । सर्वे देवकृतं विद्वि कोऽव किं वक्तुमर्हति ।
 गुरुर्भतो भवानस्य छत्राख्य जगतः प्रभुः । धर्मात्मानमतस्तुभ्यमनुजानीमहे सतं ।
 क्षमतां वारलोकांश्च सर्वदायो नराधिप । दिजाग्ये सममुज्जातस्त्रिदिवे मोदतां सुखं ।
 प्राप्स्येते च भवान् पुण्यं धर्मं च परमो क्षितिः । वेदधर्माश्च छत्रेन सम्यक् च भवः सुमतः ।
 दृष्टिप्रदानमपि ते पाण्डवान् प्रति नो वृषा । समर्थास्त्रिदिवस्थापि पालने किं पुनः क्षिणे ।

१५

१०

१५

११

११

११

अनवर्त्यन्ति वा धीमन् समेषु विषयेषु च । प्रजाः कुङ्कुलयेष्ट पाण्डवान् शीलभूषणान् ।
 मद्गदेयाग्रहारांश्च पारिवर्षाय पार्यितः । पूर्वराजाभिपन्नाश्च पालयत्येव पाण्डवः ।
 दीर्घदर्शी नृदुर्दान्तः सदा वैश्रवणो यथा । अतुङ्गश्चिवस्यायं कुन्तीपुत्रो महामनाः ।
 अथ मिनो दद्यावांश्च शूचिश्च भरतर्षभः । पश्यति मेधावो पुत्रवत् पाति नः सदा ।
 विप्रियय जनस्यास्त्र संसर्गाद्भयंजस्य वै । न करिष्यन्ति राजर्वे तथा भीमार्जुनादयः ।
 मन्दा मृदुषु कैरव्य तोष्ठ्रप्याशोविषोपमाः । वीर्यवन्तो महात्मानः पौराण्यश्च हितैः प्रताः ।
 न कुन्तो तव पाश्चात्सी न चालूयो न सात्वती । अस्मिन् क्षये करिष्यन्ति प्रतिज्ञूनानि कर्हिचित् ।
 भवत्कृतमिमं खेदं युधिष्ठिरविवर्द्धितं । न पृष्ठतः करिष्यन्ति पौरजानपदा जनाः ।
 अधर्मिष्ठानपि सतः कुन्तीपुत्रा महारथाः । मानवान् पालयिष्यन्ति भूला धर्मरायाणाः ।
 स राजन्मानवं दुःखमपनोय युधिष्ठिरात् । कुरु कर्थाणि धर्म्याणि नमस्ते पुष्टर्षभ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं धर्म्यमनुमान्य गुणोत्तरं । साधु साध्विति सर्वैः स जनः प्रतिगृहीतवान् ।
 धृतराष्ट्रश्च तदाकामभिपूष्य पुनः पुनः । विस्मयमानश्च तदा प्रकृतीक्ष्य शनैः शनैः ।
 स तैः स्तुजितो राज्ञा शिबेनावेचिनस्तयो । प्राञ्जलिः पुत्रयामास तं जनं भरतर्षभ ।
 ततो विदग्ध भवनं गान्धार्वा संहितो निजं । व्युष्टायाश्चैव शर्व्व्या यच्चकार निबोध तत् ।
 इति श्रीमहाभारते श्रीकर्मव्यासिके पर्व्वणि श्रीकर्मव्यासकौशिके दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृग्गो व्युष्टायां धृतराष्ट्रोऽभिकासतः । विदुरं प्रेषयामास युधिष्ठिरनिवेशनं ।
 स गत्वा राजवचनदुवाचाच्युतमीश्वरं । युधिष्ठिरं मुहुरिताः सन्त्येवद्विमतां वरं ।
 धृतराष्ट्रो नृहराजो वनवासाय दीक्षितः । गमिष्यति वनं राजवागते । कार्तिकोमिमं ।
 स तं कुङ्कुलयेष्ट किञ्चिदयमभीषति । आहूनिष्कति दातुं स गङ्गेयस्य महात्मनः ।
 द्रोणस्य सोमदत्तस्य बौद्धिकस्य च भीमतः । पुत्राणाञ्चैव सर्व्वेभ्यो ये ज्ञान्ये सुखेदो वताः ।
 यदि वाऽप्यनुजानपि सैन्धवाप्यमदस्य च । एतच्छ्रुत्वा च वचनं विदुरस्य युधिष्ठिरः ।
 हृष्टः सन्त्येवामास गुडाकेश्ये पाण्डवः । न तु भीमो हृत्कोषस्तदधी न्यहे तदा ।
 विदुरस्य महातेजा दुर्व्वोषणं श्रमम् । अभिप्रायं विदित्वा तु भीममेवैव फाल्गुनः ।
 किरीटी किञ्चिदानय्य तमुवाच गरव्यं । भीम राजा पिता दृष्ट्वा वनवासाय दीक्षितः ।
 दातुमिच्छति सर्व्वेभ्यो सुखदाभौर्द्धदेहिहिकं । भवता निष्कितं वित्तं दातुमिच्छति कैरव ।
 भीमादीनां महाभासो तदनुशातमर्ममि । दिव्या त्वय महाभासो धृतराष्ट्रः प्रयाचते ।
 पाचितो यः पुराऽस्माभिः पश्य कासस्य पर्व्वयं । योऽयं प्रयित्वा कृत्याया भक्तो भूत्वा नराधिपः ।
 परैर्भिनिहतमात्रो वनं गन्तुमभीषति । मा तेऽन्यत्पुष्टपयाश्च दानाद्भवतु दर्शनं ।
 अथग्रहमतीत्यन्तं स्यादधर्म्यं महाभुज । राजानमुपशिषस्य व्येष्ट धातरमीश्वर ।
 अरंस्तमसि दातुं वै नादातुं भरतर्षभ । सर्व्वं ब्रूवाणं क्षीमस्तु धर्मो राजाऽप्यपूज्यतु ।

भीमसेनस्तु संक्रोधं प्रावाचेदं वचस्तदा । वयं भीमस्तु दास्यामं प्रेतकार्यं च फाल्गुन ।
 सोमदत्तस्तु नृपतेर्भूरिश्रवणं स्वर्गं च । बाह्यैकं च राजप्रेक्षां च महात्मन ।
 अन्येषां च सर्वेषां कुली कर्णाय दास्यति । आह्वाणि पुरुषव्याघ्रं मा प्रादात् कौरवो नृप ।
 इति मे वक्तुं बुद्धिर्मा नो नन्दन्तु श्रवण । कष्टात् कष्टतरं यान्तु सर्वे दुर्व्याधनादय ।
 यैरिव श्रियते हृत्वा धातिता कुलपांसव । कुतस्त्वमसि विस्मृत्य दैरादश्वपार्क ।
 अज्ञातवर्गं गहनं द्रौपदी ओक्यद्वैतं । न तदा हृतराष्ट्रं खेदोऽज्ञानमवसदा ।
 लक्ष्मिजनेपसंवोते हताभरणभूषण । बाह्यं पाश्चात्पुत्र्या तं राजानमुपजग्निमान ।
 न तदा द्रौणभीमौ नौ सोमदत्ताऽपि वा भवेत् । एव यद्यदश्वमा वने वनेन जीवय ।
 न तदा तं पिता व्येष्ट पितृत्वेनाभिधोष्यते । किन्तु तद्विस्मृतं पार्यं यदेव कुलपांसव ।
 दुष्पुद्गिर्बिन्दुं प्राह धूर्तं किं जितमित्युत । तमेवैवादिनं राजा कुलीपुत्रो युधिष्ठिर ।
 उवाच वचनं धीमान् जीपमासेति भर्त्सयन् ।

१८५

१८०

इति श्रीमहाभारते आत्मनवावसिके पर्वणि आत्मनवावसिकपर्वणि भूकदाशोऽध्याय ॥ ११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भीम व्येष्टा गुरुर्भो न माऽतोऽन्यदकुमुलहे । हृतराष्ट्रं राजर्षिं सर्व्वया माममर्हति ।

न क्षरन्वपराह्वाणि क्षरन्ति सुज्ञान्यभि । सर्व्वभिन्नार्थमर्थदा साधवः पुरुषोत्तमा ।

इति तस्य वचः सुताः फाल्गुनस्तु महात्मन । विदुरं प्राह धर्मैक्या कुलीपुत्रो युधिष्ठिर ।

इदं मद्बचनं श्रुत्वा कौरव ब्रूहि पार्ष्णि । यावद्विच्छति पुत्राणां आह्वा तावददाम्यहं ।

१८५

भीमादीनाञ्च सर्व्वेषां सुप्रदामाप्रकारिणा । मम कौशादिति विभो मा भूद्भीम सुदुर्मता ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजस्तमर्जुनं प्रत्ययूययत् । भीमसेन कटाक्षेण वीचाक्षकं धनञ्जयं ।

ततः स विदुरं धीमान् वाक्यमाह युधिष्ठिर । भीमसेने न कोपं स नृपति कर्त्तुमर्हति ।

परिक्रष्टो हि भीनोऽयं हिमवृक्षात्पादिति । दुःखैर्बहुविधैर्भीमानरक्षे विदितं तव ।

किन्तु मद्बचनाद्ब्रूहि राजान भरतर्षभ । यद्यदिच्छसि यावच्च यच्छतां मद्बुद्धादिति ।

१८५

यन्मात्सर्यमयं भीम करोति शृणु खित । न तस्मिन्सि कर्त्तव्यमिति वाच्यं स पार्ष्णि ।

यन्मात्सर्यं धनं किञ्चिदर्जुनस्तु च वेष्टति । तस्य स्वामी महाराज इति वाच्यं स पार्ष्णि ।

इदं तु राजा विप्रश्चि यथेष्टं कियतां व्यथं । पुत्राणां सुहृदाञ्चैव गच्छन्तान्ममय स ।

इदं तु शरीरं मे तवायत्तं क्षयाधिप । धनानि चेति विद्धि त्वं न मे तवास्ति सद्यः ।

इति श्रीमहाभारते आत्मनवावसिके पर्वणि आत्मनवावसिकपर्वणि द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा राजा स विदुरो बुद्धिमत्तम । हृतराष्ट्रमुपेत्य वाक्यमाह मपार्थवत् ।

१८५

उक्तो युधिष्ठिरो राजा भवदचनमादित । स च सैषस्तस्य वाक्येन प्रमथ्य महाधुति ।

धीमनुय महातेजा निवेदयति ते गृहान् । वसु तस्य गृहे तस्य प्राणानपि च केवलान् ।

- अनुवर्त्यन्ति वा धीमन् समेषु विपमेषु च । प्रजाः कुरुकुलश्रेष्ठ पाण्डवान् शीलभूपमान् ।
 मद्भादेयायहाराय पारिवर्षाय पार्ययः । पूर्वराजाभिपक्षांश्च पालयत्येव पाण्डवः ।
 दीर्घदर्शी मृदुर्दानः सदा वैश्रवणो यथा । अनुद्रुमचिवद्यायं कुन्तोपुत्रो महामानः ।
 अथ मित्रो दयावांश्च शुचिश्च भरतर्षभः । अजुः पश्यति मेधावो पुष्टवत् पानि नः सदा ।
 विप्रियश्च जनस्याश्च संसर्गाद्भयंजश्च वै । न करिष्यन्ति राजर्षे तथा भीमार्जुनादयः ।
 मन्दा मृदुपु कैरव्य तोष्ठ्रेष्वाश्रोविषोपमाः । धीर्यवन्तो महात्मानः पौराणश्च चिन्तितः ।
 ॥ कुन्तो तव पाञ्चाक्षी न चालूपी न सान्वतो । अस्मिन् श्रेष्ठे करिष्यन्ति प्रत्यूहानि कर्चिषिन् ।
 भवत्कुतमिमं खरं युधिष्ठिरविवर्द्धितं । न दृष्टतः करिष्यन्ति पौरजानपदा जनाः ।
 अधर्षिष्ठानपि सतः कुन्तोपुत्रा महायथाः । मानवान् पालयिष्यन्ति भूला धर्म्यरायणाः ।
 स राजन्मानवं दुःखमपनोय युधिष्ठिरान् । कुरु कार्य्याणि धर्म्याणि नमस्तु पुष्टर्षभ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं धर्म्यमनुमान्य गुणोत्तरं । साधु साध्विति सर्वैः स जनः प्रतिगृहीतवान् ।
 धृतराष्ट्र्य तदाकथमभिपूज्य पुनः पुनः । विश्रम्भयामास तदा प्रहृतीक्ष शनैः शनैः ।
 स तैः श्रुंजितो राजा श्रितेनावेतिमस्तायां । प्राञ्जलिः पूजयामास तं जनं भरतर्षभ ।
 ततो विवैश भवेन गात्राभ्यां सहितो निजे । व्युष्टायाश्चैव श्रेष्ठ्यां यथकार निवेशे तत् ।
 • इति श्रीमहाभारते आश्वमेधसंवाके पथ्यणि आश्वमेधसंवाके दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रजन्मो व्युष्टायां धृतराष्ट्रेऽम्बिकाश्रितः । विदुरं प्रेषयामास युधिष्ठिरनिवेशनं ।
 स गत्वा राजवचनादुवाचाच्युतमीश्वरं । युधिष्ठिरं मुहुरेजा सर्वमुद्धिमतां वरं ।
 धृतराष्ट्रे मुहुराजो वनवासाय दीक्षितः । गमिष्यति वनं राजश्रापगतः क्षात्सिकोमिमं ।
 स तं कुरुकुलश्रेष्ठ किञ्चिदर्थमभीषति । आहूनिष्कृति दातुं स गन्त्रेयस्य महाहर्षिनः ।
 द्रोणस्य धीमदन्तस्य वीर्यकोकस्य च धीमतः । पुराणांश्चैव सर्वेषां च वान्ये सुहृदो हताः ।
 यदि वाऽप्यनुजानां चैव श्रवणमदस्य च । एतच्छ्रुत्वा च वचनं विदुरस्य युधिष्ठिरः ।
 • इष्टः संसृजयामास गुहाकेप्रयं पाण्डव । न तु भीमो हृदकोपकस्यो जग्यहे तदा ।
 विदुरस्य महातेजा दुर्व्योधमर्हतं स्मरन् । अभिप्रायं विदित्वा तु भीममेवैव फाल्गुन ।
 क्षीरीढो किञ्चिदानस्य तमुवाच नरर्षभ । भीम राजा पितुः वृद्धो वनवासाय दीक्षितः ।
 दातुमिच्छति सर्वेषां सुहृदामोर्द्धदेहिकं । भवता निर्जितं वित्तं दातुमिच्छति कैरव ।
 भीष्मादीनां महापासां तदनुशातुमर्हसि । दिश्या नय महापासो धृतराष्ट्रः प्रयाचते ।
 पाचितो यः पुराऽस्माभिः पश्य कालस्य पथ्ययं । योऽप्यैः श्रयितः कृत्वाया भक्तौ भूला गुराधिपः ।
 परेभिर्निहतमात्यैः वनं गन्तुमभीषति । मा तेऽन्यत्पुष्टययात्र दानास्तव तु दर्शनं ।
 अयमस्मत्ततोऽन्यत् स्यादधर्षस्य महाभुज । राजानमुपनिषत्सु व्येष्टं भातरमीश्वर ।
 अर्धस्तमसि दातुं वे मादातुं भरतर्षभ । एवं भुवांश्च क्षीमस्तु धर्म्यराजोऽप्यपूजयन् ।

एवं स राजा कौरव्यश्वके दान्महाकृतं । नटनर्तकलासाध्यं बह्वरसदक्षिणं ।
 दशाहनेवं दानानि दत्त्वा राजाऽम्बिकासुत । बभूव पुत्रपौत्राणामनृणो मरतर्धम ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि षष्ठदशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते राजा स धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुत । आहूय पाण्डवान् वीराम वनवासि कृतवणः ।
 गान्धारीपुत्रितो धीमान्भयनन्दसयाविधि । कार्ष्णिक्कां कारयित्वा हिंसां प्राज्ञैर्वेदपारगैः ।
 अग्निश्रेवं पुरस्ताद्य वक्तव्यजिनसंघतः । बभूवगृह्णो राजा निर्वधो भवनासतः ।
 ततः स्त्रियः कौरवपाण्डवानः पाण्डापरः कौरवरजवर्गः । तासां मादः मादराशो नदानीं पैषित्वोऽर्थे नृपतैः प्रयति ।
 ततो स्त्राजे सुमनोभिश्च राजा विचित्राभिसङ्घं पूजयित्वा । समूह्यैर्धैर्यव्यवंगं सन् ततः समुत्सृज्य ययौ नरैश्च ।
 ततो राजा प्राञ्जलिर्वेपसागो युधिष्ठिरः सखरं वाय्वरुण्ड । विमुखोऽर्धेऽहानां हि साधो क यः स बोध्यपनसात भूना ।
 तथाऽङ्गुनस्रोऽब्रुवः शमिराप्ते मुञ्चयेन्नर्तयन् भारतम् । युधिष्ठिरं नैवमत्तिवमुक्ता निमृष्टादो दोनवत् सोदमानः ।
 एकोदरः फाल्गुनस्य वीरो माद्रोपुत्रो विदुरः सख्यय । वैद्यापुत्रः संहितो गौतमेन धौम्बा विम्राद्यान्मुमो
 व्यनष्टः ।
 कुन्तो गान्धारी बहूनेवा भ्रजन्ती स्तन्मासकं हसन्मयोदहनो । राजा गान्धार्याः स्तन्वदेव । उच्यते पाणिं ययौ धृग
 राक्ष प्रतीतः ।
 तथा दृष्ट्वा द्वैपदी सान्तो च बालापत्या चोत्तरा कौरवो च । चित्राङ्गदा चाय काचित् स्त्रियाऽन्याः सार्द्धं राजा
 मयितास्ताः बभूभिः ।
 तासां गदो रुदतीनां महावीरं राजपुत्रान् कुररीणामिवोच । ततो निष्येनुम्राङ्गयवन्तियाणं विशां शूद्राणश्चैव
 भार्याः समन्तात् ।
 तन्निधेयानि दु खितः पैरवर्गे गङ्गाद्वये चैव बभूव राजन् । यया पूर्वं गच्छता पाण्डवानो ह्युते राजन् कौरवाणां सभायाः ।
 या नोपशयश्चमभेन सूर्यरागा कदापिदयिताऽस्मिन्नरेक्ष । महावर्गे गच्छति कौरवेक्षे भोक्तेनात्ता राजर्मान्मपेदुः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि षष्ठदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभातदहर्म्यु वसुधायाश्च पार्थिव । नारीणाञ्च मराणाञ्च निःस्त्रजः सुमहानभूत् ।
 स राजा राजमर्गेन नारीसङ्कुलेन च । कथञ्चिन्निर्वधो धीमान् वेदमानः कानाञ्जलिः ।
 स बहूमानदारेण निर्वधो गजमाह्वयात् । विषज्वयामास च तं नानैषं समुद्रभृङ्गः ।
 वनं गन्तुश्च विदुरो राजा सह जनसख । मन्त्रयय महाभावः सुनो गावन्नासिलया ।
 ह्ये निवर्तयामास पुष्टमुष्ट महारथं । धृतराष्ट्रो महीपालः परिदाय युधिष्ठिर ।
 मिष्टेन पैरवर्गे च राजा सान्तापुम्मादा । धृतराष्ट्राभ्यमुज्जानो निवर्तितुमियेव च ।
 भोऽप्रोक्तं तं कुर्वी वने तन्नुज्जग्मूरी । अहं राजागमन्विषे भवती विनिवर्तता ।
 यधुनरिष्टा राजि नगरं गन्तुमर्हसि । राजा यादेव धर्मोक्ता तापये कृतनियय ।
 रण्युक्तः धर्मराजेन वाप्ययाकुललोचना । अगानैव तदा कुन्तो गान्धारीं परिच्यक्ष च ।

एवं स राजा कौरवशक्तं दान्महाकृतं । नटनर्तकलासाह्यं बह्वक्षरसदृशिणं ।
 दशाक्षरेवं दानानि दत्त्वा राजाऽम्बिकासुत । बभूव पुत्तपौत्ताशामनूयो भरतर्षभ ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते राजा स धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुत । आहूय पाण्डवान् वीरान वनवासि कृतवणः ।
 गान्धारीपतिं धीमान्भयन्दधयाविधि । कार्त्तिक्या कारयित्वेष्टिं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 शशिमेवं पुरोयय वस्त्राजिनसंयुत । बधून्गनहृते राजा नियमौ भवमात्ततः ।
 ततः स्त्रिय कौरवपाण्डवानां याद्यापरा कौरवराजवंश्या । तासां माह । मादृशोक्तदानीं वैचित्रवीर्यं नृपते । प्रयति ।
 ततोऽज्ञौ सुमनोभय राजा विचित्राभिसङ्गृहं पूजयित्वा । सपुत्र्यैर्धैर्यवर्गस्य सख्यं ततः समुत्सृज्य ययौ नरेन्द्र ।
 ततो राजा प्राञ्जलिर्वेपमानो युधिष्ठिरं सखरं वाप्यरुण्ड । विमुच्योऽर्चयन् हानाहं हि साधो क्व यास्यसोद्यपत्तात भूमे ।
 तथाऽङ्गुनसोऽब्रुवामि ते मुहुर्मुहुर्निश्चयम् भारताय्य । युधिष्ठिरं नैवमित्यवमुक्त्वा निम्बद्यादो दानवत सोदमान ।
 दृष्टोदरः फाल्गुनस्यैव वीरो माद्रीपुत्रो विदुरः वस्त्रधर । वैद्यापुत्रः रुक्मिणी गौतमश्च भैरवो विप्राद्यान्वयुक्ताः
 व्यरुण्ड ॥

कुन्ती गान्धारी बहूनेवा व्रजन्ती स्तम्भाधकं हस्तमयोदहन्ती । राजा गान्धार्याः स्तम्भदेवे उवच्य पाणि ययौ धृम
 राज प्रतीतः ।

तथा दृष्ट्वा द्रौपदी सान्त्वितौ च बालापया चोत्तरा कौरवी च । चित्राङ्गदा याद्य काचित् स्त्रियेऽन्याः साहू राजा
 प्रमितास्ताः बधूनि ।

तासां मादो वदतोऽनां तदाशौत् राजसुखात् कुररीणामिवोचैः । ततो निम्बितुर्गङ्गाववत्तिपार्श्वः विंशो ब्रूद्राणाञ्चैव
 भार्या समन्तात् ।

तस्मिन्निधौ दुःखितः पौरवर्गो गङ्गाद्वये चैव बभूव राजन् । यथा पूर्व्वं गच्छतां पाण्डवानो द्युते राजन् कौरवाणां सभायाः ।
 यानोपशयश्चमयं न सूर्थ्यरामाः कदाविदपिताऽस्मिन् नरेन्द्र । महावनं गच्छति कौरवेन्द्रो मेकेनासां राजसांगप्रवेष्टुः ॥

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रासादहर्म्येऽवसुधायाश्च पार्थिव । गौरीणाञ्च नराणाञ्च नि खनः सुमहानभूत् ।
 स राजा राजमंगलं नृनारीप्रदुल्लेखं च । कथञ्चिन्निधौ धीमान् वेपमानः क्षमाञ्जलिः ।
 स वर्तमानदारेण निधौ गजगाङ्गयात् । विपर्ज्यामावाच च तं जनैश्च स मुहुर्मुहुः ।
 वनं गन्तुश्च विदुरो राजा सह कृतवणः । वस्त्रधरं महामात्रं सूतो गावन्नाशितया ।
 छपं निवर्त्तयामास युद्धसुखं महामयं । धृतराष्ट्रो महीपालः परिदाय्य युधिष्ठिरैः ।
 निहत्य पौरवर्गं च राजा सान्तःपुरसादा । धृतराष्ट्राभ्यमुज्जाता निवर्त्तन्तुमिषेव ह ।
 भोऽप्रवीण तरं कुन्ती वनं तन्मुमुक्षुः । अर्धं राजानमन्विष्ये भवतो विनिवर्त्तता ।
 यधुपरिहृता राक्षस नगरं गन्तुमर्हसि । राजा यानेष धर्म्यान्ना तापस्ये कृतनियय ।
 दत्तुका र्क्षसाजेन वाप्ययाकुललोचनः । अगानैव तदा कुन्ती गान्धारीं परिरुह्य ह ।

॥ कुन्धुवाच ॥ श्वदेवे महा राज मा प्रसादं कथाः कथित् । एष मामनुरक्तो हि राजंस्त्वयैव सर्वदा । १५

कथं स्मरिया संततं यथामेवपलायिनं । श्वक्रोर्णो हि समरे वीरो दुश्मज्जया तदा ।

आयसं हृदयं नूनं मन्दाया मम पुत्रकं । यत् सूर्यजमपश्यन्त्य शतधेयं न दीर्यते ।

एवं गते तु किं शक्यं मया कर्तुमरिन्दम । मम दोषोऽयमत्ययं स्वापितो यद्य सूर्यज ।

तन्निमित्तं महाबाहो दानं दद्यास्त्वमुत्तमं । सैव भ्रातृभिः सार्द्धं सूर्यजस्मारिन्दन ।

श्रेपदाद्य प्रिये नित्यं स्नानव्यमरिक्वणं । भीमसेनोऽर्जुनयैव नकुलस्य कुरूदह । १६

समाधेयास्तथा राजंस्त्वय्यद्य कुलधूर्ता । श्वश्रूयऽरयो पादान् श्वश्रूयन्तो वनेऽप्यहं ।

गान्धारीवहिता वत्से तापयो मलपङ्क्तिनी ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा धर्मोत्तमा भ्रातृभिः सहितो वयो । विषादमगमद्भीमाक्ष च किञ्चिदुवाच ह ।

मुहूर्तमिव तु ध्यात्वा धर्मराजो युधिष्ठिर । उवाच मानर दोषस्त्वन्मोक्षपरायण ।

किमिदमेव व्यवसितं नैवं त्वं वक्तुमर्हसि । न त्वामभ्यनुजानामि प्रसादं कर्तुमर्हसि । १७

पुरोधतान् पुरा दद्यान्मुखाद्य प्रियदर्शने । विदुलाद्या वचोभिस्त्व नास्मान् सत्यकुमर्हसि ।

निहत्य वृषिबीपास्मान् राज्यं प्राप्तमिदं मया । तव प्रज्ञामपश्यत्य वासुदेवाक्षरं भ्रातृ ।

त वा बुद्धिरियं चाद्य भवत्या यत् युगे मया । वलधर्मं न्यित बोद्धा तस्य च्यवितुमिच्छति ।

अकामुलस्य राज्यस्य क्षुगा क्षेपा यश्चस्तिनि । कथं वत्ससि दुर्गे पु वनेष्वद्य प्रबोद मे ।

इति वाम्यकला वाच कन्यो पुत्रस्य प्रवृण्वती । सा जगामायुपूर्णावी भीमस्त्वामिदमब्रवीत् । १८

यदा राज्यमिदं कुनि भोक्तव्यं पुत्रनिर्जितं । प्राप्तव्या राजधर्मोऽय तदेतन्ने कृतो मति ।

किं वयं कारिता पूर्वं भवत्या वृषिवी चयं । कस्य हेतोः परित्यज्य वनं गन्तुमभ्युषि ।

वनावापि किमानीता भवत्या बालका वयं । दुःखोक्तमविष्टो माद्रेऽपुत्राविभो तया ।

प्रबोद मातर्भागास्त्वं वनमद्य यश्चस्तिनि । विधं योऽधिष्ठिरो मातर्भुङ्क्ते तावदस्त्वार्थिन्ता ।

इति मा निश्चितेवाश्व वनवासाय भाविनी । सात्सप्यतां मरुबिधं पुत्राणां आकरोदहः । १९

श्रेपदो चाम्पयात् श्वश्रू विषयवदना तदा । वनवासाय गच्छन्तीं हृदतो भद्रया सह ।

मा पुत्रान् हृदतां सन्मान् मुहूर्तमुद्रवेवती । जगामैव महाप्राज्ञा वनाय हतनिष्ठया ।

अमृतं पाण्डवांस्तान् शययान् पुनस्तथा । ततः प्रवृष्टा साऽश्रूणि पुत्रान् वचनमब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधवासिके पर्वणि आश्वमेधवाचपर्वणि पौरोडाश्यायः ॥ १६ ॥

॥ पुनरुवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव । हतमुद्रवणं पूर्वं मया व बोदतां मया ।

यूतापदपराग्यामा पतितानां सुसादपि । शातिभिः परिभूतानां हतमुद्रवणं मया ।

कथं पाण्डव न मयेत मन्तति पुरुषर्षभा । दमय यो न मयेत इति चेद्द्रवणं हतं ।

पृथग्निष्क्रमणं मया देवतुष्टपराक्रमा । सा परेषां मुखप्रेषा । सेव्यं तत् एतं मया ।

कथं सर्वभूतां योऽपि राजा न वाधेवोपम । पुनर्मम न दुःखो स्यादिति पौद्रवणं हतं ।

नामायुतसमप्रायः स्यात्तविक्रमपीरुषः । नायं भीमोऽत्ययं गच्छेदिति चोद्धर्षणं कृतं ।
 भीममेनादवर्जस्तथाऽयं वासजोपमः । विजया नावसोदित इति चोद्धर्षणं कृतं ।
 नकुल सहदेवश्च तथेभौ गुरुवर्त्तिनौ । सुधा कथं न सोदतामिति चोद्धर्षणं कृतं ।
 दयश्च दृष्टीं श्यामा तथाऽत्यापतलोचना । दया समातले क्लिष्टा मा भूदिति च तत् कृतं ।
 प्रेक्षतामिव वो भीम वेपन्तो कदलीमिव । स्त्रीधर्मिणोमरिष्टाङ्गी तथा द्यूतपराजिता ।
 दुःशासनो यदा मैत्रेयाद्वासीवत् पर्यकथत । तदैव विदितं मद्यं पराभूतमिदं कुलं ।
 निषक्ताः कुरवैव तदा मे शृङ्गारादयः । यदैव नायमिच्छन्तो व्यसपत् कुररी यथा ।
 केशपक्षे परावृष्टाः पापेन हतमुद्दिना । यदा दुःशासनेनैवा तदा मुष्णम्यहं वृष ।
 पुष्पतेजाविदुह्ययै मया ह्युद्धर्षणं कृतं । तदानीं विदुलावाकैरिति तद्विज्ञ पुष्पकाः ।
 कथं न राजवंशोऽयं नयेत् प्राप्य सुता मम । पाण्डोरिति मया पुत्राक्षसादुद्धर्षणं कृतं ।
 न तस्य पुत्राः पौत्रा वा कुरवश्च च पार्थिवाः । लभन्ते सुजतान् लोकान् यस्मादंशः प्रणयति ।
 भुङ्क्ते राज्यफलं पुत्रा भर्तुर्भौ विपुलं पुरा । महादानानि दत्तानि पीत सेना यथाविधि ।
 नाहमात्मफलाय वै वासुदेवमचूचुर्दं । विदुलायाः प्रलपिक्षेः पाक्षनायश्च तत् कृतं ।
 गार्हं राज्यफलं पुत्राः कामये पुत्रनिर्जितं । पतिलोकानहं पुत्रान् कामये तपसा विभो ।
 श्रूयमश्वमेधः कथा श्रूयुषा वनवासिनोः । तपसा श्रोतव्यानि धुधिरि कलेश्वरं ।
 निरस्तं कुरुक्षेत्रे भीमसेनादिभिः सह । धर्मं ते धीयतां मुद्दिष्यं गले महदन्त च ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि शतद्वयोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुन्त्यास्तु वचनं श्रुत्वा पाण्डवा राजसत्तम । श्रोक्षिताः संन्यसन्तं पाञ्चान्या सहिताऽनघाः ।

ततः शब्दे महानेयं सर्व्वेयामभवत्तदा । श्रुत्वा पुराणां वदन्तं दृष्ट्वा कुन्ती तथा गता ।
 प्रदक्षिणमयादृत्य राजानं पाण्डवासादा । अभिवाद्य न्यवर्त्तन्त प्रथां तामनिरत्यै वै ।
 ततोऽजवीकहातेजा एतद्विज्ञेऽस्मिन्नासुत । गान्धारी विदुरश्चैव समामाव्यावदद च ।
 धुधिरिख जननी देवी वाधु निवर्त्यतां । यथा धुधिरिः प्राह तत् सर्व्वं सत्यमेव हि ।
 पुनैवयं महदिदमपास्य च महोफलं । का नु गच्छेदन् दुर्गं पुद्गानुसृत्य मूढवत् ।
 राज्यस्याया तपसुर्न दानप्रतकृतं महत् । श्रमया शक्यमेवाद्यश्रूयताश्च वेषो मम ।
 गान्धारि पण्डितोऽस्मि मया श्रूयुषेण वै । तस्मात्त्वमेनां धर्मोऽयं समुद्रात्तमर्षमि ।
 द्रव्युक्ता ये वनेषु तु राजा कुन्तीमुवाच च । तत् सर्व्वं राजवचनं स्वस्व वाक्यं विप्रेषवत् ।
 न च मा वनवासाय देवी एतमन्तिनाद । शक्यं तु पावर्त्तयितुं कुन्तीं धर्मरंता वती ।
 तस्याद्यान्नु स्थितिं श्रुत्वा व्यवसायं कुर्वन्निव । निवृत्ताश्च कुरुक्षेत्रान् दृष्ट्वा प्रवददुक्ताः ।
 उवाच तेऽपि पाप्येषु सर्व्वस्त्रिव बधूषु च । यथा राजा महाप्राज्ञो धृतराष्ट्रो वनं तदा ।
 पाण्डवाद्यानिदोनास्ते दुःखशोकपरायणाः । यानि स्त्रीर्हस्ताः सर्व्वं पुरं प्रविशन्नुक्ताः ।

तदष्टमं नानन्दं गतोऽस्य निवाभेवत् । नगरं हस्तिनपुरं सखीवृद्धकुमारकं ।
 सर्वे चासन्निरुद्धाः पाण्डवा यातमन्यवः । कुन्त्या हीनाः सुदुःखार्ता वत्सा इव विना श्वताः ।
 धृतराष्ट्रस्तोनाक्रां गत्वा सुमहदन्तरं । ततो भागीरथीतीरे निवासमकरोत् प्रभुः ।
 प्रादुष्कृता यथान्यायमग्नौ वेदपारगैः । धराजन्त द्विजश्रेष्ठस्तत्र तपोवने ।
 प्रादुष्कृताग्निरभवत् च वृद्धो नराधिपः । स राजाऽग्नीन् पथ्युपास्य ऊनः च विधिवत्तदा ।
 सन्ध्यागतं सद्योऽग्नमुपातिष्ठत् भारत । विदुरः सञ्जयश्चैव राज्ञः शय्यां कुशिलतः ।
 चक्रतः कुरुवीरस्य गान्धार्थायाविदूरतः । गान्धार्थाः सन्निकर्षं तु निःशब्दं कुशे सुखं ।
 पुष्टिद्विरस्य जननो कुन्तो साधुव्रते स्थिता । तेषां संजयश्च पाण्डु निवेदुर्विदुरादयः ।
 याजकाश्च यथोद्देशं द्विजो ये चानुयायिनः । प्राधीतद्विजमुत्था सा संप्रवृत्तितावका ।
 समूहं तेषां रजनीं ब्राह्मणो शोनिविवर्द्धिनी । ततो रात्र्यां व्यतीतायां कृतपूर्णाह्निकक्रियाः ।
 ज्ञत्वाऽग्निं विधिवत् सर्वे प्रययुस्ते यथाक्रमं । उदङ्मुखं निरीक्षन् उपवासपरायणः ।
 स तेषामतिदुःखोऽभून्निवासः प्रथमेऽहनि । शोचतां शोच्यमानानां पौरजानपदैर्जनैः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो भागीरथीतीरे मेधे पुण्ड्रजनाशिने । निवासमकरोद्भ्राजा विदुरस्य मते स्थितः ।
 तत्रैवं पथ्युपातिष्ठन् ब्राह्मणा वनवासिनः । चतुर्दशैकैश्चैव सत्त्वो भरतर्षभ ।
 स तैः परिहृतो राजा कथाभिः परिनन्द्य तान् । अनुजज्ञे सन्निश्चान्वै विधिवत् प्रतिपूज्य च ।
 दद्याद्भिक्षं स महीपालस्ततो गङ्गामुपेत्य च । चकार विधिवत् शौचं गान्धारी च यशस्विनी ।
 तौ चैवान्ये पृथक् सर्वे तोर्येक्षामुत्थ भारत । चक्रुः सर्वाः क्रियास्तत्र पुरुषा विदुरादयः ।
 कृतशौचं ततो वृद्धं न्यस्य कृत्स्निभोजनं । गान्धारीश्च पृथा राज्ञ्गङ्गातीरमुपाययत् ।
 राज्ञश्च याजकैस्तत्र कृतो वेदीपरिस्तरः । जुहाव तत्र वज्रं स नृपतिः सत्यसङ्करः ।
 ततो भागीरथीतीरात् कुरुक्षेत्रं जगाम सः । सानुगो नृपतिर्दृष्ट्वा मितः संयतेन्द्रियः ।
 तत्राश्रमपदं धीमानभिगम्य स पार्थिवः । आसदादाय राजर्षिं शतयूपं मनोविषं ।
 स हि राजा महामाधीतं केकथेषु परन्तप । स पुच्छं मनुजैर्यथै निवेद्य वनमाविशत् ।
 तेनाथैः सहितो राजा यथौ व्यासश्रमं प्रति । तत्रैवं विधिवद्भ्राजा प्रत्यष्टह्नात् कुरुदहं ।
 स दीक्षां तत्र संप्राप्य राजा कौरवनन्दनः । शतयुपाश्रमे तस्मिन्निवासमकरोत्तदा ।
 तस्मै सर्वं विधिं राज्ञो राजा चक्षौ महामतिः । आरण्यकं महाराज व्यासस्थानुमते तदा ।
 सर्वं स तपसा राजा धृतराष्ट्रो महामना । योजयामास चात्मानं तोऽश्वानुपरांस्तदा ।
 तथैव देशी गान्धारी वल्कलाजिनधारिणी । कुन्त्या सह महाराज समानव्रतचारिणी ।
 कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा चैव ते नृप । संनियन्त्येन्द्रियग्राममास्थिते परमं तपः ।
 त्वगभ्युन्नतं परिपृच्छन्तोषा जटाजिगौ वल्कनसंस्तदाह । स पार्थिवस्तत्र तर्पयचार सहर्षिवत्तीव्रमपेतमोहः ।

चत्ता च धर्माद्यविदग्धबुद्धिः स सञ्जयस्तं नृपतिं सदारं । उपाचरद्देहारतपो जितात्मा तदा क्रुशो बन्कलचोरवासाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि ऊनविशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तत्र मुनिश्रेष्ठ राजानं द्रष्टुमन्वयु । नारदः पर्वतश्चैव देवलश्च महातपाः ।

द्वैपायनः सशिमय सिद्धाक्षान्ते मनीषिणः । शतयूपश्च राजर्षिर्दृष्टः परमधार्मिकः ।

तेषां कुन्तो महाराज पूजाञ्चक्रे यथाविधि । ते चापि ततुपुष्टास्तापसाः परित्यक्त्वा ।

तत्र धर्म्याः कथांशान् चक्षुस्ते परमर्षयः । रमयन्तो महात्मानं धृतराष्ट्रं जगधिपं ।

कथान्तरे तु कश्चिद्विदेवर्षिर्नारदस्ततः । कथामिमां सकययत् सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।

॥ नारद उवाच ॥ केकयाधिरतिः श्रीमान् राजासीदकुतोभयः । सप्तसत्विता इत्युक्तः शतयूपपितामहः ।

स्वपुत्रे राज्यमावस्य ज्येष्ठे परमधार्मिके । सहस्रचित्वा धर्मात्मा प्रविशेन्न वनं नृपः ।

स गवा तपसः पारं दीप्तस्य सप्तधाधिपः । पुरन्दरस्य संस्थानं प्रतिपेदे महायुतिः ।

दृष्टपूर्वं सुवक्त्रो राजान् संपतता मया । महेन्द्रसदने राजा तपसा दग्धकिल्बिषः ।

तथा शैलालयो राजा भगदत्तपितामहः । तपोषलेनैव नृपो महेन्द्रसदनं गतः ।

तथा प्रवृत्ते राजावीद्राजान् वज्रधरोपमः । स चापि तपसा यातो नाकशृङ्गमिनो नृपः ।

अग्निन्नरस्ये नृपते माभातुरपि चात्मजः । पुनस्तुतो नृपः सिद्धिं मयती समवाप्तवान् ।

भार्या समभवत्स्य नर्मदा सरिता मरः । सोऽग्निसन्नरस्ये नृपतिस्तपस्तपा दिवं गतः ।

शशलोमा स राजावीद्राजान् परमधार्मिकः । सम्यगस्मिन् वने तस्मा ततो दिवमवाप्तवान् ।

द्वैपायनप्रसादाच्च त्वमपीदं तपोवनं । राजस्रवाण्य दुष्प्रायां गतिमग्रां गमिष्यसि ।

त्वद्यापि राजशार्ङ्गं तपोषाले श्रिया हृतं । गान्धारीसहितो गन्तां गतिं तेषां महात्मानां ।

पाण्डुः स्मरति ते नित्यं बलहन्तुः समोपगः । तं सदैव महाराज श्रेयसा स च बोध्यति ।

तत्र शृङ्गयूपा चैव गान्धार्याय यशस्विनो । भर्तुं सलोकनमिषा गमिषति यधुस्तव ।

युधिष्ठिरस्य जननी स हि धर्मः सनातनः । वयमेतन् प्रपश्य मो नृपते दिव्यचक्षुषा ।

प्रवेक्ष्यति महात्मानं विदुरस्य युधिष्ठिरं । सञ्जयस्तदनुष्ठानादितः स्वर्गमवाप्सति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कौरवेन्द्रो महात्मा साह्रै पत्न्या प्रीतिमान् सम्भूव । निदान् वार्ष्णेय नारदस्य प्रशस्य चक्रे पूजां चातुलां नारदस्य ।

ततः सर्वे नारदं विप्रसंघा संपूजयामासुरतो व राजान् । राजा प्रीया घनराष्ट्रस्य ते वै पुनः पुनः संप्रदद्यात्तदानीं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य तु तदाको शशसुदिंशसत्तमाः । शतयूपश्च राजर्षिर्नारदं वाक्यमब्रवीत् ।

अथो भगवता श्रद्धा कुरु राजस्य वर्द्धिता । सर्वस्य च जनस्यान्य मम चैव महायुते ।

अस्मि काचिदिवद्या तु तौ मे निमदतः शृणु । धृतराष्ट्रं प्रति नृपं देवं लोकपूजित ।

सर्ववृत्तान्ततत्त्वज्ञो भवान् दिव्यं चक्षुषा युक्तः पश्यसि विप्रवं गतिर्यां विविधां नृणां ।

उक्तवानृपतो नो मं महेन्द्रस्य सलोकतां । न त्वन्य नृपतेर्लोकाः कथितास्ये महामुने ।

स्थानमप्यस्य नृपतेः श्रोतुमिच्छाम्यहं विभो । ततः कोदृक्कदा चेति तन्ममाख्याहि तत्त्वतः ।

५५

इत्युक्तो नारदस्तेन वाक्यं सर्वमनोऽनुगं । व्याजहार सभामध्ये दिव्यदर्शी महातपाः ।

॥ नारद उवाच ॥ यदृच्छया शक्यदेवा गत्वा शकं शचीर्पति । दृष्टवानस्मि राजर्षे तव पापं नराधिपं ।

तत्रेवं धृतराष्ट्रस्य कथा समब्रवीन्मृग । तपसो दुष्करस्यास्य यदर्थं तथेति तपः ।

तत्राहमिदमश्रौषं शकस्य वदतः स्वयं । वर्षाणि त्रीणि शिष्टानि राज्ञोऽस्य परमायुषः ।

५६

ततः कुवेरभवनं गान्धारीमहिनो नृपः । प्रयाता धृतराष्ट्रोऽयं राजराजाभिसक्तः ।

कामगेन विमानेन दिव्याभरणभूषितः । ष्वपिपुत्रो महाभागस्तपसा दग्धकिल्बिशः ।

सञ्चरिष्यति लोकस्य देवगन्धर्वैरर्चया । स्रग्दन्देनेति धर्मात्मा यन्मां लंभनमुच्छसिः ।

देवगुह्यमिदं श्रोत्या मया वः कथितं महत् । भवन्तो हि युतधनस्तपसा दग्धकिल्बिषाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति ते तस्य तच्छ्रुत्वा देवैर्वैशंपुरं वषः । सर्वे सुमनसः प्रीता बभूवुः स च पार्थिवः ।

एवं कथामिरम्यास्य धृतराष्ट्रं मनोषिणः । विप्रश्चमुर्वेयाकामं ते बिभृक्षुर्गतिमाप्स्यिताः ।

५७

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वे पर्वणि आश्वमेधपर्वे पर्वणि त्रिंशत्तितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वने गते कौरवेष्ट्रे दुःखशोकसमन्विताः । बभूवुः पाण्डवा राजन् मादृशैर्किमवाप्तिताः ।

तया पौरजनः सर्वः शोचन्नास्ते जनाधिपं । कुर्म्येषास्य कथास्तव ब्राह्मणा नृपतिं प्रति ।

कथं नु राजा दृष्टः स वने धवति निर्जने । गान्धारी च महाभागा स च कुन्ती पृथा कथं ।

सुखार्हः स हि राजर्षिरसुखो तद्वनं महत् । किमवस्य समासाद्य प्रज्ञाचतुर्भ्यस्तात्मजः ।

सुदुष्करं कृतवतो कुन्तो पुत्रानपश्यतो । राजश्रियं परित्यज्य वनवासमरोचयत् ।

५८

विदुरः किमवस्थस्य भ्रातुः शूश्रूषुरात्मवान् । स च गावल्याणिर्धर्मान् भर्त्सेपिण्डानुपालकः ।

आकुमारश्च पौराणो चिन्ताशोकसमाहताः । तत्र तत्र कथास्तुक्कुः समासाद्य परस्परं ।

पाण्डवाश्चैव ते सर्वे भृशं शोकपरायणाः । शोचन्तो मातरं दृष्ट्वा मूपूर्णातिथिं पुरे ।

तथैव दृष्ट्वा पितरं हतपुत्रं जनेश्वरं । गान्धारीश्च महाभागा विदुश्च महामतिः ।

नैर्वा बभूवुः सम्प्रोत्तिलाग्नं विचिन्तयतां तदा । न राज्ये न च नारीषु न देदाध्ययनेषु च ।

५९

परं निर्व्वेदमगमं चिन्तयन्तो नराधिपं । तस्य ज्ञातिवधं घोरं संस्मरन्तः पुनः पुनः ।

श्रमिमन्येष्टा बालस्य विनश्रं रणभूद्विनि । कर्णस्य च महाबाहोः संप्रामेध्यपलायिनः ।

तथैव श्रौपदीयानामन्येषां सुहृदामपि । वधं संस्मृत्या ते वीरा नातिप्रमनसोऽभवन् ।

हतप्रवीरां पृथिवी हतरत्नाश्च भारत । सदैव चिन्तयन्तस्ते न भ्रमं चोपलेश्मिरे ।

श्रौपदी हतपुत्राः च सुमद्रा चैव भाविनी । नातिश्रीतिपुते देव्या तदाक्षामप्रदृष्टवत् ।

६०

वैरात्याक्षनयं दृष्ट्वा पितरं ते परित्वितं । धारयन्ति स्म ते प्राणस्तव पूर्व्वपितामहाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वे पर्वणि आश्वमेधपर्वे पर्वणि एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ते पुरुषयाद्याः पाण्डवा मादृशेन्द्राः । शरन्तो मातरं वीरा बभूवुर्भृशदुःखिताः ।

ये राज्यकार्येषु पुरा व्यासका गित्यज्ञोऽभवन् । ते राजकार्याणि तदा नाकारुः सर्वतः पुरे ।
 आविष्टा इव शोकेन नाभ्यनन्दन्त किञ्चन । सन्ध्यायमाणा अपि ते न कश्चित्प्रत्यपूजयन् ।
 ते स धीरा दुराधर्मा गाक्षीर्ये सागरोपमाः । शोकोपहतविज्ञाना नष्टवंशा इवामवन् ।
 अचिन्तयंश्च जननी ततश्च पाण्डुनन्दनाः । कथं नु दृष्टमियुगं वक्ष्यतिरुक्ता प्रया ।
 कथं स च महीपालो हतपुत्रो निराश्रयः । पत्न्या सह वसत्येको वने व्यापदयेवेति ।
 सा च देवी महाभागा गाभारी हतनाम्नवा । पतिमन्थं कथं दृष्टमन्वेति विजने वने ।
 एवं तेषां कथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा । गमने चाभवद्बुद्धिर्धृतराष्ट्रदिहचरा ।
 सहदेवस्तु राजानं प्रपिपत्येदमवबोत् । अहो मे भवतो दृष्टं वदथं गमनं प्रति ।
 न हि त्वां गौरवेणाहमशकं वक्तुमश्रमा । गमनं प्रति राजेज्ज तदिदं समुपस्थितं ।
 दिव्या द्रष्ट्यामि तां कुन्ती वर्त्तयन्ती तपस्विनी । ऋटिष्ठां तापयो दृष्ट्वा कुशकाग्रपरिवर्ता ।
 प्रासादहर्म्यमंददृष्ट्वा मलयान्तमुखभागिनी । कदा नु जननीं आन्तां द्रष्ट्यामि भृशदुःखितां ।
 अनित्या खलु मर्त्यानां गतयो भरतर्षभ । कुन्ती राजसुता यच्च वसत्यसुखिता वने ।
 सहदेववचः श्रुत्वा द्रौपदी योषिताम्बरा । उवाच देवी राजानमभिपूज्याभिमन्यु च ।
 कदा द्रष्ट्यामि तां देवीं यदि जीवति वा प्रया । जीवन्त्या ह्यहं मे प्रीतिर्भविष्यति जनार्धिप ।
 एषा उक्त्वा मतिर्निर्वाणं धर्मे ते रमतां मनः । योऽद्य त्वमस्माद्याजेज्ज श्रेयसा योजयिष्यामि ।
 अपपादक्षितेक्ष्मेन विद्धि राजन् धूम्रजने । काङ्क्षन्ते दर्शनं कुन्या गाभार्योः यशस्वरथा च ।
 इत्युक्तं स वृषो देव्या द्रौपद्या भरतर्षभ । सेनाध्वान् सप्तमानां च सर्वानिदमुवाच च ।
 निर्धातयत मे सेनां प्रभूतरथकुक्षरां । द्रष्ट्यामि वनमंशस्य धृतराष्ट्रं महीपतिं ।
 ह्यथवांश्चात्रवोद्भासा यानानि विविधानि मे । सञ्जीविन्यां सर्वानि विविकाय सहस्रयः ।
 अकटापणवंशाश्च कौप । शिन्धिनः स्रवच । निर्वाण्यु कौपपालाश्च कुरुषेचाश्रमे प्रति ।
 यद्य पौरजनं कश्चिद्वृष्टमिच्छति पार्थिवं । अनादृतः सुविहितः स च यातु मुरक्षितः ।
 सुदा । पौरोगवादेव सर्वेऽस्यैव महानयं । विविधं भक्ष्यभोग्यञ्च शकटेऽस्नानं सम ।
 प्रधातं घृथतासैव शोभन्त इति मा चिरं । क्रियन्तां पयि चाप्यथ वेष्मनि विविधानि च ।
 स्वमाशापयामास आदभिः सह पाण्डव । शोभते निर्ययो राजन् सखीदृष्टपुत्रपरः ।
 स वहिर्दिवमानेव जनैर्घं परिपालयन् । न्यवसन्नपतिः पञ्च ततोऽगच्छदन् प्रति ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 । वैशम्पायन उवाच ॥ आशापयामास ततः सेनां भरतसप्तम । अर्जुनप्रमुखैर्गुप्तं लोकपालोपमैर्नरैः ।
 योगो योग इति प्रीत्या ततः शब्दे महानभूत् । क्रोशतां सादिनां तच्च दुष्यन्मिति भारत ।
 केचिदाजैर्नरा गम्भः केचिदर्थैर्गहाजवै । काञ्चनैश्च रथैः केचिज्ज्वलितज्वननोपमैः ।
 गजेन्द्रैश्च तथैवान्ये केचिदुद्देनराधिप । पदातिमस्तथैवान्ये नगरप्राशयोधिप ।

पौराणपदाद्यैव यामैर्बहुविधस्तथा । अन्त्यः कुराराजं धृतराष्ट्रदिदृष्टवः ।
 स चापि राजवचनादाचार्यो गौतमः छपः । सेनामाहाय सेनानोः प्रययावाश्रमं प्रति ।
 ततो द्विजेः परिहृतः कुराराजो युधिष्ठिरः । संख्यमानो यज्ञभिः सुतमागधेन्द्रिभिः ।
 पाण्डुरेणातपचेष्टं प्रियमाणेन मूर्ध्नि । रयानोकेन सहताः निज्जंगमं कुरुदहः ।
 गजैश्चापलसद्वायोर्भीमकर्मो ह्यकोदरः । सख्यन्तायुधोपेतैः प्रययौ पर्वनात्मजः ।
 माद्रीपुत्रावपि तथा ह्यारोशे सुमेहतौ । जंगमतः शोचगमनौ सङ्गृह्य कवचध्वजौ ।
 अर्जुनश्च महातेजा रथेनादित्यवर्धया । वज्रो येनैहैयुर्कैर्द्विजोन्मत्तममुखैः ।
 द्वैपदीप्रमुखाद्यापि स्त्रोभयाः त्रिविकायुताः । स्यन्धवृग्नाः प्रययुर्विज्जगत्तोऽमितं वयुः ।
 सङ्गृह्य च हस्त्यश्च वैशीषीषानुनादिनं । द्रुपदश्च पाण्डवं सैन्यं तत्तेजो भरतवर्म ।
 नदीतीरेषु रक्षिषु सरःसु च विज्ञान्ते । बाधान् कृत्वा क्रमेणायः जम्बुतेः कुरुपुत्रवाः ।
 युयुत्सुश्च महातेजा भीमश्चैव पुरोहितः । युधिष्ठिरश्च वचनान् पुनर्गुप्तं प्रचकतुः ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा कुरुचेष्टमवातरत् । क्रमेणोत्तोर्यै यमुनां नदीं परमपावनीं ।
 स हृद्भांश्रमं दूराद्भ्राजयेत्तथा धीमतः । ततः पूष्य कौरव्यं धृतराष्ट्रश्चैव ह ।
 ततः प्रमुदितः सर्वैः जनसहजमभ्रया । विवेश मुनेहानादेरापूर्णं भरतवर्म ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च पाण्डवा दूरादवतीर्थं यदातयः । अभिजम्बुनरपतेराश्रमं विनयानताः ।
 स च योर्धजनः सर्वैः ये च रात्रिनिशेविनः । स्निग्धं कुरुमुख्यानां पद्मिरेवाभ्युदितः ।
 आश्रमन्ते ततो जम्बुतराष्ट्रस्य पाण्डवाः । द्रुपदं जगन्नाथकीर्षं कदलीवर्गभाषिणं ।
 ततश्च समाजम्मुक्तापेसा नियतं त्रताः । पाण्डवानागतान् द्रुपुः कौटिल्यसमन्वितः ।
 तान् दृष्ट्वा ततो राजा कौशे कौरवसंभ्रतः । पितां ज्येष्ठो गतोऽस्माकं निति वाक्यपरिमुक्तः ।
 ते तमपुत्रतो वाक्यं यमुनामवगाहितं । पुण्याणामुदकृन्नेषां चार्थं मेत इति प्रभो ।
 तैराख्यातेन मार्गेण तंतश्चो जम्बुद्वीपे । दहद्रुपश्चापि दूरैः तान् सर्वानप्य यदातयः ।
 ततश्च सवरा जम्बुः पितुर्दैन्यं काक्षिण्यः । सहदेवस्तु वेगेन प्रधावचंच सा हया ।
 सखरं सहदेवो धीमान्मातुः पादाबुपसृजन् । सा च वाय्पाकुलमुखी ददन्नं दयितं सुतं ।
 बाहुभ्यां सपरिखल्यै समुधाम्य च पुत्रकं । गान्धार्याः कथयामास सहदेवमुपलितः ।
 अनन्तरं राजानं भीमधर्ममयाज्जिनं । त्रकुलस्य हया दृष्ट्वा त्वरमाणीपसकम् ।
 सा ह्यपे गच्छति तयोर्द्वयोर्धैरपुत्रयोः । कर्णेनौ तौ ततस्तेषां दृष्ट्वा सन्त्यपतन् भुवि ।
 राजा तान् स्त्रयोमेन स्खलन् च महामयाः । प्रत्यभिप्राय मेधावो समायासयत प्रभुः ।
 ततश्च वाक्यमुकृत्य गान्धारीमशितं नृपः । उपतस्थुर्गन्धाकांशो मातरश्च ययोविधिः ।
 सर्वेपान्तोपकलसान् जगुर्लक्षे स्वयन्तदा । पाण्डवा सर्ववंधासो भाचा चार्थासिताः पुनः ।

तथा भार्या नृसिंहानां मोक्षरोधजनसदा । धीरजनपदाश्वैव ददशुभं जनविष ।
निवेदयामास तदा अनन्तं नामगोचत । बुधिष्ठिरो नरपतिः स चैनं प्रत्यक्षयत् ।
स ते परिवृतो मेने हर्षवाच्याविलेखण । राजात्मानं गृहगतं पुरेत् गजसङ्घे ।
अभिवदिता बहुभिष्य लब्ध्वाद्याभि स पार्थिव । गान्धार्या सहितो धीमान् कुन्त्या च प्रत्यनन्दन ।
ततश्चाश्रममागच्छत् सिद्धचारणसेवितं । दिव्यभुभिः समकीर्णं नभस्तारामणैरिव ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

(१२)

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स ते सह नरथावैश्वदेवभिर्भरतवर्ष । राजा रुचिरपद्मचैरासाक्षके तदाक्रमे ।
तापवैद्य महाभागैर्नानादेवसमागतै । ऋष्टं कुर्वन् पुत्रान् पाण्डवान् शृणुवच ।
तेऽमुनृन्नातुमिच्छामः कतमोऽयं बुधिष्ठिरः । भीमार्जुनौ यमौ चैव द्रौपदी च यमस्त्रिणी ।
तानाचक्षौ तदा मृतं सर्वैस्तानभिनामत । सख्यौ द्रौपदीश्चैव सर्वैस्तान्ना कुतस्त्रिय ।
॥ सख्य उवाच ॥ य एष आम्नदशुङ्गगौरस्तनुर्धरासिंह इव प्रहृष्ट । प्रपण्ड्योऽयं शृणुदीर्घनेत्रलाघायात् स कुदराज
एव ।

(१३)

अयं पुनर्कनकजङ्गमां प्रतप्तधामीकरशङ्खगौरः । शृणुदीर्घबाहुर्वक्रोदरः पश्यत पश्यतेमै ।
पश्येय पार्थैश्च महाधनुस्त्राण् श्यामी युवा वारणयूयपामः । सिरोज्जतावी गजखिलगामी पद्मप्रायतावीऽर्जुन एववीर ।
कुलीवरीपे पुष्पोत्तमो ह्ययमाविमो विष्णुमर्षिभक्तयेव । अनुष्यलोके यकले यमोऽस्त्रि ययोनं ह्येव न बले न शीले ।
एव पुनः पद्मप्रायतावी मर्ध्ववयः किञ्चिदिव सृष्टमी । नीलोत्पलाभा सुरदेवनेव लब्ध्वा क्षिता मूर्तिमतीवलङ्गी ।
अद्याप्य पार्थैः कनकोत्तमाभा यैवा प्रभा मूर्तिमतीव योमी । मध्ये क्षिता या भगिनी दिगम्गायकायुधध्याप
तिमस्य तस्य ।

(१४)

इयञ्च जाम्बूनदशङ्खगौरी पार्थैश्च भार्या भुजगेन्द्रकन्या । चिवाङ्गदा चैव नरेन्द्रकन्या यैवा स्वर्णोऽग्न्यमधुक्रुप्यै ।
इयं स्वभा राजपसूतेय मृदङ्गनीलोत्पलदामवर्णा । पश्यन्तं लण्घेन सदा नृपे यो वृकोदरश्चैव परिपश्ये ।
इयञ्च रात्रौ मगधाधिपस्य मुता जरासन्ध इति श्रुतस्य । ययौयमो माद्रवतीमुतस्य भार्या मता चम्पकदामगौरी ।
इन्दोवराग्रामतनु क्षिता तुयैषा पुराचीव महीतले च । भार्या मता माद्रवतीमुतस्य श्वेदस्य धैर्यं कनकायतावी ।
इयन्तु निदमृषुवर्णगौरी रात्रौ विराटस्य मुता सपुत्रा । भार्याऽभिर्मन्यानिहतो रणे यो द्रोणादिभिस्तैर्विरयो
रयस्यै ।

(१५)

यताम्न धीमन्तमिरोरुहा या शङ्खान्तरोया नरराजपत्न्य । रात्रौऽस्य दृष्टस्य पर शताय्या युवा नृवीरा हतपुत्रनाया ।
यता ययामुखा मुदाहता यो शङ्खभवावाङ्मुनिद्विषत्वा । सर्वौ भवन्ति परिपृच्छन्तो या नरेन्द्रपत्न्यं घृषितशङ्खत्वा ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स राजा कुहट्टवर्ष्यः समागमक्षैर्नरेदेवपुत्रै । पश्यन्तं सर्वैः कुहट्टं तदानीं गतेषु सर्वैश्च य
तापयेषु ।
योधेषु पाप्यायममण्डले त मुक्ता निविष्टेषु विमुच्य पयं । स्त्रीदृष्टवान् च सुमनिविष्टे ययाहंतान् कुप्रसादशृङ्खत् ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ युधिष्ठिर महाबाहो कश्चिन् कुशलो ह्यसि । सहितो भ्रातृभिः सर्वैः पौरजानपदेशया । १५
 ये च त्वामनुजोवन्ति कश्चित्तेऽपि निरामयाः । सचिवा श्रुत्यवगाह्य गुरवश्चैव ते नृप ।
 कश्चित्तेऽपि निरातङ्गा वसन्ति विषये तव । कश्चिदर्थसि पौराणी दृष्टिं राजर्षिर्भवेति ।
 कश्चिन्त्यायानमुच्छिद्य कोशलोऽभिप्रपूर्यते । अरिमध्यस्थमित्रेषु वर्त्तये चानुरूपत ।
 ब्राह्मणान्यहारेभ्यो यथावदनुपयस्यसि । कश्चित्ते परितुष्यन्ति शीलेन भरतपथम् ।
 श्रवणोऽपि कुतः पौरा श्रुत्या वा स्त्रजोऽपि वा । कश्चिद्यजसि राजेन्द्र अह्नावान् पितृदेवताः । १६
 अतिथीनश्रयमेन कश्चिदर्थसि भारत । कश्चिन्नयपथे विप्राः स्त्रकर्मनिरतास्तथा ।
 चक्षिया वैश्यवर्गा वा शूद्रा वाऽपि कुटुम्बिनः । कश्चित् स्त्रीबालदृष्ट्वा न भ्रातृन् न याचते ।
 कामयः पूजिता कश्चित्तव गेहे नरपथम् । कश्चिद्राजर्षिर्विशोऽयं त्वामासाथ महोर्षितम् ।
 यथोचितं महाराज यशसा नावधीदति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवं वादिनं तं स न्यायवित् प्रत्यभाषत । कुशलप्रशंसयुक्तं कुशलो वाक्यकर्त्तृषि । १७
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कश्चित्ते वदन्ते राजंशयो दमग्रमय ते । अपि मे जननी चेयं शूद्रश्रुतिर्गतज्ञमा ।
 अद्याव्दाः सफलो राजन् वनवासो भविष्यति । इयञ्च माता व्येष्टा मे शीतवाताश्वकर्पिता ।
 घोरं तपसा युक्ता देवो कश्चिन्न भ्रातृन् । हतान् पुत्रान्महावीर्यान् चक्षधर्मपरदण्डान् ।
 नापत्यायति वा कश्चिदस्मान् पापकृत् सदा । कः चासौ विदुरो राजन्नेनं पश्यामहे वयम् ।
 दृष्ट्वायः कुशलो धांथ कश्चित् तपसि स्थितः । १८
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं प्रत्युवाचेदं धृतराष्ट्रो जनाधिपः । कुशलो विदुरः पुत्र तपो घोरं समाश्रितः ।
 बाधुभयो निराहारः कृमो धमनिषन्ततः । कदाचिद्विदुः शत्रुः शूद्रैः क्षिप्तः कानने क्वचित् ।
 इत्येवं ब्रुवतस्तस्य जटो वीटामुखं कृत्वा । दिग्भासा मलदिग्धाङ्गो वनरेपुत्रमुच्यते ।
 दूरादासन्नितः सत्ता तत्राख्यातो महीपते । निवर्त्तमानः सहस्रं राजन् दृष्ट्वाश्रमं प्रति ।
 तमन्वधाकृपृतिरेक एव युधिष्ठिरः । प्रविशन्तं वनं घोरं सल्लालय्यं कश्चित् क्व चत् । १९
 भो भो विदुर राजाऽहं दयितस्ते युधिष्ठिर । इति ब्रुवन्नरपतिस्तथादभधावत् ।
 ततो विद्विक्क एकान्तो लब्धो बुद्धिमतो वरः । विदुरो वृक्षमाश्रित्य कश्चित् न वनान्तरे ।
 तं राजा क्षीणभूयिष्ठमाकृतोमात्रक्षचितम् । अभिजग्मे महामुद्भिं महामुद्भिर्युधिष्ठिरः ।
 युधिष्ठिरोऽहमस्मीति वाक्यमुक्त्वाऽप्यतः स्थितः । विदुरश्च अवे राजा तस्य प्रत्यभिपूजयत् ।
 ततः सोऽननिषो भूत्वा राजानं तमुद्दिशत । संयोज्य विदुरस्तस्मिन् दृष्टिं दृष्ट्वा समाहितः ।
 विव्रेष विदुरो धीमान् गात्रैर्गात्राणि चैव ह । प्राणान् प्राणेषु च दधदिन्द्रियाणीन्द्रियेषु च ।
 स योगसलमासाद्य विवेश नृपतेस्तनुम् । विदुरो धर्मराजस्य तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 विदुरश्च शरीरन्तु तथैव सत्यलोचनः । वृक्षान्वितं तदा राजा ददृग् गतचेतनम् ।
 सनवन्तं तयात्मानं मेमे सङ्गुणस्तदा । धर्मराजो महातेजोमानसः सखार पादद्वयम् ।

पौराणमात्मन गर्भं विशावान् स विशाम्यते । योगधर्मा महतिज्ञा व्यासेन कथितं यथा ।

१५

धर्माश्रमश्च तत्रैवं सन्निष्कारयिषुस्तदा । दग्धुक्तमोऽभवद्विद्वानथ वागभ्यापयत् ।

भो भो राजञ्च दग्धयमेतदिदुरसंश्रुतं । कलेवरमिदमेतं धर्मं एष सनातनः ।

लोका सन्तानिका नाम भविष्यन्त्यस्य भारते । यतिधर्ममवाप्नोऽभौ नैव श्रेष्ठ परन्तप ।

इत्युक्तो धर्माश्रमं स विनिवृत्त्य ततः पुनः । राज्ञो वैचित्रवीर्यस्य तत् सर्वं प्रत्यवेदयत् ।

ततः स राजा द्युतिमान् स च सर्वो जनस्तदा । भीमसेनादयथैव परं विज्ञायमानताः ।

१६

तच्छ्रुत्वा प्रीतिमान् राजा भूत्वा धर्माश्रमप्रवीन् । आपो मूलं फलञ्चैव ममेदं प्रतिगृह्णातां ।

यदर्थं हि मेरो राजंस्तदर्थोऽस्मात्प्रतिगृह्णातां । इत्युक्तं स तपेत्येवं प्राह धर्माश्रमज्ञो नृपः ।

फलं मूलञ्च युभुजे राज्ञा दत्तं सदानुज । ततस्तो हृत्तमूलेषु कृतवाचपरिपद्यः ।

तां रात्रिमवसन् सर्वे फलमूलजलाश्रयाः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि सर्वांगोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तु राज्ञोऽनेनैवामाश्रमे पुष्पकर्मणां । शिवा नववसन्त्या सा ध्यतोऽपि शर्वरी ।

१७

ततस्तान् कथयत्यसौर्षा धर्मार्थलक्षणाः । विचित्रपदसञ्चारा नानाश्रुतिभिरन्विताः ।

पाण्डवास्तमिति मातुर्हरेणां सुमुपुस्तदा । चतुश्च सुमहाहर्षिण्य ग्रथनानि नराधिप ।

यदाहाराभ्युद्गता धृतराष्ट्रो महामनाः । तदाहारा नृवीरास्तु न्यवसंतां निशां तदा ।

ध्यतोऽपि तान् शर्वरी कृतपूर्वाङ्गिकक्रियः । भावमिदं यद्विदो राजा ददर्शावममखलं ।

स्नात् पुरपरीवारः सभृत्य सपुरोहितः । ययासुर्षं ययाहेष्टं धृतराष्ट्राभ्यनुजया ।

१८

ददयं तत्र वेदीय संश्रवणितपावकाः । कृतमिवैकैर्भुजिभिर्भुजैस्तस्मिन्निदपक्षिताः ।

वानेयपुष्यनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि । ब्राह्मणवपुषा युक्ता युक्ता मुनिगणस्तथाः ।

मृगयूथैरनुदिक्षैस्तत्र तत्र समाश्रितैः । अश्रुजितैः पक्षिणो प्रगोतेरिव च प्रभो ।

केकाभिर्निलकण्ठानां दाह्यहानाश्च कूजितैः । कोकिलानां कुञ्जरैश्च सुवैः सुतिमनोहरैः ।

प्राधीतदिगघोषैश्च कश्चित् कश्चिदलङ्घनं । फलमूलममाहारेभ्यश्चिद्विद्योपयोगितं ।

१९

ततः स राजा प्रददौ तापघार्थमुपाहृतान् । कलशान् काञ्चनान् राजंस्तत्रैवोत्सृज्य रात्रि ।

अग्निनामि प्रवेणीयं शुक्लं सुवस्त्रं महीपतिः । कमण्डलुं च खासोऽयं मिथरात्रि च भारत ।

भाजनानि च सौहार्दि पात्रेभ्य विविधानि नृप । यद्यदिच्छति यावच्च यद्यन्यदपि भाजनं ।

एवं स राजा धर्मात्मा परीत्यायममखलं । वसु विश्राण्य तत् सर्वं पुनरायाग्यहीपतिः ।

कृताङ्गिकश्च राजानं धृतराष्ट्रं महीपतिः । ददर्शासीनमय्यं गान्धारीसहितं तदा ।

२०

मातरश्चाविदूरस्थां श्रियवत् प्रणतां स्थितां । कुन्तीं दर्शय धर्मात्मा मिथ्याचारवमनितां ।

स तमभ्यर्थ राजानं नाम संश्रय्य चात्मनः । निवेदित्यभ्यनुशतो हृत्पामुपविवेकः ।

भीमसेनादयथैव पाण्डवा भरतर्षभ । अभिवाचोपसंस्तुता निवेदुः पाथिवाश्रयाः ।

स तैः परिहृतो राजा इन्द्रमेजितो वकैरवः । विभद्वाक्षीं त्रियं दीप्तां देवैरिव दृहसति ।

तथा तेषूपविष्टेषु समाजमुर्ध्वरुषयः । शतयूपप्रभृतयः कुरुक्षेत्रनिवासिनः ।

व्यासश्च भगवान् विप्रो देवपिंगणसेवितः । वृतः श्रियैर्महातेजा दर्शयामास पाण्डवं ।

ततः स राजा कौरव्यः कुन्तीपुत्रश्च वीर्यवान् । भीमसेनादेयस्यैव प्रत्युत्पायाभवाद्यपने ।

समागतक्षतो व्यासः शतयूपादिभिर्हृतः । धृतराष्ट्रं महापालमाख्यातामित्यभाषत ।

वरन्तु विष्टरं केशश्च छण्डाजिनकुशोत्तरं । प्रतिपेदे तदा व्यासस्य दयमुपकल्पितं ।

तौ च सर्वे द्विजश्रेष्ठा विष्टरेषु ममैकतः । दैपायनाभ्यनुज्ञातां निवेदुर्विप्लवजवः ।

इति श्रीमहाभारते आश्वमेधपर्वोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः समुपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु । व्यासः सत्यवतीपुत्रं हृदे वचनमब्रवीत् ।

धृतराष्ट्र महाबाहो कश्चित् यत्तते तपः । कश्चिन्नान्तो प्रोषाति वनवासे नराधिप ।

कश्चिद्दुर्दिनं ते श्रेयो राजन् पुत्रविनाशजम् । कश्चिश्चानामि सर्वेषां मुप्रवृत्तानि तेऽनघ ।

कश्चिद्दुर्दिनं दुर्गं क्लृप्ता चरन्त्यारण्यकं विधिं । कश्चिदधूय गान्धारीम् शोकैर्नाभिभूयते ।

महाभावा मुद्रिमतो देवो धर्मायैर्दृजैर्नो । आगमापापतेजसा कश्चिदेषा च शेषति ।

कश्चित् कुन्ती च राज्ञोऽंशं इन्द्रयुत्थनदृष्टता । या परिहृत्य स्वं पुत्रं गुरुइन्द्रयूथे रता ।

कश्चिद्धर्मपुत्रो राजा महात्मा मुमहामनाः । भीमार्जुनयमाद्यैव कश्चिदेतेऽपि सान्विताः ।

कश्चिन्नन्दश्च दृष्टृताम् कश्चित् नैर्मलं मनः । कश्चिश्च इन्द्रभावोऽपि ज तशानो नराधिप ।

यत्तद्धि चित्तं श्रेष्ठं सर्वभूतेषु भारत । निर्वैरतां महाराज सत्यमकोपं शब्दं च ।

कश्चित् न च मोहोऽपि वनवासिन भारत । स्वर्गो वन्यमक्षे वा उपवसोऽपि वा भवेत् ।

विदितश्च पि राजेन्द्र विदुरश्च महात्मनः । गमनं विधिनाऽनेन धर्मैश्च सुमहात्मनः ।

माण्ड्यमापाद्वि स वै धर्मो विदुरतां गतः । महापुद्गिर्लक्ष्योऽपि महात्मा सुमहामनाः ।

दृहस्यति वा देवेषु शूको वाऽप्यसुरेषु च । न तथा मुद्रिष्यन्तो यथा स पुरुषस्य भ ।

तपो बलव्ययं क्लृप्ताः सुचिरात् संभृतं तदा । माण्ड्यमनपिणा धर्मो क्षामिभूतः सनातनः ।

नियोगात् ब्रह्मणः पूर्णं मया खेन बलेन च । वैचित्रवीर्यकं चेति जातः स सुमहामतिः ।

आता तव महाराज देवदेवः सनातनः । धारणात्मन सा ध्यानाद्यं धर्मं कवयो विदुरः ।

सत्येन संवर्द्धयति यो दमेन शमेन च । अहिंसया च दामेन तथ्यमानः सनातनः ।

येन योगबलाज्जातः कुरुराजो युधिष्ठिरः । धर्मं इत्येव नृपते प्राप्तेनामितबुद्धिना ।

यथा वृद्धिर्धया वायुर्धयापः शूलिरी यथा । यथा क्लृप्तं तपसा धर्मं इह चामुत्र च स्थितः ।

धर्मगर्ध्वैव राजेन्द्र सर्वं व्याप्य चराचरं । दृश्यते देवदेवैः स विद्वैर्निर्मुक्तकल्मषैः ।

यो हि धर्मः स विदुरो विदुरो च स पाण्डव । स एव राजेन्द्र दृश्यते पाण्डवः प्रेक्ष्यन् स्थितः ।

प्रविष्टः सुमहात्मानं आता ते बुद्धिपतमः । दृष्ट्वा महात्मां कौन्तेय महायोगबलान्वितम् ।

लाक्षापि श्रेयसा यो ह्येन चिराद्भूतवैभवं । संशयच्छेदनाचार्य्य प्राप्तं मां विद्धि पुत्रक ।

न हतं ये पुरा कैश्चित् कर्म लोके महर्षिभिः । आश्चर्य्यभूतं तपसः फलं तद्दर्शयामि वः ।

किमिच्छामि महोपाल मत्तः प्राप्नुमभीक्षितं । इदं प्रहृमय आतुं तत् कर्त्ताऽस्मि तवानघ ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि आश्रमवासपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ समाप्तश्चेदमाश्रमवासपर्वः ॥

॥ अथ पुत्रदर्शनपर्वः ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ वनवासं गते विप्र धृतराष्ट्रे महोपतौ । सभायां नृपशार्ङ्गे बध्ना कुम्भा समन्विते ।

विदुरे चापि संक्षिप्ते धर्मराजे व्यपाशिते । वसन्तु पाण्डुपुत्रेषु सर्वेष्वामममण्डले ।

यत्नदाद्यर्थनिर्नि वै करिष्यामीत्युवाच ह । व्यासः परमतेजस्वी महर्षिस्तददत्त मे ।

वनवासे च कौरव्यः क्षियन्तं कालमभ्युतः । युधिष्ठिरोऽनरपत्तिर्व्यवसत् सज्जनसदा ।

किमाहाराद्य तं तत्र सर्वेभ्यो न्यवसन् प्रेम्णा ॥ शान्तं पुरा महात्मान इति तद्बुद्धि मेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेऽनुज्ञातास्तादा राजन् कुहराजेन पाण्डवाः । विविधान्यन्नपानानि विश्राम्यानुभवन्ति ते ।

मासमेकं विजुहोते सर्वेभ्योऽपि पुरा वने । अथ तत्रागमन्नाचो यथोक्तं ते मयाऽनघ ।

तथा च तेषां सर्वेषां कथाभिर्नृपसञ्चिधौ । व्यासमन्वाचतां राजन्नाज्यमुर्गुणयोऽपरे ।

नारदः पर्वतधैव देवसूक्तं महातपाः । विशावसुस्तम्बस्य विश्वेनख भारत ।

तेषामपि यथान्यासं पूजासूक्तं महातपाः । धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः कुहराजो युधिष्ठिरः ।

नियेदुते ततः सर्वे पूजां प्राप्य युधिष्ठिरात् । आमनेष्वथ पुण्येषु बर्हिषेणु करेणु च ।

तेषु तत्रोपविष्टेषु च तु राजा महामतिः । पाण्डुपुत्रैः परिहृतो नियसाद कुरुक्षेत्रे ।

गान्धारी चैव कुन्ती च द्वैपदो वात्सली तथा । स्त्रियस्यान्वास्तथाऽन्याभिः सहोपविविशुस्ततः ।

तेषां तत्र कथा दिव्या धर्मिष्ठायाभ्यवसुष । ऋषीणाञ्च पुराणानां देवासुरविमिश्रिताः ।

ततः कथानि व्याससं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं । प्रोवाच वदतां येष्टः पुनरेव स तदथ ।

मौढमाणि महतेजाः सर्ववेदविदाम्बरः । विदितं मम राजेन्द्र यत्तं हृदि विवचिने ।

दक्षमागस्य भोक्तेन तव पुत्रकृतेन वै । गान्धार्याश्चैव यदुःखं हृदि तिष्ठति नित्यदा ।

कुम्भाद्य यन्महाराज द्वैपयाद्य हृदि स्थितं । यच्च धारयते तोम्रं दुःखं पुत्रविनाशजं ।

सुभद्रा लष्णभगिनी तत्रापि विदितं मम । शुक्ला समागममिदं सर्वेषां वल्लतो नृप ।

संशयच्छेदनाचार्य्य प्राप्तः कौरवनन्दन । इमे च देवगन्धर्वाः सर्वे चने महर्षयः ।

परश्वन्तु तपसा योर्व्येयममं चिरसंभृतं । तदुच्यतां महाराज कं कामं प्रददामि ते ।

प्रवेषाऽस्मि वरं दातुं प्रथमं ते तपसः फलं । यत्नमुक्तं स राजेन्द्र व्याजेनामितबुद्धिना ॥

मुहूर्त्तमिव सद्य न्य वचनायोपपद्यते । धन्योऽस्य नृप उहोतय सफलं जीवितस्य मे ।

यन्ने समागमोऽपेक्ष भवद्भिः सह साधुभिः । अथ चाप्यवगच्छामि गतिमिष्टानिष्टायनः ।

गन्धर्वः। सुरसद्यैव पिपासा गुह्यराक्षसाः । तथा पुण्यजनाद्यैः सिद्धा देवर्षयोऽपि च ।

देवाश्च दानवाश्चैव तथा देवर्षयोऽमलाः । तत्र ते निधनं प्राप्ताः कुक्षये रणागिरे ।

गन्धर्वराजो यो धीमान् धृतराष्ट्र इति श्रुतः । स एव मानुषो लोके धृतराष्ट्रः पतिस्तव ।

पाण्डुं मद्गुणादिभिः विप्रित्तममप्युतं । धर्मलोभोऽमरत्तत्ता राजो यैव युधिष्ठिरः ।

कलिं दुर्व्याधनं विद्धि शकुनिं द्वापरन्तथा । दुःशासनादीन् विद्धि त्वं राक्षसं शुभदंशने ।

महद्गुणस्त्रीमयेन वसवनामरिन्दम् । विद्धि तन्नु नरस्यविमिनं पार्थ धनञ्जयं ।

नारायणं यथोक्तमग्निभो धमनौ तथा । विधा कृत्वात्मनो देहमादित्यं ततः तामरं ।

लोकांश्च तापयामं वै विद्धि कर्णश्च शोभने । यः स वै पार्थ उद्धृतः संहर्यजनसंघं ।

पथ पाण्डवदायादो हन्तः पञ्चमहारायैः । स कोम इव भोमद्रेः योगादेवामवह्वया ।

द्रौपद्या सह संभूतं धृतपुच्छं पावकोत्तं । अग्निर्मानं शुभं विद्धि राक्षसं शिखण्डिनं ।

द्रौप्यं दृष्ट्वास्तेभ्यो विद्धि द्रौणिश्च वज्रजं । भोमश्च विद्धि गंज्जयं यक्षं मानुषं गतं ।

एवमेतं महाप्राज्ञो देवो मानुषमेव हि । ततः पुनर्गताः स्त्रीं हन्ति कर्षणि शोभने ।

यश्च वै इति सर्वेषां दुःखमेतत्पारं स्मितं । तदद्य व्यपनेत्यासि परे लोकास्तदाह्वयात् ।

सर्वे भवन्तो गच्छन्तु नदीं भागीरथीं प्रति । तत्र द्रव्यं तान् सर्वान् ये हन्ताऽस्मिन् रणागिरे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति व्यासस्य वचनं श्रुत्वा सर्वे जनसदा । सहता विहगदेन गङ्गाभमिमुखौ ययौ ।

धृतराष्ट्रश्च सामात्यः प्रययौ सह पाण्डवैः । सहितो मुनिशार्ङ्गलोकेऽभ्यर्च्य समागतौ ।

ततो गङ्गां समासाद्य क्रमेण स जगत्पथं । निवासमकरोत् सर्वो ययाप्रोति ययासुखं ।

राजा च पाण्डवः सार्ङ्गमिष्टे देशे बहानुगः । निवासमकरोद्द्विमान् सखीदृष्टपुत्रपरः ।

जगाम तदृष्ट्वापि तेषां सर्वगतं यथा । निशां प्रतोक्षमाणानां दिदृक्षुः स्वभाषूयान् ।

अथ पुण्यं गिरिवरमक्षमभ्यगमद्विभः । ततः कृतानिवेकांश्च कैश्च कश्च स्वतापरन्तः ।

इति श्रीमहाभारतेऽश्वमेधपर्वणि पुस्तकसप्तम्येऽध्यायेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निशार्थां प्राप्तांश्च कृतवायाक्रिक्रियाः । ध्यासमेधमगमं सर्वं ये तत्प्राप्तं समागतौ ।

धृतराष्ट्रश्च धर्मात्मा पाण्डवैः सहितसदा । शशिरेकमना सार्ङ्गमिष्टमभिषेत्पाविशत् ।

गान्धार्थ्यं सह नार्यैश्च रुचिताः समुपाविशन् । पौरजानपदाश्चापि जनः सर्वो यथावयः ।

ततो यासो महातेजा पुण्यं भागीरथीजलं । श्रवणास्त्राजुहावायं सर्वान् श्लोकान्नाहमुनिः ।

॥ पाण्डवानाञ्च ये योधाः कैरावाणाञ्च सर्वेऽपि । राजानश्च महाभागानानादेशं निवापिनः ।

ततः स हमुल शब्दे अलानो जनमेजय । प्रादुरासीद्यथा धूर्त्वं कुक्षपाण्डवेनघोः ।

ततस्ते पार्थिवाः सर्वे भीमद्रेणपुत्रो गमाः । सर्वैर्याः सन्निपातस्मात् समुत्सुखं सहस्रम् ।

विराटद्रुपदौ चैव सहपुत्रौ स्येनिकौ । द्रौपदेयाश्च योभद्रे राक्षसश्च घटोत्कचः ।

कर्णदुर्व्याधनौ चैव शकुनियमहाराथः । दुःशासनादयश्चैव धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।

जरायन्मिभगदत्तो जलसन्मन्त्रं वीर्यवान् । भूरिर्भवाः ब्रह्मः ब्रह्मो हृष्येनस्य धाम्नुजः ।
कृष्णो राजपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य चान्नमः । त्रिलसिपुमोः सर्वे च धृष्टकेतुस्य धाम्नुजः ।
अचलो हृष्यकेश्यस्य राक्षसायसाधुधः । बौद्धिकः सोमदत्तस्य चैकितानस्य पार्ष्णिपः ।
एते धान्ये च महतो मज्जमाद्ये न कीर्तिताः । सर्वे भासुरदेशान्ते समुत्तस्युर्जमासातः ।
यस्य वीरस्य योवेत्रो यो भ्रूयो यश्च वाहनं । तेन तेन व्यदृश्यन्त समुपेता नरोधिपाः ।
दिव्याम्बरधराः सर्वे सर्वे आजिष्णुचक्राः । निर्बेरा निरहङ्कारा विगतकोधमत्सराः ।
गन्धर्वपणोयतास्ययमानास्य बन्धिभिः । दिव्यमास्त्राम्बरधरो हतास्त्राशूरंभा मयैः ।
हृनराद्रव्यं च तदा दिवं चक्षुर्नराधिप । मुनिं सत्यवतीपुत्रं प्रीतं प्रोदांस्योयवोत्तमः ।
दिव्यज्ञानपलोपेता गान्धारी च यमसिन्धो । ददर्श पुष्पांक्षान् सर्वान् येषां न्येऽपि नृपे हताः ।
तदद्भुतमपि न्यस्य सुमहत्सोमहर्षयः । विष्णोः मे जनः सर्वो हृदभानिमिवेषणः ।
तदुत्सवमहोदयं हृदगारीनराकुलं । आश्चर्यभूतं देहदेवे चित्रं पटगतं यथा ।
धृतराष्ट्रस्तु तान् सर्वान् पश्यन् दिव्येन चक्षुषा । मुमुक्षे भरतमेव प्रवादात्तस्य वै मुनेः ।
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दशनपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥
॥ धैर्याय नमः ॥ ततस्तो भरतमेवः जनार्दनः परस्परं । विगतकोधमास्त्रध्याः सर्वे विगतकल्मषाः ।
विधि परममास्त्राय ब्रह्मार्पणमिदं ब्रुवन् । मेव हृदमनसः सर्वे देवलोका इवामराः ।
पुत्रः पिता च माता च भ्रात्याश्च पत्निभिः सह । भ्राता भ्राता मन्त्रा वैरव्यः राजन् च समागताः ।
पाण्डुरास्तु महेश्वायं कर्षं धीमदमेव च । संमहर्षां समागम्युद्ग्रेपदेष्टांश्च सर्वत्रः ।
ततस्तो प्रीयमाणा वै कर्षेण सह पाण्डवाः । समेत्य पृथिवीपालो यो हृद्ये च स्त्रिताऽभवंन् ।
परस्परं समागम्य योधास्तु भरतधमः । मुनेः प्रवादानो ह्येवं कल्पिया नष्टमन्त्रवः ।
अथैवदं परित्यज्य यो हृद्ये पर्यवसिताः । सर्वे समागताः सर्वे कुतुभिर्मान्यवैः सह ।
पुत्रेय पुत्रपयासाः कुरवोऽप्ये च पार्ष्णिपः । तौ रात्रिमखिलाभवं विदित्य प्रीतमागताः ।
मेनिरे परितोषेय भूषाः क्षमं वदो यथा । नाच मोक्षो भयं चासौ नारतिनायकोऽभवत् ।
वरत्वरं समागम्य को धाम्नुर् भरतधमः । जनायतोक्ताः पितृनिर्व्यासमुनिः पत्निभिः कुतैः ।
मुदं परमिकां प्राप्य कान्ध्या दुःखमयात्यजन् । दृष्ट्वा रात्रिं विहृत्य तेन वीरान्नाय योयित ।
आमच्यान्यान्मयास्त्रिय ततो जम्बुधरागतः । ततो विप्रज्ययामास लोकांस्तानुनिपुत्रवः ।
अपेक्षान्कर्त्तव्येय प्रेक्षतामेव तेऽभवन् । अगणाश्च महात्मानः पुण्यां भागोदर्यां नदौ ।
सरयाः सध्वजादैव भानिवेष्टानि भेजिरे । देवलोकां ययुः केचित् केचिद्गणपदकथा ।
केचिच वायं लोकां केचित् के वेरमापुत्रम् । ततो वेवन्तं लोकं केचिचेशानुवपुत्रः ।
रायमानो विमायाभां केचिचक्षुतारान् श्रुजन् । विचित्रगतयय न्ये यामवाप्यामरेः सह ।
आगम्युपो महात्मानः सवाहाः सपदानुगाः । गतेषु मेषु सर्वेषु कलिचक्रेना महाभुनिः ।

५००

५०१

५०२

५०३

५०४

५०५

गन्धर्वाधरसद्यैव पिशाचा मुह्यराक्षसाः । तथा पुण्ड्रजानस्यैव सिद्धा देवर्षयोऽपि च ।

देवाश्च दानवाद्यैव तथा देवर्षयोऽमलाः । तेषु ते निधनं प्राप्ता कुर्वन्ते रणजिते ।

गन्धर्वराजो यो धीमान् धृतराष्ट्र इति श्रुतः । स एव मानुषो लोके धृतराष्ट्रः पतिस्तव ।

पाण्डु मद्गुणद्विद्धि विप्रिष्टतममच्युतं । धर्मस्थोऽत्रोऽमवर्त्तता रांशो यैव युधिष्ठिर ।

कलिं दुर्व्योधनं विद्धि शकुनिं दायरेन तथा । दुःशासनानीनं विद्धि नं राक्षसं शुभदंशने ।

मद्गुणद्विद्धिमेव सत्वन्तरिन्दमं । विद्धि सन्तु नरस्यविमने पार्थ धनञ्जयं ।

नारायणं हृषीकेशमश्विनौ धर्मजौ तथा । द्विधा कृत्वात्मनो देहमादित्यं ततः तामरं ।

लोकांश्च तापयानं वै विद्धि कर्णश्च शोभनं । यः स वै पार्थ ज्ञेयः, संहर्यजनसंशयं ।

यश्च पाण्डवदापादो हतः सङ्ग्रिमहारयैः । स योम इव योमद्रेः योगादेवाभवद्भूया ।

द्रौपद्या सह संभूतं धृतघुञ्जश्च पावकान् । अग्नेर्भागं शुभं विद्धि राक्षसं शिखण्डिनं ।

द्रौप्यं वृहस्पतेर्भागं विद्धि द्रौणिश्च वृद्धजं । भोमश्च विद्धि गङ्गात्रयं चक्षुः मानुषतः गतं ।

एवमेतं महाप्राज्ञो देवो मानुष्यमेव च । ततः पुनर्गताः सर्वे, हन्ते कर्णश्चि शोभनं ।

यश्च वै रुद्रि सर्वेषां दुःखमेतत्परिःस्थितं । तदद्य व्यपनेत्यामि परलोकेकताङ्गयात् ।

सर्वे भवन्तो गच्छन्तु नदीं भागीरथीं प्रति । तत्र द्रष्टव्यं तान् सर्वान् यि हन्ताऽस्मिन् रणजिते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति व्यासश्च वचनं श्रुत्वा सर्वो जैनसदा । महता विह्वलादेन गङ्गामभिमुखो यथौ ।

धृतराष्ट्रश्च सामात्यः प्रपद्यौ सह पाण्डवैः । सहितो मुनिगार्हपत्यैश्चैव समागतौ ।

ततो गङ्गां समासाद्य क्रमेण स जनाश्रयं । निवासमकरोत् सर्वौ ययामोति यथासुखं ।

राजा च पाण्डवैः सार्द्धं मिष्टे देशे बहूनि ग । निवासमकरोद्द्विमान् वल्लोदहपुरेश्वरः ।

जगाम तद्वह्वापि तेषां वर्षाततं तथा । निशां प्रतोषमाजाना दिदृक्षुर्षां स्नानसुधान् ।

अथ पुण्यं गिरिवरमक्षमभ्यगमद्रविः । ततः कृताभिवेकाले क्षेत्रे कथं स्नानाचरन् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमेवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनेपर्वणि स्कन्धिर्षोडशाध्यायः ॥ ३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निशायां प्राप्तायां कृतसायाह्निकक्रियायाः । व्यासमभ्यगमन् सर्वे ये तथोक्तं समागतौ ।

धृतराष्ट्रश्च धर्मात्मा पाण्डवैः सहितसोदा । शुचिरेकमनाः सार्द्धं स्नानमिहैव पाविशत् ।

गान्धार्थ्या सह नार्यैश्च रहिताः शमुपाविशन् । पारजानपदाद्यापि जने, सर्वौ संघोषय ।

ततो व्यासो महामतेजा 'पुण्यं भागीरथोजलं । श्वेतास्त्राजुहावायं सर्वान् लोकांश्चामुनि ।

पाण्डवानाञ्च ये योधाः कौरवाणाञ्च सर्वज । राजानश्च महाभाग मानादेशनिवाशिनः ।

ततः स तमुक्षु शब्देऽजलानि जनेभ्यः । प्रादुरासीद्यया पूर्वैः कुहपाण्डवैरेवैव ।

ततस्तौ पार्थिवा, सर्वे भीमद्रौणपुरोगमाः । सवैर्याः सलिलात्तस्मात् समुत्तस्युः सहस्रजः ।

विराटद्रुपदौ देव सहपुत्रौ सैवैनौ । द्रौपदेयाश्च योमद्रेः राक्षसश्च धृतात्कथ ।

कर्णदुर्व्योधनौ चैव शकुनिश्च महारथः । दुःशासनादयश्चैव धातराश्च महाबलाः ।

जराश्रमिभंगदत्तो जलसन्मस्य वीर्यवान् । भूरिश्रवाः ब्रह्मः ब्रह्मो वृषसेनस्य शानुजः ।
 रुक्मणो राजपुत्रस्य धृष्टकुण्डलः चात्मजः । त्रिखण्डिपुत्रोऽस्यैव धृष्टकेतुस्य योगेशः ।
 अपलो वृषकक्षेत्राचस्य स्यात्तापुषः । शार्ङ्गिकः सोमदत्तस्य चेक्रितानस्य पार्थिवः ।
 एते तान्येव बहवो मन्त्रोद्ये न कीर्तिताः । सर्वे माधुरदेशेते समुत्तखुञ्जलात्ततः ।
 यस्य वीरस्य यो वेत्रो यो ध्वजो यस्य बाह्वन् । तेन तेन व्यदृश्यन्त समुपेतो नराधिपाः ।
 दिव्यान्तरधराः सर्वे सर्वे आञ्जिष्कुल्लेखाः । निर्देरा निरहङ्कारो विगतक्रोधमल्लराः ।
 गन्धर्वपयोपयन्तस्त्रयमानाश्च चन्द्रिमिः । दिव्यमात्मान्तरधरो वृताक्षाश्वररां गणैः ।
 धनराष्ट्रस्य च तदा दिव्यं चतुर्नराधिपं । मुनिं मत्स्यवतीपुत्रं प्रीतं प्रोदान्तोषोन्नतम् ।
 दिव्यज्ञानमनोपेतो गान्धारी च यशस्विनो । ददर्श पुंसांलोकं सर्वान् यो तान्येऽपि मृधे हताः ।
 तदङ्गुतमचिन्त्यस्य सुमहसोमहर्षणं । विक्षिताः स जलः सर्वो द्ददर्शानिमित्तवेषः ।
 तदुत्सवमहोदयं वृष्टनारीनराकुलं । आसुख्यभूतं देहमे चित्रं पटगतं यथा ।
 धनराष्ट्रस्य तान् सर्वान् पश्यन् दिव्येन चतुषां । मुमुदे भरतमेव प्रसादात्तस्य वै मुनेः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्वणि पुनर्दशनपर्वणि शार्ङ्गिकोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तो भरतमेव प्रसादम् परस्परं । विगतक्रोधमात्मन्यैः सर्वे विगतकल्मषाः ।
 विधि परमसाक्षात् प्रद्वारिषिदितं श्रुत्वा । संवष्टमनसः सर्वे देवलोक इवामराः ।
 पुत्रः पिता च भावा च भाव्याश्च पतिभिः सह । भ्राता भ्राता मन्त्राः पितृ वर्या राजन् समगताः ।
 पाण्डुरास्तु महेष्वासं कर्षं श्रीमद्रमेव च । संप्रहर्यात् समान्मुद्रैर्वापेदंशं सर्वशः ।
 ततस्तो प्रीयमाणा वै कर्षेण सह पाण्डवाः । समेत्य पृथिवीपाल योद्धे च स्निताऽभवंत् ।
 परस्परं समानस्य योधाको भरतर्षभ । मुनेः प्रसादो ज्ञेयः क्षत्रिया मष्टमनसः ।
 अभौद्धं परित्यज्य योद्धे पर्यवसिताः । एवं समगताः सर्वे कुतर्भिर्यान्धैः सह ।
 पुत्रेभ्य पुत्रपथायाः कुरवोऽन्ये च पार्थिवशः । तां रात्रिमखिलाभवं विहृत्य प्रीतमानवाः ।
 मेनिरे परितोषेण नृपाः क्षमं वदो यथा । नाच कोको मयं चासौ नारतिनां प्रयोऽभवत् ।
 परस्परं समानस्य योधानां भरतर्षभ । समानतायाः पितृमित्रानुमिः पतिभिः सुतैः ।
 मुदं परमिका प्राप्य कार्यो दुःखमयात्यजन् । एकां रात्रिं विहृत्य ते वीरान्ताय योयितः ।
 कामाख्यानाम्नामृष्टस्य ततो जम्बुधेयानतः । ततो विषज्ययामास लोकान्ताम्बुनिपुङ्गव ।
 वषेणान्तरिक्षाद्येव प्रसतामेव ते अभवन् । अत्रगाद्य महात्मानः पुण्यां भागीरथीं नदीं ।
 सरयां सध्वजादेव स्वाभिसेकाग्नि मेनिरो । देवलोकं ययुः केचित् केचित्प्रावदसया ।
 केचित् च वारुणं लोकं केचित् के वेरमाश्रयन् । ततो वैश्वन्त भोक्तं केचित्पैवाश्रयदृपः ।
 शालवामा विप्रापार्था केचित्पापुनरान् कुक्कुन् । किञ्चिन्नतपस्ये व्यामशायिनीः सह ।
 च श्रमुभे महात्मानं सवाहां सपदानुगां । गतेषु तेषु सर्वेषु कसिलक्ष्मो महात्मनिः ।

धर्मादीनां महतीनां कुरुषुं हितकृत्तयाः । ततः प्रवाच ताः सर्वाः चक्षिया निहतैश्वराः ।

या याः पतिश्रुतासौकानि च्छन्ति परमस्त्रियः । ता जाह्नवीजले चिप्रमज्जाहन्त्यतश्चिताः ।

ततस्तस्य वचः श्रुत्वा यद्वाधाना वराङ्गनाः । श्वरं समनुज्ञाय विविग्नाः क्रवोजलं ।

विमुक्ता मानुषैर्देहेतस्तस्या भर्तुमिः सह । समाजमुत्सदा साध्यः सर्वो एव विशास्यते ।

एवं प्रमेण सर्वोत्ताः शोखवत्यः पतिप्रताः । प्रविश्य चक्षिया मुक्ता अगृभन्तु वसोक्तताः ।

दिव्यरूपसमोयुक्ता दिव्याभरणभूषिताः । दिव्यमाख्यानरधरा यथावत् पतयस्तथा ।

ताः शीलगुणसम्पन्ना विमानस्था गतक्रमाः । सर्व्याः सर्वगुणोपेताः स्वस्वतः प्रतिपदिरे ।

पश्य पश्य तु यः कामस्तस्मिन् काले बभूव ह । तं तं विस्मृतवान् व्यासो वरदो धर्मवत्सलः ।

तच्छ्रुत्वा नरदेवानां पुनरागमनं नराः । जहृष्युर्द्वितायावसानादश्रयता ऋषि ।

प्रियैः समागमनोपा यः सत्यक इष्टुपावरः । प्रियाणि स्वमते नित्यमिह च प्रेत्य चैव ह ।

इष्टवान्बन्धयोगमनायासमनानयं । यत्नेन श्रवयैर्द्विद्वान् विदुषो धर्मविक्रमः ।

स यमः प्राप्नुयात्सौक्यं परच च शुभां गतिं । स्वाध्याययुक्ता मनःशान्तिर्युक्ताश्च भारत ।

साध्याचारा दमेपेता दाननिर्भूतकल्पाः । श्रवणः श्रवयः शान्ताः शिवानुनिविज्जयाः ।

आस्तिकाः अहधानाश्च धृतिमन्तश्च मानवाः । श्रुत्वाद्यर्थे हि दे पञ्च श्रवसास्ति परां गतिं ।

इति श्रीमद्भागवते आश्रमश्रवणकर्मणि पुस्तकप्रश्नकर्मणि स्तोत्रं पतिवसनागमे चक्षुर्लिंगोद्धारः ॥ १३ ॥

॥ वैतिष्ठ्याच ॥ एतच्छ्रुत्वा नृपो विद्वान् इष्टो अगृह्यनमेव यः । पितृमहानि सर्वेषां गमनागमनं तदा ।

अप्रवीच मुदा युक्तः पुनरागमनं प्रति । कथं नु त्यक्तदेहानां पुनरुत्पत्त्यर्थेन ।

इत्युक्तः स विजश्रेष्ठो व्यासमन्यः प्रतापवान् । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो नृप जनमेधये ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ अविप्रशान्तः सर्वेषां कर्मणामिति निश्चयः । कर्मणामि शरीराणि तथैवाकृतयो नृप ।

महाभूतानि नित्यानि भूताधिपतिसेवयात् । तेषाञ्च नित्यं सेवयो न विनाशं विद्युष्यन्त ।

अनायासकृतं कर्म सत्यश्रेष्ठः फलागमः । आत्मा चैभिः समायुक्तः सेवयुक्तमनुप्राप्नुते ।

अविनाशस्तथा युक्तः सेवश्च इति निश्चयः । भूतानामात्मको भावो यथो ऽथै न विद्युर्न ।

यावत्स्य वीर्यते कर्म तावत्स्य सत्त्वता । सौम्यकर्म करोत्येकैः कृपाकर्मैः सिपश्चकति ।

नानामावासाद्यैकलं शरीरं प्राप्य संहताः । भवन्ति ते तथा नित्याः इत्येतावन् विज्ञानतो ।

अयमेव श्रुतिद्येयमयश्चक्षणं प्रति । साक्षात्परायता नित्यं प्राणा नित्यं शरीरिणा ।

अहं हितं वदाम्येतत् प्रियश्चेन्नव पाथिव । देवयाना हि पन्यानः श्रुतास्तै यज्ञसं हरे ।

आहता यत्र यज्ञस्तै तत्र देवा हितोत्सव । यदा समन्विता देवाः पश्यन्तां गमनैश्वराः ।

गतिमन्तश्च तेनेष्टा भाव्ये नित्या भवन्त्युत । नित्येऽस्मिन् पञ्चके वेगे नित्यं चात्मानं पूरयः ।

अस्य नानाधर्मायोगं यः पश्यति वृथाभितिः । वियोगे श्रान्ते ऽव्ययं स बाल इति मे मतिः ।

वियोगे दोषदर्शी यः संयोगे परिसंजयेत् । असङ्गे सङ्गमो नास्ति दुःखं भुवि वियोगजे ।

परापरमस्वपरो जामिमानादुदीरितः । अपरश्चः परां बुद्धिं ज्ञात्वा मोहादिमुच्यते ।

६९३

अदर्शनादपि ततः पुनश्चादर्शनं गतः । नाहं तं वेत्ति नाहौ मां न च मेऽस्ति विरागता ।

येन येन शरीरेण करोत्ययमनीश्वरः । तेन तेन शरीरेण तदवग्रहमुपाश्रुते ।

मानसं मनसाग्नौ ज्ञानीरश्च शरीरवान् ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अट्टहा तु नृपः पुत्रान् दर्शनं प्रतिक्षन्वान् । श्वेतेः प्रसादात् पुत्राणां स्वरूपाणां लुब्धकः ।

स राजा राजधर्मस्य ब्रह्मोपनिषदमदा । अवाप्तवाचरमेधो बुद्धिनिष्ठयमेव च ।

६९०

विदुरश्च महाप्राज्ञो यथै सिद्धिं नपोवन्नात् । धृतराष्ट्रः समाधाय व्यासश्चैव तपस्विनः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ ममापि वरदे व्यासो दत्तयेत् पितरं यदि । तद्रूपेणैव यथं श्रद्धया सर्वमेव ते ।

प्रियं मे स्नातृ कृतार्थस्य स्नानं हं कृतनिष्ठयः । प्रसादाद्ब्रह्मिन्मुखस्य मम कामः सम्बध्यतां ।

॥ धौतिरुवाच ॥ इत्युक्तवचने तस्मिन्नेव व्यासः प्रतापवान् । प्रसादमकरोद्धीमानानयश्च परित्यजितं ।

तत्कल्पपवयममागतं नृपतिं दिवः । श्रीमन्ते पितरं राजा ददर्श जनमेजयः ।

६९१

श्रीलोकेश महात्मानं पुनस्तस्मात्पुनः श्रद्धिपुं । अमात्या ये नभूवुश्च राज्ञसांश्च ददर्श च ।

ततः शोऽब्रुवन् राजा मुक्षितो जनमेजयः । विनरं स्नापयामास स्वयं सखी च पार्थिवः ।

स्नात्वा स नृपतिर्ब्रह्मलोकोत्तममब्रवीत् । पाद्यावरकुलोत्पन्नं वरत्कृतसुतं तदा ।

आसीत् विविधास्त्र्यो यज्ञोऽयमिति मे मतिः । यदद्यात् पितरां प्राप्ते मम श्रीकप्रयाजनः ।

॥ आसीत् उवाच ॥ अविर्देपायनो यन् पुराणकपरो निधिः । यज्ञे कुङ्कुलघेष्ठं तस्य लोकावुभौ जितौ ।

६९२

श्रुतं विचित्रमाख्यानं मया पाण्डवनन्दन । यथोक्तं भस्मशायिता गतस्य पदवीं पितुः ।

कथञ्चित्त्वक्तो मुक्तः सत्यवान्तव पार्थिव । श्रवयः पूजिताः सर्वे गतिदृष्ट्वा महात्मनः ।

प्राप्तः स विपुलैर्धर्मैः श्रुत्वा पापविनाशनं । विमुक्तो हृदयपन्थिवरजनदर्शनात् ।

ये च पथधरा धर्मैः सदृक्तवचस्य ये । यान् दृष्ट्वा क्षीयते पापं तेभ्यः कार्या नमस्क्रिया ।

॥ धौतिरुवाच ॥ एतं कृत्वा दिग्भ्रष्टा तु स राजा जनमेजयः । पूजयामास तन्मविमनुमान्य पुनः पुनः ।

६९३

यत्र च तद्विज्ञापि वैशम्पायनमच्युतं । कथावशेषं धर्मज्ञो वनवासस्य सत्तम ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दर्शनपर्वणि जनमेजयस्य पितृदर्शने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ दृष्ट्वा पुनस्तस्मात् पात्रान् सामन्वान् जनाधिपः । धृतराष्ट्रः किमकरोद्वा राजा चैव

पुथिष्ठिरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदृष्ट्वा महादायक्यैः पुत्राणां दर्शनं नृपः । वीतशोकः स राजर्षिः पुनराश्रममागतः ।

इतरस्त जनः सर्वेऽसौ चैव परमार्थयः । प्रतिजगृथैयाकामं धृतराष्ट्रानुग्रहा ।

पाण्डवास्तु महात्मानो लघुभूयिष्ठभैरिकाः । पुनर्जगृथैयाकामं सदरासौ मदीपति ।

६९४

तमाश्रमपदीं धीमान् ब्रह्मर्षिर्लोकपूजितः । भुवि सत्यवतीपुत्रो धृतराष्ट्रमभाषत ।

एताराध महाबाहो शृणु कौरवनन्दन । श्रुतं ते ज्ञानदृष्टानामृगीणां पुण्यकर्मणां ।
 चङ्काभिनन्दनानां वेदवेदाङ्गवेदिनां । धर्मज्ञानां पुराणानां वदतां विविधा कथाः ।
 मास्य गोकुले मनः कार्ष्णिर्दिष्टे न व्यथिते मुधः । श्रुतं देवर्षयस्ते नारदादेवदर्शनात् ।
 गतास्ते क्षत्रधर्मेण शस्त्रपूतां गतिं शृणुमः । यथा दृष्टं स्वयां पुष्पास्त्रया कामविहारिणः ।
 युधिष्ठिरस्त्वय धीमान् भवन्तमनुब्रूयते । संहितां भ्राष्टभिः सदा सप्तद्वयज्जन ।
 विषक्यैवेन यत्पि स्वराज्यमनुशासतां । मास्य समधिकस्तेषामतीतो वसता वने ।
 द्युतद्वि नित्यं यत्नेन पदं रक्ष्य नराधिप । वज्रप्रत्यर्थिकं क्षीतद्राज्यं नाम कुलद्वय ।
 इत्युक्तं कौरवो राजा व्यासेनातुलितेन वा । युधिष्ठिरमयाङ्ग्यं वाग्यो वचनमब्रवीत् ।
 अज्ञातश्रेयो भद्रमेतं शृणु मे भ्राष्टभिः सप्त । तन्मवादाक्यहोपाल गोकुलो नाम्नाम्न प्रसाधते ।
 रमे चाहं त्वया पुत्रः पुरेव गजवाङ्मये । नायेनानुगतो विद्वान् प्रियेषु परिवर्तिनां ।
 प्राप्तं पुत्रफलं त्वत्तः प्रीतिर्मे परमा त्वयि । न मे मृत्युर्ब्रह्माहो गम्यतां पुत्र मा चिरं ।
 भवन्तश्चेह धर्मिण्य तपो मे परिहीयते । तपोयुक्तं शरीरस्य तं दृष्ट्वा धारितं मनः ।
 मातरौ ते तथैवेमे प्रीतिं पण्डिताश्रमे । समस्तु स्वमते पुत्र न चिरं वर्तयिष्यतः ।
 दुर्ध्याधनप्रभृतयो दृष्ट्वा लोकान्तरं गताः । व्यासस्य तपसो वीर्याद्भवतश्च समागमात् ।
 प्रधोजनानु निष्ठं न जीवितस्य ममानघ । उप तप समासाखे त्वमनुज्ञातुमर्हसि ।
 त्वय्यद्य पिण्ड कौर्निख कुलक्षेत्रं प्रतिष्ठितं । यो वाऽस्य वा महाबाहो गम्यतां पुत्र मा चिरं ।
 राजनीतिं सुप्रकृष्य श्रुता ते भरतर्षभ । सन्देह्यं न पश्यामि क्षतं मे भवता प्रभो ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं वचनमनु नृपो राजानमब्रवीत् । न मामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुमनागर्ह ।
 कामगच्छन्तु मे सर्वे भ्रातराऽनुवरास्त्रया । भवन्तमहमन्विष्ये मातरौ च यतव्रतः ।
 तनुवाचाद्य गान्धारी मेव पुत्रं शृणुष्य च । त्वय्यधीनं कुलकुलं पिण्डस्य शरीरस्य मे ।
 गम्यतां पुत्रं पथ्यामभेतावत् पूजिता वयं । राजा यदाह तत् कार्यं त्वया पुत्र पितृव्यं च ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तं स तु गान्धार्या कुन्तीमिदं महावतः । खेदवाप्याकुले नेने भ्रम्यन् दहती वचः ।
 विशक्यैयति मेरा राजा गान्धारी च धर्मिणी । भवत्यां बहुचित्तान्तु कार्यं चास्मिन् दुःखितः ।
 न सोऽहं तपोविभ्रं कर्तुं ते धर्मचारिणि । तपसो हि पर नास्ति तपसा विन्दते महत् ।
 भद्रं हि तया राज्ञि राज्यं बुद्धिर्वया पुरा । तपस्येवामुरक्तं मे मनः सर्व्वात्मना तया ।
 शून्येयस्य मघो दृष्ट्वा मे प्रीतिकरी शृणु मे । बान्धवा न परिवीक्षा बल नो न यथा पुरा ।
 पाश्चात्ता भुष्टश्च शोषा कथामानावशेषिता । न तेषां कुलकर्तारं कश्चित् पश्याम्यहं शृणु मे ।
 सर्वे हि भस्मपावोतास्ते द्रेष्टेन रणाजिरे । अवशिष्टास्य निहता द्रेणुपुच्छेन वै निमिः ।
 चेदयश्चैव मत्स्याश्च दृष्ट्वा पूर्वासाथैव तं । केवलं दृष्ट्विष्यत्तस्य वासुदेवपरिग्रहात् ।
 दहदृष्ट्वा स्यादुमिच्छामि धर्माथै नार्थहेतुतः । शिवेन पश्य न पश्यान् दुर्लभं तव दर्शनं ।

अविपद्वा राजां हि तोत्रं चारुस्त्रने तपः । एतच्छुना महाबाहुः सहदेवो युधां पतिः ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वाष्पव्याकुललोचन । नीलहरेऽहं परित्यक्तुं मातरं भरतर्षभ ।
 प्रतियातु भवान् चित्रं तपस्तस्यान्यद्विभो । इहैव शोषयिष्यामि तपश्चेदं कलेवरं ।
 पादशुश्रूषणे रक्तो राज्ञो मानोस्तथाऽनेया । तमुवाच ततः कुन्ती परित्वज्य महाभुजं ।
 गम्यतां पुत्र मैवं लंघोचः कुरु वचो मम । आगमा व. श्रिवाः सन्तु स्त्रिया भवत पुत्रकाः ।
 उपरोधी भवेदेवमस्मान्के तपसः कृते । लक्ष्मिहपात्रवद्धां च होयेयं तपसः परात् ।
 तस्मात् पुत्रक गच्छ तं ब्रिहमव्यस्य नः प्रभो । एवं संश्रितं वाक्कीः कुन्त्या भद्रविधैर्भनः ।
 सहदेवस्य राजेन्द्र राज्ञैव विधेवतः । ते माचा समनुज्ञाता राज्ञा च मुनिपुत्रवाः ।
 अभिवाच कुरुश्रेष्ठमामन्त्रयितुमारभन् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ राज्यं प्रति गमिष्यामः शिवेन प्रतिनन्दिताः । अनुज्ञातास्तथा राजन् गमिष्यामो विकल्पावाः ।
 एवमुक्तः स राजर्षिर्दुर्धराज्ञा महात्मना । अनुज्ञो स कौरव्यमभिनन्द्य युधिष्ठिरं ।
 भीमश्च बलिनः श्रेष्ठं सान्त्वयामास पार्थिवः । स पाथा सत्यज्ञेपाथो प्रत्यपद्यत वीर्यवान् ।
 अनुज्ञश्च समास्त्रिय यमो च पुरुषर्षभो । अनुज्ञो स कौरव्यः परित्वज्याभिनन्द्य च ।
 गान्धार्वा आश्रयनुज्ञाताः कृतपादाभिवादानाः । अनन्या समुपवाताः परिमुक्तास्तु ते नृप ।
 चक्रुः प्रदक्षिणं सर्वे बध्ना इव निवारणे । पुनः पुनर्निरोदन्तः प्रथकुले प्रदक्षिणं ।
 त्रैपद्योऽप्रमुखाद्यैव सर्वैः कौरवयोपितः । व्यापतः यदरे दृष्टिं प्रयुज्य प्रययुस्ततः ।
 शत्रून्था समनुज्ञाताः परित्वज्याभिनन्दिताः । सन्दिष्टाश्चेतिकर्तव्यं प्रययुर्भवेभः सह ।
 ततः अग्रे निन्दः सुतार्तां युज्यतानिति । उद्गार्था क्रोधात्ताद्यापि हयानां हवतामपि ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा सदारः सहैगिकः । मगरं हस्तिनपुरं पुनरायात् बबान्ववः ।
 इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि पुनर्दशनपर्वणि युधिष्ठिरप्रत्यागमने पदविशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

समाप्तश्चेदं पुनर्दशनपर्वः ॥

॥ अथ नारदाश्रमनपर्वः ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिवर्षोपनिवृत्तेषु पाण्डवेषु यदुक्थया । देवर्षिर्नारदो राजन्नाजगाम युधिष्ठिरं ।

तमथर्थ्य महाबाहुः कुरुराजो युधिष्ठिरः । आधीनं परिविद्युस्तो प्रोवाच वदतां वरः ।

चिरात् नानुपस्थामि भगवन्तमुपस्थितं । कश्चित् कुशलं विप्र इदं वा प्रत्युपस्थितं ।

के देशाः परिदृष्टास्ते किञ्च क्रियै करोमि ते । तद्वृत्तिं दिनमव्युत्सवं लं क्षत्राकं परा गतिः ।

॥ नारद उवाच ॥ चिरदृष्टोऽसि मेत्येवमागतोऽहं तपोवनात् । परिदृष्टानि तीर्थानि गङ्गा चैव मया नृप ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वदन्ति पुरुषा मेऽथ गङ्गातीरनिवासिनः । एतरेष्टं महात्मानमाश्रितं परमं तपः ।

परिदृष्टस्तथा तत्र कुशलो स कुरुदन्तः । गान्धारी च प्रया चैव सुतपुत्रश्च मन्त्रयः ।

कथञ्च वर्त्तते चाथ पिता मम स पार्थिवः । श्रोतुमिच्छामि भगवन् यदि दृष्टस्त्वया नृपः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ स्थिरीभूय महाराज शृणु वृत्तं यथातथं । यथाश्रुतञ्च दृष्टञ्च मया तस्मिन्निपावने ।
 वनवासनिवृत्तेषु भवसु कुतश्च नन्दन । कुक्षेत्रात् पिता तुभ्यं गङ्गाद्वारं यद्येव नृप ।
 गान्धार्थ्या सहितो धीमान् बन्धा कुन्या समन्वितः । सञ्जयेन च सुतेन साश्विहोवः सयाजकः ।
 आतस्थे स तपस्वींश्च पिता तव तपोधनः । वीर्यं मुखं समादाय वायुमन्त्रोऽभवन्मुनिः ।
 वने स मुनिभिः सर्वैः पूज्यमानो महातपाः । त्वगस्मिन्माचक्षेपः स पण्डासानमववृणुषुः ।
 गान्धारी तु जलाहारी कुन्ती माषोपवाशिनी । सञ्जयः यष्टमन्त्रेण वक्तव्यामास भारत ।
 अग्नींस्तु धाजकास्तथ जङ्गवन्निधिवत् प्रभो । दृश्यतो दृश्यतश्चैव वने तस्मिन्नुपस्थ वै ।
 अग्निर्मेतोऽथ राजा स बभूव वनगोचरः । ते चापि सहिते दैव्यौ सञ्जयश्च तमन्वयुः ।
 सञ्जयो नृपतेर्नैता समेषु विधेमेषु च । गान्धार्थ्याश्च श्रुत्वा राजन् चतुरावोदनिन्दितः ।
 ततः कदाचिद्गङ्गायाः कच्छे स नृपसत्तमः । गङ्गायामासुतो धीमानासमाभिमुखोऽभवत् ।
 अथ वायुः समुद्रतो दावाग्निर्भवत्सहान् । ददाह तदनं सर्वैः परिमृज्य समन्ततः ।
 दहन्तु स्तब्धपूयेषु दिगिज्ञेषु समन्ततः । वराहाणश्च यूयेषु संवयसुजलाश्रयान् ।
 समादिष्टे वने तस्मिन् प्राप्ते व्यवन उत्तमे । निराहारतया राजा मन्दप्राणश्चिच्छ्रितः ।
 अश्वमेधोऽपचरणे सुहृदे भ्रातरो च ते । ततः स नृपतिर्दृष्ट्वा बह्निमाद्यान्तमनिकृतात् ।
 इदमाह ततः सुतं सञ्जयं जयतामरं । गच्छ सञ्जय यवाग्निर्न त्वां ददति कश्चिच्चित् ।
 वयमवाग्निना युक्ता गमिष्यामः परां गतिं । तमुवाच किलोद्दिग्ः सञ्जयो वदतां वरः ।
 राजसूयुरनिष्टोऽयं भविता नैव दयाग्निना । न चोपायं प्रपश्यामि मोक्षये जातवेदसुः ।
 यदवानन्तरं कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति । इत्युक्तः सञ्जयेनेदं पुनराह स पार्थिवः ।
 नैव हृत्युरनिष्टो ना निःसृतांगो मृहान् स्वयं । जलमग्निस्था वायुरथ वाऽपि विकर्षये ।
 तापसानां प्रशङ्कते गच्छ सञ्जय मा विरं । इत्युक्त्वा सञ्जयं राजा समाधाय मनसया ।
 प्राप्नुवः स च गान्धार्थ्या कुन्या चोपाविमृजदा । सञ्जयस्तु तथा दृष्ट्वा प्रदत्तिषमयाकरोत् ।
 उवाच चैनं मेधावो बुद्ध्यात्मानमिति प्रभो । अपिपुष्पो मनीषी स राजा चकोऽह तद्वचः ।
 स निदहद्द्विपदाममासौत काष्ठोपमसदा । गान्धारी च महाभगा जननी च श्रुत्वा तव ।
 दावाग्निना समायुक्ते स च राजा पिता तव । सञ्जयस्तु महाभावस्तस्माद्दावादमुच्यत ।
 गङ्गाकुले मया दृष्टकापयैः परिवारितः । स तानामव्य तंजली निवेद्यैतच्च सर्वैः ।
 प्रययौ सञ्जयो धीमान् हिमवन्तं महोदरं । सर्वं स निधनं प्रातः कुरुराजो महाभगा ।
 गान्धारी च पूया चैव जनन्यौ ते विश्राम्यते । यदहं क्वाऽनुमज्जता मया राक्षः कलेश्वरं ।
 तपोय दैव्योऽहमथार्थ्या दृष्टानि भारत । ततश्चैव वने तस्मिन् समाज्यमुपपोधनाः ।
 युक्ता राक्षसादा निष्ठा न लोकोचन् गतोय ते । तचाशौपमहं सर्वमेतत् पुण्यवत्तम ।

पथा च नृपतिर्दधौ दधौ ते वेति पाण्डव । न शोचितव्यं राजेन्द्र स्वतः स प्रियव्रतपतिः ।
शासवानग्निधेयं गांधारी जननी च ते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा च सर्वेवा पाण्डवानां महात्मानां । निर्वर्णं हृतराष्ट्रस्य शोकः समभवन्महान् ।

अन्तःपुराणां तदा महानां तल्लोभिवत् । पौराणां महाराजं श्रुत्वा राज्ञश्च दधौ गतिः ।

अहो धिगिति राजा तु विक्रयं शत्रुदुःखितः । कङ्कवाजः स्मरन् मातुः प्रह्लादं युधिष्ठिरः ।

भीमसेनपुराणाय भ्रातरः सर्वे एव ते । अन्तःपुरेषु च तदा सुमहान् रुदितस्तनः ।

मादुराष्ट्रीक्षमराज इयां श्रुत्वा तथागतं । तस्य दृष्ट्वा तथा दग्धं हतपत्ने नराधिपं ।

अश्वमेधं तत्र तत्र गांधारी च तपस्विनी । तस्मिन्पुनरने शब्दे मुह्यतां दिवं भारत ।

निर्गच्छन् वान्यं वैथिलं धर्मराजोऽजबोद्धिदः ।

इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्वणि नारदाग्रिमपर्वणि वनाग्निना हृतराष्ट्रदिदारे सप्त त्रयोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तया महात्मनस्तस्य तपस्येव च वसतः । अनायस्यैव च वने तिष्ठत्स्वाकां वन्युषु ।

दुर्विधेया गतिर्द्वैजान् पुत्रवाणीं मतिममं । यच्च वैचित्र्यव्याधौ दग्धं एव वनाग्निना ।

पक्ष्यं पुत्रव्रतं श्रीमदभवद्वाङ्मलिनः । नागायुतस्यो राजा च दग्धः हि वनाग्निना ।

यं पुरा पर्यवोजन्त तालटुकेऽर्चयन्ति । ते रक्षाः पर्यवोजन्त दावाभिपरिपालिताः ।

सूतमागधवैधेय श्रयानो योऽग्नौ यते । धरणीं स नृपः श्रुते पाण्डव मम कर्माभिः ।

न च शोचामि गांधारी हतपुत्रां यशस्विनी । पतिलोकमनुप्राप्तं तथा भवेन्नृपेति स्मिता ।

इयामेव च शोचामि यां पुत्रैश्चर्यैर्दृष्टिमत् । उत्सृज्य सुमहतीं वनवासमराचयत् ।

धिषान्यनिदमफाकं धिग्वले धिक् पराक्रमः । वल्लभश्च धिः प्रियस्मान्मा जीवामेव वधः ।

सुखसा किल कालस्य गतिर्दिग्गजराजस्य । पतिं समुत्सृज्य राज्यं सा वनवासमराचयत् ।

युधिष्ठिरस्य जननी भीमस्य विजयस्य च । अगाधवत् कथं दग्धा इति मुह्यामि चिन्तयन् ।

तया सन्तपितो वक्तिः खाण्डव सत्यवाचिना । उपकारमज्ञानं च हतपत्र इति मे मतिः ।

यथादहतुं स भगवान्मातरं सत्यवाचिनः । कृतां यो ब्राह्मणश्चप्य भिवार्थी समुपागतः ।

धिगग्निं धिक् च पापैश्च विभ्रुतां सत्यमन्वेता । इदं कष्टतरं वात्यङ्गवत्न प्रतिमति मे ।

तयाग्निना समायोगो यदमृतं प्रियव्रतपतिः । तथा तपस्विनस्तस्य राज्यं कोऽप्यस्य ह ।

कथमेवविधौ मृत्युः प्रशास्य प्रियवर्तिना । तिष्ठसु मन्त्रपूनेषु तस्मात्प्रियु महावने ।

तयाग्निना समायुक्तो निर्धो प्रातः पिता मम । मये इयां वपमाना दग्धा धमनिपन्ता ।

सा तात धर्मराजति समाक्रन्दन्ती हामये । भीम पर्याप्नुहि भयादिति चेवाभिप्राशनी ।

समन्ततः परितश्चा माताभूमौ देवाग्निना । यद्यदेवः प्रियलखाः पुत्रेभ्योऽधिक एव ह ।

न चेनां भोवपामास वीरो भास्ववीधुतः । तच्छ्रुत्वा हृदः सर्वं समाविज्ञा परस्परं ।

पाण्डवाः पञ्च दुःखान्तां भूतानीव युगजये । तेषाम् पुन्येन्द्राणां रुदतां रुदितस्तनः ।

प्रासादाभोगर्भद्वेष्टे अश्वरौक्षीन् च रोदधौ ।

इति श्रीमद्भागवते आश्रमवार्तिके पञ्चमिणि नारदात्मनः पञ्चमिणि पुष्टिद्विरविराजते अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ नारद उवाच ॥ माधौ शृष्टाग्निना दग्धो यथा तत्र श्रुतं मया । वैचित्रवीर्यो नृपतिस्तत्र वक्ष्यामि भारत ।

वनं प्रविशतां नैनं वायुभवेण धीमता । अग्रयः कारयित्वेष्टिमुत्तुष्टा इति नः श्रुतं ।

याजक्रास्तु ततस्तस्य तान्द्रोऽग्निर्जने वने । समुत्सृज्य यथाकामं जगुर्भरतधत्तम् ।

स विदुस्तदा वज्रिवने तस्मिन् भूम्नि । तेन तदनमादौप्तमिति ते तापसाऽमुवन् ।

स राजा जाह्नवोक्तं यथा ते कथितं मया । तेनाग्निना समायुक्तः खेनैव भरतर्षभ ।

एवमावेदयामासुर्गुणयसो ममानघ । ये ते भागीरथीतीरे मया दृष्टा पुष्टिद्विर ।

एवं खेनाग्निना राजा समायुक्तो महोपमे । मा शोषियास्त्वं नृपतिं गतः स परमो र्गतिः ।

गुह्यश्रुयथा चैव जननी ते जनाधिप । प्राप्ता सुमहतीं सिद्धिमिति ते नात्र शंभयः ।

कर्तुमर्हसि राजेन्द्र तेषां समुदकक्रियां । आह्वयिः सहितः सर्वैरेतदत्र विधीयतां ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ ततः स श्रुतिवीपालः पाण्डवानां धुरन्धरः । निर्यथैव सहस्रोदर्यः सदारय नरर्षभ ।

पौरजानपदाश्चैव राजभक्तिपुरस्कृताः । गङ्गां प्रजम्भुरभितो वायवैकेन संहरताः ।

ततोऽवगाद्या सलिलं सर्वं ते नरपुङ्गवाः । युयुत्सुमयतः कृत्वा द्रुपदीयं महात्मने ।

गान्धार्थ्याश्च शृष्टायाश्च विधिवज्रमगोचराः । शौचं निर्वर्तयन्तो तत्रोपनिगरादग्निः ।

प्रेयषामास स नरान् विधिज्ञानात्प्रकारिणः । गङ्गाद्वारं नरश्रेष्ठो यत्र दग्धोऽभवमुप ।

तत्रैव तेषां कृत्यानि गङ्गाद्वारेऽन्वशात्तदा । कर्तव्यानीति पुरयान् दत्तदेयान्महीपतिः ।

दादग्नेऽह्नि तेभ्यः स कृतग्रीवो नराधिपः । ददौ आह्वानि विधिवद्विष्णवन्ति पाण्डवः ।

धृतराष्ट्रं समुद्दिश्य ददौ स श्रुतिवीपतिः । सुवर्णं रजतं गाय त्रय्याश्च सुमहाधनाः ।

गान्धार्थ्याश्चैव तेजस्वी शृष्टायाश्च शृङ्गश्च । शंकीर्त्यं नामनी राजा ददौ दानमुत्तमं ।

यो यदिच्छति यावच्च तावत् स लभते नरः । शयनं भोजनं दानं मन्थिरक्षमयो धर्मः ।

यानमाश्वादनं भोगान् दासीश्च समलङ्कृताः । ददौ राजा समुद्दिश्य तयोषोचोर्महीपतिः ।

ततः स श्रुतिवीपालो दत्त्वा आह्वान्यनेकशः । प्रविशेत्त पुरं राजा नगरं वारणाश्रयं ।

ते चापि राजवचनात् पुरुषा ये गताऽभवन् । सङ्कल्प्य तेषां कुल्यानि पुनः प्रत्यागमन्ततः ।

माभ्यर्ग्यैश्च विविधैरर्घ्यैस्तथाविधि । कुल्यानि तेषां संयोज्य तदा चक्षुर्भूमीपतिः ।

समाश्रास्य तु राजानं धर्मोत्तमानं पुष्टिद्विरं । नारदोऽप्यगमद्भ्राजन् परमार्थैर्यथेक्षितं ।

एवं वर्षाण्यतीतानि धृतराष्ट्रस्य धीमताः । वनवास्ये तथा जीणि नगरे दश पञ्च च ।

शतपुत्रस्य संग्रामे दानानि ददतः सदा । ज्ञातिधर्मन्विमित्राणां श्राद्धेषां स्वजनस्य च ।

युधिष्ठिरस्तु नृपतिर्मातिप्रोतमनास्तदा । धारयाभास तद्राज्यं निहतज्ञातिषांश्ववः ।
तथाश्रमवासिके तु पर्वण्यपि समाहितः । गन्धमाच्यादियुक्तञ्च हविष्यं भाजयेद्विश्राम् ॥
इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिके पर्वणि नारदागमनपर्वणि ऊर्वचनारिश्चोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ समाप्तश्चेद् आश्रमवासिकं पर्वं ॥

अथ व्यासोक्ताध्यायसौकस्यान्याधिकशेषपिकरप्रमादात्तद्वयं ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ मौसलपर्वः ॥

भारतीयं गमन्त्यै नरदेवं गीतमनेन देवीं सरस्वतीं च ततो जयमुदीरयेत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पट्विंशे त्वयं संश्रुते वर्षे कौरवमन्दनः । ददमं विपरीतोनि निमित्तानि युधिष्ठिरः ।
वदन्त्याताय निर्घाता रुधाः शक्रवर्षिणः । अपसव्यानि शकुना मण्डलानि प्रचक्षिरे ।

मत्तगूडकर्महानघो दिशो भीहारवष्टताः । उल्कायाश्चारवर्षिणः प्रापतन गगनाद्बुवि ।
आदित्यो रजसा राजन् समवच्छस्मण्डलः । विरमिषदये गिर्यं कवन्यैः समदृश्यत ।
परिवेशाय दृश्यन्ते दारुणाश्चन्द्रवर्षिणः । चित्राणां श्यामिकुवास्तातया भस्माक्षयप्रभाः ।
एते धान्ये च बहव उत्पाता भयममिनः । दृश्यन्ते बहुवा राजन् ददयोद्वेगकारकाः ।
कक्षपित्तय कालस्य सुवराजो युधिष्ठिरः । शुश्राव दृष्टिपचकस्य नौषले कर्तुं क्षत ।
विमुक्तं वासुदेवस्य शुभा रामस्य पाण्डवः । समानीयाप्रवीणात्तन किं करिष्याम दत्तम् ।
परस्परं समासाय प्रह्लादपञ्चलात्कृताम् । दृष्ट्वा नि विनष्टासौ शुभा व्यथिताः पाण्डवाऽभवन् ।
निधनं वासुदेवस्य समुद्रस्यैव शोधय । वीरा न श्रुद्वापुलस्य विनाशं प्राङ्मुषयन् ।
नौषले ते समाश्रित्य दुःखशोकमम्लिताः । विषया इतस्तस्याः पाण्डवः समुपाविशन् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनष्टा भगवन्मन्त्रका दृष्टिभिः सह । पश्यन्ते वासुदेवस्य भोजायैव महारथाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पट्विंशेऽयं ततो वर्षे दृष्ट्वोनामनयो महान् । अन्येभ्य मुषलेते तु निश्रवः कालवोदितः ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ केनानुश्रुतासौ वीराः चर्यं दृष्ट्वान्मन्त्रका गताः । भोजाय दिजवर्थं विस्तरेण वदस्व मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विद्यामित्रस्य कक्षस्य नारदस्य तपोधने । सारथ्यप्रमुखा वीरा ददृशुर्द्वारको गताम् ।
॥ तान् शान्ते पुरस्कृत्य भूषयित्वा स्त्रियं यथा । श्रुत्वा वपुःशत्रुस्य देवदत्तनिषीजिताः ।
इयं स्त्री पुत्रकामस्य वज्रोदरमितेजसः । सद्यस्य साधु जानाते किमर्थं जनविश्रुति ।
इत्युक्तासौ तदा राजन् विप्रलम्भप्रवर्षिताः । प्रत्यवृत्तं सोम्यनुयो यत्तच्छृणु नराधिप ।
दृष्ट्वान्मन्त्रविनाशाय मुषलं घोरमायस । वासुदेवस्य दयादः शान्तेऽयं जनविश्रुति ।
येन धूर्यं मुदुर्हता नृपंशो जातमन्यवः । उल्केतारः कुलं क्लृप्त्यन्ते रामजनार्दना ।

समुद्रं यास्यति श्रीताल्यज्ञा देवं हलायुधः । जरा कृष्णं महात्मानं शयानं भुवि मेखति ।
 इत्यमुवंक्षतो राजन् प्रसन्नासौ दुःरात्मभिः । मुनयः क्रोधरकाशाः शत्रोः स्थाय परस्परं ।
 तयोक्ता मुनयस्तु ततः केचनमभ्युः । अयामवीक्षदा दृष्ट्वा न मुनेषु मधुसूदनः ।
 अन्तर्गो मतिमं सत्य भवितुं तथेति तान् । स्वमुक्ता जनीकेभः प्रविश पुरन्तदा ।
 कृतान्तमन्याया मैष्ठन् कर्तुं स जगतः प्रभुः । शोभतेऽयं ततः शान्ते मुनसं तदसूत वै ।
 येन दृष्ट्यन्धककुले पुरुषा भस्मसाहताः । दृष्ट्यन्धकविनाशाय किङ्करप्रतिभं मसत् ।
 अस्मत् प्रापन् घोरां तच्च राज्ञे न्यरेदयन् । विषसङ्घेक्षद्राज्ञां सूक्ष्मं चूर्णमकारयत् ।
 तक्ष्णैः सागरे चापि प्राक्षिपन् पुरुषा मृष । अघोषयन् ममरे वचनदाङ्गकथं ते ।
 जनैर्हन्त रामस्य मन्त्रेऽयं महात्मानः । अद्यप्रसूतिं सर्वेषु दृष्ट्यन्धककुलेष्विह ।
 सुरासौ न कर्तव्यं सर्वैर्नगरवाणिभिः । यस्य मोदविदितं कुर्व्यात् येन कश्चिद्वरः कथितः ।
 जीवन् स शून्यमारोहेत् स्वयं कृत्वा सवान्धवः । ततो राजभयात् सर्वे नियमश्चकिरे तदा ।
 नराः प्राचनमाद्य य रामस्त्राक्षिकर्षकः ।
 इति श्रीमहाभारते मैसलपर्वणि कुशलोत्पत्तौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ नैशपायन उवाच ॥ एवं प्रयतमानानां दृष्ट्योगामन्त्रिकैः सह । कालो न्यहाति सर्वान् परिचक्राम नियमः ।
 करालो विकटो मुष्टः पुरः कृष्णविभ्रलः । न्यहात्येव दृष्ट्योगां नादृष्ट्या कथितं कथितं ।
 तमग्नत्त मरेखायाः प्ररेः प्रतपदक्षः । न चात्रकृतं वेदं स सर्वभूताय यक्षदा ।
 उपेदिरे महाबाता दाहणाय दिने दिने । दृष्ट्यन्धकविनाशाय बह्वे लोमहर्षिणाः ।
 विद्वद्भूमिका रथ्या विभिन्नमशिकाशया । केना मन्त्राय सज्जानामधनो नृषिकैर्निभिः ।
 श्रीचीकृषीति वाम्नि शारिका दृष्टिविग्रहः । गोपशान्ति शब्दः स सदिवाराचमेव हि ।
 अन्धकुलं कुलकागं शारवा विभ्रं तथा । अजाः शिवानां विहगमन्कुलं भारत ।
 पाण्डुरा रक्तपादाय विहङ्गाः फालचोदिताः । दृष्ट्यन्धकानां मेघेन कथिता व्यचरंक्षदा ।
 यजपन्त खरा गोमु करभाऽपतरीपु न्व । शून्येष्वपि विदालास मूषिका नकुलोऽप ।
 नापवन्त पापानि कुलं नो दृष्ट्ययक्षदा । प्राक्षिपन् ब्राह्मणां चापि पितृन् देवैस्तथैव च ।
 गुह्यं व्याप्यमन्यन् न तु रामजनाह्नौ । पश्य पतोमुचरन्त पत्नीय सतयक्षया ।
 विभावश्च प्रज्वलितो वामं विगिरिवक्षते । नीलनोहितमञ्जिहा विष्टज्जर्बिन् इत्यम् ।
 उदयास्तमने नित्यं पुत्र्यो तथा दिवाकरः । व्यदृष्टतायक्षतपुंभिः कवचैः परिवारितः ।
 महाभयेन भिक्षुपुं भिक्षुनेऽपि भारत । आचार्यमाषे कर्मयोगे व्यदृष्ट्यन्त सहस्रजः ।
 पुष्टादे वाच्यमाने तु जयमु च महात्मासु । अभिधावन्तः स्युन्ते न चादृष्ट्यन्त कथन ।
 परस्परं सचनं हन्तमार्गं पुनः पुनः । यथैपश्यन् सर्वे ते मात्मानन्त कथयन् ।
 नरानां पादुगन्त दृष्ट्यन्धकनिवेशने । समजात् पर्वरायन्त राक्षसा दाहपलः ॥

एवं पश्यन् प्रवीक्षेत्रः सम्प्राप्तं कालपर्यन्तं । त्रयोदश्यामवांखीं तान्द्रुष्ट्वा प्राज्ञवीरिदं ।
चतुर्दशी पञ्चदशी कृत्यं राज्ञा पुनः । प्राज्ञे वै भारते युद्धे प्राज्ञा चाद्य ध्यायनः ।
विमृश्यैव कालानं परिचिन्त्य जनार्दनः । भिन्ने प्राज्ञे स घटचित्रं वै । कैश्चिद्भूतः ।
पुत्रपौत्राभिषन्तानां गान्धारी हतबाणवा । यदनुयाजहारार्त्ता नदिदं समुपागमत् ।
इदं तदनुप्राप्तमनवीचयुधिष्ठिरः । पुरा ब्यूदध्वनीकेषु दृष्ट्वा त्वातान् सुदातमान् ।
इत्युक्त्वा वासुदेवस्य चिकीर्षुः स्वयमेव तत् । आज्ञापयामास तदा तीर्थयात्रामरिन्दमः ।
अध्यायन्त पुरुषास्तत्र केशवज्ञासनात् । तीर्थयात्रा समुद्देवः कार्येति पुरुषवर्मा ।
इति श्रीमहाभारते भावसंपूर्णेषु द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ काशो ह्योपायुरैतैः । प्रविश्य हवंतीं निविः । क्षियः क्षत्रेषु मुष्णती दारकां परिभाषति ।
अग्निहोचनिकेतेषु वासुदेवो वेद्यस्य । दृष्टव्यश्चकान्वाहत् । क्षत्रे स्त्रिया भयानकः ।
असहायश्च स्वयं च कवचानि च । द्विमाषान्यदृश्यन्त रघोभिः । सुभयानकैः ।
तथा प्रदत्तं दृष्ट्वा च वज्राभमयोमयं । दिव्माचकमे चकं दृष्ट्वा पश्यतः तदा ।
युक्तं रथं दिशमादिश्वर्यं यथा हरन् पश्यतो दारकस्य । ते वामरथोपरि द्वादशैर्नृभिः समीजवांसहस्रो वानि
मुखाः ।
ततः सुवर्णश्चन्द्राब्धौ तौ मुमुक्षुतौ रामजनाहं गन्धो । उच्चैर्भद्ररथरथो दिवानिभं वायुद्वौ युगलं तौ तीर्थयात्रौ ।
ततः जिगमिषन्तौ दृष्टव्यश्चकमहारथाः । सेनाः पुरास्तदा तीर्थयात्रां चरन् रथमाः ।
ततो भोज्यश्च भक्ष्यश्च येयश्चान्येकदृष्टव्यः । वज्रमणिविधे चक्रवर्त्तं राक्षसैश्चक्रः ।
ततः वैजिकर्गाश्च निर्धनुर्गणराक्षसः । यामैरथैर्गजैश्च । श्रीमन्नालियैश्च ।
ततः दम्भाश्च न्यवपन् यथोद्दिष्टं यथाशक्तं । मभून्भव्यपेयासोऽधेरा पादद्वौ सह ।
निविष्टास्तान्निष्ठान् यमसूत्राणि च योगवित् । जगामास्य तान् वीरान्कुबोर्धेविभारदः ।
तं प्रक्षितं महात्मानमभिवाद्य क्षताञ्जलिः । जानन् विनाशं दृष्ट्वा तौ चैव दारयितुं हरिः ।
ततः कालपरीतासौ दृष्टव्यश्चकमहारथाः । अथ यमुद्वर्त्तं पार्त तेजसा दृष्ट्वा रोदधौ ।
प्राज्ञार्थं यत् मिहमत्र तेमं महात्मानां । तदानरेभ्यः प्रदत्तः क्षरागन्धमन्वितं ।
ततश्चन्द्राब्धौ तौ मदनं कवचकुलं । आवर्त्तन् महापानं प्रभासे निगमिषन्तौ ।
दृष्ट्वा सन्निधौ रामः भविनः क्षतवर्त्तमा । अपि वयमुपधानय गदो वभूतयेव च ।
ततः परिमदो मध्ये युधुपामो महोत्कटः । अत्रोत्तं क्षत्रवर्त्तमावदृष्ट्वा वमन् ।
क सन्निधौ दृष्ट्वा मानः सुप्तान् हन्यामृताग्निव । तथ दृष्ट्वा निहाई क्ष पादवा यन्त्रा कृतं ।
इत्युक्तं युधुपामेन पूजयामास तद्वचः । प्रयुधो रथिनां श्रेष्ठो हार्दिकमवमन् च ।
ततः परमर्षकुलः क्षतवर्त्त तदवतीत । निर्दिष्टं चित्तं वाच्यं तदा स्वयेन पाणिना ।
भूरिद्रवन्दिश्वराङ्गुद्वे प्रायगतस्त्वया । वधेन युगमर्धेन कथं शीरेण पातितः ।

- इति तस्य वचः श्रुत्वा केचन परवीरहा । तिर्यक् सरोवरां दृष्ट्वा वोवाञ्चके संमन्यमान ।
 मणिः स्वमन्तकश्चैव सः सञ्जाजितोऽभवत् । तौ कथौ आवधामास सात्यकिर्मधुच्छरेण ।
 तच्छ्रुत्वा केशवस्त्राङ्गमगमद्भुदतो तदा । सत्यमामा प्रकुपितो कोपयेन्तौ जगद्दैनं ।
 तत उत्थाय सकोधः सात्यकिं कश्मिन्नवोत् । पञ्चानां त्रैपदेयानां धृष्टद्युम्नसि पण्डितोः ।
 एष गच्छामि पदवीं सत्येन च तथा श्रमे । सौप्तिके ये च निहताः सुप्ता येन दुरात्मना ।
 त्रैपुण्यपुत्रवहायेन पापेन हतवर्षणां । शिमाग्रमायुरस्त्राद्य यशश्चैव समन्वये ।
 इत्येवमुक्त्वा शत्रून् केशवस्य संमीपतः । अभिद्रुत्य शिरः कोपांश्च हतवर्षणः ।
 तथाऽन्यान्पि निघ्नन्त्युद्युधानं समन्ततः । अश्वधावद्भुवोकेषां विनिशरयितुं तदा ।
 एकभौतास्ततः सर्वे काले पर्यायचरिताः । भोजान्धका महाराज श्रैनेयं पर्यावारयन् ।
 तान्द्रुष्ट्वा पततस्त्ररंभिकुहो जगद्दैनं । तत्र पुकोध महातेजा जानन् कालस्य पर्ययं ।
 ते तु पानमदाविष्टाश्चरिताः कालधर्मणा । युद्युधानमयोधप्रज्ज्वलितैर्भोजनैस्तदा ।
 हन्यमाने तु श्रैनेये कुहोः हस्तिनिन्दनः । तन्दनन्तरमागच्छकोषयिष्यन् श्रिनेः सुतः ।
 स भोजैश्च संयुक्तः सात्यकिश्चान्धकैः सह । व्यावज्जमानौ तौ चोरो बाहूद्रविण्मालिनौ ।
 वज्रलाशिस्तौ तत्र उभौ हण्टस्य पश्यतः । ततं दृष्ट्वा तु श्रैनेयं पुत्रस्य यदुनन्दनः ।
 दरकाणां तदा मुष्टिं कोपाज्जपोह केशवः । तदभूत्पुत्रं चोरं वज्रकल्पमयोऽमरं ।
 जघान हृष्यत्कालेन ये प्रमुखतोऽभवन् । ततोऽन्धकाश्च भोजाश्च श्रैनेया हृष्ययस्तथा ।
 जह्नुर्नान्यमनन्दे मुषलैः कालचरिताः । यलोपामेरकां कथिष्यन्नाह कुपितो नृपा ।
 दक्षभूतेषु सा राजन् प्रपश्यत तदा विभो । हण्टस्य मुषलीभूतमपि तत्र व्यदृश्यत ।
 मद्भद्रदृष्टं सर्वमिति तदिदं हि पार्थिव । अविद्यान्विधत्ते राजन् प्रचिरमिति स यत्तुलं ।
 तद्वज्रभूतं मुषलं व्यदृश्यत तदा दृढं । अश्वधीतं पितरं पुत्रः पिता पुत्रस्य भारत ।
 मत्ताः परिणतमिति स यो धन्यतः परस्परं । पतङ्गा इव चासौ ते निपेतुः कुकुरान्धकाः ।
 नावीत प्लासने दुर्हित्यथानां स कथञ्चित् । तथापश्यन्महाबाहूज्जानन् कालस्य पर्ययं ।
 मुषलं समवष्टभ्य तस्यैव मधुच्छरेण । श्रामस्य निहतं दृष्ट्वा चावदेष्वथ माधव ।
 प्रसुप्तश्चानिदहस्य ततपुकोध माधव । गर्दं वीक्ष्य श्रयाणश्च शर्म कोपमन्विनः ।
 स निःश्रेयं तदा चक्रे शार्ङ्गचक्रगदाधरः । तं निघ्नन् महातेजा वभूः परपुरस्चयः ।
 दाहकश्चैव दाशार्धभूचतुर्दशिवोध ततः । भगवद्विहताः सर्वे सत्वा भूयिष्ठो नराः ।
 रामस्य पदमन्विज्ज तत्र गच्छाम यत्र सः ।
 इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि हरीयोऽध्यायः ॥ ४१ ॥
- ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो यदुर्द्वारकं केशवस्य वैभुस्य रामस्य पदं पतन् । अथापश्यन् राममगन्तोर्यं दृष्टे स्मितं च
 न्तयामं विविक्षे ॥

तत समासाद्य महानुभाव कृष्णस्तदा दारुकमन्त्रशासत् । गत्वा कुरुन् सर्वमिदं महान्तं पार्थोय प्रसन्न वर्ध यदूनां ।
ततोऽर्जुन क्षिप्रमिहोपयातु मुला खटान् यादवान् मञ्जुभापात् । त्वयिभुक् स ययौ रथेन कुरुस्तदा दारुको नष्ट
चेता ।

ततो गते दारुके केयवोऽथ दृष्ट्वाऽन्तिके बभ्रुमुवाच वाक्यं । स्त्रियो भवावविर्षु य तु शीघ्रं नैता हिष्टुर्दस्त्वो वित्तलो
भान् ।

स प्रस्थित केयवेनानुगृष्टो मदातुरो ज्ञातिवधादितय । तं विजान्ते वक्ष्येता केयवस्य दुरन्तमेक यद्वैद्य वभ्रु ।
महानुग्रहमवधीक्यैवै कूटे दृक् सर्वलक्ष्म्यकक्षः । ततो दृष्ट्वा निहन्ते बभ्रुमराह कृष्णोऽयम् भ्रातरमुपेतज्ञा । ११

द्वैवै त्वं मां प्रतीक्षस्व राम यावन् स्त्रियो ज्ञानिवशा करोमि । तत पुरी दारवर्ती प्रस्थित्य कनूदं पितरं प्राह वाक्यं ।
स्त्रियो भवाववतु न समया धनञ्जयस्यागमनं प्रतीचन् । रामो वनान्ते प्रतिप क्षयन्त माक्षिऽचाहं तेन सन् गमिष्ये ।
दृष्टं मयेद निधनं यदूना राज्ञाश्च पूर्व्यं कुरुपुङ्गवानां । माहं विना यदुभयौ दवाणा पुरोमिमामयकं द्रष्टुमद्य ।

तपस्विरयामि निषेधं तन्मे रामेण स्याद्धं वनमधुपेत्य । इतोऽमुक्ता शिरसा च पादौ च पूज्य कृष्णस्वरितेः जगाम ।
ततो महान् जनद प्रादुरासीत सखीकुमारश्च पुरश्च तच्छ । अथाजगोत् केयव संनिवर्धं मध्येषु चापैः पितोः के प्रतीते । १२

पुरोमिमामेयति सयथापौ स यो दुःखान्मोक्षयिता नराग्र्य । ततो गत्वा केयवस्य ददर्श राम दने स्त्रितमेक द्विविके ।
अथापश्ययोगयुक्तस्य तस्य मार्गं मुखाक्षिरत्नं महान्तं । येन ययौ स तत भेक्ष्यमाणो महर्षेः येन महानुभाव ।
सहस्रधीर्षं पर्वताभोगवर्षो रत्नाग्नौ स्तं तनुं तो विमुच्य । सम्यक् च तं सागर प्रव्ययङ्मात्राणा दिव्या शरितसैव
पुण्या ।

कर्कोटको वसुकिस्तवक्रस्य इयुदमा वरणं कुञ्जरस्य । मित्रो यङ्गः कुन्दः पुण्डरीकस्तथा नामो धृतराष्ट्रो महात्मा ।
श्वदं कायः शिनिक्खेऽपतेजास्यथा नामो चक्रमन्दतिवण्डौ । नामशेरो दुष्कण्डाम्बरीवः स्वध राजा वरुणस्यपि
राजन् । १३

अथुद्रस्य स्नागतेनाभ्यनन्दसोऽपूजयथार्धपाद्यक्रियाभि । ततो गते भ्रातरि मासुर्देवोऽजानन् सर्वे गतयो दिव्यदृष्टि ।
वने द्रुव्ये विचरंश्चिन्तयन्तो भूमौ पाद्य सविश्राम्यतेजा । सर्वे तेन प्राक् तदा चिन्त्यमासीत् शान्धार्थो यद्वाक्यमुक्त्वा
पूर्व्यं ।

दुर्धामसा पाद्यषोऽच्छिष्टलिप्ते यथापुक्तं तत्र सञ्चार वाक्यं । सन्निधायवन्धकदण्डिनाम् कुरुचयस्यैव महानुभाव ।
मेने तत संक्रमणस्य काष्ठं ततश्चकारेऽत्रियमनिरोधं । तथा च लोकत्रयपालनार्थमावियथाश्वप्रतिपालनाय ।

देवोऽपि सन्देहविमोचतोर्निर्णयैश्चत सकलार्थतत्त्ववित् । स सनिहर्द्धेऽत्रियवाक्त्रयास्तु मित्रे महायोगामुपेत्य कृष्ण । १४
जराऽथ तं देवमपुजागाम सुमृष्टदानीं स्तवशलिपुरुषं । स केयव योगयुक्त श्रयानं स्थापयद्दोऽनुभक्तः शायकेन ।

जराऽविद्यन्तं पादतले तत्रावाक्षस्त्राभितस्तुजिघृषुर्लोकगाम । अथापस्थतं पुरुषं योगयुक्तं पोताम्बरं सुवर्कोऽनेकशङ्खं ।
मत्वात्मानं त्वपराद्धं स तस्य पादौ जराऽयथेहं श्रद्धितात्मा । आश्वासयत्वा महात्मा तदानीं गच्छतूँ देवदो व्याथ लब्ध्वा ।

दिव प्राप वायवोऽयाशिरो च रुद्रदिव्या वषवश्चाय विभे । प्रयुञ्जयुर्षु रथस्यापि सिद्धा गन्धर्व्यमुखाश्च महासुराणि ।
ततो राजन् भगवानुपेतो नारायण प्रभवश्चायव्यथ । योगाचार्यो रोदधोऽयाव्यलब्ध्वा स्नानं प्राप स्वं महात्मा प्रमेयं । १५

ततो देवैर्धर्मिभिरपि कृष्णः समागतसारथैश्च राजन् । गन्धर्वैर्मैत्रसुरभिन्बराभिः सिद्धैः साथैश्चाननैः पूज्यमानः ।
ततः वे देवाः प्रत्यतन्दन्तौ रामन् भुविश्रेष्ठः क्षत्रिणरत्नचुरोम् । त गन्धर्वैश्चापि तस्थुः स्ववन्तः प्रीत्या चैनं पुरुहूतोऽम्ब
नन्दतः ।

इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दाहकोऽपि कुर्वन् गत्वा द्रुष्टुं पार्थिवं महाहयान् । आवष्ट मौसले दृष्ट्वा निरन्योन्येनोपसंहृतान् ।
सुखा विनष्टान् वार्ष्णेयान् समोऽज्यन्तककौकुरान् । पाण्डवाः शोकवन्तस्तत्र विवस्त्रमनसोऽभवन् ।
ततोऽर्जुनस्तानामन्त्यं कथयस्व प्रियः सखा । प्रययौ मातुलं द्रुष्टुं नन्दमसौति चाप्रवीत ।
॥ स दृष्ट्विनिर्लेपं गत्वा दाहकेण सह प्रभो । ददर्श दारकां वीरो मृतनायामिव क्षियं ।
याः सा तां शोकनायेनं कार्यवन्तः पराऽभवन् । तांस्तस्माद्यसिद्धां नायं पार्थ द्रुष्टुं विचक्रुः ।
पाण्डवस्तोषहस्ताणि धातुदेवपरिग्रहः । तांस्तस्माद्यसिद्धानां द्रुष्टुं वाञ्छन्ममामगन्तः ।
तांस्तु द्रुष्टुं कौरव्या वाग्मिभिरपिहितैः । हीनाः कृष्णेन पुनैव नाग्रक्तं वेदमिनीषितुः ।
स तां दृष्ट्वात्यक्तजस्रं हृद्यमीनां रघोर्दुपः । आदिचरयद्येषां वंशतोऽयं महाह्रदः ।
रत्नधैवैवसहतां सज्जमाकारनालिनीं । रघोःकोतोऽजलावेतां चरन्तिस्मितम् ।
॥ रामकृष्णमहापादां दारकां प्रति ततोऽहम् । कालपात्रपदां भीमां नदीं वेत्ररणोमिव ।
ददर्श वायविर्धनान् सिहीनां दृष्ट्वा ह्रुवैः । गतश्चिरं निरामन्दो पृथिवीं प्रशिरं यथा ।
तां द्रुष्टुं दारकां पार्थसाय कृष्णस्य योर्वितः । सलनं वाय्मनुसृत्य निपपात महोदधेः ।
साचाजितो ततः गत्वा हस्मिन् जी च विश्रान्ते । अभिपत्य प्रवदतु परिवार्य धनञ्जय ।
ततस्तं काञ्चने पीठं समुत्थापोषवेद्यं च । श्रुत्वावन्मो महात्मानं परिवार्योपतस्त्रिन् ।
ततः संख्य गेवर्दि कथयित्वा च पाण्डवः । आशास्य ताः क्षियंश्चापि मातुलं द्रुष्टुमर्थात् ।
इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तं शयामं महात्मानं वीरमानकदन्तुमि । पुच्छशक्तिं सन्तप्तं ददर्श कुहपुङ्गव ।
तस्माद्यपरिपूर्णां चोदरस्को महाभुजः । आर्तं छात्तैतत् पार्थ चादौ जगोह भारते ।
तस्य मूर्ध्नामघातुमिषेयानकदन्तुमिः । स्वसोयस्य महाबाह्वनं शशाकं च प्रवदन् ।
समोऽलिङ्गाञ्जुनं दृष्ट्वा स भुजाभ्यां महाभुजः । रुदनं पुत्रान् स्मरन् सन्तानं विजलाप मुनिह्रत ।
आतनपुत्रांश्च पौत्रांश्च दौहित्रान् संसखीनपि ।
॥ वसुदेव उवाच ॥ येष्मिन्ता भूमिगर्वाय देव्याश्च भूतमोऽर्जुन । तान्द्रुष्ट्वा नेह पश्य मि जीवात्यन्तेन दुःखैः ।
यो तावर्जुन प्रियो ते प्रियो बभूवनेत तदा । तयोरपनघातं पार्थ दृष्ट्वा शीं निर्वनं गताः ।
यो तां दृष्ट्वाप्रवीरारणो दाविवारिणो मता । प्रयुज्यो युयुधानस्य कथयन् कथये च यो ।
तो तदा कुहमाहूय कृष्णस्य नियमाञ्जनी । तावभो दृष्ट्वा नाशस्य सुखमासीत् धनञ्जय ।
न तु गहमि भूनेयं दाहिं भ्रातृहमस्मिन् । अकुरैरौजिबेधं वा प्राप्तां श्रवाच कारणं ।

सञ्जीवित यानानि रथानि विविधानि च । विज्ञेयं भवता राजा ऋकप्रत्ये भविष्यति ।
 सप्तमे दिवसे चैव रथो विमल उद्गते । वहिर्ध्वामुचे सर्वं सञ्जीवित मा चिरं ।
 इत्युक्तास्तेन ते सर्वे पार्थेनास्त्रिकर्मणा । सञ्जमागु ततश्च कु खसिद्वायै समुत्सुका ।
 तां राचिमवयत् पार्थ केशवस्य निवेशने । महता शोकमोहेन सहसाऽभिपरिभुत ।
 शोभनेऽप्य तत सौरिर्वधुदेव प्रतापवान् । युक्तात्मान मन्नातेजा जगाम गतिमुत्तमां ।
 तत शब्दे महानाघोत् वधुदेविनिवेशने । दारुण क्रोधतोनाश्च रुदतोनाश्च घोषिताः ।
 प्रकीर्णमूर्ध्ना सर्वा विमुक्ताभरकश्च । उरासि पार्थिभिर्गन्धैः खलपन् कृदस्य स्त्रिय ।
 तं देवकी च भद्रा च रोहिणी मदिरा तथा । अप्पारोहन् च तदा भर्तारं घोषिताम्बरा ।
 तत शौरि नृपक्रेन वज्रमैखिन भारत । यानेन महता पाथो वहिर्निर्जामयत्तदा ।
 तमच्युत्सव तव दु खमोक्षमहाहता । दारकावाचिन सर्वं पौरजानपदा हि ता ।
 तस्यान्वमेधिक हर्षं दीपमानाश्च पावका । मुरलापलाय यानस्य याजकाश्च ततो ययु ।
 अनुश्रम्य तं वीरं देवता ये खलद्रुता । खोसहस्यै, परिहृता वधूभिश्च सहस्रम् ।
 पट्ट देश प्रियसस्य जीवतोऽभून्महात्मन । तत्रैवमुपसङ्गस्य पितृमेध प्रचक्षिरे ।
 त चित्ताग्निगत वीर शूरपुत्र बराह्मणा । ततोऽन्वाहस्य पश्यत्यस्य पतिलोकगा ।
 तव चतस्रभि स्त्रीभिरन्विन पाशुनन्दन । अदाहयचन्दनैश्च सर्वैश्चाह्वयेरपि ।
 तत प्रादुरभूच्छब्द समिद्धस्य विभावरी । समगानाश्च निर्वैषो नराणा रुदतामपि ।
 ततो वज्रप्रधानास्य दृष्ट्यान्धककुमारका । सर्वं चैवोदकं च कु स्त्रियैश्च महात्मन ।
 अलुप्तधर्मैसा धर्म कारयित्वा च फाल्गुन । जगाम दृष्ट्वा योऽयं विनष्टा भरतपथ ।
 स तान्दृष्ट्वा निपतितान कदने भ्रमदु खित । वधूवातोव कैदस्य प्राप्तकालं चकार ह ।
 यथाप्रधानतयैव चक्रे सर्वासाया क्रिया । ते हता ब्रह्मर्षेण मुषसेरेरेकोद्भवे ।
 तत शरीरे रामस्य बाधुर्देवस्य चोभयो । अन्विष्य दाहयामास पुण्यैरात्रकारिभि ।
 स तथा विभिवत् छला प्रेतकार्याणि पाप्यव । सप्तमे दिवसे प्रायाद्रथमारुह्य मत्त ।
 अश्वयुग्मैरथैद्यापि गोखरोऽश्वयुग्मैरपि । स्त्रियस्ता दृष्ट्वीवीराणा रुदन्त शोककृता ।
 अमुजगुम्भहास्मान पाशुपुध्न धनञ्जय । अत्याख्यन्धकटुष्पीणा यदिनी रथिनस्य ये ।
 वीरहीन दृष्ट्वात्वाल पौरजानपदास्तथा । ययुस्ते परिवार्याथ कलत्र प्रत्यर्पणमनात् ।
 कुञ्जरैश्च गजारोहा ययु शैलिनैस्तथा । स पादरैश्च अयुक्ता, गन्तारायुधिका ययु ।
 पुत्तायान्धकटुष्पीनां सर्वं पार्थमनुग्रहा । माहाणा चत्तिवा वंशा शूद्राश्चैव महाधमा ।
 दश पट च सहस्राणि वासदेवावरोधन । पुरस्कृत्य ययु रजः पौत्र दृष्ट्वा धीमत ।
 महनि च सहस्राणि प्रयुतान्यवदानि च । भोजदृष्ट्वान्धकस्त्रीणा, हतनाया निनिधयु ।
 तासां रासमग्रं दृष्ट्वा चक्रे महाह्वितम् । उवाच श्रियिनां श्रेष्ठ पार्थ परपुरञ्जय ।

केचिन् यन्तु कंसश्च विक्रम्य जगते प्रभुः । विदेहावकरोत् पार्थ चैवञ्च बलवर्जितः ।
 नैपादिनेरुल्लस्य चक्रे कालिद्रुमोगधान् । गान्धारान् काशिराजेश्च मरुभूमौ च पार्यवार्त्तम् ।
 प्राच्यांश्च दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयांस्तथा नृपान् । सोऽभ्युपेक्षितवानेतन्मनयात्माधुर्धनम् ।
 त्वं हितं नारदयैव मुनयश्च सनातनं । गोविन्दमनघं देवमभिजानोर्ध्वमच्युतम् ।
 प्रत्यपगच्छ स विभुर्भानिलयमधोवज्रम् । समुपेक्षितवानित्येवं स्वयं स मम पुत्रकः ।
 गान्धार्या वचनं यत्तद्वृणीष्यस्व परन्तप । तच्छूनमन्यथा कर्तुं नैच्छत् स जगतः प्रभुः ।
 प्रत्यभं भवत्स्यापि तव पौत्रः परन्तप । अद्यत्वाद्या हतस्यापि जीवितस्तस्य तेजसा ।
 दमान् नैच्छत् स्वान् ज्ञानीन् रक्षितुं स खला तव । ततः पुत्रांश्च पौत्रांश्च भ्रातृनय सखीनयम् ।
 श्यामानश्चिह्नान्दृष्ट्वा ततो मामब्रवीद्विदेहः । वंशप्रोक्ष्यायमखान्, कुलस्य भरतर्षभ ।
 आगमिष्यति वीभत्सुरिमांश्चौरवर्गो पुरीम् । आख्येयं तस्य यद्वत्तं दृष्ट्वाणो वैश्वं मेहेत् ।
 स तु श्रुत्वा महातेजा यद्वृत्तं निधने प्रभो । आगता विप्रमेवेह न मेऽप्राप्ति विचारया ।
 सोऽहं तमर्जुनं विद्धि सोऽहमेव तु । यद्व्याप्तस्तथा कार्यमिति बुधस्य भारत ।
 स खीपु प्राप्तकालास्तु पाण्डवो बालकेषु च । प्रतिपत्स्यति वीभत्सुर्भवत्सोऽहं हि किम् ।
 दमाञ्च नगरीं च प्रतिपाति धनञ्जये आकाशहालकेपितरौ समुद्रः स्रावयिष्यति ।
 अहं देहे तु कश्चिद्विदुः पुण्येऽनियममन्वितः । काले कर्त्ता सत्य एव रामेण सह धीमता ।
 एवमुक्त्वा हृषीकेशो मामचिन्त्यपराक्रमः । हिमा मां बालके सार्धं दिशं कामयगात् प्रभुः ।
 सोऽहमेव स महात्मानो चिन्तयन् आनरौ तव । चौरं शान्तिपथैश्च न भुञ्जे श्रेयःकथितम् ।
 न भोक्ष्ये न च जीविष्ये दिव्या आग्निंऽपि पाण्डव । यदुक्तं पार्थ कृष्णेन तत् सर्वमखिलं कुरु ।
 दत्तं पार्थ राज्यश्च स्त्रियो रत्नानि चैव हि । दद्यान् प्राणानहं होमोऽस्म्यन्त्यायिरिमिदम् ।
 इति श्रीमहाभारते भौमसर्पधर्मणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स वीभत्सुर्भातुलेन परन्तपः । दुर्धनो दीनमनघं ससुदेवमुवाच ह ।
 नार्हं दृष्टिप्रवीरेण सभुमिष्येव मातुल । विहीनो वृषिबो द्रुष्टुं ब्रह्मानीह कथयन् ।
 राजा च श्रीमनेनय ससुदेवस्य पाण्डव । नकुलो याज्ञमनी च पञ्चकमनसो वर्य ।
 राजा चक्रमणे चापि कालोऽयं वर्षने भुवं । तमिमं विद्धि वंशप्रोक्ष कालं कालविदाम्बर ।
 मध्येया दृष्टिदारास्तु बालं दृष्टुं नैव स च । गमये परित्यज्याहमिन्द्रप्रसम्मरिन्दम् ।
 दत्तुका दासकर्मिदाक्यमाह धनञ्जयः । अमात्यान् दृष्टिपीराशो द्रुष्टुमिच्छामि सा चिरं ।
 दत्तेवमुक्त्वा वचनं सुधर्मो यादवो मम । प्रविशेऽर्जुनः प्रहुरः शोचमानो महारथान् ।
 तमावगतो तत्र सर्वोः प्रहृतयस्तथा । ब्राह्मणा नेममास्तत्र परिभार्योपतप्सिरे ।
 तान्दीनमनसः सर्वान् निहतान् गतपेतवः । उवाचेदेव स काले पार्थो दीनतरस्तथा ।
 द्रुष्टप्रदगर्हं मेये दृष्ट्यान्मकनं स्वयं । ददन् नगरे सभं समुद्रा स्रावयिष्यति ।

सञ्जीवितुं यानि रत्नानि विविधानि च । वक्ष्येऽयं भवतां राजा ब्रह्मपत्ने भविष्यति ।
 सप्तमे दिवसे चैव रवौ विमल उदये । वह्निस्त्वामहे सर्वे सञ्जीवन्त मा चिरं ।
 दयुक्तास्तेन ते सर्वे पार्थैनास्तिष्ठाकर्षणः । सञ्जमांशु ततश्चक्षुः स्वसिद्धयै समुत्तमाः ।
 तां रात्रिमवधत् पार्थ केशवस्य निवेशेन । महता शोकमोहेन, सहसाऽभिपरिभुतः ।
 शोभतेऽयं ततः सौरिर्नमुदेवः प्रतापवान् । युक्तात्मानं महातेजा जगाम गतिमुत्तमां ।
 ततः शब्दे महानाघोत्तं वधुदेविवेशेन । दारुणः क्रोशतीनाञ्च रुदतीनाञ्च बोधितां ।
 प्रकीर्णमूर्द्धजा, सर्वा विमुक्ताभरफसजः । उरसि पाणिभिर्ग्रन्थेन्य बलपन् कदम्बं स्त्रियः ।
 तं देवकी च भद्रा च रोहिणी, मदिरा तथा । अश्वारोहन् च तदा भर्तारं बोधितामराः ।
 ततः सौरिं नृपतेन ब्रह्ममौलेन भारत । यानेन सहता पार्थो वह्निर्नृकाभयतदा ।
 तमन्ययुक्ता च तच्च दुःखशोकसमाहताः । दारकावाप्तिन, सर्वे पौरजानपदाः हि ताः ।
 तस्यायमेधिकं हर्षं दीपमानाञ्च पावकाः । पुरस्तात्तस्य पानस्य याजकाश्च ततो ययुः ।
 अमुजमुय तं वीरं देवसा ये खलद्रुताः । श्लोषहस्रैः परिट्वा बहुभिश्च सहस्रतः ।
 पक्ष देवा प्रियसस्य जीवतोभूकदात्मनः । तत्रैवमुपवद्वस्य पित्रमेध प्रचक्रिरे ।
 तं चिताम्रिगतं वीरं शूद्रपुत्रं वराज्जनाः । ततोऽप्याहवृत्तः पत्ययतस्य, पतिलोकगाः ।
 तं ये चतस्रभिः स्त्रीभिरन्विन् पाण्डुमन्दन । अदाहयचन्दनैश्च गन्धैश्चार्चयैरपि ।
 ततः प्रादुरभूच्छब्दः समिद्धस्य विभावयोः । आभगानाञ्च निर्घोरो नराणां रुदतामपि ।
 ततो वज्रप्रधानास्ते दृष्ट्वाभ्यक्तकुमारकाः । सर्वे चैवोदकं चक्षुः स्त्रियचैव महात्मनः ।
 अलुप्तधर्मस्य धर्मं कारयित्वा च फाल्गुनः । जगाम दृष्ट्वा योग्यश्च विनष्टा भरतपथं ।
 स तान्दृष्ट्वा निपतितान् कदने भृशमु खितः । समवातोव कौरव्यः, प्राप्तकालं चकार ह ।
 यथाप्रधानमथैव चको सर्वोत्तमाया क्रियाः । ते हता ब्रह्मर्षापेन मुषलेरैरकोद्धृताः ।
 ततः शरीरे रामस्य वासुदेवस्य बोभयोः । अन्विया दाहयामास पुष्टैराप्तकारिभिः ।
 च तेषां विश्रितम् कृत्वा मेतकार्थीणि पाण्डवः । सप्तमे दिवसे प्राधाद्रघुमारुह्य सवदः ।
 अश्वयुजैर्यैश्चापि मोक्षरोद्रुदौगैरपि । क्रियन्ता दृष्ट्वाजीराणो रुदन्त्यः शोकक्रान्ताः ।
 अमुजमुर्ध्वमात्मानं पाण्डुयुग्मं धनञ्जयं । शब्दास्त्वभ्यक्तदृष्टीनां सादिनी रथिनस्य च ।
 वीरवीरं दृष्ट्वास्त्रं पौरजानपदास्तथा । ययुस्ते परिवार्थाय कलत्रं प्रार्थयामनात् ।
 कुञ्जरेय गजरोहा ययुः शैलनिभैस्तथा । स पादरवैः संयुक्ता, गन्तारायुधिका ययुः ।
 पुत्राद्याभ्यक्तदृष्टीनां सर्वे पार्थमनुमताः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वंश्याः शूद्राश्चैव महाधनाः ।
 दध पट् च सहस्राणि वासुदेवावरोधनं । पुरस्कृत्य ययुः सर्वं पौलं कृष्णस्य धीमतः ।
 मरुनि च सहस्राणि प्रयुक्तान्यर्जुनानि च । भोजदृष्ट्वाभ्यक्तस्त्रीणां हतनाया विनिर्घयुः ।
 तत्प्रागरश्मप्रण्यं दृष्ट्वापकं सार्द्धमनु । खवार रथिनां श्रेष्ठः पार्थः परपुरञ्जयः ।

१८

१८६

१८७

१८८

१८९

१९०

निर्यते तु जने तस्मिन् सागरो मकराखयः । दारकां रत्नसम्पूजां जलेनाश्रावयत्तदा । ११
 यद्यद्विपुरुषयात्रा भूमिस्तथा व्यमुञ्चत । तत्तत् संज्ञावयामास सखिलेन स सागरः । १२
 तदद्भुतमभिप्रेक्ष्य दारकावासिने जनाः । तृणात्तूर्णतरं अमुररहा देवमिति मुवन् । १३
 काननेषु च रम्येषु पर्वतेषु । नदीषु च । निवसजानयामास दृष्टिदारान् धनञ्जय । १४
 स पञ्चनदमासाद्य धीमानतिमद्भुतम् । देशे गोपशुधान्वाद्ये निवासमकरोत् प्रभु । १५
 ततो शोभाः समभवद्दृष्टूनां निहतेश्वराः । दृष्ट्वा स्त्रियो नोद्यमानाः पार्थेनैकेन भारत । १६
 ततस्तो पापकर्षाणो लोभोपहतचेतसः । आमीरा मन्त्रयामासुः समेत्याशुर्भदग्निम् । १७
 अयमेकोऽर्जुनो धर्मो दृष्ट्वा लोभं हतेश्वरं । नयत्यस्मान्नतिक्रम्य योधास्तेन हतौजस । १८
 ततो दृष्टिप्रहरणा दृष्टवस्तो सहस्रतः । अभ्यधावन्त दृष्ट्वा गीर्वाणं तं जनं शोभनहारिणम् । १९
 महता सिंहनादेन चासयन्त प्रथमजम् । अभिषेत्तुर्ध्यायन्ते कासपन्थायपदिताः । २०
 ततो निवृत्ताः कैमेयः सहसा सपदानुगः । उवाच तान्महाबाहोर्जुनः प्रहसस्त्रिय । २१
 निवर्त्तन्धनधर्मज्ञा यदि जीवितुमिच्छथ । इदानीं शरनिर्मितां शोचन्धं निहता मया । २२
 तयोक्तास्तेन वीर्ये कदर्शिकृत्य तद्वचः । अभिषेत्तुर्जनं मूढा वार्यमाणः पुनः पुनः । २३
 ततोऽर्जुनो धनुर्दिवं गाण्डीवमजरं महत् । आगेपयितुमारभे सदादिब कथञ्चन । २४
 चकार सर्वं कृच्छ्रेण संभ्रमे तुमुक्षे सति । चिन्तायामास चास्त्राणि न च स्फार तान्यपि । २५
 वेष्टायन्तमहद्दृष्ट्वा भुजवीर्यं तथा युधि । दिव्यानां महदस्त्राणां विनाशोद्गीर्जितोऽभवत् । २६
 दृष्ट्वा योधाश्च ते सर्वे गजान्वरययोधिनः । न श्रेकुरावर्त्तयितुं क्षियमाणश्च ते जन । २७
 कछेरस्थं वज्रलाङ्घ्रिं घनतप्तुं ततस्ततः । प्रयत्नमकरोत् पार्थो जनस्य परिरचये । २८
 निपतोऽर्धसंयतोऽतस्ततः प्रमदोक्तमाः । समस्तोऽवब्रज्यन्त कामाचान्या प्रवव्रजु । २९
 ततो गाण्डीवमनुके शरीरे पार्थो धनञ्जयः । कषाण दृष्टून् वेदिनीं दृष्ट्वैभूये सह प्रभु । ३०
 क्षणेन तस्य ते राजन् चयं जम्पुरजिह्वागाः । अवया हि पुरा भूत्वा क्षीणः क्षतशोभाजना । ३१
 स शरस्यमासाद्य दुःखोक्तसमाहतः । धनुष्कोत्या तदा दृष्टुमवधीत् पाकशस्त्रिणम् । ३२
 प्रवतस्तेन पर्यस्य दृष्ट्वान्महर्क्षिणः । जम्पुरादाय ते खेष्टाः सममाज्जयन्तेऽथ । ३३
 धनञ्जयस्तु देवं तन्महाबाहोऽभिप्रेत्य प्रभुः । दुःखोक्तसमाविष्टो निशायरमोऽभवत् । ३४
 अस्त्राणाञ्च प्रयागेन बाहुबोर्त्यस्य भङ्गयात् । धनुष्यापिधेयसाध्वराणां सङ्क्षेपे च । ३५
 बभूव विमनाः पार्थो देवनिपुणश्चिन्तयन् । न्यवर्त्तत ततो राजयेदमस्मितीति आश्रयोत् । ३६
 ततः स प्रेपमादाय कलवस्य महामतिः । शेषभूयिष्ठरयस्य कुहसेनवातरत् । ३७
 एवं कलवामानीय दृष्ट्वा गीर्वाणं हतश्रेयितः । न्यवेद्यतः कौरव्यसाध तत्र धनञ्जय । ३८
 हादिक्षयतमं पार्था नगरं मार्त्तिकवर्तः । भाजराजकवचस्य हतश्रेवं नरोत्तम । ३९
 ततो बालास्य दृष्ट्वा स्त्रियस्त्रादाय पाण्डवः । शीरेर्भिद्योगन् सर्वसाध्वकप्रभं न्यवेद्यत । ४०

यौधामिनीं सरस्वतीं पुत्रं सात्यकिः प्रियं निवेद्यत धर्मदाया दहृवालयपुरातनं ।
 दम्पत्ये ददौ राज्यं वज्राय परवीरहा वज्रेणाकूरदारोक्तं वार्थमाणाः प्रव्रजुः ।
 रुक्मिणी तथ गान्धारी शैब्या हैमवतीत्यपि । देवी जाम्बवती चैव विविशुः । तवेदं ।
 सत्यभामा तथैवान्या देव्यः कृष्णस्य सख्यताः । वनं प्रविशित्वा राजालापेष्टं हतनिषदाः ।
 फलमूलादिभोजिनो हरिर्द्यौर्निकतत्पराः । हिमवन्तमतिक्रम्य कलापयामिमां विप्रजः ।
 द्वारकावापिनी ये तु पुरुषाः माधैर्मन्थयुः । यथाधैः संविमन्यमान् वज्रं यत्थददन्त्ययः ।
 स तत् कृत्वा प्राप्तकालं वाप्येणोपहितोऽङ्गुलः । कृष्णदैपायनं द्याव ददृशौवीनमाश्रमे ।
 इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशद्युक्तो राजस्यार्जुनः सत्यवार्जुनः । ददर्शौवीनमेकानि मुनिं सत्यवतीसुतं ।
 स तमासाद्य धर्मशमुपतल्यं महाप्रतः । अर्जुनोऽस्मोति नामासी निवेद्याभ्यवदन्ततः ।
 स्वागतमोऽस्त्विति प्राह मुनिं सत्यवतीसुतः । आस्वतामिति बोवाच प्रसन्नात्मा महासुनिः ।
 तमप्रतीतमनसं निश्चयनं पुनः पुनः । निविशमेमेधं दृष्ट्वा पार्थ व्यासोऽप्रबोद्धिदं ।
 गच्छकेशश्चाकुम्भारिणा किं धमुक्षितः । अवीरजानुगमनं प्राप्नोष्यात्वा हतस्त्वया ।
 युद्धे पराजितो वासि गतथीरिव लब्धसे । नन्वा प्रमिदं जानामि किमिदं भरतवर्मन ।
 योतव्यश्चेन्मया पार्थ विप्रभाष्यातुमर्हसि ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ य. स मेधवदुं श्रीमान् दृष्टत्पदेजलोचनः । स कृष्णः सैव रामेय त्वया ईदं दिवं गतः ।
 मौसले कृष्णवीराणां विनाशो ब्रह्मशापजः । धर्मेव वीरान्तकरः प्रभावे सोमधर्षणः ।
 ये ते शूरा महात्मानः सिंहर्षा महाबलाः । भोजकृष्णस्यैव ब्रह्महत्यान्ये तेहते युधि ।
 गदापरिचयशोनां सहाः परिचयाहवः । त शरकामिनिहताः पश्य कालस्य पर्ययं ।
 हतं पञ्चशतं तेषां सहस्रं वाङ्मशालिनो । निधनं समनुप्राप्तं समासाधितरतरं ।
 पुनः पुनर्न दृष्टानि विनाशममिति जवा । चिन्तयामो यदुमाश्च कृष्णस्य चे यशस्विनः ।
 शेषेण सागरस्यैव पथैतस्यैव चालनं । गर्भस्य पतनस्यैव शैत्यमग्रेलस्यैव च ।
 अश्रद्धेयमहं मन्ये विनाशोऽश्रद्धाधनः । न येह स्वातुमिच्छामि लोकैः कृष्णेविनाशतः ।
 इतः कथतरस्यान्यच्छृणु तदे तपोधन । मेमे मे दोष्यते येन विनयागस्य वै मुञ्जे ।
 पश्येता दृष्टिदाराय भमं ब्रह्मन् सहस्रशः । आभौरैनुसृत्याजो हन्ताः पञ्चजनालयैः ।
 तवाहं धनुरादाय नाशकं तस्मै पूर्ये । यथा पुरा चे मे वीर्यं भज्योर्न तयाऽभिवेत ।
 अस्मानि मे प्रनष्टानि विविधानि महासुनि । शरास्य स्यमोपपन्नाः सद्यैव समन्ततः ।
 पुरुषथाप्रमेयात्मा शङ्ख चक्रगर्दोषरः । चतुर्भुजः पीतवासाः श्यामः पद्मदलेखणः ।
 यद्य दाति पुरस्कासे रथस्य समेहाद्युतिः । प्रदहन् रिपुभ्यानि न पश्याम्यहमव्युत ।
 येन दूष्यं प्रदग्धानि शत्रुभ्यानि तेजसा । शरैरपिदो वनिषुकिरहं यथाज्ञानाश्रयं ।

तमपश्यन् विषोदामि पूर्णामीव च सत्तम । परिनिर्विषचेताश्च शान्तिं नोपलभेऽपि च ।

विना जगद्गन् वीरं नाहं जीवितमुत्सहे । श्रुत्वैव हि गतं विष्णुं ममापि मुमुक्षुर्हिम्नः ।

प्रमदृष्टातिवीर्यस्य शून्यस्य परिधावतः । उपदेष्टुं मम श्रेयो भवानर्हति सत्तम ।

॥ व्यास उवाच ॥ ब्रह्मशापविनिर्द्दग्धा दृष्ट्यन्धकमक्षरयाः । विनष्टा, कुरुगार्हल्यं न तान् शोचितुमर्हसि ।

भवितव्यं तथा तच्च दिष्टमेतन्माहात्मनां । उपेक्षितश्च कृष्येन शक्तेनापि व्यपोहितुं ।

पैलोक्यमपि गोविन्दः कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं । प्रसहेदन्यथा कर्तुं कुतः श्रान् मद्मात्मनां ।

रथस्य पुरतो घाति यः स चक्रगदाधरः । तच्च खेदान् पुरार्णधिर्वापुदेवश्चतुर्भुजः ।

कृत्वा भारवतरणं पृथिव्याः पृथुलोचन । मोक्षयित्वा तनुं प्राप्तः कृष्यः स्वस्थानमुत्तमं ।

तथापीह महत् कर्म देवानां पुरुषर्षभ । कृतं भीमसहायेन यमाभ्याश्च मद्भाभुज ।

कृतकृत्याश्च वो मन्ये संसिद्धान् कुरुपुङ्गव । गमनं प्राप्तकालश्च इदं श्रेयस्करं विभो ।

एवं बुद्धिश्च तेजश्च प्रतिपत्तिश्च भारत । भवन्ति भवकालेषु विपद्यन्ते विपश्यन्ते ।

कालमूलमिदं सर्वं जगदीजं धनञ्जय । काल एव समाधत्ते पुनरेव यदृच्छया ।

स एव बलवान् भूत्वा पुनर्भवति दुर्म्बलः । स एवेवैव भूत्वा परैराज्ञायते पुनः ।

कृतकृत्यानि चास्त्राणि गतान्यद्यथागतं । पुनरेव्यन्ति ते हर्तुं यदा कालो भविष्यति ।

काळो गन्तुं गतिं मुख्या भवतामपि भारत । एतत् श्रेयो हि वो मन्ये परं भरतसत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतद्वचनमाज्ञाय व्यासस्यामिततेजसः । अनुश्रुतिः यथोपायो नगरं नागवाह्यं ।

प्रविश्य च पुरो वीरः समावाह्य शुधिष्ठिरं । आचष्ट तद्यथा कृतं दृष्ट्यन्धककुलं प्रति ।

इति श्रीमहाभारते मौसलपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ समाप्तश्चेद् मौसल पर्व ॥

अथ व्याधाकाध्यायस्योक्तं ध्यान्माधिक्येतिपिकरप्रमादात्तद्विध्यं ॥

श्रीमहाभारत

॥ अथ महाप्रस्थानिकपर्व ॥

॥ नारायणं नमस्कृत्य नरक्षेत्रं नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं च ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ शयं दृष्ट्वाभ्यन्तरे कुले शुक्ला भोवसमाहव । पाण्डवाः किमकुर्वन्त तथा कृष्यो दिवङ्गतैः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युत्वेवं कौरवो राजा दृष्ट्वोनां कदनं महत् । प्रस्थाने मतिमाधाय वाक्यमर्जुनमब्रवीत् ।
 कालः पचति भूतानि सर्वाण्येव महामने । कालपाशमर्हं सन्त्ये त्वमपि द्रुपदमहर्षि ।
 इत्युक्तः स तु कौन्तेयः कालः काल इति ब्रुवन् । अन्वपद्यत तद्वाक्यं भ्रातृर्ज्यैष्ठस्य धीमतः ।
 अर्जुनस्य मते ज्ञात्वा भीमसेना यमौ तथा । अन्वपद्यत तद्वाक्यं यदुक्तं सत्यवाचिना ।
 ततो युयुत्सुमानास्य प्रमजन् धर्मकाम्यया । राज्यं परिददौ सर्वं वैश्यापुत्रे युधिष्ठिरः ।
 अभिपिच्य स्वराज्ये च राजानस्य परिचिने । दुःखार्तस्यामवोद्देशा सुभद्रा पाण्डवापज ।
 शय पुत्रस्य ते पुत्रः कुरुराजो भवियति । यदूनां परिश्रवस्य वक्षो राजा हतय ह ।
 परिविद्धास्मिन्पुरे शक्रप्रस्ये च यादवः । वक्षो राजा तया रक्षो मा चाधर्म्यं मनः कृपाः ।
 इत्युक्त्वा धर्मराजः स यामुदेवस्य धीमतः । भ्रातृस्य च द्रुपदस्य रामादीनां तथैव च ।
 आब्रूहि स ह धर्मात्मा क्लोदकमतश्चिरः । आह्वान्युद्दिश्य सर्वेषां चकार विधिवत्तदा ।
 द्वैपायनं नारदस्य मार्कण्डेयं तपोधनं । भारद्वाजं धाम्नवच्यं हरिमुद्दिश्य यजमान ।
 अमोजयत् स्नादु भोज्यं कीर्त्तयित्वा च शार्ङ्गिणं । ददौ रत्नानि बाधंश्च यामानयापयंस्तदा ।
 स्त्रियस्य दिग्मुख्येभ्यस्तदा शतसहस्रशः । हयमभ्यर्च्य च गृहमय पौरपरिहृतं ।
 मिथं परिचितं तस्य ददौ भरतसत्तम । ततस्तु प्रकृतोः सर्वाः समानास्य युधिष्ठिरः ।
 सर्वमापद्य राजर्षिचिकीर्षितमयात्मान । ते युत्वेव वचस्तस्य पौरजानपदा जनाः ।
 भ्रममुद्दिप्रमनयो नाभ्यनन्दन्त तदयः । यैः कर्त्तव्यमिति ते तदोपुक्तं नराधिप ।
 न च राजा तथाऽकार्षीत् कालपर्यायधर्मवित् । ततोऽनुमान्य धर्मात्मा पौरजानपदं जनं ।
 गमनाय मतिस्तुक्तं भ्रातरस्यास्य ते तदा । ततः स राजा कौरवो धर्म्युन्नेो युधिष्ठिरः ।
 उक्त्युज्याभरणान्युद्वाज्यष्टहं वस्त्रसान्युतः । भीमार्जुनयमादेव त्रैपदी च यमस्त्रिनी ।

तथैव जगद्गुरुः सर्वं वक्तुं नानि नराधिप । विधिवत् कारयिष्येति नैष्ठिको भरतर्षभ ॥ १ ॥
 समुत्सृज्यापु सर्वेऽग्नीन प्रत्युत्तरेपुङ्गवाः । ततः प्रवदुः सर्वोः क्षियो दृष्ट्वा नरोत्तमान् ॥ २ ॥
 प्रस्थितान् द्रौपदीवशान् पुरा चतुर्भित्तान् यथा । हर्षोऽभवत् सर्वेषां आदृष्ट्वा गमनं प्रति ॥ ३ ॥
 दुधिष्ठिरमतं ज्ञात्वा दृष्ट्वा चयमवेव्य च । आतरः पञ्च ह्येषा च पथो यो वैव सप्तमः ॥ ४ ॥
 आत्मना सप्तमो राजा निययो गजपाङ्कजात् । पौरैरनुगतो दूरं सर्वैरनःपुरेक्षया ॥ ५ ॥
 न चैनमशक्तं कश्चिद्विचक्षितं भाषितुम् । न्यवसन्तं ततः सर्वं नरा नगरवासिनः ॥ ६ ॥
 ह्यप्रभृतयश्चैव युयुत्सोऽप्यरावयन् । विव्रज गङ्गां कार्थ्य उलूपी भुजगात्तजा ॥ ७ ॥
 विवाहद्वया यथौ चोपि मण्डिपुष्पं प्रति । मिष्टाः परिवर्तिन्तव्या आतरः पर्यवहारयन् ॥ ८ ॥
 पाण्डवाश्च महात्मानो द्रौपदी च यशस्विनी । कृतोपवाचाः कार्थ्य प्रययुः प्राहृष्टास्ततः ॥ ९ ॥
 योगयुक्ता महात्मानस्त्यगधर्ममुपेयुः । अभिजगमुन्मत्तं देशान् सरितः वागरोक्षया ॥ १० ॥
 दुधिष्ठिरो यथावपि भीमस्तु तदनन्तरं । अञ्जनस्तस्य चाश्वे यथौ चोपि यथाकर्म ॥ ११ ॥
 दृष्टस्तु वरारोहा श्यामां पद्मदलेवणा । द्रौपदी चोपितां अष्टां चंथीं भरतसत्तम ॥ १२ ॥
 त्या वैवानुययावकः प्रस्थितान् पाण्डवान् वने । क्रमेण ते ययुर्भारं चोपि चेलिलोर्ध्वं ॥ १३ ॥
 गाण्डीयन् धनुर्द्विं न सुमेधं धनुश्चयः । रत्नलोभाग्रहाराज ते चावश्ये महेषुधौ ॥ १४ ॥
 अग्निं ते ददुग्दस्ताव स्त्रितं श्लेष्मिवायतः । मार्गमादृत्य तिष्ठन्तं साधुत् पुरुषविषये ॥ १५ ॥
 ततो देवः स क्वाधिः पाण्डवानिदमब्रवीत् । भो भोः पाण्डुपुत्रो वीराः पावकं भी निवेधत ॥ १६ ॥
 दुधिष्ठिर महाबाहो भीमधेन परमाप । अञ्जनासिन्धो वीरो निवेधत वधो मम ॥ १७ ॥
 अहमग्निः कुह्येष्टा मया दग्धस्तु खाण्डव । अञ्जनस्तु प्रभावेण तयो नारायणस्तु च ॥ १८ ॥
 अथ वः फाल्गुनो भ्राता गाण्डीव परमायुध । परित्यज्य वने श्यातु नानेनार्थोऽस्ति कथम् ॥ १९ ॥
 चक्रजन्तु यत् क्षण्ये स्त्रितमावीमहात्मानि । गतं तच्च पुनर्हसि काले भैयति मया च ॥ २० ॥
 वरुणादाश्च पुन्यं मयितत् पाप्यकारणात् । गाण्डीव धनुषोऽष्ट वरुणाश्वे दोषयो ॥ २१ ॥
 ततो भ्रातरः सर्वे धनं प्रययन् चोदयन् । मन्त्रं प्राप्तिश्चेत्ततयाऽवश्ये महेषुधौ ॥ २२ ॥
 ततोऽग्निभरतयेष्ट रत्नोन्मत्तधीयत । ययुश्च पाण्डवा वीरास्ततः दक्षिणामुखाः ॥ २३ ॥
 ततो द्रुपदश्चैव तीरेण सवणाश्रयः । अमुभरतमादौ हिरं दक्षिणयिमा ॥ २४ ॥
 ततः पुनः ममादस्ताः पश्चिमा दिग्मेव ते । ददुग्दोर्कारकाद्यापि वागरेण पश्यान्तु ॥ २५ ॥
 उदीर्षो पुनरादृत्य ययुर्भरतसत्तमाः । मादक्षिणं चिकीर्षन्तः दृष्ट्वा योगधर्मिणः ॥ २६ ॥
 इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि प्रथमाध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च निधत्ताकान् उदीर्षो दिग्माश्रिताः । ददुग्दय्योगयुक्ताश्च हिमवन्तं महागिरिम् ।
 तथाप्यतिक्रमन्तो ददुग्दय्युक्ताश्चैव । अश्वेभ्यः महाश्वेभ्यः शिरःपरां वरं ।
 तेषाम् गङ्गां शोभं सर्वेषां योगधर्मिणां । याश्वमेधो भ्रष्टांगो निपपात मंहीतये ॥

तान् प्रपतितं दृष्ट्वा भीमसेना महाबलः । उवाच धर्मराजान् याज्ञसेनीमवेक्ष्य ह ।

नाधर्म्यरितः कश्चिद्राजपुत्रा यरन्त्य । कारणं किन्नु तद्धृदि यत्कृष्ण पतिता भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पचपतिता महानसा विग्रेषेण धनञ्जये । तस्मैतत् फलमथैषा भुङ्क्ते पुण्यसत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एकमुक्त्वाऽनवेक्ष्येनां यथैा मरतसत्तमः । समाधाय मनो धीमान् धर्मात्मा पुण्यधर्मः ।

सहदेवस्यतो विद्वान् निपपात महीतले । तस्यापि पतितं दृष्ट्वा भीमा राजानमब्रवीत् ।

योऽयमस्मासु सर्वेषु शूद्रयुरेनहृदतः । कोऽयं माद्रवतीपुत्रः कस्मान्निपतितो भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आत्मन सदृशं प्राज्ञं नैषोऽमन्यत कश्चन । तेन दोषेण पतितस्तस्मादेव नृपात्मज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता तं समुत्सृज्य सहदेवं यथैा तदा । आहमि. सह कौन्तेयः शूना चैव युधिष्ठिरः ।

कृष्णा निपतितं दृष्ट्वा सहदेवश्च पाण्डवं । आत्मा बन्धुमित्र. शूरो नकुलो निपपात ह ।

तस्मिन्निपतिते धीरे नकुले सारदग्ने । पुनरेव तदा भीमा राजानमिदमब्रवीत् ।

योऽयमघतधर्मात्मा भ्राता वचनकारकः । कृपेणमतिमो लोकं नकुलः पतितो भुवि ।

इत्युक्त्वा भीमसेनेन प्रत्युवाच युधिष्ठिरः । नकुलं प्रति धर्मात्मा सर्वबुद्धिमतां वरः ।

कृपेण मत्सो नास्ति कश्चिदित्यस्य दर्शनं । अधिकस्याहमेवैक इत्यस्य मनसि स्थितं ।

नकुल. पतितस्तस्मादागच्छ त्वं रुकोद्गर । यस्य पट्टिहिते धीरे योऽवश्यं तदुपाश्रुते ।

तांश्च मपतितान्दृष्ट्वा पाण्डव येनवाहनः । पपात शोकसन्तप्तस्यतोऽनु परवीरहा ।

तस्मिन् पुण्यस्थाने पतिते शकतेजसि । क्षियमाद्ये दुराधरे भीमा राजानमब्रवीत् ।

अनृतं न स्मराम्यस्य खैरेव्यपि महात्मनः । अथ कस्य विकारोऽयं येनायं पतितो भुवि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एकाह्ना निर्द्वेष्टं वै शत्रून्निहत्युज्जिताऽब्रवीत् । न च तत् कृतवानेव शूरमानी ततोऽपतत् ।

अवमेने धनुर्पाशानि च सभास फालगुण । तथा शैतत्र तु तथा कर्तव्यं भूमिनिष्कृत ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता प्रस्थिता राजा भीमोऽय निपपात ह । पतितश्चाश्वदोद्गीमा धर्मराज युधिष्ठिरः ।

भो भो राजश्रवेण्य पतितोऽहं प्रियसख । किं निमित्तञ्च पतनं ब्रूहि मे यदि वेत्य ह ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अविभक्तश्च भवता प्राप्तेन च विकृत्यथे । अनवेक्ष्य परं पार्थ तेनसि पतितः चित्तै ।

इत्युक्त्वा तं महाबाह्मर्ष्यमागवलोकाकृयन् । श्यायकोऽनुययौ यत्सौ वज्रश्च. कीर्त्तितो मया ।

इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि द्रौपद्यादिपतने दितोयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः संवादयन् प्रकीर्त्तितं भूमिञ्च सर्वशः । रयेनोपाययौ पार्थमारोहित्यत्रवीच तं ।

स आहूत् पतितान् दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । अभवोच्छोकमन्त्र. सहस्रावमिदं वच ।

भ्रातर पतिता मेऽत्र गच्छेयुस्ते मया सह । न विना आहमि स्वर्गमिच्छे गन्तुं सुरेश्वर ।

। सकुमारो सुपादः च राजपुत्रो पुरन्दर । साध्माभि सह गच्छेत् तद्वाचानुमन्यता ।

॥ शक उवाच ॥ आहून् दृष्ट्वासि स्वर्गे लभस्यसिदिवं गतान् । कृष्णया सहितान् सधर्मात्मा शूरो मरतधर्म ।

निचिन्त्य मानुषं देहं गतास्ते मरतधर्म. अनेन त्वं प्ररीरेण स्वर्गं गन्ता न संशयः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथ या भूतभयेश भक्तो मां नित्यमेव ह । स गच्छेत् मया सार्द्धमानृशंखा हि मे मतिः ।

॥ शक उवाच ॥ अमर्त्यत्वे मत्प्रभावश्च राजन् । श्रियश्च कृत्वा भवतीत्येव सिद्धिः । संप्राप्नोऽद्य स्वर्गसुखानि च त्वं । त्यज शानं नाच नृशंसमसि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अनार्यमाख्येण सहस्रनेत्रे शक्यं कर्तुं दुष्करमेतदर्थं । मामे त्रिया सङ्गमनं तयाऽस्तु यस्याः कृते भक्तजनं त्यजेयं ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ स्वर्गे लोके श्वतो वासि विष्णुमिष्टापूर्तं क्रोधवशा हरन्ति । ततो विचार्यं क्रियतां धर्मराज त्वम् । शानं पाच नृशंसमसि ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भक्तत्यागं प्राश्नरनन्तपार्थ तुल्यं लोके । तस्माच्चाहं वातु कयस्वनाद्य त्यज्यात्येनं स्वसु खार्थी महेन्द्र ।

भीते भक्तं नान्यदस्तीति चार्थं प्राप्तं चोपै रवसे प्राणलिप्सु । प्राणत्यागादयसं नैव मोक्तुं यथेयं वै नित्यमेतद्विदं मे ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ शुना दुष्टं क्रोधवशा हरन्ति यद्वत्समिष्टं । विवृतमथा ज्ञतश्च । तस्मान् शुनस्वागमिमं कुरुष्व शुनस्वागतं प्राप्स्यसे देवलोकाः ।

त्यज्जाह्नू दयिताद्यापि कृष्णाः प्राप्ता लोकाः कर्षेण स्वेन वीर । शान्त्यै न त्यजसे क्रयन्तु त्यागं कर्तुं वासितो मुषा सेऽद्य ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न विद्यते अन्धिरथापि विद्यते मृतेर्भर्तारिति लोकेषु मिथः । न ते मया जीवयितुं हि शक्यास्तस्या गलेषु कृता न जीवताः ।

भीतिप्रदानं शरणागतस्य स्त्रिया वधा ब्राह्मणस्त्रापहारः । मित्रद्रोहस्यापि चत्वारि । यक भक्तत्यागश्चैव हृमो मतो मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तद्दर्शराजस्य वचो निश्चय धर्मस्वरूपो भगवानुवाच । युधिष्ठिरं प्रीतिपुत्रो नरेन्द्रं हृष्टो नृपैः संस्रवसंप्रयुक्तैः ।

॥ धर्म उवाच ॥ अभिजातोऽसि राजेन्द्र पितृवृत्तेन मेधया । अलुकोभिन चानेन सर्वभूतेषु भारत ।

पुरा वैतवने वासि मया पुत्र परोक्षितः । पाणोपायं पुराकान्ता यव ते भ्रातरौ हताः ।

भीमार्जुनौ परित्यज्य यव ॥ भ्रातरावुभौ । मातोः स्यामममोक्षम् नैव नकुलं जीवमिच्छामि ।

अथ या भक्त इत्येव त्यक्तो देवरयस्त्वया । तस्मात् स्वर्गे न ते तुल्यः कश्चिदस्ति भराधिप ।

अतस्तवाद्यया लोकाः स्वशरीरेण भारत । प्राप्ताऽसि भरतश्रेष्ठ दिव्या गतिमनुत्तमा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो धर्मश्च प्रकथं मन्त्रस्याधिनावपि । देवा देवर्षयश्चैव रयमारोप्य पाण्डवं ।

प्रययुः सैर्विमानैस्ते भिद्वाः कामविहारिणः । सर्वे विरजशः पुण्याः पुण्यामनुद्धिकमिणः ।

म तं रयं समाम्याय राजा कुरुकुलोदहः । ऊर्द्धमाचक्रमे शीघ्रं तेजसाष्टय रोदधौ ।

ततो देवनिकायस्य गारदः सर्वलोकावित् । उवाचोचैसदा वाक्मं दृष्टदादौ दृष्टपताः ।

येऽपि राजपंथः सूर्यं ते चापि समुपसिताः । कीर्तिं प्रस्थाप्य तेषां वै कुरराजोऽभितिष्ठति ।

लोकाणाष्टय यद्यथा तेजसा दृष्टपतया । स्वशरीरेण संप्राप्तं नान्यं शुभम् पाण्डवान् ।

नारदस्य वच जुला राजो वचनमेवमीत् । देवानामच्य धर्मात्मा स्वपचायैव पार्थिवान् ।
 शुभं वा यदि वा पापं भ्रातृणां स्थानमद्य मे । तदेव प्रभुमिच्छामि लोकानन्याच्च कामये ।
 राज्ञस्तु वचन जुला देवराज पुरन्दर । आनृशंसमायुक्तं प्रत्युवाच युधिष्ठिरं ।
 स्थानेऽस्मिन् वध राजेन्द्र कक्षभिर्निर्जितैः शुभैः । किं त्व मानुष्यकं स्नेहमद्यापि परिकल्पसि ।
 सिद्धिं प्राप्नोऽसि परमो यथा नान्य पुमान् कश्चित् । नैव ते भ्रातर स्थानसंप्राप्ता कुलमन्दन ।
 अद्यापि मानुषो भाव स्मृतते ला नराधिप । स्वर्गोऽय पश्य देवर्षान् सिद्धांश्च विदिवालयात् ।
 युधिष्ठिरस्तु देवेभ्यमेववादिनमोच्यरं । पुनरेवाप्रवीक्ष्योमानिदं वचनमयवत् ।
 तैर्विना मोक्षहे वन्दमिह दैत्यनिवर्हणं । गन्तुमिच्छामि तच्चाहं यच्च मे भ्रातरो गता ।
 यच्च वा दृष्टतो श्यामा बुद्धिस्तत्तनुषान्विता । द्रौपदी योषितां श्रेष्ठा यच्च चैत्रं गता मम ।
 इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिके पर्वणि युधिष्ठिरस्वर्गोरोह दशमोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ समाप्तश्चेद महाप्रस्थानिकपर्व ॥

अथ व्यासोक्ताध्यायसौकर्यख्यान्याधिकांशेऽसिपिकरप्रसादास्तद्वर्ध ॥

श्रीमहाभारतं

अथ स्वर्गारोहणपर्वः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरैश्च नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतींश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

॥ जगन्नेजय उवाच ॥ स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य मम पूर्वपितामहाः । पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च कानि स्थानानि भेजिरे ।

एतदिच्छाम्यहं श्रातुं सर्वविधांश्च मे मतः । महर्षिणाऽभ्यनुज्ञातिं याचिन्नाहुतकर्मणा ॥

॥ वसन्त्यायन उवाच ॥ स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य तव पूर्वपितामहाः । युधिष्ठिरप्रभृतयो यदकुर्वन्ता तच्छृणु ॥

स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्य धर्मराजा युधिष्ठिरः । दुर्योधनं श्रियां जुष्टं दृष्ट्वाऽवो नमास्ये ॥

भ्राजमाननिवादिभ्यः वीरलक्ष्म्याऽभिवर्द्धतः । देवैर्भोजिष्युभिः सान्धेः सहितं पुण्यकर्मभिः ॥

ततो युधिष्ठिरः दृष्ट्वा दुर्योधनमभितः । बहवः सन्नित्तोऽभूत् श्रियं दृष्ट्वा सुयोधने ॥

मुवजुषेवैवस्थानं वै नाहं दुर्योधनेन वै । सहितः कामये लोकान् सुभ्येवादीधेदमिना ॥

यत्कृते श्रियीं सर्व्यां सुवदी बान्धवास्तथा । हताऽस्त्राभिः प्रघृष्टाणि कृष्टेः पूर्वं महावने ॥

द्रौपदी च सभामयै पाञ्चाली धर्मचारिणी । पर्याकृष्टा जगत्पात्री पत्नी नो मुदवशिषी ॥

अस्ति देवा न मे कामः सुयोधनमुदीक्षितः । तवाहं गन्तुमिच्छामि यत्र ते भातरो मम ॥

नैवमित्यप्रवोक्तं नारदः प्रहसन्निव । स्वर्गं निवासे राजेन्द्र विरहश्चापि नश्यति ॥

युधिष्ठिर महायाहां मैत्रं वीरः कृपश्चनः । दुर्योधनं प्रति शृणुं शृणु चेदं वचो मम ॥

एष दुर्योधनो राजा पुन्यते चिदमेः सह । सहस्रं राजप्रवरैर्ये हमे स्वर्गवाणिनः ॥

वीरलोकगतिं प्राप्नोतु युद्धेऽनुवात्मनस्तु । दुर्यं सर्वं सुरसेमाः सदैवानेन चिन्तितः ॥

स एष चक्षुष्येण स्थानमेतदवाप्तवान् । मये महति योऽभीतो बभूव श्रिचोपतिः ॥

न तन्मनसि कर्तव्यं पुनः यद्युत्कारितं । द्रौपद्याय परिक्रमं न चिन्तयितुमर्हसि ॥

ये चान्येऽपि परिक्रमा युष्माकं ज्ञातिकारिताः । संशयमेव वाऽन्यत्र न तान् संशान्तुमर्हसि ॥

समागच्छ यथाव्यायं राजा दुर्योधनेन वै । स्वर्गोऽयं मेह वैराणि भवन्ति ममजाधिप ॥

नारदेभ्यमुक्तं कुहरजियुधिष्ठिरः । आहूतं प्रपृच्छ मेधावी वाक्यमेतदुवाच च ॥

एदि दुर्योधनश्चेत वीरलोकाः सनातनाः । अधर्माग्र्य पापस्य श्रियवोऽहं दृष्टुः ॥

यत्कृते पृथिवी नष्टा सहया समरद्विपा । यद्यश्च मनुजा दग्धा वैरं प्रतिचिकीर्षव ।
ये ते वीरा महात्मानो आतरो मे महाव्रताः । सत्यप्रतिज्ञा लोकस्य शूरा वै सत्यवादिन ।
तेषामिदानीं के लोका द्रष्टुमिच्छामि तानहं । कर्णश्चैव महात्मानं कौन्तेय सत्यवद्ररं ।
धृष्टद्युम्नं चात्यकिञ्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् । ये च शस्त्रैर्व्यधं प्राप्ताः चक्रधर्षणं पार्थिवः ।
न न ते पार्थिव ब्रह्मवैतान् पश्यामि नारद । विराटद्रुपदैश्चैव धृष्टकेतुमुखांश्च तान् ।
श्रिखण्डिनान् पाञ्चाक्षं द्रौपदेयांश्च सर्वशः । अभिमन्युश्च दुर्लभं द्रष्टुमिच्छामि नारद ।
इति श्रीमहाभारते खर्गरोहणिकपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

१८

१९

१५

१६

१७

॥ सुधिष्ठिर उवाच ॥ नैव पश्यामि विबुधा राधेयममिताजसं । आतरो च महात्मानो युधामन्यूनमौजसौ ।
बुधव्युद्यं शरीराणि रणवक्रौ महाव्रता । राजानो राजमुत्तास्य धे मर्त्ये हता रणे ।
न ते महारथा सर्वे शार्ङ्गलघनविक्रमाः । तैरप्ययं जितो लोकः कश्चित् पुद्गलसक्तमै ।
यदि लोकानिमित्तान् प्राप्तोऽसौ च सर्वैः महारथाः । श्रितं विना हि मां देवा सहितं तैर्महात्मभि ।
कश्चित् तैरवासीत्यं नृपैर्लोकोऽवयवः शुभः । न तैरहं विना रथे भ्रातृमिश्रान्तिमिच्छया ।
मातुर्हि वचनं श्रुत्वा तदा खलिलकर्णमिह । कर्णस्य क्रियतां नायमिति तस्यामि तेन वै ।
इदञ्च परितथामि पुन पुनरहं सुरा । यन्मातु बद्धो पादो तस्याहममितात्मन ।
दृष्ट्वैव तौ नाशुगताः कर्ण परब्रह्मार्हणं । न ह्यस्मान् कर्णवद्वितान् जयेन्महोऽपि संयुगे ।
तमद्य च तत्रैव द्रष्टुमिच्छामि सुख्यजं । अभिज्ञातो मया योऽसौ घातितः सत्यवाचिना ।
भीमश्च भीमविक्रान्तं प्राणेषोऽपि म्रियं मम । अर्जुनश्चेन्द्रवज्रं यमो वैव यमोपमा ।
द्रष्टुमिच्छामि ताश्चाहं पाञ्चाक्षीं धर्मचारिणीं । न हि ह्यस्मात्तुमिच्छामि सत्यमेवं ब्रवीमि व ।
किं मे भ्रातृविहीनस्य स्वर्गेण सुरसक्तमाः । यत्र ते मम व खर्गो नायं खर्गो मतो मम ।
॥ देवा जघुः ॥ यदि वै तत्र ते अह्ना गम्यतां पुत्र मा चिरं । प्रिये हि तव वर्त्मनो देवराजस्य श्रावनात् ।

१ । वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा तं ततो देवा देवदूतमुपादिशन् । सुधिष्ठिरस्य सुबद्धो दशयेति परमतप ।
तत कुन्तीभृतो राजा देवदूतस्य जगमतु । सहितौ राजशार्ङ्गल यत्र ते पुद्गलपर्षभाः ।
अपतो देवदूतस्य यथो राजा च प्रवृत्तः । पञ्चानमशुभं दुर्भुजं खेति पापकर्षमि ।
तमसा संहतं घोरं क्रोधैवैलभादलं । युक्तं पापहतां गन्धैश्चासमोषितकहर्ममं ।
दशोत्पातकमङ्गुकमलिकामश्रकावृतं । इतश्चेतस्य कुणपै समन्तात् परिवारितं ।
अशिक्रेषसमाकोणं लमिकोटममाकुलं । व्यलनेन प्रदीप्तेन समन्तात् परिवेष्टितं ।
अयोमुखेय काकाघोरेभ्यै समभिद्रुतं । सुयोमुखेयस्य प्रेतैर्बन्धुगैलोपमेष्टं ।
मेदिनधिरदुनैश्च च्छिन्नवाह्यरूपाणिभिः । निरुत्तोदरपादैश्च तत्र तत्र प्रवेरिते ।
य तत्कुणपदुर्गन्धमश्विं लोकहृषणं । जगाम राजा धर्मात्मा मन्थं मञ्जुं विचिन्तयन् ।
ददर्शोत्पीदकैः कीर्था मदीद्यापि सुदुर्गमां । अस्तिपवनश्चैव निमित्तसुरधंष्टनं ।

करभवास्तुको तन्नामायवोस शिलाः प्रयत्नं । खोदकुशांस तैलस्य कार्यमानाः समन्ततः ।
 कूटशाल्मलिकच्चापि दुःस्पर्शं तोच्छकण्डकं ददर्श चापि कौन्तेय । यातनाः पापकर्षिणी ।
 स तं दुर्गं समालस्य देवदूतमुवाच ह । कियद्द्वानमक्षाभिर्गन्तव्यमिममोदृशं ।
 क च ते भ्रातरौ मद्यं तथ्येमांश्चातुमर्हसि । देवोऽयं कस्य देवात्तामेतदिच्छामि वेदितुं ।
 स शस्त्रिवदन् श्रुत्वा धर्मराजस्य भाषितं । देवदूतो ऽप्रवोचैनमेतावद्भ्रमं तव ।
 निवर्त्तितव्ये हि मया तथा ऽप्युक्ते दिवौकषेः । यदि आनोऽपि राजेन्द्र त्वमयागनुमर्हसि ।
 युधिष्ठिरस्य निर्विघ्नस्तेन गन्धेन भूषितः । निवर्त्तने धृतमना पर्यावर्त्तत सारतः ।
 स शस्त्रिवदन् धर्मात्मा दुःखमोक्षमाहृतः । ऽऽश्राव तव व्रतं देवो ना वाचः समन्ततः ।
 भो भो धर्मज राजर्षे पुण्याभिजन पाण्डव । अनुपहार्यमस्माकं तिष्ठ तत्त्वमुद्भूतकं ।
 आयाति त्वयि दुर्लभं शक्तिं पुण्याः समीरणः । तव गन्धानुगन्धात् येनास्मान् सुखमागमन् ।
 ते वयं पार्थ दीर्घस्य कालस्य पुत्रवधैः । सुखमासादयिव्यामस्मां कृष्टा राजवपसः ।
 संतिष्ठस्य महाबाहो मुद्भूतमपि भारत । त्वयि तिष्ठति कौरव्य यातनाऽस्त्राव वाधेत ।
 एवं वज्रविधा वाचः क्षपणा वेदनावतां । तस्मिन् देवे स ऽऽश्राव समन्ताद्भटान् नृप ।
 तेषाम्नु वचनं श्रुत्वा दद्यावान् दीनभाषिणः । अष्टौ कण्डमिति प्राह तस्यै स च युधिष्ठिरः ।
 स ता गिरः पुरस्ताद्भ्युत्पन्नाः पुनः पुनः । श्लाघायां दुःखितानाञ्च नाभ्यजानत पाण्डवः ।
 अनुभूयमानस्य वाचो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । उवाच के भवन्ता वै किमर्थं चेष्टं तिष्ठत ।
 इत्युक्त्वासे ततः सर्वे समन्ताद्भवसाधिरः । कर्णोऽहं भीमधेनोऽहमर्जुनोऽहमिति प्रभो ।
 मकुलः सद्यदेवस्य धृष्टद्युम्नोऽहमित्युत । द्रौपदो द्रौपदेयास्य दत्तेवमेव विषुकुण्डः ।
 ता वाचः स तदा श्रुत्वा तद्देवस्य कृत्वा नृप । ततो विममुषे राजा किं निदं देवकारितं ।
 किमु तत् कलुषं कर्म कृतमेमिषां शास्त्रभिः । कर्णेन द्रौपदेयैर्वा पाशास्त्रा वा समथया ।
 य इमे पापगन्धेऽक्षिण् दग्धं शक्तिं सुदाधये । नाहं जानामि सर्व्यैर्वा द्यूकृतं पुण्यकथ्येण ।
 किं हला धृतराष्ट्रस्य पुत्रो राजा मुषोधनः । तथा श्रिया युतः पापैः सह सर्वैः पदामुनी ।
 महेन्द्र इव सन्तोषाशक्तिं धरमयुजितः । कथेदानीं विकारीऽयं य इमे नरकं गताः ।
 सर्वधर्मविदः शूराः सत्यागमपराधयाः । सन्धधर्मपराः सन्तो धन्यावा मूरिदविषाः ।
 किमु सुतोऽपि आगमिं चेतयामि स चेतये । अष्टौ चित्तविकारीऽयं खाद्या मे चित्तविभ्रमः ।
 एवं वज्रविधं राजा विममर्षे युधिष्ठिरः । दुःखमोक्षमाविष्टयिन्तायाकुलितेन्द्रियः ।
 मोधमाहः रयधैव तोमं धर्मोत्तो नृपः । देवांश्च गर्हयामास धर्म्यैव युधिष्ठिरः ।
 स तोमगन्धसन्तोः देवदूतमुवाच ह । गम्यतां तव तेषां मे दूतकोनामुपान्तिकं ।
 न ह्यहं तव पाशाभिः श्रितोऽस्मि ति विवेचनं । मर्त्यत्रयादिमे दूनाः सुखिना भ्रातरौ हि मे ।
 इत्युक्तः स तदा दूतः पाण्डुपुत्रेण धीमता । जगाम तत्र यथास्ते देपराजः प्रतकतः ।

निवेद्यामाम च तद्भस्मराजचिकीर्षितं । यथोक्तं धर्मपुत्रेण सर्वमेव जगदधिपे ।
 इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणिकपर्वणि युधिष्ठिरस्य नरकदर्शने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्थिते मुद्घर्त्तनं पार्थे तु धर्मराजे युधिष्ठिरे । आजगमुत्तम कौरव्य देवाः शक्रपुरोगमाः ।
 स च विपद्गमन् धर्मो राजानं प्रसमीक्षितुं । तवाजगाम यवाणैः कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 तेषु भासुरदेहेषु पुण्याभिननकर्मसु । समागतेषु देवेषु व्यगमत्तमो नृप ।
 नादृश्यन्त च तासां चान्तगाः पापकर्षिणः । नदो वैतरणी चैव कूटमास्त्रलिना सह ।
 लोहकुम्भाः शिलाश्चैव नादृश्यन्त भयानकाः । विव्रतानि शरीरानि यानि तत्र समन्ततः ।
 ददर्श राजा कौरव्यास्तान्यदृश्यानि चाभवन् । ततो वायुः सुखस्यार्थं पुण्यगन्धर्वः श्रुचिः ।
 ववौ देवसमीपस्थः शीतलोऽतीव भारत । मदतः स च श्रेष्ठेण वसवस्यायिनौ सह ।
 साध्या रुद्रास्तयादित्या ये चान्येऽपि दिवौकसः । सर्वे तत्र समाजपुः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 यत्र राजा महातीक्ष्ण धर्मपुत्रः स्थितोऽभवत् । ततः शक्रः सुरपतिः त्रिधां परमया युतः ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वान्यपूर्वमिदं वचः । युधिष्ठिर महाबाहो श्रोता देवगणास्त्व ।
 शब्देहि पुरुषव्याघ्र कृतमेतादत्ता विभो । सिद्धिः प्राप्ता महाबाहो लोकसाध्यव्यासव ।
 न च मनुस्त्वया कार्यः शृणु चेदं वचो मम । अवश्यं नरकस्तान् द्रष्टव्यः सर्वराजमिह ।
 शृभानामशृभानाश्च द्वौ रात्री पुरुषर्षभ । यः पूर्वं सुव्रतं भुङ्क्ते पञ्चाक्षिरयमेव सः ।
 पूर्वं नरकभाक् यस्तु पथात् स्वर्गमुपैति सः । भूयिष्ठं पापकर्मा यः स पूर्वं स्वर्गमनुते ।
 तेन त्वमेवं गमिनो मया ज्ञेयोऽर्थिना नृप । व्याजेन हि त्वया द्रोण उपोषोषः सुतं प्रति ।
 व्याजेनैव ततो राजन् दर्शितो नरकस्तव । यथैव त्वं तथा भोमस्तया पार्थो ज्ञेयो तथा ।
 द्रौपदी च तया कृष्णा व्याजेन नरकं गताः । आगच्छ नरशार्ङ्गस्तुतास्तैः चैव कल्यणान् ।
 स्वपचाद्यैव ये तुभ्यं पार्थिवा निहता रणे । सर्वे स्वर्गमनुप्राप्तास्तान् पश्य भरतर्षभ ।
 कर्णश्चैव महेष्वासः सर्वप्रह्लादस्तथा वरः । स गतः परमां सिद्धिं यदर्थं परित्यजे ।
 तं पश्य पुनपथोपमादित्यतनयं विभो । स्वस्थानस्थं महाबाहो जहि शीघ्रं नरर्षभ ।
 भार्दवान्यांस्तथा पश्य स्वपचाद्यैव पार्थिवान् । स्वे स्वे स्थानमनुप्राप्तान् येतु ते मानयो ज्वरः ।
 कृष्णं पूर्वज्ञानुभूय इतः प्रस्थति कौरव । विहरस्व मया सार्द्धं गतेष्वोक्तो निरामयः ।
 कर्मणां तात पुण्यानां जितानां तपसा ख्यं । दानानाञ्च महाबाहो फलं प्राप्नुहि पार्थिव ।
 अथ तां देवगन्धर्वा दिव्याश्च शरणा दिवि । उपसेवन्तु कल्याणं विरजोऽम्बरभूषणाः ।
 राजसूयजितान् लोकान् स्वयमेवापि चिह्नितान् । आप्नुहि त्वं महाबाहो तपस्य महाफलं ।
 उपर्युपरि रात्रौ हि तव लोकान् युधिष्ठिर । हरित्यङ्गवनाः पार्थं तेषु त्वं विहरिष्यसि ।
 मान्वाता यत्र राजर्षिर्धैर्य राजा भगीरथः । दौर्लभ्यैर्धैर्यं भरतस्तव त्वं विहरिष्यसि ।
 यथा देवनदी पुष्करं पार्थ नैमोक्ष्यसावनी । आकाशगङ्गा राजेन्द्र तत्राव्रुत्य गमिष्यसि ।

अथ स्नातस्य भावसे मानुषो विगमिष्यति । गतशोको निरायासो मुक्त्वैरो भविष्यति ।

एवं भुवति देवेन्द्रे कौरवेन्द्र युधिष्ठिरं । धर्मो विपद्भवान् साक्षादुवाच सुतमात्मनः ।

भो भो राजन्महाप्राज्ञ प्रीतोऽस्मि तव पुत्रक । मङ्गलस्य सत्यवाक्येन क्षमया च दर्मेन च ।

यथा दत्तोया जिज्ञासा तव राजन् कृता मया । न शक्यसे चालयितुं स्वभावात् पार्थहेतुतः ।

पूर्वं परीक्षितो ह्येवं प्रश्नाद्देवने मया । अरणीषद्विस्तार्यै तच्च निक्षीर्षवानसि ।

सौदर्येषु विनोदेषु द्रौपद्यास्तन भारत । यत्पथधारिणा पुत्रपुनस्त्वं मे परीक्षित ।

इदं तोदयं भ्रातृणामर्थे यत् स्नातुमिच्छसि । विशुद्धोऽसि महाभाग सुखो विगतकलशः ।

न च ते भ्रातरः पार्थ नरकाहं विज्ञाप्यते । माधैषा देवराजो नन्देन्द्रेण प्रयोजिता ।

अवश्यं नरकालात द्रष्टव्याः सर्व्वराजभि । ततस्तथा प्राप्तमिदं मुहूर्त्तं दुःखमुत्तमं ।

न सत्यवाची भीमा वा यमो वा पुरुषर्षभ । कर्णो वा सत्यवाक् शूरो नरकाहंश्चिरं नृप ।

न कृष्णा राजपुत्रो च नरकाहं युधिष्ठिर । यक्षोहि भरतश्रेष्ठ पश्य गङ्गां चितोकरां ।

यश्मन्तः स राजर्षिस्तव पूर्व्वपितामहः । जगात्तच्च धर्म्येण सर्व्वेभ्यश्चिदिवालयैः ।

गङ्गां देववर्द्धं पुण्यां पावनोन्मेषस्ततां । अवगाह्य ततो राजा तर्तुं तत्याज मानुषी ।

ततो दिव्यवपुर्भूला धर्मराजो युधिष्ठिरः । निर्वैरो गतसन्तापो जले तस्मिन् समाजुत ।

ततो ययौ दृढो देवैः कुहराजो युधिष्ठिरः । धर्म्येण सहितो धीर्मास्त्रयमागो महर्षिभिः ।

यच्च ते पुरुषथाप्ता शूरा विगतमन्यवः । पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च स्वानि स्थानानि भेजिरे ।

इति श्रीमद्भारते खर्गारोहणिकपर्व्वणि युधिष्ठिरतनुत्यागे दत्तोयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा देवैः सर्षिमरुद्भयोः । स्वयमागो ययौ तच्च यच्च ते कुहपुङ्गवाः ।

ददमं तच्च गोविन्दं प्राक्षेण वपुषाऽनितं । तेनैव दृष्टपूर्व्वेण वादस्येनैव स्वर्षितं ।

दीप्यमानं स्ववपुषा दिव्यैरक्षैरुपस्थितं । चक्रप्रभतिभिर्घोरैर्हिमैः पुरुषविप्रे ।

उपास्त्रमानं वीरेण फालगुनिन सुवर्षया । तथा स्वरूपं कौमेयो ददमं मधुसूदनं ।

ताकुभौ पुरुषथाभौ समुदोत्थ युधिष्ठिरं । यथावत् प्रतिवेदातं पूजया देवपूजितौ ।

अपरस्मिन्नयोर्हिमे कर्णं शस्त्रहतां वरं । दादशदित्यसदृशं ददमं कुहनन्दनं ।

अयापरस्मिन्नुद्भवे मरुद्गणहते किंभुं । भोमसेनमथापश्यत्तेनैव वपुषाऽनितं ।

वायोर्भूतिं ततः पार्थे दिव्यभूतिं समन्वितं । शिष्या परमया युक्तं सिद्धिं परमिकां गते ।

अग्निनोस्तु तथा स्नागे दीप्यमाणो स्वतःपथ । मकुलं यश्च देवस्य ददमं कुहनन्दनः ।

तथा ददमं पाञ्चालीं कमलोत्पलमालिनीं । वपुषा स्वर्णमाकृत्य तिष्ठनोमर्कवर्षं ।

अविलसं महा राजा प्रष्टुमेष्वयुधिष्ठिरः । ततो ऽस्य भगवानिन्द्रः कथयामास देवराट् ।

श्रीरेपा द्रौपदीरूपा लदर्ये मानुषं गता । अयोनिजा लोककान्ता पुण्यगन्धा युधिष्ठिर ।

राज्यं भवतां श्लेषा निर्दिता प्रह्लादपाणिना । द्रुपदस्य कुले जाता भवद्विद्योपजीविता ।

इते पञ्च महाभागा गन्धर्व्याः पावकप्रभा । त्रैपद्यास्तनयो राजन् युष्माकमस्मितीजस्र ।

पश्य गन्धर्वराजान धृतराष्ट्रमनोषिणं । एनस्रं विजानीह भूतं पूज्यं पितु ।

अयमेतं पूज्यो भ्राता कौन्तेय पावकपुत्रि । सूर्यपुत्रोऽयं यथैव राधेय इति विभुत ।

आदित्यसदृशो याति यथैव पुरुषर्षभ । साध्यानामय देवानां त्रियेषां महातमपि ।

गणेषु पश्य राजेन्द्र दृष्टव्यन्मकमहारथान् । सात्यकिप्रमुखं चोराणाम् भोजाद्यैव महावसान् ।

सौमेन सहितं पश्य सौमद्रमपराजित । अभिमन्युमदेव्यासं निशाकरसमुद्युतं ।

इयं पाण्डुर्यदेव्याश्च सुन्या माया च ब्रह्मत । विमानेन सदाऽप्येषि पिता तव मनान्तिक ।

वसुभिर्महितं पश्य भोजं शान्तनयं नृप । द्रौणं दृष्टव्यं यथैव गुहमेतं निशामय ।

इते चान्ये महीपाला घोषास्तव च पाण्डव । गन्धर्वसहिता यान्ति यत्तुपुच्छगनेस्तथा ।

गुह्याकानां गतिश्चापि केचित् प्राप्ता नराधिप । त्यक्त्वा देशं जितस्वर्गं पुण्ड्रवाग्वुद्धिकर्मभि ।

इति श्रीमहाभारते खगोरोहणिकपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भीमद्रौणौ महात्मनो धृतराष्ट्रय पायिव । विराटद्रुपदौ चोभौ ब्रह्मयैवोत्तरस्तयो ।

धृष्टकेतुर्धृष्टकेनो राजा चैव सस्यजित् । दुष्योधनमुनासैव ब्रह्मनिधैव यौगल ।

कर्णपुष्पाय विज्ञान्ता राजा चैव जयद्रथ । धृतात्कपोदपयैव ये चान्ये मानुकीर्त्तिता ।

ये चान्ये कीर्त्तिता वीरा राजाणो द्रोणमूर्खय । खैरं कालं किर्यन्ते ते तस्युस्तदपि श्रव मे ।

आशोक्षित् श्रायं स्थानं तेषां तत्र द्विजोत्तम । अने वा कर्मणा कान्ते गति प्राप्ता नरपंथा ।

इतदिच्छाम्यर्थं श्रीतुं श्रेष्ठमार्गं द्विजोत्तम । तपसा हि प्रदीप्तेन सर्वं त्वमनुपश्यसि ।

॥ सौतिहवाच ॥ इत्युक्तं स तु विप्रपिरनुज्ञातो महात्मना । आयेन तस्य नृपतेराख्यातमुपचेकमे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न शक्यं कर्मणांमनो सर्वेण भुञ्जशाधिप । प्रकृतिं किञ्च शक्नुते दृष्ट्वा संप्रयोजिता ।

शृणु गुह्यमिदं राजन् देवानां भरतर्षभ । यदुवाच महातेजा दिव्यचक्षुः प्रतापवान् ।

भुनि पुराणं कौरव्यपाराशर्यो महाव्रत । अगाधबुद्धिं सर्वज्ञां गतिज्ञां सर्वकर्षणां ।

वसुनेव महातेजा भीम प्राप महाद्युति । अष्टावैव हि दृष्टव्यं वसवो भरतर्षभ ।

दृष्टव्यं विवेकाय द्रोणो ह्यङ्गिरसां वर । कृतवर्मा तु हार्दिक्य प्रविशेत्तमद्वयान् ।

सन्तुक्तमार प्रद्युम्नं प्रविशेत्त यथागतं । धृतराष्ट्रो धनेश्वर्य लोकात् प्राप दुरासदान् ।

धृतराष्ट्रेण सहिता गोन्धारी च यशस्विनी । यद्वोर्वा सहित पाण्डुर्यवेन्द्रसदनं यथा ।

विराटद्रुपदौ चोभौ धृष्टकेतुय पायिव । निशठा क्रूरशोमाश्च भानु कणो विदूरथ ।

भूरिशत्रां शल्यैव भूरिय शयिवोपति । कंसस्यैवोपसेनश्च वन्देवस्तथैव च ।

उत्तरश्च सद्य भोजो शङ्खेन नरपुङ्गव । विशेषां देवत नानो विविग्दुर्नरपुङ्गवा ।

वशो नाम महातेजा सोमपुत्र प्रतापवान् । सोऽभिमन्युर्नृसिंहश्च फाल्गुनश्च सुतोऽभवत् ।

स युद्धां सप्तधर्मेण यथा नान्य पुमान् कश्चित् । विवेकं धाम धर्मात्मा कर्मशोभितमहारथ ।

आविवेश रविं कर्णो निहतः पुरुषेर्षभ । दापरं शकुनिः प्राप हृष्टद्युम्नस्तु पावकं ।
 धृतराष्ट्रात्मजाः सर्वे यातुधाना बलोत्कटाः । षड्विंशन्तो महात्मानः शस्त्रपूना दिवं गताः ।
 धर्ममेवाविशत् सत्ता राजा चैव युधिष्ठिरः । अन्नतो भगवान् देव प्रविवेश रथान्तं ।
 पितामहनिर्योगाद्देवो योगाङ्गामधारयत् । यः स नारायणो नाम देवदेवः सनातनः ।
 तत्संयोगो वासुदेवस्तु कर्णोऽन्ते विवेश ह । पोशश्च स्त्रोसहस्राणि वासुदेवपरिपद्यः ।
 अमज्जलाः सरस्वत्यां कालेन जनमेजय । तत्र त्यक्त्वा शरीराणि दिवमारुह्यः पुनः ।
 तत्सैवापरसो भूत्वा वासुदेवमुपागमन् । हतास्त्रस्त्रिभङ्गायुद्धे ये वीरास्तु महारथाः ।
 घटोत्कचादयश्चैव देवान् यशश्च भेजिरे । दुर्योधनसहायाश्च राक्षसाः परिकीर्त्तिताः ।
 प्राज्ञास्ते क्रमशो राजन् सर्वे लोकाननुत्तमान् । भवनस्य महेन्द्रस्य कुबेरस्य च धीमतः ।
 वरुणस्य तथा लोकान् विशिष्टः पुरुषर्षभाः । एतत्ते सर्वमाख्यातं विशरेण महायुति ।
 कुरुणाञ्चरितं इत्थं पाण्डवानाञ्च भारत ।
 ॥ धैरिवाच ॥ एतच्छ्लाघा दिज्येष्ठाः स राजा जनमेजयः । विस्मिताऽभवदत्यर्थं यश्चक्रेमान्तरिक्ष्य ।
 ततः समापयामासुः कर्म्म तप्तस्य याजकाः । आसीकथाभवत् मीरतः परिमोक्ष्य भुजङ्गमान् ।
 ततो दिजातीन् सर्वस्त्रान् दृविषाभिरनोपयत् । पूजिताद्यापि ते राजा ततोऽजसूर्ययागतं ।
 विस्मयं धिला विभ्रास्तान् राजाऽपि जनमेजयः । ततस्तपस्वितायाः स पुनरायाद्राजाङ्गयं ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातं वैशम्पायनकीर्त्तितं । व्यासश्च या समाज्ञातं सर्वपंच नृपस्य हि ।
 पुष्टोऽयमितिहासाख्यः पवित्रश्चेदमुत्तमं । कृत्वेण मुनिना विप्र निर्मितं सत्यवादिना ।
 सर्वज्ञेन विधिज्ञेन धर्मज्ञानवता सता । अतीन्द्रियेण शुचिना तपसा भावितात्मना ।
 श्रेयस्यैव वर्त्तता- चैव साङ्गयोगवता तथा । नैकतन्त्रविमुद्देन दृष्ट्वा दिव्येण वसुधा ।
 कीर्त्तिं प्रययता लोकैः पाण्डवानां महात्मनां । अश्वेषां पश्चिमायाञ्च भूरिद्रविणेजशां ।
 यद्येदं श्रावयेद्विद्वान् मदा पर्येषि पर्येषि । धृतपाशा जितस्त्रिणां ब्रह्मभूपाय कल्पते ।
 कारणं वेदमितं सर्वं शृणुयाच्च समाहितः । ब्रह्महत्यादिपापानां कोटिस्तस्य विनश्यति ।
 यद्येदं श्रावयेत् आद्रेः प्राज्ञान् पादमन्ततः । अव्ययमथपार्मं वै पितृस्तप्तोपतिष्ठते ।
 अत्रा यदेन कुरुते द्रष्टव्यैर्केनसाऽपि वा । महाभारतमाख्याय पद्यात् सन्ध्यां प्रमुच्यते ।
 यद्राधै कुरुते पापं प्राज्ञस्य स्त्रीमण्डितः । महाभारतमाख्याय पूर्वा सन्ध्यां प्रमुच्यते ।
 महात्माद्भारतस्य महाभारतमुच्यते । निरुक्तस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 धर्मं चार्थं च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ । यद्विद्वान्ति तदन्यत्र पश्येदास्ति न कुत्रचित् ।
 जयो नामेतिहासोऽयं भोतयो मोक्षमिच्छता । प्राज्ञेन च राजा च गमिष्या चैव योविता ।
 स्वर्गकामो लभेत् स्वर्गं जयकामो स्वर्गं च यः । गर्भिणो लभते पुत्रं कन्यां वा ब्रह्मभानिर्ग ।
 अनागतस्य मोक्षस्य कृष्णदेवायनं प्रभु । सन्दर्भं भागतस्यास्य क्षतवान् धर्मकाम्यदा ।

प्रष्टिं शतसहस्राणि चकारानां च संक्षितां । विंशच्छतसहस्राणि देवलोकं प्रतिव्रतं ।

पित्र्यं पञ्चदश श्रेयं यत्तुल्यं चतुर्दश । एकं शतसहस्रं मानुषेषु प्रभाषितं ।

नारदोऽत्रावयदेवानशितो देवल पितृन् । रचोयसाञ्जुको मर्त्यान् वैशम्पायन एव तु ।

इतिहासमिमं पुष्पं महार्थं वेदवर्धितं । व्यासोक्तं श्रूयते येन कृत्वा ब्राह्मणमपतः ।

स नरः सर्वकामांश्च कीर्त्तिं प्राप्तेषु ब्रौमह । गच्छेत् परमिकां सिद्धिमत्र मे नास्ति संशयः ।

भारताध्ययनात् पुष्पादपि पादमधोपतः । अद्भुता परया भव्या आस्यते चापि येन तु ।

य इतो संक्षितां पुष्पां पुत्रमध्यापयत् शुक्रं । मातापितृसहस्राणि पुत्रदारव्रतानि च ।

संसारं धनुभूतानि यानि यास्यन्ति चापरं । हर्षस्थानसहस्राणि भयस्थानव्रतानि च ।

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं । ऊर्जस्वाङ्गस्मिन् रौन्ध्रिषु न च कश्चिच्छृणोति मे ।

धर्मादर्थस्य कामस्य च किमर्थं न वेद्यते ।

न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्भूयैः त्यजेज्जीवितस्यापि चेतोः । नित्यो धर्मः सुखदुःखे तनित्यं जीवो नित्यो चेतुरस्य
तनित्यः ।

इमं भारतमाविर्षी प्रातस्तथाय यः पठेत् । स भारतफलं प्राप्य परं ब्रह्माधिगच्छति ।

यथा समुद्रो भगवान् यथा च हिमवान् गिरिः । ख्यातादुभौ रत्नविधौ तथा भारतमुच्यते ।

इमं भारतमाख्यानं यः पठेत् सुखमाहितः । स गच्छेत् परमं सिद्धिमिति मे नास्ति संशयः ।

द्वैपायनौष्ठपुटनि स्तुतमस्मै पुष्पं पवित्रमथ पापहरं शिवम् । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्करजले
रमिषेचनेन ।

इति श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणिकपर्वेणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रोतव्यं भारतमुच्चैः । फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणेश्विह ।

दर्थं समाप्तिं भगवन् किञ्च पर्वणि पर्वणि । वाचक कोट्टमद्याच शृण्वत्सद्रवोहि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फलं यद्वाऽपि भारतात् । श्रुताद्भवति रजिद्रं चरुं माननुष्ठुब्ध्वि ।

दिविदेवा मदीपाल क्रीडार्थमवनिं गताः । आदित्यावर्चिनो देवो लोकपाला महर्षयः ।

गुह्यकाद्य सगन्धर्वा नागाविद्याधरास्तथा । सिद्धा धर्माः स्वयम्भूय सुनिभिः कायमोचरः ।

गिरयः सागरा नयस्यैव शरणां गणाः । पक्षा संस्तराश्चैव श्रवणा श्रवतस्तथा ।

स्वावरं जङ्गमश्चैव जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्त्वसिद्ध दृश्यते ।

तेषां श्रुता प्रतिष्ठानं नाभ्यर्कश्रानुकीर्त्तनान् । कृत्वाऽपि पातकं चोरं यद्यो मुच्येत मानवः ।

इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्वम् । संघतात्मा शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारतं ।

तेषां यद्भानि देयानि श्रुत्वा भारतभारतं । माद्वेषेभ्यो यथाशक्त्वा भव्या च भरतर्षभ ।

महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गा काष्ठापदोहाद्यैः कन्याश्चैव स्वलक्ष्मणाः ।

सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च । भव्यानि विविचाणि भूमिर्वासांसि काश्रमं ।

वाहनानि च गेहानि हया मत्ताश्च वारणाः । शयनं श्रिविकाश्चैव ख्यन्दनाश्च खलङ्कृताः ।

यद्यदुष्टं वरं किञ्चिदक्षि महिमदसु । तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सुखम् ।

अद्वया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः । अक्षितः सुमना हृष्टः शुश्रूषुरविकल्पकः ।

सत्याकनवरतो दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः । गृह्धानो जितकोधो यया सिद्धयति तत्कुणु ।

शुचिः शीलान्विताचारः शुक्लवासा जितेन्द्रियः । संज्ञातः सर्वशास्त्रज्ञः गृह्धानोऽनसूयकः ।

रूपवान् सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानगृहीतश्च कार्यो भवति वाचकः ।

अविलम्बमनायस्मद्भुतं धीरमूर्जितं । असंसाधारणपदं स्वरभावसमर्चनं ।

त्रिषष्टिषण्णैर्युक्तमष्टस्थानसमीरितं । वाचयेद्वाचकः स्वस्वः स्वाक्षीनः सुसमाहितः ।

मारायणं नमस्कृत्य नरैश्च नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जपमुदीरयेत् ।

हृद्देशाद्वाचकाद्वा जन्म श्रुत्वा भारतभारतं । नियमस्य शुचिः श्रौता गृह्यन् स फलमश्नुते ।

पारणं प्रथमं आर्षे द्विजान्कामैश्च मर्षयेत् । अग्रष्ठोमस्य च द्वाव फलं वै लभते नरः ।

अश्वरीगणवर्कीणं विमानं लभते महत् । प्रष्टव्यं स तु देवैश्च दिवं पाति, समाहितः ।

द्वितीयं पारणं प्राप्य षोडशिरावफलं लभेत् । सर्वै रत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ।

दिव्यमाख्यानरधरो दिव्यगन्धविभूषितः । दिव्यगन्धधरो नित्यं देवलोकं गमहीयते ।

तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशावफलं लभेत् । वषट्पमरसद्वाभो वर्षाण्युतमो दिवि ।

चतुर्थं वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुणं फलं । उदितादित्यसद्वाभं ज्वलन्तमनलोपमं ।

विमानं विबुधैः सार्द्धमावह्य दिवि गच्छति । वर्षाण्युतानि भवने गच्छन् दिवि मोदते ।

पष्ठे द्विगुणमस्तीति सप्तमे त्रिगुणं फलं । कैलासशिखराकारं वैदूर्यमणिवेदिकं ।

परित्रिप्तं वज्रभा मणिविभूषमभूषितं । विग्रहं समधिष्ठाय कामगं साधुरीगणं ।

सर्वान् लोकान् विचरते द्वितीय इव भास्करः । अष्टमे राजसूयस्य पार्वणे लभते फलं ।

चन्द्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति । चन्द्रश्रिपतीकाशैर्हृदयैर्गुणैर्मनोजवैः ।

वेद्यमानं सरस्वीणां चन्द्रान् कामतारैर्गुणैः । मेखलानां निनादेन मूपुराणश्च निखने ।

अष्टे परमनारीणो सुखसुप्तो विबुधैः । नवमे कतुराजस्य वाजिमेषस्य भारत ।

काशमलामनिर्युष्टं वैदूर्यैस्तवेदिकं । आम्बुदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्वतो हृतं ।

संवित्साधुराष्टोर्गन्धर्वैर्दिव्यचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन् ।

दिव्यमाख्यानरधरो दिव्यचन्दनभूषितः । मोदते देवतैः सार्द्धं दिवि देव इवापरः ।

दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीगभिवन्ध च । किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाध्वजशोभितं ।

रथवेदिकसमन्धं वैदूर्यमणितोरणं । चमत्पातपरित्रिप्तं प्रकाशजलभोज्यं ।

गन्धर्व्यैर्गतिशुभ्रनैरश्वरोभिश्च शोभितं । विमानं सुष्ठवावाहं मृतेनैरोपपद्यते ।

मुकुटेनागिर्वर्णेन जाम्बूनदविभूषिता । दिव्यचन्दनदिग्वाहो दिव्यमाख्यानभूषितः ।

दिव्यान् लोकान् विहरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः । विविधानां प्रसादेन श्रिया परमया युतः ।

अथ वर्षगणनेनैव स्वर्गलोके महीयते । अथ गन्धर्ववहितः सद्यसाद्योऽविभक्तिः ।

पुरन्दरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते । दिव्यान्गणानामेव भोक्त्रेण विविधेषु च ।

दिव्यनारीगणाक्षौण्णिकं निवसन्त्यहो यथा । तत्र सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।

शिवस्य भवने राजन् विष्णोऽप्येति जलोकता । एतमेतन्नाराज नात्र कार्या विचारणा ।

सह्यधनेन वै भाव्यमेवमाह मुदन्तम् । वाचकस्तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छति ।

संस्तुत्यरघयागानि वाहनानि विभ्रवतः । कटकं कुण्डलं चैव ब्रह्मसूत्रं तथा परं ।

वस्त्रक्षेत्रं विविधस्य गन्धक्षेत्रं विभ्रवतः । देववत् पूजयेत्तन्नु विष्णुनोक्तमवाप्नुयात् ।

यतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देशानि भारते । वाच्यमाने तु विभ्रेभ्यो राजन् पर्वणि पर्वणि ।

जातिं देयञ्च सत्यञ्च माहात्म्यं भरतर्षभ । धर्मदृष्टिस्तु विद्याय ज्ञप्तिपायां गराधिप ।

सल्लिवाय दिशमादौ ततः कार्यं प्रवर्तिते । समाप्ते पर्वणि ततः सद्यसा पूजयेद्भिज्जान् ।

आदौ तु वाचकक्षेत्रं वक्ष्याम्यसमन्वितं । विविधद्रोणपेद्राजक्षपुपायसमुत्तमं ।

ततो मूलफलप्राप्य पापमं सधुर्वपिवा । आलोके भोजयेद्भ्राजन् दद्यात्परं गुहादेन ।

अपूर्वपैथेयं पूषेय मोदकेय समन्वितं । समापर्वणि राजेन्द्र हविर्भोजयेद्भिज्जान् ।

आरण्यके मूलफलैस्तपयेत्तु द्विजोत्तमान् । अरणीपर्वं चासाद्य जलकुम्भं प्रदापयेत् ।

तर्पणानि च मुख्यानि धाम्यमूलफलानि च । सर्वकामगुणोपेतं विभ्रेभ्योऽयं प्रदापयेत् ।

विराटपर्वणि तथा वार्मासि विविधानि च । उद्योगे भरतयेष्ट सर्वकामगुणान्वितं ।

भोजनं भोजयेद्दिमान् गन्धमाद्यैरसङ्कृतान् । भोजपर्वणि राजेन्द्र दत्ता धनमनुत्तमं ।

ततः सर्वगुणोपेतमर्घं दद्यात् सुसंस्तुतं । त्रैलोक्यपर्वणि विभ्रेभ्यो भोजनं परमाश्रितं ।

ग्रथाद्य देया राजेन्द्र चापान्यविवरास्तथा । कर्णपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकं ।

विभ्रेभ्यो संस्तुतं सत्यदद्यात् संयतमानस । शक्रपर्वणि राजेन्द्र मोदकेः सगुहादेन ।

अपूर्वपैथेयैश्चैव सर्वमर्घं प्रदापयेत् । गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ।

क्षीपर्वणि तथा रक्षैस्तपयेत्तु द्विजोत्तमान् । धृतीदेनं पुरसाच्च श्रेयोके दापयेत् पुनः ।

ततः सर्वगुणोपेतमर्घं दद्यात् सुसंस्तुतं । शान्तिपर्वण्यपि तथा हविर्भोजयेद्भिज्जान् ।

आश्वमेधिकं समासाद्य भोजनं सार्वकामिकं । तयाश्रमनिशमे तु हविर्भोजयेद्भिज्जान् ।

भौमले सार्वगुणिकं गन्धमाद्यानुलेपनं । मन्त्राप्रव्यानिके तदनुसर्ग्यकामगुणान्वितं ।

स्वर्गपर्वण्यपि तथा हविर्भोजयेद्भिज्जान् । इतिवैश्वमात्रो तु सद्यसं भोजयेद्भिज्जान् ।

गामिकां निष्कसयुक्तां माघाणाय निवेदयेत् । तदह्निनामि दातव्या दूरिद्रेभ्यश्चि पाथिरे ।

सर्वपर्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षणः । सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।

हस्तिर्वधे पर्वणि च पायसं तत्र भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् यथावद्भरतर्षभ ।
 समाय सर्वा प्रयतः संहिताः ब्राह्मणेविदः । शूमे देशे निवेश्या यौमवस्त्राभिर्षट्ततः ।
 शूक्लान्तरधरः सखी शूचिभूत्वा खलङ्कृत । अर्चयेत् यथान्यायं गन्धमाख्ये शृणु शृणु ।
 संहितापुस्तकावाजन् प्रयतः सुसमाहित । भक्ष्यैर्वापैश्च पेयैश्च कामैश्च विविधैः शूमे ।
 हिरण्यञ्च सुवर्णञ्च दविषामय दापयेत् । देवताः कीर्त्तयेत् सर्वा नरनारायणो तथा ।
 ततो गन्धैश्च माख्यैश्च खलङ्कृत्य दिजोत्तमान् । तर्पयेदिविधैः कामैर्हर्नैश्चोषावचैलथा ।
 अनिरावक्ष्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । प्राप्नुयाच्च क्रतुफलं तथा पर्वणि पर्वणि ।
 वाचको भरतश्रेष्ठ व्याकाचरपदस्वरः । भविष्यं आचयेद्विद्वान् भारतं भरतर्षभ ।
 भुक्तवत्सु दिग्भेदेषु यथावत् संप्रदापयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा खलङ्कृत ।
 वाचके परितुष्टे तु शूभा प्रीतिरनुत्तमा । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्नाः सर्वदेवताः ।
 तेतद्भि भरणं कार्यं दिजानां भरतर्षभ । सर्वकामैर्धन्यानां यथाधुमिषु शृणुमिषैः ।
 इत्येष विधिवद्दिष्टो मया ते दिपदान्वर । अद्धानेन वै भाग्यं यन्मां तं परिपृच्छसि ।
 भारतश्रवणे राजन् पारणे च नृपात्मन । यदा यज्ञवता भाग्यं ज्ञेयमु परमिच्छता ।
 भारतं शूण्डयाकित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यद्य तस्य हस्तगतो जयः ।
 भारतं पावनं पुण्यं भारते विविधाः कथाः । भारतं सेव्यते देवैर्भारतं परमं पदं ।
 भारतं सर्वशास्त्राणां मुत्तमं भरतर्षभ । भारतात् प्राप्यते मोक्षसल्लभेतद्भूमिं ते ।
 महाभारतमाख्यानं लिपिं गात्रं धरन्ती । ब्राह्मणान् क्रमश्चैव कीर्त्तयन्नावधीदति ।
 वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ । आदौ चान्ते च मध्ये च हस्तिं सर्वं च गीयते ।
 यच्च विष्णुकथा दिव्या भुतयश्च सनातनाः । तत् श्रोतव्यं भगव्येषु परं पदमिच्छता ।
 एतत् पवित्रं परममेतद्भूमिर्निर्द्दणं । एतत् सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।
 कापिकं वाचिकं चैव मनसा समुपल्लिप्तं । तत् सर्वं शास्त्रमायाति तमं सर्वार्थोदये यथा ।
 यथादमपुराणानां श्रवणाद्यत फलं लभेत् । तत् फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र शङ्कयः ।
 क्षिपय पुरपादैव वैष्णवं पदमाश्रुय । श्रोमिषु पुस्तकाभाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यथा ।
 दविषा वाच देवा वै निष्कपस्य सुवर्णकं । वाचकाय यथाशक्त्वा यथोक्तं फलमिच्छता ।
 कर्ण्यद्भ्योश्च कपिलां सवत्सं यत्नवैष्णवी । वाचकाय च दद्याद्भि आत्मन श्रेयमिच्छता ।
 अलङ्कारं प्रदद्याच्च पण्यो नै भरतर्षभ । कर्णव्याभरणं दद्याद्भान्त्यैव विप्रेभ्यः ।
 भूमिदानं समादद्यादाचकाय बराधिप । भूमिदानममं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 शूणेति आचयेदापि यततश्चैव यो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाश्रुयात् ।
 पितृगुह्वरेण सर्वान्नेकादत्र समुद्भवात् । आत्मानं यमुतश्चैव क्षिपय भरतर्षभ ।

१५

१६

१७

१८

१९

२०

दशमस्यैव होमोऽपि कर्त्तव्योऽत्र नराधिप । इदं मया तवापेक्षं प्रोक्तं सर्वैर्नरैर्मम ।

इति श्रीमहाभारते सर्गारोहणपर्वणि सर्वपर्वानुकीर्त्तने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ समाप्तश्चेदं सर्गारोहणिकपर्वः ॥

अथ ध्यायिष्यामि श्लोकसंख्यानान्नाधिकं शेषेति प्रमादात्तदीर्घः ॥

श्रीमहाभारतं

। अथ खिलहरिवंशपर्यं ॥

भारायणं नमस्कृत्य नरैश्च नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीं चैव ततोऽपि मुदीरयेत् ॥

दैपायनौष्ठपुटानि हतमग्रमेधं पुण्यं पवित्रमयं यापहरं शिवं च । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्कर
जलैरभिषेचनेन ।

जयति पराभरच्छत्रुः सत्यवती हृदयमन्दनो व्यासः । यस्यास्यकमलमखिलं वाङ्मयममृतं गजत् पिवति ।

यो गोमते कनकगद्गमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय । पुण्यां च भारतकथां दृष्टुयाच्च तदनुर्थं फलं भवति
तस्य च तस्य चैव ।

श्रुताग्रमेधस्य यदत्र पुण्यं चतुः सहस्रस्य शतकतोऽथ । भवेदनन्तं हरिवंशदातामखीर्षितं व्यासमहर्षिणा च ।

यदाग्रमेधेन तु राजसूयात् दृष्टं फलं हस्तिरयेन चान्यत् । तत्तत्भवेत्त्यामवचः प्रमाणं शीतञ्च वाङ्मोक्षमहर्षिणा च ।

यो हरिवंशं लेखयति यथाभिधिना महातपाः सपदि । स याति हरिः पदकमलं कमलेन यया मधुरो मुखः ।

विनामहाद्यं प्रवदति यत् महर्षिर्महर्ष्यविभूतिपुङ्गवः । भारायणस्यांशमनेकपुत्रं दैपायनं वेदमहानिधानं ।

अथं पुरयमोग्रानं पुद्गलं पुनर्दुर्गं । अन्तर्मेकां चरं ब्रह्म व्याकाव्यकं सनातनं ।

अथच सद्मथैव यद्विद्यं सद्मत्परं । परावराणां स्रष्टारं पुराणं परममर्थं ।

मन्त्रं च मन्त्रं विष्णुं वीर्यमनघं दृष्टिं । नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुहं हरिं ।

मैत्रिवारण्यं कुलपतिः भौतिकस्तु महाभुनिः । यैति पप्रच्छ धर्मात्मा सर्वशास्त्रविभारदं ।

॥ भौतिक उवाच ॥ यैति मुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितं । भारतानां च सर्वेषां पार्थिवानां तथैव च ।

देवानां दामव न च गन्धर्वान्गरवन्तं । दैत्यानामय भिद्मनां गुह्योक्तानां तथैव च ।

अथ ह्युक्तानि कथं हि विक्रमा धर्मनिययाः । विचित्राश्च कथायोगा जन्म योग्यमनुत्तमं ।

कथितं भवता पुनः पुराणं स्रष्टुया गिरा । मनःकर्षणं सर्वं योते दीप्यत्यमृतमेषिणं ।

तत्र जन्म क्षुद्राणां चैव लोकां प्रोक्तमहर्षे । न तु दृष्टव्यं त्रिकानाद्यं तद्भवान्ममर्हति ।

॥ भैति उवाच ॥ जनमेजयेन यत् प्रष्टुं शिष्यो व्यासस्य धर्मवित् । ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि हृषीकेशं वंशमादितः ।

कुमेनिहायै कालेन भारतानं च भारतेः । जनमेजयेन महाप्राज्ञेन दैपायनममवोत् ।

शङ्कुकर्णो विराधश्च गवेष्टो दुन्दुभिस्तथा । श्रयोमुख शम्बरश्च कर्पिलो वामनस्तथा ।
 मरीचिर्धन्वाद्यैव दरा गर्गशिरा हृक । विरोभणश्च कृतुश्च कृतवीर्यश्चतुर्हृदै ।
 दम्भजित्कर्णश्चैव वज्रनाभस्तथैव च । महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबल । वैशानरः पुलोमा च विद्रावणमहाशिरा ।
 स्वर्भानुर्द्वयपर्वा च तुङ्गण्डश्च महासुर । सुक्लथैव निचन्द्रश्च ऊर्ध्वनाभो महागिरि ।
 श्विलोमा च केयो च शठश्च बलको मद । तथा गगनमूर्ध्ना च कुम्भनाभो महासुरः ।
 प्रमदो मयश्च क्षुपयो हयघोवश्च वीर्यवान् । वैद्यपः सविहगाश्च सुपयोऽप्यहराहरी ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायश्च शम्बर । शरभः शलभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ।
 एते सर्वे देवा पुत्रा कश्यपादभिजशिरौ विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवा सुमहाबलाः ।
 एतेषा यदपत्यम् न तच्छब्दं नराधिप । प्रख्यातं महापाशं पुत्रपौत्रमनन्तकं ।
 स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोमस्तु सुताययं । उपदानवी हयशिरा शर्षिष्ठा वार्यपर्वङ्गी ।
 पुलोमा कालका चैव वैशानरसुते उभे । बहूपत्ये महावीर्ये मारीचेतु परिपथ ।
 तयोः पुत्रवत्सलाणि धृष्टि दानवमन्दमान् । चतुर्दशशतानन्यान् हिरण्यपुरवासिनः ।
 मारीचिर्जनयामाश्च महता तपसाऽन्वित । पौलोमा काचक्रेयाश्च दानवास्ते महाबलाः ।
 श्रवथा देवतामाश्च हिरण्यपुरवासिनः । कृता पितामहेनाजौ निहता सत्यधाविना ।
 प्रभाया नक्षत्रं पुत्रं सञ्जयश्च शचीसुतः । पूर्वजोऽप्य शर्षिष्ठा दुष्कलमुपदानवी ।
 जनोऽपरे महावीर्यः दानवास्तुतिदारुणः । मिहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्ते सुतास्तथा ।
 दौत्यदानवसयोगाज्जातास्तोमपराक्रमाः । वैहिकेया इति स्वतास्तयोदश महाबलाः ।
 त्र्यंशं शस्त्रयश्च बलिनौ जम्बवश्च महाबल । वातापिर्नमुचिश्चैव इक्ष्वाकु खड्गमस्तथा ।
 आञ्जिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च । राजर्षेर्वैद्यस्तु तेषां वै सूर्यचन्द्रप्रमदौ ।
 शूकः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् । मूकश्चैव तुङ्गण्डश्च द्रुपदौ भूभुवतु ।
 मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताडकाया ध्वजायत । एते वै दानवा श्रेष्ठा दनुवश्चिवर्द्धनाः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽप्य सहस्रशः । सहादस्तु तु दैत्यश्च निशतकवचा कुले ।
 समुत्पन्ना समहता तपसा भावितात्मनः । तिष्ठन्त्येता सुतास्तोर्षा मणिमत्वा निवासिनाः ।
 तेऽप्यवध्याय देवानामर्जुनेन निपातिताः । यदुसुता सुमहाबलास्तासां पत्निकीर्तिताः ।
 काकी श्येनी च भाषी च सुगोत्रो शूचि गृध्रिका । काकी काकानजनयदुलूकी मथ्यलूककान् ।
 श्येनी श्येनास्तथा भाषो भाषान् गृध्राश्च गृध्रपि । शूचिरौदकान् पविगन्तान् सुगोत्रो तु परन्तप ।
 श्रयानुशान् गर्दभाश्च तादावशः प्रकीर्तिताः । विनतायास्तु पुत्रौ दावहणौ गरुडस्तथा ।
 मुपथं पतन्मश्रेष्ठा दारुणः स्तेनः कर्षणा । सुरसायाः सहस्रान् सर्पाणामभितौजसा ।
 अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मना । काट्येयाश्च बलिनः सहस्रमभितौजशः ।

१०५

१०६

११६

११७

११८

सुपर्णवज्रा नागा जश्निरेऽनैकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं शेषवासुकितचक्राः ।
 रेरावतो महापद्मः कमलासतरावभौ । एलापवस्तया शङ्खः कर्कोटकधनञ्जयो ।
 महानीलमहाकर्णो छतराद्रमलाहकौ । कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
 शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा । नङ्गः शङ्खरोमा च मणिरित्येवमादयः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गह्वरेण निपातिताः । चतुर्दशमहर्षाणि क्रूरार्णामुरगाग्निर्ना ।
 गर्णं क्रोधवधं विद्धि तस्य सर्वं च दंष्ट्रिणः । खलजाः पचिगेऽज्जाश्च धरायाः प्रसवाः स्मृताः ।
 गालु वै जनयामास सुरभिर्भक्षिपोस्तथा । इरा वृक्षता वक्षीष्ठाणुजातीश्च सर्वत्र ।
 खगा तु पचरचांसि मुनिरक्षरसस्तथा । अरिष्टा तु महावत्तान् गन्धर्वान्मिनीजघः ।
 एते काश्यपदायादाः कौत्सिताः स्त्र्यणुजङ्गमाः । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतमोऽय सहस्रजः ।
 एष मन्वन्तरे तात वरुणः स्तारोऽपि खलः । वैवस्वते तु महति वारुणे जिते कृतौ ।
 जुङ्गान्त्य ब्रह्मणे वै प्रजावर्गं दशोच्यते । पूर्वैः यच्च तु ब्रह्मर्षीन्पुत्रवान् सप्त मानवान् ।
 पुत्रैव काश्यपामास स्वयमेव पितामहः । ततो विरोधे देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
 दितिर्विजयपुत्रा वै तोषयामास काश्यपं । तां काश्यपः प्रसवात्मा सत्वगाराधिनस्तथा ।
 वरेण च्छन्दयामास सा च वने वरं तदा । पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममिनीजघं ।
 स च तस्यै वरं प्रादात्प्रयितः सुमहातपाः । दत्तः स वरमथोऽमारोऽक्षमभयतः ।
 भविष्यति सुलक्ष्णं प्रथमं धारयिष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भे वै शरदां शतं ।
 यदि धारयसि शौचतपसा त्रतमास्त्रिता । तथेयभिहितो भर्ता तया देव्या महातपाः ।
 धारयामास गर्भन्तु प्रदधिः सो वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमादित्यो गर्भमाधाय काश्यपः ।
 रोचयन् वै गणत्रेष्ठं देवामामिनीजघां । तेजः संक्षय दुर्द्धवमवध्यममरैरपि ।
 श्याम पर्वताधिव तपसे धंशितमनः । तस्याश्चैवान्तरप्रेसुरेभ्वत्पाकशसनः ।
 जनैर्वर्षघने चास्या ददशान्तरमच्यतः । शकलो पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् ।
 निद्राञ्चाकारयामास तस्याः क्षुब्धं प्रविश्य सः । वक्षपाणितो गर्भं सप्तधा तं त्यक्तवत् ।
 स पादमात्रो वज्रश्च गर्भस्तु भरुदाह व । आरोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरथावधीत् ।
 सोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रे कपितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रैवेवारिकर्षणः ।
 महतो नाम देवास्तौ सभूवर्भरतयम । यथैवोक्तं मघवता तथैव मरुतोऽभवत् ।
 देवा एकोनपञ्चाशत् सहाया वज्रशः शिनः । तेजामेवं प्रहृष्टानां भूतानां जननेत्रयः ।
 रोचयन् वै गणत्रेष्ठं देवामामिनीजघां । निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात्प्रपतिं ।
 प्रमग्नानि राज्यानि द्रष्टुपूर्वं हि भारत । स हरिः पुरुषो वीरः कृष्यो जिष्णुः प्रजापतिः
 पञ्चोऽन्यस्तपनो यक्षस्तस्य स्वर्गमिदं जगत् । भूतमर्गमिदं सम्यक् जानते भरतर्षभ ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

॥ जनमेजय उवाच ॥ महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं श्रुतिविस्तारं । कथितं भवता पूर्वं विस्तरेण मया श्रुतं ।
तत्र श्रूयतां समाख्याता बहवः पुरुषवर्षभाः । नामभिः कर्माभिश्चैव वृण्वन्त्येकमहारथाः ।
तेषां कर्माविदातानि त्रयोक्तानि द्विजोत्तमा । तत्र तत्र समाखेन विस्तरेणैव मे प्रभो ।
न च मे द्विस्त्रिंशोऽहं कथ्यमाने पुरातने । एकस्यैव मतो राशिदृष्ट्यायः पाण्ड्यशालथा ।
भवांश्च वंशकुशललोपां प्रत्यक्षदग्निवान् । कथयस्व कुलं तेषां विस्तरेण तपोधन ।
यस्य यस्यान्वये ये ये तांशानिच्छामि वेदितुं । स त्वं सर्वमग्रेणैव कथयस्व महामुने ।
तेषां पूर्वविच्छष्टिश्च विचिन्त्येमां प्रजापते ।

॥ वैतिहवाच ॥ सत्त्वत्य परिशृष्टस्य स महात्मा महातपाः । विस्तरेणानुद्यूया च कथयामांश्च तां कथां ।
॥ वैदम्यायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यां पुण्यां पापघ्नीं च । कथ्यतानां मया चित्रां पञ्चधाः श्रुतिवर्णिताः ।
यद्येमां धारयेत्ततः शृणुयादाऽप्यभीष्टफलम् । स्वर्गध्वजारंश्चैव स्वर्गलोके महीयते ।
अथैतं कारणं यत्प्रकृत्यं वदस्वदात्मकम् । प्रधानं पुनरपि तस्मै शिर्षे मे विषयीयते ।
तं नै विद्वि महाराज ब्रह्माणममितीजसम् । स्वष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणम् ।
अथङ्कारस्तु महत्तत्त्वास्माकूतानि जज्ञिरे । भूतभेदाश्च भूतैश्च इति सर्गाः सनातनम् ।
विस्तारवयवश्चैव यथाप्रश्नं यथाश्रुतम् । कीर्त्यमानं शृणु मया पूर्वेणां कीर्तिवर्द्धनम् ।
धन्यं यश्चैवं श्रुत्वा स्वर्गमायुःप्रवर्द्धनम् । कीर्तनं स्त्रियकीर्त्तनं सर्वेषां पुण्यकर्षणम् ।
रक्षात्कथाय तैककथः समपं शृण्वे शृणुष्वि । चाष्टपिण्णंशोऽद्वयानि भूतसर्गमनुत्तमम् ।
ततः स्वयम्भूर्भगवान् सिद्धयुर्विविधां प्रजाः । अप एव सर्वर्मादेः तासु वीजमवाकृजत् ।
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरस्तमव । अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ।
हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेषधम् । तत्र जमे स्वयं ब्रह्मा स्वयम्भूरिति नः श्रुतम् ।
हिरण्यगर्भो भगवानुविष्ठा परिवर्धरं । तदण्डमकरोदूर्ध्वं दिवं भुवमप्यपि च ।
तथाः प्रकलयेनैव आकांशमख्यप्रभुः । अशु पारितवां ह्यवी दिव्य दग्धा दधे ।
तत्र कालं मनो वार्षं कर्म कोधमयो रतिः । सर्व्वेऽर्थास्तद्गूढां वष्टुमिच्छन् प्रजापतेन ।
मरीचिमद्यद्विरार्यं पुलस्त्य पुलहे कतुः । वषिष्ठस्य महातेजाः सोऽष्टजस्रस्य मायवान् ।
सप्त ब्रह्माण इत्येतं पुराणे गिर्यये गताः । नारायणः तत्प्रकाशां वै सप्तार्णां ब्रह्ममयम् ।
ततोऽष्टजपुनर्ब्रह्मं रुद्रं रोषात्मकम् । सन्तुक्तुमारुह्य त्रिभुं पूर्वेणामपि पूर्वजम् ।
रुद्रोऽनयति सः प्रजा रुद्रस्य भारत । रुद्रं सन्तुक्तुमारुह्य तेन संविद्य तिष्ठत ।
तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगुणान्विताः । क्रियावन्ताः प्रजावन्तो सर्व्वेऽभिमतदुताः ।
विपुलाऽग्निमेवायं रोहितं नृधनूषि च । वयांश्च स सर्व्वर्मादेः पर्व्वेण्यश्च सर्व्वजम् ।
अथो यजुंश्च भामानि निर्गमे यज्ञमिदृशम् । आप्याश्वेययजुर्देवानित्येवमनुश्रुतम् ।
उषावसानि भूतानि गावेभ्यस्तथा जज्ञिरे । आपवसा प्रजापते स्मृते हि प्रजापते ।

सृज्यमाना प्रजा नैव विभ्रंन्ते यदा तदा । दिधा खेलात्मनो देहमर्हन् पुत्रयोऽपवत् ।

अर्हन् नारी तस्या स सृजते विविधाः प्रजाः । दिवश्च रश्मिवोदेव महिषा व्याप्य तिष्ठतः ।

विराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजत्पुरुषं विराट् । पुरुषं ते मनुं विद्धि तदै कञ्चनारं स्मृतं ।

दितोयं मानसैव मनोरन्तरमुच्यते । स वैराजः प्रजासर्ग सप्तमं पुरुषः प्रभुः ।

मारायणविर्गः स प्रजास्तस्यापयोनिजाः । आद्यमान् कौर्त्तिमान्मन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रर्वणि आदिदर्शकयने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स सृष्ट्वा तु प्रजास्तेवमापवो वै प्रजापतिः । स्मेने नै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजां ।

आपवस्य महिषा तु दिवमावृत्य तिष्ठतः । धर्मोऽयं महाराज शतरूपा व्यजायत ।

सा तु वर्षायुतं तन्ना तपः परमदुस्तरं । भर्त्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ।

स वै स्वायम्भुः स्नात पुरुषो भ्रमुरुच्यते । तस्यैकसप्ततिष्टमं मन्वन्तरमिहोच्यते ।

वैराजात्पुरुषादीरं शतरूपा व्यजायत । प्रियव्रतोऽसौ नपादौ वीरात्कान्धां व्यजायत ।

कान्धा नाम महाबाहो कर्हमस्य प्रजापतेः । कन्यापुत्राश्च चत्वारः सप्तत् कुञ्जिर्विराट् प्रभुः ।

प्रियव्रतं समाधाद्यं पतिं चाऽजनयत् सुतान् । उत्तानपादं जपाच्च पुत्तमचिः प्रजापतिः ।

उत्तानपादाश्चतुर सुनृता सपुत्रे सुतान् । धर्मस्य कन्या मुनीणो सुनृता नाम विद्युता ।

उत्पन्ना वाजिमधेन भुवस्य जगनी शुभा । भुवस्य कीर्त्तिमन्नाश्च आद्युषातं वसुन्तया ।

उत्तानपादोऽजनयत्सुनृतायां प्रजापतिः । भुवो वशमहस्त्राणि त्रीणि दिव्याणि भारत ।

तपस्वीपे महाराज मार्ययन् मूमहृद्यः । तस्मै श्रद्धा देदौ शीतं व्यानमाकाशमं प्रभुः ।

अचलश्चैव पुरतः सप्तर्षीषां प्रजापतिः । तस्याभिमानावृद्धिश्च महिमानं निरीक्ष्य च ।

देवानुराणामाचार्यः लोकमयुग्मना जगौ । अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो नृपतमसोऽङ्गुतं ।

यमस्य पुरतः क्त्वा भुवं सप्तर्षयः म्रिताः । तस्मात् शिष्टिश्च भव्यश्च भुवाच्च भुव्यं जायत ।

क्षिष्टेराधत्त मुष्काया पञ्च पुद्गानकलमयोन् । रिपुं रिपुञ्चये रिभं वृकन् दृक्तेजशं ।

रिपोराधत्तं वृक्षं चारुणं सन्तेजशं । अजीजनत् पुष्करिण्या वीरण्यां चारुणो मनुः ।

प्रजापतेरात्मजायामरव्यास महात्मनः । मनोरजोपन्त दश नङ्गलायां मशोजवः ।

कन्यायां भरतद्वेद वैराजस्य प्रजापतेः । ऊहं पूहं शतभुसप्तपत्नी मयवाक्कवि ।

अग्निष्टुवतिरात्रय मुमुक्षुदेत्यमो नव । अभिमन्युश्च दशमो नङ्गनाया महाजम ।

ऊरोररजः पतत् पुद्गान् पङ्कजियो महाप्रमान् । अङ्गं सुमनसं स तं कर्तुमश्रिरवर्गयं ।

अङ्गं सुनोयकन्यायां वेनोभेकं व्यजायत । अनुचारेण वेनस्य प्रक्षेपं सुनृदानभूतं ।

प्रजांशं यदयोऽप्यास्य ममन्तु र्विषं करं । वेनस्य पाशो मयिने ममभूत् महाभूतिः ।

ते दृष्ट्वा मुनयः प्राश्नरेव वै मुदिताः प्रजाः । करिष्यन्ति महातेजः प्रथम्य प्राश्यते महत् ।

स धर्मो कर्षो जातः करामवलनसक्षिप्तः । प्रयुज्यन्तदा चेमां ररथ धत्तपूरुषजः ।

राजसूयाभिविक्रानामाद्यः सवसुधाधिपः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ विपुलौ सुतमागधौ ।
 तेनेयं गोमर्षहाराज दुग्धा ग्रस्थानि भारत । प्रजानां वृत्तिकामेव देवैः सर्पिण्यै सह ।
 पिबेद्भिर्दानैश्चैव गन्धर्वैः साक्षरोगैः । सर्पैः पुण्ड्रजैश्चैव बोरुभिः पर्वतैस्तथा ।
 तेषु तेषु तु पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा । प्रादाद्यथेक्षितं चौरं तेन प्राणानधारयन् ।
 द्रुपुपुत्रौ तु धर्म्यशौ जज्ञातेऽन्तर्हि पक्षिणौ । शिखण्डिनौ हविर्हानमसह्यमानाश्चायत ।
 हविर्हानात् पञ्चमिथो धियणोऽजनयस्तुतान् । प्राचीनवर्द्धिषु भुक्तं गयं कृष्य प्रजाजिवा ।
 प्राचीनवर्द्धिर्भगवान् महानां सोमप्रजापति । हविर्हानान्महाराज येन संवर्द्धिता प्रजा ।
 प्राचीनाया कृष्णास्तस्य इयिष्याः जनमेजय । प्राचीनवर्द्धिर्भगवान् इयिवीतस्तवारिणः ।
 समुद्रमत्तपायान् कृतदारोऽभवत्प्रभु । महत्सलमघं पारे स्वर्णार्थां महीरति ।
 स्वर्णां धनतप्तामुद्रीं दत्तं प्राचीनवर्द्धिषु । स्वर्णान् प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारमान् ।
 अश्वघर्षकचरणोऽत्यन्तमर्हत्तप । दशवर्षसहस्राणि समुद्रमल्लिप्रया ।
 तपस्वरसु इयिषी प्रचेत सु महीरता । अरचमाणांमावर्षभूवाय प्रजापय ।
 प्रत्याहता प्रजा, स्वर्णाद्याचुवसान्तरे मग्नौ । नाशकन्माहतां वातुं हते खमभवद्भुमे ।
 दशवर्षसहस्राणि न ग्रेलुद्धेष्टितु प्रजा । तदुपश्रुत्य तपसा युक्ता, स्वर्णं प्रचेत स ।
 मुखेभ्या वायुमग्निश्च सखजुर्जातमन्यव । उन्मूलानय तान् कृत्वा दृशान वायुरशेषयत् ।
 तानग्निरदक्षोऽहो स्वभावीद्भुमचय । द्रुमवृक्षमयो वृद्धः किञ्चिन्निष्ठेयुः शशिपु ।
 उपगम्यामवीर्दमानय सोम प्रजापतीन् । कोपं यच्छत राजान् स्वर्णं प्राचीनवर्द्धिषु ।
 दृष्ट्वाऽन्या कृता इष्वो ज्ञान्येतामग्निमाहता । रक्षभूता चक्रेषु दृष्टांशः यस्वर्णवर्णौ ।
 भविष्यं ज्ञान्ता-तन्त्रं धृता गर्भेण वै मया । मारिषा नाम कन्येय दृष्टाणामिति निश्चित ।
 भार्या वेऽस्तु मघाभागा सोमवशविर्वाङ्मनी । युष्माकं तेजसोऽङ्गुणं मम चार्द्धं तेजस ।
 अस्मानुत्पत्यते पुत्रो दक्षो नाम प्रजापति । स दत्ता दशधूमिष्ठा युष्मन्तेभ्योमयेन वै ।
 अग्निनाऽग्निर्भो भूत्वा प्रजा स्ववर्द्धयिष्यति । तत सोमस्य वचनाप्यज्जलसे प्रचेत स ।
 संहृत्य कोपं दृवेण्यं पत्नी धर्म्येण मारिषा । मारिषायां ततसे तु मनसा गर्भमादधु ।
 दशवस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापति । दक्षो जज्ञे महातेजा सोमसाधेन भारत ।
 पुत्रानुत्पादयामास सोमवशविर्वाङ्मनान् । अचरांस्य चरास्यै दिपदोऽय चतुष्वद ।
 स सृष्ट्वा मनसा दत्तं पश्चादप्यसृजतुर्लिय । दुदौ स दशधूम्याय कक्षगाप चयोदश ।
 शिष्टा सोमाय राक्षोऽय मत्तवाखा ददौ प्रभु । तासु देवा खगा गावो नागा दितिशदानवा ।
 गन्धर्वासाक्षरश्चैव नशिरोऽन्यासुजातय । तत प्रस्थति राजेन्द्र प्रजा मेयुनसम्भवा ।
 स हन्त्याद्दंशनात् स्वर्णान्पूर्वेषां प्राप्यते प्रजा ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वैरगरवर्षां । सम्भव कथितं पूर्वं दक्षस्य च महात्मनः ।

अङ्गुष्ठाद्गुणो जातो दक्षः प्राक्तनस्याऽनघः । वामाङ्गुष्ठान्तथा चैव तस्य पत्नी व्यंजायत ।

कथं प्राचेतसस्य स पुनर्लेभे महातया । एतन्मे संशयं विप्र मय्यग्राह्यातमर्हसि ।

दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्रुतताडितः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यौ भूतेषु पार्थिव । स्वयेयाऽन न मुह्यन्ति विद्वांसश्चैव ये जनाः ।

युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दक्षादघो नृपाः । पुनश्चैव निरुध्यन्ते विद्वांसश्च न मुह्यति ।

वैश्वं कानिष्ठमयेषां पूर्वं नाधोऽप्यनाधिप । तप एव गरीयोऽभ्युपभूयैवैककारणं ।

इमां विदुष्टिं दक्षश्च यो विद्यात्सुचराचरा । प्रजावानामुत्तरीषः स्वर्गलोके महोदयौ ।

इति सोमहामारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रजासंगे दक्षोत्पत्तिकथने द्वितीयाऽध्यायः ॥ २ ॥

। जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानशनाच्च गन्धर्वाणामरचरा । उत्पत्तिं विलसन्तश्च वैशम्पायन कीर्तय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजाः सृजति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा । यथा सर्वज्ञं भूतानि तथा शृणु महोदये ।

समया चैव भूतानि पूर्वमेवास्मज्जगन्मभुः । अपीन् देवान् सगन्धर्वानसुरानथ राक्षसान् ।

यद्यभून्पिशाचांश्च बज्रपद्मसरोरुपान् । यदाऽस्तृतास्तु मानसो न व्यवहन्त वै प्रजाः ।

तदा सद्यित्यधर्माः प्राजहेतोः प्रजापतिः । स भैरुनेन धर्मेण बिम्बकुर्विविधाः प्रजाः ।

असिक्तोमावसन्तं पत्नी वीरण्यस्य प्रजापतेः । सुतां सुतपसा युक्तां महतो लोकधारिणी ।

अथ पुत्रसहस्राणि वैरण्यां यज्ञ वीर्यवान् । अमिर्कंशं जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ।

तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान् नञ्निवर्द्धयिषून् प्रजाः । देवर्षिः प्रियवर्षादो नारदः प्राप्नोविदे ।

नाशाय वचनं तेषां प्रापायैवात्मनस्तथा । ये काश्यपः सुतं वीरं परमेष्ठो व्यजो जनत् ।

दक्षश्च वै दुहितरि दक्षप्रापमयाश्रुतिः । पूर्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिना ।

असिक्तनामय वैरण्यां भूयो देवर्षिबन्तमः । तं भूयो जनयामास पित्रेव मुनिपुङ्गव ।

तेन दक्षस्य पुत्रा वै हर्षयन्ता इति विद्युता । नर्षायै नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः ।

तस्योत्तमस्तदा दक्षो नाशायामितविक्रमः । ब्रह्मर्षी न पुरतः कृतः याचितः परमेष्ठिना ।

ततोऽभिषन्धिं चक्रे वै दक्षस्तु परमेष्ठिना । कन्यायां नारदो मद्यं तत्र पुत्रो भवेदिति ।

ततो दक्षः सुतां प्रादान्निषां वै परमेष्ठिने । स तस्यां नारदो जज्ञे दक्षप्रापमयादृष्टिः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा । प्रजापतेर्द्विजेश्वर श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

पापघ्न उवाच ॥ दक्षस्य पुत्रा हर्षयन्ता विवर्द्धयिषुः प्रजाः । सम्भगता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह ।

यासिन्ना स्त यूयं वै नाश्या जानीथ वै भुवः । प्रमाणं स्रष्टुं क्तांसा वै प्रजाः प्रचेतसोऽत्मजाः ।

अन्तरुद्धमधर्मे कथं स्रष्टव्यं वै प्रजाः । ते तु तदचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशः ।

अद्यापि न निवर्तन्ति समुद्रेभ्य दवापगाः । हर्षयिष्वय नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।

वैरण्यामेव पुत्राणां स्रष्टुमसृजन्तु । विवर्द्धयिषुस्तु भवताम्याः प्रजास्तदा ।

धृतराजो पश्यीं शांतं मनसं मायं धर्मयः । ज्ञाता प्रमार्थं धृष्ट्याय पुत्रं स्वध्यामहे प्रजः ।

एकायाः स्वप्नमनसा यथाऽदनुपूर्वभः । तेषु तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वेना दिभः ।

यथापि न मरिचैर्न च मुद्गैश्च दवापणाः । नष्टेषु ब्रह्मण्येषु दशः कुत्रोऽश्नोऽव ।

नारदं भाग्यवेदीति गर्भधार्यं ववेति च । तदा प्रथमि नै भाता भ्रातृरन्वेषे नृप ।

प्रयातो नमसि विभं नयं कथं विपक्षिता । मायेऽ नष्टान् विज्ञाय पुत्रान् दशः प्रजापतिः ।

पक्षिं ततोऽष्टवत्कन्यां वेरण्यामिति नः कुतः । तासां प्रतिप्रवाह आभ्यर्च्य कथयः प्रभुः ।

योसो धर्मं च कोरय्य तथैवाये महर्षयः । ददौ च दश धर्मं च कथयाम्यथोदम ।

सप्तविंशतिं योसाय यत्नयेऽरिष्टभेजिनः । देवं च ब्रह्मपुत्राय देवैर्वाङ्मये मेया ।

दे कथायाय विदुषे तामोऽमासानि मे दृष्टुम् । यदन्वधी वरुणांसी जम्बा भानुर्धरमती ।

सहस्रा च मुकुता च पाथा विषा च भारता । धर्मपन्थो दश सताम्राज्यपथानि ये दृष्टुम् ।

विन्देद्वान्त विषायाः साध्यां साध्यान् व्यासायत । महत्तया मदनभो वसोऽयं वववसाया ।

भाग्येभ्यः भाग्यज्ञानं मुमुक्षुस्तु मुमुक्षुर्जातः । जम्बायाद्येव योषोऽयं नागवीथी च पामिजा ।

वृष्टिर्विविधं सर्वमन्वन्त्या व्यजायत । सहस्राद्यान्त सर्वमाकाशे सङ्कल्पे एव हि ।

भाग्यवीथ्याय जामिन्या वृषण्य व्यजायत । या राजन् योसमपत्यश्च दशः प्राचेतसो ददौ ।

सर्वेऽ नववनाम्यन्ता योनिवि परिकीर्त्तितः । ये तन्वे ख्यातिमन्तो वे देवा योनिःपुरोगमाः ।

वधेऽष्टौ यमाख्यानास्तेषां यस्यामि निगदः । आपो भुवय योसाय धरद्वेशनिस्तमनोः ।

प्रयूयय प्रभायय वमवो नामभिः स्मृताः । आपस्य पुत्रो नैतपुत्राः श्रमः ज्ञानो मुनिनाया ।

भुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः । योसस्य भगवान् वधो वधंस्वी येन जायते ।

धरस्य पुत्रो द्रविणः ण्डनययवताया । योसो हरयाः शिविरः प्रावोऽयं रमणतया ।

अनिलस्य शिवा आभ्यो यथाः पुत्रो मनोज्ञः । अविज्ञानगतिर्येव दौ पुत्रावमिलस्य तु ।

अग्निपुत्रः कुमारन्त मरुतमे शिवा एत । तस्य जामिः विशाखय भैरवेयय इन्द्रजः ।

अपथं छत्तिकानाम् कात्तिकेय दति खेतः । स्कन्दः वनकुमारय सुष्टेः पादेव तेजसा ।

प्रयूपस्य विदुः पुष्टवर्षि नावाऽयं देवर्षिः । दौ पुत्रौ देवस्य विचितायनौ तपस्विनौ ।

दृहस्यतेषु भगिनी वरक्षी ब्रह्मवादिनौ । योगमिन्द्रा जगत्कृत्स्नममक्ता विषधार ह ।

प्रभास्य च भाग्यो मा वसुनामष्टमस्य च । विश्वकर्मो महाभागो यथा जमे प्रजापतिः ।

कर्त्ता शिल्पमन्मथोऽपि दुष्टानोऽयं वर्द्धकि । भूषणासाय सर्वेऽं कर्त्ता शिल्पवनाम्बरः ।

यः सर्वेषां विभागनि देवतानां चकार ह । मनुष्याेषु पञ्चोर्वन्ति यथा शिल्पं महोदमतः ।

सुरभो कथयपाद्भुनिकादश्च विनिर्गमे । महादेवप्रमार्देन तपसा भाविता यतो ।

अजैकपादधिर्मस्तुष्टा रुद्राय भारतं त्वष्टुरेवात्मजः । श्रीमान् विश्वरूपो महायज्ञाः ।

रयं यज्ञरूपस्य व्यक्तयोपराजितः । यथाकथं च भुवय कर्तव्यं रैवतस्यया ।

मृगव्याधयः सर्वस्य कपालो च विनाशने । एकादशैतैः कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
 शतं तेषां समाख्यातं रुद्राणामभितो जगतां । पुराणे भरतप्रेष्ठे यथोक्ताः सचराचराः ।
 लोका भरतशार्दूल कक्षपण्य निबोध मे । अदिगिदिगिर्दनुषैव, अरिष्टा सुरा खया ।
 सुरभिर्जितता चैव तासां क्रोधवद्वा दरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र तास्यपत्यानि मे शृणु ।
 पूर्वमन्वन्तरे तात द्वादशमसुरोत्तमाः । तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्ध्ववस्वतेऽन्तरे ।
 उपस्थितेऽतिशयस्यः सुपस्थान्तरे मनोः । हितार्थे सर्वलोकानां समागम्य परस्परं ।
 आगच्छन्त द्रुतं देवा अदिगिं सम्प्रविश्य वै । मन्वन्तरे प्रसूयामस्तस्यः श्रेयो भविष्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाकुपस्थान्तरे मनोः । मारो वात्सक्यपाज्जातास्ते दित्या दत्तकन्यया ।
 तत्र शक्य विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव ह । अर्थमा चैव धाता च, लघा पूषा च भारतः ।
 विवस्वन् सविता चैव मित्रो वरुण एव च । शंभो भगयान्तिता आदित्या द्वादशस्यताः ।
 चाकुपस्थान्तरे पूर्वमासन् ये तुषिताः सुराः । वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादशस्यताः ।
 सप्तविंशतिः धाः प्रोक्ताः सोमपथस्या महाजताः । तासामपत्यान्यभवन दीप्तान्यमिततेजसां ।
 अरिष्टनेमिरजीनामपत्यानीह प्रोक्तम् । षड्रपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विदुनः स्यताः ।
 प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा चैवा मृद्वर्षिषास्यताः । कण्वायस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुभाः ।
 एते युगवद्वसन्ते जायन्ते पुनरेव ह । सर्वदेवगणालय, चर्याक्षिंशु कामजाः ।
 तेषामपि च राजेन्द्र निरर्थाप्यतिवर्धते । यथा सूर्यस्य गगने ज्वलन्त्यास्मयाविह ।
 एवं देवनिकायास्तैः सञ्जन्ति युगे युगे । दित्याः पुत्रदंष्ट्रं ज्ञेयं कथं शरिति न, कुतं ।
 हरिण्यकशिपुश्चैव हरिण्यारुण वीर्यवान् । सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचितेः परिपहः ।
 सिंहिकेया इति ख्याताः पक्षाः पुत्रा महाबलाः । गणेश सह राजेन्द्र द्रमशास्त्रमुच्यते ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च जतयोऽय सप्तस्रजः । जन्मख्याता महाबाहो हिरण्यकशिपोः शृणु ।
 हरिण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः । अनुष्टादश द्वादश प्रज्ञादशैव वीर्यवान् ।
 संज्ञादश चतुर्थेऽंशुर् द्वादपुत्रो द्वेदशया । संज्ञादपुत्रः सुन्दश्च निमुन्दश्चैव तावुभौ ।
 द्वेदश्च पुत्रो ह्यार्युर्ध्वं शिविः कालस्तथैव च । विरोचनश्च प्राज्ञादिर्बलजर्जो विरोचनान् ।
 बलेः पुत्रश्चतुर्धाशोऽष्टाशश्चैव भ्रातृभिः । धृतराष्ट्रश्च सूर्यश्च चन्द्रमाश्चैव तावन् ।
 कुम्भनामो गर्हभाजः कुचिरित्येवमादयः । वाणलोचामातवलो व्येष्टः पशुपतिप्रियः ।
 पुराकन्ये हि वाणेन प्रयाद्योमापतिं प्रभुं । पायते विहरिष्यामि इत्येवं पायिर्ना वरुः ।
 वाणश्च चन्द्रदमनो लोहित्यामुदपथत । गणाक्षया सुरा राजन् प्रतपाहस्यमर्षिताः ।
 हरिण्यारुणस्तु पञ्च विदोः सुमहाबलाः । सशरैः प्रकुनिष्वैव भूतसन्तापनश्रया ।
 महानाभश्च विक्रान्तः कालनामस्तथैव च । श्रमवन् दनुपुत्राश्च जतं तोमप्रराकमाः ।
 तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन मित्रो धनान् । दिमूर्द्धाः प्रकुनिष्वैव तथा शङ्कुगिराः प्रभुः ।

भातृणां पदं प्रातः गन्तव्यं वाचं वन्द्यः । प्राताः प्रमाणं वृत्त्याय सुते नष्टयामहे प्रजाः ।
 दक्षाः स्वयमनया यथावदनुपूर्वम् । मेऽपि तेनेव मार्गेण प्रयाताः सर्वतो दिग्म् ।
 अद्यापि न निर्वर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः । नष्टेषु ब्रह्मण्येषु दक्षः क्रुद्धोऽब्रह्मणेव ।
 नारदं नाममहोति गर्भदोषं वधेति च । तदा प्रथितेव भाता भातुरन्येऽपि नृप ।
 प्रयातो नायति विप्रं तस्य कार्यं विपदिता । तस्यैव नष्टान् विप्राय पुमान् दक्षः प्रजापति ।
 पट्टिं ततोऽष्टशतकं यो वैरयामिति न, श्रुतं । तास्तदा प्रतिजघाव भार्यायै कथय प्रभुः ।
 सोमो धर्मोऽयं कोरय तथैवान्ये महर्षयः । इदो स दक्ष धर्मोऽयं कथयाम्यथोदक्ष ।
 माविंति सोमाय चतस्रोऽरिष्टमिति न, देवैश्च वज्रपुत्राय देवैर्वाहिरमे तथा ।
 देहमायाय विदुषे तामां नामानि मे शृणु । अर्धवती वसुधामी सन्मा भानुर्धरमती ।
 मरुत्या च मुहूर्ता च माथा विद्या च भारतः । धर्मपत्न्यो दक्ष तेषामात्मपत्न्यानि मे शृणु ।
 विश्वेदेवान् विद्यायाः साधा साधान् व्यजायत । महत्तया मदनतो वशीष्ट वववत्तया ।
 भानोऽसु भागवतात् मुहूर्तात् मुहूर्तजाः । सन्मायायै घोषोऽयं नागवीथी च यामिजा ।
 पृथिवीविषयं सर्वमहन्मार्गा व्यजायत । मरुत्याधात् सर्वमात्मा जज्ञे मरुत्यै स्व हि ।
 नागवीथ्याय जामिन्या, वृषलस्य व्यजायत । या राजन् सोमपत्न्यस्तु दक्ष प्रापतेषो इदो ।
 सन्मा नववत्तया ज्योतिर्वै चिकीर्तिताः । ये सन्मै स्थानिमनो न देवा ज्योतिःपुरागमाः ।
 चनेषाऽष्टौ समाख्यानास्तथैव वक्ष्यामि निवारं । आपो भुवश्च सोमश्च धरदेशानिलाननैः ।
 प्रद्युपय प्रभाषय वषवो नामभिः स्वताः । आपस्य पुनो देवतयाः श्रमः ज्ञानो मुनिताया ।
 भुवस्य पुनो भगवान् कालो लोकप्रकाशनः । सोमस्य भगवान् वर्षा वर्षन्ती येन जायते ।
 धरस्य पुनो द्रविणे ऊनहृत्पृष्ठतया । मनोहरायाः शिमिरः प्रायोऽयं रमयताया ।
 अनिलस्य शिवा भार्या यस्याः पुनो मनोज्ञः । अविशानमतिर्येव सौ पुनोऽनिलस्य तु ।
 अग्निपुत्रः कुमारस्तु वरस्यै यियां यतः । तस्यां ज्ञात्वा विशाखश्च भगमेष्वष्टजः ।
 अपत्यं छलिकानानु कान्तिकेय इति स्मृतं । स्कन्दः भगवत्कुमारश्च सृष्टं पादेन तेजसा ।
 प्रद्युपय विदुः पुनश्चरिं नाखाऽयं देवसे । देवो पुनो देवस्योऽपि चतायनो तपस्विनो ।
 वृहस्पतेस्तु भगिनो वरस्यो ब्रह्मवादिनो । योगप्रियङ्गा जगत्कृत्स्नमवका विषचार ह ।
 प्रभासस्य च भार्या सा वसुनामष्टमस्य च । विश्वकर्मा महाभागो यस्यां जज्ञे प्रजापतिः ।
 कर्त्ता शिल्पवत्सर्गा चिदंशानां च धर्तृकि । सृष्टेः नाशं सर्वं च कर्त्ता शिल्पवताम्बरः ।
 यः सर्वेषां विमापानि देवतानां चकार ह । मनुयायोपजीवन्ति यस्य विश्वे महात्मनः ।
 सुरभो कथयप्रादुर्धानेकादश विविधमै मिहादेवमपादेन तपसा भावितायतो ।
 अजैकपादचर्मप्रसृष्टा चन्द्राय भारतः । वसुधैवात्मजः श्रीमान् विश्वकर्मा महापथाः ।
 इत्यष्टवक्रस्य व्यसनकथापराजितः । युष्माकपिश्च श्रुत्वा कर्त्तुं वैतस्य यो ।

मृगयाधय सर्पश्च कपाली च विनाशने । एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
शतं तैवं समाख्यातं रुद्राणामभिर्तोषा । पुराणे भरतश्रेष्ठ यैर्बोधाः सचराचराः ।
लोका भरतशर्द्दालं कथयस्व निषाध मे । अदिनिर्दितिर्दनुवैव हरिष्टा सुराश्च खडा ।
सुरभिर्विन्ता चैव तोषा क्रोधवशा दरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र तास्यपत्यानि मे शृणु ।
पूर्वमन्वन्तरे तातं दादृशावनमुरोत्तमाः । तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्चयैवसतेऽन्तरे ।
उपस्थितेऽतियशस्यचुपस्थान्तरे भगोः । हितार्थं सर्वलोकाणां समागत्य परस्परं ।
आगच्छत इतं देवा अदितिं सम्प्रविशन् । मन्वन्तरे प्रसूयामस्तनः श्रेया भविष्यति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता तु ते सर्वे आचुषस्थान्तरे भगोः । भारीशक्त्यप्याज्जातास्ते दिव्या देवकन्या ।
तत्र प्रकथ्य विष्णुश्च जज्ञाते पुनरैव ह । अयंमात्रं चैव धातोः च । लष्टा पूषा च भारताः ।
विद्वान् सविता चैव मित्रो वरुण एव च । अश्विभे भगदातिनेश्च आदित्या दादृशस्तताः ।
आचुषस्थान्तरे पूर्वममनं मे तुषिताः सुराः । वैश्रवन्तेऽन्तरे ते वै आदित्या दादृशस्तताः ।
वसतिर्गतिः धाः मीकाः सोमपत्न्या महाप्रताः । तावामपत्यान्भवन् दोहान्वमिततेजसा ।
अरिष्टनेमियज्ञीनामपत्यानीह धोऽह । वक्रपुच्छश्च विदुषश्चतस्रो विदुषः स्मृताः ।
प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठाश्चैव ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मताः । क्रमाश्वस्तु देवर्षेर्देवप्रहरणः स्मृताः ।
एते युगवृक्षान्ते जायन्ते पुनरैव ह । सर्वदेवगणास्तत्र च यस्मिंस्तु कामजाः ।
तेषामपि च राजेन्द्र निरोधान्तिवच्यते । यथा सूर्यस्य गगने उदयास्तमयाविव ।
एवं देवनिष्ठायास्ते सर्ववन्ति युगे युगे । दिव्याः पुत्रदंष्ट्रं ज्ञेयं कथय अदिति नः सुर ।
हिरण्यकशिपुर्देव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् । सिद्धिंका चाभवत्कन्या विप्रपितेः परिपहः ।
सिद्धिकेया इति ख्याता यथाः पुत्रा महाबलाः । गणेश सह राजेन्द्र दृग्राहकमुच्यते ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च धर्मगोप्य सहस्रजः । अश्वखाता महाबाहो हिरण्यकशिपोः शृणु ।
हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चतारः । प्रथितैर्जयः । अनुद्वादश द्वादश प्रद्वादशैव वीर्यवान् ।
षड्वादश चतुर्थोऽभूत् द्वादशो द्वादशया । षड्वादपुत्रः सुन्दर्य मिमन्दयैव तावभौ ।
द्वादश पुत्रो द्वादशैव शिविः कालस्तयैव च । विरोचनश्च प्राज्ञादिर्जलजं विरोचनान् ।
बलेः पुत्रश्चतस्रोऽपीदानीं नराधिप । धृतराष्ट्रश्च सूर्यश्च चन्द्रमाश्चतुर्तापनः ।
कुम्भनाभो गद्भातुः कुचिरित्येवमादयः । वाणलोचामतिबलो ज्येष्ठः पञ्चरतिभिः ।
पुराकल्पे हि वाणि प्रसाधोमर्षितं प्रभुं । पार्थिवो विहरिष्यामि दत्तयैव याचिनौ वर ।
वाणश्च चेन्द्रदमनो लोहितामुदपथन । गणाक्षया सुरा राजन् शतसाहस्रशक्तिताः ।
हिरण्याक्षमुताः पञ्च विदासः सुमहाबलाः । सञ्जयः शकुनिश्चैव भूतघ्ननापनस्तथा ।
महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तयैव च । अभवन् दनुपुत्राश्च शते तीव्रपराक्रमाः ।
तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन निबोधतान् । दिग्भूतः शकुनिश्चैव तथा शकुशिराः प्रभुः ।

शङ्कुर्को विराधस्य गवेष्टो दुन्दुभिस्तथा । श्रयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा ।
 मरीचिर्धन्वाद्यैव हरा गर्गशिरा रुक् । विषोमणश्च केतुश्च केतुवीर्यशतहृदै ।
 दन्द्रजित्स्वर्जिजैव वज्रनाभस्तथैव च । महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः । वैशानरः पुलोमा च मित्रावणमहाशिराः ।
 हर्भानुर्दुष्यर्ष्या च तु ऽण्डश्च महासुरः । स्रक्षश्चैव निचन्द्रश्च ऊर्षनाभो महागिरिः ।
 अश्लोमा च केमो च शठश्च बलको मदः । तथा गगनमूर्द्धा च कृष्णनाभो महासुरः ।
 प्रमदो मयस्य क्षुपयो हयग्रीवश्च वीर्यवान् । वैष्टपः शक्तिराक्षः सुपयोऽय हराहरी ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव व्रतमायस्य शम्बरः । शरभः ब्रलभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ।
 एते सर्वे दनाः पुत्राः कश्यपादभिजिह्विरे । विप्रचित्तिप्रधानास्तै दानवाः सुमहाबलाः ।
 एतेषां यदपत्यन्तु न तच्छक्यं नराधिप । प्रवेष्ट्यातुं महापाल पुत्रपौत्रमनमकं ।
 हर्भानीस्तं प्रभा कन्या पुलोमस्तु सुता च यं । उपदानवी हयगिरिः शक्तिंश्च वायव्येष्ठी ।
 पुलोमा कालका चैव वैशानरसुते उभे । बहूपत्ये महावीर्यं मारीचेस्तु परिग्रहः ।
 तयोः पुत्रमहस्त्राणि पट्टिं दामवगन्दनान् । चतुर्हस्तशतानन्यान् हिरण्यपुरवासिनः ।
 मारीचिर्जनयामास महता तपसाऽश्विनः । पौलोमाः कालकेयाश्च दानवास्तै महानलाः ।
 श्रवथा देवतानाञ्च हिरण्यपुरवासिनः । कृताः पितृमहेनाजौ मिहताः धन्यवाचिना ।
 प्रभाया नक्षपः पुत्रः स्रक्षयश्च चचीमुत । पूर्वजग्नेय शक्तिंश्च दुश्मन्मनुपदानवी ।
 जनोऽपरं महावीर्या दानवास्ततिदाहणाः । विंशिकायामथेत्यत्रा विप्रचित्तेः सुतास्तथा ।
 दैत्यदानवसंयोगाज्जातास्तोमपराक्रमाः । नैहिकेया इति स्थितास्तथोद्वह महाबलाः ।
 थंघः द्रक्ष्यश्च बलिनौ नभयैव महाबलः । वातापिनमुचिश्चैव दण्डः खड्गमस्तथा ।
 आक्षिको नरकयैव कालनाभस्तथैव च । राजर्ष्यैष्ठस्तु तेषां वै स्वयंभुवप्रमहं ।
 शुकः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् । मूकश्चैव तुङ्गपृष्ठश्च द्रुदपुत्रो बभूवतुः ।
 मारीचः सुन्दपुत्रश्च नाडकायो ध्वजायत । एते वै दानवाः श्रेष्ठा द्रुमवृक्षविवर्जनाः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च व्रतग्रीवश्च बहस्रजः । संज्ञादस्तु तु दैत्यश्च निशानकवशाः कुले ।
 समुत्पत्ताः सुमहतां तपसा भावितात्मनः । तिष्ठः कोप्यः सुताद्योर्षा षष्ठिमथ्यां निवासिनां ।
 तेऽप्यवथाय देवानामञ्जुनेन निपातिताः । षट् सुताः सुमहाबलाश्चाद्यायाः परिकीर्तिताः ।
 काको श्येनो च भाषो च मुपेनो शुकश्च स्थिका । काको काकानजनयदुलूको मयलूककान् ।
 श्येनो श्येनास्तथा भाषो भाषान् स्थीय स्थपि । शुकश्चैरौदकान् पविगमान् मुपेनो तु परन्तप ।
 अद्यान्तान् गर्भान्श्च ताद्यावन्धः प्रकीर्तितः । विनतायाम् पुत्रो दावहृषो महद्वलया ।
 सुपर्णः पतगश्रेष्ठो दाहणः स्तेन कर्मणः । मुरसायाः बहस्रम् सुपाणामनितीजयम् ।
 अनेकद्विरथं तात शेरारथो महात्मनः । काद्रवेयाश्च यमिनः बहस्रममितीजवः ।

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

सुपर्णवशगा नागा जज्ञिरेऽनेकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं श्रेयवायुकिन्तवकाः ।
 रौरावतो महापद्म कन्मलाश्चतरावुभौ । रक्षापक्ष्मयो बह्वः कर्कोटकधनञ्जयो ।
 महानीलमहाकर्णो धतराश्वनलाहकौ । कुहरः पुण्यदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
 शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा । नज्ज्वः शङ्खरोमा च भण्डिरित्येवमादयः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गुरुदेन निपातिताः । चतुर्दशपक्षाणि कूराणामुरगाग्निना ।
 गणं क्रोधवधं विद्धि तेषु सर्वं च दंष्ट्रिणः । खलजाः पक्षिणोऽस्त्राश्च धरायाः प्रचराः स्मृताः ।
 गच्छन् वै जनयामास सुरभिर्महिषोत्तमा । इरा वृषलता वक्षोस्त्राणुजातीश्च सर्वशः ।
 खड्गा तु पक्षराक्षसि मुनिरश्मरसस्तथा । अरिष्टा तु महासत्त्वान् गन्धर्वान्मितीजशः ।
 एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्त्रोणुजङ्गमाः । तेषां पुत्रश्च पौत्राश्च व्रतमोऽय सधर्तृशः ।
 एष भवन्तरे तात सर्वे स्माराक्षिपे स्मृतः । वैखल्ये तु महति वाक्प्रे वितते क्रतौ ।
 कुङ्कुमश्च मङ्गणो वै प्रजावर्गं ददोष्यते । पूर्वं यच्च तु ब्रह्मर्षिनुत्पत्तान् सप्त मानसान् ।
 पुत्रं च कश्यपामस खल्वेव पितामहः । ततो विरोधि देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
 इति त्विन्द्रपुत्रा वै तोषयामास कश्यपः । तं कश्यपः प्रवन्नात्मा सत्यगाराधितस्तथा ।
 वरेण च्छन्दयामास सा च वने वरं तदा । पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितीजशं ।
 स च तस्यै वरं प्रादात्प्रार्थितः सुमहातपा । दत्तः च वरमव्यग्रा मारीचकामभावात् ।
 भविष्यति सुलोक्यं प्रथमेन धारयिष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भं वै व्रतदां व्रतं ।
 यदि धारयिषे शीघ्रतत्परा व्रतमास्त्रिणा । तथेत्वाभिहितो भर्ता तया दैव्या महातपा ।
 धारयामास गर्भं नु शृणुः सा वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमादित्यो गर्भमाधाय कश्यपः ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानाममितीजशं । तेज संहृद्य दुर्द्वैर्नयम्यमरैरपि ।
 गगान् पर्वताथैव तपसे धर्मितमङ्गः । तस्मादैवान्तरिक्षेपुरभवत् पाकशालम् ।
 ऊर्ध्वे वर्षगने चास्या ददशान्तरमच्युत । चक्रत्वा पादयोः शौचं दितिः प्रयममाविशत् ।
 निद्राश्चाकारयामास तस्याः कुर्वन् प्रविश्य स । वज्रपाणिलतो गर्भं सप्तधा तं न्यवृणक्त ।
 स पायमनो वज्रेण गर्भं स्रष्टु मरुतोद ह । मारोदोरिति तं शक्र युनः पुनरयामवोत् ।
 सोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रे कथितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रैश्चैवारिकर्षणः ।
 महतो नाम देवास्तै बभूवुर्भरतर्षभ । यथैवान्ते मघवता तथैव मरुतोऽभवत् ।
 देवा एकोनपञ्चाशत् सप्तधा वज्रप णिनः । तेजामेवं प्रवृद्धानां भूतानां जननेश्वर ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानाममितीजशं । निकयिषु निकयिषु हरिः प्रादात्प्रजापतिं ।
 क्रमशस्तानि राज्यानि शृणुपूर्वं हि भारत । स हरिः पुरुषो वीर कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः ।
 पञ्जैत्यस्तपनो यत्तच्छुख सर्वमिदं जगत् । भूतसर्गमिमं सम्यक् जानतो भरतर्षभ ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

मरुताश्च शूभं जन्म शृणुतः पठतोऽपि वा । नाटुन्तिभयमस्त्रीषु परलोकाभयं कुतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपूर्वर्णि मासुतोत्पात्तिकेयने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभिविष्टाधिराज्ये तु शृणु धैर्यं पितामह । ततः क्रमेण राज्यानि यादेदमुपचक्रमे ।
 द्विजानां वीरधाक्षैव नवचक्रहयोत्सवा । यज्ञानां तपसाक्षैव मोमं राज्येऽभ्यवेचयत् ।
 अपान्नु वरुण राज्ये राक्षसा वैश्ववण प्रभुं । छहस्रानिन्तु विष्टेभ्यो ददावाङ्मिरसं पतिं ।
 भृगूनामधिपक्षैव काव्ये राज्येऽभ्यवेचत् । आदित्यानां तर्था विष्णुं कृत्स्नामय पावकं ।
 प्रजापतीनां दधन्तु मरुतामय वासवं । दैत्यानां ढानवानाश्च भृष्टादममिताजर्ष ।
 वैवस्वते पिङ्गणाश्च यम राज्येऽभ्यवेचयत् । यक्षाणां राक्षसानाश्च पार्थिवानां तथैव च ।
 सव्यभूतप्रियाचानां गिरीश शूलपाणिनं । शैलानां हिमवन्तश्च नदीनामय सागरं ।
 नारायणन्तु साध्यानां वज्राणां छत्रभञ्जज । विप्रचिन्तिन्तु राजानं दानवानामयादिभ्यः ।
 गन्धर्वाणां मरुताक्षैव भूतानामशरीरिणां । शम्बाकाश्रयताक्षैव वायुं वसवताम्बरं ।
 चारुणां नदानाश्च मेघानां वर्षितक्षत्र । गन्धर्वाणामधिपतिः चक्रे चित्ररथं विभुं ।
 नागाणां वामुकिं चक्रे सर्पाणामय तलकं । सव्येभ्यो दक्षिणां श्रेय राजानमभ्यवेचयत् ।
 वारणानान्तु राजानमैरावतमयादिभ्यः । उषै यवसमशानां गह्वरं च पतर्विधां ।
 चृगाणामय शार्ङ्गं गोष्ठयन्तु गङ्गामपि । वनस्यतीनां राजानं जङ्गमेकादिभ्यः प्रभुं ।
 गन्धर्व्यासुरसाक्षैव कामदेवं तथा प्रभुं । अहृतामय मासना दिवधानं तथैव च ।
 पलाशाश्च वराणाश्च मुङ्गान्तिथिपम्बेणां । कलाकाष्ठाप्रमाणानामृतोरचनयोत्सवा ।
 गणितस्त्राय योगश्च चक्रे सम्पत्तरं प्रभुं । एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण च पितामह ।
 दिशोपस्थानय तत स्त्रापयामास भारत । पूर्व्वेणां दिशि पुत्रन्तु वैराजस्य प्रजापते ।
 दिशोपस्थानं सुभङ्गानं राजानं कोऽभ्यवेचयत् । दक्षिणेत्यामहात्मानं कर्हमस्य प्रजापते ।
 पुत्रं शङ्खं च नाम राजानं कोऽभ्यवेचयत् । पश्चिमायां दिशि तथो रजस्य पुत्रमच्युते ।
 केतुमन्तं महात्मानं राजानं कोऽभ्यवेचयत् । तथा शिरश्चरोमाण्य पद्मेन्यस्य प्रजापते ।
 उदीच्यां दिशि दुर्द्धभं राजानं कोऽभ्यवेचयत् । तैरिषं श्रुतिवो सव्यां शन्नदोपा सपत्न्या ।
 यथाप्रदेशमयापि धर्मैर्न परिपाल्यते । राजसूयामिविक्रान्तं शृष्टुरेभिर्नराधिपैः ।
 वेददृष्टेन विधिना राजराज्ये नराधिप । ततो मन्वन्तरे ऽतीते चासुषे ऽमिततेजसि ।
 वैवस्वताय मनोवै ब्रह्मा राज्यमयादिभ्यः । तस्य विश्वरामाख्यासि मनोर्वैवस्वतस्य च ।
 तवानुकूल्याद्भिराजन् यदि शृणुष्यसे जनघ । महद्भ्येतदधिष्ठानं पुराणं परिनिष्ठित ।
 धन्यो यश्चस्यमाशुष्य स्वर्गं वामकरं शूभ ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ विश्वरूपे श्रेयोऽस्य वैशम्पायन कीर्तय । यथा महात्माना मेन दुग्धाः चर्ये वसुन्धरा ।

यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्वैद्यैर्विभिः । यथा दैत्यैश्च नामैश्च यथा सर्वैर्यथा क्रुमैः ।

यथा ग्रैलेः पिशाचैश्च गन्धर्वैश्च दिव्यजन्तुभिः । राक्षसैश्च महासैन्यैश्चो दुग्धा वसुधरा ।

तथा पात्रविशेषां वैश्रव्यायनः कीर्त्तय । तस्मान् चोरविशेषां दोगधारेभ्योऽनुपूज्यैः ।

यस्माच्च कारणात् पार्ष्णिभनश्च मथितः पुरा । कुडैर्महर्षिभिस्त्रात कार्त्तय तच्च कीर्त्तय ।

॥ वैश्रव्यायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि । प्रयत्नैश्च विहारैः । एकाग्रः प्रयत्नैश्च वृत्तुषु जनमेजय ।

नाड्युपेः सुदमनधो नाभिश्चांश्रताय वा । कीर्त्तयेयमहं राजन् कृतप्रायाहिताय वा ।

स्वर्गं यश्च समायुज्य धन्यो वेदैश्च सन्निभः । रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं, वृष्टुं राजन् यथातथ्यं ।

यत्नेन कथयेन्मृत्युं प्रयोर्वैद्यश्च विहारैः । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न च श्रेष्ठिन् कृताकृतैः ।

इति श्रीमहाभारते खिले पुराणं हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथूपार्ष्णिभः चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैश्रव्यायन उवाच ॥ आसीदधर्मस्य गोता वै पूर्वमर्षिषमः प्रभुः । अचिवैश्च समुपयस्येहैवा नाम प्रजापतिः ।

तस्य पुत्रोऽभवद्वैदेः नात्यर्थं धर्मकोविदः । जातो न्यत्युमुतायां वै मुनीयोग्यः प्रजापतिः ।

स मातामहदोषेण तेन कालात्मजात्मजः । स्वधर्मज्ञं वृष्टतः काला कामाक्षीमिष्वचैतौ ।

मन्योर्दोः स्थापयामास धर्मोपेतौ स पार्थिवः । वेदधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्मनिरतोऽभवत् ।

निःस्त्रोऽध्यायवषट्कारास्तस्मै राजनि वाचति । प्रावर्त्तय पपुः सोमं जेतं यश्चेत्तु देवताः ।

न यद्यर्थं न चेत्तथ्यमिति तस्य प्रजापतेः । आसीत् प्रतिज्ञा क्रूरं विनाशे प्रत्युपप्लविते ।

अहमिज्यय यथा च यज्ञयेति कुकवहः । मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्यमित्यपि ।

तमतिक्रान्तमन्योऽदमाददानमवाप्त्यनं । ऊचुर्धर्महर्षयः सर्वे मरोचिप्रमुखोदोदा ।

वयं दीर्घा प्रवेक्ष्यामः श्वत्सरगणान् बह्वान् । अधर्मं कुरु भा वेन नैव धर्मैः शनततः ।

अन्यथेऽनेः प्रसूतस्त्वं प्रजापतिरशंस्यथं । प्रजास्य पालयिष्येहमिति ते समयः कृतः ।

तांस्तथा भुवतः सर्वान् महर्षिर्नमस्वीकृता । वेनः प्रहस्य दुर्भुद्धिरिममर्थमनर्थवित् ।

॥ वेन उवाच ॥ स्मृता धर्मस्य कथान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मयो । श्रुतवोर्येतपःपेथैर्मया वा कः समो भुवि ।

प्रभवैः सर्वभूतानां धर्माणाञ्च विशेषतः । संमूढा न विदुर्नूनं भवन्तोऽसामचेतसः ।

इच्छन् दृष्ट्वैव प्रथिवीं श्रावयेयं कलैस्तथा । यो भुवं चैव हन्येयं प्राचं कार्यो विचारणा ।

यदा न शक्यते मोहादवलेषाच्च पार्थिवः । अनुनेतुं तदा वेनस्ततः क्रुद्धा महर्षयः ।

निमृशन् तं महात्मानोः विस्फुरन्तं महावचं । ततोऽस्य भयमूचन्ते ममैत्युज्जातमन्यवः ।

तस्मिन् मय्यमाने वै राज्ञ ऊरौ विजिगिवान् । द्रुल्लोऽतिमोवः पुरुषः लब्धयति बभूव ह ।

स भोतः प्राञ्जलिभूला स्त्रितवान् गणभेजय । तमचिर्विह्वलं दृष्ट्वा निपीदेत्यप्रवोत्तदा ।

निपादवंशकर्त्ताऽपी बभूव वदताम्बर । धीवरानसृजन्नापि वेन कलत्रपथमवान् ।

ये चान्ये विन्ध्यनिलयास्तुखारास्तुनुरासया । अधर्महृदयस्तात विद्धि तां न वेनश्रवणान् ।

ततः पुनर्महात्मानः पाणि वेनस्य दक्षिणं । अरणीमिव संरत्वा मन्मथुर्भूतमन्यवः ।

श्रुत्वास्मात्समुत्तथा कराञ्ज्वलनसन्निभः । दीप्यमानः स्वपुष्पा वाचादग्निरिव ज्वलन् ॥
 स धनो कवचो जातः शृगुरव महायशः ॥ आधामाजगर्व नाम धनुर्दृष्ट महावरः ॥
 शराय दिव्यान् रक्षाथ कश्चक्ष महाप्रभः । तस्मिन् जातस्य भूतानि संप्रहृष्टानि सन्ध्याः ॥
 समपितृभ्यश्चाराज येनय विदिवे ययौ । समुत्पन्नैर्न कारय सपुत्रेण महात्मना ॥
 जातः स पुत्रपुत्राश्च पुत्राद्यो नरकात्तदा । तं समुद्राय नक्षत्र रत्नान्यादाय सन्ध्याः ॥
 तोषानि चाभिवेकाथ सन्ध्या योपतस्थितः । पितृमहस्य भगवान् देवैराहिरयः सह ॥
 स्वावराणि च भूतानि जलमानि च सन्ध्याः । समागत्य तदा वैद्यमन्थश्चित्रराधिः ॥
 सप्तता राजराज्येन प्रजापाले महाद्युतिः । योऽभिषिक्ता महातिजा विविद्वद्भ्यो हविरे ॥
 आदिराज्ये तदा राज्ञोऽश्रुभ्यः प्रतापवान् । विवाहपरिज्ञातस्य प्रजासोनामराक्षिताः ॥
 अनुरागान्तस्य नाम राजेय्यजायत । चापसलसिरे तस्य समुद्रमभिधास्यतः ॥
 पर्वताय दक्षस्यैव ध्वजमङ्गल्य नामवत् । सकृदप्यश्रुयिष्यो विधुक्त्वन्मानि विसृज्या ॥
 सर्वकामदुघा गावः पटके पटके मधु । रत्नसिन्धेव काले तु यशो पतामहे इमे ॥
 सूतः स्रष्टाः समुत्पन्नः सौम्योऽहनि महामतिः । तस्मिन्नेव महायज्ञे जग्मे प्रज्ञास्य मागधः ॥
 श्रुयोः स्वावर्धं तो तत्र समाह्वतो मुरधिभिः । तावत्पुच्छयः सन्ध्या स्रवतःसिन्धो पायिनः ॥
 कर्मैतदनुसृपे वो पात्रहाय नराधिपः । तावत्तु तदा सन्ध्यास्तानुपीन स्रतमागधः ॥
 आवां देवानुपीत्येव शीणयावः स्वकर्मभिः । न चास्य विद वै कर्म न तयालस्येन यशः ॥
 सौत्रे येनास्य कुर्याव राजसिन्धोदिनाः । अपिभिधो नियुक्तो तु भविष्येः स्रवतःमतिः ॥
 धानि कर्मणि कृतवान् श्रुः पश्यान्महाबलः । सत्यवाग्दानशैलोऽस्य सत्यसन्धो नरेश्वरः ॥
 श्रीमान् जैत्रः समालो लो बिक्रानो दृष्टशानः । धर्मश्रय कृतश्रय दयावान् प्रियभाषणः ॥
 मान्यमानयिता यज्यः ब्रह्मणः सत्यश्रुतः । शमः शान्तश्च निरतो व्यवहारस्थितो मृगः ॥
 ततः प्रभृति सौत्रेण सवेपु जगभोजय । आशौचीदाः प्रयज्यन्ते स्रतमागधवन्दिभिः ॥
 तयोः स्वावर्धो सुभितः श्रुः प्रादात्प्रजेश्वरः । अनुपदं स्रताय मगधं मागधाय च ॥
 तं दृष्ट्वा परमश्रीताः प्रजाः प्राज्जस्रदधेयः । कृत्तानमिष वो दाता भविष्यति नराधिपः ॥
 ततो वैन्दे महाराज प्रजाः समभिदुष्टवः । त्वं ना रुचिं विषत्स्वेति महाप्रेषचनान्तदा ॥
 योऽभिद्रुतः प्रजामिष्ट प्रजाक्षितिकीर्षयः । धनुर्दृष्ट प्रपत्काय श्रियवीमार्ददहलो ॥
 ततो वैन्देमेयात् वक्ष्या गोभैला प्राद्रवसहो । ता श्रुधर्नरादाय द्रवन्तीमवधावत ॥
 सा लोकान् ब्रह्मलोकान् गत्वा वैन्दमयात्तदा । प्रददशायतो वैन्दे प्रयुक्तोत्तरासनं ॥
 ज्वलन्निर्गमित्वाणैर्दीप्तैश्चमच्युत । महायोग महात्मानं दुर्हपमसरारिपि ॥
 अलमन्तो तु सा चाणै वैन्देमेवावपचत । कृताञ्जलिपटा भूला पूज्या लोकैस्त्रिभिः सह ॥
 उवाच येन नाधर्म्यं स्वीयं कर्तुमर्हसि । कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्मया विना ॥

भयि लोकाः । श्रिता राजन् मयेदं धार्यते जगत् । मद्विनाशे विनश्येयः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ।

न मामर्धसि हन्तुं नै श्रेयसेनं चिकीर्षसि । प्रजानां पृथिवीपाल इष्टुषु चेदं वेषा मम ।

उपायतः समारम्भाः सर्वे सिद्धान्त्युपक्रमाः । उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप ।

हत्वाऽपि मां न शक्नुवन् प्रजा धारयितुं नृप । अनुभूता भविष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते ।

अवधाय स्थितः प्राङ्क्षित्यग्नौ निगतेष्वपि । सन्नेषु पृथिवीपाल न धर्मं त्यक्तुमर्हसि ।

एवं बहवर्धे वाक्यं मुना राजा महामना । कोपं निवृत्त्या धर्मात्मा वसुधामिदमवबोत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रथमाख्याने पञ्चमेऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ प्रथमवाच ॥ एकस्यायां यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा । यज्ञस्य प्राणिनां देयैर्न भवेत्तस्यैह पातकं ।

सुखमेधन्ति बहवो यर्धंस्तु निहन्ते सति । तस्मिन् हन्ते नास्ति भद्रं पातक्योपपातकं ।

एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि । यज्ञर्ता भवति चेन्न तत्र पुण्यप्रदो वधः ।

योऽहं प्रजानिमित्तं तां हनियामि वसुधरे । यदि मे वचनं शब्दं करिष्यसि जगद्धितं ।

तां निहत्याद्य वाणेन भक्तावनपराङ्मुखी । आत्मानं प्रययित्वाऽहं प्रजा धारयिता स्वधं ।

वा त्वं शासनमाख्याय मम धर्ममृतान्तरे । संजीवय प्रजाः सर्व्वां समर्प्य ह्यसि धारणे ।

दुहितवत्स मे गच्छ तत एतत्तदं वरं । निषक्येयं तदुपायं नृपानां धीरदर्शनं ।

॥ वसुधरेवाच ॥ सर्वभेददं वीरे विधास्यामि न धर्मवध । उपायत समारम्भाः सर्वे सिद्धान्त्युपक्रमाः ।

उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा रमाः । वसुधामम तं पश्य चरेयं येन वसुधा ।

समाद्युक्तुं सर्व्वं त्वं मां धर्ममृतान्तरः । यथाऽभिप्रेक्ष्यमानं मे वीरं सर्व्वं भावयेत् ।

॥ देवनायन उवाच ॥ तत उत्सारयामास श्रेष्ठान् शत्रुबहवश्च । धनुष्कोशा तदा वैश्वदेव शिला विवर्द्धिताः ।

पृथुर्देवसदा चक्रे मर्धं राजा सर्मा ततः । मन्वन्तरेऽस्मिन्नेतेषु विवमाषोदवसुधरा ।

स्वभावेनाभवत् क्षाया समानि विपमः णि च । चानुवक्षान्तरेऽर्धमाषोदेव तदा क्षिप्तः ।

न हि पूर्व्वविदेगे वै विवमे पृथिवीतले । प्रविभागः पुराणाश्च यामाणां वा तदाऽभवत् ।

न शस्यानि न गौरा न कृषिर्न वणिक्पयः । नैव सत्यामृतं तत्र न लोभो न च मत्सरः ।

पैवस्तेऽन्तरे वांस्मिन् साम्प्रते समुपस्थिते । पृथ्यात् प्रभृति राजेभ्यः सर्वलौक्य सधराः ।

यत्र यत्र समन्वष्टा भूमेराभीक्ष्ण्णं वधः । तत्रैव तत्र प्रजा सर्वा निवर्त्य समग्रेसधन् ।

आहारं फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा । कृच्छ्रेण महता युक्तं दत्तव्यमनुशुभ्रम् ।

य वक्ष्ये यत्ना वसुधामनुं स्वायम्भुवं प्रभुं । स्वपाशैः पुरपत्याव दुदोहं पृथिवी ततः ।

इत्यजातानि सर्वाणि पृथुर्नित्यं प्रतापवान् । तेषां प्रजास्वात वर्त्तन्तिऽद्यापि सर्व्वतः ।

अपि हि द्रुते चाऽपि पुनर्दुग्धा वसुधरा । वसुधामोऽभवत्तेषां दोग्धा च द्विरवः सुतः ।

दृष्टव्यतिर्धर्मोऽजा पात्रं कन्दर्पि भारत । वीरमाषोदनुपलन्त्येर्ध्वं च प्रायतं ।

तत पुनर्देवगैः पुरन्दरपुरिगमैः । काञ्चनप्राचमाद य दुग्धं द्रुयने नदी ।

वत्सस्तु मर्धवानोभोद्दोग्धा ॥ श्विता प्रभुः । शीरमुखैस्करैश्च वर्तन्ते येन देवताः ।
 पित्रभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । राजतं पाचमादाय सुधाममितावकमैः ।
 यमो वैवस्वतलोयामाशोदत्सः प्रतापवान् । अन्तःकृत्वाभवद्दोग्धा कालो लोकप्रकाशनः ।
 नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तत्तर्कं । अलातुं पाचमादाय विषं शीरं नरोत्तम ।
 तेषामैरावतो देग्धा छतराष्ट्रः प्रतापवान् । नागानां भरतश्रेष्ठे सर्पाणाञ्च मधोपते ।
 तेनैव वर्त्तयन्तुषा महाकाथा विषोष्णपाः । तद्दोहारासदाचारालदीयास्तदपाश्रयाः ।
 असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आर्यस्य पाचमादाय मायां शचुनिर्वर्हिणी ।
 विरोचनस्तु प्राज्ञादिर्व्यस्यलोयामभूत्तदा । अलिकं हिमं दैत्यानां मधुर्दुग्धा महापलः ।
 तथैते माययाऽपि सर्वे मायाविनोऽसुराः । वर्त्तयन्त्यमितप्रज्ञास्तदेषाममितं बलं ।
 यच्चैव श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आमपाचि महाराज पुराऽस्मद्भूतमवयं ।
 वत्सं वैयवणं कृत्वा यच्च पुष्पजनेस्तदा । देग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्तथा ।
 यथात्मजा महातेशास्त्रिशीर्षः सुमहातपाः । तेन ते वर्त्तयन्तीति परमविद्वत्पाप ।
 राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । श्रावं कपालमादाय प्रजा भोक्तुं मरुधिप ।
 देग्धा रजतनाभस्तु तेषामाशोतु कुरुक्षेत्रे । वत्सं सुमालो कौरव्य शीरं हृदिरेव च ।
 तेन शीर्णे यथाश्च राक्षसायामरोपमा । वर्त्तयन्ति पिशाचाश्च भूतसङ्घस्तथैव च ।
 पद्मश्च पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः साधुरागणैः । वत्सं चित्ररथं कृत्वा शुचीनं गन्धान्नरथम् ।
 तेषाञ्च मुशसिद्यांशोद्दोग्धा भरतसत्तम । गन्धर्वराजोऽतिशक्तो महात्मा स्वयंश्च जनिः ।
 शैलैश्च श्रूयते गर्जन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । शौचधीर्वा मूर्त्तिमतीरत्नानि विविधानि च ।
 वत्सस्तु हिमवानाशोभेद्देग्धा महागिरिः । पाचन्तु शैलमेवासोत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः ।
 वीरज्ञैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । पालाशं पाचमादाय क्रिद्वदग्न्यप्ररोहणं ।
 बुद्धौ दुष्यितः साक्षो वत्सः खलोऽभवत्तदा । सर्वं धात्री विंधाचो च पावनो च वसुन्धरा ।
 चराचरस्तु सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च । सर्वकामदुग्धा दुग्धा सर्वप्रत्यप्ररोहिणी ।
 आसीदियं समुद्रान्तां मेदिनीति परिश्रुता । मधुकैटभयाः कृत्वा मेदसाऽमिपरिश्रुता ।
 तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः । ततोऽभ्युपगमाद्राज्ञः प्रयोर्नैत्यस्य भारत ।
 दुहितृलभनमुप्राप्ता देवी प्रथोति चोच्यते । प्रयुना प्रविभक्ता च शोधिता च वसुन्धरा ।
 शश्याकरवती स्वीता पुरपत्तनमालिनी । शर्वप्रभावो वैत्यः स राजाश्रीद्राजसत्तम ।
 नमस्तथैव पूज्यस्य भूतयामैरसंशयः । ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
 प्रयुरेव नमस्कार्थो ब्रह्मयोनिः सनातनः । पार्थिवैश्च महामागैः पार्थिवलभो मुनिः ।
 आदिराजो नमस्कार्थः प्रयुर्नैत्यः प्रतापवान् । योधैरपि च विक्रान्तैः प्राङ्गकामैर्जयं युधि ।
 प्रयुरेव नमस्कार्थो योधानां प्रथमो नृपः । यो हि योद्धारथं याति कीर्त्तयित्वा प्रयुं नृपं ।

स घोररूपान् सग्रामान् चेनो तरति कीर्त्तिमान् । वैधैरपि च वित्तैश्च पण्यवृत्तिविधादिभि ।
 प्रयुरेव नमस्कार्यो हन्तिदाता महायशः । तथैव शूद्रे अचिमिस्त्रिवर्षपरिचारिभि ।
 पृथुरेव नमस्कार्यो अथ परमभोगुभि । एते वक्ष्यविशेषाश्च देवधार चोरमेव च ।
 पाचाणि च मयोक्तानि किम्भूयो वर्णयामि ते ।

६२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रयुपाख्येन प्रथिवीदोहे प्रष्टोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तराणि सर्वाणि विसरेण तपोधन । तथा पूर्वविष्टिद्वय वैशम्पायन कीर्त्तय ।
 धावन्तो मनवश्चैव धावन्तं कालमेव च । मन्वन्तरमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्तत ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न शक्यो विसरस्तात वक्तुं वर्षशतैरपि । मन्वन्तराणां कौरव्य सवेपंतिव मे प्रष्टुम् ।

स्त्रायभुवे मनुस्मृतं मनु स्मारेचिपक्षया । औत्तमिस्त्रायमस्यैव रैवतयानुवक्षया ।
 वैवस्वतस्तु कौरव्य संप्रतो मनुहस्यते । सार्वर्षिकं मनुस्मृतं भौत्यो रौच्यस्यैव च ।

६३

तथैव मेऽसावर्षाद्यन्तरो मनवः सृजता । अतोता कुर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ।
 कीर्त्तिता मनवस्तात मथैते तु ययायुन । स्वर्षिषा प्रवक्ष्यामि पुत्रान् देवगणास्तथा ।

मरीचिरविभगवानङ्गिरा पुलहः क्रतु । पुलस्त्यश्च वशिष्ठश्च सत्रैरे ब्रह्मण सुता ।
 उत्तरस्था दिग्नि तथा राजन् सप्तर्षयः सृजता । यामा नाम तथा देवास्तान् स्त्रायभुवैः स्मरे ।
 आग्नीध्रश्चमित्राङ्गश्च मेधा मेधातिथिर्षु । ज्योतिष्मान् शुक्तिमान् हव्यः सवनः पुलस्त्यश्च ।

६४

मनो स्त्रायभुवश्चैते दश पुत्रा महेजय । एतैरे प्रथमं राजन मन्वन्तरमुदाहृत ।
 औत्थि वशिष्ठपुत्रश्च क्षत्रं काश्यपश्च यव । माणो बृहस्पतिश्चैव दक्षो निष्क्यवन्तश्च ।

एते महर्षयस्तात बापुभोक्ता महाव्रता । देवाश्च तुविता नाम सृजता स्मारेचिवैः स्मरे ।
 हविषः शुक्रतिथ्यातिरापोमुत्तिरयस्तथा । प्रथितश्च नभस्त्यग्नं न जर्जस्त्यैव च ।

स्मारेचिपक्ष पुत्रास्तं मनोस्मृतं महात्मन । कीर्त्तिता प्रथिवीपाल महावीर्यपराक्रमा ।
 द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरमया । इह तृतीयं वक्ष्यामि तत्रिविधं नराधिप ।

६५

वशिष्ठपुत्रा दृष्टासन्वाग्निष्ठाइति विद्युता । हिरण्यगर्भश्च सुताः कर्ज्वा नाम सुतेजस ।
 स्वययोऽव मया भोक्ता कीर्त्यमानास्त्रिविधं तान् । औत्तमेयान् महाराज दश पुत्रान् मनोरमान् ।

इयं कर्ज्वास्तमूर्जय मधुर्गोधवश्च यव । अचिः शूकः सदैवैव नमस्तो नभश्च यव ।
 भागवत्सव देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृत । मन्वन्तरं चतुर्थं ते कीर्त्तयिष्यामि तत्कृणु ।

६६

कायः प्रयुक्तयैवाग्निर्जन्तुर्धामा च भारत । कपोवानरूपोवाय तत्र सप्तर्षयोऽपरे ।
 पुराणे कीर्त्तितास्तात पुत्रा धैर्याश्च भारत । सत्या देवगणाश्चैव तामवध्यान्तरं मनो ।

पुत्रश्चैव प्रवक्ष्यामि तामवधं मनोर्नृप । सुतिष्ठः सत्यः सुतपास्तपोभूलक्षपोन्न ।
 तपोरतिरक्तः प्राथस्त्यो धन्वो परन्तप । तमवधं मनोरेते दश पुत्रा महाबला ।

बाधुभोक्ता महाराज पञ्चमं तदनन्तर । वेदेवाङ्गर्धुप्रश्च मुनिर्बेदमिरास्तथा ।

६७

हरिणरोमा पर्जन्य ऊर्ध्वबाहुय सोमजः । सद्यनेवस्तथाऽन्ये रते वसधयोऽपरे ।

देवाद्याभूतरजमस्तया प्रकृतयोऽपरे । पारित्यव्य रैभ्यश्च मनोरन्तरमुच्यते ।

अथ पुत्रानिमांस्तस्य निबोध भद्रतो मम । धृतिमान्वययो युक्तस्तत्तर्क्षो निरुत्सुकः ।

अरथ्य प्रकाशय निर्मोहः सत्यवान् क्षतो । रैवतस्य मनोः पुत्राः पञ्चमश्चेतदन्तरं ।

पथं ते सम्प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप । भृगुर्वैभो विवस्वाथ सुधामो विजिज्ञासया ।

अतिनामा सविष्युः सन्नेते तु महर्षयः । चाबुषस्थान्तरं तात मनोर्देवानिमान् शृणु ।

आयाः प्रभूताः स्वभवः पृथुकाश्च दिवैः कषः । सेखा नाम महाराज पञ्च देवगणाः स्मृताः ।

अपेरद्विरसः पुत्रा महात्मानो महौजसः । नाञ्जलेया महाराज दश पुत्रास्तु विभ्रताः ।

ऊरुप्रभृतयो राजन् पथं मन्वन्तरं स्मृते । अविर्वाशिष्ठो भगवान् कश्यपश्च महानृपिः ।

गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रश्चैव च । तदैव पुत्रो भगवानृषीकस्य महात्मनः ।

सप्तमो जमदग्निश्च अथः साम्प्रतो दिवि । आयाः वज्राश्च विषे च वषेवा भूतसत्या ।

आदित्याश्चाग्निनो चैव देवो वैवस्वतो स्मृताः । महेर्देवस्वतोऽस्ते वरुणे साम्प्रतोऽन्तरे ।

दृष्टाक्षप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः । एतेषां कीर्तितानाम्पु महर्षीणां महौजसो ।

राजन् पुत्राश्च पौत्राश्च दिक्षु सर्वान् भारता । मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्र गदेशं सप्त सप्तकाः ।

क्षिता लोककृत्स्नार्थं लोकसंरक्षणाय च । मन्वन्तरेऽप्यतिकाने चत्वारः सप्तका गणाः ।

क्षला कर्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकंममोर्मयं । ततोऽन्येतपसा युक्ताः स्वानं तत्पुण्यवन्तु ।

अतीता वरुणमाया क्रमेणैतन् भारत । एतान्कालि कौरव्य सप्ततीतानि भारत ।

मन्वन्तराणि यद् आपि निबोधानागतानि मे । यावत्तं भगवत्तातं पञ्च तैश्च निबोध मे ।

एको वैवस्वतस्त्रयो चत्वारश्च प्रजापतेः । परनेष्टसुतोस्तात भूतसावर्णिता गताः ।

दशमेते हि दौहित्राः त्रिधावास्त्राणयानृप । महान्तस्तपसा युक्ता भूतपृष्ठे महौजसः ।

दशैः प्रजापतेः पुत्रो रीष्यो नाम मनुः स्मृतः । भूयाश्चोत्पादिनो देव्यां भैरवो नाम दशैः स्मृतः ।

अनागताश्च व्रते स्मृता दिमि महर्षयः । मनोरन्तरमोवाच यावत्परिहृतेन शृणु ।

हस्ति व्यामलायाश्चैवो दोष्टिमानिति विभ्रतः । भारद्वाजकृष्ण द्वैविष्टश्चाम्ना महापुतिः ।

गौतमः स्यात्प्रजयैव भरद्वाजाम गौतमः । कौशिको मासवयैव सहः काश्यप एवं च ।

एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिमत्तमाः । ब्रह्मणः सङ्ग्राथैते धन्याः सप्तार्यः स्वताः ।

अभिजात्याऽप्येतपसा मन्त्रव्याकरणैस्तथा । ब्रह्मलोकप्रतिष्ठाम्पु स्मृता ब्रह्मर्षीऽस्मताः ।

भूतान्वयभवदानं बुद्धा चैव च ये स्वयं । तपसा तु प्रविद्धा ये सप्तताः प्रविचिन्तकाः ।

मन्त्रव्याकरणैश्चैव श्रुत्यर्थास्तु प्रपश्य ये । एतान् मार्थाश्रितो ज्ञात्वा गैहिकानि च क्रमेण ।

हंसि सप्तभिधैव मुखैः सप्तर्षयः स्मृताः । दीर्घायुषो मन्मत्तं हर्या दौघचतुराः ।

सुहृदा मयचर्चन्तो गोत्रमायर्चकास्तथा । क्षतः शिषु युगास्थेषु सर्वेभ्यस्ते पुनः पुनः ।

प्रावर्तयन्ति ते वर्षणाश्रमाश्चैव सर्वत्रः । सप्तर्षयो महाभानाः सत्यधर्मपरायणाः ।
 तेषाञ्चैवान्योत्पन्ना जायन्तीह पुनः पुनः । मन्त्रमाह्वयकन्तारो धर्मं प्रश्रित्यिते तथा ।
 यक्षाश्च वरदाः सप्त परेभ्य एव याचिताः । तस्माच्च कालो न वयः प्रमाणमर्थभावेन ।
 एते सप्तर्षिकोद्वेगो व्याख्यातके मया नृप । सार्वर्षस्य मनोः पुष्टान् भविष्यान् वृष्टुं सत्तमम् ।
 बरीयोद्याबरीयाञ्च संमते । धृतिमान्मनुः । चरित्राचार्यो धृष्टसुवाजः सुमतिरेव च ।
 सार्वर्षस्य मनोः पुष्टा भविष्या दश भारत । प्रथमं मेवसावर्षान् प्रवक्ष्यामि मुनीन् वृष्टुम् ।
 मेधातिथिलु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च । ज्योतिष्मान् मार्गवैद्यैव युतिमान्जिरास्तथा ।
 सवर्गश्चैव वाग्निश्च आचयेयो ह्यव्याहनः । पौलस्त्यः सत्य इत्येते मुनयो रौहितेऽन्तरे ।
 देवतानां गणालाव च य एवं वराधिप । दक्षपुत्रस्य पुत्रास्तै रौहितस्य प्रजापतेः ।
 मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः पक्ष्मक्षोचो निराकृतिः । पूयुः श्रवा भूरिधामा ऋषीकोऽष्टहोतौ गयः ।
 प्रथमस्य तु सार्वर्षस्य पुत्रा महोजयः । दशमे त्वयं पर्याये द्वितीयस्तान्तरं मनोः ।
 हविष्मान् पौलस्त्यश्चैव सुकृतिश्चैव भार्गवः । आपो मूर्त्तिलसाचयेयो वाग्निश्चाहमः स्मृतः ।
 पौलस्त्यः प्रामतिश्चैव नभोगश्चैव काश्यपः । अजिरा नभसः सत्यः सत्रैव परमर्षयः ।
 देवतानां गणो द्वौ तौ ऋषिमन्त्राश्च ये स्मृताः । मनोः सुतोऽन्तमौजाश्च कुनिषच्च योर्व्यावन् ।
 म्रतामौकी निरामिनी छवसेनो जयद्रथः । भूरिपुत्रः सुवर्षाश्च दश तेन मनोः सुताः ।
 शक्रादयो तु पर्याये तृतीयस्तान्तरं मनोः । तथा सप्त ऋषीणां पि कीर्यमानाश्चिबोध मे ।
 हविष्मान् काश्यपस्यापि हविष्मान् यश्च भार्गवः । तदणश्च तथाचयेयो वाग्निश्चाहमस्तथा ।
 अजिराद्योदधिप्याश्च पौलस्त्यो निश्चरस्तथा । पुलहश्चाग्नितेजाश्च भाव्याः सप्त महर्षयः ।
 ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणालोपा जयः स्मृताः । समन्तगः शुक्रको च देवानोक्तं पुत्रवहः ।
 सेमधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डितो मनुः । सार्वर्षस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ।
 चतुर्थस्य तु सार्वर्षस्योऽपि सप्त निबोध मे । युतिर्विश्वपुत्रश्च आचयेः सुतपास्तथा ।
 अजिरास्तपसो मूर्त्तिलपस्त्री काश्यपस्तथा । तपोऽग्रस्य पौलस्त्यः यौनहश्च तपो रतिः ।
 भार्गवः सप्तमस्तोपां विवेषस्तु तपो धृतिः । पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानवा ब्रह्मणश्च ते ।
 देववापुरहरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः । मिषवान्मिषदेवश्च मिषमेनश्च मिषकृत् ।
 मिषनाहः सुवर्षाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः । चतुर्दशेऽप्यप्याये भाव्ये मन्त्रान्तरं मनोः ।
 अजिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्यो ह्यप्यस्तथा । पौलस्त्यस्तर्द्धिश्च भार्गवश्च निहन्तुः ।
 निमृकस्तथाचयेयो निर्मोहः काश्यपस्तथा । सुतपाश्चैव वाग्निश्च सत्रैते तु महर्षयः ।
 अप एव गणाः प्रोक्ता देवतानां सप्तध्रुवा । चतुर्दशस्य पुत्रास्तै विप्रेषास्तु रूपेः सुताः ।
 पिषभेनो विषिषश्च गयो धर्मोऽन्तो एतः । सुनेवः सप्तद्विष्टस्य सुतपां निर्भयो दृढः ।
 रौप्यमेते मनोः पुत्रा अन्तरे तु चतुर्दशे । चतुर्दशेऽप्यप्याये भाव्येऽन्तोऽन्तरे मनोः ।

श्रीभीम काश्यपस्यैव पौलस्त्या भार्गवस्तथा । भार्गवो ह्यतिबाहुश्च श्चिराद्विरसेस्तथा ।

युक्तस्यैव तथाचैव शूको वाशिष्ठ एव च । अजित पौलस्त्यस्यैव च तस्यैव च ।

यतेषां कथ्यमुत्थाय कोत्तनात् सुखमेधते । यशसाप्नोति सुमहदायुस्कांश्च भवेत्तथा ।

अतीतानामताना तैश्चर्षाणां श्रद्धा नर । देवतानां गर्णां प्रोक्ता पञ्च वै भरतवर्धन ।

तरङ्गभीरुवैप्रश्च तरङ्गानुय एव च । अभिमानी प्रवीणश्च जिष्णु संकन्दनस्तथा ।

तेजस्वी सवलस्यैव भैरवस्येते मने सुता । भैरवस्यैवाधिकारेण पूर्णं कल्पस्य दूर्यते ।

इत्येते नामतोऽतीता ममव कीर्तिता मया । तैरियं श्रुत्वा तात समुद्रान्तां प्रपत्तमा ।

पूर्णं युगसहस्रकुं परिपाक्य गराधिप । प्रजाभिज्ञैश्च तपसा शंभारसेषु नित्यम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यणि मनुवर्णने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तरस्य स्थानं युगानां च महामते । मद्वाप्येतां प्रमाणं च मनुमहर्षि मे हिज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अक्षोराच भजेत सूर्या मागव सौकिर्क परं । तमुपादाय नयनां शृणु सखामरिन्दम । १०

मिमैवे पञ्चदशभिः काया चित्रानु ता कला । चित्रकलो मुहूर्तस्य चित्रता तैश्चनोपिष ।

अक्षोराचमिति माद्वयमृत्स्यर्गन नृप । विषेषेण तु सर्वेषु अक्षोराचस्य नित्यम् ।

अक्षोराच मञ्च द्वाभ्यश्च इत्यभिप्रम्वित । पक्षौ द्वौ तु स्युः मायो द्वौ सासाहस्यस्यते ।

अथ द्वायमनुक्तम् अथन चेतुर्भिरिति । दक्षिणोत्तरद्वेय सख्यातत्तविशारदै ।

मानेनानेन यो माय पञ्चदशमन्विन । पिष्ट्वा तदक्षोराचमिति कालविदो विदुः ।

क्षणपक्षस्य दक्षेणं शूकपक्षस्य शम्भरो । कल्पपक्षे सच आह पिष्ट्वा वसन्ते नृप ।

मानुषेण तु मानेन यो वै भवत्सर स्रत । देवानां तदक्षोराच दिवा श्वेत्तराद्यन ।

दक्षिणायन सुता रात्रि प्राश्नस्तमायकौविदै । दिव्यमण्ड दशगुणमक्षोराच मने स्रत ।

अक्षोराच दशगुण मानव मय उच्यते । महा दशगुणो मायो मायैर्दशभिर्गुणै ।

चतुर्भुवनं संश्रोक्तं प्राश्नस्तमायैर्दशभिः । चतुर्भवेण सयन तद्देवैश्च पक्षैः ।

चत्वार्येव सप्तखाणि वर्षाणामु हत युग । तावन्क्षती भवेत्सन्ध्या सन्ध्याश्रय तथा नृप ।

जीषि सर्वसहस्राणि चैतां स्थात परिमाणम् । तस्याय चित्रती सन्ध्या सन्ध्याश्रय तथाऽपर ।

तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वौ परं परिकीर्तित । सख्यापि द्विशती सन्ध्या सन्ध्याश्रय तथाविध ।

कलिर्भर्षसहस्रकुं संख्यामोऽच मनोविनि । तस्यापि प्रतिका सन्ध्या सन्ध्याश्रय तद्विध ।

एषा दादशसाहस्री युगसख्या प्रकीर्तिता । दिव्येनानेन मानेन युगधेया मिधेध मे ।

ह्यतं चैतां द्वौ परश्च कलिश्चैव चतुर्थ्युग । युगं तदेकसहस्रा गणित नृपसत्तम ।

मन्वन्तरमिति श्रोक्तं सख्यानां च विशारदै । अथनस्यापि तमेव देवने दक्षिणोत्तरै ।

मरु प्रधीयते स्त्रव समाप्तेऽध्यायने प्रभो । ततोऽपरो मनु क्वाश्मेतावत्कं भवयुत ।

यमोतीषु रात्रेऽत्र श्रोक्तं सवत्सर स वै । तदेव चायुत श्रोक्तं मुनिना तत्तद्विज्ञा ।

मल्लप्रसादह' प्रोक्तं कल्पयेति च कथ्यते । सहस्रयुगपर्यन्ता या निशा प्रोच्यते मुधैः ।

निमज्जत्यपु घनोर्ध्वं स्रग्जलवनकामना । तस्मिन् युगसहस्रे तु पूर्णं भरतवत्तम ।

भ्राष्ट्रे दिवसपर्यन्ते कथ्यो निःश्रेय उच्यते । युगानि सप्ततिलानि बापाणि कथितानि ते ।

कृतचेतानियुक्तानि मनोरन्तरमुच्यते । 'चतुर्दशैते मनवः कीर्तिताः कीर्तिवर्द्धनाः ।

वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रमुनिष्व । प्रजाभिः पतयो राजन्धन्वमेवाश्च कीर्तनम् ।

मन्वन्तरेषु संहाराः संहारगतेषु सम्भवाः । नृशत्रुसन्तकोपा वै वक्तुं वर्षव्रतैरपि ।

विषयस्य प्रजानाञ्च भङ्गाख्यं च मारुतः । कल्पन्तरेषु संहाराः ज्ञेयन्ते भरतवत्तम ।

सश्रेवास्त्रर तिष्ठन्ति देवाः मनुष्यैश्चि स्रजः । तपसा ब्रह्मसंस्थेण भुजेन च समन्विताः ।

पूर्णे युगसहस्रे तु कथ्यो निःश्रेय उच्यते । तत्र सर्वाणि भूतानि दग्धान्यादित्यतेजसा ।

ब्रह्माश्रमपतः, कल्पा स्रजः आदित्यगैत्रिभ्यो । प्रविशन्ति सुरभैष्ठ हरिं भारादयणं प्रभुम् ।

यः स्रष्टा सर्वभूतानां कथ्यते पुनः पुनः । अत्यक्तः शाश्वतो देवस्यैव सर्वमिदं जगत् ।

तत्र संवर्तन्ते राशिः स्रक्पैकाश्चैव तदा । मारायणो दधे निद्रां ब्राह्मं वर्षसहस्रकम् ।

तावन्तमितिकालस्य राविरित्यभिप्रोच्यता । निद्रायामनुप्राप्ते चर्षा ज्ञेते पितामहः ।

या च राविरपक्रान्ता सहस्रयुगपर्यया । तदा प्रबुद्धो भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुनः सिद्धयया युक्तः संगाय निदधे मनः । धैव स्रष्टि मुरारिणं तदनुं तद्विचष्टिम् ।

देवदत्तानि तन्वियं केवलस्य विषयार्थः । ततो दग्धानि भूतानि सर्वाण्यादित्यरश्मिभिः ।

देवर्षियसगन्धर्भपिशाचोरगराक्षसाः । जायन्ते च पुनस्तात युगे भरतवत्तम ।

ययन्ताहृतलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये । दृश्यन्ते माणि तान्येव तथा ब्राह्मणेषु रात्रिषु ।

निकमिला प्रजाकारः प्रजापतिरसंशयः । ये च धैर्यामुषा देवाः सर्वे चैव महर्षयः ।

ते स्रजताः मुहुर्महताः प्रबुद्धाश्च विमर्गतः । न भवन्ति पुनस्तात युगे भरतवत्तम ।

तत्सर्वं क्रमयोगेण कालस्रष्ट्यादिभागवत् । सहस्रयुगस्रष्ट्यां कल्पा दिवसयोदयः ।

रात्रिं युग सहस्रान्तां कल्पा च, भगवानिभुः । संहरत्यय भूतानि स्रजते च पुनः पुनः ।

अन्तायुक्तो महादेवो हरिर्भारादयणः प्रभुः । तस्य ते कीर्तयिष्यामि मनोर्ध्वैर्दक्षतया वै ।

निमग्नं भरतश्रेष्ठ शान्प्रतस्य महाद्युते । हृषिक्वैश्वप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनम् ।

यजोत्तमो महात्मा च हरिर्हृषिक्वणे प्रभुः । सर्वसुरविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।

इति श्रीमहाभारते शिल्पेयु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्तं मन्वन्तारमुकीर्तनं अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विवस्वान् काश्यपाज्जने दारुणायामारिन्दम । तस्य भार्योऽमरदंष्ट्रा साष्टी देवो विवस्वतः ।

सुरेपुरिति विख्याता विपु लोकेषु भागिनी । सा वै भार्यो भगवतो मार्गण्ड्य नृदात्मनः ।

भर्षकेण नातृद्रूपधौक्यशालिनी । शंका मास सुतपसा बुद्धेर्निव समन्विता ।

आदित्यस्य चि सद्रूपमण्डलस्य तु तेजसः । मातृषु हरिदग्धे वै नातिपाकमिवाभवत् ।

न खलपं भृगोऽष्टस्य इति चेद्वादभाषत । अज्ञानात्कथं पक्षकान्भार्तस्य इति चोच्यते ।
 तेजस्तन्मधिकं तात नित्यमेव विवक्षितम् । येनातितापयामास चीनं लोकान् कथं पातमजः ।
 घोष्यपत्न्यानि कैरव्य संशयां तपतामरः । आदित्यो जनयामास कन्यां दौ च प्रजापती ।
 सविर्वैवक्षतः पूर्व्यं आन्ददेव प्रजापतिः । यमश्च यमुना चैव यमजो संवभूवतुः ।
 द्यामवर्णं तु द्रूपं स्रष्टो द्रुष्टा विवक्षतः । असहनी तु ह्नां क्षायां स्वर्णां निर्बन्धे ततः ।
 मायामयी तु सा संज्ञा तस्याऽऽद्या समुत्पिता । प्राञ्जलिः प्रणेतो भूत्वा ऋष्या संज्ञां निरेक्षरः ।
 उवाच किं मया कार्यं कथयस्व श्रुचिस्मिते । स्मिताऽस्मि तव निर्द्वेष्टे आधिं मां वरवर्णिनि ।
 ॥ संज्ञावाच ॥ अहं यास्यामि भद्रमेव स्वमेव भवर्नं पितुः । त्वेष्टे भवेन महां वक्ष्यं निर्बन्धकारया ।
 इमौ च वासकौ मङ्गकन्या चैवं सुमंथमा । संभाव्यास्ते न चास्तेष्वमिदं भगवते कर्तव्यम् ।
 ॥ ऋष्यावाच ॥ आकथयस्व साहेवि आशापातैर्व कर्हिचित् । आख्यास्यामि मते तुभ्यं गच्छेदिति पर्याप्तम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समादिश्यं स्वर्णान्तु तथेत्युक्त्वा तथा च सा । लघुः समीपमगमद्गोर्जिते तपस्विनी ।
 पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भस्मिता तदा । भर्तुं समीपं गच्छति नियुक्ता च पुनः पुनः ।
 अनन्तरं उवाच भूत्वा ऋष्य रूपमनिन्दिता । कुतश्च योत्तरां गत्वा तस्याव्ययं चकार ह ।
 द्वितीयाद्यान्तु संज्ञायां संश्लेषमिति चिन्तयन् । आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मघमं तदा ।
 पूर्व्यं जन्म मनोहातं बहूनां ऽप्यमिति प्रभुः । मेनुरेवाभवत्प्राज्ञा सावर्णं इति चोच्यते ।
 द्वितीया यः सुतस्तथाः स विज्ञेयः श्वेत्वरः । संज्ञा तु पार्यिषी तात स्वस्य पुंसस्य वै तदा ।
 चकाराभधिकं चेहं न तथा पूर्व्यजेषु वै । मनुस्तस्याजमंसस्य यमस्तस्या न चयमे ।
 तौ च रोषाच वाक्याच भाविनोऽर्थस्य गौरवात् । पदे सन्तर्जयामास संज्ञां वैवक्षतोऽयम् ।
 तं श्राप ततः क्रोधात्सावर्णजननी नृप । चरत् । पततामेष्ट तवेति भूषदुःखिता ।
 यमस्तु तत्पितुः सव्यं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् । श्रुत्वां श्रापमधोदिष्टं संज्ञावाक्योऽविवेजितः ।
 श्रापोऽयं विनिवर्त्तत स प्राष्टे पितरं तदा । माया खेहेन संक्षेपु र्जितेत्ये सुतेषु वै ।
 सेयमस्मानपाहाय यदीयां सं वृभूषति । तस्या भयोद्यतः पादौ न तु दंष्ट्रे निपातितः ।
 बाह्यादा यदि वा मोहात्तद्भवान् घन्तुमेहति । यस्मात्ते पुत्रनोयाहं न हितोऽस्मि त्वया पुनः ।
 तस्यानैव चरणः पतियति न संशयः । ज्ञतोऽहमस्मि लोकेऽनन्या तपतां वरः ।
 तव प्रसादाचरणौ न पतियाम गोपते ।
 ॥ विवक्षानुवाच ॥ असंशयं महत् पुत्रं भविष्यत्ययं कारणं । येन तामाविशत् क्रोधा धर्मज्ञं सत्यवादिनं ।
 अश्रममन्यथाकर्तुं मया मातृवत्सलः । लभ्यो मां समादाय यावन्नि धरणीतले ।
 तव पादाभ्यामाश्रितं तत्सम्प्राप्तये सुखं । हतमेवं वक्ष्यस्य मातृत्वे भविष्यति ।
 श्रापस्य परिहारेण तच्च चातो भविष्यति । आदित्योऽद्यावन्तीत् संज्ञां किमर्थं तवयेषु वै ।
 तुल्येभ्यश्चिकिष्टेऽहं क्रियतेऽति पुनः पुनः । सा तत् परिहरन्ती तु नापेक्षते विवक्षते ।

आत्मानं स समाधाय योगात्तत्त्वमपश्यत् । तौ त्रमुकामो भगवाच्चाश्राय कुङ्कुमन्दन । १
 मूर्द्धंजेषु च अयाह समयेतिगते तु सा । ततः खल्वै यथाहृजमावचचेःविवस्वते । २
 विवस्वानय तच्छ्रुत्वा कुङ्कुमहारमभ्यगात् । लब्धा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुः । ३
 निर्दग्धकामं रोषेण शान्त्ययामास वैतदा । ४
 ॥ लब्धावाच ॥ तवातिनेजसाविष्टमिदं रूपं न ज्ञोभते । असहन्तो च तत् संज्ञा वने चरति शब्दले । ५
 द्रष्टा हि तौ भवानस्य स्वां भार्यां शुभचारिणीं । नित्य तपस्यभिरता वडवारूपधारिणी । ६
 पर्णाहारा कृष्णं दीनां कटिलो ब्रह्मचारिणीं । खलिरहापरिक्रिष्टा व्याकुलां पद्मिनीमिव । ७
 स्नाय्यां योगवलोपेता योगमास्त्राय गोपते । अनुकुलानु ते देव यदि स्नात्स्म तत्कर्त । ८
 रूपं निवर्त्तयाम्यस्य तव कान्तमरिन्दम । रूपं विवस्वतश्चाखीलित्यगुह्यं मम न वै । ९
 तेनाद्यै सभृतो देवो रूपेण तु विभावसु । तस्मात्तदुःखं वै वार्क्यं बद्ध मेने प्रजापति । १०
 स मनुजानवश्चैव तत्पहारं रूपविदूषये । ततोऽभ्युपगमात्तथा मार्त्तपञ्चस्य विवस्वत । ११
 भूमिमारोप्य तत्तेजः ज्ञातयामास भारत । ततो निर्भोषितं रूपं तेजसा संहतेन वै । १२
 कान्तात् कान्ततरं द्रुमुमधिकं शुश्रूमे तदा । मुखे निर्वर्त्तितं रूपं तस्य देवस्य गोपते । १३
 ततः प्रक्षति देवस्य मुखलोचनो लोहितं । मुखरागनु यत् पूर्वं मार्त्तपञ्चस्य मुखयुतं । १४
 आदित्या द्वादशैवैव संभूता मुखसम्भवा । धाताऽर्थमा च मित्रस्य वरुणोऽग्नौ भगवाद्या । १५
 इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्या इक्ष्मणसाया । ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यौ जघन्यज । १६
 रथं सेने ततो देवो दृष्टादित्यान् सदेहजान् । गन्धै पुथैरलक्षारिर्भस्त्रता मुकुटेन च । १७
 एवं संपूजयामास लब्धा वाक्कुमुदावच । गच्छ देव निजा भार्या कुङ्कुशरति सेनतरान् । १८
 वडवारूपमास्त्राय वने चरति शब्दले । स तथा रूपमास्त्राय स्वा भार्यां शुभलोचया । १९
 ददर्श योगमास्त्राय स्वा भार्यां वडवां ततः । अधृक्कां धर्म्मभूतार्तां तपसा नियमेन च । २०
 वडवावपुषा राजहरन्तीमकुतोभर्या । सोऽप्यरूपेण भगवांस्तौ मुखे समभावयत् । २१
 सैद्युनाय विचेष्टनी परपूषयश्च दया । सा तश्चिरवमञ्जुङ्गनाशिकायां विवस्वत । २२
 देवौ तस्यात्मजायेतामपिभौ भिषजाम्भरौ । नावत्यक्षैव दक्षश्च स्त्रौता दावयिनाविति । २३
 मार्त्तपञ्चस्यात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापते । तान्मु रूपेण कान्तेन दर्शयामास आस्तर । २४
 सा तु दृष्ट्वै भर्त्तारं ह्येताप जगमेजय । यमस्तु कर्मणा तेन स्रष्टं पोलितमानस । २५
 धर्म्येण रक्षयामास धर्मराज इमां प्रजा । स सेभे कर्मणा तेन शुभेन परमद्युति । २६
 पिदृशामाधिपयस्य लोकपालमेव च । मनु प्रजापतिस्त्रासोत्तु सावर्ण्यं स तदोच्यते । २७
 भाय्य सोऽनागते तस्मिन् मनु सावर्णिकेऽन्तरे । मेरुदृष्टे तयोः चोरमद्यापि चरति प्रभु । २८
 आता शनैरयास्य पद्मनूपलभवान् । नश्यतो यौ समाख्यातो खल्वैतौ नो बभूवतु । २९
 सेवतोऽपि तया राजप्रधानौ शान्तिर्दास्यवत् । लब्धा तु तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत् । ३०

तदप्रतिहतं युद्धे दानवान्परिकीर्त्तयत् । शवीरयोस्तु चाप्यापीयमानौ कन्या यश्चस्त्रिणो ।
 अभवत् सा हरिश्चेष्टा यमुना लोकभाविनी । ममुरित्युच्यते लोकेश्वरं इति चोच्यते ।
 द्वितीयो यः सुतस्तस्य संभाध्याता श्रमैश्चरत् । ग्रहंश्च तु खेमे वै सर्वलोकामिपूजितं ।
 य इदं जन्म देवानां प्रपुण्यादादिविभारयेत् । आपदः स विमुच्येत प्रामुयाच्च महद्यथा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेयुं हरिवंशे हरिवंशपर्वणि वैद्यतोपनिषत्कथने नवमोऽध्यायः ॥ ८॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ममोर्विवस्त्रतथापन्नं पुत्रा वै नव तत्समाः । दत्ताकुलैव नामांगो धृष्टः धृष्ट्यातिरेव च ।
 गरित्यप्राप्रपहास्येनाभागरित्तमनाः । कुरुपथ एवमक्षयवैतं भरतवर्षम् ।
 अकरोत् पुत्रकामस्तु ममुरिति प्रजापतिः । मित्रावरुणयोस्तात् पूर्वमेव विद्यामते ।
 अनुपलभेयुः नवस पुत्रेभ्योतु भारत । तस्मान्नु वर्त्तमानाद्योनिष्ठा भरतवत्सलम् ।
 मित्रावरुणयोरेव ममुराकृतिमाजुहोत् । आकृत्यै ह्ययमानायां देवगन्धर्वमातृवाः ।
 सुष्टिस्त परमां जगमुक्तयस्य तपोधनाः । चक्षोऽस्य तपसो बोध्यमहोऽनुतमोऽहोतुत ।
 तच्च दिव्याम्बरधरा दिव्याम्बरणभूषिता । दिव्यवस्त्रेणां चैव दत्ता जज्ञे इति श्रुतिः ।
 तामिलोत्थैव देवाश्च अनुद्विष्टधरलदाः । अनुगच्छन्स मां भद्रे तमिस्रा प्रत्युवाच ह ।
 धर्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिं ।
 ॥ इतोवाच ॥ मित्रावरुणयोरेव ज्ञाताऽस्मि वदेताम्बर । तयोः सकाशं वाच्यामि न मां ।
 धर्मोऽस्मिन् युवयोर्जाता देवैः किं करवाणि वा । मनुना चापमुक्ता वै अनुगच्छन्स मामिति ।
 तां तयावादिनीं बाध्वीमिस्रां धर्मपरायणां । मित्रस्य वरुणयोमावुचतयैस्त्रिविधं तत ।
 अनेन तव धर्मैव प्रकथेण दमेन च । सत्येन चैव सुस्त्रीणि प्रीतोः सोऽवरवर्षिणि ।
 आभयोस्तं महाभागे ध्यातिः कथेति शक्यसि । ममोर्विवस्त्रः पुत्रस्त्वमेव च भविष्यति ।
 सुपुत्र इति विद्यामस्त्रिषु लोकेषु शोभते । अगस्त्रिषो धर्मोऽस्त्रीषोऽस्त्रीषोर्विवस्त्रेणः ।
 निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितृरत्तिके । युधेनान्तरमावाद्य मेयुनायोपमन्त्रिता ।
 सोमपुत्रादुधाद्राजलस्यो जज्ञे पुरूरवाः । जगयिमा स्तुतं सा तमिस्रा सुसुचतां गता ।
 सुसुचस्य तु दद्यादास्तस्यः परमधार्मिकाः । उत्कलस्य गयस्यैव विनतास्य भारत ।
 उत्कलस्योत्कला राजन् विनतास्य पयिमा । दिक् पूर्व्याः भरतमेष्ट गयस्य तु गया पुरी ।
 प्रविष्टे तु मनौ तान् दिवाकरमरिन्दम् । दक्षधा दहयत् सप्तमकरोत् श्रियवोमिमौ ।
 यूपालिता च इष्टिवो स्तेष्वेयं स्वयत्करा । दत्ताकुल्येष्टदायादौ मध्यदक्षमवाप्तवान् ।
 कन्यामावाचु सुसुचो नैनं गुणमवाप्तवान् । तमिष्टवचनालासोत् प्रतिष्ठानि महात्मनः ।
 प्रतिष्ठा धर्म्मराजस्य सुसुचस्य कुक्कुदह । तत् पुरूरवस्यै प्रादाद्रान्ये प्राप्य महायथाः ।
 सुसुचः कारयामास प्रतिष्ठानि नृपकियां । धृष्टकृष्णाम्नीपथ दण्डकधेति ते चयः ।

यस्यकार महात्मा वै दण्डकारण्यमुत्तम । वनं तस्यैकविंशत्यं तापवानामनुत्तमं ।
तत्र प्रतिष्ठमानसु कर् पापान् प्रमुच्यते । सुद्युवश्च दिव यात ऐलमुत्पाद्य मारत ।
मानवेभ्यो महाराज स्त्रीपुत्रोत्सवैर्युत । एतवान् य इत्येवं युद्युवसेति विभुत ।
नरिष्यत प्रका पुत्रा गामागच्छ तु भारत । ज्वरीषोऽभवत् पुत्र पार्ष्ववर्धमयत्तम ।
एमेष्टात् धार्मिकं चक्र रणे दृष्टं भूव ह । मर्यातेभिपुनं लावीदान्तो नाम विभुत ।
पुत्र कन्या सुकन्याख्या या पत्नी च्यवनस्य ह । आनर्त्तर्ष तु दायादो रेवो नाम महासुति ।
आनर्त्तर्विषयज्ञासीत पुरी चाल कुत्रस्थली । रेवस्य रैवत पुत्र ककुद्भी नाम धार्मिक ।
ज्येष्ठ पुत्रशतस्त्रीशोऽर्ष्यं प्राप्य कुत्रस्थली । य कन्यायहित मुला गामन्त्यं ब्रह्मवोऽन्तिके ।
मुक्तर्त्तभूत देवस्य गत ब्रह्मयुगं भवे । आजगाम युवैवाद्य खं पुरीं चादैवदृतां ।
ज्ञाता कारवती नाभा बह्वदारां मनोरमा । भोजेष्टुष्यन्धैर्गुमां वासुदेवपुरोगमै ।
तत्तत्तद्देवता ज्ञात्वा यथातत्तमरिन्दम । कन्या तां बलदेवाय सुमतां नाम रैवती ।
दत्त्वा जगाम शिखरं मेरिस्तोषि संश्रित । रेमे रामोऽपि धर्मात्मा रेवत्या बहति सुखे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चस्य ऐलोत्पत्तौ दशमेऽध्याये ॥ १० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं ब्रह्मयुगे काले समतीते दिनात्मन । न जरा रैवती प्राप्ता रैवतं वा ककुद्भिन् ।
मेवै गतस्य वा तस्य मर्याते संनति कथं । क्षिता इयियामयापि योऽतमिच्छामि तत्तत ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न जरा क्षुत्पिपासा वा न मृत्युर्भरतेवम । चतुर्ष्वेक न भवति मेघलोके सदाऽनघ ।
ककुद्भिन्नस्तं लोकं रैवतस्य गतस्य ह । हता युयुजनेज्ञात राचये सा कुत्रस्थली ।
तस्य आद्यशतस्त्रीशोऽर्ष्यकस्य मेहात्मन । तदर्थ्यमानं रेवोभिर्दिशं प्राद्रवदच्युते ।
विद्रुतस्य तु रामेन्द्र तस्य आद्यशतस्य वै । तैर्यनु ते भयान्कान्तां क्षत्रियास्तत्र तत्र ह ।
जम्बवश्च सुमहावीर्यं तत्र विश्रान्ते । यैर्यामते महाराज भार्याता इति विब्रुता ।
क्षत्रिया भरतज्येष्ठ दिक्षु सज्जोषु विश्रुता । सर्व्वेभ्यः पर्यन्तगणान् प्रविष्टा कुटनन्दन ।
नामागारिष्टपुत्रैर्बो वैश्या ब्राह्मणता गता । केष्वस्य तु काकुवा क्षत्रिया युद्धदुर्धरा ।
इषभो हंसयिला तु गुरोर्गा जनमेजय । प्रायाच्छूद्रत्वमापन्नो नव त्रि परिकीर्त्तिता ।
वैवस्वतस्य तनया मनोर्वि भरतवैभवं । छवतस्तु मनो पुत्र दह्याकुर्भवत्तत ।
तस्य पुत्रशतस्त्रीशोऽर्ष्यकोभूरिदक्षिण । तेषां ज्येष्ठो विकुक्षिस्त विकुक्षिलादयोधता ।
प्राप्त परमधर्मज्ञां सोऽपिप्राधिपति प्रभु । ब्रह्मनिप्रमुखास्तस्य पुत्रो पञ्चोऽगदुसमा ।
उत्तरापथदेशस्था रक्षितारो विश्रान्ते । चत्वारिंशदशमेष्टा च दक्षिणस्था तथा दिशि ।
वशातिप्रमुखास्त्ये रक्षितारो विश्रान्ते । दह्याकुसु विकुक्षि वै अष्टकायामयादिशत ।
मोसमाजय आहूयै मृग हत्वा महाबल । आहूकर्मणि चोद्विष्टमश्वतो आहूकर्मणि ।
भर्चपिला ग्रम तात शशादेो मृगयां गत । दह्याकुषा परित्यक्तो वाग्निद्वयवगात प्रभु ।

१०

११

१२

१३

१४

१५

द्वालोका संस्थिते तात शशादक्षमयावयत् । शशादक्ष तु दाय्यादः ककुत्क्षो नाम वीर्यवान् ।

दन्द्रस्य द्रुपभूतस्य ककुत्क्षोऽजयतामुरान् । पूर्वमाडीवके युद्धे ककुत्क्षत्वेन स स्मृतः ।

अनेनासु ककुत्क्षस्य श्चुरानेन स स्मृतः । विष्टराश्च श्योः पुत्रसखादारक्षस्तजयतः ।

आर्द्रस्य युवनायसु आवत्तस्य चात्तमः । जम्बे आवलको राजा आवली येन निर्मिताः ।

आवलास्य तु दाय्यादो वृहदश्वो महीपतिः । कुवलास्य सुतस्य राजा परमधार्मिकः ।

य स धुम्बवाध्राजा धुम्बमारत्नमागतः ।

॥ अगमेजय उवाच ॥ धुम्बोर्ब्धमर्धं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । यदर्थं कुवलास्य स धुम्बमारत्नमागतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुवलास्यस्य पुत्राणां व्रतमुत्तमधन्विना । सर्वे विधुः सु निष्ठाता बलवन्तो दुरावदाः ।

बभूवुर्द्वांसिकाः सर्वे यज्वागो भूरिदक्षिणः । कुवलास्यं गिता राज्ये वृहदश्वो न्ययोजयत् ।

पुत्रसकामितश्रीसु वरं राजा समाविभूतः । तमुत्तङ्कोऽयं विप्रर्षिः प्रयात्नं प्रत्यवारयत् ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत् कर्तुमर्धं वि । निरदिप्रसपयत्तुं न हि शक्नोषि पार्थिव ।

ममाश्रमसमीपे वै शमेषु महधनसु । समुद्रो बालुकापूर्णं उज्जानक इति स्मृतः ।

देवतानामवध्यस्य महाकायो महाबलः । अन्तर्भूमिगतस्तत्र बालुकीमार्धितो महान् ।

राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुम्बुर्नाम महासुरः । ज्ञेते लोकविनाशाय तप आश्राय दारुणं ।

संवत्सरस्य पर्यन्ते स निवार्यं विमुञ्चति । यदा तदा भूयसति सगैलवनकालना ।

तस्य निश्यासवातेन रज उद्भूयते महत् । आदित्यपथमाष्टस्य वशाहं भूमिकल्पनः ।

सविस्तुलिङ्गं बाह्वारं सधूमनिदारुणं । तेन तात न शक्नोमि तस्मिन् स्थातुं न शक्नोमि ।

तं मारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया । लोकाः सुखा भवन्त्यस्य तस्मिन् विनिश्चते स्वयाः ।

न हि तस्य वधायैकं समर्थं श्रियवीपते । विष्णुना च करोः दत्तो महा पूर्व्ययुगेऽनघ ।

यस्य महासुर रौद्रं हनिष्यति महाबलः । तस्य च वरदानेन तेज आयाचयिष्यति ।

न हि धुम्बुर्भूततेजोऽस्तेजोऽप्येन शक्नोते । निर्दग्धुं श्रियवीपासु हियवर्षवतेरपि ।

वीर्यं हि सुमहत्तस्य देवैरपि दुरासदं । अरुणमुक्तां राजर्षिहतद्वेन महात्मना ।

कुवलास्य सुतं प्रादात्तस्मिन् धुम्बुनिर्धरे ।

॥ वृहदश्व उवाच ॥ अगवन् न्यस्राष्ट्रोऽहमयन्तु तमयो मम । भविष्यति दिजश्रेष्ठ धुम्बुमारो न संशयः ।

स तं यादिश्य तमय राजर्षिर्द्धुम्बुमारये । जगाम पर्यन्तायैव तपसे सन्नितम्रतः ।

कुवलास्यस्य पुत्राणां व्रतेन सह पार्थिव । प्रायादुतङ्कवहितो धुम्बोस्तस्य निर्वर्हणे ।

तमाविप्रचत्ता विष्णुस्तेजसा भगवान् प्रभुः । उतङ्कस्य नियोगादेः लोकानां हितकाम्यया ।

तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धवं दिवि शब्दे महानभूत् । एष श्रीमानवशोऽयं धुम्बुमारो भविष्यति ।

दियैर्भोऽप्येतत्त देवा समन्तात् सन्नवाकिन् । देवदुन्दुभयैश्च प्रणेदुर्मरतवर्षम् ।

स गत्वा जयतां श्रेष्ठस्तथैव सह वीर्यवान् । समुद्रं खानयामास बालुकापूर्णमथशः ।

नारायणेन कैरव्य तेजसाऽप्याधितस्तदा । स बभूव महतेजा भूयो बलवन्वित ।

तस्य पुत्रैः खनन्निव बालुकान्निहतस्तदा । धुम्बुरासादितो राजन दिग्गमादृत्य पश्चिमा ।

मुखशेनाग्निना क्रोधाग्नेकानुदत्तं यज्ञिव । वारि क्षुत्ताव वेगेन महोदधिरिवोदये ।

सोमस्य भरतश्रेष्ठ धारोष्णिकलिलं महत् । तस्य पुत्रशतं दत्तं विभिरुन्नुत्तु रत्नमा ।

ततः स राजा कैरव्य राक्षसं तं महाबलं । आसदाद महतेजा धुम्बुं धुम्बुनिर्वहण ।

तस्य वारिमयं वेगमपिवत् स नराधिप । योगो योगेन वक्रिञ्च श्रमयामास वारिणा ।

निहत्य तं महाकाय बलेनोदकराक्षस । उतङ्गं दर्शयामास छलकण्यो नराधिप ।

उत्तुङ्गं वरं प्रादान्ममै राज्ञे महात्मने । तच्छोचयं ददौ विजयं श्रुत्वापराजयं ।

धर्मै रतिञ्च वततं स्वर्गं वासं तथाऽप्ययं । पुष्पाणश्चास्याम् लोकाण् स्वर्गं ये रक्षसा हता ।

इति श्रीमहाभारते खिलपुहरिवंशे हरिवंशपर्वणि धुम्बुवधे सकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ नैशपायन उवाच ॥ तस्य पुष्पाख्य मिष्टा दृढाद्येव्येष्टं उच्यते । चक्रावकपिलाशौ तुलुमारौ द्वौ कनौयवौ ।

धौन्वमारिर्दुदायश्च हव्यसस्तस्य चात्मज । हव्यसस्य निकुम्भोऽभूत् सप्तधर्मरत्नं सदा ।

संहतायौ निकुम्भस्य पुत्रौ रणविभारद । अक्षमायकृपायौ तु संतहायसुतौ नृप ।

तस्य हैमवती कन्या सती माता द्रुपदनी । विख्याता विपु लोकेषु पुत्रयासाः प्रवेनजित् ।

सोमे प्रमेजिङ्गाय्यौ गौरी नाम पतिव्रताम् । अभिषमा तु सा भर्गो नदो वै बाह्वाऽभवत् ।

तस्याः पुत्रौ महानामोत्तु पुननायौ महीपति । मान्वाता युवनायस्य बिलोकविजयो सुत ।

तस्य चैवरयो भार्या ब्रह्मविन्दोः सुताऽभवत् । बन्धो विन्दुमतो नाम रूपेणसदृशो भुवि ।

पतिव्रता च ज्येष्ठा च आह्वयामयुतस्य सा । तस्यामुत्पादयामास मान्वाता द्वौ सुतौ नृप ।

पुरुकुलश्च धर्मशं मुचुकुन्दश्च धार्मिकं । पुरुकुलमुतस्तापीक्षसदस्युर्महीपति ।

भर्गोऽयामयोत्पन्नः सभूतस्तस्य चात्मज । सभूतस्य च दायदाः सुधन्वा नाम पाण्डित्य ।

सुधन्वनः सुतयावीचिधन्वा रिपुमर्दनः । राजस्त्रिधर्मगणेशवीदिदोस्तथादृष सुत ।

तस्य सत्यमतो नाम कुमारोऽभूत् महाबल । पाण्डित्यव्यवसायाणां विप्रैः प्रकी स दुर्धर्त ।

यैन भार्याः सता पूर्ण लमोदाहा परस्य वै । मायात्कामाण मोहाच्च स हर्षाचापलेन च ।

नहार कामात्कन्या स कस्यचित्पुत्रवादिनः । अधर्मप्रदुना तेन राजा चत्वारिणोऽज्यग्रत् ।

अपधर्मेति ब्रह्मो वदन् कोपधमन्विनः । पितरं सोऽग्रवीर्यकः कः गच्छामोति वै मुक्तः ।

पिता च तमयोवाच शृणु कैः क्व वर्यय । नाहं पुत्रेण पुष्पादीं नयाऽप्य कुलधामन ।

इत्युक्तं स निराकामधनरादधनः स्थितः । न च तं वारयामास वक्रिष्ठो भगवान्मुनि ।

स तु रुद्राग्रतस्तान् शपाकावशयान्तिके । पित्रा त्यक्तोऽवयदौ र पित्राऽप्यस्य वन ययौ ।

ततस्तर्हिन्तु विषये नावर्षत्पाकमायनः । समादादय राजेन्द्र निगार्धयै तदा ।

दारास्त तस्य विषये विधामिनो महातपाः । संनन्द्य आगरानूये चकार विपुलं तपः ।

तस्य पत्नी गले बद्धा मध्यं पुच्छमैरेषं । त्रेपस्य भरणायाय व्यक्रोधाद्वाग्नेन वै ।

तन्नु बद्धं गले दृष्ट्वा विकृतार्थं नृपात्मज । मद्यर्पिपुच्छं धर्मात्मा मोक्षयामास भारत ।

सत्यव्रते महाबाहो भरणस्तस्य चोक्तेरत । विद्यामित्रस्य तु त्वय्यमुकस्यार्थमेव च ।

योऽभवद्वासवो नाम गले बन्धाम्भस्ततया । मद्यर्पिं कौशिकस्तान तेन योरेण मोक्षित ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि गासवोत्पत्तौ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्यव्रतस्तु भत्या च कृतया च प्रतिष्ठया । विद्यामित्रकृत्तं तद्वार विनये स्मित ।

हस्ता मृगान् वराहांस्य मर्दिपांस्य वनेचरान् । विद्यामित्राश्रमाभ्ये शंसं हृषे येष्वथ सं ।

उपांशुव्रतमास्याय दीक्षां द्वादशवार्षिकी । पितृनिर्योगादवहत्तस्मिन् वनगते नृपे ।

अयोध्याञ्चैव राक्षं च तथैवान् पुरं मुनि । यज्ञियापाष्योपसन्मन्त्रादग्निं पर्यरन्त ।

सत्यव्रतस्तु बाष्पाद्वै भाविनोऽयंश्च वा मलान् । वशिष्ठेऽभ्यधिकं संसृं धारयामास निवृत्ता ।

पित्रा हि तं तदा राज्याच्यञ्चमान स्त्रमात्मज । न वारयामास मुनिर्वशिष्ठ कारयेन ह ।

पाण्डिपुत्रमन्त्रायां निष्ठा स्थाव्रमेव पदेन च सत्यव्रतस्तस्माद्भूतशान् सप्तमे पदे ।

जानन्धर्मान् वशिष्ठस्तु न मां ज्ञातीति भारत । सत्यव्रतस्तदा रीचं वशिष्ठे मनसाऽकरोत् ।

गुणमुद्रोत्तुं भगवान् वशिष्ठ कृतशंसदा । न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपाशुमुववृत्त ।

तस्मिन्नपरितोषो यः पितुरायोष्मर्शात्मन । तेन द्वादशवर्षाणि नावर्तन् पाकज्ञासन ।

तेन लिङ्गो बहता दीक्षान्तां दुर्वर्हां मुनि । कुलस्य निष्कृतिलात कृता या वै भवेदिति ।

न तं वशिष्ठो भगवान् पित्रा त्यातं न्यवारयत् । अभिवेक्ष्यास्य हं पुच्छमथैवेवं मतिर्मुने ।

स तु द्वादशवर्षाणि तां दीक्षामुदहन् वशी । अविद्यमाने शोषे तु वशिष्ठस्य मन्त्रात्मन ।

सर्वकामदुष्पाण्ड्याग्नीं ददमं स नृपात्मज । तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च अमाचेव चुधार्दित ।

दशधर्मगता राज्ञा जयान जनेनेजय । मत्त प्रमत्त उन्मत्त आनन् मुद्रो मुमुक्षि ।

स्वर्माणस्य भीरुस्य जुष्य कामी च ते दृष्ट । तेष शंसं स्वयञ्चैव विद्यामित्रस्य शास्त्रमश्व ।

भोजयामास तच्छुब्दा वशिष्ठोऽप्यस्य शुक्रधे । मुद्रस्तु भगवाण्वाक्यमिदमाह नृपात्मज ।

॥ वशिष्ठ उवाच ॥ पोतयेयमहं मूर्ख तव शब्दमसत्य । यदि ते दाविमो शब्द न स्थाता वै पुन क्तेता ।

पितृयापरितोषेण गुरोर्दोषोवधेन च । अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधेन व्यतिक्रम ।

। वैशम्पायन उवाच । सर्वं शौण्डस्य शब्दूनि तानि दृष्ट्वा महातया । विशङ्करिति शोवाच विशदुत्तेन स स्मृत ।

विद्य मित्रस्तु दारारणामगतो भरणे क्षते । स तु तस्मै वरं प्रादाम्युनि प्रोतस्त्रिंशद्वै ।

तन्वमानो वरेणाय वरं वने नृपात्मज । यशरीरो मने स्वर्गमित्येवं याचितो वर ।

अनादृष्टिभये तस्मिन् गते द्वादशवार्षिके । पित्र्यभिपिच्य राज्ये तु याजयामास ते मुनि ।

मित्रतां देवतानाञ्च वशिष्ठस्य च कौशिक । संशरीर तदां तन्नु दिवमारोपयत्प्रभु ।

तस्य सव्यरथा नाम पत्नी कैकयवैशजा । कुमारं जगयामास हरिश्चन्द्रमकलश ।

स वै राजा हरिश्चन्द्रस्यैद्वयं इति स्मृतः । आहतां राजसूयस्य सप्तादिति च विप्रुतः । ॥ १६ ॥

हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्यवान् । येनेदं रोहितपुरं कारितं राष्ट्रं सिद्धये । ॥ १७ ॥

कृत्वा राज्यं स राजर्षिः पालयित्वा तथा प्रजाः । संसारासारतां ज्ञात्वा द्विजेभ्यस्तमुरन्ददौ । ॥ १८ ॥

हरितो रोहितस्थाय चतुर्हारित उच्यते । विजयस्य सुदेवस्य च सुपुत्रौ बभूवतुः । ॥ १९ ॥

जेता चक्रस्य सर्वस्य विजयलोचन स स्मृतः । रुक्मस्तनयस्तस्य राजा धर्मार्थकोविदः । ॥ २० ॥

रुक्मस्य वृकः पुत्रौ वृकादाष्टस्य जज्ञिवात् । शकैर्यथेव काम्यैः पारदैः पट्टवैः सह । ॥ २१ ॥

हैहयास्तालजहाय निरखन्ति स्म ते नृप । नात्यर्थं धार्मिकेस्तात स हि धर्मदुग्धमभवत् । ॥ २२ ॥

मगरसु सुनो बाहोर्जस्रे सह गरेण सः । शौर्वेस्थायममांशेषु भार्गवेषामिरचितः । ॥ २३ ॥

आग्नेयमखं लब्ध्वा च भार्गवास्तगंगेरे नृपः । जिगाय श्रियिर्वै हला तालजहाय सहैहयान् । ॥ २४ ॥

प्रकाशां पङ्क्तवानाश्च धर्मं निरसदच्युतः । क्षत्रियाणां कुलमेव पारदानां च धर्मवित् । ॥ २५ ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चित्रकूचरिते चणोदशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं स मगरोजिता गरेणैव सहाच्युतः । किमर्थस्य प्रकादीनां क्षत्रियाणां मरौजसो । ॥ २६ ॥

धर्मं कुलोचितं क्रुद्धे राजा निरसदच्युतः । इतस्मै सर्वेमाचक्षु विलरेण तपोधन । ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पादन उवाच ॥ बाहोर्ध्वचनिमस्तात इतं राज्यमभूत्किञ्च । हैहयैस्तालजहे च शकैः पाङ्क्तं विभ्राम्यते । ॥ २८ ॥

यवनाः पारदाश्चैव काम्यैः पङ्क्तवाः खभाः । इते क्षत्रियैः पङ्क्तं हैहयार्थं पराक्रमेन । ॥ २९ ॥

इतराण्यलदा राजोऽसौ वै बाहुर्वनं धयी । पत्न्या चानुगतो दुःखी बने प्राणानवाचस्रत । ॥ ३० ॥

पत्नी तु यादवी तस्य संगमो वृष्टोऽन्वगात् । सपत्न्या तु गरलास्ये दत्तः पूर्व्यमभूत्किञ्च । ॥ ३१ ॥

सा तु भर्तृक्षितां कृत्वा बने तामधरोहत । शौर्वेस्ता भार्गवस्तात कारुण्यात्समवारयत् । ॥ ३२ ॥

तस्याश्रमे च ते गर्भं गरेणैव सहाच्युत । व्यथायत महाबाहुं मगरे नाम पार्यिव । ॥ ३३ ॥

शौर्वेस्तु जातकर्मादि तस्य कृत्वा मरौजस्रतः । अघ्याय वेदानखिलांस्ततोऽप्यं प्रत्यपादयत् । ॥ ३४ ॥

आग्नेयन्तु सहाबाहुं मरौजस्रतः । स तेनाखं बलेनाज्ञौ बलेन च समन्वितः । ॥ ३५ ॥

हैहयाभिजघानाग्नेः क्रुद्धो वृष्टः पशूनिव । आजहार च लोकेषु कीर्त्तिं कीर्त्तिमतम्बरः । ॥ ३६ ॥

ततः प्रकां सयवनेन काम्यैः पारदास्तथा । पङ्क्तवांश्चैव निःशेषान् कर्तुं व्यथितः किञ्च । ॥ ३७ ॥

ते वध्यमाना वीरेण मगरेण महात्मना । वशिष्ठे प्ररणं गत्वा प्रणिपेतुर्मनोपिणं । ॥ ३८ ॥

वशिष्ठस्तस्य तान् वृष्टा धमदेन महाद्युतिः । मगरे वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयमदा । ॥ ३९ ॥

मगरः स्वाम्प्रतिशब्दं गुरोर्वाक्यं निग्रह्य च । धर्मं जघान तेषां वै वैशान्त्यं चकार च । ॥ ४० ॥

अङ्गं प्रकां गिरिषो मुण्डयित्वा व्यसञ्चयत् । यवनां गिरिः सर्वं काम्यैः पङ्क्तवान् तथैव च । ॥ ४१ ॥

पारदा मुक्तकेशाश्च पङ्क्तवाः शत्रुवारिणः । निःस्त्राधायवयत्काङ्काः कृत्वास्तन महात्मना । ॥ ४२ ॥

प्रका यवनक मीजाः पारदाः पङ्क्तवास्तथा । कोनिश्याः समक्षिपा दाम्बोयोसाः शकेरसाः । ॥ ४३ ॥

सर्वे ते क्षत्रियास्तात धर्मक्षेपां निराकृतः । वशिष्ठवचनाश्रित्य मगरेण महात्मना । ॥ ४४ ॥

सशस्त्रसारांशोपाय मद्रान् किञ्चिन्महासाया । कोनासाय तया वपुर्नाम शस्त्रान् कोदण्डकोपाया ।

स धर्मविजयो राजा विजित्येवं वसुधरा । अथ प्रपारयामां वाजिमधाय दीवितः ।

०८२

तस्य पारयतः सोऽथ समुद्रे पूम्बदक्षिणे । विस्रामोपेऽपद्यतो भूमिधेव प्रवेष्टितः ।

स तं देवं तदा पुनैः सागयामास धार्थिवः । अमिदुखे तदा तत्र मन्यमाने महापते ।

तमादिदेवं पुरं च हरिं लुण्ठं प्रजापतिं । विष्णुं कपिलरूपेण स्वपनां पुद्गोत्तम ।

तस्य चतुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिवृण्यतः । इन्द्रापो वै महाराज चत्वारस्त्रयवेष्टितः ।

वह्नेकतः सुकेतस्य तया धंभरयो नृपः । शूरः पञ्चजनी नाम तस्य वंशकरा नृप ।

०८३

प्रादास तस्मै भगवान् हरिर्गौरायणो वरः । अथ वंशमिच्छाकोः कीर्त्तिं प्राप्यमिश्रितीनां ।

पुरं समुद्रश्च विभुः स्वर्गं वाचन्त्याऽथयः । पुत्राणां वाचयान् लोकान् तस्य ये चतुषा इताः ।

समुद्रार्थमादाय ववन्दे तं महोपतिः । सागरलक्ष्मणेनैव स कर्मणा तेन तस्य वै ।

तस्मात्तेनैकं सोऽथ समुद्रादुपलब्धवान् । आजहारान्येधानां जतं च सुमहायमाः ।

पुत्राणाञ्च सहस्राणि पट्टिस्तोति नः श्रुतः ।

०८४

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सगरोत्पत्तिचरितकथने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सगरस्यात्मजां वीराः कथं जातां महात्मनः । विकान्ताः पट्टिवाहस्य विधिना केन वा दिज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हे भार्ये सगरस्यात्मजां तपसा दग्धकिन्त्रिणः । श्वेता विदग्धदुहितो केचिन्नो नाम विद्युता ।

कनीयसी तु महती पत्नी परमधर्षिणी । अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमां भुवि ।

श्रीशैलारम्भा वरं प्रादान्तपिबोध जनाधिप । पट्टिं पुत्रसहस्राणि यच्छात्वेका तपस्विनी ।

एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टं वरयमिति । तत्रैका जयते पुत्रान् सुखा शूरान् वंशस्थाया ।

एकं वंशधरं त्वेका तथेत्याह महाभूमिः । केचिन्मृत्युत सगरादसमस्तस्यमात्मजं ।

राजा पञ्चजनी नाम धर्मवत् स महावलाः । इतरां सुपुत्रे तुभ्यो वीजपूर्वोमिति श्रुतिः ।

तत्र पट्टिचहस्राणि गर्भास्ते तिलधर्मिताः । सम्भव्युष्याकासं बहुधुस्रं घटाक्रमं ।

घृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान् गर्भाभिदधे पिता । धात्रीयैकेकशः प्रादान्तावतीरेव पोषणे ।

ततो द्रक्ष्य मयिषु समुत्तस्थुर्थयासुखं । कुमाराले यथाकालं सगरप्रीतिवर्द्धनाः ।

पट्टिः पुत्रसहस्राणि तत्त्वैवमभवत्पुत्रः । गर्भादस्त्रावुमथादे जातानि श्रियोवोपते ।

तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मनां । एकः पञ्चजनी नाम पुत्रो राजा भवत्तु च ।

सुतः पञ्चजन्मालोदंशमात्राम वीर्यवान् । दोलीपत्तनयस्तस्य सद्भाक् इति विद्युतः ।

येन स्वर्गादिहागम्य मुहूर्त्तं प्राप्य जीवितं । यथोऽनुचिन्मिता लोका मुद्रा मयेन चानघ ।

दोलीपत्तं तु दायादी महाराजो भगीरथः । यः स गङ्गा हरिकेशमवातारयत प्रभुः ।

कीर्त्तिमान् यं महाभागः शकतुष्यपराक्रमः । समुद्रमानवधैर्नां दुहित्वेन कथ्ययन् ।

तस्माद्भगीरथो गङ्गा कथ्यते वंशचिन्तकैः । भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविद्युतः ।

नाभागस्तु श्रुतस्त्वासीत्युक्तं परमधार्मिकं । अम्बरोषस्तु मामागि विन्धुदोषविताऽभवत् ।
 श्रुतजित्तु दायादं विन्धुदोषस्तु वीर्यवान् । श्रुतजित्तुस्त्वासीदुत्तमपथो महायया ।
 दिव्याचक्षुष्यो वे राजा नलसखो बली । श्रुतपथेऽनलसखोऽसीदुत्तमपथोऽभवत् । ८१६
 सुदासस्तु तनयो राजा दक्षसखोऽभवत् । सुदासस्तु तनस्त्वासीदुत्तमपथो नाम पार्थिव ।
 ख्यातं कल्पापपादो वै भाषा मित्रसखोऽभवत् । कल्पापपादस्तु सर्वकर्म्मणि विभुतः ।
 अनरण्यास्तु पुत्रोऽभूद्विभुतः सर्वकर्म्मणः । अनरण्यास्तु निम्नो निम्नपुत्रो बभूवुः ।
 अनमित्रो रघुश्चैव पार्थिववर्षभसत्तमौ । अनमित्रस्तु राजा विद्वान् दुर्लभोऽभवत् ।
 दिक्षीपस्तु नयस्तु रामस्तु प्रपितामहः । दीर्घबाहुर्द्विषोपस्तु रघुर्नामाऽभूवस्तु । ८१७
 अधोधायां महाराजो रघुरासीन्महाबलः । अजस्तु रघुतो जज्ञे अगाद्वरयोऽभवत् ।
 रामो दशरथाज्यज्ञे धर्मात्मा सुमहायया । रामस्तु तनयो जज्ञे कुम्भ इत्यभिषिञ्चतः ।
 अतिविभुः कुम्भाज्यज्ञे निपथस्तु चात्मजः । निपथस्तु नलः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्तु तु ।
 नभस्तु पुण्डरीकस्तु चैमध्वस्तु ततः स्मृतः । चैमध्वस्तु तनस्त्वासीद्विषाजोऽभवत् प्रतापवान् ।
 आसीद्विषाजस्तु नाम देवानोऽकात्मजः प्रभुः । अहोर्गस्तु दायादं सुधन्वा नाम पार्थिवः । ८१८
 सुधन्वनः सुतश्चैव ततो जज्ञे नलो नृपः । उक्तो नाम च धर्मात्मा नलः पुत्रो बभूवुः ।
 बज्रनाभः सुतस्तु उक्तस्तु च महात्मनः । बज्रनाभस्तु तनो विद्वान् व्युपिताय इति श्रुतः ।
 पुत्रस्तु तनो विद्वानर्थविद्विषस्तु तनस्तु । मुद्गर्गस्तु सुतस्तु अग्निवर्षः मुद्गर्गनामः ।
 अग्निवर्षस्तु शीघ्रः शीघ्रस्तु तु मरु दुतः । मरुस्तु योगमास्तु कल्पापदोऽभवत् ।
 तस्यासीद्विभुस्तु पुत्रो राजा वृहदसः । नलो दावेव विख्यातो पुराणे भरतर्षभ । ८१९
 वीरसेनात्मजश्चैव यत्नेऽस्त्वुत्तमोदहः । इत्यास्तु वंशप्रभवाः प्राधान्येनैव कीर्तिताः ।
 इति विवस्वतो वंशे राजानोऽमिततमसः । पठन् सत्यगिमां खट्वाहित्यस्तु विवस्वतः ।
 आहूदेवस्तु देवस्तु प्रजाणां पुष्टिदस्तु च । प्रजावानेति सामुज्यमादित्यस्तु विवस्वतः ।
 विपाशा विरजाश्चैव आयुष्मास्तु भवस्तु ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चेणि आदित्यवंशानुकीर्त्तने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
 ॥ जननेनैव उवाच ॥ कथं वै आहूदेवस्तुमादित्यस्तु विवस्वतः । श्रोतुमिच्छामि विप्रस्य आहूय च परं विधिं । ८२०
 पिष्टपासादिदृष्टांश्च एते पितरः स्मृताः । एवञ्च श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं दिजातिभिः ।
 खगंस्तु पितरोऽन्येषु देवानामपि देवताः । इति वेदविदः प्राङ्गरेतदिच्छामि वेदितुं ।
 ये च तेषां गणाः भोक्ता यश्च तेषां परः बलः । यथा च कृतमस्माभिः आहूद्रोषातिवै पिष्टम् ।
 प्रीतास्तु पितरो ये च श्रेयसां योजयन्ति हि । एव वेदितुमिच्छामि पिष्टं वा सर्वमुत्तमं ।
 ॥ वेप्रस्थापन उवाच ॥ इति ते कथयिष्यामि पिष्टं वा सर्वमुत्तमं । यथा च कृतमस्माभिः आहूद्रोषातिवै पिष्टम् । ८२१
 प्रीतास्तु पितरो ये च श्रेयसां योजयन्ति हि । माकंश्चैवेन कथितं भो प्रायः परितुष्टं ।

अष्टच्छब्दभराजो हि शरतत्पगतं पुरा। एवमेव पुरा प्रश्नं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

तत्तत्तुष्ट्या वक्ष्यामि भीमोदोदहितं यथा। भीतं वनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय शृण्वते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुष्टिकामेन धर्म्यं कथं पुष्टिरवाप्यते । एतदे श्रोतुमिच्छामि किं कुर्वन्नेति न शोचति ।

॥ भीम उवाच ॥ आहू, प्रीणति हि पिद्वन् सर्वकामफलैस्तु यः । तत्पराः प्रपतः आहू प्रेत्य चेह च मोदते ।

पितरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य च प्रजा । पुष्टिकामस्य पुष्टिश्च प्रयच्छन्ति युधिष्ठिर ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्त्तन्ते पितरः स्वर्गे केषाञ्चिद्वरके पुनः । प्राणिनां नियतं श्रुतं कर्षजं फलमुच्यते ।

आह्वानि चैव कुर्वन्ति फलकामाः सदा भराः । अभिवन्धाय पितरं पितुश्च पितरं तथा ।

पितुः पितामहश्चैव चितुः पिपेडु तिष्ठते । तानि आहूति दत्तानि कथं गच्छन्ति वै पिद्वन् ।

कथञ्च श्लाक्षे दातुं नित्यस्याः फलं पुनः । केच ते पितरोऽन्ये स्म कान् यजामो वयं पुनः ।

देवा अपि पिद्वन् स्वर्गे यजन्तीति च नः श्रुतं । एतदिच्छामहे भ्रातृ विसरेण महायुते ।

स भवान् कथयन्तेनं कथाममिदं बुद्धिमान् । यथा दत्तः पिद्वन् वा तारण्येह कल्पते ।

॥ भीम उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पद्यांशुतमरिन्दम । ये च ते पितरोऽन्ये स्म यान् यजामो वयं पुनः ।

पिवा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै । आहूकाले मम पितृभ्यां पिण्डं समुपतः ।

तं पिता मम हस्तेन मित्रा भूमिमयापत । हलाभरणपूर्णं केयूराभरितेन च ।

रक्ताङ्गुलितलेनाथ यथा दृष्टं पुरा मया । नैव कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चापहं ।

कुण्डलैश्च तथा पिण्डं दत्तवानविचारयन् । ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा समुपया तदा ।

उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयाऽनघ । त्वया दायादवानसि कृतार्योऽमुष चेह च ।

समुत्तरे त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता । मया तु तव जिज्ञासा प्रयुक्तैवा दृढव्रत ।

व्यवस्थानञ्च धर्मैषु कर्तुं लोकांश्चानघ । यथा चतुर्थं धर्मं च रचिता स्मरते फलं ।

पापस्य हि तया मूढ फलं प्राप्नोत्यरविशे । प्रसाधं यद्वि कुर्वते धर्मोपचारेषु प्रार्थिवः ।

प्रजासादनुवर्त्तते प्रमाणाचरितं यदा । त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्मश्च ज्ञायताः ।

कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्वर्त्तिताऽस्तुता । तस्मात्तवाहं सुप्रीतो प्रीत्या वरमनुकामं ।

ददामि ते प्रतीच्छ त्वं त्रिषु लोकेषु दुर्लभं । न ते प्रमदित्वा क्षुत्पूयैव ज्योतिषिभिरिह ।

‘त्वतोऽभ्यनुज्ञां सम्प्राप्य शृणु, प्रमदित्वा तव । किं वा ते प्रार्थितं भूया ददामि धरमुत्तमं ।’

तद्वृत्तिं भरतश्रेष्ठ यतो मनसि वर्त्तते । इत्युक्तवन्तस्तमममियाद्य कृताञ्चरिः ।

अत्रुवं कृतकृत्योऽहं प्रसन्न इति धत्तम । यदि त्वमुग्रं भूयस्त्वतोऽहं निमहायुते ।

प्रत्यमिच्छाम्यहं किञ्चिद्वाह्यं भवता स्वयं । स मामुवाच धर्मोत्तमं ब्रूहि भीम यदिच्छसि ।

केताऽहं संशयन्तात यन्मां ‘शृण्वति भारत’ । अष्टर्षं तमहं तातं तवान्तरहितमेव च ।

गतं मुकतिनां लोकं कौटूहलवशमन्वित ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः । देवाश्च पितरोऽन्ये वा कान् यजामो वयं पुनः ।

कथञ्च दत्तमस्मिन् । आहं प्रीणायद्यो पितृम् । लोकान्तरगतांस्तान् किञ्च आह्वय वा फलं ।
कान् यजन्ति स्म लोकान् वै । सदेवनरदानवाः । सयज्ञरसोगन्धर्वाः । सकिञ्चरमहोरगाः ।

अथ मे संशयस्तोऽहं कैतहलमतीव च । तद्वहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य भीष्मस्वावाच वै पिता ।

॥ शान्तमुवाच ॥ सञ्जयेष्वैव ते वक्ष्ये यन्मां पृच्छसि भारत । पितरश्च यथोद्भूताः फलं दत्तश्च चानघ ।

पितृणां कारणं आह्ने शृणु सर्वं समाहितः । आदिदेवसुतास्तां पितरो दिवि देवताः ।

तान् यजन्ति स्म वै लोकाः सदेवासुरमानुषाः । सयज्ञरसोगन्धर्वाः । सकिञ्चरमहोरगाः ।

आध्यायिताश्च ते स्रष्टेः पुनराध्याययन्ति च । जगत्सदेवगन्धर्वमिति ज्ञान्मुमुक्षुषं ।

तान् यजस्व महामाग आह्नैरग्नैरतन्त्रितः । ते ते श्रेया विधांस्तन्ति सर्वकामफलप्रदाः ।

त्वदैवाराध्यमानास्तु नामनोयानुकीर्त्तनैः । अस्मान्माध्याययिष्यन्ति स्तुगंस्तानपि भारत ।

मार्कण्डेयस्तु ते श्रेयमेतत्सर्वं ब्रूवत्युति । श्य वै पितृभक्तश्च विदितात्मा च भारत ।

उपस्थितस्त्वं आह्नेऽह्य ममैवानुग्रहाय वै । एनं पृच्छ महाभागमित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंश हरिवंशपर्वणि पितृकण्ठे चोद्धृष्टोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः । प्रश्नं तमेवावश्यं कथं शृणुः पुरा पिता ।

य मामुवाच धर्मात्मा मार्कण्डेयो मज्जातपाः । भीष्म वक्ष्यामि काल्पेन शृणुषु प्रपतो भव ।

अहं पितृप्रसादाद्दोषैर्युद्धमवाप्तवान् । पितृभक्तैश्च सन्ध्यां प्राप्तोक्तैः परमं यशः ।

सोऽहं युगस्य पर्यन्तं यज्ञवर्षवह्निके । अधिरक्ष गिरिं मेहं तपोऽतथ्यं सुदुखरं ।

ततः कदाचित्पश्यामि दिवं प्रज्वाल्य तेजसा । विमानमहमाद्यान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ।

तस्मिन् विमाने पर्यङ्कं ज्वलितादित्यवर्चसं । अपश्यं तत्र चैवाहं शयानं दीप्ततेजसं ।

अद्भुतमात्रं पुरुषमग्रावमिनिवाहितं । सोऽहं तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा विभुं ।

सन्निविष्टं विमानस्य पादाध्याभ्यामपूजयं । अष्टच्छैव दुर्दृषं विद्याम त्वा कथं विभो ।

तपोवीर्यात् समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं । दैवतं ह्यसि देवानामिति मे वर्चते सतिः ।

य मामुवाच धर्मात्मा श्रवमाण इवानघ । न ते तपः सुचरितं येन मां नावयुष्यथ ।

शणैरेव प्रमाणं च विभुदम्यदनुत्तमं । रूपेण च पुमांस्तादृग्दृष्टपूर्वो न मेऽकथितः ।

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ विद्धि मां ब्रह्मण पुष्पं मानसस्यैव विभो । तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं ।

सनत्कुमार इति यः श्रुतोऽपेदेपु त्रै पुरा । सोऽस्मि भागवं भद्रन्ते कं कामं करवायि ते ।

ये तन्ये ब्रह्मणः पुष्पा यवीर्यासम्भूते मम । आतरः सप्त दुर्दृषोक्तैश्च वंशाः प्रतिष्ठिताः ।

क्रतुर्धर्मिष्ठः पुण्ड्रः पुण्ड्रस्त्रिधाऽपिस्तथाऽङ्गिराः । मरौचित्य तथा विद्वान् देवगन्धर्वसेविताः ।

चोन् शोकान् धारयन्तीमे देवदानवपूजिताः । त्रयन्तु यतिधर्माश्च सचोऽप्यात्मानमात्मनि ।

प्रजा धर्मैश्च कामश्च धावहाय महामुने । यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि मां ।

तस्मात्सन्तुगारंति नमैतन्मि प्रतिष्ठितं । मङ्गल्यो ते तपस्योऽपि मम दर्शनकाङ्क्षया ।
 एष दृष्टोऽस्मि भवता कं कामं करवाणि ॥ इत्युक्तवन्तं तमहं प्रत्यवाचं सनातनं ।
 अनुज्ञातो भगवता प्रीयमाणेन भारत । ततोऽहमेतमर्थं वै तमष्टृक्षं सनातनं ।
 वृष्टः पितृणां सर्वज्ञ फले आहूय चानघ । चिच्छेद संशयं भीष स च देवेश्वरो मम ।
 स मामुवाच धर्मात्मा कथानो वञ्चवाचिके । रमे तयोऽहं विप्रपुंश्च शब्दं यथातथं ।
 देवानजयत ब्रह्मा नो यत्पुन्यतोति भोगिव । तमुक्त्यु तदात्मानमथयत्ते फलार्थिन ।
 तौ श्रुत्वा ब्रह्मणा मूढा नष्टंश्रा दिवौकष । न स किञ्चिदिजानन्ति ततो लोकोऽयमुद्यत ।
 ते भूयः प्रणताः श्रुत्वा प्राचाचन्त पितामहं । अनुपहाय लोकानां तत्तत्तान्नवीदिभुः ।
 प्रायश्चित्तश्चरन्धं वै यमिधारे हि व 'कृत' । पुत्राश्च परिष्टृक्षन्धं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ।
 प्रायश्चित्तक्रियार्थं पुत्रान् पप्रच्छुराचनवत् । तेभ्यो प्रयतात्मानः श्रमं सुखं वाप्स्यताम् ।
 प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाचन कर्मयोगि वै । श्रवन्ति सुमला नित्यं चतुर्भ्योऽपि नित्यशः ।
 प्रायश्चित्तार्थं तत्तदा लब्धंश्रा दिवौकषः । गन्तानां पुत्रका एवं पुत्रैकताश्च ते तदा ।
 अभिगच्छास्तु वै देवा पुत्रवाक्येन तेन वै । पितामहमुपासन्धं संशयच्छेदनाय वै ।
 तत्तत्तान्नवीदिभो यूयं वै ब्रह्मवादिन । तस्माद्यदुक्ता यूयं तेषु सया न तदन्यथा ।
 दूयं शरीरकर्तारस्तेषां देवा भविष्यथ । ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संशयः ।
 अन्येऽन्यं पितरो यूयं ते चैवेति न संशयः । देवाश्च पितरश्चैव तदुध्वाधं दिवौकषः ।
 ततस्ते पुनरागत्य पुत्रानूचुर्दिवौकषः । ब्रह्मणा क्षिप्रं सन्देहाः प्रीतिमन्त परस्परं ।
 यूयं वै पितरोऽस्माकं धैर्यं प्रतिबोधिताः । धर्मज्ञा कथं व कामं कौ शरो वः प्रदीयतां ।
 यदुक्तं वै पुत्राभित्तत्तया न तदन्यथा । उक्ता यद्वत् पुत्राभिः पुत्रका इति वै वचं ।
 तस्माद्भवन्त पितरो भविष्यथ न संशयः । योऽनिष्टा च पित्रन् आहूः क्रियाः काश्चित्किरिष्यति ।
 राक्षसा दानवा नागाः कलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् । आहूराण्यायिताश्चोपि पितरः शोममयथं ।
 आयाप्यमाना पुत्राभिव्युहंयिष्यन्ति नित्यदा । आहूराण्यायिताश्चोपि पितरः शोममयथं ।
 समुद्रपद्मेतवमं जह्नुमाज्जमेष्टेनं । आहूतिं पुष्टिकामाश्च ये करिष्यन्ति मानवाः ।
 तेभ्य पुष्टिं प्रज्ञं चैव दास्यन्ति पितरः श्रुताः । आहूये च प्रदास्यन्ति चोन् पिष्टाज्जामगोमतः ।
 सर्व्वं च वर्त्तमानास्तान् पितरः श्रुतिमहाः । भावयिष्यन्ति सततं आहूदानेन तपिताः ।
 स्वमाश्रायितं पूर्य्य ब्रह्मणा परमेश्विना । इति तद्वचनं सत्यं भवन्धं दिवौकष ।
 पुत्राश्च पितरश्चैव वय सर्व्वे परस्परं ।
 ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा । अन्यान् पितरो ज्ञेते देवाश्च पितरश्च ह ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकृत्ये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन मास्त्रता । सनत्कुमारिण पुन वृष्टवान् देवमयथं ।

सन्दिह्यमनरश्चेत् भगवन्मरिन्दम । निषेध तेन गोत्रेण निजितं सर्वमादिताः । २७
 किमपी वै पितृगणाः कश्चिन् लोकं प्रतिष्ठिताः । वर्त्तन्ते देवप्रवरा देवार्ता मोमगृहाः ।
 ॥ यन्कुमार उवाच ॥ कोनै वञ्जता श्रेष्ठ कोनै पितृगणाः क्षताः । यन्तरो मूर्त्तिमन्तश्च यत्सोऽयममूर्त्तयः ।
 तेषां लोकं विभगंश्च कोनैऽपि क्षामि मच्छृणु । प्रभावश्च महत्त्वश्च विस्तरेण तपोधन ।
 धर्ममूर्त्तिधरासोऽयं यतो ये परमा गताः । तेषां नामानि लोकाश्च कोनैऽपि क्षामि तच्छृणु ।
 लोका यनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति भःसरः । अमूर्त्तयः पितृगणान्ते वै पुत्राः प्रजापते । २८
 विराजन् दिवसेष्ट वैराजा इति विभुताः । यन्निता तान् देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 एते वै योगविधेया लोकाश्च प्राप्य यनातनान् । पुनर्युगपदक्षान्ते जायन्ते ब्रह्मादिन ।
 ते तां प्राप्य क्षतिं भूयः ब्राह्मयोगमनुसृतम् । ध्याति योगगतिं निद्राः पुनरावृत्तिदुर्गताम् ।
 एते स्मः पितरस्तात ध्यातिनां योगवर्द्धनाः । चाप्यापयन्ति ये पूर्व्वं योमं योगबलेन वै ।
 तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनाम् विब्रेवतः । एव वै प्रथमः कल्पः योमपानां महात्मना । २९
 एतेषां मानसो कन्या भेना नाम महागिरिः । पत्नो हिमवतः श्रेष्ठ यस्या भेनाक उच्यते ।
 भेनाकश्च पुनः श्रीमान् कौशेयः नाम महागिरिः । पूर्व्वप्रवरः पुत्री यानारजसमन्विताः ।
 तिस्रः कन्यास्तु भेनाया जगन्माता त्रैलोक्यः । यथाभिमन्त्रयन्त्या इतोऽयमेकपाटला ।
 तपस्वरत्नं सुमहदुदरं देवदानवी । लोकान् यन्नापयामासुस्तानिश्च स्थापुनः प्रमान् । ३०
 आहारमेकपर्येण एकपर्वा समचरन् । पाटलापुष्पमिकश्च आदधावेकपाटला ।
 एका तत्र निरचरा तां भाना प्राग्वेधयत् । जना इति निवेधन्तो मातृक्षेत्रेण दुःखिताः ।
 सा तयोक्ता इदा माया देवो दुष्टरचारिणी । उभेत्येवाभवत् स्थाता बिभु लोकेषु सुन्दरी । ३१
 तथैव नाथा तेनेह विभुता योगधर्मिणी । एतत्तु चिन्मारीकं जगत्स्थास्यति भागव ।
 तपश्चरीराक्षाः सर्व्वसिद्धिः योगयन्तान्तिता । सर्व्वस्य ब्रह्मादिन्य सर्व्वस्यैवोर्द्धरेतवः । ३२
 उमा तासं बरिठा च ज्येष्ठा च वरवर्षिणी । महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता । ३३
 अवितर्कैकपर्णा ह देवलक्ष महात्मनः । पत्नी दत्ता महाप्रह्वन् योगाचार्याध्याय धीमते ।
 जैगीपथाय तु तथा विद्वि तामेकपाटला । एते चापि महाभागे योगाचार्यावुपस्थिते ।
 लोका, योमपदा नाम मरीचैर्यत्र वै क्षता । पितरो यत्र वर्त्तन्ते देवास्तान् भावयन्पुनः ।
 अमिषास्ता इति स्थाता सर्व्वं एवामितोजस । एतेषां मानसो कन्या अन्धेदा नामानिष्ठा ।
 अन्धेदा नाम विष्णुर्नाम सरो यस्याः समुत्पत्तिः । तया न दृष्टपूर्व्वसो पितरन्ते कदापन । ३४
 अथमूर्त्तयः पितृन् सा ददन् गृह्णति । यस्या मानवर्षेणां पितृन् स्वाध्यामिजगती ।
 भीडिता तेन दुःखेन बभूव वरवर्षिणी । सा दृष्ट्वा पितरं वने वसु नामान्तरिणम् ।
 अमावस्यमिति स्थातमायो पुनं यत्रास्ति । अद्रिकास्तथा युक्तं विमानेऽधिष्ठिते दिवि ।
 सा तेन ध्वमिचारेण मनसः कामरूपिणी । पितरं प्रायैदित्यज्यं योगधेया पयात ह ।

१ चोष्णपश्यद्विमानानि पतमाना दिवस्तुता । चरन्तुप्रमाणानि साऽपश्यन्तेषु तान् पितॄन् । १२३ ॥ १२४ ॥ २५
 मुखप्लानपरिचक्रानमोनमिर्विवाहितान् । अथर्धमित्युवाचानां पतन्ती तानवाक्प्रियोः । १२५ ॥ १२६ ॥ २६
 नैरुता सा तु माभेयोरेरिनि योषि व्यथिता । ततः प्रसादयामास तान् पितॄन् दोनया निरा । १२७ ॥ १२८ ॥ २७
 ३ ऊचुस्ते पितरः कन्या भ्रष्टयथी व्यतिक्रमात् । भ्रष्टयथी स्वदोषेण पतसि त्वं श्रुचक्षितोः । १२९ ॥ १३० ॥ २८
 ४ ये क्रियन्ते हि कर्माणि शरीरे दिवि देवतैः । तैरेव तत्कर्मफलं प्राप्नुवेन्तीह देवताः । १३१ ॥ १३२ ॥ २९
 ५ सद्यः फलानि कर्माणि देवते प्रेक्ष्य मानुषे । तस्मात्तन्तपसः पुत्रि प्रेत्येह प्राप्स्येव फलं । १३३ ॥ १३४ ॥ ३०
 ६ इत्युक्त्वा पित्रभिः सा तु पितॄन्प्रसादयत्स्वकान् । आत्मा प्रसादे तं चक्रुस्तथाः सर्वेऽनुकम्पया । १३५ ॥ १३६ ॥ ३१
 ७ अवरजभाविनेऽत्मा तेऽयमूषस्ततश्च तां । अथ राज्ञो वयोः कन्या स्वमपत्यभिव्यसि । १३७ ॥ १३८ ॥ ३२
 ८ उत्पन्नश्च इयव्यान्तुः मानुषेषु महात्मानः । कन्या च भूत्वा लोकान् खान् पुनः प्राण्यसि दुर्लभा । १३९ ॥ १४० ॥ ३३
 ९ पराशरस्य दद्याद् त्वं त्रिभुं जनयिष्यसि । स वदेमकं ब्रह्मविंशतुर्द्वं विमज्ज्यति । १४१ ॥ १४२ ॥ ३४
 १० महाभियस्य पुनो दो शान्तनोः कीर्तिवर्द्धनो । विचित्रवीर्ये धर्मधं तया चित्राङ्गदं विभुं । १४३ ॥ १४४ ॥ ३५
 ११ एतानुत्पाद्य पुत्रास्त्वं पुनर्लोकानवाप्सेषि । व्यतिक्रमात् पितृणाञ्च नञ् प्राण्यसि क्षुधितं । १४५ ॥ १४६ ॥ ३६
 १२ अथैव राज्ञः कन्या स्वमेन्द्रिकार्धाभिव्यसि । चष्टाभिर्ममविचोऽत्वं दोपरं मत्स्ययोगिना । १४७ ॥ १४८ ॥ ३७
 १३ एवमुक्त्वा तु दक्षिणी जाता कथ्यवती तदा । मत्स्ययोगौ समुत्पसाः राज्ञश्च वयोः पुता । १४९ ॥ १५० ॥ ३८
 १४ वैभ्राजा नाम तं लोकं दिवि भान्ति मुदभ्रजाः । यत्र वद्वेदो नाम पितरौ दिवि विंश्रुताः । १५१ ॥ १५२ ॥ ३९
 १५ तान् देवगणाः सर्वे यद्यगन्धर्वराक्षसाः । निगाः सर्पाः सुपर्णाश्च भवेयन्त्यमितोजसः । १५३ ॥ १५४ ॥ ४०
 १६ एते पुत्रा महात्मानः पुत्रस्तस्य प्रजापतेः । महात्मानो महाभागक्षेत्रीयुक्ताक्षपत्निनः । १५५ ॥ १५६ ॥ ४१
 १७ एतेषां मानवी कन्या दीवरी नाम विंश्रुता । योगा च योगपत्नी च योगमता त्रयेव च । १५७ ॥ १५८ ॥ ४२
 १८ भविषी दापरं प्राप्य पुनो धर्मभूतमिरा । पराशरकुलोद्भूतः शुको नाम महातपाः । १५९ ॥ १६० ॥ ४३
 १९ भविष्यति पुनो तस्मिन् महायोगी दिग्भ्रमः । योषादरं वीर्यं बभूवो विधूमीऽग्निरिव ज्वलन् । १६१ ॥ १६२ ॥ ४४
 २० स तस्यां पितृकन्यायां पीर्यथा जनयिष्यति । कन्यां पुत्राञ्च चतुरौ योगाचार्योऽन्वहावसान् । १६३ ॥ १६४ ॥ ४५
 २१ छायै गौरं प्रभुं शम्भुं छायै कन्यान्तथैव च । ब्रह्मदेवस्य जननीं मरिचिं तपुस्स्य च । १६५ ॥ १६६ ॥ ४६
 २२ एतानुत्पाद्य धर्मोत्तमा योगाचार्योऽन्वहावसान् । अन्वा स्वजनकाङ्क्षयान् योषादमितवुद्धिमान् । १६७ ॥ १६८ ॥ ४७
 २३ महायोगी ततो गन्ता पुनरावर्तिनीं गतिं । यत्तपदमनुदिप्रमथयै ब्रह्म प्राप्स्यते । १६९ ॥ १७० ॥ ४८
 २४ श्रमसिंमलाः पितरौ धर्मसूनिधरा भूने । कथा यच्च समुत्पसाः छण्ड्यन्मकुलान्वया । १७१ ॥ १७२ ॥ ४९
 २५ सुकासा नाम पितरौ वशिष्ठस्य प्रजापतेः । निरता दिवि लोकेषु व्योतिर्भावेषु भासुराः । १७३ ॥ १७४ ॥ ५०
 २६ सर्वैकामसद्वहेषु दिजास्तान् भावयन्त्युत । तेषां वै मानवी कन्या गौर्वाद्या दिवि विंश्रुता । १७५ ॥ १७६ ॥ ५१
 २७ तत्रैव वधे या दत्ता शुकस्य मरिचि प्रिया । एकद्वेति विख्याता योषातोः कीर्तिवर्द्धनौ । १७७ ॥ १७८ ॥ ५२
 २८ मरीचिगर्भाः खान् लोकान् समाश्रित्य व्यथिताः । ये लयाहिरवः पुत्राः साधैः श्वर्हिताः पुरा । १७९ ॥ १८० ॥ ५३
 २९ तान् वन्नियगणास्तां भावयन्ति फलार्थिनः । एतेषां मानवी कन्या यशोदा नाम विंश्रुता । १८१ ॥ १८२ ॥ ५४

पद्मी सा विद्यमहतेः क्षुधा वै दृग्दर्शकः । राजर्षेर्जननौ चापि दिलीपस्य महात्मनः । १८०
यस्य यज्ञे पुरा गीता माधाः प्रीतैर्बर्हिर्वभिः । तदा देवयुगे तात वाजिमेधे महामखे । १८१
अग्नेर्जना तथा जुला माण्डिल्यस्य महात्मनः । दिलीपं यजमानं ये पश्यन्ति सुप्रभादिताः । १८२
सत्यवन्तं महात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो वराः । मुस्तथा नाम पितरः कर्द्दमस्य प्रजापतेः । १८३
समुत्पन्नास्तु पुत्रहन्ता महात्मनोः । दिवर्षमाः । लोकेषु दिवि वर्तन्ते कामगेषु विहङ्गमाः । १८४
तासु वैश्वगणास्तान् भावयन्ति फलोत्थिनः । तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विमुता । १८५
यथातेर्जननो मल्लार्हविषी नरूपस्य च । तथ एते मयाः प्रोक्तास्तु तर्ह्यनु निबोध मे । १८६
उत्पत्त्या ये स्वाध्यायान् धीमया वै कवेः सुताः । हिरण्यगर्भस्य सुताः शुद्धास्मान् भावयन्त्युत । १८७
मानवा नाम ते लोका यत्र तिष्ठन्ति ते दिवि । तेषां वै मानसी कन्या नर्मदा हरितामरा । १८८
या भावयति भूतानि दक्षिणापेयगामिनी । पुत्रकुलस्य सा पत्नी च सद्दर्शनमपि । १८९
तेषामद्याभ्युपगमान्मनुसात् युगे युगे । प्रवर्तयति आङ्गानि नष्टे धर्म्ये प्रजापतिः । १९०
पितृणामादिष्वेवं तु सर्वेषां द्विजसत्तम । तस्मादेनं स्वधर्म्येण आहूदेवं वदन्ति वै । १९१
सर्वेषां राजतं पावनमय वा रजताम्बितं । दत्तं स्वधां पुरोधाय आहूतं प्रीयाति वै पितृन् । १९२
धोमस्याध्यायनं कृत्वा यज्ञैर्वैवस्वतस्य च । उदगायनमयग्रावम्यभावेऽप्यु वा पुनः । १९३
पितृन् प्रीयाति यो भक्ता पितरः श्रोणयन्ति मे । यच्छन्ति पितरः पुष्टिं प्रजासु विपुलास्तया । १९४
स्वर्गमाराग्यमेवाय पदम्यदपि चेष्टितं । देवकायादपि मुने पितृकायां विशिष्यते । १९५
देवतामा हि पितरः पूर्वमाध्यायनं कृतं । शीघ्रप्रवादां क्षोधायां लोकाध्यायनं परं । १९६
स्त्रिरप्रवादाश्च सदा तान् नमस्कृत्य भागव । पितृभक्तोऽपि विप्रर्षे मङ्गलञ्च विशेषतः । १९७
त्रैलोक्ये ऽयं विधास्यामि प्रत्यक्षं कुर्वन् स्वयं । चतुर्द्वयं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽगम । १९८
गतिमितामप्रमत्तो मार्कण्डेय निशामय । न हि योगगतिर्दिष्टा पितृणाञ्च परा गतिः । १९९
तद्विधेनापि सिद्धेन दृश्यते मासक्षुधा । स एवमुक्ता देवेश आमुपस्थितमगतः । २००
चतुर्दशा सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं । जगाम गतिमिष्टां वै दितो योऽग्निरिव स्वल्पम् । २०१
गजबोधं कुर्वन्नेष्टं यथायाशोनिशामितं । प्रवादानस्य देवस्य दुर्लभं भुवि मानुषैः । २०२
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकृत्ये अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ २०३
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आसन्नपूर्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा हिजाः । योगधर्म्यमनुप्राप्य अष्टा दुयस्तिन वै । २०४
अपवर्धमनुप्राप्ता योगधर्मापचारिणः । महतः वरसः परे मानवस्य विषंजिताः । २०५
तमेवायं ननु ध्यान्तो नष्टमस्त्रिव मोक्षिताः । अप्राप्य योगं धर्म्ये स्म संयुक्ताः कालधर्मवताः । २०६
ततस्तो योगविष्येष्टा देवेषु सुप्रियेविताः । नाताः कौशिकदायादाः कुर्वन्नेव नर्यभमा । २०७
हिंसया विहरिन्त्येता धर्मं विमुक्तयेन वै । ततस्तो पुनरायान्ति अष्टाः प्राण्यन्ति क्षुत्किंतां । २०८
तेषां पितृप्रवादेन पूर्वजातिष्ठतेन च । क्षुतिरत्यक्षते प्राप्य तान्तां नानि जुगुप्सितां । २०९

ते धर्मचारिणो नित्यं भवित्यन्ति समाहिताः । ब्रह्मस्य प्रतिपद्यन्ति ततो भूयः स्वार्थमभिः । १११ ।
 ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति धूर्ध्वजातिष्ठत पुनः । भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः क्षान्तिं प्राप्स्यन्ति श्रवणम् । ११२ ।
 एवं धर्मं च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः । योगधर्मं च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमां । ११३ ।
 योगो हि दुर्लभो नित्यमल्पप्रभैः कदाचन । सन्धाऽपि नात्र चरन्ते न्ययने कटुतामिताः । ११४ ।
 अधर्मेवेव वर्तन्ते श्रद्धयन्ते शुक्लपि । धाचरन्ते न तत्राद्यानि रक्षन्ति शरणगतान् । ११५ ।
 नावशान्तिं लवणान्माद्यन्ते न धनोपार्था । युक्ताश्चरेविकाराश्च युक्तेषुः स्वार्थमभिः । ११६ ।
 ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च सनद्यासुगर्वविणः । नोपभोगरता नित्यं न मोक्षमधुमक्षणाः । ११७ ।
 न कामपरमा नित्यं न विप्रोत्सादिनेक्षया । नानार्थसंकयासक्ता नास्वलीपहतास्तथा । ११८ ।
 नात्यन्तमानसंभक्ता नोढोन्निरतास्तथा । प्राप्नुवन्ति नराद्योगं योगो हि दुर्लभो भुवि । ११९ ।
 प्रशान्ताश्च जितक्रोधा मानाश्चकारवर्जिताः । कक्षावभोजनं वेद्युतं ते भवन्ति यत्नेवताः । १२० ।
 सर्वविधास्तु ते तात ब्राह्मणा क्षामवंशदा । शरन्ति स्वात्मनो देवं प्रसादं स्वमेवंतु । १२१ ।
 ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च शान्ते वाग्मि संश्लिताः । शान्तिनो परमामाश्रु-क्षमन्ते नात्र संशयः । १२२ ।
 तस्मात्त्वमपि धर्मज्ञ योगधर्मपरी भव । योगधर्मं च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमां । १२३ ।
 योगधर्माद्वि धर्मज्ञ न धर्मोऽस्ति विवेकवान् । हरिष्ठः सर्वधर्माणां न समाचर भगव । १२४ ।
 काक्षस्य परिमाणेन सन्धाश्चरे जितेन्द्रियः । तत्परः प्रयतः आहूतो योगधर्ममवाप्स्यति । १२५ ।
 दायुक्ता भगवान् देवस्तथैवान्तरधीयत । अष्टादशैव वर्षाणि तेषां क्षमिव मेऽभवत् । १२६ ।
 उपासतस्तं देवेभ्यं वर्षाण्यष्टादशैव मे । प्रसादात्तस्य देवस्य न त्वानिरभवत्तदा । १२७ ।
 न क्षुत्पिपासि कालं वा प्रत्यञ्जानं तदा ऽनघ । पक्षाक्षिष्यस्यकाशान्नु कालः संविदितो मया । १२८ ।
 इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंश हरिवंशप्रबन्धे पित्रकन्ये जनविशेषाध्यायः ॥ १८ ॥ १२९ ।
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तस्मिन्नर्हति देवे वचनात्तस्य दे विभो । चतुर्दशैव ब्रविशान् प्रादुरासीत्तदा ममे ।
 ततोऽहं तानपर्यं वै ब्राह्मणान् कैविकात्मजान् । आपयितुं कुर्वन्ने पानुवाच विभुर्धर्म । १३० ।
 ब्रह्मदत्तो ऽभवद्भ्राजा पक्षेभ्यं शप्तमोऽदिव । शिवैवर्त्तति विख्यातो नास्मात् । शीलेन कर्षणा । १३१ ।
 शुक्लश्च कन्या क्लीवो तं जनयामास पार्ष्विव । पशुघातं धार्यैवश्रेष्ठान् कोण्डिल्य नगरोत्तम । १३२ ।
 ॥ भीम उवाच ॥ पयोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः । तस्य वंशमहं राजन् कोर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 ॥ पुष्टिष्ठिर उवाच ॥ अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन् काले बभूव ह । राजा धर्मयुतो ज्येष्ठः पश्य पुत्रो महापथाः ।
 ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवदित्यः स बभूव ह । कियस्य शप्तमशेषां स बभूव नराधिपः । १३३ ।
 न ह्यल्पवैर्येयं शुक्रो भगवान् लोकपूजितः । कन्यां प्रदद्याद्योगात्मा क्लीवो कीर्त्तितो प्रभुः । १३४ ।
 रतं दिव्यमस्यं श्रेष्ठं विश्वेरेण महाद्युते । ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान् वेत्तुमर्हति । १३५ ।
 यथा च वर्त्तमानासौ संघारेषु दिजातयः । मार्कण्डेय कथितास्तद्भवान् प्रब्रवीत मे । १३६ ।
 ॥ भीम उवाच ॥ प्रतोपस्य तु राजवंशस्य कालो नराधिपः । वितामिहस्य मे राजन् बभूवेति मया श्रुतं । १३७ ।

ब्रह्मदत्तो महाभागी योगी राजविंशतमः । इतश्च सर्वभूतानां सर्वभूतहृते रतः ।
 सखा स गालवो यस्य योगाचार्यो महायशः । जिष्णुमत्पुत्रस्तपसा क्रमोऽयं प्रवर्तितः ।
 कण्ठरीकश्च योगात्मा तस्मै च शशिर्वाभवत् । जालन्तरिषु सर्वेषु सहायाः सर्वे एव ते ।
 सप्तजातिषु सप्तैव बभूवुरभितो जगः । सखावाच महाभागे मार्कण्डेये महातपाः ।
 तस्य वंशमहं राजन् कीर्तयिष्यामि तत्कृपु । ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ।
 दृढदन्तस्य दाय्यादः सुहोत्रो नाम धार्मिकः । सुहोत्रस्यापि दाय्यादो हस्ती नाम बभूव ।
 तिनैर्दं निर्मितं पूर्वं हस्तिनापुरमुत्तमम् । हस्तिनास्यापि दाय्यादास्त्वयः परमधार्मिकाः ।
 अजन्मोदो हिमोदश्च पुरमीदृशयेव च । अजन्मोदश्च धूम्रान्ताः जज्ञे दृढदन्तपुत्रप ।
 दृढदन्तुर्दृढदियोः पुत्रकृत्स्नं महायशः । दृढदन्तैर्नि विख्यातो राजा परमधार्मिकः ।
 सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः । पुत्रोऽयं विश्वजित्तस्यापि सैनजित् शयिवीरपतिः ।
 पुत्राः सैनजित्तस्याथंश्वतारो लोकसभ्यताः । श्वितिरः श्वेतकीदृश सशिखारक्षायैव च ।
 वत्सदावन्तको राजा यत्नेन परिवत्सकाः । श्वितिरश्च तु दाय्यादः पुत्रपुत्रेण महायशः ।
 श्रुपुण्यस्य पारुख पाराकीर्षोऽयं जज्ञिवान् । नोपैककृतं तात पुत्राणामभितो जगं ।
 महारथानां राजेभ्य इदराणां बाहुमालिनो । नोपा इति श्रमाख्याता राजानः सर्वे एव ते ।
 तेषां वंशकरो राजा नोपाणां कीर्तयिष्ये वदन् । कामिन्त्यो समरो नाम च चैष्टवमरोऽभवत् ।
 समरस्य परः पारः सदस्य इति ते त्रयः । पुत्राः परमधर्मश्र्वाः पारपुत्रः श्रुपुर्भौ ।
 श्रुषोत् सुहृन्तो नाम सुहृन्निगद कर्मणः । जज्ञे सर्वगुणीपितो विभ्राजस्य चात्मजः ।
 विभ्राजस्य तु पुत्रोऽभूदणुषो नाम धार्मिकः । यमो इदृशस्य नामात्मा हस्तीमर्त्ता महायशः ।
 कुतोऽणुहस्य राजविंशदत्तोऽभवत् प्रभुः । योगात्मा तस्य तनयो विष्णुक्वैनः परमपुत्रः ।
 विभ्राजः पुनराजातः स्वकृतेनेह कर्मणः । ब्रह्मदत्तस्य पुत्रोऽन्यः सर्व्वेभ्य इति सुतः ।
 चतुर्वी तस्य निर्भिर्भे पविष्या पूजनीयया । कुचिरोपितया राजन् ब्रह्मदत्तस्य वैश्विनि ।
 अयास्य पुत्रस्वपरी ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान् । विष्णुक्वेन इति ख्यातो महाबलपराक्रमः ।
 विष्णुक्वेनस्य पुत्रोऽभूदणुषेनो महापतिः । भस्मटोऽस्य कुमारोऽभूद्राधेयेन हतः पुरा ।
 दण्डयेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्द्धनः । भस्मटपुत्रोऽयं पुष्पहिरमवच सुधिधिर ।
 स तेपासमवद राजा नोपाणामन्तको भूयः । उपायुधेन यत्तार्ये सर्व्वे नोपा विनाजिताः ।
 उपायुधो मदीक्षितो मया विनिश्चतो युधि । दर्पाश्रितो दर्पहृदिः सततं दद्यान्मे रतः ।
 धेधिर उवाच ॥ उपायुधः कस्य सुतः कश्चिन् वंशे स जज्ञिवान् । किमयं यैव भवता निहतस्तद्वदोहि मे ।
 ॥ भीम उवाच ॥ अजन्मोदस्य दाय्यादो विद्वान् राजा यज्ञीवरः । दृढनिर्मोकस्य पुत्रस्तस्य सत्यधृतिः सुतः ।
 जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् । दृढनेमिसुतस्यापि सधर्मा नाम धार्मिकः ।
 चाधीत् सुधर्मणः पुत्रः सार्वभौमः प्रजेवरः । सार्वभौम इति ख्यातः शयिष्यामेकरादिभुः ।

तस्यान्वये महति महान् पौरवणन्दनः । महतस्तपि पुत्रस्तु राजा ह्यक्षरयः स्मृतः ।
 पुत्रो ह्यक्षरयस्तपि सुपाशो नाम पार्थिव । सुपार्थितनयस्तपि सुमतिर्नाम धार्मिकः ।
 समन्तरपि धर्मात्मा सवतिर्नाम वीर्यवान् । तस्य वै शत्रोः पुत्रः स्मृतो नाम महाबलः ।
 शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौशलस्य महात्मनः । चतुर्विंशतिधा तेन सप्राच्याः सामरंहिताः ।
 स्मृतास्ते प्राच्यमानान् कर्त्तव्यो नाम सामगाः । कार्त्तिकेष्ट्यायुधः सेऽय वीरः पौरवणन्दनः ।
 बभूव येन विक्रम्य पृथतस्य पितामहः । नीलो नाम महातेजाः पञ्चोलाधिपतिर्हृतः ।
 उपायुधस्य दायदः सेष्यो नाम महाशशाः । सेष्यात् सुवीरो नृपतेः सुवीरास्तु नृपञ्चयः ।
 नृपञ्चयाद्द्वज्वर इत्येते पौरवाः स्मृताः । स चायुधायुधस्तान् दुर्भुहिरभवत्तदा ।
 प्रवृद्धचक्रो बलवासीपान्तकरणे महान् । स दर्पपूर्णो हलाओ गोपानांश्च पार्थिवान् ।
 पितर्युपवर्ते मध्ये श्रावयामास किल्बिषं । माममात्यैः परिरुद्धं श्रवानं धरणीतले ।
 उपायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वयोऽबवीत् । अथ तं जननीं भोज्य गन्धकाशीं यशस्विनीं ।
 स्त्रीरत्नं मम भार्यायै प्रयच्छ कुहनन्दन । एवं राज्यञ्च ते स्त्रीरत्नं धनानि च न संशयः ।
 प्रदास्यामि यथाकाममहं वै रत्नभागभुवि । मम प्रयच्छितं चक्रे निश्चयेदं सुदुर्लभं ।
 शचिवो विद्वन्मयाजो दर्शनादेव भारत । राष्ट्रस्त्वेष्वपि चेत्स्वस्ति प्राणानां वा कुलस्य वा ।
 श्रावने मम तिष्ठस्य म हि ते शान्तिरन्यथा । अथ प्रक्षारशयमे ब्रह्ममेतन् चोदितः ।
 दूतान्निर्दिष्टमेतद् वाक्यमग्निशिखोपमे । ततोऽहं तस्य दुर्भुहेर्विश्राय ममच्युत ।
 आश्चापयं वै संगमे सेनायुधस्य सर्वशः । विचित्रवीर्यं बालञ्च मदुपाश्रयमेव च ।
 दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे । निश्चहीतस्तदाऽहं तैः सचिवैर्बलकोविदैः ।
 अलिङ्ग्यैव कथयैव सच्यद्विधायार्थद्विप्रिभिः । शिष्येष्ट शाल्वविद्विष्य संयुगल निवर्तने ।
 कारणं शान्तिरयस्मि युक्कल्प तदाऽनघ ।
 ॥ मन्त्रिण ऊचुः ॥ प्रवृद्धचक्रः पापोऽग्नौ लब्धग्नौ चगतः प्रभो । न चैष प्रयमः कस्या बुद्धं नाम कदाचन ।
 तं वर्यं मामपूज्यं वै दानं भेदनायैव च । प्रयोस्यामस्ततः शुद्धे देवत न्येभिवाद्य च ।
 कृतस्त्वय्यदमो विभ्रंशनाग्नीनार्थं च दिजान् । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यामि अथाय वै ।
 अस्ताणि न प्रयोऽस्यानि न प्रवेष्टस्य शत्रुः । अग्नौ च वर्त्तमानेन दृष्टानानिति श्रावयं ।
 सामदानादिभिः पूर्णमपि भेदनाय वा ततः । तं हनियसि विक्रम्य शत्रुरं मयवनिज ।
 प्राज्ञानां वचनं काले दृष्टानाञ्च विवेषतः । श्रुतमयमिति तच्छ्रुत्वा निवृत्तोऽग्निं नराधिप ।
 ततस्तैः स क्रमः सर्वैः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः । तस्मिन् काले कुपयेत् कथं चारभ्यमुत्तमं ।
 स सामादिभिरण्यादायुपायैः प्राज्ञचिन्तितैः । समुद्योगमानो दुर्भुहिरनुमेतुं न शक्नोते ।
 प्रवृत्तमनस्य तत्तत्कर्मधर्मेतिरतस्य वै । परदग्गभिलाषेण सद्यस्तान् निवर्त्तितं ।
 न त्वहं तस्य जामेति निवृत्तं चकमुत्तमं । दत्तं स्वरक्षेया तस्मै पूज्यं सद्भिष्य निन्दितं ।

कृतशौच शरी चापो रथी निष्कन्ध वै पुरात् । कृतस्त्रयनो विभैः प्रायोधयमहं रिपु ।

ततः संसर्गमागम्य बलेनास्त्रयलेन च । ब्रह्ममुक्तावद्युद्धं देवासुरमिवाभवत् ।

स मयाऽस्तप्रतापेन निर्दुग्धो रथमूर्द्धनि । पपाताभिमुख शूरस्त्रज्ञा प्राणानरिन्दम् ।

एतस्मिन्नन्तरे तात काम्बिस्त्रात प्रपतोऽभ्यधात । हते नीपेनरे चैव हते चोपायुधे नृपे ।

अचिच्छ्वेद स्वकं राशं पिब्य प्राप महाद्युति । द्रुपदस्येति पिता राजन्ममैवानुमेत-तदा ।

ततोऽभूद्रुपदो राजा द्रोणसेन निराकृत । ततोऽर्जुनेन तरसा निर्जित्य द्रुपद रथे ।

अचिच्छ्वेदं सकामिच्छ द्रोणायायावर्जित । प्रतिग्रह्य ततो द्रोण उभयजयताम्बर ।

कामिच्छि द्रुपदायैव प्रायश्चरिदिने तव । एवमेतं द्रुपदस्यादौ ब्रह्मरत्नस्य चैव ह ।

वैश कात्स्न्येन वै प्रेम्ना नीपलोपायुधस्य च ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमर्थं ब्रह्मरत्नस्य पूजनोपायं शकुनिका । अन्धकारं गच्छेत् ज्येष्ठपुत्रं पुरा विभो ।

चिरोपिता गृहे चापि किमर्थं चैव तस्य सा । चकार विप्रियमिदं तस्य राशौ महात्मन ।

पूजनीया च क्वावाऽसौ किं सख्यं मेन चैव ह । एतन्मे संशयं ह्रिषि सर्वमुक्ता ध्यायतय ।

॥ भीम उवाच ॥ गृधु सख्यै महाराज प्रयादत्तमभूत् पुरा । ब्रह्मरत्नस्य भवने तस्मिन्वायुधिष्ठिर ।

काचिच्छकुनिका राजन् ब्रह्मरत्नस्य वै सख्यो । प्रितयसा प्रोणमिरा प्रितिग्रहा प्रितीदरी ।

सख्यो सा ब्रह्मरत्नस्य सुदृढं बद्धोद्बद्धा । तस्योक्तुनायमभवद्गृहे तस्य गरीरतम ।

सा सदाऽहनि निमग्न तस्य राशौ गृहोक्तमात । चकाराशौधितोरेपु पन्न्येषु सर सु च ।

नदीऽन्तर्गतज्ञेयु वनेषूपवनेषु च । प्रफुल्लेषु तडागेषु कक्षारेषु मुगन्धिषु ।

कुमुदोत्पलकिञ्चल्कामुरभोजगवायुषु । रसवारसपुष्पेषु कार्पण्यवस्तेषु च ।

चरित्वा तेषु सा राजर्जुनि काम्बिन्यमागमत् । नृपनेर्भवनं प्राप्य ब्रह्मरत्नस्य धीमत् ।

राज्ञा तेन सदा राजन कयायोगं प्रकारं सा । आश्रयार्थं च दृष्टानि यानि वृत्तानि कानिचित् ।

चरित्वा विविधान्देशान् कययामास तानि सा । कदाचित्तस्य नृपनेर्ब्रह्मरत्नस्य कारव ।

पुष्टोऽभूद्राज्यं ईल सर्वधेनेति विभ्रुत । पूजनीयाऽपि सा तस्मिन् प्रकृताऽऽनयापि च ।

तस्मिन्नेवे दुरा श्लोकं कालात् प्रास्कुटचदा । स्फुटितो मासपिण्डश्च बाहुपादाश्चमयुत ।

बभ्रुवत्तयुर्ध्वनि बभ्रूवः प्रियवोपते । चतुर्भानव्यभूययादीपत्यवोत्तितस्य च ।

अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्वपुच्छयो । तुल्यच्छेहान् प्रोमिमती दिवसे दिवसेऽभवत् ।

अजहार सदा सार्यं रक्षाऽमृतफलदयं । अमृतसादसदृशं सर्वधेमतनूप्रथं ।

स वासो ब्रह्मरत्नस्य पूजनीयामुतस्य ह । ते फले भवयित्वा च पृथुको तो मुदा युतो ।

अभूत् नित्यमेवेदं स्व देतां तो च ते पत्ने । तस्यां गतायामयं च पूजन्वा वै सदाऽहनि ।

मिष्टुम् चटकेनाथ धात्रो तन्तु मिश्रं नृप । तेन प्रकीरयामास ब्रह्मरत्नात्मजं सदा ।

नीडात्तमाद्य तदा पूजनीयाकृतात्तत । कीडाया रजपुत्तेन कदाचिषटकं स तु ।

निगृहीतः कन्धरायां त्रिशूना दृढमुष्टिना । दुर्भद्रमुष्टिना राजनसूनुं सचस्तजीवहतम् ।

तन्नु पञ्चत्वमापन्नं व्यात्तास्य बालपातितम् । कथञ्चिन्नाचितं दृष्ट्वा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ।

धात्रीं तस्य जगद्देवं तां तदाऽऽपूरयामास नृपः । तस्यै शोकान्विता राज्ञा शोचन्तं पश्यत् तदा ।

पूजनीयाऽपि तत्काले गृहीत्वा तु फलदयम् । प्रह्लादस्तस्य भवनमाजगाम वनेधरो ।

अथापश्यत्तदागम्य गृहे तस्मिन्नाश्रये पञ्चभूतपरित्यक्तं शवम् तं खतनृजम् ।

मुनोश्च दृष्ट्वा तं पुत्रं पुनः संश्रामयाचमतः । स्वयमेवा च सा राजन् विललाप तपस्विनी ।

॥ पूजनीयोवाच ॥ ननु त्वमागतं पुत्रं वाशन्तो परिसर्पसि । कुन्ध्याट्टवहसाणि अश्वककुल्या गिरा ।

व्यादितास्यः कुधातैश्च पीतेनास्त्रेण पुत्रकः । शोषेन तालुना पुत्रं कथमस्य न सर्पसि ।

पद्मभ्यास्य परित्यज्य मनु बाणमि चायह । यो पीकुर्येति वाशन्तं तामस्य न गृध्राणि वि ।

मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं तदा । व्यात्तास्य वारि वाचन्तं स्फुरत्येव समागतः ।

स मे मनोरथो भग्नस्तस्य पञ्चत्वमागतः । विलय्यैव वज्रविधे राजानमयः साऽवरोति ।

ननु मूर्द्धाभिप्राकृत्य धर्मे वेत्ति समागतः । अयं कथाम्मम सुतं धाव्या चातितवानसि ।

स्वपुत्रेण समालभ्य कथिष्याधमं ब्रह्म मे । न च नूनं सुता मेऽभ्यर्चयमाक्षिरथो नृपतिः ।

शरणागतः कुधातैश्च शत्रुभिद्यायुष्यदुतः । शिरापितव्यं खट्वहं पातयः स्वयन्ता भवत् ।

अपास्तपथरो याति कुम्भीपाकमधेश्वरम् । कथमस्य हविर्देवा गृह्णन्ति पितरः स्वधा ।

एवमुक्त्वा महाराज दग्धमङ्गतां वती । शोकान्तां तस्य बालस्य चक्षुषो निविभेद वा ।

कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तच्चक्षुरक्षुद्रतः । हत्वा चात्रैव मपसृतमत्यपातं ततः स्मर ।

अयं राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच ह । विशेषा भव कञ्चाणि कृतानि भोव शोभन ।

गतशोका निवर्तस्य अजय्यं सख्यमस्तु मे । परैव सखि भद्रानि निवर्तस्य रमस्य च ।

पुत्रपौत्रोद्भवस्यपि न कोपः परमस्तस्यि । समासि सखि भद्रानि कर्तव्यं कृतं त्वया ।

॥ पूजनीयोवाच ॥ आत्मापश्येन जानामि पुत्रस्यैव तवाप्यहं । न चात्रैव वदामि क्वामि तव पुत्रमचक्षुषं ।

हत्वा वै राजमाहं स नन्दुरे कृतकिल्बिषा । गाथाद्यायुश्चनेमोता हसाः शृणु भवेरितः ।

कुम्भिनश्च कुदंशश्च सुरागामं कुशोदद । कुपुत्रश्च कुमार्याश्च दूरतः परिवर्जयेत् ।

कुम्भिवै धोददं नास्ति कुमार्यायां कृता रतिः । कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति सख्यं कुराजनि ।

कुशोददे क विद्यामः कुदंशे नैव जीयते । कुराजनि भये मित्यं कुपुत्रं समन्ताद्भुजं ।

अपकारिणि विद्यमं यः करोति नराधमः । अनायो दुर्बलो यदस्य विरं स तु जीवति ।

न विषमद्विपक्षे विषये नातिविषयत् । विद्यायाद्भयमत्यधं मलान्यपि निहन्तानि ।

राजभविषु विद्यायै गमसहस्रितेषु च । यः करोति नरो मूर्खो न चिरं स तु जीवति ।

अश्वघ्नानि प्राप्य नरः प्रावारः कीटको यथा । स विनश्यत्यसन्देहमाश्रयममृतां नृप ।

अपि माहं वभविन गात्रे संशोय मुष्टिमान् । अरिर्नाशयते नित्यं यथा वक्षो महाद्रुमं ।

मृदुरार्द्रः शोभो भूवा शनैः संलीयते रिपु । बल्लोक इव दृक्ख पद्ममूलानि छनन्ति ।

अद्रोहं समये कृत्वा मुनीनामपतो हरि । अधान नमुचिं पद्माद्रो फेनेन पारिव ।

सुप्ते मत्तं प्रमत्तं वा घातयन्ति रिपुं नराः । विषेण वक्रिणा वाऽपि शस्त्रेणाप्यय मायया ।

११०

न च श्रेष्ठं प्रकुर्वन्ति पुनर्वैरभयाधरा । घातयन्ति समूलं हि मुनिमामुपमां नृप ।

शत्रुशेषमृणाच्छेपं शेषमश्रेय भूमिप । पुनर्वैरैस्तं संभूय तस्माच्छेवं न श्रेययेत् ।

हृषते जल्पते वैरी एकपाथे च भुञ्जते । एकासनश्चारोहति स्मरते तत्र किल्बिषं ।

कृत्वा समन्वकञ्चापि विषयेऽकुरुणा न हि । पुलीमानं गघावजो नामाता सन् ब्रतकतुः ।

निघाय मग्नो वैरं प्रियं वक्रोह्यो नरः । उपसंपन्नं तं प्राज्ञः कुरङ्ग इव क्षुब्धकं ।

११०१

न चावसेन वक्ष्ये श्वैरे बद्धेति रिपे । पातयेत्तं समूलं हि नदीरय इव क्रुमं ।

अमिवादुक्षति प्राप्य नोन्नतोऽस्मोति विषयेत् । तस्मात् प्रायोक्षति नश्येत् प्रावार इव कीटकः ।

इत्येता उद्योगेनोता गाथा धार्या विपक्षिता । कुर्वता चात्मारुहं वै शरेण पृथिवीपते ।

मथा च किल्बिषं तुभ्यं प्रयुक्तमतिदाहणं । पुनर्मन्त्रं प्रकुर्वन्त्या तस्माद्योः विषये लयि ।

एवमुक्त्वा प्रदुःखं तदाकाशे यतङ्गिनी । इत्येतं स्यात्ख्यातं पुराभूतमिदं नृप ।

११०२

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र पदकं पूजनीयया । आहूय हृच्छे यस्यां पुथिष्ठिर महामते ।

अतस्ती वर्षाधिपेऽहमिति हासं पुरातनं । गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय हृच्छते ।

आहूय फलमुद्दिश्य निपते सुकृतस्य च । तन्निबोध महाराज सन्नजानिपु भारत ।

सगालवक्ष्य हरिर्न कण्टरीकस्यैव हि । ब्रह्मदत्तद्वीपानां योगिनां ब्रह्मचारिणः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यणि पूजनोद्योपाख्ये निवेशितमोऽख्य यः ॥ २० ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आह्वे प्रतिष्ठितो लोक आह्वयोगः प्रवर्तते । हन्त ते वर्त्तयिष्यामि आहूय फलमुत्तमं ।

११०३

ब्रह्मदत्तं यत्र तं सन्नजानिपु भारत । तत इव हि धर्षणं मुक्तिर्निर्वापते जनैः ।

पीडयाऽप्यथ धर्षणं कृते आह्वे पुराऽनृप । यत्रात्र आह्वये पूर्वं तन्निबोध महामते ।

ततोऽहं तानधर्मिषान् कुक्षयेने पिष्टप्रतान् । सनत्कुमारनिर्दिष्टानप्यस्य सत्रं वै दिजान् ।

दिव्येन चतुपा तेन यानुवाच पुरा विभु । बान्दुष्टः कोपमो हिंसः पिष्टान् कविरैव च ।

खस्रम पिष्टवर्त्ती च नामभिः कर्षमिस्तया । कैशिकस्य सुतास्तात श्रिया गर्गस्य भारत ।

११०४

पितर्युपरते सर्वे प्रतवत्सदाऽभवन् । नियोगात्ते गुरोस्तस्य गां दोग्धी समकालयन् ।

समानवत्सां कविषां सर्वे न्यायागतं तदा । तेषां पयि क्षुधात्तानां वाक्याभ्याश्च भारत ।

क्रूरा मुक्तिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा । तान् कविः खस्रमस्यैव याचेतां नेति त्रै तदा ।

न चाशक्नन् ताभ्यां ते तदा वारयितुं द्विजा । पिष्टवर्त्ती तु क्षेपेण नित्य आह्वयिको दिज ।

य सभ्यानवतोद्गादन् कोपाहूय समाहितः । यद्यत्रयं प्रहन्त्य पिष्टमुद्दिश्य शान्तिनां ।

११०५

प्रकुर्वीमहि गां सत्यं सर्वं एव समाहिताः । एवमेवाऽपि गौर्हृष्यं प्रास्यते नात्र संशयः ।

पितृनमर्थं धर्मैर्नाथार्थो नो भविष्यति । तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रोचयित्वा च गान्ततः ।

पितृभ्यः कल्पयित्वैनामुपायुञ्जन् भारत । उपयुज्य च गां सर्वैर्गुरोस्तस्य न्यवेदयन् ।

शार्ङ्गसेन क्षता धेनुर्दत्त्वाऽयं प्रतिगृह्णातां । आर्क्ष्यवात्स स तु वत्सं प्रतिजपाद् वै द्विजः ।

मित्रोपचर्य ते तन्तु गुरुमन्यायतो द्विजः । कालेन समयुज्यन्त सर्वे श्वायुषः क्षये ।

ते वै क्रूरतया हिंसा अनार्यत्वाद्गुरो तथा । उषा हिंसाविहाराच्च सत्ताजायन्त सोदराः ।

क्षुब्धकषात्मजास्तान् वलपन्नो मनीषिणः । पितृनमर्थः धर्मैर्नाथार्थो नो भविष्यति ।

स्रतिप्रत्यवमर्षश्च तेषां क्षात्स्नकरोऽभवत् । जाता व्याधा दर्शार्णेषु सप्त धर्मविचक्षणाः ।

स्वधर्मनिरताः सर्वे सोभाभून्विवर्जिताः । तावन्मार्गं प्रकुर्वन्ति धावता प्राशधारणं ।

श्रेष्ठं ध्यानपराः कालमनुध्यायन्ति कर्म तत् । नामधेयानि चाप्येवमिमान्यासन् विश्राव्यते ।

निर्वैरो निर्द्विजैः क्षान्ता निर्धन्यः कतिरेव च । वैधव्यो मातृवर्त्ता च व्याधाः परमधार्मिकाः ।

तैरेवमुचितेस्तान् हिंसाधर्मपरैः यदा । माता च पूजिता दृष्ट्वा पिता च परितोषितः ।

यदा माता पिता चैव संयुक्ता कालधर्मिणा । तदा धर्मवृत्तिं ते त्वज्जा वने प्राणानुवाञ्जन् ।

द्रुमेन कर्मणा तेन जाता जातिस्मरा मृगाः । चासामुत्पाद्य संविज्ञा रत्ये कालञ्चरे गिरौ ।

उन्मुखो निव्यवित्तः सन्धकणो विलोचनः । पण्डितो घस्त्रो नादी नामतस्तेऽभवन्मृगः ।

तमेवार्थमनुधावन्तो जातिस्मरणसम्भवं । आसन् वनेचरा दान्ता निर्दन्ता निष्परिपहाः ।

ते सर्वे द्रुमकर्मिणः सधर्मिणो वनेचराः । योगधर्ममनुधावन्तो विहरन्ति सा तत्र च ।

महं साध्यकृद्गः प्राणान् सन्धाहारात्तपस्विनः । तेषां महं साध्यतोऽपेक्षानानि भारत ।

तथैवाद्यापि दृश्यन्ते गिरौ कालञ्चरे नृप । कर्मणा तेन ते ताव द्रुमेनाग्रभुवर्जिताः ।

द्रुमाच्छुभतरा धीनि चक्रवाकत्वमागतः । मुमे देवे शरदोषे सप्तमन्त्रेणैकलोकवः ।

त्यक्त्वा सप्तचतुर्धर्मं मुनयो धर्मचारिणः । सुमनाः शुचिवाक् मुहुः पद्मसन्निद्रदर्शनः ।

सुनेत्रश्च स्तनन्धश्च बहुना नामतः स्रताः । पद्मसः पाक्षिकश्च सप्तमन्त्रिजशायन ।

पद्मस्य कण्टरीकोऽभूच्छूद्रदन्तश्च सप्तमः । तेषाम्बु तपसा तेन सप्तमन्त्रिकृतेन वै ।

योगस्य शाभिर्निर्द्विजा प्रतिभानाश्च शोभनात् । दूर्ध्वेजातिषु यद्भक्ष्यं श्रुते गुरुकुलेषु वै ।

तथैवावस्थिता मुद्भिः संसारेष्वपि वर्त्तताः । ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विद्वद्भ्याः ब्रह्मादिन ।

योगधर्ममनुधावन्तो विहरन्ति सा तत्र च । तेषामन्त्रं विद्वद्भ्यां चरतां सप्तचारिणां ।

गोपानामोत्थरो राजा विभ्राजः पौरवात्म्यः । विभ्राजमानो वपुषा प्रभाषेण समन्वितः ।

श्रीमामन्तः पुनरुतो वर्णं तत् प्रविशेह च । स्तनन्धयकवाकश्च सुषयामास ते नृप ।

दृष्ट्वायान्तं शिष्योपेतं भवेयमहमोदृशः । यद्यपि मुहुर्न किञ्चित्तपो वा नियमोऽपि वा ।

विश्वो द्रग्युपवासेन तपसा निष्कलेन च ।

इति श्रीमहाभारते विष्णु चरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चे पितृकल्पे एकविंशोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततस्तद्वक्त्रवाक्यं श्राव्यतुः सहचारिणौ । श्रुत्वा ते वचनौ स्थावरेष्वेव प्रियद्वितैविणौ ।

तथेत्युक्त्वा तु तस्याधीक्षदा योगात्मिका मतिः । एवमेवैव चक्रुः शुचिवाक् तमभाषत ।

यस्मात् कामप्रधानस्त्वं योगधर्ममपास्व वै । एवंवरं प्रार्थयसे तस्माद्वाक्यं निबोध मे ।

राजा त्वं भविता तात कामिष्ये नाव संशयः । भविष्यतः सखायौ च दाविमौ सचिवौ तव ।

ज्ञाता तानभिभाष्याथ चलारक्षकुरण्डज्ञाः । तांस्त्रीमभीक्ष्यतो राज्यं व्यभिचारप्रधर्षितान् ।

११९०

ज्ञाताः खगास्तयस्ते तु योगभ्रष्टा विचेतसः । तानयाचन्त चतुरस्तयस्ते सहचारिणः ।

तीर्थां प्रसादं चक्रुस्ते श्रद्धेयान् सुमनाऽब्रवीत् । सर्व्वेयमेव वचनात् प्रसादादुत्तमाश्रया ।

अन्तवान् भविता शपो पुष्पाकं नाव संशयः । इतस्तुताच्च ज्ञानुशं प्राप्य योगमवाप्स्यत ।

सर्व्वसत्त्वतस्तत्र स्वतन्त्रोऽयं भविष्यति । पितृप्रसादेनैवास्माभिरस्य प्राप्तः क्लृप्तो वै ।

गां प्रोचयित्वा धर्मैष पितृभ्य उपकल्पता । अस्माकं ज्ञानसंयोगः सर्व्वेषां योगसंधेयः ।

११९१

इमश्च वाक्यमन्त्रं श्रोत्वा कमेकमुदाहृतं । पुरुषान्तरितं श्रुत्वा ततो योगमत्राप्स्यत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकल्पे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ते योगधर्मनिरताः सप्त मानवचारिणः । पद्माभिरुद्रिन्द्राव चौरगर्भः सुलोचनः ।

उदविन्दुः सुविन्दुश्चैमगर्भश्च सप्तमः । वायुस्तुभचाः सततं शरीरः स्रुपशोपयन् ।

राजा विभ्राजमानश्च वपुषा तद्वर्णं तदा । चचारान्तःपुरद्वतो मन्दनं मधवानिव ।

स तानपश्यत् खचरान् योगधर्मात्मकानृपः । निर्व्वेदाश्च तमेवार्थमनुयाचन् पुरं ययौ ।

११९२

अणुहो नाम तस्याघोतं पुत्रः परमधार्मिकः । अणुधर्म्मरतिनिष्ठमङ्गु भोऽध्यगमत् पदं ।

प्रादात् कन्यां शुकस्तस्मै स्त्रीणां पूजितसवर्णा । सत्त्वशीलगुणोपेतां योगधर्मरतां वदा ।

सा क्षुद्रिष्टा पुरा भीष्मे पितृकन्यां मनीषिणी । सगत्कुमारेण तदा सखिधौ मम शोभना ।

सत्यधर्मभृतां श्रेष्ठा दुर्व्विधेया हतात्मभिः । योगा च योग्यपत्नी च योग्यमातो तु यैव च ।

यथा ते कथितं पूर्व्वं पितृकल्पेषु वै मया । विभ्राजस्तपुःशराज्ये स्थापयित्वा नरेश्वरः ॥

११९३

आमस्य पौरान् प्रीतात्मा ब्राह्मणान् खलिशास्य च । प्रायात् सरस्वतयुक्तं यत्र ते सहचारिणः ।

स वै तव निराहारे वायुभक्तो महातपाः । त्यक्त्वा कामास्तपस्तेषु शरयस्तस्य पार्थतः ।

तस्य सदस्य आसीद्य तेषामन्यतमस्य वै । पुत्रत्वं प्राप्य योगेन युज्येयमिति भारत ।

हत्वाऽभिरुचिं तपसा महता च समन्वितः । महातपाः स विभ्राजो विद्वराजोऽयमाश्रित ।

ततो विभ्राजितं तेन वैभ्राजं नाम तद्वर्णं । शरस्य च कुहमेष्ट वैभ्राजमिति विद्युतं ।

११९४

यत्र ते शकुना राज्ञश्चलारे योगधर्म्मिणः । योगभ्रष्टास्तयस्यैव देहत्यासक्तोऽभवन् ।

कामिष्ये मगरे ते ॥ ब्रह्मदत्तपुरोगमाः । ज्ञाताः सप्त महात्मान् सर्व्वे विगतकल्मषाः ।

ज्ञानध्यानतप पूता वैदेदाङ्गपारगाः । स्वतिमन्त्रोऽय चत्वारस्तयस्तु परिमोहिताः ।

स्वतन्त्रस्तपुःशराज्ये ब्रह्मदत्तो महायथाः । यथा स्थाभोत् पविभावे सदस्यः पुष्पचिन्तित ।

किद्रदर्शी सुमेवय तथा वाञ्छयवत्ययोः । आतौ श्रोत्रियदायादौ वेदवेदाङ्गपारमौ ।

११२

सखायौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्वजातिप्रदायिनौ । पाञ्चालः पाञ्चिकस्तत्र कण्डरीकस्तथाऽपरः ।

पाञ्चालो बह्वृचदायीदाचार्यत्वे चकार ह । द्विवेदः कण्डरीकस्तु च्छन्दोगोऽथर्ववेत्त ।

सर्वसत्त्वहतग्रस्तु राजासीदण्डहाताजः । पाञ्चालकण्डरीकाभ्यां तस्य सख्यमभूत्तदा ।

ते ग्राम्यधर्म्मनिरताः कामस्य वञ्चवर्त्तिनः । पूर्वजातिहतेनासन् धर्मकामाद्येकविदाः ।

अणुहस्त मृगश्रेष्ठो ब्रह्मदत्तमन्त्रजः । अभिपिच्य तदा राज्ये परा गतिमवाप्तवान् ।

११३

ब्रह्मदत्तस्य भाव्यां तु देवलस्यात्मजाऽभूवत् । अघितस्य हि दुर्द्वेषां सप्ततिर्नाम नामतः ।

तामेकभावस्यसंघं स्तेभ कथ्यामनुत्तमैः । सप्ततिं सप्ततिमतीं देवलायोगधर्म्मिणीं ।

पञ्चमः पाञ्चिकस्तत्र सप्तजातिषु भारत । पष्ठस्तु कण्डरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्य सप्तमः ।

शेषा विशद्वमा ये वै कामिन्यो सहचारिणः । ते जाताः श्रोत्रियकुले सुदरिद्रे बहोदराः ।

धृतिमान् सुमना विदोस्तत्त्वदर्शी च नामतः । वेदाध्ययनसम्पन्नास्मरन्किद्रदर्शिनः ।

११४

तेषां संवित्तयोत्पन्ना पूर्वजातिहता मदरा । ते योगधर्म्मनिरताः प्रसिक्ताः सर्वे एव हि ।

आमस्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा । अधर्म्य एव युष्माकं पत्न्यां त्यक्त्वा गमिष्यथ ।

दारिद्र्यमनपाकस्य पुत्रार्थोऽहो पुष्कलान् । शूश्रूषामप्रयुष्यैव कथं वै गन्तुमर्ह्य ।

ते तमुपदिग्ताः सर्वे पितरं पुनरेव च । करिष्यामीं विधानन्ते येन न वत्संयथामि ।

हन्त शोकं मर्दयन् त्वं राजानं सहस्रमन्त्रिणं । श्रावयेयाः समागम्य ब्रह्मदत्तमकलय ।

११५

स तौ दास्यति प्रीतात्मा रामान् भोगाय पुष्कलान् । कामानभोषिणान् सर्वान् गच्छ तात यथेक्षितं ।

एतावदुक्ता ते सर्वे पूजयिष्या च तं शुभं । योगधर्म्ममनुग्राह्य परां निर्दृष्टिमापयुः ।

इति श्रीमहाभारते छिलेषु हरिवंशे हरिवंशधर्म्मवि पिटकस्य श्रवोविभोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्रह्मदत्तस्य तमस्य स वैष्णवस्तमायत । शिवात्मा तपसा युक्तो शिष्यकृतेन इति स्मृतः ।

कदाचिद्ब्रह्मदत्तः स भार्थया सहितो बभूव । विप्रहारं प्रहृष्टात्मा यथा श्रेयां प्रतकतुः ।

हतः पिपीलिकृदन्तं शूश्राव स नराधिप । कामिनीं कामिनस्तस्य यावतः क्षीप्रतो मृत्युः ।

११६

शुभा तु याच्यमानो तां कुक्षौ सुखोऽपिपीलिको । ब्रह्मदत्तो महाहासमकरोदिव बाहयत् ।

ततः सा रथनिर्दिनां श्रोत्रिणिवामवन्दत् । निराहारां ब्रह्मतिथं नम्रं वरवर्णिनौ ।

प्रमाद्यमाना भर्मा सा तमुवाच शूचिचिता । तयाऽवस्थिता राजन् नाहं जीवितमुत्तरे ।

स तत्कारणमावस्थान् च सा श्रद्धाति ततः । उवाच येनं कुपिता मेव भावोऽस्ति मानये ।

को वै पिपीलिकृदन्तं मानुषो वेत्तुमर्हति । अन्ते देवप्रसादादां पूर्वजातिहतेन वा ।

११७

तपोऽसेन सा राजन् विद्याया वा नराधिप । यद्येव वै प्रभावतो सर्ववत्सलतृप्तता ।

यथाऽहनेतज्जानीयो तथा प्रत्याययस्व मां । प्राणानहं परित्यज्य राजन् पत्नीन ते शपे ।

तत्तथा वचनं श्रुत्वा मन्त्रिभ्याः परधे प्रभुः । स राजा परमापन्नो देवयेष्ठं प्रपद्यत ।

शरणं सर्वभूतेषु भगवता नारायणं प्रभु । समाहितो निराहारः पद्माश्रये महायया ।
 ददर्श दर्शने राजा देवं नारायणं प्रभुं । उवाच चैनं भगवान् सर्वभूतानुकम्पक । १९२
 ब्रह्मदत्त प्रभाते त्वं कच्छाप समवाप्स्यसि । इत्युक्त्वा भगवान् देवक्षत्रैवान्तरधीयत ।
 चतुर्णाम् पिता योऽसौ ब्राह्मणानां महात्मनां । लोकं सोऽधीत्युत्तमैः कृतकृत्य इवामवत् ।
 स राजानमवाप्सिच्छन् धर्ममन्त्रिणमच्युतं । न ददर्शान्तरं किञ्चित् लोकं आवयितुं तदा ।
 अथ राजा शिरःशोभो लब्ध्वा नारायणाद्वरं । प्रविवेकयुरं प्रीतो रथमारुह्य काञ्चन ।
 तस्य रथीन् प्रत्यगृह्णात् कण्टरीको द्विजर्षभ । चामरव्यूहजज्ञापि घाम्भ्यः समवाविपत् । १९३
 इदमन्तरिमित्येवं ततः स ब्राह्मणस्तदा । आवयामास राजान लोकं तं सचिवौ च तौ ।
 सप्त व्याधा द्वापरेषु मृगा कालञ्जरे गिरौ । चक्रवाका शरदीपे वंसाः शरसि मानवे ।
 तेऽभिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा मेदपारगा । प्रत्विता दूरमन्त्रान् युधं तेभ्योऽवबोदय ।
 तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तो नराधिप । सचिवद्वयस्य पादाभ्यां कण्टरीकलोधेय च ।
 खलारग्निशतोद्देतोः पतितव्यूहनालुभो । बृष्टा बभूवुरस्त्रसा घोराय सुहृदस्तया । १९४
 मुहूर्तमेव राजा स महताभ्यां रथे स्थितः । प्रतिलभ्य ततः भग्नः प्रत्यागच्छदरिन्दम ।
 ततस्तौ तत् शरं स्रज्वा योगन्तमुपलभ्य च । ब्राह्मणं विपुलैर्धर्मैर्भोगैश्च समयोजयन् ।
 अभिपिप्य खराज्ये तु विष्णुक्षेममरिन्दम । जगाम ब्रह्मदत्तोऽयं सद्गरो बलमेव च ।
 अथ तं सप्तनिर्घोरा देवलस्य सुता तदा । उवाच परमप्रीता योगाद्वनगतं नृप ।
 जानन्ता ते महाराज पिपीनिकरतश्चता । शोदितं कोधमुद्दिश्य सकृदकामेषु वै मया । १९५
 इतो वयमस्मियामो गतिमिष्टामनुत्तमा । तव चामरहितो योगाद्वान् संधारितो मया ।
 स राजा परमप्रीतः प्रपन्नः श्रुत्वा वचस्तदा । प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभा ।
 कण्टरीकोऽपि धर्मात्मा बाह्ययोगमनुत्तम । प्राप्य योगगतिं विद्वो विप्रैश्च मेन कथ्यता ।
 क्रमेण प्रबोध पादासं श्रित्वा मुत्पाद्य केवला । योगाचार्यगर्भं प्राप यश्च द्याग्यं महातपा ।

अहिंसः सर्वभूतेषु धर्मात्मा शंसितव्रतः । काष्ठकुड्याशिलाभूतं जडं वाङ्मयं हाद्युतिः ।
 अनुत्तरं नाम तपः येन तप्तं महत् पुरा । शोणं वर्षेनेदं हायि दिव्यं नोति ह नः युतं ।
 तत्रोर्द्ध्वरेतस्य स्थितस्थानि निपत्य ह । शोमं तनुरापेदे महावत्सल्य भारत ।
 जडं माचक्रमे तस्य शोमं भावितात्मनः । नेवाभ्यां वारि सुखं त्र्यधा द्योतयन् दिग्भः ।
 तं गर्भविधिना वृष्टा दृग् देव्यो दधुलदा । शमेय धारयामासुर्न च ताः समज्जुवन् ।
 सं ताभ्यः सहवैवाय दिग्भ्यो गर्भैः प्रभावितः । पपात भावयन् लोकान् श्रोतांशुः सर्वभावतः ।
 यदा न धारणे यत्कालस्य गर्भस्य ता दिग्भः । तत्कालिभिः सैव शम्भु निपपात वसुधैर्यः ।
 पतितं शोममालोक्य ब्रह्मा लोककृतिमाहः । रथमारोपयामास लोकान् हितकाम्यया ।
 स हि वेदमयस्तात धर्मात्मा सत्यवक्त्रः । युक्तो वाग्निहस्तेन चित्तेनेति हि नूः युतं ।
 तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रे ऽनेः परमात्मनि । तुष्टुर्गन्धर्वः पुत्रा मानवाः सप्त ये युताः ।
 तथैवाग्निरसस्य भृगोरेवात्मजे सह । अग्निर्गन्धर्वैः सामभिरयत्नैर्वाग्निरवैरपि ।
 तस्य संसृपमानस्य तेजः शोमस्य भासत । आध्यात्म्यानं लोकलोकां भावयामास सर्वतः ।
 स तेन रथमुखेन सागरान्तां वसुधैर्यः । विश्वकलेः इति यथाश्चकाराभिप्रशंसिष्यै ।
 तस्य घट्टावितं तेजः इति बोधयन् वयम् । श्रोतव्यताः समुत्पन्नास्तेषां प्रजसन्त्युत ।
 ताभिर्ह्यव्यासो देवाः प्रजापतयः पतुर्विधाः । पाष्टा हि भगवान् वज्रो जगती जगतीपते ।
 स लब्धतेजा भगवान् संलब्धैश्चैव कर्मभिः । तपस्तेरे महाभाग पद्मानां दमतीर्ह्य ।
 हिरण्यवर्गं या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत् । विधित्वा सामभूदेव प्रख्यातः स्तेन कर्मणा ।
 तत्तत्क्षणे ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । वीजोपधीनां विप्रायामपाद्य जन्मेभ्यः ।
 भोऽभिविक्रो महाराज राजराज्येन राजराट् । शोन् लोकान् भावयामास स्वभावा भासतात्मरः ।
 सप्तविंशतिरिन्द्रोऽसु दद्यादपि देवा महात्मताः । ददौ प्राचेनवो देवो नृणां वयोनिं या विदुः ।
 स तत् प्राप्य भवद्भक्त्यै शोमः शोमवतात्मरः । समाज्जु राजसूयं सहस्रव्रतं ददिवै ।
 रीतास्य भगवान् विरभ्यर्च्युर्भयङ्गुः । हिरण्यगर्भेयाङ्गता ब्रह्मा ब्रह्मलभोदिवान् ।
 सदस्यस्तत्र भृगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः । समज्जुमारममुदेराचैर्नृपैर्मिहृतः ।
 दक्षिणमददत् शोमस्योन् लोकानिति न युतं । तेभ्य ब्रह्मविंशतैश्च सदस्येभ्यश्च भारत ।
 ते विभो च सुष्टये च पुनि मुष्टिः प्रभावसः । कीर्तिर्हेति च सप्तोय जव देव्यः विवेकिरे ।
 प्राप्यावध्यमयः सर्वदेवविजितः । विरराजाधिराजो देवप्रा भावयन् दिग्भः ।
 तस्य तत् प्राप्य दृष्ट्वा प्रमथ्यैव विभंशतः । विभंशम मतिस्तान् विनयादनयाहता ।
 दृष्टव्यतः स वै भार्यो तारो नाम यमसिन्धो । जहार तरया समानवमत्याङ्गिरः सुताम् ।
 स द्याप्यमानो देवैश्च तया देवैर्भिः सह । नेत्रव्यथयेत्तारो तमाप्याङ्गिरसे तदा ।
 स भर्तृसुतस्तस्मिन् देवाचार्यो दृष्टसनिः । उग्रमास्य जयाह पाण्डिनः शिरस्यदा ।

स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूजितः बृहस्पतिः । तेने खेहेन भगवान् बृहस्पतिः बृहस्पतिः ।
 पार्ष्णिपादोऽभवद्देवः । अयच्छात्रमेव धनुः । तेन ब्रह्मविरो नाम परमास्त्रं महात्मना ।
 स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूजितः बृहस्पतिः । तेने खेहेन भगवान् बृहस्पतिः बृहस्पतिः ।
 देवानां दानवानां च लोकव्यकर्ता महत् । तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तु गतास्तु वै भारत ।
 ब्रह्माणं शरणं जम्बूरादिदेवं स्नातनं । ततो निवार्योऽनसं तं वै रुद्रश्च शङ्करः ।
 ददावज्जिरे तारां स्वेयमेव पितामहः । ताम्ना प्रथवां दृष्ट्वा तारां प्राह बृहस्पतिः ।
 मदीयायां न ते योनौ गेमा धार्यः कथञ्चन । अयेनाबुक्ष्यन्तं वै कुमारं दस्युहन्तम् ।
 हवीकास्तन्मासाद्य ज्वलन्मिव पावकं । जातमाच स भगवान् देवानामेवियदपुः ।
 ततः संश्रयमापन्नासारामूषुः सुरेत्तेमोऽस्य ब्रूहि सुतः कथं सोमयाय बृहस्पतिः ।
 पुण्यमाणा यदा देवैर्नाह सा साधवाधुवा । तदा तां बभूवाम्ये कुमारं दस्युहन्तम् ।
 तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संश्रयं । यदच तथ्यं तद्वृत्तिं तारे कथं मुनीं ह्ययं ।
 सा प्राञ्जलिदवाचेद् ब्रह्माणं वन्दे प्रभे । सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहन्तम् ।
 तं मूर्ध्नाग्राप्य तनयं सोमो धोता प्रजापति । बुध इत्यकरोन्मानं स्वस्य पुत्रस्य धीमतः ।
 प्रतिबुल्लस्य गणये समभ्युत्थिते बुधः । उतापद्यामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिको ।
 तस्यापत्यं महाराजो बभूवैकः पुरूरवाः । उज्ज्वलो जज्ञिरे यस्य पुता सप्त महात्मनः ।
 प्रवक्ष्य धर्मतत्त्वस्य सोमो वै राजपुत्रका । ततो यक्षाभिर्भूतस्य सोमिः प्रबोधमण्डलः ।
 जगाम शरणापाय पितरं सोऽचिमेव च । तस्य तत् पापेभ्यो न चकाराचिर्यहातपाः ।
 स राजपुत्रका मुक्तः श्रियो गज्जाल सर्वशः । एतत् सोमस्य वै जन्म कीर्तितं कीर्तिवर्द्धनं ।
 बंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु । धन्यमारोग्यमायुष्यं पुण्यं संकल्पसाधकं ।
 सोमस्य जन्म मुनैव पोषेया विप्रमुच्यते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशप्रर्वणि सोमोत्पत्तिकथने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुधस्य तु महाराज विद्वान् पुत्रं पुरूरवाः । तेजोवी दानशीलस्य यज्वा विपुलदक्षिणः ।
 ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुमिर्दुषि दुर्जयः । आहसा चाग्निहोत्रस्य यशानोद्भूतः ।
 शत्रुवादी पुण्यमतिः काम्यं संवृत्तमयुजः । श्रुतीव त्रिषु लोकेषु यशसाऽप्रतिमसदा ।
 तं ब्रह्मवादिनं चतुर्धर्मं श्रव्यवादिनं । उज्ज्वलो वर्यमाया हिता मोनं यजस्विनी ।
 तथा सदावधृष्टाया दश वर्षाणि पञ्च च । पञ्च यदं शत्रुं चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ।
 वने चैत्रये रम्ये तथा मन्दारकिनोतटे । अलकायां विशालाया मन्दं च वनोत्तमे ।
 उत्तरान् स कुर्वन् प्राप्य मनीरयफलद्रुमान् । गन्धमादनगादेव मेघदण्डं तथोत्तरे ।
 एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च । उज्ज्वलां चक्षितो राजा रतिं परमया मुदा ।
 देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते । राज्यं च कारयामास प्रयागे शयिवोपतिः ।

तस्य पुत्रा यभूवन्ते सप्त देवसुतोपमाः । दिविजाता महात्मान आसुर्ह्यमानमां वसुः ।
 विश्वायुश्चैव धर्मात्मा अतापुष्य तथाऽपरः । इन्द्रायुश्च वनायुश्च व्रतायुश्चैव गोमृताः ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ गन्धर्वी उर्वशी देवी राजानं मानुषं क्रथं । देवानुकृष्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बभ्रुवत ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समपद्यत । ऐलन्तु सा वरारोहा समयात् समुपस्थिता । ११०५
 आत्मनः शापमोचार्थं समथं सा चकार ह । अनग्रदग्नेनैव सकामायास मेधुनं ।
 दैवै मेवै शयनाभ्यासं तदा बह्वैः च तिष्ठतः । घृतमात्रा तथाहारः कालमेकन्तु पार्थिव ।
 पक्षेयं समयो राजन् यावत् कालञ्च ते इदः । तावत् कालन्तु वस्त्राणि कृतं समथं येन न ।
 तस्यास्तं समथं सन्धेयं स राजा समपालयत् । एवं सा वसते तव पुच्छरवचि भाविनी ।
 वर्षाण्येकोनपष्टिन्तु तत्कृता शापमोचिता । उर्वशीं मानुषस्यायां गन्धर्व्याश्चिन्तयाऽन्विताः । ११०६
 ॥ गन्धर्व्या ऊचुः ॥ चिन्तयन्मं महाभागा यथा सा तु वराङ्गना । समागच्छन् पुनर्ह्यवानुर्वशीं स्वर्गभरणं ।
 ततो विश्वावसुर्नाम तवाह वदताम्बरः । मया तु समयक्षमांश्च क्रियमाणः सुतः पुरा ।
 श्रुत्वा तन्मयं सा वै राजानं त्यक्त्यने यथा । तदर्थं देव्यग्रेण यथा भोक्तव्यं तौ नृपः ।
 मरुतायो गमिथामि धुम्राक्षं कार्यं विदुष्ये । एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशसः ।
 निग्राधामय चागम्य मेघमेकं जहार सः । मातृदत्तं तं सा तु मेघयोद्याहृष्टाविनी । ११०७
 गन्धर्व्यागमनं शाला शापान्तास्य यमलिनी । राजानमग्रवीक्ष्य च पुत्रो मे ऽद्विष्यतेति सा ।
 एवमुक्त्वा विनिश्चित्य नृपो मेघोदतिष्ठत । नग्नं मां ऋक्षते देवी समयो वितयो भवेत् ।
 ततो भूपत्यु गन्धर्व्या द्वितीयं मेघमजघ्नुः । द्वितीये तु सते मेघे ऐलन्देयप्रतीदिदं ।
 पुत्रो मे द्विषते राजघनायाया इव मेघा । यममुक्तस्ततोत्याय नृपो राजा प्रधावितः ।
 मेघयोः पदमन्विष्यन् गन्धर्वैर्विदुष्यथ । उत्पारिताः सुमहती यथै तद्वनं महत् । ११०८
 प्रकाशितं वै सद्यसा ततो नग्नमवैवत । नग्नं दृष्ट्वा तिरोभूता माऽसुराः कामस्त्वपि ।
 तिरोभूतान्तां तु दृष्ट्वा गन्धर्व्याः क्षममन्दिनं । उत्सृष्टाकुर्यौ दृष्ट्वा राजा यद्व्यागता यदं ।
 अथगम्युर्वशीं तत्र विलसाप सुदुःखितः । चकार श्रुतिदोषः पि मार्गमाण दनस्ततः ।
 अथापगत्य स तौ राजा कुरुषे मे महावसः । सुवतीर्यै पुष्करिण्या चैव वतारं समामुतौ ।
 क्रौडन्तीमसुराभिश्च पद्मभिः सह बोभनः । तां क्रौडन्तीं ततो दृष्ट्वा विलसाप सुदुःखितः । ११०९
 सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजन्मम विदुरतः । उर्वशी ताः पयोः प्राह स रूपं पुदयोक्तमः ।
 दम्निपचमवाक्ष्ये दर्शयामास तं नृपः । समाविष्टान्तं ताः सर्व्याः पुनरेव नराधिप ।
 जाये वै तिष्ठ मममि घोरैर्वचमि तिष्ठ ह । एवमादीनि श्रुत्वा नि परस्परमभाषतः ।
 उर्वशी प्राप्नोरेवं समभेऽहं तथा विभो । शंसस्यरात् कुमारस्ये भविष्यति न संशयः ।
 निगममेकाश्च नृपमे निवसामि मया सह । बह्वैः जगाम राजाऽप्य सपुरं समहाययाः । १११०
 गते भवसरे भूप उर्वशी पुनरामयात् । उचितञ्च तथा माहर्मेहराजं महायशसः ।

उर्वरश्यामवोदैलं गन्धर्वा वरदास्तव । तान् दृणीष्व महाराजं मूढि चैतास्तमेव हि ।।

दृणीष्व समतां राजन् गन्धर्वाणां महात्मना । तथेत्युक्ता वरं वज्रं गन्धर्वाश्च तथाऽस्ति ।।

पूरयित्वाऽग्निना शालो गन्धर्वा हि तमनुवन् । अनेनेष्टा च लोकां न न प्राप्स्यन्ति मराधिप ।।

तानादाय कुमारान् नगरायोपक्रमे । निविद्याग्निमरुषे तु सपुत्रस्तु मृदं यवौ ।।

अभेत्याग्निन् नापश्यदयत् तच्च दृष्टवान् । प्रमोजातन्तुं तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विक्षितस्ततः ।।

गन्धर्वेभ्यस्तदाऽयमदग्निना ततस्तु स । अन्ता तमयं खिलमरणोक्तुं समादिशन् ।।

अयत्यादरणी कृत्वा मयित्वाऽग्निं ययविधि । मयित्वाऽग्निं विधा कृत्वा अयजत् स मराधिप ।।

दृष्ट्वा यक्षैर्भ्यो विभेर्गन्तव्यं सलोकता । गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा चेतांस्मि समकारयत् ।।

एकोऽग्निं पूर्वमेवासौदैलस्तेतानकारयत् । एव प्रभावे राजासौदैलस्तु पुंस्त्वोत्तम ।।

देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिरुते । राज्यं स कारयामास प्रयागे श्रियीवपति ।।

उत्तरे जाह्नवीतीरे प्रतिष्ठाने महायज्ञाः ।।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिव्रजे हरिव्रजपर्वणि श्लोत्पत्तिकथने षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऐकपुत्रा बभूवुस्तो यम देवसुतोपमा । दिवि जाता महात्मान् आयुर्हीनान्मावसु ।।

विश्रायुदैव धर्मात्मा अन्तायुश्च तथाऽपर । दृढायुश्च वनायुश्च श्रतायुर्लोभ्योयुता ।।

आमावसोश्च दायदो भोजो राजाऽय मग्नजित् । ओमान् भोमश्च दायदो राजावीत काष्ठमप्रभ ।।

विदास्तु काष्ठमपि सुवीरोऽभून्महाबल । यौहोचिरभवन्मज्जुः कोशिन्या गर्भवंभव ।।

आजङ्गे यो महासुव सन्ममेधे महामख । पतिलोभेन यं गङ्गा पतिलेऽभिससार च ।।

नेच्छत श्रावयामास तस्य गङ्गाऽय ततश्च । स तथा ज्ञावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्तत ।।

यौहोचिरमवोजङ्गा कुङ्गे भरतवत्तम ।। एष ते विफलं यत्नं पिवन्नश्न करोम्यहं ।।

अथ गङ्गेऽवल्लेपय सद्य फलमवाप्नुहि । राजर्षिणा तत पीतां गङ्गा दृष्ट्वा मर्हषय ।।

उपनिर्दूष्य हाभागा दुहितेन जाह्नवी । युवनायस्य पुत्रीन्तु कावेरीं जङ्गरावहन् ।।

युवनायस्य शपेन गङ्गाह्वेन विनिर्धमे । कावेरीं सरितां जेष्टां जङ्गेर्भार्यामनिन्दिता ।।

जङ्गस्तु दयितं पुत्रसुहृदे नाम धार्मिक । कावेर्या जनयामास अजकस्तस्य चात्मज ।।

अजकस्तु तदायादौ वलाकायो महीपति । बभूवुः सृगयाशील कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ।।

कुशपुत्रा बभूवुर्हि चत्वारो देववर्षध । कुशिकस्तु कुशनाभश्च कुशान्नो मूर्तिमांस्तथा ।।

पद्मवै मय सटुहो राजा वनचरैस्तदा । कुशिकस्तु तपक्षेपे पुत्रमिन्द्रधम विभु ।।

स्त्रमेयमिति तत्र शकस्तदादभ्येत्य जज्ञिवान् । पूर्णे वर्षे सटुहो वै तन्तु मको ह्यपश्यत् ।।

अत्युपतपसं दृष्ट्वा सटुहाच पुरन्दर । समर्थं पुत्रजनने स्त्रमेवाश्रमवाचयत् ।।

पुत्रमे कल्पयामास स देवेन्द्र सुरोत्तम । स गाधिरभवद्राजा मयवोन् कौशिक स्वय ।।

पौरकुल्यभवद्भार्या गाधिसुखामजायत । गाधेः कन्या महाभागा नाथा सत्यवती शुभा ।।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

ता गाधिर्भृगुपुत्रश्च षष्ठोऽप्य ददौ प्रभु । तस्या प्रीतोऽभवद्भक्तं भार्गवो भृगुनन्दन ।
 पुत्रार्थं कल्पयामास चरुं गाधेस्तथैव च । उवाचाह्वय ता भर्ता षष्ठोऽप्य भार्गवस्तदा ।
 उपयोज्यश्चरय तया माचा तथं तव । तस्या जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् चक्षियर्षभ ।
 अजेय चक्षिर्लोकैश्चक्षियर्षभस्तदन । तवापि पुत्रं कल्पाणि दृष्टिमन्त तपोधनं ।
 शमात्मकं द्विजश्रेष्ठ चरुरेव विधास्यति । एवमुक्त्वा तु ता भार्यास्तुचोऽप्य भृगुनन्दन ।
 तपस्वभिरतो नित्यमरण्यं प्रविशेत्तु ह । गाधिं सदारम्भं तदा षष्ठोऽप्यममभ्यगात् ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुता द्रष्टुं नरेश्वर । चरुदयं गृहीत्वा तदुपै सत्यवती तदौ ।
 चरुमादाय यत्नेन सा तु माचं न्यवेदयत् । माता यत्प्रत्यक्षं देवेन दुहिते स्तु चरुं ददौ ।
 तस्याश्चरुमयाद्यानादात्मर्षस्य चकार ह । अथ सत्यवती गर्भं चक्षियात्मकरं तदा ।
 धारयामास द्रोणेन वपुषा धीरदर्शनं । तान्द्रिचोक्तस्तो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च ।
 तामश्रुवीद्विजश्रेष्ठ स्था भार्या वरवर्णिनी । माचाऽपि वक्ष्यता भद्रे चरुसत्यासहेतुना ।
 जनिष्यति हि पुत्रस्ते कूरकस्योऽतिदारुणे । भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्योद्यम ।
 विषयं हि ब्रह्मा तपसा मया तस्मिन् धर्मयिते । एवमुक्त्वा महाभागा भर्ता सत्यवती तदौ ।
 प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् । ब्राह्मणपदस्तत्तत् इत्युक्तो मुनिरश्रुत्वा ।
 नेष सङ्कल्पितं कामो मया भद्रे तथाऽस्त्विति । उपकर्मो भवेत्पुत्रं पितृकृत्यु कारणात् ।
 पुनः सत्यवती वाक्यमेषमुक्त्वाऽश्रुवोदिदं । दृष्ट्वा लोकानपि मुने स्तुजेया किं पुनः सुत ।
 शमात्मकमृजुत्वं मे पुत्रं दौहिमिहार्हं हि । काममेवविधं पौत्रेण मम स्थात्तव च प्रभो ।
 यथान्यथा न प्रकथ्य वै कर्तुमेतद्विज्ञोत्तम । ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्यपथं बलात् ।
 भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि । तया ययौक वचनं तथा भद्रे भविष्यति ।
 ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गव । तपस्वभिरतो दान्तं जमदग्निं शमात्मक ।
 भृगोश्चैवपि पौत्रं रौद्रवैष्णवयोः पुरा । यमनादिष्णवैद्यस्य जमदग्निरजायत ।
 सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मापरायणा । कौशिकीति समाख्याता प्रहृष्टेय महाबलौ ।
 दृष्ट्वाश्रुवक्ष्यमनेन रौद्रैर्मम मरुद्विष । तस्या कन्या महाभारता कामलो नाम रेणुका ।
 रेणुकायाम् कामन्या तपोविद्यासमन्विता । आर्चिका जनयामास जमदग्न्य सुदारुणः ।
 शर्वविद्यात्मगं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारग । रामं चक्षियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावक ।
 श्रौतार्थश्रवस्तुचोक्तं सत्यं तथा महाधनं । जमदग्निजपोवैद्याज्जने महाविदाम्भन ।
 मधमय इन्द्र प्रेक्ष्य शुनं पुच्छं कनिष्ठकं । विश्यामिन्ननु दौघादगाधिं कुशिकनन्दन ।
 जनयामास पुष्टान् तपोविद्याशमात्मक । प्राप्य ब्रह्मर्षिर्गमनां योऽयं धर्मयितो गत ।
 विश्यामिन्ननु धर्मात्मा नाथा विद्ययश्च स्मृत । अग्रे भृगुप्रसादेन कौशिकादश्वत्थेन ।
 विश्यामिन्नश्च सुता देवरातादयः स्मृता । विष्णातास्तप्यु लोकेषु तेषां नामानि मे श्रुत ।

देवयवाः कतिपयैः यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः । शालावत्यां हिरण्यालो रणेर्जनेऽय रणेमान् ।
 साकृत्तर्गान्नयैव मुद्गलयेति विभुताः । मधु-ऋन्दा जययैव देवस्य तथाऽष्टक ।
 कच्छयो हारितयैव विद्यामिवस्य ते मुनाः । तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां ।
 पाणिनो भवत्ययैव ध्यानत्रयास्तयैव च । पार्थिवो देवगतांश्च शालावत्यायनवास्तवाः ।
 मोहिना यामदूमाश्च तथा कारोवयः स्मृताः । मैश्रुताः कौशिका राजंशयाऽन्ये भैरवायनाः । १५९
 देवला रणवयैव याज्ञवल्क्याधमर्षणाः । शौदम्बरा क्षामिण्यातासारकायनचुसुलाः ।
 शालावत्या हिरण्यासाः साकृत्ता गानवास्तया । नारायणिर्नरयान्यो विद्यामित्रस्य धीमता ।
 श्वयन्तारविद्यायाश्च कौशिका बहवः स्मृताः । भारवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
 वनन्तोऽप्यस्य धर्मोऽकिञ्च ब्रह्मचरस्य विभुतः । विद्यामित्रात्मजानां तु गुरुन ज्यैष्ठ्याऽप्यत्र स्यतः ।
 भार्गवः कौशिकत्वं हि ज्ञातः म सुनिमग्नतमः । विद्यामित्रस्य पुत्रस्य गुरुन ज्यैष्ठ्याऽभवत् किञ्च । १६०
 हरिदत्तस्य दशैः तु गुरुने विनियोजितः । देवैर्हन्तः गुरुन ज्यैष्ठ्या विद्यामित्रस्य वै पुनः ।
 देवैर्हन्तः स वै यस्माद्देवराजस्ततोऽभवत् । देवराजादयः सप्त विद्यामित्रस्य वै सुताः ।
 ह्युपहृतोऽस्य चापि विद्यामित्रात्मनोऽष्टक । अष्टकस्य सुतो भौहिः प्रोक्तो गङ्गागणो मया ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि श्रममायोर्माहात्मनः ।
 इति श्रीमहाभारते खिले च हरिवंशे हरिवंशपर्वणि श्रीमहासुन्दरकीर्तने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 । वैशम्पायन उवाच ॥ आयोः पुत्रास्तथा पश्य कर्त्तुं वीरा महारथाः । स्वर्भानुतनयायाश्च प्रभायां क्षमिरे नृप । १६१
 जज्ञयः प्रथमं पश्ये दृष्ट्वाश्वा ततः परं । रथो रजिरेनेनाय विपुलैकेषु विभुताः ।
 रजि पुत्रव्रतानीह जनयामास पश्य वै । राजेयमिति विख्यातं वसन्ति नृमयावहं ।
 यथ देवासुरे युद्धे समुपैठिस्तदाह्वे । देवाश्चैवासुराश्चैव पितृमहमयागुवन् ।
 आशेषाभंगश्च युद्धे को विजैता भविष्यति । ब्रूहि नः सर्वभूतेषु योऽनुमिच्छामि ते वचः ।
 ॥ प्रह्लादाय ॥ यथामर्दाय धृतामे रजिरात्मायुधः प्रभुः । योऽस्म्यते ते विजैयन्ति श्रीमन्मोक्षदाय भगवः । १६२
 यतो रजिर्धृतिस्तथ श्रियो यथ यतो धृतिः । यतो धृतिश्च श्रियो वै धर्मस्तथ जयदाया ।
 ते देवदासकाः प्रोक्ता देवेभ्योऽपि राजेभ्यः । अथ युष्मधमिच्छन्तो हृष्टानां नृपैर्धर्मं ।
 न हि ज्यैष्ठ्यानुदेहिषः प्रभायां समरयत । राजा परमतेजसो मोमं प्रविष्टं हृत् ।
 ते हृष्टमनसः सर्वे रजिर्देतेऽप्यदेवताः । ऊर्ध्वरथान्मयाय त्वं गृह्णाण वरकार्मुकं ।
 अयोवाच रजिस्तथ मयोर्वै देवदेवयोः । अथैषां स्मार्थमुद्दिश्या यज्ञः श्वस्य प्रकामयन् । १६३
 ॥ रजिहवाच ॥ यदि देवदासान् सर्वान् निजः पोषेत् वापस्य । द्रष्टुं भवानि धर्मं प्रतोतो योऽप्यनि मयुगे ।
 देवाः प्रदमतो भूयः प्रतोयुर्हृष्टमानसाः । एवं यथैष्टं जूने कामः संप्रदातो तव ।
 मुना सुररथानाम्नुवाचैव राजा रजिहवा । पश्यन् नृमयांस्तु यथा देवान् हृष्टय ।
 राजा देवैर्पुत्रैश्च स्मार्थमेशावगन्तव्यं । प्रवक्ष्यामि नृपतः साभिमानमिदं वचः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादो यस्यायं विजयासह । अस्मिन् समये राजसिंहेया, राजधत्तम् । १४०
 म तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिचादितः । भविष्यतीन्द्रो जितैव देवैस्तु पार्थिवः । १४१
 जघान दानवान् सर्वान् येऽप्यथा वज्रपाणिनः । स विप्रनष्टो देवानां परमश्रोः श्रियं वव्री । १४२
 निहत्य दानवान् सर्वानाजहार रजिः प्रभुः । ततो रजिं महावीर्यं देवैः सह शतक्रतुः । १४३
 रजेः पुष्टोऽहमित्युक्ता पुनरेवाब्रवीदक्षः । इन्द्रोऽसि तात देवानां सर्वेषां नाथ संशयः । १४४
 यस्याहमिन्द्र, पुत्रस्ते स्थितिं यास्यामि कर्मभिः । शतक्रतुवचः श्रुत्वा वसन्तिखेन मायया । १४५
 तथेत्येवाप्रवोद्वाजा भोयमाणः शतक्रतुः । तस्मिन् देवसदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ । १४६
 दायाद्यमिन्द्रादाजमुपाचारान्नया रजेः । पञ्च पुत्रप्रतान्यस्य तदै स्नानं शतक्रतोः । १४७
 समाक्रामन्त वज्रधा खर्गलोकां विपिटपं । ततो वज्रनिधे काले समनोने महाबलं । १४८
 हतराज्योऽनवीच्छको हतभागो हृहस्तितं । १४९
 ॥ इन्द्र उवाच ॥ वदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे । ब्रह्मैव येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः वदा । १५०
 ब्रह्मन् ह्यश्रोऽहं विमना हतराज्यो हताशनः । हतौजा दुर्बलो मूढो रजेः पुष्टः कृतः प्रभो । १५१
 ॥ हृहस्तितद्वाच ॥ यद्येवं चेदितः शक लया स्तां पूर्वमेव हि । नामविश्रुत् लभियार्यमकर्तार्यं ममानघ । १५२
 प्रयतित्यामि देवेन्द्र लभियार्थं न संशयः । यथा भागश्च राज्यश्च न पिरान् प्रतिशस्ये । १५३
 तथा तात करिष्यामि सा तेभूद्विह्वलैः शनः । ततः कर्म चकारास्य तेजघो वह्नेन तदा । १५४
 तेपाद्य बुद्धिर्धर्मोद्भवमकरोद्भूजयत्तमः । गच्छिवादायंशास्त्रं हि धर्मविदेपेण परं । १५५
 परमं तर्कशास्त्राणामवतां तन्मनोनुमं । न हि धर्मप्रधानां रोचते तत् कथानरे । १५६
 यत्तद्बुध्न्यतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाऽप्यचेतसः । पूर्वोक्तधर्मशास्त्राणामभवन् देविषः वदा । १५७
 प्रचक्रुर्न्यायचरितं तन्मत्तं बहुमेनरे । तेनाधर्मेण ते पापाः सर्वे एव सर्वे मताः । १५८
 पैलोत्थराज्यं शक्युः प्राप्य दुष्प्रापमेव च । हृहस्तप्रसादादौ परं किञ्चित्सम्भवात् । १५९
 मे वदा तु मुमुक्षूः रागोन्मत्ता विधर्षिणः । ब्रह्मद्विषय भृष्टता हतवीर्यपराक्रमाः । १६०
 तेता लेभे सुरैर्यमिन्द्रः स्थानं तद्योत्तमम् । इत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामकोधपरायणान् । १६१
 य इदं श्रावन् स्नानात् प्रतिष्ठाप्य शतक्रतोः । इष्टुष्याह्वारवेदापि न स दौराक्यमाप्नुयात् । १६२
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे रहिवंशधर्मणि आयुर्वंशानुकीर्तने षष्ठाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रभोऽनपत्य आशेषं वंशं वक्ष्याम्यनेन सः । अनेन सः सुतो राजा प्रतिपत्तो महाययाः । १६३
 प्रतिपत्तसुतयापि सस्यया नाम विश्रुतः । सस्ययस्य जय पुष्टो विजयप्रास्य चात्मज । १६४
 विजयस्य कृतिः पुत्रस्तस्य हर्षततः सुनः । हर्षततः सुतो राजा महदेवः प्रतापवान् । १६५
 सहदेवस्य धर्मात्मा नदीन इति विश्रुतः । नदीनस्य जयस्तेनो जयस्तेनस्य संकृतिः । १६६
 संकृतेरपि धर्मात्मा सप्तधर्मा महाययाः । अनेन सः समाख्याताः सप्तहृदस्य मे इष्टुः । १६७
 सप्तहृदस्तस्य सप्तहोत्रो महाययाः । सुनहोत्रस्य दायादांस्तस्य परमधार्मिकाः । १६८

काम शलघ्नो वीरता तथा मत्समर्द्ध प्रभु । पुत्रो मत्समर्द्धस्यापि शुनको यत्न भौनका ।
 प्राप्ताया चक्रियादेव वैश्यां शुद्रास्तथैव च । शलाघ्नजयाष्णिपेणस्तनयस्तस्य काश्यप । ॥२२॥
 काश्यपस्य काश्यप पुत्रो राजा दीर्घतपास्तथा । धन्वस्तु दीर्घतपसो धन्वात् धन्वन्तरि सुतः ।
 तपसोऽन्ते सुनहता जातो धन्वस्य धीमत । पुनर्द्वन्तरिर्द्वौ मानुषेर्विह जज्ञिवान् ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं धन्वन्तरिर्द्वौ मानुषेर्विह जज्ञिवान् । एतदेदितुमिच्छामि तको ब्रूहि यथातथ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धन्वन्तरि सप्तशोऽयं श्रूयतां वरतम्भ । स संभूत समुद्राक्षु मय्यमानेऽह्यते पुरा ।
 उत्पन्न कलपात् पूर्व्वं सर्व्वतस्तु श्रिया एत । अश्विनं निद्रिकार्य्यं हि विष्णुं दृष्ट्वा हि तस्त्रिंशान् । ॥२३॥
 अज्ञस्तमिति शोवाच तस्मादज्ञानं स स्मृत । अज्ञं शोवाच विष्णुं वै तनयोऽस्मिं तव प्रभो ।
 विधत्स्व भागं स्थानस्य मम लोकेचरयेत् । एवमुक्तं स दृष्ट्वा वै तथैव शोवाच तं प्रभु ।
 हतो दक्षविभागो हि शक्तिवैहिं सुरे पुरा । देवेषु विनिपुणस्तु विधिहोत्रं महर्षिभिः ।
 न शक्नुमुपहोमो वै तत्र कर्तुं कदाचन । अर्वाभूतोऽसि देवानां पुत्रस्तु हि महीपरा ।
 द्वितीयायान्तु संभूत्यां लोके स्थाति गमिष्यति । अणिमादिद्य ते विद्विर्गर्भस्थस्य मविष्यति । ॥२४॥
 तेनैव तं शरीरेण देवं प्राप्स्यसे प्रभो । चक्षुर्मनोऽनैर्गर्भेऽन्येऽप्यन्ति त्वां दिजोतय ।
 अष्टधा तं पुनश्चैवमायुर्भेद विधास्यसि । अथ सं भवो ह्ययोऽयं प्राग्दृष्टस्तु तयोनिना ।
 द्वितीयं दापरे प्राप्य भविता तं न संशय । हर्म तं वरं दत्त्वा विष्णुर्नार्हधे पुन ।
 द्वितीये दापरे प्राप्ते वीनरोचि स काशिराट् । पुत्रकामस्तपस्ते प्रभो दीर्घं महत्तदा ।
 प्रपद्ये देवतां ताम्नुयामे पुंसें प्रदास्यति । अलं देवं स पुत्रार्थे तदाराधितवानृप । ॥२५॥
 ततस्तु स भगवानज्ञं शोवाच तं नृप । यदिच्छसि वरं ब्रूहि तस्ते दास्यामि सुव्रत ।
 ॥ नृप उवाच ॥ भगवन् यदि तदृष्टं पुत्रो मे स्थातिमान् भव । तथेति यमनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयन् ।
 तथा गेह समुपसो देवो धन्वन्तरिस्तदा । काशिराजो महाराज सर्व्वेराजप्रपाशन ।
 आयुर्भेदं भरद्वाजान् प्राप्येह समिपकृत्तिध । तमष्टधा पुनर्बलं शिष्येभ्य प्रत्यपादयत् ।
 धनन्तरस्तु तनयं केतुमानिति विश्रुत । अथ केतुमतं पुत्रो वीरो भीमरथ सुतः । ॥२६॥
 पुत्रो भीमरथस्यापि दिवोदास प्रजेवर । दिवोदासस्तु धर्मोत्तमा वाराणस्याधिपोऽभवत् ।
 एतस्मिन्नेव काले तु पुरी वाराणशीं नृप । शुन्या निवेशयामास चेमको नाम राक्षस ।
 गता हि सा मतिमता निजुष्मेन महात्मना । शुन्या वर्षसहस्रं ये भविष्येति न संशय ।
 तस्मान्तु प्रसमाचार्या दिवोदास प्रजेवर । विषयान्ते पुरीं रम्या गोमत्या संश्रयेष्यत् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पूर्व्वं नृप पुरो वाराणशीं अभूत् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां शतमुत्तमधर्षिनां । ॥२७॥
 हता निवेशयामास दिवोदासो नराधिप । भद्रश्रेष्ठस्य तद्राज्यं हतं येन वलीयसा ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ वाराणशीं निजुष्मेन किमर्थं प्रसक्तान् प्रभु । निजुष्मे कथं धर्मोत्तमा विद्विदेनं प्रप्राप यः ।
 ॥ देवायन उवाच ॥ दिवोदासस्तु राजर्विर्गर्गं प्राप्य पार्ष्णिं । ववति स महतिनां स्वोतायान्तराधिपः ।

एतस्मिन्नेव काले तु छतदारो महाशरः । देव्याः स प्रियकामस्तु न्यवमच्छुद्रान्तिके ।
 देवाज्ञया पार्यदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः । पूर्वोक्तैरुपदेशैश्च तोषयन्ति सा पार्वती । १११०
 श्रूयते वै महादेवो मेना नैव प्रहृषति । जुगुप्सत्यसकृन्ता वै देवो देवं तथैव सा ।
 सपार्यदस्त्वनाधारस्तव भक्ता महाशरः । दरिद्रः सर्वदैवाथो शीलं तस्य न वर्त्तते ।
 माघा तयोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावाच्च चुकुधे । क्षिप्तं कृत्वा तु वरदा भवपार्यमयागमत् ।
 विवर्णवदना देवो महादेवमभाषत । मेह वत्साम्यहं देव नय मां स्त्रे निवेशनं ।
 तथा कर्तुं महादेव, सर्वान् लोकानवैषत । वाधार्थं राचयामास शयित्वा कुहनन्दन । १११५
 वाराणस्या महादेव, सिद्धिर्देवं महाशरः । दिवोदासेन तां क्षाला निविष्टां नगरी भव ।
 पार्श्वे तिष्ठन्तामङ्गय निकृन्तमिदमब्रवीत् । राक्षसेषु पुरीं मत्वा शूल्या वाराणसीं लुहः ।
 मुदुनैवाभ्युपधेन अतिवीर्यं च पार्थिव । ततो गत्वा निकृन्तस्व पुरीं वाराणसीं तदा ।
 स्त्रे निदग्मयामास कण्डुकं नाम नापितं । ज्येष्ठोऽहं करिष्यामि स्थानं मे रचयामास ॥
 मद्रूपं प्रतिमां कृत्वा नगव्यन्ते तथैव च । तत स्त्रे ययोद्दिष्टं सर्वं कारितवान्मुर । ११२०
 पुरीक्षते तु विशाख राजानश्च पचाविधि । पूजाञ्च महतीन्तश्च नियमेवाप्रयोजयत् ।
 गन्धैश्च धूपमाद्यैश्च प्रोक्षणीयैस्तथैव च । अन्नपानप्रयोगैश्च श्रत्यङ्गुतमिवावसत् ।
 एवं सत्यव्यते तच्च नित्यमेव गणेश्वरः । ततो वरसहस्रानु नगर्या सम्प्रयच्छति ।
 पुत्तान् हरिष्यमायुश्च सर्वान् कामांस्तथैव च । राजानं महिषो श्रेष्ठा सुयशा नम विभुता ।
 पुत्तार्थमागता देवो साध्वी राज्ञा प्रचोदिता । पूजान् विपुलां कृत्वा देवो पुत्तमयाचत । ११२५
 पुन पुनरयागस्य ब्रह्म, पुत्तकारणात् । न प्रच्छतिपुत्रं हि निकृन्त कारणेन हि ।
 राजा तु यदि न कुञ्चत्कार्यमिद्धिस्ततो भवेत् । अथ दीर्घेण कालेन के धो राजानमाविशेत् ।
 भूत एव महाहारि नागराणां प्रयच्छति । प्रीतो वरान् पृथगेभ्यः मम किं न प्रयच्छति ।
 मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मे सदैव हि । विशापिता मयाऽव्यर्थं देव्या मे पुत्तकारणात् ।
 न ददाति च पुत्र मे छतप्र केन हेतुना । ततो नार्हति सत्कारं मया कथादिश्रितम् । ११३०
 तस्मात्तु नाश्रयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मन । एवं च तु विमिश्रित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी ।
 स्थानं गणपतेस्तस्य नाश्रयामास दुर्बलं । भद्रमायतनं दृष्ट्वा राजानमपगतं प्रभु ।
 यस्मादनपराधस्य तस्या स्थानं विनाशितं । पुरो शूल्या तयाऽकस्माच्च नूनं भविष्यति ।
 ततस्तेन तु शापेन शूल्या वाराणसी तदा । शस्त्रा पुरीं निकृन्तस्व महादेवमयागमत् ।
 अकस्माच्च पुरो सा तु विद्रुता सर्वतो दिशं । तस्यां पूर्यां ततो देवो निष्क्रमे पदमात्मनः । ११३५
 रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरि, सुता । न रतिं तत्र वै देवो क्षमते यद्विषयायात् ।
 यथास्य च न पूर्यान्तु, देवो देवमयाऽब्रवीत् ।
 ॥ देव उवाच ॥ नाहं वेत्त विमोक्षामि अविमुक्तं हि मे यदहं । नाहं तच्च गर्भस्थामि गच्छ देवि यदहं प्रति ।

प्रहस्यावाच भगवांस्त्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः । तस्मान्नदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयं ।
 एवं वाराणसी ग्रन्था अविमुक्तश्च कीर्तितः । यस्मिन् वसति वै देवः सर्वदेवेन मल्लतः ।
 युगेपु चिपु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः । अन्तर्ज्ञानं कसौ याति नत्पुंरं हि महात्मनः ।
 अन्तर्हितं पुरे तस्मिन् पुरी तु वसते पुनः । एवं वाराणसी ग्रन्था निवेशं पुनरागता ।
 भद्रयेष्यस्य पुत्रस्तु दुर्दम्भो नाम विश्रुतः । दिवोदासेन बाधेति घृणया स विषर्जितः ।
 हैहयस्तु तु दायाद्यं कृतवान् वै महोपनिः । आज्ञे पितृदायाद्यं दिवोदासहन्तं नलात् ।
 भद्रयेष्यस्य पुत्रेण दुर्दम्भेन महात्मना । वैरस्थानं महाराजं चक्षियेण विधित्वा ।
 दिवोदासाहमदायां वीरो जज्ञे प्रतर्हन् । तेन पुत्रेण बाधेन प्रहतं तस्य वै पुनः ।
 प्रतर्हन्स्य पुत्रौ द्वौ बलभर्गौ सुविश्रुतौ । बलपुत्रस्तुलकस्तु सन्नतिसस्य चात्मजः ।
 असकं, काशिराजस्तु मन्त्राण्यः सत्यचक्ररः । असकं प्रति राजर्षिं लोकी, गीतः पुरातनैः ।
 षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षव्रतानि च । युवा रूपेण सत्यस्य आसीत् काशिशुलोदहः ।
 लोपामुद्राप्रपादने परमापुरवाप सः । तस्यासीत् सुमहद्भ्रातृ रूपयौवनमालिनः ।
 प्रापस्थानं महाबाह्वर्षिणा चैमकराक्षरं । रम्या निवेशमाप्त्य पुरीं वाराणसीं पुनः ।
 वज्रतेरपि दायादः सुनोथो नाम धार्मिकः । सुनोथस्तु दायादः वेत्या नाम महायथाः ।
 सैन्यस्य केतुमान् पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः । सुकेतुस्तस्यैवापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ।
 धर्मकेतोस्तु दायादः सत्यकेतुर्धरारयः । सत्यकेतुस्तथापि विभूनाम प्रजेश्वरः ।
 सुविमुक्त विभो, पुत्रः सुकुमारस्तु तस्युतः । सुकुमारस्तु पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ।
 धृष्टकेतोस्तु दायादो वेषुहोचः प्रजेश्वरः । वेषुहोचस्तथापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
 वत्सस्य बलभूमिस्तु भृगुभूमिस्तु भागवात् । एते लङ्कितरवः दुष्प्रा जाता वैश्वेय भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तथ, पुत्रा, सहस्रतः । इत्येते काश्यपः प्रोक्ता नक्षपस्य निवेश सः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि जनविशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उतपत्न्याः पितृकन्यायां विरजायां महेश्वरः । नक्षपस्तु दायादाः षडङ्गिपमतेजसः ।

यतिर्यथाति, यथातिरात्राति, पाक्षिकामवः । मुयातिः पक्षस्थो वै यथाति, पार्थिवोऽभवत् ।

यतिर्यथैव तेषां वै यथातिसु ततः परं । ककुत्स्थकन्यां गां नाम लेभे परमधार्मिकः ।

यतिस्तु भोचमास्त्याय ब्रह्मभूतोऽभवत्कुनिः । तेषां यथाति, पञ्चानां विजित्य नमुधामिमौ ।

देवयानीमुग्रनभः सुतां भार्यामवाप सः । शर्मिष्ठां मासुरीक्षेव तनयां दृष्टपर्वणः ।

यदुष्टं तुर्वमुक्षेव देवयानी व्यजायत । द्रुक्षुसाणस्तु पूरुष शर्मिष्ठा वार्धपर्वणी ।

तस्मै प्रकौ ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरं । ऋषेः काश्यपं दिव्यं दिव्यैः परमशक्तिभिः ।

सुक्तं भेनाजयै, शुभैर्येन कार्यं समुदहत् । सतेन रथमुखेन वज्रावेगाजयन्मर्षी ।

ययातिर्युधि दुर्दम्भस्तथा देवान् सवासवान् । स रथः पौरवाणान् सर्वेषामभवत्तदा ।

यावत्तु वसुधाया वै कौरवाज्यनभेजयात् । कुरो पुत्रस्य राजेन्द्र राज्ञः पारिचितस्य च ।

जगाम स रथो नाभं शपाद्गार्ग्यस्य धीमतः । गर्गस्य हि सुतं बालं सः राजा जनमेजयः ।

वाककुरं हिंसायामास ब्रह्महत्यामवाप स । स लोहगन्धो राजर्षिं परिधावन्निनक्षतः ।

पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्षा कश्चित् । ततः स दुःखसन्तो नात्मनः संविदं क्षत्तिम् ।

दञ्जेतं शौनके राजा शरणं प्रत्यपद्यत । आजयामास चेन्द्रात् शौनको जन्मेजयः ।

अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं दिजोत्तमः । स लोहगन्धो व्यनक्षत्सखावध्यमेत्य च ।

स च दिव्यो रथो राजन् वसो येदिपतेस्तदा । दत्तं शक्तेन तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहद्रथः ।

उहद्रथात् क्रमेणैव प्रोतो वार्हद्रथं नृपः । ततो हन्ता जरासन्धं भीमस्तु रथमुत्तमः ।

प्रददौ वासुदेवाय मीमांसा कौरवनन्दनः । सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा श्वर्षीं सप्तगिरां ।

व्यभक्तं पञ्चधा राजा पुत्राणां न ऊयस्तदा । दिशि दिशिपूर्वार्धं तुल्यं नृपतिमावृणुः ।

मतीच्यामुत्तरस्याञ्च द्रुमुक्षामुच्च नाञ्च च । दिशि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदुं मीढं न्यधीजयत् ।

मध्ये पूर्वस्य राजानमभ्यविशत् स नाञ्च च । तैरिधं श्रियीं सन्ध्यां सप्तद्वीपां सपत्नना ।

ययाप्रदेशमद्यापि धर्मैश्च परिपाल्यते । प्रजाक्षेपा पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपसत्तमः ।

धनुर्नैश्च श्रयर्क्ताश्च पञ्चभिः पुरुषपथैः । जरावानभवद्राजा भारमेवेत्य बभूवुः ।

निक्षिप्तश्च श्रियीं निरीक्ष्य श्रियीपतिः । प्रीतिमानभवद्राजा ययातिरपरगजितः ।

एवं विभज्य श्रियीं ययान्तिर्यङ्मुमन्ववीत । जरा मे प्रतिगृह्णीष्य पुत्रं क्षत्यान्तरेण वै ।

तदप्यसौ रूपेण चरेयं श्रियीमिमाम् । जरा त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच च ।

अनिर्दिष्टा मया भिन्ना ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुताः । अतप्यन्त्य तां राजञ्च मृहोत्सहमुत्सहे ।

जराया बहवो दीपाः वानभोजनकारिताः । तस्माज्जरां न ते, राजन् यद्योतसहमुत्सहे ।

सन्ति ते बहवः पुत्रा न सः प्रियतरा नृपः । प्रतिपद्योतं धर्मेऽपुलमन्य दृष्टोऽयं वै ।

स एवमुक्ता यदुनः राजा कौपयमन्वितः । उज्ज्वलवदन्ता येनो ययातिर्गर्हयन् सुते ।

क आश्रयमन्वावायोऽस्ति को वा धर्मो विधीयते । मामनन्त्यात्तु दुर्भुङ्क्षे यदहं तव हैमिकः ।

एवमुक्ता यदुं तां ब्रह्मणेन स मन्यमानः । शराज्यां ते प्रजा मूढ भविष्यति कराधिपः ।

स तुल्यस्य द्रुमुक्षामुच्च भरतवर्धनः । एवमेवाश्वगोह्राजा प्रत्याख्यातस्तु तैरपि ।

ब्रह्माप तामपि कुह्रो ययातिरपरगजितः । यया ते कथितं पूर्वं सयाराजर्षिवत्तमः ।

एव शशां सुताम् सन्ध्यां यतुतः पूर्वपूर्वजान् । तदेव वचनं राजा प्रमयाह भारतः ।

तदप्यसौ रूपेण चरेयं श्रियीमिमाम् । जरा त्वयि समाधाय तं पूरो यदि मन्यवे ।

स जरा प्रतिपदाह पितुः पूर्व प्रतापवान् । ययातिरपि रूपेण पूरोऽप्यर्ष्यवत्तमः ।

स भार्गवाण्य कमानामन्त भरतवत्तमः । विद्याया बहिरा रमे वने चैव चरे प्रभुः ।

यदा तद्वत् कामाग्रा भोगेषु च जराधिपः । तदा पूरो यकाशादेन जरां प्रत्यपयन् ।

१५५०

2,4,6,8

५५५°

《发展

40

15

२ भ

यावन्तु वसुधाया वै कौरवाञ्जननेजयात् । कुरो पुत्रस्य राजेन्द्र राज्ञः पारिवितस्य च ।
 जगाम स रथो नाभं शपाद्वायस्य धीमत । गगैश्च हि सते बालं स राजा जनमेजय । - ११०
 दाकमूर्तं हिंसायास ब्रह्महत्यामवाप स । स लोहगन्धो राजर्षिं परिधार्वाञ्जितस्यत ।
 पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्कं कश्चित् । ततः स दुःखमनातो बालमन्तुं संविदं कथित् ।
 इन्द्रोत्तं शौनर्कं राजा शरणं प्रत्यपयत् । बाणधामास चेन्द्रात् शौनको जनमेजय ।
 अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं दिजोक्तम् । स लोहगन्धो ब्यनमन्तस्त्रावस्यथमेत्य च ।
 स च दिव्यो रथो राजन् वयोवैदितेखदा । दत्त शक्येण हृष्टेन लेभे तस्मादुषट्त्रय ।
 छट्त्रयात् क्रमेणैव प्राप्तिं वार्हद्रयं नृप । ततो हत्वा जराधन्यं भीमसु रथमुत्तम । १११
 प्रददौ वासुदेवाय श्रोत्या कौरवमुन्दन । वसुदीपांययातिष्ठ जिला प्रथ्वीं वसगारा ।
 श्वभजत् पञ्चधा राजा पुलाषा नाज्जवत्सदा । दिशि दक्षिणपूर्वश्चा तुर्व्यं स मतिमाश्रुपः ।
 मतीच्यामुत्तरस्याश्च द्रुमुद्यामुच्च नाज्जव । दिशि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदु श्रेष्ठं न्ययोजयत् ।
 मध्ये पूर्वश्च राजानमभविषत् स नाज्जव । तैरिधं प्रथिवीं वञ्च्यं वसुदीपां वपत्तना । ११२
 यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाक्यते । प्रजासेवा पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपवत्तम ।
 धनुर्नैश्च प्रयत्नाश्च पञ्चभिः पुनर्पणैः । जराक्षानभवद्भ्राजा भारमावियं वन्धुपु ।
 निविशन्मल्लं प्रथिवीं निरोक्ष्य प्रथिवीपति । श्रोतिमानभवद्भ्राजा ययातिरपरराजित ।
 एव विभज्य प्रथिवीं ययातिर्यदुममवीत् । जरा मे प्रतिमन्त्रोच्च पुत्रं कृत्यान्तरेण वै ।
 तदपस्तव रूपेण चरये प्रथिवीमिमं । जरां त्वयि समाधाय तं यदु प्रत्युवाच च ।
 अग्निर्दिष्टा मया मिथा ब्राह्मण्य प्रतिश्रुता । चतुष्पादय तं राजस्व स्तब्धोऽयामि तेजरा । ११३
 जराया वक्षसो देवाः पानभोजनकारिता । तस्माज्जरां न ते राजन् यद्येतुमश्नमुत्सहे ।
 यत्ति ते वक्ष्ये पुनः सप्त प्रियतरा नृप । प्रतिपद्योतुं धर्म्यं पुनर्मन्यं ह्यशोच वै ।
 स एवमुक्त्वा यदुना राजा कोपमम्लित । उवाच वदता येडे ययातिर्गर्हयन् सुते ।
 क आश्रमसत्वाभ्याऽऽसि को वा धर्मो विधीयते । आसनाद्व्या दुर्बुद्धे यदहं तव दैष्टिक ।
 श्वभुक्ता यदुता । वसुदीपे ॥ मनुमान् । जरायाः मे प्रजा मूढ भविषीति जराधिय । ११४
 स तुर्व्यश्च द्रुमुद्याप्यमुच्च भरतर्षभ । स्वमेवाश्वोद्भ्राजा प्रत्याष्यातस्तु तैरपि ।
 श्रमाप तापपि क्रुद्धः ययातिरपराजित । यथा ते कथितं पूर्वं मयाराजर्षिवत्तम ।
 एव प्रजां सुताम् भव्यौ यतुर पूर्वंपूर्वजान् । तदेव वचनं राजा पूनमयाह भारत ।
 तत्तपसाव रूपेण चरये प्रथिवीमिमां । जरां त्वयि समाधाय तं पूरो यदि मन्यसे । ११५
 स जरां प्रतिजगदपि तु पूरु प्रतापवान् । ययातिरपि रूपेण पूरो पथ्यं चरन्मम ।
 स मार्गमाय क मातामल भरतपत्तम । विद्याया वहितो रमे बने चैव चरये प्रभु । ११६
 यदा तदप्य कामाया भोगेषु च जराधिय । तदा पूरो गक्राहाह्वं जरां प्रत्यपयत् ।

तत्र गायामहाराजः शृणु गीता यथातिना । यामि प्रत्याहरेत् कामान् सर्व्वेष्टोऽग्नानि कूर्मैः ॥

न जातु काम कामानामयभोगेन श्राम्यति । हविषा लब्धवर्त्तेन भूय स्वाभिवर्द्धते ।

यत् प्रयिया भोक्षियं हरिषं पत्रव स्त्रिय । नालमेकस्य तत् सर्व्वमिति क्त्वा न मुञ्चति ।

११०

यदा भावस्य कुहते सर्व्वभूतेषु पापकं । कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ।

यदाऽभ्येष्टो न विभेति यदा चास्मात्त्व विभवति । यदा नेच्छति न ददति ब्रह्म संपद्यते तदा ।

या दुस्वया दुर्भेतिभिर्वा न जीर्यति जीर्यते । येऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तं हृत्वा त्यजत सुखं ।

जीर्यन्ति जीर्यते केवा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यते । धनाया जीविताया च जीर्यन्तेऽपि न जीर्यति ।

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखं । दृष्ट्वाचयसुखस्यैतं नार्हतं वोढव्यं क्लृप्तं ।

१११

स्वमुक्त्वा स राजर्षिं सदारं प्राविशद्वनं । कालेन महता चापि चचार विपुलं तप ।

शृणुतु तपस्वीनां तन्विषांते महायया । अन्नग्रन् देहमुत्सृज्य सदारं स्वर्गमात्रवान् ।

तस्य वधे महाराज पञ्च राजर्षिस्तमा । धैर्यात्ता प्रयिवी संध्या सूर्य्यस्यैव गभक्षिभि ।

यदास्तु शृणु राजर्षेर्वंशं राजर्षिस्तत्कृतं । यच्च नारायणो जग्रे हरिर्दृष्टिः कुलोदह ।

स्वस्य प्रजावानामुभान् कौर्त्तिर्नोद्य भवेन्नर । ययातेचरितं पुण्यं पठन् शृङ्खलराधिप ।

११२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ययातिचरिते विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ जगन्मज्जय उवाच ॥ पुरोर्वंशमहं ब्रह्मन् भ्रातृमिच्छामि तत्पत । द्रुक्ष्वाग्निर्धेदोद्यैव तुर्व्वेधास्य प्रयक् प्रयक् ।

दृष्ट्वार्वंशप्रवृत्तेन स्वर्वंशं पुर्व्वमेव हि । विश्वरेणानुपूर्व्व्या च तद्वान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु पुरोर्वंशाराज यं बभूवामपौरुषं । विश्वरेणानुपूर्व्व्या च यच्च ज्ञातोऽसि पार्य्यिव ।

हन्ता तौ कौर्त्तयिष्यामि पुरोर्वंशमनुत्तमं । द्रुक्ष्वाग्निर्धेदोद्यैव तुर्व्वेधास्य नराधिप ।

पुरो पुनो मन्धावीर्यो राजासीज्जगन्मज्जय । प्रचिन्वास्तु सुतसास्य च प्राचोमज्जयद्विर्ग ।

११३

प्रचिन्वत प्रवीरोऽभून्नगस्तुसास्य चात्मज । राजा चाभयदो नाम मनस्यारभभवत् सुत ।

तथैवाभयदस्यामीत् सुधन्वा नाम पार्य्यिव । सुधन्वनी बह्मगव सम्पातिसास्य चात्मज ।

सम्पातिसु रक्षयातो रैद्रास्यसास्य वै सुत । रैद्रास्यस्य घृतार्था वै दशार्शरषि स्त्रनव ।

अचेष्टु प्रथमस्तेषां शक्येयुस्तथैव च । कवेयुः स्यष्टिलेयुश्च सन्नतेयुस्तथैव च ।

दशार्शेयुर्जलेयुश्च सलेयुश्च महाबल । धननिष्ठो वनेयुश्च पुत्तिकाश्च दश स्त्रिय ।

११४

वद्रा ब्रूद्रा च भद्रा च मलदा मलहा तथा । खलदा चैव राजेन्द्र नचदा सुरसाऽपि च ।

तथा गोचपला च खीरवक्रूटाश्च ता दश । अविज्ञातोऽचिवंशे तु तासां भर्ता प्रभाकर ।

रुद्रायां जनयामास सुतं सोम यशस्विनं । स्वर्मानुना हते सूर्य्ये पतमाने दिवो मर्षी ।

तमोऽभिमूते लोके च प्रभा येन प्रवर्त्तिता । खल्वि तेऽस्त्विति चोक्त्वा वै पतमानो दिवाकर ।

वचनात्तस्य विप्रर्षेणं पपात दिवो मर्षी । अविज्ञेष्टानि गोचाणि यस्यकार महातपा ।

११५

यमोश्च नेहंश्चैव द्वेवैथस्य प्रवर्त्तित । स तासु जनयामास पुत्तिकासु सनामकान् ।

दश पुत्रान्महासत्त्वोत्पद्ये रतान्मदा । ते तु गोत्रकरा राजसूययो वदेपारगा ।
 सत्त्वोत्पद्ये दिव्याता किञ्चविधनार्जिता । कवेद्योत्पद्येत्सत्त्वोत्पद्ये एव महारथा ।
 समानरथात्पद्ये परमसूतयेव च । समानरथ पुत्रस्तु विद्वान्कालानलो नृप ।
 कालानलस्य धर्मज्ञः सञ्जयो नाम वै स । सञ्जयस्याभवत् पुत्रो वीरो राजा पुरञ्जय ।
 जनमेजयो महाराज पुरञ्जयसुतोऽभवत् । जनमेजयस्य राजर्षिर्ब्रह्मलोऽभवत् सुत ।
 देवेषु स परिज्ञातः प्रतिष्ठितयथा भुवि । महामना नाम सुतो महाराजस्य धार्मिकः ।
 जमे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामना । महामनास्तु पुत्रोऽसौ जनयामास भारत ।
 उग्रोन्नरस्य धर्मज्ञः तितिकुञ्जः महाबलः । उग्रोन्नरस्य पत्न्यस्तु पद्मः राजर्षिवंशजा ।
 नृगाः क्षमिर्नवा दम्बाः पद्मसौ च दृष्टवन्तौ । उग्रोन्नरस्य पुत्रास्तु पद्मः तांस्तु लोकोद्दहा ।
 तपसा चैव महता जातः सुहृत्स्य चात्मजः । नृगायास्तु नृपः पुत्रः क्षमो क्षमिराज्यतः ।
 नवायास्तु नवः पुत्रो दम्बायाः सुतोऽभवत् । दृष्टवन्तौ सञ्जये शिविरोग्रोन्नरो नृप ।
 शिवेस्तु शिवयसातः यौधेयास्तु नृगस्य ह । नवस्य नवराष्ट्रस्तु क्षमेस्तु क्षमिषा पुरी ।
 सप्ततस्य तयाऽम्माष्टाश्विनिपुत्रान् निबोध मे । शिवेस्तु शिवस्य पुत्राश्चत्वारो लोकाविभुताः ।
 हृषदम्बः सुवीरस्य कैकेयो मद्रकक्षया । तेषां जनपदाः स्वीताः कैकेया मद्रकक्षया ।
 हृषदम्बाः सुवीरास्य तितिषेस्तु प्रजा शृणु । तैतिषेवोऽभवद्वाजा पूर्वस्यां दिशि भारत ।
 उपद्रव्यो महाराज फेनस्य सुतोऽभवत् । फेनास्तु सुना जमे सुतः सुतपथो बलिः ।
 जातो मानुषयोनी तु स राजा काञ्चनेभुवि । महायोगी स तु बलिर्बभूव नृपति पुरो ।
 पुत्रानुत्पादयामास पद्मः वंशकरान्भुवि । अङ्गः प्रयमतो जमे यद्वे सुहृत्तयैः च ।
 पुण्ड्रः कलिङ्गः स तथा बालेयः क्षत्रमुच्यते । बालेयाः ब्राह्मणश्चैव तस्य वंशकरा भुवि ।
 वसेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत । महायोगिनामयस्य कत्यस्य परिमाणतः ।
 वंशान्ते चाप्यनेकस्य धर्मः चैव प्रधानता । सौलोक्ष्म्यदर्शनश्चापि प्राधान्यं प्रसवे तथा ।
 मलो चाप्रतिमलः वै धर्मतत्त्वार्थदर्शनम् । चतुरो निवतान् वर्षाः स्वस्व स्थापयितेति ह ।
 राट्पुत्रो विभुजा राजा बलिः शार्ङ्गिः परा धर्मो । तैक्ष्णे तनयाः धर्मः सैन्धवाः सुनिपुण्णवाः ।
 समूता दीर्घतपसः सुदेव्यायाः महोजवः । बलिखानभिविष्येह पद्मः पुत्रान्कक्षयाम् ।
 क्षतार्थः सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य स प्रभुः । सधृष्टः सर्वभूतानां कालाविघ्नो चरन्भुवि ।
 कालेन महता राज्ञस्तु स स्नानमुपागन्तुः । तेषां जनपदाः पद्मः अङ्गः वङ्गाः सधृष्टाकाः ।
 कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव प्रजास्त्वङ्गस्य मे शृणु । अङ्गपुत्रो महानाथो द्वात्रेन्द्रो दधिवाहनः ।
 दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरयोऽभवत् । पुत्रो दिविरयस्य लोकास्तु स पराक्रमः ।
 विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथः सुते । तेन धर्मरथेनाथः तथा विष्णुपदे गिरौ ।
 यज्ञता वदः प्रजेण धीमः योगो महामना । अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो दंष्टरयोऽभवत् ।

लोमपाद इति ख्यातो यस्य भ्राता सुताऽभवत् । तस्य दानरथिर्वीरस्त्वतुरङ्गा महायन्त्राः ।
अथ गृहप्रसादेन जेभे कुलविद्धनः । चतुरङ्गस्य पुत्रस्य शृगुलाच इति स्मृतः ।
शृगुलाचमुतो राजा चम्पा नाम महायन्त्राः । चम्पस्य तु पुरो चम्पा या मालिन्यभवत् पुरा ।
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्षद्वेष्टा सुताऽभवत् । ततो वैभाष्यकसिंहस्य वारणं शक्रवारणं ।
भवतारयामास मर्धा मन्त्रैर्वाहनमुत्तमं । हर्षद्वेष्टस्य तु दायादो राजा भद्ररथः स्मृतः ।
पुत्रो भद्ररथस्यासीद्बृहत्कर्मा प्रजेश्वरः । बृहद्भर्मः सुतस्यस्य यस्याम्बुजैर्बृहन्मना ।
बृहन्मनासुरजेश्वरो जनयामास वै सुतं । नासा जयद्रथं वीरं यस्याहङ्करेण नृपः ।
आसीद्बृहत्स्यस्यपि विजयिज्यनजेश्वरः । दायादस्यस्य कर्णस्तु विकर्णस्यस्य चात्मजः ।
तस्य पुत्रमतस्वावीरद्वानां कुलविद्धनः । बृहद्भर्मसुतो यस्तु राजा नासा बृहन्मनाः ।
तस्य पत्नीहयस्त्रासीदेन तेन यस्तु जेभे । यशोदेवो च सत्या च ताभ्यां वंशस्तु विद्यते ।
जयद्रथस्तु राजेन्द्र यशोदेव्यां व्यजायत । अङ्गुलीकुरः सत्यां विजयो नाम विभुतः ।
विजयस्य हृतिः पुत्रस्यस्य पुत्रो हृतव्रतः । हृतव्रतस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महायन्त्राः ।
सत्यकर्मसुतस्यापि स्तुतस्त्वधिरथस्तु वै । यः कर्ण प्रतिजयाह तेन कर्णस्तु स्तुतजः ।
एतदः कथितं सर्व्वे कर्णे प्रति महायन्त्रं । कर्णस्य हयभेनस्तु हयस्यस्यात्मजं स्युत ।
एतेषां वंशजाः सर्व्वे राजानः कीर्तिता मया । अत्यन्तमहात्मानः प्रजापतेः सरारथाः ।
अपेयोस्तु महाराज भोक्तायतनयस्य वै । नृपु वंशमनुश्रोते यत्र यातोऽपि प र्तिवः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि कथेयवशानुकोत्तम एव हि संज्ञायाम् ॥ ३९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनाधुयस्तु राजविच्छेदेयुधैकराट् सुतः । अश्वघोर्ज्व नना नाम भार्या यै तस्यकात्मजा ।
तस्यां देव्या र्वा राजपिर्मतिनारी महीपतिः । मतिनारसुतास्त्वामंसस्य परम रक्षिताः ।
तंमुराधः प्रतिरथः मुवाञ्छेव धार्मिकः । गौरी कन्या च विख्याता मान्यातृमननी मया ।
सर्व्वे वेदविश्वाच ब्रह्मणाः सत्यवादिनः । सर्व्वे कृतास्त्रा बलिनः सर्व्वे दुष्टविनाशदाः ।
पुत्रः प्रतिरथस्यासीत् कृष्णः समभवन्नृपः । मेधातिथिः सुतस्यस्य यस्यात् कखिभयद्विजः ।
इलिनो नाम यस्यासीत् कन्या वै जनमेश्वरः । ब्रह्मवादित्यधिस्त्री च तंमुत्तमभयवृक्षतः ।
तंषो मुराधो राजपिद्धर्मनेकः प्रतापवान् । ब्रह्मवादो पराक्रान्तस्य भार्य्योपदानवी ।
उपदानवी सुतान् स्वेभे चतुरस्तेलिकात्मजान् । दुष्मन्तमय सुभ्रन्तं प्रवीरमनघमताम् ।
दुष्मन्तस्य तु दायादो भरतो नाम धीर्यवान् । स सर्व्वदमनो नाम नागायुतबलो महान् ।
एकवर्ती सुतो जेभे दुष्मन्तस्य महात्मनः । शकुन्तलायां भरतो यस्य नासास्य भारताम् ।
दुष्मन्तं प्रति राजानं शृगुवापाशरीरिणो । माता मत्स्य पितुः मुनेधेन जातः स एव सः ।
भरस्य पुत्रं दुष्मन्त मातरमस्याः शकुन्तलां । रेतोधाः पुत्र उच्ययति नरदेव यमसयात् ।
तस्याथ धाता गर्भेण बन्धुनाह शकुन्तलां । भरतस्यविभटेषु मनयेषु महीपते ।

१३००
१३०१
१३०२
१३०३
१३०४
१३०५
१३०६
१३०७
१३०८
१३०९
१३१०
१३११
१३१२
१३१३
१३१४
१३१५
१३१६
१३१७
१३१८
१३१९
१३२०
१३२१
१३२२
१३२३
१३२४
१३२५
१३२६
१३२७
१३२८
१३२९
१३३०
१३३१
१३३२
१३३३
१३३४
१३३५
१३३६
१३३७
१३३८
१३३९
१३४०
१३४१
१३४२
१३४३
१३४४
१३४५
१३४६
१३४७
१३४८
१३४९
१३५०
१३५१
१३५२
१३५३
१३५४
१३५५
१३५६
१३५७
१३५८
१३५९
१३६०
१३६१
१३६२
१३६३
१३६४
१३६५
१३६६
१३६७
१३६८
१३६९
१३७०
१३७१
१३७२
१३७३
१३७४
१३७५
१३७६
१३७७
१३७८
१३७९
१३८०
१३८१
१३८२
१३८३
१३८४
१३८५
१३८६
१३८७
१३८८
१३८९
१३९०
१३९१
१३९२
१३९३
१३९४
१३९५
१३९६
१३९७
१३९८
१३९९
१४००

मातृशान्तात् कोपेन मया ते कथितं यथा । वृहस्पतेरङ्गिरस पुत्रो राजसहामुनि । १
 सकामितो भरद्वाजो मरुद्भिः छतुर्भिर्विभुः । श्वेदोदाहरन्तीमं मरुदाजस्य धीमते । २
 धर्मसंकमणश्चापि मरुद्भिर्भरताय वै । श्रयोऽयमङ्गराजो मरुद्भिः छतुर्भिर्विभुः । ३
 पूष्यन्तु वितये तस्य छते वै पुत्रजन्मनि । तेतोऽय वितयो नाम भरद्वाजानुसृतोऽभवत् । ४
 ततोऽय वितये जाते भरतस्य दिव यथा । वितर्यञ्चाभिविधाय भरद्वाजो वनं यथा । ५
 च चापि वितयः पुत्रान् जनयामास पञ्च वै । सुहोचक्षुः सुहोतारं गय गमं तथैव च । ६
 कपिलश्च महात्मान् सुहोचक्षुः सुतद्वयः । काशिकश्च महाबलश्च यो गृध्रमतिर्गृध्रः । ७
 तथा गृध्रमते पुत्रा ब्राह्मणा चक्षिया विप्रः । कामेश्च काशयोराजन् पुत्रो दोषैतपास्तथा । ८
 बभूव दीर्घतपसो विद्वान् धन्वमरिः सुतः । धन्वन्तरेण तनयः केतुमानिति विभुतः । ९
 अथ केतुमतः पुत्रो विद्वान् भीमरथः सुतः । दिवोदास इति ख्यातिं चत्वरणप्रमाणेन । १०
 इतस्मिन्निव काले तु पुरीं वारणाशीं गतः । शून्या निवेशयामास सेनको नाम राक्षसः । ११
 शतादि वा मतिमता निकुञ्जेन महात्मना । शून्या वर्षेष्टस्य वै भविष्यति नराधिपः । १२
 तस्यान्तु शतमावाधा दिवोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां नामत्या संन्यवेशयत् । १३
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विना । हर्षा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः । १४
 दिवोदासस्य पुत्रस्य वीरो राजा प्रतर्हन् । प्रतर्हन्स्य पुत्रो वै वत्सा भार्यैव एव च । १५
 अलको राजपुत्रस्य राजा सञ्जतिमान् भुवि । वैद्यस्य तु दायादः शतवान् वै महीपतिः । १६
 आज्ञां पिबदायादं दिवोदासश्चतुर्बलात् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्हर्षेण महात्मना । १७
 दिवोदासेन बाधेति श्रूयया च विप्रज्जितः । अष्टारयो नाम भूयः सुतो भीमरथस्य वै । १८
 तेन पुत्रेषु बाधेन प्रवृत्तं तस्य भारत । वैत्स्यान् महाराजः चक्षिवेष विधिस्तथा । १९
 अलको कामिराजस्य महास्य सत्यशृङ्गरः । पष्टि वर्षवत्स्यस्य पष्टि वर्षवत्स्यतानि च । २०
 तस्यापीतं सुमहद्भोज्यं क्षयैव श्रमात्तरेण । युवा क्षेपेण क्षयश्च शोषीत कामिकुलोदहः । २१
 क्षोपाभुङ्गाभामादेन परमापुरेवापः च । वयसोऽन्ते महाबाहुर्देवा सेनकरावपः । २२
 रम्या निवेशयामास पुरीं वाराणाशीं गतः । अलकेऽहं दायादः सेनको नाम यायिजः । २३
 सुनीयस्य तु दायादः सेन्यो नाम महायथा । सेन्यस्य केतुमानः पुत्रो वर्षकेतुसृतोऽभवत् । २४
 वर्षकेतास्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः । आनसंसु विमोः पुत्रः मुकुमारस्ततोऽभवत् । २५
 मुकुमारस्य पुष्टस्य सत्यकेतुमर्षारथः । सुतोऽभवत्सहातमा राजा परमधाषिकः । २६
 वत्सस्य वत्सभूमिस्तु मार्गभूमिस्तु मार्गवान् । एते सङ्गिरथः पुत्रा जाता वनेऽय मर्गिवे । २७
 ब्राह्मणा चक्षिया यैसा शूद्राश्च भरतपुत्रः । सुहोचक्षुः वृहत्पुत्रो वृहत्तत्तनयास्तथा । २८
 अजमीदो विमोदस्य पुष्पमीदस्य बोधवान् । आजमीदस्य पत्न्यस्तु तिष्ठो वै यशसाश्विता । २९
 मीलो च केमिनो चैव धूमिनो च बराहना । अजमीदस्य केमिन्यो जशे कञ्जः प्रतापवान् । ३०

आजेटो यो महाभक्तं सर्वमर्थं महामत्तं । पतिषोभेन च गङ्गा पतिं तमभिषेकार्ह ।
 नेकतः श्रवणमात्रं तस्य गङ्गाऽथ तत्पदः । ततश्चाञ्जलिं दृष्ट्वा यन्मार्तं समन्ततः ।
 चक्रुरप्यमवोद्वङ्गां कुट्टो भरतधत्तम । यथ ते चित्तु लोकेषु संविष्यापः पिबाम्यहं ।
 अस्मै गङ्गावसेषस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । ततः धीतां महात्मानो दृष्ट्वा गङ्गां महर्षयः ।
 उपनिन्युष्मंशभागां दुहित्वेन जाकूर्वा । युवनासस्य पुष्पोन्नु कावेरीं जङ्गुरावहत् ।
 गङ्गाशपिन देवाहं यस्याः पश्चाद्वदोक्तं । जङ्गास्त दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्यवान् ।
 अजकस्य तु दायादो बलाकायो महोपतिः । बभूव मृगयाशोकः कुम्भिकस्य चात्मजः ।
 पश्यैव सद्यः पृष्ट्वो राजा वनचरैस्तदा । कुम्भिकस्य तपस्तेषु पुत्रमिच्छसमग्रं ।
 लभेयमिति तं शक्तस्त्वादाभ्येत्य अश्विबान् । स गाधिरभवद्गङ्गा मधवान् कौशिकः स्वयं ।
 विश्वामित्रश्च गाधेधो राजा विश्वरथस्तदा । विश्वरुद्रिश्च जैव तथा सत्यवतो नृप ।
 अशीकाण्डमदक्षिण सत्यवद्यामजायत । विश्वामित्रस्तु मुता देवरातादयः स्वताः ।
 प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु । देवशवाः कतिचैव यस्मात् कात्यायनाः स्वताः ।
 शालावत्या विरण्याचो रेवोर्ज्योऽथ रेणुमान् । शालतो गालवो राजन् मोद्वन्थयेति विमुक्ताः ।
 तेषां ख्य तानि गोचापि कौशिकानां महात्मना । पाणिनो बध्नयैव ध्यानगयास्तथैव च ।
 पार्थिवो देवराताश्च शालहायनशैशवाः । लोहित्या यामदूताश्च तथा कारीरपथः स्वताः ।
 विमुक्ताः कौशिका राजंशयाऽन्ये मेन्ववायनाः । अश्वत्थरविवाह्याश्च कौशिकाः पश्यः स्वताः ।
 धीरवश्च महाशय मन्मथैः कौशिकश्च च । समन्तो ज्ञात्वा वंशेऽस्मिन् ब्रह्मवत्स्य विमुक्तः ।
 विश्वामित्रात्मजानां तु शून्यशफोऽप्यत्र स्वतः । भार्गवः कौशिकश्च वि श्रान्तः स मुनिपुङ्गवः ।
 देवरातादयश्चान्ये विश्वामित्रस्य वै स्वताः । इन्द्रहतीमुतस्यापि विश्वामित्रात्तयाष्टकं ।
 अष्टकस्य गुप्तो लोहिः प्रोक्तो जङ्गुषो मया । आजमीढोऽपरी वंशः श्रूयतां भरतर्षभ ।
 अजमीढानु नीलिन्यां सुप्रान्तिवदपद्यत । मुद्रजातिः सुप्रान्तस्य वाद्याश्च पुद्रजातिनः ।
 वाद्याश्चतययाः पञ्च बभूवुरमरापमाः । मुद्रस्यः सुहृदयश्चैव राजा वृहदिपुत्रया ।
 धवीनरस्य विजान्तः कृमिनाश्च पञ्चमः । पश्येति रघवायालं देवानामिति नः श्रुतं ।
 पद्मानां विद्धि पाञ्चालान् स्त्रोतेर्जनपदैर्यतान् । शर्लं धरत्वे तेषां पद्माश्वा इति विमुक्ताः ।
 मुद्रस्यस्तु दायादो मोद्वन्थः सुमहाययाः । सर्वे एते महात्मान् वंशोपेता विजानतः ।
 एतं ह्यङ्गिरसं पवं संयिताः कालमुद्रना । मोद्वन्थस्य मुतो व्येगे ब्रह्मर्षिः सुमहाययाः ।
 दम्भमेना यतो गर्भं बभलं प्रत्यपयत । वधस्त्वान्निचुनं जप्ते मेनकायामिति मुनिः ।
 दिवोदासश्च राजर्षिरहस्या च पञ्चस्त्रिणो । ब्रह्मस्य दायादमहस्या समस्तपतः ।
 यतानन्दश्चद्विष्टं तस्यापि सुमहायया । पुष्टः सत्यादतिनाम धनुर्भेदस्य पारगः ।
 तस्य सत्यादतेरेतो दृष्ट्वाऽधरसमयतः । अश्वस्त्यत्र शरकमे निचुनं समपद्यत ।

कस्या तच्च जगद्भान्तुर्भूयसां गतः । छपः स्रतः सं वै तस्माद्भौतमी च रूपी तथा ।
 एते शारदताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्रताः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य सन्ततिं ।
 दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मविंशिवधुर्नृपः । भैरवाणो ततः सोमो भैरवास्तु ततः स्रताः ।
 एते वै संश्रिताः पदं चक्षोपेतास्तु भार्गवाः । श्रीमत् पञ्चजनः पुनः सृञ्जयस्य महात्मनः ।
 सुतः पञ्चजनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः । सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशः ।
 सहदेवसुतश्चापि सोमको नाम पार्थिवः । अजमीढात् पुनर्ज्यातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ।
 सोमकस्य सुता जन्मुर्यस्य पुत्रस्य वंशो । तेषां पयोयात् पृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः ।
 द्रुपदस्य पुत्रस्य दृष्टकेतुस्य तस्युनः । चाजमीढाः स्रता स्ते महात्मानस्तु सोमकाः ।
 पुष्पाशमजमीढस्य सोमकलं महात्मनः । सक्षिपी लजमीढस्य धूमिनी पुत्रगृह्णिनी ।
 द्वितीया तव पूर्व्वर्वा जननो श्रियोपते । सा तु पुष्पार्थिनी देवी व्रतचर्यासमन्विता ।
 तेषां वंशायुतं तन्नातपः परमदुखरं । ऊताऽग्रीनं विधिवत् सा तु पवित्रमितभोजना ।
 अग्निहोत्रकुशेज्वे सखाप जनमेजय । धूमिन्या स तथा देव्या लजमीढः समीधिवान् ।
 स्रतं सञ्जनयामास धूस्वर्धमुदर्शनं । स्रतात् सन्तरणो जज्ञे कुहः संवरणात्तया ।
 यः प्रयागादतिक्रम्य कुहवेनञ्जकार च । पुष्पस्य रमणीयस्य पुष्पाङ्गिर्निवितं ।
 तस्य श्वायः मुमहान् यत्नं नासा स्रतः कौरवाः । कुंरोक्षु पुष्पास्रतारः सुधन्वा सुधनुर्धरा ।
 परिविचि महाबाहुः प्रवरद्यौरिमेजयः । सुधन्वनस्तु दायादः मुहोषो मतिमान् स्रतः ।
 श्ववनस्य पुत्रस्तु राजन्धर्माधिकारिणः । श्ववनात् छतयस्तु दृष्टा पद्मे स धर्मवित् ।
 विद्युतं जनयामास पुत्रमिन्द्रसमं नृपः । चैषोपरिचरं वीरं वसुं नामान्तरिचरं ।
 चैषोपरिचरान्नो गिरिका मत्त मानवान् । महारथो मगधराट् विद्युनो यो दृष्टद्वयः ।
 प्रत्यपहं कृशदेव यमाङ्गविवान्नं । माततय यदुद्येन मस्यकालो च सत्तमः ।
 दृष्टद्वयस्य दायादः कृशयो गोम विद्युनः । कुशायाणात्मनो विद्वान् ह्यभो नाम वीर्यवान् ।
 दृष्टमन्वापि दायादः पुष्पशायाम धार्मिकः । दायादस्य विकानो राजा शययित स्रतः ।
 तस्य पुत्रः स धर्माश्रम माया ऊर्ध्वं कुरुजिनाम् । ऊर्ध्वं स्रतः पुनो यस्य यज्ञे स वीर्यवान् ।
 एकमेव स वै जातो गण्या मन्वितः स तु । भरया मन्विता यस्याम्बरसम्भूतः स्रतः ।
 मन्वस्यस्य जेताऽभैः अगमन्त्या महापतेः । अगमन्त्य पुनो वै सहदेव प्रतापवान् ।
 सहदेवात्मजः धीमानुदापुः स महायशः । उदापुर्जनयामास पुत्रं परमधार्मिकं ।
 सुतस्तेति नामानं मगधान् योऽस्रतः प्रभुः । परिवितपु दायादो धार्मिको जनमेजय ।
 जनमेजयस्य दायादास्य स्रतः महारथाः । सुतधेयोपदेभौ च भोमधेनय गामतः ।
 एते धर्मं महाभागा विकाना बभूवन्निनः । जनमेजयस्य पुत्रौ तु मुरयो मतिमानया ।
 मुरयस्तु विकाना पुता जज्ञे विदूरथः । विदूरथस्य दायादः स्रतः स्रतः महारथः ।

द्वितीय स वभौ राजा नाथा तेनैव विश्रुत । द्वाष्टवौ तव वंशेऽस्मिन् दवेव च परिवर्तितौ ।
 भीमसेनास्त्रयो राजन्तौ चापि जनमेजयौ । खलस्य च द्वितीयस्य भीमसेने ऽभवत् सुत ।
 प्रतीपो भीमसेनानु प्रतीपस्य तु शान्तनु । देवापिर्बल्लिकस्यैव च य एव महारथा ।
 शान्तनो प्रसवस्त्वपि यत्र जातोऽसि पार्थिव । बाह्लिकस्य तु राज्य वै सप्तवर्षे नरेश्वर । १८२
 बाह्लिकस्य मृत्यैव सोमदत्तो महाधन्वा । जशिरे सोमदत्तानु भूमिभूरिश्रवा बल ।
 छपाथायस्य देवानां देवापिरभवन्मुनि । अवनस्य हत पुत्र दृष्ट्वा सोमनात्मन ।
 शान्तनुस्त्वभवद्राजा कैरवाणां धुम्बर । शान्तनो संप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
 गाङ्गा देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽजनयत् प्रभु । स तु भीम इति ख्यात कैरवाणां पितामह ।
 काली विशिष्योऽयं जनयामास भारत । शान्तनोऽर्पितं पुत्रं धर्मात्मानमकम्पय । १८३
 हृषीकेशपायनस्यैव क्षेत्रे वैचित्र्योऽयंके । धृतराष्ट्रस्य पाण्डुस्य विदुरश्चाप्यजीजनत ।
 धृतराष्ट्रस्य गान्धार्थ्यो पुत्रानजनयच्छन्ते । तेषां दुर्योधनश्चैव सर्व्वेवामेव स प्रभु ।
 पाण्डोर्द्वान्ध्रस्य पुत्र सोमद्रमस्य चात्मज । अभिमन्यो परिचिन्तु पिता तव जनैरथ ।
 स्य ते पौरवो वज्रो यत्र जातोऽसि पार्थिव । त्वर्ष्येव प्रवक्ष्यामि द्रुपदस्यानोर्यदेकाया ।
 त्वर्ष्येव सुतो वज्रिर्भोमानुशस्य चात्मज । गोभागेन सुतो राजा चैवानुरपराजित । १८४
 करन्धमस्तु नैषानोर्ध्वरक्तस्य चात्मज । अन्धस्ताविचिंतो राजा मरुत कथितस्तव ।
 अनपत्योऽभवद्राजा यज्वा विमुनदक्षिण । दुहित्वा कथता नाम तस्याद्योतु प्रथिवोपते ।
 दक्षिण्ये ॥ सा दत्ता सनत्ताय महात्मने । दुष्कान्तं पौरवश्चापि लेभे पुत्रमकल्मषं ।
 स्य यथाते प्रापिन जरावक्रमणे नदा । पौरवंतुर्ष्येव प्रविशे नृपोत्तम ।
 दुष्कान्तस्य तु ददायाद कथत्याम् प्रजेश्वर । कथत्यामादयाकोडयनारक्तस्य चात्मज । १८५
 पाण्ड्याय केरलस्यैव कोलस्यैव पार्थिव । तेषां जनपदा स्फोता पाण्ड्यायोला मकरला ।
 द्रुपेयस्य तनयौ राजन वभू । सेतुस्य पार्थिव । अङ्गार सेतुपुत्रस्य मरुतां पतिव्यथते ।
 धौवनायेन समरे हृष्टेण निहतो यत्नी । युद्धं सुमहदस्यामीकासान् परिचतुर्दश ।
 अङ्गारस्य तुदायादौ गान्धारे नाम पार्थिव । ख्यातते यस्य नाथा वै गान्धारविषयो महान् ।
 गान्धारदेवशायैव तुरगा वाजिनाम्बरा । अनासु पुत्रो धर्मोऽभूत्तप्तसात्मजोऽभवत् । १८६
 धृतासु दुदुहो जगो प्रवेतामस्य चात्मज । प्रवेतस्य सुपेतासु कीर्तितां क्षत्रो नया ।
 यदेर्ष्यं प्रवक्ष्यामि व्येष्टभ्योऽनामतेजस । विस्तरेणानुपुन्यां च गदतो मे निबोधत ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णु पर्व्विमे हरिवंशपर्व्वेणि पूर्व्वंशानुकोर्त्तने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥
 ॥ धर्मपादन उवाच ॥ यभूवस्तु यदौ पुत्रा पश्य देवपुत्रोपमा । सहस्रद पयोदस्य कोष्ठा भीमोऽस्त्रिकण्ठा ।
 सहस्रदस्य द्वापादस्य परमपार्थिका । वैश्यस्य दस्यैव राजा वैष्णवस्य स ।
 वैश्यस्य भवत् पुत्रो धर्मनेव इति युत । धर्मनेवस्य कर्त्तुं साहस्यस्य चात्मज । १८७

क्रोष्टुं च वि श्रुतेमं सर्वपापै प्रमुच्यते । यस्यान्वयाय गो विष्णुर्हरिर्दण्डि कुलोदहः ॥ १५० ॥ १८५
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रवर्णने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ १८५
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गात्रातो चैव माद्री च क्रोष्टोर्मायै बभूवतुः । गात्रातो जनयामास अनमित्रे महाबले ।
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततोऽयं देवमोदुषं । तेषां चंद्रास्त्रिधामभूते दृष्टोर्ना कुलवर्द्धनः ॥ १८६ ॥ १८६
 माद्री, पुत्री तु गजानने स्मृता दृष्टाण्यन्कातुमौ । गजानने तनयो दृष्टो शफल्काश्चक्रकृताया ॥ १८७ ॥ १८७
 शफल्कसु महाराज धर्मात्मा यच्च वर्तते । नास्ति व्याधिमयं तच्च नावर्धभयेन च्युतः ॥ १८८ ॥ १८८
 कदाचित् कामिराजस्य विभोर्भरतसत्तमे । जोषि वर्षाणि विषये नावर्धते पाकशोषनः ॥ १८९ ॥ १८९
 स तच्च वासयामास शफल्कं परमाचितं । शफल्कपरिवर्त्ते च वर्षव हरिवाहनः ॥ १९० ॥ १९०
 शफल्क कामिराजस्य सुता भार्यामविन्दत । गान्दिनी नाम चां गांध ददौ विमेषु नित्यम् ॥ १९१ ॥ १९१
 वामातुषदरस्या तु बह्वन् वर्षगणान् किल । निवसन्ती न वै जने गर्भेणां तां पिताऽप्रवीत् ॥ १९२ ॥ १९२
 जायस्य श्रीधं भद्रतो कित्तेर्यमिह तिष्ठति । प्रोवाच चैनं गर्भेणा कन्यां गांध दिने दिने ॥ १९३ ॥ १९३
 पदि दद्यां ततो जायते पितरं प्रत्युवाच च । तयेत्युक्त्वा च तां वांधा पिता काममपूरयत् ॥ १९४ ॥ १९४
 दाता यन्वा च वीरस्य सुतवानिति धीमयः । अकूरुः सुपुत्रं तस्मात् शफल्काद्भूरिदक्षिणः ॥ १९५ ॥ १९५
 उपमनुसंयाममुमुदरवारिमजयः । अविषिपतयोपेयः प्रनुमोऽयारिमर्दनः ॥ १९६ ॥ १९६
 धर्मधृग्यतिधर्मा च मृगमोक्षान्नकृताया । आवोदप्रतिवादी च सुन्दरी च बराङ्गना ॥ १९७ ॥ १९७
 अकूरुणीपसेनायौ सुमोक्ष्या कुर्वन्न्दने । प्रसेनस्योपदेवस्य गजानने देववर्धये ॥ १९८ ॥ १९८
 चित्रकल्याभवनपुत्रा दृष्टुर्विदृष्टुरेव च । श्रियेयोवाऽयवाङ्मस्य सुपायं कनवेवणे ॥ १९९ ॥ १९९
 अरिष्टमेनिरवश्च सुधर्मो धर्मभक्तयो । मुषाऽज्ज्वलवाङ्मस्य अविष्टाश्ववे स्त्रियौ ॥ २०० ॥ २००
 दध्मया जनयामास शूरं वै देवमोदुषः । मर्दितो जग्निरे प्रराज्ञेय्योऽपि पुत्रा दध्मः ॥ २०१ ॥ २०१
 वसुदेवो महाबाहू पुन्यभागकद्रुमुनि । जग्ने दध्म प्रसेतस्य दुन्दुभ्यः प्राणदन् दिवि ॥ २०२ ॥ २०२
 धानकानाञ्च चंद्राद् भुमहानभवदिधि । यपात् पुन्यवर्षञ्च शूरस्य भवने महत् ॥ २०३ ॥ २०३
 मनुष्योक्तेः इत्थेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि । यस्यासीत् पुत्रायाम्नास्य कान्तिसम्पन्नमेव यथा ॥ २०४ ॥ २०४
 देवभागस्ततो जग्ने तथा देवप्रका पुनः । अनाष्टिः कनवको बलशायन यदक्षिमः ॥ २०५ ॥ २०५
 इयाम शमीको मण्डनं पद्मं चोत्स बराङ्गना । दृष्टुकोर्नि इथा चैव सुतदेवा सुतयवा ॥ २०६ ॥ २०६
 राजाधिदेवो च मया पद्मेना वीरमानरः । इथा दुषितरं पद्मे कुन्तिषां कुर्वन्न्दनः ॥ २०७ ॥ २०७
 शूरः पूज्याय एवाय कुन्तिभोजाय वा ददौ । तस्मात् कुन्तीनिष्ठयाता कुन्तिभोजतिग्मा इथा ॥ २०८ ॥ २०८
 अन्वयः सुतदेवाय जगत् सुपुत्रं पुनः । सुतयवाया चैषस्य मित्रपुत्रो महाबलः ॥ २०९ ॥ २०९
 हरिपुत्रमिष्टुषां देवराजोऽभवत् पुनः । दृष्टुकोर्त्थान् सधर्मो तनयो दृष्टवर्धनः ॥ २१० ॥ २१०
 कद्रुवाधिनितिर्देवो रक्तवक्रो महाबलः । इथा दुषितरं पद्मे कुन्तिषां पाण्डुरावहत् ॥ २११ ॥ २११

यस्यां स धर्मावद्राजा धर्मांश्च ये युधिष्ठिरः । भोमयेनक्षया वातादिभ्यैव धनञ्जयः ।
लोकप्रतिरथो वीरः शक्रतुल्यपराक्रमः । अनभिवाञ्छिनिर्वञ्छे कनिष्ठादृष्टिमुन्दनात् ।
ज्ञेयः सत्यकक्षसात् सुयुधानश्च सात्यकिः । चक्रुवो देवभागश्च महाभागः सुतोऽभवत् ।
पण्डितानां परं प्राज्ञैर्वश्रवणमुद्धवं । अश्वत्थं प्राप्तवान् पुत्रमनाधृष्टिर्धर्मिणम् ।
निनर्त्तयन् शत्रुघ्नं देवश्या व्यजायत । सुदेवाप्रजातस्तु नैवादिश्यं प्रतिश्रुतः ।
एकलव्या महाराज निशदेः परिवर्द्धितः । वत्सावते, त्वपुत्राय वधुदेवः प्रतापवान् ।
अग्निदेवो सुतं वीरं शौरिः कौशिकमौरसः । गण्डूपाय त्वपुत्राय विश्वकर्मेना ददौ सुतान् ।
चावदेष्यं सुचावश्च पञ्चस्रं हतस्रस्रं । अश्वमेधे यो वीरो नावर्त्तत कदांचन ।
रौक्मिण्यो महाबाहूः कनोयान् भरतर्षभ । वायवानां सहस्राणि यं धानं शृणोऽन्ययुः ।
चावमासनि योऽस्मदावदेष्यहतानि तु । तद्विजस्रद्विपालश्च सुतो कनककथ तु ।
वीरस्वायहनुरीव वीरो तावय गच्छिषौ । श्यामपुत्रः शमीकश्च शमीको राज्यमावहत् ।
लुगुसमानो भोजलाद्राजसूयमवाप सः । अजातशत्रुः ब्रह्मणां जग्रे तस्य विनाशनः ।
वसुदेवसुतान् वीरान् कौर्त्तयिष्यामि तज्जुषु । द्रव्येस्त्रिविधमेव तु वज्रबाह्वं ममैजयम् ।
धारयन् विपुलं वंशं नानैर्यैरिह युज्यते ।
इति श्रीमधामारते खिलेषु हरिवंशे, हरिवंशपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ याः पत्न्यो वसुदेवस्य चतुर्दश वरावृत्ताः । पौरवो रोहिणी नाम मदिरापि तथा धरा ।
वैशाखी च तथा भद्रा सनाथो चैव पद्ममी । वसुदेवा शान्तिदेवा वन्देऽव देवचिता ।
हृकदेयुपदेवी च देवकी चैव सप्तमी । सुतमुर्वडवा चैव इति परिचारिकी ।
पौरवो रोहिणी नाम बाह्यीकक्षाकृष्णाभवत् । श्रद्धा पत्नी महाराज दधितानकदुन्दुभेः ।
लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं श्रावणं शठमेव च । दुर्दमं दमनं शब्धं पिण्डारकमुशीनरं ।
चित्रा नाम कुमारीश्च रोहिणीतनया दश । चित्रा भुमद्रेति पुनर्लेख्याता, कुदमन्दन ।
वसुदेवाश्च देवकी जग्रे शौरिर्ब्रह्मदाया । रामाश्च निगृढो जग्रे रेवत्यां दधितः सुत ।
भुमद्राया रथो पायादभिमन्युरजायत । अकूरात् काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ।
वसुदेवस्य भार्यासु महाभागान् सप्तसु । ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा भामतस्तान्निबोध मे ।
भोजश्च विजयश्चैव शान्तिदेवासुतावुभौ । हृकदेवः सुदेवायां गदयासां सुतावुभौ ।
अग्रावहं महात्मानं हृकदेवी व्यजायत । कन्या विजयराजस्य भर्ता वै शिशिरायणः ।
जिज्ञासुं पौरुषे चक्रे न चक्षन्नेऽय पौरुषे । हृष्णायमसमख्वा वर्षं दादम्ये तथा ।
मिथ्याभिग्रहा मार्ग्यं तु मन्युनाभिममोरितः । गोपकन्यामुपादाय भैरुनाघोपचक्रमे ।
गोपासो लक्षरास्तस्य गोपस्त्रीवैशधारिणी । धारयामास मार्ग्यस्य गर्भं दुर्हर्मस्युत ।
मानुष्यां मार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयववो नाम जग्रे राजा महाबलः ।

१८९६

१८९७

१८९८

१८९९

१९००

१९०१

बाह्वृक्षो नाम पुरी तेन राज्ञा निवेजिता । बाह्वृक्षस्तु दायादेः महिषाश्वाम पार्यिव ।
 माहिषतो नाम पुरी येन राज्ञा निवेजिता । बाष्पिन्महिषतः पुत्त्रो भद्रश्रेष्ठः प्रतापवान् ।
 वाराणस्यधिपो राजा कथितः पूर्वमेव तु । भद्रश्रेष्ठस्य दायादेः दुर्दमो नाम विभुः ।
 दुर्दमस्य सुतो राजा कनको नाम नामतः । कनकस्तु दायादास्यारो लोकविभूताः ।
 छतवीर्याः छतौगाश्च छतवर्षाः तथैव च । छताग्रिस्तु पतयौऽभूत् छतवीर्याः श्याञ्जुनः । १८०
 यः स बाह्वृक्षस्य सप्तदोषेशोऽभवत् । जिगाय श्रुतिवीमेको रयेनादित्यवर्षा ।
 सहि वयायुतं तस्मा तपः परमदुस्तरं । दत्तमाराधयामास कार्त्तवीर्योऽविसम्भवं ।
 तस्मै दत्तो वरान् प्रादाश्चतुरो भूरितेजसः । पूर्वं बाह्वृक्षस्तु प्रार्थितं सुमहद्वरः ।
 अधर्मधीयमानस्य सङ्गिस्तपः निवारणं । उपेण श्रुतिवीं जित्वा धर्मैशैवानुरञ्जनं ।
 शंभामान् सुवह्नुं जित्वा दत्त्वा चारोन्महद्वरः । शंभो वत्समानस्य सप्तसाम्प्रिधिकाद्रणे । १८१
 तस्य बाह्वृक्षस्तु युध्यतः किल भारत । योगायोगेस्वरक्षेपः प्रादुर्भवति मायया ।
 तेनैव श्रुतिवीं सप्तदोषा उपवृत्ता । सप्तमुद्रा वनगरा उपेण विधिना जिता ।
 तेन सप्तसु दीपेषु सप्त यज्ञजतानि वै । प्राप्ताणि विधिना राज्ञा सुयने अग्नेजय ।
 सर्वे यज्ञा महावीराः सहस्रवतदचिणाः । सर्वे काश्चनपूपाश्च सर्वे काश्चनवेदयः ।
 सर्वे देवैर्कशाराज विमानकैरपहृताः । गन्धर्वैरसुरोभिश्च नित्यमेवोपगोभिताः । १८२
 यश्च यज्ञो जगौ गाथा गन्धर्वो नारदस्तथा । वरी दावात्मजो विद्वान्महिषा तस्य विजितः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ न नूनं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिव । यत्रैर्द्वैतैस्तपोभिर्वा विक्रमेण श्रुतेन वा ।
 स हि सप्तसु दीपेषु चर्मी खड्गो शरावली । रथो दीपाननुचरन् योगी चतुरङ्गते नृनि ।
 यनष्टद्रव्यतापेन न शोको न च विभ्रमः । प्रभावेण महाराज्ञः प्रजा धर्मैश्च रक्षतः ।
 पञ्चाशोऽतिवह्नाणि वर्षाणां वै नराधिपः । स सर्वरत्नभाकः सखाटः चक्रवर्ती बभूव ह । १८३
 स एव पश्यपालोऽभूत् सेवपालः स एव च । स एव वृष्णा पर्जन्यो यो गिलादध्वन्यैर्नाभवत् ।
 स वै बाह्वृक्षस्य व्याघातकटिनलका । भाति रश्मिपक्षेण शरदौ च स मास्तुरः ।
 स हि गागामनुयेषु माहिषाया महाश्रुतिः । कर्कोटकबुधान् जित्वा युध्यां तस्या न्यवेशयत् ।
 स वै वेगः सप्तमुद्राः प्राट्टकास्तेऽनुशेषणः । क्रौञ्चलेव भुजोऽङ्गिर्वा प्रतिशोतस्यकार च ।
 सुष्ठिताः क्रौञ्चताः तेन फेनस्यदाममालिखे । चलदुर्षिषहस्रेण शङ्कितभ्येति चर्मदा । १८४
 तस्य बाह्वृक्षस्येण लुग्यमाणे मोदधौ । भवाजिलीना निवेष्टा पातालस्य महासुगः ।
 चूर्णीकृतमहावीरि चलयो नमशतिभिः । माहताविह्वलैर्नाथमावर्त्तवामदु सहै ।
 प्रावर्त्तयन्तदा राजा सहस्रेण च बाह्वृक्षः । देवायुरसमाविशः शीरोऽदमिव मन्दरः ।
 मन्दरधीभचकिताः श्रुतोत्पादशङ्किताः । सहस्रोत्पतिता भीता भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमं ।
 गता त्रिचलमूर्धनो बभूवुस्ते महोरगा । सायाज्ञे कदलीषर्षे कल्पितास्तस्य वायुना । १८५

स वै बद्धा धनुर्ज्याभिहस्तिनो पञ्चभिः शरीः । लङ्घ्ये मोहयित्वा तु सर्वस्य रावणं बध्नात् ॥
निर्जित्वैव समानीय माहिरत्नो बन्धवः । श्रुत्वा तु बद्धं यौलख्यं रावणेन चर्चुर्नैव तु ।
ततो गत्वा पुलस्तकमर्जुने ददुर्ध्वं स्वयं । मुमोच रघुः यौलख्यं पुलस्तकेनानुयाधितः ।
यस्य बाहुद्वयस्य बभूव व्यातलखनः । युगान्ते त्वमुदखेव स्फुटतो ह्यज्ञनेरिव ।
अशो दत्त मध्ये वीर्यं भार्गवस्य यदंकिनत् । राशो बाहुद्वयस्यनु हेमं तालवेन यथा ।
हृदिनेन कदाचित् स भित्तिस्थिबेभानुना । स भिद्यमानददोरे बभ्रुदीपान् विभावशः ।
पुराणि ग्रामघोषांश्च विधयाश्चैव सर्वेशः । जम्बास्य तस्य सर्व्वाणि चित्रभानुर्दिधृजया ।
स तस्य पुरुषेन्द्रस्य प्रभावेण महात्मनः । ददाह कार्त्तवीर्यस्य घैलांश्चैव वनानि च ।
स शून्यमाश्रमं रम्यं वरुणस्यात्मजस्य वै । ददाह वनवद्भ्रीतस्थिचभानुः सहेहयः ।
यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भोक्त्वा नमुज्जमं । वशिष्ठं नाम स मुनिः स्वात् प्रापव इत्युत ।
यचापवत्स तं क्रोधाच्छत्रवाज्जर्जुनं प्रभुः । पञ्चाक्ष वज्रितमिदं वनं ते मम हेहय ।
तस्मान्ने दुस्करं कर्म कृतमन्यो हनिथति । रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
क्षित्वा बाहुद्वयस्य तं प्रमथ्य तरसा जलोत्तपक्षो ब्राह्मणस्य त्वो बधिष्यति च भार्गवः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनष्टदृष्ट्या तस्य बभूवामिचकर्वणं । प्रभावेण तरेन्द्रस्य प्रजा धर्मेण रघवतः ।
रामाक्षतोऽस्य मृत्युर्नैव तस्य प्रापाकुलेनैव । वरुणस्यैव कैरव्यं स्वयमेव दत्तः पुरा ।
तस्य पुत्रप्रतापस्य पञ्च श्रेया महात्मनः । कृतात्मा बलिनः शूराधर्मोत्तमानो यमस्त्रिगः ।
शूरसेनश्च शूरस्य पुष्पोक्तः कर्णश्चैव च । जयध्वजस्य मायावीरावनेया नृपतिर्यशान् ।
कार्त्तवीर्यस्य तनया वीर्यवती महाबला । जयध्वजस्य पुत्रस्त तालमर्जो महाबलः ।
तस्य पुत्राः शतं ख्यातास्तालजङ्घादति श्रुताः । तेषां कुले महाराज हेहयानां महात्मना ।
वीतिहोषाः सुजाताश्च भोजाश्रीवन्तः स्मृताः । तौण्डिकेरायः विख्यातास्तालजङ्घास्तथैव च ।
भरताश्च सुजात्याश्च धन्वर्जान्धानुकीर्तिताः । हवप्रश्नतयो राजन् यादवाः पुण्यकर्षिणः ।
हयो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवत्प्रभुः । मधोः पुत्रशतं त्रावीदृषणस्तस्य वंशकृत ।
हृषणादृषणयः सर्वे मधोस्त माधवाः स्मृताः । यादवा यदुना चापे निरुथानो च हेहयः ।
तस्य वित्तनाभोऽपि नटं प्रतिस्मरेश्वरः । कार्त्तवीर्यस्यैव जस्य कथयेदिह नित्यमः ।
इते ययातिपुत्राणां पञ्चवंशं विश्राम्यते । कीर्त्तिता लोकवीराणां ये लोकान् धारयन्ति वै ।
भूतानीव महाराज पञ्च स्थावरजङ्गमान् । श्रुत्वा पञ्चविमर्शाश्च राजा प्रवीर्यैकविदः ।
वशी भवति पश्यानामात्मजानां तथेश्वरः । लभेत्पञ्चवरांश्चैव दुर्लभानिह लोकिकानि ।
आयुः कीर्त्तिं तथा पुत्रानैवय्यं भूमिमेव च । धारणाच्छ्रवणश्चैव पञ्च वर्णस्य भारत ।
कोष्टोऽपि शृणु राजेन्द्र वंशमुत्तमपीरुषं । यदोर्ध्वश्रधरस्याय यज्वनः पुण्यकर्षिणः ।

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

हृत्पूर्याङ्गकायात्मवहन् वाजिनो रणे । अमुत्तस्य स राजसु वष्टधन्तपुरे शिशुः ।

यवनस्य महाराज स कालयवनोऽभवत् । स युद्धकामो नृपतिः पथ्यष्टच्छद्मिजोत्तमान् ।

दृष्ट्यन्धककुलं तस्य भारदेऽकथयदिभुः । श्वौहिषा तु सैन्यस्य मथुरामभ्यागतौ ।

दूतं सम्प्रेषयामास दृष्ट्यन्धकनिवेशनं । जतो दृष्ट्यन्धकाः कृष्णं पुरस्तात् महामतिं ।

समेता मन्त्रयामामुर्ध्वनस्य भयानकौ । कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ।

विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिपाकिनौ । कुशस्थलीं दारवतीं निवेशयितुमीश्वरः ।

इति कृष्णस्य जग्मेदं यः मुचिनिधनेन्द्रियः । पथ्यसु आवयेद्विद्वाननृषः सुमुखो भवेत् ।

इति श्रीसहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ देशस्थापन उवाच ॥ मोहोरेवाभवत् पुंशो धृजिनोवाक्महायशः । धांजिनोऽन्तमिच्छन्ति स्त्राहिं स्त्राहाहतामरं ।

स्त्राहे पुंशोऽभेदद्राज्ञो जडदुर्ध्वेदतामरः । महाक्रतुमिरोजे ध्यो विविधैर्भूरिदक्षिणैः ।

ततः प्रसूतिमिच्छन् वै जयदुः सोऽग्रमात्मजे । जज्ञे पिचरेयसोऽस्य पुंशः कर्मभिरन्वितः ।

आधीचैचरयिर्वरि यज्ञा विपुलदक्षिण । शशविन्दु परं हृत्तं राजर्षिर्णामनुष्ठितः ।

इयुयवाः इयुयशाः राजाधोच्छ्रयविन्दुजः । मंसति च पुराणज्ञाः पार्थश्रवसेनुरः ।

श्वनन्तं सुपशस्य सुयज्ञतनयोऽभवत् । जयन् यो यज्ञमखिलं स्वधर्ममुपतामरः ।

शिनेपुरभवत् पुत्र उषतः शकुतोपनः । मरुत्तलेऽस्य तनयो राजर्विरभवत्पुत्रः ।

मरुत्तोऽस्यत व्यष्टं सुतं कर्मलवर्हिषं । चंचार विपुलं धर्मममर्षात् प्रेत्यभागपि ।

शतप्रसूतिमिच्छन्ति सुतं कर्मलवर्हिषं । बभूव ह्यस्य कवचः शतप्रवर्तनः सुतः ।

निहत्य ह्यस्य कवचः शतं कवचिनां रणे । धन्विनां निशितैर्व्याधिरवोप श्रियमुत्तमां ।

जग्मेऽय ह्यस्य कवचात् पराजित परवीरेश । अगिरे पञ्च पुत्त्राश्च महावीर्याः पराजितोः ।

ह्यस्योः इयुह्यस्य व्यामथः पालितो हरिः । पालितश्च हरिर्ह्येव विदेहेभ्यः पिता ददौ ।

ह्यस्योऽपुत्रभवद्वाजा इयुह्यस्य केनयात् । ताभ्यां प्रभाजितो राज्याऽश्यामेषोऽववंदाश्वे ।

प्रशान्त्याप्रशान्त्यै प्राक्षणेदावयोधितोः । जगाम धनुरादाय देशमस्यै ध्वजो रथो ।

वर्षदाकृत्तमेकाकी मेकनां श्रुतिभावती । श्वत्वंनं गिरिं जिवां शुक्तिमत्यामुवाच सः ।

व्यामथस्याभवद्वाज्या श्रेयां बलवती यती । अपुत्त्रोऽपिच राजा स नान्यो भाथ्योमविन्दतः ।

तथाभीविजयो मुष्टे तप कथामवाच सः । भाथ्योमुवाच बलवत् । श्रुतेति स जनेश्वरः ।

एतच्छुवाप्रवीदेवी कथं सेयं ध्रुवेति वै । अत्रवीसदुपश्रुत्य व्यामथो राजवत्तमः ।

एते जनियन्ते पुत्रकण्य भर्त्यापदावयो । उपेण तपसा तथाः कन्यायाः स व्यजयत ।

मुष्टं विदर्भं मुभगा श्रेया परिश्रिता यती । राजपुत्र्यान् विदर्भो येषां कथकोत्तिका ।

पथाविदर्भोऽजनयद्भूरौ रणविमरदौ । भीमो विदर्भेऽस्य सुतः कुन्तिप्रास्थास्त्राऽभवत् ।

कुन्तिर्दष्टः सुतो जग्मे रणदष्ट प्रतापवान् । दृष्ट्य जगिरे शूराश्च यः परमधार्षिकः ।

आवन्तस्य दशार्हस्य मल्ली विषहरस्य च । दशार्हस्य सुतो योमा योचो जोमूत उच्यते ।
 जोमूतपुत्रो दृक्तनिष्ठस्य भीमरस्य भुत । अथ भीमरस्यस्योत्तु पुत्रो नवरस्यस्य च ।
 तस्य चासीद्दशरथः शत्रुनिष्ठस्य चात्मजः । तस्मात् करभ्यः कारभिर्यद्वरातोऽभवत्पुत्रः ।
 देवचक्रोऽभवत्तस्य देवचक्रिणोऽप्ययम् । देववर्गसमो जज्ञे देवसमस्य मन्दनः ।
 मधुना वंशहाराजः मधुर्धुर्धुराजपि । मधोर्व्यञ्जोऽय वैदर्भ्यः पुत्रद्वान् पुत्रयोः समः ।
 मधुर्व्यञ्जोऽय पौरव्यां भद्रवत्यां कुरूक्षेत्रे । ऐच्छाको चाभवद्भार्यायां शनैः स्यात्तया ध्यायत ।
 सन्तानं धर्मगुणोपेतं सन्ततं कीर्तिवद्भुजं । इमां विहाति विज्ञाय ज्ञामधस्य महात्मनः ।
 शुच्यते परमशीत्या प्रजायाश्च भवेत्तया ।

१८८

इति श्रीमहाभारते ईश्वरेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धान्तान् सन्धयन्मान् कोमला सुपुत्रे सुतान् । भजिनं भजमानस्य दिव्यं देवाद्युधं नृपं ।

अन्धकस्य महाबाहो हृष्ट्याश्च यदुनन्दनं । तेषां विवर्णाद्यस्तरो विस्तरेष्वेह तान् शृणु ।

१८९

भजमानस्य हृष्ट्यायां वाक्कायोपवाङ्मया । आस्तां भार्यै तयोस्तस्मात् क्षत्रिरेव हव सुताः ।

हनिष्य क्रमस्यैव धृष्ट्या शूरः पुरश्चयः । इति वाक्कायहृष्ट्या भजमानादिक्षत्रिरे ।

अयुताजित् सहायजित् प्रतापिदय दासकः । उपवाङ्मयाहृष्ट्या भजमानादिक्षत्रिरे ।

दम्बा देवाद्यो राजा चकार विपुलं तपः । पुत्रं स्वर्गगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः ।

सर्वव्याप्तमामेवन्तु पर्याग्राया अलं सृष्टम् । सदीपस्तुतस्तस्य चकार म्रियमाणाः ।

१९०

चिन्तयाभिपरीता सा जगामैकविनियुधं । कस्यास्तत्तादृशरपतेस्तस्य वा निश्चयोऽस्तमा ।

नाथ्यगच्छन्तं तां नारीं स्यात्सर्वविधं भुत । जायेत्तस्मात् स्वयं गता भवान्यस्य सहस्रता ।

अथ भूमा कुमारी सा विभ्रती परमं वपुः । वरपामास नृपतिं तामिविधं च स प्रभुः ।

तस्यामाधत्त गर्भं च तेजस्विनमुदारधीः । अथ सा दशमे मासि सुपुत्रे हरिताम्बरा ।

पुत्रं सर्वगुणोपेतं वधुं देवाद्युधायुधम् । अथ वधो पुराणज्ञा नायन्तीति परिश्रुते ।

१९१

गुणान्देवाद्युधस्य कीर्तयन्तो महात्मनः । वयैवापि तथा दूरादपश्याम तयाऽन्तिकात् ।

वधुः श्रेष्ठा मनुष्यानां देवदेवाद्युधः समः । सद्यश्च वटं च पुरुषा सहस्राणि च वधत् ।

इतोऽस्तनलं संप्राप्ता वधुदेवाद्युधायपि । धत्वा दानपतिर्विद्वान् ब्रह्मण्य मुदुढायुधः ।

तस्यान्ववाय सुमहान् भोजो ये मात्तिकावताः । अन्धकात् काश्यपुश्चिता चतुरोऽलभितात्मजान् ।

कुतुरं भजमानस्य जने कम्बलवर्षिणं । कुतुरस्य सुतो हृष्णुर्धृष्णोऽह तनयस्य च ।

१९२

क्षीनतरोमा तस्याय नैत्तिरिक्तनयोऽभवत् । जज्ञे पुनर्व्यसुतास्मादमिजिज पुनर्वन्धोः ।

तया वै पुत्रमिपुत्रं सभूवाभिजित् किल । आङ्गकश्चाङ्गको चैव ख्यातो ख्यातिमता वरौ ।

इमाद्योदाहरण्यच गाथा प्रति तमाङ्गकं । स्तेनैः परिवारेण किञ्चिदप्रतिभो महान् ।

अश्रीतिचक्षुरा युक्त आङ्गकः प्रथमं जनेत् । नापुत्रवाक्चाग्रतदो नावदस्यतायुधः ।

स्रक्छादवमुद्येनेमकानि न्यस्रवां विभु । तेतो विपश्चनं तं ददर्श नृपतिरादौ ।
 प्रीतिमानय तं दृष्ट्वा मुहूर्तं कृतवान् कथा । तन्ममिप्रस्थितं भूया विवस्त्रनं च सचजित् ।
 सोकानुस्मयस्येतान् यजेन्मृतं प्रभो । तदेतन्मखिरलं मे भगवान् दातुमर्हसि ।
 ततः खमन्तकमर्षिं दत्तवोपलब्ध आम्करः । य तमावप्य नगरं प्रविशन्महोपति ।

१२

तं जनाः पर्यधावन्त सूर्योऽयं गच्छतीति च । सोऽपुनर्यं च विविस्त्राय राजा निन्तःपुरं तथा ।
 तत् प्रयेनजिते दिव्यं मखिरलं खमन्तकं । ददौ भावे नरपतिः प्रेम्णा मेघजिदुत्तमं ।

च मणिं खन्दते दृष्ट्वा दृष्टव्यन्वकनिवेगने । कालवेदीं च यज्ज्वाला न च व्याधिभयं क्षमूत् ।
 लिप्ताक्षक प्रमेतान् मखिरले खमन्तके । गोविन्दो न च तं क्षेमे क्षतोऽपि न जहार च ।

१२१

कदाचिन्मृगयां यात प्रमेनक्षेमे भूयित । खमन्तककृते निंदाद्वयं प्राय वनेचरात् ।

अथ निंशं प्रधावन्तमृगराजा महावसः । निहत्य मखिरलं तदादाय विस्त्रमाविशत् ।

ततो दृष्टव्यन्वकां दृष्ट्वा प्रमेनवधकारणम् । प्रायेणां तां मयैर्बुद्धा क्वं एव प्रगङ्गिरे ।

च भद्रमानो धर्मात्मा न कारो तस्य कर्मणः । आहरित्य मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ ।

१२०

यत्र प्रमेनो मृगयामचरन्तश्च सायय । प्रमेनस्य पदं दृष्ट्वा पुनैरातकगणिभिः ।

अचरन्तं गिरिवर्दे विन्यस्य गिरिमुत्तमं । अनेवयन् परित्रातां च ददर्श महामना ।

सायं वनं प्रमेनानु गोविन्दतः च तन्मणिं । अथ विंशः प्रमेनस्य त्रयोरस्याविदुरतः ।

अथैव निहतो दृष्ट्वा पदैर्बलैश्च सुशितः । पदैर्लोहनिघादाद्य मुक्षामुच्य माधवः ।

मरत्युषविभे वार्षीं मुखाय प्रमदेवितो । धाव्यां कुमारमादाय सुतं जन्मवतो नृप ।

१२२

क्षोडापयमदा मणिना मा गोदीगिययेरितो ।

॥ धाम्पराच ॥ विंशः प्रमेनमयधोतुमिहो जन्मवता वत । सुकुमारक मा रोदीस्य च प्रेम् खमन्तकः ।

यानोहतय शब्दं च दृष्ट्वापि विस्त्रं ययौ । प्रविश्य तत्र भगवोऽस्तमुचरिन्मन्त्रमा ।

व्यापयित्वा विमद्वारि पदम् छाङ्गलिना मय । छाङ्गलिना विस्त्राज्ज्वाला जन्मवतो ददर्श च ।

पुत्रपुत्रे च सुदेवस्य विस्त्रे जन्मवता रुचः । चाङ्गभावेन गोविन्दो दिवसानेकविंशतिं ।

१२३

प्रविष्टे तु विभे हृष्ये वासुदेवपुत्रचराः । पुत्रीं हारयतोभिर्य वनं दृष्ट्वा न्येदयन् ।

वासुदेवस्य निर्मित्य जन्मवतो महावतः । क्षेमे जन्मवतो कन्दामुचराजय ययौ ।

मर्षं खमन्तकक्षेमे जयदायामिदृष्ट्वा । यमनोपधाराजन्तु निवेद्यो च ततो विज्ञात् ।

जगदाधारको हृष्ये च विना गेः पुराचरोः । ददर्श च मणिमाह्वय विरोधात्प्रममयुतः ।

ददौ च प्रजिते तं वीर्यवन्तं वीर्यवन्तः । ददर्श मित्राभिस्तोत्रेण हृष्येनाभिषयातिना ।

१२४

जगता विजिभिः पायादिनिर्मित्य खमन्तकं । चक्राजितो दृष्ट्वा जन्मन्तं मावोऽर्थः च तं पुनः ।

जगन्मन्तकापदेशोऽभूत्तद्वत् पुनश्च । गोरो यानवनिवेद्य कन्दार्थं ययौ च ।

कुम्भं चापि निधेयं देहिषु ययौ नरधिप । जगन्मन्तकनाम जगन्तं जगिणे च दृष्टवता ।

तथा मखापिनी चैव मायाः कृष्णाय ता ददौ । समाचो भद्रकाराणु नरियस्य नरोत्तमौ ॥ १०० ॥
 जज्ञाते गुणवत्पत्नी विभुतो रूपसम्पदा । माद्रोः पुत्रस्तु जज्ञेऽयं श्रुतिं पुत्रो युधाजितः ॥ १०१ ॥
 जज्ञाते तनयौ पुत्रेः श्रुत्वा स्वविक्रमस्य । श्रुत्वाः काशिराजस्य सुतां मायांमविन्दत ॥ १०२ ॥
 गान्दिनीसाम तस्याय गाः संदा प्रददौ पिता । तस्यां जज्ञे महाबाहुः सुतानिति विभुतः ॥ १०३ ॥
 अक्रूरोऽयं महाभागो यथा विपुलदक्षिणः । उपमद्रुस्यो भद्रमुदरसोरिमर्दन ॥ १०४ ॥
 निरिच्छिपस्तयोपेवः शत्रुहा चारिमजयः । धर्मस्यैवापि धर्मा च शत्रुभोजानकस्येव ॥ १०५ ॥
 आवाहप्रतिवाधौ च सुन्दरौ च बरोद्भवा । विभुता राममहिषी कन्या चास्य वसुन्धरा ॥ १०६ ॥
 कृष्णयौवनवस्त्रा सव्यवस्त्रमनोहरा । अक्रुरणोपधेयान्मु सुतां दौ कुवन्न्दन ॥ १०७ ॥
 सुदेवस्योपदेवस्य जज्ञाते देववर्षेण । चित्रकल्याभवनं पुत्राः श्रुत्य विश्रुयिष्ये च ॥ १०८ ॥
 चक्षुर्भोग्यबाहुस्य सुपायकनवेषौ । अरिहनेमेव सुता धर्म्याधर्मस्यदेव च ॥ १०९ ॥
 मुवाज्रवज्रबाहुस्य अविष्टवर्णे स्त्रियौ । रमां मिथ्याभिप्रक्षिप्य कृष्णस्य समुदाहृतौ ॥ ११० ॥
 वेद मिथ्याभिप्रायास्तं न क्षुण्णमि कदाचन ॥ १११ ॥
 इति श्री महाभारते धर्मोपनिषत्पर्वणि हरिवंशे हरिवंशपर्वणि जनसेनारिषोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 ॥ विष्णुपाद्यन उवाच ॥ यत्नात् सचाजिते कृष्णो मणिरत्नं स्वामनकं । अदात्तहृदयमास वज्रवे व्रतधन्वा ।
 यदा हि भार्यशमास सत्यभामामेनिन्दितं । अक्रूरोऽन्तरमेष्वपिष्वपिष्वैव स्वामनकं ॥ ११२ ॥
 सचाजितं ततो हत्वा व्रतधन्वा महाबलः । रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूरस्य दत्तवान् ॥ ११३ ॥
 अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय भरतधर्म । समर्थ कारयाज्ञो नावेवोऽहं लयेत्युत ॥ ११४ ॥
 वयमभ्युपगच्छामः कृष्णस्यैव मधुपितं । समाच दारका वधौ वने तिष्ठतवर्षेण ॥ ११५ ॥
 इते पितरि दुःखात्ता वत्यभामा मनसिनी । प्रययौ रथमावृत्तं नगरं वारणावतं ॥ ११६ ॥
 वत्यभामा तु तदुक्तं भोजस्य व्रतधन्व । भर्तुर्निवेद्य दुःखात्ता पार्ष्णाऽभ्युपवर्तयेत् ॥ ११७ ॥
 पाण्डवानाम्नु दग्धार्ता हरिः कृमादकक्रिया । कुलार्थे चापि पाण्डूनां न्ययेज्यत वात्यकिं ॥ ११८ ॥
 ततस्तरितमागम्य दारकां मधुसदन । पूर्वजं हलिर्न शोमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ११९ ॥
 इतः प्रयेन धिंसेन सचाजिहृतधन्वा । स्वामनकः च महासौ तस्य प्रभारं विभो ॥ १२० ॥
 तदारोह रथं श्रीं भोजे हत्वा महारथं । स्वामनको महाबाहो अस्माकं च भविष्यति ॥ १२१ ॥
 ततः प्रवेष्टे दुर्गं तुमुर्न भोजहृष्ययोः । व्रतधन्वा ततोऽक्रूरं सर्वतो दिग्भवेत् ॥ १२२ ॥
 बन्धो तावुभौ वृद्धौ न च भोजजनार्थेन । जज्ञेऽपि आयाहादिंक्षमक्रूरो नावपचन ॥ १२३ ॥
 अपचाने ततो वृद्धिं भोजयकं मयादिनः । योजनां व्रतं सार्धं वज्रवा प्रत्यपचन ॥ १२४ ॥
 विद्याता इत्या नाम व्रतयोजनगामिनी । भोजस्य वज्रवा राजन सदा कृष्णमयोधवत् ॥ १२५ ॥
 श्रीर्वा जनेन वदयामध्वनः व्रतयोजने । वृद्धौ रथस्य स्त्री वृद्धिं व्रतधन्वानमार्हयत् ॥ १२६ ॥
 ततस्तथा यथापान्त्त कृत्वात्तुहारा भारता । समुपेतुरथमायाः कृष्णो राममयाव्रवीत् ॥ १२७ ॥

तिष्ठेह त्वं महाबाहो वृष्टदोषा इया मया । पद्मां गत्वा हरिणामि मणिरत्नं खमन्तकं ।
पद्ममेव ततो गत्वा व्रतध्वजमभ्युत । मियिस्त्रामभितो राजन् जघान परमास्त्रवि-
खमन्तकश्च नापश्यद्भूता भोजं महाबलं । निवृत्तस्त्रामवीत कृष्णं रत्नं देहीनि खात्रलो ।
नास्तीति कृष्णः प्रोवाच ततो रामो ब्रवान्मिह । धिक्कृष्टपूर्वमसकृत् प्रत्युवाच जनार्दनं
भाद्रलोभार्थयाम्येष स्त्रिणि तेष्वमजान्यहं । कृत्यं न मे हारकया न तया न च दृष्टिमिह ।
प्रविवेच ततो रामो मियिस्त्रामभिरुहं । सर्व्वकामैरुपहृतीर्षिचित्तेनाभिर्पूजितः ।
इतिस्त्रिजेव काले तु भवर्मेतितमात्मर । जानास्त्रामं कुरु सर्व्वानाजहार निरर्गस्तान् ।
दोषामयं स क्वचं रत्नाय प्रविवेच ह । खमन्तकहृते प्राज्ञो गान्दीपुत्रो महायथा ।
अथ रत्नानि चान्यानि धनानि विविधानि च । वष्टिं वर्षाणि धर्मात्मा यज्ञैश्चैव न्वयीजयत् ।
अकूरयथा इति ते ज्ञातास्तस्य महात्मन । यज्ञसद्विषाः सर्व्वे सर्व्वकामप्रदायिन ।
अथ दुर्व्विधनो राजा गत्वा स मियिस्त्रां प्रभु । गदाभिरां ततो दिव्या बलभद्राद्वान्प्रवान् ।
प्रवाच तु तदा रामो दृष्ट्यात्मकमहारथैः । आभीतो हारकामेव कृष्णेन च महात्मना ।
अकूरस्तन्वकैः शार्ङ्गमुपायात् पुनर्वर्षम । हत्वा संचाजितं युद्धे सचवन्तु महाबलं ।
ज्वातिभेदमधात् कृष्णसमुपेक्षितवांस्तथा । अपवाते तथाऽकूरं नावर्षत् पाकशालम् ।
अनादृष्ट्या तदा राक्षसमवन् बहुधा कृतं । तत् प्रवादयामासुराकूरं कुरुताम्बकः ।
पुनर्हारवतीं प्रति तस्मिन्दाजयतो ततः । प्रवर्षे बहुसाय कवे जलनिधेयतः ।
कथांश्च बाधुदेवाय स्वकारं ग्रीकषयता । अकुरः प्रददौ धीमान् प्रीत्यर्थं कुरुवन्दनम् ।
अथ विद्याय धेगेन कृष्णो बभूवगतं मणिं । समामभ्यर्गतं प्राह तमकूरं जगार्दनम् ।
यत्नश्रद्धं मणिवरं तव हस्तगतं विभो । तत् प्रवच्छस्य मानार्हं मयि मानार्थकं कथा ।
वष्टिर्वर्षगतं काले पृथ्वीवो भूममानव । स संकटीऽसकृत् प्राप्तलदा कालात्ययो महात् ।
स ततः कृष्णवचनान् सर्व्ववचनतसवदि । प्रददौ तस्मांश्च वभुरक्तेजेन महामतिः ।
ततस्तमानार्हप्रार्थ वयोर्हस्तादरिन्दम् । ददौ वृष्टमना कृष्णस्य मणिं वभ्वपुन ।
स कृष्णवक्षत संप्राप्य मणिरत्नं खमन्तकं । आश्वथ गान्दीपुत्रो विरराजोऽमुमावित्र ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्य्यं चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ आदुर्भाव पुराणेषु विष्णोरभिततेजसः । सतां कथयतामेव वाराह इति नं कृतं ।
तं जाने तस्य चरितं न विधिं न च विचारं । न कर्म्मगुणसन्तानं न हेतुं न मनीषितम् ।
किमात्मको वराहः स का मूर्तिः का च देवता । किमाचारप्रभावो वा किं वा तेन तदा कृतं ।
यथायं समनेतारो नियतास्तु दिजगतां । महावराहचरितं कृष्णदोषाचरितं ।
यत्र नारायणो ब्रह्मण वाराहरूपमाख्यत । दंष्ट्रया गो समुद्रस्त्रामुञ्जहारारिखन्दनम् ।
विस्तरेणैव कर्म्मणि सर्व्वार्थि रिपुघातिनः । श्रोतुमिच्छाम्यग्रेण हरेः कृष्णस्य धीमतः ।

११०

५१४

५१५

५१६

५१७

१११६

कर्मणामानुपूर्व्या च प्रादुर्भावश्च ये विभोः । चाचास्तु प्रकृतिर्वाह्यो तावच्च व्याख्यातमहंभि ।
 कथञ्च भगवान् विष्णुः सुरेश्वरिपुत्रदत्तः । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागतः ।
 १५ अमरैराद्यतं पुण्यं पुण्यकृद्भिरसिद्धतं । देवलोकं धनुर्गुण्य मर्त्यलोकमिहागतः ।
 २० देवमानुषयोनौता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये संव्ययोजयत् ।
 यत्कृतं वर्तयत्येको मानुषाणामनामयं । मानुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चकष्टताम्ररः ।
 गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वभौतिकं । स कथं गंगतो विष्णुर्गोपज्ञमगमत् प्रभुः ।
 महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च । श्रीगर्भः स कथं गर्भं स्त्रिया भूचरया धृतः ।
 २५ येन लोकान् जनेर्जित्वा विमिक्षींस्त्रिदशेन्द्रया । स्थापितो जगतो मार्गस्त्रिगर्भमवास्तयः ।
 ३० योऽन्तकाले जातः पोता कृत्वा तोयमयं वपुः । लोकमेकार्णवं चक्रे दृष्ट्वा दृष्ट्येन वर्त्मना ।
 यः पुराणेषु पुराणात्मा वाराहं रूपमाश्रित । विवासायैव वसुधासुखाद्वारारिसूदनः ।
 यः पुरा पुत्रहृतायै नैलाश्वमिदमवयं । ददौ जित्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ।
 ३५ येन वैह वपुः कृत्वा दिधा कृत्वा च तत् पुनः । पूर्वदेव्यो महावीर्यो हरिणकृष्णिपुर्हतः ।
 यः पुरा ह्यनलो भूलाश्रित्यः संवर्तकी विभुः । पाताललोकोऽर्धवगते पयौ तोयमयहरिः ।
 ४० सहस्रशिरसं ब्रह्मन् सहस्रारं सहस्रदं । सहस्रचरणं देवं यमाज्ज्यै युगे युगे ।
 नाभ्यारण्या समुत्पन्नं यत्स पैतामहं यज्ज । यत्कार्णवगते काले तत्पद्मजमपहृजं ।
 ४५ येन ते निहता देव्याः संशाने तारकाभये । सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वैर्युधधरं वपुः ।
 गवदखेन चोत्सुकः कालमेमिनिर्भातितः । निर्वृत्तश्च महादैत्यलारकश्च महासुरः ।
 उत्तरान्ते समुद्रस्य शीरोदस्थान्तेतादधिः । यः ज्ञेते शाश्वतं योगमांस्त्राय निमिरं महत् ।
 ५० सुरारणी गर्भमधत्त दिव्यं तपः प्रकवीरिदिति पुरा यं । शक्रश्च यो दैत्यगणविहङ्गं गर्भविधनिन श्रयश्चकार ।
 पदानि यो लोकमयानि कृत्वा चकार दैत्यान् कलिलाश्रयस्थान् । कृत्वा च देवांस्त्रिदिव्यं देवांश्चक्रे सुरैर्गं दिग्गधिपति ।
 पाषाणि दक्षिणां दीक्षां चमबोलांस्तानि च । गार्हपत्यञ्च विधिना श्रवाद्यांश्च कर्षणां ।
 ५५ अग्निमाहवनीयञ्च वेदोच्चैव कुशं सुवै । त्रिषणीयं भुवश्चैव श्रवध्वयं तथैव च ।
 आवांस्तीक्ष्णि च यद्यपि हव्यकर्मप्रदात्मि । हव्यादांश्च सुरीयकं कव्यादांश्च पिबन्निपि ।
 ६० भागार्थे मन्त्रविधिना यत्सकं यत्सकंर्षणि । ह्यूपान् समित् सुवै सोममाह्राय समिधस्तथा ।
 यज्ञियाग्निं च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचयानलान् । सदस्थान् यजमानांश्च मेधादीश्च कृत्स्नमान् ।
 ६५ विवभाज पुरा सर्वं धारमेत्येन कर्षणा । युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरिक्रमात् ।
 सप्त सप्तच काष्ठस्य कणांश्चैककालमेव च । मुहूर्तालियेया भाषाः पचः संवत्सरास्तथा ।
 ७० अतवः कालयोगाश्च प्रमाणं विविधं त्रिपु । आयुः धर्मोपपद्यो स्रष्टव्यं रूपमीदृवं ।
 अथैव वर्णास्तयो लोकान् विविधं पाशकालयः । चैकाग्र्यं त्रीणि कर्षाणि चयोऽपायास्तयो गुणाः ।
 ७५ यष्टा लोकान् योऽनन्ता येनानन्तेन वर्त्मना । सर्वभूतगणाः यष्टाः सर्वभूतगुणात्मकाः ।

नृणामिन्द्रियपूर्वेषु बोधेन रमेत च यः । गतागतिर्भा यो नेता सर्वत्र जगतीश्वरः ।
 यो गतिर्ह्यस्युक्तानामगतिः पापकर्मणा । चातुर्वर्षस्य प्रभवश्चातुर्वर्षस्य रेविना ।
 चातुर्वर्षस्य यो वेत्ता चातुरांश्च सर्वश्रयः । दिगन्तरो नभो भूमिरापो वायुर्विर्मादयुः ।
 यश्चन्द्रस्यैवोज्योतिर्योगेशः सखदोःस्तनः । यः परं श्रूयते ज्योतिर्यैः परं श्रूयते तमः । ११३
 यः परं प्राञ्चरपरं च परः परमात्मनः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।
 नारायणपरा धर्मो नारायणपरा गतिः । नारायणपरं सत्त्वं नारायणपरं तपः ।
 नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं परं । आदित्यादिस्य यो दिव्यो यश्च दैत्यात्मको विभुः ।
 युगान्तेऽन्तको यश्च यश्च लोकान्तेऽन्तकं । चेतुर्यो लोकचेतुरां मेधो यो मेधकर्त्तृणां ।
 वेद्यो यो वेदविदुषां यः प्रभुः प्रभवत्तानां । बोधभूतस्य सौम्यान्मन्त्रिभूतोऽग्निवर्त्तनां । ११४
 मनुष्याणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनां । विनयो नयवृत्तानां तेजस्विनस्त्रिनामपि ।
 सर्गाणां सर्गाकारश्च लोकचेतुरनुत्तमः । विषयो विषयार्हाणां गतिर्गतिमतानामपि ।
 आकाशप्रमेवो वायुर्वायुप्राणो ज्ञाताग्रजः । देवा ज्ञाताग्रजप्राणाः प्राणोऽग्निर्बुधश्चन्द्रः ।
 रवादे शेषितं जातं शेषितानां वसुध्वते । भोक्तुं मेदयो जगत् मेदयोऽस्मिन् निदधति ।
 अस्त्रा मज्जा समभवत्तज्जातः शुक्रसर्पकः । उड्काद्रभ्यः संभवत्प्रभुलेन कर्त्तृणां । ११५
 तत्रापः प्रथमा भागः च सौख्यो राशिरुच्यते । गर्भोऽस्रसर्पश्चोऽग्निर्यो द्वितीयो राशिरुच्यते ।
 शुक्रं बोमात्मकं विद्यादातृत्वं पायकात्मकं । भावा रसात्मकालोषं वीर्यं च त्रिपातकौ ।
 कफवर्गोऽभवच्छुक्तं पित्तवर्गं च शेषितं । कफस्य हृदयं स्थानं पित्तं गार्थां प्रतिवर्त्तते ।
 देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्वरं । भामीकोष्ठान्तरं यत्तु तत्र देवो ज्ञाताग्रजः ।
 मनः प्रजापतिर्धैर्यः कफः सोमो विभायते । पित्तमग्निः सखतो ह्येवमग्नीवेमात्मकं जगत् । ११६
 एवं प्रवर्त्तितं गर्भं वह्निर्देह्युदवन्निभे । वायुः प्रवेक्षते चक्रे सङ्गतः परमात्मानो ।
 ततोऽङ्गानि विवृजति विभर्त्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्त्रो भिद्यते वेद्ध्ययपुनः ।
 प्राणोऽपानः समानश्च उदरोऽप्यग्नय एव च । प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वह्निर्धैर्यं परिवर्त्तते ।
 अपान पश्चिमं कायमुशोऽङ्गैः शरीरिण । स्थानोऽप्यपङ्क्तये येन समानः सजिवर्त्तते ।
 भूतावाप्तिस्तत्तस्य आपतेन्द्रियमोक्षरा । श्वश्रोत्राभ्युक्तोऽप्यपानो ज्योतिश्च पञ्चमः । ११७
 तस्योऽप्यपानविष्टानि खं खं योगं प्रवर्त्तिरे । पार्थिवं देहमाज्जुष्टा प्राणात्मानश्च मानसः ।
 क्षिद्रायाकाशप्रयोगीनिजस्तात् श्वावः प्रवर्त्तते । ज्योतिश्चतुष्टेः प्राणात्मा तेषां यन्मनः सत्यम् ।
 ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्यान् प्रवर्त्तताः । इत्येतान् पुरुषः स्रज्यान् स्रज्जन् लोकान् वसनात्मनाम् ।
 नेधनेऽस्मिन् कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः । एष मे संशयो ब्रह्मक्षेप मे विक्षयो महान् ।
 कथं गतिर्गतिमतामप्यत्र मानुषीं तनुं श्रुतो मे सख्य वंशस्य सर्वेषाञ्चैव सम्भवः । ११८
 श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु दृष्टुमीच्छा यथाक्रमं । आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवदेवस्य कथ्यते ।

- कर्मेणामानु पूज्या च प्रादुर्भावाच्च ये विभो । याचास्य प्रकृतिग्राह्यो तास्य व्याख्यातमहर्षिः ।
 कथञ्च भगवान् विष्णुः सुरेशोरिपुसूदन । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागत ।
 १० अमरैरावृतं पुण्यं पुण्ड्रकद्विरलङ्कृतं । देवलोकां समुत्तुज्य भर्तृलोकनिहागत ।
 देवमानुषयोर्नैता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं भानुखे संन्ययोजयत् । ११५
 यक्षकं वन्ययत्येको मानुषाणामनामयं । मानुखे च कथं सुहृदि चक्रे चक्रभूताम्बर ।
 गोपायनं च कुहते जगत सार्वभौमिकिन् । सेकयं गीर्गता विष्णुर्गोपार्त्तमममत् प्रभुः ।
 महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च । श्रीगर्भं च कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृत ।
 येन लोकान् कर्तुं शिला विभिक्षींस्त्रिदशेच्छया । स्थापिता जगता भार्गवस्त्रिगर्भप्रबन्धतः ।
 ११ सोऽनन्तकाले जगत् पोला कृत्वा तोयमयं वपुः । लोकमकार्षे चक्रे दृष्ट्यादृश्येन वर्त्मना । ११६
 य पुराणे पुराणात्मा वाराह रूपमाश्रित । विषाणायैव वसुधामुखाद्वारिखदम् ।
 य पुरा पुद्गलतायै नैलोक्यमिदमथय । ददौ जिला वसुमतौ सुराणां सुरवत्तन ।
 येन वैह वपुः कृत्वा दिधा कृत्वा च तत् पुनः । पूर्वदैत्यो महावीर्यो हरिष्यकमिपुर्हत ।
 १२ य पुरा ह्यनलो भूला आर्भ्यं सवर्त्तकी विभुः । पाताललोऽर्षेवगत पयै तोयमयहरिः । ११७
 सहस्रमिदं सद्गन् सहस्रार सहस्रदं । सहस्रचरणं देवं यमाङ्गं वैष्णवं युगे । ११८
 नाभ्यारण्या समुत्पन्न यद्य पैतामहं गृहं । शकार्षेवगते काले तत्पद्मजमपहृष्टं ।
 येन ते निहता दैत्या सपाने तारकामये । सर्वदैवमय कृत्वा सर्वोयुधधरं वपुः ।
 गण्डखेन चोत्थित कोसलेनिर्निपातित । निर्जितश्च महादैत्यक्षारकश्च महासुरः ।
 उत्तरान्ते समुद्रस्य चोरोद्वेष्टास्तेतादधे । च श्रेते शान्तं योगमास्थाय तिमिरं महत् ।
 ११९ सुरारणी गर्भमधस्त दिव्य तपःप्रकर्षादिति पुरा यं । शक्रश्च यो दैत्यगणावहृष्टं गर्भवधनेन भगवत्प्रकारः । १२०
 पदानि यो लोकमयानि कृत्वा चकार दैत्यान् सलिलाश्रयस्थान । कृत्वा च देवांस्त्रिदिव्य देवास्यै मुरैर्निदग्धाधिपत्ये ।
 पाचाणि दक्षिणा दीक्षा चमबोलुण्डानि च । गार्हपत्यस्य विधिना अन्वाहार्यस्य कर्षण ।
 अग्निमाहवनीयस्य वेदोच्चेन जुह्व जुव । ग्रीष्मर्षीयं भुवश्चैव आबधय तथैव च ।
 आवास्तोषि च यद्यके हयकथप्रदान्तले । हव्यादांश्च सुरास्यै कथादास्य पितृनपि ।
 भागार्थं मन्त्रविधिना यद्यके यज्ञकर्षणि । यूपान् समित् सुवं सोममाद्र्याय समिधस्तथा । १२१
 यज्ञियानि च इत्याणि यज्ञांश्च सचयानलान् । सदस्यान् यज्ञभानाश्च मेधादींश्च कठुत्तमान् ।
 विवभाज पुरा सर्वं पारमेशेन कर्षण । युगानुरूपं य कृत्वा लोकाननुपरिक्रमात् ।
 चणा सवाद्य काष्ठाश्च कलाश्चैकाल्यमेव च । मुहूर्त्तान्त्रिययो माषा पचा संवत्सरास्तथा ।
 अतव कास्ययोगाश्च प्रमाणं त्रिविधं त्रिषु । आयु चोवाणुपचयो लक्षणं रूपमोद्यत् ।
 १२२ यथो वर्षास्तयोः सोकाश्चैविधं पावक्रीडनम् । चैकास्य चोषि कर्षाणि चयोऽपायास्तयो गुणा । १२३
 सृष्टा सोकास्तयोऽनन्ता येनानयेन वर्त्मनो । चर्म्मभूतगणा सृष्टा चर्म्मभूतगुणात्मका ।

नृणामिन्द्रियपूर्वेषु योगेन रमते च यः । गतागतिभ्यां यो नेता सर्वत्र जगतीश्वर ।
 यो गतिर्ह्यभ्युक्तानामगतिः पापकर्माणां । चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ।
 चातुर्विधस्य यो वेत्ता चातुराग्रस्य सर्वत्र । दिग्गन्तरो नभो भूमिरापो वायुर्विभांशु ।
 यश्चन्द्रसूर्ययोर्ज्योतिर्वैगोत्रः । स परं श्रूयते ज्योतिर्वै परं श्रूयते तमः ।
 यः परं प्राङ्परं च परं परमात्मनः । नारायणपरं वेदा नारायणपरं क्रिया ।
 नारायणपरं धर्मो नारायणपरं गतिः । नारायणपरं सर्वं नारायणपरं तपः ।
 नारायणपरं मोक्षो नारायणपरं परं । आदित्यादिषु यो दिव्यो यश्च दैत्यान्को विभुः ।
 दुर्गान्नेत्रान्को यश्च यश्च लोकान्तात्मकः । चेतुर्यो लोकप्रेतानां मेधः यो मेधः कर्मणा ।
 वैद्यो यो वेदविदुषा यः प्रभुः प्रभवत्तानां । सोमभूतस्य सौम्यानामभूतस्यऽग्निवर्तनां ।
 अनुव्याणां मनोभूतस्योभूतस्योऽस्त्रिणां । विनयो नयदत्तानां तेजसोऽस्त्रिणां ।
 सर्गाणां सर्गाकारस्य लोकचेतुरनुत्तमः । विग्रहो विग्रहाद्याणां गतिर्गतिमतामपि ।
 आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो ज्ञातात्मनः । देवा ज्ञाताग्रप्राणां प्राणोऽग्निर्गन्धर्वाश्च ।
 रसाग्नेः शोणितं जातं शोणितान्मासमुच्यते । मांसान्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्त्रि निरुच्यते ।
 अस्त्रो मन्त्रा धमभवद्भजान् शुकसन्निवः । शुकान्धर्मः समभवद्भूमलोकः कर्मणः ।
 तत्रापि प्रथमो भागः च सौम्यो रात्रिदृश्यते । गर्भोऽसमन्वयोऽग्निर्यो द्वितीयो रात्रिदृश्यते ।
 शुकं सौमात्मकं विद्यादात्तं पापकात्मकं । भावा रसात्मकाश्चैव धीर्यश्च श्रमिपावकौ ।
 कफवर्गोऽभवच्छुक्लः पित्तवर्गः च शोणितः । कफस्य हृदयं स्थानं पित्तं नाभ्यां प्रतिष्ठितं ।
 देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतं । नामीकोष्ठान्तर् यन्तु तत्र देवो ज्ञातात्मनः ।
 मनः प्रजापतिर्ह्येव कफः सोमो विभाव्यते । पित्तमग्निः स्मृतो ह्येवमग्निरोमात्मकः जगत् ।
 एव प्रवर्तितं गर्भं वह्निर्देहदशभिन्ने । वायुः प्रवेगं चक्रे वज्रतः परमात्मना ।
 ततोऽङ्गानि विष्टमति विभर्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्यो भिन्नो बह्व्ययनपुनः ।
 प्राणोऽपानः समानश्च उदग्निः व्यान एव च । प्राणोऽस्य प्रथमः स्थानं बह्व्ययनं परिवर्त्तते ।
 अपानः पश्चिमः कायमुदनेऽङ्गं शरीरेण । व्यानो व्यापकः सौम्यः सन्निवर्त्तते ।
 मूत्रावाहितस्तस्यैव आपनेन्द्रियगोचरा । श्रियो वायुराकाशमापो ज्योतिश्च मध्यमः ।
 तथेन्द्रियनिविष्टानि खंखः योगं प्रवर्त्तिरे । पार्थिवः देहमाज्जस्रं प्राणात्मानश्च मारुतः ।
 क्षिद्राप्याकाशयोनीनि जलात् स्थावः प्रवर्त्तते । ज्योतिश्चलुक्षेत्र आत्मा तेषां यन्मनः स्मृतं ।
 धामाश्च विषयाश्चैव यस्य बोध्यान् प्रवर्त्तिताः । द्रव्येभ्योऽप्युपः सन्निवः स्मृतं लोकान्धनानां ।
 नेधनेऽस्मिन् कथं लोके नरलः विष्णुरागतः । एष मे सप्रयो ब्रह्मविष मे विद्यायो महान् ।
 कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषो ननु । श्रुतो मे सख्यः यश्च सर्वव्याधैव सख्यः ।
 श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु दृष्टुमीमांशं यथाक्रमं । आश्रयं परमं विष्णुर्देवदेवैश्च कथ्यते ।

विष्णोऽत्यन्तिमाद्यर्थं भगवत्सु महामुने । एतदाद्यर्थमाख्यानं कथयस्व सुखोत्तरे ॥ १ ॥
 प्रख्यातयस्वोत्तरे विष्णोरमिततेजसः । कर्मणाद्यर्थं भूतस्य विष्णोऽत्यन्तिमाद्यर्थं ॥ २ ॥
 इति श्रीमहाभारते सिद्धेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि स्कन्धत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
 ॥ वैष्णवायन उवाच ॥ अग्रभारो महांश्चात लघोक्तः प्राप्ते धर्मनि । यथात्र किं प्रवक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं धमः ।
 विष्णोः प्रभावश्रये दिव्या ते मतिरुत्थिता । हन्त विष्णोः प्रष्टुं न शक्नुवन्ति मयिरेता ॥ १ ॥
 सहस्राक्षं सहस्राक्षं सहस्रचरणस्य यम् । सहस्रगिरिं देवं सहस्रकरमस्ययम् ॥ २ ॥
 सहस्रबाहुं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुम् । सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजं मेवयम् ॥ ३ ॥
 हवन् सर्वगश्चैव हवन् होता रमेव च । पाषाणि च पवित्राणि वेदां दीपां च सर्वश्रुतम् ॥ ४ ॥
 लुक्क्षोभसूत्रं मुनवन् प्रोक्षणीं दक्षिणायनम् । अश्वत्थं वामं विप्रं सहस्रं च दर्शनं तथा ॥ ५ ॥
 धूपं धनिसुतं दक्षिणं चमोक्तुं सखानि च । आश्वमेधं यज्ञभूमिं च होता रं च यमस्य यन्तम् ॥ ६ ॥
 रहस्यानि प्रमाणानि चराणि सारराणि च । प्रापक्षितानि चार्थं च कश्चिन्नानि कुत्रापि यथा ॥ ७ ॥
 मन्त्रं यज्ञवर्चं वज्रं भागं भागवद्वत् यत् । अयोध्यां सोममुज्जतां विष्णुमुदायुधम् ॥ ८ ॥
 आश्वमेधं दक्षिणं विप्रं च यज्ञे श्राव्यं विभुम् । तस्य विष्णोः सुरैश्च श्रीवत्साहस्य धीमतेः ॥ ९ ॥
 प्रादुर्भावश्च दक्षिणं धर्मतीताम्येकशः । भूयश्चैव अविद्यन्तीति वमाह प्रजापतिः ॥ १० ॥
 यत् प्रज्ज्वलि महाराज पुण्या दिव्या कथा श्रुता । यदर्थं भगवान् विष्णुर्वसुदेवकुले जगत् ॥ ११ ॥
 तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमश्रुतम् । वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं सर्वमश्रुतम् ॥ १२ ॥
 हितार्थं मुरमत्यौघां लोकानां प्रभवार्थं च । वज्रशः सर्वभूतार्तां प्रादुर्भवति कार्यतः ॥ १३ ॥
 प्रादुर्भावोऽयं वक्ष्यामि पुण्यान्दिद्यान् गुणैर्वृताम् । शृणु चिः प्रवृत्तवान् भूला निबोध जनमेजय ॥ १४ ॥
 इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च श्रुतम् । हन्त ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्या कथां श्रुतम् ॥ १५ ॥
 यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । धर्मोऽन्वेषणापाद्यो यदा कश्चिन्नवति प्रभुः ॥ १६ ॥
 तदा तदा महाराज मूर्तिर्भवति क्षमता । नित्यं दिविषी, या राजन् स प्रचरति दुर्धरम् ॥ १७ ॥
 द्वितीया पाश्चात् प्रथमे निद्रायोगमुपाययौ । प्रजासंहारकर्ता ये किमथोक्तविचिन्तकम् ॥ १८ ॥
 ॥ सुभ्रा युगवत्सहस्रं यः प्रादुर्भवति कार्यतः । पूर्णं वर्षवत्सहस्रं तु देवदेवो जगत्प्रभुः ॥ १९ ॥
 पितामहे लोकपालाश्चन्द्रादित्यौ बुताग्रम् । ब्रह्मा च कपिलश्चैव परमेशो तथैव च ॥ २० ॥
 देवाः सप्तर्षयश्चैव व्यक्तकश्च महायज्ञाः । वायुः समुद्राः शैलाश्च तस्य देहे समाश्रिताः ॥ २१ ॥
 सनत्कुमारश्च महानुभावो मनुर्ब्रह्मात्मा भगवान् प्रजाकरः । पुराणदेवोऽयं पुराणि चक्रे प्रदीप्तवैद्योऽनरुद्धतैजाः ॥ २२ ॥
 येन चार्णवमयैश्चा नष्टे स्थावरज्जन्मे । नष्टे देवासुरगणे प्रनष्टारगराचसे ॥ २३ ॥
 धोह्नुकौमा दुराधर्षो दानवैः मधुकैटभैः । हनौ प्रमवता तेन तयोर्हन्तामिन् वरः ॥ २४ ॥
 ॥ पुरा कमलनाभश्च स्वपतः सागराश्चरि । पुष्करवैद्यश्च सन्ध्या देवाः सर्षिकणाः पुरा ॥ २५ ॥
 सद्यः पौष्करो नाम प्रादुर्भावो मेधात्मनः । पुराणं कथ्यते यं वै वेदश्रुतिरुपमाहितं ॥ २६ ॥

११४

११५

११६

११७

११८

वराहस्य अतिसखः प्रादुर्भावी महात्मानः । यत्र विन्दुः सुरसेना वराहो देवमास्थितः ।
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकानिनां । वेदपादोऽपुनरुक्तं हस्तं चिनीमुषः ।

अग्निजिह्वा दभरोमा ब्रह्मसौम्यो महातपाः । अहोरात्रे चकोदियो वेदाङ्गमुत्तिभूषणः ।
अज्यन्तार्यः सुवतुष्टः सामपोषस्त्रिगो मध्वान् । धर्मपथमयः श्रीमान् कर्षविक्रमसत्क्रियः ।

प्रायश्चित्तनखा घोरे पशुशान्तिर्वाभुजः । छद्वाक्स्त्रे होमविद्वः फलवो जमहोषधिः ।
वायव्यरात्र्या वेदस्त्रिभिस्तः । सोमशेषितः । वेदोक्तोऽहो विविग्नेषां हव्यकृत्यानिवेगवान् ।

प्राग्भ्यकायो युतिमाश्रान्नादीक्षामिरचितः । दक्षिणाहृत्यो धोमो महावचमसो महान् ।
उपाकर्मोऽष्टपक्षः प्रवर्गावर्त्तभूषणः । नानाऽर्हन्देशेतिपथो गुह्योऽपनिषदासनः ।

ह्यापापक्रीडहायो वै मेघशृङ्ग इवोच्छ्रितः । महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकानिनां ।
एकाग्रवज्रो मद्र नैकाग्रवग्नः प्रभुः । दंड्या गां समुद्रस्य लोकान् हितकार्यया ।

सहस्रमीशो लोकान्दिव्यकार इयिषो पुनः । एवं यज्ञवरेहिण भूत्वा भूतदितारिण्या ।
उद्धृता इयिवी देवी सागरानुधरा पुरो । वाराह एव कथितो भारविधमतः शृणु ।

यत्र भूत्वा स्फोट्येण हरिण्यकशिपुर्भूतः । पुरा कृतयुगे राजन् सुरारिखलदर्वितः ।
देवतानामादिपुष्टपक्षकार तप उन्नतः । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षकृतानि च ।

जलोपवाससाचीतः शान्तमैनिहृदमतीतः । ततः शर्मदमाभ्यासं ब्रह्मचर्येण चोन्नतः ।
ब्रह्मा प्रीतमनास्त्रस्य तपसा निधमेन च । तं वै खलभूभगवान् खलमार्तस्य भूयते ।

विमनिनाकर्षणेन हृषयुगेन भोक्षता । आदित्यैर्वसुभिः वाथैर्यद्विदेवतैः सह ।
ह्रस्वैर्विद्यवहायेष्वधराचपकिन्नरैः । दिशामिर्विदिशामिष नदीभिः सागरैस्तथा ।

नवनेत्र मुहूर्त्तैश्च खेचरैश्च महापथैः । देवैर्विभिलपोट्टैः विह्वैः शतैर्विमिताया ।
राजर्षिभिः पुण्यतर्मगद्गर्भैरसुराणैः । वराचरगुरुः श्रीमान् वृतः सर्वैः सुरसेया ।

ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो देव्यैश्च नमस्त्रयीतः । प्रीतोऽक्षितव भोक्तृ तपसानेन सुव्रतः ।
वरं वरप भद्रं ते यद्येष्टं काममाप्नुहि ।

॥ हरिण्यकशिपुवपश्च ॥ ॥ देवासुरगर्भज्यां न यद्वोरगराचराः । न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्भूता देववत्तम ।
अप्यो वा न भो शपेः क्रुद्धा लोकपितामहः । शपेयुस्तपसा युक्ता वरमेव हृणोमस्व ।

न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पीडयेन वा । न शस्त्रेण न चास्त्रेण स्थावराचान्येन मे वधः ।
पाषाणहारैकेनैव संश्रय्य शलवाहनं । यो भो नाशयितुं शक्तः स मे श्रय्युर्न संश्रये ।

भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्ऋताग्निः । खिलश्चान्तरोऽवस्थं नववाणि दिशो दश ।
अहं क्रोधय कामस्य वरुणा वासवो यमः । धनस्य धनाधरो यवः किंपुष्टपापियः ।

॥ प्रह्लावाच ॥ एते दिव्या वराप्ताम मया देतास्तवाह्वताः । सर्वान् कामानिवाप्तात प्राप्स्ये त्वेन दंष्ट्रयः ।
एवमुक्त्वा तु भगवान् जगामाकाशमेव तु । नैराशं ब्रह्मसदनं ब्रह्मनिगणधेवितं ।

युवा चैव वरं तच्च दत्तं कमलयोगिनो । ततो देवाश्च नृगाश्च गन्धर्वामुनयस्तथा ।
 वरप्रदानं युनैव पितामहमुपस्थिताः । विभुं विशोपयामासद्देवा इन्द्रपुत्रो गमाः ॥ ११० ॥
 ॥ देवा ऊचुः ॥ वरेणानेन भगवन् बाधियन्ति मे नोऽसुरः । तत् प्रसोदेष्व भगवन् यथोऽप्यस्य विचिन्वन्ती ।
 भगवन् सर्वभूतानां स्वयभूरादिहृदिभिः । सृष्टा च ह्यवकथानामव्यक्तप्रकृतिभुवः ।
 ततो लोकहितं वाक्यं युवा देवः प्रजापतिः । प्रोवाच भगवान् वाक्यं सर्वान्देवगणान्महा ॥ १११ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथयं चिदश्लोकं प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽनेऽस्य भगवान् बधं विष्णुः करिष्यति ।
 एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पद्वज्रजम्बुनः । स्नानि स्नानानि दिव्यानि जम्बुके वै मुदापुताः ।
 लब्धमात्रे वरे चापि सर्वथाः सोऽवाधत्तं प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देवो वरदानेन दर्पितः ।
 आश्रमेऽपु महाभागान् मुनीन् वै संश्रितव्रतान् । पत्यधर्म्मरतान्दानान्तां पुरा धर्पितवांस्तु वः ।
 देवांस्त्रिभुवनस्थां पराजित्य महाबलः । चैलाक्यं वधमानोऽयं स्वर्गजवदयामुरः ॥ ११२ ॥
 यदा वरमदीक्षता न्यवमहानवो दिवि । यज्ञिषान्कृतवान् दैत्यान् देवं दैवाययज्ञिषाम् ।
 श्रीदित्याय तथा रुद्रा विधे च वसवस्तथा । शरणं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्ह्यहाबले ।
 वेदयश्चमयं ब्रह्म ब्रह्मदेवं सनातनं । भूतं भव्यं भविष्यच्च प्रभुं लोकानमस्तुतं ।
 'नारायणं विभुं देवं शरणं शरणं गताः । ॥ ११३ ॥
 ॥ देवा ऊचुः ॥ वायस्य नोऽयं देवेश हिरण्यकशिपोर्मयात् । त्वं हि नः परमा देवस्त्वं हि नः परमा गुरुः ।
 त्वं हि नः परमा धाता ब्रह्मादीनां सुरेश्वर । उतक्रुशाम्बुसंपवाचं श्रुत्वा च वरावहं ।
 अयाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवाद्य नः । ॥ ११४ ॥
 ॥ विष्णुर्वाच ॥ भयं त्यज्यध्वमेमरतो अमंथे यो ददास्यहं । तथैव चिद्विषं देवाः प्रतिपत्स्यं मां चिरं ।
 एष त्वं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अथयममरेभ्रातां दानेवैर् नित्यं सर्वं ॥ ११५ ॥
 ॥ वैष्णवायं उवाच ॥ एवमुक्त्वा च भगवान् विष्टस्य त्रिदशेश्वरान् । सर्वं हिरण्यकशिपोर्जगाम हरिरीश्वरः ।
 नरस्य कृत्वा हृतं सिंहास्य हृतं तथा । नारसिंहं वयसा पाणिं संख्यस्य पाणिना ।
 जीमूतघनचक्राग्रो जीमूतघननिखनः । जीमूतघनदीक्षिता जीमूतदेवो वेगवान् ।
 दैत्यं सोऽतिवहं हृतं हृत्पादौ लविकर्म । हृत्तैर्दित्यगणैर्गुप्तं हतवानेकशणिना ।
 नृसिंह एव कथितो भूयोऽयं वामनोऽपरः । यच्च वामनमाश्रित्य रूपं दैत्यविनाशने ।
 वसेर्म्मस्तवतो जग्रे बलिना विष्णुना पुरा । विकर्मैलिमिरवोभ्याः चोभितासु महासुराः ।
 विप्रचित्तिः शिविः शक्रुरेयः शक्रुस्तथैव च । अथः शिरां अथगिरा हयपीवथं वीर्यवान् ।
 वेगवान् कौतमानुषः सोमव्यथो महासुरः । पुष्करः पुष्कलश्चैव याथाश्रयतिरेव ।
 प्रह्मदोऽश्वशिराः कुम्भः संहारो गमनप्रियः । अनुज्ञादो हरिहरौ वराहः संहरो रुजः ।
 शरभः शलमचैव कृपनः कोपनः क्रयः । दृढकीर्तिर्महाजिह्वः शक्रुर्जलो महासखः ।
 दोर्धजिह्वोऽर्कनयनो मृदुचापो मृदुप्रियः । वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्भरो विचरो महान् ॥ ११६ ॥

११०

१११

११२

११३

११४

११५

चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन एव च । कालकः कालकेयस्य हृत् । क्रोधो विरोधन ।
 गविष्ठय वरिष्ठश्च प्रलम्बनरकावुभौ । इन्द्रतापनवातापी केतुमान् बलदर्पित ।
 शशिलोमा पुनोमा च वास्तुक प्रमदो मद । खड्गम शालवदन करालः कौशिकः शरः ।
 एकाक्षयद्रक्ष राऊः मंहारी स्फुरस्वनः । शतश्रीचक्रहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ।
 अमयन्तायुधोपेता भिन्दिपालायुधास्तथा । शूलशूलखलहस्ताश्च परयधधरास्तथा ।
 पाशमुद्गरहस्ताश्च तथा मृगपाणयः । महाशिलाप्रहरणाः शूलहस्ताश्च दानवाः ।
 नानाप्रहरणा घोरा भानावेष्टा महाजशः । कुर्वन्कुटवक्त्राश्च काकोलकूमुखास्तथा ।
 खरोष्ठवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवक्त्राश्च कोटुवक्त्राश्च दानवाः ।
 आसुदहूर्ध्रवक्त्राश्च घोरा रुक्मखास्तथा । मार्जारशशवक्त्राश्च महावक्त्रास्तथापरे ।
 मक्रमेयाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः । गोधासम्यक्वक्त्राश्च कौशवक्त्राश्च दानवाः ।
 गहवाक्षाः यङ्गिमुखा मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचक्रवक्त्रास्तथा कृष्णजिनाम्बराः ।
 चीरभेदतमाश्च तथा बलालवामभः । उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डनिनाः शूराः ।
 कवचिनो क्षमशिखाः कम्पुपीवा सुवर्धनः । शानावेष्टधरा दैत्या नानामाख्यानुलेपना ।
 खान्नायुधानि शंभुश्च प्रदीप्तानीव तेजसा । कममाणं हवीक्रेषुवावर्त्तन्त सर्वशः ।
 प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान् पादहस्ततलैस्ततः । रूपं कृत्वा महाभीमं जहाराशु न मेदिनी ।
 तस्य विक्रमतो भूमेयद्रादित्या क्षमान्तरे । नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ ।
 परमाक्रममाणस्य जानुदेशे स्थितौ । विष्णोरतुल्यवीर्यस्य वरुणैव दिशतयः ।
 ज्ञया न मेदिनी दत्ता हस्ता चासुरपुङ्गवान् । ददौ शक्राय विदिवं विष्णुर्बलवतान्तरः ।
 स्य ते वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्धिर्द्विभैरेतम् कथ्यते वैष्णवं धमः ।
 भुयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः । दत्तात्रेय इति ख्यातः कृपया परया युतः ।
 निन मष्टेयु देवेषु प्रक्रियामु मष्टेषु च । चातुर्वर्ण्यं च संकीर्णं धर्मं श्रियिन्ताव्रते ।
 अभिवर्द्धति पाधर्मी सती नष्टे नृते जिने । प्रजामु शौर्यमानामु धर्मं चाकुलनाव्रते ।
 मयशा, सक्रिया वीराः प्रत्यनो ना हि तेन वै । चातुर्वर्ण्यमष्टौषं कृतं तेन महात्मना ।
 निन वैद्यराजस्य कार्तवीर्यस्य धीमता । वरेदेन वरो दत्ता दत्तात्रेयेण धीमता ।
 एतद्वाङ्मयं यत्ते तत्तु भयं कृतं नृप । शतानि दम् बाहूनां भविष्यन्ति नभश्च ।
 पानयिष्यि कृत्याश्च यमुषां वमुषेयः । दुर्निरीक्ष्याऽरिहन्तानां युद्धस्य भविष्यि ।
 स्य ते वैष्णव शोभान् प्रादुर्भावोद्भूतः शुभः । कथिनो वै महाराज ययायुतमरिन्दम ।
 भूयद् जमदग्न्येव प्रादुर्भावो महात्मनः । ययवाङ्मयस्य निष्ठां दुर्जयं यथे ।
 रामोऽंशुमनोऽप्य जघान नृपतिं प्रभुः । रथस्य पाथिबं राम पतयिष्यांशुं भुवि ।
 धर्पयिष्या ययाकानं क्रोशमानस्य मेघवत् । दत्तं बाहुवहस्य विष्वेदं मृगुनन्दनः ।

२२८

२२९

२३०

२३१

२३२

२३३

परश्वधेन दीप्तेन ज्ञातिभिः सहितस्तथैव । कोणां चक्षियकोटीभिर्बद्धमन्दरभूषणा ।
 त्रि सप्तश्रृङ्गः शृङ्गिणी तेन निःक्षिप्या कृता । कृत्वा निःक्षिप्याश्चैव भार्गवः सुमहाबलः ।
 सर्वपापविनाशाय चाग्निमेधेन चेतुषाम् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां शृङ्गमन्दनः ।
 मारीचाय ददौ शीत कण्डपाय वसुन्धरां । वाक्पांस्तुरगान् गृध्राण्यथ रयिनाम्बरः ।
 हिरण्यमचयं धेनूगर्जंश्च महामनाः । ददौ तस्मिन्नाद्यायञ्च वाग्निमेधे महाचक्राः ।

११९

अद्यापि च हितार्थाय लोकानां शृङ्गमन्दनः । चरमाणस्तपो दीप्तं नामदम्य पुनः प्रभुः ।
 तिष्ठते देववह्नीमात्मवेद्रे पर्वतोत्तमे । यय विष्णोः सुरेशस्य शीवत्वाद्भक्त्य धीमताः ।
 नामदम्य इति ख्यातं प्रादुर्भावं महात्मनः । चतुर्विंशं पुनो चापि विद्यामित्रपुरःसरः ।
 राज्ञो दमरयस्याय पुनः पद्मदलेखनः । कृत्वात्मानं महाबाहुवदुद्धं प्रभुरीश्वरः ।

लोकैः राम इति ख्यातस्तेश्वरा भास्करोपमः । प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निषहाय च ।
 धर्मस्य च विदुष्यर्थं यज्ञे तत्र प्रतापवान् । तमयाज्जर्जनुष्येर्ध्वं सर्वभूतपतेस्तु ।
 तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विद्यामित्रेण धीमता । बधार्थं देवशत्रूणां दुर्दैवैर्वापि सुरैरपि ।
 यज्ञविघ्नकरो येन मुनीनां भावितात्मना । मारीचस्य सुबाहुस्य बालेन बलिनाम्बरौ ।
 निहतौ च निराशौ च कृतौ तेन महात्मना । वर्त्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः ।

११९

भर्तृ माहेश्वरं चापं शोडता लीलया पुरा । यः समाः सर्वधर्मैश्चतुर्दशैः वनेष्वसत् ।
 कलषानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः । रूपिणो यस्य पार्श्वस्य सीतेति प्रथिता जनैः ।
 पूर्वैश्चित्तवाद्या लक्ष्मीर्भक्तैरमनुगच्छति । चतुर्दश वने तस्मा तपेः वर्षाणि राघव ।
 जनस्थाने वसन् कार्यं विदवानां चकार ह । सीतायाः पदमन्विष्यन् लक्ष्मणानुचरो विभु ।

१२०

विराधश्च कन्यश्च राक्षसो भीमविक्रमौ । अधाम प्रवच्यन्तो गन्धर्वौ प्रापविवशौ ।

कृताग्रनाकौ शतविद्यानामे प्रसन्नजाम्बूनदक्षिणपुङ्खैः । महेश्वराग्रगणितुष्यश्वरैः श्वरैः शरीरेण विद्योजितौ बलान् ।

१२१

मुषोयस्य कृते येन बानरेन्द्रो महाबलः । बाली विनिहतो युद्धे मुषीवद्याभिषेचितः ।
 देवासुरगणानां वै यशस्वस्यपक्षिणां । यशान्वयं राक्षसेन्द्रं रावणं युद्धदुर्मदं ।

गुप्तं राक्षसकोटीभिर्मिलितान्नचक्षोपमं । वैलोक्यद्रावणं क्रूरं दुराधारं महाबलं ।

दुर्जनं दुर्हरं दृष्ट्वा शङ्कलमविक्रमं । दुनिरीक्ष्यं सुरगणे वरदानेन दक्षिणं ।

महाभयपङ्कजं महाकायं महाबलं । तमागच्छारिणं पौलस्त्यं युधिदुर्जयं ।

१२२

सम्भावपुत्रशर्व्वं सर्वैर्न्य क्रूरनिश्चयं । रावणं निशङ्कानाथौ रामो भूतपति पुरा ।

मधोश्च तनयो दृष्ट्वा लवणो नाम राक्षसः । हतो मधुवने भीमो वरदत्तो महाबुरः ।

समरो युद्धशैल्येन तथान्येऽपि च राक्षसाः । एतानि कृत्वा कर्षाणि रामो धर्मैश्वर्याम्बरः ।

दम्यान्मेधान् जाह्नव्यानाञ्छहार निरगलान् । माश्रुयन्नाश्रुभावाचो नाकुलो माह्वतो वनैः ।

न वित्तहरणश्चासीद्गामे राज्यं प्रयासति । पथ्यदेवश्च विधवा नानायासामन्य कचिन् ।

१२३

सर्वमावीक्षदा दानं रामे राज्यं प्रशासति । न प्राणिनां भयश्चाधीनलानिलविघातजं ।
 न च सा दृष्टा बालानां प्रेतकक्षाणि कुर्वते । बद्धा पथ्यं चरत् चर्त्तं विप्रः सचमनुमताः ।
 शुद्धाश्चैव हि वर्षास्त्रिंशन् शुभं न्यूनहृत्ताः । भार्यां नात्यचरद्भर्ता भार्यां नात्यचरत् पतिं ।
 सर्वमावीक्षगहानं निदं खुरभवन्मही । राम एकोऽभवद्भर्ता रामः पालयितोऽभवत् ।
 सहस्रपुच्छिणश्चायं सदा वर्षसहस्रिणः । श्रुतोगाः प्राणिनश्चास्य रामे प्रशासति । १११
 देवतामाख्येणाञ्च मानुषाणाञ्च सर्वशः । इयव्या समवायोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
 गाथास्याय च गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । रामे निबद्धास्तत्तार्थां भासात्वं तस्य धीमतः ।
 श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्ताक्षो मितभाषणः । चाजानुबाहुः समुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।
 दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । अयोधायामयोध्यायां रामो राज्यमकारयत् ।
 अक्षुण्णमयजुषां धीषो व्याधोपय महात्मनः । अयुष्मिन्मोऽभवद्भारि दीयतां भुज्यतामिति । ११२
 सत्त्वान् गुणसम्पन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा । अतिसूर्यश्च चन्द्रश्च रामो दाशरथिर्बभौ ।
 ईने क्रतुमतेः पुण्यैः समोन्नवरदक्षिणैः । हिलाऽयोध्यां दिवं यातो राघवः सुमहाबलः ।
 स्वमेव महाबाहुरिच्छाकुसुमनन्दनः । रावणे सगणे हत्वा दिवमाचक्रमे प्रभुः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपरः केशवस्योऽयं प्रादुर्भावा नरात्मजः । विष्णुता मां मुने सर्वलोकहिताय वै ।
 यत्र प्राप्य स मेन्द्रश्च कथं दिविदमेव च । अरिष्टं त्यजं कोऽपि पूतना दैत्यदांति ।
 नामं कुवलयाधीशं चानूरं मुष्टिकं तथा । दैत्यानां मुपदेहस्थानं सूदयामर्षं वीर्यवान् ।
 विज्यं बाहुसहस्रं बाणशङ्खमुत्कर्षणैः । नाकश्च हतः सख्ये यवनस्य मारुतिसः ।
 हतानि च महीपानां स्मरन्स्त्राणि तेजसां । दुराचाराय निहताः प्रियंश ये महीतले ।
 नवनं दापरे विष्णोरष्टाविंशं पुराभवेत् । वेदेयासक्त्या जज्ञे जातकेशपुरः सरः ।
 एको वेदचतुर्हस्तो हृत्तक्षेत्र महात्मजः । जनितो भारतेऽहं सत्यवधाः मुनेन च । ११३
 एते लोकहिताय प्रादुर्भावा महात्मजः । अनीताः कथिता राजन् कथ्यन्ते चाप्यनामताः ।
 कल्की विष्णुयमा नाम सम्प्रलयात्मकौ द्विजः । सर्वलोकहितायैव भूयस्त्वैत्यस्य ते प्रभुः ।
 दशमो भाग्यसम्पन्नो द्वापदवस्यपुत्रः सरः । अयस्त्रिंश च तान् सर्वान् भाविनाऽर्थेन चोदितान् ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यति सानुगः । सतः कुले व्यतीते तु संसामत्ये सहस्रैर्निके ।
 नृपेभ्यः प्रनेष्टुं तदा त्वप्रयत्नाः प्रजाः । क्षणेन निहते चैव हत्वा चान्योन्यामाह्वे । ११४
 परस्परहतस्त्राय निराक्रन्दाः सुदुःखिताः । एवं कष्टमनुप्राप्ताः कलिसन्ध्यामेके तदा ।
 प्रजाः क्षये प्रयासार्त्ता भार्ग्वे कलिपुगेन ह । क्षीणे कलिपुगे तद्विस्तृतः क्षतयुगं पुनः ।
 प्रवक्ष्यते ययान्यायं स्वभावादेव मान्यया । एते जान्ये च बहवो दिव्या दिव्यगणैर्युताः ।
 प्रादुर्भावाः पुराणेषु भोयन्ते ब्रह्मवादिभिः । यत्र देवा विमुक्तान्ते प्रादुर्भावानुकीर्त्तये ।
 पुराणं वर्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितं । एतदुद्देशमचिञ्च प्रादुर्भावानुकीर्त्तये । ११५

कीर्त्तितं कीर्त्तनीयस्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः । प्रीयन्ते पितरस्य प्रादुर्भावामुकीर्त्तनात् ॥
विष्णुरभिमतवीर्यस्य वदन्त्येवं दिज्ञातयः ।

एतास्तु योगेश्वरयोगमाया श्रुत्वा विमुच्यन् नरस्य पापैः । अह्निं सृष्टिं विपुलांश्च भोगान् प्राप्नोति दीर्घं भगवत्प्रसादात् ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि दिक्ष्णारिर्षोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विष्णोर्हरिलस्य कृते युगे । वैकुण्ठतस्तु देवेषु कृष्णस्य मानुषे युगे ।

हंशरत्नं हि तस्यैवं कर्मणः गहनां गतिं । समत्यतीतां भाव्यास्तु गृह्णु राजन् यथातथं ।

अथको ध्यात्वा लिङ्गं य एव भगवान् प्रभुः । नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ।

एव नारायणो भूत्वा हरिरासीत् कृते युगे । ब्रह्मा शक्त्यसौम्य धर्मं उक्त्वा उदहसति ।

अदितेरपि पुत्रतमेत्यथा दधनन्दन । एव विष्णुरिति ख्यात इन्द्रादवरणोऽभवत् ।

प्रसादं ह्यस्य विमोरादित्या पुत्रजन्म तत् । यथायं दुरजपूर्णं दैत्यदानवरचरं ।

प्रधानात्मा पुरा ह्येव ब्रह्माणमसृजत् प्रभुः । सोऽसृजत् पूर्वपुरुषं प्रजाकल्पे प्रजापतेन ॥

ते तेऽन्मासन्मूलाश्च ब्रह्मवैश्वानरानुत्तमान । तेभ्योऽभवत्सहस्रात्मनो ब्रह्मणः ब्रह्म प्राश्रयत् ।

एतदाद्यैर्भूतैश्च विष्णोः कर्मानुकीर्त्तनं । कीर्त्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्तयामास निबोध मे ।

कृते कृतयुगे तात भवान्मते कृते युगे । चाकोऽलोक्यविश्रुत्वा संपादयत्सारांश्च ।

एवमपि दानवा घोराः सर्वेऽप्यामदर्विताः । जनि देवगणान् सर्वान् सयसोरगराक्षसान् ।

ते बध्यमाना विमुखा शीघ्रप्रहरा रणे । क्षातर मनसा जगुर्ह्वं नारायणं प्रभुं ।

एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्व्याधाः क्षारवर्षाः । सर्कचन्द्रपङ्कजं क्लृप्तयामासुरन्मर ।

सप्तविद्युद्गणानिहन्ना घोरा निहन्नादकाणि । तेऽन्योन्यवेगाभिहताः प्रवृत्ताः सप्तमावताः ।

दीप्ततीक्ष्णानीपतैर्वज्रवेगानिलानसैः । राव घोरेरुपातेर्हृत्समाननिबान्वर ।

पेटुरक्षासहस्राणि पेटुराकाशगान्धर्वि । न्युक्ताणि च विमानानि प्रपतन्त्युपतपिताः च ।

चतुर्गुणान्तपथ्यैश्च लोकानां यद्वय भवेत् । तादृगन्यैव कृपाणि तस्मिन्नुपातदर्शने ।

तमसा निग्रमं सर्वं न प्राप्नुयत् किञ्चन । निमिरोऽपपरिचिन्ता न रेजुश्च दिशो दश ।

निशेव रूपिणो काली कालमेधावगुण्डिता । धैर्यं भाव्यन्मृताकौ घोरेण तमसा दृता ।

तान् धनैः घान सतिमिरान् दोभ्यो सचिष्य स प्रभुः । वपुः सन्दर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरि ।

सदाहृत्काञ्चननिभं वलाहकतनूद्वज्रं । तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचल ।

दीप्तपीतान्मरुधरं तप्तकाञ्चनभूषणं । भूसान्धकारवपुषं युगान्ताक्षिमिवोत्थित ।

चतुर्दिग्गुणपीनाश्च किरीटच्छत्रमूर्द्धजं । चामोकरकराकरैरासुधैरप्यशोभितं ।

चन्द्रार्ककिरणयुतं गिरिकूटमिवोच्छ्रित । मन्दकानन्दितकरं शराभोविषधारिण ।

शक्तिचिह्नं हृत्सादयं शङ्खचक्रगदाधर । विष्णुशैलं चमामूलशोद्वज्रं शार्ङ्गमृष्टिण ।

हयैश्चवरसयुगे सुपर्णध्वजशोभिते । चन्द्रार्कचक्ररचिते मन्दरावधूतान्तरे ।

अनन्तरमिमं पुनः दुर्दृशं भस्मकूबेर । तारकाचिचकुमुदे पद्मनखवन्धुरे ।

१०१

भयेष्वभयदं व्योमि देवा दैत्यपराजिता । ददृशुस्तु स्थितं देवं दिव्यलोकमये रथे ।

११ तैः कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः । जयश्चन्दं पुरस्कृत्य शरपथं शरणवृत्ताः ।

स तेषां ता गिरः श्रुत्वा विष्णुर्दयितदैवत । मनसको विनाशाय दानवानां महामुधे ।

आक्रान्ते तु स्थिता विष्णुश्चोत्तमे पुरुषोत्तम । उवाच देवताः सर्वे सप्रतिज्ञमिदं वचः ।

शान्तिं व्रजत भद्रं वो मामेष्ट महताङ्गनाः । जिता मे दानवा सर्वे त्रैलोक्ये प्रतिपद्यताः ।

१०२

ते तस्य सत्यसन्धस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः । देवाः प्रीतिं परां कम्पु प्राथयामृतमुत्तम ।

ततस्तमः संश्रियते विनेशुश्च बलाहेकाः । प्रवेक्ष्य शिवा वाताः प्रसन्नास्त्रं दिशो दधु ।

व्यातीवि च प्रभावन्ति चन्द्रश्चक्रं प्रदक्षिणं । अदोभानिष तेजोवि चक्रुरकं प्रदक्षिणं ।

न विषदं पहासकः प्रमेदुद्यापि चिन्तव । नोरजस्तां बभूवर्गा नाकमार्गा दयलयाः ।

धयाध्वनूतः शरिता नापि चुलुभिरुडेषवाः । शुभा भूतेन्द्रियगणा जराणामनरात्मसु ।

१०३

महर्षयो वीतशोका वेदानुषेरोधोयत । यक्षेषु च हवि खोदु शिवमत्राति पावकं ।

प्रहृत्तपसाः कष्टता शोका मुदितमानसाः । प्रोत्था परमर्या युक्ता देवदेवस्य भूपते ।

विष्णोर्हस्तप्रतिग्रहस्य शुभारिनिधने गिरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चित्रनारिणाऽध्यायः ॥ ४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽमयं विष्णुर्नयं श्रुत्वा दैत्यदानवा । उद्योगं परमं चकुरुर्द्वयाय युधि दुर्जयाः ।

मयसु काञ्चनमयं चिन्त्यन्तारमयेयं । चतुश्चक्रं मुनिपुंलं मुकल्पितमहायुधि ।

१०४

किङ्किणोज्ज्वलनिर्धौपिचम्परिष्कृतं । खचितं रत्नशालैश्च हेमजालैश्च भूविजं ।

दंष्ट्राभृगणकोर्षं पलिभिस्र विराजितं । दिव्यास्तुतुषोरधरं पथाधरनिगदितं ।

खल्वं ध्वजवरं धूम्यं स्रपस्यमगमोपमं । गन्दापगन्धिघण्टां मूर्त्तिमन्तमिराण्यं ।

हेमकेयूरवलयं खर्यमण्डलकूबरं । वपताकम्बुगोदयं वादित्यमिव मन्दरं ।

गजेन्द्राघोदसदृशं लम्बकैरवकेशं । युक्तेष्वस्रहसेषु स्रष्टामुदलद्विजं ।

१०५

दीप्तमाकाशगन्धिर्दृश्यं रथं पररथादजं । अथतिष्ठद्गणाकाङ्क्षो मेघं दीप्तं द्वांशुमान् ।

तारस्तु क्रोशविहाराभायकं वायसध्वजं । त्रैलोक्यकरममाकीर्णं नीलाञ्जनचपोपमं ।

कासलोद्वाहचरणं लोहशायुकूबरं । तिमिरोद्धारकिरणं गर्जन्तमिव तोयदं ।

लोहजालेन महता शगवाक्षेण दंशितं । श्रायैषे परिधे शूले सेनोपेयं लेष्टुभिः ।

प्राये पाशैश्च विततैरवपकैश्च मुहुरैः । शोभितं चाधनोपेयं तोमरैः सपरश्वैः ।

१०६

उद्यतं दिपतां सेतोर्दितोयमिव मन्दरं । युक्तेष्वस्रहसेषु बोधोद्धारोद्धारोत्तमं ।

विरोधमनु शङ्कुहो गदापाणिरवस्थितं । प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तगृहं रवाचनः ।

युक्तेष्वस्रहसेषु चयणोद्युतं दानव । छन्दनं वाहयामास सपत्नानोक्तमदं ।

व्यायतं वक्रसाहसं धनुर्विस्फारयन्महत । वराहं प्रमुखं तस्यै सावरोहं देवाचलः ।

चरन्तु विचरन्तुर्भेषिचाम्भो रोपणं जलं । स्फुरद्दैनौष्ठवदनः संपातं सोऽयकाङ्क्षत ।

तथा तृष्टादशहयं यानमाख्याय दानवः । वृद्धितो दानवैर्युधैः परिचक्राम वीर्यवान् ।

विमचलितसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतशैलप्रतीकाग्रो युद्धायाभिमुखः स्निग्धः ।

अरिष्टो बलिपुत्रस्तु वरिष्ठोऽद्रिजिलायुधः । युद्धायाभिमुखं लस्यै धराधर देवाचलः ।

किशोरस्तनिसंघर्षात् किशोर इव रोदितः । अभवद्दैत्यैर्यस्य मध्ये रविरिवोदितः ।

लम्बस्तु लम्बमेघाभ प्रलम्बान्तरभूषणः । दैत्यबुद्धगतो भाति सनीधर इवाग्रदुमान् ।

क्षभानुर्वक्रयोधो च दशभौष्ठेवपायुधः । हंसं लिङ्गति दैत्यानां प्रमुखे सुमहायुधः ।

अन्ये वयगता भाति नागस्कन्धेषु चापरे । सिंहव्याघ्रगतास्तान्ये वराहैर्यु चापरे ।

कैचित् खरोद्भयातारः कैचित्तायदवाहनाः । जनायस्त्रिगतास्तान्ये कैचित् पवनगाहनाः ।

पत्तिनक्षत्रपरे दैत्या भीषणा विक्रान्तानगाः । एकपादा द्विपादाश्च नर्दन्तो युद्धकाङ्क्षिणः ।

प्रखलमाना बहवः स्फोटयन्तश्च ते भुजान् । दृप्तगार्हूलनिर्घोषा जेदुर्दानवपुङ्गवाः ।

ते गदापरिघैरघैर्धनुर्धायामगालिनः । बाहुभिः परिघांकारैस्तर्जयन्ति स्म देवताः ।

माधेः पाशैश्च खड्गैश्च तोमराकुशपट्टिभैः । चिक्रीडुसौ शतशोभिः श्रितपादैश्च मुद्गरैः ।

गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः । चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरावन्दितं वज्रं ।

एवं दामवधैर्यन्तत् सर्वं युद्धमदोत्कटं । देवताभिमुखं तस्यै मेघानीकमिवोद्धतं ।

तद्वहुतं दैत्यसहस्रगाढं वाय्वप्रितोयामुदगैलकर्षं । बलं रणायाभ्युदयादुदौर्ध्वं युयुत्सोऽन्धकमिवावभासे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते चतुस्त्रयारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अतस्तु दैत्यैर्यस्य विस्तरस्तात विषये । मुराणां सर्वधैर्यस्य वैष्णवं विस्तरं प्रदु ।

आदित्या वसवो इन्द्रा अश्विनौ च महायज्ञौ । सवसाः सानुगाश्चैव सद्यन्तं यथाकर्म ।

पुष्यभूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् । यामणी सर्वदेवानामावरोह मुरदिपे ।

सद्ये चास्य रथः पार्श्वे पश्चिमवरेविवान् । मुचाश्चकचरणा ह्रस्वक्षपपरिष्कृतः ।

देवगन्धर्वयोषैरनुयातः सहस्रशः । दोमिमङ्गिः सदस्यैश्च महर्षिभिरभिप्लुतः ।

वज्रविष्णुर्जितोद्धूतैर्विपुदिन्द्रायुधापिर्नै । गुप्तो बलाहकगणैः पर्यन्तेरिव कामगैः ।

यमाकूटः स भगवान् पर्यन्ति मघवान् जगत् । हविर्होमे स्म मायन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ।

क्षर्गो शक्रानुयायिणो देवदत्तार्थनिनारिणः । चैत्रं यमुपनृत्यन्ति शतशोऽप्यश्वरोमणाः ।

हेतुना संभराजेन भ्राजमानो यथा रविः । युक्तो हयसहस्रेण मनामासुररक्षया ।

स सान्द्रवरो भाति युक्तो मातलिना मदः । कृत्स्नः परिहृतो मेघर्भास्करश्चैव तेजसा ।

यमस्तु दण्डमुदस्य काञ्चयुक्तश्च मुद्गरं । तस्यै मुरगशानीके दैत्याघादेन भीरयन् ।

चतुर्भिः सारैर्गुप्तां लेखिन्नद्विच पद्मिनीः । शङ्खमुक्ताङ्गदधरो विधेतायमयं वपुः ।

कालपाशान् संदृष्ट्य हृद्यैः शक्तिरूपमैः । वाञ्छोरितश्लोद्धारैः कुर्वन् क्षोलाः सहस्रशः ।

पाण्डुरोद्भूतवदनः प्रवालरुचिराधरः । मणिश्यामोत्तमवर्णारोत्तमविभूषितः ।

वरुणः पाशभृन्मध्ये देवामीकस्य तन्निवान् । युद्धवेनाममिलयन् भिषवेन रत्नार्णवः ।

यद्यराचयमेत्येन गुह्यकानां गवैरपि । मणिश्यामोत्तमवपुः कुबेरो नरवाहनः ।

युक्त्यश्च शङ्खपद्माभ्यां निधोनामधिपः प्रभुः । देवो वित्तेश्वरः श्रीमान् गदापाणिरदृश्यत ।

विमानयोधो धनदो विमाने युप्यके स्थितः । स राजराजः शुभशुभैः युद्धार्थं नरवाहनः ।

प्रेक्ष्यमाणः शिवमखः साक्षादिव शिवः स्तब्धः । दैत्यस्य संमुखे देवः स्थितवान् समरोत्सुकः ।

पुन्यं पदं सहस्राक्षः पितृराजसु दक्षिणं । वरुणः पश्चिमं पद्मसुत्तरं नरवाहनः ।

चतुर्थगुण्य चालारो लोकपाला धूलोत्कटा । स्वासु दिव्यभ्यरचन् वै तस्य देववत्तस्य ते ।

सूर्यः सप्तायुषकेन रथेनाम्बरगामिना । श्रिया जाल्यस्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ।

उदधालमयपकेण मेघपूर्यन्तगामिना । विद्विद्वद्वारविषेण तपता लोकमख्यं ।

महेश्वरगिरिदुर्गेण च जमानेन तेजसा । रराज मध्ये देवानां दादमात्मा दिनेश्वरः ।

सोमः श्वेतहृद्ये भाति व्यम्बने श्रोतरगिरिगण् । हिमतोपप्रपूर्णाभिर्भामिरास्त्रावयन् जगत् ।

तत्पृष्ठेनाङ्गुलीं प्रमिरिः शुभ्रं दिनेश्वरं । गजच्छायाद्विततनुं नैश्वस्यं तमस्य च ।

स्थितिपामोश्वरं ये चि रसानां रमदं प्रभुं । चापधीनां परिचाणानिधानमदृष्ट्य वै ।

लगतः प्रयमं भागं शैल्यं श्रोतमथ रमं । ददृशुर्द्वानशः सोमं हिमप्रहरणं स्थितं ।

यः प्राणः कर्म्मभूतानां पशुधां भिद्यते मृगु । सप्तस्त्वङ्गतो शोकाश्लोन्धधार चराचरान् ।

यमाङ्गरमेयन्तारं शब्दप्रभवमीश्वरं । सप्तस्वरगता यस्य धोनिर्गतिरदोर्ध्वेन ।

यं यदन्युत्तमं भूतं यं यदन्यग्रोरिणं । यमाङ्गरकाग्रमं श्रोत्रं शब्दयोनिनं ।

स यः यः कर्म्मभूतायुक्तदूतस्त्वेन तेजसा । स वै प्रव्ययपन्दैत्यान् प्रतिज्जेतः स तोयदो ।

मन्तो देवगव्यार्था विद्याधरगवैः सह । चिकीर्षुरविभिः शुभैर्नैपुकेः पद्मैरिव ।

शृङ्गनाः सर्वपतयस्त्रीं रोपमथ विवं । शम्भूतः सुहृद्वाणां चैक्यं सामुदा दिवि ।

पर्वतास्तु शिवाशुभैः शतशोऽपि पादपैः । उपतप्तः सुरगणान् पश्यन् दानं च वनं ।

यः स देवो ज्योतिः पद्मनामखिविक्रमः । कृष्णवर्मा युगान्ताभ्यां विद्यस्य गगनः प्रभुः ।

समुद्रयोनिर्नैपुण्यश्च यमुक्तकृतमकृतः । भूरापो शोभे भूतात्मा जन शान्तिरुत्तरिहा ।

जगदोनिर्जगदीशो जगद्गुह्यदाधीः । योऽर्कनैर्मिमिशोऽपान्ममुपयन्तः स तमैश्वरं ।

चरिप्रममंतालोके एकयुक्तगदाधरः । सपरीवेशमुद्यमं यवितुर्धैर्यं यथा ।

कथं नालयः मर्यादं मर्यादुत्तरिनामिनी । करेण काङ्क्षी मर्यादं द्रुक्कल्पनदो नदी ।

द्वैपैर्भूमैः प्रदीपति भुक्तारिष्वक् प्रभुः । दधरिचयुषशालानि शङ्कादोनि महापयसा ।

प्र काशपद्मान्तमभे हिमं भुजगभोजनं । पवनं धिक्कल्पं न गगनमे सर्वं सन् ।

भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजित । अष्टतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्रिनिवोद्धत ।

देवासुरविमर्द्देयु शतशो दृष्टविक्रम । महेन्द्रेणाभूत्तत्सोऽर्थे वक्ष्ये कृतलक्षण ।

त्रिखिन्तं चूलिनश्चैव तन्मण्डलेभूषण । विचित्रपेषवसनं भातुमन्तमिवचलं ।

स्फोटकोडावलम्बेन शीताग्रदुग्धमतेजसा । भोगिभोगिवावसक्तेन अष्टिद्वयेन भासता ।

पचाभ्याश्चाहपचाभ्या क्वादयनाश्च लोलया । युगान्ते सेन्द्रचोपाभ्या तोयदाभ्यामिवाम्बरं ।

शीललोहितपीताम्भिः पताकाभिरलङ्कृतं । केतुवेशप्रतिच्छन्नं महाकायनिक्षेतन ।

अरुणावरज श्रीमानाहरोह रणे हरि । सुवर्णं स्तेन वपुषा सुपर्णं खेचरसार्धम् ।

तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिता । गोभिर्न परममन्त्राभिरुद्युक्ता गदाधरं ।

तदैश्वर्यमसिद्धं वैवस्वतपुरं धरं । वारिराजेपरिचिन्त देवराजविराजितं ।

चन्द्रप्रभाभिर्विमल पुद्गमासुरवेगितं । पवर्णावद्भुजिर्घोषं सम्प्रदोषकृताग्रज ।

विष्णोर्जिष्णोः सहिष्णोश्च भोजिष्णोः सेवेया दृतं । बलं बलवदुद्धृतं युद्धाय समवर्तत ।

स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति स्वस्त्यस्तु चाङ्गिरा जगैः । स्वस्त्यस्तु दैतेभ्य इति उग्रना वाक्स्वस्मिन्वित् ।

इति श्रीमद्भागवतं खिलेयु हरिवंशे हरिर्नृशर्मण्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तावां बलाभ्या धृजिरे तुमुलो निपेक्षसा । असुराणां सुराणाञ्च परेऽसुरजैर्विषा ।

दानवा दैवतैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यता । समोयुयुत्थमागा वै पर्वता इवोपर्वतैः ।

तसुरासुरधंयुक्त पुद्गमाद्युद्धृतं द्यभूत् । धर्मावर्षेण संयुक्तं द्रुपेण विनयेन च ।

ततो रथैः प्रजवितैर्नृपैश्च प्रचोदितैः । उत्पतद्भिश्च गगनं वाविहृष्टैः समन्ततः ।

विचिप्याणैर्धूमकेऽग्रेणमाणैश्च धायकैः । चापैर्विष्णुर्धूमपैश्च पात्यमानैश्च मुहुरैः ।

तदुद्गमभवाद्दोरैः देवदानवैश्च द्रुतं । जगत्स्वाधजनं युगसम्पत्क्रोपयन् ।

स्वदक्षमुक्तैः परिधैः चिप्रमुक्तैश्च पर्वतैः । दानवाः समरे कम्पुर्द्धानिश्चपुरोत्तमान ।

ते बध्यमाना बलिभिर्हानवैर्लोककाग्रिभिः । विशम्भमनघैः देवाः कम्पुरासिं परां मये ।

तेऽस्त्रजालैः प्रमथिता परिधैर्भग्नमस्तकाः । मिशोरस्त्रा इति ह्यतेर्वैभूरकं त्रयैर्विदम् ।

चन्दिता पागजालैश्च निष्प्रयक्षाः सुराः क्षताः । प्रविष्टा दानवैर्मावां न शकुलैः विप्रेष्टितैः ।

संक्षमन्ति मित्राभक्तिं निष्प्राणसदृशास्त्रिभिः । बलं सुराणामसुरैर्निप्रयत्नायुधं क्षतं ।

मायापाशान् विक्षेप्य किन्दन् वक्ष्ये ताञ्ज्वरान् । शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेक्ष्य बभूवोत्तपयन् ।

स दैत्यान् प्रमुञ्चे हस्ता तद्दानवबलं महत् । तामधेनास्त्रजालेन तमोभूतमेयाकरोत् ।

तेऽन्योन्यावमुत्थन्त देवा वा दानवास्तथा । घोरैश्च तमया विष्टा पुद्गुत्थया तेऽश्वरा ।

मायापाशैर्भिमृक्ताश्च पलवन्त सुरोत्तमाः । वपुषि दत्यवहाणा तमोभूताभ्युपगतयन् ।

अवचला विधंशश्च तमया शीलवर्षण । पेतुषे दानवगणान्द्रिष्टपचादावचला ।

दैत्यानां तद्गमोभूतमन्त्रकारमहाशयं । प्रविष्टं बलमुज्जलं तमोभूतमिवावभौ ।

अथासृजन्नामाया मयसां तामर्षी दहन् । युगान्ते लोकदहनी सृष्टामौर्वेष वञ्चिता ।
 सा ददाह तस सर्वं मायामयविकल्पिता । दैत्याद्यादित्यवपुष सद्य उत्तस्युराचवे ।
 मायामौर्वी समसाद्य दह्यमाना दिवौकष । भेजिरे चन्द्रविषयं श्रीतांशुसखिष ह्रद ।
 ते दह्यमाना शैर्वेष तेजसा अघृतेजस । शंखसुर्वैज्जिष देवा सन्तप्ता शरषैविष ।
 सन्तप्ते माधया धैर्ये दह्यमाने च दानवे । सोदितो देवरजिन वरुणो वाक्चमव्रजोत् ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ पुरा ब्रह्मविंशे ऋक् तपस्तेपे सुदारुण । ऊर्ध्वं पूर्णं स तेजसो सदृशो ब्रह्मणो गुणै ।
 तं तपन्तमिवादिद्य तपसा जगद्व्यथ । उपतस्युर्बर्निगणा देवा देवर्षिभि सह ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वर । अर्धं विज्ञापयामास पुरा परमतेजसं ।
 ते तमुचुर्ब्रह्मर्षयो वचनं धर्मसहितं । अपिब्रुवन् भगवन्विष्णुमूलनिद कुलं ।
 एकस्वमनपत्यश्च गोच यन्मानुवर्त्तते । कौमार व्रतमाख्याय क्षेत्रमेवानुवर्त्तते ।
 ब्रह्म नि ब्रिगोवाणि मुनीनां भावितात्मनां । एकदेहानि तिष्ठन्ति विभक्तानि विना प्रजा ।
 कुलेषूच्छन्मतेषु तेषु गोभासि कारणं । भवांसु तपसा अष्ट प्रजापतिषमद्युति ।
 तत् प्रवर्त्तस्व वधाय वट्टेष्टात्मानमात्मना । जमाधतस्त्रैज्यं तं तेजो दितो या कुर्वते तनुं ।
 स स्वर्गो नो मुनिभिर्भूमिर्गन्धि ताडितः । जगर्हे तानुविगणान् वचनस्येदमब्रवीत् ।
 यथायं प्रायतो धर्मो मुनीनां विहित पुरा । अपि हि सेवता कथं वन्यमूलकसाक्षिनां ।
 ब्रह्मर्षीणो मरुतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्त्तन । ब्रह्मर्ष्यं सुचरित ब्रह्मण्यमपि चालयेत् ।
 विजानां दृष्टयस्त्रिषो धे गृह्याम्यमवादिन । अस्माकनु वने दृष्टिर्वन्याग्रमनिवर्त्तिनां ।
 अब्रह्म्या वाधुमव्यास्य दन्तोऽलूखलिकासाया । अश्वकुडा निरयना दशपद्मतपास ये ।
 यते तपसि तिष्ठन्तो अत्रैरपि सुदुश्चरै । ब्रह्मर्ष्यं पुरस्तस्य प्रायेयन्ते परां गतिं ।
 ब्रह्मर्ष्यो ब्राह्मणश्च ब्राह्मणत्वं विधीयते । स्वमाऊ परे लोकं ब्रह्म ब्रह्मविदो जना ।
 ब्रह्मर्ष्ये ह्येत धैर्ये ब्रह्मर्ष्ये स्त्रिनं तप । धेस्त्रिता ब्रह्मर्ष्येषु ब्राह्मणस्ये दिवि स्थिता ।
 नासि योगं विना सिद्धिं नासि सिद्धिं विना यय । नासि लोकं यद्योमुत्तमब्रह्मर्ष्यात् परं तप ।
 अग्निस्त्र्यष्ट्रियग्राम भूतग्रामश्च पञ्चकं । ब्रह्मर्ष्यं समाधत्ते किमस्य परम तप ।
 अयोगे क्षेत्रधरणमसङ्कल्पे अतकिया । अब्रह्मर्ष्यं चर्या च यय स्यादभर्षाद्यत ।
 क दारा कच संयोग कच भावविपर्यय । यथेयं ब्रह्मणा मृष्टा मनसा मानवो प्रजा ।
 यद्यसि तपसो वीर्ये युष्माकममितात्मना । सृज्य मानसान पुत्रान् प्रजापत्येन कर्षणा ।
 मनसा निर्धिता योनिराधातया तपस्विना । नदारयोगो बीजत्वा अतद्युक्त तपस्विना ।
 यदिदं सुप्रथमार्थं युष्माभिरपि निर्गम्ये । व्यासत बह्निरत्ययमसह्निरिव मे मतं ।
 वपुर्दक्षिन्तारात्मानमेव शब्दा मनोमय । दारयोगं विना सत्ये पुत्रमात्मतेनूहं ।
 स्वमात्मानमात्मा ॥ दितोय जययिष्यति । बन्धनानेन विधिना दिधचन्तमिव प्रजा ।

५३५

५३६

५३७

५३८

५३९

५४०

ज्वंस्तु तपसा विष्टो निवेश्योऽहं कृताशने । ममन्यैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणं ।

तस्योऽहं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली निरिन्धनः । जगतां दहनाकाङ्क्षो पुत्रोऽग्निः समपद्यत ।

ज्वंस्तोऽहं विनिर्भिधं श्रौण्वनाशान्तकोऽनलः । दिधचच्चिव लोकांस्त्रीन् अत्रे परमकोपनः ।

उत्पन्नमात्रशेषाच पितरं दीप्तया गिरा । बुधा मे वर्तते तात गजद्वयौ व्यजस्र सं ।

विदिवारोहिभिर्ज्वैर्ज्वंस्तमानो दिशो दश । निर्दहन् सर्वभूतानि वदधे सोऽन्तकोऽनलः ।

एतस्मिन्मनरे प्रह्लादा सर्वलोकाहितः प्रभुः । आजगाम मुनिर्वचं व्यस्रज्जतं पुत्रमुत्तमं ।

४ ददर्शोऽस्मभ्यं स दोषमार्गं सुताग्निना । श्रौण्वंकोपाग्निवन्तान् लोकांश्च चपिभिः सह ।

तमुवाच ततो प्रह्लादा मुनिर्भूय सभाजयन् । पुत्रेऽहं धार्यतां तजो लोकानां कियतां दया ।

अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये सङ्गमुत्तमं । निवासं तस्य दास्यामि प्राशनं चान्द्रोपमं ।

तथ्यमेतन्मम वचः शृणु त्वं वदताम्बर ।

॥ ज्वंस्तु उवाच ॥ धन्योऽस्यनुगृह्यतोऽग्निं यस्य मे भगवानग्निश्रेष्ठः । मतिमेतां ददातीह परमात्पुण्यवै ।

प्रभावकाले चम्राप्ते काङ्क्षितये समागमे । भगवंच्छर्पितं, पुत्रः कैर्यै प्रास्यते सुखं ।

कुचं वास्य निवासः स्याद्भोजनश्च किमात्मकं । विधास्यति भवानस्य वीर्यं तुल्यं महाजयः ।

॥ प्रह्लादावाच ॥ वदवामुखेऽस्य वरति समुद्रास्ये भविष्यति । मम योनिर्जलं विप्र तच्च तोयमहं वपुः ।

तथायमासां निरतः पिबन् वारिमयं हविः । तद्विस्तारं पुत्रस्य विदुः प्राप्यत्ययस्य ततू ।

ततो युगान्ते भूतानामेष चादस्य सुव्रतः । सहितौ विपरिण्यावो निष्पराणकरबुधौ ।

एषोऽग्निप्रकाले तु पश्चिक्वाग्नी मया कृतः । दहन् सर्वभूतानां घदेवासुररक्षसां ।

एवमस्ति पित्रोऽग्निः संहृतज्वालमण्डलः । प्रविवेक्षणं मुखं निर्वियं पितरि प्रभो ।

प्रतिपातकतो प्रह्लादा ते च सर्वं महर्षयः । श्रौण्वंस्त्राग्निं प्रभावज्ञाः स्वां स्वां गतिमवाप्तिताः ।

हरिणकमिपुर्दृष्ट्वा तद्वह्नुतमपूजयन् । ज्वंस्तु प्रलतपञ्चैर्हो वाक्येऽदमुवाच च ।

॥ हरिणकमिपुर्दृष्ट्वा च भगवन्नह्नुतमिदं निर्दृष्टं लोकमाविकं । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामह ।

अह्नुतु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रतः । अत्यदत्यगन्तव्यं श्लाघ्योऽग्निं यदि कर्मणा ।

तव वयस्यमापन्नस्यैवाराधने रतः । शीरेयस्य मुनिश्रेष्ठ तवैव स्वात् पराजयः ।

॥ ज्वंस्तु उवाच ॥ धन्योऽस्यनुगृह्यतोऽग्निं यस्य तेऽहं गुह्यं १ । नास्ति ते मन्त्रवादेन भयमद्येह सुव्रतः ।

दमाद्य मायां गृह्येह मम पुत्रेण निर्मितं । निरिन्धनामग्निमयीं दुष्प्रसां पावकैरपि ।

एषा ते स्वस्य वंशस्य वज्रगारिविनिपद्ये । रविष्यथात्मनवपद्य परस्य प्रहरिष्यति ।

एवमस्ति पित्रोऽग्निः प्रणम्य मुनिपुङ्गव । जगाम विदिवं हृष्टं कृतार्थं दानवेष्वरः ।

मेषा दुष्पिपसा माया देवैरपि दुरामदा । श्रौमिणं निर्मितं पुण्यं पावकेनाभ्यसुनुता ।

तस्मिन्नुत्पत्यते दैत्ये निर्मितं न भक्षयः । शपेत्वा शस्त्राः पुरा दत्तं खट्वा येनैव तेन शपा ।

घटोपा प्रतिहन्त्या कर्तव्यं भवान् मुञ्चो । दोषतां मे सदा शक्यते यथोनिर्निष्ठाकरः ।

तेनाह संहितं सङ्क्षेपादेभिश्च समाहितः । मायामेतां हनिष्यामि त्वत्पदादात्त संशयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमस्ति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्द्धनः । सन्दिदेशायतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधं ।

॥ शक्र उवाच ॥ गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्व वै । अशुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकश ।

तमप्रतिमवीर्यं च ज्योतिषाञ्चरेत्तरः । लब्धयं सर्वलोकानां, रथं रथविदो विदुः ।

११८५

चपटद्वी तवायुक्तं सागरस्यैव मण्डले । परिवर्त्तन्त्यहोरात्रं कालं अगतिं योजयन् ।

लोकच्छापामयं सक्तं तवाङ्गे शशसंज्ञितं । न विदुः सोम देवाय ये च नृपनयोगिनः ।

तनादित्यपयावूर्द्धं ज्योतिषाञ्चापरि स्मितः । तमः प्रोत्सास्य सहसा भासयच्छखिलं जगत् ।

श्वेतमानुर्हिमज्योतिर्ज्योतिषामधिपः शशी । अम्बुकात् कालयोगात्मा हज्यो यश्वरसोऽव्ययः ।

श्रोत्रधोमः क्रियायोगिन्सन्दिपोनिरनुष्णभाक् । शीतोऽग्निरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ।

११८६

त्वं कान्तिः कान्तवपुषां त्वं सोमः सोमपायिनः । सौम्यस्त्वं धर्मोऽनोकाणां तिमिरघ्नस्तमुवराट् ।

तद्गच्छ त्वं सहानेन सहणेन वरुणिना । शमयस्वाशुरी मायां यथा दक्षाम बंधुगे ।

॥ सोम उवाच ॥ यन्मां वदसि युद्धार्थं देवराज वरप्रद । स्य यथामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणं ।

एतान्मच्छीर्णनिर्द्दग्धान पश्यस्व हिमवेष्टितान् । विमाथान् विमदंश्चैव दानवान्ठ महामूढे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हिमकरोऽकृष्टाः सवाप्या हिमदृष्टयः । वेष्टयन्ति स्म तान् चोरान् दैत्यान्मेवगणा इव ।

११८७

तो पाशद्व्यङ्गान्मुधुरौ वश्येन्दू महाहवे । मज्जतुर्हिमपातेषु पाशपातेषु दानवान् ।

दावन्मुनाथैः समरे तो पाशहिमयोधिभौ । मूढे चेरतुर्न्मोर्गभिः लुब्धास्त्रिव महाधौरी ।

ताभ्यामाद्यावितं धेन्यं तद्दानवमदृग्मत । जगत्सम्बर्त्तकामोदैः प्रवृष्टैरिव संवृतं ।

तावुघाताद्वृषाभौ तु शशाङ्कवद्वराबुभौ । शमयामासतुकोषो देवो तो दैत्यनिर्मितां ।

शीतोऽग्निराजनिर्द्दग्धाः पाशेषु सन्दिता मूढे । न शेकुयलितं दैत्या विमिरस्ता इवाद्भयः ।

११८८

शीतोऽग्निरिषतासेतु पेतुर्दैत्या हिमार्हिताः । हिमश्रावितसम्बोद्धा निदराश्च इवाद्भयः ।

तेषाम्नु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि च । विमानानि विचित्राणि पतन्ति क्षोत्पतन्ति च ।

तान् पाशहस्तपयितोऽङ्गादितान् श्रोत्रस्मिता । मयो ददर्श भायावो दानवसन्दि वि दानव ।

य मिलाज्जाकृतितः गण्डमैलाह हासिनी । पादपेत्कटकृटायां कन्दराकोर्षकाननां ।

विह्वलाघगणाकोषा मदनीं दैत्ययूयवे । दैहामुगगणाकोषा पवनाघूर्षितद्रुमौ ।

११८९

निर्मितां खेम पुत्रेण कौसेन दिवि कामगां । प्रथितां पार्थ्वीं मायां सद्यज्ञे स समन्त ।

या सद्यज्ञेः मिश्रावर्षः प्रपतद्भय पादपैः । निजग्रे देवसङ्घः सान्द्रानवाद्यायजीवयन् ।

नेत्राकनी बाहवो च माधेऽङ्ग दधतुस्ततः । अकर्मियायसयमैः कौश्यां देवगणा रणे ।

शमयन्तविपसा द्रुमवर्म्मतमकृष्टा । शमयन्तोरससारा हृदिकी पर्वतेरिव ।

गानादतोऽम्भनिः कश्चिज्जलाद्रयः पञ्चजितः । कानिदृष्ट्वा द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत संवृतो ।

११९०

तदपभ्रष्टधनुर्धं भग्नप्रहरणाविलं । निष्प्रयत्नं सुरानोक्तं वज्रं धिला गदाधरे । ११५
 स हि युद्धगतः श्रीमानोशो न स व्यकम्पत । बहिष्णुत्वाक्पगतः स्वाभी न चुकोध गदाधरे । ११६
 कालज्ञः कालमेघाभः संभेद्यत् कालमाहवे । देवासुरविमर्है च द्रष्टुकामो जनाईनः । ११७
 ततो भगवता दितौ रणे पावकमास्तौ । मायाया मयसृष्टायाः प्रवृद्धायाः प्रमाय वै । ११८
 ततः प्रवृत्तावन्योन्यं प्रवृष्टौ ज्वालेवेगिनौ । चेदितौ विष्णुवाक्सेन तां भायामपकर्षतां । ११९
 ताभ्यामुद्भ्रान्तमेघाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाबन्धे । दग्धा वा पार्वती माया भस्मीभूता जनाग्र ह । १२०
 सोऽनिलोनलवंपुष्पः सोऽनलखानिलाकुलः । दैत्यसेनां दहद्दत्तयुगान्तेष्विव भूषितौ । १२१
 बाधुः प्रधावितस्तप पश्चादग्निश्च माहतात् । चिरतर्हानवानोक्तं क्रीडन्तावनिलाग्लौ । १२२
 भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सु पतन्तसु च । दानवानां विनासेषु कृतकर्षणे पावके । १२३
 घातस्तन्वापविद्धेषु विमलेषु समन्ततः । मायाबधे विनिर्हन्ते सूर्यमानं गदाधरे । १२४
 निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु रैलाकेषु मुक्तबन्धने । संप्रवृष्टेषु देवेषु बाधुः सन्निहितः सर्वशः । १२५
 जघे दग्धतावस्थ मयस्य च पराजये । दिक्षु सर्वान्मुग्धान् प्रवृष्टान् प्रवृत्तान् धर्मवर्षसरे । १२६
 अपाहतं चक्षुष्ये शयनस्थे दिवाकरे । प्रकृतिस्त्रेषु लोकेषु विषु चारिष्वभ्युपु । १२७
 अभिवबन्धने स्वयौ ह्यमाने ज्ञताग्ने । यज्ञभागिषु देवेषु खर्गार्थं दर्शयन्मुप । १२८
 लोकपासेषु सर्वेषु दिक्षु संघातार्जिषु । भवे तपसि मुग्धानामभावे पापकर्षिणां । १२९
 देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे पराजिते । विपादविषये धर्मो अधर्मोपादविषये । १३०
 अपाहतमहाद्वारे वर्तमाने च समुपये । स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु लोकोक्तिस्त्रायसेषु च । १३१
 प्रणारचयन्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । गीयमानासु गाथासु देवसंज्ञावगादिषु । १३२
 प्रशान्तकल्पये लोकं शान्ते तमसि दाहये । अग्निमाहृतयोस्तस्मिन् हस्ते संघामकर्षये । १३३
 तस्मया विमला लोकास्त्राभ्यां जघकृतप्रियाः । धूम्रदेवभधं श्रुत्वा माहताऽग्रतः समन्तम् । १३४
 कालनेमिरितिस्थिता दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः शिखिताड्डभूषणः । १३५
 मन्दराक्षसकूमे महाव्रजतर्षतः । शतप्रहरसोदण् शतबाहुः शताननः । १३६
 शतशोर्धः स्त्रितः श्रीमान् शतशृङ्ग दवाक्षसः । कवे महति संवृद्धे निदाघ दव पावकः । १३७
 धूम्रकेशो हरितश्मशुर्दंष्ट्रासीष्ठपुटाननः । चैनोक्थाम्बरविस्तारो नामयन् वज्रपा चितिः । १३८
 बाहुभिस्तलयन् व्योम छिपन् पद्मान् महोदरान् । ईरयन्मुषनिपायैर्दंष्ट्रिममो सत्ताडकाङ् । १३९
 तिथ्यगायतरप्रधं मन्दरोदणवर्धं । दिधघन्तमिवायानं सर्वान् देवगणान्मुधे । १४०
 तं जपन्तं मुरगणान् क्रादयन्तं दिशो दग्धं । सर्वसंकासे दयितं दूतं शृणुमिवेत्यदि । १४१
 सुतस्तेन प्रवृत्तता विपुलाङ्गुलिपर्वणा । मास्त्राभरणपूर्वेण किञ्चिन्नितवर्षणा । १४२
 उपरितः पदभेदं दक्षिणेन वपुधता । दानवान् देवनिष्ठान् निस्तब्धमिति ब्रुवन् । १४३
 समरे कालनेमिं तं दिपतां कालनेमिनं । वीर्यनि स्य मुराः सर्वे मयविक्रययोगिनः । १४४

तं का वीर्यनिभूतानि क्रमन्तं कालनेमिनं । चविक्रमं विक्रमन्तं नारायणमिवापरं ।
 मोक्षयन्प्रथमं पादं माहताघूर्जिताम्बर । प्राक्कामदसुरो युद्धे चावयन् सर्वदेवताः ।
 समयेनामुरेन्द्रेण परित्यक्तः क्रमन् रणे । कालनेमिर्बभौ दैत्यैः सविश्रुतिव मन्दरः ।
 अथ विजयिरे देवाः सर्वे येन्द्रपुरोगमाः । दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं मयाकहं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रपञ्चणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 वैश्यायन उवाच ॥ दानांशोऽथ पिप्रेयुः कालनेमिर्बभौ हारः । अथर्हन् महातेजस्तपान्ते जलशे यथा ।

११५

तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेशराः । उत्तमसुरपरिस्त्रान्ताः प्रायेऽशान्तमुत्तमं ।
 ते वीरतमयधन्वा मयतारपुरोगमाः । तारकामयधंषामि सततं जितकाशिन ।
 रेजुराधोधनगता दानवा युद्धदुर्भेदाः । अस्त्रमभ्यस्यते तेषां व्यूहाश्च परिघावतां ।
 प्रेक्षताश्चाभवन् मीतिर्दानवं कालनेमिनं । ये तु तत्र मयस्यावन्मुखा युद्धविहारदाः ।
 तेऽपि सर्वे मयं त्यक्त्वा दृष्ट्वा योद्धुमुपस्थिताः । मयकारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ।
 विप्रचिन्तितु येन धरत्नानामुभावपि । अरिष्टो बलिपुत्रश्च किमोरिष्टो तथैव च ।
 स्वर्भानुधामरमण्यो बभूवो धी महासुरः । एते चास्त्रविदः सर्वे सर्वे तर्पाव संस्थिताः ।
 दानवा, क्षतिना जम्बु कालनेमिनमुत्तमं । ते गदाभिश्च गुर्वीभिश्चैव सपरयथै ।
 कालकथैश्च मुरसैः खेपणीयैश्च मुद्गरैः । अस्त्रभिश्चाह्वयैर्गण्डैश्चैव दंष्ट्रितैः ।
 पट्टिभैर्मिन्दिपालैश्च परिषेद्यैः समायुधैः । घातनीभिश्च गुर्वीभिः शतशोभिश्चैव च ।
 पुगैर्धनैश्च निष्कुत्रैर्गलेद्यापताङ्गितैः । दार्भिकाघतपीगैश्च पात्रैः प्राक्षैश्च मूर्च्छितैः ।
 धैर्पल्लिखामनैश्च विषर्पैश्चि चायकैः । वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीपप्रभैश्च तोमैः ।
 विकोपैश्च मिम्लीक्ष्यैश्च शूलैश्च शितनिर्भयैः । ते वै सन्दीप्तमनसः संयतौतोत्तमायुधाः ।

११६

११७

कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्युः शंभाममुर्द्वनि । का दीप्तप्रस्त्रप्रवरा दैत्यानां हरश्च शम्भुः ।
 दार्भिकीलितनवचा सघनेवास्तुदागमे । देवतागामिनि सभूष्यमुदे शक्रपालिता ।
 दीप्ताग्नेतोष्णकूपेय चन्द्रभास्करवर्षका । वायुवेगवती भैरवा तारागणपताकिनी ।
 तोषदाविद्वदवना यजनवज्रासिनी । यमेन्द्रवह्मैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ।
 सभ्रदीप्ताग्निवती नारायणपरायणा । सा सभ्रद्वैषधदृष्टो दिव्या देवमहासभू ।
 रराजास्त्रवती भीमा यज्ञगन्धर्व्यातिनी । तयोद्यम्योत्तदानीन्तु बभूव च समागमः ।
 चापाश्रयिणी शंभोने यथा स्थाप्यगण्यथै । तमुद्धमवह्नौ देवदानववह्मसं ।
 यमापराश्रममप'दपञ्च विनयय च । निघट्टमुखैलाभ्यान्तु ताभ्यां भीमा सरामुरा ।
 पूर्वापराभ्यां शरत्वाः बाणगण्ठाभिवास्तुराः । ताभ्यां ब्रह्माभ्यां संघट्टयेत्ये देवदानवाः ।
 श्मशान्ताः पर्वतोपाभ्यां पुम्यिताभ्यां यथा गताः । समाह्वयुदाभरो यज्ञान्दण्डय नैकम् ।
 च द्रव्यो दाम्भ्यस्यैव दिग्बन्ध समपूरयत् । ध्वपाततलनिर्घोषा धनुषामपि निष्कम् ।

११८

११९

पुन्दुमीनाञ्च नदतां दैत्याननाहंघुः खेताः । तेऽन्योन्यमभिसंयुतः पातयन्तः परस्परं ॥ १९० ॥
 यमञ्जुर्वाज्जभिर्माहून् दन्दमन्ये युयुत्सवः । देवताद्यासृजन् घोरान् परिघांश्चात्तमायसान् ॥
 समजुराजौ निखिंशान् गदा गुर्वीश्व दानवाः । गर्दानिपातैर्भग्राह्य वाणैश्च शकलीकृताः ॥
 परिपेतुभृगं केचित् न्युष्टाः केचित् सर्वक्षिरैः । ततोरथैः सतुरगैर्विमानैश्चोश्यामिभिः ॥
 संपेतुस्ते सुधरथा रोषादन्यान्माहवे । सर्वर्त्तमानाः समरे निवर्त्तन्तस्तयोपरैः ॥
 रथा रथैर्नैव ह्यन्त पदानास्त पदातिभिः । तेषां रथानां तुमुखैः स शब्दः शब्दवाहिनां ॥ १९१ ॥
 बभूवाथ प्रसक्तानां समधीव पयोमुखां । बभक्षिरे रथान् केचित् केचित् संवृदिता रथैः ॥
 सम्बाधमेकं संप्राप्य न श्रेष्ठयस्त्रितं रथाः । अन्योऽन्यं समरेऽन्ये तु दोर्भ्यामुत्विष्य दर्पिताः ॥
 संग्रामानामारणा जगृह्णन्नाविषिर्षिणः । अस्त्रैरन्ये विनिर्मिता बभूवन् हता युधि ॥
 चरन्मलानां सदृशा जलदाणां समागमे । तदस्त्रशस्त्रपथितं विज्ञातचित्तमगदाविलं ॥
 देवदानवसंदुब्धं सङ्कुलं युद्धमावभौ । तद्दानवकंसमिधं देवायुधतडितममं ॥ १९२ ॥
 अन्योऽन्यवाणवर्णतत् युद्धदुर्दिनमावभौ । रतस्त्रिजलेनैः क्रुद्धः कालनेमिर्नृपहासुरः ॥
 व्यवर्द्धत समुद्रैः पृथ्वीमाण इवास्तुदः । तस्य विपुचलापीडाः प्रदीप्ताग्निवर्षिणः ॥
 गाचाजगद्विरप्रख्याद्विनिस्तेतुर्बलाहकाः । कौंभाविषयतस्तस्य भुमेदस्त्रेदवर्षिणः ॥
 शान्तिनिस्त्रेयवनाम्बुजाविश्वेहरर्षिणः । तिर्यगूर्द्धंश्च गणेषु बटधुलस्य हावहः ॥
 पद्माक्षाः क्षण्यवपुयो क्षेतिह्वान्त इवोरगाः । सोऽस्तजालेभ्यश्चविधैर्हनुर्मिः परिक्षैरपि ॥ १९३ ॥
 दिव्यमाकाशमावभे पर्यन्तैर्विष्टैः तैरिव । सोऽनिलोद्भूतवपनस्तस्यो संधाममूर्द्धनि ॥
 सन्ध्यातपपुष्पमिष्टः साक्षान्नैरिवाचलः । ऊरुवेगपरिचितैः शैलशृङ्गापपादपैः ॥
 अपातपद्मेवगणान् क्षक्षेपे महागिरीन् । बाह्वभिः प्रक्षलनिस्त्रिभैर्गिह्यभिमज्जिरीरवः ॥
 न श्रेष्ठयस्त्रितं देवाः कालनेमिहता युधि । मुष्टिभिर्निहताः केचित् केचिच्च विदलीकृताः ॥
 पशुगन्धर्व्यपतयः पेतुः सच्च महीरजैः । तेन विघासिता देवाः समरे कालनेमिना ॥ १९४ ॥
 न श्रेष्ठयैर्गवन्तोऽपि यथैः कर्णैः विचेतयः । तेन शक्रः सङ्कषाणः सन्दिताः श्रवण्यनैः ॥
 रौरावतगतः सत्यैः संहितुं न शक्नाक च । निर्मलान्मोदसदृशो निर्जलाणैर्वसवभः ॥
 निर्यापारः क्षतक्षेप विपात्रो बहूणो मृधे । रणे वेधवणक्षेप परिचैः कालरूपिभिः ॥
 विसर्पन् लोकपापेष्टाङ्गजातो धनदः किंवा । यमः सर्वहरक्षेप मृत्युमहणो रणे ॥
 पात्यामवत्याममरोनीतः स्वां दिशमाविशत् । स लोकायाम्नाजिजित् कृत्वा तेषाञ्च कथं तत् ॥ १९५ ॥
 दिक्षु गम्यासु देहं चतुर्हस्तं विद्धे तदा । स नववपथं गत्वा दिव्यं स्वभाजुर्दक्षिणं ॥
 जहार सप्तौ सोमस्य यथास्य विषयं महत् । पालयामास दोर्गाभ्यं स्वर्गद्वारात् सभास्करं ॥
 मायनस्यास्य विषयं जहार दिगकर्षं च । सोऽग्निदेवमुखे कृष्टा चकारात्ममुखे ग्रथं ॥
 वायुश्च तरमा जित्वा चकारात्मवशानुगं । स समुद्रात् समानीय वर्षास्य हरितो वपान् ॥

चकारात्मवशे वीर्योद्देष्टमूनाश्च सिम्भव । अप स वज्रगा, कृत्वा दिविजा चाञ्च भूमिजा ।

२३०

स्थापयामास जगतीं सुगतां धरणीधरे । स स्वयम्भूर्वाभाति महाभूतपतिर्ब्रह्मन् ।

सर्वलोकमयो दैत्य सर्वलोकमवावह । स लोकपालैकवपुश्शुक्लवर्णहात्मवान् ।

१

पावकानिलवद्गता रराज युधि दानव । पारमेष्ठे स्थितं स्थाने लोकानां प्रभावाय ये ।

१

तं तुष्टुवृक्षेण देवा इव पितामह ।

इति श्री महाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पञ्च तं भविष्यन्त विपरीतेन कर्मणा । वेदा धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणश्च या ।

२३१

स तैषामनुपस्थानात् संकोपो दानवेष्वरः । तैष्णवं पदमनिच्छन् ययौ नारायणान्तिकं ।

स ददर्श सुपर्णेशं ब्रह्म चक्रगदाधरं । दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभ्राम् ।

सज्जामोऽसदृशं विद्युत्सदृशवासवे । स्नातुं स्नानं पञ्च शिखिर्न काश्याय खगं ।

दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे मुसामिव स्थितं । दानवो विष्णुमोक्षार्थं बभावे क्षुब्धमानवः ।

अयं स रिपुस्काकं पूर्वैर्नां दानवविंशां । अर्णवावासिनश्च मध्येर्धं कौटभश्च ।

२३२

अयं सविपद्दोऽस्माकमसाम्य किल कथ्यते । येन न संयुगेव च बहवो दानवा वृताः ।

अयं स निपुणो युद्धे स्त्रीभालंबधकारक । येन दानवनारोणां सीमन्तोद्भूतं कृतं ।

अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च द्विभोक्तृ । जननो भोगिनामसु स्वयम्भूय स्वयम्भुव ।

अयं स नाट्यं देवानामस्माकं विधिषे स्थित । अथ क्रोधेन महता हिरण्यकशिपुर्धृतः ।

अथ क्षायमपायिष्य देवा मलमुखे स्थिता । आभ्य महर्षिभिर्दत्तमश्रुवनि विधा ज्ञतः ।

२३३

अयं नो निधने हेतु सर्वेषां दैवनिर्दिष्ट । अथ चक्रे प्रविष्टानि कुलान्वास्माकमाहवे ।

अयं स किल युद्धेऽसुरार्थं त्यक्तजीविन । सवितुस्त्रिगुणा युक्तं चक्रे विरति शत्रुषु ।

अयं स कालो देवानां कालभूते मयि स्थिते । अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्मति ।

दिष्टोदानीं समस्तं मे विष्णुरेव समागत । अथ महापनिप्विष्टो मामेव प्रणमिष्यति ।

यास्यान्यपक्षिणिं दिष्ट्वा पूर्वैर्यामद्य संयुगे । हर्म नारायणं हत्वा दानवानां भयावहं ।

२३४

धिप्रमेव बधिष्यामि रणे नारायणश्च यान् । आत्यन्तरगतोऽप्येव मध्ये बाधति दानवान् ।

एषोऽज्ञना पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः । लघानैकार्णवे घोरे तावमो मधुकैटभो ।

विनिवेश्य स्वके ऊरे । निहतो दानवेष्वरो । द्विधा भूतं वपुः कृत्वा विहाह्यै नरपंथितः ।

पितरं मे अधामेको हिरण्यकशिपुं पुरा । शुभे गमं सवर्जैर्नमदितिर्द्वैतारविः ।

यद्गच्छते समेय्यो वै हत्वा वामनरूपतां । श्रीमे लोकनागजहारेय क्रममापस्त्रिभिः कर्मैः ।

२३५

भूपस्त्रिदशीं समरे सम्प्राप्ते तारकामये । मया सह समानस्य सह देवैर्विजयन्ति ।

॥ एवमुक्त्वा पद्मधा धिपचारार्थेण रणे । वाग्विरमतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ।

वियमाणाऽमुरेष्टेण न पुनोप गदाधर । समन्तलं महता स्थितं वाक्यमब्रवीत् ।

अत्यं दर्पयन्तं दैत्यं स्थिरमक्रोधांजं बलं । इतस्तं दर्पयिर्द्वैधैः चमो योऽतीत्य भावये ।
 अधमस्तं मन मतो धिगेतत्तव वाञ्छलं । न तव पुत्राः सन्नि यत्र गर्जन्ति चोषितः ।
 अहं त्वां दैत्यं पश्यामि पूर्वैर्वां मार्गगमिनं । प्रजापतिरुते सेतुं को भित्वा स्खलितान् व्रजेत् ।
 अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणं । स्त्रेषु स्त्रेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भवति वाक्येन मृधे श्रीवत्सधारिणि । जहास दानवः कोषाद्दंष्ट्रांश्चक्रे च साधुधान् ।
 स बाहुशतमुद्यम्य सर्वान्स्वपद्वर्णं रणे । कोषाद्दिगुणरत्नानि विष्णुं ववक्षताडयत् ।
 दानवाद्यापि समरे मयतारपुरोगमाः । उद्यन्त्यायुधनिस्त्रिंश दृष्ट्वा विष्णुमभिद्रवन् ।
 स तादामानोऽतिथलैर्देवैः सर्वान्युधाधतैः । न च पाल हरिर्पुङ्खेऽकम्पमान इवोचलः ।
 संसक्त्य मुपवर्णं कालनेमो महाबुरः । सर्वप्रायेण महतो मदामुद्यम्य बाहुभिः ।
 मुमोच ज्वलितां घोरान् संरज्ज्वा गदजोपरि । कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विजयमागतः ।
 येन तस्य मुपवर्णं पातिता, मूर्द्ध्नि चा गटा । तदागमत्यदा भूमिं पक्षो व्ययितविपक्षः ।
 मुपवै व्यथितं दृष्ट्वा स्तब्धं वपुरात्मनः । कोधात् धरन्मयनो वक्रदंष्ट्रकमाददे ।
 व्यवहृत्य च वेगेन मुपवर्णं घर्मे प्रभुः । भुजासाल्य व्यवहृत्य व्याभ्रुवन्तो दिशो दृष्ट्वा ।
 सदृशं प्रदिश्यैव खलु शास्त्रं प्रपूरयन् । वष्टधेऽयं पुनर्लोकान् कान्तुकोमं हवीक्ष्य ।
 तं जयाप सुरेन्द्राणां वर्द्धमानं नमस्तले । अथवाः सह गन्धर्वैस्तुष्टुर्वाधुसूदनं ।
 न चां किरीटेन खिलन् शाश्वतममरममरैः । पद्मानाकस्य वसुधं दिशः प्रक्षाल्य बाधुभिः ।
 सूर्यस्य रक्षितुष्यामि चक्षुरारमरिचयं । द्रोणाग्निचद्वज्रं घोरं दर्शनोयं सुदर्शनं ।
 मुपवर्णेन मियर्थेनं वक्ष्यामि मया वक्षः । मेदोऽस्त्रिमन्त्रधिरैर्दिग्धे दानवसमर्थे ।
 अद्वितीयं प्रहारेषु क्षुरपर्थेनामष्टयं । अद्दामस्य सावितरं कामगं कामरूपिणं ।
 क्षयं क्षयमुवा मूर्ध्ने भयर्द्धं सर्वविदिषां । महर्षिरीषैराविष्टं नित्यमाहवर्षितं ।
 सेपयाद्यस्य मुष्मन्ति लोकाः सन्त्याणुजग्रमाः । कथादानि च भूतानि धर्तिं यानि महासूधे ।
 तममर्तमकर्षाणं यमानं सूर्यवर्चसा । चक्रमुद्यम्य समरे कोपेदीप्तो गद्गाधनः ।
 समुष्ण दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । पिबेद् बाधुदंष्ट्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ।
 तत्र वज्राहतं घोरं साक्षिपुर्णाद्दहाय वै । तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाय मज्जाहुरिः ।
 सत्सिद्धभाजर्षिर्भरः प्राकल्पत न दानवः । कपन्धोऽवस्थितं यक्षे विशाख इव पादपः ।
 स वितत्य महापक्षौ वायोः कला घर्मे जने । उरसा पातयामास गदसः कालनेमिनं ।
 स तस्य देहो विमुषो विशाखः स्नात् परिभ्रमन् । निपपात दिव्यैका समिधमन्थरीतोतमं ।
 तस्मिन्निपतिर्न दैत्यो देवाः स विगणसादरा । साधु साध्विति शैकुण्ठे मतिताः प्रत्यापूजयन् ।
 अपरे ये तु दैत्या वै पुङ्खे दृष्टपरकमाः । ते सर्वे यादुभिर्वीरान् न श्रेकुयन्ति तु रणे ।
 कोसितं केतो जयाहं काचित्कथं न्यपोऽयतः पाटयन् कश्चिद्वत्सं मथे काचिदद्यापयोत् ।

एतदाद्यर्थमभवत् संयामे तारकामये । दानवानाञ्च विष्णोश्च यन्मां लं परिपृच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४८-॥

॥ जनमेश उवाच ॥ ब्रह्मणा देवदेवेन साङ्गं खलिलयोनिना । ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्मन् वैकुण्ठः किं चकार ह । १८९

किमर्थं चादिदेवेन नीतः खलिलयोनिना । विष्णुर्द्वैत्यबधे हृते देवेश कृतशक्तियः ।

ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः । कं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावनः ।

कथं तस्यासतस्तत्र विष्यं जगदिदं मधत् । श्रियमाप्नोति विपुलां सुरासुरनरासितां ।

कथं स्वपिति चर्षाम्ने बुध्यते जलदक्षये । कथञ्च ब्रह्मलोकस्त्रो धुरं वरति सौकिर्की ।

चरितं तस्य विप्रेभ्य दिव्यं भगवतो विधिं । विसरेण यथातत्त्वं सर्वमिच्छामि वेदितुं । १९०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नारायणस्यैव प्रवृत्तिं विसरेण तु । ब्रह्मलोकं यथा गत्वा ब्रह्मणा सह मोदते ।

कामं तस्य गतिः सुखा देवैरपि दुरासदा । यच्च ब्रह्माम्बहं राजंस्त्रो निगदतः शृणु ।

एष लोकमयो देवो लोकश्चैतन्मयास्तपः । एष देवमयश्चैव देवस्यैतन्मया दिवि ।

अस्य पारं न पश्यन्ति बहवः पारचिन्तकाः । एष पारं परश्चैव लोकानां वेद भाधवः ।

अस्य देवान्भकारश्च मार्गितयश्च देवतैः । शृणु वै यत्तदा ह्यसं ब्रह्मलोके पुरातनं । १९१

स गत्वा ब्रह्मणो लोकं बृह्मा पैतामहं पदं । ववन्दे तानृषीन् सर्वान् विष्णुराषेणं कर्षणा ।

सोऽग्निं प्राक् सवने बृह्मा ऋयमानं महर्षिभिः । अवन्दत महतेजः कृत्वा यौष्मत्किं कियं ।

स ददर्श मखेद्याजैरिव्यमानं महर्षिभिः । भागं यश्चियमश्रानं खदेहमपरं स्थितं ।

अभिवाद्याभिवाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्षी । परिचक्राम सोऽचिन्त्या ब्रह्मलोकं घनातनं ।

स ददर्शोष्णितान् स्र्पांश्चालाघविभूषितान् । मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः तत्र च कृतसखयान् । १९२

आव्यूधमं समाधाय शृण्वन् वेदान् दिजेरितान् । यज्ञैरिव्यक्तमात्मानं यथैतल्लव चचार ह ।

ऊचुस्तमृषयो देवाः सहस्राः मदमि स्थिताः । अर्चोघतभुजाः सर्वे पविचान्तरपाणयः ।

देवेषु वर्तते यदे सर्वं तद्धि जगार्हमात । यत् प्रहृतस्त देवेभ्यस्तद्विद्धि मधुसूदनात् ।

अग्निदेवममं लोकं यं विदुर्विदुषो जनाः । तं सोममग्निं लोकश्च वेद विष्णुं पितामह ।

सोराध्या दधि भवेद्ब्रह्म सर्वं यथा भवेत् । मन्थानेषु भूतेषु तथा लोका जगार्हमात । १९३

यचेन्द्रियेय भूतेषु परमात्माभिधीयते । तया देवैश्च न देवैः लोकैश्च विदितो हरिः ।

यया भूतेन्द्रियावाप्तिर्विदितो भुवि देहिना । तया प्राणेशरावाप्तिर्देवानां दिवि वैष्णवी ।

सर्विणां स्रक्पलदः पवित्रं परमात्मवान् । लोकतन्त्रहरो ह्येष मन्मथैर्षण इवाव्यते ।

॥ अथय ऊचुः ॥ स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महापुते । इदं यश्चियमानिर्घ्यं मन्मतः प्रतिपद्यतां ।

ममस्य यश्चपूतस्य पाचं पाचस्त पावनम् । अग्नियस्त्वं हि मन्मथः खदृष्टः परमो मत । १९४

नपि योऽहुं गते विष्णो न प्रावर्तन्म न कियः । अवैष्णवस्य यश्च न हि कथं विधीयते ।

यदपि यस्य यश्च स्रक्पलदः फलं लभेत् । अघातामभिवाक्षाभिरिव्यमानं निरोक्ष्ये ।

एवमस्त्विति तान् विप्रान् भगवान् प्रतिपूजयन् । मुमुदे ब्रह्मलोकस्यो ब्रह्मेव हि पितामहः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेसु हरिवंशे रहिवंशपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयमिह पूजितस्त्वेष विवेश हरिवीर्यः । पौराणं गुह्यसदं हि दित्यं नारायणाययं ।
 स तद्विवेश हृष्टात्मा तानामेव संदागतान् । प्रथम्य चादिदेवाय ब्रह्मेण पश्योनये ।
 स्वेन नाम्ना परिज्ञातं स तत्कारयेणाश्रमं । प्रविशन्नेव भगवानायुधानि व्यसंजयत् ।
 स तत्राम्बुपतिप्रस्थं ददर्शलेयमात्मनः । स्वघिष्ठितं देवगणैः शश्वतैश्च महर्षिभिः ।
 सन्त्यक्तान्मुदयेतं सवत्स्रान्बहुलं । तिमिरौघपरिचितप्रमथ्यं सुरासुरैः ।
 न तत्र विषयो वायोर्नन्दोर्नापि विवस्वतः । वपुषा पद्मनाभस्य संदेशेलेजसा दृष्टः ।
 स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुदहन । सहस्रशोर्धौ भूला च शयनायोपचक्रमे ।
 लोकाणामन्तकालस्रु कालो भयेनशालिनी । उपतस्थे महात्मानं निद्रां तं कालरूपिणी ।
 स प्रिये शयने दिष्टे समुद्रास्त्रोदयोतले । हरिरैकाग्रयोगेन जेतुं त्रतिनाम्बरः ।
 तं शयानं महात्मानां भवाय जगतः प्रभुं । उपासाञ्चक्रिरे विष्णुं देवाः सर्धगणास्तथा ।
 तस्य सुप्तस्य शृङ्गमे नाभिमध्यात् समुत्थितं । आद्यं तस्याधर्नं पद्मं ब्रह्मणः सूर्ययंस्त्रिभुं ।
 सहस्रपत्रं वर्षाढ्यं सुकुमारं सुपुम्भितं । ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्वपद्मेव महासुरभिः ।
 आवर्तयति लोकाणां सर्वेधा कालपर्ययं । निवेष्टस्यस्य वदन्नाजिज्ञासपथवेरिताः ।
 प्रजानां पङ्क्तौ श्लोचैर्न्यथान्तरापगतानि च । ते हृष्टाः प्राणिनामोषा विभक्ता ब्रह्मणोऽर्चयन् ।
 चतुर्धा स्था गतिं जग्मुः कृतात्मोक्तेन कर्मणा । न तं ब्रह्म स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मवैरोऽप्ययाः ।
 विष्णुं निद्रामयं ध्यानं प्रविष्टं तमवा दृष्टं । ते तु ब्रह्मार्थयः सर्वे वितासद्वपुरोगमाः ।
 न विदुस्त्वं कश्चित् सुप्तं कश्चिदाशेषमायने । आर्गर्गर्गं कोऽचकः श्रेते कस्य सुप्तस्य मेहृते ।
 को भोगवान् को द्युतिमान् हृष्ट्यान् हृष्ट्यान्तरयः कः । विमृषन्ति स्म तं देवा दिव्याभिरुपपत्तिभिः ।
 न चैनं श्रेष्ठरत्नैर्दुर्लभैर्कर्मैः जन्मनोऽपि वा । गायामिस्तत्र तिष्ठामिर्धं तस्य चरितं विदुः ।
 पुराणां पुराणेषु श्रवयः संप्रचक्षते । श्रूयते चास्य चरितं वेदेभ्यः पुरातनं ।
 महापुराणात् प्रथ्यति परं तस्य न विद्यते । यथास्य देवदेवस्य चरितं सुप्रभावम् ।
 ते नेमा श्रुतयो व्यासा लौकिक्या देवार्जयः याः । भवकाले भवत्येष भूतानां भूतमावनः ।
 दानवानामभावाय जगत्ति मधुसूदनः । यदैर्न वोचितं देवान् श्रेष्ठः सुप्रमव्ययं ।
 ततः स्वपिति घर्षान्ते जागर्ति जलदक्षयं । तस्मिन् सुप्ते न वर्तन्ते मन्त्रपूताः क्रतुक्रियाः ।
 स हि यथास्य वेदास्य यथाज्ञानि च सर्वशः । या हि यज्ञगतिः प्रोक्ता स एव पुरुषोत्तमः ।
 श्रतप्रवृत्तपञ्चो हि जागर्ति मधुसूदनः । तदिदं वार्षिकं चक्रे धारयत्यमुदेधरः ।
 वैष्णवं कर्म कुर्वाणः सुप्ते विष्णौ पुरन्दरः । या श्लोका गङ्गा माया निद्रेति अगतिं खिता ।
 याऽस्माद्वैपिणो चार कालरात्रिर्गोचिता । तस्यास्तनूस्तमोदारान् निद्रा दिवयनाग्निनो ।

१५९

१६१

१६३

१६५

१६७

१६९

जीविताङ्गेहरा ॥ तु सर्वप्राणभृता भुवि । नैतया कश्चिदाविष्टा जृम्भमाणो मुञ्जभुञ्जः ।

शक्तः प्रसहितं वेगं मज्जन्निव महाधेव । अञ्जना भुवि मर्त्यानां अमत्रा वा कथञ्चन ।

सैषा भवति मर्त्यस्य निद्रा सर्वस्य सौकम्यी । खप्रान्ते खीयते क्षोषा प्रायशो भुवि देहिनां ।

मृत्युकाले च भूतानां प्राणान् चययते श्वश्रु । देवेष्वपि दधारैर्नान्यो नारायणादृतो । १५२

सखी सर्वहरस्यैषा पाप्मा विष्णोः शरीरजा । सैषा नारायणमुखे दृष्ट्वा कमललोचना ।

लोकान्मन्येन कालेन भजते भूतमोहिनी । स्वमेवा हितार्थाय लोकानां कृण्वतात्मना ।

प्रियते सेवनीया हि पत्येव हि पतिव्रता । स नया निद्रया च्छन्नलक्ष्मिभारायणाश्रमे ।

शेते स भगवान् विष्णुर्माययन् जगद्वयः । तस्य वर्षसहस्राणि त्रयानेस महात्मनः ।

जम्बुः कृतयुगश्चैव चेता चैव युगोत्तम । स तु द्वापरपर्यन्ते दृष्ट्वा लोकान् सुदुःखितान् । १५३

श्राव्यत महातेजा स्वयमात्मो महर्षिभिः ।

॥ अथय ऊचु ॥ गङ्गीहि निद्रां सहजां भुक्तपूर्वामिव खजं । रमे ते प्रज्ञाया चाङ्गे देवा दर्शनकाक्षिणः ।

रमे ते प्रज्ञाविदासो ब्रह्मधंस्तवादिनः । वङ्गेयन्ते हरीकेश अथयः संश्रितव्रताः ।

एतेयामात्मभूतानां भूतानामात्मभावतः । उदृष्टुं विष्णोः शुभा वाचो भूयामागम्यनिष्ठाभवां ।

रमे त्वां सप्त मुनयः सहिता मुनिमण्डलैः । स्तवन्ति देव दिव्याभिर्गंधाभिर्गीर्भिरक्षरा । १५४

उत्तिष्ठ श्रतपथात् यज्ञानां महायुते । कारणं किञ्चिदुत्पन्नं देवानां कार्यैर्गौरवात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स संक्षिप्य जगत्सर्वं तिमिरार्धं विदारयन् । उदतिष्ठद्वरीकेशः शिवा परमया त्वत्तन् ।

स ददर्श सुरान् सर्वान् समेतान् सपितामहान् । त्रिवसून् चुभितार्धैश्च जगत्सर्वं समागतान् ।

तामवाच हरिर्देवानिद्राविश्रान्तलोचनाः । तत्सदृष्टार्थया वाचा धर्महेतुर्धैर्ययुक्तया ।

॥ विष्णुवाच ॥ कुतो वो विपद्देवाः कुतो वो भयमागतं । कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मयि न वर्तते । १५५

न खल्वनुग्रहं लोके वर्तते दानवोत्थितं । नृणामायासजननं शोधनिष्क्रान्तिं वेदितुं ।

अथ ब्रह्मविदा मध्ये विद्वाथ त्रयनोत्तमं । शिवाय भवतामर्थे स्तितः किं करवाणि वः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुगदितं ब्रह्मा लोकपितामहः । उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वदिवौकर्म ।

भासि किञ्चिद्भयं विष्णोः सुराणामसुरान्मह । येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ।

शक्नो जयति देवमे तयि चारिनिहृदने । धर्मे प्रयतमानां दानवार्तां कुतो भयं । १५६

अस्य धर्मे च निरताग्रामवान् विगतज्वरान् । नाकालधक्काणां मृत्युः शक्नोति प्रथमोचितं ।

मानवानांश्च पतयः पार्थिवा वै परस्परं । यज्ञागमुपयुधानां न भेदं कुर्वन्ते मियः ।

ते प्रजानां शुभकराः करदैरविगहिताः । आकरैर्विप्रयुक्तार्थाः कोपमापूरयन्त्यतः ।

स्थीतान् जनपदान् स्नान् स्नान् पालयन्तः समाधराः । अतोऽप्युद्वेष्टायतरो वशान् जगुर्परञ्चरा ।

मोहेजनीया भूतानां सचिवैः बाधपूर्जिताः । चतुरङ्गैर्वैलेयुक्ताः पशुणामुपभुञ्जते । १५७

धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । यजन्ते च यथाकांक्षं यज्ञविपुलदक्षिणैः ।
 वेदानधीत्य दिवाभिर्भस्मदीपान् ब्रह्मचर्यया । आर्द्धर्ष्येण शतब्रह्मर्षयन्ति पितामहान् ।
 नैषामविदितं किञ्चिदपि लोकेषु विद्यते । वैदिकं लौकिकञ्चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च ।
 ते परापरदृष्टार्यो महर्षिभ्यस्तेजसः । भूयः कृतयुगं कर्तुमुत्सहन्ते नराधिपाः ।
 तेषामेव प्रभावेण शिवं वर्धति वायवः । यथार्थञ्च वतुर्व्याता विरजस्ता दिशो दृशः ।
 निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वैश्याः । चन्द्रमाश्च सनचनः सौम्यश्चरति योगतः ।
 अनुलोमकरः सूर्यो अथने दे चचार ह । हवैश्च विविधेषुतः इडभग्नो ज्ञताग्रनः ।
 एवं सम्यक् प्रवृत्तेषु निमित्तेषु मखादिषु । तर्पयत्स महो कृत्यां नृषां कालभयं कुतः ।
 तेषां ज्वलितकीर्तीनामन्योन्यमनुवर्तिनां । राज्ञां वलैर्भक्षयतां पीयते वसुधातले ।
 सर्वे भारपरिहान्ता पीयमाना नराधिपैः । पृथिवी समनुप्राप्ता सौरिवावन्नविक्रता ।
 दुर्गान्तरेषु च रूपं प्रैलाञ्छितवन्धनं । जलात्पीडाकुलमेतद् द्रव्ययती मुञ्चमुञ्चः ।
 चक्षिष्याणां वपुर्भिश्च तेजसा च बलेन च । नृणाञ्च रादैर्विभीर्यैः आस्यतीव वसुन्धरा ।
 पुरेपुरे नरपतिः कोटिसङ्घैर्बलैर्हृतः । रात्रे रात्रे च बहवो यामाः शतसहस्रतः ।
 भूमिपानां सन्धेयै तेषाञ्च बलिनां बलैः । यामायुताद्यौरात्रैश्च भूमिर्निर्वेदमागता ।
 सर्वे निरामयं ज्ञात्वा निषेधं कालभयतः । प्राप्ता तवात्ययं विष्णो भवाद्याद्याः परा गतिः ।
 कर्म्मभूमिरिच्छाणां भूमिरिषा व्याकृता । यथा न कीदृत्तत्तुल्याजगत्प्रेया हि प्रायसी ।
 यस्या हि पीडनं देवियो महान् खान्धमुखदन । क्रियालोपय भूतानां दूषितश्च अगद्वेत् ।
 आस्यते व्यक्तमेवैवा पार्थिवैश्चप्रपीडिता । सहजां या चमां त्यक्ता चलनमचला गता ।
 यदस्याः श्रुतवन्तः स्म तच्च । पि भवता श्रुतं । भारावतरणार्थं हि मन्त्रधामस्तथा सह ।
 सत्पथे हि स्थिताः सर्वे राजानो राज्यवर्द्धनाः । नराणाञ्च सये वर्षा ब्राह्मणाननुयायिनः ।
 सर्वे सत्यमयं वाक्यं वर्षां धर्मकारणात् । सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः ।
 एवं जगति वर्धन्ते मनुष्या धर्मकारणात् । यथा धर्मवधो न स्यात्तथा मन्त्रः प्रवर्तते ।
 सतां गतिरियं नात्या धर्मस्तथाः सुसाधनं । रात्रासैव वधः काट्यो धरण्या भारनिर्णये ।
 तदागच्छ महाभाग सह वै मन्त्रकारणात् । प्रजामो मेघप्रिसरं पुरस्त्यह वसुन्धरां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाङ्मन्येव यद्द तेर्हुर्दिनाभ्योदयसिखनः । प्रत्यक्षे दुर्दिनाकारः सद्दुर्दिन इवाचलः ।
 समुत्तमर्षिविद्योतं सधन्नाभ्योदयसैव । सजटामण्डलं कृत्वा विभक्तं लक्ष्मणवपुर्हरिः ।
 स चाक्षोरपि विभीषणे रोमाभ्योद्गतराजिमान् । शीवलो राजते योमान् सनद्वयमुवाक्षितः ।
 पीते वसानो वसने लोकार्णा गुरुरव्ययः । हरिः कोऽभवदाक्षस्यः सन्ध्याभ इवाचलः ।
 तं प्रजनां मुपयेन पप्रयोभिगमानुगं । अनुजंयाः सुराः सर्वे महतायक्तपञ्जवः ।

नातिदीर्घेण कालेन ते गत्वा रत्नपर्वतं । ददृशुर्देवतास्त्रयं स्त्रां सभां कामरूपिणीं । १८५
 मेरी शिखरविम्वस्ता समक्तां सूर्यवर्षसा । काञ्चनकुम्भारचितां वज्रवैदूर्यतोतरणां ।
 मनोनिर्माणचिदाद्या विमानशतमाशिनीं । रत्नजासान्तरवतीं कामगा रत्नभूषितां ।
 कुण्डलरत्नमकीर्णा सर्वकुसुमात्कटां । देवमायाधरां दिव्यां निम्बितां विश्वकर्षणा ।
 तां दृष्टमनसः सर्वे ययाग्वान । ययाविधि । ययानिवेश विदग्धा विविशुक्तां सभां शृङ्गां ।
 ते निपेदुष्यंतीक्रेषु विमानेभ्यःसनेषु च । भद्रासनेषु पीठेषु कुम्भेभ्यःसारणेषु च । १८६
 ततः प्रभञ्जनो वायुमैक्षणा साधु चोदितः । सा शब्द इति सर्वत्र प्रचकामास तां सभां ।
 नि शब्दक्षितिमेतस्मिन् समार्जे चिदिबौक्तसा । वभाये धरणी धाक्यं खेदात् कष्टमापिणी ।
 ॥ धरण्युवाच ॥ त्वया धार्या ह्यहं देव त्वया वै धार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ।
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । तत्तत्त्वं प्रसादेन मया पञ्चाक्षु धार्यते ।
 तथा धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तदिदं भूतं यत्त्वया न तु धार्यते । १८७
 तमेव कुक्षे वीर नारायण युगे युगे । महाभारतवतरणं जगतो हितकाम्यया ।
 तवैव तेजसा क्रान्ता रसातलतल गता । चापस्त्र मां सुरयेष्ट तवैव शरणं गतां ।
 दानवै पीड्यमानाश्च राक्षस्य दुरात्मभिः । तामेव शरणं नित्यमुपयास्ये यनातनं ।
 तावन्मोक्षि भयं भूयो यावन्न सा ककुप्तिनः । शरणं यामि मनसा शतशोऽपि सहस्रशः ।
 अहमादौ पुराणस्य संविता पद्मयोगिना । माञ्च हला हतौ युष्मै गृह्यसौ दौ महासुरौ । १८८
 कर्णस्तोताभवा दौ हि विष्णोरस्य महात्मनः । महाशंभो प्रसूयत काष्ठकुक्ष्यस्यो हितौ ।
 तौ विवेश स्त्रय वायुमैक्षणा साधुचोदितः । तौ दिव्येष्वाद्यनो तु वटधाने महासुरौ ।
 वायुमाणौ तु तौ गृह्य ब्रह्मा परिमुपच्छनैः । एकं मृदुतरं मेने कठिनं वैश चापर ।
 नामनी तु तयोद्यमे सवितुः सलिलोद्भवः । मृदुस्त्वयं मधुर्गम कठिनं केतभोऽभवत् ।
 तौ दैत्यौ हतनामानौ चैरतुल्यलदपितौ । सर्वमेकार्णवं लोकं युद्धकाभौ सुनिर्भयो । १८९
 तावागतौ सहासोक्त्य ब्रह्मा लोकपितामहः । शकार्णवास्मुनिपते तैवान्तरधीयत ।
 स पक्षी पद्मनाभस्य नाभिमथ्यात् समुत्थितः । रात्रयामास मथितं गुह्यं ब्रह्मा शतयुक् ।
 तावुभौ जलगमंस्त्री नारायणपितामहौ । बह्वर्धनगणेषु शयानौ न चकम्पतु ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ । आजग्रातुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ।
 बृह्मा तावत्सुरौ घोरौ महाकायौ दुराधरौ । ब्रह्मणा ताडितौ विष्णुः पद्मनाभेन वै पुरा । १९०
 उत्पत्ताताग्रे प्रयनात् पद्मनाभो महाद्युतिः । तद्युद्धमभवद्वारं तयोस्तस्य च वै तदा ।
 शकार्णवं तदा लोकं त्रैलोक्ये जलतां गतौ । तदाभूत्सुमुखं युद्धं वर्षावष्टावद्वयम् ।
 न च तावत्सुरौ युद्धे तदाग्रममवापतु । अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुग्धरौ ।
 ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं भृगुं । प्रीतो सत्पुत्रं युद्धेन चाप्यस्त्रं मयुरावयो ।

आवां जहि न यचोर्वा सलिलेन पङ्गुता । हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयाव सुरोत्तम ।
 यो ह्यावां युधि निर्जिता तस्यावां विहितौ सुतौ । स तु गृह्य मध्ये दोर्भा दैतौ समभिपीडयत् ।
 जगत्तुर्निधनञ्चापि तावुभौ मधुकैटभौ । तौ हतौ चासुतौ तोये वपुर्धमेकताड्यतौ ।
 मेदेऽमुचतुर्दैतौ मथ्यमानौ जलोर्निमिः । मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामर्नद्धे ततः ।
 नारायणस्य भगवानक्षयत् स पुनः प्रजाः । दैत्यधोर्ध्वदशा कृत्वा मेदिनीति ततः स्रुता ।

१८१५

प्रभावात् पद्मनाभस्य शय्यतो जगतो कृता । वराहण पुरा भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
 विपाणेनाहमेकेन तोयमथात् समुद्रता । कृताहं कमता भूयस्तदा युष्माकमग्रतः ।
 बलैः सकाशादैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना । साम्प्रतं खिद्यमानाहं एतमेव गदाधरं ।
 अनाया जगतो नार्यः शरणं शरणं कृता । अग्निः भुवर्षस्य गुरुर्गवां स्वर्ग्यो गुरुः स्रुतः ।
 नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः । यदहं धारयामिका जगत्स्वावरजङ्गमं ।
 मया धृतं धारयते सर्वमेतद्गदाधरः । जामदग्न्येन रामेण भारावतरणे च्छया ।

१८१६

१८१७

रौपाक्षि सप्तश्लोऽहं क्षत्रियैर्विप्रयोजिता । साक्षि वेद्यो ममारोष्य तर्पिता नृपशोषितैः ।
 भार्गवेण पितु आद्रे कक्षपाय निवेदिता । मांसमेदोऽस्त्रिदुर्गेष्वा दिग्धा क्षत्रियशोषितैः ।
 रजस्सलेव युवति कल्पं समुपस्थिता । स मां ब्रह्मधिरण्याह किमुर्बिं तमवाङ्मुखी ।
 वीरपत्नीव्रतमिदं धारयन्ती विपीदसि । साहं विज्ञापितवती कक्षपं लोकभावनं ।
 पतयो मे कृता ब्रह्मन् भार्गवेण महात्मना । साहं विहीना विक्रान्ते क्षत्रियैः ब्रह्मवृत्तिभिः ।
 विधवा गूढनगरा न धारयितुमुत्सहे । तन्मह्यं दीयतां भर्ता भगवंस्तत्समेनूपः ।
 रक्षेत् सपामनगरं धो मां सागरमालिनी । स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं वाढमित्यमवीत प्रभुः ।
 ततो मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रदत्तवान् । सा मनुग्रभवं पुण्यं प्रायेष्वाकुकुलं महत् ।
 विपुलेनासि कास्तेन पार्थिवात् पार्थिवं गता । एवं दत्तासि मनवे मानवेन्द्राय धीमते ।
 भुक्ता राजसहस्रेभ्यु महर्षिकुलमन्त्रवै । बहवः क्षत्रियाः गूढरा मां जिला दिवमाश्रिता ।
 ते स्य कालवधं प्राण्य मयिव प्रलयं गताः । मत्कृते विपदा लोके हृत्ता वर्तन्त एव च ।
 क्षत्रियाणां बलवतां वंशमेव्यनिर्वर्तिनां । एतद्युञ्जतप्रवृत्तेन देवेन परिणाम्यता ।
 जगद्भिताथ कुपत राक्षां हेतुं रणवयै । यद्यसि मयि कारुण्यं भारश्रेयिस्त्रकारणात् ।
 एकयकधरः श्रोमानमयं मे प्रयच्छतु । यमहं मारयन्तस्मा संप्राप्ता शरणार्थिनी ।
 भारा यधरोक्ष्ये विष्णुरेव श्रवोतु मां ।

१८१८

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपत्रर्षि धरणीवाक्त्रि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा प्रथितोवाक्यं सर्वैरेव दिवौकसः । तदर्थकृत्यं संक्षिप्य पितामहमयामुवच ॥
 भगवन् मयितामस्याः श्रियया भारसयतिः । शरीरकर्त्ता भोक्तारो न हि लोकसमुद्भवः ।
 यत् कर्त्तव्यं संदरेण धमेन वक्ष्येन वा । यदा कार्यं धमेनैव स्वयं नारायणेन वा ।

यदा चन्द्रमया कार्यं भास्करेणानिलेन वा । आदित्यैर्व्यसुभिर्वापि रुद्रैर्वा लोकमावने ।
 अथिष्ठां वा सुराग्र्याभ्यां साधैर्वा चिदिवालयैः । दृढसत्यग्रनोग्यां वा कालेन कलिनपि वा । १८६
 महेश्वरेण वा ब्रह्मन् विशाखेन मुद्गेन वा । यचराघसगन्धर्वैर्यारण्यैश्च महोरगैः ।
 पर्वतैः शैलमुखैर्वा सागरैर्वा महोर्मिभिः । गङ्गामुखोभिर्द्विधापि सरिर्द्धिर्वा गुरेन्दर ।
 विप्रमाप्तापय विभो कथमंशं प्रयुज्यतां । यदिते पार्थिवं कार्यं कार्यं पार्थिवविपक्षे ।
 कथमंशावतरणं कुर्महे सर्वं पितामह । अनारोचगता ये च प्रथित्या ये च पार्थिवाः ।
 बद्धस्यानाञ्च विप्राणां पार्थिवाणां कुलेषु च । अयोनिजायैव तन् ह्यजाम् जगतीतसे । १८७
 सुराणामेककार्यथा मुनैस्तद्विदितं महत् । देवैः परिहृतं ग्राह्यं वाक्यं लोकपितामहः ।
 रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चय । यज्जम्बं स्वयरोरंगांशोऽजगतात्मसमान् भुवि ।
 सर्वं एव सुरश्रेष्ठोऽजोभिरवरोहन् । भावयन्तो भुवं देवो लब्ध्वा चिभुवनमियं ।
 पार्थिवे भारते वंशे पूर्वमेव विजानता । पृथिव्यां सम्भवमिदं श्रूयतां यन्मया ज्ञतं ।
 समुद्रेऽहं पुरा पूर्व्यं वेलाभाषा पश्चिमां । अग्निं सार्द्धं तन्मेन कथयामि महात्मना । १८८
 कथाभिः पूर्व्यदृष्टाभिलोककृतज्ञानुगामिभिः । दत्तितृप्तैश्च बज्रभिः पुराणप्रभवैर्गुणैः ।
 कुञ्जतस्तु कथास्तास्ताः समुद्रं सह गङ्गया । समीपमाजगामाश्च युक्तस्तैर्यद्माहते ।
 सवीर्या विप्रमा कुञ्जं गतं वेगतस्त्रिषी । यादोऽगणविधिषेण यच्छस्त्रेणैवावसथा ।
 शङ्खमुक्तामलतनुं प्रवालमणिभूषण । युक्तश्चन्द्रमया पूर्णं साभ्रगन्धोरनिखलम् ।
 च मा परिभवेत्तैश्च वेलासत्यतिक्रमत् । क्लेद्यामास चपलैर्लोकवधैरमुविखलैः । १८९
 तच्च देशं व्यवहितं समुद्रे हि ममादितं । उक्तं संवत्सरा वाचा शान्ताऽसीति ततो मया ।
 शान्ताऽसीत्युक्तमाचक्षु तनुं सागरो गत । संदतोर्क्षितरङ्गैश्च स्थितो राजनिषा व्यलम् ।
 भूयश्चैव मया ज्ञतं समुद्रं सह गङ्गया । चकारणा मतिं क्त्वा युष्माकं हितकाम्यया ।
 यस्मात्स राजतुल्येन वपुषा समुपस्थित । गच्छार्णवं महोपालो राजैव त्वं भविष्यसि ।
 तत्रापि बहजा लीला धारयन् स्वेन तेजसा । भविष्यसि गृणां भर्ता भरतानां कुलोद्भव । १९०
 शान्ताऽसीति मयेऽकस्मिन् यथासि तनुर्ता गत । सुतनुयैश्च शास्त्रैश्च शास्त्रमस्मिन् भविष्यसि ।
 इयमथायतापङ्क्तौ गङ्गा सर्वोद्गमोभना । रूपिणो नै सरिच्छ्रेष्ठा तव त्वामपि यास्यति ।
 एवमुक्तस्तं लुब्धं सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् । मां प्रभो देव देवानां किमर्थं शत्रवानसि । १९१
 अहं तव विधेयात्मा त्वत्कृतस्त्वत्परायण । अश्रपोऽसदृजैर्वाप्यैरात्मजं मां किमात्मना ।
 भगवस्त्वत्प्रसादेन वेगात् पर्वणि बद्धित । यद्यहं चलितो ब्रह्मन् कोऽच दोषो ममात्मन । १९२
 चेतामि पवनेनाग्निं स्पृष्टो यद्यसि पर्वणि । अत्र मे भगवन् किन्तु विद्यते ज्ञापकारणम् ।
 ब्रह्मैतद्य महावाते प्रष्टुं ह्यसं सलाहकम् । पर्वणां चिन्दुयुक्तेन विभिमि च्युतोऽसि कारणम् ।
 एव यद्यपराधोऽहं कारणैस्त्वत्प्रवर्त्तितैः । चतुर्मुखैः मे ब्रह्मन् ज्ञाप्योऽयं विनिवर्त्तितम् ।

एवं मयि निरालम्बे शापाच्छिखिलतां गते । कारुण्यं कुरु देवेश प्रमाणं यद्यनेनसे ।
 अस्त्रास्य देव गङ्गाया गात्रतायास्तवाच्चया । महीयसमदीयायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि । १८८६
 तमेहं स्तुण्या वाचा महासर्वमयानुव । अकारणञ्च देवाणां वस्त्रं शापानिलेरितं ।
 शान्तिं व्रज न मेतथ्यं प्रसन्नोऽस्मि महेन्द्रधे । शापेऽस्मिन् सरिता नाथ भविष्ये प्रष्टुं कारणं ।
 तद्गच्छ भारते वेशे स्तुदेहं स्निहं तेजसा । आधत्स्व सरिता नाथ त्वतोमा सागरीं तनुं ।
 महेन्द्रधे महीपालस्तव राजश्रिया दृतः । पालयंश्चतुरो वशोऽवस्थसे सलिलेश्वर ।
 इत्यञ्च तां सरिच्छेष्टा विभ्रती मानुषीं तनुं । तत्कालारमणोयाज्ञी गङ्गा परिपरिस्थिति । १८८७
 अनया सह जात्रया मोदमानो समाश्रया । इमं सलिलसंक्षेदे विस्मरित्यसि सागर ।
 लरयाचैव कन्तंथं त्वय्यदे मम शासनं । प्राजापत्येन विधिना गङ्गाया सह सागर ।
 वसवः प्रच्युताः स्वर्गात् प्रविष्टास्य रसातलं । तेषामुत्पादनायैष मया त्वं विनियोजितः ।
 अष्टौ तान् जात्रयो गभीरपत्न्यायै दधालिधं । विभावसोस्तुगुणान् सुराणां प्रीतिवर्द्धनान् ।
 उत्तपाद्य । वस्त्रनद्योश्च शला कुरुकुलं महत् । प्रवेक्ष्यसि तनुं त्वत्ता पुनः सागर सागरी । १८८८
 श्वमेतन्मया पूर्वैर् हितार्थं वः सुरोत्तमाः । भविष्यं दृश्यता भारं इच्छित्वाः पार्थिवात्मकं ।
 तदैव शान्तनोऽयं इच्छित्वा रोमिती मया । वसवो यत्र गङ्गायामुत्पन्नास्तिद्वौजावः ।
 अद्यापि भुवि गात्रेयस्तथैव वसुरष्टमः । वस्त्रे वसवः प्राप्ताः स एकः परिलम्बिते ।
 छट्वाष्ट्रिणां द्वितीयायां द्वितीया शान्तनोस्तनुः । विचित्रवीर्यो द्युतिमानासीद्राजा प्रतापवान् ।
 वैचित्रवीर्यो द्वावेनो पार्थिवो भुवि शम्भुतः । पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्यातौ पुरुषवर्मा । १८८९
 तत्र पाण्डोः श्रिया पुष्टे द्वे भार्ये यौवनस्थिते । ब्रह्मे कुन्ती च माद्री च देवयोधोपमे भुवि ।
 धृतराष्ट्रश्च राज्ञश्च भार्येका तुष्यरूपिणी । गान्धारी भुवि विख्याता नित्यं भर्तृमते स्थिता ।
 तत्र वंश विभज्यन्तां विपद्याः पञ्च एव च । पुत्राणां हि तयो रश्मिभविता विपद्वा महान् ।
 तेषां विमर्दे दाययाद्ये नृपाणां भविता वयः । युगान्तप्रतिमद्यैव भविष्यति महद्द्वयं ।
 स्वसेयु मरेन्द्रेयु श्रातयतस्त्रितरेतरं । विभक्तपुरराज्ञौघा स्थिताः प्रैथियमवेत्यति । १८९०
 ह्यपरस्तु युगस्थान्ते मया दृष्टं पुरातनं । कस्य शास्त्रान्ति श्लेषेण सार्वभौमः कुरु राज्ञः ।
 तत्रावप्रितान् अनुजान् सुभान्निमि विधेयः । धृष्ट्यन्ते शङ्करशोभः पावकेनास्तेनेजसा ।
 अन्तकप्रतिमे तस्मिन्निर्दत्ते क्रूरकर्षणि । समाम्निदमाख्यानं द्वितीयं दापरं युगे ।
 महेन्द्राग्नेऽपयते ततो माहेन्द्रं युगे । नित्यं प्रवत्स्यते पद्याद्युगं दारुणदर्शनं ।
 अर्धभग्रायपुरुषं स्वल्पधर्मपरिग्रहं । उत्सवसत्यसंयोगं वर्द्धितानुनसधर्षणं । १८९१
 महेन्द्रं कुमारश्च दो च देवौ समायिताः । भविष्यन्ति नराः सर्वे लोकेन स्वविरायुषः ।
 तदेव निर्णयः प्रोक्तः दृष्टित्वा पार्थिवात्मकः । अंशवतरणं सर्वं सुराः कुवत मां शिरं ।
 धर्मसंशयोऽयं कुन्या वै माद्राः च विनियुज्यतां । विपद्मस्तु कलिभूलं गान्धात्र्यो विनियुज्यतां ।

एतौ पक्षौ भविष्यन्ति राजान् । कालचोदिताः । जातरागाः प्रथिव्यर्थं सर्वैः संशामलाक्षयाः ।
 गच्छन्ति प वसुमतौ स्त्रां योनिं लोकधारिणे । छष्टोऽयं नैष्ठिको राज्ञामुपायो लोकविभुत्तु । १०५
 श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतं । श्रियिवी सह कालेन वधाय श्रियिवीचिर्ता ।
 देवानचोदयद्ब्रह्मा निग्रहाथं सुरदिपां । नरश्चैव पुराणविशेषश्च धरणीधरं ।
 सनत्कुमारं बाष्पांश्च देवानग्निपुरोगमान् । वरुणश्चैव संशैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
 गन्धर्वांसुरसोश्चैव रुद्रान्विश्वानयाश्विनौ । ततोऽज्ञानवर्तिं देवाः सर्वैश्चावतारयन् ।
 यथा ते कथितं पूर्व्यमंशवतरणे मया । अयोनिजा योनिर्जाच ते देवाः श्रियिवीतले । १०६
 दैत्यदानवहन्तारः संभूताः पुरुषेश्वराः । चीरिकावृक्षसङ्काशा वज्रसंघननाक्षया ।
 नागायुतबलाः केचित् केचिदेवमलान्विता । गदापरिपुष्पकोनां सहाः परिपुष्पाश्च वः ।
 गिरिभृद्गुहप्रहर्तारः सर्वे परिपुष्पोधिनाः । छष्टिर्धेः समुत्पन्नाः प्रतयोऽय सदस्रमः ।
 कुबवंशे च ये देवाः पञ्चालेषु च पार्थिवाः । पाञ्चालाः सन्तुङ्गानां ब्राह्मणानाञ्च योनिषु ।
 सर्वोत्तमा महेष्वासा वेदव्रतपरायणाः । सर्वैर्द्विगुणसम्पन्ना यज्ज्ञानः पुण्यकर्मिणः । १०७
 आचालयेयुः शैलंश्चो क्रुद्धा भिन्त्युर्ध्वहीतलं । उतपतयुरयाकाशं सोमयेयुर्महोदधिं ।
 यवमादिष्य तान् ब्रह्मा भूतभूयभवप्रभुः । नारायणे समावेश्य लोकान् शान्तिमुपागमत् ।
 भूयः श्रुत्वा घयाविष्णुरवतीर्णो महीतलं । प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राक्कथयेश्वरः ।
 ययातिवैश्रज्याय वसुदेवस्य धीमतः । कुले पूज्ययज्ञः कथो जगन् नारायणः प्रभुः ।
 इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपूर्व्येण देवानामेवावतरणे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकार्यं गते काले जगत्याञ्च घयालयः । शंभावतरणे हृते सुराणां भारते हृते । १०८
 भागेऽवतीर्थं धर्मस्य शक्रस्य पवणस्य च । चन्द्रिनीर्द्विभिमजोभोगे वै भास्करस्य च ।
 पूर्व्यमेवावनिगते भागे देवपुरोधसः । वसुनामष्टमे भागे प्रागेव धरणीगते ।
 मृदोर्भागे विनिगते कलैर्भागे तथैव च । भागे सोमस्य च तथा वरुणस्य च गङ्गागते ।
 शङ्करस्य गते भागे मित्रस्य धनदस्य च । गन्धर्व्यारण्यनाथां भागं शिषु गतेऽपि ।
 भर्तृस्त्रितेषु गणपदास्तेषु धरणीतलं । तिष्ठन् नारायणस्यैषि नारदः प्रत्यदृश्यत् । १०९
 स्थितान्निप्रतीकाशो वासाकैमदुर्जेत्रणः । सन्धापवृत्तं विपुलं जटामण्डलमुद्वहन् ।
 चन्द्राग्रदण्डं वसनं वशानो हस्तभूषणः । वीणां गृहीत्वा महतीं कवाशनां सखीमिव ।
 कृष्णाजिनोत्तराश्रयो हिमयशोपवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः साक्षाच्छक इवापरः ।
 मेत्ता जगति मुद्धानां विपद्गणां मुहोपमः । महर्षिर्विप्रश्चरुषिर्निदान् गन्धर्व्यैवेदितुः ।
 वैरकेसिकिलो विप्रो ब्राह्मः कलिर्त्रिपरः । देवगन्धर्व्यलोकानामादिवक्ता मुनिः परः । ११०
 माता चतुर्णां वेदानां उद्भवाता प्रथमनिर्वा । स नारदोऽय विप्रर्विन्धलो लोकचरोऽव्ययः ।
 स्थितो देवभामार्थं संरब्धो विष्णुमप्रवोत् । शंभावतरणं विष्णोः हृदिदं विदुश्चैः कृतं ॥

चयाय पृथिवीशानां सर्वमेतदकारणं । यदेतत् पार्थिवं ज्ञतं त्वयि दिवोश्चर ।
 न मारादणयुक्तोऽयं कार्यार्थं प्रतिभाति मे । न युक्तं जानता देव त्वया तत्तार्थदर्शिना ।
 देवदेव पृथिव्येयं प्रयाक्तुं कार्यमोदृशं । त्वं हि चक्षुःश्रुतां चतुःश्लाघ्यं प्रभवतां प्रभु । १५५
 श्रेष्ठोयोगवानो योगी गतिर्गतिमतामपि । देवभागान् गतान्दृष्ट्वा किं त्वं सर्वपापगो विभुः ।
 वसुन्धरायाः सहायैर्ममं स्वं नानुयुञ्जसे । त्वया सनाथा देवांश्चास्त्रभयास्त्रतःप्रचोदिताः ।
 जगत्यां सन्तरिष्यन्ति कार्याकार्यान्तरङ्गताः । तदहं त्वया विष्णो प्रातः सुरसभामिमं ।
 तव सञ्चोदनायाय शृणु चाप्यत्र कारणं । ये त्वया निहता दैत्याः संग्रामे तारकामयं ।
 तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गता पृथिवीतले । पुरो प्रयियां मुदिता मयुरा नाम विभ्रुता । १५६
 निविष्टा यमुनातीरे स्वीता जनपदायुता । मधुर्नाम महानासोत् दानवो युधि दुर्जयः ।
 चासनं सर्वभूतानां बलेन महताऽन्वितः । तस्य तत्र महद्वासी महापादपद्मद्वलं ।
 घोरं मधुवनं नाम यत्रासौ न्यवसत् पुरा । तस्य पुत्रो महाभासीलवणो नाम दासवः ।
 चासनं सर्वभूतानां बले महति तस्थिवान् । स तत्र दासवः कीदृश्वर्षपूगाननेकशः । १५७
 सर्वैवतगणासौकानुदासयति दर्पितं । अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाश्रयौ स्थिते ।
 राज्यं प्राप्सति धर्मज्ञे राक्षसानां भयावहे । स दानवो बलसाधो घोरं वनमुपाश्रितः ।
 प्रिययामास रामाय दूतं पश्यवादिनं । विषयासन्नभूतो हि तव रामरिपुष्य सः ।
 न च सामन्तमिच्छन्ति राजानो बलशालिनं । राज्ञा राजव्रतस्त्रेण प्रजानां श्रुभमिच्छताः ।
 जेतव्या रिपवः सर्वे स्वीतं विषयमिच्छताः । अभियेकार्द्रक्रेत्रेण राज्ञा रक्षन्काम्यया । १५८
 जेतव्यानीन्द्रियाद्यादैः तज्यये हि भुवो जयः । सन्त्यक् चर्त्तितुकामस्य विप्रयेण महीपते ।
 जयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमी गुरुः । यमनेषु जघन्यस्य धर्ममथस्य धीमतः ।
 बलश्रेष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयं । प्रहृष्टैर्हृन्त्यने सर्वेः सहजैरिन्द्रियातिभिः । *
 अमिकायां प्रियकरैर्माहैरधृतिरीश्वर । यत्त्वया श्रीकृते मोहान् सर्वलो रावणो हतः ।
 नैतदैपयिकं मन्ये महत्तत् कर्म कुक्षितः । वनवासप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना ।
 महतं राक्षसे नीचे नैव दृष्टं यतो विधिः । सतामक्रोधना धर्मैः श्रुभो नयति यद्वृत्तिं । १५९
 यत्त्वया निहता मोहाद्वृषिताद्याश्रमोक्तस्य । स एव रावणो धन्यो यत्त्वया व्रतचारिणा ।
 स्त्रीनिमित्ते यतो युद्धे धाम्यान्मर्षानवेक्षता । यदि ते स हतः श्रेष्ठ दुर्भुद्धिरजितेन्द्रियः ।
 युध्यस्वाद्य मया साङ्गे मूढे यद्यसि वीर्यवान् । तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं क्लृप्तादिनः ।
 धैर्यादसम्मानवपुः सक्षितं राक्षसोऽब्रवीत् । अश्वदेतत्त्वया दूतं भाषितं तस्य गौरवान् ।
 यत्रोत्पिपसि दीपेण वेदात्मनश्च सुस्थितं । यत्रयं यत्रये मूढो यदि वा रावणो हतः । १६०
 यदि वा मे हता भार्या तत्र का परिदेवना । न वाक्प्रायेण दुष्यन्ति साधवः सत्यये स्थिताः ।
 नागर्षि च यथा देवः सदा सस्त्रितरेषु च । कृतं दूतेन यत् कार्यं गच्छ त्वं दूतं माघिरं ।

मात्मज्ञाधिपु नोचेपु प्रहरन्तीह मद्विधाः । अयं ममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।

तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धेर्मध्ये प्रतिकरिष्यति । एवमुक्तः स दूतस्तु पथो यौमित्रिणा सह ।

अनुज्ञातो नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना । स शीघ्रयातः संप्राप्तस्तदा मधुवनं महत् ।

चक्रे निवेशं यौमित्रिर्विनान्तो युद्धसालस्यः । ततो दूतस्य वचनात् स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।

शयन्ये तदमं हत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । तस्युद्धमभवद्द्वारं यौमित्रेर्दानवस्य च ।

उभयोर्द्वेनुर्ध्वरयोः शूरायोरणमूर्द्धनि । तौ शरैः साधुनिशितैरन्योन्यमभिगम्यतुः ।

न च तौ युद्धवैमुख्यं अमं वायुपञ्चमस्तुः । अथ यौमित्रिणा बाणैः पीडितो दानवो युधि ।

ततः स शूरादहितः पर्यहोयत दाशवः । स गृह्णीताऽऽकुग्रक्षैव देवैर्दत्तवरं रणे ।

कर्पणं सर्वभूतानां लवणो विननाद ह । शिरोधरायां जघाह सोऽकुग्रहेण चकथं च ।

प्रवेशयितुमारब्धौ लवणो राघवानुजं । स हृत्कात्सरमुद्यम्य शत्रुघ्नः खड्गमुत्तमं ।

अकुग्रक्षैव चिक्षेद दैत्यस्य च शिरो महत् । स हत्वा दानवं सङ्को यौमित्रिर्विचगन्दनः ।

तदनं तस्य दैत्यस्य चिक्षेदास्त्रेण बुद्धिमान् । हित्वा वनञ्च यौमित्रिर्निवेशं सोऽभ्यरोचयत् ।

मवाप तस्य दैत्यस्य पुर्याः परमधर्मवित् । तस्मिन्मधुवनस्थाने मयुरा नाम सा पुरी ।

शत्रुघ्नेण पुरा छट्टा हत्वा तं दानवरं । सा पुरी परमोदारा सुवन्द्यारतौरणा ।

स्तीता राक्षसमाकीर्णा समृद्धभवनाकुला । उद्यानवनसञ्चक्रा सुशीमा सुप्रतिष्ठिता ।

ग्रीवशूद्राकारसमन्त्रा परिखार्गलमेखला । चयाहासककेयूरा प्रसेदवरकुण्डला ।

सुवैद्यतदारमुखी चमरोद्गारहासिनी । अरोगवीरपुरुषा हृत्स्वपरयसकुला ।

अर्द्धचन्द्रप्रतीकाश्च यमुनातीरशोभिता । पुष्पापणवतो दुर्गा रत्नसङ्घयगन्धिता ।

चेन्नाणि सख्यवलयस्थां काले देवय वर्षति । नवगारीसमृद्धिता सा पुरी सा प्रकाशते ।

निविष्टविषयक्षैव शूरेणैव ततोऽभवत् । तस्यां पुर्यां मन्वावीर्या राजा भोजकुलोद्भवः ।

उपसेन इति ख्यातिः महासेनपराक्रमः । तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो तया हतः ।

कालनेत्रैर्महादैत्यैः चण्डामे तारकामये । केषो नाम विशालासो भोजवैशविवर्द्धनः ।

राजा प्रथिवीं विस्मृतः सिंहविस्मृष्टविक्रमः । राज्ञां भयङ्करो वीरः शङ्कनो यो महोचिता ।

भयदः सर्वभूतानां सत्ययादाक्षताङ्गतः । दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।

युक्तेनैव दपेण प्रजानां रोमहर्षणः । न राज्यधर्माभिरतो नात्मपचमुखावहः ।

मात्मराज्यप्रियकरश्छष्टः करश्चि सदा । स कंसस्तत्र संभूतो यस्मै युद्धे पराजितः ।

क्रव्यादेः बाधते लोकानामुरेणान्तरात्मना । योऽप्यसौ हयविकानो हयपीव इति स्मृतः ।

केशो नाम हयो जातः कंसस्यैव जघन्यज । स दुष्टो धेतिपटुः केशरी निरवयधः ।

गृध्रावने वषट्केनैव नृणां मांसानि भवयन् । अरिष्टो वलिपुत्रस्तु कलुषी हृष्टरूपवान् ।

गवामरित्वमापन्नः कामरूपी महाभुरः । रिष्टो नाम दितिः पुंसो वरिष्ठो दानवेषु च ।

कुञ्जरत्वमगादैर्यः कंसश्चैव स बाहनः । लम्बो नामेति विख्यातो योऽसौ दैत्येषु दाहणः ।

प्रसम्बो नाम भूलाऽसौ वटं भाष्येरमाश्रितः । खर इत्युच्यते दैत्या धेनुकः सोऽसुरोत्तमः ।

घोरक्षानवनं दैत्यघरत्पुण्यादयम् प्रजाः । वराहश्च किमोरश्च यौ तौ दामवधत्तभौ ।

मसौ रङ्गगमौ तत्र जाती चाणूरमुष्टिकौ । यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्तक ।

प्राग्ज्योतिषि तौ भौमस्य मरकस्य पुरे रतौ । एते दैत्या विनिहतास्त्वया विष्णो निराकृताः ।

मानुष्यौ तनुमास्थाय बाधते भुवि मानवान् । स्वक्यादेपिणः सर्वे तद्भक्तान् घ्नन्ति मानवान् ।

तव प्रसादान्तेषां वै दानवाणां च यो भवेत् । तत्तस्यै विभ्यति दिवि ततो विभ्यति सागरे ।

पृथिव्यां विभ्यति तत्तौ भान्यतस्तु कदाचन । दुर्नृत्तस्य हतस्यापि तया भान्येन शोधर ।

दिव्यस्तुतस्य दैत्याश्च गतिर्भवति मेदिनी । व्युत्थितस्य तु मेदिन्यां हतस्य भृगुरेतिवः ।

दुर्धर्मे खर्गमनं त्वपि जायति साधव । तद्वा गच्छ स्वयं विष्णो गच्छाम् पृथिवीतलं ।

दानवानां विनाशाय विज्जातात्मानमात्मना । मूर्खयो हि तवाव्यक्ता दृश्यादृश्याः सुरोत्तमैः ।

तासु दृष्टास्त्वया देवाः मन्त्रविद्यन्ति भूतले । तवावतरणे विष्णो कुंभः स न भविष्यति ।

सेव्यते स च कार्योऽर्थो यस्यायं भूमिरागता । तं भारते काथ्यंगुणस्त्वस्य तुल्यं परापणः ।

तदा गच्छ योकेन चितौ तान् यदि दानवान् ।

एतिथोमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि नारदवाक्ये पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सन्तितस्तपुस्तनयः । प्रत्युवाच उभं वार्क्यं देवानां प्रभुरीश्वरः ।

पैष्टीकस्य वितापीयं यन्मां वदमि नारद । तस्य सन्दक्षप्रसक्तस्य न्यूनतामुत्तरं वचः ।

विदिता देहिना जाता मयैते भुवि दानवाः । यास्य यस्तनुमास्थाय दैत्याः पुष्यति विषहं ।

जानामि कंसं मभूतमुद्यमेनसुप्तं भुवि । कैश्चिन्नेव जाशामि दैत्यैः तुरगरूपिणं ।

नानं कुवलयपीथं मसौ चाणूरमुष्टिकौ । हरिश्चैव जानामि दैत्यैः हयभक्षपिणं ।

विदिता मे खरश्चैव प्रसम्बश्च महाभुरः । सा च मे विदिता विष पूतना दुहिता वनेः ।

कानियस्यापि जानामि यमुनादृग्गोचरं । नैनेतेवमयाचनु यमुनादृग्दमाश्रितम् ।

विदिता मे जरामन्त्रः स्थितो मूर्ध्नि महीचिन्ता । प्राग्ज्योतिषपुरे चापि मरकं साधु तर्कये ।

मानुषे पार्थिवे लोके मानुषसमुपागतं । बाणश्च भोजितपुरे गुह्यमतिभतेजसं ।

दुर्मं त्राष्टमहस्तेन देवैरपि मुजुर्जयं । मय्यासक्तस्य जानामि भारतीं महतीं धुरं ।

तत्र मयं विजानामि यथा थाप्यन्ति तेनृपाः । चयेभ्युवि मया दृष्टः प्रकनोके च मत्प्रकया ।

तेषां पुरुषदेवानामवराष्ट्रजयर्त्तिनां । मयैवेष्ट्यान्वयं जोगमात्मनयापरम्य च ।

धैराद्य मानुषं लोकं मानुषस्तमुपागतः । केषादींश्चाप्य कर्मैश्च वधिष्यामि महापुरातन ।

तेन तेन विधानेन येन यः शालिमेवति । अनुव्रजिष्य योगेन तास्य विगतयो मया ।

यद्येषां हि सुरेन्द्राणां जनया रिपवो दुष्टि । जगद्ययं कृतो योऽपमेमास्यगो महात्मभिः ॥

सुरदेवपिंगन्धर्वैरित्यनुमते मम । विनिश्चयो हि प्रागेव नारदाय कृतो मया ।
निवासं तव मे ब्रह्मा विदधातु पितामहे । यत्र देवे यथा जातो येन वनेन वा वनम् ।
तानहं समरे हन्यां तस्यै ब्रूहि पितामहे ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारायणं विद्वायमुपायं गृणु मे विभो । भुवि यत्ने जनेयिता जननो च भविष्यति ।
यत्र लक्ष महापादो जातः कुलकरो भुवि । यादवानां मन्ददंशमखिषं धारयिष्यति ।
तांशुसुरान् समुत्साद्य वने हत्वात्मनो महत् । स्थापयिष्यति मर्यादां यथा तस्य निशमिष्य ।
पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मनः । जहार यज्ञियो गा वै पयोदाशं महामखि ।
अदितिः सुरभिषेव दे भायै कश्यपस्य तु । प्रदीयमानां गोसासु नैवृत्ता वरुणस्य तु ।
ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रणम्य मिरसा मतः । उवाच भगवन् गावो गुरुणा मे वृता देति ।
स्तकाय्योऽपि गोसात नानुजानाति मे मुखः । अश्वत्थं भयै दे अदिनिं सुरभी ततः ।
मम ता द्रुपया गावो दिव्याः कामदुघाः प्रभो । चरन्ति वांगरान् सर्वावचिताः स्नेन तेजसा ।
कलां धर्षयितुं शक्ता मम गाः कश्यपावृत्त । अक्षयं याः चरन्त्येव पयो देवास्तेनोपमे ।
प्रभुभ्यां व्यथिता ब्रह्मन् गुरुभ्यां पदि वेतरा । तया नियम्याः सर्वे वै लो हि नः परमा गतिः ।
यदि प्रभवतां दृष्टा लोके कार्यमजानते । न विपते लोकगुरो नास्ते लोकवतः ।
यथा वाऽसु तथा वाऽसु कर्तव्ये भगवान् प्रभुः । ममे गोवः प्रदीयन्तां तेषां गन्तांश्चि वांगरान् ।
आत्मा मम हि ता गावो धा गावः सर्वमव्यय । लोकाभ्यां लभ्यन्ते सानां नैक गोप्राज्ञा यं क्षुते ।
पातथाः प्रथमं गावस्त्वांतांस्त्रायन्ति तां द्विजान् । गोप्राज्ञाणपरिचाये परिचाते जगद्भवेत् ।
इत्यमुपनिना प्रोक्ता वरुणो नाहमच्युत । भवां कारणतत्त्वज्ञः कश्यपे प्रापमुत्सृज ।
येनाग्ने चता गावः कश्यपेन महोत्सृज । स तेनाग्ने जगतीं गत्वा गोपलमेयति ।
या च सा सुरभिर्नाम अदितिर्य सुरारणी । उभे ते तस्य वै भायै सह तेनैव प्राख्यतः ।
ताभ्यां सह स गोपके कश्यपो भुवि वसति । तदेव कश्यपेष्वाग्नेयं कश्यपोपमे ।
वसुदेव इति ज्ञातो गोपु तिष्ठति भूतसि । निरिगोवर्द्धो नाम मधुरायां स्तूकदूतः ।
तथाथो गोम्भिरतः कश्यप कर्तव्यकः । तस्य भायै हर्षयैव अदितिः सुरभिर्लया ।
देवको रोहिणी चैव वसुदेवस्य जनेन । तवावतर लोकानां भवाय मधुसूदन ।
जयाभौर्नैव नैवते वरुणसि दिवाकशः । आत्मानमात्मना हि लभ्यते तस्यै महोत्सरे ।
देवको रोहिणी चैव गर्भाभ्यां प्रतिपद्यते । निजं त्वं विश्वरेवादी गोपाल जनकवर्णः ।
वरुणस्य महापादो पुरा नैविकमे यथा । द्वादशिलात्मनात्मानं मायया गोप रूपया ।
गोपकन्या सहस्राणि रमेयधरे अदिनी । गावो ते रचता विष्णो वनानि परिधावतः ।
वनमासापरिचितं धन्यं द्रुक्ष्यन्ति मे वदुः । विष्णो पश्यपलाशघ गोपालवेषतिष्ठते ।
नाले तपि महापादो लोको गोलमेयति । लङ्काः पुण्डरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः ।

११४
११५
११६
११७
११८
११९
१२०

गोषु गोपा भविष्यन्ति सहायाः सततन्तव । वने चारयतो गाक्षु गेष्ठिषु परिधावतः ।
मञ्जतो यमुनायान् रुतिमाश्रयन्ति ते मृगं । जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितं ।
यस्तथा तात इत्युक्तं स पुत्र इति वक्ष्यति । अथवा कस्य पुत्रत्वं गच्छेथाः कस्यपादृते ।
का वा धारयितुं शक्ता विष्णो तामदिति विना । योगेनात्मसमुत्पेन गच्छ त्वं विजयाय वै ।
वयमप्यालयान् खान् खान् गच्छामो मधुसूदन ।

११०३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु देवानमुग्रं य विविके विदिवालये । जगाम विष्णुः खन्देन चोरोदस्योत्तरं दिशं ।

तत्रैव पार्श्वतो नाम मुहा मेरोः मुदुर्गमा । विमिश्रस्यैव विकानौर्मित्यं पर्वसु पूजिता ।

पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिश्चन्द्रारधीः । आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितामहाक्ये षट्षष्ठाध्यायः ॥ ५६ ॥ समाप्तश्चिद् हरिवंशपर्व ॥

॥ अथ चिष्णुपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञात्वा विष्णुं चित्तगतं भागांश्च चिद्वैकृषां । विनाशशंभो कंसस्य भारदेः मयुरा ययौ ।

११०४

विपिष्टपादापतितो मयुरोपवने स्थितः । प्रेयथामास कंसस्य द्रुतं स मुनिपुङ्गव ।

स दूतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे । स नारदस्य गमनं भुजा त्वरितविक्रमः ।

निर्जगामामुरः कंसः खपुण्याः पद्मलोचनः । स इदं शान्तिं दत्वा देवैर्वि वीतकलशं ।

११०५

तेजसा वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्षणं । योऽभिवाचयेत् तस्मै पूजास्तेन यथाविधि ।

आसनश्चाग्निवर्षाभं विमृज्योपजहार वै । निषवादासने तस्मिन् स वै शकस्यो मुनिः ।

११०६

उवाच चोपसेनस्य सुतं परमकोपनं । पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।

गते त्वेव मम वचः श्रूयतां गृह्णताञ्च तत् । अगृह्य दिवो लोकानहं ब्रह्मपुरोगमान् ।

गतः सूर्यसंखं तात विपुलं मेघपर्वतं । स मन्दनवनस्यैव दृष्ट्वा चैवरयं वनं ।

आमुतं मे मुतोयानु सरित्सु सहैवैतैः । दिव्या विधारा दृष्ट्वा मे गङ्गा चिपथगामिनो ।

स्मरणादेव सर्वेषामङ्गणं या विभेदिनी । उपसृष्टश्च तीर्थेषु दिवेषु च यथाक्रमं ।

११०७

दृष्टं मे ब्रह्ममदनं ब्रह्मर्षिगणसंवितां । देवगन्धर्वनिर्घोषैरुपरोभिष्य भादितां ।

योऽहं कदाचिदेवानां समाजि मेरुमूर्धनि । संगृह्य क्षीणां संशक्रामगच्छं ब्रह्मण सभा ।

योऽहं तत्र सितोष्णोपात्रानारत्यविभूषितान् । दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सतितामहान् ।

तत्र मन्त्रयतामेव देवतानां मया श्रुतः । भवतु सानुगच्छेद्बधोपायः सुदाराण ।

तत्रैवा देवको या ते मयुरायां विवृण्वया । योऽस्या गमोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।

११०८

देवानां स हि सर्वसं विदिवस्य गतिय सः । परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।

परतोऽपि परतोऽपि खयश्चैव दिवौकषां । ततस्तु मया दृष्टं दिव्यं कथयाम्यहं ।

प्राप्य यः स हि ते मृत्युभूतपूज्यं तं स्मर । यत्रापि कियतां कंस देवता गभश्मनैः ।

एषा मे तद्वता भीतिरित्येष्टाहमागत । भुज्यन्तां सर्वकामार्थाः स्वस्ति तेऽस्य प्रजाग्रहे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा नारदे आते तस्य वार्क्यं विचिन्तयन् । जहायोषेवार्तं कथं प्रकाशदशनक्षिर । ११०

ग्रीवा च समितश्चैव स भुज्यामयत स्त्रितान् । हास्यः खलु स सर्वेषु नारदे न विशारद ।

नारदं भीययितुं शक्यो देवैरपि सदासर्वैः । आहवस्य शयानो वा प्रसक्तो मत्त एव वा ।

योऽहं देवाभ्यामुदाराभ्यां लोभयेयं धरासिमां । कोऽस्ति यो मानुषे लोकं मां लोभयितुमुद्यते ।

अद्यप्रभृति भूतानामहं देवानुवर्तिनां । नृपचिपयः सङ्गानां करोमि कदवं महत् ।

आश्राप्यतां ह्य केनो प्रसन्ना धेनुकलया । अरिष्टो हृपमयैव पूतना कृत्वा स्रजया । ११५

अटब्धे प्रथिवो हस्तोऽथेष्टे कामरूपिणः । प्रहरन्ध्वज सर्वेषु योऽस्माकं पञ्चदृषकाः ।

गर्भस्थानामपि गतिर्ब्रह्मेया भुवि देहिनां । नारदेन हि गर्भेया भयञ्च समुदाहृतं ।

भवन्तोऽपि यथाकामं मोदन्तो विगतज्वरा । साक्ष वेत्ता यमाश्रित्य नास्ति देवर्षतं भयं ।

स तु कैलिकेसो विप्रो भेदुमीलस्य नारद । सुक्षिप्तमपि लोकेषु भेदयस्महेति रतिं ।

कक्ष्यमान सततं लोकाभ्युत्ति चक्षुषः । चक्षुर्यामो नरेन्द्रार्थां तन्तोर्नैराणि वैव ह । ११६

एवं स विशपसेव वाङ्मात्रेण तु केवलं । विवेकं भवने कथो दह्यमानेन चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदाद्यमने कंसवर्को व्रतपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ योऽज्ञापयत श्रेष्ठः सचिवानात्मनो हितान् । यत्ता भवत सर्वे वै देवर्षा गर्भहन्तान् ।

प्रथमादेव हन्त्या गर्भेस्ते सर्वे एव तु । मूलादेव हि हन्त्य साङ्गैर्यो यथ संशय ।

देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नमभिरविता । खेरक्षरतु विप्रव्या गर्भकाले च रक्षता ।

साक्षान् पुष्पमासादीन् गणयन्नुग्रम स्त्रिय । परिणामे हि गर्भेस्य त्रैवं ज्ञास्वामहं वयं । ११७

वसुदेवश्च वरुणः स्त्रीसमायास भूमिषु । अग्रमस्यैर्मम हितैरावाच हनि एव ह ।

स्त्रीभिर्बर्बरैश्चैव वक्तव्यं न च कारणं । एष मानुषको यत्नो मानुजैरेव वाक्यते ।

कूपर्ता येन देवं हि भदिधौ प्रतिहन्त्यते । मन्त्रयामे सुविहितैरपि वधेषु सुयोजितैः ।

यथैनं चानुज्जयेन देवमथनुलोम्यते ।

अप्यायन उवाच ॥ एवं स यमवान् कथो देवर्षा गर्भहन्तान् । अपेन मन्त्रयामास युतायां नारदात् स वै । ११८

एवं युता प्रयत्नं वै कंसयारिष्टं प्रति । अन्तर्ज्ञानमनो विष्णुं युक्तयामास वीर्यवान् ।

सन्नेमान्देवकीगर्भान् भोजयन्तो वधिष्यति । अष्टमे च मया गर्भे कार्यसाधनमात्मनः ।

तस्य चिन्तयतस्त्वेवं पातालमगमन्मम । यत्र ते गर्भशयनाः पङ्कगर्भा नाम दानवा ।

विक्रान्तवपुषो दीक्षासोऽस्युतप्राशनेपमा । अमरप्रतिमाः सर्वे पुत्रा वै कालमेनिम ।

तेऽयं कं वै परित्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा । उपाषास्यकिरे दैत्या पुरा लोकापितामह । ११९

तथमानास्त्वपुर्वोऽनृतामण्डलधारिणः । तेषां भीतोऽभवद्भ्राता पङ्कगर्भाणां वरं ददौ ।

॥ प्रहोवाच ॥ भो भो दासवशाद्दुःखास्रपसाऽहं सुतोषित । दूतं यो यस्स व कामस्रस्य ते तं ददाम्यहं ।

ते तु सर्वे समानाया देव्या ब्रह्माण्मनुवन् । यदि नो भगवान् प्रीतो दीयतां नो वरो वरः ।

अवध्याः स्वाम भगवन्दैवतेः समहारौ । शपप्रहरणेष्वपि नियतैः परमर्षिभिः ।

यत्तन्मन्त्रपतिभिः सिद्धचारुणमानवैः । माभूद्बधो नो भगवन् ददासि यदि नो वरं ।

११९

तामुवाच ततो ब्रह्मा सुश्रोतेनान्तरात्मना । भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्वमेतद्भविष्यति ।

पद्मगर्भाणां वरं दत्त्वा स्वयम्भूस्त्रिविङ्गतः । ततो हरिश्चक्राग्रपुं सरोषो वाक्यमब्रवीत् ।

मासुतुज्य वरो यस्मादुनो व. पद्मपद्मनाथ । तस्मादस्त्याजितं खेह. ब्रह्मभूतांस्त्यग्रास्यह ।

पद्मगर्भा इति घोऽयं च. ब्रह्म पित्रा विवर्द्धितः । स एष वो गर्भगतान् पिता सर्वान् बधियति ।

पदेव देवकीगर्भे पद्मगर्भा वै महासुराः । भविष्यतः ततः कंसो गर्भस्थान् नो बधियति ।

१२०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगन्नाथ ततो विष्णुः पातालं यच्च तेऽसुराः । पद्मगर्भाः संयुताः सन्ति जने गर्भेऽहं ह्रयाः ।

स ददमं जले सुतान् पद्मगर्भान् गर्भस्थितान् । निद्रया कालकृपिणा सर्वानमर्हतानिव ।

स्वप्नकृपेण तेषां वै विष्णुर्हं हानयाविशत् । प्राणेश्वराय निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ।

ताद्योवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः । गच्छ निद्रे मया तमुष्टा देवकीभवान्निर्गमं ।

हमान् प्राणेश्वरान् गृह्य पद्मगर्भासाम् देहि नः । घटसु गर्भेषु देवक्या योजयस्व यथाकर्म ।

१२१

जातिधेतेषु गर्भेषु नीतेषु च यमचर्यं । कंसस्य विपक्षे यजे देवक्याः सफलं भवे ।

प्रवादं ते करिष्यामि मत्प्रभावसमं भुवि । येन सर्वस्य लोकस्य देवि देवो भविष्यति ।

सप्तमो देवकीगर्भो घोऽयं बाल्यो ममायजः । स सर्वकामयितयतो सप्तमे मासि शोचिषी ।

ब्रह्मरूपानु गर्भस्य स तु ब्रह्मरूपो युवा । भविष्यत्यपमो भ्राता मम शीतोऽदमनः ।

पतिषो देवकीगर्भ. सप्तमोऽयं भयादिति । अष्टमे मासि गर्भस्थे कंसो यद करिष्यति ।

१२२

कीर्णा भूतगणैर्घोरैर्मन्त्रिद्वेषानुवर्तिनो । कौमारं व्रतमास्त्राय निदिवं त्वं भविष्यसि ।
 तत्र त्वां शतदृक् शको मत्प्रदिष्टेन कर्मणा । अभिपेकेण दिव्येन देवैः सह योष्यसे ।
 तत्रैव त्वां भगिन्येयं गृहीयति स वायव । कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिको त्वं भविष्यसि ।
 स ते विन्ध्ये नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यति शश्वतं । ततः स्थानमहश्चैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि ।
 तत्र शुभ्रनिशुभौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ । मांसं कृत्वा मनसि तौ सानुगौ शोभयिष्यसि ।
 पैक्षोक्चचारिणी सा तं भुवि सत्योपयोचने । चरिष्यसि महाभोगे वरदां कर्मरूपिणी ।
 छतानुयाया भूतैस्त्वं निव्यं मांसवर्षिप्रिया । तिथौ नवम्यां पूजां ॥ प्रोष्यसे च प्रशुक्रियां ॥
 ये च त्वां मत्प्रभावज्ञा प्रणमिष्यन्ति मानवा । न तेषां दुर्लभं किञ्चित् पुत्ततो धनतोऽपि वा ।
 कान्तास्त्ववसन्नानां मन्त्रानां च महाशंखे । देखुभिर्व्यां निरुह्यानां त्वं गतिं परमां नृणां ।
 त्वां शोष्यति तु यो भक्ष्या स्विनोनेन वै शुभे । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।
 श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भार्गवतरेणे निद्रावस्तिज्ञानी नामाष्टपञ्चोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 नैशपायन उवाच ॥ आर्यास्तव प्रवक्ष्यामि यथोक्तं त्वेभिभिः पुरा । भाराण्यो नमस्त्वामि देवं विभुवनेश्वरीं ।
 त्वं सिद्धिं शोधेति, कोर्त्तिर्द्विधां वक्षतिर्भति । सन्ध्या रात्रिः प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तैव च ।
 आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी । जन्मो सिद्धयेनस्य खपचारी महात्मापः ।
 लया च विजया चैव तृष्टिः पुष्टिः शमो दियो ॥ ज्येष्ठा यमस्य भगिनो नीलकण्ठेयवाहिनी ।
 बद्धकपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी । विरूपाक्षो विद्यालापो भक्तानां परिरचणी ।
 पञ्चतपेयु घोरैरु नदीषु च गुहासु च । वरसि त्वं महादेवि वनेपूषेवनेषु च ।
 शर्वरैर्वैश्वरैश्चैव पुलिन्दैश्च संपूजिता । मयूरपेषधजिनी लोकान् कामसि बन्धवा ।
 कुक्षुद्वैत्यागक्षैर्वा चैवैवायै समाकुला । चण्डानिनादबद्धला विन्ध्ये वरसि सर्वदा ।
 चिद्रूपपद्मभरा चन्द्रसूर्यपताकिनी । जन्मो लक्ष्मणस्य शुक्लैकोदशो तथा ।
 भगिनी वरदेवस्य रजनी कलहप्रिया । आवासि सर्वभूतानां निद्रा च परमा गतिः ।
 बन्दीगपसुता चैव देवी त्वमपरोजिता । शीरवासा सुवासाश्च रौद्री सन्ध्या त्वमेव च ।
 प्रकीर्णकेशी मृत्युश्च सुरांशवर्षप्रिया । लकीरलकीरूपेण दनिवांशो नधार्थ च ।
 शशित्री चासि वेदानां माता भूतगणस्य च । अन्तर्ज्येदोषु यज्ञानामृतिजाश्चैव दक्षिणा ।
 श्वपोषां धर्ममुद्दिस्त्वं देवानोमदिति ति च । कवेकोणञ्च शैतेति भूतानां धरणी ति च ।
 सिद्धिश्च देवि धात्र्याः वेला त्वं शोभरेख च । यक्षाणां प्रथमा यक्षी यागानां सुरभेति च ।
 कन्यानां ब्रह्मचर्या ॥ शौभाग्यं प्रमदासु च । ब्रह्मवादिन्ययो दीक्षा प्रोभा च परमा तथा ।
 ज्योतिषां त्वं प्रमा देवि नक्षत्राणाञ्च रौचिणी । राजदारेषु दुर्गेषु नदीनां सङ्गमेषु च ।
 पूषे च पूषिमाचन्द्रे छत्तिवासा इति सता । सरस्वती च वासोके छृतिर्देवायने तथा ।
 अशोषां धर्ममुद्दिस्त्वं देवानां मानसो तथा । सुरादेवोमि भूतेषु स्वयमे त्वं स्वकर्माभिः ।

रन्ध्रस्य चाद्दृष्टिस्तं सहस्रनयनेति च । तापसानाञ्च देवी लमरणीवाग्निशेषिणी ।

कुधा च सर्वभूतानां दृष्टिस्तस्य दैवीकषां । खाद्या तुष्टिर्दृष्टिश्चैव वक्ष्यामं तं वक्ष्यमीति ।

आशा चाग्निमनुयायां तुष्टिश्च कृतकर्मणां । दिग्दृष्टिर्विद्विद्भैव तया चाग्निमिच्छा प्रभा ।

प्रकृती पूतना च तं रेवेती च सुदारुणा । मिद्रा च सर्वभूतानां मोहनी चविद्या तथा ।

११८

विद्यानां प्रह्लादिद्या च त्वमोद्गारेण वपट् तथा । भारीणां पार्वती तान्नु पौराणा षष्टयः सुवन् ।

अद्वैत्यैकभर्तृणां प्रजापतिवचो यथा । भेदी विवादगोलानां लमिन्द्राणोति विभुता ।

तया व्यासमिदं सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमं । संयामेषु च सर्वेषु वज्रिप्रज्वलिते तथा ।

मदीतीरेषु चौरेषु वनेषु च गुहासु च । प्रवासे राजन्ये च प्रचूषाञ्च प्रमहमे ।

प्राणात्ययेषु सर्वेषु तं हि रचा न संशयः । त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि मुक्तिर्मानसस्थितिं ।

११९

रच मां सर्वपामिभ्यः प्रसादं कर्तुमर्हसि । इमं देव्याः स्तवं पुण्यमितिहाससमन्वितं ।

यः पठेत् प्रातरत्याय शुचिः प्रयतमानसः । बिभिक्ष काङ्क्षितं सोभिः फलं वै प्रययच्छति ।

यप्तावान् पठते यस्तु काङ्क्षितञ्च लभेत सः । अर्चिता नवभिर्माषैर्द्विचक्षुः प्रयच्छति ।

संवत्सरेण सिद्धिं नु यथाकामं प्रयच्छति । सत्याञ्च प्रह्लादयस्यैव देवाय नमो यथा ।

नृणां सर्वे वर्षे चोदं पुनस्तदा धनचंच । व्याधिमुत्पद्यमश्चैव पूजिता जनयिष्यति ।

१२०

मोहयित्वा च तं कंठमेका मे भोज्यसे जगत् । अहमपात्मना दृष्टिं विधास्ये गौपु गोपवत् ।

खट्वायुधं तथा चैव करिष्ये कंठगोपतां । एवं तान्नु समादिश्य गतोऽन्तर्ह्वागमीश्वरः ।

सा चापि तं जमस्तस्य तथाऽस्त्विति विनिश्चिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेष्टु हरिवंशे विष्णुपर्वणि खड्गगर्भविधाने आर्यास्तवे जनपद्विभक्तौ अध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा । जगत् सप्त तान् गर्मान् यथावत् समुदाह्वान् ।

यद्गर्भान् निःसृजतान् कंठस्थान् जघान् शिलातले । आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनायाय रोहिणी ।

१२१

चाङ्कुराचै स्त्रितं गर्भं पातयन्ती रजस्तला । निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले ।

सा खड्गमिव तं दृष्ट्वा खे गर्भं गर्भमाद्धत् । अपख्यन्ती च तं गर्भं मूढं तं व्यथिताऽभवत् ।

तामाह निद्रा सन्निद्रा नैव तमसि रोहिणी । रोहिणीमिव बोमस्य वसुदेवस्य धीमनः ।

कर्षणेनास्य गर्भस्य खगर्भाच्छावितस्य मे । सङ्कर्षणेनाम इदमे तव पुत्रो भविष्यति ।

सा तं पुत्रमशायैव दृष्ट्वा किञ्चिद्वाञ्छुषी । विव्रेण रोहिणी वेष्ट सुप्रभा रोहिणी यथा ।

१२२

तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी । यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंठेन विनिपातिताः ।

तन्नु गर्भं प्रयत्नेन ररुक्षुस्य रक्षिण । स तत्र गर्भवधतौ वधत्याक्ताञ्जया हरिः ।

यमोदाऽपि समं धत्त गर्भं तदहरिव तु । विष्णोः शरीरजां निद्रा विष्णोर्निद्राकारिणी ।

गर्भकासे त्वं पूर्णं अष्टमे मासि मे स्त्रियौ । देवकी च यमोदा च सुपुत्राते समं तदा ।

यामेव रजनीं विष्णुर्जज्ञे द्विष्यन्तुर्लभं प्रभु । तामेव रजनीं कन्यां यमोदाऽपि त्यजायत ।

१२३

नन्दगोपस्य भार्यैका वसुदेवस्य चापरा । तृप्तकालं हि गर्भिण्या यशोदा देवकी तया ।
 देवशयनयद्विष्युं यशोदा तान् कन्यकां । मुहूर्त्तमभिजिते प्राप्ते सोढ्वराचे विभूषिते ।
 सागराः समकल्पन्त चेलस्य धरणीधराः । ज्वलन्तुःसाम्रयः शान्तां जायमाने जनादने ।
 शिवाः संप्रवृत्ताः प्रशान्तमभवद्भजः । व्योतीषि व्यत्काशन्त जायमाने जनादने ।
 अभिजिन्नाम नचनं जयन्ती नाम शर्वरी । मुहूर्त्तमभिजिते नाम यवजाते जनादने ।
 अथकः शाश्वतः क्षणो हर्गिरारण्यः प्रभुः । जायते मगधांस्तव नयनेमोहयन् जगत् ।
 अनाहता दुन्दुभयो देवानां प्राणदेसदा । आकाशात् पुण्यवर्षस्य वर्षस्य चिद्रेष्वरः ।
 गोभिर्भक्ष्यलक्ष्मिभिः स्वभोजो मधुसूदनं । महर्षयः सगन्धर्वा उपतप्तुः सहासरोः ।
 जायमाने श्रीकेशे प्रहृष्टमभवज्जगत् । रजस्य चिद्रेषु साङ्गे तुष्टाव मधुसूदनं ।
 वसुदेवस्तं तं तत्रैव जातं पुत्रमघोचक्षुः । शीघ्रसलक्षणं दृष्ट्वा पुनर्दिव्यैश्च लक्ष्मणैः ।
 उवाच वसुदेवस्य रूपं सहर वै प्रभो । भोताऽहं देव कंसस्य तस्मादिदं वदाम्यहं ।
 मम पुत्रा हतासौ न तव ज्येष्ठाऽन्तुजेषु ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवस्य चः सुता सार्वहरदच्युतः । अनुप्राप्य पितृत्वेन नन्दितोऽपगृहे नये ।
 वसुदेवस्य संहृष्टो दारकं विप्रमेवं च । यशोदाया स्यहं राचौ विवेश मुतामलः ।
 यशोदायास्त्वविशामलस्य निचिय दारकं । संहृष्टो दारिको तास्य देवकोशयने न्यवत ।
 परिवर्त्तते कृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्रमः । वसुदेवः कृतार्थो वै निर्गमस्य चिद्रेष्वरः ।
 उपवेशमुतायाय कंसायानकदुन्दुभिः । निवेद्यामास तदा कन्यां तां वरवर्षिणी ।
 तच्छ्रुत्वा ललितः कंषो रश्मिभिः सह वेगितः । आजगाम स्यहद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ।
 स तत्र ललितं दारि किं जातमिति चावरोत् । दोषतां शीघ्रमिच्छिंश्च माग्निः समभितक्ष्यन् ।
 ततो द्वाद्वादशैः सखा देवकीभवने स्त्रियः । उवाच देवकी दोगा वस्यविक्रमया गिरा ।
 वारिका पुत्र जातेति कंषे समभियाचतो । श्रीमनो मे हताः सन् पुत्र गर्भास्त्वया पिभो ।
 दारिकेयं हतेवैषा पश्यस्व यदि मन्वसे । दृष्ट्वा कंसस्य तां कन्यामहस्यत मुदा पुनः ।
 हतेवैषा यदा कन्या जातेतुका दृष्टामतिः । सा गर्भेऽवगच्छिता गर्भान्मुक्तिमूर्द्धजा ।
 कंसस्य पुरतो मृषा पृथिव्यां पृथिवीसमा । पादे तां गृह्य पुरुषः समाविश्यावधूय च ।
 उपस्थेन सहसा शिलायां समपीयथत् । पावधूता शिमापृष्ठे निषिष्टा दिवमुत्पतत् ।
 हिम्य गर्भेतनुं सा तु महमा मुक्तमूर्द्धजा । जगामाकाशमाविश्य दिव्यसन्तनुसमेता ।
 कन्यैव चाभवत् सा तु दिव्या देवैरभिपुता । गोक्षपोताम्वरपरा जगज्जोषामलक्षणी ।
 रघवशोऽणजपमा स्रजवस्त्रा अनुभूता । विपुदित्पटवर्णामा वामाकंसदृशेषया ।
 पयोधरमगवतो मन्थेव मययोधरा । सा वै निशि तमोपसे सूर्यभूतगाथाकुले ।
 मृत्योती हनोती चैव विपरोतेन भास्यती । विशाधवि गता रौद्रो पयो पातमनुत्तमं ।

गहास च महाहर्म कंसश्च दधितः प्रवीत । कंस कंशात्मनाशाय यदहं धातिता तया ।

सहसा च समुत्थित्य शिलायामभिषेयिता । तस्मिन्तवान्तकालेऽहं ह्यवमाश्रयः प्रनुशा ।

पाटयित्वा करैर्दहमुष्णं पाप्मानमि शोषितं । एवमुक्त्वा वचो धारं सा यथेष्टेन वर्तमाना ।

खं सा देवालय देवी सगणा विचचार ह । सा कन्या वयुधे तत्र वृष्णिपञ्चमि पूजिता ।

पुत्रवत् पात्यमाना सा देवदेवाश्च या तदा । विद्धि चैवामयोत्पन्नमंशाद्देवीं प्रजापतेः ।

एकानंशां योगकन्यां रत्नायै केशवस्य च । ता वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः ।

देवीश्च दिव्यवपुं कृष्णः संरक्षितो यया । तस्यां गतायां कंसस्य तां मेने मृत्युमात्मनः ।

विविक्ते देवकोष्ठेव शोडितः समभाषत ।

॥ कंस उवाच ॥ पितृव्यस्य हतो यज्ञस्यैव गर्भा हता मया । अन्य एवान्यतो देवि मम मृत्युरपस्थित ।

नैराशस्य हतो यज्ञः सखने प्रहृतं मया । देवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहं ।

त्यज गर्भगतं चिन्तां सन्तापं पुत्रजं त्यज । हेतुभूतस्त्वहं तेषां मति कालविपर्यये ।

काल एव नृणां शत्रुः कालस्य परिणामकः । कालो गयति सर्वं वै हेतुभूतासु मदिधः ।

आममिष्यन्ति वै देवि यथाभागमुपद्रवाः । इदमु कटं यच्छ्वं कर्त्ताऽहमिति मन्यते ।

माकर्षीं, पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं त्यज । एवं प्राया नृणां धीनिर्नासि कालस्य वंछिति ।

पतानि पादयोर्मूर्द्धां पुत्रवत्तव देवकि । म्रतस्त्वस्यन्तां रोषो बानास्यवहते त्वयि ।

इत्युक्तवान् कंसं सा देवकी वाक्यमाददे । शत्रुपूर्णमुखी दीना भर्त्तारमभिवीचती ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वसेति कंस मातेव जयती ।

॥ देवकुवाच ॥ ममाप्यतो हता गर्भा ये तया कालरूपिणा । कारणं त्वम वै पुत्र हतान्तां ह्यत्र कारणं ।

गर्भहन्तमनेतमे सहनीयं तया कृत । पादयोः पतता मूर्द्धां क्षश्च कर्षं जुगुप्सता ।

गर्भे च निपता मृत्युम्यांछेऽपि न निवर्तते । युवा पिमृत्योर्लज्जगः खविरो मत एव च ।

कालपकामिदं सर्वं हेतुभूतस्त्वमेव तु । अजाते दर्भेन नासि यथा नासि तथैव स ।

जातोऽप्यजाततां याति विधाया यत्र नोयते । तद्वच्च पुत्र मा ते भूमद्रुतं मनुकारणं ।

मृत्युनाऽपहृते पूर्वमेव हेतु प्रवर्तते । विधिना पूर्वमृष्टेन प्रजासर्गेण तत्तत ।

भातापिचोस्तु कार्येण जयतस्त्वपपयते । निशम्य देवकीवाक्यं स कंसः खं निवेद्यन ।

प्रविवेक सुभंरतो दक्षमानेन चेतसां । हृष्टे प्रतिहते दीनो जगाम विमना शब्धं ।

इति श्रीमद्भागवते खिलपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि श्रीकृष्णजन्मनि षष्ठिमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ वैष्णवपुत्र उवाच ॥ प्रागेव वसुदेवश्च ब्रजेऽप्यवरोचिणी । प्रजातां पुत्रमेवैव च द्रात् कान्ततराननं ।

स मन्दगोप त्वरित प्रोवाच प्रमया गिरा । गच्छानया सह त्व वै ब्रजमेव यशोदया ।

तत्रैवा दारकौ गत्वा जातकर्षादिमिगुणि । योजयित्वा ब्रजे तात संसृज्य ययासुखं ।

रौहिणेयश्च मे पुत्रं परित्यज्य शिर्षं ब्रजे । अहं वाच्या भविष्यामि पितृपेषु पुत्रिणां ।

योऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखं । द्विषते हि बलात् प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतो मर्म । ११०५
 अथाद्भि मे भयं केषांश्चिद्वृणोदै शिशोर्बन्धे । यथा च रोहिण्येवं नन्दगोप ममात्मजम् ।
 गोपायसि शिशुं तात तत्त्वान्वेयो तथा कुरु । विप्रा हि बहवो लोके बालानुत्तमस्यन्ति च ।
 स च पुत्रो मम व्याघ्रान् कनोयांश्चाप्ययं तव । उभावपि सन् नाद्या निरोचस्य यथासुखं । ११०६
 वर्द्धमानाबुभावैतो समानवयसौ यथा । शोभेतां गोव्रजे तस्मिन् नन्दगोप तथा कुरु ।
 बाह्ये केलिकिलः सख्यौ बाह्ये मुहूर्तानि मानुषः । बाह्ये चण्डतमः सर्वस्वच यत्नपरो भव । ११०७
 न च हन्दावने कार्यौ गर्वां घोषः कदाचन । तत्र वासे तु मेतर्थां केजिनः पापदर्शिनः । ११०८
 सरोरुपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनीभ्यस्तथैव च । गोष्ठेषु गोमेषु बलेषु रक्ष्यो मे दावनीमि शिशु ।
 नन्दगोप गता रात्रिः श्रीत्रयानो ब्रजान्वितः । हमे त्वां त्वरथन्तीव पत्निषः सद्यद्विधाः । ११०९
 रक्षस्व वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना । धानं यशोदया सार्द्धमावरोह मुदा युतः । १११०
 कुमारस्कन्धवाद्याद्यां श्रिविकायां समाहितः । संवेशयामास शिशुं श्रिविकायां महात्मनिः । ११११
 जगाम च विविक्तेन श्रोतृलानिस्तर्षिणा । बहूदकेन भर्गेन यमुनातीरगामिना । १११२
 स ददर्श इमे देहे गोवर्द्धनवनेपगे । यमुनातीरसम्बद्धं श्रोतमावरोहवर्तम् । १११३
 विगतथापदं रथं क्षतागुल्मवमाकुलं । गोमिस्तूषविलग्नानिः खन्दन्तीभिरसद्वृतं । १११४
 समप्रचारस्य गर्वां समतीर्थजलाश्रयं । रुधारां स्कन्धघातैश्च विषाणोद्दृष्टोपदं । १११५
 भायामिवादानुसृतं श्येनानिवगच्छुभिः । उदगालमृगसिंहेषु वशमेष्टांश्चिभर्तुम् । १११६
 प्राहूँलशब्दभिर्बतं नामापचिसमाकुलं । स्वादुवृषफलं रथं पर्याप्तदृष्टवधरं । १११७
 गोमजं गोव्रतश्रेष्ठं गोपनारीभिरावृतं । हिम्वारवैद्य वक्त्राणां सर्वैतः कृतनिलवं । १११८
 शकटावर्तविपुलं कण्टकीवाटसङ्कुलं । पर्यन्तेष्वारुतं बन्धैर्हृदयैः पतितैर्दुर्गैः । १११९
 बध्नाणां रोपिते, कीनैर्दामभिय विभूषिते । करोषाकीर्णवसधं कटस्त्रेणकुटीरमटं । ११२०
 सैत्यं प्रचारयज्जलं चटपुष्टजनावृतं । दामनीमायवज्जलं गर्गरीङ्गारनिलनं । ११२१
 तन्मिष्टावयज्जलं दधिमण्डार्द्रशक्तिकं । मन्थानवसयोद्गारीर्गोपीनां जलितलनं । ११२२
 काकपक्षधरैर्वापेर्गोपालैः क्रीडनाकुलं । सार्गलदारगोवाटं मध्ये गोस्थानसदृशं । ११२३
 सर्पिणा पथ्यमालेन मुरभोलतमावृतं । नीलपीताम्बरभिय तदुषीभिरसद्वृतं । ११२४
 वन्यपुष्पावतं गामिर्गोपकन्याभिरावृतं । त्रिरसा एतकुम्भाभिर्व्यङ्गेरपल्लनाम्बरैः । ११२५
 यमुनातीरमार्गेण जलहारिभिरावृतं । स तत्र प्रविशन् हृष्टो गोव्रजं गोपनादितं । ११२६
 प्रयुक्तो गोपहृष्टैः शोभिर्हृष्टाभिरैव च । निवेशं रोषयामास परिवर्तनं सुखाश्रये । ११२७
 सा यत्र रोहिणी देवी वसुदेवमुखाववा । तत्र तं बालसुखीं लब्ध्वा गूढं न्यवेशयत् । ११२८
 इति श्रीमहाभारते म्लेचपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोव्रजगमने एकश्लोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ११२९
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तस्यासत कान्तः सुमहात्म्यवर्तत । गोव्रजे नन्दगोपस्य बन्धवः प्रकुप्यतः । ११३०

१. दारको कृतनामानो वदन्तीति सुखञ्च तौ । ज्येष्ठः सङ्घर्षो नामकनीवान् कृष्ण एव च ।
मेघकृष्णस्य कृष्णो भूद्विधान्तर्गतो हरिः । चर्वङ्गते गवां मध्ये सागरेख इवोन्मदः । ११८
२. शकटस्य तपः सुतं कदाचित् कर्मस्य द्विर्गो । यशोदा तं समुद्राज्य जगाम यमुनां गदी ।
त्रिगुलोत्तां ततः कुर्वन् स हस्तचरणौ विपन् । हरीदं मधुरं कृष्णं पादाम्बुं प्रसारयन् ।
स तत्रैकेन पादेन शकटे पर्यवर्तयत् । न्युजं पयोधराकोट्यो चकार च हरीदं च ।
३. एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यशोदा शोधविक्रमा । स्नाता प्रसवदिग्माद्भ्यो बहुवक्त्रेण वारिणी ।
सा ददर्श विपर्यस्तं शकटं वायुना विना । हरेति हिला स्मरितं दारकं शकटे तदा । ११९
४. न सा बुबोध तत् केन शकटे परिवर्तितं । स्मृति मे दारकस्मिन् प्रीता भीता च साऽभवत् ।
किञ्च वदति ते तात पिता परमकोपनः । संयथः शकटे स्मृते चक्रेणानु विरोजिते ।
किं मे स्नानेन दुःखानं गच्छात् नमनेन किं । पर्यलो शकटे तात यत्नां परमात्मपादम् ।
५. एतस्मिन्नन्तरे गोमिराजगाम वनेचरे । क्वापये वाचसो विभ्रन्द्गोपाया प्रजान्तिनै ।
न ददर्श विपर्यस्तं मित्रभाष्यचण्डीयतं । अपाच्छूष्मिभद्रां च शकटं चक्रेणोत्थितम् । १२०
६. भीतस्वरितमागम्य सहसा शानुलोचनः । अपि मे स्मृति पुत्रायेत्यमरुद्वचनं वदन् ।
पिवतां लनमासीक्य पुनं स्खलोऽप्रवोत् पुनः । हृदयमुद्धं विना केन पर्यलो शकटं मेत ।
प्रत्युवाच यशोदा तं भीता गद्वदमाविणी । न हि जागाम्यहं केन शकटं भुवि पातितं ।
७. अहं गता नदीमार्ग्यं चैलप्रवालनार्थिणी । आगतां च विपर्यस्तमपश्यं शकटं भुवि ।
तयोः कथयतोरिवममुं वक्ष्ये दारकाः । ज्येष्ठेन त्रिगुणा पालमेतत् पादेन पातितं । १२१
८. अस्माभिः श्वेतस्त्रिच दृष्टमेतद्यदृच्छया । शोच्यमिति ते सर्वे विस्मयेतुस्ते लोचनः ।
स्नेहानेन शकटस्याय प्रकथनमकारयन् ।
इति श्रीमहाभारते धिष्णु चरित्रे विष्णुपर्वणि त्रिगुणार्थां शकटेभ्यो द्विपद्योऽर्थः ॥ १२ ॥
९. वैशम्पायन उवाच ॥ कथं चित्तय कालस्य शकुनीवैश्वारिणो । धात्री कंथस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।
पूतना नाम शकुनी धीरा प्राथिमयद्वरी । श्रौजगमाहूँराच वै पयो कौधादिभुजनी ।
ततोऽहूँराचसमेतं पूतना प्रायदृश्यत । व्याघ्रगक्षीरनिर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः । १२२
१०. निस्त्रिंश शकटाचैः सा प्रघ्नोत्योऽवर्षिणी । ददौ क्षणं सा कृष्णाय तस्मिन् सुप्रजने निशि ।
तस्याः क्षणं पयोऽकृष्णः प्राणैः सह ननाद च । क्षिप्रवती सा सहसा पपात शकुनी भुवि ।
तेन शब्देन विवस्त्रास्त्रतो बुरगधरे जनाः । स नन्दगोपा गोपाय यशोदा च सुविक्रवा ।
ते तामपश्यन् पतितां विभ्रंशं विपयोधरः । पुनर्नां पतितां भूमा वक्ष्ये गवावधारिता ।
ददं किञ्चित् सन्मृष्टाः कथेदं कथं चेत्यपि । नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपासौ पर्यवारयन् । १२३
११. नाथगच्छन् च तदा दृष्टुं तव कदाचन । आस्यर्थमादधेति नित्यं भुवनोऽनुयुक्तं हान् ।
मतेषु तेषु गोपेषु निश्चितेषु यथाष्टदं । यशोदां नन्दगोपस्तु पत्रादागतसंघमः । १२४

कोऽयं विधिर्न जानामि विष्णुयौ मे महानयं । पुत्त्रस्य मे मयं भीरु भीरुत्वं समुपागतं ।
 यशोदा सप्रवीक्षीता नार्य जानामि किं त्विदं । दारकेण सहानेन सुप्ता शब्देन धीधिता ।
 यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोप सभाम्भव । केषाङ्गयं चकारोयं विषयस्य जगाम ह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हर्षिवेशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्न्यायां पूतनावधे विषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ काले गच्छति तौ धौम्यौ दारकौ कृतनामकौ । कृष्णः सङ्घर्षणसौमौ रिङ्गिणौ समपद्यतां ।
 तावन्मोन्मगतौ घालौ घालादेवैकताङ्गौ । एकमूर्तिधरौ कान्तौ घालवद्भक्तवर्धनौ ।
 एकनिर्माणनिर्यक्तविक्रम्यासनाशनौ । एकवैशधरावेकं पुष्पमाणौ शिशुपत्नतं ।
 एककार्यान्तरगतवैकदेहौ विधातौ । एककार्यौ महावीर्यावैकस्य शिशुपताङ्गौ ।
 एकप्रमाणौ लोकानां देवदृष्टान्तमानुषौ । कृत्वा जगतौ गोपौ संहतौ गोपद्वारकौ ।
 अन्योन्यवृत्तिप्रकारिभौ क्रोडाभिरभिभोभिर्तौ । अन्योन्यकिरणयस्त्रौ चक्षुर्यौ विशाम्बरौ ।
 विषयन्तौ तु सर्वेषु सर्वभोगभुजावुभौ । रजत पाण्डुदिग्धाङ्गौ द्रुमौ कलमकाविव ।
 कश्चिद्भक्तप्रदिग्धाङ्गौ करीपप्रोक्षितौ कश्चित् । तौ तत्र पर्यधवितौ कुमारविव पावकौ ।
 कश्चिज्जानुभिर्बद्धौ सर्वमाणौ विरेजतुः । क्रोडभौ वसशासासु भक्तदिग्धाङ्गमूर्ध्नी ।
 शुभ्रभाते त्रिधा भृष्टावानन्दजगौ पितु । जगत्त्रिप्रकुल्यौ विदहन्तौ कश्चित् कश्चित् ।
 तौ तत्र कौटहलिनौ मूर्ध्ज्याकुलेष्वौ । रजतचक्रवर्धनौ दारकौ सुकुमारकौ ।
 अतिप्रवक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वप्रजविचारिणौ । नाशकतौ वारयितुं नन्दगोपं सुदुर्द्वैतौ ।
 ततौ यशोदा समुद्धा कृष्णं कमललोचनं । आगत्य श्रकटोमूले भर्त्सयन्तौ पुनः पुनः ।
 दास्या धैवादेर वद्धा प्रत्यबन्धदुल्लखले । यदि शक्नोति गच्छेति तमुक्ता कथं साङ्करोत् ।
 यदायान्मु यशोदायां निर्जगाम ततोऽङ्गणात् । शिशुलोका तत कुर्वन् सर्वं विज्ञापयन् भ्रजं ।
 योऽङ्गणादि वृत्तः कृष्णं कथमाप उल्लखलं । यमलाभ्यां भृष्टाभ्यामभ्युनाभ्या निवारितः ।
 मध्याष्टिदकाम तयोः शिशुः कथंभुल्लखले । तत्तस्य कथेतो बह्वं तिर्यग्गतमुल्लखलं ।
 सप्त ताम्बां ममलाभ्यामभ्युनाभ्याश्चकथं ह । नावर्जुनैः कथ्यमाणी तेन बाधेन रंहसा ।
 समूलवधौ भग्नौ च च सखे जहास वै । निदर्शनाय गोपाणा दिव्यस्त्रवत्तमास्त्रितः ।
 तदाह तस्य बाणस्य प्रभावादभवत् । यमुनातीरमागंसा गोपस्य ददृशुः शिशुः ।
 क्रन्दन्त्यो विषयनयस्य यशोदानिकटं ययुः । तासु संभ्रान्तवदना यशोदामूपुरङ्गना ।
 सदागच्छ यशोदे सं संभ्रमात् किं विस्मयं । यौ तावर्जुनद्वयौ तु भ्रजे सखीपयाचनौ ।
 पुत्रस्योपरि तावतोः पतितौ ते महीद्वयौ । दृष्ट्वेन दास्या तथैव बह्वौ वस्य दयोदरे ।
 जहास हृषीकेश्ये तत्र पुत्र स बालकः । उन्मत्त गच्छ दुष्येण मूढे पण्डितमानसि ।
 पुत्रमागय जीवन् मुक्तं मृत्युमुवादिष । सा भीता सहस्रतयाय हाहाकार प्रकुर्वता ।
 तं देहमगमय पतितौ तौ महाद्रुमौ । इदं सा तयोर्बन्धुं द्रुमयोरारुहन्ति शिशुं ।

दाक्षा निवहमुदरे कर्पमाणमुलूखलं । सगोपीगोपवृद्धश्च सयुवा च व्रजसदा ।
 पर्यगच्छत तद्वृष्टं गोपेषु महदद्भुतं । जज्जुष्य यथाकामं गोपा वनविचारिणः ।
 केनेमौ पातितौ दृष्टौ घोषस्त्रासतनोपमौ । विना वातं विना वर्षं विद्युत्प्रसृतं विना ।
 विना हस्तिहतं दोषं केनेमौ पातितौ द्रुमौ । अहो-वत न शोभते विमूलावर्जुनाविमौ ।
 भूमाविमौ निपतितौ वितोयौ जलदाविष । यदीमौ घोषरचितौ घोषकल्याणकारिणौ ।
 नन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवं गतावपि । यदाभ्यां दारको भुक्तो विमूलाभ्यामवितत ।
 औत्पातिकमिदं घोषे हतोयं वर्जते लिह । पूतनाया विनाशश्च द्रुमयोः शकटश्च च ।
 अस्मिन् स्थाने निवासोऽयं घोषस्त्रास न दृश्यते । उत्पाताश्च न दृश्यन्ते कथयन्तौ न शोभनं ।
 नन्दगोपसु घृष्टा भुक्ता कृष्णमुलूखलात् । निवेद्य चाङ्गे सुचिरं स्मृतं पुनरिवागतं ।
 नादप्यत प्रेक्षमाणो वै कृष्णं कमललोचनं । ततो यशोदां गर्हन् वै नन्दगोपो विवेकश्च ।
 स च गोपजनः सर्वैः प्रजमेव जगाम ह । स च तेनैव नाथा तु कृष्णो वै दामभ्यन्तनात् ।
 घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगोयते । एतदाद्यर्थभूतं हि बाह्यस्त्रासोद्विष्टिणं ।
 कृष्णश्च भरतमेव घोषे निवधतस्तदा ।

५६४

१६५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां यमलाञ्जनुमन्त्रे षण्णवोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तौ बाह्यमुक्तौ कृष्णश्च दृष्टवानुभौ । तस्मिन्नेव प्रसन्नौ सप्तवर्षी धनुवत ।

१६६

भीमपीतान्तरधरौ पीतशैतानुलोचनौ । भूभृशुर्व्यस्तपाखौ काकपवधरावुभौ ।

पर्यवाद्य मुतिसुखं वाद्यनौ बराननौ । शुभ्रभाते वनगतौ चिद्योर्ध्वाविष पञ्चगौ ।

मयूराङ्गजकण्ठौ तौ पक्षवापीलधारिणौ । वनमाखालुलोरस्त्रौ द्रुमपाताविशेद्वतौ ।

अरविन्दकृतापीडौ रज्जुयशोपवीतिनौ । सशक्रतुम्भकरकौ गोपवेषुप्रवादकौ ।

कचिद्वसन्नावन्योन्यं कौकुमानौ कचित् कचित् । पर्णश्रव्यासु संसृप्तौ कचिद्विद्वान्तरैपिणौ ।

१६७

यवं वक्षान् पालयन्तौ शोभयन्ता महावनं । चक्षूरेते रमन्तौ स किञ्चोरारविष पञ्चलौ ।

अथ दामोदर श्रीमान् चन्द्रपुष्पमायत । आर्य आस्त्रिभवे प्रकृतं गोपाले सह कीडितं ।

अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यौ भक्तकामनं । प्रवीणदण्डकाष्ठश्च गोपैर्भयितपादपं ।

घनोभूतानि धान्यासन् काष्ठानि वनानि च । तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्ते स यथासुखं ।

गोवाटेषु च ये दृष्टा परिहृताग्लेषु च । सर्वे गोष्ठाग्निषु गता जयमजयवर्षे च ।

१६८

सज्जिह्वानि धान्यासन् काष्ठानि च शृणानि च । तानि दूरावकृष्टासु मार्गितयानि भूमिषु ।

अरण्यमिदमन्योदमन्यकचं निराश्रय । अन्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमं ।

अकर्मण्येषु दृष्टेषु स्थितविप्रस्त्रिदिजं । संवासस्त्रास्य महतो जनेनोत्सादितद्रुमं ।

निरानन्दं निरास्तादं निष्प्रयोजनमाहत । निर्विहङ्गमिदं शूलं निर्व्यञ्जनमिवाग्रं ।

विक्रीयमाथैः काष्ठैश्च शकैश्च वनचमैश्च । लक्षत्रसङ्घयतृणैः घोषोऽयं जगरायते ।

१६९

पूर्णं चर्मासमयस्तोयस्तव वने सुखं । क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनाञ्चावगाहतो ।
ततः प्राहनुप्राप्ता मनसः कामदीपनी । प्रवर्ष्युर्ध्वमेधा शक्रचापाद्वितोदरा ।
बभूवादृशेन सूर्यो भूमिश्चादर्शयेत्तृणं । मद्धता मेघवातेन त्वतोयानुकारिणः ।
संमार्ज्जितला भूमिर्थावनस्थेयं लक्ष्यते । नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपाकुलानि च ।
नष्टदावाग्निमार्गाणि वनानि प्रचकाशिरः । नृत्यव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनी ।
मदरक्ता प्रष्टसाश्च केका पटुरवास्तया । नवप्राटपि कान्तानां पटपदाहारदायिनी ।
धौवनस्थं कदम्बानां नभश्चेध्वाजनेव । दासितं कुटजैः पुष्पैः कदम्बैर्मणितं वर्णं ।
वासितं जलदैर्युष्मं तोषिता च वसन्धरा । वनप्रभा आस्तरकैरभितप्ता दवाग्निना ।
जलैर्वैलासकौस्तुभैरुच्छ्रमन्तोव पद्मना । महावातधमुद्भूतं मशमेघगणार्षितं ।
मघो महाराजपुरैस्तुल्यमापद्यते नमः । क्षचित् कन्दलद्वाराब्जं त्रिलोत्राभरणं क्षपित् ।
संपदीप्तमिवाम्बितं फुल्लोपद्रुमं वर्णं । ऐन्द्रेण पयसा चित्तं मांस्तेन नवीकृतं ।
पार्थिवं गन्धमात्राय लोका लुभितमानसः । द्रुमचारङ्गनादेन दर्दुरव्याहतेन च ।
नवैव शिखिरिभ्रुदैरवकीर्णं वसन्धरा । अमन्तूर्ध्वमहावन्तं वर्षप्रसन्नहारया ।
हरन्त्यक्षोरजान् शृङ्गान् विलारं धाम्नि निबन्धना । वनतापारगिर्वेदाः क्षिप्रपञ्चोत्तरच्छदाः ।
न ह्यजनि नगायाणि ग्रान्ता इव पतसिषः । तोयगम्भीरलम्बेषु प्रलङ्घयु नदसु च ।
उदरेषु गवाध्मणां मज्जतीव दिवाकरः । महीरुहैरुत्पतिते सलिलोत्पीडयदुला ।
अनेय्यमार्गं वसुधा भाति शालमालिनी । वज्रैरेवावहन्नां नगार्गा नगशालिनी ।
क्षीतामि परिहृतानि पतन्ति शिखराश्च । यतता मेघवर्षेण यथा निहारसारिणा ।
पर्वतोद्गीर्णमुक्तेन पूर्यन्ते वनराजयः । हसोच्छ्रितमुखं बन्धा मेघनादानुधारिणः ।
भान्मयतिलश्चा भातङ्गा गाङ्गता इव तोषदा । प्राहृष्टप्रवृत्तिं बद्धश्च दृष्ट्वा चान्द्रवरान् घनान् ।
रीद्विधेया मिथ काष्ठे लुण्ठं वचनमब्रवीत् । पश्य लुण्ठं घनान् लुण्ठान् बलाकान् दभूपयान् ।
नगने तव गावर्था वर्षधैराग्निवोत्थितान् । तव निद्राकर कालस्तव गात्रोपमं नभः ।
त्वमिवाशातवमर्ति चन्द्रा वसति वार्षिकी । एतन्नीलाम्बुदश्यामं नीलोत्पलदलप्रभं ।
संप्राप्ते दुर्दिने काष्ठे दुर्दिनम्मानि वै नमः । पश्य लुण्ठं जलोदये लुण्ठैरुद्धत्यितैर्यनैः ।
शिवदुर्गेना यथा रम्यो भाति गोवर्द्धनो गिरि । पतितेनाम्बुषा क्षीते समताम्यददर्पिणा ।
आजन्ते लुण्ठचारङ्गा काननेषु मदन्विताः । एतान्यस्तुपहृष्टानि हरितानि मृदूनि च ।
हृष्टानि शतपचापचैर्गुह्यनि मेदिनी । चरञ्जानां त्रैलोक्यवर्णमाश्रय घनागमे ।
सम्प्रक्षान्नाश्च भीमार्गा न सन्कोर्यैतिरिच्यते । शोषवातधमुद्भूता त्रैवितीसुखकारिणः ।
दामोदरोद्गमरवाः प्रामल्यं धाम्नि तोषदा । हरं हर्षयचापेन विवर्णेन विविक्रम ।
विदाहयेन रचितं तवेदं मध्यमं पदं । नभश्चे च नभयलुर्न भात्येव चरश्चम ।

मेघैः शीघ्रातपकरो विरगिरिव रश्मिमान् । द्यावापृथिव्याः संभवेः सततं प्रवतैः कृतः ।
 अथवच्छिन्नधारीधैः समुद्रोपसमैर्धनैः । नोपाज्ज्वलकदम्बानां पृथिव्यां वाततृणैः ।
 गन्धैः कोशाहला वान्ति वाता मदनदीपनाः । संप्रवृत्तमहावर्षैः लब्धमानमिवाम्बुदैः ।
 आत्यगाधमपर्यन्तं ससागरमिवाम्बरं । धारानिर्मलनारारवं विद्युत्कचवर्षिणं ।
 शक्रपापायुधवरं युद्धमज्जमिवाम्बरं । मैलानाञ्च वनानाञ्च द्रुमाणाञ्च वराननं ।
 प्रतिच्छन्नानि भासन्तेः शिखराणि धनैर्धनैः । गजानीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिभिर्धनैः ।
 वरुणारूढ्यन्तां याति गणैः सागरैः चै । समुद्रोद्भूतिजग्ना लोलग्राहककणिकः ।
 शीतः सपृष्ठदुहासाः कर्कशा वान्ति मास्तः । निशास सप्तचन्द्रासु मुक्तनीयासु तोयदैः ।
 मग्नसूर्यस्य नभसो न विभासि दिशो दग्धं । चेतनं पुष्करं कौटिलं बुधाप्राप्तेः संमगतः ।
 न घृणीतां न रम्याणां विशेषं याप्ति हृष्टयः । चर्योदापपरित्यक्तं मेघदोभातिभूयितं ।
 पश्य हृन्दावर्गं कृष्ण वनक्षेत्रये यथा । सर्वं प्रादुष्टुणान् सर्वान् शोभान् कृष्णस्य पूर्वजः ।
 कथयन्नेव पशवान् व्रजमेव जगाम ह । तौ रामप्रतापवयोस्य कृष्णपद्मवर्णौ तुषौ ।
 तत्कालं धातिभिः सार्द्धं श्वेततुल्याहावनं । इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रादुर्गर्णेन सप्तषष्टोऽध्यायः ॥ ६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित्तु तदा कृष्णो विना सङ्गर्षणेन वै । चंचार तदनरं कामरूपी वराननः ।
 काकपचधरः शोभान् श्यामः पद्मलेचनः । शोभस्तेनोरविभूतः शशाङ्क इव लब्धौ ।
 मातृदेनापपादेन पद्मजोद्भववर्धनः । सकुमाराभितामिषं कान्तविकान्तगामिना ।
 पोते प्रीतिकरे नृपां पद्मकिञ्चलकनिभे । हृद्ये वसानो वसने ससम्पद्य इव तोयदः ।
 वस्त्रयापारयुक्ताभ्यां वद्याभ्यां दण्डरज्जुभिः । भुजाभ्यां बाधुष्टताभ्यां पूजिताभ्यां सदाऽमरैः ।
 सदृशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च । रराज तस्य तद्वाक्ये हरिरोष्ठपुटं मुखं ।
 शिखामिलस्य मुक्तामीरराज मुखपद्मजं । द्रुतं पटपटपद्मोर्भिधया स्थात् पद्मनखजं ।
 तस्माज्ज्वलकदम्बाद्याः शीपकन्दलमालिनी । रराज माला शिरसि नवचापि ययां दिवि ।
 न तया मालया वीरः शुभ्रश्चैव सर्वपुण्यया । मेघकालाम्बुश्यामी नेभस्य इव भूतिमान् ।
 एकनामलपत्रेण कण्डसुधावलम्बिना । रराज वर्हिपत्रेण मन्दमारुतकल्पिना ।
 कचिन्नायन कचित् क्रोडंयुष्मर्थस्य कचित् कचित् । पथैवाद्यं युतिसुखं वादयंश्च कचिदने ।
 गोपवर्णं सुमधुरं कामात्तमपि वादयन् । प्रसादनार्थस्य गवां कविदनगतेः युवा ।
 गोकुलेऽन्धुधरश्यामद्यचार द्युतिमान् प्रभुः । तेन च तत्र रम्यासु चिन्तासु वनराजिषु ।
 मयूरवरपृष्ठासु मदनीहोपनीषु च । मेघनादप्रतियूरेर्नादितासु समन्ततः ।
 ग्राहसञ्चलमार्गासु शिलिभ्रावरणासु च । कन्दलामलदन्तीषु खड्गनीषु नवं जलं ।
 किशराणां नवमैर्धनैर्दन्दिषुधितोपनैः । श्रंभीच्छां निधयन्तीषु योऽतिस्त्रिव समन्ततः ।

शैलानां भूषणं घोषा घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं गावसां साक्षात् परा गतिः ॥ १ ॥
 तस्मादन्वयनं यावः प्रत्यययवनेत्यनं । इत्यन्यनुपभुक्तानि भोक्तुं गावसां नानि वै ॥ २ ॥
 तस्मान्ननं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो ब्रजाः । न क्षारबन्धावरणा न मृद्वेषे विषयताया ॥ ३ ॥
 प्रशस्ता हि ब्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः । शकुन्तुवैपु तेवैव आतं क्षारसामुगं ॥ ४ ॥
 न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत् पयसे हितं । खलोप्रायास रम्भास नवास वनराजिषु ॥ ५ ॥
 चरावः संहिता गोभिः चिरं भवाद्यातां ब्रजाः । श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणवस्यं ॥ ६ ॥
 माया इन्द्रावनं नाम स्वादुदृष्टफलोदकं । अघ्निसिकण्डकवनं सर्वैर्मनगुणैर्युतं ॥ ७ ॥
 कदम्बपादपप्रायं यमुनातीरसंज्ञितं । स्निग्धमोतानिलवनं सर्वैर्भुजितं यत् ॥ ८ ॥
 गोपीनां सुखस्यारि भास्वचिचवनाम्बरं । तत्र गोवर्द्धनो नाम भातिपूरं गिरिर्बलान् ॥ ९ ॥
 भ्राजते दीर्घशिखरी मन्दनखेव मन्दरः । मध्ये चास्य महाशखो न्योधि योजनोच्छ्रितः ॥ १० ॥
 भण्डोरी नाम मुमुभे गोलेनेष इवाम्बरं । मध्येन चास्य कालिन्दी श्रीमन्तमिव कुर्वती ॥ ११ ॥
 प्रधाता मन्दनखेव नलिनी सरिताम्बरः । तत्र गोवर्द्धनखेव भण्डोरस्य वनस्थितं ॥ १२ ॥
 कालिन्दीश्च नदी रम्यां द्रष्टव्यवसरतः सुखं । तत्रार्थं वसतां पोषस्वयन्तां निर्गुणं वनं ॥ १३ ॥
 सन्नासयाव भद्रते किञ्चिदुत्पाद्य कारुणं । एवं कथयतलास्य वासुदेवस्य धीमतः ॥ १४ ॥
 प्रादुर्बभूवुः शतशो रक्तमंसवसावगाः । घोराशितयतलास्य स्वतनूदृष्टासादा ॥ १५ ॥
 विनिम्येतुर्महकराः सर्वज्ञः शतशो हकाः । हकान्निम्यतितान्द्रहा गोपु बभेज्येव नृपु ॥ १६ ॥
 गोपीषु च यथाकामं ब्रजे चाधोऽभवत्प्रधानं । ते हकाः पञ्चबह्वाश्च दशबह्वास्तथाऽपरे ॥ १७ ॥
 त्रिंशद्विंशतिवह्वाश्च शतबह्वाश्च द्युपशः । नियेरुस्तस्य गार्धभ्यः श्रीवास्यतलसपाः ॥ १८ ॥
 छण्डस्य छण्डवदना गोपाणां भयकारिणः । भयवह्निय तेर्यत्सां स्वाधयह्निय गोब्रजे ॥ १९ ॥
 निधि बालान् हरह्निय हकैरुस्तस्यते ब्रजे । न वनं ब्रजते गन्तुं न च गाः परिरक्षितं ॥ २० ॥
 न वनात् किञ्चिदाश्नुतं न चामतरितुमर्हति । यत्ना क्षुद्रिमनसो गतास्तस्मिन् न वसन् ॥ २१ ॥
 एवं हकैरदीर्घैश्च व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः । ब्रजो निम्यन्दचेष्टः च एकस्मान्नवरः कृतः ॥ २२ ॥
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिंशद्विंशत्यां हकैर्ब्रजे पञ्चबह्वोऽध्यायः ॥ ६५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं हकाश्च तान्द्रुष्ट्वा बह्वमानान् दुरासदान् । सखीपुंसोऽप्य घोषेवै समसोऽमन्यतत्तदा ।
 स्थानेनेह नः कार्यं ब्रजामोऽन्यथावदनं । यज्जिवस्य सखीत्यथ शवाद्यैव सुखावहं ॥ १ ॥
 अथैव किञ्चिरेण अत्राग्रमः सह गोधनेः । यावद्दृक्त्वैर्बभौ चोरे न नः सर्वो ब्रजो ब्रजेत् ॥ २ ॥
 सर्षां धूवाश्चाङ्गानां दीर्घाणां मखकर्षिणां । हकाणां छण्डवह्नाणां विभीमो निधि गर्ज्यतां ॥ ३ ॥
 मम पुत्रो मम भ्राता मम वक्षोऽप्य गोधमः । हकैर्व्यापादितियैव क्रन्दन्ति स्म गेहैः गेहे ॥ ४ ॥
 तासां हृदिप्रत्येन गवां हम्भारेण च । ब्रजस्थोऽप्यपनं चकुर्धौवहृद्वाः समानताः ॥ ५ ॥
 तेषां मतमयाश्चाय गन्तुं इन्द्रावनं वनं । ब्रजस्य च निवासाय गवांश्चैव हिताय च ॥ ६ ॥

दृन्दावननिवेशाय तान् शुला छतनिययान् । नन्दगोपी दृढदाक्षं दृढसतिरिवाददे ।
 अथैव निययप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव न । शीघ्रमाज्ञायतां घोषः सज्जोभवत् मां चिरं ।
 ततोऽवपुष्यत तदा घोषे तप्राकृतैर्जनैः । शीघ्रं गावः प्रकाश्यान्तां भाण्डं सममिरोप्यतां ।
 वसयूयानि काश्यान्तां युञ्जन्तां शकटानि च । दृन्दावनमितः स्वानांघ्रिविश्राय च गोवतां ।
 तच्छ्रुत्वा नन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितं । उदतिष्ठद्रजः सर्वं शीघ्रं गमन्मालयः ।
 प्रधाश्रुत्तिष्ठ गच्छामः किं श्रेये चाहि योजय । उत्तिष्ठति प्रजे तस्मिन्नासीत् कोलाहलो मन्थान् ।
 उत्तिष्ठमानः द्रुमगुभे शकटैश्चकटस्तु सः । आश्रयघोषमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ।
 गोपीनां गर्गरोभिश्च भूर्द्धिं चोत्तंसितैर्घटैः । निष्पपात प्रजात् पङ्क्तिक्षारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ।
 नीलपीताम्बुल्लाषां बह्वैरपल्लवान्तरैः । शकचापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगाभिनी ।
 दामनोदामभारैश्च केचित् कायावलम्बिभिः । गोपा मार्गगता भान्ति सावरोहा इव द्रुमाः ।
 स प्रभो प्रजतां भाति शकटैश्चैव भासता । पोतैः पवनविशिष्टैर्निष्पतद्गिरिवार्षकः ।
 क्षणेन तद्गजस्नानमोरिणं समपद्यत । द्रव्यावयवनिर्हृतं कोर्षे वायवमण्डले ।
 ततः क्रमेण घोषः स प्रप्ति दृन्दावेन महत् । निवेशं विपुलं चक्रे गवाश्चैव हिताय च ।
 शकटावर्तपर्यन्तश्च द्राक्षाकारवस्थितः । मध्ये योजनविशारं तावद्दिगुणमायत ।
 कण्टकोभिः प्रदह्नामिक्षाया कण्टकितैर्द्रुमैः । निखतोऽच्छ्रितग्राखापैरभिगुह्य समन्ततः ।
 मन्यैरारोप्यमाणैश्च मन्यवह्नाभुक्वैषैः । अङ्घ्रिः प्रस्राव्यमानाभिर्गर्गरोभिः समन्ततः ।
 कोलेरारोप्यमाणैश्च दामनोपाग्रपाश्रितैः । सन्मनीयहृतेष्वपि शकटैः परिवर्तिनैः ।
 नियोगपाथैरावकैर्गर्गरोत्सन्नमूर्द्धसु । कादनायै प्रकीर्षेद्य कटैश्च दण्डवदटैः ।
 ग्राखाविटैश्चैवार्था क्रियमाणैरितस्तान् । शोधयमानैर्गवां स्नानैः स्थापयमानैस्तुल्यलैः ।
 प्राप्नुवै विषयमनिश्चयसन्दीप्यद्भिश्च पावकैः । सवसचश्चाक्षराणैः पथ्यैश्च सावरोपितैः ।
 तोयमुत्तारयन्तीभिः प्रेषन्तीभिश्च तदनं । ग्राखाश्लोकधर्मणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ।
 पुवभिः स्थाविरैश्च गोपैर्यैवकैर्यथैः । विप्रसङ्गि कुठारेय काष्ठान्वपि तरुणपि ।
 तद्गजस्नानमधिकं शुभुभे काननाहतं । रम्यं वननिवेशं वै स्वादुमूलफलोदकं ।
 तासु कामदुषा गावः सर्वपक्षिजनं वनं । दृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दगोपकाननं ।
 पूर्वमेव तु दृष्ट्येन गवां वै हितकारिणा । श्विमेन मनसा दृष्टं तदनं वनचारिणा ।
 पश्चिमेऽपि ततो हृत्वे धर्ममासे निरामये । वनतोवाह्यतं देवे तृणं तत्र व्यञ्जत ।
 न तत्र वधैः सोदन्ति न गावो नेतरेजमाः । यत्र तिष्ठति लोकानां हिताय मधुसूदनः ।
 तासु गावः स घोषस्य स च सङ्घर्षो युजः । दृष्ट्येन विहितं वारं तमव्यामत निर्दमां ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपुर्णवर्षे विष्णुपर्वणि दृन्दावनपर्वणि वटवटोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ शेषस्याप्यन उवाच ॥ तौ तु दृन्दावेन प्राप्ता यशदेवसुतकुमारौ । चरन्तुर्न सपुयानि चारयन्तौ सुखविशैः ।

शैलानां भूषणं घोषा घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं गावस्तस्यास्माकं परा गतिः । ।
 तस्मादन्वदनं यावत् प्रत्यययवमेभ्यः । इच्छन्त्यनुपभुङ्क्तानि भोक्तुं गावस्तृणानि वै ।
 तस्मादन्नं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो ब्रजा । न दारवन्नावरणा न गृह्वेविणस्तया ।
 प्रशस्ता हि ब्रजा लोके यथावै चक्रचारिणः । शकृन्मूवेषु तेवैव जातं वाररसानुगं ।
 न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत् पश्यते हितं । स्वलोभायासु रम्भासु नवासु वनराजिषु । १५८
 पराव संहिता गोभिः क्षिप्रं सवाहनां ब्रजः । श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणवश्वर्यं ।
 नास्माद्वृन्दावनं नाम स्वादुतृणफलोदकं । अस्मिन्निकष्टकवेन सर्वैर्नृनगुणैर्युतं ।
 कदम्बपादपम्रायं यमुनातीरस्थितं । स्थिरमोतानिलवनं सर्वसुनिलयं शुभं ।
 गोपीनां सुखसङ्घारि पारुषिचवगान्तरं । तत्र गोवर्द्धनेना नाम भातिदूरे गिरिर्बहान् ।
 आजते दीर्घशिखरी नन्दनखैव मन्दरः । नभ्ये चास्य महाशखो न्यग्गोषा घोषगोक्षितः । १५९
 भण्डोरी नाम शुभेन गोक्षमेघ इवामरे । मध्येन चास्य कालिन्दी श्रीमन्तमिव क्षुब्धती ।
 प्रयाता नन्दनखैव नखिनी सरिताम्बरः । तत्र गोवर्द्धनश्चैव भण्डोरश्च वनस्थितः ।
 कालिन्दीश्च नदी रम्या द्रष्टव्यवहरणं सुखं । तत्रायं वसतां घोषस्तृणयुतं निर्गम्य वनः ।
 सन्नासयाव भद्रनो किञ्चिदुत्पाद्य कारयेत् । एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
 प्रादुर्भूय भुक् शतशो रक्तमंसवशाशना । घोराक्षितयतस्तस्य स्तनमूहद्वयाक्षदा । १६०
 विनिष्येत्तुर्मयकराः सर्वेभ्यः शतशो वृकाः । वृकाभिर्यतितान्दुष्टा गोषु वसेय्येष्टा नृषु ।
 गोपीषु च यथाकामं ब्रजे चासोऽभवन्प्रधानः । ते वृका पञ्चवह्नाश्च दशवह्नास्तयाऽपरे ।
 विंशतिवह्नाश्च शतवह्नाश्च यूपयः । निखैरुस्तस्य गावोभ्य श्रीवत्स अलक्षणाः ।
 क्षण्यस्य क्षण्यवदना गोपाणां भयकारिणः । भवयन्निष्ठ तेर्नृत्वांस्त्यावयन्निष्ठ गोब्रजः ।
 निशि बालान् हरन्निष्ठ वृकैरुत्साद्यते ब्रजः । न वनं शक्यते गन्तुं न च गा परिरक्षितुं । १६१
 न वनात् किञ्चिदावर्षं न पावतरितुमर्हति । यथा क्षुद्रिमनसो गतास्तस्मिन्नेव वधम् ।
 एवं वृकैर्दीर्घैश्च व्याघ्रतुलापराकर्मैः । ब्रजो निष्पन्दश्चेह स एकस्थानवर उत ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि सिद्धार्थस्यां वृकदर्शने पञ्चवह्नाऽध्यायः ॥ ६३ ॥
 वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वृकांश्च तान्दुष्टा वर्द्धमानान् दुरासदान् । सख्योपुषोऽप्य गोषोवै समलोऽस्मत्प्रयत्नाद्वा ।
 स्थानेनेह न कार्ये प्रशमोऽन्यथावहनं । यत्किञ्च सुखोत्पद्य गवाक्षैव सुखावर्धनं ।
 श्रेयैव किञ्चिरेण स प्रशमः सद्य गोधनः । पावदुर्गन्धैश्च चोरैर्भयः सर्वैः ब्रजो ब्रजेत् । १६२
 यथा धूपावणाङ्गानां दद्रिषा नखरुपिणां । वृकाणां क्षण्यवह्नाणां विभीमो निशि गर्भ्यतां ।
 मम पुत्रो मम भ्राता मम वखोऽप्य गोधनम् । वृकैर्व्यापादितेत्येवं कन्दन्ति स गृहे गृहे ।
 तासां हृदिप्रत्येन गवां हृद्यारवेण च । ब्रजस्थोऽप्यप्यं चक्रुर्घोषवह्ना समागतः ।
 तेषां मतमप्य श्राप्य गन्तुं वृन्दावनं वनं । ब्रजस्य च निशाचाप्य गवाक्षैव हिताय च ।

हृन्दावननिवेशाय तान् शुक्लां छतनिश्चयान् । नन्दगोपी वृहदाक्ष वृहत्सतिरिवाददे ।

५६२

अथैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः । गोपभावाप्यतां घोषः सञ्जीवन्त मा चिरं ।

ततोऽवधुयत तदा घोषे तप्राकृतजनेः । शोधं गावः प्रकाश्यान्तां भाषुं समभिरिष्यतां ।

वस्ययानि काश्यान्तां युज्यान्तां शकटानि च । हृन्दावनमितिः खानाञ्चिवशाय च गन्तव्यं ।

तच्छुक्ला नन्दगोपस्य वचने बाधु भाषितं । उदतिष्ठद्वजः सर्वैः शोधं गमनलाभ्यः ।

प्रयाशुत्तिष्ठ गच्छामः किं श्रेये चाहि घोषजय । उत्तिष्ठति जने तस्मिन्नाद्योत कोलाहलो महान् ।

५६३

उत्तिष्ठमानः प्रहृष्टमे शकटोऽशकटस्तु सः । बाधघोषमहाघोषो घोषः शगरघोषावाम् ।

गोपीनां गर्गरोभिश्च मूर्ध्नि चोत्तंसितेष्वेतैः । निष्यपातं प्रजातं पङ्क्तिक्षारापङ्क्तिरिवाम्भरात् ।

नीलपीताम्बुजाक्षं वडैर्यक्षभान्मरैः । शकृषापांयते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी ।

दामनोदामभारैश्च कोषित् काथावलम्बिभिः । गोपा भागेगता भास्ति सांवरोहा इव कुमाः ।

स प्रजा प्रजतां भाति शकटोऽथेन भास्यते । पोतैः पवनविक्षिप्तैर्निष्यतङ्किरिवाणैः ।

५६४

चणेन तद्गजस्थानमोरिणं समपेयत । श्रूयावयवनिर्हृतं कोणं वायवमण्डलैः ।

ततः क्रमेण घोषः स प्राप्तिः हृन्दावनं महत् । निवेशं विपुलं चक्रे गवाक्षैव हिताय च ।

शकटावर्त्तपर्यन्तश्चाङ्गाकारसंस्थितः । मध्ये घोजनविक्षारं तावद्विगुणमायतं ।

कण्टकोभिः प्रहृष्टाभिषया कण्टकितैर्दुर्मैः । निखातोऽक्षितशाखपेरभिगुप्तं समन्ततः ।

मन्यैरारोयमाणैश्च मन्यवह्नाङ्कुर्वणैः । अङ्गिः प्रचाश्यान्तां भागेगतेभिः समन्ततः ।

५६५

कोक्षैरारोयमाणैश्च दामनोपाशपात्रितैः । क्षाम्नोयष्टतेद्यापि शकटैः परिवर्त्तितैः ।

नियोगाग्निरासतैर्गंगरोक्षाममूर्ध्नु सः । ह्लादनार्थं प्रकीर्णैश्च कटैश्च वृषवहटैः ।

शाखाविटङ्कैर्वृषाणां क्रियमाणैरितस्ततः । प्राप्यमानैर्गवां खानैः स्थाय्यमानैश्चूलखलैः ।

प्राशुलैः विष्यमानैश्च सन्दीपयिष्य प्रावकैः । सवस्त्रक्षोभैरुणैः पर्यङ्कैश्चोवरोपितैः ।

तोयमुत्सारयन्तीभिः श्रेवस्त्रीभिश्च तदनं । शाखाशोकाधमाणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ।

५६६

पुवभिः स्रविरेखैश्च गोपैर्ययकरैश्च । विषवङ्गिः कुठारेण काष्ठान्यपि तरुनपि ।

तद्गजस्थानमधिकं शुशुभे खाननाहृतं । रम्यं वननिवेशं नै खोदुमूलफलोदकं ।

तास्तु कामदुघा गावः सम्यपेक्षितं वनं । हृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दगोपमकाननं ।

पूर्वमेव तु हृष्येण गवां नै हितकारिणा । शिवेन मनसा दृष्टं तदनं वनचारिणा ।

पश्चिमेऽपि ततो रुचे प्रभामासे निरामये । वर्षतोवाहृतं देवे तृणं तत्र व्यङ्कृतं ।

५६७

तत्र वक्षाः शोदन्ति न गावा जेतरेभ्यः । यच्च तिष्ठति शेकाङ्गां हिताय संपुष्टद्वजः ।

तास्तु गावः स घोषश्च स च सङ्घर्षो युगं । हृष्येण विहितं बाधं तमन्यायत निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि हृन्दावनप्रवेशे षट्षष्टोऽध्याये ॥ ६६ ॥

॥ वैदम्पायन उवाच ॥ तौ तु हृन्दावनं प्राप्ताः ससुदेवसतावुभौ । चरतुर्नसंयुयानि चारयन्तौ सुहृदिभौ ।

केयमानो नवेन्वातैर्द्रुमसहातनि सतैः । तामु कृष्णो मुदं खेमे सोम्यासु वनराजिषु ।
 स कदाचिदने तस्मिन् गोभिः सह परिश्रमन् । ददर्श विपुलादप्यश्विने शशिनाम्बरं ।
 स्त्रितं धरण्या मेघाभं निविडं पञ्चस्रथैः । गगनाद्दोह्यताकारं पवनाभिगधारिणं । ११८
 नीलचित्राङ्गवर्णैश्च सेवितं वज्रभिर्द्विजैः । फलैः प्रबालैश्च घनं सेन्द्रपापघनोपमं ।
 भवनाकारवितपं सतापुष्यमुमण्डितं । विशालमूलावतनं पवनाभोद्धधारिणं ।
 आधिपत्यमिवाग्न्येषां तस्य देशस्य शशिनां । कुन्वाणं शुभकर्मणं निरावर्षं निरौतपं ।
 न्ययोर्धं पर्वताधामं भाण्डोरं नाम शामत । दृष्ट्वा तत्र मतिघ्नकं निवासाय तदा प्रभुः ।
 स तत्र वयसा तुल्यैस्त्वपासौ, सहानघः । रजे वै दिवसं कृष्ण, पुरा खर्गगतो यथा । ११९
 तं क्रोडमानं गोपासा, कृष्णं भाण्डोरवर्णिनं । रमयन्ति स्म बहवो बभूवुः क्रोडनकैस्तदा ।
 अत्रैव परिगच्छन्ति गोपा मुदितमानसाः । गोपासाः कृष्णमेवाग्न्यै गच्छन्ति स्म रतिम्रिधाः ।
 तेषां स गायतामेव वादयामास धीर्यवान् । पर्णवाधान्तरे वेणुं तुम्बीवीणाञ्च तत्र च ।
 कदाचिच्चारयन्नेव गाः स गोवृषभेक्षणः । जगाम यमुनातीरं सतासकृतपादपं ।
 तरङ्गापाङ्गकुटिलां धारिस्त्रयसुखानिला । ताञ्च पश्यीत्यलवतीं ददर्श यमुनां नदीं । १२०
 जलजैः प्राणिभिः कीर्णा जलजैर्भूषितां गुणैः । जलजैः कुसुमैश्चित्रा जलजैर्धरितोदकां ।
 मुनीन्ध्यां स्त्रातुंसलिलां हृदिनी वेगगामिनी । तोयकालोद्धतैर्व्यगैरवनामितपादया ।
 हंसकारण्डोद्गुह्यं धारयैव निनादितं । अग्न्याग्न्यमिद्युगैश्चैव सेवितं निघुनैश्चरैः ।
 प्रस्थितस्रोतचरणं पुलिनश्रेणिमण्डलं । आवर्त्तनाभिगम्भीरं पद्मरोमानुरक्षितं ।
 तटच्छेदोदरां कान्तां तरङ्गचिबलीधरां । चक्रवाकस्तनतटीं तीरपाश्यायतामनं । १२१
 फेनप्रज्ञाष्टदृशनां प्रवर्णां हंसहासिनां । हथिरीत्यलदन्तौर्ध्वं नतभ्रूजलशेषां ।
 ब्रह्मदीर्घसलाटान्तां कान्तश्रेवसमुद्देशां । दीर्घस्रोतायतभुजामाभिगच्छवणाधरां ।
 कारण्डवाङ्मण्डलिनीं श्रीमत्पद्मजलोचनां । काञ्चपुष्पमथं वाचा वषाणां हंसलवणां ।
 तटजामरणोपतां मीननिर्मलमेखलां । पारिश्रवणवचोमां धारधाराबन्धुपुरां ।
 श्वपकमानुलिप्तार्ध्वं कूर्मैलवणभूषितां । निपानश्यापदापोतां नृमि पीतपयोधरां । १२२
 श्यापदोच्छिष्टलसलामात्रमस्थानसङ्कुलां । तां समुद्रस्य मेदिनीं वीवमाणः समन्ततः ।
 चचार चरिषं कृष्णं यमुनामुपगमयन् । ताश्चरन् स नदी श्रेष्ठां ददर्श ह्रदमुत्तमं ।
 दीर्घं योजनविस्तारं दुर्गारं त्रिदशैरपि । गम्भीरमजोभगलं निम्बममिव धागरं ।
 तोयजैः श्यापदैस्तनैः शुभ्रैः तोयचरैः खगैः । अगधेनाम्बुषा पृथै मेघपूर्णमिवान्वरं ।
 दुःखोपसर्ष्य तीरेषु सर्षपैर्विपुलैर्विलैः । विपारणिमवस्थाप्रेधुर्मनं परिवेष्टितं । १२३
 अभ्येयं तत् पश्यन्तां हि अपेयञ्च जलाशयिनां । उपभोगैः परिच्छिन्नं सङ्निस्त्वयवणार्थिभिः ।
 आक्रामादयस्र्वायै खरैराकाशगोचरैः । दण्डैश्च पतत्स्त्रासु ज्वलन्तमिव तेजसा ।

समन्ताद्योजनं सार्धं तोरेष्वपि दुरासदं । विषाणसेन घोरैश्च व्यासामञ्जलिनादकं ।

व्रजस्रोतारतलस्य क्रोशमात्रे विरामये । तं दृष्ट्वा चिन्तयामास कृष्णो वै विपुलं हृदं ।

श्रगाधं द्योतमानस्य कथेदं सुमहद्ददं । अस्मिन् च कालियो नाम नोलाञ्छनचयोपमः ।

उरगाधिपतिः क्षात्राद्गदे वधति दाहकः । उन्मूल्य सागरे वाधं यो मया विदितः पुरा ।

भयात् पतगराजस्य सुपर्णेश्वरगामिनः । तेनेयं दूषिता सव्यां यमुना सागररक्षसां ।

भयादश्वारगपतेर्नायं देशो निषेक्यते । तदिदं दाहणाकारमरणं कृदशादकं ।

श्वारोहद्रुमं घोरं क्रीणैः क्षालिताद्रुमैः । रक्षितं सर्पराजस्य सचिवैर्व्यनचारिभिः ।

वने निष्प्रेषयाकारं विषाखाभिष दुस्तूषं । तैराज्ञकारिभिर्नित्यं सन्ततः परिरक्षितं ।

शैवालमलिनैश्चापि दृष्टे सुपलताकुलैः । कर्तव्यमार्गो भ्राजते द्रव्यास्य तटावुभौ ।

तदस्य सर्पराजस्य कर्तव्ये निपद्ये मया । पथेयं शरिदक्षोदा भवेत्स्ववज्रलाभया ।

व्रजोपभोग्या च शुभा, जागे धैर्दमिते मया । सर्वे च सुखसञ्चारा सर्वतोयं सुखश्रया ।

एतदर्थं च धावे मे व्रजोऽस्मिन् गोपजना च । जमीयामुत्पयस्यानां निषदायं दुरात्मनां ।

एतं कदम्बमादह्य तदेव शिशुलीलया । विनिपत्य हृदं घोरं दमयिष्यामि कालियं ।

एवं कृतं बाह्वीर्यं लोके ख्यातिं प्रमिष्यति ।

इति श्रीमहाभारते खिले पृष्ठे हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां कालियहृदहर्षने अष्टपटोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽपस्तस्य नदीतीरं वज्रा परिकरं दृढं । अरोहचपल, कृष्णः कदम्बशिखरं मुदा ।

कृष्णः कदम्बशिखराश्रममालोऽमुदाकृतिः । हृदमध्येऽकरोऽच्छब्दं निपतन्मन्त्रजेषणः ।

स कृष्णोनामिपतता कोमिता यमुनाहृदः । सम्प्रापिष्यत बेगेन भिद्यमान इवामुदः ।

तेन शब्देन संसृज्यं तत्सर्वभवनं महतं । उदतिष्ठज्जलात् सर्पो रोपयथोक्तुलेषणः ।

स चौरगपतिः क्रुद्धो मेघराशिषमप्रभः । ततो रक्तान्नगघनः कालियः समदृश्यत ।

पञ्चासुः पावकैः प्लावयत्यलज्जितैः स्नानान् । शृगभिः पञ्चमिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ।

पूरयित्वा हृदं सर्वं भोगेनानसवर्चसा । स्फुरन्निव स रोयेष ज्वलन्निव च तेजसा ।

क्रोधेन तच्छब्दं तस्य सर्वं द्रुतमिवाभवत् । प्रतिष्ठितस्य भोतेव जगाम यमुना नदी ।

तथा कौधाग्रिपूर्वस्था वक्रोष्णोऽभूष माहृतः । दृष्ट्वा कृष्णं हृदगतं क्रोडनं शिशुलीलया ।

सधूमाः पन्नगेन्द्रस्य मुखविजयेरर्चिवः । खजता तेन रोयाग्रिं समीपे तीरजा द्रुमाः ।

चपेन भक्षसाक्षीता युगान्तप्रतिमिनेव । तस्य पुच्छाय दाराय स्थत्यास्यन्ते मधोरगाः ।

वसन्त-पावकं घोरं वज्रोन्मो विषयशक्तं । सधूमे पन्नगेन्द्राक्षे निव्यहुरभितो जघ, ।

प्रवेशयत तेः सर्पैः स कृष्णो भागवन्धनं । निषेज्य चरणाकारस्तब्धैः गिरिरिवाचलः ।

अदृश्यन्दमैकीर्त्यैर्विषीत्योऽजलाविनेः । ते कृष्णं सर्पपतयेन ममार च वोर्व्यवान् ।

एतस्मिन्नन्तरे भोता गोपालाः सर्वे एव मे । क्रन्दमाना मजं जमुर्व्याप्यं विप्रया गिरः ।

॥ गोपा ऊचुः ॥ एष मोहकृतः कृष्णो भगो वै कालिये हृदः । भव्यते सर्वराजेन तदागच्छत मा चिरं ।

मन्दगोपाय वै चिरं सवसाय निवेद्यतां । एष ते कथ्यते पुत्रः सर्वेष्वेति महाहृदः ।

मन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वज्रपातोपम वचः । आर्त्तः स्खलितविकान्तस्त जगाम हृदोत्तमः ।

सवालधुवतीदृष्टः स च सङ्कपंशो युवा । आक्रोशं पश्येद्भयं जलसं समुपगमत् । ११०

मन्दगोपादयो गोपास्ते सर्वे पाशुलोचना । हाहाकारं प्रकुर्वन्तस्तस्युक्षीरे हृदस्य वै ।

प्रीडिता विस्मिताश्चैव शोकात्तास्य पुनः पुनः । केचित्तु पुत्र हाहेति हाधिगित्यपरे पुनः ।

अपरे हा हाताः सति हृदभृशदुःखिताः । स्त्रियस्यैव यशोदां तां हा हाताऽधीति पुनरुहः ।

या पश्यसि प्रियं पुत्रं सर्वराजवत्सं गतं । चन्द्रितं सर्वभोगेन कृत्यमाणं यथा मृत्यं ।

अमसारमयं नूनं बद्धं तेऽभिलक्ष्यते । पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावरीर्यसे । १११

दुःखितं वत पश्यामो मन्दगोपे हृदात्मिके । न्यस्य पुत्रमुक्ते दृष्टिं निवृत्तमनिवृत्तं ।

यशोदामनुगच्छन्त्य सर्पावाशमिमं हृदः । प्रविशामो न यास्याम सर्पा दामोदरं विना ।

दिवसः को दिना सूर्यो विना चन्द्रेण का निशा । विना उपेय का गावो विना कृषेण को व्रजः ।

विना कृष्णं न यास्यामो विवस्वा इव भेनवः । तासां विवर्षितं श्रुत्वा तेषाञ्च व्रजवासिनां ।

विलापं मन्दगोपस्य यशोदाबद्धितं तथा । एकभाववरीरञ्च एकदेशो दिधाकृतः । ११२

सङ्कपंस्तु शङ्कुहो भभापे कृष्णमन्ययं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपाणां नन्दिवह्नयं ।

इत्यतमेव वै चिरं सर्वराजो विपापुषः । इमे नो बान्धवास्तात तां मत्ता मानुषं विभो ।

परिदेवनि कथयं सर्वे मानुषबुद्धयः । तच्छ्रुत्वा रौचिण्यस्य वाक्यं शश्यामनोरितं ।

विकीर्यास्त्रोदयद्वाह्यं भित्वा तं भोगवन्धनं । तस्य पद्भ्यां समाकृत्य भोगराशिं जलेत्यितं ।

मिरसु कृष्णो जघाह स्नहयोगावनाम्ब यः । तस्यादरीह सहा मय्यमं तन्महाकिरः । ११३

गोष्ठा मूर्च्छिं सित कृष्णो ननत्तं वचिराहृदः । शयमान स कृष्णेन शालामूर्च्छो भुजङ्गमः ।

आथ मधिरौद्वारी, काशरो वाक्यमब्रवीत् । अविश्रान्तस्य कृष्ण रीत्योऽयं मम्यदर्थितः ।

दमितोऽहं दतविधो वज्रगणे वरानन । तदाश्चापय किं कुर्वीमदरापयत्वाभ्यव ।

कथं वा वज्रगतां यामि जीवितं मे प्रदीयतां । पद्ममूर्च्छानतं दृष्ट्वा सर्वं सर्वरिक्तेतनः ।

अक्रुह इव भगवान् प्रत्युवाचिरगेश्वरः । तवाग्रिन् यमुनातोये मेव स्थानं ददाम्यहं । ११४

तदाह्यवशं सर्वं ममायं महबान्धवः । यद्येह भूयो दूष्येत क्त्वेन वा यदि वा जले ।

तव भूयसाभूजो वा विषं वषः य मे भवेत् । द्विवक्षाथ जलधाम्बु मद्य गच्छ महाशरैः ।

आने निह भवेद्दोषकालाकारको महानः । मायदानि च ते सर्वं दृष्ट्वा मूर्च्छं मुनागरे ।

गह्वरः पश्यरिपुस्तयि न प्रहरिष्यति । यश्च मूर्च्छां वलकृष्ण कृष्णसारपुङ्गवः ।

पद्मगानेव गोपाणां जगामादर्थं हृदात् । निवृत्तिं तु गते सर्वं कृष्णमुक्तोऽयं विवर्षितः । ११५

विस्मिताऽपुङ्गवगोपायकुपेः प्रदिवर्षः । ऊचुश्च सर्वे सुयोता मन्दगोऽपि वरराः ।

घनोऽस्मिन्महतीतिऽपि यत्न ते पुनर्दृष्टः । अथप्रभृति गोपाणां गवां गोष्ठ्ये चानिच ।
आपासु वरुणं कृष्णः प्रमुखायतेलोचनः । जाता शिवजला सर्वा यमुना मुनिषेविता ।
तोरे चास्याः सुखं गावो विचरिष्यन्ति नः यदा । व्यक्तमेव वने जाता वयं यत्कृष्णमीदृश ।
महद्भुतं न जानीमन्वयमग्निमिव भजे । एवं ते विक्षिताः सर्वे स्ववर्गः कृष्णमवय ।
जम्बुगोपगणा घोषं देवास्तैश्चरन् यथा ।

१००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुवर्चसायां कौलियदम्ने लनसप्तमेऽध्याये ॥ ६६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दमिते सर्पराजे तु कृष्णेन यमुनाहृदे । तमेव चेतद्वैद्यं वदितौ रामकेशवौ ।
आजगमत्तौ वदितौ गोधनैः सह गोमिनौ । गिरिं गोवर्द्धनं रम्यं वसुदेवसुतानुभौ ।

गोवर्द्धनखोत्तरतो यमुनातोऽस्माजितं । ददृशान् ततो वीरौ रम्यं तालवनं महत् ।
तौ तालपर्वप्रतते रम्ये तालवने रतौ । चेततुः परमयोतौ वृषपाताविवाङ्मतौ ।
स तु देशः समः क्षिप्रः सुमहान् कृष्णच्युतिः । दम्प्रायः खलोभूतोऽष्टपिपाषाणवर्जितः ।
तालैर्दोर्विपुलस्तैश्चरिष्यन्ते श्यामपर्वभिः । कलापशाखिभिर्भाति नागहस्तेरिवोच्छ्रितैः ।
तत्र दामोदरो बाणमुवाच वरुणवरः । अहो तालफलैः पक्षैश्चाधितेयं वनखलो ।

१०१

खालून्याथ सुगन्धीनि श्यामानि रवन्ति च । पक्षतिलानि वदितौ पातयाव सपुत्रभौ ।
यथेशमीदृशः गन्धो माधुर्य्येषातयेव । रथेनामृतकल्पेन भवितव्यं मे मतिः ।
दामोदरवचः सुभा रौहिणेयो वृषप्रिव । पातयन् पक्षतालांनि चालयामास तालकून् ।
तसु तालानं नृपानमर्थं दुरतिक्रमः । निर्भीणभूतमोरिणं पुरुषादाक्षयौपमं ।

१०२

दाक्ष्यो धेनुको नाम दैवौ गर्हभरूपवान् । खरयूथेन सहता वृता वलवानवरः ।
स तु तालवनं घोरं गर्हभः परिरक्षति । भृषिषापदगणालासयक्षतिदर्पितः ।
तालाग्र्यं स तं युवा संपुष्टं पक्षपातने । नामर्ययंत तं कुहूतालखनमिव दिपः ।

१०३

शब्दागुमारी धनुदो दैर्घ्याविह्वलाननः । खल्लासो वदितपटुः खुरेनिहारयन्महौ ।
आविह्वपुच्छो वपितो व्याप्ताग्न इवान्तकः । आपतसेव ददृशे रौहिणेयमुपलितं ।
तालाणां तमपीं दुष्टा खल्लाकारमवयं । रौहिणेयं खरो दुष्टः योऽदृशदृशनायुधं ।
पद्मानुभाभ्याश्च पुनः पश्चिमाभ्यां पराश्रुजः । जघानोरमि दैत्याऽप्यौ रौहिणेयं निर्रायुधं ।

१०४

ताभ्यामेव स जघास पद्मानं ते दैत्यगर्हभे । आर्वाजितखरस्तं प्रेरयन्तालमुद्धृनि ।
स भद्रैः कटोपीवो भद्रशृङ्गो दुराकृतिः । खरस्तालफलेः बाहू पपात धरणीतले ।
तं गतामुं गतयोक्तं पतितं बोध्य गर्हभं । ज्ञातींस्तयाऽपराधस्तु मृषां जनि योऽलिनत ।
पा गर्हभेऽदृश्य तासः पक्षय पातिनैः । बभासे कृष्णजलशो रौरवोयत्नकारदी ।
तस्मिन् गर्हभदैव तु सानुगे विनिपातिते । रम्यं तालवनं तद्वि भूयो रम्यतरं भवौ ।
विप्रमुक्तमथं मृधं विक्रमाकारिदर्शनं । चरन्ति सा पुंखं गावोऽप्योतालनमुत्तमं ।

१०५

ततः प्रहृष्टास्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतशोकमयायासासुसूयन्ते स्म ते वनं ।
ततः सुखं प्रकीर्णामु गोपु नगिन्त्रविक्रमैः । द्रुमपर्णासने कृत्वा यथाहं तौ निषेदहः ।
इति श्रीमद्भागभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिगुचर्यायां धेनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच । अयं तौ जातश्चरौ तु वसुदेवसुतावभौ । तत्तालवममुसूय्य भूयेः भण्डोरमागतौ ।
चारयन्तौ विट्कृद्भि गोधनानि प्रभाननौ । स्फोटशब्दप्रकटानि वीचमाणा वर्गानि च ।
छिद्यन्तौ प्रगयन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपातुः । नामभिर्थाहरन्तौ च सवत्सा गाः परन्तपौ ।
निधोगपाशैरासक्तैः स्कन्धाभ्यां द्रुमलक्षणौ । वनमालाकुलोः स्फोटो बालप्रहृष्टाविवर्धभौ ।
सुवर्णास्त्रनूपूर्णभ्यामन्योन्यवदन्तौ । महेन्द्रायुधसंयुक्तौ युक्तकृष्णविवामुदौ ।
कुशापकुसुमानाश्च कर्णपूरमगोरमौ । वनमार्गेषु कुम्भाणां वन्यवेशधरावभौ ।
गोवर्द्धनस्त्रानुचरौ वने सानुचरौ च तौ । चेतुर्लोकविद्वान्भिः क्रीडाभिरपराजितौ ।
तावधे मानुषीं दीर्घां वदन्तौ क्षुरज्जितौ । तज्जालिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेतुर्वर्णैः ।
तौ तु भण्डोरमुचिते काले क्रीडानुवर्तिनौ । प्रातौ परमशंखाब्जं न्यायेधं शाखिनाम्बरं ।
तच्च शब्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गविहारदौ । शस्त्राभिः खेपणीयैश्च व्यायामं कुहतः स्म तौ ।
युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपाञ्च संहितावभौ । मुदिताः संहविकापैता यथाकामं विचेरतु ।
तद्यौरमयतीरिर्व तत्सिन्धुरसुरोत्तम । प्रलम्बोऽभ्यागमसच किं प्रान्विषीं तयोस्तदा ।
गोपालवेशमालाय वन्द्यमुष्प विभूषित । लोभायान् स्म तौ वीरौ हृष्टौ क्रीडनकैसदा ।
सोऽवगतत निःशङ्कसौ मध्यममानुषः । मानुषं वपुरास्त्राय प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
प्रक्रीडिताश्च ते सर्वे सह तेनामराणिषा । गोपालवपुष गोपा मन्यमानाः स्वभान्धव ।
स तु श्चिद्राजप्रपुंषुः प्रलम्बो गोपताज्जितः । दृष्टिं परिदधे कृष्णै रौहिणेयैश्च दातव्यैः ।
अविषद्यं ततो मला कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यजमकरोद्दानवोत्तमः ।
हरिणा क्रीडितं नाम बालक्रीडनकं ततः । प्रक्रीडिताश्च ते दम्भमुत्प्रेतयुगपत्तदा ।
कृष्ण श्रीदामसहितं पुष्पैर्गोपसूनुना । सर्वपुण्ड्रं सुतवान् प्रलम्बेन सहायस्य ।
गोपालास्त्रपरं हृदं गोपालैरपरैः सह । प्रहृता सङ्ख्यन्तौ वै शन्योन्यं सधुविक्रमाः ।
श्रीदामं लजयन् कृष्णः प्रलम्बं रौहिणीसुतः । गोपालैः कृष्णपवीरैर्गोपालास्त्रपरैः जितः ।
ते वाहयन्तस्त्वन्यायं संहर्षात् सहायं द्रुतौ । भाण्डोरस्कन्धमुद्दिश्य मर्थादां पुराणमगम् ।
सर्वपुण्ड्रं प्रलम्बेन श्रीध्रमुद्दिश्य दानवः । द्रुतं गगाम विमुखः सशस्त्र इव तोयदः ।
समारमसहस्रैश्च रौहिणेयैश्च धीमत । वल्लभे सुमहाकायः शक्राकान्त इवाभूद ।
स भाण्डोरवटप्रस्थं शिखराञ्चगिरिप्रभं । खं वपुर्दृश्यामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
पद्मसद्वक्त्रोऽग्रे भुक्तुटेनाकवर्धया । दीर्घमानाश्रयो दैत्यः सूर्याकान्त इवाभूद ।
महाननो महावीरः सुमहानन्तकोपमः । रौद्रः शकटचक्राद्यौ नामवधरक्षकौ च ।

१०३

१०३४

१०४

१०४५

१०४६

सुदामसन्नाभरणं प्रसन्नान्तरभूषणं । धीरं प्रसन्नं प्रययौ तोयसन्नं दत्तामुद ।

१११

स जहारीव वेगेन रौहिणेयं महासुर । सागरोपश्रवगतं कृत्स्नं लोकमिवान्तक ।

प्रियमायः प्रसन्नेन स तु सङ्घर्षेण बभौ । उद्धामान् दत्ताकात्रे काशमेघेन चन्द्रमाः ।

स सन्दिग्धमिवात्मानं मेने सङ्घर्षेण सदा । दैत्यैस्त्वङ्मगतं श्रीमान् कृष्णश्चेदमुवाच ह ।

द्वियेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्वतोदयवर्षा । दर्शयित्वा सुमहतीं भायां मानुषकृपिणीं ।

कथमस्य मया कार्यं श्रावणं दुष्टचेतस । प्रसन्नस्य प्रष्टुं ददर्श ह्यगुणवचसं ।

११२

तभाहं सन्निभं कृष्णं साक्षात् सर्वकल्लेन वै । अभिज्ञौ रौहिणेयस्य दृप्तस्य च वलस्य च ।

अहोऽयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुपासते । यस्य जगत्पथं शुभं गुहाद्रुद्धतरङ्गतम् ।

स्मरन् नारायणात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये । अवगच्छात्मानात्मानं समुद्रार्णां समामने ।

पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च । आत्महन्तप्रवृत्तस्य संसाराद्यस्य वै वपुः ।

विराजते जलं मूर्तिं वमा भूदेवो मुखं । वायुर्लोकवायुहृत्कायो मम खट्वा क्षामूतदा ।

११३

सहस्रास्यं सहस्राङ्गं सहस्रचरणेष्वप । सहस्रपद्मानाभस्य सहस्राङ्गधरोऽरिहा ।

यत्तया दर्शितं लोके तत्प्राप्स्यसि दिवौकष । यत्तया नोक्तं पूज्यं हि कस्यदन्वेष्टुमर्हति ।

यदेदित्यं लोकेऽभिज्ञास्यस्य समुदाचरे । विदितं यत्तवैकस्य देवा अपि न तदिदम् ।

आत्मजं ते वपुर्नोति न पश्यन्त्यात्मभवं । यत्तु ते क्वचिन्मं कथं तदर्थं नि दिवौकष ।

देवैर्न दृष्टयाम्नास्यो तेनागन्तं रतिं सदा । त्वं हि सृष्टो महादेवः सूर्यरपि दुरासदः ।

११४

त्येव जगतः स्तम्भं श्राव्यतो जगतीं क्षिता । अचला प्राणिनां धोनिर्धरयत्यखिलं जगत् ।

चतुःसागरमेगस्त्वं चातुर्ध्वजैर्विभाजयित् । चतुर्ध्वजो लोकाणां चातुर्ध्वजस्तथाग्रज ।

यथाऽहमपि लोकानो तथा त्वं तस्य मे मतः । उभावेकग्ररीरो हो जगदर्थं दिधा क्षतौ ।

अर्धं वा श्राव्यतः कृष्णस्त्वं वा श्रेयः पुरातन । स्ववलेन भवान् पूष्यते लोकान्तरदर्शनम् ।

लोकानां श्राव्यतो देवस्त्वं हि श्रेयः सनातन । आवयोर्द्वैदमपि हि देर्धं धार्यते जगत् ।

११५

अर्धं यः स भवानेव यस्त्वं सोऽहं सनातन । द्वयैव विहितां क्षावाभेकदेशो महावज्रौ ।

तदासौ मूढवत् किं त्वं वलेन कश्चिद्वानर्धः । मूर्ध्नि देवरिपुं देव वज्रकल्पेन मुष्टिना ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ संस्मरितः स कृष्णेन रौहिणेः । पुरातनं । स वलेन तदा पूष्यते लोकान्तरचारिणः ।

ततः प्रसन्नं दुष्टं न मुबद्धेन महाभुज । मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्ध्नि जैनमावयत् ।

तस्यात्तमाङ्गं स्त्रे काये विकृपालं विवेचयत् । जानुभ्याश्च हतं श्रोत्रं गतासुदौर्गतम् ।

११६

जगत्ता विप्रकीर्णस्य तस्य देहमभूत्तदा । प्रसम्पन्नामरस्यस्य मेघस्यैव विदोर्थतः ।

तस्य भग्नोत्तमाङ्गस्य देहात् सुखावः श्रोणितं । वज्रं वैरिकमयुक्तं भ्रूयद्गदादिवादकः ।

तं निहत्य प्रसम्पन्नु सत्तस्य बलमात्मनः । पर्यव्यजत वै कृष्ण रौहिणेय प्रतापवान् ।

तन्तुं कृष्णस्य गोपायं दिविष्ठास्य दिवौकष । तद्वपुर्निहतं दैत्ये जयाश्रीभिर्बन्धनं ।

ततः प्रष्टास्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतत्राकभयायायास्यसूयन्ति स्म ते वनं ।
ततः सुखं प्रकीर्णमु गोपु नगिन्द्रविक्रमौ । द्रुमपर्णोत्सने कृत्वा यथाहं तौ निवेदतु ।
इति श्रीमद्भारते विष्णुसु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां धैनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच । अयं तौ जातद्वयौ तु वधुदेवसुतावुभौ । तत्तालवनमुत्सृज्य भूयो भण्डोरमागतौ ।
चारयन्तौ विट्पुत्रानि गोपमोनि शुभाननौ । स्वीतशष्पप्रकृष्टानि वीचमाणौ वनानि च ।
क्षिडयन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्त्यन्तौ च पादपात्रम् । नामभिर्वाहरन्तौ च सर्वथा गाः परन्तपौ ।
नियोगपात्रैरासन्तौ स्तब्धार्थं शुभलक्षणे । वनमालाकुलोत्तमौ बालशृङ्गाविवर्षभौ ।
सुवर्णाञ्जनपूर्णभ्यामन्योन्यवदन्तौ । महेन्द्राद्युधसंयुक्तौ शूकलष्ठाविवामुदौ ।
कुशाद्यकुसुमानां कर्षपूरमनोरमौ । वनमार्गेषु कुम्भाणौ वन्यवैश्वर्यावुभौ ।
गोवर्द्धनस्यानुचरैः वने सानुचरौ च तौ । चेरतुलोकविह्वलिः कीडामिरपेरजितौ ।
तावैव मानुषी दीर्घा वदन्तौ सुरपूजितौ । तज्जातिगुणयुक्ताभिः कीडामिन्द्रेतुर्जनैः ।
तौ तु भण्डोरमुचितां काले कीडानुवर्तिनौ । प्राप्ता परमप्राज्ञां न्यायोधं प्राशिखाम्बरं ।
तत्र सन्देशिकाभिश्च युद्धमार्गविचारदौ । अयमि, शेषोणवैद्योऽयामं कुतः स्म तौ ।
युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः वदितुवुभौ । मुदिनौ र्विचविक्रान्तौ यथाकामं विचरेतु ।
मयोरमपतोरैवं तस्मिन्पुरेवोत्तम । प्रलम्बोऽभ्योगमस्तत्र हिन्द्रेण्येवो तयोस्तदा ।
गोपालवैशमास्त्राय वन्यपुण्यविभूषितः । सोमपात्रः स्म तौ वीरौ शयैः कीडनकैस्तदा ।
सोऽवगाहत निःशङ्कलोपां मध्येममानुषः । मानुषं वपुरास्त्राय प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
प्रकीडितास्त ते सर्वे वधं तेनामरारिणा । गोपालवपुषं गोपा मन्यमाना, स्तब्धार्थं ।
स तु हिन्द्रान्तरिक्षे, प्रलम्बो गोपतामृतः । दृष्टिं परिदधे कृत्वा रौहिणेये च दादतां ।
अविषयं ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यत्नमकरोदाहन्वोत्तमः ।
हरिणा कीडितं नाम बालकीडनं ततः । प्रकीडिताश्च ते दम्भमुत्प्रेतयुगपत्तदा ।
कृष्ण श्रीदामवधितः पृथ्वे गोपसुमुता । बह्वर्षणस्तुतवान् प्रलम्बेन वदामध ।
गोपालास्त्वपरे दन्दं गोपालैरपरेः वधः । प्रदुता संहयन्तौ वै अन्येऽपि लघुविक्रमाः ।
श्रीदामं लजयन् कृष्णः प्रलम्बं रौहिणीपुतः । गोपालैः कृष्णपचीयेर्गोपालास्त्वपरे जिताः ।
ते वाहयन्तस्त्वन्यायं संवर्षात् वधसा द्रुताः । भाण्डोरस्त्वमुद्दिश्य मर्यादां पुरानगमम् ।
बह्वर्षणन्तु स्तब्धेन श्रीप्रमुदिन्य दानवः । कुतं भगमं विमुक्तः सपन्न इव तोयदः ।
धमारमवधंस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः । वरुधं मुमहाकायः शक्राकान्ता इवामुदः ।
स भाण्डोरवटप्रस्थं स्निग्धाश्लेगिरिप्रभं । वपुर्द्वैत्रयामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
पद्मसप्तकपुक्तेन मुकुटेनार्कवर्षसा । दीप्यमानाभनो दैत्यः सूर्याकान्त इवामुदः ।
महामनो महापीवः सुमहानन्तकोपम् । रौद्रः शकटचक्राचो नामवैश्वर्यैर्धैर्धैः ।

२००

२०१

२०२

२०३

२०४

म्रूयन्ते गिरयद्यापि वनेऽस्मिन् कामरूपिण । प्रविश्य तास्मात्तनवो रमन्ते स्वेषु शर्तुषु ।
 भूला केशरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नखिनाम्बरा । वनानि स्नानि रचन्ति चावयन्तो वर्गज्जदः ।
 यदा चैषा विकुर्वन्ति ते वनालयजीविन । प्रन्ति तानेव दुष्टैस्तान् पौरुषादेन कर्षणा ।
 मन्त्रपञ्चपरा विप्राः सोतायश्चाश्च कर्षकाः । गिरियज्ञा वयं गोपा द्रव्याऽस्माभिर्गिरिवने ।
 तन्मद्य रोचते गोपा गिरियज्ञ प्रवर्त्यतां । कर्षं कृत्वा सुखं स्नाने पादपेऽप्यथ वा गिरौ ।
 तत्र कृत्वा पशून् मेघान् वितरयित्वेन शुभे । सर्वेषां च सन्देशं क्रियतां नि विचार्यते ।
 त शरत्कुसुमापोडा परिवार्ये प्रदक्षिण । गावो गिरिधर सर्वोत्तमो धानु पुनर्वसु ।
 प्राप्ता किलेयं हि गां स्वादुतोयलया गृध्रे । शरत्प्रमुदित्वा रम्या गतमेघजलोद्गथा ।
 प्रियैकै पुष्पितैर्गौरैश्चान्नं बाणसैनैः कश्चित् । कठोरदण्डमाभाति निर्धयूरवत वन ।
 विजया विमला योऽस्ति विजयाका विविधुत । विवर्तन्ते जलधरा विदन्ता द्रवकुञ्जरा ।
 पटुना मेघवातेन नवतोयानुकर्षिण । पणोत्करयन् सर्वैः प्रवादं यानि निखगा ।
 सितवर्षाः सुदोष्पिणः हृष्टाभरवो जिते । पूषे चङ्गामलज्ज्वलं शभिपेकमिवाम्बरं ।
 चक्षुर्विद्वसितानीव समरकृष्टानि शरवैः । सर्वेषां तनुतां यानि जलानि जलदक्षयैः ।
 चक्रवाकस्तनूतदा पुलिनभोगिमण्डला । हंसलवणहासिन् पति यानि समुद्रगा ।
 कुमुदोष्णकुमुदक ताराभिस्त्रिभुवनम्बरं । समनभ्युत्थयन्तीव शर्वरीरुक्षितरेतर ।
 भक्तजोष्ठावपुष्टेषु कलमापकशब्देषु । निष्टैरमणीयेषु वनेषु रमते मनः ।
 पुष्करिण्यलङ्काराणि वाप्यश्च विक्रान्त्यसा । केदारा वरितक्षेत्रं सर्वं च क्षिप्ता व्यसन् ।
 पङ्क्तानि च ताद्याणि तयाऽन्य नि सितान्यपि । उत्पलानि च नीलानि भेजिरे वारिजा श्रियं ।
 मन्दं जङ्ग वितपाङ्गा मन्दं वटधिरैऽगिला । श्रमवद्वाभ्रमाकाशमभूच्च निक्षोऽर्णव ।
 चतुर्थांशप्राशिक्षितैर्लतनृत्यसमुष्मिन् । मयूराङ्गवैभूतिर्व्यङ्ग्यैश्चैव लक्ष्यते ।
 सुपङ्क्तलिनैश्चौरैः काशप्रुप्पलताकुलैः । हंससारसविन्याचैर्मनुना खादतिशोभना ।
 काशपक्षेयु श्लेषु केदरेषु वनेषु च । श्रद्धादा जलजादाश्च मत्ता विदद्वु खगा ।
 विविचुर्यानि जलदा जलेन जलदामये । तानि श्रद्धानि बालानि कठिनलङ्घनामिवै ।
 त्यक्त्वा मेघमय वास शरद्गुणविदोपितः । एष वै विमले व्याधिं हृष्टो वसति चन्द्रमा ।
 क्षीरिण्या दिगुणं गावः प्रमत्ता दिगुणं शृषा । वनानां दिगुणा लक्ष्यो श्लैर्गुणवती महो ।
 व्यातीर्य धनमुक्तानि पद्मवन्ति जलानि च । मनासि च मनुष्याणां प्रवादमुपयानि वै ।
 अष्टजन्तु सेविता योऽस्ति निर्मको जलदैर्भूषः । शरत्पञ्चलितं तेजस्रोत्तमरश्मिर्विशेषायन ।
 मोराजयिता सैन्यानि प्रयान्ति विजिगीषवः । श्रेयान्यराष्ट्राभिमुखाः पार्ययिषां श्रियिवीचिता ।
 यन्मुजोवाभितास्तानि बद्धपङ्कवतीषु च । मन्त्रास्तानि कान्ताषु चिदासु वनराजिषु ।
 वनेषु च विरराजन्ते पादपा वनशोभिनः । अघनाः शरत्पङ्कय कोविदाराश्च युष्यताः ।

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

यत्सेनायं हतो दैत्यो यासेनास्तिष्ठकर्मणा । बलदेवेति नामास्य दैत्यैरुक्तं दिवि स्त्रितः ।

१०८

बलान्तु बलदेवस्य तदा भुवि जना विदुः । कर्मणं निहतं दैत्ये देवैरपि पुराणदे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्य्यायां प्रसन्नमये एकमप्रतोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तयोः प्रहृष्टयोरेवं कृष्णस्य च बलस्य च । वने विचरतोर्भाभौ व्यतिघातो स वाचिकौ ।

प्रजमजयमतौ तु प्रजे रघुशुवतुलदा । प्राप्तं ब्रह्मर्षं वीरौ गोपायोऽस्य बलालसाम् ।

कौटिल्यादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तव ताम् । कोऽयं ब्रह्मर्षो नाम येन धो हयं आगतः ।

तत्र बृहत्तमस्त्वैको गोपी वाक्यमुवाच स । श्रुयतां तात ब्रह्मस्य यदर्थं ध्वज इत्यने ।

१०९

देवानामोसरः शक्रो मेघानाञ्चारिखट्वा । तस्य चायं महः कृष्ण लोकनायक आगतः ।

तेन सञ्चोदितो मेघास्तस्य चायुधभूषिताः । तथैवाञ्चारः ब्रह्मं जनयन्ति नवान्मुनिः ।

मेघस्य पयसो दाता पुनरुक्तः पुरन्दरः । संप्रहृष्टः स भगवान् प्रीणयत्यखिलं जगत् ।

तेन सञ्चोदितं ब्रह्मं वयमन्ये च देहिमः । वर्धयामोऽप्युज्जानासार्धामस्य देवताः ।

देवे वर्धन्ति लोकैः संसृतं ब्रह्मं प्रवृत्तं । श्रुयन्तां तर्पितायान् सान्द्रतं सद्यते जगत् ।

११०

धीरवत्यस्त्रिमा गावो वसवत्यस्य निहताः । तेन संवर्द्धितास्तान् तथैः पुष्टाः सपुङ्गवाः ।

नाशस्या नातृणा मूर्धनं शुभुलाहिता जनः । दृश्यते यत्र दृश्यते दृष्टिमनो बलाहकाः ।

दुद्रोह सवितुर्गा व शक्रो दिव्याः पयस्सलाः । ताः धरन्ति नवं धीरं मेधैर्भाचधारितं ।

वाय्वीरितनु मेधेषु करोति कदम्बं महत् । जवेनावर्जितक्षेत्रे गर्भतोति जना विशुः ।

तस्य चैवास्त्रमानस्य वायुपुष्पैर्बलाहकैः । वज्राग्निशभाः ब्रह्माः श्रुयन्तेऽगमभेदिन ।

१११

तज्जलं वज्रनिधेयैर्बिम्बुस्रति मेभोगतैः । वज्रमिन् कालमेमेधे शक्रो भूधैरिवेशरः ।

कपिपुङ्गवैर्बलाहकैः कचिच्छिन्नाश्रमविभैः । कचिच्छिन्नाश्रमाकारैः कचिच्छीकरवर्धभिः ।

भण्डपतीव देवेन्द्रो विश्वमेवं नमोयनैः । कचिच्छीकरमूकत्वं कुर्वन्निर्गण्य चने ।

सर्वमेतत्पयो दुग्धं गोमिन् सुय्यक्षं प्राप्यतं । पञ्चमेव सर्वभूतानां भवाय भुवि वर्धते ।

यस्मात् प्रादुर्धियं कृष्ण ब्रह्मस्य भुवि भाविनी । तस्मात् प्रादुर्धियं राजानं सर्वं शक्रं मुदा युताः ।

११२

महैः सुरैश्चमर्चन्ति वयमन्ये च मानवाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्य्यायां सोषवाक्ये द्विप्रहृतोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपदृष्टस्य वचनं श्रुत्वा ब्रह्मपरिपद्ये । प्रभावशोऽपि ब्रह्मस्य वाक्यं दामोदरौऽप्रवीत ।

वयं वनचरा गोपाः सदा । गोधनजोविनः । गावोऽस्मद्देवतं विद्धि गिरयस्य वनानि च ।

कर्षकाणां हृषिर्दत्तिः पथं विपण्णजोविनः । गावोऽस्माकं परा दृष्टिरनेनैविद्यमुच्यते ।

विद्यया यो यया युक्तस्तस्य सा देवतं परं । शैव पूज्याऽर्चनीया च शैव तथोपकारिणी ।

११३

योऽन्यस्य फलमन्त्रानः करोत्यन्यस्य सन्निधौ । दावनेर्धौ स समते प्रेत्य चेह च मानवः ।

क्षयन्ता प्रथिता भीमा भीमन्ता श्रूयते वनं । वनान्ता गिरयः सर्वे सा चास्माकं गतिर्भुवा ।

- श्रूयन्ते गिरयस्यापि वनेऽस्मिन् कामरूपिणः । प्रविश्य तस्मैस्तनवो रमन्ते खेषु शानुषु ।
 भूत्वा केशरिण, सिंहा व्याघ्राश्च गलिनाम्बराः । वनानि स्नानि रचन्ति चासयन्तो वनच्छदः ।
 यदा तेषां विकुर्वन्ति ते वनालयजोविन । प्रज्जि तानेव दुष्टेस्तान् पौरुषादेन कर्षणाः । १८१
- । मन्त्रयज्ञपरा विप्राः सोतायश्चैव कर्षकाः । गिरियश्चा वयं गोपा इव्याऽस्माभिर्गिरिवने ।
 तस्यास्य रोचते गोपा गिरियज्ञः प्रवर्त्यतां । कर्म कृत्वा मुखं स्थाने पादपेऽप्यथ वा गिरौ ।
 तत्र हत्वा पशून्मेथान् वित्तययितने शुभे । सर्वघोषस्य सन्देहः कियतां किं विचार्यते ।
 तं शरत्कुसुमापोषाः परिवार्य्य प्रदक्षिणं । गावो गिरिवरं सर्वज्ञास्तो यान्ते पुनर्वनं ।
 प्राप्ता किलेयं हि गवां खादुतोद्यतया गृधैः । शरत्प्रमुदिता रम्या गतमेघजलोदया । १८२
- प्रियकैः पुष्पितैर्गौरैश्चामं बाणसमै, कचित् । कठोरदण्डमभांति निर्धयूरतं वनं ।
 विजला विमला व्याप्ति विबलाका विविद्युतः । विवर्तन्ते जलधरा विदन्ता इव कुक्षराः ।
 पटुभा मेघवातेन जवतोयामुकविषा । पयोत्करचनाः सर्व्याः प्रसादं यान्ति निष्पंगाः ।
 वितवर्षासुदोषीयै र्वंशधामरवोजिते । पूषचन्द्रामलच्छर्वं चाभिवेकमिवामरं ।
 वैधेर्विहसितानीव समरकुटानि चारधे । सर्व्याणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये । १८३
- चक्रवाकस्तनतटाः पुलिन्नागिर्मण्डलाः । वंशलवणहासिन्यः पतिं यान्ति समुद्रगाः ।
 कुमुदोत्पलमन्दकं ताराभिधि वमन्तरं । सममभ्युत्थयन्तीव शर्वरीवितरेतरं ।
 मत्तकौस्तुभयुष्टेषु कलमापकागण्डेषु । निर्दुष्टरमणीयेषु बभ्रुवुरमते मगः ।
 पुष्करिण्यालङ्काराणि वायस्य विकचोत्पलाः । केदाराः चरितशैव सर्वाणि च शिवा ज्वलन् ।
 पङ्कजानि च ताम्राणि तयाऽन्यानि वितान्यपि । उतपलानि च नीलानि भेजिरे चारिजां शिथं । १८४
- मदं जङ्ग, वितपाङ्गां मेन्दं वटधिरिदमिलाः । अभवद्वाभ्रमाकाशमभूच्च निक्षतोऽर्णवः ।
 चतुर्थायाश्चिथिलैर्दत्ततृप्त्यधमविद्युतैः । मयूराङ्गरुहेभूमिर्व्यञ्जनेषु लक्ष्यते ।
 सुपङ्कमलिमैत्रीरै, काशपुष्पलताकुले, । वंशसारवनिष्ठासैर्व्यमुना साऽतिशोभना ।
 कालपक्षिषु शश्वेषु केदारैषु वनेषु च । शलादा जलजादाश्च मत्ता विहवदु, खगाः । १८५
- सिपिचुर्थानि जलदा जलेन जलदागमे । तानि श्रव्यानि बालानि कठिनलङ्घनानि वै ।
 तयक्षा मेघमयं वास शरद्वृणविदोपितः । रज्ज्वै विमले व्याप्ति हृष्टो वसति चन्द्रमाः ।
 क्षीरिष्ठा दिगुणं गावं प्रमत्ता दिगुणं दृषाः । वनानां दिग्गुणा लक्ष्मोः शश्वैर्गुणवती मधो ।
 व्यतीर्षि धनमुक्तानि पद्मवर्त्तन जलानि च । सनोषि च समुद्राणां प्रसादमुपयान्ति वै ।
 अष्टजत् संविता व्याप्ति निर्मुक्तो जलदैभ्यः । शरत्प्रज्वलितं तेजस्वीहृष्टरश्मिर्विशेषयन् ।
 मोराजपिम्बा सैन्यानि प्रयान्ति विजिगीषव । श्रेयोऽन्यराष्ट्राभिमुखाः पार्थिवै, पृथिवीवितन । १८६
- बन्धुजोषाभिताम्यसु बह्वपहवतीषु च । मनुस्मिष्ठति कान्तासु चिचासु वनराजिषु ।
 वनेषु च विराजन्ते पादपा वनशोभिनः । शयनाः सप्तपर्णाश्च काविदाराश्च पुष्पिताः । १८७

दधुसाका निहुभास्य प्रियका खणैकास्तथा । ह्यमरा पेचिकाश्चैव केदिन्यश्च समन्ततः ।

अजेषु च विमेषेण गर्गरोद्गारहासिषु । शस्त्रकाशयोधैव गोष्ठेऽव्यटति कृषिणो ।

नूनं त्रिदशभूमिषु मेघकालमुखोदितं । पतन्निकेतन देवं नोद्ययन्ति दिवौकसः ।

शरथैव मुशल्यायां प्राप्तायां प्राकृत्यः चये । नीलचन्द्राकं वर्यैश्च रचितं यज्ञमिदं वै ।

फलैः प्रवासैश्च धनमिष्टवापघनोपमं । भवनाकारविटपं सतापरममण्डितं ।

विशालमूलावततं पवनभोगधारिणं । अर्धयामो गिरिं देवं गायैव सविश्रयत ।

सावतसैर्भियाणैश्च वर्षापोष्ठैश्च दंशितैः । घण्टाभिस्तु प्रलम्बाभिः पुष्पैः शारदिक्षैस्तथा ।

शिराय गाव पूज्यतां गिरियज्ञ प्रवर्त्यतां । पूज्यतां त्रिदशैः शक्तो गिरिराजभिरिष्यतां ।

गोयज्ञं कारयिष्यामि वल्लादेव न संशयः । यद्यस्ति सत्यं वा प्रीतिर्यदि वा मुहुरेव वर्यः ।

गावो हि पूज्याः सततं सर्वैषां नात्र संशयः । श्वास्तु साक्षा भवेत् प्रीतिर्भवतां वै भवाय च ।

यतन्मम वचस्यैव क्रियतामविचारितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शरदणने विषयतोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दामोदरवच श्रुत्वा चट्वासे गोपु गोविन् । तदागमन्तमग्रानां प्रत्यूषरविमङ्गया ।

तवैवा बाल मन्ततो गोपानां हर्षवर्द्धनो । प्रीणयथैव न सर्वान् बुद्धिर्वैदिकरी गवां ।

तं गतिस्त्वं रतिश्चैव तं वेत्ता तं परायणं । भयेष्वभयदस्त्ववस्त्वमेव सुहृदा सुहृत् ।

सत्कृते लण्य धोषोऽयं क्षेमो मुदितगोकुलः । हृष्टो वसति शान्तारिथेयः स्वर्गतस्तथा ।

जन्मममृतिदिद्येते विकानैर्भुवि दुष्करैः । मेढ्र्याचाभिमनाश्च विक्षिप्तानि भर्तासि न ।

बलेन च पराङ्मनं यमसा विक्रमेण च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव पुरन्दरः ।

प्रतापेन च तोष्ट्येण क्षोभ्या पूर्णतयापि च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव दिवाकरः ।

कान्ध्या कान्ध्या प्रभादेन वदनेन क्षिणेन च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः ।

बलेन वपुषा चैव बाह्येन चरितेन च । शान्ते शक्तिधरस्तुत्या न तु कथनं मानुष ।

यत्त्वयाऽभिहितं वाक्यं गिरियज्ञ प्रति प्रभे । कस्तद्वच्यते शक्तो वल्लामिव महीदधे ।

स्थितः शकमवसात श्रीमान् गिरिमहस्त्वयं । त्वय्यणीतोऽहं गोपानां गवां हतेः प्रवर्त्यतां ।

भाजनान्युपकल्पयन्तां ययस्य पेयस्तानि च । कुम्भास्य विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभना ।

पूर्णतां पयसा नद्यो द्रोणश्च विपुलायता । भक्ष्यं भोग्यश्च पेयश्च तत्त्वार्थमुपनीयता ।

भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च । विराजस्यैव सन्दोहः सर्वधोषस्य दृष्टता ।

विश्रस्यन्ताश्च प्रभवे भोग्या ये महिषादयः । प्रवर्त्यताश्च यज्ञोऽयं सर्वयोगसुसङ्कुलः ।

घनन्दजगनो घोषो मद्गान्मुदितगोकुलः । त्वय्यग्रण्यदधोपैश्च वृषभाणाञ्च गर्जितैः ।

हृद्भारवैश्च वल्लानां गोपानां हर्षवर्द्धन । दधिहृदः श्रावत्तं पयःकुम्भासमावृतं ।

मांसराशिं कुम्भास्य प्रकाशोदन्पर्वतः । संभावत्तं यज्ञं च गिरिगौमि, समाकुलः ।

तुष्टोपागमणाकीर्णो गोपनारीमनोहेरः । अर्धाभिष्टुतपर्वन्ते पर्याप्ति यज्ञसंविधौ ।

यज्ञं गिरिक्षिपौ सौम्ये चक्रुर्गोपा दिवैः सह । यजनान्ते तदध्वन्तु तत्पयो दधि पोक्तम् ।

मांसघ्नं मांसघ्ना कृष्णो गिरिभूता समभ्रुते । तपितोऽद्यापि विप्रोग्रासकृष्टाः सन्धूषभाजनाः ।

उक्तस्युः प्रीतमनसः खल्वि वायं वेद्यासुखं । भुक्ता चावश्ये कृष्णः पयः पोता च कामतः ।

संतृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै । तं गोपाः पर्वताकारं दिव्यस्त्रगनुलेपनं ।

गिरिमूर्ध्नि खितं दृष्ट्वा कृष्णं जगुः प्रधानतः । भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।

सह तैः प्रणेतो गोपैर्वेवन्द्यत्मानमात्मना । तन्मूर्ध्निस्त्रिभिः गोपा देवैर्गिरिवरे खितं ।

भगवत्सहस्रे पुक्ता दासाः किं कृष्णं किङ्कराः । स खवासं ततो गोपान् गिरिप्रभवयो गिरा ।

अद्यप्रभृति याज्याऽहं गोपुं यद्यस्ति वो दया । अहं वः प्रथमो देवः सर्वकामकरः शुभः ।

मम प्रभावाच्च गवामधुतान्युपभोक्ष्यते । विवेच्य वो भविष्यामि मङ्गलानां वने वने ।

रेख्येऽहं मह युष्मामियंया दिवि गतसया । ये चेमे प्रयिता गोपा नन्दगोपपुरीगमाः ।

दयां प्रीतः प्रयच्छामि गोपाणां विपुलं धनं । पय्योऽभुवन्तु विप्रं मां गोवां स्वसमाकुलाः ।

सर्वं मम परा प्रीतिर्भवियति न चंश्रयः । ततो गौराजनाय वै हृन्द्यो गोकुलानि च ।

परिभृङ्गिरिपरं सद्यपि समन्तोः । तो गावः प्रहृता हृष्टाः सापीक्षस्वकाङ्क्षदाः ।

सखगापीक्षड्गोपाः शतशोऽयं सद्यश्चक्रुः । अनुजगमुय गोवासाः कालयन्तो धनानि च ।

भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतांशिताम्बराः । मयूरचिचाङ्गदिनो भुजैः प्रहरणादृतेः ।

मयूरचिषपचैस्तु कैद्यवन्तैः सुयोजितैः । बध्नामुरधिकं गोपाः समवाये तदाद्भुते ।

अन्ये हृत्पादावहकृन्त्यन्ति क्षापरे मुदा । गोपालास्त्वपरे गा वै गट्ठश्चैवगांसिनः ।

अस्मिन् पर्यापयिष्यन्ते गवां गौराजनास्त्रे । शलाङ्गान् जगमाशु तेन देहेन सोऽस्त्रः ।

कृष्णोऽपि गोपवर्हितो विवेश मजमेव च । गिरियद्यप्रवृत्तेन तेनाद्यैरेव विभिताः ।

गोपाः सवालदृष्ट्वा वै तुष्टुर्बोधुसदनं ।

इति श्रीमहाभारते । खिले पृथ्वीवर्षे विष्णुपर्वणि गिरियंशप्रवर्तने षष्ठः प्रसतोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मधे प्रतिहते शक्रः शक्रोर्ध्वस्त्रिदशपरः । संवर्तकं गामं गणं तोयदानामिधामधीत ।

भो बलाहकनातङ्गाः श्रूयतां मम आपितं । यदि वो मित्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतं ।

इते हृन्दावगता दामोदरपरायणाः । नन्दगोपादेयो गोपा विदियन्ति मनोसुखं ।

आजिगे यः परस्मै गोपलस्य यतोऽस्ते । तां गावः सप्तरात्रिषु पोष्यन्ता दृष्टिमादतेः ।

रोरावतगतयाहं स्वयमेवाहम् । दास्ये । सत्यामि दृष्टिवातस्य वज्राग्निममस्त्रनं ।

भवद्भिद्यप्यर्थेण चरतां माह्वतेन च । हतास्त्राः सप्रजो गावस्त्यक्षिन्ति भुवि क्षीयन्ति ।

एवमाश्वापयामास सन्धानं सज्जदाम् प्रभुः । प्रत्याहने वै कृष्णेन प्रापने पाकं प्रापनः ।

ततश्चैव जसदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः । आकाशं छादयामासुः सर्वतः पर्वतोपमाः ।

विपुलप्रातःप्रभः शक्रचःपविभूषिताः । निमिराष्टतमोकाशं चक्रुः शतदासताः ।

गजा इवान्ये संवत्सराः । केचिन्मकरवर्षकाः । नागा इवान्ये गणेषु चैव श्रेष्ठं दुःखदाः ।

तेऽन्यान्यवपुषा बहू । नागयूथायुतोपमाः । दुर्हिमं विपुलं चक्रुः शतदासताः ।

नृहस्तगागहस्तानां वेषूमाद्यैव सर्वशः । धारामित्तुल्यरूपानिर्बद्धमुखैः बलाहकैः ।

समुद्रं मेनिरं तद्वि खमाशुद्धं नृषधुवः । दुर्मिणाश्रमपर्यन्तमगाधं दुर्हिमं महत् ।

सैवापतन्वै खगमा दुद्रुतुर्ध्वगजातयः । पर्जन्यामेधु मेधेषु खे मत्स्य समन्ताः ।

मत्स्यैर्नृपैर्नृपैर्मैधैर्नभधि दास्यैः । अतिदृष्टेन लोकस्य विरूपममवदेषुः ।

मेघैर्धैर्निष्प्रभाकारमदृश्यपहतारकं । चन्द्रसूर्याश्चरितं खं समुवातिनिष्ठम् ।

वारिणा मेधमुक्तेन मुच्यमानेन चावष्टत् । आबभौ सर्वतल्लघ भूमिलोपमयो ययौ ।

विनेदुर्लभैर्हिंसाच लोककात्पहताः खगाः । विदुर्द्धं निष्पन्नायाताः स्वगाः संवत्सराः ।

गर्जितेन च मेघानां पर्जन्यनिर्देन च । तस्मिन्निर्देन कल्पने तृणानि तदभिः च ।

प्रतोऽन्तकालो लोकानां व्यक्तमेकार्षवा महो । इति गोपगणा वाक्यं व्याहरन्ति भयाद्विहताः ।

तेनोत्पातामुवर्षेण गावो विप्रहता भूयः । हव्यारवेः सन्दमाना न चेलुलम्बितोपमाः ।

निष्कम्पमकुचिपराणां निष्प्रयत्नलुरागणाः । इष्टोऽभार्द्रतपसः क्षामकुचिपयोधराः ।

काचित् प्राणान् जक्रुः आन्ता निषेदुः काचिदातुराः । काचित् भवत्वाः पतितं गावैः शीकरवेजिताः ।

काचिदाक्रम्य क्रौञ्चैः वत्सांस्तृणानि मातरः । विमुखाः आत्मसंकथ्ये निराहाराः कुपीदराः ।

पैतृरानां वेपमाना गावो वर्षपराजिताः । वत्साद्योन्मुखका बाला दामोदरमुखैः क्षिताः ।

चाहीति वदन्तैर्निः कृष्णमूर्चुरिवादिताः । गवां तर्कदनें दृष्ट्वा दुर्हिमगमनं महत् ।

गोपांथासन्ननिधनान् कृष्णः कैप्यं समादधे । स चित्तविना संरत्यो दृष्टोपायो मयेति च ।

आत्मानमात्मना वाक्यमिदमूचैः प्रियंवदः । अथाहमिममुपायं सकान्तेनैव गिरिं ।

कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षवाणश्च दुर्द्वरं । अयं धृतो मया श्रेष्ठः हव्योऽहमिवापरं ।

चाक्यते सज्जना गावैः स्रक्ष्यन्ति भवियन्ति । एवं संक्षिप्तयिला तु कृष्णः सत्यपराक्रमः ।

वाङ्मोक्षं दर्शयिष्यन् समीपे तं महीधरं । दोर्भासुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ।

स धृतः सज्जनो मेघैर्गिरिः स्थेन पाणिना । अहभावज्ञेतेष्वच गुहाकारेण वप्रेणा ।

भस्मेहपाथ्यमानस्य तस्य श्रेष्ठस्य सानुव । शिलाः प्रविशन्त्यालेखनिपेतस्य सपादपाः ।

शिशुरैर्धूम्रमानैश्च श्रेष्ठमाणैश्च सर्वशः । विदुर्देहोत्सृजेत इद्वैरगमः खगलोऽभवत् ।

चलमल्लवैः पार्थ मेघैश्चैकताङ्गितैः । मिश्रमानाया निचयसंचाल धरणीधरः ।

न मेघानां प्रदृष्टानां न शैलस्याश्लवर्षिणः । न विदुर्द्धं जगत् रूपं वायोस्तल्ल च गर्जतः ।

मेघेषु शैलसंस्थानैर्जलप्रसवपापिणैः । मिश्रकृत इवाभाति गिरिरुद्रमवर्द्धमान ।

आश्रुतोऽयं गिरिः पचैरिति विधाधरोरगाः । गर्भस्त्र्यंशुरसश्चैव वायोऽमुद्यन्त सर्वशः ।

स हस्ततलविर्यसो मुक्तमूत्रं क्षिप्तसत् । रोतोर्निर्वर्त्तयामास काक्षवाञ्छनराजतोः ।
 कानिचिच्चिक्षिलाणोव सक्किञ्जार्हानि कानिचित् । गिरेर्मेषप्रदृष्टाणि तस्य भृङ्गानि चामवन् ।
 गिरिणा कल्पमानेन कल्पितानाञ्च शालिनां । पुण्यमुच्चावचं भूमौ व्यधोर्ध्वत समन्ततः ।
 नि यताः पृथुमुद्गंनः स्वशिकाङ्गर्विभूषिताः । दिजिह्वपतयः क्रुद्धाः खचराः खे समन्ततः ।
 श्रान्तिं जम्बु खगमणा वर्षेण च भयेन च । उत्पत्योत्पत्य मन्थनात् पुनः पेटुरवाकुलाः । १८१५
 रैमुद्यारोषिता बिंहाः सज्जता इव तोयदाः । गर्गरा इव मथ्यन्तो नेदुः शार्दूलपुङ्गवाः ।
 विपमैश्च समोभूतैः समैश्चात्यन्तदुर्गमैः । आद्यहस्तदेहः स गिरिरम्य एवोपसृज्यते ।
 अतिदृष्टस्य तैर्मेषैस्तस्य रूपं बभूव ह । अस्मितखेव दृष्टेयं विपुरस्य विहायसि ।
 बाह्वदण्डेन क्षणस्य विधूतं सुमहत्तदा । जीलाभपटलच्छन्नं तद्गिरिश्च चर्मावभौ ।
 क्षत्रायमानो जलदैर्निर्मोक्षितगुहामुख । बाह्वपधाने क्षणस्य प्रसूत इवाखे गिरिः । १८१६
 निर्विहङ्गहस्तैर्ध्वनिमंदूरवतैर्ध्वनैः । निरालम्ब इवाभाति स गिरिः खचरैर्वृतः ।
 पर्यैकेषूष्णमानैश्च प्रचलद्भिस्त्रिस्तानुभिः । सज्जराणोव शैलस्य धनानि शिखराणि च ।
 उत्तमाङ्गगतास्तस्य भेदाः पवनवाहनाः । तथ्यमाणा महेन्द्रस्य तोयं मुमुचुरचय ।
 स क्षान्तमानः क्षणस्य भुजाये सघनो गिरिः । चक्राच्छट इवाभाति देशो नृपतिपोषितः ।
 स मेघनिचयस्तस्यो गिरिं तं परिवार्य च । पुरं पुरस्कृत्य यया खतोऽ जनपदे सज्जान् । १८१७
 निवेश्य तं करे शैलं तुल्ययिमा च सज्जितं । प्रोवाच गोश्रा, गोपाशां प्रजापतिरिव स्थितं ।
 एतद्देवैरसम्भाव्यं दिव्येन विधिना मया । हत गिरिश्च हं गोपा निवातप्ररणे गर्वा ।
 क्षिप्रं विप्रन्तु यूयानि गवामिह हि शान्तये । निवातेषु च देवेषु निवसन्तु यथापुच्छं ।
 यथाश्रेष्ठं यथायूयं, यथाधारं यथामुखं । विभज्यतामर्थं देशं हतं वर्णनिवारणं ।
 शैलोत्पाटनभूरेषा महती निर्झिता मया । नैलाकामय्युत्सहते रचितं किं पुनर्ज्ञेयं । १८१८
 ततः किलकिलाशब्दे गशं हन्मरवै, सह । गोपाशां तुमुलो जज्ञे मेघनादस्य बाह्वान् ।
 प्रविशन्ति ततो गोवो गोपैर्यूथप्रकल्पिताः । तस्य शैलस्य विपुलं विमलं गङ्गरोदरं ।
 क्षणोऽपि मूलं शैलस्य शैलक्षमं द्रवोच्छ्रित । दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियनिवातियं ।
 ततो ब्रजस्य भाष्ठाणि धुक्ताणि शकटाणि च । विविशुर्वर्षमोतानि तद्गृहं गिरिनिर्भितं ।
 अतिदेवन्तु क्षणस्य दृष्ट्वा तत् कथं वज्रसत् । मिथ्याप्रतिज्ञा जलदान् पारयामास वै विभु । १८१९
 सप्रराते तु निर्दुक्ते भरण्यां विगतोत्सवे । जगाम संहृता मेघैर्दृष्टवा खर्गमेव च ।
 निदुक्तं सप्रराते तु तिथे, स्वने शतक्रतौ । गताभे विमले योचि दिवसे दीप्तभास्करे ।
 गावस्तनैव मार्गेण परिजम्बुर्गतश्रमाः । स्वस्य स्थानं गतो घोषः प्रत्ययात् पुनरेव स ।
 क्षणोऽपि तं गिरिच्छेदं स्त्री स्थाने स्थावरात्मकान् । प्रीतो निवेशयामास धुक्ताय वरदो विभु ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोवर्द्धनधारणे पञ्चमस्य उच्छायाः ॥ ७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृते गोवर्द्धनं दृष्ट्वा परिचातस्य गोकुलं । कृष्णस्य दर्शनं श्रेष्ठो रोचयामास विजितः । १८९

स निर्वज्राम्बुदाकारं मत्तं मदजलोचितं । आर्हच्छैरावतं नागमाजगम महीतलं ।
 १ ददशोपविष्टं वै गोवर्द्धनशिलातले । कृष्णमर्कटिकर्षाणं पुरुङ्गतं पुरन्दरः ।
 तं वोच्य बालं मत्ता तेजसा दीप्तमय्यं । गोपवेशधरं विष्णुं प्रीतिं खेभे पुरन्दरः ।
 तं सान्द्रजलदृष्ट्वां कृष्णं श्रीवत्सलचणं । पर्याप्तनयनं शक्रः सर्वेनैवैहदेवत ।
 दृष्ट्वा चैनं त्रिया मुष्टं मर्त्यलोकोऽमरोपमं । सुपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स शोभितोऽभवत् । १९०

तथोपविष्टस्य सुखं पलाभ्यां पंक्तिपुङ्गवः । अन्तर्होमगतम्होत्रां चकारोरंगभोजनः ।
 तं विविक्ते वनगतं लोकवृत्तान्तेतपरं । उपतस्थे गर्जे हिला कृष्णे बलमिहूदनः ।
 स समीपगतस्य दिव्यसमुत्पन्नः । रराजे देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ।
 किरोटोनाकतुल्येन विद्युद्युतोत्कारिणा । कुण्डलाभ्यां संवज्राभ्यां सततं शोभिताननः ।
 बहुस्रपत्रकान्तेन देहभूषणकारिणा । पद्मलोकेकलम्बेन हारेषोरसि भूषितः । १९१

इदमापः सहस्रेण नैवाप्यां कोमलपिण्डे । विदंश्चाश्रयिनीत्वेन मेघनिर्घोषधेविषा ।
 अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरिणं । कृष्णं कृष्णं महाबाहो ज्ञातीनां मन्दिवर्द्धन ।
 अतिदिवं ज्ञातं कर्मे लया प्रीतिमेता गतां । मयोक्तृष्टेषु मेघेषु युगान्तोवर्त्तकारिषु ।
 पलया रचिता गावसेनाशि परितोषितः । स्थायक्युवेन योगेन चक्षुषं पश्यतोत्तमः ।
 धृतो वैश्रवदाकाशे को ह्येतेन न विक्षयेत् । प्रतिपिष्टं मम महे मयेयं कवितेन वै । १९२

अतिदृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै साहस्रात्रिकी । सां लया प्रतिपिष्टेयं मेघदृष्टिदुरासदा ।
 देवैः सदानवगणैर्दुर्निवाभ्यां मयि स्मिते । अहो मे सुमित्रे कृष्ण यत्वं मानुषदेहवान् ।
 समर्प वैष्णवं तेजो विनिगूहसि रोषितः । साधितं देवताणां हि मेत्वेऽहं कार्यमय्यं ।
 त्वयि मानुष्यमापये युगे चैवं स्तुतेजसा । सेष्यते वीर कार्याशौ न किञ्चित् परिहास्यते ।
 देवानां यद्भवजिता सत्यकार्यपुरोगमः । एकस्त्वमसि देवानां लोकानाञ्च धनातनः । १९३

द्वितीयं नानुपग्रामि धुरं यस्ते समुदयेत् । यथा हि पुङ्गवः श्रेष्ठो मग्निं धुरि निधुज्यते ।
 एवं त्वमसि देवानां मग्नाणां दिग्वाहनः । तत्किरोरंगतं कृष्ण जगत्प्रकरणं लिदं ।
 ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काचन । स्वयं स्वयम्भूर्भवान् नुष्टाऽथ वेयसाऽपि वा ।
 स त्वानुगन्तुं शक्नोति पटुर्दुर्गतगतिं यथा । स्थापुष्यो हिमवान् श्रेष्ठो हृदानां वरुणाक्षयः ।
 गरुत्मान् पचिष्णो श्रेष्ठो देवानाञ्च भवान् वरः । अपामधस्तालोको वै तथोपरि महीधराः । १९४

नागानामुपरिष्टाङ्गः शयित्युरि मानुषाः । मनुष्यलोकादूर्द्ध्वं नु खगानां गतिरुच्यते ।
 आकाशलोपरि रविर्दारं खगैश्च मानुमान् । देवलोकाः परस्तादादिमानगेनो महान् ।
 यत्राहं कृष्ण देवानामेन्द्रे विनिहितः पदे । खगादूर्द्ध्वं ब्रह्मालोको महर्षिगणपूजितः ।
 तत्र सोमगतिर्देवव्यातिथाश्च महात्मानां । तथोपरि गवां लोकः साध्याश्च पालयन्ति वै ।

स हि सर्वगतः क्षण महाकाशगतो भवान् । उपर्युपरि तत्रापि गतिस्त्व तपोमयी ।
 या न विद्म वयं सर्वे प्रकृता अपि पितामह । लोकास्तेषां दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दाहणः ।
 धृतिवीर्यवीर्यलोको चेन्न सर्वस्य कर्मणः । समस्तिराणां विषयो वायुना तुष्टयन्तिनां ।
 गतिः समदमाद्यानां स्वर्गः सुखकर्मणां । शस्त्रे तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः ।
 गवामेव तु गोलाको दुरारोह । हिंसां गच्छिः । स तु लोकस्त्वेवा क्षणं बीदमानः क्षतात्मना ।
 धृतो धृतिमता वीर निम्नोपद्रवं गवां । तदहं समनुपशितो गवां वाक्चेन चोदितः ।
 ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवान्नव चानघ । अहं भूतपतिः क्षणं देवराजः पुरन्दरः ।
 अदितेर्गर्भपथ्येऽपि पूर्वजस्य पुरातनः । तेजोशस्त्रिनयैव यमे दमितवानहं ।
 मेघरूपेण तत्सर्वं ककुमर्हसि मे विभो । एवं चान्तमनाः क्षणं खेन योयमि तेजसा ।
 ब्रह्मणः प्रहृष्टो मे वाक्चे गवाक्ष गजविक्रमः । आह लोभेनवान् ब्रह्मा गावेद्याकाशगा दिवि ।
 कर्मनिस्तोयिता दिव्यैस्तव शरैश्चादिभिः । भवता रविता लोका गोलोकश्च महामयः ।
 धृष्टं पुत्रवैः शस्त्रैः बद्धासः प्रसवेक्षया । कर्मकान् पुङ्गवैर्वाहीर्बन्धेन हविषो सुरान् ।
 श्रियं प्रहृष्टमृतेन तर्पयिष्यामि कामदाः । तदस्माकं गुरुत्वं हि भाणदस्य महाबल ।
 अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिद्रे वै भव भभो । तस्मात्त्वं काञ्चनैः पूर्वैर्दिव्यस्त्रपयैर्वा घटैः ।
 शमिरद्याभिपिच्यस्व मया वृक्षावनामिनेः । अहं किलेद्रे देवानां त्वं ब्रह्मामिस्तोयिता ।
 गोविन्द इति लोकास्त्वां लोकांश्चि भुवि शान्तं । समोपरि यथेष्टस्त्वं स्त्रोपितो गौर्भिरौयैः ।
 उपेन्द्र इति क्षण्य त्वां गच्छन्ति दिवि देवताः । ये च मे वार्यका माघायन्तरौ विहिता मम ।
 एयामहं प्रयच्छामि शरत्काष्ठान् पुष्टिमं । अद्यप्रभृति माघौ द्वौ शस्त्रांश्चि मम मानवाः ।
 वर्षाद्वै च ध्वजे मद्यं ततः पूजामवाक्ष्यति । समान्प्रभवं दर्पं तदा त्यक्ष्यन्ति वरिष्णः ।
 अस्त्वनादमदायैव ये चान्ये मेघनादिनः । शान्तिं सर्वे गमिष्यन्ति मम कालविचारिणः ।
 विष्णुचरितमाश्रमगच्छा विचरिष्यति । अहलरगिरौ दिव्यस्त्रापयन् स्त्रेन तेजसा ।
 ततः परदि युक्तायां सौमकामेयुं वरिष्णु । यांचमाने खगे तोयं विष्णुषु भुतेषु च ।
 हंससारथपूर्णेषु नदीनां पुलिनेषु च । मत्तकौस्तुभप्रसिद्धेषु मत्तेषु ह्यवभेषु च ।
 गोषु चैव प्रहृष्टाश्च चरन्तीषु पयो वज्र । निरुत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगतो जलं ।
 आकाशे प्रखरक्षामे रश्मेषु विचरन्तु च । जातपद्मेषु तोयेषु वायोषु च शरैः सु च ।
 तडागेषु च कान्तेषु तोयेषु विमलेषु च । कलमावनायासु पक्कैर्दारपङ्क्तिषु च ।
 मथ्यक्षं धलिलारक्षं कुर्वन्तीषु नदीषु च । सुसंख्यायाश्च सोमायां मनोहर्यां मुनेरपि ।
 धृतिस्थां प्रयुराश्यां रम्यायां वर्षक्षयेऽपि श्रीमन् पङ्क्तिर्गोषु फलवत्सु तृणेषु च ।
 ह्युमत्सु च देशेषु प्रहृष्टेषु मखिषु च । ततः प्रवर्त्यन्ते पुष्पाः शरत् सुश्रित्यन्ते लेयि ।
 लोकेऽस्मिन् क्षणं निखिले यथैव चिदिवं तथा । नरास्त्राद्यैव माद्यैव ध्वजकारासु यष्टिषु ।

महेन्द्रश्चापुपेन्द्रश्च पूजयन्तु महोत्तमैः । ये चावयोः खिरं दत्ते महेन्द्रेऽपि च संश्रिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्वनयागमः । ततः प्रकृते तान् मृक्षं घटान् दिव्यपयोधरान् ।
अभिषेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । इष्ट्वाऽभिषिष्यमानं ते गावेषां सह सूरयैः ।
स्तनैः प्रसवयन्मुक्तैः सिपिचुः कृष्णमवयं । मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
सिपिचुस्तोयधाराभिः सिष्यमाने तमवयं । वनस्ततोर्नां सर्वेषु सुखविन्दुनिभे पयः ।
सर्वं पुण्यवर्षश्च नेदुस्तथाणि शाम्भवे । क्षुब्धानि भुजयः सर्वे चाप्यर्षन्तपरायणाः ।
स्युष्माणविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं धामरा जगुर्नैवृत्ता जगद्धिताः ।
मार्गस्यो विवर्मा भानुः सोमो नचचसंयुतः । इतयः प्रभ्रमे जगुर्जगुर्नैवृत्ता नृपाः ।
प्रवासपत्रमश्वलाः पुष्पधन्तश्च पादपाः । मदे प्रसुखदुर्गाणां धातालोचं वने मृगाः ।
अलङ्कृता गजवह्निर्धौतुभिर्भानि पर्वताः । देवलोकोपमो लोकस्ततोऽदृतरधेरिव ।
आसीत् कृष्णमभिषेके हि दिशः खगैरसोचितः । अभिविक्तानु तं गोभिः शक्रो गोविन्दमवयं ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं देहदेवोऽमरोदितं । एव ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोपु यः कुतः ।
श्रूयतामपरश्चापि समागमनकारणं । विप्र संवाच्यतां कंसः केशो च सुरगामनः ।
अरिष्टश्च सदाऽग्निहो राजारण्यं ततः कुह । पितृव्यभरि जातस्य ममांशोऽहमिव क्षितः ।
य ते रक्षश्च मान्यश्च सखी च विनियुज्यतां । लया द्धानुमृहीतः य तव दत्तामुवर्तकः ।
सदमे वक्तृमानश्च प्राप्त्यते विपुले यशः । भारतस्य च वंशस्य च हरिहो धनुर्द्वरा ।
अविष्यानुकुपंश्च लङ्कते च चरंक्षते । भारतः त्वयि चायसं तस्मिन् पुदयोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे धास्त्वभि निधने नृपाः । प्रतिज्ञातश्च मे कृष्ण क्षमिमथे सुरैर्बु च ।
मम पुत्रोऽङ्गुना नाम सद्यः कुन्त्या कुलोदहः । सोऽस्ताणां पारतन्त्र्यः मेघद्वेषपरिकरिषे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः प्रकृत्योधिनिः । अवैरिणोश्च भूरारण्यं राक्षो वेषामवोधिनां ।
शैकः क्षत्रियधर्मैश्च योगयिष्यन्ति मृत्युना । तस्मात्क्षरितं मामि धनुषो चावयश्च यः ।
मानुषाश्चन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । य ते बन्धुः सहायश्च संगामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातयस्त्वया गोविन्द सङ्कतः । द्रष्टव्यः च यथाऽहं वै त्वया मायस्य नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामङ्गुनश्च च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्तु यः ।
रंचितश्च त्वया तस्य मे मृत्युः प्रभविष्यति । अङ्गुनं विद्धि मां कृष्ण महाबाहोऽस्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा प्रवृत्तयैव तव सोऽङ्गुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा खलेऽस्ताक्षिभिः क्रमैः ।
देवतानां कृता राजा पुरा व्योमकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा संयेष्टुं सत्यविक्रमं ।
सत्येनात्पत्य देवा वै सोऽजयन्ति रिपुवयै । सोऽङ्गुनो नाम मे पुत्रः पितृभे भगिनोऽसतः ।
इह सौहार्दमायातु भूला सहचरंश्वरः । तस्य ते युधतः कृष्ण खे खानि इव मृष्टेऽपि वा ।
घोडय्या पुङ्खवेनेव धूः सदाऽरण्यमूहनि । कंसं विनिहन्ति कृष्ण त्वया मायस्य देहिना ।

कृष्णसु धौवन् दृष्ट्वा निशि चन्द्रमघो नवं । शारदीयं निशा रम्या मनश्चक्रे रतिम्प्रति ।
 स करीपाङ्गरागसु व्रजरथ्यासु वीर्यवान् । दृषाणां ज्ञातदर्याणां, शुक्रानि समयोजयत् ।
 गोपालांश्च बलोदधान् धोधायामास वीर्यवान् । वने स वीरो गार्ध्वैव यथाह यास्वद्विभुः ।
 युवतीर्गोपकन्याश्च रात्रौ सङ्काशः काशवित् । कैशोरकं मानयन् सह तामिर्मुमोद ह ।
 तास्य वदनं कान्तं कान्ता गोपस्त्रियो निशि । पिवन्ति नयनाब्जैर्पाङ्गुतं शशिनं यथा ।
 हस्तास्ताङ्गपीतेन सकौशेयेन वाससा । वसानो भद्रवसनं कृष्णः कान्ततरौऽभवत् ।
 स बद्धाङ्गदनिर्धूहश्चित्रया वनमालया । श्लेभमानो हि गोविन्दः श्लेभयामास तं प्रभं ।
 नाम दामोदरेत्येवं गोपकन्यासादाऽनुबन् । विचित्रं चरितं धाये दृष्ट्वा तत्तस्य भावत ।
 तासं पयोधरोत्तानैर्वैरभिः समपीडयन् । आमिताषेण वदन्निरेवत्सवराङ्गना ।
 ता वाय्यमाणा, पिष्टभिर्भ्राष्टभिर्कोट्यमित्या । कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ नृगयन्ते रतिमियाः ।
 तासु पङ्कीकृता, सन्ध्यां रमयन्ति मनोरमे । गायन्त्य कृष्णचरितं द्वादशो गोपकन्यकाः ।
 कृष्णनीलानुकारिण्यः कृष्णप्रणिहितेक्षणाः । कृष्णस्य गतिगामिन्यलक्षणा वराङ्गना ।
 वनेषु तालहारायै, कुट्टयन्त्यकयाऽपरा । चेदर्थं चरितं तस्य कृष्णस्य प्रज्योषित ।
 तालस्य नृत्यं गीतञ्च विलासस्मितवोचिन् । मुदितायानुकुर्वन्त्य क्रोडन्यौ प्रज्योषितः ।
 भावनिखन्दमधुरं गायन्त्यया वराङ्गना । प्रजं गताः सुखं चेददामोदिरपरायणाः ।
 करीपयोऽदिरधाङ्गास्ताः कृष्णमनुवन्तिरे । रमयन्त्या यथा जगि समुप्रसन्नं करेणवः ।
 तमन्या भावविकर्षेनैव, प्रहसितानगाः । पिवन्त्यष्टा वनिता कृष्णे कृष्णमृगेक्षणाः ।
 मुखमस्यालसद्व्यामं तृपिता गोपकन्यकाः । रथान्तरगता रात्रौ पिवन्ति रतिलासवाः ।
 शशेति कुर्वन्त्यस्तस्य प्रष्टयास्ता वराङ्गना । जट्टङ्गिर्न सती वाणीं शब्दा दामोदरेरिना ।
 तायां ध्यायन्तीमन्ता रतिशान्त्याकुलीकुताः । चारु विस्मिदिरे केना, कुचाये गोधरोषित ।
 दधे स कृष्णो गोपीर्मा चकनाधिरमदुत । शारदीयु सषण्मास निशामु मुमुदे सखी ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि दशोऽश्विनीयने सप्तवन्तोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
 ॥ वैद्यसाधन उवाच ॥ प्रदोषाद्वै कदाचिन्मु कृष्णे गतिरायणे । चाययन् समदो गोष्ठानरिष्टं प्रत्यदृश्यत ।
 निम्बाणाङ्गारमेषामस्त्रीच्छृङ्गोऽर्कलोचनः । सुरतोच्छ्वापचरणः कालः काल इवापरः ।
 सेक्षितान् मनियेवं जिह्वीयैष्ठ पुनः पुनः । गर्भिताविह्वलाङ्गुल कठिनस्तन्मन्मथ ।
 ककुदोदणनिर्भाषं प्रमाणदुरतिक्रमः । शकृन्मृगोपलिताङ्गो गवामुद्वेजने भृशं ।
 मद्वाकटिः स्यून्मुसो गूढजाम्बुहोदरः । विषाणावलितगतिर्नम्रता कण्ठचर्कणा ।
 गवाक्षदेवः चपलसकृपाताहितामनः । युद्धमग्नविषाणाघो द्विपद्वृषभसूदनः ।
 अरिणो नमः हि गवामरिणो दारुणाकृतिः । दैव्यो दृषभस्तेन गोष्ठान् विपरिधावति ।
 धातयन् स गवां गर्भान् दृष्टो गच्छत्यनार्तवै । भजमानश्च चपलो गच्छोः स प्रचचार ह ।

कर्त्तव्यानाञ्च कर्त्तारो लोकस्य विबुधोपमाः । पर्वता इव निष्कम्पां दृष्टे महति तन्मुखे ।
 अदम्भदृष्टयः सर्वे सर्वे गुरुकुलेपिताः । राजमन्त्रधराः सर्वे सर्वे धनुषि पारगाः ।
 यशःप्रदीपा लोकानां वेदार्थस्य विवचन । आश्रमाणां निमग्नज्ञां वर्णानां क्रमपारगाः ।
 प्रवक्ताः सुनियमा नेतारो नयदर्शिना । भेत्तारः परराष्ट्राणां नातारः शरणार्थिना ।
 एवमलक्षारविः श्रीमद्भिरुदितोदितैः । पारिषद्भिरुदितो ह्यङ्गवह्निः किं पुनर्महो ।
 अयोधामिव वा दृष्टं प्रभावे महतामिव । दृष्टाणामिव वा क्रोधो दीप्तिरग्निरसामिव ।
 व्याघ्रतमानान् महेन्द्रवह्निः पुण्यकीर्तिभिः । धृतं यदुत्तमं वीरभूतं पथ्यैरिव ।
 एवं भवत्युत्तमं चित्तानुवर्त्तिषु । बहूनामो मानवो मवह्निः किमुपचितः ।
 इव हृष्य इति ख्यातो मन्दगोपसुतो जने । बहूनाम इवाग्नेर्देवो मूलं नः परिक्रान्ति ।
 जनमात्मस्य शून्यस्य चारामस्य समैव तु । कारणाच्चन्दगोपस्य स सुतो गोपितो महे ।
 उपचित इव व्याधिः पूर्वमाद्य इवाभ्युधिः । नदग्नेष इवोष्णतो बहुरातो विवर्द्धते ।
 तस्य नाहं गतिं जाने न योगं न परोक्रमे । मन्दगोपस्य भवने जातस्याहुतकर्मणः ।
 किं तद्गुणं समुद्भूतं देवापत्यं न विप्रहे । जतिदेवैरमानुषैः कर्मभिः बाहुमोपते ।
 पूतना प्रकृतौ बाल्ये शिशुनोत्तान्नायिना । क्षणपानेषुना पीता प्रापिः स ह्यदुरासदा ।
 यमुनाया इदं नागः कालियो दमितलोया । रसातलचरो नीतः क्षणेनादर्शनं ददाम् ।
 मन्दगोपसुतो योगं कृत्वा च पुनरुत्थितः । धेनुकलाञ्जलिखरात् पातितो गोवितं विना ।
 प्रलब्धं यं मध्ये देवा न श्रेतुरभिवर्त्तितं । बालिन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ।
 वासवस्तोत्सवं भङ्ग्यं वर्षं वायवरोपजं । निजित्य गोमृदांशाय धृतो गोवर्द्धनो गिरिः ।
 हतस्वरिष्टो बलवान् विष्टद्वन्द्वो हतो जने । अश्लोका बाल्यमास्थाय रमते शिशुलोकया ।
 प्रबन्धः कर्मणामेष तस्य गोत्रजवाचिनः । वसिष्ठश्च भयंक्षेत्रे केचित्तो भवे च पुनः ।
 भूतपूर्वस्य मे मृत्युः स नूनं पौन्यदेहिकः । युद्धाकाङ्क्षो वच यथा तिष्ठतो ह्यमोपतः ।
 क्वच गोपलमशुभं मानुष्यं प्राप्य दुर्लभं । क्वच देवप्रभावेण कीदृशित्वं जने मम ।
 अहो नीचेन वपुषा प्लादयिष्यामि वपुः । कोऽप्येष रमते देवः शोभति ह्यद्वानलः ।
 श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुरार्थां कारणान्तरे । वामनेन तु रूपेण जहार इष्टिगोमिता ।
 हत्वा केसरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना । हतो हिरण्यकशिपुर्हन्तवानां पितामहः ।
 अचिन्त्यं रूपमास्थाय श्वेतग्रीवस्य मूर्धनि । भवेन स्थावितां दैत्याः पुरा तन्निपुरं व्रता ।
 चाक्षितो गुरुपुत्रस्य भार्गवोऽङ्गिरसेन वै । प्रविष्टो दार्दुर्यं मायामनादृष्टिचक्रो ह ।
 अननः श्रावतो देवः स ह्यङ्गिरसोऽप्ययः । वाराहं रूपमास्थाय गोम्वहाराण्योन्मथी ।
 अमृतं निश्चितं पूर्वं विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः । सुराणामसुराणाञ्च युद्धञ्चक्रे सदरुणे ।
 अमृतार्थं पुरा चापि देवदैत्यसमागमे । दधोर मन्दरं विष्णुरङ्गपार इति कुतिः ।

शैव वामनमाख्याय निन्दनीयं पुरा वपुः । त्रिभिः क्रमैश्च त्रिलोकान् लङ्घय चिदिवालयं ।
 चतुर्धा तेजसो भागं कृत्वा दाशरथेऽष्टके । स एव रामर्षेणा वै रावणं व्यग्रवत्तदा ।
 एवमेव निजत्या वे तत्तद्रूपमुपागत । साधयत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्थसिद्धये ।
 तदेव नूनं विष्णुर्वा शक्रो वा मरुताम्बति । मत्साधनेषुया प्राप्नो नारदो मां वदुकवान् ।
 अथ मे श्रद्धते मुहूर्त्तसुदेवं प्रति ध्रुवं । अथ मुहूर्त्तविशेषेण वयं कातरतां गताः । ११०१
 अथ हि खट्वाङ्गवे नारदेन समागतः । द्वितीयं स हि मां विप्रः पुनरेवाप्रवीदयः ।
 पश्ययाऽमुष्ठितो यत्नः कंच गर्भकृते महान् । वसुदेवेन ते रात्रौ तत्कर्म विफलीकृतं ।
 दाशिका या त्वया रात्रौ शिलायां कंच पातिता । तां यत्रोदासुतां विद्धि कृष्णश्च वसुदेवशे ।
 रात्रौ व्यावर्त्तितवैतो गर्भो तव बधाय वै । वसुदेवेन सन्नाय मित्ररूपेण श्रुणा ।
 सा तु कन्या यत्रोदाया विन्धे पञ्चतप्तमे । कृत्वा शुभनिगुम्भा देा दाम्बो गगनारिणौ । ११०२
 कृताभिषेका वरदा भूतसङ्गनिषेविता । अर्चते दक्षुभिर्चैरेवैवापशुनलिप्रिया ।
 सुरापिप्पितपूर्णंश्च क्षुपकाभ्यामुपसोभिता । मधुराङ्गुर्जस्रैश्च वरुभारैर्मिभूषिता ।
 वृषभकुट्टमच्छादं धनं वायवनादितं । कागयूयैश्च संपूर्णमविरुद्धैश्च पक्षिभिः ।
 निहत्यात्रवराहाणां नादेन प्रतिनादितं । वृषगन्धोरनिविष्टं कान्तारैः सर्वतो दृतं ।
 दिव्यशङ्खारचमरैरादभैश्च विभूषितं । देवद्वयं निनादैश्च ततश्च प्रतिनादितं । ११०३
 स्थानं तस्या भगे विन्धे निमित्तं स्नेह तेजसा । रिपूणां नाशजननी नित्यं तव मनोरमे ।
 वधते परमप्रीता दयैतैरभिपूजिता । पश्ययं नन्दगोपश्च कृष्ण इत्युच्यते सुत ।
 अथ मे नारदः प्राज्ञं सुमहत् कार्यकारणं । द्वितीयो वसुदेवाह्नि वासुदेवो भविष्यति ।
 स हि ते वरुणेऽह्निर्वाग्वायव्य भविष्यति । स एव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ।
 वाग्वैवा धर्मतां मध्ये हृदयनाम्नको रिपुः । यथा हि वायव्यो मूर्ध्नि पद्मां यथावतिष्ठते । ११०४
 मेघे तु दति तथैव वज्रेणामिपगर्हिना । वसुदेवस्यैवाय वपुःश्रान्तिनाम्बः ।
 क्षिणन्ति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः । भूषणव्याघ्रिण्य वनायां गोवधः स्त्रीवधोऽपि वा ।
 न हतव्रश्च शोकोऽसि वाग्वयश्च विधेयत । पतितानुगतं मार्गं चिदेवत्यचिरेण वा ।
 यः कृतप्रीऽनुभव्येन प्रीतिं वहति दाशकां । नरकाभ्युविनः पन्था गमत्यतेन दाशक ।
 अपवि पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति । अथ वा स्वमन्त्राय स वा स्यात्पुनर सुतः । ११०५
 नियमैर्गुणवृत्तमेव तया वाग्वयकाव्यया । दक्षिर्मा कचरे घोरं बधमर्क्षं नि वीर्य ।
 पुद्गल्युनरमे ते तु महाव्रान्ति महावने । वाग्वयानामपि तया भेदकाने वमुत्थिनः ।
 यथेन पोऽन्तरमेव स्वजनो यदि केतरः । कालस्त्वं हि विनामाय मया पुष्टो विज्ञातता ।
 वसुदेव कुलप्याय पक्षिरोधयथेऽर्थमे । समर्प्य वैरभोजय सदा पापमतिः कृता ।
 स्थाने पदकुलं मुखं शोचनीयं तया कृतं । वसुदेव इया कृष्टो यस्याया तं पुरस्कृत । ११०६

येतेन शिरसा दृष्टो नैव वर्षशती भवेत् । यत्न मुद्धि परिणता स वै दृढतरौ मृगाः ।
 सप्त कर्कशमोलय वृद्धा च न यद्व्युतः । केवलं वयसा दृष्टो यथा शरदि तीर्यदः ।
 किञ्च त्वं बाधु जानीषे वसुदेव । ह्यामते । हने क्वं मे मम सुतो मयुरां पालयिष्यति ।
 द्वित्राशस्त्वं ह्यादृष्टो मिथ्या क्षेतदिचारितं । जिनो विपुर्न स ह्यस्ति यो वै तिष्ठेन्ममापत ।
 प्रहर्तुकामो विश्वतो यस्त्वं दुष्टेन चेतसा । ततो प्रतिरिप्येह पुण्योत्सव पश्यतः ।
 न मे दृढवध कश्चिद्विश्वतो य एव च । हतपूर्वम् करिष्ये वा विमेषेण तु वाञ्छवे ।
 इह त्वं जातसंदृष्टो मम पित्रा विवर्द्धित । पितृव्यसुख मे भर्ता यदूनां प्रथमो गृहः ।
 कुले महति विख्यात, प्रथिते चक्रवर्तिनां । गुह्यं वै पूजित, सङ्घिर्दुर्मिहं बुद्धिभिः ।
 किं करिष्यामि ते सर्वे सत्सु वक्तव्यताज्जनाः । यदूनां धूयमुख्यस्य यत्न मे हतभीदुभयं ।
 महदौषा वा जयो वाऽय वसुदेवस्य दुर्गयेः । सत्सु याच्छान्तिं पुष्टया यदूनामवगुण्ठिताः ।
 मया हि महदौषायां तर्कयानेन वै हृद्ये । अविद्यात्वं कुरु कर्म बाध्याच्च यादवाः कृताः ।
 अशास्त्रं वैरमुत्पन्नं मम कृष्णस्य बोधयोः । शान्तिर्भक्तनरैः शान्तिं गते याच्छान्तिं यादवाः ।
 गच्छस्वयं दानपतिः विप्रमार्गयितुं त्रज्जात् । नन्दगोपश्च गोपांस्य करदानम् श्रवणात् ।
 बाध्याच्च नन्दगोपो वै करमादाय बाधिकं । जौत्रमागच्छ नगरे गोपैः सर्वैः समन्वितः ।
 कृष्णवर्णपेणैव वसुदेवमुताकुभो । द्रष्टुमिच्छति वै कथं सद्यः, वपुरोदितः ।
 दृष्टो युद्धविदो रश्मौ कालनिर्माणयोधिनाः । दृढमतिक्रमो वैव शृणोमि ध्यायतोद्यमौ ।
 अस्माकमपि मसौ भौ सख्यैः युद्धकृतोद्यमौ । ताभ्यां सह निवोत्स्थिते तौ युद्धकुमलाकुभौ ।
 द्रष्टव्यौ च मयाऽवश्यं बाधौ तावमरोपभौ । पितृव्यसमुतो वीरौ प्रजवभौ वनेपरो ।
 वक्तव्यस्य प्रजे तस्मिन् घनीपे त्रजवाचिना । राजा धनुर्बलं नाम कारयिष्यति वै मुखो ।
 सञ्जिह्वो प्रजास्य च निवर्तन्नु यथासुखं । जनसामन्वितस्तर्कं यथा श्वात् सख्यैः सख्यैः ।
 ययमः सर्वपथैव द्रोहो द्युत्तरस्य च । यथाकामं प्रदानाय भोज्याधिवर्णयत्य च ।
 कङ्कूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावगम्य ममाश्रया । सद्यःपणस्य कृष्णस्य द्रष्टुं कीदृशं हि मे ।
 तयोरागमने प्रीतिं परा मम कृता भवेत् । दृष्ट्वा तु तौ मन्त्रावोभ्यां तदिष्टाश्चास्मि यद्वृत्तं ।
 ह्याश्रामं वार्ष्णेय युनेव मम तौ परिभाषितं । भागक्षेतां यथाकामं निद्याद्यावपि तौ मया ।
 शान्तमेव तु यात्रेपु प्रधानं प्रथमो जयः । मधुरोपेतौ मसौ स्वयमेवानपाश्रु वै ।
 अत्र कुरु मे प्रीतिमितां परमदुर्गमां । यदि वा नोपश्रान्तेऽपि वसुदेवेन सुमत ।
 तथा कर्तव्यमेतद्वि यथा तावगमिष्यत । स्वमाकृष्यमाणस्तु वसुदेवो वसुपमः ।
 सागराकारमात्मानं निष्कल्पमधारयत् । वाक्कृतेनैव यथासक्तं कथेनादोर्ध्वरश्मिना ।
 ह्रमः ममपि सन्नाय गोचरं प्रत्यपद्यत । ये तु तं दृग्दृष्टव्यं विद्यमानमनेकजः ।
 धिग्धिगित्यपठन्ते वे ब्रह्मैकपुराणमुदाः । अत्रान्तु महामेगो जातमन्दिन्येन चक्षुषा ।

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

१९५

जलं दृष्ट्वैव दधितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् । तस्मिन्नेव मुहूर्ते तु मधुरायाः च निधयौ ।
 प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयं ।
 दत्ति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुदर्शने । अक्षरप्रख्यापने ऊनाभौतोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चित्तं यदुद्वेगं दृष्ट्वा सर्वं ते यदुपपन्नम् । निपीय्य अवशान् हसैर्मनिर तं गतायुषं ।
 अन्धस्त्वग्निरग्नमना धैर्याद्विहृतं वचः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः समाजे कंसमोजया ।
 अज्ञाद्यो वदतः पुत्र तवायं वाक्परिग्रहः । अयुक्तो गर्हितः सङ्क्षिप्तान्धवेपु विव्रेवतः ।
 अयादवो यदि भवान् द्रष्टुं तावच्चदुश्चरे । न हि त्वा यादवो वीर बलात् कुर्वन्ति पादव ।
 अज्ञाद्या दृष्टव्यः पुत्र येषां तमनुमासिता । दृष्ट्वा कुर्वन्मजो राजा विनिवृत्तः सर्वशक्तः ।
 भोजो वा यादवो वासि कंशे वासि यथा तथा । सहजमे शिरसात् जटो मुखेऽपि वा भव ।
 उपवेगस्त्वयं गोप्यो घोऽस्माकं कुलशंखनः । दुर्ज्ञातोयेन येन तमोद्भूतो जनितः सुत ।
 न चास्मिन्ना गुणांकात् प्रवदन्ति मनोविषयः । परेषांका गुणां गौर्यं यानि सर्वार्थसंक्षिताः ।
 श्रुत्वा यो यदुर्वेदोऽयं निन्दनीयो मनोविता । बालः कुलान्तकम्भूतो येषां तमनुमासिता ।
 शनैरवापुर्मिथैकैस्त्वया वाध्विति भाषितैः । न चायवचितं कार्यमात्मा च विदुतः स्ततः ।
 गुरोरनवलितस्य मान्यस्य महतामपि । जेपयं काः शुभं मन्येद्विजयेव वधं कृतं ।
 भान्याद्यैवाभिगम्याद्य दृष्ट्वाकान् यथाऽग्रयः । कोपो हि तेषां प्रदक्षेक्षेकान्तरंगतामपि ।
 पुधेन तात दानेन नित्यमनुव्रियतात्मना । धर्मस्य गतिरन्यथा मत्स्यस्य गतिरप्यिव ।
 केवलं तन्मु दर्पणे दृष्ट्वागमिषमानिह । बाधा तुदधि मर्कट्या अमन्त्रेणा यथाकृतिः ।
 वसुदेवश्च पुत्रार्थे यदिमं परिगर्हसि । तेष मित्याप्रलापने निन्दामि ह्यपयं वचः ।
 दाहयेऽपि पिता पुत्रे नैव दाहयतां प्रजेत् । पुत्रार्थे ह्यपदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति च ।
 ह्यदितो वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुः पुरा । अन्यथे यथकर्तव्यं तत्पुत्रं पितरं स्तके ।
 गर्भेता वसुदेवश्च यदुर्वेदश्च निन्दता । तया यादवपुत्राणां वीरजं विषमर्जितं ।
 अकर्तव्यं यदि हतं वसुदेवेन पुत्रजं । किमयंमुपवेगेन शिशुस्त्वं न विनाशितः ।
 पुत्राद्यो नरकान् पुत्रो यथाप्स्यति पितृन् वद । तस्माद्भवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविदो जनाः ।
 ज्ञात्वा हि यादवः क्षणं यच्च सद्गुणो युवा । यथापि विद्वत्साम्नां कृतैरेवैष चेतया ।
 उद्वृत्तानोश्च सर्वेषां यदुर्गां हृदयानि वै । वसुदेवे स्यादिति वामुदेवे च कोपिते ।
 क्षणे च भवतो द्वेयो वसुदेवविगर्हणाम् । ज्ञयन्ति येमानि मयं निमित्तान्यशिवानि ते ।
 यथाणां दर्शनं तीर्थं स्वर्गमाद्य निब्राह्मणे । पुण्यां वैद्ययज्ञवीनि कारयेन्नुमोमवे ।
 सप्त धारो यथः क्षान्तिमुत्पिबन्त्ये गमसिभिः । वक्रमन्त्रारकयके चित्रायां घोरदर्शनं ।
 पुधेन पश्चिमा सन्ध्या ध्याता भोरैष तेजसा । वैशानरपथे शुको क्षत्रिकारस्यपार च ।
 केतुना धूमकेतोस्त नृपराशि ययोदय । भरण्यादीनि मिथानि जगुयानि निभाकरं ।

प्राक्सन्ध्यापरिधयस्ता तामिन्धोषति आस्करं । शिवा आशानात्रिकस्य निश्वासाङ्गारवर्षिणी । ११८
 उभे सन्धे पुरी घोरा पर्यति वज्रबाणतो । उल्लानिघातनादेन पपात धरणीतले । ११९
 चलत्यपर्वणि मही गिरीणां शिखराणि च । प्रतिक्षेपं प्रजन्वते व्याहरनो भृगुदिशः । १२०
 यस्तु स्वर्भानुना सूर्यो दिवा नक्तमजायत । धूमोत्पातैर्हिमो घ्याप्ताः शृङ्गाश्च निवभाहताः । १२१
 प्रसवन्ति घना रक्तं सायनिकानयितव । चक्षिताः देवताः स्थानात्प्रजन्वि विहगा नगान् । १२२
 धानि राजविनाशाय देवशाः कथयन्ति ह । तानि सर्वानि पश्यामो निमिच्चान्यश्रुमानि वै । १२३
 लक्ष्यापि खजनदेवी राजधर्मपराङ्मुखः । अमिमित्तगतक्रोधः सन्निरुद्धमथो ह्यसि । १२४
 यत्नं देवोपमं दृष्टं वसुदेवं वक्ष्यमं । मोहान् क्षिपसि दुर्भुङ्क्ते कुतले आन्तिरात्मनः । १२५
 लङ्घता यो हि नः क्रोधः सन्ध्यामोऽद्य तं वयं । अहितं लक्ष्यं वंशस्य न मां वयमुपासये । १२६
 स हि दामपतिर्ह्येत्यो यो द्रुह्यति वने गतं । पुण्डरीकपलाशाद्यं कृष्यामस्तिष्टकारिणं । १२७
 ह्रिन्नमूषो ह्ययं वंशो यदूर्ध्वं लङ्घते हत । कृष्यो ज्ञातीन् समानाय्य स सन्धानं करिष्यति । १२८
 चान्तेव तवामेव वसुदेवेन धीमता । कालसम्पत्तिविज्ञानी नृसिं हं यद्यद्विद्वसि । १२९
 मङ्गान् पुरीचते कंस वसुदेवसहायवान् । गच्छ कृष्यास्य निलयं प्रीतिसे तेन रोचतां । १३०
 इति श्रीमहाभारते, खिलेषु सर्गेषु विष्णुपर्वणि अन्धकवाक्ये अष्टोत्तितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः । न किञ्चिदभवीत् क्रोधादिवेशस्त्वं निवेष्टनं । १३१
 ते तु सर्वे यथावेक्ष्य यादवाः भुतविहाराः । जम्बुद्वीपदिगन्तव्याः कंसैरेकैर्भविष्य । १३२
 अकूरोऽपि यथाशक्तं कृष्याद्वर्जनलास्यः । जगाम रथमुख्येन मनसस्तत्प्रगाभिना । १३३
 कृष्याद्यापि निमिच्चानि शृङ्गान्यङ्गुलानि वै । पितृतुल्येन, शंसति सान्धेन समागमं । १३४
 प्रागेव तु नरेन्द्रेण सापुरेणैषवेनिना । कैशिनः प्रेषिता दूता वधाद्यौपेक्षकारणतः । १३५
 स तु वृत्तः च, श्रुत्वा केशो केशकरो नृपः । रुन्ध्रान्नगती गोपाङ्गनाथते का दुरावदः । १३६
 मानुषं मांसमन्त्रान् कुह्यो दुष्टपराक्रमः । बुद्धीनां वाग्जिदेत्याऽभावकरोत् कदमं मधत् । १३७
 निग्रन् गा वै सगोपाक्षान् गवां विभित्तामोजन । उद्धामः कामचारी च स केशो निरवपशः । १३८
 तदरथं प्रशान्तमं नृपामस्तिमिरादृतं । यथासौ स हि दुष्टात्मा केशो तुरगदाहवः । १३९
 क्षुरिर्हारायते भूमिं धेगाक्षणेन द्रुमान् । सेविते, खड्गते वायुं भूतेर्लक्षयते नमः । १४०
 अतिप्रदृष्टो भक्तस्य दुष्टाद्यौ वनगोचरः । प्रकम्पितप्रदो रौद्रः कंसस्य शरितानुगः । १४१
 रंरिणं तदमं सर्वं तेषां पापकारिणः । हतं तुरगदेत्येन सर्वान् गोपान्, जिघांसताः । १४२
 तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तदमं महत् । न नृभिर्गोघनेद्यापि सेव्यते वनवृत्तिभिः । १४३
 निःस्पृता, हतं पन्थाकेन तद्विषयाश्रितः । मदाश्लिष्यते न नृमांसान्यथता भृशं । १४४
 नृशब्दानुसर, कुह्यो स कदाचिदिनागमे । जगाम घोषध्वंसं चोदितः कालधर्षणः । १४५
 तं दृष्ट्वा दुर्भुङ्क्तेऽपि क्षिपय्य शिशुभिः, यद्यः कन्दमाना जम्बुद्वीपं कृष्यो माघमयाश्रिताः । १४६

तासां दक्षिणशब्देन गोपाणां क्रान्तिर्नैव । दत्त्वाऽभवन् कृष्णो वै केशिनं सोऽभिन्दुर्द्वे ।
 प्रियो चाप्युद्धतपीवः प्रकाशदशनैश्च । हिवर्माणो ज्योदयो गोविन्दमिमुखो ययौ ।
 तमापतन्तं समेत्य केशिनं हयदानवं । प्रत्युज्जगाम गोविन्दसोपदः श्रिणिं यया ।
 केशिनस्तु तमभाषे वृष्टा कृष्णमवक्षितं । अनुष्वबुद्धयो गोपाः कृष्णमुचुर्हितेषिणः ।
 कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः । उपसर्ष्यो भवान् बालः पापवैष दुरासदः ।
 एव कंसस्य सहजं प्राणघातं वदितुरे । उत्तमश्च हयेन्द्राणां दानवीऽप्रतिमि युधि ।
 चासनं परमेन्यानां तुरगाणां महाबलः । श्रेष्ठः सर्वभूतानां प्रथमः पापकर्षणः ।
 गोपाणां तदधः सुता वदन्तां मधुसूदनः । केशिना सह युद्धाय मतिश्चक्रोऽरिमुद्वेगः ।
 ततः सर्वं दक्षिणस्य मण्डलानि परिभ्रमन् । पद्मानुमाभ्यां च हयः क्रोधेनाहजते द्रुमान् ।
 मुखे लम्बगटे चास्य स्तब्धे केशचक्रावृते । बलया भूतरङ्गाभाः सुसुतुः क्रोधजं जलं ।
 सफेनं वक्रजघैव ववर्ष रजसावृतं । हिमकाले यया योधि नोदरमिव चक्ष्मा ।
 गोविन्दमरविन्दाधे हयितोद्गारजोकरे । सफेनैश्चक्रनिर्मितैः प्रोचयामास भारत ।
 क्षुरोद्भूतावस्तेन मधुकथोदपायुना । रजसा च हयः कृष्णं चकारारुणमूर्ध्वं ।
 सुतावलिगतापादस्तत्तत्तथाभ्यो धरोऽधरोः । दन्तान् निर्दग्धमानस्तु केदो कृष्णमुपाद्रवत ।
 सर्वं संवर्तन्त कृष्णेन केदो तुरगसन्तमः । पूष्पाभ्याश्चरुसाभ्यां वै कृष्णं वल्लभाद्वेपत् ।
 पुनः पुनश्च न बलो माक्षिणोत्पाथेन, सुरान् । कृष्णस्य दानवी धोरं प्रहारममितीज्यः ।
 वज्रोऽस्य चास्य धोरणं तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै । अदग्धहाडमिखरं कृष्णस्य दक्षितो हयः ।
 स लम्बकेशरगट कृष्णेन सह सङ्गतः । रराज केदो जेपेन संयुक्तः ख रवीश्रुमान् ।
 उरयाद्योदरवा हन्तुमिषेव बलवान् हयः । वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्भिगुणविक्रमः ।
 तथोत्तिकस्य बलवान् कृष्णोऽप्यमृतविक्रमः । बाहुमाभोगिनं क्त्वा मुखे कुहू, वमादधत् ।
 स तं बाहुमग्नो वै खादितुं भेत्तुमेव वा । दग्धनैर्मूलनिर्मैके सफेनं दधिर्न वनन् ।
 विपाटिताभ्यामोष्ठभ्यां कटोभ्यां विदधीकृतः । अचिणो विकृते चक्रे विद्यते मुक्तबन्धने ।
 निरसाह्नुराविष्टः शोषिताकविलोचनः । उल्कशो नष्टपेतास्तु स केदो बद्धपेटत् ।
 छापतप्रसङ्गतं पादौ, द्रुकुम्भं समसृजन् । सिखाद्रोमा आन्तस्तु निर्यज्वरयोऽभवत् ।
 केशिबद्धविलग्नस्तु कृष्णबाहुमग्नः । आभुय एव धर्मोन्ते चन्द्राह्विरूपैर्धन ।
 केदो च कृष्णसंघक आत्मगोचो व्यरोचत । प्रभातावनतयष्टः आन्तो मेहमिवावित ।
 तस्य कृष्णभोजोद्भूताः केशिनी दग्धो मुखात् । धेतुः शरदि निशोयाः शिताभयवया एव ।
 स तु केदो शयं आन्त कृष्णेन क्षिप्तकथंशः । स्वभुजं स्वायतं कृत्वा पाटितो, सलज्जता ।
 स पाटितो भुजेनाजौ कृष्णेन विजगामनः । केदो मदग्नाहातार्द दानवी व्यथितसदा ।

५८५

५८६

५८७

५८८

५८९

५९०

विघूर्णमानः स्रक्ताङ्गो मुखाद्बुधिरमुदमन् । शृङ्गं धङ्गीकृतवपुर्निकृताङ्गं द्रवोचलः ।
 घादितास्यो महाशरीरः शोऽसुरः कृष्णशङ्कना । निपपात यथा कृतो नागो दिविदलीकृतः ।
 भाङ्गना कृत्तदेहस्य केमिनो रूपमावभौ । पञ्चोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना । ११५
 द्विपादपृष्ठशृङ्गाङ्गं श्रवणैकाचिनासिके । केमिनस्य द्विधाभूते द्वे तर्ङ्गे रजतः चितौ ।
 केमिदन्तवतापि कृष्णस्य शृङ्गशृङ्गे भुजः । वृद्धस्ताल इवारस्ये यजेद्भद्रवनाङ्कितः ।
 तं हत्वा केमिर्न युद्धे कल्पयित्वा च भागध्नः । कृष्णः पद्मपलाशाक्षो हस्तैस्तैव तस्त्रिवान् ।
 तं हतं केमिर्न दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियसया । बभूवुर्मुदिताः सर्वे हतविप्रा हतक्रमाः ॥ ११६
 दानोदरस्तु श्रीमन्तं यथास्थानं यथावयः । अभ्यनन्दन् प्रियैर्भ्रात्रैः पूजयन्तः पुनः पुनः । ११७
 ॥ गोपा जघुः ॥ अश्वे तात कृतं कर्म हतोऽयं लोककण्टकः । दैत्यः क्षितिचरः कृष्ण इत्यरूपं समाश्रितः ।
 कृतं हन्दावर्गं सेव्यं सेव्यं नृन्दगपशिषां । व्रता पापमिमं तात केमिर्न हयदानव ।
 हता नो बहवो गोपा गावो वस्त्रेषु वस्त्रलाः । नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना ।
 एष धन्यतमं कर्तुमुद्यतः किम पापकृत् । नृलोकं निर्गमं क्त्वा चक्रुः क्षमिता यथासुखं ।
 नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो जिज्ञोषिवुः । अपि देवसमूहेषु किं पुनः श्रयिषीतसे । ११८
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयाहानाहिना विप्रो नारदः खगमो मुनिः । प्रीतोऽस्मि विष्णो देवेति कृष्ण कुन्वति शान्वीत ।
 यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केमिजिपांसया । तस्यैव केवलं युक्तं चिदिवे श्रवणैः किं वा ।
 अहं युद्धोत्सुकस्तात तद्गतेनानरात्मना । इदं नरहर्षं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः ।
 पूतनाभिधनादीनि कर्माणि तव दृष्टवान् । अहं त्वेन गोविन्द कर्मणा परितोषितः ।
 हयादध्माग्नेहेन्द्रोऽपि विभेति वलखदगः । कुम्भापाच वपुर्धरं केमिनो दृष्ट्वेति तः । ११९
 धत्तया पाटितं देवं भुजोगायतपर्वणा । श्वोऽस्य मृत्युरन्माद्य विहितो विषयोऽनिता ।
 यक्षान्नया हतः केमि तस्मान्मच्छासने शृणु । केमिनो नाम नास्ति त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि ।
 क्षत्त्यन्त भवेतो लोके बाधु याम्यश्मशृङ्ग । कृत्यमेपक्ष ते कार्यं शक्नोस्तमसि मा चिरं ।
 त्वयि कार्योन्मरगते नरा एव दिवौकसः । विहन्वयन्तः कीदृजि लोकां त्वहन्ममयिगतः ।
 अबाधे वरुते काको भारतस्याहधेऽधे । हस्तमांस्तानि युद्धानि राशो चिदिवगमिनाम् । १२०
 पन्थानः शोधिता योऽपि विमानरोहिणाऽध्वगाः । अवकाशा विभज्यन्ते शक्रोक्तो मशोविता ।
 उपमेनसते शान्ते पदस्य त्वयि केमि । अभितलाग्रहपुङ्खं भविष्यति महीक्षितं ।
 माहाप्रतिमकर्षणं मंत्रयिष्यन्ति पाण्डवाः । भेदकाले नरेन्द्राणां पञ्चानां भविष्यसि ।
 त्वयि राजासनस्य हि राजभियमनुत्तमं । शृङ्गा त्यज्यन्ति राजानस्तत्प्रभावाय रक्षयः ।
 एष मे हृष्य मन्दैवः सुतिमिः स्वातिमयति । देवतानां दिविहाना जगतस्य जगत्पते । १२१
 दृष्ट मे भवतः कर्म दृष्टयानि मया प्रभो । कर्म भूयः श्रेण्यानि बाधिते बाधयाम्यहं ।

निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदसि हृदोत्तमात् । तमाह कृष्णः सहृष्टो गच्छ धर्मिष्ठ माचिरं ।

४४२

आवां खलु न शक्नोस्व स्वयया हीनावुपासितुं । स हृदे यमुनायास्तु ममज्जामितद्विषयः ।

रथातले स ददृशे नागलोकमिमं यथा । तस्य मध्ये सहस्राख्यं हेमतालोच्छ्रितध्वजं ।

साङ्गलासक्तहस्तं मुपलापाश्रितोदरं । अर्षिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुरासनं ।

कुण्डलैकधरं मत्तं सुप्रमम्बहृद्वर्णं । भोगोत्करासने शुभ्रे स्नेहं देहेन शोभिते ।

स्वाधीनं स्वस्तिकाभ्याश्च वराहोभ्या महीधरं । किञ्चित्सयापवृत्तने मौलिना हेमचूलिना ।

४४३

जातरूपमयैः पद्मैर्वालयैश्च चक्रवर्चसैः । रक्तचन्दनदिग्घ्राणं दीर्घबाहुमरिन्दमं ।

पद्मनाभं सिताभ्रं भाभिर्भस्मितवर्चसं । ददर्श भोगिना नाथनेकमेकार्षेयेश्वरं ।

पूज्यमानं दिगिक्तेऽत्रैर्वासुकिप्रमुखैः प्रभुं । कम्बलाद्यतरोर्भागा तौ चामरकरावुभौ ।

आनीजयेतां तं देवं धर्मोत्सवगतेश्वरं । तथाभ्यासगता भाति वासुकिः पञ्चगेश्वरः ।

वृत्तोऽन्ये, सचिवैः, सैषैः कर्कोटकपुरःशरैः । तं घटैः काञ्चनैर्हृद्वैः पद्मजोद्गतमखकैः ।

४४४

राजानं खापयामास, स्नातमेकार्षेयामुभिः । तस्योत्पलैश्च घनश्यामं श्रीवत्साङ्गादितोरथं ।

पीताम्बरधरं विष्णुं रूपविष्टं ददर्श ह । अपरक्षेत्रे सोमेन तुल्यसंहरनं प्रभुं ।

सहृषेणनिवासोऽनं तं दिव्यं विष्टरं विना । स कृष्णं तत्र तत्र सा व्याहर्तुमुपचकमे ।

तस्य संलक्षयामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा । सोऽनुभूय भुजङ्गात्तां तं भागवतमथर्वं ।

उदतिष्ठत् पुनर्लोकात् विस्मितोऽमितद्विषयः । स तौ रथस्यावासोऽनौ तत्रैव बलकेश्वरौ ।

४४५

निरीक्षमाणान्वीर्यं ददर्शोद्गतकृपिणौ । अयामज्यत पुनस्तत्र तदाङ्कुरः कुतूहलात् ।

दृश्यते यत्र देवोऽसौ नीलवासाः सिताननः । तथैवाशोनमुखश्च सहस्राक्षधरश्च यै ।

ददर्श कृष्णमङ्कुरः पूज्यमानं तदा प्रभुं । भूयश्च महोत्थाय तन्मन्त्रं सहसा बहन् ।

रथं तेनैव मार्गेण जगामामितद्विषयः । तमाह केशवो हृष्टः स्थितमङ्कुरमागतं ।

कीदृशं नागलोकस्य हृत्तं भागवते हृदे । चिरन्तु भवता कालं व्यासेषेण विलम्बितं ।

४४६

मन्ये दृष्टं त्वयाद्यर्थं सदर्थं ते ययाऽपलं । प्रत्युवाच स तं कृष्णमाद्यर्थं भवता विना ।

किं भविष्यति लोकेषु स्थावरेषु चरेषु च । तत्राद्यर्थं मया दृष्टं कृष्ण यद्विविधं दुर्लभं ।

तद्विधापि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च । सङ्गतस्यासि लोकानामाद्यर्थेऽहं रूपिणा ।

अतः परतरं कृष्ण नाद्यर्थं द्रष्टुमुक्तमेव । तदागच्छ गमिष्यामः कंषराजपुत्रं प्रिया ।

पावद्यान्तं प्रजयेष दिवसानो दिवाकरः ।

४४७

इति श्रीमहाभारते पितृपुत्रहरिवंशे विष्णुपर्वणि अङ्कुरस्य नागलोकदर्शनं व्यजोतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु युक्ता रथवरमाह्वयामितद्विषयः । कृष्णेन सार्द्धं संप्रायास्तथा सहृषेण च ।

आमषाद् पुरीं रम्यां मयुरां कंषपालितां । विविशुः पुरीं रम्यां कान्ते रक्तदिवारे ।

तौ तु स्वभवनं धीरो कृष्णार्कध्वजयुवौ । प्रवेशितौ युद्धिमता द्वाङ्कुरेणाकीर्तयता ।

तावाह वरवर्णामो भीतो दागपतिसदा । त्यक्त्या तात गमने वसुदेवस्यै स्तुता ।
 युवयोर्हि कृते वृद्धः कंठेव स निरसते । भक्ष्यते च दिवाराचो नैह स्नानमपि ।
 तद्युवाभ्यां हि कर्त्तव्यं पित्र्यं सुखमुत्तमं । यथा सुखमवाप्नोति तद्धि कार्यं हितामृतं ।
 तनुवाच तत कृत्वा यास्यावावामतर्कितौ । प्रेचन्तौ मयुरां वीर राजमार्गंश्च धार्मिकम् ।
 तथैव तु गच्छं साधो गच्छावो यदि मन्यसे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुशिष्टौ च तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेचकावुभौ । आलानाभ्यामिवोन्मुक्तौ कुञ्जरो युद्धकाङ्क्षितौ ।
 तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रज्जुकारकं । अयाचेतां ततस्मानि वाचांश्चि रुचिराणि वै ।
 रजकं स तु तौ प्राह युवा कस्य वनेचरौ । राशो वाचांश्चि चो भर्त्स्यन्वाचाचेतां निर्भयावुभौ ।
 अहं कंसस्य वाचांश्चि मानादेशभवानि वै । कामरागाणि श्रतमो रक्षयामि विप्रेषत ।
 युवां कस्य वने जातौ मृगैः सह विवर्द्धितौ । जातरागाविर्दं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं वञ्च ।
 अहो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्ताविहाजतौ । मूर्खः प्राकृतविज्ञानौ वाधो याचितुमिच्छय ।
 तस्यै युक्तोऽपि वै कृत्वा रजकायाव्यमेधये । प्राप्तारिष्टाय मूर्खाय सृजते वाञ्छयं विषं ।
 तत्तेनाश्रमनिकल्पेन स तं मूर्खेन्यनाडयत । स गतासु पपातौर्था रजको व्यलमलक ।
 तं हतं परिदेवन्त्या भार्यास्तस्य त्रिचक्रुः । त्रिरितं मुक्तकेशस्य अमुं कंसनिवेशनं ।
 तावपुभौ सुवचनौ अग्रतुष्ठांस्त्रकारणात् । वीर्यं माच्छापणानां वै गन्धाघातौ दिपाविव ।
 गुणको नाम तत्रासीत् प्राकट्टिनि प्रियवद । प्रभूतमाच्छापणानां लक्षो नाम प्रियदर्शन ।
 तं कृष्ण अक्षणा वाचा मास्वार्थमभिष्टुष्टया । देहोत्पुवाच तत्काले मालाकारमकारं ।
 तात्थं प्रीतो ददौ मार्त्तं प्रभूतं माक्षगोवज । भवतोऽस्मिदस्ते प्रोवाच प्रियदर्शनौ ।
 प्रीतस्य मनसा कृत्वा गुणकाय वरं ददौ । श्रीस्त्रो मत्स्यश्वा यैत्य धनैश्चैरभिवर्त्यते ।
 स लम्बा वरमय्यौ मात्यहृत्तिरधोमुखः । कृष्णस्य पतितौ मूर्खौ प्रतिजपाह तं वरं ।
 यथाविमोचिनि तदा स मेने माक्षगोवज । स मृगं भयवैशिो गोत्तरं प्रत्यपयत ।
 वसुदेवसुतौ तौ च राजमार्गगतावुभौ । कुलां ददृशुर्भूय शानुलेपनभाजनां ।
 तामाह कृष्ण कुलेति कसेदमनुलेपनं । नयस्त्वज्जपवाचि विप्रमाष्यातुमर्हसि ।
 आभितायेचथो भूमा शय्युवाचामुजेवणं । कृष्ण अलदगन्धोर् विपुलुट्टिस्तगामिनि ।
 राशं द्यामय्यं यामि तद्गुहाणानुलेपनं । क्षिताऽस्यगच्छ मर्त्तं ते हरयस्यासि मे प्रिय ।
 कुतस्यागम्यते योम्य यस्यां स पावबुध्यते । महाराजस्य दयिता निष्कामानुलेपने ।
 तामुवाच हसन्तीनु कृष्ण कुलाभवद्विज्ञेता । श्रावयोगाचषट्पदं दीयतामनुलेपनं ।
 वयं हि देशातिथयो मत्सा प्राप्ता वरानने । द्रष्टुं धनुर्धरं दिव्यं राक्षस्यैः महर्हिस्तम् ।
 प्रत्युवाचाय स कृष्ण प्रियाऽसि मम दम्भे । राजार्हमिदमयं तद्गुहाणानुलेपनं ।
 तनुभावनुत्तिताऽत्रा वाहवाचौ विरेजतु । तीर्थेण पद्मदिग्पात्रौ यमुनानां यथा दृष्टौ ।

तास्य कुन्दां स्वर्गार्थं यैः शृङ्खलापपाणिना । शनैः समोदयामास कृष्णो लोलाविधानवित् ।

सा तु मत्वा स्वर्गं मयं स्वायताङ्गी प्रचिचिन्ता । जहासोचलननटो र्ध्वमुपटिलंता यया ।

प्रणयाचापि कृष्णं सा भभाये मत्तकाग्निनी । क्व यास्यसिमया रुद्धः कान्त तिष्ठ गृहाण मां ।

तौ जातहर्षावन्त्येवं सतलाचेपमययौ । वीचमाणो ग्रहसितौ कुन्दायाः श्रुतविस्मरौ ।

कृष्णस्तु कुन्दां कामार्त्तां सखितं विषयार्जं च । ततस्तौ कुलया मुक्तौ प्रविष्टौ राजवंशदं ।

तावमौ मज्जवद्वह्नी गोपवेशविभूषितौ । गूढचेष्टाननौ भूत्वा प्रविष्टौ नृपवेशेन तत् ।

धनुःशालाङ्गनौ तौ तु शालाविपरितर्कितौ । हिमवदनसंभूतौ विहातिव बलोत्कटौ ।

दिदृक्षुः तौ महत्तव धनुरायोगेभूषितं । पश्यन्तुय तौ वीरावायुधारिकं तदा ।

भौ, कस्यधनुर्वां पाल श्रूयतामावयोर्वचः । कतरन्नद्धुः धैर्यं महेऽयं पश्य वर्त्तते ।

आयोगभूतं कंसस्य दण्डयस्त्रयदीप्क्षसि । स तयोर्दंष्ट्रयामास तद्धनुः सख्यवर्षिभं ।

अगारोयमसन्धेयं देवैरपि स्वासयै । तद्गुहोत्ता ततः कृष्णसलयामास वीर्यवान् ।

देभ्यः कमलपत्राचः प्रचष्टेनाम्नरात्मना । तुल्यिला ययाकामं तद्धनुर्द्वैत्यपूजितं ।

आरोपयामास बली नामयामास चावकृत । आनान्यमानं हृत्प्रेम प्रहर्षादुरगोपमं ।

दिधाभूतमभुक्त्वा धनुरायोगभूषितं । भट्का तु तद्धनुःश्रेष्ठं कृष्णस्तरितविक्रमः ।

निष्काम महावेगः, स च संकषेपो युवा । धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिणा ।

चचाक्षान्, पुरं सर्वं दिग्दक्षैव पुनरिरे । स त्वायुधारनरो भीतस्तरितविक्रमः ।

समीपं नृपतेर्गत्वा काकोष्ठाक्षोऽथभाषत । श्रूयतां मम विशयायमाययै धनुषो गृहे ।

निर्हन्तमस्मिन् काले यज्जगतः संश्रमोपमं । नरो कस्यापि सहितौ मिखाविततमूर्द्धनौ ।

भीलपोताम्बरधरो मीतश्चेतामूलैपनौ । तार्वन्, पुरमग्नतौ प्रविष्टौ कामवेशिनौ ।

देवपुत्रोपमौ वीरौ शालाविष अताशनी । स्त्रितौ धनुर्गृहे सौमि सहा खादिवागती ।

मया दृष्टौ परित्यक्तं रुचिराच्छादनसमी । तयोरेकस्त पश्चात् प्रसामः पोताम्बरसखः ।

जहास तद्धनुर्नर्कं दुर्पाक्षं देवतैरपि । तत् स बालो महाचापं बलाद्यन्ममिवाययं ।

आरोपयित्वा वेगेन नामयामास लोलया । आकृत्यमार्णं तमेन विवाणं बाह्यशालिना ।

मुष्टिद्वयेन कूजित्वा दिधाभूतमभुक्त्वा ततः । प्रचलिता भुविर्न प्रभाति च भास्करः ।

धनुषो भङ्गनादेन श्रमेनैव नमस्तलं । तदद्भुतमर्षं दृष्ट्वा विस्मयं परमे गतः ।

मया ह्ययद श्रवणं तरिहास्यात्तुमागतः । न जानामि महाराजः कौ तावमतिविक्रमौ ।

एक मौलासबद्धान् एकोऽश्चनगिरिप्रभः । स तु तत्तापरलनु भट्का सख्यमिव दिपः ।

निष्पयातानिलगतिं सानुगोऽमितविक्रमः । स धनुस्तद्विधाक्षता न जाने कापि निवृत्तः ।

शुनैव धनुषो भङ्गं कंषो विदितवित्तरः । विस्मयायुधपालं वै प्रविवेक गृहेत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते बिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि धनुर्भङ्गचतुर्गीतोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स चिन्तयित्वा धनुषो भङ्गं भोजविवर्द्धनः । बभूव विमर्शं राजा चिन्तयन् भृशदुःखितः ।

कथं बालो विगतभीरवमन्य महाबलं । प्रेक्ष्यमाणस्तु पुरुषैर्द्वन्द्वभक्ता विनिर्गतः ।

यथायं दारुणं कर्म कृत्वा लोकविगर्हितं । पितृव्यसात्मजान् भोतः पडेवाहं न्यपीयथ ।

देवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्त्तितुं । नारदोक्तं तु वचनं नूनं मद्ग्रमुपस्थितं ।

एवं राजा विचिन्तयथ निष्क्रम्य स मठोक्तमात् । प्रेवागारं जगामाशु मद्यानामवलोकाकः ।

अद्भुता सर्वनिर्गुणं प्रेवागारं नृपोत्तमः । श्रेयोभां दृढसंयुक्तेष्ववाटेर्निर्गतरं ।

जलरागारयुक्ताभिर्बडभीभिर्बिम्बभूषितं । कुटीभिश्च प्रदृष्टाभिरैकलभैश्च भूषितं ।

सर्वतः वारनिर्गुणं स्थापयत् सुप्रतिष्ठितं । उदपाक्षिप्तसुखिष्टं मञ्जरिारहणमुत्तमं ।

नृपासनपरिविष्टं मञ्जरिपथवकुलं । कर्षं तद्देहिकाभिर्य मानवौघमरघमं ।

अद्भुता भूषितं रत्नमाश्रययत् बुद्धिमान् । यः सचिवाः समाख्याय सप्तोकास्तथैव च ।

सुवाविता वपुष्मन् उपनीतोत्तरच्छदाः । क्रियन्तां मञ्जवाटाश्च वडभ्यो बोधयत्तथा ।

रत्नवाटे कटीयस्त कवचान्तां रात्रयोऽप्यथाः । धम्प्रातीरण्योभाय बलवधानुरूपतः ।

स्थापयन्तां सुनिपाताश्च पाण्डुभ्या यथाकर्म । उदमारुह्याः सर्वं सकाक्ष्यमप्युत्तराः ।

बलपद्योपकथयन्तां कपायाद्यैव कुम्भशः । प्राशिकाश्च निमग्नान्तां श्रेष्ठश्च सपुरेगमाः ।

आशा च देया मल्लानां ज्ञेयकाणां तथैव च । समाजे मञ्जोभाय कवचान्तां सूपकस्थिताः ।

एवमाश्रय्य राजा स समाजविधिमुत्तमं । समाजवाटाद्यिष्कान्य विवेकं स्वं निवेदयन् ।

आज्ञानं तत्र सञ्जते तस्य मङ्गदपक्ष वै । चाणूरस्थामनेयस्य भुटिकस्य तथैव च ।

तो भौता सुमहावीर्यैः वसिष्ठो वाङ्मालिनो । कंसखाशः पुरस्तस्य श्वेती विविशतनुदा ।

तो वसोपगतो दृष्ट्वा मसौ जगति विक्रतो । उवाच श्वेती नृपतिः शोपन्यासमिदं वचः ।

भवन्तो मम विख्याता मसौ वीरध्वनौचिता । पूजिता च यथान्यायं शक्कारार्हा विव्रेततः ।

तन्मसो यदि शक्काराः श्रव्यन्ते सुष्ठानि वा । कर्त्तव्यं मे महत् कर्म भवद्वां स्वेन तेन वा ।

पापितो मम श्वेद्वै मजे गोपालकावभौ । मद्दुर्धणश्च कृष्णश्च बालावपि जितममौ ।

एतौ रत्नगतीं पुष्टे सुध्यमानौ वनेचरौ । निपातानन्तरं शीघ्रं हनन्तौ नात्र संशयः ।

बालाविभौ अपलकावकिपाविनि शर्मया । नावशा तत्र कर्त्तव्या कर्त्तव्या यद्य एव हि ।

ताभ्यां युधि निरन्तरां गोपाभ्यां रत्नवपिभौ । आपत्त्याश्च तदान्ते च श्रेयो मम भविष्यति ।

नृपते, श्वेद्वैदुर्ध्वकोभिर्दृष्टमाजगौ । जलतुपुष्टवसन्तो मसौ चापूरभुटिकौ ।

पदावधौषो प्रमुषे व्याधेते गोपकिन्त्रिवौ । शताविद्यवन्तयौ जेतव्यौ तपविनौ ।

पदावधौ प्रतियोज्येते नावरिष्टपरिमुनौ । चावाभ्यां रोचयुक्ताभ्यां प्रमुषे तो यनोक्तौ ।

एवं वाग्निगमुत्पद्य तावभौ मज्जपुष्टौ । कुमुदतौ जरेन्निव क्षयवन्ति तत्रमृतः ।

महामातं ततः कथौ वधादे दक्षिणीविर्न । श्वेती कुदसयापीडः स्मज्जदार्द्रं लिट्ट ।

मलवान्मदलोत्साचक्षुषः कोधेनो नृपु । दानोत्कटकटक्षुषः प्रतिवारणवारणः ।
 स सञ्ज्ञेदयितव्यस्य तावुद्दिश्य वनेकक्षी । वसुदेवसुतो गोत्रो यथा स्नातो गतायुषी ।
 तथा चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोपु जीविनौ । भवेतां घातितौ रुद्धे न पश्येयं मुदोत्कटौ ।
 ततश्चो पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सभास्थः । किञ्चमूलो निरासन्नः सभायां विनश्यति ।
 ये चेमे यादवा मूर्धाः सर्वे कृष्णपराधनाः । ते नश्यन्ति च्छिन्नाया दृष्ट्वा कृष्ण निपातित ।
 एतौ हत्वा गजेन्द्रेण महेन्द्रो स्वयमेव वा । पुरी निधादवा कृत्वा विचरिष्याम्यह सुखी ।
 पिताऽपि मे परित्यक्तो यादवानो कुलोदहः । प्रेशय मे परित्यक्ता यादवा कृष्णपराधिनः ।
 न चाहमुपसेनेन जातः किल सुतार्यिन । मानुषेणाप्यवोय्येण यथा मामाह नारदः ।

॥ महाभाज उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन् देवविषां पुरा । आख्यमेतन् कथितं त्वत्तः सुतमरिन्दम् ।
 कथमन्येन जातस्तमुपसेनात् पितृविना । तव माता कथं राजन् कृतं कष्टदमीदृशम् ।
 अन्यापि प्राकृता नादौ न कुर्यात्तं जुगुप्सित । विचारं श्रोतुमिच्छामि श्वश्रुकादहसं हि मे ।
 ॥ केश उवाच ॥ यथा कथितवानिमे महविनारदः प्रभः । तयाऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ।
 आगतः व्रतक्षदनात् स वै व्रतक्षलो मुनिः । चन्द्राऽऽशुक्लवर्णा जटामण्डलमुदहन् ।
 कृष्णजिह्वोत्तरीयेण रुक्मयुक्तेष्वपीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः प्रज्ञापतिरिवापरः ।
 गाता चतुर्था वेदानां विद्वान् गन्धर्ववेदितः । स नारदोऽप्य देवपित्रो लोकाक्षरगोष्ठयः ।
 तमागतमृद्विं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । पादाधमासनं दत्त्वा सम्प्रवेशोपविश्य च ।
 सुखोपविष्टोऽय मुनिः दृष्ट्वा स कुशलं मम । उवाच मे प्रीतमना देवाय भविताम्रवान् ।
 पूजितोऽहं तथा वीरं विधिदृष्टेन कर्मणा । इदमेकं मम वचः श्रुयतां प्रतिगृह्यतां ।
 गतोऽहं देवचरन् यौवने मरुपर्वते । साऽहं कदाचिदवाप्तो समाजं मेममृद्विनि ।
 तत्र मन्त्रयतामेव देवतामां भयाश्रुतः । भवतः शान्तगच्छेद् यथोपायः सुदहणः ।
 तत्रैव देवकीगर्भा विष्णुलोकमलकृतः । योऽस्या गर्भोऽहमः केष स ते शत्रुभविष्यति ।
 देवानां स तु शत्र्वलं जहिविष्य गतिश्च सः । परं रहस्यं देवानां स ॥ शत्रुभविष्यति ।
 यज्ञश्च क्रियतां केष गर्भेणा पातने प्रति । नावशा रिपवे काव्या दम्बले स्वत्रेऽपि वा ।
 न चायमुपसेनसु पिता तव महाबल । इमिलो नाम तेजस्वी योमश्च पतिरुज्जितः ।
 श्रुत्वाऽहं तद्वचस्तस्य किञ्चिद्रावधमन्त्रितः । भूयोऽष्टकं कथं नृपान् इमिलो नाम दानवः ।
 मम माता कथं तस्य ग्रहिं विप्रं समागमः । एतद्विष्णुस्य श्रोतुं विचारेण तपोधन ।
 ॥ नारद उवाच ॥ हन्त ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन् यथायतः । इमिलश्च स माता ते सेवादक्ष समानम् ।
 सुपामुनं नाम गिरिं तव माता रजश्चला । प्रेषितुं सपिता श्रीभगिना वनकुटुम्बलात् ।
 सा तव रमणीयेषु रुचिरदुग्धानुषु । चत्वारं लम्बद्विषु कन्दूरुषु नदीषु च ।
 किन्नरीक्षीतमधुराः प्रतिश्रुत्याऽभिवादिताः । शृण्वतो कामजननाम्नाः शोचमुखाविवहाः ।

वर्हिषाश्चैव विरुत खगानाञ्च विकूजितं । अमोक्षमभिष्टुष्वन्ती स्त्रीधर्मं वा शरोर्चयत् ।
 शतस्त्रिधन्वन्तरं वायुवेनरागिविनिःसृत । इव कुसुमगन्धाब्जो ववो मलयवोधनः ।
 विरेफाभरणश्चैव कदम्बा वायुघट्टिताः । मुमुचुर्गन्धमधिकं सन्तताधारमूर्च्छिताः ।
 केशराः पुष्पवर्षेण वटपुष्पदेवोधनः । नोपा दीपा इवामानि पुष्पकर्णिकधारिणः ।
 मधो नवतृणच्छन्ना शक्रगोपविभूषिता । यौवनश्लेव वनिता बन्धधारार्त्तवंपुः ।
 अथ यौभपतिः श्रीमान् द्रुमिलो नाम दानवः । भविष्यद्देवयोगेन विवाचा युव नीयते ।
 कामगेन रथेनाद्भुततृणादित्यवर्षेण । यदृच्छन्ना गतस्तत्र सुयामुनर्दिदृक्षवा ।
 विद्यायवा कामगेन मनवोऽप्यायुगामिना । स तं प्राप्य पर्वतेर्द्धं स्त्रवतीत्यै रयेत्तमात् ।
 पर्वतोपायने न्यस्य रथं पररथाह्वये । उभौ तौ स्तवयित्वा चैरतुर्गमद्भुजं ।
 ततो बह्वन्धपश्येतां कामगानि वनानि च । सन्धेत्तुमुपशमये नन्दनश्लेव कामने ।
 चैरतुर्गमद्भुजो नन्दरेयु नदीयु च । आनाधातुपिण्डेय द्रुमैर्ध्वजमिहकृत्ते ।
 नामावर्णविचित्रैश्च काञ्चनाञ्जनराजैः । नामाकुसुमगन्धाञ्चामासत्तगणैर्युतान् ।
 नामाद्रिजगणोद्गृह्णाञ्चामापुष्पफलद्रुमान् । नामौपधिसमायुक्तानृषिषिद्भानृषीवतान् ।
 विद्याधारान् किमुदयानुवचनरराण्यवान् । सिंहांश्च व्याघ्रान् वराहांश्च भविष्यच्छरभाञ्चवान् ।
 क्षमराक्षमाग्राह्यकुमातङ्गान् घराचक्षान् । एवं बहुविधान् पश्येच्छरमाणे नगोत्तमं ।
 दूराद्ददम् नृपतिर्होतुं सरस्वतोपमं । क्रोडमानां सखीभिश्च पुष्पश्लेव प्रचिन्वती ।
 ततश्चरन्ती सुमेणी सखीभिः सह संवृता । दृष्ट्वा यौभपतिदूराद्विचयन् स्तनमवतीत् ।
 कल्येयं मृगयावाची वनान्तरविचारिणी । रूपोदार्यगुणोपेता मन्त्रयश रतिर्वया ।
 शचीव पुष्टतृण उतापी वा तिलोत्तमा । नारायणोर्ध्वं निर्भिण्ण बभूता वरप्रर्षिणी ।
 ऐश्वर्य दयिता देवी योषिद्रत्नं किमुर्ध्वशी । चौरार्थेन मन्थमाने सुरापुरगणैः सह ।
 भन्यामं मन्दर्हला अमृतार्थेति नं भुतं । ततोऽमृतात् समुत्तस्यौ देवो श्रीलोकभाविनी ।
 नारायणाङ्गललिता किं श्रोत्रेण वरागता । नीलमेघान्तरगता योतन्तीवाचिरप्रभा ।
 तथा योषिद्विषाकश्चैव कर्प प्रयोतयदमं । शतीव सुकुमारार्द्धी सुप्रभेन्दुनिभानना ।
 दृष्ट्वा रूपमनिष्टाङ्गा विभ्रान्तौ व्याकुलेत्रियः । कामस्य वशमाप्यो मनो विशलतीव मे ।
 धमं हन्तन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधयाधकाः । भिला इदि शराः पश्य निर्दहन्तीव मे तनुः ।
 पश्ययामिर्नर्दयति श्राव्यसिक्त इवानलः । कथमस्य भवेत् कार्यं श्रमायै मन्त्रयाग्निना ।
 केनोपाधिनं किं कुर्वे मनेया मत्तकाग्निनी । एवं बह्वैर्युक्त्यानि नोपलभ्य च दानवः ।
 स्तनमाह मुहूर्तं नं तिष्ठ शैरमिहानघ । अहं पाश्यामि तां द्रुमुं कल्येयमिति सुन्दरी ।
 प्रतोऽन्नापविष्टस्य थावदागमनं मम । युता तु वचनं स्तनक्षयाऽस्तिति च योऽप्रवीत ।
 एवमुक्त्वा दानवेभ्यो गर्भाय मनो दधे । पश्यन्नाविष्टहृदयो दृष्ट्वा तामपितेजसा ।

१५२

१५०

१५६

१५०

१५५

१५५

वायुपुत्रस्य वसवसि ध्यानमेवावशिन्नायत । मुहूर्तं ध्यातमात्रे तु दृष्टं श्रौतवशोत्ततः । ततः ॥ १०७ ॥
 उपसेनस्य पत्नीति शाला हर्षमवाप यः । उपसेनस्य वै कूरं, हला, तं परिवर्त्य च ॥ १०८ ॥
 उपासपन्महाबाहुः प्रथमं दानवैश्वरः । क्षयमानस्य जनकैर्महासामितवोर्यवान् ॥ १०९ ॥
 उपसेनस्य रूपेण मातरं ते वधर्षयन् । सा पतिस्त्रिगुहदया भावेनोपवर्षतं ॥ ११० ॥
 शङ्किता चाभवत् पञ्चाक्षस्य गौरवदर्शनात् । सा तमाशेत्यिता मोता न तं मेम पतिर्भुवः ॥ १११ ॥
 कस्य तं विहताचारो येनास्मि मलिनोदता । एकपत्नीमतमिदं मम संदुषितं तया ॥ ११२ ॥
 पश्यन्मै रूपमास्थाय नोच नोचैन कर्षणा । किं मां वप्यन्ति वपिता बान्धवाः कुलपंथिनी ॥ ११३ ॥
 शुगणित्ता च वक्ष्यामि पतिपवैर्निराहता । धिक् स्वामीदृग्ममचापं दुष्कुलं व्युत्थितेन्द्रियं ॥ ११४ ॥
 अविद्यास्यममार्थश्च परदाराभिर्मेवण । स तामाह प्रवक्ष्यामीतिः क्रोधेन दावितः ॥ ११५ ॥
 अहं वै द्रुमिलो नाम धैर्यस्य पतिरुज्जितः । किं मां चिपसि रतेवै मूढे पण्डितमार्गिनि ॥ ११६ ॥
 मानुषं पतिमाश्रित्य नोचं हृत्युवमे स्त्रियं । अमिचारास्य दुःखनि स्त्रियः स्त्रीमानगर्भितः ॥ ११७ ॥
 न ह्यापं निपता बुद्धिर्मानुषोपां विभ्रवतः । श्रूयन्ते हि स्त्रियौ वक्ष्येऽयमिषारस्यतिस्त्रिः ॥ ११८ ॥
 प्रसूता देववदृशान् पुत्रानमितविक्रमान् । अतोव हि तं स्त्रोलोके पतिधर्मवती, सती ॥ ११९ ॥
 इष्टाः केशान् विधुन्वन्ती भाषेवै वषट्किंश्चि । कस्य समिति, वषट्किं लयेतो मम काङ्क्षिनि ॥ १२० ॥
 कंसलक्ष्माद्रिपुंश्चरी तव पुत्री भविष्यति । सा चरोवा, पुनर्गत्वा निन्दन्ती नैस्य तं वरः ॥ १२१ ॥
 उवाच व्यथिता देवी दानवं दृष्टवादिनं । धिक् ते दत्तं, सुदुष्टं न, यः सखी निन्दन्ति स्त्रियाः ॥ १२२ ॥
 धनि स्त्रियो नोचदत्ताः सन्ति, येव पतिप्रताः । पंस्त्रिकपंथ्यः श्रूयन्ते हन्त्यतोमसुखाः स्त्रियाः ॥ १२३ ॥
 चाभिहताः प्रजाः सखी, लोकायैव कुलाधम । यस्त्वया मम पुत्रो वै दत्ता, दत्तविनाशनेः ॥ १२४ ॥
 न मे बहुमतस्त्वैव इदं नोचि, यदुच्यते । उतपश्यति पुमास्त्रीच पतिवैव ममावयः ॥ १२५ ॥
 भविष्यति स ते त्रयुपैव दत्तस्त्रिया सतः । द्रुमिलस्त्वैवमुक्तो जगामाकाशमेव तु ॥ १२६ ॥
 निनैव रथमुज्ज्वलं दिव्यमाकाशगोमिना । जगाम च पुरीं दीना माता तदहरिषे ते ॥ १२७ ॥
 स एवमुक्त्वा भगवान्भारदी मुनिवत्तमः । दीप्यमानस्यपोषीर्यात् स्यादश्रिर्विष, ज्वलन् ॥ १२८ ॥
 बह्वकीवाद्यमातृत्वं वक्षस्वरत्नं च्छेदनात् । गायत्रीं संस्मर्योयीश्व जगाम प्रशुणोऽस्मिन् ॥ १२९ ॥
 इदमुक्त्वा महाभाग निबोध वचनं, मम तत्पद्योक्तं भारदेन, कैालश्चेन धीमता ॥ १३० ॥
 अहं वलेन यीर्येण भदेन च नयेन, च प्रेमावैवैव शौर्येण तेजसा विक्रमेण च ॥ १३१ ॥
 मत्वेन चैव दानेन नान्योऽस्मि संदृष्टः पुमान् । विदित्वा संन्यमात्मानं वचनं ब्रह्मात्म्यम् ॥ १३२ ॥
 चैवजाहं सुतस्त्वैवमुपसेनस्य वक्षिषि । मातापितृभ्यां वन्यकः स्त्रियोऽहं स्त्रेन तेजसा ॥ १३३ ॥
 पुत्राभ्याश्चैव विदितो बाम्यैवैव विप्रपतेः । एतानपि स्त्रियामि हला वनचारावुभौ ॥ १३४ ॥
 तत्र च गजमादृश, बाहुप्रमाशोभरः । स्त्रियो भव मुष्टिमाच समाजहारि, माचिरं ॥ १३५ ॥
 इति श्रीमहाभारते विष्णु पर्वणे हरिवंशे विष्णुर्वाण्ये केशवाख्ये पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्महनि निवृत्ते द्वितीये संमुपस्थिते । आपृत्यत महारङ्गः पौरैर्युद्धदिक्कुलिभिः ।

स चिदाष्टासिचरणः सागलंदारवेदिकः । सगवांछार्द्धचन्द्रसं स तल्लोत्तमभूषितः ।

प्राङ्मुखैश्चारनिर्मलैर्भाल्यदामावेतंषितैः । असङ्कतैर्विराजद्भिः शारदैरिव तीर्थदैः ।

मञ्चागारैः सुनियुक्तैर्युद्धाय, सुविभूषितैः । समाजवाटः शुभे समेषां देवाण्यः ।

स्वकर्मद्रव्ययन्त्राभिः पताकाभिर्गिरन्तरं । श्रेयानाश्च गणनाश्च भर्त्ता भान्धवल्लोपमाः ॥ १ ॥

अन्तःपरगतासाध प्रज्ञागाराख्यनेकशः रजः काञ्चनचित्राणि रत्नज्वालाकुलानि च । ॥ १० ॥

तानि रत्नौघकृत्राणि संसारप्रवहाणि च । रज्ज्वैव किंकाशपैः सपचा हव से भगाः ।

तत्र चामरद्वयैश्च भूषणैश्चो म्रिञ्चितैः । मण्योनाञ्च वराहाणां त्रिचिवायेद्वयैः ।

शणिकानां पृथक्पृथाः स्मरैरुत्तराणामिरेः। शोभिता वारमस्थामिर्विमानप्रतिभैजसः ।

तत्रोपनानि मन्थानि पर्याङ्गस्य हिरण्मयाः । प्रकीर्णस्य कृपाविधाः सपयसुखकैटताः । १०८

शैवर्णाः पानकुम्भाश्च पानभण्डस्य शोभिताः । कलावदंशपूर्णश्च वाज्रैर्युग्मैः पानयोजिताः ।

अथ च महा बिह्वः काष्ठसङ्ख्येयवन्धनाः । रेजो प्रस्तरणास्तव शतमेतिथि बहुसप्तमः । १०

उत्तरागारिकाद्यानि सूत्रज्ञानावली, किं०। खोषा प्रेसगृहा भान्ति राजधमा, स्वामरे । १११

माधुख्यारनिर्धुतो मेरुशृङ्गमप्रभः । हस्तपद्मनिभस्तन्मद्यारनिर्धुगोभितः ।

मैदागारः स कंसस्य प्रेषकांशेऽधिकं त्रियो। शोभितो माख्यदंभौर्धनिर्वसिद्धतत्त्वयः । (१-७-२०)

तस्मिन्निष्टाजनाक्षीर्णं जनैश्चप्रतिपादिते । समाजवाटे संस्थान्ते कल्पसौन्दर्यव्रमे ।

राजा कुबलयापीडः समाजदारि कुञ्जरः । तिष्ठन्निति समाज्ञाय प्रेक्षांगारमुत्तययौ । ॥ १ ॥

स ह्येते वासवो विश्वकृतव्यज्रपातरेः । ह्यहमे येतमुकुटः येताद्राशिं चन्द्रमाः । ११ १ ११

तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य धीमतेः । रूपप्रतिमं दृष्ट्वा पैराः प्रोबुर्ज्याग्रिवः ।”

ततः प्रविशिशुक्लं रज्जुमावलिताम्बराः । तिष्ठन् भागशः कथाः प्रविश्य दलमासिनः । ॥ १० ॥

तत्सर्वयन्मिनादेन स्वेष्टितोस्कोटितेन च । वसुदेवसुतो बभौ रज्जुदारमुपस्थितो ॥ १० ॥ २१५०

तावाप्तनौ स्वरितौ प्रतिविद्धौ परानमौ। तेन मत्तेन न गेन चोद्यमानेन वै भूम्।। १० ॥ १० ॥

स मत्तदशी दुष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करं । चकार चेदितो यत्नं विदुः सुखयोगिनी । ७ ॥

ततः प्रसूतः कृष्णस्त्रासमानो गजेन वै । कामस्य तन्म्रातश्चैव जगर्ह सुदुरात्मनः ।

वरते खलु कंसोऽयं गन्तुं यैः स्वतत्त्वयं । यो मामनेन जागेन प्रधर्षयितुमिच्छति ।

सन्निष्टं ततो नागं गच्छमानं यथा धनं । सप्तसोत्पत्य गोविन्दयुक्तासुखं प्रभुः ।

अद्वितीयः स्यादितरव कृत्वा नागस्य साप्रतः । करं समीकरं तस्य प्रतिजपाद वज्रम् ।

विषाणमरगा भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः । वधाधेतुं गच्छन्त्यः पवनलोपदयथा ।

संविदादिनामकानां विविधानां विषयः । इत्युक्तं पादमथाऽत्रैव । इदमर्थवत् ।

संज्ञितकामेषु समुदायेषु ह्यस्मिन्निहोक्तम् । मज्जः सत्त्वविभागेभ्युपगच्छानां चराचरम् ।

पपात भूमौ जम्भुया दशनाभ्यां तुतोद च । मदसुखाव रोषाच्च धर्मापाये यया घ्नम् ।

कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा शिशुलोसया । निधेनाय मत्स्यके कंसद्विष्टेन चेतया ।

स तस्य प्रमुखे पादं हत्वा कुम्भादनन्तरं । दोभ्यौ विषाणमुत्पाद्य तेनैव प्राहरत्तदा ।

स तेन वज्रकृत्वेन स्वेन दन्तेन कुञ्जरं । हन्यमानं ब्रह्मभूयं मुमोषापीतां ररास ह ।

कृष्णजम्बिरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यान्तचेतसः । कटाभ्यामति सुखाव देवगङ्गूरि शोषितं ।

साङ्गुलस्रज्जास्य वेगेन निष्कर्म्य हसायुधं । शैलपृष्ठाङ्गसंलोनं वैगनेय हवोरगं ।

तेनैव गजदन्तेन कृष्यो हत्वा तु कुञ्जरं । जघानैकप्रहारेण गजरोहणमुत्थयं ।

शोषमादं महत् कृत्वा विदमो दन्तिनाम्बर । पपात समहामोचा वज्रभिल हवाचल ।

ततस्तौ तु गजाङ्गानि मय्यद्या रथकर्कशौ । गजस्य पादरक्षांश्च जगत्तु पुष्टवर्मैः ।

तांश्च हत्वा विविग्रतुमर्धे रङ्गस्य तांभौ । नासत्यावस्थिनौ खगादवतीर्णविवेज्यौ ।

हृष्यन्वकाश्च भोजाश्च ददृशुस्त्वंनास्मिन् । खेडितोऽङ्गुलनादेन बाह्योरास्त्रोदितेन च ।

विहगादेय तापैश्च हर्षयामासतुम्वनं । तौ दृष्ट्वा भोजोरगस्य विरमादह्ययासति ।

पौराणामनुरागस्य हर्षघांसस्य भारत । तं हत्वा पुण्डरीकाक्षो नदन्तौ दन्तिनाम्बर ।

अवतीर्णोऽण्वाकारं समाजं सह पूर्वजम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिचरिते विष्णुपर्वणि कुवलयपोरुषधे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशन्तीन्नु वेगेन माहतावलिताम्बरं । पूर्वमेव पुरतः कृत्वा कृष्यं कमललोचनम् ।

गजदन्तकृतोऽस्त्रिण सुभुगं देवकीसुतं । लोलाकृतोऽङ्गुलं वोरं मदेन हृषिरेव च ।

वशमानं यथा विषं व्यूहमानं यथा घ्नम् । बाहुमन्दप्रहारेण बालयन्तं वसुध्वरं ।

श्रोत्रवेणिं समाशोक्य दन्तिदन्ताघातायुधं । कृष्यं भ्रष्टायसमुखं वरोधं समुदेवत ।

भुजासन्तेन शूङ्गुमे गजदन्तेन केशव । चक्राङ्गुलिमर्षवती यथैकशिक्षितो गिरि ।

वशमानं ॥ गोविन्दे स कृत्वा रङ्गभागरं । जनौघप्रतिनादेन पूर्वमाद्य दवावभौ ।

ततः कोधातितासक्तः कंस परमकोपेन । बाणूरमादिग्रयुहं कृष्णस्य सुमहावले ।

अश्वमसस्य निहति मुहुरङ्गस्य महावर्षं । बलदेवाय सकोधो दिदेशाद्रिचयेपरं ।

कवेनापि समाश्रयपाणूः पूर्वमेव तु । योद्धव्यं सह कृष्णेन सत्या यजवनेति वै ।

स रोषेण तु बाणूरः कषायोक्तलोचन । अश्ववर्जतं युद्धार्थमर्पा पूर्णोऽयया घ्नम् ।

अवघृष्टे समाजे तु निशब्दस्थितिने जने । यादवास्तव संहिता इदं वचनमब्रुवन् ।

बाहुयुद्धमिदं रङ्गे चप्राञ्चिकमर्कातरं । क्रियावत्तस्यमाज्ञातमश्वं निश्चितं पुरा ।

अङ्गियापि श्रमे नित्यं विनश्य कार्णदर्शिमि । करीषेण च मलस्य सततं सत्क्रिया स्यता ।

स्थितो भूमिगतश्चैव यो यथामार्गतः स्मित । निरुध्न्यनस्य पर्यायः प्राञ्चिके शमुदाहृतः ।

बालो वा यदि वामथः स्त्रियो वा स्त्रिविरेऽपि वा । बलस्यो वा स्थितो रङ्गे श्रेयः कथान्तरेण वै ।

वलतय क्रियातय बाहुयुद्धविधिर्विधि । निपातानन्तर किञ्चिन्न कर्त्तव्यं कदाचन । -
 तदिदं प्रसूते रङ्गे युद्धं कृष्णभयवयोः । नास्व कृष्णो महानभः कथं न स्याद्विशारदा ।
 ततः किलकिलाब्धः समाने समवर्त्तत । प्रावल्गत च गोविन्दो वाक्येदमुवाच ह ।
 अहं बालो महानभो वपुषा पथंतेयमः । युद्धं ममानेन सह रोचते बाहुशालिना ।
 युद्धयत्तिक्रमः कश्चिन्न भविष्यति मत्ततः । न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यत्नतः ।
 योऽयं करोपधर्भय तोपधर्भय रङ्गजः । कषायस्य च संवर्गः समयो श्रेष्ठ कल्पितः ।
 संयमः स्त्रिरता शौर्यं व्याधामः कृत्क्रिया बलं । रङ्गे च नियता विद्विरेतयुद्धविदो मतः ।
 घटयं बाहुयुद्धं वै हवैरं कर्तुमुद्यतः । अथ वै निग्रहः कार्योपायपियात्सवं जगत् ।
 कक्षेपु प्रसूतोऽयं चापूरो नाम नामतः । बाहुयोधो शरीरेण कर्षमभियाच विन्यतः ।
 हर्तेन सहवो मत्ता निपातानन्तरं हताः । रङ्गप्रतापकानेन मत्समागंघ्रं दूषितः ।
 शस्त्रमिदृशं योधानां संयामे शस्त्रयोधिनां । रङ्गे विद्विष्य मत्तानां प्रतिमन्ननिपातया ।
 रणे विजयमानस्य क्षीर्तिर्भवति प्राप्यते । क्षतस्यापि रणे शस्त्रेणाकण्ठे विधीयते ।
 रणे क्षुमयतः विद्विहंत्येह हतोऽपि वा । वा हि प्राणान्तिक्षोः यावा महद्भिः नाभ्युपजिता ।
 अथानु मार्गो वलतः क्रियातय विनिर्गता । मृतस्य रङ्गे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ।
 ये तु केचित् स्वरोधेयराश प्रकृतमानिनः । प्रतापार्थे क्षता मत्ता मत्सहन्तुर्वेधा हि वः ।
 एवं सञ्जल्पतस्तस्य ताभ्यां युद्धं सुदृढं । उभाभ्यामभवद्दोरं वारणभ्या यथा वने ।
 क्षतप्रतिहर्तृवैर्बाहुभिश्च सकण्ठैः । मन्त्रिपातावधुषैश्च प्रमायोन्मयनेतया ।
 तावुभावपि संविष्टौ यथा ब्रह्ममथो तथा । विपक्षेऽंष्टिमिथैव वरादोजूतनिःस्वनेः ।
 क्षौलेर्वैज्जनिपातैश्च प्रहृष्टाभिरुपैव च । शलाकाः सखपातैश्च पादोद्गतेऽथ दारुणेः ।
 जानुभियाम्बुगर्धवैः शिरोभ्याश्चाक्षद्विजैः । तयुद्धमभवद्दोरमग्राश्च बाहुतेजसा ।
 बाहुप्रमाणेन शूराणां समानेऽस्त्रवश्विधौ । अरज्यां जनः मर्त्यैः मोक्तुमिदं न देवतैः ।
 बाधुवादांश्च मक्षेपु घोषयन्मपरे जनाः । ततः प्रलिनवदनः कृष्णप्रसिंहितेवयः ।
 म्बवारयत द्रव्याणि कंसः वयोन पाणिना । प्रतिपिह्रेपु द्रव्येषु मृदद्वादिषु तेषु वै ।
 ये मङ्गलान्यवाधना देवद्वार्यान्नेकशः । युध्यमाने शरीरेषु पुण्डरीकनिमेषु ।
 स्वमेव प्रवाधन्त द्रव्येषोपास्तं चमैश्च । अन्तर्हानगता देवा विमानैः कामरूपिणः ।
 रोदन्विंशधरैः बाह्वैः कृष्णस्य जयकाञ्चिजः । जयस्य कृष्ण चापूरं दानवं मत्सहृषिणं ।
 इति वतंय भर्त्स्य जपुयैव जमोगताः । चापूरेण चिरं कालं क्रोडिता देवकोसुतः ।
 बलमाहारयामः च कंसस्यामावदंशिवान् । ततश्च बाहव वपुषा मन्त्राद्यैव मुपूषिरे ।
 मुकुटाचापि कंसस्य धपान मर्षिहन्तम् । दोषोमानस्य कृष्णश्च चापूरं धर्षजोविनं ।
 माह्वरुपिनां मूर्द्ध्नि दशस्थादस्य जगमुना । विद्यते वक्रुधरिरे तस्य नेत्रे वरभने ।

तामनीये यया घण्टे कषोपरि निवसन्ति । पपात सं तुरङ्गस्य मध्ये निःश्वसलोपनः ।
 चाणूरो विगतमणो जीवितान्ते महीतले । देहेन तस्य मङ्गस्य चाणूगस्य गताधुपः ।
 समिष्टेऽग्नौ गधारङ्गः स गैलेमेव सद्योते । रौहिणेये हते तस्मिन्चाणूरे बलदपिते ।
 कपाह मुष्टिके रङ्गे कृष्णलोपलङ्गे पुनः । सन्निपाते तु तौ मधौ प्रथमे कोषमूर्च्छितौ ।
 रुमेयाता रामकृष्णो कालस्य वंशवर्चिनौ । निघांतावनतौ भूला रङ्गमध्ये उल्लासतः ।
 कृष्णलोपलमुधाय गिरिकूटोपमं वलौ । भवलिप्या प्रतपुर्णं निष्पिपेव महीतले ।
 तस्य कृष्णभिपद्मस्य पोषितस्य बलीयसः । मुखाद्देधिरमत्ययमुक्तागमः समूर्पतः ।
 सङ्कर्षणं च चिरं यो धधिला महाबलः । अश्वमेधं महामसौ मण्डजानि व्यदर्शयत् ।
 मुष्टिकेन तेजसो आशनिस्तमयिषुमा । गिरिस्थभयहमदोरो वक्ष्येव महागिरिं ।
 स निष्पतितमसिष्को विजयामयनामनः । पपात निहतस्तेन ततो नादो महानभूत् ।
 अन्तोपलङ्गौ हत्वाः कृष्णमन्युर्धनुर्बभौ । कोधभरंक्रमयनौ रङ्गमध्ये वल्लासतः ।
 समाजवाटो निर्मलः सोऽभवद्भोगदर्शनः । अश्वमेधं महामसौ मुष्टिके च निघातिते ।
 ये च सम्पृक्ता गोपौ गन्धगोपपुरीमगाः । भयघोमितवर्माङ्गाः सर्वे तत्रावतस्त्रिरे ।
 हर्षमं वारि नेत्राभ्यां वर्यमाणौ प्रपेतौ । प्रखरोत्पोषिता हव्यं देवको समुदेवत ।
 कृष्णदर्शनमुक्तेन वाय्येषाकुलितेक्षणः । वसुदेवो जरो त्यक्त्वा खेदेन सहर्षांयते ।
 वारमुखाश्च ताः सखाः कृष्णस्य मुखपद्मं । पपुर्हि मेवधमरैर्जनेभ्योत्तरगानिभिः ।
 कंसस्याय मुखखेदो भूभेदान्तरगोचरः । अवभट्टोपनिर्वायः कृष्णवन्दनैरितः ।
 केशवायासधूमेन रोपनित्याववाहिना । दीप्तमनर्गतं तस्य हृदयं मानंवाग्निना ।
 तस्य प्रसुरितौष्ठस्य स्निग्धालिकतलस्य वै । कंसवज्रेण रोपेण रक्तस्यार्थयते वपुः ।
 क्रोधरतामुखाक्तस्य प्रवृत्ताः खेदविन्दवः । यथा रविकरसृष्टा सृष्टावस्थावविन्दवः ।
 सोऽज्ञापयत संकुहः पुरयान् व्यायतान् गङ्गन् । गोपादेतो वमामोषाविष्कामितो वनेचरौ ।
 मैवैतौ द्रष्टुमिच्छामि विवृतौ पापदर्शनौ । गोपानामपि ने राम्ये नं क्रुध्यन् स्वातुमर्हति ।
 गन्धगोपस्य दुर्बोधः पापेक्षभिरतो मम । आचक्षेर्निगडाकारेणोपाश्रित्यिदं वृत्तम् ।
 वसुदेवश्च दुष्टतो नित्यमङ्गचरौ मम । अट्टहास्यैषः दण्डेन विप्रमथैव शास्यतां ।
 ये खेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । ह्रियन्तां गाव यतेषां यथासि वसु किञ्चन ।
 स्वमाज्ञापयानं तं कंसं परुषभाषिणं । ददृशौयस्त्रनयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
 चित्ति पितरि सुकीध गन्धगोपे च केशवे । आतीनाश्च श्रूयं दृष्ट्वा विषंज्ञाक्षैव देवकीं ।
 स विंश हव वेगेन केशवो जातविक्रमः । आहृद्युर्धवावाङ् कंसमाशार्चयन्चुतः ।
 रङ्गमंथादुत्पपात कृष्णः केशसनान्तिके । अश्वमेधायुनाक्षितो यथा खलौ घनाघनः ।
 ददृशुर्न हि तं सर्वे रङ्गमंथादवसुतं । केवलं कंसपार्यक्षं ददृशुः पुरवागिनः ।

सोऽपि कंसदायसाः परीतः कालधर्षणा । आकाशादिव गोविन्दे मेने तत्रागतं विभुम् ।
 स कृष्णनाथं कृत्वा बाह्वे परिधसन्निभं । मूर्ध्निषु परासृष्टं केशोवै रत्नसंघदि ।
 मुकुटस्थापनतस्तस्य काञ्चनो वज्रभूषितः । शिरसस्तत्र कृष्णेन परासृष्टस्य पाणिना ।
 स हस्तपद्मकेशस्य कंसो निर्यजतां गतः । तथैव च विषमूढो विह्वलः समपयत ।
 निरुद्धोत्तस्य केशेषु गतासुरिव निश्वसन् । न शशाकं मुखं द्रष्टुं कंसं कृष्णस्यैव तदा ।
 विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां द्विचक्षुरेष वचसा । प्रसन्नाभ्याश्च बाह्वभ्यां गावैर्निखतभूषणैः ।
 भ्रमन्ति नोत्तरीयेण महसा चलितामनः । द्रष्टुमानं समाचिन्त कंसं कृष्णेन तेषु सा ।
 चकपं च महारत्ने मन्त्राभिरुक्त्य केशवः । केशेषु तं बलाद्बद्ध कंसं क्षीयार्हताङ्गनम् ।
 हृद्यमाणं स कृष्णेन भोजनगो मन्त्राद्युत्त । समाजगटे परिखः द्रष्टुं कृत्वा हारं च ।
 समजगटे विक्रीय विकृत्य च गतायुषं । कृष्णो विषमयामास कंसदेहमदुरतः ।
 धरण्यां त्वदितं शिष्ये कंसदेहं सुखोचितं । क्रमेण विपरीतेन पाण्डुभिः पश्यीततः ।
 तस्य तददन्तं श्यामं धृष्टासं मुकटं विना । न विभाति विपर्यया विपलाश्च यथाऽस्मिन् ।
 अमपाने हत कंसं स वाऽरिपरिचितः । कण्ठपद्माभिरक्षासुर्ध्वरिर्मागजिराजः ।
 तस्य देहं प्रकाशन्ते महसा केशवाभिना । कंसश्चेदधना सर्वं नखाया जीवितच्छिदः ।
 तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रदत्तं द्विगुणममः । वचन्दे वचदेवंश पादौ निहतकण्डकः ।
 मातुश्च विद्रवा पादौ निषीद्य यदुमन्दनं । बाह्विष्यत् प्रसन्नोत्पोषे कृष्णमानन्दनि यतः ।
 यादवै वै तान् सर्वान् दयात्यानन्दयावय । पश्यन् कुशलं कृष्णो दीपमानः स्तनेजवा ।
 प्रनदेवोऽपि धर्मराज्ञा कंसभानरमूर्जितः । बाह्वभ्यामेव तरसा सुनामानमग्रेययन् ।
 नो जितारो जितकोपौ चिरविभोपितौ ब्रजे । स्वपितुर्भवनं वीर्यं जगत्पुष्टमानयौ ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि कंसवधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
 ॥ वैष्णवायम उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीयपुण्यनिव धरः । कंसवध्या इति कंसं यमनात् पर्यवारयन् ।
 मं महोद्यमे सुते चिन्तितार्थं गतायुषं । आर्याः स द्रष्टुं कोऽस्ति मृग्यो मृगपतिं यया ।
 हा हताः स महापादो हताश्च हतबान्धवाः । वीरपत्न्या हते वीरैः तस्य वीरप्रतिपदे ।
 इमामास्यां पश्यन् पथिमां तव नैटिकीं । कृपणं राजबाहुं स विनयमं सवान्धवा ।
 द्विगुलात् गमयं हताः परित्यक्तास्त्वया विभो । तस्य पद्मलमापदे भाग्यद्वारा कं महापदे ।
 क्षीय नोऽपरोताङ्गो रतिमधर्गलाभया । सता दव विषेष्टनीः प्रयनोयानि नेयनि ।
 ददन्ते कदम्बं धौम्यं दृष्टनिशापमाकृतं । दहत्यहो मुखं कान्तं निक्षोपयित्वा पटनम् ।
 दमे ते यवने शून्त्ये न भ्रामन्ते विकुण्डले । शिरोधरायां शंखेने सगते कुण्डलपत्रम् ।
 कृते स मुकुटोऽयं रश्मिरयविभूषितः । अत्यर्थं शिरसा लक्ष्मीं यो दधाराकैवमम ।
 अग्नेने धि कसेवणं रत्नानां पुरोभिमना । कंसं दीनेन कस्तयं तस्य शोकान्तरं गने ।

तापनीये यया घण्टे कक्षेपरि विलम्बिते । पपात स तुरङ्गस्य मध्ये निहतलोचनः ।
 चाणूरो विगतप्रणो जीवितानो महीतले । देहेन तस्य मलस्य चाणूरास्त्यगतायुषः ।
 सन्निहते । मशरङ्गः स गैलेनेव सत्यते । रौहिणेये हते तस्मिन्नापूरे बलदपिते ।
 कयाच मुष्टिकं रङ्गे कृष्णलोचनः पुनः । सन्निपाते तु तौ मसौ प्रथमे क्रोधमूर्च्छितौ ।
 १ समेयातां रामकृष्णौ कालस्य यशवर्त्तिनौ । निर्घातावनतो भूत्वा रङ्गमध्ये वल्लभतुः ।
 कृष्णलोचनमुदास्य गिरिकूटोपमं वसो । भ्रामसिया अतमुष्णं निष्पियेव महीतले ।
 तस्य दृष्ट्वाभिपन्नस्य पोषितस्य बलीयसः । मुखाद्रुधिरमत्यर्थमुज्जगाम मुमूर्षतः ।
 सङ्घर्षणस्य सुचिरं योषयित्वा महाबलः । अन्धमसं महामलौ मण्डनानि व्यदर्शयत् ।
 मुष्टिनैकेन तेजसो साग्निसनयितुनो । शिरस्यभ्यहनदोरो वज्रेणैव महागिरिं ।
 २ स निष्पतितमसिक्को विशक्तमयनाशनः । पपात निहतलोचनो नादो महानभूत् ।
 अश्रतोपल्लवौ हत्वा कृष्णसङ्घर्षणवुभौ । क्रोधसंरक्तयनौ रङ्गमध्ये वल्लभतुः ।
 समाजवातो निर्मलः सोऽभवद्भीमदर्शनः । अन्धे तदा महामलौ मुष्टिके च निपातिते ।
 ये च सम्प्रेषका गोपी गन्दर्गोपपुरोगमाः । भयचोभितसर्वाङ्गाः सन्ते तत्रावतस्त्रिरे ।
 हर्षेन वारि नेत्राभ्यो वर्षमाणा प्रपेतौ । प्रसवोत्प्रेषिता दृष्ट्वा देवको समुदेवत ।
 ३ कृष्णदर्शनमुक्तेन वाप्येषाकुलितेक्षणः । वसुदेवो जरो त्यक्त्वा खेदेन तद्वर्णायतः ।
 वारमुत्थाय ताः सङ्कः कृष्णस्य मुखपङ्कजं । पपुर्हि नेत्रधमरेन्नेत्रेयान्तरगामिभिः ।
 कंसस्याद्य मुखखेदो भूभेदान्तरगोचरः । अश्वभद्रोपनिर्घोषः कृष्णहन्दर्शनैरितः ।
 क्रोधवायासधुमेन रोषनिशासवाहिना । दीप्तमनसैतं तस्य हृदयं मानवाग्निना ।
 तस्य प्रसुरितौष्ठस्य स्निग्धाक्षिकतलस्य वै । कंसवत्स्य रोषेण रक्तसूर्यायते वपुः ।
 क्रोधरक्तान्मुखात्तस्य प्रसृताः खेदविन्दवः । यथा रविकरस्युष्ट्रा सुबावस्यास्यविन्दवः ।
 सोऽज्ञापयत संक्रुद्धः पुत्रवान् व्यासतान् यज्ञन् । गोपवितो समागोपासिक्कास्यतो वनेचरौ ।
 नैवतौ द्रुपदिष्णम विहृतौ पापदर्शनौ गोपानामपि ने राज्ये न कश्चित् स्थातुमर्हति ।
 नन्दगीपच दुर्मेधाः पापेखभिरतो मम । आथर्षेर्निगडाकारेलाहवात्रेनिष्ठश्रुताः ।
 वसुदेव्य दुष्टौ नित्यमङ्गुली नमः । अष्टहार्षेण दण्डेन क्षिप्रमधैव शास्यतां ।
 ये चेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । ज्ञियन्तां माव एतेषां यथाक्षि वसु किञ्चन ।
 ४ एवमाज्ञापयानं तं कंसं परदभाषिणं । ददर्शयस्तनयम कृष्ण सत्यपराक्रमः ।
 क्षिप्रं पितरं चुकोध नन्दगीपे च केशव । शान्तोनाद्य ख्यया दृष्ट्वा विषेष्टाश्चैव देवकी ।
 स निषेध वगेन केशवो जातविक्रमः । आह्वयुर्मेधाभाङ्गः कंसप्राश्नयमच्युत ।
 रङ्गमन्त्रोदुपपात कृष्ण कंसासनान्तिके । अश्वत्थदायुगाक्षिो यया खस्यो घनाघनः ।
 ददर्शुर्न हि तं सन्ते रङ्गमथादवसुतं । किवलं कंसपार्श्वे ददर्शुः पुरवायिनः ।

४११

४१२

४१३

४१४

४१५

४१६

सोऽपि कंससदायुक्तः परीतः कालधर्मेण । आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं विभुम् ।
स हृष्येनायतं हत्वा बाहुं परिधसविभं । मूर्ध्नेषु परासृष्ट कंशो वै रज्जुसंश्रितः ।
मुकुटस्यपतत्तस्य काश्वनो वज्रभूषितः । शिरसस्तत्र हृष्येन परासृष्टस्य पाणिना ।
स हस्तपद्मकेयश कंशो निर्ययतां गतः । तथैव च विषमूढो विक्रमः समपद्यत ।
निद्रहीनश्च केशेषु गतासुखि न्यसन्नः । न शशाक मुखं द्रष्टुः कंसः क्षणस्यैव तदा ।
विकुण्डलायां कर्णभ्यां क्षिप्रहारेण वचसा । प्रलम्भाश्वश्च बाहुभ्यां गावैर्विहृतमूषधैः ।
भ्रंशितोत्तरीयेण सहसा चलितात्मनः । चिह्नमानः सगाणितः कंसः हृष्येन तेजसा ।
चक्रे च महारज्जे मञ्चाधिकृत्य केयशः । केशेषु तं खलाद्ब्रह्म कंसं होमादन्ताकृतं ।
हृद्यमाणः स हृष्येन भोजगणो मेघाद्युतः । समाज्जाटे परिखः देहकटाक्षकार ह ॥
यम जगते विक्रीड्य विह्वल्य च गतायुषः । हृष्यो विषय्ययामास कंसदेहमदुरतः ।
धरण्यां सृष्टेः श्रियो कंसदेहः सुखोचितः । क्रमेण विपरीतेन पांशुभिः पश्यी कृतः ।
तस्य तददन्तं श्यामं सुमार्चं मुकुटं विना । न विभाति विपर्ययां विपनाशं ययः ।
चमपाने हतः कंसः स चापैरपरिगतः । कण्ठपक्षाद्विरतासुर्ध्वरिमांशिराकृतः ।
तस्य देहः प्रकाशतो महसा केशवाभिः । भाग्येन्द्रेण ना सर्वे सखाया जीवितच्छिदः ।
तं हत्वा पुण्डरीकः प्रहर्षोद्भूतप्रभः । बन्धे वसुदेवंश पादौ निक्षतकण्डकः ।
मातुश्च शिरसा पादौ निषीद्य यदुमन्दनः । बाह्विस्त्रुत् प्रसवेत्योहैः हृष्यमानन्दनि यतैः ।
यादवं प्रैव तान् सर्वान् पयामान् ययविवः । प्रपञ्च कुशलं हृष्यो दीपयामाः सुतेजसा ।
प्रनदोऽपि धर्मात्मा कंसश्चात्मरम्यजितः । बाहुभ्यामेव तरसा सुनात्मनो यययत् ।
तौ जितारौ जितक्रोधौ चिरविभोषितौ । सुपितृर्भवन् वीरौ जयः पुष्टमानवौ ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवधे सप्तमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
॥ वैष्णवायन उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीणपुष्पमिव ययः । कंसस्यैव हन्ते कंसं यमनात् पर्यशरयन् ।
तं महीप्रपणे सुप्तं चिन्तितार्थं गतायुषः । भार्याः सा दुष्टा कीकृतिः सृष्टिः सृष्टिर्वा यया ।
सा हताः सा महापाशो हताश्च हतबान्धवाः । वीरपत्न्या हन्ते वीरं सपि वीरस्य पिये ।
हमामाभ्यां पश्यन्त्यः पश्यन्तां तत्र नैष्ठिकीं । कृपणं राजाद्दूतं त्रिपदमः सवान्धवा ।
क्षिप्रमूलाः सा मृष्टाः परित्यक्तास्तथा विभो । सपि पञ्चलमाप्ये मायेऽग्रं कंसं महायने ।
क्रान्तेन गोवरोताद्वी रतिर्मयमन्त्रात्मना । सता दव विसेह्यतीः त्रयनीशानि नेयति ।
दहनो दह्यन् शीघ्रं दहन्निद्यामहातः । दहत्यर्को मुखं कान्तं निक्षोध्यमिव पटञ्जं ।
दमे ते ययणे शून्त्ये न गोमिने विकुण्डले । त्रिरोधरायां मंक्षीने मन्ते कुण्डलमिव ।
क्रान्ते म सुष्टो भार सन्मरयविभूषितः । अत्यर्थं शिरभोऽसक्रीं यो दधाराकं व्रजमे ।
व्रजमे हि कलेषणं हान्ता दुग्धमिना । कंशं दीनेन कर्तव्यं सपि सोऽकान्तं गने ।

५०८

५०९

५१०

५११

५१२

मनु नाम स्त्रियः साध्वः प्रियभोग्यैश्चरिताः । पतीनामपरित्याग्नास्तनु मल्लज्ज गच्छसि । १
 अष्टौ कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्मणः । कासतुल्यः सपत्न्यां त्वं धिप्रमपनीयसे । २
 वयं दुःखेभ्यनुचिताः सुखेभ्यः त्वयेधिता । वक्ष्याम विधवा नाथ कथं कार्पण्यमाधिताः । ३
 स्त्रीणाश्चारिचलुभानां पतिरेकः परा गतिः । त्वं हि न सा गतिश्चिन्ता कृतानेन बलीयसा । ४
 वैधयेनाभिभूताः स्म शोकसन्तप्तमानसाः । अहो कृतान्तस्य वयं गन्तव्यं सर्वजन्तुभिः । ५
 रोदितव्ये भुवे मग्नाः कः गच्छामस्तया विना । सह त्वया गतः कासस्तुल्यं कीदृशं गतं । ६
 तपेनाद्य विहीनाः स्म अन्त्या हि नृणां गतिः । अहो वत विपत्ताः स्म विपत्तेः सद्यः मानदः । ७
 शक्यदुष्कृतकारिण्यः सर्व्या वैधव्यलक्षणाः । त्वया स्वर्गप्रतिष्ठादौर्लभिताः स्म रतिमियाः । ८
 त्वयि कामवशा सर्व्याः स नश्यन्त्यः कः गच्छसि । अस्माकं तमनायागं नाथो ह्यसि सुरोपम । ९
 आशां विलसमानानां कुरुरीणामिव प्रभोः । प्रतिशब्दं जगन्नाथ ददातुमर्हसि मानदः । १०
 यवमार्गकलत्रस्य श्वात्म्यानेषु बन्धुषु । गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति न । ११
 भूयं कान्ततरा कान्त परलोकं भरस्त्रियः । यतस्त्वं प्रक्षितो वीर विहायेनं गृहं जन्म । १२
 किञ्च ते कष्टा वीर आर्यास्तेष्वानु भूरिषु । आसनादं रुदनोपु यज्ञेहाद्यावन्मुख्ये । १३
 अहो निष्करुणा यावा जराणामोद्धेद्विकी । यत् परित्यज्य दारान् स्वाशिरपेवा व्रजन्ति ह । १४
 अफुल्लं खलु प्रेथा न तु शूराः स्त्रियाः पतिः । स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूरास्त्रीणामपि च ताः प्रियाः । १५
 अहो धिप्रमदृश्येन नयता त्वं रक्षप्रियं । प्रहर्षेण कृतानेन सर्व्याणामनरात्मसु । १६
 इत्था जरायन्धबलं जित्वा यत्वांश्च सद्युगे । कथं भानुपमावेण हतस्त्वं जगतीपते । १७
 इत्येष सह गङ्गायां कृत्वा सायकविषदं । अमर्त्यैरजिता बुद्धे मर्त्यैसाधि कथं हतः । १८
 त्वया सागरमवोर्ध्वं विधोभ्यः शरदृष्टिभिः । रजसर्वलक्षरं जित्वा पाशधरं कृतं । १९
 त्वया पौरगन्धार्थं मन्दं वर्षति वायवे । सायकैर्मलदाम् भित्त्वा बलादर्थं प्रवर्त्तितं । २०
 प्रतापावतनाः सर्वे तव तिष्ठन्ति पार्श्वे वा । प्रेषयन्तो वराहं हि रजाम्यान्कादगनि च । २१
 तवैवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्यस्य श्रुतिभिः । कथं प्राणान्निक्षेपारमोदुर्ध्वं भयमागतं । २२
 प्राप्ताः स्त्री विधाताशब्दं त्वयि नाथ निपातिते । अप्रमत्ताः प्रमत्तेन कृतानेन निराकृताः । २३
 यद्येवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विवृता वयं । वाङ्मन्त्रेणापि यामोति वक्तव्यं कः परिश्रमः । २४
 प्रशोद नाथ भोतः स्म पादौ ते याम मूर्द्धेभिः । अर्धं दूरप्रवासेन निवर्त्तं मयुराधिप । २५
 अहो वीर कथं त्रिभे निपन्नलुण्ठपांशुषु । शयानस्य हि ते भूमौ कक्षाद्योद्धिते वपुः । २६
 केन पुत्रप्रहारोऽयं दत्तोऽश्माकमतर्कितः । प्रहृतं केन सर्व्याषु नारीष्वेवं सुदारुणं । २७
 रुदितानुग्रयो आर्या जीवन्त्याः परिदेवनः । किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्ता रुदामहे । २८
 शतसिन्नन्तरे दीना कंसमाता प्रवेपती । क मे वक्षः क मे पुत्र दत्ति रोदन्ती स्मृताः । २९
 साऽरश्च निहतं पुत्रं निश्रमं शशिनं यथा । चदयेनावदीर्घेन आत्मसाधना पुन पुन । ३०

पुत्रं समभिवोचन्तो हा हाताः स्त्रीति वागमो । कुशाक्षमात्मनोऽने विलेखापि हरौ दृष्टे ॥
सा तस्य वदनं दीनमुत्तुङ्गे पुच्छयद्दिनी । कलां पुञ्जति कारुण्यं विलेखापात्तत्वा गिरा ।
पुत्रं शूरव्रते युक्तं श्रोतानां मन्दिवद्भवेन । किमिदं लिखितं वक्ष्यं प्रज्ञानं कृतवानसि ।
प्रसुप्तशायि विवृतो किं पुञ्जं नियमं विना । वक्ष्ये नैवेदिषां भूमौ प्ररते कृतलवणेन ।
रावणेन पुरा गीतः शोकोऽपि साधुसम्मतः । बलव्येष्टेन लोकस्य राक्षसानां समानमेव ।
एवमुक्त्वितोर्वीरस्य समामरे विधातिनः । बालव्येष्टो भयं घोरं दुर्निवार्यं भविष्यति ।
तथैव श्रुतिलुब्धस्य मम पुत्रस्य धोमते । श्रुतिशोभं नयमुत्पन्नं श्रीरामकं महेतु ।
सा पतिं नृपतिं दृष्टुमुपैवेन विचेतव्यं । खलवाचं हृदये वाक्यं विवक्षा हरिणी यया ।
एवमुक्त्वा राजन् दृष्ट्वात्मिनं पश्य पुञ्जं जनेश्वरं । ज्ञायानं वीरशयने वक्ष्याहन्तिमिवाचलं ।
अस्य सुखी महाराज निर्धायणसदृशी क्रिया । प्रेतलभुपपक्षस्य गतस्य धनस्योदयं ।
वीरभोग्यानि राक्ष्यानि वंशशायि पराजितं । गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णः कर्मवत्कारकारिणोत् ।
मरणान्तानि वैराणि श्रान्ता ज्ञानिभविष्यति । प्रेतकाव्याणि कार्याणि नृतेन किमपराधयति ।
एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशान्गदस्य दुःखिता । पुञ्जस्य सुखमीषन्तो विलेखापेव सांभूतं ।
हमसि किं करिष्यन्ति आर्या राजन् सुखोपिताः । त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य सा विपन्नमनोरयाः ।
हमे ते पितरं दृष्ट्वा कृष्णस्य वशवाचिनं । कथं दृष्ट्वाऽमि शूयन्तं कासारवसिलं ययौ ।
अहं ते जननी पुञ्ज किमर्थं नाभिभाषसे । प्रक्षिप्तो दीर्घमध्याने परित्यज्य प्रियं जनं ।
अहो वीरास्यभागयायाः कृतान्तेनागिबन्तिना । आच्छिद्य मम मन्द्यां नीयसे नयकोविदः ।
दानमागच्छहीतानि द्रष्टान्येतानि ते मुखे । हृदन्ति तव शय्यानां कुलानि कुलव्यूष ।
उत्तिष्ठ नृपशार्दूल दीर्घबाहो महाबलः । आहि दीने जनं सर्वं पुरमनः पुरं तया ।
एवं विलपतीनाम् कंसस्त्रीणां सुविलरं । जगोमासं दिनकरं सन्ध्यायामेव रञ्जितः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसस्त्रीविलापे अष्टाशोतोऽध्याये ॥ ८८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपयेन स कृष्णस्य समीपं दुःखिता ययौ । पुत्रशोकाभिषन्तो विषपीत इव सुखम् ।
व दृष्टं मये कृष्णं पादवैः परिवारितं । पञ्चानुतापाद्वायव्यं कंसस्य निर्धनाविधं ।
कंसनारीप्रलापांश्च श्रुत्वा सकलहृषोणं भवेन । गर्हमासं तयात्मानं तस्मिन् योदव्यसंवेदि ।
अहो मयातिवासेन नेवरोषानुवर्तिना । वैधव्यं स्त्रीसदृशाणां कंसस्यास्य कृते कृतं ।
कारुण्यं खलु मरुतोऽपि प्राकृतस्यापि शयते । एवमः ते हृदन्तोषु मया भर्त्सरं पातिते ।
परिदेविनमात्रेय शोकः खलु विधीयते । कृतान्तस्यानभिज्ञानो स्त्रीषां कारुण्यधमः ।
कंसस्य निधनः श्रेयान् प्रागेवाभिमतो मम । यतामुदेजनीयस्य पापेभ्यश्चित्तस्य च ।
लोके पतितहृत्तस्य पश्यस्यान्वेधयः । अक्रिष्टं मरणं श्रेयो न विदिष्टस्य जीवितं ।
कंसः पापहरिश्चैव साधूनामप्यपहणः । धिक्कृत्यं पतितश्चैव जीविते तस्य कादर्याः ॥

स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः । इहापि यशसा युक्तस्तत्रैरेव धार्यते ।
 यदि स्मृतिं तां लोकाः स्तुः स्वकर्मापरायणाः । नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न राज्ञामनयः सृष्टेत् ।
 निपद्ये दुष्टदृष्टानां कृतान्तः कुरुते बर्ध । दृष्टधर्मेषु लोकेषु कर्मस्य पारलौकिकम् ।
 अतीव देवा रचन्ति नरं धर्मपरायणं । कर्त्तारः सुलभा लोके दुष्कृतस्य हि कर्मणः ।
 हतः सोऽयं मया कंस बाधेतदवगम्यतां । मूलज्जदः कृतस्य विपरीतस्य कर्मणः ।
 मदेष्ट सान्त्वयतां सर्वः शोकात्तं 'प्रमदाजन' । पौरस्य पुण्या ज्यैष्ठ्य सान्त्वयतां सर्व एव हि ।
 एवं भुवति गोविन्दे विवेक्षावर्णनानन । उपपन्ने यदूनं यद्वा पुनश्च क्लिप्तमवस्थितम् ।
 स कृष्णं पुच्छरीकाक्षमुवाच यदुसंखदि । बाष्पवेन्दित्पया वाचा दीनया सज्जमेतेया ।
 मुञ्चा निदातितः क्रोधो नोतो याम्बा दिग् रिपुः । स्वधर्मोऽधिगता कीर्त्तिर्नाम विश्रावितं भुवि ।
 स्थापितं सत्य माहात्म्यं ब्रह्मितां रिपवः कृताः । स्थापितो यादवोऽंशो गन्विताः सुबद्धः कृताः ।
 धामनोपु नरेन्द्रेय प्रतापसे प्रकाशितः । मित्राणि त्वा भजिष्यन्ति संशयिष्यन्ति पार्थिवाः ।
 प्रकृतयोऽनुपास्यन्ति सौम्यन्ति च द्विजातयः । सन्निविष्टमस्मृतास्तं प्रणमिष्यन्ति मन्त्रिणः ।
 हस्त्यश्वरथसंपूर्णं पदानिगमसङ्कुलं । प्रनिगृह्याण कृष्णदं कंसस्य सलमेत्ययं ।
 धर्म धान्यस्य यत्किञ्चिद्ब्रह्मायुष्मादभोगि च । प्रतोऽङ्गु न्युक्तां वै त्वदीयाः क्षेप्य पूरुषाः ।
 किञ्चिद्विराट् यानानि यथान्यदस्य किञ्चन । एवं सुविहितं योगे पर्याप्तं कृष्ण विपद्ये ।
 प्रतिष्ठितायां मेदिन्या यदूनां शश्वद्वर्धनं । त्वं गतिशायति येषु यदूनां यदुमेन्दनं ।
 शृणुष्व भुवतां वीर कृपणानामिदं वचः । सत्यं तत्कोपदग्धस्य कंसस्याऽऽभकर्षणः ।
 तव प्रसादाङ्गोविन्द प्रेतकार्यं क्रियेत हः । तस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपक्षेऽङ्गरेहिके ।
 सञ्चरोऽहं सभार्यस्य चरिष्यामि नृगै सह । प्रेतसत्कारमात्रेण कृते सान्त्वयकर्मणि ।
 आनृत्यं लौकिकं कृष्या गताः क्लिप्त भवन्ति ह । अस्माग्निं पश्चिमे कृत्वा चित्रस्थाने विधानतः ।
 तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृत्यमाप्नुयां । एतस्मै कृष्य विज्ञाय क्षेत्राऽथ मेयि युज्यते ।
 प्रश्राप्त मुगतिं तव कृणुष्व पश्चिमे क्रिया । एतच्छ्रुत्वा वचसोऽस्य कृष्ण परमविश्रितः ।
 प्रत्युवाचोपपन्नं वै सान्त्वयपूर्वमिदं वचः । कालमुक्तमिदं तात स्वयमेतत् प्रतिभाषितं ।
 सद्यं राणावर्गस्य दृष्टस्य च कुलस्य च । यन्मेवविधं भूषे गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ।
 प्राप्स्यते नृपसत्कारं कंस प्रेतगतेऽपि सन् । कुले मरुति ते जन्म वेद्यं तदिदं त्वनघि ।
 कथं न ज्ञायते तात नियतिर्दुरतिक्रमा । स्थावराणाञ्च भूतानां जङ्गमानाञ्च पार्थिव ।
 पुंश्च जन्मकर्म कर्म कालेन परिपश्यते । अतवन्नोऽर्घवन्त्य दातारः श्रियदर्शनाः ।
 ब्रह्मण्या नयमन्त्रया दीनानुपहकारिणः । लोकपालसमाप्तात भेदभ्रसमविक्रमाः ।
 चित्तिपालाः कृतान्तेन नोयन्ते नृपवत्तम । धार्मिकाः सर्वभावाश्च प्रजापालनतत्पराः ।
 क्षत्रधर्मरता दानाः कालेन निधनं गताः । स्वयमेव कृतं कर्म शूभं वा यदि वाऽशूभं ।

प्राप्तकालस्य तत् सर्वं दृश्यते खलु देहिने । एषा ह्यन्तर्हिता भावा दुर्लभेया सुरैरपि ।

यथाऽयं मुह्यते लोको यत्र कथं च कारणं । कालेनाभिहतः कंसः पूर्वकर्मप्रबोधितः ।

न ह्यहं कारणं तत्र कालः कथं च कारणं । सुख्येषाममयं तात कृतं स्वावरजङ्गमं ।

कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते । कालस्तु सर्वभूतानां निपहृत्प्रपद्ये रतः ।

तस्मात् सर्वान्पि भूतानि कालस्य वशगानि वै । स्वदेवेष्वेव दग्धस्य सूनोस्त्व नराधिप ।

नाहं वै कारणं तत्र कालस्तत्र तु कारणं । अथवाऽहं भविष्यामि कारणं नात्र संशयः ।

पराधनपरः कालः किं करिष्यात्कारणं । कालस्तु बलवान्माम् दुर्लभेया हि वा गतिः ।

परावरविशेषा यां यान्ति समदर्शिनः । गतिं कालस्य ये विद्वा मोक्षतमस्य परमगः ।

ब्रवीमि यदहं तात तदनुष्ठीयतां वचः । न हि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं नृप काङ्क्षितः ।

न चापि राज्यभुज्येन मया कंसो निपातितः । किन्तु लोकादितापार्थ्य कीर्त्यर्थं च सुतस्त्व ।

व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सानुगो विनिपातितः । अहं स एव गोमये गोपे, सह वनेष्वरः ।

प्रीतिमान् विचरिष्यामि कामचारो यथा गज । एतावच्छतमोऽयं सद्येनैतद्ब्रवीमि ते ।

न मे कार्यं नृपसेन विज्ञायं क्रियतामिदं । भवात्माजाऽस्तु मान्वा मे यदूनामपणीः प्रभु ।

विजयायाभिषिष्यस्व स्वराज्ये राजवत्तम । यदि ते ममिदं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।

मया निच्छेदे राज्यं ह्ये चिराय प्रतिच्छेत्तां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं गोमते प्रत्यभाषत । प्रीतितापोमुखं तनुं राजानं यदुर्ध्वसदि ।

अभिषेकेण गोविन्दो योजयामास धर्मेवित् । स बहुमुकुटः शोमानुपवेशो मधीपतिः ।

चकार सह लक्ष्येन कंसस्य निधनक्रियां । तं सर्वं यादवा मुप्या राजानं क्षणशावनात् ।

अरुजग्मः पुरीमार्गे देवा इव शतकर्तुः । रजयान्मु निहृत्तायां ततः स्वयं विराजति ।

पश्चिमं कंसवत्कारं चकुले यदुपहृत्वाः । शिविकायामयारोष कंसदेहं यथाकामं ।

नैष्ठिकेन विधानेन चकुले तथा सत्क्रियां । स भीतो धमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।

सहस्रतश्च यथान्यायं नैधनेन चिताग्निना । तथैव आतरञ्चास्य सुगामानं महाभुजं ।

सत्कारं लक्षयामास, सह लक्ष्येन यादवाः । ताभ्यान्ते सलिलक्षकुरुष्वन्धकपुरोगमाः ।

अवयद्यापि प्रीतेभ्यो भायमोक्षाः पुनः पुनः । नयोले सलिलं दत्त्वा यादवा दोनमानसाः ।

पुराकृत्योपशेनं वै विविग्धैर्नृपुं पुरीं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवत्कारे उपशेनाभिषेके जननवतः अध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स लक्ष्यस्तत्र सलवापौहिणेयेन सङ्गतः । मयुरां यादवाकीर्षां पुरीं तां सुधमावसत् ।

प्राप्तयौवनदेहस्तु धुतो राजत्रिया ज्वलन् । चकार मयुरां वीरः भरवाकुरभयशं ।

कल्पितस्य कालस्य संहितौ रामकेशवौ । गुहं सान्दीपनिं काश्यपवन्तिपुरवासिने ।

धनुर्वेदचक्रोपर्ययमुभौ तावभिजग्मातुः । निवेद्य गोपं स्त्राष्ट्यायमाचारिणाभ्यलङ्घितौ ।

शुश्रूषु निरहङ्कारावुभौ रामप्रसादौ । प्रतिजपाह तौ काश्यो विद्याः प्रादाण केवलाः ।

तौ च अतिधरौ वीरौ यथावत् प्रत्यपद्यन्तः । अहोरात्रैश्चतुष्षष्ट्या साङ्गं वेदमधीयन्तः ।

चतुष्पादं धनुर्वेदं शस्त्रग्रामं संसंगं । असिरेणैव कासेन गुरुस्तावभ्यशिसयत् ।

अतोवामानुषीं मेधां चिन्तयित्वा तयोर्गुरुः । मेने तावागतौ वीरौ देवौ चन्द्रदिवाकरौ ।

ददगं च मद्यात्मानावुभौ तावपि पर्वसु । पूजयन्तौ महादेवं साक्षादिष्टमवस्थितं ।

गुरुं सान्दीपनिं लब्ध्वाः क्षतलब्धौ अभ्यभाषत । गुर्वर्थं किं ददानोति रामेण सह भारत ।

तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रोवाच ब्रह्मवत् । पञ्चमिष्याम्यहं दत्तं योऽभ्युतो खवनाम्भिः ।

एष एको हि मे जातः स चापि तिमिमा हतः । प्रभाषे तीर्थयात्रायां तमेव पुनरानयः ।

तथैतिवाम्रवीत कृष्यो रामस्यान्मते खितः । गत्वा समुद्रं तेजस्रो विवेकान्तर्जलं हरिः । १ १ ५ २

समूहः प्राञ्जलिर्भवा इर्गयामास तन्महा । तमाह कणः प्राञ्जो भो पतः शान्दोपमेरिति ।

समद्वयः प्रत्यवाचेदं दैत्यं यञ्जज्जगो महाम् । तिमिररूपेण तं बालं प्रसवामिति भारत ।

अथ पञ्चजनमासद्यजमानः परवृत्तमः । न चासमाद तं बालं गृह्यत्सं तदाऽभ्युतः ।

स तु पाञ्चजनं हत्वा प्रह्लादं लेभे जनार्दनः । यः स देवमनुष्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः ।

ततो वैश्वतं देवं गतः स पुरुषोत्तमः । ततो धर्मोऽप्युपागम्य ब्रवन्द्वा गदाधरं ।

किमागमनव्ययने किङ्करोमोति चाप्रवीत् । तमुवाचाय गोविन्दा गुरुपुत्रं प्रदीयतां ।

श्रुत्वा न तदेषो युद्धमकरोत् सुमहत्तदा । ततो धैर्यव्रतं देवं निज्यिंत्य पुरुषोत्तमः ।

आसपाद च तं बाह्यं गुरुपुत्रं तदाऽच्युतः । आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरगहं यमवपादः ।

ततः सान्द्रोपने पुनः प्रसादादमिगैः । दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरासीत् श्रीरवान् ।

तदप्रथमचिन्त्यस्य दृष्ट्या सुमहदङ्गुतं । सर्वेषामेव भूतानां विनाशः समजायत ।

स गुरोः पुत्रमादाय पाञ्चजन्यं भाषवः । रत्नानि च महार्कानि पुनराद्याव्यगमभुः ।

राक्षसेष्वपि रक्षानि महाहोषि बह्वनि च । आनाय्य वेदयामास गुरवे वासवानुज ।

गदापरिपयद्भ्यु सर्वान्नेषु च तावुभौ । अचिराद्गुह्यतां प्राप्तेः सर्वलोके धनुस्ततां ।

ततः शान्दीपने. पुष्पं तद्रूपवयनं तथा । प्रादात् कृष्णः प्रतीतात्मा स्रष्टु रवैरदारधीः ।

चिरमयेन पुत्रेण काश्याः सान्द्रोपनिषदाः । समेत्य मुमुदे राजन् पूजयन्नामकेनैव ।

कृतास्त्री तावय्यो वीरौ गुह्यमामन्य युगतौ । आयातो मयुरां भूयो वमुदेवसुतावुभौ ।

ततः प्रत्युद्ययुः सख्यं यादवा यदुनन्दना । सख्यं चष्टमनयः उपसेनपुरोगमाः ।

केषुः प्रकृतयश्च मन्त्रिनः सपुराहिताः । यवास्तृष्ट्युवातः पुरी समभिवर्त्तत ।

मन्दिष्यान्वापन्तु तदुत्तमं जनाहम् । रथ्याः पताकाभिस्तथा धात्रन्तः परममनाः ।
 तन्मन्दिष्यान्वापन्तु तदुत्तमं जनाहम् । गोविन्दागमनेऽप्ययं पथेवेत्यर्थः ।

—विद्यादायकायता राजभारगैव भायनाः । यशसोप्रयिता गाथा सादना

मुद्रिताक्षरगोपयन्तु रुक्मिणीयु नमयन्ताः । सुताना नमयन्ता गौरी चन्द्रिकायां प्रियदर्शिनः ।

गोविन्दरामो सम्प्राप्तिं भ्रातरौ लोकविभ्रुतौ । सपुरे निर्मयाः सर्वे क्रोडध्वं सह बान्धवैः ।
 न तत्र कथिद्देनो वा मलिनो वा विचिन्तनः । मयुरायामभूद्राजन् गोविन्दे समुपस्थिते ।
 वर्षासि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहृद्यदिपः । नरनारीगणाः सर्वे भञ्जिते मनसः सुखं ।
 शिवाय वाताः प्रवतुर्विरजस्का दिशो देश । देवतानि च हृष्टानि सर्वैष्यायतनेषु च ।
 धानि लिङ्गानि लोकस्य वभुः छतयुगे पुरा । तानि सर्वाण्यदृश्यन्त पुरीं प्रति जनार्दने ।
 ततः काले शिवे पुण्ये खन्दनेनारिमर्दने । हरियुक्तेन गोविन्दो विविध मयुरां पुरीं ।
 विशन्तं मयुरां रम्यां तमुपेद्रमरिन्दमं । अनुजगम्यदुर्गणाः शक्तं देवगणा इव ।
 वसुदेवस्य भवनं ततस्तौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवद्भौ चन्द्रादिख्याविधापलं ।
 परेष तेजोपेतौ रवीन्द्राविषं कृषिणौ । तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्ते खीरधारिणी ।
 मुमुदाते यदुबरी वसुदेवंसुताबुभौ । उद्यमेषु विचित्रेषु फलपुष्पावनामिषु ।
 चैरतः सुमहात्मनो यादवैः परिवारितौ । रैवतं सप्तोपे तु ररिस्तु विमंलास्य च ।
 पद्मपद्मवद्भ्रातृ कार्पण्ययुतामु च । एवं तावेकनिर्भाणौ मयुरायां द्रुमानौ ।
 उपशेनानुगौ भूत्वा किञ्चित् कालमयोपतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णप्रत्यागमने नवतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णश्चान् बलवान् रौहिणेयेन सहतः । मयुरां यादवाकीर्णौ पुरीं तां सखमावतत ।
 भातयौवनदेहेस्तु युक्तौ राजप्रिया विभुः । चचार मयुरां वीरः सवनाकरभूषणौ ।
 कथञ्चित्तय कालस्य राजा राजगृहेऽथः । दृष्ट्वा च निहतं कंठं दुहितृभ्यां महीपतिः ।
 ततो नातिचिरात् कालाञ्जरासन्धः प्रतापवान् । आजगाम यद्वेगेन वलेन महता हत ।
 जिघांसुर्षि यदून् क्रुद्धः कर्मकापचितिं शरन् । अशिः प्राप्तिं नाशिलां मागधस्य सुते नृप ।
 जरासन्धस्य कथ्याद्यौ पीनश्रीक्षिपयोधरे । उभे कंसस्य ते भार्य्ये प्रादादार्द्रयो नृपः ।
 स तार्य्यो मुमुदे राजा बद्धा पितरमोहकः । समाश्रित्य जरासन्धमगादृत्य च यादवान् ।
 द्रुपदेनेश्वरो राजा यथा ते बद्धः सुतः । प्रातिकार्य्यार्थं विद्वार्य्यमुपयेनहिते रतः ।
 वसुदेवोऽभवदशिर्य्य कंशेन मष्टये च तं । रामहृष्टौ श्रियाश्रित्य हने कंशे दुरात्मनि ।
 उपशेनोऽभवद्राजा भोजकृष्णस्य केहेतुः । दुहितृभ्यां जरासन्धः प्रियाभ्यां वनत्राघुरः ।
 चेदिति वीरपत्नीभ्यामुपायाक्रमयुरां ततः । कृत्वा सर्वसंभुद्योगं क्रोधाददृशिसो ज्वरन् ।
 प्रतापावतता ये च जरासन्धस्य पार्थिवाः । निवापि ज्ञातयद्यैव संयुक्ताः सद्यदशया ।
 तन्मोक्षमुपयुः सर्वे शैवेः समुदितैर्यताः । महेश्वामो महावीर्य्यो जरासन्धमिषेविषः ।
 काश्यपे दन्तवक्रयु नेदिराजय बोध्यवान् । कनिष्ठाधिपतिर्येव पौरुष्यं नमिनामनः ।
 आकृतिः केरिक्कदेव भोजकय जराधिपः । पुत्रय भोजकस्यापि वक्ष्यो मुन्यै धनुर्मनौ ।
 यामुर्वाङ्मुनाभ्यां च सख्यं स महाहवे । वेषुदारिः युवमौ च कायदेवोऽद्रुमानपि ।

अङ्गराजश्च बलवान् वङ्गानामधिपस्तथा । कौशल्याः काशिराजश्च दशार्णधिपतिस्तथा ।

सुहोयश्च विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा । मद्राजश्च बलवन्तिगन्तानामयेश्वरः ।

शाल्वराजश्च विक्रान्तो दरदश्च महाबलः । यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तश्च वीर्यवान् ।

सैवीरराजः शैब्यश्च पाण्ड्यश्च बलिनान्तरः । गन्धारराजश्च मुबलो नम्रजिह्व महाबलः ।

काश्रीरराजो गोनर्दो दरदाधिपतिर्नृपः । दुर्ध्याधनादयश्चैव धार्तराष्ट्रमहाबलाः ।

एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः । तमन्वयुर्ध्वरासन्धं विद्विषन्तो जनाईनः ।

ते शुद्धरेणानाविश्य प्रभूतयवसेनवान् । जयुः संदध्म मयुरां पुरस्कृत्य बलं तदा ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मयुरोपरोधे जरासन्धोत्थेन स्कन्धवृत्तोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मयुरोपवने मत्वा निविष्टोत्साक्षराधिपान् । अपश्यन् दृष्ट्वा च, सर्वं पुरस्कृत्य जनाईनः ।

ततो हृष्टमनाः क्षणो गमे वचनमब्रवीत् । मरते खलु कार्यार्थो देवतानां न संशयः ।

यथाऽयं सन्निहृष्टो हि जरासन्धो जराधिपः । लक्ष्यते हि ध्वजायाणि रथानां वानरंहसां ।

एतानि शक्तिक्षयाणि नृपाणां विजिगीषतां । ह्यथाप्यार्थं विराजते प्रोक्षितानि सितानि च ।

अत्रो नृपपर्योदया विमला च्छपपङ्क्तयः । अभिवर्त्तन्ति न, शुभा यथा ये हंसपङ्क्तयः ।

काले खलु नृपः प्राप्नो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्धुङ्गनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।

आर्यं तिष्ठान्न सन्तिावनुप्राप्ते महीपतौ । पुद्गुरस्य प्रयोगश्चो बलन्तावत् विस्मयतां ।

एवमुक्त्वा ततः क्षणः सुखः, संघामलासकः । जरासन्धमभिप्रेषुश्चकार बलदर्शनं ।

वीर्यमाप्य तान् सर्वांश्चूपांश्च दधुरोऽप्यथ । आत्मनैवात्मना वाक्स्वमुवाच हृदि रुन्ध्रवित् ।

इमे मे पृथिवीपालाः पार्थिवे धर्मेति म्यिताः । ये दिनानां गमिष्यन्ति शाल्वदृष्टेन कर्मणा ।

प्राप्तिताम् खलिमाकन्धे मृत्युना नृपपुङ्गवान् । खगलामोर्नि चाप्येषां वपुषि प्रथकागिरेः ।

एतानि भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गताः । रथां नृपतिमुत्थानां मनोपेरिभयोडिता ।

भूमिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिमनता । खल्वेन खलु कालेन विविक्तं प्रपिषीतलं ।

भविष्यति नरेभ्योऽपि शतशो विनिपातिते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धकृतः क्रुद्धः प्रभुः सर्वमहीवितां । जराधिपमहर्षोऽपेरिमुयातो महायुतिः ।

ष्यायतोदपतुरगैः सादिभिः सुममाहितैः । रथैः संघामिकैर्युक्तेरसङ्गतिभिः कश्चित् ।

रेमकैर्यक्षपटैश्चरथैर्वारिदोपमैः । महामाचेरत्तसाकूटैः कल्पितैरथकोविदैः ।

साकूटैः सादिमयुक्तैः प्रेक्षमाणैः प्रवर्त्तितैः । शक्तिभिर्बलवद्भाजैः सर्वहस्तिरिव धर्म्यैः ।

सङ्घस्यधरोदयैः पत्तिभिर्बलिताम्बरैः । सहस्रमङ्गलान्युक्तैरुत्पत्तिरिवारैः ।

एवं चतुर्भिधैः मेधैः धर्ममानैरिषामुदैः । मृषोऽभियानो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ।

स रथैर्बलपिधैर्बलैश्चैव मदशिक्षितैः । हंसमाणैश्च तुरगैः खड्गमानैश्च पत्तिभिः ।

मादयानो दिशः शर्भोऽसक्तः पुण्यांश्चानानि च । स राजा सागराकाशः सर्वथैव प्रत्यदृश्यत ।

कार्यो भूत्समा मर्त्यो भवद्भिर्मुधाधिपैः । चतुरङ्गं वलं व्यूढं जराशयो व्यवस्थितः ।
 श्रयाभ्ययाद्यदूनं कुट्टं सद्यः सर्वैर्नराधिपैः । प्रतिजम्पुर्दशाहंश्च व्यूढानोकाः प्रहारिणः ॥ १
 तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवामुरोपमं । श्रवणानां वज्रभिः सार्द्धं व्यतिकरयद्विषं ।
 नगरास्त्रिंशतो दृष्ट्वा वधदेवसुताबुधैः । क्षुभितं मृगराजोक्तं चक्षुसंमूढवाहनं ।
 रयस्यो दंष्ट्रितौ चैव चेतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरज्यौ समुद्रचोमणाबुधौ ॥ २
 तयोः प्रयुध्यतोः संक्षेपे मतिरासीद्दृष्टात्मनोः । आयुधानां पुराणानामादानञ्जतलवणा ।
 ततः खाक्षिप्यन्ति स्म दिव्याभ्याहवसंज्ञकैः । खेत्तिहानानि दीप्तानि महानि सुदृढानि च ॥
 द्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमन्ति दृहन्ति च । द्यपिताभ्याहवैर्भोगं मृपमांशानि वै शृङ्गं ।
 दिव्यस्रग्दामधारीणि चावयन्ति च खिचरान् । प्रभया भासमानानि पतमानानि चामरात् ॥
 हलं संवर्तकं नाम शौनन्दं मुपलं तया । धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदकीं तथा ॥ ३
 चत्वारिंशतानि तेजसि विष्णुप्रहरणानि च । ताभ्यां समवकीर्षाणि यादवाभ्यां महाशब्धे ।
 जगद्भयं रामो ललाप्तमप्रतिमं हलं । सर्वेन्तमिव सर्वेभ्यं दिव्यमालाकुलं शब्धे ।
 शौनन्दश्च ततः श्रीमाक्षिरानुदकरं दिधौ । सव्येन शस्त्रतां श्रेष्ठो जगद्भयमुपलोलतमं ।
 दध्नीयश्च लोकेषु धनुष्कालदनिस्त्रयं । गात्रा शार्ङ्गमिति ख्यातं लघ्वो जगद्भयवर्धवान् ॥ ४
 दैर्घ्यनिर्गदितार्यस्य गदा तस्यापरे करे । निक्षिप्ता कुमुदावस्य गात्रा कौमोदकीति सा ।
 तौ वप्रहरणौ वीरौ चाक्षदिव्योत्समूपमौ । समरे रामगोविन्दौ त्रिपुलान् प्रत्ययुध्यतां ।
 सायुधप्रपद्ये वीरौ तावन्त्येन्यमयाबुधौ । पूर्वज्ञानुजसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलवणौ ।
 द्विपक्षु प्रतिक्षुब्धाणौ पराक्रान्तौ तयेश्वरौ । विचैरतुसैषा देवौ वधदेवसुताबुधौ ।
 हलमुद्यम्य रामस्तु सर्वेभ्यमिव कोपितं । चकार समरे वीरौ द्विपतामनको यथा ।
 विकल्पयदृष्टानि क्षमिषाणां महात्मनौ । चकार दैर्घ्यं वपलं नागेषु च हवेषु च ॥ ५
 कुञ्जरान् लाङ्गुलाविष्टान् भूपलासेपताडितान् । रामो विराजन् समरे निर्बलमन्य यथाऽपलान् ।
 ते वधमाना रामेण रणे क्षमिषयुक्त्वाः । जराशत्र्यान्तिकं भीताः समरान् प्रतिजग्मिरे ।
 तानुवाच जराशत्रुः सप्तधर्मैर्व्यवस्थितः । धिगेतां सप्तदृष्टिं वः समरं कानरात्मनां ।
 परावृत्तस्य समरं विरयस्य पलायनः । भूण्डस्यामित्रावस्थां प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 भीताः कम्पाक्षिप्तसंभं धिगेतां परावृत्ततां । त्रिंशं धर्मैर्निवर्तकं भयं वाक्येन बोदिताः ॥ ६
 अथवा निवृत रथे प्रेक्षकाः समवस्थिताः । पावदेतौ रथे गोपौ प्रेययामि यमवधं ।
 ततो क्षमियाः भयं दृग्भाष्येन बोदिताः । अजगन् शरजालानि दृष्ट्वा योद्धुं व्यवस्थिताः ।
 ते चपैः काष्ठपापीहैर्यस्यामुदनादिभिः । नागैर्याभ्योदसह्यैश्चैवामात्रप्रबोदिताः ।
 मत्तनुवाः मणिर्निर्वाः मयताकायुधध्वजाः । सारोपितधनुष्मन्तः मत्तलोराः सतीमराः ।
 पद्मचोसिधिनः शंखैश्चास्मरवोगिताः । रथे तेऽधिगता रेजुः श्वन्दनस्या मदीपिताः ॥ ७

५१०

५११

५१२

५१३

५१४

५१५

ते युद्धरागाद्रघिनो घ्यावन्त युधाञ्जराः । गदाभिधैव अर्धमिः चपणोयैव मुद्गरेः ।
 द्रुतमिन्नन्तरे तत्र देवानां नन्दिवर्द्धनः । सुपर्णध्वजमालोऽङ्गुष्ठान् रथमुत्तमम् ।
 तदाभ्यधाञ्जरासन्धं शरैर्विधाप चाष्टभिः । मारयिष्यास्य विधाप पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
 जघान तुरगाद्यासौ धतमानस्य वीर्यवान् । तं हृष्टगतमाश्राप चित्रसेनो महावर्यः ।
 सेनाजोः कैशिकयेव हृष्टं विविधतः शरैः । त्रिभिविधाप संयक्तं बलदेवस्य कैशिकम् । १००
 बलदेवो धनुद्यासो भक्षेनासौ द्विधाऽकरोत् । जनेनान्यहं यथापि तानरोन् ब्रह्मदृष्टिभिः ।
 बज्रभिर्वैज्रया वीरः समन्तात्स्पर्धेभ्यजेः । तं चित्रसेनं शरस्यो विधाप नवभिः शरैः ।
 कैशिकः पञ्चमिद्यापि जरासन्धस्य सप्तभिः । त्रिभस्त्रिमिद्य नाराचैस्तान् त्रिभेदं जनाहंनः ।
 पञ्चभिः पञ्चमिधैव बलदेव श्रितैः शरैः । रघेशस्यैव चित्रसेनं चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
 बलदेवो धनुद्यासो भक्षेनासौ द्विधाऽकरोत् । स शिष्टपथा विरथो गदामादाय वीर्यवान् । १०१
 अभ्यद्रवत् सुशरस्यो जिघांसुर्गुलायुधं । सिद्धकृतान् नाराचांश्चित्रसेनवधेविषः ।
 धनुश्चित्रेद् रामस्य जरासन्धो महाबलः । गदया चाजघानान् क्रीडात् स मगधेश्वरः ।
 रामश्चाभ्यद्रवद्दीरो जरासन्धो महाबलः । आदाय मुखं रामो जरासन्धमुपाद्रवत् ।
 तयोस्तुष्टमभवत् परस्परबधेविणोः । चित्रसेनस्तु संयक्तं दृष्ट्वा रामेन मागधं ।
 रघमन्यं समाहृष्टा जरासन्धमवारयत् । ततो बलेन महता गजानोकेन पाण्यथ । १०२
 उभयोर्नरैरं ताभ्यां सङ्कुलं समपद्यत । ततः येनैनं महता जरासन्धोऽभिमण्डनः ।
 रामकृष्णप्रमाणं भोजनान्नवाद् महाबलः । ततः प्रलुभितस्त्रेण बागरस्य महास्त्रेण ।
 प्रादुर्भूय तुमुलः सेनयोश्चमथोरपि । सेनमेरोमृदङ्गानां ब्रह्मणस्तत्र महश्चयः ।
 उभयोः सेनयो राजन् प्रादुरासीत्तदास्त्रजः । स्त्रीकृतास्त्राटितोत्कुष्टेस्तमुलः सर्वतोऽभवत् ।
 उतपपात रजयापि सुरनेमिममुद्धतं । ममुद्यतमहाशस्त्राः प्रमृद्यीतशरायनाः । १०३
 अन्येन्यमभिगर्जन्तः शूद्रास्तत्रावतस्थिरैः । रथिनः सादिनयैव पतयय महश्चयः ।
 गजाद्याचलमहाप्राः सन्निपेतुः समन्ततः । स सम्प्रहारस्तमुलस्तथा प्राणानवर्तत ।
 दृष्ट्विभिः सह पाथानां जरासन्धस्य दारुणः । ततः त्रिभिरनाष्टिर्भुर्बिष्टयुराङ्गकः ।
 बलदेवं पुरस्तात् सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । दक्षिणं पक्षमासेदुः सपुष्येन्यस्य मारत ।
 पालितं चेदिराजेन जरासन्धेन च प्रभो । उदीयेय महावीर्यैः शस्त्रास्त्रादिभिर्नृपैः । १०४
 सृजन्तः प्रवर्षाणि सममित्यङ्गजीविताः । अगावहः प्रभुः कङ्कः शतमुखी विदूरथः ।
 यथोक्तेयं पुरस्तात् सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । भीमकेषाभिमुग्रस्य वस्त्रिणा च महात्मना ।
 देवकेनपि राजेन्द्र तया मद्रेश्वरेण च । प्राथेय दक्षिणात्यैव गुप्तं वीर्यं बलापितैः ।
 नेपाक्ष युद्धमभवत् सममित्यङ्गजीवितं । शस्त्रद्विप्रासवाणोघाम् सृजन्तमभिमिखन् ।
 सात्यकिश्चिककः श्यामो युयुधानस्य वीर्यवान् । राजाधिदेवो मृदरः शकल्यमहारथः । १०५

मन्वाजिचित्रमेनश्च बलेन महता वृताः । व्यूहस्य पूर्वं ते सर्वं प्रतीयुर्दिषतां मृधे ।
व्यूहस्यार्द्धं समासेदुर्मूर्दरेणाभिरक्षितं । राजभिर्वापि बद्धभिर्बिन्दुदारिमुखै सह ।
प्रतीच्यैश्च बलोदयैर्द्वाजैराष्ट्रैश्च पालितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरारोधे दिनवतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युद्धानि वृष्णीनां बभूवुः सुमहान्वपि । मागधस्य महाभावैर्नृपैस्त्रैवानुयायिभिः ।

रुक्मिणा वासुदेवस्य भीष्मकेणाङ्गकस्य च । क्रायेण वसुदेवस्य कौशिकस्य च बभूवुः ।

गदेन चेदिराजस्य दन्तवक्रस्य शम्भुना । तथाऽन्यैर्दृष्टिंस्त्रिवोराणां नृपाणाञ्च महात्मनां ।

पुङ्गवमोती च सैन्धव्यानां नृपैर्भरतवत्तम । अहानि पञ्च चैकस्य घटश्चाष्टौ च दारुणं ।

गजैर्गजाश्चैरथा पादाताश्च पदातिभिः । रथैरथा विभिन्नाश्च घोधा युयुधिरे ततः ।

जरासन्धस्य नृपतेरामेणासीत् समागमः । महेन्द्रस्त्रैश्च वृत्रेण दारुणो रोमहर्षणः ।

अवेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिणं न व्यपोषयत् । ज्वलनाकांशुसङ्घातमाग्रीविषविषापमान् ।

वारयामास कृष्णो वै शरांस्तस्य तु श्रितया । अन्येषां सुमहानासीद्वलौघानां परिचयः ।

उभयोः क्षेमघोराजन्मोसग्रीयितकहर्मः । कबन्धार्जि समुत्तस्य मुवहर्जि समन्ततः ।

तस्मिन् विमर्दे योधाग्रां सङ्घाटनिकराणि च । रथो रामो जरासन्धं शरैराग्रीविवोपमे ।

आवृण्वन्नभ्यधादोरसश्च राजा स मागधः । अभ्यद्रवत वेगेन स्थान्देनेनाशुगामिना ।

अन्यान्यं विविधैरस्त्रैर्जिह्वा विद्धा विनेदतु । तौ क्षीणशस्त्रौ विरथौ क्षताश्चो हतशरयोः ।

गदे वृष्टौला विक्लान्तावन्योन्यमभिधावतां । कम्पयन्तौ भुवं क्षीरौ तावुद्यतमहामदैः ।

दृष्ट्वाते महात्मनौ गिरी चञ्चिखराविव । व्युपारमन्त युद्धानि प्रयतां तौ महाभुजौ ।

संरन्ध्रमभिधावन्तौ गदायुद्धेषु मिश्रितौ । उभौ तौ परमाचार्यौ लोकं स्थिता महाबलौ ।

मत्ताविव गजौ युद्धे तावन्योन्यमयुध्यतां । ततो देवा सगन्धर्वा विह्रास परमं वयः ।

समन्ततश्चाश्रय समाजगुः महस्रः । तदेवयसगन्धर्व्यमशर्धिरभिरलङ्कृतं ।

शुशुभेऽभ्यधिकं राजन् दिवं ज्योतिर्गणैरिव । अभिदुःश्राव रामं तु जरासन्धो महाबलः ।

सर्वं मण्डलमाश्रित्य बलदेवन्तु दक्षिणं । प्राहरेतां ततोऽन्योन्यं गदायुद्धविशारदौ ।

दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ मादयन्तौ दिशो दश । गदानिपातो रामस्य शङ्कसेऽश्वनिमिश्रनः ।

जरासन्धस्य च रणे पर्वतस्येव दीर्यतः । न स कम्पयते रामं जरासन्धकरण्डतः ।

गदा गदामृता श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिनिवागिल । रामस्य तु गदाविगं वीर्यात् स मगधेयरः ।

स्रेष्ठे चैर्येण महता प्रियदा च व्यपोषयतः । एवं तौ तत्र ययामे विषरन्तौ महाबलौ ।

मण्डलानि विचित्राणि विषरतुररिन्दभौ । व्यायच्छन्तौ चिरं कालं परित्याज्यौ च तस्यतुः ।

समाश्रय मुहूर्त्तान् पुनरन्योन्यमग्रां । एवं तौ योधमुखौ तु यमं युयुधतुयिरः ।

न च तौ युद्धवैमुख्यमुभौव प्रजगमतुः । अयापयद्गदायुद्धं विप्रं तस्य वीर्यवान् ।

रामः क्रुद्धो गदो ह्यक्षा जघाह मुषलोत्तमं । तमुद्यतं तदो हृष्टा मुषलं घोरदर्शनं ।
 अमोघं बलदेवेन क्रुद्धेन तु महारणे । ततोऽन्तरीचे वागावीत सुखरा लोकवालिणौ ।
 उवाच बलदेवं ते समुद्यतहलायुधं । न तया राम बध्नाऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विंशतिऽस्थैर्मया मृत्पुलस्तान् साधु व्यपारम । अचिरैषैव कालेन प्राणस्त्वव्यति मागधः ।
 जरासन्धं तच्छ्रुत्वा विमचाः समपद्यत । न प्रजह्रे ततस्तस्मिन् पुनरेव हलायुध ।
 तौ व्यपारमतां युद्धे दृष्ट्वायस्ते च पार्थिवाः । प्रशान्तमभवयुद्धं तेवाभेवं सुदारुणं ।
 दीर्घकालं महाराज निम्नतामिनरेतर । पराजिते त्वपकान्ते जरासन्धे महीपतौ ।
 अलं धाते दिनकरे नानुससुसदा निशि । समानीय ह्यलं सैन्यं लब्धलघा महाबलाः ।
 पुरी प्रविश्याद्दृष्ट्वाः केशवेनाभिपालिता । खाद्युतान्यायुधान्ये तान्येवानुहंयुसदा ।
 जरासन्धोऽपि नृपतिर्विमना । ह्यं पुरं ययौ । राजानयानुमा येऽस्य स्त्रराष्ट्राण्येव ते ययुः ।
 जरासन्धन्तु ते जिला सेमिरे भव निर्वृतिः । दृष्ट्वाय । कुण्डाईल राजा ह्यतिबलः स वै ।
 दश चाष्टा च संशामान् जरासन्धस्य यादवाः । ददुर्न पैमं समरे हन्तुं श्रेकुर्महारथाः ।
 अशौहिण्यस्य तस्यासन् विंशतिर्भरतर्षभ । जरासन्धस्य नृपतेस्तदर्थं या समानताः ।
 अन्पलादभिभूतासु दृष्ट्वा धा भरतर्षभ । वार्हद्रयेन राजेन्द्र राजभिः सहितेन वै ।
 जिला तु मागधं बद्धो जरासन्धं महीपति । विहरन्ति अ सुखिनो दृष्ट्वा विंश महारथाः ।

४१५

४१६

४१७

४१८

४१९

४२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मयुरारोधे जरासन्धपयने चिनवेताऽध्यायः ॥ ६९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स दृष्ट्वास्तत्र सलवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मयुरां यादवाकीर्णं पुरीं तां सुखमावसन् ।

प्राप्तपौवनदेहस्य पुक्तो राजश्रिया प्रभु । चचार मयुरां प्रीतः सवनाकरभूषणा ।

कक्षचित्तय कालस्य राजा राजगृहेऽथ । ससार निहतं कंठं जरासन्धः प्रतापवान् ।

पुङ्खायोद्योजितो भूयो दुहितृभ्यां महीपति । दश सप्त च संशामान् जरासन्धस्य यादवाः ।

ददुर्न पैमं समरे हन्तुं श्रेकुर्महारथाः । ततो मगधराट् श्रीमान् सततुरद्रमलान्वितः ।

भूयोऽष्टादशमं कर्तुं संशामं सममारभत् । विलङ्घ्यात् पुनरेवाबो राजा राजगृहेऽथ ।

जरासन्धो बली श्रीमान् पाकशासनसज्जिभः । स साधनेन महता पाकशासनविक्रमः ।

दृष्ट्वा सधमनिष्कन् भूयो वै संन्यतर्जत । ते युवा सहिताः सर्वे निहतं मगधेश्वरं ।

यादवा मन्त्रयामासुर्जरासन्धमयाहिता । ततः प्राह महातेजा विकट्रुनयकोविदः ।

दृष्ट्वा कमलपाचमुपनेयस्य शृण्वतः । श्रूयतां तात गौत्रिन्दु कुलस्यास्य समुद्भव ।

श्रूयतामभिधास्यामि प्राक्तकालमहं नृप । युक्तयेत्यन्ये साधो करिष्यसि त्रयो मम ।

यादवस्यास्य वंशस्य समुद्भवमशेषतः । यथा मे कथितं पूर्व व्यासेन विदितात्मनां ।

आषोढाया मनोर्विश्वे श्रीमानिच्छाकुसम्वतः । ह्यस्य इति विख्यातो मयेंद्रसमविक्रमः ।

तस्याषोद्दिता भार्या मधोर्द्विष्य वै सुता । देवो मधुमतो नाम यथा देवो शचो नया ।

सा धौवनगुणेपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि । मनोरथकरो राक्षः प्राणिभ्योऽपि गरीयसो ।

वनजाचो रतिप्रख्या सुश्रेणो कामरूपिणी । रक्षकप्रतीकतधरा खेचरी । रोहिणी यथा ।

सा तमिष्ठाकुशार्दूलं कामधामास कामिनी । स कदाचिच्चरन्नेता भ्रात्रा व्येष्टेन माधव ।

राज्याचिरक्षो विषस्य सोऽयोध्यां संपरित्यजत् । स तदाऽन्यपरोवार-प्रियया सहितो वने ।

रेमे स हितकालश्च, प्रियया कामलेखण । भ्रात्रा विनिवृत्तं राज्यात् प्रोवाच कमलेखणा ।

एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यरतां स्थूहां । गच्छाव, सहितौ वीर मधोर्ध्वं पितृगृहं ।

रथे मधुवन नाम कामपुष्पफलद्रुमं । सहितौ तत्र रंखावो यथा दिवि गतौ तथा ।

पितृर्मे दपितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव । मत्प्रिययात् प्रियतरो भ्रातृश्च स्ववणश्च मे ।

रंखावस्तत्र सहितौ राज्यस्त्राचित्र कामगौ । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ अश्वरावित्र नन्दने ।

भद्रगौ विहरिष्यथि यथा देवपुरे तथा । तं त्यजाव महाबल भ्रातरस्तेऽभिमानिनं ।

आवयोर्द्विषेण नित्यं मत्तं राज्यमदेन वै । धिगिमे गर्हितं वाचं सत्यवच पराजयं ।

गच्छाव, सहितौ वीर पितृर्मे भवनामिकं । तस्य सत्यक प्रवृत्तस्य पूर्वज्ञं भ्रातरस्मृति ।

कामार्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तद्गुरुषे वच । ततो मधुपुरं राजा हृत्यः स जगाम ह ।

भार्यया सच कामिन्या कामो पुरुषपुङ्गव । मधुना दानवेन्द्रेण स साक्षा समुदाहृत ।

स्त्रागतं वत्स हृत्यैव प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् । यदेतन्मम राज्यं वै स्वमं मधुवनं विना ।

ददानि तव राजेन्द्र वामस्य प्रतिशुद्धात् । वनेऽस्मिन् स्ववणश्चैव सहायसो भविष्यति ।

अभिचनिपद्ये चैव कर्णधारलमेत्यति । पालयनं शुभं राक्ष समुद्रानूपभूषितं ।

गोचन्द्रं विधा युष्माभोरप्रायमानुयं । तत्र ते वसतस्त्रात दुर्गे गिरिपुरं महत् ।

भविता पार्थिवावास सुराङ्गविषयो महान् । अनूपविषयश्चैव समुद्राग्रे निरामय ।

आनत्तं नाम ते राक्षं भविष्यत्यायतं महत् । तद्भवित्यमहं मन्त्रे कालयोगेन पार्थिव ।

अथास्त्रातां यथाकालं पार्थिवं वृत्तमुत्तम । यायातमपि वंशसौ समेयति च यादव ।

अनुवंशश्च वंशते वीमस्य भविता किल । स्य मे विभवस्तान् तवेवं विषयोत्तमं ।

दत्ता यास्यामि तपसे शार्गवं वरुणाख्य । स्ववणेन समयुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमं ।

पालयस्वाखिल तात स्वस्य वरुणस्य हृदये । वाढमित्येव हृत्यैव प्रतिनयाह तत्पुं ।

स च दैत्यस्तपोवाचं जगाम वरुणाख्यं । हृत्यैव महतीनां दिव्ये गिरिवरीजस्ते ।

निवेशयामास पुनं वासायैममरोपम । आनत्तं नाम तद्वाङ्म सुराङ्गे गोचभायुतं ।

अचिरैरेव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत् । अनूपविषयश्चैव विलावनविभूषितं ।

निविष्टं चेवमस्त्रातं प्राकारग्रामभकुलं । शशास स नृप स्थीतं तद्वाङ्म राक्षवर्द्धन ।

राजधर्मेण धनस्य प्रजानां नन्दिवर्द्धन । तस्य सत्यक प्रचारेण हृत्यैव महात्मान ।

यवर्द्धन तदवोभ्यं राक्षं राक्षगुणैर्युतं । स हि राजा स्थिता राज्ये राजहत्तेन ज्ञेयित ।

प्रातः कुतोचितां सखीं हृत्तेन च मयेन च । तस्यैवं मुपद्रुतस्य पुत्रकामस्य धीमतः ।
 मधुमतां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायज्ञाः । सोऽब्रूत महातेजा यदुदुन्दुभिर्भिलनः ।
 राजसत्पणस्यत्र सपदेर्दुरतिक्रमः । ययाऽस्य पूर्वं को राजा पूतः स सुमहायज्ञाः ।
 स एक एव तस्मात्पुत्र पुत्रः परमशोभनः । जज्ञितः प्रियवोभर्ता हर्षसख महात्मनः ।
 द्रव्यैर्यस्य हस्तस्य स हन्ता राज्यमय्यं । जगाम बिदिवं राजा धर्मशास्त्रमिती मुनि ।
 ततो यदुरदोनात्मा प्रजाभिस्तमपिष्यत । वितर्क्युपरते श्रीमान् क्रमेणार्क इवेदितः ।
 शशाच चेतो वसुधां प्रशान्तभयतस्करां । यदुरिन्द्रप्रतीकागो नृपो येन सा यादवाः ।
 स कदाचिद्वृषक्षणे जलक्रीडां महोदधौ । दारैः सद्य गुणोदारैः सतार हव चन्द्रमाः ।
 स तत्र सद्यसा चित्रक्षितोर्युः सागराभ्रवि । धूमवर्षेण नृपतिः सर्परजेन वीर्यशान् ।
 सोऽपाकृत्यत वेगेन जले सपुंरं महत् । मणिस्रष्टहदारं मुक्तादामविभूषितं ।
 कोषैश्चक्रकुनैः प्रस्रष्टैरजराशिविभूषितं । प्रकाशादुरपेक्षास्यैः पादेष्वपशोभितं ।
 कोषे पद्मगन्धैः समुद्रोदरचारिभिः । स्त्र्येण मध्ये भास्वर्णं स्त्रिस्तिकेनैन्दुवर्षसा ।
 स ते ददर्श राजेन्द्रो विमले सागराभ्रवि । पद्ममेन्द्रपुरं तोषे जगत्यामिर निर्मितं ।
 स्वयदैव पुरे तत्र प्रावेष्टान नृपो यदुः । अगारं तोषदाकारं पूर्णं सर्ववधूतैः ।
 तस्य दशं मणिमयं जलजं परमायुषं । स्वासीषे पद्मपदैश्च पद्मसूक्तारज्जदं ।
 तमासीनं नृपं तत्र परमे पद्मगावने । दिगिह्रपतिरव्ययो धूमवर्गोऽभ्यभाषत ।
 पिता ते स्वर्गतिं प्रातः क्षत्वा वंशमिमं महत् । भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपे ।
 यादवो नाम वंशोऽयं त्वयाऽथा वसुधाधिप । पिता ते मङ्गलार्थाय स्व पितः पार्थिवाकरः ।
 वंशे चास्मिन्नाव विभो देवाणां तनयाऽव्ययाः । चरीणामुरगाणाञ्च उत्पत्त्यने नृपोनिजाः ।
 एता मम सुताः पञ्च कुमार्यो हृतसम्पताः । उत्पत्ता धैर्यवान्मथ भगिन्या नृपसप्तम ।
 प्रतीत्येमाः स्त्रधर्मैण प्राजापत्येन कर्षणा । वरस्य ते प्रदास्य मि वरार्हस्यं मतो मम ।
 नैमाद्य कोकुरादैव भोगास्त्रान्धकयादवाः । दामार्हा दृष्ट्वापद्येति स्वातिं यास्यन्ति यस ते ।
 स तथै धूमवर्णो वै कन्याः कन्याप्रते स्थिताः । जलपूर्णैर्नद्योगेन द्वादविन्द्रसनाय वै ।
 वरस्याधौ ददौ प्रीतः स वै पद्मपुङ्गवः । श्रावयन् कन्यकाः सन्ता यथाक्रममदीनवत् ।
 एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम भानद । उत्पत्त्यने पितृसेजा मातृवैर्य समाश्रिताः ।
 अक्षसमयनह्नाय ससिलाभ्यन्तरेचराः । तत्र वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ।
 स वरं कन्यास्यैव सन्धा यदुवरसदा । उदतिष्ठत वेगेन सतिताचन्द्रमा हव ।
 स पद्मकन्यामथस्त्रो ददुमे तत्र पार्थिवः । पद्मतारेण संयुक्ता नवनेणैव चन्द्रमाः ।
 स तदन्तःपुरं गम्य ददर्श नृपसप्तमः । वैवाहिकेन वेगेन दिव्यसगजुत्थेन ।

६२२

६२३

६२४

६२५

६२६

समाध्यास्य च ताः सर्व्याः सपत्नीः प्रावक्रोप्रमाः । जगाम खपुरं राजा प्रीत्या परमया व्युतः ॥
 खपुरन्तु ततो राजा गत्वा वै रमते भूषं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रेषु विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये सतुनेवतोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ विकट्रुवाच ॥ स ताम् नागकन्यासु कालेन महता नृपः । जिनयासास विकान्तान् पञ्च पुत्तान् कुलोदहान् ॥ १२५
 मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैवाप । माधवं सारंगजैव चरितचैव प्रार्यिव ॥ १२६
 एतान् पञ्च सुताप्राजा पञ्चभूतोपमान् भुवि । दैवमोक्षो नृपः प्रीतिं जगामातुसविक्रमः ॥ १२७
 ते प्राप्तावधसः सर्वे स्मिताः पञ्च यथाऽद्रयः । तेजिता बलद्वयोभ्यामूचुः पितरमपतः ॥ १२८
 तात दुक्ताः स वयसा वले महति संस्मिताः । क्षिप्रमाश्रममिच्छामः किं कुर्वीतव प्रायसान् ॥ १२९
 स तावृपतिग्राहकः ग्राहूषान्नित्र वेगितान् । मीत्या परमया प्राह सुतान् वीर्यकुटुम्बहान् ॥ १३०
 विन्ध्यक्षेत्रन्तावभितो दे पुथ्या पर्वन्ताश्रये । निवेशयतु रत्नेन मुचुकुन्दः सुतोऽम ॥ १३१
 सहास्य चोपरि पुरीं दक्षिणं दिग्माश्रितं । सप्तवर्षोऽपि मे तुल्यो निवेशयतु माषिर् ॥ १३२
 तथैव परतः काली देशे त्वमकभूपितो । शारसो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्तकः ॥ १३३
 हरितोऽयं महाबाहुः सगरं सलिलोदरे । द्रोपं यमगराजस्य मुतो जे पालयिष्यति ॥ १३४
 माधवीऽपि महाबाहुर्धैः श्रेष्ठश्च भर्षवितुः । तौवरश्वेन संयुक्तः खपुरं प्राहयिष्यति ॥ १३५
 सर्वे नृपभ्रियं प्राप्ता अभिविक्ताः सचामराः । पिबाऽतुमिष्टास्त्वतारैः लोकपालोपमा नृपः ॥ १३६
 खं खं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः । पुरस्थाजानि रस्याणि नृगयन्ता यथाक्रमं ॥ १३७
 मुचुकुन्दस्य राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये व्यरोजत । सख्यानं गर्भदातोरे दाहणेऽपलसदृष्टे ॥ १३८
 स तु तं शीभयामास विविक्च चकार ह । सतुचैव समक्षके यरिखायामितोदकाः ॥ १३९
 स्थापयामास भागेषु देवतायतज्ञान्यपि । रम्यावीर्यगुणैः मार्गाश्चलराणि जगनि च ॥ १४०
 स मां पुरीं धनयुतं पुरं द्रुतपुरीप्रभा । नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ॥ १४१
 गोभिर्दूमेन धान्येन समूर्णं भ्रममाशिनी । प्राभ वास्याः सुमहकं निमित्तं स्वेन तेजसा ॥ १४२
 तस्याः पुथ्या नृपश्रेष्ठो देशेऽथेपरकलमः । निश्चायकश्चातवतो यथेष्टं विन्ध्यवासुगा ॥ १४३
 माषिभानी नाम पुरी प्रकाशमुपधासति । जतयोर्विन्ध्यक्षेत्रैः पादे नगयोक्षो महापुरी ॥ १४४
 मये निवेशयामास यिया परमया सुतो । पुरिकां ताम् भर्षात्मा पुरीं देवपुरीप्रभा ॥ १४५
 उद्यानप्रतममाधो सप्तद्वारषण्डलरी । चरतोऽभितचैव तोरे तत्र निरामये ॥ १४६
 निमित्ता सा पुरी राजा पुरिका नाम नामतः । अ ते दे विपुले पुथ्या देवपुथ्युपरि शुभे ॥ १४७
 पालयामास धर्षात्मा राजभर्षेण श्रेयैवात् ॥ पञ्चवर्षोऽपि राजर्षिः सहाश्वे पुरोत्तमः ॥ १४८
 चकार नद्या वेष्टायातोरे तरुस्तताकुले । विषयस्यान्यतां ज्ञात्वा समूर्णं राघनेन च ॥ १४९
 निवेशयामास नृपः सप्तप्रयायमुत्तमं । पद्मावतं जनपदं करवीरस्य तत्पुरं ॥ १५०

निर्मितं पद्मवर्णं प्राजापत्येन कर्षणा । खारसेनापि विहितं रत्नं क्रौञ्चपुरं महत् ।
 चमकागोक्षवज्रं विपुलं ताक्षकृतिकं । वनवासोति विख्यातं स्खीतो जनपदो महान् ।
 पुरस्य तस्य तु श्रीमान् द्रुमैः सर्वैर्मुक्तैः । हरितोऽपि समुद्रस्य दीपं समनिपालयत् ।
 रत्नसङ्घयसम्पूर्णं नारीजनमनोहरं । तस्य दाशा जले मया मदुरा नाम विभुताः ।
 ये हरन्ति सदा गङ्गान् समुद्रेऽदरचारिणः । तस्यापरे दाशगणाः प्रवालान् जलसम्भवाः ।
 सञ्चिन्वन्ति सदा युक्ता जातरूपस्य नैतिकं । जलजानि च रत्नानि निवादास्तस्य मानवाः ।
 प्रचिन्वन्तोऽप्येव युक्ता नैभिः संधानगामिनः । मत्स्यमांसेन ते सर्वे वर्तन्ते सदा नराः ।
 गङ्गान्तः सर्वरत्नानि रत्नदोषनिवासिनः । ते संधानगतैर्द्रव्यैर्मैषजो दूरगामिनः ।
 हरितं तर्पयन्त्येवं यथैव धनदं तथा । श्वभिस्त्राकुर्वन्नाहि यदुर्वंशो विनिःसृतः ।
 चतुर्हस्तं यदुपलैस्य चतुर्भिर्मण्डिते पुनः । स यदुष्माधवे राज्यं विदुष्य यदुपुङ्गवे ।
 चिपिष्टं गतो राजा देहं त्यक्त्वा मष्टोत्तलं । बभूव माधवसुतः सत्तो नाम वीर्यवान् ।
 सत्त्वत्सगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः । सत्त्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ।
 येन भीमा, सुबद्धताः सत्त्वतात् सत्त्वताः सत्ताः । राज्यस्य तु नृपे तक्षिषामि राज्यं प्रशासति ।
 शत्रुघ्नो स्वर्णं हत्वा चिच्छेद् स मधोर्व्यनः । तक्षिष्वाधुवने स्थाने पुरोश्च मयुरामिनां ।
 निवेशयामास विभुः सुनिवानन्दिवर्द्धनः । पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ।
 सुनिवानुतपोचैव प्राप्तपौर्वैष्णवं पदं । भीमेनेषं पुरो तेन राज्यसम्बन्धकारणात् ।
 स्वर्गं स्थापिता पूर्वं स्वयमस्थापिता तथा । ततः क्षुभे स्थिते राज्ये खवे तु युवराजनि ।
 अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् । अन्धकस्य सुतो जज्ञे रैवतो नाम पार्थिवः ।
 अक्षोऽपि रैवताज्ये रत्नं पर्वतमूर्धनि । ततो रैवत उत्पन्नः पर्वतः सागरान्तिके ।
 नास्ति रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः सतः । रैवतस्थात्मजो राजा विश्वगर्भो महायशः ।
 बभूव श्रियविपालः श्रियथा प्रयितः प्रभुः । तस्य तिस्रसु भार्यासु द्विष्यरूपान् केशवः ।
 चत्वारो जज्ञिरे पुत्रा लोकपालोपमाः शुभाः । वसुध्वंभुः सुषेणस्य सभास्यैव वीर्यवान् ।
 यदुपवीराः प्रख्याताः लोकपाला इवापरे । तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्वंशलोक्तः ।
 यस्मिंसे कृष्ण लोकेष्वा, सुप्रजाताः प्रजेयराः । सद्योऽहं कुन्निविष्ये वसुदेव सुतो विभु ।
 ततः संजनयामास सुप्रभं देवदारिके । क्षुन्तीस्य पाण्ड्यार्थद्विर्देवतामिव भूचरः ।
 भार्याश्च दमघोषस्य चेदिगजस्य सुप्रभाः । एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्तितः ।
 श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकान् । नं लिदानीं प्रनष्टेऽस्मिन् वंशे वंशभूताम्बर ।
 स्वयम्भुरिव सम्प्राप्ति भवायाक्षमयाय च । न तु तं पौरमात्रेण गता मृदयितुं वनं ।
 देवगुणैश्च भवान् सर्वज्ञः सर्वभावनः । शक्त्या विजरासन् नृपं नाशयितुं विमो ।
 तदुद्धिवग्नाः सर्वे यद्यं योधप्रते स्थिताः । जरासन्धस्य बलवान्नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति ।

अप्रमेयवलयैव वयञ्च कृत्वासाधनाः । न चेयमेकाहमपि पुरीरोधं सद्ध्यति ।

कृत्वाभक्त्यन्धनामा दुर्गैरपरिनिष्ठिता । अशंखताम्बुपरिखा दाराद्वयन्ववर्जिता ।

वप्रमाकारमौगेषु कौतूह्या बद्धविहारा । संस्कृतैव्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।

कंसस्य बलभोग्यवान्नाभिगुप्ता पुरा जनीः । यद्यो निपतिते कंसे राज्ये ऽस्माकं नवोदये ।

पुरीप्रत्ययरोधेयञ्च रोधं विपद्ध्यति । बलव्याहंभगञ्च कृत्यमाणं परेण ह ।

१११५

अधंश्रयमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनदध्यति । यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।

ते यन्मं दैधमिच्छन्ति यत्क्षमं तदिधीयतां । वचनीया भविष्यामो नृपाणां नृपकारणात् ।

जरासन्धभयात्तामो द्रयतां रोद्धमंभेम । आत्ता वध्यन्ति न, सर्वे हृद्यमानाः पुरे जनाः ।

यादवानां विरोधेन विनष्टाः स्मृति केव । एतन्नाम मतं कृष्ण विस्वाम्नात् समुदाहृतं ।

लम्बुविज्ञापित, सर्वे न पुन, संप्रबोधिताः । यद्यह न, क्षमं कृष्ण तत् खैरं संविधीयतां ।

१११६

लमस्य नेता धैर्यस्य वयं लच्छासने स्थिताः । लक्ष्मणस्य विरोधीऽयं रक्षास्मान्नात्मना सह ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये पञ्चमवर्गोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ वैदम्पायन उवाच ॥ विकट्रोस्तद्वचः श्रुत्वा बभूवदेवो महायथा । परितुष्टेन मनसा वचनञ्चैदमब्रवीत् ।

राजयाहुष्यवता वै राजमन्त्रार्थतत्त्ववित् । स तत्त्वञ्च हितचैव कृष्णोक्तं किञ्च धीमता ।

भाषिता राजधर्माश्च सत्याश्च जगता हिताः । एतच्छ्रुत्वा पितृवार्त्तं विकट्रोऽय महात्मानः ।

वाक्यमुत्तरमेकाधाः सभाये पुरुषोत्तम । भुवतां व, श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा ।

१११७

न्यायत, प्राञ्चतयैव दैवज्ञायनपश्यतां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिपद्यतां ।

नयेन व्यवहर्त्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । सन्धिश्च विपक्षश्चैव यामनासनमेव च ।

दैधीर्भाव संश्रयश्च पाहुष्यञ्जितेन सदा । बलिन सशक्तिर्ये तु न ह्येवं पण्डितेन वै ।

अपक्रामेद्वि कालश्च समर्थः पुद्गमाचरेत् । अहं तावत् सहाय्येण मुञ्चनेऽस्मिन् प्रकाशिते ।

धीवितार्थागमिष्यामि शक्तिम, नयशक्तवत् । तत् सद्भाषलपुत्र सहाय्येणाहमस्य ।

१११८

आत्मद्वितीय श्रीमन्तं प्रवेत्स्य दक्षिणपथं । करवीरपुरश्चैव रम्यं कौस्तुभपुर तथा ।

द्रष्टव्यस्तत्र संहितौ भोक्तव्यं जगोत्तमं । आश्रयोर्गमनं श्रुत्वा जितकाशो स पार्थिव ।

अप्रविश्य पुरीं दर्पादनुमारं करिष्यति । तत, सद्भावमेवैव करासन्धोऽनुयासति ।

आवयोर्दक्षणे वै नृपति प्रयतिष्यति । एषा न श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।

पौराणामथ पुथीय देवस्य च सुखावहा । न च बभ्रुपरिभ्रंशे राजानो विजिगीषव ।

१११९

परराष्ट्रेषु शृण्वन्ति शृष्टेः शत्रुघ्नं विना । एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णसङ्गंभावुभौ ।

प्रपेदतरुसंभानो दक्षिणैः दक्षिणपथं । तौ तु राक्ष्वाणि शतश्रयन्तौ कामद्विषौ ।

दक्षिणैः दिग्गमाभ्यां चेतुर्ध्याङ्गौ युधेः । महाशृष्टेयु रम्येषु मोदमानावुभौ तथा ।

दक्षिणपथौ वीरावधानं संप्रपेदतुः । तौ तु क्षत्रेण कालेन सद्भाषनविभूषितं ।

करवीरपुरं प्राप्नौ खर्वञ्जविभूषितं । नौ तत्र गत्वा वेलाया मद्यास्तीरान्तमाश्रितं ।
 आसिद्धं प्ररोधाच्च न्ययोधं तरुपुङ्गवं । अघस्तात्तस्य वृत्तस्य मुनिं दीप्ततपोधन ।
 श्रेश्ठावसक्तपरशुं जटावल्लधारिण । गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमं ।
 सत्तान्तकरमवोभं वपुश्चान्तमिवार्णवं । न्यस्तसंक्षुचिताधानं काले उततडाशानं ।
 क्लिप्तं त्रिपवणाभौभिराद्य देवगुरुं यथा । सवत्यां धेनुकां येतां होमधुक्कामदेहनां ।
 क्षीरारणी कर्णमाणं महेन्द्रगिरिगोचरं । ददगंतुसौ सवितावरप्रश्रान्तमव्ययं ।
 भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविं । न्यायतसौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृताञ्जली ।
 वसुदेवसुतौ वीरौ सधिष्याविव पावकौ । कृष्णसहस्रपिशाङ्गलमुवाच वदताम्बर ।
 कृष्णं मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविदः । भगवन् जामदग्न्यं स्वामिवगच्छामि भार्गवं ।
 रामं मुनीनामृषमं सन्निपायां कुलाम्तकं । लया सायकवेगेन क्षिप्तौ भार्गवं सागर ।
 इतुपातेन मगरं कृतं सूर्यारकं लया । धनु पञ्चशतायामभियुपस्रजतोयतं ।
 सहास्य च निकुञ्जेषु सतीतो जनपदो महात् । अतिक्रम्योदधेर्वैलामपराप्ते निवेशित ।
 लया तत् कर्त्तव्योद्यस्य सहस्रभुजकाननं । किञ्च परशुनैकेन स्मरता निवर्त्तं पितु ।
 इयमद्यापि रुधिरं क्षन्तिपाणा हतलिपां । क्षिप्त्वा लम्परशूत्यैः शतपङ्का वपुम्भरा ।
 रैणुकेयं विजाने तं क्षितौ सन्निधरोषणं । परशुप्रथमे युक्त यथैवेह रणे तथा ।
 तदिच्छावस्त्वया विप्र कश्चिदर्थमुपश्रुतं । उत्तरस्य श्रुतायेन प्रत्युक्तमविग्रहया ।
 आवां नौ माथुरौ ब्रह्मन् यमुनातीरवासिनौ । यादेवो स्त्रौ मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमार्गता ।
 वसुदेवो यदुश्रेष्ठ पिता नो हि धृतव्रत । जन्मप्रसूति पैशाचां प्रजेष्वेव नियोजितौ ।
 तौ स कंसमघातञ्च शङ्कितौ परिवर्द्धितौ । वयस्य प्रथमं प्राप्नौ मधुराद्य प्रवेशितौ ।
 तावावां श्रुत्यित हत्वा समाजे कंसमोजसा । पितर तत्र तस्यै स्थापयित्वा जनेश्वरं ।
 स्वमेव कर्म चारम्यै गवां व्यापारकारकौ । अयावयो पुर रोद्धुं जरासन्धे व्यग्रस्थित ।
 संघामान सुबहून् कृत्वा सन्धिलक्ष्यावपि क्षयं । तत स्तपुररक्षायै प्रजानाञ्च धृतव्रत ।
 अहतास्तावनुद्योगौ कर्त्तव्यवत्सवाधनौ । अरघौ पत्निकौ युद्धे निहनुनौ निरायुधौ ।
 जरासन्धेयमभयात् पुराद्विवे नि सतौ । उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तथान्तिकं ।
 आवयोर्कर्मन्वादिष्य कर्त्तुमर्हसि शक्तिया । श्रुत्वैतद्भार्गवो रामस्तयोर्वोक्त्रमनन्दितं ।
 रैणुकेयं प्रतिवचो धर्मसहितमब्रवीत् । अपरान्तादह कृष्ण सम्प्रतोद्गागत प्रभो ।
 एक खवे विना शिथैर्युवयोर्कर्मन्वाकारणात् । विदितो मं ब्रजे वासस्तव पद्मनिमेषण ।
 दामयाना वधश्यापि कस्य च दुरात्मन । वियहञ्ज जरासन्धे विदित्वा पुरुषोत्तम ।
 तव सभादकस्तेह सम्प्राप्तोऽस्मि वरानन । जाने त्वा कृष्ण गोप्यारं जगत प्रभुमव्ययं ।
 देवकार्यार्थे सिध्यैर्यमवाल बालताद्वृतं । नं लया ऽविहितं किञ्चित्पि लोकेषु विद्यते ।

६२८

६२९

६३०

६३१

६३२

६३३

अग्रमेवयल्लक्ष्यैव वयञ्च कृशसाधनाः । न चेयमेकाहमपि पुरोरोधं सहियति ।
 कृशमन्वेनत्वामा दुर्गैरपरिनिहिता । अमंस्कृताम्परिखा दारादयन्त्ववर्जिता ।
 वप्रप्रकारमार्गेषु कंठेभ्यो बद्धविहारा । संस्कृतंभ्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।
 कंसस्य बलभोग्यत्वात्त्रामिमुन्ना पुरा जनैः । सद्यो निपतिति कंठे राज्ये ऽस्माकं नवोदये ।
 पुरोप्रत्यपरोधेयञ्च रोधं विपदिष्यति । बलसम्पार्द्धमग्नञ्च कृष्यमाणं परेष्वह । ६१६
 अभ्यशयमिदं राष्ट्रां जनैः सह विनष्टस्यति । यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।
 ते सर्वे दैधिमिच्छन्ति यत्तु चमं तदिधीयतां । वचनोया भविष्यामो नृपाणां नृपकोरपातः ।
 जरासन्धमयात्तानां ब्रवतां रोद्रवंधने । आत्ता वल्यन्ति न, सर्वे रुध्यमानाः पुरेजनाः ।
 यादवानां विरोधेन विनष्टाः क्षेति केशव । रतन्मम मत्तं कृष्ण विलम्बान् नृमुदाहृतं ।
 तन्नुविज्ञापित, सर्वे न पुन संप्रबोधितः । यद्वच नः चमं कृष्ण तत् खैरं संविधीयतां । ६१७
 तमस्य मेता मेत्यस्य वयं तच्छासने स्थिताः । तन्मूलस्य विरोधोऽयं रणास्मान्नात्मना सह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवक्त्रे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये पञ्चमवर्गोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
 ॥ वैदव्यायन उवाच ॥ विकट्रेस्तद्वचः श्रुत्वा वसुदेवो महायशः । परितुष्टेन मनसा वचनञ्चैर्दमप्रवीतः ।
 राजपाङ्कजद्वयता वै राजमन्त्रार्थतत्त्ववित् । स तत्तच्च हितञ्चैव कृत्वात्तं किल धीमता ।
 भाविता राजधर्माश्च सत्याश्च जगता हिताः । इतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकट्रेस्त महात्मनः ।
 वाक्यमुत्तरमेकाग्रो बभाषे युद्धयोगात्मनः । नुवर्ता व, सुतं वाक्यं हतुतः क्रमतस्तथा । ६१८
 न्यायत, शास्त्रतश्चैव दैवज्ञापनपश्यातां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिवृत्तातां ।
 नयेन व्यवहर्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । सन्निधौ विग्रहञ्चैव यानमासयमेव च ।
 दैधीमावं संवयस्य पाङ्कजश्चिन्तयेत्सदा । बलिन सन्निकर्षे तु न खेधे पण्डितेन वै ।
 अपक्रामेद्वि कालश्च समर्थः युद्धमाचरेत् । अहं तावत्सहाय्येण मुहूर्त्तैर्ऽस्मिन् प्रकान्तिने ।
 षीवितायार्थगमिष्यामि शक्तिम नयप्रकृतवत् । ततः सङ्घाचलयुतं सहाय्यार्थमाहमसयं । ६१९
 आत्मद्वितीय, श्रीमन्तं प्रवेक्ष्य दक्षिणापथं । करवीरपुरश्चैव रत्नं कौशपुरं तथा ।
 द्रुपद्यावत्तव सहितो भोमनाञ्च नमोऽस्तमे । आवयोगमनं श्रुत्वा जितकाशो स पार्थिव ।
 अभविष्य पुरी दर्पादनुसारं करिष्यति । ततः सङ्घवनेष्वेव जरासन्धोऽनुयास्यति ।
 आवयोर्पक्षेणैव नृपति, प्रयतिष्यति । रथा न श्रेयसो याना भविष्यति कुलस्य वै ।
 पौराणानय पुन्याय देशस्य च सुखावहा । न च शत्रुपरिक्षेपे राजानो विजिगीषवः । ६२०
 परराष्ट्रेषु नृप्यन्ति नृपे शत्रुचर्यं विना । रवमुक्ता तु नौ वीरौ कृष्णसङ्घर्षावुभौ ।
 प्रपेदतुरसंभ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथं । तौ तु रात्राणि शतशस्यरत्नौ कामरूपिणौ ।
 दक्षिणं दिग्मास्याय चेतुर्धार्गमौ मुखं । सङ्घाट्टेषु रम्येषु मोदमानावुभौ तथा ।
 दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं संप्रपेदतुः । तौ तु सत्येन कालेन सङ्घाचलविभूषितं ।

करवीरपुरं प्राप्ता स्ववंशविभूषितं । तौ तत्र गत्वा वेलाया नद्यास्तीरान्तमाश्रितं ।
 आसेदत् प्रोहाद्यं न्योधं तत्पुङ्गवं । अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनं ।
 श्रमावसक्तपरशुं जटावन्कलधारिणं । गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमं ।
 चक्षानकरमचोभं वपुश्चान्तमिवार्णवं । न्यस्तसंकुचिताधानं काले उतउताशनं ।
 क्षिप्रं चिपवणशोभिराद्यं देवगुरुं यया । सवत्स्रां धेनुकां श्रेतां होमधुक्कामदेहाङ्गां ।
 चौरारणी कर्ममाणं महेन्द्रगिरिगोचरं । इदं गतौ सौ सहितावपरित्याज्यन्तमवयं ।
 भार्गवं राममाचोभं मन्दरस्थं यया रविं । न्यायतस्तौ तु तं दृष्ट्वा पादभूले कृताञ्जली ।
 वसुदेवनृतौ वीरौ सधिष्यन्नाविव पावकौ । छण्णस्तद्विषाद्वैलमुवाच वदतान्वरः ।
 छच्छं मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविदः । भगवन् आमदम्यं त्वामवगच्छामि भार्गवं ।
 रामं मुनीनामृपमं क्षत्रियाणां कुलान्तकं । त्वया सायकवेगेन चित्तो भार्गव शगरः ।
 द्रुपदात्मिणं शगरं कृतं सूर्योत्कर्षं त्वया । धनुःपञ्चशतायामभिपुपञ्चशतोद्यतं ।
 सद्यस्य च निमुञ्चेपु स्तोतो जनपदो महातु । अतिक्रम्योद्धर्ध्वैर्बलामपरान्तो निवेशितः ।
 त्वया तत् कार्त्तवीर्यस्य सहस्रभुजकागमं । क्षिप्रं परशुनैकेन क्षरता निधनं पितुः ।
 इत्यमद्यापि रुधिरं, क्षत्रियाणां हतनिधं । क्षिप्रं तत्परशुभृष्टांजनातपद्मा वमुन्धरा ।
 रैणुकेयं विजाने त्वं सितैः क्षत्रियरोपणं । परशुप्रगहे युक्तं यथैवेह रणे तया ।
 तदिच्छावस्त्वया विप्र कश्चिदर्थमुपयुतं । उन्नरस्य युतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया ।
 आर्वा तौ माधुरौ प्रह्वान् यमुनातीरवासिनौ । पादयोः स्त्रो मुनियेष्ट यदि ते युतिमागतौ ।
 वसुदेवो यदुयेष्ट, पिता नौ हि धृतव्रतः । जन्मप्रश्रुतिं पेशार्वां प्रशेभ्येव नियोजितौ ।
 तौ स्त्र, कंसभयात्तत्र शङ्कितौ परिवर्द्धितौ । वयस्य प्रथमं प्राप्ता मधुराश्च प्रवेशितौ ।
 तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसमोजना । पितरं तत्र तथैव स्थापयित्वा जनेन्दरं ।
 स्त्रमेव कथं चारभ्यौ गर्वा व्यापारकारकौ । श्रयावयोः पुरं रोद्धुं जराशब्धो व्यरन्यत ।
 शंषामात्तु मुषङ्गन् कृत्वा लब्धलक्ष्म्यावपि स्वयं । ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानाश्च धृतव्रत ।
 अकृतास्त्यावनुद्योगी कर्मव्यवसाधनौ । श्रयौ पत्तिकौ युद्धे निस्तनुभौ गिरायुधौ ।
 जराशब्धोद्यमभयात् पुराह्वयेव निःश्रुतौ । उभावावाममुप्राप्ता मुनियेष्ट तत्रान्तिकं ।
 श्रावयोर्भक्तमात्रेण कर्तुमर्हमि मरिक्तयां । युलैतद्भार्गवो रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितं ।
 रैणुकेय प्रतिवचो धर्मसंहितमप्रवीत् । अंतरान्तादहं छण्ण सम्प्रतीह्यगत प्रभो ।
 एक एवे विना शिथैर्युवयोर्मन्त्रकारणात् । त्रिदिनो मे प्रजे वासस्तत्र पद्मनिभेवण ।
 दानशानो यद्यपि कंसस्य च दुरात्मन । विपद्म जराशब्धे त्रिदिना पुद्गोत्तम ।
 तव भभायकस्तेह सम्प्राप्तोऽस्मि यरानन । जाने त्वं छण्ण गोप्तां जगत् प्रभुमययं ।
 देवकार्यार्थमिच्छाम्यसमाक्षं यासताङ्गत् । मं त्वया त्रिदिनं किञ्चिन्मिपु सेकेषु विद्यते ।

६२६

६२७

६२८

६२९

६३०

६३१

तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः । पूर्वजैस्तव गोविन्द पूर्व्वं पुरमिदं कृतं ।
 करवीरपुरं नाम राक्षसैव निवेशितं । पुरेऽस्मिन्नवृत्तिः कृष्ण वासुदेवो मदायशः ।
 शृङ्गाल इति विख्यातो नित्यं परमक्रोपनः । नृपेण तेन गोविन्द स्वर्गप्रभवा नृपाः ।
 दायादा निहताः सर्वे वीरद्वेषानुयायिनः । अचङ्कारपरो नित्यमजितात्माऽन्तिमसरी ।
 राजैर्यथैवमदाविष्टः पुंस्यपि च दारुणः । तस्मै भवतः स्थानं रोचते मे नरोत्तम ।
 करवीरपुरे घोरं नित्यं पार्थिवदूषितं । श्रूयतां कथयिष्यामि यथेभौ शत्रुबाधनौ ।
 जरासन्धं बलोदयं यथेभौ बाधयिष्यतः । तीर्त्वा वस्त्रा मिमां पुण्यां नदीमसौ च सङ्गताः ।
 विषयान्ते निवेशाय गिरिं गच्छाम दुर्गम् । रम्यं यशगिरिं नाम सङ्गच्छ प्रहृष्टं गिरिं ।
 निवासं मांसभक्षणां चौराणां घोरकर्षणां । नानाद्रुमलतायुक्तं चित्रं पुष्पितपादपं ।
 मोक्षं तत्र निशामेकां खट्वाङ्गी नाम निखगां । अद्रन्ते सन्नरिष्यामो निकषोपलभूषणां ।
 गङ्गाप्रपातप्रतिमां खल्लाञ्च महतो गिरिः । तस्याः प्रपातं द्रक्ष्यामस्त्रापसारणभूषणं ।
 अमानकामान्मार्गान् गन्तां तान् धरणीधरान् । द्रक्ष्यामस्त्र तान् विप्रान् शान्त्यति वै तपोधमान् ।
 तां तीर्त्वा निखगां तत्र तैस्त्र दृष्ट्वा तपोधमान् । रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं ।
 वैश्रजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरत्नः सदा । महाकपिरिति ख्यातो वनखास्य जनाधिपः ।
 तनद्वैष्टव राजानं निवासाय गतेऽहनि । तीर्थमानकुहं नाम गमिष्यामः सनातनं ।
 ततश्च्युता गमिष्यामः सङ्गच्छ विवरे गिरिं । गोमन्तमिति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितं ।
 खगतैकमहाशृङ्गं दुरारोहं खगैरपि । विद्यामभूतं देवानां ज्योतिर्मिरिव भट्टनं ।
 सोपानभूतं स्वर्गस्य भगणाहमिबोत्थितं । तं विमानावतरणं गिरिं मेरुमिवापरं ।
 तस्मात्तमे महाशृङ्गे भासन्तो देवरूपिणौ । उदघास्तमवै सूत्र्यं शोमञ्च ज्योतिषां पतिं ।
 उर्मिमन्तं समुद्रस्य सपारदीपभूषणं । प्रेक्षमाणां सुखं तत्र नगपि विचरिष्यथः ।
 शृङ्गं त्वौ तस्य शैलस्य गोमन्तस्य वनेऽपरो । दुर्गं युद्धेन बाधन्तो जरासन्धे विजेष्यथः ।
 तत्र शैलगतो दृष्ट्वा भवन्तो युद्धदुर्महोदयौ । अशक्तं शैलयुद्धे वै जरासन्धो भविष्यति ।
 भवद्गामपि युद्धे तु प्रहन्ते तत्र दारुणे । आयुधैः सह संयोगं पश्यानि न चिरादिव ।
 संघामस्य महान् कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र देवतैः । यद्गतां पार्थिवानाञ्च मांसशोणितकर्दमः ।
 तत्र चक्रं हस्यैव गदां कैमोदकीन्तया । यौनन्दं मुपस्यैव वैष्णवान्यायुधाणि च ।
 दर्शयिष्यन्ति संघामे पार्थिवानि च महोचितानि । हथिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालशस्त्रिभैः ।
 चक्रमुपलो नाम संघाम कृष्ण विभूतः । देवतैरिह निर्दिष्टः कालस्यादिशमंभितः ।
 तत्र ते कृष्ण संघामे सुथक्तं वैष्णवं वपुः । द्रक्ष्यन्ति रिपवः सर्वे सुरास्य मुरभावच ।
 तां भजन्व गदां कृष्ण चक्रस्य चिरविस्मृतं । भजन्व स्वेन रूपेण सुराणां विजयाय वै ।
 यस्यदायं पलं घोरं मुवन्महारिमहंनं । यथाय मुरग्रभूषां भजतां लोकभावनः ।

५१९

५१९

५१९

५१९

५१९

५१९

एष ते प्रथमः कृष्ण संशयो भुवि पार्थिवैः । श्रुतिव्यर्थं समाख्यातो भारावतरणे सुरैः ।
 आयुधावाभिरचैव वपुषो वैष्णवस्य च । लक्ष्म्याश्च तेजस्यैव व्यूहानाश्च विदारणं ।
 ततः प्रभृति संशयो धरण्यां शस्तमूर्च्छितः । भविष्यति ततः कृष्ण भारतं नाम वैशम्प ।
 तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तन्तु नगोत्तमं । जरासन्धो मृधे चापि विजयेहमपलितः ।
 जरासन्धं निमित्तानि शसन्ति यमपलितं । इदधैवाऽहं प्रस्थं होमधेन्वाः पयोऽमृतं ।
 घोला गच्छत भद्रं वो मयादिष्टेन वताना ।

६११*

६१११

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि परशुरामवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्तु श्रेष्ठाः पयः पोला मलदप्यसमन्वितौ । ततस्तौ राममन्वितौ प्रसितौ यदुपुङ्गवौ ।
 गोमन्तं पर्वतं द्रुपं मत्तनागैर्दृग्गामिनौ । जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदतामवौ ।
 जामदग्न्यदतोपासो चयस्यैव द्वाभ्याम् । शोभयन्ति स्म पन्थानं चिदिवं चिदशा इव ।
 ते चाध्वविधिना सन्धे ततो वै दिवसक्रमात् । गोमन्तमचलं प्राप्ता मन्दरं चिदशा इव ।
 लताचारुविचित्रश्च नामाद्रुमविभूषितं । गन्धगुह्यनिद्राङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोरमैः ।
 द्विरेफणवद्गोणं शिलाबद्धपादपं । मत्तवर्षिणर्षिर्नर्षेयैनादितं मेघनादिभिः ।
 गगणालप्रदिशरं जलदाक्षकपादपं । मत्तदिपविषाणायपरिपुष्टोपलङ्घितः ।
 कुजग्न्यापङ्गणशे समन्तात् प्रतिनादितं । दरोप्रपाताम्बुरवैष्णवं शालपल्लवैः ।
 नीलाम्बयवह्नात्तेर्लङ्कवशं यथा नभः । धातुनिखावदिग्धाङ्गं सानुप्रसवभूषितं ।
 कोणं सुरगणैः कान्तैर्महाकमिव कामगं । उच्छ्रितं मुविशानायां समूखामुपरिखरं ।
 सकाननदरोप्रस्थं श्वेताभ्रगणभूषितं । पनसाघातकायैः सैर्लवणान्द्वयचन्दनैः ।
 तमालैसावनयुतं मरिचलुपमकुलं । पिप्पलीवलीकलिलं चित्रमिद्रुपादपैः ।
 द्रुमैः सर्जरेमानाश्च सन्धेयं प्रतिशोभितः । शंशुसालवनेर्गुप्तं बद्धचित्रवनेर्युतं ।
 सर्जनिम्बाङ्गुनवनं पाटलीकुलमङ्गुलं । क्षिन्तालैश्च तमालैश्च पुष्पागैश्चापशोभितं ।
 जम्बेपु जलजैश्चन्द्रेण खलेपु खलमैरपि । पद्मजैर्द्रुमवण्डैश्च सन्धेयं प्रतिभूषितं ।
 जम्बूजम्बूलवृक्षाद्यं कद्रुकन्दलभूषितं । पद्मकाशोकपङ्कजं विस्मिन्नुकशोभितं ।
 कुटजैर्नागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितः । नागव्यूहसमाकोर्षे मृगवह्नाभ्यशोभितः ।
 मिह्वारण्यशोभिः सेवितप्रक्षरान्तरः । विद्याधरगणैर्नित्यमनुकूर्पोक्षितसालतलः ।
 शिखमार्दूलसमादितः सततं प्रतिनादितं । सेवितं वारिधाराभिस्तद्भादैश्च शोभितं ।
 सततं चिदप्रगर्भैरप्यशोभिरलङ्घितं । वनसतीनां दिव्यानां पुष्पैश्चावधेयितं ।
 यकवक्ष्यमहाराणामनभिर्भक्तदाचन । दावाग्निभयनिर्मुक्तं देवतासुखसेवयः ।
 प्रपातप्रभवामिष्य हरिद्रिरुपशोभितं । जलशैवलयद्रुमोभिर्दन्त्रिवन्तमिव श्रिया ।
 कागनेराननाकारैर्बिम्बैश्चक्रैरिव श्रियं । खलीभिर्मृगवोद्योभिः कान्ताभिर्पशोभितं ।

६११*

६१११

६११२

६११३

पार्थैतपलकल्लापैर्मेधैरिव विभूषितं । पादपङ्कजभूमीभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ।
 मण्डितं वनराजोभिः प्रमदाभिः पतिं यथा । दरीभिः सुन्दरीभिश्चैव च । १६०
 तेषु तेजस्वकागेषु सदारमिव गोभितं । आषधीदीप्तमिखरं वानप्रस्थनिषेवितं ।
 जातरूपैर्बनैर्दृष्टैः छचिभैरिव भूषितं । मूलेन सुविशालेन शिरसाऽभ्युच्छितेन च ।
 पृथिवीमन्तरोत्तमं गाह्यन्तमिव स्थितं । ते तमावाच गोमन्तं रम्यं भूमिधरोत्तमं ।
 हचिरं रुद्रबुः सर्वैः वासायामरसन्निभाः । रुद्रजले गिरिवरं खमूर्द्धमिव पचिष्णुः ।
 अघञ्जमाना वेगेन वेनतेयपराक्रमाः । ते तु मत्थोत्तमं दृष्ट्वासाहस्यस्मिन् दृष्ट्वा हव । १६१
 अगारं हचिरं चक्रुर्नमसा निमित्तोपमं । निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा नामदग्न्यो महामुनिः ।
 रामोऽभिमतमस्तिष्ठमाप्रष्टुमुपचक्रमे । कृष्ण यास्यान्त्यहं तात पुरं स्वर्पारकं विभो ।
 युधयोर्नास्ति वैमुख्यं वृणामे दानवैरपि । प्राप्तवानस्मि यं प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
 सा मे कृष्णानुष्ठान्ति शरीरमिदमन्यथं । इदं तत् स्थानमुद्दिष्टं यथायुधसमागमः ।
 युधयोर्विहितो देवैः समयः साप्तरात्रिकः । देवानां मुख्यं वैकुण्ठं विष्णो देवैरभिष्टुत । १६२
 कृष्ण सर्वस्य लोकस्य दृष्टु मे नैष्ठिकं वचः । यदिदं प्रसृतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकं ।
 मानुषाणां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना । तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन तु निवेशितः ।
 जराश्वेनैव सार्द्धं वृणामि समुपस्थिते । तत्रायुधमलक्ष्मैव रूपं च रणकक्षेत्रं ।
 स्वयमेवात्मानं कृष्ण आत्मानं संविधत्स्व ह । चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा तं गदापाणिमाश्रये ।
 चतुर्दिगुणघोनांश्च विभ्येदपि व्रतकतुः । अथ प्रथ्यति ते याचा खर्गोक्ता समुपस्थिता । १६३
 पृथिव्यममराद्यं च कोत्थर्यं च सताम्बर । वेनतेयस्य चाक्रानं वाहनभग्नकर्मणि ।
 कुत शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदताम्बर । युद्धकामा नृपतयस्तिद्विवाभिमुखोद्यताः ।
 धार्तराष्ट्रस्य वमगास्तिष्ठन्ति रणदलतयः । राज्ञां निधनदृष्ट्वायां वेधयेनाधिवारिता ।
 इक्ष्वेणोधरा च यं वसुधा तं प्रतीक्षते । सदाहं कृष्ण नवचं संविद्यारिविमर्दन ।
 तपि मानुष्यमात्रे युद्धे च समुपस्थिते । त्वरल कृष्ण युद्धाय दानशानां वधाध च । १६४
 तस्मात्तु च करेन्द्राणां देवताणां सुखाय च । बभूवोऽहं त्वया कृष्ण लोकेश्वर महाभरी ।
 सया मल्लतस्मिन् येनाहं मल्लनः स्वयं । माधवाभि महाबाहो भवतः कार्यचिद्वैद्ये ।
 अस्तेयवान् तत्राहं यत्र युद्धं भवेत्तु मदा । इत्युक्त्वा जगदग्न्यन्तु कृष्णमस्तिष्ठकारिणं ।
 गपाश्रिया वर्ह्ययित्वा अजामाभीक्ष्णितं दिशं ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि गोमन्तारोहणे मग्नव्रतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ जगदग्न्ये गते रामे तो यादवकुलोदधौ । गोमन्तप्रसरे रम्ये चैरुतः कामरूपिणे । १६५
 वनमानाकुभोरस्को भोलपोतामगवुभौ । भोलयेतवपुष्पसौ गगणः स्थाविताम्बुदौ ।
 तो भैमधातुदिग्धात्रो युवानो शिघरे स्थितौ । चेतुस्तथ कान्त्येपु वनेषु रतिमासयौ ।

उदयन्त निरीचनौ श्रमिन् ज्योतिषाम्बरं । उदयास्तमने चैव यदाणां भास्वताम्बरं ।
 अथ सङ्घर्षण श्रीमान् विना कृष्येन वीर्यवान् । चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसन्निभः ।
 स फुल्लस्य कदम्बस्य प्रच्छाये निषसाद ह । वायुना मदगन्धेन वीज्यमानः सुखेन वै ।
 तस्य तेनालिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै । मत्स्यसंस्पर्शजो गन्धः संसृग्नन् घ्राणमागतः ।
 दृष्ट्वा चैनं विवेकाशु वारुणीप्रभवा तदा । शूश्रोप च मुखं तस्य मत्स्येवापरेऽहनि ।
 स्फारितः स पुराष्टत्तमस्तप्रशङ्गं विभुं । दृष्टितो मदिरान्वेद्यो तत्तत्तं तस्मैवत ।
 तस्य प्रायपि फुल्लस्य यदम्बो जलदोऽग्नितं । तत्कोटरस्य मदिरा वंशायत मनोहरा ।
 तान्नु दृष्ट्वाभिभूतात्मा धिक्कान्तं हवाचकृत् । मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः ।
 तस्य मत्स्यस्य वदनं किञ्चिच्चलितलोचनं । घूर्णिताकारममवच्छरत्कालेन्दुप्रभम् ।
 कदम्बकोटरे जाता नाका कदम्बरोति सा । वारुणी रूपिणी तच्च देवानाममृतारणी ।
 कदम्बरोमदकलं विदित्वा दृष्ट्वापूर्वजं । तिलस्त्रिदशनाभ्यस्तमुपतप्तुः प्रियम्बदाः ।
 मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिश्च श्रमिन् प्रिया । श्रीश्च देवो वरिष्ठास्ती स्वयमेवानुजग्धवा ।
 साञ्जलिप्रदया देवो रौहिणेयमुपस्थिता । वारुणात्महितं वाक्पुत्राश्च मन्दविक्रमं ।
 बलं जयस्य दैत्यानां बलदेव दिवीर्यरं । अहने दृष्टिता कान्ता वारुणी समुपस्थिता ।
 त्वामेवात्महितं जुला शान्तं वज्रवामुखे । चीणपुण्येन वसुधां पर्येति विमलानन ।
 दुग्धचक्रानुसिन्नेषु केयरेषूपविर्गं मया । अतिमुक्तेषु चासीभूपम्पलवकवत्सु च ।
 साऽहं कदम्बमासीना मेघकाले सुखप्रिया । दृष्टितं मार्गमाणा त्वां स्नेन रूपेण च्छादित ।
 साऽस्मि पूर्वेण योगेन धर्षयामृतमन्यने । समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ।
 सा यथैवार्णवगता तथैव वज्रवामुखे । त्वयोपभोगानुमिच्छामि सम्पत्तत्वं हि मे गुह ।
 न त्वाऽनन्त परित्यज्ये भस्मिताऽपि त्वयाऽनघ । नाहं त्वया विना लोकानुसंह देव वैर्विदुः ।
 मदिरानन्तरं कान्तिः सङ्घर्षणमुपस्थिता । मदेन गलितश्रीणी किञ्चिदाघूर्णितेवणा ।
 प्रोवाच प्रणता साऽय वद्भाञ्जलिपुटा वती । जयपूर्व्येण योगेन वसितं योगनिष्कृती ।
 अहश्चाह्नादपि गुहं सहस्रगिरिं प्रभुं । सैगुहैरनुरक्ता त्वां यथा च मदिरा तथा ।
 श्रीश्च पद्मालयाऽदेवो निधेया वैष्णवोरसि । रौहिणेयोरसि शूभा मासेवामलतो गता ।
 सा मास्तामनसां गृह्य बलशोरपि देष्टिता । पद्माक्षं पद्महस्ता वै सङ्घर्षणमयाप्रोत् ।
 राम रामाभिरामस्त्वं वारुणा समलङ्कृतः । कान्ता मया च देवेश सङ्गतचन्द्रमा यथा ।
 इयञ्च तं मया मौलिपट्टता वरुणाक्षयात् । मये श्रोत्रं सहस्रस्य याने भानुरिवामभौ ।
 जातरूपमयश्चैकं कुण्डलं वज्रभूषितं । आदिपद्मश्च पद्माश्च दिव्यं श्रवणभूषणं ।
 कौशेयानि च नीलानि समुद्राक्षाणि भावन । शारद्य पीनतरलः समुद्राभ्यन्तरोदितः ।
 देवैर्मां प्रतिगृह्येव पीतरणी भूषणक्रियां । समयो महाबाहो भूषणानामलङ्घिया ।

संगृह्य तमलङ्कारं ताव तिस्रं सुरेस्त्रियः । शुशुभे बलदेवो हि शारदेस्तुषमश्रमः ।

स समागत्य हृष्टो न सज्जलाऽभोदवर्षसा मुहं लेभे क्षतिशुभां यममुक्तः । श्रौं यथा ।

ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्तमाने गृहे यथा । वैनेयेषां नभोऽध्वानसमिचकाम वेगितः ।

संगममुक्तसोज्ज्वली दैत्यप्रहरणाद्वितः । देवतानां जयज्ञाघो दिव्यस्रगनुलेपनः ।

सुप्तस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणांलये । विष्णोः किरीटं दैत्येन हतं वैरोचनेन वै ।

तदर्थं तेन संग्रामः कृतो गुर्वर्थमोजसा । किरीटार्थं समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ।

मोक्षयित्वा किरीटमु वैष्णवं पतताम्बरः । व्यत्यक्तमत वेगेन गर्गणं देवतास्यं ।

स ददर्श मुहं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतं । तेन क्रोडावलम्बेन किरीटेन विराजता ।

स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतं । प्रकाशवेगनिर्मुक्तं विमोक्षिमिव मानुषं ।

अभिज्ञस्तस्य भावानौ गदह्मन् पतताम्बरः । पृथिवेप खगते मौलिं विष्णोः शिरसि हतवत् ।

उपेक्षमुद्रिं सा मौलिरपि नृणां इवावतत् । शिरसः खाननिर्मुक्ता कण्ठावैवाश्रयोभयत् ।

यथैव मेदक्षिखरे भानुर्ध्वगन्धिमेतया । वैनेतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिसागतं ।

कण्ठः प्रपृष्टवदो रानं वचनमब्रवीत् । खरते खलुं कार्यायै देवतानां न संशयः ।

यथेयमावयोः शैले संयामरचना कृता । वैरोचनेन सुप्तस्य मम मौलिर्लक्ष्ये दधौ ।

प्रकृत्य सदृशं रूपं दिव्यमास्त्राय सागरात् । पादरूपेण यो जीत आनीतोऽवौ गदह्मेन ।

सुयुक्तं सन्निकृष्टः स जरासन्धो नराधिपः । लघ्यन्ते च ध्वंशापाणि रथानां ज्ञातरं हंसा ।

एतानि विजिगीषुणां प्रशिक्षक्यानि भूभृतां । कृपाश्रार्थं विराजन्ते दंष्ट्रतानि क्षितानि च ।

अथो नृपयैादया विमलाब्धेः प्रपङ्क्तयः । अभ्यवर्त्तन्त न शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ।

अथो योविमलाभानां प्रक्षारणां विमलाननः । प्रभाभास्करभासिन्नाखरन्तीव दिशो दृशः ।

एतानि नूनं धमरे पाथिर्वैराद्युपाणि च । क्षितानि विनश्विन्नि मयि सर्वाणि संपुगे ।

काले खलु नृपः प्राप्तिः जरासन्धो महीपतिः । आबयोर्धुङ्गलिकयः प्रथमः समरान्तिथिः ।

आर्थे तिष्ठाय सन्नितौ न खल्वनागते भुगे । युद्धारम्भं प्रयोक्तव्यं बलं तावद्विभूयतां ।

यवमुक्त्वा ततः कण्ठः खलुः संपासलासवः । जरासन्धवधप्रयुक्तकार बलदर्शनं ।

वीरमाणय तान् सर्वाभ्युपाण् यदुयरोऽव्ययः । आत्मानमात्मनोवाच धातुर्ध्वं दिवि मन्त्रितं ।

हमे ते पृथिवीपालाः पाथिवे वर्तमानि स्त्रिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति शस्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

प्रेक्षितान् खल्विमागन्ते मृत्युना मृषयत्तमान् । खगंगाभौनि साथेयं वपुर्वि प्रपक्वाधिरै ।

स्थाने भारपरियान्ता वसुधेयं दिवश्रुता । एषा नृपतिर्दिष्टानां बलैधिरमयीक्षिता ।

महो निरन्तरा येयं बलराष्ट्राभिषक्तता । अत्येन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतमं ।

भवियति नरेऽपैराकोपेक्ष ममसालं ।

एति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंसे विष्णुदर्शने जरासन्धोभिगमने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वेदश्रमाद्यन उवाच ॥ अराधन्वस्ततः प्राप्तो नृपः सर्वमर्हो वितां । नराधिपैर्बलयुतैर्नृपातो महायुतिः ।
 व्याप्यतोदयतुरगैर्विषयाद्यं च माहितैः । रथैः शोणामिकैर्धैरैश्चरुगतिभिः कचित् ।
 हेमकैश्च हाथपैर्द्वारैर्बोरिदोपमैः । महाभावात्तमाहूयैः कल्पितैरणवलिनाः ।
 स्नाहूयैः सादिमिदुनैः प्रेङ्खमानैः प्रवर्जितैः । वाजिभिर्वायुषड्भूतैः सर्वद्विरित् पतिभिः ।
 खड्गचक्रैर्बलोदयैः पत्तिभिर्बलिनाम्बरैः । प्रहस्यैर्बलिभिर्मुक्तैरुत्पतद्भिरिवोरगैः ।
 एवञ्चतुर्विधैः भैरैः प्रचलद्भिरिवानुदैः । नृपोऽभिवातो बलवान् अराधन्वो हतव्रतः ।
 स रथैर्नैमिर्घोषैर्गजैश्च मदगिञ्जितैः । हवद्भिरपि तुरगैः खेडितायेषु पत्तिभिः ।
 सन्नादयन् दिशः सर्वैः सर्वैश्चैव गृहप्राप्तवान् । स राजा सागराकारः सधैर्यः प्रत्यहृष्टतः ।
 तद्वत् प्रथिवीजानां दूतयोधजनाकुलं । खेडितास्त्राटितरवः सिचसैन्यनिवासभौ ।
 रथैः पवनसन्पातैर्गजैश्च जडैरपमैः । तुरगैश्च पिताभ्यामैः पत्तिभिश्चापि दंष्ट्रितैः ।
 ध्यामिन् तद्वत् भाति पत्तिदिपर्याकुलं । चर्मोक्तं सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ।
 सवलासो महीपाला अराधन्वपुरोगमाः । परिवायै गिरिं सर्वं निवेद्याय प्रचक्रिरे ।
 बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिविरस्य वै । भुञ्जे पर्वणि पूर्णस्य यया रूपं महादधेः ।
 वीतराज्येय काञ्चि तु नृपासौ हतकौतुकाः । आरोहणार्थं जलस्य समतां पुङ्खलाखवाः ।
 समवाधोक्तताः सर्वं गिरिप्रख्ये तु ते नृपाः । निविष्टा मन्त्रवामासुयुङ्खलाखकुङ्खलाः ।
 ययाकु तुमुलः शब्दः मुमुवे प्रथिवीविता । युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यया स्वनः ।
 तेवांसकसुकोम्पोवाः स्खलिरावैवरांलस्यः । चरन्त्यां शब्द इत्येवं मुक्ताः राज्यासनात् ।
 तस्य रूपं बलश्रीपीडितं शब्दक्षिणितस्य वै । लोममोमणहस्तेव निःशब्दस्य महादधेः ।
 तस्मिन् क्षिणितानि शब्दे योगादिव महाधैर्यं । अराधन्वाः तद्वत्प्रायः तद्वत्पतिरिवादे ।
 धीर्धर्मभक्तानां बलानोद महोत्थिताः । सर्वतः पर्वतस्यायं बलौघैः परिवायैतः ।
 अक्षयन्नापि पुण्यन्तां लेपणीयाश्च मुद्रराः । ऊर्ध्वं चापि प्रवाह्यन्तां भाषा वै तोमराणि च ।
 ऊर्ध्वं श्लेषणार्थाय दृढानि च लघूनि च । श्लेषपातविघातानि कियन्तामामु भित्तिभिः ।
 शूराणां युध्यमानानां प्रमत्तानां परस्परं । यथा न घतते वाहस्यथा शीघ्रं विधोयतां ।
 दार्यतामेव टट्टैः खनिर्जैश्च नगोत्तमः । नृपाश्च युद्धमार्गेणा विव्यस्तानामदूरतः ।
 अद्यप्रस्थति सैन्यैर्न गिरिरोधः प्रवर्धेतां । यावदेतौ पातयामो वधुदवस्तुतामुभौ ।
 अचलोऽयं शिलायानिः क्रियतां निखलाण्डजः । आकाशमपि वायोधैर्निःस्पृतां विधोयतां ।
 मपाऽनुगिष्टासिद्धान् गिरिमूर्ध्नि भूमिपाः । तेषु तेष्वेवकाशेषु शीघ्रमाह्वयतां गिरिः ।
 मदः कलिह्लाधिपतिर्येकितानिः सर्वाङ्गिकः । कर्मोत्तराजो मोहदः कल्पधाधिपतिश्च यः ।
 द्रुमः किमुपधैव पार्वतीयाश्च माधवा । पर्वतस्यापरं धार्यं विप्रमारोहयन्त्वभौ ।
 पौरवो वेषुदारिश्च वैदर्भः सोमकलथा । हन्को च भोजाधिपतिः सूर्योद्ययैव मालवः ।

- पञ्चालानामधिपतिर्दुपदस्य मराधियः । विन्दानुविन्दावावन्मैा दन्तवक्त्रस्य शीर्षवान् ।
 ह्यागलि पुमिवद्य विराटस्य महीपतिः । कौशाम्यो मासवक्षेव व्रतधन्वा विदूरथ ।
 भूरित्रवास्त्रिगन्तस्य वाणः पञ्चमदस्ता । उत्तरं पर्वतोद्दिशमेते दुर्गस्य ह्यनृपाः ।
 आरोहन्तु विमर्द्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवा । उलूकः केतवेयस्य वीरस्य गुप्तस्य सुतः ।
 एकस्तथैव दृढाक्षस्य चक्षधर्मो जयद्रथः । उत्तमोजास्य ह्यश्वः कैरलेयस्य कौशिकः ।
 वैदिशो वामदेवस्य सुकेतुस्यापि शीर्षवान् । पूर्वं पर्वतनिर्धूहमेतेष्वप्युत्तमस्य न ।
 दारयमोऽभिधावन्तु धाता इव बलाहकान् । बहस्य द्रवदक्षेव चेदिराजस्य सङ्गताः ।
 दक्षिण शैलनिधयं दारयिष्यामर्द्धश्रिताः । स्वमेव गिरि चित्रं समन्ताद्वेष्टिता बलैः ।
 वज्रप्रपातविषमं प्राप्नोतु कदम्बं महतम् । गदिनो ये गदामिक्षे परिष्वे परिधायुधम् ।
 अपरे निविधे शल्लोद्दारयन्तु जगोत्तमम् । एव भूमिधरोऽथैव विषमोऽचमिन्नाचितः ।
 कार्यो भूमिसमः सर्वो भवद्विजैस्सुधाधिपे । मरारसम्बन्ध मुना पार्थिवेषु च प्राशनम् ।
 गोमन्तं वेष्टयामासु सागराः पृथिवीमिव । उवाच राजा चेदीनां देवानां मधवानिव ।
 किञ्चिद्दुष्टेन दुर्गेऽस्मिन् गोमन्ते च नगोत्तमे । दुरारोहोऽग्रिखः प्रांगुपादस्य बद्धः ।
 कोष्ठलूपेण बद्धिम् परिवार्य समन्ततः । अथैवादीयतां विप्रमलमन्त्रिण कर्षणम् ।
 वज्रिणा कुसुमारां हि रणे शायकयोधिनः । न युक्ताः पर्वतारोहे नियोक्तु पादयोधिनः ।
 न नाम प्रतिबन्धेन न चावस्कन्दकर्मणा । शक्य एव गिरिस्त्रात देवैरथमिमर्द्दिनुम् ।
 दुर्गमुद्धे कन श्रेयाचोऽप्युद्धेन पार्थिव । अन्नोदकेऽन्वर्गोपाः पात्यन्ते गिरिवसिताः ।
 वध बहव इत्येव नायेव निपुणो जयः । यादवो नावमन्तथैव दावयेतो रणे क्षिताः ।
 अविज्ञातबलावैतो म्रियन्ते देवसन्निताः । कर्मभिस्त्वपैरा विप्र बालावतिबलांश्चिताः ।
 युष्करापीह कर्षाणि कृतवन्तौ यदुत्तमौ । शुष्ककाष्ठलूपैर्वैद्यैः सन्नेत पर्वतोत्तमम् ।
 अग्निना दीपयिष्यामि दक्षेता गतधेतवौ । यदि चेज्जिह्वमिच्छेते दक्षामानावितोऽग्निके ।
 समेत्य पातयिष्यामस्यक्ष्येते जीवितं ततः । वाक्यमेतन्मुदहये खलानां महीक्षिताः ।
 यदुत्तमोद्दिशमेते नृपाणां हितश्रियता । ततः काष्ठेऽलूकेऽग्नौ शुष्ककाष्ठैश्च पादवै ।
 उपादीयत शैलेन्द्र सूर्यपादैरिवामुदः । ददुक्षे सर्वतल्लयं पादकं तच्च पार्थिव ।
 ययोद्दिशं यथावात शैलस्य लघुविक्रमा । स वायूदीपितो वज्रिहतपात समन्ततः ।
 सधूमस्त्रालमास्त्राभिर्भाभिः खे दीपयन्निव । योऽलस्य पवनायस्य काष्ठसञ्चयमूलवान् ।
 ददाह शैल श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् । स दक्षमान शैलेन्द्रा मुमेव विपुलाः प्रियाः ।
 शतम् शतधा भूना महोल्काकारदर्शना । ष विप्रमानु शैलेन्द्र भाग्भिर्भानुरिवामुदम् ।
 आस्त्रिपत्नोव विधिवत् समन्ताद्वेष्टे बद्धतः । धातुमि पथ्यमानेस्य ज्वलन्निधेय पादवै ।
 उद्गान्तास्त्रांपदो रौति हुधमार्ग इवाद्रिराट् । प्रतप्तो दक्षमानस्य स शैलः क्षणवर्त्मना ।

रीतीनिर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजनीः । वक्रिणा दीपिताङ्गोऽपि गिरिर्नातिविराजते ।
 धूमान्धकाराङ्गतनुमंज्यमान इवाब्जुदे । विस्मिष्टोपलसङ्गतः कर्त्तृशङ्करवर्चसः ।
 गिरिभात्यनलोद्गारैरुष्काष्टद्विरिवाभुदः । प्रपातप्रखवोस्त्रितो धूमधन्विर्द्वितीयादरः ।
 मगिरिभक्षतां यतो युगान्तस्मिद्वितीयादरः । विरूपाक्षस्य पार्श्वेभ्यः सर्वा दग्धाद्वेदितिनः । ११२
 श्वन्तः प्रयुमूर्द्धानो निश्चरन्निवेद्यः । उत्पत्योपत्य गगणात् पुनः पितरवाङ्मुखाः ।
 रसुहृदजिताः सिंहाः शार्ङ्गलाञ्छामखाविलाः । मुमुक्षुः पादपाथैव दाहनिर्धासजं जलं ।
 ववावूर्द्धातिर्वीर्यतो भस्माङ्गरामपिङ्गलः । धूमच्छाया च गगणे दर्पिताम्बोददर्शना ।
 त्र्यव्यमानमहाबाहुर्विहसैः श्वापदैरपि । गिरिर्भक्षकामयाति प्रागुक्तान् कृष्णवर्त्मनः ।
 स मुनीच शिलाः प्रैल्यलोदपद्मिषोऽवयः । वज्रेण पुच्छतस्य यया स्वाहारितस्यया । ११३
 आदीप्य तनु भैरवेऽस्त्रिधा स्रुहृदंशिता । अर्द्धशोभनपकानाः पावकेनाभितापिताः ।
 दक्षानि नगक्षेत्रे शीर्षेणानि महाद्रुमे । धूमभारैरनास्रस्य मूले मियिलताङ्गते ।
 सरीषं हित्वा रामो वचनं केवलं ददन् । वभस्मे पद्मपत्रां च सचाक्राभयुद्धदने ।
 दक्षानिर्गन्ध गिरिस्तात सवानुमिच्छतद्रुमः । आश्रयेः कृष्ण वैरेण वैरिभिर्वसुधाधिपैः ।
 पश्य कृष्णानलोपानां सधूमामां समन्ततः । वनं नां निरचलीत गगन्नाथे खगोत्तमाः । ११४
 अथ यदावयोरर्थे गोमन्तसात दक्षते । अयश्चामिदे लोकौ लोकोन्मथे भविष्यति ।
 तद्व्यामृष्टवैरिर्धिमगल गगन्निभः । कृत्स्नियानिहन्मिषामि देशेभ्यो नृणांमरः ।
 एते ते कृत्स्नियाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः । रथिनस्तात दृश्यन्ते ययादग्ं युयुत्सवः ।
 श्वमुक्त्वा गिरिः शृङ्गान्मृष्टशृङ्गादिभेदुराट् । निपयात वलः शोभान् वनमालीधरो युवा ।
 कादन्मरोमदशोभैः नोलकाः पितृभ्यः । च शारदेमुषङ्गाशो वनमालाक्षितादरः । ११५
 कानैककुण्डलधराहभैः शिरवाङ्मुखाः । निपयात नरेन्द्राणां मध्ये क्रैत्रवर्त्यैः ।
 श्वमुते ततः रामे कृष्णः कृष्णामुदोपमः । गोमन्तशिराङ्गोमानामुतेऽमितविक्रमः ।
 ततः सन्धीडयामास पद्मां गिरिवरं हरिः । स पीडितो गिरिस्तन निष्कमज्ज समन्ततः ।
 गलालुलोपलस्य प्रक्षुतो हिरदो यया । स तेन वारिणा वक्रिलह्यशात् प्रथमं गतः ।
 कृष्णान्ते वारिधाराभिर्भेषजैरिवाङ्गुमान् । चिंशरसितनिर्घोषः पीतकाशा घनाकृतिः । ११६
 किरीटमूर्द्धां शैल्यास्यः पुण्डरीकनिनेचयः । शीवश्वकाः सुमुखः सहस्राक्षममद्युतिः ।
 रामादनन्तरं कृष्णः सुतो वै वीर्यवैराजतः । ताभ्यामवप्रुताभ्याश्च चरणे पीडितो गिरिः ।
 भुमीष कलिस्तापीर्षा गोप्रपावकशक्त्यै । कलिस्तापीर्षा दृष्ट्वा पार्थिवो भयमाविभ्रज ।
 इति शोमशामरते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोमन्तदाहे नवनवतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥
 अथाप्यन उवाच ॥ नैः नगादाभुतो दृष्ट्वा वसुदेवसुताभुभौ । सुभं नरवरानोक्तं सर्वं संभूतवाहनं ।
 याज्ञप्रहरणैः तौ तु चेतसस्तथादत्तौ । मकराविव संश्लेषे समुद्रचोभणाभुभौ । ११७

ताम्बां मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मनिस्तभूत् । आसुधानां पुराणानामादानकृतलवणम् ।
 ततोऽम्बरतलाद्भूयः पतन्ति यममहात्मनोः । मध्ये राजसहस्रस्र समरप्रतिक्राद्विणोः ।
 यानि वै मायुरे युद्धे प्राप्ताभ्याहवोभिर्नोः । तान्यम्बरात् पतन्ति त्रि दिव्याभ्याहवसंघवे ।
 लेलिहानानि दीमानि दीप्ताग्निदृशानि वै । निचिष्येयानि तत्रैव तानि प्राप्नोतु यादवौ ।
 क्रथादेरनुयातानि मूर्त्तिमन्ति दृष्टानि च । तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमोषानि सर्वशः ।
 दिव्यस्वयं दामधारीणि चास्यन्तीव खेचरान् । प्रमया भासमानानि दंशितानि दिग्भे द्यम् ।
 हस्तं सन्वर्त्तकं नाम सौनन्दं मुपलं तथा । चक्रं सुदर्शनं नाम गदां कैमोदकोन्मया ।
 चत्वार्येतानि तेजोसि विष्णुप्रहरणानि वै । ताम्बां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ।
 जपाह प्रथमं रामो हलमप्रतिभं रणे । सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं महत् ।
 सद्येव सान्त्वतां श्रेष्ठां जपाह मुषलोत्तमं । सौनन्दं नाम बलराजिरानन्दकरं दिशम् ।
 दर्शनीयञ्च लोकेषु चक्रमादित्यवर्चसं । नाका सुदर्शनं नाम प्रीतो जपाह क्रोधवः ।
 देवैर्निगदितायं गदा तस्यापरे करे । निपला कुमुदाचल्य नाका कैमोदकोति वा ।
 तौ समहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुनूपमौ । समरे रामगोविन्दौ रिपुंस्तान् प्रत्ययुधताम् ।
 सायुधप्रपद्यौ वीरौ तावन्वोन्मयायुभौ । धूम्रजानुर्जंघौ तौ रामगोविन्दस्त्वयौ ।
 समरेऽप्रतिद्वौ तौ विष्णुरेको द्विधाकृतः । द्विपक्षु प्रतिकुर्म्बाणौ पराक्रान्ता यद्येषौ ।
 हलमुद्यन्त्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितं । चकार समरे वीरौ द्विपतामन्तकोपमम् ।
 विकर्षयद्युन्दानि चन्निपाणः महात्मनोः । चकार रौप्यं सफलं नागेषु च हयेषु च ।
 क्षुजरात् लाङ्गलोत्विमान्मुषलोत्पिताक्षितान् । रामोऽभिरामः समरे निर्योमन्य ययाऽवसानम् ।
 ते यथामाणा रामेण समरे चलिपथभाः । जरासन्धान्तिकं भीता विरथाः प्रतिगम्यिरे ।
 तानुवाच जरासन्धः चक्षुर्भौ व्यवस्थितः । धिमेतां चक्षुश्चक्षिं वः समरे कातरात्मनोः ।
 पराक्रान्त्य समरे विरेयस्य पलायनम् । भूयस्त्वामिवावहो प्रवदन्ति मनोविणः ।
 पत्तिना मुवि चैकल्य गोपस्याव्यवलीयसः । भीताः त्वि विनिवर्त्तय धिमेतां चक्षुश्चक्षिं ।
 क्षिप्रं समभिवर्त्तय मम वाक्त्रेण चोदिताः । अथवा तिष्ठत इधैः प्रेयकाः संववस्थिताः ।
 धावदौ रणे गोपि प्रेययामि थमवयं । ततस्ते यत्त्रियाः सर्वे जरासन्धेन चोदिताः ।
 विपनाः शरजालानि दृष्ट्वा योद्धुमुपस्थिताः । ते हयैः काक्षनापोक्षरैर्यैश्चैवेन्दुप्रभैः ।
 नागैर्यग्निदंष्ट्राभैर्गहमाचप्रचोदितैः । सतनुवाः सनिक्षिंशाः सायुधोत्तरणाम्बराः ।
 खारोपितधनुमन्तः सद्योपराः ससायकाः । सक्चोत्तेधिन्तः सर्वे चारुचामरवीजिताः ।
 रणावनिगता रेजुः सन्धनखा महीचितः । तौ युद्धरङ्गापतितौ विगाहकौ सुधाम्बरा ।
 वसुदेवसुतो वीरौ युयुत्सुं प्रत्ययुधताम् । तयुद्धमभवत्तत्र तयोस्तेषाञ्च संघवे ।
 सायकोत्सर्गवज्रसं गदानिर्घातदाहणं । ततः शरसहस्राणि प्रतीच्छन्तौ रजैविणौ ।

तस्वतुर्गोधमुखौ तावमिष्टद्वेषाऽचलौ । गदामिवैव गुर्वीभिः सेषणवैश्च मुहुरैः ।
 अर्धमानौ महेश्वरौ यादवौ न चकषतुः । ततः कृष्णोऽमुदाकारः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 व्यवहृतं महतेजा वातपुङ्गेऽथवाऽनलः । स प्रक्षेपकतुल्येन दीपमानेन तेजसा ।
 चिच्छेद समरे वीरो नृगजाश्वमहारथान् । गदाविपातनिहतां लाङ्गुलाकृष्टमूर्तयः ।
 न ग्रेकुक्षे रणे स्थातुं पार्थिवो नष्टचेतसः । चक्रधारानिकृतातिं विचित्राणि मघोचितं ।
 रथयूथानि भद्रानि न ग्रेकुक्षितं रणे । मुखोत्प्रेषमग्राय कुञ्जराः पट्टिहायनः ।
 घना इव घनापाय भद्रदन्ता विचक्रुः । चक्रानलज्वालाहताः सादिनः सपदातयः ।
 पेतुः पराभवस्तत्र यथा वज्रास्तापयः । चक्रलाङ्गुलिर्दग्धं तस्यैव विदलीकृतं ।
 युगान्तोपहतप्रभं ध्वं पतितमावभौ । आक्रोडभूमिं दिव्यानामायुधाणां वपुष्मतां ।
 वैष्णवानां नृपालो तु द्रष्टुमयवन्तीयसः । केचिद्रथाः संवृदिताः केचिन्निहतपार्थिवः ।
 भग्नैरुपकास्त्रपरे विप्रोर्षा धेरणोतले । तस्मिन् विप्रसंगे घोरे चक्रलाङ्गुलसंज्ञके ।
 दारुणानि प्रवृत्तानि रक्षाद्योत्पत्तिकानि च । आर्तानां कूजमानानां पाटितानाञ्च काष्ठवत् ।
 शनो न शक्यतेऽप्यष्टं नृगगरथवाजिनः । आपातितनरेन्द्राणां दधिराद्रां रणक्षितिः ।
 योषेव चन्द्रमाद्राङ्गो भैरवा प्रतिभाति वै । नरकेशस्त्रिमङ्गलैः वादितानाञ्च दन्तिनां ।
 दधिराद्रास्तयस्तत्र च्छादयामास मेदिनीं । तस्मिन् महाभयवशे नरवाहनसङ्घे ।
 शिवाणामग्निवैः शब्दैर्नादिते घोरदर्शने । आर्तसन्निहतप्रभादे दधिराद्रान्द्रदालुके ।
 अन्तकाक्रान्तसङ्घे नागदेहैः समालते । अगस्त्यैश्च भिर्योधैश्चरैश्च दारितैः ।
 कक्षैश्च बलमृष्टैश्च नादितप्रतिनादिते । निपाते दृष्टिवीरानां मृत्युवाधारणे रणे ।
 हाणः शङ्खध्वजान् च चारान्तकदर्शनः । युगान्तार्कप्रभञ्जकं कालोद्येवायवोद्भूतं ।
 गृह्यन्त्यावनिगतां वभावे केवले नृपान् । किञ्च युध्यत वै शूरा इत्यखरथयधुताः ।
 किमिदं गन्त्यते शूराः कृताकृा इति नृपयाः । अर्धं सपूर्णजः सङ्घो पदातिः प्रमुखे खितः ।
 अदृष्टदेयिण रणे भवन्तो येन पालिताः । स इदानीं जरसम्भः किमयं नाभिवर्त्तते ।
 स्वमुक्ते ॥ नृपतिर्हरदो नाम वीर्यवान् । रामं हलायोधभुञ्जं प्रत्ययात् सैन्यमध्यगं ।
 वभाषे स तु तासां मुखमिव सेवनी । एतेहि राम युध्यस्व मया सार्द्धं मरिन्दम ।
 तत्र युद्धं तथैराधोऽग्रामश्च द्रदक्ष च । हृदये लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवैजया ।
 योजयित्वा ततः स्तब्धे रामो दरदमाहवे । बलेन बलिनां श्रेष्ठो मयलेनावपोषयत् ।
 स्वकायनतमूर्द्धा वै मयलेनावपोषितः । पपात दरदो भूमौ दारितार्द्धे द्वाचक्षः ।
 रामेण निहतं तस्मिन् दरदे राजशप्तमे । जरासन्धश्च राघवश्च रामेणासीत् प्रमागमः ।
 मष्टेन्द्रस्यैव हृत्पेण दारुणो लोमहर्षणः । गदे मृष्टोऽवा विक्रान्तावन्त्यामभ्यधावतां ।
 पश्यन्मनो भुवं वीरैः तावद्यतमहागदैः । ददृशोतं महात्मानो गिरी वंशिखराविव ।

व्युपारमन्तं युद्धानि मेवतां पुरुषर्षभौ । संख्याविधं धावनौ गदायुद्धेन विभ्रुतौ ।
 तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ । मत्ताविव महानगावयोऽन्यं समधावतां ॥
 ततो देवाः सगन्धर्वाः, सिद्धाश्च परमर्षयः । यथासाक्षरसस्य समायुगु सहस्रम् ।
 तदेवयसगन्धर्वमर्षिभिरलङ्कृतं । शुश्रूषेभ्योऽभ्यधिकं राजन्नभो ज्योतिर्मणैरिव ।
 अभिदुद्राव रामन्तु शरासन्धौ नराधिप । ध्वं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं ।
 तावत्योऽन्यं प्रजहति गदायुद्धविशारदौ । दन्ताभ्यामिह मातङ्गैः नादयन्तौ दिग्भेदम् ।
 गदानिपातो रामस्य शुश्रूषेऽग्ननिस्त्रिन । जरासन्धस्य च रणे पर्वतस्त्रेह दीर्यतः ।
 न स कल्पयते रामं जरासन्धकरच्युता । मदा गदाभ्यां भेदं विन्ध्यं गिरिनिबानिखः ।
 रामस्य तु गदविगं राजा स मगधेश्वरः । खेदे धैर्येण महता श्रियया च व्यपरोक्षयत् ।
 ततोऽन्तरीक्षे वागाशीत् सुखराः लोकसाक्षिणौ । न तया राम बभौऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विहितोऽस्य मया कृत्युलकात् साधु व्युपारम । अचिरैरेव कालेन प्राणस्थैश्च्यति मागधः ।
 जरासन्धस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समरघातः । न प्रादरस्तस्तन्मै पुनरेव हलायुध ।
 दीर्घकालं महाराज निघ्नतामित्रतरेतरं । पराजिते स्वपक्रान्ते जरासन्धे महीपते ।
 विविक्कमभवत् धैर्यं परावृत्तमहारथं । नै भुपाक्षोदितैर्नगैः खन्दन्नेखरगैश्च ।
 दुद्रुवुर्भीतमनेनो व्याघ्राज्जाता खगा इव । तक्षरेन्द्रे परित्यागं भग्नर्षैर्बभूव ।
 घोरं कथाद्वयज्जलं घोरमायोधनं वभौ । द्रवसु रथमुखेषु पेदिराजौ महाभुतिः ।
 कृत्वा पादद्वयसन्धं कृष्णमेवावगर्षत । हतं, काक्यधैर्येण पेदिधैर्येण चानघ ।
 सन्धकामो गोविन्दस्मेमाह स पेदिराट् । अहं पित्रभ्यसुभर्ता तव यादवनन्दन ।
 सबलसामुपावृत्तस्त्वं हि मे दयित, प्रभो । उक्त्यैव मया राजा जरासन्धोऽप्येवतन ।
 दृष्ट्वाहिरम दुर्भुद्धे विषहाद्रसकर्मणि । तद्वेगोऽस्य मया त्यक्तो मम वाक्यस्य दूषक ।
 भग्नो युधि जरासन्धस्तथा द्रवति सामुग । निर्धैर्यैव संयाति खपुर्न प्रथिवीपति ।
 लब्धेव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किञ्चिज् । तदिमां वन्यशस्त्रं त्वं महीं हतनराकुलां ।
 द्रव्यादगणसंकीर्णैः सेवितव्याममानुषैः । करवीरपुर्णोऽहं गच्छामि सबलामुगा ।
 शृगालं वासुदेवं वै द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिव । हभौ रथवरावग्नौ युवयोः कारितौ मया ।
 योजितौ श्रीधरतुर्यौ खड्गचक्रावकूवरौ । श्रीप्रभारुह भद्रनौ बलदेवसहायवान् ।
 सराम करवीरसं द्रष्टुं तं वसुधाधिपं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पित्रक्षयपतेर्बोकां मुना पेदिपतेषादा । वाक्यं हृष्टमना, कृष्णो जगाद जगती गुह ।
 अथो सुयुद्धाभिरतौ देशकालोचितौ लया । सान्धवप्रतिरूपेण संशिकौ वचनामुना ।
 देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च । वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तार्येदित्युक्तम् ।
 पेदिराजसनाथौ स खट्वौ तव दर्शनात् । नावयोः किञ्चिदग्राण्य ययोस्तं वभूवोदृष्टम् ।

११०

११५

११६

११७

११८

११९

जरासन्धस्य निधनं ये चान्ये तत्तमा नृपाः । पथ्यान्ते तत्तमा नृपाः स्वः कर्तुं संदिक्कुलादह ।
यदूनां प्रथमो वन्युत्सं हि सर्वमधीचिता । अतः प्रवृत्तिं संशामान् द्रव्येषु चेदिसत्तम ।
चाक्रं भौषधमित्येवं संशामे रणदृष्टयः । कर्वायिष्यन्ति लोकस्मिन् ये धरिष्यन्ति पाथिवाः ।
राश्यां पराजयं युद्धे गोमन्तोऽपलसत्तमे । श्रवणाद्वारणाचास्य खगलोकं प्रजन्ति ते ।
तद्गच्छाम महाराज करवीरं पुरात्तमे । तस्यादिष्टेन मार्गेण चेदिदराज शिवाय वै ।
ते खल्वन्धनताः सर्वे पवनात्पातिभिर्दधेः । भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्त्तिमन्तं स्वामयः ।
ते चिराचोपिताः भ्राताः करवीरं पुरात्तमे । शिवाय च शिवे देवे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ।
इति श्रीमहाभारते खिले चरित्रे विष्णुपर्वणे करवीरपराभिगमने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तामागतान् विदिताऽयं शृङ्गाला युद्धदुःखदः । पुरुषधर्षणं मत्वा निजैर्गामिन्द्रविक्रमः ।
रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना । आयुधप्रतिपणनेनैमिनिघावचाविना ।
मन्दराचलकल्पेन चित्रभरणभूषिता । अच्युतधायकल्लोः पर्वणावधौ विषा ।
हृदयेनाग्नाग्निगताऽसकेन शिखरेष्वपि । हेमकूबरगर्भेण दुर्दाविणाभिगामिना ।
सुवनुरेण दीप्तेन पतन्निवररक्षसा । खगलेनैव शक्यं हृदयेन रथादिना ।
सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयं । आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निरुद्धोत्त ।
तेन खल्वन्धनमुत्थेन द्विपत्यन्धनपातिना । स शृङ्गालोऽप्यथातु लृण्यं शलभः पावकं यथा ।
चापपाणिः सुतीक्ष्णः कवचो हेममालिकः । वितप्रावरणेष्विषोः पावकाकारलोचनः ।
मुकुर्भुजैश्चापसं विषिपनुः वधं धनुः । निर्व्वमन् रथेनैवायं सानुलज्जालमण्डल ।
भामिभूषणपङ्कजीनां दीप्तो मेतृरिवाचलः । रथस्यैव शैलेभूः शृङ्गालः प्रत्यदुःखत ।
तच्छारमितशब्देन रथमिच्छन्नेन च । गुह्येन च भास्यन्तोऽपचलालम्बो यथा पुरा ।
तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्त्तिमन्तमिवाचलं । शृङ्गालं लोकपालार्थं दृष्ट्वा हृष्टो न विव्यधे ।
शृङ्गालश्चापि संरथाः खल्वन्धेनाग्नाग्निना । समीपे वासुदेवस्य युयुतुः प्रत्यदुःखत ।
वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा शृङ्गालो युद्धलालसः । अभिदुःखं वनेन मेघराशिरिवाचलं ।
वासुदेवः स्थितं शला प्रतिदुःखाय तस्मिन् । तपुद्गमभवत्ताम्रं समरे घोरदग्धनं ।
उभाभ्यामपि मत्ताम्रा कुञ्जरग्या यथा वने । शृङ्गालस्तत्रोत्तं लृण्यं समरे समुपस्थितं ।
युद्धरागेण तेजशो मोहाचलितगौरवः । गोमन्ते युद्धमार्गे न यत्नया लृण्यं चेष्टितं ।
अनायकानां मूर्खानां नृपाणां दुर्व्वले बले । स भो सुविदितः लृण्यः कतिपयाणां पराजयः ।
हृषणानामसत्त्वानामदुष्टीनां रणोत्सवे । तिष्ठेदानीं यथाकामं स्थितोऽहं पाथिरे पदे ।
क यास्यसि मया हृद्धो रणेष्वपेपरिनिष्ठितः । न चाहमेकं शत्रुं लो युक्त्वा योद्धुमं हव ।
अहमेकस्त्वमयेको द्वौ युध्याव रथे स्थितौ । किञ्चनेन मिरत्नेन ते वाऽहं वा रणे स्थितः ।
इति मथि तमथेको वासुदेवो भविष्यति । धन्योऽयं निधनं प्रयतिनक्तरे रणे ।

११०

१११

११२

११३

११४

लोकोऽस्मिन् वासुदेवोऽहं भविष्यामि हन्ते त्वयि । शृंगोत्तमस्य वचं श्रुत्वा वासुदेव समापर ।

५१०६

इष्टत प्रहरस्त्रेति तमुक्त्वा चक्रमाददे । ततः सायकजोत्सोनि शृंग तः क्रोधमूर्च्छितः ।

चित्तेषु कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रम । शस्त्राणि यानि चान्यानि मुपलाद्या नि संयुगे ।

पातयामास गोविन्दे स शृंगाल प्रतापवान् । शृंगालप्रहृतेरस्त्रैः पावकज्वालमालिभिः ।

निर्दयाभिहत कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः । सोऽस्तप्रहारमिहत किञ्चिद्द्रोणमन्विनः ।

चक्रमुद्यम्य गोविन्दः शृंगालोरसि चाक्षिपत् । त रथस्थं प्रमाणस्य शृंगालं युद्धदुर्भेदः ।

५१०७

जघान समरे चक्र जातदंष्ट्रे महाबल । निहत्य समरे शूरं शृंगालं युद्धकामुकः ।

ततः सुदर्शनं चक्र पुनरायाङ्कुरो करं । चक्रेणोरसि निर्मिलं स गतासुरगतासवः ।

पपात चतुर्जम्बावी शृंगालोऽद्रिरिवाहत । निश्चयं तं निपतितं वज्रपातादिवाचलं ।

तस्य सैन्यान्यपययुर्ज्वलमांसि हन्ते नृपे । केचित् प्रविश्य नगरं कण्ठसामिभृता मृशं ।

रुद्रदुर्दुःखसन्तप्ता भर्तृशोकाभिपीडिता । केचित्तत्रैव शोचन्त स्मरन्त सुकृतानि च ।

५१०८

पतित भूमिप भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिता । ततो मेघनिगादेन खरेणारिविमर्द्दितः ।

कृष्ण कमलपत्रलो जगन्नामभय ददौ । चक्रोचितेन हस्तेन राजताडुलिपत्रैश्च ।

न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत । नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनं ।

घातयिष्यामि समरे मेदे शूरमृतमृश । अश्रुपूर्णमुखा दीनो क्रन्दमाना मृशं तदा ।

पतितोऽयं शृंगालस्य भ्राष्ट्रं खलीनमानसः । ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्या धरणीपतिः ।

५१०९

चक्रनिर्हारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलं । विलपन्ति स्म समरे वसिष्ठा वसन्ता भूशः ।

बाष्पुपातेवशा दीना शोकस्य वयमागता । तेवा रुदितशब्देन भाराणां विवर्धै खरैः ।

मधियस्तस्य जियैतुः सपुत्रा रुदितानना । तास्त निपतितं दृष्ट्वा क्षाण्य भूमिपतिं पतिं ।

सामानाहण्य करजर्मशाभीं पर्यदेवयन् । उरासुरसिञ्चासौव त्रिरोजान्वाकुलान्यपि ।

निर्दयं ताडयन्त्यसौ विस्मरं रुद्रदुःखियः । तृणोरसि सङ्कुक्षान्तौ रुदितजिघ्रसोचनाः ।

५११०

पेतुर्दुर्भृताः सर्वे लसन्मूला लता इव । तास्य बाष्पान् यूनानि नेत्राणि नृपयेयिता ।

यारिविभ्रहतानीव पट्टजानि चक्रागिरेः । तां पतिं पतितं भूमौ रुदन्त्या रुदिताडिता ।

लासपमाना कृष्ण योयित पर्यदेवयन् । पुष्पघास्य पुरस्तात्तु बालं प्रसृतलोचनं ।

शक्रदेव पितुः पार्श्वे द्विगुणं रुद्रदुःखियः । अयनं वीर विक्रान्तो बालः पुत्रो तं पश्यितः ।

सदिष्टो न कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके । कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्मत्त पुरं परं ।

५१११

अतृप्ताभाव भोऽप्यगः किं कुर्ये विधवा वयः । तस्य पद्मावती नाम महीषी प्रमदोत्तमा ।

पुरमाता सुत गृहं वासुदेवमुपस्थिता । यस्तया पातितो वीर रथप्राक्तेन कक्षया ।

तस्य प्रेतगतस्याय पुष्पस्ता शरण गतः । यदि त्वा प्रथमेतापैः क्षुधिता प्राप्स्यन्तवः ।

नायमेकप्रहारोऽयं जनकयेत दाहणः । यदि कुर्यादयं मृदुस्तयि बान्धवक विधिः ।

भैवं परीतः क्षयः सेवेत धरणीतलं । अयमस्य विपन्नस्य बान्धवस्य तवानस्य ।

सन्ततीरक्ष्यतां धीर पक्षः पक्ष इवात्मजः । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा महिष्या यदनन्दनः ।

मदपूर्वमिदं वाक्यमुवाच बहताम्रः । राजर्षयि गतो रोपः सहानेन दुरात्मना ।

प्रथमित्या वयं ज्ञाता देवि भैवोक्ति बान्धवः । गोपो मे विगतः साध्वितेव वाक्यैरकल्पितैः ।

थोऽयं पुत्रः शृङ्गाक्षस्तु ममाप्येष न भ्रातृयः । अभयश्चाभियेकश्च ददाम्यसौ सुखाय वै ।

आह्वयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिशक्त्या । पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिषिच्यतां ।

ततः प्रकृतयः सर्वाः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा । अभिषेकार्यमाजगम्युच तौ रामकेशवौ ।

ततः मिहामनसं तं राजपुत्रं जनार्दन । अभियुक्तेन दिव्येन योजयामास वीर्यवान् ।

अभिषिच्य दृग्गालक्ष्य करबोरपरं सुतं । हृष्यजुह्वरेवाशु प्रम्यान्ममभ्यरोक्षयत् ।

रथेन शरिर्यत्तेन तेन यद्वाष्पितेन वै । केवच, प्रस्यिताऽध्वनं हृत्तहा त्रिदिवं ययो ।

शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह माता परन्तपः । शबालदृष्टयस्तिर्मायाः प्राक्तनसुखा ।

शिविकायाभयारोण्य शृङ्गालं पृथुदन्तं । सहितः दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखः चयः ।

नैधनेन विधानेन चकृते तस्य सत्कियां । सत्कारं कारयामासः प्रियं पादलौकिकं ।

उद्दिष्टादिभ्य राजानं आहं कृत्वा सहस्रयः । ततश्च सत्तिष्ठं दत्त्वा जामगोत्रादिकोत्तमैः ।

पितृभ्यः परते धारमोक्षमग्निग्रन्थानसः । हत्वा दकं तदा राजा भविष्ये पुरोत्तमम् ।

इति श्रीमहाभारते पिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्रुपदसूक्तस्य द्वादशोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते। तु स्वयेन कालेन पञ्चरात्रेणैव। ययि। दमयेयेष सङ्गत्य मेकरात्रेणैव। ततः। २११॥

कर्मतु, सजितौ बोरौ मुदा परमया पुनौ । नगरीं मयुरां प्राप्तिा वसुदेवसुताकुमौ ।

ततः प्रत्युद्गताः सर्वे धात्वा यदुगन्दनी । सवन्ना सुष्टमनस उपेक्षजुरेगमाः ।

श्रेष्ठः प्रकृतपदैव मन्त्रिण्य ययोदिताः । यथावद्वृद्धा सा चैव पुरी ममभिवर्त्तत ।

नन्दिद्वयं च वाचनं सूत्रेण पुनर्वोक्तमेव । रथ्याः । पताकामासिनो भावन्ति सः समन्ततः ।

इष्टप्रगुदिता सर्वः पुरी परमप्रोभिता । आचोस्तयोरागमने ययेवेन्द्रमहे तथा ।

मुदितास्तत्र गापन्ति राजमार्गेषु गायनाः । सुत्राद्योर्भङ्गना गाथा पादवानां प्रियहृताः ।

गाविन्द्राभौ शंप्राभौ भ्रातरो लोकविभूतौ । खेपुरे निर्भयाः सर्वे क्रोडधं पादशः सुखं ।

न तत्र कश्चिदने वा भस्मिने वा विधेयतः । मण्डुरायामभूत् कथिद्रामरुश्याममगमे ।

संपादि साधुशक्त्यानि प्रहृष्टा गोहृष्टदिपाः । नरनारोगशायैः भजिते मानसं सुखं ।

मिवाधं प्रवयुर्भूता विरजस्का दिवो इयः देवताः स मय्याणि वृष्टान्वायतनेष्वपि ।

पानि सिद्धानि साकष्य दृष्टानि च कृते युगे । तानि मन्वात्प्रादु यस्त तज्जराग्मने तदा ।

ततः कालं दिवेषु सन्दिग्धता निवर्तते । इत्युक्तेन ते बोधो प्रविष्टो मयुरा पुनः ।
 तस्मिन्काले च ते विविधेभ्यः पुरुषेभ्यः प्रोक्तं ।

श्रीवर्ममा पुत्री इत्या गा.पुनर्द राममत्र च। चतुष्टयमुपगुणाः प्रक द्यगता इव।

वसुदेवस्य भवनं पितृसौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचसं ।
 ततसौ वसुदेवस्य पादौ समभिवाद्य च । उपसेनन्तु राजानमन्यास्य यदुपुङ्गवान् । १०१२
 ययान्यायं पूजयित्वा तौ सर्वेऽभिनन्दितौ । जम्बतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनं ।
 तत्रायुधानि विन्यस्य गृहे स्त्रियैश्चरितौ । मुमुदतैः यदुसरी वसुदेवमुतातुभौ ।
 एवं तापेकनिश्चाणैः मयुरायां ब्रुवान्नौ । उपसेनानुगौ भूत्वा कश्चित् कालं विधेरतु ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मयुराप्रत्यागमने द्वाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच । कस्यचित्तय कालस्य स्त्रिया गोपेषु सौहृदं । जगामैको मजं रामं कृष्णस्यानुमते स्थितम् ।
 स गतस्तत्र रम्याणि ददर्श विपुलानि वै । भुक्तपूर्व्याश्चरण्यानि सरांसि सुरमोणि च । १००
 स प्रविष्टुः वेगेन तं मजं कृष्णपूर्वजम् । वस्त्रेन रमणीयेन वस्त्रेणालङ्कृतं प्रभुम् ।
 स तानभाषत प्रीत्या ययापूर्वमरिन्दमः । गोपेस्तेनैव विधिना ययान्यायं ययावयः ।
 तथैव प्राह तान् सर्वैस्तथा च परिहर्ययन् । तथैव सह गोपीभिर्योजयन्मधुराः कथाः ।
 तमूचः स्वविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः । रामं रमयन्ता येष्ठं प्रवासात् पुनरागतं ।
 स्नातं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन । अथ स्य निर्हतास्तात यत्ना पर्यामहे वयम् । १०१
 प्रीतास्यैव वयं वीर यत्नं पुनरिहागतः । विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामः ब्रुभयङ्करः ।
 परहंमीया वयं भूमं त्वया पादवनन्दन । अथवा प्राप्तिनस्तात रमन्ते जम्भूमिषु ।
 चिदशानां वयं मान्या भुवमघामलालन । ये स्य दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तत्रागमं ।
 दिष्ट्या ते निहता मन्दाः कंसस्य विनिपातितः । उपसेनोऽभिविक्तस्य माहाभ्येनात्मजेन वै ।
 ममुञ्चि च श्रुताऽस्माभिसिन्धुना सह विषह । गोमते च श्रुतोऽस्माभिः क्षत्रिये सह विषह । १०२
 दरदस्य वधक्षेत्रे नराश्वत्थपराजयः । तत्रायुधावतरणं श्रुतं न परमाद्यवे ।
 वधयेव शृङ्गालस्य करवीरपुरोत्तम । तस्मिन्तस्माभियेकस्य नागराणाञ्च धाम्पनम् ।

सद्यो दत्तानि पद्मानि विक्रान्तुत्यलानि च । शिरसा चारुकेनेन किञ्चिदाद्यन्तमौलिना ।

अथैकावलयमेन कुण्डलेन विराजता । चन्दनार्द्रेण पोनेन वनमालावलयिनि ।

विषभावरसा राम कैलाशेनैव मन्दर । नीले वषाणे वषणे प्रत्यगजलद्रुमे ।

१०५

रराज वपुषा शुभ्रकिमिरौघे यया शशी । साङ्गलेनावसकेन भुजगाभोगवर्तिना ।

तया भुजापट्टेन मुयलेन च भासता । स मत्तो वलिनां श्रेष्ठो रराजार्धुर्गतानन ।

शैशिरोपु विधामास यथा खेदालस शयो । रामस्तु यमुनामाह स्वातुमिच्छे महानदि ।

इहि मातमिगच्छ त्वं हृदिणी सागरद्वमे । सङ्घर्षयस्व मत्तोक्ता भारतीं परिभूय सा ।

वाभ्यवर्त्तत म देय स्तोत्रभावेन मोहिता । ततयुक्तोप वलवायामो मन्दसमीरित ।

१०६

चकार स हल हले कर्षणाधोमुख बली । तस्यामुपरि मेदिन्यां पेतुस्त्वामरसज्ज ।

मुमुबु पुष्पकोपैथ्य पुष्परेखरुणे मले । स हलेनानतापेण कुले मृद्व मज्जानदी ।

चकर्ष यमुनां राभो व्युत्थितां वनितामिव । सा विङ्गलजसलेता द्रुदप्रस्थितवद्यया ।

ध्यावर्त्तत नदी भोता हलमार्गानुसारिणी । साङ्गलादिष्टमार्गां सा वेगमा वक्रगामिनी ।

सङ्घर्षमभवत्ता योपेक्षाकुलताङ्गता । पुलिनयोषिर्विमोहो मृदिनैलोद्यताङ्गिते ।

१०७

केनमेखसत्तु नैव स्थिवैसीरान्तगामिनी । तरङ्गविषमापोढा चक्रवाकोन्मूलसमी ।

सुगन्धमोरवकाङ्क्षी नलमोक्षविभूषणा । वितर्क्षेवेषणापाङ्क्षी काशवौमैश्चिन्ताम्वरा ।

तीरजोद्धृतकेयान्ता जलसुलितगामिनी । साङ्गलोसिखितापाङ्क्षी शुभिता सागरद्वमा ।

मत्तेव कुटिलापाङ्क्षी राजमार्गेण गच्छती । हत्यते सा स्म वेगेन स्वातसुलितगामिनी ।

उन्मार्गानीतमार्गां सा येन हन्दावन वने । हन्दावनस्य मध्ये सा नीता यमुना नदी ।

१०८

रोह्यमाणेव सगरेरन्विता तोपवाविभि । सा यदा समनुकान्ता नदी हन्दावन वन ।

तदा स्वीरुपिणी भूला यमुना राममप्रवीत । प्रमोद नाथ भीताङ्घ्रि प्रतिलेमिन् कर्षया ।

विपरीतमिदं रूपं तोपस्य मन जायते । अवत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय सया कृता ।

कपण्ठेन महाबाहो स्तमार्गव्यभिचारिणी । प्राप्तां भां सागरे नूनं वपय्यो वेगमर्चिता ।

विगहाधिरुहियन्ति तोपय्याह्वगामिनी । प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वा हृष्यपूर्वज ।

१०९

सप्रसन्नमता नित्य भवत्त्वं सुरोत्तम । कर्षणायुधकृष्टाङ्घ्रि रोषोऽयं विनिवर्त्यतां ।

गच्छामि चरयौ मूढा तवाहं साङ्गल युव । मार्गमादिष्टमिच्छामि क गच्छामि महाभुज ।

प्रणामावनता दृष्ट्वा यमुना साङ्गलायुः । प्रत्युपवाचार्थं त्रधू मदस्त्वान्तिदं वच ।

साङ्गलादिष्टमार्गां तमिम मे विप्रदर्शने । देशमन्त्रप्रदानेन दावयस्व खिल शुभे ।

रूपं ते मुमु सन्देहं कथितं सागरद्वमे । शान्तिं तत्र महाभागे गन्तवाद्य ययासुष ।

११०

लोका हि पातत व्याध्यानि तावन्निष्ठते मे पथ । यमुनाकर्षं दृष्ट्वा सर्वे ते प्रजगामिन् ।

साधु साञ्चिति रामाय प्रथमघकिरे तदा । तां विद्वज्ज महावेगं तां य मर्षां यनौक्यः ।

तत सञ्चिन्त्य मनसा बुद्ध्या निश्चित्य चैव च । पुनः प्रतिजगामाशु मथुरा रोहिणीसुतः ।

स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनं । परिवर्त्तमानं ददृशे श्रुत्वा सारमन्थरम् ।

तथैवाभ्यन्वेशेन सोपसृष्टो जनाहूतं । प्रत्यग्रवनमालेन वचसाऽतिविराजता ।

स दृष्ट्वा हर्षमामान्तं रामं छात्रलधारिणं । सहस्रात्याय गोविन्दः प्रददावायनोत्तमः ।

उपविष्टं ततो राम पश्यच्छ कुशलं श्रेष्ठे । बान्धवेषु च सर्वेषु गोपु चैव जनाहूतं ।

प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणं । सर्वेषु कुशलं कृष्ण सेनां कुशलमिच्छसि ।

ततस्तथोर्विचिचार्याः पौराण्यो ह्यभवन् कथाः । वसुदेवाद्यत पुण्या रामकेशवयोस्तादा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यमुनाकवणे व्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्यस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका मरा । चक्राधुधरहं सर्वं लोकपालादौपमं ।

तेवात्यधिकशंसोऽपु लोकप्रावृत्तिकेविव । हतवञ्जा यदुश्रेष्ठा समेताः कृष्णवर्षदि ।

समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु सबदि । प्रावृत्तिका मरा, प्राज्ञ पार्थिव्यात्ययिकं वच ।

जनाहूतं नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागम । शशंसुर्हृषिणात्यानां मुमहागित्यनेकम् ।

स्मरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजलपदेभ्यः । लुण्ठिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्तत्रासनात् ।

प्रकारं स्या कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजैरिताः । इक्ष्वाणो किल गच्छा स्तो इक्ष्वाण प्रथिता स्वयाः ।

भावो खयन्मरस्ताव तस्याः किल जनाहूतः । इत्यर्थमेते नृवरा गच्छन्ति सबलानुगाः ।

तस्यास्तौ लोकापसुन्दर्यास्तौ येऽहनि यादव । इक्ष्वाभूषणमूर्षिण्या भविष्यति खयन्मर ।

राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यध्वरथगामिनां । द्रुह्याम जतग्रस्ताव हृन्दाणि च महात्मानां ।

सिंहशार्ङ्गलदार्पाणां मत्तद्विरदगामिनां । सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परसमर्षिणां ।

जयाय शीघ्रं स्मरिता बलौघेन समुन्विता । निरुद्धाः श्रुतिवोपला किमेकान्तचरा वयं ।

निरुद्धाश्च भविष्यामि गच्छामि यदुत्तम । सुमेतत् केवलो वाक्यं यदि श्रण्यन्निवापिन् ।

निर्जगाम यदुश्रेष्ठा यदूर्गां सहितो बलैः । यादवास्तौ बलौघा सर्वे संधामस्तान्मया ।

निर्ययुः सन्दर्भैर्हिंयेर्गन्वितास्तिदशा इव । बलाघेण नियुक्तेन हरिरोयानमस्मिन् ।

चक्रोद्यतकर कृष्णो गदापाणिर्यरोपत । यादवाद्यापरं तत्र यामुदेवानुयायिन ।

रथैरादित्यमह्यैः क्रिद्धिणोऽप्रतिमादितैः । उपसेनन्तु गोविन्द प्राह निश्चितदहनः ।

तिष्ठ स पृथगार्हू लभावा मे सहितोऽनघ । क्षमिया निष्ठतिगशाः शास्त्रास्त्रिहृद्दंभिनः ।

पुरीं गृह्ण्यामिमां वीर जपन्तैः पीडयन्ति मः । अस्माकं बहिनाः सर्वे नरासत्त्वप्राणुगाः ।

मोदन्ते मुनिगताश्च देवलोके यथाऽमराः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचनं युवा भोजराज्ञो महायया । कृष्णं स्नेहेन विभ्रतं बभूवै वचनामृतं ।

कृष्ण कृष्ण महाय सो यदूर्गां नन्दिबहून् । श्रूयतां यदहं सद्य वक्ष्यामि रिपुसहनः ।

मया विहीनः सर्वे स्या न मक्ताः मुषमासिहः । पुरेऽस्मिन् विषयान्तो वा पनिहोना इव क्षियः ।

तत्तनाया वयं तात तद्वाङ्मलमाश्रिता । विभीमो मे नरेन्द्राणो मेन्द्राणामपि मानद ।

विजयाद्य ददुश्चेष्ट यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं संहितोऽस्माभिर्गच्छेया यादवर्षम् ।

तस्य राज्ञो वच श्रुत्वा सन्निभं देवकीसुत । यथेष्ट भवतामद्य तथा कर्त्ताऽस्ययशस्र्यं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भन्तादाहरणे चतुर्धनुःशततोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रथेन वै । भीष्मकस्य स्यहं प्राप्तिं लोहितपतिमाश्रिते ।

प्राप्ते राजसमाजे तु शिविराकीर्णभूतले । रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राज्ञी तनुमाविशत ।

विवाशनार्य भूपाणा प्रकाशार्थं पुरातन । मनसा चिन्तयामास वैगत्यं महाबलं ।

ततस्त्रिन्तितमवसु विदित्वा चिन्तात्मज । सुखलक्ष्यं यपु कृत्वा निलिल्य केशवान्तिके ।

तस्य पक्षिपातेन पवनोद्गमकारिणः । कल्पिता मनुजा सर्वे न्युत्थास्य पातितां भुवि ।

शिरोग्भि पतिता सर्वे प्रविपन्न ययोरया । तान् पक्षिपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाच स ।

स तदा पक्षवातेन मेने पतगक्षमम् । ददर्श गच्छं प्राज्ञ दिव्यसङ्गमुत्पन्नं ।

पक्षवातेन दृष्टिवीक्षासत्यनं मुजुंशुङ्गे । दृष्टासन्नैः प्रहरणैर्लेलिङ्गिस्त्रिविधैः ।

वैष्णव हस्तसंघेय नात्यमनप्रवाङ्मुख । चरणाभ्यां प्रकर्षन् पाण्डुरं भोगिनाम्बरं ।

हेमपचैवपचित धातुमन्मिवाचलं । अस्तरारम्भोर्नारं द्विजैरेवविभाजनं ।

बाधन दैत्यसंधाना बाधन ध्वजलक्ष्यं । तं दृष्ट्वा चध्वजं प्राज्ञ सचिवं मान्तरायिकं ।

धृतिमन्त गतमन्तं जगाद मधुसूदनं । दृष्ट्वा परमवदष्ट स्त्रित देशनिवापरं ।

तुल्यमानार्थया वाचा गतमन्तमुपस्थितं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ स्नातं खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमहान् । विन्ताहृदयानन्द स्नातं केशवप्रिय ।

प्रज्ञ पचरथश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनं । धनकचैव शलाघ्य प्रतीवाम खयस्वरं ।

राज्ञा तच्च समेतानां हस्तयस्त्रयगामिनां । द्रष्टव्यम शतशस्तव समेतानां महात्मनां ।

एवमुक्त्वा महाबाहुर्वनतय महाबलं । जगामाशु पुरी कृष्ण कैशिकस्य महात्मन ।

वैगत्यसख श्रीमान् यादवैश्च महारथैः । विदमंगरी प्राप्तिं कृष्णो देवकिगन्दनं ।

चष्टा प्रमुदिता सर्वे निवासायोपचक्रुः । सर्वे शलाघुधधरा राजानो वक्षशास्त्रिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदं । कैशिकस्तत उत्थाय प्रष्टुमान्तरात्मना ।

अर्थमाचमनी दत्त्वा स राजा कैशिक स्वयं । सतकृत्य विधिवत् कृष्णं स्मरुप संन्येयवतः ।

पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरं । विवेश सखल श्रीमान् कैलार्णवशरूरो यथा ।

खानपानादिरदौधैरर्चिता बाधवाङ्गुज । सुखेनैवापित कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।

पूजितो यजमानेन श्लेषपूर्णं चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णलीखयवरोपसाधिकशततोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते कृष्णमागत दृष्ट्वा वैगत्यसहायतुं । नभूयस्त्रिन्तयविष्टा सर्वे नृपतिपत्तमा ।

ते समेत्य गता राजन् राजानो भीमविक्रमाः । मन्त्रयुर्मान्त्रकुर्वन्तो नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः ।

५८२

भीमकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृतां । सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्राक्षरश्रेणुषु च ।

नियेदुल्लेख्य नृपवरा देवा देवसभासित्र । तेषां मध्ये महाबाहोर्जरासभ्यो महाबल ।

वभाषे सुमहातेजा देवान् विश्वेश्वरो यथा ।

॥ जरासन्ध उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीमकस्य महामति । कथ्यमानं वया मुमुक्षा वचनं वदताम्बरा ।

धोऽसौ कृष्ण इति ख्यातिः वसुदेवसुतो बली । वनेतेयसहायेन संप्राप्तं कुण्डिनं विह ।

५८३

कन्याधैतेर्महातेजा यादवैरभिसदृत । श्वशरं कुरुते यत्नं कन्यावाप्तियंया भवेत् ।

यद्वच कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्भूतं । सुहृद्व नृपग्राहूणां विनिश्चित्य बलामसं ।

पदातिनां महावीर्या वसुदेवसुनातुभौ । वैभवेयं विना तस्मिन् गोमन्ते पश्यतां स मे ।

यत् कृतं सुमहद्वीरं भवद्भिर्विदितं महत् । कृष्णस्य यादवैर्यैव भीमान्धकाहारथै ।

समेत्य पुथ्यमानस्य कौटुम्भो विप्रहो भवेत् । कन्यार्थं यतमानेन गहडक्षेत्रे विष्णुना ।

५८४

क स्यात्पतिरणे तस्मिन् विप्रः सौख्यं सह । पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी विधं ।

पातालस्य तले मग्नः विष्णुना प्रभविष्णुना । वाराहं रूपमाख्याय उद्धृता अगदादिना ।

हिरण्यसक्त्यै दैत्यैश्च वाराहेण निपातित । हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रम ।

अवधोऽमरदेत्यानामृविगन्धर्व्यं केशरै । यचराचयनागानां नाकाग्रै नागनिखले ।

न चाभ्यन्तराव्यर्ज्जोर्गं शृङ्गेणार्द्रकेन च । अवधस्त्रिषु लोकेषु दैत्यैश्चैव पराजित ।

५८५

गारुडिणेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा । वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।

अदित्या गर्भसंभूतो वसिष्ठोऽसुरोत्तमः । सत्पितृभ्युत्तमैः पापैः कृत पातालसंश्रय ।

कार्तवीर्यो महावीर्यो सहस्रभुजविग्रह । दशायुधप्रसादेन मत्ता वरमदेन च ।

जामदग्न्या महातेजा रेणुकागर्भसकत । चैताद्वीपरथो सन्ध्या राम शस्त्रक्षताम्बर ।

पशुना वज्रकलेन वसुदीपेश्वरो नृप । निहतो विष्णुना भूयस्वरूपेण वैश्य ।

५८६

हृष्टाकुलसंभूतो रामो दाक्षरथि पुरा । विलोकजयिण वीरं रावणं वैश्यापातयत् ।

पुरा कृतयुगे विष्णुः श्यामे तारकामये । धोडग्राहूँभुजो भूत्वा गहडक्षो हि वीर्यवान् ।

निजघानासुरान् युद्धे वरदानेन दर्पिताम् । कालगेमिष्य दैत्यैश्च देवतानां भयप्रद ।

सहस्रकिरणभेगेन शक्रेण न्यहनतुधि । महायोगबलनाजौ विप्ररूपेण विष्णुना ।

अनेन प्राप्तकालास्ते निहता बहुवोऽसुरा । वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमा ।

५८७

निहता बालभावेन प्रलम्भारिष्टधेनुका । शकुनिं केशिनेश्चैव यमलाज्युनकावपि ।

मार्गं कुवलपापोऽं चाणूरं मुष्टिकन्ताथा । कश्यपं बलिना श्रेष्ठं सगणं देवकीपुत्र ।

न्यहनन्नेऽप्येवम कौडमानो हि क्रैश्व । श्वमादीनि दिव्यानि च्छद्मरूपाणि विष्णुना ।

कृतानि तेष तत्रैव नाशया प्रभविष्णुना । तेनाहं व प्रवक्ष्यामि भवतां हितकार्यया ।

तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराधमसुरान्तकं । नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं भुवं ।
 स्तुष्टारं सर्वभूतानां शक्तायुक्तं सनातनं । अष्टयं सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्तुतं ।
 अनादिमथानिधनं धरमचरमव्ययं । स्वयम्भुवमजं स्थाणुमजयं सचराचरैः ।
 त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनं । इति मे निखिला बुद्धिर्जातोऽयं मयुरामधि ।
 कुले महति वै राशं विपुले चकवर्तिनां । कथमन्यस्य पुंसस्त गृह्णामान् वाहनो भवेत् ।
 विशेषेण तु कन्यार्यै विक्रमस्य जगद्धने । कः स्थास्यति पुमानस्य गच्छस्वायतो बलो ।
 स्वयंवरहतेनासौ विष्णुः स्वयमिहागतः । विष्णोरागमने चैव महाभ्देऽव प्रकीर्तितः ।
 भवद्भिरनुचिन्त्येदं कथितं यदनन्तरं ।

५८०

५८१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विब्रुवमाण्यन्तु मगधानां जनेश्वरं । सुनीचोऽय महाप्रज्ञा वचनस्यैवमवोत् ।

॥ सुनीच उवाच ॥ सम्यग्गृह महाबाहुकर्मगदाधिपतिर्नृपः । समघं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।

गोमते रामकृष्णार्थां कृतं कथं बुदुष्करं । गजान्तरयममाधा पत्तिध्वजममाकुला ।

५८२

निर्हृगधा मन्मो सेना चकलाङ्गलवक्त्रिणा । तेनार्यं मागधः शोमाननगतमपिनायत् ।

भुवने राजसेनायामनुसृत्य सुदारुणं । पदायोधुंयतोऽसौ वलकेशवयोर्मुधि ।

दुर्निवार्यतैरैतैरभवदादिनोचयः । विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ।

पञ्चवेगानिलोद्भूता बभ्रुमूर्गणेश्वरा । समुद्राः कुभिताः सर्वे चक्षालाङ्घ्रिर्बही मुक्तः ।

वयस्य सर्वे सन्तसाः किमुपातेति विक्लवाः । यदा सन्नद्ध युधेति आरुढ केशव खगे ।

५८३

कथमस्तुधेः प्रथमं प्रतिष्ठातुं रणाजिरे । राशं स्वयंवरो नाम सुमहान् सर्ववर्द्धनः ।

कृतो नरवैराद्यैर्योषधैर्षोषकस्य वै विधिः । इदन्तु कुण्डिनगरमायाय मनुजेश्वरैः ।

पुनरेवैयते नूनं महापुरुषविणहः । यदि सा वरयेदन्वै राशं मन्ये नृपात्मजा ।

कृष्णस्य भुजयोर्ध्वीर्यं कः पुमान् प्रसहियति । विख्यापितस्तु देवोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।

तदर्धमागतः कृष्णो वयस्यैव नराधिपाः । कृष्णस्यागमनस्यैव नृपाणामपि गर्हितं ।

५८४

कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेष्णु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णोत्सववरे सुनीचशक्ते पञ्चविक्रमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने सुनीयेन महात्मना । कर्षाधिपतिर्वीरः दन्तवक्रोऽयमभाषत ।

॥ दन्तवक्र उवाच ॥ यदुक्तं म गद्येऽत्र सुनीयेन नराधिपाः । युक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्मान् वचो हितं ।

न च विदेषणेनाहं न पाहङ्कारवादिना । न चात्माविजिगीषुणाह्वयामि वचोऽमृतं ।

वाक्यार्थं महागार्धं नीतिशास्त्रार्थं हृदि । क एष निखिलं वक्तुं शक्नो वै राजसंघदि ।

५८५

किन्वनुसरणं हि यद्वीरमिदं शृणुष्व मे । आगतो वासुदेवेति किमाद्यर्थं नराधिपाः ।

ययागता वयं सर्वे तया कृष्ण इहागतः । किमव देवि गौष्णि वा कन्यः सेतो समागतः ।

यदस्माभिः समेतैव कृतं गोमन्तरोधनं । तव युद्धहतं देवं कथं वः कर्तुमर्हय ।

वनवासं स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना । देवर्षिवचनाद्राजन् वृन्दावनतटे स्थितौ ।
 तावाह्य वधाध्याय उभौ रामजनाह्नौ । नागेन्द्रोदीपितौ वीरौ क्षतनाभौ विवेक्षितौ ।
 ततः स्ववीर्यमाश्रित्य निहतौ रङ्गसागरे । गताधुरिव चासीनौ मयुरेशः सहानुगः ।
 किमत्र विहितो द्रोणो येनास्माभिर्यथोचितैः । उपरोधपरा राज्ञो वयं सर्वे समागताः ।
 सेनातिवलमासोक्य विवक्षौ रामकेशवौ । पुरं वलं समुत्सृज्य गोमन्तं पर्वतं गतौ ।
 तत्रापि गतमस्माभिर्यत् समरयोधिभिः । अग्राप्तयौवनाभ्यास्तु प्रदाताभ्यां रणाजिरे ।
 रथाश्चनरनागेन तत्र वै विपद्यः क्षतः । हस्तेऽपरोधं शूलः स चक्षुषर्षेण द्रोपितः ।
 दावाग्निमुखमाविश्य हृतौ यद्य तपस्विनौ । विनीत इति मन्याम सर्वे क्षत्रियपुङ्गवाः ।
 प्रतियुद्धं करोत्येवं दूषयाम जनाह्नं । यत्र यत्र प्रयास्यामो वयं तत्र भवेत् कलिः ।
 प्रीत्यर्थं प्रयतित्यामः क्षणेन सह भूमिपाः । इदं कुण्डिपुरं हृष्या नागतः कलिहेतुना ।
 कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति । सर्वेऽस्मिन् पुद्गलेऽसौ न कश्चित् प्राकृतो नरः ।
 देवलोके च देवेशः प्रवरः पुद्गोत्तमः । देवानामपि कर्त्ताऽसौ लोकानाम्बु विरोधतः ।
 न देवं वाशिष्ठा बुद्धिर्न चेत्था नापि गम्हरः । न शम्भो न हृषो नार्त्तः प्रणतार्त्तिहरः सदा ।
 सप्त विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि देवता । आगतो गच्छेन्नैव च्छाद्राप्रकाशहेतुना ।
 न सेनासहितो पाति हृष्यः शत्रुविनाशने । इमां धार्मां विजानीष्व प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ।
 सहितो पाद्भवेद्वैद्य भोजहृष्ट्यम्बकैरिह । अद्यमात्रमनी दत्त्वा अतिथ्यश्च नराधिपाः ।
 करित्यामो वयं सर्वे केशवस्य महात्मने । एवं सम्भागतः कृत्वा हृष्टेन सहिता वयं ।
 वषामो विगतदिग्धा निर्भया विगतस्वरा । तस्य तदचनं श्रुत्वा दन्तवक्रश्च धीमतः ।
 शास्त्रं प्रवदतां श्रेष्ठस्तानुवाच नराधिपान् ।
 ॥ याप्स उवाच ॥ किं भयेनास्य नः सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवानस्य । सम्भागतस्ते हेतोः हृष्टस्य भयकम्पिताः ।
 परस्मैव किं कार्यं विनिश्चयस्तस्मात्तमः । नैव धर्मो नरेन्द्राणां चासधर्म्यं च तिष्ठताम् ।
 न हस्तु राजर्षेभ्यु बन्धूनाः कुलवर्द्धनाः । तेषां कायुरथा मुक्तिः कथं भवितुमर्हति ।
 अथ जानामि ते हृष्टमादिदिशं समातनं । प्रभुं धर्माभिरुद्राणां नारायणपरायणं ।
 वैकुण्ठमजयं लोकं चराचरगुहं हरिं । समुत्तं देवकीर्णं विष्णुं लोकजमस्तुतं ।
 कंसराजवधाध्यायं भारावतरणाय च । अस्माकस्य विनाशाय लोकधरचणाय च ।
 अत्रावतरणे ह्यस्तं ज्ञाने विष्णोर्विषेष्टितं । वंशमममनुधं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
 अक्रान्तमिनिर्दग्धा यास्यामो यमसादयं । तत्र जानामि राजेश्वाः कालेनायुं स्यो भवेत् ।
 नाकाक्षे धियते कश्चित् प्राप्ते काले ॥ जीवति । एवं विनिश्चयं बुद्ध्या न कुर्व्यात् कर्णचङ्गयं ।
 य एव भगवान् विष्णुरामोक्त्य तपस्यः सः । निहन्ता दिभिर्भेद्राणां यथाकालेन योगवित् ।
 वधं वैरोचनिश्चैव भद्राऽयं महाबलः । क्षतवान्देवदेवो वै पातालतलवाचिनः ।

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

एवमादीनि चान्यानि विष्णोर्गृह्णन्ति वै नृपाः । तस्माद्युक्तं भवतां विग्रहायै विचारणं ।
न च संघामहेतोर्हिं कृष्णस्यागमनं लिङ् । यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा ।
किमत्र विपद्वा राज्ञां प्रीतिर्भवति वै भुवं ।

५८०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिश्चालिनां । न किञ्चिदमवोद्भाजा भोभक्त पुत्रकारणात् ।
महावीर्यमदेसितं भागवास्याभिरचितं । रणे प्रचण्डातिरथ विचिन्त्य मनसा सुतं ।
कथं न गच्छते नित्यं पुत्रो वै बलदर्पितः । नित्याभिमानी च रणे न विमेति च कस्यचित् ।
कृष्णस्य भुजवीर्येण ह्रियते नात्र संशय । भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविपक्षं ।

५८१

द्वयो रैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुत । जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केवलात् ।
कन्याहेतोः सुतं श्रेष्ठं पितृणां नन्दिषुद्धनं । कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केवलात् ।

न च नारायणं देवं वरमिच्छति ह्यस्त्रवान् । भूढभावमदोन्मत्तं संघामेवनिवर्तकं ।

निपत भक्षसाध्वानि हलराश्रियः । करवीरेयः पूरः प्रह्लादचित्रवीरिणा ।

अणेन भक्षसाध्वीतः केशवेन बलीयसा । रुन्दावने वसन् श्रीमान् केशवो बलिनाम्बरः ।

५८२

उद्धृत्यैकेन हस्तेन सन्नाहं धृतवान् गिरिं । दुष्कारं कर्षं संभृत्य मनः सोदति मे भूधरं ।

इन्द्रस्य स्वयमागम्य देवतैः सह वृषहा । अभिविद्यामवोत् कृष्णमुपेदेति शचीपतिं ।

यथा च दमितो नागः कालिना यमुनाप्रदे । विपाशिवलितो यौरः कालान्तकधममः ।

कीर्यो चैव महावीर्यो दानवो हयविग्रहः । निहतो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः ।

सान्दीपनिमुतच्चैव चिरनष्टं हि सागरे । कृष्णः पञ्चजनं हत्वा चानयद्यममन्दिरात् ।

५८३

गोमलो मुमहद्युद्धं वक्रभिश्चैव तावुभौ । कृत्वा विनाशजनन गजाश्वरयसंकुलं ।

गजेन गजहृन्दा नि रथेन रथयोधिनः । सादिनद्याश्वयोधेन चरथेन पदातिनः ।

अज्ञतसौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ । न देवामुरगन्धर्वा न चघोरगराक्षसाः ।

न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः । कृतवन्तस्तथा घोरं गजाश्वरयसंघं ।

तमनुसृत्य संघामं भूधरं सोदति मे भग्नः । न मया अतपूर्व्यां वा दृष्टपूर्वं कुतोऽपि वा ।

५८४

तादृशो भुवि मर्त्योऽन्यो वासुदेवात् सुरोत्तमात् । सम्यगाहं महाबाहुर्हन्तव्यो महायुतिः ।

शान्दयित्वा महावीर्यं संविधास्याम यत्तु चमं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति सञ्ज्ञिष्य मनसा बलाबलविनिश्चयः । गमनाय मतिश्चक्रे प्रसादयितुमश्रुतं ।

चिन्त्यमानो नरेन्द्रेण वक्रभिर्नयशासिभिः । सुतनागधवन्दिभ्यो वेधितसुखतिमङ्गलैः ।

प्रमाताचां रजन्यान्तु हतपूर्वाष्टिकजिघांसाः । उपविष्टा नृपाः सर्वे खेपु विश्रम्भेयसु ।

५८५

ये विष्टास्तथैव राजन्विद्भायां नगाधिपैः । तैरागम्य खराजैर्बु रक्षो गत्वा निवेदितः ।

शुक्ला कृष्णाभिप्रेक्षन्तुः केचिद्वृष्टा नराधिपाः । नेचिद्दीनतरा भोता उदासीनास्तथाऽपरे ।

विधा प्रमिषा सा रैवा नरन गान्धर्वाः । महावीर्य इव कुम्भा अभिप्रेक्षेण चासि ताः ।

नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः । व्यतिक्रममचिन्त्यञ्च कृतं नृपतिना स्वयं ।

विचिन्त्य मनसा राजा दक्षमानेन चेतसा । जगाम भरद्वाजां समाजे प्रतिबोधितः ।

एतस्मिन्नन्तरे दूताः सम्प्राप्ताः कैशिकान्मिकात् । खेडमुद्धृत्य शिरसा विविशुः नृपार्थवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे सप्ताधिकप्रत्येऽध्यायः ॥ १०७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ हत्वा कंसं महावीर्य्य देवैरपि दुरासदं । नामपिक्त, स्वयं राज्ये गोपविष्टो नृपासने ।

कन्यार्थं चागतः कृष्णस्तथापि न कृतातिथिः । अमानमतुषं प्राप्य चान्तवान् केन हेतुना ।

विनतयाः सुतस्यैव महाबलपराक्रमः । स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपचितः ।

एतदाख्याहि भगवन् परं कौतूहलं हि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदर्भनगरी प्राप्ते वैनतेये सहाय्युते । मनसा चिन्तयामास वामुदेवाय कैशिकः ।

दृष्ट्वा स्वयं हि न, सर्वान् भुवं पापक्षयो भवेत् । विग्रहभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्टतत्तनः ।

अतः पाचतरः कौड्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते । कृष्णात् कमलपत्राचादेव देवाभ्यनर्हन्नात् ।

तस्यावां किं प्रदास्यावदातिथ्यकारणेन ह । पाचमासाद्य वै राजन् पृथ्वा, धर्मो न लुप्यते ।

श्वमन्योन्यश्चिक्ष्विभ्रं भ्रातरौ कथकैशिकौ । स्वराज्यं दातुकामौ तौ जगमतुः केज्रवान्तिकं ।

देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ । ऊचतुष्टौ महात्मानौ प्रशस्य शिरसा हरिं ।

अद्यावां सफलं जग्य अद्यावां प्रथितं यज्ञः । अद्यावां पितरस्तृप्ता देव त्वयि गृहगतौ ।

चामरं व्यजनं क्वचं ध्वजं सिंहासनं वलं । स्फोटकोपा पुरी चैव आवाभ्यां सहितं तव ।

उपेन्द्रं महाबाहो देवेष्टेणामिक्तवान् । आवाभिह तु राज्ये त्वामभिपिञ्चिव वै प्रभो ।

आवयोर्धत्तं कार्यं वज्रभिः पार्थिवैरपि । कथ्यते नान्यथा कर्तुं नरासत्वेन वा स्वयं ।

शत्रुसे मागधो राजा नरासत्वे महायुतिः । कथान्ते ब्रुवते राजनृपाणां नभयप्रदः ।

सिंहासनमन्यास्य पुरश्चास्य न विद्यते । कथं राजसमाजेऽस्मिन्नास्यते देवकीसुतः ।

कृष्णोऽपि सुमहावीर्य्यो ह्यभिमानो महायुतिः । न चागमिष्यते चास्मिन् कन्यार्थे च स्वयंवरं ।

पार्थिवेषूपविष्टेषु स्त्रिषु सिंहासनेषु वै । कथमास्यति भीषेणु आसनेषु महायुतिः ।

इति सच्चिन्त्यमानसः शुभाऽप्यौ भीष्मको नृपः । आवयोः सह संमस्य विषहोपशमार्थिनाः ।

तव विश्रामहेतोर्हि कारितेदं गृहोत्तमं । देवानामपि देवोऽसि सर्वलोकनमस्कृतः ।

मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्नामेन्द्रं समाचर । समाजे मानुषेन्द्राणां माभूदासनसङ्कटं ।

विदर्भनगरे तेषां राजेन्द्रं समाचर । आस्यतामासने शुद्धे श्वः प्रभते महायुते ।

अधिवार्यात्मनात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा । यथा गमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवशासनतः ।

एवमुक्ता सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली । प्रेषयामासतुर्वीरा रज्जुमथे नृपैर्हृतौ ।

देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना । लिखितं सुमहातेजाः कैशिक प्राह शासनं ।

॥ कैशिक उवाच ॥ विदितं वो नृपाः सर्वे वैनतेयसहाय्युतः । आगतेऽतिथिरूपेण विदर्भनगरी हरिः ।

प्राप्तमालोक्य पौत्रोऽयमिति सच्चिन्मय भूषति । प्रदेदौ वामुदेवाय खराज्य धर्महेतुना ।
इदमामनमाम्हेति भवान् मे बोद्धिती ततः । वाग्वाचाशरीरेण केनापि योमचारिणा ।

॥ देवदूत उवाच ॥ न युक्तमामन दातुं तयोमीनं नराधिप । इदमेषामनं दिव्यं सर्व्वरत्नविभूषितं ।

जाल्मनदमय दिव्य रचितं विश्वकर्मेणा । प्रेषितं देवराजेन सिंहालवर्णलघितं ।

अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरैर्ममलूतं । अभिपिञ्चाय राजेन्द्रं वज्रमि पार्थिवै सह ।

आगता कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपा । नागमिथ्यति यः क्षत्रितोऽस्य वयो भविष्यति ।

इमे चैवाष्टकलाया निधोनामंशसंभवा । अक्षया राजराजस्य धनेशस्य महोत्तम ।

दिव्या काञ्चनरत्नाख्या दिव्याभरणयोगिनः । राजेन्द्रस्याभिषेकार्यमागच्छन्ति नृपेष्टता ।

एव शक्य सन्देहं कथितो मे नराधिपा । खेलेनाह्वय तान् सर्व्वानभिपिञ्चत केशवं ।

॥ वैशिक उवाच ॥ इति सच्चिन्मय खल्लोऽसौ देवदूतो गतो दिवं । दत्तासमस्तं कृण्वाय सोलाकं वदुःशर्मनं ।

तेनाहृष्टोऽद्यिष्यामि भवन्तो ये समागत । दुर्निर्वाय्यतरं पौर शक्ये स्वयमोरितं ।

युष्माभिर्दृष्टेन युक्तमद्भुतं भुवि दुर्लभं । कलशैरभिपिञ्चन्तं स्वयमेव नमस्तस्मात् ।

दृष्ट्वायं हि न संज्ञां भुव पापघणो भवेत् । क्षयनेन च कृण्वाय देवदेवाय विष्णवे ।

आगच्छन् नृपश्रेष्ठ न भय कर्तुमर्हय । आवयो क्षतसन्धानो युष्मदर्थं जगद्गर्ह ।

सर्व्वेषां मनुजेश्वरा न वैरं कुर्वते हरि । विग्रहमात्रं कृण्वाय अवयोर्दुष्टतत्त्वतः ।

मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते । यदत्र कारणं कार्यं तद्वदस्मिन्निविचिन्त्यतां ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ एवं सच्चिन्मयानास्तु नृपा प्रापभयाहिता । भूयः शुश्रुवुराजेन्द्र राजानं सर्व्व एव ते ।

मेघाग्रीरनादेन खरेणापूरयन्मम । वाग्वाचाशरीरेण देवराजस्य प्राप्तमात् ।

॥ चित्राङ्ग उवाच ॥ चैलोक्त्याधिपति शक्र प्रजापालनहेतुना । आश्रापयति युष्माकं नृपाणां क्षितिकान्त्यथा ।

न युक्तं वसतान्योन्यं कृष्येन सह वैरिणा । वसन्धे प्रीतिमुत्पाद्य खरात्रेभ्यु नराधिपा ।

प्रणतार्तिहरं कृष्णं प्रतिवेमान्तकोऽनल । अनेन सह समीप्या मोदध्वं विगतचरा ।

मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवताः सुरा । सुराणां देवता शक्र शकस्यापि जगद्गर्ह ।

एष विष्णुः प्रभुर्देवा देवानामपि देवता । ज्ञातोऽयं मानुषे लोके गरुडेषु केशव ।

ऋजेय सर्व्वमे केपु देवदानवमानवे । कर्त्तिकेयमहायस्य अपि शूलधरस्य च ।

तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने । अभिविष्ट्य सुरैः सार्द्धं किमिच्छेयमत पर ।

न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने । तेनाह नाभिपिञ्चांमि सर्व्वलोकनमस्तुतं ।

नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिषेचने । गत्वा यूयं विद्मार्थां कथकैशिकयो सह ।

सच्चिन्मयं विधिदृष्टेन कुर्वन् नृपसत्तमा । प्रीतिसन्धानकालोऽयमिति सच्चिन्मय वामव ।

बोधनार्थं विष्टोऽहं युष्माकं मनुजेश्वरा । विदर्भनगरे कृष्णं आबितोऽस्याधिवासनं ।

रजेन्द्रनाभिषेकार्थं राजानो कथकैशिकौ । मयो सार्द्धं नृपश्रेष्ठ कृत्वा सुमहदुत्सवं ।

अभियेकेण सत्कृत्य प्रतिशृङ्ग खदचिणः । आगमिष्यथ संदृष्टा मुनरेव स्वधवरं । १
 जरासन्धः सुनोयस्य रुक्मावांस्य महारथः । शाल्यः सौमपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ।
 रङ्गस्याशून्त्यहेतोर्हि तिष्ठन्निष च पार्थिवाः । २
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाज्ञां सुरेश्वर्युवां चित्वाङ्गदेरितां । गमनाय मतिश्चक्रुः सर्वे एव मृपोत्तमाः ।
 अमुशाता मरेच्छेण जरासन्धेन धीमताः । भीष्मक पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वयसैर्वताः ।
 भीष्मकस्य महाबाहोः स्ववलेन समन्वितः । जगाम पार्थिवैः सार्द्धं दृष्ट्वाभ्यानेन चेतसाः ।
 यत्र कृत्वा महाबाहोः कैशिकस्य निवेशने । दूरादेव प्रकाशतो पताका ध्वजमालिनी ।
 शूभा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता । दिव्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजसमाकुली । ३
 दिव्याम्बरपताकाद्याः दिव्याभरणभूषिताः । दिव्यस्त्रग्दामकलिलाः दिव्यगन्धाधवासिताः ।
 विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात् परिवारिताः । दिव्यास्त्ररोगणालच ननुतुर्ध्वं समन्ततः ।
 गन्धर्वान् मुनयश्चैव किन्नराश्च समन्ततः । उपगायन्ति देवेशमम्बरान्मरमाजिताः । ४
 क्षवन्ति मुनयः सर्वे सिद्धार्थं परमार्थं । देवदुन्दुभयश्चैव स्वयमेवानन्दन्दिवि ।
 पद्मद्यौःनिषमुत्पानि गन्धर्वपूर्णान्यनेकम् । समन्तात् पात्यमानानि आकाशसौर्हीकस्यैः । ५
 स्वयमागम्य राजेन्द्र देवैः सह ब्रह्मोपतिः । विमानधरमोरुह्य धर्मकाशः स्थितोऽम्बरे ।
 अष्टभिर्लोकपालैश्च खदिग्भानुषु सखिभिः । उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः सुवद्भिश्चैव समन्ततः ।
 युवा सुतुमुलं नादः सर्वं श्रव नरोधिपाः । निक्षयोत्पुष्पमयनो विविशुलो यमोऽशुभा ।
 कैशिकस्य महातेजाः उपगत्य नरोधिपान् । प्रवेशयामास यक्षीं प्रतिपूज्य यथाविधिः ।
 निवेदितां सुरश्रेष्ठे पार्थिवानां यमगमे । निर्जगाम हरिः श्रीमान् सर्वमङ्गलसूजितः । ६
 ततोऽम्बरस्थासौ दिव्याः कलशस्थेलकण्डिनः । सहकारयमायुक्ता वयधुर्गलदा इयः ।
 दिव्यक्राश्वनरत्नौघैर्दिव्यपुष्पसमन्वितौ । गन्धर्वपूर्णविभिश्चैव राजेन्द्रक्राभिवेषधेः ।
 यद्यौकविधिपूर्व्येण सौमिपिच्य जगार्दनः । दोषयिता मरेच्छाणां दिव्यैराभरणैः शूभैः ।
 दिव्याम्बरविशेषेभ्यः दिव्यमाल्यानुलेपनैः । सत्कृत्य विधिवद्वाप्राभुपविष्टो जगार्दनः ।
 उभे देवसमोद्देशे स्नानहेतोरिहागमे । उपोष्यमागौ यदुभिविदर्भय नराधिपे । ७
 नेतृयस्य पञ्चवान् कामरूपी नराकृतिः । दक्षिणं पचमाश्रित्य आसवस्यो मभूव ह ।
 तथकैशिकौ तौ वीरौ वामपार्श्वे स्व आसने । उपविष्टौ महात्मानौ देवस्थानुमते नृपौ ।
 तथैव वामपार्श्वे तु दृष्टव्यस्तकमहारथाः । सात्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महारथाः ।
 नास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्त्ररणसंयुते । सुलोपविष्टे श्रीमन्महादेवा इव ब्रह्मोपतिनः ।
 शिष्ये आश्रिताः पूर्णं प्रविष्टास्ते नराधिपाः । यथार्थेण तु संपूज्य राजानं सर्वं एव ते । ८
 सुलोपविष्टास्ते स्तेषु आसनेषु नराधिपाः । कैशिकस्य महाप्राज्ञः सर्वप्राध्वार्यविभक्तः ।
 सूत्रयिता यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।

१९०

१९१

१९२

१९३

१९४

१९५

॥ कैशिक उवाच ॥ अविज्ञाना नृपाः सर्वे मानुषोऽयमिति प्रभो । भवन्तिमुपस्थाना देव तान् धनुमर्हसि ।

॥ छाप उवाच ॥ न मे वैरो निवसते एकाक्षमपि कैशिक । विशेषेण नरेन्द्राणां चास्ते धर्मे व्यवस्थिताः ।

योद्धव्यमिति धर्मेण अधर्मेति पराक्रुखे । तेषां किंचित्तुना कोपः कर्तव्यस्त्वभीक्ष्णराः । १०९

यद्गतं तदेतिकान्तं ये मृतान्ते दिवङ्गताः । एष धर्मो नृलोकेऽस्मिन् जायन्ति च विषन्ति च ।

तस्मादशौच्यं भवतां मृतानां वै नराधिपाः । धनार्थं भवताऽस्माकं वीतवैरा भवन्तु वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा नरेन्द्रास्मान्वायसं मधुसूदन । कैशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाधुनिः ।

एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः । पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि स्कन्धिषोडश्यां नृपान्यासने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रो मे बालभावेन भगिनो दातुमिच्छति । स्वयंवरं नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुत्सहे । ११०

अतोऽन तस्य बालत्वं दातुं नैच्छेन्नतिर्धर्म । एका लेकं समास्त्रोष्ये परचिह्नति मे मतिः ।

अतस्त्वाऽहं प्रसादिष्ये पुत्रदुर्नयहेतुना । प्रसादं कुरु देवैः धनुमर्हसि मे प्रभो ।

॥ छाप उवाच ॥ बालभावेन पुच्छसि चालितो नृपमण्डलं । यदा वै भवति प्रौढ कीदृशो विनयो भवेत् ।

सूर्येन्दुवद्वृक्षान् लोकास्त्रपंथापान्निस्तपि । लोकेऽस्मिन्नरदेवानां महाकुलसमुद्भवा ।

एकस्मापि नृपस्थो मेहासो नित्यं वदेत् । न च तिष्ठति लोकैस्त्रिद्वैदेष्ववस्थिता । १११

एष धर्मो नरेन्द्राणामिति मे विदितं प्रभो । लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयमुवा ।

कथं तव सुतसौधाम्पती मनुजेश्वर । धनुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंधिदि ।

तादृशं रङ्गमण्डलं कारयंस्तनयस्य । कथं लया ह्यविज्ञात इति मे संशयो मदान् ।

आगतानां नरेन्द्राणामनलार्कन्दुवर्षां । धयर्हिणं तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ।

रथाश्चरनामानां विमर्दमण्डलं तथा । कथं न ज्ञातवाचामस्तव पुत्रस्य चेष्टितं । ११२

विषादो नो भवेद्वा चतुरङ्गवलागमात् । कथं न ज्ञायसे राजसिंघति मे बुद्धिबंधय ।

ममागमनमेवेष्ट प्रायेण न हितन्तव । अतो न कृतमातिथ्यमपाचय नराधिप ।

पाचयेद्वा दीयता कन्या मामपास्य नराधिप । ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसे ।

कन्याविग्रं प्रकुर्वन्नेति नरके परिपश्यते । इति मन्वादिभिर्गीतं धर्मविद्भिरेवोच्यते ।

अतोऽयं न प्रविष्टोऽहं रङ्गमये विश्राम्यते । विदित्वा न कृतमातिथ्यं नरदेवं तवालथं । ११३

द्विषाभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप । विद्वन्मनसरे राजन् सत्यविश्रामहेतुना ।

आवाभ्यो कृतमातिथ्यं कैशिकस्य प्रियातिथि । उपितो च यथा स्वर्गं पुरा गच्छेत्केशव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमानुवर्माणं तु छापं वायुज्जघादितं । स्रष्टवगगन्नामिष्य शनिनोऽप्रतिव प्लवत् ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ प्रसीद देवलोकेषु मर्यादोकेषु पादि मां । अज्ञानतमयाविष्टं ज्ञानचक्रं प्रदो भव ।

मनुष्ये मांसचक्षुषात् न सम्यग्विदिता वयं । न प्रसिध्यन्ति कार्याणि कुर्वन्तामविचारणात् । ११४

भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि देवतं । सर्वगभवत्तु मे दृष्टिः संपत्तुन्तु च मे क्रियाः ।

अनिप्यन्नामपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणा । फलदा हि प्रकुर्वन्ति महाधेनोपतिथया ।
भवन्तं शरणं प्राप्य नातिवाधति मे भयं । यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्भवान् श्रोतुमर्हति ।
न दातुमिच्छे कन्यायां पारिवर्षे स्वयंवरं । प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ वदनेन किमुक्तेन त्वया राजन्महामते । स्वकन्यां दास्ये नेति कोऽवनेता तवामिधे । १०८

मा देहीति न चाख्यं ददसेति न मे वच । हृक्षिणा दिव्यमूर्तित्वं समन्त्रे कारणं मम ।

मेरुद्वीपे पुरा देवे कृत्वा स्थावरावतारणं । तदा विष्टया पूर्वं श्रीमंश्चेति प्रतिभा सद्यः ।

मानुष्ये कुण्डिनगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे । जाम्बवेर्द्विपुलशोपि प्रत्यवेवस्य केवचं ।

तेनाहं व प्रवक्ष्यामि राजन्नकृतं वच । भुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यदुक्तं तत् करिष्यामि ।

हृक्षिणो नाम ते कन्या न चा प्राकृतमानुष्ये । श्रीरक्षा मङ्गवाक्येन जाता केनापि हेतुमा । १०९

न च सा मेरुजङ्घाणां स्वयमेव विधिषमा । एका लोकाय दातव्या इति धर्मव्याख्यात ।

न च ता शक्यते राजलक्ष्मीं दातुं स्वयंवरं । सङ्ग्रहं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मात् ।

अतः इयं वैनतेयोऽयं विष्मकारेण हेतुना । आगमं कुण्डिनगरे देवराजेन चेदितं ।

अहं चैवागतो राज्ञा द्रष्टुकामो महेश्वर । तावत् कन्यां वराणां पथेन रहितां श्रियं ।

कन्यामिति यत् प्रोक्तं त्वया राजन् ममेष्टेन । युक्तपूर्वमहं मये कलुषाय नृपायिव । ११०

पूर्वमेव मया शान्तं येनास्मि विधये तव । आगतं योऽन्यरूपेण तेनैव शान्तवान् प्रभो ।

शान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापरिपूर्णमा । कथमस्मादिधे राजन् कलुषो वसते यदि ।

कुलजे सत्त्वगुणैर्धर्मैश्च सत्यवादिभिः । मादृशे च कथं राजन् कलुषो वसते यदि ।

शान्तोऽप्यमिति मन्त्रस्य चक्षुःश्रुत्या सहागतं । न त्वहं येनया साहं यावत् मि रितुर्वाहिनी ।

अशान्तायादिष्वेनायां यास्यामि दिग्वाचने । स्त्रियः सन्नैव द्वाशायां येषां कुरीर्यते । १११

मान्योऽस्माकश्च त्वं राजन् वयसा च पितामह । पासवस्तुं पुरी सत्यं पुत्रेषु पित्रवद्वयः ।

कलुषो नाम राजेन्द्र वसते कापुरुषेषु वै । शूरेषु शूद्रभविषु कलुषो वसते कथं ।

बानो धर्मो मतो ह्यस्य पुत्रेषु पित्रवद्वयं । श्रवयोरपि राजानो विदुर्भनगरादिषु ।

श्रुतिव्यकरणेऽस्माकं स्वराज्यं दत्तवानुभौ । तेन दानफलनाथ दृश पूर्वं दिवद्वता ।

भविष्याद्यैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा द्वावरा । तेऽपि तथैव यास्यन्ति देवलोकं नराधिपा । ११२

अनयो सचिरं कासं भुङ्क्ता राज्यमकण्टकं । यथाभिलाषं मोक्षस्य सुखं यास्यन्ति निर्हति ।

नरेन्द्राश्च महाभागा योऽभिषेचितुमागता । कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं विविधपैः ।

स्त्रियं वाऽप्युपगमिष्यामि वैनतेयवहायवान् । नगरी मयुरा रत्ना भोजराजेन पालिता ।

॥ धैर्याय न उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुङ्गव । राज्ञाक्षैरमुपामस्य वैदर्भाभ्यां विव्रेयत । ११३

सभाप्रिफ्रस्य देवेशो जगाम रयमन्तिकं । तत् स द्रष्टुं राजर्षिर्भीष्मकः किन केवच ।

ते च सर्वे महोपासना विषयवदनाभवन् । आद्यं स्वायम्भुवं रूपं साराष्ट्रममस्कृतं ।

सहस्रपात्य दद्यात् सहस्रभुजविग्रहं । सहस्रशिरसं देवं सहस्रमुकुटोज्ज्वलं ।
द्विमास्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं । दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यमायुधं ।
रुक्मं रत्नारविन्दार्चं चन्द्रसूर्याग्निलोचनं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं प्रणिभृत्य कृताञ्जलिः ।
वाङ्मनः कायसंयुक्तं क्षोतुमारम्बवांस्तदा ।

११०

॥ भोक्त उवाच ॥ देवदेवं नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय नै । ब्राह्मणायादिदेवाय नारायण परायण ।
स्वयम्भुवाय विद्याय स्वायम्बे वेधनाय च । पद्मागमाय जटिने दण्डिने पिङ्गलाय च ।
हंसप्रभाय वंशाय चक्ररूपाय चैव नमः । वैकुण्ठाय नमस्तस्मै च वाय परमात्मने ।
सदृशद्वावयुक्ताय पुराणपुराणाय च । पुरुषोत्तमाय मुक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तुते ।

१११

वरदो भव मे नित्यं लङ्काय सुरोत्तम । लोकनाथ सदा नाथ विष्णुर्लभं विदितात्मनः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सर्वं स्तुत्वा महादेवं नृपाणामगो नृपः । महाहंसपिङ्गमिवाभिवर्जं देवैर्हृद्यैर्हृदिभिः ।
घातकुम्भश्च निषयं कृत्वाय प्रददौ नृपः । पुनश्चक्रे नमस्कारं वैनेतेय महाबले ।

॥ भोक्त उवाच ॥ नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोनास्तरहसे । कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च नै नमः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संक्षेपतः स्तुत्वा सत्तय वरभूजे । ततो विषम्व्यामास्य कृष्णं लोकनमस्तुतं ।
अनुजन्मनृपाश्चैव प्रक्षितं वासवानुजं । प्रतिपद्य च सत्कारं नृपानामस्य बोध्यवान् ।

११२

जगाम मयुरां कृष्णो धीतयन् नै दिगो दम् । वैनेतेयं पुरस्त्य बोध्यरूपं खगोत्तमं ।
महता रथद्वन्द्वेन परिवार्य समन्ततः । भेरीपटहनादेन ब्रह्मद्वन्द्वरेख च ।
धुंधितेन च नागानां हयानां हेधितेन च । बिंदनादेन शूराणां रथनेत्रिणेन च ।

तुमुलः सुमहानासीत्सहामेघरवोपम । गने कृष्ये महाबोध्यं आदाय परमावर्णं ।
सभाभादाय देवाश्च प्रयदुस्त्रिदिनालयं । महना चतुरङ्गेषु वलेन परिवारिताः ।
क्षेत्रमावमनुप्रज्य अमुद्राते जन हने । प्रययुते नृपाः सर्वे पुनरेव स्वयंवरः ।

११३

इति श्रीमहाभारते खिलेपु चरित्रे विष्णुर्लभे कृष्णमिवर्जे महाधिकमनोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रयागे वसुदेवपुत्रे नराधिपा भूयःभूयिताङ्गाः । सर्वा समाज्जमु सुरेन्द्रकल्पाः प्रबोधनार्थं गत
भोतृचक्राक्षे ।

समागतान् योगविप्रकाशान् सुखोपबिष्टान् रुचिराभनेषु । समीक्ष्य राजा सुनयार्थवादी जगाद वाक्यं नरराजसिंहः ।
स्वप्नमरुतो दोषो विदितो वो नराधिपाः । अतव्यो मम दृष्ट्वा दुर्नयस्य फलोदयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इवमाभास्य तान् सर्वान् सत्तय च यथाविधि । ततो विषम्व्यामास्य नृपं क्षान्प्रथमेनान् ।
पूर्वपश्चिमं जाश्चैव उत्तरापयिकानपि । तेषु सर्वे महेश्वासाः प्रब्रह्ममनसो नृपाः ।
ययार्थेय च संयुज्य जम्बुते मरुपुङ्गवाः । जरासन्धः सुनीयस्य दन्तवक्रश्च बोध्यवान् ।
मान् भोभनतिथेव महाकूर्मश्च पार्थिव । कथं कैश्चिन्मुखाय नृपाः प्रवरवंशजाः ।
नेषुदारिय राजर्षयः क्षत्रीराधिपतिस्तथा । इते चान्ये च वरदो दक्षिणापयिका नृपाः ।

११४

श्रोतुकामा रक्षोवाक्यं म्रिता वै भीष्मकान्तिके । तान् वै समोक्ष्य राजेन्द्र स राजा भीष्मकी बली । ११५

क्षेष्टपूर्णेन मनसा म्रितास्त्रानवनीयवान् । विवर्गवर्धितं स्रष्टुं यन्मुणालङ्कृतं शुभम् ।

उवाच नयसम्पदं क्षिप्रगन्धारीरथा गिरा ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ भवतामवनीशाना समालोक्य नयान्वितं । वचनं ग्राह्यं नृनां कृतोऽहं कार्यमोदुर्ध्वं ।

सङ्गिर्भवद्भिः सन्त्यं वयं नित्यापराधिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता तु राजा स भीष्मको नयकोविदः । उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजस्रवदि । ११६

॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य चावाकुलितचेतनः । मन्ये बाह्यानिमानं लोकान् स एकं मुदयं प्रभुः ।

कीर्तिं कीर्त्तिमतां श्रेष्ठो यश्च विपुलं तथा । स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन् स्वयाङ्गवत्समाञ्जितं ।

धन्या खलु महाभागा देवकी योऽपिताम्बरा । पुत्रं चिभुवनश्रेष्ठं धृता गौतमं केशवः ।

क्षणं कमलपत्रार्चं श्रोपुञ्जममराणि । क्षेष्टपूर्णाङ्गुणेचाभ्यामीयते मुखपङ्कजं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कालव्यमानान् राजानं राजस्रवदि । उवाच स्रष्टुं वाचा शास्त्रराजो महाधुति । ११७

॥ शास्त्र उवाच ॥ भलं खेदेन राजेन्द्र सुतार्थमरिमर्दनं । क्षत्तियस्य रणे राजन्भुव जययराजश्रीः ।

नियता गतिर्भेद्यानामेव धर्मं समातनः । बलकेशवयोरन्यस्तृतीयं कं पुमानिह ।

रणे योऽधयितुं शक्नुत स पुत्र महाबलः । रथातिरघटन्दानामेक एव रणागिरेः ।

रिपून् बाधयितुं शक्नो धनुर्द्वयं महाभुजः । भार्गवास्त महारौद्रं देवैरपि दुरासदं ।

स्रजतो बाह्वीर्येण कं पुमान् प्रवर्धयति । श्रयन्तु मुदयं क्षण्यो हानादिनिधनेऽप्यय ।

तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शून्यधरः स्वयं । तव पुत्रो महाप्रश्रयं स्वयेशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

विदित्वा देवकीशानं न योऽधयति केशव । क्षतिं तस्य रणे जेता यवनधिपतिर्नृप ।

स कालयवगो नाम श्रवणं केशवस्य ह । तस्मा सुदार्ढ्यं चैरितं तपः परमदुष्टरं ।

वृद्धमाराधयामास हृदयशब्दान्ययोऽग्रतः । पुत्रकामेन मुनिना तोयं वृद्धात् सुतो हतः ।

माधुराणामवधौष्यै भवेदिति च वृद्धरातः । स्वमस्तिनि वृद्धोऽपि प्रदेहो मुनये सुतः ।

एवं गार्ग्यस्य तनयः श्रीमन् वृद्धवरोद्धवः । माधुराणामवधौष्यै मधुराया विव्रेत ।

क्षण्योऽपि यस्त्वन्नेष माधुरो ज्ञातवान्यं । स केयति रणे क्षण्यं मधुरतराय समपत्तः ।

मन्यध्वं यदि वो युक्ता नृपा वाचं मयेरिताः । विष्टजम्ब तव दूतं पवनेन्द्रपुरं प्रति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा धौमपतेर्नैक्यं सर्वं ते नृपसत्तमा । कुर्वीत्यनुवृत्तं वृद्धः शास्त्रराजं महाबलं ।

स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासन्धो महीपतिः । भूमौ विमना राजन् बल्लणो वचने स्मरन् ।

॥ जरासन्ध उवाच ॥ मा समश्रित्य पूर्व्वेऽस्मिन्नृपा नृपमयादिता । प्राप्नुवन्ति ह्येतान् राज्यं सभ्यत्वंलवाहनं ।

दृष्टादृष्टोद्यते भूपैः परसश्रयहेतुना । कन्येव स्वपतिर्देवादन्यं रतिपरायणः ।

अहो सुबलवद्देवमशक्यं विनिवर्त्तितुं । यदहं क्षण्यभीतोऽन्यं संश्रयामि मत्ताधिकं ।

नूनं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराश्रयं । श्रेयो हि मरणं मक्षं न चान्यं शशये नृपाः ।

छप्पो वा बलदेवो वा यो वाऽन्यो वा नरोऽपरः । इत्यारं प्रतिघातस्थामि यथा ब्रह्मप्रचोदितः । ११५
 यय मे निश्चये कुद्वरेषमे पुरुषव्रतः । अतोऽन्यथा न शक्नोऽहं कर्तुं परस्मात्प्रचोदितः । ११६
 भवतो साधुवृत्तानामावाधे न करोति यः । तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रत्नलाय वै । ११७
 श्योममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते । गच्छन्तमनुचिन्त्यैव प्रियवध्वं नृपोत्तमाः । ११८
 श्रयं शौभपतिः श्योमाननलाकंदुषप्रभः । रथेनादित्यवर्णेन प्रयासि स्त्रपुरं बली । ११९
 यवनेन्द्रो यथाऽधेति नरेन्द्रेणां सभासमं । यवनश्च यथाऽष्ठाकं दुर्व्येन कृष्यविग्रहे । १२०
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेवाप्रवीक्षायां शौभस्य पतिमूर्जितं । गच्छ सर्वनरेन्द्राणां साहाय्यं कुत मानद ।
 यवनेन्द्रो यथा याति यथा कृष्यं विजेष्यति । यथा ययानु त्रय्यामस्यया भोतिर्विधीयतां । १२१
 इवं सन्दिश्य तान् सर्वान् भीष्मकं पूज्य धर्मतः । प्रययौ स्त्रपुरं राजा स्नेहेन सैन्येन संवृतः । १२२
 जालोऽपि नृपतिश्रेष्ठस्तोषे संपूज्य बोधैवान् । जगामाकांक्षमार्गेण रथेनानिलगामिना । १२३
 तेऽपि सर्वे सद्योपालादक्षिणापयगामिनः । अनुब्रज्य जरासन्धं गताः स्त्रनगरेषु वै । १२४
 भीष्मकः सहपुत्रेण तावुभौ चित्त्य दुर्गं । गृहे विविशतुर्द्विनौ कृष्णमेवानुचित्तयनौ । १२५
 रुक्मिणीं विदिता साध्वी स्वयंवरनिवर्त्तनं । कृष्यसागमने हतीनृपाणां दीवदन्तं । १२६
 गत्वा तु सा सखीमथे उवाच भीक्षितामना । न शान्तिं नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुच्यते । १२७
 कृष्यात् कामलपत्राक्षान् सद्योमेतदचो मम । १२८
 ॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे दशमोऽध्यायः ॥ ११० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यवमानां बलीदयः स काशयवनो नृपः । बभूव राजा धर्मैश्च रक्षिता पुरदासिनां । १२९
 चिवगंविदितप्रशः यजुषानुपजोवकः । त्वाकव्यवनसंमूढो गुणैश्चभिरतः सदा । १३०
 युतिमान्धर्मशौलस्य सयमादौ जितेन्द्रियः । सांपातिकविधिज्ञश्च दुर्गलाभानुसारिणः । १३१
 शूरोऽप्रतिबलस्यैव मन्त्रिप्रवरसेवकः । सुखाशीनः सभो रक्षां सचिवैः परिवारितः । १३२
 उपास्यमानो यवनैरात्मविद्धिर्विपश्चितः । विविधाश्च कथाः दिव्या कथ्यमाने परस्परं । १३३
 सगस्मिन्नेव काले तु दिव्यगन्धर्वोऽजितः । प्रववौ मदनामोघस्यस्यैव सुखशीतलः । १३४
 किंलिदित्येकमनसः सभायां ये समागताः । उत्पल्लवयमाः सन्ते राजा चैवावलोक्य सः । १३५
 अप्रयत्नं रथं दिव्यमाधानं भास्करोपमं । आतकुलमधैर्दिव्यैरयानैर्ययभोभितं । १३६
 दिव्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजपताकिर्णं । उज्ज्वलं दिव्यतुरगैर्बर्णेनावाहनं रथैः । १३७
 शम्भुभास्करविमानि हवा आभून्मदं प्रभं । रक्षितं विश्वकर्मेण वैपाद्यवरभूषणैः । १३८
 रिपूणां पावजननं मित्राणां चर्पवर्द्धनं । दाक्षिणात्यादुपायानां रथं पररथादजं । १३९
 तपोपविष्टं श्रोमन्तं शौभस्य पतिमूर्जितं । दुष्टा परमघंष्टयार्थपाथेति पावजन् । १४०
 उवाच यवनेन्द्रस्य मन्त्रो प्रवदतामरः । गेवात्पाय महाबाहुः स्वयमेव नृपायनान् । १४१
 प्रत्युद्गम्यार्थमादाय रथावतरणे स्थितः । गत्वाऽपि सुमहातेना दुष्टा राजानमागतं । १४२

मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिमतोजसं । अवतीर्थं सुविस्मयमेक एव रथोत्तमात् ॥
 विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलासः । दृष्ट्वाऽर्धमुद्यत राजा य शाल्वो राजसत्तमः ॥
 उवाच स्रष्टव्या याचा नार्थाहोऽस्मि महाभते । दूतोऽहं मनुजैर्द्रावां सकाशाद्भवतोऽन्तिके ॥
 प्रेषितो यज्ञभिः साङ्गे जरासन्धेन धीमता । तेन मन्ये महाराज नार्थाहोऽस्मीति राजस ॥
 ॥ कास्यवन उवाच ॥ जानाम्यहं महाबाहो दूत्येन त्वामिदमगतं । सुहितं न देवानां प्रेषितं मामधेन वै ।
 तेन त्वामर्थे राजन् विशेषेण महाद्युते । अर्घ्यपाद्यादिसत्कारैरासनेन यथाविधि ।
 भवत्यर्थचित्ते राज्ञां सर्वेषामर्थेन भवेत् । मानिते तव राजेन्द्र सर्वैः मानितश्चेत् ॥
 आस्यतामासने दिश्ये मया साङ्गे नरेन्द्र । ॥
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ इच्छाच्छिञ्जनकं क्षत्रा इष्टा च क्षत्रसामर्थं । सुबोधविष्टैः कृतैः श्रमैः विंशत्येन नृपैः ।
 ॥ कास्यवन उवाच ॥ तद्वाञ्छन्समाश्रित्य सर्वं सर्वं जराधिपाः । वशानो विगतोऽस्मि देवा इव शचीपति ।
 किमसार्थं भवेदस्य मेनासि प्रेषितो मयि । वद स्वार्थं वचस्तथा किमाश्नापयति प्रभुः ॥
 करिष्ये वचनं तस्य अपि कथं सुदुष्करं ॥
 ॥ शाक्य उवाच ॥ यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिर्नृपः । तथाऽहं संवदामि शूराणां यवनाधिप ।
 ॥ जरासन्ध उवाच ॥ जातोऽयं जगद्वाधाधी क्षत्र्यः परमदुर्जनः । विदिता, तस्य दुष्टतमसं हनुं समुद्यतः ।
 पार्थिवेवैज्रभिः साङ्गे समप्रवृत्ताहूः । उग्रस्य महाभैरोगैर्मलमलचलात्तमं ।
 चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहं । तदा तयोर्विनाशाय ऊताग्रनभयोजयं ।
 व्याघ्राग्रतसहस्राब्जं युगान्ताग्निसमप्रभं । दृष्ट्वा राज्ञो गिरिः शृङ्गादामुनो हेमतालसृक् ॥
 विनिर्मल्य महासेनां मध्ये सागरवज्रिभं । आजघान दुराधर्षो नरासुरवदन्निनः ।
 धर्पन्तन्निव धर्पन् विविष्यालस्य लाङ्गलं । नरनागासृष्टन्दानि मुषलेनावरोधयत् ॥
 गजेन गजनासृक्षाय रणेन रथयोधिर्न । हवेन च हयरीहान् दातेन पदातिर्न ।
 घनैः च महातेजा नृपाश्चक्रतवकुले । विचरन् विविधान्मार्गान् दिगन्तो भास्करो यथा ।
 रामादनन्तरं क्षत्र्यः मय्यहोर्कसमप्रभं । चक्रे चक्रवर्ता जेष्ठः सिंहः सुहृन्मनं यथा ॥
 मविशक्त्य महाशीर्थं पादवेगेन तं गिरिं । बभूवैत्ये पपातोऽर्थैर्बुधैः प्रतापवान् ।
 प्रनृत्यस्त्रिव श्लोऽनैः तोषधारामिषेचितः । घूर्णमानो विवेकशाली निर्व्याय च ऊताग्रनः ।
 आदीप्यमानाच्छिरादवमुप्य जगद्गनः । जघाम वाहिनीं राजंश्चक्रयेण पाणिना ।
 विक्षिप्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरं । नरनागासृष्टन्दानि मुषलेन बाधयत् ॥
 मोधानिस्वसुदूतचक्रलाङ्गसवज्रिना । निर्दोषा महतो येना नरेन्द्राङ्कमिपालिता ।
 नरनागासृक्षसिं पक्षिभ्यश्चमाकुलं । रथानीकं पदाताभ्यां चलेन विरलीकृतं ।
 तेनां प्रमत्तामालोक्य चक्रानलमयार्द्रितां । महता रथहन्धेन परिचार्य समन्ततः ।
 तथाचं पुष्टमानस आताप्य वल्लहा वली । क्षितौ भमापतः शूरो गदापाच्छिङ्गलायुधैः ॥

द्वादशाक्षौहिणीर्धत्वा प्रमिथ इव कैशरी । हलं यौनन्दमुत्सृज्य गंदया भामताडयत् ।
 वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा भमोपनि । भूयः प्रहर्तुं कामोभं वैशाखेनाखितो मही ।
 वैशाखं स्थानमावाद्य गृह क्रौञ्चं यथा पुरा । तथा मा दोर्धनेनाभ्यामीचने निर्दहन्निव ।
 तादृगुपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे । जीवितार्थं नृलोकोऽस्मिन् क. पुमान् स्वातुमर्हति ।
 शृङ्खला स गदा भीमो कालदण्डमिवोद्यता । कालाडुशेन निर्दूतां खित एवापतो मम ।
 ततो जलदग्धश्रीरखरेणापूरयन्मम । वागुवाचाशरीरेण स्वयं लोकपितामह ।

१११

प्रहर्तव्यो न ते राम न वध्योऽयं तवानघ । कलितोऽस्य बधसोन्यादिरमल हस्तायुध ।
 शुलाऽहं तेन वाक्येन चित्ताविष्टा निवर्त्तित । सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितं ।
 तेनाहं व प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया । शुला लब्धैव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि भद्रयै ।
 तपोधौषेण महता पुत्रार्थं तोयं ब्रह्मरं । प्राप्तवान् देवदेवात्त्वामवर्थं मायुरख्यं नै ।

११२

महामुनिवायवचुर्धनश्रयकुपाखितो द्वादशाक्षौहिके व्रतं । सुरासुरैः संसृतपादेमर्चयन् च स्वभक्तानोक्षितकाममन्दं ।
 तपोबलाद्भग्यैमुनेर्भद्रात्मनो वरप्रभावात्कलेन्दुभौलिन । भवन्तमावाद्य जनार्दनो हिंसं विजोयत भास्कररंमिना यया । ११५
 यतस्त राजा वचनप्रबोदितो ब्रजस्थ याचां विजयाय कैशवे । प्रमथ्य राई भयुरास्त्र सेनया निहत्य हृष्य प्रययस्त वै यम ।

मायुरो वासुदेवोऽहं बलदेवश्च बान्धव । तौ विज्येयसि यथामे गत्वा तां मयुरापुरीं ।

॥ शास्त्र उवाच ॥ इत्येवं नरपतिभास्करप्रगीतं वाक्यं नै कथितमिदं हितं नृपाणां । तत्सर्वं सह संविदेर्निवृत्त्य बुद्ध्या ययुर्न
 सुहृद् भनूजेन्द्र आत्मगेष्टे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्यन्ते शास्त्रवाक्ये एकादशोऽधिकशतोऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानं तं शास्त्रराज नृपाङ्गया । उवाच परमप्रीतो यवनाधिपतिर्नृप ।
 ॥ कालयवन उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुशृङ्खितोऽस्मि यत्कर्म जीवितञ्च मे । हृष्यविपदहेतोर्दयंनियुक्तो ब्रह्मभिर्नृपै । ११२
 दुर्लभस्त्रियु लोकेषु सुरासुरगणैरपि । तस्य विपदहेतोर्दयंनियुक्तो ब्रह्मभिर्नृपै । ११३
 प्रहृष्टैराजिर्दशैरवधाय्यो जयो मम । तेषां वागम्बुवैषं विजयो मे भविष्यति ।
 करिष्ये वचनं तेषां नृपाणां मम बोदित । पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ।
 अथैव तिथिगच्छन् मूर्च्छन्तं हरण श्रुत्वा । यास्यामि मयुरां राजन् विजितुं कैशवे रणे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमावाच राजानं योभस्त्रपतिमूर्च्छित । सत्कृत्य च यथान्यायं महाहंमनिभूयै । ११४
 माप्राण्येभ्यो ददौ वित्तं सिद्धादेवाय वै नृप । पुरोहिताय राजेन्द्र ब्रह्म प्रददौ धनं ।
 ऊत्वाऽपि विधिवद्राजा छतकौतुकमङ्गल । प्रक्षान् छतवान् सत्यमेतुकामो जनार्दन ।
 शास्त्रोऽपि भरतश्रेष्ठ छतार्थो दृष्टमानश्च । यवनेन्द्र परिच्येय जगाम स्वं पुरं नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्यन्ते द्वादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ विदर्भेनगराघाते शक्रतुल्यपराक्रमे । किमर्थं गच्छो नोत् । किञ्च कथं चकार व ।
 न चास्त्रैश्च भगवान् मेनतेयं महाबल । इत्येते संशयं मद्भान् मूर्च्छितं तत्त्वं महामुने ।

११५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्थं राजन् सुपर्णेन कृतं कर्षातिमानुषं । विदर्भनगरेषांते वैनतेये महाद्युतो ।

अवप्राप्ते तु नगरीं मथुरां संयुद्धदेने । मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महासमितिः ।

यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामपितः प्रभो । यास्यामि मथुरां रम्यां भोजराजेन पालितां ।

इति तदचनस्थाने गमिष्येति विचिन्तयन् । कृताञ्जलिपुटः श्रोमान् प्रणिपत्याम्रवीदिदं ।

॥ गच्छ उवाच ॥ देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुशखलीं । रैवतश्च गिरि रम्यं नन्दनप्रतिमं मेदत् ।

रक्षयोदासितां रम्यां भ्रैलोदधितटांशितां । द्रुवगुल्मलताकीर्णौ पुष्परेणुविभूषितां ।

गजेन्द्रभुजगाकीर्णौ स्तम्बवानरसेवितौ । वराहमहिषाकान्तां मृगययैरनेकजः ।

तां समन्तात् समालोक्ये वासार्थं ते क्षमाधर्मं । यदि स्थाप्यते रम्या प्रशस्ता नगरावलिः ।

कण्टकोद्धारणं कृत्वा आगमिष्ये तवार्तिकं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विशाखी देवेशे प्रक्षिपत्य जगद्गर्भं । जगत्सं पतनेच्छेत् पश्चिमाभिमुखो बली ।

हृषीकेशि यदुभिः सार्द्धं विवेश मथुरां इदमर्थं । स्त्रीरिण्य उपपेनसं जंगरेष्विव संश्रमः ।

प्रयुङ्ग्यसाधयन् हृषीकं प्रहृष्टजन्मकुलं ।

॥ जगभेज उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिविर्क्तिं राजेन्द्र बभ्रुर्भ्रम्यधोधिगैः । किं चकार संशोकाद्भयवशेन महीपतिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिविर्क्तिं राजेन्द्र यद्रभ्रम्यमुपाधिगैः । दृष्ट्वा कृतवन्धनार्थं दूतं चित्राङ्गदेकतं ।

एकैकं नृपतेभ्यो शतशो हस्तपत्रितं । राजेन्द्रस्यैव दूतं मानयेयुः स वै दश ।

ये तत्र सननुप्राप्ता न रिक्तासि स्पर्धं गताः । शङ्क्यो पादवह्णेण प्रदेहौ हरिचिन्तितौ ।

एवं निधिपतिः श्रीमान्दैवैरनुमीदिनः । इति श्रुत्वाऽर्थिकमनालोकमावृत्तिकाक्षरत् ।

चकार महतीं पुनः देवतायतनेषु वै । बहुदेवस्य भवने तोरणीभयपार्श्वे ।

नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः । पताकाध्वजमालायां कारयामास वै नृपः ।

कंसराजस्य तु सर्वां विशिखाम्बरसुप्रभं । पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् ।

तोरणं गोपुरश्चैव सुधापङ्कजविलेपनं । कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रसाधवासाधं ।

पताका वनमालायाः पूर्णकुम्भाः समन्ततः । राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्द्रेणोदकसेवितौ ।

वस्त्राक्षरवर्कं राजा दापयामास भूतले । धूपं पार्थीमये चैव चन्दनागुहमग्न्युज्ज्वले ।

गुहं सज्जरसस्य दद्यामानं तनूततः । दृष्ट्वास्त्रीमनमेधाद्य गायन्ति स्तुतिमंजुलं ।

अथ कृत्वा प्रतीक्षन्ते स्त्रेषु स्थानेषु धोयितः । एवं कृत्वा पुरानन्दमुपेनसं बुद्धिमान् ।

समुदेवयत्नं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च । रामेण सह संमन्य निर्गता रयेनमिदं ।

तत्किमेवास्मरं राजेन्द्रं भविर्भूयादहम् । पाशमन्यस्य निगदं श्रुत्वा मथुरावतिनः ।

स्त्रिया मासाद्य दृष्ट्वाद्य सुतमागधरन्दिनः । विनियम्यैहोवमां रामं कृत्वाऽप्येता नृप ।

अर्थं पादं पुरस्कृत्य उपपेनोऽय धीमतः । दृष्ट्वाऽप्यनमासाद्य उपपेनो मदीपतिः ।

श्वतीर्थं रयाष्कुभ्याप्यादमागं चाम्रजम् । दृष्ट्वाऽप्येता रथे रम्ये दिव्यरथविभूषिते ।

अङ्गव्याभरणैव दिव्यरत्नप्रभाशितं । वनवासोत्तरं दिव्यं तपस्तपिव भास्करः ।

चामरं व्यजनं हृत् खगेन्द्रध्वजमुज्ज्वितं । रात्रलक्षलक्षमन्त्रमामन्त्रार्कमिरोज्ज्वलं ।

त्रियाभिभूतं देवेभ्यं दुर्निरोच्छतरं हरिं । दृष्ट्वा च राजा राजेन्द्र हर्षगद्गद्वा गिरा ।

सभाये पुण्डरीकाक्षं रामं नलनिखदन् । रदेन न मया मन्त्रं धुक्तपूर्वमिति चिन्तयै ।

अवतीर्णो महाभाग गच्छ ॥ स्थान्देन च । विष्णुना च्छरूपेण गतेयं मयुरापुरी । ११८

अथ प्रकाशितात्मानं देवेभ्यं वै नृपाश्वे । तमहं सोतुमिच्छामि सर्वमावेन क्रैशवं ।

प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृष्णपूर्वज । न धुक्तं नृपते सोतुं प्रजन्तं देवघत्तमं ।

विनासोपेण सन्तुष्टस्तव राजन् जगद्गणैः । तुष्टस्तुतिना किन्ते दर्शनेन तव स्तुति ।

राजेन्द्रलमनुभाष्य आगतस्तव वेक्षामि । न तया स्तववाक् राजन् दिव्यै सोचैरमानुषैः ।

एवमाब्रुवमापौ नौ सम्प्रतौ केवयान्तिष्ठ । अयौचामुभं दृष्ट्वा व्यापवित्रा रथोत्तमं । ११९

उवाच वदतीं नैष्ठ उद्यधेन वराधिप । धनया ह्यभिविक्रस्त मयुरो मेव मिति ।

न धुक्तमन्यथाकर्तुं मयुराधिपते स्वय । अर्धमाचमनोक्षेव पाद्यस्त्राय निवेदितं ।

न दातुमर्हसि राजनेष मे मनस प्रिय । तवाभिमार्य विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वच ।

एवमेव मायुरो राजा नान्यथा कर्तुमर्हसि । स्थान भागश्च नृपते दास्यामि तव दक्षिणं ।

यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते स्थापितोऽप्यत । शतबाह्विको भागे वज्राभरणवैजितः । १२०

आरुह्य स्वं यन्त्रं चामीकरविभूषितं । चामरं व्यजनं हृत् ध्वजश्च मयुरेश्वर ।

दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभं । धारयस्व महाभाग पञ्चयस्त्र पुरीक्षिता ।

पुन्रपैतौ परिरुतो मयुरां प्रतिपालय । जिह्वादिगणसंघात्स भोजयस्व प्रवर्द्धय ।

देवदेवाद्यनन्ताय शीरिणे वज्रपाणिना । प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमनर ।

मायुराणाञ्च सर्वेषां भागा दीमारिका दद्या । स्रतमागधवन्दीनमेकैकथ सहस्रिजं । १२१

दृष्ट्वोत्तमं धामानां गयिकानां व्रतं व्रतं । नृपेण सह तिष्ठन्ति विकटप्रमुखाश्च ये ।

दशबाह्विको भागशेषो धावा प्रकल्पितः ।

॥ वैदनायन उवाच ॥ एवं संपूज्य राजेन्द्र मायुराणां वक्षत्तमे । हस्ता सुमहद्वानन्दं मयुरां मधुखदन् ।

दिव्याभरणमाधेय दिव्याम्बरविलपनैः । दीप्यमानं समन्ताच्च देवैरिव विपिष्टये ।

भरोपटहनादेन शङ्ख उन्मुमिलिखन् । दृष्टितेन च नामानां हयानां हयिनेन च । १२२

विघ्नोदैश्च पूराण । रयनेमिच्छेन च । तुमस्व सुमहान्तोषादी मेघवनेषु ।

वन्दिमि स्तुयमानश्च नमयन्कुरापि प्रजा । दत्त्वा दानमनन्तश्च न यथै । विष्णयं हरिं ।

समावोद्यतमावसादृष्ट्वा ततोऽधिक । अनहङ्कारभावाच्च विषय नृजगाम ह ।

दीप्यमानं सत्प्रिया आधाना भास्करप्रभं । दृष्ट्वा मयुराग्नितो नमस्कृत्य पदे पदे ।

एव नारदः श्रीमान् शोराण्वनिकेतनः । नामपथ्यं हृत्पुष्पं व्याजगाम मयुरां पुरीं । १२३

यज्ञा बलिं महावीर्यं दुर्क्यं चिद्वैरपि शक्रांयं प्रदेशो राज्यं वैलोका वज्रपाणये ।
 हत्वा दैत्यगणान् सर्वान् कंसस्य बलिनाम्बरं । भोजराजाय मथुरां दत्त्वा कैबलिप्रदत्तः ।
 नाभिपिताः स्वयं राज्ये नोपविष्टौ नृपासने । राजेन्द्रत्वमभीषन् वै मथुरामन्त्रपालयत् ।
 यवमन्योन्मथंजल्पं श्रुत्वा पुरनिवासिना । सुतमांगधवन्दीनामिदमूर्चगणा गिरौ ।
 किं वा शक्यामहे वक्तुं गणानान्ते गुणादधे । मानुषैकजिह्वेन प्रभावोत्साहसम्भ्रान् ।
 सहस्रभोगी गोग्रिहः कदापि देववृद्धिमान् । दिसहस्रेण जिह्वेन वासुकिः प्रययिष्यति ।
 किंलङ्घ्यतमिदं लोकं मानवेऽपि भूतले । न भूतं न भवितुम् शक्यादाश्रममागतं ।
 सभावतरणश्चैव कंसवैरगते स्वयं । न भूतं न च दृष्टं वो तेन मन्यमहेऽमृतं ।
 धन्या देवो महाभागो देवकी योविताम्बर । भवन्ति विद्वद्वेषं धृत्वा गर्भेण केशवं ।
 इति संज्ञप्यमानानां । इत्येतौ पृथगोरिते । उपसेनं पुरस्कृत्य आतुरौ रामकेशवौ ।
 आकरिहोरि सम्प्राप्तावधेयामास वै तदा । अर्धमात्रमर्धं दत्त्वा पादौ पादौ चोत्तिष्ठामहीत् ।
 उपसेनकतो धीमान् । केशवस्य रथागतः । प्रसूतो हिरेण कृष्णं रथमहस्यं वीर्यवान् ।
 धनवन्तोऽयधारेण ववर्ष कनकाभूमिः । धनैश्चैर्वर्धमाणस्तु संप्राप्तः । पितृवैभवं ।
 मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनः । राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य सुतां मे पितृवैभवं ।
 स्थापितुं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो । मेवामि मथुरेश्वर्य सभां भुजबलाजितं ।
 प्रसादयिष्ये भगवन् न श्लोपं कर्तुमर्हसि । देवकी वसुदेवस्य रोहिणी च विश्राम्यते ।
 न किञ्चित्करणे शक्ता हर्षविक्रममोहिताः । कंसमाता ततो राजसूययामास केशवं ।
 नानादिदेवजनीनं कंसोपापाजितं धनं । देवकालं समालोका पादपद्मे निवेदितं ।
 उपसेनं समाह्वय उवाच सत्त्वया गिरौ ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ न चार्हं मथुराकाङ्क्षी न मया वित्तकोम्यया । घतितौ तव पुत्रौ तौ कोलिनं निधनकृतौ ।
 यज्ञस्य विविधान् यज्ञानि देदुस्व विपुलं धनं । जयस्य रिपुसेनाञ्च भूमं वाङ्मवाचयाम् ।
 त्वयः स्वगतवन्तापि कंसनशिङ्गवं भयं । नयस्य वित्तनिषेधं मया दत्तं युगसुखं ।
 इति प्रयास्य राजानं हृणोऽय हृदिना सह । प्रविश्य ततः श्रीमांस्मातापि चैतदन्तिकं ।
 आनन्दपरिपूर्णार्था ददयार्थं महावैभवं । पितृमात्रेहि पादौ नैव नमस्कृतुरासीतौ ।
 तस्मिन्मुहूर्ते नगरी मथुरा न भूभूषा । स्वर्गलोकं परित्यज्योर्वतोर्षाभरारवती ।
 वसुदेवस्य भवन् सतीत्यु पुरवासिनः । मनसा चिन्तयामासुर्हवलोकं न भूतले ।
 विष्टज्यं मथुरेयन्तु मद्भिषीश्वरितं नृप । भवन् वसुदेवस्य प्रविश्यं बलकेशवौ ।
 न्यस्यगज्यामुषो वीरौ तत्सुतः खेरचारणौ । ततः स्वतंक्रिभो मूढा सुखायौ न कथान्तरे ।
 एतस्मिन्नेव काञ्चि महापातो भूभूष ह । बभ्रुमुस घनाकम्बि चतुस्रावनिपत्यतः ।
 समुद्राः सुभिताः सर्वे विधाता मोहिनाम्बराः । कपितां यादयाः सर्वे न्युञ्ज्यात्पतिता सुवि ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

तान् सञ्चितितान् दृष्ट्वा रामकृष्णौ ॥ निश्चयौ । महता पञ्चवातेन विघ्नतां पतगोत्तमम् ।
ददर्श समनुप्राप्तं दिव्यस्वगनुलेपनम् । प्रपञ्च शिरसा ताभ्यां सौम्यरूपी कृतासनः ।
ते दृष्ट्वा समनुप्राप्तं सचिवं साम्बरारिचम् । धृतिमन्तं गुरुत्मानं जगद् मधुसूदनः ।
स्वागतं खड्गश्रेष्ठ सुरसेनारिमहान् । विनता हृदयानन्दं स्वागतं केन प्रियम् ।
तनुवाच ततः कृष्णः स्थितं देहमिवापरम् । तुल्यधाममर्थया वाचा शशीनं विनतात्मजम् ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ यास्यामः पतगश्रेष्ठ भोजस्थान्तःपुरं महत् । तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रयामो मनोगतम् ।
॥ चैत्रशायन उवाच ॥ प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनार्दनौ । वैनतेयपत्नीयेन गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ।
अवध्याऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहत् रियोज्यं । कृत्यं सैन्येन महता महद्भिस्त्रयश्रुतिभिः ।
बहुलानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षत्रयैरपि । न शक्यामः स्वयं नेतुं जराबन्धस्य वारिणीम् ।
अतोऽयं वैभतेय त्वां ब्रवीमि मयुरां पुरीं । वषतोरावयोः श्रेयो न सर्वेदिति मे मतिः ।
॥ गच्छ उवाच ॥ देवदेवं नमस्कृत्वा गतोऽहं भवतोऽन्तिकान् । शशाङ्कमीकितं भूमिं तत्र देव सुप्रसन्नः ।
गत्वाऽहं खेसमाश्राय समपादवलोक्य तं । दृष्ट्वा वै विषुधश्रेष्ठ पुरलक्षणपूजितम् ।
सागरानूपविपुलां प्रागुदकप्रवाहीनयां । सर्वतोऽधिमथ्यस्त्रामभेद्याग्निदग्धैरपि ।
सर्वैरन्नाकारवतीं सर्वैकामफलद्रुमां । सर्वैर्भुङ्क्षुमाकीर्णैः सर्वैः सुमनोहरां ।
सर्वैश्चमाधिवासाद्य सर्वैकामगुणैर्गुतां । नरनारोगणाकीर्णैः नित्यामोदविवर्द्धनीं ।
प्राकारपरिखेपितां गोपुराहासमालिनीं । विविचलरपयां विपुलहारतीरणां ।
यन्मार्गां विचिवाद्यां हेमप्राकारशोभितां । नरनागायकलितां रयनेमिलनाकुलीं ।
नानादिदेवगाकीर्णैः दिव्यपुष्पकलद्रुमां । पताकाभ्रजमालाढ्यां महाभवनशालिनीं ।
भीषणीं रिपुसंधानां निवाणं हर्षवर्द्धनीं । मनुजैश्चाधिवासेभ्यो विभिष्टां नगरोत्तमां ।
रैवतश्च गिरिश्रेष्ठ कुरु देव सुराक्षयम् । मन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणम् ।
कारयस्याधिवासेन तत्र मत्वा सुरोत्तमम् । कुमारानां प्रचारश्च सुरमण्यो भविष्यति ।
नाम्ना दारवती नाम त्रिषु लोकेषु विभ्रता । भविष्यति पुरो रम्या शक्यवामरावती ।
यदि स्थातुं संकृता भूमिं प्रदास्यति महोदधिः । ययेष्टं विनिधं कृत्वा विषयकथां रचिष्यति ।
मपिमुक्ताप्रवासैश्च यज्ञैर्दूर्योधनप्रभैः । द्रव्यैरभिप्राययुतैर्हृत्परैश्चिन्तितैः ।
दिव्यस्वाम्यमाकीर्णान् स्वर्गं देवधर्मोपमान् । जाम्बूनदमयान् यज्ञान् सर्वैरक्षविभूषितान् ।
दिव्यभक्षणपाकाद्यान् देवकिधरपालितान् । चन्द्रसूर्यप्रभाकीर्णान् प्रासादान् कारय प्रभो ।
॥ चैत्रशायन उवाच ॥ एवं कृत्वा तु श्रेयस्यैवनेनेयोऽयं केनैव । प्रपञ्च शिरसा ताभ्यां निषवाद् कृतासनः ।
कृष्णोऽपि रामसहितो विप्रिष्य हितमोदितम् । प्रकाशं कर्तुं कामस्य विप्रज्य विनतात्मजम् ।
स्तुत्य विधिपद्मराजन् महाहर्षभूषणम् । मोदते सुखितो तत्र देवलोके यथाऽस्मरे ।
तस्य तदहं गुह्यं भोजराजो महायज्ञाः । कृष्णं स्मरन् विस्मयं समाप्य वषणाहृतम् ।

१११

११२

११३

११४

११५

११६

॥ उपसेन उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिर्वह्नेन । श्रूयतां यदहं लाड्य वक्ष्यामि रिपुसदनम् ॥
 लया विहीना सर्वे स्म न शक्ताः सुखमाशितुं । पुरोऽस्मिन् विषयान्ते वा धनिसोना द्रव खिय ॥
 लक्षणाया वयन्तात लद्वाङ्मलमाश्रिता । विभीषो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥
 विजयाद्य यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र तं संहितो ऽस्माभिर्गच्छेया यादवर्षम् ॥
 तस्य राज्ञो वच श्रुत्वा संहितं देवकोसलम् । यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्तोऽस्म्यवशम् ॥ ११३ ॥

॥ श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीसूयवरे भर्तादाहरणे त्रयोदशधिकतमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथञ्चित्तय कालस्य सर्भांस्तान् यदुचंसदि । बभावे पुण्डरीकोवा हेतुमद्वाक्यमुत्तम ।
 यादवानामिषं भूमिर्बधुरा राष्ट्रवर्द्धनी । वयस्यैवैव सभूता प्रजे च परिवर्द्धिता ॥
 तत्तिदागो गतं दुःखं शशवस्य पराजिताः । नृपेषु जनितां वैरं जरासन्धेन विपद्य ॥
 बाह्वनामि च न सन्ति यादातश्चायनमर्कः । रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि सुवह्नि च ॥
 द्रपद्य माधुरी भूमिरत्ना गम्या परस्य तु । दृष्ट्विद्यापि पराऽस्माकं बलतो मित्रतत्पर्या ॥ ११४ ॥
 कुमारकौन्ते । पाथेमा । पदातीना गवाक्षये । एषामपोह वधतो र्महामुपसक्तये ।
 तन्महा रोचतेऽन्यत्र निशयो यदुपपन्नः । पुरो निवेशयिष्यामि मम तत्त्वमुमहं ॥
 एतद्यद्यमुक्त्वां वो वमाभिप्रायजे वच । भवाय मवतां काले मयोतां यदुचंसदि ॥
 तमूच्यदावा सर्वे मष्टममपरादा । बाध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाद्य च ॥
 ततः समन्तयामासुष्टंयथै । मन्त्रमुत्तम । अथयोऽधै । नृपोऽस्माकं सुमहश्च रिपोऽर्थलः ॥ ११५ ॥
 ततः सैन्यचयस्यापि महानिह नराधिपे । बह्वानामि च सैन्यानि हन्तुं वर्षमनैरपि ॥
 न शक्यामो ह्यतस्मात्पयानोऽभवन्मति । एतस्मिन्ननरे राजा स कालयवनसदा ॥
 सैन्येन तद्विधेनैव मयुराममुपागमत् । ततो जरासन्धवलं दुर्विशार्थं महसदा ॥
 ते कालयवनस्यैव शुभेदं प्रतिपेदिरे । केवश्व । पुनरेवाह यादवान् सत्यवह्वरान् ॥
 अथैव दिवश्च पुण्यो निर्यात सललाटुगा । ततो निष्क्रमु सर्वे यादवाः कथ्यमाययान् ॥ ११६ ॥
 कोपा द्रव समुद्रस्य बभौघर्षतिनादिता । शंस्यते ते कञ्चवाणि वसुदेवपुरोगमाः ॥
 मुषपट्टेर्गैर्गैरपेरपेरपैर् दंष्ट्रिणा । बाह्वय दुन्दुभो । सर्वे सधनशान्तिभाववा ॥
 निर्यदुपांद्वा सर्वे मयुराममुपागमये । खन्द्ये काशनापोऽर्थेनैतस्य वरदारणे ॥
 एतदुनेत्य हरिः कमापाच्छिन्नचोदितै । स्त्राणि स्त्राणि बलवाणि शोभयन्तः प्रकपिषन् ॥
 प्रत्यभुजा पपुर्दष्टा रुष्यो भगवर्षम् । ततो मुखतराः सर्वे यादवा रथशोभिनः ॥ ११७ ॥
 चनोकापाणि सर्वेनो वामुदेवपुरोगमाः । तेऽस्मात्तातापि च मारिकेक्षवनेर्धुम् ॥
 कोर्गैर् नागगणैः कान्तैः केतकीपण्डितैः । पुष्यागतालोवह्वलं द्राक्षानयनं कपित् ॥
 चनूपं बिभुराश्वस्य प्रवेदुर्वदुपपन्ना । ते तत्र रमणीयेषु विषयेषु मुचमिया ॥
 मुमुदुपांद्वा सर्वे देवाः स्वर्गगता यया । पुराणं विचिन्तन् कथ्यन्त परवीररा ॥

ददन् विपुलं देशं सागरानूपशोभिते । बाह्वनां हितक्षेत्रे विकृताताम्रवृत्तिके । ११०
 पुरलक्षणमन्त्रं कृतास्येदमिव श्रियो । सागरानिलसंवेतो सागरान्निवेदितं । १११
 विषयं निम्बुराजस्य शोभितं पुरलक्षणे । तत्र रैवतेको नाम पर्वतो मानिदूरतः । ११२
 मन्दरोदारगिरिः सर्वतोऽभिविराजते । तत्रैकलेश्वरेश्वरोऽष्टादिगोपितश्चिरं । ११३
 प्रभूतपदयोपेतः सर्वैरक्षमाकुतः । विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञि सुनिर्मिता । ११४
 नास्तीति दारवतो नाम स्वयंताष्टावदोपमा । केचनैव मतिस्तत्र पुन्येयं विनिवेशिता । ११५
 निवेशं तत्र वैष्णवां रौचयन्ति स्म यादवा । ते रक्तसूर्ये दिवसे तत्र यादवपुङ्गवाः । ११६
 घनापासाद्य सञ्चक्रुस्तन्वावारनिवेशने । भुवाय तत्र न्यवसत् केचन सह योदवै । ११७
 देशे पुरनिवेशाय स यदुपेवरे विभुः । तस्यास्य विविधं नाम ब्रह्मणि च गदायज्ञः । ११८
 निष्क्रमे पुनश्चेष्टो मनेषां यादवोत्तमः । एवं दारवतोश्चैव पुरीं प्राप्य सवासवाः । ११९
 मुखेन न्यवसवाजन् स्पर्शं देवगणा इव । श्रेष्ठोऽपि कालयवर्गज्ञात्वा केचिन्निवृत्तः । १२०
 जरासन्धभयाच्चैव पुरीं दारवतो ययौ । १२१
 इति श्रीमहाभारते खिलेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ ११४ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण सपोधन । चरितं वासुदेवस्य येदुवेष्टस्य धीमते ।
 किमर्थं च परित्यज्य मथुरां मधुसूदनः । मथ्यदेशस्थं कुरुवंशं धाम सप्तसायं केवलं । १२२
 शृङ्गं श्रियया स्नातव्यं प्रभूतघनधान्यवत् । आर्यान्मनुजान्भूयिष्ठमधिष्ठानवरोत्तमं । १२३
 श्रयद्वैतैव दामार्हस्यकवान् दिजसत्तमः । कालयवनस्यापि किं कथ्ये मत्प्रपन्नः । १२४
 दारकाश्च समाश्रित्य वारिदुर्गं जगद्गण । किञ्चकार महाबाहोऽर्षेहायोगो महात्मना । १२५
 किंवेत्ये कालयवनं केन जातस्य वीर्यवान् । यमस्यैव समासस्य व्यपयतो जगद्गण । १२६
 श्रवणाय उवाच ॥ कृष्णो नाम त्वत्कामाक्ष्यं गुह्यं गम्यो महातपाः । ब्रह्मचारी पुरा भूयो न कदा दारान् व विन्दति ।
 तथा हि वत्समानं तमूर्द्ध्वरेतसमर्थं । श्यालोऽभिग्रहावान् गार्ग्यममुमानिति राजनि । १२७
 शोऽभिग्रहास्तदा राजश्रगुरे तजितश्च ये । लिपुः पुनं ततो गत्वा तपस्तेषु सुदावर्षं । १२८
 ततो दादृश्वर्षाणि शोऽप्ययूषमभषण्णः । आराधयन्महादेवमपि न्ये शूलपाणिनं । १२९
 रुद्रस्यैव वरं प्रादाद्यमयं पुंषि निषेधे । कृष्णो नाम त्वत्कामाक्ष्यं सर्वज्ञोऽस्य सुतः । १३०
 ततः श्रुत्वाय तं राजा यवनाधिपतिर्नरः । पुनश्चमवजं देवादपुष्टं पुनश्चकामिता । १३१
 स तमानाय नृपतिः शान्तयित्वा दिग्वंभः । घोषमथे क्षिप्यं राजा गोपघ्नोऽयं समाद्यत । १३२
 गोपालो नक्षत्रास्तत्र गोपघ्नो विषयारिणो । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धमश्चत । १३३
 मानुष्यो गार्ग्यमाचार्योऽपि नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवने नाम श्वे शूरो महाबलः । १३४
 अपुनश्चायं राक्षस्य वरुणेश्च पुरे ब्रिहदः । तस्मिन्पुनरिते राजन् स कालयवने नृपः । १३५
 पुद्गलिकागो नृपतिः पर्यं शब्दं हि ज्ञोत्तमान् । कृष्णस्यैव कुरुक्षेत्रे नरदेन निवेदितः । १३६

विज्ञाय वरदानन्तु नारदामधुसूदनः । उपप्रेषत तेजस्वी वर्द्धनं यवनेषु तं । १
 स विवृद्धो यदा राजा यवनानां महाबलः । तत एनं नृपा स्वेच्छाः संश्रित्यानुययुस्तदा । २
 शकास्तुखारा दरदाः पारदास्तद्वृणाः खन्नाः । पल्लवाः जनश्रदाये स्वेच्छा हेमवतास्तथा । ३
 स तैः परितुतो राजा दक्षुभिः शलभैरिव । नानाविधायुधैर्भैरैर्कथुरामभ्यर्चत । ४
 गजवाजिखरोद्गामयुतैरश्वदैरपि । पृथिवी कम्पयामास सैन्येन महता दृत । ५
 रेणुना सूर्यमार्गान्तु समवच्छाद्य पाथिवं । मूषेण व्रतता चैव सैन्येन ससृजे नदी । ६
 अयोध्याव्रतता रामेन । सृता च यतो नृप । ततोऽयश्चक्रदित्येवं नाम तस्या बभूव ह । ७
 तत्सैन्यं महदाघादैर्युत्वा दृष्ट्यन्वकायणीः । वसुदेवः समानाय ज्ञातो निदमुवाच ह । ८
 द्रष्टुं समुत्थितं चौरं दृष्ट्यन्वकभयं महत् । अवध्यसापि न, शशुर्भरदानात्पिणकनिः । ९
 समानादयोऽभुपायाश्च विहितस्तोऽस्य सन्ध्याः । मत्तो मदबलाभ्यान्तु युद्धमेव चिकीर्षति । १०
 शतावाहितं बाधय कथितो नारदेन मे । जरासन्धय नो राजा नित्यमेव न सृज्यते । ११
 तयाऽन्ये पृथिवीपाला दृष्टिचक्रप्रतापिताः । केचित् कंसवधाचापि विरक्तास्तद्रता नृपाः । १२
 समानित्य जरासन्धमस्मानिच्छन्ति बाधितुं । बहवो ज्ञातयश्चैव यदूनां निहता नृपैः । १३
 विवर्द्धितं न शक्यामः पुरोऽस्मिन्निति केशवः । अपयाने मतिं कृत्वा दूतं तस्मै सवर्ज्यं ह । १४
 ततः कुम्भे महासर्पं भिज्जान्नचयोपमं । चौरमाशोविषं कृष्यं कृष्यः प्रापेयत्तदा । १५
 ततस्तं मुद्रयित्वा तु खट्वेनाभ्यहारयत् । निदर्शनार्थं गोविन्दो भीषयामास तं नृपं । १६
 स दूतः काष्ठयवने दशयामास तं घटं । कालसर्पोपमः कृष्य इत्युक्ता भरतवर्भ । १७
 तत्कालयवने बुद्धा वाचनं यादवैः कृतं । पिपीलिकानां चण्डानां पूरयामास तं घटं । १८
 स सर्पो भक्षमितीक्ष्णं सर्वतस्तैः पिपीलिकैः । मत्स्यमाणः किलाज्ञेषु भक्षोभूतोऽभवत्तदा । १९
 तं मुद्रयित्वा तु घटं तथैव धवनाधिपः । प्रेषयामास कृष्णाय बाह्व्यमुपवर्णयन् । २०
 वसुदेवस्तं दृष्ट्वा निहतं योगमात्मनः । उत्सृज्य मथुरामाग्य दारकांमभिजगिष्वान् । २१
 वैरस्थानं विधिसन्तु कामदेवो महाययाः । निवेश्य दारकां राजन् दृष्ट्वा नान्थाश्च चैव ह । २२
 पदातिः पुरुषाग्रो बाह्व्यमहरणस्तदा । आजगाम महायोगी मथुरां मधुसूदन । २३
 तं दृष्ट्वा निर्वेधो बभूव स कान्तयवने रुपा । प्रेषापूर्य्यश्च कृष्णोऽपि निष्काम महाबलः । २४
 अयाव्यगच्छो विन्दं जिघृक्षुर्यवनेश्वरः । न जैनमश्नकद्राजा यशोतुं योगधर्षिणं । २५
 मान्धातुस्तु मुनी राजा मुपकुन्दो महाययाः । पुरा देवापुरे युद्धे कृतकर्म महाबलः । २६
 वरेण च्छन्दोगो देवैर्निद्रामिव स्य होतवान् । आत्मस्थ तस्य वागेवं तदा प्रादुरभूत्कृष । २७
 प्रसूतं बोधयेषो मां तं दहेयमहं सुराः । षड्पा कोषदीप्तेनेत्यवमाह पुनः पुनः । २८
 यथमस्त्विति मां भक्त उवाच चिद्रेः बह । न मुरैरभ्युजात आदिराजमुपागमत् । २९
 स पश्यतगुहां काष्ठिप्रविश्या अमकर्मितः । सुभाप कामभेतयै यावत् कृष्णस्य दर्शनं । ३०

तत्सर्वं वासुदेवस्य मारदेन निवेदितं । वरदानञ्च देवैश्चक्षुःशस्त्रं च भूपतेः ।
हृषीकेशः प्रसीदन् तत्रैव खिलचरं शङ्खं । तं मुञ्च मुपकुन्दस्य प्रविशेन्न विनोतितम् ।
मिरःस्थानि तु राजवंमुपकुन्दस्य केशवः । यन्द्रेणपयं त्यक्त्वा तस्मै बुद्धिमताम्बरम् ।
अनुप्रविश्य यवनो ददर्श ईयवोपति । स ते मुञ्च कृतान्तोभयासर्पाद् मुदुर्भूतिः ।
वासुदेवन्तु तं मत्वा पश्यामास - पायिवे । पादिनाम्बुविनाशाय शलभः पायिवे यथा ।
मुपकुन्दस्य राजपिः पादस्थैश्च प्रसीदितः । चुकोप निद्राच्छिदेन पादस्थैश्च तेन च ।
सं सकृत्पश्येद्भक्तादवैवेतं तमयतः । स दृष्ट्वाभयः कुङ्कुमसंभ्रमज्जाल सञ्चतः ।
ददाह पावकसालु शुक्लं हृषीकेशनिजम् । सखेन कालियवर्गं नैव तजोविनिर्गतः ।
तं वासुदेवः श्रीमन्तं चिरमुञ्च नराधिप । कृतकार्यैश्चिन्तितोऽहो मोहिन्दं वपुर्नमुञ्चतम् ।
राजंश्चिरप्रसूतोऽपि कथितो मारदेन मे । क्षणं मे मुमृक्षत्कार्यं खल्वि तेऽस्य मुञ्चत्वमेव ।
वासुदेवमयालस्य राजा हृषीकेशः प्रसीदतः । परिरुद्धं युगं मेने कालेन महतां तदा ।
उवाच राजा मोहिन्दं को भवान् किमिहागतः । कञ्च कालं प्रसूतोऽपि यदि जानासि कथ्यते ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ सोमवैशाङ्गो राजा पथ्यातिर्नाम नाज्जपः । तस्य पुत्रो यदुज्ज्वलारोऽस्य यवोयवः ।
यद्वंशं समुत्पन्नं यदुदेवात्मजं विभो । वासुदेवं विज्ञानोहि नृपते मामिहागतं ।
जेतायुगे प्रसूतोऽपि विदितो मेऽपि मारदात् । इदं कल्पयुगे विद्धि किमन्यत्कराणि ते ।
मम शत्रुत्वाया दग्धा देवदेवतावरो मय । प्रवध्यो यो मया सङ्घे भवेदेवमेतरेपि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु हृषीकेशः निज्यागाम गुह्यामुखात् । अन्वेषमाणः हृषीकेशो कृतकार्येषु धीमता ।
ततो ददर्श पृथिवीमावृतां हृल्लोकैरैः । अन्तोऽन्तैश्चैरन्यथैरन्यथैरपराक्रमैः ।
परेणाधिष्ठितैश्चैव राज्यं जैवैश्चमात्मानः । प्रीत्या विह्वल्य गोविन्दं प्रविशेन्न महाविभम् ।
हिमवन्तमगाङ्गाया तपसे धृतमनिघः । ततः स तप आस्थाप्य विनिर्मुञ्च्य कलेश्वरं ।
आहूरोह दिवं राजा कर्मभिः खेज्जितां शुभैः । वासुदेवोऽपि धर्मोत्तम उपायेन महामनाः ।
घातविलात्मनः शूरे तस्यैव प्रत्यपद्यत । प्रभूतरथहस्त्ययवमश्रुत्वा मुधध्वजम् ।
आदायोपययौ धीमोसास्त्वयं निहेतुम् ।
निवेदयामास नराधिपे तं दत्तदुपपन्नं प्रतिपुष्पमोक्षणम् । जनाहोना दारवतोऽस्य तां पुरीमशोभयन्तं धमेन भूरिणा ।
इति श्रीमहाभारते खिलचरिविग्रहपञ्चनि कालियवर्गवधे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ ११५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रसीदते विमले, भास्करोऽभ्युदिते तदा । कृतप्रयोज्यो यवोयवो वनान्ते निवेदयद् ।
परिचक्राम तं देवं दुर्गस्थानदिदृशयौ । उपतस्थुः कुलमागच्छा यादवा यदुनन्दन् ।
रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे खलिवान्ते दिजेतिमान् । पुण्योदयोपेतिपुल्ले दुर्गस्थारभ्यवान् कियौ ।
ततः पञ्चजण्यावौ यादवान् केशिखन्दनः । प्रीत्या च दत्तां श्रेष्ठां देवांश्च हृषीकेशयथा ।
कल्पितेयं मया भूमिः पश्यन्ते देवसंघवतः । नाम चाख्याः कृतं पुण्याः ख्यातिं यदुपयास्यति ।

इयं दारवती नाम श्रियया निर्मिता मया । भविष्यति पुरी रम्या शक्येयमरावती ।

तान्यथाऽऽः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च । चलरान् राजमार्गाश्च समानन्त पुराणि च ।

देवा इवात्र मोदन्तां भवन्तां विकृतज्वराः । बाधमाना रिपून् यानुषेनपुरोगमाः ।

११०

गृह्यन्तां गृह्णास्यन्ति कार्यन्तां विकृतज्वराः । भीयन्तां राजमार्गाश्च प्राकारस्थ च या गतिः ।

प्रेष्यन्तां प्रिप्लियन्त्या वै नियुक्ता विसृज्यन्ते । नियुज्यन्ताश्च देवेषु प्रेक्ष्यकर्षकरा जनाः ।

एवमुक्तास्तु यद्वै गृह्यन्ते यत्तत्परा । यथानिवेशं संहृष्टाश्च कुर्वन्त्युपरिवहं ।

सूत्रहस्ताक्षतो मानं च कुर्याद्वयपुत्रवाः । पुण्येऽहनि महाराज द्विजातीन् प्रतिपूज्य च ।

वास्तुदेवतकर्माणि विधिनाऽकारयन्ततः । स्वपतीनय मौलिन्दलजोवाच महामतिः ।

१११

अस्मदर्थं सुविहितं क्रियतामव अन्दिरं । विभक्तचलरपयं सुनिश्चितद्वैतवत् ।

ते तथेति महाबाहुमुक्ता स्वपतयस्तदा । दुर्गकर्षेणि हस्मरानुपलभ्य यथाविधि ।

यथान्यायं निर्भूमिरे दाराण्यायतनानि च । स्थानानि विदधुस्तथा द्वज्जादोनां यथाकर्म ।

अपाम्ने सुरेश्च दूषदोलूखलस्थ च । चातुर्द्वेगि चत्वारि दाराणि विदधुस्तथा ।

शुद्धाचमैर्भ्रातृं पुण्यदत्तं तथैव च । तेषु वेष्टमु पुक्तेषु यादवेषु महात्मसु ।

११२

पुर्याः चित्रं प्रवेशार्थं चिन्तामामास माधवः । तस्य दैवोत्थिता बुद्धिर्विमला विप्रकारिणी ।

पुर्याः वा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्द्धिणी । शिन्धिमुख्यस्य देवानां प्रजापतिवृत्तः प्रभुः ।

विश्वकर्मा स्मृत्या वै पुरीं संस्थापयिष्यति । मनसा समनुधास्य तस्यागमनकारणात् ।

चिदंशमिमुखः क्षयोः विविके समपयत । तस्मिन्नेव ततः काले शिष्याचार्या महामतिः ।

विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठ कृष्णस्तु प्रमुखे स्थितः ।

११३

॥ विश्वकर्मावाच ॥ प्रक्षेप प्रेषितः विभं तव विष्णोऽहमवत । किङ्करं समनुपासः शश्वनं किं करोमि ते ।

यथा प्रभुं च देवैश्च स्तुत्यन्तश्च यथाऽप्ययः । तथा त्वं देव मान्योऽसि विभोवा नास्ति वः प्रभो ।

चैलाक्याशापिका वाऽनुसृत्य मया भुजः । यथाऽसि परितुष्टार्थं किं करोमि प्रजाधिनां ।

श्रुत्वा विभीतं तद्वाक्यं केशवो विश्वकर्मा । प्रत्युवाच यद्वै श्रेष्ठ कंशारिरतुलं वचः ।

श्रुतायै देवगुह्यस्य भवान् यच्च वयं स्थिताः । श्वस्थं लिह कर्त्तव्यं यदनं मे सुरोत्तम ।

११४

तद्विं पू. प्रकाशार्थं निवेश्य भम सुव्रत । मत्प्रभावानुरूपैश्च गृह्येयं समन्ततः ।

उत्तमा च श्रियया स्थानं यथा स्वर्गेऽमरावती । तथैव हि लया कार्या शक्नो ह्यपि महामते ।

असंख्यमिदं कार्यं यथैव त्रिदिवे तथा । मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्यां यदुक्तव्यं च ।

एवमुक्तास्तः प्राह विश्वकर्मा मतीश्वरः । कृष्णमक्रिष्टकर्माणं देवामित्रविनाशिनं ।

सर्वमेतत् करिष्यामि यत्तथाऽभिहितं प्रभो । पुरीं लिप्यं जगत्स्थानं न पथोऽस्मा भविष्यति ।

११५

भविष्यति च विभीषां दृष्टिरस्याः सुशोभना । चलारः सागरा ह्यस्यां विचरिष्यन्ति रूपिणः ।

यदीच्छेत् सागरः किञ्चिदुत्थष्टुमिह तोयराट् । ततः स्थायतलवस्था पुरीं स्थातुं पुष्योत्तम ।

यदमुक्तस्ततः कृष्ण प्रागेव कृतनिश्चयः । सागरं सरितां नाथमुवाच वदताम्बरः ।
 समुद्रं दधे च देव योजनानि जनाश्रये । प्रतिघंक्षित्यतामात्मा यद्यस्मि मयि मान्यता ।
 श्रवकाये त्वया दत्ते पुरीयं मामकं बलं । पर्याप्तविषयारामा समग्रं विषद्विजति ।
 ततः कृष्णश्च वचनं श्रुत्वा नदनदोपतिः । समाहूतेन योगेन उत्समञ्चं जलाशयं ।
 विश्वकर्मा ततः प्रोतः पुर्यां सङ्कश्य वास्तु तत् । गोविन्दे चैव स्मरान् सागरः कृतवांस्तदा ।
 विश्वकर्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनं । अद्यप्रभृति गोविन्द सर्वं समभिरोहत ।
 मनसा निश्चिता चेयं मया पू प्रवरा विभो । अचिरेणैव कालेन गृहसंवाधमालिनी ।
 भविष्यति पुरी रम्या सुहारा प्राग्यतो रणा । चयाङ्गलककेयूरा पृथिव्यां ककुदोपमा ।
 अन्तःपुरश्च कृष्णश्च परिचर्याचमं महत् । चकार तस्यां पुर्यां वै देवे चिदमपूजिते ।
 ततः सा निश्चिता कान्ता पुरी क्षारवती तदा । मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्माणा ।
 विधानविहितद्वारा प्राकारवर्योभिता । परिखाचयसंगुप्ता बाह्यप्राकारतो रणा ।
 कान्तगारीनरगणा वणिग्भिहयशोभिता । आनापण्यसमाकीर्णा मगणादिव गाङ्गता ।
 प्रपावापोसकौ देहद्यानेहपयोभिता । समन्ततः संहताङ्गी वसितेवायतेवणा ।
 सन्दृष्ट्वाक्षरवती वेद्योक्तमघनाचिता । रम्याकोटिसहस्राद्या शृङ्गाराजपयाचरा ।
 भूपयन्तो समुद्रं सा खर्गनिद्रपुरी यथा । पृथिव्यां मर्म्बरमानामेका निर्ययशालिनी ।
 सुराणामपि सुखेवा सामन्तलोभकारिणी । अप्रकार्यं तदाकार्यं प्रावादेरभिकुर्वती ।
 पृथिव्यां पृथुराज्ञायां जनैश्च प्रतिनादिता । शेषैश्च वारिराजस्य शिशिरीकृतमाहता ।
 अनूपोपवनेः कान्ते कान्ता जनमनोरमा । सतारका द्यौरिव सा दारका प्रत्यराजत ।
 प्राकारेणाकंबणैश्च शतकौभेन संहता । हिरण्यप्रतिपूणैश्च गृहेर्गन्धोरनिखने ।
 शृङ्गमेषप्रतीकाभैर्दरैः सौधैश्च शोभिता । कचित् कचिदुदयापैषपादुत्तमहापया ।
 तामावसत् पुरीं कृष्ण सर्वपादवनन्दन । अभिप्रेतजगत्कीर्णो सोमः खमिव भासयन् ।
 विश्वकर्मा तं दिव्यः रत्नशालसमाकुला । विश्वकर्मा च तां हत्वा पुरीं शक्रपुरीमिव ।
 जगाम चिदिव देवो गोविन्देनामिपूजितः । भूयन्तु बुद्धिरभत्र च कृष्णश्च विदित्तात्मनः ।
 जनानिमान् धनौघैश्च तर्पयेयमर्थं यदि । स वैश्रवणसंक्षिप्तं निधोनामुत्तमं निधिं ।
 शङ्खमाङ्गयतोपिमेनो निशि खमवने विभुः । स शङ्खः केयवाङ्गानं ज्ञात्वा हि निधिराट् स्वयम् ।
 आजगाम समीपे तस्य क्षारवतीपते । स शङ्खः प्राञ्चनिर्भूला विनयादवर्णो गतः ।
 कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा । भगवन् किं मया कार्यं सुराणां वित्तरविषा ।
 निधोजय महापादो दमया कार्यमश्नुत । तमुवाच ह्यवोकेः शङ्खं गुह्यकमुत्तमं ।
 जना येऽस्मिन् द्रव्यजालात्स्थनेनामिपूरय । मेष्वाभ्यनश्रितं द्रष्टुं क्षमं मत्सिमेव वा ।
 देवीति वैव दायकं नगर्या निर्हन् नरैः ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शिरसा शसनं गृह्य निधिराट् केयवस्य सः । निधोनाज्ञापयामास दारवत्यां गृहे गृहे ।

धनौघैरभिवर्षब्धं द्रुमं सर्वं तथा च ते । नाधनो विद्यते तच्च ह्यनभाग्योऽपि यो नरः ।

दारवत्यां पुरिपुरा केयवस्य महात्मान् । चकार बाधोराज्ञानं मूयश्च पुष्टोत्तम ।

११६

तत्रस्य एव भगवान् यादवानां त्रियङ्कर । प्राण्योनिसु भूतानामुपतस्थे गदाधरं ।

एकमासीन्मेकान्ते देवगुह्यधरं प्रभुं । किं मया देव कर्त्तव्यं सर्वगोनाश्रुगामिना ।

यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ । तमुवाच ततः क्षणौ रहस्यं पुरुषो हरिः ।

माहृतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितं । गच्छ माहृतं देवेशमनुमान्य सधामरः ।

सभां सुधर्मोमादाय देवेभ्यस्त्वमिहानघ । यादवा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रम् ।

११७

तस्यां विशेषुरेते हि न ॥ या रुषिमा भवेत् । या ह्यपथा सभा रम्या कामगा कामरूपिणी ।

सा यदूनं धारयेत् सर्वान् यथैव चिदग्रांस्तथा । संगृह्य वचनं तस्य क्षण्यस्याक्षिप्तकर्मण ।

वायुरात्मोपमगतिर्जगाम चिदिवालथं । सोऽनुमान्य मुरान् सर्वान् क्षण्यवाच निरिधे च ।

सभां सुधर्मोमादाय पुनरायाम्महीतलं । सुधर्मणे सुधर्मोन्तो क्षण्ययाक्षिप्तकर्मणे ।

देवो देवसभां दत्त्वा बाधुरन्तरधीयत । दारवत्यास्तु सा मध्ये केयवेन निवेदिता ।

११८

सुधर्मो यदमुष्यानां देवानां त्रिदिवे यया । एवं च द्वियैर्मैमैश्च जलजैश्चाय्यो हरिः ।

द्रवैरलङ्करोति सा पुरी स्ना प्रमंदाभिव । मर्यादाधैव सञ्चके श्रेणीश्च प्रकृतोत्तया ।

बलाध्यक्षं च युक्तांश्च प्रकृतोन्तोत्तयैव च । उपसेनं नरपतिं काश्यपश्च पि पुरोहितं ।

सेनापतिमनाष्टष्टिं विकट्टं मन्त्रिपुङ्गवं । यादवानां कुलकरान् स्वविरान्दश्च तत्र वै ।

स्नापयामास मतिमान् सर्वकार्येष्वनन्तरान् । रथेष्वतिरथो यन्ता दारक केयवस्य वै ।

११९

योधमुख्यश्च योधाधनो प्रथमः सात्यकि क्षतः । विधागमेव क्षलाश्च क्षण्यं नृप्यं ननिन्दित ।

सुमुदे यदुभि सार्द्धं लोकछष्टा महीतले । रेवतस्थाय कन्याश्च रेवतीं शीलवसतां ।

प्राप्तवान् बलदेवस्तु क्षण्यस्यागुमते तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दारवतीनिर्भाषे योद्धाशधिकमतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरासन्धः प्रतापवान् । नृपानुलो जयामास चेदिराजमिथेक्षया ।

सुतया भीमकन्याश्च रुक्मिण्या रुक्मभूषण । शिशुपालश्च नृपतेर्विवाहो भविता किल ।

१२०

दन्तवक्रश्च तनयं सुवक्त्रमग्नौजसं । सहस्रावसमं युद्धे मायाश्रतविशारदं ।

पौण्ड्रश्च वासुदेवश्च तथा पुत्रं महाबलं । सुदेवं वीर्यवन्तं श्रयगवैरहितोपतिं ।

एकलव्यश्च पुत्रश्च वीर्यवान् मलान्वितं । पुत्रश्च पाण्डुराजश्च कलिङ्गाधिपतिं तथा ।

क्षतवैरश्च क्षण्येन वेषुर्दारिं नराधिपं । शिशुमन्तं तथा कार्यं श्रुत्वैषाञ्च भारत ।

१२१

निर्दलप्रभुः कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा । पटुश्च महावीर्यः कौशाख्याधिपतिश्च ।

पटुश्च महावीर्यः काश्यपाधिपतिश्च वै ।

॥ जन्मेजय उवाच ॥ कस्मिन् देशे नृपो जग्ने रुक्मो वेदविदाम्बरः । कस्यान्वयाये शुतिमान् सभूतो दिग्जयन्तम् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजर्षेयादवस्थासोद्दिदमो नाम वै सुतः । विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदमो यो न्यवेशयत् ।

क्रयकैशिकमुखाय पुत्रास्तस्य महात्मनः । वभूवूर्वाथ्यसम्पन्नाः पृथक्संकरा नृपाः ।

तस्यान्ववाये भीमस्य जज्ञिरे वृष्णयो नृप । क्रयस्य तंशुमान् वंशे कैशिकस्य तु भीमकः ।

११८

हिरण्यरेमियाऊध दक्षिणात्येथरं जनाः । अगस्त्यगुप्तामाश्रं यः कुण्डिनस्योऽन्वमानृपः ।

रुक्मो तस्याभशत पुत्रो रुक्मिणो च विश्राप्यते । रुक्मो लक्ष्माणि द्वियाणि द्रुमान् प्राप महाबलः ।

जामदग्न्यात्तया रामाद्वाह्यमस्तमवाप्तवान् । प्रास्यर्हृतं स कृष्णेन नित्यमहृतकर्षणा ।

रुक्मिणो लभवद्वाजन् रूपेणाप्रतिमा भुवि । चरुमे वासुदेवस्यो अवादेव महासति ।

स तथा चामिलयितः अवादेव जगार्हन् । तेजो वीर्यबलोपेतः स मे भर्ता भवेदिति ।

११९

तां ददौ न च कृष्णाय रुक्मो देवान्महाबलः । याचमानाय कंसस्य देवोऽप्राविति चिन्तयन् ।

चैद्यस्यैव सुनीयस्य जरासन्धो महाबलः । वरयामास तां राजा भीमकं भीमदर्शनं ।

चेदिराजस्य हि वधोरासोत्पुत्रो वृहद्रथः । मगधेषु पुरा येन निर्मितः स गिरिराजः ।

तस्यान्ववाये वंशजं जरासन्धो महाबलः । वधेरिव तदा वंशे दम्भोवोऽपि चेदिराट् ।

दम्भोपस्य पुत्रास्त पञ्च भीमपराक्रमाः । भगिन्यां वसुदेवस्य सुतश्रवसि जज्ञिरे ।

१२०

मिश्रपालो दशवीरो रैभ्योऽयोपदिशो बली । सर्वास्त कुञ्जला वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।

ज्ञातिः समानवंशस्य सुनीयः प्रददौ सुतं । जरासन्धस्य सुतगृहदर्शनं सुगोप च ।

जरासन्धं पुरस्कृत्य दृष्ट्विश्रुं महाबलं । कृतान्यागांसि पैशेन दृष्ट्वांगां तत्प्रियेविशं ।

जामाता लभवत्तस्य कंसस्यस्मिन् हते युधि । कृष्णार्थं वैरमभवत् जरासन्धस्य दृष्टिभिः ।

भीमकं वरयामास सुनीयार्थं तु रुक्मिणीं । तां ददौ भीमकश्चापि मिश्रपालाय वीर्यवान् ।

१२१

ततश्चैवमुपादाय जरासन्धो नराधिपः । यथौ विदमौ सहितौ दन्तवक्रेण यायिनः ।

अनुयातय पैशेण वासुदेवेन धीमतां । अङ्गवद्भक्तलिङ्गानामोपरय महाबलः ।

मानधियंश्च तान् रुक्मो प्रत्युद्भृत्य नराधिपान् । परया पूजयेपितोऽस्मास्मिनाय पुरीं प्रति ।

पिष्टकम्बुं शिवार्थं रामहृष्ट्यानुमावपि । प्रययुर्हृष्ययस्यान्ये रथैस्तान् बलाश्रिताः ।

क्रयकैशिकभर्ता तान् प्रतिगृह्य यथाविधि । पूजयामास पूजार्हान् वक्षिष्येव न्यवेशयत् ।

१२२

शो भाविनि विवाहे तु रुक्मिणीं निययौ वक्षिः । चतुर्युजा रथेनेत्रं देवतायतनं गृह्णाम ।

दृष्ट्वाणोमर्षयिष्यन्तो कृतकौतुकमङ्गलाः । दीपमानेन सपुत्रा बलेन महता हता ।

तां ददौ ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादेव श्रिताः । रूपेणाग्रेण सम्पन्ना देवतायतनान्तिके ।

वक्रेरिव मिश्रां दीप्तौ मायां भूमिगतानिव । शयिवोमिव गम्भीरामुत्थितां पृथिवीतलात् ।

मरोचिमिव शोमस्य सौम्या स्त्रीविषयां भुवि । ओमिवाग्नां विनापन्न भविष्यां श्रीमहायिनी ।

१२३

कृष्णेन मर्नवा दृष्टां दुर्गिरीचां सुरैरपि । श्यामावदातां द्वाघोनां प्रयुक्तान् यतेवरां ।

तासौष्टनयनापाङ्गीं पर्णचन्द्रनिभानगां । तासतुङ्गनखैः सुभ्रूं नीलकुक्षितमूर्द्धजां ।
अत्ययै रूपतः कान्तीं पीनश्रीणिपयोधरां । तोत्तुण्डकैः समैर्दन्तैः प्रमाशङ्गिरसकृतां । १८०
अनन्यां प्रमदां लोके रूपेण यशसा श्रिया । रक्त्रिणी रूपिणी देवीं पाण्डुरधौमवाचिनीं ।
तां दृष्ट्वा वष्टये कामः कृष्णस्य मिथदर्शनां । हविषवानलस्यार्चिर्धनस्यार्थां समादधत् । १८१
रामेण सद्य सफलय फेनवन्तु महाबलः । तत्प्रभायेऽकरोदुद्धिं वृष्णिभ्यः प्रणिधाय च ।
कृते तु देवकार्ये तां भिक्षांमन्तो मुरासयात् । उन्मथ्य सहसा कृष्णः खं निनाय रथोत्तमं ।
वृचमुत्पाप्य रामोऽपि जघानापततः परान् । समनह्यन्त दासार्धास्तदाज्ञास्तस्य सर्वश्रः ।
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः । वाजिभिर्दोरणैश्चैव परिवमूर्धलायुधैः ।
आदाय हस्तिर्णो कृष्णो जगामाशुपुरीं प्रति । रामे भारं समसन्त्य युयुधाने च वीर्यवान् । १८२
अकूरे विश्वो पापि गदे च हतवर्माणि । चक्रदेवे सुदेवे च वारये च महाबले ।
निहतशत्रौ विकान्ते भङ्गकारे विदूरथे । उपवेनात्मने कहे व्रतयुगे च केनवः ।
राजाधिदेवे महदप्रसेने चित्रके तथा । अरिदाने वृहदुर्गे यपस्ते सत्यके वृथौ ।
वृष्ण्यन्मकेयु चान्येयु मुखेयु मधुसूदनः । गुरुमासज्य तं भारं यथौ दारवतीं प्रति ।
दन्तवक्रो जरासन्धः शिशुपालस्य वीर्यवान् । सङ्गह्वा निर्युयुः कुट्टा जिघांसनो जनाह्वनं । १८३
अङ्गवज्रकक्षिज्ञैश्च सार्द्धं पौष्पैश्च वीर्यवान् । निर्यथै । चेदिराजसु भ्रातृभिः स महाारथैः ।
तान् प्रत्यगृह्यन् संरन्ध्रा वृष्णिवीरा महारथाः । सङ्गृह्यं पुरस्ताद्य वायवं मत्तेन यथा ।
आपतन्तं हि वेगेन जरासन्धं महाबलं । पङ्क्तिर्विधाध भाराचैर्युयुधानो महाबुधैः ।
अकूरो दन्तवज्रान् विव्याध नवभिः शरैः । तं प्रत्यविध्यन् काक्यो वापेर्दशमिराशुगैः । १८४
विश्वयुः शिशुपालस्य शरैर्विधाध सप्तभिः । अष्टभिः प्रत्यविध्यन्तं शिशुपालः प्रतापवान् ।
गवेषणस्य चैवन्तु वङ्क्तिर्विधाध आगैः । अतिदन्तकायाऽष्टाभिर्दृष्टुर्गैश्च पञ्चभिः ।
प्रतिविधाध तौचैश्च पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । जघानायास्तुभिर्न चतुरो विश्वयोः शरैः ।
वृहदुर्गस्य भलेन प्रिरयिच्छेद वीर्यवान् । गवेषणस्य व्रतस्य प्राक्षिण्येयमवादानं ।
व्रतायन्तु रथं त्यक्त्वा विश्वयुः धूमवाचकः । आरुरोह रथं चिरं वृहदुर्गस्य वीर्यवान् ।
विश्वयोः वारयिथैव गवेषणरथं व्रतं । आरुह्य जवनानस्यसियन्तुमुपचक्रते । १८५
ते कुट्टाः शरवैर्वेष सुनीयं समवाकिरन् । नृत्यन्तं रथमार्गेण चापहस्ताः कक्षापिचः ।
चक्रदेवो दन्तवक्रं बिभेदोरसि पचिण । पटुसं पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि आगैः ।
ताभ्यां स विद्वो दशभिर्विधैर्धनैः श्रितैः । तनो बली चक्रदेवं बिभेद दशभिः शरैः ।
पञ्चभिश्चापि विव्याध स विदूरथोऽपि तं वङ्क्तिर्विधाधजौ श्रितैः शरैः ।
त्रिशता प्रत्यविध्यन्तं बली वापेर्धैर्हामलं । छतवर्षा बिभेदाशौ राजपुत्रं विभिः शरैः । १८६
न्यरन्त वारयिष्यास्य ध्वजश्चिच्छेद योक्त्रितं । प्रतिविधाध तं कुट्टः पौष्पः पङ्क्तिः शिशुमुनेः ।

धनुश्चिच्छेद तप्तस्य भस्मेन कृतं वर्णम् । निर्वृत्तशत्रुः कालिङ्गं विव्याध नममि शरैः ।

तोमरेणासदंशं तं निर्व्विभेद कलिङ्गस्य । गजनासाद्य कङ्कसु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ।

तोमरेण जघानाङ्गं विभेदाङ्गस्य तं शरैः । चित्रकस्य शफलास्य सत्यकस्य महाबलः ।

कलिङ्गस्य तदाऽनीकं नाराचैर्विभिदुः श्रितैः । निष्ठेष्टेन द्रुमेणजो वज्रराजस्य कुञ्जरं ।

११५

जघान रामः शंकुहो वज्रराजस्य संयुगे । तं हत्वा रथमाह्वय घनुरादाय वीर्यवान् ।

सङ्घर्षेण जघनोर्ध्वैर्नाराचैः केशिकान् बहून् । घङ्गिर्निहत्य काङ्कान् महोत्साहान् स वीर्यवान् ।

शतं जघान शंकुहो नागधानां महाबलः । निहत्य तन्नाद्यामाङ्गध्वरास्य ततोऽभयात् ।

तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्बौगधस्त्रिभिः । तं विभेदाष्टमि कुङ्को नाराचैर्भुवलोयुधैः ।

चिच्छेद चास्य भस्मेन ध्वजं हेमपरिष्कृतं । तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवासुरोपमं ।

११६

सृजन्तं शरवर्षाणि निप्लुतामितरेतरैः । गजैर्गजाः सुशंकुहूः सविपेतः सहस्रशः ।

रथैरथास्य शरैश्चैः सादिभिर्द्यौवि सादिनः । पदातेयः पदातीनां शक्तिपक्षाविषाणयः ।

हिन्दुन्तोद्युक्तमाङ्गानि विचेर्युधि ते शयक् । अश्वानां पादोमानां कवचेषु महास्त्रेन ।

शराणां पततां शब्दः पक्षिणामिव शृणुवे । भेरोग्रङ्गस्य दङ्गानां वेणुनास्य हृदि ध्वनिः ।

कुगूष धौपः शस्त्राणां व्याधोयस्य महात्मनां ।

११७

इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि हस्तिबोहरणे सप्तदशधिकशतोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

॥ वैद्यनाथेन उवाच ॥ कृष्णेन द्वियमाणां वै हस्तीं शुभा तु हस्तिणी । प्रतिज्ञामकरोत् कुङ्कः समचं भीमकस्य तु ।

अहम्वा युधि गोविन्दमनामोय च हस्तिणी । कुण्डिनं न प्रवेष्ट्यामि सत्यमेतद्भवोमि ते ।

आस्याय च रथं वीरः समुद्रपापुधध्वजं । जनेन प्रययौ कुङ्को बलेन सप्तता हत ।

तमश्वधुर्मृगाद्यैव दक्षिणपथवाधिनः । कायोंऽङ्गमान् श्रुतव्यां च वेणुदारिस्र वीर्यवान् ।

भीमकस्य मुतायान्ये शब्दनेरधिगाम्बराः । कषकैश्चिकमुखास्य सर्व्व एव महारथाः ।

११८

ते गत्वा दूरमध्यामं चरितं नर्बदामन् । गोविन्दं ददृशुः कुङ्काः सचैव प्रियया स्थितं ।

अब्रुवाथ च तस्मै न्य हस्ती मदबलात्प्रितः । वृक्षीर्धनं देरसं युद्धमभयान्मधुसूदनं ।

च विव्याध चतुःपक्षा गोविन्दं निमित्तैः शरैः । तं प्रत्यविद्यत्सप्तता वापैर्युधि जगार्दन ।

यतमानस्य चिच्छेद ध्वजस्यास्य महानलः । अहोर च शिरः कायात्सारयेत्सस्य वीर्यवान् ।

तं कच्छुगतमाश्राय परिवर्ज्ज्जगार्दनं । दाक्षिणात्या जिघांसनो राजानः सर्व्व एव हि ।

११९

रंभोऽङ्गमाश्राङ्गविबोधा नममि शरैः । श्रुतव्यां पञ्चभिः कुङ्को वेणुदारिस्र सप्तभिः ।

ततोऽङ्गमन्तं गोविन्दे विभेदेरथ वीर्यवान् । निपसाद रथोपले व्यथितः च नराधिप ।

श्रुतव्येण जघानायां शतं भिन्धतुर शरैः । वेणुदारिर्ध्वेन हस्ता भुजे विव्याध दक्षिणं ।

तथैव च श्रुतव्यां शरैर्विव्याध सप्तभिः । मिश्रिषे च ध्वजं कानो न्यषोदस्य व्याप्तिव ।

क्रयकैशिकमुखास्तौ रथवेगेन सन्वृणः मुञ्चन्तः शरवर्षाणि वामदेवं ततोऽथयुः । ११५
वापेर्वाणस्तु चिच्छेद तेषां युधि जगद्गन् । जघान तेषां संरञ्जो यतमानांश्च तान् पुरान् ।
पुनरन्यासितुपया निजधान शितैः शरैः । क्रुद्धानापततो वीरानाद्रवत्स महाबलः ।
विद्रुतं खललं दृष्ट्वा हृको क्रोधवशज्जतः । पञ्चभिर्निशितैर्वाणैर्विधाधारसि केवः ।
सारथिश्चास्य वियाधं शोकैर्निशितैस्त्रिभिः । आजघान ध्वजश्चास्य शरैरानतपर्वणा ।
केवदद्यापि तं पश्चाद्भुङ्क्षु वियाधे मार्गणे । धनुयिच्छेद पायस्य यतमानस्य हृक्किणः । ११६
अथान्यद्भुमुरादाय हृको हृष्णजिघांसया । प्रादुशकार स तयो दिशान्यस्ताणि वीर्यवान् ।
अस्त्रैरस्त्राणि संवायं तस्य हृष्णो महाबलः । पुनरपिच्छेद चापञ्च रथेऽश्व विभिः शरैः ।
स त्विन्द्रधन्वा विरयः खड्गमादाय चर्ष च । उत्पपात रथादीरो गहर्तोभिव वीर्यवान् ।
तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केवः । नाराचेस्त्रिभिराक्रुद्धो विभेदेनमथोरसि ।
स पपात महाबाहुर्बलसुधामनुनाहसन् । विषेजो मूर्च्छितो राजा वञ्चयेव हतो गिरिः । ११७
तांश्च राज्ञः शरैः सन्वान् पुनर्वियाध केवः । हृक्किणं व्ययितं दृष्ट्वा अश्रवंति नराधिपाः ।
विचेष्टमानं भूमी तं आतर्क वीर्य हृक्किणो । पादधेन्यपगङ्गसुभोतुर्जीवितकाङ्क्षिणी ।
तामत्याय परित्यज्य सान्त्वयामास केवः । अमथं हृक्किणं दत्त्वा प्रथयौ स्त्रौ पुरीं ततः ।
हृष्णयोऽपि जरासमे जिह्वा तोषापि पार्यिवान् । प्रययुर्दरको हृष्टः पुरेऽस्त्रय हलायुधे ।
प्रयाति पुण्डरीकाक्षे श्रुतव्याऽभ्येत्य संयुगे । हृक्किणं रथमारोप्य प्रथयौ स्त्रपुं ततः । ११८
अगानीय स्वसारन्तु हृको वीर्यमदान्वितः । होनप्रतिज्ञो नैष्कृत्य प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरं ।
विदभेपु च वासार्थं निशम्येऽन्यत् पुरं महतं । तद्वाजकटमित्येवं बभूव भुवि विमुक्तः ।
तथैजमा महतिगा दक्षिणं दिग्गममगात् । भोसकः कुण्डिने चैव राजीवोऽस महाभुजः ।
दारकाद्यापि मग्नासि रामे हृष्यिबलान्विते । हृक्किण्यः केवः पार्थे जयाद विधिवत् भुभुः ।
ततः सह तया रमे प्रियया प्रोचमार्णया । कीमतेषु पुरा रामः पौर्भात्येव पुरन्दरे । ११९
या चि तस्यमवश्रष्टां पक्षो हृष्यस्य भाविनी । पतिमता गुणोपेता कंपशोभनुषान्विता ।
तस्यामुत्पादयामास पुष्पान्दस्य महाशरान् । चौरुदेष्टुं सुदृष्ट्या प्रघुञ्चस्य महाबलं ।
मुपेण चाहगुप्तश्च चारुवाङ्मय वीर्यवान् । चारुविन्दं मुवाहस्य भद्रपाहनायेव च ।
चारुश्च बलिगं श्रेष्ठं मुतां चारुमतीं तया । धर्मार्थकुशलाक्षो तु कृताक्षा मुहुरुचराः ।
महिषीः सप्त कल्याणी क्षोताऽन्या मधुसूदनः । उपयेमे महापाङ्कजगुणोपेताः क्षुतोद्भवाः । १२०
कालिन्दी मिथविन्दाश्च यदा गगजितीं तया । मुतां जाम्बवतस्यापि रोरिणीं कामरुपिणीं ।
भद्रराजमताद्यापि मुक्षीक्षां भद्रलोचनां । शार्वाङ्गीं सत्यभामां सप्तशं जालहादिनीं ।
मैथिल्य च मुतां तर्फी क्लृप्ताक्षरुतीं वमां । स्त्रीबह्वशाणि सान्यानि वोढाशतमविक्रमः ।

उपयेमे क्षपीकेशः सर्वा भजे च ताः समं । परार्द्धवस्त्राभरणाः कामैः सर्वैः समन्विताः ।

जगिरे तस्य पुष्पाश्च तासु वीराः सहस्रशः । सर्वस्वकुशलाः सर्वे बलवन्तो महारथाः ।

१९८

यज्वानः पुण्यकर्माणा महाभागा महाबलाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रक्षिणीहरणे अष्टादशाधिकप्रतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः काले व्यतीते ॥ रक्षो महति वीर्यवान् । दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिन्दमः ।

तवाहता हि राजानो राजपुत्राश्च रक्षिणा । समाजमुन्मथीवो रथा नानादिग्भ्यः शिवाऽन्विताः ।

तत्रागाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्वृतः । सा हि तच्छक्रे कन्या स च तां श्रुमलोचनम् ।

शुभाङ्गी नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता । पृथिव्यामभवत् ख्याता रक्षिणस्तनया तदा ।

१९९

उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु । वैदर्भी वरयामास प्रद्युम्नमरिखदर्भम् ।

स हि सर्वस्वकुशलः सिंहसंहननो युवा । रूपेण प्रतिमो लोके केशवस्यात्मजोऽभवत् ।

वयोऋणुणेपेता राजपुत्री च साऽभवत् । नारायणीवेन्द्रसेना ज्ञातकामा च तं प्रति ।

वृत्ते स्वयंवरं क्यूराजानः खपुराणि ते । उपादाय तु वैदर्भी प्रद्युम्नो दारकां ययौ ।

स तस्या जनयामास देवगर्भायमे सुतम् । अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्मणाऽप्रतिमं भुवि ।

२००

धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारंगम् । अभवत्स यदा राजमनिरुद्धो वयोऽन्वितः ।

तदाऽस्य रक्षिणः पैक्षी रक्षिणी रक्षार्थत्विभम् । पश्यं वरयामास नाम्ना रक्षवतीति सा ।

अनिरुद्धं गुणैर्दानं क्षतमुद्धिगृपस्ततः । शीत्या च रौक्मिणेयस्य रक्षिण्याश्चायुधपहात् ।

स्वर्हमामोऽपि कृष्णेन वैरं तदपहाय सः । ददानीत्यप्रवीद्राजा शीतिमान् जनमेजयः ।

केशवः सह रक्षिण्या पुत्रैः सङ्घर्षेण च । श्वैश्च वृष्णिभिः सार्द्धं विदर्भान् स्वस्रो ययौ ।

२०१

संयुक्ता ज्ञातयश्चैव रक्षिणः सुहृदश्च ये । आहता रक्षिणा तेषु तत्राजमुन्मथिषाः ।

श्रुमे तिथौ महाराज नच चे चाभिपूजिते । विवाहः सोऽनिरुद्धस्य बभूव परमेष्ठिवः ।

पापौ गृहीते वैदर्भ्यास्त्वनिरुद्धेन भारत । वैदर्भ्यादवानाश्च बभूव परमेष्ठिवः ।

रेनिरे वृष्णयस्तत्र पूज्यमाना ययाऽमराः । अयाग्नकानामधिषा वेणुदारिद्रदारधीः ।

आर्षः द्रुतर्ष्य चापूतः काण्डकैर्तप्रास्ताक्ष्रिः । जयलोकः कश्चिद्दृष्टात्मपिण्डश्च शशाङ्कः ।

२०२

पाण्ड्याश्च नृपतिः श्रीमानृषिकाधिपतिश्चथा । स्ते संमथ्य राजानो दाचिषाया महर्ह्ययः ।

अभिगम्यामुवन् सर्वे रक्षिणं रक्षि प्रभुम् । भवान्वेषु कुशलो वयञ्चापि रिरंभवः ।

प्रियद्युतय रामोऽसर्ववैश्वनिपुणोऽपि च । ते भवन्तं पुरस्तत्य जेतुमिच्छाम तं वयम् ।

इत्युक्त्वा रोचयामास रक्षो धूतं महारथः । ते श्रुत्वा काञ्चनसर्भा कुसुनेर्भूषिताजिरा ।

सर्भा तां विविशुर्बलाः शिक्वाघन्दनवारिणा । तां प्रविश्य ततः सर्वे श्रुभक्षगनुजेवनाः ।

२०३

सौवर्ण्यवासनेष्वासाश्चकिरे विजिगीषवः । आहता बलमद्रुह्य कितवैरचकोविदैः ।

घाटमित्यप्रवीरुहः सह दीव्याम् पश्यन्तम् । भिद्यता तं जिगीषन्ता दाचिषाया नराधिपाः ।

मणिमुक्तासुवर्णानि तत्रानिज्जु. संहस्रशः । ततः प्रावृत्तत धूतं तेषां तद्रतिनाग्रं ।

कलहायामदं घोरं दुर्मनोर्न । वयावहं निष्काणान्मु सहासि सुवर्णस्य दशादितः ।

रुक्मिणा सद्य संपाते । बलदेवो ग्लहं ददौ । तं जिगाय ततो रुक्मो यतमानं महाबलं ।

१०१५

तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः । अथकञ्चोयमानस्तु रुक्मिणा केशवायजः ।

सुवर्णकोटीजिगाह ग्लहे तस्य महाबलः । जितमित्येव हृष्टोऽय तमाहुतिरोभायत ।

शाघमानस्य चित्रे प्रहसन्मुगलायुधं । अविद्या दुर्व्वल. श्रीमान् हिरण्यनेमिं मया ।

अजेयो बलदेवोऽयमलक्ष्यते पराजितः । कलिङ्गराजसङ्कुला प्रणहास भुवं तदा ।

दन्तान् प्रदर्शयन् हृष्टस्य कुरुक्षलायुधः । रुक्मिणस्तद्वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजं ।

१०१६

निगृह्यमानसोऽपि भिक्षाभिर्भीमकभूनुना । रोषमहारयाभास जितरोषोऽपि धर्म्मवित् ।

संशुद्धो धर्मणा प्राप्य रौहिणेयो महाबलः । धैर्य्योन्मत्तः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ।

दशकोटिसहस्राणि ग्लहं रुक्मो ममापरः । यत् संपरिगृह्णोष्य पातयाचाश्वराधिपं ।

छण्णाचान् सोहितावांस्य देहेऽभिस्तुधियोरुले । हत्येवमाज्ञयामास रुक्मिणं रौहिणीपुनः ।

अनुक्ता वचनं किञ्चिदाढमित्यब्रवीत् पुनः । अज्ञानं रुक्मो तदा हृष्टः पातयामास पार्थिवः ।

१०१७

चातुरसे तु निहतं निर्जितः स नराधिपः । बलदेवेन धर्मैव गेयुश्च ततो वचं ।

धैर्य्योन्मत्तः संनियम्य न स किञ्चिदुवाच ह । बलदेवं ततो रुक्मो मया जितमिति स्रपन् ।

बलदेवस्तु चञ्चला जिह्मवाक्यं मगधिपात् । भूयः क्रोधवर्माविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह ।

ततो गम्भीरनिर्घोषा वागुवाचाश्वरोरिणो । बलदेवस्य तं क्रोधं वर्द्धयन्तो महात्मनः ।

सत्यमाह वलः श्रीमान्धर्मैव पराजितः । अनुक्ताऽपि ततः किञ्चित् प्राप्नो भवति कर्मणा ।

१०१८

ममया समनुज्ञातं तत् स्यादित्यवगम्यतां । इति श्रुत्वा वचः सत्यमस्तरोवात् सुभाषितं ।

सहर्षणक्षरोत्याय धौर्बर्णेनोदृष्टा यक्षी । जघानाष्टापदेनैव प्रमथ्य सनुपुङ्गवः ।

रुक्मिण्या भ्रातरं श्वेष्ठं निम्बिपेय महीतले । विवादे कुपितो गमः क्षेत्रं कूरभापिथं ।

ततोऽपहत्य शंकुद्वयः कलिङ्गाधिपतेरपि । दन्तान् बभञ्ज शरभ्रातृ प्रोन्ननाद च भिद्यन् ।

स्रग्भुस्यस्य तांयापि चावयामास पार्थिवान् । क्षमं सभायाः शैवर्षमुपास्य बलिनाम्बरः ।

१०१९

गजेन्द्र इव तं क्षमं कर्षन् सहर्षणक्षतः । निर्व्व्यागं सभादारासावयन् क्रयकैश्चिक्ताम् ।

रुक्मिणं निहतप्रभं स हला यादवर्षभः । विषास्य दिपतः श्वानं सिंहः सुद्रष्टगानिव ।

जगाम मिरिवं रामः खमेव खजनाटनः । न्यवेद्यत छण्णाय तस्य मर्षं यथाऽमवत् ।

नोवाप स तदा किञ्चित् छण्णो रामं महाद्युनिः । रुक्मिणी च ततः श्रुत्वा निहतं भ्रातरं म्रियं ।

१०२०

गिर्य्यद्य च तदात्मानं क्रोधादभूद्यवत्तपत् । न हतो वामुदेवेन यः पूर्व्वं पराजितः ।

स रामकरमुक्तेन मिहतो घृतमण्डले । अष्टापदेन बलरायाज्ञा वज्रशरोपमः ।

तस्मिन् सते महावीर्य्ये नृपते भोषकायमे । द्रुमभार्गवतुल्यो वै द्रुमभार्गवमिवित् ।

विघ्नश्चास्याकरोत्तत्र नरको नाम दानवः । चासनः सुरसंधानां देवराजरिपुसंधान् ।

स धमौ मूर्त्तिलिङ्गश्च सर्वदेवाभिवाचिता । मानुषाणामृषीणाञ्च प्रतीपमकरोत्तदा ।

सद्युद्धितरं भौमः कमेरुमगमत्तदा । गजरूपेण जयाह रुचिराङ्गो चतुर्दशैः ।

प्रमथ्य तां वरारोहं नरको वाक्यमब्रवीत् । नष्टशोकमयो मोहात् प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा ।

यानि देवमनुष्येभ्य रत्नानि विविधानि च । विभक्तिं च महो कृत्वा सागरेषु च यदसु ।

१०८५

अथप्रमथति तानोह संहिता, सर्वैर्नैर्धताः । समैवापाहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ।

एवमुक्त्वा तु वज्राणि रत्नानि विविधानि च । सञ्चकार तदा भौमसञ्च नाधिचकार सः ।

गन्धर्वाणाञ्च याः कन्या जहार नरको वलौ । याश्च देवमनुष्याणां सप्त चासुरसां गणाः ।

चतुर्दशवह्वाणि वैकविंशच्छतानि च । एकवेणीधराः सर्वा, सर्तां मार्गमनुव्रताः ।

तासां पुरवरं भौमोऽकारयन्मणिपर्वतं । सलकायामदीनात्सामुरोः स्वविषयं प्रति ।

१०९०

ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिं मुरोर्ध्वेव दशात्मजाः । नैर्धमाश्च यथा मुख्याः पाक्षयन्त जपावते ।

स शय तमसः पारं वरदत्तो महामुरः । न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्ष्यं तत् पुरा ।

स्तनपूर्व्वं महाघोरं यदकार्षीन्महामुरः । अदितिं धर्षयामास कुण्डलाद्यैः महामुरः ।

धं मही सुषुप्ते देवौ यश्च प्राग्ज्योतिषं पुरं । दारपालाश्च चत्वारस्तथासन् युद्धदुर्धराः ।

हयवीरो निमुन्दय वीरः पञ्चनदक्षया । मुहुः पुनश्चहस्य वरदत्तोऽमुरो महान् ।

१०९५

अदेवदानमादृत्य पन्थानं समुपस्थिताः । विनाशना, मुहुरितानि विरूपेरावृण्वे, सह ।

महाधातुं महाबाहुः ब्रह्मचक्रगदासिधत् । जातो हृष्यिषु देवस्यो धनुर्देवान्मर्वाहिनः ।

तस्याश्च पुरुषेऽश्व्यः शोके प्रथिततेजसः । निवासो दारकादेवैषायादुपपादितः ।

श्रतीव हि पुरो रम्या दारका वासवसयात् । महासर्वपरिषिन्ना पञ्चपर्व्वतशोभिता ।

तथा देवपुराभायां समा काञ्चनतेरणा । सा दाशार्हति विख्याता योजनायामविज्ञाता ।

१०९०

तत्र हृष्यन्धकाः सर्वे रामहृष्यपुरोगमाः । कोकयात्रामिमां कृत्वा परिरक्षन् आसते ।

तथावीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतवर्धनः । दिव्यगन्धो वीरो बायु पुष्पशर्प पाताल च ।

ततः किलकिलाद्भ्यः प्रभाजालाभिर्गुह्यतः । मुहुर्त्तमन्तरोर्ध्वभूततो भूमौ प्रतिष्ठितः ।

मध्ये तु तेजससाश्च पाण्डुरं गजमान्वितः । हतो देवगणैः सर्वैर्वाक्व, प्रत्यङ्मुखतः ।

रामहृष्यो च राजा च हृष्यन्धकगणैः सह । प्रत्युद्युर्गहात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वरः ।

१०९५

शेऽवतीर्थ्य गजान्तूर्ध्वं परिव्रज्य जनार्दनः । सख्ये वलदेवस्य तस्य राजानमाह्वयः ।

हृष्यीनन्द्यान् सख्ये च यथाकार्यं यथावयः । पूजितो रामहृष्याभ्यामाविष्टो सर्वा गुग्मा ।

तेषांभीनोऽभ्यमदृत्य सभानां स सुरेश्वरः । अध्यादिसमुदाचारं प्रत्ययच्छाद्ययविधिः ।

एति श्रीमहाभारते शिखेपु हरिवंशे विश्वपर्व्वणि नरकसंघे एकविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ वैशम्पादन उवाच ॥ अथोवाच महातेजा वासवो वासवानुजं शान्तपूर्व्वं करेणास्त्रं संपुण्य वदन् गुग्मं ।

देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन । येन साऽभिर्गतोऽस्य च काव्येणाभिवर्णय ।
 मीर्यतो नरको नाम ब्रह्मणे वरदपित । अदित्याः कुण्डले मोहाञ्चहार दितिवन्दनः ।
 देवानो विम्रिये नित्यमृषीणाञ्च स वत्ते । तत्र चैवान्तरमेवो जहि न पापयूयम् ।
 अयं त्वं गण्डपाद प्रापयिष्यति कामगः । कामवीर्योऽतितेजसो वैनतेयोऽनन्तरीचमः ।
 अयं च मन्मथतां भोमः स नरकोऽसुरः । निरुदयित्वा तं पापं विप्रमागन्तुमर्हसि ।
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केचनः । प्रतिजग्मे गन्धावाङ्मरकस्य निवहणं ।
 ततः सहैव शक्रेण ब्रह्मं चक्रगदासिम्भृतः । प्रतस्थे गण्डेनाथ स यमाभासहायवान् ।
 प्रमेय वसस्तन्मनः स मातृतानां स वासवः । पर्यतां यदुर्मिहानामूर्ध्नापक्रमे यतो ।
 पारणेद्भगतः शक्रो गण्डस्थो जनाह्वन । प्रकाशेति विदूरत्वात् सूर्याचन्द्रमहाविभ ।
 अयान्तरोक्षे गन्धर्वैरसुरोभिश्च केचनः । स्वयमानोऽयं शक्यक्रमेणान्तरोधायत ।
 समाधायैतिकर्तव्यं वासवो विबुधाधिपः । खमेव भवनं प्रायात् क्षणः प्राज्योतिर्ब्र प्रति ।
 पचानिलहृतो वायुः प्रतिजामेवैवै । गदा । ततो भोमरवैर्धैर्यैर्भ्रमर्गगणेश्वराः ।
 क्षणेन समनुप्राप्तिं दिवसाकाशमेतं वै । दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्त्रिताः ।
 अपर्यस्त पर्वतदारि हस्तथार्यवाहनं । कुरात्तान् मौरवान् पाशान् पट्टसहस्रान्ददं च ।
 ॥ वैप्रभायन उवाच ॥ गण्डस्थोपरि श्रीमान् ब्रह्मं चक्रगदानिम्भृतः । विभ्रोवामुदाकारं पोतवावायतुर्भुजः ।
 वनमालाकुलीरस्तु श्रीवत्सेन्दुनिभोरयः । किरोटमूर्ध्ना सूर्याभः सविचुदिव स्रजमाः ।
 व्याविकृजमहाशब्दः श्रूयतेऽग्निनिस्स्रजः । ज्ञात्वा च दानवः सर्वे स्वधं विष्णुरिहागत ।
 क्रोधाद्गुधिररक्षाक्षो मुहः कालान्तकप्रभः । अभधावत वेगेन शक्तिं गृह्य महासुरः ।
 पिचेष स महाशक्तिं वक्त्रकाञ्चनभूयिता । तामापतन्तो शक्तिं स मधोत्सोः खलितमिव ।
 समाधत्त शरैर्धैर्यं ह्यष्टपुङ्गं जनाह्वन । दिधाऽच्छिनत् सुरमेण वामदेव स वीर्यवान् ।
 शक्तिं पिच्छेद तत्रैवा विद्युत्पुञ्ज इव ज्वनन । पुनस्तु क्रोधरक्षाक्षो मुखेऽष्ट महागदं ।
 दन्ताग्रनिर्विद्रेण विस्मृष्ट इव निम्बनः । आकर्णपूर्णक्षिपेत् शङ्खं चन्द्रं सुरोत्तमः ।
 मध्यदेशे तु पिच्छेद गदं भो ह्यष्टभूयिता । पुनश्चिच्छेद भस्मेन दानवस्य विरो रणे ।
 शंङ्गिष्ठ पाशान् सर्वैश्चान्तरुः हत्वा धवान्धवः । सोऽग्रायवजोग्रान् हत्वा नरकस्य महाबलान् ।
 मिताधंपानतिक्रम्य भगवान् देवकीपुत्रः । अरय्यहानवं धैर्यं निमुन्दस्य महापथं ।
 हृषीकेश दितिं तयाऽन्योऽयि वयोधिनिः । रोधयामास तन्मनो खमेव स महाबल ।
 निमुन्दोऽसिनिं यतो दयन हस्त सतरः । जपाह कायुर्धैर्यं दियं येन शङ्खं दुरासदं ।
 विषाध दशभिर्वाणेर्निमुन्दो मधुसूदन । केचनश्चानि मन्त्रया विषाध निमिषेः क्रौः ।
 अप्राप्तं यन्तरोवे ताञ्छरं यिच्छेद माधव । ते सर्वे नैमिका हन्ते वनमान् पर्वशरयन् ।
 शरज्जेन महात्वा च्छाद्यमानः सुरोत्तम । हृष्टा तान्दामशम्भान् सक्रोधेः मधुसूदनः ।

१२१

१२२

१२३

१२४

१२५

१२६

ततो दिव्येन चाक्षेप पाञ्चैभ्यो जनाईन । महता शरवैषेण वारयामास तदक्षं । १८२
 पञ्चपञ्चमैस्तेषु शकैकेषु च तान् बहून् । पाञ्चैभ्यो प्रभावेण भर्त्सांस्तान् कृताडयत् ।
 दुद्रुवुर्भयविवक्षा भग्नास्ते दाम्बा रणे । स्वयैव विद्रुत दृष्ट्वा नित्यनाम पुनर्यथे ।
 विष्टज्ज्वरवर्षाणि श्लाघयामास क्रोधेन । न विभ्राति रणे सूर्यो न पि कोम दिशो दश ।
 शरैः सज्जादयामास निमुन्दो गहडध्वजं । सावित्रं नाम दिव्यास्त्रं जगदा पुरषोत्तम ।
 तेन वाणेन तान् बाणास्त्रिच्छेद मधुसूदन । वार्यैव्यापास्तु शस्त्रिच्छ तत्र क्षय्यो महाबलः । १८३
 क्षणमेकेन बाणिन रथेऽग्राह चिभिः शरैः । पुनस्त्रिच्छेद तान्नेपाद्यतुर्भिस्तुर शरैः ।
 सारथि पञ्चभिर्व्याघ्रैश्चमेकेन चिच्छेदे । शरैकेषु पुन क्षण्य सुतीक्ष्णेन प्रितेन वै ।
 शिरसिच्छेद भलेन निमुन्दस्य सुरोत्तम । निमुन्दं पतित दृष्ट्वा हयपीव प्रतापवान् ।
 यिला प्रष्टव्य महातीः तालयामास दामव । आविष्ट सहास मुक्त शिरोऽग्रेऽसमप्रभ ।
 गृहीत्वा दिव्यपाञ्चैभ्यो मस्तमस्तविदाम्बर । दिव्याक्षेप मिला विष्णु सप्तधा क्षतवाहदा । १८४
 तदिदार्थं महाबाहू पातयामास भूतले । ततस्तैः शार्ङ्गशिखुर्कैर्नागावैर्नैर्हामरैः ।
 यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ । आनामहरणकोणे तथा धीरमवर्त्तत ।
 गहडक्षो महाबाहुर्नजपान महासुरान् । महाबाहुलभिर्मिला शरखड्गनिपातिता ।
 विनेष्टुर्हानता सर्वे समावापु जनाईन । केचिन्नाग्निना दग्धा दाम्बा पेतुरन्वरात ।
 शस्त्रिकक्षेपताः केचिद्भूतासुविक्रान्तान् । शरज्ज्वरवर्षाणि दृष्टिमन्त इवामुदा । १८५
 विक्रान्ताङ्गा मुराः सर्वे क्षणवाणप्रपीडिता । शोषिताकाश दृश्यन्ते पुप्यिता इव किंशुकाः ।
 श्वद्रवन्त सुविवक्षा भग्नास्त्रास्त्रिषोधिनि । पुनस्तु क्रोधरक्तलो वायुवेगेन दामव ।
 दशस्य शीघ्रं शरं समापृष्टा बलवति । श्वसुमुत्पाद्य वेगेन प्रष्टव्य तमधावत ।
 विवेर मुमहाह्वय मितया तु घनाकृति । श्ववैगानिलोद्भूत श्रुत्युवे मुमहाह्वय ।
 तत शरवहक्षेप तरमाको जनाईन । मेरुधा तच्च चिच्छेद चित्रभक्तिनिभाकृति । १८६
 पुनर्देवेन बाणेन हयपीवका शोरमि । विव्याध स्तनयोभ्यौ भायको क्षणनप्रभ ।
 विवेर शोऽगिर्वगेने यदि भिन्ना विनिर्गत । ये सद्यं समाक्षेप सर्वान्देवान्येऽप्ययत् ।
 तं जपान महाधोरं हयपीवं महाबलं । अपारमेजा दुर्द्धं सर्वयादवनन्दन ।
 मध्ये शोऽहितगद्वक्ष भगवान्देवकीरुत । शौदाकायां विरूपाक्ष पाशान् पुरोत्तम ।
 श्रष्टैः प्रतमहर्षाणि दामवानां परम्परा । निवृत्त मुहय्याद्य प्राग्योतिविमुपाद्रवत् । १८७
 जना पञ्चनंदं नाम गरमस्य महासुरं । तत प्राग्योतिर्न जम दीपयामनिव क्षिया ।
 पुरमपादयामास तत्र युद्धमभूत्सहत् । तत प्रापापयच्छा पाशमन्यं महाबल ।
 श्रुत्युवे एव महाशब्द शरणं निमदा यथा । श्रूयते चिपु शोभंश्चोरनिवृत्त ।
 मेऽनुया नरकदापि कोपपरकरोपन । शोऽहकृष्टययुक्त विनम्रप्रतिनं रयं ।

महाकाशनेन विगमिन् ।
 हेमदण्डपताकाया वैदूर्यमणिद्वयं । युक्तमयवस्त्रेण रथं पररथाब्जं ।
 सोहजासौ च सन्ध्यां विवभक्तिविराजितः । रथमथगतो वीरः ससन्ध्य इव भास्वरः
 मानामहरणाकोपे रथ हेमपरिष्कृतः ।

वज्रं तयोरन्तर्दमिष्ठवर्णानन्दमुत्कान्ततुल्यतेजा । किरीटमूर्द्धाऽकैत्रताम्रमभः कर्णौ तया कुण्डलोर्ध्वजौ ।

धूम्रवर्णो महाकाया रथाया विज्रतानना । नानावस्त्रेण सन्ध्यां दैत्यदानवराजस्य ।

धूम्रवर्धरा कोचित केचिन्नूपुरसेवता । शक्तिहस्तसाया केचिन्मूलहास्तासयाऽपरे ।

गजवागिरयोधैश्च चालयन्त्य मेदिनी । निर्ययुर्नगराच्छूना सुगन्धका प्रहारिणः ।

हृता दैत्यगैः सार्द्धं नरक कालघनिम । भरोमह्यन्तरङ्गाना पञ्चवर्णा सहस्रम् ।

वाद्यमानं च शृङ्गावजोमूनिनदीपनं । यत् छण्डकागो गमा सन्ध्यां ते विज्रतानना ।

परिवार्य गन्तव्यं सन्ध्यायुध्यन् सङ्गता । महता प्लादयामासु शरवर्षेण भैरिकाः ।

शक्तिपूजगदामार्गसोमरान् सायकान् बहून् । अकाश प्लादयामासु नृदिमुच्चता सहस्रम् ।

छण्ड छण्डाण्डाकारा शङ्खं शृङ्गा धनुस्तान् । विस्फार्य सुमहत्सर्वं धनुर्भैरवदिग्लान् ।

पञ्चजवहरवर्षाणि दानवानां जनाह्वन । शरवर्षेण तत् सैन्यं व्यह्वन् महाह्वनात् ।

तद्युद्धमभवद्गौरं घोररूपेण रचना । भयव्यूहाय ते सन्ध्यां छण्डवाणमपीक्षिता ।

केचिद्विभ्रजन्त ये च द्वापयोवागिरानना । केचिचकैर्दधामिवा केचिदाणाहृतेरम ।

केचिद्विधास्तान् ब्रह्मण गजाश्वरयवाहना । केचित् कोमेदकोभिषा ब्रह्मशक्तिविदारिता ।

रथं विवेधिता सन्ध्या गजाश्वरयवाहनी । तवादीश्वरकेवाय युद्धं परमदादर्षं ।

यत् समामेन वक्ष्यामि तस्यै निगदन् शृणु । चासन् सुरधैरानां नरक पुरुषोत्तमं ।

योधयामास तेजस्वी मधुवज्रधुसदन् । कोधरज्जालनयनी नरक कालघनिम ।

गदाह कर्णैर्न वीरः ब्रह्मचापनिरोद्धिः । ततोऽर्कैरिणमर्थं वाय गवाह केव ।

द्विपेगालेय समरे पूरयामास ते रथं । उत्तमास्त्रं महापातं मुनीष नरको यत्नी ।

वज्रविष्णुभेताकारमापातं वीर्य केव । विष्ण्वेदाद्य महाभागद्युक्ते पुरुषोत्तम ।

प्लवन् नृ सारयिष्यन्त भैरवेण जनाह्वन । शरयं सन्ध्यां सार्यं कथान् दशमि शरे ।

तमुच्येय पिच्छेद शरेण मधुसूदन । ततो विमुक्तवचः सन्ध्यां तनुयया ।

रतायो विरपो वीरो विनतुश्च दानव । कथाह विमलज्वालां सोहमारार्पितं हृत् ।

चाविशं पश्चात् मुक्तं शूलमिन्द्राग्निप्रभं । तदापतन्नु भवेत्तु शूल हेमपरिष्कृतं ।

दिग्धिं शरपेय छण्डेन हुतकर्माया । तद्युद्धमभवद्गौरं घोररूपेण रचना ।

उत्तमास्त्रं महापातं नरकेण महात्मनः । मुहूर्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः ।

यदेतदपेक्षेय प्रदीप्तिनाकरोद्धिषा । चतुर्दिधाहृतं तस्य शरीरमपमृद्वि ।

विभक्तं क्रकचेनेव गिरेः शृङ्गं दिधाकृतं । छण्णमासाद्य देवेशं जगामास्तमिशंशुमान् । ११९
 चकोदित्पत्तिनित्ताङ्गमुत्तमं पतितं रणे । वज्रेणैव विनिर्मितं यथा गैरिकपर्वतं ।
 भूमिस्त पतितं पुच्छं निरोत्सादाथ कुण्डले । उपातिष्ठत गोविन्दं वचनञ्चेदमप्रयोत् ।
 दत्तस्त्वयैव गोविन्द त्वयैव विनिपातितः । यथेच्छसि तथा श्रीड बालकोऽनकैरिव ।
 इमे ते कुण्डले देव प्रशास्त्वानुपालय ।
 इति श्रीमद्वाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकवधे द्वाविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ वैद्यपायन उवाच ॥ निहत्य नरकं भौमं वासवोऽपमविक्रमः । वासवावरजो विष्णुर्ददृश नरकालयं । १२३
 अघार्थेऽहमासाद्य नरकस्य जनार्दनः । ददर्श धनमचर्यं रत्नानि विविधानि च ।
 मणिमुक्ताम्रवालस्य वैदूर्यस्य च सद्यथं । मसारगण्डार्ककूटांस्तथा वज्रस्य सद्ययान् ।
 कामूनादमयान्यस्य शतकुम्भमयानि च । प्रदीपज्वलनानि शीतरश्मिनिभानि च ।
 शयनानि महार्हाणि तथा शिंहासमानि च । विरहदण्डं वचिरं शीतरश्मिबमप्रभं ।
 ददर्श मुमहृच्छ भं वर्षमाणमिवाभ्युदं । जातदपस्य शुभस्य धाराः शतसहस्रम् । १२४
 वक्ष्येऽदाद्यतं पूर्वं नरकेष्वेति नः श्रुतं । चावदर्थं शृणु कृष्टं नरकस्य धनं वज्र ।
 न वै राज्ञा कुवेरेण न शक्येन धमेन वा । रत्नसन्निधयस्तादृक् दृष्टुं यथा न च श्रुतं ।
 इति भौमे निमुन्दे च हयघोषे च दानवे । उपादिन्युत्तमस्य निरद्वयान्त पुराणि च ।
 दानवा हतश्रेष्ठा ये कोपघञ्जयरेषिणः । केशवाय महार्हाणि यान्यर्हन्ति जनार्दनः ।
 ॥ दैव्या ऊचुः ॥ इमानि मणिरत्नानि विविधानि वसूनि च । भीमह्वासा मातङ्गा प्रवालविज्ञताकुमाः । १२५
 हेमसूत्रमहाकलाद्यापतोमरशालिनः । वचिराणि यताकाभिर्भवाना विविधाः सुधाः ।
 ते च विंशतिधाहस्तः दिक्षावच करेणवः । अष्टौ शतसहस्राणि देशशालोत्तमा हयाः ।
 गोपु चापि स्रतो यावान् कामस्य जनार्दन । तावन्तो प्रापयिष्यामि हृष्यन्त्यनकनिवेशनं ।
 आदिकानि च सूक्ष्माणि शयमान्यासमानि च । कामव्याहारिण्यैव पर्विण्य विषदग्नाः ।
 चन्द्रभागुरुकाष्ठानि तथा काष्ठोपकान्यपि । वसु यन्निपु शोकेषु धर्मैराधिगततव । १२६
 तत् सर्वं प्रापयिष्यामि हृष्यन्त्यनकनिवेशनं । देवगन्धर्वैरत्नानि पद्मगानाद्य यदसु ।
 तानि यस्यापि यन्तीह नरकस्य निवेशने ।
 ॥ वैद्यपायन उवाच ॥ इतत् सर्वं श्वोकोऽहं परिहृष्टः परीह्य च । शोचमारोहयामास दानवैर्दौर्लभाः पुरी ।
 ततश्चार्थं कथं स्वयमुक्तिपथ माधवः । विरहवर्षं वर्षनामाहरोह विहेङ्गमं ।
 गरुडं पतंगश्रेष्ठं मूर्त्तिमन्ममिवाभ्युदं । ततोऽभ्ययाद्विरियेष्टमभितो मणिपर्वतं । १२७
 तच्च पुण्या वसुवता ह्यमर्षया मरुताः प्रभाः । मणोर्णा हेमवर्णानमभिमूय दिशकटं ।
 तच्च वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदन । सतोरण्यपताकानि हाराणि विरराणि च ।
 विपुलपतितेपाभः प्रबभौ मणिपर्वतः । हेमचित्रवितानेय प्रांसादेवप्रशमितः ।

तत्र ता सेमवर्णामा ददर्श मधुसूदनः । गन्धर्वासुरमुख्याणां म्रिया दुहितरक्षया ।
ददर्श विपुलशोणीः संहृष्टा गिरिकन्दरे । नरकेण समानीता रक्षमाणाः समन्ततः ।
त्रिविष्टपसमे द्वेष्टे तिष्ठन्तीरपराजिताः । निवसन्त्या यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्जिताः ।
परिवश्रुतं हावाजमेकवेणो धरा, स्त्रियः । सर्वाः कायायवासिन्यः सर्वास्य नियतेन्द्रियाः ।
अतोपवासतन्वद्वाः काञ्चन्यः कृष्णदर्शनं । समेत्य यदुर्विदस्य सर्वाश्चक्रुः स्त्रियोञ्जलीन् ।
नरकं निहतं मत्वा मुह्यन्त्येव महाभूरं । हयघोवं निमुन्दस्य तां कृष्णं पथैवारयन् ।
ये चार्था रविषी दृष्ट्वा दानवा यदुनन्दन् । कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रसिधेर्तुर्व्येष्टाः ।
तासां परमनारीणाम्प्रभावं निरीक्ष्य तं । सर्वासामेव संकल्प, पतिन्नेनाभवत्तदा ।
तस्य च्छेदपमं वधं समीक्ष्य रुदितेन्द्रियाः । सम्प्रहृष्टा महाबाहुनिदं वचनमब्रुवन् ।
सत्यञ्च तत्पुरा वायुर्दिहास्मान् वाक्पममब्रुवन् । सर्वभूतमममस्य देवपिरपि नारदः ।
विष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिन्धुः । स भौमं नरकं हत्वा भर्ता च भित्तिशङ्खकः ।
सुमित्रं वत पश्यामश्चिरभुतमरिन्दमं । दग्धेन कृतार्था हि वयमद्य महात्मनः ।
ततस्तथाः सान्त्वयामास प्रमदा वासवानुजः । सर्वा कमलपत्रावीर्हृष्टाः श्रोत्राश्च माधवः ।
सान्त्वयित्वा ययौर्ध्वं समाभाय च केयवः । यानैः किङ्करवैद्युतैरवाह मधुसूदनः ।
किङ्कराणां सहस्राणि रत्नसं वातरं हसं । श्रिविक्रां वदतां तत्र निर्वोपः सुमन्त्रान्भूत् ।
तस्य पर्वतमुख्यस्य गृहं यत् परमार्चितं । विमलाकैन्दुरसंकाशं मणिकाम्बुजगौरवम् ।
सपचिगणमातङ्गं स्यात्कल्लगपादपं । शाखाभृगणपात्रीं सुप्रसारशिलातलं ।
न्यद्रुमिद्य वराहस्य रुद्रमिद्य निषेवितं । सुप्रपातमहासानुं विविचशिखरद्रुमं ।
आत्यहृतमचिन्त्यस्य लृगलृन्दविशोडितं । जीवस्त्रीवकसंघैश्च वर्हभित्तं निनादितं ।
तदप्यतिबलौ विष्णुर्हीम्भामुत्पात्य भास्वरं । श्रोत्रपयामास तदा गण्डे पविशाम्बरं ।
मणिपर्वतगृहं च सभार्यस्य जगद्गर्भं । उवाह लोलया पत्नी गण्डः पतताम्बरः ।
सपचलविषेर्हिमाद्रिशिखरोपमः । दिक्षु सर्वैश्च संह्रादं जनयामास पविराट् ।
आरजन् पर्वतापाणि पादपांशु समाक्षिपन् । शंखहार महाभ्रांणि विजहार च कानिचिन् ।
विपदं समतिक्रम्य देवयोद्यद्भ्यर्थयोः । यथैवातजवः पत्नी जगद्गर्भे स्थितः ।
स मेहं गिरिमासाद्य तेवगन्धर्वसंघेवितं । देवसद्यानि सर्वाणि ददर्श मधुसूदनः ।
विविधां महताश्चैव सायानाञ्च नराधिप । भ्राजमानान्यतिक्रामन्नृशिनोश्च परनाथ ।
प्राप्य पुण्ड्रतमान् लोकां देवलोकमरिन्दमः । शक्रमद्य समासाद्य प्रविशेद्य जगद्गर्भः ।
अगतोर्थं स तार्क्ष्यान् ददर्श त्रिदशधिपं । श्रोत्रयैवाभ्यनन्दन् देवराजः शतकृतः ।
प्रदाप्य कृष्णं दिव्यं वन्दे तमयाच्युतः । समार्यो विमुच्येत नरश्रेष्ठो जगद्गर्भः ।
शोर्षिता देवराजेन रत्नैश्च प्रतिपूजितः । सत्यमात्मा च पौलस्त्या यथावदग्निमन्दिता ।

१८७

१८८

१८९

१९०

१९१

१९२

वायवो वामुदेवय संहिता जगत्सुतः । अदित्या भवनं दिव्यं देवमातृर्हर्द्धिमत् ।

तत्रादितिमुपाख्यन्तोमसुरोमिः यमन्ततः । दक्षप्राप्ता महात्मानो महाभागा तपोऽश्विनाः ।

(१२०)

ततस्ते कुण्डले दियो प्रदायादितिनन्दनः । वन्दे ते प्रपोभक्तौ मातरं स्वां पुरन्दरः ।

जनाहंनं पुरस्तात् कर्म येन शंसं तत् । अदितिषौ भुवो प्रीत्या परिक्षिप्यामिन्मय च ।

आशोभिरनुकूलाभिहभावयवदक्षदा । पौलोमो सत्यभामा च प्रीत्या परमया युने ।

अगटोतां वराहाया देव्यास्तु चरणौ शुभौ । सा ते चाप्यरदत् प्रमथा देवमाता यशस्विनी ।

यथावदभवौषेव जनाहंनमिदं वचः । अष्टयः सर्वभूतानामवस्थश्च भविष्यति ।

(१२१)

यथैव देवराजोऽयमजितो लोकपूजितः । तव चैवं वरारोहा नित्यं प्रियदर्शना ।

सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धमेरुमा । सत्यभामोक्तमा स्त्रियां सुभगा त्विरयैवता ।

जरां न धास्यति वधूर्यावत्सं लघ्वा मानुषः । स्वमभ्यर्चितः लघ्वा देवमाचा महाबलः ।

देवराजान्मुशता रत्नैश्च प्रतिपूजितः । वैभवेयं समाहृष्टा संहिता सत्यभामया ।

देवक्रोडं परिक्रामन् पूष्यमानः सुरर्धमिभिः । स दंदं महाबाहोऽक्रोडं वाचयत् च ।

(१२२)

दिव्यमभ्यर्चितं देवैः प्रारिजातं महाद्रुमं । नित्यपुष्पधरं हृद्यं पुष्पगन्धमनुत्तमं ।

यमावाच जनः सर्वो जातिं हरति यौग्विर्की । वरत्स्यामायं देवैर्ल प्रसह्यमितविक्रमः ।

उत्पाद्यारोपयामासं गच्छे ते महाद्रुमं । सोऽपश्यत् सत्यभामा च दिव्यमसुरेशं गणं ।

ब्रूतः सत्यभामा च दिव्ययोशमिवोचिता । प्रायान्तो हारवर्तो वायुशृङ्गेन वै पथा ।

मुक्त्वा तद्देवराजस्तु कर्म कृण्वत्यै तदा । अनुमेने महाबाहुः कृतकर्मैति चान्वीत ।

(१२३)

संपूज्यमानं छिदद्भैरवर्द्धिगणसंस्तुतः । ततस्ते द्वारकां कृष्णो देवलोकादरिन्दमः ।

सोऽभिमप्य महाबाहुर्द्धर्मभानमल्पवत् । पूजितो देवराजेन दक्षे पादद्वौ पुर्णौ ।

तथा कर्म महत् कृत्वा भगवोन् वाचवानुशः । उपायाद्वारकां कृष्णं श्रीमान् गच्छवाहनः ।

इति श्रीमहाभारतं खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकवधे चोर्विष्वाकिप्रतोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भवे मुनिश्रेष्ठ मासुरे चरितं शुभं । शृण्वन् वै नाभिगच्छामि त्वंति लघ्वस्य धीमतः ।

(१२४)

द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य यजुषं । चरितं ब्रूहि लघ्वस्य सर्वं हि विदितं तव ।

॥ वैश्यायन उवाच ॥ जनमेजय कृण्वत्य कृतदारस्य भारत । निबोध चरितं चित्रं तस्यैव सदृशं प्रभोः ।

प्राप्तदारो महातेजा वायुर्देवः प्रतापवान् । रुक्मिण्या संहितो देव्या ययौ रैवतकं नृपः ।

उपवाचावधानं हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् । तर्पयिष्यन् खेयं विप्रान् जगाम मधुसूदनः ।

कुमाराः प्रययुस्तत्र पुत्रा आतर एव च । प्रेषिता वायुदेवेन नारदस्तभ्यनुज्ञया ।

षोडशस्त्रीषहृष्टाणि जसुरेव च धीमतः । अष्टौ परमया राजन् विष्णोरेवानुरूपया ।

(१२५)

ततस्तत्र दिजातोनां कामान् प्रादादधोच्च । अरिनां धर्मनियानां बन्दिनामिष्टदादिनां ।

कल्याणमगोवाणां महतां पुण्यकर्षणां । यैर्नैः श्रौतेषु मौखैश्च शृङ्खानां कुरुनन्दन ।

शाम्भमाताऽय गन्धारीमार्थाद्यान्या रुहात्मनः । सौभाग्यार्थं च ताकाङ्क्षामय मोक्ष्यन्ति गिष्णुहाः ।

सौभाग्यैकरथो जैवस्तव देव्यद्य निःसृतः । मनोरथरथानां यः सहस्रैरपि दुर्जयः ।

अद्याक्षमवगच्छामि सर्व्वेया सर्व्वेयाभने । आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भोजे तमिति भाविनि ।

चैलेश्वरक्षमस्यसमददद्यत्तवाच्युतः । जीवितातिशयसेन तया प्राप्ता हरिप्रिये ।

नारदेनैवमुक्तन्तु तर्थां वाक्यं नराधिप । तत्रस्याः प्रसूतः प्रेयाः प्रेषिताः सत्यभामया ।

देवीनाञ्च तथाऽन्यासां सपत्नीनां विशागते । इष्टा ताः सविषेपञ्च नारदेनाप्युदासतं ।

तद्य युत्वा सुनिखिलं प्रेयाभिः स्वीकृतावतः । प्रकाशोऽतमेनामोद्विष्योरन्तःपुरे तदा ।

कर्णाकर्णिततो देव्यः कौलोमनिव संधमः । मन्त्रयाञ्च किरै चष्टा हस्तिन्याऽतिगुणोदयं ।

अर्हति पुत्रमार्तेति व्येति च समागताः । प्रायेण प्रवदन्ति सा चष्टा दामोदरस्त्रियः ।

मह्ये न सपत्न्याश्च तत् सौभाग्यगुणोदयं । सत्यभामा प्रिया नित्यं विस्मरतुलनेजसः ।

रूपधौवनसपत्न्या सौभाग्येण च गर्विता । अभिमानवती देवी युत्वेयावन्नमागता ।

समागुज्ज्वली वसनं सङ्कुलं श्रुचिस्मिताः श्रुतमैकमंशं । कृपायै रीताकुक्षितेन चेतसा चक्रे, सिद्धा श्रीरिव वर्द्धितामया ।

दम्बक्षमाना ज्वलनेन वर्द्धता सेव्याममुत्तेन गतप्रभेयः । क्रोधान्मिता क्रोधघट्टं विविक्तं विवेगं तारेव धनं सतेयं ।

वज्रा ललाटे हिमचन्द्रशङ्खं दुकूलपङ्कं प्रियरोषधिष्ठं । पर्यन्तदेवं सरसेन देवी सिलेप सा लोहितचन्दनेन ।

संक्षुत् संक्षुत् मिरः सरारं प्रक्रममाना समुपोपविष्टा । दीर्घपधाने शयनेऽपनीय विभूषणान्कनिसङ्घवेणी ।

अकारणार्थेन विद्वयमाणा प्रेयान्नद्याभिजगाम्बिताऽपि । विचूषयामास कुक्षेशयं सा नि श्रुत्वा निःश्रुत्वा गङ्गेनतभू ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिचंभे विष्णुपर्वणि पारिजातहरये चतुर्विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा हस्तिन्या सह केशवः । नियकामाप्रमेयताम् अपदमेन सर्व्ववित् ।

लगाम त्वरितैश्च सत्यभामागच्छं महत् । रत्ने रैवतकोद्देहे निर्व्विस्तं विश्वकर्षणा ।

अभिमानवती देवी प्राणैर्भ्याऽपि गरीयसी । अ नन्वावाभित्तिं विष्णुर्विवेगं प्रनकेरिव ।

सपितामिव तां देवीः स्नेहात् संकल्पयस्त्रिव । भीतभीतः स शनकैर्विवेगं यदुनन्दन ।

दासकं दादेहे तु तिष्ठत्युक्ता विवेगः । नारदस्त्रोपचारायं प्रयुक्तं विविधयुग्मं च ।

स ददर्श प्रियां दूरान् क्रोधान्गारगतां तदा । प्रेयामध्यगतां क्रोधास्त्रिःशयन्ती मुष्टधुम्भः ।

करुणापावलोडन्तु पदं मुखपङ्कजे । संक्षेपयित्वा नियस्य विहरन्ती पुनः पुनः ।

किञ्चिदाकुक्षितायेण चरणेन वधुम्भरां । ललाष्टेऽय वदनं निहमन्ती पुनः पुनः ।

करपत्रे पुनः सख्ये मुखपद्मं निवेष्ट्य च । विविक्ते चारुसर्वाङ्गीं ध्यायन्ती कामसेवणां ।

सरसं चन्दनं गच्छ प्रेयाश्चस्तादनिन्दितां । प्रह्लादयित्वा हृदयं विपन्नीं मिहयं पुनः ।

पुनस्तथाप्य शयनात् पतन्तीञ्च पुनः पुनः । ताम्सां विहास्ययाऽन्याश्च प्रियाया ददृशे हरिः ।

अवगुण्य यदा वक्रमुपधानेन न्यवेशयत् । ददन्तन्तरमित्येनं ततो मत्वा जगद्गनः ।

प्रेयान्नं संज्ञयाऽय नाख्येयोऽसीति संज्ञपन् । स शक्तिप्रपारयै त्वरितोऽन्तिकमभ्ययान् ।

यहाय यजनं चैव स्थिता स परिपार्थतः । शनैरवाहजज्ञातं जहास शनैरिव ।
स पारिजातपुष्पस्य संस्पृशेन्नानुवाशितः । समार भगवान् गन्धं दिव्यं मानुषदुर्लभं ।
अत्यहृततमं गन्धं जिह्मिवा विस्मयान्विता । अपाह्णोन्मुखं सत्या किमेतदिति चान्नवीत् ।
कोत्सिता वृष्टतो देवमपश्यन्तो शुचिस्मिता । पर्यर्च्य ददौ प्रेया गन्धस्य प्रभवन्तदा ।
ताः दृष्ट्वास्तु प्रभापन्त्यो जानुभिर्द्वारणोज्झता । अधोमुखस्ततस्तस्युः कृताञ्जलिपुटालदा ।
तदपूज्यं मदपूज्यं गन्धं मुञ्चति मेदिनी । कथमेकतरस्तस्या गन्धोऽपमिति तत्खलु ।
किं त्विदं स्यादिति च सा शिवेवन्तो समन्ततः । ददुशे केयवे देवो सहसा लोकभावन ।
युज्यतीति ततो वाचमुक्त्वा सास्त्राविलेखणा । अवसिकेव रोषेण भूभू प्रणयान्विता ।
सा प्रस्फुरितचालीढी निःस्पृहाधामुखी तदा । मुञ्चत्तमसितापाङ्गी तूष्णावन्मुखी शुभा ।
निर्वन्ध भुक्तुं वामा सम्यगुत्तिष्ठन् लोचने । निवेश्य वदन् दशे त्रैलोक्यप्रवीङ्गरि ।
तस्याः सुखाव नेत्राभ्यां वारि प्रथयकोपजं । कुक्षेऽप्यपलाघाभ्यामवस्थापयजलं यथा ।
समुत्पत्य जलं तव पतितं वदन्मानुजात् । प्रतिजपाच्च पद्माच्च कराभ्यामपि बलरः ।
अथोरसि पतन्तोयं श्रोत्राभ्यांऽप्युजेषणः । प्रियाययनजं देवः परिर्यष्टोदसमवीत् ।
स्यत्यसितपद्मांश्च किमिदं तवभाविनि । तोयं सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिवोदकं ।
प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पङ्कजस्य च । विभर्ति तव किं वस्त्रं वपुर्धमं भवोदरं ।
किमयं कौस्तुभं वाधो महारजनमेव च । नानुगृह्णासि सुभोगि शुक्लं वायोऽनुगृह्णाते ।
वासद्येते प्रवासीष्टे महारजनकौस्तुभे । देवाभिगमनादूर्ध्वं शुक्लं मेष्टं हि ते प्रिये ।
किञ्चाभारणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यतां । शिवकृत्यानमाक्रान्तं कक्षाच्च वरवर्णिनि ।
दैतेन तव पङ्केन वाससा प्रियदर्शने । सलाहं सेयते कक्षाचन्दनेन सुगन्धिना ।
वरसेनायतापाङ्गि कान्तेन दृश्यप्रिये । प्रभोपमहं केनाय कारयेनाननस्य च ।
करोपि मम पात्यर्थं मनो ग्लापयसि प्रिये । प्रसूतसुन्दनरसः कपोलप्रणयी तव ।
पञ्चलैङ्गासपक्षलं प्राप्नो नानिविराजते । रत्नसामरैश्च क्वा श्रोणिषो नानिगोमिता ।
पद्मनववरचिता धीरिवाव्यक्तप्रदी । पूषेचन्द्रपक्षेन क्षेरेणावड्ढमाणिना ।
किमु नामापथे माऽय मुखेनोत्पलगन्धिना । अर्ह्यर्ह्यर्ह्यऽपि हि तावेनां किमर्थं न निरीक्षये ।
मुञ्चस्वैव सनिधायं तौपमञ्जनदुर्दिनं । अलमिन्द्रीवरस्यामे रुदितेन मनस्विनि ।
ललमञ्जनकल्लापं मा भोक्षीराननदिधं । लदोथोऽहं यथा देवि ख्यातो जगति किङ्करः ।
माशापयसि मां किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि । किमकार्यमहं देवि विप्रिथं तव भाविनि ।
येनातिमाषमात्मानमापासयसि सुन्दरि । मनसा कर्षया वाचा न मामतिशराम्यहं ।
सर्वथा सर्वदा सर्वं सत्यमेतद्भवती मे । वज्रमानो ममान्यासु खोयु सर्वोद्भोगमने ।
छेदय मङ्गमानय माह्वेन ज्यासु नास्ति मे । नेत्रं त्वं मदनेन मद्राकृतेऽपि मयि मामकः ।

इति मे निश्चितं विद्धि धैतः भुरभुनोपमे । उमा गन्धर्व मेदिन्या शब्दाद्याद्यामरे गुण्याः ।
 भुवं पद्मजगन्भेमं त्वयि खेहस्तया मम । रुचिरशै यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे ।
 कान्तिश्च शायतो चन्द्रे खेहस्तयि तया मम । एवंवादिनमात्रोऽहं सत्यमाभा जगद्गनं ।
 'अनैस्त्वाच नेवाभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलं । मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मम नित्यं मनः प्रभो ।
 अथ साधारणखेहस्तमित्यवगता ह्यहं । नास्त्रासिपमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययं ।
 अथ लोकगतिं कृत्वा भवजच्छामि न भुवं । अष्टनायां दितोषोऽयं अन्यर्हि मम सर्वथा ।
 किमथ ब्रह्मणेनैव हृदयं वेत्ति तैऽप्युतं । वाङ्माचमिव पश्यामि माधुर्यं संप्रयुज्यते ।
 नयि खेहस्य हर्षकलवान्यत्र न छविः । अजुल्लभावां यं भक्तां सर्वथा पुरुषोत्तम ।
 अवजानासि जानन्ते कैतवीं वृत्तिमास्थितः । एतावत् खलु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमवयवं ।
 श्रुतद्व्याप्यवा आद्यं दृष्टः खेहकलोदयः । यदि त्वहमनुयाज्ञा मामनुयातुमर्हसि ।
 तपस्वोऽहं परं ज्ञात्वा निश्चयं पुरुषोत्तम । मनुजैश्चन्द्रेण नारीणां तपो वा मतकानि वा ।
 निष्कलं खलु पद्मसुरैश्चन्द्रेण क्रियेत ह ।

इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभनाः कुमेकं तोषं मनोदोहवं सती । पद्याय पीतं हरिवाचसः शुभा पटान्तमाधाय मुखे शुचिचिह्नाः ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणः सत्यभामां पुनरेवायमारत । प्रोवाच प्रणयात् कुट्टानभिमानशरीं सती । ११००

॥ वासुदेव उवाच ॥ दहतीव भमाङ्गानि शोकः कमललोचने । किमु तत्कारणं येन त्वमेवमतिविह्वला ।

आपिताऽसि मम प्राणैरादृष्टान्त्ययो यदि । शैतव्यं यदि मन्त्रेण भगवत् सर्वमाङ्गशोभने ।

ततः प्रोवाच भगवत् सत्या सत्यमते स्मितं । वाप्यगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखो स्मिता ।

त्वयैव व्यापितं पुनश्च सौभाग्यं मम मानद । जगत्समस्तपवाच तत् त्वातं कैमिनाग्रज ।

मिरी वषामि चेष्टान्तवाहं देव गर्विता । सर्वधीमन्तिनीनाञ्च स्पृहणीयाऽस्मि सर्वथा । ११०५

साङ्गमधावहास्यामि सपत्नीनां जनस्य च । इति प्रियाभिराख्यातं श्रुत्वा तथैव ततस्ततः ।

यत् पारिजातकुसुमं दक्षवाय्वाहदक्षस्य । तत्किञ्चेष्टकने दत्तं त्वयाऽहं परिवर्द्धिता ।

उद्रातिप्रयदागेन तस्यामधिकः किल । खेहस्य ब्रह्ममाण्ड्यप्रकाशं गमितस्तदा ।

तामसौपीतं समचमो मियां स किल नारदः । तदश्रीवीयं पृष्टस्ते प्रियायाः संक्षेपं किल ।

क्षान्तया यदि तावत् सा नारदेन तत्रायतः । दुर्भगोऽयं जगत्तत्र किमर्थमनुब्रूयितः । १११०

प्रणयस्य रथं दत्त्वा पद्यान्तापः प्रभो यदि । अनुश्रामे प्रयच्छस्व तपदन्तं प्रसीद मे ।

स्वप्नेनापि न दृष्टाऽहं श्रद्धायां पुष्करेवण । ददन्त्येव निर्वृत्तमप्येषं पश्यतस्तव ।

कामः कामगु तथैव पुनरेतत्सतेऽवः । अथ मन्युषु मे देव साधियं तत्र तत्र यत् ।

मानाद्यं जीयते भोके वृद्धिरियुक्तवानिव । तदेवं सति नेष्टामि जीवितुं मानवजिता ।

ममाभवदमे । रथा अपमच ततो मम । सर्वमेव रपते यो भो स भो मायाभिरपति । १११५

हा गतिं को गमयामि त्यक्त्वा देव तया विभो । कुमुदतीगता नूनं गतिं यास्यामि सङ्गता ।
 किमकार्षमहं मेहादीयराणां प्रियाप्रियं । प्रिया भूलाऽप्रिया भूता पृथक् तव मानद ।
 वसन्तकुमुदेक्षिं वदा रैवतकं गिरिं । प्रिया भूलाऽप्रियाभूता कथं द्रष्टव्याम्बुं पुनः ।
 परपुष्टस्त्रेण्मित्रे पुष्पगन्धर्वं शशिं । कथं नामानिलं देव्या सेवेयं दुर्भगा सती ।
 जलकोडा तवाद्भवा देव छला महोदधौ । कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्येममपि सागरं ।
 साञ्जाजिति प्रिया मान्या ततो मेऽप्युति यद्वि मे । समवोचः क्व तद्यातमथ वा क्व स्मरिष्यति ।
 यदद्वाचोद्वि मे श्रुत्वाऽप्रमानेन वन्दिषी । श्रवज्ञातां त्वयाऽद्वाचोद्वेगं दौर्भाग्यकर्जितां ।
 विदुः मूढेन ते प्रेम्णा सुखिण्यापि मानद । यत् समानां जैर्देवैः मे न पश्यति नि यदा ।
 माहं त्वं किनवं धूतमश्रासियमरिन्दम । अद्य ज्ञातोऽपि तत्पश्यत्येष जनवधूतः ।
 खरवर्णैश्चिताकारास्त्रिगूढादेः यजतः । पौर ज्ञातोऽपि तत्पश्य वाङ्मात्रमधुरः प्रथः ।
 स्वमनोऽप्यवधं प्राप्ता देवीं साञ्जाजितौ हरिः । अभिमानवतीं देवः वात्सपुष्पं यामावर्तत ।
 भवं पश्यन्साञ्जावि समेयरि वद मिये । किमत्र वज्रनेत्रेण तदीयमवगच्छ मे ।
 तत् पारिजातकुसुमं तस्या देवि समापतः । नारदो मन्त्रियं कुर्वन् मुनिरक्षिपकर्मतः ।
 दाक्षिण्यादरुरोधाच दत्तवाचाच संवयः । प्रसीदेकापराधं मे सर्ववस्तु शृणुष्विमे ।
 पारिजातस्य पुष्पाणि पदोऽप्यखण्डितकोपने । तदा दत्ताऽस्मि सुशोणं सत्यमेतद्भूवि मे ।
 स्नानादिहानयित्वा च पारिजातं द्रुमेयरं । गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं तमिच्छसि ।
 स्वमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिवत्सभा । यदेवं म द्रुमः शक्य दहानयितुमश्रुत ।
 मन्तुरेव मगृष्टो हि भवेद्वज्रगुणं मम । वीरमनिनीर्मां सर्वानामधिका श्यामधोचक्र ।
 तथाऽप्यु प्रथमः कल्प दत्ति तां मधुसूदनः । प्रोवाचाप्रतिभो देवि जगतः प्रभवान्वयः ।
 तद्यद्युक्तं तु क्षयेन तुतोप समितिश्चय । सत्यममी सतामिहा क्लेशनाशनवत्सभा ।
 ततः श्रुतो जगत्पायः सर्वोत्सा सर्वभावनः । चकारावश्यं सर्वं सर्वकामप्रदः सतां ।
 दधौ च नारदं देवि ध्यातो देवमुनिर्भूव । अभाजगाम सखाला मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ।
 तमागतं भरपतं सतां गतिर्योषकः । सत्यया सद्य धर्मात्मा यथाविधिमुपययत् ।
 पादौ प्रधासयासुको मुनेः साञ्जाजितौ स्वयं । जलं देवः स्वयं कृत्वा सङ्गारेण ददौ तदा ।
 श्रयोपकल्पयामास सुषामीनाय केयवः । परमायं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः ।
 तल्लोककर्ता सत्कृत्य दत्तं मुनिद्वारधीः । बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रुत्वा परयाऽनितः ।
 उपरुध्य ततस्ततः प्रददौ पाप्मिनः प्रभोः । ताद्य प्रीतेन मनसा प्रतिजपाद्य केयवः ।
 ततः साञ्जाजितौ देवीं प्रथमां नारदोऽवर्तत । प्रसाद्यं ददिवं जलं वज्रं चक्रेऽप्येतां ।
 दधेदानीं तथैव मे भव देवि पतिप्रता । सन्निवसु सुभगा मं मन्त्रपथो वलान् ।
 दत्तुका मुनिमुत्थेन सत्यमामा हरिप्रिया । उज्ज्वला महता दृक्ता सर्वेषु तु दत्ताधिप ।

हृष्योऽभ्यनुज्ञां कौरव्यं खड्गा मुनिवरात्तदा । वृमुजे विषयं धीमानप्रमेयपराक्रमः ।
 ततस्त्रावय्यकं हत्वा सत्यभामाऽपि भारत । अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेशान्तर्यं हं मुदा ।
 ततो विनिर्गता देवी, हृष्यखेवाभ्यनुज्ञया । खिता पार्थै च हृष्यस्य नमस्कृत्वा महात्मने ।
 ततो मुहूर्तमासित्वा नारदः हृष्यमब्रवीत् । आष्टके त्वां गमिष्यामि शक्नोऽकमधोवज्र ।
 तत्राद्यं देवमीशानं चमस्कृत्य मचेष्टरे । गाक्षन्ति देवगन्धर्वास्तथैवाधरशं गणाः ।
 मासि साक्षुषितं ह्येतन्नाष्ट्रसदने विभो । पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्व्यं गृह्यमेव च ।
 अनादितो देवदेवः सोमः सप्रवरी विभुः । पश्यत्यमरमुखेण कृतं भक्त्याऽद्रिचातिना ।
 निमन्त्रितोऽहं पूर्वेद्युः पुष्यं दातुं महाद्युते । पारिजातस्य मद्रं ते तद्वराग्रो महात्मनः ।
 यदेतदाहृतं स्वर्गात्तवार्धभो मया विभो । देवोपभोग्यमेतद्भिः तद्वराजबमुद्भवं ।
 दृष्टः स दृष्टः सततं श्रद्धाः पुष्करलोचन । शैभाग्यमावहत्येव पूज्यमनोऽपि नित्यश्रः ।
 पुष्यं कर्तुं तदा दृष्टः पारिजातो महाद्रुमः । अदित्या धर्षनिथियं कथ्येन महात्मना ।
 पुराऽदित्या महातेजालोपितः किल कथ्यत । वरेण च्छन्दयामास मारोचसापयो निधिः ।
 शोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिवत्तन । खलद्रुतां कामतस्य सर्वैरेव विभुषणैः ।
 रक्षितं गीतनृत्यस्य भवेन्नाम तपोधनुः । कुमारो नित्यदा चैव भवेयं तपसां निधिः ।
 विरजाः शीकरक्षिता भवेयमपि नित्यदा । पतिभक्तिमतो चैव धर्षशीला तथैव च ।
 पारिजाते ततोऽस्त्रावीरदित्या । प्रियकाम्यया । सर्वकामप्रदः पुष्यैराहृतं दिव्यगन्धद्वैः ।
 विषाखं सर्वदा दृश्ये सर्वभूतमनोहरं । सर्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ।
 रंहृष्यान्त्यस्य पुष्पाणि विभक्त्यैकात्मिकपिणी । सङ्करूपाणि पाषाण्या पद्मानि च तथाऽपरतः ।
 मन्दरादपि दृष्ट्वा चारमुद्रत्य कथ्यत । तस्मादेव तद्वेष्टः सर्वेषां ज्येष्ठतो गतः ।
 ततस्तान् निवध्याय कथ्यत प्रददौ द्रुमा । अदितिर्धर्मं पुष्पायै शोभाग्यार्थं तथैव च ।
 निरुक्तेषु मया मुक्तः कथ्यतस्ततोऽधनः । दृष्ट्वा दत्तस्तथेन्द्राणां शोभाग्यार्थं ततो मम ।
 सोमस्याप्यथ रोचिष्या च्छत्रा च धनदस्ताया । एवं शोभाग्यदेो दृष्टः पारिजातो च श्रेष्ठयः ।
 परि जातो विष्णुपदाः पारिजातेति शब्दितः । मन्दारपुष्पैर्यद्युक्तो मन्दारलोचन कथ्यते ।
 कोऽप्ययं दाहरित्याऽऽरजाननो यतोऽजना । कोविदार इति ख्यातस्तत्त्वतः स महातपः ।
 मन्दारः कोविदारस्य पारिजातस्य मामभिः । स दृष्टो ज्ञायते दित्या यस्मैतत् कुष्ठमोत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते छिलेयु हरिविंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पद्मिष्ठस्यधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शतो जिमिपुन्तव नारदं मुनिवत्तमं । श्रोवाच भगवान् विष्णुप्रमेयपराक्रमः ।
 महयं धर्मतत्त्वज्ञं स्वर्गं गत्वा तयाऽनघ । दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य विपुलप्रसन्न धीमतः ।
 अनाश्रया मन्दधनादिज्ञाणः पाकज्ञासकः । सर्वार्थयिता भ्रातृवं पौराणं वेत्ति यन्मते ।
 यमस्त्रावीर्युनिश्रेष्ठो भगवान् कथ्यतपार्ह । पारिजातं पुराऽदित्याः प्रियायै धर्षवित्तमः ।

७१०

७१५

७१९

७१६

७१७

स पुष्पमतिषौभाग्यं ददाति तत्सत्तम । तव दत्तं पुरा दानं व्रतेन तत्सत्तमे ।
 देवीभिर्दूर्ध्वानित्याभिर्दूर्ध्वार्थममरोत्तम । दत्तं शुभाभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यो मम प्रभो ।
 पुण्यार्थे दानधर्माद्यं मम प्रीत्यर्थमेव च । आनायय हारवतीं पारिजातं महाद्रुमं ।
 दत्ते दाने पुन स्वर्गं तत्र ते नाययिष्यसि । प्रवाच्य एवं भगवान् बलभिद्भगवत्सया ।
 तथा तथा प्रयत्नस्य कार्यो मुनिवर त्वया । यथा तत्स्वरं दद्यात् पारिजातं सुरेश्वरः ।
 तत्र द्रुतगुणात्वात् परमामक्षे तपोधन । वस्त्राभ्या सर्व्वकृत्यानां सम्पद्धिं त्वयि मे मता ।
 एवं भारायणेनोक्तो नारदो भगवाननूविः । प्रहस्योवाच कौश्रप्रमिदं वाक्यं तपोधनः ।
 वाढमेवं प्रवक्ष्यामि यदुमुख्य सुरेश्वर । न तु दास्यति देवेश्चः पारिजातं कयञ्चन ।
 मन्दरं पर्व्वतयेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तथा । निर्विष्य तोयधौ पूर्वं पारिजातः समाहृतः ।
 मन्दरं पर्व्वतयेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा । पारिजातं हरेणार्प लोककक्षां जनार्दन ।
 स्वयं विशासिनीं गत्वा ततः शक्येन मन्दरः । आकोउद्रुम उद्याने मत्थाः स्थादिति दासितः ।
 तथाऽस्त्विति वरो दत्तो महादेवेन चागम । न च नीतः पारिजातो मन्दरं पिबकन्दरं ।
 श्रीकाण्डे च यथेति व्यपदेशेन भोचितः । मन्त्रेण महाबाहो पारिजातततः पुरा ।
 मिषार्थमुपयासाद्योत् पारिजातवनं हरः । गव्यूतिशतविलोषं मन्दरस्यैव कन्दरे ।
 न तत्र सूर्य्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोक्तमे । न चन्द्रस्य प्रभाः शीतो नैव कल्पं सदागतिः ।
 शीतोऽप्ये च्छन्दस्तत्रैव त्रैलोक्यं भवति हि । स्वयम्भवे वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा ।
 वर्ष्मयित्वा महादेवं सगणं यदुवर्द्धन । आद्यान्यलक्षणं दिव्यं न प्रयाति कयञ्चन ।
 स्वर्गं तत्र वार्ष्णेय पारिजाता समन्ततः । सर्व्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ।
 गणान्पुत्रान्पुत्रान्ति प्रवराणां महात्मनां । आश्रया देवदेवस्य लोकनायस्य केचन ।
 पारिजाताद्भङ्गमुणं फलं तेषां तथा वनं । अभिभागं प्रमाद्यैव गुणा भूरिगुणास्तथा ।
 सूर्त्तनमस्तस्य ते वृत्ताः सोमं देवं वृषभंशं । उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केचन ।
 रौद्रेण तेजसा कृष्टा दुःखैर्हीनाः सुखान्विताः । तत्रैव मन्दरे ते हि दयिताः शैलकनया ।
 प्रविशेद्यान्को नाम घोरस्तत्र महाबलः । दैतयो वरदानेन दधितः पापनिवृत्तयः ।
 स हतो देवदेवेन हरेणामित्रघातिना । अवश्यं सर्व्वभूतानां वृथादृग्गुणं बली ।
 एवं दुःखेन ते देव पारिजातं प्रदास्यति । पुष्कराच सहस्राचः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
 सततं भक्षितो देव्याः श्रद्धाः स हि वरद्रुमः । सर्व्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितोद्यमः ।
 ॥ वासुदेवं उवाच ॥ मुने तेन कृतं श्राभु महादेवेन धीमता । यच्छोकारणं कृतं न नीतः स ततः पुरा ।
 स व्योष्टः सर्व्वभूतानां लोकलम्बमवोऽप्यथः । परावर्त्य्यस्य सद्रुमं कृतवानिति मे मतिः ।
 यच्च यवीयान् देवस्य सर्व्वया बलघातिनः । सासनीयस्य भगवन् जयन्त इव सत्तम ।
 सर्व्वया भगवांश्चावदुपायैर्नञ्जविहरैः । करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं त्रैलोक्ये तपोधन ।

१०१२

१०१३

१०१४

१०१५

१०१६

१०१७

५३३

मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया । स्वर्गादिदानयित्वामि पारिजातमिति प्रभो ।

०२५

मया तदनृतं शक्यं कथं कर्तुं तपोधन । नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयाऽनघ ।

अपि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकानां संशयो भवेत् । यथाया हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।

परिधार्थाः स्त्रितौ सर्वे स कथं हनृतं वदेत् ।

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च यचपक्षगाः । मम प्रतिज्ञामुपहन्तुमुच्यताः सुखाय जीवन्ति चिरं महा
मुने ।

स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमेरुरारः । ततः शचीव्यामृदितामुक्षेपेन गन्दा विमोह्यामि पुरन्दरो
रसि ।

०१९

इति प्रवाच्यो यदि सामपूर्वकं प्रयाच्यमानो न तत् प्रयच्छति । मुनिश्चयं मद्रुमनाथ सर्वथा तयाऽपि कार्यः खलु
तत्र निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे सप्तविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदोऽथ मुनिर्गोला महेश्वरदत्तं नृप । तां राचिमवचन्त व द्रुष्टुं च महीश्वरं ।

तवादित्या महात्मानो वचवश्च सुरोत्तमाः । राजर्षेयश्च विदांसः स्वर्गताः कर्षेभिः शुभैः ।

नागा पलाशं चिह्नाश्च चारणांस्तु तपोधनाः । ब्रह्मर्षेयश्च शतशो देवर्षिर्मनवस्त्रया ।

सुपर्णाश्च महात्मानो महर्षयः महाबलाः । दिगौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः ।

०११६

उपस्थुपरि सर्वेषां धोमो देवो महेश्वरः । तस्मावमितविक्रान्तः क्षैर्गणैः परिवारितः

देवर्षिभिर्भुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्वभावगः । कल्याणरसहस्रेषु लब्धो देवां न विभोते ।

यानर्षेयमिति सततं देवा देवेशरीपमाः । आत्मज्ञाः सत्यवन्मायं ये च धर्मपथे स्थिताः ।

हृद्राज काश्यपा देवमथुपासन्त भारत । स्कन्दश्च भगवान् रौद्रिगङ्गा च हरिताम्बरः ।

अर्चिर्मांस्तुवश्चैव भारिय वदताम्बरः । नेतारी देवदेवामेति हि तपसाऽश्रिताः ।

०११७

इतानमुविधीयन्ते देवान्देवगणा नृप । धर्मनिष्ठास्तपोनित्याः सन्तः सम्मार्गमाश्रिताः ।

ये विमे मान्वा देवानर्षेयमिति शुभाश्रितः । तानर्षेयमिति ह्यमरालया राजञ्जुभार्थिनः ।

प्रितृकृत्यो देवानां धन्यार्थं येऽयमुष्ठिताः । स्ताथ्यायवन्तः कौरव्य सततं धर्मैश्वरिणः ।

गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तु चित्ररथो नृप । सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ।

ऊर्णाद्युद्यिचमेनय हाहाह्वय्य भारत । उमरन्तुमुदयैव जगन्त्ये च पट्टवान् ।

०११८

उर्वारी पूर्वस्थितियः सेमा रम्भा च भारत । हेमदन्ता धृताची च सहजन्ता तथैव च ।

जुजोय भगवान्देवराजदुपस्थानमात्मवान् । हृत्तेन तृष्टः शक्रश्च जयाम जयते गति ।

गते भूतपते सर्वे नृपा जग्युर्ध्वगमन्तः । महेश्वरार्थिता देवाः स्वानेव निलयान् गताः ।

ततः भवेत् यतोऽनु सखाभोजं पुरन्दरं । सदशैः सैः सखाभोजं नारदोऽभिययौ मुनिः ।

तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाप तपोधनं । दिद्रेक्ष कुशगर्भश्च पीठमात्माधनोत्पथं ।

०११९

नारदोऽय महातेजा महेंद्रमिदमब्रवीत् । दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुल्यतेजसः ।
किञ्चित् कार्यं पुरस्तात् प्रेषितोऽहं महात्मना । आनन्तादात्तिंहरणं तस्मैवानन्यतेजसः ।
श्रीनिवाद्यानि हृद्यानि प्रयुज्य मुनये तदा । ततः प्रहृष्टो मगवानब्रवीत् पाकशायनः ।
किमाह पुरुषश्रेष्ठ शीघ्रमाचख्य मे मुने । विरस्य खलु कृष्णेन संसृतोऽस्मि महात्मना ।
प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्मस्तुताम्बर ।

१११

॥ नारद उवाच ॥ महेंद्रेन्द्रानुजे द्रष्टुं गतोऽहं आतरं तव । द्वारका पुरुषश्रेष्ठ काश्यपानां यशस्करं ।
तन्तु रैवतकेऽङ्गाद्यं तदासीनमरिन्दमं । हस्तिपक्षा सहितं वीरमुनयेव वृषभञ्जं ।
पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं भयाऽनघ । विस्मापनार्थं देवेभ्य पञ्चो नामुत्तेजसः ।
तद्दृष्ट्वा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः । वज्रकामप्रदं पुष्पं वृचराजसमुद्भवं ।

११२

गुणास्त्रासां भयाख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद । दृष्टिस्तु पारिजातस्य कश्यपेनातिनेजसा ।
अदित्या कश्यपो दत्तः पुष्पायैव यथा मम । पुष्पदाया वेटयित्वा कण्ठे पुष्पायैमात्मवान् ।
तस्य दत्तो धृया ग्रथा देवाद्यामे सुरेश्वर । निष्कपस्य यथा दत्तः कश्यपायैर्माहर्षिभिः ।
तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका मत्प्रभाभेति विभुता । पुष्पकार्यं मनश्चक्रे दयिता ते यवोयसः ।

११३

तथा आश्चर्यितो भर्ता देव्या देशगणेश्वर । प्रतिजग्मे स धर्मात्मा यवोयानुव मानद ।
ततो मामुक्तवान् वीरो विष्णुर्बलवताम्बर । यथावत् सुरमुख्येय भुवतः द्रष्टुं भावन ।
लासनीयो यवोयानु प्रणिपत्याच्युतोऽब्रवीत् । आनाथस्य सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्वज्रं ।
मनोरथोऽस्तु सफलो बन्धासोऽसुरनाशन । धर्मकृत्यं विशेषेण बन्धासोऽमरसत्तम ।

११४

अथ दुर्लभकन्याषो खोका लोकगणेश्वर । पश्यन्त्वमरकन्याषं मग्नभावाच्च मानुषाः ।
॥ वैष्णवायन उवाच ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा महेंद्रः सुखनन्दन । नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमयाब्रवीत् ।
भजायनं द्विजश्रेष्ठ श्रुतमुक्तं तया द्विज । सन्दिग्धं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुल्यतेजसः ।
आसीने नारदे श्रुत्वा लब्धानुज्ञोऽयं नारदात् । स्वसःसनधरं भजे तस्मै सद्गुणं विभो ।

११५

उपविष्ट सुरपतिरयोवाच तपोधन । निरीक्ष्य स्ववलं वीर्यं पार्षदं वृचनान्नमः ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ महर्षे कुमलं द्रष्टुं वक्तव्यं जनाहर्षः । वचनाग्रम धर्मेश सर्वभूतसुखदाहः ।
मदनन्तरभोगस्वं जगतो नात्र संशय । तदीयः पारिजातस्य रत्नान्यन्यानि चाच्युत ।
तन्तु भारावतरणं कर्तुं देव मर्षी गतः । मानुषं सर्ववृत्तानामाश्रितः कार्यमिदृशं ।

११६

तस्य तौर्णप्रतिश्रेष्ठि हि पुनः प्राप्ते विपिष्टपं । पूरयिष्यामि वधाले रक्षान्कामानधोवच ।
न खर्गोयाणि रत्नानि नयितव्यानि तेऽच्युत । स्वर्णार्थं मानुषं लोकमिति पूर्वकृता स्थितिः ।
उक्त्य हि स्थितिं देव प्रवर्त्तानि महावच । यद्यहं किं प्रवक्ष्यामि प्रशापतिगणाः प्रभो ।
मप्राणा रुच पुत्रेण रूपैरुच्य महात्मना । निदमाः सर्वजन्तूनां स्थापिता जगतो भुवाः ।
प्रशापतिर्ह्येतां मार्गमप्राणं प्रजतो मम । युतां प्रशापतिर्ह्येतां प्रमथुमेषु प्रभु ।

११७

अस्मानिभिर्धनानन्तु मर्यादासितुवन्मम । भेत्सन्त्यशङ्किता दैत्या दैत्यपक्षालयाऽपरे ।
 स्तोत्रनिमित्तमिती नीते पारिजाते द्रुमेधरे । स्वर्गैकधो भविष्यन्ति विमनस्काश्च मानदः ।
 उपभोगा मानुषाणां विहिता ये स्वयम्भुवा । तैस्तुव्यतु मम भ्राता मयश्चन कालपर्ययं ।
 दद्यापि तावच्चिदिव मम यः स्यात् परियहः । चिदिवस्योऽपि ते कृष्णे नोपभोगास्तुमिहाहति ।
 ज्येष्ठज्यायिष्ठभोगानां नाभिज्ञः किं जनाह्नः । यतो धर्मं समुत्पुञ्ज पापमेवानुवर्त्तते । १२६
 स्तोव्यशता ख्याप्यमाना दृष्टव्यं हि महात्मनः । अगत्ययश्च योगं जनयेदिति मे मतिः ।
 मानुष्यं मानुषे प्रप्तिं घदेतन्नाधुसूदनः । कुर्व्यान्निर्वन्मनोर्यं यद्वाचा ज्येष्ठेन नारद ।
 स्वर्गैरज्विलोपेन धर्षेण स्यात् परा मम । ज्ञातिनो धर्षेण चैव विशेषेणैव गर्हिता ।
 धर्ममर्थं च कामञ्च क्रमेण मधुसूदनः । सेवसेव यतां धर्मान् स्थापितान् पश्ययोगिना ।
 महीतलं पारिजातं नाययिष्याम्यहं यदि । पौलोमीमादितः कृत्वा को नु मां बद्धमस्मते । १२७
 पारिजातं महीदृष्टे दृष्ट्वा क्षुद्रा च मानुषाः । स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं चितौ ।
 पारिजातगुणाभ्यां गुणानि यदि नारद । देवानां मानुषाणाञ्च न विशेषो भविष्यति ।
 तत्र यत् क्रियते कथं दृष्टुं शक्यते नरैः । स्वर्गार्थं न यतियन्ति पारिजातगुणाश्रिताः ।
 सर्वैरजवरः स्वर्गे पारिजातस्योपधनः । भुज्यते यदि मर्त्यैः च सर्वमेकं जगद्भवेत् ।
 जज्ञैर्कृत्यां न यज्ञानि लब्धकल्पेभ्यो भुवि । न पूतानि प्रदास्यन्ति तुल्यतममरैर्मताः । १२८
 यज्ञैर्जयाश्रितैश्चैव नित्यमायाययन्ति नः । मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्धाधानस्योपधन ।
 तत् सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणाश्रिताः । निक्षेज्जो भविष्यामसौ गतास्तद्विहो नराः ।
 इतः सुष्टया प्रक्षेपे जोषन्ति पुरुषा भुवि । आप्याययन्तस्तोऽप्यक्षान्दानैर्यज्ञैश्चैव च ।
 न मुमुक्षा पिपासा वा बाधते मानुषान् यदि । रोगो जरा वा धर्मश्च श्रुत्यर्थो रतिरेव वा ।
 दौर्गन्ध्यं वाऽप्य वा घोरा इत्यथः कर्मवन्मवाः । किमुद्योते करिष्यन्ति पारिजातगुणाश्रिताः । १२९
 सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न लभे । इति वाक्यस्तथा विप्र विष्णुरक्षिष्टकर्मज्ञतु ।
 यथा यथा च मे भ्राता तुल्येन दिपदाम्बर । तथा तथा त्वथा कार्ये कार्ये ममोतिमिच्छता ।
 सारं च न विरज्यानि सन्दकान्मुहुरिह । अस्मिन् हि किञ्चिन्नास्ति यत्पूर्वं दारकां तथा ।
 योग्यानि मर्त्यालोकाणां यावदिच्छन्ति केचन । न स्वर्गपरिमोयन्तु कर्तुमर्हति केचनः ।
 दद्यामि दद्यामि पयेशितान्यहं नञ्चिन् विचाषि च भूषणानि । न पारिजातस्य कथञ्चन द्रुमं मुने प्रदास्यामि दिवौकषः ।
 म्रियं । १३०
 रति श्रीमद्भागवते चित्रेण हरिवंशे त्रिषुपर्वणि पारिजातहरणे दक्षवाक्ये अष्टाविंशत्यधिकश्लोकाऽध्यायः ॥ १२८ ॥
 ॥ वैदस्यायन उवाच ॥ देवराजवचः मुना नारदः सुखमन्दन । भोवाच वाक्यं वाक्यो महात्मा धर्मवित्तमः ।
 चन्द्रमेव वक्ष्यं हितं वक्ष्यिष्यदहं । मया तत्र महावाहो बद्धमाभोऽस्ति मे मयि ।
 उक्तो मया कामदेवो जानता भवतो जनः । न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ।

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भो समासत । न चावगतवान्देव सत्यमेतद्भवोमिति ।
उपेन्द्रोऽहं महेश्चैव स्यात्समीय सदिति मां । उवाच पुण्डरीकाक्षोऽनन्तरमेव च ।
पुन पुनर्नया सास्य हेतवो देव दर्शिता । नैव बुद्धिश्च व्याहृता ह्यवनाशन तस्य वै ।
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यान्तो मधुसूदन । ग्रहस्य पुरुषश्चैव शरीरमिव वासव ।

०१००

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चामुरा नैव च पद्मगोत्तमा । मम प्रतिज्ञामपहन्मुद्यता मुने समर्था खलु भद्रमस्य ते ।
स पारिजात यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमरेश्वर । तत शचीव्याहृदि तानुत्तेपने गर्दा विमोक्ष्यामि पुरन्दरे ।
रवि ।

उपेन्द्रश्च महेश्चाय आनुत्ते निश्चय पर । यद्वच मन्यसे न्याय्यं संप्रधार्य कुरुष्व तत् ।

०१०१

तत्त हितञ्च देवेश श्रूयता वदतो मम । नयन पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ।
नारदं नैव मुक्तस्य प्रत्यक्षमददेह्यत । रोपाविष्टो देवराज सद्यसाचोऽप्रबोदिदं ।
अनागमि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि कैशव । एवं प्रवृत्त किं शक्य कर्तुमस्य तपोधन ।
बह्विनि प्रतिजुगामि पुरा स कृतवाम्भवि । छण्यो नारद सोढार्णि आनेतिष्य मयाऽनघ ।
खाण्डवे चाक्षुं नरार्थं पुरा वाहयता सता । मदोषा वारिता मेघा श्रमयन्तोऽग्निमुद्धतं ।

०१०२

गोवर्द्धन धारयता विद्रियञ्च कृतं मम । तया ह्यवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं हृतो मया ।
समोऽहमिति सन्नेषा भूतानामिति चोक्तवान् । स्वयाज्जलमाश्रित्य ह्यवस्य विहृतो मया ।
देवासुरेषु प्राप्तेषु रंधामेषु च नारद । पुण्ययात्रिष्वप्या छण्यो मुने सुविदितं तव ।
सज्जनाऽव किमुक्तैः तस्मादिष्या प्रवर्त्ततां । ज्ञातिभेदा न न कार्यं साधो त्व मम नारद ।

०१०३

ममोरसि गदा मोक्षं प्रोथतो यदि कैशव । अगुशब्दाद्य यौक्षोर्मिं गुण क इह दृश्यते ।
उदवाच गतो धीमान् पिता न कश्चप्य प्रभु । अदित्या सह मे माया तयोर्मायाभिर्दं भवेत् ।
अजितात्मा मम आता रजसा तमसा हृत । कामेन च स्त्रियो वाक्यादेव मामुक्तवान् गुरु ।
धिकं स्त्रिय सर्वथा विप्र धिपज्ञो धिक् तमस्तथा । यत्राधिविप्रवान् विष्णुरेव मा ज्ञोऽजितो दिग् ।

०१०४

न दुष्टं कश्यपकुलं त्यपदेश्य महामुने । नैव दत्तकुलं दुष्टं मातुर्मे यव सश्वर ।
न ज्येष्ठता न राजत्व देवानां प्रतिमानित । कामरागामिभूतेन छण्येन खलु नारद ।
पुत्रदारसहचरैर्हि आताऽनघ विप्रियते । सदृत्तो ज्ञानमप्यत्र इति मद्भा पुराऽप्रबोत् ।
नास्ति भ्रातृसमी बन्धुराचार्यं दनरो जन । इति मामप्रबोक्ष्वाता पिता चैव प्रजापति ।
सोदरेषु विप्रेषु पिता मे कश्यपोऽजबोत् । दूता मया विद्वन्ते दानत्रा पापनिक्षया ।
काममेतत् वक्तव्यं स्वयमात्मज्ञवान्वितं । प्राप्रस्त्ववपरो विप्र यद्विहायोच्यते मया ।

०१०५

धनुर्वाया मुनिश्चैव द्विधाया हि पुराऽनघ । धन्वाभिरमराणां हि वरदानाश्चामने ।
उत्कृष्टाभिरयो विष्णोः पुरा देहो हृतो मया । शस्त्रितश्च शिरो यवाश्चिच रोद्रेण तेजसा ।
अह विप्रिष्टो देवानामित्युक्ता पुनरच्युत । धनुरारोह्य दर्पेण श्रितो नारद कैशव ।

किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने । खेदेन विष्टतं विष्णोः शरीरं मुनिवत्तमं ।

ऐन्द्रं वैष्णवमसौव मुने भागमहं ददौ । यवोयासमहं प्रेम्णा कृष्यं पश्यामि नारद ।

संपामेषु प्रहत्तयं तेन पूर्व्वं तपोधन । राजा किलाहं शमरे प्रहराम्यतो भुवं ।

१२९

भादुर्भावेषु सर्वेषु स्वशरीरमिवानघ । यन्नाद्रक्ष्यामि धर्मं केशवं भक्तिमाश्रितं ।

ददं भंता मदीयश्च भवनं विष्णुना कृतं । उपर्य्युपरि लोकानामधिकं भुवनं मुने ।

अवसानः स च मया श्रुतः क्रियते मुने । लाक्षभोयो मया बाह्व इत्थिवं भ्रातृगौरवात् ।

बालोऽयं मम पुत्रेति यवोयानिति नारद । पिता माता च गोविन्दो भातीव परिभाषितः ।

दृष्ट्वा च जनन्यासु केशव । स विषेयतः । वयं देवा न सन्देहस्तु खेदोऽतिरिच्यते ।

१३०

सर्व्वज्ञो बलवान् पूरुषो मान्यमानयिता तथा । केशवेत्येव च ध्यानं यत्तदित्यतं गतं ।

गच्छ नारद वक्तव्यं केशवो वचनाश्रम । आहृतो न निवर्त्तयं समरं प्रति शत्रुभिः ।

यदीच्छसि तदागच्छ सद्यं ते यत्नमिच्छसि । प्रहरस्तु च पूर्व्वं तं भाग्याजितं यथेच्छसि ।

रथाङ्गेनाथ शार्ङ्गं गदया नन्दकेन च । प्रहरारुह्य गच्छं दृढो भूत्वा जनाहृतं ।

प्रहृते प्रहरिष्यामि ययाम्रज्जया च केशव । अहो धिग्यदि मां खेदो विक्रवं न करिष्यति ।

१३१

यावत् संपामगतो जितोऽहं चुक्रपाणिना । पारिजातं न दास्यामि तावद्भो मुनिमत्तम ।

मां समरहृयते खेदं यवोयासु तपोधन । अहं तं सर्व्वयिष्यामि किमर्थं स्तोत्रितं हरिं ।

अथैव गच्छ भगवन् दारकां कृष्णपाशितां । विशादे संस्रितः सोऽद्य इति बाष्पस्त्रयाऽच्युतः ।

यस्मात्प्रपातहंमपि मयाऽजितो न पारिजातस्तु तव प्रदास्यति । इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्तथा वधो मदीयः करता तपोधन ।

पुनः प्रवाच्यो भगवत्स्त्रयाऽच्युतो मम प्रियार्थं खलु निर्विग्रहितं । न मायया हर्तुमिहार्हसि द्रुमं सुदृढमिवाष्ट धिगष्ट जिह्मतां ।

१३२

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्व्वे हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे दम्भवाक्ये ऊर्ध्वचंद्राधिकप्रसंगेऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ धैर्याप्यन उवाच ॥ सन्देशवचनं युवा नारदो वदताम्वरः । विविक्ते देवराजानमिदं वचनमप्रवोत् ।

कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नाच संग्रह । प्राप्रकामन्तु वक्तव्यं हितमप्रियमच्युत ।

अग्निपुत्रपुरोभागे न स्यादिति वदन्ति हि । स लोकगतिताम्रको नयविश्रान्तकोविदः ।

कार्याकार्य्यं समुत्पद्ये परिपृच्छति मां भवान् । यतस्ततः प्रवक्ष्यामि मृच्छां यदि रोचते ।

अपुत्रेणापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितं । न्यायश्च प्राप्तकालश्च परामर्शमनिरुता ।

१३३

वक्तव्यं सर्व्वथा मद्गिरमिधं वाऽपि यद्विदं । आनृष्मेत्तत् खेदस्तु मद्भिद्य विदितं पुरा ।

अनूने धर्ममग्रे च न शूद्रभूयति चाप्रिये । न प्रियं न हितं वाच्यं मद्गिरते निनिन्दिता ।

सर्व्वथा देववच्यं शूद्रतां शृणुताम्वर । युवा च कुत्र सर्व्वमम येयस्त्वरं वच ।

चन्दान्भेदो भ्रातृणं सुहृदं वा बभूवनाम् । भवत्यानन्ददृष्टेव दिपतां नाच संग्रह ।

हितानुबन्धवहितं कार्यं ज्ञेयं सुरेश्वर । विपरीतञ्च तदुद्धा नित्यं बुद्धिमतां वर ।
 पञ्चात्तापकरं यत् स्याद्वारभ्यं कार्यमीदृशं । आरभेभ्यैव तदिदानीं बुद्धिमतां नयः ।
 विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनं । यद्वच्च कारणं देव निबोध विनुधाधिप ।
 य एको विश्वमथाक्षे प्रधानं जगती हरिः । प्रकृत्या यं परं सर्वं चेत्तज्ज्ञं वै विदुर्बुधाः ।
 तस्यायत्तस्य धो ध्येता भागः सर्वभवाद्भुवः । तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ।
 प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवो यमस्त्रिनी । यतः सर्वमयो विष्णुः स्तोत्रज्ञो लोकभावणः
 हस्त्रिणाद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः । अथवा प्रकृतिर्देवो गुणदेवो महेश्वरः ।
 ॥ विश्वेषोऽस्ति रुद्रश्च विष्णोश्चामरसत्तम । गुणिनश्चाख्ययायाञ्च स दारप्रथमो गुणः ।
 नारायणो महातेजाः सर्वलोकभावणः । मोक्षा महेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरधोराजः ।
 ब्रह्मा देवगणाख्ये पञ्चात्सृष्टा महात्मना । महादेवेन देवेभ्य प्रजापतिगणास्तथा ।
 एवं पुराणैः पुरुषो विष्णुर्वेदेषु पश्यते । अचिन्त्यश्चाम्रेषश्च गुणेश्च परस्त्रया ।
 अदित्या तपसा विष्णुर्महात्मापराधितः पुरा । वरेण ऋन्दिता तेष परितुष्टेन चादितिः ।
 तथोक्तस्त्वत्समं पुनर्मिच्छामोति सुरोत्तम । प्रणिपत्य च विज्ञाय नारायणमधीश्वरं ।
 तेनोक्तां भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः । श्रेष्ठेन तु भविष्यामि पुनः खल्वृक्षमेव ते ।
 स जातः सर्वलोकेशो भ्राता तव सुरेश्वर । नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ।
 इत्यनेन हरिर्देवः काश्यपलमुपागतः । तैशैर्भावैर्विकुरुते भूतभयभवाख्यः ।
 प्रादुर्भावं गतो देवो जगती हितकाश्यया । माधुरं जगतां नाथः कर्त्ता हर्त्ता च केचन ।
 यथा पञ्चलपिण्डः स्याद्भ्रातः स्नेहेन मानदः । तथा जगदिदं ब्राह्मं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 ब्रह्माण्डदेव, सर्वोत्तमो तैशैर्भावैर्विकुरुते । जगत्यतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावणः ।
 अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केचन । पञ्चनाभश्च भगवान् प्रजावर्गकरो विभुः ।
 अगन्तो धारणार्थं विभर्त्ति च महेश्वरः । यश्च इत्यपि सन्निधौ कथ्यते वेदवादिभिः ।
 श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा । द्वापरे च तथा पीतः क्षणः कलियुगे विभुः ।
 अवधोतु स हिरण्यार्चं दिव्यरूपधरो हरिः । जग्रे हिरण्यकशिपुं नरसिंहवपुर्हरिः ।
 दधाराभु मिमञ्जन्तोमेष देवो वसुन्धरा । वाराहं वपुराश्रित्य जगती हितकाश्यया ।
 शिवाय जगतीश्चैव विष्णुर्वामनरूपधक् । वयन् च वर्त्ति देवः श्रीमान् पद्मगवन्मनैः ।
 देवदानवसम्भूतामकांमयदपि श्रियं । त्वय्यन्तः पुरा विष्णुहृदारामितविक्रमः ।
 सावेषेण ततो यस्य तं न हन्ति जनाह्वनः । अग्नौ केवपि वर्त्तन्तं प्रतमेतन्महात्मनः ।
 जग्रे च दानवान्मुष्यान्देवानाश्चैव यचनः । तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्षयिष्यः सतां गतिः ।
 रामत्वमपि चावाप्य जग्रे रावणमात्मवान् । भूता कामगुणश्चैव जघान दिग्दं हरिः ।
 दितः य जगतीऽद्यापि लोके यवति मानुषे । उपेन्द्रो जगती नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

जटी कृष्णाजिनी दण्डी दृष्टपूर्वा मया हरिः । दैतेषु चरन्देवस्तुष्टेभ्यश्चिरिवोद्धतः ।
 अद्राक्षमपि गोविन्दं दानवैकार्ष्णं जगत् । कुर्वाणं दानवैर्हीनं जगतो हितकाम्यया ।
 अवश्यं पारिजातान्ते नयिष्यति जगद्हीनः । दारकाभरत्रेष्ठ नानृतं ते प्रवीम्यहं ।
 भाद्रस्नेहाभिभूतस्त्वं कृष्णे न प्रहरिष्यसि । नापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वाचव ।
 नैव चेच्छास्यसि प्रोक्तं मया देव कथञ्चन । पृच्छ त्वं नयधर्मज्ञानं ये हितास्तव मन्त्रिणः ।
 नारदेनैवमुक्तस्तु महेत्रो जनमेजय । इदमुत्तरमोगोऽय प्रत्युवाच जगद्गुरुः ।

एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि यद्विज । एवमेतत् सुवज्रमः श्रुतं खलु मया मुने ।
 यतैर्बवंविधः कृष्णस्तेनाऽहं तस्य तं तहं । न प्रयच्छाम्यदातव्यं सतां धर्ममनुष्मरन् ।
 महाप्रभावे नाप्यार्थे ह्येयदिति विचिन्तयन् । व्यवस्थिताऽहं भद्रान्ते मुने सर्व्वगुणोदितः ।
 महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि सहिष्यवः । श्रोतारसैव सततं दृष्टार्ता ज्ञानचक्षुषां ।
 महात्मं कारणेनास्ते कृष्णो धर्मवृत्ताम्बरः । आका ज्येष्ठेन धर्मेशो विरोधं गन्तुमर्हति ।
 यथैवमम मातुः स वरं प्रादादधोऽक्षजः । तथैव तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठतां शोढुमर्हति ।
 यथैवापेन्द्रतो यातः स्वयमिच्छन् जगद्हीनः । तथैव भ्रातुरिच्छन् संमानं कर्तुमर्हति ।
 यथैवमेव तु देवेन नारत्वं किं पुरातने । अथेदानीमप्येतेन ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः ।

सन्निहितं बलरिपुमोक्ष्य नारदो विस्मृज्जितस्त्रिदशवरेण धर्मवित् । यथौ पुरीं यदुद्वहामभिरचितां कुग्रस्यक्षीं धृतमति
 मांस्तपोधनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे विशदधिकश्रतोऽध्यायः ॥ १३० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथैव दारकां दम्यो नारदो मुनिवत्तमः । ददंशुं पुरुषत्रेष्ठं नाग्रायणमरिन्दनम् ।

स्नेहेमनि मुखाशीनं सहितं अत्यभामया । विराजमानं वपुषा सर्व्वतेशोनिगामिना ।
 तनेवाग्रं महात्मानं चिन्तयन् दृढमत्तं । केवलं श्लोचयन्तस्तु वाक्यमावेष आभिनी ।
 इष्टैव नारदं देवः प्रत्युत्तस्त्रावेधाचजः । पूजयामास च तथा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 सुलोपनिष्ठं वियानं प्रदद्या मधुसूदनः । दृष्टान्तं परिपमच्छ पारिजाततदं प्रति ।
 अथोवाच मुनिः सर्व्वं विस्तरेण महात्मने । दृष्टान्तुग्रायेन्द्रवाक्यं निखिलं जलमेवम् ।
 शुला कृष्णस्तु तत्सर्व्वं नारदं वाक्यमब्रवीत् । अमरावतोपुरीं यास्ते शोऽहं धर्मवृत्ताम्बर ।
 इत्युक्त्वा नारदेनैव सहितः सागरं ययौ । सन्दिदेश ततस्तत्र विविक्ते नारदं हरिः ।
 महेंद्रभवनं गत्वा वद वाक्यं तपोधन । अभिवाद्य महात्मानं मदाक्यादमरोत्तमम् ।
 न युद्धे प्रमुखे स्यात्तुमर्हसि त्वं मम प्रभो । पारिजातस्य नयने निधितं तमवैहि मां ।
 एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं गतः । आचक्षते च कृष्णोऽहं देवैर्द्रायाभिनीजसे ।
 ततो दृष्टस्ततोऽग्रः शशं वसुधाव्रजः । शुला दृष्टस्तनियेदमुवाच कुलनन्दन ।
 अथो धिग्ब्रह्मसदनं मयि पाते शतकतो । दुर्मतिमदमागम्यं मन्त्रभेदो हि दाहणः ।

अनाख्याय कथं नाम भवता भुवनेश्वर । समैतत् कृत्यमारब्धं देवकेनापि हेतुना ।
 अथवा भवितव्येन कर्मजेन प्रयुज्यते । जगद्वृत्तं न विधिः शक्यः समतिवर्त्तितं ।
 सहधैव तु कार्याणामारब्धो न प्रशस्यते । तदेतत् सहस्रारब्धं कार्यं दास्यति साधवं ।
 दृष्टस्यति महात्मानं मन्त्रेऽप्यान्वीदधः । एवं गतेऽद्य यत् कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 तमुवाचाय धर्मात्मा गतानागततत्त्ववित् । अधोमुखश्चिन्तयित्वा दृष्टस्यति रुदारधीः ।
 यत्स सह पुत्रेण योधयस्तु जर्नाईनं । तया शक्र करिष्यामि यथा न्यायं भविष्यति ।
 दृष्टस्यतिस्त्वमुक्ता क्षीरोदं सागरं गतः । आचष्ट चैव मुनये कश्यपाय महात्मने ।
 तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो दृष्टस्यतिममावत । अवश्यं भाव्यमेतद्भोः सर्वथा नात्र संशयः ।
 दृष्टतः सहस्रं भार्या भर्षद्वैवशर्षणः । अपश्यान्कृतो दोषः पतयेय शतक्रतोः ।
 अथ दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धं मुने मया । उदवाचः स दोषश्च प्राप्त एव सुदारुणः ।
 तद्गमिष्यामि मात्राऽस्य महादिद्या तपोधन । उभौ तौ वारयिष्यामि देवं संवदते यदि ।
 दृष्टस्यतिस्तु धर्मात्मा मारीचमिदमजबोत् । प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ।
 तथैति कश्यपश्चोक्ता सम्प्रस्थाप्य दृष्टस्यति । जगामार्चयितुं देवं रुद्रं भूतगणेश्वरं ।
 तत्र सौम्यं महात्मानमनर्षं हृष्टमध्वजं । वरार्थी कश्यपो धोमानदिद्या सहितः प्रभुः ।
 तुष्टाव च तमोशानं मारीचः कश्यपकृता । वेदोक्तैः सक्तैश्चैव स्वैरेव सख्यं जगदुत्तरं ।

। कश्यप उवाच । उरुक्रमं विद्यकर्मणांभीमं जगत्सृष्टारं धर्मदृश्यं वरेणं । सख्यं त्वां हृष्टमिहाम दिव्यं विधेयं भगवन्तं नमस्ये ।
 यो देवानामधिपः पावहर्षा ततं विषं मेन जगन्महत्मात् । आपो गर्भो यस्य शूभा धरिष्ये विधेयं तं शरणं प्रपद्ये ।
 शालाहृक्तां यो यतिकृषी निगमं दत्तानिद्रेण प्रणुदोऽहितानां । विरूपाक्षं सुदर्शनं पुष्पयोगिं विधेयं यामि मूर्त्तां
 प्रपद्ये ।

भुक्त्वा य एको विभुज्जगतो विभुमग्नां धावो धाम सुकृतिनाञ्च धृष्ट्यः । पुण्यात् समं महता शान्तेन सेमपानो मरो
 चिपानां हरिः ।

अथर्व्याणं सुशिरसं भूतयोनिं कृतिं धीरं दानवानाञ्च बाधं । यज्ञे ह्यने यज्ञियं संस्कृतं वै विधेयं शरणं यानि देवं ।
 जगज्जालं विततं यव विषं विद्यात्मानं प्रीतिदिवं गतानां । य ऊर्जं रथमास्त्राय याति विधेयः स सुमना मे ऽद्य
 नियतं ।

अनन्तरं रोचनं चारुशालं महाबलं धैर्यनेतारमोक्षं । सहस्रनेत्रं शतवर्मानामुपं महादेवं विद्यच्छमं नमस्ये ।
 श्रुचिं योगं शंखं शान्तप्रापं शब्दं शम्भुं शङ्करं भूतमाथं । धुरन्तरं गोपतिं चक्रचिह्नं रियोक्ताणामयनं यामि मूर्त्तां ।
 आशुः शिपायं हृष्टमं वेदवाणं कृतं धर्मं वितयं चाशु मे । वज्रध्वजं सहजोक्तं समं त्वां हृष्टव्रतं शूल परं प्रपद्ये ।
 अनन्तवीर्यं हृष्टकर्मपामां यज्ञश्रेष्ठं यज्ञतात्त्विकमिष्याम्य । हविर्भुजं भुवनानां सदैव ज्येष्ठं दिने धर्मोद्धतं प्रपद्ये ।
 परं गुणेशः प्रश्रिगर्गस्वरूपं यज्ञः शृङ्गं व्यूहं कानाक्षं । शृङ्गात्मानं पुरुषं यत्प्रधाम सौमोद्धनं दुष्कृतीनां नमस्ये ।
 युक्तीन्द्रारं स्वगिर्यं चारुर्ध्वं दृढमृतं दृढधामनाम । शूरं वीतरं धनुषोऽस्त्रातिरेकं पतिं पशूनां ह्रमने नमस्ये ।

एको रातिष्वेव भूतं भविष्ये सर्वान्तिथिर्यो हि ज्ञपत्यरिष्टः । श्रिनुदोऽनुत्तमः संविभागी विभाजको मां भगवान्
पातु देव । ०३२*

य एको यानि जगतां विश्वमीशो य एकोऽदाम्यरुतां प्राणमग्रं । येनानुग्रहाच्छाश्वतं सामजुष्टं समाजुशात् सुकृती श्रेयसेऽय ।
ब्रह्माऽष्टजघो भुवनोत्तमोत्तमं तृतीयां विद्वान् ब्राह्मणः पद्मवत् । सृष्टारं सत्यादितिष्ठं समये सर्मा पायादृग्न इरुपेऽरिहृष्टैः ।
व्यस्यनो जनेऽयं विद्वान् समयः सृष्टिः शम्भुः प्राणदः छत्तिवासाः । रक्षो भुवः पंचमानस्य भर्ता स सपत्नीषः शङ्करः सारधाता ।
ह्यमकं पुष्टिदं बोधुवाणं धर्मं विप्राणं वरदं यज्वनाञ्च । शरादरं रणजेतारमीशं देवं देवानां शरणं यामि हर्दं ।

आस्थं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां विष्टोत्तमं हृषदं कर्षसाध्यं । भूमायनं भूतपतिं गुरुणां गुरुं देवं शरणं यामि हर्दं । ०३३
अनुद्वतं यज्ञकर्तारमन्तं मध्यज्ञाद्यं यज्वगतां साम्यरूपं । देवव्रतेषु ब्रह्मा गीतमीशमभित्तिपिष्टं शरणं यामि हर्दं ।
महाजिनं प्रतिनं मेखलालं सुतोषणं कौधधनं विपायं । भूतं चैवजं गुणिनं वा कपर्दिनं ततोऽस्मीशं वन्दनं वन्दनार्तां ।
देवं देवानां पावनं पावनानां कृतिं कृतीनां महतो महान्तं । श्रतात्मानं संस्तुं गोपतीनां पतिं देवं शरणं यामि हर्दं ।

अन्तद्वरं पुरुषं गुणवंशं प्रभासन्तं प्रणवं विप्रदोषं । हतं परं परमसावरस्य शुभं देवं गुणिनं सज्जतोऽस्मि ।
प्रसूतावमयो नैत्र सन्ति सज्जः श्रयक् भूतेष्वी न श्रयक् वैव भूतः । स्वयभूतः पातु मां स्वयसादः प्रदः स्वादः स्वमदः पातु
रक्षं । ०३४*

आसन्नः सन्नतरः साधकानां शृङ्गावतां शृङ्गाहृत्तिप्रणेता । प्रतिगणानां महतां सत्कृतीनां पायाश्लेषः पूरणः पद्मशानां ।
अन्तर्बहिर्हृजिनामां निहन्ता स्वयं कर्ता भूतभावी विकुर्म्बन् । एतायुधः सुकृतीनामुत्तमैः शरणं यामि हर्दं ।

दीनाहृतास्त्रैपुरा मायिनो यै दग्धा घोरेण वितथान्ताः शरेण । महत् कुर्वन्ती हजिनं देवतामां व्याघातीशः पातु विषी
दधाता ।

भागीयथां भागमादातुमिच्छन्तो दातो येन कृतीऽन्वधावत् । विद्वान् यज्ञसादिरयान्तः स देवः पायादीशो मां हृष्य
शान्तचेतुः ।

अश्वो धन्यः संस्तव्योक्तमय जगत् सृष्टा धोऽन्ति सर्वान्तिगुह्यः । स मां मययंमुखे पातु नित्यं विश्विन्वानः प्रथमः पद्म
शान्तः । ०३५*

गुणवैकास्यं यद्य देवस्य नित्यं सर्वोद्रेको यस्य भावात् प्रसृतः । गोप्ता गोपूषां कथदो दुष्कृतीनामाद्यो विश्वस्य साधमानस्य
कुहुः ।

धापो यद्य हरिरग्नोऽयं विषो ब्रह्मा पुष्पैः सहितय दिजाय । पराभूता भुवनेशः स सोमां जुगत्सेव श्रेयसे साधुगोप्ता ।
यस्माद्वृतानां भूतिरग्नोऽयं मय्य एतिर्विभूतिः श्रुतिर्य हर्दः । यथाभिभूतस्य पुरुषस्यैश्वरस्य महात्मनो गृह्येवेष्य तस्य ।
पसिद्वाहं श्रमकः सर्वमीशो भगवन् यच्चतुर्गुमा सर्वधापो । गान्यचतुर्तीयं जगतीषां किं श्रमसादेवात् सर्वस्यलेशोऽयौ ।

इति संश्रयमानस्तु भगवान् पुरुषभध्नः । दशयामास धर्मात्मा कथयं धर्मशृङ्गारं । ०३६*
सदाप येनं देवेशः प्रमथेनाम्नरात्मना । जाने सर्वोपि कार्थेण येन मां नैः प्रजापते ।
हर्दपिद्वौ महात्मानो देवौ प्रकृतिमेततः । पारिजातानु धर्मात्मा नविशति जगद्गन्धः ।

उपधोता मेरुद्वी हि मुनिना देवशर्षणा । अस्त्राकाङ्क्षतपुरा भार्या तपोदीप्तस्य कश्यप ।

गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दातायस्या सदानया । अदित्या शक्रसदनं श्रेयस्ते पुत्रयोर्भुवं ।

इति हरवचनं निगम्य विद्वान्कमलभवात्मप्रसन्नप्रमेयः । चिदग्रगण्यगुरुं प्रणम्य रुद्रं मुदितमनाः सुमनोऋक्षं जगाम । १३१

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुधर्मणि पारिजातहर्षणे महादेवस्तवने एकविंशदधिकप्रथमाध्यायः । १३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ विष्णुर्णहतेजा मुहूर्त्ताभ्युदिते रवौ । शृङ्गायाम्पदेशेन ययौ रैवतकं गिरिं ।

आरोधैकग्रे देवः सात्यकिं श्रिनिपुङ्गवं । प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्रोक्त्वा कुरुकुलोदहः ।

रैवतश्च गिरं देवो गत्वा दारुकममवीत् । मदीयं रयमेतं त्वं घहायैव दारुक ।

प्रतिपालय मां सौम्य दिवाह्नेष्टारयन् हरीन् । रथेनैव प्रवेष्टारं दारुकां सूतसत्तम ।

इति सन्दिग्ध भगवानारुरोह जयोद्यतः । तार्क्ष्यैश्च सात्यकां धीमानप्रमेयपराक्रमः ।

शृङ्गपथेन कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः । आकाशगामिना राजन् पृष्ठतः कृष्णमन्त्रिपातः ।

निमेषान्तरमात्रेण गन्धर्वं काननं हरिः । देवोद्यानं ययौ धीमान् पारिजातजिजीवंश ।

ददर्श तत्र भृगुगान्धर्वयोधान्दुरासदान् । नानासुधधरान् वीरासन्दनस्थानधीश्वरान् ।

तेषां हन्यस्ततामेव पारिजातं महाबलः । उत्पात्यारोपयामास पारिजातं स्वतां गतिः ।

गुरुं पञ्चराजानमयलेनैव भारत । उपस्थितो विग्रहवान् पारिजातस्तु केशव ।

सान्वितो वासुदेवेन पारिजातस्य भारत । उक्तञ्च ह्यहं मा भैस्वं केशवेन महात्मना ।

तं प्रस्थितं तर्ह्यदृष्ट्वा पारिजातमधोपश्रजः । अमगवतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणं ।

ते तु गन्धर्गगोपारः पारिजातोद्भूतात्मनः । ह्रियतीति महेन्द्राय गत्वा नृप शर्मसिरे ।

अथैरावतमारुह्य निर्धयो पाकशासनः । जयन्तेन रयस्तेन शृङ्गतोऽनुगतः प्रभुः ।

पूर्वमभ्यागतं दारं केशवं शत्रुनाशनं । दृष्ट्वा वाच प्रवृत्तं भोः किमिदं मधुसूदन ।

प्रणम्य गुरुल्लोऽथ केशवः शक्रमप्रवीत् । बन्धास्ते पुण्यकार्यस्य नीयन्तेऽयं वरद्रुमः ।

तमुवाच ततः शक्रो भैवं पुष्करलोचनं । अयोधविला न तर्हर्नयितव्यस्त्वयाऽप्युत ।

प्रहरस्व महाबाहो प्रथमं मयि केशव । प्रतिज्ञा सफला तेषु मुञ्च कौभोदकीं मयि ।

ततः कृत्वा श्रैस्त्रीक्ष्णैर्देवराजगोपतम । विभेदाग्रनिषङ्गाग्रैः प्रहसन्निव भारत ।

विस्त्राभ गुरुं वक्षो दिव्यैः शरवरैरुदा । बाणांश्च बाणैश्चिच्छेद केशवश्च तरस्विनः ।

यान् यान्कामाश्च देवद्रक्षांस्तान्पिच्छेद मोघकः । माधवेन प्रमुखांश्च चिच्छेद बलवृषदा ।

माहेन्द्रश्च च श्रन्देन धनुषः कुरुनन्दन । शार्ङ्गैश्च च निनादेन मुमुक्षुः स्वर्गवासिनः ।

तयोर्जर्तन्ति संयोगे गुरुल्लं महाबलः । पारिजातं जयन्तोऽयं हर्षमभ्यनन्दहीन ।

प्रद्युमय कंसस्यो वारयेति तमप्रवीत् । ततश्च वारंयामास रैक्सिन्धेयः प्रतापवान् ।

जयन्तो जयतां श्रेष्ठा रौक्सिन्धेयमथेपुभिः । सर्वगात्रेषु विहसन्नाजधानं रथे स्थितः ।

रयस्य एव रयिनं कामस्तु कमलेश्वरः । रैक्सिन्धेयामास बाणैराग्नीविजयोभैः ।

स सन्निपातस्तमुलो बभूव कुरुनन्दन । जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य चोभयोः ।

क्षतप्रतिक्षतश्चैव शक्रतुष्टौ महाबलौ । महेंद्रोपेन्द्रतनयौ जगत्पुत्रस्तताम्बरौ ।

देवाय मुनेययैव ददृशुर्विष्णुर्वाञ्छिताः । तं संपातं महाघोरं सिद्धयैव शचारणाः ।

ततस्तु प्रवरो नाम देवदूतो महाबलः । पारिजातं पुनर्दत्तुमियेष कुरुनन्दन ।

७२३

सखा स देवराजस्य महास्वविदरिन्दमः । श्रवथो वरदग्निम ब्रह्मणः कुरुनन्दन ।

ब्राह्मणस्यपवा सिद्धे । मन्त्रदोषाद्दिवंगतः । स्वगत्तया नृपते यातः सखिलं वलघातिना ।

तन्मापतन्तं संप्रेक्ष्य क्षणः सात्यकिमब्रवीत् । तवस्य एव प्रवरं श्रैर्वारय सात्यके ।

न तत्र निर्हये वाणा भोक्तव्याः सात्यके तया । सख्य ब्राह्मणचापलं चोदय खलु सख्येया ।

ततः पश्चात् रथेषूपां गच्छत्सं दिगस्तदा । आजघान महाबाहे सात्यकिं प्रवरो भूध ।

७२४

प्रिनेनेना धनुस्तस्य क्षिपतः सायकाक्षुप । चिच्छेद पुरुषव्याघ्रा बधमश्चेदमब्रवीत् ।

ब्राह्मणेनाभिहतस्यक्षिपत् तिष्ठ खल्वग्नि । श्रवथो यादवानां हि खवरारुद्रा अपि दिग्माः ।

प्रवरस्य प्रवृत्तिमनुवाच कुरुनन्दन । अलं चान्या नृपां शूर युध्य सर्व्वात्मना रणे ।

नामदायस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव । नामतः प्रवरो नाम सखा शक्रस्य धीमतः ।

न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्त्रतो मधुसूदनं । आनृणं योद्धुस्साहस्य गन्ताऽस्मि माधव ।

७२५

ततस्तयोस्तादा रौद्रः संपाभो वष्टधे नृप । अलौटिर्बैरनर्यात्र श्रैनेयद्रिगमुखयोः ।

यौद्धक्षाल तदा राज्ञश्चुचराश्च सहस्रशः । तस्मिन् वसन्ति संपाभे तेषामतिमहात्मनां ।

नातिश्रिये रणे कार्ष्णिर्द्रिगस्तताम्बर । श्रेष्ठिः कार्ष्णि महात्मानं मायिनं शूरसमन्तं ।

हन्त गच्छ प्रतीत्येति ताकुभौ योधसप्तमौ । युधुधाने नरयेष्ट परस्परजघेपिषौ ।

अथ ब्राह्मणयुधसन्तं शचीपुत्रः प्रतापवान् । विभाषाभ्यहमद्राजन् दिग्विजयिणं सत्वरः ।

७२६

योद्धुं तदभिदीप्यतन्मापतन्तं प्रिने । श्रैः । तस्मात्त्रै वाणजालेन तदह्नुतमिवाभवत् ।

ततस्तद्दीप्यमानान् पपात रणमूर्ध्नि । रौक्मिणेयस्य कोरय घोरं दांनवमर्हये ।

तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रयुषस्य महात्मनः । नादृक्षत्तु घोरं तं रौक्मिणेयं जगधिपः ।

दहत्यग्निं न खल्वग्निरुद्धतोऽपि विश्राप्यते । दग्धाद्रथार्थहावहारौक्मिणेयोऽपचक्रमे ।

अथ नारायणसुतो विरथो रथिनाम्बरः । रथतो धनुशानाकांश्च जयन्तमिदमब्रवीत् ।

७२७

महेन्द्रपुत्रं दिव्यं नं यदस्ते मुक्तवानसि । नाहमीदृशरूपाणां शक्रो हन्तुं शतैरपि ।

प्रथमं क्रुश शिवाणां यत्नं मेऽद्य प्रदर्शय । नास्ति मेऽतिप्रयं कर्त्ता संपाभोऽमरनन्दन ।

आसौमे सार्वभौमं दृष्ट्वा रथस्थं त्वां एतायुधं । विभेर्मिं तव नेदानी युद्धे दृष्टवत्ताऽप्यलः ।

मनसा स्थूयतामेव पारिजातस्तथा ततः । शक्रं न खर्तुं हस्ताभ्यां प्रष्टव्यो यस्त्वया क्षुभे ।

७२८

रथो मयामयो दग्धस्तथा यो हस्ततेजसा । ईदृशानां बहुधाणि खड्गं प्रतोऽस्मि मायया ।

एवमुक्त्वा जयन्तश्च कुभोचान् महाबलः । तपधोत्पादिनं तेन स्वयमेवातिदिश ।

तत्प्रद्युम्नो महावीरं शरजावैरवारयत् । सत्कार्यं स्त्राणि दिव्यानि मुमोच चापराणि यः ।
 दिक्षु सर्वान् सुरुक्ष्णान् स्त्राण्यथ भारत । रौक्मिणेयं महात्मानमन्तरीचे च पञ्चमं ।
 महास्तोसदृशान् वाणान् स्त्राण्यमरवत्तमः । मुमोच यानि घोरानि प्रद्युम्नं प्रति सज्यतः ।
 तानि सर्वानि वायौ धौ, कार्णिकस्त्राण्यवारयत् । जयन्तश्चापरैर्याणैर्विव्याध निश्रितेस्तदा ।
 ततो नादः समुसृष्टो युचरैः पुण्यकर्मभिः । दृष्ट्वा खैर्यञ्च श्रेष्ठञ्च प्रद्युम्नञ्च महात्मनः ।
 प्रवरस्यापि बाणेन श्रितेन शिनिपुङ्गवः । चिक्षेदेव्याधनं घोरं हस्तावापञ्च भारत ।
 ततोऽन्यत् त्वं जयाह महत्तद्गुणवत्तमं । महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाशनिमखनं ।
 स तेन वीरो महता धनुषा विप्रवत्तमः । शराशुभोच विशिखान्करस्मिनि भांसदा ।
 चकर्त्त च धनुश्चिन्तं श्रेणेषत्तामिताजशः । विव्याध सर्वगात्रेषु वाणैरपि च सात्त्विकं ।
 धमुरादाय श्रेणेषत्तोऽन्यत् कुहनन्दन । दृढं भारवहं धीमान् विव्याध प्रवरं रणे ।
 खड्गकर्त्तु रन्योन्मं वर्षणो नो श्रितैः करैः । गात्रेभ्यश्चैव भांसानि सर्वमभिद्धिः शरीरान्नैः ।
 अथापरेण बाणेन पुनरिस्त्रावणं विधा । चिक्षेद प्रवरो वीरस्त्रिभुवनमताडयन् ।
 अन्यदिव्याधनं तन्मुपहीतुमनघं दिज । गदया ताडयामास चोपया सधुहक्षवन् ।
 धोऽपि चर्म च जयाह सात्त्विकः प्रहसन्निव । न जयाह धनुर्हीमान् गदयाऽभिहतो श्रेष्ठ ।
 ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा । विशस्त्रमिव विज्ञाय सत्त्वकं यदुगन्दनं ।
 प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्मलाकाग्रसन्निभं । तस्य चिक्षेद भस्त्रेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
 तद्वदेवैऽपातयञ्च प्रवरः प्रहसन्निव । व्यधमञ्च तथा वर्षां श्रितैर्वायैरिज्जगैः ।
 आजघान च शस्त्रेण हृदि विप्रो ननाद च । तं विह्वलमिव ज्ञात्वा पारिजातशिखीवधया ।
 तात्क्ष्ण्यभ्यासं रणेनैव स तस्मै प्रवरस्तदा । तं पञ्चपुटवेगेन हृत्पेण गदडस्तदा ।
 गच्छूतिमोक्षं स रथः पपात च भुमेः च । तं जयन्तो निरव्याय पतितं ब्राह्मणं रूप ।
 समाधात्वा रथं शीघ्रं स्त्रमारोपितवांसदा । श्रेणैयमपि मुह्यन्तं पतन्तश्च मुह्यन्तश्च ।
 आद्यासयानः प्रयुज्ज, पितृव्यं परिवस्त्रजे । न हि पश्यन् हस्तेन ख्येन सधुसुन्दनः ।
 नीलज, स्फुटमासक्त सात्त्विक समपद्यत । प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे ॥ शिनिपुङ्गवः ।
 तस्य तुः पारिजातस्य युद्धशौष्ठ्यं तु तावुमौ । जयन्तः प्रवरश्चैव रणेनैवेन भारत ।
 सपतन्तो महेन्द्रेण प्रहस्योन्मौ महात्मनो । नासन्नमसिगन्तव्यं गदडस्य कयस्त्रन ।
 यस्त्रानेव पतन्तो राजा च विनतासुतः । दक्षिणे चैव ख्ये च पार्श्वे मम हृतायुधौ ।
 उभौ स्थितौ युध्यमानौ मानवेह प्रपश्यन्ता । एवमुक्त्वा स्त्रितौ वीरौ ततः शक्यं पार्श्वयोः ।
 ददृशाने युध्यमानौ देवराजप्रनाह्नौ । अवेन्द्रा गदहं वायैर्भ्योऽशानिप्रमखनैः ।
 विव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा । स तान् वाणाञ्च गणयन् चैनतेवः प्रतापवान् ।
 रसाराभिमुखे वीरः शक्रनागमरिन्दमः । उभौ तौ सहसा राजन् वलिगो गजपक्षिभौ ।

७४१२

७४१०

७४१५

७४१३

७४१६

७४१७

प्रयुद्धो वीर्यवशमै महाप्राणो दुरासदौ । रदनैः पद्मगिरिपुं करेण शिरसा तथा ।
 शिरावणे गजपतिराजघान नदंस्त्रया । तुतो नखाद्भुजैस्तोच्छेत्तैर्नतेयो बलोत्कटः ।
 तथा पद्मनिपातैश्चक्रनागमताडयत् । स मुहूर्त्तं महाभासोत् सख्यदौ गजपतिवोः ।
 विष्णोर्नयोपौ जगतः प्रेक्षित्वा भयावहः । मूर्ध्निगुरौरावणं ताड्यैस्त्राडयामास भारतः ।
 नखाद्भुजकरालेनैश्चरेण महाबलः । संप्रहारामिषन्तश्च स पपात चिपिष्टपात् ।
 पारिपाचै गिरिश्रेष्ठे दोषेऽस्मिन् जनमेजय । पतन्तमपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
 कादृष्यादय मौषादात् पूर्वभाभ्युपगमादपि । कृष्याऽप्यन्वागमनैश्चैव दृढतः प्रभवावय्य ।
 पारिजातवता वीरो गरुडेन महाबलः । चमूदपर्वते तस्मै पारिपाचै तु दृष्टवा ।
 शिरावणे समान्यस्ते घणामो वष्टुधे पुनः । शरैराशोविषप्रस्थैरस्तयुक्तैः सुनेजितैः ।
 अन्येभ्यः कुशार्हून् शक्रकेशवयोर्षहान् । ततो वज्रायुधो वज्रमग्निस्रष्ट पुनः पुनः ।
 मुमोच गच्छे राजनैरावणरिपौ नृप । वज्राग्निनिपातोलान् घेहे शक्रस्य नागहा ।
 श्रवयोः वलिनौ श्रेष्ठो निहनेण तपोबलात् । मुमोच पद्मैकैकं मानयश्चक्रनिन्ददा ।
 वज्रश्च देवराशौ वै श्वातुः कश्यपशम्भुः । आक्रम्यमाणस्तस्यैव न्यमज्जघ्रुपते गिरिः ।
 विवेकधरणीं राजन् शीर्यमाणः समन्ततः । चुकूज वज्रमानेव कृष्यास्य स तु पर्वतः ।
 तमद्रावीत्ततः कृष्णः किञ्चिच्छेषमधोचक्रः । तं मुक्ता गरुडेनाथ तस्मै देवो विहायसि ।
 प्रयुधश्च तदेवाच चर्मकसौकभावनः । इतो दारुवती गत्वा रथमन्तश्च मार्गपरं ।
 स दारुकं महाबलैः मत्तेजोबलमाश्रितः । वक्र्यो बलमद्रथ राजा च कुतुराधिप ।
 शो जितेश्रमाग्निके दारुकामिति मानदः । तथेत्युक्त्वा तु धर्मोत्सा प्रद्युम्न पितरं विभु ।
 गत्वा द्योक्तमुक्त्वा च यादवेऽश्वसालुभौ । आडिकान्तरमावेण पुनसौ देशमाचयौ ।
 दारुकेण समायुक्ता रथमास्थाप्य भारतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे द्वाविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमारुह्य रथं कृष्ण पारिपाचं गिरिं यवौ । चनैरावणमास्थाप्य स्थितः सुरपतिः प्रभुः ।
 पारिपाचो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वा पान्तं जगद्दृग् । आण्णदस्मो भूला प्रविवेकं वधुध्वरो ।
 त्रियार्धं वासुदेवस्य प्रभावशो महात्मनः । तस्य प्रीतो ह्यधिकेन पर्वतस्य जनाधिप ।
 ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दनः । सपारिजातो गरुडः दृष्टतोऽनुययौ बली ।
 प्रद्युम्नः सात्वकिश्चापि गरुडस्त्वौ महाबलौ । गतावुभौ रथपार्थं पारिजातमरिन्दमौ ।
 ततोऽस्त्रमगमन् सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप । उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोः प्रभो ।
 सुप्रहारक्षतं दृष्ट्वा विष्णुरैरावण गजः । नातिक्रम्य सद्योऽत्र देवराजानमग्नवोत् ।
 गरुडामिहतः पूर्वजातिकस्त्रो गजोत्तमः । शिरावणे महाबाहो राविश्च समुजोद्यते ।
 श्वः प्रभाते पुनः कार्यं प्रवर्त्तस्य दधेच्छसि । एवमस्त्विति कृष्णश्च देवराजोऽश्ववोत् प्रभु ।

०५५

०५६

०५७

०५८

०५९

०६०

उवाच पुष्कराभ्यामे देवराजः पुरन्दरः । व्रजं गन्मिभयं ह्रवा धर्मात्मा नृपसत्तम ।
 ब्रह्मा तत्राजगामाय कश्यपश्च सहानृषिः । अदितिश्चैव सर्व्वे च देवा मुनय एव च ।
 आधा विष्टे च कौरव्य नासत्यावन्निगो तथा । आदित्याश्चैव रुद्राश्च वषट्पञ्च जनेश्वर ।
 नारायणश्च पुत्रेण सत्यकेन च भारत । सहोवाच गिरौ रम्ये पारिपावे प्रहृष्टवत् ।
 यः स ज्ञानप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप । वरं प्रादात्तत्तत्सुखं पर्व्वतस्य सतां गतिः ।
 शाखपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरि । पुष्पेनाङ्गेन तुल्यश्च पुष्पो हिमवतः शुभः ।
 श्वमेव च भूमिष्ठो भव पर्व्वतसत्तम । मेरुणा स्पृह्यमानो हि बज्रचिबट्टगायुतः ।
 तथा तन्वा वरं तस्य पर्व्वतस्य तु क्रमेव । द्यूयो गङ्गां हरिःकुण्डं नमस्तुवा हृपध्वजं ।
 अथाययौ विष्णुपदौ स्मृता छप्येन भारत । संयूय तां ततः छप्यः स्वातन्त्र्यस्थानधोवजः ।
 उदकश्च यहायेशो विल्लश्च हरिरुच्यः । देवमात्राह्वयामास हर्द्रं सर्व्वेश्वरेश्वर ।
 ततः प्रातो महादेवः सोमः स मयरो विभुः । तत्वावुपरि विल्लश्च तथा मङ्गिरदकश्च च ।
 तं पारिजातकुसुमैरर्चयामास केशवः । तुष्टाव वाग्मिरीश्वरं सर्व्वकर्त्तारमीश्वर ।

११-१

११-२

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इद्रे देव लं हृदनाद्वावणश्च रोक्ष्यमाणो ज्ञावणाशक्तिदेव । भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सनामां कीर्त्या
 युञ्जति त्वाऽद्य प्रभवान्वन्तरेण ।

धाम्यारण्यानां लं पतिस्त्वं पशूनां ख्यातो देवः पशुपतिः सर्व्वकर्त्ता । मान्यस्त्वत्तः परमा देवदेव जगत्पतिः सुरवीरारिहन्ता ।
 यस्मादोशो महतामीश्वराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च । तस्माद्भिः लामीश्वरं प्राङ्गरीशं मनो विद्वांसः सर्व्वशास्त्रार्थं
 तज्ज्ञाः ।

११-३

भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधीरं लोकोऽव्यक्तादचरादवगच्छ । तस्मात्त्वामाङ्गर्भव रत्येव भूतं सर्व्वेश्वराणां महतामन्युदारं ।
 यस्माज्जितैरभियुक्तोऽसि सर्व्वदेवासुरैः सर्व्वभूतैश्च देव । महेश्वरं विश्वकर्माणमाज्जित्वा वै सर्व्वं तेन देवातिदेव ।
 पूज्यो देवैः पूज्यश्च नित्यदा वै श्रयच्छ्रेयःकाङ्क्षिभिवैरदामेयवीर्यः । तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः सतामिष्टः सर्व्वभूता
 त्तमभावी ।

भूमिचराणां देव यस्मात् प्रतिष्ठा पुनर्लोकानां भावनेऽनेयकीर्त्तिः । व्यम्बर्कोतं प्रयमं तेन नाम तवाप्रनेयस्त्रिदशमेनाय ।
 शर्व्वः शश्वर्णां प्रासनादग्नेयक्षया भूयः शासनाच्छेदरेण । सर्व्वव्यापित्वाच्छूद्रलाञ्छ सन्निः शब्दच्छेद्यान् श्रीकराकौमुद
 तेजाः ।

११-४

सम्भक्तानां नित्यदा यत् करोविशमं भ्रातृव्यान् यज्जनैषो यनस्तान् । तस्मादेव शङ्करोऽस्यप्रनेयः सङ्गिर्द्धर्मो कथ्यते सर्व्वनाथ ।
 दत्तः प्रहारः कुचिमेन पूष्यं तवेवान् सुरराज्ञातिवीर्यः । कष्टे नैल्लं तेन ते यत् प्रष्टुं तस्मात्तत्प्राप्तं नो लक्ष्मणिकृत्यः ।
 यस्मिन्नाङ्गं यश्चैकं भगाङ्गं सर्व्वं सोमस्त्वं स्थावरं जङ्गमश्च । प्राङ्गर्विप्रास्तां गुणिं तत्त्वशास्त्रायाविष्योपामिन्को लोकप्राची ।
 वेदैर्गोता सा हि तत्त्वं प्रसृता यशो दीक्षाणां योगिनां चतिरूपः । नात्यन्तुतं लक्ष्मणं देव भूतं भूतं भयं भवेवाय नाति ।
 अहं ब्रह्मा कर्षिणाद्याधननः पुताः सर्व्वं ब्रह्मण्यतिवीराः । तत्त्वः सर्व्वं देवदेव प्रसृता एव सर्व्वेशः कारणात्मा
 तमोदः ।

११-५

इति संस्तुयमानस्तु भगवान् गोतृषध्वज । प्रसार्य दक्षिणं हस्तं गोविन्दमिदमब्रवीत् ।
 मनोपितानामर्थानां प्राप्तिस्तु सुरोत्तम । पारिजातञ्च हस्तोऽपि मा भूत्त मनसो व्यया ।
 यदा मेनाकमाश्रित्य तपस्वमकरोः प्रभो । तदा दत्तं वरं क्षण्य संस्तुत्य स्वीर्यमाप्नुहि ।
 श्रवणस्थमज्येय मत्त गूरतरक्षया । भविताऽपीत्यवोचं यत्तत्तया न तदन्यथा ।
 य, संस्तुवेन मा कश्चित् शोष्यत्यमरसत्तम । तथा छतेन धर्मज्ञ धर्मभाक् स भवियति ।
 समरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तयोत्तमां । विन्दोदकेयरो नाम भविताऽहमिहानघ ।
 देशे त्वया स्थापितो वै देव सिद्धोऽपयाचन । इहलोपोपितो विद्वानभक्तिमात्मन केवच ।
 चिराचनोऽसिताम् लोकान् गमिष्यति जनाह्वन । अविन्द्या नाम देवेऽस्मिन् गङ्गा चैव भवियति ।

०११

गङ्गास्नानमर्चनं स्नानं मन्त्रतो भविता तथा । घटपुरं नाम नगरं दानवाणां जनाह्वन ।
 अचानाह्वरेणीदेवे तवाक्रम्य महाबला । एते हिंसा दुरात्मानो जगती देव कण्डकाः ।
 हन्ता वधन्ति गोविन्द भानावक्ष्य महागिरिः । अवध्या देवदेवाणां वरेण ब्रह्मणेऽनघ ।
 मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेतास्त्रक्षि केशव । एवमुक्त्वा महादेवश्चैवान्तरधीयत ।
 परित्यज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप । ततो याते महादेवे प्रसातायां नराधिप ।
 तस्यां निशायां गोविन्दो भूय, पर्वतमब्रवीत् । तवाधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति रुद्रासुराः ।
 ते निरुद्धा भया चात्र जगता हितकाम्यया । निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः ।
 हरे निरुद्धे तत्रैव विनश्यन्ति ममाश्रया । त्वयि सविहितद्याहं भविष्यामि महागिरि ।
 अधिष्ठाय महाघोरान्निबन्ध्यामि च पर्वत । आरोक्ष्यत्यूर्ध्वबाहुश्च धन्वं पर्वतसत्तम ।
 गोमहस्रप्रदानश्च फलं प्राप्स्यति शायतं । ततोऽस्मभिर्य प्रतिमां कारयित्वेह भक्तिन ।
 शुश्रूष्यन्ति ये मित्यं मन याच्यन्ति ते गतिं । इति तं पर्वतं कृणो वरदेऽमुञ्च होतवान् ।
 तदाप्रवृत्तिदेवैश्चक्षुः सविहितोऽच्युत । पापायै प्रतिमां तव कारयित्वा च भौरव ।
 शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिण ।

०१४

०१५

०१६

०१७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरये त्रयस्त्रिंशदधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १३३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रथमरं कृण्वन् समारुह्य महामना । विन्दोदकेयरो देवे नमस्कृत्य यथो नमः ।
 महोद्गमः प्राप्य रथस्थो मधुसूदन । सक्तुं पुष्कराभासं सर्वदेवगणैः सह ।
 ततः शक्तो जयन्तोऽय हरिर्भिर्युक्तमुत्तमं । आरुरोह रथं देव सर्वकामप्रदं वतां ।
 तथोरयस्थोऽयुद्धमभवत् कुरुनन्दन । देवयोर्द्वयोरेण पारिजातकृते तदा ।
 ततर्हं तरसा विष्णुर्गणैः शत्रुबलाह्वन । धैर्यामि देवराजश्चाणक्यैरिजिज्ञैः ।
 उपेन्द्रं न महोद्गोऽय नैव विष्णु सुरेश्वरं । ताडयामास तुर्ध्वीरो शस्त्रैः शक्तावपि प्रभो ।
 एकैकमथं दशभिर्महोद्गैश्च जनाह्वन । विद्याध विश्वैस्त्रोत्तरैश्च युक्तेर्जनेश्वर ।
 धैर्यापि च देवैः शरैरमरसत्तम । कादयामास राजेन्द्र घोरैरस्त्राभिमन्त्रितैः ।

वशी वाणसहस्रेषु कृणो गजमवाकिरत् । गरुडश्च महातेजा बलमिह्वरिवाह्वनः ।

७१९

भूमिप्राभ्यां रथाभ्यामौ तदहः शत्रुदारणौ । युयुधाने महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ।

शक्ये वसुधा हस्ता नौर्जलखिव सारत् । दिशो दाहेन दिग्देयाः संभृताश्च समन्ततः ।

चैर्लुगिरिवराद्यैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः । पेतुश्च धरणीष्टे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ।

निर्घाताः शतशस्यैव पेतुश्च नराधिपः । ऊड्यश्चरितः सर्वाः प्रतिस्तेतो विशाग्नते ।

विद्युत्वाता वसुधैव पेतुस्काश्च निग्रभाः । मुहूर्त्तमुहूर्त्तगुणा रथनादेन मोहिताः ।

७२०

प्रज्ज्वल जले चैव वह्निर्जलपदेऽथ । युयुधुश्च यशैः सार्द्धं यथा नमसि सर्वतः ।

ज्योतीषि शतशः पेतुः सर्गाश्च धरणीतले । दिशो गजा संभुभिता नामाद्य धरणीतले ।

गर्दभाश्चण्डस्यानैः शिखामैरावृत्तं नमः । विनदङ्गिर्नृपारवैरुक्ताश्चेतिनवर्षभिः ।

न भून् दीर्घं गगनं नरेन्द्रपुत्रभाभवत् । खलाने सुरवीरौ तु दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा ।

जेपुर्मुनिगणा मन्त्रान् जगतो हितकाम्यया । प्राज्ञाणाम् महात्मानां व्यतिष्ठेसु सलराः ।

७२१

ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्त्रमप्रवीत् । गच्छ बन्धा सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ।

स तथेति तदा देवमुक्ता पद्मभवं मुनिः । जगाम रथमारुह्य तस्मै भववर्त्मान्कै ।

स्थितन्तु कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदाम्तरा । उभौ रथाभ्यां धरणीमवतोर्षौ महाबलौ ।

न्यस्तगच्छौ तु तौ वीरौ बबन्धतुररिन्दमौ । पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ।

उभौ यथाय हस्ताभ्यामदितिस्त्रप्रवीद्वचः । अशोदराविवैवं किमन्योन्ये हन्तुमिच्छयः ।

७२२

खलपथ्यै पुरस्तात् प्रवृत्तमतिदाहणं । सद्रुग्ं नेति पश्यामि सर्वथा मम पुच्छयोः ।

श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः । न्यस्तगच्छौ स्थितौ भूत्वा कुतस्तं वचनं मम ।

तथेयमुक्ता तु तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ । गङ्गां जम्भतुरेवाय कथयन्तौ परस्परं ।

॥ शन उवाच ॥ त्वं प्रभुः कृणु लोकस्य राज्यं हं स्थापितस्तथा । स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्मामवमन्ये ।

भाद्रवमुपगम्यैवं ज्येष्ठवं प्रतिपूज्य च । कथं कमलपत्राक्ष निर्वाणं कर्तुमर्हसि ।

७२३

स्नात्वा तु जाग्रतोत्तये पुनरभ्यागतौ नृप । यवादिनिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ।

प्रियसङ्गमनं नाम तं देवं मुनयोऽब्रुवन् । यश्च तौ सङ्गतौ चैभौ पितृभ्यां कमलेवजौ ।

ततः शक्य कौरव्य दत्त्वा वाचाभयं तदा । यव देवगणाः सर्वे समेत धर्मचारिणः ।

ततो युयुविमानैश्च देवाः सर्वे विपिष्टे । अह्ना परमया युक्तास्तेषामेवानुरूपया ।

कश्यपयादितिचैव तथा शक्रप्रणाद्वैतौ । विमानमेकमारुह्य गता राजंस्त्रिपिष्टपं ।

७२४

ते शक्रवदनं प्राप्ता रम्यं सर्वगुणान्वितं । ऊपरेकत्र कौरव्य मुद्रिता धर्मचारिणः ।

अथौ तु कश्यपं पठ्या सहितं धर्मवत्सला । उपाचरन्महात्मानं सर्वभूतहिते रतं ।

ततस्तस्यां प्रमातायां रज्यामनवोद्धरि । अदितिर्हर्षतलत्रा सर्वभूतहितद्वरं ।

उपेन्द्र दारकीं गच्छ पारिजातं मयस्व च । वन्धाः संप्रापयस्तेन पुच्छकं हृदयेक्षितं ।

पुष्पके सत्यया प्रति पुनरेव तया तपः । नन्दने पुष्पनेष्ट स्यात् : खानि यथोचिते । ७१६
 एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी । एता धर्मगुणैर्युक्ता नारदेन महात्मना ।
 ततोऽभिवाद्य पितरं मातरश्च अनाद्वैतः । महेन्द्रं सह श्रद्धा च प्रतप्ये दारकां प्रति ।
 ददौ कृष्णाय पौलोमी नयोगान् दुर्जनन्दन । सर्वोद्यमेव कृष्णस्य भार्याणां धर्मचारिणी ।
 दिव्यानां सर्वरत्नानां वाससाद्य मनसिनी । नानारागाविविधानां मदेवारजघामपि ।
 भार्याणाञ्च सहस्राणि यानि षोडश माधवे । प्रतिगृह्य महातेजाः प्रयथैव दारकां प्रति । ७१७
 संपूज्यमानो ह्यमरैः सुकर्मो पुष्पकर्म्मभिः । समत्यक्तः सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरि ।
 ॥ तत्र स्थापयित्वा तु पारिजातं वरद्रुमं । सत्यकं प्रेषयामास दारकां दारमालिनीं ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ पारिजातमिहानेतं महेन्द्रभवनाश्रया । निवेद्य महाबाहो भैमानां भैमवर्द्धन ।
 श्रद्धा दारवतीश्चैव पारिजातं वरद्रुमं । प्रवेशयिष्ये नगरं शोभा प्रक्रियतां शुभा ।
 इत्युक्तः सत्यको गत्वा तयोक्ता पुनरागतः । सुनारैरपरैः सार्द्धं शान्तप्रश्रुतिभिः प्रभो । ७१८
 ततोऽपगतः पारिजातमारोप्य गच्छेत्तदा । प्रद्युम्नो दारकां रम्यां विवेश रथिनाम्बरः ।
 श्रेष्ठ्याद्यद्ययुक्तो न रथेनानुययौ हरिः । तस्यानु रथमुख्येन सत्यकः शान्त एव च ।
 ये लभ्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्बलविधेनया । ययुः प्रहृष्टास्ततः कर्मपूजयन्तो महात्मानः ।
 सत्यवद्विस्तारं शुभा आदत्वा नागरास्तथा । विस्मयं परमं जम्पुरप्रमेषस्य कर्मणा ।
 तं दिव्यकुसुमं दृष्ट्वा मर्त्यनिवासिनः । राजन् तनुर्गुह्यैः पश्यमाना मदीदृश्यं । ७१९
 तदद्भुतमचिन्त्यञ्च मदकेलिकिलाञ्जलं । दृष्टवान्तमं पश्यतां वै दृष्ट्वानामगमञ्जर ।
 योऽन्धाः सचलुयः सर्वे सम्भवुः क्षणादिव । विरोगा रोगिणश्चासन् धात्वा गन्धर्वनस्यते ।
 क्षपन्तः कौकिलाः श्रेताः शुक्ला मर्त्यनिवासिनः । बभूवुर्हृष्टमनसो बभूवुश्च अनाद्वैतः ।
 नानाविधानि वाद्यानि गेयानि मधुराणि च । श्रुत्युत्सुकाश्च दृष्ट्वा नातिदूरगता मरः ।
 धीर्धैर्यं संकल्पयामास गन्धर्वं दृष्टं नरकदा । स तमेव समाजघ्नौ पारिजातबभूव । ७२०
 ततः प्रविश्य रम्यान्तु दारकां यदुमन्दन । ससुदेवं महात्मानं ददृशे देवकीनदा ।
 कुबुराधिपतिश्चैव सर्वं स्मातरसेव च । दृष्ट्वान्तं यादवानन्यान् सत्कारान्मरुतोऽपि ॥
 विस्मय्य तान् वै भगवाननादिनिधनोऽच्यत । संपूज्य च यथान्याये स्वमेव भवने गतः ।
 स सत्यभामया वासं विवेश मधुसूदन । पारिजात तदग्रेष्ठं यहाय गदपूज्वज ।
 सा देवी पूजयामास प्रहृष्टा वासवानुजं । प्रतिजयाद्य तच्चापि पारिजातं महाद्रुमं । ७२१
 मनोपितेन स तद्वरल्या भवति भारत । महात्मादासुदेवस्य तदद्भुतमभूवद्वत ।
 कदाचिद्दारकां सर्वा प्रह्लादयति भारत । कदाचिद्दत्तहाथैस्तु मन्वद्वृष्टसखिभिः ।
 मनन्द सत्या कौरव्य देवी प्राप्तमेनोरथा । पुष्पकार्यञ्च सभारान् सभार्तुमुपसकमे ।
 यानि द्रव्याणि कौरव्य श्वबुदोपे तु कानिचित् । योग्यानि तानि कृष्णेन संघतानि महात्मना ।

मुनि तदा संसृतवान् स नारदं जनाहंन सव्यगुणोदितं वशी । प्रतिपद्यार्थं व्रतकृत् सत्यया यथापदिष्टं स पुरन्दरः

मुञ्ज ।

७०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे चतुस्त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ वेश्मन्यायन उवाच ॥ अयं कृष्णस्य कौरव्यं ध्यातमात्रे तपोधन । आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदताम्बर ।

तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो विग्राह्यते । प्रतिपद्यार्थं विधिवच्छ्रीमानभ्यनिमन्त्रयत् ।

तत् काले च संयात्रे स्नानं देवो महामुनि । संपूज्य माच्छेगैर्भक्ष्यं भोजयामास भारत ।

शास्त्रं कानिकमवाध सर्वभूतद्वन्द्वं । सत्यया प्रियया साङ्गैः प्रहृष्टेभ्यो नारात्मना ।

पुष्पदामावसज्या कण्ठे कृष्णस्य भाविनी । वषट् कृत्वा सुमगा पारिजाते वनस्य नौ ।

७०६

अग्निहोत्रं नारदाय ततोऽनुज्ञाय केवच । देवी धेनुमहस्यं काञ्चनस्य च पर्वत ।

हरिश्चरुयमिश्रं मणिरत्नयुतस्य च । तिलमिश्रं च तथा घासैरन्यैर्युतस्य च ।

प्रतिष्ठत्य तु तत् सर्वं नारदो मुनिव्रततम । प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो मुक्ता केवचमब्रवीत् ।

भो केवच मदीयस्त्वमग्निहोत्रं ततोऽपि सत्यया । स तं नामगुणच्छ्रुत् कुरुष्व चद्रवीर्यवह ।

प्रथमं कान्य इत्येवमब्रवीन्मधुसूदन । व्रजन्तमनुव्रज्य नारदश्च जनाहंन ।

७०७

परिहासान् वज्रविधान् कृत्वा मुनिवरसात । तिष्ठत्यगच्छामोद्युक्ता परिहासविषयतः ।

अपनीय तत् कारुण्यं पुष्पदामैर्नमस्रवीत् । कपिलाणां सवत्या भो निज्ययायं श्रयच्छ मे ।

तिलशष्पाजिने सूत्रे अयच्छ त्वं काञ्चनं । यथोऽत्र निज्ययं कृष्णं विहितं द्रव्यकेतुषा ।

तथेत्युक्त्वा ह्रीं केशवतया चक्रे जनाधिप । उवाच तं मुनिश्रेष्ठं हसितो मधुसूदन ।

वरं वरय धर्मं यत् नारद काञ्चित् । तव दाताऽस्मि धर्मं परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ।

७०८

॥ नारद उवाच ॥ नित्यश्रेष्ठो मे प्रीतो भवान् विष्णोः स्नातन । त्वप्रभावात् साक्षात् प्रप्रेषते महामते ।

अयोनिर्गो भवेद्यच्च नारायण मताङ्गते । भवेयं ब्राह्मणस्यैव देवकात्यन्तरेव च ।

एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत । ततोऽपि च ततो धीमाचारदो मुनिव्रततम ।

धाड्यश्लोषश्चापि विष्णोरतुल्यतेजसः । निमन्त्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकान्तया ।

तांसां ददौ मज्जियोगैर्नैक हरिव्रतमा । शय्या यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप ।

७०९

पारिजातो वषट्पात्रं गतं प्रवृत्ते तदा । आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना ।

निमन्त्रिता गणा सर्वे केशवेन महात्मना । विभूतिं पारिजातस्य दृष्ट्वा कुरुजन्दन ।

पाण्डुरांयानयामास यथैव श्रयया हरिः । द्रौपद्या च महतेजास्तथैव च सुमद्रया

युतयार्वाच्च ससुता भोजकं वधुलं तथा । अत्यामपि च कौरव्य मित्रमन्त्रिभ्याम्यवाम् ।

रेमे च वधु पार्थिवं फाल्गुमेन जनाहंन । साक्षात् पुरो महतेजा परमहंस वधुधृप ।

७१०

धंशरे गतो द्यौतं क्षत्रिहाऽमरन्दिभः । पारिजातं पुनः स्नानयत्यन्तर्भावन ।

तरारि तं कश्यपश्च दृष्ट्वा स्तुपितोऽग्रभु । शक्येण वसितो धीमानमभेयवराक्रमः ।

तमुवाचादितियाता प्रणतं ममुसुदनं । शौभानमेव वा नित्यं भवत्भरसत्तम ।
 मनोरथं मेनवं त्वं पूरयस्व जनाह्वनं । तयाऽस्त्रित्यत्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ।
 'आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् । वासुदेवो महातेजाः क्वाणप्राप्तमिदं वचः ।
 महादेवेन देवेश सन्दिष्टोऽस्मि महात्मना । अन्तर्भूमितले ऽवस्थानसुरान् प्रति मानद ।
 तदिदो दशरात्रेण हन्ताऽहमसुरोत्तमान् । तत्रोपरिष्टात् स्थातयं प्रवरेण महात्मना ।
 जयन्तान् च वीरेण दानवानां जिघांसया । हृष्टोऽवमानुषो देवो देवपूजसायाऽपरः ।
 अवस्थाः किल देवैस्ते ब्रह्मणो वरदर्पिताः । अस्माभिः किल हन्ताया मानुषतमपुमगैः ।
 तथेति कृष्यं स हरिः प्रीतरूपस्तदाऽब्रवीत् । सख्यगतेऽयं तौ देवावयोन्यं जनमेजय ।
 ददौ किरोटं कृष्याय शक्रोऽमृतसमुद्भवं । प्रीतात्मा कुहशाहूँल कुण्डलदयमेव च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पुण्ड्रकानां भूमोत्पत्तिं कथयस्व तपोधन । द्वैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं तव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उमथा पुण्ड्रकविधिर्नरेन्द्रोत्पादिनः पुरा । ऋणु येन विधानेन लोकैर्धर्मभूताम्बर ।

स्वर्गाञ्जिते पारिजाते कृष्णेनाक्रियकर्माणः । यथैवा द्वारवती धोमसारदेा मुनिवत्तमः ।

देवासुरे नृपश्रेष्ठ संप्रभि समुपस्थिते । पट्पूरस्व बंधे धारे महादेवाज्ञयाऽनघ ।

कृष्णेन सहितं विप्रं नारदं धर्मवित्तमं । आसीनं परिपप्रच्छ हस्त्रिणी भैरवी नृप ।

ततो जाम्बवती देवी सत्यभामा च भाविनी । गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ।

देव्यश्च नृप कृष्णश्च वक्रतोऽन्या वै समागताः । कुलशैलमुणोपेता धर्मशोभाः पतिव्रताः ।

॥ रुक्मिण्युवाच ॥ मुने धर्मभूता श्रेष्ठ सर्वश वदताम्बर । उत्पत्तिं पुण्ड्रकानां त्वं वक्तुमर्हसि सुप्रत ।

विधिश्च फलयोगश्च दानं कर्म तथैव च । कैटवहं यः परमं तस्मिन्नि दिपदाम्बर ।

॥ नारद उवाच ॥ ऋणु वैदमिं धर्मैश्च संपन्नोभिः सहानये । पुण्ड्रकानां विधिः प्रोक्तो यथा देवि पुरी मया ।

चचारोमा प्रतं देवो पुण्ड्रकार्यं श्रुचित्रता । प्रतावमानेऽयं तथा सखी देवि निमग्नितताः ।

अदित्याद्याः सुताः सर्व्वा दसत्याक्रियकर्माणः । पैलाभी च शची देवो ख्याता लोकैः पतिव्रताः ।

रौहिणी च महाभागः शोमल दयिता सती । फाणुगो च तथा पूर्व्वा देवतो च विश्रम्यते ।

तथा शतमिया चैव मया च कुरुमन्दन । रतामिर्षि महादेवो पूर्व्वमारोचिता सति ।

मङ्गा सार्वती चैव चेलगङ्गा च निष्कगा । तथा वैतरणी चैव गण्डकी चैव भारत ।

अन्याश्च सरिता रम्या सोपामुद्रा च भारत । सख्यान्या जगद्देवि धारयन्ति हि ताः श्रुभाः ।

श्रुभाश्च गिरिनन्दन्यो वक्रकन्याश्च सुप्रताः । स्वाहा चाग्निप्रिया देवो सावित्री च यशस्विनी ।

एहिः सुवेरकान्ता च जनेशमहिषी तथा । भार्या पितृपतेरैव यमुपव्यस्तयैव च ।

श्रीर्धर्मपतिराया कीर्तिरागा मेधा च सुप्रता । प्रीतिर्धनिय स्यातिय स्रग्निय तपोधनाः ।

देव्यः सत्यशैवान्यः सर्व्वभूतहिते रताः । तासां प्रतावमाने च पूजास्तेऽभिका तथा ।

तिलरजमयं दत्त्वा पर्वतं सर्वधान्यवत् । वायोभिर्ज्वलभिर्मुखैर्नारागैः सुमयते ।
 प्रतिष्ठञ्च ता पूजां दत्ता देव्या तपोधना । उपविष्टा कथायिषाः कुर्वत्यो भट्टदेवते ।
 पुण्यकार्यं कथासाक्षामासनं देवी शशस्रया । विधिञ्च पुण्यकथाय सतीनां भट्टदेवते ।
 तार्था मतेन साध्वीनां सर्वार्थां सोमनन्दिनी । पर्यष्टच्छुद्धिमा देवी पुण्यकानां विधिभरं ।
 उमा तार्था मियार्यन्तु पुण्यकान्यत्रोत्तदा । समस्तं मम वैदर्भि सर्वभूतहिते रता ।
 ममैव सोमसा दत्तं स तदा रक्षपर्वत । प्रतिष्ठञ्च मया चैव कृतो ब्राह्मणसाङ्कुभे ।
 उमा त्वन्मतीं साध्वीसोमस्यैवमभाषत । शृणु कन्याणि वक्ष्यामि सर्वामि संहिता शृभे ।
 पुण्यकानां विधिं कृतं यथावदनुपूर्वञ्च । यथा देवि मया कृष्टं पुरा स्त्रियं विधिं शृभे ।
 ह्रीं श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ षट्त्रिंशदधिकश्रुतीऽध्याय ॥ १३६ ॥
 ॥ उमावाच ॥ सर्वज्ञाहं यदा भक्तुं प्रसादेन शृङ्खलिते । तदा पुरा मया कृष्टं पुण्यकानां विधिः शृभ ।

९०९

९१०

९११

९१२

९१३

९१४

यनातन पुण्यविधिरिति सुश्लाघ्यगम्यता । महादेवप्रसादेन मया कृष्टस्त्वन्वति ।
 पुण्यकानि च सर्वानि चोर्षवत्यस्य निन्दिते । अनुश्रया भगवतो भर्तुं सर्वस्य धोमत ।
 सतीनै धर्महरणं यस्या नित्यमखण्डितं । पुण्यकानां विधिलस्या पुरणि परिकीर्तितं ।
 दानोपवाचपुण्यानि सुकृतान्यप्यहन्वति । निष्कलान्यवतीनान् पुण्यकानि तथा शृभे ।
 या वक्ष्यमि भर्तारं धेनिदुष्टा क्षयत्क्षिप । न तु तासां पुण्यकृतमलि ता निरयत्रमा ।
 साध्वी जगद्भारयन्ति सुशीलां पतिदेवता । जगत्या धर्मनिधाय सता पन्थानमाजिता ।
 श्रवाद्गुह्यं श्राव्यमुक्ता एतिमत्य शृभप्रता । सततं साधुवादिन्या धारयन्ति जगतं खनु ।
 व्याधितं पतितो वाऽपि दीनो वाऽपि कथञ्चन । न त्यक्त्य स्त्रिया भर्ता धर्मं रूपमनात्मन ।
 अकार्यकारिणं वाऽपि पतितं वाऽपि निर्गुणं । स्त्री पतिनारयण्येव यथात्मानं शुभांगे ।
 धेनिदुष्टे क्षिया तालि प्रायश्चित्तं हनैव सा । वाग्दुष्टे विहितं सङ्गि प्रावक्ष्यिष्य पुरातनं ।
 भर्तुन्मन्देन कर्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया । उपवाचोऽपि वा धर्म्यं काङ्क्षन्त्या सुकृताङ्गतिं ।
 कन्यानारयण्येषु न स्त्री सा सभते गतिं । तिर्यग्यानिषहृषेपु पथ्येन धेनिविश्रवात् ।
 परि वा नाम मामुय स्त्री सभेदसती सती । चाष्टालयोनौ दुर्भवा जायते कुकुराग्रजा ।
 भर्ता देव सदा ऋषीणां सङ्गिः पृथगोधने । यस्या हि तुल्येन भर्ता सा सती धर्मवारिणी ।
 केतुसहस्रतानान् स्त्रीणां शोका न मोमन । भर्तुर्नैव मनो यासां सद्भावेन व्यवहितं ।
 कर्मणा रुग्णा वासा पतिं नातिशरन्ति या । तासां पुण्यकृतं धर्म्यं पुण्यं न मद्भारत ।
 पुण्यकानां विधिं कृतं सभतं प्रयति मोमने । निषोध सद्य सर्वं मिदं ह्यो यत्तपसा मया ।
 यत्ता स्त्री प्रातस्तथाय रतिं विश्रापयेत् सती । उपवासाद्येव वा व्रतकार्यं एतमने ।
 मृगशिरः च चरके । सततं येनमस्य च । यथापौटुम्बरं पाच सङ्कुम्भं च चनं तय ।
 शिष्टं दपि निष्प प्रतिष्ठकोन तत्त्वत् । ततो भक्तुं सती दपान् खातया प्रयतय च ।

आत्मनोऽपि निवेत्येतत्तः शिरसि तज्जलं । चैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतं ।
 उपवासेषु कर्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च । स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रोषां पुंषाञ्च भाविनि ।
 अरुन्वति मया दृष्टं तपसा हरतेजसा । अश्रुत्वद्विद्वं जयनमासनञ्च तथाविधं ।
 स्वयं प्रचालनञ्चापि पादयोरनुशब्दितं । अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ।
 उपवासाद्वाप्तापि सद्यो श्लेशयति स्त्रियः । शुक्लमेव सदा वाचः प्रशस्तश्चन्द्रसम्भवे ।
 अन्तरङ्गैरुक्तैश्च उपवासे व्रते तथा । पादुकार्थं दण्डैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ।
 उपवासेऽपि च विधिरेव एव प्रकीर्तितः । प्रसादनञ्चाञ्जनञ्च गन्धान् सुमनसस्तथा ।
 व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् । दन्तकाष्ठं शिरः स्नानमुदत्तनमयापि च ।
 विवर्जितं मृदा सर्व्वं शौचार्थं नु विधीयते । विष्णुस्तपस्यैः शुद्धैः स्नानञ्चैव समाचरेत् ।
 प्रचालनं वै शिरसः सदा मृत्स्निव्रितैर्जले । शिरसोऽप्यञ्जनं धौमे नैव तावत् प्रशस्यते ।
 पादयोर्न च गात्रस्य स्थैर्येति स्थितिः स्मृता । गोद्यानमुद्गधानञ्च खरयानञ्च वर्जयेत् ।
 नम्रस्नानञ्च व्रतं न व्रते क्षुपवासके । नदीजलेन स्नानञ्च प्रशस्तं सोमनन्दिनि ।
 शुभे तडागवायादौ विक्षीर्णे जलजैर्जुते । गत्वा स्नानं प्रशस्तं सदैव खलु सर्व्वथा ।
 अत्रामे त्वरद्वा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् । नवेद्य कुम्भे स्नातव्यं विधिरेव वनातनः ।
 स्नानं शिरसो दृष्टं मया दृष्टं तपोवलात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पुण्ड्रकविधौ सप्तचिंभदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ उमोवाच ॥ विधिनैतेन कृतस्तेन स्त्री सदा भर्तृदेवता । चरेत् भवश्चरं दान्ता वपुःश्लाघासमेव वा ।
 स्त्रियो श्लाघायेत् श्लाघीरेकादश समाधिना । स्वयञ्चैव विधिर्दृष्टो व्रतकानां मया श्रुतः ।
 अर्द्धिर्घातः पतोः सर्व्वा या भूक्षप्रतिभो भवेत् । तावान् नु निष्करो देयः काष्ठरेत्रानुरूपतः ।
 ततो मासान्शुक्लान् नित्यै च नवमो तथा । आराधयित्वा कर्त्तव्यं व्रतकस्यापि वर्ज्यं ।
 उपवासमहोरात्रं चिराच्चक्ष्यापि निश्चिता । आदौ चान्ते च कुर्महि व्रतकस्य सुविद्वये ।
 दुरकथं ततो भर्तुरात्मनश्चैव कारयेत् । उत्थादनञ्च वपनं तस्मिन्नाहनि मय्यते ।
 ततो विनाहृतं स्नानं विहितं पुण्यके श्रुते । मण्डनञ्चैव विहितं मास्त्रधारणमेव च ।
 कुम्भेद्य स्नाप्यमग्नौ माध्वी मन्त्रमुदीरयेत् । भर्तृपादौ नमस्कृत्य मनसा वाऽय वा गिरा ।

कापो देव्यः श्वयोर्षां विदुषाभ्यो दिव्या मदग्नौ याः ब्रह्मर धर्मराव्यः । हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवमेव रवेन मेघधे
 मां गुपन्तु ।

अपामेय स्त्रियो मन्त्रः सर्व्वचान्यत्र मे श्रुणु । मन्त्राः पुराणविहिताः स्त्रोषां सर्व्वान्शुभमे ।
 शुभाऽथवा गुणिनी युक्तधर्मा अर्षा शकं कामदा स्त्रां श्रेण्या । मा कश्चैषा मनसा वाऽपि वाचा भर्तुर्भवेत् रूपतो द्याश्च
 वज्रगा ।

क्षपजोगामधि नित्यं भवेत् क्षुपुषा स्त्रां सुभगा शारङ्गया । वनस्यहस्ता गुप्तवादिनी च सर्व्वमात्मना ह्यामरदिद्रा भवेत् ।

पतिव मे स्यात् सुमुखा मत्प्रतीको नित्यं मङ्गलः स्थावरातिर्गद्गतिश्च । प्रीतिश्च नैव स्थावराकानुरूपा मनो विरागो न भवे साधुत्वं च स्यात् ।

लोकान् साध्वीनामुत्तमानां ब्रजेयं धामिः सर्वं धार्यते विग्रहपं । उभे कुले याः शुभाः पावयन्ति पितृभर्तुंश्च पतिभक्त्यै धिताः स्म ।

भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्निरन्तः क्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्यो महाश्व । अष्टाङ्गारख मम बाह्ये नियुक्ताः स्मर्युर्मे मुनयो निग्रहश्च प्रतप्तश्च ।

चैरारम्भो देहिनां भौतिकोऽयं विधिः सत्त्वधैर्भूतयुक्तैः सर्वो जैः । सन्नेते मे साविणः सर्ववत्सलः प्रते चास्मिन्नित्यर्थे चापि हृत्ते ।

चन्द्रादित्यौ पुष्पवाचो यमश्च दिग्गः सर्वो दग्ध चात्मा च मेयं । सन्नेते वै साविणः सर्वं श्व प्रते चास्मिन्नित्यर्थे चापि हृत्ते ।

मनैरेतैः पुराणैः सर्वैर्द्रव्याभिमन्त्रणैः । प्रतप्तयोऽष्टमृतिवै पुराणे समुदाहृतं ।

स्वात्माऽयं वासुधो दद्यात् भर्तुं कर्त्ता स्वयं शुभे । अथात्मकचित्तं न स्थायुमे विज्ञेन केनचित् ।

वासोऽन्यदेव दद्याच्च श्रेतं मुख्यं सर्वं शुचि । सकृन्तितं सूचतन्तु वासवा तेन मिश्रयेत् ।

ततो दिवं शुचिं दान्तं ज्ञानविज्ञानकोविदं । भोजयेच्च यथाग्रज्जा सह भर्ता सुमधमे ।

ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वासोयुक्तं महातपे । शय्या चार्थं शय्यं धान्यं दाशी दासस्तथैव च ।

अष्टाङ्गारः प्रकृतश्च रत्नपद्मेत एव च । सर्वधान्यैः समुक्लिशस्तिलैश्च सर्वशेषतः ।

वासोभिश्च प्रतिष्कृजे मानावैर्धैरवन्मति । हस्तश्चावचयचैव देया गौरैव वा भुवं ।

सवणप्रतिमां दद्यान्नवमीतस्य चापरां । गुडश्च मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनां ।

तथैव सर्वगन्धार्गां रसानां वृषमेव च । तथा सुमनसां दद्याद्गुणसौकुम्भरस्य च ।

फलानाश्चैव सर्वेषां वाससामपि नन्दिनि । विचप्रतिष्ठतिश्चैव काष्ठस्य प्रतिमान्तया ।

मिताम्रतिष्ठतिश्चैव दध्नाऽयं पयसस्तया । सर्पिषा दूर्जया चैव धाक्षान्यामेयभीसति ।

कालदेशानुरूपश्च देयं विभवतः सति । अन्तं वा बज्रसं वाऽपि भर्तुं हृन्देन सर्वदेदा ।

तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु शोभने । गोस्त्वयस्यं प्रदातव्या कपिला कांक्षमेव च ।

हृष्पाजिनश्च सुभगे सतिलं वासवाऽचितं । आदर्शश्चैव कूर्चश्च तथाऽजिनमनिन्दिते ।

स्तद्वत्त्वा सर्वकामानाम्प्रति वरवर्णिनि । पुरोधिका पुत्रवती सुमगा रूपभाविनी ।

मृष्टश्चा धनाद्या च स्त्री भवत्यमलेशणा । दक्ष्या लभते चैव कन्या रूपगुणाश्रिताः ।

भवन्ति सुभगाद्यास्तथैव च पुरोधिकाः । पुत्रवती धनाद्याश्च शोचवत्यश्च नियताः ।

अदन्ति हन्तं दाभो मयैतत् प्रथमं प्रते । उभाप्रतिकर्मिलोऽयं स्यात् सान्त्वितिकं खनु ।

स्तदेषोत्तमं स्त्रीणां प्रते तस्मात् समाचरेत् । सर्वकामानाम्प्रति स्त्री दन्तैर्नन्दिनि ।

स्तद्वत्तत्कारण्ये च देवदेवो हृषध्वजः । पुराऽस्मिन्नित्यर्थे शौन्ये प्रियायै मम सर्वहृत् ।

व्रतकन्यावसने तु देयं भोज्यञ्च नित्यदा । स्त्रीणां प्रदेया कामाय शूद्राश्च । काशदेशयोः ।
 एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि । दद्यात्तो ब्राह्मणानान्तु देयमन्नं सर्व्विषं ।
 पापं च दातव्यं व्रतके नान्यदित्यते । नात्र प्राणिबध कार्य्यं पुराणे निर्यता श्रुतिः । ७८१
 अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं येन संप्रये । महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यस्मि यच्छुभे ।
 मर्यादां पुनः फला नाथ्यं शङ्कितदुदाहृतां । तस्मादचिन्तितं दद्यात् सपुत्रकरकान् शुभे ।
 ज्येष्ठापादौ शुभौ माधौ पुरोक्तं विधिमाचरेत् । अथवा ज्येष्ठमैवैकमापादं वा समाचरेत् ।
 ततो मासद्वये पूर्णं मासे वा वरवर्णिनि । सपुत्रकरकान्दद्यात् फाणितप्रतिपूरिताम् ।
 सपिपः पयवैश्वं दक्षोऽयं मधुनोऽनघे । जलस्य च तथा दद्यात् पूरयित्वा शुभयमे । ७८२
 एकैवै शानदृष्ट्वा सुव्रताय जितात्मने । सपुत्रकरकान्दद्यात् पावन्तो मनस्य प्रियाः ।
 दृष्ट्वैवुत्तरं चेद्वि स्त्रीणां कामकरं ततः । किञ्चिद्व्यं सुताकामा सुतां प्राप्नोत्यश्वत्थं ।
 गौर्वाऽयं काश्चन वाऽपि दक्षिणां प्रशस्यते । विप्रस्याष्कादनं देयमवश्यञ्च शुचिक्रिते ।
 यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्मारी शुचिव्रता । सपुत्रकरकाणान्तु विधिनैवं विपश्चिता ।
 अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिव्रता । संवत्सरं सपूर्णं व्रतधर्माणुपालिनो । ७८३
 करकामपि दद्याच्च पूर्णं संवत्सरे शुभे । अनुश्रया सदा भर्तुं सत्यवादिन्यन्वति ।
 सुवर्णसूत्रं विप्राय कैमुद्या दातुमर्हति । यज्ञोपवीतं विप्रस्य व्रतकं सार्व्वकामिकं ।
 यज्ञोपवीतं कनकं दक्षिणाश्चापि शक्तिः । अयच्छतो यतोऽसौ चि वचनं कामान् समश्नुते ।
 नवं न भक्षयेत् कियिन्नारी धान्यमयो फलं । पुष्यं वा नौतुमुञ्चीत यावदेवं समाचरेत् ।
 एकभोजनं धर्म्यं पुण्यं कर्तुमर्हति । ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुं तदन्नतरं । ७८४
 एवं संवत्सरं वा सुभगा रूपप्राप्तिनो । भवत्यविधवा चैव स्त्री धनख्या तेषां च ।
 बाभोकानि न पादेया स्त्री पूर्णं परिवत्सरं । न वा पुत्रविनाशे हि यशस्वीत्यवगम्यतां ।
 श्रावकं शृगमामस्य नित्यमेव विवर्जयेत् । नाप्नोति मरणं नारी चाप्नोति पतिव्रता ।
 अस्मात् वर्जयिष्यारी तथेतेत्यादिकामपि । कलशं काश्चनं नाद्याया भर्तुं सुखमिच्छति ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यादेकैकं श्रावकमादित । सुदक्षिणा पुत्रवतो भवत्यसि पुरोधिका । ७८५
 स्वयं प्रयासयामा स्त्री स्वपादावेवमादित । प्रतिष्ठा लभते नित्यमुदेगरेहिता यतो ।
 दिवा सूर्य्यस्य मार्गिणं वर्जयेत् स्त्री पतिव्रता । एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावर्षं विवर्जयेत् ।
 वा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी । अधितिष्ठति मर्यादा सपुत्रोनां च वंशय ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यात् शैवर्षं सूर्य्यमुत्तमं । ब्राह्मणायामिष्टाय दरिद्राय चमस्त्रिने ।
 फलानि चाप्युष्याणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता । दद्यादन्नसमितिके चरितव्रतका तथा । ७८६
 अथ वाऽप्यंगे सूर्य्यं भुङ्क्ते स्त्री निर्यता यतो । अन्नमद्यपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनि ।
 वा दद्यात् काश्चनमन्नं नृणां पि दद्यान्पि । अमिरूपाय विनाय वास्य सन्नगानि ।

चन्द्रातलगात्री सा भवत्यमरवर्णिनी । सुभगा दर्शनीया च पुष्पवत्यि भाविनी ।
 पौर्णमास्यान्तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना । अथ दद्यात् सुमनसा साद्यतं सजुषं तथा ।
 यावत्कञ्च वलिं कुर्याद्दधिना सह संयुतं । एवं या कुरुते निधं सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 अट्टट्टा या तु नाश्रति सूर्यै नारी पतिव्रता । दुर्दिने वाऽय वा व्येधे सेष्टान् कामानवाप्नुते ।
 काञ्चनं शक्तिः दद्यात् सा विप्राय मनसिनी । सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे पारिजातहरणे पुण्ड्रकविधौ अष्टाचिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
 ॥ भगवत्युवाच ॥ निर्लेष्टयं शरीरं यैर्भक्तैः पुण्यैरपि । अरुन्धति प्रवक्ष्यामि ससैतामिह्वरे शृणु ।
 कृष्णाक्ष्मी या सपति स्याद्वा मूलफलाग्रया । ब्राह्मणायैकमग्रं सा दत्त्वा भवेदेवता ।
 शुक्लवक्त्रा शुभाचारा गुरुदैवतपूजिका । एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्भिजातये ।
 गोदाक्षरमुल्लङ्घतं चामरस्य ध्वजं तथा । दक्षिणपूर्वमष्टांशं शतश वाऽपि शुचिव्रते ।
 जर्जितनमः खराक्षायाः श्रेणिदेशावलम्बिनः । तस्या भवन्ति केशास्तु भक्तिमया हि भर्तारि ।
 शिरो निर्लेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः सती । प्रचालयेन्मालं कृत्वा पयसा श्रोत्रलेन च ।
 गोमूत्रञ्च सदा प्राशेच्छिरःक्षणञ्च भिजयेत् । कृष्णां सतद्देवीमितत् कर्तव्यं वरवर्णिनि ।
 भवत्यविधायां चैव सुभगा विज्वरा तथा । शिरोरेणैव चैवास्याः शरीरमभितथये ।
 दर्शनीयं सलाटं या स्त्री काञ्चति शुचिस्मिने । तिर्यि प्रतिपदं गिर्यं सा सपदेकभोजना ।
 पयसा च तयाऽश्रोदाद्यावत् संवत्सरो गतः । माह्वणस्य तथा दद्यात् पटं कृष्णमयं शुभं ।
 सलाटं रूपमप्यथं तेनाप्राप्यङ्गना सती । द्वितीयां स्त्रीं सदा धैत्ये भुञ्जोरिहैत् सुकृपतां ।
 अनन्तरोपवासेन शाकभक्षाग्रया सती । ततः संवत्सरं पूर्णं ब्राह्मणान् खलित्वाचयेत् ।
 फलैः परिणतैः धैत्ये भाषाणां दक्षिणाम्बिते । सवणेन च भद्रत्वे घृतमात्रेण चानये ।
 भुवौ विधाय सा दद्यान्मृगनाभिमये शुभे । श्रवणौ रूपसम्पन्नविष्णो स्त्री सुमधये ।
 नचने श्रवणे प्राप्ते भुवं भुञ्जीत यावत्कं । ततः संवत्सरं पूर्णं कर्षी दद्याद्भिरण्मयौ ।
 घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा सहिते शुभे । नाशामिहैललाटानां मध्यमावधिवर्जितां ।
 तिलगुल्मं सदा मिञ्चेद्यावत् पुष्पेह्नि रचितः । अनुन्तरोपवासेन सैक्यः सलिलैः शरा ।
 तस्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् । खलौ भवेयमिति या स्त्री काङ्क्षेदृष्टतोद्भवै ।
 अनन्तरं सा भुञ्जीत पयसा वा घृतेन वा । ततः संवत्सरं पूर्णं पद्मपत्राणि पण्डिता ।
 तथैवात्पलपत्राणि न्यसेत् चोरे शुचिस्मिने । सर्वमानानि विप्राय ततो दद्यात् सती सति ।
 कृष्णाशरमानाचो स्त्री दत्त्वा भवति सा वै । इच्छेदेष्टौ चारुरूपौ या स्त्री धर्मगुणावति ।
 सा स्रष्टमयेन च पित्रेदुदकं वत्सरं सती । अयापितेन भुञ्जीत नवम्यां धर्ममागिनो ।
 ततः संवत्सरं पूर्णं विद्रुमं दातुमर्हति । तेन विष्णुनाभाष्टौ स्त्री भवत्येव शोभने ।
 सुभगा च सपुष्पधनाद्या गोमती तथा । या चारुरूपानिच्छेत् दन्तानमरवर्णिनि ।

७१४

७१५

७१६

७१७

७१८

७१९

शुक्लाष्टमी न सा ऽश्रीयाद्भक्तदयमेनिन्दिता । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्द्रौप्यमयान् शुभान् ।
 दन्तान् प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्तिगुणोदिते । तेन सा तिलपुण्याभान् दन्तानाम्नाति सा सती ।
 सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रत्वं तथाऽनेघ । सर्वमेव मुखं कान्तमिच्छेद्या दृष्टिरानने ।
 सा पौर्णमास्यामन्नातु भ्रात्रे च द्रोदये शुभे । यात्रकं पयसा सिद्धं दत्त्वा विधाय भाविनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रे हृद्यमर्थं शुभं । पद्मे फुल्लेभिसंन्यस्य ब्राह्मणं स्नानं वाचयेत् ।
 पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् । स्नानविच्छति या मारो हृष्टराजफलोऽप्यमी ।
 अयाचितं दद्यात् सा नित्यमश्रीत वाग्यता । संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे विष्णोः काष्ठेन शुभे ।
 सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने । सौभाग्यं परमाप्नोति यत्नान् पुष्टास्तथैव च ।
 सदोन्नतसौमि चैव भवत्यमरवर्णिनि । भ्रातादरत्वमन्विच्छेत् षोडशकाचभोजना ।
 पञ्चम्या तु न भोजन्यमर्थं तायेन नियदा । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातोत्तरां शुभे ।
 फुल्लं सदक्षिणा धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने । हस्ताविच्छति या मारो रूपयुक्ता मुमथमे ।
 द्वादशी सा सप्तमेव शक्ये सर्वैरनिन्दिते । संवत्सरे ततः पूर्णे पद्मे रौक्मे ददातु सा ।
 ब्राह्मणायामिहूपाय तथा पद्मद्वयं शुभे । श्रावणे विद्यालामन्विच्छेत् स्त्री सप्तमेव सुव्रते ।
 चण्डोदशीमेकमकमन्नातिर्वै ह्यापचितं । ततः संवत्सरे पूर्णे स्वर्णं श्रेयसञ्चतु ।
 प्रजापतिमुपाकारं कृत्वा तत्र वरामने । काष्ठार्जं तत्र दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा ।
 अक्षमेन च धर्मज्ञः शनकैरवचूषयेत् । रत्नानि चैव पूर्णानि वासो रक्तञ्च दापयेत् ।
 तेन श्रेणीमभिमता स्त्री धौम्ये प्रतिपद्यते । मधुरां वाचमिच्छन्ती वर्ज्येयवर्णं सती ।
 संवत्सरे वा मार्घं वा दापयेत्स्वयं ततः । सदक्षिणे ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छन्ती ।
 मुतवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनी । मूढगुहफशिरौ पादाविच्छन्या सोमनन्दिनि ।
 घटंया घटंया वरारोधे भोक्तव्यं समिधौदन । अग्निर्वा ब्राह्मणे वाऽपि न स्रष्टव्यं सदा पदा ।
 पदा यदा स्मृतेनैव बन्देन तत्र वाऽस्थिते । पादेन न च वै पादं प्रवालं पितुमर्हति ।
 द्वाभिमित्यं व्रतयुक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता । वृक्षैः हृद्यमथो दद्याद्ब्राह्मणाय परितृप्ता ।
 तौ वराय ब्राह्मणाय स्थापयित्वा हृते ऽनेघे । पद्मे चाधामुखे कृत्वा दद्यादिप्राय नन्दिनि ।
 रत्नैर्द्रव्यैर्मिश्रयित्वा काष्ठेनैव स्नानं कृते । सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमोहरे ।
 चिरात् पुण्यकाले सा वगेतु पतिदेवता । कैमुधामयं वापाय्यां माध्यामाश्रयजे तथा ।
 मातरं पितरश्चैव मन्यते ऽतिविदेवतं । घृतस्रं नित्यं विप्रेभ्यो ददातु स्वयं तथा ।
 रम्यार्ज्जवं मृदे चैव फलेतु पतिदेवता । उपनेपञ्च धर्मज्ञा वलिकर्षं च मानिनि ।
 वाग्दृष्टा चैव मा शुभे भवतामार्गपण्डिता । पर्यन्तातु च ना किञ्चिदपि शकं यश्चिन्ति ।
 दलं द्रव्यतय्यञ्च परित्यजतु भाविनी ।

रति श्रीमहाभारते पितृपु रविप्रे निष्पुण्यर्षेण पानिज्ञातहरणं प्रविधौ जनपदं रिश्रद्धिकप्रतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ उमावाच ॥ भान्धवान् सगुणानि ऋण्यैकभक्तेन नित्यदा । सप्तमीं सप्तमीं नित्यं चपयेत् स्त्री पतिव्रता ।

ततः संवसरे पूर्णं दद्याद्द्विरण्यस्य । सदाविणं ब्राह्मणाय प्रभुमवन्मुमती भवेत् ।

करञ्जे दीपकं दद्यात् सदा या प्रमदावरे । पूर्णं संवसरे दद्यात् शौचकं दीपकं ततः ।

तस्या मा स्त्री भवेद्गुणैरिष्टा पुत्रवती तथा । सपत्नीनामपि तथा दीपवन्मन्त्रे शुभे ।

या जेपमोक्षिनी नित्यं जैव च स्वादरुन्नुदा । न च स्वाह्मना भोग्ये नित्यस्य पतिदेवता ।

शौचान्विता च सततं न च रूपाभिभाषिणी । यशूयःपुरयोर्नित्यं गृन्धूपाग्निरता मती ।

किं तस्या व्रतकैः कृत्यं किं वा स्यादुपवासकैः । या भर्तृदेवता नित्यं मत्तधर्मगुणान्विता ।

विधवा स्त्री तु यां हि स्वादेवयोगात् मती सति । तस्या बद्ध्यामि यो धर्मः पुराणोक्तः सुमथने ।

पतिं धन्यपयित्वा सा चिचक्षे वाऽथ कृष्णस्य । तस्य पूजां सदा कुर्यात्सतां धर्ममनुसरत् ।

ततः एवाभ्युद्याद्य नित्यं थाचेत मुव्रता । व्रतकैः चोपवासैः च भोजने च विव्रेयतः ।

भृगुलोकान् प्रजयिष्ये न वेदतिरुमेत पति । आण्डिली सूर्यवद्भाति सततं पतिदेवता ।

अथ प्रभृति सर्वेषां देवानाञ्चैव योषितः । ऋक्ष्यन्ति पुण्यकविधिं पौराण्ये याः सनातनाः ।

मुनिश्च भारद्वाजः कर्ण पौराण्यं ज्ञात्यते विधिं । उपवासस्य धर्मोत्तमा व्रतकानां तथैव च ।

अदितिद्यापि सेन्नाणी लक्ष्य कोममुते वरे । प्रवर्तने पुण्यकानां व्रतकानाञ्च सर्वदा ।

धीर्ज्ञानीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः । उपवासव्रतविधिं यथावदिह लक्ष्यतः ।

श्रुतुर्भवेत्तु सर्वेषु भार्या विष्णोर्भङ्गात्मनः । ज्ञात्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनं ।

विशेषधर्मा धर्मोणां स्त्रीधर्मेषु प्रशस्यते । पतिशक्तिरदुष्टलभवाग्दुष्टलभैव च ।

॥ नारद उवाच ॥ श्वमुक्तास्तु ता देव्यां मष्टादेव्या तपोधनाः । अमुर्ध्वं महादेवो प्रणिपात्य हरमिषां ।

अदितिप्रतकक्षके शृणु धर्म्मचारिणी । उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तथा कृतः ।

पारिजाते शिवस्थाय मन दत्तस्तु लज्जय । अदितिप्रतकं चक्रे शृणु यद्वर्म्मचारिणी ।

उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तथा कृतः । पारिजाते शिवस्थाय मन दत्तस्तु काश्यप ।

अदितिप्रतकं नाम तद्वत् सत्यभामया । तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।

तैरेव दुक्तैः भृगुर्नृदिदं लभ्यधिकं जने । सन्ध्याकाले च भ्रंशोऽस्ति स्याने स्याने तथैव च ।

पूजनं वा गमस्कारं अपथ द्विमुणः क्षुत्तः । यात्रिचोव्रतकं कृत्वा तथादितिप्रतं मती ।

भर्तुः कुलं पितृकुलमात्मानञ्चैव तावयेत् । दृष्ट्वाणी व्रतकक्षके तदेवोक्तं यथाविधि ।

रक्तमभधिकं वासो भोजनञ्चैव यानिधं । चतुर्थे दिवसे अपि पुण्यकार्ये विधिं गृह्णतः ।

अहोरात्रोपवासस्य देयं कुण्डवत् तदा । गङ्गाया व्रतकं दत्तं तदेवैवै यशस्करी ।

पद्ममभधिकं काव्यं प्रत्यूपस्थात्मनो जले । अश्वत्थिनृवा जले भाष्यः प्रकृते हरिनिने ।

एतद्गङ्गाप्रतं नाम सर्वभक्तप्रदं स्नानं । यतः सप्त च सप्ताय कुञ्जानि हरिपत्नये ।

स्त्री तारयति धर्मज्ञा गङ्गाप्रतकारिणी । देयं कुण्डवत् सप्त गङ्गाया प्रतके शुभे ।

तारणां पारण्यैव तद्वत् सर्वकामिकं । यमभार्या 'चकाराय व्रतं यामरयं दुमे ।
 हेमन्तो तत्तु कर्तव्यमाकाशे चरिवल्लभे । इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमाश्रिता ।
 खाता गृह्यसमाचारा नमस्तुभ्य पतिं शुभे । चराम्यहं यामरयं हिमं शृङ्गेन धारये ।
 पतिव्रता क्षीरपुत्रा भवेयञ्च पुरोधिका । सखीचाचितिष्ठेयं पश्येयञ्चैव सा यमे ।
 समन्तपुत्रा जीवेयं चिरं सुखमेव च । पतिलोकञ्च गच्छेयं भवेयं धनिनो तथा ।
 सुचेला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता । एवं कृत्वा ततो विभं मधुना खल्लि वाचयेत् ।
 तिवरेपि तथा कृण्वेः पायशेन तु भोजयेत् । एवं व्रतानि देवोभिः कृतान्यमरवर्षिणः ।
 महादेव्या पुरोक्तानि वद्रपत्न्या हरिमिये । अहं ब्रवीमि तवसा मदोयेन समन्विताः ।
 सर्वान् ब्रूक्ष्य पुण्यानि व्रतकानि तयैव च । पैराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
 कल्याणगुरुकृतानि पावनानि शुभानि च ।

७१७

७१८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इक्ष्वाणो व्रतकञ्चके दृष्ट्वा व्रतकविलसत् । उमया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चतुपा ।
 उमाव्रतकवन्त्सर्वं हृदयदानं तदाऽधिकं । राजनालाप्रदानञ्च तथाऽहं चार्त्तकामिकं ।
 तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतकं यथा । ददावभधिकं सा तु गजहृत्वं मनोहरं ।
 यथा ददौ तथैवायं पुरोमाव्रतकं यथा । योन्मभधिकं वासलया दत्तमुनाव्रतं ।
 रोहिण्या चायं फाल्गुन्या मघया च पुरातनं । व्रतानि खलु दत्तानि बह्विन् क्षुन्ननन्दनं ।
 ददौ शनभिया चैव व्रतकं पुण्ड्रप्रवर्धं । येन जलवभुज्यते जगाम कुरुनन्दन ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णु हरिवंशे पारिभातेहरणे उमाव्रतकं चवार्त्तव्रतदधिकप्रनोऽध्यायः ॥ १४० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ वैशम्पायन धर्मज्ञ व्यासविद्य तपोधन । पारिभातस्य हरये षट्पुंरं परिकीर्त्तिनं ।
 निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन । तेनां वरं मुनिव्रतं कीर्त्तयन्नाभ्यकथय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विष्णुरे निहते वीरे वद्रेणाल्लिष्टकर्मसा । तत्रायुःशाना बहवो बभूवुरस रीतमः ।

७१९

अनादिमथनिधनः सोमो देवो महेश्वरः । तमस्य सुखं स्वर्गं वक्षमिच्छन्ति येऽसुराः ।
 ते नेपुस्य कंचित्तु दुरात्मानो महासुराः । अयेपुरपरे राजन्सुरा मयभावनाः ।
 नेपुर्थं तु दुरात्मानस्तानुवाच पितामहः । वरयध्वं वरं वीरा रुद्रक्रोधस्तु येऽसुराः ।
 त ऊचुः सर्वदेवानामवस्थाः स्थाप्य विभो । पुराणि यट् च गो देव भवन्तर्था हीतले ।
 सर्वकामसमृद्धार्थं यट्पुरं चास्तु नः प्रभो । वयश्च यट्पुरं गत्वा वत्स्याम च सुखं प्रभो ।
 इन्द्रादुयं भयं स्याद्येन गो ज्ञातयो हताः । निहतं चिपुरं दृष्ट्वा भीताः का तपसां निधि ।

७१८

७१९

॥ पितामह उवाच ॥ अश्वरा भवतावस्था देवानां ब्रह्मरक्ष च । न बाधिव्य चेदिमान् शतयन्वान् सतां प्रियाङ्ग ।

विशेषघातं मोहाचेत् करिष्य कथञ्चन । नाशं यास्य विप्रा हि जगतः परमा गतिः ।
 नारायणादो मेतयं सुवर्द्धिर्ब्राह्मणहितं । सर्वभूतेषु भगवान् हितं धत्ते जगद्गर्जनः ।
 ते गता असुरा राजन् ब्रह्मणाऽय विवर्जिताः । येऽपि भक्ता महादेवमसुरा धर्मधारिणः ।
 क्षयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः । येनं हृषभमाह्वय सोमः सप्रवरः प्रभुः ।
 उवाच चेदं भगवानसुरान् स शताङ्गतिः । वैरमुत्सृज्य दम्भं हिंसाश्चापुनरुत्तमाः ।
 भामेव चाश्रितास्तस्माद् वरं वाधु ददामि वः । यैर्दक्षिताः स्य मुनिभिः शक्तिसापरमैर्दक्षैः ।
 सह तैर्गम्यातं स्वर्गं प्रीतोऽहं वः स्वकर्षणा । इह ये चैव वत्स्थन्ति तपसा ब्रह्मवादिनः ।
 अपि कापित्यिकाह्वये तेषां लोका यथा मम । इह भाषान्तपर्वान्तो यः कुरिष्यति मार्गवः ।
 वानप्रस्थेन विधिना पूजयन्तां तपोधन । वर्षाणाम् सहस्रसु तपसां प्राप्यते फलं ।
 हत्वा चिरायं विधिवत्सुखेन चेषितां गतिं । अर्कदीपे निवसतो दिगुणं तद्विविधति ।
 नीचे देशे च भद्रं वो वरमेतं ददाम्यहं । श्वेतवाहननामानं यश्च मां पूजयिष्यति ।
 सर्वतो भयचित्तोऽपि मार्गं व मम यास्यति । श्रौद्धम्बरान् वाटमूलान् दिङ्मान् कापित्यिकानपि ।
 तथा शृगालवाटोपायन्मोक्षानो दृढमृतान् । मुनीय ब्रह्मवाटोपायान् सविशेषेण ये नरा ।
 पशयिष्यन्ति सततं ते यास्यन्तीक्षितां गतिं । इत्युक्त्वाऽय महादेवो भगवान् श्वेतवाहनः ।
 तैरेव सहितः सर्वैरद्रक्षोक्तं जगाम वै । जन्ममार्गं गमिष्यामि जन्ममार्गं वशास्त्वहं ।
 सर्वं संकल्पयामोऽपि रुद्रलोके भक्षीयते ।

७२०

७२१

७२२

७२३

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यट्पुरवधे एकचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

॥ देशप्रायण उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदः पटङ्गवित् । ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यश्च त्रिषो धर्मगुणान्वितः ।

ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजपनेयिनां । अथनेधः कृतस्तेन वसुदेवस्य धीमतः ।
 स धांवश्वरदोकार्या दीजितः पटपुराक्षये । श्रावतायाः शूभे तीरे मुनया मुनिमुष्टया ।
 सदा च वसुदेवस्य सहायायो दिगोत्तमः । उपाध्यायश्च कौरव्य चोरहेतोर्ब्रह्मज्ञानः ।
 वसुदेवस्य पातो देवक्या सहितः प्रभो । यजमानं यट्पुरस्थं यथा शको रुहस्यति ।
 तत् भव ब्रह्मदत्तस्य यज्ञस्यं ब्रह्मदक्षिणं । उपोषन्त मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढमृताः ।

व्याघ्रोऽहं याज्ञवल्क्यस्य भुम्भुर्जनिनिस्तया । हृतिमान् जाजस्विस्त्रैव देवलोकीन् भारत ।
 षट्पञ्चाशत्पुत्रपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः । यत्प्रेक्षितान् ददौ कामान् देवयो धर्मचारीणि ।
 वासुदेवप्रभावेण जगत्स्ययुष्मदीतले । तस्मिन् षष्ठे वर्त्तमाने दैत्याः षट्पुरवाचिनः ।
 निकुम्भाद्याः समागत्य तमचूर्णरदपिताः । कार्यतां यज्ञभागो न सोमं पाषाणमहे वयं ।
 कन्यास्य ब्रह्मदत्तो भो यजमान प्रयच्छतुः । कङ्कः सन्दस्य कन्यास्य रूपवत्यो महात्मनः ।
 आह्वयताः प्रदातव्याः सन्त्येव हि न भुतं । रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विमिश्रितानि ददातु नः ।
 अन्यथा न तु यद्यर्थं वयमाप्तापयामहे । एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तान्वाच यज्ञाधुरान् ।
 यज्ञभागो न विहितः पुराणैः सुगुणसत्तमाः । कथं सधे सोमपानं शक्यं दातुं मया हि वः ।
 शृण्वतेह मुनिश्रेष्ठान वेदभाषार्थकोविदान् । कन्या हि भगवता दद्यात्सास्य संकल्पिता मया ।
 श्रुत्वा वैद्या प्रदातव्याः सदृशानामर्षशयं । रत्नानि तु प्रयच्छामि मास्तेनाहं विचिन्वतां ।
 बलाच्चैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रित । निकुम्भाद्यास्तु रपिताः पापाः षट्पुरवाचिनः ।
 यज्ञवाटं विलुप्तपुङ्गुः कन्यास्य तात्तया । तं दृष्ट्वा सन्नष्टतन्तु दद्यावानकमुमुभिः ।
 वासुदेवं महात्मानं बलभङ्गं गदं तथा । त्रिदित्वाऽहं ततः कृष्णः प्रसुखमिदमब्रवीत् ।
 गच्छ कन्यापरिचारं कुरु पुत्राश्च मायया । द्यावद्यादवधैत्येन षट्पुरं यात्यहं प्रभो ।
 स यथौ षट्पुरं वीर पितुराज्ञाकरस्तदा । निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ।
 कन्यासा मायया धीमानाजह्रे स महाबलः । मायामयोश्च कृत्वाऽन्या न्यस्त्य च युष्मिणीसुतः ।
 मा भैरिति च धर्मात्मा देवकीमुक्तवांस्तदा । मायामयोश्च तां कृत्वा सुतास्तस्य दुरासदाः ।
 षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप । कथं चावाच्यते तव विधिदृष्टेन कर्षणा ।
 यदिमिष्टं यज्ञगुणं तदभूच्च नराधिप । एतस्मिन्नकरे प्राप्ता राजानस्तव भारत ।
 सधे निमग्नताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता । जरासन्धो दंष्टावक मिश्रपालकयैव च ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च भासवाचाङ्गनास्तथा । रक्तो येवाङ्गुतिर्यैव नीलो नार्यह एव च ।
 विन्दामुविन्द्यावावर्ण्यो ब्रह्म ब्रह्मनिरेव च । राजानस्यापरे वीरा महात्मानो दृढाधुधाः ।
 आवाञ्जिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत । तान्दृष्ट्वा मारुतः श्रीमान्चित्तयदनिन्दितः ।
 सस्रस्रं द्यादवागाद्य भविष्यति समागमः । अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत्र प्रयतास्यहं ।
 एवं सञ्चिन्तयित्वा तु निकुम्भमवर्णं गतः । पूजितः स निकुम्भेन दानेनैव तयाऽपरे ।
 उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् । कथं विरोधं यदुभिः एतां स्वभैरिष्यत्यने ।
 यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य विभुः सदा । इतानि पञ्च आर्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
 आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया । शतद्वयं भाङ्गलीलां राजन्यानां तथा शतं ।
 वैद्याणां भर्तृकस्य शूद्राणां इतमेव च । ताभिः शूद्रभित्तो धीमान्दुःशासा धर्मवित्तमः ।
 तेन तासां वीरो दत्तो मुनिना पुण्ड्रकर्षणा । एकैकस्यमयो राजयेन्नेका दुहितया तथा ।

रूपेणानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमतः । कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ।

सङ्गमे सङ्गमे वीर भर्तृभिः शयने सह । सर्वपुण्यमयं गन्धं स्रज्जन्ति च वराङ्गना ।

सर्वदा धैर्येण न्यसाः सर्वाधैव पतिव्रताः । सर्वा मुखैश्चरसां गीतनृत्यगुणोदयं ।

जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः । पुत्राश्च रूपसम्पन्नाः साक्षाद्यैकुञ्जलासया ।

खेले स्त्रिया वरपथं यथावदनुपूर्वजः । ता, कन्या मेममुञ्जानां दत्ता प्रायेण धीमता ।

श्रवणं शतनेत्रं यदानोतं हिल लया । तदयं यादवा वीर योधयिष्यन्ति सर्वया ।

साहाय्यार्थं तु राजानो जियन्तां हेतुपूर्वकं । ब्रह्मदत्तसुतार्थं च राजानि विविधानि च ।

दीयन्ता भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनां । श्रुतिथिं कियताञ्चैव ये समेयन्ति वै नृपाः ।

एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेतिष्ठवत् । लब्ध्वा पञ्चमते कन्या रत्नानि विविधानि च ।

यथाहं नरैस्तेषां विभक्ता भक्तिश्रवणा । श्रुते पाण्डुसुतान् वीरान् वारिता नारदेन ते ।

निमेषान्तरमात्रेण तव गत्वा महात्मना । तुष्टेर्नौरसुरा क्षुका राजन् भूमिपञ्चतमैः ।

सर्वाकामसम्प्लार्यैर्भवद्भिः खगमै स्वयं । शर्षिताः सा ययात्यायं चरन् किं व. प्रवच्छतु ।

चरन् नाशितपूर्व हि दिव्यैर्वीरैर्भवद्भिः । निकुम्भोऽयान्नवोद्भूत चरन् सुररिपुसदा ।

सन्तर्पयित्वा चक्षुषा महात्म्यं मयमेव च । युद्धं नो रिपुभिः सार्द्धं भविष्यति नृपेक्षमा ।

साहाय्यं दातुमिच्छामि भवद्भिस्तत्र सर्वया । एवमस्ति तानूचुः क्षत्रिया, क्षीणकृत्तराः ।

पाण्डवेभ्यः वीरान् श्रुताद्यैश्चरदादिभो । क्षत्रिया, क्षत्रियैश्चो युद्धार्थं कुरुनन्दन ।

पश्यन्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि । क्षत्रियाऽपि सेनया सार्द्धं मायया पटपुरं विभुः ।

महादेवस्य वचनमुदहृत्य नृप । स्थापयित्वा दारवत्यामाञ्चकं पार्थिवं तथा ।

स तथा सेनया सार्द्धं पौराणां हितकाम्यया । यज्ञवाटम्याविकुरे देवो निर्विघ्ने विभु ।

देशे प्रवरकन्यापे वसुदेवप्रोदितः । दत्तगुल्फाप्रतिचरं कृत्वा तं विधिवत् प्रभु ।

प्रद्युम्नमटमे श्रीमान् रक्षार्थं विनियुज्य वै ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पटपुरवधे द्वाचत्वारिंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुञ्जार्तामुदिने सूर्ये जगत्सुवि निर्मले । बल, कृष्ण शायकिय ताव्यैमारुह्यमुदा ।

बद्धगोधाङ्गलिबाणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिण । विज्जेदकेयूरं देवं नमस्कृत्य मुरोत्तमं ।

श्रावत्तौया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया । गङ्गाया, कुरुशार्ङ्गल रुद्रवाक्येन पुष्टयार्थ ।

प्रद्युम्नपथेनैवस्य विगतं स्थाप्य मानसः । रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान् विनियुज्य च ।

शेषां सेनां गुहादारि भगवान् विनियुज्य च । जयन्तमयं यस्मात् प्रवरश्च यताङ्गति ।

तावापेततुरेवाय स्वयं प्रापश्यन्तदा । विद्ययेव नियुक्तां तां प्रद्युम्न इव भारत ।

ततः कृष्णस्य वचनादाहता रणदुन्दुभिः । जलता मूरजाञ्चैव वाचान्यथपराणि च ।

मक्रो रचितो व्यूह, शस्त्रेण च गदेन च । शरण्योद्भवश्चैव भोजो नैतरणसया ।

अनाष्टिद्य धर्मात्मा विष्टुः प्रष्टुरेव च । कृतवर्षा सुदंष्ट्रेऽयं विचचुररिमर्हन् ।
 सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदण्य भारत । अनिरुद्धमहायौ तौ प्रष्टानोक्तं ररचतु ।
 शेषा यादवसेना तु युद्धमध्ये व्यथिता । रथैरथैर्नरैर्नागैराकुला कुलवर्द्धन ।
 पटपुरादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्भेदा । आरुह्य मेघनादाय गदमानपि हंसिनः ।
 मकराञ्छिद्रमाराय हयानपि च भारत । मर्द्दियानय खड्गाश्च उड्डानपि च कच्छपान् ।
 रथैरेव रथैर्युक्ता विविधायुधधारण । किरीटपीठमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिता ।
 गान्धर्वमार्गैर्विविधैर्द्वैर्नर्मिस्त्रिनाकुलैः । प्रभाषमानैः शङ्खैश्च महासुदयमखनैः ।
 तासामसुरसेनानां युज्यतेना जनेश्वर । निकुम्भो निर्घयावपे देवानामिव वासव ।
 भूमिं चास्य बहुधिरं दानवास्ते सलोत्कटा । मदन्तो विविधाश्चादान् स्वेडन्त्य पुन पुन ।
 राजसेनाऽपि धंयन्ताः चेदिराजपुरोगमाः । असुराणां सहायार्थं मिथिता जनमेजय ।
 दुष्योधनभ्रातृशतं चेदिराजानुगापजं । स्त्रित रथैर्नरैश्चान् गन्धर्वान्गरीपमैः ।
 कठिना नादिनो वीर द्रुपदस्त्रन्दनाक्षया । रुक्मो चैव कृतिचैव तस्मत्तुर्निर्दिशौ रथे ।
 तासदृशप्रतीकाश्च धुम्बानौ धूम्यौ शुभे । शल्यश्च शकुनिशेभौ मगदस्य पार्थिव ।
 जरासन्धस्त्रिगर्भश्च विराटश्च चक्षोत्तरः । युद्धार्यमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जवेविषः ।
 युधुक्त्वमाना यदुभिर्देवैरिव महासुरा । ततो निकुम्भः समरे शरैराप्नो विरोपतैः ।
 ततर्द्धं समरे सेनां भैमानां भीमदर्शनां । सेनापतिरमाष्टिर्भ्यश्चैव तस्य यादवः ।
 ततर्द्धं धैर्यवीर्यधैर्यिचपुङ्खैः शिलाश्रितैः । न रथोऽसुरमुखस्य ददृशे न च वाजिनः ।
 न ध्वंशे न निकुम्भस्य सन्तं वाणाभिर्बहतं । स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो माधियान्तरः ।
 अक्षाम्पदनाधुष्टिं माधया भैमसत्तमं । क्षाम्पियानायदीरं गुहां पट्पूरसंश्रितं ।
 रुद्धा चाभ्यगमदीरं माधया बलमाश्रित । पुनरेव निकुम्भश्च कृतवर्षोऽपराधवे ।
 अनयचारुदण्यश्च भोमं धैतरं तथा । सनत्कुमारमार्त्तस्य तथैव निश्रेष्ठोऽप्युक्मैः ।
 मङ्गलैवापराम भोगान्माघानलबभामाश्रित । न तस्य ददृशे देहो माघाच्छ्रेष्ठो जनेश्वर ।
 नयतो यादवान्धारं गुहां पट्पूरसंश्रितं । तदृष्ट्वा कदने धारं भैमानां भैमवर्द्धन ।
 चुकोप भगवान् लब्ध्वा बलं मयूकं एव च । यवित्रेण तथा कामं शान्त्ययं परवीरहा ।
 अनिरुद्धस्य दुर्द्धवं भैमास्य बहुवोऽपरे । ततः शार्ङ्गायुधं शार्ङ्गं क्षता सञ्च नरेश्वर ।
 दानवेषु प्रहन्तेषु श्रेष्ठैस्त्रि उताग्रम् । तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वर ।
 प्रलभाः काशराग्रार्था प्रदीप्तमिव पावकं । समुच्छ्रिता शतश्रेण्य पतिर्धास्य सहस्रम् ।
 शूलानि चाप्रितुल्यानि प्रदीप्रांश्च परश्चपान् । पर्वतापशिष्टं शंशयं घोरस्य विपुलां शिलाः ।
 क्षुष्टिश्च च गगाश्चात्तनयानपि हयानपि । नारायणामिता नृचर्माम्बुदाहं प्रक्षुब्धिव ।
 वाणार्थिषा महातेजा लङ्घितकरो हरिः । शारदं वर्षणं यद्वददेदो रगं पतिः ।

८०९

८१०

८११

८१२

८१३

८१४

तदद्यदुष्टं चेहे वाणवर्यमरिन्दमः । अवेहिरेऽमुरा वाणावारायधनुस्तुतान् ।
 वर्षं पर्जन्यवहितं वायुकासेतवो यथा । न श्रेकु प्रमुखे स्थातुं कृष्णसामुरवत्तमा ।
 व्यादितास्त्रस्य विंशस्य दृष्टमा इव भारत । ते बभूवुः क्षणं दिवमाचक्रमुनेरा ।
 जीविताशा वहन्तस्तु नारायणभयार्हिताः । तानाकात्रगतामैन्द्रिज्ययन्त प्रवरस्तदा ।
 निजप्रतुं शरैर्घोरैर्ज्वलनाग्निं भैम प्रभो । निपेतुरमुषाणान् शिरांसि धरणीतले ।
 क्षणराजफलानोव मुक्ताणि विखरात्तरो । निपेतुर्न्याहवन्मिन्द्रा दैत्यानां वसुधातले ।
 कलिभैरुपहता वीर पञ्चवक्त्रा द्वारगा । रौक्मिणेयस्तं हृष्टा चोरां मायामयीं गुहा ।
 अदृश्यं निष्कामदोरं कथं प्रचेतुमुद्यत । गदेन वध धर्मात्मा भारणेन शठेन च ।
 जामिन पापरक्षसि पूर्वं येन प्रवेष्टिता । प्रमथ्य तरसा कथं यतनं रत्नमूर्द्धनि ।
 जगद्ग वलकान् कार्त्तिकं प्रसुरन्तं ततस्तत । विनष्टं च गुहा वीरो चोरां मायामयीं नृप ।
 दुर्योधनश्च राजानं विराटद्रुपदावपि । त्रकुनिज्ञैव ब्रह्मस्य नीलञ्चापि वदीमुतं ।
 विन्दानुविन्दावावन्धैः जरासन्धश्च भारत । विगर्तास्त्रालवाञ्चैव वावात्याश्च महाबलान् ।
 धृष्टशुक्नादयश्चैव पाञ्चालान्स्त्रकोविदान् । तथाहृतिमुवाचेहं मातुल रक्षित्वे च ।
 शिशुपालश्च राजान भगदन्तश्च भारत । सम्बन्धश्च गुह्यश्च मानयामि कराधिशा ।
 गुह्यामिमां चोररूपा ये न प्रचेययामि व । विन्दोदकेधरोणाहमाज्ञश्च शूरायणिना ।
 प्रचेतथा शरेन्द्रास्ते गुह्यायामिति श्रोमता । अश्विन्य शम्भरी मायां निरुक्ते । महाभवा ।
 प्रणिशान् यादवाश्चैव मोक्षयिष्यामि धर्म्या । इत्युक्ते । शिशुपालश्च राजशेव पत्तिस्था ।
 शरैस्ततर्हताम् भैमान प्रधुषं चविश्रेयत । विन्दोदकेधर दे । रौक्मिणेयेनाग च ।
 अरभकृपतिं बहु शिशुपालं महाबल । तत पाण्डवदधु ि यहाय प्रवरोत्तम ।
 शैलादिरव्रवीदीर रौक्मिणेयं महाबलं । विन्दोदकेधरी देव प्राह त्वां यदुनन्दन ।
 सर्वं कुरु तथा रात्रावुक्तं भो यथा मया । कन्यायै रत्नतुल्यास्तु वधामेमांश्चराधिपान् ।
 पाण्डूस्त्वमेव नीलकृष्ण प्रमाणं यदुनन्दन । अमुरास्तु महाबाहो निश्रेयान् कर्तुमर्हसि ।
 स्वमेव च वक्तव्यस्तथा वीर जनार्दन । तत स भगदन्तश्च शिशुपालश्च भूमिपं ।
 प्राकृतिज्ञैव रक्षिश्च श्रेयाशान्याजराधिपान् । बबन्ध हरदत्तस्यै पाण्डैरुत्तमवोद्धधुक ।
 मायामयीं गुह्याशैनामनयत् कुरुवर्द्धन । वज्रा च रौक्मिणेयोऽय निशयन्त द्वारगान् ।
 अनिरुद्धश्चकाराय रवितारं स्वमाताजं । तेषां निरवब्रवेण बबन्ध यदुवर्द्धन ।
 सेनापतेन चन्द्रियाश्च कोषाश्चवाय भारत । हस्त प्ररथदृन्दाय चकार च तथात्मघात ।
 अथवा स तदा हनुममुरानुद्यत प्रभो । सज्जं स्व सेवाच ब्रह्मदत्त दिगोत्तम ।
 विस्मय वर्ततां कथं सा भै पश्य धनञ्जय । न देवेभ्योनामुरेभ्यो नाभ्येभ्यो दिग्बलतम ।

८०

८०६

८०७

८०८

८०९

८१०

भयं हि विद्यो तस्य गोक्षरो यत्न पाण्डवाः । न चासुरैस्तव सुताः स्पृष्टाः खनपि तेजसा ।

रश्ना गटे निरीक्ष्येता मायया निहता मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुत्रवधे विचक्षारिश्चदधिकशतौऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वेषु भूमिपालेषु धानुर्गेषु विश्राम्यते । श्रावित्रेशामुरासैव कम्पनं जनमेजय ।

दिशः प्रससुप्ते वीरा बधमानाः समन्ततः । छणानन्तप्रवृत्तिमिर्यदुर्मिथुद्वन्द्वदैः ।

निकुम्भस्नानयोवाच सृष्टो दानवसन्तमः । मित्वा प्रतिज्ञां किं मोहद्विषायां याय विह्वलाः ।

हीनप्रतिज्ञाः काम् सोक्तान् प्रयास्यय पलायिताः । अगत्वापचितं युद्धं ज्ञातीनां क्षतनिष्ठयाः ।

पक्षं जित्वैव भोक्तव्यं रिपून् समरकर्मभान् । इति न चापि शूरेण वक्तव्यं विदिवे सुखं ।

पलायिता गृहं गत्वा कस्य द्रष्टव्यं चे सुखं । दारान् वक्ष्यय किञ्चापि धिग्मिक् किं किं न लब्धयः ।

श्वमुक्त्वा निहृतास्ते लज्जमाना नृपासुराः । दिग्गुणैश्च वेगेन युयुत्सुर्धुमुनिः सह ।

उत्सवे युद्धशौण्डानां मानाप्रहरथेनृप । ये यानि यज्ञवाटन्तु ताविसृजि धनस्ययः ।

यमौ भीमश्च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । यो प्रधातान् जघानेन्द्रिः प्रवरश्च दिगोत्तमः ।

अयासुरास्तृतीयान् केशवैलगादृषा । चक्रकूर्मरयावन्तां गजशैलानुशोभिनी ।

ध्वजकुन्ततश्च भ्रातृनितोत्कृष्टजिह्वी । गोविन्दशैलप्रभवा भीरचित्तप्रमायिनी ।

अश्वमुदुदकेनाद्या अस्मत्स्यतरङ्गिणी । सुखाय शोणितनदो नदीव जलदागमे ।

तान्द्रष्टुं निकुम्भस्य बह्वृमाणाय श्रावयान् । इतान् सर्वान् बहायाश्च दीर्यादेवैरुत्पपात ह ।

स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च आरतः । शरैः कुलिशशङ्काग्रैर्निकुम्भो रथकर्मजः ।

सन्निरुद्धश्च दष्टौष्ठः परिषेण दुरासदः । प्रवरं तडित्यामास च पेयात महीतले ।

रेन्द्रिणं पतितं भूमौ बाहुभ्या परिपल्लजे । विदित्वा चैव सप्राणं हिलाऽध्वरमभिद्रुतः ।

अभिद्रुत्य निकुम्भश्च निस्त्रिंशेन जघान ह । परिषेणापि दैतेयो जयन्तं समताडयत् ।

तत्त्वत्तच्छाचलद्वाचं निकुम्भैरिन्द्रिणाहवे । स चिन्तयामास तदा बधमानो महासुरः ।

छायेन सह धौढ्यं वैरिणा ज्ञातिघातिना । आमयामि किमात्मानमाहवे शक्यमुता ।

इवं स निद्रयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत् । जगाम चैव युद्धार्थं यय कृष्यो महाबलः ।

तं दृष्ट्वा रावणस्कन्धमास्थितो बलनाशनः । द्रुमुभगागता युद्धं लक्ष्ये सह दैवतैः ।

शायु साध्विति पुत्रश्च परितुष्टश्च सखजे । प्रवरश्चापि धर्मात्मा सखजे मोहवर्जितं ।

देवदुन्मुमयश्चापि प्रणदुर्वासवाज्ञया । जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयं ।

ददधाय निकुम्भस्य केशवै रणदुर्जयं । अर्जुनेन स्थितं साह्यं यज्ञवाटाविदूरतः ।

य न दं सुमहत् शला यचिराजमताडयत् । परिषेण सुचारेण मर्लं सत्यकमेव च ।

नारायणश्चाजुर्जयं भीमश्चाय युधिष्ठिरं । यमौ च वसुदेवश्च शानं कामश्च बोधव्यान् ।

युयुधे मायया देव्य श्रीप्रकारो च भारत । न चैव ददृशुः सर्वे सर्वशक्तविशारदाः ।
 यदा तु नैवापयन्त तदा विलोदकेष्वरं । दधौ देव हृषीकेश प्रमथाना गणेश्वरं ।
 ततस्तौ ददृशुः सर्वे प्रभावादतिजम् । विलोदकेष्वरस्याशु निकुम्भमाधिनाम्नरं ।
 कैलाशशिखराकारं यन्ममिव धिष्ठित । आह्वयन्तं रणे कृष्णं वैरिणं ज्ञातिनाम्नरं ।
 सज्यगाण्डो वयाय पाथैस्तस्य रथेषुभिः । परिषद्यैव गात्रेषु विव्याधेनमयाभक्तम् ।
 ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिषे च जनाधिप । भग्ना शिलाजिता सर्वे निपेतु कुञ्जिता चितौ ।
 विफलानस्त्युक्तास्तान्दृष्ट्वा बाणाभ्यनञ्जय । पप्रच्छ केशवं वीर किमेतदिति भारत ।
 पर्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमा मरा । किमिदं देवकीपुत्र विक्रमेऽयं महाकम् ।
 तमुवाच ततः कृष्णः प्रहसन्निव भारत । महद्भूतं निकुम्भोऽयं कैलेशे यदुक्तं विसरं ।
 पुरा गवोत्तङ्गकुरुक्षेत्रपक्षके महाबल । शनैर्वर्षसहस्राणां देवगन्तुर्गुरासदः ।
 अथैनं हृन्दयामास वरेण भगवान् हर । स वने चोषि कृपाणि न वयानि सुरापुरैः ।
 तमुवाच महादेवो भगवान् हृदयभञ्जन । मम वा ब्राह्मणानाम्ना विष्णोर्मां प्रियमाचरन् ।
 भविष्यति हरर्बन्धो न त्वन्यस्य महामुग । ब्रह्मणोऽदृष्टं विष्णुश्च विभ्रा न परमा गति ।
 स एव सर्वशक्ताणाममथ पाण्डुनन्दन । चिदेहोऽतिप्रमाथो च वरदत्तश्च दानव ।
 भानुमथोऽपहरेण देहोऽस्यैको हतो मया । अवयं षट्पुरं देहमिदमस्य दुरात्मन ।
 दितिं गुह्यवति त्वेको देहोऽस्य तपसाऽश्रित । अन्यस्तु देहो चोरोऽस्य येनावधति षट्पुरं ।
 एतन्ते सर्वमाख्यातं निकुम्भचरितं मया । त्वन्यास्य बधे वीर कथा पञ्चाङ्गविव्यति ।
 तयोः कथयतोरेवं कृष्णवीरमुत्तमा । गुहां षट्पुरसङ्गां तां विवेश रणदुर्जय ।
 अन्विष्य तस्य भगवान् विवेश मधुसूदन । तां षट्पुरगुहां घोरान् दुर्द्वारां कुहनन्दन ।
 चन्द्रसूर्यमभावीनां ज्वलन्ती स्तेन तेजसा । सुखदुःखोष्णशीतानि प्रयच्छन्ती यथेष्टितं ।
 तत्र प्रविश्य भगवानपश्यत्तान् जनाधिपान् । युयुधे सह घोरैश्च निकुम्भेन जनाधिप ।
 कृष्णस्नानप्रविष्टान् बलाद्या यादवास्तथा । प्रविष्टास्तु तया सर्वे पाण्डवास्तु महात्मन ।
 समेतस्तु प्रविष्टान्ते कृष्णस्नानमतेन वै । युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेय प्रचोदित ।
 आनयथादवाग सर्वान यानय बाम्भवान् पुरा । ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यव जनार्दन ।
 प्रहृष्टमनस सर्वे निकुम्भवधकाङ्क्षिण । राजानो वीरमुञ्चेति पुन काममयाव तेत् ।
 मुमोच चाद्य तान् वीरान् रौक्मिणेय प्रतापवान् । अत्रोमुञ्चमुखा सर्वे बहूमौना नराधिपा ।
 लज्जयाऽभिमुता वीरास्तस्युर्नष्टप्रियस्तदा । निकुम्भमपि गोविन्द प्रयतन्त जयम्प्रति ।
 योद्यमात्मास भगव न चोरमात्मगुप्ति हरि । परिघेणाहत कृष्णो निकुम्भेन सृष्टं विभो ।
 गदया चापि कृष्णेन निकुम्भताडितो मृगं । तावुभौ मोहमापद्यौ मुग्धहारहतौ तदा ।
 ततः प्रययितान् दृष्ट्वा पाण्डवास्तथा यादवान् । जेपुर्भुनिगणपक्षव कृष्णस्य हितकाम्यया ।

२१४

२१५

२१६

२१७

२१८

२१९

तद्युवश्च महात्मानं वेदमोक्षं खवेत्तथा । ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान्कोशवत्सदा ।

८१०५

दानवश्च पुनर्वीरावुद्यते ममरं प्रति । दृपभाविन नर्दन्तौ गजावि च भारत ।

शालाहकविच कुड्मैः प्रधरन्तौ रणाल्कटौ । अथ लब्धं तदेवावच नृप वागशरीरिणो ।

चक्रेण शमयस्तेन देवब्राह्मणकण्ठकं । इतिहोवाच भगवान् देवो विन्दोदकेयरः ।

धर्मं यश्च विपुलं प्राप्नुहि लं महाबल । तथेत्युक्ता ननकुला लोकनाथं यताङ्गतिः ।

मुदधनं मुमोचाय चकं दैत्यकुलान्तकं । तस्मिन्कुम्भस्य चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलं ।

८१०६

नारायणभूजोत्पद्यं सूर्यमण्डलवर्धनं । तत् पपात शिरस्यस्य भूमौ क्षलितकुण्डलं ।

मेषमर्जो निरे शृङ्गाक्षयूर इव भूतले । निक्षुम्भे निहते तस्मिन्देवो विन्दोदकेयरः ।

ततोप च नरव्याघ्र जगत्ताडकरे विभो । पपात पुष्पहृष्टिश्च शक्रहृष्टा नभसलात ।

देवदुन्दुभयक्षेत्रे प्रणेदुररिनाम्नन । ननन्द च जगत् हतखं मुनयश्च विभवेव ।

दैत्यकन्याश्च भगवान् यदुभ्य शतशो ददौ । क्षत्तिधाणाञ्च भगवान् मान्स्वयिला पुनः पुनः ।

८१०७

रत्नानि च विचित्राणि वाक्कांसि प्रवराणि च । रथानां वाजिघृत्तानां पट्टशस्त्राणि केवचः ।

अददत् पाण्डवेभ्यः शोतात्मा गदपूष्पञ्जः । तदेव चाय प्रवर पटपुर पुरवर्द्धनः ।

दिशाप ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरभञ्जः । सने समस्ते च तदा शङ्ख पद्मगदाधरः ।

विस्पर्धयिला तत्सर्वं पाण्डवाश्च महाबलः । विन्दोदकेयरस्याय समाजमकरोत् प्रभुः ।

मांसस्रपशताक्षीर्षं वेकलं व्यञ्जनाकुलं । निपुद्रकुशलाभ्यान्मन्त्रं देवो मन्त्रप्रियसदा ।

८१०८

योगयिला ददौ भूरि विन्तं वक्त्राणि चारुवान् । मातापित्रभ्यां वक्षितो यदुभिय महाबलः ।

अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं यथौ द्वारवतीं पुरीं । स विवेश पुरीं रम्यां चटपुष्टजनाकुली ।

पुष्पचिचपथो वीरो वन्दमानो नरेः पथि । दनं य पटपुरवधं विजयं चक्रपाणिनः ।

मृदणुयाद्वा पठेद्वापि स बुद्धे लयमाप्नुयात् । अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनं ।

आधिना मुच्यते रोगादङ्गुल्याण्यव बन्धनात् । ददं पुंशश्चं प्रोक्तं गर्भाधमञ्जु भारत ।

८१०९

आह्वेषु पठितं सन्त्यगच्यकरुणं धृतं ।

इदममरवरश्च भारत श्रयितव्यस्य जयं महात्मानः । वततमिह हि यः पठेन्नरः सुगतिमिदो प्राप्नोते गतन्वराः ।

अथिक्कनकविचित्रपाणिपादो निरतिशयाङ्गुणोऽरिहादिमन्त्रः । अतुद्रदधियश्चतुर्विधात्मा अदतिमगत्पुत्रः सद्यसनामा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पटपुरवधे चतुर्नारिणः दक्षिणतोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतोऽयं पटपुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तम । पुरोक्तमन्त्रकथं वैश्यायन कीर्त्तय ।

मानुमत्याय हरणं निक्षुम्भस्य बधन्तया । प्रमूर्ध्नि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ।

८११०

॥ वैश्यायन उवाच ॥ तेपु तेपु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना । तपसा राधधामाव मारीचं कश्यपं दितिः ।

तपसा कालयुधेन तया ऋष्ययूया मुनेः । आनुकूलेन च तया मापुर्ध्वेन च भारत ।

परितुष्ट कश्यपश्च तामुवाच तपोधिनां । परितुष्टोऽसि ते भद्रे वरं वरय मुजते ।

॥ दितिर्वाच ॥ इतपुत्राऽस्मि भगवन् देवैर्ह्यर्कस्तम्बर । अवयं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ अवयस्यो सुतो देवि दावायसि भवेदिति । देवानां संशयो नात्र कथितं कमललोचने ।

देवदेवमृतं रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहं । आत्मा तत्तत्सं पुत्रेण रचितो हि सर्वया ।

अन्वात्मभूतं तो देवी कश्यप सत्यवागय । अजुल्लोदरदेगे तु सा पुत्रं सुपुत्रं ततः ।

सहस्रबाहुं कैरव्य सहस्रशिरसं तथा । दिसहस्रेतेष्वेव तावद्वरणमेव च ।

स प्रजत्यन्वयधम्नादनभ्योऽपि हि भारत । तमन्वकोऽयं नास्ति प्रोचुस्तत्र मित्राग्नि ।

अवधोऽस्मीति लोकान् स सर्वान् बाधति भारत । हरत्यपि च रदानि सर्वेषां त्वमश्रयात् ।

वाधयत्यात्मवीर्येण निगृह्यासुरसं गणान् । स्ववेम्बन्धून्कीर्तयिष्ये सर्वलोकभयह्वर ।

परदारापहरणं परब्रह्मविशेषणं । चकार स ततं मोहादन्वकं पापनिधय ।

चैलोक्यविजयं कर्तुमुद्यतः स तु भारत । सहायेरमुरैः सार्द्धं वज्रमि सर्वैर्वाधिभिः ।

तं श्रुत्वा भगवान् शक्र कश्यपं पितरं ब्रवीत् । अन्वकेनेदमारम्भमीदृशं मुनिपतम ।

आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं समन्तरं । धवीयसः कथं नाम मोढयं श्वायुने मया ।

इष्टपुत्रे प्रवृत्तं कथं नाम मया विभो । इहानभवती कथ्यान्मन्यं मयि हते सुते ।

देवैश्चरुचं श्रुत्वा कश्यपोऽद्याववीर्युनि । वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वया भद्रमस्तु ते ।

अन्वकं वारयामास दित्या सह तु कश्यप । चैलोक्यविजयादीरं कृच्छ्रकृच्छ्रेण भारत ।

वारितोऽपि स दुष्टात्मा बाध्यतेव दिवौकस । तेनैवपायेर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ।

यमञ्च कामने दृष्टानुधानानि च दुष्मति । उचैः श्व मुतामयान् बलादप्याभेद्यदिव ।

नागान् दिशागजमुतान् दित्यामपि च भारत । बलादहरति देवानां पात्यतां वनदर्पित ।

देवानां पात्ययन्त्येव ये यश्चैतपसा तथा । तेषां ह्यकार विध्वंसं दुष्टात्मा देवरुद्रक ।

नेजुयंश्चैत्यो वर्णलोपुर्नैव तर्पास्यपि । अन्वकस्य भयाद्राजस्य यज्ञविघ्नानि कुर्वत ।

तस्यैष्यया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत । चन्द्रमा सहनचत्रौ दृश्येते नैव वा पुन ।

स ब्रह्मन् विमानानि विहायसि प्रभो प्रभो । अन्वकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्धने ।

निरीक्षारवपट्टकारं अगदीर तदाऽभवत् । अन्वकस्यातिघोरस्य भयात् कुहकुहोदह ।

कुहकुहोत्तराभु पापो द्रावयामास भारत । भद्रास्यान्केतुमान्वायं जसुदीपां नैव च ।

मानयन्ति च तं देवा दामवाय दुरासदा । भूतानि च तथाऽन्यानि समर्थान्यपि सर्वया ।

अपयो यथ्यमानास्तु भमेता मल्लवादिन । अचिन्त्यमन्वकस्य वधं धर्मेष्टतम्बर ।

तेषां दृष्ट्वा तस्मिन् धीमानिदमयाब्रवीत् । नाशं रुद्रादृते मृद्युर्विघने च कथयन् ।

तथा वरे दीपमग्निं कश्यपेनाभिगच्छितं । सार्द्धं रुद्रात् पश्चिवात् शक्र इत्येव धीमता ।

तमुपाधे वित्तयामः श्रद्धां येन यमातेन । जानीयात् सर्वभूतानि योऽनानागिदृशः ।

विदितायो हि भगवानवगम्य अगत प्रभु । अमुप्रमाज्जनं देव करिष्याति यतो गति ।

मत्तं हि देवदेवस्य भवस्य जयतो गुरोः । सन्तोऽसङ्गो रचितव्या नाङ्गणाम्बु विशेषतः ।

तेवयं नारदं सर्वे प्रयामः शरणं दिञ्च । उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य स ।

२११

दृष्टस्यतिवचः श्रुता सर्वे तेऽथ तपोर्विभाः । वाणार्थं नारदं प्रोचुस्त्रास्येति स चोक्तवान् ।

अपिष्यतु यतिषु यत्काश्चै नारदो मुनिः । विचार्य मनसा विद्वानिति कार्यं स दृष्टवान् ।

स देवदेवं भगवान् द्रष्टुं मुनिरयाययौ । मन्दारवनमध्यस्यो यत्र नित्यं दृष्टव्यजः ।

स तत्र रजनीमेकामुपिता मुनिषत्तमः । मन्दाराणां वने रम्ये दयितः शूलपाणिनः ।

आजगाम पुनः स्वर्गं सन्ध्यामुशो दृष्टव्यजात् । मन्दारपुष्पैः सुकृतं माक्षामावध भारत ।

२१२

पथितो वधिशेषान्तो सर्वगन्धोत्तमोत्तमः । सान्तामभास्यदामश्च तैरेव कुसुमैः कृतः ।

तच्च कण्ठे समामन्य महागन्धं नराधिप । आचयावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः ।

अन्धकस्य तं दृष्ट्वा गन्धमाघाय चोत्तमं । सन्तामकानां सङ्घातो महागन्धं महासुने ।

लुपेयं पुष्पजातिर्था कमनीया तपोधन । गन्धान् वर्षाणामास्त्रान् हि भोः पुष्यति मुञ्चमुञ्चः ।

२१३

स्वर्गे सन्तामकुसुमान्त्यतिवर्त्तन्ति सर्वेया । कः प्रभुस्य देवस्य श्रेष्ठं वानयितुं मुने ।

आचल्य पद्मपादाब्जं बयं ते देवतातिथे । तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ।

यथाय दक्षिणे वसे मन्दतक्षपसो निधिः । मन्दरः पर्वतश्रेष्ठो वीर कामगमं वरं ।

तत्र चैवविधं पुष्यं भोः सृष्टि शूलपाणिनः । न तु तत्र वने कस्यिदं चन्द्रेण महात्मनः ।

प्रवेष्टुं न्यभेते तदे रत्नमि प्रबरोत्तमाः । नानाप्रहरणा घोरा नानावेगा दुरामदाः ।

२१४

अवध्याः पर्वभूतानां महादेवाभिरविताः । नित्यं प्रकीडते तत्र शोभः सप्रबरो हरः ।

मन्दारद्रुमपण्डेषु सन्ध्यात्मा सर्वभावन । तपोविश्वधैराराध्य हरं बिभुनेयवरं ।

शक्य मन्दारपुष्पाणि प्राप्नुं कश्यपवन्धजः । स्वीरक्षमणिरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।

काङ्क्षितानि फलन्ति स्य ते द्रुमा हरवत्तमाः । न तत्र सूर्यः शोभोऽथ तपत्यतुल्यविक्रमः ।

स्यपम्पभं तद्वर्त्तते तङ्गे दुर्खविवर्जितं । तत्र गन्धान् खलन्त्यन्वे वक्ष्योषन्वे महाद्रुमाः ।

२१५

वामांसि विविधान्यन्वे मुगन्धीनि महावल् । भक्ष्यं भोज्यञ्च येवञ्च शैव्यं शैष्ठं तथैव च ।

तदभ्य खत्रनेतेभ्यो विविधं मनश्चेष्टितं । पिपासा वा बुभुक्षा वा स्थानिद्यित्नाऽपि वाऽनघ ।

म मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्यतां । न ते वर्णयितुं शक्या गुणा वर्णशतैरपि ।

गुणा ये तत्र वर्त्तन्ते स्वर्गाद्भृगुणोत्तराः । अतीव विग्रहेष्वाकान् स महेन्द्राज्यं श्रवयः ।

एकाहमपि यक्षत्र वनेदे दितीशोत्तम । स्वर्गस्थापि हि तत् स्वर्गं सुखानामपि तत् सुखं ।

सभूव जगतः पर्वमिति मे धीयते मनः ।

२१६

इति श्रीमहाभारते विष्णुपुर्वर्षे विष्णुपर्वणि अन्धकवधे पञ्चचमारिश्चदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धको नारदवचः श्रुता तत्त्वेन भारत । मन्दरं पर्वतं गन्तुं मनो दप्रे महाघुरः ।

भोऽसुरान् समुहतेजाः यमानोप महावल् । जगाम मन्दरं कुङ्कु महादेवालयं तदा ।

तं महाभ्रमतिच्छन्नं महावधिपमाकुलं । नानामिदममाकीर्णं महर्षिगणसेवितं ।
 चन्द्रमागुरुदृष्टाब्धं सरलद्रुमसङ्कुलं । किन्नरोद्गोतरन्ध्रस्य बज्रनागसमाकुलं ।
 वातोद्भूतैर्बनैः फुल्लैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित् । प्रसृतैर्धातुमिश्रितैर्विलिप्तमिव च क्वचित् ।
 पलितमैः सुमधुरैर्नन्दनमिव च क्वचित् । हृष्यैः शुचिपदैः कीर्णं प्रपतद्भिरितस्ततः ।
 महावल्लेखं महिषैश्चरद्भिर्देवैर्नानाजनैः । चन्द्राग्रविमलैः सिद्धैर्भूषितं हिस्रसङ्घं ।
 मृगराजशताकीर्णं मृगचन्द्रनिषेवितं । समन्दरगिरिं प्राह रूपिणं बलदरपितः ।
 वेत्ति त्वंहि यथाऽवस्थो वरदानादहं पितुः । मम चैव सर्वे सर्वं चैलोक्तं सचराचरं ।
 प्रतिपद्युं न मम कश्चिदिच्छत्यपि गिरिं मयात् । पारिजातवनच्छासि तव सानौ महागिरि ।
 सर्वकामप्रदः पुण्यैर्भूषितं रत्नमुत्तमं । तदावच्छोपभोष्यामि तदन्नं तव सानुज ।
 किं करिष्यमि क्रुद्धस्त्वं मनो हि त्वरते मम । चातारं नाच पश्यामि मया खल्वर्हितस्य ते ।
 इत्युक्तो मन्दरसौ न तथैवान्तरधीयत । ततोऽन्धकोऽतिरूपितो वरदानेन दर्पितः ।
 सुमोच नादं सुमहदिदं वचनमप्रवीत् । याचमानो मया नाम पश्चाद्य बज्रमन्यधे ।
 अहं चुर्णिकरोमि त्वां वलं पर्वत पश्य मे । एवमुक्ता गिरिः शृङ्गमुत्पाप्य बज्रयोजनं ।
 निष्पिपेय गिरिस्तस्य शृङ्गेऽयान्यथ बोध्यवान् । बहू तेरमुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ।
 तं प्रच्छन्नदीजानं भञ्जमानं महागिरिं । विदित्वा भगवानुत्थ कारामुपहं गिरिः ।
 नविश्रेयतरं वीर मत्तद्विपश्यायुतं । नदोजालैर्बद्धतरेरायुतं चिवकाननं ।
 नमस्कृतैः पुरा पद्मस्तद्वेदेव विराजते । अथ देवप्रभावेण शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
 विभ्रानि चासुरानिव भ्रन्ति घोरानि भारत । विभ्रा वै प्रपन्नायते शृङ्गाणि तु महासुराः ।
 शृङ्गैस्तैस्ते स्म यथन्ति पर्वतस्य जनाधिप । ये स्वम्यास्त्वपरास्तव तिष्ठन्ति गिरिमानुषु ।
 शृङ्गैस्ते न स्म यथन्ते मन्दरस्य महागिरिः । ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा सेनां तां खदितां तया ।
 रूपितः सुमहानादं नदित्वेदं तदाऽप्रवीत् । आह्वये तं वनं यस्य सुहृदर्थमुपतिष्ठतु ।
 किं त्वयाऽवल युद्धेन हताः स्म च्छुभ्राणा रणे । एवमुक्ते तन्धकेन वृषभेण महेश्वरः ।
 संप्राप्तः शूद्रमनुष्यस्य देवोऽन्धकजिघांसया । प्रमयानां गणैश्चैव हता वै यज्ञलोचनः ।
 तथा भूतगणैश्चैव धोमान् भूतगणेश्वरः । प्रचक्षते ततः कृतं चैलोक्तं वयिते हरे ।
 भित्तवय प्रतिष्ठेतमृष्टः प्रज्वलितोदकाः । जम्बुद्विभ्रादिप्रिदाहंय सर्वतो हतरेभ्यः ।
 सुपुधुय पश्चाः सर्वे विपरीता जनाधिप । चेन्मुद्य गिरयस्तत्र कामे कुतलुलोदह ।
 प्रवधार्थं पर्जन्यः सधूमाङ्गारदृष्टयः । उष्णभायद्रमाद्यानीत सूर्यः शीतप्रमहाया ।
 न मद्यापि विदुस्तत्र मुमयो ब्रह्मवादिनः । बडवाः सुपुत्रां वै गावोऽद्यानपि चानप ।
 पेतुर्दंष्ट्रं य मेदिन्यामजिह्वा भक्षमातु कृताः । वा धनो ह्यवभा माय गावदाहृष्टं तान् ।
 रापभा यातुपानाय पिशाचाद्यापि सर्वशः । विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महः देवदृष्टायतं ।

५१५

५१७

५१९

५२०

५२१

५२२

मुमोच भगवाञ्छूलं प्रदीप्ताग्निमप्रभं । ततः पपात हरोत्सृष्टमन्त्रकोरसि दुर्हरं ।

भस्मस चाकोरद्रौद्रमन्त्रकं साधुकृष्टकं । ततो देवगणाः सर्वे मनुयस्य तपोधनाः ।

इद्धरं तुष्टुवस्यैव जगच्छैव निवर्तितं । शिवदुन्दुभ्यो नेतुः पुण्यदृष्टिः पपात ह ।

सैलोक्यं निवर्तयामोन्नरेन्द्र विगतञ्जरं । प्रजगद्देवगन्धर्वा ननृतुस्त्यासुरोगणाः ।

केपुष्य ब्राह्मण्य वेदानोजुञ्ज क्रतुभिस्तथा । यथाः प्रकृतिभापेदुरुद्धर्गस्यो यथा पुरा ।

न जञ्जाल जले वक्रिराशाः शर्वाः प्रसेदिते । मन्दरः प्रम्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।

श्रिया परमया जुष्टः सर्वतोजः समुच्छ्रयात् । रेमे सोमस्य भगवान् पारिजातवने हरः ।

सुप्रचारान् सुरान् कृत्वा शक्रादीन् धर्मतः प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेष्टु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अन्धकवधे षट्षत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ जन्मेजय उवाच ॥ मुनेऽन्धकवधे, आद्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया । शान्तिस्तथाणां लोकानां कृता देवेन धीमता ।

निक्षुब्धस्य चतं देशं द्वितीयं चकपाणिना । यदर्थस्य यथा चैव तद्ब्रूवन् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अर्धधानस्य राज्ञेयं वक्तव्यं भवमेतन्मथ । चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततजस्रः ।

द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुल्यतजस्रः । समुद्रयात्रां संप्राप्ता तोष्ये पिण्डारके नृप ।

उपसेमो नरपतिर्वसुदेवस्य भारत । निक्षिप्तो नगराध्यक्षैः शेषाः सर्वे विनिर्गताः ।

पृथग्वलः पृथग्धोमान् लोकनाथो जनाह्वनः । गोपस्य, पृथक् कुमारारणं नृदेवामरतेजसां ।

गणिकाणां सहस्राणि निष्ठतानि नराधिव । कुमारैः सह वार्ष्णेयकृपवक्त्रिः खलद्वतैः ।

दैत्याधिवासं निर्वर्त्तय यदुभिर्दृढविक्रमैः । वेश्या निवेशिता वीर दारवत्यां सहस्रम् ।

सामान्यः साः कुमारारणं क्रोडाभार्या महात्मना । इच्छामोग्या गुणैरेव राजन्या वेशयोपितः ।

स्थितिरया हि भैमानां कृताः कृष्णेन धीमता । स्त्रीनिमित्तं भवेद्देवं सा यदुमानिनि प्रभो ।

रेवत्या चैकया सार्द्धं वलौ रेमे ऽनुकूलया । चक्रवाकानुरागेण यदुज्ज्वलं प्रतापवान् ।

कादम्बरोपापनशो भूषितो वनमालया । चिकीड सागरजले रेवत्या सहितो वलः ।

पोडशस्तोमहस्राणि जले ऽलजलोचन । रामयामास गोविन्दो वैशम्पत्येण सर्वदृक् ।

अरुमिष्टः स्यात् सार्द्धं जले वसति कौत्रसः । इति ता मेतिरे सर्वैः राजस्यारायणस्तथा ।

सर्वाः सुरतवह्नाङ्गाः सर्वाः सुरततपिताः । मानमूढयताः सर्वा गोविन्दवक्त्रमात्मनः ।

अहमिष्टाऽहमिष्टेति स्त्रियं पञ्जने तदा । नारायणस्तस्यः सर्वा मुदा ब्रह्माधिरे वृद्धाः ।

करजद्विचक्र नि क्षुधाधरगतानि ताः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा जहृपिरे दर्पणेष्वमतेजसाः ।

गोचमुद्दिश्य लण्ठस्य जगिरे लण्ठयोपितः । पितृव्य इव लण्ठस्य नयनैर्देवामुजं ।

लण्ठोपितमनोदृष्टः कान्ता मारायणस्तस्यः । मयोहरतरा राजञ्जमवधेकमित्तयाः ।

एकापंतमनोदृष्टो मेथौ तायकिरेऽङ्गनाः । नारायणेन देवेन तर्पमाणमनोरयाः ।

मिरांसि गर्भितान्मूढः सर्वा निरवसेपतः । यातव्यं केवलयं वहनयद्यादृष्टनाः ।

तामिस्तु सह चिक्रीड सर्वाभिर्हरिरात्मवान् । वेद्यक्येष विधिना समुद्रे विमले जले ।

उवाह सर्वगन्धाद्यं स्वस्वं वारि महोदधिः । तोयञ्चालवर्षं वीर वासुदेवश्च श्रायनात् ।

गुल्फदग्धं जानुदग्नमूर्द्धदग्नमयापि वा । नार्थं स्नाः स्नानदग्धं वा जलं सममिच्छाञ्जितं ।

पिबितुः केशवं पत्न्यो धारा इव महोदधिं । शिवेव तासु गोविन्दो मेघः फुल्लता इव ।

श्रवस्तन्वापराः कण्ठे हरि हरिणलोचनाः । उपगूहस्तु मां वीर पतामोत्यभुवन् स्त्रियः ।

काञ्चित् काष्ठमसैरुहः स्रगैः सर्वाङ्गशोभनाः । कौञ्चवर्हिणनागानामाकारषट्पदैः स्त्रियः ।

मकराकृतिभिद्यन्त्रा मोनाभैरपि चपराः । बज्ररूपाकृतिधरैः पुम्बुञ्चापराः स्त्रियः ।

क्षानकुम्भैस्तथा तैः कुम्भैरिव तथाऽपराः । मल्लिखे तु वसुद्रश्च चर्चयन्त्यो जगद्गर्भं ।

रराम सह वृक्षिण्या जले तस्मिन्मुदा युतः । येनैव कार्ययोगेन रमथमरमत्तमः ।

तप्तदेव शिताद्यकुमुदा नारायणस्त्रियः । तनुवस्त्राट्टास्तन्व्यो लीलायन्यस्तथाऽपराः ।

चिक्रीडुर्वासुदेवश्च जले जलजलोचनाः । यस्या यस्यास्तु यो भावलां तां तेनैव केशवः ।

अनुप्रविश्य भावक्षो निनायात्मवशं वयो । हृषीकेशोऽपि भगवान् हृषीकेशः सनातनः ।

बभूव देशकालेन कान्तावगगतः प्रभुः । कुलश्रीलसमोऽस्माकं योगोऽयमिति मेनिरे ।

देशरूपेण वर्त्तन्तमद्भुतास्मा जगद्गर्भं । दद्यादादिद्युक्तान् स्मृतपूर्वाभिमाषिणं ।

‘कृष्णं भार्याद्युक्तिरिदं भगवा च बज्रमेनिरे । प्रयत्नोत्थं कुमारानां प्रकाशं स्त्रीगणैः सह ।

‘अलक्षकुर्जलं वीरा’ सागरश्च गुणाकराः । गीतनृत्यविधिशानां तारुणा स्त्रीणां जनेश्वर ।

तेजसा प्याहतामानो दाक्षिणात्तन्विरे धमे । दृष्ट्वा तज्जानुगीतानि तथा स्वाभिनयान्यपि ।

दृष्ट्वाद्युक्तमनारीणां समुदुर्धदुपप्लवाः । पश्यन्तुं ततः कृष्ण कैवरीश्च बराधरा ।

माहेन्द्रोद्यानयामास वैशङ्क्येण चेतुना । ताः प्रोवाचाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः ।

उत्थापयित्वा प्रणताः कृतास्तलिपुटास्तदा । क्रोडायुवत्यो भैरवाणां प्रविशध्वमयङ्गिताः ।

मत्प्रियार्थं भरारोहा रमयध्वञ्च यादवान् । दग्धध्वं गुणान् सर्वाभ्युत्थगोतैरहः सु च ।

तथाऽभिनययोगेण वायेषु विविधेषु च । सर्वं छने विधास्यामि श्रेयो वो मनबेक्षितं ।

मध्वरीरसमा स्मृते सर्वे निरवरोपतः । शिरसाश्चां तु ताः सर्वाः प्रतिपद्य हरेश्वरा ।

क्रोडायुवत्यो भैरवाणां ताः प्रविष्टाऽश्चरोवरः । तामिः प्रविष्टमावाभिर्घोषितः स महाशर्ववः ।

शेदामिनीभिर्नभसि पश्यन्तु दवानपः । ता जले खलवन् स्त्रित्वा जलवाद्यान्याददयन् ।

चक्रुः कामिनयं धम्यन् स्त्रिणां वास दवाङ्गनाः । गन्धैर्वास्त्रैश्च तां दिव्यैर्लेखायतलोचनाः ।

शेलाभिर्हस्तभवेद्य जडुर्भैरवनांश्च यः । कटावेरिङ्गितैर्ह्रैः केनिरोपैः प्रधादितैः ।

मनोऽनुकुलैर्भैरवाणां समजट्टर्भानां च ताः । उस्त्रियोऽन्वित्य चाक्रान्तं वातस्कन्धान् बर्हं य तान् ।

मृदिरावगमन् भैरवानानयन्ति बराङ्गनाः । कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विशङ्गे विपति प्रभुः ।

आभासितं किञ्चिद्विवापलेच्छ नादानुनादान भगवान्मुमोच । हृद्यन् विहासांश्च चकार हर्षादाप्याममं कृष्णविनोदनाय ।
कृष्णाश्रया सातिशयानि तत्र यथानुरूपाणि ददुर्ध्रुवतः । रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति जगत् प्रधानानि नृदेव
स्वने ।

मात्र्यानि च खर्गैश्चमुद्भवानि सन्तानदामान्यथ मुक्तकानि । सर्वैर्नृकान्यथनयंस्तदानीं ददुर्हरिरङ्गितकालतज्ज्ञाः ।
रासावयने त्यय यद्वह हस्ते महामुनिं नारदमप्रमेयं । पपात कृष्णो भगवान् समुद्रे साचाजितोच्चाञ्जनेनैव चाय ।
जवाच चामेपराक्रमोऽथ शैनेषमोषतप्रसन्नं प्रयुयोः । दिवाकृताः स्मः पततां स्म भूषा क्रीडाजले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ।
शरवतीकोऽस्तु बलोद्धनेता पुत्रा मदोयाश्च सहाङ्गभैमाः । भैमाङ्गमेवाथ बलात्मनाश्च मत्पत्तिश्च सन्तु समुद्रतोये ।
आज्ञापयामास ततः समुद्रं कृष्णः स्निग्धं प्राञ्जलिनं प्रतीन । सुगन्धतोयो भव मृष्टतोयस्तथा भव यादृशविर्मितश्च । ८१
दृष्ट्या च ते रजविभूषिता च वा वेलिका भूरथ पशुखा च । मेगानुकूलचङ्जनस्य यत्तत् प्रयच्छ विशाखसि सन्तप्रभा
धात् ।

भवस्व मेयोऽप्यय वाऽप्येषो यो यस्त्व सर्वस्व मनोनूकल । वैदूर्यमुक्तामार्गहस्तेषु च भवन्तु मत्स्वास्त्वधि वैम्यरूपाः ।
विस्वस्य रत्नं कमलोत्पलानि सुगन्धिसुसर्गरसभाणि । वटपादजुष्टानि मनोहराणि चाक्षि कीलातलमन्त्रिणानि ।
मैरेयमाध्वीकनुरासवानां कुम्भाश्च पूषांश्च स्वपयस्व तोये । कामुनदं पाननिमित्तमेषां पात्रं पयैषु ददस्व भैमाः ।
पुष्पोदपैर्वाचित शीततोयो भवोऽमृतं खलु तोयराशे । यथा ध्यलोकं न भवेद्यदूनां सत्त्वो जगतां क्षुद्रं तत्प्रयत्नं । ८२
दत्तोदमुक्ता भगवान् समुद्रं ततश्च चिक्रीड सहाङ्गनेन । सिपेच पूर्वं नृप नारदन्तु साचाजितोऽस्तु मुखेऽङ्गितज्ञाः ।
ततो महावर्जितचातदेहः पपात रामः खलिले खलीलं । शाकारमालम्ब्य करं करेण मनोहरां रेतनराजपुत्रीं ।
कृष्णात्मजा ये त्यय भैममुष्या रामस्य पत्न्याः पतिताः समुद्रे । विरागवस्त्राभरण प्रहृष्टाः क्रीडाभिरामा मदिराविलासाः ।
शेषास्तु भैमा हरिश्चपुपेताः क्रीडाभिरामा निग्रठील्लुकाद्याः । विचित्रवस्त्राभरणाश्च भक्ताः सन्तानमाख्याकण्डदेव्याः ।
धीर्योपपत्ताः क्षतचारुचिह्ना विलिप्तगात्रा जलयन्महत्ताः । गीताणि तद्देशमनोहराणि खरोपपदाभ्यं गायमानाः । ८३
ततः प्रचक्रन्जलवादिनां निनासराणि प्रियवाद्यघोषाः । सहास्यरीभिस्त्रिदिवालयाभिः कृष्णाश्रया वैश्वभूतानि ।
आकाशगङ्गाजलवाद्यतज्ज्ञाः सदा युवत्यो मदैनैकचित्ताः । आवादयन्ता जलदेहुरांश्च वायानुस्तरं जगिरे च वृष्टाः ।
कुशेन्द्रयाकोशविमालनेत्राः कुशेन्द्रयापोदविभूषिताश्च । कुशेन्द्रयाणां रविनोविताणां अङ्गः श्रिये ताः सुरवारमुखाः ।
स्त्रीवस्त्रपत्रैः शकलेन्दुकनैरराज राजन् शतशः समुद्रः । यदृच्छ्या देवविधानतो वा भभो यथा चन्द्रसहस्रकोर्ष ।
समुद्रमेघः सरराज राजञ्जतप्रदास्त्रोपमयाभिरामः । योदामिनीभिश्च इवामुगायो देदीप्यमानो मभसोव मेघः । ८४
भारायणश्चैव स नारदश्च शिवे च पचे क्षतचारुचिह्नः । बलं सपत्वं क्षतचारुचिह्नं स शैव पत्वं मधुसूदनस्य ।
हस्तप्रसक्तैर्जलपत्नैरेव प्रष्टकृपाः सिपिचुलदानीं । रागोद्धतावार्ष्णिमण्डमत्ताः शङ्कराण्योषजदेवपत्न्यः ।
आरक्तनेत्रा जलमुक्तिशक्ताः स्त्रीणां समवं पुष्पायमाणाः । तेनोपरैरुः सुचिरश्च भैमा मानं वदन्तो मदं नन्दश्च ।
अतिप्रसङ्गन्तु विविध्य कृष्णस्नानं वारयामास रथाङ्गपाणिः । स्वयं प्रवृत्तो जलवाद्यशब्दे स नारदः पार्यं प्रहायवांय ।
कृष्णोद्भितगात्रजलपुद्गलभैमा निवृत्ता दृढमानिनाऽपि । निवृत्तं तथानन्दकराः प्रियाणां प्रियाय तेषां ननूतुः प्रती
ताः ।

नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्रस्तथाज धोमानये तोयषड्वान् । उत्तीर्य तोयादनुकूललेपं जपार्हं दत्त्वा मुनिपत्तमाय ।
 उपेन्द्रमुत्तीर्णमयाऽऽ दृष्ट्वा भैमा हि ते तत्पुत्रवे तोयं । विभक्तगात्रास्तस्य पानभूमिं कृष्णाञ्जया ते ययुरप्रमेयाः ।
 ययानुपूर्व्या च यथावयस्य यत्स्त्रियेगैश्च तदोपदिष्टाः । अस्त्रानि ते वै वृभुजः प्रतोताः पपुषु पेयानि ययानुकुलं ।
 भ्रातृभिरपि फालाश्विकानि चुक्रोत्तरेणाय च दाडिमेन । निरुपगृह्यन्तान् शकलान् पशून् यत्नोपजहृत् ॥ १५८ ॥
 सुखिद्यगृह्यान्महिषांश्च घालान् शृष्टा ॥ मुनिपुत्रवृत्तावसिद्धान् । शृष्टाश्च शैवर्षलचक्रपूर्णान् पौरोगवोक्तानुगुरोः ॥ १५९ ॥
 पौरोगवोक्ता विविधा शृष्टाणां नोमानि सिद्धानि च पोवराणि । नामाप्रकाराश्चुपजहृरपां शृष्टानि पक्रानि च चुक्रचूतैः ।
 पार्थानि चान्ये शकलानि तच्च ददुः पशून् घृतस्रितानि । सामुद्रचूर्णैर्वरचूर्णितानि चूर्णेन शृष्टेन च मारिचेन ।
 समूलकैर्दाडिममातुषाः पर्णाश्विङ्गाद्रकभूसृषेय । तत्रोपदंष्ट्रैः सुमुखोत्तरेणैः पानानि शृष्टाः पपुरप्रमेयाः ।
 बङ्गाकशूचैरपि पविमिश्र घृताश्च शैवर्षलैस्तैः सिकैः । मेरेयमाध्वोक्तमुरासञ्चोऽपि प्रियाभिः परिवार्यमाणः ।
 श्वेतेन युक्तानपि योनितेन मध्यान् सुगन्धान् श्वषणानितोऽय आर्द्रान् किलाटान् घृतपूर्णकांश्च नामाप्रकारानपि खण्डका
 दान् ।

७३४

आपानपाद्योद्धवभोजनिश्राः शक्येय स्त्रियेय बङ्गनकारैः । पेयैश्च दद्या पयसाच वीराः स्त्रिभानि राजन वृभुजः प्रशृष्टाः ।
 तथा रसालाय बङ्गप्रकाराः पपुः सुगन्धानपि पालवोयुः । शृते पयः शर्करया च युक्तं फलप्रकारांश्च बङ्गंश्च खादन् ।
 दत्ताः प्रदत्ताः पुनरेव वीरासौ भैममुख्या वनितासहायाः । गीतानि रम्याणि जगुः प्रशृष्टाः कान्तामिनीतानि मनोहराणि ।
 आश्नापयामास तनः सनस्रो निमि प्रशृष्टो भगवानुपेन्द्रः । क्षालिष्यमानं बङ्गवर्षिधानं यदेवगन्धर्वमुदहरति ।
 जपाद्य वीणामय नारदस्तु पङ्कजमरागादिसमाधिपुङ्गवा । ज्योत्स्नस्तु स्त्रियमेव जगुः सुवर्षाद्यं नरदेवनायः ॥ १६० ॥
 शृद्धङ्गावाधानपरांश्च वाधान् भगवत्पुत्रा जगुः प्रतोताः । आचारितान्ते च तनः प्रतोता रम्भात्पित्या स्त्रामिनयायैतज्ज्ञा ।
 तयाभिनीते भरगाचयस्या तुतोप रामश्च जगार्दनश्च । अयोध्यांश्च चापविशालनेत्रा हिमा ॥ राजशय्य मिश्रक्रेमौ ।
 तिलोत्तमा चाप्यय मेनका च रतालयाऽन्याश्च हरिप्रियार्य । जगुस्तथैवाभिनयश्च चक्रुरिदृश कामैकमनोऽनुकूलैः ।
 ता वासुदेवायनुरक्तचिक्ताः संनृत्यगीताभिनयैश्चदारैः । नरेन्द्रसूतेन परितोषितेन ताम्बूलयोगेन वराश्रयिभिः ।
 तदागताभिर्भूषाद्यन्तुः कृष्णस्य मानमयास्तथैव । फलानि गन्धोत्तमवति वीरान्ध्रालिख्यगन्धर्वान् यदाह्वय ॥ १६१ ॥
 कृष्णैश्च यथा निदिवासुदेव अनुपहार्यं भुमि मानुषाणां । स्त्रियश्च रम्यं हरिरेवैव प्रयोजयामास सैरिच्छिरेणैः ।
 क्षालिष्यगन्धर्वमुदरपुङ्गवैश्च ताम्बूलमय प्रयुक्तं । प्रयोजितं पञ्चभिरुत्तमैश्चालिख्यमिष्टं सततं वराणां ।
 शुभावाहं हृदिकरं प्रमत्तं मन्त्रमन्त्राय तथा यशस्यं । पुष्पसु पुष्पसु यदावहस्य नारायणस्तोष्टमुशरकीर्तनं ।

७३५

जयावर्षं धर्षधुरावहस्य दुःखप्रनामं परिकीर्त्तयामास । करोति पापश्च तथा विहन्ति शृष्टान् सुरावासगतो नरेन्द्रः ।
 क्षालिष्यगन्धर्वमुदरकीर्त्तिर्भैमैः किनैक दिवसे महसं । चतुर्थ्यानां नृपदेवतोऽय ततः प्रदत्ताः सुतुनारजातिः ॥ १६२ ॥
 गन्धर्वैर्जातिय तथापराणि दोषाद्यया दीयमानि राजन् । विवेद कृष्णश्च नारदश्च प्रययन् यैर्नृप भैममुखैः ।
 विशातमेतद्दि परे यथावदुद्देशमात्राणि जगोऽसु भोक्तैः । जानन्ति क्षालिष्यगुणेदद्यान् तोयं नदीनमय वा समुद्रे ।
 श्रोतुं हि शक्यं हिमान्गिरिर्वा पलापतो वा गुणतोऽय कविः । शक्यं ॥ तच्छास्त्रिभ्यश्चैव तयैः मिष्टाने विधागन्धर्व
 मूर्धन्याम् ।

सर्वैः षोडशभिः सार्द्धं स्त्रीष्वस्यैवमुदाऽन्वितः । प्रभावज्ञास्त ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।

न जम्बुविंशत्यं भैमा गार्ग्योऽप्यपरमाश्रिताः । केचिद्वैषतकं गत्वा पुनरायात्रिभारत ।

सहस्राण्ये वनान्ये काङ्क्षितान्भरिभर्त्सिनः । अपेयः पेयसलिलः सागरस्याभवत्तदा ।

आश्रया लोकायास्तु विष्णोरतुल्यतेजसः । अधावनं स्वतःस्थापि श्लेष्म जलश्लोचनाः ।

गृह्य हलेतया नार्यो युक्ता मज्जंस्तथापि ते । मत्स्यभोज्यानि पेयानि चैवं श्लेष्मस्यैव च ।

वज्रप्रकारं ममसा घाते तेषां भवत्युत । अस्त्रानमास्येधारिण्यसाः स्त्रियस्ताननिन्दितान् ।

रहःसु रमयाश्चक्रुः स्वर्गे देवैरतामुगाः । भौमिर्दहप्रकाराभिचिकीडुरपराजिताः ।

श्वातामुत्तिग्ना मुदिताः सायाक्लेऽन्धकटृष्णयः । आयतायतुरस्त्राश्च युक्ताश्च स्त्रिलोकाश्रयाः ।

प्रासादा नैतु कैरस्य विदिता विद्यकर्षणा । केलासमन्दरच्छन्दो मेरुच्छन्दोऽस्त्यैव च ।

तथा नानावयच्छन्दोऽस्त्येवाहमगुरुपिणः । वैदूर्यतीरपैद्यिषास्त्रिषाभिर्भणिभक्तिभिः ।

महारगन्धर्वकर्मपैद्यिषा भक्तिप्रतैरपि । प्रकीडगह्वच्छन्दोऽस्त्रिषाः कनकरोतिभिः ।

कौशच्छन्दः शुकच्छन्दः गजच्छन्दोऽस्त्योऽपरे । कर्णधारैर्द्वेहोतास्तः नावः कान्तस्रोज्ज्वलाः ।

वलिष्ठे शोभयामासुः सागरस्य महोर्ध्वमग्नः । समुच्छ्रितैः शितैः पेतैर्वानपात्रैश्च यैश्च ।

नौमिष्य शक्तिभिर्युग्मैश्च वरुणस्यैव । पुराणाकाशगामोनि गन्धर्व्याणामितस्ततः ।

वभ्रुमः सागरजले भैमयानानि भारत । नन्दनच्छन्दोयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।

नन्दनप्रतिभं सर्वं विहितं विद्यकर्षणा । उद्यानानि सभा उद्या दीर्घिकाः खन्दनानि च ।

निवेष्टितानि शिल्पानि तादृशान्येव सर्वथा । स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु वमायात स्वर्गेश्वरिभाः ।

नारायणश्चाथ वीर विदिता विश्वकर्षणा । विमेषु वरुणैश्च मधुरस्यैव पक्षिणः ।

मनोहरतस्यैव भैमानामतितेजसा । देवलोकाङ्गवाः स्युता विलेपः कौकिलालया ।

मधुराणि विचिकाणि युद्धमा काङ्क्षितानि च । चन्द्राग्नसमरूपेषु हर्म्यश्रेष्ठेषु वर्हिषः ।

मनुत्तर्ध्वराशः त्रिखण्डिगणैर्षट्पताः । पताकायानपात्राणां सर्वपक्षिगणायुताः ।

अमरैरुपगीतास्तु स्वयमाशक्तवाचिभिः । नारायणश्चाथ वृषाः पुष्पाणि मुमुचुर्ध्वम् ।

श्वतवशानुरूपणि विहायसि गतास्तदा । वैवा मनोहरा वातो रतिखेदहरः सुखः ।

रजोभिः सर्वपुष्पाणां युक्तश्चन्दनैश्चैव । शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।

शासुदेवप्रसादेन भैमाणां क्रोडतां तदा । न कुत्पिपासे न स्वानिर्घे चिन्ता शोकश्च यव ।

आविशेत्तदा भैमान् प्रमायाचकृपाणिनः । अप्रशान्तमहादुर्था गीतनृत्योपशोभिताः ।

बभूव सागरक्रोडा भैमानामतितेजसा । वज्रयोजनविलोषि समुद्रं शल्लिघाप्रथम् ।

बद्धा चिकीडुरिन्द्राभा भैमाः कृष्णाभिरचिताः । परिच्छदस्थानुरूपं यानपात्रं महात्मनः ।

नारायणस्य देवस्य विहितं विद्यकर्षणा । रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विनिष्ठानि विगम्यते ।

कृष्णस्य तानि सर्वानि यानपात्रेऽतितेजसः । इयं इयं वासास्तु स्त्रीणां कृष्णस्य भारत ।

मणिवैदूर्यचिन्नाः कान्तस्तरविभूषिताः । सर्वैर्जुगुप्समाकीर्णाः सर्वगन्धाधिवासिताः ।

यदुर्मिहाः शुभैर्जुष्टाः शकुनैः सर्ववाणिभिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भाद्रपदमासि हरणे वृषभारिषदधिकशतीऽध्यायः ॥ १४० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ देवे बलवन्दनपटुदिग्धः कादम्बरोपानकुलः शृयुञ्जी । रक्तवर्णे रेततिमाश्रयित्वा प्रलम्बाङ्गः

सुखलितः प्रयातः ।

मीलाम्बुदामे वसने वयानयद्गङ्गाशैरो मदिराविलासः । राज्ञः रामोऽमुदमथनेत्य संपूर्णविम्बे भगवानिवन्दुः ।
वामैककर्णामलकुण्डलश्रीः शिरैर्मनोज्ञाज्जटावतंसः । तिथ्यङ्कटाक्षं प्रियया मुनोद रामो मुष्टं चान्वैभिवोचमाणः ।
अथाज्ञया कंसमिच्छुभयबोहदारूपोऽस्तरसां गणः सः । द्रष्टुं मुदा रेततिमाजगाम बलालयं स्वर्गसमानमृद्ध्या ।

तां रेततीच्छाथय वाऽपि रामं सन्ध्यां नमस्कृत्य बराङ्गवत् । वाद्यानुकूले नगृतं मुगाढ्यं समन्तोऽन्या जगिरे च सम्यक् ।

चक्रुस्तथैवाभिनयेन लभ्यं यथावदेष्टुं प्रियमर्थयुक्तं । इद्यानुकूलस्य बलस्य तस्य तथाज्ञया रेततराजपुत्र्याः ।

चुवुहुर्न्याय तथैव तांसां तद्देवमापाकतिवैश्रयुक्ताः । सहस्रतालं खलितं मलोलं बराङ्गमाः सर्व्वरतादृताङ्गाः ।

चक्रुर्पणाधोचजनन्दनानि सङ्कोचयन्त्योऽयं च मञ्जुलानि । कंसप्रलम्बादिबध्नन् रम्यं चाणूरघातञ्च तथैव रङ्गे ।

पद्मोदयाथ प्रयितं पद्मोऽयं दामोदरस्य जगद्गणः । बध्ने तथाऽरिष्टकथेनकार्थं भजे च वासं शकुनोबध्नन् ।

यथा च भग्ने पमलाङ्गुलीं च खट्विं हकाणामपि कालयुक्तं । म कालियो नागपतिर्हृद्देवं हृत्पणे दाम्बध यथा दुरात्मा ।

शङ्खं वृद्धादुद्धरणञ्च वीर पद्मोत्पलांसां मधुसूदनेन । गोवर्द्धने ऽयं च मन्त्रो हतोऽभूद्यथा च हृत्पणे जगद्गणैः ।

कुक्कुटो यथा गन्धकपेयिकाञ्च कुक्कुटोर्मा ज्ञातवांश्च हृत्पणः । श्रवामनं वामनकञ्च चक्रे हृत्पणो यथात्मानमजोऽप्यनिन्द्यः ।

शैभप्रमाद्यञ्च वलाद्युधं बध्ने परस्त्रायथ देवप्रति । गान्धारकन्या वधने नृपाणां रथे तथा योजनमुज्जितार्मा ।

तथा मुभद्राहरणे जयस्य युद्धे च बालाङ्कजमुमाले । वज्रप्रवेकञ्च युधाग्नितयं समाहृतं शक्रपमचमाभूत् ।

एतानि चान्यानि च चाक्षरुपा जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् । महर्षेणाधोचजनन्दनानि चिचपाणि चानेककथाभ्रपाणि ।

कादम्बरोपानमदोत्कटञ्च बलः शृयुञ्जीः स चुकृद् रामः । सहस्रतालं मधुरं समक्षं स भार्य्या रेततराजपुत्र्या ।

तं कूर्हमानं मधुसूदनः स दृष्ट्वा महात्मा हर्षाण्मितालः । चुकृद् सत्यां सहितो महात्मा बलस्य धीमान् हर्षागमार्यं ।

समुद्र्याचार्यमयागतय चुकृद् पांचो नरलोकागरोरः । हृत्पणे सार्द्धं मुदितचुकृद् सुभद्रया चैव बराङ्गवत् ।

गदय धीमानय शरणस्य प्रपुण्यशान्तिः नृप मातृकस्य । वाचाजिनीसुनन्दारवीर्यं स चाहदेष्टञ्च सचाक्षरुपः ।

वीरो कुमारी निग्रठोऽस्तुको ॥ रामात्मजो वीरतमे चुकृद् हतः । श्रङ्गमेनापतिगद्वयं तथाऽपरे भैमकुलप्रधानाः ।

तदानपाचं वदधे तदानीं हृत्पणभावेण जनेश्वरपुत्रः । आदूषणमापूष्यमुदारकीर्णं चुकृदपह्निनृपभैममुखीः ।

भैराप्रसक्तैरतिकूर्हमानैर्दुप्रवीरैरभरप्रकाशैः । हर्षान्वितं वीरं ज्ञात्वाऽभूच्छेमुय पापाणि नरेन्द्रसूताः ।

देवातिप्रसक्तं च नारदोऽयं विप्रः प्रियार्थं मधुकेशिप्रसोः । चुकृद् मध्ये यदुत्तमानां जटाकलापागमिर्नरकेशः ।

राजमयेता धुरि राजपुत्र स एव तवाभवदमभेयः । मथञ्च गत्वा स चुकृद् भूयो हेलानिकारैः सविडम्बिताङ्गैः ।

म सद्यभासामप कोवचञ्च पांचं सुभद्राञ्च बलस्य देवं । देवं तथा रेततराजपुत्रीं सन्दृश्य सन्दृश्य जहाम धीमान् ।

तां चापयामास स धैर्य्ययुक्ताशौचेरुपायैः परिहासप्रसोक्तः । चेष्टानुकारैर्धितानुकारैर्नितानुकारैरपरेयं धीमान् ।

पञ्चामरागेषु च तत्र कार्यं तत्कैर्देशावयवेन राजन्। खेयामिधानं मुकुमारजातिं निष्ठां मुदुःखे न नराः प्रयान्ति।

क्षालिकगान्धर्वगुणोदयेषु ये देवगन्धर्वमहर्षिर्षष्ठाः। निष्ठां प्रयान्तीत्यपगच्छ बुद्ध्या क्षालिकमेवं मधुसूदनेन। ८३२

मैमोत्तमानां नरदेवदत्तं लोकाश्च चानुग्रहकाम्ययैव। गतं प्रतिष्ठाममरोपमेयं बाला युवानश्च तथैव वृद्धाः।

क्रोडन्ति भैसाः प्रवरोत्सवेषु पूर्व्वेभ्यः बालाः समुदाहरन्ति। वृद्धाश्च पृथग्न प्रतिमानयन्ति स्थितिपुनित्यं प्रतिमानयन्ति।

मर्त्येषु मर्त्यान् यदवरोतिवीराः स्ववैश्रव्यं समनुष्मरन्त। पुरातनं धर्मविधानतज्ज्ञाः प्रीति प्रमाणं न वयं प्रमाणं।

प्रीतिप्रमाणानि हि वैदृशानि प्रीति पुरस्त्रयं हिते दृशाहं। दृष्टव्यस्या पुत्रस्य बभूवुर्विचर्जिताः केशिबिनाग्रनेन।

स्वर्गं गताद्यास्तरुषां समूहाः कृत्वा प्रशामं मधुकंशघोः। प्रवृष्टरूपं प्रवृष्टरूपा विनोदिताः केशिभिर्दृष्टेन। ८३३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमतीहरणे अष्टचत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ तेषां कोऽप्राप्तकानां यदूनां पुण्यकर्मणां। क्षिप्रमासाद्य दुर्मुखिर्देवशत्रुर्दुरासदः।

कथां मानुमती नाम भागेर्दुहितरं नृप। जहारात्मवधाकाङ्क्षी निकुञ्जे नाम दानवः।

अन्तर्हिता मोहयिता यदूनां प्रमदाजने। भायानो भायया राजन् पूर्व्वैरमनुष्मरन्।

भ्रातुर्हि वज्रनाभश्च तस्य कन्या प्रभावती। प्रयुञ्जेन हता वीर वज्रनाभस्यया हत।

भागेरेव तयारक्षे वसुत्ववधरेण हि। अस्त्राधीने दुराधवं क्षिप्रज्ञो दानवाधमः।

कन्यापुरं महानादः सहसा समुपस्थितः। तस्यां द्वियत्यां कन्यार्या रुदत्यां समितिञ्चय।

वसुदेवाङ्गकौ वीरौ दम्बितौ निर्गताभूमे। आर्त्तनादमुपसृज्य भानो कन्यापुरं तदा।

न वृष्टिगोचरे तौ तु दृष्ट्वा तेषां कोरिणं। तथैव दम्बितो यावौ पञ्च हृष्टो महाबलः।

शुलावमानन् महदाहरीष्टं जनाहृन्। पार्थेन सहितस्त्राष्ट्ये नागशत्रुमरिन्दमः।

रथे लमनुगच्छेति वैदिश्य मकरध्वजं। त्वरेति गच्छं वीरः वैदिदेश च काश्यपं।

वज्रं नगरमाधानं निकुञ्जं रणदुर्जयं। पार्थक्यौ महात्मानावभेदौ ररिन्दमे।

प्रयुञ्ज्य महातेजा मायिनां प्रवरो नृप। प्रयुञ्ज्य तं दृष्ट्वा विधात्मानमयाकरित।

तान् सर्व्वान् योधयामास निकुञ्जं गच्छन्निव। वज्रकण्टकगुर्ध्वभिर्गदाभिरमरोपमः।

सर्व्वेनालभ्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप। दक्षिणेनाय हस्तेन गदया प्रहरत्युत।

कन्यापार्थेन हृष्टौ वा कामो वा नृपसत्तमः। निर्दयं प्रहरन्ति स्म निकुञ्जे च महासुरैः।

समर्थोऽपि महात्मानः शत्रुं हन्तुं दुरासदं। निगम्यसुर्नरपतेर्दयाभारावपीडिता।

ऋष्टो धनुश्चता पार्थे सर्व्वेया कृशलो युधि। नागोऽष्टविधना देव्यं शरपटङ्गा अघान ह।

ते तु वैतसिकैर्बन्धैर्विबधुर्दानवं युधि। न कन्या कलया युक्ता शिञ्जया च महोपते।

ततः स कन्यया सार्द्धं तथैवान्तरधीयत। आसुरीमायितो मायां न ता वेत्ति हि कश्यपः।

न हृष्टो रैकित्येयस्य दृष्टतो नुययुसदा। हारीतः शकुनो भूला तस्त्रावय महासुरः।

तं वापेः पुनरेवाय वीरो भूयो धनञ्जय। वैतसिकैर्बन्धैर्भिक्षि कन्या रत्नज्जाडयन्।

स इमां शृष्टिवो हृष्टाः सप्तदोषां महासुरः। बध्नामानुगतयैव वैवैरैररिन्दमेन।

गोकर्णक्षोपरिष्ठान्तु भञ्जितः स महासुरः । पपात चेलगङ्गायाः पुलिने सह कन्यया ।
 न देवा नामुरा वापि लङ्घयन्ति तपोधनाः । गोकर्णं तेजसा युक्तं महादेवस्य भारत ।
 अतदन्तरमासाद्य प्रपुष्पः शीघ्रविक्रमः । कन्यां मानुमतो भैमा जहार रणदुर्जयः ।
 असुरः सोढितो राजन् कृष्णाभ्यां निश्चितैः प्ररैः । त्यक्त्वायोत्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणं दिशं ।
 जगाम पृष्ठतो यातो कृष्णौ तावर्गगतौ तदा । विवेकं पटपुङ्खैव ज्ञातोनामस्यन्तदा ।
 तत्र वीर्ये गृहहारि कृष्णौ रात्रिं तदोपतुः । रौक्मिण्योऽपि कृष्णेन सन्दिष्टे दारकां पुरीं ।
 अनयद्भानुतनयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना । अयिला चाययौ वीरः पटपुरं दानवाकुलं ।
 ददर्श स गृहादारि कृष्णौ भीमपराक्रमौ । ऊपतुर्हर्माक्रम्य पटपुरस्य महाबली ।
 कृष्णौ प्रपुष्पवद्वितौ निकुम्भवधकाङ्क्षितौ । ततोनामैतस्माद्वत्सादतिवसलदा ।
 निर्वृजगाम बली घोडुं निकुम्भो भीमविक्रमः । तस्य निर्गच्छतस्य विलासं पार्थो विशासते ।
 हरोध सर्वतो मार्गं शरैर्गण्डोवनिःसृतैः । सोऽभिष्टय गदां घोरामुग्रस्य बद्धकण्ठकां ।
 शिरस्यताडयत् पार्थं निकुम्भो मलिनान्मरः । गदयार्भिते पार्थे रक्तं वसति मुक्षति ।
 हसित्वा सोऽसुरोद्धतो रौक्मिण्येयमताडयत् । तं प्राप्नुवमुग्रं वीरं मायवी मयिनाम्नरं ।
 अट्टेनाहतो वीरः शिरस्य स्रुभोज सः । तर्थागतौ तु नौ दृष्ट्वा मुष्मन्मनो भृताङ्कितौ ।
 अग्निसुद्राव गोविन्दो निकुम्भो कोधमूर्च्छितः । कैमोदकीं समुद्यम्य गदपूर्वोद्भूतो गदां ।
 तावत्काम्यं दुराधर्मो गज्यन्तावमिवेतत् । रेणववृणतः वक्रः सर्वैर्देवभूतैः सह ।
 ददर्श तमहायुद्धं वीरं देवामुरं तदा । दृष्ट्वा देवान् हृद्योकेष्विष्येयुर्हरेरिन्दमः ।
 द्रव्येय दानवं हन्तुं देवानां क्षितकान्यथा । समण्डलानि चिवाचि द्रव्यामाम केशवः ।
 कैमोदकीं महाबाहुलालस्यन् युद्धकोविदः । तथैवामुरमुखोऽपि गदां तां बद्धकण्ठकां ।
 क्षिपत्वा भ्रामयाणोऽप्य मण्डलानि चकार ह । अरभावित्र गज्यन्तौ गृहन्तावित्र कञ्जरौ ।
 धामितान्तरमासाद्य कुक्षौ शानाद्युक्तं विव । आजघाम निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वम् ।
 स्पष्टाष्टपष्टया वीरं नादं मुक्त्वा तु दारुणं । तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदां ।
 निकुम्भमूर्द्धनि तदा धातयामास भारत । अरष्टभ्य मुद्गन्तुं हरिः कैमोदकीं तदा ।
 तभौ जगज्जुह्वैरमाग्मनोऽह पणितः विनो । हाहाभूतं जयत् सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
 तदागतो वामदेवं नरदेवमहात्मनि । आकाशगङ्गा नोयेन श्रोतेन समुग्रमिवा ।
 विषबाहूनिमिषेण कृष्णं देवेभ्यः स्वयं । नूनमातीव्रया कृष्णलाया चक्रे मुरीजमः ।
 कौचि शनो महाताम्रं युद्धे मोक्षयितुं हरिं । कृष्णं प्रत्यागतप्रापकमुद्यम्य भारत ।
 प्रतोष्येति दुरात्मानमुवाच त्रिपुनाशनः । निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्प्रागत दुराधरः ।
 शरीरं तत् परिगम्य न मे वसि च केसरः । मुमुर्क्षति मतो वायमिति मत्वा जगद्गनः ।
 ररथ परमाशुऽप्य वीरो वीरभः । विभो । अथ प्रपुष्पद्वेतेवाशगतौ सञ्चरेतथौ ।

८१६

८१७

८१८

८१९

८२०

८२१

स्थितौ नारायणाभ्यासे निःकुम्भवधनिश्चितौ । प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।

निःकुम्भत्वात् नास्त्वव गतः कापि मुदुर्भूतिः । प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तदनाश कलेवरं ।

प्रजहासाय भगवानञ्जुनेन सह प्रभुः । तथायुतसहस्राणि निःकुम्भानां जनाधिप ।

२१५

ददृग्दृष्टे तदा वीरं क्षिता दिवि च सर्वतः । सहस्राण्येव कृष्णन्तु तथापायं भरिन्दम् ।

रोम्भिरेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् । पाण्डवस्य धनुः केचित् केचिदस्य महाशरान् ।

अन्येऽस्य जट्टहंसावने पादौ महासुराः । एवं गहाथं तं वीरमगमंस्ते विहाय सः ।

पार्थागामपि कोऽस्य गृहोतानां तदामवन् । नान्तं ददर्श कृष्णस्य कार्ष्णिद्य रिपुयाग्रीम् ।

विष्किञ्च तौ शरैर्वीरौ निःकुम्भं पाथं वञ्चितौ । एकैकत्वं द्विधाच्छिन्नौ द्वेधो भवति भारत ।

२१६

दिव्यज्ञानतदा कृष्णो भगवानेव दृष्टवान् । निःकुम्भं तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।

खट्वारं सर्वमायानां हत्तारं फाल्गुनस्य च । स चक्षेण शिरसास्य चकत्तारसुरसूदनः ।

पश्यतः सर्वमूलाणां भूतभव्यमवो हरिः । स मुञ्चा फाल्गुनं राजेन्द्रिजे शिरसि भारत ।

पपातासुरमुखोऽयं क्षिप्तमूल इव द्रुमः । अयाकाशगतं पाथै पतमानं विहाय सः ।

कृष्णवाक्येन जपाच्च कार्ष्णिर्वियति आनदः । निःकुम्भे पतितेन भूमौ समायास्य धनञ्जय ।

२१७

जगाम द्वारकां वीरः पार्थक्यामसमन्वितः । समिधास्य दृष्टार्होऽयं द्वारकां मुदितौ विभु ।

नारदश्च महात्मागं ववन्दे यदुनन्दनः । नारदोऽयं महर्षिज्ञा भागुं यादवमब्रवीत् ।

भानो माकार्षीमर्थं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन । क्रोडाया रैवतो याने दुर्व्याधाः के पितोऽनया ।

स ग्रास्यत ततो रीपाण्यनिर्दुहितरं तव । अतिदुर्लक्षिणैः कन्या ब्रह्महर्षे गमिष्यति ।

सुतार्थे ते मया साङ्क्षे मुनिभिः स प्रकाशितः । बालां द्रुतवतीं कन्यामनामसमिदां मुने ।

२१८

ग्रसवानसि धर्मश कथं धर्माश्रिताम्बर । अनन्तरं विधत्स्वाव शयं विज्ञापयामहे ।

अस्माभिरैवमुक्तं दुर्व्याधा भैमनन्दन । उवाचाधोमुखो भूया मुहूर्ते लपयाम्बितः ।

यद्वीचमर्थं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा । रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न श्रेष्ठयः ।

अदूषिता तु धर्मिण्य भर्तारमुपलक्ष्यते । वज्रपुष्पा वज्रधना सुभगा च भविष्यति ।

सुगन्धिगन्धोत्रा च ददः कुभारी च पुनः पुनः । न च क्रोधाभिर्मं कोरं तन्मूत्रो धारयिष्यति ।

२१९

एवं भानुमती वीर सद्देवाय दीयतां । अहधानः स शूरस्य धर्मशैलस्य पाण्डवः ।

ततो भानुमतीं भानुहृदौ माद्रीसुताय वै । सद्देवाय धर्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ।

आनीतः सद्देवस्य प्रेषिते चक्रपाणिना । विवाधे च तदा वृत्ते सभायैः खपुर्गं गतः ।

इमं कृष्णस्य विग्रयं यः पठेद्भुषयादयः । विग्रयं सर्वैरुद्येपु अहधानो लोचनरः ।

इति श्रीमद्भारते विष्णुपुं हरिवंशे विष्णुनर्बण्ये भानुमतीहरणे जनपद्वाग्रदक्षिणततोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भानुमत्यापहरणं विशदं केनैव च । कालिञ्जानयनस्यैव देवलोकात्महामुने ।

२२०

क्रोडाश्च सागरे दिव्यां वृष्णीनामन्तिग्रथां । श्रौतं परमायुष्यं मुने धर्माश्रिताम्बर ।

वज्रनाभवधं ह्युक्तं निकुम्भवधकीर्तने । तन्मे कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्भवति मुने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्तं ते वर्तुष्यिष्यामि वज्रनाभवधं कृप । विजयश्चैव कामस्य शान्त्यैव च भारत ।
 मेरो भानौ नरपते तपश्चक्रे महासुर । वज्रनाभ इतिख्यातो निश्चित समितिश्चय ।
 तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः । वरेण्यश्चन्द्रशामास तपसा परितोषित ।
 अवधत्तां स देवेभ्यो वशे दानवधत्तम । पुरं वज्रपुरश्चैव सर्व्वरत्नमयं शुभम् ।
 अश्वत्थेन प्रवेशश्च न वायोरपि भारत । अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिं नराधिप ।
 शाखानगरमुख्याणां संवाहानां शतानि च । नगरस्याग्रमेवस्य समन्ताञ्जनमेव च ।
 तथा तदभवत्तस्य वरदानेन भारत । उवाच वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ।
 कोटिशो वरसम्पत्तमसुरा परिचार्यते । ऊर्ध्ववज्रपुरे राजन् सम्भाषेयु तथैव च ।
 शाखानगरमुखेषु रत्नेषु च नराधिप । इष्टपुष्टप्रमुदिता नृपदेवस्य ब्रजव ।
 वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः । पुरस्य चात्मनश्चैव जगद्वाधितमुद्यत ।
 महेन्द्रमप्रवीक्ष्वा देवलोकं विश्राम्यते । अहमीशितुमिच्छामि चैतान् पाकशासनः ।
 अथवा मे प्रयच्छस्व दुष्टं देवगणेश्वर । कामान्यस्य जगत्कृत्स्नं काश्यपाणां महात्मनां ।
 स दृष्टस्तनिवा साष्ट्रे मन्त्रयित्वा सुरेश्वर । वज्रनाभं सुरश्रेष्ठ प्रेवाच कुहवंज्र ।
 खड्गे च दीक्षितं क्षौभ्य कश्यपो न पिता मुनि । तस्मिन् दृष्टे यथान्यायं तथा स हि करिष्यति ।
 ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽभवीत् । यथोक्त देवराजेन तनुवाचाय कश्यप ।
 सचे दृष्टे करिष्यामि यथान्यायं भविष्यति । तन्नु वज्रपुरे पुन वस गच्छ समाहित ।
 श्वसुतो वज्रनाभ खमेव भवन गतः । महेन्द्रोऽपि यथौ देवो दारकां दारमाक्षिर्नौ ।
 गत्वा चान्तिं देवो वासुदेवमयामवीत् । वज्रनाभस्य दृष्टान्तं तनुवाच जगद्देव ।
 शैरुत्पस्थिता देव वाजिमिधो महाकृतः । तस्मिन् दृष्टे वज्रनाभं पातयिष्यामि वाधव ।
 ततोपायं प्रवेशे ॥ चिन्तयाव सताङ्गते । नानिच्छया प्रवेशोऽस्ति तव वायोरपि प्रभो ।
 ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृत । वाजिमिधे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ।
 तस्मिन् यत्रे वर्त्तमाने प्रवेशार्थं सुरात्मनौ । चिन्तयामासतुर्वरी देवराजाच्युतावभौ ।
 तत्र यत्र वर्त्तमाने सुनाय्येन गच्छदा । मर्द्यान्तोषयामास भद्रनामेति नामतः ।
 तं वरेण मुनिश्रेष्ठान्कन्द्यामासुरात्मावत् । स वशे हि नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ।
 देवेश्वरान्कन्देन सरस्यया प्रचोदित । प्रक्षिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्वमेधे समगतान् ।
 ॥ नट उवाच ॥ भोज्यो द्विजाणां सर्व्वेषां भवेत् मुनिसत्तमा । सत्रदीपाश्च शर्य्या विचरयामिमामहं ।
 प्रविष्टाकाशगमन सत्कुन्धैश्च विशेषतः । अथवा सर्व्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमा ।
 यस्य यस्य च वेशेन प्रविशेयमहं खलु । स्यस्य जीवतो वापि भावैर्नोत्पादितस्य च ।
 स ह्यर्थसादृशः स्या वै अरारोगविवर्जित । तुष्टेयुर्कुम्भो नित्यमन्ये च मम सर्व्वदा ।

८५५

८५६

८५७

८५८

८५९

८६०

एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नट । सप्तदीपां वसुमती पर्व्यटत्यमरोपम ।
 पुराणि दान्वेन्द्राणामुत्तरांश्च कुर्वन्तथा । भद्राद्यान् केतुमालांश्च कालाचदोपमेव च ।
 पर्व्वणीषु तु सर्व्वीषु दारकां चदुमण्डिता । आयाति वरदत्त स लोकवीर महानट ।
 ततो हंसगधार्त्तराष्ट्रान् देवलोकनिवासिन । उवाच भगवान्भक्त सान्त्वयित्वा धृतर ।
 भवन्तो भ्रातरो ऽस्माकं काश्यपा देवपतिषु । विमानवाहा देवानां सुकृतीना तथैव च ।
 देवानामस्मि कर्त्तव्यं कार्य्यं शत्रुवधान्वितं । तत्कर्त्तव्यं न मन्वस्य मेचक्षोष कथञ्चन ।
 न ह्यर्था देवताज्ञामुषो दण्ड पतेदपि । सर्व्वत्राप्रतिपिदुर्देवा गमनं हंससप्तमा ।
 गत्वा प्रवेशमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमं । इतोऽह्म पुरवापोषु परमुन्धचितं हि व ।
 तस्यासि कन्यारत्नं हि वैलोक्यतिशयं प्रभुम् । नास्मा प्रभावतो नाम चन्द्रामेव प्रभावतो ।
 धरदत्तेन सा स्त्रिया माया किञ्च वरानना । हैमवत्या महादेव्या सकाशादिति न श्रुतं ।
 खयमरा च सा कन्या बन्धुभि स्थापिता सती । आत्मैव्या पतिं हंस वरयिष्यति शोभना ।
 तद्वचस्किंशुषा वाच्या प्रद्युम्नस्य महामन । यदुक्ता कुलरूपस्य गीलस्य वधसक्तया ।
 यदा सा रक्तभावा तु वज्रनाभमुता सती । तस्या सकाशात् सन्देशो नयितव्य समाधिना ।
 प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयन्ध्वं तथैव च । स्वयुद्धा प्राप्तकालस्य सविधेय हितं मम ।
 नैववक्त्रप्रसादश्च कर्त्तव्यस्तत्र सर्व्वथा । तथा तथा गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मन ।
 यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् खिर । हृत्तान्तस्यानुदिवस प्रदेधो मम सर्व्वथा ।
 हारवत्यान्तु लण्यस्य भ्रातृव्यम यवीयस । तावद्यजस्य कर्त्तव्यं प्रद्युम्नो यावदात्मवित ।
 पर्यावनेदरारोहो वज्रनाभमुता विभुः । अब्रथासौ तु देवानां मन्त्रोषो वरदर्पिता ।
 दैवपुत्रेति हन्तास्या प्रद्युम्नप्रमुखैर्गुभि । गतो दत्तवरस्यस्य वेत्रमास्त्राय धादवा ।
 प्रद्युम्नाया गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशना । एतच्च सर्व्वे कर्त्तव्यमन्यच्च क्षयमेव हि ।
 प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यथा । प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसा कथञ्चन ।
 वज्रनाभेस्मिन्ने तच्च प्रवेशं खलु सर्व्वथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि प्रद्युम्नपरे पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववच सुता हंसा वज्रपुरं ययु । पूर्व्वोचितं हि गमनं तेषां तत्र नराधिप ।

ते दीर्घिकास रम्यासु निपेतुर्वीर पतिषु । पद्मोत्पलैरादृतासु काञ्चने सार्व्वभूमौ ।

मे वै नन्दन्तो मधुरं सक्ततापूर्व्वमापिषु । पूर्व्वमप्यागतोस्तु विस्मय जनयन्ति हि ।

अन्तःपुरोपभोग्यासु चैवर्वापीषु ते नृप । दृष्टास्तु वज्रनाभस्य विपिष्टपनिवासिन ।

आलपन्तः सुमधुर धार्त्तराष्ट्रा जनेश्वर । स तानुवाच दैतेयो धार्त्तराष्ट्रानिर्द वच ।

विपिष्टपे नित्यरता भवन्तस्याहमापिषु । यदैवेदोक्षयो ऽस्माकं सर्व्वहृद्वरगम्यते ।

आगतव्यं जानपादा खनिद भवतो ऽह । विस्मयश्च प्रवेष्टव्यं विपिष्टपनिवासिभिः ।

ते तयोक्ताः शकुनयो वज्रनाभेन भारते । तथेत्युक्ता हि त्रिविशुद्धानेवन्निबोधेन ।

चक्रुः परिचयं ते च देवकार्येष्वपेक्षया । मानुषाणापि नखे तु कथाश्रुतः श्रयस्मिधां ।

वंशे बद्धाः काश्यानां सुकृतीनां सुभागिनां । स्त्रियो रमुर्विशेषेण शृण्वन्त्यः सङ्गताः कथाः ।

ततो विचरतीं हंसा ददृशुश्चावहासिनीं । प्रभावतीं वरारोहं वज्रनाभसुतां तदा ।

हंसाः परिचितां चक्रुस्तत्तज्जावहासिनीं । सखीं शृचिमुखीं चक्रे हंसी राजसुतां तदा ।

सा तां कदाचित् पप्रच्छ वज्रनाभसुतां सखीं । विस्मयितां श्रयस्कृतेराख्यानकथनेर्वरां ।

चैलोक्यमुन्दरीं वेदिं तामहं हि प्रभावति । रूपश्रीलगुणैर्देवि किञ्चित्त्वं वक्तुमुश्वहे ।

व्यतिक्रामति ते भीरु धौवर्गं चारुहासिनि । यदतोतं पुनर्नैति गतं खेत इवाभयः ।

कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते । स्त्रीणां आगर्त्तिकत्वाणि सत्यमेतद्भवीमि ते ।

स्वपत्नरेतु न्यसा तं पिपा सन्मोहप्रभवे । न च कांसिद्वयये देवामुरकुलोद्भवान् ।

प्रीडिता यान्ति सुश्रेणि प्रत्याख्यातास्त्वया शूभे । रूपश्रीर्गुणैर्युक्ताः सद्गुणस्त्वकुलस्य हि ।

आगतान्नेच्छसे देवि सदृशान् कुलरूपयोः । इदृशेति किमर्थं तं प्रयुज्ये तस्मिन्पुनः ।

चैलोक्ये यत् रूपेण सदृशोऽयं कुलेन वा । गुणैर्वा चारुसर्वाङ्गैर्गौर्येषाण्यसि वा शूभे ।

देवेषु देवः सुश्रेणि दानेषु च दानवः । मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महावत्स ।

यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्ववन्ति नयनानि हि । आपीनानोव धेनूनां खेतांसि खरितामिव ।

न पूर्णचन्द्रेण सुखं नयने वा कुशेध्वजे । उत्सहामोपमातुं हि स्वमेन्द्रियाय बागति ।

जगतः सारमुद्धृत्य पुनः स विहितः शूभे । क्लान्तान् वरं साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ।

इतेन शम्भरो बाल्यं येन मायो निर्वर्तितः । मायाश्च सन्ध्याः संप्राप्ता न च श्रीलं विनाशितं ।

पान्थान् गुणान् प्रयुश्रेणि मनसा कल्पयिष्यसि । शृष्ट्यास्त्रिषु लोकेषु प्रयुषे सर्व एव ते ।

इत्या वक्रप्रतीकाशः समयाः शृण्वीषमः । तेजसा सूर्य्यसदृशी गाम्भीर्येण हृदोपमः ।

प्रभावती शृचिमुखीमितिहावाच माविनी ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ विष्णुर्मानुषलोकस्य श्रुतः सुवज्रशो मया । पितुः कथयतः सौम्य नारदस्य च धीमतः ।

शत्रुः किल स दैत्यानां वर्जनीयः क्लान्तधेः । कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि भामिनि ।

प्रदीप्तेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा । शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल येश्वराः ।

इत्येते दानवेन्द्रेण संदिग्धोते हितं प्रति । मनोरथो हि सर्वथा स्त्रीणां मेवं शृचिस्मिने ।

भवेद्भिर्मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति । यदिनामाभ्युपायः स्यात्तत्सोद्योगमनं प्रति ।

महानन्देषो मे स्यात्कुलं स्यात्पावित्तम मे । समर्थो मे प्रष्टुं त्वं प्रयच्छ शृचिलापिनि ।

प्रयुषः स्याद्यथा भर्ता मम दण्डिकुलोद्भवः । अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्वेगकरो हरिः ।

असुराणां स्त्रियो गृह्णाः कथयन्त्यो मया भुताः । प्रयुषस्य यथा जना पुरस्तादपि मे भुते ।

यथा च तेन निहतो बलवान् कालशम्भरः । इदि मे वर्त्तते नित्यं प्रयुषः खलु धत्तमे ।

हेतुः स नास्ति श्वात्तेन यथा मम समागमः । दासी तवाहं सखाहं दूतिं त्वाञ्च विपर्ज्ये ।

पण्डिताय वदोपायं मम तस्य च सङ्गमे । ततस्तं शान्तयित्वा सा प्रवृत्तन्तीदमवोत् ।

॥ शुचिमुखवाच ॥ तव दूतो गमिष्यामि तवाहं चारुहासिनि । इमां भक्तिं तवोदारीं प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिते ।

तथा चैव करिष्यामि यथैथ्यति तवान्तिकं । साक्षात् कामेन सुश्रोणि भविष्यसि सकामिनी ।

इति मे भाषितं सत्यं सरेथाः शुचिचोचने । कथाकुञ्जलतां पिवे कथयस्वायतेचये ।

ममलं तव मे देवि हितं सम्यक् प्रपतस्येव । इत्युक्त्वा सा तथा चक्रे यत्तत् सा तामयान्वीत् ।

दानवेन्द्रश्च तौ हंसौ पञ्चकान्त, पुरे तदा । प्रभावत्या समाख्याता कथाकुञ्जलता तव ।

तत्त्वं शुचिमुखि मूषि कथायोग्यतया वरे । किं त्वया वृष्टभास्वर्थं जगत्पुत्तमपलिणि ।

अदृष्टपूर्वमन्यन्तां योग्यायोग्यमनिन्दिते । सेवाच वज्रनामन्तु हंसौ नरवरोत्तम ।

श्रूयतामित्ययामन्नुदानवेन्द्रं महाद्युतिं । दुष्टा मे प्राणिली नाम बाधो दानवघत्तम ।

आस्वर्थं कर्म कुर्वन्तो मेरुपादौ मनस्विनी । सुमनाश्चैव कौञ्जलासर्वभूतहिते रता ।

कथयिद्वरपाण्डित्या गैलपुत्रा, शुभा सखी । नटश्चैव मयादुष्टो मुनिदत्तवरः शुभः ।

कामरूपी च भोज्यश्च वैलोक्ते मूल्यसम्पत् । कुर्वन्पात्युत्तरान् वीर कालासदीपमेव च ।

भद्राश्वान् कौतुमाकांश्च क्षीपानन्यास्तथानघ । देवगन्धर्वगेयानि नृत्यानि विविधानि च ।

स चेति देवान्मृतेन विस्माययति सर्व्वया ।

॥ वज्रनाम उवाच ॥ श्रुतमेतन्मया हंसि न विरादिव विसरं । चारुणां कथयतो विद्वानाञ्च महात्मना ।

कुतूहलं ममाप्यस्ति सर्व्वया पचिनन्दिनि । नटे दत्तवरे तस्मिन् संस्रवस्तु भविष्यते ।

॥ हंसवाच ॥ ममदीपान् विचरति नटः स दितिभोजनम । गुणवन्तं जने मुला गुणहायं, स सर्व्वया ।

तव चेत्पुण्यदीर सभूतं गुणविसरं । नटं तदा गतं विद्वि पूर तव महाभूर ।

॥ वज्रनाम उवाच ॥ उपायः स्वयतां हंसि येन ह न नट मुने । आगच्छन्मम भद्रं ते विषयं पचिनन्दिनि ।

ते ह्मा वज्रनाभेन कार्य्यहेतोर्विचरिताः । देवेन्द्रायाश्च कृष्णाश्च शङ्खः सर्व्वमेव तत् ।

अधोऽजने प्रद्युषो नियुक्तस्तव कर्मणि । प्रभावत्याश्च सर्व्वे वज्रनाभश्च ते यथा ।

देवां मायां समान्त्रित्य संविधाय हरिर्नटे । नटवेत्तेन भैरवात् प्रेयथामास भारत ।

प्रद्युषं नायकं छला शम्भं छला विदूषक । पारिपाथ्यं गदं वीरमन्यान् भैरवाश्चैव च ।

वारमुखा नटो छला तत्पूर्य्यधृष्टं तदा । तथैव भद्रं भद्रस्य सहायाश्च तथाविधान् ।

प्रद्युषविहितं रथं विमानं ते महारथाः । जम्बुराक्ष काथ्यौ च देवामामनितौ जगं ।

रुक्मेश समाक्षेपे पुरुषः पुरुषश्च ते । स्त्रीणाञ्च मृदुमा, सर्व्वे स्वरक्षणेनैराधिप ।

ते वज्रनगरस्था प्राञ्जलगरमुत्तमं । जम्बुद्वीपवर्षकोणं स्वपुरं नाम नामतः ।

इति श्रीमहाभारते छिन्नेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युषोत्तरे एकपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

॥ वेश्मपायन उवाच ॥ ततः स्वपुरवाचोनामपराणां नराधिपः । पूष्यमुनो नटः प्राप्तः कौतूहलमजीजनत् ।

नटस्थाय ददुर्दैत्याः सत्कारं परया मुदा । शपर्यायं ददुस्त्राणि रत्नानि स्रजङ्गनय ।
 ततः स ननु ते तत्र वरदत्तो नटस्थाया । स्वपुरे पुरवासीनां परं ह्येष समादधत् ।
 रामायणं महाकाव्यमुद्देशं नाटकीकृतं । जम्ब विष्णोरमेवस्य राघवेन्द्रबधेषुया ।
 कोमपादो दशरथ अष्टशृङ्गं महामूर्तिं । ज्ञानामानाययामास गणिकाभिः सहानघ ।
 रामलक्ष्मणशत्रुघ्नो भरतश्चैव भारत । अष्टशृङ्गश्च ज्ञाना च तथारूपैर्नटैः कृतैः ।
 तत्कालजोविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गता । आचचक्षुष तेषां वै रूपतुल्यलभ्युत ।
 संस्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावनाश्च धारणं । दृष्ट्वा सर्वे प्रवेशश्च दानवा विस्मयं गताः ।
 ते रक्षा विस्मयाग्नेदुरपुराः परया मुदा । उत्यापोत्याय नात्यस्य विज्ञेषु पुन पुन ।
 ददुर्ध्वं क्षाति तुष्टाश्च धैवेयं वलघानि च । हाराम्नोहरांश्चैव केमवैदूर्यभूषितान् ।
 प्रथमैषु दत्तौषु श्लोकैस्तुष्टुवृन्दैः । असुराश्च मुनीश्चैव गोचैरभिनयैरपि ।
 प्रेषितं वज्रनामस्य शाखानगरवासिभिः । नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ।
 पुरा श्रुतायै दैत्येय प्रेषयामास भारत । ज्ञानीयतां वज्रपुरं गतोऽस्य विवित हर्षितः ।
 दानवेन्द्रवचः कुत्वा शाखानगरवासिभिः । भीता वज्रपुरं रम्यं नटवेष्टेन यादवाः ।
 आवाचस्य ततो दत्तः सुकृतो विषकर्मणा । शृङ्गं यच्च तत् सध्वं दत्तं प्रतगुणोत्तरं ।
 अथाकालोत्सवं चक्रे वज्रनामो महापुरः । कारयामास रम्यञ्च चमूवाटं प्रशृङ्खलम् ।
 ततस्तान् परिब्रिज्जान्तान् प्रेषार्थाय प्रेषादधत् । दत्ता रत्नानि भूरीणि वज्रनामो महापुरः ।
 उपविष्टश्च तान्द्रष्टुं यच्च ज्ञातिभिरात्मवान् । कन्धे चान्तपुरं स्थाय चतुर्दशैः जनाधिप ।
 भैमापि बहुनेपथ्या नटवेष्टधरास्तथा । कार्यार्थं भीमकर्मणो नृत्यायमुपपक्रमु ।
 ततो घनं चन्द्रविर मुरजानकभूषितं । तन्मो खरगुणैर्विह्वामतोऽपानम्बदां दधन् ।
 ततस्तु देवगान्धारं कालिकं श्रवणामृतं । भैमस्त्रियं प्रजगिरे मन श्रोत्रेषु सावहे ।
 आगान्धारं दामरामे गङ्गावतरणं तदा । विह्वामाधारितं रम्यं जगिरे खरवधदा ।
 लघतालघम श्रुत्वा गङ्गावतरणं श्रुत्वा । असुरान् रामयामासुरत्यापोत्याय भारत ।
 गान्दीश्च वादयामास प्रद्युषो गद श्व च । ज्ञानस्य वीर्यधर्मज्ञः कार्यार्थं गटताङ्गुत ।
 गान्दीमे च तदा श्लोकं गङ्गावतरणाश्रितं । रौक्मिण्यस्य सदेवाश्च सम्यक् स्तुमिनाश्रितं ।
 रत्नाभिशारं कैवरेण नाटकं ननृतुस्ततः । शूरो वारणरूपेण रत्नावेशा मनावती ।
 नलकूवरस्तु प्रद्युषं ग्रामस्तस्य विदूषकः । कैलासो रूपितस्यापि मायया यदुनन्दने ।
 मापद्य दत्तः कृष्टेन वारणस्य दुरात्मनः । नलकूवरेणाथ यथा रक्षावाऽप्यथ शान्तिता ।
 एतत् प्रकरणं वीरा नमृत्युदुनन्दना । नारदस्य मुने कीर्त्तिं सर्वत्रैव महात्मनः ।
 पादोद्गारेण नृत्येन तदैवाभिनयेन च । तुष्टुवृन्दानां वीरा भैमानामतिनेत्रां ।
 ते ददुर्ध्वस्तमुष्ठाणि रत्नान्यामरणाणि च । हारांस्तस्मिन् विह्वल्य वैदूर्यमभिभूषितान् ।

विभागानि विपरिणयि रथांश्चाकाशनामिनः । गजानाकाशनांश्चो दिव्यमानकुलोद्भवान् ।
 पन्दनानि च दिप्यानि श्रोतानि रत्नरत्नानि च । गुह्यगुह्यमुत्प्लावि गन्धानि च भारत ।
 चिनामणीमुदारांश्च चिन्तिने मन्त्रैकामदान् । येकाश्च तु मुक्ताश्चो दन्तो दानराशदाः ।
 धनयैर्विरहिताः हताः पुनश्चक्षुः । स्त्रियो दानकुलानां तथैव च जनेधर ।
 ततो हंसी प्रभायताः यन्मो प्राच प्रभावती । गताऽपि दारका रन्ध्रा भैरवप्रामनिन्दिते ।
 प्रपुण्य मया दृष्टो विविक्ते चादभोचनः । अस्मिन् कथिता तत्क मया तव वृत्तिरिति ।
 तेन दृष्टेन कान्य हतः कमलनोचने । पश्य प्रदोषमये मया सह समानतः ।
 तदय दधिरेयोषि तव प्रियस्मागम । न ह्यात्मावति भावने निष्ठा भैरवकुलोद्भवाः ।
 ततः प्रभावतो दृष्टा हंसी तामिदमवोत् । उविताऽपि मन्त्राण्येकान्तरं निन्दति ।
 मयाऽपि कथितायमे द्रष्टुमिच्छामि कैत्रे । निःपाधवा भविष्यामि मया कथ विवृणुमि ।
 दृष्टो तथेति चोवाच कर्णो कमलनोचनः । चाक्षरोह च तद्गच्छे प्रभावत्या विवृणुम ।
 विषयकथंते तस्मिन् दृष्टेऽपि प्रभावतो । संविधान्तराणां प्रपुण्यमनन्तरं ।
 तस्मिन् हते संविधाने काममानयितुं पयो । प्रभावतीन्मुद्राय हंसी वायुवमा गतौ ।
 सा गताऽभ्यागता हंसी प्रभावतीमयामवोत् । अभ्येति रौक्मिणेयोऽवावाचवायतनोचने ।
 प्रपुण्या नीयमानान् ददुर्मे माश्रमात्प्रवान् । भ्रमैरारुहं वीरः सुगन्धमरिमर्दनः ।
 निलिखे तव माल्ये च भुजा मधुकण्ठदा । प्रभावत्या नीयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ।
 प्रवेगितश्च तन्मात्रं श्लोभिकं भुकरायुतं । उपगौतं प्रभावत्यै कर्णोभिकं नरादृतं ।
 अविवृते च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप । अमरालो ययुः भोम्य वल्गुपात्रेण शुपन्ति ।
 म भैरवप्ररो वीरकैः महाधैरिर्विहीनित । कर्णोचने प्रभावत्या निलिखे वननैरिव ।
 ततः प्रभावतो हंसीमुवाच वदतीन्मया । उच्यते नूनं पूर्णवर्षं यमोत्थातिमनोचर ।
 यच्च दक्षानि मेऽङ्गानि मुखश्च परिगुह्यति । शैलुर्वा यदि चातोव काऽर्थ व्याधिरनौषधः ।
 दधेद्रिगुणैस्तुल्यमेषा पूर्णनिद्राकर । नवोदितं शीतरश्मिः संविहारो ह्यतिप्रियः ।
 न दृष्टपूर्वा हि मया नृतिमन्त्रेण काङ्क्षित । अहो धूमायतेऽङ्गानि खोखमावक्ष्य धिक्खलु ।
 कन्ययामि पया वृद्धा यदि नाप्येति मे प्रिय । कुमुदनीगतं मार्गं हा गमिष्याम्यकिञ्चन ।
 मदभायोविपणास्मि दृष्टा हाहा मगस्त्रिणी । श्रोतवोय्या, प्रलयेव जगतो ह्लादनाः सुखाः ।
 दक्षानि मम गात्राणि किं नु च म्रगमल्लय । प्रकृत्या श्रोतलो वायुर्वावापुष्यरजोवहः ।
 दावाग्निवद्गो मेष्य दन्दधीति शुभां ननु । तदन्तर्धकन्ययत्येतत् त्वैवै कार्यमिवात्मनः ।
 नावतिष्ठति निर्दोषे मन सकृन्पदार्थितं । विमनस्काऽपि मुष्मानि वेपथुर्वा मदान् यदि ।
 बन्धमोति च मे दृष्टिर्हो हा यामि भुवं चर्य ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रपुण्यानरे वज्रनाभोये द्विपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैश्रम्पायन उवाच ॥ आविष्टं भया बाला बन्धयेत्यवगन्तुं तु । कार्ष्णिहंष्टेन मनसा हंघीमिदमुवाच ॥
 दैत्यैः प्रतनयां प्रातमवगच्छन्त आसिच । वटपदैः सह वटपादो भूता भास्ये निबोध तु ।
 विधेयाऽस्मि प्रभावत्या पयोष्टं मयि वर्ततां । दायुक्षा दृष्ट्यामात्र सुकृपा रूपमात्मनः ।
 तद्गम्यैष्टं प्रभया स्याति ते तस्य धीमतः । अभिभूता प्रभा चैव राजंश्चक्रोद्गता प्रभा ।
 प्रभावत्यास्तं न दृष्ट्वा वटधे कामबागरः । चन्द्रखेवोदये प्राप्ते पर्वस्थां चरिताम्यतिः ।
 बलज्वाधोमुखी किञ्चित् किञ्चित्तिर्व्येगवेविणो । प्रभावतो तदा तस्यौ निजलेवामलेखण ।
 करेणाधःप्रदेशे तां चारुमूपणभूति । स्पृष्ट्वा च बरारोषां रोमाञ्चिततनुकर्म ।
 मनोरयशैलेभ्यं किं पूर्णन्दुषमप्रभं । अधोमुखं मुखं कृत्वा न मां किञ्चित् प्रभावये ।
 प्रभापमदै माकार्द्वन्द्वं दण्ड बरानने । साध्वं त्यज्यतां मोह दानः साध्वन्दुष्टतां ।
 न कालमिव पश्यामि मोह भीतलनुभुज । याचाम्येषोऽञ्जलिं कृत्वा प्रातर्काष्ठं निबोध मे ।
 शास्त्रमेष विवाहेन कुद्वन्द्वानुययं मम । देवकामानुरूपेण रूपेणानुत्तमा सती ।
 उपसृष्ट्य ततो भैमा मणित्वं ज्ञातवेदमं । जुहाव समये वीरः पुष्यैर्मन्त्रानुदीरयन् ।
 जपाहाय करं तथा बराभरणभूयितं । चक्रे प्रदक्षिणक्षेत्रं तं मणिसं कृताग्रम् ।
 प्रज्ज्वालय स तेजस्वी मानयश्च्युतात्मजं । भगवान् जगतः बाहो शुभस्याद्याशुभस्य च ।
 उद्दिश्य दक्षिणं वीरो विप्राणां यदुपनन्दनः । उवाच हंघीं हारस्वा निहावां रच पक्षिणि ।
 तस्यां प्रपञ्च यातायां कामलां चारुलोचनां । यहाय दक्षिणे हस्ते निनाय शचनोत्तमं ।
 उरावयोपवेष्टुर्नां शान्तयित्वा पुनः पुनः । पुपुन्य शनदैर्गण्डे वावयकुलमाहूतैः ।
 ततोऽद्या चापयो दंष्ट्रं पश्यं मधुकरा यथा । आग्निनिद्रे च सुश्रेणी क्रमेण रतिकोविदः ।
 अरामयद्दृष्टीनां न वेदेषितवन्महा । आप हस्तस्य रत्ययं रतिकार्यविशारदः ।
 उवाच स तथा साह्रै रमन् कृष्णपुनः प्रभुः । अरणोदयकाले च ययौ यव नटाश्रयः ।

८०१

८०२

८०३

८०४

देशाङ्गेन तु कौरव्य विधेवे स प्रभावती । सञ्जतिं विनयं श्रीवंशलोकां दास्यं विलासितां ।

स्यूहयन्यमुरा दृष्ट्वा विदत्ताश्च महात्मनां । रूपं विलासं गन्धश्च मृशं भावामथार्थतां ।

तामां यादवनारीणां स्यूहयन्यमुरस्त्रियः । वज्रनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विश्रुतः ।

दुष्टिदयस्य नृपते तस्य रूपगुणान्वितं । एका चन्द्रवतो नाभा गुणवत्यथ चापरा ।

प्रभावत्यास्यं ते तु व्रजस्य खलु नित्यदा । ददृशाते तु ते तच्च रतिशक्तं प्रभावतो ।

परिपमच्छतुश्चैव विश्लेषोपगतां सती । बोधाच्च मम विद्यार्त्ता याऽधीता काङ्क्षितं पतिं ।

रत्नयमानयत्नायुधौ भाग्यश्च प्रयच्छति । देवं वा दानवंपापिविवर्गं सद्य एव हि ।

साऽहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता । दृश्यतां मग्नभावेण प्रपुञ्च सुप्रिये मम ।

ते दृष्ट्वा विस्मयं यानि रूपयौवनसम्पदं । पुनरेवाभवोक्ते तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।

प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तनिर्दंशः । देवा धर्म्मरता नित्यं दन्धशोला महासुरा ।

देवार्त्तापि रक्ता हि सुखे रक्ता महासुरा । देवाः सत्ये रता नित्यमनृते तु महासुरा ।

धर्म्मलपञ्च सत्यञ्च यच्च तच्च जयो भुवं । देवपुत्रौ वरयन्तं पतो विधां ददात्यहं ।

उचितौ मग्नभावेण सद्य एवोपलस्यथ । तां तथेत्यूचतुर्बृष्टे भगिन्यौ चारुलोचना ।

परिपमच्छ भैमस्य कार्यन्तात् प्रति भानिनी । स पित्र्यं गदं वीरं ब्रान्ध्यायव्यवोत्तदा ।

रूपाश्रितौ सुशोभौ च शूरो च रणकर्म्मणि ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ परितुष्टेन दत्ता मे विधा दुष्क्रीवसा पुरा । परितुष्टेन सौभाग्यं सदा कन्यासिमेव च ।

देवदानवयक्षाणां ये त्थास्यसि स ते पतिः । भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षित ।

गृह्यते तदिमां विधां सद्यो वां प्रियवक्त्रम । गतो जयहतर्ह्येते तां विधां भागिन्योमुखात् ।

दत्ततुर्गदशानौ च विद्यामभ्यस्य ते ब्रुम । तौ प्रयुज्येन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ।

प्रच्छन्नं मायया वीरौ काष्णिना भायिना नृप । गान्धर्व्येण चित्रादेन तावथरिषलाहर्नौ ।

पाणिं जयहतवीरौ मन्त्रपूञ्जं सतां प्रियौ । चन्द्रवत्या गदं ब्रान्धो गुणवत्या तु कैश्रवि ।

रेमिरिऽसुरकन्याभिर्नौराखे धदुपुङ्गवाः । मार्गनाथास्तुमुक्षा ते शक्रकेशवयोत्तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभोधे प्रपुञ्चोत्तरे विषद्याग्रदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ नभो नभस्येऽथ निरोच्छ मासि कामसदा तोयददृष्टकीर्णं । प्रभावतीश्चारुविद्यालनेचामुवाच पूषेन्दु

निकाग्रवक्त्रः ।

वाननाभो वरगावि चन्द्रो न दृश्यते सुन्दरि चारुविम् । लल्लेकपाशप्रतिभैर्निर्दह्यो बलाहकैश्चाहरिणन्तरोऽ ।

दृश्यते सुभु तजिह्वनस्त्रा लं हेमचार्यामरणाश्रितेव । मुञ्चन्ति धारास्य घना घनलज्जहारथष्टेः सट्प्रां पराङ्गि ।

नगदंशेषु बलाकपंतयस्त्रदन्तपङ्क्तिप्रतिमा विमानि । निमग्नप्रदानि चरुषु सुभु न भान्ति तोद्यानि रयाकुलानि ।

अमो घना वायुवशोपयाता बलाकमालामलचारुदन्ता । अन्योन्यमभ्यादनिर्हं प्रवृत्ता वनेषु नागा इव शृङ्गा

दन्ताः ।

धनुस्त्रिवर्णं वरगावि पश्य कृतं तवापाङ्गनिवाननखं । विभूषयन्तं गगणं घनैश्च प्रसर्पणं कामिजनस्य कान्ते ।
घनाद्दन्त, प्रतिनर्दमानानिरोच्छ सुश्रीणि शिखीन् प्रहृष्टान् । समाह्वानुक्लितपिच्छभारान् प्रियामिरामानुपनृत्यमा
जान् ।

हर्म्येषु चान्ये शशिपाण्डरेषु राजन्ति सुश्रीणि मयूरसंघाः । मुहूर्तशोभामतिचारुरूपो दत्ता पतन्तो वडभीमुटेषु ।
प्रक्लिन्नपचाक्षरमलकेषु मुहूर्तसंघडामणितां विधाय । प्रधानि भूमिं नवभ्रादलानामाभ्रदमाना धृतचारुदेहाः ।
प्रवाति धारान्तरनिःसृतस्य सुखेऽनिलस्रन्दनपङ्कजोत्तः । कदम्बसन्ध्याञ्जलिपुष्पभूतं समावहन् गन्धमनङ्गबन्धुं ।
रतिश्रमखेदविनाशहेतुर्नवेदभारानयने च हेतुः । न माहृतः स्थायदि चारुगावि न मेघकालो मम वलभः स्थात् ।
एवंविधेषु प्रियसङ्गमेषु रतावसाने यदुर्पिन वायुः । रतिश्रमखेदहर, सुगन्धिस्ततः परं किं सुखमस्ति लोके ।

जलासुतानीत्य महाजदोर्मा सुगन्धि संघाः पुलिनाणि वृष्टाः । गताः अमं मानसवासलुब्धाः सवारया, कौस्तुभगणानुविद्धाः ।
न भान्ति मद्योऽय चरांसि चैव कृतमिवस्वाद्यतचारुनेत्रे । गतेषु हंसेष्वय चारुवेषु रयाङ्गुतच्छाङ्कयनेषु चैव ।
भोगैकदेशेन श्रुतं प्रधानं भुवं जगत्त्रयमुपेन्द्रमीशं । निद्राऽभ्युपेता वरकालतश्चा श्रियं प्रणस्तोत्तमचारुहर्षा ।
निद्रायामणि भगवत्युपेन्द्रे मेघाम्बरकाकान्तिश्राकरोऽय । पद्मामलाभः कमलायतावि कृष्णस्य वक्त्रानुर्कान्तं करोति ।
कदम्बनीपार्श्वनकेतकाणां स्त्रोत्रे भुवं कृष्णमुपानयन्ति । पुष्पाणि चान्यान्यनृत्य, समस्ता, कृष्णात् प्रसादानमिकाङ्गमाणाः ।
नागाद्यन्तो विपदिग्धवक्त्राः स्रग्गन्ति पुष्पाण्य पादपान् चान् । पेयोयमाया भ्रमैरर्जुनानां कौतूहलं तं जनयत्यतीथ ।
तोयातिभारानुदहन्दनर्द्धं नभः पतित्यन्तिनिशम्बित्य । निषानगक्षोरमभिप्रविष्टं मनोहरं चारुमुखलनैर ।
बलाकमालाकुलमाल्यदात्रा निरोच्छ रम्यं घनदृन्दमेतत् । सस्यानि भूमावभिवर्धमांश्च अगङ्गितांश्च विमलाङ्गयष्टे ।
जलावलम्बासुदृन्दकर्षी धनैर्घनान् धोध्यतीव वायुः । प्रहन्तवको नृपतिर्नन्वान् गजान् गजै, क्षैरिव वीर्यदृष्टान् ।
अभौमममो विष्टजन्ति मेघा, पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि । हर्षावहं चातकचक्षिणानां वराण्डजानां जलदप्रियाणां ।
स्रवङ्गमः पोद्गलपञ्चमयी विरोति गोष्ठः सह कामिनोभिः । अचो दिशतिः प्रियसत्यधर्मा यथा स्त्रिंशथै, परिवाय्य
माथः ।

गुणो महोत्थोयदकालजोऽयं प्रहङ्गमेपलनभीपिता यत् । परिव्रजन्त्य, परिवर्द्धयन्ति विनाऽपि प्रव्यासमयं प्रियाणां ।
दोषोऽयमेक' सविलागमस्य मां प्रत्युदारान् वयवर्णशोले । न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो घनपद्मपलतनु' श्रमाद्दः ।
प्रदृश्यते भोर यदा श्रमाद्दो घनाम्तरस्त्रो जगत, प्रदोष' । तदाऽनुपश्यन्ति अर्णा, प्रहृष्टा बन्धुं प्रवासादिव सञ्चित्तं ।
विलापपक्षो प्रियसोनिताणां संदृश्यते भोर यदा श्रमाद्दः । नेत्रोत्सव, प्रोपितकामुकानां दृष्टेः कान्तं भवतीत्यर्थेन ।
नेत्रोत्सवः कान्तसमागतानां दावाप्रितुष्यः प्रियसोनिताणां । नेत्रे देहेन वराङ्गनामा चक्ष्रेऽपि तावत् प्रियविप्रियस्य ।
विनाऽपि चक्ष्रेण पुरे पितुस्तै यतः प्रभा अङ्गमभिलिगीरो । गुणगुणं चन्द्रमवो न वेति यतस्ततोऽहं प्रमुग्धप्रियथे ।
चवाप यो प्राप्नोषराज्यमीदो दुराग्रमन्यै मुहूर्तैकपोभिः । गायन्ति विरापवमानमर्षं यं मामयाः पश्यन्ति चाप्युद्गारं ।
जिता सुधस्तोत्तमवीर्यकक्षां पुच्छरवा यथा कुतो नृदेव । प्राणाग्निनीलोऽग्निमश्रीजनयो नष्टं श्रमोर्गर्भमवभवात्मा ।
तथैव पयाषकमे महात्मा पुरोर्वाशोमसरणां वरिष्ठा । चीतं सुरा योऽष्टनखन्देहो मुनिप्रवीरैर्वरगावि घोरैः ।
नृपः कुशाग्रैः पुनरेव पय धोमाल् लणोऽग्निदिवि पृथ्यते च । चायुष्यं नैव मज्जवस्य पय्य यो देवराजसमवाप वीरः ।

देवातिदेवो भगवान् प्रसृतो वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता । भैमप्रवीरः सुरकार्यहेतोयः सुभु द्रवस्य दृतः सुतोमि ।
 वभूव राजा च वसुध यस्य वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः । यक्षकवर्तिलभवाय वीरः सै कर्षमि, शकसमप्रभाव । ८८१
 यदुय राजा शशिवंशमुखो योऽवाप मल्लामधिराजभावं । भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य वीराः प्रसृता, मुरराज

तुल्याः ।

न कूटलद्यस्य नृपोऽस्मि वंशे न नास्तिको नैतिकोऽप्य वाऽपि । अश्वदधानोऽप्यय वा कर्द्व्य गौर्येण वा वारिरुहाविहीन ।
 वंशे वभूस्त्वं कमलायताचि स्नाया गुणानामतिपात्रभूता । कुह प्रणमं शिखरापदनि तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ।
 नारायणापात्मभवायनाथ लोकायनाय चिदशायनाय । खगेऽङ्गकेतोः पुहपोत्तमाय कुह प्रणमं यदुराय देवि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभोये प्रद्युम्नोत्तरे षष्ठः पञ्चाशदधिकप्रस्तावः । १५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सदावस्थाने तु मुने, कश्यपस्यातितेजसः । जगद्देवानुरा स्नानि स्नानान्यमितविक्रमाः । ८८२

वज्रनाभोऽपि निर्हन्ते सत्वे कश्यपसमभ्यगात् । चैलाक्यविजयाकाङ्क्षो तमुवाचाय कश्यप ।

वज्रनाभ निवीधस्य श्रोतव्यं यदि चेन्नाम । यव वज्रपुरे पुत्र स्रजनेन समारहतः ।

तपसाऽप्यधिक शक्र शक्रथैव स्वभावतः । मल्लप्रद्य क्षतश्च स्रजे, श्रेष्ठतमो गुणै ।

राजा क्षतस्रस्य जगत पात्रभूत सतां गतिः । वंशान्नो लोकाराज्यं स सर्वभूतहिते रत ।

नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विहन्यसे । अहिं पदा व्युत्क्रामन् वैमचिरादिनम्रिष्यसि । ८८३

वज्रनाभस्य तदार्या नाभिनन्दति भारत । काक्षपात्रपरोताङ्गो मर्त्तुकाम इवौषध ।

अभिवाद्य मुदुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावनं । चैलाक्यविजयारम्भे मतिघ्नो दुरासदः ।

ज्ञातिषोधान् समानीय मिषाणि मुषरूणि च । प्रतस्ते स्वर्गमेवापे विनिगीयन् विभ्रास्यते ।

रतस्त्रिजगन्तरे देवैः क्षणेऽप्यै च महाबली । प्रियमाभासतुर्हवान वज्रनाभबधं प्रति ।

समागतास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुखा महाबला । मन्त्रयित्वा महात्मानश्चिन्तामपेदिरे तदा । ८८४

वज्रनाभोऽप्य हन्तव्य प्रद्युम्नेत्यशंस्य । तयोर्दक्षितरे भव्या भक्ष्या ता सर्वभावनाः ।

सर्वा सगर्भासाथैव किमु कार्यमननारं । प्राज्ञः प्रसवकालस्य ताषां नातिचिरादिव ।

संमन्त्रयितैतदर्थं ईशानूच महाबल । आख्ययमयवत् कृतं शक्रकेशवयोस्तदा ।

इहैर्मता तदाख्यातदेवोत्पाद्यथातथं । ताभ्यां हंशस्तु सन्दिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ।

उत्पत्तस्मिन्नि गुणैः स्नाथा पुत्रा व कामरूपिण । गर्भस्था सर्वेदेहंशे चाङ्गान् वेत्तुस्त्वन्निन्दिता । ८८५

तथा चनागत सर्व मन्त्राणि विविधानि च । सद्य एव युवानस्य भविष्यन्ति सुपण्डिता ।

एवमुक्ता गता हवा पुनर्वज्रपुरं विभो । शशंसुथैव भैमानां शक्रकेशवभाषितं ।

प्रभावतो तदा पुत्रं सुपुत्रं सद्गुणं पितु । सद्यै यौवनसंप्राप्तं सर्वश्रेष्ठं भारत ।

मायमानेषु सुपुत्रे देवो चन्द्रवती नृप । चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सद्गुणं पितु ।

रुद्रस्य यौवनं प्राप्तं सर्वश्रेष्ठं भारत । गुणवत्यपि पुत्रस्य गुणवन्तमनिन्दितं । ८८६

युवानावथ सर्वज्ञा सर्वशास्त्रार्थकोविदौ । इन्द्रेऽपि प्रसादेन संवृतौ यदुवक्ष्येवौ ।

हर्म्यष्टे वर्द्धमाना दृष्टाक्षो यदुनन्दना । इन्द्रेपेन्द्रेच्छ्या वीर नान्यथैव्यवधार्यता ।
 निवेदितास्त संभ्रान्तैर्द्वैत्यैराकाशरविभिः । वज्रनाभाय वीराय त्रिपिष्टपञ्चयैषिणे ।
 विधाय्य सर्वे गृह्णन्तां ममैते गृहधर्षकाः । इत्युवाचासुरपतिर्वज्रनाभो दुरासदः ।
 तत धैर्यं समाश्रितमसुरेन्द्रेण धीमता । आवाययामास ह्रिश्च सर्व्वां कुरुकुलोद्बह ।
 गृह्णन्तामाश्रु सन्ध्यानामिति वाचस्ततस्ततः । उषेहरसुरेन्द्रस्य शासनादरिप्राप्तिनः ।
 तच्छ्रुत्वा व्यथितक्षेया मातरं पुत्रवत्सला । बहदुक्षा बदन्योऽयं प्रद्युम्न सहसाऽभवोत् ।
 माभेष्ट जीवमानेषु स्थिरेष्वस्त्रासु सर्वेषां । किं नो दैत्या करिष्यन्ति सर्वथा भद्रमनु व ।
 प्रभावतीमयोवाच प्रद्युम्नो विभ्रवा स्मिता । पिता तव गदापाणिं पिबिष्यास्य स्मितास्तव ।
 भ्रातरयैव ते देवि ज्ञातयस्य तयाऽपरे । रते पूज्यास्य मान्यास्य तत्रार्थं खलु सर्वथा ।
 भगिन्यौ वृष्ण भद्रन्ने कालोऽयं खलु दाहण । मरण सहमानानां व्यथिता विजयो भुव ।
 दानवेन्द्रादयो ज्ञेते घातस्त्रनेऽस्त्रहर्षेण । किमत्र कार्यमस्माभिः सर्वैश्चकान्तरस्थितैः ।
 प्रभावती बदन्यो तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् । मिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्या पतितां क्षितौ ।
 गृह्णाण शस्त्रमात्मानं रथं च पुनर्वर्षण । जीवन् पुत्राय दारास्य द्रष्टाऽसि यदुनन्दन ।
 आर्या भुवर वैदर्भीमनिवद्भ्यः मानदः । स्त्रलेतामोचयत्मानं यस्यानादरिमर्दन ।
 दुर्व्याससा वीरो दत्ता मुनिना मम धीमता । वैधव्यरहिता हृद्या जीवपुत्रा भविष्यसि ।
 एष मे हृदयाश्वासो भविता न तदन्यथा । सूर्याग्निर्जगो वाक्च सुगैरिन्द्रानुभात्मज ।
 इत्युक्त्वाऽथासिमादाय स्रपत्पट्टा मगस्त्रिनो । प्रददौ रैतिक्लेशेयाय जयस्त्रेति वर वरा ।
 स त जपाह धर्मात्मा भङ्गहृन्नान्तरात्मना । प्रणम्य मिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया ।
 चन्द्रवत्पि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा । तदा मुगधती चैव शान्तापापि महात्माने ।
 हृषिकेतुमयोवाच प्रद्युम्नः प्रणत प्रभु । इहैव शान्तवर्हिता युध्यस्व सह दानवैः ।
 आकाशे दिक्षु सर्व्वासु धोस्याम्यहमरिन्दम । इत्युक्त्वाऽयं रथं चक्रे मायया मायिनाम्बर ।
 महस्रमिरभ नाग कृत्वा सागधिमात्सवान् । श्वनन्मोग कौण्डिन्य सर्व्वनागेनोत्तमोत्तम ।
 स तेन रथमुत्थेन हर्षयन् वै प्रभावती । चकारासुरमैत्रेपु ब्रणेस्त्रिव ऊताशन ।
 शरैराशोतिपप्रथैरर्द्धचक्राङ्गुकारिभिः । भेदनेति धनैश्चैव ततर्हं दितिषम्वत् न ।
 असुराय रथे मत्ता कार्थि शस्त्रैरितस्ततः । जगु कमन्यवाच पर निययमास्थिता ।
 पिच्छेद्वाष्पान् केपाक्षित केयूरवस्योऽज्ज्वलान् । सङ्गुपङ्गलानि चान्येऽपि मिरास्यपि स पिच्छिदे ।
 सुरपिभैः शिरोभिभौ कार्थेय प्रकनैरपि । असुराणां नहो क्षीर्षां प्रयुजेनातिजगता ।
 देवशरो देवगणैः सहैः समतिश्रय । ददर्श मुदिगो दुरु भैराना दितिर्न यशः ।
 ये गदश्चैव शस्त्राश्च दैत्या समभिदुष्टुः । ते यदुनिधन सर्व्वं धादामीव महोदधौ ।
 विपम तत्तदा दुरु द्रष्टा देवतिर्हरिः । गदाय प्रेषयामास स्त्र रथं हरिवाहन ।

८८५

८८६

८८७

८८८

८८९

८९०

दिदेश मातलिमुतं यन्तारश्च सुवर्चसं । शान्तायैरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ।

जयन्तं रौक्मिण्यस्य सहायमददद्भिः । ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं संप्रयुक्तवान् ।

देवपुच्छद्विभौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ । अनुशास्य भुराध्यक्षं ब्रह्माणं लोकभावनं ।

तं मातलिमुतश्चैव गजमैरावतं तदा । देवः प्रेषितवान् ब्रह्मो विधिज्ञो बरकर्मभु ।

द्यौमन्यस्य तपो बध्ना यदूनामेष दुर्ध्वंति । अदिशन्ति तु भूतानि सर्वान् तु यथेष्टितं ।

प्रद्युम्नस्य जयन्तस्य प्राप्तौ हर्म्यं महाबलौ । अमुरान् शरजालौ चैर्विक्रामनौ प्रहास्य तु ।

गदं कार्ष्णिस्तदोवाच दुर्ध्वार्थं रणदुर्ध्वय । उपेन्द्रानुजं ब्रह्मण रघोऽयं प्रेषितस्तव ।

हरियुष्मानसिमुतो यन्ता चायं महाबलः । प्रहराधितस्तथायं शान्तसैरावणो गजः ।

अद्योपहारो रघुश्च दारकायां महाबल । अथ स्थितिं ह्योक्तेऽस्मिन् हस्तेऽप्युतानुज ।

तस्याश्वाया बध्मिन्नामो वज्रनाभं सवान्धवं । प्रभुत्वात्तच्छतं पापं क्षिपिष्टपजयं प्रति ।

करिष्यामि विधानान् नैव शनं सुतान्वितं । विजेष्यत्यप्रमादन्तु कर्तव्यमिति मे मतिः ।

कलत्रवरणं कार्यं सर्वोपायैर्मैरुद्धैः । कलत्रधरणं लोकं मरणादतिरिष्यते ।

एवं सन्दिश्य भैम स गदशान्वा महाबलः । प्रद्युम्नकौत्सं सद्यमे सायथा दिव्यरूपया ।

तमश्च नाशयामास दैत्यदृष्टं दुरासदं । जह्वे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनं ।

ददृशुः सर्वभूतानि कार्पिण्यं सर्वेषु प्राचुषु । अन्तरात्मनि वर्तन्तं वेद्यमिव तं विदुः ।

एवं व्यतीता रजतो रौक्मिण्यस्य युध्यतः । असुरार्थो विभागस्य निहतो नातितेजसा ।

यावद्धि योधयामास कार्पिण्यदैत्यान् रणाजिरे । सन्ध्यापास्ता जयन्तेन तावदिष्णुपदीजले ।

अयोधयस्यपन्तश्च यावद्दैत्यान्महाबलः । तावदाकाशगङ्गायां भैमः सन्ध्यामुपासवान् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभनधे प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगतस्तुल्यं तत्तस्मिन्मूर्तैर्नादिते रवौ । प्रादुरासीद्विरद्वैवस्ताल्येपीरगप्रभुणा ।

प्रसवाद्युमनैश्च सुग्रीवतरण खगः । तस्यैव विपतिं शक्यं समोपेक्षुदमन्दन ।

भनेत्य त्रययान्यायं कृण्वे वाचववविधि । पार्श्वज्यं विमुद्दैष्यो दैत्यानां भयवर्द्धनं ।

तं श्रुत्वाऽभ्यगतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा । वज्रनाभं जहोत्युक्तः क्रोधेन त्वरेति च ।

ताळ्यंमारुह्य गच्छेति धुनरेव प्रचोदितः । चकार स तथा वीरः प्रक्षिपत्य सुरोत्तमौ ।

स मनोरंजया वीरस्ताल्येणाग्रं ययौ शृपः । अश्वार्थं वज्रनामस्य महाहृदस्य भारत ।

ततस्ताल्येगतो वीरस्ततर्द्धं रणमूर्द्धनि । वज्रनाभं स्थितो भूत्वा सर्वोत्तविदं निन्दितः ।

तेन ताळ्येगतेनैव गटया कृण्वत्सनुना । उरस्थमिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ।

स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवद्भूतः । चकार च शृगं रक्तं बभ्राम च गतासुवत् ।

आश्वत्थेयं तं कार्ष्णिहवाच रणदुर्ध्वय । अन्यद्वयं च वीरस्त प्रद्युम्निदमब्रवीत् ।

साधु यादव वीर्येण स्नायौ मम विभुर्भवान् । प्रतिप्रहारकाशोऽयं स्थितो भव महाबलः ।

स्वमुक्ता मक्षानादं मुक्ता मेघप्रतीपमं । गदा मुमोच वेगेन मघर्षा वज्रकण्टका ।
 तया ललाटेऽमिहतः प्रद्युम्नो गदधा नृप । उदमनुधिरे भूरि मुमोह यदुपप्लवः ।
 ते दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः पाशजन्तं जलाङ्गवं । दक्षावाचासनकरं पुच्छस्य रिपुनाशनः ।
 ते पाशजन्तश्चन्द्रेन प्रत्यान्यस्तं महाबलं । दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विभेवेणैकैश्वर्यै ।
 तस्य शक्तं करे पातं कृष्णश्चन्द्रेण भारत । क्षुरनेमिषहृषारं दैत्यबहुलान्तकं ।
 तन्मुमोषाच्युतघुतः शत्रुनाशाय भारत । नमस्कृत्वा मुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ।
 वज्रनाभस्य तत्कायादुषकर्म शिरस्तदा । नारायणस्तोत्रमूर्त्तं दैत्यानामनुपम्यतां ।
 गदः मुनाभमवधीद्यतमामं रणाजिरे । हर्म्यपृष्ठे जिघांसन्तं रणदुष्टं मयानकं ।
 शान्तः ममरमथस्थानमुरानरिमर्द्दणः । निनाय निशितैर्बाणैः प्रेताधिपपरिपहं ।
 निकृष्टान् हते वीरे वज्रनाभे महामुरे । जगाम घटपुरं वीरो नारायणमपार्हितः ।
 निवर्तितं रिपौ तस्मिन् वज्रनाभे दुरासदे । अवतीर्णो महात्मानो हरी वज्रपुरं तदा ।
 लब्धप्रशमनश्चैव शक्रतुः सुरसत्तमो । सान्त्वयामासतुषैव बाधदुष्टं अपार्हितं ।
 दक्षीपेन्द्रो महात्मानो मलयिला महाबली । श्रायत्याद्य तदन्ते च दृढस्थमितमनुगा ।
 वज्रनाभस्य तद्विज्यं चतुर्हस्तं शक्रतुर्गुप । विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य तु ।
 प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिणेयमुतस्य च । शत्रुप्रभस्य ददृद्यतुर्भागं जनेश्वर ।
 कौन्त्ययतस्यो धामाणामधिकाया विश्रान्यते । शाखापुरमहस्रश्च स्तोतं वज्रगुणोपमं ।
 चतुर्हस्तं शक्रतुलाय संहृष्टो शक्रकेश्वरौ । कम्बलाजिनवांसमि रत्नानि विविधानि च ।
 चतुर्हस्तं शक्रतुर्धरौ वीर बाधवक्रेश्वरौ । ततोऽभिपिक्तास्तौ वीरा रात्रागौ बाधबाधाय ।
 देवदुन्दुभिवाद्येन गृप विष्णुपदीश्वरैः । स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धोमता ।
 अपिब्रूमे महात्मानः शक्रमाधवगन्धर्वाः । विजयस्य प्रविद्धैव गतिर्विपत्ति धीमनः ।
 भाटमेन गुणैर्नापि साधयामां महात्मानां । अभिविष्य जयन्तान् वासवो भगवान् प्रवीत ।
 त्रयेते वीर वरदया राजान, समितिश्रय । मम वंशकरोऽर्थकः केशवस्य शयोऽनघ ।
 श्वभधाः सर्वभूतानां भविष्यन्ति समाश्रया । ममनागमनश्चैव दिवि मिद्धं भविष्यति ।
 त्रिपिष्टं दारकाद्य स्यात् नैमाभिरक्षितां । दिश्रागजमुखागान् हृद्योद्योषैः श्रयोऽलयात् ।
 दृष्ट्वेयं प्रपद्यस्य यद्योक्तदृष्टानजि । मम गैरावधुतो मधुसूयपरिपुष्टयो ।
 प्रपञ्चाकारगो वीर शामस्य च गदस्य च । शक्राग्नेन पुनो पातं दारकाः भैमरक्षितां ।
 आपानोष्य सुता द्रुपुं घण्टं भैमगन्धर्वा । र्हा । मर्दिष्य भगवान् देवराज पुरन्दरः ।
 जगाम भगवान् स्वयं दारकामवि केशव । ययसाधनुवितस्तत्र गदः प्रद्युप एव च ।
 शमस्य दारकाः पाताकटे राज्ये मरुबलाः । शृष्टं वि तांनि रात्र्यामि मेरो, पाथैर्जगत्पते ।
 द्याधन्ति च जगदायन् शमस्य मरुबलाः । निरुते भैममे पुष्टे कर्णे धातुपु दृष्टिपु ।

गदप्रद्युम्नगाम्नाक्षे गता वक्ष्यपुरं विभो । ततः प्राप्य पुनर्यान्ति स्वर्गं धैः कर्मभिः शुभः ।

प्रसादेन च कृष्णस्य सौम्यकर्तुर्जनेश्वर । प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ।

धन्यं यश्चक्षमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च । पुत्रपौत्रा विवर्द्धन्ते आरोग्यघनसम्पदा ।

यमो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवधो यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे प्रद्युम्नोत्तरे वज्रमाभवधे षट्पञ्चाशदधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ददर्शाथ पुरीं कृष्णे दारकां गच्छे स्मितः । देवसद्व्यप्रीकांशं समन्तात् प्रतिनादितां । ५२१॥

मणिपर्वतयन्त्राणि तथा कीडान्टहाणि च । उद्यानवनमुख्यानि वडभीषलराणि च ।

संप्राप्ते च तदा कृष्णे वसुदेवात्मजे पुरीं । विश्वकर्माणमाह्वय देवराजोऽब्रवीद्विदं ।

प्रियमिच्छसि चेत् कर्तुं मध्यं मित्यवताम्बर । कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं प्रकुरुष्व मनोहरं ।

उद्यानगतसम्बाधा दारकां स्वर्गसन्निभां । कुलस्य विबुधश्रेष्ठ यया मम पुरी तथा ।

यत्किञ्चिन्निपु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि । तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरीं दारवतीं त्वया । ५२२॥

कृष्णे हि मूरकार्येषु कर्म्येभ्यु सन्तोऽत्यन्तः । संग्रामान् घोररूपांश्च विगाहन्ति महाबलः ।

तामिश्रवचनाद्गत्वा विश्वकर्मा पुरीं ततः । अलक्षके समन्ताद्देवयेन्द्रस्यामरावती ।

तां ददर्श दमार्शणामोश्वरः पविवाहनः । विश्वकर्माश्नौहिंशैरभिप्रायैरलङ्कृतां ।

तां तदा दारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः । बभूव कर्मायस्यस्य प्रवेष्टुमुपचक्रमे ।

योऽपश्यदुष्यपण्डाश्च रम्यान्दृष्टिमनोहरां । दारकां प्रति दामार्शेऽवसितां विश्वकर्माण्य । ५२३॥

पद्मपण्डाकुलाभियं हंसवेवितवारिभिः । गङ्गाभिन्नुप्रकाशाभिः परिखाभिर्हतां पुरीं ।

प्राकारैर्णाकवर्षेण शतकौशेन राजना । अयमूर्द्धं निविष्टेन र्था ययैवाभमानय ।

कान्तमनन्दनप्रख्येक्षया चैव रथोपमैः । यभैः पादपरिचिन्ना दारकां घौरिवाबुधैः ।

यभौ रैवतकः श्रेष्ठो रम्यसानुगुहाजिनः । पूर्व्येक्षां दिशि लक्ष्मोवाग्मलिकाश्चननोरवः । ५२४॥

दक्षिणं च लतावेष्टः पद्मपयो विराजते । रत्नकैतप्रतीकाय पश्चिमं तथा गुपः ।

उत्तरं दिग्मत्यर्थं विभूयति धेनुमान् । मन्दराद्रिप्रतीकाय पाच्छरः पार्थिवधम ।

चित्रकं पद्मवर्णं च पाद्यजन्मवर्णं महत् । सर्वसंयुक्तवर्णस्य भाति रैवतकं प्रति ।

क्षतावेष्टितपर्यन्तं मेरुप्रभवर्णं महत् । भाति भागवतवर्णस्य पुष्करं महद्वनं ।

अपकेर्जज्जैव मन्दारैर्योपमेभिः । शनावन्तवर्णस्यैव करवीरकराभिः च ।

भाति चैव रथस्यैव मन्दमयं वर्णं महत् । रमणं भावतस्यैव वेषुमहैषमन्तः । ५२५॥

वैद्यस्यैव प्रेम्नैव श्रमया मन्दारिणी नदी । भाति पुष्करिणी रम्या पूर्व्येक्षां दिशि भारत ।

मानसो भूषिताक्षश्च केवलश्च प्रियेविभिः । वज्रभिर्हैव गन्धर्वैः दिनेर्दिव्यकक्षा ।

मदानदी दारवती पद्माश्चक्षिर्वाहाम्बो । प्रविष्टा पुष्पनिना भावयन्ती समन्ततः ।

अप्रमेयां मर्षाशेषाभागापरिघातुतां । प्राकारवरमयार्थं सुधापाशरसेवतां ।

तोत्तपयन्वशतशोभिर्वैमज्जमैय भूषिता । आद्यधैय महाचक्रेद्दंशं दारकां पुरीं ।
 अष्टौ रय हस्ताणि नगरे किङ्किणीकिंनो । समुच्छ्रितपिताकान यथा देवपुरे तथा ।
 अष्टथोऽर्जवन्शीर्षामचलां दादन्नायतां । द्विगुणोपनिवेशाश्च ददंशं दारकां पुरीं ।
 अष्टमार्गमहारण्यां महापोडशचतरां । एकमार्गपरिविश्रां माचादुशनमा कृतां ।
 स्त्रियोऽपि यथा युधेरान् किमु हृषिमहारथाः । व्यूहानामुत्तमा मार्गां सप्त चैव महापथाः ।
 तत्र वै विविताः साक्षाद्विविधा विषयकर्मणा । तस्मिन् पुरवरमेधे दाशार्हाणां यशस्विनां ।
 वेष्मनि जघपे दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः । काञ्चनैर्गण्डिषोपायैरुपेतानि नृक्षपण्यैः ।
 भीमशोपमहाशोपैः प्रामादशरचलरैः । समुच्छ्रितपताकानि पाणिश्रवणानि च ।
 काञ्चनायाणि भास्वनि प्रामादशिराणि च । शृङ्गाणि रमण्योयानि मेघकूटनिभानि च ।
 पाण्डुपाण्डुरगदगैश्च घातकुम्भपङ्क्तिभिः । रम्यमानुगुहाग्रद्वैर्विचित्रैरिव पर्जन्यैः ।
 पञ्चवर्णैः सुवर्णैश्च पुण्यदृष्टिषमप्रभैः । पर्जन्यतुम्बुनिर्घोषैर्नानाक्षैर्गिवाद्रिभिः ।
 दावाग्निज्वलितप्रखैर्निर्घोषैर्विषयकर्मणा । श्रालिखद्विरिवाकाशमतिपद्मार्कभास्वरैः ।
 तैर्ह्यार्जमशोभागैर्वभाषे तदनं द्रुमैः । वासुदेवेन्द्रपर्जन्यौष्ठहमेघैरलङ्कृता ।
 ददंशं दारकां चाह मेघैर्घोषिव संलता । साघाद्गगनतो वेग्य विहित विषयकर्मणा ।
 ददृशे वासुदेवस्य चतुर्थोऽर्जमनायतां । तावदेव च विलोपमप्रमेयं महाधनं ।
 प्रामादमरसम्पदौर्णवं जगति पश्यते । यशस्कारमहाभागस्त्वष्टा वायव्योदितः ।
 प्रामादक्षैव सेमाभं नर्षभूतमनोहरं । मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत ।
 हस्किण्ठाः प्रवरं वारं विहितं विषयकर्मणा । अत्यभामा पुनर्वस्य यदावयत पाण्डुरं ।
 विचित्रमणिवोपानं तद्विदुर्भोगवानिति । विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
 यत्प्रभञ्जनोद्देशो यद्यतुर्दंशं द्वाभजः । यच्च प्रामादस्योऽयं नामवत्या विभूषितः ।
 प्रभयाभ्यभरत सन्मोक्षानन्यान् भास्करो यथा । उद्यद्भास्करवर्णाभयोरन्तरमायितः ।
 विषयकर्मणो दिव्यः केनावशिष्यरोपमः । आम्बुनद इवादीप्तः प्रदीपप्रज्ज्वलनोपमः ।

२१०

२११

२१२

२१३

२१४

योजनायतविक्षुम्भ सर्वरत्नमय शुभ । स श्रीमान् विरजा नाम धराजन्तव शुभम् ।

८८०

उपस्थानमृहं यत्तु केशवस्य महात्मान् । तस्मिन् सुविहिता सर्वे रुक्मादण्डाः पताकिनः ।

सदने वासुदेवस्य मार्गेशजनध्वजा । रत्नजालानि तावानि यावन्तोऽपि निवेशिताः ।

आहत्य यदुर्ध्वेन वैजयन्तोऽचलो महान् । हंसकूटस्य चञ्चुकृमिन्द्रसुखसरं प्रति ।

पटितालसमुत्सेधमर्द्धयोजनमायतं । सकिञ्चरमहानागं तदप्यमिततेजसा ।

पश्यतां सर्वनागानभानीतं लोकविभुतं । आदित्यपद्मं यत्तु मेरोः शिखरमुत्तमं ।

८८१

पुण्डरीकग्रतैर्जुष्ट विमानैश्च हिरण्मयैः । जाम्बूनदमयं दिव्यं चित्रं लोकेषु विभुतं ।

तदप्युत्पाद्य लब्धार्थमानोऽपि विचक्षणः । भ्राजमानमतोवाग्यं सर्वैरपि समन्वितं ।

तदिन्द्रवचनात्पृष्टा कार्यहेतोः समानयत् । पारिजातस्य तत्रैव केशवेनाहतं स्वयं ।

नीयमाने हि तत्रासीद्युद्धमहूतकर्षणं । कृष्णस्य येऽभ्यरक्षन्त देवा पादपमुत्तमं ।

पुण्डरीकग्रतैर्जुष्टा विमानैश्च हिरण्मयैः । विहिता वायुदेवायै रत्नपुष्पफलद्रुमाः ।

८८२

पद्मपण्डजलोपेता रत्नसौमन्त्रिकोत्पलाः । मणिरेमस्रशार्ङ्गोऽपि पुष्करिण्यं शराणि च ।

तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः । क्षालाक्षालाः खड्गनादाः जतशस्त्राश्च रौहिणाः ।

ये च वैभवता वृद्धा ये च मेघरुहास्तथा । आहत्य यदुर्ध्वार्थं विहितं विचक्षणैः ।

रत्नपीताम्बुजश्यामाः श्वेतपुष्पाश्च पादपाः । सर्वभूतफलदम्बुजालेषु कामनसन्धिवः ।

समकूलजलोपेताः शीतलकैरक्षानुकाः । तस्मिन् पुरवरेऽथ प्रसन्नवलिना ब्रह्मा ।

८८३

पुष्पाक्षुजलोपेता नामाद्रुमलताकुलाः । अपराखाभयन्तरो रैमस्रकैरक्षानुकाः ।

मन्तवर्हिण्यस्यैव कोकिनैश्च सदामदे । बभूवुः परमोपेतास्तथाऽपि पुर्यान्तु पादपाः ।

तत्रैव गजयूयानि पुरे गौमहिषास्तथा । निशमस्यैव ततस्तत्र वराहस्यगपशिषाः ।

पुर्यां तस्यान्तु रम्याद्यां प्रासादो वै हिरण्यधः । ध्वजं किष्कुप्रतोत्सेधो निहितो विचक्षणैः ।

ते च ते च महाशैलाः मरितश्च शरीरिणः । परितस्त्रिजानि भौमेन वनाभ्युपवनानि च ।

८८४

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि विष्णुपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

॥ देशम्पादनं उवाच ॥ एवमानोक्तवान् ब्रह्माचार्य उवाच ॥ अपश्यत् स्वमृहं कृष्णः प्रासादं प्रतोभितम् ।

मणिलभ्यमहस्याणामयुतैर्विष्टं मितम् । तोरणैर्वैद्यनप्रत्येर्षणिर्विद्रुमराजते ।

तत्र तत्र प्रभासद्भिद्यिवकाश्च नवेदिकैः । प्रासादस्य च मुमहान् कृष्णोपम्यामिकोऽभवत् ।

रक्षाटिकलभविष्टतो विष्टोऽपि सर्वकाश्चन । पद्माक्षुजलोपेता रत्नसौमन्त्रिकोत्पलाः ।

मणिरेमनिभासिवा रत्नपोषानभूषिताः । मन्तवर्हिण्यजुष्टाश्च कोकिनैश्च सदामदे ।

८८५

बभूवुः परमोपेता वायव्यं विक्षेपात्मकाः । विचक्षणैश्च शैलाः प्रकाराभ्यं वेद्यना ।

ध्वजं किष्कुप्रतोत्सेधं परिखापरिविष्टम् । तद्गृहं कृष्णमिहस्य निर्वर्तितं विचक्षणैः ।

महेन्द्रप्रभाप्रतिमं समन्तादहो योजनम् । ततस्त पाण्डुरं शौर्गैर्भूम्नि निष्टम् गदतम् ।

ततः शान्दीर्पान् पूर्वमभिवाच्य जगद्गणः । ववन्दे दृष्टिगृपतिमाङ्गके विमवाग्नितः ।

तथाऽग्न्युपरिपूर्णसमानन्दानगतचेतसं । ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुजः ।

उपगत्य तया शेषान् सत्कृत्य च यथाहेतुः । सर्वान् नाम अथाह दामार्हाणामधोदधम् ।

ततः सर्वान्पि दिव्यानि सर्वरत्नमयानि च । आसनाग्राणि विविशुद्रयेन्द्रप्रमुखास्तथा ।

ततस्तद्गुणमचय्यं किङ्करैर्यत् समाहृतं । तत्समाभामयामासुः पुरुषाः कृष्णमावनात् ।

ततः संभामयामास दामार्हान् यदुसत्तमः । सर्वान्मुमुक्षुभिर्बन्धेन पूजयित्वा जगद्गणः ।

तामासनवतीं रथ्यां मणिविद्रुमतोरणां । सर्वां सर्वदामार्हाणामे विविशुद्रः कृष्णमावनात् ।

ततः पुरुषसिंहेः सा यदुभिः सर्वतो हृता । शूद्रशूद्रभेऽप्यधिकं शूद्रा विवैर्निरिगुहा यथा ।

रामेण सह गोविन्दः काश्र्मणं महदासनं । उपसेनं पुरस्कृत्य भोजदृष्टिपुरस्कृतः ।

तथोपविष्टान् वीरान् यथाभितो यथावपः । समाभास्य यदुमैडानुवाच पुरुषोत्तमः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिश्चन्द्रे विष्णुपर्वणि समाप्तवेभे ऊनवत्सभिक्षत्रयोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ कृष्ण उवाच ॥ भवतां पुण्ड्रकीर्त्तनां तपोवत्समसाधिभिः । उपध्यानाच्च पापात्कार भोगैः च नरको हतः ।

भोक्तुं बन्धनाद्गुप्तं कन्यान्त पुरमुत्तमं । मणिवर्णतमुत्पाद्य म्बिरं वै तदाहृतं ।

अयं धनैश्च समहान् किङ्करैराहृतो मम । रंभा भवतोऽप्यस्य तानुक्ता विरराम ह ।

तच्छुभा वासुदेवस्य भोगदृष्ट्यन्तका वच । जहपुर्बटरोमाणः पूजयन्तो जगद्गणः ।

ऊचयन् नृवीरासौ कृताञ्जलिपुटास्ततः । नैतच्चिन्महाबाहो त्वयि देवकिमन्दन ।

पत्न्या युक्तरं कर्म देवैरपि मुदुष्करं । लालयेत् सज्जनान् भोगैरमेव स्वयमज्जिते ।

ततः सर्वदामार्हाणामाङ्गकस्य च याः स्त्रियाः । प्रीत्यमाणाः सर्वाः कम्पुर्गमुदेवदिदृशुषा ।

देवकीयस्यमा देव्यो रोहिणी च शूभानना । ददृशुः कृष्णमाचोर्न रामश्चैव महाभुजं ।

तौ तु पूर्वमभिकृत्य रोहिणीमभिवाच्य च । आश्रवाद्यतान्देवीं देवकीं रामकेसरी ।

या ताभ्याम्यपभाभ्यां वै पुत्रार्थां शूद्रशूद्रभेऽधिकं । अदितिर्देवमातेव मिषेव बध्नेन च ।

ततः भ्रातृ नराग्रैः तु तस्याः सा दुहितुः तदा । एकान्वेति धामाङ्गदत्तया वै कामरूपिणी ।

तया चयमुद्गर्जायां यया जज्ञे सुरेश्वरः । यत्कृतं सर्वत्र कर्तव्यं यथानु पुद्गोत्तमः ।

सा कन्या वष्टपे तत्र दृष्ट्वावपनि पूजिता । पुत्रवत् पान्द्रमाणा वै वासुदेवाश्रया तदा ।

एकान्वेति धामाङ्गदत्तयां मागवा भुवि । योगकन्यां दुराधर्मा रथार्थं केवलय ह ।

तां वै सर्वे मुमनसः पूजयन्ति आयादवा । देवदृष्टिपुत्रपुत्रो कृष्णः संरक्षितो यथा ।

तासु तथोपवष्टप्य त्रिदामिष सर्वो वष्टा । दक्षिणेन करादेष्ट परिक्रम्य माधवः ।

तथैव रामोऽतिवष्टः संपरिप्लव्य भाविनीं । मूर्ध्निपत्राय सत्येन मतिज्वाह पाणिना ।

ददृशुः स्त्रियो मये भविनीं रामकृष्णयोः । दृष्ट्वापद्यदुष्करं सिद्धं यस्मात्तस्मात् ।

तयाऽपनमसाष्टया पुण्ड्रस्य त्रिदिशेः कुभेः । चरकीर्यं च कामेष्टः स्त्रियोः कम्पुर्बवाचयं ।

ततस्ते यादवाः सर्वे पूज्यन्तो जगद्गणं । उपोषविबिभ्रुः शीताः प्रसवन्तोऽहुतं कृतं ।
 पूज्यमानो महाबाहूः सौराणां रतिवर्द्धनं । विजहार महाकोर्तिर्देवैरिव स तैः सह ।
 समासेनेषु सर्वेषु यादवेषु जगद्गणं । नियोगाच्चिद्रेन्द्रस्य नारदोऽभ्यागमत् सर्वा ।
 सोऽयं संपूजित पूज्यः शूरेस्त्वैषेदुपुङ्गवै । करे बन्धुस्य गोविन्दं विवेक परमाशने ।
 सुखोपविष्टस्तान् दृष्ट्वोनुपविष्टाभुवाच ह । संश्रान्तं ब्रह्मवचनाभ्यानीर्ध्वं मानवर्धमा ।
 दृष्टपुष्पं राजशार्ङ्गं ला क्ष्मण्यसास्य पराक्रमं । शानि कर्षाणि कृतवान्महाशाला प्रभृति क्रेशवः ।
 उपसेनमुत् कंसं सर्वान्विषयं यादवान् । राज्यं नपाह दुर्मुहुर्द्विभ्यङ्गा पितरमाज्जकं ।
 समाश्रित्य अराचन्धं अशूरं कुक्षपांशन । भोजदृष्ट्यान्वकान् सर्वानवमन्य सुदुर्मति ।
 शान्तिकायै विकीर्षस्य वसुदेव प्रतापवान् । उपसेनस्य रथार्थं खपुषं पर्यरक्षत ।
 स गोपैः सह धर्मात्मा मधुरोपवने वसन् । अत्यहुतानि कर्षाणि कृतवान्मधुसूदन ।
 प्रत्यक्षं शूरसेनानां अयतां महदहृतं । अधोऽनेन त्रयाणेन ब्रह्मात्मरचारिणा ।
 राक्षसी निहता रौद्री ब्रह्मनोवेशधारिणी । पूतना नाम चोरा सा महाकाया महाबला ।
 विषदिग्धं स्नने पुत्रा प्रपञ्चन्ती जगद्गणं । दहृगुप्तां विनिहतां राक्षसीं ते वनौकस्य ।
 वसे सुतां महाधोरां भीमयां विहतामर्गा । पुनर्जातोऽयमित्याज्जरात्समादधोवज्र ।
 अत्यहुतनिदंश्चाघोषच्छिग्रं पुण्योत्तम । पादाङ्गुलेन ब्रह्मं क्रीडमानो व्यालौडयत् ।
 हास्या चोलूखले बद्धे विप्रकुर्वन् कमरकाम् । बभ्रन्मार्ज्यनृष्टौ दौ ख्याते दामोदरक्षत ।
 कालियस्य महानागो दुराधर्षो महाबलः । क्रीडता वासुदेवेन निर्जितो यमुनाद्भेद ।
 अक्रूरस्य समवक्ष्य दग्धागभवने प्रभुः । पूज्यमानसदा जागेर्दिव्यं वपुरधारयत् ।
 शीतवातार्द्रिता गन्ध दृष्ट्वा क्षण्येन धीमता । दृष्टो गोवर्द्धनः शैलः वत्सरार्यं महात्माया ।
 शिशुना वासुदेवेन गर्वा चाणार्थमिच्छताः । तथा सुदुष्टोऽतिबली महाकायो नरनामदृत् ।
 गोपतिवासुदेवेन रिष्टको विनिपातितः । धेनुकं समहाकायो दानव मुमहाबलः ।
 निहतो वासुदेवेन गर्वा चाणाय दुर्मतिः । सुनामानममिवन्न सर्वैवेत्यपूरुक्षतं ।
 दृक्कैर्विद्रावयामास धर्षीतुं समुपल्लितः । रौहिणेयेन बह्वस्य वने विचरता पुनः ।
 गोपवधधरेणेव कस्य मयमाहितः । तथा ब्रजगतः शेरिर्दंष्ट्रायुधशरं हयं ।
 प्रपञ्चं भोजराजस्य जघान पुष्पोत्तमः । प्रसन्नस्य महाकायो रौहिणेयेन धीमता ।
 दानवो मुष्टिर्नैकेन कंषामातो विपातितः । एतो हि वसुदेवस्य सुतो देवसुतोपमैः ।
 बह्वर्थां महावीर्यां ब्रह्मागम्येन संकृतौ । अन्नप्रभृति चाप्येतौ गार्ग्येन परमर्षिणः ।
 यथा तथेन विश्राय संस्कारं प्रतिपादितौ । यदा लिप्तौ नरनेष्टौ स्त्रितौ यौवनसंमुखे ।
 विंशशराविषोदीर्घौ भनौ चैनमतौ यथा । ततो जनांश्च गोपीणां हरमाणौ महाबलौ ।
 पाशां गोष्ठचरौ वीरौ देवपुत्रोऽसमुतो । एतौ जने वा युद्धे वा क्रीडासु विविधान् ।

८५०

८५१

८५२

८५३

८५४

८५५

नन्दगोपस्य गोपासा न वेकुः प्रसभोवितुं । व्यूढारस्त्रैः महाबाहूः शालिस्तन्नाविवेदतौ ।
 श्रुतेमौ व्यथित कंषो मन्त्रिभिः सहितोऽभवत् । नात्रकच यदा कंषो यद्यतो बलकेशवौ ।
 निजपादं ततः कोपादमुदये सवान्धवं । सहोपसेनं तदा चौरवद्वाडबन्धनं ।
 कालं महानामवसत् छच्छ्रमानकदुन्दुभिः । कंसस्य पितरं वञ्छा शूरसेनानुश्रवात् ।
 क्रासन्धं समाश्रित्य तथेवाकृतिभीषकौ । कस्यचित्तय कालस्य मथुरायाम् मोक्षसर्वं ।
 पिनाकिनं समुद्दिश्य चक्रे कंषो नराधिप । तत्र मत्ताः समाश्रयन्तानादेश्या विश्राम्यते ।
 गर्जना गायनाश्चैव कुशला नृत्यसामसु । ततः कंषो महातेजा रज्जुवाटं महाधनं ।
 कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः । तत्र मञ्चबह्वक्षालि पौरजामपदैर्ज्यैः ।
 समाकोषांश्च दृश्यन् अतोर्वि गगने यथा । भोजराजः श्रिया जुष्टं रज्जुवाटं महर्द्धिमत् ।
 आहरोह ततः कंषो विमाने सुष्ठो यथा । रज्जुहारि गजे मत्तं प्रभूतायुधकल्पितं ।
 शूरैरधिष्ठितं कंसं स्थापयामास बोध्यावात् । यदा हि स महातेजा रामकृष्णौ समागतौ ।
 शूराव पुष्टयथासौ सुस्थाचन्द्रमहाविभ । तदाप्रवृत्तिं यत्तोऽभूद्भ्रं प्रति नराधिप ।
 न च श्रियो युष्मं राघौ रामकृष्णौ । विचिन्तयन् । अत्रा तु रामः कृष्णश्च तं समाजमनुत्तमं ।
 उभौ विविशतुर्वीरौ ब्राह्मणौ गोमर्जं यथा । ततः प्रवेशं बन्ध्याः रश्मिभिः पुष्टयर्षभौ ।
 हत्वा कुवलयपोरं सहादिगमरिन्दमौ । श्वस्यतु दुरोधर्षी रज्जुं विविशतुस्तदा ।
 चापूराभौ विनिधिय्य केशवेन वलेन च । औपसेनि मुदुष्टात्मा धाम्नो विनिपातितः ।
 पराकृतं यदुर्महं देवैरपि मुदुष्करं । कर्णं तत् केज्जवादन्यं कर्तुमर्हति क पुमान् ।
 पद्धि नाधिगतं पूर्णैः प्रह्लादसलिलम्बरैः । तदिदं प्रापितं वित्तं शेरिषा भवतां कृतं ।
 इतेन मुदमाक्रम्य देयं पञ्चजनं तथा । निष्क्रम्य शैलमंघाताक्षिमुन्दः मगधो हतः ।
 मरकदा हतो भौमः कुण्डले चाहते शूमे । प्राप्तश्च दिवि देवेषु केशवेन महद्यमः ।
 वीतमेकभयमाधाः कृष्णबाहुवलाश्रयाः । समर्थं विविधैर्भयैर्वाहवा वीतममराः ।
 देवानां मुनश्च कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता । प्रियमावेदयामिष भवतां भद्रमस्तु व ।
 यदिदं ये यदुमेढाः कर्त्ताऽस्मि तदतन्त्रितः । अवतामस्मि यूयश्च मम युश्रास्वहं क्षितः ।
 इति संबोधयन् कृष्णमब्रवीत् पाकबायनः । यमो भूयोतु मुरश्रेष्ठः शीतफुल्लो यथा वयं ।
 यत्र द्रो. श्री. क्षिता तत्र यत्र श्रीमन्मय मयति । यत्तिहोमाया श्रीश्च नित्यं कृष्णे महात्मनि ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि नारदवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ १६० ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ सादिता भौरवाः पाप्मा निमुन्दगरकौ हतौ । कृतः सेम्यः पुनः पन्था पुरं प्राग्भोजातिवं प्रति ।
 शेरिषा इषिवीपासास्त्राविताः सार्द्धिर्गो रणे । धनुषश्च निगादेन पाशप्रत्यस्त्रनेन च ।
 मेघपत्थैरपामीर्कैर्हासिषाथैः मुरविनं । वक्रिणं युधि निर्जित्य महावलपराक्रमं ।
 वक्रिणीमाजहारान्ध केशतो वृन्धिपुङ्गवः । ततः पञ्चम्योर्ध्वं रथेन दिक्षवर्षाव ।

उवाह महिषी भोजं शङ्खचक्रगदाविभूत । आरुथ्यामाकृतिः क्रोयः शिशुपालस्य निर्जितः ।
 वक्रस्य सह सैन्येन शतधन्वा च निर्जितः । इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनस्य कश्चेत्मान् ।
 हतः सौमपतिः श्रीमान् शाल्वस्य दृढधन्वना । पर्वतानां सहस्रान्तु चक्रेण पुरुषोत्तमः ।
 विकीर्य पुण्डरीकाक्षो द्रुमधेनमपोययत् । महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ ।
 जघान पुरुषयाघो रावणस्यामितसुरैः । दरावत्यो महाभोजावद्विस्त्रय्यधमौ युधि ।
 गोपनिष्तालेकेतुस्य निहतौ शार्ङ्गधन्वा । अक्षप्रपातने चैव निमिर्हयस्य दानवौ ।
 उभौ तावपि कृष्णेन शत्रुगौ विनिपातितौ । दग्धा वाराणयो चैव क्षेत्रवेन महात्मना ।
 वराहः शत्रुवन्धस्य काशोनामधिपो हतः । विजित्य च मयं संख्ये शरैः सन्नतपर्वतभिः ।
 अथेन्द्रचनिराजीतः कृष्णेनाद्भुतकर्षणा । सेवितः सर्वयादोमिः सागरेषु महाबलः ।
 प्राप्य लोहितकूटस्य कृष्णेन वरुणो जितः । महेन्द्रमेवमे जातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः ।
 अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो हतः । पाण्ड्यं पौण्ड्रं कलिप्लव्य मातुल्यचैव जनाह्नयः ।
 जघान संहितान् सर्वान् वज्रराजं तथैव च । एष चैकघ्नतं हला रेणो राज्ञा महात्मना ।
 गान्धारीमावहद्वीमाश्वहिषी मियदर्शनां । तया गाण्डोवधन्वानं क्रोडन्तं मधुसूदनः ।
 जिगाय भरतश्रेष्ठं कुन्त्याः प्रमुखतो विभुः । द्रोणं द्रोणिं लघे कर्ष्य भीमक्षेत्रं सुयोधनं ।
 चक्रानुपाणे संहितान् जिगाय पुरुषोत्तमः । वक्रोद्य म्रियमन्त्रिज्ज्ञं शङ्खचक्रगदाविभूत ।
 सौवोरराजस्य सुतां प्रसङ्गं हतवान् प्रभुः । पर्यन्तां इथिवीं कृत्वा सायां वरयजुश्चरौ ।
 वेणुदारिकृते यद्वाज्जिगाय पुरुषोत्तमः । शत्रुवन्धस्य वीर्ये बलमेजयस्य माधवः ।
 पुष्पदेहे जहारार्थं यलेस्त्रिभुवनं हरिः । वज्राग्निगदाखड्गैस्तावद्विष्ये दानवैः ।
 यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राग्ज्योतिर्यं प्रति । अभिभूतस्य कृष्णेन सगणः स महाबलः ।
 बलेः पुष्टो महावीर्य्यो बाणो द्रविणवन्तरः । पोढं तया महाबाह्यं कंशमात्यं जनाह्नयः ।
 पैठिकश्चासिलोमानं निजघान महाबलः । जम्बूनैरावतश्चापि विरूपस्य महायशः ।
 जघान पुरुषयाघो देत्यं मानुवरूपिणं । तया नागपतिं तोये कालियस्य महैजने ।
 निर्व्रिज्य पुण्डरीकाक्षः प्रेययाभासं सागरं । मेजोवयामास स्रुतं पुत्रं बान्दीपमेक्षया ।
 निर्व्रिज्य पुरुषयाघो यमं वैरखतं हरिः । एवमेव महाबाहुः शक्रो सर्वदुरात्मनां ।
 देवाय ब्रह्मपाशैव पे दिपन्ति मदा नृप । निहत्य नरकं भीममादृत्य मणिकुण्डले ।
 देवमातुर्हरे चैव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः । एवं सदैव दैत्यानां सुराणाञ्च महायशः ।
 भयाभयंकरः कृष्णः सर्वलोकेयरो विभुः । संख्याय धर्मं मर्त्येषु यज्ञैरिष्टाप्रदविष्णुः ।
 श्रुत्वा देवार्थममितं सुखानं प्रतिपश्यति । कृष्णो भोगवर्ती रम्याष्टपिकान्ता महायशः ।
 दारुका माक्रमात् कृत्वा समुद्रं यमयिष्यति । नङ्गरज्यसमाकीर्णं पेत्ययूपवताहितम् ।
 दारुका वदवापाशं प्रवेक्ष्यति सकानना । तां सूर्यसदनप्रस्थां मतशः शार्ङ्गधन्वणः ।

६१०

६११

६१२

६१३

६१४

६१५

निस्तृष्टा वासुदेवेन सागरः स्रावयिष्यति । सुरासुरभनुष्येषु नाबोन्न भविता कश्चित् ।
 य इमामावसेत कश्चिदन्यो वै मधुसूदनात् । एवमेव दशाक्षाणां विधाथ विधिमुत्तमं ।
 विष्णुर्नारायण सोम सूर्यश्च सविता सत्यं । अचिन्तस्तत्प्रमेयस्य यथाकामधरो वधो ।
 मोदयेय सदा भूतैर्वालकोडनकैरिव । न प्रमातुं महाबाहू शक्योऽयं मधुसूदन ।
 परं ह्यपमेतस्मादिश्वरूपान्न विद्यते । सुतोऽयमेवं व्रतश्रद्धया व्रतसहस्रजम् ।

८१०

अनो हि कर्मणामस्य दृष्टपूर्वो न कोनचित् । एवमेतानि कर्माणि शिशुर्यस्यैवयास्तया ।
 कृतवान् पुण्डरीकाक्षः सहस्रेणसहायवान् । इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोदित्येन चक्षुषा ।
 महायोगी महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति शस्त्रय गोविन्दं मधेन्द्रवचनादुर्विचिदुभि पूजित सर्वैर्नारदस्त्रिदिवं यथै ।
 ततस्तदसु गोविन्दो दिदेशान्धकटुष्णिगु । यथाधै पुण्डरीकाक्षो विधिवेन्मधुसूदनम् ।

८१०५

यादवाक्ष धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणे । यत्रैरिष्टा महात्मानो हारकामावसनं पुरी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवक्त्रे विष्णुपर्वणि नारदवाक्ये एकपञ्चाशदधिकतृतीयाध्यायः ॥ १६१ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ बह्वर्णा स्त्रीसहस्राणामष्टौ भार्याः प्रकीर्तिताः । तावामपत्यान्यष्टानां भगवान् प्रभवीत मे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अष्टौ मरिच्य पुलिष्ट इति प्राधान्यतः स्रताः । सर्वान् वीरप्रजासैव तास्रपत्यानि मे व्रणु ।

हस्किणी सत्यभामा च देवी नम्रजिती तथा । सुदत्ता च तथा त्रैव्या लक्ष्मणा जालदायिनी ।
 मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्या यैरिवी । सुभीमा च तथा भाद्रौ हस्किणीतनवान् व्रणु ।

८१००

प्रद्युम्न प्रथमं जम्बे प्रन्वरान्तकरः सुत । द्वितीयश्चारुद्वेणस्य दृष्टिर्धरेः महारथ ।
 चारुमद्भारुगर्भः सुदर्शो द्रुम एव च । सुवेणशारुगुप्तश्च चारुविन्दश्च वीर्यवान् ।

चारुबाहुः कनीयाश्च कन्या चारुमती तथा । जशिरै सत्यभामायाः भानुर्भीमरथ युप ।
 रौहितो दीप्तिर्माक्षैव ताक्षशापो जलाम्तकः । भानुर्भीमरिका सैव तावपणा जलान्धमा ।

चतस्रैः जशिरैर्तेषां स्वयरो गदध्वजान् । जाम्बवत्याः सुतो जम्बे शान्स्व समितिशोभन ।
 मित्रवाग्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यमित्राङ्गना । मित्रबाहुः कुनीयश्च नम्रजित्याः प्रजा व्रणु ।

८१०५

भद्रकारी भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा । सुदत्तायान्तु त्रैव्याया संशमजिदवायत ।
 शत्यजित् सेनजिषैव तथा शूरः सपलजित् । सुभीमायाः सुतो माश्रा टकाथो टकनिर्हृति ।

कुमारो टकदीपिष्ठः लक्ष्मणार्याः प्रजा व्रणु । गात्रवान् गात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च क्षेत्र्यवान् ।
 जशिरै गात्रवत्याऽयं मगिन्याऽनुजया सह । अश्रुतश्च सुतो जम्बे कालिन्दा अतसम्मत ।

८१००

अश्रुतः अश्वमेधायै प्रददौ मधुसूदन । तं प्रदाय हयोकेन्द्रता भार्या मुदिताऽनवीत ।
 एष वामुभयोरगद दायादः शश्वती समा । टहत्यान्तु गदस्याङ्गः शैव्यायामगदः सुतं ।

उत्पन्नं कुमुदसैव सेतं सेता तथाऽङ्गना । अमावस्य सुमित्रश्च गुरुचिश्चिरयस्तया ।
 चित्रसेनः सुदेवायाश्चित्रा चित्रवती तथा । वनलम्बश्च जम्बते सान्धः क्षाम्बवनश्च ह ।

निवेशनो वनस्तन्नात् कन्वा क्षामवती तथा । उपासकश्च तु सुतो वज्रासुः विप्र एव च ।

२१२

कौशिक्यां सुतसोमायां योधिष्ठिर्यां बुधधिर । कापाली गरुडसैव जज्ञाते चित्रयोधिनी ।

एवमादीनि पुष्पाणां सहस्राणि निषोष मे । दन्नायुतं समाख्याता वामुदेवस्य ते सुताः ।

अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रणविभारदाः । जनार्दनस्य प्रसवः कोर्त्तितोऽयं यथा तथा ।

प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वैदर्भ्यां राजसत्तमः । अनिरुद्धो रणे योद्धा जज्ञे स मृगकेतनः ।

रेवत्यां मलदेवस्य जज्ञाते निम्नठोस्तुको । आतरी देवसङ्काशानुमौ पुरुषसत्तमौ ।

२१३

सुतनुष्य नराची च शैरेराक्षां परिपूरः । पौण्ड्रस्य कपिलस्यैव वसुदेवस्य तौ सुतौ ।

नराच्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रस्य सुतनुष्यतः । तयोर्मुण्डोऽभवत् पौण्ड्रः कपिलस्य वनं यथै ।

तुल्या समभवदौरी वसुदेवाग्राहकः । जरा नैम निषादानां प्रभुः सर्वधनुर्भर्ता ।

काश्यां सुशार्थं तनयं क्षेमे स हि तरस्त्रिनं । शानुवज्जोऽनिरुद्धस्य वज्रक्लादावजायत ।

वज्राञ्जले प्रतिरथः सुषारसस्य चात्मजः । अरुमिचाष्किर्निर्जज्ञे कमिष्ठादृष्णिनन्दनात् ।

२१४

शिनेस्तु सत्यवाग्जज्ञे सत्यकक्ष महारथः । सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्त्वजायत ।

अश्वत्थो युयुधानस्य दृष्टिस्तस्याभवत् सुतः । तृणैर्मुगन्धरः पुत्र इति वंशः समायते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवंशे विष्णुप्रपञ्चि दृष्टिर्गन्तुकीर्त्तने द्विष्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

॥ जननेजय उवाच ॥ य एष भवता पूर्वं शम्भरत्रेत्युदाहृतः । प्रद्युम्न स कार्यं जज्ञे शम्भरं तद्वयोहि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षिण्यां वामुदेवस्य सत्तम्यां कामो धृतव्रतः । शम्भरात्मकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।

तं सत्तरात्रे संपूर्णं निमीये स्तुतिकाट्हात् । नहार कृष्णस्य सुतं शिरः वै कालशम्भरः ।

२१५

विदितं तच्च कृष्णस्य देवमाद्यानुवर्त्तिनः । ततो न निवृत्तः स दानवो युद्धदुर्मदः ।

स मृद्युना परीतायुर्भायया प्रजहार तं । दोर्भ्यामुत्थित्य नगरं खं निनाय महाबुरः ।

अनपत्या तु तस्यानीहार्थ्या रूपगुणान्विता । माया सायावती नाम मायेव शुभदर्शना ।

ददौ तं वामुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजं । तस्या महिष्या नाथिष्या दानवः कालघोदितः ।

मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रहृष्टतमूहः । हर्षेण सहता युक्ता पुनः पुनर्ददौ तम् ।

२१६

अयं तस्या निरीक्षकः स्वतिः प्रादुर्भूतः ह । अयं स मम कामोऽमृतं स्वतेवं चात्पन्थितयत् ।

अयं स मायो भर्ता मे यथार्थं हि दिवानिग्रः । चिन्ताशोकहृदं मया न विन्दामि रतिं कश्चित् ।

अयं भगवता पूर्वं देवदेन शुल्लिगः । खेदिनेन हतोऽनङ्गो दृष्टो जात्यान्तरं भया ।

कथमस्य स्वमं दाशे मादमायेन जानतो । भर्तुर्भाय्या लक्षं भूत्वा वच्छे वा पुत्रं दय्युत ।

स्वं सन्निवृत्तमनया धाव्याप्तं वा समर्पयत् । रणायनप्रयोगेन शीघ्रमेवावबर्हयत् ।

२१७

धाव्याः सकामात् स च तौ शूलान् दक्षिणनिन्दनः । मायावतीमविज्ञानाश्रमे स्नामेव सातरं ।

सा च ते वर्य्यामास कार्ष्णिं कमललोचनं । मायायाश्रमे ददौ भर्ता दानवीः काममोहिता ।

स यदा देवानस्तस्य प्रद्युम्नः कामदर्शनः । चिकीर्षितज्ञो नारीणां सर्वोत्तमविधारणः ।

तं सा मायावती कान्तं कामयामास कामिनो । इद्विनैवापि वोचन्ती प्राप्ताभयत सखिता ।
प्रसज्यन्तीन्तु तां देवीं सभायि चारुहासिनीं ।

६११५

॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ भ्राष्ट्रभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्णयेऽन्यथा । श्रेष्ठो दुष्टस्वभावाऽपि स्त्रीत्वे चपलमानसा ।

या पुत्रभावमुत्पृज्य सयि सोभातु प्रवर्त्तये । ननु तेऽहं सुत, सौम्य कोऽयं ब्रौह्मविषय्यः ।

तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं को न्वयं विधि । विद्युत्प्रभातचपल स्वभाव खलु योषितां ।

या नरेषु प्रसज्यन्ते नगारेषु घना इव । यदि तेऽहं सुत सोमे यदि वाऽनात्मजः शुभे ।

कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितं । स्वमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्यथितेन्द्रिया ।

६११६

प्रियं श्रोवाच वचनं विविक्ते केज्जवात्मजं । न त्वं मम सुत, कान्त नापि ते शम्बरः पिता ।

रूपवानपि विक्रान्तस्त्व जात्या दृष्टिमन्दन । पुत्रस्त्व वासुदेवस्य सखिष्या मन्दिवर्द्धन ।

दिवसे सप्तमे बालो जातमासोऽपवाहित । सूतिकागारमध्याह्नं शिशुदत्तान्नशायित ।

मम भर्ता इतोऽपि त्वं सप्तवीर्यप्रवर्तिना । पितृसे वासुदेवस्य धर्षयिष्या गृहं मयत् ।

पाकप्राशनकण्ठ्य दत्तस्त्वं शम्बरेण च । सा च तं कदम्बं माता त्वां शालमनुशोचती ।

६११७

अत्यथै तथते वीर विवक्षा शैरभी यथा । स हि शक्रादपि महान् पिता ते मङ्गलध्वज ।

इह त्वां नमिजामासि बालमेवापवाहितं । कान्त दृष्टिकुमारस्त्वं न हि त्वं शम्बरात्मज ।

वीर नैर्वावधान् पुत्रान् दागवा जनयन्ति हि । अतोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं शनितो मया ।

रूपमते सौम्य पय्यन्ती शीदामि हृदि दुर्लभा । पन्थे व्यथितं कान्त धस मे हृदि वर्त्तते ।

तमे ममसि वार्ष्णेय प्रतिदम्भातुमर्हसि । एष ते कथितं सर्वं, सङ्गावस्तपि यो मम ।

६११८

यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्र शम्बरस्य च । श्रुत्वैकमखिलं सर्वं मायावत्या प्रभाषितं ।

चकायुधात्मज क्रुद्ध शम्बरं च भमाङ्गयत् । सर्वमाथास्त्रभिज्ञोऽहो नाम विद्याय चात्मनः ।

अहो दागव दुष्टात्मा केज्जवत्तात्मजं शिशुः । हरते निर्भवत्यैव भयमद्य करोम्यह ।

कथं वै श्रीधमागच्छेद्युधते च कथं मया । प्रथमं किं करिष्यामि येन क्षुप्यति मन्दधी ।

अस्ति पाशो ध्वजं चित्रं चिह्नं चिह्नं चिह्नं विभूषितं । तोरणं गृहमावाच उच्छ्रितं मेऽहं गृहवत् ।

६११९

एतदुत्तम्य पातिथे भजेन निमित्तेन च । ध्वजच्छेदं विदित्वाऽप्य शम्बरो निष्कमिष्यति ।

ततो युद्धेन हलाजौ मन्ताऽस्मि द्वारकां प्रति । इत्युक्त्वा सज्यमाचक्षे शम्बरश्चापमोजया ।

चिच्छेद ध्वजरत्नान् शम्बरस्य महाभुज । तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रयुजेन महात्मान ।

क्रुद्धस्त्राज्ञापयामास पुत्रान् वै कालशम्बर । जिघोषय महावीरा रौक्मिण्यर्थं त्वरापिता ।

नेतं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकं । श्रुत्वा तु शम्बरादाक्यं सुताक्षे शम्बरस्य ह ।

६१२०

सज्जन्त निर्ययुर्दृष्टा प्रमुखमधकाङ्क्षया । चित्रसेनोऽतिसेनस्य विष्कम्भेन जितसया ।

श्रुतसेन ससेनस्य सोमसेनो मनसया । सेनायो सैन्यदन्ता च सेनहा धैनिकसया ।

सेनस्त्रान्मोऽतिसेनस्य शनको जनकस्य । सकलो विकल ज्ञानं च शान्तान्तकरो विभु ।

कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केमिरित्येवमादयः । चक्रतोमरप्रह्लादिपट्टिशाषिपरयुधान् ।
 मृहीतानि र्थियुर्दृष्टा मृत्युना परिचोदिताः । आह्वयंस्तमनित्रं वै तस्युः संघाममूर्द्धनि ।
 मधुञ्जन्तु महाबाह्वरथमालङ्घ्य शम्बरं । निर्ययौ चापमादाय संघामाभिमुखस्तदा ।
 ततः प्रयत्नं युद्धकुतुम्भसं सोमदर्षणं । शम्बरस्य च पुत्राणां केयवस्य तु सन्तनाः ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः समक्षोरगचारणाः । देवराजं पुरस्कृत्य विमानाण्येव चिह्निताः ।
 भारदन्तमुद्दयैव शशाङ्गद्वयं गाधनाः । अक्षरोभिः परिहृताः सर्वे तत्रावतस्मिरे ।
 देवराजप्रतीहारो गन्धर्वस्यिवमद्भुतं । शशं देवराजाय वक्षिणे चित्रमद्भुतं ।
 शम्बरस्य शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः । बह्वना युधतामेव कथं विजयमाप्नुयात् ।
 तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदनः । उवाच ववनञ्चैदं शृणु घोऽस्य पराक्रमः ।
 कर्मोऽयं पूर्वदेहे तु हरकोष्ठाग्निज्जितः । रथ्या प्रधादितो देवैः कामरुत्या विजोष्यतः ।
 परितुष्टेन देवेन वरमलयाः प्रदीयत । विष्णुर्धनुयदेहसु हारकायां भविष्यति ।
 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता भविष्यति न संशयः । अमर इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशाः ।
 तत्रोत्पत्त्या महेतेजाः शम्बरं धातयिष्यति । यत्राहं जातमाचन्तु दक्षिणाः कोडर्षस्त्रितं ।
 आश्राय्य शम्बरो मार्याः प्रद्युम्नमपनेष्यति । तद्रक्ष्य शम्बरमर्हं भार्या मायावती भव ।
 मायाकात्मनिःपुत्रा शम्बरं मोहयिष्यति । तत्र लमात्मनः कान्तं बालरूपं विवर्द्धय ।
 प्राप्नोयौवनदेहसु शम्बरं निहनिष्यति । ततस्त्वया महेतेजोऽहं द्वारकां वै गमिष्यति ।
 रनिशते तया स ह्यैश्वर्यपुत्रः स हं यथा । एवमादिश्य देवेशो जगाम पुद्गलोत्तमः ।
 कैलासं मेरुपद्मागं सिद्धचारणधेविनं । कामरुजो प्रणम्याय देवदेवमुमापतिं ।
 जगाम शम्बरमर्हं कालयान्तं प्रतीकतो । एवमेव महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
 सपुत्रस्य च प्रद्युम्नो हन्ता तस्य दुरात्मनः ।

८१५

८१६

८१७

८१८

प्रद्युम्न समराकाङ्क्षी तस्यै संधाममूर्द्धनि । हतं युत्तमृतं युता शम्बर क्रोधमादधे ।
 सतं सञ्चोदयामास रथं मे संप्रयोजय । राज्ञो वाक्यं निश्रम्याथ प्रथम्य शिरसा भुवि ।
 स सैन्यस्योदयामास रथञ्च सुसमाहितं । युक्तमृत्तमहस्तेषु सर्पयोरैष्येण्यो जित ।
 शार्ङ्गखचर्मथैवेष्टं किङ्किलीजालमालिनं । ईशामृगणाकोषै पङ्क्तिभक्तिविराजितं ।
 ताराचिचपिनद्वाङ्गं खण्डकृवरभूषितं । सुपताकं महीच्छायं मृगराजोयक्रेतन ।
 सुविभक्तवस्त्रयश्च सोदृशवस्त्रधनुः । मन्दरोदयत्रिखरं चाश्वाभारभूषितं ।
 लघ्वमास्त्रापरिहितं हेमदण्डमहाहितं । विराजमानं नौमन्मनरोद्गङ्गस्वरसदं ।
 काङ्क्षनं चित्रवज्राक्षं धनुर्दृष्ट्वा शरांशया । प्रखिल, समराकाङ्क्षो मृत्युना परिचोदित ।
 चतुर्भि सचिवै शार्ङ्गं धैर्येण महता हत । दुर्द्धरं केतुमाख्यो च ब्रह्महना प्रमर्दन ।
 शनैः परिहृतोऽस्माद्यैर्युयुत्सु प्रखितो रणे । इत्र नागवहसाणि रथानां दे ज्ञेते तथा ।
 हयानाश्चाष्टवाहस्यै प्रयतेषु पदातिनां । शनैः परिहृतो घोषे शम्बर प्रथमो तदा ।
 प्रयातस्य तु संधामे जघातामनुत्थितानि वै । गृध्रप्रकाकुलेऽथोनि सन्ध्याकौराभ्यनादिताः ।
 गङ्गानि पदं मेघा निघातस्थान्मरात्पतत । शिवा विनेदुरश्विष सैन्यं शङ्कालयन्महत ।
 भ्रमश्रीर्धैः उपतद्गुह्य काङ्क्षन वै दामवाद्यजं । रथाग्रे पतितसास्य कवन्धो भुवि दृश्यते ।
 चिचिकूचोति वामनि शम्बरस्य रथोपरि । खर्भानुपल आदित्य परिचैः परिवेष्टित ।
 स्फुरते गयनक्षाय सत्यं भयनिवेदनं । बाहु प्रकम्पनं सैव प्रास्वलययवाजिन ।
 ध्वाङ्क्षी मूर्ध्नि निपतित शम्बरस्य सुरारिणः । वयसं हथिरे देव शर्करं क्वारमिश्रितं ।
 जल्मापातवहसाणि निषेद्धरणमूर्द्धनि । प्रतोदो न्यपतद्गुहात् शराग्रेर्बयवाजिन ।
 रतानचिन्तयित्वा तु जघातामनुत्थितान् । प्रथमो शम्बर कुट्ट प्रयुज्यवधकाङ्क्षया ।
 भेरीगङ्गमुदङ्गानां पश्यान्कटुमुने । युगपत्ताड्यमानानां श्चिवो समकर्मते ।
 तेन शब्देन महता सन्वत्सा मृगपण्णिः । समन्ताद्भुङ्क्षुस्तस्माद्भुषविक्रमचेतनाः ।
 रणमथो स्थित आर्ष्णासिन्धयन्निधनं रिपो । वेत्यै परिहृतोऽवख्यै युङ्गय जतनिश्चय ।
 कुट्टं शरवहस्तेषु प्रयुज्यं समताडयत् । अग्राग्रासैव तान् वाणां शिञ्जेद हतहस्तवत् ।
 प्रयुज्यो धनुरायस्य शरवर्धं मुनोच ह । तत्र सैन्ये न स क्षात्रियो न विद्वः शरणं वै ।
 प्रद्युम्नशरघातेन तत् सैन्यं विमुखीकृतं । शम्बरस्य रथाभ्यासे स्थित सत्यस्य मोतवत ।
 खलस विद्रुत दृष्ट्वा शम्बर क्रोधमूर्च्छितं । आश्रापयामास तदा सचिवान्दानवैश्वर ।
 गङ्गार्धं मन्त्रियोगेन प्रहरध्व रिपो सतं । नोपिबलीय शत्रुर्न बन्धता चिप्रमेव वै ।
 उपेक्षित इव व्याधि शरोरं नात्रयेद्भुवं । तदेष दुर्धति पापो बन्धतां मन्त्रियेष्वना ।
 ततस्य सचिवा कुट्टा शिरसा गृह्ण प्राशन । शरवः प्रमुञ्चन्स्वरितासोदवचयान ।
 तान्दृष्ट्वा धावत सङ्को कुट्टो मङ्करकेतन । चापमुग्रस्य संधामन्तस्यै प्रमुञ्चतो बली ।

८१८

८१९

८१८५

८१९०

८१९५

८१९०

दुर्द्धरं पञ्चविंशत्या श्रैः स्रजतपर्थमि । विभेदं समुदातेजां केतुमालिं त्रिपष्टिमि ।
 सप्तत्या शत्रुहन्तारं द्वात्रिंशत्या तु प्रमहंनं । विभेदं परमामर्षो रुक्मिण्या नन्दिवह्नुम् ।
 ततस्ते सचिवाः क्रुद्धा प्रयुज्यं शरदृष्टिमि । निजशूः समरे वीराम्नादङ्गुतमिवाभवत् । ८११५
 एकैकशो विभिदिरे पष्टिमि पष्टिमि श्रैः । तानप्राप्तान् शत्रान् वाधेयिच्छेदं मकरध्वज ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय दुर्द्धरस्य स वारयि । जघान पश्यतो राज्ञो बन्धुवां सैनिकस्य वै ।
 चतुर्भिरय नाराचे मुपचे कहराजिते । जघान चतुरः सोऽद्यान् दुर्द्धरस्य रथं प्रति ।
 एकैव योक्त्रं च्छ्वचश्च ध्वजमेकेन बन्धुरं । यस्या च युगचकारं चिच्छेदं मकरध्वज ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय कहरपत्रं सुतेजिते । मुमाच हृदये तस्य दुर्द्धरस्यस्थगोविन । ८११६
 स गताभ्युगतयोक्तो गतबन्धो गतप्रभ । निपपात रथोपस्थान् घोषमुख इव यव ।
 दुर्द्धरे निहते शूरे दानवे दानवेयरः । केतुमालो श्रमप्रतैरभिदुद्राव कृष्णज ।
 प्रयुधसर्पभङ्गुद्धो भुजुटोभोपणामन । कृत्वा ऽभ्युवावन् सहासा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 वंशुद्ध कृष्णद्युतुश्व शर्वरैवा किरन् । पर्वनं वारिधाराभिः श्रावयौव यथा घन ।
 स विद्धो दानवानामात्थ प्रयुज्जेन धनुश्रता । चक्रमादाय चित्रे प्रयुज्यवधकाक्षया । ८११७
 तमप्राप्तं सहस्रं कृष्णचक्रमच्युत । निपयोत्पत्य जघाह सन्धैशानेव पश्यन्तं ।
 तेनैव तस्य चिच्छेदं केतुमाले शिरसादा । तहृष्टा कर्षं विपुल रौक्मिण्येयस्य देवराट् ।
 विस्मयं परमं प्राप्तं सन्धैर्देवगणैः सह । गन्धर्वान् शरस्यैव पुष्यवैरवाकिरन् ।
 केतुमालिं हनं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमहंन । महाबलसमूहेन प्रयुधमय दुद्रुवे ।
 ते गदं मुशलं चक्रं प्रावतोमरं वायकान् । भिन्दिपालान् कुठाराद्य भास्वरान् कूटमुहुरान् । ८११८
 युग पत् संविपन्ति स्रग्धार्थं कृष्णनन्दने । योऽपि तावत्सज्जालानि स्रज्जालैरनेकधा ।
 चिच्छेद बद्धा धीरोः दर्शयन् पाणिश्लाघवं । गजान् सोऽभ्यहनन् क्रुद्धो गजरोहान् सेहस्रम् ।
 रघान सारयिमि शार्ङ्गं हयंश्चैव समहं ह । पातयन्तु श्रमप्रतैर्गोविन्दः कश्चिदीक्ष्यते ।
 एवं सन्धाणि सैन्यानि ममस्य मकरध्वज । नदीं प्रावत्तयद्गिरा शोणिताम्बुतरङ्गिणी ।
 मुक्ताहारोर्मिषडलं मासभेदोत्सपङ्क्तिणी । ज्वरदोषां श्रावयन्ता रथे पुलिननिष्ठिता । ८११९
 केयूरकुण्डलापूर्णा ध्वजमख्यविभूषिता । नागयोहवतीं रौद्राम्बिनिकविभूषिता ।
 केयुर्गैवलयज्ज्वला शोणिस्रजमृणालिकां । वराननसपद्माश्च हृषयामरवीजिनां ।
 शिरसिनिघमाकोश शोणितौघयव त्तिनो । नदीं दुस्तरणीं भोमामनेज्जेन प्रवर्त्तितां ।
 दुग्धेच्छा दुग्मा रौद्रां शीमतेजःसदुस्तरां । शलयाहजतीं धोरा यमराष्ट्रविबर्हिती ।
 तत्र रश्मिसुत श्रीमान् विलोडयति धन्विन । शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन् बद्धन् । ८१२०
 शत्रुहन्ता पुन क्रुद्धो मुमाच शरनुत्तमं । प्रयुधस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ।
 स विद्धोऽनेन वापेन प्रयुक्तो न व्यकल्पत । शक्तिं जघाह बलवान् शत्रुहन्तं मुमुक्षुवे ।

सा चित्रा रौमिप्रयेने शक्तिज्वालाजुला रणे । पपात इदं भित्ता दञ्ज, शनिषमखना ।

मिचइदय सखाइो मुक्तकर्माखिवन्धन । पपात खिरोइरो शत्रुहन्ता महाबलः ।

पतिने शत्रुहन्तारं दृष्ट्वा तस्यै प्रभर्त्तनं । अग्राह मुञ्चलं सोऽय वचनं देहाददे ।

८१५

तिष्ठ किं प्राकृतैरेभि करिष्यसि रणप्रिय । मां योधयस्व दुर्भुङ्क्षे ततस्त्वं न भविष्यसि ।

दृष्ट्वापि कुक्षे जात शत्रुरघात्पिता तव । पुत्रं हन्ताऽस्य हं तस्य ततोऽपि निहतो भवेत् ।

मृतेन तेन दुर्भुङ्क्षे सर्वदेवचर्यो भवेत् । दैतेया दानवा सर्वे नोदन्तां हतशश्व ।

हते त्वयि अमास्तेषु त्वत्समुत्थेय शोणिते । शम्बरस्य तु पुत्राणां करोमुद्वेगवर्त्तिका ।

अथ भोऽश्रुता मन्दा कथं विसृष्यसि । निहतं त्वाच्च शुनैश्च यौवनस्यं गतायुषं ।

८१६

स ते पिता चक्रधरो विफलाशो भवियति । हतं त्वां स विदित्वा तु प्राणास्त्वह्यति मन्दधी ।

इत्युक्त्वा परिघेषाग्रे ताडयमुष्मिणोभूतं । स ताडितो महातेजा रौक्मिणेय प्रतापशालः ।

दोष्भाभुस्त्रिय तस्यैव रयं मर्ध्ना व्यचूर्णयत् । सोऽवशुत्वा रघात्तस्मात् पदातिरवगन्धर्वान् ।

तां गदां गृह्णा सहासा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् । तस्यैव गद्या काम प्रभर्त्तनमेषायत ।

चेतं प्रभर्त्तनं दैत्या दृष्ट्वा सर्वे प्रदुर्बु । न शक्ताः प्रमुञ्च स्नातं सिंहचामाज्ञया दय ।

८१७

शरमेय यथा दृष्ट्वाऽविगणो विप्रयशस्यति । तथा सैन्ये निशीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्द्रताः ।

सतजादिगवस्त्रा वै मुक्तकेना ह्यशोभना । रजस्रलोच युवतो वना सनभित्ते ।

मदनशरविमिला सैनिकानभ्युपायुवतिषदृशवेजा बाधये, पीयमानः । रतिभरममर्षा बोधितुं योच्छ्रवन्तो स्रग्दहगम

नकामा नेच्छते स्नातुमथ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरसैन्यभङ्गे चतुर्विंशधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्य ततः कुहू सतमाह विशाम्पने । शत्रुप्रमुखतो वीर रवं मे बाहय द्रुतं ।

यावदेवं शरैर्हन्ति मम विप्रियकारकं । ततो भर्तुञ्चैव शुला सतसन्धियकारकं ।

८१८

अज्ञानं सर्वोदयामाच चाभीकरविभूषिताम् । त दृष्ट्वा रथमार्यान्तं प्रयुञ्ज फललोचन ।

सन्ध्ये चापमादाय शरं कनकभूषणं । तेनाहनत् सुबहुं कुहू कौपयन् शम्बरं रणे ।

इदं ताडितस्तेन देवशत्रु सुविक्रव । रथशक्ति समाश्रित्य तस्यैव सोऽय विचेतन ।

स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाश शम्बर । विव्याध कर्षिणं कुपित सप्तभिर्निशितैर्शरैः ।

तानप्राप्तान् शरान् सोऽय सप्रति सतथाऽश्चिन्तत् । शम्बरश्च जघानाय सप्तत्या निशितैर्शरैः ।

८१९

पुनः शरसहस्रेण कण्वैर्हणवापसा । अहनच्छम्बरं मोघाद्भारामिरिव पर्वतं ।

प्रदिशो विदिशस्यैव शरधारापमाहृता । अन्धकारोक्त्योर्मि दिनकृत्ता न दृश्यते ।

ततोऽन्धकारमुत्सार्य वैद्युतास्त्रेण शम्बर । पयुषस्य रथोपस्थे शरवर्षं मुनोच ह ।

तदस्त्रजालं प्रयुञ्ज शरेणानतपर्वणां । चिच्छेद वज्रधा रजजन्दर्धनं पाणिनाथनं ।

हते तस्मिन्नाद्यर्धं शरेण कर्षिणा तदा । द्रुमवर्षं मुनोवाय मायया कालंशम्बरः ।

८२०

द्रुमवैपात्यितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्च्छितः । आग्नेयास्त्रं मुमोषाद्य तेन हृवान्नातिपतत् ।
भस्मीभूते हृत्तर्पे शिलासंघातमुत्पन्नम् । प्रद्युम्नस्तन्नु वायुश्चैः प्रोत्सारयत संयुगे ।
ततो मायां परां चक्रे देवक्रुचुः प्रतापवान् । सिंहान् व्याघ्रान् वराहान् तरुचून्विवानरान् ।
वारणान् वारिदमखान् हयानुद्धान् विशासते । मुमोष घनुरायम्ब प्रद्युम्नस्य ग्योपरि ।
गान्धर्वान्स्त्रिषु चिच्छेद सर्वान्सान् खण्डमस्तदा । प्रद्युम्नेन तु तां मायां पातितो वीक्ष्य शम्बरः ।
अन्यो मायां मुमोषाद्य शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । गजेन्द्रान् भिन्नरदनान् पृथिहायनेयैवतान् ।
महामासोत्तमाच्छूटान् कल्पितावणमूर्त्तितान् । तामापतन्तो मायान् कर्षिणः कमललोचनः ।
धैर्यो मायां समुत्पद्युं चक्रे बुद्धिं महामनाः । सा सृष्टा सिंहमाया तु रौक्मिणेयेन धोमता ।
माया नागमयी नष्टा आदित्येनेव श्रवणे । निहतो हस्तिमायान्नु दृष्ट्वाऽगौ दानवेधरः ।
मायां संमोहनीं नाम शोऽसृजद्दानवेधरः । तां सृष्टां मोहनीं नाम मायां मयविनिर्मितां ।
संश्राव्येण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्यवान् । शम्बरस्तु ततः कुट्टो मायया नष्टया तया ।
धैर्यो मायां महातेजः शोऽसृजद्दानवेधरः । सिंहामापततो दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
अस्त्रं गान्धर्वमादाय शरभान् सृजत्तदा । तैः सृष्टा पदा बलाद्या नष्टद्वयायुषा रणे ।
सिंहान् विद्रावयामासुर्धनुर्जलधरा निव । सिंहान् विद्रावितान् दृष्ट्वा मायया सृष्टापदेन वै ।
शम्बरश्चिन्त्यामास कथमेनं निहन्ति वै । अक्षो मुखं स्वभावात्पथं यन्मया न हतः शिशुः ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु लतास्तद्यापि दुर्धमि । तत्कुर्यं निहन्निन्यामि शत्रुं रणशिरःस्थितम् ।
माया मे तिष्ठते तीक्ष्णा पाशगो नाम भोषणा । दत्ता मे देवदेवेन हरेशसुरपातिना ।
तां सृजामि महामायामासीद्विषममाकुला । तया दह्येत दुष्टात्मा श्रेय मायामयो बन्धो ।
सा सृष्टा पाशगो माया विपञ्चलाषमाकुला । तया पञ्चगम्यां तु शरयः सह बाजिमिः ।
हस्ततः सहप्रद्युम्नः संयतः शरवन्धने । बधमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं हृषिकेवंशजः ।
मायां बध्नितामास वैपर्णीं सर्वनाशिनीं । सा विनिता महानाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
सुपर्णा विश्वरति स सर्वो नष्टा महाविद्याः । भद्रायां सर्पनायायां प्रभवंति सुरासुराः ।
काधु धीरमहाबाहो काधु हस्तिनिन्दन । यत्नया धर्षिता माया तेन सा परितोषिताः ।
हतायां सर्वमायायां शम्बरश्चिन्त्यपुनः । अस्त्रि मे कालदण्डाभो मुद्गो जेमभूवितः ।
तमप्रतिहन् पुष्टे देवदानवमानुषे । पुरा यो मन पाश्व्या दत्तः परमतेष्टया ।
सृष्टास्य शम्बरं स मुद्गं जेमभूवितः । मया सृष्टे सदेहे वै तपस्रस्रः पुटुयर् ।
सायान्कण्ठं नाम मन्त्रायुविन शनं । अनेन दानवो रौद्रेः बलिनो मयपातिना ।
सृष्ट्वैव निष्प्रहस्य सगौः संहितो मया । पाशवन्द्यमायये मया भोऽप्य म शशवे ।
रघुना पाश्वतो देवो तनैवास्तरधीयत । तदहं मुद्गं येनं नोपनिन्यामि शशवे ।
तथा शिषाप पिशाचो देवराजोऽधमायत । मच्छ मन्द शीघ्रं नं प्रद्युम्नस्य रथे प्रति ।

८१५

८१६

८१७

८१८

८१९

८२०

संशोधय महाबाहो पूर्वजातिश्च स्मरय । वैश्यास्तं प्रयच्छासौ यथावै शनरस्य च ।
 अमेध कनकस्त्राग्रे प्रयच्छासुरसूदने । एवमुक्तो भवतान् नारद प्रययौ स्मरन् ।
 आकाशे विहितोवाच मकरध्वजकेतनं । कुमार पञ्चमं मां प्राप्तं देयमन्वनेनारदं ।
 प्रेषित देवरजने तव सन्निधनाय वै । स्मरन् त्वं पूर्वमेकं भाव कामदेवोऽसि मासद ।
 हरकापानलाद्गन्धेनागद्वस्त्रिदोष्यपे । त्वं दृष्ट्वा त्रिं जातोऽसि दक्षिण्या गर्भवत्सरा ।
 जातोऽसि केशवेन त्वं प्रसूय इति कीर्त्तये । च ह्यस्य शनरेण समिधानोतोऽसि मासद ।
 यस्मिन् तव संपूर्णं स्रजिनागरमध्यत । यथार्थं शनरस्य त्वं द्वियमापि क्षुण्णित ।
 केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थं विदुषे । येषां मायावती नाम भार्या वै शनरस्य तु ।
 रतिं तां विद्धि कल्याणि तव भार्या पुरातनी । तव वा रत्नकार्याय शनरस्य दृष्टेऽवधत् ।
 भार्या शरीरं न्यस्य मोक्षार्थं दुरात्मन । रतेनत्पादनायाय प्रेषयन्निर्भं तदा ।
 सर्वं प्रसूय मुद्रा वै तव भार्या प्रतिष्ठिता । यस्मात् त शनरं वीर वैश्यास्त्रिं संयुगे ।
 दृष्ट्वा मायावतीं भार्या दारकां गन्तुमर्हति दृष्ट्वा च वैष्णवस्यास्य कनकस्य महाभवे ।
 शनरेण तव संयुक्तं प्रेषितं ब्रह्मसूदन । श्रुत्वा त्वं क्षपरां वाचं क्रियतामविग्रहया ।
 अस्य देवरियोक्तान् मुद्गरं नित्यमूर्च्छित । पार्श्वस्था तु दृष्ट्वा दत्तं सर्वमनुनिवर्षण ।
 अभोधयैव यस्मिन् देवदानवमानवे । तदस्त्वप्रतिपातार्थं देवीं संस्मर्तुमर्हसि ।
 साया चैव नमस्या च महादेवो रणोत्सुके । तत्र वै क्रियता यत्नं येषामे रिपुकां वद ।
 इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वाचव ।

८१५

८१६

८१७

८१८

८१९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शनरस्ये नारदवाक्यं प्रसूयव्याधकव्रतोऽध्यायः ॥ १९५ ॥
 ॥ वैश्यापान उवाच ॥ शनरस्य तत् मुद्रं मुद्गरं समाददे । मुद्गरं दृष्ट्वा त्वं तु दारदार्कां समुत्थिता ।
 पर्वताच्छलिता सर्वे चलित वसुधातल । उन्मार्गां क्षान्ता जातां सन्मन्त्राणि देवता ।
 इदमथकाकुलं योम उक्त्वापातोऽभूव च । वयं वै धिर्देव देव यद्य वयं नो वयौ ।
 सर्वं दृष्ट्वा महोत्पातान् प्रसूय च स्मरान्वित । श्वतोऽस्य रथादीर कृताच्छलिपुट स्मित ।
 देवीं सस्मर मनसा ध्यात्वा तं ब्रह्मरमिया । प्रसूय शिरसा देवीं स्रोतु समुपचकमे ।
 ॥ प्रसूय उवाच ॥ ओं नमः कात्यायन्यै गुरुह्य जनन्यै नमः । नमस्तैलौक्यमायायै कात्यायन्यै नमः ।
 नमः श्रुविनाशिन्यै नमो गौर्यै गिरीजायै । नमस्तु इत्यहर्नि निरुद्धाहदि दारणी ।
 कालार्चनं नमस्तु कुमारीणां नित्यम् । कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताच्छलि ।
 विन्ध्यवासिनीं दुर्गमां रत्नदुर्गां रत्नप्रियां । नमस्यामि महादेवीं जयाय विजयान्वया ।
 अपराजितां नमस्तु हवितां श्रुतापनीं । अष्टादशानां नमस्यामि अष्टादशां कुलान्वया ।
 त्रिशूलिनीं नमस्यामि अहिर्वासुरघातिनीं । सिंहवासां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतना ।
 एकाननां नमस्यामि नागधर्षीं यज्ञवत्कृतां । धाविनीं श्रुतिं विप्राणां नमस्तु कृताच्छलि ।

रच मां देवि धतते मंगामे विप्रवं कुप । इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा मुप्रीतमानया ।

८१०

उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनान्तरात्मना । पश्य पश्य महाकाशे हस्तिना नन्दिवद्वृतम् ।

वरं वरय वक्ष्ये तस्मै च दर्शनं मम । देव्याश्च वचनं श्रुत्वा रोमाञ्च द्रुतमानवः ।

प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञानमुपचकमे । वदितुं देवि तृष्टाऽपि दोषतां मे यदीक्षितं ।

वरस्य वरदे याचे सर्वोक्तिष्वेव मे जयः । कथमा मुद्रो दत्तः शनरसात्प्रपद्यते ।

एष मे गावमायाद्य भाला पश्यमयी भवेत् । तयाऽऽस्त्विति च याऽप्युक्ता तत्रैवान्तरधीयत ।

८११

प्रद्युम्नस्तु महातेजाः प्रहृष्टो रयमावहत् । मुद्रं तु शृणोन्माध्व शनरः कोपमूर्च्छितः ।

भ्रामयित्वा च चित्रेण प्रद्युम्नारवि शोभयन् । य गत्वा मङ्गनाभ्यां भाला भूत्वाऽय पौष्करी ।

प्रद्युम्नस्य तु कण्ठे सा समायत्ता व्यराजत । अन्धकारान् भालायां यथा परितृणोदुराट् ।

ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । बाधुषांश्चिन्ति वाचापुः पूजयन् केवलात्मजं ।

मुद्रं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नवनिधौ । वैष्णवं परमात्मं तु नारदेन यदावतम् ।

८१२

बन्धं चापमानस्य ददं वचनमब्रवीत् । यद्यहं हस्तिनोपुष्टः केवलात्मजो ह्यहम् ।

तेन यत्नेन वायेनं जहि मे शनरं रणे । इत्युक्त्वा चापमाह्वय सन्धाय च महाभयाः ।

चित्रेण शनरसाद्य द्रुतं कोकत्रयं यथा । य चित्तो दृष्टिर्निर्द्वन्द्वेन वायुः क्षयादमोदनः ।

हृदयं शनरसाद्य भित्ता धरणिमागमत् । नैवास्म्यभावं न चायुर्नाशि न सन्न श्रेयसि ।

सर्वे तद्गुणसाक्षरं वैष्णवास्तथा तेजसा । इति दैत्ये महाकाये दानवे शनराधने ।

८१३

जहदुर्द्वैतगन्धर्वान् ननुतुष्टाश्चरोगया । उर्व्यो मेनका रक्षा विप्रचित्तिखिलात्मना ।

ननुतुष्टं हृमनवीं जगत् क्षात्रजन्मं । देवराजस्य सुप्रीतः सर्वदेवगणैः सह ।

प्रद्युम्नं पुष्पवैषणं समभर्षत् प्रहृष्टवत् ।

अथ शनरहते तु दैत्यराजे मधुमयनसुतेन वैष्णवाक्षीः । विगतस्त्रिभुजः क्षात्राद्य जम्बूद्वीपविभूषणकेतनं श्रुत्वा ।

स च शनरपरिचये वचनं नगरमुखं प्रविष्टेनैवैष्णवे । म्रियतनश्चक्ष्माभ्यां प्रहृष्टस्त्रिभुजः रतिर्हर्षमनुकारः ।

८१४

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपूर्वणि शनरवधे प्रद्युम्नहतदुर्गास्त्रे षट्षष्ट्यधिकशतीत्याद्यः ॥ १६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समाप्तमायो मायाज्ञो विकान्तः समरेऽव्ययः । अष्टशो निहतो युद्धे मायावो कालशनरः ।

तद्वचनं नगरे निधयामुपसत्तमं । शृणु मायावतीं देवीमागच्छशनरं प्रितुः ।

सोऽन्तरीचगती भूत्वा मायया भोघविक्रमः । आजगाम पुरं रम्यो रविर्ना तेजसा पितुः ।

सोऽन्तरीचात् प्रपतितः कैवल्यं पुरे शिशुः । आयावया सह तथा रूपवानिव मन्त्रयः ।

तस्मिन्साधवपतिने मन्त्रिय केवलाद्या । खिलिताक्षैव कृष्टाश्च भोतावैवाभर्षयन् ।

८१५

ततस्तं कामसहस्रं क्षान्तया सह यज्जितं । प्रेक्ष्यो हृष्टवदनाः पितृव्यो नयनायनं ।

तं विनोतमुखं दृष्ट्वा सज्जमानं पदे पदे । अमवन् खिद्यधंरूपाः सर्वास्ताः क्षण्यथोपितः ।

हृत्कण्ठी त्रैव तं दृष्ट्वा शोकात्पापुष्पद्विजो । यत्प्रोक्तं तसंकीर्णं शवाण्या वाक्यमब्रवीत् ।

पादक स्वर्णमया दृष्टो निशाया धौवने गते । कम्पारिणा समानीय दत्त सोहारिपल्लवं ।
 शशिरसिप्रतीकाय मुक्तादाम च शोभनं । केशवे गङ्गमारोय मम कण्ठे न्यग्रथत ।
 श्यामा मुचार्ककेशा खो दृक्क मरविभूषिता । पद्मदला निरोचतो प्रतिष्ठा मम वैश्वनि ।
 तथा पुनरथ दृष्टा स्थापिता रुचिरान्धना । कुम्भजयमयो माला खो संदृष्टाया पाणिना ।
 मम मूर्धन्युपाधाय दत्ता सख् सा तथा मन । एष खप्र कोर्त्तयन्तो रुक्मिणी दृष्टमनसा ।

२११

सखीजनदृता देवो कुमार प्रेक्ष्य त मुञ्च । धन्याया खल्वथ पुनो दीर्घायु प्रियदर्शन ।
 ईदृश कामयद्वाग्री धौवने प्रयमे स्थित । गोवपुत्रा तया पुत्रका सा भाग्यमन्विता ।
 किमर्थं श्चान्द्रश्याम सभायस्त्वमिहागत । अजिन वयसि सुयुक्त प्रपुत्रो मम पुत्रक ।
 भवेद्यदि न भोत स्यात् कृतान्तेन बलीयसा । व्यक्तं दृष्टिक्कुमारोऽय न मिय मम तर्कितं ।
 विज्ञातोऽपि मया चिक्रे विना चक जनाईन । मुहुं नारायणस्यो केशा केशान्त एव च ।
 जह्व वचो भुग्री तुल्यौ हस्तिन श्यङ्गुरस्य मे । कल्ल दृष्टिक्कुं सख्यं धौतयन वपुग स्थित ।
 अहो नारायणस्यापि दिव्या लमपरा तनु । एतस्मिन्नन्तरे कृष्ण सद्यः प्रविशेह च ।
 नारदस्य वच श्रुत्वा शम्बरस्य वधे प्रति । सोऽपश्यत् सुतं श्रेष्ठ विद्व मन्मथलवयै ।
 क्षुवा मायावती चैव दृष्टपेता जनार्दन । सोऽनयोत् सहसा देवी रुक्मिणीं देवतामिव ।
 अथ स देवि सम्राट् पुत्रस्थापधरस्त्व । अनेन शम्बर हत्वा मायायुद्धविभारद ।

२१२

२१३

हता मायास्य ता सर्वा याभिर्देवानवाधत । सती चैव दृग्भा साध्वी भार्याऽपि तनयस्य ते ।
 मयावतीति विख्याता शम्बरस्य दृष्टहीविता । सा च ते शम्बरस्यैव प्रजोति भवतु श्रिया ।
 मन्ये तु गते नाशं गते चानङ्गता पुरा । कामपत्नौ न कान्तौ न शम्बरस्य रति प्रिया ।
 मायारूपेण त दैत्य मोहयन्त्यसृष्टकुम्भा । न चैवा तस्य कामारि वधे तिष्ठ त शोभना ।
 आत्ममायामय हत्वा रूप शम्बरमाविशत । पत्न्येवा मम पुत्रस्य क्षुरा तव मराङ्गना ।
 लोककानास्य बाहाय्य करिष्यति मनोमय । प्रवेशयेमा भवन पुञ्जा व्येष्टा क्षुरा मम ।
 चिरात् प्रमष्ट क्षुद्रत भग्नस्य पुनरागत ।

२१४

२१५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचन देवी कृष्णेनोदाहृत तदा । प्रहर्षेन तुल्य लब्ध्वा रुक्मिणीं वाक्यमप्रवोत ।
 अहो धन्यतराऽस्मीति वीरपुत्रसमागमात् । अथ मे सफल कामं पूर्वेत्स्वध मनोरथ ।
 चिरप्रमष्टपुत्रस्य दर्शनान्प्रियया सह । आगच्छ भवन् पुत्र प्रतिष्ठ प्रियया सह ।
 ततोऽभिवाद्य चरौ गोविन्द मातरश्च स । द्रष्टुं पूज्यामास हस्तिनस्य महबल ।
 उवाच त परित्यज्य मूर्ध्नुपाधाय वीर्यवान् । प्रयुज्यं बलिना श्रेष्ठ केशव परवीरहा ।
 क्षुराद्योत्पाप्य ता देवी रुक्मिणी रुक्मभूषण । परित्यज्योपसदृश सह दृढदम्भापिणो ।
 हनन् भवन पट्वा शन्येन्द्रमदितिर्यथा । प्रवेशयामास तदा रुक्मिणीं सुमगात ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणि विष्णुपर्वणि प्रपुत्रगमने सप्तमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

२१६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अत्राद्यर्थाद्भूतं मन्त्रमाक्रिञ्चं जयताम्बर । यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ साधयन्तात्मनां प्रजेत् ।
 कीर्त्तितं बलदेवेन हृष्येनैवानुकीर्त्तितं । धर्मकायैश्च मुनिभिश्चैपि भिक्षापि कीर्त्तितं ।
 सुरासुरगुरुब्रह्मा पातु मां जगतीपतिः । तयोद्धारवषट्कारैः सावित्रो विधयस्तथ । २१८०
 चक्रो यज्जपि यामानि च्छन्दोऽस्यायम्बणानि च । चचारः खिला वेदाः सरहस्ताः सवितराः ।
 पुराणमितिहासश्च खिलानुपखिलानि च । अज्ञान्यपाङ्गानि तथा व्याख्यानानि च पान्ता मां ।
 प्रथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सर्वं रजतमः ।
 ध्यानादानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चम । वायवः सप्त सैवान्ये सैव्यायतमिदं जगत् ।
 मरीचिरङ्गिराश्चिह्नं पुलस्त्यं पुलहः क्रतुः । श्वर्गुर्वृद्धिर्भगवान् पान्ता मे मां महर्षयः । २१८१
 कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश दिशो दश । नरनायायणौ देवौ सगणौ पान्ता मां सदा ।
 रुद्राश्चैकादश मेक्षा आदित्या दादशैव तु । अष्टौ च वर्षेण देवा अथिनौ द्वौ प्रकीर्त्तितौ ।
 श्रीः कीर्त्तकोः स्वधा मेधा तुष्टिः पृष्टिः स्तुतिर्हन्ति । अदिर्तिर्दिर्तिर्देनुश्चैव वैदिका दैत्यमातरः ।
 हिमवान् हेमनूतश्च नियधः श्वेतपर्वतः । श्वभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ।
 यज्ञोदायश्च मलयो मेरुमन्दरदण्डुराः । कौशिकैलायमैनाका पान्ता मां धरणीधराः । २१८२
 श्रेयश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः । एलापकः शुक्रिकर्णः कामलायतगवुभौ ।
 क्षिप्रभद्रः पित्ररकः कर्कोटकधनेश्वरौ । तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः ।
 सुमनाशो दधिमखलाय शुङ्गारपिण्डकः । मणिनागश्च भगवांस्त्रिषु लोकैषु विभुतः ।
 नागराडधिकर्णश्च तथा हरिद्रकोऽपरः । एते चान्ये च सहस्रो ये चान्ये नानुकीर्त्तिताः ।
 भूधराः सत्यधन्वाणः पान्ता मां भुजेश्वराः । समुद्राः पान्ता चत्वारो गङ्गा च हरिताम्बरा । २१८३
 सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका शिवा । दरावती विपाशा च शरयूयमुना तथा ।
 कुल्यावी च रथोभा च बाङ्गदा च हिरण्यदा । श्रवा चेसुमनी चैव स्ववती च दहद्वया ।
 छाता चर्मखती चैव पुष्पा चैव बभूधरा । एतास्यान्याश्च हरितो यस्यान्या नानुकीर्त्तिताः ।
 उत्तरापयगामिन्यः खलिः खपयन्ता मां । शिवा चर्मखती पुष्पा महो यधवती शुभा ।
 वेष्ठा गोदावरी खीता कावेरी कौशल्यावती । हृष्यवेष्ठा शुक्रिमती तमसा पुष्पवाहिनी । २१८४
 ताम्रपुष्पी ज्योतिरथा उत्पलोद्गमरावती । नदी वैतरणी पुष्पा विदभा नर्मदा शुभा ।
 तितला वै भीमरथी एला चैव महानदी । कालिन्दो गोमती पुष्पा नदः शोणश्च विभुनः ।
 एतास्यान्याश्च वै नद्यो यास्यान्या नानुकीर्त्तिताः । दक्षिणापयवाहिन्यः खलिः खपयन्ता मां ।
 पिन्धुर्वैवती चैव भोजान्ता वनमालिका । पूर्वभद्रा उपराभद्रा निष्कला च वरदुम्भा ।
 ख्याता चैववती चैव चापदासीति विभ्रता । प्रख्याती लुण्ठनदी पुष्पा रम्या सरस्वती । २१८५
 मित्राया चन्दुमाला च तथा मधुमती नदी । उमा गुरुनदी चैव वापी च विमलोदका ।
 विमला विमलोदा च मत्तगङ्गा पयस्विनी । एतास्यान्याश्चैव नद्यो यास्यान्या नानुकीर्त्तिताः ।

ता मां भमभिपिचन्तु पश्चिमामाश्रिता दिशं । भागोरथो पुण्ड्रशला प्राच्यां दिशि समाश्रिता ।
 सा तु दहत मे पापं कोर्त्तिता शम्भुना धृता । प्रभासश्च प्रयागश्च नैमिषं पुष्कराणि च ।
 गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमं । रामद्वन्द्वं विनश्वरं रामतीर्थं न्यतैव च । ८११
 गङ्गादारं कनखलं शोभा वै यत्र चोत्थितः । कपालमोचनं तीर्थं जम्भामार्गं विभुतं ।
 स्रवणं विन्दुं विख्यातं तथा कनकपिङ्गलं । दशायमेधिकश्चैव पुण्याश्च न विभूयितं ।
 बदरी चैव विख्याता मरुनारायणाश्रमः । विख्यातं फल्गुतीर्थं च तीर्थं भद्रवटं तथा ।
 कौकामुखं पुण्यातमं गङ्गाधाराश्रमेव च । भगधेयु तपोदयं गङ्गाद्वेदय विभुतः ।
 तीर्थान्येतानि पुण्यानि पवित्रानि महर्षिभिः । मां ज्ञायन्तु शक्तिभिः कोर्त्तिताकोर्त्तितानि वै । ८१२
 धर्मार्थकामविषयो यशःप्राप्तिः शमो दमः । वरुणोऽग्नौऽथ पर्जन्यो यमो निग्रम एव च ।
 कौलो भयः सन्नतिश्च क्रोधो मोहः क्षमा धृतिः । विद्युतोऽभ्याख्योऽपघयः प्रमादोऽन्मादविषयः ।
 यथाः पिशाचा गन्धर्वाः किन्नराः सिद्धचारणाः । नक्तञ्चराः खेरिणि दंष्ट्रिणः प्रियविषयाः ।
 समोदराश्च बलिनः पिङ्गाचा विषरूपिणः । मृतः सहपर्जन्या कलापुटिस्रवणाः ।
 नक्षत्राणि पद्माश्चैव श्वेतवः शिशिरादयः । माघाक्षराश्च यक्षैः सूर्याः चन्द्रमथैव तथा । ८१३
 आनोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च । मन्युक्षमहापः सत्यं न्युतिः शक्तिः क्षुतिस्तथा ।
 रुद्राणीं भद्रकालो च भद्रवष्टो च वाहणी । भावी च कालिका चैव शाण्डिली चैव विभुता ।
 आर्या कुक्षः सिनोवाली भीमा वैभवती रतिः । शकानशा च कुष्माण्डी देवी कात्यायनी तथा ।
 लोहितायानमता च देवकन्याश्च धास्तताः । गोमन्दा देवपत्नी च मां रचन्तु श्वान्वयं ।
 नामाभरणं चैवाश्च नामारूपादितानना । नानादेशविचारिण्यो नानाश्लोपशोभिताः । ८१४
 मेदोमञ्जाप्रियाश्चैव मद्यमोषवशाप्रियाः । मातृरदोपिवक्त्राश्च गर्भविदनिभाननाः ।
 कङ्कबादवदभ्राणां क्रौञ्चतुल्याननास्तथा । व्यालयशोपवीताश्च चर्मभारवणास्तथा ।
 चतुर्जोषितरक्षाश्च खड्गभरीधमस्तथा । मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादश्चिरास्तथा ।
 मनोमन्त्रप्रमत्ताश्च प्रदण्डाश्च विष्टिताः । पिङ्गाक्ष्यः पिङ्गकेशश्च तथा व्यालूनमूर्द्धनाः ।
 ऊर्ध्वकेश्यः क्षण्णकेश्यः श्वेतकेश्यस्तथैव च । नागायुतबलाश्चैव वायुवेगबलास्तथा । ८१५
 एकशला एकपादा एकाक्ष्यः कपिताननाः । बडपुष्पाक्षपुष्पाश्च द्विपुष्पाः प्रियमण्डिकाः ।
 मुखमण्डो विडाली च पूतना गन्धपूतना । शीतवातीष्णवेताली रेवती यक्ष्यक्षिता ।
 प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियवायाः प्रियमन्दाः । सुखप्रसादाः सुखदाः सदा द्विजजनप्रियाः ।
 नक्तञ्चराः सुखोदकाः सदा पर्वणीषा दारुणाः । मातरौ मातृवत् पुत्र रचन्तु भम नित्यशः ।
 पितामहमुखोद्भूता रौद्रा रुद्राङ्गवक्षसा । कुमारस्कन्दजाश्चैव च्चरा वै वैष्णवादयः । ८१६
 महावीर्या महाभीमा दर्पोद्भूता महाबलाः । क्रोधनाः क्रोधनाः क्रूराः स्रवणविकारिणः ।
 नक्तञ्चराः केशरिणि दंष्ट्रिणः प्रियविषयाः । समोदरा जवनिनः पिङ्गाचा विषरूपिणः ।

श्रुतदृष्टलपरिघमासचर्चाधिपाणयः । पिनाकवज्रमुषलभञ्जदण्डायुधप्रियाः ।
 दण्डिनः कुण्डिनः शूराः जटामुकटधारिणः । वेदवेदाङ्गकुशला नित्यं यज्ञोपवीतिनः ।
 व्यालापीडाः कुण्डलिना वीराः केयूरधारिणः । नानावसनध्वेताश्चिचखगनुलेपनाः ।
 गजयोद्भ्रंशमार्जारसिंहव्याघ्रनिभाननाः । वराहोलूकगोम्रायुष्टगाखुमहिषाननाः ।
 वामना विकटाः कुडाः कराला सूनमूर्द्धजाः । सहस्रशतशयान्ये सहस्रजटधारिणः ।
 श्वेतकैलासवृक्षाशः केचिद्दिनकरप्रभाः । केचिज्जलदवर्णामा नीलाञ्जनचवोपमाः ।
 एकपादा द्विपादाश्च तथा दिग्विरोऽपरः । निर्घोषालालजटाश्च व्यादितास्त्रा भयङ्कराः ।
 बाधोतङ्गागकूपेषु समुद्रेषु सरःसु च । भ्रमरान्नगैलट्टेषु शूल्यागारनिवासिनः ।
 एते पश्याद्यन्तमं रत्नानुमम सर्वतः । महा गणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ।
 माहेश्वरो वैष्णवश्च ज्वरौ शोकभयावहौ । घामणीश्चैव गोपालो भृङ्गरोटिर्गणेश्वरः ।
 देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्षः करन्धमः । श्वेतमेदः कपालो च जम्भकः । शत्रुतापनः ।
 भञ्जगोमन्मन्मनौ चोभौ सन्नापनविलापनौ । निजघाघो घघश्चैव खण्डाकर्षः प्रभोषणः ।
 उल्लामाली धंमधमो ज्वालागिहः प्रमद्वनः । संघट्टनः संकुचनः काष्ठभूतः शिवह्वरः ।
 कुम्भाय, कुम्भमूर्द्धा च रोषनो वैद्यतो यद्वह । अनिकेतः सुरारिश्च शिवसाशिव एव च ।
 सेमकः पिशिताग्रो च सुरारिर्हरिर्लोचनः । भीमको शाहकश्चैव तथैवोपमयो यद्वह ।
 छपपहोऽय्यैकश्चैव तथा स्कन्दपहोऽपरः । चपलो सोमवतालसामयः सुमहाकविः ।
 हृदयोद्भर्तनयण्डः कुण्डाग्रो कद्वणप्रियः । हरिश्चायुर्गद्वत्मानो मनोमाहतरंहवः ।
 पार्श्वेय्यो रोपसंभूताः सहस्राणि यतानि च । शक्तिमन्यो धुतिमन्यो ब्रह्मण्याः सत्यसङ्गराः ।
 सर्वकामोपहर्तारो हन्तारो द्विपादा मूढे । राशवहनि दुर्गेषु कीर्त्तिताकीर्त्तिता गुणैः ।
 तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्नु नित्यशः । नारदः पञ्चतथैव गन्धर्वोपरसाम्प्रथाः ।
 पितरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा । अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शर्द्धिर्धाम्यः पराशरः ।
 छण्पाचैवय भगवानमिती देवनेऽनलः । वृहस्पतिरुतथ्यय भार्कण्डेयः श्रुतश्रवाः ।
 दैपायनो विदर्भश्च गैमिनिर्षाठरः कठः । विश्वामित्रो वसिष्ठश्च सोमश्रय महाहृत्पिः ।
 उत इत्येव रैभ्य योसोमश्च दितस्त्रितः । अचिर्धैर्कालएलीयो मुनिर्धैधान्तियस्तथा ।
 भारस्त्रतो घवकीतः कुशिको गौतमस्तथा । समर्त्तं चशयद्वय्य सस्त्राचैवो विभाण्डकः ।
 अथीको जमदग्निश्च तथैर्भैसापयो निधिः । भरद्वाजः व्यूषशिराः कश्यपः पुलहः कटुः ।
 वृहदग्निर्हरिश्चमृज्जिगयः काल एव च । वैतण्ड्यो च दीर्घतपा वेदसायांशुमान् शिवः ।
 शून्य मेघः शून्य पुष्कः शून्योनाशून्य एव च । अष्टावक्रो दधीचिश्च श्वेतकेतुश्चैव च ।
 उद्दालकः चारपाणिः शृङ्गो गौरमुखस्तथा । अग्निवेग्नः बभोकश्च प्रमुहूर्त्तमुखस्तथा ।
 एते चान्ये च बहवश्चयः संश्रितप्रजाः । मुनयः संश्रितात्मानो यो चान्ये गानुकीर्त्तिताः ।

८१८

८१९

८२०

८२१

८२२

८२३

अजयः श्लाघिनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा । यथाऽग्रयस्त्वयो वेदास्त्रैविधं कौस्तुभो मणिः ।

उच्चैः श्रवा ह्ययः श्रीमान्मैथो धन्वन्नरिहिरिः । अमृतं गौः सुवर्णस्य दधिगौरास्य सवपाः ।

शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छ्वं च वासताः । दूर्वा हिरण्यं गन्धाय साख्यजननेव च ।

८१८०

तथाऽप्रतिहतं चक्रं महोत्थन्दनं विधं । श्वेतो हृद्यः करो मत्तः सिंहे व्याघ्रा ह्ये गिरिः ।

श्रियवी चेदृता साशा प्राज्ञा मधु पायसं । खल्लिको वर्द्धमानस्य मन्वावर्तः प्रियद्रवः ।

श्रीफलं गोमयं मतस्या दुन्दुभो पटहखलः । अविपल्यस्य कन्यास्य श्रीमद्भद्राक्षरं धनुः ।

रोचना रुचकस्यैव नदीनां चन्द्रमोदकं । सुपर्णाः श्रतपचास्य चकोरा जीवजीवकाः ।

मन्दीमुखो मधूरस्य वज्रमुक्ता मणिध्वजाः । आयुष्याणि प्रवक्ष्यामि कार्यमिद्विकराणि च ।

८१८१

पुण्यं वै विगतक्षेमं श्रीमद्वै भद्रं लाम्बितं । रमिणेदाहृतं पूर्वमायुः श्रीजयकाञ्चिषा ।

यत्वेदं आवयेविदाम् पथेदं शृणुयाच्चरः । भङ्गलाहृश्रतं चातो जपेत् पर्वणि पर्वणि ।

मधवन्धप्रसिद्धेन व्याधिशोकपराभवं । न च प्राप्नोति वैकल्यं परचेष्ट च मन्दति ।

धन्यं यमश्वायुष्यं पवित्रं वेदसम्पितं । श्रीमत् स्वर्ग्यं सदा पुण्यमपत्यजननं शुभं ।

शिवं चेमङ्करं नृणां मेधाजननमुत्तमं । सर्वैरामप्रममनं सुकीर्तिं कुलवर्द्धनं ।

८१८२

अद्वैधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवाचरः । सर्वपापविगड्ढात्मा गतिश्च लभते शुभां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवाङ्गिने अष्टपञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतो यदैव प्रमुखाः शम्भरेणात्मघातिनाः । मासेषिजैव शम्भुल जाम्बव्यामजायत ।

बाह्यात् प्रभृति रामेण सेऽस्त्रेषु विनियोजितः । रामादनन्तरक्षैव मानितः सर्ववृष्णिभिः ।

जातमात्रे ततः कृष्णः शुभो तामावसत् पुरीं । निहतामिषमामनः शक्रोद्यानं यथाऽमराः ।

यादवोच्च श्रियं दृष्ट्वा स्त्रां श्रियं देष्टुं वाचसः । जनाह्नभयाच्चैव न शान्तिं लेभिरे नृपाः ।

८१८३

कच्छचित्तय क्वालस्य पुरे वारणसाक्षये । दुर्योधनस्य यज्ञे वै समीयुः सर्वपाथिवाः ।

तो शुला माधवी कच्छीः सपुच्छ जनाह्नं । पुरो वारवतीक्षेव विनिष्टां सागराक्षरैः ।

दूतैस्ते कृतवन्तानाः प्रयियां सर्वपाथिवाः । प्रियं द्रष्टुं हृषीकेशमाश्रमः कृष्णमन्दिरं ।

दुर्योधनमुखाः सर्वे धृतराष्ट्रवन्तानुगाः । पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ।

पाण्डुसौलकलिङ्गेश वाक्कोका रुविडाः खशाः । अवौक्षिणीः प्रकंबनो दश चाष्टौ च भूमिपाः ।

८१८४

आजगमुर्यादवपुरं गोविन्दभुजपालितां । ते पर्वतं रैवतकं परिवार्यावनीश्वराः ।

विविशुर्योजनाख्यासु स्त्रासु स्त्रासु च भूमिषु । ततः श्रीमान् हृषीकेशः सह यादवपुङ्गवैः ।

सर्वोप मानवेन्द्राणां निर्ययो कमलोत्थणः । स तेषां नरदेवानां मधुसूतः ।

धराजत यदुशेष्ठः शरदीव दिवाकरः । स त्वं समुदाचारं यथास्थानं यथावयः ।

कृत्वा सिंहासने कृष्णः काञ्चने निषसाद च । राजानोऽपि यथास्थानं निवेदुर्विनिषेवय ।

८१८५

सिंहासनेषु चित्रेषु मोठेषु च मराधिपाः । यथादवगरेन्द्राणां समाजः शुश्रुभे तदा ।

सुराणामसुराणाञ्च वदन्ति ब्रह्मणे यथा । तेषांश्चिन्ताः कथास्तत्र प्रवृत्ताः शंसन्मागमे ।
 यदूनां पार्थिवानाञ्च केजवस्त्रोपेन्द्रवृतः । एतस्मिन्मन्त्रे वायुर्वैश्व मेघरवोद्भूतः ।
 तमुत्से दुर्दिनं चामोक्षविद्युत्तप्तमयिमुमन्तु । तदुर्दिनतले मित्वा नारदः प्रत्यदृश्यत ।
 संवेष्टितजटामारो वीणाशक्तेन बाहुना । स पपात नरेन्द्राणां मध्ये पावकसन्निभः । ८११
 नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमाञ्जुकषखो मुनिः । तस्मिन्निपतिते भूमौ नारदे मुनिपुत्रवे ।
 तदद्भुतमहामेघं व्यपाह्वयत दुर्दिनं । सोऽजगाच्च नरेन्द्राणां मध्ये सागरसन्निभं ।
 आचलन्तं यदुन्नेतमुवाच मुनिरव्ययं । आचर्य्यः खलु देवानामेकस्त्वं पुत्र्योत्तम ।
 धन्यवाशि महाबाहो लोके मान्योऽस्ति कञ्चन । एवमुक्त्वा स्मिन् कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ।
 आचर्य्यस्त्वेव धन्यश्च दक्षिणभिः सदैव । एवमुक्तो मुनिः श्रेष्ठः प्राह मध्ये महोर्वितः । ८११२
 छण्डं पय्यासवाक्योऽस्मि गमिष्यामि यद्यागमे । तं प्रस्त्रिगमभिप्रेक्ष्य पार्थिवः प्राश्नरोचरं ।
 गुणं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितं । आचर्य्यइत्यभिहिते धन्याऽमीति च माधव ।
 इच्छिणभिः सदैवेवं प्रत्युक्तैः च नारदे । किमेतन्नाभिजानोमो दिव्यं मन्त्रपदं महत् ।
 यदि आचमिदं छण्डे श्रोतुमिच्छामि तन्नत । तावुवाच ततः छण्डं सर्वान् पार्थिवपुत्रवान् ।
 श्रोतव्यं नारदस्त्वेन द्विजो व. कथयिष्यति । भूषि नारद तन्वायै आचर्य्योऽष्टविधोऽभिः । ८११३
 अथवाऽभिहितं वाक्यं मया च प्रतिभाषितं । यथोक्ते काञ्चने शुभे स्वपविष्टः स्ववदुते ।
 प्रभवन्तश्च वाक्येन प्रवक्तुमुपपन्नकम् ।

॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा यावन्तः स्तः समागताः । अथ प्रश्नस्य महतो यथा पारमहङ्गतः ।
 अहं कदाचिद्ब्रह्मणि लोके विषयवर्णयिष्ये । चराचरैः सर्वापायै इयमामे दिवाकरे ।
 अंपश्यं गिरिकूटाभं कपालद्वयदेहिनं । क्रोशमच्छन्नविहारं तावद्दिगुणमायतं । ८११४
 चतुस्तरणसंश्लिष्टं क्षिप्रं शैवलगङ्गलं । सम वीणाकृतं कूर्चं गजचर्मचयपथं ।
 सोऽहं तं पाणिनाः स्फुटः प्रोक्तवान् जलचारिणं । तमाचर्य्यश्रेष्ठोरोऽपि कूर्चं धन्याऽपि मे मतः ।
 यस्मैवधममेघाभ्यां कपालाभ्यां समाहृतः । तोये चरन्ति निःशब्दः कश्चिदन्यमचिन्तयन् ।
 य मामुवाचांमुपरः कूर्चो मानुषवत्स्वयं । किमाचर्य्यं मयि विभो धन्यवाचं कथं मुने ।
 गङ्गेयं निषगा धन्या किमचर्य्यमतः परं । यथाहमित्रं बलानि चरन्त्याद्युगमो द्विज । ८११५
 सोऽहं कूटहलाविष्टो नर्शं गङ्गामुपस्थितः । धन्याऽपि मे चरिष्येष्टे निजमाचर्य्यभूयिता ।
 या समेनं महादैवैः आपदैरुपपन्नमिता । इन्द्रिजो सागरं याचि रचन्तो तापवासयाम् ।
 एवमुक्त्वा ततो गङ्गाः रूपिणी प्रव्याभायत । नारदं देवगन्धर्व्यं द्रक्ष्य ददितं दिवं ।
 मा नैवं देवगन्धर्व्यं वेषामकञ्चयिष्ये । नारदं धन्या दिव्यश्रेष्ठ मायाचर्य्योपपन्नमिता ।
 तव मयो निविष्टश्च वाक्यं माम्भूतिं वाधते । सोऽकाचर्य्यकरो लोकं धन्यदेवाण्येवो द्विज । ८११६
 यथाहमित्रं विस्रोतः जतश्चो यान्ति निषगाः । सोऽहं विषयगा वाक्यं श्रुत्वाऽर्च्यवमुपस्थितः ।

आद्यैः खलु लोकाणां धन्यैः सां हि महाशैव । येन खल्वसि योनिस्त्वमन्मयां सलिलेश्वर ।
 सानि त्वा वारिवाहिण्यः सरितो लोकपावनाः । दमाः समभिंगकृन्ति नद्यो लोकनमस्कृताः ।
 समुद्रस्त्वैवमुत्तु ततो मामत्रवोदधेः । खं जलौघंतलं भित्वा व्युत्थितः पवनेरितः ।
 मां मैवं देवगन्धर्वं नासृयाश्चर्यां दिजर्षभ । वसुधेयं मुने धन्याश्चवाहमुपरि स्थिरः ।
 'सते तु पृथिवीं लोके किमाश्चर्यमंतः परं । सोऽहं सागरवाक्येन चिंतितं चिंतितले स्थितः ।
 कौतूहलसमाविष्टो ह्यत्रुवं जगतां गतिं । धरिचि देहिनां योनिर्हृन्मां खल्वसि शोभने ।
 आद्यैश्चैवापि भूतेषु महत्या चनेया मुने । तेन खल्वसि भूतानां धरणी मनुजारणिः ।
 समा जतः प्रसूताः च कर्षं चाम्बरगामिनां । ततो भूः संतिषास्तेन सा मयोक्तेन तेजिता ।
 विहाय सहजं धैर्यं मय मामभ्यभाषत । देवगन्धर्वं मां मैवं संपादकलहप्रिय ।
 नास्मि धन्या न चाद्यैः पारमेष्ठ्यं धृतिर्कर्म । एते धन्या दिजश्रेष्ठ पर्वतां धारयन्ति मां ।
 सखासूर्याणि दृश्यन्ते एते लोकस्य सेतवः । सोऽहं पर्यायवाक्येन पर्वतान् समुपस्थितः ।
 धन्या भवन्ता दृश्यन्तेऽप्युपस्थितौ भूधराः । काश्चनसांपरमेष्ठ्यं धातुनाश्च विवेषतः ।
 तेन खल्वकाराः सर्वे भवन्तो भुवि शाश्वताः । ते ममैवदधः श्रुत्वा पर्वतास्तुजुं वराः ।
 ऊर्ध्वमां सान्त्वयुक्तानि वेषासि वनेष्टोमिनः । ब्रह्मर्षेण वयं धन्या नाथ्यैः सूर्याणि सन्ति नराः ।
 ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः च चाद्यैः सुरैश्चपि । सोऽहं पितामहं गत्वा सर्वप्रमत्तमवधे ।
 तस्य वाक्छास्य पर्यायं पर्यायप्रमिन् सत्ये । सोऽहं स्वयम्भुवं देवं लोकयोगिं वसुधुं ।
 पारम्यैर्दुपाघातः प्रणामावतनताननः । सोऽहं वाक्छेमास्यैर्धै आद्ये पश्योन्मये ।
 आद्यैर्भगवानेको धेदुश्च जगतां गुरुः । न किञ्चिदन्यत् पश्यामि भूतं यद्भवतां समं ।
 सिन्धः सर्व्वं तदं जातं जगत् स्याद्वरजम्भम् । सदेवदानवा मर्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः ।
 भवन्ति सर्व्वदेवेषु दृश्यादृश्यमिदं जगत् । तेन खल्वसि देवानो देवदेवः भगवतः ।
 तेषामेवासि यत् सृष्टा लोकाणामपि भावंनः । ततो मां प्राह भगवानं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 धन्यासूर्याप्रतिर्वाक्यैः किं मां मारुद भाषसे । आद्यैर्धै परमं वेदा धन्यावेदाश्च मारुद ।
 ये लोकांश्धारयन्ति स्य वेदास्तुत्तार्यदग्निनः । सर्व्वकामयजुषां सत्यमघर्षिणि च यश्मत् ।
 तस्मयं विद्मि मां विप्र एतोऽहं नैर्भयो च मे । पारमेष्ठेन वाक्येन धादिनोऽहं स्वयम्भुवा ।
 वेदोपस्थानिकाश्च मेति संख्यानविभारो । सोऽहं स्वयम्भुवपनाददोने समुपस्थितः ।
 उवाच वेदाद्यतुरो मन्त्रप्रवचमाश्रितान् । धन्या भवन्ताः पुण्याश्च नित्यमाद्यैर्भूयिताः ।
 आधाराश्चैव विप्राणमिवमाह प्रजापतिः । स्वयम्भुवोऽपीह परंभवन्तु प्रथमागतः ।
 युष्मत्परं न मां विप्र श्रुत्वा वा तपनाऽपि वा । प्रत्युपगते तदां वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
 आद्यैश्चैव धन्याश्च यद्वासांस्तपरायणाः । यज्ञायै च वयं सृष्टा धावां येन सा मारुद ।
 तदस्माकं परा दश न वयं स्वयमे स्थिताः । स्वयम्भुवः परं वेदा वेदानाश्च परं कतुः ।

ततोऽहमनुवं यज्ञान् गृहस्थाग्निपुरस्कृतान् । भो यज्ञाः परमं तेजो युष्मासु खलु सन्त्यवे ।
 ब्रह्मणाऽभिहिते वाक्यं यच्च वेदेऽदीरितं । आश्चर्यमन्वलोकोऽस्मिन् भवज्ञो नाधिगम्यते ।
 धन्याः खलु भवन्तो ये दिजानीनां स्वर्वाङ्गिनः । तेन खल्वग्नयकृत्तं युष्माभिर्मान्ति तर्पिताः ।
 भागेऽयं त्रिदशाः सर्वे मन्त्रैस्त्वेव महर्षयः । अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्काशनन्तरं ।
 प्रत्युच्यन्ते ततो वाक्यं सर्वं यूपध्वजाः स्मिताः । आश्चर्यशब्देऽपि वा मुने ।
 आश्चर्यं परमं विष्णुः स ब्रह्माकं परा गतिः । यदाव्यं वयमग्नीमो ज्ञतमग्निषु पावन ।
 तत् मयं पुण्डरीकाक्षो लोकमूर्तिः । प्रयच्छति । नोऽहं विष्णुगतिं त्रेषुरिह संप्रतितां भुवि ।
 ब्रह्मसाधे मया कथ्यो भवद्भिरिह संवृतः । यन्मयाऽभिहितो ह्येव त्वमाश्चर्यमनाहृतं ।
 धन्यवामोति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्यवाः । प्रत्युक्तोऽहमनेनाद्य वाक्कथाम्य यदुत्तरं ।
 दक्षिणाभिः सद्येतिवं पयोज्ञं वचनं मम । यज्ञानाञ्च गतिर्विष्णुः सर्वेषाञ्च मदक्षिणः ।
 दक्षिणाभिः सद्येतिवं त्रेता मम समाप्तवान् । कूर्मैर्नाभिर्हितं पूर्णं पारमार्थ्यादिहागतं ।
 षट्त्रिंशेऽस्मिन् पुत्रेषु तदाक्यं प्रतिपादितं । यन्मो भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य निर्विपर्ययं ।
 तदेतत् सर्वमोख्यातं कापु धामि यथागतं । नारदे तु गते खल्वं सर्वं ते प्रयोजितं ।
 विक्षिता स्तानि राक्षसि जम्बुः समलवाहनाः । जनाह्नाऽपि सहितो यदुभिः पावकोपमे ।
 स्ममेव भवन् वीरो विदेशे यदुपुङ्गवः ।

८७०

८७१

८७२

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि आश्चर्यधन्योपाख्याने ज्ञानमत्तयधिकरणोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो कृण्वन् जगतीपते । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं दिव्यमत्तम ।

न हि मे दक्षिणतोऽहं गृह्यतस्तस्य धीमतः । कर्षणामनुमन्तानं पुराणस्य महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञानं ब्रह्म प्रभावस्य कर्तुं सर्वशतैरपि । गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमह्वनं ।

श्रुतकथं ययनिन श्रीमेण पञ्चोदित । गाण्डोऽध्वन्यो वीभक्षुर्वाचाक्यं केशवस्य यत् ।

८७३

राज्ञां मध्ये महाराज ज्येष्ठं श्रोतरमश्रवोत् । युधिष्ठिरं जितामिषमिति तच्छृणु कैरव ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ पुराऽहं दारकां यातः सम्पन्नीनवलोकात् । न्यवर्षं पुनितसुखं भोजितुं यत्नं कृतमै ।

ततः कदाचित्पूर्वमत्ता दीक्षितो मधुसूदनः । एकाहेन महाराज ज्ञानमदृष्टेन कर्मणा ।

ततो दीक्षितामीनमभिगम्य दिजेक्षतमः । हृष्यं विज्ञापयामास पञ्चोदिति चाश्रवोत् ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ रक्षाधिकारो भवतः पवित्रसमर्पणं विभो । चतुर्योत्रं हि धर्मस्य रक्षित्वा पभते फलं ।

८७४

॥ वासुदेव उवाच ॥ न मेतथं दिजयेत् रक्षामि त्वां कुतो भयं । ब्रूहि तत्त्वेन भद्रं ते यद्यपि श्यात् मुमुक्षरं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ जातो जातो महाबाहो पुनो मे ह्रियते ज्ञम्य । चयो दत्तयत्तुयं मे हृष्य रवितुमर्षमि ।

माप्नुयात् सुनिकामोऽद्य तच्च रक्षा विधीयतां । यया त्रिवेदपत्यं मे मया कुरु जनाहृतं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽहं क्रतारिह । रक्षा च ब्राह्मणे कथ्यो मर्त्यावप्यगतेरपि ।

युगाऽयमं कृण्वन् ततो वचनमश्रुत् । भो नियोजय गोविन्द रविजानि दिवं भयात् ।

८७५

इत्युक्तं स क्षितं कृत्वा मामुवाच अर्जुन । शब्दस्योत्थितमुक्तं ब्रीडितोऽसि नराधिप ।
 ततो मे ब्रीडितं ज्ञात्वा पुनराह जनार्दन । गच्छतां कैराश्रेष्ठ शब्देन यदि रविर्दुः ।
 तत्पुरोगाद्यं गच्छन्तु वृष्णान्धकमहारथाः । श्वेतं रामं मदानाहुं प्रसुवच्च महाबलं ।
 ततोऽहं वृष्णिर्मेनेन महता परिवारितः । तमपतो दिवं कृत्वा प्रयातः सह यैर्निकैः ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवसाहाय्ये शकृत्पञ्चमधिकृतोऽध्यायः ॥ १७० ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ मुहूर्तेन वयं यामं तं प्राप्य भरतर्षभ । विश्रान्तावाहनाः सर्वे निवासाधोऽपमंक्षिताः । ८००
 ततो यामस्य मध्ये ऽहं निविष्टः कुहनन्दन । समन्तादृष्णैस्तेन महता परिवारितः ।
 ततः शकुनयो दीप्ता मृगाश्च कूरभाणि । दीप्तायां दिशि वाशन्तो भयमवेदयन्ति मे ।
 सन्ध्यारागो जवावर्णो भानुमंक्षेव निखलः । पशत महतो चोक्ता इयिगो चाप्यकम्पतः ।
 तान् धनींश्च महोत्पातान्दारुणास्त्रैर्महर्षेणान् । योगमाशापयं तत्र जगद्योतसुकचेतसः ।
 पुष्पधानपुरोगाद्यं वृष्णान्धकमहारथाः । सर्वे युक्तरथा चञ्चाः स्वयञ्चाहन्त्याऽभवे । ८०१
 गतेऽहं रावसमये प्राङ्मुखो भयविह्वलः । उपगम्य भयादस्मानिदं वषजमनवोत् ।
 काक्षोऽयं वममुपगतेः प्राङ्मुखः प्रसवस्तु मे । तथा भवन्तस्त्रिहस्तान् न भवेदस्त्रिणा यथा ।
 मुहूर्तादिनं चाभौधं क्षणं वदितस्त्रिणा । तस्य विरस्य भवने ह्रियते ह्रियतेति च ।
 अयाकांश्च पुनर्व्याचमशेषं बालकस्य वै । ऊं हेति ह्रियमाणस्य न च पश्यामि रावणं ।
 ततोऽस्त्राभिस्तदा तात शरवर्षैः समन्ततः । विष्टम्भिता दिशः सर्व्वे हत एव स बालकः । ८०२
 प्राङ्मुखोर्णकारं कृत्वा हते तस्मिन् कुमारके । वाचं स पदसाक्षीनाः यावयामास मां तदा ।
 वृष्णो हतवर्कस्यास्त्राया ऽहं नष्टचेतनः । मामेव हि विवरेषेण ब्रह्मणः प्रत्यभासत ।
 रक्षियामीति चोक्तं तेन च रक्षितवानसि । शृणु वाक्यमिदं श्रेष्ठ यत्त्वमहं हि कुर्वते ।
 यथा त्वं स्वर्द्धवे नित्यं कृष्णेनामितबुद्धिना । यदि स्यादिहं गोविन्दे भेतद्व्यापितं भवेत् ।
 यथा चतुर्थे धर्मस्य रक्षिता क्षभते फलं । पापस्यापि तथा मृदु भागं प्राप्नोत्यरक्षिताः । ८०३
 रक्षियामीति चोक्तं तेन च रक्षितवानसि । भोष्ठं गाव्हीरमेतस्ते मोष्ठं वीर्यं यशस्य ते ।
 न किञ्चिदुजा तं विप्रं ततोऽहं प्रक्षितस्तदा । सह वृष्णान्धकैः सर्व्वैर्यथ कृष्णो महापुति ।
 ततो दारवर्ती गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनं । ब्रीडितं शोकवन्मत्तो गोविन्देनोपमर्शितः ।
 स तु मां ब्रीडितं दृष्ट्वा समयास्य च साधनः । सान्त्वयित्वा च मं विमिदम्बधनमनवोत् ।
 सुपोवक्ष्ये श्रेयश्च मेघपुष्पबलाहकैः । योजयासानिति तदा दारुकं प्रस्थभापत । ८०४
 शरीर्यं प्राङ्मुखं कृष्णो ह्यशरीर्यं च दारुकं । मामुवाच ततः शौरिः शरय्यं क्रियतामिति ।
 ततः समस्ताय रथं कृष्णोऽहं प्राङ्मुखः स च । प्रयातां स दिवं स्याममुदोर्ध्वं कैरावयंभ ।
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवसाहाय्ये शकृत्पञ्चमधिकृतोऽध्यायः ॥ १७१ ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः पथेन जगानि हरितय वनानि च । अगच्छं समतिक्रम्य शगरं मकरासयं ।

ततोऽधमुदधिः साक्षादुपनिन्ये जनाहने । प्राञ्जलिः समुपान्वाय किं करोमीति प्राप्नोति ।

प्रतिगृह्य स तां पूजां तमुवाच जनाहने । रथपत्न्यामभिञ्चामि तथा दत्तं नदीपते ।

८०१५

अथाब्रवीत् समुद्रस्तु प्राञ्जलिर्गुरुऽब्धजं । प्रसीद भगवन्ममन्योऽप्येवं गमिष्यति ।

तथैव स्थापितः पूर्वमगाधोऽस्मि जनाहने । तर्था प्रवर्तिते मार्गे यास्यामि गमनीयतां ।

अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पमाहिताः । एवं सञ्चिन्त्य गोविन्द यत्कर्म तत् समाचर ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्राह्मणार्थेऽस्मदर्थे च कुर्वे सागर मदचः । मद्भूते न पुमान् कश्चिदन्यस्त्वां धर्षयिष्यति ।

अथाब्रवीत् समुद्रस्तु पुनरेव जनाहने । अभ्यापयमाद्भौतो वाढमेवं भवति ।

८०१६

शेषयान्येव मार्गं ते घेन त्वं ह्यस्या यास्यसि । रथेन सह स्तूतेन सन्धेजेन च केचन ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ मया दत्तो वरः पूर्वं न श्रोत्रं यास्यसीति ह । मानुषास्ते न जानीयुर्विधानमवधायान् ।

जलं सान्धय साधो त्वं ततो यास्यान्वहं रथो । न हि कश्चित् प्रमाणेन रत्नानां वस्यते नरः ।

सागरेण तथैत्युक्ते प्रसिद्धाः स्म जलेन वै । स्मृतिरेव यथा भूमी मणिवर्णेन भासता ।

ततोऽर्णवं समुत्तोर्यं कुरुत्युत्तरान् वयं । चलेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च ।

८०१७

ततस्तु पर्वताः सप्त केचन समुपस्थिताः । जयन्ता वैजयन्तश्च नीलो रजतपर्वतः ।

महामेघः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः । विभ्राणा वणेरूपाणि विविधान्यहुतानि च ।

उपस्थाप्य च गोविन्द किं कुर्यात्पुनर्वरा । तांश्चैव प्रतिजगाम विधिवन्मधुसूदनः ।

तानुवाच हरीकेय प्रणामावजगतां स्तिमान् । शिवरं गच्छतो मेऽद्य रथमार्गं प्रदीयतां ।

ते हृष्यन्त्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः । प्रददुः कामतो मार्गं गच्छन्तां भरतर्षभ ।

८०१८

तथैवानुह्रितास्ते च तदाद्यथैतरे मम । अश्रकश्च रथो याति मेघशालेऽश्विशंशुमान् ।

ततः कदाचिद्दुःखेन रथमुत्तरङ्गमाः । पङ्कभूतं हि तिमिरं स्वर्मादिशायतेऽप्यह ।

अथ पर्वतभूतं तत्तिमिरं समपद्यत । तदासाद्य महाराज निध्रयत्ना हयाः स्थिताः ।

ततश्चेक्रे गोविन्दः पाटयित्वा तमसदा । आकाशं दर्शयामास रथपत्न्यामनुभूतम् ।

निश्चस्य तमवसत्कामादाकाशे दर्शितं तदा । भविष्यामीति संशा मे भयश्च विगतं मम ।

८०१९

ततस्तेऽथः प्रञ्जलितमपश्ये तत्तदाऽम्बरे । सर्वलोकं समादिश्य स्थितं पुरश्चरिष्ये ।

तं प्रविष्टो हरीकेयो द्रोणे तेजोनिधिं तदा । रथ एव स्थितयाहं स च ब्राह्मणवत्तमः ।

स मुञ्चन्तान्ततः हृष्यो निश्चकाम तदा प्रभुः । चतुरे बालकान् गृह्य ब्राह्मणस्यात्मशोभनम् ।

प्रददौ ब्राह्मणायाय पुत्रान् सर्वान् जनाहने । चयः पूर्वं हता ये च सद्यो जातश्च बालकः ।

प्रष्टो ब्राह्मणस्तत्र पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो । त्वत्पुत्रं परमप्रोतो विस्मितयामवं नृप ।

८०२०

ततोऽयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते धृताः । पथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ ।

ततः स्य दारकां प्राप्ताः चलेन भरतर्षभ । अयमप्राप्तेऽर्द्धदिवसे विस्मिताश्च ततः पुनः ।

सुभ्रं भोजयित्वा तं दिशं लप्थो महायथाः । धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रास्त्रापयत्तदा ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वामदेवमाहात्म्ये द्विसप्तत्यधिकश्रुतीऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ अञ्जुन उवाच ॥ ततः लप्थो भोजयित्वा शतानि सुवह्निनि च । विप्राणांमृषिकृपाणां कृतकृत्यो ऽभवत्तदा ।

ततः सह मया भुक्ता वृष्णिभोजैश्च सर्वैश्च । विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत ।

ततः कथान्ते तचाक्षमभिगन्ध जनार्दनं । अष्टचक्रन्तद्वयाद्यन्तं कृतुं हृदयानहं ।

कथं समुद्रस्तर्ज्यैः कृतस्ते कमलेचण । पर्वतानाञ्च विवरं कृतं ते कथमच्युत ।

तमस्तच्च कथं धारं घनं चक्रेण पाटितं । तच्च यत् परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कथञ्च तत् ।

किमर्थं तेन ते यालासदा चापहताः प्रभो । यच्च ते दोर्धमध्वानं सङ्गमं तत्कथं पुनः ।

कथञ्चास्येन कालेन कृतं जलद्वतागतं । एतत् सर्वं यद्यावत्तमापञ्च मम केशव ।

॥ वामदेव उवाच ॥ महर्षीमार्थं ते याला हतास्तेन महात्मना । विप्रार्थमेत्यने लप्थो नागच्छेदस्येति ह ।

ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं महद्यहृदवानसि । अहं च भरतश्रेष्ठ मत्तेजस्तत् सनातनं ।

महतिः सा मम परा व्यकाश्याता सनातनी । तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता योगविदुत्तमाः ।

सा बाह्यानां गतिः पार्थ योगिनाञ्च तपस्विनां । तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ।

मामेव तत्परमं ते ज्ञातुमर्हसि भारत । समुद्रस्तर्ज्योऽहमहं स्मर्ययिता जलं ।

अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्तथा । पङ्कभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्वि तत् ।

अहं तमो घनोभूतमहमेव च पाटकः । अहञ्च कालो भूतानां धर्मैश्चाहं प्रकीर्तितः ।

चन्द्रादित्यौ मही भेलाः सरितश्च सरांसि च । चतस्रश्च दिशः सर्व्या ममेवात्मा चतुर्बन्धः ।

चतुर्बन्धं ममसूतं चातुराग्र्यमेव च । चातुर्बन्धश्च कर्त्ताऽहमिति बुध्यस्व भारत ।

॥ अञ्जुन उवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश्च वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो । दृष्ट्वास्मि त्वां प्रपञ्चोऽहं नमस्तो पुष्टपोत्तम ।

॥ भगवानुवाच ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणास्त्रैव तपः सत्यञ्च भारत । उग्रं हृददण्डैव सत्तत्त्वदिद्वि पाण्डव ।

प्रियसेऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धनञ्जय । तेन ते कथयिष्यामि मन्थया वक्रमुसह ।

अहं यजूर्वि सामाग्निश्च वस्यार्जुनानि च । अथ्यो देवता यथा मत्तेजो भरतर्षभ ।

इयिनी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । चन्द्रादित्यावहोवाचा पञ्च मासास्त्यर्त्तयः ।

मूर्ध्नाय कलाश्चैव चण्डाः सन्तरालया । मन्त्राश्च विविधाः पार्थ यानि प्रास्त्राणि कानिचित् ।

विधाश्च वेदितव्यञ्च मत्तः प्रादुर्भवन्ति वै । मन्मथं विद्धि कैन्तेय सद्यं दृष्टिञ्च भारत ।

एवायञ्च ममेवात्मा सदस्यैव तत् पर ।

॥ अञ्जुन उवाच ॥ एवमुक्त्वाऽसि लप्थेन प्रीयता भरतर्षभ । तथैव च ममो नित्यमभवन्ती जनार्दन ।

एतच्चतुस्रं दृष्ट्वा माहात्म्यं केशवस्य मे । यस्यां दृष्ट्वासि राजेन्द्र मृत्युयातो जनार्दन ।

॥ शैशदायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कुरुक्षेत्रे धर्मराजो युधिष्ठिरः । पूजयामास मनसा गोविन्दं पुष्टपोत्तम ।

विस्मितामभवद्राजा सह सर्वं सहोदरैः । राजभिय सहोचोनेयं तचासन समागता ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुर्वाण्डि वासुदेवमाहात्म्ये चत्वारिंशदधिकप्रतः ॥ १७३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव दिजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः । कर्माण्यपरिमेयाणि श्रुतमिच्छामि तत्ततः ।

श्रूयन्ते विविधानि स्य अहृतानि महाद्युते । अशहोयानि मुद्धानि प्राकृतान्यपि सर्वशः ।

यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा श्रीये महामते । प्रवृत्ताः सर्वप्रस्तात तानि मे शृणुष्वनेऽद्य ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वन्थायर्थभूतानि केशवस्य महात्मनः । कर्माण्युक्तानि वै राजन् भूयश्चैव श्रुतानि ते ।

कथितानि मया साधो शान्तं श्रुत्वा हि कर्माणां । गन्तुं भरतगार्हपत्यं विचारार्थं महात्मनः ।

अवश्यञ्च मया वाच्यं स्वैरमात्रेण भारत । विष्णोरनुसवोर्यस्य प्रथितादारकर्मणः ।

आनुपूर्व्या प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप । दारवत्यां म्बिवता यदुसिंहेन धीमता ।

राष्ट्राणि नृपमुत्थानां सोभितानि महात्मना । यदूनामन्तरप्रेषुष्विषको दानवो हतः ।

पुरं प्राज्योतिवं गत्वा पुनस्तोम महात्मना । समुद्रमध्ये दुष्टात्मा नरको दानवो हतः ।

वासवश्च रणे जिला प्रारिजातो हतो यत्नात् । निर्जितश्चैव भगवान् बहवो सोहिते हृदः ।

दन्तवक्रश्च काकवो निहतो दक्षिणपथे । शिशुपालश्च संपूर्णं किण्वैकप्रते हतः ।

गत्वा च शोषिमपुरं शङ्करेणभिरक्षितं । वले, सुतो महाबोर्यो वणे बाह्वहस्त्ववान् ।

महामृधे महाराज जिला जीवन्वर्जितः । निर्जितः पावकाश्चैव गिरिमथे महात्मना ।

शाल्यश्च विजितः शङ्खो धौमञ्च विनिपातितः । त्रिवोक्ष सागरश्चैव पाक्षजयो वशीकृतः ।

हृद्यपीवश्च निहतो नृपायान्ये महाबलाः । जराधन्वश्च निधमे सोभिताय नृपास्त्रदा ।

रथेन जिला नृपतीन् गान्धारतनया हता । शृष्टराव्याश्च शोकात्ताः पाण्डवाः पंग्विचिताः ।

दाक्षितं तु वर्णं घोरं दुःसह्यतस्य खाण्डवः । गाण्डीवश्चाग्निना दत्तमञ्जुनायोपपादितं ।

दौत्यश्च तत् कृतं घोरं विपद्य जनमेजय । अनेन यदुमुखिन यदुर्वधश्च वर्द्धितः ।

कुन्त्याश्च प्रमुखे शोका प्रतिज्ञा पाण्डवान् प्रति । निहतो भारते युद्धे प्रतिहांसामि ते सुतान् ।

सोभितश्च महातेजा नृपः शपात सुदारुणात् । यवनश्च हतः संखे काल इत्यभिवियुतः ।

कामरौ दैव महाबोर्यो मेन्द्रे द्विविद् एव च । विजितो युद्धदुर्द्धैर्वा जाम्बव्य परारक्षितः ।

सान्दीपनेक्षया पुञ्जलाय चैव पिता नृप । गतौ वैश्वतवर्षं जीवितौ तस्य तेजसा ।

संपामा बह्वः प्राप्ता घोरं भरवरक्षयाः । निहताय नृपाः सर्वे हत्वा तद्रूपमह्वतां ।

जनमेजय युद्धेषु तया मे वर्णितं मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुर्वाण्डि वासुदेवमाहात्म्ये चत्वारिंशदधिकप्रतः ॥ १७४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो यदुसिंहस्य धीमतः । कर्माण्यपरिमेयाणि श्रुतानि दिजयत्तन ।

तत्तः श्रुतवन्तां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः । यदेतत् कथितं पूर्वं वाचं प्रति महापुरं ।

तदहं श्रुतमिच्छामि दिक्षरेण तपोधन । कथञ्च देवदेवस्य पुत्रतमस्य गतः ।

योऽभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन् शङ्करेण महात्मना । सहस्रं गतेनेह मण्डलेन गुहेन च ।

वसेत्सर्वत्र पुनो ज्येष्ठा श्राव्यतस्तथा । एतो मातृवह्नेष दिव्याक्षतधारिणा ।

८८१*

अथैषैव महाकायेर्भाषाशतसहस्रैर्ले । वामुदेवेन स कथं सञ्जो वाणः पराजितः ।

शरैश्चो दन्द्युहार्थी जीवन्मृतः कथञ्च सः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गृणुष्वारविन्दो राजन् कृष्णस्यामिततेजसः । मनुष्यलोके वाणेन यथा ऽभूद्विषयो ममान् ।

वामुदेवेन यथाधौ रुद्रस्कन्दसहायवान् । बलिपुत्रो रणज्ञाधौ जित्वा जीवन् विमर्षितः ।

यथा चास्य परो दत्त शङ्करेण महात्मना । निर्यासश्चिध्वना चैव गाणपत्यं यथाऽस्रवं ।

८८२*

यथा याणस्य तद्युद्धं जीवन्मृतो यथा च सः । यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽमुरोत्तमः ।

यदयैश्च महयुद्धं तत् सर्वमखिलं गृणु । दृष्ट्वा प्रपुः कुमारस्य क्रोडतय महात्मनः ।

बलिपुत्रो महावीर्यो विप्रार्थं परमं गतः । तस्य पुट्टसादोत्पन्ना तपस्यर्भु मुदादणं ।

रुद्रस्याराधनार्थाय यथास्य स्यामहं मुनः । ततो ऽस्तवयदात्मनं तपसा सोऽमुरोत्तमः ।

देवसास्य परं तोषं जगाम च सहोमया । श्लोकपथ परां प्रीतिं गत्वा ऽमुरमयाव्रवीत् ।

८८३*

वरं हृषोष्य भद्रं ते यत्ने मनमि वर्त्तते । अथ वाणोऽप्रवीढाप्यं देवदेवं सनातनं ।

देव्याः पुत्रत्वमिच्छामि स्वयां दत्तं त्रिलोचन । शङ्करस्तु तथेशुक्ता रुद्राणोमिदमत्रोत् ।

कनोद्याम कर्त्तुमिष्य पुनोऽयं प्रतिश्रुतां । यचोत्थितो महाश्वेन सोऽग्निर्गो हृषिरे पुरे ।

तचोद्ग्रेषे पुरश्चास्य भविष्यति न संशयः । नाथ तच्छोषितपुरं भविष्यति पुरोत्तम ।

मयाऽभिगुप्तं श्रीमन्तं न कथितं प्रसह्यति । ततः स निवसन् वाणः पुरे शोषितवाङ्मये ।

८८४*

राज्यं प्रशासते दिव्यं सोमयन् सर्वदेवताः । अथ वीर्यमदोत्सिको वाणे याज्ञवल्क्यवान् ।

अचिन्तयन् देवगणान् पृष्ट्वाकाङ्क्षते सदा । ध्वजस्यास्य ददौ प्रीतः कुमारो ज्ञप्तितेजसं ।

वाहनश्चैव वाणस्य मयूरं दीप्ततेजसं । न देवा न च गन्धर्वा न यक्षा न च पक्षगाः ।

तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा । त्वन्मकेनाभिगुप्तश्च द्रपोत्सिको महाश्वरः ।

भूयो हृगयते युद्धं त्रिलोचनमयागमत् । स रुद्रमभिगम्याद्य प्रणिपत्याभिवाद्य च ।

८८५*

बलिस्त्रुनुरिदं वाक्यं प्रपञ्च हृवभध्वजं । अयकश्चिर्विता देवाः सवाधाः समरुद्रणाः ।

मया बलमदोत्सिकात् ससैन्येन तत्राययात् । इमं देशं समागम्य वसन्ति ह्यपुरे सुखं ।

ते पराजयसंचक्षा निराक्रा मत्पराजये । नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखं ।

सोऽहं निराशो युद्धस्य वीरितं नाद्य कामये । अयुज्यते ह्यथा ज्योषां बाह्वनो धारणं मम ।

तद्गृहि मम युद्धस्य कश्चिदागमनं भवेत् । न मे युद्धं विना देव रतिरति प्रसोद मे ।

८८६*

ततः प्रसस्य भगवानब्रवीदुपभध्वजः । भविता वाण युद्धं ते यथा तच्छृणु दानव ।

ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव ज्ञातं भविष्यति । खे स्थाने स्थापितस्याय तदा युद्धं भविष्यति ।

इत्येवमुक्तः प्रहसन् वाणः सुवक्त्रो मुदा । प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ।

दिश्या बाहुधस्तस्य न तृयाधारणं मम । दिश्या सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ।
 श्रानन्दशुभ्रपूर्णभ्यां नेत्राभ्यामरिमहेन । पद्माश्लिषतेहैवं पूजयन् पतितो भुवि ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ बाहूनामत्मानय कुलस्य च । सृष्टं प्राप्स्ये वीर युद्धमप्रतिमं महत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो वाणस्त्यक्केण महात्मना । हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं पूजयन् दृषमध्वजे ।
 शितिकण्ठविष्टस्तु वाण परपुङ्खस्य । ययौ स्ममेव भवन् यत्र ध्वजदृष्टं महत् ।
 तत्रोपविष्ट प्रहसन् कुम्भाण्डनिदमजवोत् । प्रियमावेदयिव्यामि भवतो यन्मनोनुगं ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् वाणमप्रतिमं दृष्ट्वा । प्रोवाच राजन् किन्वेतत् वक्तुकामोऽसि मे प्रिय ।
 विष्णुपोतुवनयनः प्रहर्षाद्दृष्टवत्तम । त्वत्तल्लङ्घ्योऽहमिच्छामि वरं किं लब्धवानसि ।
 देवदेवप्रसादान् स्तुन्दस्य च महात्मनः । ईदृशतं किं त्वया प्राप्तं तस्मै ब्रूहि महासुर ।
 शितिकण्ठप्रसादेन स्तुन्दगोपायनेन च । कश्चिन् चैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ।
 कश्चिदिन्द्रस्तव भयान् पातालमुपयास्यति । कश्चिदिष्युभव चासं विभोऽस्यन्ति दिते सुता ।
 यस्य चक्रमपचक्षा वमन्ति सलिलाग्रये । कश्चिच्छार्ङ्गगदापाणे स्मितस्य परमाहवे ।
 न विष्णोर्भयसंचक्षा प्रयास्यन्ति दिते सुता । पातालवासमुत्सृज्य कश्चित्तव सत्ताश्रयात् ।
 विबुधावाचनिरता भविष्यन्ति महासुरा । वलिर्विष्णुवज्राकान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
 सलिलौघादिभिः स्तव्यः कश्चिद्राज्यमवाप्स्यति । दिव्यमाख्याम्वरधरं दिव्यगन्धानुल्लेखं ।
 कश्चिद्देरोर्चनं तात द्रष्टव्यम् पितरं तव । कश्चित्तिमि क्रमे पूर्व्यं क्षताशोकानिमान् प्रभो ।
 पुनः प्रत्यानयिष्यामि जिला सर्वान् दिवौकस । स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्वनपुरीजवं ।
 कश्चिन्नारायणं देवं जेष्यामः समितिञ्जये । कश्चिद्वपध्वजस्तव प्रसादमुमुखस्तव ।
 यथा ते हृदयोक्तव्यं साधुविन्दु प्रवर्त्तते । कश्चिदीश्वरतोषेण कान्तिकेयमतैः च ।
 प्राप्तवानसि सर्वेषामस्त्राकं पार्थिवं पदं । इति कुम्भाण्डवचनैर्बोदितः सोऽमुरोत्तमः ।
 बाणो बाणोमहंशक्तः प्रोवाच वदतां वर ।

॥ वाण उवाच ॥ चिरात् प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते यदा । ततो मया मुदा शृष्ट शितिकण्ठः प्रतापवान् ।
 युद्धाभिर्लापः सुमहान् देव शंजायते भम । अपि प्राप्स्याम्यहं युद्धं मनसहितविवर्द्धने ।
 ततोऽहं देवेदेवेन हरेणामिचषातिना । ग्रहस्य भुचिरं कालमुक्तोऽस्मि वचनं प्रिय ।
 प्राप्स्यसे सुमहद्युद्धं वाण त्वं मचिरादिव । मयूरध्वजमङ्गस्तो भविष्यति यदाऽमुर ।
 तदा त्वं प्राप्स्यसे युद्धं सुमहद्दितिनन्दन । ततोऽहं परमप्रोतो भगवन् दृषमध्वजे ।
 प्रणम्य शिरसा देवं तवान्निकमुपागत । इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिन्तदा ।
 श्रद्धो न शोभनं राजन् यदेवं भाषसे वच । एकं कथयतेरिव तयोरन्ये यमुच्छ्रित ।
 ध्वजः पपात वेगेन शक्राश्रनिषमाहतः । तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोऽमुरो ध्वजमुत्तमं ।

प्रहर्षमतुलं लेभो मुने चाहवभागतं । ततश्चक्रे वसुधा ब्रह्माश्रितसमाहता ।
 ननादान्मह्तिभौ भूमी दृषदंशो जगज्ज्यं च । देवानामपि चो देवः सोऽप्यवर्षत वासवः ।
 शोणितं शोणितपुरे सर्वतः पुरमन्त्रिकात् । सूर्यं भित्वा महोष्मा च पपात धरणीतले ।
 स्वपचे चोदितः सूर्या भरणो समपीडयत् । चैत्यदृष्टेषु सहसा धाराः श्रतसहस्रम् ।
 शोणितस्यास्त्रवन् घोरा निपेतुस्कारका मृगं । राजरसदादित्यमपर्वणि विशास्यते ।
 लोकचयकरे काले निर्घातयापतन्मघान् । दक्षिणं दिग्मास्त्राय धूमकेतुस्ततोऽभवत् ।
 अनिशस्त्रायविच्छिन्ना वयुर्घाताः सुदारुणाः । श्वेतलोहितपर्यन्तः कृष्णपोवक्षड्भुतिः ।
 चिवर्णपरिमो भानुः सन्धारगमयावृणोत् । वक्रमङ्गारकयुगे छत्तिकासु भयङ्करः ।
 बाणस्य जम्बूनचवं भर्षयच्चिव सभ्यशः । अनेकशाल्यैश्च निपपात महोत्तले ।
 अर्चितः सध्यकन्याभिर्हानवानां महात्मनां । एवं विविधरूपाणि निमित्तानि निशामयन् ।
 बाणो मदधूलोन्मत्तो निश्चयं ग्राधगच्छत । विषेतास्त्रभवत्प्राज्ञः कुम्भाच्छलत्सर्पिर्बान् ।
 बाणस्य सचिवस्तत्र चिन्तयन् मज्जकिम्बवं । उतपाता स्त्राव दुग्धेन कथयन्तो न शोभनं ।
 तव राज्यविनाशाय भविष्यन्ति न संशयः । वयस्यान्ये च सचिवा मृत्या ये च तवानुगाः ।
 वधं यास्यन्ति न चिरात् सर्वे पार्थिवदुष्टेभ्यः । यथा ब्रह्मध्वजरोः स्तर्पित् पतनं भवेत् ।
 रणमाकाङ्क्षते मोहात् तथा बाणस्य नृहंत । देवदेवप्रसादेन वैलोक्यविजयं गतं ।
 उत्सेकादृश्यते नाशो युद्धाकाङ्क्षी जनहृद् ह । बाणः प्रीतमनास्त्रेव पपौ पानमनुत्तमं ।
 दैत्यदानवनारोभिः सार्द्धं मुत्तमविक्रम । कुम्भाच्छिन्नायाविष्टो राजवैष्णवाभ्यासदा ।
 अचिन्तय च तत्तार्थं तैत्त्यातनिदग्धैः । राजा प्रमादो दुग्धेह्निर्जितकाशी मदीकृतः ।
 युद्धमेवाभिलषते न दोषान्मन्यते मदात् । महोत्पातमयस्त्रेव न तन्निष्ठा भविष्यति ।
 अपीदानी भवेन्निष्ठा सम्मत्पातदर्शनं । इह त्वत्सं चिन्तयन् कार्त्तिकेयस्य वीर्यवान् ।
 तेनोत्पन्नोऽपि दोषो नः कश्चिद्विद्वत् पराभवं । उतपन्नदोषप्रभवः स्वयोऽयं भविता महान् ।
 दोषार्थं न भवेन्नात्र इति नैधोयते अतिः । निघते दोष एवायं भविष्यति न संशयः ।
 दैराग्यामृतपतेरस्य दोषभृता हि दानवाः । देवदानववर्षणानां यः कर्त्ता भुवन्प्रभुः ।
 स भव कार्त्तिकेयस्य श्रतवाशे हि न पुरे । प्राप्ते प्रियतरो नियं भवस्य तु मुग्धः सदा ।
 तदिष्टिदृष्ट्य बाणोऽपि भवस्य सततं प्रियः । दर्पोल्लेकात्तु नाशाय वरं याचितवान् भवं ।
 युद्धहेतोः स सत्यस्य सर्वथा न भविष्यति । यदि विष्णुमुरोगाणामिन्द्रादीनां दिवैकशः ।
 भविता स्त्रमयप्राप्तिर्भवच्छात् कृतं भवेत् । एतयोऽयं हि को युद्धं कुमारमवधेरिह ।
 शनो दातुं समगस्य बाणसाहाय्यकारिणोः । न च देववचो मिथ्या भविष्यति कथञ्चन ।
 भविष्यति महद्युद्धं धर्मदैवविनाशनं । एवं स चिन्तयाविष्टः कुम्भाच्छलत्सर्पिर्बान् ।

खलिप्रणिहितां बुद्धिं चकार समसाधुरः । ये हि देवैर्विद्यधने पुण्यकर्मभिराधवे ।

यथा बलिर्निर्यमितकथा ते यानि सङ्गतां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाण्युद्धे कृष्णार्जुनयोश्च पञ्चसप्तत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्भवः । देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति स प्रभुः ।

शतानि तत्राशुरसं क्रीडन्ति स्म समन्ततः । सर्वैर्जुनकवने रम्ये गन्धर्वपतयस्तदा ।

९८०

कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः सन्तानकस्य च । गन्धोद्गममिवाकाशं नदीतीरेण सर्वश्रवः ।

वैष्णवीणाद्वदन्त्य पथवैद्य सहस्रशः । वाद्यमानैः स शृङ्गाव गीतमश्रुतान्तया ।

सूतमागधकन्यैश्चाप्यस्तवक्षरोगणैः । देवदेवं सुवपुषं क्षत्रिणं रक्तवासधं ।

हरं सहोमं वरदं रमयन्ति मनोरमाः । ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा बराधराः ।

भवं प्रसादयामास देवो च प्राहसत्तदा । प्रसादयन्तीमीशानं प्रहसन्वक्षरागणाः ।

९८१

भवस्तु पार्यदा दिव्या मानारूपा भद्रैश्चरः । देव्या चतुश्चया सर्वं क्रीडन्ते तत्र तत्र वै ।

अथ ते पार्यदास्तत्र रक्षसेषु विपक्षिताः । महादेवस्तु रूपेण तत्रिषं रूपमास्त्रिताः ।

ततो देव्यास्तु रूपेण सीलया बदनेन च । देवो प्रहासं मुमुषे तासैवाश्रयस्तदा ।

ततः किलकिलाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः । प्रहर्षमतुलस्तत्रापि लेभे प्रीतमवा भवः ।

वाणस्तु दुहिता कन्या तत्रोषा नाम माविनी । देवं प्रक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतं ।

९८२

दीप्यमानं महात्मानं दादशादित्यवर्षधं । गानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः मयिचिह्नवीर्या ।

जया मनोरथशक्तौ पार्यत्वाः सन्निधौ तदा । धन्या हि भर्तृसहिता रमन्त्येवं समागताः ।

मनसा त्वय संकल्पमुपया भाषितं यथा । विज्ञाय तमभिप्रायमुवावाः पर्वताक्षगा ।

प्राह देवो ततो वाक्यमूर्धा हर्षयतो ज्ञनैः । ऊषे शीवं तमप्येवं भर्ता सह रमिष्यसि ।

यथा देवो मया साह्यं ब्रह्मरः ब्रजुनापनः । स्वमुक्तं तदा देव्या वाक्ये चिन्ताविलेखया ।

९८३

जया भावं तदा शक्तौ भर्ता रंस्ते कदा सह । तदा हैमवतो वाक्यं सम्प्रहस्येदमब्रवीत् ।

ऊषे शृणुष्व वाक्यं मे यदा संयोगमेवसि । वैशाखे मासि हर्म्येष्टा दादशां तां दिनवषे ।

रमयिष्यति यः स्वप्ने स ते भर्ता भविष्यति । स्वमुक्ता दैत्यसुता कन्यागणवमाहृता ।

अपाक्रामत हर्षेण रममाणो यथासुखं । तत्र सखीभिर्हास्यन्तो हर्षेणैत्पुत्रलोचना ।

तालिकासन्निपातैश्च अन्यैश्च जगुरुस्मिताः । किशोर्यो यचकन्याश्च नागदैत्यैश्चकन्यकाः ।

९८४

अशुरो गणकन्याश्च ऊषायाः सखिताङ्गताः । उक्ता च तत्र ताभिः सा भर्ता तत्र वरादाने ।

भविष्यत्चिरेणैव देव्या वचनकल्पितः । न हि देव्या वचो मिथ्यः भविष्यति कदाचन ।

रूपाभिजनसम्पन्नः प्रतिष्ठो कल्पितकथाया । जया सखीनां तदाकां प्रतिपूज्य यथाविधि ।

दत्तं मनोरथं देव्यां भावयन्ती व्यतिष्ठत । ततः क्रीडाविहारान्तमनुभूय सहोभया ।

गतेऽहनि ततः सर्वैः स्ता नार्यैः परमाह्विताः । ययुः क्षान्नास्तयाम् सर्वौ देवौ चादर्शनं गता ।

९८५

काश्चिदयैस्तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा रथैः । पुरं प्रविविशुर्दृष्टः काश्चिदाकाशमास्मिता ।

ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भाविनी । दादृश्या शुक्लपक्षस्य सखीगणहृता तदा ।

यथोक्तं पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा । विचेष्टमानां रुदती देव्या वचनचोदितः ।

सा स्वप्ने धर्मिता तेन स्त्रीभावञ्चापि सञ्चिता । शोणिताक्ता प्ररुदतो सहैवेत्यात्मिता निशि ।

तां तथा रुदती दृष्ट्वा सखीश्रयसमन्वितां । चित्रलेखा सच स्निग्धमुवाच परमाह्वतं ।

८८९

ऊपे मा भैः किमेवं त्वे रुदती परितप्यसे । बलेः सुतघुता हि त्वं प्रस्थाता किं भयात्किता ।

न भयं विद्यते स्त्रोक्ते तव सुभ्रु विभ्रेषत । अभयस्तव वामोरु पिता देवान्तको रणे ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्र ते विषादं मा कृष्याः शुभे । नैवंविधेषु वार्येषु भयमस्ति वरामने ।

असह्यद्वयवर्धितः प्रचोभर्त्ता सुरेश्वरः । अग्रान्न एव नगरं पिबा ते मृदितो रणे ।

अयं देवसमूहेषु भयदक्षो पिता सखि । महाधुरधर ओमान्नबलेः पुत्रो महाबल ।

८९०

एवं वासिष्ठिताः सख्या वारणपुत्रो यशस्विनो । सप्रकृतं यथा दृष्टं तथा सर्वं न्ववेदयत् ।

॥ जयोवाच ॥ एवं संधर्षिता साध्वी कथं जीवितमुत्सृजे । पितरं किन्तु वक्ष्यामि देवप्रभुमरिन्दमं ।

एवं संदूषणकरो वंशस्थास्य भद्रौजस । श्रेयो हि मरणं मर्द्यां न मे श्रेयोऽस्य जीवितं ।

हंसिता वा यथा कश्चिन् पुरुषोऽधिगतो हि मे । निश्रयां जायते बाहं नीता केन दशास्मिन् ।

कथमेवं कृता नाम कन्या जीवितमुत्सृजे । कुलीपकोत्रनकरी कुलाङ्गारी निराश्रया ।

८९१

जीवितं स्पृष्ट्वेन्द्रारी साध्वीनामपत स्मिता । इत्येवं वाक्यपूर्णांशो सखीगणहृता तदा ।

विलक्ष्यप चिरं कालमुवा कमललोचना । अनाथवत्तां रुदतीं सख्य सन्ध्या विचिंतय ।

जपुर्गुरुपरीतास्य ऊपे सन्ध्या समागता । दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

किपते न च ते सुभ्रु कश्चिदुष्टं मनः शुभं । प्रसभं देवि सयोगाद्यदि भुक्ताऽसि भाविनि ।

स्वप्नयोगेन कन्यासि प्रतलोपि न विद्यते । व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिन्नतिक्रमः ।

८९२

न च स्वप्नकृतो दोषो मर्त्यलोकोऽस्ति सुन्दरि । एवं विप्रर्षभा देवि धर्मशा कथयन्ति वै ।

मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विभ्रेषत । दृष्ट्वा वा चिभिरितैव पापा सा प्रोक्ष्यते बुधैः ।

न च ते दुष्टयते भौर मनः प्रचलितं यदा । कथं त्वं दोषदुष्टा नै नियता ब्रह्मचारिणी ।

यदि सुप्ता सती साध्वी शुद्धभावा मनस्विनी । इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्मो विलुप्यते ।

यस्या दुष्टं मनः पुण्यं कर्मणा चोपपादितं । तामाकुरुषती नाम सती त्वमसि भाविनि ।

८९३

कुलजा रूपसम्पन्ना सर्वे सुमुदिता गुणैः । इमामवस्थां नीताऽसि कालो हि दुरतिक्रमः ।

इत्येवमुक्ता रुदतीं वाक्येणाकुलितेचरणा । कुस्माण्डदुहित्वा वाक्ये परमन्विदमब्रवीत् ।

त्यज शोकं विशालासि अपापा त्वं वरामने । सखी मे यदिदं वाक्यं याथातथ्येन तच्छृणु ।

ऊपे यदुक्ता देव्याऽसि भर्त्तारं व्यायती तदा । समीपे देवदेवस्य स्वर भाविनि तदच ।

दादृश्या शुक्लपक्षस्य वैशाखे मासि ये निशि । हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपनेक्षति ।

८९४

भविता स हि ते भर्ता गृहः शत्रुनिवर्हणः । इत्युवाच वचो वृष्टा देवी तव मनोनुगं ।

न हि तदचनं मित्या पार्वत्या यदुदाहनं । तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदियोन्निमानने ।

स्वमुक्ता तु वचनं स्मृत्वा देवो वचमु तत् । अभवन्नष्टशोका सा वाणपुत्री शुभेवणा ।

॥ ऊपोवाच ॥ स्मरामि भाविनि वचो देव्याः कीदृशगतो भवे । यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यतले मया ।

भर्ता तु मम यदेव शोकनाथस्य भार्यया । व्यादिष्टः स कथं श्रेयस्तव कार्ये विधीयतां ।

८८९

इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता पुनः । व्याजहार ययान्वायमथैतत्तत्त्वविचारदा ।

न हि तस्य कुलं देवि न कोऽपि नापि पौरुषं । कस्मिन्नावाति तलेन किमिदं त्वं विशस्ये ।

अदृष्टयानुतथैव दृष्टः स्मरेत्तया शुभे । कथं ज्ञेया भवेद्भीष सोऽस्माभीरतितत्कारः ।

देन त्वमवितापाङ्गि मत्तकाग्निनि विक्रमात् । वदतो प्रसभं मुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ।

न ह्यसौ प्राकृतः कश्चिदः प्रविष्टः प्रमद्व नः । नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिवर्हणः ।

८९०

आविद्या वचनो वदता अश्विनौ च सहो जयौ । न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भोमविक्रमाः ।

सोऽयमेतैः शतगुणैर्ज्येष्ठिष्टयारिखरनः । प्रविष्टः शोणितपुरं वाणमाक्रम्य मूर्द्धनि ।

यत्ना नैवविधौ भर्ता भवेद्युद्धविचारदः । कलहा जावितेनार्थो भोगिनीं स्वाङ्कुमेवते ।

धन्याः स्मरुगृहीताऽसि यत्नासि पतिरोदृशः । प्राप्तो देव्याः प्रसदिन कन्दर्पवमविग्रहः ।

इदं तु यत् कार्यं तमं शृणु त्वं यन्मयेरितं । विशेषो यद्य पुनोऽसौ यवमा यत्कुलस्य सः ।

८९१

इत्येवमुक्ते वचने तपोपा काममोहिता । उवाच कुम्भाण्डसुतो कथं ज्ञास्याम्यहं सखि ।

त्वमेव चिन्तय सखि भोक्तारं प्रतिभाति मे । स्वकार्यं मुह्यते सर्वो यथा जीवं लभाम्यहं ।

ऊपाया वचनं मुक्ता वामा वाक्यमिदं पुनः । उवाच वदतोऽसौ कुम्भाण्डतनया सखी ।

कुशला ते विशालाचि सर्वथा सन्निविष्टे । अस्मरा चित्रलेखा वै चित्रं विशास्यतां सखि ।

अस्याः सर्वमश्रेष्ठं वै नैलाक्यं विदितं मदा । स्वमुक्ता तदैवोवा हर्षणामतविश्रया ।

८९२

तानसुरसमानास्य चित्रलेखां सखीं प्रियां । कृताञ्जलिमुदा दोना ऊपा वचनमब्रवीत् ।

चित्रलेखामसुरहं प्रणयान्तां सखीमिदं । परमं शृणु मे वाक्यं यत्ना वक्ष्यामि भाविनि ।

भर्तारं यदि मेऽथ त्वं जानयिष्यसि भग्नियं । कान्तं पद्मपलाशाचं मत्तमातङ्गविक्रमं ।

तत्पुण्यं मे प्रियान् प्राणोत्तमः कमललोचने । चित्रलेखाऽब्रवीदाम्भुषां हर्षयतो मने ।

नैवोऽयं शक्यतेऽस्माभिर्वैकुं भाविनि सुतते । न कुलेन न वर्येण न नृजोतेन न रूपतः ।

८९३

न देशतश्च विज्ञातः स हि चौरा मया सखि । किन्तु शक्यं यया कर्तुं बुद्धिपूर्वं मया सखि ।

प्राप्तश्च शृणु मे वाक्यं यथा काममवाप्स्यसि । देवदानवयक्षाणां गन्धर्वैरगरवर्षां ।

ये विशिष्टाः प्रभावेण रूपेणोभिजनेन च । ययाप्रधानतः सर्वानालिखिष्याम्यहं सखि ।

मनुष्यलोकं ये चापि प्रवरा लोकविभ्रताः । सत्रराजेषु ते मोह दर्शयिष्यामि तानहं ।

ततो विशाय पश्येत् भर्तारं प्रतिस्वये । सा चित्रलेखया प्रोक्ता ऊपा हितचिकीर्षया ।

८९४

कियतामेवमित्याह चित्रलेखां सखी प्रिया । ततः कुशलहस्ताब्जयासेख्यं समन्ततः ।

इत्युक्त्वा सप्तरात्रेण कृत्वा सेख्यगतांस्तु तान् । चित्रपट्टगतान्मुखांनानयामास शोभना ।

ततः प्रसीधे पट्टं सा चित्रलेखा स्वयं कृतं । ऊपायैर्दग्धायामास सखीनाञ्च विप्रैषत ।

एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः । क्रियारोगयक्षाणां राक्षसानां सन्ततः ।

गन्धर्व्यासुरदैत्यानां ये चाप्ये भोगिनः स्मृताः । मनुष्याणाञ्च सर्वेषां ये विशिष्टतमा नराः ।

६६६

तदेतान् पश्य सर्वान्स्वययाऽभिलिखितान् मया । यस्ते भर्ता यथाकूपे मयाऽभिलिखितः सखि ।

तं त्वं प्रत्यभिजानोहि क्षप्त्रं यं दृष्टवत्यसि । ततः कृतेण सर्वेष्वपि दृष्ट्वा सा भक्तकाङ्क्षिणी ।

देवदानवगन्धर्वान् विद्याधरगणानय । अतीत्य च यदूनं सर्वान्ददर्श यदुनन्दनं ।

तत्रानिदङ्गं दृष्ट्वा सा विस्मयात्पुनस्तोचता । उवाच चित्रलेखां तामयं पौरः स ते सखि ।

६६७

येनाहं दूषिता पूर्वम् क्षप्त्रे दम्भ्यगता सती । कोऽयं विज्ञातकूपो मे कुतोऽयं रतितस्करः ।

चित्रलेखे वदस्मै तत्त्वतो मम शोभने । गुणशोभाभिजनतो नाम किञ्चास्य भाविनि ।

ततः पञ्चादिधाष्ट्यामि कार्यं स्यात्स्व विनिश्चयं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ अयं चैलोक्त्यायस्य कृता कृष्णस्य धीमतः । भर्ता तव विज्ञात्वाहि प्रादुर्गतिर्भूमिर्विक्रमः ।

न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽसि पराक्रमे । उत्पाद्य पर्वताग्रे पर्वतैरेव ज्ञातयेत् ।

धन्याऽस्तु नुष्टहीनाऽसि पक्षाले यदुपुङ्गव । क्वचपत्या समादिष्टः सदृशः ध्वजः पतिः ।

६६८

॥ ऊपोवाच ॥ तमेवात्र विज्ञात्वाहि योग्या मम वरानने । अत्रक्याहि गतिद्यान्वा अगत्या मे गतिर्भव ।

अकरोचचरी च त्वं योगिनी कामरूपिणी । उपायश्चित्यकुशला विप्रमानय मे प्रियं ।

उपायश्चित्त्यता भोऽहमप्रतर्क्य प्रिये सुखं । शिष्टार्थां सन्निवर्तस्व मेनोपादेन मुन्दरि ।

मवेदापस्तु धन्मिष तस्मिन् ग्रह्यते बुधे । कामार्ता चास्मि मुञ्चोहि भव मे प्राणधारिणी ।

यद्येनं मे विज्ञात्वाहि भर्तारममरीपमं । अथ नानयसि विप्रं प्राणांस्त्वयान्ते इदं ।

६६९

ऊपाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाऽग्नीदह । श्रोतुमर्हसि कस्यापि यथं मे दृष्टिस्थिते ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ यथा वाणस्त नगरं रच्छते देवि सर्वतः । दारकाऽपि तथा भोऽदुराधर्मा विप्रैषतः ।

अथस्मयप्रतिच्छेदा गुप्तदारा च सा पुरी । गुप्ता दृष्टिक्वमारैश्च तथा दारकवासिभिः ।

प्राप्ते सलिलसंयुक्ता विहिता वियरुर्धवा । रच्छते पुरुषपथाच्च पद्मानमस्य शासनान् ।

शैलप्राकारपरेखा दुर्गभागप्रवेशिनी । सप्तप्राकाररचिता पर्वतैर्द्वैतुमण्डितैः ।

६७०

न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं दारकां पुरी । आत्मानं साश्च रचल पतिरश्च विप्रैषतः ।

॥ ऊपोवाच ॥ तव योगप्रभावेण शक्यं तव प्रवेक्षणं । वज्रगा किं प्रलापेन प्रतिज्ञा श्रूयतां मम ।

अनिदङ्गस्य वदनं पूर्णचन्दममग्रं । यस्य हं तत्र पश्यामि यास्यामि यमसादनं ।

दूतमावाच कार्यार्थां शिष्टिर्भवति भाविनि । तस्माद्वैत्येन मे गच्छ जीवन्तो मां सदोच्छसि ।

यदि त्वं मे विज्ञात्वाहि स्वयं प्रेम्णा च साधितं । विप्रमानय मे कान्तं तवास्मि शरणं गता ।

६७१

जीवितस्य हि सन्देहं त्वयं वै खलनस्य च । कामार्त्ता हि न पश्यन्ति दूयणं वै कुलस्य च ।
प्रयत्ना युज्यते कार्येऽप्यिति शास्त्रनिदर्शनं । तच्च ज्ञाता विशालाक्षो दारकायाः प्रवेष्टने ।
संस्तुताऽपि मया भीरुः कुरु मे प्रियदर्शनं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ सर्वतः संस्तुता तेऽहं वाक्यैरस्मत्कल्पितैः । कारिता च समुद्योगं प्रियेः कानैव भाषितैः ।

एषा गच्छाम्यर्धं भीरुः चित्रं तां दारकापुरी । मत्तारमानयाम्यद्य तव दृष्टिः कुलोदरं ।

१००९

अनिरुद्धं महाबाहो प्रविश्य दारकां पुरी । सा वसस्यथ न शिवं दानवानां भयावहं ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता चित्रं चित्रलेखा मनोजवा । सखीभिः सहिता ह्यूर्वा चिन्तयन्ती स्थिता ॥ सा ।

क्षमीये ॥ मुहुर्न सा गष्टा वाणपुरात्तदा । सखी प्रियं चिकीर्षन्ती पूजयन्ती तपोधनान् ।

छयेन समनुप्राप्ता दारकां कृष्णपालिता । कैलासशिखराकारैः प्रसादेषुप्रोभिता ।

ददृश दारकाक्षेत्रं दिवि तारागिर्विस्तरात् ।

१०१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे दूतीवंप्रेषणे षट्सप्तत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ अथ दारवतोऽभ्याथ स्थिता सा भवनात्तिके । प्रवृत्तिहरणाधाय चित्रलेखा चिन्तयन् ।

अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं बुद्धयर्थं निश्चिता । अयस्त्रयस्त्रयं तव ध्यायन्तमुदके मुनिं ।

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षेणात्फुल्ललोचना । उपसृत्याभिवाचनमधोमुखमवस्थिता ।

नारदस्त्वामिदं दत्त्वा चित्रलेखामयाप्रवीन् । किमर्थमिह संप्राप्ता त्रातुमिच्छामि तत्त्वतः ।

देवविर्मथ तं दिव्यं नारदं लोकपूजितं । क्षताञ्जलिपुटा भूला चित्रलेखाऽप्रवीद च ।

१०११

भगवन् श्रूयतां वार्क्यं दत्तव्यमाह निहागता । अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं यद्गुणं मे ।

नगरे शेषितपुरे वाणो नाम महासुरः । तस्य कन्या वरारोहा नाथीयेति च विद्युता ।

भगवन् साऽनुरक्ता च प्राद्युत्थं पुरुषोत्तमं । दत्त्वा वरनिर्गणे तस्या भर्ता विनिश्चित ।

तच्च नेतुमिहायता तत्र सिद्धिं विधत्स्व मे । मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरे शेषिताऽहं ।

प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्याया महामुने । अवश्यं भविता चैव कृष्णेन सह विषयः ।

१०१२

वाणस्य सुमहान् संख्ये दिव्यो हि स महासुरः । न च शक्नोऽनिरुद्धो युद्धे जेतुं महासुरं ।

सहस्रबाहुमायानं जयते कृष्णो महाभुजः । भगवन् शत्रुकर्यो यदर्थं यदर्थं मागतता ।

कथं हि पुण्डरीकाक्षो शपितस्तदिदं भवेत् । तत्रपादाश्च भगवन् मे कृष्णाङ्ग्यं भवेत् ।

स हि तत्त्वार्थं वृत्तिस्तु अनिरुद्धः कथं हिष्येत् । क्रुद्धो हि स महाबाहुस्तैलोक्यमपि निहंसेत् ।

पौत्रशोकाभिसन्तप्तः शपेन स दहते मां । तत्रोपायश्च भगवन् चिन्तितुं वै लमर्हसि ।

१०१३

यथा ह्युया लभेत् कानां मम चैवामर्थं भवेत् । इत्येवमुक्त्वा भगवन् चित्रलेखां स नारदः ।

तामुवाच इदं वार्क्यं माभैस्त्वं समर्थं शृणु । त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यवेश्य प्रवेक्षिते ।

यदि युद्धं भवेत्तत्र क्षातं त्वयाऽहं तदा त्वया । एष मे परमः कामो युद्धं शृणुमिहानये ।

यदृष्ट्वा च भवेत् नीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् । यद्वृत्तां तामधी विद्या सर्वलोकप्रमोदनी ।

क्षतकृत्यश्च ते देवि एष विद्यां ददाम्यहं । एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा । १००१
 तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोज्ञा । श्रमिवाद्य महात्मानस्योष्णां नारदे वरं ।
 निरेचतानिरुद्धस्य गृहस्थैवान्तरिक्षगा । ततो दारवतीमध्ये कामस्य भवनं शुभं ।
 तत्समीपेऽनिरुद्धस्य भवनं हा स्म पश्यति । सौवर्णवेदिकाकुम्भं स्वकवैदूर्योत्तोरणं ।
 मास्यदामावयक्तञ्च पूर्णकुम्भोपशोभितं । वर्धकण्डनिमग्नोऽपि प्रायः दैरेकवस्त्रयैः । १००२
 मणिप्रवालसंस्तोषं दिव्यगन्धर्वनादितं । ततो दारवतीमध्ये प्रसादेषुप्रोभितं ।
 ददृशे भवनं यच्च प्राशुश्चिरवसत् सुखं । ततः प्रविश्य सदृशा भवनन्तस्य तन्महतः ।
 तन्नामिरुद्धं साऽपश्यच्चित्रलेखा वराधराः । मध्ये परमनारीणां तारापतिमिवोदितं ।
 क्रीडाविहारे गारीभिः सेव्यमानमितलतः । पिवन्त मधुमाध्वोऽंशं त्रिधा परमथा द्युतं ।
 वराधमगतं तच्च यथैवैविलिन्तया । वाद्यते समतालञ्च गीयते मधुरं तथा । १००३
 न च तस्य मनसश्च तमेवार्थमचिन्तयत् । स्त्रियः सर्वगुणोपेता नृनस्ते तच्च तच्च वै ।
 न चास्य मनससृष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति । न चाभिरमते भोगेनैवापि मधु सेवते ।
 व्यक्तमस्य हि च स्त्रमेऽहं परिर्वर्त्तते । इति तन्नैव बुद्ध्या च निश्चिता गतसाध्वया ।
 सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये ब्रह्मजोपमं । विनायाविष्टा दृष्ट्वा चित्रलेखा मनस्विनी ।
 कथं कार्यमिदं कार्यं कथं खल्वि भवेदिति । साऽन्तर्दिष्टा विनायिका चित्रलेखा यश्चिन्ति ।
 तामस्याच्छादयामास विचया शुभलोचना । हर्म्ये स्त्रीगणमथर्ष्यं दृष्ट्वा चान्तरिक्ता तदा । १००४
 ततोऽन्तरिकादेवाशु प्रासादापरि विहृता । प्राशुश्चिं वचनं प्राह हृष्टा मधुरया गिरा ।
 चतुर्हस्ता च सा तस्मै कृत्वा चात्मनि दर्शनं । तासां चैवाश्रये देव्यै वा वाक्पनिदमब्रवीत् ।
 अपि ते कुम्भसं वीर सर्वत्र यदुनन्दन । अहस्तावत् प्रदीपौ वा कश्चिद्भस्ति ते सुखं ।
 शुद्धस्य त्वमहामहिः विनायकं मे रतीसुत । ऊराया मम सखास्त वाक्यं वक्ष्यामि तत्ततः ।
 कश्चिद्दु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावस्यापि कश्चित् । विभक्तिं हृदयं चास्मिं तदा चंभेयिता ह्यहं । १००५
 हृदतो जृम्भतो चैव त्रिपथको मुहुर्मुहुः । लहर्भमपरा सौम्य कामिनो परित्यजेत ।
 यदि तं प्राशुसं वीर धारयिष्यति जीवितं । अदर्शनेन मरणं तस्या गार्ह्यत्र संशयः ।
 यदि नारीष्वहं ते गृहस्थं यदुनन्दन । स्त्रियाः कामयमानायाः कर्त्तव्या हस्तधारणा ।
 तच्च तस्या धरोत्सर्गं देव्या दत्तो मनोरथः । चित्रपटं मया दर्शनं लघिर्दं वोक्ष्य जीवति ।
 तदुत्सर्गं समारोप्य जीवते दर्शनेषुया । सानुकोशे यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे । १००६
 ऊपा ते पतते मूर्ध्ना वयश्च यदुनन्दन । श्रूयताञ्चोद्भवसाक्षाः कुलं शीलञ्च यादृशं ।
 संस्थानं प्रकृतिसाक्षाः पितरश्च ब्रवीमि ते । वैरोचनिसुतो वीरो वाणो नाम महत्पुत्रः ।
 स राजा श्रेष्ठितपुरे तस्य तामिच्छते सुता । तद्भाषणतचित्ता सा त्वास्ते न हि जीवति ।
 मनोरथकृता भर्ता देव्या दत्तोऽत्यसंशयं । त्वत्तद्गमात्मा सुश्रेणी प्राणाभ्यारयते शुभा । १००७

चित्रलेखावच मुत्ता सोऽनिरुद्धोऽत्रवीरिदं । दृष्ट्वा स्वप्न मथा सा हि तन्मत्तं गृणु शोभने ।
 रूपं कान्तिं गतिश्चैव संयोगं रुदितं तथा । एवं सर्वमहोरात्रं मुद्यामि परिचिन्तयन् ।
 यद्यर्थं समनुयाद्यो यदि सत्यं त्वमिच्छसि । नयस्व चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छास्यह प्रिया ।
 रंसितं तस्य विज्ञाय साऽनिरुद्धस्य माविनी । चित्रलेखा ततस्तथा तथेति च तमत्रवीत ।
 हर्म्य स्त्रीगणमथाल हत्वा चान्तरितं तदा । उत्पयात गृहोन्मा सा प्राद्युषि युद्धदुर्मदं ।
 सा तमध्वानम्रागस्य मिदृशगणधेवितं । सहसा शोणितपुरं प्रविशेज मनोज्ञा ।
 अद्भुतं तमानोप मायया कामरूपिणी । अनिरुद्धसमेता सा यत्रोपा तत्र गच्छती ।
 जयायादम्ययथैवं चित्राभरणभूयित । चित्रायुधधरं धोरं कन्दर्पसमरूपिणं ।
 तत्रोपा विस्मिता दृष्ट्वा हर्म्यस्या सखिसखिधौ । प्रवेशयामास च तं सा तदा स्मरहं तन ।
 प्रहर्षोत्फुल्लनयना मिथं दृष्ट्वाऽयंकोविदा । सा हर्म्यस्या तमर्थेण यादवं समपूजयत् ।
 चित्रलेखां पत्नियञ्च द्विधाख्यानेनियुञ्च च । स्वरितं कामिनो प्राह चित्रलेखा भयातुरा ।
 मखोदं वै कथं गुह्यं कार्यं कार्यविशारदे । गुह्ये कृतं भवेत् खल्वि प्रकाशे जीवितवचः ।
 चित्रलेखाऽप्रबोधाक्यं गृणु त्वं निययं सखि । कृतं पुनश्चकारं हि देवं नाशयते घणात् ।
 यदि देव्या प्रसादतो जगन्कुलो भविष्यति । अममादात् कृतं गुह्यं न कथितं ज्ञास्यते नरः ।
 सख्या तथैवमुक्ता सा पयंबद्धितचेतना । एवमेतदिति प्राह साऽनिरुद्धमिदमथ ।
 दिव्या स्वप्नगतधैरिः दृग्गणे मुमनो जनः । यच्छते तु सर्वं खिन्ना दुर्लभप्रियकामया ।
 कश्चित्तव महापाहो कुशलं सर्वतो गतं । हृदयं हि मृदु स्त्रीणामेवं वृद्धास्यहं तव ।
 तस्यासादधनं मुत्ता जयाया अदृष्टमयवत् । सोऽप्याह यदुशाहं स्वः शुभावरतरं वचः ।
 हयविभुतनेत्रायाः पाणिनाऽयु प्रमृज्य च । प्रहस्य सक्तिं प्राह हृदयपाहकं वचः ।
 कुशलं मे वरारोहि सर्वत्र मितभाषिणि । त्वमसादाय सन्देहः प्रियमावेदयामिते ।
 अदृष्टपूर्वस्य मया देवोऽयं शुभदर्शने । निमि रूपे मया दृष्टं सकत कन्यापुरं महत् ।
 एवमेव शब्दं भीतं त्वमसादादिहागतं । न च तद्द्रष्टव्या वै मित्या वाक्यं भविष्यति ।
 देशाय श्रीः सिन्धुशाय त्वं शयार्थेन आविर्नि । अनुप्राप्तेऽस्मिन् शयने प्रमेदं शरणागतं ।
 द्युका वरमाणा सा गुह्ये देवे स्मरद्गता । कान्तेन सह संयुक्ता मित्या वै भीतभीतवत् ।
 ततयोदाहर्षमेव गान्धर्व्येण समेत्य च । अन्यान्यं रमतमौ तु चक्रवाकौ यया दिवा ।
 कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यसगुणनेत्रा । रममाणाऽनिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा ।
 तस्मिन्नेवं घने प्राप्ते यदुमागृहमेव हि स । दिव्यमान्त्राभ्यन्तरे दिव्यसगुणनेत्रेण ।
 जयाया सह संयुक्ता विज्ञातो वाष्पचरिणि । ततोऽप्यारपुहयैर्ध्यायकानेदितं द्रुतं ।
 यद्यदृष्टमेवेण कन्यायास्तदतिक्रमे । ततः किं हरेभ्यं तत् प्यारिहं भीमकर्षणं ।
 बलिपुत्रेण बाधेन धोरणामिषपातिना । गच्छथं वदितं सर्वं हन्तानेव दुर्धति ।

१०७५

१०७६

१०७७

१०७८

१०७९

१०८०

येन न. कुलचारित्र्यं दूषितं दूषितात्मना । ऊषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् । ११५
 अस्मद्दत्तां योऽस्माभिः स्वयंयादमधर्षयत् । अशो वीर्यं तस्यै धैर्यमसौ धार्ष्ट्यं दुर्मते ।
 यः पुरं भवनघेदं प्रविष्टो न. सुबालिषः । एवमुक्त्वा पुनस्तान् स किङ्करानभ्यषोदयत् ।
 ते तस्याद्यामयो यद्वा सुमधुदा विनिययु । यवानिहृष्टोऽप्यभवत् तत्रागच्छन्महाबला ।
 नामाश्वदराद्यतकरा नामारूपा भयङ्करा । दानया समभिकुट्टा प्राचुस्त्रिवधकास्त्रिण ।
 तस्य धैर्यस्य निन्दं युवाभ्यागच्छतस्ततः । सहभैवेत्यित. शूराः प्राचुस्त्रि किमिति भुवन् । ११६
 अथापश्यत् तत् धैर्यं मानाप्रहरणोद्यतं । स्थितं समन्ततस्तत्र परिचार्यं यद्वा महत् ।
 वदती तद्वत् दृष्ट्वा वाय्मेषाहतलोचना । प्राचुस्त्रिवधभीता सा वाणपुत्री यशस्विनी ।
 ततस्तु वदती दृष्ट्वा तामूर्ध्वा मृगलोचना । हाहा कानोति वेपथोमनिरुद्धोऽभ्यभापत ।
 अभयं तेऽस्तु सुयोनि मा भैस्वं हि मयि न्यिते । सम्प्राप्ते हर्षकास्त्रे न तेऽस्ति भयकारणं ।
 कृत्वाऽयं यदि वाणस्तु भृत्यवर्गो यशस्विनि । आगच्छति न मे चिन्ता भीदः पश्याद्य विकर्म । ११७
 ततोऽभ्यगच्छत्परितो यत्र तदिष्टितं वलं । क्रुद्धः स्वसलमाप्याय सन्दृष्टवन्न रुदं ।
 ततो युद्धं बध्नाय नः बाणैरानां निग्नय तु । सा वित्रलोखाऽङ्गरत नारदं देवदर्शनं ।
 ततो निमेषमात्रेण सम्प्राप्ते मुनिपुङ्गव । स्मृतोऽयं चित्रलोखाया. पुरं शोणितमङ्गयं ।
 अन्तरोवे स्थितस्तत्र सोऽनिरुद्धमयामवोत् । मा भयं स्मृति ते वीर प्राप्तेऽस्म्यभिमनस्तत्र ।
 ततस्तु नारदं दृष्ट्वा सोऽभिवाच महाबल । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा युद्धार्थमभ्यवर्तत । ११८
 ततस्तोषां स्वं युवा सर्वेषामित्र गच्छता । सहभैवेत्यित. शूरास्तोषाद्विन्त इव द्विप ।
 तमापतन्तं क्रुद्धैव सन्दृष्टोऽष्टमहाभुजः । प्रायाशाश्ववरो हन्त भयान्ते विप्रदुद्रुवः ।
 सोऽन्तः पुरद्वारगतं परिधं यद्वा चातुलं । वधाय तेवास्त्रिष्वेव नामायुद्धविशारद ।
 ते सर्वे वाणयथैव गदाभिर्मुपलैलया । अविभि. पहिष्ये ब्रह्मैर्निग्नभूरणोचरा ।
 स हन्यमानो नाराय परिधेष्ट समन्ततः । दानवै समभिकुट्टे प्राचुस्त्रि प्रज्जक्रोविदै । ११९
 नाद्यभ्यत् सर्वभूतात्मा नदग्रेव इवोष्णगे । आविष्टः परिधं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
 सूर्या दिवि चरन्त्येव मेघानामिव सर्व्वत । दस्यकाष्टाग्निधरो नारदेऽष्टमानव ।
 शशु साध्विति वै तत्र सोऽनिरुद्धसमापत । ते हन्यमाना रौद्रेण परिधेष्टमितोऽजसा ।
 म द्रवन्त भयान् सर्व्वे मेघा वातेरिता इव । विद्रव्य दानवान् वीरः परिधेष्टाऽऽविक्रम ।
 अनिरुद्धो रणे हृष्टः सिंहनादं मुनोच ह । धर्मोन्ते तोयदे वायुश्च नदजिव महास्वर्ण । १२०
 तिष्ठध्वंसति चुक्रोश दानवान् युद्धदुर्मदान् । प्राचुस्त्रिवधनवापि सर्व्वान् ब्रह्मनिवर्हण ।
 तेन ते समरे सर्व्वे हन्यमाना महात्मना । यतो वाणस्ततो भीता ययुर्मुहुराशुखा ।
 ततो वायवमोपस्था अस्मन्नो रुधिरोचिता. । न शर्षं लेभिरे देव्या भयविक्रवलोचना ।
 म भैष्ट मा भैष्ट इति राक्षसा रैनाभिभाषिता । चासमुत्सृज्य चैकस्त्रा युध्वाध्वं दानवर्षभा ।

तान्वाच पुनर्वाणो भयविचललोचनान् । किमिदं लोकाविध्यातं यत्र उभृशं दूरतः ।
 भवन्नो यान्ति वैक्रयं क्रोधा इव विचेतसः । कोऽयं वक्ष्य भयवक्ष्ता भवन्नो यान्त्यनेकमः ।
 कुलापदेशिन, सर्वे नानाचुद्धविशारदाः । भवद्भिर्न हि मे काश्चै युद्धे साहाय्यमद्य वै ।
 अश्ववीजंभेत्येवं मत्समीपाच्च नश्यत । अथ तान् वाग्मिरयामिस्त्रासयन्वज्रधा बलौ ।
 व्यादिदेश रणे शूरानन्यानयुतम् पुनः । प्रमायगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निपदे ।
 अनीके सुमहद्वैरं नानाप्रहरणायुधं । अयान्तरोचे वज्रधा सविचुद्धिरिवामुदैः ।
 बाणानीकैः समभवद्वाह्नं संदीप्तलोचनैः । केचित् क्षितिस्थाः प्राक्रोशन् गजा इव समन्ततः ।
 अन्येऽन्तरीरेऽन्यमदन् धर्मान् इव तोयदाः । ततस्तत् सुमहत् सर्वैः समेतममवत पुनः ।
 त्रिष्टुतिष्ठति च तदा वाचोऽभूयन् सर्वैः । अनिरुद्धो रणे वीरः स च तानभ्यवर्षत ।
 तदाद्युधं ससभस्यैकेकैः समागतः । ययुष्यत महावीर्यैर्हान्तै मरु संयुगे ।
 तेपासेव च जपाच्च परिधाक्षोमरानपि । तैरेव च तदा युद्धे तान् जघान महाबलाः ।
 पुनः परिधमुत्पुष्टं प्रमृच्छ रणमूर्धनि । स दैत्यसंधान् समरे निजघान महाबलान् ।
 निक्षिप्तं चर्षं चोत्पुष्टं प्रमृच्छ रणमूर्धनि । स तेन विचरन्मार्गेनैकः श्रुण्विवर्षणः ।
 भ्रान्तमुह्यन्तानाविद्धमायुतं विद्रुतं भुतं । दति प्रकारान् दारिचंरदिवरश्चभृशुयत ।
 एकं ससहस्रलात्र ददृशूरणमूर्धनि । कीडनं वज्रधा युद्धे व्यादितास्यनिबान्तसं ।
 ततस्तानाभिवन्तता हृथिरौघपरिजुगः । पुनर्भयाः प्राद्रवन्त पञ्च बाणैः व्यवर्षितः ।
 गजवागिरघौपैस्तो उद्धमानाः समन्ततः । क्रुद्धो चान्तर्धरं धीरं रिशो जगुर्बहौजसः ।
 एवं भयमभूत्तथा दानवाणा मघारणे । एकैकस्थोपरि तदा तेऽन्येभ्यः भयपोडिताः ।
 वमन्तः शोणिते जगुर्भिषादविमुखा रणे । न बभूव पुरा देवैर्दुष्टतां तादृशं भयं ।
 धादुर्गं युधमानानामनिरुद्धेन संयुगे । केचिदमनौ हृथिरं क्षपतन् वसुधातले ।
 दानवा गिरिग्रहाभा गदाशूलाविनाशयः । ते बाणमुसृज्य रणे जगुर्भयसमाकुलाः ।
 विशालमाकाशतलं दामवा निर्जितारणे । निःशेषमग्नाः महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनीन्तदा ।
 बाण, क्रोधात् प्रजन्त्यास समिद्धेऽग्निरिवाध्वरे । अन्तरोवचरो भूत्वा बाधुवादी समन्ततः ।
 गारदोऽनृत्यान् प्रीत्या अग्निरुद्धस्य संयुगे । एतन्निघ्नन्तरे चैव बाण, परमकोपेन ।
 कभाण्डप्रमृष्टोतं तु रयमाभ्याय वीर्यवान् । यथै यथानिरुद्धो सैव क्षताचोरणे स्थितः ।
 पट्टिशासिगदाशूलासुखस्य सपरसधान् । बभौ बाणहस्तेण शक्रो ध्वजयतेरिव ।
 बहुगोधाङ्गुलिभैश्च बाहुभिः स महाभुजः । कत्नाप्रहरणेपिते शूद्रश्रे दानवोक्तमः ।
 धिक्चमदं नदनकुह्यो विस्फारितमहाधनुः । चपरोत्तिष्ठतिष्ठति क्रोधावरकलोचन ।
 बाणनाम्नश्च संयुज्य प्राद्युधिरपराजितः । बाणस्य वदतः संन्ये तदैवेन ततोऽहवत् ।
 किदिधीमासनिर्घोषं रक्तध्वजपताक्षिणं । अथपश्चादगदाङ्गं दशनन्महारथं ।

तस्य वाजिहस्यन्तु रथे युक्तं महात्मानः । पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव । ११५५
 तमापतन्तं ददृगे दानं यदुनन्दनः । धर्महृष्टस्तो युद्धे तेजसा चाद्यपूर्वतः ।
 अश्विचर्मधरो वीरः स्वयः धाममालास्रः । नरसिंहे यथा पूर्वमादिदेव्यवधायतः ।
 आपतन्तं ददृशाथ खड्गचर्मधरं तदा । खड्गचर्मधरं तन्तु दृष्ट्वा बाणः पदानिने ।
 प्रहर्षममृतं लेभे प्राद्युधिवधकाङ्क्षया । तनुषेण विहीनस्य खड्गपाणिस्य मानुषः ।
 अजयमिति तं मत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । अनिरुद्धं रणे बाणो जितकाक्षी महाबलैः । ११५६
 बाणं प्रोवाच संकुद्धो षट्छाता हस्यमानिनि । बाणस्य भुवनस्तस्य श्रुत्वा प्राद्युधिराह्वे ।
 बाणस्य वदनं क्रोधाद्भ्रममानोऽभ्युद्देशत । जपा भयपरित्रला रुदते तत्र आबिनी ।
 अनिरुद्धः प्रहत्याय समाश्राप्य च तां स्थितः । श्रय बाणः शरौचाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः ।
 चित्तेषु समरे कुद्धो ह्यनिरुद्धवधेषुया । अनिरुद्धश्च चिच्छेद काङ्क्षस्तस्य पराजयं ।
 ववर्ष शरवर्षाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः । बाणोऽनिरुद्धशिरसि काङ्क्षस्तस्य रणे बधं । ११५७
 तानि बाणसहस्राणि चर्मणा ध्वबधूय सः । बभौ प्रमुखंस्तस्य स्थितः स्वयं हृदोदधे ।
 सोऽभिमनूय रणे बाणमाश्लितो यदुनन्दनः । सिद्धः प्रमुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ।
 ततो बाणसहस्राधैर्मर्कसंभेदिमिराहुगैः । विचाध निशितोत्पील्यैः प्राद्युधिमपराजितं ।
 समाहतस्ततो बाणैः खड्गचर्मधरोऽपतत् । तमापतन्तं निशितैरभ्यग्न-सायकैस्तदा ।
 सोऽतिविह्वो महाबाहुर्बाणैः सन्नतपर्वभिः । क्रोधेनाति प्रज्ज्वाल चिकीर्षुः कर्म दुष्करं । ११५८
 श्वधरोऽभ्युत्तैर्नाभैर्बाणवैधः समाहतः । अभिभूतः क्षुभं कुद्धो ययौ बाणरयम्पति ।
 अशिमिर्गुपलैः ङ्गुलैः पट्टिशैर्लोमैस्तथा । सोऽतिविह्वः शरौघैस्तु प्राद्युधिनैर्भक्तवत् ।
 आश्रुत्य सहसा कुद्धो रथेशां तस्य सोऽपिच्छिनत् । अघानाशान् स खड्गेन बाणस्य रणमूर्धनि ।
 तं पुनः शरवर्षेण तोमरैः पट्टिशैस्तथा । चकारानाहितं बाणो युद्धमार्गविभारदः ।
 हतोऽयमिति विश्वाय प्राणदन्दावशा रणे । ततोऽभ्युत्तस्य सहसा रथवाणैः श्वस्थितः । ११५९
 शक्तिं बाणस्ततः कुद्धो घोररूपो भयावहः । अथाह-ज्वलितां दोषां घण्टामालाङ्गुलां रणे ।
 ज्वलनादित्यसङ्काशं यमदण्डेपदंभौ । प्राहिणोत्तामघट्टेन महोत्कां ज्वलितमिव ।
 तामापतन्ती सम्प्रेत्य जीवितान्तकरोन्तदा । सोऽभिमनूय तदा भक्तिं अथाह पुरुषोत्तमः ।
 निर्बिम्बेद तदा बाणं तथा शतया महाबलः । सा भित्त्वा तस्य देहं तु जगाम वसुधातलं ।
 त्र माहविह्वो व्यथितो ध्वजपट्टिं समाधितः । ततो मूर्च्छाभिभूतं तं कुष्माण्डो नाकमनवीत् । ११६०
 जपेत्तस्य दानवेष्ट्र किमेवं शत्रुमुच्यते । सञ्जलघो घ्न्य वीरो निर्बिकारोऽपि दृश्यते ।
 मायामाश्रित्य युध्यस्त नार्य-बन्धोऽन्यथा भवेत् । आत्मानं मास्र रजस्त प्रमादात् किमुत्सवे ।
 बध्यतामपमदैव न नः सर्वान्विनाशयेत् । कुष्माण्डवचनैरेव दानवेष्ट्रः प्रचोदितः ।
 बाणं हवामभिरुद्धः प्रोवाच वदताम्बरः । यथोऽहमस्य विदधे मृत्युं प्राणहरं रणे ।

आदास्यान्वद्भेन हि गह्वरानिव पञ्चगान् । इत्येवमुक्त्वा स रथः सायुः सध्वजसारथिः ।
 गन्धर्व्यनगराकारस्तथैवान्तरधीयत । विज्ञायान्निर्हितं वाणं प्राद्युस्त्रिपरराजितः ।
 पौरुषेण समायुक्तः संप्रेक्षत दिशो दृष्ट्वा । आस्थाप्य तामर्षीं विद्यां ततः क्रुद्धो बलीः सुतः ।
 मुमोच निशितान् दारणांश्चो मायाधरो बली । प्राद्युस्त्रिविशिखैर्बद्धः सर्पभूतैः समन्ततः ।
 वेष्टितो बद्धा तस्य देहः पञ्चगराग्निभिः । स तु वेष्टितमर्वाङ्गो बद्धः प्राद्युस्त्रिराह्वे ।
 निप्रयत्नः कृतस्तस्यैव मैत्राक इव पर्वतः । ज्वालावलीद्वन्द्वेन सर्पभोगैर्विचष्टितः ।
 अभूतः पर्वतः कारः प्राद्युस्त्रिभवद्रूपे । निप्रयत्नगतिव्यापि सर्ववत्तमैः शरैः ।
 न विध्ये स भूतात्मा स्रज्येन परिवेष्टितः । ततस्तं वाग्निरुणाग्निः संरन्ध्रः समतर्जयत् ।
 वाणे ध्वजं समाश्रित्य प्रोवाचामर्षितो बभूव । कुम्भाण्डं बध्नां शोभमयं वै कुलसर्पमनः ।
 चारिचं येन नो लोकै दूषितं दूषितात्मना । इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
 राजन् बद्धान्धर्षं किञ्चित् तन्मे दृष्ट्वा यदोच्छ्रमि । अयं विज्ञायतां कस्य कुतो वाऽयमिहागतः ।
 केन वायमिहानीतः शकतुन्यपराक्रमः । मयाऽयं बद्धोऽहं युधन् दृष्टो राजन्नाहारथे ।
 क्रीडन्निव च युद्धेषु दृश्येते देवसूनुवत् । बलवान् सत्वधर्मसः सर्वशस्त्रविशारदः ।
 नार्थं बध्नन्तं दौषमर्षदै दैत्यसन्तम । गान्धर्व्येण विवाहेन कन्येयं तव सङ्गता ।
 अदेया क्षप्रतिपाद्या अतस्त्रिणव बधं कुरु । विज्ञाय तु बधं वाऽस्य दूषां वाऽस्य करिष्यसि ।
 बधे ह्यस्य महाभेदो रक्षणे सुमहान् गुणः । अयं हि पुरुषोत्कर्षः सर्वया मानमर्हति ।
 सर्वतो वेष्टिततनुर्न व्ययत्येय भोगिभिः । कुलशैटोर्बोधैश्च सर्वेन च समन्वितः ।
 पश्य राजन् यन्मोक्षार्थैरन्वितं पुरुषोत्तमं । न भो गणयते सर्वान् बधं प्राप्नोऽप्ययं वधो ।
 यदि मायाप्रभावेण नात्र बद्धो भवेदयं । सर्वोत्तमगुणान् सङ्गो योधयेत्काच संशयः ।
 सर्व्युद्धेषु-मार्गज्ञो भवेदोर्बोधैः अधिकृतव । शोणितौघमुनेर्गवैर्गौगमौगैश्च वेष्टितः ।
 त्रिभिर्धा भृकुटौ हस्ता न चिन्तयति नः स्त्रिगान् । इमानवस्त्रां नीतोऽपि स्त्रवाङ्गुलमाश्रितः ।
 न चिन्तयति राजंस्त्रां बोध्यंशान् कोऽप्यर्थं युवा । सहस्रबाहोः ममरे दिपाङ्गः प्रमुखे स्थितः ।
 न चिन्तयति ते वीर श्रेयो बोध्यंस्त्राश्रितः । क्विन् यदि ते राजन् श्रेयो बोध्यंस्त्राश्रितः ।
 कन्या सेयं न शान्त्यस्य निर्धायात्तनेन सङ्गता । यदि चेष्टतमः कथिदयं वंशे महात्मनां ।
 ततः पूजामर्थं सन्तः प्राप्स्येयवापुरोत्तम । रक्षतामिति वीर्या दे नयाऽस्त्विति च तत्प्रियान् ।
 स्वमुक्ते तु वचने कुम्भाण्डेन महात्मना । तपोव्याह तु कुम्भाण्डं वाणः शकनिरवर्णः ।
 संरक्षिणक्षतो दत्त्वा हनिमद्भ्यः धीमतः । ययो स्त्रमेव जनं बलेः पुष्टो महाबलः ।
 संयतं मायया दृष्ट्वा अनिरुद्धं महायने । अतोऽहं नारदः श्रेष्ठोऽप्रमद्भ्रातृवर्ती प्रति ।
 ततोऽप्याकाशमर्षं मुनिर्दारयतीकृतः । बद्धं निवेदयामोति प्राद्युस्त्रिं गह्वरध्वजे ।
 गते चक्षीणां प्रवरे कोऽनिरुद्धो व्यचिन्तयत् । गह्वरध्वं दानवः कूरो युद्धं प्राप्य न संशयः ।

११८५

११८६

११८७

११८८

११८९

११९०

स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरं । आपयिष्यति तत्त्वेन ह्रममर्थं यथैव तत् ।

१९१५

नागैर्विवेष्टिते दृष्ट्वा ऊषा प्रायुषिमातुरा । करोद् वाष्पयन्तावो तामाह रुदतो पुनः ।

किमिदं कथ्यते भोऽह मा मेल्लं शृङ्गभलोचनं । पश्य सुत्रोणि सम्प्राप्तं नक्तृते मधुसूदनं ।

यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा वाङ्मन्यं बलस्य च । दानवा नाशमेव्यन्ति गर्भायासुरयोषितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्ताऽनिरुद्धेन ऊषा विश्वम्भमागता । नृशंसं पितरश्चैव मोचते सा सुमथसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रेण विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धवन्धने सप्तसत्रत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा वाणपुत्रे वीरः सेऽनिरुद्धः सहोषया । सखिरुद्धोऽसुरेऽङ्गे वाणेन बलिस्तमुना ।

१९१६

तदा देवी स कौमारी रत्नार्थं प्ररणं गतः । यद्वीरतमनिरुद्धेन देव्यालोचनमिदं शृणु ।

अनन्तमर्चयं दिव्यासादिदेवं सनातनं । नारायणं नमस्तस्य प्रवरं प्रथमं विभुं ।

अष्टौ कात्यायनी देवीमार्था लोकात्मस्तुतां । वरदां कीर्तयिष्यामि नामभिर्चरिषंस्तुते ।

अष्टभिर्द्वैवतेष्वैव वाक्पुत्रैरर्चितां शृणु । तां देवीं सर्वदेव्यां सर्वलोकात्मस्तुतां ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेन्द्रविष्णुभगिनी नमाम्यात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन शुचिः स्तोत्रे कृताञ्जलिः ।

१९१७

गौतमीं केशभयदां यशोदानन्दिवर्द्धनी । मेधां गेमुलवभूतां नन्दगोपस्य नन्दिनी ।

प्राज्ञां दक्षां शिवा पुष्पां दम्पुत्रप्रमर्दिनी । तां देवीं सर्वदेव्यां सर्वभूतनमस्तुतां ।

दर्यनी पूरणी मार्यां अश्विनां अश्विप्रभां । शान्तिं वृषाश्च जननीकोदरनीं तेषणी मया ।

स्तव्यां देवीः सर्वगणैः सर्वभूतनमस्तुतां । कालीं कात्यायनीं देवीं भयदां भयनाशिनी ।

कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणी । मोदानिनीं मेघवरां वेनालीं विपुलावनां ।

१९१८

धूम्रस्तान् महाभागं प्रकुनीं रेवतीं तथा । त्रियोनीं पद्मनीं पद्मे पोषमासी चतुर्दशे ।

सप्तार्चिर्भति च्छराणि नच । सर्व्यां दिशो दश । नगरीपवनोद्यानचयः हालनवासिनी ।

क्षीं श्रीं गार्गीं च गान्धर्वीं योगिनीं योगदां सदा । कीर्त्तिनामां दिग्ं स्वर्गां नमस्यामि सरस्वती ।

वेदानां मातरश्चैव सावित्री भक्तवत्सला । तपस्विनीं शान्तिकरीमेकान्तेशं सनातनीं ।

कौटोर्था मदिरां अष्टाभिनां मन्यववामिनीं । भूतार्थीं भयकरीं कुम्भाङ्गीं कुसुमप्रियां ।

१९१९

दारुणीं मन्दरावलीं विन्ध्यकैलाषवामिनीं । वराङ्गनीं विहरणीं वक्रहारीं दृगम्बतीं ।

दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निगुह्या नयदर्शिनीं । सुगमियां ॥ तां देवीं वज्राशत्रुनाशं प्रियां ।

किगतीक्षोरवर्णां चारुमेनानमस्तुतां । आश्रयां सोमयां योग्या सर्वपर्वतवासिनीं ।

निगुह्यामगुह्यामयनीं गजकुम्भीपमलनीं । जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारुमेवितां ।

वरां कुमारप्रभां पार्वतीं पर्वतात्मजां । पद्माश्रयेव कन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ।

१९२०

कद्रुपुत्रनरसस्य पुत्रपौत्रवरस्तियः । माता पिता जगन्माता । दिवि देवासुरगणैः ।

अपिपद्मयोगनास्य यद्यगन्धर्वमेवितां । विद्याधराणां नारीषु माध्वीसु नगुत्रास्य च ।

स्वमेतासु मादीपु सर्वभूतः प्रया । नन्दशुभादिषु ऐशोऽसौ किशरोद्गोतमपिने ।

म गला नारदस्य च शङ्खचक्रगदाधरं । आपयिष्यति तत्त्वेन दममर्थं यथैव तत् ।

१०२५

नामैश्वर्येष्ठिते दृष्ट्वा ऊषा प्रायुष्मिमातुरा । हरोद वाप्यरक्ताची तामाह हृदतो पुनः ।

किमिदं ब्रूयते भोरु मा भैस्व शुभलोचने । पश्य सुत्रोणि सम्प्राप्तं नत्कृते नधुसूदनं ।

यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा बाहुशब्दं बलस्य च । दानवा नाशमेत्यन्ति गर्भाश्चासुरयोधितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्ताऽनिरुद्धेन ऊषा विसम्भ्रमागता । नृशंसं पितरश्चैव शोचते सा सुमन्धमा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बाणयुद्धे अनिरुद्धवन्धने सप्तसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा बाणपुरे धीरः सोऽनिरुद्धः सहोषया । सन्निरुद्धोऽसुरेन्द्रेण बाणेन बलिस्तनुना ।

तदा देवी स कामारी रचार्यं शरणं गतः । यज्ञीतमनिरुद्धेन दैत्यालोचमिदं शृणु ।

अनन्तमत्तं दिव्यमादिदेवं सनातन । नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं प्रयमं विभुं ।

चण्डो कात्यायनी देवीमाया लोकनमस्कृता । वरदा कीर्त्तयिष्यामि नामभिर्हरिबन्धुते ।

अपिभिर्हृतेत्येव वाक्पुण्यैश्चिन्तां श्रुत्वा । ता देवीं सर्वदेवता सर्वलोकनमस्कृता ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेन्द्रविष्णुमगिनौ नमाम्वात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन श्रुत्वा स्तोत्रे

गौतमी कंसभयदां यशोदानन्दिवर्द्धिनीं । मेधां गेमुलसम्भृतां तन्द्योपस्य नन्दिनी ।

प्राज्ञां दद्यां शिवां पुण्यां दनुपुत्रप्रमर्दिनीं । तां देवीं सर्वदेवतां सर्वभूतनमस्कृता

दर्शने पूरणे मायां शशिवक्त्रां शशिप्रभां । शान्तिं धृवास्तु जननीकोहलीं तोषण

स्तथां देवीं सर्पिण्यै सर्वभूतनमस्कृता । काष्ठो कात्यायनी देवो भयदां भय

कात्यायनी कामगमां चिन्तां ब्रह्मचारिणी । सोदानिनीं मेघरवां देतालो वि

पूयस्त्वाम् । महाभागां शकुनी रेवतीं तथा । नियोना पद्मिनी पद्मी पोषमासः

सप्ताविशति चक्राणि नद्यः सर्वा दिशो दृशः । नगरोपवनोद्यानचयः शालनया

श्रीं श्रीं गार्गीं च गान्धर्वीं योगिनीं योगदां सदा । कीर्त्तिनामां दिशः स

वेदानां मातरस्तैः सावित्री भक्तवत्सला । तपस्विनीं शान्तिकरीं मेकान्तमा

कौटोथीं मुदिता चण्ड मिला मलयवाहिनीं । भूतघात्री भयकरी कुषा

दारणीं मन्दरावलीं विन्ध्यकैलाषवासिनीं । वराहना सिंहरथां बडका

दुर्लभा दुर्जया दुर्गा निशुल्कनयदग्निनी । सुरापिशां सुरा देवो वज्र

किराती धीरवधनीं शैरसेनानमस्कृता । आन्येषां सोमयां सौम्या सर्वेषां

निशुल्कशङ्खमयनीं मन्त्रकुम्भोपमस्तनीं । जननीं सिद्धसेनया सिद्धचार

वरां कुमारप्रभां पार्वतीं पर्वतात्मजां । पद्माम्बुदेवकन्यानां पद्मो देवग

कटपुष्पमदच्छद्यः पुत्रपौत्ररक्षियः । माता पिता जगन्माता दिवि देवा

अपिपत्नीगणानाञ्च यत्तज्जन्मवैविधा । विद्याधराणां नारीषु माधोसु न

स्वमेतासु नारीषु सर्वभूतायया ह्यपि । नमस्तताऽपि तैलोक्ते किन्नरोद्भाते

गृध्रध्वं यादवाः सर्वे यथा चिन्तान्वितो ब्रह्म । अनिरुद्धे हते गुरोरे शयिन्या सर्वपार्थिवाः ।
 अत्रका इव मंथने सर्वान्निष्ठान् सवान्भवान् । आङ्कक्षेव नो राजा हतः ज्ञानेन वै पुरा ।
 प्रत्यानीतः स चास्माभिर्गुह्यं कृत्वा मुदाह्वयं । प्रद्युम्नस्यापि नो बाल्ये शम्भोरेण हतो ह्यभूत् ।
 स तं निहत्य समरे प्राप्नोति हस्तिचिन्तनम् । इदं तु मुमहत् कष्टं प्राद्युषिः क्व प्रवाधितः ।
 नैवविधमहं देयं स्मरामि मनुजवर्गाः । भक्षणा मुष्टितः पादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ।
 तद्याहं यानुवन्धस्य हरिष्ये जीवितं रणे । इत्येवमुक्ते कृष्णेन सत्यैर्कर्माकामप्रवोत् ।
 चराः कृष्ण प्रद्युम्ननामनिरुद्धस्य मागधे । सपत्न्यैतवनाद्देशं मार्गन्तु वसुधामिमां ।
 आङ्कर्वं प्राह कृष्णश्च क्षितं कृत्वा वषट्पादा । अन्वेषयेन्निरुद्धस्य चरणादिश्च मा चिरं ।
 आश्वत्थराज्यं वाष्पान्त्यं व्यादिश्यन्तां चरा नृप ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ केयवस्य वचः श्रुता आङ्कक्षस्वरितोऽभवत् । अन्वेषयेन्निरुद्धस्य चरान् व्यादिष्टवांशदा ।

ततश्चराय व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना । हया रथाय व्यादिष्टाः पार्थिवेन महात्मना ।
 अभ्यन्तरश्च मार्गध्वं वाष्पान्त्यं समन्ततः । वेणुमनं क्षतावेष्टं तथा रैवतकं गिरि ।
 अक्षवन्ते गिरिस्तैव मार्गध्वं नरिता हयैः । एकैकं तत्र चोद्यानं मार्गितयं समन्ततः ।
 पातय्येषापि निःशङ्कमुद्यानेषु समन्ततः । हयानः स वृक्षाणि रथानास्त्रायैकम् ।
 आह्वयं नरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुलन्दनं । धेनापतिरनाष्टिरिदं वचनमप्रवोत् ।
 कृष्णमक्रिष्टकर्मायमप्युत्तं भोतभोतवत् । गृध्र कृष्ण वचो मद्यं यदि ते रैवते प्रभो ।
 चिरात् प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं आपते मतिः । अनिष्टो मा पुत्रो मा च निमुन्दनरक्षो हनो ।
 भौमः शत्रव्य निहतो मेन्दो द्विविद इव च । इयपीवय मुमहन् यानुवन्धस्तथा हतः ।
 तादृशे विपश्ये वृत्ते देवदेतो मुदाह्वये । सर्वान्घोतानि कर्ष्यामि निःशेषापि रणे रणे ।
 कृतवामसि गोविन्द पार्थिवाहय नास्ति ते । इदं कर्ष्यं तया कृष्ण यानुवन्धं हते रणे ।
 पारिजातस्य हरणे यत् कृतं कर्ष्यं दुन्दुभैरं । तत्र शक्रस्तथा कृष्ण रेरावतमिरोगतः ।
 निष्पतिता वाङ्मोर्ध्वेण खयं युद्धविभारदः । तं वैरं तया शङ्कै कर्ष्यं नात्र शंभयः ।
 वेदानुवन्धस्य महाश्वेन फार्यंस्तथा सह । तत्रानिरुद्धहरणे हतं मघवता सुषे ।
 न क्षान्त्य भवच्छक्तिर्भरनिधातनम्यति । इत्येवमुक्ते वचने कृष्णो नम इव श्रवन् ।
 उवाच वचनं धीनामनाष्टिं नष्टवचं । धेनानोद्यात मा मेवं न देवाः पुद्गलकर्मणः ।
 नाकृतमना न क्षीरा नावजिज्ञा न शस्त्रिणाः । देवतावंश मे यत्रो महान्दानखंभयं ।
 तेषां त्रिपार्श्वस्य रणे हस्ति दुस्त्रास्यहानुरान् । तत्परस्तब्धनायास्मि तद्गच्छत्यराधकः ।
 यद्यं पापं हरिष्यन्ति विद्यायैर्विधे हि मा । अशुद्राः सत्पत्न्यस्य नि यं भक्तान्कल्पिनः ।
 न तेभ्यो विद्यते पापं यात्रिभ्रमन् प्रभाषये । कदाचिद्दिह पोयन्नाहनिबद्धो हतो भवेत् ।
 देवेषु समरेऽत्र नैतत् कर्ष्यं विधोषते ।

१११

१११३

१११

१११३

१११

१११३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्यास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत् सुखमाप्नुतः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति । ११२०
इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाण्युद्धे अनिरुद्धकृतार्यास्तवे षष्ठसप्तत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽनिरुद्धस्य गृहे रुद्रः सर्वयोपितः । प्रियं नायमपश्यन्त्यः कुरन्त्य इव संधशः ।

अथो धिक्किमिदं नाय नाथे कृण्वे व्यवस्थिते । अनाया इव संधशा रुदिमो भयपीडिताः ।

यस्मिन्प्रमुखा देवाः सादित्याः सनरुद्राः । बाहुच्छायां समाश्रित्य वचनि दिवि निर्हताः ।

तस्योत्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्भयं । यस्यानिरुद्धः पौत्रः स चोरः केनापि नो हतः ।

अथो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्घतं । वासुदेवस्य चः श्रीधः प्रज्जालयति दुःसहं । ११२१

व्यादितास्त्रस्य यो मृत्याहं बाधे परिवर्तते । स वासुदेवं समेर मोहनं प्रत्युदियाद्रिपुः ।

इदमेवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपुद्भवै । कयं जीवन् विमुच्येत साचादपि शचीपतिः ।

शतनायाः स्रगोण्याः स्रग्वयस्य विनाशिताः । विप्रयोगेन नायस्य कृतान्तव्रगाः कृताः ।

इत्येवं ता रुदन्यस्य वदन्यस्य पुनः पुनः । नेत्रजं वारि मुमुक्षुरश्रवं परमाङ्गना ।

तासां वाप्याम्बुपूर्णाणि नयनानि चक्राग्रिरे । सलिलेनासुतानोव पङ्कजानि जलजग्मे । ११२२

तासामरालपक्वाणि रागिमुत्तिग्नुमानि च । अधिरेषासुतानोव नयनानि चक्राग्रिरे ।

तासां हर्म्यतलन्यानां हर्षमासोन्महास्वनः । कुररोणमिश्राक्षग्रे रुदतोनां सदस्यः ।

तं युवा निनदं धीरमपूर्वमयमागतं । उत्पेतुः सहसा स्वेभ्यो गृहेभ्यः पृथग्वर्षभाः ।

कस्मादेवोऽनिरुद्धस्य श्रूयते रुदितस्वनः । गृहे कृष्णामिरुद्गतां सुतो नो भयमागतं ।

इत्येवमृषोऽन्योन्यं श्लेष्टविल्लवगद्गदाः । श्लाघयिंता यया विंष्टा गुहाभ्य इव निःसृताः । ११२३

सशस्त्रमेरो कृष्णस्य सभायामाहता तदा । तस्याः शब्देन ते सर्वे सभामागत्य धिडिताः ।

किमेतदिति तेऽन्योन्यं समष्टं कृत्वा यादवाः । अन्योन्यस्य हि ते सर्वे यथान्यायमवेदयन् ।

ततस्ते वाप्यपूर्णाचाः क्रोधासंरक्तलोचनाः । निशमनो व्यतिष्ठन्त यादवा मुहुदुर्बदाः ।

दृष्पीभूतेषु सर्वेषु विश्वयुवाक्यमवोत् । कृष्णं प्रहरतां श्लेष्टं निशमन्तं भृङ्गभृङ्गः ।

किमेवं चिन्तयाविष्टः पुद्गलेभ्य भवानिह । तव बाहुव्रजप्राणमाश्रिताः सर्वयादवाः । ११२४

भवन्तः श्रिताः कृष्णं संविभृक्षाय सर्वेश्वरः । तयैव भगवान् शकस्त्वव्यवेष्य जयाजयै ।

सुखं स्वपिति निशितः कथं त्वं चिन्तयाविष्टः । योऽकृष्णगरमवोत्थं सर्वे ते ज्ञातयो गताः ।

तान्मज्जमानानेकस्रं समुद्धर महाभुज । किमेवं चिन्तयाविष्टो न किञ्चिदभिभाषये ।

चिन्तां कर्तुं वया देव न त्वमर्हसि माधव । इत्येवमुक्तः कृष्णश्च निःशस्य सुचिरं वज्र ।

प्राप्तवाक्यं स वाक्यशो वृहस्पतिरिव स्वयं । ११२५

॥ कृष्ण उवाच ॥ विश्वेश चिन्तयाविष्ट एतत् कार्यमचिन्तयं । विचिन्तयंस्तद्वशात् कार्यस्य न लभे गतिं ।

तयाहं भवताऽप्युक्तो नोचरं विदधे कश्चित् । दाशाहंमपमयेऽहं वदाम्यर्थवती गिरि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं चिन्तयमानस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । कृष्णस्य वचनं श्रुता तदाऽकूरोऽजवीदधः ।

मधुरं श्रवणया वाचा शोऽय वाक्यविशारदः । यच्छकस्य प्रभो कार्यं तदस्माकं विनिश्चितं ।

अस्माकस्यापि यत्कार्यं तद्वि कार्यं शचीपते । शंख्याय वयं देवैरस्माभिरपि देवतः ।

देवार्थं भवांस्यापि मानुषत्वमुपागतः । विष्णुर्कम्पुनिष्ठा वीरो देवदेवः सनातनः ।

एवमकूरवचनैद्योदितो मधुसूदन । श्लिग्धगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभभाषत ।

नायं देवेन गन्धर्वैर्न धर्मेनार्पि राक्षसे । प्रद्युम्नपुत्रोऽपहृतः पुंयत्ना तु हतः स्त्रिया ।

मायाविदग्धाः पुंस्येक्षो दैत्यदानवयोषितः । तामिर्वृतो न सन्देहो नान्यतो विद्यते भयं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने श्रुत्वेन तु महात्मना । श्रयावगम्य तन्नेन यदुक्तं यदुमपठते ।

उदतिष्ठन्महानादक्षदा कृष्णं प्रशंसयन् । चिन्तयन् च तु सर्वेषां सूतमागधवन्दिनां ।

मधुरं प्रश्रुत्वे शब्दो माधवस्य निवेशने । ते चराः सर्वतः सर्वे सभाद्वारमुपागताः ।

शैवैर्गङ्गादया वाचा इदं वचनमब्रुवन् । उद्यानानि सभाः प्रैला गुह्यं नद्यः शरांसि च ।

एकैकं शतशो राजन् मार्गितं न च दृश्यते । अथ कृष्णचरा राजलुपागत्य तदाऽमुवन् ।

सर्वे संविदिता देशाः प्राद्युष्मिन् च दृश्यते । यदन्यत् संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन ।

तदाज्ञापय नः विप्रमनिदृष्टस्य मार्गणे । ततस्ते दीनमनसः सर्वे बाष्पाकुलेक्षणाः ।

अन्यान्यमभभाषन् किन्तु कार्यमुत्तरं । सन्दृष्टौष्ठपटाः केचित् केचिदाष्पाकुलेक्षणाः ।

केचित्कुटिमाख्याय चिन्तयन्त्ययैरिदृशे । एवं चिन्तयतां तेषां वक्ष्येमभिभाषतां ।

अनिदृष्टः कुतश्चेति सन्मनः, सुमहानभूत । अन्यान्यमभिबीक्ष्यन्ते साक्षात् आतमन्वयः ।

तां निशां विमनस्कान्ते गमयेयुः कथञ्चन । अनिदृष्टो हतश्चेति पुनः पुनरिन्दम ।

एवञ्च मुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा । ततस्त्वर्यनिनादैश्च शङ्खानाञ्च महाशब्दैः ।

प्रबोधनं नद्यावाहोः कृष्णस्याक्रियतालये । ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।

प्रविवेश सभामेको नारदः प्रहसन्निव । दृष्ट्वा तु यादवान् सर्वान् श्रुत्वेन सह सङ्गताम् ।

ततः शयनशब्देन माधवं प्रत्यभूजयत् । उद्यमेनादयस्ते च तस्मैपि प्रत्यभूजयन् ।

अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समितिदुर्जयः । मधुपर्कश्च गाक्षैव नारदाय ददौ प्रभुः ।

सोपविश्यासने मुने स्फट्पाक्षरक्षणेऽवृते । सुखाधीनो यथान्नायमुवाचेदं वरार्थयवत् ।

॥ नारद उवाच ॥ किमेवं चिन्तयाविष्टा नि शङ्का गतमानसा । उत्साहहोनाः सर्वे वै क्रीवा इव समायते ।

एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । वासुदेवोऽजवीदार्क्यं श्रूयतां भगवच्चिदं ।

अनिदृष्टो हतो ब्रह्मन् केनापि निर्गम सुमत । तस्मात्तैः सर्वैः एव सा चिन्तयाविष्टचेष्टः ।

एव ते यदि वृत्तान्तं श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने । भगवन्कथ्यतां साधु प्रियमेतन्ममानस ।

इत्येवमुक्ते वचने केवलेन महात्मना । प्रहस्य नारदः प्रादु श्रूयतां मधुसूदन ।

निवृत्तं सुमहद्युद्धं देवासुरसमं महत् । अनिदृष्टस्य पैकस्य वाणस्य च महास्थे ।

यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः । प्रजापतीनां साध्यानां विदशानाञ्च शाश्वतः ।

सूत्रमानः सत्त्वैः शूभैः सूतमागधवन्दिभिः । चषिभिश्च महाभागैर्बेदवेदाङ्गपारगैः ।

संविधानमयाश्चाप्य दारकायां महाभुजः । गमनाय मतिञ्चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ।

आस्थितो गरुडं देवस्तस्य चान् विलायुधः । शृष्टतोऽपि बलस्याय प्रद्युम्नः शत्रुकर्षणः ।

जय वाणं महाबाहो ये चास्यानुचरा रणे । न हि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्ते महाशूरे ।

प्रसादान्ति भुवा सक्तीर्बिभ्रयस्त पराक्रमैः । विजेष्यसे रणे शत्रून् दैत्यैर्ज्ञं सहसैनिकं ।

बिड्चारणसंधानां महर्षीणाञ्च सर्वेशः । शृष्टुं वाचोऽन्तरीक्षस्थाः प्रययौ केशवी रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि क्षेमाशौच्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्त्वय्यनिनादैश्च शङ्खानाञ्च महास्रवैः । वन्दिमागधसूतानां सत्त्वैश्चापि सहस्रजः ।

शत्रून्मुखैर्जघामोर्मिः सूत्रमानोऽय मानवैः । धमार रूपं सोमार्कशक्रार्थं सद्युग्रं तदा ।

अतीव शूद्रमे रूपं व्योम तस्योत्पतित्यतः । वैनेतेयस्य भद्रं ते र्हितं हरितेजसा ।

अथाष्टबाहुः कृष्णस्तु पर्वताकारसन्निभः । विषभौ पुच्छरोष्ठाक्षौ विक्राङ्गान् वाणसंघयं ।

अक्षिचक्रगदावृथा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः । चर्म शङ्खं तथा वज्रं शङ्खश्चैवास्त्रा वामतः ।

श्रीर्षाणान् सृष्टस्रश्च विहितं शार्ङ्गधन्वना । सृष्टस्रश्चापि कायाणां वहन् सद्युर्षणस्तदा ।

श्वेतप्रहरणोऽष्टयः कैलास इव शृङ्गवान् । आस्थितो गरुडं राम उद्यक्षिव निशाकरः ।

सन्तुलुमारुह्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मानः । प्रद्युम्नस्य महाबाहो संयामे विकसित्यतः ।

स पञ्चस्रविधैर्विभुधन् पर्वतान् वज्रज । जगाम माभै बलवान् वातस्य प्रतिपेधयन् ।

अथ वाचोऽरतिगतिमास्त्राय गरुडस्तदा । बिड्चारणसंधानां सुखं मार्गमवातरत् ।

अथ रामोऽब्रवीदाद्यं कृष्णमप्रतिभं रणे । स्वामिः भ्रमाभिर्हिताः स्म कृष्ण कृष्णादपूर्ववत् ।

सर्वे कनकवर्णाभाः संतृप्ताः स्म न संशयः । किमिदं ब्रूहि बलस्य किं जेरोः पार्श्वगा वयं ।

॥ भगवानुवाच ॥ मन्ये वाणस्य नगरमभ्यासस्यमरिन्दम । रक्षाद्यै तस्य निर्याता वज्रिरेष स्थितो ज्वलन् ।

अग्रेराहवनीयस्य प्रभया स्मः सम्राट् । तेन यो वर्षवैकृष्मिदं ज्ञातं हलायुध ।

॥ राम उवाच ॥ यदि स्मः सज्जिकर्षस्था यदि निष्प्रभतां गताः । तदिदं तस्य स्वयं बुद्ध्या यद्वानन्तरं हित ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ कुरुस्य वैनेतेय त्वं ययः कार्यमनन्तरं । तया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तरं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्श्रुत्वा तु गरुडो वासुदेवस्य भाषितं । चक्रे मुखसहस्रं हि कामरूपो महाबलः ।

गङ्गामुपागमन्तूर्ध्वं वैनेतेयस्ततो बलौ । आश्रुत्याकाशमन्त्रायामायोय सलिलं बद्ध ।

प्रवर्षोपरि गतो वैनेतेयः प्रतापवान् । तेनाग्निं प्रमयामास बुद्धिमान् विनातामजः ।

अग्निराहवनीयस्तु ततः शक्तिमुपागमत् । तं दृष्ट्वाहवनीयस्तु शान्तमाकाशगङ्गाया ।

परमं विस्मयं गत्वा सुप्रेषा वाक्यमब्रवीत् । अग्नौ वीर्यमयाग्नेस्तु योऽहदुग्धगंधयै ।

तदेव वर्षवैकृत्यं चक्रे कृष्णस्य धीमतः । त्रयस्यपार्श्वं लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।

गच्छ मे ह्यगमान् देशान् विजयस्य तवाश्रयात् । गुरुत्वान्नेरुतस्यस्त्वं लघुत्वात् पवनोपमः ।
भूते भये भविष्ये च न ते तुल्योऽस्ति विक्रमे । सत्यधन्य महाभाग वैनतेय महाद्युते ।
क्षेमदानुद्धार्यं साहाय्यमुपकल्पतां ।

१००

॥ गच्छ उवाच ॥ अत्यहुतमिदं वार्ष्णेय तव कृष्णमहाभुज । तत्प्रयादायु विजयः सर्वत्र मम केशव ।
धन्योऽस्म्यनुसृष्टोतोऽस्मि संखवान्धुसूदन । श्रोतव्यस्त्वं मया कृष्ण सौमि नं तं महाभुज ।
वेदाध्यय, सुराध्यय, सर्वकासप्रदो भवान् । शमोषदर्शनस्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः ।
चतुर्भुजचतुर्भुजिच्छातुर्धौचप्रवक्तकः । चातुराश्रम्यवेता च चतुर्होता महाकविः ।
धनुर्धरचक्रधरो भवान् शङ्खधरो महान् । भवान् पूर्णेषु देहेषु ख्यातो भूमिधर, प्रभो ।
साङ्गुक्षी मुषली चक्री देवकोतनयो भवान् । गोवर्द्धनधरश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ।
चानूरमयनश्चैव मत्सादिर्नक्षभावनः । मत्प्रियो महामतो महापुरुषदत्तपि ।
विप्रप्रियो विप्रचितो विप्रज्ञो विप्रभावनः । ब्रह्मण्यय वरंखय महान्दामिदर, सत ।
प्रसन्नमयनश्चैव केशिहा दामवान्कः । अश्लोचश्च हन्ता वे तथा रावणनाशनः ।

१००५

१०१०

१०१५

१०१९

१०२५

विभीषणस्य भगवाचाज्यदो बालिनाशनः । सुषोढराज्यदाता च बलिद्राज्यापहारकः ।
रत्नहर्षो महारत्न, समुद्रोदरधन्व । वरुणस्य भवान् ख्यातो भवांस्य हरिदुद्भव ।
भवान् खड्गधरो धन्यो धनुर्धरवरो महान् । दानार्ह इति विख्यातो महाधन्या धनुःप्रियः ।
गोविन्द इति विख्यातो जलधिस्तश्च सुप्रत । आकाशश्च तमश्चैव समुद्रमयनो महान् ।
भवान् क्षर्त्तौ वज्रफलो भवान् खड्गधरो मही । तमेव च महाभियो वीजनिप्यत्तिरेव च ।
त्रैलोक्यमयनश्चैव कोपकोभमनारण्यः । भवान् कामप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्धर ।
वन्तौ वर्तनश्चैव प्रलयाः मिलयो महान् । हिरण्यगर्भो भूगर्भो रूपवान् पुरुषोत्तमः ।
ईशस्त्वं च महदेवस्तमसज्जगुणान्वित । स्तोतुमिच्छसि मां देवस्तोतव्यस्त्वं सनातन ।
चक्षुषा ये त्वया घोरा, प्राणिनस्य निरीचिता । हतास्ते समदख्येन तिर्य्यक् निरयगामिन
ये त्वया परमप्रीत्या प्राणिनो वै निरीचिताः । इह च मेव ते सर्वे सर्वथा खगर्भाग्निनः ।
एष तेऽहं महानाहो वरुण श्रासने स्थितः । जयशब्दं तत कृत्वा गरुड, प्राह केशवं ।
अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्य महानल । व कृष्णपार्थभागव्य हर्षादेव स्थितोऽभवत् ।
प्राह कष्टे परिख्यस्य माधवो गरुडं तत । सखे शत्रुविनाशाय अर्घोऽय प्रतिगृह्यता ।
दत्तार्थं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदासिभृत् । आरुरोह महाबाहु सुपर्ष पुरुषोत्तम ।
कृष्णकेशस्य बलवान् जिष्णु कृष्णस्य बलभ । चतुर्हस्ततुल्याङ्गस्यतुर्नैद पङ्कजवित् ।
श्रीवत्साङ्गोऽरविन्दाच ऊर्ध्वरोमा मृदुलच । समान्त्रिचि समनखो रक्ताङ्गुलिनखान्तर ।
क्षिप्रगभीरनिर्घोषो वृत्तवाङ्महाभुज । आजानुवाङ्महाबाहू सिंहविस्मृत्तिक्रमः ।
महस्रमिव सूर्याणां दीपमानः प्रकाशते ॥ प्रभुर्माति भूतात्मा भूताना भावन प्रभु ।

तदसङ्ख्यमेकस्य महाध्वनसचिम्बं । नीलाञ्जनचयप्रख्यमप्रमेयमयावयं ।

ते प्रदीप्तप्रहरण दैत्यदानवराक्षसाः । प्रमाद्यगणमुखाश्च प्रासुध्वन कृष्णमथर्व ।

सर्वतलो प्रदीप्तास्ते रश्मिचक्रिरीवाग्निभिः । अभ्युपेत्य तदा तूष्णीं चराचरदानवै ।

प्रीयते हरिरे तेषां चतुर्णामपि संयुगे । तद्वलन्तु समासाद्य बलमद्रेः महाबलः ।

प्रीवाच पचन तत्र परस्त्रबलनाशन । कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषा महाभयं ।

इति सञ्ज्ञोदित कृष्णो बलमद्रेः धीमता । तेषां बधार्थमाग्नेयं जग्राह युष्मदोत्तम ।

अस्त्रमग्नविदा भेधे यमान्तकसमप्रभः । प्रविधूयाद्युरगणान् कत्यादास्तेषां तेजसा ।

प्रयदौ त्वया युक्तो यथादुःस्थित तद्वत् । शुलपट्टिग्रहणवृष्टिभिर्नाकपरिघायुधं ।

प्रमाद्यगणभूषिष्ठ बलन्तदभवत् चितौ । शैलमेघप्रतीकाद्यैर्नाकारैर्भयावर्तैः ।

वाहने सघण सर्वे योधास्तवावतस्त्रिरे । जातोऽङ्गतेरिव सगैर्विमूर्धोर्षै रिवारक्षसैः ।

शृङ्गमे तत्र वज्रसैरनोक्तैर्बलघनिभिः । कुक्षिरे पट्टिमे शृङ्गेर्गदाभिर्मुषवैलया ।

आधावन्तदसङ्ख्ये शृङ्गमे सर्वतोऽर्धम् । वेनतैर्यगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमन्त्रोत् ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदेतद्व्यस्यते बलं । एतै सह रणे योऽङ्गमिच्छानि पुदयोत्तम ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ ममाप्येवै वज्राता बुद्धिरित्यन्वगोत्तं च तं । एभि सह रणे योऽङ्गमिच्छेय योधसत्तने ।

युध्यत प्राप्नुवन्त्यास्त सुपर्णो वै नमायत । सखे पार्थे च प्रद्युम्नतया मे दक्षिणे भवान् ।

रक्षितश्चमयान्योन्यमस्मिन् घोरि महाभये ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एवं ब्रुवन्तो न्योन्यमविरुद्धा खगोत्तमे । गिरिशङ्कनिभैर्धुङ्गे मदामुपलक्ष्य लैः ।

युध्यतोऽौहिणेयस्य रौद्रं रूपमभूत्तदा । युगान्ते सर्वभूतानि कालस्यै दिधवत ।

आहत्य लाङ्गलाद्येण मुपलंभावपीययत् । चरत्यतिवहो रामो युद्धसागंविशारद ।

प्रद्युम्न शरजालैस्तान् समन्तात् पर्व्ववारयत् । दानवान् पुरुषव्याघ्रो युध्यमानान्तदाबल ।

खिद्याञ्जनचयप्रख्य शङ्खवक्त्रगदाधर । प्रभाष्य वज्रश शङ्खमयुधत्रयवनाह्न ।

पलप्रहाराभिहतान् तुण्डाग्रनखविधत्ता । नीता वैवल्लतमुख वेनतैरेन धीमता ।

तैर्हन्त्यमान दैत्यानामनीकं भीमविक्रम । अभव्यत तदा सङ्ख्ये वाणवर्षसमाहृतं ।

भज्ययानिध्वनीकेषु चानुक्काम समभ्ययात् । ज्वरस्त्रिपादस्त्रिगिरा पडभुजो नञ्जोचन ।

भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपम । नन्दमेघसदृखल तुल्यो निधातनिम्बन ।

निययन् जृम्भमाणस्य निद्रान्विततनुर्ध्वजः । नेत्राभ्यामाकुलं वक्त्रं मुञ्च कुर्वन् धमन्मुञ्च ।

सहस्रोऽस्मा रत्नानां च विप्रचित्त इव खयन् । हलायुधमभिक्रुद्ध सचेतमिदमन्वगतं ।

विमेव बलसत्तोऽसि न मा पश्यसि सयुगे । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् गोख्येव रणमुद्धूनि ।

इत्येवमुक्ता प्रसन्नं हलायुधमुपाद्रवत् । युगान्ताग्निनिर्धारेभूषिभिर्नयन् मय ।

चरतस्तत्र सपामे मण्डलानि सहस्रशः । रौहिणेयस्य प्रेक्ष्य न च स्थानमदृग्यत ।

कृष्णः सङ्कर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः । ततः प्रशान्ते दक्षणे शंभुतसे स पश्चिमात् ।
 स पञ्चवल्गुविधेयैः कुर्वन् घोरं महास्त्रजम् । तान्द्रुष्ट्वा चिन्तयन्स्त्रियं रुद्रस्यानुचराम्ययः ।
 आस्त्रिता गर्दभे ह्येते नानारूपा भयावहा । त्रिमूर्तिमिव सम्प्रप्राप्ता केवापीमे नरास्त्रयः ।
 निरुध्य नान्धगच्छन्त ते गिरिजन्ममुद्भूयः । प्रावर्त्तयन्त्यं संपातं तैस्त्रिभिः सह यादवेः ।
 तेषां युद्धे प्रसक्तानां सभादः सुमहानभूत् । तच्च श्रुत्वा महानाद विह्वलानिव गर्जन्तां ।
 अथाङ्गिराः स्वरुपं प्रेषयामास बुद्धिमन् । यत्र तद्वर्त्तते युद्धं तत्र गच्छ माचिरं ।
 अयाज्ञस्तस्य बाणेन पुरोधोऽस्ति मनोभव । दृष्ट्वा तत् सर्वमागच्छ दयुक्तः प्रस्नतस्तरन् ।
 तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्त्तमानमुदैषत । अग्नौ नो वासुदेवेन शंभुकानः महाह्वये ।
 ते जातवेदसः सर्वे कल्पायः कुसुमस्तया । दहनः शेषशेषश्च तपनश्च महाबलः ।

१४१

१४२

स्वाहाकारश्च विषये प्रख्याताः पञ्च बह्वयः । अथापरं महाभागः शैरनौकैर्व्यवस्थिताः ।
 पिठरः पतंगः स्रवश्चगाधो भ्राज एव च । स्वाहाकाराश्च पञ्च प्रायुद्धं लोभे चाम्रयः ।
 ष्योतिष्टोमविभक्तौ च वषट्काराश्चैव पुनः । दावग्नौ समुत्थेते महात्मासौ महाद्युतो ।
 अग्निं य रयमास्त्राय शूलमुद्यन्त भास्वरं । तयोन्मथेऽङ्गिराश्चैव महाधिर्निबभौ रणे ।
 स्थितमङ्गिरसं दृष्ट्वा विमुञ्चन्तं त्रिगच्छरान् । कृष्णः प्रोवाच संकुशः स्रग्विज पुनः पुनः ।
 तिष्ठध्वमग्र्यः सर्वे एष वो विदधे भयं । ममास्त्रतेजसा दग्धा दिवो यास्त्रय विद्रुताः ।

१४३

अयाङ्गिरास्त्रिशूलेन दीप्तेन समधावत । आददान इव क्रीधात् कृष्णप्राणात्सहास्त्रेभ्यः ।
 चिशूलं तस्य तद्गोत्रं चिच्छेद परमेष्ठिभिः । अर्द्धचन्द्रैस्तथा तोत्सैर्यमोऽदहनप्रभैः ।
 स्त्रणाकर्त्तव्यं वाणेन दीप्तेन न महायशसा । विष्णुधान्यकतुलेन ववस्त्रिस्तनतः ।
 रुधिरैश्चस्रुतगोत्रैश्च विद्रुतलम्बिव । विष्टम्बगावः सहसा पपात धरणीतले ।
 शेषाग्र्यस्ततः सर्वे चत्वारो ब्रह्मणः सुताः । अवाहयन्त-शोवं वाक्छ पुरमन्त्रिकात् ।
 इति श्रीमहाभारते धर्मपर्वणि विष्णुपर्वणि अग्निप्रवक्ष्यतीत्यधिकप्रतीत्यध्यायः ॥ १८० ॥

१४४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ वाणपुरं दृष्ट्वा कृष्णं प्रोवाच नारदः । एतत्तच्छेषितपुरं कृष्ण पश्य महाभुजः ।

अत्र रुद्रो महानिगा रुद्रास्त्रा सहितोऽवसत् । गुह्यश्च वाणमुपययौ सततं चेमकारणत् ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णस्त्रिदशमयाव्रवीत । चेमं नयिष्यतामत्र श्रूयताञ्च महामुने ।
 यदि चावतरेद्भुङ्क्षो वाणशरचणम्पति । शक्तिगो वयमप्यत्र सह योत्स्यामि तेन वै ।
 एवं विवदतोलात्र कृष्णनारदयोस्तदा । प्राप्ता निमेषमात्रेण शोभनाद्भुतस्य ते ।

१४५

ततः शङ्खं समधाप्य वदेन पुष्करेवण । वातवेगेन तं दधौ भेषद्युग्मिशोद्भिरन् ।
 ततः प्रभाय तं शङ्खं भयमुत्पाद्य वोर्व्यवान् । प्रविशेत् पुरं कृष्णो वाणसामुत्तमर्थाव ।
 ततः शङ्खं प्रणयैश्च भरीषाञ्च महास्त्रैः । वाष्पानोकानि पक्ष्पा समनस्रान्त सर्वेषु ।
 ततः किङ्करैर्यैः तद्वादिष्टे समरोभवयात् । कोटिश्रयार्थि बज्रशो दोषप्रहरणोद्यतम् ।

१४६

तदसङ्क्षोभमेकस्य महाध्वजनसज्जिर्भ । नीलाञ्जनचयप्रख्यमप्रमेयमयावय ।

ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसा । प्रमाद्यगणमुखाश्च प्रायुध्यन् कृष्णमवय ।

सर्वतस्तौ प्रदीप्तास्तौ रोचिष्मद्भिरिवान्निभि । अभ्युपेत्य तदा तूष्णं धराचमदानवे ।

वीर्यते रुधिर तेषां चतुर्षामपि सयुगे । तद्वलन्तु समासाद्य बलभद्रे महाबल ।

१ प्रोवाच वचन तव परख्य बलवान्न । कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषा महाभय ।

इति सञ्चोदित कृष्णो बलभद्रेण धीमता । तेषां वधार्थमाश्रेयं जपाद्य पुरुषोत्तम ।

अस्त्रसमूहविदा श्रेष्ठे यमान्तकसमप्रभ । प्रविधूयासुरगणान् कृत्वादास्तेषां तेजसा ।

प्रथमो लरया युक्तो यथादुःखत तद्वत् । शूलपट्टिशशङ्खमुष्टिभिर्नाकपरिचायुध ।

प्रमाद्यगणभूषिण बलभद्रे भवन् चितौ । शैलमेघप्रतीकाश्चैर्नाकापैर्धवावर्चैः ।

वाहनैः सशस्त्रैः सर्वैः शोभास्तवावतस्त्रिरे । वातोद्भूतैरिव जनेर्भिर्प्रकोपैः रिराचलैः ।

शुद्धमे तव वज्रलैरनोक्तेर्बलघनिभि । कुलिशैः पट्टिभ्यः शूलैर्गदाभिर्भुजबलेनय ।

आधावत्तदसङ्क्षोप शुद्धमे सर्वतो बल । वैनर्तेयगतीं रामस्यान्दृष्ट्वा कृष्णमव्योत ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो धदेतद्व्यस्यते बल । एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ ममाप्येवैव सज्जता बुद्धिरित्यज्जितोत्सव । एभिः सह रणे योद्धुमिच्छेय योधसत्तमे ।

युध्यत प्राक्पुण्ड्रस्यास्य सुपर्णो वै नमायत । सत्ये पार्थे च प्रयुज्यतया मे दक्षिणे भवान् ।

रचितयमथान्योन्यमस्मिन् धोरैः महाभूधे ।

॥ दैत्यस्यायन उवाच ॥ एव मुनस्तस्य न्योन्यमस्मिच्छुद्धा खगोत्तमे । गिरिः शुद्धिर्नभैर्युद्धे गदामुपलक्ष्यते ।

युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्र रूपमभूत्तदा । युगान्ते सर्वभूतानि कालखेव दिधवत ।

आकृत्य लाङ्गुलायेण मुषलेनाववोययत् । चरत्यतिमहो रामो युद्धमार्गं विप्रारद ।

प्रयुज्य शरजाक्षैस्तान् समन्तात् पर्यवारयत् । दानवान् पुरुषव्याधौ युधमानाश्च हावत् ।

खिगमाञ्जनचयप्रख्यं शङ्खवक्रगदाधर । प्रभाष्य वक्रं शङ्खमयुध्यन् जगार्हन् ।

पचप्रहाराभिहतान् तुष्टाघनखविचता । नीता वैरलतनुश्च वैनर्तेयेन धीमता ।

तैर्हन्मन्यम दैत्यानामनोक्त भीमविक्रम । अभव्यत तदा सङ्क्षो वाणपर्षमसाहर्त ।

भज्यमानेभ्यगीकेषु चानुकाम समन्वयात् । चरस्त्रिपादस्त्रिभिरा यद्वभुजो नवलोकन ।

भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तरयभोपम । नन्दनेपसहस्रस्य तुल्यो निर्धातनिम्बन ।

निययन् जृम्भमाणस्य निद्रान्विततनुर्ध्वज । नेत्राभ्यामाकुल वक्रं मुञ्च कर्त्तुं भ्रमन्मुञ्च ।

सहस्रोत्तमा स्तानाव चित्रचित्त इव शयन । हलायुधमभिकुद्धं साधेपमिदमव्योत ।

किमेव बलमन्तोऽपि न मा पश्यसि सयुगे । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् भो ह्ययं रणमूर्द्धनि ।

इत्येवमुक्ता प्रहसन् हलायुधमुपाद्रवत् । युगान्ताग्निनिर्भैर्धोरैर्मुष्टिभिर्जनयन् भय ।

चरतस्तत्र सयामे मण्डलानि सहस्रशः । रौरिषेयस्य श्रेष्ठेण न च स्थानमद्व्यस्यत ।

तस्य भक्ष तदाचितं ज्वरेणाप्रतिभोजसा । श्रेय्यादचोनिपतितं शरीरे पन्थतोपमे ।
 तद्भक्ष वचसस्तस्य मेरोः शिखरमागमत् । प्रदीप्तं पतितं तच्च गिरिः पृष्ठं व्यदरायत् ।
 शेषेण चापि जज्वाल भक्षना कृष्णपूर्वजः । निश्वसन् जृम्भमाणश्च निद्राविषतनुर्भक्षः ।
 नेत्रयोरालुललक्ष मुहुः कुर्वन् भ्रमं सया । संघटरोमा ज्वालाकः चित्रचित्त इव ययन् ।
 ततो हलायुधो ममः कृष्णमाह विचेतनः । कृष्ण कृष्ण महाबाहो प्रदीप्तेऽसृमभयङ्कर ।
 दद्यामि सर्व्वयसात कथं शान्तिर्भवेन्नमः । इत्येवमुक्ते वचने बलेनामिततेजसा ।
 प्रहस्य वचनं प्राह कृष्णः प्रहरताम्बरः । न भ्रेतव्यमितोद्युक्ता परिक्ष्मो हलायुधः ।
 कृष्णेन परमशैशान्तो दाहाद्भ्युत्थत । मोक्षयित्वा बलं तच्च दाहात्तु मधुसूदनः ।
 मोक्षाय परमकुद्धो बासुदेवो ज्वरं ततः ।

॥ भगवानुवाच ॥ एधोहि ज्वर युध्यस्व या ते शक्तिर्ब्रह्मन्धे । यच्च ते पौरुषं सर्व्वं तद्दर्शय यतस्तव ।
 सद्येतारभ्यां पाणिभ्यामिवमुक्ता ज्वरसदा । चित्रेषैव महद्भक्ष ज्वालागर्भं महाबलः ।
 ततः प्रदीपगात्रस्तु मुहूर्त्तमभवत् प्रभुः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः शनश्चाग्नितस्तदा ।
 ततश्चैर्मृज्जाकारैर्वाजभिः प्रोक्षितैस्तदा । जघान कृष्णं गोवार्धं मुष्टिगैकेन चोरयि ।
 स संप्रहारस्तुलस्तयो पुरुषसंहयो । ज्वरस्तु महायुद्धे कृष्णश्च न महौषधः ।
 पर्व्वतेषु पतन्तीनामशनीनामिव खलः । कृष्णज्वरभुज्जाघातैर्युद्धे तस्मिन् सुदारण्ये ।
 नैवमेवं प्रहर्त्तव्यमिति तच्च महाखलः । मुहूर्त्तमभवद्युद्धमन्योऽस्यं सुमहात्मनोः ।

ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं त्र्यपीडयत्तु जगुगलेन संयुगे । जगत्क्षयं समुपनयन् जगत्पतिः शरीरधृगगनचरो महाबन्धु ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि विष्णुज्वरयुद्धे एकाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं श्चतुर्मुखः । कृष्णो भुजबलात्तन्तु चित्रेपाय मधीतले ।
 भुक्तमात्रसु बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेकयः । त्रमुक्ता विषहन्तस्तु कृष्णस्याप्रतिभोजनः ।
 सद्य विष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिभोजसा । कृष्णः स्वस्वस्त्रिव मुहुः चित्तो गाढं व्यवर्त्तत ।
 जृम्भते श्वसते चैव खल्वसते च पुनः पुनः । रोमाञ्चोत्थितगात्रस्तु गिद्धश्च शोभिमूयते ।
 ततः स्त्रीर्यं समाक्षम्य कृष्णः परपुरुष्ययः । विक्रमेन महायोगो जृम्भमाणः पुनः पुनः ।
 ज्वराभिभूतात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः । सोऽसृज्ज्वरमन्यं तु पूर्व्वज्वरविनाशनं ।
 दारं दीप्यवमत्युषं सर्व्वप्राणिमयङ्करं । स सृष्टवांस्तु तेजस्वी बलवान् भोमविक्रमः ।
 कृष्णज्वरो ज्वरं पूर्व्वं शृङ्गोत्था खेन तेजसा । कृष्णाय हृष्टः प्रायश्चनं जघाह ततो हरिः ।
 ततस्तं परमकुद्धो बासुदेवो महाबलः । खगात्रात् खज्वरेषैव निष्क्रामयत् वीर्यवान् ।
 आविध्य भूले चैनं शतधा कर्त्तुमुद्यतः । व्याधोषयज्वरस्तत्र भोः परिचातुमर्हसि ।
 आविध्यमाने तस्मिन् कृष्णेनामिततेजसा । ज्वररोरा ततो वाणी तमुवाचान्तरीक्षगा ।
 कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नृन्दिवर्द्धन । मावधीज्वरमेवं तु रचयीयस्वयाऽनघ ।

इत्येवमुक्ते वचने तं सुमोच हरिः स्वयं । भूतभयभविष्यस्य जगतः परमो मुखः ।

कृष्णस्य पादयोर्मुद्रां प्ररणं स गतो ज्वरः । प्रणम्य च हृषीकेशं ज्वरो वाक्कमया मवीत ।

शृणुष्व मम गोविन्द विज्ञायं यदुक्तम् । यो मे मनोरथो देव तं त्वं कुरु मया भूज ।

अहमेको ज्वरहात आन्यो लोके ज्वरो भवेत् । मत्प्रसादाद्भि देवेभ्य वरमतं वृषाम्यहं ।

॥ देव उवाच ॥ एवमवतु भद्रं ते यथा त्वं ज्वरं काङ्क्षसे । वरार्थिनां वरो दियो भवांसु प्ररण गत ।

एक एव ज्वरो लोके भवानसु यथा पुरा । योऽयं मया ज्वरः सृष्टो मध्येवै प्रलोयतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने ज्वरं प्रति महायथा । कृष्ण प्रहरतां श्रेष्ठः पुनर्वाक्प्रमुवाच ह ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ शृणुष्व ज्वर सन्देहं यथा लोके चरित्यसि । सर्वजातिषु विन्यस्यतां स्यात्प्रजम्भे ।

विधा विभज्य चात्मानं मत्प्रियं यदि काङ्क्षसे । चतुष्पदान्भजेन द्वितीयेन च स्नातवान् ।

द्वितीयो यद्य ते भागो मानुषेषुपपन्नते । विधां भूतं वपुः कृत्वा पश्चिपुत्रं भव ज्वर ।

चतुर्थो यस्तृतीयस्य भविष्यति च ते भवं । एकान्ततस्तुभंगं खारकस्य चतुर्थकं ।

मानुषेभ्यःप्रादेन वस त्वं प्रविभज्य वै । जातिव्यावशेषासु निवर्ष त्वं शृणुष्व मे ।

दृषेयुः कोट्यपेक्ष तथा सङ्कोचपचक । पाण्डुपवस्य विख्यातः फलेष्वाढ्यमेव च ।

पद्मिनीषु हिमो भूला शयित्यामपि शोपर । अपानु नीलिका विद्यात् शिखोद्भेदस्य वरिष्ठां ।

गैरिकः फलेनैव मत्प्रसादाद्भवित्यसि । गोवृषभारको भूला खारकस्य भविष्यति ।

एवं विविधरूपेण भविष्यति महीतले । दर्शनात् स्वर्गनाथैव प्राणिनां वधमेव्यसि ।

अते देवमनुष्यांस्य नान्यस्त्वां विवक्षित्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य वचने श्रुत्वा ज्वरो हृष्टमना ह्यभूत् । प्रोवाच किञ्चिद्वचनं प्रकृतात्मा कृताञ्जलिः ।

॥ ज्वर उवाच ॥ सर्वजातिप्रभुत्वेन कृतो धन्योऽसि माधव । भूयस्य ते वृच कर्तुमिच्छामि पुनरपि म ।

तदाज्ञापय गोविन्द किं करोमि महाभूज ।

अहमसुरकुलप्रमायिना विपुलहरेण हरेण निर्मित । इषग्रिचि विनिर्व्विन्तस्त्वया प्रभुरसि मेऽथ तवास्मि किङ्करः । १८४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्वरस्य वचने श्रुत्वा वासुदेवोऽमरोदयः । अभिसन्निं शृणुष्व्याथ यत्तां वक्ष्यामि निदयताम् ।

॥ ज्वर उवाच ॥ धन्याऽस्य मनुःश्रीतोऽसि यत्प्रियं भूमिप्रियं कृतं । आज्ञापय प्रिय किन्ते सकाद्युध करोम्यहं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ महासूते तव मम च दधोरिमं पराकस्य भुजवलकेवलसालयोः । प्रणम्य मामेकमना, पठेत्तु यः स वै भवे

ज्वर विगतज्वरो नरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तं कृष्णेन ज्वरः साक्षात्प्रहावस । प्रोवाच यदुर्बाहूलेनमेतद्भवित्यति ।

वर सन्धा ज्वरो हृष्टः कृष्णस्य समर्थं पुनः । प्रणम्य गिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रथात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेयु बरिवंशे विष्णुपर्वणि वाण्युद्दे ज्वरापकमे ज्ञमेव्यधिककृतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते नरिताः सर्वे त्रयस्त्रयं हवाग्रय । वेनेतेयमयावत्ता युधने रणमूर्द्धनि ।

ततः सर्वोऽप्यनोकाणि वाण्यवैरवाकिरन् । अर्द्धयनो गदताम्या नदनोऽतिनला रथे ।

चक्रलाङ्गुलपानैश्च वाणवैर्यथ पीडितं । सद्युक्तेषुप महानोक्तं दानवानां महात्मनां ।
 कचेऽग्निरिव संतप्तः प्रुष्केभ्यनधमोरितः । कृष्णवाण्यग्निरुद्धतो विटङ्गि परमां गतः ।
 दानवानां सदृशाणि तस्मिन् समरमुद्भूनि । युगान्ताग्निरिवाग्निप्राग्नान्दहमानो वराजत ।
 तां दीपमानां महती नानाप्रहरनान्वितां । सेनां वाणः समासाद्य वारयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 स्ताघवं समुपागम्य किमेवं भयविक्रताः । दैत्यवंशे समुत्पन्नाः पलायध्वं महाहवन्त ।
 कवचस्मिन्नास्रास्रखङ्गचर्मपरमधान् । उत्सृज्येतद्यज्य गच्छन्ति भवन्तोऽन्तरीक्षगाः ।
 स्तजान्तिश्चैव भावश्च हरसंसर्गमेव च । मानवङ्गिर्गुणयन्त्रेणो ह्यहमवस्थितः ।
 एवमुच्चारितां वाचं प्रहृष्टन्तस्तामचिन्तयन् । आपकामन्त ते सर्व्यं दानवा भयमोहिताः ।
 प्रमाथयन्मेषं तु तदनोक्तमतिष्ठत । भग्नावशेषं युद्धाय पुनश्चक्रे मनसदा ।
 कुम्भाण्डो नाम वाणश्च सखाऽमात्यश्च वीर्यवान् । भग्नं बलं समासोक्त्य वचसेदमथाब्रवीत् ।
 यद्य वाणः स्थितो युद्धे शस्त्रोऽयं मुहुरक्षया । किमर्थं यत्समुत्सृज्य भवन्तो यान्ति सोहिताः ।
 माणांस्यज्ञा च युध्धध्वं सर्व्वं दानवपुङ्गवाः । एवं कुम्भाण्डवाक्येन प्रहृष्टन्तो भवमोहिताः ।
 चक्राग्निमयसंविभ्राः सर्व्वे घालि दिशो दध । भग्नं बलं ततो दृष्ट्वा कृष्णैरानिततेजसा ।
 संरक्तमयनः स्त्रायुर्द्विधाय पथैवतैत । वाणसंरक्षणं, कर्तुं रथमास्त्राय सुप्रभं ।
 देवः कुमारश्च तथा रथेनाग्निनिभेन वै । नन्दोत्तरसमायुक्तं रथमास्त्राय वीर्यवान् ।
 सन्दद्यौष्ठपुटो रुद्रः प्राधावत यतो हरिः । पिबन्निव तदाकाशं सिंहयुक्तो महाखनः ।
 रथो भाति, घनोन्मुक्तः, पौर्णस्याशो यथा शशी । ततो गणसहस्रेषु नानाहरेर्भेयावतैः ।
 नदङ्गिर्विध्वान्नादाश्रयो देवस्य सोऽभ्ययात् । केचित् सिंहमुखास्तत्र तथा व्याघ्रमुखाश्च ।
 न गायोऽमुखास्तत्र प्रावेपन्नभिपीडिताः । व्यालयाज्ञोपवीताश्च केचित्तत्र महाबलाः ।
 खरोद्गगजवज्राश्च अश्वीवाश्च संस्थिताः । कान्तगोमातुमाङ्गैरभेधवक्रास्त्रयादरे ।
 चोरिणः, मिथिलश्वाश्चैव जटालोद्धमिरोदहाः । गज्याः परिपतन्ति च शङ्खदुन्दुभिनिखिलैः ।
 केचित् सैन्धवमुखाश्च विद्यैरस्त्रैरलङ्कृताः । नागापुण्यकृतापीडा नानाप्रहरणयुधाः ।
 वामना विकटाश्चैव विहव्यान्परिच्छदा । रुधिरार्द्रमहादैर्द्रा महाभांयवलिप्रियाः ।
 देवं संपरिवास्याय महाब्रवुमर्द्धनं । लोलायमानास्त्रिहन्ति संपामाभिमुखोन्मुखाः ।
 ततो दियरयं दृष्ट्वा रुद्रस्याकृष्टकर्मणः । कृष्णो गडमास्त्राय यद्यो रुद्राय संयुगे ।
 वैनतेयस्त्रमस्यन्तमायान्त चायणोर्हरः । हरिं वित्याघ कुपितो नाराचानां शतेन च ।
 य शरैरहितेन हरेणामिचकर्मणा । हरिर्जपाद्य कुपितो ह्यहं पार्श्व्यमुत्तमं ।
 प्रचचात ततो भूमिर्विष्णुर्द्रुपपीडित । नागासोद्धमस्त्रास्तत्र विचलुरभिपीडिताः ।
 एतैः प्रसुतास्तत्र जलधाराभिराश्रुताः । केचिन्मुचिरे तत्र शिखराणि समन्ततः ।
 दिशश्च विदिशश्चैव भूमिराकाशमेव च । प्रदोषानोव दृग्गन्ते स्त्रायुक्त्यायमगमे ।

१५०५

१५०६

१५०७

१५०८

१५०९

१५१०

समन्ततश्च निर्घाता. पतन्ति धरणीतले । शिवायैवाग्निवाचादावदन्ते भोमदर्शनाः ।

वासवश्चानदहारे रुधिरस्राव्यवर्षत । उक्त्वा च वाक्चैवैवस्य मुखान्वाहृत्य तिष्ठति ।

न ववो माहृतस्यापि श्वेतोत्थाकुलतामिषु । प्रभाहीनास्तयोपस्था न चरन्त्यन्तरोष्मगाः ।

एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सैवैवमथेष्टत । चिपुरात्मकमुद्यन्तं ज्ञाना ब्रह्ममथागमत् ।

गन्धर्वोत्तराद्यैव यवविद्याधरस्तथा । सिद्धचारुचषपाश्च पश्यन्तोऽय दिवि स्थिताः ।

ततः पार्श्वेऽन्तस्ते तु चित्रं ब्रह्मा विष्णुना । यथौ ज्वलदथ तदा यतो ब्रह्मे रथे स्थितः ।

ततः प्रतयहस्यापि शराणां नतपर्वणा । निपेतु. सर्वतो दिग्भ्यो यतो हररथः स्थितः ।

अथाग्नेयं महारौद्रमक्षमक्षविदाम्बरः । मुमोच हविता ब्रह्मदहृतनिवाभवत् ।

ततो विद्योर्ध्वदेशो चत्वारोऽपि समन्ततः । नादुर्गन्तं ब्रह्मे ब्रह्मा दक्षमाणाः शराग्निना ।

सिंहनादं ततश्च सन् यवापुरोत्तमाः । हतोऽयमिति विज्ञाय ह्यग्नेयास्तेषां तै तदा ।

ततस्तान् विपद्यानावक्षमक्षविदाम्बरः । जघाह वाक्चं सोऽर्क्षं वासुदेवः प्रतापवाक् ।

मुक्ते तु वासुदेवेन वाक्पाक्षे महात्मना । आग्नेयं प्रथमं यातं वाक्पाक्षस्तस्य तेजसा ।

तस्मिन् प्रतिहतोऽस्ते वासुदेवेन संयुगे । पैशाच राक्षसं रौद्रं तथैवाग्निरथं भवः ।

मुमोचास्त्राणि चत्वारि युगान्ताग्निनिभानि वै । वायव्यमथ सावित्रं वाक्चं भोजनन्तथा ।

अस्ताया वाक्पायाय वासुदेवो मुमोच ह । अक्षैश्चतुर्भिश्चत्वारि वारयित्वा महाबलः ।

जघाह वैष्णवं सोऽर्क्षं व्यादितास्त्रान्तकोपमं । वैष्णवाक्षे प्रमुक्ते तु सन् यवापुरोत्तमा ।

भूतयक्षणा. सर्वं वासानोक्तञ्च शम्भ्रः । दिशः प्रदुद्रुवुः सर्वं मथनोहितसोपवाः ।

प्रमाथयथभूयिष्ठे सैन्ये दोर्ध्वं महामुरः । निर्गमाम ततो वाथो युद्धायाभिमुखस्वरन् ।

भोमप्रहरणैर्वीरैर्द्वैत्यैश्च सुमहाबलैः । हतो महारथैर्धैरैर्विज्जोव मुरवत्तमैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जयैव मन्त्रैश्च महौषधीर्भिमहात्मनः स्त्रक्षयनं प्रचकुः । य तच्च वक्ष्यामि शुभास मा वै फलानि पुण्याणि तथैव निष्कान् ।

दैत्याधिपो ब्राह्मणवत्तन्मेधा ददौ धनान्वाग्निं यथा धनेशः । सहस्रसूर्यो वज्रकिङ्किणिकः पराङ्मुखाभून्दहेमचिषः ।

सहस्रचक्षुराद्भुततारकश्च रथो महानग्निरिव प्रभाति । तमास्त्रितो दानवसंयुहोतं महाभुजः कामैकशृङ्गश्च वाक्चः ।

उदन्तं यिध्यन्त्यदुपुत्रवानामतोव रौद्रं च विमर्त्तं क्वयं । य वेमवान् वीररथौघवहुतो विनियेय तान् प्रति दैत्यपागणः ।

वातप्रविध्वंसतरङ्गबहुलो यथाऽर्षेवा लोकाविनाशनाथ । भोमानि संवासकरैर्भूमिहान्ययतो भान्ति बलानि तथ ।

महारयान्मुञ्चितकामुंकाणि सपर्वतानोव वनानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते धिदुषु हरिवंशे विष्णुवर्णने वाष्पयुद्धे व्यजोद्याधकप्रतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकारोऽतो लोकं प्रदीप्तव्यनके तदा । न मन्दो नापि च रथो न ब्रह्मः प्रत्यङ्मुखा ।

दिग्गुण दोष्टदेहस्तु रोपिणश्च यस्तेन च । चिपुरात्मकर वाक्च जघाह य चतुर्मुखः ।

संदधे क मुंके पेत्रे चेतुःकामस्त्रिचोःचनः । विज्ञातो वासुदेवेन चित्तमेव महात्मना ।

जृम्भणं नाम सोऽप्यस्ते जगद् पुत्रोत्तमः । हरं स जृम्भयामास विप्रकारी महानलः ।
 सगरः सधनुर्धैव हरसोनाग्रं जृम्भितः । संज्ञां न भेदे भगवान् विजितामुररचयौ ।
 बसोन्मत्तोऽथ बाणोऽथैव शर्वैश्चादयतोऽसकृत् । सृष्टिमन्यो सृजतेति तदा दर्पविट्कृत्ये ।
 शक्तिमन्यो सृजतेव तदा दर्पविट्कृत्ये । सगरं सधनुम्कृष्टं दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं ।
 ततो नदन् स भूतात्मा स्निग्धगम्भीरनिष्ठः । प्रधापयामास तदा कृष्णः शङ्खं सहायकः ।
 पाञ्चजन्यस्य घोषेण शङ्खं विस्फूर्जितेन च । देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्वभूतानि तत्रतः ।
 एतस्मिन्नन्तरं तत्र वज्रपारिपदा रणे । मायायुद्धं समाप्त्य प्रद्युम्नं पथ्यवारयन् ।
 सर्वैस्तु निद्रावशगतं कृत्वा मकरकेतुमान् । दानवान्नाशयेत्तत्र वरकः सुमनोयवान् ।
 प्रमादगणभूयिष्ठं तत्र तत्र महाबलः । ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याक्रियकर्षणः ।
 ज्वाला मादुरभूदक्लाहकनीव दिशो दध । ततस्तु धरणी देवो पोष्यमाना महात्मभिः ।
 जृम्भाणं परमोदारं वेपमानाभुपागमत् ।
 ॥ इयिषुवाच ॥ देवदेव महाभाषो योद्येम परमौजसः । कृष्णवज्रभराकान्ता भविष्येकांशे वा पुनः ।
 अविषक्षमिं भारं चिन्तयस्व पितामह । लघोभूता यथा देवं धारयेवं चराचरं ।
 ततस्तु काश्यपो देवीं प्रत्युवाच पितामहः । मुहूर्तं धारयात्मानमाग्रं लघो भविष्यसि ।
 ॥ वैष्णवायम उवाच ॥ दृष्ट्वा तु भगवान् ब्रह्मा ब्रह्मं वचनमब्रवीत् । सृष्टेः महासुरबधः किं भूयः परिरक्ष्यते ।
 न च युद्धं मुक्तावृष्टेः तव कृष्णेन युज्यते । न च युध्यसि कृष्ण त्मात्मानं हि दिधाकृतं ।
 ततः शरीरयोगाङ्गि भगवानययः प्रभुः । प्रविश्य पश्यतु कर्त्ता कोलोकान् सचराचरान् ।
 सगरं सधनुम्कृष्टं दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं । अविश्य वीरं योगात्मा वरांस्ताननुचिन्तयन् ।
 दारवत्यां यदुक्तं तु तदनुसृत्य समैशः । जगाद् गोतरे किञ्चिद्विद्वत्ता क्षमवत्तदा ।
 आत्मानं कृष्णदेवस्य पश्यति श्रेकयोगिनिष्ठः । ततो निःसृत्य कृष्णस्य न्यलवादेऽभवन्मग्निः ।
 ब्रह्मायस्मानवीरुद्रो न पोत्ये भगवन्मिति । कृष्णेन सह संवामे लघो भवतु मेदिनी ।
 ततः कृष्णोऽथ ब्रह्मं हरिक्वन्व हरखरं । हरं श्रुतिश्रुतगन्धं संश्रमदयन्महतः ।
 न च तौ पश्यते कृत्रिणौ गौःयोगमागतौ । एको ब्रह्मा तथा कृत्वापश्येत्कपितामहः ।
 दृष्ट्वा तदद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महासुनि । पार्थस्य परिपक्वज्वाला वै दीर्घदर्शिने ।
 ॥ पितामह उवाच ॥ मन्दरस्य गिरेः पार्थ नलिन्यो भवकेभ्यो । रात्रौ खप्रान्तरे ब्रह्मन् मया दृष्टौ चराचरौ ।
 हरिश्च हररूपेण हरश्च हरिरूपिणं । शङ्खचक्रगदापाणिं योतामरधरं हरं ।
 त्रिशूलपट्टप्रधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिं । गवडवज्रं च हरं हरिश्च दुष्यभंभञ्जं ।
 विष्णो मे महान् ब्रह्मन् दृष्ट्वा तन् परमाद्भुतं । एतदाप्यस्य भगवं यथातत्त्वेन सुप्रत ।
 किंतेय उवाच ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे । अथान्तरं न पश्यामि तेन ते दिशतः शिवं ।
 अनादिमथनिधनमेतदसरमयं । तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकं ।

यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः । एका मूर्तिस्तयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ।
 वरदा लोककर्त्तारो लोकनाथाः स्ववशवः । अर्द्धनारीशरास्ते तु व्रतं तोत्रं समाश्रिताः ।
 यथा जले जलं विप्तं जलमेव तु तद्भवत् । रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तथा रुद्रमगो भवेत् ।
 अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् । तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ।
 रुद्रमग्निमयं विशाविष्णुः सोमात्मकः स्मृतः । अग्नीषोमात्मकश्चैव जगत् स्थावरजङ्गमं ।
 कर्त्तारौ चापहर्त्तारौ स्थावरस्य चरस्य च । जगतः प्रभुभकर्त्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ।
 कर्त्तृकारणकर्त्तारौ कर्त्तृकारणकारकौ । भूतभव्यभवौ देवौ माराण्यमहेश्वरौ ।
 स्तौ तौ च प्रवकारावतौ तौ च प्रभासधौ । जगतः पालकावेतावतौ सृष्टिकर्तौ सृजतौ ।
 एते चैव प्रवर्धन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च । एतत् परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह ।
 यक्षैर्न पठते नित्यं यक्षैर्न शृणुयाच्चरः । प्राप्नोति परमं स्वार्णं रुद्रविष्णुप्रसादजं ।
 देवौ हरिहरौ लोथे ब्रह्मणा सह सङ्गतौ । स्तौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाम्यधौ ।
 रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः द्विवः । एक एव द्विधाभूतो लोके चरति नित्यशः ।
 न विना ब्रह्मरुं विष्णुर्न विना केशवं शिवः । तस्मादेकममायातौ रुद्रोपैत्रो तु तौ पुरा ।
 भ्रौ नमो रुद्राय छण्डाय नमः संहतचारिणे । नमः पञ्चदशनेत्राय सविनेत्राय वै नमः ।
 नमः पिङ्गलनेत्राय पद्मेनेत्राय चै नमः । नमः कुमारमुखे प्रसूषमुखे नमः ।
 नमो धरणीधराय मङ्गाधराय वै नमः । नमो मयूरपिच्छाय नमः केशूरधारिणे ।
 नमः कपालनालाय यमनालाय वै नमः । नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय चै नमः ।
 नमः पद्मकदम्भाय नमस्ते प्रतद्विने । नमः सर्वनिवासाय नमस्ते पीतवासे ।
 नमोऽस्तु लज्जोपतये उमायाः पतये नमः । नमः खड्गाधाराय नमो सुवल्गधारिणे ।
 नमो भस्माङ्गरागाय नमः छण्डाङ्गधारिणे । नमः श्मशानवासाय नमो स्तःश्रमवासिने ।
 नमो वृषभवासाय नमो गन्धर्वादिने । नमोऽस्त्रनेकरूपाय वज्ररूपाय वै नमः ।
 नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सागरशायिने । नमोऽस्तु वज्ररूपाय नमो भैरवरूपिणे ।
 विरूपासाय देशाय नमः शैल्येक्ष्माय च । दक्षयज्ञविनाशाय बलेर्नियमनाय च ।
 नमः पद्मनेत्रायाय नमः सागरशायिने । नमः सुररिपुघ्नाय विपुलघ्नाय चै नमः ।
 नमोऽस्तु मरकटाय नमः कामाङ्गनाशिने । नमोऽस्त्रत्रयनाशाय नमः केतुभञ्जिने ।
 नमः सहस्रहस्ताय नमोऽभ्युदवाहरे । नमः सहस्रभोगाय यज्ञभोगाय चै नमः ।
 नमोऽस्त्राय देवाय सुप्रभेगशिने नमः । नमस्ते भगवन् विष्णो नमस्ते भगवन् शिव ।
 नमस्ते भगवन् शिव नमस्ते देवपूजित । नमस्ते सामन्तिगति नमस्ते यक्षभिः सह ।
 नमस्ते सुरभक्ष्य नमस्ते सुरपूजित । नमस्ते कृत्स्नं कर्त्तुं नमोऽस्मिन्निपराक्रम ।
 श्रुतौ चैव नमोऽस्तु सर्वदेव नमोऽस्तु ते । य इन्द्रोऽयं रुद्रस्य विष्णोर्देव महात्मनः ।

१८१६

१८१७

१८१८

१८१९

१८२०

१८२१

समेत्य अपिभिः सैवैः स्तुतौ सौति महात्माभिः । व्यासेन वेदेविदुषा नारदेन च धीमता ।

भारद्वाजेन गौतेन वशिष्ठेन महात्मना । विद्यामिवेष वात्सेन तया चैव सुमन्तना ।

अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च मघात्मना । यथेदं पठते नित्यं क्षात्रं हरिहरात्मकं ।

शरीरोगे बलतायैव जायते नात्र संशयः । श्रियश्च लभते नित्यं न च स्वर्गाच्चिवर्त्तते ।

१८६

अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिं । गुर्विणोऽप्युत्तुते वा तु नरं पुत्रं प्रसूयते ।

राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः । भयं तेन न कुर्वन्ति पचायं पचते स्त्रियः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपञ्चमि वाणयुद्धे हरिहरात्मकस्तवे चतुरश्रोत्यधिकशतौऽध्यायः ॥ १८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपयाते तेनो देवे छण्डे चैव महात्मनि । पुनर्यावन्तं स्वधं परंपरौ श्रीमहर्षयं ।

कुष्माण्डपङ्कजोताये रये तिष्ठन् गुह्यस्तदा । अभिदुद्राव छण्डश्च वलं प्रद्युम्नमेव च ।

ततः शरशतैरपेक्षान् विद्याध रणे मुह्यः । अनर्धरोपशंक्रुः कुमारः प्रवरो नदन् ।

१००

शरसंघतगात्राक्षो च यस्त्रय इवाग्रयः । श्रोणितौघमुर्गौत्रैः प्रायुध्यन्त मुह्यन्ततः ।

ततस्ते युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः । वायव्याग्नेयपाञ्चमैर्विन्धिभिर्दुर्दाप्रतेजसः ।

तान्स्त्रान् विभिरैवाज्ञैर्विनिवार्यं च पावर्किः । शैलवाहलवाविवेक्षान् स विद्याध वायकैः ।

तस्य दीप्तशरीरस्य दीप्तचापधरस्य वै । शरीरान्तरमायाभिधेयस्त्रि स महात्मनः ।

पदा तदा मुह्यः क्रुद्धः प्रज्वलन्निव तेजसा । अस्त्रं ब्रह्माग्निरो नाम कालकल्पं दुरासदं ।

१००५

संदष्टौष्ठपुटः संच्ये अट्टसे पावर्किः प्रभुः । प्रमुक्तं ब्रह्माग्निरसि सहस्रांशुवसनप्रभे ।

उपे परमदुर्द्धेपं श्लाक्वचयकर्त्रे तथा । हाहाभूतेषु सैवेषु प्रधावन्तु समन्ततः ।

अस्त्रतेज प्रमुद्धे तु विपक्षे जगति प्रभुः । केशवः केशिमयनश्चक्रे जपाह बोधैवान् ।

सर्वेषामस्त्रबोधैषां वारणं घातनं तथा । चक्रमप्रतिचक्रस्य लोके ख्यातं महात्मनः ।

अस्त्रं ब्रह्माग्निरस्त्रेन निष्पन्नं कृतमोजसा । घनौघेनातपापाये सवितुर्धण्डलं यथा ।

१०१०

तेनो निष्प्रभता याते नष्टबोध्यं हतौऽसि । तस्मिन् ब्रह्माग्निरस्त्रे क्रोधधरं कलोचन ।

मुह्यः प्रज्ज्वाल रणे हविषेवाग्निरस्त्रस्य । जपाह क्रौञ्चनो शक्तिं शत्रुर्ग्रीं ज्वलितो तथा ।

असौघा दध्याः घोरान् सर्वलोकभयावहान् । मघोष्कामिव तान्दोत्रां युगान्ताग्निप्रसभान् ।

घण्टामालाकुलां दिव्यां चिषेप रुषितां मुह्यः । ननाद बलवचापि नादान् शत्रुभयङ्करान् ।

सा तु चित्रा तदा शक्तिर्ब्रह्मणि महात्मना । जृम्भमानेव गगने सम्पुद्रोत्समुखो तदा ।

१०१५

अधावत नचाग्रक्तिः छण्डस्य बधकाङ्क्षिणो । स्वयं विषस्य शक्रोऽपि सर्वामरगणैर्हृतः ।

शक्तिं प्रज्वलितो दृष्ट्वा दग्धः छण्डेत्याववीत् । अभ्यासमागतां ताञ्च महाशक्तिं महाबलः ।

हृद्गारेणैव निर्भस्त्रं पातयामास भूतले । पातितानां महाशक्त्या साधुसाञ्चिति सर्वेशः ।

धिंश्चानादं ततश्चक्रः सर्वै देवाः समाववाः । तेनो देवेषु नईत्सु वासुदेवः प्रतापवान् ।

पुनश्चक्रं स जपाह दैत्यान्मकरं रणे । व्याविध्यमाने चक्रे तु छण्डेनामिततेजसा ।

१०२०

मुपलैः पट्टिप्रैश्चैव ह्लादयामास केशवं । स तु वाङ्मयहस्तेण गन्धितो वज्रधा रणे ।
 योधायामास समरे दिवाञ्जनय लीलया । महस्त्रयाञ्जना शार्ङ्गमष्टबाह्वर्ययुधत ।
 बाणेन सद्यः संशमे शङ्खचक्रगदाधरः । लाघवं वोच्य छण्डस्य दानवेष्ट्रो रघुपतिः ।
 यदस्त्रमभवत् पूर्वं हिरण्यकशिपीः परं । तदस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निम्नितं मरुत ।
 यथाप्रतिहतं युद्धे स्यान्मित्रविनाशनम् । ब्रह्माणा विहितं पूर्वं तद्युगोप वसे. सुतः ।
 तस्मिन्नुक्ते दिशः सर्वांसामपिहितमण्डलाः । प्रादुरामन् सवसाधि मुघोरः शि च सर्वशः ।
 तमवा संहृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन । बाधु साध्विति वाणानु पूजयन्ति सा दानवाः ।
 बाहाधिगिति देवानां चरते वागुरोहिता । ततोऽस्त्रबलवेगेन खर्षिभ्यः सुदारुणाः ।
 घोररूपा महाविगा निभ्योतुं शक्युष्टयः । नैव वाताः प्रशयन्ते न मेघाः सञ्चरन्ति च ।
 अस्ते विष्टे वाणेन दद्यामाने च केनवे । ततोऽस्त्रं सुमहविगं जपाद्य नमुकुदन् ।
 पार्श्वेन्यं नाम भगवान् यमान्तकनिभं रणे । ततो विनिमिरे लोके च चाग्निः प्रमनङ्गतः ।
 दानवा मोघमङ्गुल्याः सर्वेऽभूवंलादा भूमे । दानवास्तं प्रशान्तं तत् पार्श्वेन्याः केऽभिमन्त्रिते ।
 ततो देवगणाः सर्वे प्रणेदुर्नहसुलदा । हते लोके महाराज दैतेयः क्षोभमुर्षितः ।
 भूयः सद्योऽयामास केशव गण्डे स्थितः । मुपलैः पट्टिप्रैश्चैव ह्लादयामास केशवं ।
 तस्य तां तरसा सर्वा वाणवृष्टिं समुद्यता । प्रहसन् वारयामास केनवः बभूवुदन् ।
 केशवस्य तु बाणेन वर्तमाने महारणे । तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरशनिवन्धिमैः ।
 तिलकशङ्खं चक्रैः शान्ध्वजपताकिणं । चक्रेद कवचं कायान्मुकुटश्च महाप्र ।
 कर्मकुक्ष महातेजा हर्षावापञ्च केशव । विषाध चैनमुरसि नाराचेन क्षययिव ।
 स मर्माभिहतः शंखे प्रकुम्भोऽवाप्यपेतनः । तं दृष्ट्वा मूर्च्छितं वापं प्रहारपरिपोषितं ।
 प्राधादधरशृङ्गशैः नारदो मुनिपुङ्गवः । उदयाय पश्यत तदा कवः स्फोटनतत्परः ।
 वादयानो मर्त्याश्चैव दिश्या दिव्योतिषामवोत् । अहो मे सक्कनं जगन्धेनित सुभोविरे ।
 दृष्टं मे यदिदृष्टिच दामोदरपराक्रमे । जय बाणैः महावीर्यैर्दितेय देवपूजित ।
 पदार्थमवतोर्णोऽपि तत् कथं सफलं कुरु । एवं शूलो तदा देवं बाणैः खंवीतयन् विनैः ।
 इतस्ततः संपतङ्गिनारदो व्यचरद्गणे । केशवस्य तु बाणेन वर्तमाने महाभये ।
 प्रायुधेतां ध्वजे तत्र तावन्मोऽन्वमभिद्रुतो । युद्धं नभूदाहनयोऽभयोर्दिवदैत्ययोः ।
 गहवस्य च संशमे मयूरस्य च युध्यत । पचतुष्टमहारेणैव चरणायनखैलया ।
 शन्योऽन्यं जगत् कुहौ मयूरगङ्गावभौ । वैनतेयस्य कुहौ मयूरं दीप्ततेजसं ।
 जपाद्य मिरसि चित्रं तुष्टेनाभिपतलदा । दक्षिणेन च पक्षे निववान महाबलः ।
 पङ्क्षा पादाभिघातांश्च छलाघातामनेकशः । आस्य चैनं तरसा विजय च महाबल ।
 विषं प्रपातयामास गगनादिव भास्करः । मयूरे पतिते तस्मिन् पपातातिबलो भुवि ।

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

१०६

वाणः परमं विप्रश्चिन्तयन् काव्यमात्मनः । मयाऽतिवलमत्तेन न कृतं सुहृदा वचः ।
 पश्यतां देवदेव्यानां प्राप्तेऽस्मयापदमुत्तमां । तं दीनमनसं ज्ञात्वा रणे वाणं सुविक्रवं ।
 चिन्तयन् भगवावुद्रे वाणरत्नमातुरः । ततः स नन्दिनं देवः प्राह गम्भीरया मिरा ।
 नन्दिकेश्वर संधायि यतो वाणो रथे स्थितः । रथेनानि दिव्येन विंशद्युक्तं भासता ।
 वाणं संयोज्याद् त्वमलं युद्धाय चानघ । प्रमाद्यगणमथेऽहं स्थास्थामि न हि मे मनः ।
 घोडं प्रभवते ह्यद्य वाणं संरक्ष गन्तव्यं । तथेत्युक्त्वा गतो नन्दो रथेन रथिनाम्बरः ।
 यतो वाणस्ततो गत्वा वाणमाह वनेरिदं । दैत्येभ्यं रथमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल ।
 मया कारयिना वीर एहि युध्मल माचिरं । आहरोह रथं वाणो महादेवस्य धीमतः ।
 आरुहः स तु वाणश्च तं रथं ब्रह्मनिर्जितं । तं खन्दनमधिष्ठाय भवस्थामिततः प्रभः ।
 प्रादुश्यते तदा रौद्रमखं सर्वस्वघातकं । दीप्तं ब्रह्ममिरो नाम वाणः कुड्रेऽतिवीर्यवान् ।
 प्रदीप्तं ब्रह्ममिरिषि लोकाः क्षोभमुपागमन् । लोकासंरक्षयार्थं हि तस्मृष्टं पश्ययोनित्वा ।
 तथक्षेप निहत्याजं प्राह कृष्णकृतस्त्रिमं । लोके प्रख्यातपञ्चसं वाणमप्रतिभं रणे ।
 कल्पितानि क ते तानि वाण किं न विकल्पे । अयमस्मि स्थितो युद्धे युध्मल पुरुषो भव ।
 कार्तवीर्याश्रुते नाम पूर्वनामोन्मदावतः । सर्वस्वाङ्गरानेप दिवाजः वमरे कृतः ।
 तथा तवापि दर्पेऽयं बाह्वनो वीर्यवम्भवः । एष ते दर्पप्रमन करोमि रणमूर्धनि ।
 दावते दर्पजननान् मातयाम्येष वै भुजान् । तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे रणमूर्धनि ।
 अथ तदुत्तमं कृत्वा युद्धं परमदारुणं । ततो देवासुरसमं हर्षाञ्जयति नारदः ।
 निर्वृत्ताश्च गणाः सर्वे प्रदुषेन महात्मना । निक्षिप्तवादा दुःख्ये देवदेवं गताः पुनः ।
 ततश्चक्रे सचचारं नन्दक्षेप हवोष्णमे । जपाच्च पुन्यव्याघ्रो वाणबाहुप्रशान्तये ।
 तेजो यज्योतिषाश्चैव तेजो वज्राग्नेयया । सुरैश्च यत्नेनैव चक्रे पथ्यस्थितं ।
 चेतोमैत्रेय यत्नेनो यथाग्निं प्रज्ज्वलारिणः । अग्नौ वायु तपोऽग्निं तथैव पथ्यस्थितं ।
 पतिप्रतापो यत्नेनः प्राणश्च स्वगपचिणो । दक्ष चक्रधरेस्त्वसि तथैव पथ्यस्थितं ।
 नागरावपदवाणां गन्धर्वाश्चरसामपि । नैलाक्यश्च यत् प्राणं सर्व्यद्वेके प्रतिष्ठितं ।
 तेजसा तेन संयुक्तं भासता प्रज्वलन्मुने । वयुया तेज आदत्ते वाणस्य प्रमुने स्थितं ।
 चक्रोदतकरं दृष्ट्वा भगवन्तं रणमिरे । ज्ञात्वाऽतिनेत्रं चक्रे कृष्णेनाभ्युद्युतं रणे ।
 अन्तमयनवायं बुद्धापीनमशोचिवचः । अथैवमेत नैलाक्ये चक्रे कृष्णेन धार्यते ।
 वाणं चापेक्ष देवि मं दावचकं न मुञ्चति । तनस्य वरचः कुता देवो क्षामामयावयोत् ।
 मं गच्छ सन्ने शीघ्रं मे वचसंरक्षमम्रति । ततो योगं समाधाय चतुर्था विमलमुता ।
 कृष्णक्षेत्रेण तद्रूपं दर्शयन् पदमागतः । अन्तर्जनिमुपागम्य तच्छा वा वःसवो पुनः ।
 परिचापय शपथ विजयाधिष्ठितः ततः । प्रमुपे वासुदेवस्य विमलकोटशो स्थिता ।

१०८०

१०८१

१०८२

१०८३

१०८४

१०८५

तां दृष्ट्वाऽथ पुनः प्राप्तां देवीं रुद्रस्य सख्यतां । जन्मां द्वितीयां तिष्ठन्तीं कृष्णा वचनमब्रवीत् ।

१०८१

भूयस्त्वमसितापाङ्गि विवस्त्राऽवस्थिता रणे । वाणधरत्नपरा चन्नि वाणं न संश्रय ।

एवमुक्ता तु कृष्णेन वाणधरत्नपार्ष्णिनी । गिरा मधुरया देवी वाक्काञ्चेदमुवाच ह ।

जाने त्वं सर्वलोकानां सृष्टारं पुरुषोत्तमं । महाभागं महादेवमनन्तं नीलमय्यं ।

पद्मानामं हृषीकेशं लोकानामादिभगवं । नार्हस्य देव हन्तुं वै वाणनप्रतिमं रणे ।

प्रयच्छस्वामयं वाणे जीवपुत्तोल्लभेत् । मया दत्तधरो ह्येव भूयस्व सरिरच्छते ।

१०८२

न मे मिथ्या समयोगं कर्तुमर्हसि माधव । एवमुक्ते तु वचने देव्या परपुरुस्त्वय ।

क्रुद्धः प्रभावते वाक्यं गृह्णु शयं तु भाविनि । वाणे वाङ्महस्त्रेण बर्हते दर्पमास्थितः ।

एतेषां हेदन्तं लघु कर्तव्यं नात्र संशयः । दिवाङ्मना च वाणेन जीवपुत्तो भविष्यति ।

आसुरं दर्पमास्थितं न च मां संश्रयिष्यति । एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाक्रिष्टकर्मणा ।

ग्रीवाच देवी वाणोऽयं देवदेव भवेदिति । अथ तां कार्त्तिकेयस्य मातरं सोऽभिभाष्य वै ।

१०८३

ततः क्रुद्धो महाबाहुः कृष्णः प्रहरताम्बरः । ग्रीवाच वाणं समरे वदतां प्रवरः प्रभुः ।

युधतां युधतां संख्ये भवतां कोट्युबो स्थिताः । अशक्नानामिव रणे धिक्प्राणं तव पौरुषं ।

एवमुक्ता ततः कृष्णलक्ष्मणं परमात्मवान् । निमोहितालो व्यसृजद्वाणं प्रति रणे स्थितः ।

क्षेपणाद्यस्त्रमुच्चान्ति लोकाः सस्याणुजङ्गमाः । क्रव्यादाणि च भूतानि द्रष्टिं यान्ति महाभयं ।

तमप्रतिमकर्माणं समानं सूर्यवर्षेण । चक्रमुद्यत् समरे कोपदीप्तो गदाधरः ।

१०८४

य मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्त्रेण तेजसा । चिच्छेद् बाह्वृक्षकेण श्रीधरः परमौजसा ।

अज्ञातचक्रवर्णं भ्रममाणं रणाजिरे । बाणस्य रयमार्गे च द्वितीय एव भास्करः ।

विष्णुचक्रं भ्रमत्याग्रे भ्रष्टाद्रूपं न दृश्यते । तस्य बाङ्महस्त्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः ।

वाणस्य च्छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्द्धनि । कृत्वा दिवाङ्मनं तां वाणं क्षिप्रबाणमिव द्रुमं ।

पुनः कराये कृष्णस्य प्राशस्त्यार्कं सुदर्शनं ।

१०८५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकृत्यं तु संप्राप्ते चक्रे देव्यनिपातने । शरीरेण प्रखवता रुधिरौघपरिभुतः ।

सोऽभवत् पर्वताकारम्बुजवाङ्महस्त्रेण । अशङ्कतश्च विविधान्नादान्मुञ्चन् यथा घनः ।

तस्य नादेन महता क्रमेण रिपुसूदनः । चक्रं भूयः चेतुःकोमो वाणनाशार्थमच्युतः ।

तमुपेत्य महादेव कुमारसहितोऽब्रवीत् ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो जाने त्वं पुरुषोत्तम । मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनं ।

१०८६

लोकानां लं गतिर्द्वैव लतः स्रुतमिदं जगत् । अश्रेयस्तु विभिर्लोकैः यदेवासुरमानुषैः ।

तस्मात् बन्धरं दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं । अनिवार्यमसंशयं रणे शत्रुभयहृदं ।

वाणस्यास्याभयं दत्तं मया केशिनिःसूदन । तन्मेन स्यान्नुवावाक्यमतस्तोः समयाग्न्यर्थं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ जीवता देव वाणोऽयमेतच्चक्रं निवर्त्तितं । मान्यस्तु देवैः वानामसुराणाञ्च सर्व्यम् ।

नमस्तोऽस्तु गनियेऽहं यत् कार्यं तन्महेतरः । न तावत् क्रियते तस्मान्नामनुज्ञातुमर्हसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे वृषभुजकण्डे षष्ठोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्वर्णं गह्वरात् । जगाम तत्र युवाक्षो प्रादुर्ध्रिः संयतः शरैः ।

गते कृष्णे ततो नन्दी वाणमाह शूभं वचः । गच्छ वाण क्षतनैव देवदेवस्य चापतः ।

तच्छुत्वा नन्दिवाक्यं वाणोऽगच्छत शीघ्रम् । क्षिप्रबाहुं ततो वाणं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान् ।

अपवाह्य रथेनैव पतो देवस्यतो ययौ । ततो नन्दी पुनन्वापं प्राक्कवानुत्तरं वचः ।

वाण वाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तव भविष्यति । एष देवो महादेवः प्रसादमुपलब्धः ।

शोणितौघमुत्तैर्गोचैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः । जोषितार्थो ततो वाणः प्रमुखे प्रह्वरख वै ।

प्रानृत्यद्वयधंविघ्ना दानवः स विचेतनः । अवस्थां छत्राणां प्राप्नो भयविह्वलचोपनः ।

तं दृष्ट्वा स प्रनृत्यन्तं भयोद्दिग्ग पुनः पुनः । नन्दिवाक्यप्रज्वितं भक्तानुपहृष्टद्वयः ।

कर्णावशमापन्नो महादेवोऽप्रवीदवः । वरं वृणोष्य वाण सं पक्षे मगसि वसेते ।

प्रसादसुमुखोऽहन्ते प्रेक्षः काशोऽप्यमागतः ।

॥ वाण उवाच ॥ अजरस्यामरस्यैव भवेयं सततं विभो । एष मे प्रयमो देव वरस्य यदि मन्यसे ।

॥ हर उवाच ॥ तुज्जोऽसि देवतौर्वाण न मृत्युस्तत्र विद्यते । अयं वरं वृणोष्य तमनुप्राप्नोऽसि मे सदा ।

॥ वाण उवाच ॥ यथाऽहं शोपितादिगो भ्रमार्तोऽप्रयमोदितः । भक्तानां नृत्यतमिव पुच्छत्रय भवेद्भव ।

॥ हर उवाच ॥ निराचाराः क्षमायुक्ताः सत्यार्थावपरायणाः । मद्भक्ता येऽपि नृत्यन्ति तेषामेवं भविष्यति ।

॥ भव उवाच ॥ द्योतयं तमशेषा वाण वरं वरय हृदतः । तदिहास्मानि ते पुच्छं कृत्वाऽस्तु भवानिह ।

॥ वाण उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा हजस्रोश्चा हि धा मम । वरेण तास्मृत्योयेन शान्तिं गच्छन्तु मे भवः ।

॥ हर उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा हजस्रोऽसुरसत्तम । न भविष्यति माचेतु पक्षराय भविष्यसि ।

॥ देव उवाच ॥ चतुर्थं ते वरं ददमि वृणोम्यासुर काञ्चित् । न तेऽहं विमुक्ष्यात प्रसादसुमुखो ह्यहं ।

॥ वाण उवाच ॥ प्रनायगपर्वस्यस्य प्रयमः स्यामहं विभो । महाकाल इति ख्यातिं गच्छेयं शायतोऽनघः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भविष्यतीत्याह देवो वाणं महायुतिः । दिव्यस्त्रीऽस्त्रतैर्गोचैर्न हजस्र मनाश्रयात् ।

ममातिशयोक्ताद्यं न भव चैवाकृतोभयः । भूयोऽपि ते वरं ददमि तस्यातव लपोद्भव ।

तत्तं वृणुष्व मद्भं ते नमो यदभिधासितं ।

॥ वाण उवाच ॥ वैष्णवमद्रुमं किञ्चिन्नाभूमे देवसत्तम । दिवाह्रतेऽपि मे देवो न विक्षो भवेद्भव ।

॥ हर उवाच ॥ भविता सर्वमेतत्तेऽप्येच्छसि महासुर । भक्तस्य मे न चादेयं भक्तानां विद्यतेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽमरोक्षहादेवो वाणं स्मितमयः । एवं ते भविता वाण यत्नया समुदाहृतः ।

इतावद्गमवानुक्ता विनेत्रो गणसंघतः । पश्यतां सर्वभूतानां तं चैवान्तरधीयत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणवरत्नामे षष्ठाध्यायः ॥ १८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वरान् चक्रे स्वर्णा वाणः प्रीतस्तनान्वृतः । जगाम स हृदये महाकालममागतः ।

वासुदेवोऽपि वज्रधा नारदं पर्यवृत्तः । कानिरुद्धस्तु भगवन् संयतो नागवन्धनैः ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन खेहक्षिप्तं हि मे मनः । अनिरुद्धे ह्यनेवोरे सुमिता दारका पुरी ।
 श्रोत्रं तं मोक्षयिष्यामि यदर्थं वृथमागताः । अथ तं नष्टशत्रुं वै द्रुपुमिच्छामहे वयं ।
 स तु देशो हि भगवन् विदितस्तव सुमत । एवमुक्तुस्तु कृष्णेन नारदः प्रत्यभाषत ।
 कन्यापुरं कुमारोऽसौ बहो नागैस्तु माधव । एतस्मिन्नन्तरे श्रोत्रं चिचलेखा क्षुपस्थिता ।
 वाणस्तोत्तमसर्पस्य दैत्यैश्च महात्मनः । इदमन्तः पुरं देव प्रविश त्वं यथासुखं ।
 ततः प्रविष्टासौ सर्वे अनिरुद्धस्य मोक्षणे । वलः सुपर्णः कृष्णश्च प्रमुखौ नारदक्षया ।
 ततो दृष्ट्वैव गच्छं येऽनिरुद्धशरीरगाः । शररूपा महासर्पा वेष्टयित्वा तनुं स्थिताः ।
 सर्वे ते सर्वदा देहात्तस्य निःसृत्य भोगिनः । शितं समवगाहन प्रकृत्यावस्थिताः ब्रजाः ।
 दृष्टः स्फुटश्च कृष्णेन सोऽनिरुद्धो महात्मना । स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्राञ्चलित्वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ देवदेव सदा युद्धे जेता त्वमपि कदाच । ब्रह्मो वै प्रमुखे स्थातुं क्षात्रादपि प्रसीपतिः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ आरौघं गच्छं गच्छामि दारकां पुरीं । एवमुक्तोऽनिरुद्धश्च जयया सह कन्याया ।
 स्थितः प्रीतमना भूत्वा शाला वाणं जितं रणे । ततो महाबलं देवं वलभद्रं यशस्विनं ।
 अभिवादयते वृष्टः सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । माधवश्च महात्मानमभिवाच कृताञ्जलिः ।
 खगोत्तमं महाबोध्यं सुपर्णश्चाभवादयत् । ततो भकरकेतुश्च चिचवाणधरं प्रभुं ।
 पितरं सोऽभुपागम्य प्रमुखमभवादयत् । सखोगणहता चैव सा क्षूना कुञ्जनिन्दी ।
 बलक्षालिवलक्षैव वासुदेवं वदुर्भुजं । अर्धस्वात्मगतिश्चैव सुपर्णमभिवाच च ।
 पुण्यवाणधरश्चैव लज्जामाणा भवादयत् । ततः प्रकृष्ट वचनान्नारदः परमशुतिः ।
 वासुदेवसमीपस्थः प्रहसन् पुनरागतः । बह्मोपयति ते देवं गोविन्दं ब्रह्मसूदनं ।
 दिष्ट्वा बह्मं हि गोविन्द अनिरुद्धसमागमात् । ततोऽनिरुद्धसहिता नारदं प्रणताक्षदा ।
 आशीर्भिल्लं द्रियित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् । अनिरुद्धस्य वोप्यीक्ष्यो विवाहः कियतां विभो ।
 जन्मूलमालिकां द्रष्टुं अह्ना हि मम आयते । ततः प्रहृष्टिताः सर्वे नारदस्य वच अव्रात् ।
 कृष्णः प्रोवाच भगवन् क्रियतामाशु भाचिरं । एतस्मिन्नन्तरे तव कुशाण्डः समुपस्थितः ।
 वैवाहिकांस्तु संभारान् गृह्य कृष्णं नमस्य च ।
 ॥ कुशाण्ड उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महावाहो भव त्वमभयप्रदः । शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदोऽञ्जलिस्तव ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रागेव भृशसूदनः । अभयं यच्छते तस्मै कुशाण्डाय महात्मने ।
 कुशाण्ड मन्त्रिणां श्रेष्ठः प्रीतोऽस्मि तव सुमत । मुक्तं ते विज्ञानामि राक्षिकोऽस्तु भवानिह ।
 सप्रातिपद्यः सुमुखो निर्दोऽस्तु भवानिह । राज्यञ्च ते मया दत्तं चिरं जीव ममाश्रयात् ।
 एतद्वत्स्य भयं तस्मै कुशाण्डाय महात्मने । विवाहमकरोत्तव सोऽनिरुद्धस्य वीर्यवान् ।
 ततस्तु भगवान् वज्रिः स्वयं तव उपस्थितः । विवाहे चानिरुद्धस्य नच वज्रं गृह्यं भवेत् ।

ततोऽसुरो गणास्तु कौतुकं कर्तुमाप्ताः । स्नातः स्नानकृत, शोषनिवृद्धो भाव्यया बह ।
ततः स्निग्धैः दूभैर्ज्योत्स्नैर्गन्धैश्च अनुसूदा । विद्याधरगणैश्चैव विवादमुपगमयन् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अनिरुद्धविवाहे अष्टाशोत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निर्मर्त्तयिता तु विवाहं अनुसूदन । अनिरुद्धश्च सुप्रज्ञः सर्वदेवगणैर्गुह्यतः ।

शामन्यु वरदं वरुं देवोश्चैव गुह्यतः । चकार गमने बुद्धिं कृणुः परपुरस्त्रयः ।

दारकाभिमुखं कृणुं श्रान्ता अनुनिवर्त्तन् । प्रीत्यर्थं वासुदेवश्च कुम्भापेडा वाक्प्रमत्तव्रीत् ।

दृष्टुं मे पुण्डरीकाच्च विज्ञातं मधुसूदन । वाणश्च नावस्त्रिभुजं हस्ते तु वरुणश्च वै ।

यावाममृतकल्पं हि धीरं हरति माधव । यत् पीत्वातिबलस्यैव नरो भवति दुर्घ्नयः ।

कुम्भापेदेवमाख्यते हरिः प्रीतमनासूदा । गमनाय मतिहृक्ते गन्तव्यमिति निश्चितं ।

ततस्तु भगवान् ब्रह्मा बर्ह्याय च तु केचन । जगाम ब्रह्मलोकं च हतः स्रभवनास्रयैः ।

इन्द्रो मरुद्गणैश्च दारकाभिमुखो ययौ । यतः कृणुस्ततः सर्वे गच्छन्ति प्रियकाङ्क्षिणः ।

बाह्वेन मयूरेण सखीभिः परिवारिता । दारकाभिमुखो कृपा देया प्रसापिता ययौ ।

ततो बलश्च कृणुश्च मधुक्च मन्वावसः । आरुढवन्तो मदमनिरुद्धश्च वीर्यवान् ।

प्रस्त्रितश्च च तेजस्वी गह्वः पश्चिमां सरः । उग्रभ्रमंश्चरन्तान् कन्ययापि मेदिनी ।

आकुलाच्च दिशः सर्वो रेशुध्वजमिवामरं । गह्वे संप्रयाते तु मन्दरमिश्रसंस्कारः ।

ततस्ते दोर्ध्वमन्वानं प्रययुः पुङ्गवर्षभाः । आरुह्य गह्वं सर्वे जित्वा नाचं मरौरजवं ।

ततोऽमरतलस्थोत्थो वाहणे दिव्यमाश्रिताः । अयममर मन्वात्मानो गास्तु दिव्यपयःप्रदाः ।

सेवावनविचारिण्यो वाणगाव उपश्रिताः । च विज्ञाय ततो रूपं कुम्भाप्यवचनसवात् ।

कृणुः प्रहरतां श्रेष्ठस्ततोऽयं विचारदः । निश्चय वाणगावस्त्रास्तु चक्रे मनसूदा ।

आश्रिता गह्वं प्राह सर्वलोकादिरव्ययः ।

॥ भगवानुवाच ॥ गह्वं त्वं बाहि तच्च यव वाणश्च गोधनं । आह मां सत्यभामा च वाङ्गा वै ममानय ।

पार्श्वं पीत्वा किञ्च धीरं न जीर्यन्ति महासुराः । विज्जरा जरया त्यक्ता भवन्ति क्षिप्त जनतः ।

तास्तस्मानय भद्रं ते यदि कार्यं न लुप्यते । अथवा कार्यक्षोपो वै मैव तासु प्रजः कृपाः ।

इति मामपदत्तं यथा तावैव विदित्वा मम ।

॥ गह्व उवाच ॥ दूग्धो गोवहतास्ता दृष्ट्वा मां वरुणास्रयैः । विव्रन्ति सद्यसा देव कार्यमेष विधीयतां ।

तथेत्युक्ता तु गह्वः पञ्चशतेन बाणैः । यद्यथा चोभयित्वा च विव्रेव वरुणास्रयैः ।

दृष्ट्वा जेन गह्वं प्राप्तं वै वरुणास्रयैः । वाहणाश्च भवाः सर्वे संश्रान्ताः प्रापञ्चकयः ।

ततस्तु वाहवं चैन्दमभियातं मुदुर्घ्नवं । प्रसूये वासुदेवश्च नावाप्रहरणैश्चन ।

ततस्तु तच्च प्रसूये वासुदेवश्च धीयतः । तपुद्गममहोदरं वाहयैः पञ्चवारिणा ।

तेषामापततां पञ्चैव गह्वजाना वरुणकः । भारं वरुणनाभ्यं केचन महाप्रजना ।

ततस्तु प्रवृत्ता यान्ति तमेव वरुणाख्यं । पटोरययद्वखाणि पटोरयप्रतापि च ।
 वारुणाणि प्रयुद्धानि दीप्तप्रस्त्राणि संयुगे । तद्वज्रं लब्ध्वा सौमैर्दक्षमान समन्ततः ।
 भग्नं तदारुणं सैन्यं नैव चापमविन्दत । ततस्तु बलिभिः शूरेर्बलदेवप्रजान् हनैः ।
 सप्रयुधानि हृदये गुरुतेन च सर्वत्र । शूराश्चेति विधेः कोट्यैर्बन्धमानं सहस्रशः ।
 ततो भग्नं वसे दृष्ट्वा लब्धेनास्त्रिष्टकस्य वा । वरुणस्तय संधानो निर्ययौ यत्र केचन ।
 अयिभिर्देवगन्धर्वैश्चैवोपाहरणं गणैः । सख्यमानो वज्रभा वरुणः प्रत्यदृश्यत ।
 कृतेषु भियमायेन पाण्डुरेषु वपुजता । बलिस्तुष्टाविद्या जेठं चापमुद्यत्य विहितः ।
 अपात्यतिरतिमुहुः पुत्रपौत्रबलान्वितः । आङ्गधामाव युद्धाय विस्फारितमहाधनुः ।
 स तु प्रभापयन् युद्धं वरुणः समधावत । हरिं हर इव कोपादापजालैः समालयेत् ।
 ततः प्रभाप्य अलजं पाञ्चजन्यं जगद्गन्धर्वः । वायव्योऽङ्गुष्ठाः सर्वो दिग्बलको जगद्गन्धर्वः ।
 ततः शूराश्चेति मलैर्बह्वः षोडशो रणे । स्रग्विजि तदा कृष्णं वरुणः प्रत्येषाधयत् ।
 ततोऽस्त्रं वैष्णवं चोरमभिमन्या हवे स्मितः । वायुदेवोऽनवीर्याय प्रमुञ्चे तस्य धीमतः ।
 इदमस्त्रं महाहारीः वैष्णवं ब्रुवद्गन्धर्वः । जयोद्यते वधार्थेन तिष्ठेदानीं शिरो भव ।
 ततस्तं वरुणो देवो वैष्णवं ह्यस्त्रमुत्तमं । वारुणास्त्रस्य संयोगेन त्रिनादं महाभयः ।
 तस्यास्त्रवितता ह्यापि वरुणस्य निजि हताः । वैष्णवास्त्रस्य प्रमने वर्तन्ते बलितिस्रव ।
 आपस्तु वारुणास्त्रं चित्रा अलत वैष्णवं । दृष्ट्वा तं वारुणास्त्रं ततोऽस्त्रे अलिते पुनः ।
 वैष्णवे तु महावीर्ये दिशो भीताः मनुद्गनुः । अस्त्रं प्रस्फुरितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमजवीर ।
 स्मर तं प्रहृष्टं पूर्वाभ्यासं व्यकलवर्णा । तमेव हि महाभाग तमथा मुञ्चये कथं ।
 सत्सत्ता नित्यमाश्रोक्षं योगेश्वर महाभते । सद्यभूतामवान्दोषानहृद्धारक संलग्न ।
 धेय ते वैष्णवो मूर्त्तिस्तस्या ज्येष्ठोऽस्यसं विभो । ज्येष्ठभावेन मान्यसे किं त्रां दग्धुमिहेष्टवि ।
 नाग्निर्विक्रमेन शूरो त्वज्ज कोपं युधान्वर । त्वयि न प्रभविष्यति जगतः प्रभवेन ह्यसि ।
 पूर्वं हि या तया वृष्टा प्रकृतिर्विकृतात्मिका । धर्मिणो बीजभावेन पूर्णधर्मैश्च संयिता ।
 आग्नेयश्चैव सौम्यश्च प्रकृत्यैवेदमादितः । तया वृष्टं जगतः सर्वं च कथं मुञ्चये मयि ।
 अज्येष्ठं प्रायतो देवः स्वयम्भूतभावतः । अचयस्तव्ययस्यैव भावाभावा महायुते ।
 रच मा रचणीयाऽहं त्वयाऽनघ नमोऽस्तु ते । आदिकर्त्तासि लोकानां त्वमैतद्वज्रलोकतं ।
 किं क्रीडसि महादेव बाल क्रीडनकैरिव । न ह्यहं प्रकृतिदेवो नाहं प्रकृतिदूषकः ।
 प्रकृतिर्या विकारेषु वर्तते पुरुषार्थभा । तस्या विकारप्रमने वर्तते नं यथाविधि ।
 विकारो वा विकाराणां विकाराय न तेऽनघ । तानधर्मविदेा मन्दान् भवान् विवृणुते सदा ।
 इयं हि प्रकृतिर्हैमिसमया युज्यते सदा । रचया चापि संवृष्टा तदा मोक्षः प्रवर्तते ।
 परावरश्च सर्वज्ञः संशयविधिमाश्रितः । किं मोहयसि नं सर्वान् प्रभापतिरिव स्वयं ।

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

१८९

वरुणेनैवमुक्तं कृष्णो लोकपरायणः । भावज्ञः सर्वविद्भीरुश्चतः । प्रीतमना ह्यभूत् ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् कृष्णो वचनमब्रवीत् । गास्वं प्रवक्ष्ये मे देव ब्रान्धस्य भीमविक्रम ।
 इत्येवमुक्तः कृष्णेन वाक्यं वाक्यविभारदः । वरुणो ह्यब्रवीद्धूयः । इष्टु मे मधुसूदन ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ वाणेन याद्वै समयो मया देव पुरा कृतः । कवचं समयं कृत्वा कुर्यां वितथमन्यथा । १८८
 तमेव वेदं सर्वस्य यथासममभेदतः । चारित्र्यं दुष्यते तात नृ च यद्वि । प्रवक्ष्यते ।
 धर्मभागैर्नैरानिद्यं वर्ज्यते मधुसूदन । न च लोकानवाप्नोति पापः समथभेदतः ।
 प्रथोद धर्मलोपस्य माभून्मे मधुसूदन । न मां समथभेदेन योक्तुमर्हसि माधव ।
 जीवन्नाहं प्रदास्यामि गा एतां वृषभेषण । हत्वा नयस्व मां गांश्च एष मे समयः पुरा ।
 एष मे तव चाख्यातः समयो मधुसूदन । श्रुत्वमेव मत्तानाहो न भियां च सुरेश्वर । १८९
 यदि तेऽहमनुप्राप्तो रच मां मधुसूदन । अथ वा गोबु निर्जन्मो हत्वा नय महाभुज ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरुणेनैवमुक्तं वरुणो वंशवर्द्धनः । अभ्यं समयं मत्वा त्यक्त्वाद्वा गोबुं प्रति ।
 य प्रवक्ष्ये ततो वाक्यं व्याख्यारार्थकोविदः । तस्मात्पुनोऽपि यद्येवं वाणेन समयः कृतः ।
 प्रवृत्तैर्गोभिरैकैकैकालार्थमनुभावितैः । कथं पापं करिष्यामि वरुण त्वय्यहं विभो ।
 गच्छ मुक्तोऽपि वरुण त्वय्यन्मत्स्यो नो भवान् । त्वमित्यर्थं मया मुक्ता वाणगोवि न संशयः । १९०
 ततश्चर्यनिनादैश्च भेरीणाञ्च महाकृणैः । अचमंदाश्च वरुणः केचन प्रहृष्टपूजयत् ।
 केचनोऽप्यै तदा मृच्छ वरुणाद्यनुनन्दनः । इत्थं पूजयते देव हृष्टलो च समाहितः ।
 वरुणाभाभयं दत्त्वा वासुदेवं प्रतापवान् । दारकां प्रक्षितः शेरिः शचीपतिश्चरायवान् ।
 तत्र देवाः समस्त सभाधाः सिद्धचारणाः । गन्धर्वाश्चरश्चैव किन्नराश्चानुचिन्ताः ।
 अनुगच्छन्ति भूतेशं सर्वभूतादिप्रभयं । आदित्या वसन्तो ब्रह्मा अग्निरोऽम्बरान्तराः । १९१
 विधाधरगणाश्च ये चान्ये सिद्धचारणाः । गच्छन्तमनुगच्छन्ति यमश्च विजयेन च ।
 नारदश्च महाभागः प्रक्षितो दारकां प्रति । तृष्टो वाणप्रथं दृष्ट्वा वरुणश्च कृतमिष्टं ।
 कैलाशप्रश्नरश्चैव प्राचादेः कन्दरैश्च ते । दूरादेव स तां दृष्ट्वा दारकां दारमालिन्यैः ।
 पाञ्चजन्यश्च निर्घोषं चक्रे जगदाधरः । संज्ञां प्रयच्छते देवो दारकापुरवासिने ।
 देवानुपाचानिर्घोषं पाञ्चजन्यश्च निस्सृतं । मुना दारवतीं सर्व्यां प्रहर्षमनुजं गता । १९२
 पूर्वैकुम्भैश्च साजैश्च पुष्पैश्च वज्रविभारैः । दारोपयोगितां सर्व्यां कृत्वा दारवतीं पुरीं ।
 वज्रहर्यां सुशोकां वज्रलोपयोगितां । विप्राचार्यैः समदाय तथैव कुलनैवमाः ।
 जयप्रदैश्च विविधैः पूजयन्ति सा माधवं । वेनतेषु समारूढं नोत्तमैश्च योपमं ।
 ववन्दिरं तदा कृष्णं श्रिया परमया युतं । ययोनूपूर्वां वर्षांश्च पूजयन्ति महाबलं ।
 अर्पन्ति केमिहन्तारं श्रेष्ठिपूर्व्यां श्रेष्ठयः । अर्पिभिर्देवगन्धर्वैश्चाराणैश्च समन्ततः । १९३
 अयते पुण्डरीकाक्षो दारकोपवने स्थितः । तं दृष्ट्वा मपुत्रस्तदा शार्ङ्गगणधरमाः ।

नितृते नारदप्रप्रे यन्मयोक्तं समासतः । श्रुतास्तो विसृताः संख्ये ये पूर्वैर्जनमेजय ।
 विष्णोस्तु मायुरे कल्पे यत्र ते शंखचो महान् । वासुदेवगतिश्चैव सा मया समुदाहृता ।
 आश्चर्य्यश्चैव नान्योऽस्ति आश्चर्य्यं विद्धि केशवं । सर्वैस्वाश्चर्य्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्य्यमैवैष्वव ।
 स एव धन्यो धन्यानां धन्यकृद्भ्यभावनः । देवेष्वपि सदैव्येषु नास्ति धन्यतरोऽभ्युतात ।
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा । गगनं भूर्दिशश्चैव खलितं व्योतिरेव च ।
 एष धाता विधाता च संहर्ता काल एव च । सत्यं धर्मस्तपश्चैव ब्रह्मा चैव सनातनः ।
 अनन्तश्चैव नागानां रुद्राणां ब्रह्मरः सततः । जङ्गमाजङ्गमश्चैव जगन्मारायणोद्भव ।
 रतस्माच्च जगत् सर्वं प्रकृतेत जनाहनात् । जगत् सर्वं देवैश्चैव नमस्कृत्य भारत ।
 पूज्यश्च सततं सर्वदेवैरय सनातनः । इत्युक्तं वाणस्पृष्टं ते माहात्म्यं केशवश्च ।
 वशप्रतिष्ठामतुलां श्रवणदेव सत्सुखे । ये चेदं धारयिष्यन्ति वाणस्पृष्टमनुत्तमं ।
 केशवश्च च माहात्म्यं नापथ्येष्टान् भजिष्यति । एषा ते वैष्णवो चर्या मया कार्त्तव्यं कीर्त्तिता ।
 प्रवृत्तत्वात् यद्येऽस्मिन्निवृत्ते जनमेजय । आश्चर्य्यपर्व्वमखिलं यो वीरं धारयेत्वर ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकस्तु गच्छति । कल्पमुत्याय यो नित्यं कीर्त्तयेत्सुप्रसादितः ।
 न तस्य दुरितं किञ्चिदिह लोके परव च । ब्राह्मणं सर्वदेवो स्यात् सन्निधौ विजयो भवेत् ।
 वैश्वो धनसम्पन्नः स्याद्भूद्रे मज्जेच्च सद्गतिः । नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चिदोषमायुरवभुवात् ।
 ॥ शैतिरुवाच ॥ इति पारिचितो राजा वैशम्पायनभाषितं । श्रुत्वा प्रीतमना जातो हरिवंशं दिजर्षभः ।
 एवं शौनका संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च । प्रोक्त्वा वै सर्ववशास्तो किञ्चूः श्रोतुमिच्छति ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥ समाप्तश्चेदं विष्णुपर्व्वं ॥

॥ अथ भविष्यपर्व्वं ॥

॥ शौनका उवाच ॥ जनमेजयस्य के पुत्राः पश्यन्ते लोमहृदये । कश्चिन्प्रतिष्ठितो वंशः पाण्डवानां महात्मनां ।
 रतद्विष्णुस्य श्रोतुं पुरं कौटुम्बकं हि मे । तत्र श्रुतवतां श्रेष्ठ सर्वविधाधि मे मतः ।
 ॥ शैतिरुवाच ॥ पारिचितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ सम्भूतवतः । चन्द्रापीडश्च नृपतिः सूर्यापीडश्च भोववित् ।
 चन्द्रापीडश्च पुत्राणां शतमनुमधयिनां । जानमेजय इत्येवंवाचं भुवि परित्युत ।
 तेषां ज्येष्ठश्च राजासीत् पुरं वारणसाकृत्ये । सत्यकर्षा महाबाह्वर्ष्या विपुलदक्षिणः ।
 सत्यकर्षश्च दायादः श्रेतकर्षः प्रतापवान् । अपुत्रः स तु धर्मोत्तमः प्रविवेकः तपोवनं ।
 तस्मादनगताश्वं यादवो प्रत्यपयन्त । भुवारीर्दक्षिता मधुसूतिलिनी भाद्रमालिनी ।
 स तु जन्मनि गर्भेण श्रेतकर्षः प्रजेश्वरः । शम्भुगच्छते पूर्व्वैर्धर्मप्रधानमभ्युत ।
 सा इष्टा संप्रयातं नं मालिनीं वृष्टोऽभ्यगात् । पश्य सा संपुत्रे सुभूतं राजोवलोचनं ।
 दुमारं ते परित्यज्य भर्तारं शम्भुगच्छत । पतिव्रता महाभागा द्रौपदीव पुरा पतीन् ।

सुकुमारः कुमारोऽथै गिरिक्षुञ्जे हरोद ह । पुष्कर्यं तस्य मेघास्तु प्रादुरासन्महात्मनः ।
प्रविष्टायास्तु पुत्रौ दौपेष्पलादियः कौशिकः । दृष्ट्वा कुर्यान्वितां यत्नं तौ प्रचालयतां जले ।
निपृष्टौ तस्य तौ पार्थी शिलायां रुधिरजुतौ । अत्रस्थानौ तु पार्थी तावुमावपि समाहितौ ।
तथैव च सनातदावजपार्थस्तोऽभवत् । ततोऽजपार्थ इति तौ चकृते नाम तस्य ह ।
स तु वेमकयालायां दिजाभ्यां परिवर्द्धितः । वेमकस्य तु भार्या तमुदहत् पुत्रकारणान् ।
वेमक्याः स तु पुत्रोऽभूद्वाह्वाणौ सचिवौ तु तौ । तेषां पुत्रास्तु पौत्रास्तु युगपत्सुखजीविनः ।
स स्य पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः । श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाङ्गवेण यदातिना ।
जरावंक्रमणे पूर्व्वं श्रुत्वां गीतेन धीमता । आचन्द्रार्क्षपहा मूर्ध्निर्भवेदपि न संशयः ।
अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि एकनवत्यधिकप्रतौऽध्यायः ॥ १८१ ॥
॥ शौनक उवाच ॥ उक्तोऽयं हरिवंशस्तो यन्वाणि निखिलानि च । यथा पुरोक्तानि तथा व्यासश्रियेण धीमता ।
तत् कथ्यमानं नमिति मिति दाससमन्वितं । श्रोण्यात्यक्तानमृतवत्सर्व्वपापप्रणाशनं ।

सुखश्रव्यतया कोऽहं मग्नो ह्लादयतोऽहं नः । जनमेजयस्तु नृपतिः सुखां चाख्यानमुत्तमं ।
सौते किमकरोत् पश्चात्सर्व्वपापदानन्तरं ।
॥ सौते हवाच ॥ जनमेजयस्तु स नृपः सुखाख्यानमुत्तमं । यदारभतदाख्यास्ये सर्व्वपापदानन्तरं ।
तस्मिन् सचे समाप्ते तु राजा पारिवित्तदा । संयष्टुं वाजिमेधेन सन्धारानुपचक्रमे ।
अलिकुपुरोहितः चार्थानाङ्गयेदनुवाच ह । यच्छ्रेयः वाजिमेधेन ह्य उलूज्यतामिति ।

ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा कृत्वा महात्मा सहसा जगाम । पारिवित्तं द्रुपददीनसत्वं देपायनः सर्व्वपरावरजः ।
पारिवित्तस्तु नृपतिर्दृष्ट्वा तद्विषमागतं । अर्च्यपादासनं दत्त्वा पूजयामास शास्त्रतः ।
तौ चोपविष्टावभितः सदस्यास्तस्य शौनकः । कथा यज्ञविधासि चायत्तुर्वेदार्थसंहिताः ।
ततः कथाने नृपतिस्त्रोदयामास तं मुनिं । पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहं ।
महाभारतमाख्यानं वङ्ग्यं श्रुतिविलरं । निमेषमात्रमपि मे सुखश्रव्यतयागतं ।
विभूतिविस्तारकरं सर्व्वपापं वै यशस्करं । त्वया सुविवर्द्धितं ब्रह्मन् शङ्खे चौरमिवाहितं ।
अमृतं न दक्षिः स्याद्यथा स्वर्गसुखेन वा । तथा दक्षिं न गच्छामि शुभेमां भारती कथां ।
अनुमान्य तु सर्व्वज्ञं प्रच्छामि भगवच्चरं । हेतुः कुरुषां नाशस्तु राजसूयो मतो मम ।
दुःसहानां यथा प्लेषो राजन्यानामुपपन्नः । राजसूयं तया मन्ये युद्धार्यमुपकल्पितं ।
राजसूयेस्तु येनेन श्रूयते पूर्व्वमाहृतः । तस्मान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयं ।
आहतो वरुणेनाय तस्यास्ते सुमहाकृतोः । देवासुरमहायुद्धं सर्व्वभूतवयावहं ।
हरियश्च राजर्षिः क्रतुमेतमुपाहरत् । तवाद्याडीवकं युद्धमभूत् चक्षिपनाशनं ।
ततोऽनन्तरमार्षेण पाण्डवेनातिदुःखतः । महाभारतसन्धारः संश्रुतोऽग्निरिव क्रतुः ।

प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दृष्ट्वा हृष्यं महाबलं । वाणं जिला महादेवमायानं पुरुषोत्तमं ।
 दारकावाधिना वाचसरन्ति बद्धा तदा । प्राप्ते हृष्ये महाभागे सालतानां महारथे ।
 गता च दूरमभ्वानं सुपर्णेनागते कृतं । धन्याः सोऽनुमृहीताः सो येषां नो जगतीपतिः ।
 रक्षिता धैव गोप्ता च दीर्घनाज्ज्यंहावस । वैशतेयं समाह्वय जिला वाणं सुदुर्जयं ।
 प्राप्नोऽयं पुण्डरीकाक्षो मनांस्थाह्लादयन्निव । एवं कथयतामेव दारकावाधिनां तदा ।
 वासुदेवस्यैव देवा विविशुषो महारथाः । ज्वतीर्य सुपर्णास्तु वासुदेवो नलक्षया ।
 मधुक्षयानि हृष्ट्य गृहान् प्रविशिशुस्तदा । ततो देवविमानानि दिवि सञ्चरतां तदा ।
 स्त्रितान्येव व्यदृश्यन् नागरूपाणि सर्वत्र । हर्षं भस्मगैर्गवैश्चिमारसवर्धिवै ।
 भास्त्रिण तान्यदृश्यन् विमानानि सहस्रम् । षष्ठ्योऽत्र वोढास्यं कुमारास्थानं ब्रह्मणः ।
 मधुकादीन् समलौघं स्रष्टुं मधुरया गिरा । एते हृष्टाक्षया दिव्या वषवोऽद्यान्निनावपि ।
 साध्या देशाक्षयाचान्ये वन्द्यस्य यथाक्रमं । सहस्राद्यं महाभागं दानवानां भयङ्करं ।
 वन्द्यं वसिष्ठाः शकं समणं नागवाहनं । सप्तर्षेणा महाभागा अमङ्गिरसमाश्रिता ।
 षष्ठयस्य महात्मानो वन्द्यस्य यथाक्रमं । एते एकधराक्षेव एतान् वन्दन् सर्वत्र ।
 बागराज ब्रह्माक्षेव मन्त्रियार्थमिहागता । दिशश्च विदिगक्षेव वन्द्यस्य यथाक्रमं ।
 वासुकिप्रमुखाक्षेव नागा वै सुमहाबलाः । गावस्य मन्त्रियार्थं वै वन्द्यस्य यथाक्रमं ।
 ज्योतीषि सप्त नक्षत्रैश्चराक्षकक्षिरैः । आगता मन्त्रियार्थं वै वन्द्यस्य यथाक्रमं ।
 वासुदेवश्च युला कुमाराः प्रथमाः स्त्रिताः । यथाक्रमेण सर्वे वा देवतानां महात्मनां ।
 सर्वांस्त्रिवैकाक्षो दृष्ट्वा पौरा विष्णयमागताः । पूजार्थमथ सम्भारान् प्रमृष्ट्वा कृतमागताः ।
 अथो समहृष्टास्त्र्यंवाद्यैर्देवैश्च संभ्रयात् । प्राप्यते यदिहास्त्राभिरिति वाचसरन्नुत ।
 ततश्चन्द्रभूर्धैव पुष्पगन्धैश्च सर्वत्र । किरन्ति पौराः सर्वास्त्रान् पूजयन्तो दिवौकष ।
 राजैः प्रणमैर्धूपैश्च मामुह्निनिवसेक्षया । दारकावाधिना सर्वे पूजयन्ति दिवौकष ।
 आह्वयं वसुदेवस्य साम्यस्य यदुनन्दनं । सात्विकं चोत्सुक्यैश्च विशृणुषु महाबलं ।
 अक्षरस्य महाभागं तथा निषठभवे च । एतां पारिवर्त्य तदा भूर्धैवाधाय वीर्यवान् ।
 अन्धकस्य सभामथे तदोवाच प्रभवं वच । वाचव सालतान् सर्वानेव वा यदुनन्दन ।
 योजधिला सप्रेमैव यशसा पौरुषेण च । महादेवस्य भित्तो गुह्यस्य च महात्मन ।
 एष वाण रणे जिला दारकां पुनरागतः । सहस्रबाहोर्वीर्यनां कृता व्यथमनुत्तमं ।
 स्थापयित्वा दिवाह्वले प्राप्नोऽयं खपुरो हरिः । यदैयं अत्र हृष्यस्य मानुषेण महात्मनः ।
 तदयवधिन् हतं नष्टशोका वर्य कृताः । पितृना मधुमाधोऽकं रम्यं प्रीतिपूर्वकं ।
 कालोपास्यत्वविरत विषयेष्वेव सञ्चरतां । बाह्वनां शययास्तुर्धैव यमस्य महात्मनः ।
 प्रपद्येताका रंशाम सर्वे एवामरासुखे । एवं युला सहस्राच केचन दानवानां कः ।

१८८

१८९

१९०

१९१

१९२

१९३

तदस्य मूलं युद्धस्य लोकचयकरस्य च । राजसूयो महायज्ञः किमर्थं न निवारितः ।

राजसूये ह्यर्धं द्रव्यं यज्ञोद्भिद्य दुरन्तयैः । मिथ्याप्रणोते यज्ञाङ्गे प्रजाणां संचयो भुवः ।

भवानपि च सर्वेषां पूर्वेषां नः पितामहः । अतोतानागतश्च नायथादिकरय नः ।

ते कथं भवता नृणां बुद्धिमन्तस्युता नयात् । अनाया ह्यपराध्यन्ति कुनेतारस्य पार्ष्णिवाः ।

॥ व्यास उवाच ॥ कालेन विपरोतास्ते तत्र पूर्वपितामहाः । न मां भविष्यं पृच्छन्ति न चाष्ट्रो ब्रवीम्यहम् ।

सामर्थ्यं न पश्यामि भविष्यस्य निवर्त्तने । परिहर्तुं न शक्या हि कालेन विहिता गतिः ।

तथा निदमहं पृष्टो ब्रह्माम्बागन्तुर्भावि यत् । अतश्च बलवान् कालः युताऽपि न करिष्यसि ।

न चरन्मात्रचारभाजं वै स्वास्यति पौरुषे । लेखा हि काललिखिता सर्वथा दुरतिक्रमा ।

अयमेधः क्रतुमेधः क्षत्रियाणां परियुतः । तेन भविन ते यज्ञं वाश्चैव धर्षयिष्यति ।

यदि तच्छक्यते राजन् परिहर्तुं कथञ्चन । दैवं पुरुषकरणे मायजेयार्थं तं कर्तुम् ।

न चाप्युदधः शस्त्रस्य नोपाध्यायगणस्य ते । न च वा यजमानस्य कालो हि दुरतिक्रमः ।

तस्य संस्थाकृतमिदं कालस्य परमेष्ठिनः । यया दृष्टं प्रजासर्गं गमिष्यति युगचये ।

तथा यज्ञफलानाञ्च विकेतांरो दिजातयः । तत्प्रयेधं निबोध त्वं चैकोन्यं सचराचरं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावयमेधस्य किं निमित्तं भविष्यति । श्रुत्वा परिहरिष्यामि भगवन् यदि सत्यम् ।

॥ व्यास उवाच ॥ निमित्तं भविता तत्र ब्रह्मकोपकृतं प्रभो । यतेयाः परिहर्तुं तस्मिन्नेतद्भद्रमसु ते ।

तथा दत्तं क्रतुश्चैव वाजिमेधं परन्तप । क्षत्रिया माहरिष्यन्ति यावद्भूमिर्दूरिष्यति ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावयमेधस्य ब्रह्मशापाक्षितेजसा । अहं निमित्तमिति मे भयं प्रोडा च जायते ।

कथं ह्यकीर्त्या संयुक्तः सुकृतो मदधिो जनः । लोकान्मुह्यते गन्तुं यं सपाश इव दिजः ।

यया ह्यनागतमिदं दृष्टमत्र प्रपाद्यते । यद्यस्ति पुनरावृत्तिर्वैश्वस्यायासयस्य मा ।

॥ व्यास उवाच ॥ उपासयज्ञो देवेषु ब्राह्मणेषूपपत्स्यते । तेजवाऽभ्यासतं तेजसेज्यं स्वेवातनुतिष्ठते ।

श्रीद्विजो भविता कश्चित् सेनानीः काश्यपोऽदिजः । सोऽयमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति ।

तदन्ते तत्कुलीनस्य राजसूयमपि कर्तुम् । आहरिष्यति राजेन्द्र अन्ते पश्चमिवान्तकः ।

यथा बलं मनुष्याणां कर्तृणां दास्यते फलं । युगान्तद्गुरमृषिभिः संयुतं विचरिष्यति ।

तदा प्रमृतिं ह्यस्यन्ति नृणां प्राणाः पुराकृतोः । न निवर्त्तन्त्यते लोका दृत्तान्तावर्त्तनेष्विह ।

तदा स्रक्षो महोदको दुष्टरो दानमूलवान् । चातुराश्रम्यश्रियलो धर्मः प्रविचलिष्यति ।

तदा ह्यस्येन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः । धर्म्या धर्म्यं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।

इति श्रीमद्वाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि दिनवत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ आसर्थं विप्रकृष्टं वा यदि कालं न विप्रदे । तदा दापरपथ्यन्तं युगान्ते स्पृहयाम्यहम् ।

मात्रा वर्यं तु तत्कालमनया धर्म्यदृष्टया । आदास्यामः परं धर्म्यं सुखमन्येन कर्मणा ।

॥ शौनक उवाच ॥ प्रजासमुदेगकरं युगान्तं समुपस्थितं । प्रनष्टधर्म्यं धर्म्यं निमित्तैवेकमुदधि ।

॥ भौतिस्त्वाच ॥ इष्ट एवं भविष्यति मतिं तत्त्वेन चिन्तयन् । युगान्ते सर्वभूतानां भृगवान्नत्रोत्तदा ।

॥ व्यास उवाच ॥ अरक्षितारो हर्षारो बलिभागस्य पार्थिव । युगान्ते प्रभविष्यन्ति खरक्षणापराधनाः ।

चक्षित्याश्च रानानो विशाः शूद्रोपजीविनः । शूद्राश्च ब्राह्मणाचारारो भविष्यन्ति युगवधे ।

काण्डस्पृष्टा श्रोत्रियाश्च निष्क्रियाणि हर्षोत्थय । एकपत्न्यामश्रियन्ति युगान्ते जनमेजय ।

श्रित्यवनोऽनृतपरा नरा मद्यामिवप्रिया । मित्रभार्याश्च जियन्ति युगान्ते जनमेजय ।

राजवृत्ते स्त्रिताद्यैरा राजानसौरभोलिनः । मर्या अनिर्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगवधे ।

धनानि स्नाघनीयानि सना दत्तनपूजिनः । अकुत्समा च पतिते भविष्यन्ति युगवधे ।

प्रनष्टवृत्तेऽऽ, पुत्रपा मुक्तकेव विचूलिन । ऊनवोऽवधवर्षाश्च प्रयास्यन्ति तदा नराः ।

अष्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पया । प्रमदाः केवशूलाश्च भविष्यन्ति युगवधे ।

सर्वे ब्रह्म वदियन्ति सर्वे वाजसनेयिन । शूद्रा भोवादिनश्चैव भविष्यन्ति युगवधे ।

तपोयज्ञफलमात्रं विक्षेपितारो दिज्ञातय । अतवश्च भविष्यन्ति विपरोता युगवधे ।

शूद्रदन्ताऽस्त्रिताश्च मुण्डाः कापायवासवः । शूद्रा धर्मं चरियन्ति शत्रुवृद्धोपजीविनः ।

यापदप्रचुरलक्षभावाश्चैव परिचयः । स्नादूनां विनिवृत्तश्च ज्ञातया तु गते युगे ।

अन्या मध्ये निवस्यन्ति मथ्यायाननिवासिनः । यथानिबं प्रजाः सर्वा गमिष्यन्ति युगवधे ।

तथा दिहायना दैत्यास्तया प्रणलकपर्काः । चित्रवर्षा च पर्वस्या युगे क्षीये भविष्यति ।

सर्वे पौरकुले जाताश्चैरयनः परस्परं । स्त्रेतेनाद्या भविष्यन्ति यत्किञ्चित् प्राप्य दुर्गताः ।

न च धर्मश्चरियन्ति मानवा निर्गते युगे । ऊपार्केवज्जला भूमिः पथ्यानलक्ष्मरारुताः ।

सर्वे बाणिकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे । पिष्टदन्तानि देयानि निभजन्ते सुतास्तदा ।

हरणाय प्रपश्यन्ते सोभादृष्टवादिनः । शैलुमार्ये तथा रूपे रजि चोपचयज्जते ।

भविष्यन्ति युगान्ते च नायैः कौशैरलक्षुताः । निर्बिहारश्च भीतश्च गृहस्थश्च भविष्यति ।

युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमगतिः । कुत्रोलानार्थभूषिष्ठं वृथारूपवमावृतं ।

पुत्रपापं ब्रह्मलोके तद्युगान्तल सत्तथं । वज्रयाचनको लोको न दास्यति परस्परं ।

अविचार्यं वधीयन्ति दानं वर्णान्तरात्तथा । राजपौराग्निदण्डाज्जां जनं चयमुपैयति ।

प्रक्षनिष्पत्तिरफला तद्वया दृष्टभीतिनः । ईदृश्या सुस्तिनो लोका भविष्यन्ति युगवधे ।

वर्षामुवाताः पदपा, नौचैः शर्करकर्षिणः । सन्दिग्ध परलोकाय भविष्यन्ति युगवधे ।

वैश्या इव च राजन्या धनधान्योपजीविन । युगापक्रमेण पूर्वं भविष्यन्ति दिज्ञातयः ।

अप्रवृत्ताः प्रपत्त्यन्ते समयाः प्रपयास्तथा । अष्टं सविनयधर्मं युगे क्षीये भविष्यति ।

भविष्यत्यफला हर्षं क्रोधश्च सफलो नृणां । अत्रायेविपरोतस्यन्ते पयसोऽयं युगउये ।

अशास्त्रविदुषां पुंसमिवैव खभावतः । शास्त्राक्षस्य प्रवक्तारो नभियन्ति युगवधे ।

धर्मं सर्वं विज्ञानाति दृष्टाननुपेक्ष्य वै । न कश्चिदक्षन्तिनां युगान्ते समुपदिष्टे ।

न चत्त्राणि नियोज्यन्ति विक्रमंश्चा दिजातयः । चौरप्रियाश्च राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।
 कुण्डोदृषा नैष्ठिकाः सुरापाः ब्रह्मवादिनः । अश्वमेधेन यज्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।
 याजयिष्यन्त्याज्यांश्च तथा चामक्ष्यमक्षिणः । ब्राह्मणा धनद्वयान्तां युगान्ते समुपस्थिते ।
 भो. शब्दमग्निधास्यन्ति न च क्षसित् पठिष्यति । एकशङ्खास्तथा नार्यो गवेधुकपिनद्रिकाः ।
 नवचत्त्राणि विवर्षानि विपरोता दिशस्तथा । सन्ध्यारागोऽथ दिग्दाहो भविष्यत्तधरे युगे ।
 पितृन् पुत्रान् नियोज्यन्ति वधः शत्रून् कर्मसु । वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरुन् शिष्यास्तथैव च ।
 वियोन्यु च वत्स्यन्ति प्रमदासु नरास्तथा । मुखेषु च प्रयोज्यन्ति प्रमत्ताश्च नरास्तथा ।
 अकृतायांणि भोज्यन्ति नराश्चैवाग्निहोत्रिणः । भिक्षां वल्लभदत्ता च भोज्यन्ति पुत्रवाः स्वयं ।
 पत्नीन् सुभान् वक्ष्यन्ति गमिष्यन्ति क्षियोऽन्यतः । पुत्रवाश्च प्रसुतासु भार्यासु च परस्त्रियं ।
 नायाधितो नायहजः सर्वे एवाभ्यस्तयन्तः । न कृतं प्रतिहर्तां च युगे क्षोभे भविष्यति ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि विनवत्यधिकश्लोकोऽष्टाध्यायः ॥ १८३ ॥

११११

१११०

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं विलुप्तं लोके मनुष्याः केन पालिताः । निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाचारविचारिणः ।

किङ्कर्माणः किमोद्यन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः । काञ्च, काष्ठां समासाश्च प्रपत्सन्ते कर्ता युगं ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ शत ऊर्ध्वं च्युते धर्मे गुणशीलाः प्रजास्ततः । शीलव्यसनमावाच प्राप्स्यन्ते ब्राह्मणायुषः ।

आयुर्धन्या बलशालिनश्चैव शालान्या विवर्षन्ताः । वैवर्षाद्वा धिर्बोधा निर्वेदो व्याधिर्बोधानात् ।

निर्वेदादात्मसंबोधः समोधाद्भूमिशोभता । एवं गत्वा परां काष्ठं प्रपत्सन्ते कर्तं युगं ।

उद्देशतो धर्मशीलाः केचिन्मध्यम्यतां गताः । विमर्षशीलाः केचित्पु हेतुवादकुलहलाः ।

प्रत्यक्षमनुमानश्च प्रमाणमिति निश्चिताः । प्रमाणैक्यं करिष्यन्ति नेति पण्डितमानिनः ।

अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोक्तमपरे जनाः । तदा मुखभगाश्चैव भविष्यन्ति क्षियोऽपराः ।

नास्तिक्षयपरमाद्यापि केचिद्वर्षविलोपकाः । भविष्यन्ति नरा मन्दा मूढाः पण्डितमानिनः ।

तदात्मवाचनद्वयाः शास्त्रज्ञानवह्निष्कृताः । दाक्षिणाक्षी भविष्यन्ति बादशीलकुलहलाः ।

तथा विलुप्तं धर्मं जनाः श्रेयपरकृताः । शुभान्येवाचरिष्यन्ति दानवत्यसमन्विताः ।

सर्वमभ्यस्त्यंशु निधृषो निरपच्यः । भविष्यति तदा लोकस्तन कपायस्य लचणं ।

विप्राणां प्रायतो वृत्तिं यदा वर्षावरो जनः । अभिप्रेत्यति वृत्त्यै तत्कपायस्य लचणं ।

कपायोपपद्ये काले ज्ञानविद्याप्रणाशने । सिद्धिमन्त्रेण कालेन यास्यन्ति निरुपकृताः ।

महायुद्धं महाबातं महावर्षं महाभयं । भविष्यति युगे क्षोभे तत्कपायस्य लचणं ।

विप्ररूपाणि रत्नांश्च राजानः कर्मवेदिनः । श्रियवोमुपभोज्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ।

नि. साध्यायवपटकारा अनेवाद्यामिमानिनः । कथादा ब्रह्मरूपेण सर्वमभा द्रव्यप्रताः ।

मूर्खाः कार्यपरा लुब्धा दुद्राः दुद्रपरिच्छदाः । व्यवहारपटुताश्च च्युता धर्माश्च प्रायतात् ।

हर्तारः पररक्षार्थं परदारप्रधर्माः । कामात्मानो दुरात्मानः शोपधा. प्रियवाहयाः ।

१११२

१११०

तेषु प्रभवमाणेषु तुल्यशोलेषु सर्वत्र । अभाविनो भविष्यन्ति मुनयो वद्वरूपिणः ।

उत्पन्ना ये क्षतयुगे प्रधानपुण्याश्रयाः । कथायोगेन तान् सर्वान् पूजयिष्यन्ति मानवाः ।

शस्त्रधारो भविष्यन्ति तथा चेलापहारिणः । मत्स्यभोज्यहराश्चैव करण्डानाञ्च हारिणः ।

चौराचौराश्च हर्तारो हर्ता हर्तुर्भविष्यति । चौरैश्चौरवधे चापि कृते चेम् भविष्यति ।

निःसारे क्षुभिते लोके निष्क्रिये धनरे स्थिते । नराः अयिष्यन्ति वनं करभारप्रपोंडिताः ।

पितृनाशपयिष्यन्ति पुत्राः, कर्माणि सर्वशः । स्त्रियाः यशूस्तया चैव युगान्ते पथ्युपस्थिते ।

वाक्प्रसरैर्लज्जयिष्यन्ति गुरुन् शिष्याः समन्ततः । यज्ञकर्मक्षुपरिते रचांसि स्थापदानि च ।

कोटमूपिकसर्पाश्च धर्ययिष्यति मानवान् । क्षेमं सुभिममारोग्यं सामग्र्यश्चापि बन्धुषु ।

उद्देशतो नरश्रेष्ठ भविष्यति युगवधे । स्वयं पाला, स्वयं चौरा युगवक्षारसञ्चुताः ।

मण्डलैः प्रचरिष्यन्ति देशे देशे प्रथक् प्रथक् । स्वदेशेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सद्य बन्धुभिः ।

नराः सर्वे भविष्यन्ति तदा कालपरिचयात् । ततः स्कन्धैः समोदाद्य कुमारान् विवृता भयान् ।

कौशिकी प्रतरिष्यन्ति नराः जुद्धयपीडिताः । अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च काश्मीरानय मेकलान् ।

अधिकान्तगिरिद्वीपो संश्रयिष्यन्ति मानवाः । क्षतश्चन्द्र दिग्भवत्यर्थं कून्श्च लवचामभयः ।

अरण्येषु निवस्यन्ति नराः खेच्छगणैः सद्य । नैव शून्या न चाशून्या भविष्यति वसुधरा ।

गोप्तारयाथगोप्तारं प्रभविष्यन्ति शस्त्रिणः । मृगैर्बन्तुर्बन्धुचक्रेषु स्थापदैः सर्वकोटकैः ।

मधुमाकफलेर्मूलैर्बन्धयिष्यन्ति मानवाः । शीरं पर्येष्य विविधं वल्कलान्धनानि च ।

स्वयं कृतानि वक्ष्यन्ति यया मुनिजनास्तथा । वीजानामाकृति निषेधोदन्तः काष्ठशकुभिः ।

अशैडकं खरोद्भञ्जं पालयिष्यन्ति यन्नतः । नदीस्रोतांसि रीतस्थानि तोयार्थं कूलेमाश्रिताः ।

पक्रान्धव्यवहारेण विषण्णतः परस्परं । तनूकृदैर्वया जातैः समूलान्तरसहृते ।

वह्नयथा, मृजाहीना, कुललवधवर्क्षिताः । एवं भविष्यन्ति तदा ननुया कालकारिताः ।

शीनाहोर्न तथा धर्मे प्रजा समनुपवस्यति । श्रायुस्तत्र च मर्त्यानां परं वैशङ्कयिष्यति ।

दुर्मन्त्रा विषयस्तानां तत्राद्या समभिप्रायताः । भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंबन्धः ।

श्रायुप्रचपसंबोधाद्भिषा च न भविष्यति । शूद्रशूद्रयो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।

सत्यार्थं प्रतिप्रवृत्तानि व्यवहारोपसंबन्धयात् । भविष्यन्ति हि कामानामलाभादुद्भूतश्लेष्मिन् ।

करिष्यन्ति च सङ्काशं स्वपञ्चवयोडिताः । एवं शूद्रशूद्रयो दाने सत्ये प्राणाभिरवधे ।

चतुष्पादः प्रवृत्तय धर्मं श्रेयोऽभिपत्स्यते । तेषां लब्धानुमानानां गुणेषु परिवर्त्ततां ।

स्नातु किञ्चित् विश्राय धर्मं एव वदियति । यया हानिः क्रमप्राप्ता तथा छद्दिः क्रमामता ।

प्रमदोने ततो धर्मे प्रपत्स्यन्ति कृतं युगं । साधुवृत्तिः क्षतयुगे कषाये सनिदप्यते ।

एक एव तु काश्च स होनवर्षो यया प्रथो । कथो हि तमसा शोभो यया कलिदुगे तथा ।

पूर्णं तमसा शोभो यया क्षतयुगे तथा । श्रयसादः परं ब्रह्म वेदायं इति तं विदुः ।

६२२२५

अश्विपुत्र शुभाः पुण्यास्तथा चायुर्द्वये युगे ।

九九九九九

١١١١١

५३ ५५५

4982

एवमुच्यः प्रभाषना कुर्वन् पारिचित नृप । नन्वन्धराजः प्राविष्य विश्वविद्यारद वच् ।

त्रियंशतयज्वानं वासवस्तो न मृष्यति । अक्षराक्षेन पत्नी ते विहित्य वपुष्टमा ।

१११५

रश्मा नामाक्षरा देवो काशिराजमुता सतो । सैषा योषिद्वरा राजवत्प्रभूताऽनुभूयता ।

यज्ञे विवरमासाद्य विप्रमित्रेण ते कृतं । यज्वा ह्यसि कुक्षेत्रे सट्टा वासवोपमः ।

बिभेत्यभिभवाद्भक्षव कतुफलैर्वृष । तस्मादावर्त्तितश्चैव क्षतुरिन्द्रेण ते प्रभो ।

मायैषा वासवेनेह प्रयुक्ता विप्रमिच्छता । यज्ञे विवरमासाद्य संश्रुतं विप्रराजिनं ।

क्षतमित्रेण रश्मायां मन्येथ यो वपुष्टमा । अप ते गुरवः प्रभास्त्रियंशतयाजिनः ।

भंगितस्त्वद्य विप्राश्च फलादिभ्यमादिह । ततो ययैव दुर्द्धर्षास्त्रियंशतयाजिनः ।

१११६

बिभेत्यभिभवात्तद्वाह्येभ्यो ऽपि वासवः । एकेन तद्यदुभयं तोषे ग्रहेण नायया ।

स एष सुमहातेजा विजिगीषुः पुरन्दरः । कथमन्यैरनाचीर्षं नमुर्दारानतिक्रमेत् ।

ययैव हि परा बुद्धिः परो धर्मः परो दमः । ययैव परमैश्वर्यं कीर्त्तितं हरिवाहने ।

तयैव त्वयि दुर्द्धर्षं त्रियंशतयाजिनि । मा वासवं मा च गुरुं मात्मानं मा वपुष्टमां ।

गृह्य दोषेण राजेन्द्र कालो हि दुरतिक्रमः । ऐश्वर्यैषाद्यमाविष्ट देवेन्द्रेणासि रोपितः ।

१११७

आनुकूल्येन देवश्च वर्त्तितव्यं सुखार्थिना । दुस्तरं प्रतिगृह्यं हि प्रतिघात इवाक्षरः ।

क्षीरजमुपमृच्छेमामपायं विगतश्वरः । अपापास्तुभ्यमाना वै श्रेयसुरपि योषितः ।

अदुष्टास्तु स्त्रियो राजन्ध्र्यास्तु सविशेषतः । भानोः प्रभा शिखा वक्त्रेन्दो रेत्ये तयाऽर्जितः ।

परान्द्रष्टाऽप्यधरक्षा नोपदुष्यन्ति योषितः । याष्ठा लालयितव्याश्च पूषाश्च सतनं नृपे ।

श्लोकवत्यो नमस्कृत्याः पूषा श्रिय इव स्त्रियः ।

१११८

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि विद्यावमृशक्ते पञ्चनवयधिर्दशमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

॥ सौमित्रवाच ॥ एवं हि विश्वावमुनाऽनुनीतः प्रसादमागम्य वपुष्टमायाः । चकार मिथ्याव्यतिशक्तितायाः शान्तिं परां मानं वधर्जमुष्टां ।

अममभिविनिवर्त्तमानं सः समभिलषन् जनमेजयो यमः स्तं । विषयमनुग्रहाय धर्षयुक्तिमुदितमना रमयन् वपुष्टमान्तां ।

न स विरमति विप्रपूजनाय च विनिवर्त्तति श्लोकयज्ञशानात् । न विषयपरिरचणाच्युतोऽसौ न च परिगर्हति तो वपुष्टमास्तु ।

विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्तुं यदुपरिचिन्त्यतयाः पुराऽब्रवीत् सः । इति नरपतिरात्मवाञ्छदाऽसौ तदनुचिन्त्य

बभूव बोतमन्युः ।

इदं महाकाव्यमेषैषात्मानः पठन्मृषां पूज्यतेभो भवेत्परः । पठेष्टमायुः समवाप्य दुर्लभं लेभत सर्वज्ञफलस्य केवलं । १११९

प्रतकतोः कक्षगविप्रमोचणं पठन्निदं मुष्यति किंलिनाश्वरः । तथैव कामान् विविधान् समञ्जते समानकामस्य विराय

नन्दति ।

यथा हि पुण्यप्रभवं फलं द्रुमाक्षतः प्रजायन्ति पुनश्च पादपाः । तथा महाविप्रभग्न इमा गिरः प्रार्जुपन्ते तस्यविप्रार्जिताः ।
पुष्पात्तपुष्पोऽसते सुखं वस्युतः पुनर्विन्दति चात्मानः स्मृतिं । याधिं न चाप्नोति चिरञ्च वस्यन् क्रियाश्च पुण्याः सभते
गुणाः पिताः ।

पत्तिमपि लभते च सत्सु कन्या श्रवणमुपेत्य शुभा मुनेस्तु वाचः । जनयति च सुतं गुणैरुपेतं स्वजनहितं दिपतां प्रमर्दनञ्च ।
विजयति वसुधाञ्च राजवृत्तिर्द्भनतुल्यं लभते द्विषज्जयञ्च । विपुलमपि धनं लभेत वैश्वः सुगतिमियात् श्रवणाच्च शूद्र
जातिः ।

पुराणमेतच्चरितं महात्मनामधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकी । विज्ञाय दुःखानि विमुक्तवंश्यः संवोतरागो विचरेदस-
न्नरां ।

इत्येतदाख्यानमुदाहृतं मया प्रतिस्मरन्तो दिग्गमखलेषु । सौख्येण धैर्येण पुनः स्मरन्तः सुखं भवन्तो विचरन्तु लोके ।
इति चरितमिदं महात्मनामप्युक्तममृतत्रयैर्ब्रह्मणः । कथितमिदं हि समापविष्टैः क्रमपरमिच्छसि किं ब्रवीमि ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पञ्चम्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रभावं पद्मनाभस्य स्वपतः सागरान्नामि । पुष्करे वै यद्योद्भूताः देवाः सर्वाङ्गणाः पुरा ।

सतदाख्यादि निखिलं योगं योगविदाम्यते । गृह्यतस्तस्मिन्ने कोर्त्ति न दक्षिणभाष्यते ।

क्रियता पैव कालेन ज्ञेते स पुरुषोत्तमः । क्रियन्तश्चैव श्रियिते कालं कालस्य सन्ततः ।

क्रियता एव कालेन सन्निष्ठति सुरारिहा । कथञ्चात्याय भगवानस्रजविखिलं जगत् ।

के प्रजापतयस्तव पूर्वमासन्नाहामेन । कथं निर्मितवायैव चित्रं शोकं सनातनः ।

कथमेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरभङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रनष्टेऽरगराक्षमे ।

नष्टानलानिले लोके नष्टाकाशमधीतले । केवलं गङ्गरोभूते महाभूतविषय्ये ।

२ प्रभुर्भवाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः । आक्षेपे मुरगुद्वेष्टो विधिनादाय कं मुने ।

तन्मै त्वमुपपन्नाय प्रलभेतदसंबन्धं । वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यन्मै नारायणात्मकं ।

प्रादुर्भावं पुरस्कृत्य भूतं भव्यं नृपात्मनः । आद्वानामुपविष्टानां भगवन् वक्तुमर्हसि ।

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ नारायणमोक्षाने या भवेद्भवतः स्पृहा । तद्दानं प्रभूतं च, कार्यं कुरुतु त्वयम् ॥

अपुण्ड्रदिपुराणेभ्यो देवतेभ्यो यथा युतः । नान्नायानाश्च वदतां सुतोऽस्माभिर्महात्मनां ।

यथा च तपसा दृष्ट्वा उदयति सप्तधृतिः । पराशरसुतः श्रीमान् ऋष्यदेवाय नमोऽब्रवीत् ।

तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति । न विद्यातुं मया प्रकथयिष्यामि भारत ।

फा समुसहते शातु पर नारायणात्मक । निश्चायनाऽय मन्त्राऽऽरि न वदयति तत्त्वकः ।

श्रुतं म विप्रदानां यद्दृश्यं महापणा । यदिच्य सन्धश्राना तन्ततस्तत्वादिना ।

यदध्यात्मविदा चित्त्य कारुण्यप्राप कथंष्या । शिष्यैश्च यद्व न ह्वानात् मायत ।

यद्भूतमप्यभूतस्य यत्परस्य महाविषया । यत्स्यैव वददृष्टस्य यत्तस्य यतया विदुः ।

यः कर्माकारकां बुद्धिमान्, उपश्रयं च । प्रधानं पुरैः, माता यः कायदाभिधायन ।

आवः कसि सत्यतद्रष्टा साधनं स्वयं । प्रायः पक्षयिष्यते पुनश्चरन्मयम् ।

उच्यते विविधभावेऽप्येवमेव तत्परः । न ह्येव नमस्कृत्य नमः कुर्यात् विवरात् ॥

सायमान् कारयन् कञ्चन सा साकुलिकाः । यन्मनसि मनसि मनसि मनसि ॥१॥

张其成

444

1. 1. 1. 1. 1.

2225

2000

भूवा सूर्यश्चतुर्षो चाददानी भूवा वायुः संहरन् प्राणिजालं । भूवा वज्रिर्निर्दहन् सर्वलोकान् मेघो भूवा भूय एवाभ्यवर्षत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे अष्टमव्यधिकत्रतोऽध्यायः । १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भूवा नारायणो योगो सप्तमूर्तिर्विभावसु । गभस्त्रिभिः प्रदोषाभिः सञ्जोषयति सागरान् । १११९

पीताऽर्वांशश्च सर्वान्धनदीः कृपांश्च सर्वशः । पर्वतानाञ्च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ।

भिक्षा सहस्रशश्चैव महौ गता रसातलं । रसातलगतं कृत्स्नं पिवते रसमुत्तमं ।

अपु सृजन् छेदमन्यद्वाति प्राणिनां भुवं । तत् सर्वमरविन्दात्वाद्वादेतं पुरुषोत्तमः ।

वायुश्चलवान् भूवा च विधूयाद्विच्छं जगत् । प्राणोदधं सुराणाञ्च वायुना कुर्वते हरिः ।

ततो देवगणानाञ्च सर्वेषामेव देहिनां । ये चेन्द्रियगणाः सर्वे ये चान्ये च यतोद्भवाः । ११२०

पूर्णं चापं शरीरञ्च शयिष्योमाश्रिता गुणाः । जिह्वा रसञ्च छेदञ्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।

रूपं चक्षुर्विषाकञ्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः । स्पर्शः प्राणश्च घेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।

परमेष्ठिनमेते वै चोपेक्षे संश्रिताः । ततो भगवता तच्च रश्मिभिः परिवारिताः ।

वायुना कृष्णमाणाञ्च रूपाभ्योऽसमाश्रयात् । तेषां संघर्षोद्भूतः पावकः शतधा च्छलन् ।

अदहन्निखिलान् लोकानुपः संवर्तुकोऽनलः । स पर्वतान् द्रुमान् गुह्यान् सतावलीक्षुषद्दिनं च । ११२१

विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । आश्रमांश्च तया पुण्यान् दिव्यान्वायतनानि च ।

यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि चादहत् । भस्मोभूतांस्ततः सर्वान् लोकान् लोकगुहर्हरिः ।

भूयो निर्वापयामास जलपुञ्जं कर्मणा । सहस्रदृक्प्रहातेन भूवा कृपेया महाधनः ।

दिव्यतेजिन इविषा तर्पयामास मेदिनौ । ततः वीरनिष्काशेन स्वादुना परमाश्रया ।

शिवेन पुष्टेन महौ निर्वाणमगमत् परं । तेन सा जलसञ्ख्या पयसा सर्वतो धरा । ११२२

एकावर्षञ्च भूवा सर्वसत्त्वविवर्जिता । महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितोजवं ।

नष्टार्थपवनाक्रामे सुखे जनविवर्जिते । संशोषयित्वा पीता च कल्पयित्वा च देहिनां ।

दग्ध्वा सन्तापयित्वा च नृसत्तिक, सनातनः । पौराणं कृत्वासाया किमप्यनितबुद्धिमान् ।

एकावर्षञ्जलावशो योगो योगमुपाचरे । अमुतांशं सहसापि शतान्देकार्षव्यभ्यधि ।

न चेनं कायद्वयत् व्यक्तं वेदितुमर्हति ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ एकार्षवविधिः कोऽयं य एष परिकीर्तितः । क एष पुरुषो नाम किं योगः कथं योगवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावन्मनसो कालमेकार्षवविधिं प्रति । करिष्यतेऽहं भगवानिति कश्चिद्विद्युत् ।

न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्यतः । न ह्य विज्ञायते किञ्चिद्वृत्ते तं देवमुत्तमं ।

नभः पतिं पवननय प्रकाशयन् प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरं । पितामहं अतिनिष्ठं महाभुनिं सर्वोदधौ प्रयनमरोचयत् प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे नवमव्यधिकत्रतोऽध्यायः । १८९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एकार्षवमेव भूमे अने लोके महापुतिः । प्रप्लाव्य सलिलं सर्वं हरिनेःरायणः प्रभुः । १११९

महतो रजसो मध्ये महाशैवसमस्तैः । विरजस्तो महाबाहुरवरं ब्राह्मणं विदुः ।

आत्मरूपप्रकाशेन तपसा संवृतः प्रभुः । निष्कामाच्छाद्य कालान्तु ततः सुष्वाप सखदा ।

पुरुषो यज्ञ इत्येवं यत् परं परिकीर्तितं । यथान्यतः पुरुषास्त्रान्तु तत् सर्वं पुरुषोक्तमः ।

ये च यज्ञपरा विप्राश्चलिना इति संज्ञिताः । आत्मदेतोपुरा भूता यज्ञोभ्यः श्रूयतां तदा ।

ब्रह्माणं परमं वक्तादुक्तातारक्ष सामर्थ्यं । होतारमथ चाध्वर्युं बाह्यभ्यामद्यजत प्रभुः ।

ब्रह्मणो ब्राह्मणत्वाच्च समकारश्च सर्व्वभः । तन्निवावरुणं सृष्टुं प्रतिष्ठातारमेव च ।

उदरात् प्रतिवृत्तारं होतारश्चैव भारत । अध्यापकमथोक्तुं नेहारश्चैव भारत ।

पाणिभ्यामथ चाग्नें ब्रह्मणश्चैव वशिष्ठं । पावाणमथ बाह्वभ्यां सुनेतारश्च याज्ञिकं ।

एवमेवैव भगवान् बोधयित्वा नृजल्पति । प्रवक्तुं धर्म्यज्ञानाद्युत्तिष्ठोदुत्तमान् ।

तदेवैव यज्ञमथः पुरुषो वेदसंज्ञितः । वेदाश्च तन्मायाः सर्व्वे साज्ञोपनिषदक्रियाः ।

स्वपथिकार्थं चैव यदाद्यर्थं समभूत् पुरा । श्रूयते तद्यथावृत्तं मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ।

जीर्णो भगवत्कृत्वा कुचाविव महामुनिः । बह्वर्षं ब्रह्मायुस्तस्यैव वरतेजसा ।

इति तीर्थप्रसङ्गे प्रयिवोतीर्थगीर्णारः । आश्रमाद्यपि सर्व्वान् तीर्थान्यायतनानि च ।

देशायाश्चापि चिन्तापि पुराणि विविधानि च । जपहोमरतः शान्तक्षयो घोरमुपाश्रितः ।

मार्कण्डेयस्तत्कृत्वा शनैर्ब्रह्मादिनिःसृतः । निष्कामनां च चात्मानं जानीते देवमायया ।

निष्कान्तक्षय वदनादेकावैवमथो मतः । सर्व्वतत्त्वमथा सर्व्वं मार्कण्डेयो निरीक्षते ।

तस्योत्पत्त्यं मयं तीर्थं संशयदात्मजोविते । देवदर्शनसंशये विषयस्त्वामत् परं ।

च चिन्तयति मध्यस्तो मार्कण्डेयोऽभिग्रहितः । किंलिङ्गवेदिषं चिन्ता मोहः स्वप्नेऽनुभूयते ।

यत्कमन्यतमो भाव इतोऽपि भविता मम । न हीदुःखसर्व्वकष्टमपुनः कथमर्थंति ।

नष्टपञ्चार्कपवनमृदुपर्व्वतभूतलः । कतमः स्यादप्यं सौक इति चिन्ताव्यवस्थितः ।

अवस्थापि पुरुषं श्रयानं सर्व्वतोपमं । तोषाद्विनिव जीमूतं मध्ये मयं महाशैव ।

तपकामिव तेजोभिर्भासन्तमिव वरुणा । आपकामिव शास्त्रोक्तैश्च यत्कमन्यतमं ।

स देवं द्रष्टुमायाति को भवानिति विख्यात् । तथैव च शनैर्भूयो मुनिः कुचिं प्रवेक्षितः ।

स प्रविष्टः पुनः कुपो मार्कण्डेयः सन्निहितः । तथैव शरते भूयोऽविज्ञानं स्वप्नदर्शनं ।

स तथैव यथा पूर्वं प्रयिरोमतते पुनः । तीर्थं शान्तानि पुच्छानि बोधश्रयतनानि च ।

कृतभिर्दृष्टमांशं समप्रवरदधिष्ठे । परमते देवकुक्षिन्नां यादवकान् दिशोऽन्तमान् ।

पदसमाश्रिताः सर्व्वे वर्षां बाह्यपूष्पकाः । चत्वारदाश्रमाः सन्त्ययैर्दृष्टपदगुणाः ।

यथाया व्रतमाहं नार्कण्डेयो महामुनिः । विवरं प्रयिरोऽहं ह्यजः न च कथ्यमानमेव ।

ततः कदाचिदप्ये पुनर्ब्रह्मादिनिःसृतः । सर्व्वं न्येष्यन्त्याद्यां यात्रमेकं निरीक्षते ।

यद्येकैः चैव भो हारं चावृत्तामरे । अथैकभोऽप्येकैः सर्व्वभूतविरचितं ।

१११०

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

स भूयो विस्मयाविष्टः कौटिल्यसमन्वितः । बालमादित्यवद्भावं न प्रकीर्त्युपसर्पितं ।
 सोऽचिन्तयदयैकानि स्त्रिणां बलिलसन्निधौ । पूर्वन्दृष्टमिदं नेति शङ्कितो देवमायया ।
 अगाधं बलिले सन्निधौ मार्कण्डेयः स्वबुद्धिः । न शान्तिं लभते तत्र अमातुः सन्तुल्यविक्रलः ।
 तथैव भगवान् दृष्टो गतो योगेन बालतां । बभाधे मेघतुल्येन खरेण पुरुषोत्तमः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ मामैवंस्तु न मेतथं सम्पद्येहि ममान्तिकं । मार्कण्डेय मुने वीर बालस्त्वं अमपीडितः । १११८
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ को मां नास्मा कौत्सयति तपः परिभवन्मम । बड्वर्षसहस्राख्यं धर्मयन्त्रिभ मे वयः ।
 न ह्येष समुदाचारा देवेभ्योपि समाहितः । मां ब्रह्माऽपि स विश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते ।
 कस्योधारशिरसं मामद्य त्यक्तोवितः । मार्कण्डेय इति मां प्रोक्ता स्त्वुमोक्षिणुमिच्छति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाषते मोहान्मार्कण्डेयो महामुनिः । अथैवं भगवान् भूधो बभाधे तत्परायणं ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः । ज्ञानुः प्रदाता योराणः किमर्थं नोपसर्पसि । १११९
 मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः । पूर्वमारारुधयामास तपकीर्तमुपाश्रितः ।
 ततस्त्वां धीरतपसं दृष्ट्वोपसर्पितं जवं । दत्तवानहमात्मेष्टं मरुर्धिममितायुषं ।
 तत्र नोत्सहते पात्रेभ्यो येन भूयो ममात्मकं । द्रष्टुमेकाग्रवगतं कीडनं योगधर्षिणं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विष्णोः सङ्गोऽपि । मूर्च्छं ब्रह्मास्त्रिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ।
 गोत्रनामादिकं मुना दीर्घायुर्लोकपूजितः । अयाकरोत्स्वमस्कारं प्रवतः शिरसा भ्रुम् । ११२०
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ दृष्ट्वेह तत्त्वतो मायायिमं श्रातुं तवागमः । यदेकार्षं वसन्धस्वः प्रवेत्तं बालरूपवान् ।
 किं वंशः कथं भगवन् लोकं विज्ञायसे प्रभो । तर्कयेत्तां मयद्रुतं न भूतमिह तिष्ठति ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं नारायणो ब्रह्मा सत्त्वः सर्वदेहिना । सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः ।
 अहमेव पदे शक्तः सत्त्वलाभिवत्सरः । अहं युगे युगाख्यस्य युगस्यावर्णं एव च ।
 अहं सर्वं सत्त्वानि देवतान्यस्त्रिणां च । भुजगनामहं श्रेयस्वास्त्रिणां सर्वं पशुषां । ११२१
 अहं सहस्रमीषां च धर्मः पादैरभिधेयतः । आदित्यो यज्ञपुरुषो देवसहस्रमेव मम ।
 अहमग्निर्धर्मश्च पादशः पतिरथ्ययः । यत्तु प्रियन्तो द्विजेन्द्राणां तपसाभावितात्मनः ।
 ब्रह्मजन्मनिहृद्भानां ब्रह्मणेऽप्यतिरिच्यते । शानवान् दृष्ट्विवात्मा योगिनां योगवित्तमः ।
 छतान्तः सर्वभूतानां प्रियं कालधर्षितः । अहं कर्षकिया जिवः सर्वेषां धर्मसाधने ।
 निष्क्रियः सर्वभूतानामात्मा प्राणिः सनातनः । प्रधानं पुरुषो देवस्तनाद्यस्तत्त्वतोऽप्ययः । ११२२
 अहं धर्मस्तपसाधं सर्वं अमनिराधिनां । अहं हयशिरा देवः घोरोदधिमाध्वनि ।
 अहं सत्यस्य परममहमेकः प्रजापतिः । अहं साख्यनर्हयोगः पदं तत्परमं तथा ।
 अहमिहो भयदाहनर्हं विद्याधियः स्मृतः । अहं ज्योतिरर्हं वायुरहं भूमिरर्हं नभः ।
 अहमापः समुद्राय नक्षत्राणि दिवो दश । अहं वर्त्महं धामः पश्यन्त्योऽहमहं रविः ।
 घोरोदः सागरदाधं समुद्रो बडवामुखः । बह्निः स्वर्गर्हो भूला पितृलोकायमर्हं रविः । ११२३

अहं पुराणं परमं तथैवाहं परायणं । अहं भूतस्य भवस्य वर्त्तमानस्य सञ्चयः ।

यत्किञ्चित् पश्यसे धैव यच्छृणोषि च किञ्चन । यच्चानुभवसं लोकं तत् सर्वं मामकं स्मृतं ।

विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजेयञ्चाद्य पश्य मां । युगे युगे च खल्व्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।

तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय । शृणुष्वर्थां धर्मेषुः कुत्रो चर सुखो भव ।

मम ब्रह्मा शरीरस्थेः देवाय अग्निभिः सह । व्यक्तमव्यक्तयोगं माभवन्मच्छापरार्जितं ।

अहमेकाचरो मन्त्रस्त्यक्तरसैव सर्वज्ञः । त्रिपदस्यैव परमस्त्विदमर्थनिदर्शकः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुराणेषु वेदान्तेषु महामुनिः । वक्तुमाह्वतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिं ।

प्रवेशयामास ततो जठरं विद्युरूपधृक् । ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिवत्तमः ।

रराम सुखमासाद्य शृणुष्वन् हंसमव्ययो ।

तद्वरं विविधमपान्वितोऽबुधैर्हार्दये व्यपगतचन्द्रमास्करे । जनैर्यत् प्रभुरयः हंसवर्द्धितः सृजन् जगद्विचरति काल
पर्यये ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे मार्कण्डेयदर्शने द्विप्रतप्तोऽध्यायः ॥ २०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आपवः स विभुभूला कारयामास वै तपः । कादयितात्मनो देहमात्मना कुम्भसम्भवः ।

ततो महात्माऽतिवज्रो मर्तिं लोकाश्च सर्वान् । महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत् ।

तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः । निराकाशे तोयमये सृष्टेः जगति गह्वरे ।

इष्टत् सङ्क्षेपमासाद्य सोऽर्णवं सलिले स्थितः । अनन्तरोर्ध्विषा सूक्ष्मस्य च्छिद्रमभूत्तदा ।

तत्र शब्दमयोऽभूत् स माह्वतद्रवसम्भवः । स सन्धाऽन्तरमघोषो व्यवहृतं समोरयः ।

विवर्द्धता बलवता तेन बद्धोऽभितोऽर्णवः । अन्योन्यवेगाभिहतो ममन्वुद्योर्ध्वयः कुम्भं ।

महापर्वण्य कुम्भस्य तस्मिन्नाश्वसि मय्यति । कृष्णवर्त्मा समभवत् प्रभुर्वैद्यानरोऽर्धितान् ।

ततः संशोपयामास पावकः सलिलं बद्ध । स्याज्जलनिधेर्च्छिद्रमसृजद्विचरितदा ।

आत्मतेजोभवाः पुंश्चा आपोऽमृतरसोपमाः । आकाशं छिद्रधंभूतं वायुराकाशसम्भवः ।

आयं धंसर्षपोद्भूतं पावकश्चाव्यसम्भवः । दृष्ट्वा प्रीतमना देवो महात्मा भूतसम्भवः ।

दृष्ट्वा भूतानि भगवान् लोकस्यस्यैमस्ययः । ब्रह्मणो जन्मसंज्ञितं बद्धकृपो विचिन्तति ।

चतुर्गुणादिष्वन्यति सद्यस्युपपत्यये । यत् श्रियवो दिवेन्द्राणां तपसा भावितात्मनः ।

बद्धजन्तुबद्धात्मा ब्राह्मणो यतिवत्तमः । ज्ञानवान्दुष्टविद्यात्मा योगिनां योगवित्तमः ।

तमात्मतन्त्रं विभ्रेयं संपूर्णैर्यथैकमं । देवो ब्रह्माणि विभ्रेयो नियोजयति योगवित् ।

ततस्तस्मात्तथातोये हवियो हरिरस्थुतः । स्वयन् कीदृशं विविधं मोदते वै शपावकिः ।

पथं नाभुञ्जन् पैकं समुत्पादितवोस्ततः । सहस्रपथं विरजो भास्कराभं विरज्ययत् ।

उतामनमसितमिषोऽज्ज्वलदग्नें सुगन्धिं ब्रह्मसमाह्वतेजसं । विराजते कमलनुदारवर्धनं महात्मननुदरवारदग्नें ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे महापद्मोत्पत्तौ एकाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ अथ योगविदा ज्ञेयं सर्वभूतमनोमयं । सृष्टारं सर्वभूतानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखं ।

तस्मिन् शिरस्येय पद्मे सञ्जयोजनविष्णुते । सर्वतेशोगुणमयं पारिवर्षैर्बलैर्युतं ।

तच्च पद्मं पुराणशाः प्रथिवोरुहमुत्तमं । नारायणात् समुत्पन्नं प्रवदन्ति मधुर्वचः ।

या तु पद्मासना देवो तो पृथ्वी परिरचते । ये तु गर्भाक्षुराः नारायणात् दिव्यान् पद्मं तान् विदुः ।

शिवस्तद्वत् मेरुश्च नीलं निषधमेव च । कैलाशं कौशवत्तश्च तयाऽङ्गं मन्मथादनं ।

पुण्यं निशिखरं पौव कान्ते मन्दरमेव च । उदयश्च गिरिर्मेघं विजयमस्तश्च पर्वतं ।

एते देवगणानाञ्च चिद्भानाश्च महात्मनाः । आश्रयाः सर्वभूतानां पुत्राः कामधुनोऽद्वयः ।

एतेषामन्तरौ द्यौश्च जम्बूद्वीप इति स्मृतः । जम्बूद्वीपश्च संस्थानं बाह्यिका यच्च कुर्वते ।

गर्भाक्षत्तु खवते तोयं देवाश्चतुर्दशपमं । दिव्यतोर्वज्रतापाश्च तां दिव्याः वरितः स्वताः ।

यान्येतेऽपि तु पद्मस्य क्षेत्राणि समन्ततः । अचञ्चलाः शुचिव्यान्तु सर्वे ते धातुपर्वताः ।

यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीष्णुर्देवराधियः । ते दुर्मेधाः प्रेक्षापिताः श्वेच्छदेवा विकल्पिताः ।

यान्यधः पद्मपत्राणि निवासाश्च विभागश्च । देव्यानामुरगाणाञ्च पातालं तन्महात्मनां ।

तेषामधीगतां घटतुदकेत्यभिभक्षितं । महापातककर्माणां मज्जन्ते यच्च मन्त्राः ।

पद्मस्थाने कुर्वन् घटदेकाक्षं वज्रं महत् । प्रेक्षापौ दिक्षु संघातास्त्रकारैः जलप्रसाराः ।

एष नारायणस्यासौ महापुष्करश्चम्बवः । आदुर्भावीऽव्ययस्तस्मात्प्राचाः पुष्करवर्धितः ।

सतस्मात् कारणात्तज्ज्ञेयं पुराणैः परतर्पितं । प्राज्ञैर्केतुर्दृष्टार्थैर्धर्मैश्च पद्मविभिः स्मृतः ।

एवं भगवता पद्मविधया परया विधिः । सर्वतानां नदीनाञ्च देशानाञ्च विनिर्दिष्टः ।

विमुक्तया चाप्रतिमप्रभावः प्रभाकरो योगिवरोऽमितयुतिः । स्वयं स्वयम्भूः त्रयनेष्टस्तदा जगत्सर्वं पद्मनिधिं महावर्णं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्णने पौष्करे सर्वभूतात्पत्नौ ब्राह्मिकदिशतोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ चतुर्ध्रुवादिसम्भूतो महत्सयुगपर्वयैः । निजस्तमविः संभूतो मधुर्नाम महासुरः ।

तस्यैव तु महायोऽन्यो भूतो रजसि केदरः । तौ रजस्तमसाविष्टौ सम्भूतो कामरूपिणौ ।

॥ एकार्णवजलं सर्वं सोमयन्त्रौ महावज्रौ । क्षण्णरजस्तमरधरौ श्वेतदीप्तोयदंष्ट्रिणौ ।

किरीटमुकुटोदयो केधूरतल्लयोऽजस्रौ । महावृषभनासाद्यौ पीनोरस्त्रौ महाभुजौ ।

मधुच्छिरःसंघननौ अङ्गमाविव पर्वतौ । नीलमेघाश्चन्द्राश्चावादित्यप्रतिमानौ ।

विद्युदन्धोदतास्त्राभ्यां करभ्यामतिभीषणौ । पादश्चाखिलेगाभ्यामुत्पिपन्ताविवार्णवौ ।

कल्पयन्ताविव हरि त्रयानमरिखदनं । तौ तच्च विचरन्तौ सा पुष्करं विन्यतोमुखं ।

प्रपश्यतां दीप्तपुष्पं योगिनां श्रेष्ठमख्यं । नारायणसमाश्रितं सञ्जन्तमखिलाः प्रजाः ।

देवतानि च विशानि मानसांश्च सुतानुधीनः । ततस्त्वावृत्तस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ।

दुष्टौ युधत्सया क्रूरो कोपधरकृत्वाचनौ । कस्तं पुष्करमध्यस्थः शितोष्णोपशंसतुर्मुखः ।

श्रावो न गणप्रेमीश्चादाश्च त्वं विगतज्वरः । एकावयोर्नोऽप्युद्धं युष्मच्छ कमलोद्भवः ।

आवाभ्यां परमेष्ठाभ्यां न ब्रह्मं सातुकाहवे । कस्य कस्योक्तवत्त्वं केन पापीह पोरितः ।

क सृष्टा कस्य ते गोप्ता केन नाबाऽभिधीयते ।

॥ भोजोवाच ॥ यः क इत्युच्यते लोकं क्षयिमातः बह्वचनः । तस्यैव योगवन्तं तं हि मां नाभिगच्छयः ।

॥ मधुकैटभावूचतु ॥ यावयोः परमं लोकं किञ्चिदस्ति महामते । आवाभ्यां कृत्यते विषं रजसा तमसा तथा । ११०६

रजसोमोमयावावं यतीनां दुःखस्यचो । हस्तकौ धर्मबोलाणां दुष्टयोः सर्वदेहिनां ।

आवाभ्यां मुच्यते लोकं क्षयिताभ्यां युगे युगे । आनामर्यस्य कामस्य यन्नाः क्षमपरिपचाः ।

सुखं यत्र हृदो यत्र चक्षुः श्रोत्रं च । एषां चत् काङ्क्षितं किञ्चित्तदुभयस्य विपिनमम् ।

॥ भोजोवाच ॥ यत्तद्योगवन्तं मेढं यत्र पूर्वमयाचितं । तत् चमाधाप गुह्यवान् सन्ने पाप्मि प्रतिष्ठितः ।

यत् परं योगयुक्तानां योऽहंरं सन्नेयं च । रजसलस्यस्यपि यः सृष्टा जीवस्यच । ११०७

यतो भूतानि जायन्ते शान्तिद्वानोत्तराणि च । य एवं मुञ्जा समरे यन्नी वां नमस्किन्ति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः श्रवानं श्रीमन्तं ब्रह्मयोजनविभुत । यत्तानां हवीर्केन प्रमत्त्यावोचतामुनौ ।

जानीवस्त्वं विषयोनिकेन पुनश्चक्षताम् । ततोपायनहेलघर्मिनि नौ विद्धि कारयं ।

अनोचदर्शनं सत्यं यत्तस्मात् विद्म ईश्वरं । तत्तस्मानभितो देव काङ्क्षावः प्रतिवोचिह ।

तदिच्छावो वरदत्तं त्वया श्रावामस्मिन् । अनोचदर्शनं यायैव नमस्तेऽस्मिन्निश्चयः । ११०८

॥ भगवानुवाच ॥ क्षामिच्छतो हूतं मूर्तं वरानसुरक्षताम् । दत्तायुषो मया भूयस्त्वो जीवितुमिच्छयः ।

तस्माच्चदेव वां यत्तस्यत् प्राप्तुं महाबलौ । यथौ भवतौ तु साता ताविव्येवावोहृतिः ।

उभावपि महात्मानावूर्जितां चेततपरो ।

॥ मधुकैटभावूचतु ॥ यत्तस्य कश्चिन्मृतान् देवे तस्मिन् प्रभो बर्धः । दत्त्वावः पुनतायैव तव घातुं सुरारिहन् ।

॥ भगवानुवाच ॥ वाढं सुतो मे प्रबरो भविष्ये कस्यबभवे । भविष्येयान् सन्देशः सत्यमेतद्वोमि वां । ११०९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वर प्रदायाय महासुराभ्यां यनातनो विषयरो मशायुतिः । रजसोमोभ्यां भवमात्रोपायौ समन्व

तावूततौ सुरारिहा ।

इति श्रीमहाभारते धिसेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे मधुकैटभवंशे अधिक्किङ्कितोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्षिप्त्वा तस्मिन् कमसे ब्रह्मा ब्रह्मविदाम्बरः । ऊर्ध्वबाहुर्ध्वबाहुश्च यो घोर समाश्रितः ।

अलक्षितं स तेजसो भाभिः क्षामिच्छतोमुदः । नभावे सन्धधर्मः सद्योऽस्तिरावोऽस्मान् ।

ययान्द्रूपसाधाय भूधर्मरायणोऽध्यायः । द्विधाकृत्वात्मानात्मानमचिन्त्यात्मा यनातनः ।

आजगाम महातेजा योगाचार्यो महातपाः । यात्वाचार्येण सतिमान् कपिलो ब्रह्मवाक्तरः । १११०

देवर्षिभिः स्तुतोवैता सुनौ ब्रह्मविदाङ्गरो । उभावपि महात्मानावूर्जितां चेततपरो ।

ते मातावूचतुश्च ब्रह्मसमनितोत्तमः परावरविषेयौ पूजिता परमर्षिभिः ।

ब्रह्माहोपायश्च विद्यात्मा जगतः क्षितिः । यामयोः सन्धधर्मतां ब्रह्मा लोकगुरुचरः ।

तयोस्तद्वचं युना स तिलो व्यावृत्तवन् । श्रीनिमान् जगवान् सोऽहं यथा ब्रह्मसो मुनिः ।

पुत्रं भूषणं कथैव समुत्पादितवान् पुनः । ततो गतागतस्तत्र ब्रह्मा मानवमन्वयः । ११८
 धोत्पन्नस्तपे ब्रह्माण्मुवाच मानवः सुतः । केरानि किमे साधय्यं ब्रवीतु भगवानिति ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ य एष कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणकथा । वदते सां वचस्तत्र तत्कुर्वन् महात्मनः ।
 ॥ वेदम्यायन उवाच ॥ ब्रह्मसोमं तदा सोऽथ भूषणमावुपस्थितः । यदुत्पूरणि युवयोः किं कुर्वीति कृताञ्जलिः ।
 ॥ परमेश्वरावुचतः ॥ यत् वक्ष्यमस्मिन् ब्रह्म कृष्टादस्मिन् स्मृतं । यस्तत्प्रमत्तश्चैव परमात्तमममुरा ।
 ॥ वेदम्यायन उवाच ॥ एतद्वचो निब्रूयाच्च व ययो दिवमुत्तरं । गता च तत्र ब्रह्मलोकमगम्यमानवतुवा । ११९
 ततो ब्रह्मा भुवर्षाम् द्वितीयमसृजत् प्रभुः । सहस्रविन्मा च पुनर्वन्वयैव महात्मनाः ।
 ततः सोऽयम्वीर्याकां किं कुर्वीति पितामहं । पितामहवत्सद्यस्तो ब्रह्माणं समुपस्थितः ।
 ब्रह्माणो वदितः सोऽपि भूयो भागवतो गतः । प्राप्तश्च परमं ज्ञानं च तथा, पार्ष्णमागतः ।
 तस्मिन्पि गते पुत्रे द्वितीयमसृजत् प्रभुः । सोऽप्यपत्तिकुत्रञ्च भूर्भुवः मान तं विदुः ।
 आधाच सोऽपि तं धर्म्मं तयोरेवागमद्वति । सर्वं पुष्पाज्योऽप्येते प्राप्ताः ब्रह्मोर्वाहात्मनः । १२०
 तान् यदीनां सृतांस्तस्य प्रयातो ज्ञानिनां गतिः । नारायणश्च भगवान् कपिलश्च वतीश्वरः ।
 यं काष्ठं तौ गतौ मुक्तिं ब्रह्मा तं काष्ठमेव तु । तयो घोरतरं भूयः च तेपे वञ्चितजनतः ।
 मराराम ततो ब्रह्मा मभुरेकवचनम् । वतीराहुं ततो भार्या समुत्पादितवान् यद्वाम् ।
 तपसा तेजसा चैव वर्षमा नियमेन च । सहस्रीमात्मनो देशं वमर्षा लोकावर्ज्येन ।
 च तथा वदितस्तत्र देवे ब्रह्मा महात्मना । सृजत् प्रजापतीन् सर्वान् जगत्पानेकवचनं । १२१
 ततोऽसृजद्वै विपदां गायत्रीं वेदमातरं । अकरोच्चैव चतुरो वेदान् गायत्रिचक्ष्मणम् ।
 आत्मायै चासृजत् पुष्पान् लोककर्तृन् पितामहः । विश्वे प्रजानां पतये चेतोः सोका विनि स्मृताः ।
 विश्वे प्रथमं नाम महातपसमात्मजं । सर्वान्नमपदं पुष्पं नाम धर्मं च सृष्टवान् ।
 दधं मरौचिमणिश्च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं । वज्रिणं गौतमश्चैव अमुमह्विरञ्च मनु ।
 अयम्वभूता इत्येते ख्याताश्चैव महर्षयः । अयोदश सुता येषां वंशश्चैव वंशतिष्ठितः । १२२
 अदिनिर्दिष्टिर्दनु काला जगद्युः सिंदिका खवा । प्राधा क्रोधा च सुरषा विवता कद्रुरेव च ।
 दक्षेष्टा दुषितरः कन्या दादश भारत । नचवाणि च भद्र ते सप्तानिभक्तिरुज्ज्विताः ।
 मरौचे, कश्यप, पुलस्तपसा निर्णेतः किल । तस्यै कन्या दादशेमा दक्षसा अचमन्यत ।
 नचत्राख्याय सोमाय वषट् दत्तवानृषिः । रौहिण्यादीनि पुष्पानि सर्वानि जनमेजय ।
 लक्ष्मी, कीर्तिस्तथा साध्या विश्वा कामानुगा इमा । देवी महत्ततो चैव ब्रह्मणा निर्णिता पुरा । १२३
 यता, पञ्च वरिष्ठा चैव सुरश्रेष्ठाय भारत । दत्ता धर्म्म्या भद्रन्ते ब्रह्मणा दृष्टधर्म्षणा ।
 या, रूपार्द्धमयो पञ्चो ब्रह्मणः, कामरूपिणो । सुरभिः सा तु गौर्भूता ब्रह्माणं समुपस्थिता ।
 ततस्तानगमद्ब्रह्मा मैथुने लोकपूजित । लोकवर्ज्येनहेतुज्ञो गवामर्थाय भारत ।
 जम्भे पैकादश मुतान् त्रिपुष्पान् धर्म्मावदितान् । रक्तधन्वाभ्यवद्वान् दृष्टतस्तोत्रतेजसा ।

ते हृदन्तो ब्रुवन्तश्च भगवन्तं पितामहं । रोदनाद्ब्रुवाच्चैव ततो हृद्वा इति स्मृताः ।

१११९

निश्चिंतिष्येव संपन्नं श्रुतो यो ह्यत्र एकपात् । मृगव्याधः पिनाकी च दह्नो विषयश्च वै ।

अविष्टं ध्येयं भगवान् कपाली चापराजितः । वेगानोश्च मघतिश्च रुद्रा एकादश स्मृताः ।

तथा मेव मुराभ्यान् जज्ञे मोहवभक्षया । अकृष्टाश्च तथा मायाः शिकताः वृत्रघ्नाऽप्युताः ।

अजाज्ञैकवैशाश्च तथैवामृतमुत्तमं । शोषधः प्रवराः चाश्च सुरगणा ता समुत्तिताः ।

धर्मास्त्युद्भवः कामः साध्या साध्यान् अजायत । प्रभवं अवनक्षैव रक्षां सुरभिं तथा ।

११२०

अरण्यां महत्तयैव विशावमुबलभ्रुवो । अक्षिपश्च तनूजश्च विधानमनघं तथा ।

वत्सरश्च विभूतिश्च स्यात्सुरनिष्ठदन् । सुपर्णं ह्येव नागं साध्या लोकनमस्कृता ।

वाषवा नुमता देवो जनघामास वै सुतान् । मरुश्च प्रथमं देवं रितोर्धं भुवमस्यं ।

विवस्वतं तृतीयश्च चतुर्थं सोममस्यं । पञ्चमं पर्जन्यैव योगैर्जं तदनन्तरं ।

११२१

सप्तमश्च ततो वायुमष्टमं निरुतिं वसुं । धर्मस्थापत्यमित्येवं साध्याः वै व्यजायत ।

विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्माद्भूता इति स्मृतिः । सुधर्मा च महाबाहुः प्रज्जपाश्च महान्तः ।

उक्षयश्चैव महागजश्चैव पुष्पाश्च तथैव च । चाक्षयश्च मनोरंते तथाऽनन्तमधोरणौ ।

विश्वामनुषपर्णयोः विष्णुभुक् महायज्ञाः । रुद्रश्च अविपुत्रो वै भास्करप्रतिमसृतिः ।

विश्वेदेवान् देवमाता विश्वेकान् जनयन् सुतान् । महन्ती महन्ती देवान् जनयन् सुतान् ।

अग्निस्तुर्ध्वविर्ज्योतिः सावित्रं निचमेव च । चमरं वरदृष्टिश्च वज्रपक्ष महाभुजः ।

११२२

विरजश्चैव शूक्रश्च विश्वावसुविभावश्च । अयान्निचरश्चिश्च तथा निष्कृतिर्नृपः ।

नक्षत्राणाञ्चिद्वै चारित्रं मङ्गपञ्चगं । रुद्रन्तश्च रुद्रद्रूपं तथैव परतापयं ।

महन्ती तथा यद्ये रते वै महतां गणं । अदित्यां अग्निरे राजन्नादित्याः काश्यपादय ।

इन्द्रेऽपि विष्णुर्भगस्तथा वरुणोऽग्रेऽथ मा रविः । पूषा निवश्च वरदो मनुः पर्जन्य एव च ।

इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः । आदित्यश्च वरस्तथा जज्ञे पुनर्दयं शूभं ।

११२३

रूपज्ञेऽपि वल्लभेऽपि दिवि रुचिर्गणं वरः । अदित्यां अग्निरे देवा रितिर्दित्यानजायत ।

राजवाहं दानोः पुष्पाः सुरवायां शतोत्थयाः । कात्वा तु कालकेयाश्च खवा वै राक्षसांस्तया ।

धिर्दिको परमाता सा गन्धर्वजननी मुनिः । अनाययावासाश्चनया व्याधयत्येतथस्तया ।

माधा पाचरया माता अचराक्षाण्योजनतः । क्रोधायाः सर्वभूतानि निरावादेव भारता ।

तया पविण्णयैव गुह्यकाश्च विज्ञानते । अतुल्यदानि सर्वान्पि अन्ते गावश्च केरभाः ।

११२४

अक्षयैर्गर्ह्यैव विनतायामजायत । सर्वान्महोदधरासां गान् देवो कद्रुर्जयायत ।

रवन्तु दृष्टिमगमन् शिष्यं शोकाः परस्परं । तदा पौष्करके राजन्प्रादुर्भूतः महात्मनः ।

पुराणे पुष्करयाधे मया देवातनाञ्जितः । कथितोऽनुपूर्वैश्च संततः परमर्षिभिः ।

एष यौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मानः । ससक्ते कोर्षितो राजन् भवा दैयायनेरितः ।
 यथा तथानुपूर्व्येण संसृतः परमर्षिभिः ।
 यद्येदमग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः शृणुयाच्चक्षोः । अवाच कामानिह द्योतकोक्तः परन्व स खर्गफलानि भुङ्क्ते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे सर्वभूतोत्पत्तौ चतुर्धिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०४ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ अतः नः परमं ब्रह्मन् सर्वत्रपरितं सद्यः । दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्षितं वज्रभिर्गुह्यैः ।
 इन्द्रोर्मिर्दत्तवज्रातः समावेश्य बविकारैः । सधुमिर्बाधुरामर्षिर्धर्मितं पदविधयैः ।
 विवेकेणाभिसम्पन्नं धर्मोपायैर्न योजितं । कामेन बह्वक्षेपेण शरीरात्मनोऽपि च ।
 ब्राह्मणानां प्रभावैश्च योधानाञ्च पराक्रमैः । वैरिनिर्घातनैश्चैव प्रतिज्ञाणाञ्च पारमैः ।
 रिपुसर्वाश्च संपर्कैर्नानुबन्धः प्रचोदितः । संश्लोकविनाशाय नृपे च सह विवददात् ।
 ये च तस्मिन्महारौद्रे संघामे निहता नृपाः । तेषां सर्वेषां च रात्राणि पुत्राः सर्वे प्रपदिरे ।
 कौरवः प्रथितो राजा भगवच्छासनानुगः । धर्मश्च ब्रह्मा मोक्षस्तथासां, सर्ववन्द्यदा ।
 शूराणामपि विख्यातः खर्गचेतुर्दिगर्धभः । अनुपदार्थं भूमार्गो नोत्सेकाय वाचसान् ।
 चतुर्धा वर्षेऽंशानो प्रयुक्तं वृक्षगणैश्च । भगैवासे पतन्नाश्च भूतमां संश्लेषिताः ।
 वृक्षतां देववज्रादे जीवे जीवे च कर्मणि । दाने यस्यापि संश्लोकः च चापि ब्रह्मा कृतः ।
 द्वाभ्यां संश्लोकविहिता अधुवात्सवनस्तयोः । नैतच्छक्यं समाख्यातुं भारताध्ययनं सद्यः ।
 एकक्षेपेन महाब्रह्मण्यपि दिव्येन चतुषा । ब्रह्मणेऽष्टसु विकारं संवेपथुं मुपैवथं ।
 योऽतुमिच्छामि भगवन् धरं कौतूहलं हि मे ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे जनमेजयवाच्ये पञ्चाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वैकमना राजन् पक्षेऽश्रियसमाहितः । कथाः कथमन्तः, राजजिम्बिकारेण चेतसा ।
 ब्रह्मसन्त्यसन्मज्जमन्त्रं कर्मभिर्नृप । पुरसाङ्गश्च सन्त्ये ब्रह्मणो यददक्षिणं ।
 अत्यन्तं कारणं यत्तज्जित्यं यदबदात्मकं । निष्कलः पुद्गलश्चात् सर्वभूतात्मयोजितः ।
 दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभुः । चविन्महात्मायस्यैव जुगानो प्रभवोऽन्यैः ।
 अभूतश्चायमातश्च सर्वेन समताज्जितः । अचक्रात्परमं यत्तत्पुत्राद्यविदो विदुः ।
 सर्वतः पाणिपादानां सर्वतोऽपि शिरोमुखं । सर्वतः श्रुतिमखेकं सर्वमावृत्तं तिष्ठति ।
 असतश्च सतस्यैव विज्ञेयं च कारणं । अचको व्यक्तिरूपश्च परमपि न वृक्ष्यते ।
 विकारपुष्टयोऽत्यक्तो ह्यरूपो रूपमान्निवः । चरत्यचिन्मः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दाहयु ।
 भूतभवोद्भवो नाथः परमेशो ब्रह्मपतिः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चास्मिन्ति तत्त्वतः ।
 अपदानु पदो जातस्तस्मान्नारायणोऽभवत् । अचको व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः ।
 ब्रह्मभावे च तं विद्विष्य स चन्दं लब्धवान् प्रभुः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य स्वावरकौतरश्च च ।

अहन्ति स होवाच प्रजाः खल्वामि भारत । प्रभवः सर्वभूतानां यस्तन्नरिमाः प्रजाः ।
 स्वभावाच्चापते सर्वं स्वभावाच्च तयाऽभवत् । अहङ्कार स्वभावाच्च स च सर्वमिदं जगत् ।
 सर्वव्यापो निरालम्बो अयः प्रोक्तः । एष ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मस्येन शब्दितः ।
 अयं कालो ज्योतिनापन्नः पञ्चभिः क्रतुलक्षणैः । धारयन् ब्रह्मणा यत्कं विविधं विततश्चरन् ।
 अयं मूर्तिं सनाथाय स्वभावाद्ब्रह्मचोदितः । स सर्वं खलिले ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततः ।
 बाधं पूर्वमयो हृष्टो यो धातुर्धातुसन्तमः । धारणाद्वातुशब्दश्च सप्तमे लोकभञ्जितः ।
 तदेतत् वायुसूक्तं ह । स्वजगद्भूतपुरा । एतद्देवैरतिशान्तं पूर्वमेव शरस्वति ।
 पृथक्त्वंगमितं तेषां पृथिवीशब्दमिच्छता । घनत्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलक्ष्यते ।
 फलत्वात् सोदनात्वाच्च खलिले सनिर्लोद्भवः । व्याजहारऽग्नौ त्राणीं समन्तात्पुरयन्निव ।
 ऊर्ध्वं वै स्वातुमिच्छामि संमोहास्तुदूरस्थ मां । मघीरतोद्यविवरनूर्ध्वविशोभितान्तरं ।
 तैश्चोत्तमधरा देवो सर्वभूतमरोद्दिष्टो । ययायोगेन सभूता सर्वत्र विपयैषिणो ।
 मुक्ता तु गदितां तस्य गिरः तां सुमुपायिनां । वाराहं रूपमास्याय निपपात महाभवे ।
 उद्धृत्य सोऽर्वाङ्गं नोयात् कलः पथं सुदुष्करं । समायौ प्रलयं गत्वा प्रलोभो न च दृश्यते ।
 यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति संज्ञितं । तच्च ब्रह्मा सनुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ।
 अद्यापि मनसा धात्वा धार्यते प्रज्ञायोनिना । ज्ञानयोगेन सख्येण भूतानां हितज्ञान्यया ।
 भिक्षा तु पृथिवी मध्यमुपयाति समुद्भवः । तपनसूक्ष्मनातिवृष्टिभिः प्रदहन्निव ।
 तस्य नष्टलभ्यास्तु तिष्ठतं प्रतिमण्डलं । स सनातनजो ब्रह्मा धीर्मेधोऽलम्बमन्वगात् ।
 बोसमण्डलपर्यन्तात् पवनः समजायत । तद्वचरमयं ज्योतिर्लेज्येणोविबद्धं ।
 स तु योगमयाज्ञानात् स्वभावाज्ज्योतिर्ब्रह्मवात् । स्रजते पुष्पं दिवं प्रज्ञायोनिं सनातनं ।
 द्रवं यत् खलिलं तस्य घनं यत् पृथिवी भवत् । क्षिद्रं तच्च तदाकाशं ज्योतिर्विषयुरेव तत् ।
 वायुना खन्दते चैव संघाताज्ज्योतिर्ब्रह्मवः । पुरुषात् पौरुषो भावः पञ्चभूतमयो महान् ।
 भूमात्मा वै स मे तस्मिन्तस्मिन्देहे सनातनः । गुहायां निहितं ज्ञानं योगयाज्ञः सनातनः ।
 तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्नैवति देहिना । शरीरे नियमो युक्तं धातुभिः सह स्रजतः ।
 स्वभावात् सपमायाति स्वभावाच्चयमेति च । स्वभावादिन्देन शान्तिं स्वभावाच्च न विन्दति ।
 इन्द्रियैर्नातिमूढात्मा मोक्षितो ब्रह्मणः पदे । सत्त्वं निधनस्यैव कर्मभिः प्रतिपद्यते ।
 पावत्तद्गन्धविषय नोपत्रानानि सन्नतः । तावत् सधारमात्रेति सव्याय पुनः पुनः ।
 इन्द्रियैर्नातिरिक्तो वै यदा भवति योगयित् । तदा ब्रह्मलमापद्यः प्रत्ययापे प्रतिवर्ति ।
 प्रतिपुद्गममुं धातुं ब्रह्मकायं भवत्युत । न च रागद्वेषादिति न च सञ्जति कर्षिणि ।
 आगतिश्च गतिश्चैव निधनं सत्त्वं सन्तया । भूतेभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ।
 आत्मनो गतपदेन तया विषयगोचरं । पुरस्तात् कर्त्तव्यं भवति पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितं ।

॥४८०॥

॥४८१॥

॥४८२॥

॥४८३॥

॥४८४॥

॥४८५॥

चित्तपन्थोऽयं मनसा च्छद्वा पूर्वोऽयं पातनाः । भिद्यमानाः प्रसेमेन वायुमित्र इवाश्वः ।
 पथ्यते वदं नोलं परमेया ज्ञानचक्षुषा । ब्रह्मशोकमिहात्मा वै विमुक्तो देववन्धनात् ।
 खजेदपि परं लोकं संहरदपि विषया । तजोमूर्तिरियाविद्धमिह लोकज्ञ संख्येन ।
 तिर्यग्योनौ गतानासु कर्मभिर्निरयोपमैः । तानपि प्रतिमुच्यते ब्रह्मपुङ्गव चेतसा ।
 अघरश्च चरेदेव योगं कर्मभिर्नन्दति । न चरं विधत्ते तच्च यद्ब्रह्म कर्मभिर्भुवं । १११९
 इति श्रीमहाभारते विलेपु चरिवेदे भविष्यपर्वणि पौष्करे षडधिकद्वयोऽध्यायः ॥ २०६ ॥
 तस्याध्वन उवाच ॥ प्रयियो यत् कर्म जिह्रं तपनेन विवर्जितम् । तस्मिन् न्यस्तोऽयं मेवाकः स्वभावविहितोऽपच ।
 पर्वभिः पर्वततश्च स्रभते नाम भेदितम् । अचन्नादचलतश्च स्रभायान्नेरेव यः ।
 तस्य शृष्टे सुविशोर्षे नगस्य सुमहर्द्धिमान् । तस्मिन् पुद्गलो यो ह्येवमिति ज्योतिषप्रभ ।
 विशितस्य स्वभावेन तेनैव परमात्मना । यत्तद्ब्रह्ममयं तजो निहितं विरचोऽन्तरे ।
 तस्य ज्योतिर्षयं रूपं दीप्तं पुद्गलविषयं । वदनादभिमिच्छाभ्यं जलानामिव तेजसा । ११२०
 चतुर्भिर्ध्वनैर्धुक् चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः । वक्त्रं ब्रह्मधनुर्धनं ब्रह्मा ब्राह्मणपुङ्गवः ।
 तदेवैवमहाभूतं पुनर्भावंलमागतं । उद्धृता प्रयिवी देवी पुरस्तात् सलिलावयात् ।
 ब्रह्मैवं ब्रह्मणः स्थानादलोको लोकताव्रतः । पदमन्यो ब्रह्मलोकं यद्गुं मेरोस्तदाऽभवत् ।
 उच्छ्रितं योगजघ्नं सद्यश्चतमेव च । एवमेव च विचारं चतुर्भिर्गुणितं गुणैः ।
 अथवा नैव संख्यातं शक्यं भूतेन केनचित् । समानहस्तेनैवैवमिदं विद्यमेव तेजसा । ११२१
 चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः त्रिलाभिरभिधृतैः । नगस्य तस्य रजिश्च विस्तारैः त्रयोयज्ञैः ।
 कोटिकोटोऽयमगुणैर्गुणितं ब्रह्मवादिभिः । योगदुक्ते सदा सिद्धैर्विद्यैः ब्रह्मपरायणैः ।
 महद्भिः सह देवैर्ब्रह्मैर्भुजैरेव च । आदित्यैर्विषयैश्चितैररुच वसुधाधिपान् ।
 ररुच प्रयिवोक्षेव भगवान् विष्णुना सह । विवस्वदवपाभ्याश्च संघातं गमितं नृप ।
 तेन ब्राह्मणे वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत । यत्तद्विष्णुमयं तेजः सर्व्वं यन्मतां गतं । ११२२
 यत्तद्ब्रह्मलोकं च हेतुं ब्राह्मणैर्नैवदपारगैः । नियमैर्नैवैवमिदं प्राप्तेः सत्यव्रतपरायणैः ।
 एवमेते च यो लोका ब्राह्मणेऽहमि प्रतिष्ठिताः । अहनि ब्रह्म वाच्यं कं यत्कं प्राणैः प्रतिष्ठितं ।
 ब्रह्मणो नियतं कर्म प्रभावेण प्रयोदितं । प्रवर्तमानं भावेन शब्दचक्षुषादिनां ।
 एतद्व्रतमिति प्रोक्तं ब्राह्मणैर्नैवदपारगैः । यदेकं ब्रह्मणः पादं विषयं गमितं परं ।
 ब्रह्मलङ्घि प्रभावाणां विषयशब्दः प्रयुज्यते । ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपरायणैः । ११२३
 विषयस्य मनोरूपं मुद्गिरूपलमानयत । एवं दन्दं स भगवान् प्रथमं मिथुनेऽश्नत् ।
 स एव भगवान् विषयं देव्या सह सनातनः । विधाय विपुलान् भोगान् ब्रह्मा चरति शानुगः ।
 स एव भगवान् ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविशम्बरः । निर्वाणपयगन्तुषामकिञ्चनपथेविषां ।
 सोमात् सोमः समुत्पन्नो धारासलिलविषदात् । ययाभिपिको भूतानां येनापत्ये महेन्दरः ।

अभिविध्य च भूतेषु कृत्वा कर्म स्वभावतः । नदति स तदा नादं तेन सा क्षुच्यते नदी ।
 सा ब्रह्मलोकं सम्भाव्यमभिभूय सहस्रशः । गङ्गतामगनादेवो सप्तधा प्रसवार ह ।
 सहस्रधा वा राजेन्द्र वज्रधा च पुनः पुनः । इमं लोकमममुत्रैव भावयन् चरषभवं ।
 ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलानि च । ततः सर्वे क्रियारम्भाः प्रावर्तन्त सनोविषां ।
 चतुर्भिर्वदेनैस्तस्य मुखपद्मादिनिःसृताः । तदाऽवरमयो सिद्धिर्दिशले समुपागता ।
 तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुर्व्यादं समातनं । पतितेनाभवद्देवो ब्रह्मा चापि पितृमहः ।
 पादा धर्मस्य चक्षुरो यैरिदं धार्यते जगत् । ब्रह्मचर्येण वाक्तेन गार्हस्थेन च पावने ।
 गुरुभावेन वाक्तेन गुरुगामिनगामिना । इत्येते धर्मपादाः क्षुः स्वर्गहेतोः प्रचोदिताः ।
 न्यायाद्भूयैष गुणेन धोमो वर्द्धति मण्डले । ब्रह्मणो ब्रह्मचरणादेरा वर्तन्ति ब्राह्मताः ।
 गृहस्थानभिवाक्येन क्षयन्ति पितरस्तथा । अथ योऽपि च धर्मेषु न गच्छ विरसि स्थिताः ।
 न गच्छ तस्य संसृज्य मेरोः शिखरमुत्तमं । पद्मो बंधोऽथ दृष्येति अधिभिस्तैर्विचार्यते ।
 धीर्वा निगृह्य पृष्ठस्य विनाम्य प्रहसन्निव । जामिदेने करौ न्यस्य सर्वशोऽङ्गानि सङ्गमन ।
 मूर्ध्नि ब्रह्म समुत्तिष्ठत्य मनसा च पितामहः । अथ जन्मनसा विष्णुं योगयोगेश्वरस्य च ।
 व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्विन्मादिममिवोत्थित । ततो मूर्तिर्धरो देवो नमसोऽदुरिवेत्थितः ।
 रराज ब्रह्मयोगात् स सहस्राङ्गुरिवापरः । विराजन्ममो मध्ये प्रभास्मिरतुल्यं प्रभुः ।
 नोपलभ्यति दूडात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म ब्राह्मणं । ललाटमध्ये तिष्ठन्तं दिशामूनं क्रियां प्रति ।
 क्षोतिस्तदुपि सन्तुं विन्तं भास्करयोगयोः । मुद्रा पूर्वन्तु पश्यन्ति च ध्यातमविवर्धे रताः ।
 ब्राह्मणा वेदविद्वांसः सत्यव्रतपरायणाः । नेतरे यातु पश्यन्ति अथात्मं नावबुध्यते ।
 द्विषां योगैरयोगात्मा सर्वप्राणिचरैर्नृप । भूतयो भुवि भूतयो मोहप्रातेन चेतसा ।
 कर्मभिः कुतितैरन्यैः सर्वप्राणिचरैर्विषां । भराणां योगमाख्याय क्षेपु गात्रेषु भारत ।
 समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तिन हेतुना । चञ्चलपङ्कजसंस्थानाज्ज्योतिस्तोज्ञा महत्तदा ।
 प्रिविद्य हृदये चिमे गायत्र्या नमनान्तरे । गर्भस्य सम्भवा यस्य षट्पदं पुरुषात्मक ।
 ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्तः श्रायतोऽय पुत्रोऽव्ययः । न चेन्द्रियगुणैर्धुक्तो युक्तो जोगुणेन च ।
 चन्द्राङ्गुलिमलप्रख्यो भाजिष्णुर्वर्षधंस्थितः । मेवाभ्यां जनयद्देवो अष्टवेदं यजुषा सह ।
 सामवेदस्य जिह्वापादयन्वाणस्य मूर्ध्नः । ज्ञातमात्रास्तु ते वेदाः चेव विन्दन्ति तत्ततः ।
 तेन वेदलभापन्ना यस्माद्विन्दन्ति तत्पदं । ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्मपूर्वं समातनं ।
 पुरुषं दिव्यरूपामः क्षैः क्षेर्भावेर्धनोभवे । अथर्वणस्तु योऽभागः प्रोथे यज्ञस्य तत्स्थितं ।
 यीवा वाङ्मन्तरे चैव अथभागः सम्भवेत्ततः । अथ यज्ञेन पार्थिव्यं सामभागस्तु निर्व्यतः ।
 वसिष्ठोपकटीदेवश्चोत्तररथैः सह । श्वमेव यजुर्भागः संधातो यज्ञकल्पितः ।
 पुरुषो दिव्यरूपामः कसूतो ह्यपरात् पदात् । स हि वेदमयो यज्ञः सर्वेष्वसुखावहः ।

उभयोर्लोकयोस्तात हिंसावर्ज्यं सनातनम् । योगारम्भं कर्षपाब्धं ब्रह्मचर्यं सनातनम् ॥ १११०४ ॥

प्रभवं सर्वभूतानां यो विन्दति स वेदवित् स सिद्धः शोचते लोके सिद्धिरेव न संशयः ।

निर्मुक्तैः सर्वैर्कर्मभ्यो मुनिभिर्नैवदपारयैः । वेत्सवं युद्धमित्येवं ब्रुवते वेदपारयाः ।

ब्राह्मणा नियमशान्ताः कृत्योपनिषदे पदे ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ येन सख्यपक्षयोः हि मनोयाज्ञस्य कामतः । कारणं श्रोतुमिच्छामि ययातत्सं महामुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ह्यस्य कारणं किञ्चिदाहं भवति भारत । अन्तर्गतं कारणन्तु शरीरे मानसं नृप ॥ १११०५ ॥

येन वेद्यं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणा, संश्रितव्रता । श्वेद्यमपि वेद्यस्य प्रथमं वेत्तुं न कर्मवशा ।

ब्राह्मणेन विनोतेन सदा ब्रह्मनिषेविषा । सदा विदिततत्त्वेन सिद्धिहेतोर्भक्ष्योपते ।

सदा चैव श्रुचिर्भूता नियतो ब्रह्मकर्षणः । उपतिष्ठेच्च स गुवं ब्रह्मास्त्रिपुटे दिजः ।

सायम्प्रातस्तत्तज्ज्ञो मोक्षयन्मांश्चि कारयेत् । विनोतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ।

सम्प्रपद्येत मनसा वैष्णवं पदमुत्तमम् । ध्यायन्नेव प्रयोदेत समाहितमतिर्दिनम् ॥ १११०६ ॥

गच्छेत परमब्रह्म निर्बिकारेण चेतसा । अपुनर्भावतृप्त्यज्ञो निर्वर्णो भावश्चनानात् ।

तदेवाचरन्मिथ्याकर्षणतद्ब्रह्म सनातनम् । न हि तत् कर्मयोगेन विद्यायोगेन दर्शितम् ।

ब्राह्मणानां विनोतानां वैष्णवे पदसंख्ये । सर्वत्र व्यतिरिक्तानां कालयोगविगर्हिषां ।

अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगे प्रतिष्ठिताः । अनादानेन मनसा राजन् कर्षणं कर्षणि ।

आदानाद्व्यथे जनुरनादानात् प्रमुच्यते । नाह्येभ्यश्च, क्रियाप्राप्तिर्ज्ञेयोः पूर्वोऽज्जनाधिपः ॥ १११०७ ॥

मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्तश्च परमं पदम् । न भूय, पुनरायाति मानुषं देहविपदम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पार्श्वरे सप्ताधिकद्विप्रत्रयोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उपसर्गश्च योगस्य ध्यातव्यश्चैव यत् पदम् । मिद्धिं सिद्धिमुपायेव श्रोतुमिच्छामि तत्तत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तारतः सर्वं यया शृज्जसि मेधया । उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ।

पञ्चेन्द्रियगुणसंख्यां पश्यतो ब्रह्मणो नृप । योगयुक्तं मनसा पञ्चेन्द्रियविवाशिनः ।

ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मयस्य सनातनम् । यद्ब्रह्ममनैवार्थात् प्रवक्ष्यामि निबोध तत् ।

पञ्चेन्द्रियस्य यामस्य गवदारस्य भारत । कामकोपस्य मोक्षस्य संनिवृद्धस्य मेधया ।

तेजसा मूर्ध्नि च धाय धूमो दीधूयते महान् । नोल्लोहितवर्णामैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ।

मञ्जिष्ठारागवर्णामैः कपीतपटुश्लेष्मया । शृङ्गवैदूर्यवर्णामैः पद्मारागमम्रभैः ।

स्फाटिकैर्वाणवर्णामैर्नागैश्च शृङ्गैश्च यथा । रत्नगोपकवर्णामैश्च शृङ्गसलिलप्रभैः ।

वज्रवर्णैः, स धूमो घोरैर्न्नायुधसमप्रभैः । समतलैश्च युगपन्मैवैरिव समागते ।

निरुध्यत इवाकाशं पचवह्निरिवाद्भिः । ते धूमवर्णाः संघाता घनाः सलिलधारिणः ।

निर्धूमश्चैव तोषोपान् विविशुद्धं मुधातलम् । मूर्ध्नि चैव महान्निमिगवो धूयते प्रभुः ।

दृक्, परमयोगेण श्रोत्रादर्थभिराटनः । तस्मादेर्विष्कृजिष्ठानां सदस्याणि प्रतानि च ।

विषयः सर्वगात्रेभ्यो जलनीव मुनः । दारिद्र्यं सर्वधारिणां विद्याऽप्येतत्तत्तत् ।

प्रमेयुर्गारिधाराभिर्विपुले वसुधातले । वर्षाभ्यां बुध्ननः सख्यं वायुर्होष्यते महान् । ॥०२॥

दिव्यसिद्धगुणोद्भूतः सख्यः प्राचिविदूतः । जेशान् भोमनिर्विदो वसवान् ब्रह्मोत्तरः ।

तैरेव चाग्निर्धनार्थातुभिः सह सङ्गतः । सहस्रकोऽयं प्रतयो मूर्तिं कृत्वा प्रयत्नितः ।

अग्निर्वायुर्जलं भूमिर्ह्येतयो ब्रह्मोदिताः । समवायनमापधा वेजभूता महोत्तरे ।

संघातं द्वावैगेन धातवो गमिता नृव । यद्ब्रह्म चतुर्गोत्रेभ्यः स खलः पुनरो गिराट् ।

तद्योरन्यान् बद्धन् स्रक्कान् स्रक्कान् पुनरोत्तमः । स एव भगवान् विष्णुर्व्यक्तोऽव्यक्तः प्रजापतिः । ॥०३॥

आधारः सर्वभूतानां प्रलयो प्रलयान्नाहतः । नं मूर्तिं धातुभिर्भूतं विवर्तिनं ब्रह्मोदिताः ।

तेऽन्तरा पुनराः सर्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः । यय चेष्टितमारब्धा मूर्तयो ब्रह्मगमिणः ।

भिला च धरणी देवी प्रापद्यन् दिवो द्रम । इत्येते पार्थिवः सर्वे चरन्ति तन्निर्धिनाः ।

तत्रैव प्रलयं पाता भूमिस्तमुपयान्ति च । कर्षयथादिमुच्यन्ते धातुभिः कर्षयन्त्यनैः ।

कर्षयथादिमुकलादिस्त्रियाणाञ्च वन्द्यमानाः । तानेव प्रकृतिं यान्ति चञ्चलाः कर्षयितारैः । ॥०४॥

चराञ्चानां चरत्तैव अग्निगर्भास्तपोनराः । येन तन्पुरिवाङ्कुरो भावाभावः प्रवर्तते ।

धूमाद्भूतु संभूतमध्यात्ताथं सुनिर्धनं । जगती जलसम्भूता जगत्त्रे च दत्तः ।

कलाद्रूपस्य संजग्रे रसात् प्राणस्य देविना । रसस्य तन्मयो जग्रे यत्तद्ब्रह्म सनातनं ।

ब्रह्मोद्दिष्टं प्रधानमु ब्रह्मभिः कारणान्तरैः । ब्रह्मोद्दिष्टपवि आनेः सत्यव्रतपरायणैः ।

अथवा ब्रह्ममापद्यं स्तेन भवेन भारत । अनाः सर्वे सर्वभूतेषु चरन्ति विधया सह । ॥०५॥

कर्षं कृतेति राजेन्द्र विषयस्य ननकथा । नोपलभ्येत चतुर्थी तपसा दग्धकिल्बिषैः ।

उपलभ्येत चतुर्थी यतिभिर्ब्रह्मवादिभिः । निः सतस्य भुवोर्भूतं मेघमुक्त इवः प्रुमान् ।

चरद्भिः पचिवह्नीके निर्द्वैनिर्म्यारिषैः । योगधर्मेण कैरव्य भुवनस्योरो फलं ।

प्रादुर्भावं लपद्येव भूतस्य निधनं तथा । विधत्ते प्रतयो ब्रह्मा संवदे च भवे तथा ।

कर्षणः कर्षयोगेशो भूतेभ्यो नात्र संशयः । अविनाशाय लोकस्य धर्मोदात्तायैवेन नै । ॥०६॥

युगं दादृश्रादसं सहस्रयुगसंज्ञितं । एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगं ।

एवं युगसहस्रानि संहारः प्रलयोऽन्तकृत् । स्रक्कं भवति लोकानां निर्विकारमवैतनं ।

तया प्रलयमापर्वं जगत् सर्वं सनातनं । ब्रह्म सम्यगते स्रक्कं निश्चितं कारयैगुणैः ।

इति श्रीमद्भारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे अष्टाधिकद्विप्रतैऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रारब्धं श्रोतुमिच्छामि विकारेण महामुने । आचर्योर्धुगयोर्ब्रह्मन् ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वशः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रहृष्ट विकरतः सर्वं यस्मां प्रहृष्टि मेधया । उपपन्नं मनसा देवप्राप्त्यपवाधिना । ॥०७॥

अद्विष्टप्राप्तस्य भगवान् योगात्मा ब्रह्मवत्सर्वः । भूतानां बल्ललवत्र चकारे हेयतः प्रभुः ।

स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्मा विचित्रः सदया प्रभुः । अचक्षेनैव भवेन खलुभूतेन भारत ।

रक्तय मोचविषये सर्वज्ञानमये पदे । यस्मात् पदसहस्राणि प्रभवन्त्युद्भवन्ति च ।
 ब्रह्मयज्ञन्तु यजतो योगात् वेदात्मकं सदा । ब्रह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं प्रवर्तते ।
 ततः प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्तितं । ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां दिनमिच्छता ।
 तदा त्वाकाममैश्वर्यं युञ्जानस्य प्रवर्तते । ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्मणा ।
 तदाऽन्तरोचे संप्राप्तं ब्रह्म निर्मलमव्ययं । संहारः सर्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां ।
 भुवमैश्वर्ययोगाणां प्रतिपद्यन्ति देहिनः । आकाशमैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मादिनां ।
 प्रवर्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च । विकारैर्ब्रह्मणि, प्राप्ते, सप्ततद्विधांशैः ।
 इतैर्बिकारैः संहृतैर्भिरुद्भूतैश्चैव सर्वत्र । भुवमैश्वर्यमापन्न, विद्धो भवति ब्राह्मणः ।
 प्ररोदाद्भिनिकल्य आकाशेन प्रधावति । निरासन्तो निरासन्मानात्मन्य मगवा ततः ।
 देवमैश्वर्यभूतो भूतात्मा वरन् दिवि न दृश्यते । चतुर्भिर्ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मैकै, पुरन्दरसमैरपि ।
 ओङ्कारं ये तथोपने मगवा ब्रह्मचरिणः । विमुक्ताः सर्वकर्मभक्तं ते पश्यन्ति साधवः ।
 यतश्च परमं ब्रह्म ब्राह्मणानां मनीषिणां । अन्तर्हरति भूतानां विद्धि चेतनया सह ।
 य एवम्वो महानादः पुराणो ब्रह्मब्रह्मव । वायुभूतेऽङ्गरं प्राप्ते वदन्नेवं विजातवः ।
 अक्षुण्णो ह्यपश्यन्नो धातुभि, सह सङ्गतः । अन्तर्हरति भूतेषु कामकारकरो वशो ।
 ततः परमनुध्याय मगवा पूरयन्निव । वेदात्मकं तदा यक्षं विमयन्तो मनीषिणः ।
 ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यत्रोऽयुष्मन्सद्वनयात् । ब्रह्मलोकं काङ्क्षमाणा देव्यै पदमुत्तमं ।
 पदहेतोः, क्रियाः सर्व्याः कुर्वन्ति विगन्धवराः । स ह्येते प्रसवादाये भवमिच्छन्ति भारत ।
 त्रिभिर्भ्राष्टोपचारैश्च प्रतिभनिय वे दिनाः । यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमं ।
 यजन विमनसैव ब्रह्मणाः संप्रकारे । ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो देदीर्घैर्ब्रह्मचरैर्नृप ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मविद्भि ब्रह्मधर्मज्ञवादिभिः । शुचिभिः कर्त्तव्यैर्भुक्ते, सयजतपरायवै ।
 धातुभिर्गोचराज्ञे च महात्मा सम्प्रदुष्यते । तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परमाहुतं ।
 रसात्मकं तदेवमर्थं विकारान्ते प्रदुष्यते । योरक्ष्णा रिकारास्ते व्ययवन्ति सखात्मान् ।

११०६

११०७

११०८

११०९

तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सद्यः वर्द्धते । आत्मनो विघ्नजननं खलो ज्ञात्वापकारये ।

उपरूपैर्निकारैश्च हन्यते दृष्टपाणिभिः । चोरकृपैः सुगम्भीरैः पित्राचैर्नरविपदैः ।

नेत्रं समुद्धरन्तोमं जिह्वायश्वाश्च विन्दन्ति । नदन्ति युगपचादं वृक्षमापाः पुनः पुनः ।

पुनरेव तदा भूत्वा वज्ररूपास्तदभवन । नृत्यमानाः प्रगाथन्ति तर्पयन्तो विव्रेषतः ।

स्त्रीभूताश्च ततः सर्वे युञ्जानाश्चावलमिरे । कण्ठेषु वज्ररूपत्वात् विव्रेषेव प्रलोभयन् ।

मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नभोतप्तुः । पतन्ति युगपत् सर्वे पादयोर्मूर्द्धंभिर्नगाः ।

प्रसादं कञ्चनापाश्च योगयान्तरविघ्नतः । वज्रप्रकारं कथयन् नृत्यन्ति च रमन्ति च ।

रभिर्निकारैर्नृजमिर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः । भुवनेश्वर्यमापाश्च सिद्धो भवति ज्ञात्वा ।

तदर्चय्य द्वाप्रेया आदित्यखेव रश्मयः । तेजोरूपकमैश्वर्यं ज्ञातास्तु जलविन्दवः ।

ज्योतिषिष्वेव संदृष्टा आकाशे गुणसंदृष्टाः । चरन्ति सन्ततं लोकं सूर्यावप्रमस्येगेति ।

चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्यं ज्योतिषाद्गन्मुक्तमं । सतद्विराजते लोकं कालचक्रं भुवञ्चरत ।

अर्द्धमापाश्च मापाश्च स्तुतः धवलराष्ट्राय । लघा लघा भूजताश्च कलाः काष्ठास्तथैव च ।

अक्षराश्चप्रमाणान् निमेषोन्मेषश्च तथा । तारार्णा गतवर्षैश्च यद्वापाश्च विव्रेषतः ।

अथ पार्थिवमैश्वर्यं विकारपक्षमव । योगयुक्तास्तभिगृहाः पात्यन्ते क्षयक्षयनात् ।

अलोभाच्छिष्टेन लोके वेपमानोऽनुकीर्यते । वीदते वसुधामध्ये भिद्यमानः पुनः पुनः ।

भूतानां वज्ररूपैश्च अन्यैश्च तलपाणिभिः । विषयैर्युज्यते चित्रं संक्षेपात्संप्रसूयते ।

ततः पार्थिवमैश्वर्यं ज्वलमानश्च वर्धतः । मूर्तिर्मण्डिश्च वज्रधा धातुभिः स च हन्यते ।

शक्तिमत्तरनिष्क्रियैर्गदाभिद्याप्यनेकधा । अग्निभिः पात्यते चैव चुरधारेः सद्यश्च ।

भिद्यते चैव वाणायैः सुतोच्छैर्भस्मैदिभिः । रनिर्विकारैर्निवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।

भुवनैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ज्ञात्वा । ततः पार्थिवमैश्वर्यं निरुक्तश्च विकारतः ।

प्रादुर्भवति युञ्जाने समानी प्रलयकृते । दिव्यं तद्रूपमापाश्च दिव्याथालान् ग्रथेति च ।

दिव्यरूपैश्च विविधैश्चिद्यते न च भिद्यते । गच्छन् प्रकृतिषा चान्तः प्रधानात्मा चरन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे नवाधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽप्या धारणां गत्वा मनसा स पितामहः । ब्रह्मकर्षणमाराधयितुं केनान्तरात्मना ।

सर्वाङ्गधारणां कृत्वा मनसा प्रहसन्निव । ब्रह्मयोगेण योगज्ञः सृजते मनसा प्रजा ।

चक्षुषो रूपसम्पन्ना क्षयराः सृजते प्रभुः । नासिकापाश्च गन्धान् मनोसुचिचाञ्चरवाधसः ।

तन्मुखप्रमुखान् सर्वान् श्रुतश्रोत्रिय स्रक्षयः । नृत्यवादिचक्रप्रचलान् कुम्भचान् शमनोतिषु ।

ब्रह्मयोगेण योगज्ञः स्वयम्भूर्भवान् प्रभुः । चारुनेत्रां मुक्तेशान्तां सुभूषाश्चिमान्तां ।

पद्मेन शतपत्रैश्च चारुणा च विराजितां । धर्म्यां श्रुतिगिरिं सेव्यां ब्राह्मीं मूर्तिर्मतीं त्रिधाम् ।

अष्टजन्मनसा ब्रह्मा सम्यक् शोक्तेन चेतसा । भावयोगेन भूतात्मा सर्वपापशुद्धां ततः ।

चक्षुषो रूपसमन्ताः सृजनं चोत्तरसः प्रभुः । नास्मिकायाश्च गन्धर्वान् सुवाचः सुप्रवादितान् ।

गानप्रभासं संचक्रे गन्धर्व्याणां विप्रवत् । अन्येषाञ्चैव विप्राणां गानं तद्व्यप्रकाशितं ।

पद्मां सृजति भूतानि गतिमन्ति भुवाणि च । नरकिन्नरसर्वाश्च पिशाचोरगराक्षसान् ।

गजान् सिंहान् व्याघ्रान् स्वर्गाश्चैव सहस्रजः । दण्डजातीश्च यज्ञवा भावहेतोस्तुत्यरान् ।

११७८

ये तु हृष्टान्निखादन्ति कर्षप्रार्थनं हेतुना । हृष्टेभ्यः कर्षं सृजते मन्त्रेण मनसा तथा ।

पायुना स विषगञ्जं भूतानां सुखमिच्छतां । उपस्थाने तथानन्दं पञ्चेन्द्रियसमाधिना ।

हृदयादसृजन्ना वै बाह्यभ्यां पचिषस्तथा । अक्षानि चैव कर्णानि वैश्वेदेकेषु । इत्यन्विधेः ।

अर्धं त्वङ्गिरसश्चैव मूर्ध्नि ज्वलिततेजसं । ब्रह्मवैश्वकरं दिव्यं व्यतिरिक्तपञ्चिन्द्रिजं ।

भुवोऽन्तरे जनयते योगायोगेभ्यः प्रभुः । ब्रह्मवैश्वकरं दिव्यं भृगुं परमधार्मिकं ।

११७९

ललाटमध्यादसृजन्नाहं प्रियविपश्नं । मनस्कुमारं मूर्ध्नि च महायोगी पितामहः ।

अभिपिप्य तु भोमश्च यौवराज्ये पितामहः । ब्राह्मणानाञ्च राजानं ब्राह्मणं राजनोचरं ।

तपसा महता युक्तो यदैः सह निष्ठाकरः । चचार नमस्रो मध्ये प्रभाभिर्भासयन् जगत् ।

स गावैर्मगवान् योगात् मनसा सिद्धिमागतः । सृष्टवान् सर्वभूतानि खावराणि चराणि च ।

तत्र स्थानानि भूतानां योगाच्चैव इत्यन्विधान् । व्यधत्त शतशो ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः ।

११८०

एष ब्रह्ममयो यशो योगः शंखश्च तत्त्वतः । विज्ञानश्च स्वभावश्च केषं चेत्तज्ज्ञ एव च ।

एकलक्ष इत्येकलक्ष सन्धवं निधनं तथा । कालः कालस्यश्चैव ज्ञेयो विज्ञानमेव च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैम्कटे दशधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २१० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सुतं ब्रह्मयुगं ब्रह्मन् युगानां प्रथमं सुतं । चक्षसापि सुतं ब्रह्मन् श्रीतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

सधंसेपं सविस्तरं नयमैर्मन्त्रमिश्रितं । उपायश्रेष्ठं कथितं क्रतुभिश्चोपशोभितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्तं कथयिष्यामि यज्ञकर्षभिरर्चितं । दानधर्मैश्च विधिषु प्रज्ञाभिश्चोपशोभितं ।

११८१

तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनय आदत्ताः सूर्यैरग्निभिः । भोक्तृप्राप्तेन विधिना निराकाशेन कथेषा ।

प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च नित्यं ब्रह्मपरायणाः । परावणश्च सङ्गम्य ब्रह्मणश्च महीपते ।

श्रीहृत्ताः पावनाश्चैव ब्राह्मणाश्च महीपते । चरितब्रह्मचर्याश्च ब्रह्मज्ञानेन बोधिताः ।

पूर्वे युगसहस्रान्ते प्रभवे प्रलयं गताः । ब्राह्मणा हृत्तस्यन्वा ज्ञानसिद्धाः समाहिताः ।

व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसम्भवा । दत्तं प्रजापतिर्भूत्वा सृजते विपुलाः प्रजाः ।

११८२

अचराद्ब्राह्मणाः सौम्याः उरात् चक्षियवान्भवाः । वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारतः ।

श्वेतलोहितकैवर्षे पीतैर्गन्धैश्च ब्राह्मणाः । अभिनिर्वर्णिता वर्णाश्चिन्तयानेन विष्णुना ।

ततो वर्णलमापन्नाः प्रजा लोके चतुर्विधाः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महीपते ।

एकलिङ्गाः इत्यगधर्षा द्विपादा परमाहुताः । यातनयाऽभिसम्भवा गतिज्ञाः सर्वकर्षणसु ।

चयाणां वर्णजातानां वेदमोक्षाः क्रियाः स्रताः । तेन ब्राह्मणयोगेन वैष्णवेन महीपते ।

११८३

प्रज्ञया तेजसा योगान्तस्मात् प्राचेतसः प्रभुः । विष्णुरेव महावीर्यो कर्षणामन्तरं गतः ।
 १११ ततो निर्वाणसंभूताः शूद्राः कर्षाविवर्जिताः । तस्मान्नार्हन्ति सत्कारं न स्रजं ब्रह्म विद्यते ।
 ययाऽऽय धूमसंघातो ह्यरण्या मय्यमानया । प्रादुर्भूतो विषपत्न वै नोपयुज्यति कर्षणि ।
 एवं शूद्रा विषपत्नो भुवि कात्वेन जगता । नासंस्तुतेन धर्षणे वेदप्रोक्तेन कर्षणा ।
 ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु संभूता ब्रह्मवीर्ययः । बलवन्तो महोत्साहा महावीर्या महौजसः ।
 पिबा प्रोक्ता महात्मानो दक्षेणयश्चकर्षणा । अन्तमिच्छाम्यहं श्रोतुं धात्वा, पुत्राऽवलो ह्यहं ।
 ११२ ततो विधास्ये तत्तक्षः प्रजायां विपुलं बलं । चेष्टायां विपुलनाहं ममापि विपुलाः प्रजाः ।
 न तेषां दर्शयद्देवी चक्षुषा रूपमात्मनः । प्रजापतिसुताना वै विपुला मानमिच्छतां ।
 आत्मनो भावनिदृष्टे भाव्ये कृतयुगे तदा । जनिचो सर्वभूतानामण्डगानुद्भिजांस्तथा ।
 संवेदजननो धाचो चेति माचा प्रचोदिता । अगुतां तनुताश्चैव जनूनां कर्षभोगिना ।
 इति शोमहाभारते खिलेभु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे एकादशधिकविंशतेऽध्यायः ॥ २११ ॥
 ॥ जननेजय उवाच ॥ बाध्यहं श्रोतुमिच्छामि चेतायां ब्राह्मणोत्तमं । यं शाला सर्वविधानां परं पश्येयमवयध ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्तु पुराणलभ्य स्तोभावं पुरुषोत्तमः । योगाद्योगेश्वराङ्गानं निवले गिरिमुद्भूनि ।
 सुजानुः पीनजघना सुभू पद्मनिभानना । रक्तान्तनयना कान्ता सर्वभूतमनोरमा ।
 दक्षः प्राचेतसस्तथा कन्यायां जनयत् प्रभुः । देहाद्वि बोगविधिना कन्याः पद्मनिभानना ।
 दक्ष पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहाय च । दर्शने सर्वभूतानां कान्त कान्ततरोऽभवत् ।
 ताः कन्याः प्रददौ दक्ष स्त्रय प्राचेतसः प्रभुः । ब्रह्मदेवेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।
 प्रददौ दश धर्माश्च कश्यपाय च योदक्ष । सप्तविंशति सोमाय पत्नोद्देतोः समाहितः ।
 दक्षो दत्त्वाऽय ता, कन्या, ब्रह्मचर्यं प्रपद्य च । ब्रह्मणाऽभ्युपितं पुण्यं समाहितमना मुनिः ।
 तथमानो मृगैः साङ्गैश्च चार वसुधां नृप । दण्डमूलफलैर्दृष्टो दृष्टश्च तस्या बभूव ।
 मृगास्तु तस्य चरितं फलं मोदन्ति ब्राह्मणा । दीक्षिताः पुण्यकर्माणस्तथा दग्धक्रिषिवाः ।
 ११३ संपामकाक्षे कालश्च शशिनाद्रियते मुनिः । कर्षं यज्ञकृतां तात विद्धि पश्यति स्वघणां ।
 दानमानप्रवीराय निदहेगा निरामिषाः । मृगैः सह जरां यान्ति सपत्नीका सपुत्रिणः ।
 ब्राह्मणाश्चोचसमिद्धा जनिचे प्रथमे पदे । ब्राह्मणाऽभ्युपितलाच ब्रह्मचेरिमहोच्यते ।
 यतिभिः कर्षाभिर्युक्तैर्जितकोधैर्जितेन्द्रियैः । चरद्भिर्वसुधा विप्रैरकिञ्चनपथैविभि ।
 या प्रजा पुनर्माफला मानसो ब्रह्मचारिणी । भैवेषा व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा ।
 ११४ अथक्ता व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । व्यक्तव्यक्तं गमितैषा कालधर्माश्चरोपेते ।
 स्वावरा जङ्गमाश्चैव सूता, सूक्ताश्च भारत । कालयोगेन कालश्चा भवन्ति न भवन्ति च ।
 एताथैताः प्रजाः सर्व्वा दक्षकन्यासु जायते । कश्यपेनाव्येनेह संयुक्ताः कालधर्षणा ।

वज्रमिवोत्प्लव्यैश्च चोद्यमानो मुह्यन्त्यैः । प्रतिगृह्य च तदाकं ब्रह्मेन्द्रश्च सुभाषितं ।

तृष्णीमभूवुखे सर्वे तदा ब्राह्मणसन्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैक्वरे त्रयोदशाधिकद्विजितोऽध्यायः ॥ २११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिहोमाश्च वहुन्ते अहन्त्यहनि भारत । दिवानो तपसाह्वानां गृहधर्मेषु तिष्ठताः ।

देवताद्याश्च पूज्यन्ते तदाप्रस्थति भारत । तेषां ब्रह्मविदां राजन् प्रथिव्यां ब्रह्मवादिभिः । ११८१

तत्रैव ब्रह्मसदने समे निक्षुब्धकष्टके । प्राज्येभ्यनदृष्टे देवे पुण्यं पर्वतरोधभिः ।

वाचं यच्च प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः किर्यां । तपोऽर्थिनां महाभाग ब्रह्मचर्यव्रते स्मिताः ।

गृहस्थधर्मैर्निरता दानप्राप्तेन चेतसा । मुनयश्चापि काङ्क्षन्ति धर्मैश्च हविकाङ्क्षिभः ।

अन्ये कर्मफलं चैव रता ब्राह्मणपुङ्गवाः । अग्निहोत्रप्रतश्चाता जितकेधाः समाहिताः ।

देवयुक्तेन चायुक्तः कर्मणा ब्रह्मसन्तमाः । चौरवस्त्वक्षसंवीता नियता नियतेन्द्रियाः । ११८२

चरन्तो ब्रह्मचर्यं च यजमाणाश्च दारुणैः । अनेन विधिना राजन् क्रमप्राप्तेन सर्वशः ।

क्रमाद्यो वेद संस्कारं पुण्यं प्राप्ताः सनातनं । पूर्वैराचरितं राजन् मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

अवेदविद्यो नागर्ह्येनापि रौद्रं जतश्चरेत् । न च त्यागेन गच्छेत् गृहधर्मं न त्यजेत् ।

एतन्न गच्छेद्भवानमप्राप्तो वेदवध्वं । अथ च यथाः सर्वैः सामगानश्च भारत ।

ये चापि पुत्रिव्यो न क्षुः क्षुताऽप्यप्राभुयः फलं । ब्राह्मणास्तु तपःशान्ता परिचर्यन्तता गुरोः । ११८३

यस्य नैवं क्षुतं ब्रह्म न गृहीतं विज्ञानमेतं । कामं ते धार्मिको राजा दासकर्मैश्च कारयेत् ।

अथवा नैव विद्येत धी ब्रह्म भाद्रियेद्विजः । आषादीनामविवये मनः पूर्वं समाचरेत् ।

एवं सर्वेन्द्रियारम्भं वेदपूर्वं समाचरेत् । ब्राह्मणो भूतिधन्यवो ॥ इत्येदं तस्मात्प्रभः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैक्वरे त्रयोदशाधिकद्विजितोऽध्यायः ॥ २११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते तु गोब्राह्मणाणाञ्च चन्द्रादित्यपुरस्तातः । ब्राह्मणान् पूजयन्त्यान् वसुभिर्ब्रह्मसम्भवेः ।

नारदप्रमुखाद्यैव गन्धर्वा आचरो नृपः कुर्वन्ति यतः सद्यः क्रमप्राप्तं पितामहं । ११८४

वशोभिर्बभूवुराभावेः पक्षेन्द्रियनिवासिभिः । सर्वभूतप्रियकरैः सर्वभूतहितैषिभिः ।

स्यसमानश्च यद्यान्ते पक्षेन्द्रियसमाहितैः । प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा दिव्या दिव्येति भारत ।

ततः कश्यपमाभाश्च प्रोवाच भगवान् प्रभुः । भवानपि सुतः शार्ङ्गं यस्यते वसुधातले ।

ऋतुभिः परमप्राप्तेः संपूर्णवरदविषैः । यचाक्षराश्च ते सर्वे ययाप्रतिगुणैः प्रभो ।

यद्यं यत्स्यामहे सर्वं पूर्वं यत्स्यामहे वयं । एवमन्योन्यधरं भाङ्गियन्ते बलदर्पिताः । ११८५

दैतेयाद्याश्च देतेयाः परस्परजयविषयः । युद्धायैव प्रतिगन्ति प्रयश्च विपुलो भुजे ।

निवार्यमाणा अपि भिक्षापमा दग्धकिल्बिषैः । अथैव यज्जम्बिर्जम्बेन्द्वेदाङ्गधारणैः ।

निवार्यमाणा युध्यन्ते द्रुपभा इव मोक्षुले । प्रयुद्धारम्भकालाः सर्वप्राजैर्जयविषयः ॥

पश्यतां सर्वभूतानां स्वतोऽर्थव्यवसायताः । ततः शब्देन मरुता परं क्रमा मरुतवताः ।

इत्यन्ति वाञ्छाभिः कुट्टाः सपथा इव बन्धिषु । चक्षालवसुधा चैव पदाकान्ता च रोचिभिः ।

११८१

मौर्यया पुरयाकान्ता निबोदति महाजले । पर्वताश्च विबोध्यन्ते नर्दमाना दृढा इव ।

सुसुभुय महानससाधिता मातरिणाम् । ततः समभवत्पुङ्गुं मधोर्विषोश्च भारत ।

पुमान्कारणे घोरं सर्वमाश्रितभयङ्करं । प्रमत्ताय वलं विष्णुः समग्रवलयौघं ।

मञ्जरेव बलं दोरतं ममवत्यमुना यथा । तथा प्रशमितं तेन भयवत्यपकारिणा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौत्करे पञ्चदशधिकविंशोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलवान् स तु वैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः । बबन्ध पाशैश्चिञ्चितैर्बन्धैर् पर्वतान्तरे ।

११८०

तं वै प्रह्लादवचनात्तवच्छ्रुत्वा भारत । ऐश्वर्यमेतस्मात्काङ्क्षन् भविष्यं बुद्धिर्बलयात् ।

मञ्जुर्बलस्य मध्ये पार्श्वेर्ध्वविचिञ्चितैः । आद्यैर्ध्वैर्ध्वमिच्छिन्नेष्ववह्निर्द्विद्वारणैः ।

विष्णुमेवापणीरुपमाङ्गयन् सुहृकोविदः । मध्ये गणानां सर्वेषां काक्षल्य वप्रमागतः ।

द्विधीभूताः कश्यपेया मधोर्ध्वमुपागताः । युद्धाद्यैर्मध्यधावन्त प्रमत्ता विपला गदाः ।

गन्धर्वाः किन्नराश्चैव वाक्ते गीते च कोविदाः । प्रनृत्यन्ति प्रागयन्ति प्रहसन्ति च सर्वत्र ।

११८१

तन्मौमिः सुप्रयुक्ताभिर्मधुराभिः स्वभावतः । मनो मधोर्ध्वं धुन्वन्ति युष्मन्ममस्य रागिणः ।

मधोर्ध्वं सितमधुनो नियोगात् पद्मयोगिनः । रतान् विकारान् कुञ्चन्ति गन्धर्वाः सत्यवादिनः ।

तत्र त्रक्ता हि गन्धर्वे तस्मिन् ब्रह्मे दधुर्मनः । दानवाश्च सुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राणदण्ड ।

मधोश्च मन आश्रित्य पद्मनृ चोगेन चतुषाः । मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्गुह्येऽश्रितिव दाहयु ।

अवयो दोस्तमनसः किञ्चिद्विचिन्तमानशः । पितामहं पुरस्कृत्य च रेणाक्षरधोयत ।

११८०

विष्णुं बोधयन्नत् कुट्टो मधुर्ध्वं निभेवणः । भुजेन ब्रह्मदेशान्तेन चकले पदात् पदं ।

विष्णुदाहयन्नहैव्यं करणेषु सगान्तरे । स पापत मर्होऽथैव प्रानुभ्यां हृदिर्बलम् ।

न चैनं यतितं हन्ति विष्णुर्धुद्विभारदः । बाहुयुद्धे हि समयं मनाऽचिन्तयपराक्रमः ।

इन्द्रध्वज इवोत्तिष्ठन्प्राणुभ्यां च महीतलात् । मधूरोऽपरोताला निर्दहन्निव चतुषाः ।

पद्मपाभिस्ततो वाग्मिरन्योन्यमभिगच्छन्तः । समोऽप्युत्थोऽप्युद्धे परस्परमवैविधौ ।

११८१

उभौ तौ बाहुबलिनोभौ युद्धविभारदौ । उभौ च तपसा आमावूमा सत्यपराक्रमौ ।

दृढप्रहारिणौ वीरवत्येभ्यो नौ चकण्ट । ज्वलन्नाविव युध्यन्तौ पद्मे पाषाणबन्धिभेः ।

विक्रयन्तौ च मभौ च अन्येभ्यं वसुधातले । गजानि विपाशायेर्नक्षत्रैश्च विवेरतः ।

ततो मणमुधेयैव सुखाय हृदिर्बलम् । योश्चान्ते धातुसङ्घं ज्वेभ्य इव काङ्क्षन् ।

धर्मिणं हृदिरोधैश्च स्वर्गं समरञ्चिनौ । चषाद्यन्ते पदापेक्ष नो व्यदारयतां मर्हौ ।

११८०

चमिष्यतु तौ वीरौ परस्परमनेकधा । पतद्भाविव युधेता पद्मयो भावमद्विजौ ।

मधुमुदासनीयैश्च सर्वभूतानि पुन्करे । पिङ्गानां वदन्मोक्षताः परया वर्षयन्हर ।

स्ततपी विष्णुपुङ्गवः सत्याः सत्यपराक्रमे । इरीरं धातुसङ्घं धातुसङ्घं चेतनेन च ।

तद्ब्रह्म इन्द्रियैर्युक्तं तेजोभूतं सनातनं । भुवं तिष्ठन्ति भूतास्तैः सूक्ष्मे प्रलयताकृते ।

पुनर्योद्भवते सूक्ष्मं वज्ररूपमनेकधा । प्रबोध्य भावं भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः ।

सुरूपो वज्ररूपस्तोक्तोक्तान् सञ्चरते वज्रो । मानसोऽन्तनुभास्त्राय वज्रमि । कारुणान्नरैः ।

योगात्मा धारयन्नुर्वी नागात्मा नन्दिवर्द्धनः । ब्रह्मभूतं परस्मैव सूक्ष्मेनात्मानमीश्वरः ।

ब्राह्मेण विप्रान् वसति युद्धेनैव च चत्विषान् । प्रदानकर्षणा वैश्वान् प्रहृष्टान् परिचरेण च ।

गात्रः क्षीरप्रदानेन अस्मान् यज्ञेषु प्रोचयै । पितरस्तोत्राण्येवैह हविर्भागेन देवताः ।

चतुर्भिर्वितिरिक्ताङ्गैश्चिभिरन्यैश्च धातुभिः । यमभिः पितृभिर्गित्यैस्तोक्तोक्तान् परिरचति ।

चन्द्रसूर्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहितात्मकं । प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्नेह तेजसा ।

जयस्य पितरो नित्यं वर्द्धयन्ति दिवाकरं । चतुर्भिः पितृभिश्चैव चतुरा वर्द्धन्ति मण्डले ।

जयः पितृगणा नित्यं पिपादान् चत्वारददन्ति तैः । चत्वारोऽन्ये पितृगणाः सिद्धाः पञ्च च चाददे ।

तमेव पञ्च तान् धर्मास्त्वमेवापस्ततान्निभो । सनातनमयो दिव्यः शाश्वतो ब्रह्मसम्भवः ।

तस्मान्ते तेज आदत्ते अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च । अतस्त्वं कर्षणा तेन आदित्यः समपसयाः ।

सदस्यासि जगत् सूर्यं रश्मिभिः प्रदृश्रिष्व । पुनात्काले सम्यग्ने परां विद्धिमुपागतः ।

पर्यवन्भावमावासां लोकश्चरसि मानुषं । ऋषिभिः च गूढात्मा मूर्त्येन्दुवसुधमभैः ।

सफलं कर्म कुर्वाणो यजतां पुष्टिवर्द्धनं । हेतुनामधिकाराद्यभाभूतं कर्षविपर्ययः ।

वानस्यैवाधधीश्वेव युगपत् प्रतिपद्यसे । वासभावाद्य वसुधा पथे पथे जगिष्वव ।

भूतानां भुवि भूतेश्च भावाथै वसुधातले । वसु यदुवि किञ्चित् तत् सूर्यं त्वन्यथ विभो ।

तमेव द्विविधं धर्मं शाश्वतं वसुधातले । देवयज्ञं मन्त्रवाक्यमात्मयज्ञं समानुषं ।

द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्मलः । चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ।

तमेव वसुधायुक्तो विश्वश्चरसि मायया । एकीकृत्य गणान् सर्वान् सविधामुच सन्धव ।

एकस्त्वमसि संभूतः पुराणं पुरुषो विराट् । अथयस्याप्रमेयश्च काराकारकरो वशी ।

मूर्तलेशजि संभूतो वायुः पर्यैति, खेपद्, समग्रो रूपसंस्थानैः नित्यमावृत्य तिष्ठसि ।

साधने क्षमिन्विष्ये संसारे प्रलये तथा । धाता धारककाले च दिश्यनुवि धारिषि ।

सेवमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकलशैः । कर्षमि सत्यमापन्नैः समरागैर्जितेन्द्रियैः ।

सूयमानश्च विविधैः शिष्टैर्भुजिर्नरैश्च । सस्वार विपुलं देवं हरिर्ध्वजिरो महान् ।

ह्रस्वा वेदमथं रूपं सर्वदेवमथं वपुः । शिरोमथे महादेवो ब्रह्मा तु हृदयस्थितः ।

आदित्या रश्मयो वासाश्चतुषो ब्रह्मिभास्करौ । जहो तु वसवः स्यान्ताः सर्वसन्निधु देवताः ।

जिह्वा वैश्वानरो देवः सत्या देवी सरस्वती । मरुतो वरुणश्चैव जानुद्वये व्यवस्थितः ।

एवं ह्रस्वा तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत् । अमुरं षोडश्यामास कोधरक्तान्तोऽथन ।

मधुमेदोऽवपूर्णा च शशिवो यमवृक्षतः । प्रमदेव घनान्ते च रक्षांश्चक्रजिवाशिनी ।

मेदिनीत्येव शब्दस्य लब्धः दृष्ट्या नरोत्तम । नामासुरसहस्रेण चरत्ताः संयतिष्ठते ।
 दति ओमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्णुपर्वणि यौष्करेयोडाशधिकद्विजतोऽध्यायः ॥ २१६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भोगैर्नैवतनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि यौष्करैः । प्रकृतानि प्रगायन्ति प्रनृत्यन्ति च सर्वत्रः । ११६१
 सुपाशौ गिरिमुखस्य काञ्चनैः शिखरोत्तमैः । बद्धधातुविचित्रैश्च खिलखिलैश्च चामरौ ।
 गिरयश्चाभिभोगेन धातुभिः समरञ्जिताः । प्रांशुभिः शिखराप्येषु बन्धित इवामुदाः ।
 पञ्चवातोद्भूतो रेणुयूषैः साञ्जनवायुनैः । ह्लादयन् पर्वताद्याणि महामेष इवावभौ ।
 मेघसंक्षिप्तशिखराः पञ्चविंशतिपादपाः । काञ्चनैर्हृदयच्छायाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ।
 पञ्चवना, वशिखरा हेमधातुभिरञ्जिताः । पर्वनेन समुद्रूताकाशयन्ति विहङ्गमान् । ११६२
 काञ्चनाः पर्वताः चर्मैः स्फाटिकैर्वाणिभिञ्जिताः । स्वर्णकानेषु वज्रभिश्चक्रकानेषु निर्मलैः ।
 हिमवांस्य महाशैलाः श्वेतैर्ह्लाताभिराञ्जिताः । काञ्चनैः शिखराप्येषु स्वर्णपादप्रकाशितैः ।
 मणिभिश्च प्रकाशज्ज, पञ्चाभारविनि, स्रुतैः । ताद्यप्येषु शिखरैर्दीप्यमानैः स्रुतैश्च ।
 मन्दरस्योपशिखराः स्फाटिकैर्वाणिभिञ्जिताः । वज्रगर्भैर्निरात्मनैः स्वर्गोपम इवावभौ ।
 सह द्रव्यैश्च केवलैः शिखराधातुभिर्भूषिताः । तोरयेद्येव निविष्टे, प्रांशुभिश्चैव पादपैः । ११६३
 प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगायिभिः । देवकन्याङ्गहावेष्ट प्रकोटित इवावभौ ।
 मधुरैर्वाद्यगीतेषु नृत्यैश्चाभिनयोद्भूतैः । द्रव्यैश्चैव सुप्रहारैश्च केलाद्यो मदनाद्यते ।
 आदित्याभाविभिः, द्रव्यैर्भिन्नास्त्रवचनप्रभैः । विन्ध्यो नीलाम्बुदस्याभो विभिन्न इव तोपदः ।
 धान्याद्यैः सर्वभूतानां मेघशृङ्गे महाचञ्चे । निर्जैर्मुनिर्मलं तोषं मेघजालैरिवोत्तमैः ।
 शिखारिभ्यश्च विचित्राभिर्ह्लाताभिर्भ्यश्च विचित्रैः । प्रचवद्भिर्गुहाहारैः वलिचं स्फाटिकप्रभं । ११६४
 घोषान्नैः वायुसंभूता घना इव बन्धिताः । चित्रैः पुष्पैश्च रमयाः शोभन्त इव मूषिताः ।
 नगाः कनकसंभूतैर्विचित्रैरेव भूषणैः । विहङ्गमाभिलोनाश्च लताकण्डमपञ्जिताः ।
 विलम्बन्यः सुपम्पाय नृत्तानो वायुघातिनाः । पर्वनेन समुद्रूता महता माधवैश्च नि ।
 मुमुषुः पुष्पसंघातं तोषयेद्येव वर्षति । फलवद्भिश्च विपुलैः शालास्फुटैश्च वारिभिः ।
 पादपैः पर्ववज्रजैर्भूषितैश्च वसुन्धरा । मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्तविहङ्गमाः । ११६५
 घोषयन्तीव गायन्त, कामप्रागमयन्त्ये । विष्णुर्धनुर्विहन्ता च चकार मधुवाहिनीं ।
 नदी प्रचवन्निर्मलां सुतोयौ वज्रलोदका । अङ्गारवर्षविकृता मधुतोयौ मनोरमा ।
 विमलैरमुभिः पूर्णैः पुष्पसङ्घयवाहिनी । विवेक पुष्करैश्च तु वज्रलोका वाक्परोदिता ।
 अधिभिन्नामुचरिता वज्रतन्त्रं निधेर्विभ । धात्री कविलक्ष्म्येव गोभूला चरते पयः ।
 मधुरं वितते यज्ञे नर्तनो वाक्परोदिता । वरश्च श्रियोभूतं चन्दाहं प्रापयाम्बदी । ११६६
 द्रव्यैश्च भूतैः केवलैश्च परमाहुतं । सरस्वत्याः समुद्रूतं वज्रवैव तमोमुदं ।
 महातोयमतिक्रम्य पुष्करेषु विधपति । सुचारुस्था धर्मज्ञा अजरूपेण आरदयन् ।

रूपं कनकवर्णं तपोयुक्तेन वक्ष्ये । अत्रगन्धर्वान्मुक्तं संभूतः पर्वतो महान् ।
 गुह्यदारगुणप्राणः श्रान्तः सिद्धसेवितः । वेदिकाभिः सुचित्राभिः काञ्चनोभिर्विराजितः ।
 पुष्कराणि परीत्यैव स्थिता विपुलदक्षिणः । महाभेरोयथा रूपं पञ्चभिर्धातुभिर्दत्तं ।
 पतनयाऽभिसम्पन्नो रूपेणाद्भुतदर्शनः । एवं रूपं करिष्यामि मनसा धर्मचारिणा ।
 रूपं वज्रविधेः लोको पादिवी चेतनां तथा । चैव लोकान् प्रपद्ये पञ्चभिर्धातुसंघैः ।
 पठेन च स धर्मैः मनसा धर्मचारिणी । सङ्गेषु भावमाहात्म्यां यथैवपि सङ्गृह्ये ।
 विमुक्तः सर्वपद्मेभ्यः धारयन्निष्पत्तिपथः । न च विन्देत् मां कश्चिन्नमसा कामकारिणी ।
 पञ्चधातुनिवद्वाच नामाभासितचेष्टितो । ये च विष्णुमधोयनो वज्रधा पादविधौ ।
 ते मां पश्येयुरात्मन् तपसा दग्धकिण्वयाः । ये च मानभिरावेयुर्नरा धर्मपथे स्थिताः ।
 तेऽपि क्षणेजित स्तुर्गं पश्येयुर्नरा गतकृताः । यद्येव पर्वतः प्राग्दृश्यं दृष्टे प्रतिष्ठितः ।
 सतमावद्या युध्येतु प्राणत्यागेषु निर्मलाः । अक्षरोभिः समागम्य विचरेयुर्नराजवाः ।
 नन्दनं वनमावाद्य काम्यकण्ड महदन । इमां विद्यां समाप्ताय ब्रह्मज्ञाः पुष्करेभ्यश्च ।
 शरीरं चपयिष्यन्ति त्रैलोक्यविधेः स्त्रियाः । विद्वं प्रायः कर्मयुक्तो कामैर्ब्रह्मविधैर्नराः ।
 इमं लोकममुद्भवैः कर्मतेषुर्धयासुखं । गौरी सिद्धेति विख्याता विष्णु लोकेषु विद्यया ।
 प्रभावं तपसां दृष्टं दर्शयन्ति समाहिता । यथा ज्ञानाभिसम्पन्नानामभिज्ञानात् सङ्घर्षदाः ।
 भवेयुस्तैः निरारम्भा धातुभिर्मुक्तबन्धनाः । सहस्रगुणमयं च दत्ता दानफलानि च ।
 अविमानेन विप्राणां गतः दृष्टेन कर्मणा । सर्वत्रैवाप्रमेयेण अत्यर्थं पलमाप्नुवः ।
 अमुस्मिन् लोके धर्मज्ञा सह सर्वेषु लोकेषु । येषामिह च शान्तिर्धर्मं वज्रे ब्राह्मणसंयुजे ।
 ते भूया यजमानाद्या अभिविष्य पुनः पुनः । तथा तां मन्यते गौरी मनसा धर्मचारिणी ।
 अनुपचाय भूतानां नामजज्ञः तपोधने । सत्य एव वरो विधे भविता नाव संशयः ।
 नाफलो विद्यते धर्मचारितो ब्रह्मचारिणः ।
 इति श्रीमद्भागवते किलेखे हरिवंशे अविष्णुधर्मोपनिषत्पुष्करे ब्रह्मविष्णुधर्मोपनिषत्पुष्करे ॥ ११.७ ॥
 ॥ देशस्थानेन उवाच ॥ दिग्ं जिगमिषुर्दिव्यामुत्तरां सत्यसाधन । तथा स धातुनिचये पुण्ये पर्वतरोधसि ।
 विष्णु परमधर्मात्मा एकपादेन तस्मिन् । द्रव्यवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेण ।
 आत्मन्यात्मनमावाद्य तपसा ब्रह्मधर्मवत् । घटने कर्मणोऽपि लोकमुत्पानकारणात् ।
 भास्वरी भस्मान्धाव्या गात्राणि स्वयमात्मनः । अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रञ्च तपोधनः ।
 तेजसा तेन ज्योतिषि विभावा ब्राह्मणधर्म । तिष्ठते मनसा मध्ये योगात्मा भावयन् जगत् ।
 सोमो विषयमाचिष्य मनसा धारयन्मनः । मुक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मणं सिद्धिमुपागतः ।
 सम्प्रदृश्यति सर्वत्र दिवि भूस्मरन् तथा । ज्योतिष्म कर्म कुर्वाणो वज्ररूपः स्वधर्मदा ।
 नृशरीरो निगूढात्मा दृष्यमाणे तिष्ठति । उद्भूत्य दक्षिण पादं वायुमव समाहितः ।

११.१६

११.१७

११.१८

११.१९

११.२०

११.२१

अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं व्रतमेव च । महायोगो महादेवो नियमाद्ब्रह्ममन्त्रः ।
 अथ वायुर्धनोभूतो अन्ते चरति गोपतेः । फेनोभूतं समुद्रारैः धवनं निर्गन्मुखात् ।
 स निष्क्रान्तस्ततो वक्रात् प्राप्तेन परमाप्तवान् । निर्वाणभूतः पतितो नैवाद्रौ नैव पार्यवाः ।
 स फेनो वारिमाविश्य चचार वसुधातले । नैवाद्रौ नैव शुष्काद्रौ वायु संघातमागतः । १११५
 तत्कासे फेनमुत्थित्य पवन, सह वारिषा । निरालम्बे निरालम्बस्याणि समपद्यत ।
 ॥ क्षिपन्ति पयो भूमावात्मानं स्तेन चङ्घिताः । नीलमेघावपस्या नैवाद्रौ नैव पार्यवाः ।
 ब्राह्मो मूर्त्तिं समाधाय बाधुः सर्व्वभगो वज्रो । समाः सहस्रं संपूर्णं चचार विपुलं तपः ।
 वज्रिन्मञ्जुजटो भूत्वा चौरवल्गुवाचधृक् । तपस्तप्यद्नाहरो मौनमास्थाय पुष्करे ।
 वर्षापाद्य सहस्राणि कोषि चैकश्च यत्नतः । तस्मात्सेज संभृतो महानग्निः प्रवर्त्तते । १११६
 स्वर्गप्रकाशकश्चैव स्वर्गवासी तमोनुद् । दिव्यो भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्ममन्त्रः ।
 तपश्चरति धूमाग्निर्लोकानां भूतभावनः । तत्तमो भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितं ।
 भास्करसेजसंहरो यतो भवति सप्तमः । मर्त्यानां सर्व्वभूतानां तेज आचिष्य वर्त्तते ।
 न तु योगवले राजन् ब्राह्मणस्य विभेषतः । तत्तमो नाद्रवेन्द्राश्चैवाप्येषा भविता इयं ।
 पुष्पमित्रो महातेजा यस्य सर्व्वभगो वज्रो । तपश्चरति धर्मात्मा पुष्करेषु समाहितः । १११७
 महेंद्रशिखराङ्गारा यावत्यो यानि मेदिनी । तावत्स्वरूपमास्थाय तिष्ठते निखिलाः समाः ।
 जानुभ्यां पतितो भूमौ ज्योतिर्गभसि पर्याति । समाः सहस्रं निखिलं नैरेरनिमेषजगत ।
 नेचाणि वज्रधा तथा नेवानैरभिनिष्ठताः । मर्ध्यं दिनकरे प्राप्ते रश्मिगान् स परिपद्ये ।
 ते रस्यस्य प्रभागेन, व्रतत्रोऽय सहस्रशः । राज्ञ तेज, संयोगाज्ज्वलन्निरिव पावकः ।
 शशिष्कुलित्रैर्नवानैरादित्यमनुवर्त्तते । कर्मणोऽन्ति युगानि वा जगता वज्ररूपिणः । १११८
 वज्रधा तु पुनर्भूत्वा निषण्णो वसुधातले । समाः सहस्रं संपूर्णं तपसेपे सुदारणं ।
 निम्नोतीन्द्रियो भूत्वा नाष्टरोभिर्लङ्घाम ह । मेरोः शिखरमावाच कामं कामेन पौडयन् ।
 तप कामः स यच्छत कुबेरो नरराजनः । विष्णुरेव तपोऽथ्यवसेजसोऽन्तेन जृम्भते ।
 न हि कश्चित्पुमान्कश्चि य एतत्तप आचरेत् । विपु लोकेषु राजेन्द्र अन्ते विष्णुं सनातनं ।
 वासुकिर्नम्रोपयं गगैश्चो मौनमास्थितः । तप आचरते सत्यक् निधाय मनसा मनः । १११९
 श्रेयः सत्यप्रतिर्नामो बलवान् प्रभवन्मव । वृक्षमापृष्टा धर्मात्मा श्वाकृशोर्षोऽरक्षन्ते ।
 जिह्वं भिल्लसिंहानाभिर्गोचरं विषमृतस्रजम् । समासहस्रं संपूर्णं निराधारस्तपोधनः ।
 कासकूर्टं विभं तडि सुमहत् समपद्यत । येन लोको क्षमिपक्षो न सुखं विन्दते नृप ।
 सर्व्वभगुर्गतं तीक्ष्णं मुग्धेषु महोत्तमं । जङ्गमं खादरक्षैव सर्व्वभगुर्गतं विभं ।
 परस्परं विष्टुनं हंसायुक्तेन भारत । नात्रयत्नात्मनोऽङ्गानि तेन तीक्ष्णं भारत । ११२०
 अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकामया । मर्त्यं विष्टुते राजन् ब्रह्माचरमर्थं हितं ।

गह्वरान् विततैः पदैर्नखाग्रैः सलिलं महीं । समासद्वयं संपूर्णं बलाघोषावस्रजते ।
 पर्णभारैश्च विकचैर्विशोषैर्बलमुधातले । रराज वसुधा चैव तैः पर्णैर्नञ्जित्वितैः ।
 येन वित्तो जिवेयुः सर्वभूतानि भारत । इह लोके मनुष्येन्द्र देवलोकं च भारत ।
 धौरिवाचितनचचा महीतलविषर्पिभिः । मघवान् हिमसंपाते तपत्येकचरो वज्रो । ११८५
 पुष्कराभमि धर्मात्मा मत्स्योत्प्लिखितमूर्द्धज । अथ खतलमाकृष्य पृथिवी प्रांशुदेहिनी ।
 तपश्चरति धर्मात्मा बाह्यमुद्यम्य दक्षिणं । शायं वर्षसहस्रञ्च अतमेकञ्च सुप्रता ।
 तपश्चरति संयोगादायुभक्षा समाहिता । समाधियोगात् सङ्गादा ब्रह्मयोगस्य भारत ।
 येनेयं पृथिवी राजन् धार्यते ब्रह्मयोगिना । अनाद्यन्तमनियेन सर्वत्र विषयेविषया ।
 योऽथै विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः । दिनेऽग्नियसो भवति रात्रौ भवति वै शरः । ११८६
 सत्यसन्धः स धर्मात्मा कामकारकरोऽभवत् । तस्य यः सोद्यतः पाप्मि, पृथिव्यां पृथिवीधमः ।
 रात्रौ तपनो भवति मण्डलं विपुलं नभः । स चन्द्रविषयं राजञ्चमयामास हन्वति ।
 पद्मायां गतयश्चैव ताराणाञ्च विशेषतः । तां ह्यायामाचिरत् सोमात् खवद्विर्लण्डलेन वै ।
 पृथिव्यां दक्षिणे हस्ते महायोगी महामनाः । वैवा ऋष्या युञ्जीभूता अग्निमण्डलमभ्युग्रत् ।
 अलिङ्गा पृथिवीलिङ्गादहतादचया दिवि । अत्रैरहान्दुपगच्छ तपश्चरति कुचरं । ११८७
 निचयात् प्रोक्षा पादैः तु पृथ्वी वाच्यमुपागता । क्षयार्थिभिः पीयमानादावप्यति महीतलान् ।
 महीव चाम्बुवसनाद्युगान्ते विष्णुतेजसा । रराज सूर्यरश्मिभिर्यन्तिषक्ता महीनद्री ।
 स्फाटिकेव शङ्का येषा काञ्चनैर्धातुभिर्हता । आदित्येन समादत्ता रश्मिनेजोऽभिसंभवे ।
 मण्डलान्तर्गता देवी चतुषा नोपलभ्यते । रश्मिभिः पुनस्तोरीणां ततो योगेन धावति ।
 आकाशगङ्गा संवृता विपुलैरम्बुविषदैः । श्रोतव्याथैव तदभिर्ब्रताभिश्च सुगन्धिभिः । ११८८
 पद्मपत्रैश्च विविधैः शृङ्गैर्भेदियगन्धिभिः । काञ्चनापोऽजघना स्फाटिकान्तरमेखता ।
 पद्मरेणुभिरापोता चक्रवाकावर्तसिक्ता । भीमगर्भसुहेयान्ता मय्यप्रलम्बधंशुलका ।
 शोभते विप्रवर्षन्ती प्रमदेव विभूयिता । येषा गङ्गाफलं लेभे पुष्करेण समागता ।
 सुतपायश्चरिता लोकानां धारणे रता । सरस्वती सूर्यैर्कमधोते जघ्नावादिनी ।
 शृङ्गात्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दगामिनी । अङ्गप्रायतुरो वेदान् पादैस्तुभिरावृताम् । ११८९
 यजुर्मि, साममित्रैव रयिताञ्जलया तथा । अपिमिर्जलनम्रलैलपसा दग्धकिन्धिभिः ।
 सुपार्श्व गिरेः पादैः परिदायै, सुपारणैः । निषेनन् सर्वभूतानि नियमेन च शृण्वते ।
 मन्दरायै विप्रयन्तां जगत्तत्त्वमतीन्द्रियं । विराजनिपमे प्राप्ते तृण्योभूता बभूव ह ।
 न वापमोरपदेवो गियामत् सत्ववादिनो । अयं भूतानि सर्वाणि तृण्योभूतानि सर्वशः ।
 न श्रेष्ठरमिधानार्थं व्याहृतं वदन्मैलान् । विमज्य योगं मनसा सर्वभूतैश्चतुष्वप । ११९०
 सरस्वती सरयुता व्याजहार महाकनं । सरस्वत्या समायुक्ता विधां शृण्वति देहिनी । ११९१

अस्मिन्नेवाय ते सर्वे गान मायन्ति श्रितया । आदित्या बभूवो ह्यत्रा महत्प्राप्तिभिः सह ।

कटिलाशोरवसना मुञ्चमेखलधारिण । गन्धर्वाः किलराशैव सनागाः सह चाश्वय ।

तपस्वरन्ति संहिताः पुष्करेषु मनोविणः । अपि कीटपतङ्गैश्च सह सर्वे यरोक्षपे ।

शोषयन्ति शरीराणि तपयोगेण यत्नतः । विष्णुर्विष्णुत्मापन्नो देहान्तरविस्मृतवान् ।

१११६

संरचति महायोगो सर्वान्स्थान् सहचारिणः । पुष्करे रमते विष्णुः पुनरेव दिधाकृत ।

दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः । सोऽग्निर्मेनः समुद्भूतं पृथिवीं तापयन्निव ।

प्रधावति समं तेन मण्डलं दृश्योजनं । विरराजार्चिर्भिर्हस्तिः श्रुतश्चावलम्बिभिः ।

विभीषेणार्यविभैर्वायुखैरिव दोषितः । तस्याग्नेर्विष्णुलिङ्गानां न श्रेकुर्वन्ने रताः ।

विप्रकीर्णं वासधामध्यादामिव भास्करः । सोऽग्निर्दीप्यति सद्भाग्द्विधूम इव पावकः ।

१११७

अविग्निर्जलनप्रणैर्विहृतो वा महाधरे । सोऽग्निर्धूमगतस्त्रय तिष्ठते विपुलक्षदा ।

पावद्विष्णुः कमप्राप्तो नियमस्य समपमान् । रक्षां कृत्वा न तं विधाद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः ।

भला शतशरीरो वै नागो बालाहकोऽभवत् । तन्निमात्माशंस्यं लोहितानं महाशक्तिः ।

भक्तिप्रदं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया । वारिणा सुखशोतेन प्राणिना प्राणवर्द्धनः ।

व्यसिद्धहृदय तप नागो बालाहकक्षदा । ततः सिद्धगणैश्चैष्ट पुष्करे तण्यते तपः ।

१११८

संहत्य ममवात्मानं महायोगी महाबलः । संहत्य पादगावाणि मनो मूर्द्धां विधारयन् ।

अचलं स्थानमासाद्य ह्यशोभूतो बभूव ह । यत् धर्मो हि धर्माणां गोपधानविकल्पितः ।

हितः सर्वेषु भूतेषु ह्यहं चामुत्र चोभयोः । अयं देव्या हतास्तव समागम्याद्यतायुधाः ।

माद्यप्राप्तैर्वैज्रपैर्नगरैरभिशृङ्खलाः । अग्निं देव्याः पर्वतागैरभिव्रज्जितं परन्तप ।

ज्वलनं ज्वननप्रख्या महाकाया महाबलाः । मेघोभूताश्च मायाभिर्वर्जन्ति वनदर्पिताः ।

१११९

तस्मिन्नेवाग्निबंधाते संघातं तं महाबलाः । ते शैलास्तर्हि पादगधा जतोऽयं सहस्रजः ।

युगानो प्रभुरादित्यो जनानिव दिधवति । श्रेष्ठुरग्निं देव्यास्ते मायाभिमुखमुपते ।

आदित्यनिव दीप्यन्तं नभः सूर्योदये यथा । विहृतैश्चर्मैः सर्वैर्देव्या भग्नपराक्रमाः ।

गन्धमादनमासाद्य निषखा नगमूर्द्धनि । स चाग्निर्विष्णुर्लोकेऽविवृद्धिः सह यशतः ।

अन्तरेचपरादैर्देवात्रिदहन् विचरन्दिवि । नागो बालाहकश्चैव भेषः संघातमागतः ।

११२०

मुनोष सर्लिलं भूमौ पर्वत्य इव दृष्टिमान् । मन्त्रैः सञ्ज्ञादितो नागो दिग्भेदा बदनोद्गतैः ।

मुनोष तोयसंघातं मानयन्निप्रजं जले ।

इति त्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भव्यपर्वणि पौष्करे अष्टादशाधिकद्वितीयोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

॥ जनभोग्य उवाच ॥ संयुज्य तपसा देवाः किं कुर्वन्त नतः परं । न हि तद्विद्यते लोके तद्वशा यत्र लभ्यते ।

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ अयं देशो यमास्त्याय सर्वे विष्णुमया गणाः । पुष्करादग्निमुद्रया प्रणोय च यदाविधिः ।

गुह्यवृत्तं विधिना ब्राह्मणा मन्त्रपेक्षिताः । इति वा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च ।

११२१

स चाग्निर्विधिवत्तत्र वर्द्धते ब्रह्मतेजसा । तेजोभिर्बुद्धलोभूतं प्रभुं प्रवृषन्निग्रह ।
 ब्रह्मदण्ड इति ख्यातो वपुषा निदहन्निव । दिव्यरूपप्रहरणो ह्यसिचर्षधनुर्ह्र ।
 सगदो लाङ्गुली चक्री शरी चर्षी परस्वधी । शूलो वज्रो खड्गपाणि शक्तिमान् वरकामुकी ।
 विष्णुश्चक्रधर खड्गो मृगलो लाङ्गुलायुध । नरो लाङ्गुलमासन्म्य मृगलश्च महाबल ।
 वज्रमिन्द्रस्तपोयोगाक्षतपुष्पाण्माक्षिपत् । रुद्र शूल पिनाकश्च मनसा धारयन् प्रभु । १११६
 मृत्युर्हृष्टं सपायश्च कालः शक्तिमयश्चत । जगद्द परशु तथा कुबेरश्च परस्वध ।
 निर्बिकारैः समायुक्ता शनशोऽय सद्यश्च । विश्वकर्मा च लष्टा च चक्राते ह्यायुध वज्र ।
 दन्तायामोरय प्रादात् सूर्याय च प्रतापिने । परमात्मा ददौ विष्णुर्दन्ताय च महात्मने ।
 हन्तामिरेव लष्टा च स चकाराय वाहिनी । विश्वकर्मा विमानानि चकार वज्रभिः क्रमैः ।
 शरीराय समुद्भूय विष्णु सत्यपराक्रम । पुष्करान् पर्वणि घनात् शतनाथं प्रवर्त्तयत् । १११७
 चाक्षैव सूर्यश्चक्षणा त्रयया समकल्पयत् । ययाऽभियुक्त्य स्यामे शत्रु निर्बिम्बिदे रणे ।
 स त दण्ड ममुचित निर्बिकार समाहित । ब्रह्मा जगद् विधिना चतुर्हानगत प्रभु ।
 खै प्रभावैश्च विधिना सोऽस्त्यगामश्चतुर्बिम्ब । देवमग्निपवायय रौद्र रौद्रेण वर्षसा ।
 श्मिर्बिकारैः सयुक्ता दिते पुक्ता महाबला । तपसा त्रिविधा चैव शक्यै प्रहरणैरपि ।
 सलेन चतुरङ्गेण वीर्येण सुसमाहिता । चप्रष्टव्या रणे सर्वैः सन्निवैवाभवत्सदा । १११८
 ते विद्याय गुह्यामध्ये समाष्टोपस्करो रये । मन्दरस्य गिरे पादे विचेरन्सुधातले ।
 पशुर्ह्र बल सर्वैः सङ्गत्य तपसु प्रभु । विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ।
 भूयोऽन्यतप श्वेदुस्तरुको प्राह्वयै सह । तैश्च सर्वैः सुरगणैश्चर्षीचोरनिवाधिभिः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवन्धे भविष्यपर्वणि पौष्करे जनविश्वरूपधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २१८ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ वर्त्तमाने खिले ब्रह्मविष्येयादे महायय । अविनाशे च भूतानां क्षयमाचनं प्रजासदा ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इयु वैष्ण प्रजापालनभ्यविद्वत् प्रजावति । राज्ञाय च विभिः साङ्गं प्रजा धर्म्मपरायणम् । १११९
 एष न परमो राजा सानुरागो व्यजायत् । चेतायाः समष्टतायामन्योन्यमनुजल्पिरे ।
 'एष नो वृत्तिदाता च त्रित्पानाश्च समर्पिता । निर्वाता सर्वभूतानां सत्यप्राप्तेन कर्म्मणा ।
 शतस्त्रिन्वन्तरे देवा गन्धमादनसानुषु । बह्वर्भिनियमैः श्रान्ता निपसा गिरिसानुषु ।
 अथ गन्ध समासाद्य समन्ताद्देवदानवाः । माध्वैः समये प्राप्तिं तेन गन्धेन दर्पिता ।
 पुष्पमात्रस्य यदीर्थं मास्तुतेन विवर्षित । मनोपाहि सुख सर्वं पार्थिवं गन्धमुत्तम । ११२०
 ते दैत्यास्तेन गन्धेन किञ्चिद्विभ्रायमागता । प्रसन्नमनसा भूत्वा पर सौख्यमुपागता ।
 ऊचुश्च संहिता सर्वैः तेन गन्धेन दर्पिता । पुष्पमात्रस्य यदीर्थं किं तस्य फलतो भवेत् ।
 अनुमानेन विज्ञेया विविधा कर्म्मबुद्धयः । शुभाशैवाशुभाशैव बुद्धिप्राप्तेन देहिना ।
 तस्मादथ पयोमध्ये श्रावधोर्निर्वायामेध । मन्दरेण विप्रास्तेन बलिना कामरूपिणा ।

समुद्रमभिर्दत्ता मनुजैः । योगजं जलं । पीत्वा च संहिता । सर्वे प्रस्थिताः कामरूपिणः ।

१११००

विष्णुरेवायोज्यते । भविष्यति महाबलः । दिवश्च वसुधाश्चैव भोक्ष्यामः सह ब्रह्मभिः ।

समूलपत्राश्चाथ सपुष्पाः सफलाग्रिनः । सर्वपद्मांश्च गृह्णीमो वसुधां वतुधातले ।

उद्धृत्य गिरिपादभ्यो गन्धमादनसानुजान् । प्रभास्य वचनं देत्या मन्दरस्य प्रकल्पने ।

समुद्रं तु प्रधावन्तः कल्पवलिं च मेदिनीं । निखलेन महावीर्या वाङ्मभिः परिणाहिभिः ।

न श्रेष्ठं समुद्रं तु श्रेष्ठं दत्तुं वंशजाः । निपेतुमनुभिर्घृष्टा विपुले पर्वतान्तरे ।

१११०१

समाधात्मात्मानात्मनं तपसा दग्धकल्मषाः । पितामहं प्रपद्यन्ति शरीरभिः कामरूपिणः ।

तेषां मनोऽभिलषितं ब्रह्मा सर्वेभ्यो वशे । श्रान्ता बह्विधैर्वाज्यैर्वाजहार सरस्वतीं ।

अशरीरां शरीरस्य परया वर्णयन्मदा । सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ।

आदित्यैर्वसुभिश्चैव वरुणैश्च समरुद्रभिः । देवैर्यक्षैः सगन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगाथिभिः ।

समेत्य संहितैः सर्वैरुद्धर्तुं शक्यते गिरिः । समुद्रतार्यं महातेजा धातुभिः समरक्षितः ।

१११०२

पुरापुरगणाः सर्वे समुत्पान्य महागिरिं । हस्ताच्छ्रुताः प्रपद्यन्ति वीर्यधो हि नवैरवैः ।

एतच्छ्रुत्वा तु वयनं सर्वेषामनिके तदा । देतेया वाङ्मवलिनो मनोभिर्वाग्भिरैव च ।

विक्रीडभूता बह्वधा बभूवुर्लवणाश्रयः । यत्र पुष्करविन्दसं संहितैर्हृवदानवैः ।

पुरापुरगणाः सर्वे संहिता लवणाश्रयः । मन्दरं पुष्करं छन्ना मेघं वाचुकमेव च ।

समा सहर्यं मयितं जलमोपधिभिः सह । क्षीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत ।

१११०३

तज्जहुरमुताः पुष्पमाकानां लोभमन्युना । तदा पञ्चाङ्गमुद्धर्त्वा कामतेजोबलाभिताः ।

धन्वन्तरिस्तथा मयं श्रीर्देवी कैवल्यमो मणिः । ब्रह्माहो विमलश्चापि समन्तस्थः समन्ततः ।

उच्चैः श्रवा हयो रम्यः पीयूषं तदनन्तरं । पद्मादिवास्तदा धातुमुद्यता राजममृतम् ।

न च केचित्पिबन्मन्ये देत्या नैव च दानवाः । विष्णुर्दाय हरिः संख्ये राहोऽक्षेपकं मूषे ।

अभियुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च समातनैः । तदिन्द्रहस्तादमृतं जहार शयिवो खर्वे ।

१११०४

जगामान्तर्गता देवो मण्वावाक्यप्रचोदिता ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे विद्यत्यधिकविज्ञेयोऽध्यायः ॥ २२० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ निहतं दैत्यवंधाते विष्णोः सातिपराक्रमे । देतेया दानेवेषाथ किमिच्छन्ति पराक्रमात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवा राज्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः । तप इच्छन्ति संहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कालस्य मन्त्रेण हिरण्यकशिपुमुत्तदा । यज्ञते ब्रह्मणः खेने प्रातैर्ययं च कामदः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यज्ञेन्द्रमुत्पन्नं राजसूयं पार्थिवः । कतुना दानवश्रेष्ठो वसुधायां महाबलः ।

१११०५

गङ्गापुमनयोर्ध्वे यदभूदिपुलं तपः । समेधुस्तत्र संहिता यजमाने महापुरे ।

ब्राह्मणा वेदविदाश्च महाश्रुतपरायणाः । दत्तवस्तुपरि श्रेष्ठा योगधर्म्मैश्च भारत ।

मुनयो वासिष्ठिस्तथा नानाधर्म्मैश्च श्रेयिताः । सहस्रो हि हिजा मुख्या नित्यं धर्मपरायणाः ।

अथ यथा महाभागा विप्रेः पूज्याः सहस्रशः । विपुले रत्नविभवे द्वियमाण इतस्ततः ।

उत्क्रुष्टं सह पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः । हिरण्यकशिपुं मध्ये गणानां ज्वलनप्रभम् ।

१११०

हिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहार सरस्वती । कामादरं ददामीति तदैव सम्प्रतिपद्यताम् ।

विष्णुर्ज्योत्स्नरूपेण भिवां तां प्रतिगृह्णाति । हिरण्यकशिपोर्हस्ताद्वैः पदे पदेमेव च ।

ततः क्रमिन्मारेभे विष्णुः सत्यपराक्रमः । चीन् लोकास्त्रिपदैः कान्तैर्दिव्यैः वपुरधारयत् ।

हतराज्याश्च दैतेया पातालविवरं च यु । सवैन्यगणसन्नद्धाः सप्रायाः वासिनीमराः ।

सयन्मल्लगुडाश्चैव सपताकरयध्वजाः । सचर्यवर्षाकावाश्च सायुधाः सपरश्वधाः ।

११११

तथेष्टं विष्णुसहिताः सद्योऽभ्युत्थिता गणाः । अथविह्वलं प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ।

स तान् क्षधामुतेनाद्भुतं पिहन्वै समतपयत् । ब्रह्मा तदभूतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।

अथयथाव्ययैव संवत्सलोकं कर्मणा । ततः शङ्खमुपास्योत्तुं दिव्यतां लोमहर्षणम् ।

पितामहकरोद्धूतं जनिचेः प्रथमे पदे । तं जुषा ब्रह्मचन्दनं च यो लोकाः समाहिताः ।

निर्वृतिं परमां प्राप्ता इष्टं नाद्यमवाप्य च । सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वज्रिभ्यः ।

१११२

मन्दरापेः सुविहितैर्बलहिरिब पावकैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रं भविष्यपर्वणि पौष्करे एवमथ विवर्द्धितैः ॥ २२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये महेन्द्रादेः । देवानां मानुषाणाञ्च सहस्राचीऽभमतादा ।

एकतः समधीयन् संहिताः प्रवृद्धन्ति च । स्वयञ्च भागं गृह्णन्ति सशस्त्रैर्षणि भारतम् ।

प्राचेतसं ततो दत्तं दीक्षिता वै गृह्णन्ति । बाजिभेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ।

तस्मिन्नातामहं यज्ञे दक्षश्च विदितात्मनः । आभिषेककरोद्भुजा भागार्थं सह मन्दिना ।

१११३

सहस्रैव चित्द्रूपं दिधाभूतं तदीश्रया । जातः परमधर्मोत्तमा मन्दी पुरुषविषहः ।

तेन योगेन राजेन्द्र यत्नद्वन्द्वं सनातनम् । विदितं सत्यवचनेनैवैव परमात्मना ।

सूक्ष्मैश्वर्यरूपैश्च विरूपावर्षेणोदरैः । ऊर्ध्वनेत्रैर्ब्रह्माकाशैर्ब्रह्मैर्ब्रह्मैर्ब्रह्मैः ।

त्रिभिर्भक्तिभिश्चैव त्र्यम्बकेन्द्रं च । चौरिभिर्ब्रह्मैश्चैव कूटमुद्ररयाणिभिः ।

सद्योचौरिभिश्चैव मुद्गमेषलधारिभिः । सहस्रकूटैश्चैव खण्डकूटलधारिभिः ।

१११४

हविर्भूमैः सभेरीकैः सम्यदङ्गैः सवैष्णुभिः । एतैः परिवृतो देवो ज्ञातः तं समुपावृजत् ।

सम्यङ्मुद्ररजैश्चापि सतालतलपाणिभिः । उपायुधधरी देवः सपिनाक इवान्नकः ।

विराजाश्चैर्बिम्बैर्ब्रह्मैश्चैव मखततां वरः । कालाग्निरिव दोषार्थं मगध्मुनिमोक्षतः ।

मन्दी पिनाकाश्चैव अज्ञतुर्ब्रह्ममुत्तमः । युगलं द्वौ कालाग्नौ चैव दग्धुमिवैव यतः ।

यूपमस्त्यय धावन्ति निशाचरगणास्ततः । नाथयन्मुनिधमाय चौरचर्मनिवासिनः ।

१११५

हवीर्यन्ये पिवन्त्येवं जिह्वाभिश्चाबलोचनाः । मचर्यान्तं पशून्त्येव रसनायै प्रजन्तिभिः ।

मुमुक्षुधापरे यूपान् प्रथमं प्रहरन्ति च । वज्रिमन्ये प्रविशन्ति वारिभिः प्रहर्षन्ति च ।

७

जुह्वे सुमीच' इह ब्रह्मदण्डमिवापतं । स विद्वसो न वासेन महादेवो न कथ्यते ।

वज्रेणैव महासन्मिहं नदस्स न चाल्यते । ततः प्रसभमाप्नुय इह विष्णुः सनातनः ।

अथाह ऋषे भगवाञ्जीलकण्ठस्ततोऽभवत् । अनादित्तिधनो देवः क्षयतो भगवान्मम ।

सर्वभूतागमाचार्यः कर्मणा च न चाल्यते । कर्मणाश्चैव कर्ता च विकर्ता चैव भारत ।

अरोपत्वा च भूतानां सर्वभूतेषु चात्मनः । स्वयमेव हि यत्कर्म विधत्ते कर्मयोगिषु ।

तयोः श्रुतमतो राजन् स्वयमेव तथाऽकरोत् । अन्तरोक्षाञ्जुभा वाच श्रुत्वा नम्रधराकराः ।

विद्वानां वदनेभ्युक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते । जन्दीः पिनाकमुच्यन्त वलवायुद्रवश्च ।

मूर्धन्यमिगघामाजो विष्णुं क्रोधेन मूर्च्छितः । ततः प्रहसितो विष्णुर्नन्दिं दृष्ट्वा सरोत्तमः ।

साम्यामास भगवान् सर्वभूतपतिर्हरिः । विष्णुर्ब्रह्मपरो भूत्वा तेजसा प्रज्जलजिव ।

क्षमया च समायुक्तः स्थितः स्थाणुरिवाचलः । अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च अजेयश्चापरिन्दनः ।

युगान्ताग्निधनो भूत्वा शान्तात्मा हरिरव्ययः । प्रसन्नः कल्पयामास भागं ब्रह्माय धीमते ।

विष्णुर्ब्रह्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सूर्यधमः । विष्णुना चैव राजेन्द्र य यज्ञः सन्धितः पुनः ।

यथापञ्च ते सर्वे गणा आसन्महीपते । तस्मिन् युद्धे महाचारे विष्णोर्ब्रह्मस्य चैव ह ।

यथापञ्च भवेयुद्धं दस्ययज्ञविनाशने । विनाशयैव यज्ञस्य तदाऽज्ञोक्तो प्रतिष्ठितः ।

सर्वभूतेषु राजेन्द्र हिनो यज्ञः सनातनः । दधो यज्ञफलञ्चैव प्राप्तवान् च प्रजापतिः ।

एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावे महात्मनः । पुराणे पुष्करे चैव यथा देवाश्चनेरितः ।

यथावदनुभूयैव संस्तुतः परमार्थिभिः ।

यद्यैनमग्रं प्रवरं पुराणं यदाऽप्रमत्तः शृणुयाद्यथोक्तं । अवाप्य कामानिह वीतमेकं परन्तु स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ।

इमाश्चेत्तावता दिव्या कथामस्मिन्तुष्टिमान् । आवायेद्यन्त्रं विप्रेभ्यः शृङ्घ्रिं प्रयतमानसः ।

अधीत्य सर्वमध्यात्मं देवलोके महीयते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवर्गे भविष्यपर्वणि पौष्करे द्वाविंशत्यधिकविंशतेऽध्याये ॥ २२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावं पुराणेषु विष्णोरमितेजसः । श्रुतां कथयतां विप्रवाराह इति नः श्रुतं ।

न जाने तस्य चरितं न विधिं न च त्रिकारं । न कर्मण्यनुसन्तानं न हेतुं न मनीषितं ।

किमात्मनो वरुणोऽथैका क मूर्तिः काऽस्य देवताः । किमाचारः किम्यभावः किं वा तेन पुरा कृतं ।

यतमेव यत्र तस्मिन् वाराहं श्रुतिविशारं । यज्ञार्थेन समेताया दिजातोनां महात्मनां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसंज्ञितं । नानाश्रुतिसमायुक्तं कृष्णदेवायनेरितं ।

महावाराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । यथा नारायणो राजन् वाराहं वपुरास्मितः ।

दंष्ट्रया गां समुद्रस्यामुष्णहारारिहृदयः । कान्दयोभिर्हृदाराभिः श्रुतिभिः समलङ्कृतः ।

शृङ्घ्रिं प्रयतवाग्भूता निनोद्य अनमेजय । इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदेन सहस्रिणं ।

नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्ति काय न कोपयेत् । पुराणमेतदखिलं शंख्यं योगं तथैव च ।

5251

स ख्यभूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः । स वायुरिति विज्ञेय एव यज्ञः प्रजापतिः ।

सदसश्च स विज्ञेयः सर्वज्ञः स प्रजाकरः । यदेदित्यं विद्वेदेष देव परिविन्दति ।

यश्च वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः । प्रजानां पतयः सप्त ऋतयश्च सहामरैः ।

नास्थानमधिगच्छन्ति तेनामन्त इति श्रुतिः । यदस्य परमं रूपं तच्च पश्यन्ति देवताः ।

प्रादुर्भावेपु संभूतं यज्ञदर्शन्ति देवताः । दर्शितं यदनेनैव तदवेत्ति देवताः ।

यज्ञ दर्शितवानेष कलदन्वेष्टुमर्हति । यामणोः सर्वभूतानामग्निमावृतयोगैः ।

तिजस्रपवद्यैव निधानममृतस्य च । चातुराग्रस्यधर्मो ब्रह्मातुर्ज्ञो वफलाग्रजः ।

चतुःषागरपर्यन्तस्तुत्युगमिवर्तकः । तदेव संवत्स्र जगत् कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ।

मुमोषापणं मद्यायोगी धृत्वा सर्वसहस्रकं ।

सुरासुरदिजभुजगासुरोगणैर्द्रुमैः पृथिविचितिधरचलमुत्तमैः । प्रजापतिः सुतिधररक्षणं कृत्वा तदाऽस्रज्जगदिदमात्मना प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे प्रादुर्भावे चवोविंशत्यधिकद्विजोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगदष्टमिदं पूर्वमासीत् सर्वं हिरण्यम् । प्रजापतेर्भूतिर्मयमितोयं वैदिको श्रुतिः ।

तदैवर्षसहस्रान्ते विभेदाद्देवैर्मुक्तं विभुः । लोकैर्ह्रस्वगद्गोत्रो विभेदाधोमुखं पुनः ।

भूयोऽष्टधा विभेदाणः विभुर्लोकयोगिहन् । चकार जगत्स्रष्टा विभागं सर्वभागवित् ।

पृच्छिद्रमूर्धमाकाशं परां सृष्टिर्नां गतिः । विहितं वियोगेन यदधलद्रासतलं ।

यदण्डमकरोत् पूर्वं देवलैः कसिष्ठस्रष्टा । समन्तादष्टधा योगी च्छिद्राणि कृतवांस्य सः ।

द्वित्रयं विद्विजः सर्वान् मनसैवाकरोद्बिधा । नानारामविरागाणि यान्यण्डमकलानि वै ।

स्रष्टवर्षधरायिवा सभुवुल्लेखलाक्षकाः । यदष्टमये स्तब्धान् द्रवमासीत् समाहितं ।

जातकूपं समभवत्तत् सर्वं श्रियोतले । तस्य क्लेदाध्वोऽधेन प्राच्छास्त समन्ततः ।

श्रियो निखिला राजन् युगान्ते सामरेरिव । यचाण्डमकरोदूर्ध्वं देवलोकापिकीर्षवाः ।

तत्र यत् सलिलं स्तब्धं सोऽभवत् काशमो गिरिः । तेनाश्रया मुताः सर्वान् दिशोऽपदिश्य च ।

अनरोपस्य नाक्षत्र यथाव्यत किञ्चिदन्तरे । यत्र यत्र जलं स्तब्धं तत्र तत्रेत्येतो गिरिः ।

सहस्रशैलगदना विपमा मेदिनी लभूत् । तेऽस्य पर्वतजालौ चैर्मन्त्रयोजनविधृतौ ।

पोडिता गुहर्भिर्द्वौ पृथिवी व्ययिताऽभवत् । सद्योतले भूरिजलं दिव्यं नारायणात्मकं ।

हिरण्यं समुद्रज्य तत्रैव जलरूपि तत् । अश्वाका ये धरायितुमधस्तात् प्राविशन्तया ।

पोद्यमाना भगवत्प्रेतशया तेन सा बितिः । श्रियो विप्रतो दृष्टा नामधो सधुस्तदनः ।

उज्ज्वारार्थं मनयके लोकानां हितकाम्यया ।

॥ भगवानुवाच ॥ एषा मन्त्रशो बोधं समाधाय तपस्विनो । रथातलं प्रविशते पदे गेरिव दुष्कला ।

॥ श्रियुवाच ॥ पिविकमायामितविक्रमाय महानृषिर्वाच चतुर्भुजाय । कोष्ठांश्चक्राधिगदाधराय नमोऽस्तु ते काम
वरप्रदाय ।

त्वयात्मा धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विमर्षि च । ११११
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तत्र प्रधादेन मया पश्यान्तु धार्यते ।
 त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्बहं । न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नेह धार्यते ।
 तमेव कुदप्येव नारायण युगे युगे । मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ।
 दानवैस्तेजसा क्रान्ता रसातलतं गता । चयास्त मां सुरजैश्च त्वामेव शरणं गता ।
 दानवैः पोयमाना इह राक्षसैश्च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् । १११२
 तावन्नेऽस्मि भयं भूयो यावन्न त्वा ककुप्तिन । शरणं मनसा यामि त्रतस्त्रोऽप्युपसक्तये ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ मामिदं श्रुत्वा किञ्चापि शान्तिं ब्रज समारिता । एव त्वामुचितं स्तान्नमानयामि मनोषितम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् । किमु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं वसुन्धरा ।
 जले निमग्नं धरणी येनाहं वै समुद्धरे । इति सञ्चिन्त्य मनसा हरिर्नारायणः प्रभु ।
 जलकोडाहचिलसादाराहं वपुरस्सरत् । हरिदङ्कुरे युक्कलादाम्बुद भूमिधक् । १११३
 अष्टयं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम् । द्रव्ययोजनविस्फारमुच्छ्रितं त्रतयोजनम् ।
 नीलजोमूतसङ्काशं मेघछानितनिलनम् । गिरिचदननं भोमं येतदोत्तमपदं द्विषम् ।
 विद्युदग्निप्रकाशाक्षमादित्यवमतेजसम् । पीनवृक्षापतस्तत्त्वं वृष्यादूर्जविक्रमम् ।
 पीनोन्नतकटीदेशं वृषलवणललितम् । रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरिः ।
 श्रियुद्धरणायाय प्रविवेक रसातलम् । वेदपादो यूयदंश्च कतुरस्यलितो मुखः । १११४
 अग्निजिह्वोऽर्धरोमा ब्रह्मश्रीर्धो महातपाः । श्वेदोरावेद्यधरो वेदाङ्गमुतिभूषणः ।
 आब्यनाशः सुवस्तुपटः सप्तमोपखलो महान् । सत्यधर्ममयः शोभान् क्रमविक्रमयत्कृतः ।
 क्रियाधनमहाघोषः पद्मजानुर्धराकृतिः । उद्गावन्तोऽहोमलितो वीरौषधिमहाफलः ।
 वाय्वन्तरात्मा यचस्त्रिक्क विहृतः सोमशेषितः । वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो ह्यक्क्यातिवेगवान् ।
 प्राम्ब्रजकाया घुतिमान्नानादीचाभिरचितः । दक्षिणाहदयो योगो महाधनमयो महान् । १११५
 उपाकर्णोऽहश्चक्रः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः । नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदाख्यः ।
 क्षायापज्योमहायो वै मणिशृङ्ग हवोच्छ्रितः । भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्वागधः प्राविशदुहः ।
 अग्निः सञ्ज्ञादितामुष्नीं य तामाच्छन् प्रजापतिः । रसातलतले मग्नो रसातलतलं गतः ।
 प्रभुर्लोकहितार्थाय द्वापथेऽप्यश्वार गतः । ततः स्वस्नानमनोय श्रुतिर्धेः श्रियदीधरः ।
 मुमोक्ष पूर्वं सहसा धारयित्वा धराधरः । ततो जगाम निर्मोक्षं मेदिनी तस्य धारयान् । १११६
 अकार च नमस्तारं तपो देवाय विष्णवे । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना ।
 उद्धृता श्रियो देवो वागरानुधरा पुरा । शोभोद्भूय विजि देवो जगत् स्थापनेषया ।
 श्रियोऽप्रविभागाय मनश्चक्रेऽमुषेवचः । रसातलगतमेवं विविच्य स सुरोत्तमः ।

ततो विभुः प्रवरवराचरूपधक् । उवाकविः प्रबभूवैकदेव्या । समुद्ररुद्ररश्मितुल्यविक्रमो महायन्त्रा लोकहितार्थमच्युतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे श्रिय्युद्धरणे चतुर्विंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथोपरि जलोचस्य महतो नैविरक्षिता । वितततानु देहस्य न यथा संश्रवं मदी । १२२०६

ततः स चिन्तामामस प्रविभां चितेर्विभुः । समुच्छ्रयश्च सर्वेषां पर्वताणां समन्ततः ।

विलेखनं प्रमाणश्च गतिं प्रभवमेव च । माहात्म्यश्च विशेषश्च नदीनामन्वचिन्तयत् ।

चतुरस्रो भद्रा कला कला चैव महापर्वान् । मध्ये श्रिय्याः सौवर्णमकरान्मरुपर्वत ।

प्रतयोजनविसारं सहस्रं समुच्छ्रितं । जातरूपमयैः शृङ्गैश्चतुर्णादित्यवनिभैः ।

आत्मतेजोगुणमयं वेदिकाभोगकल्पितं । विविधांश्च महास्वभावं काञ्चनान् पुष्करवणः । १२२०७

नित्यपुष्पफलान् उवाच कृतवांश्च पर्वतैः । प्राचीं दिग्मयौ गन्ता चकारोद्वपर्वत ।

प्रतयोजनविसारं तावद्विगुणमुच्छ्रितं । चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरि ।

नानारजसवशाणां कला तत्र तु सञ्चयान् । वेदिकां वज्रवर्णांश्च सन्ध्याभ्राभासकल्पयत् ।

सहस्रशृङ्गश्च गिरिं नानामणिक्रान्तचितं । कृतवान् उवागहनं प्रतयोजनमुच्छ्रितं ।

वासनं तत्र परमं सर्वभूतनमस्कृतं । कृतवान् आत्मनः स्थानं प्रियङ्गां प्रजापतिः । १२२०८

शैशिरश्च महाशैलं तुषारचयश्चभिभं । चकार दुर्गमहनं कन्दारान्तरमच्छ्रितं ।

शिशिरमभूवाञ्चैव नदीं दिग्गणकुलं । चकार पुलिनोपेतो वसुधारामिति श्रुतिः ।

वा दिग्गं निखिलां प्राचीं पुष्पैश्चुल्लस्रतयुता । शोभयत्यस्तपल्लवैश्चकाञ्चुविभूषितैः ।

नित्यपुष्पफलोपेतैश्चादयद्भिः सुसंहरैः । भूषिताऽभ्यधिकं कान्तैः सा नदी तीरवैदुमैः ।

कला प्राचीविभागान् दक्षिणायाम्यो दिग्भिः । चकार पर्वतैः रम्यमङ्गैश्चकवराजतं । १२२०९

एकतः सूर्य्यर्षकशिमकनः शिशिषजिभं । स विभत् शुभमजोव दौ वर्णैः पर्वतोत्तमः ।

तेजसा युगपद्गामं सूर्याचक्षुमभेः रिक् । वेपुष्मन्तमयो तत्र भासमान्य महागिरिः ।

सर्वकामफलैरेवैष्टेयं दिक्कनोरमैः । चकार कुञ्जरस्यैः कुञ्जरप्रतिमालङ्कितं ।

सर्वतः काञ्चनगुहं वज्रयोजनविक्षृतं । स्ववभक्तिमजैव स्वयमं नाम पर्वतं । १२२१०

हेमचन्दनवृक्षाणां पुष्पहासं च सहवान् । महेन्द्रमयं शैलेर्द्वं प्रतयोजनमुच्छ्रितं ।

जातरूपमयैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमं । मेदिन्यां कृतवान्देवः प्रतिबोभमिशाचले ।

नानारजसमाकोर्णं सूर्य्येन्दुषुद्रुमप्रभं । चकार मलयश्याद्रिं चित्रपुष्पितपादपं ।

मेनाकश्च महाशैलं शिलाजालसमाकुलं । दक्षिण्यो दिग्भिः शुभं चकाराचलमायतं ।

सहस्रशिखरं विन्ध्यं नानाद्रुमलतावृतं । नदीश्च त्रिपलावर्ता पुलिनश्रीणिभूषिता ।

वीरसंकाशखिलां पयोधारामिति श्रुतिः । सुरम्यां तोयकलिलां शिचिवां दक्षिणं दिग्भिः । १२२११

दिव्यतीर्थप्रतापाङ्गीं शिवयन्तीं शुभाश्रया । दिग्गं याम्या प्रतिष्ठाय प्रतोचीं दिग्मार्गंनत ।

अकरोत्तत्र श्लेष्मं व्रतयोगममुष्कृतं । ओमितं भिखरैस्त्रैः सुप्रवृद्धैरिष्यत्सु ।
काञ्चनोभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितं । यमाकुलं सूर्यनिभैः शालेस्तालेषु भासते ।
सुभ्रमेजातरूपैश्च श्रीमद्भिस्त्रिवेदिभैः । षष्टिं गिरिचरैश्चापि तवाधौ संन्यवेद्यत ।
मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रमथा च ह । चरुचमलधारश्च पर्वतं मेरुचभिभ ।
पुष्पतोयं गुणोपेतं भगवान् संन्यवेद्यत । षष्टियोजनविहारं तावदेव समुष्कृतं ।
आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः । निवेशयामास विभुर्दिव्यं वैदूर्यपर्वतं ।
राजताः काञ्चनाश्चैव यत्र दिव्याः प्रियोत्तमाः । तथैव चक्रवर्तं चक्रवर्तं महावर्तं ।
चरुचक्रुटं विपुलं भगवान् संन्यवेद्यत । ब्रह्मप्रतिमरूपश्च राजतं पर्वतोत्तमं ।
चित्पुष्पमृताकीर्णं शङ्खं नाभा न्यवेद्यत । सुवर्णरत्नसंभूतं पारिजातं महाद्रुमं ।
महतः पर्वतश्चाप्ये पुष्पहासं न्यवेद्यत । शुभामतिरवाद्यैव धृतधारेति विभुतां ।
वराहः हरितं पुष्पां प्रतोष्यामकरोत् प्रभुः । प्रतोष्यां च विविधं कृत्वा पर्वतं काञ्चनोत्तमं ।
गुणोत्तरश्चोत्तरस्थां संन्यवेद्यदधत् । ततः सौम्यगिरिं सौम्यमन्तरोक्षप्रमाणतः ।
दक्षाधातुप्रतिष्ठां धर्मकरोद्वास्करप्रभं । यत्र देशो विस्तर्योऽपि तथा भासा प्रकाशते ।
तत्र सत्प्रायश्चित्तं भाति तपता रविषा यथा । सत्प्रायश्चित्तविशेषस्तपतीव दिवाकरः ।
चरुचक्रिखरश्चैव नानातोयं यमाकुलं । चकार रजश्कोषं भूयोऽस्तं नाम पर्वतं ।
मनोहरगुणोपेतं मन्दरश्चाचलोत्तमं । उद्दामपुष्पमन्त्रश्च पर्वतं गन्धमादनं ।
चकार तत्र द्रष्टुं सुवर्णरत्नसंभवं । जम्बू जम्बूनदमयीमत्पानाहुतदर्शनां ।
गिरिं विविधरश्चैव तथा पुष्करपर्वतं । भुवं पादरत्नेषां चैवावस्थ जगोत्तमं ।
हिमवन्तश्च श्लेष्मं दिक्धातुविभूषितं । निवेशयामास हरिश्चाराधीं तनुमाश्रितः ।
नदी सन्धेगुणोपेतामुत्तरस्थां दिशि प्रभुः । मधुधारां च कृतवान् दिव्यां सुखत्रताकुलां ।
सन्धे चैव शितिधराः वपुषाः कामचारिणः । तदा कृत्वा भगवता विधाया परमेहिना ।
च कृत्वा प्रविभागान् प्रथिव्यां लोकभाजनः । देवाभिराणामुत्तमैः कृतवान् बुद्धिमवधः ।
धर्मासु दिक्षु घतगोपामाचक्षकार शैलान् विविधभिरामान् । हिताय लोकस्य च लोकनायः पुष्पा नदीषां च जलोपगूढाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे पञ्चविंशत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २२५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगत्सृष्टुमना देवशिल्पयामास पर्वतः । तथा चिन्तयतीं तन्नाशिसुतः पुरुषः क्विन् ।
ततः स पुरुषो देवं किं करोमोत्पुष्यतः । प्रत्युवाच क्षिप्तं कृत्वा देवदेवा जगत्पतिः ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा गतोऽन्नाद्भुतमोक्षरः । शान्तिं तस्य देवस्य चक्ररीरस्य भासतः ।
प्रदोषयेव शान्तस्य गतिस्तस्य न विद्यते । तत्संशेनेरितां वार्त्तां सोऽन्तचिन्तयत प्रभुः ।
हिरण्यमूर्धो भगवान् य एष चन्दसा श्रुतः । भक्तः प्रजापतिः पूर्वमभवत्तुववाधिपः ।
तदाप्रमथति तस्याधो यज्ञभासो विधीयते ।

११५५

११५६

११५७

११५८

११५९

११६०

॥ प्रजापतिस्त्वाच ॥ विभजात्मानमित्युक्तसोनासि सुमहात्मना । कथमात्मा विभज्यः स्वातु संशयो ह्यत्र मे महान् ।
 इति चिन्तयतस्तस्य श्रोमियोवांत्थितः स्वरः । स भूमावनरोचं च नाके च हतवान् स्वतः ।
 तस्यैवाभ्यसतस्तस्य मनःसारमयं पुनः । हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः ।
 भूम्यन्तरोचनानां भूयः स्वरात्मिकाः पराः । महास्फुरतिमयाः पुण्या महाव्याहतयोऽभवन् ।
 छन्दसां प्रवरा देवी चतुर्विधाचराऽभवत् । तत्पदं संस्मरन्दिव्यं सावित्रीमकरोत् प्रभुः ।
 चक्षुषामायस्यैयुष्यस्यतुरी भगवान् प्रभुः । चकार निखिलान् वेदान् ब्रह्मयुक्तेन कर्षणम् ।
 ततो मनसि तस्यैव सनः सनक एव च । सनातनस्य भगवान् वरदस्य सनन्दकः ।
 सनत्कुमारस्य विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः । मानसा हृद्रूपं वै दयिते वस्त्रसदृशम् ।
 ब्रह्माणं कपिचक्षैव पठेताम् ब्रह्मयोगिनः । यतयो योगतन्त्रेषु यान् सुवर्ति द्विजातयः ।
 ततो मरीचिमित्रश्च पुलस्त्यं पुनरं क्रतुं । समुमग्निरस्यैव मनुष्यैव प्रजापतिं ।
 पिदस्य सर्वभूतानां सदेवासुररक्षणां । महर्षीनुज्जगत् ब्रह्मरहावेतांस्य मानसान् ।
 एते युगसहस्रानि याज्ञेयामभवन् प्रजाः । कल्पे निःशेषमुक्ते वै ततो गच्छन्ति निर्दृतिम् ।
 ततो वर्षसहस्रानि उत्पत्तिस्तु विधीयते । एतेषामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनः ।
 किन्तु कर्कशविशेषेण देवतानां युगे, युगे । नामजन्मविशेषाच्च तथा युगविपर्ययः ।
 अङ्गुष्ठाद्विष्णुहस्तं उत्पत्तौ भगवान्निः । तस्यैव तु पुनर्भाष्यं वामाङ्गुष्ठादजायत ।
 तत्र तस्याभवत् कन्या विश्रुता लोकमातरः । याभिर्ध्याप्राप्तस्यैव लोकः प्रजाभिर्कनुजाधिपः ।
 अदितिश्च दितिश्चैव दनुं प्रार्थां मुनिं तथा । खगामनायुषां कर्तुं दिनतां सुरभी तथा ।
 इरां क्रोधवमाक्षैव मुरसाच्च पयोदम् । एताश्चैव तु दुहितः प्रददौ कश्यपाय तु ।
 प्रजाः सञ्चिन्त्य मनसा गतिज्ञेनान्तरात्मना । अदन्ती वसुं धार्मीं सन्मीं भानुं महन्ती ।
 संकल्प्याश्च मुहूर्तांश्च सार्थां विश्रुताश्च भारत । मन्वे ब्रह्मपुत्राय दत्त एता ददौ दम् ।
 ततः सन्मनवयाङ्गी कन्याः कमललोचनाः । पूर्ववज्रानना दिव्या मन्त्रवतीं सगौरमाः ।
 कीर्तिं सधर्मीं धृतिं तृष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा । मतिं पुष्टिश्च सन्ध्याश्च देवा धर्षाय वै ददौ ।
 आत्रेयश्चैव यो भूतस्तस्य तोयात्मकः प्रभुः । पुत्रो ग्रहाणामधिपः सरस्वः श्रुतमिच्छा ।
 तस्मै नचचयोगिन्यः सन्नाविशतिरुत्तमाः । रोहिणीप्रमुखाः कन्या दत्ता प्राचेतसो ददौ ।
 एतासां पुत्रपौत्रांस्य ग्रीष्ममानात्मया शृणु । कश्यपस्य मनोस्यैव धर्मस्य जज्ञिनस्तथा ।
 अर्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरन्दरः । लंछा भगो ऽजः सविता पर्वन्त्यज्ञेति विश्रुताः ।
 अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपास्तोक्तभावाः । दित्यां पुनर्यज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतं ।
 हिरण्यकशिपुस्यैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् । दावप्यमितविकान्तौ तपसा कश्यपोपमौ ।
 हिरण्यकशिपोः पुत्राः पक्षैव सुमहावलाः । प्रज्ञादस्यैव संज्ञादस्तथाऽनुज्ञाद् एव च ।
 हृदस्यैव तु विकान्तः पञ्चमोऽनुज्ञदस्तथा । प्रज्ञादस्य त्रयः पुत्रा विकान्ताश्च महावलाः ।

विरोचमश्जम्भश्च कुजम्भश्चेति विभ्रुताः । बलिर्विरोचनमुतो वाण एको बलेः सुतः ।

वाणश्च चेन्द्रमनः पुत्रः परंपुरश्चतुः । द्यौस्तु पुत्रा बहवो वंशे स्थाता महाबलाः ।

विप्रचित्तिः प्रथमजस्यो राजा बभूव च । गणः प्रजज्ञे कोधायाः पुत्रपौत्रमनन्तरं ।

रौद्राः कोधवशा नाम क्रूरकर्माश्च एव ते । सिद्धिका सुपुत्रे राज्ञं यद्वं चक्रार्कमर्दनं ।

पक्षारश्चैव चन्द्रश्च सूर्यश्च च महाप्रभं । काकायाः कालकश्यपुः गणः परमदारुणः ।

अमवहोतसूर्याद्यो नोलभेद्यमप्रभः । बहसुप्रोर्धः श्रेष्ठस्तु वासुकिस्तुलकस्तथा ।

बह्वर्णा कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमानताः । धर्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहिते रताः ।

लोक्तन्मधराद्यैव वरदाः कामरूपिणः । तार्क्ष्यश्चारुटिनेमिश्च गणेशश्च महाबलः ।

अरुणश्चारुणिश्चैव विनतायाः सुताः स्रुताः । इमाश्चासुरश्च पुण्या विविधाः पुण्ड्रलवशाः ।

सुपुत्रेऽष्टौ महाभागाः प्राधा देवर्षिपूजिताः । अनवधाममूकाश्च अनूनामरुणप्रियाः ।

अनृगा सुभगाश्चैव क्षत्रियः प्राधा व्यजयत । अश्वत्थवा मिश्रकेशो पुण्डरीका तिलोत्तमा ।

सुहृदा लक्षणा वेमा तथा रश्मा मनोरमा । अविता च सुवाङ्मय स्रुता सुमुखी तथा ।

सुप्रिया च सुगन्धा च सुरशा च प्रमायिनी । काम्बा शारदती चैव मौनेयाऽसुरश्च स्रुताः ।

विश्रावसुर्मरुणश्च गन्धर्वश्चैव विभ्रुताः । मेगका बहजन्मा च पर्षिणी पुञ्जिकल्ला ।

द्यूतल्ला धृताची च द्विधाची चोर्मशी तथा । अनुलोचेति विख्याता प्रज्ञोचेति च ता इम ।

मनोवती प्रापि तथा वैदिक्याऽसुरश्च स्रुताः । प्रजापतेस्तु संकल्प्यात्तु भूना भुवनप्रिया ।

अमृतं प्राह्मणा गावो ब्रह्माश्चेति चतुष्टयं । सुरभपत्यमित्येवं पुराणे निवर्ण्य गतं ।

एतद्वै कल्पपापत्यं मनोन्मेषं निनाधत । संसेवेयैव तत् सर्वं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ।

विन्देदेवास्तु विषयाः साध्या साध्यान् व्यजयत । महत्तया महन्तयो वधोस्तु वयवस्तथा ।

भानीस्तु भानवस्तु मुङ्गतांस्तु मुङ्गर्त्तजाः । खम्बा घोषं विजज्ञेऽयं नागवीयो च जामिना ।

इष्टिर्वाविषयं सर्वममहन्तया व्यजयत । संकल्प्यायास्तु कैरव्य जज्ञे संकल्प एव च ।

धर्मश्च पुत्रो सत्सुताश्च जज्ञे कामो जगत्प्रियः । हर्षो यशश्च कामश्च रत्याः पुत्रद्वयं स्रुतं ।

शोमश्च पुत्रो रोहिण्या जज्ञे वर्षा महाप्रभः । उदयश्चैव भगवान् वर्धस्वो येन आयते ।

एवं पुत्रं सहस्राणि स्त्रीणाञ्चैव परस्परं । एतावन्तु जगन्मूलं यत्र लोका प्रतिष्ठिताः ।

प्रजापतिस्तु भगवान् गुणतः श्रेष्ठ्यं देहिन् । आधिपत्येषु युक्तेषु न्ययोजयत योगवित् ।

दिशो दग्धं चित्तिमृदयोऽर्षेवान् खगान् द्रुमौषधोदरगधरित्सुरासुरान् । प्रजापतोन् भुवनस्थो नमो भुव क्रिया मखानय
ल्लतवान् गिरोश्च यः ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि काराहे जगत्सर्गे पञ्चविंशतिप्रश्नोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ व्याषामथ लोकानामादित्यानाञ्च भारत । चकार शकं राजानमादित्यमतेजवं ।

स वज्रो कवचो जिष्णुरदित्यामथ जज्ञिवान् । स्रुतिः सहायो भगवान् चया सोऽध्वर्युमि स्रुतः ।

सन्नाधमन्यं संप्राप्ता न श्रेयस्वितुं रथाः । दानवौघमहामेघं देवायुधतड्डमुति ।

अन्योन्यावापर्वणं युद्धदुर्दिनमावभौ । हिरण्याक्षश्च बलवान्कुटुः च दितिनन्दनः ।

व्यङ्ग्यं महातेजाः समुद्र एव पर्वणि । तच्छ कुटुम्बश्च यदा मुखाविज्ञेयवर्षिणः ।

१११६

सामिधूमय पवने वरे तस्य समोपतः । सोऽस्त्रजासैर्बद्धविधेर्दुर्गुर्भिः परिधैरपि ।

सर्वमाकाशमावसे पथ्येतस्मिन्नेतिव । बद्धभिः श्रितनिस्त्रिभैर्ह्मिन्नभिन्नविरोरथः ।

न श्रेयस्वितुं देवा हिरण्याक्षदिता युधि । तेन विद्राहिता देवा हिरण्याक्षे संयुगे ।

न श्रेयस्वितुं देवाऽपि यत्नं कर्तुमचेतथः । सर्वे विचाहिता देवा हिरण्याक्षे संयुगे ।

तेन प्रकः सद्यसावसन्निभोऽस्त्रेण धोमतः । ऐरावतगतः सञ्ज्ञे मातृकश्चित्तं भयान् ।

१११७

सर्वान् निखिलान्देवान् पराजित्य च दानवः । नृकादिना च देवेभ्यः सर्वान् मन्वते वनन् ।

धनोऽयमेव प्रतिमोऽपि खल्वं प्रभिज्जमानः प्रविश्यावविक्रमं । धनुर्विधुन्वन्ममदारवर्षं तदा ऽष्टोत्तरे दृष्टुः सुराः स्मितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि ब्रह्मसम्भवे अष्टाविंशत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निश्वस्य च सुरपती निर्वृतेषु सुरेषु च । हिरण्याक्षश्च मुक्तिं चक्रे चक्रगदाधरः ।

वाराहः पर्वतो मात्मा पूर्वं यः समुदावतः । स एव भूना भगवानाजगामासुरानासन् ।

ततश्चन्द्रप्रतीकाग्रमण्डपाच्छङ्खमुत्तमं । सद्यश्चरन् तथर्कं चक्रपथं सधर्मं ।

१११८

महादेवो महाबुद्धिर्ब्रह्मायोगी महेश्वरः । पथतो योऽमरैः सर्वैर्गुरोर्नामभिरन्वयः ।

यदा सर्वोत्तमि श्रेष्ठः सङ्घर्षः सञ्जते सदा । इत्यन्ते च पुराप्रेष्ठ यो खोके लोकभावय ।

यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनमो भोगिनामपि । विष्णुर्धो योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्षण ।

मखे यथा प्रवादेन भुवमखा । दिवौकसः । आर्यं महर्षिर्भिर्हत्तमभ्रवन्ति विधाजने ।

यो नैधनोऽग्निर्द्वैत्यानां यः मुग्धाणां परा गतिः । यः यविर्धं पवित्राणां स्वयम्भोरपि यो विभुः ।

१११९

यस्य चर्कं प्रविष्टानि दानवानां युगे युगे । कुलान्वाकुलतां यान्ति यानि दृष्टानि योर्व्यतः ।

ततो दैत्यश्चकरं पौराणं चङ्खमुत्तमं । इभौ प्राणैव बलवानाविपदैर्बलवीर्यं ।

श्रुत्वा शङ्खस्त्रयं पौरममुरायाश्चत्वारहं । सुभिता दानवः सर्वे दिशो दक्ष व्यलोकयन् ।

ततः शरत्तनयनो हिरण्यवो महाभुरः । कोऽयं स्थितिं भवयोषावारायणमुदेवत ।

वगदरूपिणं देवं स्थितं पुरुषविधं । शङ्खचक्राद्यतकरं देवानामार्तिनाम्नं ।

११२०

रत्नाल शङ्खचक्राभां ताभ्याममुरस्रदत्त । सूर्योचक्ष्मसोर्ध्वे यथा नीलपयोधरः ।

ततोऽमुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंश दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।

वीर्यमानोऽतिबलमिदं दैत्यैः सर्वोयुधोद्यतैः । न चचाक्ष हरिर्युद्धे कम्पमान् द्वाचक्ष ।

ततः प्रज्वलितो प्रकिं वराहोरसि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजा पातयामास चोर्व्यवान् ।

तस्या शतशः प्रचारेण ब्रह्मा विस्मयमागत । समोपमागतां दृष्ट्वा महाबुद्धिं महाबलं ।

११२१

हृद्धारणैव निभर्क्ष पातयामास भूतले । तस्यां प्रतिहतान्मानु ब्रह्मा बाध्मिनि चामवीन ।

यः प्रभुः सर्वदेवानां वराहसेन ताडितः । ततो भगवता चक्रमाविधादित्यभिम् ।
पातितं दानवेन्द्रस्य शिरस्युत्तमकर्षणा । ततः क्षितसेव शिरस्यस्य भूमौ पपात च ।
दैत्येन्द्रस्याग्रिहतं मेरोः शृङ्गमिवोत्तमं । हिरण्णाचे हते दैत्ये ये मेवास्तन दानवाः ।
सर्वे तस्य भयवद्वा जम्पुराशु दिशो दम् ।

११५०

स सर्वलोकाप्रतिप्रकचको महाहवेष्प्रतिमोप्रकचः । नमो वराहो युधि चक्रपाणिः कालो युगान्तेविव दण्डगणिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे जनचिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विद्वांस्य ह रणे सर्वानसुरान् पुत्रघोत्तमः । सुमोच तत्र बह्मज्ञानं पुरन्दरमुखान् सुरान् ।

ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा । पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ तव प्रसादाद्भगवंस्तव बाहुबलेन च । जीवाभ्योऽहं महाबहिः विमुक्तास्तत्कालनाम् ।

लक्ष्मणनाम्नि भगवन् किं कुर्वन्त्वदितेः सुताः । इच्छामः पादशृङ्गान् तत्र कर्तुं क्षमातन ।

११५१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुष्करोक्षमिषेयः । उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हतद्विषः ।

॥ भगवानुवाच ॥ यो वस्य भवतां लोकौ मधेव विहितः पुरा । पाक्षतां स तु यत्नेन नियोगस्य कश्चित् कश्चित् ।

येयर्थं प्रतिपन्नाः स्य कतभागपुरस्कृतं । मधेव यूष्मं निर्दिष्टो नियोगः प्रतिपाक्षतां ।

प्रकृष्टोवाच भगवान् वचनं दुग्धमिखान् । इदं यथावत्कर्तव्यं यस्तु चावस्तु च तथा ।

गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संजितव्रताः । धर्मैरिष्टा दायजूकाः क्षलन्ते प्राप्नुवन्तु च ।

११५२

भावः सूर्यश्रीकृष्णामभावः पापकर्षणः । सन्तः स्वर्गजितः सन्तु सर्वायमभिविवाचिनः ।

मत्पशूनां दानपशूनां रणपशूनाञ्च ये नराः । ते स्वर्गफलमग्रन्तु सदा ये चावस्तुयवः ।

अश्वद्वहानाः पुत्राः कामिनोऽर्यपराः गडाः । अश्वप्राणा नास्तिकाश्च वरकं वान्तु माववाः ।

स्तावत् क्रियतां वार्षकं मयाकं चिद्विषयराः । ततो मयि क्षिते सर्वे यो बाधिस्यन्ति नारयः ।

इत्युक्त्वाऽन्तरिता देवः शृङ्गचक्रगदाधरः । देवतानाञ्च सर्वेषामभवेद्विषये महान् ।

११५३

स्तदत्यहृतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः । नमस्कृत्य वराहाय नः शृङ्गमितो गताः ।

ततः क्षाम्याधिपत्यानि प्रतिपन्नाणि देवतैः । सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वाचसे यतः ।

विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता । सर्व्यहेतोर्द्वैरण्यास्तु ज्ञाना चागच्छन्तान् गिरीन् ।

क्षेपु स्थानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरन्दरः । चिच्छेद भगवान् पदान् वक्ष्ये व्रतपर्वणः ।

सर्वेषामेव पक्षास्तु च्छिन्नाः प्रक्षेपे धीमता । एकः सपत्नो मेनाकः सुरैस्तत्त्वमयः कृतः ।

११५४

एष नारायणस्याधः प्रादुर्भावा महात्मानः । वाराह इति विभेदेः पुराणे परिकीर्तितः ।

क्षणैर्देवायनमते नानामुतिषमाहिते । नाशृङ्गये न पापाय न नृनृणां य कोर्तयेत् ।

न ह्युदाय न नोषाय न मुहदेवकारिणे । नाश्रिष्याय तथा राज्ञश्च कृतप्रायः वैव हि ।

आयुष्कामैर्धर्शुकामैर्धर्मकाभ्य मानवैः । अथैविभिश्च श्रोतव्यो देवानामेव नैव यः ।

पुराणो वेदप्रमदः शिवः सूर्ययमो महान् । पावनः सर्वभूतानां सारलिको विजयप्रदः ।

११५५

समाधमन्ये संप्राप्ता न श्रेयश्चित्तं रथाः । दानवौघमहामेघं देवायुधतडिल्लिति ।
अन्यान्यवाप्यवेषं युद्धदुर्द्धिनमावभौ । हिरण्याक्षश्च नलवान् क्रुद्धः स दितिनन्दनः ।

यत्तद्वैतं महातेजाः समुद्र इव पूर्वेषु । तस्य क्रुद्धस्य चक्षुषा मुखाविश्वेहरिषिषः ।

सामिधूमश्च पत्न्यो वसौ तस्य समोपतः । सोऽस्त्रगालैर्बन्धविधेर्द्वन्द्वैः परिधैरपि ।

धर्ममाकाशमावर्धं पथैरक्षितैरिव । बद्धमिः श्रितनिस्त्रिभैः क्लृप्तमित्रजिरोरसः ।

न श्रेयश्चित्तं देवा हिरण्यावाहिता युधि । तेन, विद्राविता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।

न श्रेयश्चित्तवन्तोऽपि यत्नं कर्तुमचेतसः । सर्वे विवाहिता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।

तेन शक्रः स्रक्साक्षश्चिन्मोऽलेख धोमतः । ऐरावतगतः सख्ये श्यामकक्षलितं भयान् ।

सर्वेषां निखिलान्दवान् पराजित्य स दानवः । सुखाविना च देवैश्चमात्मन् मन्यते जगत् ।

सतीयमेघप्रतिनोद्यनिखलं प्रभिक्षमातङ्गविलासविक्रमं । धनुर्विधुलसन्मदारवर्षं तदा ऽष्टोदरं ददृशुः सुराः स्मितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि शकलध्वनिं शृष्टाविष्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निष्पद्यन्ते सुरपती निष्पत्तिं सुखे च । हिरण्याक्षश्च युद्धं चक्रे चक्रगदाधरः ।

वाराहः पर्वतो नाम्ना पूर्वं च, समुद्राहतः । स इव भूला भगवान् जगमासुरानाहतम् ।

ततश्चन्द्रप्रतीकाग्रमग्न्यङ्गाङ्गमुत्तमं । स्रक्साक्षश्च तत्तर्कं चक्रपर्वतध्वनिं ।

महादेवो महापुङ्क्तिर्ध्वजयोगो महेश्वरः । पथते योऽमरैः सर्वैर्गुह्यैर्नामभिरव्यचः ।

सदा सर्वोत्तमि श्रेष्ठ, सद्भिर्गुह्यैः सेव्यते सदा । इत्यनेन पुराणैश्च यो लोकं लोकभावनः ।

यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामननो भोगिनामपि । विष्णुर्वीर्ययोगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्षकः ।

सखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवौकसः । आर्यं महर्षिभिर्दत्तमभुवन्निधिधातुतं ।

यो नैधनोऽर्पित्वैत्यानां यः मुग्धाणां परागतः । यः पवित्रं पवित्राणां स्वयम्भारपि यो विभुः ।

यस्य चक्रं प्रविष्टानि दानवानां युगे युगे । कुलान्याकुलतां यान्ति यानि वृत्रानि बोध्वतः ।

ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं ब्रह्ममुत्तमं । इतो प्रायेण नलवानास्त्रिन्दैत्यशोवितं ।

शुभा शङ्खस्त्रणं धारममुराणां अवाप्तम् । सुमिता दानवः सर्वे दिवो दक्ष व्यलोकयन् ।

ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महापुनः । क्रोडं च्छित्ति ब्रुवन्वेषाचारायणमुदैक्षत् ।

वराहक्षपिणं देवं स्मितं पुरुषविषयं । ब्रह्मचक्रोपतकरं देवानामार्तिनाशनं ।

रराज ब्रह्मचक्रार्थं ताभ्याममुरस्रदन् । सख्यैश्चन्द्रमशेषैश्च यया नीलपयोधरः ।

ततोऽमुरगणा, सर्वे हिरण्याक्षनुरोगमाः । उच्यतायुधनिस्त्रिंशद् दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।

पीडयामासितवलिभिर्द्वैतैः सर्वैर्युधैश्चतैः । न चचास हरिर्दुष्टं कथमान् इवाचलः ।

ततः, इज्जलितो शक्तिं वराहोरसि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजाः पातयामास बोध्ववान् ।

तस्याः श्रव्याः प्रक्षारेण ब्रह्मा विक्षयमागतः । समोपमागतां दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः ।

हृद्धारणैव निर्भयं पातयामास भूतले । नन्वा भतिहतायान् ब्रह्मा शब्धिं पातयित् ।

यः प्रभुः सर्वदेवानां वराहकेन ताडितः । ततो भगवता चक्रमाविष्टादित्यवशिष्टं ।

पातितं दानवेन्द्रस्य द्विरक्षुत्तमकर्षणं । ततः क्षित्तैस्त्वेव त्रिरक्षस्य भूमौ पपात ह ।

॥ दैत्येन्द्रस्याग्रनिहतं मेरोः शृङ्गमिवोत्तमं । चिरस्थाचे हते दैत्ये ये त्रयोस्तान् दानवाः ।

सर्वे तस्य भयवत्ता जम्पुराशु दिशो ददृशुः ।

११५०

स सर्वलोकाप्रतिपक्षको महाहवेव्यप्रतिमोपक्षकः । भूमौ वराहो युधि चक्रपाणिः कालो युगान्तेऽपि दण्डपाणिः ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे जनविश्वदधिकद्वित्रतोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

॥ वैश्यायन उवाच ॥ विद्राक्ष्ये तु एषे सर्वानसुरान् पुण्डरीकमनः । मुमोच तत्र बह्मोक्तान् पुरन्दरमुखान् सुरान् ।

ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणाश्च । पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपसृजिताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ तव प्रसादाद्भगवंसह वाञ्छन्ते न च । भोवभोऽथ महाबाहो विमुक्तास्त्वान्कान्तान् ।

तच्छासनाद्वि भगवन् किं कुर्वन्मदितेः सुताः । दण्डमः पादशृङ्गान् तत्र कर्तुं वनातन ।

११५१

॥ वैश्यायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकमिमेवयः । उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हतदिवः ।

॥ भगवानुवाच ॥ यो यस्य भवतां लोको मयैव विहितः पुरा । पाक्यतां च तु यत्नेन नियोग्य कश्चित् कश्चित् ।

देश्यर्थे प्रतिपन्नाः स्य कृतभागपुरस्कृतं । मयैव पूर्वं निर्दिष्टो नियोगः प्रतिपाक्यतां ।

शक्योवाच भगवान् वचनं दुन्दुभिस्त्रयः । रदं यथावत्कृत्यं स तु चावस्य च तया ।

गच्छन्तु तपसा स्त्रीं मुनयः संनिव्रजताः । यत्नेरिष्टा पादशृङ्गाः कलन्ते प्राप्नुवन्तु च ।

११५२

भावः सङ्कर्षणीकानामभावः पापकर्षणं । वन्तः स्वर्गजितः वन्तु सर्वानसमविवादिनः ।

मत्पशून् दानपशून् दण्डपशून् ये नराः । ते सर्वफलमश्नन्तु यदा ये चागच्छयवः ।

अश्वदधानाः पुष्टयाः कामिनोऽयंपराः ऋषाः । अश्वप्राया नास्तिकाश्च नरकं वान्तु मानवाः ।

स्तावन् क्रियतां वाक्यं मयाकृतं चिदशेषराः । ततो मयि क्षिते सर्वे यो बाधियन्ति भारयः ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हितां देवः शङ्खचक्रगदाधरः । देवतानाञ्च सर्वेषामभवादिकथो महान् ।

११५३

स्तदथहुतं वृष्ट्वा वराहचरितं मुराः । नमस्कृत्य वराहाय नमः प्रभ्रमिती गताः ।

ततः क्षान्धाधिपत्यानि प्रतिपन्नानि देवैः । सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वाचयते मतः ।

विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरन्ती गताः । कैर्त्यदितोर्हरेण्यास्तु ज्ञाना चागच्छतान् गिरौन् ।

क्षेपु क्षामेभु संस्थाप्य सर्वतानां पुरन्दरः । चित्केद भगवान् पवान् वज्रोप त्रतपस्यं च ।

सर्वेषामेव पवाश्वं क्षिप्याः क्रमेण भीमता । एवः सपथो नैनाकः सुरैस्तत्त्वमयः कृतः ।

११५४

एष नारायणस्यापः प्रादुर्भावा महाकायः । वाराह इति विप्रेत्रेः पुराणे परिकीर्तितः ।

कृष्णदेवायनमतं नामास्तुतिप्रसादितं । नाशृङ्गेषु न पापाय न मृगशाय कोन्येन ।

न दुष्टाय न मोक्षाय न शुद्धदेवकारिणे । नास्त्रिष्वप्य तया राजस्य कृतप्राय चैव हि ।

चापुष्पाभेर्भोकाभेर्दृष्ट्वाभेय मानवे । अश्वैरिभिरु ज्ञातयो देवानामेव वै शयः ।

पुराणो वेदप्रसङ्गः द्विवः कृष्णयज्ञो महान् । पादवः सर्वभूतानां नास्तिका विमलप्रदः ।

११५५

जातमात्रसु भगवानदित्या यस्तु वैदृतः । तदा प्रसूति देवेशः कौशिककमुपागतः ।
 यमिषिच्याधिराज्ये ॥ सहस्राक्षं पुरन्दरः । ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे । ११४८
 यक्षानां तपसाञ्चैव नचचयद्योक्षया । दिव्यानामोषधीनाञ्च सौमं राज्येऽभ्यवेचयत् ।
 दक्षं प्रजानान्तु पतिसम्भूतं वरुणं पतिं । पितृणां सर्वनिभं कालं वैद्यानरं प्रभुं ।
 गन्धानाञ्चैव सर्वेषां भूतानाञ्चाशरीरिणां । ब्रह्माकामवसानाञ्च वायुरीशस्यदा कृतः ।
 सर्वभूतपिशाचानां मातृणाञ्च तथा गन्धं । उत्पातपहरोगाणां व्याधीनामोतिना तथा ।
 प्रेतानाञ्चैव सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः । यक्षाणां राक्षसानाञ्च गृध्राणां धनञ्जयः । ११४९
 रत्नानाञ्चैव सर्वेषां कृतो वैश्रवणः प्रभुः । सर्वेषां दंष्ट्रिणां श्रेयो नागानामस्य वासुकिः ।
 शरीरूपपाणां सर्वेषां प्रभुत्वे तक्षकः कृतः । सगराणां नदीनाञ्च मेघानां वसितक्षः च ।
 आदित्यानामवरजः पर्जन्याऽधिपतिः कृतः । गन्धर्वाणामधिपतिस्तथा चित्ररथः कृतः ।
 सर्वैश्वर्यगणानाञ्च कामदेवः कृतः प्रभुः । चतुष्पदानां सर्वेषां वाहनानाञ्च सर्वेशः ।
 मन्थेरध्वजः श्रीमान् गौडेषाऽधिपतिः कृतः । देव्यानाञ्च महातीक्ष्ण चिरस्थायः कृतः प्रभुः । ११५०
 चिरस्थकश्चिपुत्रैव यौवराज्येऽभिषेचितः । दानवानाञ्च सर्वेषामसुराणां महाबलः ।
 त्रिप्रपत्तिः प्रथमश्रेष्ठां राज्येऽभिषेचितः । गणानां काञ्चकेयानां महाकाञ्चः कृतः प्रभुः ।
 अनायुषायाः पुच्छाणां हृषो राजा तदा कृतः । विन्दिकातनयो बभूव राजानाम महापथः ।
 उत्पातानामनेकेषामशुभानां पतिः कृतः । अतुलामय माधवीं युगानाञ्चैव भारत ।
 पञ्चापाञ्च वपापाञ्च तथाऽहस्तिधिपत्न्यं । कक्षाकाष्ठमुद्गराणां गतेरवनयोक्षया । ११५१
 कृतः संवत्सरो राजा योगस्य गणितस्य च । पञ्चिणामय सर्वेषां पञ्चवाह्य महाबलः ।
 सुपर्णा भोगिनाञ्चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः । ब्रह्मो गरुडधाता जगत्पुण्यवमप्रभः ।
 योगानाञ्चैव सर्वेषां शाध्यानामधिपः कृतः । पुत्रोऽस्य विरघो नाम कक्षपण्य प्रजापतेः ।
 राजा माध्या दिशि तथा वाक्वेनाभिषेचितः । आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्म्मराजो महायशसः ।
 दक्षिणस्यां दिशि धर्मो महेन्द्रेणाभिषक्तः । कक्षपण्यैरथ पुत्रः बलिदानगर्गतः पुरा । ११५२
 अमुरात्र इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः । पुत्रस्तु पुत्रो युतिमान् महेन्द्रप्रतिभः प्रभुः ।
 एकाक्षः पित्रो नाम सौम्यायां दिशि पार्थिवः । एवं विभज्य राज्यानि क्षयच्छोकाभावनः ।
 शोकाक्षं चिदिवे दिव्यानददत् स प्रथक् प्रथक् । कक्षचित् सूर्य्यपहाजान् कक्षविदक्षिणप्रभान् ।
 कक्षविदिसुदुष्टान् कक्षचिषत्रनिर्भूतान् । नानावर्णान् कामगमननेकवतयोजमान् ।
 यतां सुवृत्तिनां लोकान् पापदुष्कृतिदुर्लभान् । ये च भाषा विभक्त्येव सौम्याक्षारामया हव । ११५३
 एते सुवृत्तिनां लोकान् यत्र पुण्ड्रकृतो गताः । ते यजन्ते मन्त्रैः पुण्यैः समाग्रवरदक्षिणैः ।
 क्षदारनिरता दान्ता अजयः सत्यवादिनः । दीनानुपहृक्तास्तरे ब्रह्मणा शोभवर्णिताः ।
 ते त्यक्त्रयः शनो यान्ति तत्र तपोऽन्विताः । एवं निर्योज्य तनयान् ब्रह्मा शोकपितामहः ।

पुष्करं ब्रह्मवदनमाहरोह प्रजापतिः । सर्वे स्वयम्भूदत्तेषु पालनेषु दिवौकषः ।
रेमिरे स्त्रेषु स्त्रोकेषु महेन्द्रेणाभिप्रायिताः । १११०

स्रग्भुजा मरुपुरःसराः सुराः कृता यथाहं प्रतिपालनेषु ते । यत्रो दिवश्च प्रतिपेदिरे ग्गर्भं मुदश्च जग्मुर्लोकभागभोजिनः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे अधिपतिस्त्रायने सप्तविंशत्यध्यायेऽदित्रोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित् सुपलाशे पर्वता धरणीधराः । प्रसिता धरणी व्यक्ता नूनं तथैव नायया ।
ततोऽसुराणो निलयं हिरण्याक्षेण पालितं । दिग्गं प्रतोषोमानस्य हृदेऽमज्जनययामराः ।
तथासुरेभ्यः श्रवन्त आधिपत्यं सुराक्षये । तच्छ्रुत्वाऽयासुराः सर्वे चक्रुस्सौगमसुखम् ।
मूराश्च मुद्गिमतुलां शयिवीररचे रताः । आसुराणि च दिव्यानि जग्मुर्गर्भमवित्रमराः । ११११
चक्रामनो तथा खड्गान् भुपुण्ड्रैश्च धनुषि च । प्राधान्यप्राप्तांश्च मनीषं मुपलानि गदाक्षया ।
केचित् कश्चिनः शक्ता मत्ताद्यागान् समाश्रिताः । केचिदश्वरयात्रागानपरेऽश्वान्मासासुराः ।
केचिदुद्गान् दृपानन्ये महिषान् गर्दभानपि । खवाडवसमाख्याय केचिदैव पदातयः ।
परिवार्य हिरण्याक्षं तलवद्वाः पताकिनः । इतश्चेतय निशेहचंष्टाः सर्वे पुण्ड्रवः । १११२
ततो देवगणाः सर्वे पुरन्दरपुरोत्तमाः । देव्यानां विदितोद्योगासु कुशोद्योगमुत्तमं । १११३
महता चतुरङ्गेण मलिन सुधमाश्रिताः । बह्वर्गोपाङ्गुलिचापास्त्रयवलाः समानवाः ।
उपायुधधरा देवाः स्त्रेयनोकेष्ववस्थिताः । देवावतगतं ब्रह्मस्यगच्छन्त इवतः ।
ततश्चर्यन्निनादैश्च भेरीणाञ्च महास्रजेः । अभ्यद्रवहिरण्याक्षो देवराजं पुरन्दरं ।
तोष्ट्यः परग्निसिंहैर्गन्धामोमरश्मिभिः । मुपलैर्भिन्दिपालैश्च हृदायामाश्च वाचवै ।
ततोऽस्त्रवस्त्रवर्गेनैर् अर्चिभ्यः सुदाहणाः । पौरुषा मत्तावेना निपेतुष्याण्डपयः । १११४
त्रिदाय देव्या बलिनः क्रितधारेः परपथैः । परिपैरायथैः यद्रेः चेषणोपैश्च मुद्गैः ।
गण्डर्भैश्च विपुलैरम्भिसाङ्गमन्त्रिणैः । पातनोभित्य मुर्ध्वभिः ब्रतप्रोभितयैश्च ।
सुगैर्धनैश्च निपुणैर्गन्धैश्च विदारकैः । शम्भान्देवगणान्देव्याः संनिश्रुः वनामवान् ।
धूपकैश्च हरिश्चन्द्रं नानाप्रहरणायुतं । रक्तवन्ध्याध्वयंकाशं किरोटोत्तमधारिणैः ।
भोमधोताम्रधरं शितोद्गोर्ध्वदंष्ट्रिणं । आक्रान्ताञ्च शर्यैश्च वैदूर्योभरैश्चोत्तमैः । १११५
समुपतापुषं दृष्ट्वा शम्भोत्तमं महासुरं । हिरण्याक्षं महावीर्यं देव्यानामभयप्रदं ।
पुगान्ताप्रिणमं भीमं क्षितं श्यममिश्रकृतः । प्रविशयुः सुराः सर्वे तदा ब्रह्मपुरोत्तमाः ।
इष्टायां हिरण्याक्षं महाद्रिमित्रं ब्रह्मं । ततः संविद्रमस्यः प्रत्यक्षोत्तमरावनाः ।
पश्चाद्यैः पुरण्डर्य तदुपै रणमूर्धनि । सा तु देव्यश्चमू र्जे हिरण्याक्षोपाश्वरता ।
मरुद्वगणस्यया कारदो पौरिषामखा । तेष्विन्द्रान्मन्त्रिभिरुपैः पातयन्तः परस्परं । १११६
वमपुत्रांश्चमिवाहन् द्रव्यसन्ने पुपुंसराः । गदानिगतैर्भद्राङ्गा वाचेय नक्षिणोरकः ।
विनिपेतः शक्रेऽक्षयान्ने रिमुपूर्वरे । वमपुत्रे रयान्कैश्च केषित् सचरिता रयेः ।

एष कौरव्य तत्त्वेन कथितोऽनुपूर्वशः । वराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ।

ये यजन्ति मयैः पुण्यैर्देवानि पितृनापि । आत्मानमात्मना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ।

लोकायनाय त्रिदायनाय ब्रह्मायणायात्मभावयनाय । नारायणायात्महितायनाय महावराहाय नमस्तुभ्यम् ।

इति श्रीमहाभारते धिसेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे प्रादुर्भावे विप्रदधिकदिज्ञतोऽध्यायः ॥ २२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु । यच्च भूत्वा शृगेरेश्वर चिरण्यकमिषुर्वतः ।

पुरा कृतयुगे राजन् चिरण्यकमिषुः प्रभुः । दैत्यानामादिपुंसव्यकारं सुमहत्तपः ।

१११०

दशवर्षं हस्त्राणि यतानि दश पञ्च च । जलवासी समभवत् स्थानमौनदृढव्रतः ।

ततः शमदमाभ्यासं मद्भ्यश्चर्येण चैव ह । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा निधमेन च ।

ततः स्वधर्मभंगवान् स्वयमागत्य तत्र ह । विमानेनाकैर्बर्हेण दशयुक्तेन भासता ।

आदितौर्मनुमिः साधेर्षद्विद्वैवतेरुषा । इद्रेर्विद्यवहायेत्य यथरावचमिहरेः ।

दिग्मिह्यापि विदिग्मिह्य नदीभिः सागरेरुषा । नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खचरेषु महायथैः ।

११११

दैवैर्ब्रह्मविभिः सार्द्धं विद्वैः सप्तर्षिभिश्च । राजर्षिभिः पुण्ड्रकिङ्गिर्नभ्यैरुषारोगैः ।

चराचरगुहः श्रीमान् हतः सर्वैः सुरैरुषा । ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत । वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।

ततोऽचिरण्यकमिषुः प्रीतात्मा दामशोक्तमः । कृतास्त्रसिपुटः श्रीमान् वचनस्येदमब्रवीत् ।

॥ चिरण्यकमिषुर्वाच ॥ न देवाश्चरगन्धर्वा न यवोरगराक्षसाः । न मानवाः पिशाचा वा निहन्तुमौ कथञ्चन ।

१११२

अथ यो मेव मां हृद्धाः सर्वलोकपितामह । त्वमेमुक्षपसां युक्ता वर एष हतो मया ।

न द्रष्टव्यं न चाक्षेप्य गिरिषा पादपेन वा । न शृङ्गेण न चार्द्धेण स्वास्र चान्येन मे वधः ।

न शृङ्गेण्य पाताले नाकात्रे नावनिर्गले । न चाभ्यन्तराव्यङ्गान्नेन चाप्यन्येन मे वधः ।

पापिमहारैर्येकेन समस्तवज्रवाहनं । यो मां नात्रयितुं शक्तः स मे शत्रुर्भविष्यति ।

भवेदमहमेशानः कामो वायुर्जताञ्जनः । शक्तिश्चात्मानरोषश्च नक्षत्राणि दिशो दश ।

१११३

सर्वं काम्य बोधय वरुणो वायवो दक्षः । धनदय धनार्थयो दक्षः क्षिप्रवाधिपः ।

सूर्यमग्निं च विद्यानि तथाऽस्त्राणि महावह । उपतिष्ठन्तु मां देव सर्वलोकापितामह ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति दिव्यो वराप्तात मया हतास्त्राद्भुताः । सर्वान् कामान् मयाभावात् प्राप्नुवि मे न शंभयः ।

॥ वेदमायन उवाच ॥ स्वमुक्त्वा च भगवान् जगामाकाशमेव ह । पिराजं ब्रह्मपदनं प्रह्लादिवचनविनं ।

ततो देवाय भागाय गन्धर्वा अपिभिः सह । वरप्रदानं कुतैवं पितामहमुज्जित्वाः ।

१११४

॥ देवा ऊचुः ॥ वरप्राप्तेन भगवन् नाधिकंति स नोऽपुनः । तत्रयोरेव भगवन् यथोऽप्यस्य विपिनदन्तो ।

॥ वेदमायन उवाच ॥ ततो लोकहितं सर्वं कृत्वा देवः प्रजायति । भगवान् सर्वमेककामादिभक्तो ह्ययं मनुः ।

यदा स ययक्यानामयः प्रकृतिर्भूतः । चाष्टाष्टयामास मृगान् यद्योतैर्बर्ह्यामृभिः ।

वर्यां विदवासेन प्रदत्तं तत्र च फलं । तपसाऽन्तिष्ठ भगवान् वर्षं दिव्यः कश्चिदपि ।

पुष्पगन्धाः सज्जत् नित्यपुष्पफला द्रुमाः । जष्णे श्रोतानि तोयानि श्रोते वोष्णानि सन्ति वै । ११५५

पुष्पितायान्महाशाखान् प्रवालाङ्कुरधारिणः । सतावतानर्धच्छत्रान् सरःसु च नदीषु च ।

द्रुमान् वज्रविधांसत् सृग्मेष्टे ददृशे प्रभुः । गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ।

नानि श्रोतानि तोयानि तव तत्र सरांसि च । अपश्यत् सर्वतोर्षानि सभायां तस्य स प्रभुः ।

नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुमन्त्रिभिः । रत्नैः कुवलयैर्नलैः कुमुदैः सन्ततानि च ।

स कान्तैर्धातुराष्टैश्च राजहंसैः सरःप्रियैः । कारण्डवैश्चक्रवाकैः सार्वैः सुरैरपि । ११५६

विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छदमानि च । कलसंघोषगीतानि सारवाभिदतानि च ।

गन्धयुक्ताः शुभाक्षय पुष्पमञ्जरिधारिणीः । दृष्टवान् पादपादेषु नानापुष्पधरा सताः ।

केतकाशोकवज्रलाः पुष्पाग्निलक्षार्जुनाः । धूम्रनोपकन्दमास नागपुष्पाः प्रिप्रवृत्तः ।

शास्त्रलाः पाटलोद्वहा वज्रुलाः शरिरिद्रवः । शालाशालाः पिपाशाश्च धनकाश्च मनोहराः ।

नदैवान्ये चराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः । वैद्रुमाश्च द्रुमा दिव्या जलितानिर्धमप्रभाः । ११५७

स्तम्भवन्तः सुशाखाश्च वज्रतालसमुद्भवाः । अश्वनाशोकपर्षाया भानि वज्रुलक्षेद्रुमाः ।

वरुणा वत्सनाभाश्च पनसासन्दनैः सह । मौलाः सुमनसश्चैव पीताशान्धस्तित्तुकाः ।

प्राचीनामलका सोमा मल्लिका भद्रदारवः । आघातकाक्षया जम्बू लङ्काः प्रैलवानुकाः ।

सर्व्वरथाः कुन्दुरवः पुष्पागाः कुटजास्तथा । रक्ताः कुन्दवकाश्चैव पीपाशागुरुभिः सह ।

कदम्बाश्चैव भयाश्च दाडिमा वीजपूरकाः । काञ्चीयका दुङ्गलाश्च चित्रवक्षैश्चपरिष्काः । ११५८

खजूरा नारिकेलश्च चर्मद्वहा हरीतकी । मधूकाः सप्तपर्णाश्च विलाः पारावतास्तथा ।

पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्मसतावृताः । सताश्च विविधाकाराः पञ्चपुष्पफलोपमाः ।

एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः । नानापुष्पफलोपेता चराजन्त समन्ततः ।

चक्रोराः शतपर्वाश्च मणिकोकिलसरारिकाः । पुष्पितान् फलितान्शोभान् धेनुन्ति मयाद्रुमान् ।

रत्नपीताम्बुजाश्च पादपादयुता दिजाः । पञ्चरत्नवैभक्त प्रहृष्टा जीवजीवकाः । ११५९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्यपर्वणि नारमिहे हिरण्यकशिपुप्रभावार्थमेकविंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ तस्या सभायां देख्यो हिरण्यकशिपुः प्रभुः । आशेन आशमे रम्ये गजमाने प्रमादतः ।

दिवाकरनिभे दीप्ति दिव्यास्तरणधरितः । रराज सचिरं राजन् जलत्काञ्चनकुण्डलः ।

तस्य दैत्यपतेर्धनं विरजस्तः समन्ततः । दिव्यगन्धवहस्तव सादतः पुष्पस्यो ववै ।

तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरक्षरवां हताः । दिव्यतालेन दिव्यानि अगुर्गतानि गायनाः ।

विश्रापी सज्जन्या च प्रोक्षोचेति च विवृता । दिव्या च शौरभेयो च समीची पुच्छिकलक्षणाः । ११६०

मिथक्त्रेभ्यो च रथाश्च चित्रमेवा गुञ्जिक्ताः । चारुनेत्रा धृतापी च मेनका चोर्मन्त्रे तथा ।

एताः सप्तसप्तान्या नृत्यगीतविभारदाः । उपानिहन्त राजानं हिरण्यकशिपुं तदा ।

हिरण्यकशिपुश्च विविधाभरतान्वरः । जीवहर्षेणैतः शूरसक्तो ज्वलितकुण्डलः ।

तवाकीर्णे महात्राङ्गे हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन्ति दितेः पुत्राः सर्वे सन्धवराः पुरा ।

बलिर्वैरोचनिलक्ष्म नरकः इथिवीश्वरः । प्रह्लादो विप्रचित्तिय गविष्ठश्च महासुरः ।

चन्द्रदन्ता क्रोधधन्ता सुगामा मुनिस्तथा । घटोदरो महापाशः कयनः पिठरस्तथा ।

विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाबलः । दशवीर्यश्च बाहो च मेघवाचा महाबलः ।

घटाभो विकटोभश्च स्रग्धादश्चेष्टतापनः । दैत्यदानवसंघातश्च सर्वे जलितकुण्डलाः ।

अग्निषो वागिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः । सर्वे सन्धवराः पूराः सर्वे विगतमृत्यवः ।

एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन्त महात्मानं सर्वे दिव्यपरिष्कराः ।

विमानैर्विधाकारैर्भाजमानैरिवाग्निभिः । अग्निषो भूषिताः सर्वे गुणगगनने रताः ।

विचित्राभरणोपेता विचित्रवस्त्रास्तथा । विचित्रस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहनाः ।

महेश्वरापसद्वृत्रैर्विचित्रैरुद्देष्टरैः । भूषिताः दितेः पुत्रास्तमुपासन्ति नित्यशः ।

तस्यां सभायां दिश्यायामसुराः यन्तोयमाः । हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ।

कनकमणिविचित्रवेदिकायामुपहितनिर्भस्तवज्जवोयिकायां । य तु स्वर्गपतिरोचिनः सभायां सुवचिरदन्तगवाच
धृतायां ।

कनकविमलहारभूषिताङ्गे दितितनयं म्हाधिपो ददर्श । दिव्यकरकरप्रभं ज्वलन्तं दितिशवद्वयगणैर्निर्मथ्यमाणं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे अविद्यपर्वणि नारसिंहे द्वाविंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ वैशम्पायन् उवाच ॥ ततो दृष्ट्वा महाबाहो कालशकमिवागतं । नारसिंहेऽमुन्मुखं भस्मच्छमिवानलं ।

विकुञ्चितघटकाश्च नरसिंहश्च भारत । क्षौद्राद्यैर्बभौ तत्र समस्तं शशिधन्निभं ।

अथो ह्यमिदं शिवं शङ्खकुन्देन्दुसन्निभं । अमुवन्दाभवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च यः ।

एवं हि ब्रुवतां तेषां निर्दग्धानां महात्मानां । भरविहिनं चतुर्भां षोडशः कालधर्मगा ।

हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम वीर्यवान् । दिव्येन चतुर्भां शिंभमपश्यद्देवमागतं ।

॥ दृष्ट्वा ह्यक्षप्रैलभमपूर्वां तनुमास्मिते । विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च यः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ महाराज महाबाहो दैत्यानामादिशम्भवाः । न श्रुतं नैव नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः ।

अथकप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमद्भुतं । दैत्यान्तकरणं घोरं श्रेष्ठनीच भग्नंभि नः ।

अथ देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितस्तथा । हिमवान् पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ।

चन्द्रमाः सह नवैरादित्याद्याग्निना सह । धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीः तनः ।

महता देवगन्धर्वा अपयश्च तपोधनाः । नागा यक्षाः पित्राचाश्च राक्षसा भोमविक्रमाः ।

प्रह्लादेवः पशुपतिर्ललाटस्थो विभाति वै । स्त्रावराणि च भूतानि जन्तुमानि तथैव च ।

भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वैर्देवैरुपैर्हृतः । विमानव्रतयंकीर्त्ता तथैवाभ्यन्तरा रभा ।

सर्वं विभुवनं राजान् लोकधर्मश्च श्रावतः । दृश्यते नरसिंहेऽस्मिन् यथेन्द्रे तिमज्जे जगत् ।

प्रजापतिदाह मनुष्यास्ता यथाश्च योगाश्च मयो नभय । उत्पातकायश्च धृतिः स्यत्तिश्च रजश्च सन्धश्च तपो दमश्च ।

सनत्कुमारस्य महानुभावो विधे च देवा वयस्य सर्वे । कोपस्य कामस्य तथैव हर्षो दर्पस्य मोक्षः पितरस्य सर्वे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे प्रह्लादवाक्ये त्रयस्त्रिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्व्यसः । उवाच दानवान् सर्वान् शगणान्दनुजाधिपः ।

रुग्नेन्द्रो गृह्यतां श्रीघ्नमूर्ध्ना तनुमाश्रितः । यदि वा शंस्यः कश्चिद्वधतां वनगोचरः ।

तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे रुग्नेन्द्रं भोमविक्रमं । परिचिपन्तो मुदितास्त्रासयाभासुरोजया ।

विहृतादं विमुच्याथ नरसिंघो महाबल । बभञ्च तां सर्भां दिव्यां व्यादितास्त दवास्तकः ।

सभायां भयमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयं । चिषेपास्त्राणि चौराणि विहायाद्भुतविक्रमः ।

सर्वास्त्राणामय श्रेष्ठं दण्डमस्त्य सुभैरवं । कालचक्रं त्रयाऽस्त्युपं विष्णुचक्रं तथाऽपरं ।

धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामत । चक्रभेदं तथा चौरास्त्रविषकं तथैव च ।

पैतामहं मन्त्रचक्रं तथा चैलोक्यसंहतं । विषिचामग्रनिक्षेपं शुक्लाद्रं चाग्रनिहयं ।

रौद्रं तदुपं शूलस्य कटालं मुपलं तथा । अलं प्रच्छन्निरक्षैव शस्त्रमसं तथैव च ।

येपीकमल्लमैश्वर्यं आश्रयेथं शैबिरन्तथा । वायव्यं मयनं नाम कापालमयं किङ्करं ।

तथाऽप्रतिघतां शक्तिं कौशभमसं तथैव च । अलं हयत्रिरं नाम सोमास्त्रं शिबिरप्रभं ।

पैशाचमल्लमजितं सर्वमसं तथाऽद्भुतं । मोहनं गोपणञ्चैव सन्तापनविलापनं ।

वृन्धणं पातनञ्चैव लाघ्नञ्चापि सुदारुणं । कालमुद्गरमशोभं सोभणञ्च महाप्रभं ।

सर्वसं मोहनञ्चैव तथा मायाधरं परं । गान्धर्वमसं दयितमसिरत्नञ्च नन्दकं ।

प्रस्त्रापनं प्रमयनं शरणास्त्रास्त्रमुत्तमं । अलं पाशुपतञ्चैव यथाऽप्रतिघता गतिः ।

एतान्यस्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा । चिषेप नरसिंहस्य दीप्रस्त्यग्रेरिवाकृतिः ।

अक्षैः प्रज्वलितैः विहमाण्योदसुराधिप । विवस्त्रान् धर्मक्षमये हिमवन्निवांशुभिः ।

स क्षमयां निलोद्भूतो देवानां सैन्यसागरः । चणैनास्त्रावयत् सिङ्गं मैमाकमि सगरः ।

प्रथेः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिभूतलेखया । वज्रैरग्निसिन्धव शिलाभिश्च महाद्रुमेः ।

मुद्गरेः कूटपाशैश्च शूलोलूखलपन्थैः । शतघ्नोभिश्च दीपाभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ।

परिवार्य समन्तान् निज्ज्वलैर्हरेरि तदा । खल्वमथस्य न लुप्तमूर्जितस्य महात्मनः ।

ते दानवाः पाशस्तप्तोदस्य महेन्द्रवज्राग्निनुत्सवेगाः । समन्ततोऽभ्युद्यतवाङ्मण्डाः स्त्रितास्त्रिघ्नोर्ध्वा देव मागेपाताः ।

मुप्यमासाकुलभूयिताङ्गाद्योनां शूला भूयितभोगभाजः । मुक्तावलोदामविभूयिताङ्गा इवा दवाभान्ति विराजपथाः ।

तेषां वायुप्रतिभौगर्भा ये केयूरमास्त्रावलयोत्कटानां । तान्युत्तमाङ्गान्यभिता विभ्रान्ति प्रभातस्यैवाऽऽवसमप्रभाणि ।

विभ्रैः समपज्जितानलप्रभैश्चाह्वयपूग्निश्च समाहृतो बभौ । गिरिर्यया सन्ततवर्षिभिर्बभौ । कृतान्धकारैस्तमकन्दरद्रुमैः ।

तैर्हन्त्यमानोऽपि महाज्ज्वलैश्चावलेहैर्हन्त्यगणैः समेत । शकन्त्याग्नौ भगवान् प्रतापवान् स्त्रितः प्रकृत्या हिमशानिवाचकः ।

दन्वादितायो नरसिंहकपिषा दितेः सुताः पावकतुल्यवर्धः । भयादिहेतुः पवनोद्भूता पयसा महोर्ध्वः सागरवारि

प्रतैर्द्धनुर्भिः सुमहातिवेगा युगान्तकाक्षप्रतिमान् शरौघान् । एकायनस्थाः समुत्पुनृर्बिहे महासुराः क्रोधविदीपिताङ्गाः । ११०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्षिणि नारसिंहे चतुस्त्रिंशदधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुराः खरमुखासैव भकराभोविषाननाः । देहाहमसुखास्थान्ये वराहमुखसंस्थिताः ।

बालसूर्यमुखासैव धूमकेतुमुखास्तथा । चन्द्रार्द्धचन्द्रवक्त्राश्च प्रदोशप्रिमुखास्तथा ।

हंसकुटुवक्त्राश्च व्यादितास्था भयावहाः । पञ्चास्थाः खेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा ।

विद्युष्किष्काश्चमोर्षाश्च तथास्त्रामुखसंस्थिताः । महापाहनिभास्तान्ये दानवा बलदर्पिताः ।

कैलासपुत्रवक्त्राश्च शरोरे शरवृष्टिभिः । अश्वत्थश्च शृगेन्द्रश्च न न्ययाश्चक्रुराहवे । ११०६

सर्वं भूयोऽपरान् घोरानसृजन्दातवाः शरान् । शृगेन्द्रैरपि संकुट्टा निश्वसन् हवोरगाः ।

ते दानवशरा घोरा शृगेन्द्राय समोरिता । विलयं जम्बुराकाशे खद्योता इव पर्वते ।

ततश्चापि घोराणि दैत्याः क्रोधसमन्विताः । शृगेन्द्रापाक्षिपन्नाश्च प्रज्वलन्ति समन्ततः ।

तैराबोद्भगनसृजैः संपतङ्गिः समारुतं । युगान्ते संप्रकाशस्त्रिंशद्वादित्यपदैरिव ।

तानि सर्वान्पि चक्रापि शृगेन्द्रेण महात्मना । निगोर्षानि प्रदोशानि पावकाश्चिः समानि वै । ११०७

तानि चक्रापि यदैनं प्रविशन्ति विभान्ति वै । मेघोदरदरी घोरां चन्द्रसूर्यपथा इव ।

हिरण्यकशिपुर्दैत्या भूयः प्राञ्जलदूर्जिताः । शक्तिं प्रज्वलितां घोरां ज्जतामनतद्विप्रभा ।

तामापतन्तोऽसंख्येयं शृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमां । ऊहारेष्वेव रौद्रेण बभञ्च भगवत्सदा ।

रराज भग्ना सा शक्तिर्शृगेन्द्रेण महीतले । यविष्कुलिङ्गा ज्वलिता महोष्णैः नभश्चूपा ।

नाराचपन्तिः सिंहश्च चित्रा रजे विदूरतः । नीलोत्पलपल्लवाणां मालोद्योज्ज्वलदर्शना । ११०८

गर्जिता च यथाकामं विक्रम्य च ययामुखं । तत्तैल्यमुसारितवांस्रुषापाथीव मासतः ।

ततोऽग्नवर्षं दैत्यैश्च यसृजन्त नभोगताः । नगमात्रैः शिलाखण्डैरिगिरिकूटैश्चाप्रभैः ।

तदग्नवर्षं सिंहश्च गात्रे निपतितं महत् । दिशो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरं यया ।

तमग्नौघैर्दितिमुत्साहदा बिम्बमरिन्दमे । प्राञ्जलादयन् यथा मेघा धाराभोरोष्पपर्वते ।

न च तस्मात्तयामामुदैल्योघा देवमास्थितं । भीमवेगाक्षलश्रेष्ठं समुद्रा इव मन्दरं । ११०९

ततोऽग्नवर्षं विहते जलवर्षमनन्तरं । घराभिरुत्तमाचामिः प्रादुराभौत समन्ततः ।

नभसः प्रप्युता धारास्त्रिगवेगाः सहस्रशः । आरुखन् पर्वन्तो योम दिश्वयोपदिशस्तथा ।

धाराषाश्च निपतिते वायोर्विष्कुलितेन च । वर्द्धता सैव वर्षेण न प्राश्नायत किञ्चन ।

धारा दिवि च संयुक्ता वसुधायाश्च सन्धयः । न स्पृशन्ति स्म तं तव निपतन्त्योऽनिभं भुवि ।

वाहता वटपुर्वर्षं मोपरिष्ठानु तोयदाः । शृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया । १११०

हतेऽग्नवर्षं तुल्ये जलवर्षं च प्रोपिते । ससृजुर्दानवा मायामप्रिवायुममीरिताः ।

नभसः प्रप्युतदैर्दितिगवेगः समन्ततः । अन्तामाखी महारोद्रो दोषतेजोऽन्तामनः ।

स सृष्टः पावकधेन दैत्यैश्च महात्मना । न शक्नोति महातेजा दग्धुमप्रतिमौजसं ।

तनिद्रसोयदैः सङ्घैः सदृशावो महाश्रुतिः । महता तोयवर्षेण ब्रजमायास पावकं ।

तस्यां प्रतिष्ठतायानु मायायां युधि दानवाः । सस्रजुर्घोरसङ्घातं तमस्रोत्रं समन्ततः ।

१९६०

तमसा संघते लोके दैत्यैश्चान्नायुधेषु वै । खनेजया परिहृतो दिवाकर दवावभौ ।

त्रिमिखां भुङ्कतिश्चास्य ददुःशर्दानवा रणे । ललाटस्थां विकूटस्थां गङ्गा विपथयामिव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यधर्मेषु नारसिंहे पञ्चविंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्वानुमायासु हतासु दितिमन्दनाः । हिरण्यकृष्णिपुं देव्या विषलाः शरणं गताः ।

ततः प्रज्वलितः क्रोधात् प्रदहन्निव चतुरा । हिरण्यकृष्णिपुर्द्वैत्यसालयामास मेदिनो ।

ततः प्रभुभिताः सर्वे सागराः सलिलाकराः । चलिता गिरयः सर्वे काननानि च सर्वशः ।

१९६१

तस्मिन्मुहूर्ते तु दैत्यैश्च तमोभूतमभूज्यत । तमसा समदह्यन्तं न प्राञ्जयत किञ्चन ।

आवहः प्रवहन्निव विवहस्य समीरणः । परावहः सर्वहस्य उदहस्य महानलः ।

तया परिवहः श्रीमानुत्पातभयभंजिनः । इत्येते शुभिताः सप्त भारता गगनेचराः ।

ये दयाः सर्वलोकस्य कथे प्रादुर्भवन्ति वै । ते दया गगने हृष्टा व्यचरन्ति यथासुखं ।

अयोगतस्यात्यचरयोगं दिवि निजाकरः । सघर्षं सघनचर्चं प्रशज्जाल नभो निशि ।

१९६२

विवर्णलस्य भगवान् गतो दिवि दिवाकरः । कृष्णः कबन्धस्य महान् सत्यते स्य गमलले ।

अमुञ्च चाक्षितां सूर्यो धूमवर्धनं महाभयां । गगनस्य भगवान् सततं परिविश्यते ।

सप्त धूमनिभा घोराः सूर्यो दिवि समुत्थिताः । धोमस्य गगनस्य पशसि हन्ति शृङ्गगाः ।

वामे च दक्षिणे चैव स्थिताः शृङ्गहृदयतो । शनैश्चो लोहितज्वा लोहितान्कंभयुतिः ।

समं समभिराहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः । शृङ्गाणि कनकैर्घोरा युगान्तावत्तंका पशः ।

१९६३

चन्द्रमास्य सनचरो घटैः सप्तभिराहतः । चराचरविनाशाय रोहिणी नाभ्यवर्तत ।

मृहीतो राक्षसा सूर्यो उल्लाभिरनिहन्त्यते । उल्लाः प्रज्वलिताश्चन्द्रे प्रचलुर्घोरदर्भगाः ।

देवानामपि यो देव सोऽप्यवर्धत शोणितं । अपतद्गनावुल्लाः विपुद्रूपाग्निसखा ।

अक्राले यं द्रुमाः सर्वे पुष्पानि च फलानि च । लतास्य सफलाः सर्वा यो आर्द्रैर्द्विजशने ।

फले फलान्यशायन्त पुष्पे पुष्पे तथैव च । उन्मूलानि निमूलानि दहन्ति च ददन्ति च ।

१९६४

विक्रोशन्ति च गभीरं धूमायने त्ववन्ति च । मनिमाः सर्वदेवानां कथयन्त्या युगधरं ।

आरण्यैः सह संघृष्टा याम्याश्च मृगपक्षिण । पुकुर्भैरवं तव मृगेन्द्र समुपस्थिते ।

मयश्च प्रतिशोभं वै दहन्ति कलुषोदकाः । न प्रकाशन्ति च दिशो रत्नरेषु समानुल्लाः ।

वानस्यत्या न पूज्यन्ते पूजनाः कथञ्चन । वायुवेगेन हन्यन्ते भन्यन्ते प्रवहन्ति च ।

यदा च सर्वभूतानां क्षाया न परिवर्तते । अपराजयते सूर्यो लोकानां चयकारणे ।

१९६५

तदा हिरण्यकृष्णिपुर्द्वैत्योपरि येन नः । भाषागारायुधगारे निविष्टमभवत्प्रभु ।

तथैव चायुधगारे धूमराजिरुह्यत । स तान्दुष्टा भयोपातात् हिरण्यकृष्णिपुहता ।

पुरोहितं तदा शुकं वचनञ्चेदममवीत् । किमर्थं भगवजेते महात्पाताः समुत्थिताः ।

श्रोतुमिच्छामि कार्त्तव्यं परं कौतुकं हि मे ।

॥ शुक उवाच ॥ शृणु राजसवहितो वदतो मे महाशुर । यदर्थमेते दृश्यन्ते महात्पाता महाभयाः ।

११८०

यक्षैते सस्यदृश्यन्ते राज्ञो राज्ञे महाशुर । देवो वा द्रियते तस्य राजा वा न भक्ष्यन्ति ।

तत्र भुञ्जा समोचल यथा सन्मै यदीप्यसि । महद्भयं हि नचिराङ्गविव्यति न संशयः ।

एतावदुक्ता शुकस्तु शिरण्यकशिपुं तदा । लखौत्युक्ता च दैत्यैर्न भगामस्तं निवेशनं ।

तस्मिन् गते तु दैत्यैश्च श्लाघ्यस्तु शिरं तदा । आधाञ्चके सुदीपात्मा ब्रह्मावाक्यमनुसरन् ।

असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च । दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिर्द्दशाः ।

११८१

एते चान्ये च बहवो घोरा क्लृप्तातर्भवाः । दैत्यैश्च विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्म्मताः ।

ततो शिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरं । अभ्यद्रवत वेगेन धरणीमनुकण्ठयन् ।

शिरण्यकशिपुर्द्विधाः पदा संस्पृष्टवान्मर्धौ । सन्दष्टौष्ठपटः कोधादाराध इव पूर्वजः ।

मैदिन्यां कण्ठ्यमानायां दैत्यैश्च महात्मना । महीधरेभ्यो नागेन्द्रा निपेतुर्भयविक्रमाः ।

विपन्नास्तान्कुलैर्लक्षैर्षिमुञ्चन्तो ज्ञताग्रजं । षतुःशोभां पञ्चशोभां षतशोपांश्च पञ्चगाः ।

११८२

वासुकिश्चक्रश्चैव कर्कोटकधनञ्जयो । रत्नापनः कालिवश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ।

सहस्रशोर्षट्पद्मागो हेमतालम्बजः मधुः । शेषाङ्गनो महोपास्तो दुष्प्रकल्पः प्रकम्पितः ।

दीप्तान्दन्तभ्रंशस्त्राणि श्रुतिबोधरणानि वै । कुट्टेन षट् दैत्येन कम्पिताणि समन्ततः ।

पातालतलवाहिनेऽनागतेऽशोधराः शिवाः । आपय सहसा दुग्धा दुष्प्रकपरयाः शूभाः ।

नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा । यमुना चैव कावेरी कृष्णेशा तथैव च ।

११८३

तुङ्गवेणा महाभाग नदी गोदावरी तथा । चर्मण्वती च शिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ।

मेकलम्भवश्चैव शोणो मणिनिभेदकः । सुषोता नर्मदा चैव तथा वेववती नदी ।

गोमती गोकुलाकीर्णो तथा पूष्पा सरस्वती । महो कालमही चैव तमसा पुष्पसरिनी ।

सोता चेपुमती चैव हेमिका च महानदी । जम्बूनदी रघवचितः सन्मरक्षोपशोभितः ।

सुरर्षकुम्भश्चैव सुवर्षाकरमण्डितः । महानदश्च ज्योतिषाः शैलकाननभूषितः ।

११८४

पत्तनं कैशिकाराणां द्रविडा रजताकराः । मगधाश्च महायामा पेरुणा वज्राक्षयैव च ।

सुह्राः पल्हा विदेहाश्च मालवाः काशिकोमलाः । भवनं वनेतयश्च सुपर्णश्च चकम्पितः ।

केलाषधिचराकारं यत्नं विश्वकर्मा । रक्तोयां भीमरोगो क्षौद्रियो नाम शगरः ।

शूभः पाण्डुरमेघाभः घोरोदयैव शानरः । उदयश्चैव शैलेन्द्र उज्जितः व्रतयोजनं ।

सुवर्षवेदिक्षः श्रीमान्मेषरंक्तिनिषेवितः । भाजमानोऽर्कपट्टमैतकनयैर्दुर्भेदः ।

११८५

सालैश्चाक्षैरमाष्टेय कर्णिकारैः सुगुम्पितैः । अयोमुखश्च विपुलः पन्नो धातुमण्डितः ।

तमाश्वनगन्धश्च धर्मतो मलयः शूभः । मुराशाश्चैव वाद्योका मद्राभोराक्षयैव च ।

भोजः पाण्ड्याश्च अङ्गाश्च कलिङ्गाश्चाश्वलिङ्गकाः । तथैव चैङ्गाः पौण्ड्राश्च वामचूलाः सकेरलाः ।

शोभितास्तेन दैत्येण सदेवाः साप्सरोगणाः । अगस्त्यभवनञ्चैव सद्यस्त्वृत्तं पुरा ।

पिङ्गचारुणसंधैश्चैवितं सुमनोरमं । विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितस्तताद्रुमं ।

१९८४

जातरूपमयैः शृङ्गेरस्परोगणशेवितं । गिरिः पुष्पितकक्षैव लक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः ।

उत्थितः सागरं भित्ता वयस्यश्चन्द्रसूर्ययोः । रराज सुमहाशृङ्गेरगंगं विलिखन्निव ।

चन्द्रसूर्याश्रयंकाशैः सागरान्मुसमावृतः । विद्युत्तान् यन्ततः शोभामायतः प्रतयोजनं ।

विद्युतां यच्च सप्ताता निपात्यन्ते नगोत्तमे । प्लवभः पर्वतश्चैव शोभान् दृष्टमर्थस्मितः ।

कुञ्जरः पर्वतश्चैव यन्नागस्त्यशृङ्गेरुभं । विशालरथा दुर्दृषां सर्पाक्षामालया पुरी ।

१९८५

तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेण प्रकल्पिता । महाभेजगिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ।

पद्मवांश्च गिरिश्रेष्ठो वराहश्चैव पर्वतः । प्राग्भ्यातिवपुरश्चैव जातरूपमर्थं शृङ्गेरुम् ।

यस्मिन्नुवाच दुष्टात्मा नरको नाम दानवः । मेघश्च पर्वतश्चैव मेघगम्भीरनिखनः ।

यच्च पट्टिः स्रक्ष्णाणि पर्वतानां विश्राम्यते । तदृषादित्यसंकाशो मेघश्चैव महागिरिः ।

देवावाचः शृङ्गेरुः पुण्यो गिरिराजो हिरण्यधः । हेमशृङ्गेरु महाभैरवस्तथा मेघसखो गिरिः ।

१९८६

कैलासश्चापि शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कल्पितः । यत्पराचपगन्धर्वैर्नितं शेषितकन्दरः ।

श्रीमान्मनोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादधः । हेमपुष्करसङ्कलं तेन वैशङ्कनं वरः ।

कल्पितं मानवश्चैव राजहंसनिषेवितं । जिशृङ्गः पर्वतश्चैव कुमारी च हरिद्वरा ।

तुषारचयसंकाशो मन्दरश्चैव पर्वतः । उन्नोरवीजश्च गिरीशद्वीपस्तक्ष्णायाश्चिरात् ।

मृगपतेयः निलयस्तथा पुष्करपर्वतः । देवादृष्टपर्वतश्चैव तथा वै बालुको गिरिः ।

१९८७

शैलः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देशा जलपदास्तथा ।

नद्यश्च सागराः सर्वे दानवेन्द्रेण कल्पिताः । कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्रास्त्यश्चैव कल्पितः ।

खेचराश्च निम्बापुत्राः पातालस्तक्ष्णाश्विनः । गणस्तथाऽपरा रैन्द्रो मेघनामाऽकुमारमुधः ।

जार्दंगो भीमवैद्यश्च सर्वे एवाभिकल्पिताः ।

इति श्रीमहाभारते धिसेषु हरिवंशे भविष्यमर्षिण नारसिंहे षट्त्रिंशदधिकद्विंशतोल्लासायः ॥ २३६ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ तवादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वषवस्तथा । रुद्रा देवा महात्मानो महत्तथ महावलाः ।

१९८८

आगम्य ते मृगेन्द्रश्च सकाशं सूर्यवर्धनः । ऊचुः संवत्समनयो देवा लोकजयादिताः ।

अहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनं । दुर्धनमसदापारं यद्द सर्वैर्ब्रह्मादयैः ।

तं क्षेपामनको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन । तस्माच्च हितायैव लोकानां स्वस्ति वै कुर्व ।

तंगुरुः सर्वलोकानां तमिन्द्रस्त्वं पितामहः । श्वेतो तदन्यच्छरं न भूतं न भविष्यति ।

तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिबन्धवः । ननाद मुमहानादमतिगम्भीरनिखनः ।

१९८९

पाटितान्सुरेन्द्राणां मृगेन्द्रेण महात्मान । सिंहेनादेन महता हृदयानि मर्माणि च ।

गणः कोधवेशो नाम कालकेयलाऽपरः । वेगश्च वैमलेयश्च वैहिकेयश्च वीर्यवान् ।
 संज्ञादीयो महानादो विदेषश्च तथा गणः । कपिलश्च महोपज्ञो व्याघ्राचः चितिकम्पनः ।
 खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलवासिनः । गणस्ययाऽपरो रौद्रो मेघनादोऽङ्कुशामुधः ।
 ऊर्जंगो भीमवेगश्च भीमकर्माऽकलोचनः । वज्रो गृध्रो करालश्च हिरण्यकशिपुस्ततः ।
 जीमूतघनसंक्रामो जीमूतघनवेगवान् । जीमूतघननिर्घावो जीमूतसदृश्चतुः ।
 देवारिर्दिंतिजो वृक्षो नृसिंहं समुपाङ्गवत् । समुत्पत्य ततस्त्रोत्थैर्मन्त्रैश्च महानखैः ।
 तदोद्धारवहायेन विदार्य निहतो, युधि ।

११५०

मही च लोकाश्च शशी नभश्च पथाश्च सूर्यश्च दिग्भ्यश्च रज्याः । नक्षत्रं जैलाश्च महार्णवाश्च गताः प्रवादं दितिपुत्रनाशात् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे हिरण्यकशिपुवधे सप्तत्रिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः । तुष्टुवुर्विवैश्लोचैरादिदेवं जनातनम् । ११५१

॥ देवा ऊचुः ॥ यत्तथा विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः । एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ।

शृगेरुत्वञ्च लोकपुष्पस्यन्तेषु वा विभो । गच्छन्ति च त्वां मुनयो शृगेरु इति नित्यशः ।

तत्प्रसादात् स्वकं स्थाप्य प्रतिपन्नाः सा वै विभो । इत्युक्तवत्यु देवेषु नृसिंहेन महात्मनः ।

ब्रह्मा च परममोतो विष्णोः शोचमुदैरयत् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भवानचरमयत्कमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमं । कूटस्थमकृतं कर्षेयनातनमनामर्थं । ११५२

शंखो योगे च था बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिहिता । तां भवान् वेद विद्यात्मा पुरुषः प्रायतो भुवः ।

यत्काम्यस्तस्य भगवांस्ततः सर्वमिदं जगत् । भवानेव वयं देवा भवानात्मा भवान् प्रभुः ।

चतुर्विंशत्कर्तृत्वं सर्वलोकगुरुविभुः । चतुर्थेयगच्छेत्तः सर्वलोकान्तकान्तक ।

चतुर्वेदचतुर्थोऽप्यचतुरात्मा जनातनः । प्रतिष्ठा सर्वलोकानामनमस्तु पुरुषः ।

कपिलप्रभृतीनाञ्च त्वं यतोर्गा परा गतिः । जनादिमथनिधनः सर्वोत्तमा पुरुषोत्तमः । ११५३

खट्वा त्वं लङ्घ्यं संहर्या तमेको लोकसावकः । भवान् ब्रह्मा च इन्द्रश्च महेन्द्रो वरुणो यमः ।

भवान् कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।

पराञ्च भिद्धिं परमश्च देवं परश्च भूम्नं परमं तपश्च । परश्च धर्मं परमं यश्च त्वामाङ्गरग्न्यं पुरुषं पुराणं ।

परश्च सत्यं परमं हविश्च परं पवित्रं परमश्च मार्गं । परश्च वर्गं परमश्च शैवं त्वामाङ्गरग्न्यं पुरुषं पुराणं । ११५४

परं प्ररोहं परमश्च धाम परञ्च योगं परमाञ्च वाणीं । परं रुह्यं परमा गतिश्च त्वामाङ्गरग्न्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं पदं यत् परं परस्थापि परश्च देवं । परं परस्थापि परं प्रभुश्च त्वामाङ्गरग्न्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं प्रधानं परं परस्थापि परश्च तत्त्वं । परं परस्थापि परश्च धाढ त्वामाङ्गरग्न्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं यज्ञो यत् परं परस्थापि परं वरं यत् । परं परस्थापि परं पवित्रं त्वामाङ्गरग्न्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं पूरणं परश्च गुह्यं परमश्च मन्त्रं । परञ्च योगिनं परं सुगुह्यं त्वामाङ्गरग्न्यं पुरुषं पुराणं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमुक्ता तु भवान् सर्वलोकपितामहः । स्तुता नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः । ११५५

ततो नदसु द्रव्येषु नृत्यन्तीत्युक्तः स च । चोरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीश्वरः ।

नारसिंहं वपुस्तत्रा स्नापयित्वा च तद्रूपः । पौराणं रूपमास्त्राय प्रययौ गडध्वजः ।

अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भासता । अत्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्नानमगमत् प्रभुः ।

एवं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तथा । देवारिसिंहतो राजन् हिरण्यकशिपु पुरा ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्षणि नारसिंहे वृष्णलोचने अष्टविंशदधिकविंशोऽध्यायः ॥२२८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारसिंहो मया प्रोक्तो भूयाऽयं वामनोऽपरः । यत्र वामनमास्त्राय रूपं रूपवताम्बरः । १२८०

बलेभ्यस्तृतीयां यत्रो विष्णुना प्रभविष्णुना । विक्रमैस्त्रिभिराकम्प्यैस्त्रोक्तमखिलं इतः ।

समुद्ररसना चोर्ध्वं मानानगविभूयिता । इला दत्ता सुरेन्द्राय त्रकाय प्रभविष्णुना ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ अत्र मे संशयो ब्रह्मलक्ष्मिं विस्मयो महान् । कथं नारायणो देवो वामनलमुपागतः ।

यः पुराणे पुराणात्मा भूला नारायणो विभुः । पद्मनाभो महाबाहोर्लोकानां प्रकृतिर्भुवः ।

अनादिमध्यमिधनस्तैलौक्यादिः सनातनः । देवदेवः सुराध्यक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः । १२८१

हव्यकव्यवहः श्रीमान् हव्यकव्यभुगव्ययः । अदित्या देवमातुस्तु कार्यं गर्भेऽभवत् प्रभुः ।

सृष्टा यो वाचवस्थापि सकथं वाचवानुजः । प्रकृतो दिवि देवेशो विष्णुर्लं प्राप्तवान् कर्णः ।

एतदाचक्ष मे ब्रह्मन् प्रादुर्भावं महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ द्रष्टुं राजन् कथां दिव्यामर्चिताम्द्विपुत्रैः । पुराणैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्मोक्तां ब्राह्मणेतितां ।

मारीचश्च सुरेशश्च कश्यपश्च प्रजापते । अदितिर्दितिर्देवाभ्यो भगिन्यो जनमेजय । १२८२

अदित्या जमिरे देवाः कश्यपश्च महात्मन । धाताऽर्था च मित्रश्च वरुणोऽङ्गो मंगक्षया ।

इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दक्षश्च सतः । तत्संस्कारादभ्यसृष्टा दादमी विष्णुवर्धन ।

दित्या प्रकृतो बलवान् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । तस्यानुजश्च दैत्यैश्चो हिरण्यको महाबलः ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः । प्रह्लादश्चादौ शत्रूदो ज्योत्स्नश्चादौ यव च ।

विरोचनश्च प्राज्ञादिस्तथ पुत्रो बलिः सतः । पुत्रपौत्रं बलवतां तेषामनघमन्ययः । १२८३

तेजस्विनां सुरारोणां दैत्यैश्चाणां महात्मनां । गणाः सुवज्रयो राजन् देवे देवे सहस्रशः ।

ते दृष्ट्वा नरसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतं । दैत्या देवबधार्थाय बलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ।

दृष्ट्वा धर्मपरे नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियं । शौन्याध्ययनवपुषं सर्वज्ञानविभारदं ।

परावरम्यहीनार्थं तत्तदग्निमन्ययं । तेजस्विनं हनन्नास हिरण्यकशिपुं यथा ।

अभिप्रेक्षेण दिव्येन बलिं वैरोचनं प्रभुः । दैत्याधिपत्ये दितिजालदा सर्वेऽभ्युपगन् । १२८४

अभिपिबन्त दैत्यैश्चैर्बलिर्बलवतां वरः । ब्रह्मणा चैव तृष्टेन हिरण्यकशिपोः पदं ।

अभिपिबन्तोऽसुरैः सार्द्धं बलिर्वैरोचनिकादा । काञ्चने कस्यवेः स्रुतोः सर्वतोर्ध्वान्मुपभूते ।

अयमर्धं ततश्चक्रुर्महिकक्षा दानवाः । बलेरतु सर्वोर्ध्वं च विहायनवतश्च च ।

एतमर्धं दानवाः सर्वे बलिं बलवताम्बरं । ततो विद्यापद्यामामुः शिराभिः पतिताः शिताः ।

॥ देव्या ऊचुः ॥ विदितं तव दैत्यैश्च हरिश्चक्रप्रपोषं वा । त्रैलोक्यमाधोदखिं सह सावरजग्नम् । १८८१

पितामहन्तु ते हत्वा बुरेः सुरनिखदध । इतं तदेव त्रैलोक्यं ब्रह्मैवाभिषेचितः ।

तत्तं पैतामहं राज्यं प्रत्ताहर्नुमिहापसि । अस्माभिः सहितो नाय त्रैलोक्यमिदमवयं ।

प्रत्तानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ।

अमुरगणसहस्रवदृत्स्वं अयं दिवि देवपतिं सङ्गानुभं तं । अमितबलपराक्रमोऽसि राजकृतियशसे खगुणैः पितामहं खं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेव हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने नखेरभिषेके जनकवाराहदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निग्रहं तेषां वचनं महामतिर्वंखिलदा प्रीतमना महाबलः । आश्वापयामास च दैत्यकोटौ त्रैलोक्यं
अथैव जपेम सख्यं । १८८२

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मैर्वैरोचनेसदा । उद्योगं परमसंकुर्दानवा युद्धदुर्धदाः ।

महापद्मो निकुम्भश्च पूर्णकुम्भश्च वीर्यवान् । काञ्चनाक्षः कपिलकुम्भो आशाक्षः चितिकम्पनः ।

सितशेखरैर्ज्वलन्स वज्रनाभः शिखी जटी । महस्रवाज्रकिंचो मोनाक्षः प्रियदर्शनः ।

एकाक्ष एकपात्रुणो विद्युदक्षस्तुभुजः । गजोदरो गजकिरा गजस्कन्धो गजेक्षकः ।

अष्टदंष्ट्रतुर्वदो नेत्रनादो जलन्ममः । करालो व्यासजिह्वश्च शताङ्गः श्रतलोचनः । १८८३

बहस्रपादः कृष्णमुखः कृष्णशैव महाभुरः । रणोत्कटो दानपतिः शैलकम्पो कुलाकुलः ।

धमुद्रो रभसदण्डो धूमशैव प्रियङ्करः । गोम्रजो गोधुरो रौद्रे गोदन्तः खलिको ध्रुवः ।

भामपो भामभक्ष्य वेगवान् केतुमान् शिवि । पङ्कदिग्भरिरोरस्य दृढत्वोर्त्तिर्ध्वजानुः ।

समप्रभो विजुम्भाष्टो विक्रपाक्षो हराहरौ । श्वेतश्रीर्षयश्चन्द्रश्चन्द्रश्च चन्द्रतापनः ।

विहरो दीर्घकण्डश्च मसपो माहताम्रजः । कालकञ्जो महाक्रोधः ब्रह्मनः कुलभः कथः । १८८४

समुद्रमथनो नादो विदर्भश्च महाबलः । प्रलम्भो नरदो बालो खलमः काललोचनः ।

वरिष्ठश्च गविष्ठश्च भूतलोन्मथनो विभुः । मुप्रसादः क्षितीटो च खवीरकौ महाभुरः ।

मुवाङ्गः खञ्जनाङ्गश्च बहणः कलषोदरः । सोमपो देवपात्री च प्रवरो शीरमर्हकः ।

शुभ्रपुण्ड्रश्चक्रिश्च कुम्भनेत्रः शशिध्वजः । यथास्तुतिमवा प्रोक्तो मारीचेः कीर्त्तिवर्धनाः । १८८५

एते चाम्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः । रथैर्धौर्ज्ज्वाहस्यैर्युग्मैश्च दंजिताः ।

दिव्यमात्र्यान्मरधरा दिव्यस्त्रगनुलेपनाः । दिव्यैश्च कवचैर्वैद्यैः दिव्यैर्देवोक्तेर्धनैः ।

दिव्यान्मरधरा दैव्या गज्यमाना इवाम्बुदाः । दृढहस्तिः स्रन्दनापोधैश्चास्त्रयन्तो वपुर्नराः ।

महाबला दिव्यबलास्त्रधारिणो भुजङ्गभोग्रप्रतिमैर्ध्वजानुजैः । मुदुर्ध्वया दैव्यवृषाः सुरारयो दितिप्रिया शोभितलोहि
तेजसाः ।

ते अप्मूर्कजलनेन्दुर्योर्ध्वा मेहेन्दवश्चानितुच्छवेगाः । विवृत्तदंष्ट्रा हरिधूसकेषा विनर्दमानाः शरदीव मेघाः ।

बहस्रवाङ्मोहन्तु बलैः पुल्लो महाबलः । रसातिरयक्रोधाऽनो संनकातश्च योर्ध्ववान् । १८८६

सर्वे मायाधराः शूराः सर्वे दिक्पालयोधिकः । सर्वे बलमदोन्मिताः सर्वे स्रग्धरास्तथा ।

सर्वे काञ्चनशैलाभा, सर्वे कौशेयवाससः । किरीटोष्णीषमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ।
 चिरण्वकवा सर्वे चिरण्वध्वजकेतव । सन्दनस्था वराजन्त शरदा इव खेयदा ।
 तापनीयेभ्यैरनिन्दैः कालाग्निज्वलितप्रभैः । हेमपर्वतप्रदङ्गस्थाः पुष्पिता इव किङ्गकाः ।
 तेषां मध्यगता वारुण प्रादुषोवोत्थितो घन । स्थित शक्तिमदापाणिस्त्रिजन्तप्रतिमि रथे ।

१९८५

। चित्राघोषाध्वजयुगे चित्रभक्तिविराजिते । गदापरिघ्नघ्नपूर्णैः हेमजालविभूषिते ।
 अश्वोद्यमानो दितिजैर्वालिखित्यैरिवाद्भुमान् । शानामप्रहरणैर्घोरैस्त्रोद्वहद्वैरिवोरगैः ।
 पञ्च तस्य महावीर्या दानवा युद्धदुर्भवा । रत्नचूरयमवपा व्यादितास्त्रा भयानकाः ।
 सुबाहुर्मैघमादस्य भीमवेगस्य वीर्यवान् । तथा गगनमुद्धूय वेगवान् केतुमानपि ।

कनकरजतभक्तिचित्रपार्श्वे पतनपतिप्रतिमि रथे स्त्रितोऽभूत् । जलदग्निनदतुल्यनेमिघोषे सुरगणसैन्यबधाय दानवैश्च ॥ १९८६ ॥

अनायुवाथा पुत्रस्तु बलो नाम महासुर । द्रुत, व्रतघ्नस्तेषु रथानां भीमवर्षसा ।
 युक्तमृगघ्नस्तेषु रथमादह्य वीर्यवान् । नीलाययमयं चोर्वायवसाह सुदुर्जयं ।
 नीलाम्बरधर श्रीमान् वैदूर्याचलवन्निभ । महता रथद्वन्द्वेन प्रययौ दानवसहदा ।
 तत्रैकार्षेयवक्त्राद्यैः सैन्यमध्ये वराजत । प्रभातवसथे श्रीमान् वसुद्रक्ष इवाद्भुमान् ।

स तप्तजाम्बूनदतुल्यवर्षसा निशक्राकारतडिङ्गावहण । किरीटमुखेन विभाति शोभिना यथागिरि शृङ्गवरेण भास्वता ॥ १९८७ ॥

पट्टीरयसहस्राणि नमुषेरसुरस्य वै । खरयुक्तानि सर्वान्पि भेषतुल्यरवाणि च ।
 नानामप्रहरणा सर्वे सर्वे ते चित्रघोषिण । महाभूषणसकाशावेगवान् महाबलाः ।
 रथो व्याघ्रघ्नस्तेषु युक्त परमवीर्यवान् । नमुषेरसुरेन्द्रस्य सर्वैरन्नविभूषित ।
 शार्ङ्गचरिण्युद्गुम्भे तस्य केतुर्धिरणस्य । रथमध्येऽसुरेणस्य दिनमध्ये रविर्धरा ।

स भीमवेगस्य महाबलस्य प्रमत्तश्चापं हिमवानिव स्थित । नीलाम्बर काञ्चनपङ्कजैः दिशामगो यदुदितकच ॥ १९८८ ॥

किङ्किणोष्णानिर्घोषं तपनीयपरिष्कृत । सपताकध्वजोपेतं ससन्ध्यमिव तोयत् ।
 चक्रेयत्तुर्भिः संयुक्तमष्टनलायतानारं । हेमजाखान्तुल्य दीप्तं कालचक्रमिवोद्यतं ।
 नानायुधधरं दिव्य व्याघ्रधर्मरिच्छद । ईहामृगगणाकोपं चित्रभक्तिविराजित ।
 तूष्णीरग्रतघ्नपूर्णं शक्तितामरघटुलं । गदामुद्गरसम्पाधमादरोह मथो रथं ।

दुक्तमृगघ्नस्तेषु सन्मकेश्वरवर्षसा । राजतेनैव शैलेन शोभितं सिद्धकेतुना ।

१९८९

स तदा द्भुम्भे देव्या विप्रकर्षीकृतं बली । रथरथे स्थित श्रीमानुदस्य इवाद्भुमान् ।

निमलरजतविन्दुशोभिताङ्ग मणिकुलकोज्ज्वलतवारभक्तिविच । अयुतशतसहस्रमूर्च्छितानां भयमनुयाति महाहवे रथानां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने चत्वारिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २४० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुलोमा तु महादेव्यश्विनिराकारवन्निभ । अदरोदायस्य चोर्वायव पररथादहं ।

पर्वतोत्करभंकाश्च सोऽप्राज्ञान्नारानारं । नेमिघोषेण महता बुभुक्षामिव भागर ।

गदापरिघ्ननिखिन्नेलोमरे धपरवधे । शक्तिमुद्गरसम्पूर्णं यतोऽयमिव तोषदं ।

१९९०

रयमुद्रसहस्रेण संयुक्तं वायुवेनिना । पुलोमाहस्य युद्धाय प्रसिद्धो युद्धदुर्धरः ।
 यष्टीरथसहस्राणि पुलोमानो महाबलम् । अन्ययुः सूर्यवर्षानि भ्राजमानानि तेजसा ।
 खड्गध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्षसा । शुशुभे रयमध्यस्थः पर्यन्तस्य द्वाशुमान् ।
 सुचारुधामीकरपट्टनद्धा महागदा कालनिभा महात्मा । अग्रे वधाज स सैन्यमध्ये कार्पासवर्षो केतुरिवोद्धिताग्नेः ।
 हयपीवस्तु बलवान् हयपीवैर्माहासुरैः । दृतः जतसहस्रेण रथानां रयसप्तमः । ११८५
 धराधरनिभाकारं सपत्नानोकमर्दनं । खन्देन भीतमास्त्राय युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
 येतशैलप्रतीकाशः येतकुण्डलभूषणः । शुशुभे रयमध्यस्थः येतयेदङ्ग इवाचलः ।
 महता सन्तप्रीयेण राजता नागकेतुना । वैदूर्यमणिचित्रेण प्रवालकुण्डलोभिना ।
 अमितबलपराक्रमद्युतेनां वररघिमानमुज्ज्वल्यन्तानां । अक्षरगणशतानि गच्छमाने बिदशगणा इव वासवं प्रयान् ।
 प्रह्लादस्तु महाप्रज्ञः सर्वज्ञास्त्रविशारदः । सर्वमायाधरः श्रीमान् यष्टा क्रतुश्रुतैः प्रभुः । ११८६
 समनद्यत तेजसी पावकाणि समप्रभः । रथानीकेन महता दुर्द्दिनयोगेन्द्रादिना ।
 शूरेणाभितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा । दृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पीतामहः ।
 खवीव्यादयणीर्द्वैर्द्वैर्मानवारणविक्रमः । सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिबोः देव स्थितः ।
 स धैर्येणादधेःपुच्छो वपुशाऽग्ररिव ज्वलन् । तेजसा भास्कराकारः समया प्रयिवीक्षसः ।
 तालध्वजेन दोष्टेन रथेनानिविराजता । यान्तं तममुद्यान्ति स्य दानवाः शतसंघस्यः । ११८७
 हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे रजविभूषिताः । दिव्याङ्गरागामरणाः समरस्थे निवर्त्तिनः ।
 जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्यरचिताङ्गदाः । दिव्यखन्दनमध्यस्थाः खलो इव महापहाः ।
 आचारवांश्चैव जितेन्द्रियस्य धर्मै रतः सत्यपरोऽनमूयुः । स्थितोऽश्रितोयाम्बुदवायुकन्यो रूपो यथा सर्वहरः कृतान्तः ।
 अमरस्तु महाभायो दैत्यानां रययूथपः । आदरोहं रथं दिव्यं सर्वसुद्विशारदः ।
 लोहिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तेनात्मकुण्डलः । ओमूतघनसंकाशो दिव्यसगुणलेपनः । ११८८
 विद्युद्गतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्षसा । मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्यान्तरशोभिना ।
 तपनीयेन महता कवचेन विराजता । सन्ध्यासंखेय सज्ज्वलः श्रीमानसश्लोषयः ।
 विश्रक्तसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिना । बलिनां कालकल्पानामन्ययुः अमरं तदा ।
 युक्तं हयसहस्रेण शुक्लवर्णेन राजता । क्रौञ्चध्वजेन दोष्टेन रथेनास्वशोभिना ।
 व्यासकवैदूर्यसुवर्णजालं नानाविधश्रेज्ज्वलभक्तिचित्रं । विद्युप्रभं भीमरवं सुवेगं रथं समारुह्य रराज दैत्यः । ११८९
 इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्यन्ते वामने प्रदुर्भावे दैत्यसहस्रे एकवत्सराश्रित्यैकदिश्रुतेऽध्यायः ॥ २३१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्लादस्तु तैव दैत्यः परपुरेन्द्रयः । हिरण्यकशिपोः पुनः प्रययौ युद्धसालसः
 चतुर्थकेण घनेन चिनन्वप्रतिभेन च । युक्ताथैर्वाहोर्वाहैः सिंहवज्रैरजिह्वैः ।
 भीमगम्भीरघोषेण निमिषोपेण वलुना । चालयन् वसुधां सन्तो सशैलवनकाननां ।
 विनर्दमानो दैत्यांश्च समन्तात् पथ्यवारयन् । शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनां ।

परिधेभिर्दिपाद्यैश्च प्रायेः प्रायेः पराध्वैः । विविधायुधहस्ताकोऽङ्गुलमद्भुरपाचयः ।

१२१०

सुवर्णालनिर्मुनेर्वज्रेण समस्तदृताः । रथेषु कवचैवान्ये शोभमाना महासुराः ।

ततो विप्रालोच्यतश्चैव रूपे बभौ रथे काञ्चनरत्नचित्रे । देव्याधिपः बलबलानुरूपः समास्त्रितस्त्रयतिमेव रूपे ।

विरोचनस्य सप्तवान् वेश्मनरथमयुतिः । महता रथवेगेन यन्माञ्जुवक्रः शुचिः ।

यूधानां विनियोगशोः शानविज्ञानतन्मवित् । बलेः पिताऽनुरवरः सुराणामिव वाचयः ।

सर्वायुधधरोपेतं किङ्किणीजालभूषितं । नुयुक्तं वामिमुक्तानां वरुणैवाङ्गुलिना ।

१२११

रथमारुह्य दैत्यैश्चैव बभौ मेहरिवापराः । किङ्किणीजालपर्यन्तं गम्येत्तद्वज्रशोभितं ।

सन्ध्याध्वसमवर्षाभिः पताकाभिरस्रदुतं ।

प्रवासाज्जन्मदभक्तिचित्र व्याघ्रन्मिमुकाफलशोभितश्च । रथं समावृज्य किरोटमात्रो वधौ च युद्धाभिमुखाऽनुरेभ्रः ।

विरोचनमनुजयैव कुजको नाम शीर्षवान् । सान्द्रमैत्र्यैश्च वरुणैश्च काञ्चनभूषिते ।

दुतो मदवलोत्सिहैर्देवारिभिरिन्दमः । प्रासपात्रगदाहस्तैर्गणवैर्दुर्गकांक्षिभिः ।

१२१२

च पर्वतनिभाकारो भिन्नाङ्गनचयप्रभः । महता आजमानेन किरोटमात्रैर्वचैश्च ।

धर्मरत्नविचित्रैश्च कवचेन सुषंढतः । महता दीप्तवपुषा क्षणंदार इवाङ्गुमान् ।

प्रातःकौशेन महता तासदृशेण केतुना । रराज रथमध्वसो मेदक्ष इव भास्करः ।

रथपटुरतिवीर्यवत्समुद्भिः सुरसमराभिमुखः प्रयाति तूषैः । अनुरगवचमाहतः कुञ्जश्लिखद्वज्रगणैरिव वृषणाऽनुरेभ्रः ।

अविधेयमा च तत्रैव दानवः पर्वतायुधः । दास्ये नपुत्राणां दास्ये दादपाननः ।

१२१३

रौद्रः शक्रटचक्राको महाकायो महाबलः । कृष्णवाचा महादंष्ट्रः किरोटो घोषिताननः ।

दुतो दैत्यवहस्यैर्गिरिपादपयोधिभिः । जालारूपधरैर्दृष्टैर्दैत्यैश्चिद्वज्रचुम्भिः ।

तेऽङ्गुलहस्ता गमने चरन्त इतस्ततोऽयदभोमनादाः । खं हादयन्महापयोधयिष्का यद्येत्यिता प्राहृषि कालमेघाः ।

अनायुषाया पुत्रस्तु हवे नाम महासुरः । देववर्चसाहायकावालो निर्मतेन्दरः ।

दीप्तभिक्षोः परिस्फुल्लङ्गरोमा महाबलः । नीलाङ्गा लोहितपीठः किरोटो घोषिताननः ।

१२१४

आजानुवाङ्गविलतः श्वेतदंष्ट्रो विभोषणः । महामायाधरो भीमो हेमकेयूरभूषणः ।

महता मणिचित्रेण कवचेन सुषंढतः । हेममासाधरो रौद्रस्रक्केतुरमर्षणः ।

किङ्किणीरत्नसंघट्टं तपनीयपरिष्कृतं । युक्तं हयवहस्येण रत्नध्वजपताकिना ।

रथानीक्रेण महता युद्धायाभिमुखो ययौ । दिव्यं सान्द्रमास्त्राय दैत्यानां गन्धिवद्भूमः ।

तपितकनकविन्दुपिङ्गलाचो हितिदृष्यभाऽसुरचैवयुद्धनेता । विकथितकमलामरावतः धितदग्नेः शुश्रूभे तदा

रथस्थः ।

१२१५

एक चक्रस्तु तत्रैव सूर्यचक्र इवोदितः । कालचक्रोपभो रौद्रस्रकायुध इवोद्यतः ।

सर्वायुधमयं दिव्यं रथमास्त्राय भास्करः । दुतो दैत्यगणैर्दृष्टैः काञ्चनैश्च प्रसिद्धयुधैः ।

तस्मात्प्रोतिषहस्यणि रथिनां चित्रयोधिनां । आययैः काञ्चनैश्चैव सज्जानुरवर्षिणः ।

वराभनान्तरीक्ष्णा नीला इव पयोधराः । सर्वे कालान्तकप्रख्या दधिरात्रा महाबलाः ।

सन्द्योष्ठपटा घेरा महाकाया महाबुरा । वधाध सुरसैन्यैश्च संग्रान्त महाबलाः ।

सर्वे कालान्तकप्रख्या वीराः समरदुर्जयाः । बागरोदरमन्धोरा नीलवक्त्रा दुरासदाः ।

नेदुर्यान्तोऽमुरवरा वेषातोता दक्षार्षवाः ।

ते भूरिमायाः सुविद्वद्भवाः । किरोटिगः काञ्चनभूषिताङ्गाः । ययुक्षदा स्नायुधदोषहला नभः सपथा इव पश्यन्तेभ्यः ।

संदिष्टो बलिपुत्रेण दृक्धाता बलोऽमुरः । वधाध सुरसैन्यैश्च संग्रान्तेति वीर्यवान् ।

हेमनाली महादंष्ट्रः सखी वचिरकुण्डलः । रक्तमात्रालम्बरधरश्चक्षुः समरदुर्जयः ।

सुमहाद्युत्तनयनः सकिरोटो धनुर्धरः । प्रमिन्न इव मातङ्गः ग्राहूलसमविक्रमः ।

महातालनिभश्चापं महावचिरावायकं । विस्फारयन्नाहविमं वज्रनिष्पेषनिस्रवं ।

रथेन खरयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च । शुशुभे सान्द्रनक्षत्रं स सन्ध्यागत इवांशुमान् ।

रथैश्च बज्रबाह्वैर्हेमपट्टविभूषितैः । शूलमुद्गरशङ्कीर्णैस्तोयपूर्णैरितामुदैः ।

स दैत्यैर्भ्रातृभिश्चकाम युद्धकाल उपस्थितः ।

पवनसमगतिर्विप्रावचवाः विकसितपङ्कजवाद्यमगौराः । प्रवररथगतो ययौ स त्वयं विद्वद्गणैरभिखचितप्रभावः ।

सिञ्चिकातवपथैव राज्ञोऽन्त महामुरः । विकटः पश्यन्ताकारः प्रतोषोर्ध्वः प्रतोदरः ।

पीतमालाम्बरधरो जाम्बूनदविभूषितः । लिङ्गधवेदूर्य्यश्चङ्गाङ्गः पद्मपद्मनिभेक्षकः ।

सर्वैकान्तसंयुक्तं मणिजालपरिष्कृतं । पताकाप्रतप्तमार्धं युक्तं परमवाजिभिः ।

आहरोह रथं त्वयं दैत्य परमवीर्यवान् । मनाद च महाधोरं कम्पयन् वसुधातलं ।

मयेन विहितो दिव्यलक्ष्य केतुर्हिरण्यवः । मयूरपक्षवङ्गाङ्गं कवचश्चायं महत् ।

भीमवेगरवैद्यानैर्यैर्हृद्यैः मुभाखरैः । नानाप्रहरणाकीर्णैः सेयमानो महाबलः ।

अमुरगणपतिर्गजेन्द्रगामो गतिरभवत् सुगतिर्लङ्कापुराणां । अरिगणमभितो विभुः प्रयातो गिरिवरमक्षनिवांशुमान् ।

सुदोषः ।

विप्रचिन्तित्त तनैव दनोर्वैभविर्वह्निः । कश्यपस्थात्मज श्रीमान् ब्रह्मण्येक्षया यतः ।

यथा क्रतुसहस्राणां वेदविज्ञपणाऽनितः । स्वयम्भुवा दत्तवरो वरदश्च स्वयं प्रभुः ।

हस्मिन्सं वस्मिन्सं मत्तन्सं महायुते । ऐश्वर्य्यगुणसम्पन्नो ब्रह्मेव स्वयमूर्जितः ।

बाहू पुनैश्च पैशैश्च समनक्ष्त्राहाबलः । सर्वे माघाधराः शूराः कृताक्षा रणदुर्जयाः ।

सर्वे कमलगर्भाभा मेरुदण्डोच्छ्रयोच्छ्रिताः । सर्वे रजतचङ्गाग्राः कौलावशिखरोपमाः ।

मयेन निर्मितस्तथैवा रयाः पररयाश्च । विचरन्तो व्यराजन्त प्रारदा इव तोयदाः ।

सर्वे हृदयैश्चः श्वेताः श्वेतदण्डसमुच्छ्रयाः । श्वेताम्बरधरा दैत्या श्वेतमात्रविभूषिताः ।

श्वेऽत्रपथाः सर्वे वै श्वेतकुण्डलमण्डिताः । मुक्ताहारदंतोरक्ता भान्ति नाकेयरा इव ।

मराः पद्मकाराः ब्रह्मर्षा सोमहर्षयाः । रक्तचिचाम्बरधराश्चिचामरपभूषिताः ।

चैलोक्यविजयं नाम रथमाख्य वीर्यवान् । कैलाशप्रिखराकारमष्टनलायतानरं ।

युक्तं वाजिघहसेण चितेन शशिवर्षया । पताकाशतसम्पन्नं नानायुधविकल्पितं ।

हयेन्दुकुन्दप्रतिभं विशालं येतातपत्रं दनुजेश्वरस्य । विभाति तस्योपरि धार्यमाणं येताद्रिमूर्द्धनि मतः प्रशङ्कः । १२००

केयो दानवमुखस्य दीप्ततास्रविलोचनः । नीलमेघचयप्रस्थः कालः पशुवपिधः ।

महाप्रहृतिभाकारः श्रुत्वा लोमहर्षयः । चित्रमाख्यानरधरो रक्तभरणभूषितः ।

शततः शतवाजस्य चरित्रमुखावहावसः । शक्रकर्णो महामादो वपुषाचैर्द्रव्यनः ।

संयुक्तैर्दिव्यमहिषैश्छाकोटिकृतखनं । महावारिधराकारमाख्याय रथमुत्तमं ।

ध्वजेनेष्टेण महतः नीलकेशवर्षया । नानारागविविचाभिः पताकाभिर्विभूषितं । १२०१

हापञ्चाशत्सहस्राणि रथानामुपमेजया । ययुसुखासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान प्रति ।

भान्ति मित्राञ्जननिभाः प्रयातस्य महात्मनः । दंष्ट्राद्वृक्षवदगाः बललाका इवाम्बुदाः ।

तप्तस्य वैदूर्यसुवर्णचित्रं विद्युत्प्रभं भास्करसन्निभात् । किरोटमामात्यपुरेयस्य दावाग्निदोतं निखरं यथाद्रिः । १२०२

वृषपत्न्याऽपुरचैव श्रीमान् सुरमिहृदयः । आहरोह रथं दोतं मेघदृष्टिनिर्वाण्डमान् ।

प्रतप्तजालान्नदचिचक्रवरं महारथं भारवहं भद्राहं । खलदुतं राजतेनेमिषखलं गमसिन्धुवत डिप्रकाशं । १२०३

केयूरमुक्ताद्भद्रदन्तुवाङ्गः सहस्रतारेण च वर्षणा सः । सांयामिकैराभरथैश्च चित्रैश्चाक्रुद्धैश्च प्रतिभो बभूव ।

महाबलो बल्लतलाङ्गुलिषो बलोत्कटः किंशुकलोहिताशः । विस्मय चामीकरवाचचित्रं चापं क्षितो वृत्तविशालनेत्रः । १२०४

महासुरेन्द्रस्य महासुरेष्टेनो बलिखटाः खन्दनमाहरोह । वैदूर्यहमेरुपचितं विशालं विद्युत्प्रभं प्रादुर्गन्तमानं ।

युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां गजाननानां विकृतालतोमो । चामीकरोरन्ध्रदभूषितानां त्रिवर्द्धतां प्रादुर्गन्तमानां ।

महारथं देवचक्रप्रकाशं सहस्रमायेन मयेन खटं । दंष्ट्राम्बुगाकोडितभक्तिचित्रं दिव्यं रथं वीररथानुयातं । १२०५

वृत्तिकृष्णिको विमला सुचित्रा चिरण्णयैः पद्मभूनेरलङ्कृताः । श्वाभ्राद्देवैजयिकीजघाय खनं बलिर्धनेविचित्रपुष्पाः ।

शामुच्य माञ्जाः प्रमया विचित्रा बलिखटा भाति भुजैर्विशालैः । रराज तैः संव्यसम्पद्विद्युत्केषां हिंसां सत्यं इवान्तरस्यः ।

खनं तदा बभूति चारभुशो रन्वांसुराणामिव चारभूताः । वैरोचनिः धर्मेन्द्रियाभिभुष्टो विश्वजतेऽसौ वरदेव चन्द्रः ।

मेरोत्कटैः काञ्चनारगरत्नैरादित्यसंस्कृतिवात्सजालं । प्रयास्य पाशाश्च चिरस्थनद्वारस्यार्थं खड्गाश्च पर्यधाप्य ।

अनूवि चेन्द्रायुधप्रभाणि रिया गदा वज्रमुखस्य शतवः । दिव्याश्च शूला विमिषाश्च दीप्ता नाराचपूर्णा विविधाश्च

तृणाः । १२०६

धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य चक्राग्निरे प्रज्वलिता शोक्ताः । तश्चासुरापीडधराः सुदंष्ट्राः सुवर्णमुक्तामणिर्हेमचित्राः ।

वोजन्ति बासल्यजैर्विनीताः खलदुताः खन्दनवेदिकास्थाः । अथ निराः वाजिनिरा दुरापः त्रिविधैस्तैश्च विकचः

शततः । १२०७

जयो निकुन्तः कुपयय दानवो ररुहते दश दानवाधिपं । पुरःशराचैव सहस्रशोसुराः पदातयो दानवराजरक्षिणः ।

प्रतन्निचक्राग्निशक्तिपाणयः शंखमुरेतेनिलतुल्यवेगिनः । घण्टाः यशङ्गालपनोयनूद्वाः बाधन्त्रा नद्विरडिमाश्च ।

महारवा दुन्दुभयश्च नेदुः प्रयाणकाले दिग्निश्वरस्य । तस्योच्छ्रितः काञ्चनवेदिकाश्चो हिरण्ययोर्दिव्यमहापयोः । १२०८

महाध्वजो वै तपनीयनद्वौ रराज वीरस्य सखा विवस्वान् । समुच्छ्रितं काञ्चनमातपत्रं सख् काञ्चनौ वलसि चास्य माति ।
समन्ततश्चैनमुपाचरन्ति दैत्यपंथ. प्राञ्जलवो अपन्त. । पुरोहिताः शत्रुवधे समाहितास्तथैव चान्ये श्रुतशौलट्टकाः ।
जपेय मन्त्रस्य सहोपधोभिर्भेदात्मनः स्वस्वपथं प्रचक्रुः । स तत्र वस्त्राणि शुभास्य गा वै धामांश्च रत्नानि तथैव निष्कान् ।
बलिदिग्धिभ्यः प्रयत. प्रयच्छन् विराजतेजोव वथा धमेभ्यः । सहस्रसूयैः वज्रकिङ्किणैः परार्द्धाङ्गाम्बूदेमसिच ।
सहस्रचन्द्रेऽयुततारकस्य रथो बलेश्वरिवाविभाति । तमास्त्रिनो दानवसंघट्टहोतं महाबलः काशुसृष्टम् वशाश. । १२१०
उद्धर्त्तयिस्त्रिदशैश्चेष्टमानतो व रौद्रं च विमर्षिं ह्यं । च वेगवान् वीररथौषधकुलः प्रयाति देवान् प्रति दैत्यसागर. ।
महानिलोद्धूततरङ्गपङ्क्तो यथाऽर्णवोः सौकविनाशनाथ । चैलोकाविचाचकरैर्वर्णभंस्तान्यपतो भान्ति बलैरयस्य ।
महाबलान्मुच्छ्रितकाम्बुकाणि सपर्वतानोव वशानि राजन् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने दैत्यघ्नहर्त्रे द्वाचत्वारिंशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २४३ ॥ १
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा दैत्यैरेव स विस्मरो जगमेव । भूयस्त्रिदशैरेव स गृध्रु विस्तरमादित. ।
सुराधिपस्य भगवानाज्ञापयद्वै सुरान् । महद्गणांश्चादिद्यान् विश्वाय शार्ङ्गाश्च वावव. । १२१५
वसून्महौ शृङ्गं सर्वान् यस्त्रयोमहोरगान् । विद्याधरगणान् सर्वान् गन्धर्वान् महारथान् ।
महायवांश्च शैलान्श्च तथा वज्रान्महौघ. । धमवैश्वर्यौ शोभा वज्रपञ्च जलाधिपं ।
ये च विद्वान् महात्मान. पितरस्य मनस्विनः । राजर्षयश्च शतशो योगविद्वान् स्यैव च ।
चिद्वशाज्ञापक. शक्र आज्ञापयति वीर्यवान् । भवन्तो दैत्याग्राय धनधान्यामिति प्रभुः ।
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकस. । सहस्रान् महात्मान् शक्रस्य धमविक्रमाः । १२१६
नागावचिन सर्वे विचित्रकवचधराः । नागायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ।
केचिदावहज्जवाग्रान् केचिदावहज्जगजान् । रयानावहज्ज केचित् केचिदावहज्जवृषान् ।
हरिस्त्रिभुवैरिनेनो हिरदैरावतध्वजं । रयं हरिहयैर्युक्ता च प्रायात् समरं प्रति । १२१७
आदित्यवर्षे विपुलं सुनाभं स्रयभुवा निमित्तसौ यरायं । जालैश्च आम्बूनदम्बकिचिरेलङ्घनं काञ्चनदामभिश्च ।
सकूवरोपस्करनभुरेयं विदुष्यभाभि. छतमाभितामं । कैलाशगृहोपममिन्द्रयानं सुचारुचारं प्रतिचक्रकनै. । १२१८
तारावहसैः खचितं अलङ्गिर्देवादिमाज्जार्थितपर्वदेहं । समुच्छ्रितस्रग्ध्रशत्रुशयाव जाञ्चन्यमानं वपुषोत्तमेन ।
आस्त्राय तं भासुरमाशुवेगं शचीपतिर्लोकपति. सुरैः । वज्रस्य भक्ता भुवनस्य गोप्ता यथैा महात्मा भगवान्महेन्द्रः ।
आमुच्य चर्माय सहस्रतारं ऊताग्रनादित्यधमप्रभावं । सूर्यप्रभश्चामुमुचे किणोदं मात्साञ्च आम्बूनदवैश्वर्यनी ।
नैत्रा छत भास्कररामदीनं सुदीप्तपौरात्मलनैकधारं । महासुराणां हरि रात्रमप्यं प्रगट्ट वज्रं शतपर्वतोमेन ।
महाप्रती दे च महापद्मानं दोषाममौघाञ्च च शक्तिमुपां । चक्रं तेवैद्यं मुमहव चापं प्रगट्ट शक्र प्रथयौ रणाय. । १२१९
सहस्रदुग्धूतपति. सनातन. सनातनानामपि यः सनातनः । खड्गश्च देवाधिपतिर्ह्यहताया वैद्याप्रमादाय च चर्मं चिदं ।
वीरोदविशोभसमुत्थितानि पुराऽसृतादुत्तमभूषणानि । देवापुराणां श्रमनिर्मितानि योमार्कनवचतडितप्रभाणि ।
दत्तान्दित्या मणिकुण्डलानि युद्धं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य । तैर्भूषिता याति सरस्वचक्रुश्चोतयन् वै विदिशो दिग्मय ।
हरिः प्रभुर्नवपद्मचित्रो विभाति युद्धाभिमुख. सुरैः । यथा सितं तारदम्भ्रद्वन्द्वं नभसत्तलं खचवहस्रचित्रं ।

सुवन्ति यानं विपुलैर्बोभिर्ज्यायाश्चिवा योजितसत्त्वोयै । अतिर्वसिष्ठो जमदग्निरौमो हृदयतिगारदपन्मैता च ॥१११८॥
समन्वयुर्देवगणा महेन्द्रं प्रयान्तमादित्यसमप्रभावं । विश्वे च देवा मरुतश्च सर्वे साध्यास्त्रयादित्यगणाश्च सर्वे ।

ते देवराजश्च पुरन्दरश्च हयाश्च ते मातस्त्रिंशद्वीताः । प्रयान्ति देवेशरमुदहन्ता मन्त्रास्त्रं पङ्क्तिरिवाक्षिपन्तः ।
ब्रह्मर्षयश्चैव सुरर्षयश्च राजर्षयश्चाक्षयपुष्पलोकाः । सर्वेऽनुजम्पुः सहसा ज्वलन्ते तेजोऽन्वितं प्रक्रमन्निवसाहं ।

प्रयद्वा शूलानि परशुधांश्च दीप्तानि चापाणि तयाऽग्नीनाम् । वर्षाणि चामुष्य क्षिरप्लवयानि प्रयान्ति सूर्याग्रसमप्रभाणि ।
तथा कुबेरोऽयसहस्रयुक्तं श्रेष्ठं रथं सर्वेषु मयाहं । दिव्यं समादह्य रणाय यातो धनेश्वरो दीप्तगदापहस्तः । ॥१११९॥

निशाचराः पावकधूसकाया रजोदृष्टा दह्रसखस्तथ । विशालनागायुधदीप्तहस्ता यान्त्वपतो वैश्वरथस्तथाः ।
ते क्षीहिताश्वाः परिपार्य देवं प्रजन्ति भिष्मास्त्रमघूर्णवर्षाः । यत्नोत्तमा यक्षपतिं धनेश्वरं रक्षन्ति वै प्राशगदाविहस्ताः ।

पुष्पाः प्रभुः प्राणपतिर्धृतात्मा वैवस्वतो धर्मसत्तामरिष्टः । तडिह्वरार्भं व्रतवाजियुक्तं रथं समारोह्य सूर्य्यकल्पं ।
तं लोकपालं पितरोऽनुजम्पुर्निर्निकपाया ज्वलितास्त्रयोभिः । सर्वे च भूता भुवनप्रधाना नानायुधध्वजकराः सुभीमाः ।

दण्डं महाक्षत्रं प्रतिगृह्य देवो लोकान्कुशं विपहन्निश्चितार्थं । क्षिरप्लवार्णां कमलोत्पलार्णां माक्षां मनोश्रामववक्ष्य कष्टैः ॥११२०॥
स्थितोऽस्त्रिमदाभिमलोहिताहं वर्षासुरार्णां निधनं विक्राह्यन् । तेजोमयं मुद्गरमुपकृतं विष्वेसमाणोऽव्यधूसनेव ।

समन्विता व्याधिगणैरनेकेर्यथा क्षुरिक्कायुधदारवन्तः । महासुरार्णां निधनाय बुद्धिं चक्रे तथा ऋषिपतिः कृतान्तः ।
ततस्त्रिगोपैर्भुजैर्गदैश्क्षिपुर्न रथं हेमचिंत महात्मा । आस्त्राय क्षुब्धेऽनुनिभं जज्ञेभो यथै रणायामरदपहन्ता । ॥११२१॥

वैदूर्यमुक्तामणिभूयिताङ्गतेजोमयः पाण्ड्यहीतहस्तः । महासुरार्णां निधनाय देवः प्रयाति कयाङ्गदग्दहकाङ्गः ॥
अनीयमानो जलदेवताभिर्निवेद्यमाणो जलत्रैश्च सन्निः । संख्यसमानश्च महर्षिद्वन्द्वैः शंभुश्चमग्नश्च महाभुजश्चैः ॥११२२॥

कैलासद्वज्रप्रतिमोऽग्नेयः समुद्रनायोऽमृतपो महात्मा । मृहोरग्नौ स्त्रैस्त्रयैश्च गुप्ते यथै रयेनाकैश्चमममेण ।
युद्धाय तं यान्तमदोनवर्षं नभश्चले चक्ष्रमिवातिकात् । पश्यन्ति भूतानि महानुभावं संघट्टरोमाणि कृताञ्जलीनि ।

धाता ऽर्थमां ऽग्राऽय भगो विवस्वान् पञ्चन्यमिषैः च ब्रह्मो च देवः । नष्टा तथैवोन्मिंतविचक्रां पूषा च आवादिब
देवराज ।

सोऽरन्ध्रद्वैः सध्वमकिद्विषीतेवैदूर्यनिष्काक्षितहेमकण्ठैः । हयोत्तमैः प्रकह्यप्रकाशैर्षुक्तायथानादहस्तः सुरासे ।
दिवाकराकारनिभानि केचिदुताग्रानिःप्रतिमानि केचित् । निशाकराङ्गप्रतिमानि केचित्तडिदुषाद्रातनिभानि
केचित् । ॥११२३॥

भीलोऽग्रमेघप्रतिमानि केचित् कार्णायशकारनिभानि केचित् । वर्षाणि दद्यान्नि महाप्रभाणि लब्ध्वा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ।
आमुष्य मालाश्च सुवर्णपद्माः प्रयान्ति तोयानिजस्तुक्त्वगाः । दावयिनो चापि महानुभावा यथोत्तमा धर्मसद्वता वरिष्ठैः ।

रथं समादह्य सुवर्णचिचं रथं गतौ काञ्चनगौरवर्णैः । मनोः सुता वै वसवश्च सर्वे नलोत्कटा दैत्यवधाय देवाः ।
रथांश्च नागांश्च महाप्रमाणास्त्राश्च जम्पुः सुप्रिताविहस्ताः । दह्राश्च सर्वेऽव्यधूसकायाः श्वेतैर्वसुगोपतिर्भिर्दहन्तिः ।

महौजयः सत्वगुणोपपन्ना दीप्तात्मतेजोभिर्भिमज्जलन्तः । नानायुधध्वजकराः सुरासे लोकान् समस्तानिव निर्दहन्तः ॥११२४॥
ययुः सवैत्यास्तपनोयकण्डाः श्विब्रुतस्त्रोयधरा यथैव । विश्वे च देवास्तपसा ज्वलन्तो बोधोत्तमाः सूर्य्यमरोचिवर्षाः ।

ययुः सवैत्या युधि दुर्निवार्या नलोत्कटाः पुष्करमालिनश्च । रथैः सुयुक्तेऽस्त्रोत्तमैर्वैदूर्यमुक्तामणिदामचरैः ।

मानायाधाकारसमाकुलास्ते पारिष्वैश्वर्ये खिलतपत्रैः । तेषामन्यैः काञ्चन्याखचितैः पुनिकृतैः पावकमजिभेक्षे ।
 उरन्ददैः सध्वजकिङ्किणीकैरेयेषु वायोः सममेवद्विजः । दिशामनेदेषु महानलैस्ते केशावष्टुप्रतिमैर्दृष्टिः ।
 प्रजमुदयायुधदीप्तहस्तास्तु युगान्ते ज्वलिता इमेल्काः । स्यात्सा देवाः सुमहाप्रभावाः स्वाधीनचकाः प्रतिदीप्तवक्त्राः ॥ १११५ ॥
 ययुः सज्जाम्बूनभूषिताङ्गा गङ्गायामाचैर्मनैर्बन्धवैः । विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च महानलास्ते जयतां वरिष्ठाः ।
 वरिष्ठष्टाष्टभुजाः सुदृष्टा वैशानरार्कप्रतिमप्रभावाः । ते ब्रह्मविद्विज्ज नमस्तमानाः संपूज्यमानाश्च सुरैः सत्तकैः ।
 गन्धर्वधैर्यनुगन्धमाना बभूवुः तेषामसुराधिपानां । वैदूर्यरत्नस्रष्टिकापचितैर्द्वजैः सुवर्षेभ्यः परिकृतानां ।
 रूपं बभूवोत्कटभूषणानां दैत्यैश्चन्द्रमात्राद्य विभूषितानां । आत्मप्रभामिष्य बभूवोत्कटार्भन्धैर्बभूवुः प्रभामिष्य तमोगुदाभिः ।
 ध्वजोत्तमाभिः स्रग्परीरभाभिर्बभूवुः प्रभामिष्य महोज्ज्वलामभिः । विमानि ते देववराः सबाध्याः प्रभातशङ्खस्रग्ध्वजैर्विह
 गादाः ।

१११५

महारथस्यास्तु दिवौकसस्ते महानलाः क्षुब्धं प्रययन्ति । महालहस्ता ययुस्वरूपा महासुराणां निधनाय देवाः ।
 तथैव सन्त्ये महतोऽतिवीर्या बभूवोत्कटास्ते समरं प्रतोताः । ययुर्बभूवुः सप्तमनामवर्षा ब्रह्मायुधास्तोयदनादनादाः ।
 महेन्द्रेतुप्रतिभा महानला गदां प्रष्टव्यासुरस्रदंतां युधि । रथोत्कटा स्तोत्रितचन्द्रनाकाः सुगन्धिमास्त्राभरभूषिताङ्गाः ।
 ते युद्धशैल्याः सुभुजाः सुदीप्ता वीर्यात्कटाः कोधविशोऽरुताष्टाः । ययुः सज्जाम्बूनदपमाला ययुष्टनाना युधकामरूपाः ।
 खड्गप्रभाश्यामकितान्प्रपीठाः पुरन्दरं वै परिवार्य देवाः । वैदूर्यशामोक्तरचादृषिवास्त्रावस्थ गात्रेषु महाप्रभाणि । ॥ १११६ ॥
 वर्षाणि दैत्यास्त्रनिवारणानि प्रयानि युद्धाय सयजसाष्टाः । तैर्दृष्टितैः काञ्चनवेदिकास्तैर्ध्वजैर्बभूवुः रसिभिर्यैः ।
 यथैव सुराणां श्रुतेनायतेजाः समुज्जदन्तो युधि विद्वनादान् । इत्येतदुप विद्वेश्वरस्य सैन्यं तदासीत् सुमहाप्रभावं ।
 युद्धं प्रयातस्य जयावहस्य बभूवुः तेषामसुराधिपानां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यर्णवे वामने देवसत्रहने विचित्रार्तिश्रद्धाधिकारिद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २४३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृत्तोऽसुरदेवविपक्षदाऽङ्गुतो वै चिदशसुराकुलः । वेलागतिकस्य युगान्तकाले सद्यार्थवामा
 निव सङ्गो महान् ।

जलायुधोद्योतविदोपिताङ्गा महानला व्यायतकासुंकास्ते । मदीत्कटा वारणहस्तहस्ताः सुदुर्जयास्तोयदनादनादाः ॥ १११७ ॥
 विष्कारयन्ताः सद्यसा धनूषि चकापि चादित्यसमप्रभाणि । समुत्स्रियन्ता ह्यग्नीय घोराः खड्गास्तैः तैश्चमुखाश्च शक्तीः ।
 महागदाः काञ्चनपद्महस्तास्त्यायशान्कार्मुकमुद्धरांश्च । शूलानि त्रिशूल विष्टञ्ज दीपान्दन्ति शूराः शतशो रथस्थाः ।
 एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिवृत्ताः । इन्दुयुज्जान्यवर्षान्त देवानां दानवैः सह ।
 महतां पञ्चमो ययुः वाचं शोऽयुधस्तासुरं । महावचः सुरवरः सावित्र इति यं विदुः ।
 श्नायुवायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः । शोऽयुधस्त रथोऽस्तुषो भुवेष वसुना सह । ॥ १११८ ॥
 पुत्रोऽमी तु महादेवो वसिष्ठा वायुना सह । सैन्यैः पर्वताकारो रथोऽयुधस्त दंष्ट्रितः ।
 नमुषिष्यासुरश्रेष्ठो धरेण समयुधत । सार्द्धं सन्त्येभ्यः सैन्येभ्यः चादित्याश्च इवान्तकः ।
 विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो नयेन समयुधत । प्रवरौ विश्वकर्माश्चैव स्वातो देवासुरेश्वरौ ।
 हयगोवक्ष इतिजः सह पूषा लयुधत । शूरेषामित्येवैष आस्त्रकारकरोत्तमः ।

शम्भुस्तु महावीर्यो महामाघो महाभूरः । भगेनायुधत, तदा कृत्तितो युद्धुर्भुवः ।

१११०

अरभ, शस्त्रमथैव दैत्यानां चक्रमास्करौ । प्रयुद्धौ सद्यः सोमेन त्रिजिरास्त्रेण धोमता ।

विरोधनस्तु बलवान् बलेन्मैलवतः पिता । विष्णुकर्मणेन साध्येन तदाऽयुधत दामवः ।

कुजश्वस्तु महातेजा शिरस्कक्रिपोः सुतः । श्रंशेनायुधत सद्यः प्राथमप्ररणेन वै ।

अशिलोमा तु बलिना मादतेन् महाहवे । तदाऽयुधत होतास्यो विकृतः पर्वतायुधः ।

अनायुषायाः पुनस्तु वृत्रो नाम महाशत्रुः । अश्विभ्यां देववैद्याभ्यां सहायुधत संयुगे ।

११११

एकचक्रस्तु दितिययक्रहस्तो देवासदः । सहायुधत देवेन साध्येन दितिजारिणा ।

बलस्तु मधुपिङ्गाको वृषभाता मुहामूरः । खगव्याधेन वद्रेष सहायुधत वीर्यवान् ।

राजस्तु विकृताकारः श्रतमोर्धो महोदरः । अनेकपादेन रणे सहायुधत वीर्यवान् ।

केशो तु दानवश्रेष्ठः प्रावृट्कालास्तुदुप्रभः । धनेश्वरेण महता सहायुधत संयुगे ।

बलिना वृषपर्व्या तु सद्यः निष्कभुगा रणे । विश्वदेवेन देवेन सहायुधत वीर्यवान् ।

१११२

प्रज्ञादस्तु महावीर्यो वीरः श्लेष्मणवेष्टतः । युयुधे सद्यः कालेन रणे काल इव स्थितः ।

अनुव्राट्, कुवेरेण धनदेन महाबलः । मदावस्त्रेण युयुधे, सोमभयन् देववाहिनी ।

विमर्षितस्तु दैत्येन्द्रो त्वरत्वेन महात्मना । प्रवृत्तो वै रणे कर्तुं दैत्यानां नन्दिवर्ज्जुनः ।

बलितु सद्यः शत्रेण सुमेनेन महात्मना । युयुधे देवराजेन बलिना बलवाचसे ।

शेषा देवाश्च दैत्याश्च जप्तरन्यान्यमाहवे । विनदन्तो महानादान् प्रावर्षिभिरव्रजनिभिः ।

१११३

अवृक्षन्म मन्त्रोत्पाता ये प्रोक्ता जगतः । त्रये । महतः शस्त्रे ते युष्मा व्यशीर्यन्त च पर्वताः ।

शस्त्रं चैवात्थिता, सूर्या, श्रोत्रयनेना महावैरान् । यज्रधाऽभिद्यत धरा मय्यमानेव वायुना ।

युत्थिताश्च महातेजा, शक्रचापाऽद्वितादरा । प्रवेदुः सर्वभूतानि सर्वान् वतिमिरा दिवः ।

देवानामनघ, क्रूरो दृश्यते कालनिश्चितः । घोरोत्पातः समुद्रद्वीपो युगान्तमभये सदा ।

न चान्तरीचं न दिशो न भूमिर्न आस्करोऽदृश्यते रजुशालैः । वयुश्च वातास्तमुष्ठा, सधूमा दिशश्च सर्वसिनिरीप

गूढाः ।

१११४

एते चान्ये च वरवो दृश्यन्ते देवनिर्मिता । भूमौ तथाऽन्तरीचे च घोरोत्पाता, समन्ततः ।

तद्युद्धं देवदैत्यानां भोमानां भोमदंशनं । अपश्यत सुवैज्ज्ञा सर्वैरेव सुरैः सह ।

वेदैश्चतुर्भिः, राज्ञैश्च विद्याभिश्च वनातन । पद्मयोनिरुष्ट, श्रीमान् पितृद्वैश्च परमर्षिभिः ।

नानामण्डलश्वसद्यश्चिचमाह्वय यान् ददृशे स्वयम्भू । सुभास्वरं भूतसहस्रयुक्तं प्रदीपयामास वपुषा परेण ।

प्रततजामूनददामचिचमानन्दमेरोजतवप्रभादं । नवचन्द्राग्निर्गन्धमन्तं वेदय्येधामार्कविभूषिताङ्गं ।

१११५

तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्यस्यथा मरोचिर्धगुरज्विराश्च । अक्षसामभिः, स्वस्वमभिदुवन्तः, सेवन्ति देवं वरदं विमानं ।

ते पावका देवगुरुं दिवीशं साङ्गाश्च वेदा मखदेवताश्च । सेवन्ति येन भुवनेश्वरेण भूतानि चान्यानि महानुभावं ।

एते च भूयश्च महर्षिमुष्ठा वैशाखाः । पावकयोनयश्च । सर्वे ययुर्देवपुरोधसश्च युद्धोत्सुकाः सर्वेसुरासुराणां ।

योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा वाक्षपसैर्भूषितसर्वदेहाः । अनाहिता वै दहृर्गर्जभस्मा नारायणस्यैव नरस्य देवः ।
वस्त्रैश्चतुर्वेदधरेश्चतुर्भिः संपुष्पचन्द्रप्रतिभैः युक्तानैः । सर्व्या दिवो निखिमिराश्चकार नवोदितोऽसौ शरदो वज्रः । ११११
इति श्रीमहाभारते खिले च हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुर्नारैर्बद्धैश्चिद्विजयोऽध्यायः ॥ २४४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभयोः सेनयोराजन् भूयो युद्धमवर्तत किञ्चालयन्मार्गदेन चैलाक्यमिदमयम् ।
गोमुखाढमराणाञ्च भेरीषो मुरजैः सह । स्रग्धरोविष्किमानाञ्च अश्रूयन् महास्रवाः ।
प्रद्योता युद्धयश्च तुमुखो सोमवर्षणः । रथभूमा महानोदः खर्गेषः शूरयंशतः ।
युद्धयश्च नेताऽभूत् प्रह्लादो नाम हन्तवः । विरोचनलयाऽध्वर्युर्बुद्धयश्चमवर्तकः ।
होता वैवाच नमुचिर्दन्तवोपकल्पकः । मन्त्राश्च दैत्याः प्रथिता यज्ञकर्षश्च तत्र वै । ११११५
अनुधातान्त पितरमधिका वा पराक्रमैः । यथा वै तत्र वायस्तु धम्यमेवावतिष्ठते ।
ऐन्द्रं पादपतं ब्राह्मं स्रुषाकर्षं सुदुर्जयं । मन्त्राश्च अभ्यवर्तन्त साध्वनुद्वादयोऽजिताः ।
उद्गाता च मयः श्रीमान् स्थितः अचमयद्वरः । विनदन् दितिजग्रैश्च देवानोक्तान्धारयत् ।
बलिस्तु वलवावाजा वैद्यानरचमयुनिः । जयैर्हर्निष्य संयुक्ता ब्रह्मनमकरोत् प्रभुः ।
रषाभिर्ज्वलितो घोरैरेवैन्यसमीरितः । ज्वपते त्वमुरेष्टश्च रयवेद्या सुसंज्ञातः । ११११६
शङ्खशब्दः मुनिपुलो भेरीणाञ्च महास्रवः । उद्गृहं तुमुखश्चैव मुनश्चैव प्रयुज्यते ।
वल्लय वलकश्चैव पुलोमा च महामुरः । प्रज्ञां चमथं कला सचं वन्धुक् प्रचक्रिरे ।
कल्पावदपृष्टा विमला विपुला रथपङ्क्तयः । दूपाञ्च समकल्पन् युद्धयश्चैव महाकले ।
कर्णनालोकिनाराचनसद्वक्तोपहंकाः । तोमराः सोमकलश विचित्राणि धनुंसि च ।
अस्त्रीन्दन्तकमलानि पुरोडाशाः शिरांसि च । आभ्यश्च हथिरं रौद्रं तस्मिन् युद्धेऽभिज्ञयते । ११११७
हथाः परिधयश्च प्रक्षारा विपुला मदाः । हयगोवोऽसिलोमा च राज्ञः क्रैरो च दानवः ।
विरोचनश्च अश्वश्च कुजश्च महाबलः । सदस्त्रालश्च तु मखे विप्रचित्तस्य वीर्यवान् ।
द्वयस्तु सुवस्तुन रयालसद्वक्त्राः शूभाः । धनुर्कोव्यो धनुर्गोश्च सुवज्रश्च महासखे ।
प्रतिप्राश्नानिर्गन्धं कर्षं वृषपर्जाऽकरोत्तदा । बलिस्तु दीक्षितश्च तथ पञ्चो महाधनुः ।
शम्बरश्च शमिचमकरोदितिन्दनः । अतिरात्रे महावाह्वितते यज्ञकर्षणि । ११११८
दक्षिणां तथ यज्ञश्च कालनेभिः प्रतापवान् । वैताने कर्षणि तते यः स्थातो ह्यवाजिव ।
विदशानान् सैन्यश्च शरीरैर्गतजीवितैः । तस्मिन् यज्ञे तु सवनं वर्हते दैत्यनिर्षितं ।
देवानां हथिरं संखे पशुर्याः दितेः सुताः । नर्हानाः प्रमुदिताः सोमपानं रषाध्वरे ।
यदा बलिर्ब्रह्मादेवो विजेता यमरे मुरान् । तदा स्त्रव्यो यज्ञे भविता वै न संश्रयः ।
महामुरेन्द्रपतयो यज्ञः सो मूरिदक्षिणः । केदवन्तो वृत्तपनाः शूराः सर्वे तनुव्यजः । ११११९
चैलाक्यहरषे सन्ना युद्धयश्च दीक्षिताः । बद्धकृष्णाजिनाः सर्वे त्रिगो मुञ्चधारिणः ।
रुकनिद्वयकार्याश्च चैलाक्यनयनोविजः । सुरदानववैद्यानां शब्दः सममवगाहान् ।

मानाद्युपविष्टानां मरितानां प्रधाकतां । श्वेतिमोगकुष्ठनिर्देशंश्चक्षितमिच्छते ।

शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्यथैवितमिच्छते । रथमिच्छतेर्षिरश्ममुक्तः सर्वतोऽभवत् । -

ययानां जयमायानां दानमुनाञ्च गच्छतां । श्वेतिमोगकुष्ठमनादेः पाणिपादरेखया । ११९०

दानवानां परेयाञ्च प्रक्षवन्ति महासि च । सनरे भोमरुषाणि येनानि प्रचक्राभिरै ।

ततो नागा रयादेव जाम्बूनद्विभूषिताः । भाग्यमाना मृदुयुग्ममभ्या इव यद्विभुतः ।

श्वेष्टिभक्तिगदा दीप्ताः शूलश्चक्रपराश्रयाः । चादं यथाभिरैतत् केचनोक्तेषु वर्ज्यतः ।

रया यज्ञविधाकाराः व्रतत्राण्य वदधमः । जेमयञ्चक्रभक्तिरा जलन इव पर्यताः ।

दानवानां मुरायाञ्च समाक्षोष्य तु भैरिकाः । काञ्चनेः कवचैः सर्वे जलितार्कवमप्रभेः । ११९१

यययुः समदुयुग्म ज्योतीषि गगने यया । उद्यतेरायुधैश्चिषैलववृद्धाः पताकिनः । -

श्ववभावाः मुरगयाञ्चसमुत्सृजता वधुः । नानावर्णाः पताकाश्च ध्वजमासाद्य शंभुगे ।

युधतां रथशैथिल्यामोरयामास भावतः । ध्वजालङ्कारवस्त्राणि प्रस्थापि कवचाणि च ।

रश्मिभिर्भाषयामास रश्मिवर्णां रश्मिवान् । सर्वेश्वरप्रमेयाणां वल्गनां पादधारिणः ।

रजः यज्ञादयोमास पयोऽंशपाच्छरं दिशः । दीप्ताम्बरधराः सर्वे दीप्ता मुहुष्ये क्षिताः । ११९२

प्रतिपद्यन्तिरेज्यान्मनोर्कं प्रत्यनोक्ततः । गिरिकूटैः श्रूयाः सर्वे तदा ते देवदानवाः ।

ज्यान्मनमिनिप्रलौ रणस्त्राणि यथोपनिगः । मुहूर्तकुर्वते शूलेरयमुपेक्षन्मूलैः ।

वक्षेरमनिधेयं यज्ञदृष्टादिभिश्चया । उद्यतेरायुधैश्चिषैलववृद्धाः पताकिनः ।

वापेः मुहुरिरेखीच्छेः पथवाजैर्दुरासदैः । तयाप्रवर्तिते तेषां विमर्दोऽहुगविक्रमे ।

याविष्यत्त बधं निधुञ्ज्याथो जघाह क्वाभुक्तं । ब्रजजालेन दिव्येन च्छादयान् सुरोत्तमं । ११९३

मन्त्रैस्तं दवाधिष्ठान् संप्रजज्वाल तेजसा । सागराभ्यां महाधेनां देवानां दैत्यपुङ्गवः ।

श्वरोपयत वायोधैरकौऽहुमिरिवार्धवैः । भावतः च महादेवः याविष्यः शक्तिमुत्तमं । -

चित्रेण बलिपुत्राय शक्रेऽहनिनिवाह्वये । आपतन्तो च वा शक्तिर्भक्षोक्ता जलितया यया । ११९४

दिधा क्षिप्त्वा सुरप्रेष वायव्याहृतकर्षणा । जनायामग्नं व्रतयान् याविषो देवक्षत्तम ।

विद्यकर्षतं दिव्यं युतोऽस्त्व दानवाह्वने । युतोधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्धनं । ११९५

अग्न्याग्निमितं खड्गमाथोविषवियोपमं । तं गृहीत्वा रथमुखे प्रज्जलन्तं महाप्रभं ।

वाणाभ्यामे महतिजाः खड्गपाथिरवस्थितः । तत्र स्थितं समालक्ष्य याविष बलिनन्दन ।

क्षोदितयो महाकायश्चित्रेण च जनाद च । ततोऽर्ककिरणकारानग्निप्रतिमाञ्ज्वरान् ।

यन्दर्षे चाग्नौ वायोघानाशोविषसमान् बली । दृष्ट्वापुङ्गवान् प्रदीप्तायानुपेक्षमानलक्षुताम् ।

आकर्ण्यपूर्णश्चित्रेण शरानग्नान् समन्ततः । दृष्ट्वापपदुक्तास्ते ब्रह्मा वैश्यान्प्रभसाः । ११९६

याविषं क्षादयामास, कैलाशमिव तोषदाः । च च्छाद्यमानः ब्रह्मोच्चैर्भोषेण बलिस्तनुना ।

पराश्रुघ्नः सुरवरः प्रयातः सरथध्वजः । तं पराजित्य याविषं वाप, परमर्धयित ।

प्रमदं कामुक्तं चोरं गतः प्रकरं प्रति । बलशायपुरमेव प्रमदं महतीं गर्दा ।। १११० ॥
धुवाय वषव मूर्ध्नि रौद्रोच्चैष दानवः । तस्य निर्वायितस्त्रयो रंगचित्रश्च वर्षा वै ।
गदावेगेन भीमेन भुवस्य समरे तदा । मेवास्व वषवः सर्वे दिव्यास्त्रैर्घोरदर्शनाः ।
प्राच्यादयवणे दैत्यमादित्यमिव तोयदाः । ततः शोऽमर्षिता वायुर्ध्रुवो दासवचनतः ।
अवातरद्रूपान्तस्माद्रदामुद्यम्य वेगवान् । शिरःसु पातयामास शत्रूणां तां गर्दां तदा ।
दिशः प्राद्रवथस्तुःखैस्त्रिदशान् सा महागदा । दृष्ट्वात्रनिरिवेन्द्रेण प्रहृष्टा सुमहासना ।
तस्याः सविद्युद्दोषायास्तेन जन्धेन वेजिताः । श्वद्रवन्त परिचस्ता रथेभ्यो रयिनस्तदा ।
तदुदोर्ध्वं रथानीकं सूर्याभं मेघनिखलं । देवानां शरधारामिरन्धर्वसन्मनतः ।। १११५ ॥
सुरगैर्विशिखैर्भैरवैस्तदनुः शिलोमुखैः । मुहुर्मुहुर्गच्छातेजाः प्रत्यविष्णुस्त्रासुरं ।
बलकस्तु महाबाहुर्धोदितास्य दवान्तकः । तज्जिह्वाकैश्चटुगो वैशानरसमग्रम् ।।
पिवन्निव शरीरं धातान् देवचापसमुत्थितान् । अभ्यद्रवत दैत्येभ्यो महार्थं दवापर ।
अवस्युर्जन् दिशः सर्वैः स्त्रेन वीर्येण दानवः । आदंश्चिद्वान् दैत्यः धिन्नुवेगो मगानिव ।
अमृताक्षरसा देवान् वायुर्द्वानिवौजसा । समयंस्य सहेष्वाधान वसुधां समसञ्चत ।। ११२० ॥
आपञ्चवानिच्छसैव ववर्षतुररिन्दमौ । शरवर्षाणि दोष्टानि मेवाविव परन्तपौ ।
वितांस्तान् विशिखान्दोष्टाश्चिच्छेद स नभस्तले । अमृत्यमाणस्तत् कर्षं भुवस्तमभिमुहुवे ।
तौ समं शरवर्षाभ्यामत्योन्यमभिजगत्तु । उत्तमामिजनौ शूरी देवदेवौ यमस्तूरी ।
तौ नक्षैरिव शार्ङ्गौ दन्तैरिव महाद्विपौ । रथगतिभिरन्योन्यं विशिखैषाण्यकमतान् ।
निर्मिन्दमौ च गात्राणि निखिलनौ च सायकैः । क्षम्यन्तौ च वलिनौ प्रतदनु रणे स्थितौ ।। ११२५ ॥
चरन्तौ विविधान्मार्गाक्काण्डलानि च भागशः । मुहुराजगत्तुः कुद्रावत्योन्यमभिमानिवौ ।
अविभ्यां वर्षणी दिक्षे विपुले च शरासने । निहत्याऽचलसङ्काशौ बाहुयुद्धं प्रचकतुः ।
शूढोरक्षौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुब्रलावुभौ । बाहुभिः समसञ्चेतामायथै परितैरिव ।
तयोराबोहुगाघातनिघट्ट प्रघट्टाद्या । अतीव भीमं सङ्गदा वज्रपर्वतयोरिव ।
द्विपाविव विषाणयौ शृङ्गैरिव महाद्वौ । अत्योन्यमभिघेरन्तौ मुहुरन्तं पर्येकवर्षतः ।। ११३० ॥
ततः पराजितो देवो बलकेन तदा भुव । रथं त्यक्त्वा भयान्तस्य प्रनष्टः प्राक्षुखो वसुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२४५॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेव तु तवाधीनमहयुद्धं सुदारणं । कुहूश्च नमुनेष्वेव धरस्य च महात्मनः ।
शरैर्धौ च महाबाहू महेश्वासातरिन्दमौ । परस्परमुदीक्षतां दहन्ताविव लोचनौ ।
विस्मयार्थं च महत्पापं चेमष्टं दुरासदं । शरस्तात् च वसुमेघस्त्रका प्राणान्युधत्त ।
स सायकमपैर्जापैर्धरो द्वैत्यरथं प्रति । भानुमङ्गिः शिलाघातैर्मौने । प्राच्यादयत् प्रभो ।। ११३५ ॥
ततः प्रहस्य नमुचिपंरथस्तु शिलाश्रितान् । अमृज्ज्वायकान्दीप्तान् भीमवेगान्दुरासदान् ।

महातेजा महाबाहुमहावीरो महारथः । विद्याधातिरयो दैत्यो नमभिर्निजितैः शरैः ।

स तो नैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतन्निभः । शम्भुधावत संकुटो नमुचि वसुधत्तम ।

तमापतन्तं वेगेन नमुचीरभसाद्रथे । दैत्य प्रत्यशरदेवं मत्तो मत्तमिव दिपं ।

ततः प्राधापयच्छतुं भेरीमतनिनादितं । विबोध्य तद्वज्र हृषोदुहृताश्ववप्रभं ।

अयानृत्यसवणंश्च हसवर्णः स वाजिनिभः । मिययन् समरे दैत्या वसुं प्राच्यादयश्चरैः ।

समाक्षिष्टो तयाऽन्योन्यं वसुदानवयोरथौ । वृष्टा प्राकृत्यतः मुकुलितशानां महदहः ।

क्रोधसरम्भरक्षाधौ प्रेषमाधौ परस्परः । गज्यन्ताविव शार्ङ्गधौ प्रभिक्षाविव वारधौ ।

यमराक्षोपमं रौद्रमाधोदायोधन तयोः । नराश्वरप्रवन्धां मत्तवारचसंकुलं ।

समाजमिव तं वृष्टा प्रेषमाणा महारथाः । आश्वमनो जवं ताम्बां बोधास्त्रे गण्य स्थिताः ।

तयोः प्रैकत समरं सन्निकृष्ट महाक्षयोः । चिह्नगन्धर्वभुनयो देवदानवयोश्चरः ।

तौ च्छाद्यन्तावन्योन्यं समरे निजितैः शरैः । शरणाकाशत श्वेन चकटश्च महावधौ ।

तावन्त्योन्यं जिघांसनौ शरैः कोष्णैश्चकारधौ । प्रेषणीयतरावांश्च दृष्टिमन्ताविवानुदैः ।

ध्रुवर्षविक्रतान् वाष्पाण् प्रमुञ्चन्तावतिन्दनौ । भास्करारामं तदाकाशमुक्ताभिरिव चक्रे ।

तयोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोश्चरः । पंक्त्यः शरदि मत्तायां शरवानामिवामरे ।

चिदशमगजानां हि शरीरैर्गतजीवितैः । चक्रेण संवृता भूमिर्बैरिव नभस्कांशः ।

ततः सुधार ज्वलित सूर्यमण्डलधन्निभं । धराय वधवे जुक्तं चक नमुचिना रथे ।

पतता तेन चक्रेण धराश्च खन्दनोत्तमः । शम्भुश्च बाधुधः शयो दम्भोऽर्कः करवप्रभः ।

स त्यक्त्वा त्रं रथं देव प्रदीप्तं चकतेजसा । भयात्तस्यासुरैर्द्रव्य गतं ख वसुधत्तम ।

पराजित्यासुरो देवं नमुचिर्बलगन्धितः । प्रधात स्त्रेण श्वेन्येन भूय सुरवधू प्रति ।

अथ लष्टा मयद्यैव देवदैत्यौ सुविभ्रुतौ । प्रवरौ विश्वकर्माधौ मायाशतविशारदौ ।

तयोः प्राणहरदासीन् सप्रहारो महाक्षमः । अन्योन्यस्त्राहिंशोक्ताश्च चिरायमस्ति दास्ये ।

लष्टा तु निजितैर्वापैर्दैत्यैः तं बलगन्धितः । पराक्रान्त पराक्रम्य विव्याध नक्षत्रिः शरैः ।

मयसु प्रतिविव्याध लष्टारं निजितैः शरैः । महावीरैः प्रसन्नायै शान्तकुशविभूषितैः ।

ननाद दितिजघ्रेष्ठं हला लष्टा शरैर्बधः । संकुटो दैत्यसैन्यस्य विचित्रजिवि जीवितः ।

शक्तिं कलकवैदूर्यचित्रदण्डा महाप्रभोः । देवो मृषीला समरे दैत्येन्द्रे प्रत्यवाञ्छत ।

भीमा सल्यधरी लष्टा पुरन्दर दवाशनिः । ता लघुर्भुजनिष्पाकामर्कवैशानरप्रभा ।

मयश्चिच्छेद तोष्णायै शीघ्रं सप्तभिराद्रुगैः । ततः चिषजिवि प्राणोक्लृष्टः कोपात्सहामुरः ।

प्रेषयामास सरन्ध्र शरान् वह्निषवाधधः । चिच्छेद वाष्पांश्च लष्टा तान् ज्वलितैर्नतपर्वभिः ।

दैत्यस्य सुमहावीरैः सुवर्णविकृतैः शरैः । तौ दृष्टाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाहिताम्बदः ।

शार्ङ्गलाविव चान्योन्यं प्रसक्तावमिप्रप्रतः । अन्योन्यं प्रतिविध्वन्तावन्योन्यस्यान्तरैषिणौ ।

अन्येन्यमभिवोचेतां कुट्टावाग्नीविकावि । मन्त्रांगत्राविकावाद्य विवाकायेः परस्परं ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्येन्यमभिजघ्नतुः । ततः सुविपुला दीप्तां मयो रक्ताङ्गदां गदा ।
 लहरि प्राक्षिपेत् कुट्टः कर्णप्राक्हरां रणे । तदा जघानातिरवस्तुष्टुस्तमवाजिनः ।
 गदया दानवः कुट्टो वज्रेनेष्ट हवाचकान् । श्व कट्टो मृदादत्तौ चुराभ्यां तस्य संयुगे ।
 पुनर्दाभ्यां शराभ्यान् निमिताभ्यां महारणे । ध्वं तदुरयं चिन्तां सूतं प्रेष यमस्यं ।
 महाकायान्महावेगान् सदृशान् गदवाऽहनत् । दृष्ट्वा लष्टा तु समरे ध्वं सूतश्च पातिनः ।
 हतायस्ततस्तृम्य रथं भूनां व्यवस्थितः । विस्कार्यं मुमहवाचं युद्धाय कृतनिययः ।
 हतायस्तते विरयं कृत्वा रिपुमवस्थितः । जघात्रिया बेद्यमानो दीप्यमान हवानक्षः ।
 मयः कालान्तकमप्युत्थापयारिदृशत । निर्हन्त्येवमैवाग्नि दावाग्निरिव काननं ।
 लघुः सोऽधिपतायुधो नाराचोऽस्त्रिभुजः । चतुर्दश ब्रिहदाधैतान् वायकान् विविधाकृतीन् ।
 ते पयुषस्त देवस्य प्रोक्षितं रक्तामूषकाः । आग्नीविषा इव कुट्टा भुञ्जताः कालचोदितः ।
 ते तु चित्तं समासाद्य शोभन्ते स्फासृगुजिताः । अर्द्धप्रविष्टाः शरैश्च विवालीव महारगाः ।
 तं प्रत्यक्ष्यन्त्यष्टा तु आम्नदविर्भूयते । चतुर्दशभिरत्युपैर्नाराचैर्भदारयन् ।
 ते तस्य दैत्यस्य भुञ्जस्यं निर्भिद्य पविषः । विहायं प्राविशन् भूमिं भुञ्जता इव वेगिताः ।
 ते व्यकाञ्चन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुध्वरा । शस्त्रं मञ्जुलमादित्यं प्रविशन्त हवाञ्जवः ।
 मयस्य विभिरत्युपैस्त्वष्टारान् पुनचिभिः । अर्धमास देत्येष्टो ज्वलितेः शोचिताग्रनीः ।
 लष्टाऽय मयनिधुम्ने । जघाकैरर्द्धितो भवः । जघायाद्दृष्टमृमृमृ शोभयाऽभिसमन्वितः ।
 ते तत्र हतस्ततांश्च भुञ्जन्तिव निविधं । लष्टारं विरयं कृत्वा मुदितः स तु दानवः ।
 विस्कारयन् सुवचिरं चापं रक्ताङ्गदं दृढं । रणे दानवैर्येष्टोऽत्र ज्वलितश्च जतावनः ।
 पुत्रोमा तु बलदायी दृष्टो दानववत्तमः । रणे येताययुक्तेन रयेन प्रत्यदृशत ।
 ततो वै यमभूताभ्यां शरीरान्तरचारिणा । बलिना कालकलेन मयायुधेन दायुषा ।
 पुत्रोऽयस्य पवनः कुमा ज्वातस्तनिलेन । मारुत्यत घया मत्तो मयः प्रतिगमस्रन् ।
 दैत्यपापयुतेर्न्याये । प्राञ्जोऽपल दिमो दयः । रश्मिजालैरिवाकंठ विततं धाम्नीं जगत् ।
 ॥ च तापनयनः कुट्टः श्वश्विन महारणः । कभी दैत्यशरैर्न्यूरश्मिराशिः आल्हरः ।
 दैत्यपःपभुञ्जः कुट्टाः शरा वधिषशाशयः । रक्षगृष्टा व्यकाञ्चन्त घंघाः श्वोऽकृता इव ।
 चापध्वजपताकाभ्यश्चरदोशामुषादुपात् । प्रपतन्ताः स्य दृग्गते दैत्यकायवतः शराः ।
 एवं स्त्री दृष्टान् लघवराष्ट्रकभानिव प्रायकः । कुशविश्रतोऽधिपान्मनोऽहं दितिः । शरान् ।
 तमलकनिव द्रुमापतन्तं च मारुतः । व्यक्ता दावानतिवृक्ष विषाध नर्तकः शरैः ।
 तस्य देगमये वाप्ये दृष्टा वायुः कणातमः । उज्ज्वलं जम्बाकायं यधमसायकवशान् ।
 ततो विषमं वधशान् शरवापानि मारुतः । निषाध देयं विजय्या विजिजेतैरश्वैर्भिः ।

११११

१११११

११११

१११११

१११११

१११११

सद्वृणानां प्रवरा दय दिव्या सद्योजषः । साधु बाध्विति वेगेन सिद्धानां प्रचक्रिरे ।

तस्मिन् समुत्थिते शब्दे तुमुले चोमहर्षणे । अभधावन्त दितिभिः पौलोमाः क्रोधमूर्च्छिताः ।

ततः प्रच्छादयामासुः पवनं भरदृष्टिभिः । पर्वतं वारिधाराभिः प्रादुषोव वलाचकाः ।

ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः । प्रजासंहरणे घोराः सोमं सप्तपदा इव ।

ततो दक्षिणमधोऽन्धे नानारत्नविभूषितं । करं करिकराकारमुद्यच्च युधि मासतः ।

तेषां मूर्ध्नु दैत्यानां पातयामास वोर्ध्ववान् । निहता वायुवेगेन तेन सप्त महारथाः ।

त्यक्त्वा प्राणान् पुलोमा तु विव्याध नवभिः शरैः । तस्यापि तमवहाय्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।

अर्धद्विष्य शरैः पांशून् ज्वलितान् वै पुलोमतः । तेषां विदार्य तेषां विदार्य दानवानां महात्मना ।

शोषितक्लिन्नमुलटा गैरिकाक्ता दवाग्रयः । ते च्छिन्नमर्णास्त्रिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः ।

मातङ्गयूयपा दग्धाः पुष्पिता इव पादपाः । तेषां विदारितैर्हस्तैर्दानवानां महात्मना ।

ततः प्रावर्त्तत नदी रौद्ररूपा भयावहा । प्रचञ्चलो रणे रक्तं भीरुणा भयवर्द्धनी ।

देवदेत्यगजाश्चानां दधिरौघपरिभुता । रणभूमिरभूद्राद्रा तत्र तत्र बहस्रजः ।

संघता गतसन्नेष यशराचबलेचरैः । बानुवज्रपताकैश्च पातितेषु ध्वजेरथैः ।

शौण्ठिभैसाद्या नागैर्धण्डाभिः कुन्तिभूषितैः । सुवर्णपुद्गैर्ज्वलितैर्नारापैस्त्रिभुजैः ।

देवदानवनिर्मुक्तैः सविषैश्चरैरिव । प्राथतोमरभलैश्च शक्तिजङ्गपरवधैः ।

सुवर्णकिणतैश्चापैर्गदामुषलपट्टिभैः । कनकाज्ज्वलैश्च युरैश्च कुटैः कुण्डलैः शङ्खैः ।

तनुषैः घतलैश्च शरैर्निष्क्रिञ्च भोभनैः । इतश्च दितिनेभिर्भैः ब्रह्मखन्दनवर्जितैः ।

पातितैरपविष्टैश्च प्रभवो घोरैरिव घटे । निपातितध्वजैश्चो हतवाजिरथविपः ।

विमर्द्दा देवदेत्यानां सदृशः कर्मणा भवौ । अथ देत्यबहलेषु पौलोमेन महारथः ।

संघतः पवनः श्रीमान् गदामुषलपाणिना । तेजसु ब्रतबाह्व्याः पवनं दानवोत्तमाः ।

तैर्ध्वमानश्च भवौ तोत्रार्हित इव दिपः । हस्ताऽष्टौ तत्र दैत्यानां व्रतानि पवनः प्रभुः ।

क्त्वा मार्गं महाबाहुः प्रयातः स महारथः । अद्यापि च सुविलोषेः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।

माया वायुपयो नाम विद्धाः पश्यन्ति तं यदा ।

॥ त्रैश्वान्यम्यम उवाच ॥ हयग्रीवस्तु दितिजः पूष्णमावाद्य वोर्ध्ववान् । ननादः सुमहानादं शिंशुसुमहाबलः ।

विस्फाप्यं सुमहाबापं हेमजास्रविभूषितं । पूषणं दितिजोऽपश्यत् क्रुद्धो घोरोऽवचक्रवा ।

भुजाभ्यामाददानश्च सन्दधानश्च शरकान् । मुञ्चतः कथंते वाऽपि ददृशे तत्र शान्तरे ।

अग्निचक्रोपमं दोत्रं मण्डलीकृतकार्मुकं । तत्रासीद्दानवैश्च सत्यदक्षिणमखतः ।

रक्तापुद्गैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः जितैः शरैः । प्राक्कायन्त शिलाघातैर्हिंस्रैः सूर्यैश्च च प्रभाः ।

ततः काश्चनपुङ्गवाः शराणां नतपर्वण्योः । नभश्चराणां नभसि दृश्यन्ते बहवो प्रजाः ।

गिरिप्रद्वजनिभाश्चापाम्रभवन्तः शरोत्तमाः । श्रेणीकृताः प्रकावन्ते यान्तः शीघ्रा दवान्मरे ।

गाङ्गपान् शिलाघातान् कान्तस्तरविभूषितान् । प्रसन्नापानाहावेगाद्युमोच दितिभः शरान् ।

ततश्चापलोद्भूताः शतकुम्भविभूषिताः । देहे स्मरकोर्वन्त पूष्णः सुनिशिताः शराः ।

ते योषि रक्ताविहताः संप्रकाशन्त सन्धेयः । खघोता इव घम्यन्ति खे चरन्त बहस्रम् ।

शिलाघाताः प्रसन्नायाः पूषणं विवधुः शराः । दैत्यः प्रकादयामास पूषणं शरदृष्टिभिः ।

१११०

पर्वतं कारिभाराभिन्नादवन्निव तोषदः । ततस्तूष्णो देवस्य बलवोर्ध्वपराक्रमं ।

व्यवसायञ्च सञ्च स दृष्ट्वास्त्रिदशान्कृतं । तां समुद्रादिवोद्भूतां शरदृष्टिं समुत्थितां ।

नाविन्तयत्तदा पूषा दैत्यज्ञाप्यद्रुवद्रुवा । हेमदृष्टं महानादं पूष्ण आचोन्महद्भुजः ।

विकृष्टं मण्डलोभूतं प्रकाशधमिवापटं । ततः शराः प्रादुरासन् पूरवन्त दाम्भरं ।

सुवर्षेपुङ्गवाः पूष्णले प्रभवन्तः शरावनात् । मावेव रक्तागुह्मनां वितता कौञ्चि पविषां ।

११११

प्रादुरासीन्महाघोरा दृष्टवो पूषाकुम्भकान् । ततो योषि विमुक्तानि शरजासालि सन्धेयः ।

आहतानि व्यग्रोर्वन्त शरीः सन्नतपर्वभिः । ततः कनकपुङ्गवानां शराणां कङ्कवासवां ।

पततां पात्यमानानां खनासीत् संदृष्टं शरैः । पूषा लम्कादयदायैर्ययोर्वं शिलाभितैः ।

नामाद्वैरकंसद्रुशेद्विधैरभेपरिष्कृतैः । ततो व्यस्रजदुयासि शरवर्षाणि दातव ।

अमर्षा बलयान्कङ्का दिधकजिष पावकः । पूष्णस्त्राणौ ध्वजश्चैव पताकां धनुरेव च ।

१११२

रथोन् योद्धानि सायानां हययोधौ रथेऽङ्गिनन् । अथास्थायान् पुनर्भिला चतुर्भिः साधकोत्तमैः ।

शारथिं सुमहातेजा रथोपस्थादपातयन् । कृतस्य विरथः पूषा हययोवेध सयुगे ।

समकम्पत भीताऽपौ धिन्धोरिव महोर्ध्वयः । गतः प्रकरयाभ्यासं मुक्तैः खल्युमुखादिव ।

तथाङ्गुलिमिदं भूषो युद्धमासीन् मुदावर्षे । कृतप्रतिकृतं घोरं शम्बरस्य भगव्य च ।

सप्तकिष्कपरोषाहं बाढशारजिकाकुम्भं । वाचवाग्निनिर्घोषं दृढदंभ्य भारवाधने ।

१११३

कर्षयथाचदृष्टान् व्यस्रजत् सायकान् बहून् । क्रोधाधरंक्रमयन् शम्बरः सन्धेयोमवित् ।

तेन विषाखमानानि देववैभानि सन्धेयः । समकम्पन्त भीतानि धिन्धोरिव महोर्ध्वयः ।

तमापतन्त संप्रेक्ष्य विह्वलाश्च विभीषणं । भगः प्रस्रुरमाघौघस्तरमाघो न्यवारयन् ।

ततो भगो महेश्वाधो दिव्यं विस्फारयन्भुजः । अवाकिरद्दिशः सर्वा व्यविबेरेण नादयन् ।

तमभययोद्भगो दैव्यं दृष्ट्वेमखन्तमन्त्रिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गो दृष्टं प्रतिदृशो वयरा ।

१११४

तौ प्रमृष्ट कृदावैगो धनुषौ भारवाधने । प्रकादयेतामन्यान् तत्समाघौ महेषुभिः ।

तयोः स्रुतमुलं युद्धमासीद्वैरं महारथे । भगशम्बरयोर्भिममप्रमेयं महातनोः ।

अथ पूर्णायतोत्कृष्टः शरीः सन्नतपर्वभिः । यदारयेतामन्यान् काष्ठे निर्भिद्य श्रम्यणौ ।

तौ तु विचतश्चाङ्गौ क्रोशन्तौघपरिमुतौ । संप्रेक्षमाघौ रथिनातुभौ परमदुर्गदौ ।

तत्समाधौ प्रिनेर्ध्वैर्न वीजितमशङ्कतां । ततो विषाध समरे त्वरमाघोऽसुरो भगं ।

१११५

भाराधौ क्रोधातोषाचः काचान्कपमोपमः । अहतानिव चाकाशे पोथवानो महोरगान् ।

नाराचा न्यपतन्देहे त्वपै शम्बरचोदिता । अप्राप्तानन्तरीचे तान् भगवत्किन्दू पवित्रिभिः ।
 ज्वलितान् सुमहावेगान् दिवाकरसमप्रभान् । ततो मम चतु वक्ष्या विधाधामुरसत्तमः ।
 याचकाणां सुतोऽह्णानां सुमुखानां सुवेगिनां । तयोस्तु सुचिरं कालं युद्धं सममिवामवत् ।
 शम्बरस्तु च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽन्तर । दोषो विविपतस्थापं रथ विष्टम् तिष्ठत । ११५२
 श्रूयते धनुष शब्दे विस्फुल्लितमिवाशने । सु भगवत् हयान् हलां च्छित्त्वा च ध्वजमाश्वे ।
 अभयवर्धकैरेतौ पञ्चन्य इव दृष्टिमान् । न तस्यापीदृग्निर्भक्ष गात्रे ह्यङ्गुलमन्तर ।
 भगादित्यस्तु देवस्तु शम्बरेशास्त्रयोधिना । दैत्यस्तु चाङ्गुतं दित्यमस्त्रेषास्त्रमवारयत् ।
 मायायुद्धेन मायावो शम्बरस्तु महाबल । अवलम्बयद्भगवत्यो मायाभिर्लोकवेन च । ११५३
 सहस्रमायो युतिमान्देववेगानिहृदय । शम्बरोऽदृश्यत पुन सञ्ज्वल्य त्रतथा ध्रुवै ।
 पतितोऽदृश्यत पुनर्यसुर्भूमौ महाबल । अथ स दृश्यते भूय त्रतथा भैलसज्जिभ ।
 दिशामग्रेभ्रमाच्छो दृश्यते च पुनर्वली । प्रदिशमाचक्ष पुनर्भूता भवति श्रेलङ्कत ।
 महामेघनिभ श्रीमालिख्यगूर्द्धक्ष सोऽभवत् । पुन कला विरूपाणि चोराणि विकृतानि वै ।
 सर्वो भीषयते वेगो देवानां भीमदर्शन । ते भीता प्रपञ्चायन्ते सर्वं दृष्ट्वा कृपा दृष्ट्वा ।
 ततश्चान्ये नव देवै कलां गच्छन्तं पुन । गच्छत्युद्धगतिं चोरो दिश शब्देन पुरचयन् । ११५४
 नभसलगतस्थापि वर्धते वासवो यथा । सन्नर्तकान्मुद्रप्रस्थ पुरचयन् श्रुतिबोमिह ।
 सर्वर्तकोऽनलश्चैव भूमा भीमपराक्रम । शतावर्तं त्रतशिवो ददाह च पुन सूरान् ।
 मुक्तांताच महाशैल्य त्रतवर्मा शतोदर । अदृश्यत दिवं स्वप्नान् कैलाश इव पर्वत ।
 धान्यादित्यास्तु बाधास्तु याति विन्धे च देवता । क्षिपन्वस्त्राणि दिव्यानि तान्त्वयो पश्यतेऽसुर ।
 युध्मानस्तु वमरं धरय त्रोऽसुरोत्तम । गन्धर्व्यनगराकारस्तु चैवान्तरधोयत । ११५५
 त भीता समुदैक्षन् चिदश्र भीमविक्रमे । सहस्रमायं वमरं शम्बरं क्षिप्रधाधिर्न ।
 भगोऽपि भयवशतो दानवेन्द्रस्तु सुयुगे । रथं त्यक्त्वा महाभागो महेन्द्र वरण गत ।
 पराजित्य तु त देव दानवेन्द्र प्रतापवान् । गतो यच्च महातेजा शतवेदा सहास्रप्रभ ।
 च वरिष्ठ वाग्मिहयामि कुङ्क्षे त्रतर्जयतासक्त । भवान्येव हि ते खलुरित्युक्ताऽनन्देधे च-प ।
 रतस्त्रिचन्तरं चैव ब्राह्मणैश्चेति महाबल । जघान वोम शोतास्तो दानवानां चमूरपे । ११५६
 कैलासशिखराकारो युतिमङ्गिर्धेहेत । अवधीहानवान्दृष्टो दण्डपाणिरिवान्तक ।
 पोथययवदन्तानि वाजिरन्तानि वै प्रभु । दैत्येषु यत्परच्छोमान् युगान्ते कालवहली ।
 स कर्षयवदन्तानि ऊर्ध्वमेव चन्द्रमा । ददाह दानवान् सर्वान् दानाशिरिव चोदित ।
 मृदूवयेथो रथिनो गज्यो गजयोधिना । बादिनास्तु शृष्टेभ्यो भूमौ चैव वदातिव ।
 हिमेन यधमत सर्वान् वायुर्हन्तानिवाजया । चन्द्रमा सुमहातेजा दानवानां महाशम्भु । ११५७
 तदाऽस्त्रमभवत्तस्य मदिग्यं शत्रुशोचिने । पिनाकमिव वरुण कुङ्क्षुभिः प्रतप्त ।

राध्यस्य वापाभिरुत्तरोच्चादित इव दिपः । विरोचनं प्रज्ज्वाल क्रोधेनाग्निरिवाध्वर ।

स कामैरुत्तिष्ठति विप्रन्दानवसत्तमः । विविक्षेन विभेदाजौ दोत्रैः सप्तभिराश्रुतैः ।

शोऽतिविद्धे । बलवता दानवेन सुरोत्तमः । मूर्खमभिजगामाश्रु ध्वजपापश्रयत्तदा ।

ततः स पुनराश्रय्य साथो युद्धे मनो दधे । विस्त्रास्य मुनहन्त्याय दैत्यमध्ये व्यवस्थितः ।

विरोचनस्तु यत्तत्तानभ्ययुध्यत सर्वशः । शोभयन् सुरसैन्यानि समन्ताजिघ्रितैः शरैः ।

ततस्तप्तापुरेन्द्रस्य युध्यमानस्य संयुगे । श्रूयते तुमुक्तः शब्दे जीमूतस्थेन गर्जतः ।

स जनार्ज्म महाधरो विनिघ्नन्देववाचिनो । षष्ठमेवाऽम्बुवर्षेव बलिघतस्तनयिन्नुमान् ।

द्विष्टो विद्रावयामास शरवर्षेण दानवः । सर्वैर्यन्यानि देवानामुचतासौ महाहवे ।

ते प्रादुर्गता विचला रथेभ्यो रथिनस्तदा । सादिनश्चाश्रुतेभ्यो भूतौ चापि पदानयः ।

मुखा कार्मुकनिर्घोषं विस्तुर्जितमिवाग्रजैः । सर्वैर्यन्यानि भीतानि व्यवाचोपमा संयुगे ।

विरोचनमभयवत्सा रथेभ्यो रथिनस्तदा । पदातीर्णा ययुः संचा सच देवः प्रचोपतिः ।

विविक्षेनस्य साध्यस्य सर्वतः सुमहाबलः । पादरचसश्चापि निजघान पतुर्ह्व ।

अश्वद्वन्द्वेयु नागेषु रथानीकेषु वा विभुः । पदातीर्णाश्च संघेषु विनिघ्नन् प्रत्यदुश्मते ।

वितत्य श्येनवत् पवैः सर्वतः स वक्ष्यिमी । भित्ता भित्ता महाबाहू । विरोक्षाज्जावक्रमत्तप ।

सादिनस्य पदाताश्च हनन्नेषास्तथा रथाः । विविक्षेनेन बहिता विरोचनमभिद्रवन् ।

तेऽचिचर्कगदाप्रकिपरिघप्रगतेमरैः । तमेवानुप्रधानम् । सिंहनादै विनेदिरैः ।

अथ शोऽसि समुद्यत्य जवमास्ताव दानवः । चकर्त्त रथिनामाजौ विरोचि च धनुषि च ।

रथनागाश्वद्वन्द्वेयु बलवानरिमर्हन् । विरोचनस्य रन् मार्गात् प्रकारानेकैर्विभेति ।

धान्तमुद्रान्तमाविद्रुमाभुनं प्रसूतं भुतं । सभातं समुदीर्यश्च दंष्ट्रयामास दानवः ।

केचिदराणिमा इग्या दानवेन महाक्रान्ता । विनेदुर्भक्षमर्थाद्यैः निपेत्य गतावतः ।

द्विचष्टा चतारोश्च दानवेन महाक्रान्ता । विद्रुताः स्नान्यनीकानि अश्रुस्त्रिदशवारथाः ।

निपेतुश्चर्यामांकाभ्राजिह्वता दूकधन्वता । विविधास्त्रोमराद्याया महामाचविरोचि च ।

प्रतोपमाश्रयमानांश्च शूद्रविक्रान्तान् । चकर्त्त रथिनामाजौ विरोचि च धनुषि च ।

आश्रय्य रथिनः कांसित् पराष्ट्य महाबलः । सुतंसिष्पिदं शस्त्रेण ध्वजानपि च दानवः ।

मुञ्चत्यततो दिपु धावतश्च यशस्विनः । मार्गाश्च परतस्त्रिवान्यक्ययन्त ततोऽसुराः ।

निजघान पदा कांसिदासिषान्यान्योद्यतान् । शस्त्रेणान्यश्च विष्पेद नादेनान्यभोवदत ।

ज्वरस्यभ्युद्योताश्च प्रपतन्त्यपरे भुवि । अपरे चैनमालोका भयान् प्राधानशब्दजन् ।

तस्मिंश्च वत्तमणि ये युद्धे महति दाहये । रथोपवाजिनानां सुराणाञ्च महाघेय ।

कुत्रश्चो रितिभ्रमेणो ह्यंभमादित्यमाहवे । योधयामास समरेऽप्यः प्रतिदृक् यया ।

वपानाचक्षुषाभो मणवारणविक्रमः । क्षुरद्विर्विभूतौष्टेः शरैर्नम्रभिराश्रुतैः ।

देवसेनासदृशाणि सुरयानि महासुते । तस्य वायुपथं प्राप्य नाभ्यवर्त्तन्त सर्वशः ।
 प्रणेतुः सर्वभूतानि बभूवुश्चिसिरा दिशः । देवानामभयपक्षव प्रत्यदृश्यन् दाहकः ।
 अंशस्त दानवैरेष्य जघातोत्तमविक्रमः । अनोक्तं दशग्राहकं कुञ्जराणां तरखिनां ।
 आपतन्तं गजानोक्तं कुञ्जभौ वीक्ष्य दानवः । गदापाणिरवारोद्भयोपस्थादरिन्दमः ।
 अद्रिसारमयीं गुर्वीं प्रयत्न मर्त्तवीं गदां । अभ्यद्रवद्गजानोक्तं व्यादितास्य दानानुक्तः ।
 स गजान् गदया निघ्नन् व्यचरत् समरे बली । कुञ्जभौ दानवक्षेत्रे दण्डपाणिरिवानुकः ।
 विद्योर्षदन्तांश्च बह्वन् भिन्नकुम्भास्यारुणान् । अकरोद्दामवज्रेण उद्दिष्ट्यादित्य तान् बली ।
 विद्योर्षदन्तां बहवो भिन्नकुम्भासयाऽपरे । कुञ्जभेनार्दिता नागा व्यद्रवन् दिशो दम्भ ।
 कुञ्जभक्षश्च येऽमाख्या दानवा घोरदर्शनाः । नाराचैर्विमलैस्त्रैस्त्रैश्चैरभ्यन्न गजयोधिनः ।
 सुरैः कुप्रेभैश्च दानैश्चालिचैस्तथा । विच्छेद पौत्तमाङ्गानि कुञ्जभौ दाम्बोजमः ।
 शिरोभिः प्रपतद्भिज्ज गगनं समपूर्व्यत । अस्मदृष्टिरिवामानि बाहूभिश्च सदाकुम्भैः ।
 कृत्तैःसमाङ्गाः कृत्येषु गजानां गजयोधिनः । अदृश्यन्त महाराज ताला विमिरसो यथा ।
 आपतन्तं महानुभमंश्रयासुरवन्तमः । विस्थाप्यैकपुणा कुट्टसतः स विमुखोऽभवत् ।
 विगाह्यैवं गजानोक्तं कुञ्जभौ दानवोत्तमः । विनिघ्नन् प्रवरान् सैन्यान् गदया गदिनामरः ।
 एकप्रहाराभिहतान् कुञ्जभेन महागजान् । अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वतानिव पातितान् ।
 कुञ्जभक्षश्च मार्गेणु विद्योर्षोऽसौ महागजाः । बज्राहता इवेष्टेण विद्योर्षो इव पर्वताः ।
 अमन्यन्त सुरास्ताञ्च मूर्त्तिमन्तमिवानुक्तं । गन्धादेव व्यशोर्थेन सिंहस्थितेन रुगाः ।
 स श्वायवीं गादां विहङ्गुचितां जगज्जोषितैः । व्यादितास्यो गदन् कुट्टे रौद्रं रूपमधारयत् ।
 यथा हि भगवान् कुट्टः प्रजानां संवये पुरा । प्रकीडमानो गदया रथमध्ये महासुरः ।
 गोपास इव दृष्टेन कालयत् स महागजान् । कुट्टं कालनिवाकाग्र्ये देष्टुमन्यन् दानवं ।
 अपश्यन्त सुराः सर्वे कुञ्जभौ भीमविक्रमं । हतारोहास्तु तन्नाम्ने प्रभिक्षा वारणोत्तमाः ।
 गदया हन्यमानाश्च वायैश्च भृशविजृताः । असहन्तः कुञ्जभक्ष गदावेगं महाहवे ।
 स्त्रान्यन्योक्तानि स्रुन्तः प्राद्रवन्त महागजाः । महावात दवाभाणि विधम्य गदया गजान् ।
 अतिष्ठत् समरे देव्यः कालः संवत्तंके यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु, हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे सप्ततारिषदधिकदिशतोऽध्यायः ॥२४७॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ ततः शर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य शोभन्ता । अभ्यद्रवन्त दितिनाम्नदतो भरवानवान् ।

११११०

तं वंदीधर्मपथ्यन्तं देवानां सुदुरासदं । रथनागायकलिजं बह्वदुन्दुभिनादितं ।

आपतन्तं मुदुम्भारं रजथा सर्वतो हतं । दैत्यपागुरज्जवाभं समुद्रमिव पर्वणि ।

तदाश्व्यमपथ्यन्तमश्रुदृष्टमिवाहुतं । रथनागायकलिजं समुदोर्षं महाबलं ।

आवाय्य तरथा शर्मे कुञ्जभौ रक्षिणामरः । अतिष्ठत् समरे देवो गिरिवत्तरिवाचलः ।

अनोकानि कुजभस्तु गदया संन्यवारयत् । अनोकिनी कुजक्षेत्रे वारिताऽभून्निरुद्धमा । ११११

तस्मिंस्तथावर्तमाने संप्रहारे युदादौ । तेषाम्नु संप्रहारे वै वर्तमाने महाक्षमा ।

असिले सा हरिश्च वज्रतुल्यै परस्परं । अशिलोमा तु बलवान् संकुटो दानवाधिपः ।

देवधैर्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः । तमांश्चक्रे दवापोहत सुरधैर्यानि संयुगे ।

सहस्ररश्मिप्रतिमो दानवस्य रथोत्तमः । प्ररैर्नैव दवावर्षत् देवानोके प्रतापवान् ।

शरोधैर्यस्मिद्धौतैः प्रतपन् घोरादग्नेः । रौद्रेः क्रूरो दुराधर्षो दुर्मायाऽध्विनीमुखे । १११२

युध्यते हरिणा सार्द्धं पथमान इव प्रभुः । ज्योतिषपदोऽनोऽस्य महामानो महागजान् ।

सुराणामुत्तमाङ्गानि प्राचिनोत् समहावलः । पथमानः स धैर्यानि भरदंष्ट्रः प्रतापवान् ।

अविजितो दुराधर्षोऽपथ्यान्तामनोऽधुरः । परस्वधधरः श्रीमान् मृदङ्गापूरितध्वनिः ।

अतिष्ठद्धानवस्थाप, संयुगे व्याघ्रवह्नी । मौर्वीधोऽवलनयिषुः प्रवृत्तप्रवर्तो महान् ।

धनुर्विद्युद्गुणटीपो महामेष दवापरः । बलौघघामरो घोरो बाहुघातो दुरावदः । १११३

कार्मुकीर्षितरङ्गाघो वाघावर्त्तमहाबृहदः । गदाधिमकरो रौद्रेऽव्यवेक्ष, त्रिषधोद्भूतः ।

नाराचमोनः समहान् गर्भितातकुष्ठोऽभवान् । यथान् गजान् पदार्तांश्च रथांश्च तरवैश्च वृक्षान् ।

न्यमज्जयत संधामे परवोरान्महारथान् । अस्त्रावधस्य देवोऽघान् दारुणो दानवेश्वरः । १११४

प्रार्महत युधि श्रीमान्दैत्यश्रेष्ठो महामलः । अपरंशस्त्रिदश, सर्वं शूराभ्यामनुदमम् ।

वज्रं तप युध्यन्तं जलन्ममिव पावकं । मध्यन्दिनगतं सूर्यं तपन्ममिव तेजसा । १११५

न श्रेष्ठः सर्वधैर्यानि दानवं प्रसमीचिषुं । यथा प्रह्वो चर्मीनो दधेत्स्व संततप्रभः ।

तथा सुरभरान्दैत्या दहति सा स्तनेजवा । देवानां दानवानांश्च सर्वं नर्हति दारुणं ।

विमलमभवत्सर्वमाकुलश्च समन्ततः । ततः शूरा बलोदया दस्यशरयधुर्गताः ।

आर्या बुद्धिं समास्थाप न त्र्यम्बानि महाहव । तदुत्पिच्छलं युद्धमभवत्त्रैलोक्यवर्षम् । १११६

देवदानवयोधैर् रथिरथावकईमं । न द्विज, संप्रजानन्ति भयघातनिषोडिताः । १११७

अस्त्रघातांश्च विविधान्दानवानां महारथो । अत्रान्यं मूढचित्तसि मित्रभुवोऽकुलीकृताः ।

स्त्रान् पराश्राभ्यगानां विमुक्ताः अस्त्रतेजसा । शिरोरहेषु संयुक्ता क्षत्रिजूरस्य संयुगे ।

शूररन्ध्रान्ति मूर्खानं चन्द्रीष्टपुटानन । बाहुभिर्गुह्यिभिश्चैव वज्रबलैः, सुदारुणैः ।

प्रहरन्ति रणे वीरा न्यस्रावृक्षाः परस्परं । योधप्राणहरे रौद्रेऽखगदारविघटने ।

सकुले तुमुले युद्धे वर्त्तमाने भवावहे । हयो हयं गजोऽनामं वीरो वीरं महाहवे । १११८

अभिदुद्राव वेगेन न्यहनचैवमन्त्रिकात् । असुरास्य सुराश्चैव विक्रमात्का महारथाः ।

उत्तुगन्तो रणे प्रथान्निजप्रतिरतेरतः । मुक्तकेशा विक्रवा विरयान्क्षत्रकाक्षकाः ।

हस्ते, पादैर्युध्यन्त दानवास्त्रिदशैः सह । हरिश्च निजितं भक्षं प्रेषयामास संयुगे ।

स तस्य धनुषः कोटिं क्षिप्य भूमावपातयत् । पुनरापि प्रवृत्तानां व्रतानि नतपर्वणा ।

प्राहिणोत्सहसा तस्य दानवेन्द्रस्य संवुगे । तस्य देहे विमुक्तास्ते मावतेन समीरिताः ।
 मग्राङ्गकाया विवभुः पश्या द्रव पर्वते । स तैर्निपातितैर्गोनैः चरद्भिर्हृष्टगन्धर्व्यं ।
 बभौ दैत्यो महाबाहुर्गोहं तमिवोत्सृजन् । ततोऽसिधोमा संकुडः प्रतप्लान्यन्नादहन् ।
 रुक्मपुङ्गवो निशितान् प्रेषयामाव सायकान् । तैस्तं मर्त्यसु वियाध संधानसविशेषमौ ।
 गात्रं सञ्छादयामास भद्राभैरिव पर्वतं । भूय सन्धाय च त्ररं मुमोचान्तरुषविभं ।
 सुपुङ्गुं सूर्यसहागं वाणसप्रतिमं रणे । तेन विदुः स वाणेन संवुगे भीमकर्मणा ।
 मुमोह स्रष्टा देवो भूमौ च निपपात ह । ततो हाहाल्लभं कर्म देवे भूतसमास्त्रिते ।
 जगत्सुदेवमाभिभूः घयाऽर्कप्रतने तथा । परिवारांस्तु समरे जवानास्तु महाभूरः ।
 एकनिशस्तद्वशाणि योधानां दानवोत्तम । जयश्रिया सेव्यभानी द्रोणमान इवामलः ।
 प्रतप्य कार्मुकं घोरं गतः प्रकरय प्रणि । तत्रैव तु महायुद्धे सधैर्यावस्थितानुभौ ।
 प्रयुद्धौ स हृत्प्रेष वलिना देवतारिणा । वणसङ्घधनुष्याणि समरे त्यक्तौ वित ।
 आघात घोऽघिनैस्तुल्यः क्षितौ गिरिरिवाचलः । ततः शङ्खमुपाश्रयं क्षिपतां स्त्रोमहर्षणं ।
 व्याघोषतलनिर्घोषैः सन्ध्वंभूतान्मोहयन् । ततः संबहुरोमाय शङ्खं ब्रह्मं विष्णुमुत ।
 घञ्जराचवेद्यौघाकलाणैवसमस्तनं । गदापरिघनिक्षिप्तं प्रक्रिष्टलनरयथाः ।
 प्रतप्योता चराजन्त घञ्जराचसवाङ्मनि । तैः प्रमुक्ताश्चक्राकायैः प्रूलस्यक्तिप्रयधान् ।
 भूसैद्धवं प्रचिच्छेद भीमवृमरवैश्या । घोऽन्तरोक्षचराणां च भूमिष्ठानां च मर्त्यतां ।
 प्ररैर्वियाध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनं । दृवासुरभुजोत्सृष्टैर्वज्रभिर्वरचरां ।
 निष्ठात्तान्येव दृश्यन्ते शरोराणि शिरांसि च । श्रय रक्तमहादृष्टिरभ्यवर्तते भेदिनौ ।
 गदापरिघभिज्जानां देवानां गावसश्चरा । प्रच्छाद्यमानं देवोघैर्दवं भीमपराक्रमं ।
 ददृशुः सन्ध्वंभूतानि सूर्यमभ्रगणैरिव । प्र रश्मिभिरिवादित्य प्रतपन् सन्धैर्वताः ।
 रुविध्वजसवान् कुडः सायकैश्च सन्धैरिमिः । नदन्ते विविधावादादार्द्रतथापि वायवैः ।
 न मोहमसुरेन्द्रस्य ददृशुः क्षिदृशा रणे । तैः निशक्तिगदाभिश्च परिघप्राप्तोमरैः ।
 परस्येक्षिष्टशूलैश्च प्रवदुर्गन्धारयाः । ततो ह्यत्र सुषकुट्टसैखदाऽभ्यर्द्धितो बली ।
 अभ्यवर्षाच्छतैर्वोषैस्तान् सन्धोन् सत्यविक्रमः । ते वै विप्रहता देवा विप्रकोर्णमाहायुधाः ।
 घोरमार्गसंहरं चकुर्वन्नासुरभयार्द्रिताः । खड्ग्य ते गदाश्चिष्टशूलानिपरिप्राणुरणे ।
 उत्तरा दिग्गमाश्चमुखासिता दृढभन्जनाः । ततः प्रूलगदापाणिर्ध्वजारस्तो महाभुजः ।
 प्रावृणात रणे दैत्यस्त्रासयन् सचराचरं । तत्रैकमु महाबाहुरयो प्रूलधरः प्रभुः ।
 अभ्यधावत दैत्यैश्च दृचमप्रतिमं रणे । यद्वीतचापो वेगेन प्रुमित्र इव वारणः ।
 वस्यदनेस्त्रिभिः सार्धं विद्याधामुरसज्जतं । घोऽतिविद्धा महेष्वायो हवः परमवोवपुः ।
 गदां जघाह वक्ष्यान् गदायुद्धविचारदः । तां प्रतप्य गदां भीमानद्रिवारमयो दृढा ।

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

१११६

अश्विनं सहस्रागम्य ताडयामास वीर्यवान् । दीप्यमानं ततः प्रहृलमश्वो भुविपुच्छं वृद्धं ।

4444

प्राहिणोद्वृचदैत्याय समरे लोमहर्षणं । भङ्गा प्रूलं गदायेण गदायुद्धविभारदः ।

अश्विनं सहसाऽभ्यर्च्यद्भरुत्मानिव पन्नगं । सोऽन्तरोचं समुत्पत्य विधूय महतीं गदां ।

नामत्थोरसि चिन्नेप गिरिश्चन्द्रोपमां बली । गदयाऽभिहतोऽथाश्वो त्यक्त्वा प्रहूलमनुत्तमं ।

प्रययौ सहसा तच्च यन्नायुष्यन्तं वासवः । पराजित्य तु संध्यां सोऽग्निं निभोमविक्रमं ।

जयश्रिया सेव्यमानो वृषो युद्धे व्यवस्थितः ।

५५५

इति ओमहाभारते खिपेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे ऋक्षत्तारिशदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २४८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रैव सुमहायुद्धे रषाजिह्वयन्तमः । युध्यते सह दैत्येन एकचक्रेण धीमता ।

प्रश्नाद्य रयपन्या नमुक्ताश्रमं महारवं । एकचक्रस्य धैर्यभु शरवर्षैरेवाकिरत् ।

महासुरा महावीर्या महायुद्धिष्ठोधिनिः । शूलानि च भुयुङ्क्षु विपत्तिं सा महारणे ।

तच्छूलवपं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलं । अत्रिवं दितिजैर्भुक्तं दुर्निवार्यं चराचरैः ।

अन्यान्यमभ्यर्त्तन्त देवासुरगणा युधि । महाद्रिषिखराकारा वीर्यवन्तो महारथाः ।

4468

शतं यताश्च तुरगास्तथ युक्ता महारथे । महामुरवरस्तेव हिरण्यकशिपोर्भुधि ।

तेषां चरणपातेन चक्रनेमिकुलेन च । तस्य वायुनिपातैश्च हता वै ब्रतशः मुराः ।

ततः स लघुभिस्त्रिभैः शरैः सन्नतपर्यभिः । आयुधान्यष्टिनात् क्रुद्धः शतशोऽयं सहस्रशः ।

वध्यमाना, शरैस्तोक्षैरथद्विरदवाजिनः । गमिता, प्रचयं केचिद्विद्वद्भिरागवा, रूपे ।

ततः प्रक्षीयमाणांस्तानुपलभ्य दिते. मुता. । त्वक्ता प्राणान् न्यवर्त्तन् प्रवृद्धोत्तरासनाः ।

2242

ते दिग्गो विदिग्गश्चैव प्रतिद्वन्द्व्य महाविण् । अभ्यर्त्तन्निशितैः प्रस्तेर्द्देवान्दितिसुता रणे ।

रणाजिर्ज्वलितं घोरं परमं तिग्मतेजसं । मुमोषास्त्रं महाबाहुर्भयं नाम संयुगे ।

ततः अस्त्राणि शूलानि निशितानि सहस्रशः । अस्त्रवोर्येव महता दितिजः शंभुपिण्डे

द्विजा प्रह्लादस्य तान् सख्येनैकपक्षो महासुर । प्रत्यविध्यत तं साध्यं दशभिर्निमित्तैः ॥

अस्त्वग निहत्यैव साऽक्षसंस्थानु धनिकान् । ज्वलितरपरः प्राप्नोति विवर्धत् सहस्रशः ।

气虚血旺

तथा हिंसा न गच्छति विद्वज्जनाः श्री गणेशाय नमः । पवित्रावातिष्ठानं शृङ्गाण धरणीभूता ।

इन्द्राणामसमस्तप्रवर्गवाङ्मनोज्ञग.। इति तज्जन्मस्थमांशश्च विवेकमुत्तमसत्तमाः।

एकैचक्रा रणे तप्यप्यध्वजयूपान्। वरानुरागान्प्रदान् समुद्रस्नानस्नानान्।

मन्त्रान् सुकोष्यतान् दृष्ट्वा भस्मा चरविष्टान् । शुद्धानान् वाय्वसमन्वान् प्रोक्तादिरदधातुन ।

शिवितान् गजशिवयानरविशिवमान् दुर्वाशिवहन्तपरशिवशिवशिवान् गजशिवान्

३३,२०

विचरन्ता मधुनागान् मानुष्यानिवा नरे। नपुमान्तामिवापान् मधुश्रानिषेयांश्चतान्।

मन्त्रो मयसाक्षिर्वैजानन्यः । ज्ञेयावस्थामाह गच्छतु मन्त्रभाषितं सा

१. कृष्णस्य चतुर्भुजाय नमः ॥ १ ॥

निहत्य गदया सर्वोत्थानं गजान् गजमर्हन् । भूयोऽथसंवाञ्चय वली निरैवत महाधुरः ।
शुक्रवर्णानुवर्णान्मयूरमदंशस्तथा । पारवतवर्षाश्च हंसवर्षास्तथैव च ।
मत्सिकाक्षान् विष्णुपाक्षान् कौश्लवर्षाकनोक्त्वान् । अश्वसैन्यं महाबाहुस्तदप्रतिमपीरुपः ।
निस्तुदयामास वली गदया भीनविक्रमः । रणाजितुश्च समरे कर्षं दृष्ट्वा सुरद्विज ।
अश्विन्यविक्रमः श्रीमान् स युद्धादिरराम ह । गदायुद्धेषु कुशलो रथेन रथयुधयः ।
जट्टसेनो महाबाहुः प्रसिद्धः शक्रवर्षिधौ । विंशच्छतवह्मस्यपि प्राणिनां विनिहत्य च ।
रथेऽतिष्ठत् स दैत्यैश्च विधूम इव पावकः । तस्मिन्नेव तु वंशमे वली नाम महाधुरः ।
मृगव्याधं महात्मानं योधायात्मजितं रथे । मृगव्याधश्च वज्रश्च महापारिवदाक्षतः ।
समुत्पेतुर्बलं दृष्ट्वा कृताग्निमनोजयः । गमैर्वात्तैरथैर्हृद्यैर्वाजिभिश्च महाधुरैः ।
अथैव निमित्तैकोऽष्टौर्भस्त्रैश्चोपचिता रथे । ततस्ते ददुर्गुरीरा दैत्यमानं महाधुरं ।
रक्षिन्वन्निबोधन्तं मुनेजैरस्त्रिमालिनं । वंशमख्यं महावेगं महाधुरं महावलं ।
महामतिं महोत्साहं महाकायं महारथं । तं समीक्ष्य महायोधं दिशु सर्वोत्सासितं ।
ततः प्रहरथैर्गैरनुभिपेतुः समन्ततः । तस्य सर्वोत्साहाः पीताः शरास्त्रोत्प्लुमुखाः श्रिताः ।
शिरश्छिद्रप्रतीकाश्च मृगव्याधेन पातिताः । तैरपि तैरयाविष्टः शरैः शिरसि दानवः ।
उत्पपात तदा शोम दिशो दश विनादयन् । ततस्तं चिदत्रो वीरः सरयः सत्यकामुङ्गः ।
अनुवत्राज वंशधः खे तदा सुमहाबलः । अमुरं कादयामास तं योधि शरदृष्टिभिः ।
दृष्टिमानि ज्योती निदापात्ते धराधरं । अथमानसतलेन मृगव्याधेन दानवः ।
चकार मिनदं घोरमन्त्रे जलदो यथा । स दूरं सहस्रोत्पत्य मृगव्याधरथेऽधुरः ।
विपपात महावेगः पञ्चानि पर्वतः । वभञ्ज च ततो दैव्यो भग्नेराकूरं रथं ।
मृगव्याधः परित्यज्य श्रिता भूमे महाबलः । विरथं प्रेक्ष्य वज्रकुम्भश्च पारिवदाः शुभाः ।
उत्थिता रोपतायाश्च योधि मुद्गरपाणयः । स तु ते सहस्रोत्पत्य विप्रितो विमलेऽन्तरे ।
मुद्गरेरर्हन्तः भीमैरुधः परशुभिर्यथा । तेषां वेगवन्तां वेमावित्तव्यं समहाधुरः ।
निपपात पुनर्भूमे भुपवंशमविक्रमः । स शालवृक्षनुत्पात्य महाशार्प्यं महाबलः ।
सर्वान् पारिवदाम् सर्वं सुदधामास दानवः । स तैर्विजितदेहसु बधिरोपपरिजितः ।
शुश्रूमे दानवधेनो शालवृक्षं हयोदिनः । अयोत्पत्य गिरिः शुश्रूमे मृगव्याधवार्यं ।
अपान तान् पारिवदाम् समरे दानवेष्वरः । ततश्चेत्यस्यैषु महापारिवदेषु वै ।
वर्षं तेरद्वेवं स मादयामास शीर्षशान् । अष्टैरशान् सर्वान् योधिर्धोधाः सवेरपान ।
दानवः सुदधामास पुमानोऽन्तकृतः क्रमः । एतेरप्येव गानेश भग्नेश्च महाधुरैः ।
चिद्रेयोभरतृभ्यो वज्रमर्त्यां वनजः । रवं वज्रं दैत्यैश्च मृगव्याधश्च शीर्षशान् ।
सुपि प्रदुर्गै रविनेः दमिपात्तै रारजैः । तैश्च दृष्ट्वा हस्ते हस्ते हस्ते राक्षसा बह ।

१११५

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

विश्रुतास्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अत्र एकपात् । तर्तयोस्तुमुलं युद्धं सुमहसौमहर्षणं ।

आधीत् प्रतिभयं रौद्रं वीराणां अयमिच्छतां । देवदानवदेहैश्च दुस्तरा । केन्द्रादहसा । १११५

शरीरसंघातवद्वा प्रसूता लोहितापंगा । निशधानामुरं कुड्रो रुद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।

राक्षं शतमुखं युद्धं शत्रुधैर्यविदारणं । तस्य काञ्चनचिवाङ्गं रथं सारथिं ।

जघान समरे श्रीमान् कुड्रो दैत्यस्य सायकैः । तस्य पारिवदो ह्येको रथशक्त्या महाबलः ।

विभेद समरे वृष्टो दानवं तं क्षानाक्षरैः । विमिजगाचो रुद्रेण तथा पारिवदैरपि ।

रुद्रस्य रथमायान्तं राजहर्षानवसत्तमः । प्रसमाय तस्तेनाद्भुतवहसा क्रोधमूर्च्छितः । १११६

मिजगाचः शरैस्त्रीक्ष्णैः स रुद्रममितीजशं । रुद्रं पारिवदास्यापि जघानाद्भुतपराक्रमी ।

सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनं । विभेद समरे रुद्रो वापैः सजतपर्वभिः ।

वर्तमाने तथा रौद्रे संघामि लोमहर्षणे । हृदिरोषप्रवाहिन्या महानद्यः प्रसस्रतुः ।

दानवः समरे रुद्रं नीलाञ्जनचयोपमः । निविभेद शरैस्त्रीक्ष्णैर्बलं सूर्यं दंष्ट्राभिमः ।

हतैर्हर्षानवमुखैश्च शूलशक्तिपरयधैः । पतितैः पर्वतभैश्च दानवे कामरूपिभिः । १११७

वर्तमाने महाघोरे संघामि लोमहर्षणे । महाभेरीसदृशानां पणवानां तथैव च ।

शङ्खानां पटहानाञ्च सन्भूव महास्त्रजः । हतानां स्रजन्तां तच्च दैत्यानां ह्यपि निस्त्रयः ।

देवानाञ्च तथा तच्च श्शुश्रुवे दाक्षिणेः महान् । हरिश्चमखुरोत्कोषं रथनेमिषमृद्धतं ।

रौद्रो मर्गं बोधानां चतुर्विधं धरातलः । शस्त्रयुष्मोपहारा सा तथाधीयुद्धभेदिनी ।

दुर्दृशा दुर्विगाह्या च मोक्षयोगितकर्हमा । भूतैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टिभैः । १११८

अपविष्टैश्च शतशो रथैः शंयानिकैर्हतेः । निहतैः कुक्षरैश्च तैस्तथा चिदशदानवैः ।

चक्राचयुगशस्त्रैश्च भूजैरवनिमाश्रितैः । वभूवाबोधनं घोरं पिशिताशनसकुलं ।

उपितुय कथन्तानि दिक्षु सन्धासु संशुभे । शन्योन्यसहवैराणां शूराणां अयमिच्छतां ।

संप्रहारसदा युद्धे वर्तन्ति सा भयद्वरः । सैन्यानां संप्रयुद्धानां शूराणामनिवर्तिनां ।

अजस्रैश्चैकपादस्य राक्षैश्चैव महात्मानः । तेषाम् तु तापतर्ता सैन्यानामतिनिस्त्रजः । १११९

उदन्ततामन्तकाले समुद्राणामिव स्त्रजः । तथैकस्य स ध्रुवो बोभो रुद्रो महाबलः ।

विभेद केशिनं प्रहृष्टा गदापट्टिशशूलसहत् । घोरानानाप्रहरणां भोमाणां भोमदर्शनाः ।

निष्येद्धर्षेद्दयिता महापारिवदाक्षया । रथमास्थाय स श्रीमोक्षप्रकाञ्चनकुक्षलः ।

दानवैः संवृतः केशो युष्मते युधि दुर्व्ययः । तस्य संघामश्रीपटस्य संघामपि युयुत्सवः ।

निष्येत्तुहपवीर्यं च ज्वालाः प्रवितता मुखात् । स तु हिंसासितस्त्रजः शार्दूलसमविक्रमः । ११२०

महाशूलदंष्ट्राभैः सृष्टवृक्षमनिस्त्रजः । तस्य निष्यतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।

वभूव सुमहानादः संभयंस्त्रिदिवं तथा । तेन प्रन्द्रेण विवक्षा चिदशानां महाबलः ।

द्रुमशैलप्रहरण्यो द्युमेवाभ्यवर्तत । तेषाञ्च देवदैत्यानां युयुक्तां परस्परैः ।

सन्निपातः सुतमुलो रौद्रो लोकमवावह । तेषां युद्धं महाघोरं वंजये लोकधर्षणं ।

देवदानवधनां प्राणंस्त्वक्त्रा महाहवे । सर्वे क्षातिवलाः शूराः सर्वे पर्वतसन्निभाः ।

११८५

सर्वे सर्वोत्तविदाः सर्वे सर्वोद्युधायताः । विदवा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः ।

तेषां विनदतां शब्दः संयुगे मेघनिखनः । शूक्रवेतिमहाघोरस्वरस्वावरकम्पनः ।

रेणुस्वरणसङ्काशः सुभीमः समपद्यत । उद्धूतो देवदैतौघैः संहरोध दिशो दम्भ ।

अन्यान्यं रजसा तेन कोशेयारुषपाक्षुना । संवृता वज्ररूपेण ददुःशुर्नैव संयुगे ।

स श्वेतो वा पताका वा न वम्भं तुरगोऽपि वा । आयुधं सन्दनो वाऽपि ददुःशे नैव वारयिषः ।

११८६

स शब्दसमुल्लोषामन्योन्यमभिधावतां । श्रूयते तमुल्ले युद्धे न रूपाणि चकारिरे ।

दानवा एव धरन्वा दानवान् जगुराहवे । विदमंस्त्रिदशम्यापि निजस्रसमुल्ले तदा ।

ते परांश्च विनिघ्नन्तः स्त्रांश्च युद्धे सुरासुराः । हथिराद्रौ तथा चकुर्मैदिनोत्ते सुरासुराः ।

ततश्च हथिरोषेण सखिं नृदिनं रजः । शरीरगतसंकोषौ बभूव स महाहवः ।

शूलशक्तिगदाखड्गपरिघप्राप्तोऽमरैः । विदवा दानवाश्चैव जगुरन्योन्यमाहवे ।

११८७

बाह्वभिः परिघाकारैर्निघ्नन्तः पर्वतेस्तथा । रुद्रपारिपदाः सर्वे खद्वयन्ति स्म दानवान् ।

रुद्रपारिपदाश्चैव महाद्रुममहाश्वभिः । निजस्रः समतिकस्य शरैश्चावाह दानवाः ।

एतस्त्रिजगत्तरे कुट्टः कौबो दानवधत्तमः । संघमधूर्षी चौरः स क्षान्त्यनोकानि हवयेन् ।

तेषां परमयंकुद्धो वज्रमल्लमुदैरयत् । वज्रेणस्त्रेण दिव्येन दैव्येन ध्रुमसात्मना ।

महापारिपदाः सर्वे हता युधि मुदुर्लभाः । वज्राक्षयोडिता भान्ता रुद्रपारिपदा युधि ।

११८८

विप्रकीर्षं क्रुमाः पेतुः शैला वज्रहता एव । एवं तत्तुमुलं युद्धमभवद्भोमदर्शनं ।

केशिनः सद्य रुद्रेण तदहृतमिवाभवत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भूविषयपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे जनपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः । २४६

॥ धैर्याय नमः । उपपन्नः । तु दैव्येन्द्रो विश्वमहत्तविक्रमः । निष्कम्भं योधागमाय लोहितार्कवमद्युतिः ।

कोधमूर्च्छितवक्त्रध्वन् परमकार्मुकः । ध्वजिनो मेघस्रः शरार्थ तरेतोऽप्रवोत् ।

अथैव तावन्नरित मय मे वारये रथं । एते हि देवाः संहितां प्रप्ति नः समरे बलं ।

११८९

एतास्त्रिहन्तुमिच्छामि समरक्षायिना रथे । एतैर्हि दानवानोक्ते कृतं किद्रुमिदं महत् ।

ततः प्रज्वितायेन रथेन रथिणामरः । शरीरमहत्तु कुट्टः शरजालैर्बह सुरः ।

न स्मार्तं देवताः क्रुमाः किं पुनर्योद्धुमाहो । हृष्यन्ते पुमिर्भिषाः सर्वे एवामिदुद्रुवः ।

ताम्रतुल्यवस्त्रमापन्नान् वैजयन्तवस्त्रगान् । समीप्य क्षातोन्मिच्छन्मुक्तले मशानवः ।

दृष्ट्वा तं तच्च निष्कम्भं सर्वकृच्छिदशानताः । समक्षं संहिताः सर्वे नं क्रुतं पथं वारयन् ।

११९०

यवस्त्रितश्च निष्कम्भं दृष्ट्वा मे विदमोऽप्रमाः । बभूवर्ध्वलवन्तो वै तक्षाक्षवचस्त्रिणा ।

उपपन्नां तु शैलामं निष्कम्भं समरे खिन्तः । मधेऽहं हन् धाराभिः शरवर्षैश्चाकिरत् ।

अचिन्तयित्वा वाणांस्तान् शरीरे पतितान् बह्वन् । खितस्रममुखे श्रीमान् बन्धेनः स महाबलः ।
 संप्रपश्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे । अभिदुःखाव वगेन कम्पयन्निव मेदिनी ।
 तस्य लाधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा । बभूव रूपं दुर्द्धर्षं दीप्यस्त्रिविभासितैः । ११०५
 रयं त्यक्त्वा स तु श्रीमान् शक्रोद्यः कमलेचणः । वृचमुत्पाटयामास महाशास्त्रं महाशूर्यम् ।
 ततश्चिरेपि तं वृचं निष्कम्बुवृषपर्वाणः । तं गृहीत्वा महावृचं पाणिनैकेन दानवः ।
 विनद्य सुमहानाहं भ्रामयित्वा च वीर्यवान् । सगजान् सगजारोहान् सरथान् रयिन्सदा ।
 जघान दानवलोहं शाखिना चिदशस्त्रायाः । तमन्तकस्त्रिव मुहुर्ध्वं समरे प्राणहारिणं ।
 वृषपर्वाणमासाद्य चिदशा विप्रदुःखुः । तमापतन्तं संकृष्टं चिदशानां भयावहं । ११०६
 ददर्श वीरो निष्कम्बुशुकोप च ननाह च । स तत्र निश्चितैर्वाणैस्त्रिंशता सर्वभेदिभिः ।
 निर्निभेद् महावीर्यो निष्कम्बुदांशवाधिपं । दैत्यान्नामस्य निष्कम्बुः प्ररश्मिभिरहितः ।
 विद्धः समरमूर्ध्वस्थो वधिरं प्राखवद्वज्र । उदिग्वा मुक्तेनास्य भग्नदर्पाः पराजिताः ।
 श्वघ्नो मुहुर्ध्वः सर्वं भयाहं वृषपर्वाणः । अश्वान् प्रममस्युते चासिता वृषपर्वाणा ।
 शूद्रतज्जायसंवन्धाः प्रेचमाणा मुहुर्ध्वजः । त्यक्तप्रहरणाः सर्वे क्षतास्ते वृषपर्वाणा । ११०७
 रंधामे युद्धशैष्टेन तदा निष्कम्बुधेनिकाः । तत्रैव तु महावीर्यं प्रह्लादः काशमाहवे ।
 योधयामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपोः सुतः । तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः ।
 चकार त्वरया युक्तो भागवो विजयावहाः । क्षताशनं तर्पयतो जाम्बवोश्च नमस्ततः ।
 अश्वगन्धं प्रतिवधन् माहतः सुरभिर्वीरैः । सज्जस्य विविधाकारा जघार्यमभिमन्त्रितः ।
 प्रह्लादस्य शुभे भूर्द्धिं प्रावबन्ध्यागना स्त्र्यं । कालेन सह रंधामे प्रयुद्धस्य महात्मनः । ११०८
 प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिस्तुक्ते रंधामेव । दस्य शिष्यसहस्राणि भागवस्य महात्मनः ।
 धानि दानवमुख्यानां जगुः शान्तिमनुत्तमां । अश्वान्नामस्यो दिव्यं ब्रह्मसंश्रवणोदितं ।
 रणभेदप्रवृत्तं कर्तुं वैजयिक्ते क्षतं । ततः सशस्त्रविदासः समरेभ्यनिवर्तिनः ।
 विद्याप्रतपमायुक्ताः क्षतलक्ष्ययनक्रियाः । धनुर्हस्ताः कवचिनो वेगेनासुत्य दानवाः ।
 बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं पर्यवारयन् । आस्ताद्य दिव्यं विपुलं रथं पररथादजं । ११०९
 नामाप्रहरणाकौर्षं सचक्रमित्रं पर्वतं । तदभूव मुहुर्ध्वं खेडितास्काटितास्तुलं ।
 भेरोः शिखरमापूर्णं धौरिवास्तुधरागमे । सज्जः पद्मरत्नाशानामामुष्य सुविभूषिताः ।
 बान्धवान् संपरिस्त्रय्य संपतन्ति रणप्रियाः । महायुधधराः श्रीमान् शुभमवधधराः प्रभुः ।
 सतनुचक्रिरक्षाया धम्यो परमदुर्जयः । शिष्टशार्ङ्गलट्टनामो नदतां किङ्किणीनां ।
 तस्य श्वेन्यसहस्राणि प्रधान्यमेव हारणे । श्वेनपचगतास्तस्य रथाः परमदुर्जयाः । १११०
 सप्तभिर्न महाभाग गजान्नाम एव च । अश्वे व्यूहोदरकृन्त कालवेभिर्बहाधराः ।
 धनुर्दंष्ट्रायन् धोरं ननाह प्रह्लाद च । तस्मिन् ब्रतसहस्राणि पुरो यान्ति महयुते ।

दानवानां नलवनां शक्रप्रतिभतेजसां । स समं वर्द्धमानश्च पचाभ्यां विहृता महान् ।
 अभवदानस्यैव दुर्भेद्य सव्यदैक्यैः । ततः प्रतपहस्त्राणि दानवानां घनसूतां ।
 नानाप्रहरणानाञ्च परिमाणं न विधत्ते । गदापरिघनिस्त्रिंशद्गूलपट्टिग्रमुद्धरैः ।
 प्रष्टुहोतेर्यराजन्त दानवाः पर्वता इव । गर्व्येनो विनदन्तश्च विक्रोशन्तश्च दानवाः ।
 अयुधन्त महारोष्यः समरेष्वनिर्गन्तिनः । तनस्त्रय्यहस्त्राणां संजग्मे निस्त्रिंशो महान् ।
 हयानाञ्च गजानाञ्च गर्व्यतामतिवेगिनां । दुन्दुभीनाञ्च निर्घोषः पञ्चन्यनिनशेपमः ।
 शूद्रमुवे शङ्खशब्दश्च पट्टहानाञ्च निस्त्रिंशः । तेन शङ्खनिनादेन भेरोत्तर्यखेप च ।
 निर्घोषेण रथानाञ्च क्रोशतोव नभश्चलं । शगरप्रतिमौघेन बलेन महता हृतः ।
 मज्जादाऽयुधत कुङ्कुः कालान्तकयमोपमः । तस्य मादेन रौद्रेण घोरैषाप्रतिमौजसः ।
 विनेदुः सर्वभूतानि चैलोक्त्रव्रिहतैः खरैः । अनरोवात् पपातोक्ता वायुञ्च पश्ये बभौ ।
 वनमधः पावक घोरं शिवाज्ञैव तवाग्रिरे । मज्जादन्तु महावीर्यः पश्यन् युद्धदुर्धरः ।
 उवाच वचनं श्रीमहात्माकाशजम्भुजम् । अचाहं दर्शयिष्यामि खषाञ्जवल्गुर्जितम् ।
 अथ महामण्डितान् देवान् ऋक्षस्य संयुगे । वान्धवा निहता धेयां विदधैरिष चकुरे ।
 अथ ते निर्वपिष्यन्ति शत्रुमांशानि दानवाः । समस्य समुद्धूतं रेणुं समरभूर्जितम् ।
 अहं संश्रमयिष्यामि शत्रुशोषितविश्ववै । तिमिरोषहताकंश्च सेनरेखरखोदतम् ।
 आकाशं संपतियन्ति खलोता इव मे शराः । हृष्टाः संपरिमेदध्वं देवेभ्यस्त्वयतां भव्यं ।
 अथाहं निहन्तिष्यामि कालेज्जं धनुषा रथे । तोषयिष्यामि राजानन्तं वासवतां वरं ।
 विदधान् समरे जित्वा वायैरन्तकवन्तिनैः । अथवाः सन्ति मे तृणाः शराश्याशोविषोपमाः ।
 स्थातुं मे पुरतः शक्राः के रथे शोषितेभ्यः । हन्ता रिपुगणांश्चष्टिरनुरागश्च राजसु ।
 हतस्य चिद्विषे वायो नास्ति युद्धसमागतिः । ते भयं पृष्ठतः कृता रथे दानववधतमा ।
 निहत्येमानरोन् सर्वान् मोदध्वं नन्दने वने । एवमुक्त्वा महाधैर्यं मज्जादो दामशोक्तम् ।
 काशस्य समरे सेन्यं तरसाऽमर्हतासुरः । सर्वोस्त्रविच शूरस्य नित्यज्ञाप्यनराजिनः ।
 युद्धेष्वभिमुखो नित्यं खषाञ्जवल्गुदधितः । षष्टीरयसहस्त्राणि विविधायुधधारिणां ।
 मज्जादध्यातिवीर्यस्य ये तस्य तनया निजाः । तेषु कतुशतैरिष्टं विपुलेराप्रददिवै ।
 सान्ता धर्म्मरा नित्यं नित्यं व्रतपरायणाः । दातार प्रियवक्तारो वक्तार शास्त्रवस्तुषु ।
 खदारनिरता दान्ता मज्जाद्याः शयश्चक्रराः । यष्टारः कतुभिर्नित्यं नित्यज्ञाप्ययने रताः ।
 इत्यस्त्रकुशलाः सर्वे वज्रशो दृढविक्रमाः । सत्तवारक्षविक्रान्ताः शत्रुभैर्यविमर्हकाः ।
 रंरपन्तः पदाक्षेपैः सुघोरान् वातरथकान् । युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधाश्चित्तलोचनाः ।
 सन्दहोऽपट्टा दैत्या विनेदुर्भीनविक्रमाः । क्षुडितास्त्राष्टितरवैर्धैर्ययन्ता परस्परं ।
 रेपुश्रुतपैथैव सिहनादैश्च पुष्कलैः । आश्रुत्याश्रुय सहसा रथे वसुरनेकम् ।

११३५

११३६

११३७

११३८

११३९

११४०

तासमाचारिण चापानि विह्वल्य सुमहाभुजाः । अमृत्यमाणाः सद्यसा दनवा वाणपाणयः ।

सुरासुरैरप्यजितं योधयन्ति रणेऽन्तकं । प्रतप्तहोमाभरणाः सर्वे ते येतवासयः ।

दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गामिकाङ्क्षिणः । सर्वे जयैषिणो वीराः सर्वे शत्रुबधोद्यताः ।

शुश्रुमे सा चमूदं प्रापताकाध्वजमालिनी । गवाश्वरयसन्माधा स्वर्गमागामिकाङ्क्षिणी ।

ततः कालस्य निधैतो भीमो भीमपराक्रमः । विनदन् सुमहाकांक्षो व्याधिभिर्नृजमिहृतः ।

ददृशं महतीं सेनां दानवानां बलीयसां । अभिषंजानहर्षाणां कालं समभिगम्यतां ।

आपतन्ते तदाऽनीकं दानवानां तरस्त्रिणं । प्रतिशोभं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ।

प्रविष्टा ध्वजिनोऽष्टौ घातयामास वीर्यवान् । कालो हृधिररक्ताक्षः स्नेहानोक्तेन संहतः ।

प्रह्लादबलमतुषं प्रह्लादश्च महासुरं । आजघान रणे कालो दम्भमुद्ररपङ्क्तिभैः ।

अरश्यातुष्टिखड्गाश्च शूलानि भुवसानि च । गदाश्च परिषासैव विविचाश्च परश्वधाः ।

धनुर्वि च विचित्राणि शतध्वजश्च स्त्रिराचसाः । पात्यन्ते व्याधिभिर्नृजैः दानवानां चमूमुखे ।

सद्यसा व्याधयेन्मुहूर्तं बह्वनसुरपुङ्गवान् । व्याधीनपि च देवोषा मित्रमूर्ध्नि हवे बह्वन् ।

शूलेन मथिताः केचित् केचित् खड्गाः परश्वधैः । परिघैराहताः केचित् केचित् परम्पायुधैः ।

केचित् द्विधाहताः खड्गैः क्षुरन्ताः पतिता भुवि । व्याधेषा दानवैरेवं मानाज्जलैर्विदारिताः ।

ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः । खड्गैश्च विमलैस्तोह्यैः प्रासतो मरमुद्रैः ।

विभिन्ना दानवाः शूलैर्निहन्ताश्च परश्वधैः । मुद्रैः पङ्क्तिवैभवं व्याधिभिश्च हता शस्त्रं ।

घताः शस्त्रैरेकैश्च मुष्टिभिश्च हता शस्त्रं । वेभुः शोणितमलोभं विह्वल्य दशनेषणाः ।

आर्त्तस्त्ररश्च नदतां सिंघनादश्च गर्जयतां । बभूव तुमुलः शब्दः संपाने लोभशर्यशः ।

मुष्टिभिर्घातमाहूय तल्लैगौ चार्पि चासक्तः । सार्द्रितानि मघी जम्बुसिंहतामेव संयुगे ।

बलकेना ध्वजवर्त्ता क्षिप्रवाज्जमघोरता । शूलशक्तिमहामत्स्या चापपाशसमाकुला ।

रथेष्टोपलसन्माधा ध्वजश्रुमसमाहता । सशब्दघोरविस्फारा लोहितोदाग्भवचदौ ।

खड्गधुः प्रकधुषो काश्चकाङ्गदविद्युतौ । तौ दैत्यकालजलदौ शरधारो ववर्ततुः ।

तौ महाभेषधराभौ रथनाभगतौ तदा । बभूवतुरतिकुहूः धाम्नुगर्भाविम्लुदौ ।

तप्तकाश्चनसवाधौ दिव्यहारविभूषितौ । तौ विरेजतुरायधौ सूर्यवैश्यानराविव ।

तौ महाचलसंकाशावत्योन्मूल्य चमू तदा । वज्राग्रनिसमस्यैर्वीर्यैर्वैज्रतरुराहरे ।

परस्परं समासाद्य तयोर्मुष्टि दुरासदे । नाग्रेष्वन तदा योधा जीवितान्यपि संयुगे ।

शरनिर्निवृत्तसर्वाङ्गा युधि प्रचीर्यजीविताः । निपेतुर्घोषमुखाश्च रुधिरोवितवचसः ।

पतितैर्निपतद्भिश्च पात्यमानैश्च संयुगे । बभूव भूः समाकोर्षो योधैरुद्धतजीवितैः ।

न गृह्यतोः शरान् घोरान् न च बन्धयत्तल्लयो । अन्तरं ददृशे कश्चित् प्रयत्नादपि संयुगे ।

लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशोषौ महाबलौ । सपङ्कलौकतवापौ तु सद्यदेव बभूवतुः ।

प्रज्ञादस्य तु बाधो घेदुं द्रव्यानां कवाहिनी । तुद्यमाना बलवता वायुनेवाभ्यमण्डलं ।
 क्षतदर्पणु विज्ञाय प्रज्ञादः कालमाहवे । अपयातश्च धर्मरादिवर्षं संप्रतर्ज्य तं ।
 मत्वा वशगतश्चैव प्रज्ञादो युद्धदुर्महदः । तस्मैवान्यां चमूं भूयः प्रामदंत महासुरः । १२५५
 कालप्रज्ञादो यैर्युद्धमभवत्पादुवं तदा । तादृशं सर्वभूतेषु न भूतं न भवित्यति ।
 श्वमद्भुतवीर्यैश्चा महारथकृतमथ । प्रज्ञादः परितुष्टोऽयं कालस्तपस्यतो रणान् ।
 दत्ति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे पञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुज्ञादेः धनाश्वसं प्रज्ञादस्यानुज्ञो ब्रह्मो । सर्वेभ्यो योधयामास धौमयनू यशश्वाहिनीं ।
 महता च बलैश्चैव अनुज्ञादः सुरोत्तमं । चर्हयामास संकुहं धनाश्वसं प्रतापवान् ।
 अमृत्यमाणस्त्रिंशानाहवत्स मुदायुधान् । चकार कदमं घोरं धनुष्याणि र्शवांसुरः । १२५६
 आवर्त इव संजग्मे बलस्य महतो महान् । कुभितस्याग्रमेयस्य यागरथैव संजगः ।
 त्रिदशानां धरोरैव दानवानाञ्च मेदिनी । बभूव निचिता सर्वा पर्वतैरिव संतता ।
 मेघघृण्णु रत्नेन रञ्जितं संप्रकाशते । सर्वतो माधवे मामि पुष्पिणैरिव किंशुकैः ।
 क्षतेर्वीर्यभैरथैः प्रावृज्जत महानदी । शोणितोदा महाघोरा यमराष्ट्रविबर्द्धनो ।
 शूलमेदोमहापङ्का विप्रकोषोन्मेषवर्षा । क्षिप्रकायप्रिरोमोना स्त्रज्जवयवमभरा । १२५७
 शटभर्षंगणाकोर्षा कद्वसारषणादिनो । वशापेनवमाकोर्षा प्रोतकुल्ललिनस्त्रना ।
 तां कापुपदुर्द्धपा युद्धभूमिहागर्दो । नदीमिवातपापले श्वसारचक्राभितां ।
 चिदश दानवाश्चैव तेषां दुस्तरा तदा । यथा पद्मरजोवत्सो नलिनी गजयूषपा ।
 ततः स्रज्जन्तं बाधैः घानगुह्यादे रथे स्त्रितं । इदं तरसा देवैः निपतन्तं यशवाहिनीं ।
 क्रुद्धस्ततो दैत्यसंस्तं सुदयामास विजृम्भ । विविपवित्रं स्त्रे वायुर्षाधाश्वपटं वज्रात् । १२५८
 समीप्य तुमुलं युद्धमगुह्यादसमूपति । रयेनादित्यवर्णेन कुबेरमभिदुष्टुवे ।
 स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो त्रिष्ठय रणमुद्धनि । उत्सवर्ज्यं श्रितान् वाषाण् वित्तेशस्य महात्मनः ।
 कुबेरं प्राप्य ते वाषा निर्भिद्य सुसमाहिताः । अरारन् श्रुतो जघ्न्यैवत्सान् यषराचवान् ।
 देवः शरैरभिशतो निशितैर्ज्वलमापमे । अनुज्ञादं प्रत्युदियात्संक्रुद्धः परमाहवे ।
 मतो वैश्वशेषो राजा क्रुद्धो यक्षगै सह । वर्ययं श्रवरथं वि दानवान् प्रति वीर्यवान् । १२५९
 तद्यथा शारदं वर्षं गोष्ठ्य भोक्षमाणत । अगारयन् त्वा रयितुं प्रतिगृह्णति मै जितः ।
 श्वमेव कुबेरस्य श्रवरथं महासुर । निमीलितान् सद्यः दैत्यांस्रहत दारुणं ।
 रोपिन श्रवरथेन धनदेन सह नल । इन्द्रकेतुप्रतीकाशमभितोऽयस्रहत द्रुतं ।
 प्रहृष्टशाखाविटपं तदृणाक्षुरपक्षं । उत्पास्य कृपितो दैत्यस्तदं फलवमाकुलं ।
 निजघान सधमेष्ठान् कुबेरस्य महाजवान् । तस्य कर्णं महाघे रं दृष्ट्वा सर्वं महागुरा । १२६०
 चिन्तमानः नदन्ति स्म क्षान्गुह्यदप्रदृषिता । तयोः स्रुतमुलं युद्धं संजग्मे देवदैर्ययोः ।

ततस्तौ क्रोधरक्ताचावभ्यान्वधक्काङ्क्षिणौ । अन्येन्यं विविधैः शस्त्रैश्चैरैर्जघ्नतुराहवे ।
 चिदर्थेहानवा युद्धे मयिताः प्राणवन्तैः । दानवैस्त्रिदशस्यपि कुट्टैर्भवि निपातिताः ।
 दानवास्तस्य संकुट्टास्त्रिदशानिधितैः शरैः । विषधुर्व्यङ्गिधकाशैः कङ्कपचैरजिह्वगैः ।
 विदार्यमाणा दैत्यैश्चैस्त्रिदशस्य महाबलैः । श्रमार्थितरा भूयस्यकः कर्माण्यभोतवत् । ११९५
 ते गदामिः सुभोमाभिः पङ्क्तिभैः शूलमुद्गरैः । परिषेयुः सुतोऽष्टावर्षेहानवाः पीडिताः शरैः ।
 शरनिर्मिषगाघोश्च खड्गविच्छिन्नवचसः । जम्बुजलो जिलाथैव द्रुमांश्चासुरभृत्तमाः ।
 ते भीमवेगा दितिजा गर्हमानाः पुनः पुनः । समन्तुस्त्रिदशान् वीर्याच्छतमोऽय सहस्रजः ।
 ततः सुतमुलं युद्धं तेषां तत्समवर्त्तत । शिलाभिर्विपुलाभिश्च बृहन्नखैश्च पादपैः ।
 परिषैः पङ्क्तिभैश्च भिन्दिपाजैः परयथैः । केचिन्निहतशिरसः केचिन् विदलोद्धताः । ११९६
 केचिद्विनिहता भूमौ बधिराङ्गाः सुरासुराः । केचिद्विद्राविता नष्टाः परस्परबधाहिताः ।
 विभिन्नहृदयाः केचिद्विच्छिन्नापादाश्च जेतते । विदारितास्त्रिशूलैश्च केचित्तप्तगतावयः ।
 तद्युद्धं सुमहद्गमं देवदानवसंकुलं । बभूव ब्रह्मसुतमुलं शिलापादपर्वकुलं ।
 धनुर्ध्यातस्त्रिमधुरं हिक्कातालवमनितं । आर्त्तकामितमिर्धायं युद्धगाम्भ्यंभाषणौ । ११९७
 कुबेरस्य धनुष्याणिहानवाचणमूर्द्धनि । दिशो विद्रावयामास संकुट्टः शरदृष्टिभिः ।
 कुबेरेषाद्दितं सेन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः । अभ्यद्रवदनुष्टादः प्रमत्त विपुलां शिलां ।
 क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षः पितृकुल्यपराक्रमः । शिलां तां पातयामास कुबेरस्य रघोत्तमं ।
 आपतन्ती शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्द्वेवाधिपः । रघादामृत्यु वेगेन वक्षधायां व्यतिष्ठत ।
 सचक्रकूबरवश्यं सध्वजं चक्राराधनं । भक्ता रघोत्तमं तस्य निपपानं शिलाः भुवि ।
 प्रमथ्य तु कुबेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथं । सुराणां कन्दनं चक्रे सस्कन्धविदपेर्दुर्गमैः । ११९८
 प्रभिन्नशिरशो भग्नास्त्रिदशः शोषितोचितः । द्रुमैः प्रमथिताङ्गश्च निपेतर्द्धङ्गणोत्तलः ।
 विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुष्टादो महासुरः । गिरिशृङ्गं महद्भुजं कुबेरमभिदुद्रुव ।
 तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । विनहन्त्याङ्गयामास दानवैश्च महाबलः ।
 तस्य कुट्टस्य संकुट्टो गर्दो तां बृहत्कण्टकाः । न्यपातयत विज्जेष्टो दानवलोचनमि प्रभुः ।
 दैत्यस्य क्रोधरक्ताक्षस्य प्रहारमचिन्तयन् । विज्जेष्टोऽपि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् । ११९९
 स विह्वलितधर्माङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः । पपात सहस्रा भूमौ स पिङ्गलो महाबलः ।
 रराज पतितो भूमौ विकीर्ण इव पल्लवः । विज्जेष्टं विह्वलं दृष्ट्वा सैन्यं ते यचराचराः ।
 परिवार्य महात्मानं ररक्षुर्भीमविक्रमाः । मुहूर्त्तं विह्वलो भूत्वा प्रभुर्विवक्षुः सुतः ।
 उत्थिनः सद्यसा देवः पिङ्गलो महाबलः । ननाद च महानादं वेलाक्षमभिनादयन् ।
 जनयन्निव निर्घोषं विधमन्निव पल्लवान् । तमवधन्तु विज्ञाय निहतं पुनरुत्थितं । १२००
 प्रेक्ष्य पिङ्गाचमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुव । तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा अनुष्टादोऽसुरोऽप्रवीत ।

कालनेमिं मुनेभिश्च महानेभिश्च दानवं । आत्मानश्चैव वीर्यं च विस्मृत्याभिजनं तथा ।

क गच्छत्य भयत्रसाः प्राकृता इव दानवाः । निवर्त्तन्मं महावीर्याः किं प्रापान् परिरत्नय ।

नालं युद्धाय यवोऽयं महतीर्यं विमोषिका । एतां समुत्थिनामद्य दानवानां विमोषिकां ।

विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्त्तन्मं महासुराः । तेषुराः संनिष्ठत्याय समदा इव कुक्षुराः ।

११८६

निजघ्नः परमकुट्टा देवसैन्यं महासुराः । चोषप्रहरणः केचिन्मेषमक्षोरनिखनाः ।

दर्पोत्कटा भुजैरेव संप्रहारं प्रचक्रिरे । प्राशुभिश्चैव काष्ठैश्च त्रिजालाभिश्च महाबलाः ।

बाहुभिश्च तथाऽप्येत्यमालिपन्ति स्म वेगिताः । मुष्टिभिश्च तलैश्चैव नखपातैश्चैव बलाः ।

पादौघैश्च महाबाह्वैरयुधैश्च महारथैः । अनुष्टादस्य संकुट्टो देवतानां महाधमू ।

ममन्य परमायुक्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः । रुधिराद्रांशु बहवः प्रेरते योधवत्तमाः ।

११८७

निकृताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः । अनुष्टादस्य विकान्तो देवस्त्रागोविषोऽग्रमान् ।

युध्यमानस्य समरे व्यसृजन्निमित्तान् ज्वरान् । धनाधिपेन विद्वस्य अनुष्टादस्य संयुगे ।

अज्ञारमिभाः कुक्षस्य मुखानिश्चेदरचिंयः । अथ बाणवहणेन विनेमं दानवोत्तमः ।

विषाद्य समरे कुट्टोऽन्यथापरिमान्तकः । कुवेरस्य शरैर्मिश्रः समन्तात् घतमोचिनः ।

रुधिरं परिसूत्राव गिरिः प्रलवणैरिव । खन्वा स तु पुनः स्रज्जं रोधरन्नेवणः सुरः ।

११८८

गदामय समासाद्य भीमां भीमपराक्रमः । चित्रेय दैत्यमुद्दिश्य बलवान् कोधमूर्त्तितः ।

अप्राप्तमन्तरे सोऽय तं गदां गदयाऽसुरः । बभञ्ज विनदन् कुक्षलदास्यैर्ममभूतदा ।

प्रयच्छतु गदां भूयो ह्यभिदुद्राव दज्जवं । तमापतन्तं दृष्ट्वैव अनुष्टादो महाबलः ।

गिरिशृङ्गनयोत्पास्य कैलाशचलसन्निभं । धनाधिपं प्रदुद्राव व्यादितास्त्र इवान्तकः ।

तमन्तकमिवायान्तमजयं सकलैः सुरैः । यवन्तमिव दैतेयं चैलोक्यमखिलं दृषा ।

११८९

तमासौक्यं तदाकूप्य धनाध्यक्षो रथं भयात् । अवहाय ययौ तत्र यत्र देवः शचीपतिः ।

तस्य चातिमहत् कर्त्तुं दृष्ट्वा वित्तपनिगदा । जगाम भयबंधवक्षो यत्र देवः शचीपतिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ज्यणि वामने देवासुरयुद्धे एकपञ्चादधिककद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

॥ देवशासन उवाच ॥ विप्रचित्तिश्च वरुणं दैत्यानामधिपोऽय्यय । अघानेपुणैः कुट्टो दोतैरिव महोरगैः ।

संदद्यान्मनो दैत्येन दोत्रैः शरगभक्तिभिः । नाभ्यजानत कर्त्तव्यं संघामे स जलेयरः ।

सर्वलोकेश्वरस्यैव परमेष्ठी प्रजापतिः । नाशकोदयतः स्थातुं विप्रचित्तेर्ज्यैलाधिपः ।

११९०

वज्रो नाम महायुधो निर्भयः सर्वतोमुखः । संयुद्ध प्रत्ययुधैश्च दानवा देववाहिनी ।

अग्निश्चालासमन्तत्र न विमण्डलस्यभिः । मुखमाभाति दैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः ।

वरुणश्च महातेजा विप्रचित्तिं गदासुरं । प्रदहन्नेव तेजोभिर्विजिगोषुः प्रत्यवैवत ।

स्रग्दाममासाभरणं दत्तपद्माङ्गुलान्तरं । जयाह परिघं दैत्यः कैलाशश्चिखरोपमं ।

पिनङ्गं काञ्चनैः पद्मैर्हर्ममालिनमायसं । यमदण्डोऽयमं घोरं दैत्यानां भयनाशनं ।

११९१

भ्रामयामास तं क्रुद्धो महाशङ्खध्वजोपमं । विननाद निवृत्तास्त्रा विप्रचित्तिर्ब्रह्मासुरः ।
 स कण्ठस्थेन निष्केण भुजस्यैरपि चाब्रुवैः । कुण्डलाभ्यां विचित्राभ्यां, खत्रा चैव विचित्रया ।
 दानवो भूपैर्भाति परिघेणायमेन, च । ययेन्द्रधनुषा मेघ, सविद्युत्तनयितुमान् ।

॥ प्रस्थाय परिघायेण वायुस्त्वन्महासूतनः । प्रज्ज्वाल सधूमार्भिः स्रष्टुर्पञ्जितोऽनलः ।

विद्याधरगणैः सङ्घं गन्धर्व्वेननरैरपि । सह देवाम्परावत्या मिद्वेलोन्नेसया सह ।

पद्मनववरचितं सार्कचक्रविभूषितं । दैत्यैश्चपरिघेऽद्भुतं भ्रमतीव नभस्तलं ।

दुरासदः स संजज्ञे परिघाभरण, प्रभुः । सुरेभ्योऽसुरेभ्यश्चिद्युगान्ताग्निरिवोत्थितः ।

विदग्धा वरुणसैव न श्रेष्ठः स्यान्दिदं भयात् । तत्रासौन्निर्मयस्त्वैक, कैश्चिन्नो वासव, प्रभुः ।

॥ भास्करप्रतिभं घोरं परिघं सौद्रर्द्धने । पातयामास वेगायां जलेशस्य स दानवः ।

पतता तेन सङ्ग्रामे जलेशस्य महात्मनः । भूतानां दशसाहस्य परिघेण समाहतं ।

तेषां गात्राणि चासाद्य व्यग्रोर्ध्वं सहस्रधा । विघ्नोर्ध्वमायोः विवभातुस्त्राशतनिवाभरे ।

भूयद्देवं तदा भ्राम्य वरुणाद्याभ्यपातयत् । पात्यमाने तदा तस्मिन् शरीरे वरुणस्य च ।

स भिन्नः परिघेः घोरो देवगात्रे व्यग्रोर्ध्वं । ग्रोर्ध्वमाणस्य चूर्णानि खरोता इव चाम्भे ।

स तु तेन महारणेन चचाष्ट जलाधिपः । परिघेणाहत, संख्ये यथा भूमिचलेऽचलः ।

स्त्वैवेत्येष्य भग्नो भिन्नदेशेषु चाब्रुवैः । मुञ्च तमममत् सोभमयाम्तिरमर्षणः ।

सोऽमर्षवशमापयो वरुणोऽमितविक्रमः । सर्वसंहारमकरोत् स्वरवयोऽरिमर्दनः ।

स चागैर्यतुर्भिय दृतो दीनेषु पन्नगैः । शङ्खमुक्तामणिर्निभो विव्रतोयमयं वपुः ।

पाण्डुरोद्भूतवसनो नानारत्नचिन्ताङ्गदः । वरुणः पाशधृक्श्रीमान् कूर्चोमोक्षमाकुलः ।

वरुणस्तु तदा मुञ्चन्नातिरोक्ष स्त्वैनिकान् । उवाच इष्टा युष्मध्वं दानवानां त्रिधाषया ।

अधमेनं घनियामि भयं मुञ्चा तु युष्मन् । ततश्च पन्नगा, सर्वे महावैश्वनाथया ।

जमुर्देव्याप्यममृते नर्दन्तो जयमृद्धिमः । ते तु जालीकनाराचैर्गदाभिर्मुपये तया ।

अभ्यन्तःनवान्दोऽन्त्यादिना वरुणाभुगाः । विप्रचित्तिस्तु क्रुद्धो महाबलपराक्रमः ।

पद्मगायां शरीराणि व्यधमद्रुणमूर्ध्वनि । गावडेन च सोऽख्येण पन्नगान्दानोत्तमः ।

पातयामास समरे गावडेः पन्नगाग्रैः । स शरैः स्रष्टुर्वैकाग्रैः प्रातकुञ्जविभूषितैः ।

पद्मगान् समरे वोरः प्रममाद्य सुकुर्व्वयः । ते भिन्नगात्राः समरे पन्नगाः घ्नन्तीरिताः ।

पेतुर्ध्वयितवर्षाङ्गा गत्रा इव महाभग्नैः । तं तपन्नमिवादित्यं दीप्तैर्भाषगभस्तिनिः ।

अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणः चभुः । ततश्च दानवपक्षं भिन्नदेशः सहस्रधा ।

व्यधिता विद्रवन्ति स्म दिशो दक्ष विचेतकाः । दक्षस्यापि पराक्रम वरुणस्तुक्रभोवितः ।

विनर्दमानो युपुये समरे पाशमृद्धनः । कावशा, पर्व्वतापेय मुष्टिभिश्च बने, त्कण्डः ।

अभ्यवर्षन्ना समरे विप्रचित्तिं महासुरं । ताच्छ्रमैव प्रिचोऽभिय प्रहरन्तो न्यसेत्कण्डान् ।

व्योदत महातेजा विप्रचित्तोऽर्वाधुरः । ततः पावकचक्राग्रैः प्रयुक्तैः शोवगामिभिः ।
वह्णस्य महावेगान् विभेदयन्नेरुषान् । कर्षणा तेन मरुता विप्रचित्तोऽर्वाधुरः ।
अप्रेराज्याकृतस्त्रेव तेजः समन्विहृतः । चक्रैः सूर्यचक्राग्रैः सुयुक्तैः शोवगामिभिः ।
वाह्यैः तां महासैनां निर्बलस्य महाबलः । लोकांश्चोऽप्यकाकानां प्रजालेन मोहयित्वा ।
शूलशरश्लिभिः चकार हृदिरोक्तिः । अभिद्रुतस्तु देवेभ्यः सखिर्वाधियः ।
महेन्द्रं शरण्यं प्राप्नोति विप्रचित्तोऽर्वाधुरः ।

१२१६

इति श्रीमहाभारते शिवलेखे हरिवंशे भविष्यवर्णनं वामने देवासुरयुद्धे द्विपञ्चाशदधिकतद्विंशतः श्लोकाः ॥ २५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पराजयन्तु देव्यानां दृष्ट्वाऽग्निजिह्वोऽन्तम । चकार बुद्धिं देवानां बधे मङ्गलैर्निःसृतः ।
स्वयम्प्रभायाः प्राथिल्या च पुत्रां हन्वाहयः । हिरण्यरेताः पिङ्गाक्षो देवदूतोऽङ्गाग्रम ।
लोहितो लोहितपीवो हर्ता दाता हविः कविः । पावको विद्युद्भेदः सर्वदेवानाम् प्रभुः ।
समन्नात्मा सुवर्णः स ह्यर्वाधिविभावसुः । कृष्णवर्त्मा विवर्मानुद्वाग्निश्च चक्रराट् ।
लोकवासीऽग्निजलप्रविष्टोऽर्वाधुरः स पटुः । ह्यम्भजः शनोर्गमः स्वर्गोऽग्निः सर्वकर्षकः ।
पादजः सर्वभूतानां विद्वानां तपोनिधिः । जलजः सर्वपापानां क्षितिहानस्तनूनात् ।
प्रदक्षिणवर्त्तमिषः स हिरण्यमा मखाकृतिः । ह्यम्भुभूतभक्षो ह्यभामागरो हरिः ।
धोमयः स महातेजा भूतेशः सर्वभूतपात् । अष्टस्य पावको भूतिभूतात्मा वै स्वर्वाधियः ।
स्वाहापतिः वामनोऽयं धोमपूताग्रोऽर्वाधुरः । देवदेवो महाकोपी सदात्मा मङ्गलवन्दुतः ।
लोहितार्धं वायुपर्कं रथमास्थाय भूतकृत् । भूमकेतुर्धूमविष्टो नोक्षयन्वा सुरीश्वरः ।
उद्यम्य दिव्यमाप्रियमर्जं देवो रणे महतम् । दानवानां स ह्यर्वाधिरप्रयुक्त्यर्बुदाग्निश्च ।
समरे विजयाकाङ्क्षो ददाहानिलसारथिः । प्राणो यः सर्वभूतानां देहे तिष्ठति पञ्चधा ।
यन्मा पश्य ऊताशस्य सखा च प्रभुरीश्वरः । प्रभञ्जनी यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ।
समस्तरगता यस्य योगिर्गोभिर्हृदय्यते । यो ज्वालाश्रमयो देवो दूरगः शब्दवन्दवः ।
यः कर्त्ता च विकर्त्ता च गतिर्गतिमता प्रभुः । वेदकर्त्ता सनो लोको ब्रह्मणो यः सगतायः ।
अमूर्त्तिमन्तो यं प्राङ्मूर्च्छामृतमहत्तरं । सोऽग्निं सनोरयामास शनोर्गमं सनोरथः ।
विदिवारोऽहिभिर्ज्वलैर्गन्धमाथो दिशो दध् । दानवानां सभावाय युगान्ताग्निरिवानवत् ।
मेदोमज्जामहापङ्कां केमैवैवलाहला । धोमयोर्वीरसखं स्यतद्विपटोत्कटम् ।
भोषितोदां रणे दृष्ट्वा सधामवर्तिं विभुम् । बलिः प्रत्यक्षं दयामास देव्यानां मयवर्द्धनम् ।
ततोऽग्निर्द्विजान् सर्वान् प्रह्लादप्रमुखं सदा । पराजयामास विभुं कोऽजमनः सदाहवे ।
केचिप्रदोऽर्बुकुटैः केचिहोमैः शिरोरथैः । केचिद्वाचैः प्रदीपैश्च केचिहोमैर्भुजाननैः ।
केचिन् प्रदीपैश्च केचिच्छ्वेतैश्चैरथैः । अयुराक्षयं दृष्ट्वा नो प्रदीपेति गमिना एताः ।
अमुरा मयविवक्षा विद्वताश्च दिशो दध् । तदायुधानि कर्त्माणि विप्रकीर्णदध्वजः ।

१२१७

१२१८

१२१९

प्रयान्ति समरे भीम पावकेन पराजिता । न च यश्नति वक्रं ते संग्रहीतं महाहवे ।

११८५

दिश उ ग्रास मेघाश्च दोषान् पश्यन्ति दानवा । भुवः स्वयम्भुवा सृष्टो युगान्तलोचयोनिना ।

इत्येव दानवा सर्वे मेनिरे वल्लभेतथ । मयश्च शम्भुरत्रैव महाभायाधराबुधैः ।

पार्श्वेन्यराष्ट्रो माये व्यधत्ता वारिविचरे । ताभ्या वक्रि च सायाभ्या सिचनान समन्तत ।

तौदौघै पर्वतान् नैर्दृढिर्भवद्गणे । श्वाभ्यमानन्तु समरे पावकं दैत्यानाम्न ।

वृहत्कोर्निर्भरातेजः वक्रिम च वृहत्सति ।

११८६

॥ वृहत्सतिइवाच ॥ शिरस्थेरेत सुश्लिख ज्वलनाचय सर्वभुक् । सप्तजिह्वानल क्षाम सेलिहान महाबल ।

आत्मा वायुताव विभो शरीरमुत वीरध । योनिरापस्व ते प्रोक्ता योनिस्त्वमसि शम्भ्व ।

ऊर्ध्वेष्टाधश्च गच्छन्ति सहरन्ति च पार्श्वत । अर्चिर्वक्त्रे महाभाग सर्वान् प्रभवन्ति च ।

त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वधि सर्वमिदं जगत् । त्वधारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षिष ।

१ । तमग्ने च्यवाडेकस्त्वमेव परम हवि । यज्ञो च यदा सप्तस्त्वामेव परमाश्रये ।

११८७

तमत्र प्राणिनाः भुञ्जे जगदपीताश्रित विभो । तत्त प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।

सृष्टा लोकास्त्र्योनिमान् च्यवाह प्राप्ते काले त्वं यच्छेव दोष । तमेकैकपक्षे जातवेदे गान्धर्वा विद्यते गोषु देव ।

हृषाकपि सिन्धुपतिस्त्वमेव महामहोच्चयहरस्त्वमेव । विश्व भूतिस्त्वमसि प्रसूतिस्त्वश्च प्रवृद्धा भगवन् प्रजानां ।

सृजस्वो रश्मिभिर्जातवेदस्त्वभावधीरोवधीना रवाश्च । विश्व तमादाय युगान्तकाले सृष्टा भवस्त्वानल सर्गकाले ।

१ । तमग्ने सर्वभूतानां योर्निवेदेषु गोयसे । तया देवहितायाश्च निश्चिता दानवा रणे ।

११८८

स्रयोनिषो महातेजस्तोय मखयताश्रित । तत्त्वयोनि समासाद्य किं विधीदसि पावकः ।

वायस्य समरे देवान् दैत्यैश्च सुरसत्तम । युगान्ताभामरारिश्च विश्वकर्माणं सहस्रभुक् ।

पिङ्गाच सौचितपीव छप्पवर्तन् ऊताश्रम ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवर्म भविष्यपर्वणि बार्हते देवासुरयुद्धे अग्निश्च विपश्चात्तदधिकद्विजनेऽध्यायः ॥ २५३ ॥

१ । ॥ वेदश्रावण उवाच ॥ वृहत्सतेन वचनं श्रुत्वाऽग्निं सत्यमोरित । भुवः प्रज्ज्वाल्य रणे हविषेव महाभजे ।

४

इतास्तु माया दैत्यानां प्रदीपेनाग्निना रणे । इतमाया सप्तमया रश्मि ते समुपस्थिताः ।

११८९

पराजितेषु दैत्येषु वक्रिनाऽङ्गुनकर्षणा । मग्नादग्ने परवाक्पमाह दैत्यपतिं वलि ।

महागमिष्य वायुश्च भास्कर रश्मिश्च शमी । नववाणि दिशो योम भूय दानवसत्तम ।

भविष्येव भूतश्च भवशासुरसत्तम । इति त्वि ते भगवता वरदेन स्वयम्भुवा ।

इन्द्रलघामरलक्ष युद्धे चाप्यपराजयः । इर्मिलश्च वर्मिलश्च वल्लवैवाभित तव ।

सर्वभूतेश्वरश्च प्रभुलक्ष यदा तव । महायोगेश्वरलक्ष शूरलक्ष महाशुद्धे ।

११९०

अमितल सप्तलक्ष च शस्त्रैश्चालिका गुणाः । तत्पराशय देवेन्द्र देवान् बन्धोश्च शत्रुगान् ।

यथोक्तं प्रपञ्चा र मधुसूतया न तदन्यथा । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मग्नादग्ने महाभजनः ।

वलि परलक्ष सृष्टो गत दमरयो दत्त ।

ततः प्रयान्तं विदग्धैश्चन्द्रिषो महासुरैश्च बलिमुत्तमशिवं । तमञ्जसा चकुरमिन्द्रविषं दिज्ञाश्च मुह्यताः पश्यन्
मङ्गलाः ।

महाजटाभारधरास्त्रपल्लिनक्षदा तमाङ्गवैधिमन्त्रमङ्गलैः । अभिष्टुज्ज्वल कश्यप खलद्रुतं बलिं प्रयानं रणमुद्भूनि
क्षिता ।

प्रतप्तजाम्बूनदचित्रभूषणैर्द्विभ्यश्च रत्नैर्विविधैरलङ्कृतः । विराजमान परमेष्ठ वक्षसा रणे विभात्यग्निनिभाऽसुरेश्वरः ।
य वै तदा शत्रुबलादिनं बलं बलिर्देवतात्मनोऽर्थविक्रमः । जलानने ओमदिवाधमण्डलं विकीर्यमाणं नमसोव
वायुना ।

ततो ददृश्या बलानि सर्वतो रणे सुगुप्तानि जताशनेन वै । समुच्छ्रिताम्यतराणि तत्र वै समुद्भेगा निव पर्ववन्निभु ।
स मूलशक्त्यष्टिगदाशिवायकान् क्षिपन्निगूणा समरे महात्मनां । ननाद विह्वलमलनागवज्जलानने तीयदवच वीर्यवान् ।
दिव्यास्त्रधूमो भुगवेगवायुर्ध्वहाबलः पौरुषविक्रमेभ्यः । प्रजादिधवशिव कालवक्त्रि सुषाररूपो विवभौ रणे बलिः । ॥ २५८ ॥
इति श्रीमहाभारते खिले पुरुषरिवेशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुःपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिना तु मुरा, सर्व्वं वर्ज्जयित्वा सुराधिपं । रणे व्रजयते भिन्ना सर्व्वेभ्यो वै पराजिता ।

विमुखा सा तु दैत्यैर्भ्रम्यमाना महाचमू । जितास्तु बलिना देवाः प्रकमाङ्गं हावयन् ।
॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रश्च घाता च लोकानां प्रभुरव्ययः । त्वमप्रतिमकक्षा च तथैवानुममद्युतिः ।
विद्रुतानोऽहं सैन्यानि सहास्राणि, सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाम्बुाणि विमिश्रानि महासुरैः ।
रथसहस्रयोधाश्च पादाताश्च सहस्रजः । भिन्नच्छिन्नाश्च शतशो गदामुपलपट्टिभैः । ॥ २५९ ॥
महाभैरवरूपं हि दैत्यैरेव कृतं रणे । किमुपेवेषि दैत्यैर्देह्यन्मानां महाचमू ।
आयस्व विदग्धैश्च व्रण्य शरणागतान् । अला तु वचनं तेषां देवानाममराधिरः ।
सर्व्वतंतकाशिवन्मुहुः सर्व्वान्ददृशतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन् प्रभुः ।
वैदूर्योत्करभंकाधो नागरज्जिताङ्गदः । मधुरारामा धूवत् प्रतवाङ्ग, सहस्रदुव ।
हरिरेको हरिर्मधुनाङ्गकतुर्ध्वहाबलः । वज्रप्रहरणं श्रीमान् योगी शतगिरोधरः । ॥ २६० ॥
सधनुर्बद्धधवाश्च शतादित्ययमप्रभः । देवगन्धर्व्वयक्षौघैरनुयात सहस्रजः ।
शमगो धजपैद्यापि स्त्रयमाज्ञो महर्षिभिः । शतसर्व्वं महारौद्रं खेटाटनं सर्व्वतोमुखं ।
प्रष्टव्यं विप्रतं वक्ष दीप्तं रौद्राङ्गहासिनं । दैव्यानयोधयत् सर्व्वान्महेन्द्र पाक्यायमनः ।
अष्टय सर्व्वभूतानामदित्या दक्षितं सुतः । ततः प्रवृत्तः संशमो वज्रैर्द्वैवश्च यः ।
उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां तुमुलो श्रीमहर्षणः । अतिवीर्य्वलोदयं तुमुलं लोमहर्षणं । ॥ २६१ ॥
प्रष्टादेन क्षुतिप्रतैः कर्मभिर्ज्ययवर्षिभैः । प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिन्द्र इवावभौ ।
सुरासुरेन्द्रियोर्दृष्ट्वा वधानं लोमहर्षणं । देवानां दानवानाञ्च भूयो युद्धमनूतदा ।
ततोऽपि यन्महेन्द्रं च बलिमकैर्ध्वहासुरं । तान्यस्त्राणि महावाङ्मयैश्चैव शतधा वञ्चि ।
ततः मुहुः पुनश्च योऽलं दुर्वारश्च महत् । आग्नेयमयं वज्रं चिपेप्रेऽपि महाबलः ।

प्रयान्ति समरे भीताः पावकेन पराजिता । न च परान्ति वज्रं ते संप्रदीप्तं महाहवे ।

११८५

दिग्धः खं गाञ्च मेघाञ्च दीप्तान् पश्यन्ति दानवाः । भुवं स्वयम्भुवा सृष्टो युगान्तसोययोनिना ।

इत्येते दानवाः सर्वे मेनिरे चकृचेतयः । मन्त्रश्च शम्बरश्चैव महाभायाधराबुधैः ।

पार्श्वान्यवहणी माये व्यधन्ता वारिविचरे । ताभ्यां वज्रिः स मायाभ्यां सिध्यमानः समन्ततः ।

तोदौधैः पर्वतनिर्गन्धैर्दक्षिणभवद्गणे । श्राम्यमानान् तु समरे पावकं दैत्यनाशनं ।

दृष्ट्वोर्निर्भ्रातृजा वज्रिमह दृष्ट्वातिः ।

११८६

॥ दृष्ट्वातिहवाच ॥ शिरश्चरेतः सुश्लिख ज्वलनाच्च सर्वभुक् । समजिह्वागल वाम लेखिहान महाबल ।

आत्मा वायुक्षय विभी शरीरमुत वीर्यधः । योनिरापस्व ते प्रोक्ता योनिस्त्वमसि चाश्वरः ।

जर्जङ्गाधश्च गच्छन्ति सञ्चरन्ति च पार्श्वतः । शर्चिषसो महाभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ।

तमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवं त्वं विभर्षि च ।

तमग्ने हव्यवाडेकस्त्वमेव परमं हविः । यजन्ते च यदा सन्तस्त्वमिव परमाधरे ।

११८७

तमग्ने प्राणिनां भुङ्क्ते जगद्योताश्रितं विभो । तप्तः प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकः प्रतिष्ठिताः ।

सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान् हव्यवाह शान्तिं काले त्वं पश्येव दीप्तः । तमेवैकस्त्वपथे जातवेदे गान्धर्वाणां विधत्ते गोपु देव ।

दृषाकपि, सिन्धुपतिस्त्वमग्ने महामलेष्पहरस्त्वमेव । विद्यस्व भूतिस्त्वमसि प्रसूतिस्त्वस्य प्रसूता भगवन् प्रजानां ।

यजस्वोपे रश्मिर्जातवेदस्त्वमपथोरापथीनां रसाश्च । विषं तमादाय युगान्तकाले सृष्ट्वा भवस्त्वानल सर्गकाले ।

तमग्ने सर्वभूतानां योनिर्नर्देपु गोयसे । त्वया देवहितायाश्च निश्चिता ज्ञानवा रणे ।

११८८

स्वयोनिसि महातेजस्त्रायं मलयताश्रितं । तत्स्वयोनिं समावाच किं विभीदसि पावक ।

चायस्व समरे देवान् दैत्यैश्च, सुरवसन्तम् । युगान्ताभामरारिश्च विजयकर्मण् सृष्टस्वभुक् ।

विज्वाच लोहितघोष क्रण्वर्तमान् कृताञ्जन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे अविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे अग्निर्वाच चिपञ्चाग्रदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्ट्वातिस्तु वक्त्रं सुखाग्निः सत्यनीरितः । भूय प्रज्ज्वालय रणे हविषेव महाभजे ।

इतास्तु माया दैत्यानां प्रदीप्तेनाग्निना रणे । इतमाया इतमया बलिं ते समुपस्थिताः ।

११८९

पराजितेषु दैत्येषु वज्रिनाऽङ्गुलकम्भवाः । प्रह्लादस्तु परं वाक्त्रमाह दैत्यपतिं वलिः ।

भवामाप्तिश्च वायुय भास्करः शलिलं शयी । नवत्राणि दिग्भो व्योम भूय दानवसन्तम् ।

भविष्येव भूतस्य भवद्यासुरवसन्तम् । दक्षं हि ते भगवता वरदेन स्वयम्भुवा ।

इन्द्रलक्ष्मणरत्नस्य युद्धे चाप्यपराजयः । ईशिलस्य वसिलस्य मलसैवानिति तव ।

सन्भूतेयुरत्नस्य प्रभुलस्य यदा तव । महायोगेयुरत्नस्य शूररत्नस्य महास्यधे ।

११९०

श्रमिन्ते सधुलस्य ये चान्ते चान्तिका गुणः । तत्पराजय देवेन्द्र देवान् बलींश्च वानुगान् ।

ययोर्भं प्रपञ्चा राज्ञस्तथा न तद्व्याघाः । तस्य तदचनं सुवा प्रह्लादस्य महात्मनः ।

शक्तिः परमधंष्ट्रा गतः स्फुरयो दतः ।

मत्तः प्रयान् चिदश्रेष्ठसन्निधौ महासुरेन्द्रं बलिमुत्तममिव । तमञ्जसा चक्रुरभिप्रदविषं द्विजाश्च मुखाः पशवश्च
मङ्गलाः ।

महाजटाभारधराक्षपस्त्रिजगदात्मनाङ्गवैधिमन्त्रमङ्गलैः । अभिपुवन्तः कश्यपः खलद्रुतं बलिं प्रयानं रणमुद्धूनि
स्थिताः ।

प्रतप्तजाम्बूनदचित्रभूषणैर्द्विजैश्च रत्नैर्वैविधैरलङ्कृतः । विराजमानः परमेश वर्षाशा रणे विभात्यग्निभिर्भाऽसुरेश्वरः ।
य वै तदा मनुबलादितं बलं बलिर्देवैर्भक्तमवोय्यविक्रमः । जलागने श्रीमद्विश्वमण्डलं विकीर्यमाणं नभसीव
वायुना ।

ततो ददृशेयं बलानि सन्धेता रणे सुगुप्तानि ज्ञताग्रनेन वै । समुच्छ्रितान्यपतराणि तत्र वै समुद्रवेगा निव पर्ववन्निधुः ।
स झूलझण्डिगदासिपायकान् क्षिपन्निधूनां समरे महात्मानां । वनादधिपैर्भक्तमत्तनागवज्जलागने तोयदवश वोय्यवान् ।
दिव्यास्त्रधूमो भुजवेगवाधुर्ब्रह्मबलः पौरुषविक्रमेभ्यः । प्रजादिष्वस्त्रिजगत्कालवन्निधुर्वायोरूपो विवभौ रणे बलिः । ॥ २५८ ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविद्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे षष्ठः पञ्चादधिकविंशोऽध्यायः ॥ २५८ ॥
॥ वैद्यनाथन उवाच ॥ बलिना तु मुराः सर्व्वे वर्ज्जयित्वा मुराधिपं । रणे शरवनेभिर्भाः सधेया वै पराजिताः ।

विमुखाः सा तु दैत्यैश्चैर्बन्धमाना महाधूमः । जितास्तु बलिना देवाः शकमाञ्जसहासवं ।

॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रश्च धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः । त्वमप्रतिमकर्षा च तथैवानुममद्युतिः ।

विद्रुतानीह सैन्यानि ब्रह्मास्त्राणि सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाम्गाणि विभिन्नाणि महासुरैः ।

रथसहस्रयथीपाश्च पादाताश्च सहस्रशः । भिन्नचिह्नाश्च शतशो गदामुषलपट्टिभैः । ॥ २५९ ॥

महाभैरवरूपं हि दैत्येभ्यश्च कृतं रणे । किमुपेक्षसि दैत्यैश्चैर्बन्धमानां महाधूमः ।

बाधस्व चिदश्रेष्ठ शरणाश्रयगतान् । शुभा तु वचनं तेषां देवानाममराजिनः ।

सर्व्वतर्काप्रिवत् क्रुद्धः सर्व्वानदहतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरोटं धारयन् प्रभुः ।

वैदूर्य्योत्करभङ्गाग्रो जगारलक्षिताङ्गदः । अधूरामाः धूषण शतबाहूः सहस्रश्वः ।

हरिरेको हरिरुग्रमुर्नैकैतुर्ब्रह्मबलः । वज्रप्रहरण श्रीमान् योगी शतबिरोधरः । ॥ २६० ॥

सधनुर्बद्धसन्नाहः शतादित्समप्रभः । देवगन्धर्व्वयवौघैरनुयात सहस्रशः ।

शामनैः सजपैश्चापि स्त्रियमानो महर्षिभिः । शतसर्व्वे महारौद्रं खोटनं सर्व्वतोमुखं ।

प्रयच्छन् विठनं वज्रं दीप्तं रौद्राह्वाहसिन् । दैत्यानयोधयत् सर्व्वान्मासेन्द्र पाकशायनः ।

अध्वय सर्व्वभूतानामदिव्या दक्षितः सुतः । ततः प्रवृत्तः संधानो बज्रैर्वैद्यैश्च च ।

जभाभ्यामतिवोय्यभ्यां तुमुलो लोमहर्षणः । अतिवोय्यबलोदयं तुमुलं लोमहर्षणं ।

प्रज्ञादेन स्तुतिशतैः कर्म्मभिर्ज्ययसन्धैः । प्रबोधिषो दैत्यपतिरग्निरिह्ण दवावमौ ।

सुरासुरेन्द्रयोर्द्वैष्टा सयामं लोमहर्षणं । देवानां दानवानाञ्च भूयो युद्धमभूत्तदा ।

ततोऽविद्यमश्वेन्द्रश्च बलिमकैर्ब्रह्मसुरैः । तावन्नास्ति महाबाहुश्चिन्वेदः शतबा वलिः ।

ततः क्रुद्धः पुनस्तत्र शोऽहं दुर्वारण महत् । आग्नेयमयः शत्रुश्च विषेपेन्द्रो महाबलः ।

गृह्णाद्ये समाम्बुत्तु श्रुत्वा प्रसन्नचित्तः । अमया मासं दैविकेन वाक्प्राप्तये न मुक्तिमान् ।

१०१५

संकुटो मधवान् बज्रमय होतुं पर्वतोपमः । हनुकामो रणसागरो बलिं देत्वाधिपं रणे ।

ततः प्रज्ञावद् देहेन्द्रः क्रोशिको हरिवाहनः । अयोध्यां तदा बाणो तज्जिह्मवति वेत्रजे ।

निवर्त्तस्य महाबाहो मुरारो बन्दिवद्धनः । पुरन्दर सुरसेन ज्येष्ठि बलिं रणे ।

तपसा क्षुत्प्रतो दैत्यो वरदातिनः काधिकः । क्षयक्षूपरितोपायः सङ्गः कृष्णः काशवः ।

नैव शक्यस्त्वष्टा जेतुं विदध्वौ सुरेश्वरः । यो ह्यस्य भगवान् जेता तं शृणुष्व समातनः ।

ब्रह्मणो यो हि सर्वस्वं देवानां वे परा गतिः । परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः ।

धराश्वरदत्तः श्रीमान् परावरगतिः प्रभुः । व्यक्तायुक्तो महाभूतो भूतभयभयप्रभुः ।

सहस्रशीर्षः मुदुपः स्रष्टास्त्रः स्रक्षपातः । ब्रह्मचक्रमदापाणिः धीतवायः मुरारिवा ।

सेताऽज्येष्ठो ज्यः श्रीमान् ओऽस्य जेता भविष्यति । अत्रा दिव्यान् परमां बाणो नामशरीरिणी ।

अप्रमत्तो रथान्वक्तः सक्त सर्वैर्षाङ्गैः । अप्रमत्तो तु देवेन्द्रे क्रोशिके हरिवाहने ।

विंशताशौ मङ्गलासीद्गानवानां महाह्वयः । ततः किलकिसात्रन्द्यं खेडितासोऽनिलिनः ।

शङ्खानां निवदश्च बोधानां वल्लभस्त्वजः । वादिचापाश्च निर्धेयश्च सुखसाभवत्तदा ।

जयशब्दरैश्चैव देवानाम् पराजितः । क्षयौ देवराजस्य प्रयातः वसुधैव ।

वसोऽत्र विनभौ दैत्यो हरिश्चक्रविपुर्धया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिर्षुके अधिव्यासः, च वामने देवः पुरुचुङ्ग महाप्रधाने पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निम्नयेषु देवेषु वैशेषिके देव्याखिले । जये बलैर्नैकवतो मयः शम्भरघोषिते ।

१०१६

इन्द्रासु दिक्षु सर्वेषु प्रवृत्ते भर्तृकर्त्तवि । अराहते धर्मपथे क्षयलो दिवाकरे ।

महादशम्बरमथैरनुद्गाहेन वैव ह । दिक्षु सर्वेषु गुप्तः सुगमने देव्याखिले ।

दैत्येषु मय्येवायै क्षर्माणं दम्भस्य च । प्रकृतिस्ते तदा लोकैर्वर्त्तमाने च सत्यपे ।

अभावे सर्वपापानां भावे नैव तदा क्षिणे । भावे तपसि किङ्कर्तृत्वभावे पापकर्त्तव्ये ।

चतुष्पादे स्थिते धर्म्ये अधर्म्ये पादविपदे । अज्ञापाकनमुक्तेषु आजन्मेषु राजसु ।

१०१७

क्षयधर्मधर्मेषु सर्वेषु अमनिवादिषु । अभिप्रेक्ष्योऽप्युरे सर्वैर्देवराज्ये वसिष्ठदा ।

चष्टेभ्यश्चर्मेषु नदसु मुदितेषु च । अवाप्तुपयता लक्ष्मोरेक्षिं पद्मावने स्थिता ।

पद्माद्यतकरा देवो वरदा प्रसरधेविनी ।

॥ श्रीरवाच ॥ नष्टे नक्षत्रां मेघं देवराज महाक्षुरे । शीताऽस्ति तव भद्रं ते देवतानां पराश्रये ।

यत्नया मुधि विक्रम्य देवराजः पराजितः । इष्टा ते परमां सत्पं ततोऽपि क्षयमावता ।

१०१८

मायुर्ध्वं दातव्येऽथ हिरण्यकृत्तियोः सुखे । यद्यतस्मापुरेन्द्रस्य तव कर्त्तव्योऽयम् ।

विशेषितस्त्वया राजन्दैत्यैः च पितामहः । येन भुक्तं चिन्मिदं पृथिव्यैः कर्मिदमव्ययं ।

विशेषितस्तव विभो सर्वो धर्मः स्थितः ययि । तेन पृथिव्यामप्यर्थो मोक्षस्तमितविक्रमः ।

एवमुक्त्वा तु सा देवी लक्ष्मीर्देत्यष्टयं बलिं । प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमेवारमा ।

मिष्टाश्च देव्यः प्रवरा ह्योः कोत्तिर्द्युतिरिव च । प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दया मतिः ।

सूतिर्धैर्या तथा दृष्टिः पुष्टिर्भुक्तिस्तथैव च । श्रुतिः प्रीतिरिडा कान्तिः शान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ।

सर्वव्यासुरयो दिव्या नृत्यगोतविभारदाः । उपतल्लुम्बहारसत्नं बलिमिदं महारथं ।

प्रतिपञ्चतु दैत्यैस्तेष्वेतेषां सचराचरं । प्राप्तेष्वैश्वर्यैस्तुलं बलिना ब्रह्मादिना ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे षट्पञ्चाशदधिकश्लोकेऽध्यायः ॥ २५६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पराजिता मुरा दैत्यैः किमकुर्वन्त वै मुने । कथञ्च विदिवं सर्वं भूयो देवैर्द्विजात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा वाणीकुं तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः । प्रसिद्धं प्रसिद्धः श्रीमानदिद्यालभमुत्तमं ।

प्राप्यादिद्यालभं शक्रः कथयामास तां गिरं । अदिद्या सा तदा युद्धे तेन दिव्या पुरा मुता ।

॥ अदिनिववाच ॥ यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न शक्यो हन्तुमाहवे । बलिर्विरोचनमुतः सर्वैश्चैव मद्व्रणैः ।

सहस्रमिरसा हन्तुं केवलं शक्यतेऽमुषः । तेनैकेन सहस्राद्य न हन्येन व्रतकतो ।

ततः दृष्ट्वाहि पितरं कथ्यं ब्रह्मादिनां । पराजयार्थं दैत्यस्य बलेष्वस्य मयात्मनः ।

ततोऽदिद्या सह मुराः ब्रह्माणाः कथ्यपान्तिकः । अपश्यन् कथ्यं तत्र मुनिं दोक्षतयोनिधिं ।

आद्यं देवगुह्यं दिव्यं किञ्च विपवणामुभिः । तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निमिश्राप्रभं ।

न्यस्तदण्डं तपोयुतं बहुदृष्ट्वाजिनोत्तरं । वस्त्राजिनयं वीतं व्रतमखलभूषितं ।

अताम्रविण दीप्यते सायममन्त्रपुरस्कृतं । साध्याधनिरतं जित्यं वपुश्चान्निवाणलं ।

तं ब्रह्मादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं पभुं । प्रतपन्निवादिद्वयं मारीचे दोक्षतेजसं ।

यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिर्दत्तमः । आत्मभावविशेषेण व्रतो यो यः प्रशपतिः ।

ततः प्रणम्य ते वीराः सहादिद्या सुरधंभाः । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः ।

यच्छ्रुतं युधि शक्येण सरस्वत्या समीरितं । अत्रैवस्त्रिदशैः सर्वैर्निखिद्राण्य इत्युत ।

श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुष्पाणां कथ्यपसदा । चकार बुद्धिं भवमे ब्रह्मलोकाय लोककृत् ।

॥ कथ्यप उवाच ॥ पुष्पा गच्छामि सदनं ब्रह्मणः परमाहुनं । ययामुतस्य तत्रैव ब्रह्मणे वदतामघाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दिव्या सह मुरा वान्ते कथ्यपमन्त्रयुः । प्रसिद्धं ब्रह्मपदनं देवार्थिगणपेवितं ।

ते मुहूर्तैर्न शंप्राप्ता ब्रह्मलोकं दिवौकषः । दिव्यैः कामगमैर्धानैरेयादैः सुमहाबलाः ।

ब्रह्मण्यं प्रदुमिच्छन्तलपयो रात्रिमव्ययं । अश्वगच्छन्त विलोपीषा ब्रह्मणः परमां मनां ।

षट्पदोद्गोतमधुरां सामगीतविमिश्रितां । शेषस्वरौममिवज्जो दृष्ट्वा संजहपुष्पादा ।

ब्राह्मणैश्च महाभागैर्ब्रह्मदेवाङ्गपारगैः । अचो बहुचमस्त्वैव प्रथ्यमाणपदाचराः ।

प्रशुशुभोऽमरयात्रा विततेषु च कर्मसु । अश्ववेदाङ्गदिदुधां पदकमविदां तथा ।

ब्रह्मर्षिपाद्य घोषेण सा बभूव दिनादिना । यजुर्षस्त्वववह्निश्च शिवावह्निस्तथा दिव्यैः ।

शब्दनिर्घनार्थैः सर्वविद्याविभारदैः । मोमांसाहेतुवाक्यैः सर्वज्ञादविभारदैः ।

दृष्टपुष्टस्त्रैस्तत्र द्विजैर्द्वैल्यमाश्रितैः । नादितं ब्रह्मदत्तं प्रवरं देवसम्भवत् ।
 ते तत्र समनुग्राह्याः पृथग्यो वै ध्वनिं सुराः । पूतान्यात्मशरीराणि मेनिरे तु न संशयः ।
 तृण्यभूता एकचित्ता ब्रह्मणे गतमानवाः । विस्मयोत्पुत्रनयना निरैवन्त परस्पर । १५१
 नमस्तुर्वन्ति च पुनर्ब्रह्माणं परमं प्रभुं । मनैर्वै सुरश्रेष्ठाः पुरस्त्यत्तु कथ्यं ।
 पुनः संघुष्टपरमं वेदोद्भूतनिखनं । गम्भीरोदारमधुरं सुस्तरं हंसगद्गद ।
 ऐक्यनामात्मसंयोगसमवायविशारदैः । लोकायतिकमुखैश्च शुश्रुव खनमोरितं ।
 तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान् नियतान् संश्रितव्रतान् । अपहोमपराश्रमुखान् ददृशुः कश्यपात्मजाः ।
 तस्यां सभायामासे वै ब्रह्मा लोकपितामहः । सुरासुरगुरुः श्रीमान् विदधद्देवमायया । १५२
 उपसते च तत्रैवं प्रजाना पतयः प्रभुं । दृष्ट प्रवेताः पुण्यो मरीचिश्च दिजोत्तम ।
 भृगुरचिर्वशिष्ठश्च गौतमो नारदस्तथा । विद्या मन्त्रोऽन्तरोक्षश्च वायुसेना जलं मही ।
 शब्दं स्वर्गश्च रूपश्च रसो गन्धस्तथैव च । प्रकृतियं विकारश्च यथान्यत्कारणं भुव ।
 साङ्गोपाङ्गास्तुर्भेदाः सरहस्यपदकमाः । क्रियाश्च कृतवर्चैव संकल्प प्राण एव च ।
 एते चान्ये च वक्ष्ये, स्वयंभुवमुपस्थिताः । श्रुत्यै धर्मश्च कामश्च देवो हर्षश्च सर्वदा । १५३
 शुक्रो वृहस्पतिश्चैव धन्वो बुध एव च । शनैश्चरश्च राजश्च यथाः सर्वे तथैव च ।
 मरुतो विद्यकर्त्ता च नक्षत्राणि च भारत । दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपावते ।
 चाविर्नो दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा । सर्व्याणि स्रतिशस्त्राणि गायत्र्य निगमास्तथा ।
 भाष्याणि सर्वशस्त्राणि देहवन्ति विश्राम्यते । लघा लघा मुहूर्त्ताश्च द्विवा रात्रिश्च भारत । १५४
 अर्द्धमासाश्च मासाश्च चतस्रः पटतयैव च । सप्तसराश्चतुर्गुणं धन्या रात्रिश्चतुर्विधा ।
 कालश्चकश्च यदित्यं नित्यं भुवमव्ययं । एते चान्ये च वक्ष्ये, स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
 तौ प्रविष्ट सभां दिव्यां ब्रह्मण सर्वकामदाः । कश्यपस्त्रिदशैः सार्द्धं पुनैर्हर्षविदाम्बरः ।
 सर्वतैर्गोमयं दिव्यं ब्रह्मविंशत्यशेषित । ब्राह्म्या जिवा दीप्यमानमचिन्त्य विगतकर्म ।
 प्रह्लापं वीक्ष्य ते सर्वे परमासनमाश्रिते । शिरोभिः प्रणता दूर परमैर्हिनमस्यथ । १५५
 शिरोभिः स्थूयश्चरणौ नियताः परमात्मनः । विमुक्ता सर्वपापिभ्य शान्ता विगतकल्मशाः ।
 दुष्टा तु तान् सुरान् सर्वान् कश्यपेन सहागतान् । आह ब्रह्मा महातेजा देवना प्रभुरीश्वर ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने ब्रह्मलोकगमने सप्तपञ्चाशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २५७ ॥
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमिह सप्ताशा भवन्त सर्वे एव हि । विज्ञानाम्बुहमयमेनमर्थं महावराः ।
 भविष्यति च व सोऽयं काचितो यः सुरोत्तमाः । वसेद्दानवमुखस्य यो विजैता भविष्यति ।
 न केवलं सुरारोणमेको जेता स विजयतु । तैलोक्यस्यापि जेताऽसौ देवानामपि च प्रभु ।
 यो धाता सर्वभूतानां विश्वं यय सनातन । पूर्व्वं यं सदा प्राञ्जलैर्गर्भनिर्दशन । १५८
 आत्मा वै येन विभुना धृतोऽज्ञेयो महात्मनः । बलेरतुल्यवीर्यस्य विश्वस्य जगत्तथा ।

तस्यैव तु प्रसादेन प्रवक्ष्ये परमां गतिं । यत्र योगं समाख्याय तपश्चरति दुश्चरं ।

घोरोदसोत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः। अमृतं नाम परमं खानमाहमनीषिणः।

भवन्तस्तत्र वै गत्वा तपसा संश्रितव्रताः । अमृतं स्थानमासाद्य तपश्चरन्त दुश्चरं ।

ततः श्राव्यथ विष्यष्टां स्निग्धगन्धोरनिस्तमां । उष्णं तोयपूर्णं तोयदं समस्तमां ।

दिव्यां सप्तशतपदां रत्नमभयदां शिवां । वाणीं परमसंस्कारां वरदां नमस्वादिनीं ।

७ दिव्या सरस्वतीं सत्यां सर्वकल्याणनिधिं । सर्वदेवातिदेवस्य भाषितां भावितात्मनः ।

तस्य व्रतसमाप्तौ तु यावद्भूतविपर्यजनं । अमेघस्य तु देवस्य विग्रहपां महात्मनः ।

स्वागतं व. सुरश्रेष्ठा मत्सकाशमिहागता. । कस्य वा कं वर देवा ददन्ति वरदः स्मितः ।

तं दिति कथ्यप्येव गृह्योद्याता वरं ततः । गणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्मने तदा ।

भगवानेव न पुत्रो भवत्विति न संशयः । उक्तञ्च परया भक्त्या तथाऽस्त्विति च वक्ष्यति ।

देवा जुषन्तु ते सर्वे आता नस्तु भवेति च । तथाऽस्त्विति च व श्रीमान् वक्ष्यते सर्वलोकादृतम् ।

तस्मादेवं गृह्णीता ह वरं विदशयन्मा.। कृतकृत्या पुन, सर्वै गच्छन्त्सं समालयं ।

तथाऽस्त्विति सुरा. सर्वं कल्पपोऽदितिरेव च । ब्रह्मज्ञो वन्द्य चरणौ गता. सौम्या दिशं प्रति ।

नेऽचिरं यैव संप्राप्ता चोरोदं सरिता पतिं । यथोद्दिष्ट भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ।

नेतोद्य सागरान् सर्वान् पर्वतांश्च सकाननान् । नदीश्च विविधा दिव्याः पृथिव्यां सुरसन्तमाः ।

अपश्यन्तो सुधोराश्च सर्ववत्तविवर्जिता । अभास्कराममर्यादां तमसा वेष्टतां दिशं ।

अमृतं स्थानमासाद्य काश्यपेन सुरा सह । दीक्षिताः कामदं दिव्यं व्रतं वर्षसहस्रिकम् ।

प्रसादाय सुरेणाय तस्मै योगाय धीमते । नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भक्तये ।

अद्वाचय्येण भोगेन स्थानचौराशनेन च । दनेन च सुराः बन्धे तथा दुष्टरमाश्रिताः ।

करुणपल्लव भगवान् प्रसादाय महात्मनः । उद्भवत वेदार्थं यमाहुः परमं खलु ।

इति श्रीमहाभारत खिलपु हरिवंश अवित्यक्त्याणि वाचने श्रष्टव्याश्रदाधिकदिग्गताऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ काश्यप उवाच ॥ ममाङ्गुलि त दशदश एकग्रह्य वराह उवाच ॥ विष्णु उवाच ॥ दशग्रह्य मुरारि मुरारिर्भित्ति श्रुति
भद्र कपिल विष्णुर्भेन भुव धर्म धर्मराज वैकुण्ठ पैतावर्त श्रुतादिमध्यनिबन धनञ्जय श्रुतिश्रव. श्रुति उवाच ॥
अज अजय अमृतत्रय सनातन विधातस्त्रिकाम विधाम विककुलकुक्षिन् दुन्दुभे महानाम लोकनाभ पद्मनाभ लोकना
वेरिसे वरिह वज्ररूप चय अवय विरूप विरूप सत्याचर ह्याचर ह्यभुक् खण्डपरमो शुक्र मुञ्जकेश हंस महाहंस
हृष्य ह्योकेष स्रष्टा परमस्रष्टा तुरापाद् विष्णुमूर्ते सुराग्रज नील निष्कामा विरजस्वो राज. सत् सत्पदाम सर्वलो
कलोकप्रतिष्ठ प्रिपिविष्ट सुतपस्वपोय रूप अग्रज धर्मनाभ गभस्तिनाभ धर्मनेत्रे सत्यधाम सत्याचर गभस्तिनेत्रे

दित्याः पुत्रतां याति तसि देवाः स्वाधवाः । देवबन्धं वहिष्यन्ति कश्यपस्यात्मनो भव ।

वेदस्यायन उवाच ॥ तमसानमवोद्विष्यन्तं वान् कश्यपमेव च । एवं भवतु भद्रं वो यथेष्टं काममः सुत ।

सर्वामेव युष्माकं ये भविष्यन्ति ब्रजवः । मुहूर्तमपि ते सर्वे न स्थास्यन्ति ममायतः ।

इति सुरगणान् सर्वान् ये चान्ये देवब्रजवः । करिष्ये देवताः सर्वान् यज्ञभागायभोजनाः ।

इत्यंदाश्च सुरान् सर्वान् कथादांश्च पिबन्तपि । करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।

यथा गतेन मार्गेण निवर्त्तन्धं सुरोत्तमाः । देवमातुस्तथाऽदित्याः कश्यपस्यामितात्मनः ।

यथा तनोपितं कर्त्ता गच्छन्धं खं समासथं ।

॥ वैदस्यायन उवाच ॥ स्वमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना । देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्वेऽहः ।

विश्वे वा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च । बाध्या मद्व्याधौ च ब्रह्मैव नष्टावलाः ।

नमस्तुभ्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंजसे । प्रयाताः प्राग्दिग्ं पुष्टां विपुलं कश्यपाश्रमं ।

ते कश्यपाश्रमं गत्वा ब्रह्मविगणसेवितं । चैतः स्थाप्यायनिरता षडित्या नर्ममोषवः ।

अदितिर्देवमाता च गर्भं दधेऽतिशेर्षं । भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षवचसिने ।

पूर्वं वर्षवचसे तु प्रकृता गर्भमुत्तमं । सुराणां वरणं देवमसुराणां विनाशनं ।

गर्भक्षेत्रं तु तेनैव परिचातासदा सुराः । आददन्ति तेजसि चैताक्यस्य महात्माना ।

तस्मिन् जाते तु देवेशे चैताक्यस्य मुखावहे । भयदे देवसंघातां सुराणां नन्दिवर्द्धने ।

इति श्रीमहाभारते खिले पुराणखिले भविष्यपर्वणि वामने वामनप्रकृतौ यक्षध्वजिद्विजयोऽध्यायः ॥ २६० ॥

॥ वैदस्यायन उवाच ॥ प्रजाणां पतयः सप्त सप्त श्वे मरुवचः । तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विद्यामित्रे । कमदप्रिवेशिष्ठः । यक्षोदितो भास्करोऽभूत् प्रवहे वाऽप्यवापिर्मगवानात्रगाम ।

मरौचिराहिरादैव पुनस्तः पुनस्तः कटुः । दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

शैब्यो ब्रह्मपुत्रश्च सत्यः कश्यप एव च । कपोवानकपोवांश्च दत्तो विष्णुवचसा ।

वशिष्ठपुत्राः सप्तान् वाशिष्ठा इति विभुताः । हिरण्यगर्भस्य सुता श्रीनंजिताः मुनेत्रवः ।

गार्ग्यः शृणुकश्चैवाग्निः आन्यो वामन एव च । देववाङ्मयं दुप्रश्नं पर्यन्त्यैव शैमरः ।

हिरण्यरोमा वेदभिराः सत्यवचस्यैव च । विश्वेऽतिविश्वस्ववनः सुधामा विरजासया ।

अतिनामा बहिष्पुत्र नमस्कारमकुर्वन् । विद्योतमानवपुषः सर्वभाभरणभूषिताः ।

उपानृत्यन्त देवेभ्यं विष्णुमन्त्राणां गणाः । ततो गन्धर्व्यैर्द्विपु प्रवदन्तु विरायसि ।

यज्ञभिः सह गन्धर्वैः प्रभाषयन्त तुभ्युक्तः । महाभुक्तिविचित्रिणा ऊर्वायुरनमस्तथा ।

गोमार्ग्यः सूर्यवचसांश्च धोमवचसांश्च यज्ञमः । युगपद्वचसः कार्त्तिकेनन्दिविचरयसया ।

चयोदसः प्राज्ञिभिराः पर्यन्त्यश्च चतुर्दशः । कलिः सप्तदश्याव नारदश्चैव षोडशः ।

वावाक्षश्च गन्धर्वो वचस्यैव महाभुक्तिः । इत्येते देवगन्धर्वा उपागयन्त केचन ॥

तथैवापचरो षटः सर्वेषां ह्यभूषिताः । उपानृत्यन्त देवेभ्यं सर्वान् ह्यभूषयन्तः ।

ननुतुय महाभागा जगुश्चायतलोचनाः । सुमथा चारुमथा च प्रियमुखा वरानना ।
 अनूका च तथा यामी मित्रकेत्री अलमुषा । मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
 अद्रिका लक्ष्मणा चैव रक्षा तदन्तर्गौरमा । अशिता च सुबाहुय अविष्ठा सुभगा तथा ।
 उर्वशी चित्रलेखा च सुयोवी च मुखोचना । पुण्डरीकसुगन्धा च मुरथा च प्रमाथिनी ।
 काम्या शरदती चैव तथाऽन्यास्तत्र ग्रंथः । सेनका सहजन्धा च पर्णिका पुञ्जिकण्डला । ११९
 इताश्च/सुरेवोऽन्याश्च मन्यन्ति सहस्रजः । धाताऽर्थ्यमा च मिवश्च वरुणोऽग्रे भगवत्या ।
 इन्द्र पूषा विवस्वाश्च सृष्टा च सविता तथा । कथितो विष्णुरित्येष काश्यपेया गणतया ।
 आदित्या द्वादशैते तु कुलनो वज्रिवर्चसः । सकुलश्च सुरेन्द्रश्च नमस्कारं महात्मनः ।
 ऋग्याधय सर्वेषु निर्वर्तित्य महायज्ञाः । अत्रैकपादश्चित्रैर्नृपिनाको चापराजितः ।
 हवणोऽथेयश्चैव कपाली च विद्वान्मते । स्वाणुर्भवश्च भगवान्नुज्ञास्तथाऽवतस्त्रिरे । १२०
 अथिना वषवश्चाष्टौ मत्तश्च महाबलाः । विश्वेदेवाश्च साध्याश्च तस्य प्राञ्चलयः स्त्रिताः ।
 शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमुखास्तथा । कन्वपक्षापकुञ्जश्च दृतराष्ट्रकाचकौ ।
 अष्टयस्तेजसा दीप्ता महाकोधा महाबलाः । एते नाम महात्मनः सर्वे प्राञ्चलयः स्त्रिताः ।
 एते चान्ये च वधवो नागास्तस्य महात्मनः । तस्य प्राञ्चलयः सर्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
 तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गृह्यश्च महाबलः । अरुणश्चाविष्णुश्चैव तस्य प्राञ्चलयः स्त्रिताः । १२१
 पितामहश्च भगवान् स्वयमागम्य लोकहन् । प्राह देवमुहः श्रीमान् स च सर्वैर्बोधात्मभिः ।
 ॥ मञ्जीवा च ॥ यस्मात् प्रसूयते लोकः प्रभविष्णु सनातनः । तस्मात्सौकेय्यरः श्रीमान् विष्णुरेव भवत्यर्थः ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान् सार्द्धं देवर्षिभिः प्रभुः । नमस्कृत्य सुरेशाय जगाम त्रिदिवं पुनः ।
 स तु आतः सुरेशानः कश्यपश्चात्मजः प्रभुः । नवदुर्द्दिननेषामो रक्तावो वामनाकृतिः ।
 श्रीवत्सर्गारवि श्रीमान् रौमजातेन राजता । उत्पुल्लनयनाः सर्वाः पश्यन्त्यश्चरवत्सदा । १२२
 दिवि सूर्यवहस्यश्च भवेद्युगपदुत्थिता । यदि भाः सदृशी वा स्याद्वायवस्य महात्मनः ।
 सुरार्धप्रतिमः श्रीमान् भूर्भुवोभूतभावनः । शुचिरोमा मक्षोरस्कः सर्वज्ञोऽनामयः प्रभुः ।
 यो गतिः पुण्यशौचानामगतिः पापकर्षणः । योगयुक्ता महात्मानो यं विदुर्योगवित्तमम् ।
 यस्याद्युगमनैर्यथै यमाहुर्देवचक्षमम् । यं प्राप्य प्राप्यते विप्रा निधतः मोक्षकाङ्क्षिणः ।
 जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यन्ते योगभाविताः । यदेतत्तप इत्याहुः सर्वोऽयमनिवायिनः । १२३
 सेवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमाश्रिताः । योऽनन्त इति नामेषु सेव्यते सर्वभोगिभिः ।
 सहस्रमूर्द्धा रक्ताक्षः प्रेषाद्भिरनुत्तमैः । यो यज्ञ इति विप्रैर्देरित्यन्ते खर्गलिपुभिः ।
 नानास्त्रानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः । यं वेदा गन्ति वेत्तारं यज्ञभागप्रदायिनम् ।
 वृषार्धश्चन्द्रसूर्याश्च देवमाकाशविपक्षः । स उवाच सुरान् सर्वान् वाचावै परया विशुः ।
 जानन्नपि महातेजा गतो योगेन बालतां ॥ किं करोमि सुरश्रेष्ठा वरं कञ्च ददामि वः । १२४

यत् काङ्क्षितं वः सर्वेषां तदैव ब्रूत मुदा युताः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मान् ।

सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपनन्दनं । ऊचुः प्राञ्चलयो विष्णुं सुराः ब्रह्मपुरोगमाः ।

ब्रह्मणो वरदानेन हृते नो निखिलं जगत् । तपसा महता चैव विक्रमेण बलेन च ।

बलिना दैत्यमुख्येन सर्वक्षेपेन महात्मान् । अबध्य किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवयन्तम् ।

भवान् प्रभवते तस्य नान्य कश्चन सुजित । तत् प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं वरप्रार्थितम् ।

अरण्यं वरदं देवं सर्वभूतभयापहं । अषोषाञ्च हितायैव लोकानाञ्च सुरेश्वर ।

मिपार्यञ्च तथाऽदित्याः कश्यपस्य तयैव च । कथं पितृणामुचितं सुराणां ह्यमुत्तमम् ।

प्रवर्ततां महाबाहो यथा पूर्वं सुरोत्तम । आनृण्यार्थं सुरेशस्य वाचस्य महात्मान् ।

प्रत्यानय सुरेशस्य पैलोत्तमिदमव्ययं । क्रतुना वाजिमेधेन जयते स हि दानवः ।

यथात्यानयने युक्ते लोकानां तद्विधिनाय ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने ब्रह्मवाक्ये एकवचनविक्रिप्रतोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तदा देवेर्विष्णुर्धामनरूपपृष्ठः । प्रहर्षयन्नुवाचाय सर्वान्देवानिदं वचः ।

॥ वामन उवाच ॥ तस्य यज्ञस्यकाष्ठं मां भव्यिर्वेदपारगः । हृष्टसतिर्हृत्तेजा नयत्त्रिरवः पुनः ।

तथाहं यमनुप्राप्ते यज्ञवाटे सुरोत्तमाः । विचरिष्ये यथायुक्तं पैलोत्तमहरषाव वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हृष्टसतिः श्रीमाननयदामनं प्रभुः । यज्ञवाटे महातेजा दानवैरस्य धीमतः ।

मैक्षो यज्ञेऽपवीतो च ऋचो दृष्टाजिगी तथा । वामनो धूसरक्रोधा भगवान् बालरूपधृक् ।

लोकेऽश्वरेश्वरः श्रीमान् सुरैर्लक्षपुरोगमैः । कन्यास्यमानो भगवानदृष्टोऽप्ययं हृष्टवत् ।

दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्धैरोचनस्य च । यज्ञवाटमभिन्यात्मा जगाम सुरसन्तमः ।

पाङ्क्तिरपि हि दैतेभ्यः सापामिकपरिच्छदेः । दारे दानवप्रसभे स हनेव विरेग्व ह ।

अलिमिधैव मन्त्राख्यौ सर्वतः परिवारिते । दैत्यदानवराजैश्चमुनतं सेवितं बली ।

तं गत्वा यज्ञवाटन्तु ब्रह्मार्गिणश्चकुल । आत्मानमेव भगवान् वर्धयामास तं क्रतुं ।

वर्धयित्वा ययान्वायं यज्ञं यज्ञं यनातनः । विस्तरिषामरञ्जैः प्रयोगैर्विविधैस्तथा ।

शुक्रादौ नृनिजयापि यज्ञकर्मविचक्षणः । सर्वानेव निजयाह चकार च निदत्तरान् ।

आरादय बलेस्तस्य अतिशामभितस्तथा । यज्ञमात्मानमेवाशो रेतुभिः कारणं विभुः ।

धैरिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्ययं भारत । प्रत्यक्षवपिभधानां दर्शयामास विचक्रुः ।

ततो निदत्तरान् दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषीन् कृतान् । अट्टेनापि हृष्टं प्लान् वामनेव सरोजवा ।

अमुतधोपि मेने स विरोचनमृतो बलिः । मूर्द्ध्ना कृताञ्चलिश्चैदममवोदितः कृतो वचः ।

कुतश्चैव कोऽपि कस्यापि किञ्चेष्टाश्चि प्रयोजनं । नैवंविधपरिज्ञानो दृष्टयुष्मै मया दिज्ञः ।

वाज्ञो भतिमतां क्रुद्धो ज्ञानविज्ञानकोविदः । द्रिष्टशायस्यस्यो मनोऽत्र पिपदंशनः ।

भेदमाः मन्त्रि देशनायकोषाश्चापि स्वनवः । न नागानां न यक्षाणां नासुराणां न रचनः ।

न पितॄणां न पित्राणां गन्धर्व्याणां चैव च । योऽसि सोऽसि नमसोऽस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते । ॥२२॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उक्तं स्वमस्तिन्यात्मा बलिना वामनसूता । गोवाचोपायतत्तत्राः स्मितपूर्वमिदं वचः ।

॥ विष्णुहवाच ॥ अहो यज्ञोऽसुरेन्द्रस्य नज्जभव्य-सुसंस्कृतः । पितामहस्येव पुरा यज्ञतः परमेष्ठिनः ।

सुरैरस्य शकस्य यमस्य वरुणस्य च । विभेष्टितास्तया यज्ञा दानवेन्द्र महाबल ।

यज्ञता वाजिमधेन कठूनां प्रवरेण तु । धर्मपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शना ।

सर्वकाममयो ह्येष सन्तो जज्ञवादिनां । कठूनां प्रवरः श्रीमान्शुभेन इति स्मृतः । ॥२३॥

सुवर्णशृङ्गो हि महाबलभावो सोऽहस्तुरे वासुजवो महात्मा । सर्वेष्वपि काञ्चनमर्गगौरः स विद्यथामि, परमो हि मेधः ।

आस्याय वै वाजिनमयमेधमिष्ट्वा नरा कुम्भतमुत्तरन्ति । आञ्जस्यं वेदविदो हिमेन्द्रा वैश्वानरं वाजिनमयमेधं ।

यथाश्वमार्गं प्रवरो गृह्णात्यसौ यथा नराणां प्रवरा हिजातयः । यथाऽसुराणां प्रवरो भवानिह तथा कठूनां प्रवरोऽयमेधः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रा वामनेन समीरितं । मुदा परमया युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ।

॥ बलिहवाच ॥ कस्यासि शस्त्राण्येषेठ किमिच्छसि ददामि ते । वरं वरस्य भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि । ॥२४॥

॥ वासून उवाच ॥ न राक्ष्यं न च धानानि न रत्नानि न च स्त्रियः । कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मं च यदि वै मतिः ।

गुर्धर्धं मे प्रयच्छस्व पदानि चीणि दासव । लभश्चिरवार्धाय एष मे परमो वरः ।

॥ बलिहवाच ॥ चिभि, किं तव विप्रेन्द्र पदेः प्रवदताम्वर । जतं जतयद्व्याणां पदानां मार्गतां भवान् ।

॥ शुक उवाच ॥ सा ददस्व महावाचो न तं वेत्ति महासुर । स्य मायाप्रतिष्ठाया भगवाब् प्रवरो हरिः ।

वामनं कंभमास्य स शक्रमिच्छतेऽस्य । तं वक्ष्यितुमावातो वदुःकपधरो हरिः । ॥२५॥

स्वमुक्तः स शुक्रेण चिरं वक्षिन्य वै बलिः । प्रवर्धेण समायुक्तः किमतः पाचमिष्यते ।

गृह्य हस्तेन धंभानो गृह्णारं कनकोद्भव ।

॥ बलिहवाच ॥ विप्रेन्द्र प्राप्नुवस्व हि स्त्रियोऽपि कमलेश्वर । प्रतोक्त्वं दैवि किं भूमिं का माया भोः पदचर्यं ।

० दत्तं व, पातयं जलं नैव मिथ्या भवेद्गुहः ।

॥ शुक उवाच ॥ भो न देयं कुतो दैव्य विज्ञातोऽप्ये मया प्रभु । कोऽयं विष्णुरहो मोतिर्वेक्षितस्त्वं न वक्षितः । ॥२६॥

कथं स नाथो यदिष्ट्यर्थे स्वबभूवसित । दास्यामि देवदेवाय यथादिच्छत्यर्थे प्रभुः ।

को वाऽन्य, पाचभूतोऽस्मात् विष्णोः परतरं भवेत् । स्वमुक्ता बलिः शोधं पातयामास वै जलं ।

॥ वामन उवाच ॥ पदानि चीणि दैत्येन्द्र पथ्यान्तानि ममानय । यन्मया पूर्वमुक्तं हि तत्तया न तद्व्यथा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्तेतदपनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः । कृष्णजिनोत्तरीयं स कृत्वा वैरोचनिसदा ।

स्वमस्तिन्य दैत्येन्द्रो वाक्कुमुदाऽरिखदयः । ततो वारिधमापूय भृङ्गारं स परामृजत् । ॥२७॥

वामनो द्यसुरेन्द्रस्य चिकीर्षुः कदरं मवत् । चिप्रे प्रसारयामास दैत्यधयकरं करं ।

प्राप्नुवत्यपि दैत्यप्रच्छेदं भुञ्जन्ना जलं । दातुकामः करे धावन्तावजं प्रत्येधयत् ।

तथ तद्रूपमालोक्य अचिन्त्यामिताजयः । अभूतपूर्वं देवारेजिदोषो, जियमासुरी ।

रक्षितश्चो महाप्राज्ञः प्रज्ञाद्व्याभवोदयः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ मा ददस्व जलं हस्ते वटोष्मांमनरूपिणः । स ह्यसौ येन ते पूर्व्यं निहतः प्रपितामहः । १०१०

विष्णुरेव महाप्राज्ञस्त्वं वक्ष्यसितुमागतः ।

॥ बलिहवाच ॥ हन्ता तस्मै प्रदास्यामो देवायैमं प्रतिग्रहं । अनुग्रहकरं देवमोदुन्नतु कुतः प्रभु ।

ब्रह्मणेऽपि गरीयांसं पात्रं सस्यामहे वयं । अवश्याद्यासुरत्रेष्ठ दातव्यं दीक्षितेन वै ।

इत्युक्त्वा ऽसुरमन्त्राणां मध्ये वैरोचनस्तदा । देवाय प्रददौ तस्मै पदानि चोणिं विष्णवे ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ दानवेष्वर मादास्त्वं विप्रायास्तै प्रतिग्रहं । नैनं विप्रमिदुं मन्ये नेदुग्धो भवति दिजः । १०१५

रूपेणानेन दैत्यैश्च कृत्यमेतद्ववोमि ते । नरसिंहमहं मन्ये तमेव पुनरागतं ।

एवमुक्तस्तदा तेन प्रह्लादेनामितौजसा । प्रह्लादममवोदाकस्मिदं निर्मलैर्बभूव ।

॥ बलिहवाच ॥ देहीति स्थाचते घो हि प्रत्यास्थाति च योऽसुर । उभयोरप्यलक्ष्या वै भागक्षं विप्रते नरं ।

प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहं । स याति नरकं पापी निचगोचरमन्वितः ।

अलक्ष्योभयभीतोऽहं ददात्यस्तै वसुन्धरां । प्रतिग्रहोता वाऽप्यन्यः कश्चित्कोद्भिजोऽय वै । १०२०

नाधिको विधिते यस्मात्तद्दामि वसुन्धरां । चदयस्व च मे दृष्टिः परा भवति दानवः ।

दृष्ट्वा वामनरूपेण आचन्ता दिवपुङ्गवः । एष तस्मात् प्रदास्यामि न स्थास्यामि निवारितः ।

भूयस्व प्राप्तवीदिभं वामनं वदुर्हृषिणं । स्वस्यैः स्वल्पमते किने पादेऽस्मिभिरनुत्तमः ।

छत्वा ददामि ते विप्र इष्टिषी चागरेष्टानां ।

॥ वामन उवाच ॥ न हृषी कामये छत्वा सन्तुष्टोऽस्मि पदेस्त्रिभिः । एष एव इच्छितो मे वरो दानववत्तमः । १०२५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथाऽस्ति बलिः प्रोक्ता स्वर्गवामाव दानवः । पदानि चोणिं देवाय विष्णवेऽमिततेजसे ।

तोयं तु पतितं हस्ते वामनोऽभूद्वामनः । सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामाव वै प्रभुः ।

भूः पादौ धौः शिरसाश्च चक्रादित्यौ च चतुर्वी । पादाङ्गुल्यः पित्राचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च मुक्षकाः ।

विशेदेवाश्च जानुश्चा गंधे बाध्याः सुरोत्तमाः । यथा नखेषु संभूता लेखाद्यापूरयक्षया ।

विद्युतो विपुला दृष्टिः केशाः सूर्याश्चक्षया । तारका रोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः । १०३०

बाह्वी विदिप्रक्षाल्य दिशः श्रोत्रे तथैव च । अश्विनौ अवपे चाक्ष नासा वायुर्ध्वावक्षः ।

प्रभादक्षः क्षमाश्चैव मनो धर्मक्षयैव च । कृत्यमस्याभवद्बाधो जिह्वा देवो सरस्वती ।

पोवाऽर्दितिर्महादेवो तालुः सूर्यश्च दीप्तिमान् । दारं स्वर्गं नाभिवैः निवस्तृष्टा च वै भुवैः ।

मुख वैशनरसाश्च तृणैः तु प्रजापतिः । चदयं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्र्यं वै कक्षयो मुनिः ।

ष्टोऽस्य वक्षो देवा महतः सर्वेऽप्यनिषु । सर्वेऽप्यन्दाणि दन्ना ज्योतिषि विपुलाः प्रभाः । १०३५

उरो हस्ते महादेवो धैर्यश्चास्य महार्णवः । उदरस्यास्य गन्धर्वा भुजङ्गाश्च महाबलाः ।

सप्तोष्मं धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः । सलाटमस्य परम दत् स्त्रानं परमात्मनः ।

सर्वज्योतिषि यानोऽह तपः शक्रश्च देवराट् । तस्य देवानिदेवश्च तं नो ज्ञाच्छर्महात्मनः ।

सप्तौ कसौ च वेदाश्च श्रोत्रौ चास्य महाक्षयो । दृष्टयः परावन्धाश्च दिजानां चेष्टितानि च ।

तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विश्वोर्माहासुराः । उपासयन्तं संकुट्टाः पतङ्गा इव पावकं ।

११२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने विष्णुरूपप्रकाशे दिक्पञ्चभिरुद्दिष्टोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नामानि सर्वेषां रूपाणाभरणानि च । आसुधानि च मुख्यानि दानशानं महात्मनां ।

विप्रचित्तिः शिविः शक्रुरवः शक्रुलक्षयैव च । अयःशिरा श्वशिरा हयगोवह वीर्यवान् ।

वेगवान् केतुमानुषः सोपव्यथो महासुरः । पुष्करः पुष्कलक्षयैव शयोऽश्वपतिरेव च ।

प्रह्लादो ऽश्वमिराः कुम्भः स्रङ्गादो गगनमयः । अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरोऽरुजः ।

वृषपत्नी विष्णुपत्नी मुनोऽश्वत्थलोचनः । निम्बजः सुग्रभः श्रीमालयैव च निरुद्धरः ।

११२५

एकवक्त्रो महावक्त्रो दिवङ्गः कालवज्रिभः । वृषत्कोर्तिर्ब्रह्मणिभः शक्रुर्बो महाध्वनिः ।

हरभः ब्रह्मलक्षयैव क्षुपयः काश्यपः कथः । दीर्घजिह्वोऽर्कनखो नन्दुचापो शृङ्गम्रियः ।

वायुर्गर्विष्ठो लघुचिः ब्रह्मरो विचरो महान् । चक्रवर्त्ता कोधवर्त्ता कोधवर्त्तन एव च ।

कालकः कालकाक्षय वृषः क्रोधो विमोक्षयः । गरिष्ठश्च हविष्ठश्च प्रसन्नो नरकः शृङ्गः ।

हस्तापनवातापो केतुमान् बलदर्पितः । चलिचोमा पुलोमा च वाक्कलः प्रमदो मदः ।

११३०

खल्वभः कालवदन् करासः केचिरेव च । एकाक्षयैव राजश्च तृक्षयः वमसः क्षयः ।

एते चान्ये च बहवः क्लममाणं च विक्रमं । उपतक्षुर्माहात्मनं विष्णुं दैत्यनवाहदा ।

पाशोद्यतकराः केचिद्वादिताष्टाः खरस्तनाः । व्रतश्लोकहस्ताश्च परबधधरास्तथा ।

माचमुद्धरहस्ताश्च तथा परिधपाणयः । महात्रिस्ताव्यकराः शूलहस्ता महाबलाः ।

महावृषोद्यतकरास्तयैव च धनुर्द्वराः । महापद्मिहहस्ताश्च तथा भुवक्षपाणयः ।

११३५

गदाभुपुष्टो हस्ताश्च वज्रहस्तास्तथाऽपरे । शक्तिरूपहस्ताश्च दानवा मुहदुर्गदाः ।

नागप्रहरणा घोरा नागविधा महाबलाः । शूलशङ्खकुटवज्राश्च चक्रवज्रास्तथाऽपरे ।

खरो हवदनाश्च वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवज्राश्च त्रिशूलाश्चामुखास्तथा ।

मार्त्तारश्च कर्णश्च श्वश्रुश्च दानवाः । गोवज्राश्च भुवज्राश्च भीरा भगमुखास्तथा ।

उग्रजलकिरणाश्च मज्जज्जाल दानवाः । नकुलशैलज्जालाश्च पाराशरमुखास्तथा ।

११४०

त्राघातुगाननाः शूराश्चामाविमर्षिपाननाः । शारभेयमुखा रोद्राः क्रोधवज्राश्च दानवाः ।

चक्राकमुखाश्च गोधावज्रास्तथाऽपरे । नकुलोपाशनाः क्रूरा चक्रवर्त्तुचक्रवज्राः ।

चक्रिर्भिक्षमुखाश्च मयूरवदनास्तथा । गजेश्वरश्च वज्रवज्रास्तथा कृष्णविनाभरताः ।

वीरश्च वज्रपाणय तथा फलकवायवः । उष्णो विष्णो मुहुर्दिनकथा कुक्षिचोऽपरे ।

११४५

किरीटिनो क्षमर्दिष्टाः शङ्खोपाः सुवर्चकः । नागवधधरा दैत्या नागाम्बुकाभुवधनाः ।

क्षान्दायुधानि दोशानि प्रयक्षाभुरवतनाः । क्लममाणे हयोक्तेऽनुपातिष्ठन् दानवाः ।

प्रसन्न धर्मः नृदेतेयान् पादहस्ताभेः प्रभुः । महापद्मिदिग्देवधर्मिर्ब्रह्मवर्चसि ।

रूपं दत्ता महाकाशं महाराष्ट्रश्च भेदिनी । पेशाभं क्लममाणश्च बुधिरारिज्यवर्जिता ।

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ जगन्तरे । नमः प्रथममायस्य सवित्रेभ्यो महात्मनः ।
 परं विक्रममायस्य पादमूले व्यवस्थितौ । विष्णोरभितोर्व्यस्य वदन्तव दिनातयः । ५११०
 जिला लोकांस्ततः छत्तान् वला चासुरमुद्रवान् । ददौ प्रकाय वपुषां हरिर्लोकनमस्ततः ।
 सुतलं नाम पातालमधस्तादुपधातले । बलेर्दत्तं निवासाय विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 तद्वाप्यासुरश्रेष्ठस्वकार मतिमुत्तमः । रसातलतले बासमकरोदसुराधिपः ।
 तत्रैव महातेजा ध्यानं परममाश्रितः । उवाच वचनं धीमान् विष्णुं लोकनमस्ततः ।
 किं मया देव कर्तव्यं ब्रूहि सर्वमज्ञेवतः । ततो देव्याधिपं प्राह देवो विष्णुं सुरोत्तमः । ५१११
 ॥ विष्णु उवाच ॥ इदानीं ते महाभाग वरं वरय मुमत । परितुष्टोऽस्मि भद्र ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।
 मा च प्रकस्य वचनं पर्युवाचो कचक्षन् । अहमाज्ञापयामि तं मेघदैवमवाण्णसि ।
 एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपं । वाचा परमया प्राह सान्त्वयन् सर्वलोककृत् ।
 यन्मया खलिलं दत्तं गृह्यते पाणिना मया । तस्मात्ते देव्य देव्यो नास्ति जीवितवृत्तयः ।
 सुतलं नाम पातालं तत्र तं सानुगो वरः । सर्वदैवतमपै वाङ्ममसादाह्वयपुरः । ५११२
 न च ते देवदेवस्य मत्प्रियामिततेजसः । प्राचने प्रतिहतस्य स्मरता मम प्राचनं ।
 देवतास्थापि तेषां पुञ्जा एव महापुरः । प्राप्स्येत्वं महाभाग दिव्यान् कामान् यथेष्टितान् ।
 इह चामुच च सुखं विविधाञ्च परिष्कृदान् । दैव्याधिपतयश्च पुनर्कमसादाहवाण्णसि ।
 भोगाश्च विविधान् सम्यक् यज्ञादैव सद्विधान् । यदा चैतां मया प्रोक्तां मयिर्दं लक्षयिष्यसि ।
 बन्धिन्यन्ति तदा हि तां नागा भोगैश्च देवजः । नमस्कृत्यैव ते नित्यं मयेऽस्मिन् दशाधिनः । ५११३
 मम ज्येष्ठः सुरश्रेष्ठः प्राचनं प्रतिगृह्णातां ।
 ॥ बलि उवाच ॥ देवदेव महाभाग ब्रह्मचक्रगदाधरः । सुरासुरमुद्रश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वरः ।
 तथावतो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम । कथं तव मया स्नेहं विनुधागो महेश्वर ।
 मम किं चिदश्रेष्ठ प्राचनार्थं भविष्यति । तददत्तं सुरश्रेष्ठ क्षत्रियैश्च समापद्य ।
 ॥ चिक्रम उवाच ॥ अश्वीविधं श्राद्धमधीतमव्रतमदविषं यज्ञमनुलिङ्गाकृतं । अन्नद्रव्या दत्तमपंक्तं हविर्भगा, पडेते
 तव दैव्यवक्तम् । ५११४
 पुण्यं मद्रूपिणां यच्च मद्गुरुदेविणां तथा । श्रैयविक्रयमज्ञानां पुण्यं यथाग्निहोत्रिणां ।
 अन्नद्रव्या यच्च दानं ददतां वज्रतां तथा । तत्पुण्यं तव दैव्यैश्च मत्प्रसादाद्भवति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिर्विन्ध्यार्थं शात्ननः । स्वमस्त्विति ते प्रोक्त्वा पातालमपुरोत्तमः ।
 प्रविशे महाभागो देवाज्ञां प्रतिपालयन् । एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजितः ।
 भगवानपि रात्र्यां प्रविभागे चकार ह । ददौ चैन्द्री दिशं पूर्वां प्रकायमिततेजसः । ५११५
 याम्यो यमाय देवाश्च पित्राञ्च महात्मने । पश्चिमाञ्च दिशं देवो वरुणाय ददौ प्रभुः ।
 उत्तरान् कुबेराय पश्चादधिपतये दिशः । अधस्तात्पश्चात्पश्चात् सोमायैव दिशं ददौ ।

एवं विभज्य चैलोक्यं विष्णुर्बलवताम्बरः । शोकापनयनं चक्रे देवानामजितः प्रभुः ।
 वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाय स वासवं । जगाम त्रिदिवं देवः पूज्यमानो महर्षिभिः ।
 तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धये वामनेऽमिततेजसि । सर्वे मुमुदिरे देवाः पुरस्कृत्य शतकतुं । ॥ १११ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते तु त्रिदिवं कृष्ये बद्धा वैरोचनि बलिः । नागैः सप्तशिरोभिश्च कम्बलाश्चतरादिभिः ।
 नागवन्धनदुःखान्तं बलिं वैरोचनिं ततः । सङ्कष्टयाऽसौ देवर्षिर्नारदः प्रत्यदृश्यत ।
 स तं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कृपयाऽभिपरिप्लुतः । उवाच दानवश्रेष्ठ मोक्षोपायं ददामि ते ।
 सर्वं देवातिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः । अनादिनिधनस्यास्य अक्षयस्याख्यस्य च ।
 तमधीवाच्य । दैत्यैश्च विद्महेमान्तरात्मना । तद्गतस्तन्मना भूत्वा द्रुतं मोक्षमावाक्यसि । ॥ ११२ ॥
 ततो विरोचनसुतः प्रयतः प्राञ्चलिः शुचिः । नोद्यर्विशक्रम्यथा नारदात् समधीतवान् ।
 तस्मधीत्य सर्वं दिव्यं नारदेन समीरितं । पृथिवी चोद्धृता येन तं जगत्पमहासुरैः ।
 नमोऽस्तननपतये अक्षयाय महात्मने । जलेऽग्राय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे ॥
 सप्त सूर्यै वपुः कृत्वा चीनं लोकान् कान्तवानसि । भगवान् कालकाक्षस्त्वं तेन सत्येन मोक्षय ।
 नष्टचर्माकंगमने शोणयन्नतपःक्रिये । पुनश्चिन्तयसे लोकलोकेन सत्येन मोक्षय । ॥ ११३ ॥
 ब्रह्मचरैर्ब्रह्मवाजप्रिचरिभिरुजगपर्वताः । तन्तस्मा दृष्ट्वा विजैश्च तेन सत्येन मोक्षय ।
 मार्कण्डेयं पुराकल्पे प्रविश्य जठरं तव । चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोक्षय ।
 यको विद्यावहायस्त्वं योगी योगमुपागतः । पुनस्तेलोक्यमुत्सृज्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 जलब्रह्मामुपासीना योगनिद्रामुपागतः । लोकाल्पिनयसे भूयस्तेन सत्येन मोक्षय ।
 वाराहं रूपमास्याय वेदयज्ञपुरस्कृतं । धराजलोद्धृता येन तेन सत्येन मोक्षय । ॥ ११४ ॥
 उद्धृत्य दृष्ट्वा यज्ञं चीनं पिण्डान् कृतवानसि । तं पित्र्यामपि हरे तेन सत्येन मोक्षय ।
 मद्भद्रपुः सराः सर्वे चिरस्थावभयादिताः । परिचातास्तया देव तेन सत्येन मोक्षय ।
 दीर्घवक्त्रेण रूपेण चिरस्थायस्य संयुगे । शिरो जहार चक्रेण तेन सत्येन मोक्षय ।
 भद्रमूर्ध्निस्त्रिभुक्तिको चिरस्थकमिषुः पुरा । ऋक्षारणे हतो दैत्यसेन सत्येन मोक्षय ।
 दानवाभ्यां हतो देवा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा । परिचातास्तया देव तेन सत्येन मोक्षय । ॥ ११५ ॥
 हत्वा सप्तशिरोरूपे हत्वा तु मधुकैटभे । ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदास्तेन सत्येन मोक्षय ।
 देवदानवगन्धर्वा यवविद्रुमशौरगाः । अन्ते तव च पश्यन्ति तेन सत्येन मोक्षय ।
 श्रपान्तरतमा नाम जाता देवस्य वै सुतः । कृताय तेन वेदार्थास्तेन सत्येन मोक्षय ।
 वेदयज्ञादिशेषाणि पितृयज्ञाद्वर्षापि च । रक्षसं तव देवस्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 अपिर्दीर्घतपा नाम जात्यसौ मुद्रापातः । तत्प्रवादाय चतुर्धास्तेन सत्येन मोक्षय । ॥ ११६ ॥
 पादपदं गजेन्द्रस्य दोनं मृत्युवने स्थितं । भक्तं मोक्षितवान्स्थिं हि तेन सत्येन मोक्षय ।
 अक्षययायपय तं ब्रह्मणा भक्तवत्सलः । उच्छ्रिताग्नां निहन्नाऽसि तेन सत्येन मोक्षय ।

ग्रंथचक्रगदादिषु शास्त्रे गुरुदेव च । प्रसादयामि प्रियं ते नम्यान्मोक्षयन्तु मां ।

ततः प्रसन्नो भगवानादिदेव स्वोत्तम । गुरुं भागवन्तारं वल्लिं मोक्षयन्मनात् ।

ततो विविधं गुरुः पञ्चावतुल्यविक्रमः । अगमं वसुधामूलं यत्रास्ते संयतो बलिः ।

आगमे तस्य विज्ञाय नामा मुक्ता महाधुरं । ययुः पुरी भोगवतो वैनेतेवमयादिताः ।

भुक्तं विष्णुप्रसादेन चिन्तयाममधोचक्रं । अष्टश्रियमुवाचेदं गुरुत्मानपवर्गम् ।

॥ गुरु उवाच ॥ दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीत् प्रभु । मुक्तो निवस पातालसि सपुत्रजनबान्धवः ।

इतस्तथा न गन्तव्यं गच्छतिमपि दानव । समर्थं यदि भिक्षास्त्रं मूर्ध्नि ते व्रतधा भवेत् ।

पक्षोद्भवचर्ममुला दानवेन्द्रोऽप्रबोद्धिदे । स्त्रियोऽस्त्रि समवे तस्य अनन्तस्य महात्मनः ।

जीयोपायान् भगवान्नाम किञ्चित्करोतु स । इहोऽहं सुखासीनो जेनाप्ययि स्वगेवर ।

वसेत्तु वषट् मुला गुरुत्मानिदमब्रवीत् । पूर्वमेव कृतस्तेन जीयोपायो महात्मनः ।

वर्षादियन्ति ये यत्र विधिहोना ह्यनृत्तिजः । प्रायश्चित्तमजानन्तो यश्चभानं ततस्त्वव ।

नैतेषां यश्चभानं वै प्रतिशृङ्गन्ति देवताः । अनेनाप्यायित वसे सुखमत्र निवस्यसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देहोभूतं भावान्दत्तवान् कश्यपात्मज । दानवेन्द्रे महाबाहो विष्णुलैलोक्यभावनः ।

इमं क्षाममनुस्य सर्वपापप्रमोचनं । यः पठेत् नरो भक्ष्य तस्य नश्यति किमिव ।

गोहत्यायाः प्रमुच्येत मङ्गलानि मङ्गलव्याया । अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेष्टितं पतिं ।

लप्रगर्भा प्रमुच्येत गुर्विषो जनयेत् सुतं । चे च भौविषिषो लोकं योगिनः संख्यकापिषाः ।

क्षवेनानेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमकल्याणः । सर्वकामप्रदो ह्येष सर्वोऽनन्तस्य कीर्त्यते ।

यः पठेत् प्रातस्तस्याय श्रुतिः प्रयतमानसः । सर्वकामप्राप्तिरिति मानवो नात्र संशयः ।

एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्विदिर्जैरेतत् पश्ये वैष्णवं यत्र ।

यश्चेमं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः । श्रुणुयान्विथो भक्त्या नरः पर्वत पर्वतम् ।

परान् विजयते राजा यथा विष्णुर्ब्रह्माक्ष । यश्च मङ्गलाप्रति प्रेत्य सङ्गतिमाप्नुयात् ।

प्रियो भवति भूतार्ता सर्वपा नात्र संशयः । पुत्राश्च लभते धनान् मेधागुणसम्पत्तिनाम् ।

प्रीयते पठतवाच्य देवदेवो जनार्दनः । सर्वकामयुतश्चैव लक्ष्यदैपायनोऽब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रादुर्भावे निषण्णध्रिःकद्रिगतेऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् विष्णुर्देवदेवो जनार्दन । गतः कैलाशमिखरमालयं मुद्गरस्य च ।

नारदाद्येषोपगृह्यैर्भुजिभिस्सल्लदर्शभिः । तत्र दृष्टो भद्रदेवः शङ्करो नीललोहितः ।

केशवश्च पुरा विप्रः कुर्वता तप उत्तमं । शशितो देवदेवेन शङ्करोऽस्तेति न श्रुतं ।

देवो तत्र अग्न्यायो दृष्टवन्तौ पुरातनौ । शर्चवास्यकिरे देवा इन्द्राद्याः शङ्करं हरिं ।

तौ हि देवौ महादेवावेकीभूता दिधाकृतौ । स्यात्कृतानो जगदीनोऽहं ह्यसंसारकारकौ ।

परस्परसमावेगात्संगतः पालने स्त्रियो । तयोस्तत्र यथा दृष्टं कैलाशे पर्वतोत्तमे ।

स्वयः किमचेष्टन्तं दृष्ट्वा तौ पुरुषोत्तमौ । एतत् सर्वमशेषेण वक्तुमर्हसि सत्तम ।

यथा गतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः । यथा च ब्रह्मरः साचात्कृतवान्नागभूषणः ।

एतत् सर्वं विप्रवर्यं ब्रूहि तत्तेन यत्नतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुस्त्वावहितो राजन् यथा कृष्णो गतो नगं । यथा च दृष्टो द्वेवेशः ब्रह्मरो द्रववाहनः ।

यथा च चार स तपो यथा ते मुनयो गताः । एवं तयोर्वर्था दृष्टं तथा शृणु नरोत्तम ।

द्वैपायनोऽयं भगवान् यथा प्रोवाच भो तथा । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केनैवं खगवाहनं ।

यथा दृष्टिं यथा युक्तं शृणु यत्नेन सुमतः । न चाशुश्रूषवे वार्यं नृशंसायातपस्त्रिने ।

नानधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुष्पवतः सदा । स्वयं यत्नं धनञ्च बुद्धिश्चन्द्रिकरं सदा ।

ध्येयं पुण्यात्मनो नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितं । अनेकारण्यं यत्नं वेवन्ते नित्यमोदुर्ग ।

मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः । अत्यहृतं महापुण्यं दृष्टं कैलासपर्वते ।

शिवोद्भवोऽसौ च हरश्चैव भवस्य च । इत्येवमुरसंघेषु नरकादिषु भूमिषु ।

इत्येवमृषेर्वै किञ्चिच्छिष्टेषु शत्रुषु । शशति स्म सदा विष्णुः श्रुतिर्वा पुरुषोत्तमः ।

दारवत्यां जगन्नाथो वसन् कृष्णिभिरोच्चरः । रक्षिष्या सङ्गतो देवो वसंस्तत्र परे हरि ।

कदाचिच्च तथा शङ्कै प्रेते रात्रौ जगत्पतिः । विहरंश्च यथाध्यानं प्रोतं प्रीतिमुन्ना तथा ।

अथोवाच तदा देवो रक्षिषी रक्ष्यभूषणं । पुस्तमिच्छानि देवेश लज्जा माधव गन्धनं ।

वस्त्रिनं रूपसमन्तं लभेयं सदृशं प्रभो । कृष्णो नामपि नेतारं बोध्यवन्तं तपोनिधिं ।

सर्वैर्ब्राह्मणैरुग्रैश्च राजविद्यापुरस्कृतैः । एवमादिभ्युपैर्गुरुं दातुमर्हसि सत्तम ।

तपि सर्वैश्च दातुं नित्यमेव प्रतिष्ठितं । तं हि सर्वैश्च कर्त्ता च दाता भोक्ता जगत्पतिः ।

विशेषतस्तु भृत्यानां शश्रूषानियतात्मनां । वक्तव्यं किमु देवेश यदि भोक्ताऽस्मि केनैव ।

अनुपवी यदि स्थाने देवदेव जगत्पतिः । दातुमर्हसि पुत्रं तं बोध्यवन्तं जनार्दन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेश, मियथा प्रीयमाणया । तथा महिष्या रक्षिष्या रक्षिमनुयंदूदयः ।

प्रोवाच वचनं काशे रक्षिषी याद्वेभ्यः । दाताऽस्मि तादृशं पुत्रं तमिच्छसि भानिनि ।

नित्यभक्ताऽस्मि मे देवि नात्र कार्या विचारणा । अवश्यं त्वदास्यामि पुत्रं श्रुतिनिर्घणं ।

पुत्रेण लोकान् जयति सतां कामदुघां हि ये । नरकं मुदितिख्यातं दुःखञ्च नरकं विदुः ।

पुद्गलापाततः पुस्तमिच्छन्ति परत्र च । अनन्ताः पुच्छिषा लोकाः पुरुषस्य श्रिये शुभाः ।

पतिर्ज्ञायां प्रविशति गर्भो भूला स मातरः । तथा पुनर्नरो भूला दशमे मासि जायते ।

पुत्रवन्तं विमोक्ष किं तेनाशितं भवेत् । नापुत्रा विन्दते लोकान् कुपुत्रादध्यता वरा ।

कुपुत्रो नरके यस्मात् सुपुत्रात् स्वर्गं एव हि । तस्मादिनीतं सत्पुत्रं श्रुतवन्तं दयापरं ।

विद्या विनयो यस्मादिद्यायुक्तं सुधार्मिकं । इच्छेत् पुत्रं पुत्रकाम पुरुषो यत्नवान् मुधः ।

तस्माद्वास्यामि ते पुत्रे विद्यावन्तं सुधार्मिकं । एष गच्छानि पुत्रार्थं कैलासे पर्वतोत्तमं ।

तत्रोपास्य महादेवं शङ्करं नीललोहितं । ततो लब्धाऽस्मि पुत्रन्ते भवाद्भूतचित्ते रताम् ।

तपसा ब्रह्मचर्येण भवे शङ्करमवयवं । तोषयित्वा विरूपाक्षमादिदेवमजं विभुं ।

गमिष्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शङ्करमवयवं । स च मे दास्यते पुत्रं तोषितक्षपसा मया ।

तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य सहोमया । प्रविश्य वदरी पुष्पां स्तुतिभृष्टां तपोमयीं ।

अग्निहोत्राकुलो दिव्यो गङ्गाम्बुप्रविता सदा । मृगपरिवसमायुक्ता शिंहदिपश्रताकुलो ।

वदरीफलसंपूर्णा वानरघोभितभृमा । वैवास्वतमहाहृदा कदलीखण्डमण्डिता ।

मुनिभिर्वंदतत्तार्थैर्विचारनिपुणैः सदा । वेदनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुसलेयुतां ।

इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः । उपास्यमानामन्यत्र विद्वैः सिद्ध्यार्थतत्परैः ।

इतिहासपुराणैः वेद्यमानां महर्षिभिः । गच्छद्भिः स्वर्गनिर्णयं परित्यज्य कलेवरं ।

प्रविष्टां मन्थरी देवीं चास्मामि सुकृतालयं । इत्युक्त्वा विरामैव देवदेवा जनाईनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां चतुःषष्ट्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभातायास्तु शर्व्वर्या गन्तुमेच्छन्नानाईनः । उताग्निः कृतकल्पायः समाप्तवरदक्षिणः ।

गात्रं दत्त्वाऽयं विप्रेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् । आन्यानमर्षद्वयं कृण्वन् प्रविशेन्न अगत्पतिः ।

आचने महदास्थाप्य दृष्ट्वा नाह्वय सर्व्वशः । बलभद्रं ह्विते पुत्रं शार्ङ्गैश्च शटवारणैः ।

उपधेनं मृषावृद्धिमुद्धवं नीतिमत्तरं । पथं बुद्धिं समाश्रित्य जीवन्ते यादवाः सुखं ।

नेतां च यदुवृष्ट्वा नाह्वय तु धर्मपरः सदा । यथा विभक्तिं देवाश्च नीतेत्यस्य महात्मनः ।

यथा बुद्धिब्रह्मादिष्णुः शत्राश्च श्रयिषी तदा । तस्य दृष्ट्वावरं वीरमुद्धवं देवधर्मं ।

अन्यानपि यदूनं सर्व्वानुवाच भगवान् हरिः । दृष्ट्वान्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व्व एव हि ।

द्रष्टुं चापि वचो मध्यं पितृद्वयवभे सखे । नान्यात् प्रभृति यो यज्ञो मम दुष्टनिवर्षणे ।

प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृप । केसो च निहतो बाह्वे मया बाधेन यादवाः ।

गावर्द्धनो धृतः प्रैक्षो गावश्च परिपालिताः । अभिपिक्षोऽस्मि शकेश देवानामपथः स्मितः ।

कंधोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमुष्टिकैः । उपसेमोऽभिपिक्षश्च कृता दारवतो मया ।

अन्ये चापि नृपा राजानश्चिने निहता मया । योऽपि वीरो जरासन्धो निष्ट होतो बलान्मया ।

भीमेन वृक्षिना राजश्वेयेन मम यादवाः । द्रुमाक्षो निहतः सखे गोमन्ताद्रक्षता मया ।

योऽपि वीरो दुरात्माऽस्मै दानवो नरको धृतः । निष्कम्पकर्मिणं शोकं कृतवान् रात्रयत्तमाः ।

किन्तु वीरो नृपो अग्ने सखा भीमश्च यादवाः । पाण्डो वीर्यवतां नेता देष्टा चाभ्यो सदा मम ।

श्रियो द्रोणश्च राजेन्द्रो बल्यो भृशालवित् कृतो । शास्त्रज्ञो नीतिमान् याचायेना सर्व्वश्च यत्नवान् ।

योद्धा पुष्टमियो राजा जामदग्न्य द्वापरः । एकान्तश्चरुस्त्राकं विद्वान्मयो भद्रा मम ।

बाधियते पुरीं घोडांश्चिद्रं यदि संभेत यः । न हान्यशास्त्रो बलवान् पुष्टश्रेयो नृपोत्तमाः ।

यत्ता भवन्ति हन्तुं प्रयत्नोत्तराभ्याः । यथा ने बाधते राजा पुरीं यदुलुसायथां ।

अहन्तु यास्ये कैलाशं कुतश्चित् कारणात्पुनः । ब्रह्मरंद्रमुक्तामोऽस्मि भूतभावनभावनम् ।
 यावदागमनं मर्त्यं तावद्यत्ता भवन्निह । मया विरहितां चेमां यदि जानाति पुण्ड्रकम् ।
 आगमिष्यति राजेन्द्रो योत्स्यते च पुरोमिमं । इमां निर्यादवां कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ।
 यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पाशैः परश्वधैः । पाषाणैः कर्षणैश्चैव सज्जता भवत स्वके ।
 पिधाय च कपाटानि महादाराणि यत्नतः । एक एव महादारे गमनागमने सदा ।
 मुद्रया सह गच्छन्तु राशे यो गन्तुमीच्छन्तुः । न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य पश्यतः ।
 यावदागमनं मर्त्यं तावदेवं भविष्यति । शृगया नाच कर्त्तव्या न च क्रीडा वदिः पुरात् ।
 ज्ञातव्याश्च परे स्त्रे च गमनागमने सदा । एवमादिक्रिया कार्या यावदागमनं मम ।
 इत्युक्त्वा यादवान् सर्वान् धात्यकिं पुनराह च ।

१४९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां पञ्चवम्बधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

० भगवानुवाच ॥ धात्यकेऽष्टपु मन्दाक्ये यत्तो भव युधान्वर । तन्तु खड्गो गदो भूमा पाषो वाणो तल्लवणम् ।
 तिष्ठ यत्नेन रत्नस्य पुरी यजन्नुपाश्रयो । न च निद्रा तथा कार्या रात्रौ यदुदृष्ट प्रभो ।
 न च व्याख्या तथा कार्या प्राज्ञाश्च शास्त्रतत्पर । न च वादस्तथा कार्या वादिभिः सह दृष्टिप ।
 तं हि योऽह्ना बभौ तैव धनुर्वेदस्य वेदवित् । तथा कुह यथा वीर नोपहास्या भवेमहि ।
 ॥ धात्यकिर्नुवाच ॥ करिष्यामि वृषस्य च यथाशक्ति जगद्देव । आश्रा तव जगत्पथं धार्या यत्नेन मे सदा ।
 श्रुत्यवत् प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव । यावदागमनं त्वं तावत् स्थास्यामि यत्नतः ।
 प्रसादस्तव गोविन्द यदि क्षाम्यसि माधव । किं नाम मम दुःसाध्यं प्रचूपां निषेधे रणे ।
 यदि शक्ते यमं वाऽपि कुवेरमेपि पाशिनं । सर्वानेतान् त्रिभ्यामि किमुपेन्द्र नृणां जने ।
 गच्छ कार्यं कुहवेदं यत्ताऽहं यतंतं हरे । उद्धव पुनरहिं दं कृष्ण । यपनिभेषवः ।
 षट्पूज्य त्वं वाक्यं मे कुशोऽस्तेतत् प्रयत्नवान् । रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरी द्वारवती तथा ।
 यत्तो भव सदा तात कुह साहाय्यमत्र न । लज्जा मम समुत्पन्ना वदतस्तव साम्प्रतं ।
 तं हि मेता समस्तस्य विद्यापारस्य संज्ञितम् । की नु श्रव्यति मेधावी वक्तु विद्यावतः पुरः ।
 यत्तात्थ्यं तद्ववान् वेत्ति स्रकार्यं चापि सर्वतः । श्रोताऽहं विरमे तात वक्तुं सम्यति दृष्टिप ।
 ॥ उद्धव उवाच ॥ किमदं तव गोविन्दं वर्त्तते माम्प्रति प्रभो । अहो प्रयत्ना मर्त्यं किन्तु मोतिरित्ये तत्र ।
 ज्ञानाभ्यां जगत्त्राय प्रसादस्यैव विहारः । यद्य प्रयत्नो भवसि तस्य किं नास्ति केवच ।
 तं हि सर्वस्य जगतः कर्ता हर्ता प्रधानतः । प्रभवः सर्वकार्येषां वक्ता श्रोता प्रमाणावित् ।
 ध्याता ध्यानमयो धेय इति ब्रह्मविदो विदुः । जेता देवरिपुणाश्च गोत्रा माकषदा भवान् ।
 सत्राया वयमेवेति क्षोवाभो निहतदिषः । दयं नीतिरता मन्येनेता नीतेर्यतो भवान् ।
 को नु नास्ति नयं वेद सोऽहं नाम्प्रतं वद । नीतिस्तु सर्वकार्येषां भवति मे निश्चिता मतिः ।
 दुर्गादो नयमार्गोऽस्मिन्मत्प्राज्ञकहिंदो जनाः । चतुर्हो मोक्षते नीतिः सामदाने जगद्देव ।

१४९१

१४९०

१४९१

दण्डो भेदा मनुष्याणां निग्रहावयवे सदा । दण्डेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यन्तु नये हरे ।

बलवत्स्य दानन्तु त्रयाक्षामथगोचरे । प्रयोक्तव्यो महाभेद इति नीतिमतां मतं ।

तेषु तेभ्यः सर्वेषु प्रमाणं त्वं विदुर्बुधाः । किमत्र ब्रह्मज्ञेन सर्वं त्वयि समर्पितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्त्या विररागैव उद्धवो नीतिमत्तरः । ततः स भगवान् विष्णुरेवमेव नृपोत्तम ।

कामपालं महाबाहुमुवाच यदुपसंदि । उपसेनं नृपं राज्ञस्तथा हार्दिकमेव च ।

कामपालं पुनर्विष्णुरिदं प्रोचत तत्त्ववित् । न प्रमादस्त्वया कार्यः सर्वदा यत्नवान् भव ।

स्थिते त्वयि महाबाहो का पोडा जगता भवेत् । गदो भव सदा त्वार्यं न क्रोडा सर्वदा भवेत् ।

रच त्वं सर्वदा यत्नात् पुरी दारवतीं प्रभो । नोपहास्या यया क्षाम तया कुह गदी भव ।

उत्साहः सर्वदा कार्यो निरुत्साहो न यततः । बाढमित्यत्रोद्गमः कृष्ण दृष्टिबुलोद्भवः ।

दृष्टव्यः सर्वं देवैस्त्वं स्वं वत्स समाययुः । मन्तुनैः स्वर्गगन्धायः कैलासं पश्येतां सत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षट्शब्दधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सन्निवृत्त्यामास गच्छेत् पविपुङ्गव । आगच्छ त्वरितं तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः ।

ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदरात्रिरिति स्मृतः । बलवान् विक्रमी योगशालनेता कुहूदह ।

पञ्चमूर्तिः पुराणात्मा शमभूद्वं च पावनः । चत्वेदपचवान् पृथो पिङ्गलो जटिलाकृतिः ।

ताक्षतुण्डः वीरहरः शत्रुजेता महाभिरा । पञ्चगारिः पद्मनेत्रः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।

वाहनं देवदेवस्य दानवीगर्भकनकम् । रावणसुरसंधानां जेता पञ्चवलेन यः ।

भ्रादुरासीत्तथावीर्यः केशवस्थापतस्तदा । जानुभामपतङ्गमौ नमो विष्णो जगत्पते ।

जमलो देवदेवस्य हरे स्खामिन्निति भुवन् । पञ्चार्धपाणिना कृष्णः स्नातं तार्क्ष्ये पुङ्गव ।

इत्युवाच तदा तार्क्ष्यं यास्ये कैलासपर्वतं । शूलिनं द्रष्टुमिच्छामि शङ्करं प्रायतं शिवं ।

बाढमित्यत्रोद्गमः त्वारक्ष्यं जनाह्वयः । तिष्ठध्वमिति होवाच यादवान् पार्थवर्त्तिनः ।

ततो ययौ जगन्नाथे दिवं प्रागुत्तरां हरिः । रवेण सहता तार्क्ष्यैस्त्रैलोक्यं यसरूपयत् ।

बागर्षी भामयामास पद्मां पथो ब्रजस्तदा । पलेषु प्रवृत्तान् सर्वान् वहन् देवं जनाह्वयं ।

ततो देवाः सगन्धर्वा आकाशेऽधिष्ठितास्तदा । तद्वयुः पुण्डरीकाक्षं वाग्मिरिष्टाभिरोररं ।

जय देवं जगन्नाथ अथ विष्णो जगत्पते । जयाजय नमो देव भूतभावन भावन ।

नमः परमर्षिहाय दैत्यदानवनाशन । जयाजय हरे देव योगिर्धेय परागते ।

नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हरे । आदिकर्तः पुराणात्मन् ब्रह्मयोजि सनातन ।

नमस्तै सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने । मङ्किप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।

अचिन्त्यभूर्त्तये तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर । दैत्योद्विग्नस्तदा देवं वाग्मिरीशानमभ्ययं ।

तद्वयुर्देवगन्धर्वाश्च ययुः सिद्धचारणाः । शूलजैव जगन्नाथः स्तुतिवाक्यानि तांनि च ।

ययौ वाङ्मयैर्भुविनिर्भवेदपारुणैः । यत्र पूर्वं स्वयं विष्णुस्तपस्ते सदादृष्यं ।

लोकाद्विद्विकरं श्रीमान् लोकानां हितकाम्यया । वर्षायुतं तपस्तप्तं विष्णुना प्रमविष्णुना ।
 यत्र विष्णुर्जगन्नाथस्तपस्तप्ता सुदारुणं । दिधाऽकरोत् स्वमात्मानं नरनारायणास्त्रया । १४५१
 गङ्गा यत्र हरिच्छेष्टा मध्ये धावति पावनी । यत्र ब्रह्मः स्वयं हत्वा दृष्टं वेदार्थतत्त्वं ।
 ब्रह्महत्याविनाशार्थं तपो वर्षायुतं चरत् । यत्र सिद्धाश्च सिद्धाः सुधांशुः स्वर्गं जनाद्विन ।
 यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणं । रतच्छासनमिच्छंश्च तपो घोरमतपत ।
 देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति द्रुचिमताः । यत्र नित्यं जगन्नाथः वाचादसति केशवः ।
 यत्र धन्याः प्रवर्तन्ते नित्यं मुनिययैः सह । यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमियति । १४५२
 स्वर्गलोपानमिच्छन्ति यं पुण्यां मुनिवत्तमाः । ब्रह्मो निचितां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ।
 यामाहुः पुण्यश्रीलोकं स्थानमुत्तमप्रार्थितं । यत्र विष्णुं समाराध्य देवाः स्वर्गं समायुः ।
 सिद्धयेचमिदं प्राज्ञैश्चैवोक्तं तपस्रराः । विशालां वदतीं विष्णुलां द्रष्टुं च किलेश्वरः ।
 वाचास्ते चामरगणैर्मुनिमिश्रच्छदिभिः । प्रविवेश महापुण्यमृजिगृहं तपोवनं ।
 अग्निहोत्राकुले काले पश्चिम्यहारासकुले । गौडक्षेत्रे विहङ्गेषु दुच्छमानासु गोषु च । १४५३
 दृष्टोन्मथयतिष्ठत्सु मुनिवोरेषु सर्वतः । समाधिस्थेषु चिह्नेषु चिन्तयत्सु जनाद्विन ।
 अधिष्ठितेषु चविषु ज्वाल्ममानेषु चाग्निषु । ज्ञयमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।
 अतिथौ पूज्यमाने च सन्ध्याविष्टे जगन्मये । स तस्यामथ वेलायां देवैः सह जनाद्विन ।
 विवेश वदरीं विष्णुर्मुनिजिगृहं तपोमयी । आश्रमस्याय मथन्तु प्रविशन् हरिरीश्वरः ।
 गङ्गादिवहस्याय दीपिकादीपिते तदा । प्रदक्षे पुण्डरीकाक्षः स्थितस्तत्पदं चामरैः । १४५४
 इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां सप्तमोऽध्यायः ॥ २६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो मुनिगणा दृष्ट्वा देवदेवमवस्थितं । समाप्य चाग्निहोत्राणि सम्पूज्यातिथिवत्तमान् ।
 मुनयो दीर्घतपसः समाधौ कृतनिश्चयाः । जटिलो मुष्टिगः केचित् शिराधमनिबन्धता ।
 निर्बन्ध्या गोरवाः केचिदेताका इव केचन । अश्वकुङ्कुमनयराः पराभिवासास्तथा परे ।
 वेदविद्यामतस्त्राता निराहारा महातपाः । स्मरन्तः सर्वदा विष्णुं तद्गङ्गास्तत्परायथा ।
 आश्रममुख्यः केचित् केचिद्भानैकतपराः । आनेन मनसा विष्णुं दृष्टवन्तस्तपोधनाः । १४५५
 संवत्सराग्निः केचित् केचिज्जलविचारिणः । ब्रह्मक्ष भयदातारः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च रेभ्यो धूसस्तथैव च । आजलिः काश्यापः कस्तो भरद्वाजोऽय गौतमः ।
 अत्रिरयमिरादेव ब्रह्मः ब्रह्मनिधिः कुण्डिः । पाराशर्यः पवित्राक्षो याज्ञवल्क्यो महात्मनः ।
 कवीवानश्विराश्चैव मुनिर्दीधितपास्तथा । अश्विना देवस्तथा वासीकिश्च महातपाः ।
 एते चाप्येव मुनयो द्रष्टुमोक्षरमथयं । आदायार्थं यथायोगमुदजात् स्नात् समाययुः । १४५६
 ते च गत्वा हरिं कण्ठे द्रष्टुमोक्षं जनाद्विन । भक्तिमयास्तदा देवं प्रप्रेममुर्भक्तवत्सलं ।
 नमोऽस्तु कृष्णं कृष्णेति देवदेवेति केशवं । प्रणवात्मन जगन्नाथ भताः सा निरया हरे ।

कृष्ण विष्णो इषीकेश केशवेति च सर्वदा । प्रथमप्रवणा विद्याः प्राञ्चरित्यं जगत्पतिं ।

इदमर्थमिदं पाचमिदं विहरमेव च । कृतार्थाः सर्वथा देवं प्रवञ्चो नो जगत्पतिः ।

किं कुर्वन्, किं नु नः कृत्य कश्चिदेष प्रभो हरि । इति प्राञ्चलयः सर्वे प्राञ्चर्द्वेष पश्यतः ।

कृष्णोऽपि तद्योगयोगमुपयुज्य महाभरतैः । कृतं सर्वं मुनिवरा नर्हतां तप उत्तमं ।

इति ब्रुवन् पुराणात्मा भीतलोभेन गृह्यताम् । आचरन् लक्ष्यधामास राचो देवो जगद्गर्भ ।

कुग्रहं वृष्टवान् भूयो मुनीनां भवितात्मनां । अग्निरोत्रेषु तपसि तथा श्रुतेषु सर्वतः ।

श्वमादि जगन्नाथः वृष्टवानो हरस्तदा । सर्वत्र कुग्रहं तप ब्रूयः कृष्णश्च सर्वतः ।

आतिथ्यं चक्रिरे ते तु गोवारेः फलमूक्यैः । देवानामप्य सर्वेषां विष्णोः कृष्णश्च यत्नतः ।

आतिथ्यमुपयुज्जानन्नातः प्रीतोऽभवद्भूरिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षष्ठ्यध्यायः ॥ २६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सु भगवान् विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः । यत्र पूर्व्यं तपस्तप्तमात्मना यादवेक्षरः ।

गङ्गायाद्योत्तरे तीरे देवं द्रष्टुमुपागतः । खयमेव हरिः साक्षात् प्रविष्टेन तपोवर्ण ।

प्रविश्य सचिरं देवं द्रष्टुं च मनोरमं । निष्वाद ततस्तस्मिन्नाश्रमे पृथ्वद्वर्णे ।

समाधौ पोज्यामास मनः पद्मनिमेषण । किमप्येव जगन्नाथो धामा देवेश्वरः स्मितः ।

स्मिते देवगुरो तत्र समाधौ द्रोपवद्भूरौ । तत्र ब्रह्मो महाघोरः प्रादुरासीत् समन्वितः ।

खाद खादत मोदेत धात धात मृगानिमान् । प्रेयसेह दृष्ट्वा सर्वान् प्रसादाच्छाङ्गधन्वन ।

एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीश इतोऽच्युतः । नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्नामिन्नाथव केवच ।

इत्यादिशब्दः सुमहान् मृगाननुविनर्हता । मृगाणां भीतियुक्तानाम्बलाणां दीपिनां तथा ।

गजानां नर्हतां राजन् वदितश्च ततस्ततः । महावातसमुद्भूतसुभितस्त्रेव वारिपेः ।

नादसैलाक्यविचयः प्रादुरासीत्तदा निमि । अन्ता शब्दे हरिर्देवस्त्रादृशं नव धिहितः ।

समाधिबोभमासाद्य निथस्थ च जगत्पतिः । ततः वक्षिन्तयामास कोऽयमेव महाक्षनः ।

कथायमोदुःशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम लिति । अहोऽस्मिन्मृगयाशब्दः दृष्ट्वा सञ्चरतां वने ।

मृगाणामप्य सर्वेषां नादश्च सुमहानर्थः । यामिश्र स्तुतियुक्ताभिर्भोगिमिश्रं समन्ततः ।

इति वक्षिन्त्य मनसा दिशो विप्रेक्ष्य सर्वतः । तत आसे हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवं ।

ततो मृगाः समाधावन् यत्र तिष्ठति केवच । तांश्चैवानुचरो राजन् स्थग्य समपद्यत ।

अय वे दीपिका राजन् जगत्प्रोदय सदृशकाः । ततस्तस्मादपि व्युत्पद्यिषेव समपद्यत ।

ततोऽनु भूतबंशश्च समदृश्यन् तत्र च । पित्राचार्य महाघोरा नन्दो नटविश्वरं ।

भयपङ्क्तोऽय पित्रिते पित्रनो बधिरं वज्र । प्रादुरासीत् महाघोराः पित्राका विह्वलाननाः ।

चन्दमाना इता राजन् पतन्तः पतिता मृगाः । द्रुतक्षेत्रश्च धावनो बाणैर्विद्धा मृगद्वयः ।

ततो मृगसङ्घाणि समुदीर्यानि भारत । यवाधौ तिष्ठते देवस्थ च पातानि भारत ।

अन्तरीक्ष्य देवेभ्यं स्थितानीत्यनुश्रुतम् । पिशाचो विकृताकाराः कराला लोमहर्षणाः ।
 पुच्छवयः समापेतुर्ध्वं तिष्ठति केशवः । श्वणसाश्च राजेन्द्र चरन्त्येव ततस्ततः ।
 ततः स भगवान् विष्णुः सर्वमात्मिकां विधितः । विष्णवे परमं गत्वा पञ्चबाहो सः केशवः ।
 कक्षेव विकृतो नादः कक्ष वाऽयं जनोऽपतत् । को नु मां सौति भवता तु भविष्ये प्रीतिमानहं । १४९८
 कक्ष मुक्तिः समायाता प्रीते भवि सुदुर्लभा । इति सञ्चिन्त्य भगवानास्ते प्राकृतवद्भिरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलाशयात्रायां जनसत्त्वधिकद्विष्टतोऽध्यायः ॥ २६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषामनु महाघोरैः पिशाचैः विकृताननैः । भ्रांशूः पिच्छलोमासौ दोर्ध्वजिह्वौ महाबलौ ।
 सन्मकोशौ विरूपाक्षौ हीरोराहेति वादिनौ । खादन्तौ मांसपित्तं पिवन्तौ रुधिरं वज्र ।
 आम्बवेष्टितवर्माजौ दोर्ध्वौ क्षत्रहृत्तोदरौ । सम्मानमहाप्राप्तशूराभ्यामोतत्रिरोधतौ ।
 कर्षन्तौ श्वययूयानि बाह्वभ्यां तत्र तत्र च । हसन्तौ चिविधं हर्षं स्वजातिसदृशं नृप । १४९९
 वदन्तौ वज्ररूपाणि वर्षांसि प्राकृतानि च । कल्पयन्तौ महाबलानुरूपादपचदने ।
 हस्त्रिणोस्त्रिजह्नौ च दन्तान् कटकटाग्रिनौ । शस्त्रिणाद्युसमाकोर्षौ धमनोरज्जुपलन्तौ ।
 वदन्तौ हृष्य हृष्येति माधवेति च चन्ततः । कदा नु द्रुह्यन्ते विष्णुः स इदानीं क तिष्ठति ।
 क्षामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामह । अथ वा कुत्र देवैः कुतो नु स्थास्यते हरिः ।
 क्षुतः पप्रपलाशाश्च साचादिभ्रान्तजो हरिः । यमाजः पुण्डरीकाक्षं ब्रह्म ब्रह्मविरो जनाः । १५००
 तमर्जं पुरुषं विष्णुं द्रुमुभ्युचता वयं । अन्नकाले जगन्नाथं प्रविवेच जगत्तमं ।
 तमर्जं विश्वकर्तारं कुतो द्रष्टव्यमस्मभ्यं । यच्च विस्तार एवैव लोकाः प्राणिनिवासिताः ।
 तं द्रष्टुं देवमोक्षानं यतामः धामतः हरिः । दत्ता घोरतमा लोके निदिष्टा सर्वजमुग्रिः ।
 पेशाचीधं समुत्पन्ना कथं नौ प्राविशद्विहताः । नरमासास्त्रिकलुपा सर्वभोतिप्रदायिनो । १५०१
 अथो नौ दुष्कृतं कर्म प्राकृतं कर्मवृक्षये । श्वेव महतो प्रीतिर्वर्मेते सर्वदा तथा ।
 यावधौ दुष्कृतं कर्म तावत् स्थास्यति तादृशो । दशा या सर्वविदिष्टाः प्राणिषोऽनकारिण्यो ।
 सर्वदा दुष्कृतं कर्म बद्धमिच्छन्त्यस्यैः । तस्यादि तत् कालं घोरमवधारि न शिवस्ते ।
 यताः सा प्राणिनो बन्तु श्वणैः वज्र शम्भुतः । तस्यादि प्राणिनो लोके बाह्यभादे समास्थिताः ।
 अज्ञानादुत्तचित्ताश्च ह्ययाहृत्य न जानते । तथा धौवनिनो मत्ता विषयेभ्यैऽलोक्षताः ।
 यतन्ते श्वेयसे नैव ततो विषयसंस्थिताः । विषयाहृतचित्ता हि मनुष्या न विजानते । १५०२
 तथा च एतद्भावे तु व्याधिभिर्मज्जमिहताः । अरादिभिर्षाघोरैर्नानादुःखविधायिभिः ।
 यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियोपधराः । ततो मृता गर्भवासे वर्मन्ति सततं नराः ।
 विण्मूत्रकलिले घोरैः दुःखैर्धमभिराचिताः । श्वयने तु ततो घोरान्धर्मात् संधारमवच्छे ।
 परस्परं विविधमन्तः कुर्मन्तः कथं सद्यः । महत्येवं सदा घोरैः संघारैः दुःखवद्भुजे ।
 पापानि वज्ररूपाणि कुर्मन्ते ज्ञानतस्तदा । संधारयेय मक्षिमा विज्ञातः शर्मन्तमनु । १५०३

अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्भ्यः कृमिः सदा । एतस्मात् नित्यं नो भव्याः प्राशनमुद्रयः ।
 दमं शला ममुत्थेनमिदमस्माद्भूरास्यहं । चोरयित्वा धनमिदं हरिष्येभ्याददाम्यहं ।
 निर्भयैर्नमिर्भे शान्तं हरिष्यामि धनं वनो । इत्यादिब्याकुला मूर्खा यतन्ते प्राणिपौडनं ।
 अथैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः । भयं सन्त्येया देवः शत्रु वक्रगदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविद् सदा । ते वयं सन्त्येयकेन ब्रह्मणः सन्त्येया हरिः ।
 इत्थं पित्रापी भावनो प्रादुरासां हरिः पुरः ।

१०१५

३५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां सप्तत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पित्राचौ मंसिभवत्तौ । ददर्शय महाधोरौ दीपिकाधारिणौ हरिः ।

विलोकयाच्चक्रतौ पित्राचौ देवक्रोसुतं । स्मितं मुखायने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेत्यरेयरं ।
 तौ च गत्वा समुद्गमं पित्राचौ केचन ह । ततस्तान् वृत्तुर्विष्णुमन्तरोक्त्य केचन ।
 को भवान् कस्य वा मर्त्यं कुतश्चागम्यते नया । किमयं मिह वंप्राप्तो वने चोरे मृगाकुले ।
 निर्भन्तु ये दीपिते पित्राचमयनेविते । न्यायदेः संशयाने च विपिने व्यावधकुले ।

१०१६

सुकमारोऽनवयात्रः । आचारिणुरिवापरः । पद्मपत्रेश्वरः । य्यामः पद्मामः शोपतिः स्वयं ।
 अकम्पितकृत्वाचात् प्राप्ते विष्णुरिवापरः । देवा वा यदि वा धरो गन्धर्वः । किंचितोऽपि वा ।
 इन्द्रो वा धनदो वाऽपि धर्मोऽय वदथोऽपि वा । एकाको विपिने चोरे ध्यानार्तिमया इव ।

ब्रुहि मर्त्यं पयातत्तं ब्रातुमिच्छामि मानव । एवं प्रष्टुः निश्चायभ्यामाह विष्णुरात्मनः ।

१०१७

धर्मिवोऽस्मोति मामाकर्षन्मुखाः प्रवृत्तिस्त्रिताः । यदुवृत्ते समुत्पन्नं । चात्तद्वत्तमनुष्ठितः ।

लोकात्मानमय पाताऽस्मि ब्रह्मा । दुष्टस्य सर्वदा । केलायं गन्तुकानोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिं ।

इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां को दुर्वाति । युगमिह समायातो किमर्थं ब्राह्मणायमे ।

एषा नि महतो पुष्टा नानाविधनिषेविता । बहरोयं समाख्याता न कुद्रेराश्रिता कश्चित् ।

१०१८

घण्टाकर्णोऽस्मि नाम्नाऽहं पिशाचो घोरदर्शनः । मांसादो विकृतो घोरः साक्षात्पुरुषापरः । १४१०

धनदशानुगन्ताऽहं साचाद्रुद्रसखस्य च । ममार्यमनुजः साचादन्तकृष्णान्तको ह्यहं ।

मृगयेयं सुमहती विष्णोः पूजार्थमित्युत । समेयं वचुंते येना यगणोऽपि मनेव तु ।

आगताऽहं महाशैलात् कैलासाद्भूतसेवितात् । अहं पिशाचेष्वेव संविष्टः पापकर्षेऽहम् ।

सततं दूषयन् विष्णुं घण्टामानस्य कर्षयेतः । मम न प्रविशेन्नम विष्णोः रिति विचिन्तयन् ।

अहं कैलासनिलयमावाच हृषभध्वजं । आराध्य तं महादेवमखुवं सततं शिवं । १४११

ततः प्रसूया मामाह हृषोस्वेति वरं हरः । ततो मुक्तिर्भया तच्च प्राप्तिता देवसक्तिगौ ।

मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह विभोचनः । मुक्तिप्रदाता सर्वेषां विष्णुरेव न संशयः ।

तस्माद्भवा च वदतीं तच्चाप्यजनाहं न । मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दोत्तरनारायणाश्रमे ।

इत्युक्त्वा देवदेवेन शूलिना ज्ञातवानहं । तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गच्छध्वजं ।

तस्मात् प्रार्थयमानः सन्मुक्तिं देशमिमं गतः । अन्यच्च शृणु मे कार्यं यदि कौटुहलं तव । १४१२

पुरो दारवती नाम पश्चिमलोदधेक्षते । यदुदृष्ट्विषमाकीर्णां यागरोक्षिषमाकुला ।

अथाक्षो च हरिर्विष्णुस्तः पुरो पुरुषोत्तमः । द्रष्टुं लोकहितार्थाय वचनं दारकापुरे न ।

निगताः साम्प्रतं मां वधमेतैः सप्तानुगैः । विष्णुः सर्वेश्वरः साचाद्रुद्रयोऽस्माभिरप्य वै ।

लोकाणां प्रभवः पाता कर्ता हन्ता जगत्पतिः । आदेरादिः समस्तस्य प्रभवः कारणं हरिः ।

कर्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः प्रभुः प्रभूषामपि यः सदात्मकः । तमादिदेवं वरदं वरेण्यं द्रष्टुं हरिं संप्रति शंयताः स्मः । १४१३

यस्य प्रसादाज्जगदेवमासीत् सप्रार्थितव्यं मेहरगीधं । देवं जगद्योगिममं जनाहं न द्रष्टुं हरिं संप्रति शंयताः स्मः ।

पथोदरादिभिरिदं प्रभूतं स्रपद्य पक्विन् वमुपैति कल्पे । यत्नैव साचादभवन्ति विचं द्रष्टव्यम देवं पुरुषोत्तमं हरिं ।

खट्वा च योऽथा सकलस्य देवः पाता च हन्ता च हरिः च एव । द्रष्टव्यम नित्यं भुवनेश्वरं हरिं पुराणमाद्यं भविष्य

मयधं ।

अथस्य कर्ता भुवण्य गोप्ता भुवस्य कर्ता हरिरेक एव । संयोगिते योगविशुद्धमुद्धिं कमेत तेनेव मतिः समानुला ।

निगोर्ध्वं विष्यं सकलं जगत्पतिः । ज्ञेते शिशुनं समवाप्य साचात् । वटका पक्षे जगतां निवासः पादो च विधिय करो नि

धुष्यन् ।

पथोदरे देवमुनिः पुरातनो ददर्श लोकाग्रखिलान् स्वमायया । प्रविशन् विष्यं सकलं यथावद्विषयार्थभूतमभूदिदं महत् ।

निगोर्ध्वं विष्यं अगदादिपक्षे ज्ञेते महात्मा अधोऽध्वजोऽधे । देव्या मित्या चामरलोहचक्रयोः नियेयभाषः पुरोऽन्तम

खदा ।

नाभय यथाविरभूत् स्रपद्यं पक्षं महत् काश्चनमप्रभं प्रभोः । जगत्पदं लोकगुरोर्धंदाकोदिकारि पक्षे जगददिपक्षो ।

दधार यो भूतपतिर्भूषामर्षो रक्षापक्षेऽपितद्विजुन्ता । नदस्य हानिश्च ह्यदिकान्ते कुर्मन्वराधो मुनिगोतमुनिः ।

हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः कर्ता समस्तस्य समस्तबाधो । पद्मात्मको यशस्वतिर्जगत्पतिर्ददुं तमोऽमे वधमुपताः स्मः १४१४

कचिद्व्रतनं वदन्ति देवेमहात्मना करिदिमं पुराणं । पदार्थार्थेऽपितवचमुक्तं द्रष्टुं तमोऽमे वधमुपताः स्मः ।

अनेकमेकं वज्रधा वदन्ति अतिसूतित्वाद्यनिविष्टचित्ताः । आहार्यमात्मानमत्रं पुराविदे द्रष्टुतमोश्च वयमुद्यताः स्मः ।
यं प्राङ्माराद्यं वरदं वरेष्वमेकान्ततत्त्वं मुनयः पुरातनाः । यं सर्व्वेभ्यं देवमत्रं जनाह्वयं द्रष्टुं हरिं श्रमति संयताः स्मः ।

यस्मिन् विद्यमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पते । तं द्रष्टुमद्य संवृत्ताः किं नु वक्ष्याम साम्प्रतं ।

गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममन्यतः । यदि ते रोचते मर्त्यं द्योतुं गच्छ संप्रतं । ११११

रात्रिमधुमनुप्राप्तं नात्र काव्यो विचारणः । इत्युक्त्वा घोररूपोऽग्रे पिशाचो विकृताननः ।

तस्मिन्नेव समे देशे पोला च रुधिरं वज्र । भवयित्वा ययाकामं मां सराग्निं विचक्षणः ।

अपः संस्पृश्य तत्रैव पार्श्वे संस्थाप्य साधनं । आत्मपात्रं महाघोरं संस्थाप्य विपुलं महत् ।

आसनं कुशसंयुक्तं कृत्वा बाधुपुच्छं वारिषा । उत्सार्थं अगणान् स्रग्भान् यत्नेन महता तदा ।

सुखासनं समास्थाय समाधौ ध्यतते ययः । एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्तुभ्यं च केवले । १११२

इदं मन्त्रं पठन् धीरः पिशाचो भगवत्सलः । नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिण्ये ।

नमस्ते यदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । नमो नारायणायाम्बु विष्णवे प्रभविष्वहे ।

मम भूयान्नमः शुद्धिः कौर्त्तनः तव केवले । जप्ते इमोऽदृशं घोरं माभूयाम दुरासदं ।

देववृत्तो भविष्यापि स्मरणात्तव गोपते । तव चक्रप्रहारेण काव्यो भयस्तु मामकः ।

मम भूयो भूयो माभूदेवा मे प्रार्थना विभो । अर्थिभ्यो कल्पद्रुकोऽपि दाता सर्व्वेषु सर्व्वदा । १११३

यच्च यच्च मवेज्जन् तत्र तत्र भूमान् हृदि । वर्त्तता मम देवेभ्यं प्रार्थयेषाममपरा ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवन्ते यदा मम । निर्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु यदा मम ।

यदा मे मरणं भूयास्तदा भाभूत् सतिभ्रमः । दिने दिने च यं चित्तं त्वयि सख्यं भवति ।

एवं प्रेरय मां देव माभूनी चित्तमोदृशं । नृणां येषु पिशाचोऽपि दयास्मिन् का भवेदिति ।

एवं चिन्तय मां देव श्रुत्वा मङ्गमिति प्रभो । परपोडा न मत्तोऽस्तु नमोऽस्तु भगवन् प्रभो । १११४

इन्द्रियाणोन्द्रियैषु माभूवन् संप्रतं हि मे । अन्तकाले ममार्थिप्रसादात्तव केवले ।

श्रियवो पातु मे धान्यं रत्नानां पातु मे पयः । सुख्येषु पातु मे चक्षुः सुख्येषु पातु मे मादतः ।

श्रेयसाकाशमपेतु मनः प्राणेषु गच्छतु । जलं मां रक्षतां नित्यं श्रियवो रक्षतां हरि ।

सुख्यो मां रक्षता विष्णा नमस्ते सुख्यतेजसे । वायुसौ रक्षतां दुःखादाकाशश्च जनाह्वय ।

न मनः सर्व्वेभ्यं देव रक्षतां विषयान्तरे । भूतो विषय्ये घोरं पुद्गलान् शक्तिं नित्यशः । १११५

पापेषु योजयेत् पुंशः परपोडात्मकेषु च । मनस्तद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनाह्वय ।

माभून्नमनः कालुष्यं मनो मे निर्व्विलं भवेत् । कलुषं यस्य तस्मिन् नरके पातयत्यमुं ।

वाक्तेऽपि निर्मलान्वेवमिन्द्रियाणि भवन्त्युत । न तानि कार्य्यैवन्तोव मनयेत् कलुषं भवेत् ।

नाङ्गानि मृष्टिमासेभ्यं शरीराणां यो व्यस्यति । वरिः प्राचालनं कुर्वन् किं भवेत्तस्य केवले ।

वर्ष्यो हि केवलं तस्य प्रपद्ये वाङ्मगेचरः । तस्मान् सर्व्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनाह्वय । १११६

वज्रवानिन्द्रिदपामो वारयन् जनाह्वयः । परिवादाच्चमत्ताय वाचं रक्ष दुष्टदह ।

परद्वयान्नो रत्न परदारान्ननाह्न । सर्वत्र मे दया भूयात् प्रसादात्तव केव ।
 तथैव भक्तिरत्ना भूयाद्भूतेषु मे दया । वज्रनाह्न किमुत्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ।
 सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा । आपत्सुप्रेषु सर्वत्र तथैव रमतां मनः ।
 मामक देवदेवेश नमस्तोऽस्तु अनाह्न । इति मुनयः घोरतमो जाता चीनोऽन्यचित्तकः ।
 पिशाचो भगवद्भक्त यमार्धं समपद्यत । दृष्टं वज्रात्मनः कायमानपात्रेन मांसपः ।
 निश्चलेनैव मनसा सुखमास्ते स्म संयतः । ध्यायन् हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवं ।
 मुकुन्दमादिपुद्गममेकाकारमनामयं । नित्यशुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्वदेहिनाम् ।
 नाशिकायं समाशोष्य पठन् ब्रह्म सनातनं । निर्वोतस्त्रो यथा दीपः प्रोचरन् प्रणवं वद ।
 प्रणवं वाचकं मला वाच्यं ब्रह्मेति निश्चित । एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ सन्निवृत्तं ।
 त्रिकल्परहितं चित्तं यदि मध्ये न्यवेशयत् । पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिं ।
 आसी सुखं महायोगो पिप्रिताञ्जसादा महान् । चिधानां जपं स्रजं करन् विष्णुं सनातनं ।

१७८०

१७८१

ति श्रीसहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयाचार्थो घण्टाकर्षणमाधौ एकसप्तत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥२७१॥
 वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचं दृष्टवांसदा । चिन्तयन् स्ममात्मानं शुद्धं शुद्धिधमनिर्त ।

१) आत्मन्येव स्थितं वाचात् पठन् प्रणवं ब्रह्मन् । मायैवन्त स्ममात्मानमेकान्तं निश्चयं हरिः ।

अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसञ्चयं । भ्याना तु सुचिरं विष्णुं कारणं पुण्यकर्षणः ।

१७८२

धनदक्षोपदेशेन पठन् स्रजं चित्तौ । वासुदेवेति कृण्वेति माधवेति च मां वद ।

अनाह्न हरिं विष्णो भूतभावन भावन । नरकरि जगन्नाथ नारायण परायण ।

इति मां नामभिर्गतां पठत्येव दिवानिशं । खपन् आर्यसुता तिष्ठन् भुञ्जन् गच्छंस्त्रया वदन् ।

भक्ष्यपन्नाद्यपि तच्छ पिवन् शोषितमेव च । वाधमानश्च सुचिरं वला प्रापि शृणान् ब्रह्मन् ।

इमने भोजने चैव जघात्सुप्ते तथैव च । सर्वेष्वपि च कार्येषु कर्ताऽहमिति मन्यते ।

१७८३

एतस्य कर्मणः पाक एव घोरस्य कर्मणः । निश्चित्यैव जगन्नाथ मोतस्त्रस्य बभूव ह ।

ब्रह्मैवन्त स्ममात्मानमन्यस्य जगत्पतिः । शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याय भूमिप ।

स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मानि केवले । पीतकौमयवसन पद्माक्षं श्यामलं हरिं ।

ग्रन्थिनं चक्रिणं विष्णुं सन्निधेयं गदिनं विभुं । किरोटिनं कौस्तुभिनं श्रोत्रस्योच्छादितोत्तरं ।

मोलमेघनिभं कान्तं गरुडं प्रभञ्जनं । चतुर्भुजं शुभगिरिं निश्चलं सर्वगं शिवं ।

१७८४

अनादिनिधनं नित्यं मायाविनममायिनं । सत्ययुक्तं वदा शुद्धं बुद्धिगम्यं वदाऽमलं ।

मनसैव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा । अनुमोक्षैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ।

अथ दृष्ट्वा हरिर्विष्णुः साक्षात् सर्वत्रयः शुभः । प्रयोजो हि हरिर्मन्त्र तेनाहं दृष्टवान् हरिं ।

मिद्धं मे अजानं कृत्यं किमता कृत्यमस्मिन्ने । एवमेषो मम जिर्मिन्वा वशान्येवेन्द्रियाणि मे ।

प्रायेण जितमित्येव मनो मय्ये सते हरि । ईर्ष्या च निरसा मे प्रयोजोऽहं तथा शुभः ।

१७८५

इतेभ्योऽपि पिशाचेभ्यो निर्मुक्तं संप्रप्तं तथा । योऽथै समानुजः साक्षात् स च भक्तस्तथा हरौ ।
कालेन चैव निर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् । इत्येवं चिन्तयित्वा स श्रान्तपात्र विमिश्र च ।
क्रमेण प्राणानुमुच्य विभोक्त्र च दिशस्तथा । शरीरं सुखं कृत्वा प्राविशत् सुसुखेन च ।
इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षष्ट्यधिकं विष्णुसाक्षात्कारे दिवसत्रयधिकदिशतोऽ
ध्याय ॥ २७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पिशिताग्रे जगन्नाथे ददर्शाय जगद्गुरुं । समाधौ च यथा दृष्टं भूमौ चापि तथा हरिं ।
अयं विष्णुरयं विष्णुरित्युषे पिशिताशनः । समाधौ च यथा दृष्टः सोऽयमेव चापि दृश्यते ।
इत्युवाच पुनर्भूते नृत्यजिह्व हसजिह्व ।
अयं च चक्रो शरणाङ्गधन्वा गदीरथो मध्वज्जलपपाणिः । सहस्रमूर्द्धा चक्रलामरैश्च जगत्प्रतिवर्जितां निवासः ।
विष्णुर्जिह्वजगन्नाथः पुराण पुरुषोत्तमः । विद्येभ्यो विश्वकर्त्ता च सोऽयमेव सनातनः ।
अथैव देवस्य हरिः सनान्तरे विराजते कैलासभरजद्रोपः । यद्यप्रसादाज्जगदंतदादौ विराजते चन्द्रमखेव राविः ।
योऽथै पृथ्वी दधारारश्च दृष्टया जलसहस्रात् । सोऽयमेव हरिः साक्षादाराहं वपुरास्त्रितः ।
बद्धा तदा दानवमुपवीर्य दृष्टौ च प्रकृत्य ततोऽपु राज्यं । बलिं बलादपि हरिः च वामनस्तथा भद्रया मुनिभिः पुरातनैः ।
दृष्टाकराक्षः सुमहान् हन्ता यो दानवान् रणे । नि शोकमसिंहं लोकं चकारासौ अनाह्नतः ।
आदौ दधारैकमुजेन मन्दरं निर्व्विण्णं बर्त्मानसुरात्महारणैः । ददौ च प्रकृत्य सुधामयं महान् स एव साक्षादिह मामव
स्थितः ।

यः श्रुते जलधौ नागे देया सत्पुत्रा सुखावहं । हन्ता तौ दानवौ धौरौ मधुशैतभर्वाक्षितौ ।
यमाञ्जराय विपुलं जगत्पतिं सर्व्वेषा धातारममं जनिवं । श्वोररथोयं भवतिप्रमाणं खूलात् स्वविष्टं हरिमेव विष्णुः ।
यस्य स्थितमिदं सर्व्वं प्राप्ते लोकस्य नाशने । आदौ यस्मात् सन्त्ययं योऽयं विष्णुरितः स्थितः ।
यस्मिन्पुत्रा सर्व्वमिदं प्रवर्त्तते निवर्त्तते चापि अनाह्नतः । अयं च विष्णुः पुरुषोत्तमः शिवः प्रवर्त्तते मामिह यदावेषरः ।
धुगेवैषु समुत्पन्नो जामदग्न्य इति श्रुतः । शिष्यत्वं भगवाधैव श्रगव्याधस्य यः स्थितः ।
अथान वीर्योदलिनं महारणे कुठारप्रक्षेप गिरीप्रशिखः । सहस्रबाहुं छतवोर्ययश्चवं हथैश्च नागैश्च रथैश्च निर्गतं ।
कुहचैव समासाय ययकार पिष्टक्रियां । निःसन्निधिमिदं लोकं छतवानेकविश्रितं ।
रघोरयं कुले जातो रामो नाम अनाह्नतः । शीतया च श्रिया युक्ता लक्ष्मणानुचरः छतो ।
हनुमत् सैतुं जलधौ अनाह्नते हन्ता च रक्षपतिनाम्नैः प्रदौ । हन्ता च राज्यं च विभोयण्याय दामात्यमधेरयश्च
योऽथै ।
वसुदेवकुले जातो वासुदेवेति श्रुतः । गोकुले श्रीरुते योऽथै सङ्कर्षणसहायवान् ।
उत्तानाश्रयो मिश्ररूपधारी पीता स्वनं पतनिकाप्रदन्तः । अष्टं चकारश्च अनाह्नतस्तदा दनोः सुतां ताम्रवधत् सुख हरिः ।
पयःपानं तथा कुम्भं भवयन्दधिपिण्डकं । दण्डा वेङ्गादरो विष्णुर्भावा स्थितया दृढः ।
ततय दाया सदृष्टेन ईक्षो अपान योऽथै यमलाङ्घनौ च । क्रोडं हरिगोकुलवापवाधो गोपीभिराङ्गाप मुखं सनश्च ।

विक्रीडते नागफणौ जेनाह्नौ निषेयमाणः सद्यः गोपदारकैः । महाह्ने नागपतिं जगत्पतिर्महद् वीर्यतिशयं प्रदर्शयन् ।

यो धेनुकं तालवने तप्यति समसिद्धिन् । हत्वा दानवमुप तं गोपान् विश्वापयत्यमो ।

दधार योऽसौ धरमुपपौरुषो महामतिर्गौधसमागमं सति । निजम्वयन् शक्रजलं प्रमोदयन् गोपांश्च गोपींश्च सगोकुलं हरिः ।

गोपीनां खनमथे तु क्रीडते काममोहर । योऽसौ पिवेत्तदधरे मायामानुषदेहवान् ।

१४७५

गोपीभिरास्त्राद्य मुखं विविक्रिं श्रेते स्म रात्रौ सुखमेव केचन । खनान्तरं खिव तदा च तांश्च कामो व कान्ताधरपत्नवं पिवन् ।

अक्रूरैश्च समाहृतस्येन गच्छन् विद्यामुने । जले यो क्षिप्तस्येन नागलोके च एव हि ।

ततश्च गच्छन् बलवान् जनाह्नौ हत्वा तमुप रजकं बन्धात् पथि । हत्वा च वक्त्राणि यद्येष्टमोहरो ययैः सरितामयुरां पुनरि हरिः ।

सन्ध्या च दामानि बद्ध्वा कामदो दत्त्वा वरं भाव्यकृत्ये महात्मं । लब्ध्वाऽनुज्ञापं सुरभिश्च यादव कुक्षां चकाराऽ महाहं कृपां ।

योऽसौ, चापं समादाय मध्ये क्षिप्त्वा महद्भुजु । विहगाहं महचक्रे कल्पान्ते जलदो यथा ।

१४७६

हत्वा गमं घोरमुदयकूपं विषाणमादाय ततो नु केचन । ननर्तरञ्च बद्धरूपमोहरः कंसस्य दत्त्वा भयमुपवीर्यं ।

योऽसौ हत्वा महामल्लं चाणूरं निहतदिपं । यादवेभ्यो ददौ मोतिं कंसस्यैव तु पश्यतः ।

जघान कंसं रिपुपवघातिनं पित्रदिषं यादवनामधेयं । संस्थाप्य राज्ञे हरिश्चयेनं बान्दोपनिं काश्यपमुपागमघः ।

विद्यामन्त्राय सकलां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः । सायमोऽयं जगमाऽऽ मथुरा यादवीं पुरी ।

हत्वातिशृङ्गं भरकं महामतिं कृत्वा सुघोरं कदनं जनाह्नं । ररच विषाणुनिजोरसघान् देवांश्च सर्वान् जगतां जगत्पतिः ।

१४७७

च एष भगवान् विष्णुरद्य दृष्टो जनाह्नं । कृतकृत्योऽस्मि बन्धात्, सायुष्यं प्राप्तवानहं ।

येन दृष्टो हरि साक्षात्तस्य मुक्तिं करे स्मिता । योऽयमेव हरि सावान् प्रत्यवमिच वन्तं ।

को नु जन्मान्तरं पूर्वं धर्मः, सञ्चित एव मे । यस्य पाकं समुत्पन्नो येनागो दुःश्रतं मया ।

सर्वथा मुण्डवानस्मि नष्टधरावन्धन । किमसौ दीयते वक्ष्ये किमु वक्ष्यामि साप्रतं ।

करिष्ये किमहं विष्णो वदस्वाद्य यद्येक्षितं ।

१४७८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा विस्तरं नाहं नहं बद्धशस्त्रदा । जहास विकृतं भूयो ननर्तं विप्रितापनः ।

नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर केचन । प्रत्यक्षं हरेस्तत्र ननर्तं विविधं नृप ।

इति श्रीमहाभारते लिखेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलाषयात्रायां चष्टाकर्णकतविष्णुख्ये विषयतथधिकद्विंशतोऽध्याये

॥ २७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदस्य विकृतं भूयोः प्रहस्य च ययायलं । प्राज्ञाण्यस्तु जतस्याय श्रममादाय सत्वरः ।

दिधाष्टय महाघोरं पिप्रितं केशवादले । ततः खण्डं समादाय शङ्खिरभुक्ष्य यवतः ।

निधाय पात्रे सुश्रुभे नमस्कृत्य जनाह्नं । इदं प्रोवाच देवेशं प्राञ्चलिं प्रणतः स्मिताः ।

१४७९

महाप मे जगदाय भव्यं योग्यं तव प्रभो । भगवन्मैत्रेयंगन्नाथ पादं सर्वान्मना हरे ।

भक्तिनद्या वयं विष्णो नाव कार्या विचारणा । दत्तं यद्भक्तिनेषेण याज्ञं तत्सामिना हरे ।

नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं । अस्माकं पिशिताशानां ब्राह्मे नियतमेव हि ।

तस्माद्ब्रह्मण भगवन् यदि दोषो न विद्यते । इत्युक्त्वा विहृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।

दातुमेच्छन्तदा खण्डमेस्यस्यन्तु श्रवस्य ह । ततः प्रीतोऽभवत्तस्मै मनसाऽपूजयच्च तं ।

१४००

अद्याऽस्य श्रेयकार्थं मयि सर्व्वं वर्त्तते । इति सर्व्वस्य मनसा प्रोवाच धनुष्यङ्गवः ।

अस्मत्तेन सर्व्वं च पित्राच पिशिताशन । असृश्यं मादृशैरेतद्ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं ।

ब्राह्मणः सर्व्वया पूज्यो जन्तुभिर्दुर्गैर्कांक्षिभिः । पित्राचा घोरकर्माणो यतन्ते ब्रह्मार्हसने ।

न हन्त्याः सदा विप्रासङ्गिंश नरकावहा । तस्मादसृश्यमस्मान्निर्वाच कार्या विचारणा ।

भक्त्या प्रीतोऽस्मि भद्रन्ते मनेनार्थलता यया । मनः शृङ्गिं यदापन्नं ततः प्रीतोऽस्मि मांसप ।

१४०१

अस्मात् संकीर्त्तनाद्भ्यश्च शृङ्गं हि करेण तव । अतोव मनसा प्रीत इत्युक्त्वा भगवान् हरिः ।

पश्यमांस्तदा विष्णुः पित्राचस्याय सर्व्वतः । करेण शृङ्गना देवः पापात्रिर्षोचयद्हरिः ।

ततस्तस्मात्भगवद्रूपं कामरूपममममं । दीर्घलुञ्जितकेशाक्षो दीर्घबाहुः सुलोचनः ।

धमाश्रुलिः समनखः समवक्त्रः समुच्चरः । पद्मवर्णः पद्मवर्णभः पद्मनेत्रभूपणः ।

केयूरी चाङ्गदो चैव कैशेयवसनसदा । शानवान् सर्व्वसर्गजः साधोद्विज इवापरः ।

१४०२

गन्धर्व्व इव गायंस्तु पिङ्गः पिङ्ग इव स्वर्यं । साक्षात् सृष्टं तदा विष्णोः करेण शृङ्गपुष्पकं ।

न नूनं तादृशं रूपमासीत् कालान्तरेभ्यः । अद्यापि नैव मुनयो सभन्ते तादृशं वपुः ।

हत्वा सुवज्रमो घोरं तपः परमदुर्लभं । यच्च सर्व्वं तदा तेन पित्राचेन नृपोत्तम ।

को नु ज्ञाम जगद्धायमायितः सोदने नृप । स हि सर्व्वं कल्पाणो यो हि नित्यं जगद्गर्ह ।

ध्यायन् पठन् अपन्वायि तस्य किं नास्ति भूपते । ततः प्रोवाच भगवान् स्थितं काममिवापरं ।

१४०३

श्रवयः स्वर्गवासले यावदिहो वक्ष्यति । तावत्स्वर्गे भवानस्तु शाश्वतान्ध्रम नान्यतः ।

नष्टे श्रेते ततः स्वर्गात् सायुज्यं समगच्छतु । योऽयं भ्राता तव स्वर्गे यावदिहो भवेत्तदा ।

वरं वरय भद्रन्ते पन्ते मगधि वर्त्तते । दाताऽस्मि सर्व्वं सर्व्वं नाव कार्या विचारणा ।

॥ धष्टार्कणं उवाच ॥ पश्येमं सङ्गमं देव संक्षरेष्यताम्भवान् । भक्तिस्तथाचला देव त्वयि भूयाज्जगद्गर्ह ।

मनःशृङ्गिर्भवेत्तस्य माभूत् कनुयता हरे । कामुज्यं मनसस्तस्य माभूदेव वरो मम ।

१४०४

सर्व्वमस्त्विति देवैः स्वर्गं गच्छेति केयव । इन्द्राग्नियिर्भवानस्तु तां प्रतीक्ष्य हरिः स्थितः ।

इत्युक्त्वा भगवान् शृण्व उवाच ब्राह्मणं तदा । तेन स्तुता जगद्धायः पूजयित्वा च तं दिक्षे ।

ततो विषय्य गोविन्दस्तस्माद्देशादुपायमतम् । यच्च ते मुनयः मित्रा अग्निहोत्रमभ्यसिताः ।

स च स्वर्गे ततः स्वर्गमाश्रया केयवस्य हि । तस्मात्पठ सदा राजन् मनःशृङ्गिं यदीच्छसि ।

मनस्य शृङ्गं भवति पठन्ते जगत्पते ।

१४०५

इति श्रीमद्भगवद्गीते उपनिषद्ब्रह्मसूत्रप्रसङ्गोऽष्टमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्भुविभ्यस्तत्त्वमादितः । कथयामास यदुत्तं पिशाचस्य महात्मनः ।

तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गतोः । अष्टांशस्य कर्षणः पाकस्तत्र सन्दर्शनादिति ।

अर्चिता मुनिभिः सर्वैः श्रोतः श्रोतिमतो प्रियः । ततः प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।

आरुह्य गच्छं विष्णुर्धैर्यै कैलासमुत्तमं । भगद्विस्तत्र गन्तव्यमित्यक्त्वा मुनिवत्तमान् ।

यत्र विषेयराः सिद्धास्तपस्तप्त यतस्तदाः । यत्र वैश्वत्रयः साक्षादुपास्ते शङ्करं सदा ।

यत्र तन्मनसं नाम सरो हंवालयं महत् । यत्र सृष्टिरितिद्वैतमुपास्ते शङ्करं शिरः ।

गायपत्यमवाधाय हरपार्श्वे हरः सदा । यत्र सिंहावराहाश्च द्विपक्षीपिङ्गवैः संघः ।

क्रोडन्ति वन्यरतयः परस्पररहिते रताः । यत्र नद्यः समुत्पन्ना गङ्गाद्याः सागरवृन्तमाः ।

यत्र विषेयराः शम्भुरास्त्रिभङ्गक्षणः शिरः । यत्रोत्पन्ना महावेद्या भूतानां दण्डतां ययुः ।

उमपा यत्र सन्ति शङ्करो मोललोहितः । अष्टभिः प्रार्थितः पूर्णं ददौ यत्र गिरिः सुतः ।

ब्रह्मराय जगद्धात्रे शिवाय जगतोपते । यत्र लेभे हरिश्चक्रमुपास्ते बद्धभिर्दिनैः ।

पुष्करैः श्रतपेनैव नेत्रेण च जगत्पतिः । गुह्यं यत्र समाश्रित्य क्रोडन्ते सिद्धकिसराः ।

प्रियाभिः सह मोदन्ते पिवन्ते मधु शोचनम् । यमुदृत्य भुजैः सर्वैः पौलस्त्या विरराम सः ।

तमावृष्ट्य महाशैले देवकीनन्दनो हरिः । मानसकोत्तरं तोरं जगाम यदुनन्दनः ।

तपश्चर्तुं किल हरिर्विष्णुः सर्वेश्वरः शिवः । जटो चीरो जगन्नाथो मानुषं वपुराश्रितः ।

तपसे धृतचित्तस्तु श्रुत्वा भूमावुपाविशत् । अवच्छिन्नं ततो यानाद्ब्रह्मदेवसंश्रितम् ।

दादृशान्दे तपश्चर्तुं मनो दधे ततो हरिः । फाल्गुनेन तु मासेन समारब्धे जगत्पतिः ।

शक्रमभ्यः क्षतप्रभो वेदाध्ययनतत्परः । किमुद्दिश्य जगन्नाथस्तपश्चरति मानवः ।

तं न विज्ञा यथाकामं दुष्टैर्येश्वरचिन्तनात् । तपस्यति तदा विज्ञो पर्यन्ते भूतवैश्वरे ।

गच्छः कथ्यपसुत इन्धनानि समाचिन्तात् । होमार्थं वासुदेवाय चरतस्तप उत्तमम् ।

चक्रराशौऽप्य पुष्पाणि सन्निभानि तदा हरैः । विबु सर्वान्सु सर्वत्र ररक्ष जलप्रसदा ।

खड्गं चाक्षय्य यथैनं कुशान् सुवज्रप्रसदा । गदा कैमोदकी चैव परिषय्यां चकार ह ।

धनुःप्रवरमत्युषं शार्ङ्गं दानवभोषणं । स्निग्धं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं सत्यवत् सर्वम् ।

ब्रूवति भगवान् विष्णुरेधोभिर्बलभिः सदा । आभ्यादिभिस्तदा हयैरपि सव्यूह माधवः ।

सत्पार्श्वेऽप्य समाश्रित्य समस्तव्यस्ततः कति । एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मजान् ।

दितोऽप्ये लय पश्यन्ते भुञ्जन्तेकेन केनचः । एकस्मिन् वसरे भुञ्जन्त्येकेन केनचित् ।

समाप्य तु ततः सर्वमेवैव जगत्पतिः । दादृशान्दे तथा पूर्णं ऊनमासे जगत्पतिः ।

जुहोन् वसिष्ठं समाध्यायन् पठन्मन्त्रं जनाईनः । आरप्यकं पठन् विष्णुः साक्षात् सर्वेश्वरो हरिः ।

आसे ध्यानपरस्तत्र पठन् प्रथममुत्तमम् ।

एति श्रीमहाभारते सिधुपु हरिवंशे भविष्यर्ध्वे कैलासपार्श्वे पञ्चमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः द्रुपः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमं । द्रुपुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्वन्तं समाययौ । १८२६

ततो यमस्तु भगवानारुह्य मन्त्रिणं वरं । किङ्करैश्च स्वयं साचादाययौ नगमुत्तमं ।

प्रचेता दंभमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः । श्वेतच्छवसमायुक्तः श्वेतवज्रनवोजितः ।

ययौ कैलासमिखरं द्रुपुं केवढमञ्जरा । अन्ये चापि तथा देवा आदिव्या वसवस्तथा ।

हृद्राद्यैव तथा राजन् द्रुपुं केवढमाययुः । सिद्धाश्च मुनयश्चैव तथाऽन्ये मुनिसत्तमाः ।

सर्वाद्याप्सरसो राजन् भूयगीतविभारदाः । ततो देवगणः सर्वैः कैलासं समप्रवृत्तः । १८२७

पर्वतो नारदश्चैव तथाऽन्ये ऋषिसत्तमाः । विष्णयस्थितेलास्राग्नाः सर्वे देवगणास्तथा ।

आद्यर्थं खलु पश्येध्वं न भूतं न भविष्यति । योगिभ्योऽप्यं सर्वं दृष्ट्वा यत्तयति गुरुः स्वयं ।

को न च समयो भूयादिति ते मे निरे गणाः ।

ततः समाप्ते सकले जगत्पतेर्गते समूले सकलेश्वरः शिवः । द्रुपुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं ययौ भवान्वा सह भूतवधैः ।

साङ्गैः कुबेरेण सगुह्यकैर्न सखा मिथेय प्रभुरीश्वरः शिवः । स्वयं कटी भूतपिशाचघ्नतः शरो च खड्गी शशिखण्डमेखरः । १८२८

करेण विभक्तं पद्मं दम्बकुण्डिकं करेण साचादपरेण दोषिकां । अन्येन विभक्तमस्ती स जिष्णिमां शूलञ्च विभक्तपरेण ।

बाहुना ।

गुणान् स हृद्राचक्रान् समुदहन् जटाभिरापिङ्गलासामूर्तिः । विराजमानः प्रभुरित्पुण्ड्रमेखरो द्रव्येण युक्तः क्षितिर्न

ग्रहणः ।

समाक्षानदक्षमर्षितामनस्तथा समाक्षिप्त निषोडिताधरः । गङ्गामुत्तिवासितचक्रमेखरस्ताद्यापि वीचन् वज्रमस्तदा

शिवः ।

भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो मङ्गोरगैर्वन्द्यजटः घनातनः । शिरःकपालैः परिभोभितस्तदा द्रुपुं हरिं केवढमभ्ययाञ्चिवः ।

यमाङ्गरागं पुरुषं मक्षान्तं पुरातनं शांखनिबद्धदृष्टयः । यस्यापि देवस्य गुणान् समपांस्तान्तं यतुर्वैशतिमाङ्गरेके । १८२९

यमाङ्गरेके पुरुषं पुरातनं कृपादानमानममं मेदेश्वरं । दक्षस्य यज्ञं विनिश्चय्य यो नै दिनाश्च देवानसुरान् घनातनः ।

यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूमेर्भूतभावनं । वामदेवं विष्णुनालमाङ्गलालविदो जनाः ।

महादेवं सद्यक्षां कालमूर्तिं चतुर्भुजं । रुद्रं रौदननामानमाङ्गविधेश्वरं शिवं ।

अश्रमेयस्रगाधारमाङ्गमर्षेश्वरा जनाः । यज्ञं नामोपवीतनु गागिनं श्रद्धिवर्धनं ।

आङ्गविधेश्वरं शान्तं श्रिमाद्दिं घनातनं । यथा मूर्तिरिमा सर्वा धराद्याः सकला नृप । १८३०

भूमिरापोऽनलो वायुः स सर्वेषां तथा शरी । तयैव यमनाय प्रकृतिर्यैव महदा ।

महादेवो महायोगी गिरिशो नोल्लेखितः । आदिकृत्ता महोभक्ता शूलपाणिरमापतिः ।

द्रुपुं विधेश्वरं विष्णुं भूतवधैः समाययौ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेश्वर हरिवंशे भविष्यन्त्रि-श्लोकाध्यायाः पट्मत्रयविक्रिद्विधोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदाप्येव समपद्यन् भूतघ्नाः सद्यजः । पण्डाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डधारः कुमुदहः ।

दोषरोमा दोषभृता दोषनाड्यनिर्गन्धनः । उदकाः प्रतमुखाः प्रतपोवाः प्रतोदरः । १८३१

कुण्डादरो महापीवः स्थूलजिह्वा दिवाज्जकः । पार्थवस्तः धिंसमुख उन्नतांशो महाहनुः ।

विवाङ्गः पञ्चवाङ्मय व्याघ्रवक्त्रः सिताननः । रते चान्ये च बहवो दोर्घास्त्रा दोर्घलोचनाः ।

मृत्यन्तः प्रहसन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परं । तथाऽन्ये घोररूपाश्च तथाऽन्ये विह्वताननाः ।

प्रेतभक्षाः प्रेतवाहा मंसशोणितभोजनाः । शवानि सुबह्वन्याशु भक्षयन्तस्तृप्ततः ।

पिवन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः शवान् बह्वन् । कराला विततां दोर्घा धमनिद्यायुषन्तताः ।

नानाविधाः सुवीराश्च शूलायुधप्रेतमानुषाः । शिरोमास्ताहताः केचिदान्धपाशावपाशिताः ।

छिण्डिमैरङ्गुष्ठाद्यैश्च नादयन्तो वसुधरां । कपालिणो भैरवाश्च जटिला मुण्डिनस्तथा ।

एवं वज्रविधा घेराः पिशाचा विह्वताननाः । तथाऽन्ये मुनिवीराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरं ।

पठन्तो वेदवाक्यानि साङ्गानि विविधानि च । छुण्डिक्कास्त्रकराः केचित् केचित् कुशविचोरिणः ।

कौपोनवपनाः केचित् केचित् काययसंभृताः । सुवन्तः शङ्करं भक्त्या शोचैर्वादेयैस्तथा ।

एकैव ते मुनिगण अपरश्च गणस्तथा । अन्येच पिङ्गुगन्धर्वाः प्रियामि प्रियवज्रताः ।

नृत्येऽपि कुशलाः सर्वे गायन्ति स्म च कन्यकाः । विधाधरास्तथाऽन्येच सुवन्तः शङ्करं श्रिवं ।

ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छन्तोऽप्युपरां गणाः । एवमेतैर्मेघाघोरैः पिशाचैर्भूतकिन्नरैः ।

मुनिभिर्यासुरोभिश्च समं शर्वैः समाद्यमैः । यश्च विषेयरो विष्णुस्त्वस्तेऽप्युदाहरणं ।

यश्च ते लोकपालाश्च तैष्ठिनि स्म दिहृष्या । उभया लोकभावित्या गङ्गाया चङ्गमेखरः ।

यश्च लोकप्रभवे हरिः श्रिवो जटो च साचात्प्रणवात्मकः कृतो । द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो यथैव यथेष्टं पिशिताश्च

नेहंतः ।

इति श्रीमहाभारते छिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां महादेवगमने सप्तसप्तत्यधिकविंशतिः अध्यायः ॥२७७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वज्रविधैर्भूतैः पिशाचैर्हरणैः सह । आगत्य भगवान् बह्वः शङ्करो ह्यववाहनः ।

ददर्श विष्णुं देवमं तपन्तं तप उत्तमं । जुष्टानमग्निं विधिवद्भवेर्ध्वैर्ज्योत्स्यति ।

गङ्गापतकाहन्तु जटिलं घोरवासवं । चक्रेणानीतकुसुमं चङ्गाभीतकुशं तथा ।

गदास्तयमाधारं देवदेवं जनाह्वनं । इन्द्राद्यैर्हव्यैश्चैव हृतं मुनिगणैः सह ।

अचिन्त्य सभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुं । अवदद्य लघात् शर्वो भगवान् भूतभावनः ।

ततः प्रोतः प्रसृजात्मा ललाटाच्च उमापतिः । ततो भूताः पिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकास्तथा ।

मुनयो विप्रवर्याय जपमन्त्रं प्रचक्रिरे । जय देव जगन्नाथ जय बह्व जनाह्वनः ।

जय विष्णो ह्यरोक्त्रं नारायण परायण । जय बह्व पुराणात्मन् जय देव हरेत्यरः ।

आदिदेव जगन्नाथ जय शङ्कर भावनः । जय कौसुमदीप्ताङ्ग जय मधुविराजितः ।

जय चक्रगदापाणे जय शूललिङ्ग चिलोचनः । जय भौकिकदीप्ताङ्ग जय नागविभूषणः ।

इति ते मुनयः सर्वे प्रणमं चक्रिरे हरिं । तत उत्थाय भगवान् दृष्ट्वा देवमवस्थितं ।

हृषभश्च विरूपाक्षं शङ्करं नीललोचनं । ततो घटनना विष्णुमुद्राय हरमोदरः ।

॥ भगवानुवाच ॥ नमस्ते त्रितिकण्डाय नौलघोवाय वैधवे । नमस्ते गोविन्दे अस्तु नमस्ते उपवासिने ।
नमस्ते मोदये अस्तु नमस्ते गदिने हर । नमस्ते विश्वनन्दे वृषाय वृषरूपिणे ।
अमूर्त्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने । नमः कुलाय कृष्याय शिवाय शिवरूपिणे ।
नमस्तुण्डाय तुष्याय नमस्तुट्टितुण्डाय च । नमः शिवाय श्रान्ताय गिरिशाय च ते नमः ।
नमो हराय हिमाय नमो हरिहराय च । नमोऽघोराय घोराय घोराघोरमियाय च ।
नमोऽघण्डाय घण्डाय नमो घटिघट्टाय च । नमः बर्वाय श्रान्ताय भूताधिपतये नमः ।
नमो विरूपरूपाय पुराय पुरहारिणे । नमः आद्याय विज्ञाय गुरुयेऽष्टम्वरूपिणे ।
नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलबाधिधारिणे । नमः खड्गाङ्गहस्ताय नमस्ते लज्जितवाचसे ।
५ नमस्ते देवदेवाय तम आकाशमूर्त्तये । हराय हरिरूपाय नमस्ते तिष्ठतिष्ठे ।
भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने । नमोऽम्बमूर्त्तये देव जगन्मूर्त्तधराय च ।
नमस्तन्त्राय देवाय सूर्याय च नमो नमः । नमः प्रधानदेवाय भूतानां प्रतये नमः ।
कराक्षाय च मुण्डाय विकृताय कपर्दिने । अत्राय च नमस्तुभ्यं भूतभावन भावन ।
नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः । नमस्तेऽभीपुहलाय तीक्ष्णभीरुहराय च ।
हराय भीतिष्पाय घोराणां भीतिहायिने । नमो इक्ष्मस्तन्त्राय भगनेवाय चारिणे ।
उमापुत्रे नमस्तुभ्यं कैलासनिधयाय च । आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ।
६ नमः कपालहस्ताय नमो यमनयाय च । व्यम्बकाय नमस्तुभ्यं व्यम्बाय च शिवाय च ।
वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर । नमः हृष्याय हविषे भूषाय च लम्बाय च ।
नमस्ते शक्तिपुङ्गाय नागपात्रमियाय च । विरूपाय सुरूपाय भद्रपात्रमियाय च ।
मगधानरतये नितये जयचन्द्रमियाय च । खरमियाय खड्गाय खराय खररूपिणे ।
भद्रमियाय भद्राय भद्ररूपधराय च । विरूपाय सुरूपाय महाघोराय ते नमः ।
घण्डाय घटभूषाय घण्डाभूषणभूषिणे । तीक्ष्णाय तीव्ररूपाय तीव्ररूपमियाय च ।
नद्याय नगरूपाय नगरूपमियाय च । भूतवास नमस्तुभ्यं सर्वभावन नमो नमः ।
नमः सर्वोत्तमे तुभ्यं नमस्ते भूतिदायक । नमस्ते वानदेवाय महादेवाय ते नमः ।
का नु शक्नु स्तुतिरूपा ते को नु शोक्तुं प्रशक्यात् । कथं वा स्फुरते जिह्वा सती स्तुतिमता वर ।
घमस्ते भगवन्देव भक्तोऽष्ट चादि भा हर । सर्वोत्तम सर्वभूतेषु चादि भा मतमं हर ।
रक्ष देव जगत्ताय लोकान् सर्वोत्तमा हर । चादि भक्तान् महादेव भक्तप्रिय महा हर ।
त श्रीमहाभारते सिद्धेषु हरिबो भविष्यन्मणि कैलासपात्रायां देयरन्तौ चष्टप्रत्ययिचक्रदिमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥
॥ वैश्वनाथन उवाच ॥ ततो ह्यप्यभोदेव शूलो बाह्यदुमापतिः । करं करेण संस्पृश विष्णोयुक्धरस्य च ।
प्रोवाच भगवः पुनः कथं गच्छेत् ॥ यत्सर्वं सर्वदेवानां मुनीनां भावितात्मनां ।
किमिदं देवदेव चरुपात्रे जगद्देव । तपस्यार्थं किमर्थं त्वं प्रार्थनां त्वं वा विमो ।

स्वं विष्णुर्भवाचित्यं तपस्वं तपतां हरे । पुत्रार्थं प्रति ते देव तपस्यर्था जनाह्ननं ।
 पुत्रो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते । प्रष्टुं तवापि भगवान् कारणं कारणात्मकं ।
 तपस्यर्त्तुं प्रवृत्तोऽहं कृतवित् करुणाहरे । वर्षांयुतं महाघोरं पुरा कृतयुगे तदा । १४८९
 भवानो तव मे देव परिचर्तुं तदाऽभवत् । पित्रा नियुक्ता देवेश उमैषा वरवर्षिणी ।
 भीत इन्द्रस्य दैव भारं मां प्रेषयत्तदा । मधुना सह संयुक्तो मातुः मामागतस्तदा ।
 सक्ष्यं मामकरोत्तत्र वाणस्य प्रेषितस्य ह । एषा मां सेवते तत्र दानात् पुण्यादीनां हरे ।
 ततः कुङ्क्षेऽहमभवं वृष्ट्वा मारुतथाविधं । कुण्ठतो मम देवेश मेवाद्रिः पपात ह ।
 सोऽयमग्निस्तदा मारं भक्षयान् कृतवान् हरे । अचिन्तयं तदा विष्णो ब्रह्मसूतं चिकीर्षितं । १४९०
 ततः प्रभृति देवेश दद्या तं प्रति वर्षते । ब्रह्मणा च नियुक्तोऽसि प्रोतस्तत्र जनाह्ननं ।
 नियुक्तं पुत्ररूपेण स तं देव जगत्पते । ज्यैष्ठ्यस्य सुतो देवः प्रचुञ्चेत्यभिविभ्रुतः ।
 स्मरे तं विद्धि देवेश माच कार्या विचारणा । इत्युक्त्वा पुनराहं दद्यात्मां दक्षयन्निव ।
 मुनीनां श्रुतकामाणां ध्यायात्म्यं तत्र सत्तम । अक्षसि संपुटं कृत्वा विष्णुमुदिश्य शङ्करः ।
 उमया सार्द्धं मोशानो ध्यायात्म्यं वक्तुमैहत । हरे कुर्वन्ति तत्प्रेषमन्त्रलो कुहसत्तम । १४९१
 मुनयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सहस्रकिन्नराः । अक्षसि चकिरे विष्णो देवदेवेश हरे ।
 ॥ सहस्रर उवाच ॥ यत्तत् कारणाज्ज्ञातुं शंखा । प्रकृतियश्चक्रं । चिदाभूतं जगद्योनि प्रधानं कारणात्मकं ।
 सच रजस्तमो विष्णो जगदण्ड जनाह्ननं । तस्य कारणमाज्ज्ञातुं शंखास्तत्त्वविदो हरे ।
 ततो महान् धमुत्पन्नं प्रकृतिर्यत्र कारणं । तद्रूपेण भवान् विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ।
 तस्मात्तु महतो घोरदहङ्कारो महानभूत् । सत्वमादौ जगन्नाथ परिणामस्तथा वशिः । १४९२
 अहङ्कारात् प्रभो देव कारणानि महानि च । तस्माच्चाणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्मुतः ।
 तानि त्वमाङ्गरीशानं भूतानो ह जगत्पते । इष्टिर्वी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमः ।
 चक्षुर्वीर्यं तया स्त्री रश्मि आग्नेय च । मनः पण्डं तया देव प्रेरकं तत्र तत्र च ।
 कर्मश्रियाणि चान्यानि वागादीनि जनाह्ननं । तमेव तानि श्रम्योणि करोषि नियतात्मवान् ।
 स्त्रेपु स्त्रेपु जगन्नाथ विपयेषु तथा हरे । निवेशयसि देवेश योग्यामिन्द्रियपह्वानं । १४९३
 यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि स्रष्टवान् । यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्तयः ।
 यदा त्वं तमसाऽलस्यदा संहरसे जगत् । त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः स्रष्टिस्त्वाविनाश्रनं ।
 वत्तं च त्रिविधां भूतिमादाय नियतात्मवान् । इन्द्रियाण्योन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ।
 प्राणिनामुपभोगार्थमर्थं स्रष्टा जगद्गुरो । तस्मात् सर्वत्र भूतेषु वत्तं च सर्वतोऽभुवान् ।
 ब्रह्मा त्वं स्रष्टि कालेषु स्थितो विष्णुरसि प्रभो । संहारो रुद्रनामाऽसि त्रिधा मा त्वमसि प्रभो । १४९४
 भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरिव च । एताः प्रकृतयो देव भिन्नाः सर्वत्र ते हरे ।
 सहस्रभोषां पुरयः सहस्राक्षः सहस्रपातः । सहस्रधा सहस्राक्ष सहस्रात्मा दिवस्थितिः ।

भूमिं सर्वान्मिमां व्याप्य सप्तदोषां सप्तांगरा । अणुः सर्वत्रगो भूला अत्यतिष्ठद्गुणैः ।
 तमेवेदं जगत् सर्वं यद्धृतं यद्धवियति । ततो विराट् प्रादुरभूत् सषाट् चैव जनार्दन ।
 तत्र वज्राजगदाय ब्राह्मणे लोकरचक्रः । प्रादुरासीत् पुराणात्मन् षट्कर्षानिरतः सदा ।
 राजन्यस्तु तथा बाह्येरासीत् संरचणे रतः । ऊर्ध्वोर्व्यस्तथा विष्णोः पादाच्छूट् उदाहृतः ।
 एवं वर्णा जगदाय तत्र देहाज्जनाहृतः । मनसस्तत्र देवेश सप्रभाः समपद्यत ।
 सुखस्तत् सर्वभूतानां श्रोतांश्चरन्तप्रभः । अक्षेण सूर्यः समुत्पन्न सर्वप्राणिविलोचनः ।
 यद्य भावा जगत्सर्व भाषते भानुमानसौ । मृदादपञ्च अग्निश्च ज्ञानादायुरजायत ।
 पद्भ्यां भूमि समुत्पन्ना दिग्गः शोचात् जगत्पतेः । एवं सृष्ट्वा जगत् सर्वं व्याप्य चैवमवस्थिनः ।
 व्याप्य सर्वानिमान् लोकान् स्थिनः सर्वत्र किञ्चन । ततश्च विश्वनामाऽपि धातोर्व्याप्तेश्च दर्शनात् ।
 नारा आपः समाख्यातास्तामामयनमादितः । यतस्त्वं भूतमय्येग तन्नारायणशब्दितः ।
 हरसि प्राणिनो देवततो हरिरिति स्मृतः । प्र करोषि सदा देव ततः शङ्करताङ्गत ।
 वृक्षान्पुष्पलाञ्च तस्माद्ब्रह्मेति शब्दितः । मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिपूदनः ।
 ह्योकापोन्द्रियाष्ठाङ्गुलधामो गे यतो भवान् । ह्योकेष्वस्मृतो विष्णोः ख्यातो देवेषु केचन ।
 क इति ब्राह्मणेनाम देवोऽहं सर्वदेहिनी । आवां तवाङ्गुलधूतो तस्मात्केचनवनामवान् ।
 मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्मा देवो यतो भवान् । तस्मान्माधवनामाऽपि धवः स्नामीति शब्दितः ।
 गौरिषा श्रूयते वायो ताक्ष वेद यतो भवान् । गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान् ।
 चिरित्वेव च्यो वेदाः कीर्तिता मुनिपत्तमैः । क्रमते तांस्तथा सर्वान् चिर्विक्रम इति स्मृतः ।
 शृणुर्नामननामाऽपि यतस्त्वं कामनाख्यया । मननाकुनिरिवापि यमनात् एतित्वच्यते ।
 तपहरसि यस्मात् तपस्वीति च शब्दितः । वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावायसतो हरि ।
 ईशस्त्वं सर्वभूतानामोद्यरोऽपि ततो हरिः प्रणवः सर्ववेदानां नायको च्छन्दसां प्रभो ।
 अचराणामकारस्तु स्तोत्रस्तु वर्षसंश्रयः । ब्रह्माणामहमेवासि वरुणां पावको भवान् ।
 अयत्या उच्यतेतोनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् । मेरुस्त्वं पर्वतेऽप्यां देवर्षीणाञ्च नारदः ।
 ज्ञानवान् प्रैत्यमथे तु प्रज्ञादेो भक्तवत्सलः । वर्षाणामेव सर्वेषां भवान् वासुकिर्धृतिः ।
 गुह्यकानाञ्च सर्वेषां भवान् धनद एव च । वरुणो वादसां राजा भूना विषयगा भवान् ।
 आदिक्षं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् । तन्तः समभवदित्यं नयि सर्वं प्रक्षोद्यते ।
 अहं तं सर्वेणा देव तमेवाह जनाहृतः । आवयोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्धर्मगतये ।
 नामानि तव गोविन्द यानि लोकैः महानि च । ताभ्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणा ।
 तदुपाया जगदाय वैवास्तु मन गोपते । यच्च त्वो देष्टि देवेश स मां देष्टि न संशय ।
 तदिन्द्रो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः । न तदस्ति विना देव यतो विरहितं हरि ।
 यदासोदत्तं यच्च यच्च भावि जगत्पते । सर्वं तमेव देवेश विना किञ्चित्कथा न हि ।

१८७१

१८७२

१८७३

१८७४

१८७५

१८७६

सुवन्ति देवाः सततं भवन्तं खैर्गुणैः प्रभो । चक्षुः च त्व यजुरेवाग्निं समाधि सततं प्रभो ।

किमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावना । नमः सर्वोत्तमा देव विष्णो माधव केवव ।

नमस्करोमि सर्वोत्तममस्तु सदा हरि । नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमोदर ।

१८०*

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां विष्णुजने जनाग्रोऽधिकदिनतोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवं मुनीनां पुनः शिवः । एवं जानीत चे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ।

एतदेव परं वस्तु नैतस्मात् परमस्ति वः । एतदेव विज्ञानीध्वमेतद् परमं तपः ।

एतदेव सदा विप्रा धेयं सततमागधैः । एतद् परमं श्रेष्ठ एतद् परमं धनं ।

एतद्दे जन्मगतं कृत्यमेतदक्षपस फलं । एष वः पुण्यनिक्षयः एष धर्मः सनातनः ।

एष वो मोक्षदाता च एष मोक्ष उदाहृतः । एष पुण्यप्रदः साक्षादेतद् कर्षणं फलं ।

१८१*

एतदेव प्रशंसन्ति विदांसो ब्रह्मवादिनः । एष चरोगतिर्विप्रा प्राथ्या ब्रह्मविदा सदा ।

एतदेव प्रशंसन्ति संख्ययोगसमाश्रिताः । एष नञ्जविदा मार्गः कथितो वेदवादिभिः ।

एवमेव विज्ञानीत नात्र कार्या विचारणा । हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वमाश्रिते ।

नान्यो जगति देवोऽस्मिन् विष्णो नारायणात् परः । ओमित्येव सदा विप्रा पठन् ध्यात्ततेष्वं ।

ततो नि श्रेष्ठप्रसाप्तमविश्रयति न संशयः । एवं ध्यातो हरिः साक्षात् प्रशस्यो वो भविष्यति ।

१८२*

भवनाश्रमं देव करिष्यति दृढं हरिः । सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्नुमश्रुतं ।

एष संसारविभवं विनाशयति वो मुहः । स्मरध्वं सततं विष्णु पठन् चिप्ररीरिणं ।

मनसंयमनं विप्राः कुहध्वं यजन्त सदा । शृङ्खलःकरणे विष्णुः प्रभोदति तपोधना ।

ध्यात्वा मां सर्वंयज्ञेन ततो जानीत केवलं । उपासोऽहं सदा विप्रा उपासोऽस्मिन् हरौ स्मृतः ।

उपासोऽहं मया प्रोक्तो नात्र सन्देह इत्यपि । श्रयं माधो सदा विप्रा यतध्वमवनाशने ।

१८३*

यथा वो मुहिरखिला शृङ्खा भवति यजन्त । तथा कुरुत विप्रेश्वा यथा देव प्रभोदति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वास्तु सर्वे मुनयः पुण्यबोधिनाः । यथावदुपसृज्यताना निरवन् संशयं नृप ।

एवमेवेति तं विप्राः प्राज्ञ प्राञ्जल्यो हरिः । किञ्च न शंस्य सर्वे श्रुत्वातेऽर्थः स तादृश ।

एतदर्थं समाधाता वयमद्य त्वत्कथं । सङ्गमाधुवयोः सर्वे गणो मोक्षो महानिह ।

यथा वदसि देवेश तथा च श्रेष्ठं परं । यथाह भगवान् रुद्रो यतामः सततं हरौ ।

१८४*

इति ते मुनयः प्रीताः प्रष्टुमु केववं हरिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां चक्षुपदेष्टे अग्रोत्पधिकदिनतोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् रुद्रः सर्वान् विस्मापयन्निव । स्वत्या प्रचक्रमे स्थातु विष्णुं विश्वेश्वरं हरिं ।

अर्थोऽभिः श्रुतियुक्ताभिर्भुनोनां शृण्वतां तदा ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । यस्य भासा जगत् सर्वं भासते नित्यमच्युत ।

नमो भगवते देव नित्यं सूर्यात्मने नमः । यः श्रोतयति श्रोतांश्रुलोकान् सर्वान्निमान् प्रभुः ।

१८५*

नमस्ते विष्णवे देव नित्यं सोमात्मने नमः । य. प्रजाः प्राणयत्येको विद्यात्मा भूतभावन ।
 नमः सर्व्वात्मने देव नमो वाग्वात्मने हरे । यो दधार करेणायै कुञ्जचौरादि यत् सदा ।
 दधार वेदान् सर्व्वाश्च तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । सर्व्वान् संहरते यस्तु सदा रे विषदृक् सदा ।
 क्रोधात्माऽपि विस्मोऽपि तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । सृष्टौ सृष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
 अजाय विष्णवे तुभ्यं सृष्टे विश्वसृजे नमः । आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च ।
 नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः । इष्टियं गन्धर्वेण संक्षितः प्राणिनां हरे ।
 दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः । सर्पा रसाय सर्व्वं च प्राणिनां सुखहेतवे ।
 नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः । तेजसा भास्त्रो घञ्च घृणो जन्तुहितः सदा ।
 तस्मै देव जगन्नाय नमो भास्त्ररूपिणे । वायौ स्रजौ गुणो यच्च श्रोताष्णसुखदुःखदः ।
 नमस्ते वायुरूपाय नमः स्रगात्मने हरे । आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्व्वश्रोत्रनिवेशन ।
 नमस्ते भगवन् विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः । यो दधार अगत्य सर्व्वं मा यामानुषदेवान् ।
 जमस्तुभ्यं जगन्नाय मायिने ज्ञापयदायिने । नम आद्याय वीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
 अचिन्त्याय सचिन्त्याय तस्मै चिन्तात्मने नमः । हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मायिने ।
 नमो ब्रह्मादिदे तुभ्यं तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । ममः सहस्रशिरसे सहस्रकिरणाय च ।
 नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनाय च । विद्याय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः ।
 विश्ववक्त्रे नमो नित्यं भूतावास नमो नमः । इन्द्रियायैव्यरूपाय विषयाय सदा हरे ।
 नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाभरणरूपिणे । अग्रेऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषो पतये नमः ।
 सूर्याय सूर्य्यवपुषे तेजसा पतये नमः । नमः सोमाय सैम्याय नमः श्रोतात्मने हरे ।
 नमो वषट्कृते तुभ्यं सहास्रपासरूपिणे । नमो यज्ञाय ईश्याय हविषे हव्यधंक्षृते ।
 नमः सुवाय पात्राय पञ्चाङ्गाय पराय च । नमः प्रणवदेशाय चरायाचवराय च ।
 वेदरूपाय वेदाय शास्त्राय शास्त्ररूपिणे । गदिने खड्गिने तुभ्यं शङ्खिने चक्रिणे नमः ।
 शूलिने चर्मिणे नित्यं वरदाय नमो नमः । बुद्धिप्रियाय बुद्ध्याय प्रबुद्धाय सुखाय च ।
 हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्व्वात्मने गुरो । नमस्ते सर्व्वलोकेश सर्व्ववक्त्रे नमो नमः ।
 नमः स्वामावशुद्धाय नमस्ते यशशूकर । नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
 नमस्ते चास्तु देवाय वासुदेवाय धीमते । नमः कृष्णाय सर्व्वाय सर्व्वावास नमो नमः ।
 नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पादि लोकान् जनार्दन । इति स्तुता जगन्नायमुवाच मुनिवत्तमान् ।
 इमं शौचमधीयान् नित्यं व्रजत केशवं । शरण्यं सर्व्वभूतानां स वः श्रेयो विधास्यति ।
 ये चेम धारयिष्यन्ति सर्व्वं पापविमोचन । तेषां प्रीतः प्रवक्ष्याम्य पठता श्रुत्वा हरि ।
 श्रेयो दास्यति धर्ममात्मा नात्र कार्या विचारणा । श्रवणं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलं ।
 श्रेयः प्राप्नुयदीच्छन्त भवन्तः संसितव्रता । दत्युक्ता भगवान् ब्रह्मसंनैवान्तरधीयत ।

११००

११०१

११०२

११०३

११०४

११०५

सगणः शङ्कर साचादुमया भूतभावन । ततस्ते मुनयः सर्वे परां निर्द्वितीमाययुः ।

तमेव परमे तत्त्वं मत्वा नारायणं हरिं । विष्णुवं परमं मत्वा मेनिरे खलुतायतां ।

लोकपालासदा विष्णुं नमस्तुत्य हरिं तदा । अग्रे स्नान्यय वेष्टानि गणैः सर्वैर्नृपोत्तम ।

आरुह्य भगवान् विष्णुर्गणैश्च पतिपुङ्गवं । शङ्खो चक्रो गदो खड्गो शार्ङ्गो तृणो तलव्रजान् ।

यथागतं जगन्नाथो यथैव वदरिक्कामनु । सायाज्ञे पुण्डरीकाक्षे निजं मुनिनिवेदितां ।

तत्र गत्वा यथायोगं विनम्य हरिरोत्तरः । अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषयाद सुखायने ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासपार्वाय अष्टप्रत्यागमने एकत्रोत्पत्तिकथितोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पौष्ट्ये नृपशरोत्तम । बलवान् सत्त्वगुणैश्च योद्धा विपुलविक्रमः ।

दृष्ट्वाश्चक्षुःसदा राजा कृष्णदेवो बलात् सदा । नृपालं सर्वान् समाह्वय प्रोवाच नृपशरदि ।

जिता च प्रयिवो सर्वा जितान् नृपसत्तमा । दृष्ट्वायस्ते बलोत्साहा कृष्णमाश्रित्य गर्भिताः ।

दास्यन्ति मे कर्तुं सर्वे न हि ते मम शत्रवः । कृष्णश्चक्रबलान्मत्तो मामवशाथ तिष्ठति ।

अहं चक्रीति गर्भोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा । शङ्खो चक्रो गदो शार्ङ्गो बरौ तृणो सहार्थवान् ।

श्वमादिर्गणैश्चाग्नौ संप्रति वर्तते । लोके च मम यन्नाम वासुदेवेति विमुक्तं ।

अष्टङ्गाक्षम तन्नाम गोपो मद्वलान्वितः । तस्य चक्रस्य यचक्रं ममापि निमित्तं महत् ।

गर्वहन्तु सदा तस्य नास्मा चापि सुदर्शने । सहस्रारं महाघोरं तुल्यं चक्रस्य नाग्रं ।

अनेकप्रहतं चक्रं गोपजस्य नृपोत्तमा । ममाप्येतद्गुर्दिव्यं शार्ङ्गं नाम महाशरं ।

गदा कौमोदकी नास्मा मनेयं महतो दृढा । कालायसश्चक्रस्य मारिष्य सुकृता मया ।

खड्गो मन्दकनामाऽसौ ममायं विपुलो दृढः । अन्तःस्थान्तक्रो घोरस्तस्य खड्गस्य नाग्रकः ।

ततसाह गदो खड्गो शार्ङ्गो शङ्खो तनुववान् । युधि जेता च कृष्णस्य नाच कार्या विचारण ।

माघं भूत नृपायैव गदिनं चक्रिणं तथा । शंखिने शार्ङ्गिणं वीरं भूतं निजं नृपोत्तमा ।

वासुदेवेति मां भूतं न तु गोप् यदुत्तम । शक्योऽहं वासुदेवो हि हन्ता तु गोपद्वारक ।

सख्युर्ग्रमं बलपुङ्गव नरकस्य मशरस्य न । स्यात्तस्य यदि न भूतं दृष्ट्वा भारवते शरं ।

सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यस्य वज्रश्लया । तथा भ्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसहं यथा ।

केचिन्मत्तासमायुक्ता आसते वीर्यवन्तरा । रमशा बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ।

अपरे तु नृपा राजनेवमेवेति चुक्रुधुः । अन्ये बलमदोस्तिका जेषाम् क्रियवं रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्ट्यकरणे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कैलासशिखराधिगतो मुनिवत्तमः । नारदः सर्वलोकेश पौष्ट्यस्य नगरं प्रति ।

अवतीर्थ नभोभागात् प्रत्यागमन् नरोत्तमं । दा. खेन च समाश्रयं प्रविशेष्ट योऽत्तम ।

अर्थादिसमुदाचारं नृपास्त्रन्धा महामुनिः । निषयादायने पृथग्ने स्वास्तं पृथगवापया ।

कुशले प्रष्टवन् भूयो नृप स मुनिवत्तमं । उवाच नारदः भूयः पौष्ट्यको बलमर्जितः ।

भवान् सर्वत्र कुशलः सर्वकार्येषु पण्डितः । श्रुयितो देवसिद्धेषु गन्तव्येषु महात्मसु ।
 सर्ववशो निराबाधो भन्ता सर्वत्र सर्वदा । अगम्य तव विप्रेन्द्र मङ्गाण्डेऽव न किञ्चन ।
 नारदेदं वद तं हि यच्च यत्र गतो भवान् । तत्र तत्र तप सिद्धे लोकाप्रयितवोर्व्यान ।
 पौण्ड्र एव च विष्णोर्वा वासुदेवेति श्रुतितः । शङ्खो चक्रो गदो शङ्खो खाड्यो तूष्णी तलत्रवान् ।
 विजिता राजभिदानां दाता सर्वस्य सर्वदा । भोक्ता राज्यस्य सर्वत्र शाखा राजा बलादलो ।
 अजयः शत्रुसैन्यानां रक्षिता खजनस्य च । सोऽस्य गोपकनामाऽसौ वासुदेवेति श्रुतितः ।
 तस्य वीर्यवशे न क्षो नाशो हि मम धारणे । स हि गोपो दृष्टा बाष्पाद्वारयथैव नाम मे ।
 इदं निश्चिनु विप्रेन्द्र एक एव भवान्यहं । वासुदेवो जगत्पञ्चिन्मिष्येत् वलिनं यदुं ।
 दृष्ट्वोन्मर्षान् यत्नात् सिद्धिं निर्देष्टुमेव च तां पुरीं । दारकां दृष्ट्वनिश्चयां योद्धा शर्व महामते ।
 एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समागताः । अथास्य वेगिनः यन्ति स्या वायुजवा मम ।
 उद्धा मत्ताः वधक्ष क्ष गजा निदुतमेव च । एतेनैव बलेनैव हनिष्ये क्रैवर्ण रणे ।
 तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मन् पुरे मम । इच्छस्यापि सदा विप्र वद नारद चांप्रतं ।
 प्रार्थनैवा मम विभो नमस्ये तं तपोधन ।

११५५

११५६

११५७

॥ नारद उवाच ॥ सर्ववशः सदा शक्तिं यावद्ब्रह्माण्डभक्षितः । श्रवार्थः सर्वकार्येषु गमने केनचित्पुप ।
 किन्तु वक्तुं तया राजशैलस्य नृपसत्तम । महो शासति देवेशे चक्रगणैश्च जगद्देने ।
 विष्णौ सर्ववशे देवे दुष्टान् हन्ता सवान्भवान् । वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन् हराविति ।
 को नाम सकृन्मेषेदं क्षणे शासति गोमतो । अज्ञानादकुलेवञ्च समर्थः प्रथमा नरा ।
 हरिः सर्ववशो विष्णुर्हंप ते व्यपनेत्यति । अचिन्त्यविभवो विष्णुः शस्त्रैश्च या गदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा दर्पन्तो व्यपनेत्यति । हास्यमेतस्मिन्साराज यच्च वै तत्र संस्थितं ।
 शङ्खं खड्गं तथा राजान् महाघोरं न दापते । अतीव हासकलोऽयं तव संग्रति वर्तते ।

११५८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकनारदवन्दे व्यथोक्त्यधिकद्वितीयोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो मदबलात्पित । नारदं विप्रवर्ष्य तं श्रोवाच नृपसंधदि ।
 किमिदं विप्र विप्रवं राजाऽहं वा द्विजैः सह । मच्छ त्वं काममयवा मुने शापप्रदः सदा ।
 भीतस्त्वत्तो महाबुद्धे गच्छ त्वं काममय हि । इत्युक्तो नृपवर्षेण तृष्णोमेव स नारदः ।
 जगत्प्रकाशगमनो यत्र तिष्ठति केशव । स यत्ना विष्णुसदाश्रमं विष्णोः सर्वं श्रवणं च ।
 तच्छृत्वा भगवान् विष्णुर्धृष्टं वदतामिति । हंप तस्मापनेशमि शोभूते द्विजसत्तम ।
 इत्युक्त्वा विरराभैव तस्मिन्वदरिकाश्रमे । ततः पौण्ड्रो महाबाहुर्वैभवं भ्रमिरोत्तरः ।
 अथैकैकसाक्षैर्गजैर्ब्रह्मिरेव ततः । शस्त्रैर्कोटिष्वप्युक्तः स राजा यत्यसद्वरः ।
 अनेकशतमादृष्टे पत्तिभिः स समन्वितः । एकव्ययप्रभृतिभिराजभिश्च समन्वितः ।
 अथैव रथसप्तशशि नानानानयुतं तथा । अर्जुनं पत्तिबंधानां तदलं समपयत ।

११५९

११६०

एतेन तु यत्नेनाजौ प्रसूतवृषभतमः । विरराज महाराजनुदयलो यया रविः ।

५ य ययौ मथरात्रेण नगरीं दारकामनु । ज्यौ दीपिकाहस्ता रात्रौ तमसि दारणे ।

ययुर्भिविधशस्ताद्याः संपतन्तो महाबलाः । दारकां वीर्यममत्रां महाघोरां नृपेक्षताः ।

११८५

रथं महान्तमाह्वय शस्त्रैर्धैर्य समावृतं । पट्टिशसिन्धुमाकीर्णं गदापरिघं कुतं ।

शक्तिमरसंकीर्णं ध्वजमालासमाचिंतं । किङ्किणोजालसंयुक्तं शरासिंघसंयुतं ।

महाघोरं महारैत्रं युगान्तजलदोपमं । धनुर्गदासमाकीर्णं महामेघोपमं महत् ।

अग्न्यर्कसदृशाकारं ययौ दारवतीमनु । गृहीतदीपिका राजा वीर्यवान् बलवान्नुप ।

हनुमैवज्जगन्नाथं दृष्ट्वाधैव समन्ततः । आकंभन् बलमुख्यास्तान् राज्ञः सर्वान्महाधुतिः ।

११८६

पुरदारं समावाय बलं संलाप्य यजतः । इदं श्रोत्वा राजा तु नृपान् सर्वान् उक्षिप्तान् ।

तावतामत्र भेरो तु ताम विज्वाय मामकं । युध्यतां युध्यतामत्र देवं वा प्रतिदीयतां ।

आगतः पौण्ड्रको राजा युद्धार्थं वीर्यवत्तरः । हनुकामः समपान् वः क्षयवाज्जलान्नयान् ।

इति ते प्रेषिताः सर्वे समीपुः क्षत्रका यदून् । दीपिकाश्च प्रदीप्यन्ते बभूवुः व्रतसहस्रशः ।

इतश्चेतश्च राजानो युध्यन्ते युद्धलालषाः । पुरीं ते पुरतल्लभ शस्त्रिणः क्षत्रियास्तथा ।

११८७

सिंहनादं प्रकुम्भन्तः शस्त्रधारसमाकुलाः । कुतोऽप्यं दृष्ट्वाप्रवरः कुतो राजा जगत्पतिः ।

कुतोऽप्यं सात्यकिर्नरः कुतो हार्दिक एव च । कुतो नु बलभद्रश्च सर्वेयादवसत्तमः ।

इत्येवं कथयन्तो वै राजानः सर्वे एव ते ।

आदाय शस्त्राणि बहूनि सर्वतः शरांश्च चापानि बहूनि सर्वे । युद्धाय सत्वाहनिबद्धो ययुर्धरेः पुरीं दारवती नृपेक्षताः ।

इति श्रीमहाभारते छिन्दे उरिष्ये भविष्यं पौण्ड्रकक्ष दारकामनने चतुरवीर्यशक्तिविशतोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा धैरिकसङ्घं । रात्रौ च व्यपन्नं शत्रं महाशस्त्रसमाकुलं ।

११८८

महावातसमुद्भूतकृपान्तशशिरोपमं । सलङ्काः समपद्यन्त शस्त्रिणो युद्धलालषाः ।

गृहीतदीपिकाः सर्वे यादवाः शस्त्रवाधिनः । सात्यकिर्नलभद्रश्च हार्दिकः निगडलया ।

उद्धवोऽप्य महाबुद्धिर्दयसेनो महाबलः । श्वेते च यादवाः सर्वे कवचप्रयेह रताः ।

समस्तयुद्धकुशला रात्रौ सत्वाहयोधिनः । शस्त्रिणः खड्गिनश्चैव सर्वे शस्त्रसमाकुलाः ।

युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुशालिनः । रथिने गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा ।

११८९

नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः । निर्यधुर्नगराक्षूषं दीपिकाभिः समन्ततः ।

कुतः पौण्ड्रक इत्येवं वदन्तः सर्वमात्मानाः । दीपिकादीपितो देशो निस्तमाः समपद्यत ।

ततो वितिमिरो देशः समन्तात् प्रत्यपद्यत । युद्धं समभवद्गौरं दृष्ट्वाभिः प्रभुभिः सह ।

ततो महान् समभवत्स नादो रोसहर्षणः । हया हयैः समायुक्ता गजाश्च गजयूयवैः ।

रथा रथैः समायुक्ताः सादिभिः सादिनस्तथा । खड्गिनः खड्गिभिः सार्द्धं गदिभिर्गदिनस्तथा ।

११९०

परस्परयतोकारो रण आसीत् सुदारुणः । महाप्रलयसंज्ञो भः शब्दोऽसौ महात्मानां ।

धावन्तः प्रहरन्त्येतान् सर्व्यतो नृप हन्ति नः । अयमेव महाबाहुः खड्गो पतति वीर्यवान् ।
 अयमेव शरीरो घोरो वर्त्ततेऽतिमुदात्तः । गदो चायं महावीर्यः सर्व्यतो वाधते नृप ।
 अयं रथो शरीरो चापी गदो दूषो तनुवान् । पट्टिशो सर्व्यतो याति कुन्तापाणिरयं वल्लो ।
 अयमत्र महाशूली संस्मितः सर्व्यतो दिशं । गजोऽयं सविशखायो वर्त्तते सर्व्यतः प्रति ।
 अयं सर्व्यवगः शूरो वेगवान् वातपक्षिभः । शरान् शरैः समाहन्ति दण्डान् दण्डैश्चैव मत्पते ।
 कुन्तान् कुनैः समाशुर्गदान् गदाखया । परिधानं परिचैः सार्द्धं शूलान् शूलैः समन्ततः ।
 एव तेषां महाराज कुन्ता रणमुत्तमं । संग्रामः सुमहान् सोऽहम्भश्चापि महान्भूत् ।
 भूतानि सुबह्व्याजोऽहम्भान्ति महान्ति च । प्रादुरासन् वज्रकायि वज्रान्मन्त्रैः निखनः ।
 रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संग्रामो लोमहर्षणः । प्रावर्त्तत, महायुद्धं दृष्ट्वीवाद्यैव तैः सह ।
 केचिद्भूतः समाभूत् श्रियया श्रियोऽर्चितः । केचित् पतितमाश्रित्य विप्रकोर्षन्निरोधरः ।
 पेतुष्यौ महावीर्यौ राजानः शस्त्रपाणयः । केचित् भिन्नमर्चायः समापेतुः सध्वजः ।
 परस्परं समाश्रित्य परस्परमपैविणः । न्यस्तवन् महात्मानः समन्तात् क्षतवियहाः ।
 पेतुर्गताश्च, केचित् धनराष्ट्रविवर्जनाः । एवमे निहता राजन् पोयिता, सर्व्य एव तु ।
 सतस्त्रिजन्तरेऽहम्भैः एकत्रैवा निपादय । धनुर्द्वेष्टा महाघोरं कालान्तकयमोपमः ।
 शरैरेकसाक्षैरहंयामास पादवान् । परःशतैः शराणाम् निमित्तैर्बन्धमिदं दिभिः ।
 दृष्ट्वीनाञ्च बलं सर्व्यं पोययामास सर्व्यनः । युध्यतः शस्त्रपाणीय चस्त्रिपान् वीर्यवत्तरान् ।
 निग्रहं पञ्चभिर्गत्या शराणां नतपर्वणो । सारथं दशभिर्विद्धां हार्दिकं पञ्चभिः शरैः ।
 उग्रवेनं नवत्या ॥ वसुदेवञ्च सप्तभिः । उद्धवं दशभिर्नैव द्वाभूरे पञ्चभिः शरैः ।
 एवमेवैवः सर्व्यं निहता निमित्तैः शरैः । विद्राघ्य पादयोः सेनां नाम विश्राय वीर्यवान् ।
 एकस्यैव यदुष्टपान् वीर्यवान् वल्लवान् । इदानीं सात्यकिर्नरः कथाश्रुति महाबलः ।
 मदमत्तो हलो शाकान् कथातो ह गदाधरः । इत्याद्य सिंहनादेन सिंहान् विस्मापयन्निव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्षेण पाण्डुकथयै राविविष्टे पञ्चाशोऽधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २८५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निवृत्तेऽयं सैन्येयुः दृष्ट्वीवोरुषु चैव हि । भीतेऽयं महाराज क्षतेषु युधि सर्व्यतः ।
 दीपिकां प्रशान्तां निःशब्दं सति चर्षतः । जितमित्येव तस्मात् दृष्ट्वीनां बलमुत्तमः ।
 ततः पौष्टो महावीर्यो बभूवे सैनिकान् स्वकान् । शीघ्रं गच्छन् राजेन्द्रदृष्टेः कुनैः पुरोभिर्मां ।
 कुठारैः कुन्तैश्चैव पाषाणैः सर्व्यतो दिशं । करंण्यैः सुघोरैश्चान् सर्व्यतो यात भूमिधाः ।
 भिषग्नो प्राकारस्य, प्रासादाच्च समन्ततः । शृङ्गान्ता कन्यकाः सर्व्या दास्येव समन्ततः ।
 शृङ्गान्ता रजमुखाश्च धनानि सुबह्व्याय । ते तथेति महात्मानो राजन्, सर्व्य एव तु ।
 कुठारैः सर्व्यतश्चैव चिच्छिदुः पौष्टकाश्चया । प्राकाराञ्चैव सर्व्यव प्रसादान् वरसञ्चयान् ।
 अयं तत्र महान् शब्दः प्रादुरासोत् समन्ततः । दृष्ट्वेयुः पात्यमोगेषु प्राकारेषु महान्वलेः ।

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

॥१११॥

पूर्वदारं महाराज भिन्नाः प्राकारसञ्चयाः । श्रुत्वा शब्दं महाघोरं सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।

मयि सर्वं समारोप्य केशवो यद्वेष्टरः । गतः कैलाशशिखरं द्रष्टुं शङ्करमवयं ।

श्वश्रेष्ठं हि मया रक्ष्य। पुरी दारवती लिखं । इति सञ्चिन्त्य मनसा धनुरादाय शरं ।

रथं महान्माराद्य दारुकस्थ महात्मनः । पुत्रेण संसृत घोरं यन्ता च स्वयमेव हि ।

धनुर्महत्तदादाय शराञ्चागोविषोपमान् । आशुच्य कवचं घोरं दृढं धपातदु सखं ।

अश्वदी कुण्डली तूष्णी शरी चापो गदासिमान् । ययौ युद्धाय श्रेनेयः संस्मरन् कैशवं वचः ।

दीपिकादीपिते देष्टे ययौ सात्यकिवृत्तम् । तथैव बलदेवोऽपि रथमारुह्य मास्त्रं ।

गदी शरी महावीर्यैः प्राचाद्रणचिकीर्षया । सिंघनादं प्रकुर्वन् वं मुञ्चन् वै भैरवं रवं ।

जङ्घवोऽपि बली साक्षाद्भजमाद्य सन्ततं । काला महाघोरं घोरं सर्वयादवृत्तम् ।

ययौ नीतिं विचिन्तानः परां प्रीतिं महाबलः । अन्यं च दृष्ट्वाय सर्वं ययु संपामलासवाः ।

रथान् गजान् समारुह्य हार्दिकप्रमुखासदा । दीपिकाभिश्च सर्वे च पुरोदृताभिरीयराः ।

सिंघनादं प्रकुर्वन् स्मरन् कैशवं वचः । पूर्वदारं समागम्य दृष्ट्वाय युद्धसालसाः ।

ते समेत्य यथायोगे स्त्रितास्तत्र महाबलाः । स्थिते सैन्ये महाघोरं दीपिकादीपिते तथा ।

श्रिनिर्वीरः शरी चापो गदी तूष्णीरवान् विभो । वायव्यान् समदाश योजयित्वा महाशरैः ।

आकर्षणपूर्वमाह्वय धनु प्रवरमुत्तमं । मुमोच परशैवेयु श्रिनिर्वीरः प्रतापवान् ।

वायव्यास्तेषु ते सर्वे तत्रस्था नरवृत्तमाः । विजिताः ह्यस्त्रवोर्ध्वेयं यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ।

तत्र गत्वा स्त्रिताः सर्वे निर्दूता वातरंक्षया । यत्र पूर्व्ये स्त्रिताः सर्वे विद्रुता राजवृत्तमाः ।

तत्र स्थित्वा च श्रेनेयः शरमादाय शरं । निश्रितं सर्वभागानं बभावे सात्यकिस्त्रिदा ।

क इदानीं महाभुविः पौण्ड्रको राजवृत्तम् । स्त्रिताऽस्मि व्यवसायेन शरी चापो महाबलः ।

यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमं । शत्रोऽस्मि केशवकाङ्क्षे जिघांसुः पौण्ड्रकं स्त्रितः ।

हिला गिरिस्त तस्याय सर्ववृत्तस्य पश्यतः । बलिं दास्यामि शत्रेभ्यः शत्रुघ्नैश्च दुरात्मनः ।

को नाम इदं कर्षं शैरवच समाधरेत् । संश्रुतं निश्रि सर्वेषु यादवेषु महात्मसु ।

शैरीऽयं सर्वया राजा न हि राजवृत्तान्वितः । यदि शक्यो न कुर्यात्तु शत्रुघ्नैश्च नृपाधम ।

अशोऽस्य बलिता राजश्रीर्धकार्यं प्रकुर्वतः । सर्वया गमनं तस्य न क्षिप्यस्यामि शत्रुघ्नं ।

इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरः प्रजहास महाबलः । विस्मयां सुदृढं चापं सन्दधे कार्मुके शरं ।

आकर्ष्य वचनं वीरः सात्यकैश्च धीमतः । क नु कृणुः क गोपालः कुतः शोऽय प्रवर्तते ।

स्त्रीहन्ता पश्यन्ता च क च स्त्रामोनि सेवित । य इदानीं क वर्तते शत्रुघ्नीना मम नाम तत् ।

हन्ता सप्युर्महवीर्यो नरकस्थ महात्मनः । ममेव तात युद्धेऽस्मिन् हते तस्मिन् दुरात्मनि ।

गच्छ तं कामतो वीर योद्धुं न क्षमते भवान् । अथवा तिव किञ्चित् ततो द्रष्टास्मि नै बलं ।

द्विरस्ते पातयिष्यामि शरैर्घोरैर्दुराशदैः । क्षतस्तत्र वीरैश्च भूमिः पाथति शोषितः ।

श्रायते स तथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि । यो गर्ज्जलस्य गोपस्य सर्वदा वर्तते महान् ।

विनश्यतु स तु चित्रं हते त्वयि, यदुत्तम । त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कैलासपर्वत ।

गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्वं महामते । अरं सदाय निश्चितं यदि प्रकीर्षि सात्यके ।

इत्युक्त्वा वाणमादाय ययौ योद्धुं स्वस्थितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकन्ये रात्रियुद्धे षडशोऽधिकोऽष्टमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ ॥ ॥ कुड्मो महाराज सात्यकिर्दृष्टिपुत्रव । उवाच वचनं राजन् वासुदेवं करत्रिव । ॥ १११७ ॥

श्वोचदीदृग्धं वाक्श्वेदं नृपाधमः । को नाम जगतो नाथमित्यं मूधाञ्जिजीविनः ।

मृत्युस्त्रा सर्वथा याति वदन्तं तादृशं वचः । जिज्ञासे प्रतप्ता दीप्याददत्तस्त्रादृशं वचः ।

एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाश्च पौण्ड्रक । यज्जाम वासुदेवेति तव संगति वर्तते ।

यावत् पतति कायात् शिरस्तावत् प्रवर्तते । स एव शो नु भगवान् वासुदेवो भविष्यति ।

एक एव जगन्नाथः कर्ता । सर्वस्य सर्वजः । दुरात्मन् सर्वथा देवो भविष्यति न संशयः । ॥ १११८ ॥

एष तेऽहं शिरः कायात् पातयिष्यामि राजक । यद्यवो भगवान् विष्णुर्भाषमिष्यति संगतः ।

अस्त्रवीर्यं बलञ्चैव शस्त्रैर्दम्ये साम्प्रतं । नातः परतरं राजन् वीर्यं तव च वर्तते ।

सर्वे दम्ये प्रजेन स्त्रितोऽस्मि स्ववसायवान् । करो चाप्यो गदो खट्वो सर्वथाऽहमुपसितः ।

नैतन्नगरमाधायोः सत्यनैतद्भवोत्सहं । सर्वथा क्षतकृचोऽस्मि दृष्ट्वा त्वा वासुदेवक ।

तवाङ्गं तिलशः कृत्वा श्रभ्यो दास्यामि राजक । इत्युक्त्वा वाणमादाय वासुदेवं महाबलः । ॥ १११९ ॥

आकर्ण्यपूर्णमाकृत्य विव्याध निश्चितं शरं । स तेन विद्धो यदुक्ता वासुदेवः प्रतापवान् ।

नवभिर्हयभिश्चैव शरेः सञ्जतपर्वभिः । विव्याध सात्यकिं राजा नदंश्च वज्रधा किञ्च ।

ततो नाराचमादाय निश्चितं धमशक्तिम् । धनुराकृत्य भगवान् वासुदेवो नृपोत्तम ।

विव्याध सात्यकिं भूयो निशि प्रह्लादयन् स्वकान् । नाराचेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यपङ्कजः ।

स्रज्जाटे सुवृढं वीरो वृष्णो नामयथोक्तदा । निषाद रयोपक्षे निषेष्ट इव सत्तम । ॥ ११२० ॥

तत स पौण्ड्रको राजाऽविध्वज्शमिराग्नौ । शरधिपं श्वविश्रया इथांश्च चतुरो नृप ।

ते ह्यया रुधिराकाङ्क्षाः शारथिश्च समन्ततः । विह्वलाः समपद्यन्त वासुदेवस्य पश्यतः ।

वासुदेवो रथे शायि शिंदनादं समाददे । तेन नादेन जत्राभ्रद्विनुद्धः सात्यकिर्नृप ।

विद्वान् इथांश्चाद्या दृष्ट्वा शारथिश्च तथा गतः । शैवेनोऽयं महावीर्यो रुषितो नृपपत्तम ।

अचं द्रष्टव्यमिति ते वीर्यमित्युक्त्वा वाणमाददे । विव्याध तेन वाक्शेन वचश्चेनं महाबलं । ॥ ११२१ ॥

ततश्च वाक्शेन तेनैव वासुदेवः शरेण च । सुसुप्तं रुधिरं चोरमत्युष्णं वक्ष्या नृप ।

रयोपक्षे पपाताग्नौ निषयन्नुरगो यया । कृत्यश्चापि न जानाति केवलं निषाद ह ।

सात्यकिन्नु रथं विद्धा दशभिः शायकैश्चाद्या । अजं चिच्छेद भग्नं वासुदेवस्य रुषिपः ।

इथांश्च चतुरो हन्त वाक्शेः शारथिमेव च । युष्मदानोऽयं राजेन्द्र वाक्शेः शारथिमेव च ।

भारथये शिरः कायादाहरन्स रथान्तदा । रथयन्त्रिच चिह्नं हवाच व्यसोऽभवन् । ॥२९०॥

चक्रं तिलकं कला वाणैर्दंशभिरञ्जसा । जहास विपुलं राजन् वामुदेवं महाबलः ।

ततः परं महाप्रायं सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । शब्दं कृत्वा शस्त्री साक्षात् शर्मचक्षस्त पश्यतः ।

शरैः सप्ततिष्ठंश्चाकैरिन्दयामास सत्वरं । ते शराः जलभाकारा निपेतुः शर्मतस्तदा ।

शिरसा पाशैस्तथैव दृष्टतः पुरतस्तथा । केवलं प्रैर्यनिचयस्तृप्तान् शरावन् यथा ।

यथा सप्तखीरितस्तथा विवर्ति यौष्णिकः । ततस्तुक्रोधा बलवान् वामुदेव प्रतापवान् । ॥२९१॥

जलचक्रं समादाय विव्याध युधि सात्यकिं । विद्धा सप्तभिरायान्तं क्रोधेन प्रस्तुरश्विभ ।

विद्धोऽय सात्यकिश्चेन शरैः पञ्चभिराशुभैः । चापं निष्क्रेदयौष्ण्यस्य सिंहनादं तयाऽनदत् ।

वामुदेवो गर्दा गृह्य भ्रामयित्वा पदात् पदं । सरित् पातयामास सात्यकैर्बलवि प्रभो ।

स्येन तौ समाकृत्य करेण यदनुन्दनः । शरं प्रदृष्ट्य विव्याध सात्यकिर्युधि यौष्णिकं ।

तमन्तरं गृहीत्वाशु त्रामुदेव प्रतापवान् । शक्तिभिर्दंशभिश्चैव सात्यकिं निमग्नान् व । ॥२९२॥

तामिविद्धोऽरण्ये वीरः सात्यकिः सत्यशङ्करः । शपास्य धनुरन्यत्तदुनुरादाय सत्वरं ।

श्राजधान गदापाणिर्दृष्टोऽनामघवीर्नृपः । ॥ २९३ ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्णिकसात्यकियुद्धे महाशौत्यधिकदिनोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । वामुदेवं जघानाशु गदया तीक्ष्णया नृप ।

सात्यकिं वामुदेवस्त गदयाऽश्वहनलो । तामुद्यतगदौ वीरौ शूद्रशूभर्तं मुदादधौ ।

दृष्टौ वने यथा श्वैः परस्परवधैर्निहौः । ततः स सात्यकि क्रुद्धः शयं मञ्जुसमानमन् । ॥२९४॥

दक्षिणं वामुदेवस्त जघान स्नानान्तरे । सुयुधानोऽय वीरस्त शङ्कोर्बलानताडयत् ।

दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामप्रतुह्वि । तत उवाच वीरस्त सत्क्रांष्टोऽश्वहनगदा ।

विपक्षः क्षिप्रदायस्तस्तन प्रत्याय सत्वरं । गदयाऽश्वहनवीरः सात्यकि यौष्ण्यवन्तम् ।

वामुदेवो बली वीरः साक्षात्पूरिवारपरः । जघान गदया दक्षिणं निर्दहन्निव चतुर्ध ।

स तथा ताडितो दक्षिणगदया बाहुमुत्क्रया । श्लाघ्यं भूमिं सहसा श्वेत्प्रेरन्मगतो यथा । ॥२९५॥

शङ्को पुन समालम्ब्य पाणिभ्यां दृढमेव च । गर्दां तस्य महाराज गृहीत्वा प्रपद्ये च ।

दिधा कृत्वा महागुन्धिं गर्दां कालायशी शूभो । उन्मूय सहसा वीरः सिंहनादं व्यनोनदत् ।

तत उन्मूय राजा तु वामुदेवो महाबलः । स्येन सात्यकिं गृह्य दक्षिणेन करेण च ।

मुष्टिं कृत्वा महाघोरां वामुदेव प्रतापवान् । ताडयामास मध्ये तु स्तनयो सात्यकेर्नृप ।

भैनेयो दृष्टिवीरस्त गदामुन्मूय सत्वरं । तलेवाभ्याघनवीरो वामुदेवं रक्षाजिने । ॥२९६॥

तलेन वामुदेवोऽपि सात्यकिं सत्यशङ्करं । तयोरेवं महाघोरं तल्युद्धं प्रवर्तत ।

जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तदा । उरधोरः स्मरहस्य जानुभ्यां जानुनी तया ।

कराभ्यां करमाहत्य तौ युद्धं सप्रचक्रतः । तलयौलुच राजेन्द्र हृत्पयोः शक्तिरूपयोः ।

वने यथाऽग्निरत्यन्त्रस्यैवाभूत्तदास्त्रमः । तावानौ प्रथितौ वीरावमौ पौण्ड्रकसात्यकी ।
 निग्रि क्षिमितमूकार्थः शब्दं त्यक्त्वा महाबलौ । युयुधाते महारुजे मधौ क्षावित्र विभ्रतौ ।
 उभे स्नेने महाराज संशयं जगत्सुखदा । किन्तु स्नात् सात्यकिर्वीरौ हतलोने भविव्रति ।
 आद्योस्त्रिदायुदेवस्तु हतलोने महात्मना । अथेव तौ महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
 युधमानौ महावीरौ भरौ स्वर्गः गमिष्यतः । अन्वया नोपरम्येतं युद्धादीरौ मुनिव्रितौ ।
 अथो वीर्यमथो धैर्यमेतयोर्व्यस्रक्षितोः । एतौ महाबलौ लोक एतौ प्रकृतिषमौ ।
 नैवं युद्धं महाघोरमासीद्देवासुरेभ्यः । न मुतो न च वा दृष्टः समानोऽयं कदाचन ।
 एवं ते सैनिका ब्रूयुः स्नेनयोस्मयोरपि । रावौ निशोये मैथेयि दृष्ट्वा युद्धं सुदाहणं ।
 अथ तौ बाहुभिर्वीरौ सन्निपेततुरक्षसा । दशभिर्षुष्टिभिर्ज्वलन् सात्यकिः पौण्ड्रकं तदा ।
 पञ्चभिः सात्याकं पौण्ड्रः समाज्जे महाबलः । तयोस्तुष्टाश्वेन्द्रो जग्राह्यलोभेण महान् ।
 प्रादुरासीत्तु स्वर्गं स्वर्गान् विस्त्रापयन्निव ।

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

११२१

११२२

११२३

११२४

११२५

११२६

११२७

११२८

११२९

११३०

११३१

११३२

११३३

११३४

११३५

११३६

११३७

११३८

११३९

११४०

११४१

११४२

११४३

११४४

११४५

११४६

११४७

११४८

११४९

११५०

११५१

११५२

११५३

११५४

११५५

११५६

११५७

११५८

११५९

११६०

११६१

११६२

११६३

११६४

११६५

११६६

११६७

११६८

११६९

११७०

११७१

११७२

११७३

११७४

११७५

११७६

११७७

११७८

११७९

११८०

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

११८६

११८७

११८८

११८९

११९०

११९१

११९२

११९३

११९४

११९५

११९६

११९७

११९८

११९९

१२००

१२०१

१२०२

१२०३

१२०४

१२०५

१२०६

१२०७

१२०८

१२०९

१२१०

१२११

१२१२

१२१३

१२१४

१२१५

१२१६

१२१७

१२१८

१२१९

१२२०

१२२१

१२२२

१२२३

१२२४

१२२५

१२२६

१२२७

१२२८

१२२९

१२३०

१२३१

१२३२

१२३३

१२३४

१२३५

१२३६

१२३७

१२३८

१२३९

१२४०

१२४१

१२४२

१२४३

१२४४

१२४५

१२४६

१२४७

१२४८

१२४९

१२५०

१२५१

१२५२

१२५३

१२५४

१२५५

१२५६

१२५७

१२५८

१२५९

१२६०

१२६१

१२६२

१२६३

१२६४

१२६५

१२६६

१२६७

१२६८

१२६९

१२७०

१२७१

१२७२

१२७३

१२७४

१२७५

१२७६

१२७७

१२७८

१२७९

१२८०

१२८१

१२८२

१२८३

१२८४

१२८५

१२८६

१२८७

१२८८

१२८९

१२९०

१२९१

१२९२

१२९३

१२९४

१२९५

१२९६

१२९७

१२९८

१२९९

१३००

१३०१

१३०२

१३०३

१३०४

१३०५

१३०६

१३०७

१३०८

१३०९

१३१०

१३११

१३१२

१३१३

१३१४

१३१५

१३१६

१३१७

१३१८

१३१९

१३२०

१३२१

१३२२

१३२३

१३२४

१३२५

१३२६

१३२७

१३२८

१३२९

१३३०

१३३१

१३३२

१३३३

१३३४

१३३५

१३३६

१३३७

१३३८

१३३९

१३४०

१३४१

१३४२

१३४३

१३४४

१३४५

१३४६

१३४७

१३४८

१३४९

१३५०

१३५१

१३५२

१३५३

१३५४

१३५५

१३५६

शलभा इव राजेन्द्र दोषमानं प्रतापनं । ते शतं पातयाञ्चक्रुः रामं रामनिवापरे ।

केचित् कुठारैराजघ्नः केचित् कुम्भैः परश्वधैः । गदाभिः केचिदास्त्रैश्च शक्तिमिष्य तथाऽपरे ।

निजघ्नः स्वधरा रामं प्रस्फुरन्तं यथा यथा । ततः क्रुद्धो हत्वा साचात् हलमुद्यम्य सनरं ।

१११९

सर्वानाकर्षयामास मुपलेनं हि पीडयन् । ते हन्यमाना राजेन्द्र निषादाः पर्वताश्रयाः ।

निषेतुर्दुरणोष्ठे शतशोऽस्य सहस्रजः । शरेषु तान्महाराज हत्वा सर्वान्महाबलान् ।

विंश्वज्रानन्दन्त च तस्मै रामो महाबलः । ततो रात्रौ महाघोराः पिशाचाः पिशिताशनाः ।

आकृष्य बांसयूयानि भक्षयन्तः समासते । विवन्तः शोणितं कोष्ठान् संश्लिष्य च शवं बद्ध ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकसप्तत्यैव्यवधे जननवत्यधिकद्विंशतोऽध्याये ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथादा । सर्वं एवागुह्यं भवत्यन्तर्हदा श्रवं । हृषिकेश विविधं घोरं नादयन्तो वसुन्धरा ।

११२०

राक्षसाः पिशितामास्य विवन्तः शोणितं बद्ध । आश्लिष्य भुङ्क्षते राजन् श्रवणं पिशिताशनाः ।

मृत्यन्ति स्म तदा राजन्नगर्थ्या रणतोषिणः । काका बलाका म्बराश्च श्येना गोमायवक्षया ।

भक्षयन्तः प्रवर्तन्ते राक्षसाश्चैव दारुणाः । एतस्मिन्नकरं वीरौ निषादौ सख्यंश्रवकः ।

इतान् सर्वान् समासोक्त्वा निषादाश्चगरारिणः । गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।

जघाम गदया राजन् जघदेष्टे निषादपः । ततो रामो दृढं राजन्निशार्दं बाहुशालिनः ।

११२०

आजग्रे गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः । तयोश्च तुमुक्षं युद्धं गदाभ्यां समवर्तत ।

आकाशे शब्द आसीत् तथोर्ध्वे महाभुजः । समुद्राणो यथा घोषः सर्व्वेवं सखिगच्छन्तः ।

कल्पलये महाराज शब्दः सुतमुक्तोऽभवत् । बोधितो नागराजश्च नागाः बोधं समाययुः ।

प्रथिवी चान्तरीक्षश्च सर्व्वे शब्दमर्थं बभौ । ततः च पौण्ड्रको राजा सारथ्यं दृष्ट्विगच्छन् ।

गदयैव जघानागुह्यं सनरं रथकोविदः । युयुधानो बन्धो राजन् वासुदेवं जघान ह ।

११२१

तयोश्च तुमुक्षः शब्दः प्रादुरासीन्महाराज । चतुर्धा युध्वांतां राजन् परस्परवधैर्विधौ ।

प्रह्लादश्चैवभयो राजन् शब्द आसीत् सुदारुणः । ततो रजः प्रादुरभूत्सखिन् संघाममूर्द्धनि ।

तारका निघ्नमा राजन्समक्षेवं क्षयं गते । उपनि प्रतिबुद्धायां तस्मै निःशेषतां यथै ।

उदितो भगवान् सख्यंश्रवश्च वयमायथौ । तथोर्ध्वं प्रादुरभूवतुर्षां बाहुशालिनः ।

देवामुरसमं राजन्मुदिते आस्करं मरुतः ।

११२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे नवत्यधिकद्विंशतोऽध्याये ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभते विमले भगवान् देवकोसुतः । गन्धमेक्ष्मजगन्नाथः पुरी वदरिकाश्रमात् ।

नमस्त्य नूनोन् सर्व्वान् ययौ दारवती नृप । आरुह्य गच्छं विष्णुर्गंगेन महता प्रभुः ।

भुमहान् शुश्रुवे शब्दक्षेपां युद्धं प्रकुर्वन्तः । गच्छता देवदेवेन पुरी दारवती नृप ।

अचिन्त्याजगन्नाथः को नयं शब्द उत्थितः । संघामसख्यो घोर आर्य्यज्ञेनवर्षयुतः ।

व्यक्रमागतवान् पौण्ड्रा नगरीं दारुकामनु । तेन युद्धं समभवत् पौण्ड्रके महात्मना ।

११२२

यदूनां दृष्टिवीराणां युध्यतामितरेतरं । शब्दाऽयं सुमहान्व्याक्रो नात्र कार्या विचारणा ।
 इत्येवं चिन्तयित्वा तु दक्षो ब्रह्मं महारवं । पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात् प्रीणयन् दृष्टिपुङ्गवान् ।
 रोदधौ पूरयामास तेन शब्देन केयवः । यादवा दृष्टयन्त्रैः श्रुता ब्रह्मस्य तं रवं ।
 व्यक्रमायाति भगवान् पाञ्चजन्यरवेः क्षयं । इति ते मेनिरे राजन् दृष्ट्यो यादवास्तथा ।
 निभेषाः समपदान् दृष्ट्यो यादवास्तथा । तस्मिन्नेव क्षणे दृष्टस्त्रास्तस्य पतताम्बरः ।
 ततश्च देवकीस्तुतुर्दृष्ट्योर्दवेधरः । स्तुतायु मागधायैव पुरा यानि जनपतेः ।
 स्तुत्या स्तुते हरिं विष्णुमीश्वरं कमलोत्तमं । ततश्च यादवाः सर्वे परिवर्ज्यन्मनाः ।
 दृष्ट्वा गच्छन्तं भूयो गच्छन्तं नाकमुत्तमं । इत्युक्त्वा गच्छन्तं विष्णुर्विदुष्य यदुमन्दनः ।
 दासकं पुनराब्रूय रथमानय मे प्रभो । स तथेति प्रतिज्ञाय रथमादाय सत्वरं ।
 रथोऽयं भगवन् देव किमतः कृत्यमस्ति मे । इत्युक्त्वा रथमादाय प्रथम्याये स्थिता हरौ ।
 गते च गच्छन्ते विष्णुरथमादाय सत्वरं । यत्र युद्धं समभवत्तत्र पाति स केयवः ।
 तत्र गत्वा महाराज युधतास्त महात्मनां । पाञ्चजन्यं महाब्रह्मं दक्षो यदुदयोत्तमः ।
 पौण्ड्रोऽय वासुदेवश्च कथं दृष्ट्वा रथोत्तमः । सात्यकिं वृषतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ।
 मुह्योऽय सात्यकीराजन् वारयामास पौण्ड्रकं । न गन्तव्यमिति राजन् नैव धर्मः सनातनः ।
 जित्वा मां गच्छ रजिष्ठ्र परं योद्धुं महारथे । क्षत्रियोऽपि मत्पात्रे स्तिने मयि रथोत्तमे ।
 स्य ते गर्जन्मखिलं नाशयिष्यामि संयुगे । इत्युक्त्वा चापतस्तस्यै गच्छता यादवेश्वरः ।
 पौण्ड्रकस्य शिरेर्नम्रा पश्यतः केयवश्च ह । अत्रायाय शिरेः पौर्णं कृष्णमेव जगाम ह ।
 निर्माल्यं सहसा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । गदया प्राहरत् पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
 ययाप्राणं ययायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः । दृष्ट्वाऽय भगवानेवं सात्यकिं प्रशंस्य ह ।
 निवार्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं क्षिपतामधैः । उपारमदायायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः ।
 च ततः पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह । भो भो यादव गोपाल ददानीं क्व गतो भवान् ।
 मां द्रष्टुमय वंशासौ वासुदेवोऽस्ति साम्प्रतं । हत्वा तं सर्वत्र कृष्ण बलैर्ब्रह्मिर्चितः ।
 अरमेका भविष्यामि वासुदेवो मञ्जोतके । ययके तव गोविन्द प्रियं मुप्रभं ममत् ।
 अनेन मम चक्रेण पीडितोऽस्मि च तद्रूपे । चक्रमक्षीति यदोर्यं तव नाधव सांप्रतं ।
 नाशयिष्यामि तत् सर्वं सर्वचक्रस्य पश्यतः । मार्द्रुति मां विजानोहि न सर्वं मार्द्रुति मियते ।
 ब्रह्मो पापं गदो पापं चको पापं जनार्दन । मामेव हि सदा द्रष्टुं जन्तो वीर्यशालिनः ।
 आदौ तवसहृद्वाद्यान् हत्वा स्त्रीवाचकान् बहून् । गच्छ हत्वा महागर्भं च तं विजितं वरते ।
 तर्जोऽहं व्यपेक्षामि यदि तिष्ठति मत्पुरः । यथा गच्छास गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
 इत्युक्त्वा वापमादध तस्यै पार्थ जगत्पते । उबहचनमाकर्ष्य वासुदेवश्च नावितं ।
 श्रितं कृत्वा हरिः कृष्णो वभाषे पौण्ड्रकं नृप । कामं वद नृप मं हि पागपात्रि महा नृप ।

११८०

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

गोघातो बालघातो च स्त्रीहन्ता प्रव्यया नृप । चक्री भव गदो राजन् शार्ङ्गं च सततं भव ।

नामधेयं द्रया मत्तं कामदेवेति च प्रभो । शार्ङ्गं चक्री गदो ब्रह्मीत्येवमादि वया मम ।

किन्तु वक्ष्यामि किञ्चित्पुष्ट्युष्य यदि मन्यसे । चक्षिष्या वलिना ये तु स्थिते मयि जगत्पते ।

तयाऽनुब्रुवते तं हि जीवत्येव मयि प्रभो । यत्ते चक्रं महाधोरमसुरान्तकरं महत ।

तन्तुल्यं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्यतः । आरुधेयस्य सर्वत्र शब्दसादृश्यमस्ति ते ।

॥११०॥

गोपोऽहं सर्वदा राजन् प्राणिनां प्राणद सदा । गोप्ता सर्वेषु लोकेषु शास्ता दुष्टस्य सर्वदा ।

कत्यनं सर्वदा कार्यं जिला राजनृपाधम । अजिला किं भवान् ब्रूते स्थिते मयि च शस्त्रिणि ।

हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि प्रकोऽसि पौण्ड्रक । न्यतोऽहं चक्रमाश्रित्य रथो बापो गदासिमान् ।

पृथमावच्छा युद्धेऽस्मिन् सख्यो भव मानद । इत्युक्त्वा भगवान् विष्णु धिहनादं व्यनीनदत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णपौण्ड्रकयुद्धे रक्तवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शरं समादाय वासुदेवः प्रतापवान् । पौण्ड्रं जघान् सहसा निश्चितेन शरेण ह ।

॥१११॥

पौण्ड्रोऽयं वासुदेवस्य शरैर्हंशभिराश्रुते । वासुदेवं जघानाऽऽवर्णयेत् वृष्णिनन्दनं ।

दाहकं पञ्चजिन्या इयान् दशभिरिव च । सख्यो वासुदेवन्तु यादवं वासुदेवक ।

ततः प्रवृत्त सुचिरं केयव केयिष्ठदन् । हृष्टोऽवाविति ममसा संपूज्य यदुनन्दन ।

आकृत्य शार्ङ्गं वलवान् सन्नाय रिपुसूदन । नाराचैर्न मुतीक्ष्णैर्न ध्वजं चिच्छेद केयव ।

सारथेयं शिरः कायादाहृत्य यदुनन्दन । अश्वस्य चतुरो हत्वा चतुर्भिः, वायकोत्तमे ।

॥११२॥

रथं राज्ञः समाहृत्य तयोभौ प्राण्येसारथी । चक्रस्य तिलस्य कृत्वा हसनं किञ्चिदवस्थितः ।

पौण्ड्रको वासुदेवस्य रथादासूत्य सलरः । आदाय निश्चितं खड्गं प्रादिषोत् केयवाय स ।

स खड्गं शतधा कृत्वा तूष्णीमासीत् केयव । ततोऽपरं महाधोरं परिधे काचध्वजिभ ।

मृष्टीना वासुदेवाय वासुदेवः प्रतापवान् । प्रादिषोदूष्णिवीराय सर्ववृत्तस्य पश्यत ।

तद्विधा जगतां नाथयकार यदुनन्दन । ततश्चक्रं महाधोरं सख्यारं महाप्रभं ।

॥११३॥

विशङ्कारसमायुक्तमायसस्यमभिचहा । आदायाय महारान् केयवं वाक्यमब्रवीत् ।

पश्येदं निश्चितं धोरं तव चक्रविनाशन । अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवताम्बर ।

अपनेत्यामि वार्ष्णेय सर्ववृत्तस्य पश्यत । लामुद्दिश्य महाधोरं कृतमन्यदुरासदं ।

यदि प्रकोऽहं हरे कृष्ण दारयेदं महासूदं । इत्युक्त्वा तच्छतमुष्णं धामयिला महाबल ।

चित्रेपाय महावीर्यं पौण्ड्रको नृपसत्तम । अत्रमुत्थ ततो देशात्तदुत्पूज्य महाबल ।

॥११४॥

धिहनादं महाधोरं व्यनददीर्यवास्तदा । ततो विष्णयमापजो भगवान् देवकीपुत ।

अहो वीर्यमहो धैर्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहं । इति मत्वा व्यग्राय उत्थितस्य रथोत्तमान् ।

ततः शिलां समादाय प्रेषयामास केयवे । तां शिलां प्रेषयामास तथैव यदुत्कुलोदह ।

पौण्ड्रस्य सुचिरं काष्ठं विक्रीड्य भगवान् हरिः । ततश्च चक्रमादाय निश्चितं रक्तभोजनं ।

स्तथा च पितृन् सर्वान् प्रीणयन्नेव सर्वदा । तस्मिन् शशति देवेषु राज्यं निष्कण्टकं प्रभो ।

मुखमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति ब्राह्मणादयः ।

१४२०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकपथे विनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ शङ्खचक्रगदास्ततः । चरितं श्रातुमिच्छामि विक्षरेण तपोधन ।

न हि मे त्वग्निरस्त्रीह प्रपूततः कैशवी कथं । को नु नाम हरेर्विष्णाईव देवस्य चक्षिणः ।

शृणु न स्ववं स्मरन् वाऽपि हस्तिं याति दिवानिभं । पुरुषार्थोऽयमेवैका यत्कथाश्रवणं हरेः ।

कथमाशौक्ल्यगङ्गैर्हृष्यस्य डिम्भकस्य च । समितिः सर्वभूतानां सदा विस्मयदायिनी ।

विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः । स तपोर्षिर्बतां यात इत्येवमनुशृणुम ।

१४२००

तौ युतौ वीर्ययन्त्रौ शिष्यौ भृगुसुतस्य ह । सर्वस्यस्तुशूलौ वीरौ हरारक्षभवरौ किम् ।

संधामः सुमहानाबोदित्युक्तं भवता पुरा । तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्पते ।

कस्य पुत्रौ समनुपत्नौ यथाऽभूद्विष्टो महान् । अष्टाशोतिषवत्साणि दानवानां तरङ्गिणौ ।

बलान्मथ विचक्रस्य श्रितशूलधराणि च । आसन् युद्धे महाराज दानवस्य जयैषिणः ।

यद्वनमन्तरप्रेसुयद्वृणां युद्धकाञ्चया । देवामुरे महायुद्धे देवान् जयति युद्धरः ।

१४२०५

तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसदिम्भकोपाख्याने जनमेजयवाक्ये चतुनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः

॥ २८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आशौत् शस्त्रेषु राजेन्द्र ब्रह्मदत्तो नृपोत्तमः । मात्वा राजन् स पूतात्मा सर्वभूतदयापरः ।

पञ्चयज्ञपरो गन्ध जितात्मा विजितेन्द्रियः । ब्रह्मविदेद्विचैव सदा यज्ञपरः शिवः ।

तस्य भार्यै महीपाल रूपैर्दार्ढ्यगुणान्विते । बभूवतुः सुसंपत्ते अनपत्ये नृपोत्तम ।

स तान्धां मुमुदे राजा श्रप्या शक्र हवान्वरे । मात्वा मित्रसहो नाम सखा चाशौक्यहामते ।

१४२००

तस्य राज्ञो महायोगी वेदवेदान्ततत्परः । अगपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ।

स राजा वसितस्ताभ्यामर्चयामाव ब्रह्मरं । पुत्रार्थे शूलिर्न श्रम्ये दशवर्षाण्यनव्यधीः ।

स विप्रै वैष्णवं वधं पुत्रार्थं समयोजयत् । अर्धितक्षेत्र राजेन्द्र ब्रह्मरो नीललोहितः ।

आत्मानं दर्शयामास स्त्रिंश राजानमवबोत् । प्रीतोऽस्मि तव भद्रन्ते वरं वरय मुजत ।

अथ राजा जगन्नायमुवाचेदं स्मयस्त्रिवः । पुत्रो मम भवेतां हितयेत्युक्त्वा हृषध्वजः ।

१४२०५

अन्तर्ह्वानं गतः शम्भुः प्रतिबुद्धस्तो नृपः । योऽपि मित्रसहो विद्वान् देवं केशवमवयं ।

पञ्चवर्षं जगन्नायमर्चयामास भक्तिः । अर्धितक्षेत्रे विप्रेण देवदेवो जनार्दनः ।

पुत्रमेकं दैदा तस्यै स्नात्माना सङ्घं हरिः । ते भार्यै गर्भमाधत्तां तेजसा ब्रह्मरथ ह ।

विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधत् । मरिच्ये ते महावीर्यो पुत्रो ब्रह्मरनिष्ठीनः ।

असृपतां महीपाल क्रमेणैव नृपस्य ह । स तथाय महाराज नामैकपार्थद्विकाः क्रियाः ।

१४२००

चकार विधिवत् सर्व्वं विप्रैश्चोऽदान्महद्गुणं । स च विप्रो विनोतात्मा पुत्रमेकं हि लब्धवान् ।
 साक्षादिव जगन्नाथं स्थितं पुच्छात्मना नृप । जातकर्मादिकं सर्व्वं ब्राह्मणः स चकार ह ।
 तौ कुमारौ तथैव च यः सुवपुषोऽभवत् । वेदानधोत्य ते सर्व्वान् मुक्ता चान्योर्विदो तथा ।
 धनुर्वेदे तथाऽस्त्रे च निपुणास्तमवसंदा । हंशे ज्येष्ठो नृपसुतो विश्वकोऽनन्तराऽभवत् ।
 स च विप्रसुतो राज्ञन् जनादेन इति स्मृतः । अत्योन्वमित्रतां याताः सर्व्वे सैव कुमारकाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंशविश्वकोपाख्याने पञ्चवन्द्यधिकविंशतः अध्यायः ॥ २८५ ॥

॥ वैश्रापायन उवाच ॥ हंशस्य विश्वकस्यैव तपस्यर्जुन महामते । मनस्यकतुरात्मशो ब्रह्मरथ नृपोत्तम ।
 गता तु विमवत्पार्श्वं तपस्यकतुरञ्जया । उद्दिश्य ब्रह्मरं सर्व्वं नोलपीवमुमापतिं ।
 वीर्यास्त्रे सैव नौ स्थातामित्याधाय तु मानसे । सकाशे प्रयतौ भूत्वा वाय्वसुप्राप्तिनौ नृप ।
 नमसो देवदेवेति ब्रह्मेति दिवानिशं । हरं सर्व्वं शिवानन्दं नोलपीव उमापते ।
 दृष्टव्यं विरूपाक्ष इत्येव जगतां पते । भक्तिप्रिय निरोम्नेष वामदेव शिवाच्युत ।
 सद्योजात महादेव देवदेव गुहाप्रथ । भूतभावन भूतेश प्रणवात्मन् सदाशिव ।
 इत्यादिनामभिर्नित्यं खवनौ ब्रह्मरं भवं । इदि कृत्वा विरूपाक्षं तपसेपतुरञ्जया ।
 निर्धमौ निरब्रह्मरौ भौनव्रतसमास्थितौ । वर्षाणि च तदा राजन् पञ्च चकतुरोजया ।
 ततः प्रीतोऽभवत्पुत्र्यैकाभ्यां संयमनेन च । ब्रह्मदेहं दर्शनं नैमं व्याचक्षणात्मरौ हरः ।
 चित्राक्षः ब्रह्मरः सर्व्वं ब्रह्मपाणिहमापतिः । अपतः संस्थितं सर्व्वं चन्द्राद्वैलतमेव रं ।
 तौ दृष्ट्वा प्रीतमभ्यां नमस्यकतुरञ्जया ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वरय भद्रं वै यथेच्छा वीं तथाऽस्तु वै । तावूचतुस्तदा राजन् प्रीतस्त्वं भवन् यदि ।
 देशघुरचमूखैरवीगन्धर्व्वदातवै । शिवामज्यैश्च सर्व्वान्मन्त्रैश्च नौ प्रथमो वरः ।
 द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्राक्षाणाञ्च संवहः । माहेन्दरं तथा रौद्रमस्यं नृजगिरो महत् ।
 त्रिमेघं कवचं दिव्यमध्वरुणापि कार्मुकं । परशुश्च तथा सर्व्वं सदा रक्षाधेमेव च ।
 सहायौ दौ महादेव भूतौ युद्धे हि गच्छतां । एवमस्ति देवेभ्यः श्राव्यं धृष्टिरीदं हरः ।
 कुण्डादयं विरूपाक्षं सर्व्वप्राणिहिते रतं । धुवामयं च भूतेशौ सहायौ सततं रणे ।
 सधामं गच्छतां घोरमेतयोर्नलमास्थिनौ । इत्युक्त्वा भगवान् सर्व्वलक्ष्मैवान्तरधीयत ।
 ततस्तौ वीर्यसम्पन्नौ हंशे विश्वक एव च । कृतास्तौ ब्रह्मसम्यक् चानिभौ नोर्थवन्तरी ।
 श्रामुक्त्वेषो वीरावज्यैश्च देवदातवैः । अत्यन्तभक्तौ देवेभ्यः ब्रह्मे नोलसोदिते ।
 नित्यं लोचकरी देवे भक्तौ ह्युत्तमयोगिनी । कृतचिपुत्रकी नित्यं जटायुश्चिरोधरा ।
 इन्द्राचापितसम्पन्नौ व्याचक्षणात्मरौ नमः शिवाय प्रान्ताय महादेवाय धीमते ।
 इत्यादिभिर्वाक्यैश्च खवनौ नामभिः शिवं । साक्षादिव महादेवो रजतजलधारिणौ ।
 ततः स्त्रभवनं गत्वा पितुः पादावयजतां । पितुश्च सुखार्थं जिनौ मातुश्च चरन्तौ तदा ।

जनाह्नेनाऽपि धर्मात्मा कालेन महता नृपः विद्यापारं महानुद्धियोगेनासावुपेयिवान् ।

११४७०

स च विष्णुं हवीकेयं पीतकौशेयवासुधं । ब्रह्मतत्त्वतरो नित्यमुपास्ते विजितेन्द्रिय ।

संशय डिम्भकस्यैव कृतदारौ बभूवतुः । जनाह्नेनाऽपि धर्मात्मा कृतदारौ बभूव च ।

सर्वे ते यश्चरिताः पश्यन्नापराधया । खदारनिरताः सर्वे गुह्यद्रुश्रूपे रताः ।

धर्म एव परं श्रेय इति ते जेनिरे नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्यानं पञ्चवक्त्रधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कदाचित्तौ वीरौ मृगयामाटतुः किल । जनाह्नेनेन सहितौ रथैरथैर्गमैरपि ।

११४७१

वनं गत्वा तु तौ वीरौ सिंहव्याघ्राद्यजग्रतुः । जितैर्वापैर्कंधाराज वराहानय सर्वश ।

यास्तानन्यामृगान् हिंस्रान् शमिष्य सहितौ नृप । एष आयाति त्रिपुलो वराहो दीर्घकोधनः ।

शनं वाणेन सञ्चिन्धि याति चायं मृगाधिरः । अयमथोऽय मर्दिष्य द्रुममौलिवरोरुपः ।

एते खलु मृगाः सार्द्धं श्रावैधेवन्ति सर्वशः । एतद्भूमति सर्वे च सितं शत्रुकुलं महत् ।

श्रावैस्तानं पिवत सार्द्धं न हन्तव्यमिदं द्रुमं । यद्येतत्त्वमिदं सर्वैर्नैव ह्यश्वशैरिह ।

११४७२

इत्यादिशब्दं सुमहान् मृगयां कुर्वतां नृप । अस्त्रियाणां नृपस्य व्याधानां चैव धावतां ।

हत्वा मृगान् सुवज्रो व्योमनां सिंहामृपोत्तमैः । अमञ्ज जगत्तुरैरौ सर्वं याते दिवाकरैः ।

अलं हि मृगयाऽस्माकं श्रमः समुपजायते । इत्युचतुर्कंधाराज पुष्करं कथ्यतु सरः ।

सरः समीपमगम्य मुनिबिह्वनिषेवितं । बोधयामासुतसामूपां श्रमात्तत्र सुखं स्मितौ ।

ततो जनाः सरः सर्वे विगाह्य अमकथिताः । विषान् प्रवासान् पश्यान् भवयामासुरार्चवत् ।

११४७३

जनाह्नेनेन सहितौ हंसो डिम्भक एव च । सरः कवितुं समाश्रित्य श्रमं यथैव तिष्ठतः ।

विशम्य सरसहोरे तदाभाते सुखं नृपैः । अट्टण्णतां परं ब्रह्मा मुनिमुख्ये समोरितं ।

माध्यन्दिनं तदा सर्वैः सर्वं सुखं नृपाः ततः प्रीतो नृपैः भूत्वा भुक्ता वेदध्वजो ह्मदा ।

रेवेत्तां तौ तदा द्रुप यश्च मुनिष्ठतं तदा । स्नापयित्वा ततः सेनां सर्वैः मृगसमन्विता ।

आदाय च महावीर्यं ब्रह्मकतिषिदेव च । जनाह्नेन तदा वीरौ हंसो डिम्भक एव च ।

११४७४

पदातिनौ महाराज अमुषैवाग्रमं किल । मध्वैः काश्यपस्याय सचं वैष्णवसंश्रितं ।

यजतो मुनिभिः सार्द्धं जपहोमपरायणैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्यानं पञ्चवक्त्रधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनाह्नेन च धर्मात्मा हंसो डिम्भक एव च । सदः प्रविश्य सचस्य नमश्चकुर्मौ शराः ।

तानायतान् महात्मानो मुनयः शिष्यसंयुताः । शर्यपायासनादीनि चकृ पृञ्चाञ्च सजतः ।

तौ नृपौ स च विभेन्द्रः सपर्या प्रतिमृद्य च । श्रोतात्मानो मुह्यन्तान् आचने समुद्य नृप ।

११४७५

ततो हंसो बभाषे तान्मुनीन् संयतवाक्यैः । पिता हि नो मुनिश्रेष्ठ यद्युनेच्छतु सदाधनं ।

यन्त्यं तत्र युष्माभिः कृतान्ते मुनिवत्तमाः । रात्रिपुत्रेण यज्ञेन कृत्वा हिमिश्रयं ययं ।

याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्मिकं नृपं। आयातु तव विप्रेन्द्राः सन्निधौ सपरिच्छदाः।

वयमधैव सहिता दिशो जेयामहे भुवं। शक्रावहयमवैतत् कर्तुं सैनिकपुङ्गवैः।

आवयः पुरतः स्थातुं न शक्वा देवदानवाः। कैलासनिष्ठयाद्देवादरं लब्ध्वा स्म यदतः।

१११०

अत्रैषा शत्रुसंघानामस्मादि विविधानि च। इत्युक्त्वा विरराभैव हंघे मन्वरात्पुत्रः।

॥ मुनय ऊचुः ॥ यदि स्थातुं न गच्छामि वयं त्रियैर्नृपोत्तम। आस्ताहे चान्यथा राजन्निदूषु किल तापसाः।

॥ वैश्याघन उवाच ॥ ततो देशान्तरात्पुत्रं गन्तुं नियतमानसैः। पुष्करस्योत्तरं तीरं दुर्वासा यत्र तिष्ठति।

यतयो नियता भूमा मन्वराणां निषेधेण। ब्रह्मरूपदेव शक्राख्यैर्लोकतत्पराः।

निर्गमा निरुद्धाराः कौपीना न्नादसज्जताः। तमात्मानं जगद्योनिं विष्णुं विधेयं विभुं।

११११

ब्रह्मरूपं यदुभं शान्तमवरं सञ्चेतोमुखं। वेदान्तमूर्तिमयकमनन्तं श्रान्तं शिवं।

नितापुर्णं विरुषारं भूताधारमनामयं। ध्यायन्तः सर्वदा देवं मनसा सञ्चेतोमुखं।

दुर्वासाया सद्योपायं वेदान्तोकरेण प्रभु। तर्कनिश्चितत्वार्थाः सुविनिर्गलचेतसः।

हंसाः परमहंसाश्च शिवा दुर्वाससः प्रभो। मन्वरा मन्वात्मानौ तौ दृष्ट्वा दृष्टरेतये।

दुर्वाससं महाबुद्धिं विचित्रानं परं पदं। कुड्रे यदि स दुर्वासा दाम्भु लोकाणिमान्मघ्नः।

१११२

देवा अपि च यं द्रष्टुं मुहुर्नैव न चमाः सदा। रोपमूर्तिः सदा यस्तु दृष्टात्मा विद्यरूपपङ्कः।

रक्तकौपीनवसनो हंसः परम एव च। दृष्टुं न च तयोरेवं बुद्धिरासौमहात्मने।

क्षि नामासौ महाभूतः कापायो वर्णवित्तमः। कदाप्यमात्रतो नाम विहाय च गृह्णायतं।

गृह्णत्य एव धर्मात्मा गृह्णत्य धर्मवित्तमः। गृह्णत्य धर्मरूपपदं गृह्णत्य वर्णं एव च।

गृह्णत्य सदा माता प्राणिनां जीवने सदा। तं विनाऽप्येक रूपेण वर्णते यो हि मूर्खवर्गः।

१११३

उन्मतेऽयं विरुषोऽयमय वा मूर्ख एव च। ध्यायन्निव सदा चापमात्रे वक्ष्यतिऽपि वा।

किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त एव किञ्चन। वयमेतान् दुरारीहानाश्रमान्तरकन्यकान्।

आपयिष्यामहे सर्वान्मन्दबुद्धीनिमान् गृहे। बलादेव विजातेतान्मुदविज्ञानतत्परान्।

अबद्धदृष्टीर्नृपाश्च सालिग्रामपुष्पतीनिमान्। एषां शक्रा च को मद्यो न विप्रो वयमव ह।

धर्मवर्तमाने संन्यास पुनर्यास्याव निवृत्ताः। दत्ति सक्षिप्य तौ वीरौ द्विषेण सहितौ नृप।

१११४

जनार्देनं राजानौ मोक्षाङ्गम्यवपाच्य। समीपं तस्य राजेन्द्र यतैर्ममपुरञ्चवा।

गत्वा च प्रोचतुस्मौ दुर्वाससमतोद्दिप्य। यतोऽयं नियतान् कुड्रे राजानौ राश्वसन्तः।

दात श्रीमहामारते खिलेषु हरिपंथे भविष्यत्तैषि हर्षजिह्वाक्षेरास्त्रानि चटनवत्यधिकरुदिमताऽव्यायः ॥ २८८ ॥

॥ हंसदिग्भर्ता भूषणः ॥ शान्तोऽपि द्यौर्वातात्मन् किन्तो व्यर्थायते दिजः। कदाप्यनाशमो विद भवना यः समाश्रितः।

गृहमेवं परित्यज्य किन्त्या साधितं पदं। दम्भ एव भवान् व्यक्तं मोके नास्त्यव कारणः।

लोकाणिमान्मघ्नः मूढ नाश्रयिष्यति निवृत्तः। एतान् मूर्खान् विनेताऽग्नि नरके पातयिष्यति।

१११५

स्वयं गृहः परामूर्खं नाश्रयिष्यति यमदः। अहो शास्ता कथं वासि तव मन्दमतेर्दिजः।

सर्वथा तदिनेता च पापं नास्त्वत्र संशयः । त्यक्तेममाश्रमं विप्र गृही भव यतात्मवान् ।

पञ्चयज्ञान् सदा विप्र कुरु यत्नपरो भव । ततः स्वर्गं परं गन्ता स्वर्गे हि समुद्रसुखं ।

एष श्रेयः परो विप्र जीविते चेत् स्मृता तव । इत्युक्तवानौ धर्मोत्तमा युवा विप्रा जनाह्वनः ।

उवाच च यतिं दृष्ट्वा प्रणम्यासौ सुभोतवत् । मा भूतामीदृशं वाक्यं राजानौ मन्दोत्तमौ ।

अश्राव्यमीदृशं घोरं लोकाधोरुभयोरपि । कौ वक्तुमीशो मन्दात्मा यदि जीवेत् सवास्यदः ।

सर्वथा काल एवायं सुवयोमन्दोत्तमौ । समाप्त आवुषः श्रेयो ब्रह्मदण्डतो युवा ।

एते हि यतयः दृष्ट्वा ज्ञानदीपितचेतसः । ज्ञानाग्निदधकर्मणां प्राणान् प्राणेषु जुञ्जति ।

एते वामीदृशं वाक्यं कः समर्थो ह्यनुब्रुवन् । सर्वथा ज्ञातमस्माभिः समाप्तमिह जीविनं ।

। तार आश्रमाः पूर्व्वेऽपि भिन्निहिता नृपो । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिषुकः ।

तेषामग्र्यस्तथोऽयमाश्रमो भिषुकः स्मृतः । आसे तस्मिन्महावृद्धिः स हि पुण्यतमः स्मृतः ।

नोपाहिता भवज्ञाश्च दृष्ट्वा मम्यस्मिभोतवत् । ज्ञानं नास्ति ततोभ्यस्तथा चैवं वदेत कः ।

अश्राव्यमीदृशं घोरं मया प्राणभृता नृप । किं करिष्यामि मन्दात्मान् मित्रताङ्गवतो नृप ।

ज्ञानं यदाप्तं भवता गुरुभक्तदत्त दुःखाय हि केवलं नृप । ज्ञानं हि धर्मप्रभवं व्यष्टं बलाद्धिं पापस्य विधादृक्पुं ।

युवां विशाय यासे वा पतेयं वा शिलातले । पिवे वाऽपि विषं घोरं पतेयं वा महोर्षपुं ।

आत्मानं वाऽत्र संत्यजेय पश्यातां दृष्टतां पुनः । इत्युक्ता विललाषैर्वा मा भूतामिति तौ वदन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि द्वादशविंशोपाख्याने नवमवस्थान्तद्विंशोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धोऽय दुर्ज्वासा ध्वजश्रिव तयोरसूनु । एकेनाच्छाण्डय दुर्ज्वासा गौद्रेणाम्पुत्रा सदा ।

पश्येत्सौ च दुरात्मानौ रोपयान्मुलितेन्द्रियः । कुर्वन्श्रिव तदा लोकान् असमभूतानिमावुष ।

ब्राह्मणं चतुषा पश्यन् धौम्येनाम्येन केवलं । उवाच वपनं राजन् ध्वजत ध्वजतेति च ।

इतो गच्छत राजानौ किं विलम्बत मचिरं । न वा वचनमभूत् रोपं धारयितुं समः ।

अन्यथा वा नदीपालान् सर्वान्दग्धमहं समः । किमतः साधवं वक्तुं कथं शक्नोति सत्पुत्र ।

दर्पं वा लोकविख्यातः शङ्खचक्रगदाधरः । व्यपनेत्यति मन्दोऽसौ किं वा वक्ष्यामि वाम्पुत्र ।

तत उत्थाय धर्मोत्तमा गन्तुमैच्छद्यतीश्वरः । तस्य बाह्वं समादाय हंसे नृपवरोत्तमः ।

कौपीनं चिच्छिदे क्रूरः कृतान्त इव सन्तम । यतयोऽन्वीपलायना दिशो दृश विचेतसः ।

कष्टं हेति वदन् विप्रो मित्रमावाज्जनाह्वनः । न्यवारायद्यथाशक्तिं किमिदं सादृश्यन्ति ।

दुर्ज्वासा सत्यधर्मैरु हन्तुमीशोऽपि तं ततः । मन्दं मन्दमुवाचेदं हंसं दिव्यकमेव च ।

अपेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाद्यमौ । तथाऽपि न करोम्यनं यतयो ह्यव ते वयं ।

यो हि देवो जगन्नाथः केन वा सादृश्येश्वरः । शङ्खचक्रगदापाणिर्गन्तुं ते व्यपनेत्यति ।

लोके तस्मिन् यदुद्वेष्टे रक्षत्येव श्रुतपतौ । पुत्रयोः सर्वथा जीवं सुजीव इति मे मतिः ।

जरासम्ये पि वां वन्दुः स च वक्तुं न शक्नोति । ईदृशं लोकविदिष्टं स हि धर्मपथे सदा ।

ममायं प्रदत्तो योऽहं पश्यन्निव्यति । इति ब्रुवन्तदा विष्णुः साक्षात्कृतं सत्त्वयम् ।

पार्थस्था यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः । उद्धवप्रमुखा राजवासेदुः कचिद्व वौ ।
 अन्यथापाररहितो भूतात्मा भूतभावनः । विजहार यथा रामः सुग्रीवेण पुरा नृप ।
 मध्वन्दिने महाविष्णुः, त्रेनेयेन सहाच्युतः । विक्रोश्च सुचिरं कृष्ण उपरांसीत् स यादवः ।
 द्वाक्षेन वारिताः पूर्वं द्वायैव च समाश्रिताः । ददमन्तरमित्येवं विविग्नुस्तं सर्वा नृप ।
 यतयो दीर्घतपसः पुरस्त्रात्य तपोधनं । दुर्वाससं सुमनसो ददृग्मुर्वादेवधरं ।
 गोलक्रीडासमायुक्तं करसंश्लितगोलकं । पश्यपचविभ्रास्तात् विष्णुं तं सत्पत्तिं हरिं ।
 एकेनाक्ष्णा द्वादशयन्तं परेणान्येन गोलकं । यतयश्च महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः ।
 कृष्णयः पुण्डरीकाक्षः स्यात्पुष्पकभद्रकः । वसुदेवस्तथाऽक्षुरः कृष्णसेनस्तथा नृपः ।
 अन्ये च यादवाः सर्वे भंभ्रमं प्रतिपेदिरे । इदं किमिदमित्येवं व्यासकनकशोऽभवत् ।
 वृष्ठतोऽप्यनुगच्छन्तं दिधचन्तं जगत्तपं । अर्जुनोऽप्यनुवचनं स्मरन्तं कमपि दिवं ।
 अन्तस्तापसमायुक्तं किमदृष्टधरं यतिं । अन्तर्ज्वलनं रोषेण संघावादितकलशं ।
 नेत्रोत्थितमहाबाह्वं प्रेक्षन्तं यादवेधरं । दुर्वाससं तं ददृग्मुर्भाता यादवसत्तमाः ।
 किं करिष्यत्यथैः क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः । इति प्राञ्जलयः सर्वे यादवाः प्रतिपेदिरे ।
 इदमासनमित्येव किञ्चिदूचुश्च कृष्णयः । ततः कृष्णो हृषीकेशः किञ्चिदुज्यत तत्पुरः ।
 इदमासनमित्येव स्वीयतामिह निहतं । अहमद्य स्थिता विप्र किञ्चिदोऽस्मीति चात्रवीत् ।
 ततः किञ्चिद्विवासीत आसने यतिविपद्गः । आसने संश्लिते तस्मिन् यतयेवोतमत्कराः ।
 आसनानि यथायोगं भेजिरे निर्दृताः किल । अर्थादिषमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभट् ।
 आच भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्वाससं प्रभुं । किमर्थं ब्रूषि विप्रेन्द्र अस्मिन् प्रत्यागमो हि वः ।
 दुष्टं वाप्यय वा किञ्चित्कारणं वोऽस्ति वा महत् । सन्यासिनो दिग्गजेष्टा यूयं विगतकल्मषाः ।
 मिषुषाश्च सदा यूयमस्मत्तो दिग्गजवाः । प्रायै नाम न वैवाशि स्युहा नैवाशि यो यतः ।
 स्युहाभिरितकल्मषः चक्षियान् यान्ति सुप्रताः । निरूप्यमायमस्माभिर्ध्रुव किञ्चिच्च दृश्यते ।
 न जाने कारणं मद्गन् पुत्रदागमनं प्रति । यतायता बालुमेवं किञ्चित्कारणमस्ति वै ।
 तद्वृद्धि यदि विद्येत तस्मात्तथास्माभवे वयं । इत्युक्तवति देवेभ्ये चक्षुषाणौ जगद्देने ।
 तस्यापि राजन् विप्रस्य भूयः कोपो महानभूत् । तस्मादभ्यविकः पूर्वात् कोपः कोपायते महान् ।
 दिधचन्निव लोकांस्त्रोन् भवयन्निव पश्यतः । रोषरक्तेचणः क्रुद्धो हृषन्निव दहन्निव ।
 उवाच वचनं त्रिषु दुर्वासाः क्रोधमूर्च्छितः । न जाने इति कस्मात्तत्र ब्रू नो यादवेधर ।
 जानामि त्वां महादेवं वक्ष्यन्निव भाषसे । पुरातना वयं विप्रो पूर्ववृत्तान्तोवेदिनः ।
 तयाहि देवदेवाऽपि मायामानुषदेहवान् । निगूह्ये प्रभुरतः कस्माद्यो जगतोपते ।
 वोऽपि मद्भाविदो मूर्त्तिच्छेदतत् परमं पदं । यदभास्यं पुरां प्रहृष्टं यत्तथा वयं पुरा ।
 यत्तो विप्रमिदं भूतं तदेतत् परमं पदं । यच्च सूर्यं विजगाम्नि पुरातन्नेन चेतसा ।

पुराविदेऽयं विज्ञेय तदेतत् परमं वपुः । कर्षणा प्राण्यो यन्तु यत् सुखा निर्हता वयं ।
 प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानवाः । न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरे ।
 न जाने इति यद्रूपे किमतः सादृशं वच । ये हि मूलं विजानन्ति तेषाम्नु प्रविचेतनं ।
 कुर्वन्तः किं फलं देव तव केशिनिषूदन । वेदान्ते प्रयितं ते प्रसूतव चेदं विचार्यते ।
 ये च विज्ञानहस्तास्तु योगिनो धीतकस्तथाः । पश्यन्ति ह्यसुराजं हि तदेवेदं वपुः प्रभो ।
 वेदैर्यच्छ्रूयते तेजो ब्रह्मेति प्रतिपाद्य वै । तदेवेदं विज्ञानेऽहं रूपमैश्वरमेव च ।
 वैष्णवं परमं तेज इति वेदेषु पश्यते । अत्रगच्छान्मह विष्णो तदेवेदं वपुसुव ।
 य श्रीमित्युच्यते ब्रह्मेऽयस्य वागिति गोयते । स एवापि प्रभो विष्णो न जाने इति मां वद ।
 परोचे यदि किञ्चित् स्यात्तव वक्तुं प्रयुज्यते । न जाने इति गोविन्द मां वादो सादृशं हरे ।
 विषयं यदा प्रादुरासीद्यस्मिन् लोके च ये सति । इदं तदेवैतं तेजस्वरूपमस्मि केशव ।
 कर्त्ता त्वं भूतभक्षेय प्रतिभासि सदा हृदि । यद्यद्रूपं कुरु निचयं तत्तदेवापि मे हृदि ।
 वायुरेव यदा विष्णुरिति मे धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवापि वक्ष्ये संस्थिता विभो ।
 आकाशो विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवापि वक्ष्ये संस्थिता विभो ।
 पृथिवी विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा पार्थिवरूपस्य प्रतिभासि सदा मम ।
 रवेऽयं देव इत्येव कदाचिच्चिन्त्यते मया । तदा रसात्मना विष्णो ह्यन्वये संस्थितो विभो ।
 यदा त्वं तेज इत्येव स्पर्शां स्थां पुरुषोत्तम । तदा तद्रूपवन्ममः प्रतिभासि सदा हृदि ।
 चन्द्रमा हरिरित्यत्र तदा चान्द्रमसं वपुः । निरोक्ष्य वधुषा देव ततः प्रीतोऽस्मि केशव ।
 यदा धैरं वपुर्गतिं स्पर्शां स्थां जगतीपते । तदा तद्भावनायोगात् सूर्य एव विराजसे ।
 तस्मात् सर्वं त्वमेवापि निश्चिता मतिरीदृशो । अतो न जानेऽहमिति वक्तुं मेजो जनाह्वन ।
 इत्यर्थे संस्थिता विष्णो पीडां नो नैव चिन्तये । अत्यन्तदुःखिता विष्णो वयं त्वामनुसंस्थिताः ।
 इदृशीषमवस्था नो नैतां करषि केशव । तत्पुनर्भाषधेयं नो नष्टमित्येव चिन्तये ।
 मन्दभाग्या वयं विष्णो यतो नो न सारः प्रभो । कैचित् चक्षि यदावादौ गिरीश्वरगर्जन्तौ ।
 नावा य इषड्भिर्भक्तैः बाधेता नो जनाह्वन । भार्गवस्य हि सदा श्रेयो वदन्ताविति केशव ।
 इतस्ततश्च धावनौ वदनौ बज्रकिलिङ्गं । अयुक्तं बज्रभावनौ धर्षयन्तौ च न यदा ।
 इदमन्यत् कृतं देव त्रयस्य पापमुच्यते । पश्येद बज्रधा देव भिक्षं निर्वयं सद्यश्चम ।
 शिक्काश्च दारवं पार्श्वं दिदलान् वेणुकान् बहन् । इदमप्यपरं पश्य तयोः सादृशेष्टितं ।
 कौपीनं वज्रया च्छिन्नं तदस्त्राकं महद्भुजं । कृतं कपालमाशेष कमण्डलु जगत्प्रभो ।
 सन्तु नो रक्ष्यसे नित्यं चास्त्रं वै व्रतमास्त्रित । चित्रं चित्रमिदं देव रविषयि सदानिह ।
 किं करिष्यामि मन्दभाक्ता मन्दभाग्या वयं विभो । किञ्च शरणमयैव तद्रूपं जगतां पते ।

१११०

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

जीवन्तो तौ यदि स्थातां गृष्टा लोका इमे चयः । न विप्रा न च राजानो न वैश्या न च पादजा ।

अत्यन्तबलिनौ मत्तौ तोष्णदण्डधरौ नृप । न तयोः पुरतः स्थातुं शक्ता देवाः सवासवाः ।

न च भीष्मो न वा राजा वाह्मीको भीमविक्रमः । यो हि धीरो जरासन्धः चक्षिपाशो भयङ्करः ।

॥११॥

नैव च प्रायशः स्थातुं गिरीश्वरदर्पिणो । तयोः कृष्ण हरैश्चक्रौ नित्यमप्रतिपङ्क्तिनोः ।

तस्मात्त्वं जहि तौ वीरो रच लोकाणिमान् प्रभो । अन्यथा रचस्येति वयं शब्देऽव जायते ।

बभ्रन्नाऽव किमुक्तेन रत्न रत्न जगत्तथं । इत्युक्ता विरामेव दुर्वासा क्रोधमूर्च्छितः ।

इति श्रीमद्भागवते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बोपाख्यानं ब्रूधिकविप्रतोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्तेनैवममाकर्ण्य मन्दमुच्छ्वस्य केशवः । दुर्वाससं समालोक्य बभाषे यादवेधरः ।

‘‘घ्नन्त्यं भवता सख्यं दोष एवं समैव हि । इष्टेषु वाक्यं ममैतत्तु मुला चमापरो भव ।

॥१२॥

जेष्यामि तौ रथे विप्र हंसं छिन्नक्रमेव च । गिरीशो वा वर दद्यात् शक्रो वा धनदेऽपि वा ।

यमो वा वरुणो वाऽपि मध्ना चाय चतुर्भुज । सख्यौ शत्रुजौ हवा पुनर्दास्यामि वो रतिं ।

सत्येनैव शपाम्यद्य मा रोषवशगो भव । रत्नो वोऽहं करिष्यामि हवा तौ च नृपाधमौ ।

जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मदोषकरो हि तौ । श्रुत्वा पूर्वमस्माभिर्तोष्णदण्डधराभित्ति ।

अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीश्वरदर्पितौ । नात्यप्रयत्नसंशयो जरासन्धहितेर्विषो ।

॥१३॥

प्राणानपि तयो राजा दास्येति न संशयः । जरासन्धो मूर्खोपालो विना तेन यत्नेन हि ।

अथ तयोर्विप्रवयं तथ श्रेयो भवेत्तु न । यच्च यच्च च तौ गत्वा स्थितावित्यनुश्रुत्तुम् ।

तच्च तच्च च हस्माहं नात्र कार्यो विचारणा । शब्दं यतयः तैरं निजकार्यपरायणाः ।

अहिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुङ्गव । ततः शीतः प्रसन्नात्मा यादवेधरमाह वः ।

स्वस्यसु भवतं कृष्ण जगतां खलिकुर्वन्ति । किमु नाम जगदाय दुःखायं तव केशव ।

॥१४॥

त्रिलोक्यं विधामाऽसि सगैरुद्धारकारक । दैवानामपि देवेश सर्वत्र समद्रेण ।

विष्णो देव हरैश्च नमस्ते चक्रपाणये । नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च ।

शब्दगोचरं देवेश नमस्ते भक्तवत्सल । अज्ञानादय वा ज्ञानाद्यस्मयोक्तं वमस्य तत् ।

तन्नेवाहं जगदाय नावयोरन्तरं प्रयक् । अतः समस्त भगवत् चमाधारा हि साधवः ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ घ्नन्त्यं भवता विप्र चमाधारा वयं मदा । संयासिनः चमाधाराः चमात्पेयां परं वृत्तं ।

॥१५॥

घमा मोक्षकरो नित्यं तत्त्वज्ञानमिव दिङ्म । चमा धर्मः चमा कर्म चमा सत्यं चमा यशः ।

चमा स्वर्ग्य भोपानमिति वेदगिदो विदुः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन चमां पालयत नृका ।

प्राप्यं ज्ञानसंयुक्ता यूपं सर्वं यतीश्वराः । त एते यतयो विप्रा पूजनीया मयाऽव वे ।

भोक्तृणा यतयो विप्रा भितुकाः सर्वं एव हि । तथेति ते प्रतिप्राय भोक्तृभेदं नृप हरयेव ।

तनं स्वभवं विष्णुः प्रविशति हरिरीश्वरः । चतुर्भुजं तयाश्रितं कारयिता यथाविधि ।

॥१६॥

भोजयामास तान् सर्वान् यतीन् यतिवराचितः । क्षित्वा क्षित्वा च देवेशो दुकूलानि मृदूनि यः ।
ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रीता यथायोगं यतः पूर्णं ततो गताः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकौपाख्याने यतिभोजने व्यधिकविश्रतेऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्जोषास्त्रय तत्रैव नारदेन महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखं ।

भगवानपि गोविन्दस्यैर्कायममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्बकौ तस्मिन् काले महोपते ।

ब्रह्मदत्तं महोपासं पितरं वीर्यशालिनं । प्राविशतामिदं वाक्यं समस्ताश्चनसंसदि ।

राजसूयं महापञ्चं पितः क्षुब्धसुयमतः । अस्मिन्नासि नृपश्रेष्ठ यतावो यन्नसिद्धये ।

आवां तेऽद्य महाराज दिक्षां विजयतत्परौ । यतिव्याधो बलैः साङ्गैर्गजैर्यैरपि ।

सम्भारा यश्चिद्वैद्यैर्मानेतव्या नृपोत्तम । तयेति च महाबाहो ब्रह्मदत्तोऽनवोचदा ।

जनाहंस्तु विभेद्रे दृष्ट्वा साहसतत्परौ । अग्रज्यमिति मन्वाजा वयस्यं हंसमवोत् ।

इष्टुं हंस वचो मष्टं मुला निश्चित्य वीर्यवान् । आयुष्मन् साक्षं कर्तुमुद्यतोऽसि नृपोत्तम ।

स्तिने भीमे जरासन्धे वाह्यौ च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ।

भीमो हि बलवान् दुष्टः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । त्रिषप्ततलः पृथिवीं यो जिगाय मृगमत्तमः ।

तं युद्धे जितवान् भीमः सर्वेष्वपि प्रसृतः । जरासन्धस्य यदीर्यं तद्वान् वदन्ति संयुगे ।

वृष्णिवीरास्तु ते सर्वे हतास्ता युद्धदुर्भेदाः । तत्र कृष्णो हयोकेनो जितशत्रुः हतो सदा ।

जरासन्धेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः । प्रमुखे तस्य न स्थातुं शक्नो जीवन्मृपोत्तम ।

बलमद्रक्ष्यता मत्तः कुहो, यदि भवेद्बली । लोकाणिमान् समार्हन्ति शक्रोतीति मतिर्कर्म ।

तथा च बाह्यकिर्वीरः शक्रो जेतुं रणे रिपून् । तथाऽन्ये यादवाः सर्वे कृष्णसाध्विन् गन्तिताः ।

अस्माभिश्च हतः पूर्णं विरोधो यतिभिः सह । दुर्जोषा यतिभिः साङ्गैर्गता इष्टुं च कोशधे ।

इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाङ्गोक्तमागतात् । तथा सति यथा सिद्धेऽस्तथा चिन्तयन् मन्त्रिभिः ।

ततः पद्यादिधास्यामो राजसूयं महाक्रतुं ।

॥ हंस उवाच ॥ को नाम भोष्टो मन्दात्मा दृष्टो ह्येनबलः सदा । आचयोः पुरतः स्थातुं शक्तः स किल दृष्टकः ।

यादवा इति चित्रं नः शक्राः स्थातुं रणे दिशः । कञ्च कृष्णः पुरः स्थातुं बलदेवश्च मत्तकः ।

शैनेयश्चापि विभेद्रे स्थातुं न इति चिन्तय । जरासन्धस्य धर्मात्मा बन्धुरेव सदा मम ।

गच्छं विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मदचनान्तरम् । दीयतां करसन्धैः यज्ञायै सुन्दरं वज्र ।

सर्वशानि वदन्त्याऽऽ मृष्टां केशव माचिरं । आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनं ।

इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रमः । न ब्रूयाद्योत्तरं विप्र प्रपथ्यं तां प्रियोऽसि मे ।

मित्रभावादिदं ब्रूहि श्रयामि तां पुनः पुनः । इति सञ्ज्ञेदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।

मित्रभावात्तया राजन् खेदाच्च जनमेजय । जनाहंस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।

अथ शौचा परयो वा गच्छामीति यततः सः । देवं द्रष्टुं जगदीनि ब्रह्मचक्रगदाधरं ।

भोजयामास तान् सर्वान् यतीन् यतिवराञ्चित् । क्लिप्ता च्छित्ता च देवेशो दुकूलानि मृदूनि यः ।

ददातेभ्यस्तदा विष्णु सर्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रीता ययायोगं यत पूज्यं ततो गताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसलिम्बकोपाख्याने यतिभोजने व्यधिकविश्वतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्वासास्त्वय तत्रैव नारदेन महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार ययासत्त्वं ।

भगवानपि गोविन्दस्तथोक्तममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्बकौ तस्मिन् काले महोपते ।

ब्रह्मदत्तं महोपासं पितरं वीर्यशालिन । प्रविशतामिदं वाक्यं समन्ताम्बुजनसंघदि ।

१४११४

राजसूयं महायज्ञं रितः कुरु सुयज्ञतः । अस्मिन्मासि नृपश्रेष्ठ यतावो यज्ञसिद्धये ।

आवा तेषु महाराज दिग्भां विजयतत्परौ । यतिव्याघ्रो बलं सार्द्धं गजैरथैरथैरपि ।

सम्भारा यज्ञसिद्धयर्थास्तेतया नृपोत्तम । तथेति च महाबाहो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ।

जगद्गन्धर्व विप्रेन्द्रो द्रुपदा साहसतत्परौ । अशक्यमिति मन्वानो वयस्य हंसमब्रवीत् ।

द्रुपुं हंस वधो ममं शुक्ला निश्चित्य वीर्यवान् । आयुधान् साहस कर्तुमुद्यतोऽसि नृपोत्तम ।

१४११५

स्थितिं भीमो जरासन्धे बाह्योके च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ।

भीमो हि वलवान् दृढः शयसन्धो जितेन्द्रिय । विश्वतः श्रियो यो जिगाय मृगूत्तम ।

तं युद्धे जितवान् भीम सर्वेवल्लस्य यय्यत । जरासन्धस्य यदीर्यं तद्भवान् वेत्ति संयुगे ।

दृष्ट्विवीरास्तु तं सर्वे क्षतास्त्रा युद्धदुर्मुखा । तत्र कृणो ह्योकेको जितशत्रु क्षतो वदा ।

जरासन्धेन सहितं वदा युद्धे जितशम । प्रमुखे तस्य न स्थातु शक्नो जीवन्नुपोत्तम ।

१४११६

वल्लभद्रुपदा मत्तः कुहो यदि भवेद्वहो । लोकानिमान् समाहर्तुं शक्नोतीति मतिर्भम ।

तथा च शतकिर्धिरः शक्नो जेतुं रणे रिपून् । तथाऽन्ये यादवा सर्वे कृष्णमाश्रित्य गर्विता ।

अस्मान्निष्ठं हतं पूज्यं विरोधो यतिभिः सह । दुर्वासा यतिभिः सार्द्धं गतो द्रुपुः स केवच ।

इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाङ्गोक्तमागतात् । तथा श्रुतिं यथा शिद्येन्नया चित्तस्य मन्त्रिभिः ।

ततः पश्चादिधास्यामो राजसूयं महाकृतं ।

१४११७

॥ हंस उवाच ॥ को नाम भोशो मन्दात्मा दृष्ट्वा ह्रीनवल्ल वदा । आवधो पुरतः स्थातुं शक्तः स किञ्च दृष्टक ।

यादवा इति चित्रं न शक्नो स्थातुं रणे विज । क्व कृष्ण पुर स्थातुं बलदेवस्य मत्तक ।

शैनेयस्योपि विप्रेन्द्र स्थातुं न इति चिन्तय । जरासन्धस्य धर्मोत्तमा बन्धुरेव सदा मम ।

गच्छ विप्र यदुद्येष्ठं ब्रूहि मद्बचनात् त्वरन् । होयता करसन्धेले यज्ञार्थं सुन्दर वज्र ।

१४११८

सर्वशानि बहून्याशु मृदा केशव माचिर । अगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनं ।

इति ब्रूहि यदुद्येष्ठं याहि त्वरितविक्रम । न ब्रूयाद्योत्तरं विप्र श्रपयेत् ला प्रियोऽपि मे ।

मित्रभावादिदं ब्रूहि श्रुतानि ला पुन पुन । इति सञ्ज्ञोदितो विप्रो भीत्तरं प्रत्यभाषत ।

मित्रभावान्तया राजन् खेहाद्य जनमेजय । जगद्गन्धर्वोत्तमा नित्यं गन्तुं समुद्यत ।

अद्य यो वा परस्यो वा गच्छामीति यततः । देवं द्रुपुं जगद्योनिं ब्रह्मचक्रगदाधरं ।

१४११९

एक एव च धर्मात्मा हयमाश्वा सत्वरं । प्रातरैव जगामाशु द्रष्टुं दारवती दिनः ।

१११९०

हरिं हृष्यं हृषीकेशं मनसा संस्मरन् द्विजः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंघडिस्थकोपाख्येन दारकायां दूतप्रपञ्चे चतुरधिकविंशतिः अध्यायः

॥ ३०४ ॥

॥ वैशम्पयान उवाच ॥ ततः प्रायाद्हरिं विष्णु ब्राह्मणो ब्रह्मविन्तम । हृष्येनैकेन राजेन्द्र स्मरितं च ययौ नृप ।

यथा निदाघसमये सूर्याशुपरिपोडितः । पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत् पिपासया ।

धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्दन । गच्छन् च चिन्तयामास चोदयन् हयमुत्तमं ।

हंघ एव प्रियो मयां कुर्यान् मियहितं मम । तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्याम्यहं प्रभुः ।

१११९१

अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभ्यधिको नहि । यतो द्रष्टव्याम्यहं विष्णु वसन्तं दारकापुरे ।

वा हि मे जलनी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतं । कृतार्थं सर्वदा देवो द्रष्टव्योऽयमस्मिन्नि ।

मुखमुन्निद्रहेमाजकिञ्चलसदृशप्रभं । द्रष्टव्यामि देवदेवस्य चक्रिणः ब्राह्मधन्व ।

वपुर्द्रष्टव्याम्यहं विष्णोर्नोत्पलदलच्छवि । ब्रह्मचक्रगदाब्राह्मवममालाविभूषितं ।

नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्चलसप्रभे । पश्याम्यहमरोनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निर्द्वन्द्वः ।

१११९२

अपि द्रष्टव्यति योगात्मा सौम्येनैव स्वचक्षुषा । अपि वा ममियं ब्रूयात् खल्वि चेति च वा वदेत् ।

द्रष्टव्यामि चक्रिणो सर्वं तत्त्वैलोक्यसर्वत्रिभ । पादाब्ज चक्रिणो द्रष्टुं त्वरत्येव च मे मनः ।

वचस्सर्वं सदा विष्णोः स्फुरद्भस्ममायुतं । पश्यान्निव च गच्छानि स्मरन् यानि शशीशरं ।

पीतकौशेयवसनं लज्जहारविभूषितं । ईश्वरसिताधरं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ।

स्मरतश्च शरैरुप रोमहर्षोऽयमीदृशः । गच्छतश्च पुरी भाति ब्रह्मचक्रगदासिमान् ।

१११९३

यातोऽव च पुरो भाति मया देवो जगद्गुरुः । एषोऽयमिति ने वक्तुं जिह्वा प्रसृज्यते तं ।

इदं दुःखतर मये करं देहीति मदचः । इदं तत् शब्दं मन्ये यद्वचस्तस्य भूपते ।

हंघस्य करदो विष्णुस्तदाद्यापरिचारकः । तस्य सर्वं पुरी गत्वा वक्ताऽहं किल निर्दय ।

भूदानामपणीरसि निक्षेप्य तथा वदन् । करं देहि हरे विष्णो भंसस्य यदुपद्रव ।

स्वपाणि बह्वन्याशु दातव्यानि करात्मना । इति वक्तु न मे युक्त पुरतस्तस्य ब्राह्मिणः ।

१११९४

तथाऽपि मित्रभावानु वक्तव्यं पौरमीदृशः । कष्टो ह्ययं मित्रभावो मनुष्याणां कृतात्मनां ।

अथवा सर्वविदिष्णु सर्वस्य यदि सन्धितं । जानात्येव सदा भावं प्राणिनां शोभने रतः ।

तथा यदि न मे दोषो मित्रभावो यतो ह्ययं । सर्वं या रक्षतां विष्णुर्पौर वक्तुं यतस्य मे ।

द्रष्टव्याम्यहं जगसायं नोऽलङ्घितमूर्ध्नि । कुम्भुणोवाधरं विष्णुं श्रोतव्याऽऽदितोरथं ।

स्फुरत्प्रमथाबाह्यं रजश्चायाविराजितं । द्रष्टव्यामि केवलं विष्णुं चक्रिणं यादवधरं ।

१११९५

अचिरमपि विभव देवं भूतभयभवप्रभुं । आत्मोपस्था जगद्गुरुं द्रष्टव्यामि जलवायिनं ।

कृतार्थः सर्वं या शब्दं भवामि विगतज्वरः । अथ मे यफल जन्म याचात् दृष्टवतो हरि ।

अथ मे सफला यज्ञाः साक्षात्कृतवतो हरिं । नेत्रे मे सफले विष्णुं पश्यतश्च जगन्नाथं ।
 प्रीतिमानस्तु मे विष्णुर्वक्तुर्धौ सख्यकर्मणः । उन्निषत्ते वयुमेन द्रष्ट्यामि सखदोत्तरं ।
 आमूलमसङ्गदित्यं पश्यामि च पुनः पुनः । पिबामि नैव युग्मेन वपुः कृष्णस्य केवलं । १५८०
 धारयिष्याम्यहं पांशुं तत्पादप्रभवं शिवं । ततः कृतार्थतो यास्ये स्वर्गमार्गो हि तद्रजः ।
 मेघगम्भीरनिर्घोषं श्रोष्यामि च हरेः स्वरं । पादानां चक्रिणो विष्णोः पश्यामि च जगत्पतेः ।
 पश्यामीव हरेर्वक्त्रं पूर्णन्दुसदृशप्रभं । हरेरिदं जगद्रूपं पश्यामीव च सर्वतः ।
 प्रबोदतु भद्रा विष्णुर्युक्तं वक्तुमिच्छतः । आलोलकुण्डलपुतं हरिचन्दनचरितं ।
 स्फुत्केयुररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितं । सख्यं चोत्तमहाशङ्करश्चित्राचविराजितं । १५८१
 प्रोक्ष्यास्करवर्णमं वक्त्रज्वालाविराजितं । प्रोज्ज्वलत्कण्डण्युतं तदशान्मनदाङ्गदं ।
 पीतकौशेयवसनं विसौर्णोरस्कमच्युतं । कदा द्रष्ट्यामि देवेशमिदानीमय वाऽन्यदा ।
 सर्वया कृतकृत्याऽहं यदपुत्रं पुमुद्यतः । नमो मद्भ्यं नमो मद्भ्यं यतो द्रष्टुमहं हरिं ।
 उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं वक्तुमिच्छतासहं । द्रष्ट्याम्यवश्यमेव विष्णुं त्रिंशु जगद्गुरं ।
 मुग्धोद्भवचक्षुरितिरुवच । पीताम्बरं मकरकुण्डलपद्मजाचं । कृष्णं किरीटवर्षकगदाजह्वलं तं जीमयं मम हरेर्वपु
 रस्तु भूत्यै । १५८२
 धौ विपद्वास्तमचाचिधोमे निष्पातशङ्कुमतिमन्दरमयमाने । उद्योतमानममरैरनित्रं निर्वेधं नारायणाख्यममृतं
 प्रपिबामि चाद्यः ।
 मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यननं खूलं सुखस्मृतरमेकमनेकमाद्यं । ज्योतिस्त्रिलोकजननं चिदयैकवन्द्यमच्छोर्वासास्तु वततं यद
 येऽच्युताख्यं ।
 चिन्तयन्निति विमिश्रा यथैव द्वारवर्गो पुरीं । मत्वा कृतार्थमात्मानं चोदयन् हयमुत्तमं ।
 श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यवर्षे विंशतिभक्तोपाख्याने जनाईन स्य द्वारकागमने पञ्चाधिकचित्रतोऽध्ययः
 ॥ ३०५ ॥
 साद्यन् उवाच ॥ स निवेदितसर्वस्वा दाः श्वेन हि जनाईन । अथ प्रविश्या धर्मोत्सा सुधर्मो वै द्विजोत्तमः ।
 अपश्यद्देवदेवं सुधर्मोत्तमं तं चिन्तितं । सलभद्रं संपुङ्गमथाश्रितमहामनं । १५८३
 अथतः स्थापयन्नेयं पार्थतः स्थितनारदं । दुर्भोषया कृतकथमुपयेनपुत्रकृतं ।
 गायद्भन्वन्ममौष्ये नृत्यदण्डरथा गणे । श्रेयमानं महाराज सुतमागधवन्दिभिः ।
 उद्गोपमानायग्रथं मापवं मधुसूदनं । उद्गोपमानं विमिश्रं सामभिः सामनेहैरिं ।
 दृष्ट्वां प्रीतमना त्रिंशु प्रोद्गूतपुनकञ्जविः । नासा जनाईनोऽस्मोति नयाम चरये हरेः ।
 पलभद्रं ततो देवं वन्दे शिरसा दिग्गः । दूतोऽस्मि देवदेवस्य श्रेयस्य विष्णु कथं च । १५८४
 इति प्रवाणं विमिश्रमिदमाह स माधवः । आस्तेदं विहरं पूर्वं पञ्चाङ्गुलिं प्रयोजनं ।
 तथेति प्राप्रोदिमो महादामनमाश्रितः । वाचा भूपञ्च विमिश्रमप्युत्कुम्भं हरिः ।

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र हंसस्य डिम्बकस्य च । श्रुतश्चापि तयोर्वीर्यं प्रयोजनमतो द्विज ।

अपि वा कुशलं विप्र पितृस्त्वव जनाईन ।

॥ अनाईन उवाच ॥ कुशलं ब्रह्मदत्तस्य पितृस्य मम केशव । तयोरेव जगधाथ हंसस्य डिम्बकस्य च ।

॥१०१॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमाहृत्योहोपासौ तौ हंसडिम्बकौ नृपौ । ब्रूहि सर्वमग्रेष्वेण नाव श्रद्धा दिजोत्तम ।

वाच्यं वाऽप्यथवाऽवत्थं कर्त्तव्यमथ चेतरेत् । श्रुत्वा तस्य विधास्यामो युक्तरूपं दिजोत्तम ।

दूतोऽपि सर्वथा विप्र न वाच्यावाच्यकल्पना । यत्कर्त्तव्यं राज्ञा निर्दिष्टं तद्वाच्यं दूतजनना ।

नाच श्रद्धा तया कार्या वक्तव्यस्येतरस्य च । अतो वद ययाभोक्तं ताभ्यामिह जनाईन ।

केशवेनैवमुक्तस्य प्रीवाचं च जनाईन । अजानन्निव किं भूपे सर्वं प्रत्यचदर्शिवान् ।

॥१०२॥

न चास्मि ते परोक्षन्तु जगदुत्तमान्तमच्युत । सर्वं हि मनसा पश्यन् किं लमात्य वदेति मां ।

विद्वद्भिर्गीयसे विष्णो लमेव जगतोपते । इच्छया सर्वमाग्रेषि दृष्टादृष्टविवेचनं ।

लमेवेदं जगत् सर्वं जगच्च लघि तिष्ठति । न त्वया रहितो लोकाः पदार्थः स पराचरः ।

नास्ति किञ्चिदवेद्यते सर्वगोऽपि जगत्पते । तस्मिन् सर्वभूतानां हृद्ः संहारकर्त्तृकः ।

रचितोऽपि सदा विष्णुः सर्वलोकस्य माधव । संवारस्य भवान् सृष्टा किं लमात्य वदेति मां ।

॥१०३॥

विद्वद्भिर्गीयसे नित्यं ज्ञानात्मेति च माधव । माघं प्राणविद् प्राञ्जल्यमेव पुरुषोत्तम ।

ब्रह्मं ब्रह्मविद्ः प्राञ्जल्यमेव पुरुषोत्तम । तया सति हवीर्लोकं किं लमात्य वदेति मां ।

तयापि शृणु देवेश चोदितोऽस्मि यतस्त्वया । वदेत्यश्रुदेवैतत्तस्माददृष्ट्यामि माधव ।

राजस्येन योगेन ब्रह्मदत्तोऽस्य यत्पते । तदर्थं प्रेषितस्याग्रां हंसैव डिम्बकेन च ।

कारार्थं यदुमुख्येभ्यस्तव चामन्त्रणाय हि । स्वयं वञ्छयेत् ते यन्मार्गं तस्य केशव ।

॥१०४॥

इत्यर्थं प्रेषितस्याभ्यां करं देहि तदाश्रया । इदं त्वनपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ।

स्ववर्णानि वक्ष्यामि शृणुष्व लरितं भवान् । आगच्छतु तयोराशा मेयं केशव वा विभो ।

इत्युक्त्वति विभ्रं दूते तच्च तथोन्नप । प्रहस्य सुचिरं कृष्णा यमापे दूतमोदय ।

शृणु दूत वरो मय्यं युक्तमुक्तं दिभोत्तम । करं ददामि ताभ्यान्तु करदोऽस्मि यतो नृप ।

धात्रेभ्येतत्तयोर्विप्र मतो यत्न करयश्च । शशो धात्रेभ्यो धात्र्यं तयोः सन्निपवीरयोः ।

॥१०५॥

इदममुतपूर्वमे मतो यत्न करयश्च । इत्युक्तो केशवो दूतमिदमाश्रया यादव ।

शशमेतद्यदुक्तेषा मतो यत्न करयश्च । यथाऽथो राजस्यस्य ब्रह्मदत्तो मघोपतिः ।

तो तं याजयितारो हि हंसो डिम्बकः स्व च । वोढा किल यदुक्तेषो स्ववर्णस्य दुरात्मनोः ।

करदो वासुदेवो हि जितोऽस्मि यदुपत्तमाः । शशं शशमिदं भूप शृणुष्व यादवा वचः ।

इत्युक्त्वति देवेशे वचमद्रुपरोममाः । यादवाः सर्वे दूतेन शपाय समञ्जिताः ।

॥१०६॥

करदः हृष्य रत्नं नुवन्तं सन्मयाजनाः । शशं समुचुराद्यैः तृणं दत्त्वा पुरस्सरं ।

तत्तस्मै शशस्मै रोदधौ पथ्येदूयन् । य च विभो नृपश्रेष्ठ निन्दयस्मिन्मयात्मनः ।

भविष्य प० । अध्याय ३०६ । ३०७ । ३०८ ।] ॥ खिलहरिवंशप्रपञ्च ॥

अथो कष्टमहो कष्टं दैत्यं यत् कृतवानहं । इति सञ्ज्ञायमाविष्टस्त्रयोमासोदवागुत्तुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णवाक्ये षडधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

॥ वैशम्पायने उवाच ॥ हासं कुर्वन्त्यु तेष्वेवं केचनः केचिन्मदनः । उवाच वचनं दूतं गच्छ मद्रचनाददः ।

तावित्यं हंसडिम्बको ब्रूहि त्वरितविक्रमः । बाधैर्दास्यामि निश्चितैः शत्रून्मुक्तैः मित्राग्निनैः ।

(३०६)

अग्निना वाऽय दास्यामि निश्चितेन महात्मनोः । शिरो वन्द्येत्यते चक्रं मत्करप्रदिते बलौ ।

यो वरं दत्तवान् बह्वो युवयोर्धार्म्यकारणं । स एव रचिता वां स्थातुं जिना वां निहन्त्यहं ।

देवोऽयं व विधातयो यच्च न सङ्गतिर्भवेत् । तच्च गन्ता तया चास्मि सबलः सहबाहनः ।

भवन्तौ निर्भयौ भूला गच्छेतां सबलौ नृपौ । पुष्करे वा प्रयोगे वा मयुरायामयापि वा ।

तथाहं सबलो याता नाव कार्या विचारया । अथवा मित्रभावाच्च वक्तुमेवं न ते वरं ।

(३०६)

न ज्ञयं यत्तया वक्तुं तच्च वक्ष्यति सात्यकिः । तया सह ततो गत्वा साविभूतो भव दिव ।

द्वदशस्थाने विप्रैश्च स्त्रिंशे मम सदा तस्य । तेन न विप्रयो भूला संसारं दु खं कुले ।

मत्कयापरमो नित्य सदा भव जनाहंन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णवाक्ये सप्त्याधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

॥ वैशम्पायने उवाच ॥ इत्युक्त्वा प्राज्ञं कृष्णः सात्यकिं पुनराह वः । गत्वा श्रेण्ये विप्रेण ब्रूहि मद्रचनातयोः ।

यन्मायोक्तमग्नेयेण वद गत्वा तयोः पुरः । यथा नः सङ्गतियुद्धे तथा वद बलात्तदा ।

(३०७)

धनुरादाय गच्छ त्वं बह्वुगोधातुलितवान् । एकेनायेन गच्छ त्वमवहायो यदूत्तम ।

सात्यकिं त्वयेत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रं । गन्तुमैच्छन्तौ राज्ञश्च वहायः स सात्यकिः ।

जनाहंनं विष्टयाग्न्य दूतं तं यादवेधरः । अथो धार्म्यमहो धार्म्यमित्युवाच जनाहंनः ।

ममस्तुत्य तदा दूतो माधवं यादवेधरः । स यथै शालनगरं श्रेण्येन समस्थितः ।

ततः प्रविश्य धर्मात्मा प्राज्ञाणो मण्णवित्तमः । आसनं महदास्याय विष्टस्य यादवे पुनः ।

(३०७)

आद्ये सुखं सदा विप्रः श्रेण्येन समस्थितः । अथ तं हंसडिम्बयोर्हंसयोर्मास सात्यकिः ।

दूतोऽयं सात्यकिः प्राप्तः सद्यो वाञ्छरयं हरिः । तस्य तदपनं कुला पंचः प्राह वचसदा ।

शुनः समानतः पूर्वमस्य दृष्टो मया त्वयो । धर्मोदे च वेदे च आद्ये ब्रह्मे तयैव च ।

मिपुत्रोऽयं सदा शूर इत्येवमनुश्रुमुमः । ततो दृष्टिपथे प्राप्तः शीतं मे विदधात्यथो ।

पुत्रं वासुदेवस्य सत्तदेवस्य चापि वा । कुबजाः सान्ताः सर्वे उपशेनपुरोममाः ।

(३०८)

तपेति सात्यकिः प्राह मन्दमुन्निषितामनः । ततो जनाहंनं प्राह हयो वाक्यविभारदः ।

अपि दृष्टस्तथा एको धिक् नः कार्त्तवीरिहो । वद धर्ममग्नेयेण मा त्रया काष्ठमथ्ययाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने हंसवाक्ये षडधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

॥ वैशम्पायने उवाच ॥ इत्युक्त्यर्थे च धर्मात्मा य जनाहंनः । उवाच महत्तमो वीरः शूरपारादन्तदा ।

॥ जनाईन उवाच ॥ अद्राक्षमद्राक्षमहं जनाईनं करस्वचक्रं वरश्च धारिणं । आतप्तजाम्बूनदभूषिताङ्गं स्फुटप्रभाद्योतितरङ्ग
धारिणं ।

अद्राक्षमेनं यभिभिः पुरातनैः संवेयमानं मुनिवृन्दमुखैः । संस्तुयमानं बरवन्दिभागधैः स्मितप्रवालाक्षपञ्चवाधरं । ॥१००॥
अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनैर्विविधं वेषं विधिवन् चक्षामरैः । प्रफुल्लनैलोत्पलशोभितं श्रिया विनिद्रहेमालविराजितोदरं ।
भूयोऽहमद्राक्षमहं जगदुहं प्रधादयन्तं वचनेन यादवान् । निरूपयन्तं विधिवन्मुनीश्वरैः प्रवृद्धवेदार्यनिधिं पुरातनैः ।
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः समस्तलोकैकैर्हितं प्रभुं हरिं । वसन्तमस्मिन् जगतो हिताय जगन्नाथं तं परिभूय शशून् ।
भूयोऽप्यपश्यं सरसीरुहेचणं बाह्वै तया भोजतन्त्रया हरिं । वसन्तमस्मोनिधिप्रायिनं विभुं भक्तप्रियं भक्तजनासदं हरिं ।
भूयोऽप्यपश्यं सह यादवेश्वरैर्विकीर्य विकीर्य विहारकाक्षे । रमन्तमोक्षं रमयन्तमोक्षारान् यदूक्तमान् यादवमुखमो
क्षरं ।

॥१०१॥

अद्राक्षमद्राक्षमहं मुनिवृन्दैः पितृन् पित्रेण्यैश्च पुनः पुनः । जैत्रेण मीलदिवरेण केवलं धन्येऽहमेवेति तदा व्यचिन्तयं ।
अद्राक्षमभोजयुगं दधानं प्रभुं विभुं भूतभवं प्रभावणं । आद्यं ककुप्पानमुहं विभावयं संसृत्य संसृत्य तमेव निर्दितः ।

अद्राक्षं जगतामीशं वक्षोरजितकौस्तुभं । बोध्यमानं हरिं लब्धं चामराराणं शनैः सदा ।

युवां विदेद्युक्तेन चेतसा यादवेश्वरं । स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं कवा तौ कश्चेति वा । ॥१०२॥

कुतो ब्रह्मा नि तौ मन्दैः कुतो वा मत्पुरोगतौ । आद्यन्तमित्यं देवेशं कर्षयन्वपणासदा । ॥१०३॥

हंसं तमेवमद्राक्षं करं देहीत्यतः परं । वदन्तं नारदे वाचं दुर्वाससि यतीश्वर ।

मह्यस्त्रचपदां वार्ष्णेयं दापयन्तं मुनीश्वरं । दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयं ।

अथाद्यमिदमारब्धं ताभ्यामिति नृपेक्षितम् । नारदश्चाद्यमिदं कार्यमितिः प्रभृति भूमिप ।

निवृत्ता वा कया हंसं यत्कथापहणं तव । एव ते सर्वमखिलं बल्यत्येव हि शान्तिकिः ।

एतद्वचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽबबोदधः ।

॥१०४॥

॥ हंस उवाच ॥ अरे महाश्वदायाद का नाम तव वागित्यं । आबोः पुरतो वक्तुं पेशिकां मेतुमिच्छताः ।

मायया सां धामयति लब्ध्वा लोकाविधानवित् । तद्वृत्ता भ्रम एवैव तव धंयायते महान् ।

ब्रह्मचक्रगदाशार्ङ्गवमसाविभूषितं । उष्णिगोरथमावेष्टे समुद्रतपोधनं ।

सूतमागधसंस्कारप्रकटदीरगाङ्गकं । अत्यहुतयशोराशिबिलसंज्ञाकमण्डलं ।

चतुर्भुजवक्त्राकान्तदृष्टिपादवसंधदं । अशोऽप्य भ्रम एवैव दशनाक्षस्य चक्रिणः । ॥१०५॥

इदानीं मया त्वाऽप्येव धामयत्येव केचनः । तामेव विप्र मन्दात्मधेज्जालोक्ता हि या ।

पापकामिदमेवैतत् तव विप्र समुद्रवं । अशो न खलु पादयुग्मं कर्तव्यं भवता मम ।

अमेव मया विप्र सर्वेयं प्रोदितं वचः । सखिभावाद्भिन्नप्रेत अन्यथा कः कथेदिदं ।

गच्छ मन्दमेते विप्र यथेष्टं धामप्रतं द्विज । गच्छ गच्छ यथेष्टं तं शयित्रीं शयित्रीं तव ।

त्रिना गोपाक्षरापादं त्रिना पादवक्त्रां शशून् । एव कः ययमः कस्यां लेश्याम इति पादयान् । ॥१०६॥

॥१०६॥

गच्छ गच्छेति विप्रं तं धृष्टः पश्यवादिनं । शत्रुप्रचक्षुतिपरः सहैभुक्ता सदा मया ।
न मे विप्रबधः कार्यः कष्टादपि हि सञ्चतः । दत्तुं तां नाक्षरं हंसो भूयः सात्यकिमब्रवीत् ।
अरे यादवदायाद किमर्थं प्राप्तवानिह । किमब्रवीन्नन्दसुतः किं वा मे नादिशत् करं ।
॥ सात्यकिरुवाच ॥ इदं तस्य वचो हंसं ब्रह्मचक्रगदाधृतः । शरैर्निश्चितधारणैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाश्रितैः ।
दास्यामि करसर्वस्वमपि वा श्रितेन ते । शिरश्चैव त्वामि वै हंसं करदानस्य संपदं ।
धार्य धार्यं तव महम्मन्दात्मन् किमतोऽपि वा । नृपाधम जगन्नाथात् करमिच्छति यो नरः ।
तस्यैव करसंवेधो गिज्ञाहो नराधम । तस्य शार्ङ्गं सुता शङ्खश्च च हरेः पुरः ।
को नाम जीवेन काङ्क्षेत्तिष्ठेदानीं त्वमथ वै । गिरीश्वरदर्पणं को ब्रूयादोद्वेगं वचः ।
सहाया वयमेवैते बलभद्रपुरोगमाः । प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं च सात्यकिः ।
छतवर्मा तृतीयस्तु चतुर्थो निम्बो बली । पञ्चमोऽयं च बभ्रुवः षष्ठ्यैवोत्कलः स्वतः ।
सप्तमस्तारणो धीमानस्यस्त्रविभारदः । अष्टमस्तय सारङ्गो नवमो विश्वसुलया ।
दशमस्योद्वेगो धीमान् वयमेते बलाश्रिताः । त एते पुरतो गोप्तुः शङ्खचक्रगदाधृतः ।
देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशं । तावेव वा जमो युद्धे हर्तुं मदवसान्तिता ।
यो गिरीशो गिरावेव वरं दत्त्वाऽभितिष्ठति । युवां हि केवलं युद्धे तिष्ठतः सगरंधनुः ।
मृहीना शत्रुभिः बाहू युद्धं कर्तुं समाहृताः । ईदृशेभ्यश्च शत्रुषु युद्धं कुर्वन्तु शत्रुभिः ।
चैलाः रघुनक्षत्रात् करमिच्छन् व्रजेत कः । इतिश्रुत्येव वा युद्धे चैलाः योऽविदवति ।
शरेण निशितनाजो शार्ङ्गमुक्तेन केवलं । क नः संशय इत्येव सुनरेजः जगत्पतिः ।
पुष्करं पुष्पगे नित्यमुत गोवर्द्धनं गिरौ । मथुरायां प्रयागे वा दर्शयेतां बलाभिमे ।
शङ्खचक्रधरे देवे जगत्यात्मनतत्परः । राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयं ।
वदन् वा स्वस्तिमान् मर्त्यं को व्रजेत् सुखं । इदं आशमिदं मौष्यमिदमत्युत्तं वचः ।
इदमिच्छति चेन्मूढः क्षात्रातां याहि भूतले । दत्तुं तां सात्यकिर्विरा हवन्निव भुवि स्थितः ।
इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसविभक्तापाख्यानं सात्यकिराको नवाधिकविप्रतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः मुकुटो महाराज हंसो द्वितीयः एव च । इदं वै प्रोचतुर्वाक्यं रोपयाकुलितेवशैः ।
दिधचनौ दिग्धः सर्व्याः सर्वान् वोच्य नृपोत्तमान् । करं करेण निप्योद्य क्षरनौ तदयो महत् ।
क नु क्व वा मन्दसुतः क च रामो बलीकृतः । इति ब्रूयाद्यौ सावेयो सात्यकिं सत्यशरं ।
अरे यादवदायाद किं भूषे नः पुरोगतः । इतो निर्गच्छ मन्दात्मन् दूतस्त्वमपि संप्रतं ।
अन्यथा मथ एव तं प्रक्षपन् पश्य वचः । सत्यं निर्लेच्छ एवापि यदुया ईदृशं वचः ।
आशमिदं जगत्सर्वं शान्तिं संयतौ नृपौ । को नाम मानुषो लोके करदो मेव जीवेति ।
इता गोपाक्षकान् सर्वान् वध्वा यादवकान् वध्वा । मृहीनाः करसंवेधं ततो गच्छ नराधम ।
अथवा दूततां प्राप्नो ब्रह्मवर्द्धं मभापथे । ईश्वरो नो वरं दाता दद्यात्तापामपि च प्रभुः ।

रक्षितारो महाभूतो संघामं गच्छतोऽसौ । पितरं यात्रयिष्यावो हत्वा गोपालकान् रणे ।
 एते प्रोक्ता भयं युद्धे कातराः सर्वे एव ये । हत्वा तान् सबलान् युद्धे पुनर्जैश्वर्यं केचन ।
 संहन्त्या महासेना प्रहृष्टीतवरासना । गृहीतप्रासमुसला गृहीतकवचा सदा ।
 आरुढरथवाहसगदापरिघशंकुला । सुप्रभूतेभ्यनवती प्रभूतबलवाधना ।
 प्रभूतबलशयुक्ता घनुटीका सतोमरा । सच्छत्रा सध्वजा चैव सघण्डा सायुधाम्बरा ।
 कवच्यतां वाहिनीं घोरान् बलाध्यक्षाः समन्तातः । अन्ध एव गच्छन्तं न ते मरणतो भयं ।
 संघामः पुष्करेऽस्माकं यः परयोऽपि वा नृप । ततो ब्राह्मणवहेवीर्यं केचनैव बलस्य च ।
 ये तयोक्ता नृपाः शंखे तेषां मयि च यद्वलं ।
 ॥ सात्यकिश्वाच ॥ एव गच्छमि वां हन्तुं यः परयोऽपि वा नृपो । अथैव हि मया यथैव न चेदूतो भवान्मेव ।
 न हि नो वा परयो वा युवां कटुकभाषिणौ । दैत्यं हि दुःखमखिलं भवत्येव सदा नृणां ।
 अन्धयाऽहं युवां हत्वा ततो पाश्यामि निर्हति । स्ववीर्यं बाहुदपञ्च दृश्यंस्तं नृपाधमौ ।
 शङ्खचक्रगदापाणिः शार्ङ्गध्वजा किरीटभट् । नीलकुक्षितकेवाक्षो लम्बबाहुः शिवा उतः ।
 स सर्वलोकप्रभो विरूपः सुरूपवान् । दैत्यदानवहन्ताऽसौ योगिभ्यः पुरातनः ।
 पद्मकिञ्चलवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः । सृष्टिस्तितिलयलैककर्ता पित्रतां पतिः ।
 श्रेयं निश्चितेनाजौ दर्पं वा व्यपनेत्यति । इत्युक्त्वा हयमारुह्य प्रतस्थौ सात्यकिः किल ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयागे दशधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २९० ॥
 ॥ वैदम्यायन उवाच ॥ अविष्णु स पुरं विष्णोः सात्यकिः शिनिपुङ्गवः । आचचचेय्य कृष्णाय ययावत्तं तयोस्तयः ।
 ततः प्रभूतिं विमले केचनः केचिन्नुदनः । बलाध्यक्षानुवापेदं कृतमङ्गलतत्परः ।
 सञ्ज्ञतां बलं सर्वं रथकुञ्जरवाजिमत् । अनेकभेरोपणवप्रासाविपरिघाकुलः ।
 सध्वजं सपताकञ्च शालङ्कारपरिष्कृतं । तयेति ते प्रतिश्रुत्व सर्वे चक्रुरदीनयाः ।
 वनमालो हलो रामो नीलवासाः सितप्रभः । बभौ सैन्यापतो राजन् जगामेन्दुसमप्रभः ।
 सात्यकिश्च तथा राजन् प्रहृष्टीतवरासनः । बभौ क्रोधसमायुक्तो जगामपि महाबलः ।
 अन्ये च दादवाः शूराः प्रहृष्टीतमहायुधाः । बिहनादं प्रकुर्वन्तो गम्भूरत्ययमुत्तमाः ।
 आदाय सङ्कुलं चापं रथमारुह्य दंष्ट्रिताः । अपतो जम्भूरत्ययं सेनायाः पुरुषोत्तमाः ।
 हरिस्तु रथमारुह्य सङ्कुलं दाहकेण ह । शार्ङ्गं भारसहं घोरं गृहीत्वा सशरं धनुः ।
 स्रक्पाण्डिहदा बभूवो गदाशूलवरासिमान् । सङ्गोधाङ्गुलिबाणः पीतवासा अनाह्ननः ।
 पद्ममालाटतोरुस्त्रो नवजीमूतशङ्खिभः । यथैव रथतो विप्रैः स्त्रयमानो मुदाऽश्विनैः ।
 सुतेर्भागधुपुण्ड्रस्य गोदमानस्तस्यतः । आनीय सेनां सकलां यथैव काष्ठामयोत्तरा ।
 पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्वेप्राणेन केचनः । दधौ महारवं कुर्वन् बभूवो भयवर्द्धनं ।
 आघातघ्नेन हरिणा स चक्रे शंखराट् रवं । रवं स रोदसी राजन् पूरयामास सन्ततः ।

भविष्य प०। अध्याय ३११। ३१२।] ॥ खिलहरिवंशपर्व ॥

तस्मिन् शङ्खे तथाप्राते दध्नुः शङ्खान् सदृशशः । भैरव्यापि समाधाता मृदङ्गा बहवो नृप ।

नेदुरत्ययंमहलं घर्मानो जलदा यथा । अयायधुर्गहारज पुष्करं पुण्ड्ररङ्गम् ।

शरषसाश्च तोरे ॥ पुष्करश्च नृपोत्तमाः । प्रतीचन् हंसडिम्बकौ युद्धाय समर्थाव्यताः ।

निवेयं कारयामासुर्यादवाः सख्यै एव हि । खं खं यथासुखं राजन् प्रयत्नोत्तमोत्तमम् ।

भगवानपि गोविन्दः शरो द्यूता सुप्रोभनं । उपसृज्य जले तस्मिन् प्रणम्य यतिपुङ्गवान् ।

तयोरागमनं निपुणालो तोरे यथासुखं । शृण्वन् वेदध्वनिं विष्णुर्गच्छन्तानां समन्ततः ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु. हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णस्य पुष्करप्रवेशे एकादशाधिकविंशतीऽध्यायः

॥ ३११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ हंसडिम्बकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । प्रयत्नोत्तमश्चापौ शरयोः सध्वजौ नृप ।

पुरःशरमहाभूतौ सहरन्ताविवीक्ष्यौ । प्रकुर्वन्तौ च वसुधा भक्षना परिवेष्टितौ ।

त्रिपुण्ड्रकलछाटानौ रुद्राक्षपरिभोगिनौ । अथौ द्वाविंशद्वै तौ लोकमहारकारकौ ।

ततोऽनुजग्मुः प्रतप्यः सैन्यानि नृपसत्तम । अवैरिणो दशैवायंल्योरथ समागताः ।

विचक्रन् महाराज दानवो नगवन्निभः । तयोरेव सखाः पुण्ड्रमावोश्च बलशालिनौ ।

शक्रोऽपि तत्पुंशरः स्थातुं शक्रो न वक्ष्यते । यो हि वीरो महाबाहूर्देवदैत्यसमागमे ।

देवानिप्रांलया राजन् देवेन्द्रमजयन्महान् । अकरोच्च पुरा पुङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ।

यो हि दारवतो प्राथ्य बन्धाधे यदुपुङ्गवान् । स तदानौ महाराज श्रुत्वा युद्धमवस्थितः ।

अनेकप्रतपाह्वैर्हानवैः परिघायुधैः । एतः समभवद्दैत्यो दृष्टिदेवालयोत्तमः ।

हंसस्य डिम्बकस्याथ साक्षात् कर्तुमुद्यतः । विचक्रन्सायं दैत्यस्य हृदिन्मो राक्षसेश्वरः ।

अतीव निचतां यतौ दद्यात्प्राणायुधं प्रति । राक्षसेश्वरैः साह्यै त्रिलाशूजविषाणिभिः ।

ययौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुण्यादपः । अष्टाश्रोतिसहस्राणि तस्य रथांश्चिं चाभवन् ।

अनुधाता महाराज त्रिलापरिषपाण्यथ । तयोस्तुव महाभैरवो गच्छन्तौः केचन प्रति ।

मिश्रितं दैत्यस्यैव राक्षसेय समन्ततः । अत्यद्भुतं महाशौर्द्रं त्रैलोक्यमयदायि च ।

दैत्येन तेन सजितो अमृतः पुष्करं प्रति । तावेतौ हंसडिम्बकौ हन्तुं छेदयन्मृच्छवा ।

तत श्रुत्वा जरामन्त्रो विषहं यदुपुङ्गवैः । नाकरोद्युग साहाय्यं शायो मे भवितेति च ।

गच्छन्तौः संयुगं राजन् हंसस्य डिम्बकस्य च । अतिविरतिविक्रान्तालो युयुः पुष्करं नृपः ।

मिहमोदं विमुच्यन्तः कययन्तः परस्परं । अहमेव नृपो पुङ्गं करोमि प्रथमं हरेः ।

इत्युपसृज्य राजन् गच्छन्तः केचन प्रति । संप्राप्तौ नृपश्रेष्ठः पुष्करं पुण्ड्ररङ्गम् ।

मुनिमूढं तपोरुद्धैर्धर्मिभिर्य निवेजितं । अत्यन्तमद्भुतं शौकेन पुष्करं प्रथमं नृप ।

पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावैव जगत्पतेने । दर्शनं सार्वभौमस्य किञ्चिदप्येहि नृप ।

पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावैव नृपसत्तम । सेवनामो मुनिधैः सामभोयैश्चैवाग्रभिः ।

दावेव हि नरथेष्ठ किन्त्रियाणाञ्च नाशकौ । तावमौ यत्र संहितौ तत्र ते संस्थिता नृपाः ।

दृष्ट्वा तौ च हरिं विष्णुं विष्टरखवसं परं । पुष्करं पुष्पनिलयं तीर्थं ब्रह्मनिषेवितं ।

ताभ्यां कुरु नमस्कारं मनसा नृपसत्तम । अहो नि श्रेयसमवसत्तव भूप न संशयः ।

सैन्यं तत्र च संग्रातं दैत्यरच, समाकुलं । अनेकभेरोपणवद्गङ्गोर्दिण्डिमाकुलं ।

॥ १८८१ ॥

आलसंमियपणवं रत्नादादसमाकुलं । प्रविश्य सरसस्रोतं पुष्करस्थं विश्राम्यते ।

दशयामास देवेभ्यं युद्धाय समुपस्थितं ।

इति श्रीमहाभारतेः खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने युद्धार्थं हंसडिम्बक सैन्यानां पुष्करागमने द्वादशे
धिकविंशतीऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इ दे सेने सङ्गते राजन् सध्वजे सपरिच्छदे । महापरिघशंकोर्षे गदाशक्तिमसालुखे ।

भेरीघम्वरशंखैश्च दिण्डिमारावसंकुले । प्रमदहीतमहाशस्त्रैश्च शूलाश्विबरकाशुङ्के ।

परस्परक्षतोत्साहे चक्राते युद्धमुत्पलं । ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भीचाय शरीरिणां ।

॥ १८८२ ॥

शरीराणि महाराज अमुदूरं सङ्कलभः । भटबाहुर्विनिशुक्ताः खड्गा निर्भीध ववशिः ।

कुटिताश्च तदा राजन् शिरास्याहव्य संययुः । परिषास्य तदा राज्ञा बाहुभिः परिचोदिताः ।

तिलग्रहकुरतुलं शरीरं नृपरचमं । दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यवधकारिणः ।

दैत्यरघोषि राजेन्द्र राजानय समन्ततः । अन्यान्यं परिघैर्गजुद्यापमुकैर्बहाभरैः ।

नागा नागैर्बहाराज हयास्त्राणैः समन्ततः । रथा रथैः समाजगुः सारिणः सारिभिलयाः ।

॥ १८८३ ॥

पट्टिबाशिश्मराते, कुन्तसायककंषणैः । सशक्तिपरिघप्रासपरयधसमाकुलेः ।

भिन्दिपाक्षैर्बहारैर्द्रैर्गजुर्न्योन्यमाहवे । राक्षसा दानवा राजन् चक्षितयाश्च समन्ततः ।

श्रेयश्च भोगिभोगाभैकौत्सुमन्ये महाबलाः । राक्षसा दानवाद्यान्ये मत्तमातङ्गविक्रमाः ।

अन्योन्यं जग्निरं राज्ञापमुकैः शिलाजितैः । इतश्चेतश्च भावन्तः कुर्वन्तो विसरं रवं ।

॥ १८८४ ॥

इता, कैपिन्ध्वाराज पेतुश्चन्या महाशक्तिः । कैपिन्ध्वयितमतिस्त्रा गदाभिर्विषयवत्तमाः ।

भग्नपीवा महाराज पट्टिभे, परिपेक्षया । यमराजं गता, केचित् केचित् स्वर्गं समाययुः ।

अक्षरोभिः समासेदुः पश्यन्तः, सुकसेवरे । केचित् खोश्च परादेव हत्वा भ्रान्ता इवाभवन् ।

इतस्मिन्ननरे राजन् गतुः भैर्यः सहस्रतः । सखनुः सन्ततः सैन्यं सृष्ट्वा ववत्तया ।

मध्यन्दिनगते सूर्ये तापं दधति घोरवन् । ततः पिशाचा विहता, कराला निर्धनोदराः ।

राक्षसाश्च महाघोराः पिबन्तः श्रेष्ठमादत्तं । मुदिता भवयामासुः पिबन्तः शोणितं वध ।

॥ १८८५ ॥

सञ्चिन्तानि श्रवणान्मनःकरन्त्याः खड्गपाणयः । विभज्य देवं वज्रो युद्धभूमौ श्रवार्थिनः ।

अथ स्यन्ता बलादेव कदा सप्राप्तयाऽपरे । तुषैः श्रवणि निष्कृत्य भवयन्ति ततस्ततः ।

सप्रायोतिषहृषाणि इता नामा नृपसत्तम । पिबन्त्यसृष्टयुतं निहता हयसत्तनाः ।

इते सप्त महाराज रथानां रथिभिः सह । पिबन्त्येव इतास्तत्र सारिणः, सारुषाश्च ।

भविष्य प० । अध्याय २१२ । २१३ । २१५ ।] ॥ खिलचरिवर्गपर्व ।

मथन्दिनगते सूर्ये सता. केचिच्च निर्गताः । केचिच्च निहता राजन् पुष्करं प्राविशन् सरः ।
 केचिद्भूमिं समालिङ्ग्य हता इत्यनुवन् रणे । मुक्तकेयाः पतन्ति स्म रथे सनयव्यकेचन ।
 सन्ददोष्ठपटाः केचित् सादिनः पुरतो हताः । अत्यद्भुतं महायुद्धमाधोत्पुष्करतीर्थके ।
 यथा देवामुरं युद्धं पूर्वमाधोत्पुष्कोत्तम ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवर्गे भविष्यपर्वणि हंसविश्वकोपाख्याने सङ्कलयुद्धे त्रयोदशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नक्षेत्रे राजन् सन्दयुद्धमवर्त्तत । विषकं योऽध्यामासु प्राङ्मथना गदाधरः ।
 बलभद्रोऽयं हंसेन डिम्बकेन च सात्यकिः । वसुदेवोऽयमेनाभ्यां हिडिम्ब. पुरुवाङ्कः । १८८१
 त्रैपाद्य त्रैपैराजैश्च चक्रयुद्धमदीनगाः । वासुदेवस्त्रिसप्तत्या दैत्यं वचस्यताडयत् ।
 शरैर्निर्मितधारामैर्विषमं दर्शयन् रणे । दानवा देवदेवैर्गृहेन निमित्तेन च ।
 शरेणाकर्णमाहत्य धनुःप्रवरमोचरं । अधान स्तनयोर्बांधे पश्यन्तश्च बोधते ।
 तेन विद्रोऽयं भगवान्बलोदेवो जनाह्न । आचमच्छाणितं विष्णुरादिकाले यथा प्रजाः ।
 ततः कुड्डी हयोक्त्रे, क्षुरभेष्वाचरत्प्रजं । अथासु चतुरो हता धारयिष्य शरैस्त्रिभिः । १८८२
 ततो द्वाभौ प्रह्वयोरुपया तारामये रणे । रयादुत्तमृत्यु सङ्घा दानवः कोपमूर्च्छितः ।
 गदां मृष्टा महाघोरौ दुर्बलौ वीर्यशालिनौ । तथा अधान दैत्यैः द्विरीटे क्रैवस्व ह ।
 सल्लटे च पुनर्विष्णुर्विधवादे तथाऽनदत् । ततः शिलाश्च मङ्गलौ प्रयच्छ दनुजः किल ।
 धामयित्वा प्रतगुणं प्राहरत् क्रैववोरपि । तामापतन्तौ संप्रेक्ष्य हजेनादाय क्रैवजः ।
 अधान च तदा दैत्यं ताञ्जितं च तदा चितौ । गतासुरिव संजग्रे श्वघ्निव पपात ह । १८८३
 प्राप्य संघां तदा दैत्य. कोपाद्रिगुणमावभौ । आदाय परिध घोरमिदमाह जनाह्नं ।
 जमेन तव गोविन्द र्दधं जातं निहन्त्यहं । क्रिमशस्रदा चापि मम देवामुरं रणे ।
 तावैव विपुत्रौ बाह्वं च स्वास्त्रि जनाह्नं । तथापि पुनरपि वीर न शाला मम केवलं ।
 वारयैनं महाबाहो परिधं याञ्जनिष्ठतं । इत्युक्त्वा देवदेवैर्गम्य चक्रगदाधरं ।
 त्रिपैरादौ शतैश्च सन्त्योक्तव्य पश्यतः । तं मृष्टं याञ्जनां कपो दुष्टोऽधोति वदन् हरिः । १८८४
 यद्युग्र, करपासां यद्भेन निमित्तेन च । उत्पात्य स्रवं दैत्यैः प्रतप्रासे महाभिषं ।
 तेन तं पोषयामास विधरस्वयं भुम् । मृष्टं तथापि यद्भेन तिलमय, चकार ह ।
 विभोश्च सुधिरं कृष्णभेन दैत्येन माधवः । हनुमेकतदा दैत्यमादाय निमित्तं हरः ।
 चाम्रोपाधेन भयोऽयं त्रपानेन च तेन ह । स यन्द्य शरीरं दैत्यं सन्ध्याकाले पश्यतः ।
 यथा पूर्वं जगामाशुष्करं भगवतः पुनः । ततश्चिष्टास्त्रा दैत्याः पलायनादिभ्यो दृष्टः । १८८५
 अद्यापि न निरन्तरे ते सन्त्योक्तो महादर्धि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवर्गे भविष्यपर्वणि हंसविश्वकोपाख्याने विषकवर्गे चतुर्दशत्रिंशतोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देवसुध्याध्यामा धनुरादाय वनरं । जपान्धं रथं दम्भित्वादिशयतां वरः ।

तं प्रत्यविध्यक्षोराचैर्हंसः पद्मभिराश्रुभिः । स्नानान्तरे हृत्तो क्लृप्ता नाराचैर्दशभिः पुनः ।

नाराचैराश्रु विव्याध ललाटे हंसमोजसा । दृढं पतन् स नाराचस्तत्र संज्ञां समाददे ।

रथोपस्थे चिरं स्थित्वा तूष्णादायं समाददे । लब्ध्वा हंसः स संज्ञानु विद्धा तेषु यदुत्तमं ।

सिंहवद्वानंदद्वयो देवान् विस्मापयन् रथे । ततः क्रुद्धो हृत्तो विद्वसेन वाणेन माधवः ।

वमन् घोषितमत्यर्थं निश्वासा रणाजिरे । स्मृतिताविष्टगात्रस्तु कुङ्कुमाद्रं दत्ताभवत् ।

नाराचैः सप्तधा हृत्तैर्दरया मास माधवः । हंसं हंसगतिं वीरं नीलवासा हलायुधः ।

तैमुक्ता निश्रिता घोरा नाराचाश्च सुवाजिनः । रथे ध्वजे तथा चापे क्लृप्ते तूष्णीदधेनूप ।

पतिताः सन्त्येता राजन् ध्यायाच्चैव तथा दधुः । ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यमदान्वितः ।

शरेण हस्तिं विद्धा ध्वजं चिच्छेद केनचित् । शरैस्तुभिरन्याश्च स्तनं प्रेताधिपे ददौ ।

ततः क्रुद्धो हृत्तो तस्माद्भद्रां गृह्य महारथे । अपातयन्महाबाहुर्हंसं श्रेष्ठ इव युधन् ।

तथा ध्वजं रथं चक्रमोर्षा स्तनं हलायुधः । बभञ्ज तिलकः सन्ने ननाद च पुनः पुनः ।

भूयश्च गदया हंसं विलेप्य च बलः किल । घोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्सम्राट्वापतत् ।

ततस्तौ हंसवल्गिनौ युयुधाने महारथे । महाशयौ महाबाहू लोके प्रथितेभवे ।

अत्युद्धतौ सुविकानौ परस्परवधैर्विधौ । कृतग्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ।

यथा देवासुरे युद्धे शक्रहृत्तौ पुराऽन्वरे । उभौ संसिक्तसन्त्येऽङ्गैः घोषितेन महारथे ।

अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परवलेन च । ततश्च दक्षिणे मार्गे बलभद्रोऽभ्यगच्छत ।

बभूवुः हंसो राजेन्द्र प्राग्गृह्णात् क्षयमेव हि । पोथयाश्चक्रतुर्गुह्ये गदाभ्यां गजविक्रमौ ।

यथाप्रापं महाबाहू जग्रतुर्भरणाय वै । अतिप्रवृत्तं यथार्थं देवासुररथोपमं ।

विदधते महारथे पश्यतां त्रिदिवौकशं । देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मरे ।

अथो खण्डोद्धयं युद्धं दृष्टपूर्वम् न च मृतं । इत्युचुर्विस्मयवशाद्देवगन्धर्वकिन्नराः ।

परस्परकृतेऽप्यथो कृतं युद्धं तथाऽद्भुतं । अथ हंसो महारथे दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।

अचरन्मार्गमत्यर्थं बभूवुः बलवान् बली । निहृद्यं जानुनी पूर्णं चक्रतुर्गदया भुञ्ज ।

रणं रणविदां श्रेष्ठो पश्यतां त्रिदिवौकशं ।

श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि दशदिग्भक्तोपाख्याने हंसवलेदवयोयुद्धे पञ्चदशाधिकविंशतेऽध्यायः

॥ ३१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युद्धं चक्रतुरत्यन्तं ततो दिग्भक्तपात्यकी । तानुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ चक्षिथेषु वै ।

कृतग्रमौ महायुद्धे स्तनं दृष्टुर्बलिनौ । सात्यकिर्दृग्भभिर्वीरौ दिग्भक्तं सत्यविक्रमं ।

अविध्यक्षिर्गतेऽप्यैतन्मथे तयोरपि । स तेन विद्धो बलिनो दिग्भक्तः चक्षियोत्तमः ।

नाराचैः पद्मसाहसैर्विव्याध युधि गर्भितः । तानन्तरे दृष्टिर्वीरौ निषिद्धजिह्वसप्रवीतौ ।

अथ क्रुद्धो नृपवरो विद्धा सप्तभिराश्रुभिः । पुनः स्तनं हृत्तेन प्रत्यविध्यत् स सात्यकिं ।

मात्यकिलयविकान्तो धनुश्चिच्छेद तस्य तत । अर्द्धचन्द्रेण तोत्सेण डिम्भकस्य स यादवः ।
 शत्रुने डिम्भको राजन् युयुधानं युधाम्बरं । सुरप्रेषाथ रौद्रेण तैलधैतेन विक्रमी ।
 स तेन विद्धो वाणेन वमन् शोषितकं नृप । अतोव शुश्रुमे राजन् वसन्ते किंशुको यथा ।
 धनुश्चिच्छेद भूयस्य गृहोतं यत् पुनश्चिच्छत् । ततोऽन्यद्गुरादाय डिम्भको यादवेभ्यः ।
 जघान निप्रितेभ्योऽपै, सर्व्वसस्य पश्यतः । स धनुः पुनरत्यर्थं चिच्छेद युधि सात्यकिः । ११६०
 शरेण तोत्सेणपुञ्जेन डिम्भकस्य दुरात्मनः । ततोऽन्यद्गुरादाय सत्वरं स नृपोत्तमः ।
 धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं वियधे पुनः । एवं धनूंषि राजेन्द्र व्रतं पञ्च च पञ्च च ।
 हिला ननाद ग्रैनेयः सर्व्वसस्य पश्यतः । धनुषो तौ परित्यज्य वीरौ डिम्भकसात्यकी ।
 खड्गौ प्रगृह्य चात्युषो युद्धाय समुपस्थितौ । तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठे वीरौ डिम्भकसात्यकी ।
 दौ, शासनिर्बन्धाराज सोमदत्तस्यैव च । अभिमन्युस्य विकान्तो नकुलस्य तथैव च । ११६१
 एते खड्गविदां श्रेष्ठा, कीर्त्तिता युधि सत्तमा । एतेभ्यो नृप श्रेष्ठे षट्सु वै नृपसत्तमौ ।
 तत्र तावधिना युद्धं चकतुर्गुडलाक्षयै । आन्तमुद्गान्तमाविद्धं प्रविद्धं वज्रनि घृत ।
 आकरं, विकरं भिद्यं निर्बन्ध्यादममानुषं । संकोचितं कुलचितं सर्व्वं जानुविजानु च ।
 आक्षिप्तं चित्तकं चित्तं कुट्टवं सवर्ष घृतं । सर्व्ववाक्त्रविनिर्बन्धोऽह, सर्व्वतरमयोत्तरं ।
 त्रिबाह्वनुद्गवाक् च सव्योत्तमुदासि च । शृणुत, प्रयित्त्यैव यौधिकं प्रयितं तथा । ११६२
 इति प्रकारा वाचिश्चक्रत, खड्गयोधिनौ । पुनश्च प्रहरन्तौ तो न च अभिमन्युपेयतुः ।
 पुष्करस्यौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयौ । तनो देवा, सगन्धर्व्या, विद्वद्वाय परमर्थयः ।
 तुष्टुवस्यौ महाराज जयं कृतपरिजयौ । श्रेष्ठो वीर्य्यमहो वीर्य्यमयोर्व्वैलशालिनोः ।
 एतावेव रणे शक्रौ खड्गे धनुषि पारगौ । एक, श्रियो गिरीशस्य श्रोण्याभ्यो हि धीमत ।
 अर्जुन, सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः । त्रय एते महाराज प्रयिता, सङ्गरे तथा । ११६३
 डिम्भकः शक्तिधन्वन्नेत्यय एते महारथाः । प्रविद्धा, सर्व्वे एवैते वीर्य्येषु च बलेषु च ।
 इति ते देवगन्धर्व्या, सिद्धा यवा भोरागा । दिशि सिताः सम द्रुम्युर्गुडदर्शनलालसाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंश अवतारपर्व्वणि हंयडिम्भकोपाख्याने सात्यकिडिम्भकयोर्गुद्धे षोडशाधिकत्रिंशतोऽध्यायः

॥ ११६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवोपसेनो च वृद्धौ युद्धेषु निर्द्विजौ । जराजरितसन्धाज्ञौ पलिताङ्गविरोधरौ ।

ज्ञानविज्ञानसम्यक्सा राजमार्गविभारदौ । युयुधाते महारुद्धे राचधने दुरात्मना ।

शैरेनेकषाहचैरर्द्धयामासत्तरुषे । राचधेन्द्रं महात्मानं हिडिम्बं पुष्टपादकं । ११६४

हिडिम्बो राचधेन्द्रस्य भवयन् पर्व्वतो नरान् । अतिप्रवृद्धो दुष्टात्मा लम्बावाक्त्रर्षाहनुः ।

लम्बोदरो विष्णुस्य पिङ्गकेशो म्लोचनः । योजनाद्यो महारौद्र ऊर्ध्वरोमा महामुजः ।

पर्व्वतकोरगाग्रय द्यौर्धंष्टः शिवाननः । लम्बोदरो दीर्घदन्तो गजपाशकरः सदा ।

तयोश्चटचटाशब्दं प्रादुरासीद्भयानकं । अथ राक्षसराजश्च मुष्टिना राममाहवे ।
 ब्रूयान् वयोदेधे तु वज्रेणैव पुरन्दरं । अथ रामो बली साचान्मुष्टिं सवर्त्य यजत ।
 हिडिम्न ताडयामास वज्रेण महादिपं । तलाभ्यामय रामस्तु वज्रे हत्वा स राक्षसं ।
 हा हतस्तलघातेन हिडिम्नो राक्षसेश्वर । जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षस ।
 तत उत्थाय रामस्तु दोर्भ्यां संयच्छ राक्षस । आदाय बाहुवेगेन आमयित्वा पदात्पद ।
 व्याविष्ट सुषिर राक्षो दर्शयन्नात्मनो बल । उल्लिख्य राक्षसेन्द्रन्त सर्वलोककृष् पश्यत ।
 गव्यूतिमानं शिवेन ततो देवाङ्गुलायुध । गतास्तराक्षसश्चेदस्ततो देवाभिराक्रामत् ।
 ये केचिद्राक्षवाक्ताश्च हतश्रेया महारणे । बलभद्रात्ततो भीता जम्भुदैव दिशो दृश ।

११९

अथाद्रुमास्त्रो भगवान् दिनेन संभृत्य तेजासि सहस्ररश्मि । अक्ष ययौ चचुरपि प्रजानामोषणमद्यापि समाविदेश ।
 तस्मिन् प्रविष्टोऽय समुद्रतीर्थं प्रजापतौ विद्यमुखे जगद्गुरौ । नचचनाथ समुपाजगाम सन्ध्यातमोऽपि व्यनश्चक्षुषोत्तम ।
 प्रभातकाले नृप सत्तमो रक्षो गोवर्द्धने क्षिप्रगीतनादिते । इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा व्युपारमस्तत्र रणोत्सवं नृप ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेयु हरिवंशे भविष्यपर्वणि दशदिग्भक्तोपाख्याने हिडिम्नस्य सप्तदशधिकचित्रतोऽध्याय ॥ ३१७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभौ तौ दशदिग्भक्तौ राजावेव महागिरि । जम्भतु सहितौ राजन् गोवर्द्धनमयो नृप ।

११९

अथ प्रभाते बिभले सुख्ये चाभ्युदिते सति । गोवर्द्धन जगमाशु केवच केचिच्छदन ।
 शैवेद्यो बलभद्रश्च यादवा सारणादय । गन्धर्वैरपरोभिष नादित वज्रपा गिरि ।

तल्लेतर नृपस्यैव पाथ्यं सप्राप्य यादवा । निकषा यमुना राजस्ततो युद्धमवतन्त ।

इवेन दिग्भक्तौ यादवैश्च समन्तत । उद्यमेन स्त्रिषप्तत्या शराणां नतपर्ज्वा ।

विष्याथ दशदिग्भक्तौ वसुदेवश्च सप्तभि । सारण पञ्चविंशत्या दशभि कञ्च एव च ।

११९

निशठश्च त्रिषप्तत्या बाव्यकिष्कापि सप्तभि । अश्वोद्या विश्वधूराजचक्रवो दशभि शरै ।

प्रद्युम्नस्त्रिषप्ता राजन्साम्बद्यापि च सप्तभि । अनाष्टष्टिलक्षकव्या शराणां नतपर्ज्वा ।

एव ते सहिता राजन्चक्रयुद्धमदीनवत । अत्यहुतं महाघोर यादवा सैन्य एव च ।

चक्रुस्ताभ्या महायुद्धं वासुदेवश्च पश्यत । सर्वानपि महाराज यादवान् वलदर्यितान् ।

तावमौ दशदिग्भक्तौ नृपास्त्रान् प्रत्यविष्यता । प्रत्येक दशभिर्विज्वा वापैर्निषितसप्तभि ।

११९

जम्भतुश्च शरैस्तोत्क्षेपत्यर्थं यादवेश्वरान् । व्यथिता सन्त्येवैते वमन्त शोषित वज्र ।

माधवे किङ्कका राजन् पुष्पिता इव ते बभु । भीताश्च यादवा राजन् पलायनपरायणा ।

सतस्मिन्ननारे राजन् वसुदेवात्मजो नृप । वासुदेवो हलो युद्धे प्रमुखे धन्विनौ तयो ।

चक्रतुर्युद्धनतुलं स्कन्दश्चाविवाहरे । ततो देवा समन्तर्वा सिद्धा यवा महर्षय ।

विमानस्थाश्च दशयुद्धं देवासुरोपम । तत प्रादुरभूता तौ दूतौ भूतेश्वरो नृप ।

११९

शूलिना प्रेषितौ मुहुर् रक्षां वदन्ति तयो । अथाऽय वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरो ।

रामश्च दिग्भक्तैश्च युद्धो युद्धकाङ्क्षया । विमानां सर्वे सैवैते ब्रह्मे ह्यस्ते तया बले ।

शङ्खान् दधुः प्रथयाञ्जन् स्त्रे स्त्रे सर्वे रथे स्थिताः । ततः कृष्या ह्यधिकेः पाञ्चजन्यं महारवं ।

दधौ पद्मपलाशावः सर्वान् विष्णापययिव । अथ भूतो महाधोरौ लमोदरशरीरिणौ ।

दुद्रुवतुर्महाराज शूलमादाय केववं । शूलेन पोथया राजन् चक्रतुर्थाद्वेशरं ।

ताभ्यां समाहृतौ विष्णुर्देवगन्धर्वन्निधौ । ईषत्स्थिताधरो देवः किञ्चिदुत्प्लुत्य सत्वरं ।

रथाद्रथिवरश्रेष्ठसौ प्रष्टुञ्च अगत्यतिः । भ्रामयित्वा शतगुणमसातनिव केववः ।

कैलासस्य समुद्रिण्य पवित्रेप ततो हरिः । तवित्य तु गिरेः प्रुष्टं कैलासस्य महोदधतः ।

दृष्ट्वा तत्कर्म देवस्य विस्मयं जगत्तुः परं । हंसस्य दृष्ट्वा तत्कर्म रोषंतासायतेवच ।

उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां चिद्विक्रमं । किमर्थं राजसूयस्य विभ्रं चरसि केवव ।

ब्रह्मदत्तो महोपाधौ यथा तस्य महाकृतोः । करं दिश्र यथायामं यदि प्राणान् प्रकाङ्क्षवे ।

अथ वा त्वं वयं तिष्ठ ततो ज्ञाला करं वञ्च । ददासि नन्दपुत्र त्वं ततो यथा स मे मुक्तः ।

ईशरोऽहं सदा राज्ञां देवानामिव शूलधृक् । एवमेव दीर्यविभवं आश्रयिष्यामि संयुगे ।

इत्युक्त्वा शररं चार्पं शालतालोपमं नृप । आकृष्य च यथाप्राथं नाराचेन स केववं ।

ललाटे चित्रिपे हंसो ललाम ह्रस्वोऽभवत् । उवाच सात्त्विकं कृष्यो रथं बाहय मे तूमे ।

दारुणं वृषदाहन्तु हला केवव ईश्वरः । आग्नेयमज्जं धंयेज्य शरे कर्षिंश्चिदीश्वरः ।

अनेन त्वां दहाम्यस्य यदि शक्नोऽसि वारय । अजं ते नञ्मुञ्जेन चत्विधोऽसि सदा व्रट ।

मत्तद्येत् करमिच्छेत्सं दशैयाद्य पराक्रमं । पत्तयो नाधिता हंसपुष्करे वंस्थितास्तथा ।

शास्त्रां त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम । स्थिते मयि लग्नस्यैव हला चत्विजकण्डकान् ।

शास्त्राऽस्म्यस्य वतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविदिषां । श्रापेन यतिमुख्यानां हत एव नराधम ।

स्यत्येव त्वां निवेद्यापि रक्षिता प्राज्ञाणामहं । इति ब्रह्मसदस्त्रान्तु मुनेश्च युधि केववः ।

तदस्त्रं वाचयेनाय हंसोऽपि प्रत्यपेधयत् । वाद्यस्यमय गोविन्दो मुनेश्च युधि हंसके ।

तदस्त्रं वारयामास मावेन्द्रेण नृपोत्तमः । अथ माहेश्वरं कृष्यो मुनेश्चास्त्रं महाहवे ।

रौद्रेण तत्कृता हंसो वारयामास तत्त्वयं । गान्धर्वे राक्षसश्चैव यैश्चाचमय केववः ।

ब्रह्मास्त्रमय कैविरमासुरं व्याममेव च । श्चिन्ताऽशेतापि हंसस्य मुनेश्च युधि सत्वरं ।

वारयार्थं तदस्त्राणां चतुर्णां साधवस्य च । अथ ब्रह्मशिरो नाम धोरमस्तविनाशनं ।

मुनेश्च हंसमुद्रिण्य केववः क्रोधमूर्च्छितः । हंसोऽपि नेन राजेन्द्र वारयामास तं शरं ।

यमुनाप उपस्यस्य देवदेवो जनार्दनः । अर्धं वैष्णवमादाय शरे सञ्चिहिते हरिः ।

योऽयामास भूतात्मा भूतभावतभावनः । येन देवा रथे हला राज्यनाम् पुत्राऽसुरान् ।

तदस्त्रं योऽयामास वधार्थं तस्य भूपते ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपुर्वपर्वे अविष्णुपर्वणि हंसविध्वंसेऽष्टाध्याये अष्टादशोऽधिकपरिमितोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

भविष्य प० । अध्याय ३१८ । ३२० । ३२१] ॥ खिलहरिवंशपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयं भीतो महारौद्रमर्चं दृष्ट्वा नृपोत्तमः । हंसा राजा महाराज निवेष्ट द्रव्यं संवभौ ।

उत्सृज्य स रथात्सत्सामुनामभ्यधावत । यत्र छन्दो ह्यथोक्तेः कालोर्वाहिं ममई ह ।

महाद्भदे महारौद्रं यावत्पातात्समस्तिनं । तावद्दोषं महानोलं कालाञ्जननिभं हि यत् ।

तस्मिन् द्रुदे महाघोरे पपाताय स हंसकः । हंसं पतति तस्मिंश्च महान् रावो बभूव ह ।

गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वज्रिषा । रयादुत्सृज्य छण्डोऽपि तस्योपरि पपात ह ।

१८०

देवदेवो जगन्नाथो जगद्विष्णुपथञ्चिव । प्राहरन् महाबाहुः पदाभ्यामय केशव ।

पादक्षेपं नृपक्ष्माक्षन्वा हंसो नृपोत्तम । ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ।

अन्ये पातालमायातो भक्षितः पञ्चगैरिति । अयापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यमुश्चुमु ।

यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् । हते तस्मिन् महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

अकरोद्भ्राजस्यस्य तव पूर्वपितामह । यदि जीवेदसौ हंसः को नमस्यति तं कतुं ।

१८१

स च सर्वान्स्त्रविजित्य दृष्ट्वा लम्बवर प्रभो । लषादेव महाराज वार्त्तं यं गामगाहत ।

हतो हंसो द्रुदे दैत्यः छण्डेन रिपुमहिना । जगुर्नान्यर्ह्यपतयो देवलोकं दिवान्यम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसवधे जनविश्रव्यधिकचित्रतोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा निहतमनस्य भ्रातरं वीर्यशालिनं । बलदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ।

डिम्बको वीर्यसम्पन्नो यमुनामनुजग्मिवान् । तमन्वधावदेगेन बलभद्रो हलायुध ।

हंसोऽपि यत्र पतितस्तथावा निपपात ह । यमुनार्या महाराज विलोक्य जलसङ्घं ।

१८२

अथ कुण्डोऽयं डिम्बको भ्रातृधिया जलं वज्र । उन्मथ्यान्मन्य सहसा निमज्य च पुन पुन ।

न ददर्श तदा राजन् भ्रातरं वीर्यशालिनं । उन्मथ्याय महाबाहुर्वामुदेवं विलोक्य च ।

उवाच वचनं राजन् डिम्बको वीर्यवन्तम । अरे गोपालदायाद कायो हंस इति स्थित ।

वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुनां प्रुच्छ राजक । इत्यब्रवीत् प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

तच्छ्रुत्वा यमुनां भूय प्रविश्य डिम्बक किल । वज्रप्रकारमुद्धृत्य सर्वतो भ्रातृवत्सलः ।

१८३

विललाप ततो राजा डिम्बको भ्रातृमानसः । कां नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमवान्धवं ।

कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव मामिह । विलस्यैवं नृपश्रेष्ठ डिम्बको भ्रातृवत्सलः ।

आत्मत्यागे मनः कुर्वन् यमुनाया महाद्भुदे । निमज्ज्यान्मन्य सहवा मरणे कृतनिधयः ।

हस्तैर्न जिह्वामाकृत्य भूयो भूयो विलस्य च । ततः समूलमाकृत्य जिह्वां च च सक्तुं स्वयं ।

ममार स जले राजन् डिम्बको नरकाय वै । तस्मिन्नराधमे हसे डिम्बको च तथा हते ।

१८४

आगमत् पुण्डरीकाक्षो भूतान् विष्णापयञ्चिव । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

गोवर्द्धनेऽयं विश्रम्य बलभद्रसहायवान् । किञ्चित्कालं महाराज पूर्वभुक्तमुवाच ह ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि डिम्बकनरणे विंशत्यधिकचित्रतोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यशोदा नन्दगोपस्य छण्डदर्शनलासवौ । गोवर्द्धनगतं श्रुत्वा वासुदेवस्य माधवं ।

नवनीतञ्च दधि च पायसं कृशरं तथा । परित्यक्तं महाराज मयूराङ्गदेव च ।

बलवैरपरैः सार्द्धं गोपीभिश्च समन्ततः । क्षम्यतुः सदसा श्रीतिं तच्च दृष्ट्वा महाबलौ ।

दग्नेयामासतुर्देवं पायसानि महान्ति च । नन्दगोपं यशोदाञ्च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्विरः ।

अवोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सवल्लवं । यशोदां मातरं पश्चादासुदेवं परन्तपः ।

तात मातर्भजे कोये कुशलं वाङ्मगोधने । अपि गावः क्षीरवत्यो बन्धा वसतराः पितः ।

अपि वा सुशुभं क्षीरमपि गावः सुशोभनाः । अपि वा दारका मातर्वत्सपालाः पितृवन्ति च ।

बह्विन् अपि दामानि कीलका अपि वा बद्ध । दृष्ट्वा नि बद्धरूपाणि किं वा सन्ति पितः सदा ।

ग्रकटानि सुगन्धानि किं वा सन्ति पितृर्भवं । अपि गोयः पुत्रवत्या दारकान् किमजोजनन् ।

घाटाः किं बहवो मातरभिस्त्राः सर्वतो भजे । किं गावः क्षीरमनुलं खल्वन्यहरश्च पितः ।

वैयङ्गवीरं क्षीराणि दधि वा किमजोजनन् । गोधनं सर्वमेवेदं क्षीरान् प्रतिपद्यते ।

॥ नन्द उवाच ॥ सर्वमेतद्यदुद्येष्ट नो रोगं बद्धम् । कुशलं गोधनखैव सर्वकालेषु केवम् ।

रक्षणान्तव देवेश सदा कुशलिनो वयं । समो धनाः सर्वस्याश्च नो रोगा इव केवम् ।

एकमेव सदा दुःखं न तं दृष्ट्वा मि केवम् । यदेतत् केवलं दुःखमिति धीः शीर्यति सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमादि विलयन्तं गच्छेत्त्याह व केवम् । यशोदां पुनरादेदं मातर्गच्छ मूर्धं प्रति ।

ये च तं कीर्तयिष्यन्ति ते च खगमवाप्नुयुः । ये केचित्तो नमस्यन्ति ते मे मिथतराः सदा ।

मङ्गलाः सर्वदा सन्तु गच्छेत्त्याह च तां हरिः । इत्युक्त्वा पितरौ देवो वासुदेवः सनातनः ।

गाढमाश्लिष्यतौ प्रीतो मेवयामास केवम् । यशोदा नन्दगोपश्च क्षम्यतुः क्षयश्च प्रति ।

ततः कृणो ह्योकेषो यादवैः च च वृष्णिभिः । गन्तुमैच्छतदा विष्णुः पुरीं दारवतीं किञ्च ।

य एतच्छृणुयादित्यं पठेदाऽपि समाहितः । पुत्रवान् धनवान्चैव अने मोक्षत्र गच्छति ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपु हस्तिवने भविष्यपर्वणि यशोदानन्दगोपवत्समङ्गल्यवसामगमे एकविंशत्यधिकविंशोऽध्यायः ।

॥ ३२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गच्छन्त्य महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः । अपर्यङ्कानिमृष्यात् पुष्करस्यासुरोत्तम ।

ते हन्ता महादेवं श्वययो वीरमखराः । अर्घ्यदिशमुदाधारे हन्तेन यादवोत्तमं ।

प्रापुर्विधरं विष्णुं भूतभयमवगमम् । अत्युत्तमिदं विष्णो तव बोध्यं जनाह्वनं ।

येन तो निहतो मुञ्चे रंशो विश्वक एव च । यो विश्वको दुराधर्यो देवैरपि सदुधरः ।

बभूवे निहतो देव दुःशाध्य इति नो मति । विमो नः सर्वकार्येषु चरतां तप उज्जमे ।

निष्कलप्रा भविष्यामस्तव संस्मरणादुरे । तं हि सर्वेषु दुःखेषु हन्ता ना भ्यायता सदा ।

सदनुस्मरणं जनाः सदा पुण्यप्रदं प्रभो । तं हि नः सततं धाता विधाता तपयो हरे ।

ममोदारी वषट्कारस्तु यश्च स्तुतितामहः । तं श्रोतुं शृणुषां मूर्तिं स्तुतं ब्रह्मा वदत एव च ।

प्रायस्कं सर्वभूतानामन्तरात्मोक्तिं कथ्यते । उपास्यः सर्वभूतानां यशोहीनैर्गणयते ।

नमो विश्वज्ञे देव नमस्ते विश्वमूर्तये । पात्रि लोकमिमं देव हता ब्रह्मदिषः सदा ।

सूतयेति हरिर्विष्णुर्धरो दारवतीं पुरीं । श्रवणदृष्टिभिः साह्यं स्वयमानः स मागधः ।

इयं हि देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय । प्रोक्ता ते, प्रकृते राजन् किमन्यक्छातुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णस्य दारकाप्रत्यागमने द्वाविंशत्यधिकत्रितोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः । फलं किं केषु देवास्य पूजा वै पारषेस्विह । ॥११०॥

देयं समाप्ते भगवन् किञ्च पर्वणि पर्वणि । वाचकः कोट्टब्रह्मण एष्टव्यस्तद्वतीहि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फलं यथापि भारतात् । सुताद्ववति राजेन्द्र यत्नं मानमुपैच्छसि ।

दिवि देवा मधोपास्य कोट्यार्धमवनिं गताः । कृत्वा कार्यमिदञ्चैव ततश्च दिवमागताः ।

हन्ते यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः । अयोध्यां देवतानाञ्च सर्वान् वसुधातले ।

अथ हृद्राक्षया साध्या विश्वेदेवाश्च श्राव्यताः । आदित्याद्यादिभ्यो देवैः लोकपाला महावयः । ॥१११॥

गुह्यकाक्ष्यं च गन्धर्वानां नामा विद्याधराक्षया । सिद्धा धर्म्यः स्रपम्भूश्च मुनिः कात्यायनो वरः ।

गिरयः सागरा नक्षत्रयैवाप्सरसां गणाः । यक्षाः संवत्सराश्चैव अयनान्युतवस्तयाः ।

स्त्रावरं जङ्गमञ्चैव जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतक्षेत्रे एकस्मिन्निष्ठं वृक्षते ।

तेषां सुता प्रतिष्ठानं नामकर्मामुकीर्तनान् । कृत्वाऽपि पातकं घोरं यथा मुच्यते मानवः ।

इतिहासमिमं सुता यथावदनुपूर्वशः । संयतात्मा श्रुतिभ्रंत्वा पारं गत्वा च भारते । ॥११२॥

तेषां ग्राह्यानि देयानि सुता भारत भारते । ब्राह्मणेभ्यो यथायज्ञतया भक्ष्या च भरतधर्म ।

महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गावः कांक्षोपदोहाय कन्याश्चैव स्त्रालुताः ।

सर्वकामगुणोपेता धानानि विविधानि च । भवनानि विविचाणि भूमिदायांश्च काष्ठान् ।

वाहनानि च देयानि इया मत्ताश्च वारणाः । शयनं प्रितिकाश्चैव सन्दानाश्च स्त्रालुताः ।

पद्मद्वयं वरं किञ्चिद्यदस्ति महद्दम् । तत्तद्देयं दिजातिभ्य आत्मा दाराय सुतव । ॥११३॥

अङ्गुष्ठा परया दत्तं क्रमशस्तथा परमः । अक्रितः समवा इष्टः शृङ्गपुरविक्रमनः ।

सत्यान्ववरते । दान्तः श्रुतिः श्रोत्रवर्णवितः । अहधानो जितक्रोधो यथा विधिनि तच्छृणु ।

श्रुतिः श्रोत्रान्विताचारः श्रुतवशा जितेन्द्रियः । संकृतः सर्वश्राद्धज्ञः श्रद्धधानोऽनसूयकः ।

रूपवान्सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानश्रद्धेतय कायौ भवति वाचकः ।

अविलम्बमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्खितं । अयं यथावत्परदर्शभावधमचितः । ॥११४॥

विपट्विषयं युक्तमष्टज्ञानधर्मोदितं । वाचयेद्वाचकः स्वस्वः स्वाद्योनः सुवमाहितः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमः । देवीं परस्मैतोश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

रंज्यादाचकाद्भ्राजन् सुता भारत भारतं । नियमस्तः श्रुतिः सोता श्रुतश्च फलमद्रुते ।

पार्षथं प्रथमं प्राप्य दिजान् कामेय तर्पयन् । अग्निष्टेनस्य यागस्य फलं वै सभते वरः ।

अपरोक्षपक्षार्थं विमानं सभते महत् । प्रष्टव्यं च तु देवेव दिवं याति समाहितः । ॥११५॥

द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत् । सर्व्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ।
 दिव्यमात्म्याम्बरधरो दिव्यगन्धविभूषितः । दिव्याङ्गदधरो नित्यं देवलोकं महीयते ।
 तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाक्षफलं लभेत् । वसन्तमरसङ्काशो वर्षाण्ययुतशो दिवि ।
 चतुर्थं वाजपेयस्य पञ्चमे दिगुणं फलं । उदितादित्यसङ्काशं ज्वलन्तमनलोपमं ।
 विमानं विवधैः सार्द्धमावृष्ट्य दिवि गच्छति । वर्षाण्ययुतानि भवने ब्रह्मस्य दिवि मोदते । १११
 षष्ठे दिगुणमस्तीह सप्तमे त्रिगुणं फलं । कैलासशिखराकारं वैदूर्यमयवेदिकं ।
 परिचितञ्च ब्रह्मधा मणिविद्रुमभूषितं । विमानं समधिष्ठाय कामनं चाष्टरोगणं ।
 बन्धान् लोकान् विचरते द्वितीय देव आस्करः । अष्टमे राजसूयस्य परणे लभते फलं ।
 चतुष्टयनिर्भरं रम्यं विमानमधिरोहति । चन्द्रस्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवै ।
 सेव्यमानो वरस्रोणो चन्द्रात्कान्ततरैरुत्तैः । मेखलाणां निनादेन नूपुराणाञ्च मल्लिनैः । ११२
 अष्टे परमनारीणां सुखसुप्ता विबुधन्ते । नवमे कतुराजस्य बाजिमेधस्य भारत ।
 काञ्चनकभनिर्धूषं वैदूर्यैकतवेदिकं । जाम्बूनदमयैर्हिंशैर्गवाधैः सर्व्वतो वृतं ।
 सेवितं चाप्यर सधैर्गन्धर्वैर्दिविचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय शिष्या परमया ज्वलन् ।
 दिव्यमात्म्याम्बरधरो दिव्यचन्द्रनक्षत्रितः । मोदते देवतैः सार्द्धं दिवि देव द्वापरः ।
 दशमं पारणं प्राप्य त्रिजातीनभिवन्ध च । किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाभ्यश्रेयश्रितं । ११३
 वसुवेदिकसंकाशं वैदूर्यमपिनोरणं । हेमजालपरिचित्रं प्रवालवज्रभीमुखं ।
 गन्धर्वैर्गीतकुसुमैरप्यरोमिष्य शोभितं । विमानं सुकृतावाहं मुखेनैवोपपद्यते ।
 मुकुटेनार्कवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा । दिव्यचन्द्रनदिग्धाङ्गो दिव्यमात्मविभूषितः ।
 दिव्यान् लोकान् विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः । शिशुधानां प्रसादेन शिष्या परमया युतः ।
 अथ वर्षगणानेवं स्रग्लोकं महीयते । ततो गन्धर्वैरुपहितं सद्यःश्रेयःकविवर्तितं । ११४
 पुरन्दरपुरैरभ्ये शक्रेण सह मोदते । दिव्ययानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
 दिव्यनारीगणाकीर्णैः निवसन्तमरो यथा । ततः सूर्य्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
 शिवस्य भवने राजन् विष्णोर्याति सलोकता । एवमेतन्महाराज नात्र कार्या विचारणा ।
 ऋद्धधानेन वै भाव्यमेवमाह गुरुर्धम । ज्ञेयकथं तु दातव्यं भवता यद्यदिच्छति ।
 हस्तययययानानि नाह्नय विप्रेषतः । कटकं कुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथाऽपरं । ११५
 वृक्षस्यैव विचित्रस्य गन्धस्यैव विप्रेषतः । देववत्पूजयेत्तन् विष्णुलोकमवाप्नुयात् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देहानि भारत । वाच्यमाने तु विप्रभ्या रात्रन् पर्जन्यं पर्जन्यं ।
 जातिं देशञ्च सत्त्वमाहात्म्यं भरतर्षभ । धर्मदत्तस्य विद्याय सन्निपायां नराधिप ।
 कृत्स्निवाप्य दित्रानादौ ततः कार्यं प्रवर्त्तते । समाप्ते पर्जन्यं ततः स्रजस्तथा पूजयेत्त्रिजान् ।
 आदौ तु वाचकं तत्र बह्वगन्धसमन्वितं । विधिवद्भोजयेद्भोजान् मधुपायसमुत्तमं । ११६

ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिणा । आसीत्ते भोजयेद्भोजान् दद्याच्चैव गुणैर्दत्तम् ।
 अयूपैश्चैव पूष्यै मोदकेषु समन्वितम् । समायप्येषि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्भोजान् ।
 आरण्याके मूलफलैस्तर्पयेत्तु दिजोत्तमान् । शरणोपस्य चासाद्य जलकुम्भान् प्रदापयेत् ।
 तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च । सर्वकामगुणोपेतं विप्रैश्चाङ्गं प्रदापयेत् ।
 विराटपर्वणि तथा वासांसि विविधानि च । उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितम् ।
 भोजनं भोजयेद्दिनान् गन्धमाज्यैरक्षतान् । भोजपर्वणि राजेन्द्र दद्यात्तान् मनोमत्तम् ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतम् । द्वापपर्वणि विप्रैश्चा भोजनं परमार्थितम् ।
 शरास्यं देवा राजेन्द्र पापान्यसिन्धुराक्षया । कर्षपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकम् ।
 विप्रैश्च, संस्कृतं सम्यक् दद्यात् संघतमानसः । शत्रुपर्वणि राजेन्द्र मोद ३. सगुणैर्दत्तैः ।
 अयूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् । गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ।
 स्त्रीपर्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत्तु दिजोत्तमान् । चतुर्दशं पुरस्ताच्च देवोक्तं दापयेत् पुनः ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतम् । शान्तिपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजान् ।
 आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकम् । तस्य शुभनिवासे तु हविष्यं भोजयेद्भोजान् ।
 मोदके सार्वगुणिकं गन्धमाज्यानुलेपनं । महाप्रास्थानिके तदन्तः सर्वकामगुणान्वितम् ।
 स्नानपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजान् । हरिवंशप्रसमाप्नोतु स सर्वं भोजयेद्भोजान् ।
 गमिषां निष्कसंयुक्ता प्राञ्चपाय निवेदयेत् । तदर्द्धेनापि दातव्या हरिद्वेषापि पार्थिव ।
 प्रतिपर्वप्रसमाप्नोतु पुच्छकं वै विचक्षणः । सुशर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।
 हरिवंश पर्वणि च पायसं तत्र भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् यथावद्व्रततर्पम् ।
 समाय सर्व्वा, प्रयतः, संविताः प्राज्ञके विदः । शुभे देवे निवेद्याय धौमवस्त्राभिर्युक्ताः ।
 शुक्लान्तरपरः सन्तोऽर्चयेत्तु स्रजद्वयः । अर्चयेत्तु घषात्यायं गन्धमाज्यैः प्रयक् प्रयक् ।
 संवितापुच्छकायाञ्च प्रयतः सुप्रसाहितः । भोजयेत्तु घषेय कामेश्वरं विविधैः शुभैः ।
 हरिष्यं गात्रं वक्ष्यच्च दण्डिनामयं दापयेत् । सर्वत्र विपलं स्वर्णं दातव्यं प्रयतः सदा ।
 तदर्द्धं पादश्रेयं वा शिष्यायारिर्वर्जितम् । यद्यदेवात्मनोऽभोष्टं तत्तर्ह्ये दिजोत्तमम् ।
 सर्वथा तोदयेद्गन्धमा वाचकं गुह्यमात्मनः । देवताः स्वीकृत्येत्तु सर्व्वा नरनारायणौ तथा ।
 ततो गन्धमाज्यैश्च स्रजद्वयं दिजोत्तमान् । तर्पयेद्दिविधैः कामेर्दैनैराद्यावपैश्चया ।
 अतिरावक्ष्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । प्राप्नुयाच्च कतुफलं तथा पर्वणि पर्वणि ।
 वाचकं भरतश्रेष्ठ यथावरपदस्तरः । भविष्यं यावदेदिदम् भारतं भरतवर्षम् ।
 भुक्तान् दिजेन्नुप यथावत् प्रपूजयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्रजद्वयम् ।
 वाचके परितोषे तु शुभा प्रीतिरुत्तमा । प्राप्नुते तु तद्वै प्रयथाः सर्वदेवताः ।
 ततो हि वरपं कार्यं दिजानां भरतवर्षम् । सर्वकामैर्धन्यान्वायं साधुभिश्च यथाकृतम् ।

११११

१११२

१११३

१११४

१११५

१११६

अस्माभिर्वलसम्पत्तयः सप्त प्रासादितोमरैः । विरेज्य जयं प्राप्ता उग्रनीहृद्यैर्वाधिनाः ।

समरे वलसम्पत्तयः सायुधा दैत्यसन्तमाः । सुरैश्च सहितः स्वैरयमास्त्राय शङ्करः ।

११९५

दर्पितानभिनन्देयान् प्रमिन्दधिव वै दिशः । युगान्तकाले विततो रश्मिवा निव निर्दहन् ।

सर्वभूतानि भूताग्रः प्रलये समुपस्थिते । स रये वाजिभिः शोधैरुग्रमानो मनोजयैः ।

विषमो नभसो मध्ये सविद्युदिव तोयदः । वृषभेण ध्वजापेण गजैर्मानेन भारत ।

भाति स्म स रयो राजन् स्रग्दुग्ध इवानुदः । ततोऽम्बरगताः सिङ्गाष्टद्वयवृषभम्भयः ।

कर्णभिः पूर्वैर्ध्वजैः शूषिमिस्त्र्यम्बकं तदा । अथयद्य तपःश्रान्ताः सत्यतपरायणाः ।

११९६

अमृतप्राग्निश्चैव सुरसंधाः सहस्रशः । गन्धर्व्याद्योपगायन्ति गान्धर्व्येण स्वरेण वै ।

प्रहृष्टवदनाः शौल्याः पेने स्थानान्तरे नृप । चयाङ्गालकसंपत्तये शतप्रोपतसकुले ।

तस्मिन् दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे । ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्द्वैत्यदानवाः ।

सुराणामरयो मध्ये तोत्स्नापाणि समन्ततः । शतप्रोभिश्च निम्नलो भवैः शूलैश्च भारत ।

ते चक्रिरे महत् कर्म्म दानवा युद्धकोविदाः । गदाभिश्च गदा जगुर्मन्त्रैर्भक्षाय शिष्टिदुः ।

११९७

अस्त्रैरस्त्राण्यबाधन् माथां मायाभिरेव च । ततोऽपरे समुद्यन्त्य शरशक्तिपरश्वधान् ।

अग्रनीय तथा घोरान् भुक्तान् शतसहस्रशः । अस्मिन्मौयाविहितैर्द्वैत्यैर्विवर्णगोचरैः ।

ते बध्यमाना विदुषाः शरवर्षैर्वस्त्रिताः । गन्धर्व्वेनगराकारः सोऽधीदत् सहरौ रयः ।

इत्यमानोऽसुरगणैः शङ्कैः प्रासादितोमरैः । दैत्यप्रहरणक्षेत्रे गुहभिर्भारवाधिभिः ।

विचैश्च नडभिः शस्त्रैरतिष्ठत शनोपतिः । ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीत्तदीयते ।

११९८

अधोष्ठां ब्रह्मपुत्राणां महतानपि भारत । स रयः शङ्करस्यापि रयो भूमिं प्रतिष्ठितः ।

अजयेया जयन्तां प्राप्त सर्वलोकस्य पश्यतः । तस्मिन्निपतिते राजन् रयानां प्रवरे रये ।

निपेतः सर्वभूतानि वसुधा वसुधाधिप । विचेलुः पर्वतापाणि चेलुश्चैव महाद्रुमा ।

विचुचुभः समुद्राद्य न रेज्य दिशो दृशः । दृष्ट्वाश्च ब्राह्मणास्तव जगज्जपः परमं जयं ।

यत्तद्दृष्टमयं तेजः सर्वैश्च विजयैर्विष्टां । शन्यथैव सर्वभूतानामिह लोके परच च ।

११९९

समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन चेतुना । रथान्तरेण बाष्पाऽय ब्रह्मभूतेन भारत ।

तेजसा ध्वजयन् विष्णुः स्वयं च महात्मनः । सर्वेषां चैव देवानां बलिनां कामरूपिणां ।

अधोष्ठां तपसाब्जानां वसन्तां विजने वने । अथ विष्णुर्ब्रह्माधेगो सर्वतोऽदृश्यतत्त्वतः ।

वृषरूपं समास्थाय श्रोत्रधारैर्योत्तम । समाकानां देवगणैः समपवलापिरूपैः ।

बलवांसोच्चथिता तु विपाशाभ्यां महाबल । ननाद प्राणयोगिन मय्यमान द्वापरेवः ।

१२००

हतोयं वायुविपर्यय समाकाम्य विपाणवान् । ननाद बलवत्तादं समुद्रं द्व पर्वणि ।

ततो नादेन विचक्षा देतेया युद्धदुर्भराः । पुनरोऽतस्तस्माद्वा युयुधः समदावलाः ।

सर्वे वै बाह्वजिनः समर्धस्यैरुपाः । सुरैर्नैवै प्रमहन्तः प्रष्टव्योत्तराश्रयः ।

अग्निमन्त्राय धनुषि तस्य बाणं सुपचितं । ब्रह्मास्तेषामभिर्धेयाञ्च ब्रह्मदण्डं शिवोऽव्ययः ।
 मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधा ब्रह्मेन संशितं । तं बाणं त्रिविधं वीर्यात् सन्नाय मनसा प्रभुः ।
 सत्येन ब्रह्मयोगेन तपसोऽपि भारत । मुमुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहरान् शरान् ।
 दीप्तान् कलकवर्णान् सुपर्णान् मुनिर्बालान् । मुक्ता शरवरान् घोरान् स विषानि व पन्नगान् ।
 सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्वर्णैर्गभिस्तद्विदारितं । प्रतघातप्रदीप्तानि विन्ध्यापाणीव भारत ।
 गोपुराणि पुरैः सङ्घैर्दक्षमानानि भारत । विप्रोत्थन्त इवाभानि मनुजेन्द्र धराधराः ।
 अग्निना संप्रदीप्तानि वज्रिगर्भाणि भारत । धरणी संपपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ।
 तानि वैदूर्यवर्णानि शिखराणि गिरेरिव । शङ्करेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्तेषांपतवृष ।
 हते च विपुरे देवैर्वाचा हृषात् किलेरिताः । सर्वान् जहोति शर्वस्वं प्रहृष्टान् पुरुषोत्तम ।
 विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रसूयन्निव । स्त्रयते ब्रह्मपदमैर्चेपिमिः शङ्करेण च ।
 ब्रह्मणा सचितैर्देवैः सम्पन्नवलपौहवैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवत्पर्वणि विपुरवधे चतुर्विंशत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३२४ ॥

वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे च वृत्तान्ताः कीर्त्यन्ते कमशेदिताः । तत्रायमादिवर्गश्च भूतवर्गस्ततः परः ।

पृथिवैश्चैव चाख्यानं मनूनां कीर्तनं तथा । वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्दुर्भुमारकया तथा ।
 गान्धर्वात्पत्तिरिच्छाकुर्वेद्यस्याप्यनुकीर्तनं । पित्रकन्वस्तयोत्पत्तिः सोमस्य च पुधस्य च ।
 अमावसोरन्वयस्य कीर्तनं कीर्त्तिर्वर्द्धनं । युतिप्रतिष्ठे शक्रस्य प्रभवः सप्तद्विजः ।
 दिवोदासप्रतिष्ठा च त्रिशङ्कोः सत्त्वियस्य च । यथातिचरितश्चैव पुहवंगस्य कीर्त्तनं ।
 कीर्त्तनं कृष्णसम्भूतेः स्वमन्तकमणिस्यथा । शङ्खेपात् कीर्त्तिता विष्णोः प्रादुर्भावस्ततः परः ।
 तारकामययुद्धस्य ब्रह्मलोकस्य वर्णनं । योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्पथस्य वैधवः ।
 पृथ्वीवासस्य देवानामंशावतरणं तथा । ततो नारदावाक्यञ्च स्वप्नगर्भविधितया ।
 आर्याशतवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः । गोमर्जे गमनं विष्णोः शकटस्य निवर्त्तनं ।
 पूतनाया बधो भङ्गः यमसार्जुनयोरपि । वृकसन्दर्शनश्चैव वृन्दावननिवेशनं ।
 प्रादुषो वर्णनश्चापि यमुनाद्ददर्शनं । कालियस्यापि दमनं धनुकस्य बधस्तथा ।
 प्रुलम्बनिधनश्चैव वरदण्डनमेव च । गिरिचञ्चप्रवृत्तस्य गोवर्द्धनविधारणं ।

गोविन्दस्याभिवेकस्य गोपोषकीडनं तथा । रिष्टासुरस्य निधनमकूरप्रवेणं तथा ।
 अश्वत्थस्य च वाक्यानि केशिनो निधनं तथा । अक्रूरगमनश्चैव नागलोकस्य दर्शनं ।
 धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परं । कुवलयापीडनपथ्याणूराभबधस्तथा ।
 कंसस्य निधनञ्चापि विलापः कंसयोपिता । उपवेनाभिवेकस्य यादवाग्रासमन्त्रया ।
 प्रत्यागतिर्गुरुकुलादयोक्ता रामकृष्णयोः । मयुरासुरयोपरोधो जरासन्धनिवर्त्तनं ।
 विकट्रुत्थाकं रामस्य दर्शनं भाषणं तथा । गोमन्तारोहणञ्चापि जरासन्धनिवर्त्तनं ।

गोमन्तस्य गिरेर्द्वारं करवोरपुरं गति । शृङ्गास्य वधस्तत्र मथुरागमनं तत ।
 यमुनाकर्षणश्चैव मथुरापथं तथा । उपायेन वधः कालयवनस्य प्रकीर्तितः ।
 निर्भीषणं द्वारवत्यासु रुक्मिणोदरणं तथा । विवाहश्चैव रुक्मिण्या रुक्मिणो निधनं तथा । ११९५
 बलदेवाङ्गिकं पुष्पं बलभाहात्म्यमेव च । नरकस्य वधः पारिजातस्य हरणं तथा ।
 निरुद्धस्य वधाख्याने प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । प्रभावत्याश्च हरणं वज्रनाभवधस्तथा ।
 द्वारवत्या विशेषेण पुनर्निर्माणकीर्तनं । द्वारकायां प्रवेशस्य सभायाश्च प्रवेशनं ।
 नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवशानुकीर्तनं । पदपुरस्य वधाख्यानमन्वकस्य निवर्हणं ।
 समुद्रयात्रां कृष्णस्य जस्रकोडाकुतूहलं । तथा भैमप्रवोराणां मधुपानप्रवर्त्तनं । ११९६
 ततश्चालिक्यगान्धर्वसमुद्राहरणं चरे । भानोश्च दुहितृभानुमत्या हरणकीर्तनं ।
 शम्बरस्य वधश्चैव धन्योपाख्यानमेव च । वासुदेवस्य माहात्म्यं वासुयुद्धं प्रपञ्चितं ।
 भविष्यं पुष्करश्चैव प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । वाराहं नारसिंहस्य वामनं वज्रविह्वलं ।
 कैलासपात्रां कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य वधस्ततः । हंसस्य डिग्गजस्यैव वधश्चैव प्रकीर्तितः ।
 पुरचयस्य संहार इति वृत्तान्तसंयहः । कथितो नृपशार्ङ्गस्य सर्वपापप्रणाशनः । ११९७
 वृत्तान्तं शृणुयाच्च सायम्प्रातः समाहितः । स पाति वैष्णवं धाम लब्धकामं कुलदद ।
 धन्यं यश्चक्षमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ।
 इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यधर्षणि हरिवंशवृत्तान्तसप्तमे पञ्चविंशत्यधिकविंशतोल्लास्य ॥ ३२५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम । किं फलं किञ्च देयं वै तद्वदितुं ममाग्रतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम । कायिकं वाचिकश्चैव मनसा यदुपास्मिन् ।
 तत्सर्वं नाब्रूमायाति हिमं सूर्योदये यथा । अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत् फलं ब्रूते । ११९८
 तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः । श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा हरिवंशसमुच्चयः ।
 शृण्वन्ति श्रद्धया युक्ता वैष्णव पदमाप्नुयुः । जम्बूद्वीपं समस्तं चित्तांतरो दुर्लभा कलौ ।
 भविष्यन्ति नरा राजन सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । स्त्रीभिश्च पुंसकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यथा ।
 दक्षिणां चात्र देयां वै निष्कचयसुवर्णकं । वाचकाय यथाग्रह्या यथोक्तफलमिच्छता ।
 कर्णशृङ्गोश्च कपिलां सखसां वस्त्रमयुतां । वाचकाय प्रदद्याद्वा आत्मानं येयकाङ्क्षया । ११९९
 अलङ्कारं प्रदद्याच्च पारणे भरतर्षभ । कर्णस्थामरस्य दद्याद्यानस्य सविशेषतः ।
 भूमिदानं समदद्याद्वाङ्गणाय नराधिप । भूमिदानं समं दानं च भूतं न भविष्यति ।
 शृणोति आवेद्येदाऽपि हरिवंशं नृपो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 पिबन्नुद्धरति सर्वानेकादश समुद्भवान् । आत्मानं ससुतश्चैव स्त्रियश्च भरतर्षभ ।
 दशशय्याश्च होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप । ददं मयः तवायं च सर्वैर्भोज्यं नरर्षभ । १२००
 स्य श्रवणमात्रेण सर्वपापं प्रमुच्यते । शृणुष्व पुत्तमाश्रितिं अधनो धनमाप्नुयात् ।

वप्य प० । अध्याय ३२६ ।]

॥ खिलहरिवंशपर्व ॥

नरमेधाश्चमेधाभ्या यत्फलं प्राप्यते नरैः । तत्फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्वरे ।

ब्रह्महा भूषहा गोघ्न सुरापो गुरुतन्पग । सकृत्पुराणश्रवणात् पूतो भवति नान्यथा ।

मथा ते परिकीर्तितं महत् श्रोतृणां नादाद्यमपारमहृतं । शृण्वन् पठन्वाग्नु समाप्नुयात् फलं यद्यपि लाकेषु सुदु
र्लभं महत् ।

ते श्रीमहाभारते शतसाहस्र्या संहिताया वैयासिक्या खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशश्रवणफलकोत्तने षड्विंश
त्यधिकविंशतोऽध्याय ॥ ३२६ ॥

॥ समाप्तोऽयं खिलवंशको हर्षिवंशमञ्जरकः ॥

॥ समाप्ता चैव महाभारतसंहिता ॥

अत्र व्यासोक्तौ श्लाघ्यौ कस्यान् नूनाधिक्येऽस्ति पिकरप्रमादात्तदोषः ॥